

ОҢҚА² зат. мед. *Банка (дәрігерлік құрал).*
ОҢҚА³ сын. сөйл. **Оңқай.**
ОҢҚАЙ сын. 1. *Жұмысты тек оң қолымен істейтін (адам).* 2. *Малдың оң жақ аяғының асығы.*

Оңқай асықтай жылдам. Епті, оралымға бейім, ыңғайлы. **Оңқай көлік.** жаңа. Рөлі оң жақта орналасқан жеңіл мәшине, көлік.

ОҢҚА-ШОҢҚА: оңқа-шонқа болды [оңқа-шонқасы шықты]. Аяғы аспаннан келді, омақаса құлады.

ОҢЛА= ет. жерг. *Өңдеу, жөндеу.*

ОҢЛАУ Оңла етістігінің қимыл атауы.

ОҢЛЫ сын. жерг. *Оңды, ыңғайлы.*

ОҢ-СОЛ сын. *Оң және сол.*

Оң-солын таныды. Жақсы-жаманды, келер-кетерді білді, ақылы толды.

ОҢСЫН= ет. Өз ісін, өз қылығын жөнсіну.

ОҢСЫНУ Оңсын етістігінің қимыл атауы.

ОҢТАЙ зат. Орайы, сәті түскен іс, қолайлы жағдай, реті келген ыңғай.

ОҢТАЙЛА= ет. Қолайлы ету, ыңғайлау.

ОҢТАЙЛАН= ет. Ыңғайлану, дайындалу.

ОҢТАЙЛАНДЫР= ет. 1. Көптеген мүмкіндіктен ең жақсы нұсқасын таңдау, оңтайлы шешімдерді пысықтау. 2. Жүйені ең оңтайлы жағдайға келтіру.

ОҢТАЙЛАНДЫРУ зат. инф. <ағыл. optimizer> Объектілік модульді ыңғайлайтын оңтайландырушы аударғыштың бөлігі.

ОҢТАЙЛАНДЫРУ Оңтайландыру етістігінің қимыл атауы.

ОҢТАЙЛАНЫҢҚЫРА= ет. Қолайлырақ етіңкіреу, ыңғайланыңқырау.

ОҢТАЙЛАНЫҢҚЫРАУ Оңтайланыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ОҢТАЙЛАҢҚЫРА= ет. Ыңғайлаңқырау, реттеліңкіреу.

ОҢТАЙЛАҢҚЫРАУ Оңтайлаңқыра етістігінің қимыл атауы.

ОҢТАЙЛАС= ет. Ыңғайласу, реттелісу.

ОҢТАЙЛАСУ Оңтайлас етістігінің қимыл атауы.

ОҢТАЙЛЫ сын. Икемді, лайықты, қолайлы, ыңғайлы.

Оңтайлы бағдарламалау. инф. <ағыл. forced programming> Бағдарламаның орындалу уақыты және, бірінші кезекте, сыртқы сақтау құрылғыларында орналасқан мәліметтерді іздестіру және таңдау уақытын азайтатын бағдарламалау тәсілі. **Оңтайлы ету.** Барынша қолайлы жасау. **Оңтайлы жерден түсті.** Ебін тауып жайлады, ыңғайын келтірді. **Оңтайлы қуат.** физ. Өнім бірлігіне шаққанда ең аз шығын жұмсалатын өндірістік операциялардың өнімділік деңгейі. **Оңтайлы режим.** инф. <ағыл. optimal mode> Берілген шарттар бойынша кейбір функцияның экстремумын жасақтайтын компьютердің немесе жүйенің жұмыс режимі. **Оңтайлы ылғалдану белдемі.** с. ушар. Егіншілік үшін қолайлы атмосфералық жауын-шашынның жылдық қосындысының мөлшері булану көрсеткішіне тең немесе сәл ғана жоғары болатын аумақтар.

ОҢТАЙЛЫҚ зат. Бір нәрсеге икемділік, лайықтылық, ыңғайлылық.

ОҢТАЙЛЫЛАУ сын. Икемдігі бар, ыңғайлылау, қолайлылау.

ОҢТАЙЛЫЛЫҚ зат. экон. Экономикалық іс-әрекеттің ең таңдаулы тәсілі, бір нәрсенің оңтайлы мәніне жету мүмкіндігі.

ОҢТАЙЛЫЛЫҚ зат. сөйл. **Оңтайлық.**

ОҢТАЙСЫЗ сын. Қолайсыз, ыңғайсыз,

ОҢТАЙСЫЗДЫҚ зат. Икемі жоқтық, ебедейсіздік.

ОҢ-ТЕРІСІ сын. Істің ақиқатқа қатысы, дұрыс-бұрыс екені.

ОҢТҮСТІК зат. 1. Әлемнің төрт бұрышының солтүстікке қарама-қарсы жағы; түстік. 2. Белгілі аймақтың түстік бағыттағы тұсы.

Оңтүстік ендік. геогр. Жер шарының экватордан оңтүстікке қараған қашықтығы.

ОҢТҮСТІК-БАТЫС зат. Жер бетіндегі нүктенің оңтүстік жағының батыс тұсы.

ОҢТҮСТІК-ШЫҒЫС зат. Жер бетіндегі нүктенің оңтүстік жағының шығыс тұсы.

ОҢУ Оң етістігінің қимыл атауы.

ОҢША= ет. ескі кіт. Түзету, жөндеу.

ОҢШАУ Оңша етістігінің қимыл атауы.

ОҢШЫЛ сын. тар. совет. саяс. Саяси кертартпалықты қолдайтын, реакцияшыл.

ОҢШЫЛДАН= ет. қоғ. саяси. Саясатта оңшыл (реакцияшыл, консервативтік) көзқараста болу жағына ауысу тұсу.

ОҢШЫЛДАНУ Оңшылдану етістігінің қимыл атауы.

ОҢШЫЛДАУ сын. Саяси кертартпалау, реакцияшылдау.

ОҢШЫЛДЫҚ зат. Саяси кертартпалық, реакцияшылдық.

ОҢЫҢҚЫ сын. Түсі бозарыңқы, өңі қуарыңқы.

ОҢЫС= ет. жерг. Жөнге келісу, тату түру, ымыраласу.

ОҢЫСУ Оңыс етістігінің қимыл атауы.

ОҢЫШ= ет. жерг. Келісе білу, тату түру.

ООГАМИЯ [грек. ооп – жұмыртқа, gamos – неке] зат. биол. Жыныстық көбеюдің спермияның жұмыртқа жасушасын ұрықтандыратын түрі.

ООГЕНЕЗ [грек. ооп – жұмыртқа, грек. genesis – пайда болу] зат. биол. Аналық жыныс жасушасының, яғни жұмыртқаның пісіп жетілуі.

ООДАРЫШ зат. спорт. Қырғыздардың ат үстінде ойнайтын ұлттық ойыны, аударыспақ.

ООЛИТТЕР [грек. ооп – жұмыртқа, lithos – тас] зат. геол. 1. Карбонаттар мен темір тотықтары және марганец т.б. тұратын минералдық құрылым. 2. Шөгінді жыныстарда кездесетін шар немесе эллипс пішінді түзілімдер.

Оолит кендері. геол. Оолиттер шығарылатын кен орындары. **Оолит рудалары.** геол. **Оолит кендері.**

ООЛИТТІ сын. кен. Оолит араласқан, оолиті бар.

Оолитті шөгінділер. геогр. Негізінен оолиттерден құралған теңіз немесе көл шөгінділері.

ООЛИТТІК сын. кен. Оолитке тән, оолитке қатты.

Оолиттік құрылым. геол. Оолиттер мен керіштеуші заттан тұратын шөгінді таужыныстың құрылымы.

ООФОРИТ [грек. oophoron] зат. мед. Аналық жыныс безінің қабынуы.

ОП¹ зат. Терең құз, ор.

ОП² зат. жерг. 1. Қада, қырманға қадаған ағаш. 2. Шығырды айналдыратын көліктің жүретін жолы, оның айналасы, алаңы. 3. Балшық басқанда шұңқырдың ортасында адам тұратын орын.

ОП³:оп басында. сөйл. **О баста.**

ОП⁴= ет. 1. Қомағайлайланып асау, жалмау. 2. ауыс. Жоқ қылу, құрту, сіңіру.

Обырдай опты. Ажалдай төнді, аранын ашты.

ОПА¹ [ар. وفاء] зат. <франц. poudre> парфюм. Гигиеналық және косметикалық мақсатта пайдаланылатын, бетті ағартып, әрлеуге арналған хош иісті, жұмсақ, майда ұнтақ.

Опа жақты. Опалады.

ОПА² ар. зат. Қайыр-шапағат, қайырым.

Опа берді [етті, қылды]. Құт-берекелі болды, қайыр-шарапаты тиді. **Опа жоқ.** а) Тұрақ, байлау жоқ, қайыр, құт жоқ. ә) Пайдасыз, бос әурешілік. **Опа көрді.** Пайда көрді, береке тапты. **Опа көрмеді.** Рахат көрмеді, жақсылық көрмеді. **Опасы жоқ сұм жалған [дүнне, дүнне бөк].** Тұрлауы жоқ пәни жалған; өткізші құмыр. **Опа тапты.** Пайда көрді, береке тапты, мұратына жетті.

ОПА³ зат. жерг. Дерт, нәубет.

ОПА⁴ зат. Оба, төбе.

ОПА-ДАЛАП зат. Бетке, ерінге жағатын косметикалық заттар.

ОПАДАН ұст. жерг. Ерсі, жөнсіз.

ОПАДАР¹ зат. зат. ескікіт. 1. Ризық, нығмет беруші; Алла Тағаланың әлшеші. 2. Құт, ізгілік. 3. ауыс. Сүйеніш, тірек.

ОПАДАР² зат. Ит жылы туған адам.

ОПАЙКЕ зат. Бұзау терісінен өңделген былғары.

ОПАЙТ= ет. жерг. Шошайту, үйіп қою.

ОПАЙ-ТОПАЙ елік. 1. Ұмар-жұмар, опыр-топыр. 2. Астан-кестен, бейберекет.

ОПАЙТУ Опайт етістігінің қимыл атауы.

ОПАКА [франц. ораке] зат. кен. Негізінен аморфты кремнезнен (опалдан) тұратын (92–98%), саз түйіршіктерінің, аззалар (диатомдар, радиолярийлер, кремнийлі губкалар) қалдықтарының, минерал (кварц, дала шпаттары, глауконит және т.б.) түйірлерінің аздаған мөлшерін кіріктіретін жеңіл, қатты, ұсақ кеуекті, кремнийлі таужыныс.

ОПАҚ: отырса [отырғаны] опак, тұрса [тұрғаны] сопак. Іс-әрекеті, жүріс-тұрысы ұнамады, жақпады.

ОПАЛ [лат. opalus] зат. хим. Тотықтар класына жататын табиғи минерал.

ОПАЛА= ет. Бетіне опа жағу; сәндену.

ОПАЛАН= ет. Бетке опа жағыну, сәндену.

ОПАЛАНУ Опалан етістігінің қимыл атауы.

ОПАЛАҢ-ТОПАЛАҢ елік. Опыр-топыр, әбігер қимыл-қозғалысты бейнелейтін сөз.

Опалаң-топалаң болды. Опыр-топыр болды, әбігерге түсті.

ОПАЛАУ сын. жерг. Бос, нашар, осал.

ОПАЛАУ Опала етістігінің қимыл атауы.

ОПАЛЕСЦЕНЦИЯ зат. физ. Дисперсті фаза бөлшектерінің сыну көрсеткішінен дисперсті орталық сыну көрсеткішінің айтарлықтай айырмашылығы бар коллоидты жүйенің жарықты шашыратуы.

ОПАЛИНДЕР [лат. opalinata] зат. биол. Саркомастигофорлар типіне жататын қарапайымдар.

ОПАЛЫ сын. Тұрақты, тұрлаулы, баянды.

ОПАЛЫЛЫҚ сын. Опалы болушылық, тұрлаулық.

ОПАН зат. жерг. Көлемі кең қазылатын құдық.

ОПАР сын. жерг. Қияңқы, содыр, сотқар, тебір, тентек.

ОПАРА зат. тамақ. Аздап қант пен ұн қосылып, суға езілген ашытқы.

ОПАР-ТОПАР зат. жерг. *Опыр-топыр, апыр-топыр.*

ОПАСЫЗ сын. 1. Екіжүзді, қубылмалы. // Екіжүзді адам. 2. Тұрақсыз, тұрлаусыз.

Опасыз дүние [жалған]. Тұрлаусыз өмір, фәни дүние.

ОПАСЫЗДАЙ зат. сөйл. жерг. **Опасыз.**

ОПАСЫЗДЫҚ зат. 1. Опа көрсетпеушілік, екіжүзділік. 2. Жауыздық, дұшпандық. 3. психол. Адамның азамат, ұйым мүшесі, отағасы ретіндегі әлеуметтік позицияларынан (мәртебесінен), парыз ұғымынан және т.б. туындайтын, өзі ұстанған принциптерін, сенімдерін, міндеттерін бұзатын іс-әрекетінің сипаттамасы.

Опасыздық етті [қылды, істеді]. Пәтуада тұрмады, тұрлаусыздық істеді, алдады.

Опасыздық жасады. Сатқындық жасады.

ОПАТ [ар. وفات] зат. Өлімге, қырғынға ұшыраушылық.

Опат болды. Мерт болды, мезгілсіз қазаға ұшырады. **Опат қылды [етті].** Өлім құштырды, мерт қылды.

ОПАШЫЛ сын. Баянды, тұрлаулы.

ОПАШЫЛДЫҚ зат. Қайырымдылық, баяндылық.

ОПЕНИНГ зат. экон. 1. Бағалы қағаздың не тауардың сауда күнінің басындағы бағасы. 2. Нарық мүмкіндігінің қысқа мерзімді шеңбері.

ОПЕРА [итал. opera] зат. муз. Қатысушы кейіпкерлер оқиганы оркестрдің сүйемелдеуімен, көтеріңкі ырғақпен орындайтын сахналық музыкалы-драмалық шығарма.

Опера театры. өнер. Опералық шығармаларды көрсететін театр.

ОПЕРАЛЫҚ сын. муз. Операға лайық, операға арнап жазылған.

ОПЕРАНД [лат. operand] зат. и.н.ф. 1. Компьютер командасында немесе бағдарламасында кез келген операцияға (іс-әрекетке) қатыналатын мәліметтер элементі. 2. Мәшинелік операциялар жасайтын деректер нышаны.

Операнд өрісі. и.н.ф. <ағыл. argument field> Мәшинелік команданың немесе операнды бар ассемблер командасының бөлігі. **Операнд регистрі.** и.н.ф. <operand register> Орындалатын команда операндысын орналастыруға пайдаланылатын арифметикалық-логикалық құрылғы регистрі. **Операндтың атқару адресі.** и.н.ф. Жадқа орналасқан операцияның орнын анықтау үшін санаушының тапқан ығыстыру аралығы.

ОПЕРАТИВТІ сын. Шұғыл шешімді керек ететін, тікелей іске асырылатын; қолма-қол.

Оперативті жад. и.н.ф. <ағыл. random access memory (RAM), main storage> Процессорда орындалып жатқан бағдарламалар мен оларға қажетті мәліметтерді сақтайтын компьютердің жедел жады. **Оперативті меню.** и.н.ф. <ағыл. shortcut menu> Меңзермен объектіні көрсетіп тұрып, нұсқағының оң батырмасын басқанда, суырылып шығатын жанама меню. **Оперативті өңдеу.** и.н.ф. <ағыл. shortcut processing> Мәліметтерді жүйеге келіп түсісімен кідіріссіз өңдеу. **Оперативті регистр.** и.н.ф. <ағыл. scratch-pad register> Компьютердің аса жедел жадының регистрі. **Оперативті таңдау пернесі.** и.н.ф. <ағыл. shortcut key> Көптеген қолданбалы бағдарламалар мен графикалық интерфейстерде – менюге кірмей-ақ, кейбір командаларды жылдам шақыратын перне немесе пернелер комбинациясы. **Оперативті топ.** Белгілі бір маңызды мәселені шұғыл шешу үшін құрылған адамдар тобы.

ОПЕРАТИВТІК сын. **Оперативті.**

Оперативтік есеп. Белгілі бір шаруашылық операцияларын тікелей жүзеге асырылып жатқан жерде және сәтте күнделікті бақылау мен тіркеу жүйесі болып табылатын шаруашылық есебінің түрі.

ОПЕРАТИВТІЛІК зат. Іске тікелей араласушылық, іскерлік.

ОПЕРАТОР [лат. operator] зат. 1. Кино түсіруге арналған техникалық құралдардың қызметін реттейтін маман. 2. Өнеркәсіп пен әскери техникалардың тетігін басқарушы, бақылап ретке салушы. 3. и.н.ф. Компьютер жұмысын бақылап, басқарып отыратын, оған мәліметтер енгізіп, нәтижелерінің шығарылуын тексеретін маман. 4. т.е.х. Пульс арқылы күрделі жабдықтардың жұмысын басқарушы маман (мысалы, радиолакация, стансылар, бұрғылау қондырғылары, электронды есептеуіш машиналарында т.б.). 5. матем. Жүйені сипаттайтын функцияны түрлендірудің математикалық түрлі операцияларын (алгебралық, дифференциалдық, интегралдық т.б.) жасайтын математикалық өрнек.

Оператор командасы. и.н.ф. <ағыл. operator command> Пайдаланушының пернетақтадан операциялық жүйенің енгізген командасы. **Оператор қатесі.** и.н.ф. <ағыл. operator error> Есептеу үдерісін басқару барысында білмеу немесе ұқыпсыздық салдарынан компьютер операторының жіберген қатесі. **Операторлар кезектестілігі.** и.н.ф. <ағыл. operator precedence> Өрнектерді есептеу кезінде орындалатын операторлардың (амалдарың-операциялардың) белгілі бір реттілікпен – артықшылықпен кезектесе орындалуы. **Операторларды ішке салу.** и.н.ф. <ағыл. statement nesting> Бір немесе бірнеше операторды бағдарламаның басқа операторының ішіне орналастыру. **Операторлар теориясы.** и.н.ф. Операторлардың қасиеттерін, олардың әртүрлі есептерді шешуде қолданылуын зерттейтін функционалдық анализ бөлімі.

ОПЕРАТОРЛЫҚ сын. Операторға тән, операторға қатысты.

Операторлық жақшалар. и.н.ф. <ағыл. statement brackets> Бағдарламаның операторлар жүйенің шектейтін қолғабыстық сөздер begin және end. **Операторлық қызмет.** Оператор атқаратын қызмет. **Операторлық өнер.** кин.о. Көркем шығармашылықтың кинематографиялық түрі. **Операторлық схема.** и.н.ф. <ағыл. the operator circuit> Жад схемасынан, схемалар қаңқасынан жинақ және полюстер арасында жадты үлестіру.

ОПЕРАЦИЯ [лат. operatio] зат. 1. мед. Ота, адам не хайуан денелеріндегі кеселді жою үшін жасалатын хирургиялық емдеу тәсілі. 2. Белгілі бір жұмыстың орындалу барысы, атқарылу үдерісі. 3. өск. Белгілі бір елді мекенді, қаланы жаудан азат ету не басып алу мақсатымен істелетін әскери-стратегиялық қимыл, әрекет. 4. и.н.ф. Компьютердегі мәліметтермен орындалатын белгілі бір іс-әрекет.

Операция бөлмесі. мед. Ауруларға операция жасалатынын арнаулы бөлме. **Операция жасады.** Кеселді хирургиялық жолмен сылып тастады. **Операция коды.** и.н.ф. <ағыл. operation code (opcode)> Орындалатын операцияны (операндтар құрылымын да) анықтайтын мәшинелік команда өрісі. **Операциялар бойынша жоспарлау.** Орындалатын жұмыс қағидаттары бойынша өндірістік ресурстарды топ-топқа бөлу. **Операцияларды қосарлау коэффициенті.**

к.ен. Ұңғылау циклінде кейбір үдерістер мен операциялардың бір мезгілде қос атқарылуы мүмкіндігін сипаттайтын шама. **Операциялардың қосарлануы.** и.н.ф. <ағыл. instruction overlap, pipelining> Әртүрлі құрылғыларда бағдарлама операторлары берген әрекеттердің бір мезгілде орындалуы. **Операцияларды хронометраждау.** к.ен. Нұсқаулық-технологиялық карталарды жасауға қажетті мәліметтер алу мақсатымен циклдік және мезгіл-мезгіл қайталанып отыратын операцияларды орындауға жұмсалатын уақытты есептеп, зерттеу. **Операция өрісі.** и.н.ф. <ағыл. operation field> Мәшинелік команданың бөлігі немесе операция кодын жазуға арналған стандартты бланктың өрісі. **Операция регистрі.** и.н.ф. <ағыл. operation register> Операция коды бар басқару құрылғысындағы командалар регистрінің бөлігі. **Операция үстелі.** Ауру адамға операция жасау үшін дайындалған орын, арнаулы үстел.

ОПЕРАЦИЯАРАЛЫҚ сын. Операциялар арасындағы.

ОПЕРАЦИЯЛА= е.т. сөйл. Операция жасау, кеселді сылу, ота жасау.

ОПЕРАЦИЯЛАН= е.т. Операция жасалыну.

ОПЕРАЦИЯЛАНУ Операциялан етістігінің қимыл атауы.

ОПЕРАЦИЯЛАУ Операцияла етістігінің қимыл атауы.

ОПЕРАЦИЯЛЫҚ сын. Операцияға қатысты, операцияға тән.

Операциялық автомат. и.н.ф. Операциялық құрылғының атқарушы бөлігі. **Операциялық бағдарлама.** и.н.ф. <ағыл. operationing program> Есептеу желілерінде әрекеттесетін параллель процестердің жиынтығы сияқты ұйымдастырылған желілік процессордың бағдарламасы. **Операциялық жүйе.** а) и.н.ф. <ағыл. operating system> Компьютердің барлық басты әрекеттерін (пернелер тақтасын, экранды, диск-жетектерді пайдалануды), сондай-ақ қатар операциялық жүйенің басқарумен іске қосылатын басқа бағдарламалардың жұмысын басқаратын, көбінесе тұрақты сақтауыш құрылғыда тұратын, мәшинелік кодта жазылған бағдарлама. ә) экон. Ұйымның өндірістік атқарымының жалпы жүйесі. **Операциялық жүйе жүктеуші.** и.н.ф. <ағыл. operating system loader> Компьютер алғаш іске қосылғанда операциялық жүйені дискіден оперативті жадқа енгізуді жүзеге асыратын бағдарлама. **Операциялық жүйе қоршамы.** и.н.ф. <ағыл. shell> Операциялық жүйе мен пайдаланушы-адамның өзара әрекетін жеңілдететін резиденттік бағдарлама. **Операциялық жүйені жүктеуіш.** и.н.ф. <ағыл. operating system loader> Системалық дискінің boot – секторында орналасқан операциялық жүйені жүктеу бағдарлама. **Операциялық жүйе ядросы.** и.н.ф. <ағыл. operating system kernel> Компьютердегі барлық үдерістерді басқаратын және оның жедел жадында тұрақты орналасатын операциялық жүйенің негізгі бөлігі. **Операциялық зерттеу.** и.н.ф. Жүйені талдау тәсілі. **Операциялық көрсеткіштер.** экон. Субъектінің негізгі өндіріспен тікелей байланысты емес ағымдағы операцияларын сипаттайтын экономикалық көрсеткіштер. **Операциялық кірістер.** экон. Сатудан түскен жекеше түсім, ниселер мен салымдар бойынша пайыздар, жалгерлік төлемдердің түсуі, комиссиялық алымдар, айыппұлдар, өсімпұл, сотта ұтқан немесе сотқа дейінгі келісімтәртібімен шешілген даулар бойынша тұрақсыздық айыбы

т.б. Операциялық құрылғы. и н ф. <ағыл. operation unit> а) Арифметикалық операцияларды орындайтын мультиплексордың құрамды бөлігі. ә) Ақпаратпен әртүрлі операциялар орындауға арналған кез келген цифрлық құрылғы. **Операциялық лизинг.** экон. Мерзімі бұйымның амортизациялық кезеңінен қысқа келісім. **Операциялық орта.** и н ф. <ағыл. operational environment> Операциялық жүйе арқылы ұйымдастырылған бағдарламалық орта; операциялық жүйе мен оның қосымшалары. **Операциялық семантика.** и н ф. <ағыл. operational semantics> Кейбір функцияларды есептеу тәсілінің берілуімен анықталатын тіл семантикасы. **Операциялық тарих.** и н ф. Операторлық режимдер терминдерінде предикаттық айналымдар жинағымен бағдарлама өткізілгені туралы операторлардың толық тізбегі. **Операциялық шығындар.** экон. Тауарды өткізуге жұмсалған шығындар, басқару шығыстары, пайыз, салық, айттыл т.б. төлеуге байланысты шығындар.

ОПЕРЕТТА [итал. operetta] зат. муз. Музыкалы комедия араласатын, операның шағын түрі.

ОПЕРЕТТАЛЫҚ сын. Опереттаға қатысты, соған тән.

ОПЕРКОТ зат. спорт. Бокста қарсыласты иегінің астынан цру тәсілі.

ОПЕРОГРАММА зат. и н ф. Басқарушылық және өндірістік операциялардың тізбектілігінің кестелік-графикалық бейнеленуі түрлерінің бірі.

ОПЕРОН [лат. operare] зат. биол. Ақпаратты РНҚ-ның бір молекуласының транскрипциясын реттейтін гендер тобы.

ОПИСТОРХОЗ [грек. opisthen – артында, артқы, orehis – аталық без] зат. биол. Ішек құрт ауруы.

ОПИСТОЦЕЛЬДІ: опистоцельді омыртқа. биол. Омыртқа денесі алдыңғы жағынан дөңес, артқы жағынан ойыс болып келетін омыртқа түрі.

ОПҚЫН зат. сөйл. **Оппа.**

ОП-ОДАНЫ үст. жерг. Біртүрлі, лайықсыз, ерсі.

ОПОКА зат. кен. Кремнийлі шөгінді тау жынысы.

ОП-ОҢАЙ сын. Ешбір қиындықсыз, жеп-жеңіл.

ОП-ОҢДЫ сын. Жап-жақсы, тәп-тәуір.

ОП-ОЯУ сын. Ояу, ұйықтамаған.

ОППА зат. 1. Ой-шұңқырларға жиналған борпылдақ, бос қар. 2. Борпылдақ құм. 3. жерг. Аң ұстау үшін қалың қарды қазып, ішіне от жағып, айналасын мұз қылып жаптырған шұңқыр.

ОППАЛА= ет. сөйл. **Омбыла.**

ОППАЛАТ= ет. сөйл. **Омбылату.**

ОППАЛАТУ Оппалат етістігінің қимыл атауы.

ОППАЛАУ Оппала етістігінің қимыл атауы.

ОППАЛЫ сын. Оппа қар жиналған, оппасы бар.

ОППОЗИЦИОНЕР зат. кәс. Опозицияны жақтаушы, қарсы жақ.

ОППОЗИЦИЯ [лат. oppositio] зат. ког.-саяси. 1. Өз көзқарасын, саясатын басқа немесе биліктегі топ саясатына, көзқарасына қарсы қою, қарсы әрекет жүргізу. 2. Көпшіліктің пікіріне немесе басым пікірге қарсы шығушы белгілі бір топ немесе партия. 3. Билеуші партияға не үкімет саясатына өз көзқарасын қарсы қоюшы, күресуші адам не партия.

ОППОЗИЦИЯЛЫҚ сын. Опозицияға қатысты, оппозицияға тән.

Оппозициялық партия. с а я с и. Ресми үкіметтің саясатына, басым пікіріне қарсы шығып, көзқарас-пікірін ұсынатын партия.

ОППОЗИЦИЯШЫЛ зат. Опозицияны жақтаушы, қостаушы.

ОППОНЕНТ [лат. opponens] зат. 1. ғыл. Ғылыми баяндамаға, диссертацияға талдау жасап, баға беруші және қарсы пікір айтушы адам.

2. Дау-дамай, тартыс-таластағы қарсылық.

ОППОРТУНИЗМ [лат. opportunus] зат. саяси. Ымырашыл топ, саяси ағым.

ОППОРТУНИСТ зат. саяси. Оппортунизм жолына түскен, ымырашыл адам; келіспіздық.

ОППОРТУНИСТІК сын. саяси. Оппортунистерге тән, соларға лайық.

Оппортунистік қылық. с а я с и. Әріптестің есебінен пайда алу мақсатымен келісімшарт талаптарын сақтаудан жалтарушы жеке адамдардың әрекеті.

ОПТАНТ [лат. optans (optantis)] зат. ког. Азаматтықты таңдау құқы бар адам.

ОПТАЦИЯ [лат. optatio] зат. құқық. Азаматтық алу және тоқтату тәсілі; мемлекетке тиісті аумақ өзгерген жағдайда азаматтықты таңдап алу.

ОПТИК зат. физ. Оптика маманы; физик. **ОПТИКА** [грек. optike] зат. физ. Жарықтың таралуын, жарық пен зат арасындағы құбылыстарды зерттейтін физика ғылымының бір саласы.

ОПТИКАЛЫ сын. физ. Оптикасы бар; әйнекті.

ОПТИКАЛЫҚ сын. Оптикаға қатысты, соған тән.

Оптикалық атаксия. физ. Визуалды бақылау кезінде нысанаға жете алмуымен сипатталатын атаксия. **Оптикалық афазия.** псих. Визуалды көрінісін объектілерді атай алмауымен сипатталатын неврологиялық күй. **Оптикалық бейне.** физ. Нысанды айнамен, линзамен немесе басқа оптикалық құрылғымен шағылыстыру арқылы пайда болатын кескін. **Оптикалық бүркемелер.** әск. Бүркенішті объектілер мен қарсылас арасындағы әртүрлі кедергілер. **Оптикалық диск.** и н ф. <ағыл. optical disk (compact-disk)> Лазерлік технология арқылы мәлімет жазу мен оқуға арналған ақпарат жинақтауыш дискілерге қойылған жалпы атау. **Оптикалық дискідегі жинақтауыш.** и н ф. <ағыл. optical disk drive> Ақпаратты сақтау құрылғысы оптикалық диск болып келетін мәліметтер жинақтауыш.

Оптикалық дисперсия. физ. Жарық толқындарының ұзындықтарына байланысты оптикалық тұрақтыларының өзгеруі. **Оптикалық енгізу.** физ. <ағыл. optical entry> Оптикалық құралдарды: фото-оқығыштарды, оптоэлектроника құралдарын, лазерлік техниканы қолдану арқылы мәліметтерді енгізу. **Оптикалық ентаңба.** физ. <ағыл. optical label> Оптикалық электрлік тәсілмен қабылданатын мәліметтер тасушыдағы белгі. **Оптикалық жеткізу.** физ. Лазерлер мен оптикалық талшықтарды пайдаланатын жеткізу жүйесі. **Оптикалық жүйе.** физ. Оптикалық кескіндер құрайтын, әйнекті аспаптардың жиынтығы. **Оптикалық индикатриса.** физ. Кристалдардан өтетін жарық толқындарының тербеліс бағыттары мен сыну көрсеткіштерін сипаттайтын векторлар бойынша жасалған бейне. **Оптикалық кварц.** и н ф. Тау хрусталінің

ультрақұлгін сәулесіндегі өте мөлдір, ақаусыз кристалы не оның бөлігі. **Оптикалық кескін.** физ. Нысаннан тарайтын және оның контуры мен жеке бөлшектерін кескіндейтін сәулелердің оптикалық жүйе арқылы өтуі нәтижесінде алынатын кескін. **Оптикалық компенсатор.** тех. Өзара түйіскен екі сәуленің (немесе толқынының) арасындағы фазалардың айырмасын дәл өлшеуге арналған оптикалық құрылғы. **Оптикалық күш.** физ. Осықа қарағанда симметриялы болатын линзалар мен линзалар жүйесінің жарық сәулесін сындыру қасиетін сипаттайтын шама. **Оптикалық қарпін.** и н ф. Оптикалық құрылғылардың мәселелерін тез шешу үшін арнайы жасалған қарпін. **Оптикалық минералдар.** физ. Оптика өндірісінде қолданылатын минералдар – сутас, маршон, исланд шпаты, флюорит, гипс және т.б. **Оптикалық ось.** физ. Жарықтың қосарлануы жүзеге аспайтын бағыт. **Оптикалық резонатор.** физ. Оптикалық диапазондағы электромагниттік толқындар қоза алатын айналар жүйесі. **Оптикалық сәуле.** физ. Толқын ұзындығы нм-дің үлесінен мм-дің ондық үлесіне дейінгі диапазонды (жәйлік диапазоны $\sim 3 \cdot 10^{11} - \sim 3 \cdot 10^{17}$ Гц) қамтитын электромагниттік толқындар. **Оптикалық спектр.** физ. <грек. optike> Толқын ұзындығы диапазоны $10^3 - 10^3$ мкм аралығындағы электромагниттік сәуле шығару спектрлері. **Оптикалық талшық.** физ. Жарықтың сигналдарды жеткізуге пайдаланылатын мөлдір материалдан жасалған жіп. **Оптикалық тұрақтылар.** физ. Әр заттың оптикалық қасиеттерін сипаттайтын тұрақты шамалар. **Оптикалық тіркемжабдықтар.** физ. Ажыратқыш микроскоп окулярының орнына қойыла отырып, әртүрлі арнаулы зерттеулерді жүзеге асыру мақсатында қолданылатын қосымша жабдықтар жиынтығы. **Оптикалық шыны.** хим. Жоғары мөлдірлігімен және оптикалық біртектілігімен ерекшеленетін шыны.

ОПТИМАЛ [лат. optimus] сын. кіт. **Оптималды.**

Оптимал шешім. Тиімді, оңтайлы шешім.

ОПТИМАЛДЫ [лат. optimus] сын.

1. Тиімді, ұтымды, үйлесімді. 2. Қолайлы, қажетті; жеткілікті.

Оптималды бағалау. экон. Дамудың оптималды бағдарламасын жасау құралдары болып табылатын бағалау.

ОПТИМАЛДЫҚ сын. Қолайлы, тиімді, ұтымды.

ОПТИМИЗМ [лат. optimus] зат. Өмірге, болашаққа сеніммен қарайтын бағыт, өршіл көзқарас.

ОПТИМИСТ зат. Болашаққа жарқын сенім артатын, өршіл көзқарасты адам.

ОПТИМИСТІК сын. Оптимизмге толы, өршіл ойлы; сенімді.

ОПТИМУМ [лат. optimum] зат. 1. Оңтайлы, ең қолайлы жағдайлар жиынтығы. 2. биол. Жер бетіндегі бүкіл тіршілік иелеріне өз мекен орынындағы абиотикалық, биотикалық факторлардың өсіп-өнуіне қолайлы, тиімді әсер-ықпалдары бар кез келген тіршілік ортасының ағза үшін қажетті қолайлы жағдайы.

Оптимум пард. экон. Оңтайлы карточка.

Оптимум парето. экон. Барынша жоғары әл-ауқат тұжырымдамасы.

ОПТОЭЛЕКТРОНИКА зат. физ. Жұмыс істеуі жарық сәулелерін немесе толқындардың оптикалық аумағындағы электромагниттік тербелістерді пайдалануға негізделген опто-

электрондық элементтерді қолданып, есептеуіш құралдарды жасау технологиясы.

ОПТРОН зат. физ. Электрондық сигналдар мен сәулелерді түрлендіру мен күшейтуге пайдаланылатын электрондық құрал.

ОПТЫҒУ жерг. Оптық етістігінің қимыл атауы.

ОПТЫҚ= ет. Күші әлсіреу, шаршау, діңкелеу.

ОПЦИОН [нем. Option] зат. экон. 1. Мерзімдік биржа мәмілесіне енгізілетін, екі жақтың біріне екідай мәміленің бірін таңдау құқығын беретін шарт. 2. Сыйлықақылы мәміле. 3. Құндылықтардың немесе қаржы құқықтарының белгілі бір түрін мәміле жасасу сәтінде күні бұрын белгіленген бағамен сатып алу-сату құқығы немесе шарттық міндеттемесі. 4. Аукциондарды сатып алу-сату жөніндегі биржа мәмілесінің ерекше түрі. 5. Компаниялардың өздерінің жоғары дәрежелі қызметшілеріне акцияларды тұрақты бағамен сатып алуға берген құқығы. 6. Белгілі бір көлемдегі акцияларды көрсетілген шарттар негізінде сатып алу жөніндегі күні бұрын ескертілген артықшылықты құқық. 7. Теңіз жолымен жүк тасымалдау шартында кеме жалдаушыға берілетін баламалы талаптардың бірін таңдау құқығы.

ОПЦИОНДАЛ= ет. Опциондық құқыққа ие.

ОПЦИОНДАЛУ Опциондал етістігінің қимыл атауы.

ОПЦИОНДЫҚ сын. экон. Опционға тән, опционға қатысты.

Опциондық айырма. экон. Белгілі бір жіктелімдегі опциондарды бір мезгілде сату және сатып алу. **Опциондық қарыз.** экон. Несиегерге белгілі бір шекте қарызды өтеу шарттарын таңдау құқығы берілетін қарыз не борышқорлық міндеттеме түрі. **Опциондық сыйлықақы.** экон. Опционды сатып алуға жұмсалатын сома.

ОПЦИЯ: опция батырмасы. инф. <ағыл. option button> а) Графикалық пайдаланушылық интерфейс – диалогтық терезедегі шағын дөңгелек батырмалар тобы. ә) Мәзірдің орындалатын кез келген жолы (мүмкіндігі). б) Команданың қосымша орындай алатын әрекетін белгілейтін қосқыш (қанатбелгі, жалауша). в) Міндетті түрде орындалмайтын параметр, вариант. г) Компьютердің ең төменгі деңгейдегі құрамына міндетті түрде кірмейтін құрылғы.

ОПЫ зат. этн. Үй; лаушы.

ОПЫҒУ Опық етістігінің қимыл атауы.

ОПЫҚ зат. Қапы қалушылық, өкініш.

Опық жеді. Өкінішке қалды; бармағын тістеді, санын соқты.

ОПЫҚ= ет. Өкінішке қалу; санын соғу.

ОПЫҚСЫЗ сын. Опығы жоқ, өкінішсіз.

ОПЫҚТЫ сын. Опық жезен, өкінішті.

ОПЫН= ет. Опық жесу, өкіну.

ОПЫНДЫР= ет. Өкіндіру.

ОПЫНДЫРУ Опындыр етістігінің қимыл атауы.

ОПЫНУ Өкіну етістігінің қимыл атауы.

ОПЫНЫС зат. сөйл. Өкініш.

ОПЫР= ет. 1. Бүтін затты бөлу, сындыру.

2. Қирату, шағу, сындыру. 3. а у ы с. Қомағайлану, обырлану.

ОПЫРАЙ= ет. Тісі қаусап қалу, қызыл иек болу.

ОПЫРАЙТ= ет. Үңірейту, қаусату.

ОПЫРАЙТУ Опырайт етістігінің қимыл атауы.

ОПЫРАЙЫЛ= ет. Үңірейтілу, қаусатылу, омырылу.

ОПЫРАЙЫЛУ Опырайыл етістігінің қимыл атауы.

ОПЫРАНДА= ет. Аузын опыраң-опыраң еткізу.

ОПЫРАНДАУ Опыранда етістігінің қимыл атауы.

ОПЫРАЮ Опырай етістігінің қимыл атауы.

ОПЫРҒЫЗ= ет. Опырту, сындырту, омырайту.

ОПЫРҒЫЗУ Опырғыз етістігінің қимыл атауы.

ОПЫРМАЙ од. сөйл. Ойпырым-ай.

ОПЫРМАЛЫ сын. Опырылатын, опырмасы бар.

ОПЫРТ= ет. Зақымдандыру.

ОПЫР-ТОПЫР сын. 1. Айран-асыр, апалаң-топалаң, асығыс-үсігіс. 2. Үйме-жүйме, ығы-жығы.

ОПЫРТУ Опырт етістігінің қимыл атауы.

ОПЫРУ Опыр етістігінің қимыл атауы.

ОПЫРЫҚ сын. 1. Аузында бір тісі жоқ, қаусаған. 2. а у ы с. Опырылған, омырылған.

ОПЫРЫЛ= ет. Морт қиратылу, омырылу.

Опырылған таужыныстарды жарып түсіру. кен. Тазартылыс кеңістігінің бос қуыстарын жою әдісі, таужыныстарды жоғарыдағы аралық этаждарын төменгілеріне түсіру мақсатымен шұрлық, ұңғымалық не қазандық оқтамдар мен этажаралық не этажасты кентіректерді жарып толтыру тәсілі.

ОПЫРЫЛҒЫШ сын. Опырыла бергіш; морт.

ОПЫРЫЛМАЛЫ сын. Опырылған, опырыла беретін.

ОПЫРЫЛУ Опырыл етістігінің қимыл атауы.

ОПЫРЫЛЫМ зат. геол. Тік жарлы баурайлардағы құрғақ таужыныс шоғырларының өз төсенішімен ілінісін кенет жоғалтуы немесе уақытша таянышынан айырылып қалуы салдарынан қопарыла құлауымен сипатталатын гравитациялық қозғалыс түрі.

ОПЫРЫМ-АЙ од. сөйл. Ойпырым-ай.

ОР¹ зат. 1. Табиғат әсерінен болған немесе қазылған шұңқыр жер. 2. кен. Көлденең қимасында трапеция тәріздес ашық кен қазбасы. 3. әск. Сосыс алаңдарында арнайы қазылған бекініс; окоп.

Орға жықты. Мерт қылды, қатерге ұшыратты. **Орға итерді [құлатты].** Жаманшылыққа тап болдырды, мерт қылды. **Орға түсті [құлады].** Жамандыққа душар болды, басына іс түсті. **Ор қазды.** а) Біреуге жаманшылық істеді, қастандық жасады. ә) этн. Күйеу келгенде алдына шұңқыр қазып, күйеу сол шұңқырға жығылса, одан кәде алатын ырым. **Ор қазса, өреге өзі түсер [өзі қазған орға өзі түсті].** Біреуге жамандық ойлаған, қастандық жасаған адамның өзіне жамандық келеді деген мағынада.

ОР² сын. Қызғылтым, қоңыр (түс).

Ор ат. Құланмен шағылысқан жылқы тұқымы.

Ор көз. Дөңгелекше біткен, сарғыш көз; қой көз.

ОР³ сын. көне. Ақ түсті, бор тәрізді.

Ор киік. Ірі, ұлкен киік. **Ор киіктей [текедей] орғыды.** Секірді, асыр салды, ойнақтады. **Ор қоян.** Қоңыр сұр түсті, жасамыс қоян. **Ор қояндай орғыды.** Заулады, зымырады. **Ор қояндай секірді.** бейн. Орғып-орғып екіндей шапты, жүгіткіді. **Ор теке.** Қоралы қойды өріске бастап жүретін сақа теке. **Ор текедей ойнақта-**

ды [ойнақшыды]. Бұл жерде тасырлатып, екпіндетіп деген мағынада. **Ор текедей ойнатты.** Секең қақтырды. **Ор текедей орғытты.** стиль. поэт. Бұл жерде шабыты келу, арқасы қозу, ағытылу деген мағынаны білдіреді. **Ор текедей пысқырды.** Сескенді, шошыды, үрейленді.

ОР= ет. 1. Егін, құрай, шөп, тағы басқаларды орақпен кесу. 2. Комбайнмен егін бастыру, астық жинау.

Орып [кен] жіберді. Серпе бауыздады; тарытып жіберді.

ОРА од. сөйл. **Ура.**

ОРА¹= ет. 1. Қазаға не матаға екінші бір затты қымтап бекіту, көрінбестей етіп орналастыру. 2. Темекіні қазаға салып ширатпалау, шылым жасау. 3. Айнала жүру, шеңбер жасау. 4. Белін байлау, белбеу буыну. 5. Жылы киіммен не көрмен қымтау, жылылап жабу. 6. а у ы с. Ардақтау, мәпелеу.

Орап алғандай. Асып түскендей, алдын орап озып кеткендей. **Орап алды.** Асып түсті, басым болды.

ОРАҒЫТ= ет. Қайта оралу, айналсоқтау.

ОРАҒЫТУ Орағыт етістігінің қимыл атауы.

ОРАҒЫШ сын. Орауға икемді, тез орайтын.

ОРАҒЫШТА= ет. Айналыңқырап, орала өту, жүру.

ОРАҒЫШТАУ Орағышта етістігінің қимыл атауы.

ОРАЗА [ир. ʾʾʾʾʾʾ] зат. діни. 1. Мұсылмандар күнтізбесі бойынша, тоғызыншы ай есебіне тура келетін, қасиетті саналатын рамазан айы. 2. Рамазан кірісімен осы ай бойы тәуліктің күндізгі уақытында ауыз бекітіліп, күн шыққаннан күн батқанға дейін ас-су ішуге болмайтын, ислам дінінің бес парыздың бірі ретіндегі ғибадат. 3. Бес парызға кірмейтін мұсылман адамның таң атысынан кеш батысына дейін ас-су ішпей ауыз бекітуі ретіндегі сүннет, уәжіп ғибадат түрі.

Ораза айт. діни. Ораза айы біткен соң үш күн бойы ауыл аралап, дәм тататын діни мейрам. **Ораза ашар.** діни. Ауызашар (ораз ашқанда ішетін тағам). **Оразасын ашты.** а) діни. Аузын ашты. ә) Ертеңгі тамағын ішті. **Ораза тұтқызу.** діни. Ораза ұстау, ауыз бекіттіру. **Ораза тұтты.** Ауыз бекітті, ораза ұстады. **Ораза тұтушы.** діни. Ораза ұстаушы, ауыз бекітуші адам. **Ораза тұтты [ұстады].** діни. Қасиетті Рамазан айында таңның атысынан кештің батысына дейін ас-су ішпей ауыз бекітті, мұсылмандық негізгі парыздың бірін өтеді.

ОРАЗАҚОР сын. Оразашыл.

ОРАЗАЛЫ сын. діни. 1. Ораза ұстаған, мұсылмандық парызын орындаған. 2. Басына жақсылық үйір, құт-берекелі, бақытты.

ОРАЗАШЫЛ сын. Ораза тұтқыш; дінишіл.

ОРАЗДЫ сын. Басына жақсылық үйір, бақытты.

Ораздың он [көп] ұлы, Жиырлының [қызы] жалғыз. көне. Өсер ұрпаққа өмір бағасын тұспалдап айту. **Ораздың баласы он үшінде басын дер [он бесінде бас болар].** Ынтымақ-берекеісі бар, бақытты адамның ұрпағы тез өседі деген мағынада.

ОРАЗЫЛЫ сын. діни. Құдайға сыйына-тын, ораза ұстап, мінәжат ететін.

ОРАЙ¹ зат. Адамның басындағы (шүй-десінде не желкесінде) шаштың үйіріліп өсуіне болатын белгі.

ОРАЙ² зат. 1. Бір істің, әрекеттің реті, сәті, жөні. 2. Белгілі бір жағдайға сай, соған лайық; сол бағытпен. 3. ауыс. Бір нәрсенің төлеуі, қарымтасы.

Орайы келді [болды]. Сәті түсті, реті келді. **Орайын тапты.** Ретін, қисынын келтірді, жөнін тапты. **Орайы түсті.** Реті келді, қисыны түсті.

ОРАЙ зат. жерг. Орта.

ОРАЙЛА= ет. Туралау, ыңғайлау.

ОРАЙЛАН= ет. Ретіне келу, жөнге түсу.

ОРАЙЛАНУ Орайлан етістігінің қимыл атауы.

ОРАЙЛАС сын. Ұқсас, сай; бірдей, сәйкес.

ОРАЙЛАС= ет. Ұқсасу, сәйкесу, деңгейлесу.

ОРАЙЛАСТЫҚ зат. Ұқастық, бірдең-гей-лестік.

ОРАЙЛАСТЫР= ет. Деңгейлестіру, ыңғайластыру, саю.

ОРАЙЛАСТЫРУ Орайластыр етістігінің қимыл атауы.

Орайластыру блогі. инф. <ағыл. the block of interface> Енгізу-шығарудың стандартты орайластырылуына қосуды жасақтайтын енгізу-шығару құрылғысының блогі. **Орайластыру құрылғысы.** инф. <ағыл. block of interface> Ақпараттық құралдардың үйлеспейтін екі құрауышының интерфейсіні жасақтайтын құрылғы.

ОРАЙЛАСТЫРЫЛ= ет. Деңгейлестірілу, ыңғайластырылу.

ОРАЙЛАСТЫРЫЛУ Орайластырыл етістігінің қимыл атауы.

ОРАЙЛАСУ Орайлас етістігінің қимыл атауы.

ОРАЙЛАУ Орайла етістігінің қимыл атауы.

ОРАЙЛЫ сын. Қолайлы, ыңғайлы.

ОРАЙЛЫҚ зат. сөйл. **Орталық.**

ОРАЙОТ зат. өс. <лат. хеганthemum> Күрделіүлділер тұқымдасына жататын, бір-жылдық, жарақ жатырақты шөптесін өсімдіктердің бір түрі.

ОРАЙПЕК зат. көне. 1. сөйл. **Оралтек.** 2. этн. Сәукеле, қарқара, қосыбаның жалғыз бізбен тігілетін кестесі.

ОРАЙ-СӘТ зат. Істің орындалуына қажетті оңтайлы, ыңғайлы, өте қолайлы жағдай, сәтті түс.

ОРАЙСЫЗ¹ сын. Басында орайы жоқ.

ОРАЙСЫЗ² сын. Жөнсіз, ретсіз; қолайсыз.

ОРАЙСЫЗДЫҚ зат. Жайсыздық, ыңғайсыздық.

ОРАЙЫНДА үст. Реті келгенде, ыңғайында.

ОРАҚ зат. 1. Егін, шөп ору үшін жасалған, имек жүзді, қысқа сапты еңбек құралы. 2. Егін ору кезі; науқан.

Орақ ауыз, от тілді [от ауызды, орақ тілді; от ауыз, орақ тісті]. Адуын мінезді, өткір тілді, тұрашыл адам. **Орақ келді.** Егін оратын мезгіл жетті. **Ораққа береке!** тілек. Егін ору кезінде түсім мол болсын деген мағынада айтылатын сөз. **Орақ мұрын** [тұмсық]. Ортасы дөңестеу, имектеу келген, үлкен мұрын. **Орақ орды.** Шөпке орақ салды, орақпен шөпті қиды. **Орақ пышақ.** жерг. а) Үлкен пышақ. ә) Шалғы. **Орақ салды.** Егінге орақ түсті, егін ору кезі туды. **Орақ су.** жерг. Егін бас тартта бастағаннан кейін берілетін үшінші су. **Орақ тартты.** Орақ орды; сілмеді. **Орақ түсті.** Егін орағы басталды.

ОРАҚ-БАЛҒА зат. тар. совет. Шаруа мен жұмысшының одағын білдіретін КСРО гербіндегі белгі.

ОРАҚЖАПЫРАҚ: орақжапырақ құрт-қашаш, өс. <лат. falcifolia> Құртқашаш өсімдігінің жапырағы ораққа ұқсаған түрі.

ОРАҚ ЖЕМІС зат. өс. <лат. dgeranopagium> Ерінгүлділер тұқымдасына жататын біржылдық шөптесін өсімдік.

ОРАҚТАЙ сын. 1. Орақ сияқты, орақ тәрізді. 2. ауыс. Имиген, қисық. // Бүкшіл, жүдеп, еңкейін.

ОРАҚТАН= ет. Орақ сияқты иілу, ораққа ұқсау.

ОРАҚТАНУ Орақтан етістігінің қимыл атауы.

ОРАҚТҰМСЫҚ зат. өс. <лат. lbidorhyncha struthersi> Тамрең тәрізділер отряды, қарала балшықшылар тұқымдасына жататын құс.

Орақтұмсық шалшықшы. зоол. Тұмсығы ұзын, имек келген балшықшы құс.

ОРАҚША¹ зат. өс. <лат. spirorhynchus> Орамжапырақ тұқымдасына жататын бір-жылдық өсімдік.

ОРАҚША² үст. Орақ тәрізді, орақ секілді, қатты иілген.

ОРАҚШЫ зат. Орақпен егін оруды, орақ оруды шебер адам.

ОРАҚШЫЛЫҚ зат. Орақ оруды кәсібі.

ОРАЛ зат. көне. Шама, әл, мүмкіндік.

ОРАЛ¹ зат. Дәурен, бақытты кез.

Оралыңның барында. Дәуренің жүріп тұрғанда.

ОРАЛ¹= ет. 1. Бүркеліп жабылу. 2. Шырматылу, аяқ алып жүре алмау. 3. Оратылу, айқасылу. 4. ауыс. Әннің, күйдің адамды баурап, ұйытып әкетуі. 5. ауыс. Сөзі шешен шығу, жүйесін тапқан сөз айту.

ОРАЛ²= ет. 1. Бір жерге қысқа уақыттың ішінде барып-келу, қайту. 2. Алыс, қиын сапардан, соғыстан т.с.с. біраз уақыт өткеннен кейін қайтып келу. 3. Қайта көңіл бөлу, екінші рет соғу. 4. Бақытты сезінген күндерді қымай қайыра еске алу. 5. Уақыт айналып өткен кезге келу, қайталану. 6. ауыс. Ие болу, кенелу, қайта табысу.

ОРАЛ= ет. Орайы келу, ыңғайы келу, сәтті түсу.

ОРАЛҒЫ¹ зат. Бөгет, кедергі.

Оралғы болды. а) Кедергі келтірді, бөгет жасады. ә) Шатастырды, кері әсерін тигізді, қиындатты.

ОРАЛҒЫ² зат. Жоғалған заттың қайтқан қарымы, төлемі.

Оралғысы болсын! тілек. Жоғалғанның өтеуі, кеткен нәрсенің қайтуы болсын деген мағынада.

ОРАЛДЫР= ет. Келтірту, қайтарту.

ОРАЛДЫРУ Оралдыр етістігінің қимыл атауы.

ОРАЛМА сын. Алыстан айналатын, бұрылма.

ОРАЛМАЛЫ сын. Оралып өсетін, оралма.

ОРАЛМАН зат. қог.-саяси. Жаппай қуғын-сүргінге ұшыраған, этникалық тазалаудан қашып, саяси сауға сұрап, жат елге жаппай қоныс аударған адамдардың елге оралғанда материалдық, моральдық қамқорлық көрсетілуге тиіс, азаматтық алғанға дейінгі айрықша әлеуметтік тобы.

ОРАЛШЕК [қырг. оройпоқ] зат. этн. көне. Әйелдің басына тартатын кесте төгілген орамалы.

ОРАЛТ= ет. 1. Қайта қайырып әкелу. 2. Біреуді-біреуге араластыру, бұру, ыңғайын жасау.

ОРАЛТҚЫЗ= ет. Қайтартқызу, келтірткізу.

ОРАЛТҚЫЗУ Оралтқыз етістігінің қимыл атауы.

ОРАЛТТЫР¹= ет. Ораттыру.

ОРАЛТТЫР= ет. Қайтару, қайырып желдіру.

ОРАЛТТЫРУ¹ Оралттыр¹ етістігінің қимыл атауы; ораттыру.

ОРАЛТТЫРУ² Оралттыр² етістігінің қимыл атауы; қайтару.

ОРАЛТУ Оралт етістігінің қимыл атауы.

ОРАЛУ Орал етістігінің қимыл атауы.

ОРАЛУЛЫ сын. Оралып қойған, ораулы тұрған.

ОРАЛЫМ¹ зат. 1. Сөз сапталым; қисын. 2. Икем, еп.

Оралымға келмеді. а) Уақыт тығыз, қысқа болды. ә) Аузына сөз түспеді, сөзі қиыспады.

ОРАЛЫМ² зат. Квартал, орам мағынасындағы сөз.

ОРАЛЫМ³ зат. Бір айналым, шеңбер,

ОРАЛЫМДЫ сын. 1. Өте орынды, қонымды. 2. Өресі кең, алғыр, алымды.

Оралымды лизинг. көлік. Көлік құралдарын, құрылыс техникасын, приборларды, аппаратураны және басқа техникалық құралдарды қысқа мерзімге (бір жылға дейін) жала беру.

ОРАЛЫМДЫҚ зат. сөйл. **Оралымдылық.**

ОРАЛЫМДЫЛЫҚ¹ зат. Ой-өрісі кеңдік, тапқырлық, алғырлық.

ОРАЛЫМДЫЛЫҚ² зат. кен. Қазып алу машиналарының, кешендердің немесе агрегаттарының басқарушылық әрекетімен өздерінің қозғалыс траекториясының бағыттарын өзгерту қабілеті.

ОРАЛЫМДЫЛЫҚ³ зат. 1. Жедел әрекет. 2. Қызметкердің іске жедеқабыл кірісу, жұмысты, бір тапсырманы орындаудан екіншісіне оңай көшу, басталған істі созбай аяғына дейін жеткізу, жағдайдың өзгеруіне қарай шешім қабылдап, іскерлікпен әрекет жасау қабілетін сипаттайтын қабілеті. 3. Серпінді ақпараттық жүйе көрсеткіші.

ОРАЛЫМПАЗ сын. Оралғыш; айналыштықтағыш.

ОРАЛЫМСЫЗ сын. Бейімі жоқ, ебедейсіз.

ОРАЛЫМСЫЗДЫҚ зат. 1. Келте қайырушылық, өресіздік. 2. Икемсіздік, үйлесімсіздік.

ОРАМ¹ зат. 1. Заттың сыртын ораған бума, байлам. 2. Бір заттың сырт аумағы, шеңбер көлемі, жуандығы. 3. Спиральді қозғалыстағы бір айналым. 4. Қағаздың, матаның т.с.с. оралған бір бумасы. 5. Ішіне қарата оратылған зат.

Орамьына келтірді. Орайын, ыңғайын тапты.

ОРАМ² зат. 1. Көше, квартал. 2. жерг. көне. Жер-су.

Орам берді. жерг. Жер-су берді, бағынды.

Орам болды. жерг. Бағынды. **Орамға шықты** [жүрді]. Серуендеді. **Орам жүргізді.** жерг. Бағындырды.

ОРАМ³ зат. 1. Сөз саптам; оралым. 2. лингв. Сөз тізбектері, сөз шумақтары, сөз оралымдары.

ОРАМА¹ зат. 1. Бір нәрсенің оралған тысы; тауар, заттарды және т.б. орайтын материалдар. 2. физ. Магнитті өріс жасайтын, электр машиналарындағы өткізгіштер жүйесі.

Орама қағаз. *Оралған тауарлардың (жәшік, байлам, шырышық т.б.) барлық түрлері, сорттары, түрі тізіп берілетін тауар құжаты. Орама мылтық.* Сыртын орайтын арнаулы қабы бар мылтық. **Орама пеш.** тамақ. Сырты қаңыл-тырмен қапталған дөңгелек пеш; голланд пеші.

ОРАМА² зат. тамақ. Жаймаланған жұқа қамыр ішіне тартылған ет пен картоп салып, сопақша, домалақ етіп оралып пісірілетін тағам.

ОРАМА³ сын. Оратылған, ширатылған, бұралаң.

Орама білезік. этн. зерг. Оратыла жасалған, қаусырып оралып тұратын жұмыр білезік. **Орама теру.** колөнер. Өрмектің өрісі, қарсысы және арқауы – бәрі бір түсті жіптен тоқылатын тәсіл. **Орама ши.** колөнер. Өр-бір талының сыртына бояулы жүн жіп оралып тоқылған ораулы ши. **Орама шелпек.** тамақ. Дөңгелек етіп жайылған жұқа қамырдың бетіне май жағып, туралған сарымсақ, пияз сеуіп, бала білегіндей етіп орап, бұға пісіретін, дайын болған соң бетіне ет салып, дастарқанға қоятын ұлт-тық тағам.

ОРАМА⁴ зат. бот. Атқаратын қызметіне байланысты түрі өзгерген жапырақ.

ОРАМАЛ¹ [ир. رومال] зат. 1. этн. Әртүрлі матадан шаршы, үшбұрыш етіп тігілген, әйел, қыз бала басына тартатын жаулық. 2. этн. Әйел, келін екенін білдіру үшін тартатын жаулық. 3. Еңсіз матадан қызылша етіп жасалған сүлгі. 4. **Беторамал.** 5. жерг. Қызыл орамал, қыздар ғана басына тартатын орамал. 6. этн. Көрсеткен сый-сияпат, базарлық деген мағынада.

Орамал аудару. жерг. Келін боп түскен қыздың қызыл орамалын алып, оның орнына бүркеңшік жабу салты. **Орамал жүгіртпек.** жерг. ойын. Тізенің астына орамал жүгіртіп ойнайтын ойын. **Орамал кепкенше.** Реніштің, наланың тез қайтуы, тез басылу туралы. **Орамал салды.** этн. Келін болып түскен бойжеткеннің басына орамал жапты. **Орамал сыйлады.** Қыз өзі ұнатқан жігітіне кестелеген орамал сыйлап, сезімін білдірді. **Орамал тартты.** этн. а) Әйел, қыз бала басына орамал салды, байлады. ә) Келін болып түсті, біреуге әйел болды. **Орамал тастады.** ойын. Орамал тастап ойнайтын жастар ойыны кезінде ойыншы орамалды қалаған адамының алдына қойды. **Орамалын бұлғады.** Қыз бала алысқа ұзаған адамға «хош» айтып, орамалын көтеріп, бұлғады.

ОРАМАЛ² зат. этн. ойын. Орамалға түйген ақшаны атпен алып қашып ойнайтын ойын.

ОРАМАЛДЫ сын. Басына орамал салған, орамалы бар.

ОРАМАЛДЫҚ зат. Орамал боларлық, орамалға лайық.

ОРАМАЛСЫЗ сын. Басында орамалы жоқ; жалаңбас.

ОРАМАЛТАСТАМАҚ зат. этн. ойын. Бір жігіт не қыз дөңгелеке отырғандарды айналып жүріп, қалаған адамның сыртынан орамал тастап ойнайтын жастар ойыны.

ОРАМАЛТЕПШЕК зат. ойын. этн. Ересек балалар ойыны.

ОРАМАЛТОЙ зат. этн. жерг. Күйеу аттандырылуда, күйеу қалыңдықты әкелуге жүрерде жасалатын той.

ОРАМАЛША үст. Орамал сияқты, орамалға ұқсап.

Орамалша тоқу. колөнер. Айналыра тоқығанда бір қатарды оң шалумен, бір қатарды теріс шалумен тоқу.

ОРАМАЛ-ШАРШЫ зат. Жүзде, сыйлық. **ОРАМАЛЫ** сын. Оратылып тұратын, бұралаң.

Орамалы сасыр өс. <лат. ferula involukrata> Шатырғүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктің эндемик түрі.

ОРАМДЫ¹ сын. 1. сөйл. Оралымды, шешен. 2. Көкейге қонымды, орынды.

ОРАМДЫ сын. 1. Орайы келген, орайлы сәтті түскен. 3. Ыңғайлы, сәйкес, етті, лайық.

ОРАМДЫЛЫҚ сын. Оралымдылық, іскерлік, қабілеттілік.

ОРАМДЫРАҚ сын. Жаттыққан, төселген, ікемдірек.

ОРАМЖАПЫРАҚ: орамжапырақ тұқымдасы. бот. <лат. cruciferae, brassicaceae> Қосжарнақты, бір, екі және көпжылдық шөптесін, бұта, жартылай бұта өсімдіктер.

ОРАМСЫЗ сын. Орамы, ікемі жоқ; лайық емес, ебедейсіз.

ОРАМСЫЗДАУ сын. Бейімсіздеу, ікемсіздеу.

ОРАМСЫЗДЫҚ зат. Орамы, бейімі жоқтық, ыңғайсыздық.

ОРАН= ет. 1. Бүркену, қымталу. 2. ауыс. Жамылу, басу, қаптау, бүркелу. 3. ауыс. Тұла бойымен сезіну, басынан өткеру.

ОРАНГУТАНГ [малай. orangutan] зат. зоол. Приматтар отрядына жататын тартажаулы маймылдар тобының үстін тұқ басқан, құйрықсыз түрі.

ОРАНДЫР= ет. Тұмшаландыру, қабааттап киіндіру.

ОРАНДЫРУ Орандыр етістігінің қимыл атауы.

ОРАНЖЕРЕЯ [франц. orangerie] зат. Өсімдік өсіру үшін арнайы жасалған, бірқалыпты температура сақталатын әйнектелген жарық оры.

ОРАНТ= ет. Қымтату, жамылту.

ОРАНТУ Орант етістігінің қимыл атауы.

ОРАНУ Оран етістігінің қимыл атауы.

ОРАНЫП-ҚЫМТАН= ет. Жылы киіну, тұмшалану, орану.

ОРАНЫП-ҚЫМТАНУ Оранып-қымтан етістігінің қимыл атауы.

ОРАНЫП-ШЫМҚАН= ет. сөйл. **Оранып-қымтану.**

ОРАНЫП-ШЫМҚАНУ Оранып-шымқан етістігінің қимыл атауы.

ОРАНЫШ зат. Бір нәрсенің сыртын ораған зат.

ОРАҢ елік. Арбаң еткен ебедейсіз, қысқа қозғалысты бейнелейтін сөз.

Ораң етті. Арбаң етті; қолапайсыз қимылдады.

ОРАНДА= ет. Ораң-ораң ету, сораңдау, қолапайсыз қымылдау.

ОРАНДАУ Оранда етістігінің қимыл атауы.

ОРАНҚЫРА= ет. 1. Бір нәрсенің сыртын айналыңқырау, орағыту; орай түсу. 2. Жаба түсу, қымтау.

ОРАНҚЫРАУ Оранқыра етістігінің қимыл атауы.

ОРАПАЙСЫЗ үст. Шамадан тыс, сөлекет.

Орапайсыз семірді. Шамадан тыс семірді.

ОРАП-ҚЫМТА= ет. Бүркемелеу, жауып-жасыру, орағыштау.

ОРАП-ҚЫМТАУ Орап-қымта етістігінің қимыл атауы.

ОРАП-ШЫМҚА= ет. сөйл. **Орап-қымта.**

ОРАП-ШЫМҚАУ Орап-шымқа етістігінің қимыл атауы.

ОРАРАРАҚ о.д. Ой пәлі-ай деген мағынада.

ОРАС= ет. Байласу, шүйке жасасу.

ОРАСАН үст. 1. Өте, аса, тым, ерекше.

2. Ыңғайсыз, ұялатындай. 3. Сұмдық, масқара.

Орасан зор. Айтарлықтай, тіпті ерекше.

ОРАСУ Орас етістігінің қимыл атауы.

ОРАТ= ет. 1. Айналыра орау, тұмшалау.

2. Дөңгеленту, айналыру. 3. ауыс. Қайта орадыру.

ОРАТҚЫЗ= ет. Орап қымтату, айналыра бүркемелендіру.

ОРАТҚЫЗУ Оратқыз етістігінің қимыл атауы.

ОРАТОРИЯ [итал. oratorio] зат. муз. Жеке дауысқа, хорға не симфониялық оркестрге арналып жазылған, эпикалық-драмалық сюжетке құрылған көп бөлімді музыкалық шығарма.

ОРАТОРИЯЛЫҚ сын. Ораторияға тән, ораторияға қатысты.

ОРАТУ Орат етістігінің қимыл атауы.

ОРАТЫЛ= ет. Шырматылу, шатасып байлану.

ОРАТЫЛУ Оратыл етістігінің қимыл атауы.

ОРАУ¹ зат. Бір нәрсенің сыртын ораған зат, орам.

Орау материалдары. тамақ. Өнімнің ластанбауы, бұзылмауы үшін, әсем көрік беру үшін олардың сыртын орайтын материалдар. **Орау мәшинелері.** тамақ. Кондитер өнімдерін орайтын, түйетін арнаулы мәшинелер мен автоматтар (әртүрлі автоматтар, жартылай автоматтар).

ОРАУ² Ора етістігінің қимыл атауы.

ОРАУЛЫ сын. 1. Сыртында орауы бар, оралған. 2. Таңулы, байлаулы. 3. Құндақтаулы, жоректегі.

Ораулы ши. этн. Өр түске боялған жіптен оралып тоқылған сәнді ши, шым ши.

ОРАУШЫ зат. 1. Бір затты қағазбен не матамен ораған адам, орау жұмысын істеуші. 2. Жіп шудаларын арнаулы станоктармен орап, реттеуші адам.

ОРАУЫШ зат. Бір затты сыртынан орауға арналған мата, қағаз т.б.

ОРАШОЛАҚ сын. Еш нәрсеге бейімі жоқ, еңсіз; олақ.

Орашалақ қимыл. Ойланбастан жасалған, оқыс қозғалыс, ойсыз әрекет.

ОРАШОЛАҚТАН= ет. Бейімсіздену, олақтану, шорқақтану.

ОРАШОЛАҚТАНУ Орашалақтан етістігінің қимыл атауы.

ОРАШОЛАҚТАУ сын. 1. Бейімсіздеу, еңсіздеу; қыры жоқтау. 2. Жатық емес, жүйесіз; төселмеген.

ОРАШОЛАҚТЫҚ сын. Іске, сөзге олақтық, еңсіздік, қырсыздық.

Орашалақтық жасады [көрсетті]. Олақтық, қырсыздық істеді, шорқақтық жасады.

ОРБИТА [лат. orbita] зат. астр. Аспан денелерінің, Жердің жасанды серіктерінің, ғарыш кемелерінің, ғаламшар стансыларының Күннің айналасында қозғалатын жолы.

Орбитаға шығарылды. ғарыш. Жерсерік не ғарышкеме жерден ажырап, ғаламшардың сыртына шықты. **Орбита стансысы.** ғарыш.

Орталық телевизия хабарларын алысқа таратуға әрі алыстан қабылдауға арналған байланыс жүйесі.

ОРБИТАЛЫҚ сын. ғарыш. Орбита үшін жұмыс істеуге арналған, орбитаға шығарылатын.

Орбиталық стансы. ғарыш. Жер, Ай немесе басқа аспан денелері айналасындағы орбитада ұзақ уақыт жұмыс істейтін арнайы экипажбен немесе өздігінен басқарылатын ғарыш аппараты.

ОРБИТАЛЬ [лат. orbita] зат. физ. Атомда, молекулада немесе басқа кванттық жүйелерде бір электрон күйін сипаттайтын толқындық функция.

ОРГАГРАММА зат. инф. Өндірістегі қиымдық қатынасты бейнелейтін кесте.

ОРГАН¹ [грек. organon – құрал] зат. муз. Үрлемелі, клавишті музыкалық аспап.

ОРГАН² [грек. organon] зат. 1. Қоғамдық өмірдің белгілі бір саласы бойынша нақты міндеттер атқарушы ресми мекеме, ұйым, әкімшілік орын. 2. Мерзімдік басылымдар.

ОРГАН³ [грек. organon] зат. биол. Жануарлар мен өсімдіктер ағзасының белгілі бір функция атқаратын бөлігі, мүшесі.

ОРГАНЕЛЛА [грек. organellae] зат. биол. Жасуша цитоплазмасындағы әртүрлі қызмет атқаратын тұрақты құрылым.

ОРГАНИЗМ [лат. organismus] зат. биол. **Ағза** (тұқымқалалаушылық қасиеттеріне сәйкес өзіне тән құрылысы мен даму ерекшеліктері бар, белгілі бір ортаға өз бетімен тіршілік етуге бейімделген, тірі және тарихи қалыптасқан біртұтас жүйе).

Организмді тірілту. мед. Ағзаның тіршілік етуіне қажетті ең маңызды органдар қызметінің бұзылуын не тоқтауын қалпына келтіру.

ОРГАНИКАЛЫҚ сын. 1. биол. Өсімдіктер мен жануарлар әлеміне жататын. 2. Ағзаға тән, денеде болатын. 3. ауыс. Біртұтас, бөлінбес.

Органикалық анализ. хим. Органикалық заттардың сандық, сапалық құрамын және химиялық құрылысын анықтау әдістері жөніндегі ғылым. **Органикалық геохимия.** хим. Тау жыныстарындағы органикалық заттардың химиялық және изотоптық құрамын зерттейтін геохимияның бір саласы. **Органикалық дүние.** биол. Жер бетінде тіршілік етіп, жойылып кеткен және осы кезде тіршілік етіп жатқан ағзалардың жиынтығы. **Органикалық жүйе.** терм. Қапайым биологиялық, ағзалар, популяциялар мен түрлер жүйесі, экожүйелер жататын тірі жүйе. **Органикалық** зат. хим. а) Көміртектен сутектің химиялық қоспасы. ә) геол. Шөгінді таужыныстардың қалыптасу құрам бөлігі. **Органикалық қалдықтар.** биол. Тірі ағзалардың (жануарлар мен өсімдіктердің) сақталып қалған бөліктері. **Органикалық қосылыстар.** хим. Құрамында негізгі элемент ретінде көміртегі және сутегі, оттегі, азот бар химиялық қоспалар. **Органикалық қосылыстардың тотығуы.** хим. Органикалық қосылыстың молекуласына оттектен атомдарын енгізу және сутек атомдарын бөліп шығару. **Органикалық қышқылдар.** хим. Құрамында карбоксил тобы (COOH) бар органикалық қосылыс. **Органикалық ластанушы.** экол. Тірі ағзалардың (жануарлар мен өсімдіктердің) қалдықтарының ыдырауынан пайда болған ластанушы заттар. **Органикалық нитраттар.** хим. Азот қышқылының эфирлері, тұзсыз немесе ашық сары түстің сұйықтықтар.

Органикалық синтез. хим. Органикалық химияның органикалық қосылыстардың түзілу жолдары мен әдістерін лаборатория және өндіріс көлемінде зерттейтін бөлімі. **Органикалық тыңайтқыш.** ауылшар. Жануарлар мен өсімдік қалдықтарының органикалық қосылыстары түрінде кездесетін қоректік заттар. **Органикалық тіршілік.** биол. Жердің биосферасын мекендеуші ағзалардың жиынтығы. **Органикалық үгілу.** биол. Бактериялар, саңырауқұлақтар, қыналар, мүктер сияқты организмдердің әсерінен түзілетін үгілу. **Органикалық химия.** хим. Көміртекті химиялық қосылыстардың өзгеру заңдылықтарын зерттейтін химияның бір саласы. **Органикалық шыны.** хим. а) Органикалық полимерлер (полиакрилаттар, полистирол, поликарбонаттар) негізінде жасалатын мөлдір, қатты материал. ә) мәш. Полиметилметакрилат, полистирол, поликарбонаттар негізіндегі оптикалық материалдардың техникалық атауы.

ОРГАНИЦИЗМ [франц. organicisme] зат. экон. Экономикалық жүйені жанды ағзаға ұқсататын, соған тән өмірлік физиологиялық үдерістерді, осы үдерістерді басқару тәсілдері бар дейтін жалған ғылыми ағым.

ОРГАНОВОЛОКНИТ зат. хим. Аэроғарыштық техникада, кеме жасауда, химиялық машина жасауда жемірілу мен тозуға төзімді жылудан қорғаушы материал ретінде пайдаланылатын, құрамына синтездік талшық кіретін органпластик.

ОРГАНОГЕНДЕР [грек. organon – ағза, genos – тұқым, тек] зат. биол. Органикалық заттардың құрамындағы негізгі химиялық элементтер (оттек, көміртектен, сутек, азот, фосфор, күкірт).

ОРГАНОГЕНДІК зат. биол. Органогендерге жататын, органогендерге тән.

Органогендік жыныстар. [грек. organon + genos – тек] биол. Тірі ағзалардың (жануарлар мен өсімдіктердің) қалдықтарынан пайда болған жыныстар. **Органогендік құрылым.** геол. Өсімдіктер мен жануарлардың қалдықтарынан тұратын шөгінді таужыныстардың құрылымы. **Органогендік түнбалар.** Тірі ағзалардың (жануарлар мен өсімдіктердің) қалдықтарынан пайда болған шөгінділер.

ОРГАНОГЕНЕЗ [грек. organogenesis] зат. биол. Көп жасушалық жануарлардың филогенез және онтогенез барысында органдар бастамаларының қалыптасуы мен жетілу сатысы.

ОРГАНОГЕТИНАКС зат. хим. Құрамына синтездік талшық негізіндегі қағаз кіретін органпластик.

ОРГАНОПЛАСТИКТЕР зат. хим. Синтездік талшықтармен, маталармен және солардың негізінде алынған қағазбен армиленген пластмассалар.

ОРГАНОТЕКСТОЛИТ зат. хим. Авиация және машина жасау өндірісінде конструкциялық және электртехникалық материал ретінде қолданылатын, құрамына синтездік талшықтан тоқылған мата кіретін органпластик.

ОРГТЕХНИКА [ағыл. planning] зат. инф. Мекемелерде, кәсіпорындарда құжаттарды дайындау мен талдау, бақылау, жоспарлау, есепке алу операцияларын механикаландыру мен автоматтандыруға пайдаланылатын техникалық құралдардың жиынтығы.

ОРФАШ үст. Ерекше, ыңғайсыз.

ОРҒУ Орғы етістігінің қимыл атауы.

ОРҒЫ= ет. 1. Секіру, ырғу. 2. ауыс. Бірқалыпты емес, шамадан тыс жоғарылау.

ОРҒЫЗ= ет. Шөпті, астықты шапқызу.

ОРҒЫЗУ Орғыз етістігінің қимыл атауы.

ОРҒЫЛ қым. Орғыл құм. Қырат-қырат, белес-белес құм.

ОРҒЫЛА= ет. Карғу, секіру, ырғу.

ОРҒЫЛАУ Орғыла етістігінің қимыл атауы.

ОРҒЫЛ-ОРҒЫЛ сын. Өркеш-өркеш.

ОРҒЫМАЛЫ сын. Ой-шұңқыры көп; тегіс емес.

ОРҒЫҢҚЫРА= ет. Орғы тұсу, аздап орғы.

ОРҒЫҢҚЫРАУ Орғыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ОРҒЫП-ҚАРҒЫП үст. Қатты секіріп, бір қарғып, бір секіріп.

ОРҒЫТ= ет. Қарғыту, секірту.

ОРҒЫТУ Орғыт етістігінің қимыл атауы.

ОРҒЫТЫП-ҚАРҒЫТ= ет. Бірде орғытып, бірде қарғыту, әрлі-берлі шаптыру.

ОРҒЫТЫП-ҚАРҒЫТУ Орғытып-қарғыт етістігінің қимыл атауы.

ОРҒЫШ сын. Оратын, оруга арналған.

ОРҒЫШТЫҚ сын. Оруга шеберлік.

ОРДА¹ зат. 1. тар. Орта ғасырдағы көшпелі елдердің әкімшілік, саяси басқару орталығы, ел билеушілер тұрағы, сарай. 2. этн. Қазақ киіз үйінің шоқтығынан саналатын, құрастырылып-ажыратылатын киіз жабынды тұрғын жайдың аса сыйымды түрі, ел билеген хан мен сұлтандар үшін көпшіліктің қатысуымен салтанатты, рәсімді жиындар өткізіп тұруға, елшілер мен құрметті қонақ қабылдауға, қарсы жақтың зиялыларымен келіссөздер жүргізуге, шартқа қол қоюға ыңғайластырылған сыйымды орынның болуын қарастырган ізденістің нәтижесінде пайда болған 12, тіпті одан да көп қанатты киіз үйдің үлгісі. 3. Орталық жүйе. 4. Еңселі, салтанатты үй. 5. Бір жерге топталып мекендейтін аң, жылан т.б. ұясы. 6. Орталық, қала. 7. ауыс. Өнер, білім, мәдениет т.б. топталған орны, жинақталған жері, қайнаған ортасы.

Орда бөлім. ескі кіт. Ми, жұлын. **Орда бұзған.** Қайратты, қауқарлы, жігерлі; өткір. **Орда бұзған отыз.** Қатарыңның алды болуға, мақсатқа жету жолындағы алғашқы жеңіске жететін, күш-қуаттың қайнаған кезі, отыз-отыз бес жас. **Ордадан қашатын нервiлер.** көне. мед. Қозғау түйсіктері. **Ордасымен талқандай [күртты].** Түп-тамырымен жойды, жоқ қылды. **Орда шарқы.** Үй-жай қамы.

ОРДА² зат. этн. ойын. Хан сайланған қызыл асықпен қалған асықты шертіп ататын асық ойынының бір түрі.

Орда болды. этн. ойын. Шеңбер жасап, кемей асықтарды тігіп, реттеп қойды. **Орда бұзды.** этн. ойын. Шеңбер ішінде тігілген асықтарды белгілі қашықтықтан сақпамен атып бұзды.

ОРДА³ зат. этн. ойын. Ақсүйек ойынындағы сүйекті тауып алған баланың ұтқанын білдіретін шартты мекен.

ОРДАБАСЫ зат. тар. Бұрынғы заманда қазақтың үш жүзінің басты билері ел тағдырын, жер тағдырын ақылдасып, бітім, шешім қабылдайтын жері.

ОРДАБҰЗАР сын. Қайратты, қажырлы, жігерлі.

ОРДАЙ сын. Ор сияқты, ор тәрізді.

ОРДАЛЫ сын. 1. Ордасы бар, кең сарайдай үйі бар. 2. ауыс. Тұқым-тұқияны көп, өсіп-өнген, үйіл-баранды.

Ордалы жылан. Белгілі бір жерде іні көп, шоғырланған жыландар. **Ордалы құлан.** Бір аймақты жайлаған құландар үйірі.

ОРДАҢ¹ сын. Тәкаппар, кердең; өрескел.

ОРДАҢ елік. Едірең еткен ебедейсіз қысқа қимылды бейнелейтін сөз.

Ордаң етті. Одыраң қақты, селт етті. **Ордаң қақты.** Одыраң-одыраң етті; арбаңдады.

ОРДАҢДА= ет. Ордаң-ордаң ету, ордаңдай басу.

ОРДАҢДАС= ет. Ордаң-ордаң етісу.

ОРДАҢДАСУ Ордаңдас етістігінің қимыл атауы.

ОРДАҢДАТ= ет. Одыраңдатып қою.

ОРДАҢДАТУ Ордаңдат етістігінің қимыл атауы.

ОРДАҢДАУ Ордаңда етістігінің қимыл атауы.

ОРДАҢДАУШЫЛЫҚ зат. Ордаң-ордаң етушілік.

ОРДЕН зат. Қоғамға сіңірген ерекше еңбегі үшін үкімет тарапынан берілетін, бағалы металдардан жасалатын марапат белгісі.

Орден алды [тақты]. Орденге қолы жетті, орденге лайық деп табылды. **Орденге өңірі толған [жарқыраған].** Кеудесінде ордені көп, жарқыраған, марапат, құрметтеу көрген.

ОРДЕНДЕЙ сын. Орден сияқты, орден тәрізді.

ОРДЕНДІ сын. Орден таққан, ордені бар.

ОРДЕР [франц. ordre] зат. 1. 2. заң. Біреуді ұстауға, қамап қоюға әкімшілік орындары жағынан шығарылған арнаулы шешім қағазы.

ОРДИНАТА [лат. ordinatus] зат. матем. Декорт жасаған нүкте координаттарының бір түрі.

ОРДИНАТОР [лат. ordinator] зат. мед. Денсаулық сақтау мекемелеріндегі бөлім не палатаны басқаратын дәрігер.

ОРДИНАТОРЛЫҚ сын. мед. Ординатор отыруға арналған (бөлме).

ОРДИНАТУРА зат. мед. Мамандандырылған, ординаторлар дайындайтын мерзімді курс, оқу.

ОРДОВИК зат. хим. «Ордовик жүйесі» және «ордовик кезеңі» терминдерінің қысқаша атауы.

ОРЕОЛ [франц. aureole] зат. кен. 1. Таужыныстың негізгі массасы арасындағы жеке-дара порфирлі септелерді сол массаға тиесілі тектестері есебінен жиектей отырып, одан әрі даралай түсетін жолақша. 2. Кен шоғырын кіріктіретін таужыныстардың кентүзуші процестер әсерінен немесе морфологиялық барысында кентүзуші немесе басқа да элементтермен қаныға түсуі нәтижесінде қалыптасатын, кен орынға шендес өңірлерден көрініс беретін арнаулы белдем.

ОРИЕНТАЛИСТ [лат. orientalis] зат. Шығыс халықтарының тілі мен әдебиетін, мәдениетін зерттейтін ғалым.

ОРКЕСТР [франц. orchestre] зат. муз. Музыкалық шығарманы әр алуан аспаптарда орындайтын музыканттар тобы.

ОРКЕСТРЛІ сын. Оркестрі бар.

ОРКЕСТРЛІК сын. Оркестрге арналған, оркестр үшін.

ОРҚАШ сын. сөйл. Жер қыртысының жарықтары арасынан көтерілген.

ОРҚАШ-ОРҚАШ сын. сөйл. **Өркеш-өркеш.**

ОРҚЫЛ-ОРҚЫЛ сын. жерг. Төмпеш-төмпеш, орғыл-орғыл, қырат-қырат.

ОРЛА= ет. Айналдыра ор қазу, ормен қоршау.

ОРЛАН= ет. Ор болып қазылу.

ОРЛАНУ Орлан етістігінің қимыл атауы.

ОРЛАТ= ет. Ор етіп қаздырту.

ОРЛАТУ Орлат етістігінің қимыл атауы.

ОРЛАУ Орла етістігінің қимыл атауы.

ОРЛЫ сын. Ор қазылған; ой-шұңқырлы, шұқанақты.

ОРМА¹ зат. Астығы орылған атыз, егінжай.

ОРМА² зат. Судың орып кеткен жері.

ОРМА³ зат. жерг. Шабындық, шабылатын шөп.

ОРМАДАЙ Орма сияқты, орма тәрізді.

ОРМАЛЫ сын. көне. **Ораулы.**

ОРМАН зат. 1. Әртүрлі ағаштардың табиғи, өскен шоғыры, қалың тоғай. 2. бот. Жер бетіндегі табиғи қорлардың, оның ішінде өсімдіктер жамылғысының басты бір түрі.

Орман ағаш. сөйл. Ну болып өскен ағаш, тоғай. **Орман ақшайыры.** өс. <лат. gnaphalium sylvaticum> Сиретілген және ашық орманда, оның шетінде, бұталар қауымында, биік шөпті құмдық және батпақты немесе ылғалды жерлерде өсетін, күрделігүлділер тұқымдасына жататын, биіктігі 10-80 см көпжылдық шөптесін бұта. **Орман байғызы.** зоол. <лат. aegolius funereus> Байғыздар түріне жататын, орманда мекендейтін, Қазақстан жерінде кездесетін құс түрі. **Орман белдеулері.** Орман өсетін алқапты жерлер. **Орман бүлдіргені.** <лат. fragaria vesca> өс. Раушангүлділер тұқымдасына жататын, өзен жағасы, орман шетінде, таудың ылғалды бөктерлерінде, бұта арасында өсетін, жапырағы мен жемісін дәрілік шикізат үшін пайдаланатын, биіктігі 10-30 см көпжылдық, шөптесін өсімдік. **Орман жаңғағы.** өс. <лат. corylus> Қайың тұқымдасына жататын орман бұтасының жемісі; кондитер өндірісінің құнды жаңғақ шикізаты. **Орман жаңғақ туысы.** бот. Орман жаңғағына туыстас өсімдік. **Орман жаңғырту.** орманшар. Орман ішінде ағаштар кесілген не өртелген алаңдарға ағаш отырғызу. **Орман жидегі.** өс. Биіктігі 5-20 см, көпжылдық шөп сабақтас өсімдік және ормандарда жабайы түрде өсетін бұталар, шала бұталар, шөптесін өсімдіктердің шағын, шырынды жемістері. **Орман жолағы.** Суармалы танаптардың төңірегіне, каналдардың, су қоймаларының жағалауларына, жол бойларына өсірілген ағаш, орман белдеулері. **Орман заңнамасы.** орманшар. Орман-тоғайды сақтау, қорғау және пайдаланудан туындайтын қоғамдық қатынастарды реттейтін нормативтік-құқықтық актілер кешені. **Орман зиянкестері.** зоол. Ағаш, бұта өсімдіктерін зақымдайтын жәндіктер, кейбір кене түрлері, қоян, тышқан тұқымдас кемірушілердің жалты атауы. **Орман зонасы.** геогр. Қоңыржай климаттық белдеудегі қысы суық, қары қалың, жазы жылы, ылғалы мол, топырағы күлгін, батпақты табиғат зонасы. **Орман күтуші.** Орманды қорғаушы, қараушы. **Орман қазтамағы.** өс. Биіктігі 80 сантиметрге дейін жететін, тамыры тік өсетін, сабағының өн бойын түк басқан, жоғарғы жағында бұтақтары көп көпжылдық, шөп тектес өсімдік. **Орман қарақасы.** зоол. <лат. dryomys nitedula> Көбінесе таулы жерлерді мекендейтін, ағаш басында тіршілік етуге бейімделген қарақас тұқымдасына жататын кеміргіш. **Орман қорғау.** орманшар. Орман қорын тиімді пайдалану, оны толықтыру, өртен, зиянкестерден және аурулардан қорғау, сондай-ақ ағаш өнімін арттыру шаралары. **Орман**

қоры. геогр. Мемлекет аумағындағы барлық ормандар мен орман шаруашылығы қажетіне арналған жерлер. **Орман қорықжайы.** орманшар. а) Орман ағаштарының көшеті өсірілетін жер. ә) Ағаштар мен бұталардың көшеті өсіріліп, тұқымдары алынатын шаруашылық. **Орман күлқайыры.** <лат. malva silvestris> өс. Биіктігі 1 метрге дейін жететін, тамыры тұтас әрі түзу, көптеген қосымша тамырлары бар, бір немесе екіжылдық, шөп тектес өсімдік. **Орман мелиорациясы.** сушар. Қандай да болсын бір аумақтың (өзен бұзылған жерлер де енеді) гидрологиялық, топырақтық, климаттық, ландшафтық және т.б. табиғи жағдайларын жақсарту үшін қолдан жасалатын немесе өзгермелі орман екпе ағаштарын пайдалану бойынша шаралар кешені. **Орман отырғызу.** Орман ағаштарын қолдан егін өсіру. **Орман өскін.** Өсіп шыққан орман, орман қоры. **Орман паркі.** Қала сыртындағы көпшілік демалатын арнаулы орман-тоғай. **Орман патшасы.** бейн. Орман иесі. **Орман сиыржоңышқасы.** өс. Ағаш арасында өсетін биіктігі 150 см-дей, жайылымдық, көпжылдық шөп. **Орман сусары.** зоол. Ақшыл қоңыр түсті, құйрығы ұзын, бағалы аң. **Орман тәлімбағы.** Ағаш немесе бұта көшеттері өсірілетін тәлімбақ. **Орман төсеніші.** Орманда өскен ағатын, бұтаның, шөптесін өсімдік қалдығынан пайда болған қабат. **Орман хайуанаттары.** Орманды аймақта тіршілік ететін жануарлар. **Орман химиясы.** хим. Ағаштан көпір, шайыр, сірке қышқыл алу үшін, ағаш сиректерінің өндірістік өнімдерін өңдеумен шұғылданатын химияның технология саласы. **Орманын отын етті.** Тіршілігін, күнкөрісін жоқ қылды, ойрандады.

ОРМАН² зат. көне. этн. **Орман ішік.**

Орман ішік. этн. Бұлғын, тиін, кіс тәрізді орман хайуанаттарының терісінен дайындалған ішік. **ОРМАНДАЙ** сын. Орман сияқты, орман тәрізді. **Ормандай орыс.** бейн. Көп, қаптаған. **Ормандай түнерді.** Қабағы түсті, іштей ызаланды. **ОРМАНДАН=** ет. Орман өсу, орман пайда болу. **ОРМАНДАНУ** Ормандан етістігінің қимыл атауы. **ОРМАНДАНДЫР=** ет. Орман отыр-ғыздыру. **ОРМАНДАНДЫРУ** Ормандандыр етістігінің қимыл атауы. **ОРМАН-ДАРИЯ** зат. Жер-су, орман, тоғай. **ОРМАНДЫ** сын. Орман өскен, орманы бар. **Орманды дала.** геогр. Орман мен дала арасындағы өтпелі алқап. **Орманды дала аймағы [зонасы].** геогр. Орман және дала зоналарының ландшафтысы кезектесіп отыратын қоңыржай климаттық белдеудің табиғат зонасы. **Орманды дала ауа райы.** геогр. Ылғалды ауа райынан құрғақ ауа райына өтпелі ауа райы түрі. **Орманды дала белдемі.** геогр. Құрлықтардың қоңыржай белдеуін қамтитын табиғи географиялық бөлімнің бірі. **Орманды дала климаты.** **Орманды дала ауа райы.** Орманды парк зонасы. Адамдардың тынығуына арналған ауыл, қала маңындағы және ауыл, қала сыртындағы орманды территория. **Орманды тундра.** геогр. Солтүстік жарты шардағы орман мен тундра аралығындағы табиғи ауыспалы зона.

ОРМАНДЫ-ДАЛАЛЫ сын. Орман мен далалы алқап араласқан.

Орманды-далалы алқап. геогр. Қоңыржай ауа райы белдеуінде орналасқан орман мен шөптесін өсімдік басқан жер бөліктері алмасып отыратын аймақ.

ОРМАНДЫҚ сын. Орман өскен, қалың ағашты (жер).

ОРМАН-КӨЛ зат. Жасыл, тоғайлы алқап, мөлдір су, бәрі.

ОРМАН-ҚЫСТАҚ зат. Дала, тоғай, елді мекен, бәрі.

ОРМАНСЫЗ сын. Ағаш өспеген тақыр; орманы жоқ.

ОРМАНТАНУ зат. ғыл. Орман туралы ілім, оның құрылымын, экологиясын, биологиясын, өсуін, атмосферамен байланысын, гидрологиялық режимін, жануарлар әлемімен байланысын зерттейтін ғылым саласы.

ОРМАН-ТОҒАЙ зат. Табиғи өскен, қалың ағаш, ну, жыныс.

ОРМАН-ТОҒАЙЛЫ сын. Орман-тоғайы көп.

ОРМАНША зат. Көлемі шағындау орман.

ОРМАНШАРУАШЫЛЫҚ зат. Халық шаруашылығының орманды зерттеу, есепке алу және ұдайту, өрттен, зиянкестер мен аурулардан қорғау, қалпына келтіру, пайдалану, өнімділігін арттыру ісімен шұғылданатын саласы.

ОРМАНШЫ зат. Орман күзетуші қызметкер.

ОРМАНШЫЛ сын. Орманға барғыш, орманды жақсы көретін.

ОРМАНШЫЛЫҚ зат. 1. Орманшаруашылығымен айналысушылық, орман егушілік. 2. Орманшы кәсібін меңгерушілік.

ОРНА= ет. 1. Орыну; пайда болу. 2. Салыну, тұрғызылу. 3. Меңдеу, басып алу, жайлау. 4. Қол жету.

ОРНАЛ= ет. Тігілу, орнығу.

ОРНАЛАС= ет. 1. Үлкен, ірі нысандардың орын тебуі, орнығысуы. 2. Жұмысқа, қызметке тұру. 3. Тұру, орнығу. 4. Қоныстану, өмір сүру. 5. б а с п а. Басылатын материалдың орнын белгілеу.

ОРНАЛАСТЫР= ет. 1. Орын тептіру. 2. Жайғастыру. 3. матем. Кез келген $A=(a_1, a_2, \dots, a_n)$ жиынынан $v=(a_{1i}, a_{2i}, \dots, a_{ni})$ элементтерін бөліп алып, белгілі бір ретпен тізбектеу.

ОРНАЛАСТЫРТ= ет. Жайғастырту, орын тептірту.

ОРНАЛАСТЫРТҚЫЗ= ет. Жайғастыртқызу, орын тепкіздірту.

ОРНАЛАСТЫРТҚЫЗУ Орналастыртқыз етістігінің қимыл атауы.

ОРНАЛАСТЫРТУ Орналастырт етістігінің қимыл атауы.

ОРНАЛАСТЫРУ Орналастыр етістігінің қимыл атауы.

ОРНАЛАСТЫРЫЛ= ет. Жайғастырылу.

ОРНАЛАСТЫРЫЛУ Орналастырыл етістігінің қимыл атауы.

ОРНАЛАСУ Орналас етістігінің қимыл атауы.

ОРНАЛУ Орнал етістігінің қимыл атауы.

ОРНАТ= ет. 1. Бейіт басына белгі салдыру, жасату, қойдырту. 2. Қару-жарақты оқтау, оқ салу. 3. Орналастыру, қою. 4. а у ы с. Жамандық, қайғы-қасірет әкелу.

ОРНАТҚЫЗ= ет. 1. Салдырту, жасату. 2. Бейітке белгі қойдырту.

ОРНАТҚЫЗУ Орнатқыз етістігінің қимыл атауы.

ОРНАТТЫР= ет. 1. Салдырт, орналастыру (затты). 2. Бейіт басына белгі қойдыру.

ОРНАТТЫРУ Орнаттыр етістігінің қимыл атауы.

ОРНАТУ Орнат етістігінің қимыл атауы.

ОРНАТУШЫ зат. Орнату ісіне тікелей қатысушы, өз қолымен атқарушы.

ОРНАТЫЛ= ет. Жасатылу, құрылу.

ОРНАТЫЛУ Орнатыл етістігінің қимыл атауы.

ОРНАТЫС= ет. 1. Құрысу, жасасу. 2. а у ы с. Қолдан жасау, болдыру.

ОРНАТЫСУ Орнатыс етістігінің қимыл атауы.

ОРНАУ¹ Орна етістігінің қимыл атауы.

1. Белгілі бір табиғи не қоғамдық құбылыстың басуы, жайылуы. 2. Тұрақтау, беку.

ОРНИТОЗ [грек. ornis] зат. вет. Адамдар мен құстарда болатын жұқпалы ауру.

ОРНИТОЛОГ [грек. ornis - құс, logos - ілім] зат. зоол. Құстарды зерттеуші ғалым.

ОРНИТОЛОГИЯ [грек. ornis - құс, logos - ілім] зат. зоол. Омыртқалы жануарлар зоологиясының құстар өмірін, олардың жүйеленімі, жекеше және тарихи дамуы, физиологиясы, экологиясы, жер бетіне таралуын зерттейтін саласы.

ОРНИТОЛОГИЯЛЫҚ зат. Орнитологияға тән, соған қатысты.

ОРНИТОФАГТАР [грек. ornis - құс, phagos - жалмаушы] зат. Тірі құстарды ұстап, тек солармен ғана қоректенетін жыртқыш құстар, лашындар, қырғилар.

ОРНИТОФАУНА зат. зоол. Белгілі бір аумақта тұрақты мекендейтін, не белгілі бір маусымда кездесетін немесе кездейсоқ ұшып келген құстардың тізімі.

ОРНЫҒУ Орнық етістігінің қимыл атауы.

1. Орналасу, тұру. 2. Беку, тұрақтау.

ОРНЫҒЫС= ет. Жайғасу.

ОРНЫҒЫСУ Орнығыс етістігінің қимыл атауы.

ОРНЫҚ= ет. 1. Орын тебу, орналасу, тұрақтау. 2. а у ы с. Қалыптасу.

ОРНЫҚСЫЗ сын. Мықты орнықпаған, орны жайсыз.

ОРНЫҚСЫЗДАНДЫР= ет. Бұзу, орнатылуна кедергі келу.

ОРНЫҚСЫЗДАНДЫРУ Орнықсыздандыру етістігінің қимыл атауы.

ОРНЫҚСЫЗДЫҚ зат. 1. физ. Табиғаттағы не техникадағы қозғалысты сипаттайтын дифференциалдық теңеулердің қозғалушы жүйеге қатысты тұрғысынан тұрақсыз көрінісі. 2. психол. Жүйке клеткасы не функциялық құрылымының уақыттың бір өлшемінде бұрмаламай бере алатын импульстерінің ең көп саны.

ОРНЫҚТЫ сын. 1. Қозғалмайтын, мықтап бекітілген, жайлы. 2. а у ы с. Байыпты, салмақты. 3. Тұрақты, қалыпты.

Орнықты демпинг. экон. Ішкі рынокпен салыстырғанда баға жөнінен неғұрлым икемді сыртқы рынокта бәсекелесуге қаділетті шетті жеңіп алу мақсатымен демпинг саясатымен іске асыру жөніндегі ұзақ уақытқа созылған тұрақты демпинг. **Орнықты жүйе [система].** матем. Табиғаттағы немесе техникадағы қозғалысты сипаттайтын дифференциалдық теңеулердің қозғалушы жүйеге қатысты тұрғысынан тұрақты көрінісі. **Орнықты мүлік.** коғ. -экон.

Жер, баспана, ғимарат сияқты қозғалмайтын мүлік.

ОРНЫҚТЫЛЫҚ зат. 1. Байыптылық, салмақтылық, тұрақтылық. 2. Тыныштық, ел ішіндегі тұрақты саяси-әлеуметтік жағдай. 3. физ. Табиғаттағы не техникадағы қозғалысты сипаттайтын дифференциалдық теңеулердің қозғаушы жүйеге қатысты тұрғысынан тұрақты көрінісі.

Орнықтылық теориясы. матем. Ғаламшарлардың орын тұрақтылығы туралы дифференциалдық теңеулер теориясының бір тарауы.

ОРНЫҚТЫР= ет. 1. Орнына келтірту, тұрақтандыру. 2. Бекіте тұсу, қалыптандыру.

ОРНЫҚТЫРУ Орнықтыр етістігінің қимыл атауы.

ОРНЫҚТЫРУШЫ зат. Бір нәрсенің орнығуына атсалысушы, белсене араласушы.

ОРНЫМЕН үст. Орынды, ретімен.

ОРНЫМЕНЕН үст. сөйл. Реті келгенде, орынды жерде.

ОРОГРАФИЯ [грек. oros - тау, grapho - жазамын] зат. геол. Жер бедерінің әртүрлі элементтерінің (жоталар, жондар, ойыстар және т.б.) сипаттамасы және олардың шығу тегіне байланыссыз сыртқы нышандарына қарай жіктеу.

ОРОГРАФИЯЛЫҚ сын. геол. Орографияға тән, орфографияға қатысты.

Орографиялық жауын-шашын. геол. Жер бедері әсерінен пайда болған бұлттардан жауған жауын.

ОРПА зат. жерг. Аузы кең, таяз, шеген-делмеген құдық.

ОРПАЛАН= ет. Өзеннің оралымында топырақ, майда құмның жиналып көтерілуі.

ОРПАЛАНУ Орпалан етістігінің қимыл атауы.

ОРПАЛЫҚ зат. жерг. Құдық қазғанда суы таяздан шығатын жер.

ОРСАҚ сын. Қысық, кетік.

ОРТ [нем. Ort] зат. кен. Кенорнының ұзына бойына кесе-көлденең жазықтықта жүргізілген, еңістік бирышы 0-3°-тан аспайтын көлденең қазба.

ОРТА¹ сын. Белгілі бір мөлшерге жетпеген, толық емес, жарты.

Орта арық. жерг. Үлкен арықтан тарайтын арықтар. **Орта бау.** жерг. Шаңырақтың күлдіреуіш арқылы жел тұрғанда жүк бастыратын жібі. **Орта бизнес.** Орта кәсіпкерлік. **Орта бойлы.** Бойы онша биік те емес, аласа да емес, орташа. **Орта бөлік.** тар. 1824 ж. Кіші жүзде хандық билік жойылғаннан кейін енгізілген әкімшілік басқару жүйесі. **Орта бөтегелі.** саят. Қыран құсқа беріле-тін жем мөлшерінің атауы. **Орта буын.** поэт. Аға буын мен жас буынның аралығындағы ұрпақ. **Орта білім.** пед. Ғылым негіздерін білуді талап ететін, қоғамға пайдалы еңбекке қатысуға және жоғары білім алуға қажетті білім мен дағдылар жиынтығы. **Орта білім беру.** пед. Үздіксіз білім беру жүйесіндегі негізгі деңгей болып табылатын және жалты, кәсіптік бастауыш және кәсіптік орта білім беруді қамтитын білім беру үрдісі. **Орта білімді.** Жалты білім беру жүйесінің бастауыш деңгейінен жоғары жалпыға бірдей мектептерде алатын білімі бар. **Орта ғасыр.** тар. <лат. medium aevum> Адамзат тарихындағы 5 ғасырдың аяғынан 17 ғасырдың ортасына дейінгі аралықты қамтитын кезең (көне дәуір мен жаңа дәуір аралығы). **Ортадан жоғарылау.** Тым ұзын емес, бойы ұзын

деуге келмейтін. **Орта дәрежелі білім [оқу]**. Он жылдық мектепте немесе арнаулы білім беретін техникум, училищелерде берілетін білім. **Орта дәрежелі мектеп**. Он жылдық білім беретін оқу орны, мектеп. **Орта дәрежелі метаморфизм**. геол. Эпидот-амфиболитті және амфиболитті фациялар. **Орта дәрежелі оқу орны**. Орта білім беретін мекеме. **Орта дәулетгі**. Аса бай емес, орташа ауқатты (адам). **Орта ендіктер**. геогр. Жер бетінің солтүстік және оңтүстік жарты шарларда 40 және 65° солтүстік ендік пен 42 және 58° оңтүстік ендік аралығына орналасқан кең алқаптары. **Орта есеппен**. Көбін де, азын да емес, орташасын алғанда. **Орта етіне келді**. саят. Құстың сары тап болып арықтауы. **Орта жас**. Онша жас та, кәрі де емес; елу жастың үсті. **Орта жол [жол ортасы]**. Аяғына дейін жүрілмеген жол, аралық. **Орта жолда қалды**. Шаңына ілес алмады, қалып қойды. **Орта жолда тастады [мүдірді]**. а) Бастаған істі аяқтамады, басқа шаруаға, қызыққа ауысып кетті. ә) Бағы тайды, өмірлік қызығынан қол үзді. **Орта жолдан оралу [қайту]**. Істі аяқтамай тастап кету, басқа шаруаға ауысып кету. **Орта жүз**. этн. Құрамына арғын, найман, керей, уақ, қоңырат, қыпшақ рулары кіретін қазақ тайпаларының этникалық, саяси, экономикалық және мәдени бірлестігі. **Орта кәсіпкерлік**. экон. Қарамағындағы мүліктерді заңды негізде пайдаланып, өзінің бастамасымен шешім қабылдауға және кез келген іс-қимылдар жасауға құқықты заңды ұйым немесе жеке азаматтың орташа кәсіпкерлік қаракетшілігі. **Орта кеседей**. Кесенің ортасынан келтіріп. **Орта мектеп**. пед. Бірінші сыныптан бастап он бірінші сыныпқа дейін жалпы не арнаулы орта білім беретін оқу жүйесі. **Орта саусақ**. а) саят. Саят құсының өзгелерінен сәл ұзынырақ, ұшкір болатын саусағы, жембасары. ә) **Орман қол**. **Орта сызық**. спорт. Спорт албанының ортасын қақ бөлетін сызық. **Орта тап**. әлеум. Қоғамның қалыптасуы мен дамуына ықпал ететін орта дәулетті, негізгі тап өкілдері. **Орта түркі әдеби тілі**. лингв. Орта ғасырлардың бастапқы кезінде араб әліпбиінде жазылған Махмұд Қашқаридың «Диуани лұғат-и-түрік» (11 ғ.), Юсуф Баласағұнның «Құтадағу білігі» (11 ғ.) шығармаларының және орта ғасырлардың орта тұсында жазылған, 14–16 ғасырлардағы жазба ескерткіштердің («Мұхаббатнама», «Оғыз-нама» т.б.) тілі. **Орта шама**. матем. Сандар не функциялар тобының сипаттамасы. **Орта шаруа [шарқы]**. Әл-ауқаты жақсы; орташа дәулетті адам. **Орта шен**. Ортасына таман. Орта калибрлі зеңбірек. әск. Калибрі 76 мм-ден 130 мм-ге дейін жететін зеңбірек түрі.

ОРТА² зат. 1. Адамның туып-өскен, жұмыс істеген жері, қоршаған қауым. 2. Үйдің т.б. іші, арасы. 3. Дөңгелене біткен нәрсенің іші, орта тұсы. 4. Белгілі бір көлемнің, қашықтықтың, мезгілдің орта тұсы. 5. Айдың, жылдың, мезгілдің тең аралығы, жартысы.

Ортаға алды. Жан-жақтан қауымады, кеу-кеудей. **Ортаға алдырды**. Талқыға салды. **Ортаға енді**. Араласты, бірге болды. **Ортаға кісі салды**. Бір нәрсені келістіру үшін араға адам кірістірді. **Ортаға салды**. а) Көрген-білгенін басқаларға айтты. ә) Өз мүлкін не ақшасын көпшілікке берді, бөлісті. **Ортаға тастады**. Жария етілді, айтылды, үндеу тасталынды. **Ортаға түсті**. а) Алдарына келді, талқыға салынды. ә) Не де болса көруге, талқыға түсуге бел буды. **Ортаға шығып биледі**. Шеңбер құрып билеп тұрғандардың алдына шығып

биледі. **Орта қазан**. Көпшіліктің бірігіп, бір жерден ішетін тамағы. **Ортаны реттегіштер**. хим. Судың қышқылыдығын немесе сілтілігін өзгерту үшін қосылатын заттар. **Орта толсын!** тілек. Бас көбейсін, жан көбейсін деген мағынада айтылатын тілек.

ОРТАҒАСЫРЛЫҚ сын. Орта ғасырға тән, орта ғасырда болған.

ОРТАЙ= ет. 1. Деңгейі төмендеу, қайту, тартылу. 2. Кему, азаю, орталану. 3. ауыс. Бөсеңдеу, саябырлау, басылу. 4. ауыс. Киірейін, азып кету, қушыю.

Ортайғаны молайсын. тілек. Шығынның орны толсын, қоры көбейсін деген мағынада.

ОРТАЙТ= ет. Кеміту, азайту.

ОРТАЙТУ Ортайт етістігінің қимыл атауы.

ОРТАҚ¹ зат. тар. Бірнеше адамнан не-месе көп адамдардан құралған бірлестік, ша-руашылық.

ОРТАҚ² сын. 1. Барлығына бірдей қатысы бар, көпшілікке арналған, баршаға тән. 2. ауыс. Еңшілес, үлестес.

Ортақ болды. Иелік етісті, бөлісті. **Ортақ етіс**. лингв. Қимыл, іс-әрекеттің бір емес, бірнеше субъекті арқылы іске асатынын білдіретін етіс түрі. **Ортақ күн**. экон. а) Тянақты құндар сомасы. ә) Бағалы қазз үшін төленетін келісімді баға, делдалдық комиссиялық алым және сатушы тапқан кез келген өсімді пайыз.

Ортақ меншік. экон. а) Екі не бірнеше тұлғаның мүлікке меншік құқықтарының жиынтығы. ә) Жубайлар жинаған, өздеріне тиесілі ортақ меншік пен табыс. **Ортақ міндет**. Журттың, көпшіліктің мүдделі ісі, шаруасы. **Ортақ мүдде**. Көпшілік қамы, арман-тілегі. **Ортақ несіп**. Ұқсас үлес, бірдей мән-маңыз, ортақ мәртебе.

Ортақ пайда. экон. Ортақ табыс пен ортақ шығынның арасындағы айырма. **Ортақ ресурс**. инф. Бірнеше пайдаланушы немесе бірлесіп қолданатын желідегі, жұмыс тобындағы кез келген құрылғы, файл, каталог немесе принтер. **Ортақ тіл**. лингв. Белгілі бір қоғамда бірге өмір сүруші әртүрлі халықтың, ұлттың және этнографиялық топтың бәріне түгел түсінікті, қарым-қатынас құралы ретінде қызмет ететін тіл. **Ортақ тіл тапты**. Ойлары бір жерден шықты, пікірлес болды.

ОРТАҚОЛ сын. Айтарлықтай емес, орташа.

ОРТАҚОЛДЫ сын. 1. Арзанқолда, жұтыны. 2. Әжептәуір, тәп-тәуір, орташа.

ОРТАҚТАС сын. Еңшілес, иелес, бір нәрсеге ортақ, қатысы бар.

ОРТАҚТАС= ет. Бір нәрсеге ортақ болу, үлес алу, бөлісу.

ОРТАҚТАСТЫҚ зат. Ортақ болушылық, бөлісушілік; үлестестік.

ОРТАҚТАСТЫР= ет. 1. Бір нәрсеге ортақ етпін, үлестес болу, бөлістіру. 2. Бірлестіру, жұымдастыру.

ОРТАҚТАСТЫРУ Ортақтастыр етістігінің қимыл атауы.

ОРТАҚТАСТЫРЫЛ= ет. Ортақ еткізілу, үлестірілу.

ОРТАҚТАСТЫРЫЛУ Ортақтастырыл етістігінің қимыл атауы.

ОРТАҚТАСУ Ортақтас етістігінің қимыл атауы.

ОРТАҚТАСУШЫ зат. Ортақ болушы, бөлісуші.

ОРТАҚТАСУШЫЛЫҚ зат. Ортақ болушылық, бөлісушілік.

ОРТАҚТЫҚ зат. Ортақ болушылық.

ОРТАҚШЫЛ сын. Барын ортаға салғыш, көпшіл.

ОРТАҚШЫЛДЫҚ зат. Қоғамшылық, қауымшылық, көпшілдік.

ОРТАЛА= ет. 1. Толы нәрсені азайту, тең жартысына жеткізу. 2. Уақыт, мезгілдің ортасынан өтуі; жартылануы.

ОРТАЛАН= ет. Азаю, тең жартысына же-ту.

ОРТАЛАНУ Орталан етістігінің қимыл атауы.

ОРТАЛАТ= ет. Азайту, кеміту.

ОРТАЛАТУ Орталат етістігінің қимыл атауы.

ОРТАЛАУ¹ сын. Орташа, төмендеу.

ОРТАЛАУ² Ортала етістігінің қимыл атауы.

Орталуау білім. тар. пед. 8 жылдық білім.

Орталуау мектеп. пед. 9 сыныптық білім беретін орта мектеп.

ОРТАЛЫҚ зат. 1. Белгілі бір аралықтың бел ортасы, орта тұсы. 2. Белгілі бір аумақтың, өлкенің орта тұсы, негізгі бөлігі немесе елді мекен. 3. әкімш. Мемлекеттік, одақтық не республикалық дәрежедегі саяси-әкімшілік басқару орындары орналасқан басты қала. // тар. совет. Кеңес Одағы кезіндегі бүкіл республикалардың үстінен билік жүргізген Мәскеу. 4. Белгілі бір саладағы, қызмет түріндегі реттеп басқарып отыратын орын, мекеме, бөлім т.б. 5. ауыс. Негіз, тірек, құш.

Орталық баспасөз [басылым]. Орталықтан басылып шығатын газет-журнал т.б. **Орталық газет**. Белгілі бір әкімшілік аймақтың немесе мекеме, ұйымның басқару органының басылымы. **Орталық жүйке жүйесі**. мед. <лат. systema nervosum centrale> Адам мен жануарлардың ағзалары мүшелер жүйелерінің қызметтері мен жұмыстарын үйлестіріп, реттеп, жүйке жасушалары мен оның өсінділерінен тұратын жүйке жүйесінің ең негізгі бөлігі. **Орталық комитет [Орталық партия комитеті, КПСС Орталық Комитеті]**. тар. совет. КСРО коммунистік партиясының мемлекеттік, одақтық дәрежедегі жоғарғы органы. **Орталық морена**. геогр. Тау аңғарлық мұздық бойында жоғарыдан төмен қарай тізбек жал түрінде созылып жатқан қиыр-шықтас, таужыныстардың ірі сынықтарының біріккен жиынтығы.

ОРТАЛЫҚСЫЗ сын. Орталықтың қатысысыз.

ОРТАЛЫҚСЫЗДАН= ет. Орталықтан бөліскену, оқишаулану.

ОРТАЛЫҚСЫЗДАНДЫР= ет. коғ. экон. Басқаруды жергілікті органға беру.

ОРТАЛЫҚСЫЗДАНДЫРУ Орталықсыздандыр етістігінің қимыл атауы.

ОРТАЛЫҚСЫЗДАНУ Орталықсыздан етістігінің қимыл атауы.

ОРТАЛЫҚТАН= ет. Бір орталыққа бағыну, негізделу, жүйелену.

ОРТАЛЫҚТАНДЫР= ет. 1. Бір ортаға жию, топтау, біріктіру. 2. коғ. Қоғамдық, экономикалық басқаруды орталыққа бағындыру, орталық арқылы басқару. 3. Орталық арқылы ұйымдастыру, жүйеге түсіру.

ОРТАЛЫҚТАНДЫРУ Орталықтандыр етістігінің қимыл атауы.

ОРТАЛЫҚТАНДЫРЫЛ= ет. 1. Орталық жүйе арқылы басқару, реттеу. 2. саяси. Бір орталыққа бағындырылу.

ОРТАЛЫҚТАНДЫРЫЛУ Орталықтандырыл етістігінің қимыл атауы.

ОРТАН: ортан бел. Дәл ортасы, тең жар-тысы.

Ортан жілік. а) а н а т. <лат. femur> Жоғарғы жағы жамбаспен, төменгі жағынан асықты жілікпен түйіскен сан жілік. ә) этн. Бас табаққа және орта табаққа салынатын кәделі мүше. **Ортан қол [саусақ].** Сұқ қол мен аты жоқ саусақтың арасындағы саусақ. **Ортан қолдай.** Мықты, жарамды. **Ортан саусақ.** с а я т. Бүркіт-тің ортанғы саусағы, сығымы. **Ортан терек.** этн. Балалардың қуырмаш ойынында айтылатын ортан қол атауы.

ОРТАНҒЫ сын. Ортадағы, орта шеніндегі, орта тұсындағы аралық.

ОРТАНШЫ сын. 1. Бір нәрсенің ортасындағы, ортанғы. 2. Бірге туған үш баланың екіншісі.

ОРТАНШЫМ зат. этн. Жеңесінің ортаншы қайынына қойған аты.

ОРТАҒЫ сын. сөйл. **Ортанғы.**

Ортаңғы қабат. а н а т. <грек. mesoderma> Сыртқы (эктодерма) және ішкі (энтодерма) ұрықтық қабаттар (жапырақшалар) аралығында орналасқан ортаңғы ұрықтық жапырақша. **Ортаңғы құлақ.** а н а т. <лат. auris media> Самай сүйегі дабы қуысында орналасқан құлақтың бөлігі. **Ортаңғы ми.** а н а т. <грек. mesencephalon> Ортаңғы ми қақпағы мен үлкен ми аяқшаларынан тұратын ми бөлігі.

ОРТАТАБАҚ зат. этн. Бас табақтан кейінгі дастарқанға тартылатын кәделі табақ.

ОРТАША¹ сын. 1. Жақсы да, жаман да емес, қанағаттанарлық. 2. физ. Бірқалыпты, тұрақты.

Орташа адам. сөйл. Мүмкіндіктері, дәулеті орта деңгейдегі өзіндік ұстанымдарын қорғау қабілеті төмен қоғамның әлеуметтік топ өкілі.

Орташа ауырлықтағы зиян. құқық. Адамның өміріне қауіпті ауыр зардаптарға апарып соқтырмаған зақым. **Орташа дауыстылар.** лингв. Айтуда тілдің орташа деңгейде көтерілуінен пайда болған ашық дауыстылар.

Орташа жалақы. экон. Кәсіпорынның (фирманың, ұйымның, мекеменің), саланың немесе жалпы халық шаруашылығының бір қызметкеріне тиесілі бір айға, тоқсанға, жылына шағын айқындалатын жалақының мөлшерін сипаттайтын көрсеткіш.

Орташа жел. әск. Ядролық жарылыс бұлттының көтерілу биіктігі мөлшеріндегі, орташа жылдамдықтағы және барлық ауа қабаты бағытындағы жел. **Орташа жылдамдық.** физ.

Нүктенің қандай да бір уақыт аралығында орташаланған қозғалыс жылдамдығы. **Орташа температура.** геогр. Тәуліктік, айлық, маусымдық, жылдық температураның жиынтығынан шығарылатын жергілікті жер температурасының орташа арифметикалық көрсеткіші. **Орташа тығыздық.** Табиғи күйдегі материал көлемінің бірлік массасы (г/см³, кг/м³).

ОРТАША² зат. тар. Шаруашылығы жағынан бай-қулақ пен кедейдің аралығындағы шаруа.

ОРТАШАЛАН= е т. Азаю, кему.

ОРТАШАЛАНУ Орташалан етістігінің қи-мыл атауы.

ОРТАШАЛАУ сын. 1. Орта бағамен, қанағаттанарлықтай. 2. Шаруасы орташаға жетеқабил.

ОРТАШЫЛ сын. Көптен жүргенді жақсы көретін көпшіл.

ОРТАЮ Ортай етістігінің қимыл атауы; кему, азаю.

ОРТЕКЕ зат. 1. этн. Домбыра тартқанда күй ырағымен бірге тербелуге жіп арқылы

саусақпен жалғастырып қойған, ағаштан жасалған таутеке ойыншығы. 2. Дала ешкілерінің үйірін қарауылдап жүретін, үйірдің алдында жүретін ешкі.

ОРТЕКЕДЕЙ сын. Ортеке сияқты, ортеке тәрізді.

Ортекедей пысырды. Қорықты, шошытты.

ОРТЕКЕШЕ үст. Ортеке құсап, ортеке тәрізді.

ОРТИКОН [грек. orthos] зат. физ. Мозаикалық фотокадотта жарық бейнесі потенциалдық бедерге айналатын теледидарлық электрондық-сәулелік құрал.

ОРТИТ [грек. orthos] зат. геол. Кристалдары қалың, тақта, сояу тәрізді, агрегаттары түйірлі силикаттар класына жататын минерал.

ОРТҚУ Ортқы етістігінің қимыл атауы.

ОРТҚЫ= е т. Секіру, ырғу, ытқу; шоршу.

ОРТО... 1. Берілген ангидридтің қышқылдық қатарындағы ең көп гидроксил тобы кіретін қышқылдың атауына қолданылатын қосымша.

2. Изомерлерді атауда, орынбасардың ортожағдайда орналасқандығын көрсететін қосымша.

ОРТОГЕНЕЗ [грек. orthos – түзу, ge- nesis – шығу тегі] зат. биол. Тірі табиғаттың дамуына ішкі факторлар себепші болып, аздалар эволюциясы қатаң түрде белгілі бір бағытта жүреді деген тұжырым.

ОРТОГНАТИЗМ зат. Адамның бет сүйектерінің қырынан қарағандағы түзулік нормасы.

ОРТОГНЕИСТЕР зат. кен. Ақтарылма (магмалық) таужыныстар есебінен қалыптасқан гнейстер.

ОРТОДОКС [грек. orthodoxos] зат. Ортодоксалдық көзқарастағы адам.

ОРТОДОКСАЛДЫ сын. кіт. Белгілі бір ілімді, көзқарасты қатаң ұстанатын, ақырына дейін айнымайтын.

ОРТОДОКСАЛДЫҚ зат. кіт. Белгілі бір пікірді, бағытты бұлжытпай, дәйектілікпен жақтаушылық, айынаушылық.

ОРТОДОКСИЯ [грек. orthodoxia] зат. «Дұрыс» доктрина, діни ұғымдардың беделді институттарымен тіркелген (мысалы, христиандық шіркеу) және ұйымның барлық мүшелеріне міндетті доктрина.

ОРТОДРОМИЯ [грек. orthos – тік, dromos – жол] зат. Жер бетіндегі екі нүктенің арасындағы ең қысқа сызық.

ОРТОЖЫНЫСТАР зат. геол. Ақтарылма (магмалық) таужыныстардың метаморфтануынан қалыптасқан кристалды тақтатастардың жалпылама атауы.

ОРТОИЗОМЕР зат. хим. Орынбасарлары орто орында орналасқан, екі орынбасқан бензол изомері.

ОРТОКЛАЗ [грек. orthos – тік, klasis – бөліну] зат. Силикаттар класының дала шпатары тобындағы минерал.

ОРТОЛОГИЯ [гр. orthologia – тікелей, тік, типтік, төндік] зат. 1. а н а т. Жекеленген аздалардағы біртекті, жалпы патологиялық (диетрофиялық) құбылыстардың өзіндік ерекшелігін (төндік) қасиетін түсіндіретін ұғым. 2. лингв. Тілдің нормаларын және нормадан ауытқуларды зерттейтін тіл білімінің бір бөлімі.

ОРТОМИГМАТИТ зат. хим. Магманың шөгінді емес, магмалық таужыныстарға енуінен қалыптасқан мигматиттің түрі.

ОРТООРЫН зат. хим. Бензол сақинасындағы изомерлердің қатар орналасуы.

ОРТОПЕД зат. мед. Ортопедия мама-ны. **ОРТОПЕДИЯ** [грек. orthos – тіке, дұрыс, paideia – тәрбиелеу] зат. мед. Аяқ кемістігін және дене мүшелерінің қисайған жерлерін түзейтін хирургияның бір саласы.

ОРТОПЕДИЯЛЫҚ сын. Ортопедияға тән, ортопедияға қатысты.

Ортопедиялық стоматология. мед. Тісті шегендейтін тіс, жақ, таңдай және бет кемістігіне протез жасайтын сала.

ОРТОПСИХИАТРИЯ [грек. orthos – тура, дұрыс, psuche – жан, therapeia – емдеу] зат. психол. Психикалық және эмоциялық бұзылуды ертерек емдеу арқылы болдырмауды қарастыратын пән.

ОРТОПТЕР [грек. orthos – тік, pteron – қанат] зат. Қанаттары бар ұшу аппараты.

ОРТОФОСФАТ зат. хим. Ортофосфор қышқылының тұзы.

ОРТОХЛОРИТТЕР зат. хим. Хлориттердің жақсы кристалданған, Fe2O3 4%-дан аспайтын магнийлі түрлері.

ОРТОФИР зат. хим. Фенокристиері калишпаттан тұратын палеотипті трахиттік порфирдің түрі.

ОРТШТЕЙНДЕР зат. кен. Гумидтік белдемдердің сазды топырақтарындағы темірлі жымырлылар (тасберіштер).

ОРТЫП-ЖОРТ= е т. сөйл. Кезу, шарлау.

ОРТЫП-ЖОРТУ Ортып-жорт етістігінің қимыл атауы.

ОРУ Ор етістігінің қимыл атауы; шабу, ке-су.

ОРУЛЫ сын. Орылған, шабылған.

ОРУСЫЗ сын. Орылмай қалған, орылмаған.

ОРУШЫ зат. Егін оратын адам.

ОРФЕЙ [грек. orpheus] зат. Ежелгі грек мифологиясындағы музыка мен өлең құрастыруды ойлап табушы.

ОРФИЗМ зат. тар. Дионистің жеке басына табынушылық реформасының нәтижесінде б.з.д. VI ғасырда пайда болған көне гректердің діни қозғалысы.

ОРФОГРАММА [грек. orthos – дұрыс, gramma – жазу] зат. лингв. Орфографиялық сөздікте заңдастырылған, сөздің талап етілетін дұрыс жазылу нормасы.

ОРФОГРАФИЯ [грек. orthos – дұрыс, grapho – жазамын] зат. лингв. **Емле** (тілдегі сөздерді дұрыс жазу ережелерінің қабылданған жүйесі).

ОРФОГРАФИЯЛАН= е т. лингв. Бірізге түсіріліп, жүйеленіп, орфографиялық сөздікке қамтылу.

ОРФОГРАФИЯЛАНУ Орфографиялан етістігінің қимыл атауы.

ОРФОГРАФИЯЛЫҚ сын. лингв. Орфографияға тән, орфографияға қатысты.

Орфографиялық сөздік. лингв. Белгілі бір тілдегі сөздердің дұрыс жазылуын көрсететін емле сөздігі. **Орфографиялық түзетуші.** инф. <ағыл. spelling corrector> Мәтін сөздерін сөздікпен салыстыратын, сәйкессіздікті байқайтын және белгілейтін, түзетудің мүмкін нұсқаларын ұсынатын мәтіндерді дайындау жүйесінің бөлігі.

ОРФОЭПИЯ [грек. orthos – дұрыс, epos – сөз, сөйлеу] зат. лингв. Сөздер мен сөз тіркестерін әдеби тілдің ауызша нормасына сай етіп дұрыс айта білуі ережелері жиынтығы.

ОРФОЭПИЯЛЫҚ сын. Орфоэпияға тән, орфоэпияға қатысты.

Орфоэпиялық сөздік. лингв. Белгілі бір тілдегі сөздердің дұрыс айтылу нормасын көрсететін сөздік.

ОРХИДЕЯ [грек. orchidion] зат. өс. Қош иісті, ерекше пішінді ақшыл гүлдері бар тропиктік өсімдік.

ОРХОН-ЕНИСЕЙ: Орхон-Енисей жазбаларының тілі. лингв. Көне түркі руникалық жазба ескерткіштерінде сақталған көне түркі әдеби тілдерінің шартты атауы.

ОРХИТ [грек. orchis] зат. мед. Аталық ұрық безінің (ениң) қабынуы.

ОРШУ Оршы етістігінің қимыл атауы.

ОРШЫ = е т. Бір орында тұрмай ыршу, секіру, ытқу; шоршу.

ОРШЫГ = е т. Ыршыту, секірту, шоршыту.

ОРШЫТУ Оршыт етістігінің қимыл атауы.

ОРЫЛ = е т. 1. Егіннің, шөптің орақ, шалғы т.б. құралдармен шабылуы. 2. Техникамен егін басылып, жиналуы.

ОРЫЛУ Орыл етістігінің қимыл атауы; шабылу, кесілу.

ОРИМ зат. Астық ору, шөп шабу ісі, орақ науқаны.

ОРИН зат. 1. Бір нәрсені қоятын, орналастыратын кеңістік; отыратын, тұратын, жататын жер. 2. Бір нәрсенің баламасы, соған пара-парлығы. 3. Бір нәрсені екінші нәрсемен салыстырғанда алатын қатары, реті. 4. Бір нәрсенің реті, қисыны, жөні. 5. Белгілі бір мәртебе, қызмет, дәреже, мансап.

Орны бөлек. Басқадан ерекше, жөні басқа. **Орны біткен ескі жара.** Қасіреті, күйігі басылған ескі әңгіме. **Орны келгенде.** Ыңғайы келгенде. **Орныма егін [жуа, пияз] ек.** сөйл. Кеткенімді қалап тұрса, жүргенімді жақтырмаса деген мағынада айтылады. **Орнына келді.** Өз қалыбына түсті, тәртіпке келді. **Орнынан алды [алынды].** Қызметінен түсірді. **Орнынан босатылды.** к і т а б и. Қызметінен кетті. **Орнынан тұрғысыз етті.** Қатты ұялтты, масқаралады. **Орнынан түсті.** Қызметінен босатылды, төмендетілді. **Орнын басты.** Орнына ие болды, орнын жоққатпады. **Орнын жапты.** Кемін толтырды, аздығын білдірмеді. **Орнын сипап [сипалап] қалды.** Орнында жоқ болып шықты, таба алмай қалды. **Орнын тапты.** а) Сәтті орналасты, қалыптасты. ә) Теңін тауып, тұрмысқа шықты. **Орнына жалғыз [куыс] курай.** сөйл. Қолынан ештеңе келмейді, бары да, жоғы да бір. **Орны толмас.** Жоқтығы білініп тұратын, бітпейтін. **Орны үңірейді.** Жоқтығы білінді, сезілді. **Орын алды.** а) Белгілі бір өзіндік сипатқа ие болды. ә) Қалыптасты, бекіді. б) Қандай да бір жарыс, сайыс т.б. жүлделі орынға ие болды. в) Өзіндік қилесі, маңызы болды. г) жағымсыз. **Орнады, болды, өтті.** **Орын берді.** Ығысып, отыруға мүмкіндік жасады. **Орынға таласты.** Сый-құрмет, атақ үшін бәсекелесті, қызмет орнына ала көз болды. **Орын қағыспау.** Орын таппау, орын теппеу. **Орын тепті.** а) Бір жерге тұрақтады, қоныстанды, қалыптасты. ә) Қалыптасты, орын алды.

ОРИНБАСАР зат. Мекеме, ұйым, ұжым бастығының бірінші көмекшісі, оның қызметін атқара алатын лауазым иесі.

ОРИНБАСАРЛЫҚ зат. Орынбасар болушылық, орынбасар қызметін атқарушылық. // Орынбасарға тән, орынбасарға арналған.

ОРИНБАСУШЫ зат. хим. Химиялық реакция кезінде басқа радикалдың немесе атомның орнын басушы радикал.

ОРИНДА = е т. 1. Белгілі бір істі, жұмысты атқару, аяқтау. 2. Күй тарту, ән айту, белгілі бір рөлде ойнап, өнер көрсету.

ОРИНДАЛ = е т. 1. Атқарылу, істелу. 2. Ән айтылу, күй тартылу, өнер көрсетілу. 3. Іске, жүзеге асырылу.

ОРИНДАЛУ Орындал етістігінің қимыл атауы; іске асырылу.

ОРИНДАС = е т. Іске асырысу, бірге орындау.

ОРИНДАСУ Орындас етістігінің қимыл атауы.

ОРИНДАТ = е т. 1. Жүзеге асырту, айтқанын істету. 2. Ән-күй тартқызу, өнер көрсету.

ОРИНДАТҚЫЗ = е т. Істеткізу, атқартқызу.

ОРИНДАТҚЫЗУ Орындатқыз етістігінің қимыл атауы.

ОРИНДАТТЫР = е т. 1. Істеттіру, жасаттыру, жүзеге асыртқызу. 2. Ән айттыру, өнер көрсеттіру.

ОРИНДАТТЫРУ Орындаттыр етістігінің қимыл атауы.

ОРИНДАТУ Орындат етістігінің қимыл атауы.

ОРИНДАТЫЛ = е т. Іс, жұмыс жасатылу.

ОРИНДАТЫЛУ Орындатыл етістігінің қимыл атауы.

ОРИНДАУ Орында етістігінің қимыл атауы.

ОРИНДАУШЫ зат. 1. Белгілі жұмысты атқарушы, істеуші. 2. Ән, өлең-жыр, дастан, әдеби шығарманы айтушы, таратушы, күй шертуші, рөлде ойнаушы.

ОРИНДАУШЫЛЫҚ зат. 1. Жұмысты істеушілік, атқарушылық. 2. Ән, өлең-жыр, дастан, әдеби шығарманы айтушылық, таратушылық, күй шертіп, рөлде ойнаушылық. 3. Мақсат, міндет, заң, талап т.б. жүзеге асырушылық.

ОРИНДЫ сын. 1. Орны бар. 2. Жөнді, ретті, қисынды.

Орынды жерінде. Жөн болған жағдайда, ретті сәтінде, ыңғайы келгенде.

ОРИНДЫҚ зат. Кісі отыруға арналған арқалығы бар үй жиһазының (бұйымының) бір түрі, отырыш.

ОРИНДЫЛЫҚ зат. Орынды болушылық, реттілік.

ОРИНДЫ-ОРИНСЫЗ сын. Жөнді-жөнсіз, қисынды-қисынсыз, ретті-ретсіз.

ОРИН-ОРИМЕН үст. Белгілі тәртіппен, жүйемен, жөнімен.

ОРИН-ОРИНА үст. 1. Өзі тұрған тиісті жеріне. 2. Жөніне, ыңғайына, ретіне.

ОРИНСАТПАҚ зат. этн. ойын. Белгілі бір шарт қойысып, ұтқан жағдайда қалаған адамның қасынан орын алуға құқы болатын ойынның бір түрі.

ОРИНСЫЗ сын. Жөн-жосықсыз, ретсіз, қисынсыз.

ОРИНСЫЗДАУ сын. Жөнсіздеу, қисынсыздау, ретсіздеу.

ОРИНСЫЗДЫҚ зат. Жөнсіздік, қисынсыздық.

ОРИНТАҚ зат. 1. Арқалығы, шынтақтап отыратын таянышы бар үлкен, жайлы орындық. 2. ауыс. Жоғары лауазымды орын, биліктің белгісі.

ОРИНТАП зат. этн. ойын. Бір нәрсені жасырып, тығып ойнайтын балалар ойыны.

ОРИНХАНА зат. Төсекжай тұратын бөлме.

ОРИНША үст. Бәз-баяғы қалтында, өзгеріссіз.

ОРИС зат. Негізінен Ресей Федерациясында ең көп тұратын байырғы және негізгі шығыс-славян халқы, ұлт; осы халықтың өкілі. // Орысқа қатысты, орысқа тән, орыстар шығарған.

Орыс әліпбиі. лингв. Кирил әліпбиі; ұлттық орыс тілінің жазба, баспа түрінде қолданылатын, 33 әріптен тұратын графикалық таңбалардың жиынтығы. **Орыс кестесі.** қолөнер. «Инені алға салу» әдісімен матаның түзу жібі бойымен тігетін кесте. **Орыстың желісті жылқысы.** жылқышар. Орлов биесі мен американ желісті айғырын будандастырудан алынған, орлов жылқысына қарағанда кішірек, тұрқы қысқа, шоқтығы биік, сирақты келген жылқы тұқымы. **Орыс тіл білімі.** лингв. Орыс тілі, оның тарихы және салалары, қазіргі жайы туралы ғылым. **Орыс тілі.** лингв. Славян тілдерінің ішіндегі шығыс славян тілдері тобына жататын, орыс халқының ұлттық тілі, халықаралық тілдердің бірі.

ОРИП-НОҚ = е т. Қаріп-тоқу мағынасында. **ОРИП-НОҚУ** Орып-ноқ етістігінің қимыл атауы.

ОРИС = е т. Бірге ору, оруга жәрдемдесу. **ОРИСТАНДЫР** = е т. Орыс ұлтына сіңдіру, ассимиляциялау.

ОРИСТАНДЫРУ зат. саяси-қоғ. Орыс ұлтына сіңдіру, ассимиляциялау әрекеті.

Орыстандыру саясаты. саяси-қоғ. Патшалық Ресей мен Кеңес Одағындағы халықтарды тілінен, дінінен, ұлттық болмысынан айырып, орыс ұлтына сіңдіру, ассимиляциялау бағытында жүргізілген саясат.

ОРИСТАНДЫРУ Орыстандыр етістігінің қимыл атауы.

ОРИСТАН = е т. 1. Орыс ұлтына сіңу, араласу. 2. Орысқа ұқсау.

ОРИСТАНУ зат. Орыс ұлтына сіңу, ассимиляциялану үрдісі.

ОРИСТАНУ Орыстан етістігінің қимыл атауы.

ОРИСТЫҚ сын. Орыс халқына қатысты, орыс ұлтына байланысты.

ОРИСТІЛДІ сын. Орысша оқып, тәрбиеленген, негізінен орыс тілінде сөйлейтін.

ОРИСУ Орыс етістігінің қимыл атауы.

ОРИСША үст. 1. Орыс тілінде. 2. Орыс сияқты, орысқа ұқсап.

ОРИСШАЛА = е т. 1. Орысшаға аудару. 2. Орыс тілінде сөйлеу. 3. Орыс мәнеріне салу.

ОРИСШАЛАС = е т. Бір-бірімен орысша сөйлесу.

ОРИСШАЛАСУ Орысшала етістігінің қимыл атауы.

ОРИСШАЛАТ 1. Орыс тіліне аудару. 2. Орыс мәнеріне салу, орысқа ұқсату.

ОРИСШАЛАТУ Орысшала етістігінің қимыл атауы.

ОРИСШАЛАУ Орысшала етістігінің қимыл атауы.

ОРИСШЫЛ сын. Орысқа жақын, орысқа бейім тұратын.

ОРИТ = е т. сөйл. Жүгіру, орғыту. **ОРИТУ** Орыт етістігінің қимыл атауы.

ОС = е т. 1. Қамшы, шыбық сияқты нәрсе-лермен тартып жіберу, салып қалу. 2. Өткір нәрсемен тіліп түсу. 3. ауыс. Жанына қатты тию, бату, жаралау.

ОСАЛ сын. 1. Күші аз, әлсіз. 2. Сақылдақ, бос.

Осал жағын тапты. Кемшілік, кемшін тұсын дәл көрді. **Осал жері.** Әлсіз тұсы. **Осал соқпады.** а) Қиш-қуаты кем түспеді. ә) Оңай болмады, қиынға түсті. **Осал түс.** Әлсіз жері.

ОСАЛДА = е. т. 1. Мықтылығы, беріктігі кету, нашарлау. 2. Қиш-қуаты азаю.

ОСАЛДАН = е. т. Әлсіздену, нашарлау.

ОСАЛДАНУ Осалдан етістігінің қимыл атауы.

ОСАЛДАТ = е. т. Нашарлату, сапасын төмендету.

ОСАЛДАТУ Осалдат етістігінің қимыл атауы.

ОСАЛДАУ¹ сын. 1. Қиш-аздау, әлсіздеу, нашарлау. 2. Бостану, мықты, берік емес.

ОСАЛДАУ² Осалда етістігінің қимыл атауы.

ОСАЛДЫҚ зат. Осал болушылық, әлсіздік.

ОСАЛ-ОҢДАҒАЙ сын. Әлсіз, нашар.

ОСАЛ-ОҢТОҒАЙ зат. Бітім-болмысы нашар, оңай жасалған, қарапайым зат.

ОСАЛСЫТ = е. т. сөйл. Осал еткізу, бос қылу.

ОСАЛСЫТУ Осалсыт етістігінің қимыл атауы.

ОСАРСОЛ зат. мед. Ішек қарынның жұрпалы ауруларына қарсы қолданылатын иіссіз, дәмсіз ақ ұнтақ дәрі.

ОСЕМЕНАТОР ор. зат. вет. Малды қолдан ұрықтандыратын маман.

ОСЕМЕНАТОРЛЫҚ зат. вет. Малды қолдан ұрықтандырушылық.

ОСЕТИН зат. Солтүстік Осетин Республикасының негізгі тұрғын халқы, ұлт; осы ұлт-тың өкілі.

Осетин тілі. лингв. Иран тілдерінің шығыс тобына жататын Осетия тұрғындарының тілі.

ОСҚЫЗ = е. т. Остыру, қамшымен тартып жіберту.

ОСҚЫЗУ Осқыз етістігінің қимыл атауы.

ОСҚЫЛА = е. т. 1. Бір нәрсемен осып-осып жіберу. 2. Өткір нәрсемен бірнеше қайтара сойып түсу.

ОСҚЫЛАН = е. т. Өткір нәрсемен тіліну, сойылу.

ОСҚЫЛАНУ Осқылан етістігінің қимыл атауы.

ОСҚЫЛАТ¹ = е. т. Қайта-қайта осқызу.

ОСҚЫЛАТ² = е. т. сөйл. **Ысқылат.**

ОСҚЫЛАТУ¹ Осқылат¹ етістігінің қимыл атауы; қайта-қайта осқызу.

ОСҚЫЛАТУ² Осқылат² етістігінің қимыл атауы; ысқылату.

ОСҚЫЛАУ Осқыла етістігінің қимыл атауы.

ОСҚЫН зат. Екпін, пәрмен, күш.

ОСҚЫР = е. т. Жылқы малының бір нәрседен шошынып, қатты пысқыруы, ұркуі.

ОСҚЫРТ = е. т. Пысқырық ату.

ОСҚЫРТУ Осқырт етістігінің қимыл атауы.

ОСҚЫРУ Осқыр етістігінің қимыл атауы.

ОСҚЫРЫҚ зат. Осқырған ұн, дыбыс.

ОСҚЫРЫН = е. т. Ұрку, пысқырыну.

ОСҚЫРЫНУ Осқырын етістігінің қимыл атауы.

ОСҚЫРЫС = е. т. Қайта-қайта дем шығарып, бірдей, кезектес пысқырыну.

ОСҚЫРЫСУ Осқырыс етістігінің қимыл атауы.

ОСМА зат. бот. Қасты өсіру әрі қарайтып әдемі көрсету үшін жапырақтарын езіп пайдаланылатын шөп және осы шөптен дайындалған бояу.

Осма қойды. Қасына осма жақты.

ОСМАН¹ зат. Түрік сұлтандары әулетінің негізін салушы I Осман атымен аталып кеткен Түркияның негізгі халқының ескі атауы.

ОСМАН² [лат. diptychus] зат. зоол. Уылдырығы жеуге жарамайтын ірі балық.

ОСМАНИЗМ зат. 19 ғ. аяқ шенінде жас тұркілер негізін қалаған Осман империясындағы саяси доктрина, оттоманизм.

ОСМАНИША сын. Осман тілінде, османша.

ОСМАТТАР зат. хим. Осмий қышқылының H_2OSO_4 тұздары.

ОСМИЙ [грек. osmē] зат. мин. Менделеевтің периодты системасының VIII тобындағы, рет нөмірі 76, атом массасы 190,2 химиялық элемент (OS); платина тобына жататын дүниедегі ең ауыр металл.

ОСМОС зат. хим. Концентрациялары әртүрлі екі ерітіндіні немесе таза еріткіш пен ерітіндіні бөліп тұратын жартылай өткізгіш жарғақ арқылы болатын еріткіштің диффузиясы.

ОСМОСТЫҚ: **осмостық қысым.** физ. Ерітіндінің таза еріткішпен жанасқанда еріген зат пен еріткіш молекулаларының қарама-қарсы диффузиясы салдарынан өз концентрациясын төмендетуге бағытталған көрсеткіш.

Осмостық реттелу. Жануарлар азғасының ішкі ортасының салыстырмалы тұрақтылығын қамтамасыз ететін физикалық-химиялық үрдістер жиынтығы.

ОСПАДАР сын. Өрескел, оңар, ұрда жық мінезді (адам).

ОСПАДАРЛАН = е. т. Ұрда жық мінез көрсету, дөрекілік істеу.

ОСПАДАРЛАНУ Оспадарлан етістігінің қимыл атауы.

ОСПАДАРЛАУ сын. Өрескел мінезділеу, тұрпайылау.

ОСПАДАРЛЫҚ зат. Тұрпайы қылық, дөрекілік, өрескелдік.

ОСПАДАРСЫЗ сын. сөйл. **Оспадар.**

ОСПАДАРСЫЗДАУ сын. Сөлекеттеу, оғаштау, дөрекілеу.

ОСПАДАРСЫЗДЫҚ зат. Жөнсіздік, сөлекеттік, тұрпайылық, дөрекілік.

ОСПАҚ зат. Тура айтпай, тұспалдап, астарлап сөйлеген сөз, тұспал.

ОСПАҚСЫЗ сын. Ешқандай астарсыз, тура.

ОСПАҚТА = е. т. 1. Астарлай айту, жұмбақтап сөйлеу. 2. Әзілдеу, қалжыңдау.

ОСПАҚТАС = е. т. Астарлап, жұмбақтап сөй-лесту.

ОСПАҚТАСУ Оспақтас етістігінің қимыл атауы.

ОСПАҚТАТ = е. т. Астарлатып сөйлеу, жұмбақтау.

ОСПАҚТАТУ Оспақтат етістігінің қимыл атауы.

ОСПАҚТАУ Оспақта етістігінің қимыл атауы.

ОСПАҚТАУШЫ зат. Оспақ сөз айтушы.

ОСПАҚШЫЛ сын. Оспаққа жаны құмар, оспақ айтатын әзілқой (адам).

ОСТЕО... Мағынасы сүйекке, сүйек ұлпаларына тәнне күрделі сөздердің алғашқы сыңары.

ОСТЕОЛОГИЯ [грек. osteon – сүйек, logos – ілім] зат. анат. Анатомияның адамның сүйек қаңқаларын зерттейтін бөлімі.

ОСТЕОМА [грек. osteon – сүйек, лат. oma – ісік] зат. мед. Сүйек ұлпаларынан пайда болатын қатерсіз ісік.

ОСТЕОМИЕЛИТ [грек. osteon – сүйек, myelos – ми және itis – қабыну] зат. мед. Жілік майы немесе сүйек қабынып кететін ауру; сүйекте болатын зәрлі ісік.

ОСТЕОМАЛЯЦИЯ зат. биол. Аздаа ізбес тұздарының жеткіліксіздігінен сүйектің жұмсаруы.

ОСТЕОМИЭЛИТ [грек. osteon – сүйек, myelos – ми] зат. биол. Көбінесе микробтар енуінен болатын, сүйек майының қабынуы.

ОСТЕОН [грек. osteon] зат. анат. Қаңқа сүйектері тығыз сүйек затының негізгі құрылымдық бірлігі.

ОСТЕОПАТ зат. мед. Остеопатия саласының маманы, дәрігер.

ОСТЕОПАТИЯ [osteopathy] зат. мед. Қан айналымының, ішкі органдардың дұрыс жұмыс істеуін қалпына келтіру мақсатында адам денесін қолмен жұмсақ уқалау, заманауи медицина бағыты.

ОСТЕОХОНДРОЗ [грек. osteon – сүйек, chondros – шеміршек] зат. мед. Сүйектердің буын араларына минералды тұз жиналатын ауру.

ОСТЕРТАГИОЗ [грек. ostertagiosis] зат. вет. Күйіс қайыратын малда жұмыр құрттар қоздыратын кесел.

ОСТИТ зат. мед. Сүйек ұлпаларының қабынуы.

ОСТРАКИЗМ [грек. ostrakismos] зат. 1. Қудалаушылық, қуғыншылық, аластаушылық. 2. Ежелгі Грекияда мемлекетке қарсы шыққан, қауіп төндіретін азаматтарды аты жазылған сынықтар арқылы жасырын дауыс беріп, елден аластау.

ОСТРАКОДЕРМАЛАР зат. палеон. Денесі бүркеме сүйекшелерден тұратын қатты сауытшамен көмкерілген қарапайым жақсыз омыртқалы жәндіктердің жалтылама атауы.

ОСТЫР = е. т. Осқызу, бір нәрсемен ұрып тілдіру.

ОСТЫРТ = е. т. Ұрып тілдірту.

ОСТЫРТУ Остырт етістігінің қимыл атауы.

ОСТЫРУ Остыр етістігінің қимыл атауы.

ОСУ Ос етістігінің қимыл атауы.

ОСЦИЛЛОГРАММА [лат. oscillum – тербелемін, грек. gramma – жазу таңбасы] зат. физ. Осциллографтың экранында немесе таспасында алынған зерттелмекші шамалардың лездік мәндерінің уақыт өзгерісіне сәйкес жазылып алынған кескін.

ОСЦИЛЛОГРАФ [лат. oscill – тербелемін, грек. grapho – жазамын] зат. физ. 1. Дыбыс толқындарын қабылдайтын, жазатын және суретін түсіретін техникалық құрал. 2. Екі электрлік шаманың арасындағы тәуелділікті білдіретін қисықты бақылауға және жазуға арналған электр өлшеуші құрал.

ОСЦИЛЛОГРАФИЯ зат. физ. Осциллограф құралымен дыбыс тербелістерін зерттеу ғылымы.

ОСЦИЛЛОГРАФИЯЛЫҚ сын. физ. Осциллографияға қатысты, осциллографиямен байланысты.

Осциллографиялық түтік. физ. Электрон-сәулелік осциллографтың негізгі элементі; электр белгілерін көрінетін графиктік кескіне түрлендіруге арналған электрон-сәулелік құрал.

ОСЦИЛЛЯТОР [лат. oscillare] зат. физ. Механикалық, электромагниттік т.б. тербелістер жасайтын физикалық жүйе.

ОСЫ есім. 1. Мына, бұл. // Жақын-да ғана. 2. Дәл сол. 3. сөйл. Құмәнданы,

құдікмене бірнәрсеге көзі жетіңкіремей тұрғанда айтылатын сөз.

Осы біреудей. Қайбір, осы бір адамдай, қандай да бір адамдардай. **Осы дүниеде.** Мына жарық дүниеде, жер басып тірі жүрген шақта. **Осы жолғыдай.** Осы кездегідей, дәл бүгінгідей. **Осы жолы.** Осы кезекте, осы ыңғайда. **Осы заманғы.** Осы уақыттағы, қазіргі кездегі. **Осы кезде.** Бүгінде, осы уақытта, бұл шақта. **Осы күн [күнде].** Қазіргі кезде, бұл заманда. **Осы күнгі.** Бүгінгі. **Осы мезетте.** Осы кезде, сол сәтте. **Осы ретте.** Бұл орайда, осыған байланысты. **Осы шақ.** лингв. Іс-әрекеттің сойлеп тұрған кезде болатынын не болып жатқанын білдіретін етістік шағы.

ОСЫЛ= ет. 1. Тіліну, сойылу. 2. ауыс. Жа-
ралану, жаракаттану.

ОСЫЛАЙ үст. Бұлай, өстіп.

ОСЫЛАЙША үст. Бұлай етіп, осылай етіп.

ОСЫЛТ= ет. Тігілеу, кескілеу.

ОСЫЛТУ Осыат етістігінің қимыл атауы.

ОСЫЛУ Осыл етістігінің қимыл атауы.

ОСЫНАУ есім. поэт. Осы.

ОСЫНДА үст. Қимылдың орнын, мекенін білдіретін мекендік үстеу.

ОСЫНДАҒЫ үст. Осы жердегі.

ОСЫНДАЙ сын. Осы сияқты, осыған ұқ- сас.

ОСЫНДАЙДА үст. Осы уақытта, осындай кезде деген мағынаны білдіретін мезгіл үстеу.

ОСЫНДАЙША үст. Осы тәрізді, осыған ұқсас.

ОСЫНША үст. Осындай, осы деген мағы-
надағы мөлшер үстеу.

ОСЫНШАЛЫҚ үст. Осыншама, соншама.

ОСЫНШАЛЫҚТЫ үст. Осыншама, сон-
дайлықты, соншалықты.

ОСЫНШАМА үст. Осы сияқты, осындай,
соншама.

ОСЫР= ет. қарап. Арттан жел шығару.

Осырған сиырдай қылды [етті]. Әбден ұялт-
ты, масқаралады. **Осырған сиырдай қылды.**
Мүйізбеді, мүшектеді.

ОСЫРАҚ сын. Арттан жел жібергіш
(адам, мал).

ОСЫРУ Осыр етістігінің қимыл атауы.

ОСЪ зат. 1. тех. Механизмдердің, мәши-
нелердің айналатын бөлшектерін ұстайтын
өзек. 2. матем. Бағыты көрсетілген түзу сызық.

ОСЫТК сын. матем. Оси бар, осі бел-
гіленген.

Осытк күш. металлург. Таужыныстар
массивін бұзу кезінде оған құрал-саймандардың
еңуіне кедергі жасайтын күш.

ОТ зат. 1. Ағаш, көмір, газ, мұнай т.б. түрлі
материалдардың жарық пен аса күшті қызуды
шығарып жанып, алаулаған жалыны. 2. ауыс.
Күш-қуат, жігер, қайрат, қажыр. 3. ауыс.
Әсер, зардап.

От ала келгендей. Өте асығыс, тығыз. **От ала
келді.** Өте асығыс. **От алғалы тұр.** Бәле іздеуге,
бүлдіруге дайын тұр. **От алғызды.** Техниканы от
күшімен қозғалысқа келтірді. **От алып ораққа
түсті.** Ештеңеден тайынбады. **От ауызды [от
ауызды, орақ тісті].** Өткір тілді, ділмар, ше-
шен. **От басты [басып алды].** Жаңсақ кетті,
жаңылды. **От басып алғандай.** Қатты шошын-
нып, ыршып түсті. **От берді [қойды, салды].** а) Желік
берді, өшіктірді. ә) Жігер берді, рухтандырды.
От боп жанды [күйді]. Ғашық болды, дымы
құрып, не істерін білмеді. **От бүрікті.** а) Ыстық
леп дерді, жалын шашты. ә) поэт. Жұлдыз-

дар жылытырады. **От еді.** Барынша әділ, қатал
деген мағынада. **От екпінді.** Жалынды, жанып
тұрған от секіді, лаулаған ыстық. **От жағып,
күл шығарды [су тасыды].** Тынбады, үй ішінің
тіршілігімен айналысты. **От жақ.** Қазан-ошақ
тұсы. **От жақты.** Үйді жылыту, тамақ пісіру
үшін қи, көмір, ағашпен пешті тұтатты. **От
жалындай.** а) Өткір, өжет. ә) Күйдіріп-жанды-
рарлық, өртерлік. **От жамылды.** Қан майданда,
қырғын соғыста болды. **От жүрек.** а) Еш нәрседен
қорықпайтын, батыл. ә) Ынтызарлық. **От жігіт.**
Қызба, жанып тұратын істі, ойына алған нәрсені
лезде орындағысы келіп тұратын жігіт. **От кешті.**
Соғысқа барды, қан майданда болды. **От кешіп,
мүз төсенді.** Өмірдің ащы-тұщысын көп көрді,
азап шекті, қорлық көрді. **От киіз.** этн. Киіз
үйдің төрінен от басына дейін жететін сыр-
мақ, әшекейлі киіз. **От көзді.** Жанары өткір, айбат-
ты. **От көсеу.** Өршіту асқындыру, асқындыру.
Отқа бір, суға бір салды. Ыстығына күйдірді,
суығына тоңдырды; азап шектірді. **Отқа итерді.**
Пәлеге түртпектеді. **Отқа күймейтін, суға
батпайтын [отқа салса жанбайды, суға салса
батпайды].** Жаны сірі, мықты. **Отқа күйіп, суға
батуға бар.** Нендей қиыншылық болса да көнуге,
жанын пиде етуге дайын. **Отқа қақтанды.** с өйл.
Қыздырынды, жылынды. **Отқа қарап қалды.**
Кедейлену, шаруасы күйреу мағынасында (ішерге
ас таппады, ашықты). **Отқа май құйды.** а) этн.
Жаңа түскен келін алғаш босағаны аттарда жа-
салатын ырым. ә) Дау-дамайлы жайды өршіте,
қоздыра түсті, жел берді. **Отқа май құю.** этн.
Дәстүрлі қазақ қоғамында күйеу қалыңдығын
алып қайтуға барғанда қайын атасының үйінде,
ал жаңа түскен келін қайын атасының үйіне
келгенде ошақтағы отқа май салу түрінде **От
анаға, Май анаға** бағышталып орындалатын
ырым. **Отқа май салар.** этн. **Отқа май құйғанда**
жасалатын кәде. **Отқа оранып, суға түсті.**
бейн. Азап көрді, қиналды. **Отқа оралып, суға
сүрінбе!** Пәле-жаладан аулақ бол деген тілек.
Отқа оранды. а) Өртенді, өрт шалды. ә) бейн.
Азаптанды, психикалық қарама-қарсы көңіл күй
сезімдеріне салынды. **От қарыды.** а) Күйдірді,
жалын шалды. ә) Тауы шағылды, жігері жасыды.
б) Асау, албырт сезімдеп етті. **Отқа салды.** Азап
тартқызыды, қинады, қиыншылық көрсетті. **Отқа
табынды [шоқынды].** көне. Отты пір тұтып,
соған сиынды. **Отқа төзімділік.** кұр. Құрылыс
конструкцияларының пайдалануға қажетті
сапасынан айырылмай отқа төзу қабілеті. **Отқа
төзімді материалдар.** кұр. **Отқа төзімділік қа-
сиеті бар заттардан** жасалған материалдар мен
бұйымдардың жалты атауы. **Отқа түсті.** а) Біреу
үшін азаптанды, жанын пиде етті. ә) Жанын
аямады, қиын іске барды. **Отқа ұмтылған көбе-
лектей болды.** Жылтырағанға қызығып елірді,
есерленді. **Отқа шақыру.** этн. Босанған әйелді
туыс жақындары мен көрші-қоландары сыйлап
шақырып беретін сыйлы ас. **От құшағына оранды.**
Оттың (оқтың) ішінде қалды. **От құшты.** Жанын
аямады, өлімге басып тікті. **От ортасы.** Қырғын
соғыс, кескілескен ұрыс. **От орнындай.** Аумақты,
көлемді деген мағынада. **Отпен аластау.** этн.
Тіл-көз тіліп ауырған адамды отпен қи қайтара
басынан айналдырып шықтыру. **Отпен бұрғылау.**
кен. Ракета тектес арнаулы іштерден дыбыс
жылдамдығынан жоғары жылдамдықпен атқып
шыққан жоғары температурадағы жанған
газдың ағысын пайдаланып бұрғылау. **Отпен
қопару.** кен. Қопарғыш заттардың зарядын от
жүргізгіш жіп немесе капсульдетонатор арқылы

құрылыста, тау-кен ісінде, гидротехникалық
жұмыстарда т.б. қолданылатын біртіндеп қопару
тәсілі. **Отпен ойнады.** Қауіп-қатерге ұрынды,
соқтықты. **От пен судан қашпады.** Неден болса
да бас тартпады, тәуелкелге бел буды. **От пен
суды айырмады.** Оң-солын танымады, жақсы мен
жаманды ажыратпады. **От пен судың арасында.**
Қауіп-қатер, ажал үстінде. **Отпен тазарту.** хим.
Анод пешінде ауа оттектен үрлеу арқылы мысты
тазалау. **Отпен шарпу.** Бір нәрсенің (матаның,
терінің) сыртқы, түкті қабатын отпен күйдіру,
тазалау, үйіту. **От сабау.** этн. Біреудің отының
басына (үйіне) келіп жанжал шығару, ұрсып, жеку
арқылы айтқанын орындау. **От салды [жақты,
тастады, тұтатты, шығарды].** Бірді-бірге айдап
салды, шағыстырды, арадастырды. **Оттан алып,
суға салып.** Немқұрайды дайындалған тамақ
туралы. **Оттары жымындайды.** Ел жатпаған,
ою мағынасында. **От тастады.** а) Рухын көтерді,
қанын қыздырды. ә) Араларын өшіктірді, ша-
ғыстырды. **Оттың басы.** а) От жағатын жердің
маңы, айналасы. ә) Үй іші, жанұя. **От шайнап,
мүз [шоқ] бүрікті.** Өмірдің қиын, ауыр кезеңін
көрді, бейнетке көнді. **От шашты.** а) Жалын атты,
алаулады. ә) Мылтық атылды, от жауыды. б) Жарқырады, жалындады. в) Найзағай ойнады,
жарқырады. **От шықты.** Бүлік, жанжал пайда
болды. **Оты азайды.** Құш-қуаты кеміді. **Оты
бетіне атып [шығып] тұр.** Ақкөңіл, құтырып тұр.
Отымен кіріп, күлімен [күлмен] шықты. көне. а)
Есікте жүрді, құң болды. ә) Бар үй бейнетін,
түз бейнетін арқалады; бар ауыртпалықты
көтерді. **Отымның алды, суымның тұнығы.**
Тұңғыш, алғашқы перзент. **Отына күйді.** Азабына
түсті, қиналды. **Отын өшірді.** Ошағын ойран-
дап, берекесін кетірді; жігерін қи қылды. **Отын
тұтатты [жақты, үрледі].** Бір нәрсенің алғашқы
бастамасы болды. **Отының басын билей алмады.**
Шаңырағына ие бола алмады, отбасында сөзін
өткізе алмады, қадірсіз болды. **Отының басы ой-
нақты болсын, қораңның іші торпақты болсын!**
алғ. Отбасың бала-шағалы, қораң төлді болсын
деген мағынадағы тілек-бата. **Отың сөнбесін!**
тілек. Бақытың, жаның, өркендеп өсе бер! **Оты
өре жанбайды.** Ілгері басапайды, жолы болмайды,
өрісі кеңеймейді деген мағынада. **Оты өшпеді.**
Аты ұмытылмады, шаңырағы иесіз қалмады. **Оты
тұтанбаған [жанбаған].** а) Үйленіп, үйлі-баранды
болып, шаңырақ көтермеген. Әсі ілгері басаған,
талабы кері кеткен.

ОТ² зат. Малға азық боларлық шөп.

Отқа жіберді [қойды]. Жайылымға жіберді.
Оттан қалды. Шөп жей алмады, жайылмады.
Оты қанды. Көп жайылып, әбден тойынды. **Оты
қашты.** Жердің шөбі таусылды. **Отын оттап, суын
ішті [су сулады].** Біреудің жерін мекендеді; бас
паналады, арқа сүйеп күч-нелтті.

ОТА¹= ет. 1. Дөңді-дақылды, жеміс-жидекті
арам шөптерден тазарту, арылту. 2. ауыс.
Қырып жою, жоқ қылу, құрту.

Отаған бұтадай. Жаппай, бірі қалмай түгел
(қырылды).

ОТА²= ет. с өйл. Сыртқы жара, ісік ауру-
ларын пышақ жұмсап емдеу.

ОТАҒАСЫ зат. 1. Шаңырақтың иесі, әке;
беделді, жасы үлкен ер кісі. 2. этн. экспр.
Үй иесі, жасы үлкен ер адамды құрмет тұту
мағынасында зайыбы тарапынан айтылатын
қаратпа атауы.

ОТАЙ= ет. Жердің шөбі қаулап шығу, мо-
лаю, құнарлану.

ОТАЙТ= ет. Шөпті қаулату, молайту.

ОТАЙТУ *Отайт етістігінің қымыл атауы.*
ОТАҚ зат. 1. Егін арасына шыққан арам шөпті құрту шарасы. 2. сөйл. Егін арасына шыққан арам шөп.

ОТАҚТА= е. т. Арам шөпті құрту, жұту.
ОТАҚТАЛ= е. т. сөйл. Жұтыну, құртылу.
ОТАҚТАЛУ *Отақпалетістігінің қымыл атауы.*
ОТАҚТАУ *Отақта етістігінің қымыл атауы.*
ОТАҚШЫ зат. Егінді арам шөптен тазартушы, отаққа қатысушы.

ОТАЛ¹= е. т. 1. Тазартылу, жұтыну, арылту.
 2. ауыс. Қырылып-жойылу, құртылу.
ОТАЛ²= е. т. Мотордың жанармайды тұтату негізінде іске қосылуы.

ОТАЛДЫР= е. т. Жанармайды тұтату негізінде техника моторын іске қостыру.

ОТАЛДЫРҒЫШ: оталдырғыш құрам. хим. Оқ-дәріні, қатты ракета отынын, пиротехникалық құралдарды оталдыратын қоспа.

ОТАЛДЫРУ *Оталдыр етістігінің қымыл атауы.*

ОТАЛУ зат. тех. Ауа қоспаларының сұйық (немесе қатты заттардың) буымен оталғыштық қасиеті.

ОТАЛУ¹ *Отал етістігінің қымыл атауы; іске қосылу.*

ОТАЛУ² *Отал етістігінің қымыл атауы; тазартылу, жұтыну.*

ОТАМАЛЫ¹ зат. этн. Көктемнің бас кезіндегі ауа райының ең жайсыз мерзімі.

ОТАМАЛЫ² сын. Арам шөбін отауды қажет ететін, оталуга тійсті, оталатын.

Отамалы дақыл. егін шар. Тамырын қалдырып, сабағынан бастап жиналып, оталып алатын дақылдар.

ОТАМАН зат. көне. Орта ғасырларда белгілі бір топтың басшысы; атаман.

ОТАН [ар. وطن] зат. 1. Адамның туып-өскен жері, атамекені, өзі азаматы болып табылатын елі. 2. ауыс. Үй іші, отбасы, үйелмен. 3. ауыс. Жаңалықтар ашылған, өнертабыстар дүниеге келген жер.

Отанға опасыздық. заң. Мемлекеттің тәуелсіздігіне, территориясының тұтастығына залал келтіру сияқты қасақана жасалған қылмыстардың бірі. **Отан қылды.** Мекендеді, жаз жайлап, қыс қыстады. **Отан соғысы.** Отан үшін болатын әділетті соғыс. **Отан соғысы ордені.** тар. совет. Отан соғысында ерлік көрсеткен жауынгерлер мен офицерлерге берілетін екі дәрежелі орден.

ОТАНА зат. 1. Отбасының отын түтетіп, ұстап отырған жасы үлкен әйел адам. 2. этн. миф. Әйелді, отбасын зиянды, сыртқы күштерден қорғайтын Әйел Құдай.

ОТАНДАС сын. Отаны бір, бір отанда өмір сүретін. // Отаны бір адам.

ОТАНДАС= е. т. Бірге өмір сүру, тұрмыс құру.

ОТАНДАСУ *Отандас етістігінің қымыл атауы.*

ОТАНДЫҚ сын. Отанға тән, отанға қатысты.

ОТАНЖАНДЫ сын. Отанын сүйгіш, елжанды.

ОТАНЖАНДЫЛЫҚ зат. Отансүйгіштік, елжандылық.

ОТАНСҮЙГІШ сын. Отанын сүйгіш, елжанды, отаншыл.

ОТАНСҮЙГІШТІК зат. Туған елді, туған жерді сүю, қадірлеу, қастерлеу қасиеті, отаншылдық.

ОТАНСЫЗ сын. 1. Отаны жоқ, мекенсіз. 2. ауыс. Опасыз, сатқын.

ОТАНСЫЗДЫҚ зат. Отаны болмау-шылық, Отаны жоқтық.

ОТАНШЫЛ сын. Отанын, халқын, жері мен суын шынайы сүйетін, халық мүддесі үшін бар күш-жігерін, қабілетін аямайтын, шын берілген (адам).

ОТАНШЫЛДЫҚ зат. Отанды сүюшілік, отаншыл болушылық.

Отаншылдық рух. Отанына деген патриоттық, жоғары сезім.

ОТАР¹ зат. 1. Бөлек бағылатын бір қора қой. 2. Мал бағылатын жайылым.

ОТАР² зат. саяси. <лат. colonia> Саяси және экономикалық тәуелсіздігінен айырылған, басқа мемлекеттердің қанауындағы арнайы тәртіп негізінде басқарылатын ел немесе аумақ.

ОТАРБА зат. ескі. 1. Паравоз (рельсті теміржолда бу күшімен жүретін дөңгелекті локомотивтің бір түрі). 2. тар. Пойыздың ең алғашқы қазақша аты.

ОТАРБАЛЫ сын. Отарбасы бар, отарба жүретін.

ОТАРЛА¹= е. т. Малды жайылымға топтап жаю, отар-отар етіп бағу.

ОТАРЛА²= е. т. қоғ.-саяси. Бір мемлекеттің екінші мемлекетті өзіне тәуелді етуі, бодан ету; езу, қанау.

ОТАРЛАН= е. т. Тәуелсіздігінен айырылып, басқа мемлекетке бодан болу, отарына айналу.

ОТАРЛАНДЫР= е. т. Тәуелсіздендіру, бодан ету.

ОТАРЛАНДЫРУ *Отарландыру етістігінің қымыл атауы.*

ОТАРЛАНУ *Отарлан етістігінің қымыл атауы.*

ОТАРЛАНУШЫ зат. Отарға айналған ел.
ОТАРЛАС сын. Бір отарға жататын, отары бір.

ОТАРЛАТ= е. т. Малды жайылымға топтап жайғызу, отар-отар етіп баққызу.

ОТАРЛАТУ *Отарлат етістігінің қымыл атауы.*

ОТАРЛАУ зат. 1. <лат. colonia> Өз елінің шет және елсіз аймақтарын игеріп, қоныстану. 2. Өз елінен өзге жерлерде тұрақтар салуы, өзге аумақтарды басып алу әрекеті.

Отарлау саясаты. саяси. Өктем елдің басқа елді өзіне тәуелді ету, қол астына кіргізуге бағытталған қанаушылық, мақсаттарды көздейтін іс-қимыл, айла-тәсілдер кешені.

ОТАРЛАУ *Отарла етістігінің қымыл атауы.*

ОТАРЛАУШЫ зат. Бір елді өзіне бағынышты ұстаушы, отар етуші.

ОТАРЛАУШЫЛЫҚ сын. Отар етушілік.

ОТАРЛЫ¹ сын. Қоралы қойы бар.

ОТАРЛЫ² сын. Өзіне тәуелді, бодан елі бар.

ОТАРЛЫҚ¹ сын. Отар қойға тән (сипат).

ОТАРЛЫҚ² сын. саяси. Отарлау саясатына қатысты, отарлаумен байланысты (іс).

Отарлық езгі. саяси. Өктем, күшті, қарулы мемлекеттің әлсіз, жаңа елді бодауына алушылығы, экономикалық т.б. қанаушылығы.

ОТАРЛЫҚСЫЗДАН= е. т. сөйл. **Отарсыздан.**

ОТАРЛЫҚСЫЗДАНУ зат. сөйл. **Отарсыздану.**

ОТАРЛЫҚСЫЗДАНУ *Отарлықсыздан етістігінің қымыл атауы.*

ОТАР-ОТАР сын. Қора-қора, бірнеше отар.
ОТАРСЫЗ сын. Отары жоқ.

ОТАРСЫЗДАН= е. т. Отарлық бұғаудан босап, тәуелсіздікке ойысу.

ОТАРСЫЗДАНДЫР= е. т. Отар болудан құтқару, отарлықтан босаттыру.

ОТАРСЫЗДАНДЫРУ *Отарсыздандыру етістігінің қымыл атауы.*

ОТАРСЫЗДАНУ¹ зат. саяси. Отарлық бұғаудан, отарлау саясатынан босап, тәуелсіздікке ойысу әрекеті.

ОТАРСЫЗДАНУ² *Отарсыздан етістігінің қымыл атауы.*

ОТАРШЫ зат. Бір елді өзіне тәуелді етуші, отарлаушы.

ОТАРШЫЛ сын. Өзіне тәуелді етіп, бағындыруға бейім, отарлауға құмар.

ОТАРШЫЛДЫҚ зат. Тәуелді етушілік іс-әрекет, отар етіп билеушілік. // Отаршыл, тәуелді етуші.

Отаршылдық саясат. *Отарлау саясаты.*

ОТАРШЫЛЫҚ зат. сөйл. **Отаршылдық.**

Отаршылық соғыс. саяси. Басқа халықтарды саяси, экономикалық дербестігінен айырып, өз үстемдігін орнату мақсатында шетел мемлекеттері жүргізген әскери қылмылдар.

ОТАС¹= е. т. 1. Арам шөптерден тазартысу, бірге отау. 2. ауыс. Қырып-жойысу, құртысу.

ОТАС²= е. т. Ерлі-зайыпты болып, бірге өмір сүру, үй болу.

ОТАСТЫР= е. т. Қосу, үйлендіру.

ОТАСТЫРУ *Отастыру етістігінің қымыл атауы.*

ОТАСУ¹ *Отас¹ етістігінің қымыл атауы; арам шөптерді бірге отау.*

ОТАСУ² *Отас² етістігінің қымыл атауы; ерлі-зайыпты болу, үй болу.*

ОТАТ= е. т. Арам шөптен тазарту, шөпте-ту.

ОТАТҚЫЗ= е. т. Арам шөптен тазартқызу, шөптеткізу.

ОТАТҚЫЗУ *Отатқызу етістігінің қымыл атауы.*

ОТАТТЫР= е. т. Арам шөптен тазарттыру, шөптеттіру.

ОТАТТЫРУ *Отаттыру етістігінің қымыл атауы.*

ОТАТУ *Отат етістігінің қымыл атауы.*

ОТАУ¹ зат. этн. Ұла енші беріп, бөлек шығарғандағы үй; кіші үй.

Отауға салды. көне. Екі жасты кездестірді.

Отау иесі. Үйленген, зайыбы бар, жеке шаңырақ иесі. **Отау көтерді.** а) Жеке бөлініп шықты. ә) Үй тікті, қоныс қонды. б) Үйленді, келіншек алды. **Отау құрды.** Үйленді, үй болды. **Отау құтты болсын!** этн. тілек. Баласына енші беріп, бөлек үй тұрғызғанда айтылатын тілек. **Отау түсті.**

а) Өз алдына үй болды, шаңырақ көтерді. ә) Жеке бөлінді, ірге қалады. **Отау тікті.** а) Өз алдына жеке үй болды, шаңырақ көтерді. ә) Өз алдына ел, жұрт болды. **Отау үй.** этн. Қыз әкесінің ұзатылған қызына тіккен үй (көрпе-төсек, үй жабдығымен қоса). **Отау шаруа.** Кішігірім, болар-болмас, азын-аулақ шаруа.

ОТАУ² зат. этн. спорт. Қазақтың ұлттық ойыны – тоғызқұмалақтың әрбір ұясы.

ОТАУ³ *Ота етістігінің қымыл атауы; арам шөптен тазарту, шөптеу.*

ОТАУДАЙ сын. Отау сияқты, отау тәрізді.

ОТАУЖАБАР зат. этн. Күйеудің шешесінен келіннің отауын тігіскен әйелдердің алатын кәдесі.

ОТАУЛА = е. т. этн. Ұзатылатын қыздың жүзін, отауын жасау, әзірлеу.

ОТАУЛАН¹ = е. т. Отау етіп шығарылу.

ОТАУЛАН² = е. т. Кермек тату, тамақты қырнау.

ОТАУЛАНУ¹ Отаулан¹ етістігінің қимыл атауы.

ОТАУЛАНУ² Отаулан етістігінің қимыл атауы; тамақты қырнау.

ОТАУЛАТ = е. т. Отау етіп шығарту.

ОТАУЛАТУ Отаулат етістігінің қимыл атауы.

ОТАУЛАУ Отаула етістігінің қимыл атауы.

ОТАУЛЫ сын. 1. Отауы бар, бай, бар жерлік. 2. Отау болып, бөлек шыққан.

ОТАУША зат. Кішігірім отау үйі.

ОТАУ-ШАТЫР зат. Отау, шатыр атаулы.

ОТАШЫ зат. 1. Сыңан жерді орнына сала білетін адам, сынықшы. 2. Сыртқы жара, ісік ауруларын пышақ жұмсап емдейтін халық ем-шісі.

ОТАШЫЛЫҚ зат. Сынықты орнына салушылық, оташы болушылық.

ОТАЮ Отай етістігінің қимыл атауы.

ОТБАҚЫРАШ зат. физ. Түбінен аузы кеңдеу келетін жалпақ түпті дөңгелек отқа төзімді ыдыс.

ОТБАСЫ зат. 1. Үй іші, бала-шаға, үйелмен. 2. заң. Некеден, туыстықтан, бала асырап алудан немесе балаларды тәрбиеге алудың өзге де нысандарынан туындайтын мүлкіктік және мүлкіктік емес жеке құқықтар мен міндеттерге байланысты адамдар тобы.

Отбасынан аспады. Ұсақ тірлік, күйбең тіршіліктен шыға алмады. **Отбасында отырды.** Үйкүшік болып, күйбін шаруамен айналысты. **Отбасыңнан өрт шықсын!** қарғ. Үй ішінің астан-кестені шықсын, ойран болсын деген мағынадағы қарғыс. Үйден шықпаған, көргені аз. **Отбасы, ошағының бұты аман.** көне. Үй іші, ауыл-аймағы есен-сау. **Отбасы, ошақ қасынан ұзамаған** [ұзап шықпаған].

ОТБАСЫЛЫҚ сын. Отбасыға арналған, отбасыға тән.

ОТБАСЫ-НЕКЕ зат. Отбасына, некеге қатысты.

Отбасы-неке заңнамасы. құқық. Азаматтардың отбасы-неке қатынастарын реттейтін құқықтық-нормативтік актілер жиынтығы.

ОТБЕКШ зат. Отмышы.

ОТБӨГЕГШ зат. физ. Ішіндегі жанғыш газдары атмосфераға атылып шығуы мүмкін құбырларға орнатылған газдың жануын болдырмайтын қондырғы.

ОТБҰРҚАҚ зат. <франц. salut> Салют.

ОТДИРМЕН зат. көне. От қызуымен айналатын дүрмен.

ОТЕЛЬ [франц. hôtel] зат. Қонақүй.

ОТЕНИТ [франц. Autun] зат. хим. Франциядағы Отен қаласының атына байланысты аталатын, түсі жасыл, жасыл сары, сары ақықтай жылтыр, мөлдір, жымдастығы өте жетілген фосфаттар класының минералы.

ОТЖАҒАР зат. Киіз үйдің ішіндегі от жағатын орын.

ОТЖАҚҚЫШ зат. тех. Жарық беру және қыздыру қондырғыларындағы газ, сұйық отын немесе тозаңданған қатты отын жанатын құрылғы.

ОТ-ЖАЛЫН зат. 1. Өмір мен өлім арпалысы, соғыс, алапат. 2. ауыс. Махаббат оты, ғашықтық сезім.

ОТ-ЖІГЕР зат. Қуш-қуат, қайрат.

ОТИТ зат. мед. Құлақтың қабынуынан болатын ауру.

ОТҚАБЫРШАҚ зат. металлург. Ауада немесе оттегі бар басқа ортада қызған болаттың және кейбір басқа қорытпалардың бетінде пайда болатын жұқа қабыршақ темір.

ОТҚАҚҰЛДЫҚ зат. діни. Отқа табынушылық.

ОТҚАҚҰЯР зат. көне. этн. 1. Жаңа түскен келін мен күйеудің босағаны алғаш атағанда жасайтын ырымы. 2. Күйеу жігіттің отқа май құйғызғаны үшін беретін ұсақ мал түріндегі кәдесі.

ОТҚАСАЛАР зат. этн. Жаңа түскен келіннің қайын жұртына апаратын ілуі, кәде.

ОТҚЫСҚЫШ зат. От көсеу үшін, шоқ қысып ұстау үшін темірден жасалған қысқыш; шымшыуыр.

ОТОЛИТТЕР [грек. otos – құлақ, lithos – тас] зат. анат. Барлық омыртқалылар мен кейбір омыртқасыздардың тепе-теңдікті сақтайтын мүшелерінде орналасқан қатты құрылымды заттар.

ОТОРИНОЛАРИНГОЛОГИЯ [грек. ōtos – құлақ, rhis – мұрын, larynx – көмей, грек. logos – ілім] зат. Құлақ, мұрын, тамақ ауруларын тексеріп, зерттейтін медициналық пән.

ОТОСКЛЕРОЗ [грек. ōtos – құлақ, sklerosis – катаю] зат. мед. Адамның естуін бірте-бірте төмендететін ішкі құлақтың созылмалы ауру түрі.

ОТОСКОПИЯ [грек. otos – құлақ, skopeo – қараймын] зат. мед. Құлақ ауруларын анықтау және емдеу үшін құлақ тесігі мен дабыл жарғағын тексеру әдісі.

ОТРОК зат. тар. 1. Ортағасырлық Болгария, Македония, Сербиядағы құлдарға жақын, феодалдарға тәуелді шаруалар категориясы. 2. Ортағасырлық Русьтегі феодалдар табы.

ОТРЯД зат. 1. өск. Арнайы немесе жекеленген әскери бөлім, бөлімше. 2. Ортақ іске жұмысқан адамдар тобы. 3. зоол. Жануарларды жүйелік топтарға бөлгенде қолданылатын таксономиялық санат.

ОТСАБЫН зат. өс. <лат. lychnis> Қалампыр тұқымдастарына жататын шөптесін өсімдік.

Отсабын туысы. өс. Тостағаншалары түтік тәрізді, бес тілімді, құттелері бесеу, аталығы он, аналық ауызы – бесеу, тұрқымы ұсақ, бұдырлы ірі шөп сабақтас өсімдіктер.

ОТСТАВКА ор. зат. өск. Белгілі бір жасқа жеткенде немесе денсаулығына байланысты әскери қызметтен босату түрі.

ОТ-СУ зат. этн. 1. Жағатын от пен ішетін су, қазан-ошақ басындағы отын-су. 2. Мал отайтын қалың шөбі бар, ішетін суы мол жер.

ОТСЫЗ¹ сын. 1. От болмаған, оттың қа- тысынсыз. 2. ауыс. Жігерсіз, қуат- сыз, жалынсыз.

ОТСЫЗ² сын. Жайылымдық шөбі аз, оты жоқ (жер).

ОТСЫЗ-СУСЫЗ сын. Оты да, суы да жоқ; қуаң.

ОТТА = е. т. 1. Шөп жеп, қоректену, жайылу. 2. сөйл. қарап. Аузына келгенді сөйлеу, көку, мылжыңдау.

Оттамай отыр. сөйл. қарап. Былшыдап, не болса соны соғып, сөйлемей отыр, жайыңа отыр деген мағынада.

ОТТАЙ сын. От сияқты, от тәрізді.

Оттай жанды. Еліре, жандана түсті. **Оттай жайнады.** Қызу кірісті. **Оттай жалады.** Қатты өкіндірді, күйдіріп-жаңдырып өртеді. **Оттай опалы бол.** этн. Жаңа түскен келінге май құю ырымын жасатқанда айтылатын ізгі тілек. **Оттай орақшы, жаудай қарақшы.** Сұрқия, зұлым. **Оттай ыстық.** Аса қымбат, қимастай.

ОТТАМПАЗ сын. Көп жайылып оттайтын, оттағыш.

ОТТАҢҚЫРА = е. т. Бос сөзді сөйлеңкіреу, мылжыңдау.

ОТТАҢҚЫРАУ Оттаңқыра етістігінің қимыл атауы.

ОТТАР зат. Қысқыш, көсеу.

ОТТАС = е. т. Бірге ішіп-жеу.

ОТТАСУ Оттас етістігінің қимыл атауы.

ОТТАТ = е. т. Жайырту, шөп жегізу.

ОТТАТУ Оттат етістігінің қимыл атауы.

ОТТАТЫЛ = е. т. Жайырту, отқа қойылу.

ОТТАТЫЛУ Оттатыл етістігінің қимыл атауы.

ОТТАУ Отта етістігінің қимыл атауы.

1. Шөп жеу, қоректену. 2. сөйл. қарап. Аузына келгенді айту, көку.

ОТТАУЫҚ сын. Көп сөйлейтін, көкіме.

ОТТЕП зат. хим. **Оттек.**

ОТТЕК зат. хим. <лат. oxygenium> Тыныстау үшін, оттың жануы үшін қажетті ауаның құрамына кіретін Менделеевтің периодты жүйесінің VI тобындағы химиялық элемент.

Оттектен емдеу. м. е. д. Оттекті түрлі ауру-ға қарсы ишпалық зат ретінде пайдалану. **Оттектен кесу.** т. е. х. Оталу температурасына дейін қыздырылған металдың таза оттектен жану қасиеті негізінде металдан жасалған бұйымдарды кесу тәсілі.

ОТТЕКСІЗ сын. хим. Құрамында оттектен жоқ.

Оттектен аз. металлург. Оттектен азот пен көмірқышқыл газынан тұратын кеніш ауасының бір бөлігі.

ОТТЕКП сын. Оттек қатысқан, құрамында оттектен бар.

Оттекті жастық. мед. Емдік оттектен сақталатын, резиналанған қалың мападан тігілетін аппараттардың ең қарапайым түрі.

ОТТЕКТІК сын. Оттекке тән, оттекке қатысты.

Оттектік бірлік. хим. Атомдық массаларды өлшеуге арналған шартты бірлік.

ОТТЕМІР зат. сөйл. Шымшыуыр, отқысқыш.

ОТТОМАНИЗМ зат. саяси. XX ғасырда пайда болған, Осман империясын мекендеген барлық халықтардың теңдігін жариялаған идеология.

ОТТӨЗІМДІ сын. Отқа төзетін, отқа шыдайтын, төтеп бере алатын.

Оттөзімді масса. физ. Отқа төзімді бұйымдарды пішіндейтін материал.

ОТТӨЗІМДІЛЕР зат. физ. Жоғары отқа төзімді (1580°C-тан кем түспейтін жоғары температура әсеріне балқымай төзетін) минерал шикізат негізінде дайындалатын материалдар мен бұйымдар.

ОТТӨЗІМДІЛІК зат. физ. Материалдар мен бұйымдардың отқа төзімділік сипаты.

ОТТЫ¹ сын. Шөбі мол, қалың, шүйгің.

ОТТЫ² сын. 1. Оты бар, жарқыраған. 2. ауыс. Жігерлі, қайратты.

Отты арба. көне. *Пойыз. Отты жылдар.* Азабы көп қиыншылық, соғыс кезі. **Отты көз.** Жалындаған, жанары ұшқын ат-қан өткір көз.

ОТТЫҒУ *Оттық етістігінің қимыл атауы.*

ОТТЫҚ¹ зат. 1. Малға жем-шөп салатын жер; ақыр. 2. Асыранды құсқа жем салуға арналған, көлемі әртүрлі ыдыс.

ОТТЫҚ² зат. 1. Пештің, қазандықтың, самаурынның от жанатын жері. 2. Органикалық отын жағатын құрылғы; отын (сұйық, қатты, газ тәріздес) мен тотықтырғыш (әдетте, ауа) берілетін камера. 3. тар. Арбалы үйлерде арнайы от жағатын орын. 4. Жер үйдегі от жағатын орын, жерошақ.

ОТТЫҚ³ зат. жерг. Сіріңке, шырты.

ОТТЫҚ=ет.сөйл. **Отық.**

ОТТЫЛЫҚ¹ зат. Шөбі, оты мол болушылық.

ОТТЫЛЫҚ² зат. Жігерлік, өткірлік, өжеттік.

ОТУЙРЕК зат. зоол. <лат. tadorna ferruginea> Реңі кірпіш түстес қызыл сары, басы боз, қызғылт, құйрығы мен қанаты қара жазықты және таулы жерлердегі су қоймаларында тіршілік ететін қазтәрізділер отряды үйректіқұмыдасына жататын құс.

ОТША үст. От тәрізді, отқа ұқсап.

ОТШАҢ сын. Жайылуға құмар, отшыл.

ОТШАШАР зат. әск. жаңа. Жанғыш заттар қоспасын шашу арқылы жақын аралықтағы ұрыста қолданылатын қару.

ОТШЫЛ сын. Отқұмар, отпағыш.

ОТЫҒУ *Отық етістігінің қимыл атауы.*

ОТЫЗ сан. Жиырма тоғыздан кейінгі есептік сан.

Отыздың ішіне енді. Жиырмадан асып, отыз жасқа жақын келді, отызға таяды. **Отыздың орманы.** бейн. Нақ өзінің өмірлік жолын таба алмай жүрген, іздену үстіндегі адамның жас кезеңі. **Отыз күн ораза.** діни. Отыз күн бойы, күн шыққаннан батқанға дейін ас-су ішуге болмайтын діни, бес парыздың бірі. **Отыз күн ойын, қырық түн [күн] тойын қылды.** фольк. Бірнеше күн той-думан жасады деген мағынада. **Отыз үш мың сахаба.** діни. Мұхаммед (с.г.с.) пайғамбардың соңынан ерген серіктері, мұсылмандықты алғашқылардан болып қабылдаған ислам дінін таратуда оның қасында жүрген айнымас жолдастары, кейіннен пайғамбардың үмметін көбейту үшін жер жүзіне тарап кеткен дін қайраткерлерінің жалпы саны.

ОТЫЗДАЙ сан. Отыз шамасындай, отызға жуық.

ОТЫЗ-ҚЫРЫҚ сан. Отыз бен қырық шамасында.

ОТЫЗЫНШЫ сан. Жиырма тоғыздан кейінгі реттік сан.

ОТЫҚ=ет. 1. Төлдің шөп жеуге үйренуі, бейімделуі. 2. Көктемгі жаңа шыққан шөпке тойына бастау. 3. ауыс. Орнығу, қалыптасу.

ОТЫҚТЫР=ет. Шөп жеуге үйрету, әдеттендіру.

ОТЫҚТЫРУ *Отықтыр етістігінің қимыл атауы.*

ОТЫН зат. 1. От жағуға болатын ағаш, көмір, тезек, мұнай т.б. 2. Негізгі құрамдас бөлігі көміртек болып табылатын, жылу энергиясын алу мақсатында қолданылатын жанғыш заттар.

Отына күйді. Азабына түсті, бейнет көрді.

Отын бұтады. Ағаш жарды, от жағуға, тамамыздыққа арнап ағаш бұтақтарын, бұталарды кесті. **Отынға жықты.** Отын қылды, отын етуге

құлатты. **Отын жастық, ... құндақ.** қарап. Өмірдің ауыртпалығы туралы айтылатын сөз. **Отын өнеркәсібі.** Отынның әр алуан түрлерін шығару, өңдеу ісімен шұғылданатын өнеркәсіп салаларының тобы. **Отын элементі.** хим. Отынның тотығу реакциясының энергиясын электр энергиясына айналдырушы гальвани элементі; ол үшін беттерінде тотықтырғыш пен тотықсыздандырғыш арасындағы химиялық реакциялар өтетін салғырт электрондар пайдаланылады.

ОТЫНДАЙ сын. Отын сияқты, отын тәрізді.

ОТЫНДЫҚ сын. Отын етуге жарайтын, отын боларлық.

Отындық кож. Бу қазандарында қатты отынды жағу барысында түзілетін шоқтардың қалдықтары, күйген, балқыған бөлшекке айналған күл түйіршіктері.

ОТЫНСОРҒЫ зат. маш. Іштен жану қозғалтқышының карбюраторына немесе форсуңкасына отын жеткізуге арналған аспап.

ОТЫН-СУ зат. Ас-тағам дайындауға, от жағуға қажетті отын т.б.

ОТЫНСҮЗІП зат. мәш. Іштен жанатын қозғалтқыштың қоректендіру жүйесінде отынды тазалауға арналған құрылғы.

ОТЫНСЫЗ сын. 1. Отыны жоқ. 2. Отынның қатысынсыз, отын болмай-ақ.

ОТЫН-ТАМЫЗДЫҚ зат. От жағуға жарарлық заттар.

ОТЫНХАНА зат. Отын сақтайтын орын, сарай.

ОТЫНШЫ зат. Отын дайындайтын адам.

ОТЫР=ет. 1. Белгілі бір жерге жайғасу. 2. Осы күйде отырып, бір іспен шұғылдану, қызмет атқару. 3. Бір нәрсенің, заттың үстіне орналасу, қонақтау. 4. Көлікке, мәшинеге түсу, міну. 4. Бір жерге қоныс тебу, мекендеу, орналасу. 5. ауыс. Сотталу, бас бостандығынан айырылып, түрмеде болу, қамалу. 6. ауыс. Ұзақ уақыт тұрмысқа шықпау, жұмыссыз қалу сияқты белгілі бір жағымсыз күйде, жағдайда болу. 7. ауыс. Белгілі бір қызметте болу, басшылық ету. 8. Толық мағыналы етістік сөздермен тіркесім келіп, осы шақтық мағына үстейтін көмекші сөз.

Отыр тартпа сөз. Кіржік кісінің сөзі туралы айтылады. **Отырған орның орман болсын.** алғыс. Шалғынды, жерұйықта тіршілік жаса! **Отырмай ома!** қарғ. Тіл алмаған адамға айтылатын, отырған жеріңнен тұра алмай қал мәніндегі сөз. **Отырса – опак, тұрса – сопақ.** Қалай істесе де жақпады, мін таба берді. **Отырш алды.** а) Бет бақтырмай қасарысты. ә) Жік-жаппар болды, қиылып сұрады. б) Тұрмысқа шықпай, көпке дейін жүріп алды.

ОТЫРАР-ОТЫРМАСТАН үст. Отырмай жатып, іле-шала.

ОТЫРҒЫ зат. жаңа. Отыруға арналған жиһаз.

ОТЫРҒЫЗ=ет. 1. Бір жерге, орынға жай-ғасқызу. 2. Жеміс, ағаш, өсімдік егу.

Отырғызып кетті. Алдап, айласын асырып кетті, жер соқтырды.

ОТЫРҒЫЗДЫР=ет. Жеміс, ағаш, өсімдік ектіру.

ОТЫРҒЫЗДЫРУ *Отырғыздыр етістігінің қимыл атауы.*

ОТЫРҒЫЗУ *Отырғыз етістігінің қимыл атауы.* 1. Көлікке, мәшинеге мінізу, орналастыру. 2. Жеміс-жидек, ағаш, өсімдік егу.

Отырғызу пункті. әск. Эвакуацияланған халықты ұйымдасқан түрде көліктерге отырғызып жіберуге арналған арнайы орын.

ОТЫРҒЫЗУШЫ зат. Жеміс, ағаш, өсім-дік егуші адам.

ОТЫРҒЫЗЫЛ=ет. 1. Жайғастырылу, орналастырылу. 2. Жеміс-жидек, ағаш, өсімдік егілу.

ОТЫРҒЫЗЫЛУ *Отырғызыл етістігінің қимыл атауы.*

ОТЫРҒЫШ зат. Ағаштан т.б. жасалып, отыруға лайықталған зат, орындық.

ОТЫРҒЫШТЫҚ зат. Орын тебу, орнығу қасиеті.

ОТЫРМАҚ зат. жерг. Сауық, кеш, бас қосу.

ОТЫРТ=ет. Жайғастырту, орналастырту.

Отыртып кетті. Алдады, жер соқтырды.

ОТЫРТУ *Отыртып етістігінің қимыл атауы.*

ОТЫРУ *Отыр етістігінің қимыл атауы.*

1. Бір жерге, орынға жайғасу. 2. Осы күйде бір іспен шұғылдану, қызмет атқару. 3. Көлікке, мәшинеге міну.

ОТЫРУШЫЛЫҚ зат. Отыргандық, отыратындық.

ОТЫРЫҚТАН=ет.сөйл. **Отырықшылан.**

ОТЫРЫҚТАНДЫР=ет. Отырықшы ету, қонысқа орнықтыру.

ОТЫРЫҚТАНДЫРУ *Отырықтандыр етістігінің қимыл атауы.*

ОТЫРЫҚТАС=ет. Отырықшы болысу.

ОТЫРЫҚТАСУ *Отырықтас етістігінің қимыл атауы.*

ОТЫРЫҚТЫ сын. Бір жерге тұрақты қоныс тепкен; көшпелі емес, отырықшыл.

ОТЫРЫҚТЫЛЫҚ зат. Бір жерге тұрақтаушылық, отырықшылық.

ОТЫРЫҚШЫ сын. Көшпелілікке қарама-қарсы бір жерді тұрақты мекен еткен, қоныс тепкен, орныққан.

ОТЫРЫҚШЫЛ сын. Бір жерге тұрақтаған, отырықшы.

ОТЫРЫҚШЫЛАН=ет. Көшпелі сипаттан отырықшылыққа айналу, отырықшы болу.

ОТЫРЫҚШЫЛАНДЫР=ет. Отырықшы болдыру, қонысқа тұрақтандыру.

ОТЫРЫҚШЫЛАНДЫРУ *Отырықшыландыр етістігінің қимыл атауы.*

ОТЫРЫҚШЫЛАНУ *Отырықшалан етістігінің қимыл атауы.*

ОТЫРЫҚШЫЛДЫҚ зат. Бір жерде тұрақтанушылық, отырықшы болушылық, көшпелілікке қарама-қарсы ел сипатына көшушілік.

ОТЫРЫҚШЫЛЫҚ зат. Тұрақты жерде, мекен етушілік, тұрақтанушылық, көшпелі еместік.

ОТЫРЫЛ=ет. Негізгі етістікке тіркесіп, шақтық мағынаны береді.

ОТЫРЫЛУ *Отырлы етістігінің қимыл атауы.*

ОТЫРЫҢҚЫРА=ет. 1. Көбірек отырып қалу, бір қимылды ұзақ ұстану. 2. ауыс. Жасы үлкейгенше тұрмыс құрмау, күйеуге шықпау.

ОТЫРЫҢҚЫРАУ *Отырыңқыра етістігінің қимыл атауы.*

ОТЫРЫС зат. 1. Отыру, отырған күйі; отырғандық. 2. Кеш, қуанышқа бас қосу; ойын-той. 3. Ұжым, ұйым мүшелерінің ресми шағын басқосуы.

ОТЫРЫС=ет. 1. Бірге жайғасу, бірнеше адам болып отыру. 2. ауыс. Көлікке, мәшинеге бірге міну.

ОТЫРЫСПА зат. жерг. Жастар жиналып өткізетін кешкі ойын-сауық.

ОТЫРЫС-ТҰРЫС зат. Отыру, тұру қимылының жалпы атауы.

ОТЫРЫСТЫ сын. сөйл. **Отырықшы.**

ОТЫРЫСУ Отырыс етістігінің қимыл атауы.

ОУ о.д. 1. Ау сөзімен мәндес көпшілікті, біреуді өзіне қарату үшін айтылатын дыбыстық ишарат. 2. «Пәлі» сияқты сүйсінгендікті, таңданушылықты білдіретін сөз.

ОФАСЫЗ сын. ескі кіт. **Опасыз.**

ОФАТ зат. ескі кіт. Қаза.

Офат болды. ескі кіт. **Опат болды,** қаза татты.

ОФЕРЕНТ [лат. offertus] зат. қаржы. Сауда-саттыққа қатысуға өтінім берген немесе өзінің әлеуетті әріптестеріне тауар құндылықтары мен өзге де құндылықтарды сатып алу, сату жұмыстарды жүргізу, келісім-шарт жасасу жөнінде ұсыныстар жасаған фирма.

ОФЕРТА [лат. offertus] зат. қаржы. Бір тұлғаның екінші тұлғаға жасаған шарт жасасу туралы тілек (хат, факс, т.б.) хабарланатын жазбаша немесе ауызша ұсынысы.

ОФИОЛИТЕР зат. хим. Ультразвук-негізді интрузиялық, негізді эффузиялық және пелагикалық шөгінді таужыныстардың ұдайы бір-бірімен орайлас ұшырасатын кешені.

ОФИС [ағыл. office] зат. **Кеңсе.** 1. Мекемелер мен кәсіпорындардың әкімшілік-кеңселік бөлімдерінің жалпы атауы. 2. Негізінен шаруашылық-қаржылық сипаттағы жеке мекемелердің жалпы атауы. 3. Қандай да бір фирманың ресми өкілдері, басшысы орналасқан штаб-пәтері, кеңсесі.

ОФИСТІК сын. Офиске қатысты, кеңселік.

ОФИЦЕР [нем. Offizier] зат. әск. Қарулы күштер, флот пен полиция, арнаулы қызмет орындарындағы командалық және басшы құрамындағы адам және сол адамға берілетін әскери шен.

ОФИЦЕРЛІК сын. Офицерге тән, соған қатысты, офицерге арналған.

Офицерлік атлас. әск. Әскери география мен әскери тарих мәліметтері баяндалған, бір жүйеге келтірілген карталар жиынтығы.

ОФИЦЕРШЕ үст. Офицер сияқты, соған ұқсап.

ОФИЦИАНТ зат. сөйл. **Даяшы** (асхана, мейрамханаларда келушілерге тамақ әкеліп, қызмет көрсетуші).

ОФИЦИАНТТЫҚ сын. сөйл. **Даяшылық.**

ОФОРТ [франц. eau-forte] зат. өнер. Бедерлері мен суреттері металды қышқылмен күйдіріп жасалатын металл бетіндегі гравюра.

ОФОРТШЫ зат. өнер. Гравёр-суретші, офорт өнерінің маманы.

ОФСАЙД [ағыл. offside] зат. спорт. Кейбір спорттық ойындарда (футбол, хоккей) ойыншының ойыннан тыс деп саналатын ойыншының қарсылас жақтың қақпасына жақын, ыңғайлы жерде тұру жағдайы.

ОФСЕТ [ағыл. offset] зат. 1. полигр. Кітап басып шығарудың бір түрі. 2. Тауарлар мен көрсетілетін қызметтерді алмасуды, сондай-ақ көрсетілетін алуан түрлі қызметтер мен жеңілдіктерге айырбас ретінде капитал салуға мүмкіндік беруді көздейтін мәміле.

ОФСЕТТІК сын. Офсетке қатысты, соған тән.

Офсеттік баспа. полигр. Баспалық формаға жағылған бояуды қағазға тікелей түсірмей,

басқа бір эластикалық бет арқылы басуға арналған жайпақ баспа тәсілі. **Офсеттік машина.** Полиграфиялық баспа машинесі.

ОФТАЛЬМИЯ [ophthalmos] зат. мед. Кейбір көз ауруларының жалпы атауы.

ОФТАЛЬМОЛОГ зат. мед. Көз ауруының маман дәрігері.

ОФТАЛЬМОЛОГИЯ [грек. ophthalmos – көз, logos – ілім] зат. мед. Көз анатомиясы мен физиологиясын, көз ауруларын зерттейтін ғылым.

ОФТАЛЬМОСКОП [грек. ophthalmos – көз, skopeo – қараймын] зат. мед. Көз түбін тексеріп, зерттеу үшін қолданылатын арнайы айна.

ОФТАЛЬМОСКОПИЯ зат. мед. Офтальмоскоп арнаулы аспабы арқылы көздің түбін зерттеу.

ОФФШОР [ағыл. off-shore] зат. экон. Дүниежүзілік қаржы орталықтарының кейбір түрлерін сипаттау үшін қолданылатын термин.

ОФФШОРЛЫҚ сын. экон. Оффшормен байланысты, оффшорға қатысты.

Оффшорлық аймақ. экон. Оффшор режимі әрекет ететін аймақ. **Оффшорлық компания.** экон. Заң бойынша белгілі бір коммерциялық құрылымдарға елеулі салық жеңілдіктері, бухгалтерлік есеп пен есептемені жүргізуді барынша азайту көзделген елде құрылған компания.

ОХ о.д. сөйл. **Ох1.** Сүйсінуді, таңдану сезімін білдіретін сөз. 2. Қатты күйінуді, өкіну, шошыну мәніндегі көңіл күйді білдіреді.

ОХВАТ зат. әск. Жаудың екі қанаты мен тылына майданнан шабуыл жасаған бөлім мен бөлімшелердің өзара тактика және атыс жөнінен тығыз байланыста жүргізілетін қимылы, маневрі.

ОХЛОКРАТИЯ [грек. ochlos – тобыр, грек. kratos – билік] зат. саяси. Қоғамдық өмір жағдайына қанағаттанбай, мемлекеттік мекемелерді басып алып, демократияны теріс түсінген тобыр билігі.

ОХРА [грек. ochros – сарғыш] зат. Сары немесе қоңыр қызғылт түсті табиғи минералды топырақ бояу; жоса.

Ох о.д. Қысылғанда, қорыққанда, қуанған-да айтылатын сөз.

ОхО о.д. Таңдану, қуану, таңырқау сезімін білдіретін сөз.

ОЦЕЛОТ зат. зоол. Оңтүстік Америкада мекендейтін терісі сары немесе сұр дақ-ты болып келетін үлкен жабайы мысық.

ОЧЕРК зат. 1. әдеб. Болған оқиғаны қысқаша суреттейтін көлемі шағын, әдеби публицистикалық шығарма. 2. публ. Сипаттама, шолу.

ОЧЕРКТІК сын. Очерк боларлық, соған тән. **ОЧЕРКИСТ** зат. сөйл. Очерк жазушы адам.

ОША=ет.сөйл. **Ошар.**

ОШАҒАН зат. өс. <лат. agrimonia> 1. Үлкен жапырақты, домалақ дөңді, ірі тікенекті өсімдік. 2. Раушангүлдер тұқымдасына жататын тіксабақтар, жапырақтары түкті қауырсын тәрізді күрделі, көлжесілдік шоттесін өсімдік.

ОШАҒАНДАЙ сын. Ошаған тәрізді, ошаған сияқты.

ОШАҒАНША үст. Ошаған тәрізді, ошағанға ұқсап.

ОШАҚ зат. 1. Үстіне қазан қойып, тамақ пісіруге арналған үш аяқты қоршау темір. 2. Үстіне қазан асып, тамақ пісіретін, тастан, кірпіштен қалап жасалған немесе қазылған орын; жерошақ. 3. ауыс. Үй іші, бала-шаға, отбасы.

4. ауыс. Бір нәрсенің шоғырланған, қорланған жері.

Ошағын талқандады. Ойран салды, қиратты. **Ошағының басы аман.** Үй іші, ауыл-аймағы есен-сау. **Ошақ басы [бұты].** Үй іші, отбасы. **Ошақ бөйгі.** жерг. а) Той, ас беру кезінде ошақ қазылып болғанда өтетін ат жарыс. ә) Қонақ күні, тойдан бір күн бұрын берілетін бөйге. **Ошақ болғыр!** қарғ. Сыр малына айтылады. **Ошақ бұтының қызығы.** Отбасы, бала-шағаның отбасылық тіршіліктің бейнесі мен зейнесі. **Ошақ құрды.** Үй болды, түтін түтетті. **Ошақ соғысы.** әск. кене. Алдын ала орнын белгілеп, келісілген соғыс. **Ошақтың үш бұты деп отыр.** кене. Өз үй-ішінің амандығын тіледі, қамын жеді. **Ошақтың үш бұтына берсін!** Біреуге кіріптар болмай, іздегені өз үйінен табылсын деген тілек. **Ошақтың үш бұтынан шықпады.** Үй тіршілігін ғана білді. **Ошақтың үш бұтындай.** а) Бір жердегі бір-біріне қарама-қарсы орналасқан үшеудей деген мағынада. ә) Отбасындағы, үйдегі үш адамның айнымас татулығы, ауызбіршілігі туралы айтылатын сөзқолданыс. **Ошақтың үш бұтының пайдасы.** жағымсыз. Жеке бастары мен үй ішінің ғана жағдайы.

ОШАҚСЫЗ сын. 1. Ошағы жоқ. 2. ауыс. Үйсіз-күйсіз, отансыз, мекенсіз.

ОШАҚТАЙ сын. 1. Ошақ сияқты, ошақ тәрізді. 2. Ошақтың аумағындай, көлеміндей. 3. ауыс. Үлкен, кең, аумақты.

Ошақтай көрмес аңдарды. бейн. Бұйым құрлы көрмейді, аң біткенді баса-көктеп өте шығады.

ОШАҚТЫҚ сын. Ошаққа қатысты, ошаққа тән.

ОШАҚШЫ зат. Ошақ қазушы, жасаушы.

ОШАЛ есім. ескі кіт. Осы, бұл.

ОШАҢ ошаң етер. Бас көтерер. Ошаң етті.

а) Қараң-құраң етті, қараңдады. ә) Сытылып шықты.

ОШАР=ет. Бір жерге иіру, топтау.

ОШАРЛАН=ет. Бір жерге жиналу, топталу, шоғырлану.

ОШАРЛАНУ Ошарлан етістігінің қимыл атауы.

ОШАРЛЫ сын. Көп, бірсыпыра, бір үйлі.

ОШАРЫЛ=ет. 1. Бір нәрсеге бөгіліп қалу, тоқтау. 2. Түгелімен қопарылу, жөңкілу, қапнау.

Ошарыла бұрылды. Жөңкіле бұрылды. **Ошарылып қалғыр!** қарғ. Істейтін шаруасына бармай, бос қарап отырып қалғанда айтылатын жеңіл күйін мәнінде айтылатын сөз. **Ошарылып қалды.** Не істерін білмей, дағдарып қалды.

ОШАРЫЛУ Ошарыл етістігінің қимыл атауы.

ОЮ¹ зат. этн. Бір нәрсенің бетіне түсірілген түрлі нақыс, әр ұлттың өзіне тән бедер, өрнегі.

Ою ойды. Әдемі, әшекейлі өрнектер жасады. **Ою пышақ.** қолөнер. Ою-өрнек сызуға қолданатын пышақ. **Ою салды.** Өрнек түсірді, әшекей жүргізді.

ОЮ² Ой етістігінің қимыл атауы.

ОЮЛА=ет. Ою салу, өрнектеу, ою жасау.

ОЮЛАН=ет. Ою салыну, өрнектелу.

ОЮЛАНУ Оюлан етістігінің қимыл атауы.

ОЮЛАС=ет. Ою-өрнек салысу, әшекейлесу.

ОЮЛАСТЫР=ет. Ою-өрнек салып келістіру, әшекейлестіру.

Оюластырып кестелеу. қолөнер. Бірыңғай матаға (барқыт, жүген, шұға) біртұтас мазмұндағы бірнеше ою-өрнектердің жиынтығынан үйлескен тұтас желі жасау.

ОЮЛАСТЫРУ Оюластыр етістігінің қимыл атауы.

ОЮЛАСТЫРЫЛ= е.т. Ою-өрнек салып келістірілу, әшекейлендірілу.

ОЮЛАСТЫРЫЛУ Оюластырыл етістігінің қимыл атауы.

ОЮЛАСУ Оюлас етістігінің қимыл атауы.

ОЮЛАТ= е.т. Ою жасату, әшекейлету, өрнектету.

ОЮЛАТҚЫЗ= е.т. Ою салғызу, әшекейлеткізу.

ОЮЛАТҚЫЗУ Оюлатқыз етістігінің қимыл атауы.

ОЮЛАТТЫР= е.т. Ою жасаттыру, әшекейлеттіру.

ОЮЛАТТЫРУ Оюлаттыр етістігінің қимыл атауы.

ОЮЛАТУ Оюлат етістігінің қимыл атауы.

ОЮЛАУ Оюла етістігінің қимыл атауы.

ОЮЛЫ¹ сын. Оюы бар, оюланған, өрнек салынған.

ОЮЛЫ² сын. Бөлшектеп ойып қойған, ойылған.

ОЮ-ӨРНЕК зат. 1. Ою мен өрнектердің жалпы атауы, әшекей, нақыштар. 2. өнер. <лат. ornamentum> Түрлі заттарды, архитектуралық ғимараттарды әшекейлеуге арналған, жүйелі ырғақпен қайталанып отыратын өрнек-нақыштар.

ОЮШЫ зат. этн. Әртүрлі ою үлгілерін жасаушы, сырмақ, текемет, түскііз, аяққап, кесеқап, төсекқап сияқты үй жиһаздарына ою ойып, өрнек салатын қазақ ою-өрнегінің шебері.

ОЮШЫЛЫҚ зат. Ою оя билушілік, ою өнері.

ОЯ¹ зат. Алқым, жемсау, кеңірсік.

ОЯ² зат. көне. Балғат, көмелет.

ОЯ³ зат. Малдың өрістігінің айнала төңірегін [Қазақ қашанда жылқының арық-семіздігін денесінің үш-төрт мүшесіне – ойынды етіне, оясына, үйегіне, шөжегіне қарай айыраған].

ОЯЗ¹ [ор. уезд.] зат. тар. 1. Ресейдегі губернияның құрамына кіретін әкімшілік - аумақтық бөлік. 2. Оязды басқарушы, әкім.

ОЯЗ² сын. жерг. 1. Шұңқыр, ой (жер). 2. ауыс. Жүдеу, бос, болбыр, арық.

Ояз тартты. Еті арып, жүдеді, шұңқирейді.

ОЯЗДА= е.т. жерг. 1. Шұңқыр болу, ой тұсу. 2. ауыс. Етінен арылып жүдеу, арықтау.

ОЯЗДАН= е.т. Шұңқырлану.

ОЯЗДАНДЫР= е.т. Етінен арылту, жүдету.

ОЯЗДАНДЫРУ Ояздандыр етістігінің қимыл атауы.

ОЯЗДАНУ Ояздан етістігінің қимыл атауы.

ОЯЗДАУ¹ сын. 1. Шұңқырлау келген, ойлау. 2. ауыс. Жүдеулеу, арықтау, арығандау.

ОЯЗДАУ² Оязда етістігінің қимыл атауы.

ОЯЗДЫҚ¹ зат. Арықтық, жүдеулік.

ОЯЗДЫҚ² сын. Оязға тән, оязға қатысты.

ОЯЗНАЙ зат. сөйл. Ояз.

ОЯЗУ Ояз етістігінің қимыл атауы.

ОЯЗЫ= е.т. сөйл. Оязда.

Оязып кетті [қалды]. Арықтады, жүдеді.

ОЯҚ-БҰЯҚ үст. сөйл. Ол жақ, бұл жақ.

ОЯЛЫ сын. жерг. Ақыл-есі бар; ойлы.

ОЯН= е.т. 1. Ұйқыдан тұру, ұйқысын ашу. 2. ауыс. Жандану, тірілу (табиғат, өсімдік, жан-жануарлар т.б. туралы). 3. ауыс. Пайда болу, бойға біту (сезім, қасиет т.б.). 4. ауыс. Ой-сананың жетілуі; көзі ашылу, оң-солын білу.

ОЯНТ= е.т. Пайда болғызу, бойға бітірту.

ОЯНТУ Оянт етістігінің қимыл атауы.

ОЯНУ Оян етістігінің қимыл атауы.

ОЯНУШЫЛЫҚ зат. Өсу, толығу, танымы кеңею.

ОЯНЫМПАЗ сын. Әсер алғыш, оянғыш.

ОЯНЫС= е.т. Ұйқыларын ашысу.

ОЯНЫСУ Ояныс етістігінің қимыл атауы.

ОЯН зат. 1. Шұңқыр жер, ойпат. 2. ауыс. Жүдеген кездегі бетте, көздің алдында болатын ой, шұңқыр.

Оян тартты. Арықтады, жүдеді.

ОЯНДА= е.т. 1. Ой тарту, шұңқыр болу.

2. ауыс. Жүдеу, арықтау, еттен арылу.

ОЯНДАН= е.т. 1. Ой тарту, шұңқырлану.

2. Бетте шұңқыр пайда болу.

ОЯНДАНУ Ояндан етістігінің қимыл атауы.

ОЯНДАТ= е.т. Ой тарту, шұңқырлату.

ОЯНДАТУ Ояндат етістігінің қимыл атауы.

ОЯНДАУ¹ сын. Шұңқырлау, ойыстау келген.

ОЯНДАУ² Оянда етістігінің қимыл атауы.

ОЯНДЫҚ сын. Жүдегендік, арықтық.

ОЯ: оябын табу. ескікіт. Амалын табу, қыбын табу.

ОЯСТА= е.т. жерг. Бір жаққа ығысу, ойы-су.

ОЯСТАУ Ояста етістігінің қимыл атауы.

ОЯСЫЗ сын. жерг. Ойсыз, зердесіз, түйсіксіз.

ОЯСЫЗДЫҚ сын. Ойсыздық, түйсіксіздік.

ОЯТ= е.т. 1. Ұйқыдан тұрғызу. 2. ауыс.

Сана-сезімін жетілдіру, көзін ашу.

ОЯТАР зат. Қоңыраулы сағат.

ОЯТҚЫЗ= е.т. Ұйқысын ашқызу.

ОЯТҚЫЗУ Оятқыз етістігінің қимыл атауы.

ОЯТҚЫШ зат. сөйл. Қоңыраулы сағат.

ОЯТТЫР= е.т. Ұйқысын аштыру.

ОЯТТЫРУ Ояттыр етістігінің қимыл атауы.

ОЯТУ Оят етістігінің қимыл атауы; 1. Ұйқыдан тұрғызу. 2. ауыс. Сана-сезімін жетілдіру.

ОЯТУШЫ зат. 1. Ұйқыдан тұрғызушы.

2. ауыс. Біреудің санасын жетілдіруші.

ОЯУ сын. 1. Ұйқыға кіріспеген, ұйықтамаған. 2. ауыс. Сезімтал, сезін.

ОЯУЛЫҚ зат. Ояу екендік, ұйықтамағандық.

Ө

Ө¹ 1. Қазақ әліпбиіндегі 21-әріп және сол әріптің жазылу таңбасы. 2. Ерінің сүйіленуі арқылы пайда болатын жіңішке, еріндік, қысаң дауысты дыбыс; фонема.

Ө² о.д. Тамаша, керемет дегенді субъектіге қарай еркелетіп, көтермелеп, қолпаштап айтуда қолданылатын көңіл-күй одағайы.

ӨБЕК: өбек болды. Жаны қалмады, бәйек болды, жатып жастық, иіліп төсек болып, құрмет көрсетті. **Өбек қақты.** Өбектеді, жаны қалмады. **Өбек ұшты.** Жаны қалмады, бәйек болды.

ӨБЕКТЕ= е.т. 1. Әлпештеу, асты-үстіне түсіп бәйек болу, жаны қалмау, артық мейірім көрсету. 2. ауыс. Қолды-аяққа тұрмау, тытыр-шу, асып-сасу. 3. ауыс. Жағыну, жағымпаздану.

ӨБЕКТЕПШ сын. Өбектей беретін, жа-ны қалмайтын.

ӨБЕКТЕН= е.т. Әлпештеу, артық қамқорлықты көру.

ӨБЕКТЕНУ Өбекте етістігінің қимыл атауы.

ӨБЕКТЕС= е.т. Жан-жақтан қаумалай қамқорсу, асты-үстіне түсісу.

ӨБЕКТЕСУ Өбектес етістігінің қимыл атауы.

ӨБЕКТЕТ= е.т. Асты-үстіне тұсу, бар жағдайын жасау, артық қамқорсу.

ӨБЕКТЕТУ Өбектет етістігінің қимыл атауы.

ӨБЕКТЕУ Өбекте етістігінің қимыл атауы.

ӨБЕРЕ зат. Шөберенің баласы.

ӨБУ Өп етістігінің қимыл атауы.

ӨБІКПЕ сын. Әлпештегіш, қамқор, асты-үстіне түскіш.

ӨБІЛ= е.т. Сүйілу, құшылу.

ӨБІЛУ Өбіл етістігінің қимыл атауы.

ӨБІП-ӨБІП үст. Сүйіп-сүйіп, жұтып-жү-тып.

ӨБІС= е.т. 1. Сүйісу, аймаласу. 2. ауыс. Бірігу, қосылу, ұштасу, айқасу, аastasу.

ӨБІСТІР= 1. Жақындастыру, тақау. 2. Шеттестіру, тігудің түрі.

ӨБІСТІРМЕ зат. этн. көне. Көктеп тікпей-ақ тек пішақтарын байластырып, үстіне жа-мылып жүретін тері киім.

ӨБІСТІРУ Өбістір етістігінің қимыл атауы.

ӨБІСУ Өбіс етістігінің қимыл атауы.

ӨБІСП-ӨЛІС= е.т. Құшырлану, айызы қана сүйісу.

ӨБІСП-ӨЛІСУ Өбісп-өліс етістігінің қимыл атауы.

ӨГДЕ= е.т. 1. Озу, асу, биіктеу. 2. ауыс. Өршеленіп кету.

ӨГДЕЙ сын. ескікіт. Өктей, өктем.

ӨГДЕМ сын. сөйл. Өктем, тегеурінді, пәрменді.

ӨГЕЙ сын. 1. Өзі тұмаған (өке, шеше).

2. Асырап алған, өзінен тұмаған (ұл, қыз). 3. ауыс. Бөтен, жат, басқа.

Өгей ана. Бұрынғы некеден туылған балаларға қатысты әкесінің зайыбы. **Өгей анадай.** Жатсынған, жылуы жоқ, қатігез. **Өгей ата [өке].** Баланың тұмаған атасы (әкесі), бұрынғы әкеден қалған балаға қатысты шешесінің күйеуі.

Өгей бала [үл]. Өзінен тұмаған бала. **Өгей ене бауырсақ.** Бөтен, жат. **Өгей жер.** Жат жер, бөтен жер. **Өгей көрмеді** [санамады, тұтпады]. Жатсынбады, жатырқамады. **Өгей қыз.** Өзінен тұмаған қыз. **Өгей өмір.** Жалған дүние. **Өгей сезім.** Бұрын болмаған, сезініп көрмеген жат сезім (жағымсыз). **Өгей тағдыр.** Жат тағдыр. **Өгей шеше.** Баланың өз шешесі емес, әкесі әйел етіп алған екінші шешесі.

ӨГЕЙБҰТА зат. өс. <лат. euonymus> Бересклеттер тұқымдасына жататын көпжылдық мәңгі жасыл бұта.

ӨГЕЙБҰТАЛАР <лат. Celastraceae> зат. өс. Бұта, бұташық немесе ағаш өсімдіктер тұқымдасы.

ӨГЕЙ-ҚАҒАЙ сын. Жат, бөтен, өз кіндігінен тұмаған өзге жандар.

ӨГЕЙЛЕ= е.т. 1. жерг. Аңсау, сағыну. 2. Бөтенсіну, шеттеу, жатырқау.

Өгейлеп қалды. Жатырқап қалды, жатбауырлық көрсетті, бөтенсіді.

ӨГЕЙЛЕН= е.т. Жатырқау, жат санау, сырт айналу.

ӨГЕЙЛЕНУ Өгейлен етістігінің қимыл атауы.

ӨГЕЙЛЕУ¹ сын. Оғаштау, жаттау.

ӨГЕЙЛЕУ² Өгейле етістігінің қимыл атауы.

ӨГЕЙЛІК зат. 1. Тумағандық, өгей (әке, шеше, бала) екендік. 2. Бөтендік, жаттық, басқалық. 3. Сырт тебушілік, жатырқаушылық. 4. ауыс. Мейірімсіздік, қайырымсыздық, қаталдық.

Өгейлік білдірді. Өгей екенін көрсетті. **Өгейлік етті [жасады].** Өгей екенін көрсетті, өгейлік қылды. **Өгейлік көрді.** а) Тумағандығының кесірін тартты, жетімдік көрді. ә) Жапа шекті, соққы көрді; қақ-соқпен өмір кешті, көзге тұрткі болды. **Өгейлік қылды [істеді].** Тумағандығын көрсетті, өгейлік жасады.

ӨГЕЙСУ Өгейсі етістігінің қимыл атауы.

ӨГЕЙСУШІЛІК зат. Жатсынғандық, жатырқағандық.

ӨГЕЙСІ= ет. 1. Жатсыну, жатырқау, бөтенсу. 2. Дұрыс көрмеу, қабылдамау. 3. Жетімсіреу, құлазу. 4. жерг. Аңсау, сағыну.

ӨГЕЙСІН= ет. Жат көру, жатырқау.

ӨГЕЙСІНУ Өгейсін етістігінің қимыл атауы.

ӨГЕЙСІНҚІРЕ= ет. Жатсыныңқырау, жалғызсырау, құлазу.

ӨГЕЙСІНҚІРЕУ Өгейсінкіре етістігінің қимыл атауы.

ӨГЕЙСІРЕ= ет. Жалғызсырау; жетімсіреу.

ӨГЕЙСІРЕУ Өгейсіре етістігінің қимыл атауы.

ӨГЕЙСІТ= ет. 1. Жетімсірету, жалғызсырату. 2. Аңсату, сағындырту.

ӨГЕЙСІТУ Өгейсіт етістігінің қимыл атауы.

ӨГЕЙСІТІЛ= ет. Шеттетілу, жат саналу.

ӨГЕЙСІТІЛУ Өгейсітіл етістігінің қимыл атауы.

ӨГЕЙШЕШЕК зат. о к к а з. Белгілі бір мекемеден, жұмыс орнынан заңсыз жалақы алушы адам.

ӨГЕЙШӨП <лат. tussilago> зат. өс. Ылғалды жерлерде өсетін, құнбағыстың басына ұқсас, сары гүлді, көпжылдық шөптесін өсімдік.

ӨГЕЙШІЛІК зат. Жаттық, бөтендік; қаққы, соққы, тепкі.

ӨГІЗ зат. 1. Құш көлігі ретінде пайдаланылатын сиыр малының піштірілген еркегі. 2. ауыс. Шабан қимылдайтын, дөңкіген; көнбіс кісі. 3. ауыс. Сөзімсіз, топас кісі. // Мықты, ірі, алдырмайтын.

Өгіз арба. Өгізге жегілетін ырдуаны бар үлкен арба. **Өгіз аян.** Өте шабан, баяу (жүріс, іс). **Өгіз аянға басты [салды, кірісті, көшті].** Өте баяу қозғалды, жай жүрді. **Өгіз аяңмен [митыңмен].** Жайлап, ақырындан; ілбіп. **Өгізге туған күн бұзауға да туады.** Жасы, жолы үлкен адамның басында болған жағдай басқа адамның да басына түседі, соның көбін киеді деген мағынада. **Өгізді өрге салсаң, қанатың талады.** Қинамау, қиынға салмау туралы. **Өгіз жон.** Дөңкіген, жұмыр. **Өгіз жүрек.** Жүрек көлемінің үлкеюі. **Өгіз қара күші бар.** Құшті, қарулы деген мағынада. **Өгіз қабырға.** Мықты, жуан қабырға. **Өгіз құдай.** көне. сөйл. Табынатын өгіз бейнесі. **Өгіз митың.** Өгіз аян, мардымсыз жүріс. **Өгіз олжа.** Мол олжа. **Өгіз сияқты.** Бас-көзге қарамай, киіп-жарып жүре беретін кісіге айтылады. **Өгіз соқа.** Өгізге жегілен соқа. **Өгіз терісі талыс.** поэт. Үлкен, ауқымды, аумақты деген ел-жұрттың баламасы ретінде.

ӨГІЗДЕЙ сын. 1. Өгіз сияқты, өгіз тәрізді. 2. ауыс. Дөңкіген, үлкен, дәу.

Өгіздей болып. Дәп-дәу, үп-үлкен бола тұра деген мағынада. **Өгіздей қара күші бар.** Мықты, алып, құшті. **Өгіздей өкірді.** Қатты дауыс шығарып жылады, бақырды. **Өгіздей өңкіген.** Денесі дәу, үлкен, өңірейген. **Өгіздей өңмендеп.** Жолындағыны баса-жанша, кимелеп. **Өгіздей өңірен.** Өгіздей өкіріп, бақырып. **Өгіздей өрге сүйреді.** Жақсарту үшін бар күшін аямады, ерінбей, жалқыпай еңбек етті.

ӨГІЗДІ сын. Өгізі бар, өгіз мінген.

ӨГІЗДІК сын. Өгізге татитын.

ӨГІЗКӨЗ зат. өс. <лат. anchusa> Күрделіүлділер тұқымдасына жататын бір және көпжылдық өсімдіктер.

ӨГІЗҚУРАЙ зат. Өсімдік аты.

ӨГІЗТАРТЫС зат. ойын. этн. Екі адам еңбектеп тұрып, мойындарына арқан салып тартысатын ойын; бұқатартыс.

ӨГІЗТІЛ зат. өс. <лат. anthemis> Лайлауықтар тұқымдасына жататын бір, екі және көп жылдық шөптесін өсімдіктер.

ӨГІЗШАҒАЛА зат. зоол. <лат. Lagus argentatus> Балықпен қоректенетін, құйрығы қысқа, ақ бауыр үлкен құс; шағаланың бір туысы.

ӨГІЗШЕ¹ зат. 1,5–2 жастағы жас өгіз; піштірілген тайынша.

ӨГІЗШЕ² үст. Өгіз тәрізді, өгіз секілді.

Өгізше өкірді. Өкіріп жылады, бақырды.

ӨЖДАН зат. сөйл. **Өждан.**

ӨЖДАНДЫҚ зат. Ар, намыс, қыаты болушылық.

ӨЖДАНСЫЗДЫҚ зат. Арсыздық, қыатысыздық, намыссыздық.

ӨЖЕКТЕ= ет. жерг. Өршелене айтысу, қызыл кеңірдек болу, сөз таластыру; өзеуреу.

ӨЖЕКТЕС= ет. Сөз таластырысу, өршелене айтысу.

ӨЖЕКТЕСУ Өжектеc етістігінің қимыл атауы.

ӨЖЕЛЕН= ет. жерг. Өршелену, өзеуреу.

ӨЖЕЛЕНУ Өжелен етістігінің қимыл атауы.

ӨЖЕНДЕ= ет. Өршелену, өкірендеу, ерегісу.

ӨЖЕНДЕС= ет. Ерегісу, өршеленісу, өкірендесу.

ӨЖЕНДЕСУ Өжеңдес етістігінің қимыл атауы.

ӨЖЕНДЕУ Өжеңде етістігінің қимыл атауы.

ӨЖЕТ сын. 1. Ойын іркілмей, қысылмай, бетке айтатын, еш нәрседен қорықпайтын. 2. Батыл, қайсар, қайтпайтын. 3. Өткір, батыл. 4. Қыран құстардың шақар, өткірлігі.

ӨЖЕТ-ӨТКІР сын. Батыл, жаужүрек, ер.

ӨЖЕТСУ Өжетсі етістігінің қимыл атауы.

ӨЖЕТСЫМАҚ сын. Өжет сияқты, батылсымақ.

ӨЖЕТСІ= ет. сөйл. Өжетсін.

ӨЖЕТСІН= ет. Батылсыну, батырсыну, ерсіну.

ӨЖЕТСІНУ Өжетсін етістігінің қимыл атауы.

ӨЖЕТТЕН= ет. Батырсыну, батылдану; қорықпау.

ӨЖЕТТЕНДІР= ет. Батылдандыру, өршелендіру.

ӨЖЕТТЕНДІРУ Өжеттендір етістігінің қимыл атауы.

ӨЖЕТТЕНУ Өжеттен етістігінің қимыл атауы.

ӨЖЕТТЕНІНҚІРЕ= ет. Өжеттене түсу, батылдану.

ӨЖЕТТЕНІНҚІРЕУ Өжеттенеңкіре етістігінің қимыл атауы.

ӨЖЕТТЕУ сын. Батылдау, ержүректеу.

ӨЖЕТТІ сын. Батыл, жаужүректеу.

ӨЖЕТТІК зат. Батылдық, жаужүректік.

ӨЖЕТТІЛІК зат. Адамның ерік-жігер, жүректілік, батылдық, төзімділік, қайсарлық секілді қасиеттерімен үндесіп жататын, көбінесе ержүрек, батыл адамдардың бойында кездесетін ұнамды қасиет.

ӨЖЕТТІРЕК сын. Батылырақ, өр мінезділеу.

ӨЖІР <лат. Schtschurovskia> зат. өс. Шатыршагүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық өсімдіктер.

ӨЖІРЕ зат. жерг. 1. Қора. 2. Үй, бөлме.

ӨЗ есім. 1. Іс-әрекетті, затты, нәрсені меншіктенуші, иеленуші жақ. 2. Субъектінің өзі, сөйлеуші жақ. 3. Таныс, ізіміздегі деген мағына. // Басқаны былай қойғанда, ең зор мықты деген адамның өзі деген мағынада.

Өз адамы. Сөзін сойлейтін, өзіне жақын, сенуге болатын. **Өз айғағы өзінде.** Куәгері, айыптаушысы өзінен-өзі білініп тұр деген мағынада. **Өз аққұласы.** этн. Ұл баланың олжа, сүйіншіге алған, аталан мал-мүлкі. **Өз ақылың өзіңе.** Ақылғойсіме, өзіне қарап ал, өз жөнімді өзім білемін деген мағынада. **Өз алақанындай біледі.** Жақсы таниды, түп-түбегейлі біліп алған. **Өз алдына.** а) Жеке, бөлек. ә) Былай қойғанда деген мағынада. б) Ерекше, басқаша. **Өз алдына түтін түтетті.** Жеке үй болды, отау тікті, шаңырақ көтерді. **Өз аузы өзіне жетті.** Өз жағдайын өзі жасай алатын халге жетті. **Өз аузынан естіді.** Басқадан емес, тікелей өзінен білді. **Өз аулының иті қапты.** Жақын адамынан опасыздық көрді, жақыны сатып кетті. **Өз аяғына мінді.** Өзімен-өзі болып, жетіліп кетті. **Өз аяғына мініп кетті.** Өз күнін өзі көрді. **Өз аяғынан келген.** көне. Құда түсіп алмаған, «кездейсоқ» деген ұғымда әйелді кемсіте айтуда қолданылады. **Өз аяғынан іздеп бармады.** Өзі іздеп бармады; өздігінен барғысы келмеді **Өз әліңше.** а) Өзіңше, өз бетінше. ә) Өз хал-қадарыңша, өз шамасыңша. **Өз әнін өзіне айтты.** мысқыл. Төмен, сапасыз, түкке тұрғысыз әрекет іс туралы. **Өз бармағын өзі шайнап.** Ыза-кектен, өарменсіздіктен іштей тыңғандықты бейнелеген сөз. **Өз басы.** Өзі, жеке басы. **Өз басым.** сөйл. Сөйлеушінің жеке өзі, өзі. **Өз басына келтірді.** Біреуге істегені өз алдынан шықты. **Өз басына өзі жау.** Өзіне-өзі залал, кесір жасау мағынасында айтылады. **Өз басына өзі жетті.** Келген жаманылық өзінің ниетінен, өзінің өзгеге жасаған қиянатынан болды деген мағынада. **Өз басын күйттеді [қайттады].** Өз жанын күтті, өзінің ғана қамын ойлады. **Өз басын қорғады.** Ортақ қиындықтан қорқып, өз басын алып қашты. **Өз басына пайда қыл.** Тіршілік қыл, жағдайыңды түзе, пайданды ойда деген мағынада. **Өз басы өз мойнына жүк болып.** Басын көтере алмай деген мағынада. **Өз батпағына түншықты.** бейн. Былығына батып кетті, өзінің былықтырғанына өзі батты. **Өз бетімен.** а) Жеке, дара, өз жөнімен, өз жайымен. ә) Ешкімнің көмегіңсіз, өздігінен. б) Ешкімнің рұқсатынсыз, ақылдаспай. **Өз бетімен кетті.** Өз жолымен жүрді, өзі ойлағандай әрекет етті, өз жөнімен кетті. **Өз бетінше.** а) Өз дегені, білгені бойынша, өз еркі өзінде. ә) Бет алған жағына, өздігінен. **Өз билігі өзінде.** Ешкімге тәуелді емес, ерікті. **Өз бойы жеткен жер.** э ксп р. мысқыл. Шамасы,

өресі әрең келетін істі «білемінге» салушылық туралы. Өз білгені оң болды. Ісі, әрекеті дұрыс болмаған, жұртқа зорлық қылған адам туралы. Өз білгені өзінде. Әркімнің білім шарқы әр басқа, біреудің біреуге ақылының қажеті жоқ деген мағынада. Өз білігінен айналды. Жердің өз білігінен, өсінен бір рет айналуы туралы. Өз дәрежесінде. Қажетті мазмұнына сәйкес, өз деңгейінде. Өз дегені. Айтқаны, діндегені, мақсаты. Өз дегені болды. Айтқаны істеді, ойындағы дітінен шықты. Өз дегенінен қайтпады. Біреудің айтқанына көнбеді, қасарысты. Өз еркімен. Өз ауанымен, өзініше. Өз еркімен жұмыстан босады. ресми. Өз ықтиярымен жұмыстан босатылуын сұрап өтініш жазды. Өз еркімен тиді. сөйле. Зорлықпен емес, өз қалауымен тұрмысқа шықты. Өз етін жұлып жеді. Азатқа көнді, қиындық көрді. Өз жолымен кетті. Ата-баба дәстүрін сақтады. Өз жөніне [жайына] кетті. Өзініше бөлек кетті. Өз жөнінен жүр. Тыныш, ешкімге соқтықпай, жайыңа жүр деген мағынада. Өз кезінде. Уақытында, мерзімінде. Өз көзі. Өзіндік ерекшелік, көзқарас. Өз көзімен көрді. Көзі жетті, күдігін сейітті. Өз көзімен көріп, өз құлағымен естіген. Мән-жайға қанық, мәселенің басы-қасында болған деген мағынада. Өз көзімен қарады. Әркім өз түсінігі, өз білігінше ой түйеді деген мағынада. Өз көзіне өзі сенбеді. Қатты таңалды, таңырқанды. Өз күлкісіне өзі қарық болды. Өзінен-өзі мәз болды, масайрады. Өз күлшесіне күл тартты. Өз қамын ойлады, өзіне тартты. Өз күнін өзі көрді. Өз бетінше тіршілік етті, басқаға масыл болмады. Өз күнәсін өзі көтерді. Күнәсін мойнына алды, мойындады. Өз қағынан [өзі] жеріді. а) Өз жерінен кетті; туған-туыстарынан безді. ә) Көңілі суу. Өз қолымен. а) Өзі, өз ниетімен. ә) Тікелей өзі араласып; өз жазуымен. Өз қолымен көрге тықты. Көресінін көрсетті, сазайын тартқызды. Өз қолымен [қолынан] өткеру. Өзі араласып, істі өзі бітіру, бір іске қатысты болу, атқару. Өз қолын өзі кесе алмады. а) Жақынына жаманышылық істей алмады. ә) Амалы құрыды, еш нәрсе жасай алмады. Өз қолы өз аузына жетті. а) Тұрмысы түзелді, шаруасын оңдады. ә) Буыны бекіп ер жетті, азамат болды, есейді. Өз қотыр тайын бақты. Өз ісімен болып, басқаның ісіне бас сұқпады. Өз қотырын өзі қасыды. Өзіне тиісті істі өзі істеді. Өз қызығы өзімен. Өз бетінше, ештеңемен шаруасы болмаған деген мағынада. Өз маңайы. Өзінің, жақын-журағаты, өз адамдары. Өз мәңгітіне. Өз алдына, жайына. Өз обалы өзіне. Басқаға өкпелемесін, өзінен көрсін деген мағынада. Өз ойымен өзі болды. Үндемей қалды, ойланп отырғаны көрінді. Өз орын өзі қазды. Өзіне-өзі қастық жасады; аңғалдық істеді. Өз табағын өзіне тартты. Біреудің өз істегенін өзінің алдына келтірді. Өз тұсынан. Өз тарапынан, өз бетімен. Өз тізгіні өз қолына тиді. Өзі би, өзі қожа болды. Өз үйімдей. Өз үйімдей, жайланп, қысылмай. Өз үйім, өлең төсегім [кең сарайдай боз үйім]. Әркімге туған үйі, тұрағы қымбат деген мағынада. Өз үйінен қашты. Тентіреп кетті, босыды. Өзі бас-көз болды. Барлық іс-шараны өз жауапкершілігіне алды, қарады. Өзі би [патша], өзі қожа [хан]. Толық ерікті, не істесе де еркі деген мағынада. Өзі болған. Өзініше өсіп жетілген, өзініше өсіп азамат болып, кемеліне келген. Өзі илейтін [ұқалайтын] терінің пұшпағы. Түбінде өзі істейтін жұмыс. Өзі келіп ұрынды.

Пәлені тілеп алды. Өзі кимес киімін кигізді [өзі минбес жүйрігін мингізді, өзі ішпес асын ішкізді]. Тумаса да туғаннан артық құтты, еш нәрсесін аямады. Өзі қазған көріне көмілді. Жамандығы өзіне болды, өзін өзі орға құлатты. Өзі қазған орға өзі түсті. Біреуге жаманышылық істеймін деп өзі жамандық көрді. Өзім білем. Менмен, тәкаппар. Өзім деген. а) Іштей жақын, пайда-қыры тиер адам мағынасында. ә) Айтқанына көнетін, өзіне қараған, сенген. Өзім дегенде өзім қара күші бар. Өзі үшін, өзіне келгенде жанын аямайды, бар қайратын салады деген мағынада. Өзім дегенді өзекке теппейді. Өзіне қараған жанға опасыздық жасамайды деген мағынада. Өзім деген кісіге өзегін жұлып [суырып] береді. Сенген адамнан еш нәрсесін аямайды; жанында қияды. Өзімнен болды. Өзім кінәлімін, айып өзімде деген мағынада. Өзіме аз. Өз обалым өзіме. Өзіме жоқ к...ен боғымен піссін, ұл болмаса күл болсын. Не болса о болсын. Өзімен кетті. Бетімен лақты. Өзімен кетсін [өз басымен кетсін! өз қара басына көрінсін!] қарғ. Бәледен аулақ, бар жамандық соның өзіне болсын, өзімен бірге кетсін деген мағынада. Өзім кепіл. Өз жауапкершілігіме аламын, өзім ғана жауап беремін деген мағынада. Өзімнің мініме құлағым керек. Адам өз басындағы кемшілікті байқай немесе мойындай бермейді деген мағынада. Өзімізді өзіміз асырай алмай жүрміз. Өз күнін өзі көре алмай жүргенде біреуге көмектесу деген не жорық деген мағынада. Өзін адам сезінді. Көңілі бір жадырап қалды, өз ісіне риза болды. Өзін биік көрді [ұстады]. Өзін бәрінен жоғары санады, ешкімді менсінбеді. Өзін бірдеме түртті. Бір жасымысыз жағдайға душар болғалы жүр. Өзіне аз. Сол керек еді, сауап болды. Өзіне де обал жоқ. Оған сол керек, өзінен көрсін, басқаға өкпелемесін. Өзіне қаратты. Баурап алды, өзіне жақ етті, өз жағына шығарып алды. Өзіне қарату. Ықпалын аударту, өзіне жақ ету, баурап алу. Өзінен көрді. Өзін кінәлі деп есептеді. Өзінен өзге жанды үндетпеді. Шешен сөйледі, тыңдаушысын ұйытты. Өзіне тиді. Іс-әрекеті, ниеті өзіне кесірлі болды. Өзін көрсетті. Өзін-өзі жақсы жағынан танытты. Өзін қайда қоярға білмеді [жер таппады]. Бетінен оты шықты, берекесі кетті. Өзін қатерге берді. Өз басына қауіп төнсе де, өзгеге жақсылық жасады, өзін аямай өзгені құтқарды. Өзін ұстай алмады. Еркін билеуге шамасы келмеді, жеңілтектік жасады. Өзінің жайлы баспанасын ойлады. Жеке басының қамын, жағдайының жайлылығын ғана ойлады, өз құйын құйттеді. Өзінің кесепаты бастан асады. Жолап кеткенге залалын тигізеді деген мағынада. Өзінің пайдасына шепті. Мәселенің, істің өзіне оңтайлы болу жағын қарастырды. Өзің біл. а) Өзің шеш, өзің таңда, еркін білсін деген мағынада. ә) Қалауың білсін (болсын), шешімін өзің айт (жаса), ойлан деген мағынада. Өзің білме, білгеннің тілін алма! қарғ. Басқа кісінің ақылына көнбейтін, қырсық кісіге ескерту мәнінде айтылады. Өзіне көпсінбесен. Артық болып кетті демесең, татымаймын демесең. Өзі өз болып [болғалы]. Туғаннан, жаратылғаннан бері; өз қолы өз аузына жеткелі бері. Өзі теңдес [қатар]. Жасы қатар, құрбы.

ӨЗАРА үст. Бірімен-бірі; екеуара.

Өзара әсер. физ. Денелердің бір-біріне өзара ықпал етуі, денелердің әртүрлі қалыпта өзгерістерге түсуі. Өзара байланыс. Екі жақ арасындағы тікелей екі жақты қатынас. Өзара

бұғаттау. и н ф. [interlock] Компьютерде орындалып жатқан бірнеше процестерді қадағалау мен сәйкестендірудің аппараттық немесе программалық әдісі. Өзара есеп айырысу. экон. Қолма-қол ақшасыз есептесу. Өзара есепке алу. каржы. Ақшалай қаражатты аудармай-ақ, субъектілер арасында есеп айырысу тәсілі. Өзара индукция коэффициенті. физ. Бір контурдағы ток күші өзгерген кездегі байланысқан контурдың екіншісіндегі индукция электр қозғаушы күшін анықтайтын коэффициент. Өзара қатынас. Бір-бірімен байланыс. Өзара қимыл. әск. Әскердің (құштердің) ұрыс (операция) мақсатына жетудегі мақсат-тарғы мен міндеттері, орны мен міндеттерді орындау уақыты және тәсілдері бойынша келісімді іс-әрекеттері, әскери өнер принциптерінің бірі. Өзара сақтандыру. экон. Сақтандыру арқылы қорғаудың ұйымдық нысандарының бірі. Өзара сын. тар. совет. Ұжым мүшелерінің бірінің кемшілігін бірі көрсететін жолдастық сыны. Өзара тәуелді тұлғалар. экон. Мәмілеге қатысушылар болып табылатын азайын-туыстар; кәсіпорынның бірлескен иелері. Өзара тежеу. и н ф. Компьютердегі бірнеше процесті үйлестіру мен синхрондаудың аппараттық немесе программалық әдісі. Өзара үйлеспеушілік. биол. Қалыпты гаметалар түзе алатын қос жынысты ағзаларда өздігінен ұрықтандырудың мүмкін еместігі. Өзара шот. экон. Теңгермелеуші шот.

ӨЗБЕК зат. Өзбекстанның жергілікті халқы.

Өзбек тілі. Түркі тілдерінің оңтүстік-шығыс тармағы қарлұқ тобына жататын, өзбек халқының ана тілі.

ӨЗБЕКШЕ үст. 1. Өзбек тілінде. 2. Өзбек үлгісінде, өзбек мәнерінде.

ӨЗБЕКШЕЛЕ= ет. 1. Өзбек тілінде сөйлеу.

2. Өзбек тіліне аудару. 3. Өзбек мәнеріне салу.

ӨЗБЕКШЕЛЕТ= ет. 1. Өзбек тіліне аудару.

2. Өзбек тілінде сөйлету. 3. Өзбек мәнеріне салғызу.

ӨЗБЕКШЕЛЕТУ Өзбекшелет етістігінің қимыл атауы.

ӨЗБЕКШЕЛЕУ Өзбекшеле етістігінің қимыл атауы.

ӨЗБЕКШІЛ сын. Өзбек халқының мұңын мұңдағыш, жоғын жоқтағыш, сөзін сөйлейтін.

ӨЗБЕКШІЛЕ= ет. Өзбек тәрізді іс-әрекет істеу.

ӨЗБЕКШІЛЕТ= ет. Өзбек мәнеріне салу.

ӨЗБЕКШІЛЕТУ Өзбекшілет етістігінің қимыл атауы.

ӨЗБЕКШІЛЕУ Өзбекшіле етістігінің қимыл атауы.

ӨЗБЕТТІЛІК зат. Өз бетімен, басқа адамның көмегінсіз шешушілік.

ӨЗГЕ үст. Бөлек, бөтен, басқа. // Басқа нысан, адам, зат.

Өзгеге не жорық. Бұл солай болғанда басқа адам не істемейді.

ӨЗГЕДЕЙ сын. Басқаша, бөтенше, бөлекше.

ӨЗГЕЛЕН= ет. Басқа түрге ену, өзгеру.

ӨЗГЕЛЕНУ Өзгелен етістігінің қимыл атауы.

ӨЗГЕЛЕУ сын. Бөлектену, басқашарақ.

ӨЗГЕЛІК зат. Бөлектік, бөтендік, басқалық.

Өзгелік етіс. лингв. Істің басқа біреу арқылы істелетіндігін білдіретін етіс.

ӨЗГЕ-МӨЗГЕ үст. сөйл. Анау-мынау, пәлен-пәштуен.

ӨЗГЕ-ӨЗГЕ үст. Басқаның аты басқа, бөтеннің аты бөтен деген мағынада.

ӨЗГЕ-ӨҢГЕ үст. Бөтен, бөлек, басқа.

ӨЗГЕР= е т. 1. Жаңару, ауысу, жаңа сапаға көшу. 2. Басқаша болу, бұрынғыдай болмау. 3. Үлкею, қартаю. 4. Басшылықтың, басқарудың алмасуы. 5. Басқа түрге ену, түсін ауыстыру. 6. Ауыстырылу, басқаға алмастырылу.

Өзгерген жапырақ. биол. Өсімдіктер жапырақ тәрізді болып өзгеруі. **Өзгерген өркен.** биол. Түйнек, пиязшық, жертаған өркендері жетілетін буынаралықтары бар бүйір өркен. **Өзгерген сабақ.** биол. Жапырақ тәрізді болып өзгерген сабақ. **Өзгеретін кескін.** инф. <ағыл. inverse vide> Символдың түсін ая түсіне өзгерту арқылы символдарды экранда жарықтандыру әдісі.

ӨЗГЕРГЕНДІК зат. Жаңғыргандық, алмасқандық, құбылғандық.

ӨЗГЕРГІШ сын. 1. Басқа түрге енгіш, қоршаған ортаға бейімделгіш. 2. Құбылмалы, тұрақсыз. 3. Айнымалы, түрленгіш.

ӨЗГЕРГІШТЕУ сын. Жіі өзгеретін, құбылмалылау, тұрақсыздау.

ӨЗГЕРГІШТІК зат. 1. Басқа түрге, сапаға ауысушылық, өзгеретіндік. 2. биол. Тірі ағзалардың өсіп-дамуы барысында өзін қоршаған орта әсеріне байланысты жаңа белгі-қасиеттер тузуі немесе өзінде бұрыннан бар белгі-қасиеттерін жоғалтуы. 3. инф. <ағыл. volatility> Пән саласының қалып-күйінің өзгеруіне қарай оның жаңартылуынан тұратын, файлдарда немесе мәліметтер базаларында сақталатын ақпараттың қасиеті.

ӨЗГЕРЕК сын. Басқашалау, өзгешелеу; ерекшелек.

ӨЗГЕРЕКТЕУ сын. Өзгешелеу, басқалау.

ӨЗГЕРЕТІНДІК зат. Өзгере беретіндік, құбыла беретіндік.

ӨЗГЕРМЕЛІ сын. 1. Өзгеріп тұратын, құбылмалы, тұрақсыз. 2. Қоршаған ортаның әсерінен басқа түрге енгіш.

Өзгермелі айырбас бағамы. экон. Халықаралық есеп айырысу жүйесі; елдердің ішкі рынокты теңдестіру мақсатымен айырбас бағамын өзгерту құқығы. **Өзгермелі валюта бағамдары.** экон. Валюталардың еркін толқымалы бағамдарының тәртібі; валютаны реттеудің рыноктық тетігінде негізделген қазіргі заманғы дүниежүзілік валюта жүйесінің құрылымдық қағидаттарының бірі. **Өзгермелі пайыздық мөлшерлеме.** экон. Орташа мерзімді және ұзақ мерзімді несие бойынша пайыздық мөлшерлеме. **Өзгермелі шығындар.** экон. Фирма өз өндірісінің көлемін көбейткенде (қысқартқанда) жалты шамасы ұлғаятын (азаятын) шығындар; өзгермелі ресурстарға жұмсалатын шығындар.

ӨЗГЕРМЕЛІЛІК зат. Өзгергіштік, құбылмалылық.

ӨЗГЕРТ= е т. 1. Ауыстыру. 2. Басқа ету. 3. Бұзу.

ӨЗГЕРТКІШ сын. 1. Жасампаз, изергіш. 2. Басқа арнаға бұрғыш, алмастырушы.

Өзгерткіш бояу. өск. Жылжымалы объектілердің (танкілерді, автокөліктерді, сауытты көліктерді, зеңбіректерді) түсі қоршаған ортаның негізгі аясына сәйкес келетін ірі дақтармен бояу арқылы бұркемелеу. **Өзгерткіш ген.** биол. Басқа гендермен өзара әрекеттестіріп, олардың фенотиптік көрінісін өзгертетін ген.

ӨЗГЕРТУ Өзгерт етістігінің қимыл атауы.

1. Басқаға ауыстыру. 2. Бұзу, ауыстыру. 3. Алмастыру, ауыстыру. 4. Басқа түске ену.

Өзгертү режимі. инф. <ағыл. playback mode> Терминал жадында тұрған жазбаларды басып шығару мен өзгертуді жүзеге асыратын программаланатын терминалдың жұмыс режимі.

ӨЗГЕРТУСІЗ сын. Сол қалтында, өзгертпей.

ӨЗГЕРТУШІ зат. Жасампаз, жаңалық әкелуші.

ӨЗГЕРТУШІЛІК зат. Басқа түрге ауыстырушылық, жаңа сапаға көшушілік.

ӨЗГЕРТІЛ= е т. Ауыстырылу, алмастырылу, өзгешелену, басқаша етілу.

Өзгертілген тізім. инф. Жазбаларды жылдам іздестіруді жасақтайтын файл жазбаларының түйінді емес өрістері мәндерінің реттелген жинағы.

ӨЗГЕРТІЛУ Өзгертіл етістігінің қимыл атауы.

ӨЗГЕРТІҢКІРЕ= е т. Аздап өзгерту, басқашалай ету.

ӨЗГЕРТІҢКІРЕУ Өзгертіңкіре етістігінің қимыл атауы.

ӨЗГЕРТІС= е т. Басқа түрге, түске ауыстырысу, ену, көшірісу.

ӨЗГЕРТІСУ Өзгертіс етістігінің қимыл атауы.

ӨЗГЕРУ Өзгер етістігінің қимыл атауы.

ӨЗГЕРУШІ зат. Өзгеретін, өзгеріске түскен нәрсе.

ӨЗГЕРУШІЛІК зат. Өзгеріске түскендік, өзгергендік.

ӨЗГЕРІЛ= е т. 1. Басқа күй-қалыпқа алмастырылу. 2. Өзгертілу. 3. Жаңару, түрлену.

ӨЗГЕРІЛУ Өзгеріл етістігінің қимыл атауы.

ӨЗГЕРІМПАЗ сын. Өзгере бергіш, өзгергіш.

ӨЗГЕРІМПАЗДЫҚ зат. Өзгергіштік, өзгере бергіштік.

ӨЗГЕРІҢКІ сын. Сәл басқашалау.

ӨЗГЕРІҢКІРЕ= е т. Аздап өзгеру, басқашалану.

ӨЗГЕРІҢКІРЕУ Өзгеріңкіре етістігінің қимыл атауы.

ӨЗГЕРІС зат. 1. Бір нәрсенің бойындағы жаңалық, бұрынғы күйінен ерекшеліп тұрған айырмашылық. 2. Ауытқу, өсу, жаңарушылық. 3. өск. Бойлама осьтің айналасымен көкжиекке қатысты алғанда 180°-қа төңкерілген жағдайда ұшақтың шүйлігі айналуы.

Өзгеріс енгізді. Өзгертті, жаңартты. **Өзгеріске түсті [ұшырады].** Жаңа күйге ауысты, өзгерді. **Өзгеріс кірді.** Бұрынғысынан өзгерді, бас-қаша күйге ауысты.

ӨЗГЕРІССІЗ сын. 1. Ешқандай өзгеріс жоқ; бәз-баяғы қалты. 2. Сол қалты, айна-қатесіз, тура.

ӨЗГЕРІССІЗДІК зат. Ешқандай өзгеріс жоқтық.

ӨЗГЕРІСТІ сын. Жаңалығы бар, бұрынғы күйінен ерекшелігі бар.

ӨЗГЕРІСТІЛІК зат. Өзгеріс болушылық, айырмасы болушылық.

ӨЗГЕШЕ үст. 1. Ерекше, айрықша; әдеттен тыс. 2. Алабөтен, бұрын болмаған, біртүрлі. 3. Бөтен, таныс емес, бұрын көрмеген.

Өзгеше бір. Қандай да айрықша, ерекше, бөлекше.

ӨЗГЕШЕЛЕЙ үст. Басқаша, ерекшелей.

ӨЗГЕШЕЛЕН= е т. Басқаша болу, ерекшелену.

ӨЗГЕШЕЛЕНДІР= е т. Өзгертү, ерекшелендіру.

ӨЗГЕШЕЛЕНДІРУ Өзгешелендір етістігінің қимыл атауы.

ӨЗГЕШЕЛЕНУ Өзгешелен етістігінің қимыл атауы.

ӨЗГЕШЕЛЕУ¹ сын. Басқарақ, ерекшелену.

ӨЗГЕШЕЛЕУ² Өзгешеле етістігінің қимыл атауы.

ӨЗГЕШЕЛІК зат. <лат. ego – мен> 1. Ерекшелік, айырмашылық. 2. Айрықшалық.

ӨЗГЕРІС-ЖАҢАЛЫҚ зат. Тұрмыстағы өзгеріс.

ӨЗГЕШЕРЕК сын. Ерекшелену, басқашарақ.

ӨЗДЕН зат. тар. **Бек.**

ӨЗДЕРІН-ӨЗДЕРІ үст. Бірін-бірі, өз-өзін, өзара.

ӨЗДЕРІНЕ-ӨЗДЕРІ үст. Өзіне, өз-өздеріне.

ӨЗДЕРІНШЕ үст. Өз бетімен, өзінше.

ӨЗДИФУЗИЯ зат. хим. Тұрақты құрамы бар бір тектес ерітінділердің, сондай-ақ таза жай және күрделі заттар құрауыштарының диффузиясы.

ӨЗДІГІМЕН үст. сөйл. **Өздігінен.**

ӨЗДІГІНЕН үст. Өз бетімен, өзінше; ешкімнің көмегісіз-ақ.

Өздігінен ағу. Заттың құбырлар ішінде, науаларда және басқа да жабдықтарда өз салмағымен белгілі бір бағытта қозғалысқа келуі.

Өздігінен жану. кен. Жанатын материалдық (көмір, сульфидті рудалар және т.б.) заттың өзінде үздіксіз өрістейтін тотығу реакциясы нәтижесінде тұтануы. **Өздігінен жемістену.** биол. Жемістің ұрықтанбай түзілуі. **Өздігінен жүретін зеңбірек.** өск. Доңғалақ орнатылған зеңбірек түрі. **Өздігінен көбею.** биол. Организмнің өзі тектес құрылымдарды түзу қабілеттілігі.

Өздігінен қызу. кен. Көмірдің (сульфидті рудалардың) тотығу нәтижесінде температурасының табиғи көтерілу процесі. **Өздігінен оталу.** кен. Химиялық реакциялардың өздігінен жеделдеуі. **Өздігінен суармалау.** су шар. Су көзі деңгейі суармалы жер танабы деңгейінен едәуір жоғарыда орналасуына байланысты ағындының жер желілер арқылы суарылатын тапалтарға өздігінен ағып келуі. **Өздігінен таралушылар.** биол. Өсімдіктердің тұқымдары мен спораларының желдің, жануарлардың, құстардың, судың әсерісіз өздігінен шашылуы.

ӨЗДІГІНШЕ үст. Ешкімнің көмегісіз, өз бетімен.

ӨЗДІК үст. Өзбетіндік, ешкімнің көмегісіздік.

Өздік есімдік. лингв. Тек тәуелдік жалғауының бірінде тұрып қана көптеліп, жіктеліп қолданылатын өз сөзінен жасалатын есімдік. **Өздік етіс.** лингв. Іс-әрекеттің сөйлеушінің өзі арқылы орындалғанын көрсететін етіс. **Өздік жұмыс.** пед. Оқушылардың белгілі бір тақырып бойынша өзі ізденіп, орындайтын жеке тапсырмасы. **Өздік индукция.** физ. Өткізгіш контурдағы ток күші өзгергенде сол контурда индукциялық ЭҚК-нің пайда болу құбылысы. **Өздігінен тозаңдану.** бот. Аталық тозаң сол гүлдің аналық аузына тасымалдануы.

ӨЗДІ-ӨЗІ үст. 1. Бір-бірімен, өзара. 2. Оңаша, бір өзі.

Өзді-өзі дауласты. Екеуара бөлініп, таласты, керісті.

ӨЗЕГІРЕК с ы н . Өзектеу, кішкене ғана өзек (жер).

ӨЗЕК¹ зат. 1. Жауын, қар суынан пайда болған, созылған ойыстығы 3–15 м-ге жететін ені тар, кішірек сай. 2. с у ш а р . Қолаттан қазған ордың тереңдігі, беткей-биіктігі және құламасымен ерекшеленетін бедердің теріс нысаны.

ӨЗЕК² зат. 1. б о т . <лат. medulla> Өсімдік сабағы мен тамырының ортасындағы жұмсақтау бөлік, жіңішке қуыс. 2. эт н . Қамшы өрімінің арасына салынатын ұзынша қатты зат (қорасын, қайыс т.б.). 3. а у ы с . Бір нәрсенің негізі, арқауы; желісі. 4. б и о л . <Scapus> Құс қауырсынының негізі бөлігі.

Өзек болды. Негіз етті, арқау болды. Өзек етті. Негіз болды, арқау етті. Өзектен соққан сом темір. Мықты, мызғымас берік ұғымында айтылады.

ӨЗЕК³ зат. 1. Жұтқыншақтан асқазанға дейінгі ас өтетін жол, өңеш. 2. а у ы с . Ең қымбат, аяулы нәрсе.

Өзегі кепті. Қаңсыды, сусырады. Өзегін берді. Жанын салды, аянбады. Өзегіне от [өрт] салды. Ішкі сезімін қозғады, жүрегін тербеді. Өзегіне өрт [шок, от] түсті. а) Қызғаныш оты лаулады, іші күйді. ә) Қайғырды, қапаланды, күйінді. **Өзегін жандырды [күйдірді]. Өзегі өртенді. Өзегін жарып шыққан. Өзінен туған, перзент. Өзегін өртеді. Жанына батты, күйіндірді. Өзегін тілді.** а) Иіс қолқаны ашытты. ә) Ішін өртеді, күйіндірді. **Өзегі өртенді.** а) Іші күйді, қызғанды. ә) Күйінді, өкінді, қасірет шекті, қайғырды, қапаланды. **Өзегі талды. Қарны ашты, ашықты. Өзегі үзілді.** а) Қарны ашты, тамақ ішкісі келді, үздікті. ә) Егілді, елжіреді, езілді, жаны ашыды. **Өзек жалғады. Аздап тамақ ішті; жүрек жалғады. Өзекке тепті. Мейірімсіздік көрсетті, жаманшылық істеді.**

ӨЗЕК⁴ зат. Ұңғы, ствол.

ӨЗЕК-АРҚАУ зат. Негіз, жүіе, желі.

ӨЗЕКЖАРДЫ с ы н . 1. Таңдаулы, оық. 2. Ерекше, айтарлықтай. 3. Өмірлік, өз ішінен шыққан.

ӨЗЕК-ӨРНЕК зат. Өрнекті арқау, желі, ұлгі.

ӨЗЕКСІЗ с ы н . Негізсіз, мәңсіз.

ӨЗЕКТЕ = е т. 1. Өзек салу, өзек жүргізу. 2. а у ы с . Көмкеру, әсемдеу.

Өзектеп соққан сом темір. Мықты, мызғымас, берік ұғымында айтылады.

ӨЗЕКТЕЛ = е т. 1. Өзек салыну, өзек араластырылу. 2. а у ы с . Маңыздану, негізделу.

ӨЗЕКТЕЛУ Өзектел етістігінің қимыл атауы.

ӨЗЕКТЕН = е т. 1. Өзек пайда болу, өзек жару. 2. а у ы с . Өзекті болу, маңызы арта түсу.

ӨЗЕКТЕНУ Өзектен етістігінің қимыл атауы.

ӨЗЕКТЕС = с ы н . Бір-бірімен тығыз байланысты, сабақтас; негізі бір.

ӨЗЕКТЕС = е т. Сабақтасу, байланысу; үндесу.

ӨЗЕКТЕСТІК зат. Сабақтастық, байланыстылық.

ӨЗЕКТЕСТІР = е т. Байланыстыру, сабақтастыру.

ӨЗЕКТЕСТІРУ Өзектестірі етістігінің қимыл атауы.

ӨЗЕКТЕСТІРІЛ = е т. Байланыстырылу, ұштастыру.

ӨЗЕКТЕСТІРІЛУ Өзектестіріл етістігінің қимыл атауы.

ӨЗЕКТЕСУ Өзектес етістігінің қимыл атауы.

ӨЗЕКТЕУ¹ с ы н . Өзексымақ, ойлау (жер).

ӨЗЕКТЕУ² Өзекте етістігінің қимыл атауы.

ӨЗЕКТІ¹ с ы н . Өзегі бар, сай-салалы (жер).

ӨЗЕКТІ² с ы н . 1. Сабағының ортасы қуыс, өзегі бар (өсімдік). 2. а у ы с . Ең басты, негізгі, маңызды, келелі (мәселе).

Өзекті ақпарат. и н ф . <ағыл. actual information> Өзгерген жұмыс жағдайында өз маңызын жоғалтпайтын ақпарат, зерттеу аймағында объектінің қалып-күйінен келген сәтте дәлме-дәл бейнелейтін ақпараттар жиыны. **Өзекті бұта.** Өркендерінің іші қуыс немесе жұмсақ болатын бұта. **Өзекті қалып-күй.** и н ф . Пәндік саланың қынылатын объектілердің қалып-күйін дәл бейнелейтін мәліметтердің күйі. **Өзекті мәселе.** Көкейтесті, сол кезеңдегі басты мәселе.

ӨЗЕКТІ³ с ы н . 1. Өзегі бар. 2. а у ы с . Жаны бар, тіршілігі бар.

Өзекті жан. б ей н . Бойында жан бар тірі адам. **Өзекті жанға бір өлім [өлім-ақ].** Екі өлмек жоқ, жан иесіне бір қаза бары ақиқат деген мағынада.

ӨЗЕКТІЛЕН = е т. Өзекті болу, өзектілігі арту.

ӨЗЕКТІЛЕНУ Өзектілен етістігінің қимыл атауы.

ӨЗЕКТІЛІК зат. Маңыздылық, келелілік, мәнділік, қажеттілік.

ӨЗЕКШЕ зат. Кішігірім өзек, кішкене ғана өзек.

ӨЗЕЛЕН = е т. ж е р г . **Өзеуре.**

ӨЗЕЛЕНУ Өзелен етістігінің қимыл атауы.

ӨЗЕН зат. 1. Жер бетіндегі табиғи арнамен тұрақты немесе жыл маусымдарының көпшілік уақыттарында ағатын су ағыны. 2. Қоныс, жайылым, жұрт.

Өзен алабы. с у ш а р . Су ағындары жеке өзенге немесе өзен жүйелеріне келіп қосылатын жер бетінің белгілі бір аумағы. **Өзен аңғары.** а) Негізінен өзендердің эрозиялық әрекеттерінің нәтижесінде пайда болатын жер бедерінің созылмалы пішіні. ә) Жер бетіндегі еңсіз, әдетте, ұзына бойы үрелендеп созылып жатқан ойқастау, жалпы еңістегі өзеннің бастауынан сағасына қарай бағытталған жер. **Өзен бассейні.** с у ш а р . Су айрықтарымен шектелген және су олардан өзенге (көлге, теңізге) ағып баратын жер бетінің бір бөлігі және топырақ жыныс қабаты.

Өзен бастауы. с у ш а р . Арнада тұрақты ағыс байқалатын орын. **Өзен бойы.** Өзен жағалауы, жағасы, қоныс. **Өзенді өрледі.** Өзен ағысына қарсы, жағалап жүрді. **Өзен желісі.** с у ш а р . Кез келген аумақтағы барлық өзендердің жиынтығы; гидрографиялық желінің бір бөлігі. **Өзен жүйесі.** с у ш а р . Суы бір-біріне қосылып, теңізге немесе көлге бір сағамен құятын негізгі өзен мен оның салаларының жиынтығы. **Өзен ирелені.** Өзен суының айналымы салдарынан пайда болатын, өзен арнасының жоғарыдан қарағанда байқалатын иілі, бүгілісі. **Өзен көлігі.** с у ш а р . Ішкі су жолдары (өзен, көл, канал, бөген) арқылы жүк және жолаушылар тасымалдайтын көлік түрі. **Өзен қосарналылығы.** с у ш а р . <лат. bifurcus> Өзеннің және оның аңғарының екі тарамға бөлініп ағуы. **Өзен құламалылығы.** Өзен бастауының су деңгейі мен оның сағасының су деңгейінің немесе өзеннің кез келген тегізінің екі нүктесінің

деңгейлік белгілерінің айырмасы. **Өзеннің сағалық алабы.** геогр. Ұзындығы бойынша өзенге тән гидровликалық режим біртіндеп теңсіздік режимге өте бастайтын өтпелі аймақ. **Өзеннің сулылығы.** Қандай да бір кезең ішінде (он күнде, айда, маусымда, бір немесе бірнеше жылда) ұзақ жылдардағы орташа мәнімен салыстырғандағы (осы кезеңдегі нормасымен) өзенмен ағып келетін судың мөлшері. **Өзен сағасы.** Өзеннің теңізге, көлге, бөгенге немесе өзінен үлкенірек өзенге құяр тұсы. **Өзен суының тартылуы.** Түсетін жауын-шашынның мөлшері азайып, оның сұзлу мен булануға көп жұмсалатын кезінде өзен арнасындағы ағыстың жойылуы. **Өзен тасыды.** Қар, жауын суының молаюынан өзен арнасынан асып ақты. **Өзен тасындылары.** геол. Ағыс күйімен тасымалданатын және арнадағы, жайылымдағы шөгінділерді қалыптастыратын қатты, минералды бөлшектер. **Өзен эрозиясы.** геогр. Аққан судың шаю әрекеті.

ӨЗЕНДЕЙ с ы н . Өзен сияқты, өзен тәрізді. **Өзендей күркіреді.** б ей н . Батылсып, еркінсіп мүдірмей сөйлеу туралы.

ӨЗЕНДІ с ы н . Өзені көп, өзен ағып жатқан (жер).

ӨЗЕН-КӨЛ зат. Өзені, көлі, суы бар жер.

ӨЗЕН-САЙ зат. Өзені мен сайы.

ӨЗЕН-СУЛЫ с ы н . Өзені, суы мол жер.

ӨЗЕНСЫМАҚ зат. Өзен тәрізді кішкене су, жылға.

ӨЗЕНСІЗ с ы н . Өзені жоқ, өзен ақпаған.

ӨЗЕНШЕ зат. Кішігірім өзен, кішкене өзен.

ӨЗЕНШІ зат. Өзен бойында (пароходта, кемеде т.б.) жұмыс істейтін адам.

ӨЗЕНШІК зат. с ө й л . **Өзенше.**

ӨЗЕУЛЕН = е т. с ө й л . **Өршелену.**

ӨЗЕУЛЕНУ Өзеулен етістігінің қимыл атауы.

ӨЗЕУРЕ = е т. 1. Қайта-қайта айтып отырып алу, өз айтқаны болмаса, басқаның сөзіне жеңістік бермеу. 2. Көзімен ішіп-жеу, ынтығу, құмарту. 3. Өліп-өшу, үздігу. 4. Асты-үстіне тұсу, бәйек болу, обектеу.

ӨЗЕУРЕН = е т. Өліп-талу, өзеуреу.

ӨЗЕУРЕНУ Өзеурен етістігінің қимыл атауы.

ӨЗЕУРЕС = е т. Қызыл кеңірдек болып дауласу, әркім өзінің ойын бастырмалату.

ӨЗЕУРЕСУ Өзеурес етістігінің қимыл атауы.

ӨЗЕУРЕТ = е т. Үздіктіру, өліп-талдыру.

ӨЗЕУРЕТУ Өзеурет етістігінің қимыл атауы.

ӨЗЕУРЕУ Өзеуре етістігінің қимыл атауы.

ӨЗ-ӨЗІ е с і м . Бірімен-бірі, өзара.

Өз-өзінен бүлінді. Жайдан-жай отырып, бұлқан-талқан болды.

ӨЗ-ӨЗІНЕ е с і м . Өзіне-өзі.

ӨЗ-ӨЗІНЕН ү с т . Қараптан-қарап тұрып, бостан-босқа.

ӨЗТҮТАНҒЫШТЫҚ зат. физ. Ұнтақ металдардың ашық ауада тотығуының нәтижесінде өздігінен тұтануы.

ӨЗТҮТАНУ зат. физ. Жанғыш жүйенің жалын немесе қыздырылған дене қатысысыз тұтануын туғызатын химиялық реакция жылдамдығының тез өсуі.

ӨЗІ¹ зат. Басқа емес, дәл өзі деген мағынада.

ӨЗІ² шы л . Әуелі, айтып-айтпай деген мағынадағы демеулік.

ӨЗІМБІЛЕРМЕНДІК зат. Өзім білемге салушылық, кеудемсоқтық.

ӨЗІМЕН-ӨЗІ үст. Еш нәрсемен ісі жоқ, шаруасы болмай.

Өзімен-өзі әлек болды. Басқамен ісі жоқ, өз басымен өзі әуре болды, әбігерге түсті. **Өзімен-өзі болды.** а) Өз ойымен өзі әуреленді, өз басымен кетті. ә) Ешкіммен ісі болмады, жеке бөлек болды.

ӨЗІМЕ-ӨЗІМ есім. Өз-өзіме, жеке басыма.

ӨЗІМСУ Өзімсі етістігінің қимыл атауы.

ӨЗІМСІ= ет. Өзіне санау, өзіне жақын тұту, өзім деп білу.

ӨЗІМСІН= ет. Өзіне жақын тұту, өзіне санау.

ӨЗІМСІНУ Өзімсі етістігінің қимыл атауы.

ӨЗІМШІЛ сын. 1. Қара басының қамын, өз пайдасын ғана ойлайтын (адам). 2. ауыс. Менмен, тәкаппар, өркөкірек.

ӨЗІМШІЛДЕУ сын. Өркөкіректеу, тәкаппарлау, менмендеу.

ӨЗІМШІЛДІК зат. 1. Өз пайдасын ойлаушылық, жеке басының мүддесін көздеушілік. 2. Менмендік, өркөкіректік, тәкаппарлық.

ӨЗІМШІЛІК зат. Өзімшілдік, менмендік.

ӨЗІНДЕ шыл. Өзінен бұрын тұрған ілік септікті сөзбен тіркесіп келіп, «солай болғанда», «солай болған күнде» деген мағына береді.

ӨЗІНДЕЙ есім. Өзі сияқты, тең, қатар.

Өзіңдей көрді. а) Сырын жасырмады, сенді. ә) Кемсінбеді, тең тұтты.

ӨЗІНДІК сын. 1. Өзіне ғана тән; дербес, жеке. 2. Өзіне жетерлік, өзіне лайық. 3. ауыс. Сөзін сөйлейтін, сенімді (адам).

Өзіндік баға. экон. Тауарды шығаруға немесе сатып алуға жұмсалған қаражат, құн. **Өзіндік етіс.** сөйл. **Өздік етіс.** Өзіндік құн. экон. Кәсіпорынның белгілі бір өнімді өндіруге жұмсаған жалты шығыны, сомасы. **Өзіндік құн** калькуляциясы. экон. Өнім өндіруге және өткізуге, жұмысты орындауға, қызметтер көрсетуге жұмсалатын шығынды ақшаға шағып есептеу. **Өзіндік құнның индексі.** экон. Есепті кезеңдегі өнеркәсіп өнімінің өзіндік құны деңгейінің базистік кезеңдегі деңгеймен салыстырғанда өзгеруін сипаттайтын индекс. **Өзіндік пікірі бар.** Өз ұстанымынан шығатын ой-топиылауы бар, өзгелердің айтқанына бас ие бермейтін. **Өзіндік пікірі жоқ.** Өзіндік ойы, көзқарасы жоқ. **Өзіндік сана.** Жеке адамның өзіне тән білімі. **Өзіндік сана-сезім.** психол. Адамның өзін практикалық және танымдық іс-әрекеттің субъектісі, жеке тұлға ретінде ұғынуы және бағалауы.

ӨЗІНЕН-ӨЗІ үст. 1. Қараптан-қарап тұрып, жайдан-жай. 2. Айтпаса да, онсыз да.

Өзінен-өзі қуыстанды. Қараптан-қарап секем алды, сезіктенді.

ӨЗІНЕ-ӨЗІ үст. Өз басына, өз-өзіне.

Өзіне-өзі келді. Ес жиды, әлденді. **Өзіне-өзі келе алмады.** Ес жия алмады. **Өзіне-өзі қастық қылды.** Басына пәле тілеп алды, жамандыққа өзі себепкер болды. **Өзіне-өзі қожа.** Өз еркі өзінде, ешкімге тәуелсіз (адам). **Өзіне-өзі қызмет ету.** Халыққа тұрмыстық қызмет көрсетудің жетілдірілген әдістерінің бірі. **Өзіне-өзі сенімді.** Өз күшіне сенді. **Өзіне-өзі сеніп кеткен.** Бір өзінен басқаға сеніп үйренбеген.

ӨЗІН-ӨЗІ үст. 1. Өз басын өзі, қара басын. 2. ауыс. Жақынын, ағайынын.

Өзін-өзі алдау. Өзінің мүмкіндіктерін дәл түсіне алмау. **Өзін-өзі бағалау.** Адамның өзіне сындарлы көзқараспен қарап, өз мүмкіндігін өмір

талабына сәйкес бағдарлай білуі, өз мақсатын нақтылау, ойын түіндеу қабілеттілігі. **Өзін-өзі басқару.** а) пед. Ұжым мүшелерінің өз ұжымдарына басшылық етіп, басқару әрекеті.

ә) коғ. Өз-өзіне ие болу, басшылық жасау. **Өзін-өзі биледі.** а) Өзін қолға алды, бойын тежеді. ә) Өзін-өзі басқарды, сырттан басшы шақыртқан жоқ, ешкімге жалтақтамады. **Өзін-өзі билей алмады.** Еркінен айрылды, шарасыз болды. **Өзін-өзі жетілдіру.** Өзінің өмірлік қуатының мәнін, мақсатын жүзеге асыратын, тәндік, жан-дық, рухани күш-қуатын сандық және сапалық өзгеріске түсіретін ішкі объективтік процесс. **Өзін-өзі көрсетті.** Өзін басқадан артық санады. **Өзін-өзі қамшылады.** Өзіне-өзі дем берді, желік берді. **Өзін-өзі сілкіді.** Өзін қайрады, дем берді. **Өзін-өзі тәрбиелеу.** пед. Адамның өзінің теріс қылықтарын жойып, жағымды қасиеттерін жетілдіру жөніндегі саналы, мақсатты іс-әрекеті. **Өзін-өзі тұсады.** поэт. Өзіне ерік бермеді, тыйым салды. **Өзін-өзі ұмытты.** Бір іске бар жанымен беріліп кетті. **Өзін-өзі ұстау.** Адамның өз іс-әрекетінің шырын бұзатын, көңіл күйіне ықпалы болатын жағдаяттарда өз қарекетін жүзеге асыруға қабілеттілігі.

ӨЗІНШЕ үст. 1. Өз шамалауынша, өз байымдауынша, өз білгенінше. 2. Өз ша-ма-шарқынша, өз әлініше. 3. Өз бетімен, өз еркімен. 4. Жеке, дара, дербес.

Өзінше бір. Ерекше, айрықша.

ӨЗІНШЕЛЕ= ет. Өзінше айту, өз білгенінше өзгерту.

ӨЗІНШЕЛЕУ Өзіншеле етістігінің қимыл атауы.

ӨЗІНДЕЙ сын. Өзі сияқты, өзі тәрізді.

Өзіңдей көр. Басқаны да өзің сияқты деп біл, тең сана.

Өйд д. 1. Таңданғанда, таңырқағанда айтылатын сөз. 2. Ренжіп, кейіс білдіргенде айтылатын сөз.

ӨЙБӨЙ о.д.сөйл. **Ойбай.**

ӨЙБУ о.д.сөйл. **Ойбай.**

ӨЙБҮЙ о.д.сөйл. **Ойбай.**

ӨЙДЕ= ет.сөйл. «Олай де» сөзінің қысқартылып айтылуы.

ӨЙ-ДӨЙТ о.д. Біреуді көтермелеу, қоштау, кекету сөйленіс айтылатын сөз.

ӨЙТ ет.сөйл. «Олай ет» сөзінің қысқартылып айтылуы.

ӨЙТ-БҮЙТ= ет.сөйл. Олай ет, бұлай ет.

ӨЙТКЕНМЕН шыл. Олай болғанмен, қанша дегенмен; үйіткенмен.

ӨЙТКЕНШЕ үст. Олай еткенше.

ӨЙТКЕНІ шыл. Олай болған себебі, үйіткені.

ӨЙТПЕЙІНШЕ үст. Олай етпейінше; айт-песе.

ӨЙТУ Өйт етістігінің қимыл атауы.

ӨЙТІП-БҮЙТІП үст. Амалдап, лаждап, есебін тауып.

ӨК о.д. Сыыр малын айдау, қайыру кезінде айтылатын ишарат сөз.

ӨКЕКТЕ= ет. Бой бермеу, өршелену, артықшылығын көрсетуге тырысу.

ӨКЕРШІК зат. жерг. Ешкінің асығы.

ӨКПЕ¹ зат. <лат. pulmone> 1. Адам мен жан-жануарлардың тыныс алу мүшесі. // Өкпенің кеуде қуысындағы жатқан жері (тұсы). // Сойған малдың тамаққа пайдаланылатын ішкі мүшесі, өкпесі. 2. анат. <лат. pulmones> Сыртқы қоршаған орта мен жануарлар ағзасы

қан айналым жүйесі аралығындағы газ алмасуды қамтамасыз ететін, тыныс алу жүйесінің орталық мүшесі. 3. ауыс. Өкпеге суық түюден, микроб түсуден пайда болатын адам мен малда кездесетін жұқпалы ауру; өкпе ауруы.

Өкпеге тепті. Жанын көзіне көрсетті, азап тарттырды. **Өкпеге шалдықты.** Өкпе ауруымен ауырды. **Өкпе қатерлі ісігі.** м.е.д. Өкпе раі, адам өкпесіне түскен қатерлі ісік; созылмалы ауру. **Өкпемен қақты.** көне. Шошынып ауырған адамды күн батарда қолтығынан, кеудесінен өкпемен ұрып емдеді. **Өкпемен қақтырды.** діни. Жаңа сойған қойдың өкпесімен қағып, цру арқылы емдом жасады. **Өкпесі алқынды.** Демікті, тынысы тарылды. **Өкпесі аузына [алқымына] тығылды.** Жүрегі қағып, алқынды, ентікті, өкпесі өшті; демікті. **Өкпесі жүрмеді.** Реніші өтпеді. **Өкпесі күйді.** Қатты алқынды, ентікті; өкпесі өшті. **Өкпесі қабынды.** м.е.д. <грек. ргеumon> Өкпе тінінің қабынуынан немесе басқа аурулардың асқынуынан болатын өкпе ауруына шығуы. **Өкпесі қарлықты.** жерг. Өкпесі аузына тығылды. **Өкпесі қысылды.** Тынысы тарылты, дем алуы қиындады. **Өкпесін ала жүгірді.** а) Ренішін айтты. ә) Асығып-аптықты. **Өкпесін аузына тістеп.** Екі өкпесін қолына алып. **Өкпесін аузына тістеп айтысты.** Қоймай, қатты айтысты. **Өкпесіне суық тиді.** Өкпесі қабынып, суық тиіп ауырды. **Өкпесін қысты.** Тынысын тарылтты, жанын жай таптырмады. **Өкпесін сүйреді.** Денсаулығы нашар адам туралы айтылады. **Өкпесін сүйретті.** Қиналды, зорланды. **Өкпесі өшті.** а) Қатты жүзіргендіктен дем алуы қиындап, ентікті, алқынды. ә) Діңкесі құрып шаршады, болдырды. **Өкпе түс.** Қаттал жақ; сырт жақ.

ӨКПЕ² зат. Наз, реніш; көңіл қалушылық.

Өкпе айтты. Реніш білдірді, наз айтты.

Өкпе арқалады. Өкпеледі, өкпесін іште сақтады. **Өкпе артты.** Өкпеледі, ренжіді. **Өкпеге қимады.** Ренжіспеді, өкпе-наз қылмады. **Өкпе жазды.** Реніш білдірді, өкпеледі. **Өкпе жүрмейді.** Өкпелеуге, ренжуге болмайды деген мағынада. **Өкпе қылды [етті].** Ренжіді, өкпеледі. **Өкпенді ки.** Ренжіме, өкпелегенді қой, бір жолға кешір деген мағынада. **Өкпе сақтады.** Өкпеледі, ренжіді. **Өкпе сызы.** Көңілдегі қаяу, реніш. **Өкпесі жоқ.** Реніші, көңіл қаяуы жоқ. **Өкпесі қара қандай [таудай, батпандай].** Қатты өкпелі, ренжілі. **Өкпесі қозды.** Өкпе-реніші асқынды, араздасты. **Өкпесі тарқады.** Өкпе-реніші басылды, өкпелегенін қойды.

ӨКПЕ-АРАЗ сын. Татулығы жоқ, өкпелі.

Өкпе-араз болды. Араздасты, өкпелесті, татулығы жойылды.

ӨКПЕ-АРАЗДЫҚ зат. Татулығы жоқтық, араздық.

ӨКПЕАУРУЫ зат. м.е.д. <лат. tuberculum> Туберкулез таяқшасы арқылы ауадан жұғатын негізінен өкпені зақымдайтын жұқпалы ауру.

ӨКПЕ-БАЗЫНА зат. Көңілі жақын адамға айтылатын өкпе.

ӨКПЕ-БАУЫР зат. Өкпе, бауыр, жүрек сияқты ішкі мүшелер.

Өкпе-бауыр жалы бар. Әлі де күші бар, бір шабардай күйі бар. **Өкпе-бауыры елжіреді.** сөйл. Жүрегі елжіреді, езілді.

ӨКПЕДЕЙ сын. Өкпе сияқты, өкпе тәрізді.

ӨКПЕК сын. 1. Бізгарты, азынаған, ышқына соққан суық, өңменнен өтіп кететін (жел). // Бізгарты, суық жел. // Желдің өті. 2. ауыс. Қиыншылық, азап, мұң-шер.

Өкпек жел. а) Өңменнен өтетін суық жел.
ә) бейн. Қиыншылық, азап.

ӨКПЕКТЕ = е. т. 1. Желдің үлдей соғуы, екпіндеуі. 2. а у ы с. Дегбірсіздену, қорбаңдап жорғалақтау.

ӨКПЕКТЕТ = е. т. Желдің екпіндеме соғуы.

ӨКПЕКТЕТУ Өкпекте етістігінің қимыл атауы.

ӨКПЕКТЕУ Өкпекте етістігінің қимыл атауы.

ӨКПЕҚАП зат. анат. <грек. pleura> Өкпенің сыртқы сірі қабығы.

Өкпеқап қуысы. б и о л. <clavum pleuralis, лат. cavum – қуыс, грек. pleura – өкпе> Өкпе орналасқан сірлі қабық қуысы.

ӨКПЕҚҰРТ зат. 1. мед. Адамда болатын өкпе гельминтоз ауруы. 2. вет. Малда болатын өкпе гельминтоз ауруы.

ӨКПЕЛЕ = е. т. Біреуге кінә арту, ренжу; көңіл қалу.

ӨКПЕЛЕГЕНСУ Өкпелегенсі етістігінің қимыл атауы.

ӨКПЕЛЕГЕНСІ = е. т. Өкпелегендей болу, өкпелеген мінез көрсету.

ӨКПЕЛЕГІШ сын. Жиі өкпелейтін, өкпешіл.

ӨКПЕЛЕГІШТІК зат. Өкпешілдік, ренжігіштік.

ӨКПЕЛЕС = е. т. Ренжісу, кінә артысу.

ӨКПЕЛЕСУ Өкпелес етістігінің қимыл атауы.

ӨКПЕЛЕТ = е. т. 1. Ренжіту, көңілін қалдыру. 2. а у ы с. Тағдыр тәлкегіне түсу, бағы ашылмау.

ӨКПЕЛЕТУ Өкпелет етістігінің қимыл атауы.

ӨКПЕЛЕУ Өкпеле етістігінің қимыл атауы. Ренжу, көңілі қалу.

ӨКПЕЛЕУШІЛІК зат. Біреуге өкпелегендік, ренжіушілік.

ӨКПЕЛІ сын. Өкпелеген, ренішті.

ӨКПЕЛІК¹ зат. Мал, адам өкпесінің тұсы; бүйірі.

ӨКПЕЛІК² зат. сөйл. Өкпелеушілік.

ӨКПЕ-НАЗ зат. Көңілараздық, реніш, базына.

Өкпе-наз артты. Өкпеледі, ренжіді. **Өкпе-назын ұмытты.** Өкпелегенін қойды, татуласты, реніші басылды.

ӨКПЕ-НАЗДЫҚ зат. Базыналық, реніштік, көңілараздық.

ӨКПЕ-НАЛА зат. Кейіс, реніш, өкпе.

ӨКПЕ-САҚПА зат. сөйл. Өкпе-сөкпе.

ӨКПЕ-РЕНІШ зат. Өкпелегендік, ренжігендік, көңілі қалғандық.

ӨКПЕ-СӨКПЕ зат. сөйл. Өкпе-нала, өкпе-реніш.

ӨКПЕСІЗ сын. Ренішсіз; өкпелі емес.

ӨКПЕСІЗ-ҚАҚПАСЫЗ сын. сөйл. Өкпе-аразсыз, ренішсіз.

ӨКПЕШІ сын. сөйл. Өкпешіл.

ӨКПЕШІЛ сын. Не болса, соған өкпелейтін, жиі ренжігіш.

ӨКПЕШІЛДІК зат. Өкпелей бергіштік, ренжігіштік.

ӨКСЕ = е. т. сөйл. Өкпе.

ӨКСЕУ Өкпе етістігінің қимыл атауы.

ӨКСУ Өксі етістігінің қимыл атауы.

ӨКСІ = е. т. 1. Қатты күйінгендіктен солқ-солқ етіп, назаланып жылау. 2. а у ы с. Дүниедеп отық жеу, қайғы-қасірет тарту, налу.

Өксін күрсінді. Қатты күйінішін шығарып, аһылап-үйіледі.

ӨКСІК зат. 1. Қатты күйініп, жылаған кездегі ықылық, солық. 2. а у ы с. Қайғы-қасірет, өкініш, күйік.

Өксігін баса алмады. Жылауын (солығын) тоқтата алмады. **Өксік атты.** Жылағанын баса алмай, ықылық атты. **Өксік болды.** Уайым-қайғыға батты, шерлі болды. **Өксіп келіп жетті.** Армандай аңсап, сағына аңсап кеп табысты.

ӨКСІКСІЗ сын. Қайғы-қасіретсіз, мұңсыз, шерсіз.

ӨКСІКТІ сын. Күйініші мол, қайғы-қасіретті, мұңды, шерлі.

Өксікті болды. Қапалы болды, шерлі болды.

ӨКСІТ = е. т. 1. Солқылдата жылату, зар еңірету. 2. а у ы с. Қайғы-қасірет шектіру, шерменде ету.

ӨКСІТУ Өксіт етістігінің қимыл атауы.

ӨКТЕ = е. т. 1. Ұлаю, оршу, құшею. 2. Жылдамдату, тездету; суыт жүру. 3. а у ы с. Құш көрсету, өктемдік жасау, омыраулау.

ӨКТЕМ сын. 1. Құшті, пәрменді, тегеурінді. 2. Қатқыл, зор (дауыс). // Артық, биік, жоғары тұратын.

Өктем дауыс. Құш көрсете сөйлеген дауыс. **Өктем мінезді.** Тегеурінді, өр мінезді (адам). **Өктем сөйледі.** Дауыс көтере бастырмалата сөйледі, ірілік танытты. **Өктем іс қылды.** Зорлық-зомбылық көрсетті, бағындырды.

ӨКТЕМДЕ = е. т. Өршелену, құшею, қарқындау.

ӨКТЕМДЕЛ = е. т. сөйл. Өктемден.

ӨКТЕМДЕЛУ Өктемдел етістігінің қимыл атауы.

ӨКТЕМДЕН = е. т. Өршелену, құшею, ірісінсу, зораю.

ӨКТЕМДЕНУ Өктемден етістігінің қимыл атауы.

ӨКТЕМДЕТ = е. т. Құшейту, өршелендіру, зорайту, ірісіту.

ӨКТЕМДЕТУ Өктемдет етістігінің қимыл атауы.

ӨКТЕМДЕУ¹ Өктемде етістігінің қимыл атауы.

ӨКТЕМДЕУ² сын. Басымдау, қарқынды; үстемірек.

ӨКТЕМДІ сын. Қарқынды, әлуетті, пәрменді, тегеурінді.

ӨКТЕМДІК зат. Құш-қуаттың басымдылығы, үстемдік, зорлық.

Өктемдік жасады. Құш көрсетті, зорлық қылды.

ӨКТЕМДІЛІК зат. Үстемділік, басымдылық.

ӨКТЕМДІРЕК сын. Өктемірек, өктемдеу.

ӨКТЕМСУ Өктемсі етістігінің қимыл атауы.

ӨКТЕМСІ = е. т. 1. Құш көрсету, менсінбеу. 2. а у ы с. Бой бермеу, өршелену.

ӨКТЕМСІН = е. т. Өктемдік таныту, басыну, үстемдік көрсету.

ӨКТЕМСІНУ Өктемсін етістігінің қимыл атауы.

ӨКТЕМШІЛ сын. Өктем сөйлейтін, үстемшіл.

ӨКТЕМШІЛДІК зат. Өктем сөйлейтіндік, үстемшілдік.

ӨКТЕМШІЛІК зат. Өктемдік, үстемшілік.

ӨКТЕМІРЕК сын. Үстемірек, басымырақ, қатқылдау.

ӨКТЕТ = е. т. Құшейту, үдету.

ӨКТЕТУ Өктет етістігінің қимыл атауы.

ӨКТЕУ Өкте етістігінің қимыл атауы.

ӨКШЕ зат. <лат. calcaneum> 1. Адам мен кейбір хайуан табанының артқы бөлігі. 2. а у ы с. Аяқкімнің өкше тұратын бөлігі. 3. а у ы с. Жүріс бағытының арт жағы, желке тұсы.

Өкше аударды. Басқа жаққа көшті; қоныс аударды. **Өкше басып жүрген.** Кіші болғанмен, жас мөлшері қарайлас, жас деңгейі шамалас (адам). **Өкшеге батқан [қадалған] шөңге [шөгір].** Ауырталық, қиыншылық. **Өкше көтерді.** Басқа жаққа кетті, орын ауыстырды. **Өкшесі жерге тимеді.** Тез жүгірді, қолды-аяққа тұрмай дамыл таппады. **Өкшесі қанамады.** Бала таппады, құрсақ көтермеді. **Өкшесін алдырды.** Шаршап-шалдықты. **Өкшесін басты.** Тетелес өсті. **Өкшесіне қаранды.** Сәнденді, бой түзеді. **Өкшесіне түсті.** Қыр-соңынан қалмай аңдыды. **Өкшесін жалтыратты [өкшесін көрсетіп, табанын жалтыратты.] Тайып тұрды, көзін жоғалтты. Өкшесін жерге тигізбеді.** а) Аяғының ұшымен жүрді. ә) Жаяу жүргізбеді, аяғын жерге тигізбей күтті. **Өкше тиек.** м у з. Домбыраның ішек бекітілетін тиегі. **Өкше тіреді.** Бір орынға тұрақтады, табан тіреді.

ӨКШЕБАСАР сын. Жас мөлшері жақын, тетелес (адам).

ӨКШЕЛЕ = е. т. 1. Өкшесімен жүру, өкшесімен басу. 2. а у ы с. Қарасынан көз жазып қалмай, соңына түсу, қыр соңынан қалмау, тақымдау. 3. а у ы с. Қадағалап сұрау. 4. а у ы с. Естен шықпау, ұмытылмау. 5. а у ы с. Ілесу, қатарласу, жету.

Өкшелең қуды. Ізбе-із, қалмай қуды.

ӨКШЕЛЕС сын. Бір-біріне шамалас, деңгейлес.

ӨКШЕЛЕС = е. т. Қатарласу, үзеңгілес болу, қалмай ілесу.

ӨКШЕЛЕСТІК зат. Бір-біріне шамаластық, деңгейлестік.

ӨКШЕЛЕСУ Өкшелес етістігінің қимыл атауы.

ӨКШЕЛЕТ = е. т. Ізбе-із қалмай қуу, соңына түсіп қудалау.

ӨКШЕЛЕТУ Өкшелет етістігінің қимыл атауы.

ӨКШЕЛЕУ Өкшеле етістігінің қимыл атауы; соңына түсіп қуу.

ӨКШЕЛІ сын. Өкшесі бар, өкше қағылған.

ӨКШЕЛІК зат. Аяқкім табанының өкше тұратын жері.

ӨКШЕ-ІЗ зат. Негізі, тегі, шыққан жері.

Өкше-ізіне түсті. Соңына түсті, қыр соңынан қалмады, артына түсіп қадағалады.

ӨКІЛ¹ зат. 1. Белгілі бір елдің, мекеменің, ұйымның көзқарасын, мүддесін білдіретін, оны жүзеге асыратын ресми адам. 2. Белгілі бір топтың (халықтың, ұйымның, таптың) атынан келген кісі.

Өкіл ата [өке]. Тұған баласы болмаса да, қамқор болып жүрген орта жастағы не жасы келген ер адам. **Өкіл бала.** Тұмаған, асыранды бала. **Өкілқұйеу.** көне. этн. а) Қыз өкесіне емес, қызды қолынан алған бөтен кісіге жігіттің қатысы. ә) Жасы үлкен кісі мен жасы кіші кісі арасында болатын тамырлық.

ӨКІЛДІК зат. 1. Белгілі бір қызметті атқаруға берілген билік, құқық. 2. Бір елдің көзқарасын білдіретін, мүддесін қорайтын мекеме.

Өкілдік етті. ресми. Белгілі бір елдің, мекеменің, ұйымның т.б. атынан мәміле не басқа да құқықтық маңызы бар әрекет жасады.

ӨКІЛЕТ зат. ресми. Атқаратын қызметіне сай лауазымды тұлғаға берілген қайсыбір мәселені шешуге қажет құқықтар мен міндеттер кешені.

ӨКІЛЕТТІ сын. 1. Толық құқықты. 2. ауыс. Қадірлі, беделді.

Өкілетті өкіл. ресми. Белгілі бір құқық берілген өкіл.

ӨКІЛЕТТІК зат. Белгілі бір міндеттелген істі орындауға құқықтылық. // Өкіл болушылық.

ӨКІЛЕТТІЛІК сын. Толық құқықтылық.

ӨКІЛ-МӨКІЛ зат. сөйл. Өкілсымақ.

ӨКІЛСУ Өкілсіз етістігінің қимыл атауы.

ӨКІЛСІ= ет. Өкіл болғансу, өкілмін деп нығыздану.

ӨКІМ¹ зат. 1. Белгілі бір мәселе жөнінде шығарылған шешім, байлам; үкім. 2. заң. Өкімет немесе басқару органы өзінің құзыреті шегінде шығарған және арналған адамдар үшін орындалуға міндетті акт. 3. Билік, әмір, үстемдік.

ӨКІМ² сын. сөйл. **Өктем.**

Өкім қылды. Бұйырды, өктемдік қылды.

ӨКІМДЕ= ет. сөйл. **Өктемде.**

ӨКІМДЕН= ет. Өктеу, зулау, қарқындау.

ӨКІМДЕНУ Өкімден етістігінің қимыл атауы.

ӨКІМДЕУ Өкімде етістігінің қимыл атауы.

ӨКІМДІ сын. Өктем, бұйрықты.

ӨКІМДІК зат. сөйл. **Өктемдік.**

ӨКІМЕТ [ар. حكمة] зат. 1. Саяси үстемдік, билік. 2. сөйл. Билік иесі, өкім. 3. сөйл. Мемлекеттік құрылысты басқару жүйесі; үкімет. 4. ауыс. Мемлекет тарапынан орындалатын істі жүзеге асыратын өкілдігі бар өкім.

Өкімет басы. сөйл. Мемлекеттің жоғары билік органы.

ӨКІМЕТСІЗ сын. Биліксіз, өкімсіз.

ӨКІМЕТТІК зат. сөйл. Өкім болушылық.

ӨКІМЕТШІ зат. сөйл. Билік басы, үкімет органында істейтін адам.

ӨКІМСУ Өкімсіз етістігінің қимыл атауы.

ӨКІМСІ= ет. Құш көрсету, баса-көктеу.

ӨКІМХАТ зат. заң. Бір жұмысты орындауға, белгілі бір өнімді (материалдарды, дайын бұйымдарды т.б.) беруге немесе жөнелтуге берілген құжат, өкім.

ӨКІМШІ зат. Билік айтушы, үкім шығарушы.

ӨКІН= ет. Опық жсеу, санын соғу, қаты қалу. Өкінгеннен не пайда? Болған іс болды, опық жеп, «әттеген-ай» дегенмен қайтып орнына келмейді деген мағынада.

ӨКІНДІР= ет. Опық жегізу, қаты қалдыру.

ӨКІНДІРУ Өкіндір етістігінің қимыл атауы.

ӨКІНЕ-ӨКІНЕ үст. Опық жеп, қаты қалып, әбден өкініп.

ӨКІНЕРЛІК сын. сөйл. Өкінішті.

ӨКІНТ= ет. Өкіндіру, опық жегізу.

ӨКІНТУ Өкінт етістігінің қимыл атауы.

ӨКІНУ зат. психол. Істелген әрекеттің қателігін, адамгершілікке жат немесе қылмысты болуы салдарын сезініп, ар-ожданандық күйзеліс күйін білдіретін ой нәтижесі.

ӨКІНУ Өкін етістігінің қимыл атауы.

ӨКІНУЛІ сын. Қамығулы, опық жеген, қапалы.

ӨКІНУШІ зат. Опық жсеуші, ренжуші, уайымдаушы.

ӨКІНІС= ет. Опық жеп, қаты қалысу, өткен іске қапа болысу.

ӨКІНІСУ Өкініс етістігінің қимыл атауы.

ӨКІНІШ зат. Белгілі бір сәтсіздікке байланысты туған реніш, қапа болушылық.

Өкінішке қарай. Өкініштісі, өкінерлік жері.

Өкінішке орай. сөйл. Бір өкініштісі, қап дегізгені. Өкініш қылды. Өкінді, опық жеді.

ӨКІНІШСІЗ сын. Уайымсыз, қайғысыз, ренішсіз.

ӨКІНІШТІ сын. Опық жеген, ренішті. // Өкінетін, қапа болатын жері.

Өкінішті өмірдің жұбанышындай жан. Қоңіл қошын келтіретін құрметті адам деген мағынадағы қолтаптау сөз.

ӨКІНІШТІЛІК зат. Опық жеушілік, реніштілік, реніш көрсетушілік.

ӨКІР= ет. 1. Бұқа, өгіздің, сиыр малының күжілдеп-күрілдеп қушты дыбыс шығаруы. 2. ауыс. Бақырып, дауыс шығарып жылау. 3. ауыс. Жанына батып немесе қатты қорыққанда жан даусы шығып ақыру. 4. ауыс. Пойыздың, паровоздың жүрерде не тоқтарда белгі беріп, қатты дыбыс шығаруы. 5. ауыс. Өзен-судың тас талқан болып арнасынан асып толуы.

ӨКІРЕЙ= ет. Менменсу, өкіреңдеу.

ӨКІРЕК сын. 1. Ақыран, бақыраң (дауыс). 2. ауыс. Өз айтқанынан қайтпайтын, ұрда жық, өр кеуде.

ӨКІРЕКБАЙ зат. экспр. Өркөкірек, дөкір.

ӨКІРЕКТЕ= ет. 1. Қатты дауыс шығару, ақыраңдау. 2. ауыс. Бой бермеу, өршелену, өзеуреу.

ӨКІРЕКТЕН= ет. Ақыраңдап өршелену, бой бермеу.

ӨКІРЕКТЕНУ Өкіректен етістігінің қимыл атауы.

ӨКІРЕКТЕС= ет. Өкіреңдесу, өкірең-өкірең етіп, айайласу.

ӨКІРЕКТЕСУ Өкіректес етістігінің қимыл атауы.

ӨКІРЕКТЕУ Өкіректе етістігінің қимыл атауы.

ӨКІРЕҢ сын. Ұр да жық, өр кеуде.

ӨКІРЕҢДЕ= ет. сөйл. **Өкіректе.**

ӨКІРЕҢДЕС= ет. Өкірең-өкірең етісу, даурығысу, шулау.

ӨКІРЕҢДЕСУ Өкіреңдес етістігінің қимыл атауы.

ӨКІРЕҢДЕУ Өкіреңде етістігінің қимыл атауы.

ӨКІРЕШ сын. Өр кеуде, бірбет.

ӨКІРЕШТЕ= ет. сөйл. **Өкіректе.**

ӨКІРЕШТЕН= ет. **Өкіректен.**

ӨКІРЕШТЕНУ Өкірештен етістігінің қимыл атауы.

ӨКІРЕШТЕУ Өкіреште етістігінің қимыл атауы.

ӨКІРЕЮ Өкірей етістігінің қимыл атауы.

ӨКІРТ= ет. 1. Сиыр малын дұрыс жайламай не бұзауын қоспай мөңіретіп қою. 2. бейн. Пойыз, мәшине сияқты көліктердің жүріп бара жатқандағы күрілдеп дыбыс шығаруы. 3. ауыс. Көп етіп, молынан жасау, қырып-жою. 4. ауыс. Үдету, асыру.

ӨКІРТУ Өкірт етістігінің қимыл атауы.

ӨКІРУ Өкір етістігінің қимыл атауы.

ӨКІРІК¹ зат. Қатты өкірген дыбыс.

ӨКІРІК² зат. сөйл. **Оқруг.**

ӨКІРІП-БАҚЫР= ет. Айайлау, өкіріп дауыс шығару.

ӨКІРІП-БАҚЫРУ Өкіріп-бақыр етістігінің қимыл атауы.

ӨКІРІС= ет. 1. Сиыр малының қатты мөңіреуі. 2. Көріскенде т.б. жағдайда қайтыс болған адамды жоқтап дауыс шығарып, қатты жылау.

ӨКІРІСУ Өкіріс етістігінің қимыл атауы.

ӨЛ= ет. 1. Қаза болу, дүние салу. 2. ауыс. Өшу, жоғалу, құру, жойылу. 3. ауыс. Болымсыз тұлғада келіп аты өшпейді, ел есінде мәңгі сақталады деген мағынаны білдіреді. 4. ауыс. Болымыз тұлғада келіп, мәңгілік болу, жоғалмау мағынасын білдіреді.

Өлген артық [жақсы]. Ұятқа қалғанда, масқара болғанда жер басып жүрмегеннің өзі мақұл деген мағынада. **Өлген жері осы.** Қатты ұятқа қалды, ұсталды, қолға түсті т.б. мағынада. **Өлгеніне қарамады.** Аянбады, жанын салды. **Өлгені тіріліп, өшкені жанды.** Қуанышқа кенелді, үзілген үміті қайта жанды, мәз-мейрам болды. **Өл де маған.** кейіс. Құл болмаса, бұл болсын, одан әрмен деген мағынада. **Өл деймісің.** сөйл. **Не қыл дейсің, қайтейін.** **Өл десең өліп, тіріл десең тірілейін.** **Не десең де айтқаныңа көнейін.** **Өлдіге санады.** **Өлді деп есептеді.** **Өле жаздады.** а) Жаны қиналды, қысылды, қымтырылды. ә) Жаны қалмады, бәйек болды. **Өлердегі сөзін айтты.** Ақпарыла, қыла сөйледі, жалынтып шығын айтты. **Өлер жерін [өлерін] білмеді.** Абайламай, ойламай әрекет етті, арандар жерін байқамады. **Өлеріне келді [таянды].** Қартайып, дүниеден қайтар шаққа жетті. **Өлеріне көрінді.** Дүние салған кісінің ақтық (соңғы) әрекеті, қылығы туралы айтылады. **Өлмегенге қара жер.** Қатты ұялған, қысылған кезде айтылады. **Өлмегенге өлі балық жолығады.** Қысыны келіп десе, қыыннан қысады, бір нәрсенің септігі тиеді деген мағынада. **Өлмесен ома [өме, өрем] қап!** қарғыс. **Өліп, құрып кет, жерге кір!** **Өлмесе өме [өмірем, өрем] қапсың!** қарғыс. **Жатқанынан тұрмасын, кеткенінен келмесін деген мағынада.** **Өлсе де айырылмайды.** Қолынан шығармайды, ешкімге бермейді.

ӨЛАРА зат. этн. Ескі ай мен жаңа айдың аралығындағы мерзім, уақыт.

ӨЛГЕК зат. малшар. Туғаннан соң шу түспес бұрын ағатын сары түсті сұйық зат.

ӨЛГЕНДЕ үст. сөйл. Ешқашан, еш уақытта.

Өлгенде келмейді. Ешқашан келмейді. **Өлгенде көрген.** Өліп-талып, зарығып жүріп тапқан.

ӨЛГЕН-ЖІТКЕН зат. Әртүрлі себептермен өлген, құрыған, жоғалған адам немесе мал.

ӨЛГЕН-ТІРІЛГЕН: өлген-тірілгеніне қарамады. Ештеңені елең қылмады, ескермеді.

Өлген-тірілгенін білмеді. Жан-тәнін салды, жанын аямады.

ӨЛГЕНШЕ үст. 1. Өмірінің соңына дейін, ақырғы демі біткенше, мәңгі бақи. 2. ауыс. Соншама, тым, өте, шектен тыс.

Өлгенше жақсы көрді. сөйл. Жолына құрбан болардай сүйді, қадір тұтты. **Өлгенше ұмытпады.** Ғұмыр бойы есінен шығармады, қатты риза болды; жадында мәңгі жатталды.

ӨЛДӘ-БІЛДӘ од. сөйл. «Алланың атымен ант етейін, шындығы сол» деген мәндегі сөзқолданыс.

ӨЛДЕБАР сын. Құр сүлде; әйтеуір жүрген бір тірі жан.

ӨЛДІМ-ТАЛДЫМ: өлдім-талдым дегенде. Зорға, әрең-әрең дегенде.

ӨЛЕГІЗГЕН сын. жерг. Болар-болмас жарық, өлеусіреген.

ӨЛЕЗ сын. жерг. Бос, ынжық.

ӨЛЕЗДІК зат. жерг. Бостық, ынжықтық.

ӨЛЕКСЕ зат. 1. Өлген жан-жануардың көмілмей қалған денесі, өлік. 2. Өлген адамның денесі, мәйіт. 3. ауыс. Қолынан көп нәрсе келе бермейтін, тіршілікке қабілеті аз, жасық адам; ынжық. 4. ауыс. Жаман, имансыз адам туралы.

Өлексе көзденді. Көзі аларды, жанары тайды, өлімсіреді. **Өлексесін сүйретті.** Тірі боп қалқып бос жүрді, сүлдесін сүйреді.

ӨЛЕКСЕЛЕН= ет. Дәрмені кету, жанары таю, өлімсіреу.

ӨЛЕКСЕЛЕНУ Өлекселен етістігінің қимыл атауы.

ӨЛЕКСЕЛЕУ сын. Жанары тайған, өлімсірген.

ӨЛЕКСЕЛІК зат. Өлексе болғандық, құр сүлдесін сүйреткендік.

ӨЛЕКШІН¹ зат. 1. Жолбарыстың ұрғашысы. 2. Қасқыр мен иттің қанышығы.

ӨЛЕКШІН² зат. Өлексеге үйір, үлкен қарақұс; күшіген.

ӨЛЕКШІН³ зат. Шегірткенің ұрғашысы.

ӨЛЕКШІНДЕЙ сын. Өлекшін тәрізді, өлекшін сияқты.

ӨЛЕҢ¹ зат. Ылғалды жерде бітік болып өсетін, көпжылдық майда шөп.

ӨЛЕҢ² зат. Өзен, су.

ӨЛЕҢ³ зат. 1. әдеб. Белгілі буын өлшемі бар, ырғаққа, ұйқаққа құрылған көркем шығарма; поэзия. 2. ауыс. Ән, әуен.

Өлең айтты. Ән салды. **Өлеңді көтерді.** Әннің көтерінкі, асқақ жерлерін шырқата айтты; басқа әншіні сүйемеледі. **Өлеңді қара терге малындырды.** бейн. Көркемсөздің шебер ұйқасын келтірді.

Өлең құрылысы. әдеб. Өлең өлшемдерінің жасалу жүйесі, дыбыс үндестігі мен ырғағына тән ерекшеліктерді белгілейтін шарттар мен заңдылықтар. **Өлең қылды [етті].** а) Өлеңге айналдырды, жырлады. ә) Өлеңге қосты. **Өлеңмен сауық құрды.** поэт. Өлең сөзді ағытты, еселеп жыр төкті. **Өлеңнің отын жандырды.** Жақсы өлең шығаруға итермеледі, ақындық шабыт әкелді.

Өлеңнің өткірлігі. Ойының, сөзінің, өлеңінің шынышдылығы, бүкпесіз турашылдығы **Өлеңнің пірі.** Поэзия рухы, поэзия демеушісі. **Өлеңнің сары қымызын сапырғызды.** бейн. Майын тамызып тұырып ән айтқызды. **Өлең өлшемі.** әдеб. Біркелкі ырғақ сақтау үшін қолданылатын өрнек. **Өлең ұйқасы.** әдеб. Тармақтың соңындағы бірнеше буынның келесі тармақтарға сәйкес буындармен үйлесуі. **Өлең ырғағы.** әдеб. Өлеңдегі белгілі ырғақты, үлгі-өрнекті қолданудан туатын өлшем.

ӨЛЕНДЕТ= ет. 1. Өлең шығару, құрастыру, өлең оқу. 2. Әндету, өлең айту, шырқау.

ӨЛЕНДЕТУ Өлеңдет етістігінің қимыл атауы.

ӨЛЕНДІ¹ сын. Өлең шөбі мол, көп.

Өленді жерге өрт қойды. Жүрген жерін, тыныш жұртты у-шу қылатын пәтуасыз, берекесіз адам туралы айтылады.

ӨЛЕНДІ² сын. Өлеңі, әні мол, көп.

ӨЛЕНДІК сын. Өлеңге, әнге тән, соған қатысты.

ӨЛЕН-ЖЫР зат. Әрі өлең, әрі жырды білдіретін жинақтауыш сөз.

ӨЛЕҢ-МӨЛЕҢ зат. сөйл. Өлең тыңдауды, айтуды ұнатпау мәнінде қолданылады.

ӨЛЕНСӨЗ зат. көне. Өлең түрімен айтылған сөз.

ӨЛЕНСЫМАҚ зат. 1. Шығарған өлеңін қалай қабылдар екен деген ыңғайсыздандуды танытуда қолданылады. 2. Нашар жазылған өлең.

ӨЛЕНСІЗ сын. Өлеңі жоқ, әні жоқ, өлең-ән аз айтылатын.

ӨЛЕНТІ зат. сөйл. **Өлең¹.**

ӨЛЕҢШӨП зат. өс. <лат. scirpus> Қияқ – өлеңдер тұқымдасына жататын бір және көпжылдық шөптесін өсімдік.

ӨЛЕҢШІ зат. 1. Ән айтатын адам, әнші. 2. Ақын.

ӨЛЕҢШІЛ сын. Өлеңді сүйетін, өлең-құмар, өлең айтқыш.

ӨЛЕҢШІЛДІК зат. 1. Өлең жазғыштық, ақындық. 2. Өлең айтқыштық, әншілік.

ӨЛЕҢШІЛІК зат. 1. Өлеңді сүйшілік, өлең-құмарлық. 2. Әншілік.

ӨЛЕ-ӨЛГЕНШЕ үст. Ақырғы демі біткенше; өмір бақи.

ӨЛЕПАТ сын. Қиын, қиыншылығы мол.

ӨЛЕРДЕЙ үст. Аса қатты, өте, шамадан тыс.

Өлердей жақсы көрді. сөйл. Ерекше қадірледі, сүйді, құрметтеді. **Өлердей қорықты.** Зәре-құты қалмады, қатты қорықты. **Өлердей өш.** Жаны қас; бітіспес жау. **Өлеріне келді.** Қартайды, дүниеден қайтар шаққа жетті.

ӨЛЕРЛІК сын. Өліп кететін, өлетін.

ӨЛЕРМЕН сын. 1. Өлу халіне жеткен, өлмеші болған. 2. ауыс. Өлген-тірілгеніне қарамайтын, жанкешті, жансебіл.

ӨЛЕРМЕНДЕН= ет. Өлген-тірілгеніне қарамау, жанкештілік жасау, жансебілдену.

ӨЛЕРМЕНДЕНУ Өлерменден етістігінің қимыл атауы.

ӨЛЕРМЕНДІК зат. 1. Өлім халіне жетушілік, арып-ашып жүдеушілік. 2. ауыс. Өлген-тірілгеніне қарамаушылық, жанкештілік.

Өлермендік қылды [етті, жасады]. Қара құшке салды, жанкештілік жасады.

ӨЛЕРШЕ үст. Шегіне жеткізе, өлердей.

ӨЛЕСІ: өлесі болды. Өлер халге жетті, өлермен болды. **Өлесі жақсы көрді.** Тым жақсы көрді, қатты ұнатты. **Өлесі қылды.** Өлер халге жеткізді, өлердей етті.

ӨЛЕУРЕ= ет. сөйл. **Өлерменден.**

ӨЛЕУРЕУ Өлеуре етістігінің қимыл атауы.

ӨЛЕУСІРЕ= ет. 1. Өлім халіне жету, өлермен болу. 2. Әрең жану, сөніп бара жату, болар-болмас жылтылдау, күңгірттену (от, шам). 3. Әлсіреп әрең естілу, бәсеңдеу (дауыс, дыбыс).

ӨЛЕУСІРЕТ= ет. Өлімсірету, бәсеңдету.

ӨЛЕУСІРЕТУ Өлеусірет етістігінің қимыл атауы.

ӨЛЕУСІРЕУ Өлеусіре етістігінің қимыл атауы.

ӨЛЕШЕК сын. Өлермен, өлмекші болған, өлетін.

ӨЛКЕ¹ зат. 1. Аймақ, өңір, атырап, дала. 2. әкімш. Құрамына ұлт аудандары мен облыстары және округтері кіретін үлкен әкімшілік-территориялық бірлік.

ӨЛКЕ² зат. Өзен, сала.

ӨЛКЕК сын. 1. Ызарты, суық жел. 2. Майда қоңыр жел.

ӨЛКЕЛЕ= ет. Жағалау, бойлау.

ӨЛКЕЛЕС сын. Бір өлкеде, бір жерде тұратын; жерлес.

ӨЛКЕЛЕУ Өлке етістігінің қимыл атауы.

ӨЛКЕЛІ сын. 1. Өлкесі бай; аймақты, көлемді. 2. Өзенді.

ӨЛКЕЛІК сын. Өлкеге тән, қатысты, аймақтық.

Өлкелік газет. Бір өлке ауқымында таралатын қоғамдық ақпарат таратушы мерзімді баслым түрі.

ӨЛКЕТАНУ зат. 1. Белгілі бір аймақты танып-білудің жиынтық ұғымы. 2. Белгілі бір өңірдің табиғатын, халқын, шаруашылығын, тарихын, мәдениетін зерттеумен шұғылданатын ғылым мен мәдениет саласы.

Өлкежану мұражайы [музей]. Белгілі бір өлкені жан-жақты танып-білуге арналған мұражай.

ӨЛКЕТАНУШЫ зат. Елдің белгілі бір аймағын танып-білуші адам.

ӨЛМЕЙ-ЖІТПЕЙ үст. Аман-сау, шығынсыз.

ӨЛМЕЛІ сын. Жасы жетіп өлуге тақалған, әбден қаусаған.

ӨЛМЕС сын. 1. Өлмейтін адам, тәм-тузсы таусыла қоймаған адам. 2. ауыс. Жолы болғыш, жолы жеңіл адам.

Өлмес күнін көрді. Үйіп-бүйіп тіршілік етті. **Өлмес күніңді көр.** Тіршілік қамыңды ойла, өз бетіңмен әрекет ет. **Өлместің күні.** Қалт-құлт еткен тіршілік. **Өлместің күнін көрді.** а) Қалт-құлт етіп өмір сүрді, амалдан күнелтті. ә) Тіршілік қамын жеді, өз бетімен әрекет етті. **Өлместің суы.** діни. миф. Ішкен адамға Қияметтің күніне дейін мәңгілік өмір беретін су.

ӨЛМЕСТІК зат. Жойылмаушылық, өлмеушілік, өштеушілік.

ӨЛМЕУСІРЕ= ет. Болар-болмас болу, сөнер-сөнбестей болу, сығырайып тұру (жарық).

ӨЛМЕУСІРЕУ Өлмеусіре етістігінің қимыл атауы.

ӨЛМЕШІ сын. Шықпа жаным шықпамен күн көрген.

Өлмешінің күні. Қалт-құлт еткен жағдай, күнкоріс, болмашы тіршілік. **Өлмешінің күнін көрді.** Шықпа жаным шықпамен тіршілік етті, өйтіп-бүйіп күн көрді.

ӨЛТІР= ет. 1. Өмірін жою, жоқ қылу, тірі қоймау. 2. ауыс. Тұралау. 3. ауыс. Қатты ұялату, дымын құрту.

Өлтіре өшкереледі. Шындықты тайсалмай айтты. **Өлтіре сабады.** Өлім халіне жеткізе ұрып-соқты.

ӨЛТІРГІШ: кісі [адам] өлтіргіш. Қаныпезер; жауыз, қанішер.

ӨЛТІРТ= ет. Өмірден кетуге, өлуге итермелеу, жоқ қылдыру.

ӨЛТІРТКІЗ= ет. Көзін жойдырту.

ӨЛТІРТКІЗУ Өлтірткіз етістігінің қимыл атауы.

ӨЛТІРТУ Өлтірт етістігінің қимыл атауы.

ӨЛТІРУ Өлтір етістігінің қимыл атауы.

ӨЛТІРУШІ зат. Кісі өлтірген адам.

ӨЛТҮРҮР= ет. ескі кіт. Өлтірер, өлтіретін.

ӨЛТІРІ зат. этн. Қалыңдықтың үйіне күйеу жағы әкелетін ең алғашқы дәстүрлі кәде, құдайы мал.

ӨЛТІРІЛ= ет. Көзі жойылды, өмірі қиылды.

ӨЛТІРІЛУ Өлтіріл етістігінің қимыл атауы.

ӨЛТІРІС= ет. О дүниеге аттандырысу, бірге өлтіру.

ӨЛТІРІСУ Өлтіріс етістігінің қимыл атауы.

ӨЛҮ Өл етістігінің қимыл атауы.

Өлуге бақыл. көне. Өлім алдындағы ризалық ету мағынасында.

ӨЛҮСІРЕ= ет. сөйл. **Өлеусіре.**

ӨЛҮСІРЕТ= ет. сөйл. Өлеусірету, мөлиту.

ӨЛҮСІРЕТУ Өлеусірет етістігінің қимыл атауы.

ӨЛҮСІРЕУ Өлеусіре етістігінің қимыл атауы.

ӨЛҮШІ зат. Қаза болатын кісі.

ӨЛҮШІЛІК зат. Қаза болушылық, о дүние-ге аттанушылық.

ӨЛШЕ= ет. 1. Заттың көлемін, салмағын, қысымын, ыстық-суықтығын т.б. сапаларын белгілі өлшем арқылы анықтау. 2. ауыс. Алдын ала байыптау, ой елегінен өткізу; есептеу, шамалау.

ӨЛШЕГІШ сын. Бір нәрсені өлшейтін. // Өлшеуіш құрал.

ӨЛШЕК' зат. кәс. Дикандардың ауылдан тысқары жерде, егістіктің басына жаз айланына арнап тұрғызатын уақытша баспанасы.

ӨЛШЕК² зат. хим. Сыртында көлем мөлшерін көрсететін өлшеулі сызықтары бар, сұйықтықтың әртүрлі көлемдерін дәл өлшеу үшін қолданылатын шыныдан жасалған конус тәрізді мөлдір ыдыс.

ӨЛШЕЛІН= ет. Межелену, белгілену.

ӨЛШЕЛІНУ Өлшелін етістігінің қимыл атауы.

ӨЛШЕМ зат. 1. Өлшеу бірлігі; мөлшер, шама. 2. физ. Берілген мөлшердің физикалық шамасын көрсететін өлшеу құралы. 3. ауыс. Меже, шек.

Өлшем бірлігі. физ. Нәтижелері заңдатырылған шама бірліктерінде көрсетілген және өлшем қателігі берілген ықтималдықпен белгіленген шектегі өлшемнің жай-күйі. **Өлшем бірлік.** Заттардың, құбылыстардың қасиет-сипаты және оның бағамының шамалық сипаты.

ӨЛШЕМДЕС сын. Мөлшерлес, теңдес, шамалас.

ӨЛШЕМДІ сын. Өлшемі бір, мөлшерлі.

ӨЛШЕМДІК зат. сөйл. **Өлшемділік.**

ӨЛШЕМДІЛІК зат. 1. Бір нәрсенің белгілі бір өлшеммен өлшенгендігі. 2. физ. Берілген физикалық шамалардың басқа негізгі шамалармен байланысын көрсететін өрнек. 3. инф. Жиым элементтерін айқындайтын индекстер саны, жиым индексі мәнінің өзгеру ауқымы.

ӨЛШЕМЕЛІ сын. сөйл. Өлшенетін, өлшеуге келетін.

Өлшемелі кәмпит. Өлшеніп сатылатын кәмпит.

ӨЛШЕМСІЗ сын. 1. Өлшем бірлігімен шектелмейтін. 2. ауыс. Шектен тыс, мөлшерден артық.

Өлшемсіз шамалар. физ. Негізгі шама ретінде алынған физикалық шаманың кез келген өзгерісіне тәуелсіз болатын туынды физикалық шамалар.

ӨЛШЕН= ет. 1. Таразыға тартылу. 2. ауыс. Есептелу, анықтау.

ӨЛШЕНДІ зат. хим. Талдаулық таразыда өлшеніп алынған салмақ үлгісі.

ӨЛШЕНУ Өлшен етістігінің қимыл атауы.

ӨЛШЕП-БАҚЫЛА= ет. Заттың көлемін, салмағын, ыстық-суығын анықтау, тексеру.

ӨЛШЕП-БАҚЫЛАУ Өлшеп-бақыла етістігінің қимыл атауы.

Өлшеп-бақылау аспаптары. тех. Процестердің тиімді жүруін және олардың көптеген параметрлерінің белгілі бір шекте

болуын өлшеп-бақылау үшін қолданылатын аспаптар.

ӨЛШЕП-ОРА= ет. Ұнтақ, түйіршік, сусымалы заттарды не даралап сатылатын заттарды өлшеп, буу.

ӨЛШЕП-ОРАУ Өлшеп-ора етістігінің қимыл атауы.

Өлшеп-орау автоматтары. тех. Ұнтақ, түйіршік, сусымалы заттарды немесе даралап сатылатын тағамдық заттарды автоматты түрде белгіленген мөлшермен (көлемі немесе массасы бойынша) топтап беруге әрі оны буып-түюге арналған автомат.

ӨЛШЕП-ПІШ= ет. 1. Тігілетін киімді үлгіге салып мөлшерлеп кесу. 2. ауыс. Ой елегінен өткізу; шамалау, болжау.

ӨЛШЕП-ПІШУ Өлшеп-піш етістігінің қимыл атауы.

ӨЛШЕП-ПІШІЛ= ет. Сарапқа салыну, ой елегінен өткізілу.

ӨЛШЕП-ПІШІЛУ Өлшеп-пішіл етістігінің қимыл атауы.

ӨЛШЕС= ет. 1. ауыс. Есептесу. 2. Шамаласу, болжасу. 3. Салыстырысу.

ӨЛШЕСТІР= ет. 1. сөйл. Салыстыру, теңестіру. 2. Кесіп-пішу, топшылау.

ӨЛШЕСТІРУ Өлшестірі етістігінің қимыл атауы.

ӨЛШЕСУ Өлшес етістігінің қимыл атауы.

ӨЛШЕТ= ет. 1. Есептету, таразыға тарттыру. 2. ауыс. Сынату.

ӨЛШЕТУ Өлшет етістігінің қимыл атауы.

ӨЛШЕУ Өлше етістігінің қимыл атауы.

Өлшеу аспаптары. тех. Қалыпты метеорологиялық қасиеттері бар және өлшеніп отырған физикалық шаманың маңызын есептеуге (тіркеуге) мүмкіндік беретін техникалық құралдар. **Өлшеу қылды.** Ақыл таразысына салып салыстырды, шамалады. **Өлшеу техникасы.** Ғылым мен техника нысандарының күйі және оларды сипаттайтын шамалар туралы мәлімет алуды зерттейтін саласы.

ӨЛШЕУЛІ сын. Өлшеніп қойылған, мөлшерлі, белгілі бір мөлшері бар.

Өлшеулі ғұмыр. діни. Діни сенім бойынша о баста әрбір адамның тағдырына кесіліп, ұйғарылып қойылған өмір жасы. **Өлшеулі күні бітті.** Ризығы таусылды, ажалы жетті. **Өлшеулі күні жетті.** Діни сенім бойынша о баста маңдайына жазған өмір сүру күні таусылды деген мағынада.

ӨЛШЕУСІЗ сын. 1. Өлшеп-пішусіз, үлгісіз. 2. ауыс. Шектен тыс, көп, мол; ұшан-теңіз.

ӨЛШЕУШІ зат. Бір нәрсені өлшейтін адам.

ӨЛШЕУІР зат. хим. Көлемдік талдауда реакцияға қатысқан сұйықтардың көлемін дәл өлшеуге (1 мл-дің жүздік бөлігіне дейін) арналған шүмегі бар шыны түтік.

ӨЛШЕУШІ зат. 1. Заттың көлемін, салмағын, ыстық-суықтығын т. б. ерекшеліктерін белгілі өлшем арқылы анықтайтын құрал; өлшегіш. 2. ауыс. Меже, шек; өлшем.

Өлшеуіш құты. Жалпақ түпті, ұзын мойынды, мойнында шеңберден салынған белгі және бүйірінде берілген температурадағы көлемі жазылған, аузы тығынмен тығыз жабылатын, сұйықтықтың көлемін дәл өлшеу үшін қолданылатын құты түрі. **Өлшеуіш таспа.** кен. Екі нүкте арасындағы қашықтықты өлшейтін аспап. **Өлшеуіштердің метрикалық жүйесі.** физ. Ұзындықтарының негізгі өлшем бірлігі метр болып саналатын физикалық шамалар бірліктерінің жиынтығы.

ӨЛП' сын. 1. Өлген, қаза болған, ажалы жеткен. 2. ауыс. Түйсігі жоқ, топас, білімсіз.

Өлі алған жоқ, тірі алды. Жоқтан ешкім келген жоқ, белгілі біреу ұрлады. **Өлі аруақ.** көне. Діни ұғымда ата-бабаның рухы деген мағынада. **Өлі бой.** Тіршіліктен түңіліп суыған құр сүлде туралы айтылады. **Өлі бойға жан [қан] жүгірді.** Бойға қуат-жігер бітті, ошкен үміті жанды.

Өлі болып көрде жоқ, тірі болып төрде жоқ. Санатта, есепте жоқ. **Өлі бұйым.** Ұсталмаған, қажетке жаратылмаған зат. **Өліге иман тілеу.** Марқұмға о дүниеде Алла тағала иманын кәміл етсін деп тілек айту. **Өлі дала.** Меңіреу дала, елсіз, малсыз дала. **Өлі дене.** Жансыз дене, қайтыс болған кісінің денесі, мәйіті. **Өлі дүние.** Зат, мүлік.

Өлі ет. а) Ескі (сұр) ет, қонақ келместен бұрын сойылған малдың еті. ә) Жараның а ат жауырының жаны кеткен, өлген бөлігі. **Өлі жан.** поэт. Тірі өлік; тірліктен үміт үзген, түңілген, өлімге мойынсынған жан, кісі мағынасында. **Өлі жара.** Бітпес ескі кек. **Өлі жетім.** Енесі өліп қалып, басқа боталы түйеге телінбей қалған бота. **Өлі жұрнақ.** лингв. Көне тілде белсенді қолданыс тапқан, қазір сөз тудыру қабілетінен айырылып, жеке-жара жұмсалмайтын түлға. **Өлі жүн.** а) Түлемеген жабалы жүн. ә) Көктемде жылқыдан түсіп қалатын қысқы түк, жүн. **Өлі зат.** Өлі бұйым, мүлік, дүние. **Өлі заттек.** әск. Тірі заттек қатыспайтын процестерден түзілетін заттектер.

Өлі капитал. экон. Ешкімге табыс әкелмейтін құндылықтар. **Өлі кеңістік.** әск. Заладанбайтын кеңістік, атыс позициясынан ату кезінде снарядтың, ракетаның, оқтың және басқалардың тікелей тиюінен нысана жойылмайтын қатыс қашықтығының негізіндегі кеңістік. **Өлі қараңғы.** Тып-тыныш, жым-жырт ел орына отырар кездегі қараңғы, елең-алаңдағы кез. **Өлі мәлімет.** Дерексіз, жалған мәлімет, ескі ақпарат. **Өлі мен тірінің арасында.** Әл үстінде, ажал аузында, жаны қыл үстінде. **Өлі су.** а) Қайнамаған, шикі су. ә) Ағыны жоқ, бөгелген қара су. **Өлі сүйек.** Дене бітімі ебедейсіз, оралымсыз, епсіз кісі. **Өлі сыбаға.** Еңбексіз тиген, еңбек сіңбеген үлес. **Өлі табиғат.** Жансыз табиғат. **Өлі төсек.** Ерлі-зайыптылар арасындағы салқындық, салқын қатынас деген мағынада. **Өлі түбір.** лингв. Жасалу жолдары беймәлім, мағынасы ұмытылған түбірлер. **Өлі тыныштық.** Жым-жырт, құлаққа ұрған танадай. **Өлі тіл.** лингв. Тарихи даму барысында қолданыстан шығып қалған тіл. **Өлі ұйқы.** Қатты ұйқы, еш нәрсе сезбейтін ұйқы. **Өлі шөп.** Жер бетіндегі былтырғы шөп.

ӨЛП² зат. вет. Жылқының қара терге түсіп, бір тұрып, бір жүріп, жайылмай теңселіп жүретін ауруы.

Өлі тигендей. Ауру жылқыдай тытырлау, аунақшу, жанын қоярға жер таппау. **Өлі тиген түйедей.** бейн. Тытырышып, аунақшып. **Өлі тиді.** Жылқы ай ауруымен ауырды. **Өлі шанышқақ.** Өлі тию ауруының түрі.

ӨЛПАРА зат. сөйл. **Өлара.** **ӨЛІДЕЙ** үст. Өлі қалында, өлі күйінде. **ӨЛК** зат. 1. Өлген адамның денесі, сүйегі. 2. ауыс. Қолынан еш нәрсе келмейтін, қауқарсыз адам.

Өліктің үйін көтеру. этн. Өлікке арнап сойылған малдың бас сүйегін көбіне зират басына жинап, үйіп қою рәсімі. [Қазаға байланысты және асқа сойылған жылқының бас сүйегін марқұмның зиратына апарып қою артындағылардың қан-

шалықты дәулет иелері екендігін әрі марқұмға жасаған құрмет, ілтипатты білдірген].

ӨЛІКТЕЙ с.ын. 1. Өлік тәрізді, өлік сияқты. 2. а у.с. Жансыз, қимылсыз.

Өліктей бозарды [қуарды]. Өң-түссіз болды, өңі қашты, түсі бұзылды. **Өліктей қатып [серейіп, мелшиіп]** қалды. Қақайып қатып қалды, сілейіп тұрып қалды.

ӨЛІКХАНА зат. *Мәйітхана* (жерлегенге дейін өліктерді қоятын жай).

ӨЛІМ зат. 1. *Жүрек соғуының тоқтауы; ажал, қаза.* 2. а у.с. Ұят, ар; өлімнен ұят күшті мағынасында.

Өлім алдында. Жан тапсырар, о дүниеге аттанар сәт, шақ. **Өлім аузынан қайтты [қалды].** Өле жаздап барып, аман қалды. **Өлім аузынан құтқарды.** Ажалдан сақтап қалды. **Өлім аузында [үстінде] жатыр.** Ауру әбден меңдеген, халі нашар. **Өлім аузында жатты.** Ауруы асқынып өлетіні белгілі болды, хал үстінде жатты. **Өлім болды.** Ұят, масқара болды. **Өлімге бел [бас] байлады [бас тікті].** Тәуекелге кірісті, бас кетсе де аянбады. **Өлімге көзі қимады.** Өлтіруге аяды, қолы бармады, жанына ара түсті. **Өлім ғайып.** Өлім тез, жылдам деген мағынада. **Өлімді жеңді.** Ажалдай уақиғаға берілмеді, қайраттанды. **Өлім жазасы.** а) көне. *Шариғатқа қайшы іс-әрекет, сатқындық т.б.* жасаған кісіні ат құйрығына байлау, тас боран қылу, түйеге асу, тірідей көму арқылы өлтіретін ауыр жаза. ә) заң. Адамның өміріне қол сұғатын ерекше ауыр қылмыстар үшін, сондай-ақ соғыс кезінде немесе ұрыс жағдайында мемлекеттік сатқындық, бейбітшілікке және адамзаттың қауіпсіздігіне қарсы қылмыс және ерекше ауыр әскери қылмыстар жасағаны үшін ғана ең ауыр жаза ретінде берілетін ату, газға уландыру, өлтіру жазасы. **Өлім жазасына кесті.** Адамзатқа, елге қауіп төндірген, адам өлтірген т.б. ауыр қылмыс жасаған қылмыскерді, тұтқындарды өлтіруге үкім шығарды. **Өлім жетті [келді].** Қырылды, өлді. **Өлімнен алып қалды.** Ажалдан құтқарды, ажалына араша болды. **Өлім құшағында жатты.** Өлім тірінің ортасында болды, хал үстінде жатты. **Өлімнен ұят күшті.** Абыройсыз болғаннан ажал артық деген мағынада. **Өлім тұртты.** Ажал айдады, өлімге бастады. **Өлім үстінде жатты.** Науқастың халі нашарлады, қиындады. **Өлімін сатты.** Ар-ұяттан сатты.

ӨЛІМДІ с.ын. Өлім бар, қазалы. **ӨЛІМ-ЖІТІМ** зат. Қаза, шығын. **ӨЛІМ-ЖІТІМДІ** с.ын. Шығынды, өлімі, қазасы бар.

ӨЛІМ-ЖІТІМСІЗ с.ын. Өлімсіз, қазасыз, шығынсыз.

ӨЛІМСЕК с.ын. Сүйретіліп жүре беретін, жаны сірі.

ӨЛІМСІЗ с.ын. Өлім жоқ, шығынсыз. **ӨЛІМСІРЕ**= е.т. 1. Мәлию, сұп-сұр болу, әлсіреу. 2. Болар-болмас көріну. 3. Болар-болмас жылтырау, әрең жану. 4. Әрең естілу, әлсіреп жету.

ӨЛІМСІРЕТ= е.т. Өлеусірету. **ӨЛІМСІРЕТУ** Өлімсірет етістігінің қимыл атауы.

ӨЛІМСІРЕУ Өлімсіре етістігінің қимыл атауы.

ӨЛІМТІК зат. 1. Өлі дене; өлексе, жемтік. 2. а у.с. Қолынан ештеңе келмейтін дәрменсіз, олақ адам.

ӨЛІМТІКЕН= е.т. 1. Өлімсіреу, әрең қозғалу. 2. а у.с. Безеру.

ӨЛІМТІКТЕНУ Өлімтіктен етістігінің қимыл атауы.

ӨЛІМТІКШІЛ с.ын. Өлексе жейтін, өлімтік сүйгіш.

ӨЛІМШІ с.ын. 1. Өлудің аз-ақ алды, өлетін жағдай. 2. а у.с. Болар-болмас, көрінер-көрінбес, сығырайған (сәуле).

Өлімші болды. Халі нашарлады, өлер болды. **Өлімші етіп [қып] сабады [соққыға жықты].** Өлердей етіп ұрды, есінен тандырды. **Өлімші қылды [етті].** Тытығына жеткізе сабап, сойып салды; соққыға жықты, өлер халге келтіре ұрды. **ӨЛІНГЕН**= е.т. ескі кіт. Өлген, қайтыс болған.

ӨЛІПОТАУ зат. этн. Бай адамдардың ұзатылған қызына беретін бір үйге қажетті заттардың бәрі түгел жасауы.

ӨЛІП-ӨШ= е.т. 1. Діңкесі құрып, шаршап-шалдығу, өлермен болу. 2. а у.с. Тағаты қалмау, құмарту, ынтығу. 3. а у.с. Меірімі түсу.

ӨЛІП-ӨШУ Өліп-өш етістігінің қимыл атауы.

ӨЛІП-ТАЛ= е.т. Қатты қиналу, шаршап-шалдығып, діңкесі құру.

ӨЛІП-ТАЛУ Өліп-тал етістігінің қимыл атауы.

ӨЛІП-ТІРІЛ= е.т. 1. Өлім аузынан қалу, жаны аман қалу. 2. а у.с. Жан-тәнін салу, бар күш-жігерін жұмсау. 3. а у.с. Ынтық болу, өліп-өшу.

Өліп-тірілгеніне қарамады. Еш нәрсені елемеді, жанын салды.

ӨЛІП-ТІРІЛУ Өліп-тіріл етістігінің қимыл атауы.

ӨЛІС= е.т. Ақырғы әрекетке бару, жанын пида етісу.

Өліспей беріспеді. Өлгенше қарсылық етті, табандылық көрсетті.

ӨЛІСУ Өліс етістігінің қимыл атауы.

ӨЛІ-ТІРІСІ зат. Бары-жоғы, аман-есендігі. **ӨМЕ:** өлмесең өме қап [өлмесе өме қапсын].

ка р.г. Өліп кет, жоқ болып кет, жерге кіріп кет! **ӨМЕКСІТ**= е.т. Дәмелендіру, үміттендіру, емеурін білдіру, емексіту.

ӨМЕКСІТУ Өмексіт етістігінің қимыл атауы.

ӨМЕШЕ: өмешесі құрыды [үзілді]. с.өй.л. Емешесі құрыды.

ӨМІЛДІРІК зат. этн. Аттың омырауына салынып, ерді артқа сырғытпай тұратын ат жабдығы; әбзел.

ӨМІЛДІРІКСІЗ с.ын. Өмілдірігі жоқ, өмілдірік салынбаған.

ӨМІЛДІРІКТЕ= е.т. Ат омырауына өмілдірік салу.

ӨМІЛДІРІКТЕТ= е.т. Өмілдірік салдырту.

ӨМІЛДІРІКТЕТКІЗ= е.т. Өмілдірік салғыздыру.

ӨМІЛДІРІКТЕТКІЗУ Өмілдіріктеткіз етістігінің қимыл атауы.

ӨМІЛДІРІКТЕТУ Өмілдіріктет етістігінің қимыл атауы.

ӨМІЛДІРІКТЕУ Өмілдірікте етістігінің қимыл атауы.

ӨМІР зат. 1. Жарық дүние, бұл дүние, тіршілік. 2. Адам мен жан-жануарлардың, өсімдіктердің физиологиялық тіршілік ету, өсу процесі (өлімге қарама-қарсы). 3. Өсу, даму үрдісінің белгілі бір кезеңі, сатысы; адамның ғұмыры.

Өмір базары. поэт. Қызықты тіршілік, қызыққа толы өмір, адам өмірі. **Өмір бақи.**

Ылғи, үнемі, әрқашан. **Өмір бақшасы.** поэт. Өмір қызығы, қуанышы. **Өмір берді.** Жаратты, дүниеге келтірді. **Өмір бойы.** Ылғи, үнемі, әрқашан. **Өмірге бойлады.** Өмірге үңіле қарады, өмірді терең түсінді, білді. **Өмірге ез болды.** Дүние илеуіне түсті. **Өмірге жеткен күн.** Түбіне жеткен күн, құртқан, келешегін жойған оқиға, кез. **Өмірге қадам басты.** Жаңадан тіршілік ете бастады. **Өмірге оралды.** Ажалдан аман қалды. **Өмір дастаны.** поэт. Басынан өткен өмір жолы. **Өмірде не кешпеді.** Не көрмеді, небір сұмдықтарды көрді деген мағынада. **Өмірден озды.** Дүние салды, қайтыс болды. **Өмірден тепкі жеді.** Тұрмыстың соққысын көрді, дүниеден азап шекті. **Өмірдің ащысы мен тұщысы.** Тіршіліктің қайғысы мен қызығы, ауыры мен жеңілі. **Өмірдің ащы-тұщысын көрді [тағты].** Тұрмыстың жақсы-жаманын басынан кешірді. **Өмірдің беліне шықты.** Бірталай жас жасады, адам жасының бір кезеңіне кірді деген мағынада. **Өмірдің күнгейі.** б.ейн. Тіршіліктің мәнді, сәнді, адамның бақытты кезі. **Өмірдің қиынынан өтті.** Басынан ауыр кездерді, ауыртпалықты өткерді. **Өмірдің өрі.** Өмір белесі, асуы. **Өмірдің өткелі.** б.ейн. Адам өмірінің бір кезеңінен екіншісіне ауысатын шағы, өтпелі кезеңі. **Өмірдің сәні кетті.** Қызық азайды, қызықсыз бола бастады. **Өмір есігін ашты.** поэт. Іс пен еңбекке алғаш аттап, араласты. **Өмір жасың ұзақ болсын!** алғыс. Көп жаса; ғұмырлы бол! **Өмір жүзі.** Күнделікті өмір, тіршілік. **Өмір зайғы [зая] өтті [болды].** Өмірі бос, тектен-текке кетті. **Өмір заңы.** Өмірдің ащысы мен тұщысы, жақсысы мен жаманы, адады мен арам қатар жүретін, күрес пен қарама-қайшылыққа толы (қатал) сипаты. **Өмір зая.** Өмірі зая, бос, бекер. **Өмір зырлады.** Уақыт, өмір тез өте шықты. **Өмір илеуінен өтті.** Тіршілік талқысын көрді, қиыншылықты басынан өткерді. **Өмір кемесі.** Тұрмыс, тіршілік. **Өмір – керуен.** поэт. Ғұмыр, зырылдаған уақыт. **Өмір кешті [сүрді].** Тіршілік етті, жасады. **Өмір көрсетті.** Уақыт өте келе анықталды, көз жеткізді. **Өмір кірпішін қаласты.** б.ейн. Бірге өмір сүру мағынасында. **Өмір қазанында қайнады.** Күнделікті өмірде шынықты, шыңдалды. **Өмір өткелінен өтті.** Басынан қиын-қыстау кезеңдерді өткізді. **Өмір өтті.** Тірліктегі күш берекесіз, бос өмір сүрді. **Өмір салты.** п.ед. Индивидуалды, әлеуметтік топтың, тұтас алғанда қоғамның өмірлік қарекетінің тән сипатты түрлерінің жинақтамасы. **Өмір серік.** Жұбай, жар, ерлі-зайыпты. **Өмір соқпағы.** Өмір жолы, тіршілік, тағдыр. **Өмір сүрді.** Тіршілік етті, жасады, ғұмыр кешті. **Өмір табалдырығын аттады.** Өмірге келді, тіршілік ете бастады. **Өмір тауқыметін көп көрген.** Тұрмыстың соққысына талай шығараған, өмірдің зардабын көп тартқан. **Өмір тонын кигізді.** поэт. Адам көңіл күйінің сергін, жаңарып, сәл етіп тіршілік құшағына кірген сәті, жанаран көңіл күйі, қалпы деген мағынада. **Өмір шамы сөнді.** поэт. Өмір сағаты жетті, тіршілік оты өшті. **Өмір шашты.** Таратты, жайды. **Өмірі зая өтті [болды].** Өмірі бос өтті, тектен-текке кетті. **Өмірі кісі есігінде өтті.** Жалшылықпен күн кешті. **Өмірін арнау.** Біреу үшін не бір нәрсе үшін өмір сүру. **Өмірін итке берсін.** Көрген күні күн емес деген мағынада. **Өмірін лашықта өткізді.** Ғұмыр бойы жоқшылықта, таршылықта өмір сүрді. **Өмірін өксітті.** Уайым-қайғыға салды, мұң-шерге бастырды. **Өмірін сарп етті [қылды].** Өмір бойы жан аямай қызмет етті. **Өмірі өкумен [өксікпен]**

өтті. Бағы ашылмады, өмірі қиыншылықпен өтті. Өмірі өксіді. Қайғы-қасіретте күн кеісті. Өмірі өксін өтті. Өмірі жылаумен өтті, тіршілігі қиындықпен қайғыға толы болды. Өмірі – харап. Өмірді босқа өткізді.

ӨМІРБАЯН зат. Жеке адамның өмір тарихы.

ӨМІРДЕ үст. Ешқашан, мүлде.

ӨМІРЗАЯ зат. 1. Таңға жақын көрініп ағып түсетін жылдыз. 2. Кеспелтек шоқпар.

ӨМІРЕМ: өмірем қап! карғ. Жер қап, мүрдем кет!

ӨМІРЛЕС сын. Тіршілігі бір, серіктес.

ӨМІРЛІ сын. Көп жасайтын, ұмырлы.

Өмірлі бол! алғыс. Көп жаса!

ӨМІРЛІК сын. 1. Тұрмысқа қажетті, тіршілікке тән. 2. ауыс. Мәңгі, өмір бойы, тұрақты.

Өмірлік ұстаным. пед. Адамның дүниетанымдық, моральдық-психологиялық қасиеттері және оның қоғамға қарым-қатынасын білдіру арқылы көрінетін ішкі қағидасы.

ӨМІРЛІЛІК зат. Көп жасаушылық, ғұмырлық.

ӨМІРМӘНДІК зат. Өмірлік мәні бар, өзекті.

ӨМІРНАМА зат. Өмірбаян, өмір тарихы.

ӨМІРСҮЙГІШТІК зат. Өмірді жақсы көрушілік, өмір сүруге құштарлық.

ӨМІРСІЗ сын. 1. Аз жасайтын, ұмыры аз.

2. Тіршіліксіз. 3. Келешексіз, болашақсыз.

ӨМІРШЕҢ сын. Өмірге бейім, икемді, өмір сүргіш.

ӨМІРШЕҢДІК зат. Өмірге бейімділік. икемділік, өмір сүргіштік.

ӨМІРШІЛ сын. 1. Өмір сүйгіш, өмір сүргіш.

2. Алға жетелейтін.

ӨМІРІ үст. 1. Өмір бойы. 2. Әрқашан, үнемі, ылы.

ӨМІРІНШЕ үст. Өмір бойы, өмір бақи.

ӨН= ет. 1. Дән мен тұқымның тамыр тартип көгеріп шығуы, өсуі. 2. ауыс. Шығу, туу, тарау. 3. ауыс. Ісі ілгері басу, манду; үдеу.

ӨН: он бойы. а) Бүкіл дене, тұла бой. ә) Бастан-аяқ, тұтас, түгел. б) Өмір бойы, үнемі, өле-өлгенше, мәңгі-бақи.

ӨНБЕЛЕ= ет. Күшею, үдеу.

ӨНБЕЛЕУ Өнбеле етістігінің қимыл атауы.

ӨНПІЗ= ет. Өндіру.

ӨНПІЗУ Өнгіз етістігінің қимыл атауы.

ӨНПІШ сын. Жақсы өнетін, тез өсетін.

ӨНПІШТІК зат. Жақсы өнетіндік, тез өсетіндік.

ӨНДЕ= ет. Өркендеу, өсу.

ӨНДЕУ Өнде етістігінің қимыл атауы

ӨНДУ Өнді етістігінің қимыл атауы.

ӨНДІ= ет. 1. Өнімді болу, манду, қарқындау.

2. Ілгері басу, өркендеу.

ӨНДІР¹ зат. этн. 1. Жаңа өрілген қамшы.

2. Саба.

ӨНДІР² сын. 1. Уылжыған, қыршын, балғын жас. 2. Бозбала.

Өндір жас. Толыспаған, балғын жас.

ӨНДІР= ет. 1. Дайындау, жасау, әзірлеу.

2. Бір нәрсені мол етіп, өндітіп істеп тастау.

3. Өсіру, өңгізу. 4. Бір нәрсені қайтадан тапқызып алу, орнын толтыртқызу. 5. Істі тындыру, аяқтау, нәтиже шығару.

Өндіре будандастыру. мал шар. Екі немесе одан да көп тұқымның қатысуымен жақсартушы тұқымның жақсы қасиеттерін бойына сіңірген,

ал кейде ерекше қасиеттерге ие болған жаңа мал тұқымын шығару.

ӨНДІРГЕН зат. этн. сөйл. **Адърна.**

ӨНДІРГІЗ= ет. Өндірту, дайындау.

ӨНДІРГІЗУ Өндіргіз етістігінің қимыл атауы.

ӨНДІРГІШ сын. Өндіретін, жасап шығаратын.

Өндіргіш күш. экон. Қоғамдық өндіріс үдерісінің материалдық және адами факторларының жиынтығы.

ӨНДІРГІШТІК зат. Өндіруге қабілеттілік.

ӨНДІРДЕЙ сын. Жап-жас, өрімдей.

Өндірлей жас. Толыспаған, балғын жас.

ӨНДІРМЕЛІ сын. Өндіретін.

ӨНДІРТ= ет. 1. Қарыштату, жеделдету. 2. ауыс. Қайтарту.

ӨНДІРТКІЗ= ет. Дайындатқызу, жасатқызу.

ӨНДІРТКІЗУ Өндірткіз етістігінің қимыл атауы.

ӨНДІРТУ Өндірт етістігінің қимыл атауы.

ӨНДІРУ Өндір етістігінің қимыл атауы.

Өндіру әдісі. экон. Қоғамдық-экономикалық формацияның сипатын анықтайтын, өндіргіш күштер мен өндірістік қатынастардың бірлігінен тұратын материалдық игіліктерді пайдаланудың тарихи айқындалған жолы. **Өндіру жұмыстары.** кен. Пайдалы қазылымды жер қойнауынан алуға қажетті жұмыстар жиынтығы.

ӨНДІРУШІ зат. 1. Белгілі бір өнім өндіретін кәсіпорын, ұжым, адам. 2. экон. Пайда алу мақсатымен тауар дайындайтын немесе қызмет қыснатын кәсіпорын.

Өндірушілер бағасы. экон. Тауардың немесе қызметтің базистік бағасын, барлық жанана салықтарды (қосылған құнға салынатын салықтан басқа) қамтитын және жәрдем қаражатты қамтымайтын баға. **Өндірушілер рыногы.** экон. Тауарлар мен көрсетілетін қызметтерді өндіріс барысында тұтыну үшін сатып алушы ұйымдар. **Өндіруші өнеркәсіп.** экон. Табиғатты пайдалану салаларының бірі; жер қойнауынан, судан және орманнан шикізат және отын түрінде табиғи заттектерді алатын өндіріс салаларының жиынтығы.

ӨНДІРШЕК зат. анат. Жұтқыншақтан басталатын өңештің бойы, иектің асты; алқым.

Өндіршегі үзілді. Емешесі құрыды, елжіреді, өбектеді.

ӨНДІРШЕКТЕ= ет. 1. Өндіршектен ұстау, өндіршекке жармасу. 2. ауыс. Орынсыз дауласу, өңештеу, өзеуіреу.

ӨНДІРШЕКТЕУ Өндіршекте етістігінің қимыл атауы.

ӨНДІРШІН зат. Жас буын, жеткіншек.

ӨНДІРШІНДЕЙ сын. 1. Өндіріш сияқты, өндіріш тәрізді. 2. ауыс. Өрімдей, жап-жас.

ӨНДІРІЛ= ет. 1. Өсірілу. 2. Дайындалу, жасалу. 3. Шығарылу, таралу.

ӨНДІРІЛУ Өндіріл етістігінің қимыл атауы.

ӨНДІРІМ зат. экон. Еңбек өнімділігінің көрсеткіші [Белгілі бір уақыт кезеңінде бір қызметкерге немесе жұмысшыға шаққанда орта есеппен өндірілген өнімнің санымен (орындалған жұмыстың, көрсетілген қызметтердің көлемімен) айқындалады].

ӨНДІРІМДІ сын. Өндіріп істейтін, қарымды.

ӨНДІРІМДІЛІК зат. сөйл. **Өнімділік.**

ӨНДІРІМСІЗ сын. Өндіріп істемейтін, мардымсыз, қарымсыз.

ӨНДІРІҢКІРЕ= ет. Бір нәрсені өндірте тұсу, мардымның қырау.

ӨНДІРІҢКІРЕУ Өндіріңкіре етістігінің қимыл атауы.

ӨНДІРІС зат. 1. Тұтынуға қажетті материалдық игіліктерді, құнды заттарды жасап шығаратын өнеркәсіп саласы. 2. экон. Технологиялық үдерістің салыстырмалы оқшауландырылған бөлігі [Жұмыстардың белгілі бір кешенін орындау, жартылай фабрикалар мен дайын бұйымдар алу осы үрдістің нәтижесі болып табылады].

Өндіріс анархиясы. экон. Экономикалық заңдардың бей-берекет әсері жағдайында қоғамдық өндірістің берекесіз дамуы. **Өндіріс бағасы.** экон. Тауарлардың рыноктық бағасы негізінде жатқан құнның өзгерген нысаны [ол тауарды өндіру шығындары мен орташа пайдадан құралады]. **Өндіріс бригадасы.** Өндірістік тапсырманы бірлесіп атқаратын бірыңғай және әр алуан мамандықтағы жұмысшылар ұжымы.

Өндіріске жұмсалатын шығын. экон. Кәсіпорынның заттай және ақшалай түрде есептелетін өндірістік қызметімен байланысты шығыстар [Ол шикізат пен материалдарға, сатып алынатын бұйымдар мен жартылай фабрикаларға, отын мен энергияның барлық түрлеріне, ақшалай түрдегі негізгі өндірістік қорларды пайдалануға жұмсалған шығынды, нақты еңбек шығынын қамтиды]. **Өндіріс қалдықтары.** экон. Өнімді өндіру кезінде бастапқы шикізаттың, материалдардың пайдалануға болмайтын қалдығы.

Өндіріс қуаты. Өнеркәсіп салалары, оның бөлімшелері белгілі бір уақыт өлшемі ішінде (бір жыл ішінде) барынша көп, сапалы өнім шығаруы.

Өндіріс құралдары. экон. Еңбек құралдарының негізгі және басты бөлігі [Оларға машиналар, станоктар, приборлар, саймандар, т.б. жатады].

Өндіріс құрал-жабдығы. экон. Материалдық игіліктер өндіру мен қызметтерді көрсету барысында пайдаланатын еңбек заттары мен еңбек құралдарының жиынтығы [Олардың бірі – табиғат өнімдері (жер қойнауының байлығы, су, жер байлығы, т.б.), екіншілері – еңбекті жұмылдыру нәтижелері].

Өндіріс құрал-жабдығының маркетингі. экон. Өндірістік үдерісте жаңа технологиялық шешімдерді іздестіруге, сондай-ақ өнеркәсіптік тұтынушының шығынды азайтып, еңбек өнімділігін арттыруына мүмкіндік беретін өндіріс құрал-жабдығының жаңа түрлерін жасауға бағытталған маркетинг.

Өндіріс орындары. Өндіріс салалары орналасқан жерлер.

Өндіріс паспорты. заң. Қолда бар жабдықты пайдалануды, технологиялық процесті сақтауды реттейтін, негізгі шикізатты, инженериялық-техникалық қосалқы материалдарды жұмсау нормасын және дайын өнімнің, қосалқы өнімдердің шығу нормасын, сондай-ақ өндіріс кезіндегі шығынның нормаларын белгілейтін негізгі құжат.

Өндіріс су сыйымдылығы. экон. Дайын өнім бірлігін алу үшін пайдаланылатын су көлемі.

Өндіріс тәсілі. Өндірістік қатынастардың өндіргіш күштермен біртұтастығы.

Өндіріс технологиясы экон. Еңбек затының жай-күйін өзгерту және анықтау жөніндегі нысаналы әрекеттен тұратын өндірістік процесс бөлігі [Шикізатты, материалдарды немесе жартылай фабрикаларды алу, өңдеу немесе қайта өңдеу тәсілдері мен әдістерінің жиынтығымен, олардың орындалу дәйектілігімен

және орындалатын жерімен, қолданылатын құралдардың құрамымен сипатталады]. **Өндірісті автоматтандыру.** экон. Өндірісті машиналармен, жабдықпен және автоматты қондырғылармен жарақтандыру процесі. **Өндірісті әзірлеу.** с у ш а р. Құрылыс басталар алдында атқарылатын өзара келісілген техникалық жоспарлық-қаржылық шаралар кешені. **Өндірісті біріктіру [кооперациялау].** экон. Қоғамдық еңбек бөлінісі мен өндірісті мамандандыру негізінде өнімді бірлесіп дайындау мақсатымен бір елдің кәсіпорындары, салалары және аудандары арасындағы, сондай-ақ, елдер арасындағы өндірістік байланыстарды ұйымдастыру. **Өндірісті дамыту қоры.** экон. Кәсіпорындарды қайта жарақтандыру, өндірісті жаңғырту және қайта құру мақсатымен құрылған экономикалық ынталандыру қоры. **Өндірісті қарқындыландыру.** экон. Ғылыми-техникалық прогрестің ең жаңа жетістіктерін көрсететін неғұрлым тымді еңбек құралдары мен заттарын қолдану негізінде қоғамдық өндірісті ұлғайту. **Өндірісті механикаландыру.** экон. Қолмен атқарылатын өндірістік операцияларды машиналармен, механизмдермен ауыстыруға негізделген ғылыми-техникалық прогресс бағыты. **Өндірістің күнтізбелік жоспары.** с у ш а р. Өндірістік жұмыстар жобасының негізгі құжаты, құрылыс нысанының технологиялық және ұйымдастырылу үлгісі. **Өндірістің пайдалылығы.** экон. Өндіріс тиімділігінің жалтылау көрсеткіші; өндірістік қордың бір тәуелсіз шаққанда келетін пайданың мөлшері. **Өндірістің тиімділігі.** экон. Қажетті түпкілікті нәтижеге қол жеткізу жолында адамның өндірістік, шаруашылық қызметі нәтижелерінің жұмсалған ресурстарға (еңбекке, материалдарға, қаржыға) ара қатынасы. **Өндірістің шоғырлануы.** экон. Ірі кәсіпорындарда өндірістің заттай және жеке факторларының және өндіріс көлемінің шоғырлану процесі. **Өндірістің ырғақтылығы.** экон. Өндіріс біркелкі жұмыс істеп тұрған жағдайда бұйымды дайындау (жұмыстарды орындау) процесінің, оның барлық бөліктері мен элементтерінің қатаң белгіленген уақыт аралығында алма-кезек қайталанып тұруы. **Өндірісті ұйымдастыру.** экон. Кәсіпорынға бөлінген ресурстарды неғұрлым ұтымды пайдалана отырып, белгіленген сапалық көрсеткіштердегі жоспарлы тапсырмаларды орындау мақсатымен нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайда жүзеге асырылатын нақты еңбек процестерін өндірістің материалдық элементтерімен неғұрлым тиімді ұштастыру шараларының кешені. **Өндірісті экологияландыру.** экон. Өндірістік процестердің табиғи ортаға теріс әсерін болдырмау жөніндегі шаралар [Қалдығы аз технология немесе зиянды шығарындылары аз технологиялық тізбек арқылы іске асырылады]. **Өндіріс уақыты.** экон. Белгілі бір кәсіпорындарда еңбек құралдары мен заттарының өндіріс саласына түсуінен бастап өнім өндірудің аяқталуына дейінгі белгілі бір тауарды өндірудің бүкіл процесін қамтитын өндіріс мерзімі. **Өндіріс факторлары.** экон. Өнім өндіру (жұмыстарды орындау, қызметтерді көрсету) барысында пайдаланылатын негізгі құрамбөліктер. **Өндіріс шығыны.** экон. Материалдық заттар (шикізат, материалдар, отын, энергия, жабдық, т.б.) мен қажетті еңбек (тауар өндіруге жұмсалатын еңбек) шығынының жиынтығы.

ӨНДІРІСТЕН = е.т. Өндірісті орынға айналдыру. **ӨНДІРІСТЕНУ** Өндірістен етістігінің қимыл атауы.

ӨНДІРІСТІ с ы н. Өндірісі бар, өндірісі мол. **ӨНДІРІСТІК** с ы н. Өндіріске тән, өндіріске қатысты.

Өндірістік ақаба сулар. экон. Өндірістен бір рет пайдаланылып, ластанып шыққан сулар. **Өндірістік ақау.** экон. Сапасы жағынан қойылатын талап шарттарына сай келмейтін, тікелей арналған мақсаты бойынша пайдаланыла алмайтын немесе жөндеуге қосымша шығын жұмсағаннан кейін ғана пайдаланылатын бүлінген, сапасыз тауарлар (өндірілген өнімдер, шығарылған бұйымдар, орындалған жұмыстар немесе көрсетілген қызметтер). **Өндірістік ая.** экон. Халық шаруашылығы салаларының жиынтығы [Бұл салаларда материалдық игіліктер тұтынылатын өнімдер, заттар және өндіріс құрал-жабдығы немесе өндірістік қызметтер түрінде өндіріліп, тұтынушыларға жеткізіледі]. **Өндірістік босалқы қорлар.** экон. Өндірістік процестің үздіксіздігін қамтамасыз етуге арналған өндіріс құрал-жабдығының бір бөлігі. **Өндірістік бригада.** экон. а) Кәсіпорынның еңбек ұжымының бастауыш ұжымы; еңбекті басқарудың төменгі буыны. ә) совет. Жазғы каникул кезінде өндірісте жұмыс істеу үшін, мектеп оқушыларынан құралған топ. **Өндірістік график.** Кәсіпорынның не оның жеке бөлімшелерінің өнім шығаруының графиктік не басқа түрдегі (мыс., кесте) күнтізбелік жоспары. **Өндірістік емес мақсаттағы қорлар.** экон. Өндірістік емес салаға қызмет көрсететін, өндірістік процеске қатыспайтын материалдық-заттай құндылықтардың (өндіріс құрал-жабдығының) жиынтығы [Оларға жабдығы мен құрал-сайманы бар үйлер, жатақханалар, мейманханалар, емханалар, стадиондар, балабақшалар мен бөбекханалар, моншалар, кір жуатын орындар, шаштараздар, клубтар, кітапханалар, басқа да мекемелер жатады]. **Өндірістік емес сала.** экон. Адамдар мен халық шаруашылығына қызмет көрсетуге мамандандырылған қызмет салалары мен түрлерінің жиынтығы [Оған тұрғын үй, коммуналдық шаруашылық, байланыс, көлік, білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру, т.б. жатады]. **Өндірістік есеп.** экон. Бұхгалтерлік есептің басқаруға арналған бөлігі. **Өндірістік жарак.** экон. Өнімді технологиялық процеске сәйкес дайындау (жұмыстарды орындау, қызметтерді көрсету) үшін қажет жұмыс аспабы, бейімдемелер, қалыптамалар, өлшеу приборлары, өндірістік мақсаттағы басқа да заттар қамтылатын өндіріс құрал-жабдығы. **Өндірістік инфрақұрылым.** экон. Өндірістің жалты жағдайын қалыптастырушы шаруашылық салаларының жиынтығы. **Өндірістік кооператив.** экон. Азаматтардың бірлескен кәсіпкерлік қызмет үшін мүшелік негізде, олардың өз еңбегімен қатысуына және өндірістік кооператив мүшелерінің мүлкікті жарналарын біріктіруге негізделген ерікті бірлестігі. **Өндірістік қалдықтар.** Өндіріс орындары жұмысынан пайда болған қатты және сұйық қалдықтар. **Өндірістік қалдықтарды пайдалану.** Қалдықтарды ішінара немесе толықтай қайта өңдеу арқылы қажетке жарату; басқа өндіріске қажетті пайдалы құрауыштарды, құрылыс материалдарының құрамына қажетті заттектерді бөліп алу, тау-кен орнын жасауға пайдалану, құрылыс салуда жыралар мен қазан-

шұңқырларды толтыруға пайдалану, энергия өндіруге қолдану және т.б. **Өндірістік қатынас.** а) саяси. Қоғамның экономикалық базисі болып табылатын материалдық игіліктер өндірісінің процесіндегі адамдардың біріне-бірінің қатынасы. ә) экон. Материалдық игіліктерді айырбастау мен пайдалану, өндіру және бөлу процесі кезіндегі адамдар арасындағы, олардың күш-жігері мен санасынан тәуелсіз объективті түрде қалыптасатын қоғамдық қатынастар. **Өндірістік қауымдастықтар.** экон. Құрамына барлық кәсіпорындардың басшылары мен акционерлер, атқарушы директор (кеңесші дауыс құқығымен), жалпы жиналыстың шешімімен басқа ұйымдардың өкілдері кіретін қауымдастықтың тұрақты басқару органы. **Өндірістік қорлар.** а) экон. Өндіріс пен айналыс процесін қамтамасыз етуге қатысатын еңбек құралдары мен еңбек заттарының жиынтығы. ә) экон. Кен қазып алу кәсіпорындарында бар, бірақ әлі тікелей өнім өндіру жұмыстарында қолданылмаған өндірістік-техникалық бұйымдар. **Өндірістік қуат.** экон. Уақыт өлшемінде кәсіпорын шығарған өнімнің белгілі бір жағдайда барынша мүмкін есептік көлемі. **Өндірістік қуаттар жүктемесі.** экон. Өнім шығарудың алуан түрлі бағдарламасын тұжырымдау [Бұл бағдарлама тұтынушылардың алдындағы шарттық міндеттемелердің және кәсіпорынның қаржы жоспарының орындалуын қамтамасыз етеді]. **Өндірістік құрылым.** экон. Технологиялық және біріктірілу тұрғысынан өзара байланысты басқару объектісі (телімдер, цехтар, т.б.), өндірістік жүйе ретіндегі басқарушылық буындар құрамы. **Өндірістік негізгі қорлар.** экон. Заттай нысанда өндірістік процеске қатысатын және құнын бірнеше өндірістік цикл бойына дайын өнімге бөліктер бойынша көшіретін өндіріс құрал-жабдығы. **Өндірістік практика.** пед. Қалаған мамандығы бойынша өнеркәсіп орындарында тікелей еңбек процесіне араласу ісі. **Өндірістік операциялар.** экон. Еңбек процесінің бір орындаушы немесе орындаушылар тобы бір жұмыс орнында еңбек затын өзгертпей орындайтын оқшауландырылған әрі аяқталған бөлігі (элементі). **Өндірістік процесс.** а) кен. Белгілі бір технологиялық және ұйымдастырушылық сипаттағы, нақты материалдық игілікті (мыс., көмір немесе кен өндіру) жасауға бағытталған және ең басты еңбек затының тұрақтылығымен сипатталатын еңбек процесі. ә) экон. Кәсіпорында өнімді дайындау және жөндеу үшін қажетті адамдар мен еңбек құралдарының барлық іс-қимылдарының жиынтығы. **Өндірістік үстеме шығын.** экон. Тозымтұлдық аударым; жалға төленетін төлем [Бұлар өнімді сатудан кейінгі шығындар қатарына көшіріледі]. **Өндірістік фактор.** экон. Табиғат үшін ол техногендік, адам үшін өндірістік орта факторы. **Өндірістік цикл.** экон. Бұйымды (өнімді) дайындау процесінен бастап, аяқталған дейінгі күнтізбелік уақыт аралығы. **Өндірістік ісу.** экон. Өндірістік жайдағы жұмыс істеп тұрған машиналар мен механизмдерден шығатын ісу. **Өндірістік шығын.** экон. Өнім өндіруге тікелей жұмсалған шығын [Ол жұмсалған уақытына қарамастан есепті кезеңдегі өнімнің құнына енгізіледі].

ӨНДІРІСІШ зат. Белгілі бір өндірісте істеуші адам.

ӨНДІТ = е.т. Өндірту, мандыту.

ӨНДІТУ Өндіт етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕ: өне бойы. Үнемі, әрқашан, әрдайым.
Өне бойынан бит жүрді. Әбден биттеді, бит басты.

ӨНЕ: өне хила. ескікіт. Еш айла жоқ.
ӨНЕГЕ зат. 1. Адамдардың бір-біріне, қоғамға деген қарым-қатынастарын анықтағанда байқалатын тәлім-тәрбие, жиынтығы. 2. Ұлағатты адамдардың ұрпаққа көрсететін үлгісі.

Өнеге алды [тұтты]. Үйренді, үлгі алды.
Өнеге берді. Үлгі болды, өнеге көрсетті. **Өнегесін ұстады.** Тәлім-тәрбие алды. **Өнеге тұтты.** Үлгі етті, өнеге санады.

ӨНЕГЕЛЕ= ет. Үлгі көрсету, игі әсерін тигізу.
ӨНЕГЕЛЕН= ет. Үлгі-өнеге алу, тәрбиелену.
ӨНЕГЕЛЕНДІР= ет. Үлгі-өнеге алдыру; үлгі көрсеттіру.

ӨНЕГЕЛЕНДІРУ Өнегелендір етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕГЕЛЕНУ Өнегелен етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕГЕЛІ сын. 1. Тәлім-тәрбиесі бар, үлгілі, көргенді. 2. пед. Басқаға үлгі көрсететін, өзгеден өнеге үйрене білетін адам.

ӨНЕГЕЛІК зат. Ел-жұртқа үлгі болушылық, ұнамдылық.

ӨНЕГЕЛІЛІК зат. Жақсы ісімен көпшілік іштіпатына ие болушылық, үлгілілік.

ӨНЕГЕСІЗ сын. Тәлім-тәрбиесі жоқ, көргенсіз, үлгісіз.

ӨНЕГЕСІЗДІК зат. Тәлім-тәрбиесі жоқтық, үлгісіздік.

ӨНЕМЕЙІН үст. жерг. Өне бойы, үнемі, ылғи.

ӨНЕР зат. 1. Бір істі ұқсатып жасау қабілеті, шеберлік. 2. өнер. Өмір шындығын көркем образдар арқылы бейнелейтін қоғамдық сана мен адам іс-әрекетінің өзіне тән ерекшеліктерімен дараланатын формасы. 3. ауыс. Кәсіп, қарекет.

Өнер бастады [шығарды]. Жаңа бір әдет, мінез көрсетті. **Өнер бәсекесі.** Өнер түрлері бойынша өткізілетін жарыс, сайыс. **Өнердің халықтың принципі.** пед. Өнер атаулының халықпен тығыз байланысын, көркемдік құбылыстардың адам өмірімен, табиғат әлемімен үндесетінін, оның адамның арман-мүддесін, ой-өрісін, өмірге деген көзқарасын, сезімін білдірудің құралы ретінде қызмет етуі. **Өнер жалдады.** Кәсіп, іс үйренді. **Өнер жарысы.** Өнер жарыстыратын байқау, талас. **Өнер құны.** тар. көне. Ақындығымен, әншілігімен яки бармағынан бал тамған ұсталық, шеберлік т.б. өнерімен елге танымал болған адамның өліміне құн белгілегенде оның қара басынан тыс, өнері үшін арнайы төленетін құн мөлшері. **Өнер психологиясы.** пед. Суреткерлік қарекеттің психологиялық механизмдерін және адамның өнер туындыларын жасау және қығу кезіндегі тұлғалық көрінісінің ерекшеліктерін зерттейтін психологиядағы бағыт. **Өнері тасыды.** Асқан шеберлік көрсетті, шеберлігін танытты.

ӨНЕРБЕТ зат. жерг. Қолынан әртүрлі іс келетін шебер адам, өнерлі кісі.

ӨНЕР-БІЛІМ зат. 1. Қабілет пен білім арқылы игерілетін мәдениет. 2. ауыс. Мәдениет; адамгершілік.

ӨНЕРЖАЙ: өнержай үйі. Қаламгерлердің, өнер адамдарының демалуына және творчествомен айналысуына мүмкіндік жасайтын жай, орын.

ӨНЕРКӘСІП зат. 1. Халық шаруашылығының шикізатты өңдейтін және одан жаңа бұйымдар жасайтын саласы; кәсіпорын. 2. экон. Халық шаруашылығының шикізат, отын, энергия өндірумен, ағаш дайындаумен, өнеркәсіптік және ауылшаруашылығы шикізатын өндіріс құрал-жабдығына, тұтыну заттарына одан әрі өңдеумен (қайта өңдеумен) айналысатын кәсіпорындарды (зауыттарды, фабрикаларды, кеніштерді, шахталарды, электр стансаларын, т.б.) біріктіретін аса маңызды саласы.

Өнеркәсіп ағындылары. с у ш а р. Халық шаруашылығының, мұнай өңдеу, химия, сабын қайнату, целлюлоза-қағаз, тоқыма, металлургия, кен салалары кәсіпорындарының табиғи су көздерін ластайтын ағындылары. **Өнеркәсіп капиталы.** экон. Қосымша құн өндіру үшін алдын ала төленген капитал. **Өнеркәсіп көрмесі.** Өнеркәсіп жетістіктерін көрсететін орын. **Өнеркәсіп орындарының қызметкерлері.** экон. Кәсіпорынның (фирманың, т.б.) тіздімді құрамдағы барлық қызметкерлері. **Өнеркәсіп өнімі.** экон. Аяқталған дайын бұйым, тауарлай дүмбізат, өнеркәсіп орындары, қосалқы өнеркәсіптік өндірістер дербес жүргізген, қолданыстағы стандарттар мен өндірістік технологияларға сай келетін өнеркәсіптік сипаттағы жұмыстар. **Өнеркәсіптегі құрамдас-тыру.** экон. Бір-бірімен байланысты бірнеше өндірісті бір кәсіпорынға біріктіру. **Өнеркәсіп торабы.** экон. Ортақ мүдделік жағдайда бірыңғайлы көліктік-географиялық орнымен, өзара өндірістік-технологиялық байланыстармен бірлестірілген өнеркәсіптік кәсіпорындардың серіктесін орналасқан аумағы. **Өнеркәсіпті [өнеркәсіп орындарын] мемлекет иелігінен алу.** экон. Мемлекет меншігінен алып қайта бөлу, яғни мемлекет меншігіндегі нысандарды жеке меншіктің қолына беру.

ӨНЕРКӘСІПТІ сын. Зауыт-фабрикалы, өндірісті.

ӨНЕРКӘСІПТІК сын. Өндірістік түрде, өндірістік.

Өнеркәсіптік жерасты сулары. с у ш а р. Құрамындағы бағалы химиялық компоненттер (құрамдас бөліктер) немесе олардың қоспалары нақтылы гидрогеологиялық аудандар шеңберінде техникалық-экономикалық көрсеткіштері бойынша тиімді түрде өндіруді және өңдеуді қамтамасыз ететін жерасты сулары. **Өнеркәсіптік ландшафт.** экон. Ірі өнеркәсіптік кешендердің ортаға әсер етуі салдарынан түзілген техногенді ландшафттардың әртүрлілігі. **Өнеркәсіптік ластану.** экон. Кәсіпорын шығарындыларынан ортаның ластануы. **Өнеркәсіптік маркетинг.** экон. Фирманың ұйым шеңберінде одан әрі өндіру, пайдалану немесе басқа тұтынушыларға сату үшін тауарлар мен қызметтерді сатып алатын тұтынушы ұйымдармен өзара іс-қимылы. **Өнеркәсіптік меншік объектілері.** заң. Өнертабыстар, пайдалы модельдер және өнеркәсіп үлгілері. **Өнеркәсіптік өндірісті құрамдас-тыру.** экон. Өндірістің алуан түрлерін бір кәсіпорынға немесе өзара байланысты кәсіпорындар тобына біріктіруге негізделген өндірісті шоғырландыру нысаны. **Өнеркәсіптік су.** с у ш а р. Судан өнеркәсіптік көлемде қандай да бір құрауыштар алу үшін шикізат ретінде пайдаланылатын су. **Өнеркәсіптік «тұман».** экон. Өнеркәсіптік ауданның үстінде пайда болатын бу. **Өнеркәсіптік үлгі.** заң. Бұйымның сыртқы

түрін айқындайтын көркемдік-конструкторлық шешім. **Өнеркәсіптік цикл.** экон. Қазіргі заманғы пайымдамада экономика дамуының ұдайы қайталанып отыратын кезеңдері [Бұл кезеңдер жалпы іскерлік белсенділіктің өрлеуінен және құлдырауынан тұрады]. **Өнеркәсіптік шөл.** экон. Адамның өнеркәсіптік әрекетінің нәтижесінде ортаның бұзылуынан өсімдіктер әлемі мен жануарлар дүниесі өте кедей табиғат үлескісі (террикон, үйінді, ашық кеніш, қоқыстар үйіндісі және т.б.). **Өнеркәсіптік шпирондық.** экон. Өндіріс құпияларын, технологияларды көшіріп алу немесе рұқсатсыз пайдалану; клиенттерді жаулап алу, т.б. үшін бәсекелесуші кәсіпорындар туралы іскерлік, ғылыми-техникалық сипатта қажет-ті ақпарат алуға бағытталған әрекет. **Өнеркәсіптік шығарынды.** экон. Өндіріс-пен және онымен өзара қатынасты процестермен алдын ала келісілген шығарынды.

ӨНЕРКӘСІПШІ зат. Өнеркәсіптен шұғылданушы.

ӨНЕРКӘСІПШІЛ сын. сөйл. Өнеркәсіп-пен шұғылданатын.

ӨНЕР-ҚАЙРАТ зат. Шеберлік, құш-жігер. **ӨНЕРЛЕ=** ет. 1. Көркемден әшекейлеу, әрлеу. 2. ауыс. Бір нәрсені құбылтып, айдалап өткізу, өңін ай-налдыру.

ӨНЕРЛЕН= ет. Өнерге ие болу, өнер білу.

ӨНЕРЛЕНДІР= ет. Өнерлі еттіру, өнерге баулу.

ӨНЕРЛЕНДІРУ Өнерлендір етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕРЛЕНУ Өнерлен етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕРЛЕС= ет. Өнері бір, шеберлігі бір; ор-тақ.

ӨНЕРЛЕСУ Өнерлес етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕРЛЕТ= ет. Өнерді меңгеру, өнерлену.

ӨНЕРЛЕТУ Өнерлет етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕРЛЕУ Өнерле етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕРЛІ сын. 1. Оң саусағынан өнер тамған, шебер, ісмер. 2. Өнері көп, түрлі өнерді меңгерген. // Өнер иесі, өнерді меңгерген адам. 3. Әнші, сегіз қырлы. 4. ауыс. Бір кәсіптің, өнердің жетік маманы. 5. ауыс. Мәдениеті, өнері дамыған.

ӨНЕРЛІК сын. Өнерге тәндік, өнерге қажеттілік.

ӨНЕРЛІЛІК зат. Бір нәрсеге жеткітілілік, іскерлілік.

ӨНЕРЛІРЕК сын. Өнері көбірек, шеберірек.

ӨНЕРНАМ сын. Өнерпаз.

ӨНЕРНАМА зат. Адамның мәдени және рухани қызметтерді орындауға бағытталған ісі. **ӨНЕРПАЗ** сын. 1. Өнерлі, дарынды. 2. Ән, би, күй т.с.с. өнерді жетік меңгерген. // Әнші, күйші, биші т.с.с. өнерлі адам. 3. ауыс. Мәдениетті, дамыған.

Өнерпаздар байқауы. Өнерлілер жарысы, сайысы.

ӨНЕРПАЗДЫҚ зат. 1. Әншілік-бишілік, өнерлілік. 2. Алуан істі істей алатын қабілеттілік, жетіктілік.

ӨНЕРСҮЙЕР сын. Өнерді ұнататын, жақсы көретін.

ӨНЕРСІЗ сын. 1. Өнері жоқ, өнерді меңгермеген. // Өнері жоқ, қабілетсіз адам. 2. ауыс. Қолынан ештеңе келмейтін, орашалақ, қабілетсіз.

ӨНЕРСІЗДІК зат. 1. Өнері жоқтық, өнерді меңгермеушілік. 2. ауыс. Қолынан ештеңе келмеушілік, орашалақтық.

ӨНЕРТАБЫС зат. Өнімді көбейтерлік мәні бар, бір нәрсені жетілдіру арқылы табылған жаңалық.

ӨНЕРТАНУ зат. Өнерді зерттейтін қоғамдық ғылымдар жиынтығы.

ӨНЕРТАНУШЫ зат. Өнерді зерттейтін адам.

ӨНЕРТАПҚЫШ зат. Өндірісте техника жетістіктерінен жаңалық ашқан адам.

ӨНЕРТАПҚЫШТЫҚ зат. Техника жетістіктерінен жаңалық ашуға табу қабілеті.

ӨНЕРХАНА зат. Өнер үйі, өнер ғимараты.

ӨНЕРШЕК сын. сөйл. **Өнерлі.**

ӨНЕРШІ зат. 1. Қолынан әртүрлі іс келетін адам. 2. Әнші, күйші, өнерпаз. // Өнерпаз адам, өнер иесі.

ӨНЕРШІК зат. Ешкі асығы.

ӨНЕРШІЛ сын. 1. Ән айтқыш, күй тартқыш, өнерпаз. 2. Қолынан әртүрлі іс келетін, шебер (кісі).

ӨНЕРШІЛДІК зат. Қолынан өнер келетіндік, өнерге бейімділік.

ӨНЕРШІЛІК зат. Әртүрлі іс істей білушілік, өнерге әуестенушілік.

ӨНЖЕЙЛІ сын. жерг. Айтарлықтай, соншалық, жөнді.

ӨНЖЕУЛІ сын. сөйл. жерг. **Жөнді.**

ӨНЖЕУСІЗ сын. жерг. Жөңсіз, болар-болмас.

ӨНУ Өн етістігінің қимыл атауы.

ӨНШП зат. этн. Қара жабу.

ӨНШ зат. 1. Жер бетіне көкпеп шыққан алғашқы өнім. 2. Өнімділік, молдық.

ӨНІК² сын. Өнімді, қарқынды.

ӨНІКСІЗ сын. Өнімсіз, өнімсіз.

ӨНІКТІ сын. 1. Егуге қолайлы, өнімді. 2. ауыс. Жүрісі шапшаң, қарқынды. 3. ауыс. Өнімді, табысты.

ӨНІЛ= ет. Өсу, өрбу.

ӨНІМ зат. 1. Егілген дақылдардан алынатын түсім: астық, жеміс, жидек т.б. 2. Малшаруашылығынан түсетін пайда, табыс; ет, сүт, жүн т.б. 3. Өнеркәсіп орындары өндіретін зат. 4. Түсім, пайда. 5. экон. <лат. productio> Белгілі бір уақыт аралығында (дүниежүзінде, елде, шаруашылық саласында, кәсіпорында, жеке қызметкер өндірген) өндірілген өнімдердің бүкіл көлемі.

Өнім айырбасы. экон. Өзі қалаған қажетті өнімді біреуден басқа бір өнімге айырбастап алу; қоғамдық өндірістің өнім (тауар) өндіру (қызметтер көрсету) үдерісін бөлшек салумен және тұтынумен байланыстыратын сатысы; өндіру – бөлісу – айырбастау – тұтыну айналымының құрамдас бөлігі. **Өнім ассортименті.** экон. Кәсіпорынның өндіріс саласының шығарған өнімдеріне немесе белгілі бір тауарлар тобына бұйымның жекелеген түрлерінің құрамы мен арақатынасы. **Өнімнің ақауы.** экон. Өнімнің белгіленген талаптарға сай келмеуі. **Өнімнің бәсекелесуге жарамдылығы.** экон. Тауардың (өнімнің, бұйымның, көрсетілетін қызметтің) тұтыну қасиеттерінің жиынтығы; басқа бір өндірушінің осындай тауарынан (бәсекелес-тауардан) нақты қоғамдық қажеттіліктерге сәйкес келу дәрежесі. **Өнімнің комплектілігі.** тех. Өндірісте бұйымның барлық бөлшектерін көрсетілген мерзімде техникалық нормаға

сәйкес біркелкі жасап, жинап, график бойынша шығару. **Өнімнің материал сыйымдылығы.** экон. Материал және отын-қуат қорын тиімді пайдалану көрсеткіштерінің бірі. **Өнімнің өзіндік құны.** экон. Өнімді (бұйымдарды) өндіру, жұмыстарды орындау, қызметтерді көрсету барысында пайдаланылатын табиғат ресурстарының, шикізаттың, материалдардың, отынның, энергияның, негізгі құралдардың, оны дайындау мен өткізуге жұмсалатын басқа да шығындардың ақшалай түрленуі (бағалануы). **Өнімнің пайдалылығы.** экон. Өнімнің тиімді түрін өткізуден алынған пайданың оны өндіру мен өткізуге жұмсалған шығынға қатынасымен айқындалатын көрсеткіш. **Өнім сапасы.** экон. Өнімнің сатып алушының белгілі бір қажеттерін қанағаттандыруға жарамдылығын сипаттайтын сапалық қасиеттерінің жиынтығы және тиімділігінің өлшемі. **Өнім шығымы.** экон. Кеннен алынған өнімдер массасын бастапқы кен массасына шаққандағы оның пайыздық үлесі.

ӨНІМГЕР зат. <лат. producens – өндіруші> Өндіруші; белгілі бір тауарды өндіруші ел.

ӨНІМДІ сын. 1. Өнім, шығымы мол. 2. Нәтижелі, табысты. 3. Коп, мол.

Өнімді қосымша [жұрнақ]. лингв. Жаңа сөз бен түлға жасауда жиі қолданылатын морфема.

ӨНІМДІК сын. Өнімге қатысты, тәуелді.

ӨНІМДІЛІК зат. Өнімді молдық, түсімділік.

Өнімділік көрсеткіші. экон. Егін шығымдылығының өткен кезбен салыстырғандағы өзгеруін сипаттайтын көрсеткіш. **Өнімділік бірлігі.** ин ф. <ағыл. performance unit>. Уақыт бірлігі аралығында компьютермен орындалатын амалдар санымен анықталатын бірлік.

ӨНІМДІРЕК сын. Ұтымдырақ, тиімдірек, өнімділеу.

ӨНІМСІЗ сын. Мардымсыз, өнбейтін. // Мардымсыз дүние.

Өнімсіз қосымша. лингв. Мүлде сөз тудырмайтын немесе жаңа сөз бен түлғаларды сирек жасайтын морфема. **Өнімсіз шығыс.** экон. Кәсіпорындардың, бірлестіктердің, ұйымдардың өндірістік және шаруашылық-қаржы қызметіндегі бұрмалаушылықтар мен кемшіліктер туғызған шығындар мен ысырап.

ӨНІМСІЗДЕУ сын. Мардымсыздау; өнімді емес.

ӨНІМСІЗДІК зат. Өнбей жатқандық, нәти- жесіздік, берекесіздік.

ӨНІМТАЛ сын. 1. Жақсы өнім беретін, өсімтал. 2. Тез көбейгіш, өңгіш.

ӨНІМТАЛДЫҚ зат. Өсімталдық, өңгіштік.

ӨНІМШІ зат. Өнім өндіруші, өнім алушы.

ӨНІҚІРЕ= ет. 1. Көзге бастау, көзгеру.

2. Өркен жаю, өсіп-өну. 3. ауыс. Ісі алға басу, өну.

ӨНІҚІРЕУ Өніккіре етістігінің қимыл атауы.

ӨНІП-ӨС= ет. 1. Өркен жаю, өсіп-өну.

2. Басқа бас қосылу, көбею. 3. ауыс. Қарқындап даму, жетілу, өркендеу.

ӨНІП-ӨСУ Өніп-өс етістігінің қимыл атауы.

Өніп-өсу кезеңі. бот. <лат. vegetatio – козу, жандану> а) Жыл ішіндегі метеорологиялық жағдайларға қарай өсімдіктердің өніп-өсуі мен дамуы мүмкін болатын кезең. ә) Өсімдіктер дамуының толық оралымы өтуіне қажет уақыт. **Өніп-өсуден тыс суармалау.** егін шар. То-

пырақта ылғал жиналу үшін егістік жерде егіннен бос кезде жүргізілетін суару.

ӨНІ зат. 1. Адамның бет-пішіні, бет әлпеті, шырайы. 2. Ажар, көрік, түр. 3. Заттың теріс жағына қарама-қарсы жағы; оң жағы. 4. ауыс. Бағыт, әрекет.

Өң алды. Белгілі бір тұсқа енді. **Өң [өңін] алдырмады.** а) Сыр бермеді, ештеңе сезбегендей кейіп көрсетті. ә) Реңін, жүз бояуын, шырай көрік бермеді, көрікін сақтады. **Өң берді.** а) Ажар берді, көркейтті. ә) Түрлендірді, құлпытартты, сән берді. **Өң бұзысты.** Ренжісті, келіспей қалысты. **Өң жоқ, сөл жоқ.** Өңі жуған шүберектей, құлқы. **Өң киім.** а) жерг. Өңі бүтін, жаңа киім. ә) Сырттан киетін киім. **Өң салды.** Түрлендірді, өзгертті. **Өңі бозарды [қуарды].** Қаны қашты, сұрланып кетті, өңі тайды, құқыл тартты. **Өңі бұзылды.** Өңі қашып, құп-қу болды, сұрланды. **Өңі бүтін.** Өңі түзу, жаңа, киілмеген (киім). **Өңі гүлдей солды.** Бозарды, көгерді. **Өңі енді.** Ажарланды, әрленді. **Өңі жүдеуге айналған.** Жүдеу тартқан, шау тартқан. **Өңі жүдеу [жұбау] тартты.** Жабырқады, қамықты. **Өңі жылы.** Жылы шырайлы. **Өңі жылынды.** Жылышырай танытты. **Өңі жібіді [жібіңкіреді, жылыды].** Ашулы райдан қайтып, жылы шырай берді, жүзі жұмсарды. **Өңі кетті [түсті].** Түрі өзгерді, бозарды, сұрланды. **Өңі кірді.** а) Бетіне қан жүгірді, ажарланды. ә) Нұрланды, құлпытартты. **Өңі қара түндей.** Түнерген, түрі қарауытқан. **Өңі қашты.** а) Түсі өзгерді, түрі бұзылды. ә) Маңызы, мәні кетті. **Өңі қашыңқырады.** Жүзі суыды, сұрланды, түрі бұзылды. **Өңі куқыл тартты.** Бет әлпеті құп-қу болып кетті, қаны қашты, сұрланды. **Өңі тайды.** Жүдеу тартты, өрінен айырылды. **Өңін айналырды.** Теріс түсінік берді, дұрыс айтпады, бұрмалады. **Өңін алдырмады [бермеді].** а) Реңін, шырай көрікін бермеді, көрікін сақтады. **Өңін ашты.** Нұрландырды, шырайын кіргізді. **Өңін бермеді.** а) Әуелгі қалтын сақтады, түсін жоғалтпады, бояуы оңбады. ә) Ажары таймады, қартаймады. б) Түсін жылытпады, жылы шырай білдірмеді. **Өңіне қан жүгірді.** Жүзі алаулады, қызарды. **Өңін суық салғансыды.** Сабырлық сақтады, құлмеді. **Өңін тастады.** Өңі кетті, оңды, ескірді. **Өңі нұрланды.** а) Ажарланды, сұрланды, көркі кірді. ә) Мейірленді, иманы жүзіне үйірлі. **Өңі өзгерді.** Түрі бұзылды, сұрланды. **Өңі өрттей.** Жүзі күрең тартқан. **Өңі сынық.** Жүзі жүдеу, өңі солғын. **Өңі тайды.** а) Түсі кетті, бояуы оңды. ә) Ажарын жоғалтты, көріксізденді. **Өңі түзу.** Бір көрмеге жақсы, әдемі, көрікті. **Өңі шүберектей қуарды.** Түрі өзгерді, өңі қашты, бозарды.

ӨНІ зат. Адамның ұйықтамаған, ояу кезі.

Өң бе, түс пе? Өң мен түстің арасында меңзең болып жату, болған оқиғаның рас-өтірігіне сенбеу, көзі жетпей жағдайында айтылатын сөз. **Өң жоқ, түс жоқ.** Аппақ құдай, боп-боз. **Өң мен түстей.** Айқын емес, бұлыңғыр. **Өң мен түстің арасы.** Меңзең, түсініксіз жағдайда. **Өңі екенін, түсі екенін білмеді.** Ес-түсінен жаңылды. **Өңімде деп айттайын** сөйл. Көрген түсін түс аяу айтуға болмайды деген ырыммен, түсінде емес өңінде көрген әңгімесі етіп айттайын дегенді білдіретін қолданыс. **Өңімде емес, түсімде.** Шын өмірде емес, қиялымда деген мағынада.

ӨНІ сын. Ылғи, кілең.

ӨНБЕК зат. сөйл. **Өңмен.**

ӨНБЕН зат. сөйл. **Өңмен.**

ӨНБЕН зат. сөйл. **Өңмен.**

ӨНБЕР зат. сөйл. **Өңмен.**

ӨНГЕ сын. 1. Бұдан бөтен, басқа, өзге. // Басқа адам, бөтен кісі. 2. Бөлек, ерекше, айрықша.

ӨНГЕ-ӨНГЕ үст. Басқасы басқа.

ӨНГЕДЕЙ сын. Басқадай, басқаша, бөтен.

ӨНГЕЛЕ= ет. Басқаша ету, өзгеше ету.

ӨНГЕЛЕУ Өңгеле етістігінің қимыл атауы.

ӨНГЕР= ет. 1. Бір нәрсені ердің алдыңғы жағына көлденең салу. 2. Алдына алу, қолына алу. 3. ауыс. Ие болу, қол жеткізу. 4. ауыс. Еңсеру, толу.

ӨНГЕРЕК сын. сөйл. Басқашарақ, бөлегірек, бөтендеу.

ӨНГЕРТ= ет. Бір нәрсені ердің алдыңғы жағына көлденең салдырту.

ӨНГЕРТУ Өңгерт етістігінің қимыл атауы.

ӨНГЕРУ Өңгер етістігінің қимыл атауы.

ӨНГЕРІЛ= ет. 1. Бір нәрсенің ердің алдыңғы жағына көлденең салынуы. 2. Қолға алыну. 3. ауыс. Қолға түсу, олжа болу.

ӨНГЕРІЛУ Өңгеріл етістігінің қимыл атауы.

ӨНГЕРІС= ет. Қатар өңгеру, бірге алып жүру.

ӨНГЕРІСУ Өңгеріс етістігінің қимыл атауы.

ӨНДЕ= ет. 1. Жөндеу, дұрыстау. 2. Бір нәрсенің кемшілігін түзеу, реттеу. 3. Заттың сапасын арттыру, құрамын жақсарту. 4. егін-шар. Егін егу үшін топырақты майдалау, жерге тыңайтқыш беріп дайындау. 5. Әсемдеу, сәндеу, өң беру. 6. инф. Мәліметтерді компьютердің көмегімен реттеу.

ӨНДЕГІШ сын. Заттың сапасын арттырғыш, жақсартқыш.

ӨНДЕЛ= ет. 1. Жөндеу, дұрысталу. 2. Сапасы жақсару, реттелу, сұрыпталу. 3. Өң берілу, сапасы арттырылу. 4. егін-шар. Топырақтың майдалануы, тыңайтылуы.

ӨНДЕЛМЕ сын. Өңделетін, жөнделетін, сапасы арттырылатын.

Өңделме шикізат. экон. Жаңа өнім әзірлеу үшін ұқсатуға берілген (қабылданған) өнім.

ӨНДЕЛУ Өңдел етістігінің қимыл атауы.

Өңделуі қиын кендер. кен. Құрамындағы минералдардың байланысы өте күрделі, сондай-ақ гидрометаллургиялық өңдеуде ерігіштік қасиеттерінің төмен болуына және басқа да қасиеттеріне байланысты жоғары сапалы өнімдер алу мүмкіндігі төмен кендер.

ӨНДЕЛІН= ет. Сапасы арттырылу, жақсартылу.

ӨНДЕЛІНУ Өңделін етістігінің қимыл атауы.

ӨНДЕН= ет. Құлпыру, жайнау.

ӨНДЕНДІР= ет. Сәндендіру, өң беру, құлпырту.

ӨНДЕНДІРУ Өңдендір етістігінің қимыл атауы.

ӨНДЕНУ Өңден етістігінің қимыл атауы.

ӨНДЕС¹ сын. Түстес, ұқсас.

ӨНДЕС²= ет. Сапасын арттырысу, бірге жақсарту.

ӨНДЕСУ Өңдес етістігінің қимыл атауы.

ӨНДЕТ= ет. 1. Дұрыстату, жөндеу. 2. Топырақты майдалату, тыңайту.

ӨНДЕТУ Өңдет етістігінің қимыл атауы.

ӨНДЕТІЛ= ет. Жөндеу, реттелу.

ӨНДЕТІЛУ Өңдетіл етістігінің қимыл атауы.

ӨНДЕУ Өңде етістігінің қимыл атауы.

Өңдеу өнеркәсібі. тамақ. Өндірістің өнеркәсіп пен ауылшаруашылығы шикізаттарын өңдеумен айналысатын саласы. **Өңдеу үдерісі.**

инф. Есептеу жүйесінде ерекше жағдай болып қалғанда, бағдарламаны уақытша ұзу кезінде немесе басқа оқиғаларға тап болғанда орындалатын процедура, яғни соған жауап беру бағдарламасы.

ӨНДЕУШІ зат. Өңдеу жұмысын жүргізуші адам. // Өңдеу жұмыстарын жүргізуші.

Өңдеуші бағдарлама. инф. Мәліметтерді немесе басқа да бағдарламаларды өңдейтін бағдарлама.

ӨНДЕУШІЛІК зат. Өңдеу жұмысымен шұғылданушылық.

ӨНДЕУШІ зат. инф. Есептеу жүйесінде ерекше жағдай болып қалғанда, бағдарламаны уақытша ұзу кезінде немесе басқа оқиғаларға тап болғанда орындалатын процедура.

ӨНДІ сын. Өңі әдемі, ажарлы.

ӨНДІЖЕЙЛІ сын. Соншалық, айтарлықтай.

ӨНДІЛЕУ сын. 1. Ажарлылау, көрікті-леу.

2. Өңі ұқсас, өңдес.

ӨНДІЛІК зат. Өңі әдемілік, көріктілік.

ӨНЕЗ зат. 1. Көп тұрып қалған тамақтың ыдыс жиегіндегі базданған қалдығы. 2. ауыс. Жуынды. 3. ауыс. Былжыр, болбыр.

ӨНЕЗДЕ= ет. 1. Пайда болу, байлану.

2. ауыс. Бұркеу, жабу.

ӨНЕЗДЕЙ сын. Өңез тәрізді, өңез сияқты.

ӨНЕЗДЕЛ= ет. Жиектегі қалдықтың баздануы.

ӨНЕЗДЕЛУ Өңездел етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕЗДЕН= ет. 1. Өңез пайда болу, баздану.

2. Көбіріштену, көбіктену.

ӨНЕЗДЕНУ Өңезден етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕЗДЕНІКІРЕ= ет. Аздап өңез пайда болу, өңез байлану, тұру.

ӨНЕЗДЕНІКІРЕУ Өңезденіңкіре етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕЗДЕУ Өңезде етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕЗЕ сын. жерг. Құп-қу, боп-боз.

ӨНЕЗЕЛЕ= ет. Өңмеңдеу, екпіндеу.

ӨНЕЗЕЛЕУ Өңезеле етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕЗЕЛІК зат. Өңмендік, екпінділік.

ӨНЕЗУ Өңезі етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕЗІ= ет. Өңі кету, сөнінен айырылу.

ӨНЕЗІК зат. Бозданған иіс.

ӨНЕЙ= ет. Өңі кіріп, ажарлану.

ӨНЕРІН зат. зоол. Балықтың түрі.

ӨНЕШ¹ зат. 1. Ас өтетін жұтқынышақтан кейінгі мүше. 2. анат. <лат. esophagus> Жұтқынышақ пен асқазан арасындағы ас жүретін жол, етті түтік, жұтқынышақты қарынмен (асқазан) жалғастыратын, ас қорыту жүйесінің түтікше мүшесі. 3. ауыс. Заттың үңгір қуысы. // Жалмауыз, қомағай.

Өңеш қатерлі ісігі. мед. Өңеш обыры, қылтамақ. **Өңеш науасы.** биол. Күйісті жануарлардың көп бөлімді қарны жұмыршақ бөлімінің қабырғасында орналасқан, өңештің жалғасы. **Өңеш рагы.** мед. Өңеш қатерлі ісігі, қылтамақ. Өңешінен [тамақ] өтпеді. Жұта алмады, тамақтана алмады. Өңешінен өтіп кетті [өтті]. Ішіп-жеп қойды, қажетке жаратты. Өңешін жырты. Бақырды, айғайлады, даусы қатты шықты. Өңешін жібітті. Сұйық тамақ, арақ, ішімдік т. б. ішті. Өңешін қызартты. Өзеуреді, дауыс көтерді, құр айқайға басты. Өңешін созды. Құр айғайға басып өзеуреді, даурықты. Өңешін шығарған шақ. Бураның жараған уағындағы сыртқы белгісі.

ӨНЕШ²: **өңеш бұлт.** Теңіз жағалауында болатын қара дауыл, қара құйын.

ӨНЕШҚҰМАР сын. Өз құлқынын ойлайтын, ішкіш.

ӨНЕШТЕ= ет. Айғайға басу, өзеуреу.

ӨНЕШТЕЙ сын. Өңеш тәрізді, өңеш сияқты.

ӨНЕШТЕН= ет. Өзеуреу, даурығу.

ӨНЕШТЕНУ Өңештен етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕШТЕНКІРЕ= ет. Өңештей тұсу, өзеу-реңкіреу.

ӨНЕШТЕНКІРЕУ Өңештенкіре етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕШТЕС ет. 1. Өзеуресу, даурығысу.

2. Қарсыласу, қарсы келу.

ӨНЕШТЕСУ Өңештес етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕШТЕТ= ет. Өңешіне дейін жіберу.

ӨНЕШТЕТУ Өңештет етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕШТЕУ Өңеште етістігінің қимыл атауы.

ӨНЕШТІ сын. Өңеші бар.

ӨНЕЮ Өңей етістігінің қимыл атауы.

ӨНКЕЙ үст. Өңшең, біркелкі, бірыңғай.

ӨНКЕНДЕ сын. Бар денесімен ыңғайсыз қозғалу, өңкең-өңкең ету.

ӨНКЕНДЕС= ет. Өңкең-өңкең етісу, ыңғайсыз қозғалысу.

ӨНКЕНДЕСУ Өңкендес етістігінің қимыл атауы.

ӨНКЕНДЕТ= ет. Өңкең-өңкең еткізу, қорбаңдату.

ӨНКЕНДЕТУ Өңкендет етістігінің қимыл атауы.

ӨНКЕНДЕУ Өңкенде етістігінің қимыл атауы.

ӨНКИ= ет. Ірі денелі адамның қолапайсыз қорбиюы, дөңкіюі.

ӨНКИТ= ет. Дөңкиту, қорбиту.

ӨНКИТУ Өңкит етістігінің қимыл атауы.

ӨНКИІС= ет. Дөңкііс, қорбиысу.

ӨНКИІСУ Өңкиіс етістігінің қимыл атауы.

ӨНКИЮ Өңки етістігінің қимыл атауы.

ӨНҚ-ӨНҚ: **өңк-өңк етті.** Аяғын жеделдетті, желе жортты, өңкілдеді.

ӨНҚІЛДЕ= ет. 1. Өңк-өңк ету. 2. ауыс. Құйында, дауылда, соғу (желе), екпіндете, шатшаң ағу (су). 3. ауыс. Бар денесімен солқ-солқ етіп жылау.

ӨНҚІЛДЕС= ет. Өңк-өңк етісу.

ӨНҚІЛДЕСУ Өңкілдес етістігінің қимыл атауы.

ӨНҚІЛДЕТ= ет. Өгіз, сиыр сияқты малдарды өңк-өңк еткізіп қуу не міну.

ӨНҚІЛДЕТУ Өңкілдет етістігінің қимыл атауы.

ӨНҚІЛДЕУ Өңкілде етістігінің қимыл атауы.

ӨНҚІРЕ= ет. Өңкілдеу, өңк-өңк ету.

ӨНҚІРЕУ Өңкіре етістігінің қимыл атауы.

ӨНМЕЛЕНДЕ= ет. сөйл. Өңмеңдеу, кеу-делеу, киіп-жару.

ӨНМЕЛЕНДЕС= ет. Өңмеңдесу, ентелеп, киіп-жарысу.

ӨНМЕЛЕНДЕСУ Өңмелеңдес етістігінің қимыл атауы.

ӨНМЕЛЕНДЕТ= ет. Өңмеңдету, ентелету.

ӨНМЕЛЕНДЕТУ Өңмелеңдет етістігінің қимыл атауы.

ӨҢМЕЛЕҢДЕУ Өңмелеңде етістігінің қимыл атауы.

ӨҢМЕН зат. Қос өкпенің тұсы асқазан-нан жоғарырақ жер.

Өңменнен өтті. а) Өне-бойын бірақ мұздаты, қатты тоңдырды. ә) Қадалды, тесіле қарады. б) Жанға батты, намысына тиді. **Өңменңн** үзді. Мұрдем кетірді, өлтірді.

ӨҢМЕН: өңмен қақты. Кеуделеп, киіп-жарды, өңмендеді.

ӨҢМЕНДЕ= е т. Кеуделеу, киіп-жару, ентелеу.

ӨҢМЕНДЕҢКІРЕ= е т. Кеуделей тұсу, киіп-жара ентелей тұсу.

ӨҢМЕНДЕҢКІРЕУ Өңмендеңкіре етістігінің қимыл атауы.

ӨҢМЕНДЕС= е т. Ентелесу, бірін-бірі итерісу, киіп-жару.

ӨҢМЕНДЕСУ Өңмендес етістігінің қимыл атауы.

ӨҢМЕНДЕТ= е т. Ентелету, екпіндету, киіп-жару.

ӨҢМЕНДЕТУ Өңмендет етістігінің қимыл атауы.

ӨҢМЕНДЕУ Өңменде етістігінің қимыл атауы.

ӨҢМЕНШІЛ сын. Өңмендеген, ентелеген. **ӨҢ-СӨЛ** зат. Тұр-тұс, кескін-келбет.

ӨҢСІЗ сын. 1. Өңі кеткен, бояуы оңған, тұссіз. 2. Өңі қашқан, ап-пақ қудай. 3. ауыс. Келбеті келіспеген, түрсіз.

ӨҢСІЗДЕН= е т. 1. Бояуы, өңі кету, оңу. 2. Бетінің әрі кетіп, өңі қашу.

ӨҢСІЗДЕНУ Өңсізден етістігінің қимыл атауы.

ӨҢСІЗДЕУ сын. Көріксіздеу, әрсіздеу. **ӨҢ-ТҮС** зат. Сыртқы тұр, бет-бейне, келбет.

Өң-түс жоқ. Өң жоқ, түс жоқ, аппақ қудай. **Өң-түсі бұзылды [қашты].** Өңінен қаны қашып, аппақ қудай болды, көңілі, түрі бұзылды.

ӨҢ-ТҮССІЗ сын. 1. Өң-түсі жоқ, өңі қашқан. 2. Бозарған.

ӨҢ-ТҮСТЕЙ үст. Өң мен түс арасында, тез, жылдам.

ӨҢШЕҢ үст. Өңкей, біркелкі, бірыңғай. **ӨҢ-ШЫРАЙ** зат. Келбет, түр.

ӨҢ-ЖҮЗІ зат. Бет әлпеті, бет пішіні, өңі. **ӨҢІР¹** зат. 1. Кімнің екі алдыңғы бойы.

2. этн. Әйел көйлегінің алдыңғы көкірек тұсындағы кестеленіп, әшекейленген бөлігі.

3. этн. Жаңа тұскен келіннің жасауының бетіне салынған, теңді шешкен әйел алып, жолымен үлестіретін бірнеше бөлшек кездеме.

Өңір салу. этн. Киіп салғанда әйел адамдарға арналып, кестеленген өңір, кездеме салу кәдесі.

ӨҢІР² зат. Аймақ, төңірек, алқап.

ӨҢІРДЕЙ сын. Өңір сияқты, өңір тәрізді.

ӨҢІРЕ= е т. Бақырып, айғайлап жылау; өкіру.

ӨҢІРЕЙ= е т. Өңкию, доңқию, күжірею.

ӨҢІРЕҢДЕ= е т. Баса-көктеу, қағып-соғу, кимелеу.

ӨҢІРЕҢДЕТ= е т. Адыраңдату, кимелету.

ӨҢІРЕҢДЕТУ Өңіреңдет етістігінің қимыл атауы.

ӨҢІРЕҢДЕУ Өңіреңде етістігінің қимыл атауы.

ӨҢІРЕУ= е т. Өңіре етістігінің қимыл атауы.

ӨҢІРЕЮ Өңірей етістігінің қимыл атауы.

ӨҢІРЖИЕК зат. этн. Әйел киімінің өңіріне сәндік үшін тағылатын алтын, күміс тәрізді бағалы металдан жасалған әшекей.

ӨҢІРЛЕ= е т. Жеке өңірлерге бөліну.

ӨҢІРЛЕН= е т. Бөліну, ерекшелену.

ӨҢІРЛЕНУ Өңірлен етістігінің қимыл атауы.

ӨҢІРЛЕС сын. Аймақтас, алқаптас.

ӨҢІРЛЕТ= е т. Ерекшелету, даралату.

ӨҢІРЛЕТУ Өңірлет етістігінің қимыл атауы.

ӨҢІРЛЕУ Өңірле етістігінің қимыл атауы.

ӨҢІРЛІ сын. Өңір салынған, өңірі бар.

ӨҢІРЛІК сын. Белгілі бір өңірге, аймаққа тән.

Өңірлік қауіпсіздік. әск. Жеке елді мекеннің ішкі және сыртқы қатерден қорғалуы.

ӨҢІРШЕ зат. этн. Кімнің екі алдыңғы бойы; көйлектің алдыңғы жағынан омырау тұсына жапсырып тізетін әшекейлі, кестелі, көркем безендірілген мата бөлігі, алқалық.

ӨҢІ-ТҮСІ зат. Бет-бейне, келбет.

ӨҢІС зат. жерг. Өріс, жол, мүмкіндік.

ӨП= е т. 1. Ернін тигізіп сүю. 2. Желпу, рақат сезімге бөлеу.

ӨПЕКТЕ= е т. сөйл. **Өбектеу.**

ӨПЕКТЕУ Өпекте етістігінің қимыл атауы.

ӨПЕ-ТАПА үст. жерг. Там-тұмдап, үнем-деп.

ӨПЖЕЛ үст. жерг. Әпжіл, тез, шап-шап.

ӨПКЕ зат. сөйл. **Өкпе.**

ӨПКЕЛЕ е т. жерг. **Өкпеле.**

ӨПКІЗ= е т. Өтптіру, сүйгізу.

ӨПКІЗУ Өпкіз қимыл етістігінің атауы.

ӨП-ӨЗГЕ сын. Тым өзге, мүлде басқаша.

ӨП-ӨҢДІ сын. Өп-әдемі, сымбатты.

ӨП-ӨТКІР сын. Тым өткір, өте өткір.

ӨП-ӨТІРІК сын. Көрінеу өтірік, жалған.

ӨПТІР= е т. Өпкізу, сүйдіру.

ӨПТІРУ Өптір етістігінің қимыл атауы.

ӨПШІН зат. көне. Жабу.

ӨПРЕМ сын. жерг. Өзімшіл, менмен, тә-қаппар. // Өзімшіл, менмен адам.

ӨПРЕМДЕ= е т. Менмендік істеу, өкіреңдеу, өзімшілдік жасау.

ӨПРЕМДЕС= е т. Өпіреңдесу, адыраңдасу.

ӨПРЕМДЕСУ Өпіремдес етістігінің қимыл атауы.

ӨПРЕМДЕТ= е т. Өкірең-өкірең еткізу, өкіреңдету.

ӨПРЕМДЕТУ Өпіремдет етістігінің қимыл атауы.

ӨПРЕМДЕУ Өпіремде етістігінің қимыл атауы.

ӨПРЕМДІК жерг. Өркөкіректік, өзімшілдік, менмендік.

ӨПРІМ сын. Тәуекелшіл, менмен, өпірем.

ӨР¹ зат. 1. Таулы, доңді жерлердің етегінен биіктеп көтерілетін, ылдига қарама-қарсы жер.

2. Биік, жоғары жақ, 3. ауыс. Жоғарғы нысана, мақсат.

Өрге бастыру. Дамыту, ілгерілету, алға жылжыту. **Өрге жүзген наһандай.** бейн.

Ірі, алып, қайсар. **Өрге жетелейді.** бейн. Шақырады, елітеді. **Өрге жеткізді.** Мақсатына жеткізді, тілегін орындады. **Өрге сүйреді.** Жетектеді, жол бастады, басшылық етті. **Өрге ұмтылды.** Биік мақсат қойды, талаптанды.

Өрге шықты. Биік мақсаттарға қол жеткізді, тілегі орындалды. **Өр жақ.** Шығыс, шығыс аймақ.

ӨР² сын. 1. Биік, асқақ, 2. ауыс. Әжет, баттыл. 3. ауыс. Тәқаппар, менмен, өзімшіл.

Өр дауысты. Асқақ үн. **Өр жігіт.** Басынан

сөз асырмайтын, ешкімге ақысын жібермейтін, әділетсіздікке жол бермейтін, дегенінен қайтпайтын, өте баттыл, ержүрек, көкірегі зор жігіт. **Өр көңілді.** Тік мінезді. **Өр талап.** Биік мақсат.

ӨР¹= е т. 1. Малдың жайылымға шығуы. 2. Бір үйде тұру, тіршілік ету, кіріп-шығып жүру.

3. жерг. Тұру, қыққан ояну, басын көтеру.

4. Шұбыру, қаптау. 5. көне. Ұшу; тіршілік ету.

6. ауыс. Тарау, таратылу.

Өріп жүр. Қаппап, толып жүр.

ӨР²= е т. 1. Қайыс, шаш, жіп тәрізді заттарды тарамдап алып, айқастырып біріктіру, қосу.

2. ауыс. Құрау, құрастыру, жинақтау.

ӨР³= е т. Салынып жатқан қыңды қабырғасын, іргесін көтеру, кірпіш, тас қалау.

ӨРБҰ Өрбі етістігінің қимыл атауы.

ӨРБІ= е т. 1. Өрлеу, жоғары көтерілу. 2. Қаптау, толуды. 3. ауыс. Өсу, даму, жетілу; өркен жаю. 4. ауыс. Туындау, өршу.

ӨРБІКСУ Өрбікс етістігінің қимыл атауы.

ӨРБІКСІ= е т. Өршелену, ерегісу.

ӨРБІСУ Өрбіс етістігінің қимыл атауы.

ӨРБІП-ӨС= е т. Көбею, үлкею, ер жету, өсу, жетілу.

ӨРБІП-ӨСУ Өрбіп-өс етістігінің қимыл атауы.

ӨРБІС= е т. Қаулау, тарау.

ӨРБІСУ Өрбіс етістігінің қимыл атауы.

ӨРБІТ= е т. 1. Дамыту, жетілдіру. 2. Көбейту, молайту.

ӨРБІТУ Өрбіт етістігінің қимыл атауы.

1. Көбейту, молайту. 2. Дамыту, же-тілдіру.

Өрбіту батырмасы. инф. Терезенің мәшшерін дисплей экранының мәшшеріне дейін үлкейтуге арналған батырма.

ӨРБІТУШІ зат. Дамытушы, жалғастырушы.

ӨРБІТІЛ= е т. 1. Көбейтілу, молайтылу.

2. Тарқатылу, дамытылу.

ӨРБІТІЛУ Өрбітіл етістігінің қимыл атауы.

ӨРБІТІП-ӨСІР= е т. Көбейту, қаптау, молайту.

ӨРБІТІП-ӨСІРУ Өрбітіп-өсір етістігінің қимыл атауы.

ӨРБІТІС= е т. Дамыту, тарату.

ӨРБІТІСУ Өрбітіс етістігінің қимыл атауы.

ӨРГЕК сын. 1. Биік, ерекше, дара. 2. Жетілген, дамыған, толысқан. 3. Әсімтал, төзімді.

ӨРГЕЛЕҢ зат. жерг. Биік, өр жер.

ӨРГІЗ¹= е т. 1. Малды жайылымға шығару.

2. Төлдету, балапан шығару, көбейту.

ӨРГІЗ²= е т. Шашын өрдіру.

ӨРГІЗ³= е т. Үйдің т.б. қабырғасын қалау, іргесін көтеру.

ӨРГІЗ⁴ Өргіз¹ етістігінің қимыл атауы.

Малды жайылымға шығару.

ӨРГІЗ² Өргіз етістігінің қимыл атауы,

шашын тарамдап алып, айқастырып біріктіру.

ӨРГІЗ³ Өргіз³ етістігінің қимыл атауы;

кірпіш қалату.

ӨРГІЗІЛ= е т. 1. Малдың жайылымға шығарылуы. 2. Көбейтілу, төлдетілу, қозы алыну.

ӨРГІЗІЛУ Өргізіл етістігінің қимыл атауы.

ӨРГІЗІҢКІРЕ= е т. Әлдеде өргізе тұсу.

ӨРГІЗІҢКІРЕУ Өргізіңкіре етістігінің қимыл атауы.

ӨРГІЗІП-ЖАЙҒЫЗ= е т. Малды өріске жіберу, өргізу, жаю.

ӨРГІЗІП-ЖАЙҒЫЗУ Өргізіп-жайғыз етістігінің қимыл атауы.

ӨРГІЗІП-ЖУСАТ = е т. Дегенімен жүргізу, айтқанын істету, әміріне бойұсындыру.

ӨРГІЗІП-ЖУСАТУ Өргізіп-жусат етістігінің қимыл атауы.

ӨРГІЗІП-ТҮРҒЫЗ = е т. 1. Әмірін жүргізу, дегенін істету. 2. Жұмыс істету.

ӨРГІЗІП-ТҮРҒЫЗУ Өргізіп-тұрғыз етістігінің қимыл атауы.

ӨРГІШ зат. Өрудің шебері.

ӨРДЕШ сын. сөйл. Биік, көтеріңкі.

ӨРДІР¹ = е т. Малды жайылымға шығару, өргізу.

ӨРДІР² = е т. Қайыс, шаш, жіп т.б. заттарды өргізу.

ӨРДІРУ¹ Өрдір¹ етістігінің қимыл атауы.

ӨРДІРУ² Өрдір² етістігінің қимыл атауы; шаш өргізу.

ӨРЕ¹ зат. 1. этн. Құрт, ірімшік, жеміс-жидек кептіру үшін ағаштан, шиден жасалған биік сөре. 2. этн. Жылқының аттанар жақ алдыңғы және артқы аяқтарын шалып байлайтын жіп не қыл шылбыр әдісі және сол әдіспен байланған жіп. 3. этн. Жылқы байланатын керме, діңгек, ағаштарға керілген арқан. 4. ауыс. Шама-шарық, мүмкіндік; білім дәрежесі, өріс.

Өреге түсті. Ора түсті, қапы қалды. **Өре салды.** Аттың аяғын өреледі. **Өресі аласа.** Білері аз, түсінігі тайыз, өресі төмен. **Өресі бекіді.** Ой-өрісі, ақылы толсты. **Өресі биік.** Білгені, тоқығаны көп, ақыл-парасаты жоғары. **Өресі жетпеді [жете алмады, жете алған жоқ].** Ой-өрісі, білім деңгейі жетіспеді. **Өресі жетті.** Шамасы жетті, деңгейі жетті. **Өресі тар.** Ой-өрісі тар, пасық.

ӨРЕ² зат. Еркек малдың жыныстық мүшесі.

ӨРЕ³ үст. Жапа-тармағай, дүрліге.

Өре түрегелді. Бірі қалмай, бәрі орындарынан тұрды. **Өре тұрды.** Орындарынан бәрі бірдей қшып тұрды.

ӨРЕГЕН сын. Өргіш, жайылғыш.

ӨРЕГЕН сын. Жүрдек, шатшаң.

ӨРЕК: өрек болды. Өректің, көңілі алып-қшты.

ӨРЕКІІЗ зат. этн. Үлкен киіз, үш құлаш шамасындағы ұзын киіз.

ӨРЕКЛЕ = е т. ескі кіт. Тоқтау, тынышталу.

ӨРЕКЛЕУ Өрекле етістігінің қимыл атауы.

ӨРЕКПЕ сын. Алаңғасар, елірген.

ӨРЕКПУ Өректі етістігінің қимыл атауы.

ӨРЕКПУЛІ сын. Әлденеден қобалжулы, үрейлі.

ӨРЕКПУШІЛІК зат. Әлденеден қобалжушылық, үрейленушілік.

ӨРЕКПІ = е т. 1. Еліру, екілену. 2. Даурығу, аласыру. 3. Қасарысу, сазару.

ӨРЕКПІТ = е т. Екілендірілу, елірту.

ӨРЕКПІТУ Өректі етістігінің қимыл атауы.

ӨРЕКСУ Өректі етістігінің қимыл атауы.

ӨРЕКСІ = е т. Өрекну, алабырту.

ӨРЕКСІТ = е т. Өректі, елірту.

ӨРЕКСІТУ Өректі етістігінің қимыл атауы.

ӨРЕКТІКЕН зат. өс. Тұйе малы сүйсініп жейтін өсімдік.

ӨРЕКШІ = е т. Өрекну, екілену.

ӨРЕКШУ Өректі етістігінің қимыл атауы.

ӨРЕЛ¹ зат. жерг. Үлгі, өнеге.

ӨРЕЛ² зат. сөйл. Рөл.

ӨРЕЛ³: өрел айту. ескі кіт. Көңіл айту.

ӨРЕЛДІК зат. сөйл. Өрелік.

ӨРЕЛЕ = е т. 1. Аттың алдыңғы аяғы мен артқы аяғын шалып байлау, өре салу, тұсау. 2. ауыс. Шырмау, тұтқындау.

ӨРЕЛЕН = е т. 1. Өршелену, өрекну. 2. Шырматылу, айқасу. 3. Құрылу, негізделу.

ӨРЕЛЕНУ Өрелен етістігінің қимыл атауы.

ӨРЕЛЕС сын. Қатарлас, теңдес, шамалас.

ӨРЕЛЕУ Өреле етістігінің қимыл атауы.

ӨРЕЛЕУЛІ сын. Өре жіптен бекітулі.

ӨРЕЛСАП зат. к.с. Қайықтың басқару тетігінің ұстайтын жері, сабы.

ӨРЕЛІ сын. 1. Кең көлемді, ауқымды, келелі. 2. ауыс. Өресі биік, жоғары деңгейлі.

Өрелі жігіт. Көкірегі ояу, көзі ашық, оқыған-тоқығаны мол, көргені көп, алды-артын абайлай білетін, адал, әділ жігіт. **Өрелі ой [пікір, сөз].** Көп жайды топшылап, көп жайды аңғара түйіп барып айтылған сөз. **Өрелі таңды көзімен атқызды.** Ұйықтамады, демалмады.

ӨРЕЛІК зат. Тыйым, шек.

ӨРЕЛІЛЕУ сын. Кеңдеу, тереңдеу.

ӨРЕЛІЛІК зат. Кеңдік, ауқымдылық, өрістілік.

ӨРЕМ: өрем қапты. Сеспей қапты, мүрдем кетті.

ӨРЕН¹ зат. Жасөспірім, жеткіншек.

Өрен жас. Жасөспірім, жеткіншек.

ӨРЕН² сын. Алдыңғы қатарлы, озат, үздік.

ӨРЕН³ сын сөйл. **Ерен** (үлкен, алып, асқан).

Өрен ер. Асқан ержүрек, батыр. **Өрен жүйрік [тұлпар].** Асқан жүйрік.

ӨРЕН-ЖАРАН зат. Туған-туыс, тұқым-тұқиян.

ӨРЕНШЕ үст. жерг. сөйл. **Ерекше.**

ӨРЕҢ сын. Биік, өр, жоғары, өрлеуіт.

ӨРЕ-ӨРЕ үст. Бірі қалмай, түгел.

ӨРЕПЕЛЕ = е т. Желігу, желіну.

ӨРЕПЕЛЕУ Өрепеле етістігінің қимыл атауы.

ӨРЕПКІ = е т. сөйл. 1. **Өректі.** 2. Еліру, даурығу.

ӨРЕСКЕЛ сын. Ерсі, сөлекет, оғаш.

Өрескел қателер. а) Тұрпайы қате. ә) кіт. Өлшеуші адамның есептен жаңылуынан, өлшеуші аспаптың көрсеткен цифрын шала оқуынан болатын салдары үлкен зиянға соқтыратын қателер. **Өрескел іс [мінез].** Жөнге, жораға сыймас ерлік; жанаа батыр, жан қинар, жұрт түршігер жай, қылық.

ӨРЕСКЕЛДЕУ сын. Сөлекеттеу, ерсілеу.

ӨРЕСКЕЛДІК зат. Оғаштық, тұрпайылық, сөлекеттік.

ӨРЕСКІ сын. Ерсі, өрескел.

ӨРЕСКІЛ сын. сөйл. **Өрескел.**

ӨРЕСІЗ сын. Өресі тар, білімсіз.

ӨРЕСІЗДІК зат. Өресі жоқтық, ауқым тарлық; білімсіздік.

ӨРЕТ зат. к.с. Аудың ұзын арқаны.

ӨРЕШЕ зат. этн. Босаға жақта шимен қорша-лығын, ас-су, қазан-аяқ тұратын бұрыш.

ӨРЕШЕЛЕ = е т. Өреше құру, өрешемен қоршау.

ӨРЕШЕЛЕУ Өрешеле етістігінің қимыл атауы.

ӨРЕ-ШӨРЕ: өре-шөремен жүрді. Анау-мынауға алданып, абыр-сабыр болды.

ӨРЕШЛІ сын. сөйл. **Өршіл.**

ӨРЖҮРЕК сын. Батыл, өжет.

ӨРКЕН¹ зат. малшар. Ұыз емген құлыншақтың, ботаның ішінен түсетін бірінші тоңағы.

Өркен тастады. Алғашқы тоңағын сыртқа шығарды. **Өркені қату.** Ұыз емген төлдің тоңағы түспей қаталауы. **Өркені түсті.** Бірінші тоңағын сыртқа шығарды.

ӨРКЕН² зат. ботан. Өсімдік сабағындағы бүршіктер түбінен пайда болатын желі.

Өркен жайды. а) Көгерді, бұтақ жайды. ә) Өсті, дамыды, қанат жайды, жетілді. **Өркенің өссін [өскір].** алғыс. Басқа бас қосылсын, үрім-бұтақты бол!

ӨРКЕНДЕ¹ = е т. 1. Өсімдіктердің желі тартуы, көктеу. 2. ауыс. Жан-жақты өсу, даму, көркею.

ӨРКЕНДЕ² = е т. Бота тоңағының шұбатылып шығуы.

ӨРКЕНДЕТ = е т. Дамыту, көркейту, ілгері басқызу.

ӨРКЕНДЕТУ Өркендет етістігінің қимыл атауы.

ӨРКЕНДЕТУШІ зат. Дамытушы, өсіруші, көркейтуші.

ӨРКЕНДЕТІЛ = е т. Дамытылу, көркейтілу, өсірілу.

ӨРКЕНДЕТІЛУ Өркендетіл етістігінің қимыл атауы.

ӨРКЕНДЕУ¹ Өркенде етістігінің қимыл атауы; жан-жақты өсу, даму, көркею.

ӨРКЕНДЕУ² Өркенде етістігінің қимыл атауы; тоңақтың шұбатылып шығуы.

ӨРКЕНДЕУЛІ сын. Өсіп-өнген, көркейген.

ӨРКЕНДЕУШІ сын. Дамытушы, өсуші.

ӨРКЕНДІ сын. Өркені өскен, табысқа жеткен, көркейген.

ӨРКЕНИЕТ зат. <лат. civileis> 1. Жабайлықтың орнын басқан, адамзат дамуының жоғарырақ тарихи кезеңі. 2. Белгілі бір қоғамдық-саяси формацияның, қоғам, мәдени дамуы жағынан көтерілген сатысы. 3. Ішкі және сыртқы ықпалдарға қарамай, белгілі бір көлемді уақыт мөлшерінде өзіндік ерекшеліктерін, тұтастығын сақтаған елдердің, адамдардың тұрақты мәдени-географиялық құрылымы, әлеуметтік қауымдастығы. 4. Бүкіл жер шарын қамтыған материалдық, рухани және құрылымдық атрибуттары ерекшеленетін қалалық типтегі мәдениет.

Өркениет аурулары. мед. Ғылыми-техникалық революцияның жанама әсерлері салдарынан пайда болған гипертония, жүректің ишемиялық ауруы, диабет, бронх демікпесі, заттек алмасу аурулары, асқазан мен ұлтабардың уылма ауруы, невроздар, психикалық кінәраттар т.б. ауру түрлері.

ӨРКЕНИЕТАРАЛЫҚ сын. Өркениеттер аралығынан орын алған.

ӨРКЕНИЕТТЕН = е т. Өркениетті елге айналу.

ӨРКЕНИЕТТЕНУ Өркениеттен етістігінің қимыл атауы.

ӨРКЕНИЕТТІ сын. Өркениеті бар, қоғамдық, мәдени дамуы жағынан көтерілген, жетілген.

Өркениетті мемлекет. Қоғамдық-экономикалық, мәдени-рухани даму жағынан жоғары деңгейге көтерілген мемлекет.

ӨРКЕНИЕТТІК сын. сөйл. **Өркениеттілік.**

ӨРКЕНИЕТТІЛІК зат. Қоғамдық, мәдени дамуы тұрғысынан көтерілгендік, жетілгендік.

ӨРКЕНСІЗ сын. Өркені шықпаған, өспеген, желісіз.

ӨРКЕУДЕ сын. 1. жағымсыз. Менмен, өзімшіл. 2. жағымды. Тәкаппар, намысы зор. **ӨРКЕУДЕЛІ** сын. сөйл. Өркеуде, намысты.

ӨРКЕУДЕЛІК зат. Тәкаппарлық, намыстылық.

ӨРКЕШ зат. 1. мал шар. Түйенің жотасына бір не екі айыр болып жиналып, тік шанышылған жота майы. 2. ауыс. Биік тау, жота.

ӨРКЕШ-ӨРКЕШ сын. Шоқы-шоқы, дөңес-дөңес, биік-биік.

ӨРКЕШСІЗ сын. Өркеш бітпеген, өркеші жоқ.

ӨРКЕШТЕЙ сын. Өркеш тәрізді, өркеш сияқты.

ӨРКЕШТЕЛ = е т. Өркеш-өркеш, жал-жал болу.

ӨРКЕШТЕЛУ Өркештел етістігінің қимыл атауы.

ӨРКЕШТЕН = е т. 1. Түйенің күтім-бағымнан семіріп, қомданып, өркеш майын толықтыруы. 2. ауыс. Көңілді өсу, тасу, мерейі үстем болу. 3. ауыс. Тармақ-тармақ болу, тарамдану.

ӨРКЕШТЕНДІР = е т. 1. Өркеш-өркеш, жал-жал еттіру. 2. ауыс. Шашты жоғары көтеріп, томпайтып түю. 3. ауыс. Үстем еттіру, тасыттыру.

ӨРКЕШТЕНДІРУ Өркештендір етістігінің қимыл атауы.

ӨРКЕШТЕНУ Өркештен етістігінің қимыл атауы.

ӨРКЕШТІ сын. 1. Өркеш біткен, өркеші бар; семіз. 2. ауыс. Шоқы-шоқы, өркеш-өркеш.

ӨРКЕШТІК зат. этн. Жүк қажап, салмақ түспес үшін түйе өркештеріне кигізетін әбзел.

ӨРКӨКІРЕК сын. Тәкаппар, менмен, өркеуде.

ӨРКӨКІРЕКТЕН = е т. Тәкаппарлыққа салыну, менменсу.

ӨРКӨКІРЕКТЕНУ Өркөкіректен етістігінің қимыл атауы.

ӨРКӨКІРЕКТЕУ сын. Тәкаппарлау, менмендеу, өзімшілдеу.

ӨРКӨКІРЕКТІК сын. Өзімшілдікке салынушылық, тәкаппарлық көрсетушілік.

ӨРЛЕ = е т. 1. Жоғарылап жүру, өрге көтерілу. 2. Өзенді, сайды жағалап бойлай жүру, жағалау.

3. Көкке көтерілу, аспандау, әуелеу. 4. ауыс. Ілгері басу, даму, өсу, өркендеу.

ӨРЛЕМ зат. жерг. Ағынды судың жоғарғы жағы.

ӨРЛЕН = е т. Өрмінездену, өршу.

ӨРЛЕНУ Өрлен етістігінің қимыл атауы.

ӨРЛЕҢКІРЕ = е т. 1. Өрлей түсіңкіреу, жоғарылау. 2. ауыс. Өсу, ілгері баса беру.

ӨРЛЕҢКІРЕУ Өрлеңкіре етістігінің қимыл атауы.

ӨРЛЕС = е т. Суды жағалап бірге жүру.

ӨРЛЕСУ Өрлес етістігінің қимыл атауы.

ӨРЛЕТ = е т. 1. Өзен, судың жиегін, шетін бойлай жүргізу, жағалату. 2. ауыс. Ілгері басқызу, дамыту, өркендету.

ӨРЛЕТУ Өрлет етістігінің қимыл атауы.

ӨРЛЕУ Өрле етістігінің қимыл атауы.

Өрлеу шыңы, экон. Экономикалық өсудің ең жоғары қарқынымен сипатталатын өндіріс өрлеуінің жоғарғы шегі.

ӨРЛЕУІК сын. Өрге қарай шығатын, өрлен жүретін.

ӨРЛЕУІТ зат. Шамалы өрлеу жер.

ӨРЛЕШ зат. Өр, өрлеуіт.

ӨРЛІ сын. Өр боп келген, көтеріңкі.

ӨРЛІК зат. Өрмінезділік, өжеттілік, бір беттілік.

ӨРЛІК зат. жерг. Үйдің төбесіне жабу үшін салынатын арқалық, бел ағаш.

ӨРМЕ сын. этн. Өріп жасалған, өрілген.

Өрме қамшы, этн. Сабымен алақанын қайыстан өрген қамшы. **Өрме жүген**, этн. қолөнер. Қайыс таспаларынан өріп жасалған жүген. **Өрме шідер**, этн. Оқпаны бас бармақтан кем емес, толығымен қайыстан жұмырланып өрілетін шідердің түрі.

ӨРМЕК зат. этн. қолөнер. Алаша, басқұр, бау және шекпен тоқу үшін екі басы қазыққа керіліп, желісі жерге қатар тартылған, иірілген жіп керілген тоқымға құралы.

Өрмек ағаш. Өрмек тоқу станогының барлық әбзелдері. **Өрмек жүгіртті**. Алаша, басқұр т.б. тоқу үшін жіп жүгіртті, керді. **Өрмек жібіндей**, этн. Өрмек жібі тәрізді, шұбатылған, түйіншектеген. **Өрмек жіп**, этн. Істелетін бұйымдарға жасалатын жолақтарға, өрнектерге қарай өрмекке арналып иірілген түрлі-түсті жіптер. **Өрмек құрды**. Өрмек жіптерін тоқуға даярлап станокке орналастырды. **Өрмек қылыш**, этн. Ерсі жіп пен қарсы жіптің арасындағы арқауды бекітетін, нықтайтын қылыш пішіндес ағаш. **Өрмек мосы**, этн. Үш аяқты көтерме мосы, арқалық. **Өрмектің жүзі ауганда**. Жарым-жартысынан асқанда.

ӨРМЕКСІЗ сын. Өрмегі жоқ, өрмек құрылмаған.

ӨРМЕКТЕ = е т. Өрмек салу, өрмек тоқу.

ӨРМЕКТЕЙ сын. Өрмек сияқты, өрмек тәрізді.

ӨРМЕКТЕУ Өрмекте етістігінің қимыл атауы.

ӨРМЕКШЕ сын. Өрмек тәрізді, өрмекке ұқсап.

ӨРМЕКШІ зат. 1. Тор құрып, шыбын-шіркейді аулап қоректенетін жәндік. 2. зоол. <лат. aranei> Құрылқта тіршілік етіп, өкпемен және трахеямен тыныс алатын, бас-көкірек бөлімінде алты жұп аяқтары орналасқан буынаяқты жыртқыш жәндік.

Өрмекші кене, зоол. <лат. tetranychidae> Көптеген шөптесін өсімдіктерді және ағаш өсімдіктерін зақымдайтын денесі түкті, ұзындығы 0,3–0,5 мм, түсі сарғылт-жасыл, қоңыр, аузы соруға бейім, өрмекшітәрізділер класының бір тұқымдасына жататын кене.

ӨРМЕКШІ зат. Өрмек тоқушы адам.

ӨРМЕКШІДЕЙ сын. Өрмекші тәрізді, өрмекші сияқты.

ӨРМЕКШІТӘРІЗДІЛЕР зат. зоол. <лат. arachnoidea> Төменгі сатыдағы омыртқасыздардың бір класы.

ӨРМЕКШІШЕ үст. Өрмекші тәрізді, өрмекшіге ұқсап.

ӨРМЕЛЕ = е т. 1. Тік тұрған биік нәрсенің басына тырмысып, жабысып шығу. 2. Жорғалау, тырбану. 3. Таудың басына шығу, өрге, төбеге, жотаға өрлеу, көтерілу. 4. ауыс. Ілгері басу, қимтылу.

ӨРМЕЛЕГІШ сын. Бір затқа жабысып жоғары көтерілгіш, жармасқыш.

ӨРМЕЛЕК зат. зоол. Негізінен Үндістан, Цейлон, Оңтүстік Қытайда, Малакка түбегі суларында тіршілік ететін аквариум балығы.

ӨРМЕЛЕС = е т. Биікке аяқдап, бірге көтерілу.

ӨРМЕЛЕСУ Өрмелес етістігінің қимыл атауы.

ӨРМЕЛЕТ = е т. Тау, жота, төбе сияқты биік жерге шыққызу, көтерілгізу, жоғарылату.

ӨРМЕЛЕТУ Өрмелет етістігінің қимыл атауы.

ӨРМЕЛЕУ Өрмеле етістігінің қимыл атауы.

ӨРМЕЛІ сын. Өріліп жасалған, өрілген.

Өрмелі қабық, анат. <лат. arachnoidea spinalis, грек. arachnoidea – өрмекші тәрізді, лат. spina – жота> Екі беті эндотелиймен қапталған, жұлынның ортаңғы жұқа нәзік қабығы.

ӨРМЕСІЗ сын. Өрілмеген, өрмесі жоқ.

ӨРМЕТӨС зат. этн. Көп уақыттан бері күйеу болып келе жатқан адамға тартылатын тоқ ішекке салынып өрілген төс ет; кәделі сыбаға.

ӨРМЕШІ зат. Таспалап өретін адам, өрімші.

ӨРМІНЕЗ сын. Өжет, өткір, қайсар.

ӨРМІНЕЗДІ сын. сөйл. **Өрмінез**.

ӨРНЕК зат. 1. <лат. ornamentum> Өрнүрлі үлгімен істелген оюлы бедер, көркемдік түр, әшекей. 2. ауыс. Нақыш, әшекей, сән. 3. ауыс. Үлгі, өнеге, тәлім.

Өрнек жайылды. Үлгі сөз тарады, жақсы үлгі-дәстүр тарады. **Өрнек салды**. Көркем тілмен нақыштап, әшекейледі, бедерлеп безеді. **Өрнек тігіс**, қолөнер. Көркем тігіс түрлерінің бейнеге өрнек беретін түрі; алақұрт, сағат бау, шытыра, су тарту, ирек түсіру, кереге көз сияқты күрделі өрнек түрін салатындығына байланысты атау.

ӨРНЕКСІЗ сын. 1. Өрнегі жоқ, әшекейсіз, оюсыз. 2. ауыс. Көркемдігі жоқ, нақышсыз, мәнсіз.

Өрнексіз тігіп баттады, бейн. Тіл нақышын, әшекейін келтірмей олең құрады.

ӨРНЕКТЕ = е т. 1. Өрнек салу, бедерлеу. 2. ауыс. Қиыстырып мәнерлеу, сәндеу.

ӨРНЕКТЕЛ = е т. Өрнек салыну, әшекейлену, бедерлену.

ӨРНЕКТЕЛУ Өрнектел етістігінің қимыл атауы.

ӨРНЕКТЕН = е т. Өрнектелу.

ӨРНЕКТЕНУ Өрнектен етістігінің қимыл атауы.

ӨРНЕКТЕС зат. Өрнегі бір, ұқсас.

ӨРНЕКТЕС = е т. Бірге өрнек салу, әшекейлесу.

ӨРНЕКТЕСУ Өрнектес етістігінің қимыл атауы.

ӨРНЕКТЕТ = е т. Өрнек салғызу, әшекейлету.

ӨРНЕКТЕТКІЗ = е т. Әшекейлеткізу, бедерлеткізу.

ӨРНЕКТЕТКІЗУ Өрнектеткіз етістігінің қимыл атауы.

ӨРНЕКТЕТУ Өрнектет етістігінің қимыл атауы.

ӨРНЕКТЕУ Өрнекте етістігінің қимыл атауы; өрнек салу, бедерлеу.

ӨРНЕКТЕУШІ зат. 1. Өрнек салушы, өрнек-теуші. 2. ауыс. Көркемдеуші, мәнерлеуші.

ӨРНЕКТЕУШІ зат. Өрнек салушы, өрнектейтін адам.

ӨРНЕКТЕУШІ зат. Өрнектелетін, өрнек жасайтын.

ӨРНЕКТІ сын. 1. Өрнегі бар, әшекейлі, өрнектелген. 2. ауыс. Көркем, мәнерлі.

Өрнекті жұмыстар. Қима үлгілерін өлшейтін және кесетін аспаптардың өлшемін және кескінін жетілдіретін өте дәл слесарьлық жұмыстар.

ӨРНЕКТІК сын. Өрнекке тән, өрнекке қатысты.

ӨРНЕКТІЛІК зат. Өрнегі әртүрлілік, әрқилылық.

ӨРНЕКШӨП зат. өс. <лат. ajanía> Аяния.

ӨРНЕКШІ зат. 1. Қолөнер ісінің шебері, өрнек салушы, оюшы. 2. ауыс. Сөз шебері.

ӨР-ОЙ зат. 1. Өр және ой жерлер. 2. ауыс. Кедергі, тосқауыл.

Өрді-ойды білмейді. Кедергі тосқауылды елемеді.

ӨРСІЗ сын. Өрі жоқ, өр емес.

ӨРСІН= ет. Тәкаппарсып менменсіну, өркөкіректену.

ӨРСІНУ Өрсін етістігінің қимыл атауы.

ӨРТ зат. 1. Тиген жерінің бәрін өртейтін, құртатын қаулай жанған от. 2. ауыс. Кенеттен болған қауіп-қатер, соғыс.

Өрт баспалдағы. Өртті-техникалық қарулар мен өрт сөндірушілерді ғимарат шатырына көтеруге арналған баспалдақ. **Өрт болып жанды.** а) Күйіп-жанды, қызғындады. ә) Күшті сезімге, ашықтық сезіміне бөленеді. б) Қатты күйінді. **Өрт гидранты.** с у ш а р. Өрт сөндіруге арналған көшелік су құбырының желісіне орнатылған су бөлетін мұнара. **Өрт кешті.** поэт. Майданда болды, қантөгіс ирсты көрді. **Өрт қойды.** От жақты, өртеді. **Өрт салды.** От жағып, өрт қойды. **Өрт сөндіргендей.** Бет-әлпеті түтіккен, қап-қара болып түнерген. **Өрт сөндіретін мәшине.** Өрт сөндіретін құрылғылар орналастырылған автокөлік. **Өрт сөндіру жүйесі.** Сорғы стансасындағы өртті дер кезінде байқау және оны сумен немесе басқа да әдістермен (аз, көбік, құм, киіз және т.б.) сөндіруге арналған құрылғылар кешені. **Өртті қоршау.** кен. Кеніштегі барлық күш пен құралдарды өрттің жайылу мүмкіндігі бар барлық жолдарға алдын ала тиімді орналастырып, оның аясын тарылтып, толығымен жойылғанша сөндіру тәсілі. **Өрт шалды [алды].** Өртенді, отқа оранды.

ӨРТЕ= ет. 1. От қойып, жағып жіберу, күйдіру, жандыру. 2. Атылған оқ-дәрінің әсерінен, қопарылуынан құл болып жану. 3. ауыс. Дуылдау, тызылдау, ашыту. 4. ауыс. Жалындау, от боп жану. 5. ауыс. Уайымға салу, қайғыға батыру.

ӨРТЕГІШ сын. Өртеп жіберетін, күйдіргіш, жандырғыш.

Өртегіш авиациялық бомба. әск. Өрт ошағын өршітіп адам күші мен әскери техниканы тікелей өрт арқылы құртатын, калибрі 0,5–500 кг болатын бомба түрі. **Өртегіш заттар.** әск. Жану кезінде көп жылу беріп, жоғары температураға дейін қызатын арнайы құрамдар (қоспалар). **Өртегіш қару.** әск. Қарсыластың тірі күші мен әскери техникасын жоюға, өрт шығаруға арналған ұрыс құралы. **Өртегіш шөлмек.** әск. Ішіне жандырғыш зат құйылған шөлмек, танкіні, ұшақты, машинені тез өртеуге арналған қару.

ӨРТЕКЕ зат. сөйл. **Ортеке.**

ӨРТЕЛ= ет. Өрт қойылу, жағылу, жандырылу.

ӨРТЕЛУ Өртел етістігінің қимыл атауы.

ӨРТЕН= ет. 1. Өрт болып жану. 2. ауыс. Күйіп-тысу, күйіну, қатты ұялу. 3. ауыс. Сезім күшею, жалындау, лаулау.

ӨРТЕНДІ зат. хим. Металл сульфидтерін күйдіргеннен кейінгі неште қалатын ылғалы 8–10% болатын сульфатты қара сілтше өнім.

ӨРТЕНДІР= ет. Күйдіру, қыздыру.

ӨРТЕНДІРУ Өрттендір етістігінің қимыл атауы.

ӨРТЕНУ Өртен етістігінің қимыл атауы.

ӨРТЕҢ зат. 1. Ескі шөбі өртеліп, орнына көк шөп шыққан жер. 2. Орманның өртке шалдыққан бөлігі.

ӨРТЕҢГІР= ет. қарғ. Құрғыр, жанғыр, жанып кеткір!

ӨРТЕҢДЕЙ сын. Өртең тәрізді, өртең сияқты.

ӨРТЕҢҚАРАҒАЙ зат. жерг. Жай түсін, өрт шалған қарағай.

ӨРТЕС= ет. Бірге өртеу, от жағысу.

ӨРТЕСУ Өртес етістігінің қимыл атауы.

ӨРТЕТ= ет. От қойдырту, жақтырту.

ӨРТЕТКІЗ= ет. Жаққызу, от қойғызу.

ӨРТЕТКІЗУ Өртеткіз етістігінің қимыл атауы.

ӨРТЕТУ Өртет етістігінің қимыл атауы.

ӨРТЕУ Өрте етістігінің қимыл атауы.

ӨРТЕУШІ зат. Өрт қоюшы, жандырушы, күйдіруші.

ӨРТМІНЕЗДІ сын. Өткір, әжет.

ӨРТСӨНДІРГІШ зат. Жаңадан өрши бастаған өртті арнайы от сөндіргіш көбік, газ және ынтақты заттар шашу арқылы сөндіруге арналған құрал.

ӨРТСӨНДІРУШІ зат. Өрт сөндіру қызметін атқарушы.

ӨРТСІЗ сын. Өртенбеген, жанбаған.

ӨРТТЕЙ сын. 1. Өрт сияқты, өрт тәрізді. 2. ауыс. Нарптай, қып-қызыл. 3. ауыс. Қызу, жалынды.

Өрттей жанды. Ұялды, қызарды. **Өрттей қаптады.** Жан-жақтан анталады, қаптады, қоршады. **Өрттей қаулады.** а) Жаппай жайылды, тез таралды. ә) Әбден өршиді, күшейді. б) Жан-жақтан, бет қаратпай қаптады.

ӨРТТІ сын. 1. Айналаны шартып қаулап жанған, отты. 2. ауыс. Уайымды, қайғылы, мұңды.

ӨРТХАБАРЛАҒЫШ зат. Өрт және оның орнын хабарлайтын техникалық құралдардың жиынтығы.

ӨРТШЕ үст. Өрт тәрізді, өртке ұқсас.

ӨРТШІ зат. Өрт сөндіретін адам.

ӨРТШІЛ сын. Өрт қойғыш, соғысқұмар.

ӨРУ¹ Өр¹ етістігінің қимыл атауы; малдың жайылымына шығуы.

ӨРУ² Өр² етістігінің қимыл атауы; қайыс, шаш, жіп сияқты нәрселерді тарамдап, айқастыра біріктіру, қосу.

ӨРУ³ Өр³ етістігінің қимыл атауы; кірпіш қалау.

ӨРУЛІ сын. Өріп қойған, өрілген.

ӨРШЕЛЕ= ет. Ентелеу, екіндеу.

ӨРШЕЛЕН= ет. 1. Ерегісу, қасарысу; екілену. 2. Шабалана ұру. 3. Екпіндету, ентелеу, үдей түсу.

ӨРШЕЛЕНДІР= ет. 1. Ерегістіру, қасарыстыру, өшіктіру. 2. Екілендіру, елірту.

ӨРШЕЛЕНДІРУ Өршелендір етістігінің қимыл атауы.

ӨРШЕЛЕНТ= ет. Екпіндету, үдету.

ӨРШЕЛЕНТУ Өршелент етістігінің қимыл атауы.

ӨРШЕЛЕНУ Өршелен етістігінің қимыл атауы.

ӨРШУ Өрші етістігінің қимыл атауы.

ӨРШІ= ет. 1. Қалыпты жағдайдан қарқынды арту, үдей түсу, күшею. 2. Өріс алып, жан-жаққа жайылу, қаулай түсу. 3. хим. Химиялық реакция жылдамдығының өзгеруі. 4. ауыс. Алға басу, шарықтау. 5. ауыс. Асқыну, ушығу.

ӨРШІГУ Өршік етістігінің қимыл атауы.

ӨРШІК= ет. Бой бермеу, өршелену, өршу.

ӨРШІКТІР= ет. Өршелендіру, өршіту.

ӨРШІКТІРУ Өршіктір етістігінің қимыл атауы.

ӨРШІЛ сын. Қайсар, қайтпас.

ӨРШІЛДЕН= ет. Қайсарлану, қасарысу.

ӨРШІЛДЕНУ Өршілден етістігінің қимыл атауы.

ӨРШІЛДЕУ сын. Өркөкіректеу, қайсарлау.

ӨРШІЛДІК зат. Қайсарлық, бір беттік, табандылық.

ӨРШІЛЕН= ет. сөйл. **Өршелен.**

ӨРШІМЕЛІ сын. Қатты өрши түсетін.

Өршімелі индекстеу. н н ф. <ағыл. bottom-up indexing> Құжатты бастапқы іздестіру амалын бастапқы индекстерді бағындыратын индекстермен толықтырулардан тұратын басы артық индекстеу түрі. **Өршімелі инфляция.** экон. Жоғары қарқынмен үдей түсетін инфляция.

ӨРШІМЕЛІК сын. Асқынбалық, асқынушылық.

ӨРШН= ет. Өршу, ұлғаю, асқыну.

ӨРШНУ Өршіп етістігінің қимыл атауы.

ӨРШП= ет. 1. Үдету, күшейту. 2. ауыс.

Асқындыру, ушықтыру, шиеленістіру.

Өршітіп алды. Күшейтті, асқындырып жіберді.

ӨРШІТКІ зат. хим. Химиялық реакцияның жылдамдығын арттыратын агент, катализатор.

ӨРШІТКІЛІК сын. Өршіткіге қатысты, өршіткіге тән.

Өршіткілік тотығу. хим. Өршіткі қатысында жүретін тотығу.

ӨРШІТТІР= ет. Асқындырту, ушықтырту.

ӨРШІТТІРУ Өршіттір етістігінің қимыл атауы.

ӨРШІТУ Өршіт етістігінің қимыл атауы.

1. Үдету, күшейту. 2. ауыс. Асқындыру, шиеленістіру.

ӨРШІТУШІ зат. Күшейтуші, өршіте түсуші.

ӨРШІТІЛ= ет. Ушықтырылу, шиеленістірілу.

ӨРШІТІЛУ Өршітіл етістігінің қимыл атауы.

ӨРІК зат. өс. <лат. armeniasa> 1. Түсі сары, кішілеу домалақ жеміс беретін ағаш. 2. Раушан-гүлділер тұқымдасына жататын, биіктігі 5–20 м жеміс ағаштарының туысы. 3. Осы ағаштың сары түсті домалақ жемісі.

Өрік тосабы. тамақ. Өрік жемісінен қайнатылатын дәмді ерекше, түсі сарғыш келетін тосап.

ӨРІК-МЕЙІЗ зат. Кептірілген өрік, сарыөрік және жүзімнің жалты атауы.

ӨРІКПУ Өрікпі етістігінің қимыл атауы.

ӨРІКПІ= ет. сөйл. **Өректі.**

ӨРІКТЕЙ сын. Өрік сияқты, өрік тәрізді.

ӨРІЛ= ет. Қайыс, шаш, жіп сияқты нәрселердің тарамдап, айқастырыла біріктірілуі.

ӨРІЛ²= е. т. Қалану, текшелену. **3.** а у. с. *Өрбу, туындау.*

ӨРІЛ³= е. т. Малдың жайылуы.

ӨРІЛТ= е. т. Тарамдап, айқастыра біріктірту.

ӨРІЛТУ *Өрілт етістігінің қимыл атауы.*

ӨРІЛУ¹ *Өріл¹ етістігінің қимыл атауы; малдың жайылуы*

ӨРІЛУ² *Өріл² етістігінің қимыл атауы; шаштың тарамдалып, айқастырыла біріктірілуі.*

ӨРІЛУ³ *Өріл³ етістігінің қимыл атауы; кірпіштің қалануы.*

ӨРІМ¹ *зат. Жасөспірім, жеткіншек.*

ӨРІМ² *зат. 1. Тарам-тарам қылып өрілген таспа. 2. Жұмырлап өрілген шаш, бұрым.*

ӨРІМДЕ= е. т. 1. Тарамдап өру. **2.** а у. с. *Өрбіту, дамыту.*

ӨРІМДЕЙ *сын. Жап-жас, уыздай, балғын. Өрімдей жас. Жаңа жетіліп келе жатқан, өте жас, желкілдеген құрақтай.*

ӨРІМДЕЛ= е. т. Өрім-өрім болу.

ӨРІМДЕЛУ *Өрімдел етістігінің қимыл атауы.*

ӨРІМДЕН= е. т. Өрімделу, өрілу.

ӨРІМДЕНУ *Өрімден етістігінің қимыл атауы.*

ӨРІМДЕУ *Өрімде етістігінің қимыл атауы.*

ӨРІМДІ *сын. Өрімі бар, өрілген.*

ӨРІМ-ӨРІМ *сын. Жұлма-жұлма, дал-дұл, пәре-пәре.*

ӨРІМТАЛ *сын. сөйл. Өрімдей, жап-жас.*

ӨРІМТАЛДАЙ *сын. сөйл. Жап-жас, балғын, өрімдей.*

ӨРІМШЕ *үст. Өрім тәрізді, өрімге ұқсап.*

ӨРІМШІ *зат. Өрудің маманы, өре білетін адам.*

ӨРІМШІЛІК *зат. Өру ісімен шұғылданушылық, ору кәсібі.*

ӨРІС¹ *зат. 1. Ауыл маңынан шалғайлау, оты мол, мал жайылымдық жер. 2. Физ. Еркіндік дәрежесі шексіз көп физикалық жүйе; материяның негізгі түрі. 3. лингв. Мағына ортақтығына негізделген, білдіретін құбылыстарының ұғымдық, заттық және қызметтік ұқсастығы бар тіл бірліктерінің жиынтығы. 4. а у. с. Кеңістік, ая, шеңбер. 5. а у. с. Адамның білім дәрежесі, дүниетанымы. 6. а у. с. Үрім-бұтақ, жегжат.*

Өріс алды. Кеңейді, ілгері басты, құлаш жайды. **Өріс аударды.** Жайылым өзгертті. **Өріс бермеді.** Мүмкіндік бермеді, қақпайлады, тартпақтады. **Өріске мал, қойнада алтын толсын!** тілек. Мал көбейсін, дәулет кетпесін деген мағынадағы тілек. **Өріске мал, қойнада алтын толсын!** тілек. Бақ-дәулет қоның, бай бол! **Өрістердің кванттық теориясы.** физ. Еркіндік дәрежесінің саны шексіз көп болатын жүйелерді (физикалық өрістерді) зерттейтін кванттық теория. **Өрістер теориясы.** физ. Математиканың кеңістіктің скалярлық, векторлық, тензорлық аймақтарының қасиеттерін зерттейтін саласы. **Өрісі кең.** а) Алымды, білімі терең. ә) Ша-рықтап дамыған, жетілген. б) Қарым-қатынас жасайтын адамы көп. **Өрісі кеңейді [кеңіді].** а) Жан-жақты өсті, дамыды. ә) Жан-жақты болып, өсіп-өнді. **Өрісінді өрт алғыр, жайлауынды жау алғыр!** қарғ. Жамандық айнала шырмасып, жау жағадап, бөрі етекпеннің керіп көр деген мағынада. **Өрісін ұзартты.** Өрістетті, өсірді, дамытты. **Өрісіңе мал толсын.** тілек. Малдың көп болсын, дәулет кетпесін деген мағынада. **Өрісі тар.** а) Мешеу, тоғышар. ә) Шолақ ойлайтын, білім-парасаты таяз.

ӨРІС² *зат. кәс. Құрылған өрмек жібінің ұзындығы.*

Өріс жібі. этн. Өрмектің немесе тоқылған матаның негізін құрайтын ұзына бойына бір-біріне параллель орналасқан жіп.

ӨРІС³ *зат. этн. Алтын, күміс бұйымдарға жалатқан қара ала өрмек үйлесімі.*

ӨРІССІЗ *сын. 1. Мал жайылатын жері жоқ, өрісі жоқ. 2. а у. с. Ағайын-туғансыз, жегжатсыз.*

ӨРІССІЗДІК *зат. Өрісі жоқтық, таяздық; дамымағандық.*

ӨРІСТЕ= е. т. 1. Малдың жайылымға шығуы, өріске кетуі. **2.** а у. с. *Даму, алға басу, өркендеу, өрлеу. 3. а у. с. Өрбу, жалғасын табу, туындау.* **ӨРІСТЕГІШ** *сын. Жайылып жүретін, өріс-теп жүргіш.*

Өрістегіш балықтар. зоол. Ұылдырықшашу үшін теңіздерден өзенге қарай немесе өзендерден теңізге қарай қоныс аударатын балықтар.

ӨРІСТЕЛ= е. т. Дамытылу, өркендетілу.

ӨРІСТЕЛУ *Өрістел етістігінің қимыл атауы.*

ӨРІСТЕН= е. т. сөйл. Өрістеу, өркендеу, ілгерілеу.

ӨРІСТЕНУ *Өрістен етістігінің қимыл атауы.*

ӨРІСТЕС *сын. 1. Өрісі бір, жайылымы қатар. 2. а у. с. Ой-өрісі, сөзі бір, өрелес. 3. Қатарлас, құралыптас.*

ӨРІСТЕТ= е. т. 1. Өріске шығарып, жайылыту. **2.** а у. с. *Өрбіту, жалғастыру. 3. а у. с. Дамыту, ілгерілету.*

ӨРІСТЕТУ *Өрістет етістігінің қимыл атауы.*

ӨРІСТЕТУШІ *зат. Дамытушы, ілгерілетуші.*

ӨРІСТЕТІЛУ= е. т. Дамытылу, ілгерілету.

ӨРІСТЕТІЛУ *Өрістетіл етістігінің қимыл атауы.*

ӨРІСТЕТИҢКІРЕ= е. т. Ұлғайтыңқырау, дамытыңқырау.

ӨРІСТЕТИҢКІРЕУ *Өрістетіңкіре етістігінің қимыл атауы.*

ӨРІСТЕУ *Өрісте етістігінің қимыл атауы.*

ӨРІСТІ *сын. 1. Өрісі мол, жайылымы кең. 2. а у. с. Ағайын-туғаны көп, жегжат-жұрағатты. 3. Өрелі, өнегелі. 4. а у. с. Дамыған, алға басқан.*

ӨРІСТІК¹ *зат. Малдың тезек, улы дәрет шығарар мүшесі.*

ӨРІСТІК² *сын. Өріске тән; өріс боларлық. ӨРІСТІЛІК* *зат. Өрелілік, өрісі кеңдік.*

ӨРІСШІЛ *сын. 1. Өрісқұмар, жайылымпаз. 2. а у. с. Ой-өрісі кең.*

ӨРІСШІЛДІК *зат. Өрісқұмарлық, жайылымпаздық.*

ӨРІШ *зат. этн. Жұмырлап өрілген таспа.*

ӨС= е. т. Өсімдіктің жан-жаққа тамырын таратып, бойы ұзарып, жапырақ жайып өнуі. **2.** Адамның өсеюі, ержету. // *Жас кезін, балалық шағын белгілі бір жерде өткізу. 3. Жан-жануар төлінің үлкеюі. 4. Саны, көлемі жағынан арту, молаю, көбею. 5. а у. с. Қызмет дәрежесінің, атақ-лауазымының жоғарылауы. 6. а у. с. Алға басу, даму, өркендеу, ілгерілеу; көркею, гүлдеу.*

Өсе келе. Дами келе, қалыптаса келе; өскен сайын. **Өспей өндірішегің үзілгір!** қарғ. Қыр-шын кет, жастай кет; өсіп береке таптырмасың, одан да өл де қал деген мағынада. **Өспейтін жігіт.** Ісі өнбейтін, сөзінде пәтуа жоқ, бос әурешілікке салынып жүретін, жалқаулыққа бейім, ішкер ас, киер күйме жарымайтын, енжар, босбелбеу жігіт.

ӨСЕК *зат. Біреуді сыртынан даттап, гайбаттап айтқан сөз.*

Өсек айтты [етті]. Біреудің сыртынан гайбат сөз сөйледі, жалған, өтірік пікір жеткізді. **Өсек аңдыды.** Дақпырт сөзге әуес болды, өсек терді. **Өсек бақты [қуды].** Іздегені өсек-аяң, алып-қашты, сытсың әңгіме болды, жаманат, қауесет, сырт гайбат сөз таратты. **Өсек гүледі [гүлдеді, лаулады].** Өсек үсті-үстіне айтылды, өсек жайылды. **Өсек ерді.** а) Артынан жаманат ерді, өсекке ілінді. ә) Өтірікке, жалған сөзге иланды, сенді, алданды. **Өсек етті [қылды].** Сыртынан гайбат, қиянат сөз таратты, жаманат тағып сөз етті. **Өсекке қалды.** Алыпқашпа сөзге ілінді, датталды, сөзге қалды. **Өсекке таңды [салды].** а) Кінәны, қылмысты басқаға аударды, жала жапты. ә) Артынан сөз ертті, жамандады. **Өсекке шалынды [шырмалды, ілінді].** Сөзге

қалды, артынан сөз ерді, гайбатқа ұрынды. **Өсек қуды.** Іздегені өсек-аяң, сытсың әңгіме болды; жаманат қауесет, сырт қайбат сөз таратты. **Өсек лаулады.** Әңгіме, алып-қашты сөз, дақпырт көбейді, өрттей қаулады. **Өсек сөз.** Біреуді сыртынан даттап жамандаған гайбат сөз. **Өсек тарайды.** Гайбат сөз жайылды, неше саққа жүгіртті. **Өсек тасыды [жүргізді].** Өтірік жалған сөзді, гайбат сөзді бірден-бірге жеткізді. **Өсек терді.** Алыпқашпа, сытсың сөзді жұртқа жайды. **Өсекті жүндей сабады.** Ағайынның, екі кісінің, тату достың арасына от жағар, ұшықтырар, араздыққа апарар, жауықтырар сөз жүгіртті. **Өсекті қарша боратты [судай сапырды].** Жалған сөзді үсті-үстіне төпеді, бұрқыратты. **Өсектің желі тұрды.** Өсек тарай бастады.

ӨСЕК-АЯҢ *зат. Түймедейді түймедей еткен жаңсақ пікір, қиқары ойдан құралған лақап, өтірік сөз.*

Өсек-аяңға үйірлік. Өсекқұмарлық, өсекке әуестік. **Өсек-аяң таратты.** Өсек сөз жайды, өсек тасыды.

ӨСЕКБАСТЫ *сын. жағымсыз. Өсекке құмар, өсекшіл.*

Өсекбасты болды. Қаңқу сөзге, жаманатқа ілікті.

ӨСЕК-ЖАЛА *зат. Негізсіз тағылған айып, жалған, алыпқашты сөзге құрылған кінә.*

ӨСЕКҚҰМАР *сын. Өсекке әуес, өсекшіл.*

ӨСЕК-ӨТІРІК *зат. Біреудің жаратпай жанынан қосып таратқан сөзі.*

ӨСЕКТЕ= е. т. Біреуді сыртынан орынсыз даттап сөз ету, өтірік лақап тарату.

ӨСЕКТЕС= е. т. Бірге өсектеу, гайбаттасу.

ӨСЕКТЕСУ *Өсектес етістігінің қимыл атауы.*

ӨСЕКТЕУ *Өсекте етістігінің қимыл атауы.*

ӨСЕКТЕУШІ *зат. Біреуді орынсыз жамандаушы, өсек сөз айтушы.*

ӨСЕКТІК *сын. Өсек үшін, өсекке арналған.*

ӨСЕКШІ *зат. Өсек тасушы, өсек айтушы.*

ӨСЕКШІЛ *сын. Өсек сөзге құмар, лақап-шыл. // Өсек сөзге құмар, лақапшыл адам.*

ӨСЕКШІЛДІК *зат. Өсек сөзге құмарлық, өтірік айтушылық.*

ӨСЕКШІЛІК *зат. сөйл. Өсекшілдік, өсекке құмарлық.*

ӨСЕНАРЫҚ *зат. жерг. Су келетін үлкен арық.*

ӨСЕР: өсер көбейсін! алғы с. Бала-шаға, мал-жаньң көп болсын!

ӨСИЕТ [ар. وصیت] *зат. 1. Жасы үлкен немесе парасатты, білімді, тәжірибелі адам тарапынан өзінен кейінгілерге, жасы кішілерге айтылатын ақыл, кеңес, ғыбат, үлгі, өнеге. 2. заң. < ағыл. will; testament > Мүлік, қиындықтар, ақшалай салымдар иесінің өзі қайтыс болған жағдайда бұлардың кімнің иелігіне берілуге тиіс екендігі туралы қолданыстағы заңнамаға сәйкес жазылып, нотариалдық жолмен расталған жазбаша өкімі.*

Өсиет айтты [қалдырды]. Кейінгі ұрпаққа ақыл, үлгі, кеңес берді. **Өсиет өлең, әдеб.** Көпшілікке айтылатын уағыз, келелі кеңес түріндегі өлең.

ӨСИЕТНАМА [ар. ир. وصیت نامه] *зат. Жазылған, хатқа түскен өсиеттер жиынтығы.*

ӨСИЕТТЕ= е. т. Үлгі-өнеге айту, өсиет қылу, ғыбаттау.

ӨСИЕТТЕУ *Өсиетте етістігінің қимыл атауы.*

ӨСИЕТШІ *зат. 1. Өсиет айтушы, ақылшы. 2. заң. Өсиет жазып қалдырушы.*

ӨСИЕТШІЛ *сын. Өсиет айтқыш, ғыбатшыл.*

ӨСИЕТШІЛДІК *зат. Өсиет айтқыштық, ғыбатшылық.*

ӨСКЕЛЕН *сын. 1. Тез өскіш, өсімтал. 2. а у. с. Жан-жақты өскен, ілгері дамыған, өркендеген, қалыптасып жетілген.*

ӨСКЕЛЕНДЕ= е. т. Денесі қзару, биіктеп өсу.

ӨСКЕЛЕНДЕТ= е. т. Өсірту, өсіңкі ету.

ӨСКЕЛЕНДЕТУ *Өскелендет етістігінің қимыл атауы.*

ӨСКЕЛЕНДЕУ¹ сын. Ұзындау, өсіңкілеу.
ӨСКЕЛЕНДЕУ² Өскелеңде етістігінің қымыл атауы.

ӨСКЕЛЕНДІК зат. 1. Тез өскіштік, өсім-талдық. 2. ауыс. Қарқынды алға дамушылық, өркендеп жетілгіштік.

ӨСКЕНДІК зат. 1. Көбейгендік, молайғандық. 2. ауыс. Ілгерілеушілік, дамығандық, алға басқандық.

ӨСКІН зат. бот. Тұқымнан өсіп шыққан өсімдік көгі.

ӨСКІНДЕ = ет. Тұқымның көгеріп өсіп шығуы.

ӨСКІНДЕУ сын. Өсіңкіреп кеткен.

ӨСКІНШЕ зат. бот. 1. Өсімдіктің өркен алар жеріндегі бүршік; өскін. 2. Жогары сатыдағы тұқымды өсімдіктердің (плаун, қырықбұйым, қырыққұлақ тәрізділер) жынысты ұрпағы.

ӨСКІШ сын. Тез өсіп жетіліш, дамығыш.
Өскіш бүршік. ботан. Сабақ, жапырақ өсіп шығатын өсімдік бүршігі. **Өскіш өркен.** ботан. Жеміс салмайтын, ұзарып өсетін өркен.

ӨСМЕШКІ зат. сөйл. **Восьмушка.**

ӨС-ӨН = ет. Көбею, жетілу, өсу.

ӨСУ-ӨРБІ = ет. Көбею, өсіп-өну, даму.

ӨСПІРІМ зат. Балалықтан бозбалалық, бойжеткен шаққа өтетін кезеңдегі ұл мен қыз. // Балалықтан бозбалалық, бойжеткен шаққа жетіліп келе жатқан.

Өспірім шақ. Адамның балалығы мен бойжеткен, бозбалалық шағының арасындағы жетілу кезеңі.

ӨСПІРІМДІК зат. Жасөспірімдік, жастық.

ӨСТЕН¹ зат. жерг. **Ариа.**

ӨСТЕН² зат. кәс. егіншар. Үлкен арық, оман арық.

ӨСТЕ-ӨСТЕ үст. сөйл. Осылай-осылай, сөйте-сөйте.

ӨСТИ-ӨСТИ үст. сөйл. Қайта-қайта осылай етіп, сөйте-сөйте.

ӨСТУ Өсті етістігінің қымыл атауы.

ӨСТІ = ет. Осылай істеу, сөйту. // Осылай, осындай күйде.

Өстіп жүргенде. Осы күйде өмір сүріп жатқанда, осы кезде, осы шақта. **Өстіп жүріп.** сөйл. Осы тірлікпен, осы түрімен, осындай күй кешкен кейіппен.

ӨСТІП-ӨСТІП үст. Осылай-осылай; бірте-бірте.

ӨСТІР = ет. сөйл. 1. Өсіру, ержеткізу. 2. ауыс. Өндіріп шығару, баптап жетілдіру.

ӨСТІРҮ Өстір етістігінің қымыл атауы.

ӨСТІРКІЗ = ет. сөйл. Осылай еткіздіру, сөйт-кіздіру.

ӨСТІРКІЗУ Өстірткіз етістігінің қымыл атауы.

ӨСУ Өс етістігінің қымыл атауы.

Өсу бағыты. биол. <грек. tropos> Ортаның әртүрлі факторларының (жарық, жер тартылысы, химиялық заттар және т.б.) біржақты әсерінің салдарынан өсімдік бөліктерінің немесе жануарлар мишелерінің өсу бағытындағы өзгеріс. **Өсу жолы.** Өсіп, жетілу кезеңі. **Өсу кезеңі.** биол. Жыныс жасушаларының дамуы – гаметогенездің екінші кезеңі. **Өсу конусы.** ботан. Өсімдіктің сабағы мен тамырының ұшындағы түзуші ұпта. **Өсу қарқыны.** экон. Белгілі бір кезеңдегі экономикалық көрсеткіш шамасының оның алдыңғы кезеңдегі немесе негіз ретінде қабылданған кейбір ұқсас кезеңдегі шамасына қатынасы. **Өсу нүктесі.** бот. <лат. arhex> Өсу конусы, өсімдіктің өсуге қабілетті органдарының сабақ, тамыр түзуші ұпта – меристемадан тұратын, доңгелекше келген конус тәрізді ұшы. **Өсу нысаны.** биол. Морфологиялық белгілері бойынша бөлінетін өсімдіктердің тіршілік нысанының бөлімі.

ӨСУ-ӨНУ Өс-өн етістігінің қымыл атауы.

ӨСУ-ӨРБУ Өс-өрбі етістігінің қымыл атауы; көбею, өсіп-өну, даму.

ӨС-ӨРКЕНДЕ = ет. Ілгері басу, көркею, гүлдену, даму.

ӨСУ-ӨРКЕНДЕУ Өс-өркенде етістігінің қымыл атауы.

ӨС-ӨРЛЕ = ет. Алға басу, даму, өсу.

ӨСУ-ӨРЛЕУ Өс-өрле етістігінің қымыл атауы.

ӨСІК сын. Өсіп кеткен, өсіңкі.

ӨСІМ зат. 1. Адам, жан-жануарлардың, өсімдіктің көбейіп өсуі; өнім. 2. Қосымша түсетін үстеме, пайда. 3. экон. Әртүрлі формада (несие, ссуда) берілген қарыздан алынатын үстеме кіріс немесе қаржылық сипаттағы салымдардан түсетін өспелі табыс. 4. экон. <лат. роена> Қаржы міндеттемелерін мерзімінде орындамағаны үшін санкция болып табылатын тұрақсыздық айыбының бір түрі.

Өсімге берді. Көбейтіп, еселеп қайтаруды шарт етіп берді. **Өсім су.** кәс. Мақтаға берілетін екінші су. **Өсім мөлшерлемесі.** экон. <ағыл. interest rate> Белгілі бір мерзімге (ай, тоқсан, жыл) пайдалануға алғаны үшін несиені өтеуінің төлейтін несиесі сомасына шаққандағы пайыздық үстеме сомасы.

ӨСІМАҚЫ зат. экон. <лат. роена> Төлемдер мен жарналар төлеу мерзімін бұзғаны үшін заң жүзінде белгіленген қаржы шарасы.

ӨСІМДІ сын. 1. Өсімтал, өнімді. 2. Өсіп-өнген.

ӨСІМДІК зат. бот. 1. Топырақта өніп-өсіп шығатын ағаш, бұта, шөп тәрізді тамыры, сабағы, жапырағы болатын жасыл желек жамылғы. 2. <лат. plantae> Қажетті бейорганикалық заттарды органикалық заттардан синтездеу арқылы алатындығымен жануарлар әлемінен ерекшеленетін органикалық әлемнің бір қабатын құрайтын азғалар.

Өсімдік анатомиясы. бот. Өсімдіктің органдары мен ұлпаларының микроскоптың құрылысын зерттейтін ботаниканың бөлімі. **Өсімдік белдеуі.** геогр. Өсімдік алқабы. **Өсімдік гелиминтоспорноз.** бот. <лат. helminthosporium> Гельминтоспоризм туысына жататын саңырауқұлақтар тарататын өсімдік ауруы. **Өсімдік географиясы.** геогр. Фитогеография – ботаника мен физикалық географияның өсімдіктің географиясы таралуын зерттейтін бөлімі. **Өсімдік гормоны.** биол. Фитогормондар – өсімдікте зат алмасу процесінде үзіліп, орган құралына әсер ететін физиологиялық белсенді заттар. **Өсімдік дүниесі.** Табиғатта, белгілі бір ортада өсетін өсімдіктер жиынтығы. **Өсімдік жемісі мен тұқымының зиянкестері.** зоол. Буынаяқтылардың үлкен бір тобы. **Өсімдік зиянкестері.** бот. Өсімдіктің өніп-өсуіне зақым келтіретін немесе мүлде құртып жіберетін жәндіктер. **Өсімдік иммунитеті.** бот. Өсімдіктің ауру қоздырғыштар мен зиянкестер әсеріне төзімділігі. **Өсімдік интродукциясы.** егіншар. Өсімдік түрін, сортын бұрын өспеген жерге, аймақтарға апарып өсіру. **Өсімдік карантині.** егіншар. Басқа жерден өсімдіктің қауіпті зиянкестері аурулары, арам шөбі әкелінбеуіне, таралмауына, ал бұлар тап болған жағдайда оларды құртуға арналған мемлекеттік шаралар. **Өсімдік кенесі.** зоол. Кенедер отрядына жататын кәдімгі өсімдік қоректі кенелердің бірнеше тұқымдасы. **Өсімдік кеселі.** бот. Ауру қоздырғыштары әсерінен және тіршілік ортасының жағдайынан өсімдіктің немесе кейбір органдарының зақымданып құрып кетуі. **Өсімдік күлі.** бот. Отқа жанған өсімдіктің қалдығы. **Өсімдік қабығы.** бот. Сабақ пен тамырды тіршілік ортасының қолайсыз жағдайларынан қорғайтын жасушалар. **Өсімдік қызыл шірігі.** бот. Көбіне өсімдіктің тамыры мен тамыр сабағының ауруы. **Өсімдік майы.** тамақ. Алдан түрлі өсімдіктер дәнегінен техникалық жолмен алынатын табиғи өнім. **Өсімдік морфологиясы.** бот. Ботаника ғылымының өсімдіктердің дамуындағы сыртқы, ішкі құрылысын, форма түзілуі заңдылықтарын зерттейтін саласы. **Өсімдік өсіру.** егіншар. Өсімдік шаруашылығы, ауылшаруашылығының екпе өсімдіктерді егін, табиғи өсімдіктерді пайдаланып, халықтың таамамен, өнеркәсіпті

шикізатпен, малды жеммен қамтамасыз ететін маңызды бір саласы. **Өсімдік рағы.** бот. Зиянды саңырауқұлақ, бактериялар, кейде аяздық салдарынан өсімдіктің кейбір бөлігінің дұрыс өспей шектен тыс ұлғаюынан болатын ісік, бұдыр. **Өсімдік селекциясы.** егіншар. Егін шаруашылық өсімдіктерінің жаңа сорттарын, гибридтерін шығаратын ғылыми әдісі. **Өсімдік сұрпы [сорт].** бот. Морфологиялық белгілері, биологиялық қасиеттері ұқсас және шаруашылыққа қажет екпе өсімдіктер. **Өсімдік сферасы.** ботан. <грек. phyllon – жапырақ, sphaira – шар> Өсімдікке (ауадағы немесе судағы жапырағына, жемісұрығына, сабағына және т.б.) әсер ететін ауа немесе су кеңістігі. **Өсімдік таты.** бот. Қоздырғыш класына жататын тат саңырауқұлақтары тарататын аса зиянды және кең таралған өсімдік кенесі. **Өсімдік тектес стиль [өсімдік стилі].** өнер. Өнердегі нәбәтат ою-өрнек, нақыштарын қолдану сарыны. **Өсімдіктер алқабы.** геогр. Жер бедеріне, ауа райына, жыл маусымындағы жылу, ылғалға байланысты өсімдіктер тарап өскен белгілі бір аймақ. **Өсімдіктер анатомиясы.** Өсімдік морфологиясын зерттейтін ғылым саласы. **Өсімдіктер бірлестігі.** бот. Фитоценоз – өскен ортасы біркелкі белгілі бір аймақта өзара және табиғат жағдайымен байланысты өскен өсімдіктер. **Өсімдіктерді қорғау.** экон. Шаруашылық мақсатта қолданылатын ашық және жабық грунттағы егістік пен отырғызылған көшеттерге, мәденилендірілген жерлерге (шалғынға, екпеағаш алқаптарына және т.б.), табиғи өсімдіктерге (ең алдымен ормандарға) зиян келтіретін азғалармен күресу шаралары. **Өсімдіктердің таралуы.** бот. Табиғат жағдайына (ауа райы, жер беті құрылысы, топырағы т.б.) байланысты өсімдіктердің жаңа аймақты мекендеуі. **Өсімдіктер магнитотропизмі.** бот. Өсімдік сабағының оңтүстік полюске қарай бағытталуы. **Өсімдіктер формациясы.** бот. Фитоформация – флоралық құрылымы әртүрлі, бірақ өсімдіктер өскен орталығы мен ботаникалық түрлері ұқсас бірнеше ассоциациялар. **Өсімдік тынысы.** бот. Өсімдік ағзасында органикалық заттардың физиологиялық тотығу процесі. **Өсімдік тіні.** бот. Анатомиялық, морфологиялық құрылысы, атқаратын қызметі ұқсас клеткалар тобы және клеткадан тыс құрамдар. **Өсімдіктің қоректенуі.** Өсімдіктердің қоршаған ортадан тіршілігіне қажетті химиялық элементтерді қабылдап, бойына сіңіру процесі. **Өсімдіктің қоректік алаңы.** бот. Жеке бір өсімдіктің қоректеніп, дұрыс өсуіне қажет жер көлемі. **Өсімдіктің өсіп-жетілу сатылары.** бот. Өсімдік ағзасы онтогенезіндегі маңызды тіршілік процестерінің кезеңдері. **Өсімдіктің суды буландыруы.** бот. Өсімдіктердің денесіндегі артық суды ауаға бөліп шығаруы. **Өсімдіктің суыққа төзімділігі.** бот. Өсімдіктің қысқа мерзімді суықтан және қыстың ұзақ аязынан тіршілігін сақтап қалуы. **Өсімдікті сұрыптау.** бот. Өсімдік пен тұқымның ең жақсыларын көбейту үшін таңдап алу. **Өсімдіктің таз қотыры.** бот. Өсімдіктің беткі тканьдерін, яғни жапырағын, жемісін, өркенін зақымдайтын ауру. **Өсімдік физиологиясы.** бот. Ботаниканың өсімдіктің тіршілік еркінен зерттейтін бір бөлімі. **Өсімдік хлорозы.** бот. Өсімдік жапырағы және басқа да органдарының жасыл түсінің өзгеріп, сарғылт-жасыл, сары не ағарып кетуі. **Өсімдік шайлары.** мед. Әртүрлі емдік өсімдіктердің жапырағы, гүлі, тамыры, жемістерінен шай тәрізді қайнатып жасаған дәрілік сұйық зат немесе сол зат дайындалатын кепкен қоспа. **Өсімдік шаруашылығының өнімі.** Ауыл шаруашылық дақұдарын өсірудің нәтижесінде алынған өсімдік текті өнімдер, сондай-ақ көпжылдық екпе ағаштарды өсіру мен пайдаланудан алынған өнімдер.

ӨСІМДІКЖАЙ зат. жаңа. <франц. orangerie> Өсімдіктің өсуіне қолайлы факторларды өзі бақылап, белгілі қалыпта ұстап тұратын арнайы, едәуір күрделі құралдармен жабдықталған орынжай.

ӨСІМДІКЖОЙҒЫ зат. биол. Зиянкес өсімдіктерді жоюда қолданылатын биологиялық құралдар.

ӨСІМДІКСІЗ сын. Өсімдік өспейтін, өсімдік шықпайтын, тақыр.

ӨСІМДІКТАНУ зат. бот. Өсімдіктер жөніндегі ілім; ботаника.

ӨСІМДІЛІК зат. Өнімділік, шығымдылық, түсімділік.

ӨСІМҚОР зат. жағымсыз. Мұқтаждарға үстемелемен қайтаруға қарыз беріп, содан пайда табатын пайдақор адам.

Өсімқор капитал. қаржы. Тікелей өндірушілердің қосымша еңбегін иемдену үшін жоғары пайызды өсіммен несиеге берілген ақша.

ӨСІМҚОРЛЫҚ зат. жағымсыз. Несиеге қарыз беріп, оңай пайда табумен шұғылданушылық.

ӨСІМПАЗ сын. сөйл. **Өсімтал.**

ӨСІМТАЛ сын. 1. Тез өскіш, жетілгіш. 2. Тез көбейгіш, көбеюге бейім.

Өсімтал топ. зоол. Ұрпақтың пайда болуын қамтамасыз ететін дарақтардың жиынтығы.

ӨСІМТАЛДЫҚ зат. 1. Тез өскіштік, көбейгіштік, көбеюге бейімділік. 2. зоол. Ағзалардың эволюциялық түрде қалыптасқан, қалыпты жағдайда көбею арқылы табиғи өлім-жітімнің орнын толтыру қабілеті. 3. Ауылшаруашылық жануарлары төлдерінің көбею, өсу көрсеткіші.

ӨСІМШЕ зат. матем. Функцияның шексіздікке ұмтылдыратын мәндері.

ӨСІНДІ зат. 1. зоол. Жан-жануарлар денесіндегі өсіп шыққан, көзге көрініп тұратын, әдетте ағзасының артық бөлігі. 2. бот. Өсімдіктің өркені, тамырынан, сабағынан өз алдына бөлініп шыққан бөлігі. 3. анат. Адам ағзасы мүшелерінің басқа мүше бөліктерімен ұласқан бөлігі.

ӨСІҢКІ сын. 1. Аздап өскен, қзынырақ. 2. ауыс. Жоғарылатылған, көтермеленген, үлкен.

ӨСІҢКІЛЕУ сын. 1. Аздап өскен, үлкендеу. 2. Көтеріңкілеу, жайланыңқырау.

ӨСІҢКІРЕ ет. 1. Аздап өсу, қзарыңқырау. 2. ауыс. Есейіңкіреу, ержетіңкіреу.

ӨСІҢКІРЕУ Өсіңкіре етістігінің қимыл атауы.

ӨСП-ЖЕТІЛ ет. Дамып-толу, өсіп біту, толысу.

ӨСП-ЖЕТІЛУ Өсіп-жетіл етістігінің қимыл атауы.

ӨСП-ӨН ет. 1. Өсімдіктің гүл шашып жайқалуы, жапырақ жаюы, өнім беруі. 2. Өрбіп-өсу, көбею, ұрпақ жаю, таралу. 3. ауыс. Жетілу, толысу.

ӨСП-ӨНУ Өсіп-өн етістігінің қимыл атауы.

ӨСП-ӨНУШІЛІК зат. Өсушілік, жетілушілік; дамуға бейімділік.

ӨСП-ӨРБУ Өсіп-өрбі етістігінің қимыл атауы.

ӨСП-ӨРБІ ет. 1. Тарау, ұрпақ жаю, көбею. 2. Ел қатарына қосылу, адам болу, даму.

ӨСП-ӨРКЕНДЕ ет. 1. Өсіп-өну, көбею, таралу. 2. Даму, абаттану, үлдену.

ӨСП-ӨРКЕНДЕУ Өсіп-өркенде етістігінің қимыл атауы.

ӨСІР ет. 1. Күтін-баптау, көбейту, қарау (мал туралы). 2. Отырғызу, егу, жетілдіру (өсімдік туралы). 3. ауыс. Бағып-қағып, ержеткізу, асырап жеткізу.

ӨСІРГІШ зат. Жоғарылатқыш, биіктеткіш.

ӨСІРТ ет. 1. Бағып-қақтыру, ержеткіздіру. 2. ауыс. жағымсыз. Бөскіздіру, бос масаттандыру.

ӨСІРТКІЛЕР зат. бот. <грек. auxano> Өсімдік гормондарының тобы.

ӨСІРУ Өсір етістігінің қимыл атауы.

ӨСІРУШІ зат. Көбейтуші, бағып-қағушы, қараушы.

ӨСІРІЛ ет. 1. Бағылу, көбейтілу. 2. Егілу, отырғызылу.

ӨСІРІЛУ Өсіріл етістігінің қимыл атауы. 1. Бағылу, көбейтілу. 2. Егілу, отырғызылу.

ӨСІРІҢКІРЕ ет. Аздап асырыңқырау, көбейтінкіреу.

ӨСІРІҢКІРЕУ Өсіріңкіре етістігінің қимыл атауы.

ӨСІРІС ет. 1. Бағысу, қарасу. 2. Ержеткізіс, асырасу.

ӨСІРІСУ Өсіріс етістігінің қимыл атауы.

ӨСІР ет. сөйл. Осылай ету.

ӨСІРКІЗ ет. сөйл. Осылай еткізу.

ӨСІРКІЗУ Өсіркіз етістігінің қимыл атауы.

ӨСІТУ Өсіт етістігінің қимыл атауы.

ӨСІШ зат. кәс. Мақта сабағының ең жоғарғы қысы.

ӨТ зат. анат. <лат. belis, fel> Адам мен омыртқалы жануарлар бауырының безді жасушалары шығаратын ас қорытуға қажетті сарғылт-жасыл түсті ащы сұйық зат және осы зат тұратын іші қуыс ағза мүшесі.

Өт айдайтын дәрілер. мед. Өт түзілуін және оның ұлтабарға құйылуын үдететін дәрі-дәрмектер. **Өт жолы.** анат. <лат. canalis fellae> Өт өзекшелерінен құралып, өтті өт қабына әкелетін өзек. **Өт жүргізу.** мед. Өтті айдау, ағзадағы өт бөліну қызметін жақсарту. **Өт қабы.** анат. <лат. vesica fellae, лат. vesica қап, fella – өт> Өт уақытша жиналатын, жұқа қабырғалы қап. **Өт қалтасы.** анат. Омыртқалы жануарлар мен адам ағзасының іші қуыс, өт жиналып тұратын мүшесінің сыртқы қабы. **Өт өзегі.** анат. <лат. ductus fellae> Өтті бауырдан он екі елі ішекке өткізетін түтікше мүше. **Өт өзекшелері.** анат. <лат. ductuli fellae> Бауыр бөлікшелеріндегі түзілген өтті өт жолына әкелетін ұсақ түтікшелер.

Өтте тас байлану. мед. Холестериндік заттар алмасу процесі бұзылуынан өт қабы мен өт жолында тас пайда болуы. **Өтң аузына құйылды.** Жаны шығып, қатты састы. **Өті жарыла ма?** Несі кетеді екен деген кею, ұнатпау. **Өті жарылды.** Төзімі таусылды, шыдамы шегіне жетті. **Өтім жарылды.** Қағанағы қарс айырылды, қатты ашуланды. **Өтін алып аузына құйды.** Жанын көзіне көрсетті, қатты қысты. **Өтін жара жалынды.** Әбден таусыла тілек айтты. **Өтіңменен жарылма.** Құр босқа күйіп-ніспе, бос нәрсеге таусылма.

ӨТ² зат. жерг. Сиырда болатын ауру.

ӨТ¹ ет. 1. Бір нәрсенің арасынан жүру; бойынан, қабатынан асып кіру, тесіп шығу. 2. Бір жазадан екінші жағаға, арғы бетіне шығу. 3. Бір жерден екінші жерге қарай бағыттала қозғалу, жүру. 4. Бір елден екінші елге кету, ел асу, бөтен жерден қоныс тебу. 5. ауыс. Қоғамның белгілі бір қйымына мүше болу. 6. ауыс. Белгілі бір әрекеттің, уақытаның іске асуы, болуы.

7. ауыс. Қаза болу, демі біту; қайтыс болу, өлу. 8. ауыс. Өмір сүріп кету, тіршілік ету. 9. ауыс. Біту, түгесу, таусылу. 10. ауыс. Сатылу, сатып алушысын табу. 11. ауыс. қарап. Күйеуге кету, тұрмысқа шығу.

Өткен гүмбір. Басынан өткергені бар, қызығы, өмір-тіршілігі. **Өткен заманда [заман].** фольк. Ертеде, бұрында, баяғыда. **Өткен күннің белгісі жоқ.** Өмір зырлап, білінбей, білдірмей өтіп кетеді деген мағынада. **Өткен шақ.** лингв. Іс-қимылдың өткен, кезде болғанын білдіретін етістік шағы.

ӨТ² ет. Қайралған құрал-жабдықтың өткірленуі, кесуі.

ӨТАЙДАҒЫШ сын. мед. Ағзадағы өтті жүргізетін, өттің бөліну қызметін белсендіретін.

ӨТЕ үст. 1. Аса, сонша, ерекше. 2. Тым, тіпті.

Өте тұшы су. су шар. Құрамындағы еріген тұздардың мөлшері 0,1 г/дм³-ден аспайтын табиғи су.

ӨТЕ ет. Парызын, міндетін, шығынын, қарызын, аманатын, айыбын және т.б. қайтару, құтылу, орындау және т.б.

ӨТЕГЕН сын. жерг. 1. Өткір. 2. ауыс. Пысық, әжет.

ӨТЕК¹ зат. сөйл. **Үтік.**

ӨТЕК² зат. көне. Ертедегі әкімшілік-аумақтық бірлік аты.

ӨТЕКТЕ ет. жерг. Үтіктеу, киім-кешек, матаның қыртысын үтікпен жазу.

ӨТЕКТЕЛ ет. Үтік басылу.

ӨТЕКТЕЛУ Өтектеп етістігінің қимыл атауы.

ӨТЕКТЕТ ет. сөйл. Үтіктету, үтік басқызу.

ӨТЕКТЕТУ Өтектеп етістігінің қимыл атауы.

ӨТЕКТЕУ Өтектеп етістігінің қимыл атауы.

ӨТЕКТЕУЛІ сын. сөйл. Үтіктеулі, қыры, қатпары жазулы.

ӨТЕКТЕУСІЗ сын. Үтіктеусіз, үтік-телмеген, қыр қатпары жазылмаған.

ӨТЕЛ зат. Әбден пайдаланылып, тозығы жеткен көр-жер, ескі-құсқы зат, мүлік. // Ескі, тозығы жеткен.

ӨТЕЛ ет. 1. Орны толу, қайтарулы.

2. ауыс. Атқару, орындау (міндет, борыш, парыз т.б.).

Өтелмес шығын. Орны толмас кемшілік, шығын.

ӨТЕЛЕКТЕ ет. жерг. 1. **Тасымалда.**

2. Бірден екіншіге, одан үшінші сатыға топырақты биікке шығару.

ӨТЕЛЕКТЕУ Өтелектеп етістігінің қимыл атауы.

ӨТЕЛМЕГЕН сын. экон. 1. Дебиттар мен борышкерлік міндеттемелері төленбеген. 2. Чек не траттасы төлеуге әлі ұсынылмаған. 3. Акционерлік капитал ретінде корпорация (теңгерімінде көрсетілген, иелері ұстап қалатын (акциялар)).

ӨТЕЛІМШІ сын. сөйл. Алдағы уақытта өтелеетін.

ӨТЕЛСЕРІ [ор. утиль сыры] зат. сөйл. Көр-жер, ескі-құсқы.

ӨТЕЛУ Өтел етістігінің қимыл атауы.

1. Қайтарулы, орны толу. 2. ауыс. Орындалу, атқарылу.

ӨТЕЛІМДІЛІК зат. экон. Инвестициялық жобалардың тиімділігінің бағалау белгісі.

Өтемімділік әдісі. экон. Инвестициялық жобалардың тиімділігін бағалау әдістерінің бірі. **Өтемімділік мерзімі.** экон. Бастапқы инвестициялардың алынған табыс есебінен қайтарылу уақыты.

ӨТЕМ зат. Төлем, шығынның орнын толтыратын өтеуі.

Өтем заңы. лингв. Тіл ғылымында анықталған тілдік тәсілдердің бірінің орнын екіншілері толықтырып, теңестіріп тұратындығы туралы заң. **Өтем қоры.** экон. Жай ұдайы өндірістің мақсатты көзі. **Өтем шығындары.** экон. Табиғатқа кері антропогендік әсердің салдарынан қалыптасқан, халықтың өмірі немесе өндіріс үшін материалдық және табиғи ресурстардың жекелеген түрлерін дайындау үшін жұмсалатын қосымша шығындар.

ӨТЕМАҚЫ зат. құқық. <лат. compensatio> Азаматтық құқықта заңмен белгіленген белгілі бір себептерге байланысты азаматтық-құқықтық міндеттердің бұзылуы салдарынан туындаған шығындардың орнын толтыру үшін берілетін төлем.

ӨТЕМДІК сын. Өтемге қатысты, өтемге тән.

Өтемдік баж. экон. Өтемдік шараларды енгізу кезінде қолданылатын және үкімет қаулысы негізінде шет мемлекет қаражаттандыратын тауар импортына кеден бажының базалық мөлшерлемесінен тыс белгіленетін баж. **Өтемдік баланс.** экон. Коммерциялық несиенің пайыз түрінде көрсетілген бөлігі; бұл бөлікті қарыз алушы банкте депозит ретінде ұстауға міндетті. **Өтемдік келісім.** а) экон. Белгілі бір талаптарға негізделген және белгіленген мерзімде өтелетін несие мен көрсетілетін қызметтерді өтеуге байланысты сыртқы сауда мәмілесі. ә) қаржы. Отандық валютаға айырбастау үшін шетелдік валюта түрінде қарыз беру туралы келісім. **Өтемдік қарыз.** қаржы. Валюталық қатердің немесе валюталық шектеудің алдын алу немесе бейтараптандыру мақсатымен отандық валюта түріндегі қарызға айырбас ретінде шетел валютасы түрінде қарыз беру туралы келісім. **Өтемдік лизинг.** қаржы. Қаржы лизингісінің бір түрі, жалгер жалға алу ақысы ретінде лизингтік фирмаға жалға алынатын машиналар мен жабдықтар пайдалана отырып, өндірген тауарды жеткізетін лизинг нысаны. **Өтемдік мәміле.** экон. Тауарларды тең құнға өзара жеткізуді көздейтін сатып алу-сату шарты.

ӨТЕ-МӨТЕ үст. 1. Ерекше, айрықша, аса, тым. 2. Әсіресе, бәрінен де.

ӨТЕМПҰЛ: өтемпұл нормасы. экон. Өтемпұл жарнасының белгілі бір кезеңде белгіленген мөлшерінің негізгі өндірістік капиталдардың баланстық құнына қатынасы; пайыз есебімен көрсетіледі.

ӨТЕН зат. жерг. 1. Ұй, шаңырақ, баспана. 2. Отан, от қоныс.

ӨТЕР-ӨТНЕСТЕ үст. Болар-болмаста, шамамен алғанда.

ӨТЕС зат. сөйл. **Өтесін.**

ӨТЕС= ет. Бірге өтеу.

ӨТЕСУ Өтес етістігінің қимыл атауы.

ӨТЕСІН зат. Бір нәрсенің қарымтасы, есесі, төлемі.

ӨТЕТ= ет. Орнын толтырту.

ӨТЕТКІЗ= ет. Орнын толтыртқызу.

ӨТЕТКІЗУ Өтеткіз етістігінің қимыл атауы.

ӨТЕТУ Өтет етістігінің қимыл атауы.

ӨТЕУ Өте етістігінің қимыл атауы.

Өтеу қоры. экон. Қоғамдық жиынтық өнімнің өндіріс барысында тұтынылған өндіріс құрал-жабдығын өтеуге пайдаланылатын бөлігі. **Өтеуі жоқ.** Орындалмас, арманда кеткен. **Өтеуі қайтты.** а) Төлеуі орнына келді. ә) Есесі қайтты, қаруы қайтты. **Өтеуін төлеп алу.** экон. Өндіріс құрал-жабдығын, жерді меншіктенушінің өзгеру нысаны.

ӨТЕУЛІ сын. Өтелінген, төленген.

ӨТЕУСІЗ сын. Өтелмеген, орны толмаған.

ӨТЕУШІ зат. Борышын, міндетін қайтарушы, орнын толтырушы.

ӨТЕУШІЛІК зат. Міндетін, парызын, қарызын орындаушылық.

ӨТЕУІ зат. Бір нәрсенің төлемі, қарымтасы.

ӨТЕШЕК сын. 1. Өтпелі, тұрақсыз. 2. Өтіп бара жатқан, өткелі тұрған.

ӨТКЕЛ зат. 1. Судан (өзеннен) кешіп, арғы бетке өтетін таяз жер. 2. әск. Әскерлердің су кедергілерінен өтуі кезінде пайдаланылатын өзеннің, көлдің бір телімі. 3. тех. Жол қозғалысы ағынынан жүргізуіне еркін өтуге мүмкіндік беретін жол телімі. 4. ауыс. Ауыр жағдай, қиын іс, тар кезең; қиыншылық.

Өткел бермеді. а) Өзеннен өту қиынға соқты.

ә) Буырқанып, тасыды, суы көтеріліп кетті (өзен). б) Бағынбады, ырқына, дегеніне көнбеді, ойындағыдай болмады. **Өткелден аттады.** Өткелден өтті. **Өткел тапқыш төтеден.** Жоқ жерден жол тауып кететін, айлакер.

ӨТКЕЛ зат. жерг. Жол, кезек, мүмкіндік.

ӨТКЕЛЕК зат. 1. Көп малды ұстау үшін арнайы жасалған ені тар қоршау. 2. Асу, бір доңғиен екіншісіне өтетін ара. 3. тех. Малды жеке-жеке өткізу үшін ағаштан жасалған ені тар қоршау. 4. ауыс. Азабы көп қиын жағдай, қысылған кезең.

Өткелектен өтті. Азап шекті, қиындық көрді.

ӨТКЕЛЕКТЕТ= ет. Араға біреуді немесе бірдемені салып өткізіп жіберту.

ӨТКЕЛЕКТЕТУ Өткелектет етістігінің қимыл атауы.

ӨТКЕЛЕКШЕ сын. Өткелек тәрізді, өткелекке ұқсатып.

ӨТКЕЛҚАҒАЗ зат. ресми. Рұқсат етілген қағаз; «пропуск».

ӨТКЕЛІСІЗ сын. Кешіп өтетін жері жоқ, өткелі жоқ.

ӨТКЕЛШІ зат. Өткел жасаушы.

ӨТКЕН үст. 1. Кешегі, бүгіннің алдындағы. 2. Осының алдындағы, өтіп кеткен. // Тарих, тарихта қалған уақыт; бүгінге дейінгі кез.

Өткен заман. Өтіп кеткен дәуір, өткен шақ.

Өткен күн. Осыған дейінгі кез, өтіп кеткен шақ. **Өткен күнгі.** Бұрынғы кездегі, осыған дейінгі уақыттағы. **Өткен мен кеткен.** Өтіп кеткен оқиға, бұрынғы болғандар, осыған дейінгі уақыт.

ӨТКЕНДЕ үст. Осының алдында, осыдан біраз күн бұрын.

ӨТКЕНДЕП үст. Бұрынғы, өткен кездегі.

ӨТКЕН-КЕТКЕН сын. 1. Ары-бері жол жүрген, жолда жүріп кезіккен, барар-қайтар жолында жолыққан, ары-бері жол жүрген адам; барар-қайтар жолында соғып кеткен адам, жолаушы, жүргізуші. 2. Бұрынғы-соңғы, бұған дейінгі, өткен кездегі. // Тарих, байырғы, бұрынғы заман туралы білім. // Бұрынғы болған оқиғалар, өтіп кеткен уақыт. //

ӨТКЕР= ет. 1. Белгілі бір жұмысты, шаруаны атқару, орындау. 2. Міндетін өтеу, парызын орындау. 3. Тіршілік кешу, уақыт (өмірін) өткізу. 4. Өткізіп жіберу, өткізу. 5. Басынан кешіру. 6. Атап өту, ырым-жоралғысын жасап, құртын орындау.

ӨТКЕРМЕ¹ зат. этн. Қазақша жіп байлаудың бір түрі.

ӨТКЕРМЕ² зат. этн. Терме өрнегіне пайдаланатын жабдық.

ӨТКЕРМЕ³ зат. құр. Теміржолдан кесе өту үшін немесе пароходқа мінуге т.б. арналып салынған көпір.

ӨТКЕРМЕ⁴ зат. тех. Цилиндр немесе конус формалы стержень (өзек).

ӨТКЕРМЕ⁵ зат. кен. Жер астындағы негізгі кен қазбаларының арасында адамдар қатынас жасауға арналып қазылған жатық немесе көлбеу қазба.

ӨТКЕРМЕЛЕ¹= ет. этн. Өткерме байлау түрімен бекіту.

ӨТКЕРМЕЛЕ²= ет. колөнер. Ары-бері өткізіп ілу арқылы тоқу.

ӨТКЕРМЕЛЕН= ет. Жалғану, өткізіліп бекітілу, ары-бері өткізілу.

ӨТКЕРМЕЛЕНУ Өткермелен етістігінің қимыл атауы.

ӨТКЕРМЕЛЕУ Өткермеле етістігінің қимыл атауы; ары-бері өткізу. // колөнер. Терме тоқудың әрі-бері өткізіп ілу арқылы ерекшеленетін түрі.

ӨТКЕРМЕЛІ сын. Өткермесі бар, баумен жалғанған.

ӨТКЕРУ Өткер етістігінің қимыл атауы.

ӨТКЕРУШІ зат. Өткізуді, басынан кешуші.

ӨТКЕРІЛ= ет. Өткізілу, атқарылу.

ӨТКЕРІЛУ Өткеріл етістігінің қимыл атауы.

ӨТКЕРІС= ет. Атқарысу, өткізісу.

ӨТКЕРІСУ Өткеріс етістігінің қимыл атауы.

ӨТКІІЗ зат. этн. Оттың орнын ойық етіп қалдырып, суық өтпеу үшін айнала төңірек жерге (бірінші қабатқа) жаюға арналған киіз.

ӨТКІЗ= ет. 1. Бір нәрсенің бойынан, арасынан асып кіргізу, тесіп шығару. 2. Бір бетінен екінші бетіне шығару, бір жазадан келесі жағаға.

3. экон. <лат. realis> Мүлкті немесе бағалы қазғандарды ақшаға айналдыру – тауардың құнын толық төлеген сатып алушыға сату (табыстау).

4. физ. Бойынан өзі арқылы еркін қозғалту, жіберу. **5. ауыс.** Атқару, өткеру. **6. ауыс.** Тапсыру, табыстау. **7. ауыс.** Сату. **8. ауыс.** Сайлату, тағайындату. **9. ауыс.** Жүргізу, жүзеге асыру. **10. ауыс.** Өмір сүру, күн кешу.

11. ауыс. Артта қалдыру.

Өткізіп алды. Асқындырып алды, уақыты өтіп кетті, асқындырып кетті.

ӨТКІЗІПШІ зат. физ. Өзінің бойына электр тоғын, жылылықты өткізетін дене, материал, зат. // Өз бойынан өткізе алатын қабілеті бар.

Өткізгіш құбыр. тех. Дала жағдайында жанармай жеткізетін техникалық құралдар кешені.

Өткізгіш ұпалар. бот. <лат. texius conductorii> Өсімдіктің барлық мүшелеріне қоректік заттар жеткізетін жасушалар тобы.

ӨТКІЗГІШТІК зат. Токты, жарықты, жылуды өткізетін қасиет.

ӨТКІЗДІР= ет. 1. Тапсырту, табыс еттіру. 2. ауыс. Атқарту, жасату.

ӨТКІЗДІРТ= ет. Жасаттыру, жүргіздіру.

ӨТКІЗДІРТУ *Өткіздірт етістігінің қимыл атауы.*

ӨТКІЗДІРУ *Өткіздір етістігінің қимыл атауы.*

ӨТКІЗУ *Өткіз етістігінің қимыл атауы.*

Өткізу жолағы. и н ф. <ағыл. bandwidth> Байланыс арнасы тасымалдай алатын сигнал жиіліктерінің ауқымы. **Өткізу кооперативі.** Ауылшаруашылық өнімдерін сатып алып, сақтау, өткізу мақсатымен жарнамалау үшін құрылған ұйым. **Өткізу осі.** әск. Өткізу байланыстарын ұйымдастыру тәсілі. **Өткізу тәртібі.** әск. Қызметілетін аймаққа (әскери бөлімге, мекемеге, орынға, жабық түрдегі кәсіпорынға, т.б.) кіру мен шығудың, түрлі заттарды (жүктерді) кіргізу мен шығарудың, жеке құрам мен келушілердің қызметілетін аймақта болуының тәртібін анықтайтын, міндетті түрде орындалатын ережелер жүйесі.

ӨТКІЗУ-ТЕКСЕРУ: өткізу-тексеру пунктi. әск. Шекарадағы аудандарды, адамдарды, тауарларды өткізу тәртібін реттеп, тексеріп отыратын пункт.

ӨТКІЗУШІ зат. 1. Сатушы, сатып алуға табыстаушы. 2. Атқарушы, жүзеге асырушы.

ӨТКІЗІЛ= е т. 1. Жүргізілу, ашылу, ұйымдастырылу. 2. Сатылу, ақшаға берілу. 3. Тапсырылу, жіберілу.

Өткізілген өнім. экон. а) Дайындалған, жөнелтілген және тұтынушы, өткізуші немесе сауда жасаушы ұйым (делдал) ақысын төлеген өнім. ә) Өнеркәсіп орындарының сыртқа шығарылған және оған тапсырыс беруші немесе өткізу ұйымдары ақы төлеген өнімі.

ӨТКІЗІЛУ *Өткізіл етістігінің қимыл атауы.*

ӨТКІЗІМ зат. экон. Өнім (тауар) өткізуді (сатуды), қызмет көрсетуді және оны меншіктену құқығын дайындаушыдан (сатушыдан) тұтынушыға (сатып алушыға) табыстауды қамтамасыз ету қызметі.

ӨТКІЗІМДІЛІК сын. 1. физ. Өткізгіштік, қабылдағыштық. 2. экон. Бір нәрсенің оңай сатылуы немесе сатып алынуы мүмкіндігінің көрсеткіші.

ӨТКІЗІС= е т. 1. Бір жерден екінші жерге жеткізісу, апарысу. 2. ауыс. Атқарысу. 3. ауыс. Ұйымдастырысу, жүргізісу.

ӨТКІЗІСУ *Өткізіс етістігінің қимыл атауы.*

ӨТКІЛІК зат. сөйл. **Өткелек.**

ӨТКІН сын. Шебер, ісмер.

ӨТКІН: өткін жел. Өңменнен өтетін, ызғарлы жел.

ӨТКІНШЕК сын. сөйл. **Өткінші.**

ӨТКІНШЕКТІК зат. Тез өтетіндік, уақытшалық.

ӨТКІНШІ сын. 1. Бірден жауып, бірден басылатын (жаңбыр). 2. Олай-бұлай жүретін, ары-бері өтіп бара жатқан. 3. Қысқа, болар-болмас. 4. Тұрақсыз, алдамшы.

Өткінші жаңбыр. Аспан ала бұлттан келіп, тез өтетін жауын. **Өткінші өмір.** поэт. Жалған дүние, осы дүние.

ӨТКІНШІДЕЙ сын. 1. Өткінші тәрізді, тез өтетін, өте шығатын. 2. ауыс. Қысқа, келте.

ӨТКІНШІЛІК зат. Тез арада өтетіндік, қысқа мерзімділік, уақытшалық.

ӨТКІР сын. 1. Қайралып жүзі өткірленген, тез кесетін. 2. ауыс. Батыл, пысық, өжет (адам). 3. ауыс. Бар шындықты бүкпесіз, батыра айтатын, қатал, шынышыл. 4. ауыс. Денеден бірден өтіп кететін, қатты (ыстық немесе суық).

Өткір әзіл. бейн. Кемшілікті дөп басып, шындықты жасырмай күлдіргі түрде жеткізетін астарлы сөз. **Өткір бу.** тех. Технологиялық мақсаттар үшін өндірістік аппараттарға бұқазаннан жіберілетін бу. **Өткір жүрек.** Алғыр, батыл, өжет. **Өткір көз.** Отты, қырағы көз. **Өткір өлең.** Шынышыл өлең. **Өткір радиация.** физ. Ядролық жарылыс кезінде тарайтын радиоактивті сәулелер (гамма-сәулелер мен нейтрондар), ядролық жарылыс кезінде пайда болып, лезде жан-жаққа тарайтын, көзге көрінбейтін және адамдар сезінбейтін сәуле ағыны. **Өткір сөз.** Тілі мұрдың оғындай, бетің бар, жүзің бар демей, тура сөйлейтін. **Өткір тіл.** Өте батыл айтылған, орын түсетін сөз. **Өткір тілді.** Беті-жүзіне қарамай өжет сөйлейтін, сөзі өткір.

ӨТКІРЛЕ= е т. 1. Құрал-саймандарды жүзін қайраққа, шарыққа салып қайрау, өткір ету. 2. ауыс. Бір нәрсені құлпытру, әсерлі, өтімді ету.

ӨТКІРЛЕН= е т. 1. Жүзі қайралу, өткір етілу. 2. ауыс. Әсері күшею. 3. ауыс. Құлпытру, күшіне ену, сәніне ену т.б.

ӨТКІРЛЕНДІР= е т. Өткір еттіру.

ӨТКІРЛЕНДІРУ *Өткірлендір етістігінің қимыл атауы.*

ӨТКІРЛЕНУ *Өткірлен етістігінің қимыл атауы.*

ӨТКІРЛЕТ= е т. 1. Қайрату, өткір ету. 2. ауыс. Ұштай түсірту, әсерлендіре түсірту; батылдандыру.

ӨТКІРЛЕТУ *Өткірлет етістігінің қимыл атауы.*

ӨТКІРЛЕУ¹ сын. 1. Өткірірек, өтімі жақсырақ. 2. ауыс. Қаттырақ, күштірек (ыстық, суық т.б.). 3. ауыс. Әсерлірек, нақыштырақ.

ӨТКІРЛЕУ² *Өткірле етістігінің қимыл атауы.*

ӨТКІРЛІК зат. 1. Өтімділік, кесіп түсушілік. 2. ауыс. Батылдық, өжеттілік, алғырлық. **ӨТКІСІЗ:** арасынан қыл өткісіз. Тау-тәтті, ынтымақты.

ӨТКІШТІК зат. Өту қасиетіне ие, өтіп кететіндік, өткізгіштік.

ӨТМЕК зат. сөйл. **Өтпек.**

ӨТМІШ сын. ескі кіт. Өтіп жатқаны, өтуі жөнінде, өту барысы туралы.

ӨТПЕ зат. әск. Әртүрлі ұрыс әрекеттері түрлеріндегі міндеттерді атқару кезінде өз әскерлерін өткізуге арналған орындар.

Өтпелер жасау. әск. Әртүрлі ұрыс әрекеттері түрлеріндегі міндеттерді атқару кезінде өз әскерлерін өткізуге арналған орындарды тазарту. **Өтпе сәуле.** физ. Көзге көрінетін спектрдегі сәулелерге қарағанда толқын ұзындығы артық болатын алыс қашықтықтағы сәуле.

ӨТПЕЖЕЛ зат. Еркін қозғалыстағы жел, желорай.

ӨТПЕК зат. Тар кезең, қиын, ауыр жағдай. **ӨТПЕЛ** сын. 1. Бірінен біріне өтуге болатын, ауыспалы. 2. ауыс. Тез ұмыт болатын, өткінші. 3. Өткінші, тұрақты емес, тұрақтамайтын.

Өтпелі батпақтар. су шар. Өсімдік жамылғысына және оларды қоректендіретін сулардың минералдылығына қарағанда ойпаңдық және беткейлік батпақтардың екі ортасындағы аралық сипатқа ие батпақ түрі. **Өтпелі белдем.** экол. <лат. margo – шет, zone – белдем> Табиғат жүйелері тұрақсыз күйде болатын ландшафт белдемдерінің арасындағы шегаралық жолақ.

Өтпелі дәуір. тар. Қоғамның бір құрылыстан екінші құрылысқа аяқ басқандағы аралық кезеңі, жаңа қатынастардың толық орнықпай, ескі қатынастардың бұзылған шағындағы ауыр ауыспалы кезең. **Өтпелі кезең.** а) психол. Адам өмірінің жасөспірім шақтан бозбала, бойжеткен шаққа өтуі, балалықтан ересек өмірге аяқ басқан аралығы. ә) экон. Экономикалық жүйенің түбегейлі реформаларына байланысты ел экономикасы жаңа, сапалық өзге күйге көшетін уақыт кезеңі. **Өтпелі қисық сызық.** физ. Топырақтың кеуектілік көрсеткіші мен топырақ сығылуы кезінде оның бір жаққа ұлғаюын болдырмайтын қысымның арасындағы байланыс. **Өтпелі турнир.** спорт. Төменгі топтан жоғары топқа өту үшін іріктеу ойындары.

ӨТПЕЛІЛІК зат. Бірінен біріне өтуге болатындық, ауыспалылық; тұрақсыздық.

ӨТТЕЙ сын. 1. Өт тәрізді, өт сияқты.

2. ауыс. Сары, ащы зәрдей, запырандай.

Өттей өш. бейн. Қатты өш, кектесулі.

ӨТТЕН= е т. Сарғыштау, сарғыш түске ену.

ӨТТЕНУ *Өттен етістігінің қимыл атауы.*

ӨТПІ сын. 1. Құрамында өті бар. 2. ауыс.

Ащы, қышқыл.

Өтті саңырауқұлақ. өс. Қылқанды орманда өсетін ақ саңырауқұлаққа ұқсас, басының төменгі жағы алқызыл-қоңыр немесе қызыл қоңыр түсті, жұмсағы сығанда тез қызғылт тартатын саңырауқұлақтың түрі.

ӨТПІК зат. Ащы зәр, қыжыл, ашу.

ӨТПІ-КЕТТІ сын. 1. Өтпелі, өткінші.

2. Өтіп кеткен. 3. Аласы-бересі, қарызы. 4. Болары болды, бояуы сіңген. 5. Артта қалған, естелікке айналған, тарих боп қалған.

ӨТУ *Өт етістігінің қимыл атауы.* 1. Бір жагадан екінші жағаға шығу. 2. Жүру, жүзеге асу. 3. Жылжу, уақыттың ауысуы. 4. Бір жерден екінші жерге жету, қозғалу. 5. әск. Сарбаздардың, жеке топтардың немесе жаяу әскер (мото-жаяу әскер), әскери десант немесе аэромобильді әскерлердің қарсыластың орналасқан жеріне жасырын енуден тұратын әскерлердің іс-әрекет тәсілі. 6. ауыс. Мүшелікке алыну.

Өту коэффициенті. физ. Сынған және түскен толқындар интенсивтілігінің қатынасы.

ӨТІ зат. Желдің, дауылдың, суықтың т.б. кәрі, олар ең ызбарлы болатын, өңменнен өтетін түс, жер.

ӨТІЛ¹ зат. Өтініш, тілек, талап.

Өтіл қылды. Рұқсат сұрады, өтінді. **Өтіл салды.** Қолқа салды, тілек білдірді.

ӨТІЛ² зат. 1. Зат, дүние. 2. ауыс. Көмек, қолдау, жәрдем.

Өтілі өтті. Біреуге жақсылығы өтті, қызметі сіңді.

ӨТІЛ³ зат. Азаматтың белгілі бір мамандық бойынша жұмыс істеген жылдарының жалпы саны, еңбек еткен мерзімі.

ӨТІЛ⁴= е т. Өтіну, тілек ету.

ӨТІЛ⁵= е т. Өткізілу, жүргізілу.

ӨТІЛУ¹ *Өтіл¹ етістігінің қимыл атауы; өтіну, сұрау.*

ӨТІЛУ² *Өтіл² етістігінің қимыл атауы; өткізілу, жүргізілу.*

ӨТІМ зат. 1. Бір нәрсенің өтуі, сатылу қарқыны; өтімділік. 2. ауыс. Әсер, күш, ықпал. 3. ауыс. Әйел, күйеу ретінде ұнаушылық, әйелдікке, күйеудікке балаушылық.

Өтімі жок. а) Беделі жүре бермейтін, сөзі өтпейтін. ә) Құнсыз, арзан (зат туралы).

ӨТІМДІ сын. 1. Қолдан-қолға тез өтетін; базарлы, сатылымы жоғары. 2. Өту қабілеті жоғары, кез келген жерден жүріп кете алатын. 3. ауыс. Әсерлі, күшті, ықпалды, беделді. 4. ауыс. Жылпос, жылмақай. 5. ауыс. Жұғымды, тіл табысқыш, еті тірі.

Өтімді активтер. қаржы. Оңай өткізілетін қаражат – мемлекеттік қысқа мерзімді бағалы қағаздар. **Өтімді коэффициент.** экон. Несие алушының қысқа мерзімде төлей алатындығын көрсететін міндеттеме. **Өтімді қаражат.** қаржы. Борышқорлық міндеттемелерді өтеу үшін пайдалануға болатын ақшалай қаражат пен басқа да активтер. **Өтімді сөз.** Ықпал, әсері күшті, беделді сөз.

ӨТІМДІК зат. сөйл. жерг. 1. Өтімділік. 2. ауыс. Өткірлік, ширақтық, еті тірлік.

ӨТІМДІЛЕУ сын. 1. Сөзі өткірірек, айтқанын істете алатындай (адам). 2. Жоғары бағамен сатылатын нарықтылау, құндылау.

ӨТІМДІЛІК зат. 1. Жұмсалған шығынның (қаражат, т.б.) ақталу, қайта өндірілу жайы. 2. экон. <лат. liquidus> Материалдық құндылықтарды өткізудің, сатудың, қолма-қол ақшаға айналдырудың оңайлығы; субъектінің өз активтерін қолма-қол ақшаға айналдыру және борышқорлық міндеттемелерін орындау қабілеті (төлем төлеуге қабілеттілік). 3. хим. Жартылай өтімді жарғақтың бөлінетін қоспа құрауыштарын өзінен өткізу қасиеті. 4. өск. Жергілікті жердің өтімділігі – әскерлердің жылжыуы үшін оның қолайлылық дәрежесі. 5. Ұрыстық және көліктік мәшинелерінің түрлі жол жағдайларында және жолсызда ілгерілеу мүмкіндігі. 6. ауыс. Қадірлілік, қасиеттілік.

Өтімділік коэффициенті. қаржы. Қарыз алушының қысқа мерзімді міндеттемелерді төлеу қабілетін көрсететін коэффициент.

ӨТІМДІРЕК сын. 1. Өтімділеу. 2. ауыс. Беделдірек, құрметтірек. 3. ауыс. Тартымдырақ, ұнамдырақ.

ӨТІМПАЗ сын. Өтуге бейім, өткіш.

ӨТІМСІЗ¹ зат. экон. 1. Ағымдағы борыштары мен міндеттемелерін төлеуге қаражаты жетпейтін фирма. 2. Нақты ақшаға еркін айырбасталмайтын бағалы қағаздар. 3. Белсенді түрде сауда жасауға келмейтін, залал шекпей, бірден сатыла қоймайтын акциялар, облигациялар. 4. Белсенді нарығы жоқ, сату үшін біраз уақыт қажет ететін активтер.

ӨТІМСІЗ² сын. 1. Өтімі нашар, өтпейтін. 2. ауыс. Құлақ аспайтын, көңілге қонбайтын (сөз).

Өтімсіз заттар. экон. Өндірісте пайдаланылмайтын тауар-материалдық құндылықтар және айналым құралдары айналымдылығының нормативтік мерзімі бойынша өткізілмеген дайын өнім.

ӨТІМСІЗДІК зат. 1. экон. Өтпейтіндік, өтімі нашар. 2. Міндеттемені уақытында орындауға мүмкіндіктің жоқтығы. 3. ауыс. Жақпайтындық, ұнамтайтындық.

ӨТІМТАЛ сын. сөйл. 1. Өтімпаз. 2. ауыс. Жылпос.

ӨТІМ-ТЕСІК сын. Шұрқ-тесік, сау тамтығы жоқ, оне бойынғы бәрі тесік-тесік.

ӨТІН = е т. 1. Қиылып сұрау, тілек білдіру.

2. Жалынғып-жалтаю, жалбарыну.

ӨТІНДІР = е т. Сұрату, жалындыру.

ӨТІНДІРУ Өтіндір етістігінің қимыл атауы.

ӨТІНУ Өтін етістігінің қимыл атауы.

ӨТІНУШІ зат. Бір нәрсені қолқалаушы, қалаушы адам.

ӨТІНІМ зат. ресми. Белгілі бір тауарды алуға, қызметтің көрсетуіне жазбаша түрде рәсімделген ниет.

ӨТІНІС = е т. Жалбарынысу, жалынысу, бірге сұрасу.

ӨТІНІСУ Өтініс етістігінің қимыл атауы.

ӨТІНІШ зат. 1. Арыз, тілек, қалау, сұрау. 2. ресми. Ресми қатынаста бір жақтың немесе тараптың екінші жаққа жазбаша түрде рәсімдеп білдірген сұрауы, арыз-талабы.

ӨТІНІШ-МІНДЕТТЕМЕ зат. экон. Шабуалшылық жүргізуші субъектілер мен ұйымдардың банкітері жай несие шоттары бойынша да, арнаулы несие шоттары бойынша да несие беру кезінде пайдаланатын құжат.

ӨТІНІШ-СЕНІМХАТ зат. ресми. Сенімхат негізінде акцияларды ұстаушыларға компания беретін ақпарат.

ӨТІНІШТІ сын. Өтінген, жалынғышты.

ӨТІНҚІРЕ = е т. Сәл ілгері озу; аздап өту.

ӨТІНҚІРЕУ Өтінқіре етістігінің қимыл атауы.

ӨТІРІК сын. 1. Шындыққа қарама-қарсы, шын емес, жалған; рас емес. // Жалған сөз, жалғандық, өтірік айтушылық. 2. психол. Шын мәніндегі жағдайды әдейі бұрмалауға саятын қарым-қатынас феномені. // Әдейі, сынау үшін, алдарқатып.

Өтірігі қыспады. Өтірікті келістіре алмады, сендіре алмады. **Өтірігі шықты.** Алдағаны белгілі болды, жалған сөзі әшкереленді. **Өтірік айтса [болса], жаны шықсын.** қарғ. Алдаса, жалған айтса, сеспей қатсын деп қарғанып-сілеу. **Өтірік айтты.** Алдады, жалған сөйледі. **Өтірік айту.** Жалған, бұрмаланған, жала сөз айту, өтірікшілік. **Өтірік ат.** Лақап ат, бүркениш ат. **Өтірік емес [бірі өтірік емес].** Рас айтам, еш алдауым жоқ деп сендіру мәніндегі сөзқолданыс. **Өтірікке жүйрік.** Өтірікші, суайт, шімірікпестен өтірік айтып үйренген. **Өтірік жылады.** Өтірік бейшара болды, жасандылық көрсетті, жыланды. **Өтірікке сүттей ұйыды.** Жалған сөзге бас шұғыл сенді, үйіріліп түсті. **Өтірікке шығарды.** Жоққа шығарды, терістеді. **Өтірік қосты.** Жалған сөз араластырды. **Өтірік өлең.** ә д е б. Қазақ халқының тұрмыс салтына байланысты күлкілі сюжетке құрылған, сатиралық өлең. **Өтірік өлу.** з о о л. <грек. tanatos> Өз тіршілігін қауіп-қатерден сақтау үшін жануарлардың мінез-құлқында байқалатын қорғаныш реакциясы. **Өтірік өрге баспас.** Өтірік бәрібір әшкереленеді, тез ашылады. **Өтірікпен ауыздандырған.** Жалған айту бойынша туа сіңген. **Өтірік пен өсекті жүндей сабады.** Жалған сөзді қарша боратты, біреуді ғайбаттады. **Өтірік соқты.** Өтірік айтты, жалған сөйледі. **Өтірік сөз жанға байлау болмайды.** Жалған айту абырой әпермейді. **Өтіріктің құйрығы бір-ақ тұтам.** Жалған ұзаққа бармайды, қанша тігісін жатқызса да, арты тез ашылады. **Өтірікті судай сапырды [сықыртты].** Жалған сөзді неше саққа жүгіртіп айтты, өтірік соқты. **Өтірікті шындай [шын] қылды.** Өтірік сөзді шын қылып айтты, көзбен көргендей баяндады. **Өтірікті шындай, шынды Құдай ұрғандай қылды.** Жалған сөзге сендірді, иландырды, жалған әңгімені судай сапырды.

ӨТІРІК-ӨСЕК зат. Жалған, ғайып сөз, бос сөз, жала.

ӨТІРІКСІЗ сын. Жалғаны жоқ, бүкпесіз, қоспасыз.

ӨТІРІКТЕУ сын. Алдаған өтірігі бар, жалғандау.

ӨТІРІКТІК зат. Өтірік болушылық, жалғандық.

ӨТІРІК-ШЫНДЫҚ сын. Өтірігі бар, шыны бар.

ӨТІРІКШІ зат. 1. Ылғи өтірік айтатын адам; суайт. 2. Уәде мырза, қолынан келмесе де уәде беретін, сөзінде тұрмайтын адам.

ӨТІРІКШІЛІК зат. Алдауға бейімділік, өтірік айтушылық, уәдешілдік, сөзінде тұрмаушылық сияқты жағымсыз мінез сипаты.

ӨТІС зат. Алым-берім, ауыс-түйіс.

ӨТІС = е т. 1. Шығысу, аяқтап болысу.

2. Жылжысу, ауысу, артта қалысу.

ӨТІСУ Өтіс етістігінің қимыл атауы.

ӨШ сын. 1. Араз, қас, жау. 2. ауыс. Бір затқа әуес, құмар, ынтық.

Өш алды. Кек алды, өшін жібермеді, есесін қайырды. **Өш болды.** Жауықты, қастасты, өштесті. **Өш иттер.** Бір-бірін көргенде үре жөнеліп, ырылдасып, абаласа кететін бір-біріне қас иттер. **Өші бар.** Кезі бар, есесі қайтпаған. **Өші қалды [кетті].** Есесі қайтпады, кезін ала алмады. **Өшін қайтарды.** Кеткен есесін, кезін алды.

ӨШ = е т. 1. Жануын тоқтату, соңу. 2. Бір заттың бетіндегі жазуы, бояуы кету, жоғалу, жойылу. 3. ауыс. Салы суга кету, үміті үзілу. 4. ауыс. Жойылу, жоқ болу, ұмытылу. 5. ауыс. Қыру, кему, солу.

Өшкен шырағы қайта жанды. а) Түтіні қайта түтеді, отбасы мүшелері қайтадан табысты, ұрпақ көрді. ә) Көзі қайтадан көретін болды. **Өшпейтін із қалдырды.** Аты мәңгілік даңққа бөленді.

ӨШПЕНДІ сын. Душпан, қас, жау. // Жауласқан адам, душпан.

ӨШПЕНДІК зат. сөйл. **Өшпенділік.**

ӨШПЕНДІЛІК зат. Душпандық, қастық, көреалмаушылық.

ӨШПЕС сын. Естен, ойдан кетпес, ұмытылмас, жойылмас, мәңгі.

ӨШТЕН = е т. сөйл. **Кектену.**

ӨШТЕНУ Өштен етістігінің қимыл атауы.

ӨШТЕС = е т. Қастасу, араздасу, жауласу, бір-бірімен душпан болу.

ӨШТЕСТІР = е т. Қастастыру, жауластыру.

ӨШТЕСТІРУ Өштестір етістігінің қимыл атауы.

ӨШТЕСТІРУШІ зат. Жауластырушы, қастастырушы.

ӨШТЕСУ Өштес етістігінің қимыл атауы.

ӨШТІ сын. сөйл. **Өш.**

Өшті болды. Өш болды, жауықты, қастасты.

ӨШТІК зат. Өшігушілік, қастық.

ӨШУ Өш етістігінің қимыл атауы.

Өшу коэффициенті. физ. Тербелістің өшу жылдамдығын сипаттайтын шама.

ӨШІГҮ Өшік етістігінің қимыл атауы.

ӨШІГҮЛІ сын. Кек сақтаған, өшіккен күйде.

ӨШІГҮШІ зат. Өшіккен, өшігіп жүрген, қастандық жасаушы адам.

ӨШІГІНҚІРЕ = е т. Аздап қас болу, өште-сіңкіреу.

ӨШІГІНҚІРЕУ Өшігінкіре етістігінің қимыл атауы.

ӨШПІГІС= е.т. Бір-бірімен қастасу, жауласу.
ӨШПІГІСУ Өшігіс етістігінің қимыл атауы.
ӨШПІК= е.т. Егесу, ерегісу, қастасу, жауласу.
ӨШПІКТІР= е.т. Кектендіру, жауластыру, егестіру.

ӨШІКТІРУ Өшіктірі етістігінің қимыл атауы.

ӨШІКТІРУШІ зат. Қастастырушы, жауластырушы.

ӨШІҢКІРЕ= е.т. Өше бастау, көмескілене түсу.

ӨШІҢКІРЕУ Өшіңкіре етістігінің қимыл атауы.

ӨШІР= е.т. 1. Жанған отты, шамды, өртті сөндіру, бір нәрсенің жануын басу. 2. Бір нәрсені сүртіп, қырып кетіру. 3. ауыс. Дауысын басу, сөйлетпей қою. 4. ауыс. Жою, қымттыру, жоғалту.

Өшір үніңді! Даусыңды шығарушы болма, сөйлеме!

ӨШІРГІШІ зат. Қате жазылған әріптерді, дұрыс сызылмаған сызықтарды өшіруге арналған резеңке құрал; резеңке.

ӨШІРГІШІ² зат. тех. Дыбыстың шықтырығыш, мотордың сөндіргіші.

ӨШІРЕТ [ор. очередь] зат. Кезек.

ӨШІРТ= е.т. 1. Сөндірту. 2. Кетірту, сүртіріп жойғызу.

ӨШІРТКІЗ= е.т. Сөндірткізу, жандыртпау.

ӨШІРТКІЗУ Өшірткіз етістігінің қимыл атауы.

ӨШІРТУ Өшірт етістігінің қимыл атауы; жойғызу.

ӨШІРУ Өшір етістігінің қимыл атауы. 1. Сөндіру. 2. ауыс. Солғызу, жойғызу.

ӨШІРУШІ зат. Бір нәрсені құртушы, жоюшы, жоқ етуші.

ӨШІРІЛ= е.т. 1. Сөндірілу. 2. Кетірілу, сүртілу, жойылу.

ӨШІРІЛУ Өшіріл етістігінің қимыл атауы; жойылу.

ӨШІРІС= е.т. Сөндірісу.

ӨШІРІСУ Өшіріс етістігінің қимыл атауы.

П

П 1. Қазақ әліпбиінің 22-ші әрпі және сол әрпітін жазылу таңбасы. 2. Қазақ тіліндегі қатан, шұғыл, қос еріндік дауыссыз дыбыс.

ПА¹ шы. Өзі тіркесетін негізгі сөзге сұраулық мағына үстейтін ба, бе, ма, ме сұраулық демеулік шылауларының қатан, жуан варианты.

ПА² о.д. Адамның көңіл-күйін, сүйінішін, таңдануын, таңырқау сезімін білдіретін ишарат сөз.

ПАБЛИСИТИ [ағыл. publicity] зат. экон. 1. Фирманың жағымды, жағымсыз жағынан танымалдығы, мәлімділігі. 2. Жарнама немесе бұқаралық ақпарат құралдарында жариялау арқылы тұтынушыларға ықпал жасау.

ПАВАНА зат. өнер. Баху орындалатын, салтанатты бидің түрі.

ПАВИАН [нем. Pavian] зат. зоол. Негізінде Африканы мекендейтін тұмсығы ұзын, денесі ірі маймыл.

ПАВИЛЬОН [лат. papilio] зат. 1. Бақша арасына, болмаса аула ішіне салынған, төбесі жабық шағын ғана сәнді үй; саябақ. 2. Кино түсіруге, көрмелерде экспонаттар қоюға арналған кең, жарық үйлер; ғимараттар.

ПАВЛОВ: Павлов итмұрыны. ө.с. <лат. gosa pavlovii>. Раушангүл тұқымдасына жататын, майда жемісі бар, өте сирек кездесетін өсімдік.

ПАВЛОНИЯ [лат. paulownia] зат. өс. Сабынқөктер тұқымдасына жататын, күлгін-қызғылт түсті гүл жаратын ағаш.

ПАГОН зат. сөйл. Әскери киімнің иығына тағылатын әскери шендердің айырым белгісі.

ПАФАЛ зат. кәс. Мақтаның сыртқы қабығы, қауашағы.

ПАФАН ир.=ет. ескікіт. Зарлау, айғайлау; қасірет шегу.

ПАГПҰР зат. көне. этн. Көне дәуірлерден Қытайда жасалған әдемі ыдыс.

ПАГПҰРЫН зат. ескікіт. Фарфор.

ПАДА [ир. پادە] зат. көне. жерг. **Бада.**

ПАДАР [ир. پدر]: падарына нәлет. жерг. Атаңа нәлет деген мағынадағы қарғыс мәнді сөз.

ПАДАШЫ зат. көне. жерг. **Бадашы.**

ПАДИША [ир. پادشاه] зат. ескі кіт.

1. көне. Ерте замандардағы шығыс елдеріндегі билеуші үстем тап өкілдерінің ең жоғары атағы; патша. // Артық, ерекше. 2. ауыс. Төре, сұлтан. 3. ауыс. Алла тағала.

ПАДИШАЛЫҚ сын. Падшаға тән, падишаға қатысты.

ПАДИШАХ зат. ескікіт. Патша.

ПАДИШАБ зат. ескікіт. **Падша.**

ПАДЫСАЛЫҚ зат. ескікіт. **Патша-лық.**

ПАДОСКЕ зат. жерг. Белағаштың астынан салынатын темір.

ПАЕК¹ зат. тар. Бір күнге арнап, тиісті мөлшерде берілетін азық-түлік.

ПАЕК² зат. көне. Белгілеп, өлшеп берген жер, шағын аумақ.

ПАЖЫРА сын. Пасық, өресі тар деген мағынада.

ПАЗИГРАФИЯ [грек. pas – барлық, grapho – жазамын] зат. лингв. Жалпыға түсінікті жазу, ойдың көптеген халықтарға түсінікті таңбалармен берілуі.

ПАЗЫЛ [ар. فضل] зат. көне. Ерекше бедел, қадір-қасиет.

ПАЙ¹ ор.зат. Мүдделі ортақ іске мүше боп кіргендердің өз тараптарынан беретін, төлейтін үлесі, жарнасы.

ПАЙ² зат. сөйл. **Пайы.**

ПАЙ³ ир.зат. ескікіт. Аяқ.

ПАЙАМ ир.зат. ескікіт. Хабар, жаңалық; жолдау.

ПАЙҒАМБАР [ир. پیغمبر] – зат. діни.

1. Қауымға Алла ақиқатын жеткізіп, Құдайдың барлығы мен бірлігін мойындауға шақырушы елші. 2. Мұхаммед пайғамбар 3. ауыс. Білгір, әулие. 4. ауыс. Ұлы, данышпан, ғұлама. 5. ауыс. Сиынатын, табынатын ерекше зат, тұлға.

Пайғамбардың жасына келген. Жасы алтыс үштен асқан, қариялық, ақсақалдық жасқа келген. **Пайғамбардың жолындамыз.** діни. Пайғамбар ұстаған дін жолында, мұсылманишылық шарттарын бұзбай, дін ұйғарған жөнмен жүру. **Пайғамбардың үмбеті.** діни. Пайғамбар жолын қуушы, мұсылман. **Пайғамбарларға иман келтіру.** діни. Ислам діні бойынша, адам баласына тура жол көрсетіп, ізгілікке шақыру үшін Алла тағала жер бетіне жіберген пайғамбарларға сенуді білдіретін иманның негізгі шарттарының бірі.

ПАЙҒАМБАРДЫ сын. Пайғамбар сияқты, пайғамбар тәрізді.

ПАЙҒАМБАРЛЫҚ сын. Пайғамбарға тән, пайғамбар болушылық.

ПАЙДА [ар. فائدة] зат. 1. экон. Өндіріс, ауылшаруашылық өнімдерінен, саудадан түсетін мол табыс, таза кіріс; түсім. 2. Адамға тиімді, жағымды іс-әрекет. 3. Жәрдем, көмек, сеп. 4. Жеке басының қамы үшін қажетті нәрсе, іс-әрекет.

Пайда берді. Тиімді нәтиже берді, жәрдемін тигізді. **Пайда бермеді.** Жөнді нәтиже шықпады, жәрдемі тимеді. **Пайда беру.** Табыс көзі болу.

Пайда болды. а) Жаңадан шықты, бұрын жоқ нәрсе көрінді. ә) Себі тиді, қажетке жарады.

б) Тап болды, кезікті, көрініс берді. **Пайдаға асты.** Қажетке жарады, іске татыды, керегіне пайдаланылды. **Пайдаға асырды.** Пайда қылды, қажетіне жаратты. **Пайдаға келтірді.** Қажетке жаратты. **Пайдаға жаратты.** Керегіне пайдаланды. **Пайдаға шаш етектен батты.** Олжаға кенелді, қарық болды. **Пайда жоқ.** Босқа әуре боласын, ештеңе шықпайды деген мағынадағы сөзқолданыс. **Пайда келтірді.** Пайдасын тигізді, сеп болды. **Пайда көрді [тапты].** Олжа тапты, табысқа қарық болды, нәтижесін көрді. **Пайда қылды [етті].** а) Олжа етті, тиімді болуын көздеді, үнем етті. ә) Құп көрді, жаратты. **Пайда ойлады.** Белгілі бір әрекеттен жеке басына қажетті пайда әкелетін жағын іздеді. **Пайдасын тигізді.** Қолынан келген жәрдемін берді. **Пайдасы өз басынан артылмаған.** Кара басының қамын күйттеген, қайырымсыз. **Пайдасы тиді.** Жақсылығы тиді, себі болды. **Пайдасы шамалы.** Пайдасы жоқ, болар-болмас. **Пайда тапты.** а) Кіріс кіргізді, табыс тапты. ә) Арам ниетіне пайдаланды. **Пайда түсті.** Кіріс кірді, табыс тапты. **Пайда іздеді.** Еңбек етті, пайда қылды.

ПАЙДА-ЗАЛАЛ зат. Тигізер ықпал, зияны, келіп-кетері.

ПАЙДАКЕР сын. Ебін тауып пайда түсіргіш, пайда тапқыш.

ПАЙДАКЕРЛІК зат. Пайда табушылық, олжаға кенелушілік.

ПАЙДАКЕШ сын. Пайдақұмар, пайдақүнем.

ПАЙДАКӨСТІК зат. Пайдақүнемдік, пайдақұмарлық.

ПАЙДАКҮНЕМ сын. Оңай олжа, тегін пайда табуды мақсат ететін пайдақұмар.

ПАЙДАКҮНЕМДІК зат. Болмашы нәрсені пайда көрушілік, олжа етушілік, пайдақұмарлық.

ПАЙДА КҮНЕМДІЛІК зат. сөйл. **Пайдақүнемдік.**

ПАЙДАҚОР сын. 1. Жоқ жерден пайда табуды мақсат ететін пайдақұмар. // Пайдақор адам. 2. жаңа. Сауда-саттық жасап, пайда түсіруші саудагер.

ПАЙДАҚОРЛЫҚ зат. Пайдақүнемдік, пайдақұмарлық.

ПАЙДАҚҰМАР сын. Пайдакеш, пайдақүнем кісі.

ПАЙДАЛАН= е.т. 1. Пайдаға, іске асыру, керегіне, қажетіне жарату. 2. Тұтыну, жұмсау. 3. ауыс. Біреудің еңбегін жеу, біреудің арқасында күн көру.

ПАЙДАЛАНДЫР= е.т. Пайдаға асырту, керегіне жараттыру.

ПАЙДАЛАНДЫРУ Пайдаландыр етістігінің қимыл атауы.

ПАЙДАЛАНУ Пайдалан етістігінің қимыл атауы.

Пайдалану ұңғымасы. кен. *Сұйық (мұнай, минералды суларды) және газ тәрізді кендерді өндіру үшін қолданылатын ұңғыма.*

ПАЙДАЛАНУСЫЗ сын. 1. Жұмсалыссыз, пайдаға аспай, қолданыссыз. 2. Пайдаға асыруға жарамсыз, қажетсіз.

ПАЙДАЛАНУШЫ зат. Белгілі бір затты пайдаға асырушы, керегіне, қажетіне жаратушы.

ПАЙДАЛАНУШЫЛЫҚ зат. 1. Белгілі бір затты пайдаға асырушылық, қажетке жаратушылық. 2. Жеке басының қамына, өз дегеніне жүргізушілік.

ПАЙДАЛАНЫЛ= е.т. Қажетіне, керегіне жұмсалыну, адам игілігі үшін қолданылу.

ПАЙДАЛАНЫЛУ Пайдаланыл етістігінің қимыл атауы; қажетіне, керегіне жұмсалыну.

ПАЙДАЛЫ сын. 1. Пайдасы мол, жақсылығын тигізетін. 2. Қажетті, керекті.

Пайдалы қазбалар. геол. Жер қыртысында органикалық немесе органик жолдармен жасалған және материалдық өндіріс саласында ұтымды пайдаланылатын минералдық тұзілімдер, шикізаттар. **Пайдалы қазбалар.** кен. Жер қойнауындағы байлық; кен, руда.

ПАЙДАЛЫЛЫҚ зат. 1. Белгілі бір іске тікелей пайдасы барлық, қажеттілік. 2. Түімділік, қолайлылық, нәтижелілік.

ПАЙДАЛЫРАҚ сын. 1. Пайдасы көбірек, қажеттірек. 2. Әлдеқайда түімдірек, қолайлырақ.

ПАЙДА-ПАҚЫРШЫЛЫҚ зат. Құн көру қамы, әрекеті.

ПАЙДАСЫЗ сын. 1. Ешқандай пайдасы жоқ; керексіз, түкке қажеті жоқ. 2. Нәтижесіз, сәтсіз, тиімсіз.

ПАЙДАСЫЗДЫҚ зат. Ешқандай пайдасы жоқтық, керексіздік, қажеті жоқтық.

Пайдасыз өндіріс. экон. Бәсекеге төтеп бере алмайтын, мемлекет тарапынан көмек болмаса, таратылу қатері төнген компания немесе тұтас сала.

ПАЙДАСЫМАҚ зат. мысқыл. Пайдаға ұқсас, болмашы пайда.

ПАЙДАШЕРІК зат. көне. Ортақ істен, шаруадан түскен пайдадан белгілі мөлшерде үлес алатын мүдделес адамдар.

ПАЙДАШЫ зат. Біреудің жұмысын істен пайда табушы, табыскер.

ПАЙДАШЫЛ сын. Пайдақор, пайдақұнем, пайда ойлағыш.

ПАЙДАШЫЛДЫҚ зат. Болмашы нәрсені пайда көрушілік.

ПАЙЗА [ир. *پاز*] зат. тар. Құқықтық күші бар, кісінің аты-жөні жазылған темір, күміс пластинка.

ПАЙКАБАЛЫҚ зат. зоол. Албырттар туысына жататын көл, өзен балықтарының бір түрі.

ПАЙЛА¹= е.т. жерг. Белгілі бір бағытты бетке алу, нысанаға ұстау.

ПАЙЛА²= е.т. ескікіт. Байқау, сезу, білу, аңғару.

ПАЙЛАҚШЫ зат. жерг. **Тыңшы.**

ПАЙЛАУ¹ Пайла етістігінің қимыл атауы; бетке алу.

ПАЙЛАУ² Пайла етістігінің қимыл атауы; байқау, сезу.

ПАЙМАЛ ир. сын. ескікіт. 1. Тапталған, басылған, жанышылған. 2. Жойылған, қырылған.

Паймал қылу. ескікіт. Аяғының астына таптау.

ПАЙМАН ир. зат. ескікіт. Келісім, шарт; ымыра.

ПАЙМАНА [ир. *پیمانہ*] зат. жерг. Өмір, тіршілік.

Пайманасы толды. сөйл. Мейманасы асты, тасыды.

ПАЙ-ПАЙ о.д. Әлдебір нәрсеге таңырқап таңданғанда, болмаса сүйсініп сүйінгенде көңіл-күйді білдіретін ишарат сөз.

ПАЙПАҚТЫ зат. сөйл. **Байпақты.**

ПАЙТАҚ [ир. *پایتخت*] зат. тар. Ежелгі шығыс халықтарының астанасы, орталық.

ПАЙШЕРІК зат. көне. Көмекиі, жалшы, қызметші.

ПАЙШЫ зат. Тұтынушылар одағының мүшесі, жарнашы, жарна төлеуші.

ПАЙЫ зат. Тығыз жібектен жатық бо-
ялған, кең көлденең ұсақ жолдардан тұратын жібек мата.

ПАЙЫЗ [ар. *فیض*] зат. экон. жаңа. <лат. procentum> Бүтін ретінде алынған өлшемнің жүз бөлігі, процент.

ПАЙЫЗ: пайыз тапты. сөйл. **Байыз тап-
ты** (тағат етті, сабырлық жасады).

ПАЙЫЗДЫ сын. Пайызы бар, үстемесі бар.

Пайызды қарыз. Капиталының шамасынан есептелген пайыз мөлшерінде табыс төленетін қарыз.

ПАЙЫЗДЫҚ зат. жаңа. Еселік, проценттік.

Пайыздық ақша салымы. қаржы. Салым-шыға оның талап етуі бойынша төлеу шартымен ішкі қаржы және еурорыноқтағы банкке ақша салу. **Пайыздық арбитраж.** қаржы. Түрлі валюталар бойынша пайыздық мөлшерлемедегі айырма есебінен пайда алу мақсатымен жасалатын мәміле. **Пайыздық мөлшерлеме.** экон. Несие немесе қарыз капиталын пайдалану үшін төленетін төлем мақынның пайыздық көрсеткіші.

Пайыздық өтеу. экон. Қарызгердің басталған төлем бойынша пайыз сомасын қолда бар қаржы ресурстарынан төлеуге қабілеттілігі. **Пайыздық саясат.** экон. Ресми (есеп) пайыздық мөлшерлемесін өзгерту арқылы несие ресурстарының бағасын мемлекеттің реттеуі.

ПАЙЫЗСЫЗ сын. Пайыз алынбайтын, үстемесіз.

Пайызсыз қарыз. Облигация иелеріне жыл сайынғы пайыздар төленбейтін қарыз.

ПАЙЫЗТОРҒАЙ зат. зоол. <лат. Carduelis> Дене тұрқы 13–16 см, салмағы 16–22 г. таушымыштық тұқымдас торғайлардың бір түрі.

ПАЙЫМ [ар. *فهم*] зат. 1. Адамның ой-өрісіне тән ұғым-түсінік, бір нәрсенің жөн-жобасы. 2. психол. Адам санасындағы ойлау процесінің тұжырымынан кейінгі нәтижесі.

Пайым қылды. Пайымдады, парықтады, аңғарды. **Пайымы аз [аздау].** Аңғарымы жоқ, түйсігі аз, парықсыз. **Пайымына бару.** Зерделеу, ақылға салу, тереңнен ойлау.

ПАЙЫМДА= е.т. 1. Бір нәрсенің жайын ой елегінен өткізіп байқау, бағдарлау. 2. Аңғару, көз жеткізу.

ПАЙЫМДАҒЫШ сын. Бір нәрсені бай-қағыш, аңғарғыш; танығыш.

ПАЙЫМДАЛ= е.т. Байыпталу, ой елегіне салыну, бағдарлану.

ПАЙЫМДАЛУ Пайымдал етістігінің қимыл атауы.

ПАЙЫМДАС= е.т. Солай деп шешісу, ойласу.

ПАЙЫМДАСУ Пайымдас етістігінің қимыл атауы.

ПАЙЫМДАТ= е.т. Аңғарту, мойындату, байыптату.

ПАЙЫМДАТУ Пайымдат етістігінің қимыл атауы.

ПАЙЫМДАТТЫР= е.т. Аңғарттыру, байыптаттыру, ой елегінен өткіздіру.

ПАЙЫМДАТТЫРУ Пайымдаттыру етістігінің қимыл атауы.

ПАЙЫМДАУ¹ зат. 1. Белгілі бір нәрсе жайлы келелі пікір, тиісті түйін, қорытынды. 2. психол. Ойланудың алғашқы шартынан оның тұжырымына оту жолы, ой тұжырымдаудың бір түрі.

ПАЙЫМДАУ² Пайымда етістігінің қимыл атауы; аңғару, бірдеңенің мән-жайын түсіну.

ПАЙЫМДЫ сын. Тез ұққыш, байыпты, тыңғылықты, тиянақты, .

ПАЙЫМДЫЛЫҚ зат. Адам мінез-құлқына тән байыптылық, тиянақтылық, орнықтылық.

ПАЙЫМСЫЗ сын. Байлам-байыбы, жөн-жобасы жоқ, берекесіз.

ПАЙЫМСЫЗДЫҚ зат. Берекесіздік, байыпсыздық, орнықсыздық.

ПАЙЫМШЫЛ сын. Бір нәрсеге мән беріп пайымдағыш, тез аңғарғыш.

ПАК: пак етті. ескі кіт. Таза ұстады, кірлетпеді.

ПАКЕТ [фр. *paquet*] зат. 1. Сырты ораулы құлкенді-кішілі бума, түйіншек; әртүрлі тұрмыстық зат салатын полиэтилен қап. 2. Маңызды мәселе бойынша ресмихат салынған аумағы әртүрлі конверт. 3. саяси-қоғ. Белгілі бір қоғамдық, экономикалық маңызы бар шаруашылықты жоспарлаудың, оны жүзеге асыруда қарастырылған мәселелер жиынтығы. 4. Құжат, ресми немесе бағалы қағаз жинақталымы. 5. экон. Кемеңің табанына жайғастырылған жүктер бумасы.

Пакет тақырыбы. инф. <ағыл. batch header> Пакеттің құрылымы жайлы мәліметтен тұратын оның бірінші элементі.

ПАКЕТТЕ= е.т. Жазылған хатты, яки ресми хабарды пакетке салу, пакет ішіне салып бекіту.

ПАКЕТТЕУ Пакетте етістігінің қимыл атауы; пакетке салу, бекіту.

ПАКТ [лат. *pactum*] зат. саяси. Мемлекеттер арасында жасалатын өзара ынтымақтастық, сауда-саттық жайлы халықаралық келісім.

ПАҚЫР [ар. *فقير*] зат. 1. Байлықтан, мал-мүлктен жұрдай, кедей, жарлы. 2. Халі мүшкіл байқұс, мүсәпір, сорлы, бейшара, гаріп. 3. а.у.с. экспр. Көке; пенде.

ПАҚЫРЛЫҚ зат. 1. Байлыққа, мал-мүлікке зәрулік, жоқшылық, тақыр кедейлік. 2. Халі мүшкілдік, мүсәпірлік, бейшаралық, сорлылық. 3. а.у.с. Пенделік, пендешілік.

ПАҚЫР-МАЛАЙ зат. көне. Құл, малай.

ПАҚЫР-МІСКІН зат. көне. Бейшара-байқұс, мүсәпір.

ПАҚЫРСЫН= е.т. Пендешілік жасау, мүсәпірсін.

ПАҚЫРСЫНУ Пақырсын етістігінің қимыл атауы.

ПАҚЫРШЫЛЫҚ зат. 1. Мал-дүниеге таршылық, кедейшілік, жоқшылық, бейшаралық. 2. Зәрушілік, мұқтаждылық, қажеттілік. 3. а у ы с. Пенделік, пенделілік.

ПАЛ¹ зат. көне. Астық бастыратын құрал.

ПАЛ² [ир. 𐎱𐎠𐎼𐎿] зат. жерг. кәс. 1. Бақшаның ішіндегі суаруға ыңғайлап болген жер. 2. Мақта, қызылша т.б. егілген жүйек, жол, атыз.

ПАЛ³ зат. сәулет. Шлюздің бас бөлігінің жақтары бойынша орнатылатын, шлюзға кіргенде не одан шыққанда кемелерді бағыттауға және кемеңің бастырма энергиясын бәсеңдетуге арналған шарбақ құрылымдар, қадалар шоғы және т.б. немесе шомбал темірбетон қабырға түріндегі ғимарат.

ПАЛ: пал аштырды. Балгерге барып, болашағын болжатты.

Пал қылды. ескікіт. а) Бала шты, балшыға барды. ә) Қиялдады, армандады.

ПАЛАНД ир. сын. ескі кіт. Биік, жоғары.

ПАЛАС¹ [ир. 𐎱𐎠𐎼𐎿] зат. Еденге төсейтін алуан түсті қалың төсеніш.

ПАЛАС² зат. ескікіт. 1. Жоқшылық, кедейлік, жоқтық. 2. Мұқтаждық, қажеттілік.

ПАЛАС³ сын. Нашар, ескі, тозығы жеткен.

ПАЛАТ зат. өс. жерг. Сортаң жерге шығатын, ұзындығы 30–40 см., түсі көкшіл келген шөп.

ПАЛАТА¹ [грек. palation] зат. Ауруханалар мен емдеу орындарындағы аурулар жататын арнаулы бөлме.

ПАЛАТА² зат. саяси. 1. Парламент құрамына енетін жоғарғы мемлекеттік заң орындары. 2. Ұйым, мекемелердің атауы.

ПАЛАТАЛАС сын. Палатасы қатар, бір.

ПАЛАТАЛИЗАЦИЯ [лат. palatum] зат. лингв. Сөйлеу үстінде тілдің орта тұсының жоғары көтерілуі нәтижесінде дауыссыз дыбыстардың жіңішкеріп айтылуы.

ПАЛАТАЛЫ сын. Палатадан тұратын, палатасы бар.

ПАЛАТКА зат. Қалың кенеп матадан жасалған, керіп тігіп қоятын шатыр.

ПАЛАУ [ир. 𐎱𐎠𐎼𐎿] зат. тамақ. Ет, сәбіз, пияз т.б. салып, күріштен басқан, шығыс халықтарының аса дәмді тағамы.

ПАЛАУҚАБАҚ зат. жерг. Палауға қосу үшін егілетін асқабақ.

ПАЛБАСЫ зат. этн. Бал ашушыға берілетін ақы.

ПАЛЕО [грек. palaios] Күрделі сөздердің «ежелгі», «ежелгі замандардағы қатысты» деген мағына үстейтін алдыңғы құрам бөлігі.

ПАЛЕОАНТРОПОЛОГИЯ [грек. palaios – ертедегі, antropos – адам, logos – ілім] зат. антр. Қазанда табылған адам сүйектерінің физиологиялық типі мен эволюциясын зерттейтін антропология ғылымының бір саласы.

ПАЛЕОАНТРОПТАР [грек. palaios – ертедегі, antropos – адам] зат. антр. Адамның тарихи даму кезеңдерінің барысында қаңқа қалдықтары табылған қазба адамдардың жиынтығы атауы.

ПАЛЕОБОТАНИКА [грек. palaios – ертедегі, botanē – шөп, өсімдік] зат. биол. Бо-

таниканың қазбадан табылған өсімдіктерді зерттейтін саласы.

ПАЛЕОВУЛКАНИЗМ [грек. palaios – ертедегі, lat. vulcanus – от, жалын] зат. геол. Өткен геологиялық дәуірлердің жанартауларына тән әрекеттер.

ПАЛЕОВУЛКАНОЛОГИЯ [грек. palaios – ертедегі, lat. vulcanus – от, жалын, logos – ілім] зат. геол. Өткен геологиялық дәуірлердің жанартау әрекеттерін зерттейтін вулканология саласы.

ПАЛЕОВУЛКАНОЛОГИЯЛЫҚ сын. геол. Палеовулканологияға тән, палеовулканологияға қатысты.

Палеовулканологиялық зерттеулер. геол. Өткен геологиялық замандардағы жанартау әрекетінің палеогеографиялық жағдайын, жанартау аппараттары мен атқыламаларының түрлерін, жанартау әрекетіне байланысты басқа да мәселелерді жан-жақты зерттеу.

ПАЛЕОГЕН [грек. palaios – ежелгі, genos – тегі, жасы] зат. геол. Кайнозой дәуірінің ең алғашқы кезеңі және осы кезеңде жаралған жыныстар қабатының жиынтығы.

Палеоген жүйесі. Кайнозой тобына қарасты үш бөлімге жіктелетін ең төменгі жүйе. **Палеоген кезеңі.** тар. Кайнозой эрасының ұзақтығы шамамен 10,4 млн жылмен өлшенетін ең алғашқы кезеңі.

ПАЛЕОГЕНДІ сын. геол. Палеогені бар, палеогенге негізделген.

Палеогенді жыныстар. геол. Бастапқы минералдық құрамы біршама өзгерген эффузиялық тау жыныстары.

ПАЛЕОГЕОБОТАНИКА [грек. palaios – ертедегі, ge – жер, botanē – шөп, өсімдік] зат. биол. Өткен дәуірлердегі өсімдіктер жамылғысын зерттейтін палеоботаниканың бір бөлімі.

ПАЛЕОГЕОГРАФИЯ [грек. palaios – ертедегі, ge – жер, grapho – жазамын] зат. геол. Жердің өткен геологиялық дәуірлердегі физикалық-географиялық жағдайларын зерттеумен айналысатын ғылым.

ПАЛЕОГЕОГРАФИЯЛЫҚ сын. геол. Палеографияға қатысты, палеографияға тән.

Палеогеографиялық карта. Жердің өткен геологиялық замандардағы физикалық-географиялық жағдайлары мен келбетін бейнелейтін карталар.

ПАЛЕОГЕОМОРФОЛОГИЯ зат. геол. Көне жер бедерді, яғни оның морфологиясын, тегін, көнелігін, даму тарихы мен заңдылықтарын зерттейтін геоморфологияның палеогеографиямен байланысты бағыты.

ПАЛЕОГРАФ зат. Палеография ғылымы бойынша жетік маман.

ПАЛЕОГРАФИЯ [грек. palaios – көне, grapho – жазамын] зат. лингв. Көне жазба ескерткіштердің жазылған уақытын, орнын, кім жазғанын зерттейтін тіл білімінің саласы.

ПАЛЕОГИДРОГЕОЛОГИЯ зат. Көне гидрогеологиялық жағдайларды және олардың геологиялық уақыт барысындағы даму заңдылықтарын зерттейтін ғылым.

ПАЛЕОГИДРОГЕОЛОГИЯЛЫҚ сын. геол. Палеогидрологияға тән, палеогидрологияға қатысты.

Палеогидрогеологиялық карта. геол. Өткен геологиялық дәуірлерде орын алған

гидрогеологиялық жағдайларды көрсететін карта.

ПАЛЕОГЕОМОРФОЛОГИЯ зат. геол. Көне жер бедерін, яғни морфологиясын, тегін, көнелігін, даму тарихы мен заңдылықтарын зерттейтін геоморфологияның палеогеографиямен байланысты бағыты.

ПАЛЕОГЛЯЦИОЛОГИЯ [грек. palaios – ертедегі, lat. glacies – мұз, грек. logos – ілім] зат. геол. Өткен геологиялық дәуірлердегі табиғи мұздарды және Жердегі қазіргі мұзқұрсандың туындауы мен даму тарихын зерттейтін гляциологияның бір тарауы.

ПАЛЕОЗОЙ [грек. palaios – ежелгі, zoe – өмір] зат. геол. Жер тарихының төменнен санағанда кембрийге дейінгі кезеңнен кейінгі дәуірі және сол кезде жаралған тау жыныстардың жиынтығы.

Палеозой дәуірі. Жер дамуының фанерозой эонына қарасты, яғни криптозой эоны (кембрийге дейінгі зон) аяқталғаннан кейінгі алғашқы эрасы. **Палеозой тобы.** Жер қыртысына тән таужыныс қабатының фанерозой эонтемасына қарасты, яғни криптозой эонтемасынан (кембрийге дейінгі эонтемадан) есептегендегі алғашқы тобы.

ПАЛЕОЗОЙЛЫҚ сын. Палеозой дәуіріне тән, соған қатысты.

ПАЛЕОЗООЛОГИЯ зат. зоол. Геологиялық өткен дәуірлерде тіршілік етіп, өліп біткен қазба жануарлардың құрылысын, таралуын, өзара және осы кездегі жануарлармен туыстық қатынасын зерттейтін ғылым; палеонтология мен зоология саласы.

ПАЛЕОЗООЛОГИЯЛЫҚ сын. зоол. Палеозоологияға тән, палеозоологияға қатысты.

ПАЛЕОКЛИМАТОЛОГИЯ [грек. palaios – ежелгі, klimatos – еңкіштік, logos – ілім] зат. Өткен геологиялық дәуірлерге тән Жер климаттарын зерттейтін ғылым саласы.

ПАЛЕОКЛИМАТТАР зат. Өткен геологиялық дәуірлердің ауа райы.

ПАЛЕОЛИТ [грек. palaios – ежелгі, lithos – тас] зат. тар. Ежелгі тас дәуірі.

ПАЛЕОЛИТТІК сын. тар. Палеолит дәуіріне қатысты, соған тән.

ПАЛЕОМАГНЕТИЗМ [грек. palaios – ежелгі, magnetis – магнит] зат. геол. Тау жыныстардың өздерінің қалыптасу кезеңінде Жердің магниттік өрісінің әсерімен магниттелу және осы магниттелгендігін келесі дәуірлерде сақтау қасиеті.

ПАЛЕОМАГНИТОЛОГИЯ [грек. palaios – ежелгі, magnetis – магнит, logos – ілім] зат. геол. Палеомагнетизмді зерттейтін ғылым саласы.

ПАЛЕОМАГНИТТІЛІК зат. физ. Өткен геологиялық дәуірлердегі геомагниттік өрістің тау жыныстарында сақталуы.

ПАЛЕОНТОЛОГ зат. биол. Палеонтология ғылымының маманы.

ПАЛЕОНТОЛОГИЯ [грек. palaios – ежелгі,ontos – тірі арқа, logos – ілім] зат. биол. Жо-йылып кеткен өсімдіктер мен жануарлар және олардың тарихи даму заңдылықтары туралы ғылым.

ПАЛЕОНТОЛОГИЯЛЫҚ сын. геол. Палеонтологияға тән, палеонтологияға қатысты.

Палеонтологиялық анықтама. геол. Қазба организмді не организмнің қазба қалдығын зерттеу арқылы палеонтологияға бұрыннан белгілі түрге жатқызу немесе мүлде жаңа түр ретінде даралау.

ПАЛЕОПСИХОЛОГИЯ зат. психол. Ерте дәуірлерде өткен деп болжанған үрдістерді зерттейтін психология ғылымының саласы.

ПАЛЕОЦЕН зат. геол. Палеоген жүйесінің төменгі бөлігі.

ПАЛЕОКОЛОГИЯ зат. археол. Ертедегі жануарлардың сүйектерін қазып алу арқылы олардың тіршілік жағдайына сипаттама беруді мақсат ететін палеонтологиялық зерттеу бөлімі.

ПАЛИН «Қайтымды» немесе «қайталанатын» деген мағынаны білдіретін сөздің құрамды бөлігі.

ПАЛИНГЕНЕЗ [грек. palin – қайтадан, genesis – жаралау] зат. геол. Магмалық тау жыныстарының толық немесе бөлшектеңіп қайта жаралу процесі.

ПАЛИНОЛОГИЯ [грек. paline – жіңішке тозаң, logos – ілім] зат. биол. Өсімдік тозаңы мен спорасын зерттейтін өсімдік морфологиясы мен эмбриологиясы ғылымының саласы.

ПАЛИНТОМИЯ [грек. palin – жаңа, thomos – бөліну] зат. биол. Жасушаның бірнеше рет өспей қалуы.

ПАЛИНФАЗИЯ зат. мед. Сөйлегенде белгілі бір сөзді немесе сөйлемді (фразаны) жиі қайталау.

ПАЛИТРА [франц. palette] зат. 1. Тік бұрышты немесе доға пішіндегі, суретшінің сол қолының бас бармағына киетін тесігі бар жұқа тақташа. 2. Белгілі бір суретшіге немесе картинаға тән бояу түрлерінің үйлесім табуы. 3. инф. Дисплей экранында әртүрлі бейнелерді айқын көрсету мақсатында пайдаланылатын түстердің жалпы саны. 4. әдеб. Ақын-жазушылардың мәнерлі, көркем стилі; шеберлік бейнесі.

ПАЛЛАДИЙ зат. хим. 1. Химиялық элемент, платиналық металдар тобының элементі, рет нөмірі 46. 2. Платиналық металдардың ішіндегі ең жеңіл, жалтырауық әрі жұмсақ металл.

ПАЛЛАДИЙЛЕ = ет. хим. Металл бұйымдарының тот баспауы үшін оның сыртына жылтыратып палладий жалату.

ПАЛЛАДИЙЛЕУ Палладийле етістігінің қимыл атауы.

ПАЛЛЕТ зат. Жүк тасуға арналған ыдыс.

ПАЛЛИАТИВ зат. Жартыкеш шара.

ПАЛТУСТАР [лопар. paldes] зат. зоол. Камбала тұқымдасына жататын, құнды, көптік маңызы бар, төрт балық түрінің жалпы атауы.

ПАЛУАН [ир. پالوان] зат. сөйл. **Балуан.**

ПАЛУАНДАЙ сын. сөйл. **Балуандай.**

ПАЛУАНДЫҚ зат. сөйл. **Балуандық.**

ПАЛУАНСЫ = ет. сөйл. Палуан сезіну, палуан болғансу.

ПАЛУАНША үст. сөйл. **Балуанша;** палуан секілді, палуанға ұқсас.

ПАЛУБА зат. 1. Кеме тұрқының өн бойын алып жататын көлбей жабын. 2. сәулет. Биік ғимараттар салғанда айналдыра құрылған тақтайлар.

ПАЛУБАЛЫ сын. Палубасы бар.

ПАЛУБАЛЫҚ сын. Палубаға тән, палубаға қатысты.

Палубалық авиация. әск. Әскери-теңіз флоты авиациясы.

ПАЛШЫ зат. сөйл. **Балшы** (құмалақ ашушы, құмалақ салушы).

ПАЛЬМА зат. өс. Тропиктік жерлерде өсетін биіктігі 60 м-дей дара жарнақты өсімдіктердің бір тұқымдасы, мәңгі жасыл ағаш.

ПАЛЬПА [лат. palpus] зат. биол. Көпқылтанды буылтық құрттардың сипап сезу мүшесі.

ПАЛЬТО зат. **Пәлте** (етегі тізеден келетін не тізеден төмен түсіп тұратын мақта не жүн матадан тігілген сыртқим).

ПАЛЬТОЛЫ сын. **Пәлтелі** (пальто киген, үстінде пальтосы бар).

ПАЛЬТОЛЫҚ зат. **Пәлтелік** (пальто шығарлық, пальто боларлық).

ПАМДАТ зат. Таң атып келе жатқан, күн шыға қоймаған кез.

Памдат намазы. діни. Таң намазы.

ПАМИЛНАЙ [ор. фамильный] зат. Атақты, белгілі.

ПАМПА зат. геол. Оңтүстік Американың өсімдіктер өсетін жазық бөлігінің жалпы аты.

ПАМПАС зат. геогр. Оңтүстік Американың сары топырақты жазықтарында орналасқан субтропиктік далалы жер.

ПАМФЛЕТ [ағыл. pamphlet] зат. әдеб. Мінеп-сынап, әшкерелеп жазылған, көбіне саяси бағытқа негізделген, өткір де уытты сатиралық мақала.

ПАМФЛЕТШІ зат. әдеб. Памфлет жазумен шұғылданушы, памфлет жазуға төселген суреткер.

ПАН зат. Ескі Польшадағы ірі жер иелері, помещик.

ПАНА [ир. پناه] зат. 1. Баспана, қора, ықтасын жер, пана боларлық барлық жай. 2. Біреуге істелген қорғаныш, сая. 3. әск. Жабық типті таса. 4. ауыс. Сүйеніш, тірек.

Пана қылды [тапты]. Арқа сүйеу етті, қорғаныш тапты. Панасы болды. Пайдасы тиді, қамқорлыққа алды, жәрдем көрсетті. **Панасы тиді.** Жәрдем берді, көмектесті.

ПАНАЖАЙ зат. Уақытша баспана.

ПАНАЙ зат. сөйл. Маң, маңай, төңірек.

ПАНАЙЫ ир.зат. ескі кіт. Панайым, панасы.

ПАНАЙЫМ зат. ескі кіт. Жақтау, сүйеу, пана, қалқа болу.

ПАНАЛА = ет. 1. Баспана ету, ықтасын қылу. 2. Бассауғалау, тасалау, тығылу. 3. ауыс. Біреуді қорғаныш ету, тірек қылу.

ПАНАЛАС = ет. Бассауғаласу, тығылысу, саяласу.

ПАНАЛАСУ Паналас етістігінің қимыл атауы.

ПАНАЛАТ = ет. 1. Ықтасындату, саялату. 2. Бассауғалату. 3. ауыс. Қамқор болу, сүйеніш болу.

ПАНАЛАТТЫР = ет. Саялаттыру, пана еттіру, бассауғалаттыру.

ПАНАЛАТТЫРУ = ет. Паналаттыр етістігінің қимыл атауы.

ПАНАЛАТУ Паналат етістігінің қимыл атауы; бассауғалату.

ПАНАЛАУ¹ сын. Тасалау, саялау.

ПАНАЛАУ² Пана етістігінің қимыл атауы.

1. Пана ету. 2. Бассауғалау, тығылу, тасалану. 3. ауыс. Біреуді сүйеу қылу, қорғаныш ету, тірек қылу.

Паналау ғимараттары. әск. Адамдарды жаппай қырып-жоятын қарулардың барлық түрлерінен сақтау үшін ағаштан, бетоннан, темір бетоннан немесе тастан арнайы салынған инженерлік құрылыс. **Паналау камерасы.** әск. Жерасты апаты болған жағдайда адамдардың тығылуына арналған оқшауланған жерасты орны.

ПАНАЛЫ сын. Ығы, тасасы бар; саялы.

ПАНАЛЫҚ зат. 1. Пана боларлық, саясы, көлеңкесі мол. 2. ауыс. Қорғаныш, тірек боларлық.

ПАНАМА зат. Жазда ыстыққа киетін, жалпақ жиекті, көбіне ақ матадан тігілетін жеңіл қалпақ.

ПАНАР [ор. фонарь] зат. Түнде жарық беретін қолға ұстап жүретін шам.

ПАНАСЫЗ сын. 1. Баспанасы жоқ, үйсіз. 2. ауыс. Қамқоршысы, әке-шешесі жоқ, қорғанышсыз, тірексіз.

ПАНАСЫЗДЫҚ зат. 1. Баспанасы жоқтық, үйсіздік, ықтасын қорасы жоқтық. 2. ауыс. Қорансыздық, қамқорсыздық, тірегі, сүйенері жоқтық.

ПАНАҒ ир.зат. ескі кіт. **Пана.**

ПАНАШЫ зат. Біреудің жағдайын ойлайтын, қамын жейтін қамқоршы кісі.

ПАНАШЫЛ сын. Біреуге жақсылық жасауға бейім тұратын, қамқоршы.

ПАНБАРҚЫТ зат. Жібек жіп араластырып, әртүрлі гүл тәгіп тоқылған биязы барқыт.

ПАНГЕА зат. геол. Палеозойда және мезозойдың басында қазіргі құрлықтардың бәрін біріктірген жорамал суперконтинент.

ПАНДА зат. зоол. <лат. Ailuropoda>

1. Аю тұқымдасына жататын сүтқоректі. 2. Жанат тұқымдасына жататын, Гималай тау қыраттарында мекендейтін сүтқоректі жануар.

ПАНДАТ зат. діни. сөйл. Таң намазы.

ПАНДНАМА зат. көне. Хандарға, ел басқаратын сұлтандарға арналған насихат кітабы.

ПАНДЫҚ зат. Панга тән іс-әрекет, қылық.

ПАНДУС зат. құрыл. Ғимаратқа кірер жердегі, адамдар, автомобильдер кіруге болатын жазық көлбеу алаң.

ПАНЕЛЬ зат. 1. Үй жасауға қолайлы, дайын қалпында пайдаланылатын ірі плита.

2. Ғимараттар, т.б. құрылыстар салуға арналған мөлшері үлкен, бірақ қалыңдығы өзге екі өлшемінен әлдеқайда кіші, жайпақ құрылыстық элемент. 3. Көше шеттеріндегі, асфальт, тас, басқа материалдар төселген жаяу адамдар жүретін жер; жаяу жол. 4. Ғимараттың ішіндегі қабырғалардың материалдарымен қапталған немесе боялған төменгі жағы; қондырғының, мәшиненің, агрегаттың басқару және тексеру аспаптары орнатылған бөлігі.

ПАНЕЛЬДІ сын. Панельден салынған, панелі бар.

ПАНЕР [ор. фанера] зат. Қалыңдығы пышақтың қырынан да жұқа ағаш кесінділерін қабаттап желімдеген, қыртысы әртүрлі жұқа тақтайша.

ПАНЖА ир.зат. ескі кіт. Бес саусақ.

ПАНЖАРА зат. Панардың сыртындағы шынысы.

ПАНЗООТИЯ зат. биол. Жануарлардың індетті кеселінің өте кең таралуы, аурудың үлкен аймақта көбеюі.

ПАНИСЛАМИЗМ зат. саяси. **Ислам-шылдық** (XIX ғ. соңында ислам діні үстем болған елдерде мұсылман халықтарының ынтымақтастығы, мұсылман мемлекеттерінің бірлестігі идеясын негіздеген діни-саяси ағым).

ПАНИСЛАМИСТ зат. саяси. **Ислам-шыл** (исламишылдық (панисламизм) идеологиясын жақтаушы, уағыздаушы).

ПАНИСЛАМИСТІК сын. Панисламизмге қатысты, панисламизм мүддесін жақтайтын.

ПАНКРЕАТИН зат. биол. Ірі қара мен шошқаның ұйқы безінен алынатын препарат.

ПАНКРЕАТИТ [грек. pancreas] зат. мед. Ұйқы безінің қабынуы.

ПАНИМКСАЯ зат. биол. Айқас ұрықтанатын азалар популяциясындағы түрлі генотиптегі, әртүрлі жыныстағы дарақтардың еркін шағылысуы.

ПАННО [франц. panneau, лат. pannis – мата кесіндісі] зат. өнер. 1. Ұй қабырғасына не төбесіне әсемдеу, сәндеу, көрік енгізу мақсатымен сырлы бояу арқылы өрнектеп салынған бейнелер, суреттер. 2. Сурет, өрнек салынған, кесте сызылған үлкен материал.

ПАНОПТИКУМ зат. Қызықты, көз тартарлық заттар және балауызды фигуралар көрсетілетін мұражай.

ПАНОРАМА [грек. pan – бүкіл, horama – көрініс] зат. 1. Жогары, биік жерден қарағанда төменде жатқан жердің жалпы көрінісі, аумағы. 2. өск. Артиллериялық зеңбіректердің және дүркінді атыстың реактивтік құрылғыларының қазіргі заманғы көздеуіш жарақтарының зеңбіректік, дәлдеуші және бұрыш өлшеуші оптикалық аспабы. 3. ауыс. Бір нәрсенің кесек тұлғасы, аумақты бейнесі мен көрінісі.

ПАНОРАМАЛА = е т. Түсіру тәсілі, камераны көлденең және тік бағыттарда бұрыла отырып көріністі түсіру.

ПАНОРАМАЛАУ Панорамала етістігінің қимыл атауы.

ПАНОРАМАЛЫҚ сын. Панорамага тән, соған қатысты.

ПАНОФТАЛМИТ зат. мед. Көздің барлық қабатының қабынып іріңдеуі.

ПАНСАТ зат. жерг. Зор, дәу.

ПАНСИОН зат. Мемлекет қамқорлығына алынған, тегін тамақ, тегін киім беріп оқытатын жатақханасы бар арнаулы орын.

ПАНСИОНАТ зат. Емделуге немесе демалуға келген адамдарды толық қамқорлығына алатын мемлекеттік санаторий, демалыс үйі.

ПАНСИОНДЫҚ сын. Пансионға тән, пансионға қатысты.

ПАНСЛАВИЗМ зат. саяси. XIX ғ. екінші жартысы мен XX ғ. басында орыс дворяндары мен буржуазиясы арасындағы ұлттық идеология, саяси ағым.

ПАНТЕИЗМ [грек. pan – бәрі, tcheos – құдай] зат. филос. Құдай мен әлем біртұтас деп танитын, құдіретті табиғатпен бірлікте қарастыратын философиялық бағыт.

ПАНТЕОН [грек. pantheon] зат. діни.

1. Ежелгі Рим архитектурасындағы бүкіл құдайларға арналып жасалған ескерткіш; габатхана. 2. Ұлы адамдарға арналған сағана.

ПАНТОГРАФ [грек. panta – бәрі, grapho – жазамын] зат. геогр. Сызбалар мен жоспарларды, сондай-ақ карталарды кішірейтілген масштабпен қайта сызға арналған құрал.

ПАНТОКРИН зат. мед. Марал, теңбіл бұғының қатаймаған мүйізінен дайындалатын дәрі.

ПАНТОМИМА [грек. pantomimas] зат. өнер. Дене қимылымен, ымдау белгісімен өнер көрсету сияқты сахналық өнердің бір түрі.

ПАНТОМИМИКА зат. өнер. Адамның ымдау, бас илеу, ишарат көрсету арқылы мәнерлі дене қозғалысы.

ПАНТОМИМИКАЛЫҚ сын. Адамның дене қимылы, ымдауы, ишарат білдіруі арқылы болатын, шебер қимылдайтын.

ПАНТОЦИД зат. хим. Құрамында 50 пайыз хлор бар, суда ерімейтін, бірақ сілтіде ерігіш ақ ұнтақ зат.

ПАНТЫ зат. мед. Қымбат бағалы дәрі жасау үшін дайындалатын марал мен теңбіл бұғының қатаймаған жас мүйізі.

ПАНТЮРКИЗМ зат. саяси. **Түрікшілдік** (Түркі халықтарын бірлікке, өзара байланыстарын нығайтуға үндейтін қоғамдық-саяси ағым).

ПАНТЮРКИСТ зат. саяси. Түрікшілдік идеясын жақтаушы, соны уағыздаушы.

ПАНФИЛОВШЫЛАР зат. тар. совет. Ұлы Отан соғысының батыры, генерал-майор И.В.Панфилов атындағы әскери дивизияның 28 батыр жауынгерлері.

ПАНЬАН ир. сын. ескікіт. Құпия, жасырын.

ПАҢ сын. Керім, кербез, тәкаппар, менмен. **Паң дүние** [дүния]. Үлкен, ырық бермес өмір.

Паң кісі. Менмен, тәкаппар, көңілі ірі адам.

ПАҢБАРҚЫТ зат. сөйл. **Панбарқыт** (жібек жіп араластырып, әртүрлі құл төгіп тоқылған жұмсақ барқыт).

ПАҢДАН = е т. Ерекше мінез көрсетіп тәкаппарлану, кербездену, кердеңдеп менменсу.

ПАҢДАНУ Паңдан етістігінің қимыл атауы; кербездену, менменсу.

ПАҢДАУ сын. Кербездеу, тәкаппарлау, менмендеу.

ПАҢДЫҚ зат. Кербездік, тәкаппарлық, менмендік.

ПАҢКЕЛЛЕ сын. жерг. Есуас, жынды.

ПАҢҚУ Паңқы етістігінің қимыл атауы.

ПАҢҚЫ = е т. жерг. Бір істі тындырып, көңілі шат болу, масаттану, мастану.

ПАҢСУ Паңсы етістігінің қимыл атауы; тәкаппарсыну, менменсу.

ПАҢСЫ = е т. Кербезсу, тәкаппарсыну, менменсу.

ПАҢСЫН = е т. Менменсу, кербезсінү, мас-танысу.

ПАҢСЫНУ Паңсын етістігінің қимыл атауы; тәкаппарсыну, менменсінү.

ПАҢША үст. Тәкаппар, кербез адамша, паң адам тәрізді.

ПАҢШЫЛДЫҚ зат. Тәкаппарлық, кербездік, менмендік.

ПАОЛО зат. Италияның күміс шақасы.

ПАПА¹ зат. діни. Католик шіркеуіндегі ең жоғарғы дінбасы.

ПАПА² зат. Туған өке.

ПАПАВЕРИН зат. хим. Көкнәрден алына-тын алкалоид, изохинолин туындысы.

ПАПАЖАН зат. экспр. Туған әкеге құрмет білдіре, еркелей айтылатын сөз.

ПАПАИН зат. ботан. Ақуыздардың, күрделі эфирлердің т.б. гидролизіне катализатор бола-тын өсімдік ферменті.

ПАПАҚ зат. сөйл. **Папах.**

ПАПАЛА = е т. Папа деп үсті-үстіне айту, папатайлау.

ПАПАЛАУ Папала етістігінің қимыл атауы.

ПАПАРАЦЦИ [итал. paparazzi] зат. Сен-сациялық суреттер түсіру мақсатында атақты тұлғаның соңынан қалмайтын фотожурналист.

ПАПАХА зат. Елтіріден, сеңсеңнен жақтауын биіктеп, тікірейте тігілген баскіім.

ПАПАХАЛЫ сын. Папаха киген, басында папахасы бар.

ПАПЕТТО зат. Рим папасының күміс шақасы.

ПАПИРОЛОГИЯ зат. Грек, латын, кейінгі эллинизм, Рим, Византия уақытындағы бір қалыпқа түсірілген жазулар мен копт папирустарын, көзе табақтардағы, мумиялардың ағаш тақтайларындағы жазулар мен таңбаларды оқып, зерттейтін папирус зерттеу ғылымы, палеографияның бір тармағы.

ПАПИРУС зат. Ішіне темекі толтырылған қағаз түтікше.

ПАПИРУС зат. бот. **Құлән** (тропиктік Африкада өзен, көл жиегінде өсетін, сабағының ұзындығы 5 м-ге жететін көпжылдық шөптесін өсімдік).

ПАПЫРОС зат. сөйл. **Папирос.**

ПАПКА зат. 1. Қалың қатырма қағаздан немесе былғарыдан жасалатын, ісқағаздар са-луға арналған қаптама қалта. 2. Мекеме, ұйым кеңселерінің құжаттары тігілген қалың мұқаба.

ПАПКАЛЫ сын. Папкасы бар, папка ұстаған.

ПАПОВАВИРУСТАР зат. биол. Липо-протеиті қабықшасы жоқ, құрамында ДНК бар сфералық вирустар тұқымдасы.

ПАПОРОТНИК зат. өс. Көп тілімді ірі жа-тырақты, жер бетінде тік не шырмауық түрінде өсетін споралы өсімдік.

ПАР¹ зат. Күздік, жаздық дәнді дақылдар егу үшін жыртылатын, ауыспалы егіс танабы.

ПАР² сан. Қос, жұп, екі.

ПАР³ үст. Бір-біріне тең, сай.

Пар келді. Дәл түсті, тең болды, сай келді. **Пар келмеді.** Теңеспеді, сай келмеді, барабар болмады.

ПАРА¹ зат. 1. Түркияның күміс шақасы. 2. Югославияның күміс шақасы.

ПАРА² [ир. *pār] зат. 1. Өз мүддесі үшін біреуге жасырын түрде берілетін ақы, ауызбастырық (ақша, қымбат зат). 2. қоғ. - әлеум. Белгілі бір мәселе тиімді шешілу үшін лауазымды адамға берілген ақша, бағалы қағаз, басқа да мүлік немесе мүлктік құқық.

Пара алды. Қызмет дәрежесін пайдаланып, заңға қайшы әрекет жасау үшін немесе ақысыз еңбегіне ақшалай, заттай алым талап етті, алымға ие болды. **Пара берді.** Аузын алу үшін жасырын жолмен мол дүние, зат берді, аузына барын тығып, өз жағына қаратып алды. **Пара**

жеді. Жемқорлыққа салынды, қызмет дәрежесін пайдаланып, жұртты ырқына көндіріп ақшалай, заттай алым алды. **Параны көздеді.** Жемқорлықпен пайда табу жолына түсті.

ПАРА³ [ир. *پاره*] зат. көне. Бір нәрсенің бөлішегі, бөлігі, тармағы.

Пара болды. Бөлшек-бөлшек болып сынды, быт-шыты шығып күйреді.

ПАРАБАЙ ор. зат. Жанама, қосымша жегілген ат.

ПАРАБЕЛЛУМ [лат. *parabellum*] зат. өск. Автомат-тапаншаның он екі апар түрі.

ПАРАБОЛА [грек. *parabolē*] зат. матем. Дөңгелек конустың кез келген жанама жазықтығына параллель болатын жазықтықпен сол конустың қиылысатын сызығы.

ПАРАБОЛОИД [грек. *parabole* – параболо, *eidos* – түр] зат. матем. Орталығы жоқ тұйықталмаған екінші ретті бет.

ПАРАГВАЙЛЫҚТАР зат. Парагвайдың негізгі халқы.

ПАРАГЕНЕЗ зат. геол. Түзілу жағдайларының ортақтығымен байланысты минералдардың жер қыртысында бірлескен түрде болуы.

ПАРАГЕНЕРАЦИЯ зат. геол. 1. Өзін құрайтын таужыныстардың түрлік ерекшеліктері және олар құрайтын тектес қабаттар мен қабатшалардың бір-бірімен арақатынасы тұрғысынан көршілес бірлестіктерден анық дараланатын геологиялық дене. 2. Тектес таужыныстардың нақтылы түрлерін біріктіретін геологиялық дене.

ПАРАГНЕЙС зат. геол. Шөгінді тау жыныстарының (құмтастардың, алевролиттердің сазды тақтатастардың) қуатты метаморфизмге шалынуынан пайда болған метаморфтық тау жынысы.

ПАРАГРАФ [грек. *paragraphos*] зат. *Кітап* тарауы ішіндегі бөлімді, тақырыпты көрсететін таңба, белгі (§) және осы белгінің аты.

ПАРАД зат. *Шеру* (айтулы мерекелер мен мемлекеттік маңызы бар оқиғалар құрметіне өткізілетін әскерлердің, спортшылардың, сондай-ақ жалпы көпшіліктің саппен тізіліп өтетін салтанатты қатары).

ПАРАДИГМА [грек. *paradeigma* – мысал, үлгі] зат. Нақтылы ғылыми зерттеуді айқындайтын теориялық және әдіснамалық алғышарттар жиынтығы.

ПАРАДОКС [грек. *paradoxos*] зат. 1. Әдеттен тыс, ойда жоқ гажайып болып көрінетін оғаш пікір. 2. Әдеб. Өткір нақыл, ащы мысқыл үлгісінде айтылатын жанр.

ПАРАДТЫҚ сын. Парадқа лайықты, парадқа арналған.

ПАЗИТ [грек. *parasitos*] зат. биол. 1. Басқа ағзаларда тіршілік етіп, соның қанының не шырынының есебінен қоректенетін, көбіне оған зиян келтіретін өсімдіктер мен жәндіктер, құрттар. 2. ауыс. Басқа біреудің еңбегін қанаушы арамтамақ, жатынішер.

ПАРАЗИТИЗМ зат. 1. биол. Екі ағзаның қатар өмір сүру барысында, біреуінің екіншісін пайдаланып өсіп дамуы, қоректенуі. 2. ауыс. Біреудің еңбегін қанау, басқаның еңбегі есебінен өмір сүрушілік, жатынішерлік, арамтамақтық.

ПАРАЗИТОЛОГ зат. биол. Паразиттердің шығуын, пайда болуын және биологиялық үдерістерін зерттейтін ғалым.

ПАРАЗИТОЛОГИЯ [грек. *parasitos* – арамтамақ, *logos* – ілім] зат. биол. Биология ғылымының паразитизм құбылысын жан-жақты зерттейтін бір саласы.

ПАРАЗИТСІЗ сын. Паразиті жоқ, жұқпайтын.

ПАРАЗИТТІ сын. Паразиті мол, жұқпалы микробы, паразиті бар.

ПАРАЗИТТІК зат. 1. Бір ағзаның екінші ағзаны жеп қоректенуі, соның пайдасынан тіршілік ету тәсілі. 2. ауыс. Арамтамақтық, тоғышарлық, жатынішерлік.

ПАРАИЗОМЕР зат. хим. Орынбасушылары параорында орналасқан екі орын басқан бензолдың изомері.

ПАРАҚ [ар. *ورق*] зат. 1. *Кітаптың*, дәптердің ашылатын беті. 2. ауыс. Белгілі бір оқиганың, тарих желісінің беті, белгісі.

ПАРАҚОР [ир. *پارمخور*] сын. Пара алғыш, парашыл, жемқор.

ПАРАҚОРЛЫҚ зат. Пара алғыштық, парашылдық, жемқорлық.

ПАРАҚОРШЫЛЫҚ зат. сөйл. *Парақорлық*.

ПАРАҚОТ [ор. пароход] зат. Бұмен жүретін кеме.

ПАРАҚТА = ет. 1. *Кітаптың*, дәптердің бетін, парақтарын ақтару, ашу, әрі-бері аударыстыру. 2. ауыс. Өткенге зер салу, бағдарлау, қарау.

ПАРАҚТАЛ = ет. *Кітаптың* не дәптер бетінің ашылуы, аударылыстырылуы.

ПАРАҚТАЛУ Парақтал етістігінің қимыл атауы.

ПАРАҚТАУ Парақта етістігінің қимыл атауы.

ПАРАҚТЫҚ сын. Бір парақ, бір бет боларлық.

ПАРАЛА¹ = ет. Пара беріп аузын алу, алдын ала жасырын ақша не зат беру.

ПАРАЛА² = ет. 1. Пара-парасын шығарып жырту, талқандау. 2. ауыс. Бетін жұлып жылау. 3. ауыс. Жүрегін жаралау, өзегін өртеу.

ПАРАЛАН¹ = ет. Параға ауыздықталу, пара алу.

ПАРАЛАН² = ет. 1. Пара-парасы шығып жырттылу. 2. ауыс. Жүрегі жаралану, көкірегі қарс айрылу.

ПАРАЛАНУ¹ Паралан¹ етістігінің қимыл атауы; параға ауыздықталу.

ПАРАЛАНУ² Паралан² етістігінің қимыл атауы; жырттылу, дал-дал болу.

ПАРАЛАУ¹ Парала¹ етістігінің қимыл атауы; пара беру.

ПАРАЛАУ² Парала² етістігінің қимыл атауы; жырту, пара-парасын шығару.

ПАРАЛИНГВИСТИКА [грек. *para* – маңы, франц. *linguistique* – тіл] зат. лингв. Тілдік емес амалдардың (бет, жұз құбылысы, жест, мимика, дауыс қаттылығы) сөйлеу кезіндегі қызметін зерттейтін саласы.

ПАРАЛИЧ [грек. *paralysis*] зат. мед. *Сал* (жүйке жүйесінің зақымдану салдарынан дененің бір жері немесе бір жақ жартысы жансызданып қалатын ауру).

ПАРАЛЛЕЛИЗМ [грек. *parallēlismos*] зат. әдеб. Екі құбылысты қаз-қатар алып, саластыра суреттейтін поэтикалық тілдің тәсілі.

ПАРАЛЛЕЛЕПИПЕД [грек. *parallēlepipēdon*, *parallelos* – параллель, *epipēdon* – жазықтық] зат. геом. Қарама-қарсы жақтары өзара қос-қостан параллель тіктөртбұрыш болатын призма тікбұрыш.

ПАРАЛЛЕЛОГРАММ [грек. *parallēlogrammon* – параллель, *gramma* сызық] зат. геом. Қабырғалары қос-қостан өзара параллель болатын төртбұрыш.

ПАРАЛЛЕЛЬ [грек. *parallēlos*] зат. 1. матем. Қатарынан жарыстыра сызылған қос сызық. 2. геогр. Жер шары картасында экватормен қатарластыра сызылған сызықтар. // Тең, қатар.

Параллель қосындылауыш. инф. <ағыл. *parallel summer*> Қосылғыштарының барлық разрядтары бір уақытта қосылатын қосындылауыш.

ПАРАЛЛЕЛЬДІК зат. 1. Параллель жатушылық, параллель келушілік. 2. Барабарлық, теңдестік.

ПАРАМАГНЕТИЗМ [грек. *para* – жаны, маңы, *Magnētis* (қала аты)] зат. физ. Сыртқы магнит өрісіне орналастырылған кейбір денелердің сол өріс бағыты бойынша магниттелу қасиеті.

ПАРАМАГНИТТІК сын. физ. Магниттелу қасиеті бар.

ПАРАМЕТАМОРФИТТЕР зат. геол. Шөгінді таужыныстардың метаморфизмінен қалыптасқан метаморфтық таужыныстар.

ПАРАМЕТР [грек. *parametron* – өлшейтін, мөлшерлейтін] зат. 1. Мәні, көлемі мен мөлшері әртүрлі элементтерді бір-бірінен ажырату үшін қолданылатын өлшем, шама. 2. Қондырғының, үдерістің, заттың қандай да болсын қасиетін сипаттайтын шама. 3. экон. Көлемі, шамасы экономикалық үдерістерге елеулі ықпал ететін көрсеткіш.

ПАРАМЕТРИТ зат. мед. Қынап айналасындағы дәнекер ұталар мен жатырдың жалпақ сіңірінің қабынуы.

ПАРАМЕТРЛІ сын. Параметрі бар, параметрі белгілі.

ПАРАМЕТРЛІК сын. Параметрге қатысты, соған тән.

Параметрлік сезгіштік. Бастапқы жағдайлар мен процестің ақырғы параметрлері арасындағы байланыстың мөлшерлік сипаттамасы.

ПАРАМОРФОЗАЛАР зат. геол. Химиялық құрамы бір минералдардың псевдоморфозасы.

ПАРАМФИСТОМАТОЗ зат. вет. Күйіс қайыртатын малдың ішқұрт ауруы.

ПАРАМУШ = ет. ескікіт. Ұмыту, есінен шығару.

ПАРАНЕФРИТ зат. мед. Бүйрек майының қабынуы.

ПАНЖЫ [ар. *فرجیة*] зат. діни. Орта Азияда әйелдердің жүзін басқа адамдарға көрсетпеу үшін жамылып жүретін, торлы бетпердесі бар жамылғы.

ПАНЖЫЛЫ сын. Панжы жамылған, панжысы бар.

ПАНЖЫСЫЗ сын. Панжысы жоқ, панжысы кимеген.

ПАРАНОЙЯ [грек. paranoia – есі ауысу, жындану] зат. мед. *Ұдайы сандырақтаудан болатын созылмалы психоз ауру.*

ПАРАҢ зат. этн. *Көбе сауыт.*

ПАРАНОМИЯ зат. құқық. *Заңдағы қайшылық.*

ПАРАОРЫН зат. хим. *Бензолсақинасында көміртектің екі атомынан кейін екі орынбаушылардың біріне-бірі қарама-қарсы орналасуы.*

ПАРА-ПАР [ир. پارە-پار] сын. *Тепе-тең, барлық жағынан тең, бірдей.*

ПАРА-ПАРА [ир. پارە-پار] үст. *Быт-шыт, күл-талқан, дал-дал.*

Пара-парасы шықты. *Жыртылды, жұтым-жұдым болды.*

ПАРА-ПАРЛАС сын. сөйл. *Тепе-теңдес, қатарлас, бірдей.*

ПАРАПАРЛЫҚ зат. *Бірдей мәнді немесе белгілі бір қатынаста басқаларға сәйкес келушілік, теңестік; эквивалент.*

ПАРАПЕТ [итал. parapetto; parare – қорғау және petto – кеуде] зат. 1. құрыл. *Ғимарат шатырын, терраса мен балконды, өзен жағалауын көмкеріп тұратын жатаған қабырға.* 2. *Плотина қалақтарын, бөгет қабыраларын су шайып кетпес үшін орнатылатын қорғаныш-қабат.*

ПАРАПИТЕК [грек. para – таяу, pithēkos – маймыл] зат. зоол. *Қазбадан табылған жоғары сатыдағы маймылдар тобы.*

ПАРАПЛЕГИЯ зат. вет. *Малдың екі жағының да, әсіресе оның бөксесі мен артқы аяқтарының салданып қалуы.*

ПАРАПСИХОЛОГ зат. мед. *Парапсихология маманы.*

ПАРАПСИХОЛОГИЯ [грек. para – маңы, psychē – жан, logos – ілім] зат. психол. *Адамның психологиясы мен мінез-құлқындағы ғылыми негізгі беймәлім гипноз, елестету сияқты айрықша құбылыстарды зерттейтін психология саласы.*

ПАРАСАТ [ар. فراسة] зат. *Адамның сана-сезімін, ойының дәрежесін, дүниетаным қабілетін білдіретін ақыл, кемел, зерделік.*

Парасат биігі. *Адамгершілік тұрғы. Парасатын астырды. Абыройын асыртты, беделін өсіртті.*

ПАРАСАТСЫЗ сын. *Ақылсыз, ессіз, түйсіксіз, парықсыз.*

ПАРАСАТСЫЗДЫҚ зат. *Ақылсыздық, ессіздік, түйсіксіздік, парықсыздық.*

ПАРАСАТТА = е. т. *Ақылға сала ойлану, толғану.*

ПАРАСАТТАН = е. т. *Ақылы кемелдену, ақылы парықтана түсу.*

ПАРАСАТТАНУ *Парасаттан етістігінің қимыл атауы.*

ПАРАСАТТАУ *Парасатта етістігінің қимыл атауы.*

ПАРАСАТТЫ сын. *Ақылды, ойлы, білімді, зерделі.*

ПАРАСАТТЫҚ зат. *Зейіндік, білімділік, ойлылық, ақылдылық.*

ПАРАСАТТЫЛЫҚ зат. *Адамға тән ойлылық пен ақылдылық, білімділік пен байыптылық, байсалдылық.*

ПАРАСАТШЫЛ сын. *Ойшыл, білімді, білгір.*

ПАРАСЕРПЕНИТИТТЕР зат. геол. *Орта және қышқыл интрузиялар гидротермаларының доломиттер мен доломиттен-*

ген әктастарға әсер етуінен қалыптасқан жапсар-метасоматоздық серпентинді таужыныстар.

ПАРАСКАРИДОЗ зат. вет. *Жылқының, есектің, қашырдың аса қауіпті ішқұрт ауруы.*

ПАРАСТ ир. зат. *Ит.*

ПАРАТАКСИС зат. лингв. *Сөйлемдердің салаласа байланысуы.*

ПАРАТАҚТАТАСТАР зат. геол. *Кристалды тақтатастар.*

ПАРАТАУЖЫНЫС зат. геол. *Шөгінді-метаморфтық таужыныс терминінің синонимі.*

ПАРАФ зат. *Қолтаңба, адамның қысқартылған аты-жөні.*

ПАРАФЕМИЯ зат. психол. *Сөйлегенде дұрыс емес сөзді қолдануға әдеттеніп кету.*

ПАРАФИЛЯРИОЗ зат. вет. *Жылқының құрт ауруы, шөлді мекендейтін жұмыр құрт.*

ПАРАФИМОЗ зат. вет. *Айғыр қасасының, тобет шүкісінің орнына түспей, ұдайы салбырап тұруы.*

ПАРАФИН [лат. parum – аз, affinis – ұқсас] зат. хим. *Мұнайдан, көмірден алынатын сарғыштау түсті, иісі, дәмі жоқ, балауыз тәрізді ерігіш зат.*

ПАРАФИНДЕ = е. т. *Парафинмен сылау, парафинмен қаптау.*

ПАРАФИНДЕЛ = е. т. *Парафинмен қапталу, сылану.*

ПАРАФИНДЕЛУ *Парафиндел етістігінің қимыл атауы.*

ПАРАФИНДЕУ¹ зат. хим. *Беттерді парафинмен қаптаудың технологиялық үдерісі.*

ПАРАФИНДЕУ² *Парафинде етістігінің қимыл атауы.*

ПАРАФИНДІ сын. *Парафині бар, парафин араласқан.*

ПАРАФИНДІЛІК зат. *Парафиннің көптігі, молдығы.*

ПАРАФОНИЯ зат. психол. *Дауыстың әлсіреуі, дауыс сапасының өзгеруі.*

ПАРАФОРМАЛЬДЕГИД зат. хим. *Формальдегид полимерлерінің қоспасы; формальдегидтің сақтауға, тасымалдауға ыңғайлы түрі.*

ПАРАФРАЗА [грек. paraphrasis – сипаттау, сипаттама оралым] зат. лингв. **Перифраза.**

1. *Өзге бір мәтінді, басқа біреудің ойын өз сөзімен айтып беру амалы.* 2. *Жай сөздің орнына оның ауыс мағынасын білдіретін сөздердің қолданылуы.*

ПАРАХОР сын. сөйл. **Парақор.**

ПАРАЦЕРАТЕРИЙ зат. зоол. *Олигоцен дәуірінде тіршілік еткен алып мүйізтұмсықтылардың бірі.*

ПАРАША зат. сөйл. *Үйдегі қоқыр-соқыр заттарды жинайтын ыдыс.*

ПАРАШЫЛ сын. *Парақор, пара алғыш.*

ПАРАШЫЛДЫҚ зат. *Пара алғыштық, парақорлық.*

ПАРАШЮТ [франц. parachute, грек. parer – қарсы, франц. cute – құлау] зат. *Баулықтар байланған күмбезі, құрылысы және де басқа жабдықтары бар, ұшып бара жатқан ұшақтан секіріп түсуге я жүк түсіруге арналған құрылғы.*

ПАРАШЮТИЗМ зат. *Парашют спорты.*

ПАРАШЮТТІ сын. *Парашюті бар, парашют таққан.*

ПАРАШЮТША үст. *Парашют сияқты, парашютқа ұқсап.*

ПАРАШЮТШЫ зат. *Парашютпен секіруді жақсы игерген адам, парашютпен секірудің шебері.*

ПАРБОЗ сын. ескі кіт. *Әдемі, ажарлы; сәнді.*

ПАРБОЗДАН = е. т. ескі кіт. *Ажарлану, әдемілену, жасану.*

ПАРБОЗДАНУ *Парбоздан етістігінің қимыл атауы.*

ПАРБОЗДАУ *Парбозда етістігінің қимыл атауы.*

ПАРВЭЛЮ зат. экон. *Корпорацияның бухгалтерлік есептемесіне сәйкес құндық бағалануы.*

ПАРДА¹ зат. көне. *Айла, әдіс, еп.*

ПАРДА² зат. ескі кіт. *Мұрагер.*

ПАРДАЙ сын. *Тең, сайма-сай, барабар.*

ПАРЕЗ зат. мед. *Жартылай салдану, қозғалыс жағын билейтін жүзікенің не бұлшықет қызметінің әлсіреуі.*

ПАРДОЗ зат. ескі кіт. *Парбоз, әдемі, ажарлы.*

ПАРДОЗДА = е. т. *Сәндеу, әшекейлеу.*

ПАРДОЗДАУ *Пардозда етістігінің қимыл атауы.*

ПАРЕНХИМА [грек. para – маңы, enchyma – құйылу] зат. 1. анат. *Жануарлардың кейбір органдарында – бауыр, көкбауыр, бездердегі, өкпеде т.б. негізгі қызмет атқарушы тін.* 2. бот. *Өсімдіктердегі ең негізгі ұла.*

ПАРИ зат. *Бәс, дауда ұтылған адам бір нәрсені істеуге міндеттенетін шарт.*

ПАРИК [франц. perruque] зат. *Арнайы синтетикалық талшықтан, қылдан, қылшықтан жасалатын жасанды шап.*

ПАРИТЕТ [лат. paritas, paritatis – тепе-теңдік] зат. *Тараптардың тең дәрежеде өкілетті болу принципі, тепе-теңдік.*

ПАРИШАН [ир. پريشان] сын. *Уайымшыл, көңілсіз.*

ПАРИЯД зат. ескі кіт. *Зар, қайғы.*

Парияд етті. *Зарлады, зар еңіреді.*

ПАРК [ағыл. park] зат. **Саябақ.** 1. *Қала халқының тынығу, дем алу, серуен құруына арналған саялы бау, бақ.* 2. *Әртүрлі көліктер мен әскери техниканы тұрақтандыру және жөндеу үшін жабдықталған, айналасы қоршалған алаң.*

Парк күні. *Әск. Әрбір әскери бөлімде әскери техникаларды тексеруге, жөндеуге, күтім жасауға, қайта жабдықтауға арналған күн.* **Парк раушангүлдері.** *Әс. Жабайы итмұрындардың ең әдемі түрлері; олардың бауға арналған түрлері мен будандары.*

ПАРКЕТ [франц. parquet] зат. құрыл. *Қысқа әрі жіңішке етіп дайындалған, тақтайлардан қиоластырып төселген еден.*

ПАРКЕТТІ сын. *Паркет төселген, паркет салынған.*

ПАРКИНГ [ағыл. parking] зат. құрыл. *Ғимараттардағы автотұрақтар үшін арналған орын.*

ПАРКІШЛІ сын. сөйл. *Паркте қыдырғыш, паркке көп барғыш, парктен шықпайтын.*

ПАРҚАДАР [ир. پرقادر]: **парқадар тапты.** сөйл. *Тұрақтап, тыныштық тапты, береке көрді.*

ПАРЛА¹= е.т. 1. Екі-екіден жұптау, қос-қостан қосарлау. 2. Біркелкі қылу, үйлес, ұқсас ету.

ПАРЛА²= е.т. 1. Аспанға самғап, шарықтап қуу, әуелеп қалықтау (құс). 2. Оттың, жас-рықтың маздауы; жалындап жану. 3. Желбіреу.

ПАРЛА³= е.т. 1. Денеден қатты тер шығу, буы бұрқырау. 2. Емшек сүтінің саулап ағуы, сорғалау.

ПАРЛАМЕНТ [франц. parler, parlement – сөйлеу] зат. саяси. Мемлекеттік биліктің заң шығарушы ең жоғарғы жалты ұлттық өкілетті мекемесі.

Парламент қаулылары. саяси. Парламент палаталары өздерінің қарауына Конституция жүктеген мәселелер бойынша тиісті палата депутаттары жалты санының көпшілік дауысымен қабылдайтын заңмен байланысты құжаттар (актілер).

ПАРЛАМЕНТАРАЛЫҚ зат. қоғ.-саяси. Парламентке артықшылықтар берілген кезде заң шығарушылық және атқарушылық қызметтерді бөлетін жоғарғы мемлекеттік билікті ұйымдастыру жүйесі.

Парламентаралық одақ. қоғ.-саяси. Әртүрлі мемлекеттердің ұлттық парламенттік топтарын біріктіруші бейүкіметтік халықаралық ұйым.

ПАРЛАМЕНТЕР [франц. parlementaire] зат. қоғ.-саяси. **Бітімгер** (жауласушы, соғысушы жақтардың біреуінің екіншісіне келіссөз жүргізу үшін жіберген ресми өкілі).

ПАРЛАМЕНТТІК сын. Парламентке тікелей қатысты, соның қызметіне, іс-әрекетіне тиісті.

Парламенттік иммунитет. құқық. Депутатты оны барлық әрекеттері үшін, соның ішінде парламенттік міндеттерін атқару кезінде жасаған әрекеттері үшін де қамғауға алып, сот алдында жауапқа тартуға тыйым салу.

ПАРЛАМЕНТШІ зат. саяси. Парламентке сайланушы.

ПАРЛАМЕНТШІЛДІК зат. қоғ.-саяси. 1. Парламент арқылы басқарылатын мемлекеттік басқару жүйесі, осы жүйеге құштарлық. 2. Қандай да бір партияның үкіметтің жиналысына қатысуы.

ПАРЛАН¹= е.т. Қосарлану, екі-екіден жұптау.

ПАРЛАН²= е.т. 1. Көзден жас ағу. 2. Пар шығу, булану, буы бұрқырау.

ПАРЛАНУ¹ Парлан¹ етістігінің қимыл атауы.

ПАРЛАНУ² Парлан² етістігінің қимыл атауы.

ПАРЛАС= е.т. Жұптасу, қос-қостасу.

ПАРЛАСУ Парлас етістігінің қимыл атауы.

ПАРЛАТ¹= е.т. Аттарды екі-екіден жектіру, қосарлату.

ПАРЛАТ²= е.т. Терін ағызу.

ПАРЛАТУ¹ Парлат¹ етістігінің қимыл атауы.

ПАРЛАТУ² Парлат² етістігінің қимыл атауы.

ПАРЛАУ¹ Парла¹ етістігінің қимыл атауы; қосақтау, қосарлау.

ПАРЛАУ² Парла² етістігінің қимыл атауы.

1. Тер шығару, терлету. 2. Көзден жас ағу.

ПАРЛЫ сын. Пар екен.

ПАРМАЙЫШ зат. көне. Бұйрық, тапсырма.

ПАРМАНАШЫ зат. ескі кіт. Әкім, билік иесі.

ПАРНАҚ ир. сын. ескі кіт. Опасыз, бақытсыз деген мағынада.

ПАРНАС [грек. parnassos] зат. әдеб. Поэзия әлемінің, ақындық өнер шыңының символдық бейнесі.

ПАРНИК зат. **Кошетжай** (жемістер мен гүл, қошеттерді жылдың суық кездерінде өсіру үшін арнайы жасалған, үсті шынылы дама-лармен бүрделген жылы орын, алаң).

ПАРОВОЗ зат. Рельсті теміржолда бүкшімен жүретін дөңгелекті локомотивтің бір түрі.

ПАРОВОЗША ұст. Паровозға ұқсап, паровоз сияқты.

ПАРОВОЗШЫ зат. Паровоз жүргізуші.

ПАРОДИЯ [грек. paroḗdia – сықақтап қайталап айту] зат. әдеб. Жазушы туындысының, алған әдеби бағытының стилін, жанрын шенеу, сынау мақсатымен оған ұқсатып жазылған әдеби-көркем жанр.

ПАРОДОНТИТ [грек. para – айналасы, odontos – тіс] зат. мед. Тістің айналасындағы тіндердің қабынуынан болатын созылмалы тіс ауруы.

ПАРОЛЬ [франц. parole] зат. 1. әск. Әскери қызметтегілердің өз адамы екенін білуі үшін қолданылатын жасырын шартты белгі, құпия сөз. 2. инф. Компьютерді іске қосу үшін теруді қажет ететін алдын ала жасырылған құпия сөз, код.

ПАРОМ ор. зат. Әртүрлі жүктер мен көліктерді, адамдарды өзеннің бір бетінен екінші бетіне тасымалдауға арналған жүзбелі кеме, сал.

ПАРОМШЫ зат. Паромды жүргізуші, паром жұмысшысы.

ПАРОМШЫЛЫҚ зат. Паром жүргізу кәсібімен шұғылданушылық.

ПАРОНИМДЕР [грек. para – жақын, opuma – ат] зат. лингв. Дыбысталуы жақын, грамматикалық белгілері ортақ, қолданылуында мағыналық ерекшеліктері бар сөздер.

ПАРОНОМАЗИЯ [грек. para – жақын, opomazo – атаймын] зат. лингв. Дыбысталуы жақын сөздердің қатар қолданылуынан туатын бейнелі сөз өрнектері.

ПАРОСМИЯ зат. психол. Иіс сезудің бұзылу үрдісі.

ПАРОТИТ [грек. para – жақын, us (otos) – құлақ] зат. мед. Сілекей бездерін зақымдап, құлақ түбі бездерін қабынуға алып келетін вируспен тарайтын инфекциялық ауру.

ПАРОХОД ор. зат. Бумәшинесінің аяу тру-басының күшімен жүретін су кемесі.

ПАР-ПАРДАН сын. Екі-екіден, қос-қостан, жұбымен.

ПАР: пар-пар етті. Парылдады, пыр-пырлап қыты.

ПАР-ПАРЛА= е.т. Қос-қостасу, жұптау.

ПАР-ПАРЛАУ Пар-парла етістігінің қимыл атауы.

ПАРСАҚ зат. Бес шақырым жер.

ПАРСАҢ ир. зат. Қашықтық өлшемі, шақырым.

ПАРСЕК [грек. parallaxis – ауытқу, лат. secunda – екінші бөліну] зат. астр. Шамасы

206, 265 астрономиялық бірлікке тең астрономиядағы қашықтық өлшемі.

ПАРСЫ ир. зат. Иранның негізгі халқы және сол халықтық өкілі.

Парсы дари. ескі кіт. Иран халқының көне атауы. **Парсы кілемі.** Персияда шығатын қымбат бағалы кілем. **Парсы тілі.** лингв. Иран тілдерінің оңтүстік-батыс тармағына жататын парсылардың тілі.

ПАРСЫША ұст. 1. Парсы үлгісінде, парсыға ұқсап. 2. Парсы тілінде, парсы жазуымен.

ПАРТ: парт болды [кетті]. жерг. Тез шамданды, шарт кетті.

ПАРТА зат. Орындықпен бірге немесе орындықсыз жасалған көлбеу беттеуі бар оқушы үстелі.

ПАРТАЛАС сын. 1. Партасы бір, бір партада отырған. 2. Сыныптас.

ПАРТАСЫЗ сын. Партасы жоқ, парта қойылмаған.

ПАРТБИЛЕТ зат. тар. совет. Коммунистік партияның мүшесі екенін растау үшін сол партияның мүшелеріне берілетін құжат, партия билеті.

ПАРТЕНОГЕНЕЗ [грек. parthenos – ұрықтанбай көбею, gena – тегі, қаны] зат. биол. Аналық жұмыртқа жасушасының ұрықтанбай дамуы, жұмыртқа ұрықтанбастан-ақ жыныстық көбею жайы.

ПАРТЕНОКАРПИЯ [грек. parthenos – ұрықтанбай көбею, karpos – жеміс] зат. өс. Жемістердің ұрықтанбай даму әрекеті.

ПАРТЕР [франц. parterre; par – үсті, terre – жер] зат. 1. Театрлар мен концерт залдарындағы көрермендер отыратын орталық орын. 2. Саябақтардың құрылысында гүл мен жасыл желек, су хауыздарын орнатып, төңірегін бұта қоршаумен көмкерген ашық алаң.

ПАРТИЗАН [франц. partisan] зат. Жау тылында құрылған партизан отрядының жауынгері, партизан соғысының ардагері, соған тікелей қатысушы.

Партизан қозғалысы. Жау басып алған жерлерде халық ерікті түрде қатысып ұйымдас-тырылған, өз Отанының бостандығы мен тәуелсіздігін қорғауға белсене атсалысқан күрес түрі. **Партизан соғысы.** Жау әскерінің тылына әрекет жасаушы және қарулы отрядтардың күресі.

ПАРТИЗАНДЫҚ сын. Партизанға тән, партизанға қатысты.

ПАРТИЗАНШЫЛДЫҚ зат. Партизан болушылық, партизанға тән әрекет істеушілік.

ПАРТИКУЛЯРИЗМ [лат. particularis] зат. саяси. Саяси, азаматтық бытыраңқылық.

ПАРТИНИУМ зат. хим. Автомобиль және ұшақ моторларын жасауда қолданылатын, вольфрам мен алюминидің құймасы.

ПАРТИРЕР зат. Жат пизғылды, теріс ойлы саудагер.

ПАРТИТУРА [итал. partitura] зат. муз. Көп дауысқа бөлініп жазылған музыкалық шығарманың жеке-жеке дауыстарының жинақталып біріктірілу үрдісі.

ПАРТИФЕР зат. Ұсақ саудагер, контра-бандамен сауда жасаушы.

ПАРТИЯ¹ [лат. partis] зат. саяси. 1. Қандай да бір қоғамдық таптың мүддесін қорғап, ортақ мүдде негізінде біріккен, өкімет билігіне ұм-

тылатын саяси ұйым. 2. тар. Жан-жаққа бөлінген топ, одақ, жік. 3. Заттардың, тауарлардың белгілі бір көлемі.

Партия белсендісі. қоғ. Партияның басты міндеттерін жүзеге асыруға, елдің саяси, экономикалық, мәдени дамуына қызмет ететін партияның белсенді күші, қайраткері. **Партия жиды [болды].** Жік-жікке бөлінді, жік-жік болды, өзіне жақтас адамдардан топ құрды. **Партия ұйымы.** саяси. Партия мүшелерінің басын қосатын саяси ұйым. **Партия органдары.** тар. совет. Совет үкіметінің жергілікті және жоғарғы басқару жүйесі, әкімшілік және партия орындары.

ПАРТИЯ² зат. муз. 1. Жеке дауыспен немесе жеке музыкалық аспапта орындау үшін жазылған шығарма, топтың бір мүшесі орындайтын нота. 2. шахм. Шахмат, бойбы, карта, т.б. басынан аяғына дейінгі ойыны.

ПАРТИЯГЕРЛІК сын. Жік, одақ құрып таласуға құмарлық.

ПАРТИЯГЕРШЛІК зат. Партияға, топқа, өзара жікке бөлінушілік.

ПАРТИЯҚОР зат. қарап. Жікке, топқа бөлінуге құмар, топқұмар.

ПАРТИЯЛАС сын. 1. Бір партияға кіретін. 2. ауыс. Жақтас, топтас.

ПАРТИЯЛАС= ет. Жікке бөліну, топтасу.

ПАРТИЯЛАСУ Партиялас етістігінің қимыл атауы.

ПАРТИЯЛЫҚ¹ зат. Белгілі бір партияның көзқарасын білдіретін ұстаным.

ПАРТИЯЛЫҚ² сын. Партия мүшесіне тікелей қатысты, соған тән.

ПАРТИЯЛЫЛЫҚ зат. Белгілі бір партияның көзқарасын, бағытын ұстанушылық.

ПАРТИЯСЫЗ сын. Ешбір партияда жоқ, партияны жақтамайтын.

ПАРТИЯШЫЛ сын. Жікіл, тапшыл.

ПАРТИЯШЫЛДЫҚ зат. Өзара жақ-жақ болып айтысудан туатын жікшілдік, топшылдық.

ПАРТМАФИЯ зат. әлеум. Партиялық қиялы қылмыс, партиялық сыбайлас қылмыс.

ПАРТОРГ зат. тар. совет. Кеңес өкіметі кезіндегі партия мекемесінің саяси басшысы, партия жетекшісі.

ПАРТ-ПАРТ елік. Бытыр-бытыр, құрт-құрт еткен дыбысты білдіретін сөз.

ПАРТ-ПҮРТ үст. Быт-шыт, пәре-пәре.

ПАРТЫЛДА= ет. Парт-парт ету; бар-тылдау.

ПАРТЫЛДАТ= ет. Парт-парт еткізу, дүрсілдету.

ПАРТЫЛДАТУ Партылдат етістігінің қимыл атауы.

ПАРТЫЛДАУ Партылда етістігінің қимыл атауы.

ПАРУА зат. ескі кіт. Ынта, пейіл, ықылас.

ПАРУАЗ зат. ескі кіт. Әуез.

ПАРУАЗ зат. сөйл. Үйдің төбесін жапқанда мәтке үстіне колденең салынатын ағаш.

ПАРУАЙ= ет. ескі кіт. Қызығу, тілеу. **ПАРУАЙЫ:** паруайы тиді. Кесірі тиді.

ПАРУАНА зат. ескі кіт. Жалған (дүние, өмір).

ПАРУАРДИГАР ир. зат. ескі кіт. Жаратқан ие, Құдай.

ПАРУАРДИГӘР ир. зат. діни. **Пәруардігер** (Тәңірі, Құдай).

ПАРУАРДІГЕР ир. зат. ескі кіт. Тәңірі, Құдай.

ПАРФЮМ [ағыл. parfum] зат. космет. Парфюмерлік өнім, әтір.

ПАРФЮМЕР зат. Парфюмерия өндіріс орнының қызметкері.

ПАРФЮМЕРИЯ [франц. parfum] зат. космет. 1. Гигиеналық және косметикалық мәні бар парфюмериялық бұйымдар жасайтын өнеркәсіп саласы. 2. Бет пен қолға, шашқа, киімге жағатын хош иісті әтір, иіссу, иісмай сияқты т.б. заттар.

ПАРФЮМЕРИЯЛЫҚ сын. космет. Парфюмерия бұйымдарын жасауға қажетті, парфюмерия боларлық.

ПАРФЮМЕРЛІК сын. космет. Парфюмер өндірісіне керекті, соған жарайтын.

ПАРҒИЗ сын. ескі кіт. Ұстамды, салмақты, тәрбиелі.

ПАРҒИЗКАР сын. ескі кіт. **Парғиз.**

ПАРЦЕЛЛА зат. Ұсақ шаруаның жер телімі.

ПАРЦЕЛЛЯЦИЯ [лат. partialis] зат. 1. лингв. Стильдік-экспрессивтік мақсатта сөйлемді ерекше екіпін арқылы әдейі жеке бөліктерге бөліп айту тәсілі. 2. Жерді ұсақ телімдерге бөлу.

ПАРЦЕЛЬ зат. Тауардың, жүктің ұсақ топтамасы.

ПАРША¹ [ир. پارچه] зат. Алтын мен күміс тәрізді жіптерді араластыра отырып тығыз тоқылған жылтырақ жібек мата және сол матадан тігілген қымбат бағалы киім.

ПАРША² зат. Бір кесек, бір бөлек.

ПАРШАЛА= ет. 1. Быт-шыт қылу, талқандау, кескілеу, тілгілеу. 2. Соған малдың етін боршалдау, мүшелеп бұзу. 3. ауыс. Жүрегін тілгілеу, жанын жаралау.

ПАРШАЛАН= ет. 1. Кескілену, тілгілену. 2. Боршалдау, мүшеленіп сойылу.

ПАРШАЛАНУ Паршалан етістігінің қимыл атауы.

ПАРШАЛАТ= ет. 1. Кескілету, тілгілету. 2. Малды боршалдау. 3. ауыс. Жүрегін тілгілету, жанын жаралау.

ПАРШАЛАТУ Паршалат етістігінің қимыл атауы.

ПАРШАЛАУ Паршала етістігінің қимыл атауы.

ПАРША-ПАРША [ир. پارچه پارچه] сын. Быт-шыт, бөлшек-бөлшек, тілім-тілім, жырым-жырым. **Парша-парша** болды. Быт-шыты шықты, бөлшек-бөлшек, жырым-жырым, тілім-тілім болды. **Парша-парша етті [қылды].** Быт-шытын шығарды, талқандады. **Парша-паршасы шықты.** Быт-шыт болды, пара-парасы шықты.

ПАРЫЗ [ар. فرض] зат. 1. діни. Мұсылмандықтың міндетті түрде өтейтін борышы. 2. Адамның ел-жұрт, қоғам алдындағы азаматтық борышы, қастерлі міндет.

Парыз арқалады. Міндет алды. **Парызын ақтау.** Артылған талап, жүктелген міндеттерді өтеу, орындау.

ПАРЫЗДАР [ар. ир. فرض دار] сын. Қарыздар, борыштар.

ПАРЫЗ-ҚАРЫЗ зат. Адамгершілік, азаматтық борыш-міндет.

ПАРЫЗ-УӘЖІП зат. діни. Парыздар мен уәжіптер.

ПАРЫҚ [ар. فرق] зат. 1. Бір нәрсенің екінші нәрседен айырмасы, ерекшелік. 2. Нәрсенің қадір-қасиеті, мән-жайы, жай-жапсары. 3. Белгілі бір істің байыбы, пайымы. 4. ауыс. Сатылатын заттың бағасы, құны. 5. ауыс. Өлшем, мөлшер.

Парқы аспан мен жердей [жер мен көктей]. Айырмасы өте алшақ. **Парқы білінбейді.** Айырмасы көрінбейді, бағасы байқалмайды. **Парқына жетпеді.** Байыбына бармады, мәнісін түсінбеді, бағаламады. **Парық [сөздің парқын] айырды.** Бір нәрсенің қадір-қасиетін айыра білді, жақсы-жаманның нарқын ажыратты. **Парық етті.** Бір нәрсені айыра, бағалай білді, жақсы-жаманды ажыратты. **Парық кешті.** Үміті өшті, күдер үзді. **Парық қылмады [етпеді].** Мәнісіне түсінбеді, байыбына бармады, көңіл қоймады, бағалай алмады.

ПАРЫҚ-ПАРАСАТ зат. Қадір-қасиет, абырой-атақ.

ПАРЫҚСЫЗ сын. Істің мән-жайын, жөн-жосығын, жақсы мен жаманның пайымын ажырата алмайтын оспадарсыз, пайымы жоқ.

ПАРЫҚСЫЗДАН= ет. Еш нәрсеге мән бермей оспадарсыздану.

ПАРЫҚСЫЗДАНУ Парықсыздан етістігінің қимыл атауы.

ПАРЫҚСЫЗДАУ сын. Оспадарсыздау, ойсыздау.

ПАРЫҚСЫЗДЫҚ зат. Еш нәрсенің қадір-қасиетін, мән-жайын, ерекшелік күйін білмеушілік, жөнсіздік, талғаусыздық.

ПАРЫҚТА= ет. 1. Бір нәрсенің мән-жайын, жай-жапсарын тереңнен ұғынып ажырата білу, анықтау, байқап бағдарлау. 2. Белгілі бір нәрсені қадірлеп-қастерлеу, жоғары бағалау.

ПАРЫҚТАЛ= ет. 1. Бір нәрсенің бағдарланып, байыпталуы. 2. Бағалану, қастерлену.

ПАРЫҚТАЛУ Парықтал етістігінің қимыл атауы.

ПАРЫҚТАТ= ет. Ақ-қарасын айырту, жете таныту, түйсінту.

ПАРЫҚТАТУ Парықтат етістігінің қимыл атауы.

ПАРЫҚТАУ Парықта етістігінің қимыл атауы.

ПАРЫҚТЫ сын. 1. Мәнді, мағыналы, мазмұнды. 2. Байқағыш, ойлы, парасатты.

ПАРЫҚТЫЛЫҚ зат. Адамның, жеке тұлғаның өмір құбылыстарын, дүниені бағалай білу белгісі, қасиеті.

ПАРЫЛ зат. Пар-пар еткен дыбыс.

ПАРЫЛДА= ет. Пар-пар еткен қатты дыбыс, үн шығару.

ПАРЫЛДАТ= ет. Пар-пар еткізу.

ПАРЫЛДАТУ Парылдат етістігінің қимыл атауы.

ПАРЫЛДАУ Парылда етістігінің қимыл атауы.

ПАС¹ [франц. passe] зат. ойын. Карта ойынында қолым келмеді, ойнамаймын деген мағынадағы сөз.

ПАС² [ағыл. pass] зат. спорт. Спорт ойынында допты серіктесіне қарай беру әдісі.

ПАСАД ар. сын. ескі кіт. Азған, бұзылған, өнегесіз.

ПАСЕЙЕР үст. ескі кіт. Соңында, аяғында.

ПАСКАЛЬ зат. физ. Халықаралық өлшем бірліктері жүйесіндегі механикалық кернеу мен қысымның өлшем бірлігі.

ПАСПОРТ [франц. passeport] зат. **Толқұжат**. 1. Жеке адамның аты-жөнін және тұрғылықты жерін куәландыратын ресми құжат. 2. Кәсіпорын, ғимарат, түрлі көлік құралдары, тұрмыстық құрал-жабдықтар туралы негізгі мәлімет жазылған тіркеу құжаты.

Паспорт жүйесі. Халықтың өсуін, орын ауыстыруын есепке алып, реттеуге негізделген құқық нормаларының жолы. **Паспорт үстелі**. Толқұжат беретін орын.

ПАСПОРТСЫЗ сын. Паспорты жоқ, паспорт алмаған.

ПАСПОРТШЫ зат. Паспорт үстелінің қызметкері, толқұжат толтырып отыратын қызметкер.

ПАССАЖ' [франц. passage] зат. сәулет. 1. Төбесі өйнекпен немесе шатырмен жабылған, көптеген дүкендері бар сауда-саттық ғимаратының бір түрі. 2. муз. Музыкалық шығармалардың оңай, жеңіл ойналатын түрінен қиын әрі тез, жылдам ойналатын түріне көшу, саусақтардың бірден қиын қимылға көшу тәсілі.

ПАССАЖ зат. Күтпеген оқиға, істің басқаша беталысы.

ПАССАТ [исп. viento de pasada] зат. геогр. Экватор мен субтропиктік аймақ арасында жыл бойы тұрақты түрде соғатын желдер.

ПАССАТТЫҚ сын. Пассатқа тән, пассатқа қатысты.

Пассаттық ағыстар. геогр. Солтүстік, Оңтүстік жарты шарлардың тропиктік және экваторлық ендіктерінде басым сипатқа ие пассаттардың әсерінен Дүниежүзілік мұхитта туындайтын беттік ағыстар.

ПАССИВ' [лат. passivus] зат. экон. 1. Кәсіпорын қаражатының құралу көздерін және оның жұмсалыу мақсатын көрсететін бухгалтерлік теңгерім бөлігі. 2. Кәсіпорынның борышы мен міндеттемелерінің жиынтығы. 3. Шығыстың түсімінен асып түсуі.

ПАССИВ'2 сын. 1. Бір нәрсеге немқұрайды қарайтын, енжар, селқос (адам). 2. лингв. Қолданыста, сөзжасамада жиі кездеспейтін, көнере бастаған.

Пассив иммунитет. Енжар иммунитет.

ПАССИВТІ сын. **Пассив**.

Пассивті иммунитеттеу. мед. Енжар иммунитеттеу.

ПАССИВТІК сын. Белсенді, жиі емес.

ПАССИОНАР [лат. passio] зат. қоғ. Туымысынан сыртқы ортадан түлғаға қажетті энергияны артық қабылдап, оны қоршаған ортаны өзгерту үшін мақсатты жұмыс түрінде пайдалану қабілетіне ие адам.

ПАССИОНАРЛЫҚ сын. Пассионарға тән, пассионарға қатысты.

ПАСТА [итал. pasta] зат. Түрлі ұнтақ заттар араластырылған қамыр тәрізді гигиеналық, косметикалық және кулинариялық заттардың аты.

ПАСТЕЛЬ [итал. pastello] зат. бейн. 1. Бояулардың ұнтағынан ғана жасалатын, бейнелеу өнерінде қолданылатын, сырты құрғақ, әрі жұмсақ борға ұқсас түрлі-түсті қарындаш. 2. Осы қарындашпен салынатын кескіндеме.

ПАСТЕРЕЛЛЕЗДЕР зат. вет. Бір топ жұқпалы аурулардың жалты аты, сопақ бактериялар.

ПАСТЕРЛЕ= ет. тамақ. Сүт, шарап т.б. сұйықтар мен тағам өнімдеріндегі микробзаларды 100°C-тан төмен температурада қыздыру арқылы жою.

ПАСТЕРЛЕН= ет. тамақ. Әртүрлі сұйық тағам өнімдерінің белгілі бір температурада қыздырылуы.

ПАСТЕРЛЕНУ Пастерлен етістігінің қимыл атауы.

ПАСТЕРЛЕТ= ет. Әртүрлі сұйық тағам өнімдерін белгілі бір температурада қыздырту.

ПАСТЕРЛЕТУ Пастерлет етістігінің қимыл атауы.

ПАСТЕРЛЕУ' зат. тамақ. Сүт, шарап, т.б. сұйықтар мен тағамдық өнімдерді белгілі бір температурада қыздырып, зарарсыздандыру әдісі.

ПАСТЕРЛЕУ'2 Пастерле етістігінің қимыл атауы; әртүрлі сұйықтар мен тағамдық өнімдерді белгілі бір температурада қыздыру.

ПАСТИЛА [лат. pastillus] зат. тамақ. Езілген жеміс-жидек езбесін қант пен жұмыртқа ақуызымен араластырылып дайындалатын кондитер өнімі.

ПАСТОР [лат. pastor] зат. діни. Протестанттық дінбасы.

ПАСТОРАЛЬ [лат. pastoralis] зат. театр. Қарапайым малының өмірін бейнелейтін лирикалық өлең және драмалық шығарма.

ПАСХА [грек. pascha] зат. діни. 1. Християндар мен еврейлердің көктемгі діни мерекесі. 2. Осы мерекеге арнап, төрт бұрышты мұнара тәрізді етіп, ірімшіктен істелген тәтті тағам.

ПАСЫҚ [ар. فاسق] сын. Надан, топас, оңбаған, арам, адамшылықтан безген.

ПАСЫҚТЫҚ зат. Надандық, топастық, арамдық, оңбағандық.

ПАСЫЛ сын. ескі кіт. Басты, негізгі, үлгілі.

ПАСЬЯНС [франц. patience] зат. Карта ойыны.

ПАТ [франц. pat] зат. спорт. Шахмат ойынында қарсыластың біреуі кезекті жүрісін жүре алмай қалатын тәртіп.

ПАТАТАР зат. жерг. Құты (мылтыққа дәрі салатын ыдыс).

ПАТЕНТ [лат. patens] зат. 1. Сауда жасауға немесе белгілі бір кәсіп қылуға құқық беретін куәлік. 2. құқық. Белгілі бір ғылым, өнер салаларында жаңалық ойлап тапқан адамның сол өзі ашқан жаңалықты пайдалануға толық ерікті екенін растайтын куәлік қағаз.

Патент алымы. экон. Өнеркәсіп орындарының, заңды түлғалардың, сондай-ақ кәсіпшілікпен немесе кәсіпкерлік қызметпен шұғылданудан алатын табысы бар азаматтардың бюджетке төлейтін төлемі. **Патент бажы**. экон. Өнертабыстарды берілетін патентке сәйкес пайдаланудың ерекше құқығы берілгені үшін төленетін ақы. **Патент құқығы**. құқық. Өнертабыс деп табылған техникалық ұсынысқа патент беру

тәртібі мен патент авторының құқықтары мен міндеттерін реттейтін құқық нормаларының жиынтығы.

ПАТЕНТСІЗ сын. Патенті жоқ, патент алмаған.

ПАТЕНТТАНУ зат. экон. Патенттерді тіркеу, оларды сақтаумен шұғылданатын ғылыми пән.

ПАТЕНТТЕ= ет. Патент алу, куәландыру.

ПАТЕНТТЕЛ= ет. Патент алыну, рұқсат етілу, расталу.

ПАТЕНТТЕЛУ Патенттел етістігінің қимыл атауы.

ПАТЕНТТЕУ Патентте етістігінің қимыл атауы.

ПАТЕНТТІ сын. Патенті бар, патентке ие.

ПАТЕРГАЗИЯ зат. психол. Мінез-құлықтың бұзылу, адамның алжасу процесін білдіретін ұғым.

ПАТЕРНАЛИЗМ [лат. paternus] зат. экон. Фирмадағы әлеуметтік еңбек қатынастарын реттеу нысаны.

ПАТЕТИКА [грек. pathētikos] зат. Аса жоғары, көтеріңкі, масаттанған серпін, салтанат.

ПАТЕТИКАЛЫҚ сын. Жоғары, көтеріңкі ырақты, серпінді, салтанатты.

ПАТЕФОН [франц. pate, грек. phōnē – дыбыс] зат. муз. Граммофон пластинкасынан дыбыс шығаруға арналған әртүрлі темігі бар аппарат.

ПАТИНА [грек. patina] зат. кен. Мыс және оның қорытпалары беттерінің айналадағы ортаның әсерінен тотығып, әр түске боялған қабыршақ.

ПАТИНАЛА= ет. Мыс, қола, жез бұйымдарының беттерін тотықтырығыштармен арнаулы өңдеу арқылы жұқаша қабыршақ түзу.

ПАТИНАЛАУ Патинала етістігінің қимыл атауы.

ПАТИССОН [франц. patisson] зат. өс. **Самсар** (жапырағы жалпақ, үш не бес бұрыш болып келетін, асқабақ тұқымдасына жататын сары түсті біржылдық өсімдік).

ПАТИХА [ар. فتيحة] зат. діни. 1. Құранның бірінші сүресі, кіріспе, «Фатиха». 2. Дінге, сенімге негізделген бата, дұға, тілек.

Патиха алды. діни. Бата алды.

ПАТНОС [ор. поднос] зат. сөйл. Шыны-шәйнек, ыдыс-аяқ салып, ары-бері тасуға арналған табақ тәрізді құрал.

ПАТОГЕНЕЗ [грек. pathos – ауру, genesis – шығу тегі] зат. мед. Аурудың пайда болу және асқыну үрдісі.

ПАТОКА зат. хим. Крахмалды сұйылтылған қышқылдармен қанттандырып, содан кейін шырынды сүзіп және қайнатып алынатын өнім.

ПАТОЛОГИЯ [грек. pathos – ауру, logos – ілім] зат. мед. Мал және адам ағзаларының ауруға шалдығуы, физиологиялық үдерістерінің өзгерісін зерттейтін медицина ғылымының саласы.

ПАТОЛОГИЯЛЫҚ сын. Патологияға қатысты, соған тән.

Патологиялық анатомия. анат. Адам мен мал денесіндегі әртүрлі сырқаттардың әсерінен болатын өзгерістерді зерттейтін ғылыми пән.

Патологиялық ентікпе. мед. Тыныстау мүшелері, қан айналысы, жүрек, бүйрек, жүйке жүйесі аурулары қаназдық, улану т.б. салдарынан пайда болатын сырқат. **Патологиялық мінез.** психол. Түрлі жайсыз жағдайдан болатын адам бойындағы мазасыздық. **Патологиялық психология.** психол. Ауырған адамның психикалық қызметі мен қасиетінің, мінез-құлқының ауытқу заңдылықтарын зерттейтін медициналық психология саласы. **Патологиялық физиология.** физиол. Аурудың пайда болу себептерін, оның құбылысын және ауру ағзаның өсу жолын зерттейтін ғылыми пән.

ПАТОМОРФОЗ [грек. pathos – ауру, morphosis – бейне, түр] зат. мед. Ауру түрлерінің, оның түрлі белгілерінің қоршаған ортаға әсерлері нәтижесінде тұрақты өзгерістерге ұшырау үрдісі.

ПАТРИАРХ [грек. patriarchēs] зат. 1. тар. Рулық қоғамдағы рубасы, ақсақал. 2. діни. Православие шіркеуіндегі жоғары діни билікте болған адамның шені, лауазымы.

ПАТРИАРХАЛДЫ сын. Ескі салт, әдет-ғұрыптан бірге, сонымен біте қайнасқан.

ПАТРИАРХАЛДЫҚ сын. 1. Ескі ру қоғамының ықпалындағы рулық, ақсақалдық. 2. ауыс. Ескі ғұрып, салт-сананы ұстаушылық, соның ықпалында болушылық.

ПАТРИАРХАТ [грек. patrēr – әке, archē – басқарамын, билеймін, сөзбе-сөз өке өкімі] зат. Қоғамда, әлеуметтік өмірде, отбасында биліктің ер адамдарға көшу сипаты.

ПАТРИАРХАТТЫҚ сын. 1. Патриархат дәуіріне тән. 2. ауыс. Ескі салт-санаға берілген, ескі әдет-ғұрыптан айырылмаған, кертартпа.

ПАТРИОТ [грек. patriotes] зат. **Отанышыл** (өз Отанын, халқын, жері мен суын шынайы сүйетін, халық мүддесі үшін бар күш-жігерін, қабілетін аямайтын адам).

ПАТРИОТИЗМ [грек. patrides – отандас, patris – Отан, туған жер] зат. **Отанышылдық** (өз Отанын, халқын шексіз сүйюшілік, барша күш-жігерін Отан мүддесіне арнаған адамға, ұлтқа тән терең сезім).

ПАТРИОТТЫҚ сын. **Отанышылдық** (патриотқа тән қасиет, іс-әрекет).

ПАТРОН [нем. patrone] зат. Капсюльді жездің ішіне салып тығындаған оқ.

ПАТРОНАЖ [франц. patronage] зат. мед. Дәрігердің ауруды үйде қарауы, үйде аурудың алдын алуы, ауруларға үй жағдайында медициналық жәрдем көрсетуі.

ПАТРОНАТ [лат. patronatus] зат. заң. Қараусыз қалған баланы белгілі бір отбасында заңды түрде асырап алуда берілетін тәрбие.

ПАТРОНТАЖ зат. әск. Оқ салғыш, оқшантай.

ПАТРУЛЬ [франц. patrouille] зат. әск. **Қоруды** (тәртіп сақтау мақсатында байқап шолуға, қарауылға шыққан қарулы әскерлер, күзетшілер тобы).

ПАТРУЛЬДЕ=ет <франц. patrouiller> зат. әск. Тәртіп сақтау мақсатында байқап шолу.

ПАТРУЛЬДЕУ Патрульде етістігінің қимыл атауы.

ПАТСАЙЫ [ир. پادشاهی] зат. кәс. Тығыз тоқылған жібек мата түрі.

ПАТСАЙЫ² зат. кәс. Қауынның күлөбі, торлама, әміре сияқты тәтті түрі.

ПАТТУМДАР зат. геол. Құмдарды, құмалттарды, саздарды біріктіретін, өңделмеген таужыныстары.

ПАТУА зат. сөйл. **Пәтуа.**

ПАТША [ир. پادشاه] зат. 1. тар. Төңкеріске дейінгі Ресей монархының титулы, билік иесінің атағы. 2. ауыс. Ел басқарушы, әмірші. 3. ауыс. Бәрінен артық, ең асыл, ең құнды, басқадан жоғары.

Патша ағзам. тар. сөйл. Мәртебелі, құдіретті патша. **Патша өкіметі.** тар. Кеңес өкіметі орнағанға дейінгі патшалық Ресей басқарған үкімет. **Патша кобрасы.** зоол. Ұзындығы 5,5 см-дей, өте ірі әрі ұлы жылан.

ПАТШАҒАР [ир. چاهار] сын. 1. Оңбаған, жексұрын, тентек, бұзық. 2. Біреуге ырза болғанда «шіркін», «соққыр» деген мағынада айтылады.

ПАТШАЙЫМ зат. Ел билеуші патшаның қосағы, жұбайы.

ПАТШАЗАДА [ир. پادشاهزاده] зат. Патшаның ұлы.

ПАТШАЛЫ сын. Патша билеген, патшасы бар.

ПАТШАЛЫҚ сын. 1. Бір патша билеген, соған тікелей тән, тәуелді, қатысты. // Патшаның қол астындағы мемлекет, патша өкіметі, патша үстемдігі. 2. ауыс. Төрелік, жастық, серілік дәуірі.

Патшалықтан кешті. Патша болудан бас тартты.

ПАТШАХАНЫМ зат. жаңа. Ел билеуші әйел адам.

ПАТШАШЫЛ сын. Патшаны жақтағыш, патша өкіметін қолдайтын.

ПАТШАШЫЛДЫҚ зат. Патшаны, патша өкіметін дәріптеушілік, оның мемлекеттік құрылысын жақтап қолдаушылық.

ПАТЫН ар. зат. ескі кіт. Түйсік, ақыл.

ПАТЫРАТ сын. жерг. Керексіз, бұзақы.

ПАТЫРЛА=ет. Патыр-патыр ету, сатырлау.

ПАТЫРЛАТ=ет. Сатырлату, патыр-патыр еткізу.

ПАТЫРЛАТУ Патырлат етістігінің қимыл атауы.

ПАТЫРЛАУ Патырла етістігінің қимыл атауы.

ПАТЫР-ПАТЫР елік. Сатыр-сұтыр, шатыр-шұтыр, шарт-шұрт еткен дыбысты бейнелейтін сөз.

Патыр-патыр етті. Патырлады, сатыр-сұтыр етті.

ПАУ о.д. Бір нәрсеге разы болғанда, көңілденгенде айтылатын сөз.

ПАУЗА [лат. pausa] зат. 1. Сөйлеу кезінде болатын сәл үзіліс. 2. лингв. **Кідіріс** (мәтінді ажыратып оқу, түсіну үшін қызмет ететін, дыбыстаудағы кідірісті білдіретін интонацияның компоненті). 3. муз. Музыкалық аспаптардың ойын арасында тоқтап үзіліс алуы.

ПАУПЕРИЗМ зат. әлеум. Жұмыссыздықтан, табыстың төмендігінен халықтың жатпай қайырылуы.

ПАУШАЛЬ: паушалық төлем. экон. Тауарлар тобы үшін төленетін төлемнің құрмалас бөліктерге сараланбаған жалты сомасы.

ПАФОС [грек. pathas] зат. Өнер саңлақтарының ерекше шабыттанып, жігерленетін кезі, құлшыныс, құштарлығы.

ПАФОСТЫ сын. Пафосқа, яғни ын-та-жігерге, зор шабытқа толы.

ПАФОСТЫҚ сын. Пафосқа тән, пафосқа қатысты.

ПАХМ зат. ескі кіт. Ой, түсінік.

ПАХСА зат. ескі кіт. Пісірілген лай.

ПАХТА зат. сөйл. жерг. **Мақта.**

ПАҒЫМ ар. зат. ескі кіт. Ойлану.

ПАҒ о.д. «Па», «пау» сияқты одағай сөз.

ПАҒ-ПАҒ о.д. Па-па, пай-пай, о шіркін.

ПАЦИЕНТ [лат. ptiens] зат. мед. Дәрігерге қаралушы, емделуші адам.

ПАЦИФИЗМ [лат. pacificus] зат. саяс. Бейбітшілікті сақтау ұранын қуаттай отырып, соғыстың қандай түрін де, оның ішінде әділ соғысқа да, ұлт бостандығы соғысына да қарсы шығатын буржуазиялық ұғым.

ПАЦИФИКАЦИЯ зат. саяси. Көтерілісті, халықтың ашу-ызысын, ұлт-азаттық қозғалысты күштеп басу.

ПАЦИФИСТ [франц. pacifiste] зат. саяси. Пацифизмді жақтамайтын кісі.

ПАЦИФИСТІК сын. саяси. Пацифизмге тән, пацифизмге қатысты.

ПАЧУМ [ағыл. patchouli] зат. 1. өс. Ерін-гүлділер тұқындасына жататын шағын бұта. 2. парфюм. Осы өсімдіктің жапырақтарынан, сабақтарынан алынатын эфир майынан жасалатын иісі күшті әтір.

ПАШ ир. сын. Анық, айқын, ашық, әйгілі, белгілі.

Паш болды. Жария болды, белгілі болды, тардады. **Паш етті [жылды].** а) Көпке белгілі, мәлім болды, сырын ашып берді. ә) Атын қалдырды. б) Дәріптеді.

ПАША ир. зат. қоғ. Осман сұлтандығындағы азаматтық және әскери атақ.

ПАШАҚ ир. зат. жерг. 1. Қауын-қарбыз тұқымы. 2. Қауын-қарбыздың қабығы.

ПАШПЫРТ: пашпырты бітті. сөйл. Жағдайы нашарлады, халі мүжіл болды, саудасы бітті.

ПАШТАШ зат. жерг. Тыңайтылған жер.

ПАШТЕТ [нем. Pastete] зат. тамақ. Алдын ала пісірілген мал, балық еттерінің ұсақталып, тартылып, оларға май мен дәмдеуіштер қосылған тағамның түрі.

ПАШЫН зат. жерг. Бұған қамыс.

ПАШЫР: пашыр еткізді. Пашырлатты, қарш еткізіп шайнады.

ПАШЫРЛА=ет. Пашыр-пұшыр ету, пашырлау.

ПАШЫРЛАТ=ет. Қатырлату, пашырлату, бырт-бырт еткізу.

ПАШЫРЛАТУ Пашырлат етістігінің қимыл атауы.

ПАШЫРЛАУ Пашырла етістігінің қимыл атауы.

ПАШЫР-ПҰШЫР елік. Пашырлаған, партылдап шыққан қатты дыбысты бейнелейтін сөзқолданыс.

Пашыр-пұшыр еткізді. Пашырлатты, пашырлатты.

ПАЯ ир. зат. 1. Өсімдік сабағы. 2. жерг. Егіннің (бидай, жүгері, тарының) орып алғаннан кейін қалғаны.

ПАЯПАРЛАН=ет. Шабалану, байбалам салу.

ПАЯПАРЛАНУ Паяпарлан етістігінің қимыл атауы.

ПӘДЕР ир. : пәдеріңе нәлет. жерг. қарап. Атаңа нағылет (нәлет).

ПӘЙВАНДӘКІЛ зат. жерг. кәс. Будан-дастырылған өрік (ағаш).

ПӘЙЕК зат. сөйл. Паек².

ПӘЙКЕ зат. Бұғының тапасы.

ПӘЙКЕЛ зат. жерг. Маралдың тайыншасы.

ПӘЙТ зат. көне. Белгілі бір бағыт, нысана.

ПӘЙТТЕ= ет. жерг. Бағдарлау, ыңғайлау.

ПӘЙТТЕУ Пәйтте етістігінің қимыл атауы.

ПӘЙТ зат. ескі кіт. Жөн, ыңғай, рет.

ПӘЙТТІ сын. Жөнді, ыңғайлы.

Пәйтті жер. Тиісті орын, реті келген жер.

ПӘК ир. сын. 1. Таза, адал, шынайы; кіршіксіз. 2. Адал, бүлінбеген, бұзылмаған. Пәк сезім. поэт. Таза, кіршіксіз пейіл, көңіл.

ПӘКЕНЕ сын. жерг. Бойы қысқа, қортық, аласа.

ПӘКИЗА сын. Пәк, таза текті.

ПӘКТИК сын. 1. Тазалық, адалдық, күнәсіздік. 2. Шындық, адалдық.

ПӘКІ зат. жерг. **Ұстара.**

ПӘКІЗЕ [ир. «پاکیزه»] сын. жерг. Таза, кіршіксіз, бұзылмаған, пәк.

ПӘКІЗЕЛЕ= ет. Тазалау, аршу.

ПӘКІЗЕЛЕУ Пәкізеле етістігінің қимыл атауы.

ПӘКІЗЕЛІК зат. Тазалық, адалдық, кіршіксіздік.

ПӘЛДЕН= ет. сөйл. **Бәлдену.**

ПӘЛДЕНУ Пәлден етістігінің қимыл атауы.

ПӘЛЕ¹ [ар. «له»] зат. 1. Шатақ, дау-жанжал, бәле-жала. 2. Қырсық, кесел, кесапат. 3. Ауру, індет. 4. миф. Әлдебір қорқынышты нәрсе, адам шошырлық құбыжық, жын-шайтан.

Пәлеге жолықты. Басын дау-жанжалға салды, қырсыққа тап болды, әуреке түсті. **Пәлеге қалды.** Қырсыққа жолықты, басына пәле болып кезікті. **Пәлеге ұшырады.** Басы бәлеге қалды, істі болды, дауға қалды. **Пәледен машайық қашыпты.** Басқа кесірі, қырсығы тиетін істен (кісіден) аулақ жүр деген мағынада. **Пәледен сақтады.** Кесір-кесепаттан аман алып қалды, жамандықтан қорғады. **Пәле жапсырды.** Орынсыз кінә тақты, қаралады. **Пәле жапты.** Нақақтан күйдіріп жала жапты, айып тақты, жамандық жасады, кінәлады. **Пәле жауғызды [жаудырды].** Жамандықты бастан асыра үйіп-төкті, жауыздықты, қастандықты үдетті. **Пәле жуыптады.** Жаладан қорғады, жамандықты маңайлатпады. **Пәле қайдан дерін бар ма.** Жамандық, кесапат аяқ астында. **Пәле қуды.** Жамандық, арамдық ойлады. **Пәле қылды.** Шатақ шығарды, дау-жанжал іздеді. **Пәленін отын өргізді.** Пәлені тоғытты, өршітті. **Пәле оралды.** Дау, жанжал болды, кесір болды. **Пәле салды.** Жала жапты, шатақ қылды. **Пәлесі жүқты.** Кесірі тиді, қырсығы шалды. **Пәле шақырды [терді, іздеді].** Шатақ жасады, жамандық, дау-жанжал тугызды. **Пәле шығарды.** Бүлік шығарды, шатақ жасады. **Пәле іздеді.** Біреуге жамандық ойлады.

ПӘЛЕ² [ар. «له»] сын. сөйл. Еті тірі, тысық, пәлекет, қу.

ПӘЛЕ-ЖАЛА зат. 1. Өтірік-өсек, жаманат, жала. 2. Жамандық, кесепат, қырсық.

ПӘЛЕК¹ [ир. «فلك»] зат. Қауын-қарбыз, асқабақ, қияр тәрізді өсімдіктердің сабағы, көлбей өскен өркені.

ПӘЛЕК² [ар. «له»] зат. Көк, аспан, көк күмбезі.

ПӘЛЕКЕТ [ар. «فلاحة»] зат. сөйл. **Бәлекет.**

ПӘЛЕКЖИНАУЫШ зат. тех. Орылған пәлекті жинайтын мәшине.

ПӘЛЕККӨЖЕ зат. тамақ. Қайнатылған көкөністен, квастан және балықтан дайындалған салқын, сұйық тағам.

ПӘЛЕКТҮТҚЫ зат. Су бетіне көтерілген көкөніс жатырақтарын бөліп алып тастайтын механизм.

ПӘЛЕКТУРАУЫШ зат. тех. Пәлекті малға берер алдында немесе сүрлемге салар алдында тұрайтын мәшине немесе тетік.

ПӘЛЕҚОР [ир. «بلخوار»] сын. Жалақор, пәле қуғыш, пәле іздегіш.

Пәлеқор көзді. Жаласы дайын дауқес, көргенге көз дауы бар кісі.

ПӘЛЕҚОРЛЫҚ зат. Жалақорлық, пәле қуғыш, пәле іздегіш мінез.

ПӘЛЕЛІ сын. Пәлесі мол, дау-шары, кесапаты, қырсығы мол.

Пәлелі жерге бармақ сұқпа. Басқа кесірі, қырсығы тиетін істен, (кісіден) аулақ жүр деген мағынада. **Пәлелі сөз.** Кесапат, кесір сөз, дау-дайға толы әңгіме.

ПӘЛЕЛІК зат. 1. Дау-шарлық, жанжал іс, пәле қуушылық. 2. Ниеті жаман адамаға тән қулық, сұмдық, жамандық.

ПӘЛЕН [ар. «فلان»] есім. 1. Сол, сондай, сол бір. 2. Әлдебіреу, әлдекім, белгісіз адам.

Пәлен демеді. Тіс жарып сөйлемеді, түк айтпады, аузын ашпады. **Пәлен дерлік.** сөйл. Айтарлықтай, соншалықты.

ПӘЛЕНБАЙ есім. Бірталай, біршама, қаншама.

ПӘЛЕНДЕЙ үст. Айтарлықтай, дегендей, оншама, соншалықты.

ПӘЛЕНДЕЙ-ТҮГЕНДЕЙ сын. Анадай-мынадай, айтарлықтай, дегендей.

ПӘЛЕН-ПӘШТУАН ес. Анау-мынау, пәлен-түген.

ПӘЛЕН-ТҮГЕН ес. Анау-мынау, пәлен-пәштуан.

ПӘЛЕНШЕ есім. 1. Әлдекім, біреу, пәлен адам, әлдебір нәрсе. 2. Бірсытыра, кейбір (орын, жер). 3. Әлдебір көп мезгіл, ұзақ уақыт. 4. Бірталай, әжептәуір (қашықтық).

ПӘЛЕНШЕКЕ есім. жағымсыз. Жасы үлкен немесе беделді біреу, әлдекім.

ПӘЛЕНШЕ-ТҮГЕНШЕ есім. Пәлендей-түгендей, анадай-мынадай.

ПӘЛЕТТЕ= ет. жерг. Балағаттау.

ПӘЛЕТТЕУ Пәлетте етістігінің қимыл атауы.

ПӘЛСАПА [ар. «فلسفه»] зат. сөйл. **Философия.**

ПӘЛСАПАЛЫҚ сын. сөйл. **Философиялық.**

ПӘЛІ од. сөйл. **Бәлі.**

ПӘМ¹ зат. жерг. Белгілі дәрежедегі шама, өл.

ПӘМ² зат. жерг. Бір істің мән-мәнісі, мазмұны.

ПӘМ³ зат. ескікіт. Пайым, байқау.

ПӘМДЕ= ет. жерг. Шамалау, мөлшерлеу.

ПӘМДЕН= ет. Ойланып сөйлеу, шамалап бағдарлау.

ПӘМДЕНУ Пәмден етістігінің қимыл атауы.

ПӘМДЕУ Пәмде етістігінің қимыл атауы.

ПӘМДІ сын. жерг. Қадірлі, құрметті.

ПӘМІЛ: пәміл шай. жерг. Қағазға оралған 250 гр. тақта шай.

ПӘН [ар. «فن»] зат. 1. пед. Мектеп оқушыларына арналған білімнің бір саласы, жеке сабақ. 2. көне. Ғылым.

ПӘНАРАЛЫҚ сын. Пәндерді өзара байланыстыратын, пәндер аарсындағы.

Пәнаралық байланыс. пед. Мектепте өтетін сабақтарды өзара тығыз, байланыста өткізу тәсілі.

ПӘНДЕ зат. сөйл. **Пенде.**

ПӘНДІК сын. Әрбір жеке пәнге лайық, соған арналған, белгілі бір пән өтетін.

ПӘНЕР зат. сөйл. **Фанера.**

ПӘНЖА зат. саят. Бұркіттің шеңгелі.

ПӘНИ зат. сөйл. Өмір, дүние, тіршілік. // Опасыз.

Пәни дүние. діни. Тұрағы жоқ, баянсыз, өткінші дүние (жалған). **Пәнидің жүзі.** Бұл дүниеде «пәни» деген о баста өзгермелі, құбылмалы, опасыз деген мағынада айтылған. **Пәнидің жүзінде.** көне. Өмірде, тіршілікте, дүниеде.

ПӘНИЛІК зат. сөйл. 1. Жалғандық, өткінші, опасыздық. 2. Күнделікті тіршілік қамына тән, тұрмыстық.

ПӘНІГ¹ ир. сын. Апын тартқыш, құмарпаз, нашақор.

ПӘНІГ² зат. жерг. Есектің еркегі, әңгі.

ПӘР ир. зат. 1. Жарқындық, сәнділік, салтанаттылық. 2. Сұлулық, әдемілік, көркемділік.

Пәр ашты. а) Сұланды, нұрланды, әдеміленді. ә) Көңілін көтерді, масаттандырды. **Пәрін ашты.** Көрік берді, сұландырды өңін кіргізді.

ПӘРАМАШ зат. тамақ. Ішіне ет салып майға пісіріген дөңгелек құлше нан.

ПӘРЕ зат. сөйл. **Пара.**

ПӘРЕ-ПӘРЕ үст. сөйл. **Пара-пара.**

Пәре-пәресі шықты. Дал-дұл болды, жыртылды.

ПӘРЗАҚ= ет. ескікіт. Рақаттану.

ПӘРМАН зат. ескікіт. **Пәрмен.**

ПӘРМЕН ир. зат. 1. Қарқынды екпін, күш, қайрат-жігер, тегеурінді қуат. 2. Әмір, бұйрық, тиісті жарлық.

Пәрмен етті. Бұйырды, жарлық етті. **Пәрмен қылды.** а) Әмір берді, бұйырды, жарлық етті. ә) Тіледі, жалбарынды. **Пәрмені күшті құдай-ай.** діни. Құдіреті күшті Жаратқан ие деген мағынада.

ПӘРМЕНДЕ= ет. Екпіндеу, қайрат-күші, қуаты тасу, қарқындау.

ПӘРМЕНДЕТ= ет. Екпіндету, қатты жүйткіту.

ПӘРМЕНДЕТТІР= ет. Екпіндеттіру, жылдамдаттыру.

ПӘРМЕНДЕТТІРУ Пәрмендеттіру етістігінің қимыл атауы.

ПӘРМЕНДЕТУ Пәрмендет етістігінің қимыл атауы.

ПӘРМЕНДЕУ Пәрменде етістігінің қимыл атауы.

ПӘРМЕНДІ сын. 1. Қарқынды, қажырлы, қуатты. 2. Әсері күшті. 3. Тез, жылдам.

ПӨРМЕНДІЛІК зат. 1. Қарқындылық, қуаты молдық, екпінді қиштілік, екпінділік. 2. Әсерлілік, нәтижелілік, мақсаттылық.

ПӨРМЕНДІРЕК сын. Қарқындырақ, қуаттырақ, қиштірек, белсендірек.

ПӨРМЕНЕ: пәрмене болды. жерг. Өліп-өшті, жанын қиды, сарп етті. **Пәрмене** болып күтті. Асты-үстіне түсіп, барынша, бар көңілмен ықыластана күтті.

ПӨРМЕНСІЗ сын. Қарқыны жоқ, қишқайраты кем; қауқарсыз, әлсіз.

ПӨРМЕНСІЗДЕУ сын. Қишсіздеу, қауқарсыздау, әлсіздеу.

ПӨРМЕНСІЗДІК зат. Қарқынсыздық, қауқарсыздық, қишқайраты аздық.

ПӨРМЕНШІ зат. Әмірші, жарлық беруші.

ПӨРМЕНІНШЕ үст. 1. Бар екпінмен, бар қишпен, бар қарқынымен. 2. Жан-тәнімен, құлай, бар ықыласын салып.

ПӨРНЕК зат. жерг. Аққұман, шәйнек.

ПӨРПІ: пәрпін төсер періште. көне. Салтанат, сұлулыққа бөлеу.

ПӘРУАЙ [ир. ٲړوا] зат. Сана, сезім, ес, қапер. Пәруайына ілмеді. Назарына алмады, елемеді.

ПӘРУАЙСЫЗ сын. Қамсыз, қаперсіз.

ПӘРУАЙСЫЗДЫҚ зат. Қамсыздық, қаперсіздік.

ПӘРУАНА¹ [ир. ٲړوانه] зат. Түнде отқа түсетін «жынды» көбелек.

Пәруана болды. Жаны шығып, қамқоршы болды, жанын құрбан етуге дайын болды.

ПӘРУАНА² зат. 1. тар. Бұйрық. 2. Бұйрыққа басылатын мөр.

ПӘРУАНАШЫ зат. Шығыс халықтарындағы бас қызметкерлердің бірі – бас хатшы, мөрбасы қызметін атқарушы.

ПӘРУАР [ир. ٲړور] зат. Тәрбиеші, жетекші, сүйеуші, алға бастаушы.

ПӘРУАРДИГЕР зат. **Пәруардігер.**

ПӘРУАРДІГЕР [ир. ٲړوردنگار] зат. діни. Жаратушы Алла, Құдай.

ПӘРУАСЫЗ сын. ескікіт. Пәруайсыз.

ПӘРУӘР зат. діни. ескікіт. **Пәруар.**

ПӘРУӘРДІГЕР зат. діни. ескікіт.

Пәруардігер.

ПӘС¹ зат. этн. Шашақты биік тақия.

ПӘС² зат. Бір затқа тән қадір-қасиет, құн, баға.

Пәсі қайтты. Көңілі қалды, десі қайтты. **Пәсін басты.** Десін қайтарды, көңілін қалдырды.

ПӘС³ [ир. ٲست] сын. 1. Биік емес, аласа, төмен. 2. ауыс. Нашар, кем, төменшік. 3. ауыс. Жабырқау, көңілсіз, басыңқы.

Пәс болды. Басылды, ада болды, тынышталды. **Пәс көңіл.** Көңіл күйі төмен. **Пәс қалды.** Төмендеп қалды, төменшіктеді. **Пәс тартты.** Қабаржыды, солғындады.

ПӘС: бір пәс. Сәл ғана уақыт, бір сәт.

ПӘСЕЙ = е т. 1. Аласару, кішірею. 2. ауыс. Басылу, бөсеңсу, босаңсу.

ПӘСЕЙТ = е т. Аласарту, кішірейту.

ПӘСЕЙТУ Пәсейт етістігінің қимыл атауы.

ПӘСЕНДЕ = е т. сөйл. Басылу, жабырқау.

ПӘСЕЮ Пәсей етістігінің қимыл атауы.

ПӘСТЕ = е т. Төмендеу, азаю.

ПӘСТЕН = е т. Көңіл-күй төмендеу, жабырқау.

ПӘСТЕТ = е т. жерг. 1. Баяулату, бөсеңдету. 2. Азайту, кеміту.

ПӘСТЕУ сын. 1. Аласалау, пәкенелеу, төмендеу. 2. ауыс. Нашарлау, олқылау, солғындау.

ПӘСТІК зат. 1. Биік емес, аласалық, пәкенелік, төмендік. 2. ауыс. Нашарлық, деңгейі төмендік, олқылық. 3. ауыс. Арамдық, жаман ой.

ПӘСІРЕК сын. Төмендеу, аласалау.

ПӘТ зат. Қишті, адуынды қарқын, қуат-ты екпін.

Пәті қайтты. Қарқыны кеміді, беті қайтты, көңілі қалды.

ПӘТЕР зат. 1. Қаладағы тұрғын үй, көпқабатты тұрғынжайдың ішіндегі бір отбасыға арналған үй. 2. Жалға алып тұратын үй.

Пәтер тойы. Жаңадан тұрғын үй алуды тойлау, қоныстой.

ПӘТЕРАҚЫ зат. 1. Тұрғын үйге ай сайын төленетін коммуналдық төлем. 2. Жалға алған үйдің иесіне төленетін төлем.

ПӘТЕРЛЕС сын. Пәтері, үйі қатар, көршілес.

ПӘТЕРЛІ сын. 1. Бірнеше пәтері бар, пәтері көп. 2. Пәтері бар, пәтер алған.

ПӘТЕРЛІК сын. Пәтерден тұратын, пәтерге арналған.

ПӘТЕРСІЗ сын. Пәтері жоқ, үйсіз.

ПӘТЕРШІ зат. Пәтерді жалға алушы, пәтерде тұрушы адам.

ПӘТКЕРДЕ [ир. ٲتكردر] зат. жерг. Айыпты, күнәкар.

Пәткерде болды. Айыпты, кінәлі сезінді.

ПӘТТЕЛЕ = е т. жерг. Қаттау, реттеу.

ПӘТТЕЛЕУ Пәттеле етістігінің қимыл атауы.

ПӘТУА [ар. ٲتوا] зат. 1. Белгілі бір іс жөнінде бітім, келісім, уәде, нәтижелі тоқтам, шешім. 2. Береке, тиянақ. 3. діни. Ислам дінінде белгілі бір іске, мәселеге байланысты дінбасының шығарған қарары, тоқтамы, шешімі.

Пәтуа байласты. Келісімге келісті, бір шешімге тоқталысты. **Пәтуаға жүгіну.** Тоқтамға келу, тиянақтау. **Пәтуаға келді.** Келісті, тоқтамға келді. **Пәтуасы кетті.** Берекесі, мәнісі кетті.

ПӘТУАЛА = е т. Растау, мақұлдау.

ПӘТУАЛАС = е т. Уәделесу, келісу, бір сөзге тоқтасу.

ПӘТУАЛАСТЫР = е т. Бітімге, келісімге келтіру.

ПӘТУАЛАСТЫРУ Пәтуаластыр етістігінің қимыл атауы.

ПӘТУАЛАСУ Пәтуалас етістігінің қимыл атауы; бітімге келу, шешімге тоқтау.

ПӘТУАЛАУ Пәтуала етістігінің қимыл атауы.

ПӘТУАЛЫ сын. 1. Нәтижелі, келісімді, шешімді. 2. Уәдеде нақ тұратын, бір сөзді, тиянақты, уәдеге берік. 3. Ісіне тиянақты, тұрақты, берекелі.

ПӘТУАСЫЗ сын. 1. Тұрақсыз, тиянақсыз, табансыз, уәдеде тұрмайтын. 2. Берекесі, дәйегі жоқ, бітімсіз, тоқтамсыз. 3. Бостан босқа, еш себепсіз. 4. Мән-мағынасы жоқ, жөн жосықсыз.

ПӘТУАСЫЗДАН = е т. Қадір-қасиетін жоғалту, тиянағы кету.

ПӘТУАСЫЗДАНУ Пәтуасыздан етістігінің қимыл атауы.

ПӘТУАСЫЗДЫҚ зат. Табансыздық, тұрақсыздық, тұрлаусыздық, тиянақсыздық.

ПӘТШАҒАР зат. сөйл. **Патшағар.**

ПӘТІР зат. сөйл. **Бәтір** (ашымаған қамырдан пісірген нан).

ПӘУЕСКЕ [ор. повозка] зат. Төбесін, сыртын былғарымен жапқан, ою-өрнек сап сәндеп жасаған, күймелі жеңіл арба.

ПӘУЕСКЕЛЕТ = е т. Пәуескемен сән түзеп жүру.

ПӘУЕСКЕЛЕТУ Пәуескелет етістігінің қимыл атауы.

ПӘУЕСКЕЛІ сын. Пәуеске мінген, пәуескелері бар.

ПӘУЕСКЕСІЗ сын. Пәуескесі жоқ, пәуеске мінбеген.

ПӘҒАМ зат. ескікіт. Пайым.

ПЕ шыл. Ба, па сұраулық шылауының фонетикалық жіңішке варианты.

ПЕГАС зат. әдеб. Пырақ, қанатты ат, ақындық өнердің символы саналатын мифтік бейне.

ПЕГГИНГ зат. экон. Бағалы қағаз, тауар не валюта бағасын нарыққа араласу арқылы тұрақтандыру.

ПЕГМАТИТ зат. геол. 1. Кварц пен дала шпатының дұрыс өскіндерінен тұратын минерал түзілім. 2. Негізінен жыныс түзетін минералдардан құралып, сирек металдар мен тез ұшқыш заттармен байытылған ірі түйіршікті атқыланған тау жынысы.

ПЕГМАТОИД зат. геол. Интрузиялық жыныстың жазбалық құрылымсыз ірі түйірлі фациясы.

ПЕДАГОГ зат. пед. <грек. paidagogs> Мектепте, техникумдар мен училищелерде, жоғары оқу орындарында студенттер мен оқушыларға білім, тәрбие беретін оқытушы, мұғалім.

ПЕДАГОГИКА зат. пед. <грек. paida – бала, gogos – жетектеуші> Оқыту, білім беру және тәлім-тәрбие жұмысын жүргізудің әдістемесі туралы ғылым.

Педагогика институты. пед. Жоғары білімді педагог мамандарды даярлайтын оқу орны.

Педагогика курсы. Педагогика саласы бойынша оқытылатын курс. **Педагогика теориясы.** Тәрбиелеу мен оқытудың мәні, мақсаты, қағидалары мен мазмұны жайындағы көзқарастардың жүйесі.

Педагогика училищесі. Бастауыш сынып (1–4) мұғалімдерін, мектепке дейінгі мекеме тәрбиешілерін даярлайтын арнаулы орта оқу орны.

Педагогика факультеті. Педагогика пәні бойынша мамандық беретін факультет.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ сын. Педагогика саласына тікелей байланысты, педагогикаға қатысты.

Педагогикалық ғылымдар. Оқу-ағарту, оқыту, әдістеме ғылымдары. **Педагогикалық кеңес [совет].** пед. Мектеп, техникум, училищелердегі ұжымды басқару және сол мекемелерінің маңызды мәселелерін кеңеске салып, шешім отыратын басқару орны.

Педагогикалық курс. Ауылдық және селолық қазақ мектептері үшін мұғалімдер даярлайтын қысқа мерзімді оқу жүйесі. **Педагогикалық оқу.** а) Мектеп мұғалімдерінің өз пәндерін оқытудағы пікір-тәжірибелерін, педагогиканың теориялық және практикалық мәселелерін сөз етіп, пікір

алысатын жиындары. ә) Мұғалімдер, халық ағарту жүйесі қызметкерлерімен және ата-аналармен жыл сайын өткізілетін кеңес. **Педагогикалық практика**, пед. Жогары оқу орындарының студенттерінің алған ғылыми-теориялық білімдерін және практикалық дайындықтарын педагогтік қызметте қолдануға үйрететін оқу процесінің бір бөлімі. **Педагогикалық такт**, пед. Оқушылармен қарым-қатынаста педагогтың өнеге құралдарын тиімді пайдалана білуі. **Педагогикалық энциклопедия**. Педагогикалық ғылыми түсініктер жинақталған анықтамалық.

ПЕДАГОГТИК сын. Мұғалімдік, оқытушылық, тәрбиешілік.

ПЕДАЛЬ зат. Мәшине-трактордағы аяқпен басатын тетік.

ПЕДАНТИЗМ зат. Басы артықшысыншылық, ұсақ-түйекке ерекше мән беру.

ПЕДИАТР зат. мед. Балалар ауруын емдейтін дәрігер, балалар дәрігері.

ПЕДИАТРИЯ [грек. paidos – бала, iatreia – емдік] зат. мед. Медицина ғылымының бала ауруларын емдеу және оларды зерттеу туралы саласы.

ПЕДИАТРИЯЛЫҚ сын. Педиатрияға қатысты, педиатрияға тән.

ПЕДИКЮР [лат. pedis – аяқ, curare – күтім] зат. Аяқ тырнақтарының арнайы күтімі.

ПЕДИПЛЕН зат. геол. Тегістелген, шамалы еңіс (3-5°), таулар мен қырат жазықтар шеттеріндегі жазықтық.

ПЕДИПЛЕНДЕН = е. т. геол. Негізінен аңғар жүйелерінің төменгі бөліктерінен басталатын бедердің біршама тегістелуі.

ПЕДИПЛЕНДЕНУ ПедиПЛЕНден етістігінің қимыл атауы.

ПЕЙДЖЕР [ағыл. pager] зат. Мәтіндік, сандық және тональді ақпараттарға кодталған хабарламаларды қабылдайтын қырлығ.

ПЕЙДЖИНГ: пейджинг байланысы. ин ф. <ағыл. page – парақ> Сөзбен берілген ақпаратты қабылдап, оны экранында (таблосында) әріп-цифрлардан тұратын мәтін түрінде көрсететін шағын радиоқабылдағыш пен (пейджер) пейджерлік орталық операторы арқылы жүзеге асатын байланыс.

ПЕЙЗАЖ [франц. paysage] зат. 1. өнер. Табиғат көрінісін бейнелеген сурет, картина және табиғатты көркем тілмен суреттеу. 2. Табиғаттың сұлу көрінісі.

ПЕЙЗАЖДЫ сын. Табиғат көріністерін суреттеген.

ПЕЙЗАЖДЫҚ сын. өнер. Пейзажға тән, пейзажға қатысты.

ПЕЙЗАЖИСТ [франц. paysagiste] зат. өнер. Табиғат көріністерін көркем бейнелейтін маман, суретші, жазушы.

ПЕЙНТБОЛ [ағыл. paintball] зат. спорт. Мақсаты бояумен ататын қаруы бар қарсыласты жеңу болып табылатын командалық ойын.

ПЕЙНТБОЛИСТ зат. спорт. Пейнтболдағы ойыншы.

ПЕЙНТКЛУБ [ағыл. paintclub] зат. спорт. Пейнтбол ойынын ойнауға арналған клуб.

ПЕЙІЛ' [ар. فعل] зат. Ниет, ниғыз, ықылас, көңіл.

Пейілге жару. Ықыласқа болену. Пейілдің күнгейі. бейн. Қамқорлық, үлкен жиректілік,

жақсылық. **Пейіл көрсетті**. Ниетін білдірді, байқатты. **Пейілі ауды**. Көңілі кетті, ықыласы, назары түсті. **Пейілі ашық**. Көңілі, ниғзы таза. **Пейілі бұзық**. Ниеті жаман, қараниет, арам пікірлі. **Пейілі бұзылды**. Ниеті қарайды, ықыласы өзгерді, ойы жамандыққа ауысты. **Пейілі кең**. Қолы ашық, мырза, жомарт, ақкөңіл. **Пейілі кеңейді**. Қолы ашылды, дарқан тартты. **Пейілі қас**. Өш, қоштамайды деген мағынада. **Пейілінен тартты**. Арам, қараниет ниғзы үшін сазайын тартты. **Пейілін кеңге салды**. а) Таршылдық, сараңдық қылмады. ә) Кеңшілік жасады, кешірім етті. **Пейілі тар**. а) Сараң, қытымыр. ә) Ниеті жаман, қараниет, қызғанақ. **Пейілі түсті**. Ықыласы, назары ауды.

ПЕЙІЛ' сын. Ынтық, құмар, бейім, дайын. **ПЕЙІЛДЕН** = е. т. Ықыластану, бар ниетімен көңілдену.

ПЕЙІЛДЕНДІР = е. т. Көңілін аулау, көңілдендіру.

ПЕЙІЛДЕНДІРУ Пейілдендір етістігінің қимыл атауы.

ПЕЙІЛДЕНУ Пейілден етістігінің қимыл атауы.

ПЕЙІЛДЕС сын. Ниеттес, көңілдес, ықылас-тілегі бір, тілеулес.

ПЕЙІЛДІ сын. Ықылас, көңілі кең, адал ниетті.

ПЕЙІЛСІЗ сын. Ынтыссыз, ықылассыз, көңілісіз.

ПЕЙІЛ-ЫҚЫЛАС зат. Ынта-жігер, адал көңіл.

ПЕЙІШ [ир. بېش] зат. 1. діни. Жұмақ, жаннат. 2. ауыс. Керемет газжап нәрсе, рақат. **ПЕЙЭНВЕЛОП** зат. Қызметкерге берілетін, жалақы салынған конверт.

ПЕК зат. хим. Тас көмірді, шығтезекті немесе ағашты, қара майды, сонымен қатар мұнай шайырын айдағанда қалған қалдық.

ПЕКТИН [грек. pektos] зат. биол. Өсімдіктердің жасуша құрамында кездесетін органикалық зат.

ПЕКТИНДІ сын. биол. Пектині бар, пектин қосылған.

ПЕКТУССИН зат. мед. Термонссис, атиын суларынан, анис майы мен ментол майынан жасалған жөтелге қарсы ішетін дәрі.

ПЕЛАГИАЛЬ [грек. pelagos] зат. биол. Көл, теңіз, мұхит суының пелагиаль ағзалар (планктон, нектон) тіршілік ететін жоғары қабатты.

Пелагиаль шөгінділер, геол. Планктондық ағзалардың қалдықтарынан, құрлықтан келіп түсетін ұсақ минералды бөлшектерден, теңізде өтетін химиялық процестер өнімдерінен тұратын ашық теңіз тұнбалары.

ПЕЛАГИЯЛЫҚ: пелагиялық уылдырық. биол. Су қабатының арасында не су бетінде жүзіп жүретін, тығыздығы аз уылдырық.

ПЕЛЕНГ [гол. peiling] зат. физ. Тұсбағдардың магнитті тілінің бағдарымен қажетті зат көрінген я дауыс, дыбыс шыққан жақтың арақатысы.

ПЕЛЕНГАТОР зат. Пеленгімен шұғылданушы яки жау жағының сигналын, хабарын ұстаушы маман.

ПЕЛЕНГАЦИЯ [гол. peiling] зат. Пеленгімен анықтау; туралап есептеп шығару ісі.

ПЕЛЕНГІЛЕ = е. т. Тұсбағдар тілінің бағытымен кез келген зат немесе естілген дыбыс бағытының арасындағы бұрышты анықтау.

ПЕЛЕНГІЛЕУ Пеленгіле етістігінің қимыл атауы.

ПЕЛИТОЛИТ зат. геол. Құрамбөлігінің жартысына жуығы пелитті бөлшектерден тұратын шөгінді (тұнба) таужыныс.

ПЕЛИТЕНУ зат. геол. Дала шатпатарының алғашқы өзгеріс сатысы.

ПЕЛЛАГРА [итал. pelle agra] зат. мед. Дәрумен жетіспеушіліктен болатын ауру.

ПЕЛЛИКУЛА зат. биол. Бір-бірінен оқшауланған қос мембранадан тұратын кебіс-шенің сыртқы қабықшасы.

ПЕЛЬМЕН [ор. пельмени] зат. **Тұщпара**.

ПЕЛЬМЕНХАНА зат. Тұщпарахана, тұщпара жасап сататын асхана.

ПЕМЗА [лат. pumex] зат. кен. Шыны тәріздес жанартаулық тау жынысы.

ПЕН шы л. Бен, мен жалғаулық шылауларының фонетикалық варианты.

ПЕНАЛ [нем. Pennal] зат. Оқушылардың қалам, қарындаш салатын құтысы.

ПЕНАЛЬТИ зат. 1. спорт. Айып добы.

2. Тұрақсыздық айыбы, шат міндеттемелері орындалмаған жағдайда қолданылатын ықпалшаралардың бірі.

ПЕНГЕ зат. Венгрияның 100 филлерге тең ақша өлшемі.

ПЕНДЕ [ир. بنده] зат. 1. Тірі жан, адам, кеудесінде жаны бар тіршілік иесі. 2. діни. Құдайдың құлы.

Пенде болды. а) Мүсәпір, кіріптар жайға түсті. ә) Қолды болды, тұтқына түсті. **Пенде қолы тимеген**. Ешкім тимеген, таза. **Пенде қылды**. Бағынышты, тәуелді етті. **Пенденің тілін алмады**. Жан адамды тыңдамады, ешкімнің сөзін құлағына ілмеді.

ПЕНДЕЛІК зат. сөйл. **Пендешілік**.

Пенделік жібі. бейн. Пенделік тұсауы; пендешілікке салыну. **Пенделік жібіне түсалды**. Тұрмыс тауқыметіне төзе алмай, жаман қылықтарға бой ұрды. **Пенделікке ұстатпайды**. Пенделікке бой бермеді.

ПЕНДЕШЕ үст. Пенде сияқты, пендеге ұқсап.

ПЕНДЕШІЛДІК зат. сөйл. **Пендешілік**.

ПЕНДЕШІЛК зат. 1. Пендеге тән осалдық, қателік, күнәкарлық, айыптылық. 2. ауыс. Бекершілік, бос әурешілік.

ПЕНЕН шы л. сөйл. **Пен**.

ПЕНЕТРАЦИЯ зат. кен. Тау жыныстарының физикалық-механикалық қасиеттерін пішіндері мен өлшемдері түрліше келген үшкір сұзқынның грунтқа енуіне көрсетілетін кедергі бойынша анықтау жолы.

ПЕНЖЕК [ор. пиджак] зат. сөйл. Ерадамның кеудеге киетін киімі.

ПЕНЖІРЕ зат. жерг. Шамның пияла кіргізетін жері.

ПЕНИЦИЛЛИН зат. мед. Әртүрлі өсімдіктің көгеріндісінен жасалатын, түрлі микробқа қарсы қолданылатын антибиотик.

ПЕННИ зат. 1. Байырғы ағылшын-саксон шақасы. 2. Ұлыбританияның ұсақ тиыны. 3. Финляндияның ұсақ шақасы.

ПЕННИН зат. хим. Қабатты силикат-тардың хлорит тобына жататын минерал.

ПЕНОПЛАСТ зат.хим. Поликонденсациялық және полимеризациялық смолаларды түрлі көпіршіктермен араластырып престеу арқылы алынатын зат.

ПЕНОПОЛИОЛЕФИНДЕР зат. хим. Кабельдерді электр оқшаулауға, жүзгіш және құтқарғыш заттар, сүзгіштер, қаптағыштар т.б. жасап шығаруда қолданылатын, полиолефиндер негізіндегі көбікпластар.

ПЕНОПОЛИОРГАНОСИЛОКСАНДАР зат. хим. Авиация және ғарыш техникасында 400°C-та жұмыс істейтін конструкциялардағы жылу және электр оқшаулағыш материалдар ретінде қолданылатын кремнийорганикалық полимерлер негізіндегі көбікпластар.

ПЕНОПОЛИСТИРОЛ зат. хим. Құрылыста жылу және дыбыс оқшаулауға, қаптаушы материал ретінде қолданылатын полистирол немесе стирол қосполимерлері негізіндегі көбікпласт.

ПЕНОПОЛИУРЕТАНДАР зат. хим. Құрамына изоцианаттар, гидроксиді олигомерлер, су, өршіткілер, эмульгаторлар және де басқа да құрауыштар кіретін композициялардан алынатын көбікпластар.

ПЕНОФЕНОПЛАСТАР зат. хим. Отқа төзімді жылу оқшаулағыш материал ретінде құрылыста, кеме және вагон жасауда пайдаланылатын феноальдегидті шайырлар негізіндегі көбікпластар.

ПЕНОЭПОКСИДТЕР зат. хим. Электр және жылу оқшаулауға, аспаптар жасауда, радиотехникада пайдаланылатын эпоксидті шайырлар негізіндегі көбікпластар.

ПЕНСИОНЕР [франц. pensionnaire] зат. **Зейнеткер.**

ПЕНСИОНЕРЛІК сын. Зейнеткерлік (пенсионер болған, пенсионерге тән).

ПЕНСИЯ [франц. pensio] зат. **Зейнетақы** (мемлекетке еңбегі сіңген, зейнеткер жасына жеткен адамдарға және мүгедек болған болмаса асырайтын үй иесінен айырылған азаматтарға берілетін айлық ақша).

Пенсияға шықты. Зейнетке шықты, құрметті демалысқа кетті.

ПЕНСНЕ [франц. pincener] зат. Мурын қырына кигенде екі жағынан пружинасы қысып ұстап тұратын көзілдірік.

ПЕНСНЕЛІ сын. Көзіне пенсне киген, пенснесі бар.

ПЕНТАДЕКАН зат. хим. Керосин, соляр майы тәрізді мұнай өнімдерінің құрамында болатын қаныққан көмірсутек.

ПЕНТАН зат. хим. Органикалық синтезде еріткіш ретінде пайдаланылатын алифаттық көмірсутек.

ПЕНТАПЛАСТ зат. хим. Химиялық құрылғылар мен құбырларды шегендеуге қолданылатын термoplastың ТМД-да қабылданған саудадағы атауы.

ПЕНТАЭРИТРИТ зат. хим. Майлағыш майлар алуда т.б. қолданылатын төрт атомды алифаттық спирт.

ПЕНТЕНДЕР зат. хим. Амил және гексил спирттерін, полимерлер алуда шикізат ретінде қолданылатын изомерлі алкендер.

ПЕНТЛАНДИТ зат. хим. (Fe,Ni)9S8 сульфидтер класына жататын минерал; никельдің негізгі кені.

ПЕНТЛАНЦИТ зат. хим. Түсі – қоладай сары, сызығы жасыл қара, жылтырлығы – металдай, қаттылығы – 3-4, жіктелігі жетілген, меншікті салмағы – 4,5-5, сульфидтер класына жататын минерал.

ПЕНТОД зат. физ. Катод, анод және қорғаушы үш торы бар бес электродты шам.

ПЕНТОЗАЛАР зат. хим. C5H10O5 молекулаларында көміртектің бес атомы бар моносахаридтер; ашымайтын моносахаридтер.

ПЕНТОЗАНДАР зат. хим. Өсімдік материалдарда болатын, (C5H8O4)т пентозалар молекулаларының қалдықтарынан құралған полисахаридтер.

ПЕНТХАУС зат. құрыл. Жазық шатырға шығатын, үйдің жоғарғы қабаттарында орналасқан көпбөлмелі пәтер.

ПЕПСИН [грек. pepsis] зат. биол. Сүтқоректілер, құстар, бауырымен жоралаушылар және көптеген балық түрінің қарын сөлінде болатын, ақуыз бен пептидтерді ыдырататын фермент.

ПЕПТИДТЕГІШТЕР зат. хим. Біріккен түйіршіктер шоғырын ажырату үшін қолданылатын химиялық заттар.

ПЕПТИДТЕР [грек. peptos] зат. биол. Амин қышқылдарының өзара қосылысқан тізбектері, органикалық зат.

ПЕПТИДТЕ е т. хим. Ұнтақ заттың бірігуінен құралған шоғырдың қайта ажырауы.

ПЕПТИДТЕУ Пептидте етістігінің қимыл атауы.

ПЕПТИЗАЦИЯ зат. хим. Коагуляция кезінде түзілген тұнбаның коллоидты ерітіндіге өтуі түрінде байқалатын өз бетінше жүретін майдалану процесі.

ПЕР е т. Қолмен, таяқпен немесе басқа да затпен ұрып жіберу, салып қалу, соғу.

Періп жіберді. Ұрды, салып қалды.

ПЕРГАМЕНТ [грек. pergamenos] зат. 1. Ертеде қағаз орнына пайдаланылған жас мал терісі, жарғақ. 2. Жарғаққа жазылған ерте дәуірге тән жазу, қолжазба. 3. Дымқылдықты, суды, майды өткізбейтін жылтыр қағаз.

Пергамент қағаз. Май мен ылғалды өткізбейтін қағаздың түрі.

ПЕРГАМЕНТТІ сын. Пергаменттен істелген, пергаменті бар.

ПЕРИ... Құрамындағы 1және 8-орынға екі орынбасушы кіретін нафталин туындылары атауларының құрам бөлігі.

ПЕРГІЛЕ е т. Соққылау, үсті-үстіне ұрылау, қойғыштау, тоқпақтау.

ПЕРГІЛЕС е т. Бір-бірімен тоқпақтасу, төбелесу.

ПЕРГІЛЕСУ Пергілес етістігінің қимыл атауы.

ПЕРГІЛЕУ Пергіле етістігінің қимыл атауы.

ПЕРГІЛЕТ е т. Тоқпақтау, төмештету, соққылату.

ПЕРГІЛЕТУ Пергілет етістігінің қимыл атауы.

ПЕРГІШТЕ е т. Пергілеу, соққылау, төмештеу.

ПЕРГІШТЕУ Пергіште етістігінің қимыл атауы.

ПЕРФАУЫН [ар. فرعون] зат. 1. Ертедегі Мысыр патшаларының атағы, титулы. 2. а у ы с. Әулие, пайғамбар.

ПЕРДЕ [ир. پردہ] зат. 1. Есікке, терезеге, театр сахнасына құрылатын шымылдық. 2. Әйелдер бетіне салатын бүркеніш, бет бүркеніш, бет жапқыш; бетперде. 3. театр. Операның, балеттің, драманың бөлімі, акт. 4. а у ы с. Бір нәрсенің жұқа қабыршығы, шарана. 5. Араның балын жинағанда бетке қорғаныш ретінде пайдаланылатын тор, маска. 6. а у ы с. Адамның алдамшы сыртқы пішіні, ішкі сезімді жасыру қабілеті.

Перде артында тұру. Жасырын ницқау беру, артта тұрып, басқаларды айдап салу. **Перде бұзды.** Бүлік шығарды, шатақ жасады. **Перде жамылды.** Жасырынды, тығылды. **Перде жыртты.** а) Быт-шытын шығарды, тас-талқан етті. ә) Көңіл қалдырды, бет ашты. **Перде ұстады.** Бет бүркеді, қорғанды.

ПЕРДЕ зат. сөйл. **Перне.**

ПЕРДЕЛЕ е т. 1. Бір нәрсенің бетін жабу.

2. Бетті көрінбейтіндей, танымайтындай етіп тұмшалау, бетперде кию. 3. а у ы с. Бір нәрсені жасырып бүкпеу, бүркеу, тасалау. 4. а у ы с. Астарлау, ойын тура айтпай, бүкпелеп сойлеу.

ПЕРДЕЛЕН е т. 1. Перде тағылу, перде іліну. 2. а у ы с. Бүркелу, орану. 3. а у ы с. Сырын бұғу, астарлау.

ПЕРДЕЛЕУ Перделе етістігінің қимыл атауы.

ПЕРДЕЛІ сын. 1. Перде тұтылған.

2. өнер. Бір немесе бірнеше бөлім, актіден тұратын. 3. а у ы с. Жасырын, бүкпелі, бүркемелі.

ПЕРДЕЛІК сын. 1. Перде тігетін, перде жасайтын. 2. Бір бөлімнен тұратын, бір актілік.

ПЕРДЕСІЗ сын. 1. Пердесі жоқ, перде тұтылмаған. 2. а у ы с. Бүкпесіз, ашықтан-ашық.

ПЕРДЕШЕ зат. Үлкен терезе перденің іш жағынан ұстайтын кішкене перде.

ПЕРЕН зат. этн. сөйл. **Берен мылтық.**

ПЕРЗЕНТ [ир. فرزنت] зат. 1. Ұл, қыз, бала, ұрпақ. 2. а у ы с. Белгілі бір елге, жерге тән түлек, азамат. 3. а у ы с. Елім, халқым деген мағынада. 4. а у ы с. Тұңғыш іс, бастама, табыс.

Перзент азабы. Перзентсіздікті бастан кешіру, перзентке зар болу. **Перзентке зар болды.** Перзентсіздіктің азабын тартты. **Перзент сұрады.** Бала тіледі, сәби көргісі келді. **Перзент сүйді.** Бала көрді, сәби сүйді. **Перзенттен кем қылды.** Балалы бола алмады, Құдай бала бермеді.

ПЕРЗЕНТТЕЙ сын. Перзент сияқты, перзент тәрізді.

ПЕРЗЕНТСІЗ сын. Ұлыз, баласыз, ұрпақсыз.

ПЕРЗЕНТТІ сын. Ұлды, қызды, балалы, ұрпақты.

Перзентті болды. Балалы болды, ұрпақ көрді.

ПЕРЗЕНТТІК сын. 1. Балалық, ұрпақтық, перзент ретіндегі. 2. Азаматтық, азаматқа тән.

ПЕРЗЕНТХАНА зат. Әйелдер босанғанда дәрігерлік көмек көрсетіп, нәрестеге қарайтын орын, босану үйі.

ПЕРИГЕЙ [грек. peri – айналасындағы, ge – жер] зат. астр. Ай орбитасының не Жердің жасанды серігі орбитасының Жерге ең жақын нүктесі.

ПЕРИГЕЛИЙ [грек. peri – айналасындағы, helios – күн] зат. Күнді айнала қозғалатын ғаламшарлардың, құйрықты жұлдыздың және қандай да бір аспан денелерінің орбиталарының Күн центріне ең жақын нүктесі.

ПЕРИДОТИТ [франц. peridotite] зат. кен. Ультраземділер тобына жататын интрузиялық тау жыныстарының жалпы атауы.

ПЕРИДОТИТТИК: перидотиттік қабат. кен. Перидотит орналасқан қабат.

ПЕРИЗАДА зат. сөйл. **Перизат.**

ПЕРИЗАТ ир. зат. 1. Періден туған, пері тектес. 2. а у ы с. Ай десе аузы, күн десе көзі бар асқан сұлу қыз.

ПЕРИЗАТТАЙ сын. 1. Перизат сияқты, перизат тәрізді. 2. а у ы с. Пері қызындай әдемі, көркем, нұрлы.

ПЕРИКАРДИТ [грек. peri – айналасы, грек. kardia – жүрек] зат. мед. Жүректің қаптершек қабығының қабынуы.

ПЕРИКЛАЗ зат. геол. Түссіз не жасылдау түстен қара тұс аралығындағы минерал.

ПЕРИКЛИН зат. геол. Антиклиндік қатпар қабаттарының тұйықталатын, яки осы қатпар топасының төмен бағытталатын тұсы.

ПЕРИМЕТР зат. мат. Тұйық контурдың ұзындығы.

ПЕРИМЕТРИТ зат. мед. Жатырдың сыртқы қабығының қабынуы.

ПЕРИНАТОЛОГИЯ [грек. peri – маңында, айнала, лат. natus – туу және грек. logos – ілім] зат. мед. Құсақтағы нәрестенің және жаңа туған сәбидің перинаталдық кезеңіндегі дамуы мен денсаулығын қорғау мәселелерін зерттейтін акушерлік іс пен педиатрияның саласы.

ПЕРИОД [грек. periodos] зат. физ. Қозғалыс қайталанып отыратын уақыт аралығы; кезең.

ПЕРИОДОГРАММА зат. физ. Кезең жазбасы.

ПЕРИОДТЫ [грек. periodikos] сын. Периодты бар, қайталанбалы.

Периодты бөлшек. Белгілі бір орнынан бастап периодты түрде қайталанып отыратын цифрлардың белгілі бір тобынан құралатын шектеусіз ондық бөлшек. **Периодты функция.** матем. Аргументіне функцияның периоды деп аталатын нөлге тең емес белгілі бір Т санды қосқанда мәні өзгермейтін функция.

ПЕРИОДТЫҚ сын. Периодқа тән, периодқа қатысты.

Периодтық жүйе. хим. Д.И.Менделеев ойлап тапқан химиялық элементтер заңының график түрі. **Периодтық өзгеріс.** Белгілі бір уақыт мөлшерінде қайталанып отыратын өзгеріс.

ПЕРИСТАЛЬТИКА зат. биол. Түтіккі органдардың (шек, қарын, несеп түтігі т.б.) тегіс еттерінің жиырылуы.

ПЕРИТОНИТ [грек. peritoneion] зат. мед. Іш қуысын жән онда орналасқан органдарды жауып тұратын сірі қабатының жедел немесе созылмалы қабынуы.

ПЕРИФЕРИЯ [грек. periphery] зат. Орталықтан қашық, шеткері жер, шет аймақ.

ПЕРИФРАЗ [грек. periphrasis] зат. әдеб. лингв. Құбылыстар мен заттардың атын атап, түсін түстеп емес, айналасындағы айрықша белгі-қасиеттерді негізге алатын ауыстыру тәсілінің бір түрі.

ПЕРКСЕНАТТАР зат. хим. Тотықтырғыштар ретінде пайдаланылатын, құрамдарында ХеО4+6 атомдар топтасуы бар химиялық қосылыстар, перксенон қышқылының тұздары.

ПЕРКУССИЯ зат. биол. Малдың ішкі органдарын сырттай қағып, олардан шыққан дыбысты ажырату.

ПЕРЛИТ [франц. perlite] зат. кен. Жанартаулық шыныдан тұратын қышқыл эффузиялық тау жынысы.

ПЕРЛЮСТАЦИЯ [лат. perlustrare] зат. заң. Цензурадан немесе қадағалаудан өткізу мақсатымен пошта арқылы жолданатын хаттарды мемлекеттің немесе басқалай органдар мен адамдардың құпия түрде қарап шығуы.

ПЕРМАЛЛОЙ зат. хим. Әлсіз өрістерде жоғары магниттік өтімділігі бар, радиотехникада қолданылатын, никель мен темірдің 20–60% құймаларының жалпы атауы.

ПЕРМАНГАНАТМЕТРЛЕ ет. хим. Титрант ретінде калий перманганатының ерітіндісі қолданылатын, титриметрлеу арқылы тотықсыздандырғыштарды анықтау.

ПЕРМАНГАНАТМЕТРЛЕУ зат. хим. Тотықсыздандырғыштарды анықтайтын титриметрлеу әдісі.

ПЕРМАНГАНАТМЕТРЛЕУ Перманганатметрлеу етістігінің қимыл атауы.

ПЕРМАНГАНАТТАР зат. хим. Марганец қышқылының (НМnO4) тұздары, көпшілігі суда жақсы еритін, қызыл күлгін кристалды заттар; күшті тотықтырғыштар.

ПЕРМЕ [ор. ферма] зат. сөйл. **Ферма.**

ПЕРМЕТРИН зат. хим. Ауыл шаруашылық зиянкестеріне қарсы күресте әмбебап жәндікжойғы ретінде қолданылатын, аздап улы, топырақ пен суда тез ыдырайтын фототұрақты пиретроид, перметрин қышқылының ароматтық эфиры.

ПЕРМЬ зат. хим. «Пермь жүйесі» және «пермь кезеңі» терминдерінің қысқаша атауы.

ПЕРНЕ зат. 1. муз. Домбыра, гитара, мандолин сияқты ішекті аспаптарды ойнағанда дыбысты күшейту, анықтай түсу үшін саусақпен басатын мал ішектерінен я сымнан жасаған тетік. 2. а у ы с. Нәзік сезім, көңіл күйі.

Перне басу. муз. Ішекті аспаптардың дауыс шығаратын тетігін саусақпен басу.

ПЕРНЕЛЕ= ет. Домбыраға т.б. музыкалық аспаптарға перне тағу.

ПЕРНЕЛЕУ Пернелеу етістігінің қимыл атауы.

ПЕРНЕЛІ сын. Пернесі көп, көп перне тағылған.

ПЕРНЕСІЗ сын. Пернесі жоқ, перне тағылмаған.

ПЕРНЕТАҚТА зат. инф. Компьютер жадына мәлімет енгізуге арналған стандартты құрылғы.

ПЕРОВСКИТ зат. хим. Түсі – сарыдан қараға дейін, сызығы ақ, сұрғылт сары, жылтыр оксидтер класына жататын минерал.

ПЕРОКСИДТЕР зат. хим. Құрамдарына бір-бірімен s-байланыс арқылы тікелей байланысқан оттегі атомдары кіретін химиялық қосылыстар.

ПЕРОКСИҚЫШҚЫЛДАР зат. хим. Қышқылдық қасиеттері бар құрамына -C(O) ООН атомдар топтасуы кіретін химиялық қосылыстар.

ПЕРОКСОКАРБОНАТТАР зат. хим. Ұнды ағартуда, нан пісіруде және суды зарарсыздандыруда қолданылатын, бос күйінде алынбаған пероксомоноксидің Н2СО4 және пероксодикарбон Н2С2О6 қышқылдарының тұздары.

ПЕРОКСОҚЫШҚЫЛДАР зат. хим. Оттекті регенерациялау үшін пайдаланылатын, құрамында ионы бар химиялық қосылыстар.

ПЕРОКСОСУЛЬФАТТАР зат. хим. Сутек пероксидін алуда, полимерлену реакцияларының тотықтырғыш ретінде, майлар мен сабындар алуда т.б. қолданылатын, пероксоқүкірт қышқылдарының (Н2SO5, Н2S2O8) тұздары.

ПЕРПЕНДИКУЛЯР [лат. perpendicularis] зат. геом. Бірімен-бірі тік бұрыш жасай алатын түзу сызықтар.

ПЕРРОН [франц. perron] зат. Вокзалға пойыз тоқтайтын, пойызға мінітін жердегі жолаушылар тұратын алаң.

ПЕРСОНАЖ [лат. persona] зат. әдеб. Көркем шығармалардың (драма, роман, повест, поэмалардың) кейіпкерлері.

ПЕРСОНАЛ [лат. personalis] зат. Белгілі бір салада қызмет істеушілер.

ПЕРСОНАЛИЗМ зат. мәд. Мәдениеттің басты құндылығы мен шындығы – адам деген түсінікті басымылыққа алатын философиялық-мәдениеттанушылық бағыт.

ПЕРСПЕКТИВА [франц. perspective] зат. Болашақта істелетін іс туралы жоспар, келешек.

ПЕРСПЕКТИВАЛЫ сын. Дамудың, өсудің, істелетін істің я шаруаның болашағын ескеретін, оларды толық қамтитын, келешекті болжайтын.

ПЕРСПЕКТИВАЛЫҚ сын. Болашақта, келешек жағдайда істелетін іс жоспарына тікелей қатысты.

ПЕРСПЕКТИВТІ сын. Болашағы бар, келешегінен көп үміт күттіретін.

ПЕРСПЕКТИВТІК сын. Перспективаға тән, перспективаға қатысты.

ПЕРТЕХНАТТАР зат. хим. Құрамдарына ТсО-4 – атомдар топтасуы кіретін химиялық қосылыстар; қатты кристалдық заттар.

ПЕРТИТ зат. хим. Альбитпен немесе қыш-қыш плагиоклазбен заңды түрде денекерлене астасқан калийлі дала шпаты.

ПЕРФОКАРТА зат. Қалың қағаздан жасалған арнаулы төртбұрышты қалың қағаз.

ПЕРФОЛЕНТА зат. Арнайы құрылғымен тесіктер тесу арқылы әртүрлі информация түсіруге я жазуға арналған лента түріндегі қағаз.

ПЕРФОРАТОР [лат. perforare] зат. 1. т е х. Есептеу цифрларын арнайы код бойынша перфокартаға немесе перфолентаға тесік түрінде түсіруге арналған көмекші машина. 2. геол. Тау-кен ісінде кеңінен пайдаланылатын бұрғылау аспабы.

ПЕРФОРАТОРЛЫҚ сын. Перфораторды қолданушылық, перфоратор қолдануға болатын.

ПЕРФОРАЦИЯ [лат. perforare] зат. 1. кино. Кинематография лентасының екі жақ шетіндегі тесіктер. 2. геол. Бұрғылап тесу ісі.

ПЕРФОРМАНС зат. мәд. Көпшілік алдында өнер мен өнерден тыс нәрседен синтездеу принципі арқылы артефакт (адамның жасаған мәдениет өнімі) жасау.

ПЕРФОРМАТИВ [лат. performo] зат. лингв. Белгілі бір сөзді немесе сөйлемді айтып тұрып, сол сәтте оған қоса өз қимылын қосу.

ПЕРФОРМЕР зат. экон. Сәтті акция.

ПЕРХЛОРАТТАР зат. хим. Хлор қышқылының тұздары

ПЕРХЛОРВИНИЛЬ: перхлорвинильді эмальдар. хим. Перхлорвинильді лак негізіндегі эмальдар.

ПЕРХЛОРЭТИЛЕН зат. хим. Киімді құрғақтай тазартуға, металдарды майсыздандыруға арналған еріткіш.

ПЕРЦЕПТИВТІ сын. Көру, ұстау, иіскеу, дәмін тату арқылы сезілетін.

ПЕРЦЕПЦИЯ зат. 1. экон. Бажды қабылдау, жинау, молайту. 2. психол. Сезім мүшелері арқылы ақиқат дүниені тану.

ПЕРІ ир. зат. миф. 1. Діни сенім бойынша, аспанда, су ішінде тіршілік ететін жамандық пен зұлымдықтың әйел күші иесі. 2. ауыс. Жынды, есерсоқ, сотқар, долы кісі. 3. ауыс. Әдемі, ерекше сілпу қыз. 4. ауыс. Атағы шыққан, даңқы жайылған, елді аузына қаратқан адам.

Пері қакты [шадды, соқты ұрды]. Жынданды, есі ауысты. Пері мінді. Періні ырқына бағындырды, көндірді. Перінің салқыны тиді. Жын ұрды, есуас болды. Пері патшасы. Мифтік кейіпкер, перілердің басшысы. Перісі қозды. Жыны ұстады. Перісі түсті. Жыны қозды.

ПЕРІДЕЙ сын. Талантты, іскер.

ПЕРІШТЕ ир. зат. 1. діни. Діни ұғым бойынша Алланың өмірін жеткізіп тұратын көмекшілер. 2. ауыс. Әзірейіл, пір. 3. ауыс. Кінәдан пәк сөбі, бала. 4. ауыс. Кіршіксіз адал жан, таза адам. 5. ауыс. Асқан сілпу, ару. 6. ауыс. Әйел адамдарды еркелеткенде айтылатын қаратпа атауыш.

Періште аузына салды. Жөн сөйледі, дұрыс айтты. Періште қакты. Құдай сақтады, оңдады. **Періштелерге иман келтіру.** діни. Ислам діні бойынша, Алла тағаланың белгілі бір мақсатпен жаратқан періштелеріне сенуді білдіретін иманның негізгі шарттарының бірі. **Періштенің құлағына шалынды.** Тілегі орындалды, айтқаны келді. **Періштенің құлағына шалынсын.** тілек. Айтқаның келсін, тілегің орындалсын деген мағынада. **Періште тұтты.** Дүлие санады.

ПЕРІШТЕДЕЙ сын. Періште сияқты; пәк таза.

Періштедей таза. Кіршіксіз, пәк, адал.

ПЕРІШТЕЛІК сын. Адалдық, тазалық.

ПЕРІШТЕСІН = ет. Періште болғансу, адал, таза, болып көріну.

ПЕРІШТЕСІНУ Перішtesін етістігінің қимыл атауы.

ПЕС¹ ир. сын. 1. Қараниет, арам, насық. 2. жерг. Жомарт емес, сараң.

ПЕС² зат. ауру. Теріні, жүйке жүйесін, көзді, тыныс алуды зақымдайтын созылмалы ауру.

ПЕСЕВА зат. Гананың ақша өлшемі.

ПЕСЕТ сын. Төмен; сұмырай.

ПЕСЕТА зат. Испанияның ақша өлшемі.

ПЕСО зат. Латын Америкасының бірқатар елдерінде қолданылатын ақша өлшемі.

ПЕССИМИЗМ [лат. pessimus] зат. 1. Болашаққа сенімсіздікпен қарап, сарыуайымшылыққа салынушылық. 2. Шарасыздық, сәтсіздіктерді күйзеліспен қабылдау.

ПЕССИМИСТ зат. Пессимизмге салынушы.

ПЕССИМУМ зат. Тіршілі иелері үшін қолайлы жағдайдың нашарлау аймақтары, тіршілік ету ортасының қолайсыз жағдайы.

ПЕСТИЦИД [лат. pestis – жұқпалы ауру, caedo – өлтіремін] зат. хим. Зиянды микроорганизмдермен күресте қолданылатын заттар.

ПЕСХАНА зат. Песпен ауыратын адамдар ұзақ жатып емделетін медициналық мекеме.

ПЕСІР [ор. писарь] зат. тар. Кеңсе хатшысы.

ПЕСІРЛІК зат. Песір міндетін атқарушылық.

ПЕТИТ [франц. petit] зат. полигр. Кегзі сегізге тең, өте ұсақ баспа қарпі.

ПЕТИЦИЯ [лат. petitio] зат. Мемлекет басшысына немесе жоғарғы өкімет органының атына берілетін көпшілік өтініші, талабы.

ПЕТРИФИКАЦИЯ зат. Ішіне ізбес тұздары шөккен жер тастай болып қатып қалып, өлі етке айналған текандер мен гельминттер.

ПЕТРОГЛИФ [грек. petra – тас, грек. gliphe – қашалған] зат. Көне тарихи ескерткіштердің бір саласы; тасқа қашалып салынған суреттер.

ПЕТРОГРАФИЯ [грек. petros – тас, grapho – жазамын] зат. геол. Тау жыныстарының минералогиялық құрамы мен шығуы, геологиялық ерекшеліктері туралы ғылым.

ПЕТРОГРАФИЯЛЫҚ зат. Петрография ғылымына тән, соған қатысты.

ПЕТРОЛАТУМ зат. хим. Мұнай майларының күкірт қышқылдық тазартуында түзілетін, жаққым майларды қоюландырғыш ретінде, оқшаулағыш массалар дайындауда т.б. қолданылатын парафин.

ПЕТРОЛЕЙН: петролейн эфiрi. геол. Меншікті салмағы 0,62-0,66, еріткіш ретінде қолданылатын, 70° С температураға шейін түгелімен қайнайтын, жеңіл жанармай.

ПЕТРОЛОГИЯ [грек. petro – тас, logos – ілім] зат. геол. Магмалық және метаморфтық жыныстарды зерттейтін ғылым.

ПЕТРОСИТАЛДАР зат. геол. Таужыныстарының балқымаларынан алынатын ситалдар.

ПЕТРОТЫҒЫЗДЫҚ: петротығыздық картасы. геол. Таужыныстардың петротығыздығы әртүрлі топтарының кеңістікте таралу ерекшеліктерін кескіндейтін карта.

ПЕТРОФАЦИЯ зат. геол. Шөгінділердің нақтылы петрогенетикалық типіне сәйкес келетін ең шағын петрографиялық бірліктердің бірі.

ПЕТРОФИЗИКА зат. геол. Таужыныстардың физикалық қасиеттерінің табиғатын зерттеу нәтижелерін жүйелейтін, олардың типтері мен фацияларын физикалық қасиеттер кешені тұрғысынан және сол кешеннің морфология қабатын зерттейтін геофизикалық ілім саласы.

ПЕТРОФИЗИКАЛЫҚ: петрофизикалық карта. геол. Таужыныстардың петрофизикалық сипаттарының кеңістікте таралу ерекшеліктерін кескіндейтін карта.

ПЕТРУШКА [petroselinum] зат. өс. Ақжелкен (салатқа, түрлі тағамға пайдаланылатын хош иісті көкөніс).

ПЕЧЕНЬЕ зат. Сүт, жұмыртқа, май, қант, ұн т.б. қосып иленген қамырдан пісірілетін түрлі формалы кондитер тағамы.

ПЕШ¹ зат. 1. Тамақ пісіруге, ұй жылытуға арналған кірпіштен, темірден, шойыннан жасалған зат. 2. Ерітінділерді буландыруға,

материалдарды қыздыруға, балқытуға, металл қорытуға пайдаланылатын өнеркәсіптік орын.

Пеш қалау. Пеш жасау, тұрғызу. Пеш салдырды. Пеш жасатты, пеш салғызды. Пеш сыртында тазарту. кен. Пештен немесе конвертерден шығарылған сұйық металды тазалау.

ПЕШ² зат. ескікіт. Қыр, дөңайбат.

Пеш болу. Ессіз болу, естен тану

ПЕШЕНЕ ир. зат. Жазмыш, тагдыр.

Нәсіп болды, бұйырды. Пешенеге жазған.

Маңдайға жазған, бұйырған. Пешенесінен көрді. Маңдайына жазған тагдырына бас ұрды, мойынсырды. Пешенеге бітті [тиді]. Пешенесіне бұйырған. Маңдайына жазылған.

ПЕШЕТ зат. ескікіт. Мөр.

ПЕШЕТТЕ = ет. Мөр басу, мөрлеу.

ПЕШКЕШ зат. көне. Діни салық түрі.

ПЕШҚАДАМ сын. ескікіт. Сөзуар, шешен.

ПЕШМОЙЫН: пешмойын шаңы. кен. Шахталы пештердің шикізат тиелетін жоғарғы жағынан шығатын газды шаң.

ПЕШПЕНТ зат. сөйл. **Бешпент.**

ПЕШТАҚ зат. көне. Кесене ішіне орнатылатын үлкен тақ.

ПЕШТАҚТЫ сын. Пештақ орнатылған.

ПЕШТЕЙ сын. Пеш сияқты.

ПЕШШІ зат. 1. Пеш салатын адам. 2. Әндіріс орнындағы пеш жұмысшысы.

ПИАНИНО [итал. pianino] зат. муз. Дыбыс аралығы 7 октавадан тұратын, тоғыспалы, ішектері тігінен орналасқан фортепьяноның бір түрі.

ПИАНИСТ [франц. pianiste] зат. Пианинода ойнайтын музыкант.

ПИАР [ағыл. public relations] зат. Қоғамдық пікір қалыптастырудағы әрекет, жасанды белсенділік.

ПИАР-АКЦИЯ зат. Қоғамдық көзқарасты жақсы немесе жаман жаққа қалыптастыру мақсатында жүргізілетін іс-шаралар.

ПИАСТР зат. Египет, Ливан, Сирия, Судан ақша өлшемі.

ПИБОР зат. экон. Париждегі банкаралық депозиттік нарық ұсынысының мөлшерлемесі.

ПИГМЕНТ [лат. pigmentum] зат. биол. Жасуша мен түрлі органдарда болатын бояғыш заттар.

ПИГМЕНТТІ сын. Пигментті бар.

Пигментті қал. Меланин пигментінен тұратын, тері жасушаларынан және тері жүйкелері қабыршақтарының жасушаларынан дамып түзілетін қал.

ПИҒЫЛ [ар. فعل] зат. Ниет, пікір, ішкі ой (көбінесе жағымсыз мағынада жұмсалады).

Пигылы бұзылды. Ниетін бұзды, өзгертті, жолдан тайды.

ПИҒЫЛАТ [ар. فعل] зат. ескікіт. Пигылы.

ПИҒЫЛДАС сын. Ниеттес, арам ойлары бір.

ПИҒЫЛДЫ сын. Арам ойлы, пікірлі.

ПИДА [ар. فداء] зат. Құрбан, садақа.

Пида қылды [етті]. Бір істің орындалуында, мақсатқа жетудің жолында барын аямады, құрбан етті.

ПИДАЛЫҚ зат. Пида етушілік.

ПИДАЯ: пидая мал. Садақаға, құрбандыққа аталған мал.

ПИДЖАК [ағыл. pea-jaket] зат. Ерлер костюмінің жоғарғы бөлігін құрайтын тігісі жатық жағалы, түймеленетін жақтаулары бар бөлігі, күртеше.

ПИДИЯ зат. **Пидия.**

ПИЖАМА [ағыл. pyjamas] зат. 1. *Үйде киетін жадағай жеңіл киім.* 2. *Ұйықтарда киетін киім.*

ПИЗОЛИТТЕР [рек, pisos – бұршақ] зат. геол. *Көбінесе әкті зат түрінде қиырғасатын, мөлшері 2 мм-ден астам ірі оолиттер.*

ПИК зат. экон. *Өндірістің орлеуінің жоғарғы шегі, экономикалық осудің ең жоғарғы қарқынын көрсететін шама.*

ПИКАП зат. экон. *Акцияларды айырбастау нәтижесінде алынған құн.*

ПИКЕТ [франц. piquet] зат. 1. *Әск. Шағын күзет тобы.* 2. *с а я с. Көтеріліс кезінде құрылған ереуілші жұмысшылар тобы.* 3. *Километрдің оннан біріндей теміржол өлшеуіші.* 4. *Жолаушылардың аял жасайтын орны, демалатын жер, жай.* 5. *геол. Геодезиттердің жер өлшегенде жерге қағып кетіп отыратын көмірлі ағаш немесе темір қазығы.*

ПИКЕТАЖ зат. тех. *Ізденіс кезінде жолдың ұзындығын өлшеу жұмыстары.*

ПИКНОМЕТР [грек. ryknos – тығыз, грек. metron – өлшеу] зат. физ. *Газ, сұйық және қатты күйдегі заттардың тығыздығын өлшеуге арналған құрал.*

ПИКРИТ (грек, rykros – ащы) зат. геол. *Оливин мен пироксеннен тұратын ультрамафитті жанартаулық таужыныс.*

ПИКСЕЛЬ [ағыл. pixel] зат. инф. *Дисплей бетінде көрсетілетін ең кіші бейнесызбалық бірлік.*

ПИК-ТАЙМ зат. *Радио мен теледидардан жарнама беру үшін бұқаралық аудиторияны қызықтыратын ең қолайлы уақыт.*

ПИКТОГРАММА ¹ [лат. pictus – бояумен жазылған, суретті жазу, грек. gramma – жазу] зат. *Пиктографиялық жазудың белгілі бір тілге тәуелсіз ақпарат бере алатын күрделі суретпен немесе суреттер тізбегінен тұратын жазу түрі, бүтін бір хабарды бейнелейтін таңбалар, суреттер.*

ПИКТОГРАММА² зат. экон. *Сату көлемінің көбейгенін көрсететін бағаналары көрнекі көркем пішінде орындалатын диаграмма.*

ПИКТОГРАММАЛЫҚ сын. *Пиктограммага тән.*

ПИКТОГРАФИЯ [лат. pictus – суретті жазу, грек. grapho – жазамын] зат. *Тасқа теріге, ағашқа т.с.с. салынған сурет, жазу.*

ПИКТОГРАФИЯЛЫҚ сын. *Пиктографиямен байланысты.*

Пиктографиялық жазу. лингв. *Хабарланатын ойға, заттар сурет арқылы берілетін жазудың ең көне түрі.*

ПИЛИНГ зат. *Тері бетінің ескірген қабатын алып тастау мақсатында жасалатын тазалау түрі.*

ПИЛИНГТЕ = е т. *Пилинг жасау, тазалау.*

ПИЛОКАРПИН зат. *Прасимпнатикалық нервтердің ұштарына күшті әсер ететін, суда ерігіш ақ ұнтақ зат.*

ПИЛОТ [франц. pilote] зат. сөйл. *Ұшқыш, (циу аппаратын басқаратын адам).*

ПИЛОТАЖ [франц. pilotage] зат. авиац. *Ұшақтың не планердің қиып жүріп әртүрлі фигуралар жасау үшін қолданатын маневрлік қозғалыстары.*

ПИЛОТАЖДЫҚ: *пилотаждық зерттеу.* авиац. *Ақпарат жинау құралдарын, ұйымдастыру әдістері мен бұқаралық зерттеу жүргізудің рәсімдерін сынап көру мақсатында зерттеудің әдіснамалық бағытталуын арнайы бақылап көру ісі.*

ПИЛОТКА зат. 1. *Алғашқыда қиыш-пилотар киген, кейін жалпы әскерилер киетін жазғы, жеңіл баскйім.* 2. *с о в. Пионер ұйымының мүшесі киетін баскйім.*

ПИЛЮЛЯ [лат. pilula] зат. мед. *Дәрілік заттарға су, спирт, глицерин, қант, бал, цн, алюминий тотығы т. б. қосу арқылы жасалған қоспа.*

ПИМА зат. *Жүнінен басылған қысқы аяқкйім.*

ПИМАНА зат. *ескікіт. Өлшем.*

ПИН зат. *Цифр.*

ПИНАКОИД (грек, pinax-тақта) зат. геол. *Екі параллель жақтан тұратын кристалдың қарапайым пішіні.*

ПИНАКОТЕКА зат. *Көркем сурет галереясы.*

ПИНАН зат. хим. *Бициклді терпен.*

ПИНГВИН [лат. pinguis] зат. зоол. *Суда жүзу үшін қысқа қанаттары ескекке айналған, құрлықта да жүре алатын, көбіне арқасы қара, қара қоңыр, бауыры ақ түсті болып келетін үлкен антарктикалық теңіз құсы.*

ПИНГ-ПОНГ [ағыл. ping-pong] зат. ойын. *Үстел теннисі.*

ПИНЕН зат. хим. *Лактар, бояулар, балауыздар еріткіші ретінде, хош иісті және дәрі-дәрмектік заттар өндірісінде пайдаланылатын, эфирлі майлардың көпшілігінде болатын бициклді терпен.*

ПИН-КОД [ағыл. Personal identification number] зат. *Банкомат арқылы жасалатын қаржылық операцияларды орындау үшін пластикалық карта иесін, сейф иесін сәйкестендіруге қажет сандық код.*

ПИНТА зат. экон. *Жүйеден тыс сыйымдылық өлшемі.*

ПИНЬАН сын. *ескікіт. Жасырын, құпия.*

ПИОКТАНИН зат. мед. *Суланған жараларды құрғату үшін қолданылатын спирт пен суда ерігіш ұнтақ зат.*

ПИОМЕТРА зат. мед. *Микробтардың көбеюінен болатын қабынған жатырдың іріңге толуы.*

ПИОНДАР зат. хим. *Күшті әсерлесудің тасымалдаушысы болып келетін қарапайым бөліктер.*

ПИНЦЕТ [франц. pincette] зат. *Металдан, т.б. істелген медициналық немесе техникалық кішкене қысқыш.*

ПИОНЕР [франц. pionnier] зат. 1. *Әлі зерттелмеген, елге, тың жерге бірінші болып келген, орналасқан адам.* 2. *совет. КСРО кезіндегі Бүкілодақтық балалар пионер ұйымының мүшесі.* 3. *а у с. Ғылымда, техникада, өнерде жаңалық ашып, жол салушы; бастамашы.*

Пионер бөлмесі. сов. *Мектепте пионерлерге арналып, тиісті құралдармен жабдықталған бөлме.*

Пионер лагері. сов. *Мектеп оқушыларының, пионерлердің жазғы демалыс кезінде демалатын, тыныаатын орны.*

ПИОНЕРЛІК зат. *Пионерге тән, пионерге лайық.*

ПИОФРИ зат. спорт. *Бір орында тұрып орындалатын пассаж.*

ПИПЕРАЗИН зат. хим. *Талдаулық химияда және медицинада қолданылатын гетероциклдік қосылыс.*

ПИПЕРИДИН зат. хим. *Өршіткі ретінде және вулкандау процесін жылдамдату үшін, т.б. жерлерде қолданылатын, оңай тұз түзетін, көпшілік алкалоидтардың негізі болып келетін органикалық күшті негіз.*

ПИПЕРИЛЕН зат. хим. *Мономер, пипериленді көксағыздар синтезінде пайдаланылатын қанықпаған көмірсутек.*

ПИПЕТКА [франц. pipette] зат. мед. *Дәрі тамызатын шыны түтікше.*

ПИРАЗОЛ зат. хим. *Дәрілік препараттар ретінде қолданылатын гетероциклдік қосылыс,*

ПИРАЗОЛАНТРОН зат. хим. *Полициклдік кубты бояғыштар синтезінде жартылай өнім ретінде қолданылатын гетероциклдік қосылыс.*

ПИРАМИДА¹ зат. 1. *сәулет. Ежелгі Египет перғауындарының қабіріне белгі ретінде орнатылған ескерткіш сияқты тастан салынған ерекше алып құрылыс.* 2. *Төменгі жағынан жоғары биіктеген сайын сүйірленіп қаланған заттардың шоғыры.*

ПИРАМИДА² [грек. pyramis] зат. мат. *Жақтарының бірі көп бұрыш, қалғандары үш бұрыш болып келетін геометриялық фигура.*

ПИРАМИДА³ зат. экон. 1. *Алыпсатарлар қосымша шарттар бойынша депозитті төлеу үшін қолданыстағы өзара шарттар бойынша пайданың бір бөлігін пайдалану жолымен көбейткен биржалық шарттардың саны.* 2. *Компанияның сатылы құрылымына қатысты қолданылатын термин.* 3. *Күмәнді мәміле, қаржы компаниялары қолданатын баю тәсілі.*

ПИРАМИДАЛЫҚ сын. *Пирамидаға қатысты, пирамидаға тән.*

ПИРАМИДОН¹ зат. *Мысыр пирамидаларының ұшар басына қондырылған үшкіл формалы тас.*

ПИРАМИДОН² зат. мед. *Дәмі ащылау, суда ерітін, кристалды ақ таблетка.*

ПИРАНЬЯ зат. зоол. *Тұщы суда мекендейтін, қияр балық тұқымына жататын жыртқыш балықтар тұқымдасы.*

ПИРАТ зат. сөйл. *Теңіз қарақшысы, кеме тонаушы.*

ПИРЕКС зат. хим. *Жоғары химиялық және термиялық тұрақтылығы бар борсиликатты шыны.*

ПИРЕТРОИДТАР зат. хим. *Пиретриндердің синтездік аналогтары; жәндік-жойғының жаңа буындары.*

ПИРЕТРУМ зат. хим. *Шыбын-шіркей, бит пен бұргелерді өлтіру үшін қолданылатын сары қоңыр ұнтақ.*

ПИРИДИН зат. хим. зат. хим. *Бояғыштар, пестицидтер, дәрілер алуға қолданылатын гетероциклдік қосылыс.*

ПИРИМИДИН зат. хим. *Диазиндер класының қосылысы, өте әлсіз бір қышқылды негіз.*

ПИРИТ [грек. pyrites] зат. 1. *хим. Табиғатта ең жиі кездесетін, ашық сары түсті, көбінесе текше кристалдар түрінде қиырғасатын минерал, темір сульфиді.* 2. *геол. Түсі металдық, жылтырлығы басым ақшыл сары болып келетін, темір мен күкірттің ең көп тараған қосындысы.*

ПИРО...зат. хим. *Бастапқы құрауыштарды қыздырғанда алынатын кейбір заттардың жабайы аттарының құрам бөлігі.*

ПИРОГ ор.зат. тамақ. *Бәліш (қамырдың арасына ет, балық, орамжапырақ, тосап т.б. салып пісірілген тағам).*

ПИРОГАЗ зат. хим. *Күйдіре өртеу нәтижесінде бөлініп шығатын газ.*

ПИРОГАЛЛО¹ зат. мед. *Органикалық қышқыл, суда спирт пен эфирде ерігіш ақ дәрі.*

ПИРОГАЛЛО² зат. хим. *Фотографияда айқындағыш зат, газ талдағыштарда оттек сіңіргіш ретінде қолданылатын көпатомады фенол, тотықсыздандырығыш.*

ПИРОКАТЕХИН зат. хим. Дәрі-дәрмек өндірісінде, фотографияда айқындағыш зат ретінде қолданылатын екі атомды фенол.

ПИРОКЛАСТАР зат. геол. Пирокласттикалық материалдардың жеке бөлшектері.

ПИРОКЛАСТИТТЕР зат. геол. Пирокластиттік материалдардың болбыр керіштелмеген жиынтығы.

ПИРОКЛАСТОЛИТТЕР зат. геол. Жанартау атқылауының болбыр өнімдерінің (бомбылар, лапиллер, күлдер) жиынтығынан тұратын таужыныстар.

ПИРОКЛАСТИКАЛЫҚ сын. геол. Жанартау шөгінділерінен пайда болған.

ПИРОКСЕН [грек. руг – от, xenos – бөгде] зат. хим. Силикаттар класының тізбекті тармағына жататын, таужыныстарын құраушы темірлі-магнийлі минералдар тобы.

ПИРОКСЕНДЕНУ зат. геол. Түпкі магмалық таужыныстар құрамында пироксен кристалдары жаңадан қалыптасатын метасоматоздық процестер жиынтығының жалпылама атауы.

ПИРОКСЕНИТ зат. геол. Негізінен пироксендерден тұратын кейде оливин, дала шпаттары, магнетит, титаномангнетит кірігетін толық кристалды ультранегізді интрузиялық таужыныс.

ПИРОКСИЛИН [грек. руг – от, oxus – қышқыл] зат. хим. Қазіргі уақытта негізінен түтінісдерді дайындауда қолданылатын бытыратқыш жарылғыш зат.

ПИРОЛИЗ зат. мед. Жоғары температура әсерінен химиялық қосылыстардың ыдырауы.

ПИРОЛИТТЕР зат. геол. Жоғарғы мантияның (астеносфераның) шартты түрдегі заттық болмысы не әлі жіктеліп үлгермеген магма балқымаларының негізі.

ПИРОЛЮЗИТ зат. геол. Сұр тұспен қара түске дейін ие болатын, марганец өндіретін негізгі руда.

ПИРОМЕТАЛЛУРГИЯ [грек. руг – от, ergon – жұмыс] зат. кен. Металд және қорытпалар алу және тазарту үшін жоғары температурада жүргізілетін үрдістердің жиынтығы.

ПИРОМЕТР [грек. руг – от, metro – өлшеймін] зат. физ. Жұмыс принципі қызған заттың жылу тарату қасиетін пайдалануға негізделген, температураны жанаспайтын әдіспен өлшейтін аспап.

ПИРОМЕТРИЯ зат. физ. Құшті қызуды өлшеу әдістерін үйрететін ғылм.

ПИРОН зат. Көркемдеу тақталарын бір-бірімен берік байланыстыратын металдан жасалған қабықша.

ПИРОП [грек. pyropos] зат. хим. Силикаттар класының гранат тобына жататын минерал, қызыл түсті анартас.

ПИРОПЛАЗМИН зат. мед. Химиялық жолмен алынатын, қан ауруларына қарсы қолданылатын препарат.

ПИРОПЛАЗМОЗ зат. вет. Жылқының, ірі қараның, қой, ешкінің, шошқаның жұқпалы ауруы.

ПИРОТЕХНИКА зат. геол. Оттық құрамдарды өндіру және олармен қамтамасыз етілетін бұйымдарды пайдалануға байланысты техника саласы.

ПИРОФИЛЛИТ (грек. pyros – от, phyllon – жапырақ) зат. геол. Төмен температуралы гидротермалық өзгерген таужыныстарда, метаморфтық тақтатастарда кездесетін, қағаз, қиш, резеңке, электро техника өнеркәсібінде және құрылыста пайдаланылатын силикаттар

класының қабаттылар типіне жататын минерал.

ПИРОФОСФАТТАР зат. хим. Пирогосфор қышқылының тұздары.

ПИРРОЛ зат. хим. Көптеген дәрі-дәрмектік заттар синтезінде қолданылатын, бірқатар бояғыштардың және табиғи қосылыстардың құрылым фрагменті, гетероциклдік қосылыс.

ПИРРОТИН [грек. pyrrotes] зат. хим. Құрамында никель, мыс және кобальт сияқты металдар қосылыстары болатын, темірдің екі және үш валентті сульфидтерінен тұратын минерал.

ПИРОФИЛЛИТ зат. геол. Отқа, қишқылға төзімді шикізат, толықтырғыш ретінде қолданылатын, түсі ақ, жасылдау минерал.

ПИРОХЛОР (грек. pyros – от, chloros – жасыл) зат. геол. Оксидтер класына жататын, сілтілі жыныстарда, пегматиттерде, карбонатиттерде кездесетін ниобий мен танталдың кені; минерал.

ПИРС [ағыл. piers] зат. Екі жағынан кемелер келіп тоқтау үшін жағалаудан суға қарай сұғындырыла салынған құрылыс.

ПИРСИНГ зат. Әшекейлерді тағу үшін дененің әр жерлерін (өдетте құлақ, мұрын, қас, кіндік) тесу әрекеті; тесілген жерге салынған әшекейдің атауы.

ПИРСИНГТЕ = ет. Пирсинг жасау.

ПИРУЕТ зат. Екі қатар ізбен, радиусы ат түлғасының ұзындығына тең шеңбер жасап жүру.

ПИСТОЛЕТ [франц. pistolet] зат. 1. **Тапаша** (жақын қашықтыққа атуға арналған көлемі шағын автоматты атыс қаруы). 2. **тех.** Бояуды шашырататын пистолет – беттерді лак-бояу материалдарымен сырлауға қолданылатын аппарат.

ПИСТОЛЕТ-ПУЛЕМЕТ зат. әск. Жанды нысанаға 1000 м қашықтықтан оқ тигізетін, жаяу әскердің шапшаң атылатын негізгі қаруы.

ПИСТОН [франц. piston] зат. әск. Патрондағы дәріге от беретін арнаулы зат.

ПИТ зат. экон. Тауар биржасы үйіндегі мерзімдік шарт жасалатын орын.

ПИТЕКАНТРОП [грек. pithekos – маймыл, anthropos – адам] зат. антроп. Ежелгі адамдардың қазба қанға қалдықтары табылған тобы.

ПИТОМНИК зат. Тұқым үшін өсімдіктерді, жәндіктерді өсіретін орын.

ПИТТИНГ зат. геол. Питтингтік жемірілу.

ПИТТИНГТЫҚ: питтингтік коррозия. физ. Беттің бүлінген нүктесінен басталып, ішіне қарай тереңдеп, кішкене тесікке айналдыратын жергілікті коррозия.

ПИТУИТРИН зат. мед. Сүтқоректі жануарлардың гипотиз безінен алынатын түссіз, қышқыл сұйық дәрі.

ПИЦЦА [итал. pizza] зат. тамақ. Жаймаланған қамырға бір қабат салма салынып, үстіне өсімдік майы құйылып, тез пісірілетін итальян ашық бәлішінің бір түрі.

ПИЦЦЕРИЯ зат. Пиццаны пісіріп сататын арнаулы дәмхана.

ПИШУАЗДА = ет. ескі кіт. Қарама-қарсы жүру.

ПИЭЛИТ зат. мед. Іріңдеткіш микробтардың қан, несеп арқылы денеге тарап, бүйрекке енуінен, суық тиоден болатын бүйрек түбегінің қабынуы.

ПИЭЛОНЕФРИТ зат. мед. Бүйрек пен оның несеп түтізімен жалғасқан бөлігінің іріңдеп қабынуы.

ПИЯДА сын. ескі кіт. Жаяу.

ПИЯЗ зат. өс. <лат. alliumcepa> Лалагүлділер тұқымдасына жататын, тағамды дәмдендіретін аса пайдалы бақша дақыл.

ПИЯЗГҮЛ зат. өс. Қоңырау тәрізді үлкен гүлді, тік сабақты пияз текті өсімдік.

ПИЯЗШӨП зат. өс. <лат. alliaria> Орамжапырақ тұқымдасына жататын екі жылдық шөптесін өсімдік.

ПИЯЗШЫҚ зат. бот. Кейбір көпжылдық өсімдіктердің түйнегі, топырақ астындағы бөлігі.

ПИЯЛА зат. 1. Кесе, шыныаяқ. 2. Шамның шынысы.

ПИЯЛАДАЙ сын. Пияла сияқты, пияла тәрізді.

Пияладай оқ. Оғы ірі, үлкен оқ.

ПИЯЛАЙ зат. Шай ішетін тұтқасы бар, астына төрелке қойылатын ыдыс.

ПИЯМ зат. ескі кіт. Хабар, хабарлама.

ПЛАГИАТ [лат. plagiat] зат. Басқа біреудің шығармасын, тапқан жаңалығын иемдену, өзімдікі деу немесе өзінің шығармасын, еңбегін өзінің атынан заңсыз баспаға жариялау әрекеті.

ПЛАГИАТОР [лат. plagium] зат.

1. Адамдарды немесе өзгелердің құлдарын құлдыққа сататын кісі. 2. Бөтен біреудің туындысын, ой-пікірін өзінің атынан жариялаған және баяндайтын адам.

ПЛАГИОАПЛИТ зат. геол. Белдемді плагиоклаздан тұратын лейкократты диоритоплит.

ПЛАГИОГРАНИТ зат. геол. Натрийлі әкті-сілтілі, калийлі дала шпаттарын мүлдем кіріктірмейтін немесе оларды өте аз кіріктіретін гранит түрі.

ПЛАГИОКЛАЗДАР зат. геол. Түсі ақ, сұр, сарғыш, жасылдау, қоңырқай, қызғылт, дала шпаты тобына жататын тұзуші минералдар.

ПЛАГИОКЛАЗИТТЕР зат. геол. Плагиоклаздан тұратын негізді магмалық таужыныстар.

ПЛАЗМА¹ [грек. plasma] зат. биол. Ағзадағы, әсіресе, қан ішіндегі сұйық бөлшектер.

ПЛАЗМА² зат. физ. Катты қызудың немесе соққының нәтижесінде жартылай не толығымен иондалған зат.

Плазмамен тазарту. хим. Плазма доғасы немесе плазматроннан шыққан плазма ағынымен металдың бір тұсын өте қатты қыздыру арқылы тазалау.

ПЛАГИОЛИПАРИТ зат. геол. Сепелері орташа құрамды плагиоклаздардан ғана тұратын липарит (риолит).

ПЛАЗМОЛЕММА [грек. plasma – плазма, lemma – қабық] зат. биол. Жасуша протоплазмасын қоршаған ортадан бөліп, зат алмасу, тасымалдау, рецепторлық қызметтер атқаратын жасуша қабықшасы.

ПЛАЗМОХИМИЯ зат. хим. Төменгі температуралық плазмада химиялық процестері және осы процестердің плазма қасиеттеріне әсерін зерттейтін химия саласы.

ПЛАКАТ [нем. plakat] зат. Үгіт-насихат, көрнекі оқу құралы ретінде пайдаланылатын қысқа мәтінді сурет.

ПЛАКАТШЫ зат. Плакатқа сурет салатын суретші маман.

ПЛАН¹ [лат. planus] зат. 1. геогр. Жер бетінің белгілі бір телімін жазықтықта (1:10000 не одан да үлкенірек масштабпен) шартты белгілердің көмегімен бейнелейтін сызба. 2. сәулет. Қандай да бір ғимараттың немесе нәрсенің горизонталь қимасы немесе оның жоғарыдан қарағандағы көрінісі. 3. сөйл. Белгілі бір жұмыстың алдын ала жасалған жобасы; жоспар.

ПЛАН² зат. *Суретшінің картинада айтпақ болған ойының, негізгі идеясының көрінісі.*

ПЛАНЕТА [грек. planetes] зат. 1. Күннің айналасында эллипсистік орбита жасай қозғалатын шар түріндегі үлкен аспан денелері, ғаламшар. 2. Жер шары.

Планеталар космогониясы. астр. Ғаламшарлардың пайда болуы мен даму жолдарын зерттейтін астрономия саласы.

ПЛАНЕТААРАЛЫҚ сын. Планеталар аралығында орналасқан, солардың аралығында болып жатқан.

ПЛАНЕТАЛЫҚ сын. Планетаға қатысты, планетамен байланысты, соған тән.

ПЛАНЕТАРИЙ зат. астр. 1. Аспандағы Күн, Ай және т.б. аспан денелерінің қозғалысын көрсететін құрылғы. 2. Осы аппарат орналасқан және оның жұмысын бақылап отыратын жай.

ПЛАНЕТЕЗИМАЛЬ зат. геол. Ғарыштық жұлдызаралық тұмандықтың тығыздалуынан пайда болған алғашқы қатты зат бөлшектері.

ПЛАНЁР [франц. planeur] зат. авиац. Ауада моторсыз қалықтап ұшуға арналған аппарат.

Планёр спорты спорт. Моторсыз, ауадан ауыр ұшу аппараты планермен жарысатын әуе спортының түрі.

ПЛАНЁРКА зат. сөйл. Ағымдағы мәселелер бойынша тез арада жиналып, шешетін өндірістік жиналыс.

ПЛАНЁРШІ зат. Планермен әуестенуші адам.

ПЛАНИМЕТР [лат. planum – тегіс орын, metreo – өлшеймін] зат. мат. Кез келген жазық фигуралардың ауданын анықтауға арналған құрылғы.

ПЛАНИМЕТРИЯ [лат. planum – жазықтық, metreo – өлшеймін] зат. мат. Жазықтықта жатқан фигуралардың сипаттарын зерттейтін элементар геометрияның бөлімі.

ПЛАНКТОН [грек. plankton] зат. зоол. Теңіздің, су айдындарының әртүрлі тереңдігінде мекен ететін, су ағынына қарсы тұра алмайтын ұсақ ағзалар мен өсімдіктер.

ПЛАНТ зат. Жер, ғымарат, табиғат ресурстары, сондай-ақ ұдайы пайдалануда болатын өзге де құрал-жабдық сияқты дүние-мүлік.

ПЛАНТАТОР зат. Плантацияның иесі.

ПЛАНТАТОРЛЫҚ зат. Плантаторға тән, плантатормен байланысты.

ПЛАНТАЦИЯ [лат. prantatio] зат. егіншар. 1. Белгілі бір техникалық немесе азық-түліктік дақыл, мысалы, қамыс құрағы, күріш, мақта, қызылша, кофе және т.б. өсірілетін көлемді алқап. 2. Оңтүстік Америка, Африка елдеріндегі егіншілік шаруашылығы.

ПЛАГУЛА зат. биол. Ішекқуыстылардың екі қабатты дернәсілі.

ПЛАНШЕТ [франц. planchette] зат. 1. Топография, геология, география карталарын салып жүруге арналған беті жылтыр жалпақ сөмке. 2. Бетіне сызба сызуга, сурет салуға арналған, сызу қағазы бекітілетін жиналмалы тікбұрышты тақта. 3. инф. Ұялы телефон мен интернет желісін пайдалануға болатын, компьютер функциялары бар, экраны компьютерден кіші, қолтелефоннан үлкен портативті құрал.

ПЛАСПЕКАЦИЯ зат. хим. Полимерлік материалдарды керекті пластикалыққа жеткізу мақсатымен термиялық немесе механикалық өңдеу процесі.

ПЛАСТ [грек. plastos] зат. сөйл. геол. Қабат (біртекті тау жыныстарынан құралған жалпақ геологиялық дене).

ПЛАСТИЗОЛЬДАР зат. хим. Ұнтақ полимерлердің органикалық сұйықтықтардағы майдаланылуы.

ПЛАСТИК: пластик карточка. экон. Несиелік карточка. Пластик терезе. Жақтаулары синтетикалық полимерден жасалған терезе.

ПЛАСТИКА [грек. plastike] зат. 1. өнер. Сомдау, қырнау, кесу т.б. жолдар арқылы көлемді бейне, туынды жасау өнері, скульптура. 2. театр. Қимыл-қозғалыс пен сыртқы сымбат арасындағы үйлесімділік.

ПЛАСТИКАЛЫҚ¹ сын. физ. Механикалық күштер әсерінен өлшемдері мен пішіндері қайтымсыз өзгертетін.

Пластикалық карта. экон. Ақшасыз есеп айырысу нысандарының бірі.

ПЛАСТИКАЛЫҚ² сын. Дене бітім, теріге қатысты. Пластикалық хирургия. мед. Адам денесіндегі кемістікті түрлі әдіспен түзеп, қалпына келтіретін хирургияның бір саласы.

ПЛАСТИКАТ зат. Оқшаулағыш материал, шлангі, ойыншық өнімдері ретінде пайдаланылатын пластикалық қоспалардың иілмді жұмсақ түрі.

ПЛАСТИЛИН [итал. plastilina] зат. Ермексаз.

ПЛАСТИНКА зат. сөйл. **Күйтабақ** (радиоқабылдағыш құрылғысында ойналатын ән, музыка, сөз жазылған дөңгелек табақша).

ПЛАСТИНКАЛЫ сын. Айналмалы, дөңгелектеніп тұратын; пластинкасы бар.

Пластиналы конвейер. тех. Горизонталь не көлбеу (350-қа дейін) жазықтықта ауыр (500 кг және одан да ауыр), дара, ірі кесек жүктер, сондай-ақ қыздырылған заттар тасымалдайтын қондырғы.

ПЛАСТИФИКАТОРЛАР зат. хим. Өңдегенде және тұтынғанда полимерлердің және олардың негізіндегі материалдардың пластикалықтығы мен иілгіштігін жоғарылататын агенттер.

ПЛАСТМАС зат. сөйл. **Пластмасса**. **ПЛАСТМАССА** зат. хим. Химиялық жолмен алынған құрамында бұйымдарды дайындау кезінде созылғыштық, иілгіштік, пайдалану барысында шыны тәріздес немесе кристалдық қалпын сақтайтын полимер бар жеңіл әрі тозімді пластикалық материал. // Пластмассадан істелінген.

ПЛАСТОБЕТОН зат. хим. Полимер-бетон.

ПЛАСТОГРАФ зат. хим. Тұтқырлықты қарсыласа моментінің өзгеру сипаты бойынша пластмассалардың технологиялық қасиеттерін бағалауға арналған құрал.

ПЛАТИНА [исп. platina] зат. мин. Элементтердің периодтық жүйесінің VIII тобындағы химиялық элемент (РГ); құндылығы жағынан алтыннан қымбат бағаланатын, сұрғылт ақшыл түсті жылтыр металл.

ПЛАТИНАЛЫ сын. Платинасы бар.

Платиналы металдар. хим. Элементтердің периодтық жүйесінің VIII тобындағы қосымша топша элементтері: рутений, родий, палладий, осмий, иридий, платина.

ПЛАТИНАЛАУ зат. хим. Металл бұйымдар беттеріне платинаның жұқа қабатын электрохимиялық жасалу үрдісі.

ПЛАТИНАТТАР зат. хим. Гексахлорплатинат дисульфид қышқылының туындылары, кешенді қосылыстар.

ПЛАТИНИТ зат. хим. Биметалды сым құймасынан жасалатын, беті жұқа мыс қабатымен қапталған, температуралық ұлғаю коэффициенті

енді платина мен шыныныкіне жуық, шыныға дәнекерленетін ток енгізуші бұйымдарда платинаны алмастыратын материал.

ПЛАТОБАЗАЛЬТТАР зат. геол. Жазықтықтар бетін көлбей көмкерген тегістелген жербердерлі ауқымды аумаққа төгіле жайылған базальт лавадан түзілген жамылғы.

ПЛАТОФОРМИНГ зат. хим. Алюмоплатинді өріштікдегі өріштіккілік риформинг.

ПЛАТФОРМА¹ [франц. plate – теріс, жазық, forme – пішін] зат. 1. Теміржол бойындағы шағын станса немесе жолаушылар пойызға мінетін жердегі алаң. 2. Тауар тиейтін, шахтада кен таситын, шағын борттары бар, ашық, жайдақ жүк вагон. 3. геогр. Материктердің геологиялық құрылымының негізгі элементі, жер қыртысының нашар тілімденген ірі бөлігі.

ПЛАТФОРМА² зат. саяс. Белгілі бір партияның, ұйымның ұстанған жолы, бағыты; іс-әрекетінің бағдарламасы.

ПЛАТФОРМАЛЫҚ зат. Платформалық қатысты.

ПЛАУН [Lycorodium] зат. өс. Плаун тәрізділер класына жататын мәңгі жасыл шөптесін өсімдіктер.

ПЛАФОН зат. қаржы. Банкінің қарызгерге беретін несиесі сомасының шежі.

ПЛАЦ-ВЕКСЕЛЬ зат. экон. Төлем төленетін жері мен берілетін жері үйлес келетін вексель.

ПЛАЦДАРМ [франц. place d'armes] зат. әск. Бір мемлекеттің екінші мемлекетке шабуыл жасау мақсатында пайдаланатын аймағы.

ПЛАЦЕНТА [лат. placenta] зат. анат. Жоғары сатыдағы сүтқоректі жануарлардың аналық ағзасында ұрықтың даму кезінде пайда болып, жатыр мен ұрықты байланыстырып тұратын арнайы мүше.

ПЛАЦКАРТ [нем. platz – орын, karte – билет] зат. Әрбір төрт кісілік орны нөмірленіп бөлінген пойыз вагоны.

ПЛАЦКАРТТЫ сын. Плацкарт орындары бар.

Плацкартты вагон. Жататын орны бар, арнайы бөлікке бөлінген, есігі болмайтын вагон.

ПЛАЩ зат. Су өткізбейтін, жеңіл сырт киім.

ПЛАЩ-ПАЛАТКА зат. Су өткізбейтін үлкен жамылғы.

ПЛЕБЕЙ [лат. plebejus] зат. 1. Ежелгі Римдегі саяси және азаматтық құқықтары жоқ төменгі тап өкілі. 2. сөйл. Ресейде дворяндар ортасында төменгі таптың өкілдерін кемсітіп айтатын сөз.

ПЛЕБИСЦИТ [лат. plebiscitum] зат. 1. Әдетте, нақты бір территория тағдырының мәселелері бойынша тұрғындарды сауалнамаға тарту ісі. 2. Римдік құқықта плебейлердің жиналысымен қабылданатын қаулы.

ПЛЕВРА зат. анат. Көкірек қуысын іштей көмкерген, мұндағы органдарды сырттай қоршаған сірі қабық.

ПЛЕВРИТ зат. мед. Өкпенің қабынуынан, суық тиюден болатын ауру.

ПЛЕЙЕР зат. инф. Шағын портативті аудио немесе бейне құрылғы.

ПЛЕЙСТОН [грек. plein] зат. зоол. Су бетінде немесе денесі жарым-жартылай суға батқан күйде тіршілік ететін су организмдерінің жиынтығы.

ПЛЕКСИГЛАС зат. тех. Органикалық шайырдан жасалатын өйнек.

ПЛЕЙСТОЦЕН (грек. pleistos – ең үлкен, kainos – жаңа) зат. геол. Төрттік жүйеге қатысты геологиялық бөлім атауы.

ПЛЕКСИГЛАС зат. хим. АҚШ-тағы тұтасқан блокты полиметилметакрилаттың саудадағы атауы.

ПЛЕКСИТ [лат. plexus] зат. мед. Жүйке жүйесінің қабынуынан болатын ауру.

ПЛЕНКА зат. 1. **Үлдір** (кино, фото суреттер түсіретін жарық түсіргіш лента). 2. Дыбысты жазып алатын лента. 3. Заттың сыртынан қатталатын жұқа қабыршақ.

ПЛЕНКАЛЫҚ сын. Пленкаға, үлдірге тән.

ПЛЕНУМ [лат. plenum] зат. Белгілі бір ұйымның немесе партияның сайланып қойылған басшы органы мүшелерінің толық құрамды жиналысы.

ПЛЕНУМДЫҚ сын. Пленумда көтерілетін, пленумда шешілетін.

ПЛЕОМОРФИЗМ зат. биол. XIX ғасырдың орта кезінде шыққан, микроорганизмдердің өзгергіштігін зерттейтін ілімнің бір бағыты.

ПЛЕОНАЗМ [грек. pleonasmos] зат. лингв. Қабаттасып, қатар қолданылу нәтижесінде бір мағынаны білдіріп қалыптасып кеткен екі сөз.

ПЛЕОНАЗМДАП үст. Қабаттастырып, қатарластырып.

ПЛЕОЦЕРКОИД зат. биол. Жалпақ таспа-құрттардың балықтар денесінде дамитын дернәсілінің екінші сатысы.

ПЛИКАТИВТІК: пликативтік деформация. геол. Жер қыртысындағы таужыныс қатқабаттарының өз тұтастығын сақтай отырып, әр түрлі масштабтағы және пішіндегі қатпарлардың қалыптасуын қамтамасыз ететін деформациялар жиынтығы.

ПЛИНТУС [грек. plinthos] зат. Қабырға мен еден арасындағы саңылауды бітейтін жапсырма тақтай тілігі.

ПЛИОЦЕН (грек. pleion – үлкені; kainos – жаңа) зат. геол. Неоген жүйесінің жоғарғы бөлімі.

ПЛИТА¹ зат. 1. Тастан не металдан жасалған шаршы тақта. 2. геол. Платформа аумағындағы жер қыртысының ірі, дири тектоникалық құрылымы.

ПЛИТА² зат. От жағып ас пісіру үшін бетіне ыдыс қойылатын ойығы бар темір (көбіне шойын), тақталы пеш.

Плита үстіне қоятын кофеқайнатқыш. тамақ. Әртүрлі қыздырғыш аспаптарында қыздырылатын әдеттегі, гейзері бар арнайы кастролдер түріндегі кофеқайнатқыш.

ПЛИТАЛА= ет. Пештің бетіне плита салу.

ПЛИТАЛАУ Плита етістігінің қимыл атауы.

ПЛОМБА [франц. plomb] зат. 1. Бөгде біреу ашау үшін қапталған тауарға бекітілген ғымарат, вагон, құрылыстардың есігіне т.б. тағылатын мөр түріндегі белгі қойылған қорғасын, не пластикалық материалдың тілімшесі. 2. мед. Тісжегіден болған тістегі ақауды, қуысты бітеу үшін қолданылатын тез қататын зат.

ПЛОМБАЛА= ет. Пломба салу.

ПЛОМБАЛАУ Пломбала етістігінің қимыл атауы.

ПЛОМБАЛЫҚ сын. Пломба материалы бола алатын.

ПЛОМБИР [франц. plombieres] зат. тамақ. Балмұздақтың шоколад, жаңғақ қосқан түрі.

ПЛОТИНА зат. Өзенді бөгеуге арналған гидротехникалық құрылыс.

ПЛОТТЕР зат. инф. Күрделі графикалық кескіндерді: сызбаларды, суреттерді, карта-

ларды, графиктерді түрлендіріп қағазға сызып беретін график салу құрылғысы.

ПЛУНЖЕР зат. хим. Ұзындығы диаметрінен көп артық болатын ұзартылған поршень;

ПЛУТОКРАТ зат. Байлық арқасында ықпалы күшті, әрі билікке де ие, ат төбеліндей байлардың өкілі.

ПЛУТОКРАТИЯ [грек. plutos – байлық, kratos – күш, билік] зат. саяси. Мемлекетте қоғамның бай таптары биліктің маңызды тетіктеріне ие болып, мемлекеттік саясатқа бақылау орнатуға әрекет ету түрінде көрініс беретін дәулетті адамдардың билігі.

ПЛУТОН зат. геол. Жер қыртысының тереңіндегі магмалық таужыныстардың ірі интрузиялық массиві.

ПЛУТОНАТМ зат. хим. Плутоний гидроксидінің туындылары.

ПЛУТОНИЙ [лат. plutonium] зат. хим. Ядролық ыдырау кезінде өте көп энергия шығаратын, мейлінше улы, радиоактивті, химиялық элемент.

ПЛЮМ зат. геол. Жердің терең қойнауларында пайда болатын ыстық баққыма.

ПЛОМАЗИТ зат. геол. Олигоклаз (-75%) бен корундтан (-25%) тұратын плутондық таужыныс.

ПЛОМБАТТАР зат. хим. Бос түрінде алынбаған мета қорғасын қышқылының H₂PbO₃ тұздары.

ПЛОМБИТТЕР зат. хим. Екі валентті қорғасын қышқылының H₂PbO₂ тұздары.

ПЛОРАЛДЫҚ сын. Плорализмге тән.

Плоралдық вогум. саяси. Сайлаушылардың кейбір санаты сайлау барысында екі не одан да көп дауысты иелене алуы.

ПЛОРАЛИЗМ [лат. pluralis] зат. 1. Филос. Дүниенің өзара бірлігін жоққа шығаратын, оның негізінде тек бір-біріне тәуелсіз көптеген бастамалар жатады деп уағыздайтын философиялық ілім. 2. саяси. Көптеген әдістердің, көзқарастардың, партиялардың, бағыттардың болуы заңды деп танушылық.

ПЛЮС зат. 1. мат. Қосу белгісі 2. пед. Оқушының сабақ үлгерімі көрсетілген бағадан да жоғары дегенді білдіретін таңба 3. экон. Акцияның қорытынды бағасы алдыңғы күнгі қорытынды бағадан жоғары дегенді білдіретін таңба.

ПЛОС-ТИК зат. саяс. Әкімет билігі ат төбеліндей байлардың қолында болатын басқару салты.

ПЛОЩ зат. өс.сөйл. Ағашшырмауық (жұмсақ, жасыл, жапырақты, жүйкелері ақ, бір нәрсеге өрмелеп, шырматылып шығатын үй өсімдігі).

ПЛЯЖ [франц. plage] зат. сөйл. Жағажай.

ПНЕВМАТИКА [грек. pneumatikos] зат. 1. физ. Газ тәрізді күйдегі заттарды зерттейтін физиканың бір саласы. 2. Ауаны сығуға немесе сиретуге арналған құрылғы.

ПНЕВМАТИКАЛЫҚ сын. физ. 1. Ауаны сығу арқылы жұмыс істейтін. 2. Сығымдалған ауа толтырылған.

Пневматикалық бәрбі. тех. 5-6 атм. қысымға дейін сығылған ауамен жұмыс істейтін бәрбінің түрі. **Пневматикалық мылтық**. Оғы тығыз ауаның қысымымен атылатын спортта қолданылатын қарудың түрі. **Пневматикалық тұлыс спорт**. Соққыны жетілдіру үшін қолданып боксшының жабдығы.

ПНЕВМАТОЛИЗ [грек. pneumatosis – есу, леп, lysis – ыдырау, еру] зат. хим. Магмадан бөлініп шығатын тау жыныстары мен қиықш

қосылыстардың қатысуымен өтетін минералдар түзілу үрдісі.

ПНЕВМО... [грек. pneuma] Күрделі сөздердің алдыңғы бөлігі. 1. Пневматикалық деген мағына үстейді. 2. Өкпеге қатысты деген мағына береді.

ПНЕВМОАВТОМАТИКА [грек. pneuma – леп, ауа, грек. automatos] зат. тех. Ақпараттар қысым не газ шығыны түрінде берілетін автоматтық басқару жүйесін іске асыруға арналған техникалық құралдар жиынтығы.

ПНЕВМОАВТОМАТИКАЛЫҚ сын. Пневмоавтоматикаға қатысты, пневмоавтоматикамен байланысты.

ПНЕВМОКОКК [грек. pneuma – өкпе, kokkos – дән] зат. мед. Өкпе қабынуын қоздырушы бактериялар.

ПНЕВМОКОНИАЗ [грек. pneumone – өкпе, konis – шаң] зат. мед. Ұзақ уақыт (бірнеше жыл бойы) шаңды ауамен дем алу салдарынан пайда болатын кәсіптік өкпе ауруы.

ПНЕВМОНИЯ [грек. pneumon] зат. мед. Өкпе тінінің қабынуынан немесе басқа аурулардың асқынуынан болатын өкпе ауруы.

ПНЕВМОПИШИНДЕУ зат. хим. Қысылған ауа арқылы полимерлі материалдардан бұйымдар пішіндеу.

ПНЕВМОТАСЫМАЛ зат. тех. Ауаның не газдың көмегімен сусымалы не дара жұктерді тасымалдауға арналған қондырғылар мен жүйелердің жиынтығы; өнеркәсіптік көліктің бір түрі.

ПНЕВМОТОРАКС зат. Ауа мен газдың көкірек қуысына еніп жиналуы.

ПНЕВМОТРАНСПОРТ зат. хим. Газ ағынымен немесе құбырдағы қысылған газ қысымы кемуінің әсерінен материалдардың жылжуы.

ПНЕВМОТЫҒЫЗДАҒЫШ зат. тех. Топырақтарды, жол материалдарын және жар-тылай фабрикаларды тығыздайтын пневматикалық бөңгелекті машина.

ПОБЕДИТ ор.зат. хим. Вольфрам монокрибиді мен кобальттан ұнтақтық металлургия әдісімен алынатын қатты қорытпа.

ПОВЕЛЛИТ зат. хим. Молибдаттар класына жататын минерал, химиялық формуласы: CaMoO₄.

ПОВЕСТКА ор.зат. сөйл. Сотқа, әскер қатарына, т.с.с. ресми түрде жазылған шақыру қағаз.

ПОВЕСТЬ ор.зат. әдеб. Романға қарағанда сюжеті жағынан онша күрделі емес әдеби шығарма; прозалық жанр.

ПОВИДЛО зат. тамақ. Жеміс суына қант қосып қайнатылған қою, тәтті тағам.

ПОГОН зат. Әскери киімнің иығына тағылатын белгі.

ПОГОНДЫ сын. Погоны бар, шен.

ПОГОНОФОРЛАР [лат. pogonophoros] зат. биол. Теңіздегі омыртқасыз жануарлардың бір түрі.

ПОДАГРА [грек. podagra] зат. мед. Зат алмасудың бұзылуынан немесе буынның сырқырап, ісінуінен болатын ауру.

ПОДВАЛ¹ зат. сөйл. **Жертөле** (үйдің астынан қазып жасалған қойма).

ПОДВАЛ² зат. типогр. Газеттің көлденең сызықпен бөлінген тұтас етегі.

ПОДВАЛДЫҚ сын. типогр. Подвалға тән.

ПОДИУМ [лат. podium] зат. 1. Ежелгі Грекия мен Римдегі үстіне храмдар салыған биік платформа. 2. Ежелгі Рим циркінде лауазымды адамдар отыратын биік орын. 3. Сахна төріндегі, стадиондағы, студиядағы көтеріңкі жер. 4. Сән көрсететін жер.

ПОДНОС зат. *Үстіне түрлі тағам салынған ыдыстарды қойып, тасуға арналған, табақ тәрізді темір немесе пластмасса ыдыс.*

ПОДПОЛКОВНИК зат. өск. *Майор мен полковник аралығындағы аға офицерлік әскери шен.*

ПОДПОРУЧИК зат. тар. *Патшалы Ресей әскеріндегі прапорщик пен поручик аралығындағы бірінші офицерлік шен.*

ПОДШИПНИК зат. тех. *Механизмнің айналып тұратын бөлшегін тіреп тұратын тетік.*

ПОДЪЕЗД зат. *Көп пәтерлі үйлердің кіре беріс бөлігі.*

ПОДЫР ескікіт. *Опа.*

ПОЕЗД зат. сөйл. *Пойыз (бір не бірнеше локомотивке тіркелген вагондар тізбегінен тұратын теміржол көлігі).*

ПОЗАНЗЫ зат. ескікіт. *Торсылдақ; салют.*

ПОЗИТИВ [лат. positivus] зат. *Негативтен қағазға я арнаулы шыныға түсірілген фотографиялық сурет.*

ПОЗИТИВИЗМ [франц. positivisme] зат. филос. *Нағыз ақиқат ғылымының жеке салаларында ғана пайда болып қалыптасатын, философиялық зерттеулердің ешқандай танымдық құры жоқ деген тезиске сүйенетін философиялық бағыт.*

ПОЗИЦИЯ [лат. positio] зат. **1.** *Орныққан орын, орналасқан жер.* **2.** өск. *Ұрыс қимылдарын жүргізу үшін әскерлер (күштер) орналастырылған немесе орналасулары белгіленген жергілікті жердегі алқап.* **3.** саяси. *Белгілі бір мәселе жөніндегі көзқарас, ұстаным, бағдар.* **4.** өнер. *Классикалық бидегі қолды ұстап тұру мен аяқтарды қоюдың бұлжымас ережелері.* **5.** *Жергілікті жердің белгілі бір теліміндегі, ауданындағы инженерлік жазғын жабдықталған бөлігі.* **6.** спорт. *Шахмат, дойбы тастарының орналасқан қалты.*

ПОЗИЦИОНАЛ зат. **1.** өск. *Ұзақ уақыт әскери позицияларда жүргізілетін.* **2.** *Белгілі бір позицияға қатысты, позицияға тән.*

ПОИНТ зат. қаржы. *АҚШ-та облигацияның атаулы құнының поинт түрінде көрсетілген пайыздық өзгерісі.*

ПОЙКИЛОБЛАСТ зат. геол. *Басқа минералдың не минералдардың бағдарланбаған ұсақ және көбінесе дұрыс пішінді кірінділері бар ірі минерал түйірлері.*

ПОЙКИЛОТЕРМДІ: *пойкилотермді организмдер.* зоол. *Салқынқанды организмдер.*

ПОЙКИЛОЦИТОЗ зат. мед. *Қызыл қан түйіршіктері, эритроциттердің әдеттегі формасының өзгеруі.*

ПОЙТИНГ: *пойтинг векторы.* физ. *Радиотолқынды тасымалдайтын қуатты сипаттайтын вектор.*

ПОЙЫЗ зат. *Бір не бірнеше локомотивке тіркелген вагондар тізбегінен тұратын теміржол көлігі.*

Пойыздарды жөнелту. техн. *Пойыз қабылдайтын пункттердің келісімін алу, станса жолдарында, маневр жұмыстары тоқталып, жөнелтілетін пойызға маршрут дайындау.*

ПОКЕР [ағыл. poker] зат. *Құмар карта ойынының түрі.*

ПОЛБА зат. өс. *Суыққа төзімді, шығынды, жогары сапалы жарма дайындалатын астықның және жемдік дәнді дақыл.*

ПОЛИ... [грек. poly] *Құрделі сөздің бір бөлігі (көптік мағынаны, бір нәрсенің жан-жақты қамтылуын немесе құрамының көп түрлігін көрсетеді).*

ПОЛИАКРИЛАТТАР зат. хим. *Акрил қышқылы эфирлерінің полимерлері.*

ПОЛИАКРИЛЬДІ: *полиакрильді эмальдар.* хим. *Полиакрильді лак негізіндегі эмальдар.*

ПОЛИАКРИЛОНИТРИЛ зат. хим. *Термиялық тұрақты, талшықтар өндірісінде кеңінен қолданылатын және қосаполимер ретінде дивинилнитрилді көксағыз өндірісінде де пайдаланылатын полимер.*

ПОЛИАКРОЛЕИНДЕР зат. хим. *Акролеин полимерлері.*

ПОЛИАМИД зат. хим. *Молекулаларында амид топтары бар, қатты, мүйіз тектес немесе мөлдір шыны тәріздес заттар.*

ПОЛИАМИДТЕНУ зат. хим. *Полиамид түзуге әкелетін поликонденсация.*

ПОЛИАМИДТІ сын. хим. *Құрамында полиамиді бар, полиамидтен тұратын.*

Полиамидті талшық. хим. *Полиамидтердің ерітінділерінен жасалатын синтетикалық, мықты, иілгіш, үйкеліске, майысуға төзімді, көптеген химиялық реагенттерге шыдамды талшық.*

ПОЛИАМИНДЕР зат. хим. *Макромолекулаларында біріншілік, екіншілік немесе үшіншілік аминтоптары бар полимерлер.*

ПОЛИАНДРИЯ [грек. poly – көп, көптеген, andros – ер, еркек] зат. **1.** *Бір әйелдің бірнеше ері болушылығы, көп күйеулік.* **2.** биол. *Бір аналық бірнеше аталықтармен қатысатын күйттік одақ.*

ПОЛИАНТТЫ: *полиантты раушангүлдер.* ө. с. *Көпгүлді раушангүлдерді қытай раушангүлдерімен будандастырудан алынған түрі.*

ПОЛИАРИЛАТТАР зат. хим. *Дикарбон қышқылының қалдығы, екіатомды фенолдың қалдығы.*

ПОЛИАРИЛЕНСУЛЬФОНДАР зат. хим. *Арилден топтары, мөлдір термопластар.*

ПОЛИАРТРИТ [грек. polys – көп, көптеген, arthron – буын] зат. мед. *Бірнеше буындардың қатар ісініп, қабынып ауыруы.*

ПОЛИБЕНЗИМИДОЗОЛДАР зат. хим. *Макромолекуланың негізгі тізбегінде бензиминозольді циклдері бар полимерлер.*

ПОЛИБЕНЗОКСАЗОЛДАР зат. хим. *Макромолекуланың негізгі тізбегінде бензоксазолды циклдері бар полимерлер.*

ПОЛИБУТАДИЕН зат. хим. *Синтездік көксағыз, бутадиең полимеризациясының өнімі.*

ПОЛИБУТЕН зат. хим. *Құбыр, қаптаулар өндіруге, кабельдер оқшаулауда т.б. жерлерде қолданылатын термопласт.*

ПОЛИБУТИЛЕНТЕРЕФТАЛАТ зат. хим. *Жақсы электроқшаулағыштық қасиеттері бар, электр және радиотехникалық бұйымдар жасауда қолданылатын термопласт.*

ПОЛИВИНИЛАЦЕТАЛЬДАР зат. хим. *Бір топ синтездік желімдердің негізі болып саналатын термопластар.*

ПОЛИВИНИЛАЦЕТАТ зат. хим. *Желімдерде, полимербетонда байланыстырушы зат ретінде, поливинилді спирт, т.б. алуда қолданылатын термопласт.*

ПОЛИВИНИЛБУТИРАЛЬ зат. хим. *Байланыстырығыш көп қабатты шыныларда қабықша жасауда қолданылатын, лактар, эмальдар, желімдер құрамына кіретін термопласт.*

ПОЛИВИНИЛИДЕНФТОРИД зат. хим. *Тұтыну температурасы 1500С-қа дейін, электр оқшаулағыштық материалдар, электретті қабықшалар, құбырлар, беттер, талшықтар, т.б. өндірісінде қолданылатын термопласт.*

ПОЛИВИНИЛИДЕНХЛОРИД зат. хим. *Құбыршалар, талшықтар жасауға т.б. жерлерде қолданылатын термопласт.*

ПОЛИВИНИЛСТЕАРАТ зат. хим. *Пластмасса бұйымдарды пішіннен бөліп алуды жеңілдету үшін қажет майлардың құрамына кіретін термопласт.*

ПОЛИВИНИЛФОРМАЛЬ зат. хим. *Көбікпласт, желімдер, электр оқшаулағыштық лактар т.б. өндірісінде қолданылатын термопласт.*

ПОЛИВИНИЛФТОРИД зат. хим. *Қабықшалар және суспензиялар түрінде жемірілуге қарсы сәндік және антиадгезиялық қаптаулар алуда қолданылатын термопласт.*

ПОЛИВИНИЛХЛОРИД зат. хим. *Молекулалық массасы 300–400 мың болатын полимер [ыстыққа төзімді материал, кабельдер мен сымдарды электр оқшаулауда, беттер, құбырлар, қабықшалар, жасанды балғыры, талшық өндірісінде т.б. қолданылады].*

ПОЛИВИТАМИН [грек. poly – көп, көптеген, лат. vita – өмір] зат. *Бірнеше дәрумендердің қоспасы.*

ПОЛИВИТАМИНОЗ зат. мед. *Дәруменнің бірнеше түрі жетпеуінен болатын ауру.*

ПОЛИГАЛИТ¹ [грек. poly – көп, galos – түз] зат. геол. *Сульфатты шөгінді жаттыңдарында кездесіп, тыңайтқыш өндірісінде пайдаланылатын, сульфаттар класына жататын минерал.*

ПОЛИГАЛИТ² зат. хим. *Табиғатта минерал түрінде кездесетін күкірт қышқылының біріккен тұздары, химия өнеркәсібінде бағалы шикізат.*

ПОЛИГАЛОГЕНИДТЕР зат. хим. *Кешен түзуші галогендердің бірінің ионы және ішкі сферада галогендердің бірінің молекуласы болатын галогендер.*

ПОЛИГАМДЫ [грек. polys – көптеген, gamos – неке] сын. *Полигамияға тән.*

Полигамды жануарлар. зоол. *Жануарлар арасында кездесетін жыныстық қатынастың түрі.*

ПОЛИГАМИЯ [грек. gamos] зат. **1.** *Көп некелілік.* **2.** биол. *Жануарларда бір аталықтың бірнеше аналықпен жыныстық қатынасқа түсу құбылысы.*

ПОЛИГЕНИЗМ зат. *Адам нәсілі өз алдына дербес, әртүрлі тектен тарған деп қарайтын ілім.*

ПОЛИГЛОТ [грек. polyglottos] зат. *Көп тілді білетін адам.*

ПОЛИГОН [грек. polygonos] зат. өск. **1.** *Әскери қару-жарақты, техниканы сынауға арналып жабдықталған үлкен, кең жер телімі, сынақайлақ.* **2.** *Әскери жаттығулар өтетін орын.*

ПОЛИГОНОМЕТРИЯ зат. *Топографиялық түсірудің, қалалардың жоспары мен құрылысының т.б. негізі болатын геодезиялық тірек торын құру үшін жер беті нүктелерінің өзара орналасуын анықтау кезінде қолданылатын тәсілдердің бірі.*

ПОЛИГРАФ¹ зат. тех. *Бір жазуды екіншіге көшіретін аспап я көшіру ісі.*

ПОЛИГРАФ² зат. *Адамның сезім-күйін және қойылған сұрақтарға қысылмай жауап беруін барынша дәл анықтайтын құрал.*

ПОЛИГРАФИЯ [грек. polygraphia] зат. *баспа. Мәтіндік және графикалық материалдарды басып шығаруға арналған техникалық құралдар жиынтығы.*

ПОЛИГРАФИСТ зат. сөйл. *Полиграф ісінің маманы.*

ПОЛИДОДЕКАНАМИД зат. хим. Антифракциялық, конструкциялық және электр оқшаулағыштық бұйымдар өндірісінде қолданылатын полиамид.

ПОЛИЕНДЕР зат. хим. Молекулалар құрамында үш не одан да көп қос байланыстары бар көмірсутектер.

ПОЛИИЗОБУТИЛЕН зат. хим. Изобутилен полимеризациясының көксағыз өнімі.

ПОЛИИЗОПРЕН зат. хим. Жоғары молекулалы стереоретті қосылыс буындары көбінесе цис-конфигурацияда орналасқан, изопренді табиғи және синтездік көксағыздардың басты құраушысы.

ПОЛИМИДОАМИДТЕР зат. хим. Негізгі тізбектерінде амидті және имидті топтары бар полимерлер.

ПОЛИИМИДТЕР зат. хим. Негізгі немесе бүйір тізбектерінде имидті топтары бар полимерлер, ұзақ пайдалануға арналған бұйымдарды өндіруде қолданылады.

ПОЛИКАРБОНАТТАР зат. хим. Мөлдір термопластар, электротехникада, оптикада, машиналардың шынысын және соғуға төзімді шынылар жасауда қолданылатын екіатомды фенолдың радикалы.

ПОЛИКАРБОРАНДАР зат. хим. Негізгі немесе бүйір тізбектерінде көміртекпен байланысқан бор атомдары бар полимерлер.

ПОЛИКЛИНИКА [нем. Poliklinik] зат. сөйл. **Емхана** (науқас адамдар келіп-кетіп емделетін медициналық мекеме).

ПОЛИКОНДЕНСАЦИЯЛАНУ зат. хим. Өзара әрекеттесуші мономерлердің немесе олигомерлердің орынбасу реакцияларына негізделген полимерлер синтезінің әдісі.

ПОЛИКРИСТАЛЛ [грек. poly – көп, krystallos – дене] зат. хим. Көбінесе дұрыс кристалдық қырлануы жоқ көптеген ұсақ түйіршіктерден тұратын қатты дене.

ПОЛИКСЕН [грек. poly – көп, хепос – бөтен] зат. геол. Ультранегізді таужыныстарда, кварц желілерінде, аллювийлік шашылмдарда кездесетін платинаның кені.

ПОЛИКОСЫЛУ зат. хим. Төменгі молекулалы заттар түзбей жүретін поликонденсация.

ПОЛИМӘДЕНИ сын. Көп мәдениетті.

ПОЛИМЕР [грек. poly – көп, мерос – үлес, бөлік] зат. хим. Молекулалары қайталанып топтасатын, молекулалық массасы үлкен химиялық қосылыстар.

Полимерлердің радиациялық тігілуі. хим. Иондаушы сәуле шығару әсерінен полимерлердің тігілуі. Полимерлердің тігілуі. хим. Сызықты немесе тармақталған макромолекулалар арасындағы бірыңғай кеңістікті құрылымға ие болатын көлденең химиялық байланыстардың түзілуі.

ПОЛИМЕРАЗАЛАР зат. хим. Химиялық қасиеттері бойынша жақын мономерлік буындардың полимерлену реакцияларын өршітетін ферменттер класы.

ПОЛИМЕРБЕТОН зат. құр. Көпірлерді, жолдарды, өндірістік жайлардың едендерін қаптауға, шахталық тіреулер жасауға, т.б. қолданылатын жоғары молекулалық байланыстырыштар негізіндегі бетон.

ПОЛИМЕРГОМОЛОГТАР зат. хим. Макромолекулалары бірдей буындардан құрылған және полимерлену дәрежесімен ғана өзгешеленетін полимерлер.

ПОЛИМЕРЛЕ = е т. Полимер қосу, полимер жағу.

ПОЛИМЕРЛЕСТЕР зат. хим. Макромолекуласы бірнеше типті мономерлерден тұратын полимерлер.

ПОЛИМЕРЛЕСТІРУ зат. хим. Екі не одан да көп мономерлердің бірлесе полимерленуі.

ПОЛИМЕРЛЕУ Полимерле етістігінің қимыл атауы.

Полимерлеу ингибиторы. хим. Кіші молекулалардың бірігіп, үлкен молекулалы заттарға айналу үдерісін баяулататын не тоқтататын заттек.

ПОЛИМЕРЛЕН = е т. Полимерге айналу.

ПОЛИМЕРЛЕНДІР = е т. Полимерге айналдыру.

ПОЛИМЕРЛЕНДІРУ Полимерлендіру етістігінің қимыл атауы.

ПОЛИМЕРЛЕНУ Полимерлен етістігінің қимыл атауы.

ПОЛИМЕРЛІ сын. Полимері бар, полимер қосылған.

Полимерлі компаунд. физ. Полимерлер, олигомерлер немесе мономерлер негізіндегі композиция.

ПОЛИМЕРЛІК сын. Полимерге жататын, соған қатысты.

ПОЛИМЕРЦЕМЕНТ зат. хим. Байланыстырушы бейорганикалық және жоғары молекулалық органикалық құрауыштан тұратын цемент.

ПОЛИМЕТАКРИЛАТТАР зат. хим. Протездер, көзге орнатылатын контакты линзалар, сонымен қатар лактар, желімдер дайындауда, т.б. қолданылатын сынбайтын органикалық шыны.

ПОЛИМЕТАЛЛ [грек. polys – көп, metallum – тас] зат. мин. Қорғасын мен мырыш, мыс, алтын, күміс, кадмий, кейде висмут, қалайы, индий, галлийден тұратын кешенді көктастар.

ПОЛИМЕТАЛДЫҚ зат. Полиметалға тән, полиметалға қатысты.

ПОЛИМЕТАЛИЗМ зат. Екеуден көп металға негізделген ақша жүйесі.

ПОЛИМЕТАМОРФИЗМ зат. геол. Бұрыннан метаморфтанған таужыныстардың жаңа метаморфизм жағдайында тағы да өзгерістерге ұшырау процесі не көп сатылы метаморфизмнің көрініс беруі.

ПОЛИМЕТИЛЕНОКСИД зат. хим. **Полиформальдегид**.

ПОЛИМЕТИЛМЕТАКРИЛАТ зат. хим. Беттік органикалық шыны ретінде жарық техникалық бұйымдар жасауда, лазер техникасында конструкциялық материал, т.б. ретінде қолданылатын мөлдір термопласт.

ПОЛИМИКТИ: полимикті құмтас. геол. Құрамы әр түрлі таужыныстардың сынықшаларынан және әр түрлі минерал түйірлерінен тұратын құмтас (құмайтас). **Полимикті таужыныс**. геол. Құрамындағы таужыныс сынықшалары мен минерал түйірлері екіден көп шөгінді таужыныстар.

ПОЛИМИНЕРАЛДЫ: полиминералды жыныстар. кен. Екі не одан да көп минералдардан түзілген тау жыныстары.

ПОЛИМИОЗИТ зат. мед. Бұлшық еттердің қабынуынан болатын ауру.

ПОЛИМОРФИЗМ [грек. poly morphos] зат. биол. 1. Жануарлар мен өсімдіктердің популяция шеңберінде генетикалық жағынан өзгеше, бір-бірінен айқын ерекшеленетін дара тұрпаттылары. 2. хим. Біртүрлі заттардың түрліше кристалдана алатын қабілеттілігі.

ПОЛИНЕВРИТ [грек. polys – көп, neuron – нерв] зат. мед. Бірнеше жүйке талшықтарының қабынуынан болатын ауру.

ПОЛИНУКЛЕОТИДТЕР зат. хим. Синтездік және табиғи нуклеин қышқылдары.

ПОЛИОКСИМЕТИЛЕН зат. хим. **Полиформальдегид**.

ПОЛИОЛЕФИНДЕР зат. хим. Олефиндерден гомо- және қосполимерлену арқылы алынатын және жебір орталарға төзімді жоғары диэлектрлік қасиеттері бар ылғал және газ өткізгіштігі аз болатын термопластар.

ПОЛИОМИЕЛИТ [грек. polios – сұр, myelos – жұлын] зат. мед. Жүйке жүйесінің зақымдануынан қол-аяқтың қозғалмай қалуына апарып соғатын ауру.

ПОЛИП [грек. polyous, poly – көп, pus – аяқ] зат. мед. 1. Кейбір мишелердің ішкі кілегей қабықтары қабыну салдарынан пайда болатын қатерсіз ісік, артық өскін. 2. з.о.о.л. Бір нәрсеге жабысып, су түбіне бекін, тіршілік ететін теңіз жәндігі.

ПОЛИПЕПТИДТЕР зат. хим. Аминқышқылдары қалдықтарынан тұратын пептидтер.

ПОЛИПОЛИЯ [грек. poly] зат. экон. Ірі сатушылардың шектеулі саны бәсеке шарттарын қолдау үшін жеткілікті сипатта болатын нарықтық жағдай.

ПОЛИРЕКОМБИНАЦИЯ зат. хим. Тізбектің өсуі реакциялық жүйеде бос радикалдар рекомбинациясы арқылы өтетін поликонденсация.

ПОЛИПРОПИЛЕН зат. хим. Органикалық ерітінділерде ерімейтін, қайнап тұрған судың және сілтілер ерітінділерінің әрекетіне тұрақты, органикалық емес ерітінділерде ыдырайтын полипропиленнің полимерленуінің қатты өнімі.

ПОЛИС¹ [итал. polizza] зат. Сақтандырушы сақтандыру шартын куәландыру ретінде беретін және оның шарттары баяндалған құжат, күлөк.

ПОЛИС² [грек. polis] зат. Қала-мемлекет, Ежелгі Грекия мен Римге тән қоғамның әлеуметтік-экономикалық, саяси ұйымдарының ерекше түрі.

ПОЛИСАХАРИДТЕР зат. хим. Моносахаридтер қалдықтарынан түзілетін табиғи полимерлі көмірсутектер класы.

ПОЛИСЕМАНТИЗМ [грек. poly – көп, semanticos – мағына білдіру] зат. лингв. Сөздердің көпмағыналылығы.

ПОЛИСЕМИЯ [грек. poly – көп, грек. sema – белгі] зат. лингв. Бір сөздің бірнеше мағынаға ие болу қасиеті; көпмағыналылық.

ПОЛИСЕМИЯЛЫ сын. Көпмағыналы (сөз).

ПОЛИСИНТЕТИКАЛЫҚ: полисинтетикалық тілдер. лингв. <грек. poli – көп, synthesis – біріктіру, тіркестіру, құрастыру> Морфологиялық тұрғыдан тұтас түлғаланатын тілдер.

ПОЛИСМЕН [ағыл. policeman] зат. Англияда, АҚШ-та және кейбір елдердегі полиция қызметкері.

ПОЛИСТИРОЛ зат. хим. Өнеркәсіптің әртүрлі салаларында конструкциялық, электр оқшаулағыш, сәндік-өндегіш материал ретінде қолданылатын термопласт.

ПОЛИСУЛЬФИДТЕР зат. хим. Құрамында –Sn–, атомдық топтасу кіретін химиялық қосылыстар.

ПОЛИСУЛЬФОНДАР зат. хим. Негізгі тізбекте –SO2– топтары бар полимерлер.

ПОЛИТЕИЗМ [ағыл. poly – көп, грек. theos – құдай] зат. Көп Құдай бар деген түсініктегі діннің бір түрі, көп Құдайға табынушылық.

ПОЛИТЕТРАФТОРЭТИЛЕН зат. хим. Жоғары химиялық және антифрикционды қа-

сиеттерімен сипатталатын, жылуға төзімді термoplast.

ПОЛИТЕХНИЗАЦИЯ [грек. poly – көп, грек. tehne – өнер] зат. Политехникалық білім беру жүйесіне көшу, соны іске асыру ісі.

ПОЛИТЕХНИЗМ зат. пед. Мектепте еңбекке баулу көзделетін оқыту жүйесі.

ПОЛИТЕХНИКА зат. Техниканың барлық саласын қамтып, өндірістің негізгі ғылыми принциптерімен таныстыратын білім жүйесі.

ПОЛИТЕХНИКАЛАНДЫР = ет. Политехникалық білім беру жүйесін іске асыру.

ПОЛИТЕХНИКАЛАНДЫРУ Политехникаландыр етістігінің қимыл атауы.

ПОЛИТЕХНИКАЛЫҚ сын. Техниканың әр саласынан білім беріп, өндіріске маман кадрлар дайындайтын (институт, техникум).

Политехникалық білім беру. пед. Оқушыларды өндіріспен таныстырып, еңбекке баулуды көздейтін кеңестік тәрбиені құрамды бөлігі. **Политехникалық оқу.** пед. Мектепте политехникалық білім беру міндеттерін жүзеге асыратын, техниканың әр саласынан білім беретін оқу-тәрбие үрдісі.

ПОЛИТРИФТОРХЛОРЕТИЛЕН зат. хим. Жемірілуге қарсы қаптаулар, махага сіңіруге арналған суспензиялар алуда, радио және электротехникалық бұйымдар, қабықшалар, ленталар, майлар өндірісінде т.б. салаларда қолданылатын термoplast.

ПОЛИТРУК ор.зат. әск. Ротадан бастап барлық әскери бөлімшелерде болатын саяси жетекші.

ПОЛИУРЕТАНДАР зат. хим. Пластмассалар, лактар, желімдер, герметиктер өндіруде, жасанды былғары өндірісінде пайдаланылатын полимер.

ПОЛИУРЕТАНДЫ: полиуретанды эмальдар. хим. Полиуретанды лак негізіндегі эмальдар.

ПОЛИУРИЯ зат. мед. Несеп мөлшерінің шектен тыс молдауы.

ПОЛИТУРА зат. хим. Табиғи шайырдың (шеллактың) спиртті ерітіндісі.

ПОЛИУЦИТ зат. геол. Силикаттар класының қарқасты түріне жататын минерал. Гидротермалық минерал ретінде граниттер мен пегматиттердегі қуыстарда кездесетін, цезийдің кені.

ПОЛИФАГ [грек. poly – көп, phagos – обыр, жемір] зат. Түрлі азықпен қоректенетін жануар.

ПОЛИФАГИЯ зат. Қорек көзінің көп түрін пайдалану, полифагтардың түрлі өсімдік және жануар тектес тағамдармен қоректенуі.

ПОЛИФАЦИЯЛЫҚ сын. геол. Түзілімдердің нақтылығы типінің (мысалы доломитті тау жыныстардың) әртүрлі фацияларға жататындығы.

ПОЛИФЕНИЛЕНДЕР зат. хим. Негізгі тізбегі бензолды ядролардан құрылған полимерлер.

ПОЛИФЕНИЛЕНОКСИД зат. хим. Поли-2,6-диметил п-фенилен-оксид.

ПОЛИФОНИЯ [грек. polyphonia, грек. poly – көп, phonia – дауыстылық] зат. Музыкадағы тең көпдауыстылық, яғни бірнеше дауыстың қосылып айтылуы, көп дауыстың үйлесу құбылысы.

ПОЛИФОНИЯЛЫҚ сын. Полифонияға қатысты, сонымен байланысты.

ПОЛИФОРМАЛЬДЕГИД зат. хим. Конструкциялық материал ретінде машина және құрал-жабдықтар жасауда, сондай-ақ талшық жасап шығаруда пайдаланылатын термoplast.

ПОЛИФОСФАТТАР зат. хим. Химиялық қоспалар, полифосфор қышқылдарының тұздары.

ПОЛИХИНОКСАЛИНДЕР зат. хим. Негізгі тізбекте хиноксалин циклідері бар полимерлер.

ПОЛИХЛОРВИНИЛ зат. кен. Жерасты құбырларын тозудан сақтау үшін сыртынан қаптайтын материал.

ПОЛИХРОМИЗМ [грек. chroma] зат. хим. Кәдімгі жарықта сәуленің түсу бағытына қарай минералдың түсін өзгерту қасиеті.

ПОЛИХЛОРОПРЕН зат. хим. Синтетикалық каучук; хлорпреннің полимерлену өнімі.

ПОЛИЦЕЙ зат. сөйл. Полиция.

ПОЛИЦЕНТРИЗМ [грек. poly – көп, lat. centrum – орталық] зат. 1. Адамзаттың пайда болу мәселелерін жер шарының әрбір нүктесінен қарастыратын теория. 2. саяси. Халықаралық қатынастарда бірнеше орталықтардың болуы, яғни әлемдік саясаттың дамуын анықтайтын қуатты мемлекеттік блоктар.

ПОЛИЦИКЛДІ: полициклді қосылыстар. хим. Құрамына конденсацияланған жүйелер кіретін химиялық қосылыстар.

ПОЛИЦИКЛОКОНДЕНСАЦИЯ зат. хим. Макромолекулада карбо немесе гетероциклдер түзетін циклденумен өтетін полимерлер синтезі.

ПОЛИЦИЯ [нем. Polizei] зат. Кейбір елдерде тәртіпті қорғайтын қадағалау мен мәжбүрлеу органдарының айрықша жүйесі, сондай-ақ қалыпты қоғамдық құрылысты қорғайтын ішкі мақсаттағы әскерлер.

ПОЛИЦМЕЙСТЕР [нем. Polizeimeister] зат. Ірі қалалардағы полицияның бастығы.

ПОЛИЭЛЕКТРОЛИТТЕР зат. хим. Макромолекулаларында ионгенді топтары бар полимерлер.

ПОЛИЭТЕРИФИКАЦИЯ зат. хим. Тізбектің өсуі күрделі эфирлік байланыстар түзуге әкелетін поликонденсация.

ПОЛИЭТИЛЕН зат. хим. Құбырлар, сымдар мен кабельдерді оқшаулағыштар ретінде қолданылатын физиологиялық тұрыдан зиянсыз этиленнің полимерленуінен алынатын өнім.

ПОЛИЭТИЛЕНИМИН зат. хим. Қағаз өндірісінде, флокулянт ретінде, су тазартуда қолданылатын суда ерімтал полимер.

ПОЛИЭТИЛЕНОКСИД зат. хим. Суда ерімтал қабықша мен жіптер өндірісінде, латекс қоюлақшы, флотореагент және коагулят ретінде қолданылатын термoplast.

ПОЛИЭТИЛЕНПОЛИАМИН зат. хим. Құңғирт түске боялатын сұйықтық.

ПОЛИЭТИЛЕНТЕРЕФТАЛАТ зат. хим. Полиэфирлі талшық, қабықша материалдар, конструкциялық және электротехникалық бұйымдар өндірісінде қолданылатын термoplast.

ПОЛИЭФИР [грек. poly – көп, arther – ауаның үстіңгі қабаты] зат. хим. Молекуласында жай эфир немесе күрделі эфирлік тобы бар полимерлер.

ПОЛИЭФИРУРЕТАНДАР зат. хим. Конструкциялық материалдар ретінде машинажасауда және тау-кен өнеркәсібінде қолданылатын термoplastар.

ПОЛК зат. әск. 3–5 не одан да көп батальоннан тұратын, әкімшілік, шаруашылық жағынан дербес басқарылатын әскери бөлім.

Полк артиллериясы. әск. Мотоатқыштар полкінің құрамына (танкілік әуе десанты) енетін, полк командиріне тікелей бағынатын артиллериялық және зеңбіректі бөлімшелер.

ПОЛКА зат. сөйл. 1. **Сөре** (зат, кітап т.б. қоюға арналған тақта). 2. Вагондардың ішінде жолаушылар жатып тынығатын орын.

ПОЛКОВНИК зат. әск. Подполковниктен жоғары офицерлік атақ.

ПОЛКТАС сын. Бір полкта болып, әскери міндетті бірге атқарған (адам).

ПОЛКТІК сын. әск. Полкке тән, полкке қатысты.

ПОЛЛАКИУРИЯ зат. мед. Несепті жиі шығару.

ПОЛЛИНОЗ [лат. pollinis] зат. мед. Өсімдік гүлдеген кезде байқалып, адамның мұрынан су ағып, көзді жасаурататын, өсімдік тозаңынан пайда болатын аллергиялық ауру.

ПОЛЛЮТАНТТАР зат. мед. Тіршілік мекен орталарының алуан түрлі зиянды заттармен ластануы.

ПОЛОВЕЦ: половецтер [құман] тілі. лингв. Түркі тілдерінің бір түрі; 11–14 ғасырларда оңтүстік орыс далаларында өмір сүріп, қазір қолданудан шыққан қыпшақ-половецтердің тілі.

ПОЛОНЕЗ [франц. polonaise] зат. муз. 1. Поляк халық билерінің негізінде шыққан салтанатты би. 2. Осы биге арналған музыка.

ПОЛОНИЙ [лат. polonium] зат. хим. Сирек кездесетін, радиоактивті химиялық элемент.

ПОЛОТНО зат. 1. Тығыз тоқылған, қалыңдау матаның түрі. 2. Майлы бояумен салынған сурет. 3. ауыс. Көркем шығарма арқылы тілмен бейнеленген, жеткізілген өмір суреті.

ПОЛЬКА [чеш. polka] зат. муз. Чехтың халық бйі.

ПОЛЮС [лат. polus] зат. 1. геогр. Жердің айналу осінің ең қиыр нүктесі және соның төңірегі. 2. физ. Магниттің я электромагниттің екі басының бірі.

ПОЛЮСТІК зат. хим. Диполь моментінің бар болуы.

ПОЛЯК зат. Польшаның негізгі халқы, ұлт және осы ұлттың өкілі.

ПОЛЯКША үст. Поляк тілінде.

ПОЛЯР: поляр климаты. геогр. Қысы қатал әрі ұзақ, поляр аймағының климаты. **Поляр күні.** Күні жоғары ендіктерде көптеген тәулік бойы көкжиектен батпайтын кезең. **Поляр қайыңы.** Тундрада өсетін аласа қайың. **Поляр стансасы.** Материктердің жағалауы мен Солтүстік Мұзды мұхит аралдарында және Антарктидада аэрометеорологиялық, гидрологиялық, гляциологиялық бақылаулар жүргізу мақсатында құрылған ғылыми-бақылау мекемесі. **Поляр түні.** Полюсте бірнеше ай бойына күннің түні болып тұратын мезгіл. **Поляр шеңбері.** геогр. Экватордан солтүстікке және оңтүстікке қарай 66°33' ендіктерде жүргізілген параллель. **Поляр шұғыласы [жаркылы].** геогр. Оқтын-оқтын жоғары ендіктерде байқалатын түңгі аспан қабаттарының жарқырауы.

ПОЛЯРИЗАТОР зат. физ. Толық не жартылай поляризацияланған оптикалық жарық сәулесін алуға арналған құрылғы.

ПОЛЯРИЗАЦИЯ [франц. polarisation] зат. физ. Жарық толқындарының белгілі бір жазықтықта жату қасиеті.

ПОЛЯРИЗАЦИЯЛАН = ет. Поляризация пайда болу.

ПОЛЯРИЗАЦИЯЛАНУ Поляризациялан етістігінің қимыл атауы.

ПОЛЯРИМЕТРЛЕУ зат. хим. Оптикалық белсенді заттар арқылы өткенде жарықтық үйектелу жазықтығының бұрылу шамасын өлшеу әдісі.

ПОЛЯРЛАН = ет. сөйл. Поляризациялану.

ПОЛЯРЛАНУ Полярлан етістігінің қимыл атауы.

ПОЛЯРЛЫҚ сын. Жердің айналу осінің ең қиыр нүктесі – полюстен байланысты.

Полярлық шұғыла. *Поляр шұғыласы* (атмосфераның жоғары қабатында байқалатын жарқыл).

ПОЛЯРОГРАФИЯ з.т. х.м. Беті үнемі жаңарып тұратын сынаптан (не басқа заттан) жасалған катодта болатын үйектілік процестерді пайдаланып, полярограф деген құрал арқылы полярограмма түсіруге негізделген физика-химиялық талдау әдістерінің бір түрі.

ПОЛЯРОИД з.т. х.м. Қазіргі кездегі микроскоптарда қолданылатын үйектегіш.

ПОМАДКА з.т. тамақ. Хош иісті жұмсақ мәмәсидің бір түрі.

ПОМАЗИ з.т. сөйл. Бумазей.

ПОМЕЩИК ор.з.т. 1917 жылға дейін Ресейдегі ірі жер иесі, үстем тап өкілі.

ПОМЕЩИКТИК с.ын. Помещикке тән, помещик үстемдік етіп отырған.

ПОМИДОР [итал. pomidoro] з.т. ө.с. Қызынақ.

ПОНТЕР з.т. Карта ойынындағы қолы жүрген ойынпаз.

ПОНТОН [франц. ponton] з.т. 1. Суда әртүрлі құрылғыларды ұстап тұру үшін ағаштан, металдан, пластмассадан, резеңкеленген матадан немесе темір-бетоннан жасалатын қарапайым жүзу құралы. 2. Қатты (металдан) немесе жұмсақ (резеңкеленген матадан) жасалған, батып кеткен кемелерді көтеруге қолданылатын цилиндрлі сыйымдылықтар.

ПОП' [ағыл. pop] з.т. діни. Шіркеудегі дін өкілі.

ПОП² [ағыл. popular] з.т. Қазіргі бұқаралық мәдениет; кеңінен таралған музыка.

ПОП-АРТ [ағыл. pop – көпшілік, art – өнер] з.т. өнер. XX ғ. 50 ж. ортасында пайда болған ағылшын-америкалық өнердің бір бағыты.

ПОП-ЖҰЛДЫЗ з.т. Поп-музыкадағы әйгілі, танымал эстрада әншісі.

ПОП-МУЗЫКА [ағыл. pop music] з.т. муз. Жеңіл эстрада музыкасының түрлі стильдері мен бағыттарының жалпы атауы.

ПОП-МУЗЫКАЛЫҚ с.ын. Поп-музыкаға тән.

ПОПУЛИЗМ [лат. populus] з.т. Белгілі бір әлеуметтік-саяси топтардың халыққа негізсіз уәделер беріп, жалған ұрандарын алға тартып, өз мақсаттарына жетуге бағытталған қызметі.

ПОПУЛИСТ з.т. Популизмді қолданушы, популизмге бейім адам.

ПОПУЛИСТИК с.ын. Популизмге, популистке қатыстылық.

ПОПУЛЯЦИЯ [франц. population] з.т. биол. Белгілі бір кеңістікте генетикалық жүйе түзетін, бір түрге жататын және еркін жұптаса алатын дарақтар жиынтығы.

ПОПУЛЯЦИЯЛЫҚ с.ын. Популяцияға тән.

Популяциялық экология. Популяцияларды түр тіршілігінің қарапайым формасы ретінде қарастырып зерттейтін бөлімі.

ПОПУРИ [франц. rot-pourri] з.т. муз. Бір жанрдағы немесе белгілі бір композитордың танымал әуендерінен құрастырылған музыкалық инструменталдық шығарма.

ПОРА-ПОРА с.ын. Ағыл-тегіл, борша-борша.

Пора-порасы шықты. Ағыл-тегіл жылады.

ПОРАС с.ын. ескікіт. Нашар, әлсіз

ПОРНО-БИЗНЕС з.т. Бейәдеп әдебиетті сатумен, арсыздық, қытсыздық тұрмысты жарнамадаумен байланысты кәсіпкерлік қызмет.

ПОРНОГРАФИЯ [грек. pornos – азындық, grapho – жазамын] з.т. Жыныстық қатынас-

тарға қатысты әдепсіздік, анайылық көрсетілген сурет, баспа өкімі, фильм.

ПОРНОГРАФИЯЛЫҚ с.ын. Порнографияға тән.

Порнографиялық фильм. Жыныстық қатынас анайы көрсетілетін фильм.

ПОРОЛОН з.т. Жұмсақ жиіз, киім, кілем т.б. заттар жасауда кең қолданылатын, химиялық жолмен алынған синтетикалық материал.

ПОРОШОК з.т. сөйл. 1. **Ұнтақ** (киім кірін тазартатын синтетикалық ұнтақ). 2. Тіс тазалауға арналған ұнтақ.

ПОРСЫЛДАҚ з.т. өс. сөйл. **Торсылдақ.**

ПОРТ [франц. port] з.т. Толқын соғуынан қорғалған және кемелердің тоқтауы үшін арнайы жабдықталып, жүк тиеу-түсіру жұмыстары жүргізілетін теңіз, көл, өзен жағалауындағы орын.

ПОРТАЛ [лат. porta] з.т. Ғымараттардың кіреберісіне салтанатты сипат беру үшін қолданылатын архитектуралық элементтің бір түрі.

ПОРТВЕЙН [нем. Portwein] з.т. Арзан қолды шаараттың бір түрі.

ПОРТЛАНДЦЕМЕНТ з.т. тех. Цемент клинкері, гипс және активті минерал қоспасын біріктіріп ұнтақтағанда алынатын гидравликалық тұтқырғыш.

ПОРТО з.т. қаржы. Клиенттің есебіне жатқызылатын пошта-телеграф шығыны.

ПОРТО-ФРАНКО з.т. экон. Шекарасына шетел тауарлары бажсыз әкелінетін порт, еркін порт.

ПОРТРЕТ [франц. portrait] з.т. 1. өнер. Бейнелеу өнерінде: кескіндеме, мүсін, графика, фото өнерінің басты жанрының бірі. 2. әдеб. Көркем әдебиеттегі кейіпкерлердің тұр-түсіні, кескін-келбетін, жүріс-тұрысын суреттеушілік.

ПОРТРЕТТІК с.ын. Портретке тән, портретке ұқсас.

ПОРТСИГАР [франц. porte-cigares] з.т. Шылым салатын сауыт.

ПОРТФЕЛЬ [франц. portefeuille] з.т. Кітап, қағаз т.б. салып алып жүруге арналған қолайлы сәмке.

ПОРТЬЕРА [франц. portiere] з.т. Қалың матадан істелген есік я терезе пердесі.

ПОРУЧИК ор.з.т. өск. Орыс армиясында XVII ғ.-дан бастап қолданылған офицерлік шен.

ПОРФИР з.т. х.м. Порфирлі құрылымды эффузиялық таужыныс. Липаридтер мен трахиттердің палеотиттік ұқсасмасы. Септелері сілтілі дала шпатынаң қышқыл плагиоклаздың кварцтан, биотиттен, сирегірек мүйізальдамыштан тұратын барша қышқыл магмалық таужыныстардың жалтылама атауы.

ПОРФИРИНДЕР з.т. х.м. Металдар иондарымен кешен түрдегі күрделі боялған нәруыздар құрамына кіретін биологиялық табиғатты пигменттер.

ПОРФИРИТ з.т. геол. Негізгі массасы негізді немесе орташа құрамды плагиоклаздардан, мүйізальдамыштан немесе пироксеннен тұратын септелерді кіріктіретін палеотитті негізді немесе орташа құрамды эффузиялық таужыныстардың жалтылама атауы.

ПОРФИРИТОИДТЕР з.т. геол. Диабаздардың, порфириттердің, құрамы осыларға ұқсас басқа да таужыныстардың аймақтық метаморфизм жағдайында өзгерістерге ұшырауы нәтижесінде қалыптасатын тақтасалы таужыныстарың жалтылама атауы.

ПОРФИРЛЕР з.т. геол. Сілтілі дала шпатының, қышқыл плагиоклаздың, кварцтың, биотиттің, порфирлік бөлінулері бар таужыныстарының жалпы атауы.

ПОРФИРОБЛАСТАР з.т. х.м. Метаморфтық таужыныстардың кристалластылы құрылымына тән ұсақ түйірлі жымдастырушы талшық-тарамдар аралығында ұшырасатын, олардан әлдеқайда ірі минерал индивидтері.

ПОРФИРОИДТЕР з.т. геол. Қышқыл лавалар мен олардың туфтарынан төмен температуралы метаморфизм кезінде түзілген таужыныс.

ПОРИШЕНЬ з.т. тех. Мәшине цилиндрінің ішінде оның осі бойынша қозғалатын жылжымалы бөлшек.

ПОРЫМ з.т. сөйл. Пішін, түр.

ПОРЫМДЫ с.ын. Кескінді, пішіндес.

ПОСЕЛКЕ [ор. поселок] з.т. **Кент** (қала үлгісімен салынған елді мекен).

ПОСЕЛКЕЛІК с.ын. Поселкеге қарасты, кенттік.

ПОСТЕР [ағыл. poster] з.т. Хабарландыру түріндегі жарнама құралы, арнаулы плакат.

ПОСТИНДУСТРИАЛДЫ: постиндустриалды қоғам. экон. <лат. post – кейінгі, лат. industria – қоғам> Экономикалық дамыған елдердің «индустриялықтан», «индустриялықтан кейінгі» қоғам типіне өтуімен сипатталатын қазіргі жағдайын білдіретін ұғым.

ПОСТКЕҢЕСТІК с.ын. Кеңестік кезеңнен кейінгі.

ПОСТМОДЕРН [лат. post – кейінгі, франц. moderne – қазіргі] з.т. **Постмодернизм.**

ПОСТМОДЕРНИЗМ [лат. post modernisme] з.т. өнер. Өнердегі модернизмнен кейінгі, қазіргі заманғы бағыт.

ПОСТМОДЕРНИСТІК с.ын. Постмодернизмге тән.

ПОСТСКРИПТУМ [лат. post scriptum] з.т. кіт. Латынша P.S. әріптерімен белгілен, хат соңынан қосымша жазылатын жазба.

ПОСТРУКТУРАЛИЗМ з.т. Структурализмнің екінші толқыны, структурализмді сынаумен байланысты және оның алдыңғы шектеушіліктерінен арылуға бағытталған ағым.

ПОСТУЛАТ [лат. postulatium] з.т. Дәлелдеуді керек етпейтін қағида.

ПОСЫЛКА ор.з.т. сөйл. **Жөнелтілім** (пошта арқылы салып жіберілетін зат).

ПОСЫТЫН з.т. ескікіт. Шапан, сырт киім.

ПОТА з.т. ескікіт. Алтын жалатқан қымбат белбеу.

ПОТАЙ з.т. ескікіт. Қарумен оқ атып қорғануға арнап салынған мұнаралы бекініс.

ПОТАМОЛОГИЯ (грек. potamos – өзен, logos – ілім, ғылым) з.т. геол. Құрлық гидрологиясының өзендерді зерттейтін бөлімі.

ПОТБАЛ з.т. ескікіт. Жертөле, ұра.

ПОТЕНЦИАЛ [лат. potentia] з.т. **Әлеует.**

1. физ. (электр өрісі күшінің қалтын көрсететін шама). 2. саяс. Бір елдің қару-жарақ, соғыс күштерінің жиынтығы. 3. ауыс. Құш, қуат. 4. Әлі көрсетілмеген ішкі мүмкіндік. **Потенциал әдісі.** Мүмкіндіктер амалы.

ПОТЕНЦИАЛДЫҚ с.ын. Потенциалға тән.

Потенциалдық инвертор. инф. тех. Кірісіндегі кернеудің жоғарғы деңгейі шығысында төменгі деңгейге түрленетін және керісінше болатын инвертор.

ПОТЕНЦИОМЕТР [лат. potentia – күш, грек. metron – өлшем] з.т. физ. Ток күшін, электр қуатын өлшейтін құрал.

ПОТЕНЦИОМЕТРИЯ з.т. х.м. Электр-химиялық реакцияға қатысатын құрауыштар-

дың белсенділігі мен электродтық әулет арасындағы тәуелділігін анықтауға негізделген сандық талдау.

ПОТЕНЦИОМЕТРЛІК сын. Потенциометрге тән.

Потенциометрлік талдау. хим. Электр-химиялық реакцияға қатысатын құрауыштардың белсенділігі мен электродтық потенциал арасындағы тәуелділігін анықтауға негізделген сандық талдау.

ПОЧТА зат. сөйл. *Пошта.*

ПОЧТАМТ зат. *Поштамт.*

ПОЧТАШЫ зат. сөйл. *Пошташы* (почтаға келген хат, газет-журналдарды мекен-жай бойынша тарататын пошта қызметкері).

ПОШТА зат. 1. Хат, ақша, газет-журнал, посылка т. б. заттарды бір жерден екінші жерге жеткізу ісімен айналысатын мекеме. 2. инф. <ағыл. mail> Ғаламтор желісін пайдаланушылар арасында хабарларды сақтау, алу және жіберу жүйесі.

Пошта байланысы. Пошта арқылы жіберілетін жазба хат-хабарлар, басылым материалдар, ақша аудармалары, бандерольдер, жөнелтілімдер және т.б. үздіксіз жинақтап әрі оларды көлік арқылы таратуды қамтамасыз ететін байланыс түрі. **Пошта жәшігі.** а) Әр үйдің жанында хат-хабар, газет-журналдар салуға арналған кішкентай қорапша, жәшік. ә) инф. <ағыл. mailbox> Белгілі бір компьютер тұтынушысына электрондық пошта арқылы келген мәліметтер сақталатын компьютер жадның бөлігі.

ПОШТАБАЙ зат. көне. Би-болыстардың тапсырмасымен жүріп-тұратын, ісқағаздарын тиісті жерге жеткізіп келетін шабарман.

ПОШТАЛЫҚ сын. Поштаға байланысты.

ПОШТАМТ [нем. Postamt] зат. Пошталық, телеграфтық, телефондық байланыстардың барлық түрлерін жүзеге асыратын мекеме.

ПОШТАШЫ зат. Почтаға келген хат, газет-журналдарды мекен-жай бойынша тарататын пошта қызметкері.

ПОШЫМ зат. қарап. Сыртқы пішін, түр-түлға.

ПОШЫМДАС сын. Түрі ұқсас, пішіндес.

ПОШЫМДЫ сын. Пішінді, түр-түлға.

ПОЭЗИЯ [грек. poiesis] зат. әдеб. Өлең-мен жазылған не айтылған әдеби шығарма; сөз өнерінің негізгі жаңры. **Поэзия күні [кеші].** Ақындар мен оқырман қауымының әдеби дәстүрге айналған кездесу күні. **Поэзия пырағы.** бейн. Поэзиялық шабыттың символы, пегас.

ПОЭЗИЯЛЫҚ сын. әдеб. Поэзияға тән, поэзияға қатысты.

Поэзиялық лексика. Өлең-жырларда, поэзия туындыларында қолданылатын сөз қоры, тіл байлығы.

ПОЭЗИЯСЫЗ сын. Поэзияның қатысынсыз.

ПОЭЗИЯСЫЗДЫҚ зат. Поэзия жоқтық, поэзияны сүймеушілік.

ПОЭМА [грек. poiema] зат. әдеб. Оқиганы өлеңмен баяндап айтатын, кейде жыр-толғау түрінде келетін көлемді шығарма.

ПОЭТИКА [грек. poietike] зат. әдеб. 1. Поэзиялық шығарманың құрылысын суреттеу, бейнелеу тәсілдерін зерттейтін әдебиет теориясының бір саласы. 2. Ақынның, жазушының немесе әдеби мектептің көркем ұстанымдары мен ерекшеліктерінің жүйесі.

ПОЭТИКАЛЫҚ сын. Поэтикаға тән, поэтикамен байланысты.

Поэтикалық импровизация. өнер. Ақын немесе жыршының алдын ала дайындықсыз берілген тақырыпта кенеттен жыр шығаруы.

Поэтикалық тіл. әдеб. Поэтикалық, көркемдік, эстетикалық қызметтегі тіл.

ПРАВО зат. заң. **Құқық** (мемлекет шығарып бекіткен жалпыға бірдей тәртіп ережелерінің жиынтығы).

ПРАВОСЛАВИЕ зат. діни. Діни сенім түрінде Византияда қалыптасып, Ресейде кеңінен таралған дін болып танылатын христиандықтың негізгі бағыттарының бірі.

ПРАВОСЛАВИЯЛЫҚ сын. Православие дінімен байланысты, соған тән.

ПРАВОЛЫ сын. сөйл. Құқықты, құқығы бар, ерікті.

ПРАВОЛЫҚ зат. сөйл. **Құқықтық.** Правоға қатысты.

ПРАВОСЫЗ сын. сөйл. **Құқықсыз.** Еркі, құқығы жоқ.

ПРАГМАТИЗМ [грек. pragma] зат. филос. Ақиқатты практикалық пайдалылық тұрғысынан түсінетін буржуазиялық философияда кең таралған субъективті-идеалистік бағыт.

ПРАГМАТИАЛЫҚ сын. Прагматика, прагматизм тұрғысынан.

ПРАГМАТИКА [грек. pragma] зат. лингв. Тіл құралдары мен тілді тұтынушы арасын, сөз бен оны айтушы, жазушы және тыңдаушы арақатынасын зерттейтін тіл білімінің бір саласы.

ПРАЗЕОДИМ зат. хим. 1. Лантаноидтар тобына жататын химиялық элемент. 2. Жай зат, күмістей ақ түсті металл.

ПРАЙС-ЛИСТ зат. 1. Бағамдық бюллетен. 2. Кез келген ұйымның, фирманың, кәсіпорынның ұсынатын барлық тауарлар мен көрсететін қызметтерінің бағалар тізбесі.

ПРАЙМ-РАЙТ зат. Қамтамасыз етілмеген қысқа мерзімді несие бойынша коммерциялық банкілер қолданатын ең төмен пайыздық мөлшерлеме.

ПРАЙМ-РЭЙТ зат. экон. Базалық мөлшерлеме.

ПРАЙМ-ТАЙМ зат. Телехабар мен радиохабар таратудың көрермендер мен тыңдармандарды ең көп қызықтыратын кезеңі.

ПРАЙС-ТЕЙКЕР зат. экон. Өз өнімін өзінің өктемдігі жүрмейтін күштер белгілейтін бағам сататын фирма.

ПРАКСЕОЛОГИЯ зат. экон. Тиімді қызмет қағидаты мен әдістері туралы ғылым.

ПРАКАРИОТА зат. Ядролары және хромосомдық аппараты болмайтын ежелгі азғалар.

ПРАКТИКА [грек. praktikos] зат. Теорияның іс жүзіне асуынан туған тәжірибе; қалыптасқан дағды.

Практика жүзінде. Ғылыми зерттеулердің нәтижелерін іс барысында пайдаланып көру, байқау.

ПРАКТИКАЛЫҚ сын. Тәжірибелік, іс жүзіне асатын, өмірмен байланысты. **Практикалық қазақ тілі.** лингв. Өзге ұлт не өзге тілділерге қолданыстағы қазақ тілін үйрететін пән.

ПРАКТИКАНТ зат. Практикадан өтуші адам.

ПРАКТИКУМ [грек. praktikos] зат. Жоғары оқу орындарындағы белгілі бір оқу пәні бойынша жаттықтыру сабағының түрі.

ПРАПОРЩИК зат. 1. Әскер қатарында мерзімді уақытын өтегеннен кейін одан ары қарай өз еркімен қызмет етіп жүрген адамға берілетін әскери атақ және осы атаққа ие адам. 2. Патшалық Ресей армиясындағы ең кіші офицерлік шен.

ПРЭН зат. ескікіт. *Киім.*

ПРЕАМБУЛА зат. 1. құқық. *Туісті* актіні қабылдау мақсаттары, түрткі болған себептер көрсетілген халықаралық шарт, декларация т.б. құқықтық актінің кіріспе бөлімі. 2. Сөздің, мақаланың кіріспе бөлімі.

ПРЕБЕНДА зат. діни. Католик дініндегілердің тұрсақты бөлігіне атқарып отырған лауазымдық қызметі үшін берілетін табыс пен мүлік.

ПРЕВЕНЦИЯ зат. экон. Сақтау, алдын алу, жол бермеу.

ПРЕДИКАТ [лат. praedicatum] зат. лингв. 1. Логикалық баяндауыш. 2. Предикацияның мазмұнын анықтайтын ойдың объектісі, айтылатын пікірдің шындыққа қатынасын білдіретін, тілде баяндауыш түрінде көрінетін ойдың мазмұны.

ПРЕДИКАТТЫҚ сын. Предикатпен байланысты.

Предикаттық қатынас. лингв. Синтаксистің негізгі бірлігі болып табылатын сөйлемнің ерекшелігін танытатын категория.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ор. зат. 1. совет. Мемлекеттік аппарат, кейбір мекемелер мен ұйымдардың басшысы, басшысы. 2. сөйл. **Төраға.** (жиналысты, мәжілісті басқару үшін сайланған адам).

ПРЕДСЕДАТЕЛЬДІК зат. Председатель болушылық.

ПРЕЗЕНТАЦИЯ [лат. presentatio] зат. 1. сөйл. **Тұсаукесер** (таныстыру немесе жарна-малау мақсатымен фирманы, кәсіпорынды, та-уарды, т.б. алғашқы таныстыру). 2. Студент, оқушының өздік жұмысын, бітіру жұмысын қорғауда электронды слайд түрінде дайындаған көрсетілімі.

ПРЕЗИДЕНТ [лат. praesidens] зат. қоғ. -саяси. 1. Белгілі бір мерзімге сайланған республикалық басқару формасына негізделген елдердің мемлекет басшысы. 2. Кейбір қоғамдық, ғылыми ұйымдардың басшысы, төрағасы.

Президент әкімшілігі. саяси. Президент аппаратына қарасты басқару жүйесі.

ПРЕЗИДЕНТТІК сын. Президентке тән, президент басқаратын. **Президенттік басқару.** саяси. Президент бір уақытта мемлекет немесе үкімет басы болып табылатын, өзі үкіметті қалыптастырып, тағайындап, анық қызметке жетекшілік ететін, билік бөлінісі қатаң белгіленген басқарудың түрі. **Президенттік иммунитет.** құқық. Мемлекет басшысы өзінің міндетін атқарып тұрған кезінде тұтқындалмайтынын, қамауға алынбайтынын, сот алдында жауапқа тартылмайтынын білдіретін қол сұқпаушылық. **Президенттік институт.** саяси. Басқаруы республикалық формадағы мемлекеттің белгілі бір мерзімге сайланатын, елбасы болуымен сипатталатын ел билеуді ұйымдастыру, реттеудің бір формасы.

ПРЕЗИДЕНТТІК зат. Президент қызметіндегі адамның өкілеттік мерзімі.

ПРЕЗИДЕНТУРА зат. Президенттік. (президент қызметіндегі адамның өкілеттік мерзімі).

ПРЕЗИДИУМ [лат. praesidere] зат. 1. Жиналысты, мәжілісті басқару үшін уақытша сайланған орган. 2. Кейбір мекемелердің белгілі мерзімге сайланған қойылған басқарушы органының аты. 3. Алқалы жиындардағы көпшілікке қарап отыратын құрметті орын.

Президиум мүшесі. Белгілі бір мерзімге сайланған басқарушы органының мүшесі.

ПРЕЗУМЦИЯ з а т. Ықтималдылыққа негізделген болжам.

Кінәсіздік презумпциясы. [лат. praesumptio] з аң. Құқықта, заңда белгіленген тәртіппен кінәсі дәлелденгенше, айыпталушы (сотталушы) кінәсіз деп есептелетін ереже.

ПРЕЙСКУРАНТ [нем. Preiskurant] з а т. Тауар және қызмет көрсету түрлеріне қойылған бағалардың (тарифтердің) жиынтық көрсеткіші.

ПРЕЛЮДИЯ [грек. praeludere] з а т. муз. Аспапты музыкалық пьеса жанры.

ПРЕМИКАСТАР з а т. хим. Термореактивті шайырдың толықтырғыштарымен және басқа ингредиенттермен қоспасы.

ПРЕМЬЕРА [франц. premiere] з а т. өнер. Жаңа спектакль, кинофильм, эстрада мен цирк бағдарламасының көшілікке алғаш қойылуы.

ПРЕМЬЕРЛІК з а т. Премьер-министрлік қызметте болушылық.

ПРЕМЬЕР-МИНИСТР [франц. premier minister] з а т. Үкімет басшысы; министрлер кеңесінің төрағасы.

ПРЕНИТ з а т. геол. Силикаттар класының оқшауланған тетраэдрлі типіне жататын минерал.

ПРЕНОТАЦИЯ з а т. заң. Соттың несиелерге борышқордың дәрменсіздігі туралы хабарлауы.

ПРЕНУМЕРАНДО з а т. қаржы. Са-лымды ұдайы ұлғайту сипаттамасы.

ПРЕНУМЕРАНТ з а т. қаржы. Алдын ала ақша төлеуші.

ПРЕПАРАТ [лат. praeparatus] з а т. 1. мед. Арнаулы фабрикада, лабораторияда әзірленген химиялық не фармацевтік дәрі-дәрмек. 2. Химиялық зерттеуге әзірленген зат.

ПРЕРИЙЛЕР [франц. prairie] з а т. Солтүстік Америкада Миссури өзенінен батысқа қарай орналасқан қаратопырақты, бетін биік өскен шөптесін өсімдіктер басқан жазықтар.

ПРЕРОГАТИВА [лат. praerogativa] з а т. заң. Қандай да бір мемлекеттік органға немесе лауазымды қызметкерге тиесілі даусыз құқықтар.

ПРЕСС [лат. pressare] з а т. Материалды қысып нығарлайтын, тығыздайтын құрал.

ПРЕССА з а т. сөйл. Мерзімді баспасөз.

ПРЕСС-АТТАШЕ [франц. press attache] з а т. дипл. Дипломатиялық корпусның немесе белгілі бір қызмет саласының баспасөз қызметіне жауапты адам.

ПРЕСКРИПЦИЯ з а т. құқық. Белгілі бір құқықтық құжаттардың, талаптардың қолданылу мерзімін шектеу.

ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИЯ з а т. Қоғамдық-саяси мәселелер жөнінде пікірлесу үшін баспа орындарының уәкілдері мен үкімет, қоғам қайраткерлерінің бас қосқан жиналысы.

ПРЕСС-ҚАЛЫП з а т. хим. Компрессиялық немесе құя жаншу әдісімен пластмассалардан бұйымдар жасап шығаруға арналған құрал.

ПРЕСС-РЕЛИЗ з а т. [ағыл. press-release] 1. Бұқаралық ақпарат құралдарына жіберілетін бюллетень, қоғамдық пікірді ұйымдастыру жұмысының бір түрі 2. э к о н. Банк орындайтын операциялар туралы баспаға қысқаша ақпарат.

ПРЕСС-СЕКРЕТАРЬ з а т. Елбасының, үкімет басының баспасөз істері жөніндегі өкілі, баспасөз хатшысы.

ПРЕСТЕ = е т. Әртүрлі материалдарды нығыздау, қысу.

ПРЕСТЕЛ = е т. Қысылу, нығыздалу.

ПРЕСТЕЛУ Престел етістігінің қимыл атауы.

ПРЕСТЕУ Престе етістігінің қимыл атауы.

ПРЕТЕНЗИЯ [лат. praetensio] з а т. Кредитордың қарызды қайтару, зиянды өтеу, айыптың төлеу, жеткізілген өнімнің, сатылған заттың, орындалған жұмыстың кемшіліктерін жою туралы борышкерге қоятын талап-тілегі.

ПРЕТОРИАНДЫҚ з а т. Ежелгі Римдегі әскери қолбасшылардың қызметшісі, кейінірек императорды күзететін гвардия.

ПРЕФЕКТ з а т. Ірі әкімшілік бірліктегі жоғары үкімет шенеунігі, орталық үкіметтің округтегі өкілі.

ПРЕФЕКТУРА з а т. Әкімшілік-аумақтық бірлік, әкімшілік-аумақтық бірліктердің басқару аппараты.

ПРЕФЕРАНС [франц. preference] з а т. Ақша салып ойнайтын карта ойынының түрі.

ПРЕФЕРЕНЦИЯ з а т. экон. Кәсіпорындардың қызметіне қолайлы жағдай жасау мақсатымен мемлекеттің оларға жеңілдіктер мен басымдықтар беруі.

ПРЕФИКС¹ [лат. praefixum] з а т. лингв. Түбір сөздің алдынан жалғанатын қосымша.

ПРЕФИКС² з а т. экон. Котеруге немесе төмендетуге болмайтын тұрақты баға.

ПРЕЦИПИТАТ з а т. хим. Мал жеміне қосымша және тыңайтқыш ретінде қолданылатын фосфор қышқылын бор немесе әктаспен бейтараптау өнімі.

ПРЕФИЦИТ з а т. экон. Кірістің шығыстан асып түсуі.

ПРЕЦЕДЕНТ [лат. praecedens] з а т. 1. заң. Ұқсас мән-жайлар кезінде үлгі ретінде қарастырылатын белгілі бір ахуалдағы мінез-құлық.

2. лингв. Көпшілікке таныс, үлгі болған, ел аузындағы жағдай, оқиға арқылы сөз жасау, осы кездегі оқиғаға байланысты еске түсіру. 3. з а т. экон. Бұрын болған, үлгі боларлық немесе кейінгі осыған ұқсас оқиғаларға ақтау боларлық оқиға.

ПРЕЦЕДЕНТТІК сын. Прецедентке қатысты, тән.

Прецеденттік есім. лингв. Ауыз, әпсана, ел аузындағы айтулы тұлғалар есімдерінің мәтін ішіндегі қызметі, кездесуі.

ПРЕЦЕССИЯ з а т. физ. Сыртқы күштің әсерінен кеңістіктегі нысанның бағытын өзгерту.

ПРЕЮДИЦИАЛДЫҚ [франц. prejudiciel] з а т. заң. Соттың заңдық күшіне енген шешімімен немесе қандай да бір іс бойынша шығарған үкімімен бұрындары анықталған деректерді іс қараушы барлық соттардың тексерусіз және дәлелдеусіз қабылдау міндеттілігі.

ПРИБАЛТИКА з а т. сөйл. Балтық теңізі жағалауындағы елдер.

ПРИБОР ор. з а т. Ғылыми зерттеулер мен тәжірибелер жасау үшін қажетті құрал, аспап.

ПРИАЗИЯ з а т. геол. Геология мен гидрология ғылымындағы құбылыс.

ПРИЗМА [грек. prisma] з а т. 1. мат. Көлемі табанының ауданы мен биіктігінің көбейтіндісіне тең келетін көпқырлы геометриялық дене. 2. физ. Оптикалық аспаптың мөлдір шынысы.

ПРИКВЕЛ [ағыл. prequel] з а т. Алдыңғы шығармадағыдан да ертеде болған оқиға баяндалатын кітап, кинофильм немесе компьютер ойындары.

ПРИМА¹ [лат. prima] з а т. муз. Мандолин тәртізді музыкалық аспап.

ПРИМА² з а т. экон. 1. Шарттық мәмілеге қатысушы оны ақтаудан бас тартқан жағдайда төлейтін тұрақсыздық айыбы. 2. Аударма вексельдің бірінші данасы.

ПРИМАТТАР [лат. primates] з а т. зоол. Маймылдардың арғы тегі.

ПРИМУС [лат. primus] з а т. Керосинмен жағып ас пісіруге пайдаланылатын құрал.

ПРИНТЕР [ағыл. printer] з а т. и н ф. Мәтіндік не графиктік ақпаратты қағазға, пластикке шығаруға арналған құрылғы.

ПРИНЦ [нем. Prinz] з а т. Патшаның баласына берілетін титул; ханзада.

ПРИНЦЕССА [лат. prinzeßin] з а т. Патшаның, Корольдің қызына берілетін титул; ханша, ханшайым.

ПРИНЦИП [лат. principium] з а т. **Ұстаным.** 1. Әбден қалыптасқан барлық адамдарға ортақ заңдылық, бұлжымайтын тұжырым, айнымас көзқарас. 2. Саясаттағы, ғылымдағы негізгі қағида, іс-әрекеттегі жетекші ұстаным. 3. лингв. Сөздердің дырыс жазылуын нормалауда сүйенетін орфографиялық негіз, қағида.

ПРИНЦИПСІЗ сын. Ұстанымы жоқ, бағдарсыз, негізсіз.

ПРИНЦИПСІЗДІК з а т. Ұстанымы жоқтық, принцип сақтамаушылық; негізсіздік.

ПРИНЦИПТІ сын. Ұстаған бағытынан таймайтын, табанды.

ПРИНЦИПТІЛІК з а т. Принцип сақтаушылық, принципті болушылық.

ПРИНЦИПШІЛ сын. Белгілі бір ұстанымды сақтайтын, бірсөзді, табанды.

ПРИНЦИПШІЛДІК з а т. сөйл. Принципшіл болушылық.

ПРИОРИТЕТ [нем. Prioritat] з а т. 1. Жаңалық ашуда бірінші болушылық, үздік шығушылық, бастапқылық. 2. Артықшылық, басымдылық.

ПРИСТАВ ор. з а т. тар. Патриалық Ресейде, кішігірім әкімшілік ауданда тұратын полиция бастығы.

ПРИСТАНЬ ор. з а т. сөйл. Кемежай, кеме тоқтайтын жер.

ПРИСТЕЛЛА з а т. зоол. Оңтүстік Америка суларында тіршілік ететін балық түрі.

ПРИФИКС [нем. Prefix] з а т. экон. Арзандатуға немесе қымбаттатуға болмайтын белгілі бір баға.

ПРОБАЦИЯ з а т. заң. [ағыл. probation]. АҚШ, Ұлыбритания және т.б. елдердегі шартты түрде соттау түрі.

ПРОБИРКА з а т. Зертханаларда пайдаланылатын шыны түтікше.

ПРОБЛЕМА [грек. problema] з а т. Зерттеуді, шешуді керек ететін күрделі әрі келелі мәселе.

ПРОБЛЕМАЛЫ сын. Проблема көтерген, күрделі.

ПРОБЛЕМАЛЫҚ [грек. problematikos] сын. Проблема боларлық, проблемаға қатысты.

Проблемалық оқыту әдісі. п е д. Мектеп оқушыларын шығармашылық ойлауға баулып, дүниетанымын кеңейтетін тәсіл.

ПРОБЛЕМАТИКА з а т. Проблемалар жиынтығы.

ПРОВАЙДЕР [ағыл. provider] з а т. и н ф. Ақпараттық желі қызметтерімен (цялы телефон байланысы, компьютерлік интернет желілерімен т.б.) байланыс орнатушы, қосушы маманданған компания, фирма.

ПРОВИЗИЯ з а т. экон. Валюталық, сондай-ақ кредиттік операциялардағы ықтимал залалдардың алдын алу мақсатымен қаржы балансының пассивтеріндегі, ең алдымен банктардағы айқындама.

ПРОВИНЦИЯ [лат. provincia] з а т. 1. Кейбір мемлекеттердегі әкімшілік бөлік, әкімшілік-территориялық бірлік, облыс. 2. Орталықтан шеткері орналасқан өлке.

ПРОВИНЦИЯЛЫҚ сын. Провинцияға қарасты.

ПРОВОДНИК ор. зат. сөйл. **Жолсерік** (пойыздағы вагон қызметшісі).

ПРОГЕРИЯ зат. мед. Бойдың аласа болуымен (көбінесе ергежейлі болумен), ақыл-ой қабілеттілігінің ерте бузылуымен (қартайған кезде болатын) сипатталатын ауру.

ПРОГНАТИЯ зат. анат. Бас сүйекке қарағанда жақсүйек алға қарай шығып тұратын анатомиялық құрылыс.

ПРОГРАММА [грек. programma] зат. 1. **Бағдарлама** (алға қойған мақсатқа жету, іс-шараны жүзеге асырудың бағыт-бағдары, іс-жоспары). 2. **Сабақтың, оқудың қысқаша мазмұны**. 3. **Спектакль, концерт көрсетудің желісі, реті, тәртібі**.

ПРОГРАММАЛА= ет. Есептеу мәшинесінің қызметі үшін программа жасау, программа құру.

Программалап оқыту, пед. Оқыту барысын белгілі бір оқыту программасы бойынша ұйымдастыру.

ПРОГРАММАЛАН= ет. Программа жасалу. **ПРОГРАММАЛАНУ** Программалан етістігінің қимыл атауы.

ПРОГРАММАЛАУ¹ зат. инф. <ағыл. programming> 1. Есептеуіш машинелер мен құрылғыларға арналған программаларды құрастыру әдістері мен тәсілдерін зерттейтін пән. 2. Есептерді электр есептеуіш машинесінде шешу үшін кезектесе орындалатын тапсырмалар тізбегіне келтіру жүйесі. 3. мат. Қолданбалы математиканың бір бөлігі.

Программалау тілі, инф. <ағыл. programming language> Компьютерде өңделетін ақпаратты сипаттайтын және оларды түрлендіру алгоритмдерін жазуға арналған жасанды тіл.

ПРОГРАММАЛАУ² Программала етістігінің қимыл атауы.

ПРОГРАММАЛАУШЫ зат. Программалау жұмысымен айналысушы адам.

ПРОГРАММАЛЫҚ сын. 1. Программға қатысты, программға тән. 2. Алдағы міндеттерді іске асыруда жол-жоба көрсетерлік, бағдар берерлік.

ПРОГРАММАЛЫҚ-АҚПАРАТТЫҚ Программалық-ақпараттық жабдықтама, инф. Компьютердің тұрақты жадында жазылған тек қана оқуға арналған программалар.

ПРОГРЕСС [лат. progressus] зат. 1. Төменнен жоғарыға, толық еместен барынша толықтыққа қарай ауысып отыратын даму бағыты. 2. Бүкіл адамзат тарихы мен қоғамның заңды түрде дамып, алға басу, өрлеу үрдісі.

ПРОГРЕССИВТІ сын. Алдыңғы қатарлы, ілгерішіл.

ПРОГРЕССИЯ [лат. progressio] зат. мат. Есеп амалы.

ПРОГРЕСТІК сын. Алға басқан, ілгері дамушы.

ПРОГРЕСШІЛ сын. Алдыңғы қатарлы, озық.

ПРОГРЕСШІЛДІК зат. Прогресшіл болушылық.

ПРОДУЦЕНТ [лат. producens] зат. 1. б. и. о. Фотосинтез немесе хемосинтез нәтижесінде бейорганикалық заттардан органикалық заттар түзетін автотрофты ағзалар. 2. экон. **Өнімгер** (белгілі бір тауарды өндіруші ел).

ПРОДЮСЕР [ағыл. producer] зат. 1. к. и. н. о. Кинематографияда фильм түсіру тобына ұйымдастырушылық әрі қаржылық жағынан бақылау жасайтын тұлға. 2. Шоу-бизнесе ұйымдастырушылық, қаржылық мәселелермен шұғылданатын маман.

ПРОЕКСЕМИКА [ағыл. proximity] зат. Кеңістікте болған қатынасты зерттеумен шұғылданатын әлеуметтік психология және семиотиканың бір саласы.

ПРОЕКЦИЯ [лат. projectio] зат. мат. Бір нәрсенің түзу сызықтар арқылы жазықтыққа түскен кескіні.

ПРОЕКЦИЯЛА= ет. 1. Проекциясын сызып кескіндеу. 2. Проекцияны экранда үлкейтіп көрсету.

ПРОЕКЦИЯЛАН= ет. Үлкейтіліп көрсетілу. **ПРОЕКЦИЯЛАНУ** Проекциялан етістігінің қимыл атауы.

ПРОЕКЦИЯЛАУ Проекцияла етістігінің қимыл атауы; проекциясын сызып көрсету.

ПРОЖЕКТОР [лат. projectio] зат. тех. Оптикалық жүйелер көмегімен жарықты шоғырландыратын, күшті жарық бергіш аспап.

ПРОЖЕКТОРЛЫ сын. Проекторы бар. **ПРОЖЕКТОРШЫ** зат. Жұмыстағы кемшілікті ашу мақсатында оперативті түрде құрылатын бақылаушы топтың мүшесі.

ПРОЗА [лат. prosa] зат. әдеб. Қара сөзбен жазылған көркем шығарма; әдебиет жанры.

ПРОЗАИК зат. әдеб. Шығармасын проза жанрында жазушы.

ПРОЗАЛЫҚ сын. Прозаға қатысты, прозаға жататын.

ПРОЗАШЫ зат. сөйл. **Прозаик**.

ПРОЗЕРИН зат. мед. Суда ерігіш, иіссіз, кристал тәрізді ащылытым ақ дәрі.

ПРОКАРИОТТАР зат. мед. Көк жасыл бактериялар мен цианобактериялар.

ПРОКАТ зат. 1. Орнықты емес мүліктерді жалға алу, уақытша, ақылы пайдалану. 2. тех. Металдарды арнаулы әдіспен өңдеу процесінен кейін алынатын өнім.

Прокат станы. Металдарды өңдеуге арналған машина.

ПРОКАТТА= ет. 1. Жалға бер. 2. тех. Металдар мен қорытпаларды прокат станында өңдеу.

ПРОКАТТАЛ= ет. 1. Өңделу. 2. Жалға алыну. **ПРОКАТТАЛУ** Прокаттал етістігінің қимыл атауы.

ПРОКАТТАУ Прокатта етістігінің қимыл атауы.

ПРОКАТШЫ зат. 1. Прокат өндірісіндегі жұмысшы. 2. Жалға беруші.

ПРОКУРАТУРА зат. заң. Мемлекеттік заңның орындалуын бақылау және заңды бұзушыларды сотқа тарту міндеті жүктелген орган.

ПРОКУРОР [франц. procureur] зат. заң. Мемлекеттік заңдардың дұрыс орындалуын бақылап отыратын прокуратура қызметкері.

ПРОКУРОРЛЫҚ; прокурорлық қадағалау. Заңдардың мүлтіксіз, дәл орындалуын бақылау барысында прокурорлар тарапынан іске асырылатын арнайы шаралар.

ПРОЛАН зат. мед. Екіқабат әйелдің несепінен алынатын, құрамында А және Б гормондары бар ақ ұнтақ зат.

ПРОЛЕТАР зат. сөйл. совет. **Пролетариат**.

ПРОЛЕТАРИАТ зат. совет. Буржуазиялық қоғамдағы жалдамалы, қаналушы жұмысшы табы.

Пролетариат диктатурасы, совет. Социалистік революция нәтижесінде орнайтын социализм құрылысы мен коммунистік қоғам құруға көшуді көздейтін жұмысшы табының өкіметі.

ПРОЛЕТАРИАТТЫҚ сын. совет. Пролетариатқа тән, соған қатысты.

ПРОЛЕТАРЛЫҚ сын. совет. Пролетариат басшылығымен, солардың қатысуымен.

ПРОЛИН зат. хим. Ауыстырылатын аминқышқылы.

ПРОЛИФЕРАЦИЯ зат. мед. Зақым тию нәтижесінде ткань құрамындағы элементтердің тым тез бөлініп көбеюі.

ПРОЛОГ [грек. pro – алдыңғы, logos – сөз] зат. әдеб. Көркем шығарманың кіріспе бөлімі.

ПРОЛОНГАЦИЯ [лат. prolongare] зат. заң. 1. Келісімшартты жасасу барысында көзделген орындалу мерзімін әлі де ұзарту, артық мерзім белгілеу. 2. Банкрттың кәсіпорындар мен ұйымдарға беретін несиеісін өтеудің мерзімін белгіленген шектен әрі ұзартуы.

ПРОЛОВИЙ [лат. proluvium] зат. геогр. Су тасқынымен келетін шөгінді жыныс.

ПРОМЕДОЛ зат. хим. Фармакологиялық қасиеттері бойынша морфинге ұқсас, ауруды себдірмейтін және спазмолитикалық әсері бар дәрі.

ПРОМЕТИЙ зат. хим. 1. Лантаноидтар тобына жататын, табиғатта жоқ жасанды элемент. 2. Жай зат, күмістей ақ түсті металл.

ПРОМИЛЛЕ [лат. promille] зат. 1. мат. Санның мыңнан бір бөлігі. 2. геогр. Судың тұздылық өлшем бірлігі.

ПРОМЕССА зат. экон. Өзінің акцияларын толық төлемеген акцияшыға берілетін уақытша қолхат.

ПРОМИТЕНТ зат. экон. Акцияға қол қойған адам.

ПРОМО-АКЦИЯ зат. Біреуді немесе кез келген затты танымал ету, фирманың көрсететін қызметтерін, тауарларын нарыққа тарту мақсатында жүргізілетін іс-шара.

ПРОМОТОРЛАР зат. хим. Өршіткілерге аз мөлшерде қосқанда оның белсенділігін, талғамдылығын немесе тұрақтылығын күшейтетін заттар.

ПРОМОУТЕР [ағыл. promoter] зат. спорт. Кәсіпқой бокстағы матчты өткізу құқығын сатып алған қысқымғы басшыларымен матчты қаржыландыру және ұйымдастыру мәселелерін шешу тапсырылған өкіл.

ПРОМОЦИЯ зат. 1. Қызмет бабымен жоғарылау. 2. Магистр немесе доктор ғылыми атағын беру.

ПРОМТ зат. экон. 1. Жедел тәртіппен жасалатын чартер. 2. Тауар мәміле жасалғаннан кейін беру жеткізілетін мәміле шарты.

ПРОМУЛГАЦИЯ [лат. promulgatio] зат. заң. Заңның күшіне енуін білдіретін ресімдеудің соңғы сатысы.

ПРОПАН зат. хим. Мұнай және табиғи газдар құрамында болатын түссіз, иіссіз, жанғыш газ.

ПРОПЕЛЛЕР [лат. propellere] зат. Ұшақ, дирижабль т.б. айналыш тетігі.

ПРОПИЛЕМ зат. өнер. Симметриялық портиктен, ұстындар қатарынан құралған салтанатты, монументті, еңселі қақпалар.

ПРОПИЛИТЕНУ зат. геол. Көмір қышқылы мен күкірті мол гидротермалық ерітінділер әсерінен негізді және орташа құрамды жанартаутекті таужыныстардың нақтылы өзгерістерге ұшырауымен сипатталатын метасоматоздық өзгеру процесі.

ПРОПИЛИТЕР зат. геол. Пропилиттену нәтижесінде қалыптасатын арнаулы таужыныстар бірлестігі, басты-басты минералдары: альбит, актинолит, карбонаттар, пирит, лейкоксен-рутил, цеолиттер.

ПРОПОЛИС [грек. propolis] зат. Бал арасынан алынатын желімді, шайырлы зат.

ПРОПОРЦИОНАЛ [лат. proportionalis] зат. мат. Екі шаманың бір-біріне теңдігі, тәуелділігі.

ПРОПОРЦИОНАЛДЫҚ сын. мат. Пропорционалға қатысты.

Пропорционалдық әдіс. Есеп шығарудың тиімді амалы. **Пропорционалдық коэффициент.** физ. Бір-біріне пропорционалды өзгертін, екі физикалық шаманың қатынасына тең өлшемді немесе өлшемсіз шама.

ПРОПОРЦИЯ [лат. proportio] зат. 1. мат. Екі қатынас арасындағы теңдік. 2. Зат бөліктерінің шама жағынан өзара қатысы, сай келушілігі.

ПРОПОРЦИЈАЛЫ сын. Мөлшер, шама жағынан үйлесімді, сәйкес.

ПРОПУСК зат. сөйл. **Рұқсатнама** (бір жерге кіру немесе басқа жаққа бару үшін берілетін рұқсат қағаз, күәлік).

ПРРАБ [ор.] зат. құр. Құрылыс жұмысын басқарушы инженер.

ПРОРЕКТОР зат. Жоғары оқу орны ректорының белгілі бір мәселе жөніндегі орынбасары.

ПРОРОГАЦИЯ зат. экон. Төлем мерзімін кейінге қалдыру.

ПРОСКОПИЯ зат. Өткен мен болашақты ештеменің көмегіңіз көре алушылық; парapsихологияның бір түрі.

ПРОСКРИПЦИЯ зат. экон. Аукциондық сауда-саттықта сатылғаны туралы құлақтандыру.

ПРОСПЕКТ [лат. prospectus] зат. **Даңғыл** (үлкен қалалардың ұзын, түзу, кең негізгі көшесі). **ПРОСПЕКТ** зат. Еңбектің алғашқы жобасы, нобайы.

ПРОСТАТИТ [лат. prostatitis] зат. мед. Қуықасты безінің (простата) қабынуы.

ПРОСТОГОНИМОЗ зат. Простогонимусоватус дейтін тоғышар құрттың әсерінен тауықтың ұрық түтізінің қабынуы.

ПРОТАКТИНИЙ зат. хим. Радиоактивті химиялық элемент.

ПРОТАРГОЛ зат. Күмістің белокты препараты, иіссіз, сәл ашқылтым және тұтқыр, суда ерігіш ұнтақ зат.

ПРОТЕЗ [лат. prothèse] зат. 1. Адамның жарымжан мүшелерінің (аяқ, қол т.б.) орнына жүретін жасанды зат. 2. Кетілген, түскен тістің орнына қойылатын жасанды тіс.

ПРОТЕЗА [грек. prothesis] зат. лингв. Сөйлеу кезінде кейбір сөздердің алдынан дыбыс қосылып айтылуы.

ПРОТЕЗОРОЙ: протезорой эралары. геол. Жер қыртысы даму тарихының ортаңғы эоны болып табылатын протерозой эонына тиесілі эралар.

ПРОТЕИН [грек. prōtos] зат. биол. Белоктың бір түрі.

ПРОТЕКТОР зат. хим. Жемірліктен сақтау үшін кемелерге, автомәшинелерге, т.б. жанастырып орнататын, белсендігі берілген нысанның материалдарынан қишті металл.

ПРОТЕКТОРАТ [лат. protector] зат. Қишті мемлекеттің әлсіз елді ресми түрде құрамына алуы.

ПРОТЕКЦИОНИЗМ [франц. protectionnisme] зат. Капиталистік елдерде шетелден әкелінетін тауарларға жоғары баж салығын салу, кейбір тауарларды әкелуге тыйым салу саясаты.

ПРОТЕРОЗОЙ [грек. proteros – өте, мөте, збө – өмір] зат. тар. Жер қыртысы тарихындағы көне дәуір, эра.

Протерозой эрасы. Жер тарихының археозой мен палеозой арасындағы эрасы.

ПРОТЕСТАНТ [лат. protestans] зат. діни. Протестантизм діні өкілі, соның қағидаларын орындаушы адам. **Протестант шіркеуі.** <лат. protestans> Христиан дінінің негізгі тармақтарының бірі.

ПРОТЕСТАНТИЗМ зат. Діни ілімнің негізгі інжіл деп санайтын, әр діндар адам Құдаймен тікелей сұхбаттасуға қиқшылы деп білетін христиан дінінің бағыты.

ПРОТИВОГАЗ зат. Улы газдан қорғану үшін басқа қиетін зат.

ПРОТИЙ зат. хим. Жеңіл сутек изотоптарының бірі, массалық саны бірге тең.

ПРОТО зат. геол. Күрделі сөздердің «бастапқы», «алғашқы» деген мағына үстейтін алдыңғы құрамбөлігі.

ПРОТОБЛАСТЕЗ зат. геол. Магмалық таужыныстардың тектоникалық кернеулер әсерінен жаңадан кристалдануымен сипатталатын құрылымдық өзгерістері бар метаморфтық таужыныстарға тән кристалластылық құрылымдар.

ПРОТОЗООЛОГИЯ [грек. prōtos – бастапқы, zōon – жануарлар, logos – ілім] зат. Зоологияның бір клеткалы жануарларды (қарапайымдарды) зерттейтін саласы.

ПРОТОКОЛ [грек. prōtos – бастапқы, kollaō – жабыстыру] зат. 1. **Хаттама** (жиналыстың, мәжілістің барысы туралы жазылған қысқаша мазмұндама). 2. Қоғамдық тәртіпті бұзғандық жөнінде жасалатын акт.

ПРОТОКОЛДА = ет. Акт жазу, хаттама жасау.

ПРОТОКОЛДАТ = ет. Хаттама жасату.

ПРОТОКОЛДАТУ Протоколдат етістігінің қимыл атауы.

ПРОТОКОЛДАУ Протоколда етістігінің қимыл атауы.

ПРОТОЛИЗ зат. хим. Өршіткішке субстраттан (қышқылдар немесе негіздер) протонның ауысу процесі.

ПРОТОМҰНАЙ зат. геол. Мұнайдың қалыптасуы жер қойнауындағы бүкіл органикалық заттардың диагенез белдемінде биогендік факторлар әсерінен немесе катагенез белдеміндегі термокатализ салдарынан жаппай таушайырлануы нәтижесінде жүзеге асады деп есептейтін ескірген жорамалдар мен тұспалдарға сәйкес туындаған атау.

ПРОТОН [грек. prōtos] зат. физ. Атом ядросының құрамына кіретін оң зарядты кішкене бөлшек.

ПРОТОНДАУ зат. хим. Молекулаға протонның қосылуы.

ПРОТОНЕФРИДИЯЛАР зат. биол. Кейбір буылтық жалпақ және жұмыр құрттардың, немертиндердің зәр шығару мүшелері.

ПРОТОПЛАЗМА [грек. prōtos – бастапқы, plazma – құрылу] зат. биол. Тірі ағзадағы жасуша құрамының негізгі бөлшегі.

ПРОТОПЛАТФОРМА зат. геол. 1. Шартты түрде континенттерге тән жер қыртысы дамуының нуклеарлық сатысы аяқталғаннан кейін болған деп есептелетін эпихарейлік платформалық құрылымдар атауы. 2. Прото-геосинклиндік атыраптар қалыптасуының соңғы кезеңдерінде пайда болған мейлінше орнықты платформалық құрылымдар атауы.

ПРОТОРЕНЕССАНС [грек. prōtos – бастапқы, франц. renaissance – жаңару, өркендеу] зат. өнер. Қайта өркендеу дәуірінен ілгерірек, 13 ғасырдың аяғы мен 14 ғасырдың басында Италияда өріс алған өнер.

ПРОТОТИП [грек. prōtotypon] зат. әдеб. Әдеби кейіпкердің өмірде болған нақтылы түп түлғасы.

ПРОТОТУРКІ зат. Ататүркі, түркі халықтарының ежелгі тегі.

ПРОТРУЗИЯ зат. геол. Біршама ілімелі не ақпа таужыныстардың салқын да қатты күйін сақтай отырып, жер қыртысының өздері орналасқан деңгейден жоғарырақ өңірлеріне сығыла жылыстауы.

ПРОТРУЗИЯ зат. мед. Омыртқадағы жарық ауруының алдыңғы сатысы, жарық болудың алды.

ПРОФЕССИОНАЛ сын. Белгілі бір кәсіпке маманданған (адам), кәсіби.

ПРОФЕССИОНАЛДЫ сын. Мамандандырылған, кәсіби.

ПРОФЕССИОНАЛДЫҚ зат. Маман, кәсіпкер болып қалыптасқандық.

ПРОФЕССОР [лат. professor] зат. Жоғары оқу орны оқытушысына, ғылыми қызметкерге берілетін, доцент атағынан жоғары ғылыми атақ.

ПРОФЕССОРЛЫҚ сын. Профессорға тән, профессор болушылық.

ПРОФЕССОР(ЛАР)ША ұст. Профессорға ұқсас, профессор сияқты, профессор тәрізді.

ПРОФИЛАКТИКА [грек. prophylaktikos] зат. мед. Денсаулық сақтау ісінде түрлі аурудан сақтандыру, аурудың алдын алу шаралары.

ПРОФИЛАКТИКАЛЫҚ сын. Профилактикаға қатысты.

Профилактикалық әдіс. Аурудың алдын алу шараларына қатысты тәсіл. **Профилактикалық жөндеу.** Ауылшаруашылық мәшинелерді, өндірістік техникаларды бұзылмай тұрып, алдын-ала жөндеу. **Профилактикалық өңдеу.** Бұліңуден, бұзылудан сақтау үшін істелетін шаралар.

ПРОФИЛАКТОРИЯ зат. Профилактикалық шаралармен айналысатын мекеме.

ПРОФИЛАКТОРИЯ-САНАТОРИЯ зат. сөйл. Аурудың алдын алу шараларын жасайтын емдеу сауықтыру мекемелерінің жалпы атауы.

ПРОФИЛОГРАФ зат. тех. Төсеменің жоғарғы бетінің сапасын бағалап, оның микрогеометриясын бағалауға арналған аспап.

ПРОФИЛЬ [франц. profil] зат. физ. геогр. Жер бетінің белгілі бір учаскесінің, жер қыртысының, гидросфераның немесе атмосфераның бір сызық бойындағы тік кесіндісі.

ПРОФИЛЬ зат. экон. Компания немесе оның бір бөлігі тұтынушылардың маңызды мақсатты тобына танымал болатын сипаттамаларының жиыны.

ПРОФИТ зат. экон. Пайда, олжа, табыс **ПРОФИТ-ТЭЙКИНГ** зат. экон. Пайданы тоғыту, яғни бағасы көтерілген акцияларды сату.

ПРОФИЦИТ зат. экон. Пайда, бюджеттің оң сальдосы, кірістің шығыстан артылуы.

ПРОФОРМА зат. экон. Құжаттың бланкісі, ресми орындалған шарт, іс-әрекет.

ПРОФОРМА зат. лингв. Түбіртек, ілкі түбір.

ПРОЦЕДУРА [лат. procedere] зат. 1. Бір істі орындау, атқару тәртібі. 2. мед. Емдеу ісі, ем-дом жасау шаралары.

ПРОЦЕНТ [лат. pro – орны, centum – жүзге] зат. **Пайыз** (бірлік ретінде алынатын бүтін санның жүзден бір бөлігі).

ПРОЦЕНТТЕ = ет. Есебін пайызбен көрсету, шығару.

ПРОЦЕНТТЕЙ сын. Пайызға жуық.

ПРОЦЕНТТЕУ Процентте етістігінің қимыл атауы.

ПРОЦЕСС [лат. processus] зат. **Үрдіс**. 1. Іс-әрекеттің даму барысы, қимылдың өрістеу қалпы. 2. Белгілі бір нәтижеге жету үшін жасалатын әрекеттердің жиынтығы. 3. заң. Сот ісінің жүргізілу тәртібі, реті.

ПРОЦЕССИНГ зат. қаржы. Банктегі төлем операцияларын жасаудағы ақпараттармен жұмыс істеу қызметі.

ПРОЦЕССОР [лат. processio] зат. инф. ЭЕМ-нің арифметикалық, логикалық операцияларын, бағдарламада көрсетілген ақпарат түрлендірулерін орындайтын, есептеу процесін басқаратын, жүйенің перифериялық құрылғыларының жұмысын үйлестіретін негізгі құрылғысы.

ПРОЦЕПТІК сын. Үрдіске тән.

Процестік консалтинг, экон. Кеңесші жобаның барлық жасалу кезеңдерінде клиентпен өзара белсенді іс-қимылда болып, оның өз идеяларын, пікірлерін, ұсыныстарын айтуына, кеңесшінің көмегімен проблемаларға талдау жүргізіп, шешімдер әзірлеуіне көмектесетін консалтинг.

ПРОЦИОНДАР зат. хим. Ұлыбританияда шығарылатын целлюлозалы және нағызды талшықтарға арналған белсенді бояғыштардың саудадағы атауы.

ПСАЛОМ [грек. psalmos] зат. діни. Еврей діни лексикасының шығармалары.

ПСАМИТТЕР зат. геол. Ортатүйірлі шөгінді тау жыныстардың, яғни құмға қатысты тау жыныстар бірлестігінің (құмдардың және құмтастардың) жалпылама атауы.

ПСАММОФИЛДЕР [грек. psammos – құм және philo – сүйемін] биол. Құмды жерлерде тіршілік етуге бейімделген ағзалар.

ПСАММОФИТТЕР [грек. psammos – құм және phytos – өсімдік] флор. бот. Көшпелі құм бетінде өсуге бейімделген өсімдіктер.

ПСЕВДОАБСОРБЦИЯ зат. геол. Үйектелген жарықтың тербеліс бағытының өзгеруіне байланысты анизотропты минералдың шифте бедері мен шегрен бетінің құбылуы.

ПСЕВДОЛЕЙЦИТ зат. геол. Ортоклаз (кейде санидин) бен нефелиннің (кейде анальцимнің) лейцит бойынша псевдоморфозасы.

ПСЕВДОМОРФОЗАЛАР зат. геол. Минералогияда: өздерін құрайтын затқа тән емес сырттай кристаллографиялық нысанды минералдың түзілімдер.

ПСЕВДОНИМ зат. сөйл. **Лақапан**.

ПСЕВДОООЛИТТЕР зат. геол. Домалақ, қабаттылығы жоқ оолиттерге ұқсас түзілімдер.

ПСЕВДОТАХИЛИТТЕР зат. геол. Кейбір миллиониттерде шыныға ұқсас, жолақ не линза пішінді денелер құрайтын өте майда сынықты түзілімдер.

ПСЕФИТТЕР зат. геол. Ірісіныңты яки кесекті шөгінді тау жыныстардың жиынтық атауы.

ПСИЛОМЕЛАН [грек. psilos – тақыр, melas (melanos) – кара] зат. геол. Марганецтің суды оксидтерінің жиынтық аты, химиялық құрамы – тұрақсыз, тотығу белдемдерінде, мору қыртыстарында және шөгінді кендерде кездесетін марганецтің кені.

ПСИХИАТР зат. мед. Психикалық ауруларды емдейтін маман дәрігер.

ПСИХИАТРИЯ [грек. psychē – жан, iatreia – емдеу] зат. мед. Психикалық аурулардың себебін, емдеу әдістерін зерттейтін медицина ғылымының бір саласы.

ПСИХИКА [грек. psychikos] зат. Белгілі бір адамға тән ішкі сезімдер дүниесі.

ПСИХИКАЛЫҚ сын. Психикамен байланысты.

Психикалық анализ. Жеке адамның мінез-құлқы мен тұтас қоғам өмірі санаға сіңірілген түсініктер мен сезімдерге тәуелділігіне сараптау жасау. **Психикалық аурулар**, мед. Жүйке жүйесіндегі ми орталықтарының зақымдануынан болатын дерттер.

ПСИХОАНАЛИЗ [грек. psychē – жан, analysis – жіктеу] зат. 20 ғ. мәдениетіне зор әсер еткен австриялық ғалым З.Фрейд қалыптастырған психологиялық ілім.

ПСИХОГРАММА зат. экон. Психикалық сипаттама.

ПСИХОДИАГНОСТИКА зат. экон. Психикалық диагностика.

ПСИХОЗ зат. мед. Психикалық аурудың ауыр түрі.

ПСИХОКОРРЕКЦИЯ зат. экон. Психологиялық әдістермен түзеу.

ПСИХОЛИНГВИСТИКА [грек. psychē – жан, франц. linguistique – тіл] зат. лингв. Сөйлеу әрекетін психологиялық құбылыстар негізінде зерттейтін тіл білімінің бір зерттеу бағыты.

ПСИХОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ сын. Психологиялыққа тән.

ПСИХОНЕВРОЗ (психо... және гр. neuron – жүйке). Жеке адамның ойлауындағы, сезіміндегі, мінез-құлқындағы қилы-қилы ауытқушылықты сипаттайтын психиатрия мен диагностикалық психоталдаудың басты ыңғайы.

ПСИХОЛОГ зат. 1. Психология маманы. 2. Адамның көңіл күйін, жан дүниесін танығыш, жетік білетін адам. 3. Жаны күйзеліп жүрген кісінің өзі шеше алмай жүрген қиындықтарын тыңдап, ашылуына, жеңілдеуіне көмектесетін психология мамандығын меңгерген маман иесі.

ПСИХОЛОГИЗМ зат. әдеб. Кейіпкердің ішкі жан сезімін тереңдеті бейнелеу әдісі.

ПСИХОЛОГИЯ [грек. psychē – жан, logos – ілім] зат. 1. Ой, сезім, түйсік, елес, тілек, ерік, қабілет, мінез, әдет сияқты психикалық әрекеттердің заңдылықтары туралы ғылым, пән. 2. Адамның мінез-құлқы, сана-сезімі, ой-өрісі.

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ сын. Психологияға тән, соған қатысты.

Психологиялық барьер. Тәрбиесі, өскен ортасы, ойлау дүниесі, менталитеті әр түрлі адамдардың арасындағы қарым-қатынаста орын алатын қиындықтар. **Психологиялық роман**, әдеб. Адамның жан дүниесін, ішкі сезімін терең ашып көрсетуге айрықша мән берілетін роман.

ПСИХОПАТИЯ [грек. psychē – жан, pathos – күйзеліс] зат. мед. Тәни кеселге қатысы жоқ, қалыптан ауытқып кететін мінездік құлық.

ПСИХОПАТИЯЛЫҚ сын. мед. Психопатияға қатысты.

ПСИХОПАТОЛОГИЯ зат. мед. Адам психикасын медицина тұрғысынан зерттейтін психиатрияның бір саласы.

ПСИХОСОМАТИКА зат. мед. Соматикалық аурулардың пайда болуына әсер ететін психологиялық факторларды зерттейтін медицина мен психологияға бағыт.

ПСИХОТЕРАПЕВТ [грек. psychē – жан, therapeia – қамқорлық] зат. Психотерапия маманы.

ПСИХОТЕРАПИЯ зат. мед. Психикалық ықпал ету әдісі арқылы емдеу жүйесі.

ПСИХОТРОПТЫ сын. Психикаға әсер ететін.

ПСИХОФИЗИКА зат. мед. Психологияның психикалық және физикалық процестер

мен құбылыстардың байланысын зерттейтін саласы.

ПСИХРОМЕТР [грек. psychros – суық, metron – өлшем]. Ауаның температурасы мен ылғалдығын өлшеуге арналған аспап.

ПТИГМАТИТ [грек. ptigma] зат. геол. Мигматиттің морфологиялық түрі.

ПУ од. Бір нәрсені ұнатпаған, жақтырмаған кезде айтылатын ишарат сөз.

ПУАЗ зат. Динамикалық тұтқырлықтың өлшем бірлігі, 12 см. сек-қа тең.

ПУБЛИЦИСТ зат. Публицистика маманы.

ПУБЛИЦИСТ-ЖАЗУШЫ зат. Қоғамдық-саяси мәселелер туралы жазатын қаламгер.

ПУБЛИЦИСТИКА [лат. publicus] зат. Қоғамдық-саяси мәселелер жөнінде жазылған әдеби жанр.

ПУБЛИЦИСТИКАЛЫҚ сын. Публицистикаға тән, соған қатысты.

Публицистикалық стиль, лингв. Қоғамдық-саяси, үгіт-насихаттық әдебиетте, бұқаралық ақпарат құралдарына қолданылатын функциональдық стильдердің бірі.

ПУБЛИЦИСТИК сын. Публицистикаға тән, публицистикаға қатысты.

ПУДИНГ [ағыл. pudding] зат. тамақ. Жарма, ақ нан, кепкен нан, ақ ірімшік, ет, балық және т.б. тағамдардан даярлап, пеште немесе арнайы қалыптарға салып, бұға пісірілетін тағам түрі.

ПУЛА зат. Ботсвана ақша бірлігі.

ПУЛАСКИТ зат. геол. Сілтілі сиениттің түрі.

ПУЛЕМЕТ зат. Жердегі және әуедегі нысанны көздеп атуға арналған автоматтық қару.

ПУЛЕМЕТШІ зат. Пулеметпен оқ атушы жауынгер.

ПУЛЬВЕРИЗАТОР зат. Сыртқы, үлкен қабаттарды, бұйықтарды бояуда қолданылатын сұйықтың бүркетін құрал.

ПУЛЬПИТ зат. мед. сөйл. Тістің жүйкелік түбіндегі қабынудан пайда болған тіс ауруы.

ПУЛЬСОМЕТРИЯ [лат. pulsus – соғу, дүрсіл, грек. metroo – өлшеймін] Ағзаны тамырдың соғысы арқылы жиілігіне, өзгешелігіне қарап бақылау тәсілі.

ПУЛЬТ зат. 1. Теледидар, музыкалық орталық, проектор т.с.с. жақын қашықтықтан басқаратын құрылғы. 2. Байланыс құралымен, дабыл аппаратурасымен, аспаппен жабдықталған тақта іспетті қондырғы.

ПУМПЕЛЛИИТ зат. геол. Силикаттар класына жататын минерал.

ПУНКТ [лат. punctum] зат. 1. Өзіне жүктелген тиісті міндеті бар белгілі бір атқару орны. 2. өск. Бақылау жүргізетін, басылық жасайтын жер. 3. Заң жобасының, қаулы-қарардың, ережелердің белгілі бір тарауы, бөлімі.

ПУНКТБОЛ зат. спорт. Соққылардың дәлдігін жетілдіру үшін боксшылар пайдаланатын жабдық.

ПУНКТУАЦИЯ [лат. punctum] зат. лингв. Тыныс белгілерін қою ережелері және оның жүйесі.

ПУНКЦИЯ [лат. punctio] зат. мед. Тінді бос ишмен не арнайы аспаппен (троакар) тесу.

ПУРИЗМ [лат. purus] зат. Әдеби тілді әр алуан кірме сөздерден, интертерминдерден, сөзжасамның қисынсыз жаңа тілдерінен таза сақтауға тырысушылық.

ПУРИН зат. хим. Конденсацияланған гетероциклді қосылыс.

ПУТ зат. экон. Бағалы қағаздарды сатуға арналған опцион.

ПУТ-ОПЦИОН зат. экон. Тауарды, багалы қағаздарды не фьючерстік шартты опционның қолданылу мерзімі өткеннен кейін кез келген уақытта уағдаласылған бағамен сатуға арналған опцион.

ПУТЁВКА зат. сөйл. **Жолдама. 1.** Курорт, шипажай, демалыс үйі сияқты жерлерге барушыларға берілетін жолдама қағаз. **2.** Шопырдың барар маршруты, артар жүгі көрсетілген рұқсат қағаз.

ПУТЧ зат. [нем. Putsch]. Ереуілшілер тобының жасаған мемлекеттік төңкерісі немесе оны жүзеге асыруға бағытталған әрекеті.

ПУШБОЛ [ағыл. pushboll] зат. спорт. Салт аттылардың үлкен доппен өткізетін спорттық ойыны.

ПУШ-ИНТЕГРАТОР зат. геол. Таужыныстар мен кендердің минералдық құрамының мөлшерін микроскоппен анықтау үшін қолданылатын қосымша аспап.

ПУШМАН: пушман болу ескікіт. Құл болу, қайғылану.

ПУШТУНДАР зат. Ауғанстанда тұратын негізгі ұлттың бірі.

ПУҒЛ' [ир. ڤول] зат. **1.** Ақша; қаржы айналымында, алу-сатуда тауар құнының өлшеуіші ретінде қолданылатын ақша. **2.** сөйл. Бұл, мата. **3.** Ақы, баға, құн.

Пұл болды. Қаржы көзіне айналды, бағаланды. **Пұл қылды.** Бұлдады. **Пұлы жоқ.** а) Құны жоқ, бағасы жоқ, ә) Арзан, кедей, бейшара.

ПҰЛР: ол-пұл қос сөзінің екінші сыңары.

ПҰЛА: Шала-пұла қос сөзінің екінші сыңары. Жарым-жартылай, толық емес, шетпұшпақтай.

ПҰЛДА= ет. сөйл. **Бұлда.**

ПҰЛДЫЛАУ сын. Қымбатырақ, бағалылау.

ПҰЛСЫЗ сын. **1.** Ақшасыз, қаржысыз, құралақан. **2.** Қымбат емес, арзан; ақысыз, тегін. // Ақша төлемей.

ПҰЛСЫЗДЫҚ зат. Ақшасыздық, қаржысыздық.

ПҰРСАТ [ар. فرصة] зат. сөйл. **Мұрсат.** Мұрсаттапты. Дамыдады, маза тауып, отырды.

ПҰСЫРМАН зат. сөйл. **Мұсылман.**

ПҰТ' [ир. ڤوت] зат. Салмағы 16 келіге тең ауырлық өлшемі.

ПҰТ² зат. діни. Көпқұдайлық дініндегі табыну үшін жасалған мүсін, жансыз заттар.

ПҰТА зат. көне. Басқа байлайтын орамал.

ПҰТҚАҚҰЛДЫҚ зат. діни. Көпқұдайлық; өздері табынатын тәңірлерінің мүсінін жасап, соған табынушылық.

ПҰТҚАТАБЫНУШЫЛЫҚ зат. діни. **Пұтқақұлдық.**

ПҰТТА= ет. Пұт мөлшерімен өлшеу.

ПҰТТАУ Пұтта етістігінің қимыл атауы.

ПҰТТЫҚ сын. Пұттың салмағындай, пұт боларлық.

ПҰТХАНА зат. діни. Будда дініне сиынатындардың намазханасы, шоқынатын орны, пұтқа табынушылардың мешіті.

ПҰТШЫЛДЫҚ зат. діни. Көпқұдайшылық.

ПҰШ сын. ескікіт. Пұшайман, сорлы.

ПҰШАЙМАН [ир. ڤشيمان] сын. Бейшара, сорлы, мүсепір, опық жеуші.

Пұшайман болды [жеді]. Өкінді, опық жедеі, қапа болды. Пұшайманы шықты. Пұшайман болды, өкінді.

ПҰШАЙМАНДАН= ет. Пұшайман болу, өкіну.

ПҰШАЙМАНДЫҚ зат. Мұсәпірлік, сорлылық; опық.

ПҰШАЙТ о.д. Қойды шақырғанда, қозысын телігенде айтылатын сөз.

ПҰШҚЫРТ= ет. Пұштиту.

ПҰШҚЫРТУ Пұшқырт етістігінің қимыл атауы; пұштиту.

ПҰШМАН зат. **Пұшайман.**

ПҰШПАҚ [ир. ڤوشپاق] зат. **1.** Малдың, аңның тізеден төменгі сирақ терісі. **2.** ауыс. Белгілі бір кеңістіктің, мекеннің, жердің бір шеті, бөлігі, түкпірі. **3.** ауыс. Әңгіменің, сөздің шет жағасы, бір қыш. **4.** ауыс. Өне бойы, тұла бойы.

Пұшпағына түсті. Киген киімі аяғының басына, тізеден төмен түсті. **Пұшпағы қанамаған.** Бала көтермеген, бала таппаған. **Пұшпағына да татымайды [тұрмайды].** Шүрегіне де келмейді, маңын да баспайды. **Пұшпағынан сабылды.** Болдырды, шаршады. **Пұшпағына түсті [пұшпағын соқты, пұшпағынан келді].** Өте ұзын болып сүйретіліп жатты (киім). **Пұшпағын ұстады.** Бір билікке ие болды. **Пұшпақ алдырмады.** Малдан шығын шығармады, мал басы аман болды. **Пұшпақ бөрік [тымақ].** Пұшпақ теріден тігілген бөрік.

ПҰШПАҚТА= ет. **1.** Пұшпақтан құрап, киім тігу. **2.** ауыс. Бөлшектеу, жырылдау.

Пұшпақтап тер ақты [терге шомылды]. Ағылтегіл терледі, қара терге түсті.

ПҰШПАҚТАЙ сын. Кішкентай, көлемі өте аз.

ПҰШПАҚТАУ Пұшпақта етістігінің қимыл атауы.

ПҰШТАЙ= сын. Таңқыш, кішкентай.

ПҰШТАН зат. жерг. Аттың төс айылы.

ПҰШТИ= ет. Мұрны таңқию, келтию.

ПҰШТИТ= ет. Мұрны таңқиты.

ПҰШТИТУ Пұштит етістігінің қимыл атауы.

ПҰШТИЮ Пұшти етістігінің қимыл атауы.

ПҰШТЫҢДА= ет. Пұштию, пұштыраю.

ПҰШТЫ зат. Арғы ата-бабаларының кейінгі буын ұрпақтарға қатысты туыстық тегі.

ПҰШТЫҢДАУ Пұштыңда етістігінің қимыл атауы.

ПҰШТЫРАЙ= ет. сөйл. **Пұшти.**

ПҰШТЫРАЙТ= ет. Пұштиту, таңқиты.

ПҰШТЫРАЙТУ Пұштырайт етістігінің қимыл атауы.

ПҰШТЫРАЮ Пұштырай етістігінің қимыл атауы.

ПҰШЫҚ сын. **1.** Жұқпалы ауру салдарынан мұрны кем болып қалған, батық біткен. **2.** Келте, таңқы (мұрын). **3.** ауыс. Шүмегі кетілген, сынық (құман, шәйнек). **Пұшық түйнек.** жерг. кәс. Қауынның бір түрі.

ПҰШЫҚТАУ сын. Мұрны сәл тұшық.

ПҰШЫРАЙ= ет. сөйл. Пұштию; мыжыраю.

ПҰЛӨК зат. жерг. ойын. Шұңқыр жерге теңе тастап ойнайтын ойын.

ПҰЛШП' зат. Түкті, бағалы мата.

ПҰЛШП² зат. көне. Шырмауық шөптің түрі.

ПҰСЕ: пүсе алу. ескікіт. Өбу, сүю.

ПУСТІН зат. көне. Тері, былғары.

ПҰШТЕКТЕ= ет. Құс алатын бүркіт, қыран құстар шығаратын дауыс.

ПФЕННИГ зат. экон. Германияның ұсақ тиыны, 1/100 маркаға тең.

ПЫҚИТ зат. жерг. кәс. Балық тоңазытатын үй ішіндегі шұңқырына қыстығүні мұз толтырып қояды да, жазға қарай балықты сонда сақтайды].

ПЫР: пыр етті. Құс табан астынан бірден көтеріліп ұша жөнелді.

ПЫРАҚ¹ [ар. ڤراق] зат. **1.** фольк. Қиял-ғажайып ертегілерде, эпостарда кездесетін қанатты тұлпар. **2.** Жүрірік ат, сөйзүлік, арғымақ.

ПЫРАҚ² зат. астр. Экваторлық шоқжұлдыз; пегас.

ПЫРАҚСЫЗ жерг. сын. Жарамсыз.

ПЫРАҚТАЙ сын. Қанатты тұлпар сияқты.

ПЫРАН зат. көне. Батырлардың соғысқа арнап киер киімі.

ПЫРДАЙ үст. сөйл. **Бырдай.**

ПЫР-ПЫР елік. Пырылдап шыққан дыбысты бейнелейтін сөз.

Пыр-пыр етті. Қайта-қайта пырылдады.

Пыр-пыр ұшты. Пырылдаған дыбыс шығарып ұшып жатты.

ПЫР-ПЫРЛА= ет. Пыр-пыр етіп ұшу.

ПЫР-ПЫРЛАУ Пыр-пырла етістігінің қимыл атауы.

ПЫРС елік. Атылған оқтың, не басқа бір заттың жарылған кездегі дыбысын бейнелейтін сөз.

ПЫРСЫЛДА= ет. Пыр-пырс етіп жарылу. **ПЫРСЫЛДАУ** Пырсылда етістігінің қимыл атауы.

ПЫРЫЛ зат. Бірқалыпты пыр-пыр еткен дыбыс.

ПЫРЫЛДА= ет. Пыр-пыр еткен дыбыс шығу.

ПЫРЫЛДАТ= ет. Пырылдаған дыбыс шығарту.

ПЫРЫЛДАТУ Пырылда етістігінің қимыл атауы.

ПЫРЫЛДАУ Пырылда етістігінің қимыл атауы.

ПЫРЫЛДАУЫҚ зат. муз. Үрмелі музыкалық аспаптың бір түрі.

ПЫС¹= ет. Қорқу, зәресі ұшу.

Артынан пысты. Қорқып жым болды, мыштай болды.

ПЫС²= ет. Қашып-пысып қос сөзінің екінші сыңары.

ПЫС¹ [ир. ڤيس] елік. Отқа, шоққа су тамып кеткендегі бор етіп шыққан дыбысты бейнелейтін сөз.

Пыс етті. а) Бәбісек сияқты құстардың дыбыс шығаруы. ә) Отқа, шоққа су тамып кеткендегі бор етіп шыққан дыбыс. **Пыс етері жоқ.** жерг. Тұқ малы жоқ.

ПЫС²: іші пысты. Зерікті, жалықты.

ПЫС³ зат. жерг. Сүлде, жан.

ПЫС= ет. жерг. Піс.

ПЫСАТ [ар. ڤساد] зат. жерг. көне.

1. Бұзылу, іріп-шіру. **2.** Кесірлік, бұзылғандық, азандық; адамгершіліктен шығу; кемшілік, айып; жарамсыздық.

ПЫСҚЫН Қашқын-пысқын қос сөзінің екінші сыңары.

ПЫСҚЫР= ет. Малдың танау, мұрын арқылы кенет қатты дем шығаруы.

Пысқырып та қарамады. сөйл. экспр. Менсінбеі, тақымына олқы санады, көзге ілмеді.

ПЫСҚЫРТ= ет. Танауын пырылдаптыру.

ПЫСҚЫРТУ Пысқырт етістігінің қимыл атауы.

ПЫСҚЫРУ Пысқыр етістігінің қимыл атауы.

ПЫСҚЫРЫҚ¹ зат. Пысқырған дыбыс; пысқырғандық.

Пысқырық атты. Қайта-қайта пысқырды.

ПЫСҚЫРЫҚ² зат. вет. Қойдың танауын да болатын ауру.

ПЫСҚЫРЫН= е т. *Қайта-қайта пысқыру, пысқырып-түшкіріну.*

ПЫСҚЫРЫНУ *Пысқырын етістігінің қимыл атауы.*

ПЫСҚЫРЫНЫС= е т. *Жүі-жүй пысқырыну.*
ПЫСҚЫРЫНЫСУ *Пысқырыныс етістігінің қимыл атауы.*

ПЫСҚЫРЫС= е т. *Қайта-қайта пысқыру.*
ПЫСҚЫРЫСУ *Пысқырыс етістігінің қимыл атауы.*

ПЫСМЫЛЛА зат. **Бисмилла.**
ПЫС-ПЫС елік. *Қатты ұйықтағанда, жүй демалғанда шығатын пысылдаған дыбысты бейнелейтін сөз.*

ПЫСТАН [ир. **پست**] зат. 1. Ердің үстіндегі көпшікті алды-артынан бастырып қоятын, үстіне жез, күміс қағылған былғары, қайыс. 2. Көпшіктің шетіне қазатын қалпақты шеге.

ПЫСТЫР= е т. *Қорқыту, зәресін ұшыру.*
ПЫСТЫРУ *Пыстыр етістігінің қимыл атауы.*

ПЫСУ¹ *Пыс етістігінің қимыл атауы.*
ПЫСУ² *Пысы² етістігінің қимыл атауы.*
ПЫСУ³ *Қашып-пысу қос сөзінің екінші сыңары.*

ПЫСЫ зат. *Сұсы, мысы.*
Пысы басты [жеңді]. *Мысы басты, үстем түсті, тайсалтты. Пысы жату.* *Хал үстінде, өлім аузында жату. Пысын басты. Жеңді, тұқыртты.*

ПЫСЫ= е т. 1. Есілген, иірген жіптің, басылған киіздің қатты ширауы, шымырлана түсуі. 2. а у ы с. *Шынығу, ширау, ысылу.*

ПЫСЫҒЫРАҚ сын. *Пысықтау, ширақтау.*

ПЫСЫҚ сын. 1. Қатты ширатылған, ширақ (жіп, арқан), не өте шымыр басылған (киіз). 2. а у ы с. *Епті, іскер, еті тірі, ширақ.* 3. а у ы с. *Қу, затым, алаяқ, жылпың, ылдым-жылдым.*

ПЫСЫҚАЙ сын. *Пысықымақ, жылтос.*
ПЫСЫҚСУ *Пысықсы етістігінің қимыл атауы.*

ПЫСЫҚСЫ= е т. *Пысық болып көріну, пысықсыну.*

ПЫСЫҚСЫМАҚ сын. *экспр. Пысықай, пысық болып көрінуші.*

ПЫСЫҚСЫН= е т. *Пысық болғансу.*
ПЫСЫҚСЫНУ *Пысықсын етістігінің қимыл атауы.*

ПЫСЫҚТА= е т. 1. Бос басылған киізді шидің үстіне салып, ыстық су құйып, білектен пысыру, шымырлай түсу. 2. а у ы с. *Нақтылау, анықтау.* 3. *Сабақты, оқыған, жаттаған нәрсені еске түсіру, қайталау.* 4. грамм. *Сөйлем ішінде пысықтауыштың қызметін атқару.*

ПЫСЫҚТАЛ= е т. *Қайталану, бекітілу.*
ПЫСЫҚТАЛУ *Пысықтал етістігінің қимыл атауы.*

ПЫСЫҚТАН= е т. *Пысықсу, пысықсыну.*
ПЫСЫҚТАНДЫР= е т. *Пысық еттіру, шираттыру, жігерлендіру.*

ПЫСЫҚТАНДЫРУ *Пысықтандыру етістігінің қимыл атауы; ширату, пысыту.*

ПЫСЫҚТАНУ *Пысықтан етістігінің қимыл атауы.*

ПЫСЫҚТАҢҚЫРА= е т. *Пысықтай түсу, тәптіштеңкіреу.*

ПЫСЫҚТАТ= е т. *Қайталану.*
ПЫСЫҚТАТТЫР= е т. *Қайталанттыру.*

ПЫСЫҚТАТТЫРУ *Пысықтаттыру етістігінің қимыл атауы.*

ПЫСЫҚТАТУ *Пысықтат етістігінің қимыл атауы.*

ПЫСЫҚТАУ¹ *Пысықта етістігінің қимыл атауы.*

ПЫСЫҚТАУ² сын. *Пысығырақ, ширақтау.*
ПЫСЫҚТАУ³ зат. *қолөнер. Бос басылған киізді шидің үстіне салып ыстық су құйып, білектен пысыру, шымырлай түсу.*

ПЫСЫҚТАУЫШ зат. *лингв. Баяндауыштың әр алуан белгілерін айқындап, іс-әрекеттің сапасын білдіретін сөйлемнің тұрлаусыз мүшесі.*

ПЫСЫҚТЫҚ зат. *Қолынан іс келіп, ұқса-тушылық, ширақтық, еті тірілік.*

ПЫСЫҚША сын. *Пысықтау, пысықымақ.*
ПЫСЫҚШАЛАУ сын. *Пысықтау, пысықымақтау.*

ПЫСЫЛ зат. *Пыс-пыс еткен дыбыс, мұрыннан шыққан дем.*

ПЫСЫЛДА= е т. 1. *Мұрын, танау арқылы пыс-пыс етіп дем алу.* 2. *Пойыз, паровоз т.б. заттардың пыс-пыс етіп, дыбыс шығаруы.* // *Жүре алмай, тоқтаңқырап.* 3. *Борылдау, суга түскен шоқ, шала оттың пысылдап сөнуі.*

ПЫСЫЛДАҚ сын. *Пысылдауық, пысылдағыш.*

ПЫСЫЛДАС= е т. *Пыс-пыс етісу.*
ПЫСЫЛДАСУ *Пысылдас етістігінің қимыл атауы.*

ПЫСЫЛДАТ= е т. *Пыс-пыс еткізу.*
ПЫСЫЛДАТУ *Пысылдат етістігінің қимыл атауы.*

ПЫСЫЛДАУ *Пысылда етістігінің қимыл атауы.*

ПЫСЫНА= е т. *Ыстықтау, қапырықтан терлеу.*

ПЫСЫНАТ= е т. *Ыстықтату.*
ПЫСЫНАТУ *Пысынат етістігінің қимыл атауы.*

ПЫСЫНАУ *Пысына етістігінің қимыл атауы.*

ПЫСЫР= е т. *Киіз басу ісінде киіз шымыр, тығыз болу үшін, ыстық су құйып білектен, тепкілеу немесе иірген жіпті ширату.*

ПЫСЫРУ *Пысыр етістігінің қимыл атауы.*
ПЫСЫРУ зат. *қолөнер. Киіз басу ісінде киіз шымыр, тығыз болу үшін, ыстық су құйып білектен, тепкілеу немесе иірген жіпті ширату.*

ПЫСЫТ= е т. 1. *Жіпті ширату.* 2. а у ы с. *Шынықтыру, шыңдау.*

ПЫСЫТҚЫЛА= е т. *Ыстық суды, т.б. сапырыстырып салқындату, суыту.*

ПЫСЫТҚЫЛАУ *Пысытқыла етістігінің қимыл атауы.*

ПЫСЫТУ *Пысыт етістігінің қимыл атауы; ширату, пісіру.*

ПЫТША-ПЫТШАЙ од. *жерг. Қойды қозысина шақырарда қолданып айтылатын сөз.*

ПЫТЫНА зат. *көне. Бұзық, бұзықтық.*
ПЫТЫРА зат. *сөйл. Бтыра¹. І*

ПЫТЫРЛА= е т. *Пытыр-пытыр ету.*
ПЫШ: *пыш болып қалды. жерг. кәс. Семіп, солып қалды (егіннің дәні туралы).*

ПЫШАҚ зат. 1. *Кесуге, турауға, мал союға лайықты, жүзі өткір, үшкір, сабы бар құрал.* 2. *тех. Кейбір мәшинелер мен түрлі құралдың кескіш бөлігі.* 3. а у ы с. *сөйл. Медициналық операция.*

Пышақ жұмсады [салды]. *Пышақты қару ретінде пайдаланды, біреуді жаралады. Пышақ жүзі, қыл үсті. Қыыншылық кез, қауіп-қатерлі кезең. Пышақ елі. Жұқа, 2–3 мм-дей ғана. Пышақ кескендей тыйылды [үзілді, тоқтады, басылды]. Бірден, кілт, кенет, шорт сап болды. Пышаққа жарайды [пышақ көтереді]. Союға келеді деген мағынада. Пышаққа ұстады [ілікті, ілінді]. Сойды, бауыздады. Пышаққа ілінгір [түсіріп]! қарғ. Сойығыр, бауыздалғыр деген*

мағынада. Пышақпен кескендей. Үшкір, қырлы. Пышақ сырты ғана. Болмашы, азғана. Пышақ сыртындай [қырындай]. Жұп-жұқа деген мағынадағы халықтық өлшем. Пышақ үстінен бөлді [үлестірді, талады]. Колма-қол, табан аузында бөлісті. Пышақ үстінен жеді. Піскен етті қазаннан түсірместен, толық піспестен жеді. Пышақ көтермеді. Союға жарамды, көкбақа, арық шықты. Пышақ ұшынан ауыз тиді. Жайғасып отырып жұртпен бірге жемей, табаққа салуға дайындап жатқан тамақтан жүре жеп кетті.

ПЫШАҚБАЛЫҚ зат. *зоол. Дене бітімі пышақ тәрізді, Азия мен Африканың тұщы және тұздылау суқоймаларында тіршілік ететін балық.*

ПЫШАҚКЕСТІ үст. *Үзілді-кесілді, біржола. ПЫШАҚАҢДАР зат. *этн. Келген қоңаққа мал сою.**

ПЫШАҚСЫЗ сын. *Пышағы жоқ; пышақ қолданбай, кестей.*

Пышақсыз бауыздады. *Қатты ұялтып жазғырды, жерге кіргізді.*

ПЫШАҚТА= е т. *Пышақ салу, жаралау.*
ПЫШАҚТАЙ сын. *Тіліп түсетін, өткір.*

ПЫШАҚТАЛ= е т. *Пышақ салынған, пышаққа түскен.*

ПЫШАҚТАЛУ *Пышақтал етістігінің қимыл атауы.*

ПЫШАҚТАС= е т. *Пышақ салысу.*

ПЫШАҚТАСТЫР= е т. 1. *Пышақ жұм-саттыру, қырылыстыру.* 2. *Біреумен біреуді өштестіру, жауықтыру.*

ПЫШАҚТАСТЫРУ *Пышақтастыру етістігінің қимыл атауы.*

ПЫШАҚТАСУ *Пышақтас етістігінің қимыл атауы.*

ПЫШАҚТАУ *Пышақта етістігінің қимыл атауы.*

ПЫШАҚҰШТЫ. зат. *жерг. Сыбаға.*
ПЫШАҚШЫЛ сын. *Пышаққұмар, пышаққа ұйір.*

ПЫШАН зат. *өс. Екі аша болып біткен қылтаны бар, сабағы мен жапырағы жіңішке шөп.*

ПЫШҚЫ зат. *жерг. Араның ағаш кесетін кішірек түрі.*

ПЫШМАН зат. *ескікіт. Пұшман, пұшайман қайы, қасірет.*

ПЫШ-ПЫШ¹ зат. *Өсек сөз, алытқашты әңгіме. // Гүлдеген, зу-зу еткен.*

ПЫШ-ПЫШ² елік. *сөйл. Пыс-пыс.*
ПЫШ-ПЫШТА= е т. *Біреуді сыртынан жамандап өсек айту, сөз тасу.*

ПЫШ-ПЫШТАУ *Пыш-пышта етістігінің қимыл атауы.*

ПЫШТАЙ¹ сын. *жерг. Кішкентай.*
ПЫШТАЙ²: *пыштай болды. жерг. Жым болды, тыйыла қалды.*

ПЫШТАҚ зат. *көне. Тіреу, төбе тіреуі.*
ПЫШТАХ елік. *Бүркіт, қыран құстардың шығаратын дыбысын бейнелейтін сөз.*

ПЫШЫҚ¹ зат. *жерг. кәс. Дәнді дақылдардың дәнісіз басы.*

ПЫШЫҚ² зат. *жерг. Мысық.*
ПЫШЫЛ зат. *Пыш-пыш еткен дыбыс, пысыл.*

ПЫШЫЛДА= е т. *Пыш-пыш ету, пысылдау.*
ПЫШЫЛДАҚ сын. *Пыш-пыш еткіш, пысылдауық, пысылдағыш.*

ПЫШЫЛДАТ= е т. *Пыш-пыш еткізу.*
ПЫШЫЛДАТУ *Пышылдат етістігінің қимыл атауы.*

ПЫШЫЛДАУ *Пышылда етістігінің қимыл атауы.*

ПЫШЫЛДАУЫҚ сын. *Пышылдақ, пышпыш еткіш.*

ПЫШЫРА= е т. *Басы бірікпей бөлек-бөлек болып бөліну, шашырау, бытырау.*

ПЫШАРАҢДА= е т. *Топырласу.*

ПЫШЫРАТ= е т. **1.** *Тоз-тозын шығару, бытырату.* **2.** *Ластау.*

ПЫШЫРАТУ *Пышырат етістігінің қимыл атауы; былғау, ластау.*

ПЫШЫРАУ *Пышыра етістігінің қимыл атауы.*

ПІДИЯ [ар. فدية] зат. діни. **1.** *Ислам діні бойынша, өлген адамның күнәсын ақтау үшін молдаларға берілетін құдайы (мал, ақша т.б.) зат.* **2.** *Жоқ-жітікке берілетін садақа.*

ПІДИЯЛЫҚ сын. *Пидияға байлайтын, пидияға арналған (мал, ақша).*

ПІДИЯШЫ зат. *Пидия алушы.*

ПІКІР [ар. فكر] зат. *Өмірдегі құбылыстар мен заттар туралы өзіндік көзқарас, тиржырым, пайымдау.*

Пікір айтты. *Негізі бар, ғылыми тиржырым айтты, көзқарасын білдірді, баға берді. Пікір алысты. Ойларын ортаға салды, ақылдасты. Пікір берді [қосты]. Ықылас, тілек білдірді, ақыл айтты. Пікір бөлісті. Ойларын айтысты. Пікір қозғатты. Ой салды, ой туғызды. Пікір тастады. а) Артында сөз қалдырды. ә) Әңгімеге сабақ боларлық пікір айтты, ой берді. Пікір толғау. Ой айту, көңілдегісін айту. Пікірі жетпеді. Ақылына сыймады, өресі жетпеді.*

ПІКІРЛЕ= ет. *Уағыздау, насихаттау, иландыру.*

ПІКІРЛЕС сын. *Көзқарасы, ойы бір жерден шығатын, ниеттес, көңілде.*

ПІКІРЛЕС= е т. *Пікір алысу, кеңесу, ақылдасу.*

ПІКІРЛЕСТІК зат. *Пікірлес болушылық; ортақ пікірге келушілік.*

ПІКІРЛЕСТІР= е т. *Пікір алыстыру, ақылдастыру.*

ПІКІРЛЕСТІРУ *Пікірлестірі етістігінің қимыл атауы.*

ПІКІРЛЕСУ *Пікірлес етістігінің қимыл атауы.*

ПІКІРЛІ сын. *Белгілі бір пікірі, өзіндік көзқарасы бар.*

ПІКІРСАЙЫС зат. *Белгіленген тақырып бойынша ой таластыру, топтың сөз сайысы.*

ПІКІРСАЙЫСШЫ зат. *Пікірсайысқа қатысушы.*

ПІКІРСІЗ сын. *Пікірі жоқ; жетесіз, ойсыз.*

ПІКІРТАЛАС зат. *Өз ойын, идеясын ортаға салу, қорғап сөйлеу, пікірсайыс.*

ПІКІРІНШЕ үст. *Біреудің көзқарасынша, ойлауынша.*

ПІЛ зат. зоол. *Екі үлкен сойдақ тісі бар, ұзын тұмсықты, сүтқоректі аса ірі хайуанат.*

Піл сүйегі. *Күйдірілген сүйектің түз қышқылымен өңделген ең жақсы сұрты.*

ПІЛДЕ зат. жерг. **Піллә** (жібек құрты, оның іріген жібек талшығы, жібі).

ПІЛДЕЙ сын. *Піл сияқты ірі, үлкен.*

Пілдей қуатты. *Піл сияқты, күшті. Пілдей құрдас.* жерг. *Түйді құрдас.*

ПІЛЕН [ор. плен] зат. ескікіт. *Тұтқын.*

ПІЛҚҰЛАҚ зат. өс. *Жапырағы ашық жасыл түсті, жүрек пішіндес, еттілеу болып келетін үй өсімдігі.*

ПІЛЛЕКЕШ зат. *Жібек құртын өсіруші.*

ПІЛЛЕШІЛІК зат. *Жібек құртын өсіру кәсібі.*

ПІЛЛӘ [ир. ٲل] зат. *Жібек құртының талшық алынатын ұясы.*

ПІЛЛӘЙІРГІШТЕР зат. зоол. *Тұн көбектері тұқымдасы.*

ПІЛМАЙ зат. зоол. <лат. asipenser nudiventris> *Дене тұрқы 150–220 см, орташа салмағы 15–21 кг-ға дейін баратын балық.*

ПІЛТЕ зат. сөйл. **Білте** (шам, шырақ сияқты жарық беретін құралдарды тұтандыру, от алдыру үшін пайдаланылатын ширатылған, өрілген мақта жіп).

ПІЛТЕЛЕ= ет. сөйл. **Білтеле.**

ПІЛТҰМСЫҚ зат. зоол. *Дене тұрқы 23 см, Африкада мекендейтін балық.*

ПІЛТҰМСЫҚТАН= ет. *Балық тұмсығының піл тұмсығына ұқсап созылуы.*

ПІЛІК¹ зат. жерг. **Білте.**

ПІЛІК² зат. жерг. *Құстың түнде қонақтап отырғанда ұстайтын тұзақ.*

ПІНҒАН сын. ескікіт. *Жасырын.*

ПІР [ар. ٲر] зат. **1.** діни. *Қаржы, қазірет, ишан сияқты ірі дінбасыларына қатысты ұғым.* **2.** миф. *Адамдарды желеу-жебеуші, әулие.* **3.** ауыс. *Сынушы, демеуші, сүйеуші.*

Пірге қол берді [тапсырды]. діни. *Қазірет, ишан сияқты дін басының патиқасын алды, дін жолына түсті. Пірдің сөзін тұтынды. Қолдаушының сөзін тыңдады, айтқанын орындады. Пір тұтты. Әулиедей көріп бас иді, құрмет тұтты, қастерледі. Піріне сиынды [мінәжат етті]. Піріне, жебеушісіне табынды. Пірін жат етті. діни. Әулие, пірге сиынды. Пірін шақырды. Жебеушісіне сиынып, соларды қуат көрді; жынын шақырды.*

ПІРАДАР зат. діни. **Бірадар** (тақуа, сопы).

ПІРӘДАР зат. діни. **Бірадар** (пірге барып қол беріп келген, діндар, сопы).

ПІРДАРШЫ зат. ескікіт. *Қамқорлық.*

ПІРЗАДА [ир. پيرزاده] зат. *Пірден туған, пір текті.*

ПІРКӘНШІК [ор.] зат. көне. *Сауда қызметкері, сатушы.*

ПІРКӘШІК [ор. приказчик] зат. сөйл. *Сауда қызметкері, сатушы.*

ПІРЛІК зат. *Пір болушылық, қасиеттілік.*

ПІРУАРДІГЕР зат. сөйл. *Діни ұғым бойынша, көзге көрінбей қамқоршы болатын құш.*

ПІС¹= е т. **1.** *Шикі тамақтың қайнау, отқа қақталу, бұға қойылу арқылы жейтін, ішетін қалыпқа келуі.* **2.** *Қымызға айналу, дайын болу.* **3.** *Егіннің, жемістің, бау-бақша өсімдіктерінің дәні толып, жеуге жарауы.* **4.** ауыс. *Малдың семіріп ет алуы, майлануы.* **5.** ауыс. *Кемеліне келіп, әбден иі қану, шегіне жету.* **6.** ауыс. *Көнбіс болып қату, шынығу, ширау; пысу.* **7.** ауыс. *Жағдайдың, мәселенің көтерілетін, шешілетін уақытының жетуі.* **8.** ауыс. *Жаңа қалыптаса бастаған жас адамның күй-қалты, кемеліне келе бастауы.*

Піскен [пісіп тұрған] алмадай. *Әдемі, толысқан, кемеліне келген. Піскен қаймақ. Пісірілген сүттің бетінен алынатын қаймақ. Піскен лақ. Тамыз айынан бастап союға немесе сатуға жарамды боп семірген деген мағынада. Пісіп жетті. Кемеліне келді, толысты.*

ПІС²= ет. *Саба мен күбінің ішіндегі қымызды, іркітті піспекпен күртілдегіп шайқап, бабына келтіру.*

ПІС³= ет. *Ұшы үшкір затты бір нәрсеге кіргізу, шашу, енгізу.*

ПІС⁴= ет. *Күйіп-піс қос сөзінің екінші сыңары; күйгелектену, ашуына міну.*

ПІСЕНТ¹ сын. жерг. *Жинақы, ұқыпты, сақ.*

ПІСЕНТ² зат. ескікіт. *Есеп, санат.*

ПІСЕНТТЕ= ет. жерг. *Пысықтау, қадағалап қайталау.*

ПІСЕНТТЕУ¹ *Пісентте етістігінің қимыл атауы.*

ПІСЕНТТЕУ² *Пісент етістігінің қимыл атауы, мақұлдау, келісу.*

ПІСЕНТТІ сын. көне. *Қырағы, сақ, жинақы.*

ПІСКЕК зат. сөйл. **Пісбек.**

ПІСКІЗ= ет. *Күбідегі айранды, сабадағы қымызды пістіру.*

ПІСКІЗУ *Піскіз етістігінің қимыл атауы.*

ПІСКІЛЕ= е т. *Ине, найза сияқты үшкір затпен бір нәрсені сүкқылау.*

ПІСКІЛЕУ *Піскіле етістігінің қимыл атауы.*

ПІСМІЛЛА [ар. بسم الله] од. діни. сөйл.

Бісмиллә.

ПІСМЕЛЛА од. сөйл. **Бісмиллә.**

ПІСМИЛЛА од. сөйл. **Бісмиллә.**

ПІСМІЛДА од. сөйл. **Бісмиллә.**

ПІСМІЛДӘ од. сөйл. **Бісмиллә.**

ПІСМІЛЛАШЫЛ сын. сөйл.

Бісмилләшіл.

ПІСМІЛЛӘ од. сөйл. **Бісмиллә.**

ПІСПЕ зат. жерг. **Күбі.** *Піспе шелек.* жерг. *Күбі.*

ПІСПЕК зат. *Саба, мес, күбі сияқты ыдыстардың ішіне салып қымыз, іркіт пісетін сабы бар құрал.*

ПІСПЕКСІЗ сын. *Піспегі жоқ; піспек болмайынша.*

ПІСПЕКТЕ= ет. *Шанышқылау, сүкқылау.*

ПІСПЕКТЕУ *Піспекте етістігінің қимыл атауы.*

ПІСПЕКТІ сын. *Піспегі бар, піспек салған (саба).*

ПІСПЕЛЕ= ет. *Піскілеу.*

ПІСТЕ¹ зат. бот. *Ыстық жақта өсетін аласа бұта және осы бұтаның бір жағы сүйір жемісі.*

Пісте мұрын. *Ұшы сүйірленіп келген әдемі мұрын.*

ПІСТЕ² зат. өс. *Шекілдеуік.*

ПІСТЕАҒАШ зат. өс. *Пісте*¹ ағашы.

ПІСТЕЛЕН= ет. *Сүйірлену, қырлану.*

ПІСТЕЛЕНУ *Пістелен етістігінің қимыл атауы.*

ПІСТЕШКЕ зат. жерг. *Пісте*¹

ПІСТИ= ет. *Бір нәрсенің сүйірленуі, үшкірленуі.*

ПІСТИЮ *Пісти етістігінің қимыл атауы.*

ПІСТІК: *пістік мұрын. Үшкір, сүйір мұрын.*

ПІСТІР= ет. *Піспекпен піскізу.*

ПІСТІРТ= ет. *Күбі, саба піскіздіру, шайқаттыру.*

ПІСТІРТУ *Пістірт етістігінің қимыл атауы.*

ПІСТІРУ *Пістір етістігінің қимыл атауы.*

ПІСУ¹ *Піс етістігінің қимыл атауы (1).*

1. *Тамақтың қайнап болуы. 2. Жемістер мен көкөністердің бабына келуі, жеуге жарамды болуы.*

ПІСУ² *Піс етістігінің қимыл атауы (2).*

ПІСУ³ *Күйіп-пісу қос сөзінің екінші сыңары.*

ПІСІ: *nicī ac. Ет, құрт, ірімшік, май, бауырсақ сияқты даяр тағамдар.*

ПІСІЛ= ет. *Шайқалу; пістірілу.*

ПІСІЛУ *Пісіл етістігінің қимыл атауы.*

ПІСІЛІ *Шикілі-пісілі қос сөзінің екінші сыңары.*

ПІСІЛІ-ШИКІЛІ сын. *Пісуі жетпеген, шала піскен.*

ПІСІМДІЛІК зат. хим. *Пісуге икемділік.*

ПІСІНҚІРЕ= ет. *Әлі де болса пісе тұсу, пісуін жеткізкізгіреу.*

ПІСІНҚІРЕУ *Пісіңкіре етістігінің қимыл атауы.*

ПІСПІ-ҚАТ= ет. *Шынығу, иірау; төзімділікке, қиындыққа үйрену.*

ПІСПІ-ҚАТУ *Пісіп-қат етістігінің қимыл атауы.*

ПІСПР= ет. **1.** Қазанға, бақырға т.б. қайна-тып, қуырып тамақ дайындау. **2.** Металды отқа қыздыру, балқыту; балқытып ұстастыру, дәнекерлеу. **3.** ауыс. Бір істі әбден тиянақтап, жеріне жеткізу.

Пісіріп же. *Не істесең де мейлің деген мағынада.*

ПІСІРГІШ сын. **1.** Пісіруге шебер, құмар. **2.** Металды балқытып біріктіріш, дәнекерлегіш.

ПІСІРТ= ет. *Жеуге, ішуге дайындау.*

ПІСІРТТІР= ет. *Тамақ дайындап беру.*

ПІСІРТТІРУ *Пісірттір етістігінің қимыл атауы.*

ПІСІРТУ *Пісірт етістігінің қимыл атауы.*

ПІСІРУ *Пісір етістігінің қимыл атауы.*
1. Тамақ дайындау, әзірлеу. **2.** кәс. Металды қыздырып ұстату, біріктіру, дәнекерлеу.

ПІСІРУШІ зат. **1.** Ас-тағамды әзірлеп дайындаушы. **2.** Металды балқытып біріктіруші.

ПІСІРІ= ет. *Сұйық немесе қою тамақ әзірлену, дайындалу.*

ПІСІРІЛУ *Пісіріл етістігінің қимыл атауы.*

ПІСІРІНҚІРЕ= ет. *Пісіре түсу.*

ПІСІРІС= ет. *Етті, тамақты бірге дайындау, бірлесі пісіру.*

ПІСІРІСУ *Пісіріс етістігінің қимыл атауы.*

ПІТНАЛЫҚ зат. сөйл. *Зияндық, қара-ниеттік.*

ПІТНӘ¹ зат. көне. *Пітіне.*

ПІТНӘ² зат. көне. *Көтеріліс, шағыс.*

ПІТІН зат. өс. *Шөптесін өсімдік.*

ПІТІНӘ сын. ескі. кіт. *Аласа, қортық, мәстек.*

ПІТІНЕ [ар. فتنه] зат. **1.** Зияндық, арамдық, қараниеттік. **2.** Бүлік, лаң.

Пітіне көңіл. *Арам, насық ниет, ой.*

ПІТІНЕЛІ сын. *Зиянды, кедергілі.*

ПІТІР [ар. فطر] зат. діни. *Ораза айында жан амандығына шүкірлік ретінде берілетін садақа.*

ПІТІРЛІК сын. *Пітірге беретін тиын, ақша. Пітірлік тиын.* діни. *Ораза айында жан амандығына шүкірлік ретінде берілетін садақа, тиын-тебен.*

ПІШ¹= ет. **1.** Күімді тігер алдында өлшеп, не үлгіге салып кесу. **2.** ауыс. Бір нәрсені мөлшерлеу, жобалау.

ПІШ²= ет. **1.** Еркек малдың енін сылып алып тастау, ақтау. **2.** қарап. Баланы сүндетке отырғызу.

ПІШЕН¹ зат. ауылшар. *Шабылғаннан кейін ылғалдылығы 15–17% не одан да құрғақ етіп кептірілген мал азығына пайдаланылатын шөп. Пішен ұны. Шөп ұны, ұнтақ, ұсақ шөп.*

ПІШЕН² зат. жерг. *Көк қамыс.*

ПІШЕН³ зат. жерг. *Шөптің қалдығынан жасалған төбесі ашық қора.*

ПІШЕН⁴ үст. жерг. *Көп, өте мол.*

ПІШЕНДЕЙ сын. *Пішен сияқты, пішен тәрізді.*

ПІШЕНДЕМЕ зат. ауылшар. *50–55 пайызға дейінгі ылғалдылықта кептірілетін және саңылаусыз етіп жабылған темір-бетон қойма-ларда сақталатын малазықтық шөп.*

ПІШЕНДІК зат. *Пішен шабылатын жер.*

ПІШЕНЖЕГІЛЕР [лат. psocoptera] зат. зоол. *Шала түрленіп дамидын, ұсақ, денесі*

жұқа, нәзік, қылқанжапырақты ормандарда таралған бунақденелілердің бір тобы.

ПІШЕНСАЛҒЫШТАР зат. зоол. *Құс дауысына ұқсас ысқырған жіңішке дыбыс шығаратын, қысқы қорегіне шөп жинап шөмеле жасайтын кеміргіш.*

ПІШЕНХАНА зат. жерг. *Пішен жиналған қора.*

ПІШЕН-ШӨП зат. *Жиналған шөп, мал азық.*

ПІШЕНШ зат. *Шөп шабушы, шөпші.*

ПІШЕНШЛЕР зат. зоол. <лат. opiliones> *Өрмекшітәрізділердің бір отряды.*

ПІШЕ-ПІШЕ үст. *Тарам-тарам, бөлек-бөлек.*

ПІШКІЗ= ет. *Біреуге күімді үлгіге салып, кескізу, піштіру.*

ПІШКІЗУ *Пішкіз етістігінің қимыл атауы.*

ПІШКІШ сын. *Күім пішуге шебер (адам).*

ПІШПЕ зат. **1.** Піштірілген, тарттырылған еркек мал; ақта. **2.** жерг. *Сүндетке отырғызылған бала.*

ПІШПЕК зат. жерг. *Аяқкіім өкшесінің ішіне салатын көн, ішкі ұлан.*

ПІШТУ од. *Менсінбегендікті, жақтырмаған-дықты білдіретін ишарат сөз.*

Пішту құрлы көрмеді. *Елең, ғұрлы көрмеді, елемеді, ескермеді.*

ПІШТІР¹= ет. *Біреуге күім үлгісіне, не дене бітіміне салып күім пішкізу, кестіру.*

ПІШТІР²= ет. **1.** вет. *Тарттыру, еркек малдың жыныстық қызметін тоқтату мақсатында олардың тұқым шашу қабілетін бұзу, алып тастау.* **2.** сөйл. *Сүндеттеу.*

Піштіріп жіберді. *бейпіл. Сөйлеу тілінде көресісін көрсетті, жазасын берді деген мағынада айтылады.*

ПІШТІРТ= ет. **1.** Еркек малды тарттырту. **2.** жерг. *Ер баланы сүндетке отырғызу.*

ПІШТІРТУ *Піштірт етістігінің қимыл атауы.*

ПІШТІРУ зат. вет. *Тарттыру, жануарлардың жыныс бездерін алып тастау немесе аталық жануарлардың жыныстық қызметін тоқтату мақсатында олардың тұқым шашу қабілетін бұзу.*

ПІШТІРІЛ= ет. **1.** вет. *Тарттырылу, еркек малдың жыныс безінің алынып тасталуы.* **2.** сөйл. *Сүндеттелу.*

Піштірілген құл. *кемсіту. Жетектегі, өз дегені жоқ кісі деген мағынада.*

ПІШТІРІЛУ *Піштіріл етістігінің қимыл атауы.*

ПІШУ¹ *Піш етістігінің қимыл атауы.*

ПІШУ² *Піш етістігінің қимыл атауы.*

ПІШУШ зат. *Күім пішетін адам.*

ПІШІЛ¹= ет. *Күім тігілетін адамның бойына өлшеніп, қиылу.*

ПІШІЛ²= ет. *Еркек малдың тарттырылуы.*

ПІШІЛУ *Пішіл етістігінің қимыл атауы.*

ПІШІМ зат. *Күімнің, заттың, үй жабдығының үлгісі, пішілуі.*

Пішім қылды. *Кесті, өкім етті.*

ПІШІМДІ сын. *Жарасымды, сәнді.*

Пішімді сөз. *Ойып алғандай, нақты.*

ПІШІМСІЗ сын. *Пішілмеген, нақтыланбаған.*

Пішімсіз жазба. инф. <ағыл. informatted record> *Бағдарламалау тілдерінде—арнайы операторлармен анықталмайтын жазба.*

ПІШІМШ зат. жерг. *Күім пішетін шебер.*

ПІШІМШЛІК зат. жерг. *Күім пішушілік.*

ПІШІН зат. **1.** *Заттың сыртқы түрі, тұлғасы, формасы.* **2.** *Кескін-кейп, келбет, түр,*

қалып. **3.** *геогр. Жерілікті жер бедерінің тік кесіндісінің графикалық бейнесі.*

Пішін көрсетті. *Пигылын аңғартты, танытты. Пішіні кетті. Түрі өзгерді, сұрқайыланды. Пішінін өзгертті. Түрін өзгертті.*

ПІШІНДЕ= ет. *Бейнелеу, кескіндеу.*

ПІШІНДЕЛ= ет. *Үлгілену, пішінге салыну.*

ПІШІНДЕЛУ *Пішіндел етістігінің қимыл атауы.*

ПІШІНДЕН= ет. *Кейіпке түсу, кейіптену.*

ПІШІНДЕНУ *Пішінден етістігінің қимыл атауы.*

ПІШІНДЕС сын. *Бейнелес, тұлғалас, келбеттес, кейіптес.*

ПІШІНДЕУ *Пішінде етістігінің қимыл атауы.*

ПІШІНДЕУШ зат. сұшар. *Каналдың толық беті мен жақтауларын (дуал, су қойма-сының) және тұтас бітімін пішіндеуге арналған машина.*

ПІШІНДІ сын. **1.** *Түрі ұқсас, пішіндес.*

2. *Келбетті, кескінді, сұл.*

ПІШІНДІК зат. *Пішіндік.*

Пішіндік талдау. хим. *Әрекеттеспейтін молекулалардың әртүрлі конформацияларының арасындағы тепе-теңдікті және заттардың физикалық, химиялық қасиеттері мен конформациялық ерекшеліктерінің байланысын зерттейтін стереохимия бөлімі.*

ПІШІНСІЗ сын. *Түрсіз, келбетсіз, өңсіз.*

ПІШІНСІЗДЕНУ зат. хим. *Сыртқы күштердің әсерімен қыздыру не суыту кезінде, ылғалдылықтың өзгеруі, дене бөлшектерінің салыстырмалы жағдайын өзгертетін басқа да әсерлерден дене өлшемдерінің өзгеруі.*

ПІШІНСІЗДЕУ сын. *Түрсіздеу, өңсіздеу.*

ПІШІНСІЗДІК зат. *Түрсіздік, өңсіздік.*

ПІШІНДЕЙ сын. *Пішіні, нобайы сияқты, пішініне ұқсас.*

ПЬЕКЗОКВАРЦ зат. геол. *Өн бойының нақтылы бөлігі өте таза сақталған, түссіз немесе бояулы болып келетін кварц кристалы.*

ПЬЕЗОЭЛЕКТРЛІК зат. геол. *Кристалдардың сығылуы және көмпиюі нәтижесінде туындайтын электр.*

ПЬЕЗОГИПСТЕР [грек. piezo, грек. gypsum] зат. геол. *Пьезометрлік деңгейдің бірдей биіктіктерінің нүктесін қосатын сызықтар.*

ПЬЕЗОКРИСТАЛДАНУ зат. геол. *Бір бағытты күшті қысымның әсерінен тұтқыр магманың кристалдануы. Мұндай жағдайда кристалдың дамыған жақтары қысым бағытына көлденең орналасады.*

ПЬЕЗОМАГНЕТИКТЕР зат. хим. *Сырттан түсетін қысым әсерінен магниттелетін кристалдық заттар.*

ПЬЕЗОМЕТРИЯ зат. геол. *Скважинадан көтерілген су орнының деңгейін өлшейтін құрал. ПЬЕЗОМЕТРИЯЛЫҚ* [грек. piezo, грек. metron] зат. геол. *Пьезометрияға тән.*

ПЬЕЗОМЕТРЛІК сын. *Пьезометрге тән. Пьезометрлік деңгей.* геол. *Арынды сулы горизонтқа жеткізіле бұрғыланған скважинадан көтерілген судың келіп жетіп тоқтаған деңгейі.*

ПЬЕЗОӨТКІЗГІШТІК зат. геол. *Койнауқаттың сол қойнауқаттық жүйедегі серпінділік дәрежесіне байланысты қысымның өзгеру қарқынын азайтуға тырысу қабілеті.*

ПЬЕЗОЭЛЕКТРИКТЕР зат. хим. *Белгілі бағыттарда қысқанда немесе созғанда электрлік полюстену пайда болатын, сондай-ақ электр өрісінің әсерінен кері пәрмен, механикалық пішінсіздену байқалатын материалдар.*

ПЬЕСА [франц. pièce] зат. театр. 1. Театрда көрсетуге арналған драмалық шығарма. 2. Көлемі шағын музыкалық шығарма.

ПЭЙ-ДУАН зат. экон. Компанияның өз облигацияларының әлі өтеліп бітпеген шығарылымын облигациялардың жаңа кішілеу шығарылымы арқылы қайта қорландыру.

ПЭЛ зат. инф. Экранда бейнелеудің ең кіші элементтік нүктесі.

ПЮРЕ [франц. purée] зат. тамақ. Пісірілген жемістен, овоцтан езіп жасалған тағам.

Р

Рлингв. 1. Тіл алды, діріл дауыссыз дыбыс. 2. Осы дыбысты белгілейтін қазақ әліпбиіндегі әріп таңбасы.

РАБАД зат. **Рабат** (ортағасырлық қалалардың қарапайым халық тұратын шеткі бөлігі).

РАБАДА зат. сөйл. **Рабат.**

РАБАЙ зат. Кейін, бейне, рай.

РАБАЙДА үст. Анда-санда, оқта-текте; ілуде бір.

РАБАЙСЫЗ сын. Қолапайсыз, жөнсіз, ебедейсіз.

РАБАЙСЫЗДАУ сын. Қолапайсыздау, ебедейсіздеу.

РАБАЙСЫЗДЫҚ зат. Жөнсіздік, қолайсыздық, келеңсіздік.

РАБАТ [ар. رباط] зат. көне. Орта ғасырлардағы қала шетіндегі (сыртындағы) қосымша елді мекен.

РАБАТ² зат. экон. Тауарды ірі топтамамен сатып алу кезінде белгілі бір пайыз немесе нақты сома түрінде берілетін тауар бағасынан шегерім.

РАБАТТ зат. экон. Сақтандыру нарығында делдалдың сақтанушыға беретін шегермесі.

РАББ зат. діни. Алла Тағаланың 99 есімінің бірі, жоқтан бар етуші, асыраушы, тәрбие беруші, бүкіл әлемнің қожасы деген мағынада.

РАББАНА зат. діни. Жаратқан ием мағынасындағы Аллаға жүгінетін сөз.

РАББЫ [ар. ربّ] зат. діни. 1. Жаратушы ие, жасаған ие. 2. Жасаған ие, жаратушы деген мағынадағы қаратпа атауышы.

Раббым Алла. Жаратушы ием Алла.

РАБДИТТАР зат. биол. Кірпікшелі құрттардың тері жабындысында кездесетін, қорғану қызметін атқаратын жылтыр таяқша тәрізді құрылымдар.

РАБДОМИОМА [грек. rhabdos – таяқша, пуома – миома] зат. вет. Бұлшық ет тканінен құрылған уытсыз ісік.

РАБФАК зат. тар. совет. Совет өкіметінің алғашқы жылдарында жұмысшы және кедей шаруа жастарын жоғары оқу орындарына даярлау үшін арнайы ашылған, жалпы орта білім беретін оқу орны.

РАББЫ зат. діни. Өріс, мекен.

РАГУ [франц. ragoût] зат. тамақ. Майдалап туралған еттен (балықтан, овоцтан) жасалған тамақ.

РАҒ зат. ескікіт. Шағын, егістік.

РАҒАДАТ¹ зат. ескікіт. Қирның құрқыреуі.

РАҒАДАТ² зат. ескікіт. Байлық, саламаттық.

РАҒАЙЫП: рағайып түн. діни. Мұхамед (с.ғ.с.) пайғамбардың анасының құрсағына түскен түрі.

РАҒИАТ зат. ескікіт. Қол астындағы халық, шаруа, бағынышты адам.

РАҒИТ [ар. رغة] зат. діни. Діни ұғым бойынша бұтты, жаңбырды, жайды басқаратын періштенің аты.

РАҒНА [ар. رغاء] сын. Сұлу, сүйкімді, шырайлы.

РАД¹ зат. Сіңірілген сәуле дозасы.

РАДА² зат. көне. Сүйеніш, тірек, көмек.

РАДА³ [ар. رداة] сын. көне. Жағымсыз.

РАДА⁴ зат. Украин парламенті.

РАДАР [ағыл. radio] зат. Нысандарды тауып, оларға дейінгі қашықтықты анықтайтын радиолокациялық стансыар.

РАДИАН [лат. radius] зат. мат. Ұзындығы радиусқа тең шеңбер доғасына сәйкес бұрыш.

РАДИАНДЫҚ сын. мат. Радианға тән.

РАДИАТОР¹ [лат. radiare] зат. тех. Іштен жанатын двигателді судың, желдің көмегімен салқындататын тетік.

РАДИАТОР² зат. тех. Электрлік тұрғын үйлерді қосымша жылыту үшін қолданылатын тасымалды электрлі жылытқыш.

РАДИАТОР³ зат. сөйл. Жылу батареясы.

РАДИАЦИЯ [лат. radiatio] зат. Құн қызуынан, қуатты жарылыстан шығатын радиомагниттік энергия, жарқыл.

РАДИАЦИЯЛЫ сын. Радиациясы бар, радиациясы күшті.

РАДИАЦИЯЛЫҚ сын. Радиацияға тән, радиацияға қатысты.

Радиациялық белдеу. физ. Жоғары кинетикалық энергияға ие зарядталған бөлшектерді (протондарды, электрондарды) ұстап тұратын өзіндік магниттік өрісі бар планета магнитосферасының ішкі аймағы; магнит өрісі.

Радиациялық белдік. Радиациялық белдеу. Радиациялық климат. <лат. solarium – күн деген сөзінен шыққан> геогр. Географиялық ендік пен жыл мезгілдеріне қарай жер бетіне күн радиациясының таралуын ескере отырып, атмосфераның жоғарғы шекарасындағы теория бойынша анықталатын климат.

Радиациялық қауіпсіздік. Белгіленген нормаларға сәйкес қызметшілерге, халыққа және қоршаған ортаға радиациялық әсерді шектейтін шаралар кешенімен қамтамасыз етілген радиациялық жағдайдың жай-күйі.

Радиациялық физика. Иондаушы сәулелердің әсерінен денелерде болатын физикалық құбылыстарды зерттейтін ғылым саласы.

Радиациялық химия. хим. Иондаушы сәулелену әсерінен жүретін химиялық өзгерістерді зерттейтін химия саласы. **Радиациялық-химиялық шығым.** хим. 100 эВ иондаушы сәулелену энергиясын заттар сіңірген кездегі химиялық жүйелердегі түзілетін не жұмсалатын молекулалардың, атомдардың, радикалдардың немесе басқа бөлшектердің абсолют мөлшері.

РАДИЙ [лат. radius] зат. хим. Радиоактивті химиялық элемент; металл.

РАДИКАЛ¹ [лат. radicalis] зат. саяси. «Солишыл» буржуазиялық партияның өкілі, соның идеясын жасаушы.

РАДИКАЛ² зат. 1. мат. Математикалық таңба, санның түбірін есептеп шығару белгісі. 2. хим. Химиялық бір қоспадан екіншісіне өзгеріссіз көшетін молекуладағы атом тобы.

РАДИКАЛДАН = ет. саяси. Радикалды әрекеттерге кірісу, тез, шешімді қадамдар жасау.

РАДИКАЛДАНДЫР = ет. саяси. Әрекетке итермелеу, радикал қадамдар жасату.

РАДИКАЛДЫ сын. Радикал ойлы.

РАДИКАЛ-ИОНДАР [лат. radicalis – түбір, түпкі, грек. іон – баратын] зат. физ. Негізгі, өзекті иондар.

РАДИКАЛИЗМ зат. саяси. Радикалдардың саяси бағыты және көзқарасы.

РАДИКАЛШЫЛДЫҚ [лат. radix] зат. саяси. Саяси мәселені батыл, түбегейлі шешуге ұмтылыс.

РАДИКУЛИТ [лат. radícula] зат. мед. Құяң.

РАДИО [лат. radiare] зат. Арнаулы стансылардан электр магнит толқындары арқылы алыс қашықтыққа хабар беретін және қабылдайтын сымсыз аппарат.

Радио тәжі. физ. Құн тәжі.

РАДИОАКТИВЕН = ет. Атомдық сәуле тарату арқылы басқа элементтің ядросына айналу, өздігінен ыдырау, радиоактивті қасиетке ие болу.

РАДИОАКТИВТЕНДІР = ет. Ыдырату.

РАДИОАКТИВТЕНДІРУ Радиоактивтендір етістігінің құмыл атауы.

РАДИОАКТИВТЕНУ Радиоактивтен етістігінің құмыл атауы.

РАДИОАКТИВТІ сын. **Радиобелсенді** (радиоактивтілік қасиеті бар).

Радиоактивті изотоптар. хим. Химиялық элементтердің тұрақсыз, ыдырап, басқа элементке айналып кететін изотоптары. **Радиоактивті қалдықтар.** Ядро реакторлардың және радиоактивті изотоптарды өндіру және пайдалану кезінде пайдалануға келмейтін радиоактивті заттар.

Радиоактивті минералдар. хим. Құрамында табиғи радиоактивті элементтердің мөлшері бұлардың жер қыртысындағы орташа шамасынан көбірек шоғырланған минералдар тобы.

Радиоактивті элементтер. физ. Барлық изотоптары радиоактивті болатын химиялық элементтер.

РАДИОАКТИВТІК зат. **Радиоактивтілік.**

Радиоактивтік қатар. хим. Радиоактивтік элементтер тобы; алдыңғы изотоптың ыдырауы нәтижесінде пайда болатын изотоптардың топтары.

РАДИОАКТИВТІЛІК зат. Кейбір химиялық элементтердегі атомдық ядроның күшті жарық (сәуле) шығару арқылы ыдырауы, өздігінен түрленуі.

РАДИОАППАРАТ [лат. radiare – сәуле шығару, лат. apparatus – құрал, жабдық] зат. Радио толқынын қабылдайтын немесе тарататын аппарат.

РАДИОАСТРОНОМИЯ [лат. radiare – сәуле шығару, грек. astron – жұлдыз, nomos – заң] зат. Астрономияның радиотелескоптардың көмегімен жарыш нысандары шығаратын радиосәулелерді қабылдап, олардың қасиеттерін зерттейтін бөлімі.

РАДИОАУТОГРАФИЯ зат. Биология немесе басқа объектілердегі радиоактивті изотоптар мөлшерін және қай жерде орналасқанын анықтайтын әдіс.

РАДИОӘУЕСҚОЙ сын. Радио хабарларын тыңдауға құштар, ұнататын. **Радиоәуесқойлар стансысы.** Радиоәуесқойлық байланыс үшін қолданылатын қабылдау немесе тарату-қабылдау радиостансысы.

РАДИОБАҒЫТ зат. әск. Әскердегі радио-байланысты ұйымдастыру әдісі.

РАДИОБАЙЛАНЫС зат. Радиотолқындар арқылы жүзеге асырылатын байланыс.

Радиобайланыс жүйесі. Радиотолқындар арқылы жүзеге асырылатын электр байланыс түрі.

РАДИОБАҚЫЛАУ зат. әск. Әскерлерді жасырын басқару талаптарының орындалуын,

жұмыс тәртіптерін, радиобүркеніш шараларын, техникалық пайдалану және радиобайланысты жүргізу ережелерін тексеру мақсатында радиобайланыс жұмысына белгіленген тәртіпті бақылау.

РАДИОБАРЛАУ з.т. әск. Қарсыластың радиотаратуларын ұстау және талдау, сонымен қатар жұмыс істеуші радиостансыларды радиопеленгтеу арқылы қарсылас туралы мәліметтер жинау мақсатында жүргізілетін барлау.

РАДИОБЕЛСЕНДІ с.н. Басқа элементтің ядросында айналатын, өздігінен ыдырайтын, сәуле (зиянды, қауіпті) шығаратын.

Радиобелсенді қалдықтар [заттар]. Адам өміріне, тірі, өлі табиғатқа қауіп төндіретін, зиянды заттар, қалдықтар.

РАДИОБЕЛСЕНДІЛІК з.т. Кейбір нуклеидтердің, фотондар бөлшектерін шығара отырып, өздігінен басқа нуклеидтерге айналу қасиеті.

РАДИОБЕРІЛІМ з.т. окказ. Радио-хабар.

РАДИОБИОЛОГИЯ [лат. radiare – сәуле шығару, bios – өмір, logos – ілім] з.т. Иондаушы сәулелердің барлық түрінің тірі организмдер мен оның қауымдастығына тигізетін әсерін зерттейтін ғылым.

РАДИОБӨГЕТ з.т. Радиоактивті толқындардың жолындағы кедергі зат.

РАДИОБҮРКЕНІШ з.т. әск. Қарсыластың радиобарлауының әсерін төмендетуге бағытталған техникалық және ұйымдастыру шараларының жиыны; радиоэлектрондық бүркеніштің құрама бөлігі.

РАДИОБҮРО з.т. Радиотаратқыштар арқылы таратылатын ақпараттарды оларды дайындайтын орындардан қабылдап, тиісті радиотаратқыштарға таратып беретін және олардың жұмысына бақылау орнататын байланыс кәсіпорыны.

РАДИОГАЗЕТ [лат. radiare – сәуле шығару, итал. gazetta – басылғы] з.т. Радио арқылы өте маңызды, шұғыл, тығыз ақпараттарды берудің, таратудың бір түрі.

РАДИОГЕНДІ: радиогенді жылу. физ. Радиоактивті элементтердің (уран, торий және актиний тізбектері, сол сияқты калий, рубидий, самарий тағы сондай) ыдырауы барысында бөлініп шығатын жылу.

РАДИОГЕОДЕЗИЯЛЫҚ с.н. физ. Радиогеодезияға қатысты.

Радиогеодезиялық жүйелер. физ. Бір-бірімен өзара әрекеттестікте болатын, егер басқаларының орындары белгілі болса, біреуін анықтауға арналған радиотехникалық стансылар жиынтығы.

РАДИОГЕОЛОГИЯ [лат. radiare – сәуле шығару, гр. ge – жер, гр. logos – ілім] з.т. геол. Геологияның жер қойнауындағы радиоактивті заттардың ядролық айналысқа ұшырау заңдылықтарын және олардың геологиялық процестерде байқалуын зерттейтін саласы.

РАДИОГИДРОГЕОЛОГИЯ [лат. radiare – сәуле шығару, гр. hydōr – су, гр. ge – жер, logos – ілім] з.т. Гидрогеология ғылымының жерасты суларының радиоактивтілігін зерттейтін саласы.

РАДИОГОНИМЕТР з.т. физ. Қозғалмайтын антенналары бар радиосекторда, радиопеленгаторларда қолданылатын аспап.

РАДИОГРАММА [лат. radiare – сәуле шығару, гр. gramma – әріп, жазу] з.т. Радио арқылы берілетін телеграмма, хабар.

РАДИОЖАҢҒЫРЫҚ з.т. физ. Таралу жолында әртүрлі электрлік қасиеті бар екі ортаның шекарасынан шағылған радиотолқынының өзі шыққан орнына қайта оралуы.

РАДИОЖАРҒЫШ з.т. физ. Нысанмен шағылыстырылған және сәулеленген радиотолқын энергиясының әсерімен жарылатын түйіспесіз жарғыш.

РАДИОЖАРҒЫКОМПАС з.т. Жақтаулы антеннасы бар радиопеленгатор.

РАДИОЖЕЛӨЛШЕР з.т. физ. Кез келген акваториядағы желдің бағытын және жылдамдығын өлшеуге арналған автоматты аспап.

РАДИОЖИЛІК з.т. физ. Радиотолқын-дарға ұқсас келетін электрмагниттік тербеліс жиіліктері.

РАДИОЖУРНАЛ з.т. Радио таратқыш арқылы эфирден берілетін әр алуан жанрлық хабарлар.

РАДИОЖҮРГІЗУШІ з.т. Радиодан берілетін хабарлар мен бағдарламалардың жүргізушісі.

РАДИОЗОНД¹ [лат. radiare – сәуле шығару, франц. sonde] з.т. Ішкіне жеңіл газ толтырылып, метеорологиялық аспаптармен атмосфераға көтерілетін резеңке шар.

РАДИОЗОНД² з.т. физ. Атмосфераның биік қабаттарын зерттеу үшін қолданылатын аэрологиялық аспап.

РАДИОИМПУЛЬСТЕР з.т. физ. Электр импульсінің бір түрі, қамтушысы бейнеимпульс пішінінде болатын тербелістер.

РАДИОИНДИКАТОРЛЫҚ с.н. геол. Радио құрылғылы тексергіш.

РАДИОКЕДЕРГІ з.т. физ. Күннің активті әсерінің радио толқын жиілігіне әсері.

РАДИОКЛУБТАР з.т. Радиотехника және радиоәуесқойлармен спорттық-бұқаралық жұмыстар саласындағы оқу және конструкторлық қызметінің орталығы.

РАДИОКОДТАР з.т. Қысқа толқындағы жұмыста спортшылардың өзара радиохабар алмасуы кезіндегі шартты белгілер.

РАДИОКОМИТЕТ [лат. radiare – сәуле шығару, франц. comite – тапсыру] з.т. тар. совет. Радиохабарларды таратып отыратын орталық мекеме.

РАДИОКОНСТРУКТОР з.т. Радио жабдықтарын құрастырушы, жасаушы маман.

РАДИОКОМПАРТОР з.т. физ. Радиотолқынның электрмагниттік өрісінің кернеуін өлшеуге арналған аспап.

РАДИОКОМПАС [лат. radiare – сәуле шығару, итал. compasso] з.т. Жер бетіндегі, хабар тарататын радиостансылардың бағытын автоматты түрде реттеуге арналған құрылғы.

РАДИОҚАБЫЛДАҒЫШ з.т. Радиосигналдарды қабылдауға және олардағы хабарды тыңдауға мүмкіндік беретіндей етіп жасалған аппарат.

РАДИОҚАБЫЛДАУ з.т. Радиоқабылдағыш.

РАДИОҚОБДИША з.т. сөйл. Радиоқабылдағыш.

РАДИОҚҰБЫР з.т. инф. Ақпаратты радиотолқындар арқылы тасымалдау.

РАДИОЛА з.т. Радиоқабылдағыш пен электрлік табақойнатқыш бірге құрастырылған радиотехникалық аппарат.

РАДИОЛАНДЫР = е.т.тар. Радиотрансляция желілері тораптарын салу, радиоқабылдағыштарды қондыру.

РАДИОЛАНДЫРУ Радиоландыр етістігінің қымыл атауы.

РАДИОЛАНДЫРЫЛ = е.т.тар. Радио тораптары орнатылу, қондырылу, таратылу.

РАДИОЛАНДЫРЫЛУ Радиоландырыл етістігінің қымыл атауы.

РАДИОЛИЗ з.т. хим. Иондағыш сәулелену энергиясын сіңіру нәтижесінде химиялық қосылыстардың айырылуы.

РАДИОЛОГИЯ [лат. radiare – сәуле шығару, гр. logos – ілім] з.т. Радиоактив құбылыстарын зерттейтін ғылым.

РАДИОЛОГИЯЛЫҚ с.н. Радиоактивті құбылыстарды зерттейтін ғылымға қатысы бар, соған тән. Радиологиялық қару. әск. Жаппай қырып-жою қаруларының бір түрі.

РАДИОЛОКАТОР [лат. radiare – сәуле шығару, лат. locare – қою] з.т. Радиотолқындар арқылы алыстағы түрлі объектілердің тұрған орнын білдіретін қондырғы.

РАДИОЛОКАЦИЯ [лат. radiare – сәуле шығару, лат. locatio – орналастыру] з.т. Әртүрлі объектілер мен нысаналарды радиотехникалық тәсілдер арқылы бақылау мәселелерімен шұғылданатын ғылым мен техниканың саласы.

РАДИОЛОКАЦИЯЛАУ з.т. Радиотехникалық тәсілдер арқылы бақылау.

РАДИОЛОКАЦИЯЛЫҚ с.н. Радиолокацияға қатысы бар, соған тән.

Радиолокациялық астрономия. Астрономияның бақылау нүктесіне орналастырылған радиоқұрылғылар арқылы ғарыш нысандарын бақылаумен, олардың кеңістіктегі орнын анықтаумен айналысатын саласы.

РАДИОЛОКАЦИЯЛЫҚ: радиолокациялық бүркемелер. әск. Бүркегіш экраны, радиотолқындарға арналған жергілікті құралдардан жасалған түссіз кедергілер.

РАДИОЛЯРИТТЕР з.т. геол. Тереңдігі 4,5-6 км мұхит түбіндегі, құрамының жартысынан астамы радиолярийлердің қаңқа қалдықтарынан тұратын кремнийлі органогендік таужыныстар.

РАДИОЛЯРИЙЛЕР з.т. хим. Негізінен планктондарға жататын бір клеткалы қарапайымдар тобы.

РАДИОМАЯК з.т. Географиялық орны және тарайтын сигнал толқынының ұзындығы тұтынушыларына күні бұрын белгілі болатын, құрамында радиоқабылдағышы жоқ, жер беті таратушы радиостанциясы.

РАДИОМЕТР [лат. radiare – сәуле шығару, франц. metre – өлшем] з.т. 1. Электрмагниттік сәуле энергиясын өлшейтін құрал, аспап. 2. Радиоактивті заттардың активтілігін өлшейтін құрал; дыбыс толқындарының қысымын өлшеуге арналған құрал.

РАДИОМЕТРИЯ з.т. физ. Радиобелсенді заттардың белсенділігін өлшейтін әдістер жиынтығы.

РАДИОМЕТРЛІК с.н. Радиометрге тән, соған қатысты.

РАДИОМОНТЕР з.т. Радио құралдарын жөндеуші.

РАДИОНАВИГАЦИЯ з.т. физ. Радиотехникалық құралдар мен құрылғылар көмегімен кемелерді, қуу аппараттарын жүргізудің теориялық мәселелері мен практикалық әдістерін талдап зерттеуші навигация (аэронавигация) тарауы.

РАДИОНАВИГАЦИЯЛЫҚ с.н. Радионавигацияға тән.

Радионавигациялық құралдар з.т. Кемелер мен ұшақтарда орналасқан, оларға радиобағдар жасауға және жүргізуге арналған радионавигациялық құралдар.

РАДИООРТАЛЫҚ з.т. Радиобайланыс және радиохабарларын жүргізуге арналған радио құралдары мен жабдықтардың кешені.

РАДИОПЕЛЕНГ зат. физ. Хабар жіберетін пеленгтеуші радиостансылардан келетін радиотолқынды бағыты мен шынайы меридиан кеңістігі арасындағы бұрыш.

РАДИОПЕЛЕНГАТОР зат. Шағын бұрышпен бағытталған, үшкір антеннамен жабдықталған радиоқабылдағыш.

РАДИОПЕЛЕНГАЦИЯ [гр. pelengs – ұстап алу] зат. физ. Радиотолқынды тарататын объектінің орналасу бағытын анықтау.

РАДИОПИЛОТ зат. физ. Атмосфераның әртүрлі биіктігіндегі жел жылдамдығы мен бағытын өлшеуге, анықтауға арналған қондырғы.

РАДИОСӘУЛЕ зат. физ. Радиоактивті сәуле, жылу.

РАДИОСЕКСТАНТ зат. физ. Күнді радиобақылаулар арқылы астрономиялық ендікті, бойлықты және азимутты анықтауға арналған. Радионавигациялық аспап.

РАДИОСИАЛОГРАФИЯ зат. мед. Радиоактивті иод ізі арқылы сілекейдің бөлінуін өлшеп, шықшыт безінің қызметін анықтайтын клиникалық радио изотопты тәсіл.

РАДИОСИГНАЛ зат. Радио арқылы берілетін белгі, сигнал.

РАДИОСПЕКТРОСКОПИЯ [лат. radiare – сәуле шығару, лат. spectrum – көрінетін, грек. skopeō – бақылаймын] зат. физ. Физиканың радиодиапазондағы электромагниттік толқындар тудыратын кванттық жүйенің энергия деңгейлері арасындағы ауысуларды зерттейтін бөлімі.

РАДИОСПОРТ зат. Кез келген толық диапазонда радиоәуесқұлармен екі жақта байланыс жасау; радиограммаларды тез беру және қабылдау сияқты бұқаралық техникалық спорт түрлерінің бірі.

РАДИОСТАНСА зат. Радиотолқындар арқылы ақпарат таратуға және қабылдауға арналған құрылғылар кешені.

РАДИОСТАНЦИЯ зат. **Радиостансы** (радиотолқындар көмегімен хабар таратуға және қабылдауға арналған құрылғылар кешені).

РАДИОСТУДИЯ зат. Радио хабарын беруге арналтып жабдықталған үй.

РАДИОТАРАТҚЫШ зат. Радиоәуесқұлар диапазонында модуляцияланған электрлік тербеліс тудырып, таратуға арналған құрылғы (немесе құрылғылар жиынтығы).

РАДИОТАУАҒАР зат. экон. Радио арқылы жарнамаланып, сатылатын тауарлар.

РАДИОТЕЛЕГРАФ зат. Радио арқылы телеграмма беру әдісі.

РАДИОТЕЛЕСКОП [лат. radiare – сәуле шығару, грек. tēte – ұзақ, skopeō – бақылаймын] зат. Космостың радиосәулелерді қабылдауға және осы сәулелердің сипаттамаларын зерттеуге арналған құрал.

РАДИОТЕЛЕФОН [лат. radiare – сәуле шығару, грек. tēle – ұзақ, phōnē – дыбыс] зат. Телефон хабарларын радиотолқындар көмегімен таратуға, әрі қабылдауға арналған аппарат, сымсыз телефон.

РАДИОТЕРАПИЯ [лат. radiare – сәуле, грек. therapeia – емдеу] зат. вет. Табиғи және жасанды радиоактивтік заттардан бөлініп шыққан бета не гамма сәулелердің әсерімен емдеу.

РАДИОТЕХНИК зат. Радио аспаптарының маманы.

РАДИОТЕХНИКА [лат. radiare – сәуле шығару, грек. technikē – шеберлік] зат. Радио диапазонындағы электромагниттік тербелістер мен толқындарды генерациялау және күшейту, тарату, қабылдау, тәсілдері мен оларды пайдалану жолдарын зерттейтін ғылым.

РАДИОТЕХНИКАЛЫҚ сын. Радиотехникаға байланысты, қатысты, соған тән.

Радиотехникалық барлау. Радиоэлектрондық барлаудың құрамдас бөлігі.

РАДИОТОЛҚЫН зат. Кеңістікке таратын электромагниттік ауа толқыны.

Радиотолқын өрісі. Толқынның белгілі қашықтықтарымен шектелген (ұзақ, орташа, қысқа және т.б.) немесе радиостансы топтарымен жұмыс істеуге арналған радиотолқын аумақтары.

РАДИОТОРАП зат. Орталық радиохабарлардың бағдарламасы мен жергілікті хабарларды таратуға арналған қабылдағыш, күшейткіш, т.б. аппараттардың жиынтығы.

РАДИОФИЗИКА зат. Электромагниттік тербелістердің генерация, күшейту процестерін, қайта жасалуын, сонымен қатар сәулелену радиотолқындарын тарату мен оны қабылдау процестерін қарастыратын физика саласы.

РАДИОХАБАР зат. Радио арқылы берілетін ақпараттық қоғамдық-саяси, көркем және музыкалық хабар.

РАДИОХАБАРЛАНДЫРУ зат. Жалпы халыққа арналған хабарландыруларды радио арқылы тарататын жарнама түрі.

РАДИОХИМИЯ зат. хим. Химияның радиоактивтік заттардың, элементтердің, изотоптардың және ядро өзгерісінің физикалық, химиялық қасиеттерін зерттейтін, оларды алу, тазалау әдістерін қарастыратын саласы.

РАДИОХИМИЯЛЫҚ сын. хим. Радио-химияға тән.

Радиохимиялық талдау хим. Аналитикалық химияның ядролық өзгерістер өніміндегі радиоактивтік изотоптардың сапалық құрамы мен мөлшерін анықтайтын әдістер жиынтығы.

РАДИОШАҚЫРҒЫШ зат. Радиостансы және оның бөлімдеріндегі дабыл берілетін құрал.

РАДИОЭЛЕКТРОНИКА зат. Хабар беру және қабылдау үшін электромагниттік өріс энергиясын пайдалану мәселелерін қарастыратын ғылым мен техниканың саласы.

РАДИОЭЛЕМЕНТТЕР зат. физ. Барлық изотоптары да радиоактивтік табиғи және жасанды химиялық элементтер.

РАДИСТ зат. Радиохабарларды беретін және қабылдайтын маман.

РАДИУС [лат. radius] зат. геом. Шеңбердің кез келген нүктесін оның центрімен қосатын түзу кесінді.

РАДОН [лат. radonum] зат. хим. Менделеевтің периодты системасының VIII тобындағы радиоактивтік химиялық элемент.

РАДОНДЫ сын. хим. Құрамында радон бар, радонданған.

РАЗЗАҚ зат. діни. Ризық беруші.

РАЗЫ сын. Жарасымды, жағымды, мейірімді, сүйкімді, аяулы, ұнамды, разы.

РАЗМЕР зат. сөйл. Киімнің өлшемін көрсететін мөлшер.

РАЗРЯД зат. сөйл. **Дәреже** (белгілі кәсіп, маман иелерінің жұмысқа, қызметке сіңірген еңбегіне байланысты берілетін атақтар).

РАЗРЯДТА ет. Дәреже беру.

РАЗРЯДТАЛ ет. Разряд берілу.

РАЗРЯДТАЛУ Разрядтал етістігінің қимыл атауы.

РАЗРЯДТАУ Разрядта етістігінің қимыл атауы.

РАЗРЯДШЫ зат. спорт. Спорттық дәрежесі бар спортшы.

РАЗЫЕЗД зат. сөйл. Қарсы келе жатқан пойызды өткізіп жіберу үшін теміржол бойын-

дағы бір бүйірге қарай айырылған бұрылыс, жол және осындай жердегі бекет.

РАЗЫ [ар. راضي] үст. Адамның бір нәрсеге қанағаттанғандығын, ұнатқандығын білдіретін қуану, сүйіну сезімі; ырза, риза.

Разы болды. а) Көңілі тойды, көңілі риза болды. ә) Қанағаттанды. **Разы еместік.** Көңілі толмаушылық. **Разы қылды.** Риза қылды.

РАЗЫЛЫҚ зат. Белгілі бір нәрсеге көңіл толғандық, қанағаттанғандық.

Разылық білдірді. Риза екенін, көңілі толғанын айтты.

РАЙ¹ [ар. راي] зат. Адамның көңіл күйі, пішіні, шырайы.

Рай аңыс. жерг. Райынан байқау, аңғару. **Рай бермеді.** Ыңғай танытпады. **Райына бақты.** жерг. Қас-қабағына, еркіне бағынды, әліптің артын бақты. **Райынан қайтты.** Алған бетінен қайтты, сабасына түсті, ашуы басылды.

РАЙ² зат. лингв. Іс-әрекеттің, қимылдың не бұйрық мағынасын, не қалау, тілек мағынасын, не шартын білдіретін етістік категориясы.

РАЙ³ зат. Келісім, пікір.

РАЙБАТ [ар. ربة] зат. көне. Күдік, күмән.

РАЙГАС зат. өс. Жылылық пен ылаал сүйгіш Қазақстанның оңтүстік аймақтарының суармалы жерлерінде өсетін, жылқы сиырға құнарлы азық болатын астық тұқымдас екпе шөп.

РАЙДЕР зат. Танымал тұлғаның шартымен міндеттейтін тізім.

РАЙКА зат. өс. Мол өнім беретін кішірек алма.

РАЙКЕРЛІК зат. жерг. Қулық, айлакерлік.

РАЙКОМ зат. тар. совет. Аудандық партия комитеті.

РАЙЛАН ет. Бетіне қан жүгіріп нұрлану, ажарлану, жайнау, өңдену.

РАЙЛАНДЫР ет. Әдемілендіру, өңдендіру.

РАЙЛАНДЫРУ Райландыр етістігінің қимыл атауы.

РАЙЛАНУ Райлан етістігінің қимыл атауы.

РАЙЛАС ет. Біреумен ой-пікірі бір болу, сыбайласу, келісу, жарасу.

РАЙЛАС сын. Ұқас, сәйкес, түстес.

РАЙЛАСТЫҚ зат. Үйлесімі бір, үндестік, сыбайластық.

РАЙЛЫ сын. Келбетті, көрікті, әдемі, шырайлы.

РАЙСЫЗДЫҚ зат. Ықыласы жоқтық, көңілсіздік.

РАЙТЕР зат. экон. Негізгі бағалы қағазды аукционның уағдаласылған бағасы бойынша сату немесе сатып алу міндеттемесін өз мойнына алушы адам.

РАЙТС зат. экон. Бұрыннан бар акционерлерге не жазылыскерге нарықтық бағадан төмен бағамен ұсынылатын артықшылықты акциялар не облигациялар.

РАЙХАН¹ зат. діни. Бейіш бақтары.

РАЙХАН² зат. өс. Райхангүл.

РАЙХАН³ зат. өс. Көкемарал.

РАЙХАНГҮЛ зат. өс. <лат. ziziphora> Ерінгүлділер тұқымдасына жататын көп не біржылдық хош иісті шөптесін өсімдік; жартамай бұталар мен бұталар туысы; эфирлі-майлы, дәмдік татымдық, дәрілік дақыл.

РАЙФИКУ зат. Жапон халқының ұлттық киімі.

РАЙФФАЙЗЕН-БАНК зат. экон. Неміс тілді елдерде өз мүшелеріне жеңілдікті несие беретін шағын несие кооперативі.

РАЙЫС [ар. ريس] зат. көне. Бастық, әкім.

РАЙЫС² [ар. راييس] зат. көне. *Рақат, бақыт, жұмақ.*

РАЙЯТВАРИ зат. экон. *Үндістандағы жер салығы жүйесі.*

РАК зат. мед. **Обыр** (қатерлі ісік ауруы).

РАКАФАТ [ар. ركة] зат. діни. **Рәкәғат.**

РАКАТ зат. діни. *Мезгіл.*

РАКЕТА [нем. Rakete] зат. 1. Атылганда өуеге жарық шашатын, фейерверктер жасау және түрлі белгілер беруде қолданатын, ішінде от алғыш дәрі толтырылған гильза түріндегі снаряд. 2. **Зымыран** (өз массасын біртіндеп бөліп шығару нәтижесінде пайда болатын реактивті күш әсерінен қозғалатын ышу аппараты).

РАКЕТАҚОЗҒАЛТҚЫШ зат. Өз жұмысы үшін қозғалмалы аппараттың қорындағы заттар мен энергия көзін пайдаланатын реактивтік қозғалтқыш.

РАКЕТАЛЫҚ сын. *Ракетаға қатысы бар, ракеталармен байланысты, соған тән.*

Ракеталық кешен. Әск. *Қарулар жүйесі.*

Ракеталық қару. Әск. *Басқарылатын немесе басқарылмайтын ракеталардың көмегімен нысанаға жеткізілетін қырып-жою құралының жүйесі.*

Ракеталық тездеткіш. Әск. *Спутниктердің, ракеталардың математикалық әдісті талап ететін негізгі мәселелерінің бірі; оларды көздеген орбитаға жеткізу.*

РАКЕТАСЫҒЫШ зат. Пайдалы жүкті (ЖЖС, ғарыш кемелерін, планетааралық автоматты стансыларды т.б.) ғарыш кеңістігіне шығаруға арналған көп сатылы (2–5 сатылы) ракета.

РАКЕТАШЫ зат. Әск. *Ракета атқыш; ракета бөліміндегі жауынгер.*

РАКЕТКА зат. спорт. *Басы сопақтау, мойны, сабы бар теннис ойнайтын құрал.*

РАКУРС [фр. rascoursir] зат. *Зат формасының оны көрумен кеңістіктегі орналасуына қарай кішірейтілуі.*

РАКУШКА зат. сөйл. **Бақалшақ**².

РАКАФАТ зат. діни. **Рәкәғат** (намазда дұға, фатиха сүресі мен қысқа сүрені оқып тұрып еңкею (рукуеқа бару), басты сәждеге беру құлшылық әрекеттері кіретін бір бөлім).

РАҚАТ [ар. راحت] зат. 1. *Жаны жай тапқанда, рақаттанғанда айтылатын керемет, асжан, гаһбет деген мағынадағы сөз.* 2. *Тыныштық, дамыл, зейнет, қолайлылық.*

Рақат ғұмыр. *Тыныш өмір, ойсыз, жан рақатын ғана ойлаған тірлік.* **Рақатқа батты.** *Жанға жайлы, ләззатты күй кешті, рақаттанды.* **Рақат іздеді.** *Жан тыныштығын, жан саясын көкседі.* **Рақат іздеді.** *Тыныштық ойлады, рақат көрді.*

РАҚАТ зат. діни. **Рәкәғат.**

РАҚАТТАН= ет. *Рақатқа бату, сүйсіну, ләззаттану.* **Рақаттан жаны кенелу.** *жерг. Рақаттанды, рақатқа батты.*

РАҚАТТАНДЫР= ет. *Мәз болдыру, сүйсіндіру, рақат сыйлау.*

РАҚАТТАНДЫРУ *Рақаттандыру* етістігінің қимыл атауы.

РАҚАТТАНУ *Рақаттан етістігінің қимыл атауы.*

РАҚАТТАНУШЫЛЫҚ зат. *Рақатқа батушылық, жаны жай табушылық.*

РАҚАТТЫ сын. *Ләззаты мол, қуанышқа толы.*

РАҚАТТЫҚ зат. діни. *Жантәсілім етердегі жеңілдеушілік.*

РАҚМЕТ [ар. رحمة] зат. *Ілтипат білдіріп айтылатын ризалық алғыс.* **Рақмет айтты.** *Алғыс айтты, ризалығын білдірді.*

РАҚЫ [ар. رخی]: **рақы жастық.** *Тысы құрақтан әшекейленіп құрастырылған жастық.*

РАҚЫМ [ар. رحيم] зат. 1. *Алла Тағаладан алатын кешірім, мейірім, шапағат.* 2. *Көмек, қайырым.*

Рақым айдады. *Рақым жасады, көмектесті.* **Рақым айтты.** *Жанашыр тілек білдірді.* **Рақым етті.** *Мархабат етті, қайырымдылық жасады.* **Рақымға шөлдеді.** *бейн. Көмек құтті, мейірімге зар болды.* **Рақым күйі.** *оқказ. Мейірім, шапағат.* **Рақым қылды.** *Мейірі түсті, кешірім берді.* **Рақымнан үмітті.** *Қайырымынан дәмеленді.* **Рақым шақат [шапхат] жоқ.** *Мейірім, қайырым, бейіл жоқ.* **Рақымы түсті.** *Мейірімін төкті, мейірленді, көмегін берді.* **Рақым іздеді.** *Қайырым құтті.* **Рақым етті.** а) *Мейірі түсіп, жанашырлық етті.* ә) *Мархабат етті.*

РАҚЫМДЫ сын. *Мейірімді, рақымшыл, шапағатты, қайырымшыл.*

РАҚЫМДЫҚ зат. *Қайырымдық, мейірімдік.* **РАҚЫМДЫЛЫҚ** зат. *Мейірімділік, қайырымдылық, жаны ашушылық.*

РАҚЫМСЫЗ сын. *Өте қатал, мейірімсіз, тасбауыр.*

РАҚЫМСЫЗДЫҚ зат. *Қаталдық, мейірімсіздік, тасбауырлық, қайырымсыздық.*

РАҚЫМШЫЛ сын. *Мейірбанды, қайырымшыл, рақымды.*

РАҚЫМШЫЛДЫҚ зат. *Қайырымды молдық, мейірімшілдік.*

РАҚЫМШЫЛЫҚ зат. *Қайырымдылық, мейірімшілдік, рақымдылық.*

РАЛЛИ зат. спорт. *Арнайы дайындалған сериялы автокөлік пен мотоциклдер жүргізушілерінің көлікті жүргізу және арақашықтықты асқан дәлділікпен сақтау өнеріне қатысты көпкүндік спорттық жарыс.*

РАМА зат. *Төрт қырлы жұқа тақтайшалардан төрт бұрышты етіп жасалатын, түрлі мақсаттағы жақтау.*

РАМАДАН зат. діни. сөйл. **Рамазан.**

РАМАЗАН [ар. رمضان] зат. діни. *Мұсылмандардың ай есебі бойынша тоғызыншы айы, адамдарға тұра жол нұсқаушы, ақ пен қараны айырушы, бекем тұтылатын жолбасшы ретінде Құран түсіріле бастаған ай, қасиетті Ораза айы.*

Рамазан айы. діни. *Діни сенім бойынша Мұхаммед пайғамбарға (ғ.с.) алғаш Құран аяттары түсіріліп, пайғамбарлығы аян болған, мұсылмандар ерекше қадірлен, ораза ұстайтын ай.* **Рамазан батасы.** этн. діни. *Үш күндік ораза айтта құлшылық қабыл болсын деген мағынада айтылатын ерекше рәсімді тілек, байырғы батаның бір түрі.*

РАМАЛ [ар. رحل] зат. көне. 1. *Құм (тасың майда бөлшектері), қиыршық, құмдақ жер.* 2. *Құмға, майда тасқа бал ашу.*

РАМАЛЫ сын. *Рамасы бар, шеті ағашпен жиектелген.*

РАМАПИТЕКТЕР зат. зоол. *Адам тектес маймылдардың жойғылып кеткен туысы.*

РАМАТ зат. көне. *Төңкерістен бұрын ұй басынан алынатын шаңырақ салығы, түтін салығы.*

РАМАТ-ШЫҒЫН зат. көне. **Рамат.** **РАМБУЛЬЕ** зат. *қой шар. Қойдың жүні әрі қалың, әрі биязы және етті тұқымы.*

РАМБУРС зат. экон. 1. *Халықаралық саудада сатып алынған тауарды банк арқылы төлеу.* 2. *Берешекті үйініш түлға арқылы төлеу.*

РАМБУРСТАУ зат. экон. *Борышты, шығынды өтеу.*

РАМИ зат. өс. *Талшық беретін көпжылдық өсімдік.*

РАМЛ зат. көне. *Құм*

РАММАЛ зат. көне. *Құммен бал ашушы.*

РАМПА [франц. rampe] зат. театр. *Сахнаға жарық түсіретін электр шамдарын жасырып тұратын қалқа.*

РАМФОРИНХТЕР зат. зоол. <нем. Rhamphorhynchus> *Денесін қыл тәріздес жүн жапқан, ұзындығы 50 см-дей, бас сауыты созылғы (ұзындығы 3,5–20 см), көз шарасы дөңгелек, үлкен, самай шұңқырлары кішкентай ұшқыш кесірткелердің бір отряды.*

РАНГ¹ [нем. Rang] зат. өск. *Арнайы берілетін атақ, әскери дәреже.*

РАНГ² зат. мат. *Матрица минорларының нөлден өзгеше ең жоғарғы реті.*

РАНД зат. экон. *Оңтүстік Африка Республикасының ақша өлшемі, 100 центке тең*

РАНЕТКА [франц. reinette] зат. өс. *Ұсақ жемісті алма сорты.*

РАНЖУ зат. көне. *Өкпе, реніш, қайғы.*

РАННЕР зат. экон. *Операциялық залда жұмыс істеу үшін биржа тіркеген, сенім жүктелген қызметші.*

РАН-ОФФ зат. экон. *Сақтандырушы жаңа сақтандыру шартына қол қоймайтын, бірақ оның міндеттемелері қол қойылған, әлі күші бар шартқа сәйкес құшын сақтайтын жағдайда қолданылатын термин.*

РАНТЬЕ зат. экон. *Несиеге берілген ақша капиталынан немесе бағалы қағаздардан түскен табыспен күн көретін адамдар.*

РАНУЛА [лат. ranula] зат. вет. *Кішкентай қолбақа.*

РАҢ зат. өс. <лат. corax physodes> *Көктемнің басында қар суымен шығатын, бойы аласа майда шөп.*

РАНДЫ сын. *Раң шөбі өскен, раң шөбі бар.*

РАҢОТЫ зат. өс. сөйл. **Раң.**

РАПА зат. *Түзды сулы табиғи және жасанды суқоймалардағы қаныққан су ерітіндісі.*

РАПАКИВИ зат. геол. *Жасыл олигоклазбен көмкерілген жұмырланған калийлі дала шпатарынан тұратын бөлінудері бар граниттің бір түрі, қаптама тас.*

РАПИДОГЕНДЕР зат. хим. *Германияда шығарылатын азотолдар мен диазо-аминоқысылыстар қоспаларының саудадағы атауы.*

РАПИДОЗОЛЬДАР зат. хим. *Азотолдар мен диозосульфонаттар қоспаларының шетелде қабылданған саудадағы атауы, маталардың бетіне әріптерді басуға қолданады.*

РАПИДТЕР зат. хим. *Диазотолдар.*

РАПОРТ [франц. rapport] зат. 1. *совет. тар. Міндетті жұмыстың біткені жөнінде жоғары орынға яки бастыққа жазбаша немесе ауызша тапсырылатын мәлімдеме.* 2. *Әскери қызметшілердің әскери шені жоғары бастықтарына ауызша не жазбаша ресми баяндауы.*

Рапорт түсірді. *Қызметіне зияны тиетіндей, жағымсыз жағдай баяндап жазды.*

РАПС [нем. Raps] зат. өс. *Майлы әрі азықтық дақылдарға жататын біржылдық шөптесін өсімдік.*

РАПСОД зат. әдеб. *Эпикалық жырларды, әсіресе Гомер жырларын көсібі орындайтын көшпенді өнші-ақындар.*

РАПСОДИЯ [грек. rhapsodia] зат. муз. *Халық ән-билерінің тақырыбы негізінде жазылған фантазиялық шығарма.*

РАРИТЕТ [нем. Rarität] зат. кіт. *Сирек кездесетін құнды зат.*

РАС [ар. راست] зат. *Өтірік емес; ақиқат, шындық; дұрыс, тура, оң. // Шыным, шын айтамын деген мағынадағы модаль сөз.*

Рас сөз. Шындық, ақиқат. **Расқа шығару.** Шындық екенін дәлелдеу, мойындату. **Рас па, өтірік пе.** сөйл. Жалған ба, шын ба – белгісіз.

РАСА [франц. race] зат. Нәсіл (түр-түсі, пішін-түрғасы, бас сүйегінің формасы сияқты кейбір сыртқы белгілерімен бір антропологиялық түрге жататын, шығу тегі бір географиялық ареалда таралған адамзаттың тарихи қалыптасқан тобы).

РАСИЗМ зат. саяси-өлеум. Адам баласы нәсілдері туысынан біреулері асыл, біреулері төмен болып жаратылады дейтін адамгершілікке жат, ғылымнан алышақ теория.

РАСИСТ зат. Нәсілшіл, расашыл.

РАС-ӨТІРІК зат. Ақиқат-жалғандық, шындық-қателік.

РАСПАТОР [лат. raspatorium] зат. вет. Сүйек тысын сүйектен ажырату үшін қолданылатын хирургиялық құрал (бар).

РАССОЛЬНИК зат. тамақ. Сорпаға тұзды қияр тураған, ет я шұжық салынған қышқылтым сұйық тамақ.

РАСТА= ет. Бір нәрсенің шындығын, дұрыстығын қуаттау, дәлелдеу; куәгер болу.

РАСТАЛ= ет. Шындық екені белгілі болу, қуатталу.

РАСТАЛҒАН: расталған қорлар. геол. Кенорның өлшенген қорлары мен білгіленген қорларының қосындысы.

РАСТАЛУ Растал етістігінің қимыл атауы.

РАСТАМА зат. Бір нәрсенің шындығын, дұрыстығын білдіретін дәлелдеме, кепілдеме, күәлік.

РАСТАТ= ет. Дәлелдеу, шындыққа шығару.

РАСТАТТЫР= ет. Бекіту, куәгер болу, шындыққа шығарту.

РАСТАТТЫРУ Растаттыр етістігінің қимыл атауы.

РАСТАТУ Растат етістігінің қимыл атауы.

РАСТАУ Раста етістігінің қимыл атауы.

РАСТР: растр нүктесі. инф. Растрлық графикада түсін және айқындығын басқа бейнеден тәуелсіз жеткізуге болатын бейненің ең кіші бірлігі.

РАСТРЛЫҚ: растрлық графика. инф. <ағыл. raster (image) graphics>. Кескін нүктелердің екі өлшемді жиым түрінде (растрлық элементтер) берілетін машиналық графика.

РАСТЫҚ зат. Ақиқаттық, шындық, дұрыстық, туралық.

РАСУЛ [ар. رسول – елші] зат. діни. Ислам дәстүрінде Алла тарапынан таңдап алынған, өкіл және дінге шақыру, дағуат қылу міндеті тапсырылған, Құдай кітабы түсірілген пайғамбар.

РАСУЛУЛЛА зат. діни. Алла тағаланың елшісі, пайғамбар.

РАСЫМЕН үст. Шынымен, шындығында да.

РАСЫНДА үст. Шынында, ақиқатында, асылында.

РАТИФИКАЦИЯ [лат. ratificatio] зат. саяси. Белгілі бір халықаралық шартты жоғарғы өкімет органының бекітіп, оған заңды күш беруі.

РАТИФИКАЦИЯЛА= ет. Мемлекеттер арасында жасалған шартты жоғарғы өкімет орындарының бекітуі.

РАТИФИКАЦИЯЛАУ Ратификацияла етістігінің қимыл атауы.

РАТИЦИД [франц. rat – егеуқұйрық, лат. caedere – өлтіремін] зат. вет. Егеуқұйрық өлтіргіш заттар.

РАУА [ар. روا] зат. Орынды, лайықты, жөн.

РАУАҒАШ зат. сөйл. **Рауғаш.**

РАУАЖ [ар. رواج] зат. ескікіт. Сырт көрініс, жақсы сипат.

РАУАЙАТ зат. Әңгіме айтушы, ертегіші. **РАУАИ** [ар. رواي] зат. 1. Хикая ететін, суреттейтін әңгіме. 2. Шығыс әдебиетіндегі роман жазушы, драматург.

РАУАН¹ [ир. روان] зат. Құлан иектеніп, бозарып келе жатқан таң; жарық, сәулел.

РАУАН² [ир. روان]: **рауан жол.** Кедергісіз, ашық жол.

РАУАНА зат. Тең, пара-пар.

РАУАНДА= ет. Таң бозарып ата бастау, қылаңдау, бозғыл тарту.

РАУАНДАУ Рауанда етістігінің қимыл атауы.

РАУАНДЫ сын. Жарық, нұрлы.

РАУАШ зат. сөйл. **Рауғаш.**

РАУАЯТ [ар. رواية] зат. 1. Нақыл сөз, насихат. 2. Әңгіме, повесть, роман; ертегі, аңыз.

РАУҒАЗАТ ескі кіт. Қолайлы, ыңғайлы.

РАУҒАН зат. өс. Қышқыл дәмді, сабағы жіңішке, түбі қызыл биіктігі 20 см рауғашқа ұқсайтын шөп.

РАУҒАШ зат. өс. <лат. rheum> Ірі жапырақты, сабағының дәмі қымыздыққа ұқсайтын қышқыл, көбінесе тауда өсетін көпжылдық өсімдік.

РАУЗА зат. ескі кіт. Мекен.

РАУНД [ағыл. round] зат. спорт. Бокс рингінде жүдырықтасып сайысуға берілетін белгілі уақыт мерзімі.

РАУНД-ЛОТ зат. экон. Белгілі бір бағалы қағаз үшін сауда өлшемінің стандарттық ең аз мөлшері.

РАУНД-ТЕРН зат. экон. Ұзын не қысқа жайғасымды кері операция жолымен жою тәртібі.

РАУХТОПАЗ зат. геол. Сұрғылт кварц, сұрғылт ттопаз.

РАУШАН¹ [ир. روشن] зат. өс. **Раушангүл.** Әдемі ашық түсті ал қызыл гүл.

Раушан болды. Гүл-гүл жайнады. **Раушан жүз.** Әдемі, сұлу, келбетті. **Раушан нұр.** Сұлу жүз.

РАУШАН² сын. Анық, ашық.

РАУШАН³ зат. ескі кіт. Жарық

РАУШАНГҮЛ зат. өс. <лат. goza> Раушангүлділер тұқымдасына жататын биіктігі 10–15 см, сабағы тікенекті, жапырағы қалың, гүлі ірі, хош иісті, қызыл, қызғылт, ақ, сары сәндік бұталар туысы.

Раушангүл тұқымдасы. өс. <лат. rosaceae> Қос жарнақтыларға жататын бұта, ағаш тәріздіс бір не екі жылдық өсімдіктер.

РАУШАНДАЙ сын. Раушан гүліне ұқсас; сұлу, көрікті.

РАУШАНДАН= ет. Әдемілену, көркі асу.

РАУШАН-ДИАГРАММА зат. геол. Қиғаш қабатшалардың, ағыс иірімдері үймектерін, таужыныстардағы бағдарланған кірік-пелердің немесе сынықты түйірлердің, жарықшақтардың және т.б. құлау азимуттарының өлшемдерін бейнелейтін график.

РАУЫШ зат. ескі кіт. Тәсіл, әрекет

РАФАКЦИЯ зат. экон. Шегерім.

РАФИНАД [франц. raffine] зат. 1. тамақ. Тазаланған шақпақ қант. 2. кен. Сұйықтан шайғындау әдісімен бөлініп алынған ерітінділер.

РАФИНАЦИЯ [франц. raffiner] зат. Тамақ өнімдерін (спирт, өсімдік майлары және т.б.) қоспалардан тазалау; гидратация, қиықылмен өңдеу, сілтілермен бейтараптандыру, дезодорация және т.б.

РАФИНАЦИЯЛА= ет. Тазартылмаған заттарды олардың құрамындағы бөгде қоспалардан ажырату, айыру, аршу.

РАФИНАЦИЯЛАУ Рафинацияла етістігінің қимыл атауы.

РАФТ зат. спорт. Түрі қайыққа ұқсас, үлкен үрілген салы.

РАФТИНГ зат. спорт. Арнайы үрмелі салымен тасқынды тау өзенімен жүзіп жарысатын спорт түрі.

РАХАТ зат. **Рақат.**

Рахат көрсетті. Жақсылық, қызық көрсетті. **Рахатқа барғыз.** Жан тыныштығына, жан қызығына бөленді, қызық дәурен кешті; рақаттанды. **Рахат іздеді.** Жанға жайлы, тыныш өмір тіледі.

РАХАТ-ЛУКУМ зат. тамақ. Крахмалдан, ұннан, жеміс шырындарынан, бадам және т.б. жаңақтар мен қанттан дайындалатын шығыстың тәтті тағамы.

РАХИТ [грек. rhachis] зат. мед. **Мешел** (жас балалардың сүйегіне витаминнің жетпеуінен болатын ауру).

РАХМАН зат. діни. Алла Тағаланың 99 есімінің бірі. **Рахман Алла.** діни. Алланың бір аты.

РАХМЕТ зат. **Рақмет.**

Рақмет [ризашылық] жаудырды. Үсті-үстіне рақмет айтты. **Рақмет жаусын.** Алғысқа, ілтипатқа ие бол деген мағынада.

РАЦЕМАТТАР зат. хим. Оптикалық белсенділігі жоқ, эквимолекула мөлшерлі энантиомерлер қоспасы.

РАЦЕМИЗАЦИЯ зат. хим. Энантиомерден рацематтың түзілуі.

РАЦИОН [лат. ratio] зат. Адамға я малға белгілі мерзімге берілетін азықтың мөлшері мен құрамы.

РАЦИОНАЛ сын. мат. Бүтін және бөлшек, оң және теріс (сандар).

Рационал бөлшектер. мат. Бүтін және бөлшек, оң және теріс бөлшектер. **Рационал сан.** мат. Нөлден өзгеше бір-біріне бөлуге болатын сан және бөлгенде шыққан нәтиже. **Рационал функция.** мат. Хайнымалысы мен тұрақты шамаларға саны шекті арифметикалық амалдарды (қосу, азайту, көбейту, бөлу) қолданғаннан пайда болған функция.

РАЦИОНАЛДА= ет. Өндіріс барысын жақсарту, өнімді ету, жетілдіру, тиімді қылу.

РАЦИОНАЛДАУ Рационалда етістігінің қимыл атауы.

РАЦИОНАЛДЫ сын. Пайдалы, орынды, тиімді.

РАЦИОНАЛДЫҚ сын. Пайдалы, тиімді. **РАЦИОНАЛИЗАТОР** зат. Өндіріс барысын жақсартумен шұғылданатын адам, жаңашыл.

РАЦИОНАЛИЗАТОРЛЫҚ сын. Түрлі әдісті қолданып, жұмыстың сапасын жақсартушылық, жаңашылдық.

РАЦИОНАЛИЗАЦИЯЛА= ет. Өндіріс орнындағы жұмыс процестерін жетілдіре, жақсарту түсу.

РАЦИОНАЛИЗАЦИЯЛАУ Рационализацияла етістігінің қимыл атауы.

РАЦИОНАЛИЗМ [лат. rationalis] зат. 1. филос. Ойлауды сезім қабылдауынан айырып қарап, танымның бірден-бір бұлағы ақыл деп есептейтін философиялық бағыт. 2. сәулет. Қазіргі ғылым мен техника жетістіктерін жүйелі түрде менгере отырып, бейнелеу өнеріндегі жаңа ағымдар әкелген пошым тудыру принциптерін архитектурада қолданатын бағыт.

РАЦИОНАЛИСТ зат. *Рационализмді жақтаушы адам.*

РАЦИЯ зат. сөйл. *Радиостансы деген сөздің қысқарған түрі.*

РӘД зат. ескікіт. *Қарсылық.*

РӘКӘФАТ [ар. ركة] зат. діни. *Намаз оқығанда өтелетін діннің шарты, құлшылық етушінің маңдайын жерге (сәждеге) тигізгі арқылы отырып-тұруды қайталау міндеті.*

РӘМІЗ¹ зат. **1.** Белгілі бір адамдар тобы үшін шартты мағынасы бар заттай белгі. **2.** <грек. symbolon> *Айрықша қызметі бар, таңбалардың ерекше түрі.*

Мемлекеттік рәміз. қоғ.-саяси. *Мемлекеттің бірлігін білдіретін және ресми, салтанатты жағдайда қолданылатын ту, елтаңба, әнұран тәрізді айрықша таңбалар.*

РӘМІЗ² зат. ескікіт. *Құпия, айла.*

РӘМІЗДЕМЕ зат. *Символ, астарлы бейне.*

РӘМІЗДІ сын. *Символды, рәміз ғана болатын.*

РӘМІЗДІК сын. *Астарлы, нәзік.*

РӘНЖІ зат. ескікіт. *Қайғы, дерт.*

РӘПАТ [ар. رافة] сын. *Пішін, оң, кейін.*

РӘПИЯ зат. өс. *Теңіз шөбі.*

РӘСМИ сын. сөйл. **Ресми.**

РӘСУА [ар. رسوا] зат. *Орынсыз шашылып-төгілу; ысырап, шығын. // Босқа, текке, қараптан-қарап.*

Рәсуа болды. а) *Босқа шашылды, ысырап болды.* б) *Аяқасты болды, жарамсыз болды.* **Рәсуа ету.** *Шығындау, босқа шашу. Рәсуа қылды.* а) *Мақаралады, абыройынан айырды, қорлады.* ә) *Ысырап етті, босқа шашты. Рәсуасы шықты.* *Берекесі кетті.*

РӘСУАЛА= е т. *Ысырап қылу, төгіп шашу, шығын жасау.*

РӘСУАЛАН= е т. *Босқа шығындалу, текке қалу.*

РӘСУАЛАНУ *Рәсуалан етістігінің қимыл атауы.*

РӘСУАЛАТ= е т. *Шашқызу, босқа төктіру.*

РӘСУАЛАТУ *Рәсуалат етістігінің қимыл атауы.*

РӘСУАЛАУ *Рәсуала етістігінің қимыл атауы; қорлау.*

РӘСУАЛЫҚ зат. *Ысырап еткендік, ысыраптық.*

РӘСУАСЫЗ сын. *Ысырапсыз, рәсуа етпей, артық шығынсыз.*

РӘСУАШЫЛ сын. *Ысырапқа жол бергіш.*

РӘСІМ¹ [ар. رسم] зат. [лат. caerimonia] **1.** *Салт, әдет-ғұрып, дәстүр.* **2.** <лат. ritualis> *Белгілі бір әрекетті жария етіп жасаудың қалыптасқан, қоғам түзген тәртібі.*

РӘСІМ² зат. ескікіт. *Сурет, портрет.*

РӘСІМДЕ= е т. *Белгілі бір құжатты заңды күшіне ендіру, заңды ету.*

РӘСІМДЕЙ сын. *Рәсім сияқты, рәсім тәрізді.*

РӘСІМДЕЛ= е т. *Белгілі бір әрекеттің заң күшіне енуі, заңды болып табылуы үшін бекітілуі.*

РӘСІМ-ЗАҢ зат. *көне. Салт, дәстүр, әдет-ғұрып.*

РӘСІМДЕУ *Рәсімде етістігінің қимыл атауы; белгілі бір әрекеттің заң күшіне ендірілуі.*

РӘСІМДЕУСІЗ үст. *Рәсімдей, заңсыз.*

РӘСІМДІ сын. *Рәсімге сай.*

РӘСІМДІК сын. *Салт-дәстүрлік, әдет-ғұрыптық.*

РӘТ зат. ескікіт. *Қызық, қуаныш.*

РӘУАЯТ зат. *көне. Рауаят.*

РӘУӘТ зат. *жерг. Рәсім, әдет.*

РӘУӘЯТ зат. сөйл. *Рауаят.*

РӘУШ¹ зат. *Сипат, рең, түр.*

РӘУШ² зат. *ескі кіт. Тәсіл, әрекет.*

РӘУШТЕС сын. *Сипаттас, тәріздес, ұқсас.*

РӘУШТІ сын. *Сипатты, сияқты, тәрізді.*

РДУАН зат. сөйл. *Ырдуан, үстінде шанақ жақтауы бар шарбақ қоратты үлкен арба.*

РЕАБИЛИТАЦИЯ [лат. rehabilitate] зат.

1. *Ақтау (сотталушыға кінәсіз тағылған айып-кінәні жоққа шығару, абыройды қайтарып алу, құқығын толық қалпына келтіру).* **2.** *мед. Сауықтыру.*

РЕАБИЛИТАЦИЯЛЫҚ сын. *Созылмалы және ұзақ аурулардан кейінгі денсаулықты қалпына келтіретін, оңдайтын.*

РЕАГЕНТ [лат. reagentis] зат. хим. *Химиялық реакцияға қатысатын заттек.*

РЕАГИН зат. мед. *Тірі ағзада түзілетін және белгілі бір дәрежеде оның аллергиялық реакциясының ерекшелігін анықтайтын анти-телдердің бірі.*

РЕАКАНТТАР зат. хим. *Реакцияның реагенттері мен өнімдерінің жалпы атауы.*

РЕАКТИЛАСТАР зат. хим. *Қатайтын олигмерлер негізіндегі пластмассалар.*

РЕАКТИВ зат. хим. *Басқа бір затқа қосқанда химиялық реакция туғызып, бастапқы затты сол құрамынан табуға мүмкіндік беретін зат.*

РЕАКТИВТІ сын. техн. *Сатылап шығатын газдың сертүімен қозғалатын түрі.*

Реактивті тікұшақ. *Көтергіш қалағының айналуы, сол қалақта орнатылған кішігірім реактивті қозғалтқыштар немесе реактивті соплолармен іске асырылатын реактивтік тартқышы бар тікұшақ.*

РЕАКТИВТІК сын. сөйл. **Реактивті.**

Реактивтік қару. өск. *Қозғалтқыштың реактивтік тартылысы есебінен нысанаға жою құралдары жіберілетін қару түрі.*

РЕАКТОР [франц. reacteur] зат. хим. *Әртүрлі типтегі химиялық реакциялар негізінде жұмыс істейтін қондырғы.*

РЕАКТОРЛЫҚ сын. *Реакторға тән, реакторға қатысты.*

РЕАКЦИОНЕР [франц. reactionnaire] зат. *Алдыңғы қатарлы, прогресшіл нәрсенің бәріне жау, кертартпа адам.*

РЕАКЦИЯ [лат. ге – қарсы, actio – іс-әрекет] зат. **1.** *физиол. Организмнің сыртқы және ішкі тітіркендіргіштерге әр кезде беретін жауабы.* **2.** *хим. Зат құрамының химиялық әсерлестігі.* **3.** *хим. Бір заттардың бастапқы заттардан құрамы мен қасиеттері жағынан ерекше басқа бір заттарға айналуы.*

Реакцияның жылдамдық константасы. *физ. Реакциялақшы заттардың концентрациясы бірге тең болғанда реакция жылдамдығына тең болатын дифференциалдық кинетикалық теңдеудегі пропорционалдық коэффициенті.*

РЕАКЦИЯ² зат. саяси. *Күні бітуге айналған таптардың қоғамдық прогреске жасайтын қарсылығы.*

РЕАКЦИЯЛЫҚ сын. *Қоғамдық дамуға қарсы, кертартпалық.*

РЕАКЦИЯШЫЛ сын. *Кертартпа, қаскүнем.*

РЕАЛДЫ сын. **1.** *Іске асатын, шын, ақиқат.* **2.** *Іс жүзіндегі, нақтылы.*

Реалды бағалау. экон. *Құнсыздануды ескергенде анықтаған тауар құнының сандық көрсеткіші.*

РЕАЛДЫҚ сын. *Іске асатын, шындық.*

РЕАЛДЫЛЫҚ зат. *Ақиқатқа жататындық, шындыққа негізделгендік.*

РЕАЛИЗМ [лат. relis] зат. әдеб. *Әдебиет пен өнерде өмір құбылыстарын шынайы қалпында, нақтылық белгілерін сақтай отырып, жинақтап бейнелейтін көркемдік әдіс.*

РЕАЛИСТ зат. әдеб. *Реализмді жақтаушы.*

РЕАЛИСТІК сын. әдеб. *Реализмге тән.* **РЕАЛИТИ-ШОУ** зат. *Белгілі жағдайлар шеңберінде қарастырылатын адамдардың шынайы өмірі мен қарым-қатынасы жазылған үзінділерден тұратын телевизиялық қойылм, бағдарлама.*

РЕАЛЬГАР [франц. realgar] зат. геол. *Сульфидтер класына жататын минерал.*

РЕАНИМАТОЛОГ зат. мед. *Жансақтау бөлімінің дәрігері.*

РЕАНИМАТОЛОГИЯ [лат. reanimare – тірілту, грек. logos – ілім] зат. мед. *Медицинаның адам организмнің өмірлік маңызды қызметінің баяулауы мен оны қайтадан қалпына келтірудің негізгі заңдылықтарын зерттейтін саласы.*

РЕАНИМАЦИЯ [лат. reanimatio] зат. мед. *Тыныс алу органдары, жүрек және орталық нерв жүйесінің баяулаған не жаңа тоқтаған жұмысын қалпына келтіру, организмді тірілту әрекеті жасалатын аурухананың бөлімі; жансақтау бөлімі.*

РЕАНИМАЦИЯЛЫҚ сын. *Реанимацияға қатысты, соған тән.*

РЕБАБ зат. муз. **1.** *Мұсылмандардың шекті аспаптарының жиынтық атауы.* **2.** *Арабтардың ысқымен ойналатын шекті музыкалық аспабы.*

РЕБАТ¹ зат. сөйл. **Рабат.**

РЕБАТ² зат. экон. *Шегерім, алдын-ала төлеу кезінде тауардың бағасынан шегеру; бөлшек сауда төлемін азайту.*

РЕВАКЦИНАЦИЯ [лат. ге – тағы да, жаңадан, лат. vaccinus – вакцина] зат. вет. *Қайталан вакцина егу.*

РЕВАЛЮРИЗАЦИЯ зат. экон. *Қайта айырбастау, қағаз ақшаны алтынға атаулы құны бойынша қайта айырбастау.*

РЕВАЛЬВАЦИЯ [лат. ге – тағы да, жаңадан, франц. valeo – қатыстылығы] зат. қаржы. *Ұлттық валютаның басқа елдердің валютасына қатысты бағамын көтеру.*

РЕВАНШИЗМ [франц. revanchisme] зат. саяси. *Соғыста жеңілгендердің кек қайтаруға құмарлығы, өшпенділік, кекшілдік.*

РЕВАНШИСТ зат. *Есесін қайтару саясатын жүргізуші, өш алушы, кекқұмар адам.*

РЕВАНШИСТІК сын. *Өш алуға құмар-тушылық, кек алушылық.*

РЕВЕРС¹ [лат. reversus] зат. қаржы. *Бір тұлғаның екінші тұлғаға берген жазбаға міндеттемесі; кепілге берілген вексельді сатып алатыны жөніндегі міндеттеме.*

РЕВЕРС² зат. экон. *Шақаның сыртқы беті.*

РЕВЕЛСАЛ зат. экон. *Акциялар мен тауарлардың фьючерстік нарығының дамуы бағытындағы өзгеріс, оны техникалық талдампаздар кесте түрінде ұсынады.*

РЕВЕРСИЯ [лат. reversio] зат. заң. **1.** *Азаматтық құқықты бастапқы (алғашқы) иегерге қайтарып беру.* **2.** *Аяқасты пайда болған міндеттемені қамтамасыз ету үшін ол өтелгеннен соң кері қайтарылатын, қандай да бір құндылықты кредиторға уақытша бере тұру.*

РЕВЕРТАЗА зат. хим. *ДНҚ синтезінде РНҚ матрицасына қатысатын фермент.*

РЕВИЗИОНИЗМ зат. тар. саяси. Марксизмнің негізгі қағидаларын қайта қарап, бұрмалап теріске шығаруға және сол қағидаларды революцияға қайшы, ғылымға қарсы қағидалармен алмастыру арқылы марксизмді жоюға тырысқан, жұмысшылар қозғалысында марксизмге қарсы болған ағым.

РЕВИЗИОНИСТ зат. тар. саяси. Ревизионизмді жақтаушы, қолдаушы.

РЕВИЗИОНИСТІК сын. Ревизионизмді қолданушылық, соған тән.

РЕВИЗИЯ зат. 1. саяси. Өзгерістер енгізу мақсатымен белгілі бір ілімді яки теорияны қайта қарау. 2. заң. **Тексеріс** (белгілі бір мекеменің қаржы, кадр бөлігін заңға сәйкес әрекет етіп отырғанына тексеру жүргізу).

РЕВИЗИЯЛА = ет. Ревизия жасау, қайта қарау.

РЕВИЗИЯЛАУ Ревизияла етістігінің қимыл атауы.

РЕВИЗИЯЛЫҚ сын. Ревизияға тән.

РЕВИЗОР зат. Тексеру жұмысын жүргізуші адам, бақылаушы.

РЕВКОМ зат. тар. саяси. Революциялық комитет.

РЕВМАТИЗМ [грек. rheu-matismos] зат. мед. **Сарып** (дәнекер тіндерді, негізінен жүрек қантамыр жүйесі мен буындарды зақымдайтын ауру).

РЕВОКАЦИЯ [лат. revocatio] зат. **Пәрменсіздендіру**. 1. Бұрынырақ шығарылған өкімді, тапсырманы бұзу, алып тастау. 2. Елінін немесе уәкілетті өкілді өз еліне шақырып алу. 3. Құқықта берілген чекті жою, жоққа шығару жөніндегі чек берушінің қысымы.

РЕВОЛЮЦИОНАРИЗМ зат. қоғ. саяси. Төңкерісшілдік.

РЕВОЛЮЦИОНЕР [франц. revolutionnaire] зат. тар. Революция ісіне жан-тәнімен берілген адам, революцияны жақтаушы, төңкерісші.

РЕВОЛЮЦИОНЕР-ДЕМОКРАТ зат. тар. Демократияны жақтаушы революциялық қозғалыстың өкілі.

РЕВОЛЮЦИОНЕРЛІК сын. Революционерге лайық, соған тән.

РЕВОЛЮЦИЯ [франц. revolution] зат. 1. **Төңкеріс** (Дәурені өткен қоғамдық және саяси құрылысты жоюға және жаңа прогрестік қоғам орнатуға әкеліп жеткізетін, түбірлі өзгеріс жасауға ұмтылатын қарулы көтеріліс). 2. ауыс. Прогрессивті дамуға ықпал жасайтын әрекет.

РЕВОЛЮЦИЯЛЫҚ сын. Революцияға қатысы бар, соған тән.

РЕВОЛЮЦИЯШЫЛ сын. совет. 1. Революция жолын кұған, төңкерісшіл. 2. ауыс. Бетбұрыс жасаушы, бастамашыл.

РЕВОЛЮЦИЯШЫЛДЫҚ зат. совет. Революция жолын кұушылық, төңкерісшілдік.

РЕГАТА [итал. regata] зат. Италияндықтардың ұлттық мерекесі.

РЕГБИ [ағыл. rugby] зат. спорт. Ойыншылар бір-біріне допты аяқ-қолымен беріп ойнайтын командалық ойын.

РЕГЕНЕРАТОР [лат. regenerare] зат. физ. Беттік жылу алмасу үдерісін жүзеге асыратын аппарат.

РЕГЕНЕРАЦИЯ [лат. regeneratio] зат. 1. тех. Пайдаланылған өндіріс бұйымдарын белгілі операциялар арқылы өндіріс үдерісінің бастапқы бұйымдарына айналдыру ісі. 2. биол. Дене мүшелерінің жойылған бөлшектері жасушаларының қалпына келу құбылысы.

РЕГЕНЕРАЦИЯЛЫҚ сын. Регенерацияға тән, соған қатысты.

РЕГИОН [ағыл. region] зат. Аймақ, белгілі бір елге, облысқа я бірнеше мемлекетке тиісті жер.

РЕГИОНАЛДЫҚ [лат. regionalis] сын. **Аймақтық** (белгілі бір елге, облысқа я бірнеше мемлекетке қатысы бар).

РЕГИПОТЕКАЦИЯ зат. экон. Бағалы қағаздар делдалының делдалдық қарызды қамтамасыз ету үшін клиенттің банкідегі маржалық шотына кепілсалым салуы.

РЕГИСТР [нем. Register] зат. 1. Бухгалтерлік есеп пен іс жүргізуде кеңінен қолданылатын тізім. 2. муз. Музыкалық аспап немесе өнші дауысының белгілі бір биіктікте орналасқан дыбыс диапазонының бөлігі.

РЕГИСТРАТОР [нем. Registrator] зат. Тіркеуші мекемеге келген кісілерді тіркеп жазып отыратын қызметкер.

РЕГИСТРАТОРЛЫҚ сын. Қағазға тіркеушілік, тізімдеушілік.

РЕГЛАМЕНТ [франц. reglement] зат. 1. ресми. Мәжілісті жүргізудегі келісілген уақыт мөлшері, жүргізу тәртібі. 2. Қандай да бір мемлекеттік орган мен оның құрылымдық бөлімшелері қызметінің ішкі тәртібін реттейтін ереже. 3. Халықаралық конгрестердің актілері.

РЕГЛАМЕНТТЕУ [франц. reglementer] зат. құқық. Құқықтық қарым-қатынастарға қатысушыларға дәйекті заңдық құқықтары мен міндеттерін беру арқылы құқықтық ұйымдастыру тәсілі.

РЕГЛАМЕНТТЕУШІ зат. Реттеуші, тізімдеуші.

РЕГРЕСС [лат. regressus] зат. Дамудың кері кетіп құлдырауы, кері шегінушілік, кері шегініс.

РЕГРЕССАНТ зат. экон. Кері талап қоюшы.

РЕГРЕССАТ зат. экон. Кері талап қойылушы.

РЕГРЕССО зат. экон. Кері талап.

РЕГРЕССИВТІ сын. **Регрестік**.

Регрессивті талап. **Регрестік талап**.

РЕГРЕСТИК сын. Регреске тән, кері кетуші.

Регрестік талап. заң. Азаматтық құқық пен істе борышкердің кінәсінен үшінші тұлғаға төлеген ақшалай сомасын (немес басқалай мүлктік қазынасын) кері қайтару туралы кредитордың талабы.

РЕГУЛЯТОР [лат. regulare] зат. тех. Реттеуші тетік.

РЕГУРГИТАЦИЯ зат. Жұтыну қабілетінің бұзылуы салдарынан ауызға түскен азықтың өңештен жұтқанышақ пен танауға кері оралуы.

РЕДАКТОР [лат. redactus] зат. Баспада, радиохабар мен телевизияда мәтінді әдеби тілдің стильдік нормаларына түсіріп өңдеуші, қоғамдық-саяси бағытқа сай етіп сараптаушы қызметкер, газет-журнал редакциясының басшы қызметкері.

РЕДАКТОРЛЫҚ зат. Редактор болушылық, редакция ісімен шұғылданушылық.

РЕДАКЦИЯ [франц. redaction] зат. 1. баспа. Кітап, газет, журналдарды, басқа да баспа материалдарын өндіріске әзірлейтін ұжым, мекеме. 2. Редакторлық ұжым орналасқан үй.

Редакция алқасы. Кітап, газет-журнал шығарушылардың жауапты тобы, шығармашылық топ.

РЕДАКЦИЯЛА = ет. Авторлық шығарманы баспасөзде, радиода, телевизияда жариялауға әзірлеу, түзетін жөндеу, өңдеу.

РЕДАКЦИЯЛАН = ет. Авторлық шығарманың өңделуі, түзетуі.

РЕДАКЦИЯЛАНУ Редакциялан етістігінің қимыл атауы.

РЕДАКЦИЯЛАУ Редакцияла етістігінің қимыл атауы.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ сын. Редакцияға қатысы бар, соған тән.

Редакциялық алқа. сөйл. Редакция алқасы.

РЕДЕЗИНТЕРМЕДИАЦИЯ зат. экон. Делдалдарды іске тарту.

РЕДЕМАРКАЦИЯ зат. Мемлекеттік шекарадағы шекара белгілерін қалпына келтіру.

РЕДЕМПЦИЯ зат. экон. Редemption бo-рышқорлық бағалы қағаздар не артықшылықты акциялар шығарылымын атаулы күні бойынша төлем мерзімі басталғанға дейін не басталған бойда сатып алу.

РЕДИА зат. вет. Асқазаны әбден дамыған, өздігінен қоректеніп, жылжи алатын балапан құрт.

РЕДИФ зат. әдеб. Таяу және Орта Шығыс поэзиясындағы өлең жолдарының ұйқасынан кейін қайталанып отыратын бір немесе бірнеше сөз.

РЕДИЯ зат. Терматодтардың екінші дернәсілдік кезеңі.

РЕДКОЛЛЕГИЯ зат. Редакция алқасы, газеттер мен журналдарды, кітаптарды шығару қызметін ұжым болып басқару органы.

РЕДОКСМЕТРИЯ зат. хим. Тотығу-то-тықсыздану реакцияларының қолданылуына негізделген титриметрлік талдау әдістерінің тобы.

РЕДУКТОМЕТРИЯ зат. хим. Титрант ретінде тотықсыздандырығыш ерітінділері қолданылатын титриметриялық талдау әдісі.

РЕДУКТОР зат. хим. 1. Газ, бу немесе сұйықтың қысымдарын тұрақты қалыпты ұстауға және төмендетуге арналған қондырғы. 2. Талдаулық химияда қолданылатын тотықсыздандырығыштармен толтырылған колонка.

РЕДУКЦИЯ [лат. reductio] зат. 1. биол. Дене мүшелерінің күрделіліктен қарапайым түрге қарай дамуы, шөгуі. 2. [лат. reductio] лингв. Екпінсіз дауысты дыбыстардың түсіріліп айтылуы, буын түрлерінің айтылу сазына қарай дыбыстың артикуляциялық және акустикалық сипатының өзгеруі.

Редукциялық клапан. тех. Қысымды төмендету немесе тұрақты ұстау үшін қолданылатын клапан.

РЕДУКЦИЯЛАН = ет. терм. Редукцияға ұшырау; кішірею, шөгу.

РЕДУКЦИЯЛАНУ Редукциялан етістігінің қимыл атауы.

РЕДУКЦИЯЛЫҚ сын. Редукцияға қатысты.

РЕДУЦЕНТТЕР зат. Өлі органикалық заттарды қорек ретінде пайдаланып, оларды қарапайым заттарға айналдыратын немесе минерализация процесіне ұшырататын организмдер; деструкторлар.

РЕДУСКАУНТ зат. экон. Банкіде дисконтталған қысқа мерзімді борышқорлық құжат.

РЕЖИССЕР [франц. regisseur] зат. өнер. Драмалық немесе музыкалық шығарманы қоятын, көркем фильмдерді түсіретін театр, кино қызметкері, көркемдік жағын басқарушы, ұйымдастырушы.

РЕЖИССЕРЛІК зат. Режиссерге тән, режиссерге қатысты.

РЕЖИССЕРШЕ сын. өнер. Режиссер сияқты, режиссерге ұқсап.

РЕЖИССУРА зат. өнер. Режиссерлік туынды, режиссерлік еңбек.

РЕЖИССУРАЛЫҚ сын. өнер. Режиссураға қатысты, соған тән.

РЕЖИМ [франц. regime] зат. 1. Мемлекеттік құрылыс, басқару түрі. 2. Жұмыстың, демалыстың, тамақтанудың, ұйқының нақты белгіленген тәртібі. 3. Белгілі бір мақсатқа жету үшін орнатылған ережелердің, шаралардың, нормалардың жиынтығы.

РЕЗЕКЦИЯ [лат. resectio] зат. Кесін тастау, сылып тастау, белгілі бір органның зақымданған бөлігін операция жасап алып тастау.

РЕЗЕҢКЕ [ор. резинка] зат. 1. Каучукты вулкандау жолымен алынған иінді материал. 2. Каучукты вулкандану жолымен алынған материалдан істелген нәрсе. 3. хим. Арнайы қосымшалары бар вулкандалан көксағыз негізіндегі серпінді созылғыш композициялық материал.

Резеңке доп. Резеңкеден жасалған доп. **Резеңкелі қоспа**, хим. Көксағызды арнайы ингридиенттермен араластыру арқылы алынатын біртекті пластикалық масса.

РЕЗЕҢКЕЛЕУ зат. хим. Ұнтақтау процестерінен бастап кейбір құралғылардың кен түйіршіктерімен түйіскенде тез қажалып, тозатын беттерін резеңкемен қаптау немесе кейбір бөлшектерді резеңкеден құйып жасау.

РЕЗЕРФОРДИЙ зат. хим. Табиғатта кездеспейтін радиоактивті металл, өте белсенді жасанды синтезделген элемент.

РЕЗЕРВ [лат. reservare] зат. 1. Заттардың қоры; шығатын жері, қайнар көзі. 2. Әск. Запастағы әскер, әскери адам.

РЕЗЕРВАТ зат. Табиғи комплекстің басты объектісі болып саналатын белгілі бір элементін қорғауға алған қорық секілді қорғалатын территория.

РЕЗЕРВАЦИЯ [лат. reservare] зат. Белгілі бір елдің байырғы халқын күштеп қоныстандыру үшін бөлінген, тіршілік етуге қолайсыз аймақ.

РЕЗЕРВАЦИЯЛА ет. саяси. Қолайсыз аймаққа күштеп қоныстандыру.

РЕЗЕРВАЦИЯЛАУ саяси. Резервацияла етістігінің қимыл атауы.

РЕЗЕРВИСТ зат. Әск. Міндетті әскери қызметкер.

РЕЗЕРВТІК сын. Қордағы. **Резервтік валюта**. Резервтік капитал.

РЕЗЕРВУАР [франц. reservoir] зат. Сұйық заттар, газдар сақтайтын қомақты ыдыс.

РЕЗЕРПИН [лат. reserpinum] зат. фарм. Гипертония ауруына қарсы қолданылатын дәрі.

РЕЗИДЕНТ [лат. residents] зат. дипл. Белгілі бір елде тұрақты орналасқан шетелдік дипломатиялық уәкіл.

РЕЗИДЕНТТІ: резидентті том, ннф. <ағыл. resident volume> Жүйелік каталог пен операциялық жүйенің ядросы орналасқан том.

РЕЗИДЕНЦИЯ [лат. residents] зат. дипл. Мемлекет басшысының, жоғары лауазым иесінің қызмет орны, мекенжайы.

РЕЗИЛДЕР зат. хим. Кастор майы негізіндегі кеттейтін алкидті шайырлар.

РЕЗИНА зат. **Резеңке**.

РЕЗИНКА зат. **Резеңке**.

РЕЗИСТ зат. Сәулелену әсеріне сезімтал органикалық материал.

РЕЗИСТЕНТТІЛІК зат. Биологиялық, химиялық, химиялық агенттердің тигізетін әсерықпалдарына төтеп беру.

РЕЗИСТИВИМЕТРЛІК: резистивиметрлік өлшемдер, геол. Бұрғылау ертіндісінің меншікті электрлік кедергісінің мөлшерін анықтау мақсатында жүргізілетін өлшемдер.

РЕЗИСТОР [ағыл. resistor] зат. физ. Электр тізбегінің әртүрлі тармақтарындағы ток күші, кернеуді шектеу немесе реттеу үшін қолданылатын радиотехникалық немесе электртехникалық бұйым.

РЕЗОЛЮЦИЯ зат. кіт. Жиналыста, мәжілісте талқылау нәтижесінде қабылданған шешім.

РЕЗОНАНС зат. 1. физ. Дыбыстың амплитудасының артуы, жақсы естілуі. 2. Дыбысты күшейтетін, жақсы естіретін сипат, мекеме, орынжайдың ыңғайлылығы.

РЕЗОНАТОР [лат. resonare] зат. тех. Дыбысты күшейтетін құрал.

РЕЗОРБЦИЯ [лат. resorbere] зат. вет. Дәрі-дәрмектің тері, ет, өкпе, ішек-қарын арқылы денеге енуі.

РЕЗОРЦИН зат. мед. Су мен спиртте ерігіш, иіссіз, тәттілеу дәмі бар, ақ не ақшыл дәрі.

РЕЗОРЦИН зат. хим. Бояғыштар, шайырлар өндірісінде антисептик ретінде т.б. қолданылатын диоксисбензолдың метаизомері.

РЕЗУС-ФАКТОР зат. биол. Адамдар мен мақарезус маймылының (атауды осыған байланысты) эритроциттерінің құрамында болатын антиген.

РЕЗЮМЕ [франц. resume] зат. кіт. **Түйіндеме**. 1. Айтылған не жазылған сөз, баяндаманың қысқаша мазмұндамасы, тоқетері. 2. Жұмысқа орналасушының не жоғары оқу орнына құжат тапсырушының өмірбаяны, тәжірибесі, білімі жайлы нақты мәліметі берілетін қысқаша жазбасы.

РЕЙГАНОМИКА зат. экон. АҚШ әкімшілігінің 1981-88 жылдары Р.Рейган президент болған кезде жүргізілген экономикалық саясаты.

РЕИНВАЗИЯ [лат. ge... - тағы да, жаңадан, invasio - ену] зат. Ауру тудыру қабілеті бар қарапайым жәндіктердің денеге екінші қайтара енуі.

РЕИНЖИНИРИНГ зат. экон. 1. Жұмыс істеп тұрған объектіде бұрын іске асырылған техникалық шешімдерді жаңғырту қызметі; 2. Инжирингінің неғұрлым жоғары деңгейге көтеру жолымен кәсіпорынды, компанияны, фирманы сауықтыру.

РЕЙНИНГ зат. спорт. Солтүстік Америкадағы ковбойлардан тараған ат спортының түрі.

РЕЙНКАРНАЦИЯ зат. экон. Бағалы қазандарды белгілі бір мерзімде басқа нысанға ауыстыру.

РЕЙНКАРНАЦИЯ дін. Шығыс дінде: жанның жаңа тәнде қайта жаңғырылуы.

РЕЙНТЕГРАЦИЯ зат. қоғ.-саяси. Қайта ыңғайласу.

РЕЙНТЕРМЕДИАЦИЯ зат. экон. Ақшалай қаражаттың бәскеелеуші байбанкілік қаржы институттарын банклерге, басқа да депозиттік мекемелерге құйылуы.

РЕЙД [ағыл. raid] зат. 1. Әск. Жауынгерлік әрекеттер жүргізу үшін әскер бөлімдерінің жаудың тылына кіріп кетуі. 2. ауыс. Тұтқиылдан жүргізілетін тексеру ісі.

РЕЙКА зат. Жұқа, жіңішке ағаш тақта.

РЕЙС [нем. Reise] зат. көлік. Белгілі бір маршрут бойынша кемелің, ұшақтың, автобустың жүретін жолы.

РЕЙТАРЛАД [нем. Reiter] зат. тар. 16-17 ғғ. Еуопа мен Ресейдегі жалдамалы атты полк.

РЕЙТЕР зат. Таразының ілмешісі.

РЕЙТИНГ [ағыл. rating] зат. 1. қоғ. әлеум. Белгілі қайраткердің (саясат, мәдениет т.б. саласындағы) танымалдылық деңгейі. 2. спорт. Ойындардың нәтижелеріне орай

өзгеріп отыратын шахматшының жеке сандық көрсеткіші. 3. Спортшылар немесе спорт командаларының өзара күш арасалмағы. 4. п е л. Жоғары оқу орындарында студент білімін бағалау тәсілдерінің бірі.

РЕЙТИНГТІК сын. кіт. Рейтингке тән, рейтингке қатысты.

РЕКАМБИО зат. экон. Вексельді төлеген тұлғаның вексель бойынша міндетті тұлғалардың біріне вексель (кері тратта) түрінде ресімделуі мүмкін талабы.

РЕКАПИТУЛЯЦИЯ зат. экон. Салыстыру, айтылғанды қысқаша қайталау.

РЕКАПТУРА зат. экон. Бір тараптың активтерді иеленудің бірқатар үлесін кері қайтарып алуына мүмкіндік беретін уағдаластық шарт.

РЕКВЕРЕНТ зат. экон. Вексельге наразылық білдіруді талап етіп, нотариусқа жүгінген вексель иесі.

РЕКВИЕМ [лат. requiem] зат. муз. Қайғылы, қаралы, мүңды сарындағы әдеби музыкалық шығарма.

РЕКВИЗИТ [лат. reguisitum] зат. заң. Шынайылығын таныту үшін құжаттарда (мысалы, келісімшарттарда) мазмұндауға тиіс міндетті мәліметтер.

РЕКВИЗИЦИЯ [лат. requisitio] зат. экон. 1. Мемлекеттік немесе қоғамдық мүдделер үшін мүлкті меншік иесінен алу тәсілі. 2. Құнын төлей отырып, мемлекеттің немесе қоғамның мүддесі үшін меншік иесінің мүлкін мемлекеттің алып қоюы.

РЕКВИЗИЦИЯЛА ет. құқық. Жеке меншіктің мүлкін мемлекет керегіне еріксіз алу.

РЕКВИЗИЦИЯЛАН ет. Жеке меншік мүлкінің мемлекет керегіне еріксіз алынуы.

РЕКВИЗИЦИЯЛАУ Реквизицияла етістігінің қимыл атауы.

РЕКВИРЕНТ зат. экон. Белгілі бір заңды себептермен вексельге наразылық білдіру жөнінде сот органдарына немесе нотариусқа жүгінген вексель ұстаушы.

РЕК-ДЖОБИНГ зат. экон. Ірі сауда орталығы.

РЕКЛАМАЦИЯ [лат. reclamatio] зат. экон. Өнімді жеткізушінің, жұмыстарды орындаушының, қызметтерді көрсетушінің (мердігердің, сатушының) кінәсынан орындалу барысында анықталған ақауларға байланысты са-тып алушының оларға қоятын кінәрат-талабы.

РЕКОМЕНДАЦИЯ [лат. recommendatio] зат. **Қолдаухат**.

РЕКОНВЕРСИЯ [лат. reconvertio] зат. тар. Халықшаруашылығын соғыс аяқталғаннан кейін бейбіт уақыттағы өнім өндіруге көшіру.

РЕКОНСИГНАЦИЯ зат. экон. Тасымалдауға қабылданған не тасымалдану үстіндегі жүкті алу құқығын басқа жүк алушыға табыстау.

РЕКОНСТРУКЦИЯ [лат. reconstructio] зат. Бір нәрсені жаңаша қайта құру, қайта жабдықтау, өзгерту ісі.

РЕКОНСТРУКЦИЯЛА ет. Белгілі бір құрамды қайта құру, жабдықтау, өзгерту.

РЕКОНСТРУКЦИЯЛАН ет. Қайта құрылу, қайта жабдықтау, өзгерту.

РЕКОНСТРУКЦИЯЛАНУ Реконструкциялан етістігінің қимыл атауы.

РЕКОНСТРУКЦИЯЛАУ Реконструкцияла етістігінің қимыл атауы.

РЕКОРД зат. кіт. Еңбекте, спортта қол жеткен ең үздік, ең жоғары табыс.

Рекордтар кестесі спорт. Жарыста өткізу жағдайы белгіленген тәртіпке сай келген

жағдайда объективті түрде тіркеу жасалған әлдебір спорт түрінен сол уақыттағы ең жоғары көрсеткіштердің (рекордтың) тізбесі. **РЕКОРДТАР** кітабы спорт. Жоғары спорт көрсеткіштерін тіркеу үшін спорт ұйымдарында болатын кітап.

РЕКОРДТЫҚ сын. кіт. Рекорд боларлық, үздік.

Рекордтық нәтиже. Ең жоғарғы нәтиже, жетістік. **Рекордтық салмақ,** спорт. Зіл-темірдің, ресми рекордтан асып түсетін салмағы.

РЕКОРДШЫ зат. Үздік табысқа жетуші, рекорд жасаушы.

РЕКРЕАЦИЯ зат. геогр. Адамдардың денсаулығы мен еңбекке қабілетін табиғат аясында, туристік саяхат арқылы қалпына келтіру.

РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ сын. Рекреацияға тән. **Рекреациялық қорлар,** геогр. Адамдардың денсаулығын қалпына келтіруге ықпал етіп, дұрыс демалу үшін жағдай туғызатын қорлар.

РЕКРЕДИТИВ зат. экон. Банктің өз корреспондентіне аккредитивтің күшін жою немесе кері қайтару жөніндегі өкімі.

РЕКРИМИНАЦИЯ зат. экон. Бір-бірін айыптау.

РЕКРИЦИЯ зат. экон. Ақшаны қабылдау не беру жөніндегі жазбаша тапсырма.

РЕКТА-ЧЕК зат. экон. Мәтінінде «Осы адамның бұйрығы бойынша төле» деген жазуы бар атаулы чек.

РЕКТИФИКАЦИЯ [лат. rectificatio] зат. хим. Бірнеше құрам бөліктен тұратын сұйық қоспаларды бөлу әдісі.

РЕКТОР [лат. rector] зат. пед. Жоғары оқу орнының басшысы.

РЕКТОРАТ зат. пед. Жоғары дәрежелі оқу орындарының басшы, жетекші тобы.

РЕКТОРЛЫҚ зат. Ректор қызметін атқару міндеті.

РЕКТА-ВЕКСЕЛЬ зат. экон. Атаулы вексель, вексель беруші вексельдің үшінші біреуге берілуіне тыйым салады деген мағынаны білдіретін «Бұйрық бойынша» деген жазуы бар вексель.

РЕКУЛЬТИВАЦИЯ зат. егіншар. Жердің құнарлылығын, өнімділігін қалпына келтіру.

РЕКУЛЬТИВАЦИЯЛАУ зат. егіншар. Жердің құнарлылығын қалпына келтіру үдерісі.

РЕКУПЕРАЦИЯ зат. экон. Ақциялар баамы күрт төмендегеннен кейін қалпына келтіру; өндіріс қалдықтарын қайта пайдалану.

РЕКУРС зат. экон. Негізгі борышқор өзінің несиесін қайтара алмайтын болса, несиегердің кепілгерден борышты төлеуді талап ету құқығы.

РЕЛАКСАЦИЯ [лат. relaxatio] зат. хим. Сыртқы әсерден туған жүйенің тепе-теңдіксіз күйден термодинамикалық тепе-теңдік күйге өту процесі.

РЕЛЕ [франц. relais] зат. техн. Мәшинені әлсіз тоқтың жәрдемі арқылы күшті токқа қосатын электрспабы.

РЕЛИКТ [лат. relictum] зат. Ескі замандардан сақталған зат; қалдық.

Реликт түбір, лингв. Байырғы, көне түбір.

РЕЛИКТІЛІК сын. Реликтіге тән, реликтіге қатысты.

РЕЛЬЕФ [франц. relief] зат. геогр. Жер бетінің ой-қыры; құрлық беті және мұхит түбі бедерлерінің жиынтығы.

РЕЛЬС [ағыл. rails] зат. көлік. Үстінен пойыз, трамвай т.б. жүретін екі болат білеуден жасалған бұйым.

РЕЛЬСФОРМАЛАР зат. тех. Бөлшек-

терден жиналып, негізгі темір тетік арқылы бекітілетін пішіндер.

РЕЛЯТИВИЗМ [лат. relativus] зат. филос. Дүниедегі барлық заттар мен құбылыстар өзара салыстырмалы қатынаста ғана болатынын негіздейтін әдіснамалық қағида.

РЕЛЯТИВИСТІК [лат. relativus] сын. филос. Релятивизмге тән, релятивизмге қатысты.

РЕЛЯТИВИТЕНДІРУ зат. Ғылымды тек әртүрлі, оның ішінде дін де ақиқаттарды тану процесі деп қарайтын неоканттық геосеологиялық үлгі.

РЕМА [грек. rhema] зат. лингв. Сөйлемдегі жаңа нәрсе туралы хабарлайтын актуалды мүшелу компоненті.

РЕМАЗОЛДАР зат. хим. ГФР-да шығарылатын целлюлозалы және нәруызды талшықтарға арналған белсенді бояғыштардың саудабағы атауы.

РЕМАРКА¹ [франц. remarque] зат. әдеб. Автордың пьеса жөнінде жазған түсініктері, ескертпелері.

РЕМАРКА² зат. экон. Сауда кітабындағы, шоттағы ескерту, жазба немесе белгі.

РЕМАРКЕТИНГ зат. экон. Тауарлардың барлық түрлеріне және кез келген уақыт кезеңіне тән сұранымның төмендеуі жағдайындағы маркетинг.

РЕМБЛЕР зат. өс. Жабайы жоңышқа мен сиырқоңышқаның эспарцеттің арасынан шыққан, көпжылдық будан шөп.

РЕМЕДИУМ зат. экон. Шақа салмағы мен сынағасының белгіленген нормадан заңда рұқсат етілген ауытқуы.

РЕМИГРАНТ зат. экон. Атамекеніне қайтып оралған адам.

РЕМИЗ зат. экон. Маклер мен бағалы қағаздарды сатып алушы арасында жүруші адамға биржа маклері төлейтін комиссиялық сыйақы.

РЕМИЗА зат. экон. Биржа делдалы мен бағалы қағаздарды сатып алушы арасында жүрген делдалға биржа делдалы төлейтін сыйақы.

РЕМИНИСЦЕНЦИЯ [лат. reminiscentia] зат. әдеб. Көркем мәтінде, көбінесе өлеңде кездесетін басқа бір шығарманы еске түсіретін нышан.

РЕМИССА зат. экон. 1. Борышқор өз елінде ұлттық валютаға сатып алып, берешекті өтеу үшін шетелдік несиегерге жіберетін чек. 2. Шот бойынша төлем сомасын аз жағына қарай дөңгелету есебімен жасалған шегерім.

РЕМИССИЯ зат. экон. Шот бойынша төлем сомасын азайту жағына коммерциялық дөңгелектеу.

РЕМИТЕНТ зат. экон. Атына аударма вексель жазылған адам.

РЕМИТЕНТ-БАНК [ағыл. remitting bank] зат. қаржы. Инкассоға тапсырыс қабылдаушы банк.

РЕМИТЕР зат. экон. Вексель беруші.

РЕМИТТЕУ зат. экон. Берешекті шетел валютасымен өтеу тәсілі.

РЕНАТТАР зат. хим. Ренийлі қышқылдың H₂ReO₄ тұздары.

РЕНДЖ зат. экон. Жағалаудың көрсетілген бөлігіндегі порттардың қатары.

РЕНДИТ зат. экон. Бағалы қағаздар табыстылығының салыстырмалы көрсеткіші.

РЕНЕССАНС [франц. renaissance] зат. мәд. Қайта өркендеу дәуірі.

РЕНЕССАНСТЫҚ зат. Ренессансқа тән, ренессансқа қатысты.

РЕНЖУ Ренжі етістігінің қимыл атауы.

РЕНЖУЛІ сын. Кабағы қатыңқы, кеюлі, қынжылуды.

РЕНЖУШІЛІК зат. Көңілсіздік, кеюшілік. **РЕНЖІ**= е.т. Кею, қана болу, қынжылу. **РЕНЖІГІШ** сын. Өкпелегіш, жабырқағыш, налығыш.

РЕНЖІҢКІРЕ= е.т. Риза болыңқырамау, кейіңкіреу, қынжылыңқырау.

РЕНЖІҢКІРЕУ Ренжіңкіре етістігінің қимыл атауы.

РЕНЖІС= е.т. Өзара кею, көңілін қалдыру, риза болмау.

РЕНЖІСУ Ренжіс етістігінің қимыл атауы.

РЕНЖІТ= е.т. Өкпелету, кейіту.

РЕНЖІТІР= е.т. Өкпелеттіру, кейіту.

РЕНЖІТУ Ренжіт етістігінің қимыл атауы.

РЕНИЙ зат. мин. Платина тәрізді ақ түсті металл.

РЕНИТТЕР зат. хим. Рений (IV) гидроксидінің тұындылары.

РЕНОВАЦИЯ зат. экон. Табиғи және сапалық тозуы салдарынан өндірістен машиналарды, жабдықтарды, құралдарды жаңа негізгі құралжабдықтармен ауыстырудың экономикалық процесі.

РЕНОМЕ зат. экон. Біреу туралы, фирма туралы қалыптасқан пікір.

РЕНТА [нем. Rente] зат. экон. Өндірістік қызметті жүзеге асырмай-ақ жүйелі түрде алынатын капиталдан, мүліктен, жерден түсетін табыс, кіріс, өнім.

РЕНТАЛЫҚ сын. Рентаға тән.

Ренталық қарыз. Облигациялардың ұстаушысына тұрақты кесімді табыс беруге кепілдік беретін, бірақ борыштың капиталдық сомасын уағдаласылған мерзімде қайтару міндеттемесін мойнына алмайтын мемлекеттік қарыз.

РЕНТАБЕЛЬДІ [нем. Rentabel] сын. экон. Пайдалы, тиімді, табысты.

РЕНТАБЕЛЬДІК зат. экон. **Рентабельділік.**

РЕНТАБЕЛЬДІЛІК зат. экон. Тиімділік, өнімділік, табыстылық.

РЕНТГЕН [нем. Röntgen] зат. 1. физ. Рентген және гамма сәулелері экспозициялық дозасының жүйеден тыс бірлігі. 2. мед. Рентген сәулесі арқылы көретін, науқастың ішкі ағзаларын түсіретін аппарат.

Рентген құрылымдық талдау. физ. Үлгі арқылы өткен рентген сәулелерінің дифракция көрінісін зерттеп, қатты денелердің атомдық-молекулалық құрылымын анықтайтын талдау әдісі.

РЕНТГЕНДІК сын. физ. Рентгенге қатысы бар, соған тән.

РЕНТГЕНОГРАММА зат. физ. Рентген сәулесі арқылы үлдірге түсірілген кескін.

РЕНТГЕНОЛОГ зат. мед. Рентгенология жайын білетін маман дәрігер.

РЕНТГЕНОЛОГИЯ зат. физ. Рентген сәулесін қолдану жайлы ғылым.

РЕНТГЕНОЛОГИЯЛЫҚ сын. мед. Рентгенологияға қатысты, соған тән.

РЕНТГЕНОТЕРАПИЯ зат. мед. Рентген сәулесімен емдеу әдісі.

РЕНТГЕНСПЕКТРЛІК: рентгенспектрлік талдама. Тауысқынштардан дайындалған сынама ұнтақтарына кіретін элементтердің өте аз мөлшерлерін анықтап, олардың сандық өлшемін нақтылайтын талдау тәсілі.

РЕНТГЕНФАЗАЛЫҚ: рентгенфазалық талдау. хим. Рентген сәулелерінің дифракциясын зерттеуге негізделген, кристалдық үлгілердің фазалық құрамын анықтайтын сандық және сапалық талдау.

РЕНТИНГ зат. экон. Мәшинелер мен жабдықты жалгердің кейін сатып алуы құқығынсыз қысқа мерзімге жалға алуы.

РЕНІШ зат. Бір нәрсеге риза болмаудан, көңіл қалудан туған кейіс, өкпе, қынжылыс.

РЕНІШСІЗ сын. Өкпе-наласыз, кейіссіз, ренжусіз.

РЕНІШТІ сын. Жабырқаңқы, ренжулі, қамығынқы, қынжылулы, көңілісіз.

РЕҢ¹ [ир. رنگ] зат. 1. Келбет, түр, түс, өң, шырай (адамға қатысты). 2. Заттың, нысанның түсі, түрі.

Рең берді. Шырай берді, өң берді. **Реңі бұзылды.** а) Өңі қашты, жүзі тайды. ә) Ауызбіршілігі мен ынтымағы, тұтастығы мен діліне нұқсан келді. **Реңі [сұсы] қашты.** а) Күн райы бұзылды. ә) Өңі бұзылды, түсі қашты.

РЕҢ² зат. ескі кіт. Жақсы, ұлы адам деген мағынада.

РЕҢДЕН = ет. Реңі кіру, ажарлану, өрлену.

РЕҢДЕНУ Реңден етістігінің қимыл атауы.

РЕҢДЕС сын. Түстес, өңдес, пішіндес.

РЕҢДІ сын. Өңді, ажарлы, реңдес.

РЕҢК [ир. رنگ] зат. 1. Түр, түс; рең. 2. ауыс. лингв. Тіл бірліктер түрленіміндегі аздаған мағыналық ерекшелік, сөз ғана өзгешелік.

РЕҢСІЗ сын. Түссіз, өңсіз, түрсіз, кейінсіз, пішінсіз.

РЕОЛОГИЯ зат. геол. Заттың аққыштығы жайлы ғылым, физикалық механикалық саласы.

РЕОИГНИМБРИТ зат. геол. Лаваға ұқсайтын қия бетте қалыптасатын игнимбрит.

РЕОЛОГИЯ зат. хим. Нақты денелердің пішінсіздік қасиеттерін зерттейтін ғылым.

РЕОМОРФИЗМ [грек. rheos – ағу] зат. геол. Сұйық фазаның шамалы қатысуымен не онсыз таужыныстың механикалық жоғары жылжымалылығына байланысты сығылып пластикалық ағуы және қоршаған таужыныстарға енуі.

РЕОПЕКЦИЯ зат. хим. Пішінсіздену жылдамдығы тұрақты болғандағы полимердің тұтқырлығының өсуі.

РЕПАРАЦИЯ [лат. reparatio] зат. саяси. Соғыстың шығуына кінәлі болған мемлекет жеңілгенде, соғыстың барысында өзі келтірген зиянды жеңген мемлекетке толық немесе ішінара төлеуі.

РЕПАРАЦИЯЛЫҚ сын. Репарацияға қатысты, соған тән.

РЕПАРТАЦИЯ зат. экон. Ақшалай соманы мүдделері ортақ адамдардың арасында бөлу.

РЕПАТРИАНТ [ағыл. repatriate] зат. қоғ.-саяси. Репатриация бойынша отанына оралған адам, оралман.

РЕПАТРИАЦИЯ зат. қоғ.-саяси. Соғыс тұтқындарын, қуғын-сүргіннен қашып қоныс аударғандарды соғыстан кейін Отанына қайтару ісі.

РЕПЕЙНИК [ор.] зат. өс. Ошаған.

РЕПЕЛЛЕНТ [лат. repellens] зат. мед. Маса, шіркей, қара сона сияқты кісі шағатын жәндіктерді жолатпайтын препараттар.

РЕПЕЛЛЕНТТЕР [лат. repellens] зат. вет. Буынаяқтыларды жолатпау мақсатымен қолданылатын заттар (гексамид, диметилфталат, димитолуамид, т.б.).

РЕПЕРТУАР [франц. repertoire] зат. өнер. Әншілердің, музыканттардың, әртістердің негізгі, ұдайы орындайтын шығармалары, ролдері.

РЕПЕРТУАРЛЫҚ [франц. repertoire] сын. өнер. Репертуарға арналған, соған тән.

РЕПЕТ [ар. رافة] сын. Әлпет, түр, түс, өң.

РЕПЕТИТОР зат. кәсіп. Жоғарғы оқу

орындарына түсу үшін әдетте оқушыларды жалты немесе жеке бағдарлама бойынша ақылы дайындайтын мұғалім.

РЕПЕТИЦИЯ [лат. repetitio] зат. өнер. Театрда ойын көрсету немесе көп алдында шығып сөйлеу үшін алдын ала жүргізілетін дайындық.

РЕПЕТСІЗ сын. Сырықсыз, сүреңсіз.

РЕПИНГОРАЦИЯ зат. экон. Өзара кепіл салу не қайта кепіл салу; кепілзатты өтеуін төлеп алу.

РЕПЛИКА [франц. repique] зат. Сөйлеп тұрған кісінің сөзін бөліп, айтылған қақпа сөз, ілікпе сөз.

РЕПО зат. экон. Бұрын сатып алынған тауарды кері сатып алу туралы келісім; бағалы заттарды кері сатып алу операциясы.

РЕПОРТ зат. экон. Шетел валютасын ұлттық валютаға айырбастап, белгілі мерзімнен кейін неғұрлым жоғары бағаммен сату жөнінде мәліме жасасу; бағалы қағаздарды белгілі бір мерзім өткеннен кейін жаңа, неғұрлым жоғары бағаммен сатып алуға міндеттеніп, сату жөніндегі биржалық мерзімді мәміле.

РЕПОРТАЖ [франц. reportage] зат. Баспасөз бетінде, радиода, теледидарда берілетін күнделікті жаңалықтар туралы хабар.

РЕПОРТЕР [ағыл. reporter] зат. Жергілікті оқиғаларды, хабарларды жазып тұратын, радиода, теледидардан беретін хабаршы.

РЕПРЕЗЕНТОР зат. экон. Өкілдік етуші. **РЕПРЕССАЛИЙ** зат. құқық. Мемлекеттің басқа мемлекетпен бұзылған құқықтарын, қорқыту немесе күш қолданумен байланыссыз әрекеттер көмегімен заңды мәжбүрлі әрекеттері.

РЕПРЕССИЯ [лат. repressio] зат. қоғ.-саяси. Мемлекет органдары қолданатын жазалау шаралары, жаз.

Репрессия құрбаны. Саяси ұстанымы үшін мемлекет органдары тарапынан жазалауға (өлім жазасына, сүргінге, жер аударуға) ұшыраған адам.

РЕПРИМАНД зат. экон. Ауызекі сөгіс. **РЕПРОГРАФИЯ** зат. экон. Құжаттарды көшірмелеудің халықаралық атауы.

РЕПРОДУКТОЛОГ-ЭМБРИОЛОГ зат. мед. Өздігінен бала көтере алмай жүрген әйелдерді жасанды ұрықтандырушы дәрігер маман.

РЕПРОДУКТОР [лат. reproducere] зат. тех. Дыбысты күшейтіп шығаратын құрылғы, тетік.

РЕПРОДУКЦИЯ [лат. reproductio] сын. тех. Суреттерді фотография, клише арқылы дәл өзіндей етіп түсіру, көшіру, көбейту ісі.

РЕПРОДУКЦИЯЛЫҚ сын. Репродукцияға қатысты, соған тән.

Репродукциялық баспа қалыбының корректурасы. баспа. Көшірілімдерді түпнұсқамен салыстырып, жазба көрсетулер мен түзетулер енгізу жұмыстары.

РЕПС [франц. pers] зат. Бетінде аздап кеңірдек бедері бар мата.

РЕПУТАЦИЯ [лат. reputatio] зат. кіт. Атақ, абырой.

РЕПШНУР зат. Диаметрі 6-7 мм ұзындығы 2-4 мм келетін капрон арқан.

РЕСВЕРАТРОЛ зат. Жүзім мен қызыл шаарап құрамындағы зат.

РЕСЕЙТАНУШЫ зат. Ресей мемлекетінің тарихы, мәдениеті, саясаты мен тілін зерттеумен айналысатын маман.

РЕСЕЙТАНУ зат. Ресей мемлекетінің тарихын, мәдениетін, саясаты мен тілін зерттейтін сала.

РЕСМИ [ар. رسمي] сын. 1. Заңды, нақты. 2. Арнаулы бекітілген, арнайы. 3. Мемлекеттік іске қатысты, билікке, қоғамдық басқаруға тән.

Ресми бағам. Қандай да бір валютаға мемлекеттік банк бекіткен құн. **Ресми бөлім.** Конференция, жиналыс т.б. шаралардың ресми түрде жүргізілетін алғашқы негізгі бөлігі. **Ресми билік.** Заңды билік, іс жүзіндегі мемлекеттік билік. **Ресми делегация.** Арнаулы делегация өкілдері. **Ресми жағдай.** Белгілі бір іскери қатынастағы қалып. **Ресми қабылдау.** саяси. Мемлекеттік деңгейдегі жоғары басшылардың барлық заңдылықтар мен формальдықтарды сақтай отырып, белгілі бір тұлғамен, тұлғалармен ашық жүздесуі, кездесуі. **Ресми нарық.** экон. Арнаулы, заңды, ашық нарық. **Ресми оппонент.** ғыл. Диссертацияға жан-жақты мұқият талдау жасап, оның негізінде жазбаша сипаттама беретін адам. **Ресми сапар.** Жоғары лауазымды адамдардың қызмет бабымен қысқа мерзімді уақытта алыс, жақын шетелдерде болуы. **Ресми стиль.** лингв. Ресми қатынастар аясында қызмет ететін ісқағаздар стилі. **Ресми трансферттер.** экон. Тауарларды немесе қызмет көрсетулерді сатып алуға, кредиттер беруі немесе өтелмеген борышты төлеуге байланысты емес тегін және қайтарылмайтын төлемдер. **Ресми түрде.** Заңды түрде. **Ресми тіл.** а) лингв. Кітаби тіл, бейресми, сөйлеу тіліне қарама-қарсы тіл. **Ресми тіл.** лингв. Белгілі бір мемлекеттегі заң, сот, оқу мен ресми кеңсе қызметінде қолданылатын негізгі тілдердің бірі. **Ресми хабар.** Бұқаралық ақпарат құралдары арқылы одан әрі тарату мақсатымен мемлекеттік органдар беретін ақпарат.

РЕСМИЛЕН = ет. Ресми тәртіпті сақтау. **РЕСМИЛЕНДІР** = ет. Ресми қатынасқа сәйкестендіру.

РЕСМИЛЕНДІРУ Ресмилендір етістігінің қимыл атауы.

РЕСМИЛЕНУ Ресмилен етістігінің қимыл атауы.

РЕСМИЛЕУ сын. Ресми қатынастарға бейім.

РЕСМИЛІК зат. Қызмет бабына байланысты ресми қатынастарды сақтаушылық.

РЕСПИРАТОР [лат. respiratio] зат. әск. Адамның тыныс алу мүшелерін шаң мен зиянды заттардан қорайтын бір кісілік тұмшалағыш.

РЕСПОНДЕНТ [ағыл. respond] зат. әлеум. Сауалнама немесе интервью барысында сұралатын немесе сұралған адам.

РЕСПУБЛИКА [лат. respublica] зат. саяси. 1. Мемлекеттік биліктің жоғары органдарының бәрін жалтылықтық өкілетті мекемелер сайлайтын не құратын басқару формасы. 2. Мемлекет, ел.

Республика парламенті. саяси. Заң шығару қызметін жүзеге асыратын республиканың ең жоғары өкілді органы. **Республика Президенті.** саяси. Мемлекет басшысы, оның ең жоғарғы лауазымды тұлғасы.

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ сын. Республикаға қатысты, соған тән.

Республикалық бюджет. экон. Республика заңымен бекітілетін, түсімдер мен бюджет тапшылығын қаржыландыру (профицитті пайдалану) есебінен қалыптастырылатын және өзіне Республика Конституциясы мен заң актілері жүктеген міндеттерді жүзеге асыру үшін Республика Үкіметі белгілейтін республикалық бюджет бағдарламаларын қаржыландыруға арналған орталықтандырылған ақша қоры. **Республикалық газет.** Республика көлемінде таралатын мерзімді басылым, республикалық баспа органы. **Респуб-**

ликалық ұлан. әск. Қазақстан Республикасының Президентіне бағынысты мемлекеттік әскери күштер бөлігі.

РЕССОР [франц. ressort] зат. тех. Мәшиненің, вагонның және арбаның доңғалақтарының үстіңгі жағына орнатылған серіппелі темір тетік.

РЕССОРЛЫ сын. Рессоры бар, рессор орнатылған.

РЕСТАВРАТОР зат. кіт. 1. Көркемөнер туындыларын, сәулет құрылыстарын әуелгі қалпына келтіруші маман. 2. Жөндеуші, қалыпқа түсіруші.

РЕСТАВРАЦИЯ [лат. restauratio] зат. Бастапқы сынын жоғалтқан сәулет ескерткіштері мен бейнелеу өнері туындыларын, қолжазбалар мен кинофотодоқұжаттарды қалпына келтіру, өңдеу ісі.

РЕСТАВРАЦИЯЛА е т. Реставрация жасау; бір нәрсені қайтадан қалпына келтіру.

РЕСТАВРАЦИЯЛАУ Реставрацияла етістігінің қимыл атауы.

РЕСТАВРАЦИЯЛЫҚ сын. Реставрацияға қатысты, соған тән.

РЕСТАНТ зат. экон. Қалдық борыш; фирманың теңгерім жасау кезінде қалған борыштарын қалпына келтіру.

РЕСПИТ зат. геол. Анотексис жағдайында балқымай қалған минералды қалдықтардан тұратын тау жыныс.

РЕСТИТУЦИЯ зат. заң. Мәміле жасаушы тараптардың «жарамсыз» деп танылған ретте мәміле бойынша алғандарын кері қайтаруы.

РЕСТОРАН зат. **Мейрамхана** (тамақ, ішімдік ішетін, былеп демалатын асхана тектес қоғамдық орын).

РЕСТОРАНДАТ е т. сөйл. Ресторанға жиі бару, тойлату, дүркірету.

РЕСТОРАНДАТУ Ресторандат етістігінің қимыл атауы.

РЕТРАНСЛЯЦИЯ зат. Техникалық құралдарды пайдалануға қарамастан, басқа бұқаралық ақпарат құралының теле немесе радио бағдарламаларын қабылдау және бір мезгілде не жазып алып, толық және өзгеріссіз тарату.

РЕСТРИКАЦИЯ зат. экон. Өндірілетін тауарлардың бағасын өсіру және неғұрлым жоғары пайда алу мақсатымен өндірушінің өндірісті, сатуды және экспортты шектеуі.

РЕСУРС [франц. ressources] зат. кіт. Қор, пайдалы қазба.

РЕСИМ зат. сөйл. **Рәсім.**

РЕСИМ² зат. жерг. **Сурет, фотосурет.**

РЕСИМДІ сын. **Рәсімді.**

РЕСУЛ сын. көне. Үлкен, алып.

РЕТ зат. 1. Белгілі бір нәрсенің тәртіп, қатары. // Қайтара, мәрте. 2. Бір нәрсенің жөні, жүйесі. 3. Істің жөні, ыңғайы.

Реттен шығарды. Қатардан, санаттан, есептен алып тастады. **Реті келді.** Жөні болды, ыңғайы келді. **Ретін айтты.** Бір нәрсенің жөнін, дұрысын, қисынын баяндады. **Ретін тапты.** Орайын келтірді, ыңғайын тапты, реттеді.

РЕТ² зат. жерг. Судың жылым тартатын жағасы.

РЕТИКУЛОПЕРИТОНИТ [лат. reticuloperitonitis] зат. вет. Тақия қарын мен құрсақ қуысын көмкерген көкшандырдың қабынуы.

РЕТИКУЛОЦИТ [лат. reticulum – тор; грек. kytos – жасуша] зат. вет. Ішінде біршіктері не торы бар шала жетілген эритроцит.

РЕТОМЕТР зат. хим. Сұйықтық, бу және газ шығынын өлшеуге арналған құрал.

РЕТОРСИЯ зат. құқық. Мемлекеттің басқа мемлекеттің аумағында жүрген өз азаматтары мен заңды тұлғаларының құқықтары шектелген жағдайда, өз аумағында жүрген сол мемлекеттің азаматтары мен заңды тұлғаларының құқығын шектеуі.

РЕТРАГЕНТ зат. экон. Кенілге салынған заттарды сатып алумен айналысатын адам.

РЕТРАКЦИЯ зат. экон. Соттың қате үкімінің күшін жою.

РЕТРАКЦИЯ [лат. retractio – кері тарту, сығылу] зат. вет. Ұйыған қан қойыртылағының өздігінен сығылуы, мұрын нәтижесінде қан сарысуының бөлініп шығуы.

РЕТРАТТА зат. экон. Назарылық білдірілген вексельге төлем төлеген адамның вексель бойынша міндетті адамдардың біріне өзіне вексель сомасын өтеуді, пайыз, өсімтұл, наразылық бойынша шығынды төлеуді талап етуі; инкассоға қабылданған вексельге наразылық білдіруімен байланысты банкінің шығынды өтеу жөнінде тапсырыскерге берген шоты.

РЕТРЕКТИВТІЛІК зат. экон. Бағалы қағаздар иесінің оны күні бұрын уағдаласылған шартпен сатып алу мүмкіндігі.

РЕТ-РЕПІМЕН ү с т. Тәртіптен, бірінен соң бірі, қатарынан.

РЕТРО [лат. retro] зат. кіт. 1. Көнелік, өткен дәуірлік. 2. Ретро стиліне тәндікті білдіретін күрделі сөздің алғашқы сыңары.

РЕТРОГРАДТЫҚ [лат. retrogradus] зат. кіт. Артта қалушылық, керітартпалық.

РЕТРОНСЛЯТОР зат. Қайтатаратқыш. Активті ретронслятор. Пассивтік ретронслятор.

РЕТРОСПЕКТИВА [лат. retrospectare] зат. Тыңдаушыларды өткенге көз жүгірттіру.

РЕТРОСПЕКТИВАЛЫҚ: ретроспективалық есеп айырысу. қаржы. Қаржы есептілігінің элементтеріндегі сомаларды тануды түзету, бағалау және ашын көрсету.

РЕТРОСПЕКТИВТІ зат. экон. Сақтандыру шартында кездесетін сөз, кері күші бар дегенді білдіреді.

РЕТРОСПЕКЦИЯЛЫ [лат. retrospectare] ү с т. кіт. Өткенді көз алдынан өткізе, өткенге қарай отырып.

РЕТРОЦЕДЕНТ зат. экон. Қайта сақтандыруға қабылданған тәуекелді екінші рет қайта сақтандыруға табыстаған сақтандырушы не қайта сақтандырушы.

РЕТРОЦЕССИОНАРИЙ зат. экон. Ретроцеденттен тәуекелді қабылдаған қайта сақтандырушы.

РЕТРОЦЕССИОНЕР зат. экон. Қайта сақтандырылушы.

РЕТРОЦЕССИЯ зат. экон. Қайта сақтандырушының бұрын қабылдаған тәуекелдің бір бөлігін басқа қайта сақтандырушыға табыстауы.

РЕТСІЗ сын. Орынсыз, ыңғайсыз, жөнсіз. **РЕТСІЗДЕН** е т. сөйл. Ретінен ауытқу, жүйесін бұзу.

РЕТСІЗДЕНУ Ретсізден етістігінің қимыл атауы.

РЕТСІЗДЕУ сын. Орынсыздау, ыңғайсыздау, жөнсіздеу.

РЕТСІЗДІК зат. Жүйелі тәртіптің жоқтығы, жөнсіздік.

РЕТТЕ е т. 1. Орын-орнына қою, тәртіптеу. 2. Жүйелеу, жөнге салу.

РЕТТЕГІШ зат. тех. Белгілі бір істі тәртіпке келтіретін тетік.

РЕТТЕЛ е т. Ретке келтірілу, тәртіпке келтірілу, жүйелену.

РЕТТЕЛУ Реттел етістігінің қимыл атауы.

РЕТТЕЛІН е т. Жүйеге түсу, тәртіпке келу.

РЕТТЕЛІНУ Реттелін етістігінің қимыл атауы.

РЕТТЕС е т. Тәртіпке келтірісу, ретке келтірісу.

РЕТТЕСТІР е т. Тәртіпке келтірісу, ретке келтірісу.

РЕТТЕСТІРУ Реттестір етістігінің қимыл атауы.

РЕТТЕСУ Реттес етістігінің қимыл атауы.

РЕТТЕТ е т. Жүйеге келтірту, реттеттіру.

РЕТТЕТУ Реттет етістігінің қимыл атауы.

РЕТТЕУ Ретте етістігінің қимыл атауы.

РЕТТЕУЛІ сын. Жүйеге келген, тәртіптеулі.

РЕТТЕУШІ зат. Тәртіпке келтіруші, ретке салушы.

РЕТТЕУШІЛІК зат. Тәртіпке келтірушілік, ретке салушылық.

РЕТТЕУШ зат. Бір нәрселерді ретпен тұруға арналған тетік.

Реттеуіш клапан. тех. Газбен сұйықтықтың ағымы мен қысымын реттеу мақсатында қолданылатын клапан.

РЕТТІ сын. Орын-орнында тұрған, жөнді, орынды, ұтымды.

РЕТТІК сын. Заттың орналасу тәртібін білдіретін, есепті.

Реттік нөмір. хим. Атомдық нөмір, әрбір элементтің Д. Менделеев периодтық жүйесіндегі орнын көрсететін ең басты сандық сипаттама.

Реттік сан есім. лингв. Санның ретін білдіретін, түбір санға -ның, -нші қосымшасы жалғану арқылы жасалатын сан есім түрі.

РЕТТІЛЕУ сын. Тәртіптілеу, тәуірлеу.

РЕТТІЛІК сын. Тәртіптілік, ұқыптылық.

РЕТУРА зат. экон. 1. Наразылық білдірген вексельге төлем төлеген адамның вексель бойынша міндетті адамдардың біріне өзіне вексель сомасын өтеуді, пайыз, өсімтұл, наразылық бойынша шығынды төлеуді талап етуі.

2. Инкассоға қабылданған вексельге наразылық білдіруімен байланысты банкінің шығынды өтеу жөнінде тапсырыскерге берген шоты.

РЕТУШЬ зат. физ. Фотографиялық негативті, суретті қосымша өңдеу ісі.

РЕПІМЕН ү с т. Жөнімен, жүйесімен.

РЕПІНДЕ шы л. Ыңғайында, сияқты.

РЕПІНДЕП шы л. Ыңғайындағы, жөнімен.

РЕУІШТІ шы л. көне. Секілді, сияқты шылауларының мәнін береді.

РЕФАКЦИЯ зат. экон. Сауда мәмілесі кезінде тауардың төгіліп шашылуына немесе бүлінуіне байланысты сатушының тауар бағасынан немесе салмағынан шегеруі.

РЕФЕРАТ [лат. referate] зат. ғы л. Ғылыми еңбектің, мақаланың немесе баяндаманың қысқаша мазмұндамасы.

РЕФЕРЕНДУМ [лат. referendum] зат. қоғ.-саясн. Дауыс бергізу арқылы төтенше маңызды мәселе туралы халықтың пікірін білу әдісі.

РЕФЕРЕНТ [лат. referens] зат. кіт. Белгілі бір мәселе жөнінде ақыл, кеңес, түсінік беріп отыратын немесе баяндама әзірлейтін қызметкер, көмекші.

РЕФЕРЕНТТІК сын. кіт. Референтке тән, референтке қатысты.

Референттік топ. әлеум. Жеке адам өзі үшін эталон ретінде көрінетін және өзінің мінез-құлқы мен өз-өзін бағалауда сол топтың

пікірлеріне, нормаларына және құндылықтарына қарайтын адамдардың нақты және шартты әлеуметтік қауымдастығы.

РЕФЕРЕНЦИЯ зат. экон. Адамға немесе кәсіпорынға іскер топтардың арасында сенімге ие болған басқа бір адам, ұйым беретін мінездеме /пікір/.

РЕФЕРИ зат. спорт. Ринг үстіндегі төреші.

РЕФЛЕКС [лат. reflexus] зат. физиол. Ағзаның сыртқы әсерге (тітіркендіргіштерге) орталық жүйке жүйесі арқылы қайтаратын реакциясы.

РЕФЛЕКТИВТІК сын. физиол. Сыртқы әсер арқылы пайда болатын, еріксіз.

РЕФЛЕКТОР [лат. reflectere] зат. физ. Жарық сәулелерін жинайтын ойыс айналы қондырғы.

РЕФЛЕКТОРЛЫҚ сын. физ. Рефлекторға қатысты, соған тән.

РЕФЛЕКСИЯ зат. экон. Адамдардың өз зейінін өз әрекетінің ішкі және сыртқы мән мазмұнына аудара білу қабілеті.

РЕФЛЯЦИЯ зат. экон. 1. Экономиканы ынталандыру құралдарымен экономикалық өсу саясатын жүргізу және жұмыссыздықты қысқарту жолымен жиынтық сұранымды кеңейту. 2. Төмендеген бағаны бұрынғы қалпына келтіру.

РЕФЛЯЦИЯЛЫҚ: рефляциялық саясат. экон. Экономикалық жағдаяттың нашарлауы жағдайында экономикалық өрлеуді және жұмыспен қамтылуды ынталандыруға тиіс, экономиканы реттеу түрлерінің бірі.

РЕФОРМА [франц. reforme] зат. қоғ.-саяси. Өмір сүріп отырған әлеуметтік құрылым негіздерін жоймай, қоғамдық өмірдің кейбір жағын жетілдіру, дамыту мақсатында қайта өзгерту.

РЕФОРМАЛА= ет. Өзгерту, өзгеріс енгізу

РЕФОРМАЛАУ Реформала етістігінің қимыл атауы.

РЕФОРМАТОР зат. Реформашы, қайта құрушы.

РЕФОРМАЦИЯ [лат. reformatio] зат. әлеум.саяси. XVI ғасырда Батыс Европада шаруалар мен жаңа туып келе жатқан буржуазияның феодалдық құрылысқа қарсы күресі негізінде басталған және католиктік шіркеу мен папашылдыққа қарсы діни күрес формасына көшкен әлеуметтік саяси қозғалыс.

РЕФОРМАШЫ зат. Жаңалағыш, реформаны жүргізуші, өзгертуші.

РЕФОРМАШЫЛ сын. Реформаны жақтаушы.

РЕФОРМИСТ зат. саяси. Реформашы, реформаны жақтаушы.

РЕФОРМИСТІК зат. саяси. Реформаны жақтаушылық, реформашылдық.

РЕФРАКТОМЕТР [лат. refractus – сынған] зат. геол. Жарықтың сыну көрсеткіштерін анықтау үшін қолданылатын құрал.

РЕФРАКТОМЕТРИЯ [лат. refractus – сынған, грек. metron – өлшеймін] зат. вет. Арнаулы аспап рефрактометрмен өлшеу.

РЕФРАКТОМЕТРЛІК: рефрактометрлік талдау. хим. Зерттелетін заттың сыну көрсеткіші өлшенетін сандық талдау.

РЕФРАКТОР [франц. refractaire] зат. физ. Сәулелі сындыруға бейімделген линзасы бар телескоп.

РЕФРАКЦИЯ зат. мед. Оптикалық сәуленің екі ортаны бөлетін шеғарадан өткен кезде таралу бағытының өзгеруі, ауа орталығында жарық сәулелерінің сынуы.

РЕФРИЖЕРАТОР зат. экон. Тоңазытқышты көлік.

РЕФУЛЕР зат. өс. Судағы топырақты руфелерлік шланг арқылы қажетті жерге төгетін, жер өңдейтін снаряд.

РЕЦЕНЗЕНТ зат. кіт. Рецензия жазушы адам, сыншы.

РЕЦЕНЗИЯ [лат. recensio] зат. кіт. Көркем шығарма, ғылыми еңбек, спектакль т.б. туралы жазылған ғылыми сын, пікір.

РЕЦЕНЗИЯЛА= ет. Біреудің еңбегіне сын пікір айтып талдау, бағалау.

РЕЦЕНЗИЯЛАУ Рецензияла етістігінің қимыл атауы.

РЕЦЕПИССА зат. экон. Тауарды алғаны туралы алдын ала қолхат, кейіннен коносоментті ауыстыратын аралық құжат.

РЕЦЕПТ [лат. receptum] зат. 1. мед. Дәрігердің дәрі қабылдау, әзірлеу туралы жазбаша нұсқау қағазы. 2. ауыс. Бірдеңені дайындау жолы; ереже, норма.

РЕЦЕПТОР [лат. recipere] зат. биол. Тітіркенуді қабылдайтын жүйке талшықтары.

РЕЦЕПЦИЯ зат. экон. Өзара қарыз.

РЕЦЕССИЯ зат. экон. Өндірістегі экономикалық өсудің баяу қарқыны немесе төмендеуі.

РЕЦИДИВ [лат. recidivus] сын. кіт. Белгілі бір құбылыстың қайталануы.

РЕЦИДИВИСТ зат. заң. Бірнеше рет қылмыс істеген адам.

РЕЦИКЛ зат. хим. Технологиялық сұлбадағы шығу ағынының бір бөлігін кіріске қарай бағытталатындай ағындар ұйымдастыру әдісі.

РЕЦИПИЕНТ¹ [лат. recipiens] зат. вет. Құртамжығға басқа малдың қаны құйылған не ткәні мен органы (терісі) жапсырылған мал.

РЕЦИПИЕНТ² зат. лингв. Ақпаратты, қызметті, әсерді т.б. тасымалдайтын екі жақты жүйедегі қабылдаушы тарап.

РЕЦИПИЕНТ³ зат. экон. Несие, жәрдемқаражат қабылдаушы немесе төлем алушы мемлекет, жеке және заңи тұлға.

РЕШЕР зат. спорт. Тактикалық есептерге көп мән бермейтін, өршеленіп үнемі алға ұмтылатын боксшы.

РЕЭКСПОРТ зат. экон. 1. Шетелден келген заттардың басқа шетелге сату. 2. Елдің кеден аумағынан шетел тауарларын әкетудің кедендік тәртіптемесі.

РЕЭМИГРАНТ [лат. remigrans] зат. саяси. Эмиграцияда болып, Отанына қайтып оралушы адам.

РЕЭМИГРАЦИЯ зат. экон. Атажұртқа оралушы.

РЖАНАЙ [ор. ржаной] сын. сөйл. Қарабидайдың ұнынан жасалатын нан.

РИАЗАТ зат. діни. Қалыс қалу, жеке қалу, аскетизм.

РИАЛ зат. қаржы. 100 динарға тең, 1930 ж. енгізілген Иранның ақша өлшемі.

РИАН зат. окказ. Бет бояулары, косметикалық бояулар.

РИБЕКИТ зат. геол. Силикаттар класындағы сілтілі амфиболдардың түрі.

РИБОНУКЛЕОТИДТЕР зат. хим. Құрамына D-рибоза кіретін нуклеотидтер.

РИБОСОМА зат. хим. Рибосомды РНҚ және нәруыздардың табиғи кешені.

РИВАНОЛ [лат. rivanolum] зат. Ыстық суда еритін сары ұнтақ зат, ас тұзының изотоникалық ерітіндісіне ыдыран, шөгіндіге айналады.

РИГВЕДА Үнді мәдениетінің ең көне діни және әдеби ескерткіші.

РИГОРИЗМ зат. экон. Моральдық салттарға қатысты жарығларды, ережелер мен қағидаттарды бұлжытпай сақтау.

РИДИКОЛЬ [лат. retiolum] зат. кіт. Әйелдердің қол сәмкесі.

РИЕЛЬ зат. экон. Кампучияның ақша өлшем, 100 сенге тең.

РИЗА [ар. رضا] үст. Адамның көңіл күйінің қанағаттанғандығын, ұнатқандығын білдіретін сүйсіну белгісі; разы.

РИЗАГЕР сын. кіт. Разы, көңілі толған.

РИЗАЛА= ет. Риза ету, көңілдендіру.

РИЗАЛАС= ет. Келісу, риза болу.

РИЗАЛАСУ Ризалас етістігінің қимыл атауы.

РИЗАЛАУ Ризала етістігінің қимыл атауы.

РИЗАЛИТ [итал. risalita] зат. сәулет. Ғимараттың шығыңқы бөлігі.

РИЗАЛЫҚ зат. 1. Әлдебір нәрсеге көңіл толушылық, қанағаттанушылық. 2. Келісушілік, құптаушылық, мақұлдаушылық.

Ризалық алды. Келісім, ризалығына ие болды.

РИЗАШЫЛЫҚ зат. Риза болушылық, ризалық.

РИЗУАН зат. діни. Жаннатты күзететін періште.

РИЗЫҚ [ар. رزق] зат. Кездескен не бұйырған нәсіп, Алланың берген несібесі. **Ризық бұйырды.** Несібе тиесілі болды.

РИЗЫҚСЫЗ сын. Несібесіз, рызыксыз.

РИЗЫҚТЫ сын. Несібелі, рызығы бар.

РИКЕТСИАЛАР [лат. rikettsia] зат. вет. Клетка ішінде тіршілік етіп, малды рикетсиоз ауруларына шалдықтыратын, бактерияға ұқсас микроорганизмдер тобы.

РИКША зат. Қытай, Жапония сияқты шығыс елдеріндегі жазу адам тастың жұмсақ рессорлы, екі дөңгелекті жеңіл арба.

РИКАМ [ар. رخام] зат. көне. Мәрмәр.

РИЛЮКСТЕР зат. хим. ЧСФР-да шығарылатын оптикалық ағартқыштардың саудадағы атауы.

РИМ: рим цифры. 0, I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X сияқты математикалық таңба; ежелгі римдіктердің цифры.

РИМДІК сын. Рим қаласында тұратын.

РИМЕЙК зат. экон. 1. Белгілі шығарманың: кітаптың, спектакльдің, кинофильмнің, т.б. қайта көшірілген, жарияланған, қойылған жаңа нұсқасы. 2. Бұрын кездескен, ескі идеяларды пайдалана отырып жаңа өнім шығару.

РИМЕССА зат. экон. Халықаралық есеп айырысуларда борышкер үшінші бір адамнан ұлттық валютаға сатып алып, шетелдік несиегерге өзінің берешегін өтеу үшін салып жіберетін шетел валютасы түріндегі төлем құжаты /тратта, чек, ақша аударымы/.

РИНАЯТ зат. діни. Ізгілік.

РИНГ [ағыл. ring] зат. спорт. Боксшілердің жекпе-жекке шығуына арнайы жасалған 5–6 метрлік төрт бұрышты алаң.

Рингке орамал тастау. спорт. Өз боксшысының жеңілгенін мойындаудың шартты белгісі ретінде секунданттың ережеде көрсетілген дәстүрлі қимылы.

РИНГИТ зат. Малайзия ақша бірлігі.

РИНИТ зат. 1. Мал танауларының ішкі бетінің қабынуы. 2. Бет сүйектердің қабынуы.

РИНКОЛИТ зат. геол. Силикаттар класына жататын минерал.

РИНОГРАММА [грек. rhis (rhinos) – танау, мұрын; gramma – жазу, сызу, әріп] зат. вет. Дем алған және дем шығарған кезде ауа қозғалысын арнаулы аспапмен жазып алу, бейнелеу.

РИНОПЛАСТИКА [грек. rhis (rhinos) – танау, мұрын; plastike – мүсіндеу] зат. вет. Мұрындық салған кезде жыртылған танауды түзету.

РИНОСКОПИЯ [грек. rhis (rhinos) – танау, мұрын; scropeo – қараймын, зерттеймін] зат. вет. *Танау ішін зерттеу.*

РИНОЭСТРОЗ [грек. rhinoestrosis] зат. вет. *Жылқының, есек пен қашырдың пысқырық ауруы.*

РИО зат. геол. *Таужыныста кварцтың бар екенін көрсететін күрделі сөздің алдыңғы құрамбөлігі.*

РИОДАЦИТ зат. геол. *Фенокристиері кварцтан, плагиоклазdan, шамалы мөлшерде фемалық минералдардан және микрокристалды арқаудан тұратын риолит пен дациттің аралығындағы эффузиялық таужыныс.*

РИОЛИТ зат. геол. *Фенокристиері кварц пен сілтілі далашпаттардан, аздап плагиоклаз бен биотитпен және химиялық құрамы гранитке сәйкес келетін микрокристалды не шынылы арқаудан тұратын қышқыл эффузиялық таужыныс.*

РИСА үст. *Лайықты, сай.*

РИСАЛА [ар. رسالة] зат. көне. әдеб. *Мысал, аңыз-әңгімелер.*

РИСБЕРМА зат. *Арық табанына тереңдеп орнатылған тас үйінді.*

РИСЛИНГ зат. өс. *Жүзім сорты.*

РИТОРНО зат. экон. *Сақтанушы жасасқан шартты бұзғанда сақтандырушының сақтандыру сыйлығының бір бөлігін ұстап қалуы.*

РИТЕЙЛ зат. экон. *Бөлшектік сауда.*

РИТМ [грек. rhythos] зат. муз. *Музыканың, бидің, жұмыстың ырғағы, үйлесімі.*

РИТМДІК сын. *Ырғақтық, ритмге тән.*

РИТМИКА [грек. rhythmikos] зат. *Ырғақ, үйлесім.*

РИТМИКАЛЫҚ сын. *Ритмикаға тән, ритмикаға қатысты.*

Ритмикалық гимнастика. *Ырғаққа сай, мәнерлі гимнастика көрсететін спорт түрі. Ритмикалық екпін. лингв. Ырғақты екпін.*

РИТОРИКА [грек. rhētorike] зат. әдеб. *Шешендік өнер теориясы.*

РИТОРИКАЛЫҚ [грек. rhētorikos] сын. *Риторика ережесіне негізделген, риторикаға байланысты, соған тән.*

Риторикалық айшықтар. *әдеб. Сөздің бейнелілігін арттыру үшін енгізілетін стилистикалық тіркестер. Риторикалық жарлау. әдеб. Ойды күшті леппен, ерекше сезіммен тебірене жеткізетін шешендік сөз қолдану тәсілі. Риторикалық сұрау. әдеб. Шешендік тәсілге жататын айшықты сөз тіркесі, ойды, сезімді әсерлі ету үшін жауабы өзінен өзі-ақ айқын нәрсені әсерлі леппен, сұрау түрінде айту.*

РИСТОРНО зат. экон. *Сақтанушы өзінің бас тартуына құқық беретін мән-жайлардың басталуы себепті бас тартқанда сақтандырушы ұстап қалатын сақтандыру сыйлықақысының бөлігі.*

РИФ [нем. Riff] зат. геогр. *Су астындағы я су деңгейінен сәл шығып тұратын құз, жарта.*

РИФОРМИНГ зат. хим. *Ашық түсті мұнай өнімдерінен жоғары октанды бензиндер, ароматты көмірсутектер және техникалық сүтек алу мақсатымен оларды термиялық және каталиттік өңдеу процесі.*

РИФТ [ағыл. rift] зат. геол. *Қалыптасу себебі жер қойнауларындағы күштермен байланысты, сырт пішіні байырғы оларға яки жарықтарға ұқсайтын, ұзыннан-ұзақ созыла сағаланатын тектоникалық құрылым.*

РИФТОГЕНДІК: рифтогендік формациялар. *геол. Терең жарылымдармен бөлшектенген платформа бөліктерінің көлбеу бағыттағы қозғалыстары нәтижесінде бір-бірінен ашақтай бастауын, сөйтіп континенттік рифтілердің қалыптасуын белгілеп беретін шөгінді және шөгінді-жанартаутекті таужыныстардан тұратын геологиялық формациялар тобы.*

РИЯ [ар. رياء] зат. *Бірдеңені шын көңілімен емес, тек басқаға көз қылып көрсету үшін ғана істелген іс; екіжүзділік, сайқалдық.*

РИЯҚОРЛЫҚ зат. *Козбояу, екіжүзділік. РИЯЛ зат. экон. *Сауд Аравиясының ақша өлшемі, 100 халалға тең.**

РИЯЛАН = ет. *Шын ниетпен емес, екіжүзділену, көгірсу.*

РИЯЛАНУ *Риялан етістігінің қымыл атауы.*

РИЯЛЫ сын. *Шын ниетпен емес, қалтарысы бар, бүкпелі.*

РИЯН [лат. rubia tinctorum] зат. өс. *Риян тұқымдысына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктер мен бұталар, жартылай бұталар.*

Риян тұқымдасы. *өс. <лат. rubiaceae> Қос жарнақты бір немесе көпжылдық шөптесін өсімдіктер, жартылай бұталар мен бұталар.*

РИЯСЫЗ сын. **1.** *Шын ықылас, адал жүрекпен істелген, қалтқысыз, бүкпесіз. 2.* *Ысырапсыз, шығынсыз.*

РИЯСЫЗДЫҚ зат. *Қалтқысыздық, бүкпесіздік; ықыластылық.*

РИЯШЫЛ сын. *Жәдігөй, сұрқия, зымиян.*

РИЯШЫЛДЫҚ зат. *Екіжүзділік, қараниеттілік.*

РОБОТ [чеш. robot] зат. *Құлтемір. Адам сияқты әрекет жасайтын, өмір үшін қауіпті жағдайда, жүріп-тұру біршама қиын объектілерде адамды толық не ішінара алмастыратын құрылғы.*

РОБОТОТЕХНИКА зат. экон. *Адам еңбегін ауыстыру мақсатымен, ең алдымен бір сарынды амалдарды орындау кезінде немесе қауіпті жағдайда орындалатын жұмыстарда роботтарды өндірістік үдерісте қолдану мәселелерімен айналысатын білімдер саласы.*

РОВИНГ зат. хим. *Пластиктердің армирлеуіне қолданылатын ширатылмаған қарапайым шыны жіптерден тұратын шоғыр.*

РОДАМИНДЕР зат. хим. *Аминоксантинді бояғыштар тобы.*

РОГАТКА ор. зат. *Балалардың бұтақтың ашасына резеңке тағып, құс атып ойнайтын құралы.*

РОДАН зат. хим. *Полимерленуге бейімді; талдаулық химияда қанықпаған қосылыстарды анықтауда қолданылатын элемент.*

РОДАНИРЛЕУ зат. хим. *Органикалық қосылыстардың молекулаларына тиоциан тобын енгізу.*

РОДЕНТИЦИДТЕР [лат. rodenticide] зат. вет. *Кеміргіштерді өлтіру үшін қолданылатын химиялық заттар.*

РОДИЙ зат. хим. *Күмістей ақ түсті жылтыр металл.*

РОДИНГИТТЕР зат. геол. *Негізінен автит пен гидрозроссулардан тұратын метасоматоздық таужыныстар.*

РОДУСИТ зат. геол. *Сілтілі амфиболдың талшықты түрі.*

РОДОНИТ [грек. rhodon] зат. геол. *Силикаттар класының үздіксіз тізбекті типіне жататын минерал.*

РОДОХРОЗИТ зат. геол. *Карбонаттар класына жататын минерал.*

РОЗА [лат. rosa] зат. сөйл. *Раушан.*

РОЗЕОЛА [лат. roseola] зат. вет. *Үлкендігі жасымдық дәніндей, бармақпен басқан кезде жойылып кететін, бірақ басуды тоқтатысымен қайтадан шығатын деңгейі тері бетімен бірдей бөртпе.*

РОК [ағыл. rock] зат. муз. *XX ғ. II жартысында пайда болған, жастар эстрадасының сәніне айналған, бас гитараның дыбысына негізделетін, электрмузыкалық аспапта ойналатын музыка, рок-музыка.*

РОКИРОВКА зат. спорт. *Шахмат партиясында бірден екі фигура, король мен пілдің қатар жүруі.*

РОККИ [ағыл. rogue, croquet] зат. спорт. *Көлемі 1949 см алаңда өтетін крокет ойынының бір түрі.*

РОК-МӘДЕНИЕТ зат. мәд. *Англия мен АҚШ-та 20 ғ. 50 ж. соңы – 60 ж. басында жаңа музыка стилінің төңірегінде қалыптасқан жастар субмәдениетінің құбылысы.*

РОКОКО [франц. rococo] зат. сәулет. *Тастар мен қабыршақтардан жасалған өрнек, Францияда 18 ғ. 20–40 жж. ақсүйек дворяндар арасындағы көркем стиль.*

РОЛИК¹ [нем. Rolle] зат. сөйл. *Айналма доңғалақ.*

РОЛИК² зат. сөйл. *Бейнежазба.*

РОЛКЕР зат. экон. *Жүктердің ірі топтамаларын тасымалдайтын кеме.*

РОЛЛ-АП зат. экон. *Опциондық айқындаманың бірін екіншісімен – орындалуы неғұрлым қымбаттауымен ауыстыру.*

РОЛЛ-ДАУН зат. экон. *Опциондық айқындаманың бірін екіншісімен – орындалуы неғұрлым арзандауымен ауыстыру.*

РОЛЛЕР-ДЕРБИ зат. спорт. *Ерлер мен әйелдер арасында өтетін командалық спорт түрі.*

РОЛЛЕР-СПОРТ зат. спорт. *Доңгелекті коньки спорты.*

РОЛЬ [франц. role] зат. **Рөл. 1.** *Актёрдің театрда ойнайтын әдеби образы. 2.* *ауыс. Маңыз, мән.*

Роль атқарды. *Қызметін орындады, маңызға ие болды.*

РОЛЬГАНГ зат. экон. *Роликті конвейер.*

РОМ [ағыл. rum] зат. *Алкоголі қушті ішімдіктің бір түрі.*

РОМАЛ зат. ескікіт. *Балгер, көріпкел.*

РОМАН [франц. roman] зат. әдеб. *Күрделі сюжетті әдеби шығарма.*

РОМАНДЫҚ сын. *Романға тән, романда қатысты.*

Романдық стиль. *<лат. romanus> 10–20 ғғ. баыс-еуропалық өнердегі стильдік бағыт.*

РОМАНИСТ¹ зат. кіт. *Роман жазушы, романыш.*

РОМАНИСТ² зат. кіт. *Роман тілдері мен әдебиетінің маманы.*

РОМАНС [франц. romance] зат. муз. *Жеке дауысқа не жеке аспапқа арналып жазылған әннен гөрі күрделі, шағын лирикалық музыкалық шығарма.*

РОМАНТИЗМ [франц. romantisme] зат. өнер. *XIX ғасырдың бас кезінде әдебиетте және көркемөнерде классицизмнің жүйесіне қарсы шыққан ағым; әдебиеттегі романтикалық бағыт.*

РОМАНТИК зат. кіт. *Қиялшыл, арманыш адам.*

РОМАНТИКА зат. *Қиялшылдық, арманшылдық.*

РОМАНТИКАЛЫ сын. кіт. *Асқақ арман, тәтті қиял қуған.*

РОМАНТИКАЛЫҚ зат. **1.** *кіт. Асқақ арманшылдық, қиялшылдық. 2.* *Романтизмге негізделген.*

РОМАН-ХРОНИКА зат. әдеб. *Бір адамның, не бір отбасы, не бір елдің тарихынан жүйелі баяндайтын тарихи деректері көп шығарма.*

РОМАНШЫ зат. Роман жазушы, романист.

РОМАН-ЭПОПЕЯ зат. әдеб. Бірнеше романнан тұратын эпикалық жанрдағы тарихи көлемді шығарма.

РОМБ [грек. rhombos] зат. 1. мат. Төрт жағы бірдей параллелограмм. 2. Оқу бітіргендердің белгісі ретінде омырауға тағатын төрт бұрышты қиықша төсбелгі.

РОМБИК зат. сөйл. Қарама-қарсы екі бұрышы сүйірлеу келген төрт бұрышты қиықша, ромб.

РОМБЫ зат. сөйл. **Ромб.**

РОНГАЛИТ зат. хим. Сульфоксил қышқылының H₂O₂ органикалық туындысы.

РОТА [польск. rota] зат. әск. Жаяу әскер, танк, механикаландырылған, инженерлік, байланыс т.б. бөлімдердегі негізгі әскери бөлімше.

РОТАКСАНДАР зат. хим. Молекулалары химиялық байланыспаған цикл мен цикл арқылы өткізілген және шеттерінде көлемді радикалдары бар ашық тізбектен тұратын химиялық қосылыстар тобы.

РОТАЛАС сын. Бір ротадағы, ротада бірге болған.

РОТАЛЫҚ сын. Ротаға қатысты, соған тән.

РОТАНГ [малайск. rattan] зат. құрыл. Ротанг пальмасынан алынған жиһаз жасайтын құрастырмалы материал.

РОТАТОР [лат. rotator] зат. тех. Мәтіндік материалдың, схеманың т.б. көшірмесін алуға арналған аппарат.

РОТАЦИЯ [лат. rotatio] зат. баспа. Көп тиразды кітаптарды, газеттерді басып шығаратын айналымды баспа машина.

РОТМИСТР [польск. rotmistrz] зат. тар. Революциядан бұрынғы Россиядағы атты әскердегі және жандармериядағы офицерлік шен.

РОТОР [лат. rotare] зат. тех. Мәшиненің айналымды бөлшегі, вал.

РОТОРЛЫ сын. тех. Роторы бар (мәшине).

РОТОРЛЫҚ зат. тех. Роторға қатысты, соған тән.

РОЯЛТИ [ағыл. royalty] зат. экон. Лицензиялық келісім затын пайдалану құқығы үшін лицензиат (сатып алушы) сатушыға (лицензиарға) төлейтін тұрақты төлем (сыйақы).

РОЯЛЬ [франц. royal] зат. муз. Клавишті музыкалық аспап, фортепьяноның бір түрі.

РОЯЛЫШЫ зат. Рояль ойнаушы.

РӨЛ зат. 1. Актердің театрда ойнайтын әдеби бейнесі. 2. ауыс. Маңыз, мән, қызмет.

РСӨЛА ет. ескікіт. Баяндау.

РУ зат. этн. Түркі тектес халықтардың бір әулеттен тараған туыстық, қандастық тобы, аталас ел.

Ру тартысы. тар. Рулардың арасындағы келіспеушілік, алауыздық. **Ру тілі.** лингв. Көне дәуірлердегі рулар тілі; рулық диалект.

РУАЙ сын. ескікіт. Нұрлы; толық.

РУАНА зат. ескікіт. Жан дүние, өмір.

РУАРАЛЫҚ сын. Рулар арасындағы, өзара.

РУАЯТ [ар. روياء] зат. **Рубаят.**

РУБАЙ зат. әдеб. ескікіт. **Рубаят** (көбінесе философиялық болып келетін төрт-тармақты лирикалық өлең).

РУБАСЫ зат. этн. Бір рулы елді басқарушы, ру бастығы.

РУБАРУ [ар. روبه رو]: **рубару** боп қалды. көне. Сөзге келісіп, ренжісіп қалды.

РУБАЯТ [ар. رباعيات] зат. әдеб. Таяу және Орта шығыс поэзиясында кең тараған өлең түрі; торптаған.

РУБЕРОИД зат. тех. Картон қағаздан жасалып, бетіне мұнай битумы сіңірілген материал.

РУБИДИЙ зат. хим. Күмістей жарқыраған ақ түсті сілтілі металл.

Рубидий хроматы. хим. Фотоэлектрондық көбейткіштердің жарық сезгіш элементтерінің өндірісінде қолданылатын қышқыл.

РУБИН зат. хим. Бірінші класты, қызыл түсті асыл тас, лағыл.

РУБИРУ үст. Бетте-бет; қарама-қарсы

РУБРИКА зат. кіт. Газет, журналдардағы кейбір бөлімдердің жалпы тақырып аты.

РУБУҒ зат. ескікіт. Үлкен топ, компания; жер, территория, өлке, аймақ.

РУДА зат. кен. Металдар бөлініп алынатын табиғи шикізат, кен.

РУДАЛЫ сын. кен. Рудасы бар, кені бар.

РУДАЛЫҚ сын. кен. Рудаға қатысты, соған тән.

РУДИМЕНТ [лат. rudimentum] зат. биол. Ағзадағы дамып жетіле алмай, өзінің маңызын жойған соқырішек, құйыршық сүйек сияқты мүшелер.

РУДИМЕНТТИ сын. Өсе алмаған, жетіле алмаған, маңызын жойған.

РУДИМЕНТТІК сын. Рудиментке қатысты, соған тән.

РУДНИК [лат. rudina] зат. кен. Бір не бірнеше шахтадан (карьерден) және жер үстіндегі әртүрлі цехтардан құралған тау-кен кәсіпорны; кен шығаратын жер.

РУҒИ зат. ескікіт. Өңігемеші.

РУЗ зат. ескікіт. Құн.

РУЗА зат. діни. **Ораза.**

РУЗГАР зат. ескікіт. Хал, жағдай, тағдыр.

РУЗИ зат. Құн; күндік азық; ырыс; несібе; қлес.

РУИ зат. ескікіт. Бет, дидар

РУЙЗАМИН зат. ескікіт. Жер беті

РУЛАС сын. этн. Бір рудан тараған туыстас, қандас, аталас.

РУЛАС= ет. Руға бөліну, бірігу.

РУЛАСТЫҚ зат. Туысқандық, туыстық, қандастық.

РУЛЕТ [франц. roulette] зат. тамақ.

1. Орама, еттартқыштан өткізіліп, майдалаған басын біріктіріп, жаймалаған ет. 2. **Орама** (Салма мен қамырдан орап дайындалатын тағамның түрі).

РУЛЕТКА зат. тех. Металдан не берік қалың матадан жасалып, дөңгелек сауыттың ішіне салынған, бетіне метрлік және сантиметрлік бөліктер сызылған ұзындық өлшеуіші.

РУЛОН [франц. rouleau] зат. Орам, шыыршықтап оралған қағаз немесе басқа заттар.

РУЛЫ сын. Бір рудан тараған, бір ру болып табылатын (ел).

Рулы ел. Бір рудан тараған, бір ру болып табылатын, өсіп-өнген әулет. **Рулы ел.** Бір ру ел.

РУЛЫҚ сын. Руға қатысты, руға тән, ру шеңберіндегі.

РУЛЬ [голл. roer] зат. тех. 1. Автокөлікті басқаратын негізгі тетік тұтқа. 2. Кеме, ұшақ, тікұшақ т.с.с. техниканың негізгі тетігі. 3. ауыс. Автокөлік, машина.

Рульде отырды. Автокөлікті жүргізді.

РУМБ [ағыл. rhumb] зат. физ. Сол-түстік-оңтүстік сызығы мен көкжиектегі белгіленген объектіге бағытталған сызық арасындағы бұрыш.

РУМЕНТОЛОГИЯ (мес қарынды жару) зат. Күйіс малдың қарнына түскен бөгде заттарды, жатып қалған азық-жынын алып тастау үшін қолданылатын хирургиялық операция.

РУМИ сын. ескікіт. Римдік, византиялық.

РУМИЛЫҚ зат. ескікіт. Византиялық, римдік.

РУМИНОГРАММА [лат. rumen – месқарын, грек. gramma – сызық, жазу] зат. вет. Месқарынның белгілі бір мерзімі ішінде, айталық, 5 минут ішінде жиырылуын қағазға жазып (сызып) алған кезде пайда болған қисық сызықтар.

РУМИНОГРАФИЯ [лат. rumen – месқарын, грек. grapho – жазамын] зат. вет. Арнаулы аспап – руминографтың көмегімен месқарын етінің жиырылу қабілетін арнаулы қағазға жазып (сызып) алу.

РУМИНОТОМИЯ [лат. rumen – месқарын, грек. tome – тілік, тілу] зат. вет. Ірі қара месқарына түскен бөгде заттарды (шанышқы, шеге т.б.) алып тастау үшін жасалатын ота.

РУМИНОЦЕНТЕЗ зат. вет. Малдың сол жақ бүйіріне арнаулы аспап-троакар тығып, месқарында жиналған газды (ауаны) сыртқа шығарып жіберу.

РУММАН зат. өс. **Анар** (үлкен алма тәрізді қатты қабығы бар, көптеген мөлдір қызыл, алқызыл дәндері бар анар ағашының қышқыл тәтті жемісі).

РУНА¹ [ескі скан. rūn] зат. лингв. 1. Германдықтарда II–III ғасырдан кейінгі орта ғасырларға дейін қолданылған тасқа, ағашқа, металға ойып жазылған көне жазу. 2. V–VIII ғғ. Енесей, Орхон өзендері, Талас өңірінен табылған түркілердің тасқа қашалған, тік сызықты көне жазуының жалпы терминдік атауы; көне түркі жазуы.

РУНА² [фин. runo] зат. әдеб. Финдер мен карельдердің халық өлеңдері, жыры.

РУНАЛЫҚ сын. Рунаға қатысты, соған тән.

РУПИЙ зат. Үндістан, Пәкістан, Индонезия және Шри Ланканың ақша бірлігі.

РУПИЯ зат. **Рупий.**

РУПОР зат. Қимасы бойынша бір шетінен екінші шетіне қарай кеңейе түсетін металл құбыр.

РУСИЕ сын. Ұятсыз; алдамшы.

РУСОФИЛ зат. Орыс ұлтына, тіліне қатысты кез келген нәрселердің бәрін көзсіз жақтаушы, соған бас иөші адам.

РУ-СОЯТ зат. жерг. Ата-тек.

РУТА: рута тұқымдасы өс. <лат. rutaceae> Ағаш, бұта, кейде шөптесін түрінде кездесетін қос жарнақты өсімдіктер.

РУ-ТАЙПА зат. Генетикалық бірлестікке негізделген этникалық топтар.

РУТЕНИЙ [лат. ruthenium] зат. хим. Ru – элементтердің периодтық жүйесінің VIII тобындағы химиялық элемент; күмістей ақ, платинаға ұқсас қатты металл.

РУТИЛ [лат. rutilus] зат. хим. Титанның тотығы; ақ, сарғыш түсті, жалтырауық; ферротитан және титан препараттар алу үшін қолданылатын минерал.

РУХ [ар. روح] зат. 1. филос. Табиғи материалдық бастамадан өзгеше, затсыз, бастаманы білдіретін философиялық ұғым, ой мен сананың шоқтығы, адам психикалық белсенділігінің көрінісі, адамның сан-сезімі мен қимыл-әрекетінің озық

болжампазы, тарихи тәжірибенің идеалды түрі. 2. Рухани күш, ішкі қуат; батылдығы. 3. діни. Адам баласына жаратушы өзі дарытқан аса зор қасиет, бүкіл өзге тіршілік иелерінен ажырататын бәлгісі, жаннан бөлек субстанция. 4. миф. О дүниелік болған адамның (марқұмның) аруағы, жаны. 5. тар. Алашқы ру-тайпалар ұстанған діни сенім түрі, анимизм.

Рух биіктігі. э.к.п. Намысы биіктік, намыс-шылдығы. **Рух қылды.** Жан бітірді, рух кіргізді. **Рух саулығы.** Адам бойында жан тазалығы, ізгілік, игілік, адамгершілік, адалдық т.б. ізгі қасиеттердің көмескіленбей сақталушылығы. **Рухы биік.** Намысты, намысы жоғары. **Рух тазалығы.** Жан тазалығы. **Рухы азат [азаттық тапты].** Еркіне, еркіндікке қол жеткізді. **Рухы жақын.** Әдеяс, пікірлес. **Рухы жоғары.** Ерік-жігері күшті, мойымайтын. **Рухын азалады.** этн. Қайтыс болған адамның игілікті істерін ардақтап, ұзақ уақыт жоқтады. **Рухына қармақ салды.** Адамның жан дүниесін азаптады, қорлады. **Рухына нәлет келтірді.** Ата-бабасын қарғысқа қалдырды; жаман іс қылды. **Рухын бойына сіңірді.** Бар жақсы қасиетін үлгі етіп қабылдады, сабақ алды, қадірлеп-қастерледі. **Рухын көтерді.** Жігерлендірді. **Рухын қолдады.** Істеген ісіне жақпас болды, демеу болды. **Рухын шақырды.** Ата-баба аруағына сыйыны, арқаланды. **Рухы төзбеді.** Көнбеді, жаны жай таппады.

РУХАНИ [ар. روحانی] с.ын. 1. Адамның ой-санасына, ішкі дүниесіне байланысты, соған қатысты. 2. Материалдыққа қарама-қарсы, ақыл, ой, сана, мәдениетке қатысты. // Зиялылар.

Рухани ағым. Жан дүние, мақсат-мүддеге сай пікірлер қозғалысы. **Рухани азық.** Адамның жан дүниесін қанағаттандыратын, ішкі мақсат-мүддесіне сай келетін ой, идея, пікір, ағым. **Рухани әлем.** Адамның жан дүниесі, гуманистік көзқарасы. **Рухани байлық.** Жан дүниенің кеңдігі, білімділік пен зерделілік, парасаттылық. **Рухани бейне.** Парасаттылық, адамгершілік бітімі. **Рухани болмыс.** Парасаттылық, адамгершілік, жан дүние байлығы. **Рухани дағдарыс.** қоғ. -әлеум. Идеясздық, айқын мақсат, мүдденің жоқтығынан болатын тоқырау. **Рухани даму.** қоғ. -әлеум. Жан дүниенің баюы, айқын мақсат-мүдде, өміршен идея негізінде қоғам мүшелері ой-санасының өсуі, парасатының артуы. **Рухани дүние.** Жан дүние, ой-сананы байытатын дүниеліктер, материалды емес дүние. **Рухани жүйе.** Жан дүние, ой-сана, болмыс. **Рухани игілік.** Білім, рухани мәдениеттің жетістіктері, эстетикалық байлықтар, адамдардың мінез-құлқыннан көрінетін адамгершілік қасиеттер т.б. **Рухани идара.** Рухани сипаттағы пікірталас, ой-пікір бөлісу өтетін қоғамдық орын. **Рухани кеңістік.** кіт. Белгілі бір ортақ бірегейліктегі қауымдас-тықтың зияткерлік, идеялық т.б. көріністерінің таралу ауқымы, аймағы. **Рухани көмек.** Ақыл қосу, кеңес беру, жақсы сөз айту, біліммен байыту сияқты сауапты іс. **Рухани көсем.** кіт. Білім, парасаты, зерделілігі, имандылығы биік ел көшбасшысы. **Рухани күш.** Адамгершілік, ар-ождан, имандылық, парасат, жан дүние байлығы жағынан мықты тірек болатын, әсер ететін күш. **Рухани қайнар [бас-тау].** Парасат, жан дүние байлығының бастауы. **Рухани қажеттіліктер.** Адамның жеке тұлғалық шығармашылық-тәлімдік және мәдени-әлеуметтік қажетін қанағаттандыратын құндылықтарға ынталылық. **Рухани қожырау.** Адамның, халықтың, ұлттың мәдени, рухани дүниесінің, тағы да басқа адами құндылықтарының азып, төмен түсіп кетуі, құлдырауы. **Рухани құндылық.** Бір ұлттың, не халықтың, қауымдас-тық немесе топтың, жеке

тұлғаның ертеден бағалап келген жан дүние, білім, мәдениет, адамшылық идеясының негізі болып табылатын ұстанымдары, қастерлі ұғымдары. **Рухани ләззат.** Жан ләззаты, жан-дүние, ой-санасын қанағаттандырушылық. **Рухани мәдениет.** а) Адамның өзіне және басқа адамдарға, дүниеге қатысын реттейтін дәстүрлер мен құндылықтардың жиынтығы. ә) Адамдардың қоғам өміріндегі мәдени қызметінің нәтижесі. **Рухани мәнділік.** Рухани дүниеліктер, жандүние, парасат байлығындағы ерекше құндылықтар. **Рухани мұра.** Әдебиет, тіл, тарих, сәулет өнері т.б. сияқты заттық қана емес, идеялық құндылықтарды жасайтын туындылардың мұрағаттары. **Рухани мүдде.** филос. Субъектінің жеке еркіндігі мен оның шығармашылық ізденісіне ұйытқы болатын, адамның кісілік қасиеттерін қолдай отырып, оған қажетті бағдар беретін белгілі бір әлеуметтік-тарихи топтың дәстүрлі қажеттілігі. **Руха-ни орта.** Өзара мүдделес, ой-пікірі ұқсас, жан дүние қажеттіліктері мен құндылықтары бір адамдар тобы. **Рухани өмір.** Материалды байлықтан тыс, адамдардың ой-санасы, ақыл-парасаты, білімі, білігі, жан дүние байлығы көрінетін өмір. **Рухани тазару.** Жан дүние, діл, адамгершілік, адамшылық т.б. жақтан жақсару.

РУХАНИ-ӘЛЕУМЕТТІК с.ын. Материалдық емес құндылықтарға және қоғамдық құбылыстарға қатысты.

РУХАНИ-МӘДЕНИ с.ын. Материалдық емес құндылықтарға, мәдениетке қатысты.

РУХАНИ-МОРАЛЬДЫҚ с.ын. Материалдық емес құндылықтарға және ахлақ пен ар-ожданға қатысты.

РУХАНИЛЫҚ зат. Материалдық емес адамгершілік сияқты т.б. құндылықтарды биік қоюшылық.

РУХАНИЯТ зат. Жан дүние, діл, ақыл-парасат сияқты т.б. рухани дүниеліктер.

Руханият шырақшысы. бейн. Рухани, мәдени құндылықтардың іздеушісі, сақтаушысы.

РУХАНИЯТТЫҚ с.ын. Руханиятқа тән, соған қатысты.

РУХСЫЗ с.ын. Рухы жоқ, ішкі, табан тірейтін идеялық ұстанымсыз, намыссыз.

РУХСЫЗДАНДЫРУ зат. Ұлттың көшбасшы қайраткерлерінің көзін жойып, халықты дел-сал, мәңгірт күйге түсіру, рухынан айыру.

РУХСЫЗДЫҚ зат. Рухани күш-қуаттың жоқтығы, батылсыздық, рухани белсенділіктің төмендігі, намыссыздық.

РУХТАН= е.т. Қайраттану, жігерлену, шабыттау.

РУХТАНҒЫШ с.ын. Жігерленгіш, қайраттанғыш, шабыттанғыш.

РУХТАНДЫР= е.т. Намыс көтеру, қайраттандыру.

РУХТАНДЫРҒЫШ с.ын. Жігерлендіргіш шабыттандыргыш, қайраттандыргыш.

РУХТАНДЫРУ Рухтандыр етістігінің қимыл атауы.

РУХТАНДЫРУШЫ зат. Жігерлендіруші, шабыттандырушы, қайраттандырушы.

РУХТАНУ Рухтан етістігінің қимыл атауы.

РУХТАССЫН. Рухы бір, бір рухтағы, идеясы, ұстанымы жақын.

РУХТЫ с.ын. Рухы көтеріңкі, шабытты, жігерлі, намысты.

РУШ зат. Амал, тәсіл, жол.

РУШЫЛ с.ын. Рудық жікке, атаға бөлінгіш.

РУШЫЛДЫҚ зат. Руга бөлінушілік, ру мүддесін ел мүддесіне жоғары қоюшылық.

РУШЫЛЫҚ зат. тар. Ру болып, тайпа болып өмір сүру кезеңі. **Рушылық дәуір.** Адамзат қоғамының бастапқы тайпалық кезеңі.

РУШДИЯ зат. Рүшдияда оқып жүр, Шанда қазақ баласы. Жаңаөспірім, көк өрім, Бейне қолдың саласы.

РҰҚСАТ [ар. رخصة] зат. Бір тараптан екінші тарапқа берілетін құптаушылық, келісім.

Рұқсат алды. а) Рұқсат сұрады. ә) Келісін алды. б) ресми. Қандай да бір іс-қимыл, әрекетті жүзеге асыру үшін тиісті ресми орындардан жазба түрде келісім алу. **Рұқсат берді [қылды, етті].**

а) Қандай да бір істі, әрекетті жүзеге асыруға келісім берді, құптау білдірді. ә) Ерік, бостандық. **Рұқсат етілген капитал.** экон. Акционерлік қоғамның жарғысында көрсетілген акционерлік капиталдың шамасы.

РҰҚСАТНАМА [ар. رخصت نامه] зат. Белгілі бір әрекетті жүзеге асыруға келісім беретін заңды құжат.

РҰҚСАТСЫЗ үст. Құптаусыз, келісімсіз, рұқсат сұрамай.

РҰҚСАТТА= е.т. жерг. Құптау.

РҰҚСАТТАМА зат. әск. <франц. parole> Жауап ретінде айтумен қатар өз әскери қызметкерлерін тану амалы болып келетін құпия сөз.

РҰҚУҒ [ар. ركوغ] зат. діни. Намаз оқыған-да еңкейіп тізе бүгу.

РҰХСАТ зат. сөйл. **Рұқсат.**

Рұқсат [ұлықсат] берді. Ризалық етті, келісім білдірді.

РҰХСАТСЫЗ с.ын. сөйл. **Рұқсатсыз.** **РУШДИЯ** зат. ескі кіт. Түрлі пәндер оқытатын азартушылық мектеп.

РЫЗДЫҚ зат. сөйл. **Рызық.**

РЫЗЫҚ [ар. رزق] зат. 1. Нәсіп, несібе, ризық. 2. Диуана қатарына жатқызылған адамдарға берілетін азық-түлік. 3. көне. 9–10 ғасырлардағы жауынгерлердің жалақысы. 4. 16-ғасырларда Осман сұлтандығында табыс әкелетін егістік танабы, жерлер. **Рызық берді.** Жаратушы нәсіп етті, маңдайына жазды. **Рызық беруші.** діни. Несібе, ризық үлестіруші.

РЫНОК зат. экон. **Нарық** (өндірушілер мен тұтынушылар арасындағы экономикалық қатынастар жүйесін білдіретін тауар шаруашылығының санаты).

Рынокқа қатысушы. экон. Өз клиенттері атынан, сондай-ақ өз есебінен тауарлар мен көрсетілген қызметтерді сатып алушы және сатушы адам. **Рынокты бөліктеу.** экон. Өндірістік-өткізім саясатын бағдарлау нұсқасын таңдау мақсатымен рыноктағы негүрлым қоллайы жағдайды анықтау ірдігі. **Рынок теориясы.** экон. Экономика ғылымының тауар-ақша айырбасын және сатушылар мен тұтынушылар арасындағы әлеуметтік-экономикалық қатынастарды зерттейтін саласы. **Рыноктың макроқұрылымы.** экон. Тауар топтарының, яғни атқарымдық мақсатының ортақтығымен біріктірілген және қоғамдық еңбек бөлінісі мен кәсіпорының мамандануының ықпалымен дербес өндірістерге бөлініп шыққан (аяқкиім, киім-кешек, жиназ, тамақ өнімдері, тұрғын үй т.б.) тауарлардың түрлері бойынша сыраны мен ұсынымның арақатынасы. **Рыноктың өтемпаздығы.** экон. Рынокта нақты тауарлардың немесе құндылықтарды сатып алушылар мен сатушылардың ұдайы болуын көрсететін рыноктың негізгі сипаттамаларының бірі. **Рыноктың сыйымдылығы.** экон. Белгілі бір уақыт кезеңінде, мысалы, жыл бойына рынокта сатылатын тауардың көлемі. **Рыноктың шегарасын кеңейту.** экон. Фирманың қолдағы тауарларды

жаңа рыноктарға енгізу есебінен өткізу көлемін ұлғайту әрекеті. **Рынок конъюктурасы**. экон. Нарық конъюктурасы (белгілі бір уақыт аралығында және белгілі бір регионда қалыптасқан тауар өткізудің әлеуметтік-экономикалық сауда ұйымдастырушылық және т.б. шарттарының жиынтығы).

РЫНОКТЫҚ сын. Нарықтық, нарыққа тән.

Рыноктық жетекші. экон. Саладағы рыноктың үлесі барынаша көп кәсіпорын. **Рыноктық күштер**. экон. Еркін рынокта сұраным мен ұсынымға ықпал ететін және бағаны айқындайтын жағдай – сатушылар мен сатып алушылардың, несие берушілер мен қарыз алушылардың мінез-құлқы.

Рыноктық қорлар. экон. Ішкі рынокта жеке тұтыну үшін халыққа ұсынылатын тауарлардың жиынтығы. **Рыноктық сынақтама**. экон. Тауарлардың сыртқы түрін, бұрып-түйілуін, тауар таңбасын, атауын тұтынушының бағалауы туралы оперативтік коммерциялық ақпарат алу мақсатымен тауарды таңдап алынған рыноктарды сынап сату. **Рыноктық тексеру**. экон. Қандай бағаланымының жақсы екенін және белгіленген бағамен қанша акцияны сатып алуға немесе сатуға болатынын анықтау үшін сыртқы биржа айналысында жүрген бағалы қағаз бағаланымын бірнеше фирмалардан сұрап білу. **Рыноктық тепе-теңдік**. экон. Тауарлар мен қызмет көрсетулерге сұраным көлемі мен құрылымының және олардың ұсыным көлемі мен құрылымының арасалмағы. **Рыноктық тетік**. экон. Нарықтың негізгі үш нышанының: ұсынымның, сұранымның және бағаның өзара әрекеттесу тетігі. **Рыноктық үміткер**. экон. Өзінің рыноктағы үлесін молайту жолында күресетін кәсіпорын. **Рыноктық ізбасар**. экон. Өзінің рыноктағы үлесін сақтай отырып және қатерлі шешім қабылдамай, салалық жетекшілердің соңынан ілесу саясатын жүргізетін кәсіпорын. **Рыноктық экстремизм**. экон. Тауар өндірісшілердің толық дербестігі; еркін нарықтық баға негізінде жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшу.

РЫЦАРЬ [нем. Ritter] зат. тар. Феодалды Еуропадағы әскери-дворян тобына жататын адам.

РЫЦАРЬЛЫҚ сын. Рыцарьға қатысты, соған тән.

РЫЦАГ зат. тех. Қозғалмайтын тіреуіштің төңірегінде айналатын, аз күш жұмсап, үлкен күш алуға мүмкіндік беретін қатты денеден жасалған қарапайым механизм.

РЭКЕТ [ағыл. racket] зат. өлеу.-экон. 1. Күшпен алу тәсілі, қорқыту, үркітумен дегеніне көндірушілік. 2. Қоғамда заңсыз әрекеттерді жүзеге асыратын, бопсамен, тонаумен айналысатын қылмыстық топ. 3. Сондай қылмыстық топтың мүшесі.

РЭКЕТС зат. спорт. Ракеткамен доп ойнау.

РЮКЗАК [нем. Rucksack] зат. Арқаға салып көтеріп жүретін қапшық; жолқапшық.

РЮМКА зат. Арақ, шарап ішуге арналған шыныдан жасалған шағын ыдыс.

С

С 1. Қазақ әліпбиінің жиырма төртінші әрпі. 2. Қазақ тіліндегі тіл шыы, жинақы жуысыңқы дауыссыз дыбыс.

САБА¹ зат. этн. 1. Жүнін қырып, ысқа салып, жылық терісінен баса салған, негізінен

қымыз ашытатын ыдыс. 2. а уыс. Бір нәрсенің жалты шеңбері, арнасы, көлемі, аясы. 3. этн. Молшылықтың, ырыстың, байлықтың белгісі.

Саба бие. Қарыны үлкен, көп құлындаған бие. **Сабадағы қымыздай.** бейн. Шайқалып, сапырылып. **Сабасына келді.** а) Су бұрынғы қалпына келіп, арнасына толды. ә) а уыс. Ашуы, ызаасы басылып, саябыр қалыпқа келді. **Саба жию.** Соңғы іркіт піскен соң сабаны тазалап бүктеу. **Саба құрсақ.** Кең құрсақ, үлкен қарын. **Сабасына қарай піспегі.** Бір-біріне сайма-сай, дөп қосылған деген мағынада. **Сабасынан аспады.** Шектен шықпады, қалыптан озбады. **Сабасына сыймады [сабасынан шықты].** а) Ісініп-кебінді, ашу-ыза кернеді, шектен асып кетті. ә) Лепірді, асыл-тасты, асып-төгілді. **Сабасынан түсті [келді].** Ашуы, ызаасы басылып, саябыр қалыпқа келді, ашуы тарқады. **Саба толқу.** Саба ішіндегі сүттің шайқалуынан бетіндегі майлардың бірігуі. **Саба ұстады.** Сабасы аққа толды. **Сабасынан шықпады.** Шамадан аспады, қалыптан озбады, асқақтамады.

САБА² зат. этн. көне. Бір нәрсені қаптауға арналған қап, қапшық, аяққим т.б. жасау үшін пайдаланылатын аң немесе мал терісі.

САБА³ зат. Өзендердің, ағын сулардың суы азайып, ең төменгі межеге жететін кезеңі.

САБА= е т. 1. Ұрып-соғып жазалау. 2. этн. Киізге, көрпеге т.б. пайдаланылатын жүнді тазарту, қопсыту, ұйысын жазу үшін сабаумен ұрылау. 3. Қатты соққан желдің, жауын-шашынның жүргізбей бетті ұрылауы, төпеп соғуы. 4. а уыс. Бөсу, көптің, асыра сілтеу, сөз бермеу. 5. а уыс. Асып түсу, басым келу, орап кету мағынасында.

Сабап жүре берді. Аялсыз, тынымсыз қатты жүрді де отырды.

САБААЯҚ зат. этн. Сабаның астына қоюға арналған, ағаштан жасалған тұғыр.

САБАҒАТ зат. <лат. consultatio> 1. Халықаралық келісімшарт түрлерінің бірі. 2. Мамандардың қайсыбір мәселелер бойынша кеңесуі. **Сабағат салды.** жерг. Ақыл қосты, кеңесті.

САБАДАЙ сын. Үлкен, мол.

САБАДАТ зат. көне. Бас қымызышы.

САБАЗ [ир. شاهباز] зат. 1. экспр. Еразаматтың ісіне, мінезіне риза болғанда айтылатын атауыш. 2. мысқыл. Еразаматның мінез-құлқын, ісін жаратпағанда айтылатын мысқыл атауыш. 3. Еразамат. 4. а уыс. Жақсы-жайсаң, нарқасқалар. 5. а уыс. жағымсыз. Бай-манан, би-болыс.

САБАЗДЫҚ зат. Еразаматқа тән байсалдылық, парасаттылық, мәрттік.

САБАЙ [ар. صباى] зат. көне. IV ғасырларда пайда болған араб жазуының түрі.

САБАҚ¹ зат. бот. <грек. kaulos> Өсімдіктің жерасты мүшесі мен жерүсті мүшелерін бір-бірімен жалғастыратын ортақ тірек мүшесі, бұтақ өсетін негізгі бөлігі.

САБАҚ² зат. 1. пед. Мектептегі оқу жұмысын ұйымдастырудың негізгі түрі, пәннің өтуінің ұйымдастырылуы. 2. пед. Мектеп жүйесінде өтілетін пән және сол пәндерден оқушыларға берілетін тапсырма. 3. а уыс. Kitap, пән оқулығы. 4. сөйл. Мектеп. 5. а уыс. Үлгі, өнеге, мысал, тәжірибе. 6. а уыс. Айла, амал-тәсіл, шарғы. 7. а уыс. Сыр, түйін, пікір.

Сабақ алды. а) Сауатын ашты, білім алды, көзі ашылды. ә) Үйренді, тәлім алды. **Сабақ барысы.** Сабақты жүргізу тәртібі; сабақ мазмұнын іске асыратын әдіс-тәсілдерді қолдану. **Сабақ берді.** а) Сабақ өткізді, сабақ жүргізді. ә) Тәжірибе берді, үйретті. **Сабақ болды.** Қорытынды

шығарарлық ойға келді, ескерлерік ой салды. **Сабақ дайындады.** пед. Оқушы үйге берілген мектеп тапсырмасын орындады. **Сабақ дайындау.** пед. Белгілі бір оқу пәні бойынша үй тапсырмасын орындау. **Сабақ даярлау.** Сабақ қарау, сабаққа дайындалу. **Сабаққа даярлану.** Сабақ қарау, оқу. **Сабақ жоспары.** пед. Өткізілетін сабақтың берілу жүйесі. **Сабақ кестесі.** пед. Бір сыныпта өтілетін пәндердің күндік рет тәртібі. **Сабақ қарау.** Үйге берілген тапсырмаларды орындау. **Сабақ мазмұны.** пед. Әрбір тақырып бойынша қамтылатын материалдар, оны оқытудың әдістері, сабақтағы жеке-дара және ұжымдық жұмыстар. **Сабақ талдау.** пед. Мектептегі сабақты талдай отырып, бағалауға арналған әдістемелік жұмыстың бір түрі. **Сабақ ұзу.** жерг. Сабаққа келмеу. **Сабаққа берді.** Оқуға, мектепке, медресеге, молдаға білім алуға берді. **Сабаққа тілі келді.** Есі кірді, сауатын ашатын кезі жетті. **Сабақпен сөйледі.** жерг. Кезегімен сөйледі.

САБАҚ³ зат. жерг. 1. Бауы қысқа сырға. 2. Үлкен салтыңшағы көп ауыр сырға, ауыр болғандықтан, құлақты жыртып кетпеу үшін шашқа, сәукеге жеңіп, күміс сыммен бекітіп, байлайтын сырға. **Сабақты сырға.** этн. Үзбелі сырғаның бір түрі.

САБАҚ зат. 1. Ине сабақтағанда адамның қолы созылып, тартқанда оралып, шатаспайтындай жіп көлемі. 2. Сырғаның құлаққа кигізетін жері, құлаққа салатын сымдай жіңішке имек басы.

САБАҚ⁴ зат. жерг. Ағашқа оралған киім тігетін жіп; доғалақ сабақ.

САБАҚ⁵ зат. жерг. Бау-бақша.

Сабағынан үзілді. О дүниелік болды, көз жұмды.

САБАҚЕГЕУШІЛЕР зат. зоол. <лат. serphidae> Жараққанаттылар отряды, қондырма құрсақтылар отряд тармағының бір тұқымдасы.

САБАҚСЫЗ сын. Сабағы жоқ, сабақ өспеген.

Сабақсыз өсімдік. өс. Сабағының буынаралығы өте қысқа өсімдік.

САБАҚТА= е т. 1. Жіптің іненің көзінен өткізу. 2. а уыс. Сөзді, әңгімені әрі қарай дамытып жалғастыру. 3. Жүнді ішке салып туралау.

САБАҚТАЛ= е т. Жіптің іненің көзінен өткізілуі.

САБАҚТАЛУ Сабақтал етістігінің қимыл атауы.

САБАҚТАН= е т. Байланысу, сабақтасу.

САБАҚТАНУ зат. биол. Астық тұқымдастарына жататын өсімдіктердің (бидай, арпа, сұлы, күріш, тары) түптену сатысынан кейінгі сатысы, сабақ пайда болу процесі.

САБАҚТАС¹ сын. 1. Бір сабақтан өсіп-өнген, негізі бір. 2. а уыс. Бір-бірімен жалғас, сарындас, үндес.

Сабақтас құрмалас сөйлем. лингв. Құрмалдағы жай сөйлемдердің алдыңғы соңғысына бағынып құрмаласқан сөйлем.

САБАҚТАС² сын. Бірге сабақ оқитын, бір сыныпта оқитын.

САБАҚТАС= е т. Ұштасу, байланысу, жалғасу.

САБАҚТАСТЫҚ зат. Сарындастық, үндестік, байланыстылық.

САБАҚТАСТЫР= е т. Ұштастыру, байланыстыру, үндестіру.

САБАҚТАСТЫРУ Сабақтастыр етістігінің қимыл атауы.

САБАҚТАСТЫРЫЛ= е т. Ұштастырылу, байланыстырылу, үндестірілу.

САБАҚТАСТЫРЫЛУ Сабақтастырыл етістігінің қимыл атауы.

САБАҚТАСУ *Сабақтас етістігінің қимыл атауы.*

САБАҚТАТ= е.т. Жіпті иенің көзінен өткіздіру.

САБАҚТАТУ *Сабақтат етістігінің қимыл атауы.*

САБАҚТАУ *Сабақта етістігінің қимыл атауы, байланыстыру, әңгіме жел,сін үзбеу.*

САБАҚТАУЛЫ сын. Иненің көзінен жіп өткізілген, жібі бар.

САБАҚТЫ¹ сын. Сабағы ұзын, сабағы бар (өсімдік).

САБАҚТЫ² сын. Инеге өткізілген жібі бар, жіп тағылған.

Сабақты егістік. лингв. Табыс септіктегі тура толықтауышқа мағынасы сабақталып тұратын етістік. **Сабақты жіп алмады.** Зәредей зат, бұйым алмады, меншіктенбеді. **Сабақты жібі қалмады [жіп қалдырмады].** Еш нәрсені тастамады, түгелдей алып кетті. **Сабақты ине сәтмен.** Орайы келген іс оңады деген мағынада. **Сабақты инесін ұстатпайды.** Ешкімге еш нәрсесін бермейді. **Сабақты омыртқа.** жерг. Бел омыртқа. **Сабақты сырға.** этн. Жіппен басқимге, шашқа байланатын үлкен, ауыр сырға. **Сабақты түйме.** Қырланған немесе домалақ тас орнатып, оны күміспен күлсең, көмкеріп жасаған түйме.

САБАҚТЫҚ сын. Сабақ боларлық, сабаққа жарарлық.

САБАҚША зат. Негізгі сабақтан өскен қосымша кішірек сабақ.

САБАҚШАЛЫ сын. Сабақшасы бар.

Сабақшалы бактериялар. биол. Цитоплазмасында ешбір байланыссыз, жіп тәрізді клеткалар өсіндісі бар бактериялар.

САБАЛА= е.т. 1. Ұрғылау, соққылау. 2. Үсті-үстіне төпеу, борату, бастырмалау. 3. Құстың қанатын қайта-қайта қағып, қарқындап қишуы. 4. Сапыру.

САБАЛАҚ¹ сын. 1. Ұйпалақталған, түпте-түпте, ұрпиген, жұмдалған. 2. ауыс. Қара, жаман, жын-шайтан, зұмат, қараңғы.

САБАЛАҚ² зат. жерг. Иленген нанның бір бөлігі, зуала.

САБАЛАҚТА= е.т. Ұйпалақтап топтау.

САБАЛАҚТАН= е.т. Ұйпалақтау, түпте-түпте болып ұрпигу.

САБАЛАҚТАНУ *Сабалақтап етістігінің қимыл атауы.*

САБАЛАҚТАТ= е.т. Ұйпалақтау, ұрпигу.

САБАЛАҚТАТУ *Сабалақтап етістігінің қимыл атауы.*

САБАЛАҚТАУ¹ *Сабалақта етістігінің қимыл атауы.*

САБАЛАҚТАУ² сын. Аздап сабалақ болған, ұйпалақтаған.

САБАЛАН¹= е.т. жерг. Толу, кемелдену.

САБАЛАН²= е.т. Қымыз сапырылду.

САБАЛАНУ *Сабалан етістігінің қимыл атауы.*

САБАЛАҢ сын. жерг. Шала піскен.

САБАЛАС= е.т. Бір-бірін ұрғылау, соққыласу.

САБАЛАСУ *Сабалас етістігінің қимыл атауы.*

САБАЛАТ= е.т. Ұрғылату, соққы беру.

САБАЛАТУ *Сабалат етістігінің қимыл атауы.*

САБАЛАУ *Сабала етістігінің қимыл атауы.*

1. Ұрғылау. 2. Құстың қанатын қаққылауы.

САБАЛУ *Сабал етістігінің қимыл атауы.*

САБАЛЫ сын. 1. Көптеген сабасы бар, саба-саба. 2. ауыс. Етек-жеңі кең, мол денелі.

САБАЛЫҚ; сабалық шығын. с.у.ш.ар. Сабалық кезеңдегі орташа су шығыны.

САБАН¹ зат. Дәнді және ірі бұршақты дақылдарды бастырағаннан кейін қалатын құрғақ сабағы.

Сабан ақша. қарап. Құнысызданып кеткен бұрынғы Кеңес Одағының ақшасы (рубль). **Сабан құрлы салмақ жоқ.** Жеп-жеңіл.

САБАН² зат. жерг. Соқа.

Сабан айдау. жерг. Жер жырту. **Сабанға шықты.** жерг. Жер жыртуға шықты.

САБАНТАС зат. көне. Астық бастыратын тас.

САБАНТОЙ зат. этн. Егінді орып, бастырып болғаннан кейін өткізілетін той-мереке, қызық-думан.

САБАНХАНА зат. Сабанды сақтайтын орын, жай.

САБАНШЫ¹ зат. Сабан тасумен шұғылданатын адам.

САБАНШЫ² зат. жерг. Соқашы, соқа айдаушы, егінші.

САБАНШЫ³ зат. зоол. <лат. felis manul> Жыртқыштар отрядының мысық тұқымдасына жататын аң.

САБАНШЫ⁴= зат. көне. астр. Құс жолы.

САБАҢҚЫРА= е.т. Ұрыңқырау, соғыңқырау. **САБАҢҚЫРАУ** *Сабаңқыра етістігінің қимыл атауы.*

САБАСУ= е.т. 1. Куіз басатын, көрпе жасайтын жүнді сабаумен ұрғылап, ұйысын жазысу. 2. жерг. Соғысу.

САБАТ¹ зат. 1. Шөбі шұйғын жер, көгал. 2. Өзен жиегінен 2–3 метрдей қашықтықтағы сыз жер.

САБАТ² сын. Салқын (жер).

Сабат жер. Саялы салқын, сазды шалғын.

САБАТ³ зат. Салмақ, ауыртпалық.

Сабатын салу. Біреуге масыл болу, ауыртпалығын біреудің шығына арту.

САБАТ= е.т. Ұрып-соққызу, соққыға жыққызу.

САБАТҚЫЗ= е.т. Ұрып-соққыздыру, соққыға жыққыздыру.

САБАТҚЫЗУ *Сабатқыз етістігінің қимыл атауы.*

САБАТТА= е.т. Саялау, салқындау, көлеңкелеп тұру.

САБАТТАН= е.т. Салқындау, салқын тарту, ылғалдану.

САБАТТАНУ *Сабаттан етістігінің қимыл атауы.*

САБАТТАУ *Сабатта етістігінің қимыл атауы.*

САБАТТЫ сын. Саялы, көгалды (жер).

САБАТТЫР= е.т. Ұрғызу, соққыға жықтыру.

САБАТТЫРУ *Сабаттыр етістігінің қимыл атауы.*

САБАТУ *Сабат етістігінің қимыл атауы.*

САБАУ¹ зат. этн. Жүннің ұйысқанын жазып, қосыту, тазарту үшін қолданылатын, қабығы алынған кептірілген жіңішке талшыбық, жүн сабайтын құрал. // Жіңішке, сидиган.

Сабау тіс. Жылқының жал, құйрығын сүзіп тарау үшін қолданылатын құрал. **Сабау қамшы, салт атты.** Жалғыз-жарым, жырақ.

САБАУ² *Саба етістігінің қимыл атауы.*

1. Ұрып-соғу. 2. Куіз жасайтын жүнді ұрғылап тұту.

САБАУДАЙ сын. 1. Ұн-ұзын, салалы, сойдиган. 2. ауыс. Мықты, берік, ірі.

САБАУҚОЙ зат. зоол. <лат. ovis canadensis> Қуысмүйізділер тұқымдасына жататын сүтқоректі.

САБАУЛА= е.т. Сабаумен ұру, соғу.

САБАУЛАУ *Сабаула етістігінің қимыл атауы.*

САБАУШЫ зат. Жүннің ұйысқанын жазып, тазартатын адам, сабау сабаушы.

САБАУШЫДАЙ сын. Сабаушы сияқты, сабаушы тәрізді.

САБАШЫ зат. тар. Қымыз ашытатын, қымыз дайындайтын қызметші.

САБАХ [ар. صباح] зат. ескікіт. Таңғы мезгіл, таңертеңгі уақыт, таң.

САБАХШАМ үст.көне. Ертелі-кеш.

САБЗА зат. көс. Сүйегі жоқ жүзім сортының мейізі; мейіздің бір түрі.

САБО зат. <франц. sabot> Ағаштан ойылып жасалған немесе табаны ағаштан жасалған аяққийм.

САБОЗ зат. тар. қарап. Әлеуметтік қамсыздандыру.

САБОТЖАТ зат. тар. Бірнәрсенің нақтылы іске асырылуына қарсы астыртын әрекеттеніп, іріткі салу ісі.

САБУ сын. жерг. Сылбыр, баяу.

Сабу болды. Саябыр болды.

САБУР зат. Көпжылдық өсімдік – алоэ жапырағының кепкен шырыны.

САБЫЛ зат. ескікіт. Жол бойындағы су ішетін, су тартылатын жер

САБЫЛ= е.т. 1. Дүре-сарсаңға тұсу, құр сандалу. 2. Аттың күні-түні мінілуі, ақ көбік болуы. 3. ауыс. Қаптау, қаумалау. 4. Ары-бері жүру, сапырылысу.

Сабылған жылқы. Ақ көбігі шығарыла шауып келген жылқы.

САБЫЛДЫР= е.т. Дүре-сарсаңға түсіру, құр сандалу.

САБЫЛДЫРУ *Сабылдыр етістігінің қимыл атауы.*

САБЫЛТ= е.т. 1. Атты күні-түні міну, сенделту. 2. Дүре-сарсаңға түсірту, сандалту.

САБЫЛТУ *Сабылт етістігінің қимыл атауы.*

САБЫЛУ *Сабыл етістігінің қимыл атауы.*

САБЫЛЫС зат. Бос жүріс, құр дүре.

САБЫЛЫС= е.т. Дүре-сарсаңға тұсу, сапырылысу.

САБЫЛЫСУ *Сабылыс етістігінің қимыл атауы.*

САБЫҚ; сабық құлак. жерг. Салтаң құлақ.

САБЫН зат. Сілті мен майдың қосындысынан жасалған, суда көбіктеніп еритін, кір жууға, жуынуға арналған жұмсақ, кесек немесе қою сұйық зат.

Сабын сақар болсын. тіл.ек. Сабын бұлғау. Сақар қайнатып, қара сабын жасау.

САБЫНДА= е.т. Сабынмен жуу, сабын езу, сабын жағу.

САБЫНДАҒЫШ зат. Жаққыш (сақал-мұртты алғанда бетке көбік жағатын буда қыл).

САБЫНДАЙ сын. Сабын сияқты, сабын тәрізді.

Сабындай [сабынша] бұзылды. Аяқ астынан өзгерді, айнып қалды.

САБЫНДАЛ= е.т. Сабынмен жуылу, сабын жағылу.

САБЫНДАЛУ *Сабындал етістігінің қимыл атауы.*

САБЫНДАН= е.т. Сабынмен жуыну.

САБЫНДАНДЫР= е.т. 1. Сабын жағып жуындыру. 2. Көбіктену, көпіршіту.

САБЫНДАНДЫРУ *Сабындандыр етістігінің қимыл атауы.*

САБЫНДАНУ *Сабындан етістігінің қимыл атауы.*

Сабындану саны. хим. Органикалық заттардағы бос және байланысқан қышқылдар мөлшерінің сипаттамасы [1 г үлгідегі бос

қышқылар мен күрделі эфирлердің әрекеттесуіне керекті калий гидроксидінің мг мөлшерімен көрсетіледі].

САБЫНДАТ= е т. Сабын жаққызу, сабын пайдаландыру.

САБЫНДАТУ Сабындат етістігінің қимыл атауы.

САБЫНДАУ Сабында етістігінің қимыл атауы.

САБЫНДЫ сын. Сабын араласқан, сабын езілген.

САБЫНДЫҚ сын. Сабын жасауға керекті нәрсе.

САБЫНҚӨК зат. өс. <лат. scrophularia> Сабынкөктер тұқымдасына жататын бір, екі немесе көпжылдық өсімдіктер.

Сабынкөктер тұқымдасы. өс. <лат. scrophulariaceae> Сабын көктер тұқымдасына жататын өсімдіктердің жапырақтары көбіне кезектесіп, кейбір түрлерінде қарама-қарсы не жеке-жеке орналасады.

САБЫНСАЛҒЫШ зат. Сабын салуға арналған қобдиша.

САБЫНСАУЫТ зат. Сабын салуға лайықталған құты.

САБЫНСУ зат. Құрамында май қоспалары, қоректік заттар, ишйна баяулар болатын, шаш жууға арналған сұйық, жуғыш зат.

САБЫНСЫЗ сын. Сабынды пайдаланбай.

САБЫНТАМЫР зат. өс. <allochrysa gypsophiloides> Қаламтыр тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

САБЫНША үст. Сабын тәрізденіп, сабынға ұқсап.

Сабынша бұзылды [іріді]. Аяқ астынан өзгерді.

САБЫНШӨП зат. өс. <лат. saponaria> Қаламтыр тұқымдасына жататын көпжылдық, дымық жерде өсетін майда жапырақты шөптесін өсімдік.

САБЫНШЫ зат. Сабын жасаумен шұғылданатын адам, сабын қайнатушы.

САБЫР¹ [ар. صبر] зат. Шыдам, тағат, төзім.

Сабыр айлады. Сабыр етті. **Сабырдан айрылды.** Тағаты таусылды, төзімі бітті. **Сабыр етті [қылды].** Абыржып аспады, өзін ұстады; тағат қылып шыдады. **Сабыр қыл!** Шыда, төзе біл. **Сабыр сақтады.** Өзін ұстады, шыдамдылық жасады. **Сабыр суын қауғалады.** Шыдам-төзім білдірді; асығыстық жасамады. **Сабыр суы таусылды [түгесілді].** Шыдамсыздық көрсетті. **Сабыр таппады.** Тағат қылмады, деңбірі қалмады. **Сабыр таяғына таянды.** Шыдамды таяныш, сүйеніш етті. **Сабыр түбі – сары алтын.** Шыдам, тағат арты – жақсылық; шыдам аяғы – игілік. **Сабыры берік болды.** Шыдамдылық көрсетті, төзді. **Сабыры бітті.** Шыдамы таусылды. **Сабыры жетті.** Сабыр сақтады, шыдады. **Сабыры кетті.** Шыдамы таусылды, төзімі бітті, қатты мазасызданды. **Сабыры қалмады.** Шыдамы таусылды, деңбірісіденді. **Сабырын жұмсады.** Бойын билеп, асқан сабырлық танытты. **Сабырын кетірді.** Шыдамын алды, тағатын кетірді. **Сабырын қайнатты.** Шыдамын тауысты, ыза-сын келтірді, зығырданын қайнатты. **Сабыры мойымады.** Шыдам-тағаты таусылмады; тағат қып шыдады. **Сабыры [сабыр суы] таусылды.** Шыдамы бітті, төзбейтін күйге жетті.

САБЫР²: **сабыр болды.** Жауын-шашын көп жауып, жердің батпағы шығып, лайсаңға айналды.

САБЫРЛА¹= е т. Саябырлау, баяулау.

САБЫРЛА²= е т. жерг. Батпақтау.

САБЫРЛАН= е т. Сабырлы қалыпқа келу, байсалды болу.

САБЫРЛАНУ Сабырлан етістігінің қимыл атауы.

САБЫРЛАТ= е т. Батыру, батпақтау, малындыру.

САБЫРЛАТУ Сабырлат етістігінің қимыл атауы.

САБЫРЛЫ сын. Ұстамды, байыпты, салмақты.

САБЫРЛЫҚ зат. сөйл. **Сабырлық.**

Сабырлық кетті. Шыдамы таусылды, тағатсызданып, мазасызданды. **Сабырлық қылды [етті].** Ұстамдылық танытты, өзін байсалды ұстады.

САБЫРЛЫЛАУ сын. Салмақтылау, ұстамдырақ, байсалдырақ.

САБЫРЛЫЛЫҚ зат. Адам мінез-құлқына тән байыптылық пен ұстамдылықты білдіретін асыл қасиет, ұстамдылық, салмақтылық, шыдамдылық.

САБЫРЛЫРАҚ сын. Салмақтырақ, ұстамдырақ.

САБЫРСУ Сабырсы етістігінің қимыл атауы; саябырсу.

САБЫРСЫ= е т. сөйл. Саябырсу.

САБЫРСЫЗ сын. Шыдамсыз, тағаты жоқ.

САБЫРСЫЗДАН= е т. Мазасы кету, шыдамсыздану, тағат таппау.

САБЫРСЫЗДАНУ Сабырсыздан етістігінің қимыл атауы.

САБЫРСЫЗДАУ сын. Шыдамсыздау, тағатсыздау.

САБЫРСЫЗДЫҚ зат. Шыдамсыздық, тағатсыздық.

Сабырсыздық қылды [етті]. Шыдамсыздық танытты, төзімсіздік көрсетті.

САБЫР-ТАҒАТ зат. Шыдам, төзім.

Сабыр-тағат қылды. Сабырлық сақтады, төзді.

САБЫР-ТАҚАТ зат. сөйл. **Сабыр-тағат.**

САБЫРШЫЛЫҚ зат. сөйл. **Сабырлық.**

САБЫС: сабыс болды. жерг. Әбігерленді, әрлі-берлі сапырылысып жүрді.

САБЫТ зат. жерг. Тауқымет, ауыртпалық.

Сабытын салды [артты]. Тауқыметін тарттырып, ауыртпалық түсірді.

САВАННА [исп. sabana] зат. геогр. Тропиктік ормандар мен шөлдер аралығындағы биом түрі.

САГА [сканд. saga] зат. әдеб. Тарихи оқиғаларды, батырлардың ерлігінен сан алуан тақырыптарды қамтитын аңыз, әңгіме, хикая, жыр секілді кейбір еуропа халқының эпостық туындылары.

САГО зат. тамақ. Саго пальмасының түйіршікті крахмалынан немесе осы тектес картоп, жүгері крахмалдарынан алынған жарма.

САГОВНИКТЕР [лат. cycadopsida] зат. өс. Меззой заманының соңғы карбон кезеңінде белгілі болған жалаңаш тұқымдылар класының өкілі.

САГ зат. ескі кіт. Сау, аман-есен.

САГА¹ зат. 1. Тау сілемінің қабысын-түйіскен жері. 2. Сай-салаңың, өзен-судың негізгі арнаға келіп құяр жері. 3. Қылыштың, пышақтың т.б. сабы мен темірінің қосылған жері. 4. жерг. Үйдің жоғарғы жиегі. 4. ауыс. Шыққан тегі, арғы атасы. 5. ауыс. Ұғым, түсінік, мағына. **Сағадан көрді.** жерг. Жақыннан көрді.

САГА² зат. анат. <лат. vestibulum> Пішінді қуысты шар тәрізді ішкі құлақ бөлігі.

САҒАДАТ зат. ескі кіт. Бақыт; мерей, аман-есендік; мәртебелі.

САҒАҚ¹ зат. 1. Жылқының сағалдырық тұратын тамағының астыңғы жағы. 2. Малдың бауыздайтын жері, шықшыттың астыңғы жағы. 3. Балықтың аузының жақ орнындағы астындағы бөлігі, желбезектің астыңғы жағы. 4. Бір нәрсенің екінші нәрсемен түйіскен жері. 5. биол. Өсімдік жапырағының сабаққа бекінетін жіңішкерген бөлігі.

Сағағын айырды. жерг. Егіннің пісуі немесе пісе бастауын білдіретін жетілу кезеңі. **Сағағынан үзілген.** Бабына келген тұлпардың сынын білдіретін әсем, сұлу деген мағынадағы қолданыс.

САҒАҚ² сын. жерг. Ноқталық.

САҒАҚ³ зат. муз. Домбыраның мойынғағы мен қаппағының қиысқан жеріне жапсырылатын, перненің де рөлін атқаратын қатты зат.

САҒАҚТА= е т. Сағағына дейін ену.

САҒАҚТАТ= е т. Сағағына дейін батыру, бойлатып енгізу.

САҒАҚТАТУ Сағақта етістігінің қимыл атауы.

САҒАҚТАУ Сағақта етістігінің қимыл атауы.

САҒАҚТЫ сын. Сағағы үлкен, кең, ұзын.

САҒАҚТЫҚ зат. Жылқының сағалдырық салатын алқым жағы.

САҒАЛ¹ зат. зоол. Балықтың дене мүшесі.

САҒАЛ² сын. Сарғыш, сарғылтым тартқан.

САҒАЛА= е т. Паналау, қорғалау.

САҒАЛАС сын. Сағасы бір, бір сағаға баратын.

САҒАЛАТ= е т. Бір нәрсені сағасына дейін бойлатып кіргізу.

САҒАЛАТУ Сағалат етістігінің қимыл атауы.

САҒАЛАУ Сағала етістігінің қимыл атауы.

САҒАЛДА= е т. Сағал-сағал ету, кір-қожа-лақтандыру.

САҒАЛДАН= е т. Сағал-сағал болу, кір-қожа-лақтану.

САҒАЛДАНУ Сағалдан етістігінің қимыл атауы.

САҒАЛДАУ Сағалда етістігінің қимыл атауы.

САҒАЛДЫРЫҚ зат. этн. Аттың алқымы мен сағақ тұсын басып тұрған жүген ноқтаның бөлігі, қайыс бүлдіргі.

САҒАЛ-САҒАЛ сын. Жолақ-жолақ, қожа-лақ-қожа-лақ.

САҒАЛЫ сын. Сағасы бар, сағасы үлкен.

САҒАЛЫҚ зат. сөйл. **Сағақ.**

Сағалық жал. геогр. Өзен сағасының айналасында су таяз тұстарда тұнбаның шөгуінен пайда болатын жал. **Сағалық өзек.** анат. Иірімді құлу түтігінің ішкі құлақ сағасымен жалғасатын жоғарғы өзегі. **Сағалық мүше.** анат. <лат. apparatus vestibularis> Жануарлар басының кеңістіктегі орны мен қозғалу жағдайын қабылдайтын сезім мүшесі. **Сағалық теңіз кемері.** геогр. Сағалық үлескінің төменгі шекарасынан (теңіз етегі), өзен суының теңіз режиміне әсері тым әлсіз, бірақ судың тұздылығы тез өзгеретін аймаққа дейінгі кеңістік. **Сағалық шытырман.** анат. <лат. labyrinth vestibularis> Ішкі құлақ кіреберісіндегі бір-бірімен өзара эндолимфалық өзек арқылы жалғасқан сопақ және дөңгелек қапшықтары қабырғаларын құрайтын сүйектік және жарғақтық шытырман. **Сағалық ядролар.** анат. <лат. nuclei vestibulares> Сопақша мидағы теңе-теңдік сақтау талдағышының аралық орталықтары.

САҒАН¹ зат. жерг. 1. Темір табақ. 2. Қымыз құйған ыдыс.

САҒАН² зат. өс. жерг. *Жіңішке, биіктігі 5–6 см, күзге қарай шығатын майда тікенекті өсімдік.*

САҒАНА зат. көне. этн. *Өлген адамның басына тұрғызылатын құмбез үй, ғымарат.*

САҒАНАҚ¹ зат. 1. этн. *Керегенің жеке ұзын таяғы.* 2. *Екі керегенің қосылған, байланысқан жері.*

САҒАНАҚ² зат. сөйл. *Сағақ.*

САҒАНАТАМ зат. сәулет. этн. *Шаршы үлгідегі, төбесі ашық, алдыңғы және артқы қабырғалары еңселі болып келетін Маңғыстау өңірі ескерткіштерінің бір түрі.*

САҒАТ [ар. ساعة] зат. 1. *Тәулік ішіндегі уақытты өлшейтін, секунд пен минутты және сағатты есептейтін үш тілі бар, дөңгелек пішінді, қабырғаға іліп қоятын, не қолға тағатын құрал.* 2. *Алпыс минутке тең уақыт өлшемі.* 3. *Белгілі бір мерзім, уақыт, сәт.* 4. п. е. д. *Мектепте, орта арнаулы, жоғары оқу орындарында шәкірттерге білім берілетін уақыттың 45, 80, 50 минутке тең өлшемі.* 5. п. е. д. *Бір сыныпта белгілі бір пән бойынша оқытылуы тиіс сабақ саны, мөлшері.* 6. *Бір сәт, бір мезет.*

Сағат бау. *Сағатқа тағылатын металдан, былғарыдан т.б. жасалған бау. Сағат жөндеу шеберханасы. Бұзылған сағаттарды жөндейтін арнаулы орын. Сағат салды. жерг. Сағат тақты. Сағаты бітті [жетті].* Өмірі таусылды; өлшеулі күні жетті, өлді. *Сағат санап. Сағат сайын. Сағаты жетті. Өмірі таусылды; өлшеулі күні жетті.*

САҒАТБАУ: *сағатбау өрнегі. колөнер. Кесте өрнегінің аты.*

САҒАТҚЫ сын. *Бір сәттік, бір мезгілдік, уақытша.*

САҒАТТАЙ сын. *Сағат шамасы, сағатқа тең уақыт.*

САҒАТТАП үст. *Ұзақ, көп уақыт бойы.*

САҒАТТЫҚ сын. *Уақыттық, сағатқа созылған.*

САҒАТШЫ заг. 1. *Сағатты жөндеп-түзеумен шұғылданатын адам.* 2. *жерг. Сағат сатушы.*

САҒАТЫНДА зат. *Кезінде, уақытында, мерзімінде.*

САҒДАР зат. *Шөптің мал жегеннен қалған қалдығы, сояуы, көшегі.*

САҒДАР-СОЯУ зат. *Шөп қалдығы, сояу, сағдар барлығы.*

САҒИ зат. ескі кіт. *Сау, саламат.*

САҒЫ: *сағы сынды. Тауы шағылды, беті қайтты. Сағын сындырды. Тауын шақты, бетін қайтарды.*

САҒЫЗ зат. 1. өс. *Түбінде сағызы бар, биіктігі 20–30 см-дей үлкен болып сирек өсетін өсімдік түрі.* 2. биол. <лат. chondrilla> *Қылқан жапырақты (қарағай, шырша ағаштардың діндерінен зақымданғанда ағатын шайыр зат (терпентин)).*

САҒЫЗДАЙ: сын. *Сағыз сияқты.*

Сағыздай созды. *Мәселені тез шешпей, ұза-тып салды, созбақтады.*

САҒЫЗДАЛ=ет. сөйл. *Сағыздан.*

САҒЫЗДАЛУ *Сағыздал етістігінің қимыл атауы.*

САҒЫЗДАН=ет. *Бір-біріне кірігу, тығыздану, созылу.*

САҒЫЗДАНУ *Сағыздан етістігінің қимыл атауы.*

САҒЫЗДАУ сын. *Ақырын, жай, бәсең.*

САҒЫЗША үст. *Сағыз сияқтанып, сағызға ұқсап.*

САҒЫМ зат. физ. <франц. mirage> 1. *Ауаның біркелкі қызбауына байланысты нысанның бір немесе бірнеше жалған бейнесі байқалатын оптикалық құбылыс.* 2. *ауыс. Бұлдыр,*

күңгірт, бұлыңғыр ой, нәрсе. 3. *ауыс. Қол жет-кісіз, арман.* 4. *ауыс. Айнымалы, құбылмалы.*

Сағым болып бұлдырады. *Алыстан мұнар-ту, көз жетпес жерден елес беру. Сағымға садақ ілдірген. көне. миф. Тәңірден ерекше қасиет дарыған (адам) [Ертедегі аңыз бойынша, Шыңғысханның арғы аналарының бірі –Алон Го-аның есімімен байланысты. Алан Гоаның қайтыс болған күйеуінен екі бала қалады. Бірде Алан Гоа түс көреді. Түсінде бір ақ киімді кісі Алан Гоаның үстінен сақалымен сипап өтеді. Содан кейін аяғы ауыр болып, ұлды болады. Бір-бірімен қырғи-қабақ болған балаларына шешесі: –Үшеуің де бір-біріңе жат емессіңдер, сенбесендер, мына үш садақтың оғын үшеуің аспанға атыңдар, – дейді. Сөйтіп, үш баланың екеуі садақтың оғын аспанға атқан кезде оқтары ұшып барып қайтадан жерге түседі. Ал үшінші баланың атқан оғы ұшып барып ауада қалқып тұрып қалады. Сондықтан оны Тәңір ерекше қасиет дарытқан бала деп таниды]. Сағым дала. Ұшы-қыры көзге көрінбейтін шексіз, кең дала. Сағым қуды. Қол жетпеске ұмтылды, дәме етті. Сағым құшты. Шарықтады, көкке самады, шалықтады. Сағым кешті. поэт. Жапан далада ұзақ жүрді, қаңғырды.*

САҒЫМДАЙ сын. *Сағым сияқты, көз жет-кісіз, алыс, бұлыңғыр.*

Сағымдай құбылды. *Әртүрлі күйге түсті, өзгерді, сан саққа құбылды.*

САҒЫМДАЛ=ет. *Сағымдану, бұлыңғырлану.*

САҒЫМДАЛУ *Сағымдал етістігінің қимыл атауы.*

САҒЫМДАН=ет. *Мұнарту, бұлдырау.*

САҒЫМДАНУ *Сағымдан етістігінің қимыл атауы.*

САҒЫМДЫ сын. *Сағым араласқан, сағым басқан.*

САҒЫМША үст. *Сағым тәрізденіп, сағымға ұқсап.*

САҒЫН зат. көне. *Бекініс, қорған.*

САҒЫН=ет. *Көруге құмарту, аңсау, үнемі аңсары ауып, ойлап жүру.*

САҒЫНА зат. жерг. *Мұнара.*

САҒЫНҒЫШ сын. *Аңсағыш, зарыққыш.*

САҒЫНДЫР=ет. *Аңсату, асықтыру, көруге құмар қылу.*

САҒЫНДЫРУ *Сағындыр етістігінің қимыл атауы.*

САҒЫНТ=ет. *Аңсарын аудару, зарықтыру.*

САҒЫНТУ *Сағынт етістігінің қимыл атауы.*

САҒЫНУ *Сағын етістігінің қимыл атауы.*

САҒЫНУШЫЛЫҚ зат. *Аңсаушылық, құмартушылық.*

САҒЫНЫС=ет. *Бірін-бірі көруге құмарты-су, құштарлану.*

САҒЫНЫСУ *Сағыныс етістігінің қимыл атауы.*

САҒЫНЫШ зат. *Аңсаған тілек, құмартқан сезім.*

Сағыныш арқалады. стиль. Сағынды, сағынышын жүрегінде сақтады. Сағыныш би-леді. Сағынды, аңсады. Сағыныштан сарғайды.

Бір көруге зар болды, шыдамы әбден таусылды.

САҒЫНЫШТЫ сын. *Сағына күткен, зар-рыққан, әбден сағынған.*

САҒЫР¹ зат. археол. *Қола дәуірі мен орта ғасырлар аралығындағы тастарға шекілген суреттер.*

САҒЫР² [ар. صغیر] сын. көне. *Бейшара, байғұс, қорғаныс.*

САҒЫР³ зат. жерг. *Шөп-шаламнан қалған қалдық, көшек.*

САҒЫР сын. жерг. *Балигатқа толған жас бала.*

САҒЫРДАН зат. жерг. *Малға салынған шөптің қалдығы.*

САҒЫРДАҢ зат. жерг. *Сығырдаң.*

САҒЫРЛА=ет. *Сағыр жеу, шөптің қалдығын талғажау ету.*

САҒЫРЛАУ *Сағырла етістігінің қимыл атауы.*

САҒЫРЛЫҚ зат. жерг. *Бұзықтық, тентектік.*

САДА¹ зат. жерг. 1. *Ешкіммен шаруасы жоқ, өз бетінше жүрген адам.* 2. *Аңқау, адал адам.*

САДА² сын. көне. *Тартылған, керілген.*

Садағын сада байлады. *Жақтың адырнасын керіп байлады.*

САДАҒА [ир. صدقة] зат. *Бір нәрсенің жолына айтылған, құрбан етілген қимас нәрсе.*

Садаға болды. Жанын қиды, құрбан болды.

Садаға кет [кеткір]. карг. *Тырнағына таты-майсың, басқан ізіне тұрмайсың деген мағынада.*

Садағаң болайын. этн. Құрбаның болайын, шыбындай жаным сенің жолыңда болсын.

Садағаң [садаға] кетейін. *Біреуге ризалық білдіргенде, разы болып айналып-толғанғанда, жалынтып-жалбарынғанда айтылатын құрбаның болайын, шыбындай жаным сенің жолыңда болсын деген мағынадағы сөзқолданыс.*

САДАҒАЛА=ет. *Садаға қылып шығарып тастау, құрбан қылу.*

САДАҚ¹ зат. 1. көне. этн. *Тобылғы, үйеңкі т.б. ағаш шыбықтарынан доғаша иіп, екі ұшын қайыспен керіп жасаған жебе атуға арналған қол қаруы.* 2. спорт. *Жақ ағашынан және адырдан тұратын қару.*

Садағы сағымға тоқтады. миф. көне. Тәңірден ерекше қасиет дарыған адам хан сайланды. Садақ жebesі. Садақ оғы. Садаққа салар. Жебе. Садаққа салған бұлдай. Қымбат тұлға сатып алғандай (бірде құлың, бірде нұрлың деген мағынада). Садақ мойнын иілтті. поэт. Аққудың әдемілігіне қатысты әсем, ұзын мойнын иді деген мағынадағы қолданыс. Садақ сырты күпшек сан. Домбыт, жарау, сом тұлғалы ат. Садақтан тартқан оқтай. Түп-түзу, түп-тура, тіп-тік. Садақ тартты. Садаққа жебесін салып, оқ атты. Садақ тарту. Байырғы спорт түрлерінің бірі. Әйелдер арасында 30, 50 және 70 м. Ерлер арасында 30, 50, 70 және 90 м. Қашықтықтарда өтетін. Садақ тарту тәсілі. Ерте кезде аң аулау-да, кейін соғыс ісінде қолданылған тәсіл. Садақты қасқа тартты [садақты шіренетін тартты]. Қаруды бар күшімен атты. Садақтың саржасындай. бейн. Оқтай түзу.

САДАҚ² зат. жерг. көне. *Кәрі жіліктің жанында жабысып тұратын жіңішке сүйек.*

САДАҚА [ар. صدقة] зат. 1. діни. *Исламда Алла тағаланың сауабын алу үшін қайырымдылық мақсатында мұқтаж адамдарға берілетін ақшалай немесе заттай көмек, қайыр, құдайы.* 2. **Садаға.**

Садақа алды. Қайырға берілген тиын-тебен, мүлкті алды. Садақа берді. діни. Қайырға зат-дүниесін (ақысыз) берді, таратты. Садақа беру. діни. Қайыр, құдайы беру. Садақа болды. Басын құрбан етті. Садақаға берді. Құрбан етті. Садақа етті [қылды]. Садақаға шығарды. Керектен, есептен, санаптан шығарып, қатарға қоспай қойды. Құдайы ретінде үлестіріп берді. Садақа кет. Садаға кет. Садақа Құран. діни. Өлген адамға бағышталып берген аста оқылатын құран сүрелері. Садақа нәзір. Садақа таратты, құдайы берді. Садақа таратты. Дүние-мүлкінен бір бөлігін елге үлестірді.

САДАҚАЛА=ет. *Садақа қылып шығару.*

САДАҚАЛАУ *Садақала етістігінің қимыл атауы.*

САДАҚ-ЖАЙ зат. көне. Садақ және оның оғы.

САДАҚША үст. Садақ сияқтанып, садаққа ұқсап.

САДАҚШЫ зат. Садақ атудан мерген адам; садақпен қаруланған жауынгер.

САДАН¹ зат. Бет-жүзі, кескін-келбеті.

САДАП¹ зат. сөйл. **Сәдеп.**

Садап сапты қанжар. Сәдеп ұстатып, әшекей салған қанжар.

САДАП²: садап қарады. Әр қырынан байқап көрді.

САДИЗМ зат. Біреуді азаптауға, қорлауға құмарлық.

САДИҚ сын. Әділетті, шынышыл.

САДИСТ зат. Біреуді азаптағанды, қорлағанды ұнататын ләззат алатын адам.

САДР [ар. صدر] зат. тар. Бұхара қаласында руханы билік пен өкімет билігін қатар ұстаған Бұрхан әулетінен шыққан билеушілердің лауазымы.

САДЫҚ сын. ескі кіт. Шынышыл, әділетті; қасиетті.

САДЫР зат. ескі кіт. Көкірек, жүрек; алдында, алда; құрметті орын

САДЫП зат. көне. Сәдеп. Қымбат бағалы тастың түрі.

САДХУ. сын, діни. Қасиетті, әулие.

САДЫР: садыр айғыр. этн. Қарлы боранда жау шапқанда т.б. төтенше жағдайда үйір-үйір жылқыны соңынан ертетін, қауіп-қатерді дер кезінде сезетін, ит-құсқа үйірін алдырмайтын мықты, күшті, сақа айғыр.

САДЫРА зат. Малдың қиы мен зәрі араласқан қоймалжың зат.

Садыра ағындысы. Мал қорадан шыққан органикалық заттары мол ақаба сулар.

САДЫРАЛА=ет. Малдың иісі өтп, тышқақтау.

САДЫРАЛАУ Садырала етістігінің қимыл атауы.

САДЫРАЛЫ сын. Былғанышты, ластанған.

САЕНТОЛОГ [лат. scio. және грек. logos] зат. Ғылымға жартылай жуық әрі діни сипатты да бар, мансапқа ұмтылған, табысқа кенелгісі келген адамдарға бағытталған, сенім ұялататын, практикалық кеңес беретін адам (адамдар тобы).

САЕНТОЛОГИЯ [scientology] зат. Жартылай ғылыми, әрі діни сипаты бар, мансап пен жетістікке жетуде бағыт сілтейтін, кеңес беретін оқу.

САЖЕН зат. Биіктік өлшемі.

САЖЫН ор.зат. Үш кезе парпар (2, 13 м) ұзындық өлшемі.

САЗ¹ зат. 1. Су араласып, батпаққа айналған топырақ, лай. 2. Көгалы қалың өскен, дымқыл кең алқап. 3. Геол. Құрамының басым көпшілігін сазды минералдар құрайтын, дәнекерленіп қаттаймаған шөгінді таужыныстар.

Саз балшықтай иледі. бейн. Әбден мылжалады, жұмралады, ұмаждады. **Сазбен емдеу.** мед. Су қоймалары түбіндегі балшықты, батпақты т.б. емдік қасиеті бар шөгінділермен немесе табиғаттағы органикалық заттардан құралған батпақпен ванна, қыздырылып басылу т.б. түрінде қолдану арқылы әртүрлі сырқатты емдеу әдісі. **Саз бет.** Ұялып-қызармайтын, қытсыз, бетсіз. **Сазға отырғызды.** Алдап кетті, қапыда қалдырды, жер соқтырып кетті. **Саздардың генетикалық типтері.** геол. Әртүрлі жағдайда қалыптасқан сазды таужыныстардың литологиялық белгілері бойынша ажырайтын типтері. **Саздардың минералдық типтері.** геол.

Минералдық құрамы бойынша бөлінетін түрлері. **Саздардың фациялық типтері.** геол. Сазды материалдардан әртүрлі физикалық-географиялық және геохимиялық ортада шөгу жағдайына қарай бөлінуі. **Саз жер.** Ылғалды, дымқыл жер. **Саз иледі.** Кіріпші сияқты құрылыс материалын жасау үшін батпаққа су т.б.

САЗ² зат. 1. Үн, әуез, ырғақ. // Мәнді, мағыналы, маңызды. 2. ауыс. Жай, жағдай, күй.

САЗ³ зат. муз. Шертін ойнайтын шекті аспап.

САЗ⁴: таң саз берді. Таң бозамықтанып ата бастады.

САЗ⁵: жүрегі сазды. Қарны ашып, тамақ ішкісі келді.

САЗ⁶: саз болды. Дәл, сай болды, бабында болды.

САЗА зат. сөйл. **Жаза.**

Сазасын берді. Сазайын берді, есесін қайтарды, көресіні көрсетті. **Сазасын тартты.** Жазасын тартты.

САЗАЙ зат. сөйл. **Саза.**

Сазайын берді [тартқызды]. а) Көресіні көрсетті, мықтап жазалады. ә) Әкесін танытты, өкіртті. **Сазайын тартты** [алды]. Өз істегені өзіне келді, есесі қайтты.

САЗАН зат. зоол. <лат. surpinus carpi> Тұқыз тұқымдасына жататын балық.

САЗАНДА зат. ескікіт. Сазгер, әнші.

САЗАНДАЙ сын. Ортан қолдай, аяқ-қолы балғадай, келісті.

САЗАР= ет. Мелшііп қарап қалу, бедірею, безеру.

САЗАРТ=ет. 1. Түсін суыту, ызбарландыру. 2. Ұзақ күттіру, сарғайту.

САЗАРТУ Сазарт етістігінің қимыл атауы.

САЗАРУ Сазар етістігінің қимыл атауы; безеру, ызбарлану.

САЗАРЫҢҚЫ сын. Ашулы, ызалы, түнеріңкі.

САЗАРЫС зат. Ашулы, сұрланған қалып, күй.

САЗАРЫС= ет. Безерісу, ызбарланып, түстерін суытысу.

САЗАРЫСУ Сазарыс етістігінің қимыл атауы.

САЗБАЛШЫҚ зат. 1. геол. тех. Аллювий тотығының әрқилы түрлерінен тұратын кристалды гидроскопиялық ұнтақ. 2. Құрылыс жұмыстары және қыш бұйымдар жасауда қолданылатын кейбір түрінің емдік қасиеті бар балшық түрі. **Сазбалшық араластыру.** су шар. Мелиорациялық әдістің бір түрі; құм-құмайты топыраққа немесе шымтезекке саз балшық қосып араластыру арқылы топырақтың құрамы мен физикалық қасиетін жақсарту.

САЗБАЛШЫҚТАЙ сын. Сазбалшық сияқты.

Сазбалшықтай иледі. а) Саз балшық сияқты жанышыды, езді. ә) Таптады, жеңді. **Сазбалшықтай.** Саз балшық сияқты езілген, жұмсақ қалай илесек де көнетін.

САЗБАЛШЫҚТЫ сын. Сазбалшығы бар. **Сазбалшықты көл.** Тұбін лай немесе балшықтың қалың қабаты басқан көл.

САЗБЕТГЕН= ет. Сазлану, сазару.

САЗБЕТГЕНУ Сазбеттен етістігінің қимыл атауы.

САЗДА¹= ет. Батпаққа батып қалу, жердің мый шығу.

САЗДА²= ет. Нәшіне келтіру, батпау.

САЗДАҚ зат. геол. Құм-сазды түйірлерден тұратын болбыр шөгінді таужынысы. // Саздауыт, сазды.

САЗДАҚШӨП зат. өс. <лат. limnas> Астық тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

САЗДАН= ет. 1. Сазға айналу, лайлану.

2. ауыс. Ызбарлану, түсін суыту.

САЗДАНУ Саздан етістігінің қимыл атауы.

САЗДАУ¹ зат. Сазды, батпақты, ылғалды жер.

САЗДАУ² сын. Саздауыт, саздақ.

САЗДАУ³ Сазда етістігінің қимыл атауы.

САЗДАУЫҚ сын. Саздақ, сазды.

САЗДАУЫҚТАУ сын. Саздау, саздылау.

САЗДАУЫТ сын. Саздақ, сазды (жер).

САЗДАУЫТТЫ сын. Сазы көп, сазы мол (жер).

САЗДЫ¹ сын. Батпақты, мый шыққан.

Сазды тақтатастар. геол. Метаморфизм әсерінен сазды минералдары гидрослюдаарға, хлоритке т.б. қосылыстарға айналған шөгінді таужынысы. **Сазды таужыныстардың илемділігі.** геол. Сазды таужыныстардың өзінің тұтастық қалпын үзбей, сыртқы күштің әсерінен пішінін өзгертіп, бұл әсер тоқтағаннан кейін пайда болған жаңа пішінді сақтап қалу қабілеті. **Сазды шөгінділер.** геол. Негізінен саз минералдарынан тұратын шөгінділер.

САЗДЫ² сын. Әуенді, әуезді.

САЗДЫҚ¹ сын. сөйл. **Саздылық.**

САЗДЫҚ² сын. Сазы (батпағы) бар, соған қатысты.

Саздық минералдар. геол. Негізінен алюминий мен магнийдің, т.б. элементтердің сулы силикаттары мен алюмосиликаттарынан тұратын минералдар жиынтығы.

САЗДЫЛЫҚ зат. Әуезділік, әуенділік.

САЗДЫР: жүрек саздырды. Қарнын аштырып, төбетін оятты.

САЗЖАПАЛАҚ зат. зоол. <лат. asia flammeus> Жапалақ тәрізділер отрядына жататын, құлағының ұшында 3-4 қысқа қауырсыны бар жыртқыш түн құсы.

САЗКӘМШАТ зат. зоол. <лат. myocastor coyrus> Өзі аттас тұқымдасқа жататын кеміруші.

САЗКАЗАНАҚ зат. өс. <лат. ledum palustre> Вересктер тұқымдасы қазанақ туысына жататын мәңгі жасыл бұтасын өсімдік.

САЗ зат. есікіт. Саз аспабы.

САЗСЫРНАЙ зат. муз. этн. Саздан жасалған, пішіні құстың үлкен жұмыртқасындай, іші қуыс, екі жақ бүйірінде бірнеше тесігі болатын, үні ашық, нәзік қазақтың көнеден келе жатқан ұлттық үрлемелі музыкалық аспабы.

САЗТАС зат. геол. Саздардың диагенез және эпигенез жағдайларында барынша шымырланып қатаюы нәтижесінде қалыптасатын шөгінді таужынысы.

САЗТОПЫРАҚ зат. хим. Химиялық құрамы алюминий тотығына (Al₂O₃) сәйкес келетін минералдар тобы.

САЗЫРАЙ= ет. Сазару, қуару, сұрлану.

САЙ¹ зат. 1. Үлкен жыра, аңғар, ойпаң жер, қолат. 2. геогр. Көбіне құрғақ, кейде маусымдық су ағатын, беткейі көлбеулене келген ұзын ойыс. 3. ауыс. Пана боларлық жер.

Сайда саны, құмда ізі жоқ. а) Басы бірікпеген, шашыранды. ә) Берекесіз, елеусіз, есепте жоқ. б) Үшті-күйді жоқ, дерексіз. **Сайда санын, құмда ізін қалдырмады.** Түк қалдырмай, орнын сипарлық етіп жоқ етті, құртты, жойды. **Сайдың тасындай.** Ірі, күшті, жсарамды, іріктелген деген мағынада. **Сай сүйекті сырқыратты** [шымырлаты]. Қайғыртып елітті, күйзелтті.

САЙ² зат. этн. Баскиімнің құранды бөліктері.

САЙ³ сын. 1. Сәйкес, үйлесімді, лайық, дәл. 2. Дайын, әзір.

Сай келді. Тура, дәл, ұқсас, бірдей соғып жатыр, тең келді.

САЙ= ет. Белгілі бір арнаға ойысу, тірелу.

Сайып келгенде. а) Жеме-жемге келгенде, шынтуайтында. ә) Қорыта айтқанда.

САЙАД зат. ескі кіт. Аңшы, аулаушы; ұстаушы.

САЙБАҒЫСТАП: сайбағыстап ұстады. жерг. Сындырмай ұстады, таза ұстады.

САЙГЕЛ зат. сөйл. **Сәйгел.**

САЙГҮЛІК зат. этн. Шашасына шаң жақпас жүйрік ат.

САЙҒАҚ¹ зат. 1. Бір нәрсені цуға арналған қатты ағаш; сойыл. 2. Зираттың басына белгі ретінде қойылатын таяқ, діңгек ағаш.

САЙҒАҚ ШӨП: сайғақшөп иттабан. өс. <лат. frankeniaceae hirsuta>. Иттабандар тұқымдасы иттабан туысына жататын Қазақстанда кездесетін өсімдіктің бір түрі.

САЙҒАҚ² зат. зоол. <лат. sajgu tatarica> Жапан түзде үйір-үйір болып тіршілік ететін аң, ақбөкен.

САЙҒАҚТАЙ сын. Сайғақ сияқты, белгі ретінде.

САИД зат. ескі кіт. 1. Ханым 2. Мырза, қожя.

САЙДА [pollachius virens] зат. зоол. Нәлім тұқымдасына жататын, ұзындығы – 115–120 см, массасы – 10 кг шамасындағы теңіз балықтарының бірі.

САЙДАҚ¹ сын. көне. Бғай мен сығай, саңлақ.

САЙДАҚ² зат. жерг. **Сайғақ (1).**

САЙДАҚТАЛ= ет. Іріктелу, оқшаулану.

САЙДАҚТАЛУ Сайдақтал етістігінің қимыл атауы.

САЙДАҚТАТ= ет. Айбақ-сайбақ ету, арби-ту, сойдақтату.

САЙДАҚТАТУ Сайдақтат етістігінің қимыл атауы.

САЙДАҚЫ сын. жерг. Қу, сұм, зымиян; сайқал.

САЙДАУЫЛ сын. Таңдаулы, таңдамалы, сайдақ.

САЙДАУЫТ сын. Сайдақ, ірі; сайдауыл.

САЙДАУЫТТАЙ сын. Қиіті, жарамды, сақадай сай, іріктелген деген мағынада.

САЙДЫР= ет. Жатқызу, айналдыру.

САЙДЫРУ Сайдыр етістігінің қимыл атауы.

САЙҚАЛ сын. Алдамшы, әзәзіл, жалған, сиқыр. // Жеңіл жүріске салынған, жүргіш әйел.

САЙҚАЛДАН= ет. Көлгірсу, әзәзілдену, қитырқылдану.

САЙҚАЛДАНУ Сайқалдан етістігінің қимыл атауы.

САЙҚАЛДАУ сын. Көлгірлеу, әзәзілдеу.

САЙҚАЛДЫҚ зат. Қитырқылық, әзәзілдік.

САЙҚАЛСУ Сайқалсы етістігінің қимыл атауы.

САЙҚАЛСЫ= ет. Көлгірсу, әзәзілдену.

САЙҚЫЛАН= ет. сөйл. **Сайқалдан.**

САЙҚЫЛАНУ Сайқылан етістігінің қимыл атауы.

САЙҚЫМАЗАҚ зат. 1. Әжуа, келеке, келемеж. 2. өнер. <ағыл. clown> Бет-ауыздарын бояп, алабажақ киінген, күлкілі әрекеттер жасап, көрініс қоятын әртіс; клоун.

САЙҚЫМАЗАҚТА= ет. Әжуалау, келемеждеу, мысқылдау.

САЙҚЫМАЗАҚТАН= ет. 1. Сайқымазақ сияқты күлкілі әрекеттер жасау, қылжақбастану, қуақылану. 2. Мысқылдау.

САЙҚЫМАЗАҚТАНУ Сайқымазақтан етістігінің қимыл атауы; қалжыңбастану, қуақылану.

САЙҚЫМАЗАҚТАУ¹ Сайқымазақта етістігінің қимыл атауы; әжуалау, келемеждеу.

САЙҚЫМАЗАҚТАУ² сын. Қуақылау, қалжыңбастану.

САЙҚЫМАЗАҚТЫҚ зат. Қуақылық, қалжыңбастық.

САЙҚЫН сын. Мидай, кең, ен (дала). **Сайқын желі.** геогр. Жоғары қысымды аймақтан соғатын дауылды, суық жел; құбыла желі.

САЙЛА= ет. 1. Дауыс беру жолымен басқару ісіне өкіл ету. 2. Басқару ісіне тағайындау. 3. Дайындау, әзірлеу.

Сайлан алды. а) Әзірледі, даярлады. ә) Таңдап, іріктеп алды.

САЙЛАН= ет. 1. Көпшілік дауыс алу арқылы белгілі бір билік жүргізетін орынға өту. 2. Дайындалу, әзірлену.

САЙЛАНБАЛЫ сын. Сайлау өткізу арқылы тағайындалатын, іске асатын.

САЙЛАНДЫР= ет. Әзірлету, даярлату.

САЙЛАНУ Сайлан етістігінің қимыл атауы.

САЙЛАНЫМ зат. жаңа. қоғ.-саяси. Сайлау бойынша лауазымдардың ауысып отыру тәртібі.

САЙЛАС= ет. Әзірлік, дайындық жасасу.

САЙЛАСУ Сайлас етістігінің қимыл атауы.

САЙЛАТ= ет. 1. Көпшілік дауыс беру арқылы белгілі бір билік жүргізетін орынға өткізу. 2. Даярлату, әзірлету.

САЙЛАТУ Сайлат етістігінің қимыл атауы.

САЙЛАУ¹ зат. қоғ.-саяси. Дауыс беру жолымен басқару ісіне өкіл ету ісі; сайланбалы мемлекеттік лауазымдарға кандидатураларды таңдау науқаны.

Сайлау беру. тар. Дауыс беру. **Сайлау заңы.** Сайлаудың заңмен белгіленген өткізілу тәртібі, жүйесі. **Сайлау жүйесі.** Мемлекет басшысын, халық өкілдерін сайлауды ұйымдастыру мен өткізудің және нәтижесін анықтаудың тәртібі.

Сайлау комиссиясы. Сайлауды ұйымдастырып өткізетін алқалы орган. **Сайлау құқығы.** Сайлау процесін реттейтін құқықтық нормалар жүйесі. **Сайлау низамы.** тар. Сайлау ережесі. **Сайлау округі.** Сайланбалы өкілдікті органдардың мүшелері сайланатын аумақтық бірлік. **Сайлау участогі.** Бір аудан сайлаушыларының дауыс беретін жері. Сайлау ценздері. заң. Азаматқа Конституциямен немесе арнаулы заңдармен белгіленген сайлау құқын беру шарттары. **Сайлау ценздері.** Сайлаушылар мен сайланушыларға қойылатын талаптар мен шектеулер. **Сайлау хақы.** тар. Сайлауға қатысу, дауыс беру құқығы.

САЙЛАУ² Сайла етістігінің қимыл атауы.

САЙЛАУАЛДЫ сын. Сайлау алдындағы науқан.

САЙЛАУБАСЫ зат. тар. Сайлаудың өткізілу барысын қадағалап, нәтижесін шығаратын, жарнамалайтын негізгі адам; сайлау басқарушы.

САЙЛАУЛЫ сын. Дайын, әзір.

Сайлаулы мекен. Дүние салғаннан соң баратын ұжмақ – пейіш не тозақ.

САЙЛАУШЫ зат. Сайлауға қатысатын, дауыс беретін адам.

Сайлаушылар вотумы. саяси. Парламентті, президентті т.б. сайлау жөнінде өткізілген науқанның нәтижелері.

САЙЛАУЫТ¹ зат. **Сайдауыт.**

САЙЛАУЫТ² сын. Сайы көп, сайлы.

САЙЛЫ сын. 1. Сайы көп, сайлауыт (жер).

2. Ойық, ойлы-қырлы.

САЙЛЫ² сын. Керек-жарағы сай, бәрі түгел. **Сайлы дәуір.** Малмен басы өскен, бақытты өмір кешкен шат-шадымен тұрмыс.

САЙЛЫҚ¹ зат. Керек-жарағы сай болушылық, түгелдік.

САЙЛЫҚ² зат. Сан бұлшық еттері арасындағы шырқырлау түс (жер).

САЙМАН зат. 1. Құрал, жабдық. 2. Қару-жарақ.

САЙМАНДА= ет. Жарақтау, сайлау.

САЙМАНДАУ Сайманда етістігінің қимыл атауы; жарақтау, сайлау.

САЙМА-САЙ үст. Дұп-дұрыс, оп-орынды, лайық.

САЙР зат. ескі кіт. Керуен.

САЙРА зат. зоол. <лат. cololabis saira> Сарган тәрізділер отрядының макрельшоортандар тұқымдасына жататын теңіз балығы.

САЙРА= ет. 1. Әнші құстардың шырылдап, әдемі үн шығаруы. 2. ауыс. Сарнап сөйлеу, тақылдау. 3. Сөзді шешен сөйлеу. 4. ауыс. Баттиын көрініп тұру, айқын біліну. 5. Әнді нақышына келтіре орындау.

САЙРАҒЫШ сын. Әнші, әуезді даусы бар, сайрай алатын.

САЙРАҚ¹ зат. көне. Негізгі құлен күре жол, даңғыл.

САЙРАҚ² зат. Дыбыс, үн.

САЙРАҚ³ зат. зоол. <лат. turdus viscivorus>. Тал-теректі жерлерді мекендейтін торғайтектес отрядына жататын құс. **Аққабақ сайрақ** зоол. Әуезшіл сайраққа ұқсас, бірақ қатқылдау дыбыс шығаратын, сайрақтап тұқымдасына жататын құс.

САЙРАМПАЗ сын. Сөйлеуік, сөзуар.

САЙРАН¹ зат. Ойын-сауық, думан, қызық.

Сайран етті. Қызы думана батты, ойын-сауықпен жүрді. **Сайран жер.** поэт. Қызығы, тамашасы мол, аяулы мекен, жұрт деген мағынада. **Сайран салды [қылды, етті, құрды].** Қызық дәурен сүрді, ойлап-күлді, ойын-сауықпен жүрді.

САЙРАНДА= ет. Сауық-сайран салу; серуендеу.

САЙРАНДАТ= ет. Сауық-сайран салдыру, серуендету, бос жіберу, еркіне жіберу.

САЙРАНДАТУ Сайрандат етістігінің қимыл атауы.

САЙРАНДАУ Сайранда етістігінің қимыл атауы.

САЙРАН-САУЫҚТАТ= ет. Тойлату, думандату.

САЙРАНШЫЛ сын. Ойын-сауыққа құмар, сауыққой.

САЙРАНДА сөйл. **Сайранда.**

САЙРАТ= ет. Әнді, күйді құйқылжыта орындау, өлең-жырды, ән мен күйді ағыза жөнелу.

САЙРАТУ Сайрат етістігінің қимыл атауы.

САЙРАУ Сайра етістігінің қимыл атауы.

САЙРАУШЫ зат. стиль. Бұл жерде атақты ақын-жырау, жырышы мағынасында.

САЙРАУЫҚ сын. 1. Сайрағыш (құс).

2. Сөзшең, шешен (адам).

САЙ-САЙ үст. Сайды қуалай, әр сайға қарай.

САЙСАҒЫЗ зат. өс. <лат. hyssopus> Еріндігүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік, кейде жартылай бұта.

САЙ-САЛА зат. 1. Су жүретін жыра.

2. Ойпаң, жыра, аңғар барлығы.

САЙ-САЛАЛЫ сын. Сай-саласы көп.

САЙ-СҮЙЕК: сай-сүйегі сырқырады [шы-

мырлады]. Қайғы-қасіретке бой ұрып, денесі түршікті, тітіркенді, көңіліне ауыр алды, жаны күйзелді. **Сай-сүйегі сырқырады.** а) Тұла бойы қақсап ауырды. **Сай-сүйегін сырқыратты.** Тұла бойын тітіретті, қатты әсер етті. **Сай-сүйегі босады.** Қатты егілді, елжіреді.

САЙТ зат. инф. Компьютерлік желідегі дүниежүзілік мәліметтер өрмегінің негізгі құрылымдық элементі болып табылатын мәтін немесе графикалық ақпарат сақталатын гиперсілтемелік құжат.

САЙТАН¹ [ар. شیطان] зат. 1. Діни ұғым бойынша, адамзатқа қас жын-пері, шайтан. 2. ауыс. Оңбазан, жексұрын адам. 3. ауыс. Ұшқалақ, жеңілтек кісі, қыз, әйел. 4. ауыс. Адамды азғырушы, кесірін тигізуші.

Сайтан билеген. Бойына жын қылаған. **Сайтан биледі.** Бойына жын қылады, айтқанға көнбеді. **Сайтанға беттен сүйгізді.** Бойын сайтан биледі, жыны қозды. **Сайтанға мойнын иген.** Бойын сайтан билеген, жын-пері қылаған. **Сайтан [шайтан] кісі [қыз].** а) Мінезі тұрақсыз, берекесіз. ә) Біреудің жынын қағып алатын өткір деген мағынада. **Сайтан мінез.** Ұшқалақ, жеңілтек мінез. **Сайтанның сапылағы.** ж е р г. Ой, жексұрын, берекесіз деген мағынада айтылатын сөз. **Сайтанның сапалағындай.** Күтпеген жағдайда, кенеттен. **Сайтаның қақты [басты].** Бетін қайтарды, жынын басты, жуасытты, желігін тыйды. **Сайтаны ұстады.** Жыны қозды, ызаланды, ашуы келді. **Сайтаны шатастырды.** Қырсық шалды, жаза басты, ағаттық жасады.

САЙТАНДАЙ сын. Сайтан сияқты, ұсқынсыз, залым, жексұрын.

САЙТАНДАН = е т. Сайтан сияқтану, аярлық жасау.

САЙТАНДЫҚ сын. Алдамшылық, жалғандық, оңбағандық, азғындық.

САЙТАНҚҰЙРЫҚ сын. Алдамшы, жалған.

САЙТАНСУ Сайтансы етістігінің қимыл атауы.

САЙТАНСЫ = е т. Сайтан сияқтанып жеңілтекпену, қыш-қону, аярлану.

САЙТАНША үст. Сайтан сияқтанып, қыш-қонып.

САЙФУ зат. ескікіт. Қылыш.

САЙЫЗ сын. сөйл. **Саяз.**

САЙЫЗДАУ сын. сөйл. **Саяздау.**

САЙЫН¹ сын. 1. Кең-байтақ, ұлан-ғайыр. 2. ауыс. Кең, дауысы зор, үнді деген мағынада. **Сайынға шапты.** Думанды, дүбірлі жарысқа түсті деген мағынада. **Сайын дала.** поэт. Кең, жомарт, байтақ жер.

САЙЫН² шы л. Істің дүркіндік созылыққалығын білдіретін шылау сөз.

САЙЫП зат. ескікіт. Дос, серік.

САЙЫПКЕР зат. Сайысшы, сайыпқа түсу өнеріне жетік адам.

САЙЫПКЕРЛІК зат. Сайысқа түсу өнеріне шеберлік.

САЙЫПКЕРШІЛІК зат. сөйл. **Сайыпкерлік.**

САЙЫПҚЫРАН сын. 1. көне. Қыдырма жұлдыздардың (планеталардың) бір түзудің бойына келгенде туған (бала туралы) [Діни аңыз бойынша, осындай астрономиялық құбылыс сәтінде туған бала ержүректік, алғырлық, асқан батырлық сияқты ерекше қасиетке ие болады. Тарихта осы себепті Ақсақ Темір сайыпқыран аталды]. 2. ауыс. Асқан батыр, мықты, алғыр. Бұл жерде сөз Темір туралы.

САЙЫР¹ зат. ескікіт. Серуен.

САЙЫР² зат. діни. Жеті қабат жаһан-наманың екіншісі.

САЙЫР сын. ескі кіт. Алғыр, ширақ.

САЙЫС зат. 1. Адамдардың бір-бірімен күш, өнер салыстырып сайысқа түсуі, жарыс. 2. ауыс. Ұрыс, соғыс, шайқас. 3. спорт. Найзамен қаруланған, қорғанатын тері немесе киіз қалқандары бар екі салтатты шауып келіп бірін-бірі ер үстінен қағып түсіруге тырысатын ат үстіндегі қазақтың байырғы әскери ойыны. 4. спорт. [нем. Fechten] Белгіленген тәртіп бойынша спорттық суық қарудың бір түрінен (рапира, қылыш, семсер) жекпе-жек өткізілетін спорт түрі.

САЙЫС ҚАРҚЫНЫ сын. Қарапайым сайыс әдісінің біреуін кідіріссіз орындау сайыскерге қажетті жәберетін уақыттың арасы. **Сайысқа түсті.** Тартысқа, айтысқа түсті, күш сынасты.

САЙЫС = е т. 1. Тартысу, таласу, қырқысу. 2. Айтысу, сөз жарыстыру.

САЙЫСКЕР зат. Сайыс өнеріне шебер адам.

САЙЫСТЫР = е т. Өнер жарыстыру, айтыстыру, тартысқа түсіру.

САЙЫСТЫРУ Сайыстыр етістігінің қимыл атауы.

САЙЫСУ Сайыс етістігінің қимыл атауы. **Сайысу алаңы** спорт. Сайыс өтетін алаңның шектеулі аумағы.

Сайысу ойған спорт. Сайыскер бәсеке кезінде алдына қойған қайсыбір тәсілдің есебін шешу мақсатында орындалатын бір немесе бірнеше қимылдар.

САЙЫСШЫ зат. Сайысқа шебер адам.

САК [франц. sac] зат. 1. Жол жүруге қажетті заттар салатын, қалың тығыз матадан тігілген қап сияқты сөмке. 2. Кең тігілген әйел пәлтесі.

САКВОЯЖ [франц. sac – қапшық, de voyage – саяхат] зат. Ауызы бекітілген, теріден немесе қалың тығыз матадан тігілген жол қоржыны.

САКРАЛДАНУ зат. діни. [лат. sacer]. Діннің жалпы әлеуметтік саланың бөлінбес бөлігіне айналуы, діни қатынастардың әлеуметтік байланыстарға таралуы.

САКРАЛДЫҚ сын. Магиялық құдіреті бар, құтша мәні бар.

САКРАН = е т. ескікіт. Есінен адасу, мас болу.

САКС зат. тар. Герман тайпаларының бірі. **САКСОФОН** [франц. saxophone] зат. муз. Үрмелі аспап.

САҚ¹ сын. Қырағы, абай, көреген.

Сақ бол. тілек. Ойланyp істе, абай бол деген мағынада. **Сақ болу.** Абай болу, байқап жүру, қырағы болу. **Сақ құлақ.** а) Ел естімегенді естіп, әр нәрсені естіп-біліп отыратын адам. ә) Сыбысты естікіш, сезімтал сезгіш (ш). **Сағы сынды.** Беті іайтты, тауы шағылды. **Сақ болды.** Сақтанды, абайлады.

САҚ² зат. Ірі етіп тартылған, жармаланған дән.

САҚ³ зат. тар. Б.з.б. 1-мыңжылдықта Орта Азияны мекендеген ежелгі тайпалардың одағы.

Сақ тайпаларының антропологиялық типі. тар. Орта Азия мен Қазақстан жерінде темір дәуірінің алғашқы кезеңінде өмір сүрген тайпаларға тән морфофизиологиялық ерекшеліктер.

САҚ⁴ елік. Қатты, қиқір заттың, тістің қатты затқа, не бір-біріне екпіндеті тиген кездегі шыққан дыбысты бейнелейтін сөз.

Сақ етті. Дөп тиді; сап ете қалды.

САҚ⁵: ойын сан [әр, неше] саққа жүгіртті. Әуреге түсірді, мың құбылтты, әр нәрсені бір ойлады.

САҚ = е т. ескі кіт. Су себу, суару.

САҚА зат. этн. ойын. 1. Асықтың ең үлкен ірісі, салмақтысы. 2. ауыс. Жасамыс, көпті көрген; тәжірибелі; тісқаққан. // этн. Малдың жасына, төлдеуіне қатысты атау.

Сақа ат. Жас мөлшері он бір-он екіге келген жылқы малы. **Сақа бие.** Бес-алты рет құлын-даған бие. **Сақа ешкі.** Лақтап жүрген үлкен ірі ешкі, лақтамайтын үлкен ешкі. **Сақа құлық бие.** Бес-алты жасқа дейін жүріп, кейіннен айғырдан шығып, ең алғашқы құлындағаны. **Сақа тартты.** Қартайды, жасы ұлғайды. **Сақа тиген асықтай [кылды].** Атып түсірді, дәл тигізді. Сақа жігіт. Есейіп, оңы мен солын таныған ересек жігіт.

САҚАДАЙ сын. Ірі, үлкен, дәу.

Сақадай сай [сайланды]. Тап-тұйнақтай, дайын, талапқа сай, әзір. **Сақадай сайланды.** Бәрін әзір қылып қойды; іріктеліп дайын тұрды; қамсыз боп дайындық жасады.

САҚА ЖОН зат. Ұтыс ойыны.

САҚАЙ = е т. 1. Есею, ержету, үлкею. 2. ж е р г. Ауруынан тәуір болу, жазылу, сауығу.

САҚАЙТ = е т. Біреуді ауруынан жазып, емдеу.

САҚАЛ зат. 1. Еркек адамның иегі мен жағына шығатын түк. 2. ауыс. Орта жасстан асқан не жасы келген ер адам. 3. ауыс. Малдың астыңғы жағы мен иегіне өсетін ұзынша түктері.

Сақалға ақ кірді. Қартайды, мосқал тартты. **Сақалға шалғырт енді.** Сақалына ақ кірді, қартайды. **Сақалды беріп шықты [сақалды қолдан берді].** Абыройдан айырылды, ар-құяттан жүрдай болды. **Сақал синады.** Бөрінен жүрдай болды, құр алақан қалды, сытырылып шықты.

Сақал синап қалды. Алданып, құр алақан отырып қалды. **Сақал шықты.** Жасы келді, есейді, үлкейді. **Сақалы белуарына [беліне] түсті.** Шал болды, қартайды. **Сақалы бурылданды.** Жасы келді, егде тартты. **Сақалы құдай.** Сақалы аппақ, қатты қартайған. **Сақалымен ойнады.** Еркеледі, булаңдады. **Сақалының ағы ұрсы!** қарғ. Ақсақалдың қатты ренжіген кездегі айтатын қарғысы. **Сақалын алды.** Сақал-муртын қырды, қырды. **Сақалын бұлдады.** Сақалын сатты, үлкендігін бетке ұстады. **Сақалын жұлды.** Опық жеді, санын соқты; күйіп-нісіп ашуланды. **Сақалын сатты.** Жасы үлкендігін бұлдады, қартайғандығын бетке ұстады. **Сақалын сауды [тарақтады].** Сақалын қолымен төмен қарай сипады. **Сақалын сыйлады.** Жасы үлкендігін құрметтеді. **Сақалының ағы бар,** ағалығың тағы бар. Байырғы кезде батырлар жолдасқанда айтылатын сөз. **Сақалы өртенді.** Үлкен басы ұятқа қалды. **Сақалы сапсиды.** Жасы ұлғайды, қартайды. **Сақалын екі іолдап жұлды.** Күйіп-нісіп ашуланды, өзін жерлей күйіп-ністі.

Сақалы сапсиган. а) Сақалы қауқып өсіп кеткен. ә) Жасы біразға келген, егде тартқан. **Сақалы шығып жат болды.** Өсіп, ер жетіп, өзімен-өзі болу мағынасында.

САҚАЛАН = е т. Есею, ержету, үлкею.

САҚАЛАНУ Сақалан етістігінің қимыл атауы.

САҚАЛАУ сын. Ересектеу, мосқалдау.

САҚАЛДЫ сын. 1. Сақалы бар, сақал шыққан. 2. ауыс. Орта жасстан асқан жігіт ағасы, топ басшысы; жасы үлкен.

Сақалды басымен. Жасы үлкендігіне қарамастан, қартайған қалпымен, үлкен басын кішірейтіп. **Сақалды қу [құл] жарытпас.** кекесін. Көңігі кісінің жылпос әрекеті туралы айтылады.

САҚАЛ-МҰРТ зат. Жоғарғы ерінің үстіне, төменгі ерінің астына, жаққа, шекке шығатын тұқ, қыл сақал мен мұрттың жалпы атауы. **Сақал-мұрты қуарды [қар басты].** Шашы ағарды, қартайды.

САҚАЛ-МҰРТТЫ сын. Сақал-мұрт қойған, өсірген.

САҚАЛСЫМАҚ зат. Сақалға ұқсас, сақал секілді; селдір тұқ.

САҚАЛТАЙ зат. зоол. <лат. gypaetus barbatus> Қаршыға тұқымдасына жататын жыртқыш құс; қозықұмай.

САҚАЛ-ШАШ зат. Иек пен басқа шыққан тұқ.

Сақал-шашы ағарды. а) Қартайды, жасы келді, ұлайды. ә) Қайғы шекті, шерлі болды.

САҚАЛШЫ зат. тар. Патшаның, ханның сақал-мұртын басатын шаштаразы.

САҚАЛЫҚ¹ сын. Сақа болатын, сақаға жарарлық үлкен (асық).

САҚАЛЫҚ² зат. Ержеткендік, моқсалдық, есейгендік.

САҚАЛЫМЕН үст. Сақалды басымен, үп-үлкен болып.

САҚАМАЙТЫН сын. Қартаймайтын, ескірмейтін.

САҚМАЙ зат. этн. Алабота, торғайоты сияқты т.б. ашы шөптердің, баялыш, сексеуілдің күлі.

Сақарға [сақардан] салған [қайнатып алған, шыққан] сүйектей. Өңі қашқан, құп-қу. **Сақар қайнатты.** Сақарға май, су қосып, қазанда қайнату арқылы сабын жасады.

САҚАР² [ар. سحر] зат. діни. Ораза кезінде таң атпай ішетін тамақ, сәресі, сахар.

САҚАР³ зат. хим. Калий карбонатының техникалық атауы; ақ түсті, ұнтақ зат.

САҚАР⁴ зат. діни. Жеті қабат жаһаннамның үшіншісі.

САҚАРШАМ зат. Сәресі ішетін кез, мезгіл, сахар.

САҚАТ зат. ескікіт. Саулық, амандық **САҚАУ¹** сын. 1. Тіл мүкісі, ақауы бар (адам). 2. ауыс. Айнала өмірден бейхабар, меңіреу, қараңғы; тіл білместік. **Сақау көбе.** Домбыра тартушының саусақтың үстіңгі пернеге тигізбей тарту әдісі.

САҚАУ³ зат. вет. Құлын мен жас жылқыда болатын, тіл асты бөртін, алқымы ісіп кететін ауру.

САҚАУЛАН ет. Тілі мүкістеніп сөйлеу, сөздерді дұрыс айта алмау.

САҚАУЛАНУ Сақаулан етістігінің қимыл атауы.

САҚАУЛЫҚ зат. Тілдегі мүкістік, кемістік. **САҚАУША** үст. Сақау сияқты, тілінің мүкісі бар адамша.

САҚАУШӨП зат. өс. Шөптің бір түрі, қансигек.

САҚАША үст. Сақа сияқты, сақаға ұқсатып.

САҚАШАР зат. спорт. (бильярдта). Басқа шарларды соғатын шар.

САҚАЮ Сақай етістігінің қимыл атауы.

САҚБАЛЫҚ зат. зоол. <лат. rutilus frisi> Тұқы тұқымдас балықтардың бір түрі.

САҚЕТЕР зат. көне. Шынжыр тәрізді ескілікті соғыс қаруы.

САҚИ [ар. سخي] сын. Қолы ашық, жомарт, береген. **Сақи жан.** Жомарт, дарқан, кеңпейіл адам. **Сақи дала.** бейн. Жомарт ел, дархан жұрт.

САҚИ ет. 1. Қақшо, сіресу. 2. ауыс. Ызғырығын сақтау, бірқалыпты аяз тұру.

САҚИЛЫҚ зат. Қолы ашықтық, жомарттық.

Сақилыққа қол салды. Жомарт болды, қолы ашылды.

САҚИНА¹ зат. 1. Сәндік үшін саусаққа салатын әшекей; зергерлік бұйым. 2. Бүркіттің аяғына кигізетін шығыр, балдақ. 3. Ағаштың жасын (неше жылдан бері өсіп тұрғанын) көрсететін дөңгелек сызықтар; жылдық сақина. 4. Найзаға, қылыштың, қанжардың, пышақтың сабына әсемдік үшін орнатылатын дөңгелек металл; балдақ. 5. анат. Адам кеңірдегіндегі шеміршек бөліктері.

Сақина сығылма. Доғалана созылған сығымалар жиынтығынан тұратын, жалпы пошым сақина тәрізді геологиялық дене. **Сақинасын сындырған.** Жігітімен көңіл қосқан.

САҚИНА² зат. Ұстамалы бас ауруы.

Сақина алды. ойын. Сақинаалмақ ойынында қыздың аузынан жігіттің сақинаны алды. **Сақинасы бар.** Ұстамалы бас ауруы бар.

САҚИНААЛМАҚ зат. этн. ойын. Қыз аузына жасырылған сақинаны жігіттің өнер көрсетіп барып, ернімен алатын ойын түрі.

САҚИНАЛА ет. Шеңбер салу, дөңгелектеу.

САҚИНАЛАН ет. Шеңберлену, дөңгелеңу.

САҚИНАЛАНДЫР ет. Шеңберлендіру, сақина сияқты дөңгелеңдіру.

САҚИНАЛАНДЫРУ Сақиналандыру етістігінің қимыл атауы.

САҚИНАЛАНУ Сақиналан етістігінің қимыл атауы.

САҚИНАЛАУ Сақинала етістігінің қимыл атауы.

САҚИНАЛАУШЫ зат. Сақина салушы.

САҚИНАЛЫ сын. Сақинасы бар, сақина салынаа.

САҚИНАЛЫҚ сын. тех. Сақинаға қатысты, сақина сияқты.

Сақиналық желі. и.н.ф. <ағыл. ring network> Топологиясы сақина түрінде болып келген (түйе контур тәрізді) есептеу желісі. **Сақиналық (циклдік) тізім.** и.н.ф. <ағыл. ring (circular, cyclic) list, ring structure> Әрбір құрауыштың сол тізімде бір ғана алдыңғы және бір ғана келесі құрауышы бар тізбелік тізім.

САҚИНАТАСТАУ зат. этн. ойын. Қазақ халқының ерте заманнан келе жатқан дәстүрлі ойындарының бірі.

САҚИНАТАСТАУШЫ зат. ойын. Сақинатастау ойынына қатысушы.

САҚИНАТЫҚПАҚ зат. этн. Ұлттық ойын түрі; сақинатастау.

САҚИНАША үст. Сақина сияқты дөңгелектіп.

САҚИНЕК зат. Пышақтың, біздің, қылыштың сапқа жетесі сығылған жерін қысып тұратын металл шығыр.

САҚИЮ Сақи етістігінің қимыл атауы.

САҚЛАН ет. көне. **Сақтан.**

САҚМАН зат. сөйл. **Сақпан².**

САҚМАНШЫ зат. этн. **Сақпаныш.**

САҚПА: өкпе-сақпа. Өкпе-реніш, қапалық (өкпе сөзіне тіркесіп, қос сөз құрайтын компонент).

САҚПА зат. көне. Тас атуға арналған ойыншық құрал

САҚПАН¹ зат. көне. Тас атуға арналған көне құрал, қол қаруы.

САҚПАН² зат. 1. Бір бөлек қозылы қой. 2. Қой қоздату науқаны.

САҚПАНДАЙ сын. Сақпан сияқты.

САҚПАНШЫ зат. Мал төлдеген кезде, оны күтуге көмектесуші, жаңа аяқтанған қозылардың бақташысы.

САҚПАНШЫЛЫҚ зат. Төл күтушілік, төл алуға көмектесушілік.

САҚ-САҚ: сақ-сақ етті. Сақылдаған дыбыс шықты. **Сақ-сақ күлді.** а) Сақылдап қатты күлді. ә) бейн. Өзен, судың сарқырап ағуын бейнелейтін сөзқолданыс. б) бейн. Ойын-күлкі, той-думанды бейнелейтін сөзқолданыс.

САҚСИ ет. Ауыздағы тістердің ақсиып көрінуі.

САҚСИЮ Сақси етістігінің қимыл атауы.

САҚСЫН ет. Сақ, қырағы болансу.

САҚСЫНУ Сақсын етістігінің қимыл атауы.

САҚСЫР зат. көне. Қой терісінен жүні ішіне қарата жасалған шалбар.

САҚТА ет. 1. Қолда ұзақ ұстау. 2. Аман алып қалу. 3. Пайдаланбай, кейінге қалдыру. 4. Пана болу, қорғау. 5. Ұстау. 6. ауыс. Асырау, бағу. 7. ауыс. Жолын-жүйесін, әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін бұзбау. 8. ауыс. Жолында құрбан болу, жанын пида ету. 9. ауыс. Бетін аулақ қылын деген мағынада. 10. ауыс. Жинау, жинақтау.

Сақтай гөр. Қорға, құтқар, аман қыл, аулақ қыл деген мағынадағы сөзқолданыс. **Сақтайтын құрылы.** и.н.ф. <ағыл. storage> Мәліметтер мен программаның командаларын жазу (енгізу), сақтау және оқу (шығару) үшін керек құрылыс. **Сақтайтын элемент.** и.н.ф. Өзінің бұрынғы нысанын немесе қалып-күйін сырттан келген сигнал әсерінен өзгертетін және келесі сигнал келгенше сол жағдайын ұзақ уақыт сақтайтын автоматика және есептеуіш техника құрылыстарының элементі.

САҚҚҰЛАҚ сын. Естігіш, бәрін біліп, сезін отыратын.

САҚТАҒЫШ сын. Бір нәрсені сақтайтын.

САҚТАЛ ет. Ұзақ ұсталу, аман қалу, қалпын жоғалтпау.

Сақталатын мәліметтер. и.н.ф. <ағыл. stored data> Сыртқы тасуышта немесе тұрақты сақтаушы құрылыста орналастырылған мәліметтер. **Сақталатын программа.** и.н.ф. <ағыл. stored program> Есептеуіш мәшиненің жадында сақталатын бағдарлама.

САҚТАЛҒЫШ сын. Ұзақ сақталатын, тез құрымайтын, қалпын жоғалтпайтын.

САҚТАЛҒЫШТЫҚ сын. 1. Ұзақ сақталатын қасиет. 2. и.н.ф. <ағыл. viability> Жүйенің сыртқы әсерге қарамастан жұмыс қабілетін жоймау қасиеті.

САҚТАЛУ Сақтал етістігінің қимыл атауы.

Сақталу заңдары. физ. Кез келген процесстер немесе олардың белгілі класында кейбір физикалық шамалардың сан мәндерінің уақытқа байланысты өзгермейтіндігін тұжырымдайтын физикалық заңдылықтар.

САҚТАЛҒЫН ет. 1. Ұзақ ұсталыну, қалпын жоғалтпау. 2. Қалыптасқан жүйенің, тәртіптің т.б. бұзылмауы.

САҚТАЛЫНУ Сақталыну етістігінің қимыл атауы.

САҚТАН ет. 1. Сақ, қырағы, абай болу, қорғану. 2. Аулақ жүру, бойын аулақ салу, қашу. 3. ауыс. Сенбей, күдікпен қарау.

САҚТАНДЫР ет. Абай болғызу, қорғаныс, сақтық жасату.

САҚТАНДЫРҒЫШ зат. физ. Электр тізбектерін ток күшінің рұқсат етілген мөлшерден асып кетуінен қорғаға арналған тетік.

Сақтандығыш берма. кен. Карьер беткейінің орнықтылығын арттыру үшін және жоғарғы кертпеіштерден карьер түбіне не төменгі жұмыс горизонттарына тау жыныс кесектерінің кездейсоқ түспеуі үшін жасалатын, қорғайтын объек-

тіге іргелес белдеу. **Сақтандырғыш жарылғыш заттар.** кен. Газ немесе шаң-тозаң қауіп бар шахталарда қолдануға рұқсат етілген, сақтандырғыш сыртқабықшалардағы немесе өзінің құрамында жалын сөндіргіштері бар жарылғыш заттар. **Сақтандырғыш клапан.** т.ех. Қысымды шамадан тыс өсуден сақтандыру үшін қолданылатын клапан. **Сақтандырғыш көзілдірік.** Тауға шыққанда көзді жарық және ультракүлгін сәулелерден қорғауға арналған жабдық. **Сақтандырғыш қыртыс.** кен. Жерасты қазбаларын қоршап тұрған тау жыныстардың құлап, басып қалуынан, жерасты суының бұзып кетуінен қорғау үшін пайдалы қазылымның төбеде немесе еденде қалдырылатын бөлігі. **Сақтандырғыш сөре.** кен. Шахта оқпанына (ең төменгі оқпан албары қазбаларының табан астынан 10–20 м төменірек) ағаштан, металдан, бетоннан жасалынатын сөре. **Сақтандырғыш сыртқабықша.** кен. Жалын сөндіргіштер тұратын сыртқабықша. **Сақтандырғыш электрдүмбіткіш.** кен. Ауа метанды және газ-тозаңды қосталардың тұтануын түгызбайтын электродүмбіткіш.

САҚТАНДЫРУ Сақтандыр етістігінің қимыл атауы. **1.** Қораныс, сақтық жасату, алдын алу. **2.** экон. Жеке және заңды тұлғалардың мүлкітік мүдделерін олардың төлеген сақтандыру жарналарынан құралатын ақша қорлары есебінен қорғау жөніндегі азаматтық-құқықтық қатынастар.

Сақтандыру агенті. экон. Берілген өкілеттігіне сәйкес сақтандыру қйымының атынан және соның тапсыруымен сақтандыру шарттарын жасасу жөніндегі делдалдық қызметті жүзеге асыратын жеке немесе заңды тұлға. **Сақтандыру делдалы.** экон. Өзінің қызметін сақтандырылушылармен және сақтандырушылармен келісім негізінде жүзеге асыратын тәуелсіз делдал. **Сақтандыру жағдайы.** экон. Сақтандыру шартының талаптарында қарастырылған оқиғаның болуы. **Сақтандыру жарнасы.** экон. Сақтанушы немесе оның атынан сақтандыру үшін сақтандырушыға төлеуге міндетті төлем. **Сақтандыру компаниясы.** экон. Азаматтарға, кәсіпорындарға олардың қызметі мен өмірінде сақтандыру жағдайлары басталғанда зиянның орнын толтыру және көмек көрсету жөніндегі операцияларды жүзеге асыратын заңды тұлға. **Сақтандыру кооперативі.** Жеке басты сақтандыру, медициналық сақтандыру, мүлкітік, жерді, егістікті сақтандыру жөнінде алуан түрлі қызметтер көрсету үшін құрылған қйым. **Сақтандыру куәлігі.** экон. Сақтандыру компаниясы сақтандыру шартын жасасу кезінде сақтандыру полисі берілгенге дейін беретін сақтандыру құжаты. **Сақтандыру қоры.** экон. Дүлей апаттар мен басқа да төтенше оқиғалар келтірген зиянның алдын алуға, жоюға және орнын толтыруға арналған заттай және қаржы қорлары нысанында құрылатын қаражаттың қосалқы қоры. Қоғамның сақтық қорларының құрамдас бөлігі болып табылады. **Сақтандыру құны.** экон. Азаматтардың мүлкі, өмірі, денсаулығы сақтандырылған ақшалай қаражаттың мөлшері. **Сақтандыру қызметі.** экон. Сақтандыру (қайта сақтандыру) қйымының сақтандыру (қайта сақтандыру) шарттарын жасасумен және орындаумен байланысты қызметі. **Сақтандыру өтемі.** экон. Сақтандырушы сақтандыру жағдайының басталуы себепті сақтанушыға төлейтін ақшалай өтем. **Сақтандыру полисі.** экон. Сақтандыру қоғамы сақтандырылған адамға немесе мекемеге беретін, сақтандыру туралы жасалған шарттың талаптары баяндалған куәлік. **Сақтандыру резервтері.** экон. Сақтандыру (қайта сақтандыру) қйымының ак-

туарлық есеп айырысулар негізінде бааланатын сақтандыру (қайта сақтандыру) шарттары бойынша міндеттемелері. **Сақтандыру рыногі.** экон. Сақтандыру бойынша қызметтер көрсету саласы. **Сақтандыру сертификаты.** экон. Сақтандырушы сақтанушыға бас полистің күші жүретін жекелеген жүктің сақтандырылғанын растау ретінде беретін құжат. **Сақтандыру сомасы.** экон. Сақтандыру объектісі сақтандырылған және сақтандыратын жағдай туғанда сақтандырушы жауапкершілігінің шекті ауқымын білдіретін ақша қаражатының сомасы. **Сақтандыру сыйлықақысы.** экон. Сақтанушы сақтандырушыға сақтандыру үшін төлейтін сақтандыру жарнасы, ақшалай сомасы. **Сақтандыру тарифі.** экон. Сақтандыру жарнасының мөлшерлемесі. **Сақтандыру тәуекелдігі.** экон. Ықтимал қауіп-қатер мен кездейсоқтық; сақтандырылатын болжалды оқиға. **Сақтандыру шарты.** экон. Сақтанушы мен сақтандырушы арасындағы олардың өзара міндеттемелерін тәптіштейтін келісім.

САҚТАНДЫРУШЫ зат. **1.** Сақтандырган адам, ескертуші. **2.** экон. Сақтандыруды жүзеге асыратын, сақтанушыға шартта уағдаласылған сақтандыру жағдайы басталғанда келтірілген зиянды өтеуге немесе сақтандыру сомасын төлеуге міндеттенген мамандандырылған қйым (мемлекеттік, акционерлік, кооперативтік, аралас қйым).

Сақтандырушы жабдық. су шар. Құбыр желісіндегі су өтіммен қысымының шектеулі мәнерін қамтамасыз ететін жабдық.

САҚТАНУ Сақтан етістігінің қимыл атауы. **САҚТАНУШЫ** зат. экон. Сақтандыру жарналарын төлейтін және сақтандырушымен (сақтандыру компаниясымен) нақты сақтандыру қатынастарына түсетін заңды немесе жеке тұлға.

САҚТАНЫС зат. Сақтанғандық, қорғаныс. **САҚТАНЫСУ** Сақтанис етістігінің қимыл атауы.

САҚТАС= е.т. Бірге қорғау; қадірлесу, сыйласу

САҚТАСУ Сақтас етістігінің қимыл атауы.

САҚТАТ= е.т. Пайдаланбай, жаратпай жинақтату.

САҚТАТТЫР= е.т. Алып қою, сақтап қалу.

САҚТАТТЫРУ Сақтаттыр етістігінің қимыл атауы.

САҚТАТУ Сақтат етістігінің қимыл атауы. **САҚТАУ** Сақта етістігінің қимыл атауы.

1. Аман алып қалу, қорғау. **2.** Қазынада, қорда ұстау, пайдаланбай қорға жинау. **3.** Жойылып кетуге мүмкіндік бермеу. **4.** Жол бермеу, арашалау. **5.** Бұзылып кетуден қорғау, қалтында ұстау. **6.** Ұстану, бетке ұстау, өмірлік мақсат ету. **7.** и.н.ф. <ағыл. save> Мәліметтер тобын жедел жадтан сыртқы жадқа жазу; дайындалған құжаттарды белгілі бір ат қойылған файл түрінде дискіге жазып сақтау командасы.

Сақтау аймағы. и.н.ф. <ағыл. save area> а) Басқа бағдарламаға қатынау кезінде ортақ регистрлердегі мәліметтерді сақтау мен шақырулар тізбешесін бақылау үшін шақырушы бағдарламамен резервтелінетін негізгі жад аймағы. ә) Жадтың кейбір аймақтарындағы қйыштар тізбегіне регистрлер ұсқауымен ақпараттар жазу. **Сақтау ережелері.** Азық-түлік шикізаттарын, өнімдерін қоймаларда ұстау үшін белгіленген ережелер. **Сақтау камерасы.** Вокзалдарда жолаушылардың қолжүктеріне белгілі бір мерзімге дейін иесі алғанша ұстайтын арнайы қойма. **Сақтау қоймасы.** сауда. Тауарды

немесе өнімді бұзбай, шірітпей т.б. ұстауға арналған арнайы жабдықталған орын. **Сақтау мерзімі.** Азық-түлік шикізаттарын, өнімдерін қоймаларда ұстау үшін белгіленген мерзім. **Сақтау операциясы.** и.н.ф. Жедел жадта тұрған және редакцияланған құжатты тұрақты сақтау үшін дискіге жазу операциясы. **Сақтау шығыны.** экон. Тауарды (өнімді, бұйымды) сатып алушыға (тұтынушыға) жөнелткенге дейін қоймаларға, басқа да сақтау орындарына орналастыруды қоса алғанда оны сақтаумен байланысты шығын.

САҚТАУЛЫ сын. **1.** Есте бар, ұмытылмаған. **2.** Жинақталған, қазынада, қорда тұрған.

САҚТАУШЫ зат. Бір нәрсені сақтамаған адам, қорғаушы.

САҚТАУШЫЛЫҚ зат. Ұстанушылық, қорғаушылық.

САҚТАУЫШ зат. Бір нәрсені сақтайтын орын, қойма.

Сақтауыш буфер. и.н.ф. <ағыл. looc-aside buffer> Алдыңғы операцияларда пайдаланылған ақпаратты сақтайтын буферлік сақтауыш құрылғы. **Сақтауыш құрылғы.** и.н.ф. <ағыл. storage access> Мәліметтер жадының қызметін орындайтын құрылғы. **Сақтауыш орта.** и.н.ф. <ағыл. remembering environment> Физикалық қасиеті ақпаратты жазу және сақтауға пайдаланылатын материалдық объект.

САКТИЯН зат. сөйл. **Сапиян** (ешкі, қой терісінен май сіңіре ілеген жұмсақ, жұқа былғары). **Сактиян етік.** Әшекейлеп тігілген етік.

САҚТЫҚ зат. Сақ болушылық, сезгіштік, қырағылық.

Сақтық жасады [қылды]. Қырағылық көрсетті, сақ болды. **Сақтық залалсыздандыру.** терм. Адам мен жануарларда, өсімдіктерде ауру қоздыратын микроорганизмдерді болдырмау үшін алдын ала шара қолдану. **Сақтық касса.** қаржы. Ақша сақтайтын касса; жинақ қасасы. **Сақтық күзеті.** өск. Қарсыластардың жерүсті шабуылынан қорғану мақсатында, орналасқан жерде қйымдастырылатын әскер күзетінің бір түрі. **Сақтық қор [капиталы].** экон. Акционерлік қоғамдағы арнаулы ақшалай қор; тосынжағайдан пайда болатын шығындарды жабу, залалдың орнын толтыру, уақытша қиындықтарды жою, қандай да бір төтенше оқиғалар болған жағдайда қалыпты қызметті қалпына келтіру үшін ақшалай және заттай нысанда жасалатын босаңқы қаражат қоры. **Сақтықта қорлық жоқ.** Абайлап жүрген абзал деген мағынада.

САҚТЫҚПЕН үст. Абайлап, қырағылықпен, байыппен.

САҚУАТТЫ сын. Қайырымды.

САҚШЫ зат. өск. **1.** Бір нәрсені қорғаушы, сақтаушы. **2.** өск. Өзіне тапсырылған постыны күзету және қорғау жөніндегі жауынгерлік міндетті орындайтын құрулы күзетші.

САҚШЫДАЙ сын. Сақшы сияқты, сақшы тәрізді.

САҚШЫЛ сын. Қырағы, көрген.

САҚШЫЛЫҚ зат. Қырағылық; күзетшілік.

САҚШЫША үст. Сақшыға ұқсап, сақшы сияқты.

САҚЫ [ар. مـنـى] сын. Қолы ашық, берген, жомарт.

САҚЫЛ зат. Ауыртпалық, қиыншылық.

САҚЫЛАУ сын. Қолы ашықтау, жомарттау.

САҚЫЛДА= е.т. **1.** Сақ-сақ етіп дыбыс шығару. **2.** Сұйық заттың қатты қайнауы. **3.** Қатты килу. **4.** Бұрқылдау, бұрқ-сарқ ету. **5.** Дауыл тұрып, аяз соғу.

Сақылдаған [сақырлаған, қақылдаған] сары аяз. Қаңтардың аяғы, ақпанның басында болатын сары аяздың күшіне мінген, күшейген кезі, шағы.

САҚЫЛДАТ = е т. Сақ-сақ еткізу, сақ-сақ еткен дыбыс шығару.

САҚЫЛДАТУ Сақылдат етістігінің қимыл атауы.

САҚЫЛДАУ Сақылда етістігінің қимыл атауы.

САҚЫЛЫҚ зат. 1. Жомарттық, қолы ашықтық. 2. Кеңдік, молшылық.

Сақылық қылды. Жомарт, береген болды.

САҚЫЛЫҚТА = е т. Сақ-сақ қилу, сықырлықтау.

САҚЫН = е т. көне. **Сақтан.**

САҚЫПЖАМАЛ сын. Көрікті, әдемі.

САҚЫПҚЫРАН сын. Сайыпқыран.

САҚЫР елік. Сықыр еткен дыбысқа ұқсас, бірақ одан ашықтау дыбысты білдіретін сөз.

САҚЫР зат. Алабота, торғай оты сияқты т.б. ашы шөптердің күлінің тұнбасы.

САҚЫРА зат. сөйл. **Сахара.**

САҚЫРЛА = е т. 1. Сақырлаған дыбыс шығару. 2. Қатты қайнау. 3. Қатты суыту, аяз соғу.

САҚЫРЛАТ = е т. 1. Сақыр-сақыр еткізу, сықырлату. 2. Суды қатты қайнату.

САҚЫРЛАТУ Сақырлат етістігінің қимыл атауы.

САҚЫРЛАУ Сақырла етістігінің қимыл атауы; сақ-сақ еткен дыбыс шығару.

САҚЫР-САҚЫР елік. Сақырлаған, сақыр-сықыр еткен ашық дыбысты бейнелейтін сөз.

САҚЫР-СҰҚЫР елік. Сақырлаған, сықырлаған дыбыс; шақыр-шұқыр еткен дыбысты бейнелейтін сөз. **Сақыр-сұқыр** еткізді. Сақырлатты, сақылдаған дыбыс шығарды. **Сақыр-сұқыр** етті. Сақырлады, сұқырлады.

САЛ¹ зат. 1. Су жолымен адамдарды, жүктерді тасымалдауға арналған су көлігі; бір-бірімен байланыстырып бекітілген жүзбелі заттар (бөренелер, кеспектер және т.б.). 2. жерг. Пішіні төрт бұрышты, қоға, қамыс араластырыла бұйыған, ұзындығы да, ені мен биіктігі де 2 метр шамасында болатын құрал; ыспа.

Сал ағызу. Ааштардың қақжымалығын пайдаланып, оларды көлік құралдарына тиімей тасымалдау. **Сал қайық.** Белгілі бір пунктте адамды, экипажды және жүкті өзін, арна, көл немесе теңіз бұғазынан және т.б. тасымалдауға арналған имарат. **Сал қайықты көпір.** Жеке құрам мен әскери техникаларды су бөгеттерінен өткізуге арналған жүзбелі көпір. **Сал қайықты өткел.** Понтондық парктерден (паромды мәшинелерден) немесе жергілікті жердің жүзбелі құралдарынан құрастырылатын, өздігінен жүретін және тіркелетін тасымалдаушы сал қайықтарында әскерлерді ұрыстық техникасымен қоса тасымалдауға арналған өткел. **Салы сұға кетті.** Ұнжырғасы, еңсесі түсті, ренжіді.

САЛ² зат. мед. Денені жансыздандырып, қозғалтпай тастайтын ауру.

Салауруы. мед. <грек. paraligsis> Орталық не шеткі жүзіке жүзіесі қозғалыс орталығының зақымдануынан қимыл, қозғалыс ағзалары қызметінің жойылуы. **Сал болды.** Сал ауруына шалдықты. **Сал бөксе.** Оңайшылықпен қозғалмайтын, тез қимылдай қоймайтын; сылбыр. **Сал төсек болды.** Орнынан тұра алмай, төсек тартып жатып алды.

САЛ³ зат. көне. этн. 1. Сауықшыл, елден ерекше сөн түзеп, үкілі тақия, қыздыды-жасылды, оюлы-өрнекті киім кийнетін, әрі әнші, әрі ақын, қасында өнерпаз жастар топ-тобымен жүретін

өнерлі жігіт. 2. Байырға қазақ қоғамында сөн-салтанатымен ел аралап жүріп ән, сөз өнерін тарататын, халықтың сауығын ғана емес мүддесін де көздейтін өнерлі, суырып салма, әнші, күйші, шешен адамдар тобының атағы, салдар институтының өкілі.

Сал мен сері. этн. **Сал-сері.** Сал шапан. Өте құнды матадан тігіліп, әшекейлеп-кестеленген багалы сырт киім.

САЛ⁴ сын. Заттың күйін, қимыл-өрекетін күшейту мәнінде жұмсалатын сөз. 1. Алғыр, мықты. 2. Өте, тым. 3. Еркін, кең.

САЛ⁵ зат. ескікіт. Ұмтылыс.

САЛ = е т. 1. Затты, нәрсені сақтау, тығу.

2. Басқа заттың орнына қою. // Қапшық, қалта т.б. затқа не екінші бір затты енгізу. 3. Үй, құрылыс, көпір жол жасау, құру. 4. Бір нәрсені пошта арқылы жіберу, жөнелту. 5. Егін егу, өсіру.

6. Періп қалу, ұру. 7. Пышақ, қанжар сияқты өткір заттарды сүгу, адамды немесе малды жарақаттау. 8. Бүркітті, саят құстарын аулауға жіберу. 9. Бір затқа бір затты араластыру, қосу. 10. Бір нәрсенің суретін қағазға т.б. түсіру, бейнелеу. 11. Тұратын орнына, сүгу орнына орналастыру. 12. Басқа, мойынға орамал жабу.

13. көне. Тастау, қалдырып кету. 14. Алыстағы адамға пошта арқылы, банкомат арқылы ақша жіберу. 15. Етістік сөздермен тіркесіп келіп, өз қолымен жасады, өзі істеді деген мағынаны береді.

16. Негізгі етістікке тіркесіп, жалма-жан, сол бойда деген мағынаны үстейді. 17. Тігу, бөс тігу, құнды, багалы заттына айырбастау.

Салған беттен [жерден, бойдан]. Шу дегеннен, ә дегеннен, бірден. Салған беттен қайтпады. Бағытынан айнымады. **Салған бойы [бойымен].** Сол бойда, бірден. **Сал қарағай.** а) Терең сулардан оту үшін сал жасайтын кептелке қарағай бөренесі. ә) бейн. Үлкен, биік өскен қарағай. **Сал қарын.** Қарны жер тіреген, іші үлкен. **Салып ұрып [отырып].** Бас салып, бірден.

САЛА¹ зат. 1. Сайдың ашасы, өзен ортасының тарауы. 2. Ғылым, өнер, әдебиет, мәдениеттің, қоғамның бір арнасы, бөлік, тармағы. 3. Белгілі бір өнеркәсіптің, шаруашылықтың, өндірістің және т.б. жеке бөлігі, тармағы. 4. Жан-жақ, төрт тарап. 5. Ірірек ағын суға немесе көлге құятын ағын су.

Сала құрылымын талдау. экон. Саладағы бәсекелестіктің ең маңызды құрамбөліктерін анықтайтын талдау. **Сала байлады.** Ұзын етіп, кере құлаш байлады. **Сала бұғы.** Үлкен, ірі бұғы. **Сала құлаш.** Құлаш сөз, екі қол саласындай болатын халықтық ұзындық өлшем. **Сала құлаш.** Құлаш сөз, екі қол саласындай ұзындықты білдіретін халықтық өлшем.

САЛА² зат. көне. **Сай.** **САЛААРАЛЫҚ** сын. Салалар арасындағы. **САЛАБА** сын. Тозығы жеткен, алба-жұлба. **САЛАБАЙ-САЛҚАМ** сын. Алқам-салқам. **САЛАБАЛАН** = е т. Ұйысу, қобырау. **САЛАКА** [лат. harengus membras] зат. зool. Майшабақ тұқымдасына жататын балық.

САЛАҚ сын. 1. Кір, лас. 2. Шаруаға ыңғайы жоқ, қырсыз, құнсыз, қыпсыз, еріншек. 3. Жайбарақат, бейқам. **Салақ қарады.** Немқұрайды, салқын қарады, елемеді.

САЛАҚПАН зат. көне. Атылатын қарудың бір түрі.

САЛАҚ-САЛАҚ елік. Салпылдаған, солп-солп еткен ебедейсіз қимыл-қозғалысты бейнелейтін сөз.

Салақ-салақ етті. Салпаққақты, салпақтады.

САЛАҚСУ Салақсы етістігінің қимыл атауы.

САЛАҚСЫ = е т. Жұмысқа, іске қалай болса, солай немқұрайды қарау, мән бермеу.

САЛАҚТА = е т. Бұлғаңдау, далбаңдау, салақ-салақ ету.

САЛАҚТАН = е т. Салақ-салақ ету.

САЛАҚТАТ = е т. Салақ-салақ еткізу, далбақтау.

САЛАҚТАТУ Салақтат етістігінің қимыл атауы.

САЛАҚТАУ¹ сын. 1. Ұқыпсыздау, шаруаға қыры жоқтау. 2. Шорқақтау, епсіз.

САЛАҚТАУ² Салақта етістігінің қимыл атауы; бос жүріске салыну, салпақтау, құр әуре болу.

САЛАҚТЫҚ зат. 1. Тазалық сақтамаушылық, ластық. 2. Ұқыпсыздық, шаруаға, іске қыры жоқтық. 3. Немқұрайдылық, мән бермеушілік. 4. Бейқамдылық, жайбарақаттылық.

САЛАЛА = е т. 1. Сала-салаға бөлу, жүйелеу, тармақтау. 2. Саусақты тарамдау. 3. Сала-саламен жүру.

САЛАЛАН = е т. Сала-салаға бөліну, тармақталу.

САЛАЛАНУ Салалан етістігінің қимыл атауы.

САЛАЛАС сын. Тармақтас, теңдес.

Салалас құрмалас сөйлем. лингв. Құрамындағы жай сөйлемдердің баяндауыштары тиянақты болып, өзара тең дәрежеде байланысқан құрмалас сөйлемнің түрі.

САЛАЛАУ Салала етістігінің қимыл атауы.

САЛАЛЫ сын. Тармақты, ұзын (саусақ).

Салалы зығыр. өс. Біржылдық өсімдік; талшықты зығыр.

САЛАЛЫҚ сын. Аймақтық, кәсіптік.

Салалық ақпарат. инф. Шаруашылықтың қандай да бір саласына жататын және оның ерекшеліктерін көрсететін ғылыми және өндірістік ақпарат. **Салалық кеме.** әс к. XVII ғасырдың соңы мен XIX ғасырдың басындағы желкенді флоттағы ірі үш мачталық ұрыс кемелерінің атауы. **Салалық статистика.** Халық шаруашылығының жекелеген салаларын немесе қоғамдық өмір саласын зерделейтін статистика саласы.

САЛАЛЫШӨП зат. өс. <лат. brachiaria> Астық тұқымдасына жататын бір жылдық шөптесін өсімдік.

САЛАМ зат. Шөп-шаламның үйіндісі, илеу.

САЛАМАНДРА [лат. salamandridae] зат. зool. Құйрықты қосмекенділер отряды тұқымдасының бірі.

САЛАМАТ [ар. سلامة] зат. Аман, сау. // Әл-қуатты, жаны сау.

Саламат болсын. тілек а) Аман-есен, ауру-сырқаудан аман болсын. ә) Біреу арқылы сәлем айтылғанда берілетін жауап.

САЛАМАТТЫ сын. Дені сау, денсаулығы жақсы.

Саламатты өмір салты. қоғ. - әлеум. Қоғамның, халықтың, жеке адамның денінің саулығы, ішкілік, нашакорлық тәрізді көлденең кеселден тазалығы, дене мәдениеті мен рухани мәдениеттің үйлесімділігі.

САЛАМАТТЫҚ зат. Дененің саулығы, денсаулық, ауру-сырқау еместік, саулық.

САЛАМАТТЫЛЫҚ зат. Саламатты өмір салты.

САЛАНГАН зат. зool. Оңтүстік Шығыс Азия, Австралия, Үнді және Тынық мұхит аралдарында тіршілік ететін, сұрқарлығаштар тобына жататын, ұзындығы 10–14 см құс.

САЛАҢ елік. Аяқ астынан, сопаң еткен қысқа қимыл-қозғалысты бейнелейтін сөз.

Салаң етіп. Аяқ астынан, күтпеген жерден. **Салаң ете қалды [түсті].** Сопаң ете қалды, аяқ астынан тап болды.

САЛАҢДА=ет. Салаң-салаң ету, салпақтау. **САЛАҢДАТ**=ет. Салаң-салаң еткізу.

САЛАҢДАТУ Салаңдат етістігінің қимыл атауы.

САЛАҢДАУ Салаңда етістігінің қимыл атауы.

САЛА-САЛА сын. Тарам-тарам сараланған, бөлім-бөлім.

САЛАТ [итал. salato] зат. 1. өс. Жапырақтары шикі күйінде жеуге жарайтын бақша өсімдігі. 2. Көкөністен әзірленетін, кейде жұмыртқа, ет немесе балық және тағы басқаларды қосып дайындайтын салқын тағам, басытқы. **Салат құрамы.** тамақ. Басытқы жасалатын көкөністер мен қоспалар түрі.

САЛАУАТ¹ [ар. صلات] зат. 1. діни. Құран Кәрімдегі бұйрық бойынша пайғамбарға жарықау, құрмет, құттықтау, дұға тілеу мағынасында арнайы жасалатын құлшылық түрі. 2. сөйл. Есен-сау, саламат. 3. ауыс. Сән-салтанат.

Салауат айтты. діни. а) Мұсылмандық шарты бойынша әр кез аты аталған сайын немесе арнайы еске салу арқылы Мұхаммед пайғамбарға Алладан рақым тілеп, дұға жасады. ә) Намаздың әрбір екінші және соңғы рәкатындағы отырыста оқылуы шарт болып табылатын Мұхаммед пайғамбарға жарықау, құрмет, рақым тілейтін («ас-Салауат») дұғасын оқыды.

САЛАУАТ² [ар. صلات] зат. 1. тар. Бітім, кешірім. 2. жаңа. заң. [грек. amnestia] Жоғары ресми орган тарапынан сотталғандарға берілетін жартылай және толық кешірім.

Салауат қылды. а) Бітімге келді, кешірім жасады. ә) ескікіт. Қабылдады.

САЛАУАТТАН=ет. Сән-салтанатын көрсету.

САЛАУАТТЫ сын. 1. Сән-салтанатты, әсем. 2. Парасатты, байыпты.

Салауатты өмір салты. сөйл. **Саламатты өмір салты.**

САЛАУАТТЫҚ сын. сөйл. Саулық, амандық.

САЛАУАТТЫЛЫҚ зат. Парасаттылық, байыптылық.

САЛАУБАС зат. өс. <лат. helichrysum> Күрделі гүлділер тұқымдасына жататын бір жылдық және көпжылдық шөптесін өсімдіктер.

САЛАУМАЛЕЙКУМ [ар. السلام عليكم] зат. Ассалаумалеікум деп ер адамның амандасуының бейтарап түрі.

САЛАФИТ зат. діни. Исламның барлық сүннеттерін күнделікті өмірде ұстануға шақыратын Исламдағы бағыт өкілі.

САЛАХИЯТ [ар. صلاحية] зат. Кабілеттілік, құдіреттілік.

САЛБАҚТА=ет.сөйл. **Салпақта.**

САЛБАҢДА=ет. Салбаң-салбаң ету, салпаңдау, салбырау.

САЛБАҢДАУ Салбаңда етістігінің қимыл атауы.

САЛБӨКСЕ сын. Енжар, селқос.

Салбөксе болды. Бөксесін көтере алмады; әбден қалжырады, шаршады.

САЛБӨКСЕЛІК зат. Сылбырлық; енжарлық. **Салбөкселік танытты.** Енжарлық көрсетті, керіпау қимылдады.

САЛБУРЫН зат. этн. к ө н е. Қыс маусымында аңшы, саятшылардың топталып,

бірнеше күнге аң аулауға шығу салты. **Салбуырыңға шығу.** Саятшылыққа көп кісі болып қос тігіп шығу.

САЛБЫР сын. Салақтаған, салыңқы. **САЛБЫРА**=ет. 1. Төмен қарай түсіп тұру, салақтау. 2. ауыс. Еңсесі түсу, қажу, шаршау, ұнжырғасы түсу.

САЛБЫРАЙ=ет.сөйл. **Салбыра.**

САЛБЫРАҢҚЫ сын. 1. Төмен түсіңкі; салбыраған. 2. Киімнің тозып, олпы-солпы болуы. 3. ауыс. Еңсесі түсіңкі, көңілсіз.

Салбыраңқы тартты. Ескірді, өңі кетті, өңсізденді деген мағынада.

САЛБЫРАҢҚЫРА=ет. Салбырай түсу, төмен түсіңкіреу.

САЛБЫРАҢҚЫРАУ Салбыраңқыра етістігінің қимыл атауы.

САЛБЫРАТ=ет. Төмен түсіру, еңкейту.

САЛБЫРАТУ Салбырат етістігінің қимыл атауы.

САЛБЫРАУ Салбыра етістігінің қимыл атауы.

САЛБЫР-САЛАҚ сын. Қалай болса, солай, іркіс-тіркіс.

Салған жерден. Басынан-ақ, бірден.

САЛҒАННАН үст. Кіріскеннен, ә дегеннен, алғаш бастағаннан.

САЛҒАНСУ Салғансы етістігінің қимыл атауы.

САЛҒАНСЫ=ет. Салған саяқты болу.

САЛҒАСТЫР=ет. Салыстыру, теңестіріп көру.

САЛҒАСТЫРМАЛЫ сын. Салыстырмалы, салыстыратын.

Салғастырмалы грамматика. лингв. Шығу төркіні әрбасқа тілдердің грамматикалық құрылыстары мен категорияларын зерттейтін сала. **Салғастырмалы тіл білімі.** лингв. Туыс емес тілдердің құрылымы мен жүйесін қатар қойып, салыстыратын тіл білімінің бір саласы.

САЛҒАСТЫРУ Салғастыр етістігінің қимыл атауы.

САЛҒЫЗ=ет. 1. Сурет салдыру. 2. Үй, ғимарат тұрғызу. 3. Қойғызу, орналастыру.

САЛҒЫЗУ Салғыз етістігінің қимыл атауы.

САЛҒЫЛАС=ет. Айтысу, пікір таластыру.

САЛҒЫЛАСҚЫШ сын. Айтысқыш, дауқес.

САЛҒЫЛАСТЫР=ет. Айтыстыру, пікір таластыру.

САЛҒЫЛАСТЫРУ Салғыластыр етістігінің қимыл атауы.

САЛҒЫР зат. көне. тар. Ежелгі түркі-оғыз тайпасы.

САЛҒЫРТ¹ зат. тар. Салық, алым.

САЛҒЫРТ² сын. 1. Немқұрайды, селқос, көңілсіз, енжар. 2. Жай, ілбін. 3. Аңқау, аңғал, бейқам.

Салғырт толтырғыштар. хим. Материалдардың меншікті жұмсалуды азайту үшін қосылатын, бірақ алынатын бұйымның эксплуатациялық қасиеттеріне әсер етпейтін толтырғыштар.

САЛҒЫРТРАМА зат. көне. Салық.

САЛҒЫРТ-САЛАҚ сын. Селқос, бейқам, қалай болса солай.

САЛҒЫРТСУ Салғыртсы етістігінің қимыл атауы.

САЛҒЫРТСЫ=ет. Немқұрайды қарау, селқостану.

САЛҒЫРТСЫН=ет. Немқұрайлылану, салақсу.

САЛҒЫРТСЫНУ Салғыртсын етістігінің қимыл атауы.

САЛҒЫРТТАН=ет. Салғырттық таныту, немқұрайды қарау, салғырт тарту.

САЛҒЫРТТАНУ Салғырттан етістігінің қимыл атауы.

САЛҒЫРТТАУ сын. Селқостау, сүлесеқтау.

САЛҒЫРТТЫҚ зат. Селқостық, енжарлық.

Салғырттыққа салынды [салғырттық басты].

Селқостыққа салынды, немқұрайдылық істеді.

САЛҒЫШ сын. Сала беретін.

САЛҒЫШТА=ет. Қайта-қайта салу, сала беру.

САЛҒЫШТЫҚ зат. Сала бергіштік қасиет.

САЛДАЙ сын. Сал сияқты, сал тәрізді.

САЛДАҚ салдақ болды. Екі сөзді, екіжүзді болды.

САЛДАҚЫ сын. Қар, сайқал, жүзі қара.

САЛДАҚЫДАЙ сын. Салдақы сияқты, салдақы тәрізді.

САЛДАҚЫ-ҚАР зат. Сайқал, жүзіқара.

САЛДАҚЫЛА=ет. Абыройын төгу, қорлау, зорлау, намысын аяққа таптау.

САЛДАҚЫЛЫҚ зат. Жүзіқаралық, сайқалдық.

САЛДАМА сын. көне. Тозған, ескі.

САЛДАМАН сын. жерг. 1. Салдақы, жезөкше. 2. ауыс. Арсыз, жеңілтек, абыройдан жүрдай.

САЛДАН=ет. Сал болып қалу, жансыздану.

САЛДАНУ Салдан етістігінің қимыл атауы.

САЛДАР зат. Қандай да бір әсердің теріс нәтижесі, жағымсыз көрініс; кесірі.

САЛДАРЛЫ сын. сөйл. Байыпты, салмақты, салауатты.

САЛДАРЛЫҚ зат. сөйл. Байсалдылық, салмақтылық.

САЛДАУ¹ зат. Сырық, сырғауыл, шанжа.

САЛДАУ² сын. Салсымақ, ептеген салдығы бар.

САЛДАУЫР зат. Салмақты, ауыр зат.

САЛДУАР зат. кәс. Аудың астына байлайтын, қармақтың ілмесінің сағасына тағатын ауыр зат; қорғасын, тас, темір.

САЛДУАРЛЫҚ зат. Серілік, салдық.

САЛДЫБАЛАҚ сын. жерг. Салыметек.

САЛДЫҚ зат. 1. Салға тән іс-әрекет, мінез-құлық. 2. Серілік, мырзалық, кербездік.

Салдық құрды. Салға тән іс-әрекет жасады; салдарша киініп, ел аралап, ойын-сауық құрды.

САЛДЫР елік. Жұқа темір заттың бір-біріне немесе басқа қатты затқа соқтыққанда шығатын қысқа қатты дыбысты білдіретін сөз. //Заттардың бір-біріне соқтығысуынан шығатын дыбыс, қаңғыр.

Салдыр қақты. Даңғырлады, салдырады.

САЛДЫР=ет. 1. Орнату, жасату. 2. Тұрғызу, көтеру. 3. Бергізу, жинату. 4. Салғызу, жаптыру.

САЛДЫРА=ет. 1. Қаңғырлау, күңгірлеу.

2. ауыс. Әлсіреу, дел-сал болу, босау. 3. ауыс. Қаусау, құрау.

САЛДЫРАҚ сын. Салдыр-гүлдір еткен, салдырлақ.

САЛДЫРАУ Салдыра етістігінің қимыл атауы; босаңсу, үю, жансыздану.

САЛДЫРУ Салдыр етістігінің қимыл атауы; қақтыру, ұрғызу, қаптамтыру.

САЛДЫР-ГҮЛДІР елік. Тарсыл-гүрсіл, қаңғыр-күңгір еткен дыбысты білдіретін сөз.

САЛДЫРЛА=ет. Қаңғырлау, күңгірлеу.

САЛДЫРЛАҚ сын. 1. Қаңғырлақ, дүңгірлек. 2. ауыс. Ашық-жарқын, бүкпесі жоқ.

САЛДЫРЛАТ=ет. Қаңғырлату, даңғырлату.

САЛДЫРЛАТУ *Салдырлат етістігінің қимыл атауы.*

САЛДЫР-САЛАҚ сын. Істі қалай болса, солай істей салатын берекесіз, ұқыпсыз.

САЛДЫР-САЛАҚТЫҚ зат. Немқұрайдылық, ұқыпсыздық.

САЛДЫР-СҰЛДЫР= елік. *Салдыр-сұлдір, қаңғыр-күңгір еткен күрделі ашық әрі қысаң дыбысты білдіретін сөз.*

САЛДЫРТ¹= ет. Салғызу, төсету.

САЛДЫРТ²= ет. Әлсіреу, дел-сал болу.

САЛДЫРТУ *Салдырт етістігінің қимыл атауы.*

САЛДЫРТЫП үст. Қатты жүріп, салып-ұрып.

САЛДЫРУ *Салдыр етістігінің қимыл атауы.*

САЛЖҰҚТАР зат. тар. Түркі-оғыз тайпаларының бір тармағы.

САЛИҚА [ар. *صالحه*] сын. сөйл. *Салиқаты.*

САЛИҚАЛАН= ет. Байсалдану, салмақтану.

САЛИҚАЛАНУ *Салиқалан етістігінің қимыл атауы.*

САЛИҚАЛЫ сын. 1. Байсалды, ұстамды. 2. Мәнді, мазмұнды.

Салиқалы қыз болды. Естияр, орнықты, ой тоқтатқан қыз болып өсті.

САЛИҚАЛЫҚ зат. Байсалдылық, ұстамдылық.

САЛИҚАЛЫЛЫҚ зат. Байсалдылық, ұстамдылық.

САЛИПРИН [лат. *salipyrin*] зат. вет. *Суда айтарлықтай ерімейтін, спиртте тез еритін, тіл қуырарлық сәл тәтті дәмі бар ақ ұнтақ.*

САЛИХ ар. сын. Жақсы; мейірімді; адал

САЛИЦИЛ: *салицил қышқылы.* [лат. *acidum salicylicum*] зат. мед. *Спирт пен эфирде, майда еритін сәл тәтті, ашқылтым дәмі бар ине тәрізді ақ кристалл.*

САЛКҮРЕҢ зат. этн. Асыл тұқымды тұлпар.

САЛҚА: *салқа жортты. Жедел, шапшаң жүрді.*

САЛҚАЛА= ет. көне. Айқын көріну, көзге түсу.

САЛҚАМ¹ сын. көне. Ержүрек, батыр.

САЛҚАМ² сын. 1. Аңғал, аңғырт, қулығы жоқ; ақжарқын. 2. ауыс. Анайы, әдепсіз, арсыздау.

САЛҚАМ³ сын. Тозығы жеткен, алқа-салқа.

САЛҚАМДАН= ет. Дал-дал болу, қирау.

САЛҚАМДАНУ *Салқамдан етістігінің қимыл атауы.*

САЛҚАМСОҚ сын. Салдыр-салақ, алқам-салқам.

САЛҚАМСОҚТАН= ет. Салдыр-салақ, қалай болса, солай жүру.

САЛҚАМСОҚТАНУ *Салқамсоқтан етістігінің қимыл атауы.*

САЛҚАМСОҚТАУ сын. Қалай болса солай, алқам-салқамдау.

САЛҚАМСУ *Салқамсы етістігінің қимыл атауы.*

САЛҚАМСЫ= ет. Салқам, аңғал болғансу, салқам көріну.

САЛҚАР сын. 1. Кең, мол; шалқар. 2. Ұзын, көп, үлкен, шұбырған.

САЛҚИ= ет. Салшио, солшио.

САЛҚИЮ *Салқи етістігінің қимыл атауы.*

САЛҚЫ сын. жерг. Селсоқ, енжар, босаң.

САЛҚЫ: *салқы төс [төсті].* саят. Төсі түсіңкі, салпаң.

САЛҚЫЛЫҚ зат. Селсоқтық, босаңдық, енжарлық.

САЛҚЫН сын. 1. Жылы емес, суықтау. // Бызар. // Таңғы, кешкі уақыттар, күннің ысымаған кезі. 2. Қоңыр салқын, жаңа жайлы. 3. ауыс. Көңілсіз, жақтырмай, ұнатпай. 4. ауыс. Бауырмалшылығы жоқ, қатаал мінезді (адам). 5. ауыс. Араз, жау. 6. ауыс. Көңілсіз, қызықсыз. 7. ауыс. Өмірден түңілген, үмітсіз.

Салқын ақыл. Сабыр, байып. **Салқын амандасты.** Селқос қана сәлемдесті. **Салқын жүрек.** Суықтау, тасбауыр, қатыгез. **Салқын қабақ.** Мейірімі аз, сыртқа тебінкіреген көзқарас. **Салқын қабақ.** Көңілсіздік, немқұрайдылық. **Салқын қабылдады.** Ықылассыз кейіп білдірді, жақтырмады. **Салқын қанды.** Нем кетті, селқос деген мағынада. **Салқын қанмен.** Сабырмен, салмақтылықпен, ашу-ызасыз, ақылмен. **Салқын қарады.** а) Немқұрайды қарады, жылышырай танытпады. ә) Тағдыр тәлкегіне салды. **Салқын ойлы.** Қызу-қызбасыз, байыпты деген мағынада. **Салқын самал.** Қоңыр салқын жел. **Салқын сөйледі.** Реніш сызын айтты деген мағынада. **Салқын тағамдар.** тамақ. Қыздырмалмай немесе төмен температурада дайындалатын, адамның асқа деген тәбетін ашу үшін ыстық тамақтың алдында берілетін, кейде таңертең және кешке негізгі ас болатын тамақ. **Салқын тартты.** а) Салқындады, салқын түсе бастады. ә) Суынды, көңілі қалды. б) Қызығы кетті, көңілсізденді. **Салқын тиді.** а) Суықтап ауырды. ә) Кесірі жүқты, бір нәрсенің шалығы тиді. **Салқын түсті.** Күн суыды, аңа райы салқындады, жаз ыстығы өтті. **Салқын тіскебасар.** тамақ. Салқын күйінде жеуге арналған жеңіл тағамдар түрі. **Салқын шай.** Салқын түрінде ішілетін жаздық маусым, ыстық кезге арналған шөл басатын сусындық. **Салқыны тиді.** Кесірі, қырсығы тиді.

САЛҚЫНДА= ет. 1. Салқын бола бастау, суыту. 2. Ыстығын басу. 3. ауыс. Адамдар арасындағы қарым-қатынастың нашарлауы, сууы.

САЛҚЫНДАС= ет. Араздасу, көңіл суытысу.

САЛҚЫНДАСУ *Салқындас етістігінің қимыл атауы.*

САЛҚЫНДАТ= ет. 1. Желдету, ыстығын кетіру, суыту. 2. ауыс. Араздастыру, көңіл суыту.

САЛҚЫНДАТҚЫШ зат. тех. Өндіріс салалары мен тұрмыс қажетінде ауаны салқындату үшін қолданылатын құрал.

Салқындатқыш бөгендер. сұшар. ЖЭС-тардың, металл қорытатын зауыттардың пайдалануға ыстық суларын салқындатып, қайта пайдалануға беретін бөгендер.

САЛҚЫНДАТУ *Салқындат етістігінің қимыл атауы.*

САЛҚЫНДАТЫЛУ *Салқындатылу етістігінің қимыл атауы.*

САЛҚЫНДАУ сын. 1. Суықтау, ызғарлау. 2. ауыс. Көңілсіздеу, селқостау.

САЛҚЫНДАУ *Салқында етістігінің қимыл атауы; суыну, мұздау, салқын тарту.*

Салқындау қарады. Ренішті, жылы шырай бермеді; жақтырмады, немқұрайдылық көрсетті. **Салқындау циклі.** Біртіндеп салқындауға ауысу жүйесі.

САЛҚЫНДЫҚ зат. 1. Суықтық, ызғарлық. 2. ауыс. Енжарлық, селқостық. 3. ауыс. Араздық, реніш, көңілсіздік.

САЛҚЫНҚАНДЫ сын. Салмақты, сабырлы, байыпты.

САЛҚЫНҚАНДЫЛЫҚ зат. Сабырлық, салмақтылық, ұстамдылық.

САЛҚЫНСУ *СалқыНСУ етістігінің қимыл атауы.*

САЛҚЫНСЫ= ет. Самарқаулану, селсоқтану.

САЛҚЫНТЫМ сын. Салқындау, суықтау.

САЛҚЫНША сын. жерг. **Салқыным.**

САЛҚЫНШАЛАУ сын. жерг. Салқынымдау.

САЛЛА зат. ескі кіт. Намаз оқу.

САЛЛАЛАУҒАЛАЙЫҒАСӘЛЛӘМ зат. діни. *Пайғамбар есімінен кейін аталатын салауат дуасы.*

САЛМА¹ зат. этн. тамақ. Иленген қамыр нанды май жағылған қазанға қарып пісіріп алғаннан кейін, оны пышақпен ұсақтап кесіп, сүтке қайнатып жасайтын тағам.

Салма көже. тамақ. Жайылған қамырдан төрт бұрыштап дайындамалар кесіліп салынатын көженің түрі.

САЛМА² зат. тамақ. Каусырманың, көкөністердің, көмпиттің және т.б. ортасына салынатын алуан түрлі қоспалар.

САЛМА³ зат. кәс. Езінге су жіберетін арық.

САЛМА⁴ зат. Құлып салу үшін, есікті бастырып тұратын темір.

САЛМА⁵ зат. кәс. Балық аулауда қолданылатын, аудың аузына орнатылатын тас.

САЛМА⁶ зат. спорт. Судың ортасына қойылған шағын спорт қайықтары үшін жасалған жүзіп жүрген жабдық немес көпір.

САЛМАЙ үст. Айнытпай, жаңылмай; бірден.

САЛМАҚ зат. 1. Заттың, нәрсенің ауырлығы. 2. <лат. *netto*> Өлшенген заттың, нәрсенің көлемі, ауырлығы, күші. 3. ауыс. Ауыртпалық, қиыншылық. 4. ауыс. Бедел, орын. 5. ауыс. Сабыр, ұстамдылық, байып. 6. ауыс. Артылған жүк, міндет. 7. ауыс. Мұң-шер, қайғы. 8. спорт. Дәрежесіне қарай бөлініп, сол сәтте өлшеніп, тіркелген спортшы денесінің ауырлық көлемі.

Салмағы ауыр. Жауапкершілігі зор, көп міндет жүктеген. **Салмақ артты [салды, тастады].** Міндет жүктеді, ауыртпалық салды. **Салмағы батты.** Ауырлық қылды, зияны тиді, жоқ жерден жауапкершілікке ие болды. **Салмақ болды.** Кедергі болды, тосқауыл болды. **Салмақ дәрежесі.** спорт. Сайысқа түсетін спортшылардың белгілі бір салмақ деңгейі, ауырлық көлемі. **Салмақ қосты.** Толды, семірді. **Салмақ қосу** спорт. Ауыр атлетикада жарыстың барысында белтемірге салмақ қосып отыру. **Салмақ қуу** спорт. Арнайы тәртіп бойынша немесе ас қабылдауды айрықша шектеу арқылы спортшы денесінің салмағын қолдан азайту. **Салмақты тексеру** спорт. Ақтық өлшену қарсаңындағы белгіленген уақыт аралығында өзінің салмағын жобалау үшін жарыс ережесінде көрсетілгендей байқап өлшену.

Салмақ түсті. Ауырлық түсті; қиыншылық көрді, ауыртпалықты көтеруге тура келді. **Салмақты көтерді.** Ауыртпалыққа, қиыншылыққа төтеп береді. **Салмақ ұстау** спорт. Спортшының салмақ көлемін қажетті шекте ұстай білуі.

САЛМАҚПЕН үст. Байсалдылықпен, байыптен.

САЛМАҚСУ *Салмақсы етістігінің қимыл атауы.*

САЛМАҚСЫ= ет. Салмақты болғансу, байсалдану.

САЛМАҚСЫЗ сын. Салмағы жоқ; ауыр емес, жеңіл.

САЛМАҚСЫЗДЫҚ зат. 1. Салмағы жоқтық, жеңілдік. 2. физ. Гравитациялық тартылыс өрісіндегі механикалық жүйенің бөліктері бір-біріне қысым түсірмейтін және бірін-бірі деформацияламайтын күй.

САЛМАҚТА= ет. 1. Ауырлығын байқап көру, салмағын сынау. 2. ауыс. Ақыл таразысына салу, ойлану. 3. ауыс. Қыр көрсету, көкірек көтеру.

САЛМАҚТАЛ= ет. Ақыл таразысына салыну.

САЛМАҚТАЛУ Салмақтал етістігінің қимыл атауы.

САЛМАҚТАН= ет. 1. Салмағы арту. 2. ауыс. Байсалды болғансу, нығыздану.

САЛМАҚТАНДЫР= ет. 1. Салмағын арттыру. 2. ауыс. Байсалды болғансу, түсін суыту.

САЛМАҚТАНДЫРУ Салмақтандыр етістігінің қимыл атауы.

САЛМАҚТАНУ Салмақтан етістігінің қимыл атауы.

САЛМАҚТАС зат. хим. Дене массаларын өлшеуге арналған массалары әртүрлі таразы тастарының жинағы.

САЛМАҚТАС= ет. Салмақ артысу, салмақ салысу, қыр көрсетісу.

САЛМАҚТАСУ Салмақтас етістігінің қимыл атауы.

САЛМАҚТАТ= ет. 1. Салмағын өлшету. 2. ауыс. Ақыл таразысына салғызу, елеп-екшету.

САЛМАҚТАТУ Салмақтат етістігінің қимыл атауы.

САЛМАҚТАУ Салмақта етістігінің қимыл атауы.

САЛМАҚТЫ сын. 1. Ауыр, салмағы көп. 2. ауыс. Байсалды, байыпты, орнықты (мінез). 3. ауыс. Нақты, анық, асықпай орнықты айтылған (сөз). 4. ауыс. Астарлы, зілді (сөз). 5. ауыс. Қиындықты, ауыртпалықты, қайғылы, дертті.

САЛМАҚТЫҚ сын. Ауырлық, салмақтылық.

Салмақтық талдау. геол. Зат құрамын сандық тұрғыдан анықтау әдістерінің бірі. **Салмақтық ығалсыйымдылық**. геол. Таужыныс ұстап қалатын су салмағының оның құрғақ түрдегі салмағына қатынасы.

САЛМАҚТЫЛАУ сын. 1. Ауырлау, салмағы көптеу. 2. ауыс. Байсалдылау, байыптылау.

САЛМАҚТЫЛЫҚ зат. 1. Салмағы молдық, ауырлық. 2. ауыс. Байсалдылық, байыптылық.

САЛМАҚТЫРАҚ сын. Ауырырақ, күштірек, маңыздырақ.

САЛМАЛЫ сын. Алмалы-салмалы қос сөзінің екінші сыңары; алынып салынатын.

Салмалы карамель. тамақ. Ішіне әртүрлі салмалар салынған, әртүрлі пішінде жасалған карамелдер. **Салмалы сомын**. тех. Құбырлардың және түтіктердің ілімді жеңдерін тығыздап қосуға (нипель арқылы) арналған саңылаулы тесікті қалпақша түрінде жасалған сомын. **Салмалы шоколад**. тамақ. Шоколадты, сүтті, қаймақты салмалары бар шоколадтар.

САЛМАТАЯҚ зат. көне. Қазіргі допты хоккей ойынының ерте кездегі атауы.

САЛМАУ: салмау тарту. Мүлгіген тыныштық орнау.

САЛМАУЫР зат. Ұшына тас салып, жіптің серпінімен ататын құрал, зақпы.

САЛМОЙЫН сын. Өркөкірек, өте төкаппар, тоңмойын.

САЛОЛ зат. Суда ерімейтін, бірақ спиртке ерігіш, сәл хош иісті ақ ұнтақ зат.

САЛОМАС зат. хим. Құнбағыс майын сутектендіріп алатын қатты май.

САЛОН [франц. salon] зат. 1. Ұшақ, автотобус т. б. жолаушылар көлігінің жолаушылар отыратын бөлмесі. 2. Сауда үйлерінің бір дәлізі, тауарларды таныстыру залы және т.б. 3. Косметикалық ем-домдар жасайтын бөлме, мекеме.

САЛОРАМАЛ зат. жерг. Әйелдердің басына тартатын жеңіл орамал.

САЛП елік. Бір заттың төмен қарай салбырап түсіп кетуін бейнелейтін сөз.

Салп етті. Заттың, нәрсенің жерге түсіп кетуіне байланысты айтылады.

САЛПАЙ= ет. Төмен түсу, салбырау.

САЛПАЙТ= ет. Төмен түсіру, салбырату.

САЛПАЙТУ Салпайт етістігінің қимыл атауы.

САЛПАҚ зат. Әрлі-берлі сабылған жүріс, салпаң.

САЛПАҚТА= ет. 1. Сабылып көп жүру. 2. Қыр соңынан қалмай, бастаған істі аяғына дейін жеткізу, соңына түсу.

САЛПАҚТАТ= ет. 1. Сенделтіп, теңгірету.

2. Құр сандалту.

САЛПАҚТАТУ Салпақтат етістігінің қимыл атауы.

САЛПАҚТАУ Салпақта етістігінің қимыл атауы.

САЛПАҢ¹ сын. Салбыраған, төмен түскен.

Салпаң құлақ. а) Құлағы салпиган. ә) Тыңшы, «жансыз». б) Түк білмес, ештеңемен ісі жоқ жуас. **Салпаң құлақ түлендер**. зоол. <лат. otaridaes> Ескекаяқтылар отряды, құлақты түлендер тұқымдасына жататын, суда тіршілік етуге бейімделген сүтқоректілер тобы. **Салпаң құлақты**. Құлағы ұзын.

САЛПАҢ² зат. Әрлі-берлі сабылған жүріс, салпақ.

САЛПАҢ³: елік. **Сопаң**. Салпаң етті. Сопаң етіп шыға келді.

САЛПАҢБАЙ сын. Құр сандалатын, берекесіз.

САЛПАҢДА¹= ет. Салбырау, салпаң-салпаң ету.

САЛПАҢДА²= ет. Құр сандалып бос жүру, босқа әуре болу.

САЛПАҢДАС= ет. Сабылып көп жүрісу, құр сандалысу.

САЛПАҢДАСУ Салпаңдас етістігінің қимыл атауы.

САЛПАҢДАТ= ет. Салбырату, салпаң-салпаң еткізу.

САЛПАҢДАТУ Салпаңдат етістігінің қимыл атауы.

САЛПАЙ= ет. сөйл. Салбырау, төмен түсу.

САЛПАЮ Салпай етістігінің қимыл атауы.

САЛПИ= ет. Салбырау, төмен түсу.

САЛПИТ= ет. Салбырату, төмен түсіру.

САЛПИТУ Салпит етістігінің қимыл атауы.

САЛПИЮ Салпи етістігінің қимыл атауы.

САЛПЫ сын. Салбыраған, төмен түсіңкіреген (ерін, ауыз).

Салпы ауыз. Төменгі ерні ерекше салбыраңқы адам. **Салпы ерін** [ерінді]. Малдағы астыңғы ерін. **Салпы етек**. Салақ, пысық емес (әйел). **Салпы құлақты**. Салбыраған құлағы бар. **Салпы күйрек** [кой]. койшар. Күйрегінің түп жағы жіңішкерек болып белдемеден төмен түсе бітіп, төменгі екі жаны сыртына қарай шығыңғы келіп,

тірсегін не санын соға біткен қой. **Салпы ерін**. Салпиган қалың ерін.

САЛПЫЕРІНДІЛЕР зат. зоол. Тақтұяқтылардың тұқымдасы.

САЛПЫЛ зат. Салпылдаған, қолпылдаған қозғалыс.

Салпыл қакты. Салтақтады, сенделді, сергелдеңге түсті.

САЛПЫЛАУ сын. Салбыраған, төмен түскен.

САЛПЫЛДА= ет. 1. Салақтау, салбырау. 2. ауыс. Құр сандалу, босқа әуре болу.

САЛПЫЛДАҢҚЫРА= ет. Салақтаңқырау, салбырап кету.

САЛПЫЛДАТ= ет. Салақтату, салбырату.

САЛПЫЛДАТУ Салпылдат етістігінің қимыл атауы.

САЛПЫЛДАУ Салпылда етістігінің қимыл атауы; салп-салп ету, сандалу, сенделу.

САЛПЫНШАҚ¹ зат. этн. Зергерлік бұйымдарда, құйысқанда, кісенің жанында, жүгенің сағалдырығында, өмілдірікте үзбелі, өрнекті, салбырап тұратын әшекейлер.

САЛПЫНШАҚ² зат. окказ. Кілт т.б. заттарды жинап ұстайтын шығыршық.

САЛПЫНШАҚТЫ сын. Салтынағы бар.

САЛПЫС зат. өс. <лат. mōgīna> Салтыстар тұқымдасына жататын көпжылдық өсімдіктер.

САЛ-САЛ¹ зат. әдеб. Фольклорда қолданылатын (жанр, тәсіл) ұйқас түрі.

САЛ-САЛ² үст. Өне бойы мылжа-мылжа, дел-сал. Сал-сал болды. Буыны құрып, бойы босады.

САЛ-САМАЛ зат. Самал жел; көктемнің жылы желі.

САЛ-САХАРА зат. Шөл дала.

САЛ-СЕРІ зат. этн. Дәстүрлі қазақ қоғамында ерекше өнерпаздықпен байланысты ұғым; сал мен серілердің жиынтық атауы.

САЛ-СЕРІЛІК зат. Ойын-сауыққа елігушілік, салдық, серілік құрушылық.

САЛСҮЙЕК сын. Селқос, енжар, жалқау.

САЛТ¹ зат. 1. Халықтың көсіп, сенім, тіршілігіне байланысты қалыптасып, ұрпақтан-ұрпаққа ауысып отыратын дәстүр түрі. 2. Өмірде тұрақтанып қалыптасқан, жалпыға бірдей үйреншікті қылық, ырым, кәде. 3. Ырым. 4. Қалыпты жәдайд, тәртіп, ұстаным. 5. ауыс. Жаман әдет, теріс қылық, келеңсіз мінез. 6. Діни наным-сенім.

Салт айтысы. этн. фольк. Халықтың әдет-ғұрпы мен сенім-нанымна, күнкөріс кәсібіне байланысты қалыптасқан айтыстың ежелгі түрі. **Салт атты** [басты], сабау қамшылы. а) Жалғыз басты, бойдақ. ә) Малы жоқ, жарлы-жақпай. **Салт атты**. Атқа салт мінген. **Салттан** [дәстүрден, ғұрыптан] аттады. Әдет-ғұрыптан озды, салтты бұзды. **Салтына берік**. Әбден қалыптасқан, тұрақты; салт-дәстүрі бұзылмаған. **Салтына түсті**. Дағдығы әрекетін жасады, кемеліне кеп, батырлық салтын жасады. **Салт басты** [атты], сабау қамшылы. Үйленбеген, бойдақ; салт. **Салт басты**, сабау қамшылы. Сыбай-салтаң жалғыз басты, үйленбеген бойдақ (адам). **Салт көсем**. Арбаның жетегіне жегілетін аттың жанындағы жол бастап, басқа аттарды жүрісімен еліктеріп жүретін, жол салып отыратын, жолдан жаңылмайтын жүрісі қарымды ат. **Салт мініс жылқысы**. ауылшар. Мініс жылқысы. **Салт мінді**. Атқа жеке, бір өзі отырды.

САЛТ² үст. Жеке, жалғыз; бір өзі. // Жүгі жоқ.

Салт ат. Жеке мінуге арналған ат, мініс аты. **Салт атты.** Атқа салт мінген. **Салт басты [атты], сабау қамшылы.** а) Бір өзі, жалғыз; үйленбеген, бойдақ. ә) Малы жоқ, жарлы-жақыбай. **Салт етістік.** лингв. Табыс септігіндегі тура толықтауышты меңгере алмайтын, тура объектіге сабақталмай-ақ, жанап жүзеге асатын етістік. **Салт жүру.** Үйленбей, бойдақ жүру. **Салт мінді.** Атқа жүк артпай, арба жекпей, өзін жеке мінді. **Салт мініс.** Жеке мінуге арналған.

САЛТАҚ сын. Былғанган, лас, кір. **САЛТАҚ-САЛТАҚ** сын. Кір-кір, лас. **САЛТАҚТА=** ет. Ластау, былғау. **САЛТАҚТАН=** ет. Ластану, былғану. **САЛТАҚТАНУ** Салтақтан етістігінің қимыл атауы.

САЛТАҚТАУ¹ Салтақта етістігінің қимыл атауы.

САЛТАҚТАУ² сын. Кірлеу, ластау.

САЛТАНАТ зат. 1. Барлық пен байлықтың әдемі үйлесімі, сәулетті, сәнді көрініс. 2. ауыс. Дастарқан байлығы, көл-көсір тамақ. 3. ауыс. Жасау-жабдық. 4. ауыс. Асқан әдемілік, сұлулық. 5. ауыс. Жөнсіз мереке; у-шу, дақпырт, данғаз. 6. ауыс. Сән, қуаныш. 7. жерг. Салт. 8. ауыс. Қызық думан.

Салтанат құрды. Мерейі үстем болды, дәуірледі. **Салтанат түзеді.** Салтанат құрды. **Салтанаты жарасты.** Сәулеті дәулетіне сай келді. **Салтанат құрды.** Жарастықты сән түзеді.

САЛТАНАТТЫ сын. 1. Бай, дәулетті. 2. Ресми, мерекелік. **Салтанатты көш.** этн. Жасау-жабдығы мол, сәнді көш.

САЛТАНАТТЫҚ сын. Салтанатқа, тойға, мерекеге арналған (тән).

САЛТАНАТТЫЛЫҚ зат. Сәнділік, әдемілік.

САЛТАҢ үст. Жеке, дара; бойдақ.

Салтаң бас. Өзі ғана, жеке басы. **Салтаң жүріс.** Бос, жүксіз жүріс. **Салтаң төжірібе.** хим. Таңдалып алынған әдісті нақтылау үшін немесе құралды тексеру үшін жүргізілетін төжірібе.

САЛТАҢДА= ет. Селтеңдеу, салпылдау.

САЛТ-ДӘСТҮР зат. мәд. Әр ұлттың, халықтың діні мен сеніміне, тұрмыс-тіршілігіне, ұлттық құрылым ерекшелігіне сәйкес ғасырлар бойы жинақталып, өмірдің өзі тугызған ғұрыптардың жиынтығы.

САЛТЕНТЕК зат. вет. Жынды, барлық малда болатын ауру.

САЛТҚЫ¹ зат. 1. Қақпаны ішінен ілетін көлденең ағаш. 2. жерг. Қасқырға қиратын қақпанды бекітетін ауыр ағаш.

САЛТҚЫ² зат. кес. Қармақ қалтқысы.

САЛТ-МАШЫҚ зат. Халық тұрмысында ежелден қалыптасқан дәстүр, әдет-ғұрып.

САЛТ-САНА зат. Қоғамдық ойдың, дәстүрдің, әдет-ғұрыптың жиынтығы.

Салт-сана бұзылу. Қоғам тіршілігінде бұрыннан қалыптасқан салт-дәстүрдің өзгеруі.

САЛТТА= ет. Салт, жеке-дара жүру, салт міну.

САЛТТАН= ет. Үйреншікті әдетке, дағдыға айналу.

САЛТТЫ сын. Атқа салт мінген, салт жүрген.

САЛТШЫЛ сын. Әдет-ғұрыпты берік ұстағыш, дәстүріне берік.

САЛТЫНША үст. Салты бойынша, әдетінше, ғұрыпына.

САЛУ Сал етістігінің қимыл атауы. Қандай да бір құрылысты (үй, көпір, жол) тұрғызу.

САЛУАЛЫ¹ сын. көне. Салиқалы; салтанатты.

САЛУАЛЫ² сын. жерг. Ақылды, бай-салды, үлгілі.

САЛУЛЫ сын. 1. Салып қойған, төселген. 2. Кигізілген, сұғылған.

Салулы төсек, салқын үй. Жайлы, қолайлы жағдай.

САЛУШЫ¹ зат. **Нансалышы** (мамандық).

САЛУШЫ² сын. Бір нәрсені жасаушы, істеуші.

САЛУЫ зат. Бір нәрсенің ыңғайы болу, ісі оңғарылу, сәті түсу жайы, салым.

САЛФЕТКА зат. 1. Тамақ ішкеннен кейін, ауызды, қолды сүртетін, қазандан не шүберектен жасалған қолорамал, майлық, майқағаз. 2. Шағын үстелге арналған кішкене дастарқан.

САЛХАР зат. сын. Ұзыннан-ұзақ, шетсіз-шексіз, кең, мол.

САЛШЫ зат. Сал жүргізуші, салды басқарушы.

САЛЫ¹ [ар. شال] зат. 1. Әйелдер басына салатын үлкен түбіт орамал, шәлі. 2. ауыс. Тұн қараңғылығы.

САЛЫ² зат. жерг. 1. Күріштің орылмаған, пісіп тұрған кезі. 2. Күріштің сабағы. 3. Тары сабағын дөңімен байлап қойған түрі. 4. Қабығынан, қауызынан тазаланбаған, түйілмеген күріш.

САЛЫ³: салы суға кетті. Еңсесі түсті, мойнына су құйылды, түңілді. Салы суға кетті. Мойнына су құйылды, еңсесі түсті. Салы суға кетті. Ұнжырғасы түсті.

САЛЫҒУ Салық етістігінің қимыл атауы.

САЛЫҚ¹ зат. экон. Жеке адам мен кәсіпорындардан міндетті түрде алынатын мемлекеттік алым.

Салық агенті [инспекторы]. экон. Салық заңнамасына сәйкес төлем көздерінен ұсталатын салықтарды есептеу, ұстау және аудару міндеті жүктелген заңды тұлға, жеке кәсіпкер. **Салық базасы.** экон. Салықтар мен бюджетке төленуіне тиіс басқа да міндетті төлемдердің сомасы анықталатын салық салу объектісі мен салық салуға байланысты объектінің құндық, заттық немесе өзге де сипаттамасы. **Салық берешегі.** экон. Бересі сомасы; сондай-ақ өсімпұлдар мен айыппұлдардың төленбеген сомасы. **Салық есептемесі.** экон. Салық төлеуші салық органдарына табыс ететін салық міндеттемелерін есептеу туралы ақпараттан тұратын құжаттама. **Салық ескертпесі.** экон. Сыртқы экономикалық өзара шарттарды, қызметтер көрсету туралы шарттарды, несие келісімдерін жасасу кезіндегі заңды талаптар. **Салық жеңілдіктері.** экон. Заңнамаға сәйкес салық төлеушілерді салықтан толық немесе ішінара босату. **Салық жүйесі.** экон. Алынатын салықтар мен басқа да міндетті төлемдер түрлерінің, олардың құрылымы, нысандары мен әдістерінің, салық қатынастарын реттейтін салық қызметі органдарының жиынтығы. **Салық заңнамасы.** экон. Салық салу және жинауға қатысты қоғамдық қатынастарды реттейтін нормативтік құқықтық актілердің жиынтығы атауы. **Салық кодексі.** экон. Мемлекеттік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының салық төлеушілермен салықтық қатынастарын реттейтін мемлекеттің жоғарғы билігі деңгейінде қабылдаған заңнамалық нормалардың негізгі жиынтығы. **Салық көзі.** экон. Салық төлеу үшін пайдаланылатын резерв. **Салық қолшатыры [бүркеніші].** экон. Ағымдағы және болашақтағы табыстарды салық салудан қорғау үшін осы табыстарды залалдың шамасына азайту арқылы өткендегі есепті кезеңнің залалына ілгері көшіру. **Салық құқығы.** экон. Мемлекет салықтарының түрлерін анықтайтын,

салық құрылымын, оларды өндіріп алу тәртібін белгілейтін және салық міндеттемелерінің пайда болуына, өзгеруіне және тоқтатылуына байланысты қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы; қаржы құқығының институты. **Салық қызметі.** экон. Уәкілетті мемлекеттік органдар мен салық органдарынан құралатын органдардың жиынтығы. **Салық мағлұмдамасы [декларациясы].** экон. Салық төлеушінің, салық агентінің Салық кодексінде белгіленген тәртіпке сәйкес салық органдарына берілген жазбаша мәлімдемесі немесе электрондық құжаты. **Салық мөлшерлемесі.** экон. Салық базасының өлшем бірлігіне шаққандағы салық есептеулерінің шамасы. **Салық міндеттемесі.** экон. Салық төлеушінің салық заңнамасына сәйкес мемлекет алдында туындаған міндеттемесі; оған сәйкес салық төлеуші салық органына тіркеу есебіне тұруға, салық салу объектілері мен салық салуға байланысты объектілерді анықтауға, салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді есептеуге, салық есептемесін жасауға, оны белгіленген мерзімде тапсыруға міндетті. **Салық патенті.** экон. Арнаулы салық режимін қолдану құқығын куәландыратын және салық сомасының бюджетке төленуі фактісін растайтын құжат. **Салықпен реттеу.** экон. Салық салудың жалпы деңгейін төмендету немесе көтеру есебінен бюджетке алу нормасын өзгерту арқылы өндірісті дамытуға мемлекеттің жанамалық жасау шараларының жиынтығы. **Салық салды.** Алым алатын болды. **Салық салу қағидаттары.** экон. Салық заңдары негізделетін қағидаттар. **Салық салу объектісі.** экон. Белгілі бір салық өндіріп алынатын мүлік, мәміле немесе мүліктік құқық. **Салық салу өлшемі.** экон. Салық базасын сандық тұрғыдан көрсетуге пайдаланылатын салық салу ауқымының өлшемі. **Салық салынбайтын табыс.** экон. Бюджеттің салықпен байланыспайтын санаты. **Салық санкциялары.** экон. Салық салу туралы қолданылып жүрген заңдарды сақтамайтын салық төлеушілер мен лауазымды адамдарға салық органдарының мемлекеттік экономикалық және әкімшілік жолмен ықпал ету құралы. **Салық саясаты.** экон. Мемлекеттің экономикалық саясатының бір бөлігі [Салық негізін, мөлшерлемесін, жеңілдіктерін және шегерімдерін өзгерту жолымен іске асырылады]. **Салық тетігі.** экон. Мемлекет заң шығарушылық жолмен белгілейтін салық салу ережелерінің жиынтығы. **Салық төлеуден жалтару.** заң. Салық төлеушінің салық салу объектісін (пайданы, табысты, тауар айналымы мен мүлікті, т.б.) әдейі жасыруы және азайтуы. **Салық төлеуші.** экон. Салықтарды және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеуші тұлға. **Салық төлеушінің тіркелу нөмірі.** экон. Барлық жеке тұлғаға, заңды тұлғаға, белгілі бір жағдайда елаумағында табыс алатын шетелдік өкілдіктер мен филиалдарға берілетін нөмір.

САЛЫҚ² зат. көне. 1. Шаршау, зорығу, әбден титықтау. 2. Талықсу. 3. Ұйып қалу.

САЛЫҚСУ Салықсыз етістігінің қимыл атауы.

САЛЫҚСЫ= ет. жерг. Шаршау, титықтау.

САЛЫҚСЫЗ сын. Салық салынбаған, салығы жоқ.

Салықсыз кірістер. экон. Бюджеттің салықтармен байланысы жоқ кірісінің санаты. **Салықсыз төлемдер.** экон. Заңнамаға сәйкес салық төлеушілерді толық немесе ішінара босату.

Өнімнің өзіндік құнында есептелетін төлемдер (жарналар, аударымдар т.б.).

САЛЫҚТЫҚ сын. Салық салуға қатысты.

Салықтық құқықбұзушылық. салық. Салықтық қатынасқа қатысушылардың салық заңдарының нормаларымен белгіленген міндеттерін орындамауларына байланысты, заңды жауапкершілік көзделген құқыққа қайшы әрекет.

САЛЫҚТЫР¹= е.т. Шартату, болдырту.

САЛЫҚТЫР²= е.т. жерг. Кептіру, дегдіту, суын сорғыту.

САЛЫҚТЫРУ Салықтыр етістігінің қимыл атауы.

САЛЫҚШЫ¹ зат. 1. көне. Сал жүргізуші, салшы. 2. жерг. **Жамақ.**

САЛЫҚШЫ² зат. Салық саласында қызмет істейтін адам.

САЛЫМ¹ зат. этн. Екі мәре аралығында тартылатын көкпар тарту ойынының құрамдас бөлігі.

Салым салды. Көкпар тартты, салымға қатысты. **Салым туралы куәлік.** экон. Клиенттің салым салғанын қуаттайтын және түсімдердің кейінгі түсуі, осы шоттан алу, сондай-ақ пайыздар төлеу шарттарын айқындайтын банк сертификаты.

САЛЫМ² зат. Бұйырған нәрсе, несібе.

Салымы түйенің құйрығынан жоғары. Салымды, бағы зор.

САЛЫМ³ шы. л. Қарай, таман, жуық.

САЛЫМ⁴ зат. экон. Депозиттер; заңды және жеке тұлғалардың несие-қаржы мекемелерінде сақтаулы тұрған және олардың уақытша билігінде болатын, бірақ иесіне қайтарылуға тиіс немесе оның нұсқауы бойынша басқа бір тұлғаға берілуге тиіс ақшалай қаражаты.

САЛЫМ⁵ зат. жерг. тамақ. Қамырды жұқалап, үстіне ет салған тағам.

САЛЫМ⁶ зат. көне. Әдет, салт-дәстүр.

САЛЫМ⁷ зат. кен. Шахталы пешке бір мезгілде тиісті мөлшерде салынатын кен материалының, қожамдалар мен отындардың өлшемі.

САЛЫМДЫ сын. Жолы болғыш, несібелі, табысты.

САЛЫМСЫЗ сын. Жолы болмайтын, салымсыз.

САЛЫМШЫ зат. экон. Жинақ қассасына немесе банкке сақтау үшін ақша салған тұлға.

САЛЫН¹= е.т. 1. Құрылыс тұрғызылу, қабырғасы қалану. 2. Көпір, жол жасалу. 3. Қашалу, түсірілу. 4. Қойылу, орналастырылу.

САЛЫН²= е.т. Бір нәрсенің соңына түсіп ішуге алау, соған берілу.

САЛЫНДЫ¹ сын. 1. Су тасыған кезде өзен жағасына шығып қалатын ағаш, қоға, қамыс, шөп-шалам. 2. ө.с. Су бетінде жүзіп жүретін өсімдіктер. 3. Бөет топтарынан су шаймау үшін қамыс-қоғадан жасалған қақпыма қоршау.

САЛЫНДЫ² зат. жерг. **Сал.**

САЛЫНДЫ³ зат. жерг. Жаңа салынған үйлер.

САЛЫНДЫ⁴ зат. зоол. Құс ұясындағы жұмыртқалар жиынтығы.

САЛЫНДЫР= е.т. Бойын үйреттіру, әдеттендіру, құнықтыру.

САЛЫНДЫРУ Салындыр етістігінің қимыл атауы.

САЛЫНУ Салын етістігінің қимыл атауы.

САЛЫҢҚЫ сын. 1. Түсіңкі, салбыраңқы. 2. ауыс. Ренішті, пәс, кейісті, көңісіз.

Салыңқы кеуде. Кеудесі төмен түскен, салбыраңқы арғымақ ат сипаты туралы.

САЛЫП-ҰРЫП үст. Алды-артына қармай, асығып-үсізін.

САЛЫС= е.т. 1. Соғысу, шабысу. 2. Қол жұмсасу, ұрысу. 3. Бәсеке таласу, айтысу, жарысу.

САЛЫСТЫР= е.т. 1. Екі не одан да көп нәрселер мен құбылыстардың бір-бірінен артық-кемдігін байқау, салғастыру. 2. Балау, теңеу.

Салыстырып тексеру. метрол. Жарамдылық дәрежесін тексеру мақсатында метрологиялық мекеменің өлшеуіш құралдарының және аспаптардың қателігін анықтау үшін жүргізетін жұмысы.

САЛЫСТЫРҒЫШ сын. Зат, құбылыс сырын білуге құмар, салыстырып тексеруге бейім.

САЛЫСТЫРҒЫШТЫҚ зат. Адам бойында болатын бір зат пен құбылысты екіншісімен салыстыруға бейімдік қасиет.

САЛЫСТЫРМА сын. сөйл. **Салыстырмалы.**

САЛЫСТЫРМАЛЫ сын. Бірімен-бірі салыстыратын.

Салыстырмалы ақиқат. физ. Объективті дүниемен сәйкестігі жеткіліксіз, толық емес білем. **Салыстырмалы атомдық масса.** физ. Элементтің табиғатта кездесетін изотоптарының орташа массасының көміртектің ¹²C изотопы массасының 1/12 бөлігіне қатынасы.

Салыстырмалы баға. физ. Белгілі бір жыл-ғы немесе белгілі бір күнді баға [Ол жеке-кезеңдегі өндіріс, тауар айнылымы көлемін және басқа экономикалық көрсеткіштерді құн түрінде салыстыруда шартты түрде негіз ретінде қабылданады]. **Салыстырмалы биіктік.** геогр. Тереңдік немесе биіктік бағытта қатар жатқан екі нүктенің арасындағы биіктік айырмашылығы.

Салыстырмалы генетикалық әдіс. пед. Жазба жұмыстарын, эпистолдық мемуарларды, адамның басынан өткізген оқиқаларын, естеліктерін зерттеп, оның әртүрлі психологиялық ерекшеліктерін (өзгешеліктерін) білу. **Салыстырмалы геологиялық көнелік.** геол. Жер тарихында болып өткен белгілі бір құбылыстың екінші құбылыспен салыстырыла отырып анықпалатын көнелігі.

Салыстырмалы грамматика. лингв. Туыстас тілдердің грамматикалық құрылысын зерттейтін тіл білімінің саласы. **Салыстырмалы деформация.** физ. Абсолют деформацияның дененің өлшемі мен қалтын сапалықтайтын шаманың алғашқы мәніне қатынасы. **Салыстырмалы жылдамдық.** физ. а) Салыстырмалы сан жүйесіне қатысты нүктенің қозғалыс жылдамдығы. ә) Нүктенің салыстырмалы қозғалысымен шартталған абсолют жылдамдықтың құраушысы.

Салыстырмалы координаттар. физ. Санаудың бастапқы нүктесі ретінде экранның бекітілген нүктесінен ерекшелігі, меңзердің ағымдағы жағдайы пайдаланатын координаттар жинағы (әдетте, бекітілген нүкте сол жақтағы төменгі бұрыш).

Салыстырмалы көрсеткіштер. экон. Абсолютті көрсеткіштің базистік мәнге немесе екі әртүрлі көрсеткіштердің арақатынастары түріндегі экономикалық көрсеткіш. **Салыстырмалы қате.** инф. Есептеуіш техникада жадтағы сан мен экранға шығарылатын санның арасындағы айырмашылық. **Салыстырмалы қателік.** Пайызбен көрсетілген абсолюттік қателіктің өлшенетін шаманың нақты мәніне деген қатынасы.

Салыстырмалы қозғалыс. физ. а) Қозғалмалы санақ жүйесіне қатысты дене жағдайының уақытпен өзгеруі. ә) Нүктенің (немесе дененің) шартты түрде жылжымайтын деп алынған Охуз санақ жүйесіне қатысты орын ауыстыратын жылжымалы Ох у z санақ жүйесімен салыстырылған қозғалысы. **Салыстырмалы молеку-**

лалық масса. хим. Заттың бір молекуласының орташа массасының көміртекті ¹²C изотопты массасының 1/12 бөлігіне қатынасы. **Салыстырмалы мөлдірлік.** экол. Су қойманың беткі қабаты суының мөлдірлігінің жанам сапаттамасы. **Салыстырмалы психология.** психол. Адам психикасының шығу тегі мен дамуының, адам санасының қалыптасуының биопсихологиялық алғышарттары мен заңдылықтарын, адам мен жануарлардың психологиялық қаракетіндегі жалпылық пен айырмашылықты (адамның мінез-құлқындағы әлеуметтік пен биологиялық проблемасы) зерттейтін психология саласы. **Салыстырмалы пайда.** экон. Сатушы сатылған бір бұйым үшін шығынды шегеріп тастағанда алатын табыс. **Салыстырмалы санақ жүйесі.** физ. Абсолют санақ жүйесіне қатысты қозғалатын санақ жүйесі. **Салыстырмалы тіл білімі.** лингв. Туыстас, тектес тілдерді зерттейтін тіл білімінің саласы. **Салыстырмалы шама.** Салыстырмалы екі статистикалық шамалардың өзара сандық қатынасын көрсететін жалпылама көрсеткіш. **Салыстырмалы ылғалдылық.** физ. Ылғал дене құрамындағы су массасының осы дененің сумен бірге қосылғандағы массасына процентпен берілген қатынасы. **Салыстырмалы саясаттану.** ғыл. Әртүрлі елдер мен халықтардың саяси дамуындағы ортақтық пен ерекшелікті зерттейтін саяси ғылымның бір бағыты. **Салыстырмалы үнем.** экон. Өндіріс көлемі бойынша жоспардың орындалуын ескере отырып, шығынның жоспарлы деңгейімен салыстырғанда ресурстардың нақты шығынының азаюын сипаттайтын үнем. **Салыстырмалы шырай.** лингв. Заттардың сындық сапаларын салыстырып, олардың бір-бірінен артық-кемдігін білдіретін шырай. **Салыстырмалы электродтар.** физ. Әлеуеттері тұрақты және қайталанбалы, ал оларда өтетін электрхимиялық реакциялар жоғары қайтымды болатын электродтар.

САЛЫСТЫРМАЛЫҚ сын. Салыстырмаға байланысты. **Салыстырмалы принцип.** физ. Оқиғауланған тыныштық күйдегі материалдық жүйеде немесе бірқалыпты түзу сызықты қозғалыс жағдайындағы жүйеде кез келген процестің бірдей өтетінін құптайтын физиканың іргелі заңы. **Салыстырмалық теориясы.** физ. Физикалық процестердің кеңістік-уақыттық қасиеттерін зерттейтін теория.

САЛЫСТЫРМАЛЫ-ТАРИХИ: салыстырмалы-тарихи әдебиеттану. әдеб. Әдебиеттанудың сөз өнері тарихын, әдеби байланысты, әдеби процесс пен оның заңдылықтарын, көркем әдебиет мәселелерін зерттейтін саласы. **Салыстырмалы-тарихи әдіс.** лингв. Тіл дамуының тарихи заңдылықтарын анықтау үшін салыстырмалы тарихи тіл білімінде туыстас тілдерді зерттеудің әдіс-тәсілдерінің жиынтығы, тіл тарихын танудың маңызды құралы. **Салыстырмалы ақиқат.** филос. Ішкі қайшылықта үнемі дамып, толықтырылып, тереңдетіліп, түзетіліп отыратын шартты шындық. **Салыстырмалы баға.** экон. Жасалынған келісімшартқа сәйкес белгілі бір мерзім ішінде келісілген көлемде жеткізілетін тауарлар бағасы. **Салыстырмалы-тарихи тіл білімі.** лингв. Тіл білімінің шығу тегі бір тілдерді зерттейтін саласы.

САЛЫСТЫРУ 1. Салыстыр етістігінің қимыл атауы. 2. псих. Ойлаудың логикалық амалдарының бірі.

Салыстыру әдісі. экон. Танымның әмбебап логикалық тәсілі [Салыстыру әдісі арқылы белгілі бір сипатты белгі бойынша зерттелетін объектілерді, құбылыстарды салғастыру жо-

лымен олардың теңдігі немесе айырмашылығы анықталады].

САЛЫСТЫРЫЛ= ет. 1. Артық-кемі өлшену, тексерілу, анықталу. 2. Теңестірілу.

САЛЫСТЫРЫЛУ Салыстырыл етістігінің қимыл атауы.

САЛЫСТЫРЫС= ет. Сынасу, жарыстырысу.

САЛЫСТЫРЫСУ Салыстырыс етістігінің қимыл атауы.

САЛЫСУ Салыс етістігінің қимыл атауы.

САЛЬДО [итал. saldo] зат. экон. Белгілі бір уақыт кезеңіндегі ақшалай қаражаттың немесе материалдық заттың түсімі мен шығысы арасындағы айырма.

Сальдо балансы. экон. Бухгалтерлік есеп шотының белгілі бір күнгі қалдықтары (сальдосы) көрсетілетін бухгалтерлік баланс.

САЛЬМОНЕЛЛЕЗ зат. мед. Сальмонелла тобына жататын бактериялар тудыратын мал мен адамға тән індет аурулар тобы.

САЛЬПАЛАР [лат. salpae] зат. зоол. Қабықтылар тип тармағының класы.

САЛЫПИНГИТ [лат. salpinix] зат. Ұрғашы малдың ұрық түтігінің қабынуы.

САЛЬТАЦИЯ зат. сұшар. Ағын судың өзен арнасының топырағы мен лайын, тұнбасын таяу тұсқа лықсыта-ырғыта айдап апару процесі.

САЛЬТО зат. спорт. Гимнастика мен акробатикада қолданылатын адамның ешбір тірексіз, ауада секіру арқылы алға немесе артқа (басынан асыра) айналуы.

САЛЮКИ зат. кинол. Тазы тәрізді ит түрі.

САЛЮТ зат. Белгілі бір мейрамның не мерекенің құрметіне арнап аспанға қарай атылатын оқ немесе жарылғыш ракеталар залты; мерекелерде, салтанатты жиындарда құттықтау, құрмет көрсету, құрметпен қарсы алу кезінде жасалатын отиашу.

САЛЮТПІК сын. Салют беруге арналған, салютке қатысты.

САЛЯМИ [итал. salame] зат. тамақ. Біркелкі өте ұсақпап туралған (немесе тартылған) майлы еттен әзірленген шұжық.

САМ [ар. شام] зат. Кешкі шам жағылар кез; ымырт, алагеуім, бейуақ.

Сам жамырады. Ымырт түсіп, қараңғы қоюлана бастады, қара көлеңкеленді.

САМА¹ зат. Шығарған, демдеген шайдың қалдығы, шама.

САМА² зат. көне. Аспан, көк.

САМАЙ зат. анат. Бас сүйектің құлақ пен маңдай аралығындағы екі жақ бөлігі.

Самай сүйегі. анат. <лат. os temporale> Бас сүйектің ми сауыты бөлімінің екі жақ бүйір қабырғасын қиайтын сүйек. **Самайына ақ кірді** [түсті]. Шашы ағара бастады, кәрілік белгі берді. **Самайын [сақалын, шашын] ақ [боз] қырау шалды**. Сақал-шашына ақ кіре бастады; қартайды. **Самайына қырау кірді**. Екі самайынан бастап шашы ағарды, қартайды, егде тартты. **Самайынан бит аққан**. Лас, салақ, әбден биттеген.

САМАЙЛЫ: ақ [күміс, қырау] **самайлы**. Самайына ақ түскен, самай шашы ағарған.

САМАЙЛЫҚ зат. Кимешектің самай тұсы.

САМАЙСАҚАЛ зат. окказ. Ер адамның жағы мен иегіне қойылған сақал.

САМАЛ¹ [ар. شمال] зат. 1. Жанға жайлы қоңыр салқын жел. 2. ауыс. Жылы леп, жақсы лебіз, оң шырай. 3. ауыс. Белгі, нышан. // Жұмсақ, жағымды (дауыс). 4. ауыс. Еркіндік,

бостандық деген мағынада. 5. ауыс. Жастық, албырттық.

Самал ауа, сал табиғат. экспр. Таза ауа, тамаша табиғат. **Самал есті**. Жел соқты. **Самал жел**. Жанға жайлы жел. **Самалы оңынан түрды**. Ісі оңға басты, дегені болды.

САМАЛ² зат. мед. Мұрын сүйегінің үңірейтіп жеп қоятын жұқпалы ауру.

САМАЛ³ сын. жерг. Жыңды, делқұлы.

САМАЛ⁴ зат. жерг. Мұз оятын құрал (сүймен).

САМАЛА¹ зат. Жан-жаққа түгел нұр шашқан сәуле, жайылған нұр.

САМАЛА² зат. көне. Полкке парнапар жасақ.

САМАЛАДАЙ сын. 1. Нұр шашқан сәуле сияқты, жап-жарық, жарқыраған. 2. ауыс. Орасан көп, қаптап кеткен. 3. ауыс. Биік, зәулім.

Самаладай болып көрінді [жарқырады]. Анық көрінді (көбіне түңгі мезгілдегі жарыққа байланысты айтылады). **Самаладай жап-жарық**. Көңілді, өте жарық. **Самаладай жарық**. Сүттей жарық, жап-жарық.

САМАЛАЛЫ сын. Жарығы мол, нұр шашқан.

САМАЛДА= ет. Салқын самалды жерде дем алу, салқындау.

САМАЛДАЙ сын. 1. Жеңіл соққан лептей, самал сияқты. 2. сөйл. Самаладай жап-жарық, өте нұрлы.

САМАЛДАТ= ет. Желдету, салқындату, желге, самалға қарсы жүргізу.

САМАЛДАТУ Самалдат етістігінің қимыл атауы.

САМАЛДАУ Самалда етістігінің қимыл атауы.

САМАЛДЫ сын. Самал жел соққан, қоңырсалқын.

САМАЛДЫҚ¹ зат. этн. Ұзақ сапардан адам әкелген сәлемдеме, сый-сияпат.

САМАЛДЫҚ² зат. өс. <лат. spinacia> Алабұталар тұқымдасына жататын бір, екі жылдық шөптесін өсімдік; көкөніс дақыл.

Самалдық шөп. өс. Биіктігі 1 метрге жуық, біржылдық, шөптектес өсімдік.

САМАЛЫҚ зат. көне. Ұзақ та қиын сапардан оралған адам.

Самалық айтты. этн. Қиыншылықта, құрғақшылықта т.б. ауыртпалық кезеңдерде жаратушыдан жақсылық тіледі, өлең, сөз айтты.

САМАН зат. көне. Сабан араластыра балшық илеп, үлкен қалыппен құйған шикі кірпіш.

Саман керпіш. сөйл. Саман кірпіш.

САМАР¹ зат. этн. Қымыз құятын, ет жасайтын үлкен сопақ астау, тегене, тегеш.

САМАР² зат. жерг. 1. Қолға су құйғанда астына қоятын, кір жуатын шылапшын. 2. Мал су ішетін астау, науа. 3. жерг. кәс. Қол шығардың шелегі. 4. кәс. Өзеннен мотордың күшімен шыққан суды бақшаға, егіндікке жеткізетін науа.

САМАР³ сын. Тіл мен жағына сүйенген, шешен.

САМАРЖАҚ сын. Қақсап қалған, тілін безеген (адам).

САМАРИЙ [лат. samarium] зат. хим. Sm – элементтердің периодтық жүйесінің III тобындағы химиялық элемент.

САМАРҚАН: Самарқанның көк тасы жібіді. Құл жылып, ызғар кетті. [Әйгілі астроном Ұлықбек (1394 – 1449) расханасындағы көк тасқа құн мен түн теңелгенде (жыл басында) 22 наурызда құн сәулесі түсетін болған. Сол сәуледен түскен жылу тасты жібітеді-мыс].

САМАРҚАУ үст. 1. Жай, баяу, жайбарақат, марғау. 2. Көңілсіз, селқос, керенау, немқұрайды. 3. ауыс. Мүлгіген тыныштық.

Самарқау тартты. Көңілсіздік басты.

САМАРҚАУЛАН= ет. Босаңсу, селқос тарту, немқұрайдылыққа салыну.

САМАРҚАУЛАНДЫР керенауландыру, жайбарақтандыру.

САМАРҚАУЛАНДЫРУ Самарқауландыру етістігінің қимыл атауы.

САМАРҚАУЛАНУ Самарқаулан етістігінің қимыл атауы.

САМАРҚАУЛАУ үст. 1. Жайлау, баяуырақ, жайбарақаттау. 2. Көңілсіздеу, селқостау, немқұрайдылау.

САМАРҚАУЛЫҚ зат. 1. Баяулық, жайбарақаттық. 2. Селқостық, немқұрайдылық, керенаулық. 3. псих. Адамның бойындағы жігерсіздікті білдіретін ұғым.

САМАРҚАУСУ Самарқаусу етістігінің қимыл атауы.

САМАРҚАУСЫ= ет. Самарқау тарту, жайбарақаттану.

САМАСАУ сын. жерг. Айрықша, әдейі.

САМАУАТ зат. көне. Аспан, көк.

САМАУРЫН [ор. самовар] зат. Шай қайнатуға арналған, оттығы іш жағына орналасқан металл ыдыс. **Самуарын қойды**. Шай қайнату үшін самуарынға от салды, самуарынды от алдырды. **Самуарын салды**. Самуарын қайнатты.

САМАУЫР [ор. самовар] зат. сөйл. **Самуарын**.

САМБО зат. спорт. Арнайы белдігі бар шапан киетін, күресте әртүрлі тәсілдер қолдануға болатын спорт түрі.

САМБОШЫ зат. Самбо күресімен шұғылданатын спортшы.

САМБУКУК [лат. sambucus] зат. 1. өс. **Аюбадам**. 2. тамақ. Жұмыртқаның ақ уызы және қант қосып бұлғанған жидек езбесі.

САМБЫР зат. Сөйлегенде қатты шыққан дауыс.

САМБЫРЛА= ет. Қатты дауыстап сөйлеу.

САМБЫРЛАС= ет. Қатты дауыстап сөйлесу.

САМБЫРЛАСУ Самбырлас етістігінің қимыл атауы.

САМБЫРЛАУ Самбырла етістігінің қимыл атауы.

САМБЫР-САМБЫР зат. Дабырлаған қатты дауыс.

САМБЫР-СҰМБЫР зат. Дабыр-дұбыр, у-шу еткен дыбыс.

САМҒА= ет. 1. Құстың жоғары көтеріліп, шарықтап ұшуы. 2. Ұшақтың көкке көтеріліп ұшуы. 3. ауыс. Зымырау, жүйткү, зулау. // Шарқуру, қарқындау, қарыштау. 4. ауыс. Өсу, өркендеу, даму. 5. Әннің шарықтауы. 6. ауыс. Биік мақсат қойып, сол жолда күресу.

САМҒАТ= ет. Қарыштату, шарықтау, қалықтау.

САМҒАТУ Самғат етістігінің қимыл атауы.

САМҒАУ Самға етістігінің қимыл атауы.

САМҒАУЫҚ сын. Самғай түсетін, қиқыр, қиқыш.

САМДАҒАЙ сын. Тез қимылдайтын, епті, жылдам.

САМДАҒАЙЛЫҚ зат. Жылдамдық, ептілік.

САМИЯН¹ сын. Жанға жайлы, салқын, қоңыржай (жел, самал).

САМИЯН² зат. жерг. Өгіз жеккенде мойынтырықты бекітіп қоятын жұмыр темір.

САМИЯН³ сын. жерг. Ұшы-қиыры жоқ, елсіз, сусыз, кең (дала).

САМИЯСЫ зат. сөйл. *Самиян*³.
САМҚАЛ зат. көне. Ұзын мылтық.
САММИТ [ағыл. summit] зат. ресми. Мемлекет, үкімет басшыларының жоғары деңгейдегі, мәжіліс түріндегі басқосуы.

САМОГОН ор. зат. Астық не жеміс-жидекті ашытып, қайнату арқылы жасаған орыстың спиртті ішімдігі.

САМОГОНШЫ зат. Самогон қайнатушы, дайындаушы.

САМОДЕРЖАВИЕ зат. тар. Патшалық Ресейдегі халықты құрқыссыз ұстап, тежеусіз билігін мемлекеттік жүйе; мемлекетті билеудің монархиялық формасы.

САМОДЕРЖАВИЕЛІК сын. тар. Самодержавиеге тән.

САМОЕД ор. тар. зат. 1. Ресейдің Қыыр солтүстігі мен Сібірдің жергілікті тұрғындарының (саамдар, ненецтер, эвенкілер, т.б.) орыс жылнамаларында кездесетін жалпы атауы. 2. Самошлік халықтардың көнерген атауы.

САМОЛЕТ ор. зат. *Ұшақ* (әуе арқылы адам, жүк таситын көлік).

САМОЛЕТТЕЙ сын. *Ұшақтай*.

САМОЛЕТТІ сын. Самолеті бар, самолеті көп.

САМОСВАЛ ор. зат. Қорабындағы жүкті өзі түсіретін машина.

САМОТЕРИЙ [лат. samotherium] зат. зоол. Қазбадан табылған керік тұқымдасына жататын сүтқоректі жануар.

САМП елік. Саңқ еткен дауысты бейнелейтін сөз.

Самп етті [ете қалды]. Дауысы (үні) көтеріңкі шықты, ашық естілді.

САМПЫЛДА= ет. Дауысты көтеріңкі, қатты шығарып сөйлеу, самп-самп ету.

Сампылдап қоя берді. Дауыстап сөйлеп кеп кетті.

САМПЫЛДАС= ет. Дауыстарын қатты шығарып сөйлесу, самп-самп етісу.

САМПЫЛДАСУ Сампылда етістігінің қимыл атауы.

САМПЫЛДАТ= ет. Дауысын қатты шығарту.

САМПЫЛДАТУ Сампылда етістігінің қимыл атауы.

САМПЫЛДАУ Сампылда етістігінің қимыл атауы.

САМПЫТ= ет. жерг. Сымпылдату.

САМСА= ет. 1. Бірінен соң бірі тізіліп, қаз-қатар туру. 2. Қаптап кету, өте көп болу. 3. ауыс. Тірелу, қаптау.

Самсаған сары қол. Иін тірескен топ, қалың әскер.

САМСА⁴ зат. тамақ. Жұқалап жайған қамырдың ішіне пияз аралас тартылған ет салып, арнайы тандыреште, электреште пісірген нан.

САМСА² зат. Сабан, шөптің қалдығы.

САМСАМ зат. көне. діни. Көктем түскен төрт қылыштың бірі.

САМСАР зат. өс. Асқабақ тұқымдасына жататын біржылдық көкөніс.

САМСАТ= ет. Толтыру, про; жайнату.

САМСАТУ Самсат етістігінің қимыл атауы.

САМСАУ Самса етістігінің қимыл атауы.

САМСАШЫ зат. Самса пісіруші, сатушы.

САМСОЗ үст. жерг. Дел-сал, сүлесөк.

САМСУ Самсы етістігінің қимыл атауы.

САМСЫ= ет. сөйл. *Самса*.

САМСЫТ= ет. Самсатып тізіліп молынан қою.

САМСЫТУ Самсыт етістігінің қимыл атауы.

САМТЫҚ зат. жерг. Мал жегеннен қалған тамтық шөп.

САМУМ [ар. سموم] зат. геогр. Солтүстік Африка мен Аравия түбегінің шөлдеріндегі құрғақ, ыстық желдің жергілікті атауы.

САМУРАЙ зат. Жапониядағы ірі байбашалар мен ұсақ бектердің әскери-феодалдық тобы.

САМУРЫҚ [ар. سميرغ] зат. 1. миф. Ертегі, аңыздарда кездесетін ғажайып алып құс. 2. ауыс. Құшті, мықты адам.

САМУРЫҚША үст. Самұрыққа ұқсап.

САМУЫРЕК зат. Үйректің бір түрі.

САМЫР¹ зат. зоол. <лат. bombycilla garrulus> Торғайтәрізділер отрядына жататын құс.

САМЫР²: Самыр ат. миф. Жел жетпес жүрік ат.

САМЫРЖАҚ сын. Көп сөйлейтін, заржақ.

САМЫРЖАҚТА= ет. Көп сөйлеу, мылжындау.

САМЫРЖАҚТАН= ет. Заржақтану.

САМЫРСЫН зат. өс. <лат. abies> Өте биік өсетін қылқанжапырақты ағаш; қарағайдың бір түрі.

Самырсын жаңғағы. бот. Қылқанжапырақтылар тұқымдасына жататын самырсын ағашының жемісі. **Самырсын күнжармасы.** тамақ. Самырсыннан алынатын жарма.

Самырсын қарағай. өс. <лат. pinus sibirica> Қарағай тұқымдасы қарағай туысына жататын аралас ормандарда басқа қылқан, жалпақ жапырақты ағаштар арасында өсетін мәңгі жасыл ағаш. **Самырсын майы.** Самырсынның жас бұтақтарынан және жас шыбықтарынан су буымен айдалып алынатын қылқанды эфир майы. **Самырсын орманы.** Негізінен самырсын ағашынан тұратын мәңгі жасыл қылқанды орман.

САМЫРСЫНҚҰС зат. зоол. <лат. pucifraga caryocatactes> Торғайтәрізділер отрядының қарға тұқымдасына жататын құс.

САН¹ зат. анат. Мал мен жабайы аңдардың артқы аяғының тірсегіне дейінгі, адам аяғының тізесіне дейінгі бөлігі.

Сан бұзу. Сан жіліктерін тиесілі етімен бірге бөлшектеу. **Сан егі.** Жан-жануар мен құс санының кесек еті. **Сан жіліктері.** Малдың бөксесі немесе артқы аяғын, санын құрайтын үш жіліктің – асық жілік, ортан жілік, жамбас жіліктің жалтылама атауы. **Санын соқты [ұрды].** а) Алданды, өкініште қалды, опық жеңді. ә) паралингв. Бір нәрседен кешігіп қалғанда, уақыты өтіп кеткенін білгенде санын бір соғып білдіретін қимыл-ишарат. **Санын шапақтады [шапаттады].** а) паралингв. Қатты қуанғанын екі санын шапақтап білдіретін қимыл-ишарат. ә) ауыс. Қатты қушейді, үдеді, құтырынды.

САН² зат. 1. Белгілі бір заттың, құбылыстың есеп мөлшері. 2. мат. Математиканың негізгі ғұымдарының бірі. 3. Есеп мөлшерінің таңбалау, жазу белгісі. 4. көне. Мың деген мағынада. 5. ауыс. Газет-журналдың нөмірі. // Өте көп, қыруар. 6. ауыс. Түгелін, бәрін деген мағынада жиынып ату ретінде қолданылады. 7. ауыс. Талай рет, бірнеше мәрте. 8. ауыс. Қатары, санаты. 9. ауыс. Неше түрлі, сан алуан.

Сан алуан [қилы, қырлы]. Әртүрлі, толып жатқан. **Санға алмады [қосылмады].** Ескермеді, есепке кірмеді. **Санға кірді [қосылды, ілікті].** Дәрежесі теңеліп, қатарға жетті. **Сан гасыр.** Талай уақыт, әлденеше жүз жыл. **Санда бар, санатта жоқ.** Есепте боланымен, еске алынбайды

деген мағынада. **Сандар теориясы.** мат. Математиканың бүтін, рационал және алгебралық сандардың қасиеттерін зерттейтін саласы. **Сан жетпейді.** а) Қымбат, өте құнды деген мағынада. ә) Есепсіз, көп. **Сан жеткісіз.** а) Есепсіз, қисапсыз көп. ә) Алуан түрлі. **Сан есім.** лингв. Заттың санын, ретін, есебін білдіретін сөз табы. **Сан көбейтті.** Адам санын арттырып, босқа жүрді. **Сан қабат.** Әлденеше рет, қайта-қайта. **Сан қилы.** Неше алуан, сан түрлі. **Сан құбылды.** Әлденеше рет өзгерді, түрленді. **Сан мәрте.** Талай рет. **Сан миллион.** Өте көп. **Сан модулі.** инф. Берілген санның абсолюттік мәні. **Сан мөлшерінің өзгеруі.** экол. <грек. dynamikos> а) Мекендеушілер түрінің тығыздығының (организмдердің санының) өзгеруі. ә) Жүйелік категория немесе аумақ ішіндегі организмдердің жалпы санының тұрақсыздануы. **Сан рет [дүркін, мәрте].** Талай, әлденеше. **Сан саққа жүгіртті.** Алуан түрлі айып тақты, кінәлады. **Сан тиді.** Теңді алып, санатқа ілікті. **Сан тимеске сан тиді.** Атақ, дәреже, құрметке ие болу мағынасында. **Сан түрлі.** Алуан түрлі, әртарап. **Сан ұрпақ.** Бірнеше ұрпақ. **Саны жоқ.** Өте көп, есепсіз. **Санын алды.** Санап, есепке алды.

САН³ зат. Шыттан қалыңдау ақ түсті мата.

Сан бояулы. Түрлі түсті, құтырған.

САНА¹ зат. 1. Объективті шындықты идеалды түрде бейнелеудің адамға ғана тән ең жоғары формасы. 2. ауыс. Білім, парасат. 3. ауыс. Ой-өріс, ақылы-ес. 4. психол. Сезім мен ой бейнелерінің жиынтығы. 5. Ғылым, білім, оқыған-тоқығаны. 6. Ойлау, қызмет. 7. ауыс. Ес, ой, қапер.

Санадан [санамен] сарғайды. Көп ойлады, қатты уайымдады, ой азабына түсті. **Сана құрылымы.** п е д. Түйсік, қабылдау, зейін, елес, ес, қиял, ойлау мен сөйлеу; эмоциялық процестер; адамның көңіл күйлері, сезімі; ерік процестері; адамның алдына қойған мақсатына ұмтылуы, талаптануы және соған байланысты әрекет жасау. **Сананың бүлінуі.** биол. Орталық жүйке жүйесінің зақымдалуынан туындайтын психикалық ауру. **Сананың көзі ашылды.** Түсінік-найымы кеңейді, ақыл-зердесі оялды. **Санасы бұлыңғырланды.** Ақылдан адасты, есінен танды, жаңылды. **Санасы жоқ.** Санасыз, ақыл-есі жоқ. **Санасы оялды [санасын оятты].** Ақыл-есі жетілді, ойы дамыды. **Санасына салды.** Ақыл таразысына салды, байыптен ойлады. **Санасына енді.** Айыла іонды, мыңна кірді, ұқты. **Санасына нұр құйылды.** Көкірегі оянып, көзі ашылды, түйсінді. **Санасын сілкілді.** Өмірге басқаша қарады, оянды. **Санасына сіндіру.** Әбден түсіндіру, ұқтыру.

САНА² зат. жерг. Дәрі жасалатын шөп түрі.

САНА³ зат. ескі кіт. Жыл.

САНА= ет. 1. Ақшаны т.б. заттарды есептеу, есебін шығару. // Сандық жүйені меңгеру. // Мән беру, қарау. 2. Тізбектеп айту, тізіп шығу. 3. Санын анықтау. 4. ауыс. Ісегі бір пікірге келу, ұйғару, есептеу. 5. ауыс. Есепке алу.

Санап алды. Есебін анықтап алды. **Санап атты.** Көздеп, дәл тигізді, бір-бірлеп атты.

САНАҒ сын. ескі кіт. Ісмер, шебер.

САНАҒАТ зат. көне. Сан алуан, сан түрлі.

САНАҒЫШ сын. Санап тұратын, есебін алатын.

Санағыш камера. биол. Көзбен көріп, санауға болмайтын кейбір объектілерді: қан түйіршіктері мен микроорганизмдердің белгілі бір көлемдегі санын анықтауға арналған құрал, аспап.

САНАҒЫШТА = е. т. Қайта-қайта санай беру, тәптіштеу.

САНАҚ¹ зат. 1. Есеп, санау. 2. Белгілі мерзімде жүргізілетін есеп; санын анықтау ісі.

Санақ жүйесі. Координата жүйесі және сағатпен қатаң байланысқан дене. **Санаққа енді.** Есепке кірді, қатарға қосылды. **Санаққа өтті.** Есепте жүрді, есепке қосылды. **Санаққа салмады.** жерг. Есепке алып, ескермеді. **Санақта бар, санатта жоқ.** Ешкім ескермейтін, бары да, жоғы да бір.

САНАҚ² сын. жерг. Санаулы, аз.

САНАҚТАМА зат. Санақ есебі.

САНАҚШЫ зат. Санақ жүргізуші, бір нәрсенің есебін алушы.

САНАЛ = е. т. 1. Нақты саны шығарылу. 2. Есептелу, ұйғарылу, бағалану.

САНАЛА = е. т. Ой елегінен өткізу, ұғыну, сана арқылы түйсінуге.

САНАЛАН = е. т. Санасы өсіп, ақылы молаю.

САНАЛАНДЫР = е. т. Санасын ояту, ой-өрісін дамыту.

САНАЛАНДЫРУ Саналандыр етістігінің қимыл атауы.

САНАЛАНУ Саналан етістігінің қимыл атауы.

САНАЛУ Санал етістігінің қимыл атауы.

САНАЛУАНДЫҚ зат. Әр алуандық, әртүрлі болушылық.

САНАЛУАНДЫЛЫҚ зат. Сан түрлілік, алуан түрлілік.

САНАЛУШЫ сын. Саналатын, есептелетін.

САНАЛЫ сын. 1. Парасатты, ақылды, ойлы, ой-сезімі күшті, әр нәрсені ақылмен ойлай білетін, толғамды, есті. 2. Мәнді, мағыналы.

САНАЛЫЛЫҚ зат. Ойлылық, естілік, парасаттылық, ақылдылық; өз мінез-құлқын өзі сын көзбен талдаған кезде болатын рухтың осындай күй-жайы.

Саналылықты қалыптастыру. Адамдардың өзіндік бағдарлау нәтижесінде. филос. Сонымен қоса түрлі идеологиялық институттар әрекеті әсерімен жүзеге асырылатын идеологиялық ұғым-түсініктердің жиынтығы.

САНАМ зат. көне. діни. Пұт, идол.

САНАМАҚ зат. этн. ойын. Қазақтың жас балаларға (4–7 жасы) арналған, санауға үйрететін құлпытқ ойыны.

САНАМАЛА = е. т. Анықтап, тәптіштеп санау, есептеу.

САНАМАЛАУ Санамала етістігінің қимыл атауы.

САНАМАЛЫ сын. Санаулы ғана, аз.

САНАС = е. т. 1. Есептесу, есебін, санын шығарысу, бірге санау. 2. ауыс. Ескерісу, елесу, есептесу. 3. ауыс. Істеген ісін міндет қылу, есептен жүру.

САНА-САҢЫЛАУ зат. Адамның ой-өрісі, көкірек көзі, ақыл-парасаты.

Сана-саңылауы кем. Надан, білімсіз, парасатсыз, жақсы мен жаманды ажырата алмайтын (адам).

САНА-СЕЗІМ зат. Ойлау қабілеті, сезімі, ақыл-ой, пікірі. **Сана-сезімі оянды.** Ой-түсінігі молайды.

САНАСУ Санас етістігінің қимыл атауы.

САНАСЫЗ сын. 1. Санасы кем, ақылсыз, ойсыз; ақымақ. 2. Мән-мағынасыз, мазмұнсыз. // Еш нәрсені ойға алмастан, беталды. 3. ауыс. Көзсіз жауыз. **Санасыз әрекет.** психол. Адамның жан дүниесінде саналан тыс атқарылатын әрекет.

САНАСЫЗДЫҚ зат. Санасы кемдік, ақылсыздық, ақымақтық.

САНАТ¹ зат. 1. Бір нәрсенің қатары, есеп. 2. п. е. д. Маманның кәсібі деңгейін көрсететін өлшем, дәреже, категория. 3. Ес, жад. 4. Саны, көлемі.

Санақта бар, санатта жоқ. Ешкім ескермейтін, елеусіз. **Санатқа қосылды [ілікті].** Теңдікке ие болды, теңелді, қатарға жетті. **Санаттан шығарды.** Адам қатарына қоспады, шеттетті, ығыстырды. **Санат салды.** Салық салды.

САНАТ² сын. Ерекше, саналы, салтанатты.

САНАТ³ зат. Мақұлық, Алланың жаратқаны.

САНАТ = е. т. Есептету, есебін, санын шығарту.

САНАТКЕР зат. Алдыңғы қатарлы, зиялы, таңдаулы адам деген мағынада.

САНАТКЕРЛІК: санаткерлік меншік. құқық. Өндіріс, ғылым, әдебиет, өнер, т.б. салалардағы шығармашылық қызметпен туындайтын әдеби, көркем, ғылыми шығармаларға, әртістердің орындаушылық қызметіне, дыбыс жазуға, радио, теледидар хабарларына, ғылыми ашылымға қатысты құқықтар.

САНАТНАМА зат. Санақ, есеп.

САНАТОРИЙ зат. Шипажай (демалып, денсаулық түзететін емдеу орны).

САНАТТА = е. т. Санаққа, қатарға қосу.

САНАТТАЛ = е. т. Санаққа ілігу, қатарға кіру.

САНАТТАЛУ Санаттал етістігінің қимыл атауы.

САНАТТАН = е. т. Қатары көбею.

САНАТТЫ сын. Жұрт есептесетін, алдыңғы қатарлы.

САНАТТЫР = е. т. Санын анықтау, есебін шығарту.

САНАТТЫРУ Санаттыр етістігінің қимыл атауы.

САНАТУ Санат етістігінің қимыл атауы.

САНАУ Сана етістігінің қимыл атауы.

1. Есептеу, санын анықтау. 2. ауыс. Ойлау, есептеу, түсінуге. 3. и. н. ф. <ағыл. notation> Сандарды бейнелеу және өрнектеу тәсілі.

Санаудың екілік жүйесі. и. н. ф. <ағыл. binary notation> 0 мен 1 цифрлары пайдаланылатын, белгіленген негізі бар позициялық жүйе. **Санаудың ондық жүйесі.** и. н. ф. <ағыл. decimal notation> Негізі 10-ға тең, ал ең кіші бүтін салмағы бірге тең, 0, 1, 2, ...9 цифрлары пайдаланылатын, белгіленген негізі бар позициялық жүйе. **Санаудың позициялық жүйесі.** и. н. ф. <ағыл. positional (representation) system> Саны цифрлардан тұратын бедербелгі тізбекшесімен ұсынылған бедербелгісі, сондай-ақ бөлшекті ажырату бедербелгісі санның алгебралық таңбасы болып саналатын санау жүйесі. **Санаудың сегіздік жүйесі.** и. н. ф. <ағыл. octal notation> Негізі 8 саны болатын санау жүйесі. Жүйенің алфавиті – 0-ден 7-ге дейінгі жинақ. **Санау жүйесі.** Натурал сандарды атау және цифрлық сымволдар арқылы белгілеу әдістерінің жиынтығы.

САНАУБАР зат. ескі кіт. Емен, шырша, қарағай.

САНАУЛЫ сын. 1. Азгантай, көп емес. 2. Бірлі-жарым, ілуде бір. 3. ауыс. Ерекше, артықша. 4. ауыс. Соңғы, ақырғы. **Санаулы күн.** Қысқа өмір, азгантай тіршілік.

САНАУСЫЗ сын. Саны белгіленбеген, еспесіз.

САНАУШЫ зат. Санақ жүргізуші, санын анықтаушы, есептеуші.

САНАЦИЯ [лат. sanatio] зат. экол.

1. Ластанған аумақты санартуға немесе тех-

нологияны өзгертуге арналған және қоршаған ортаға шекті рауалы шығарындыларды немесе зиянды заттектер концентрациясын артық шығаратын «былғаныш» кәсіпорындарда тазалау имараттарын құрудың шаралар кешені. 2. экон. Фирманың (компанияның, банктің, кәсіпорынның) ықтимал банкроттығын болдырмау мақсатымен несиелендіру, қайта құру, әртараптандыру, т.б. шаралар арқылы жүзеге асырылатын қаржы-шаруашылық кешені.

САНАУЫШ зат. Газды, электр энергиясын есептеуге арналған арнайы құрал.

САНБАТ зат. өск. Санитарлық батальон.

САНВИНИК зат. псих. Сыртқы әсерді өте тез, жылдам қабылдайтын темпераментті мінез (адам).

САНВ зат. ескі кіт. Іс, жұмыс.

САНДАҒАН сын. Өте көп, толып жатқан.

САНДАЙ: қолын қолдай, санын сандай. Түгел, сол күйінде, бәрін.

САНДАЛ¹ зат. Жазда киетін жеңіл аяқ киім.

САНДАЛ² зат. өс. Оңтүстік елдерде жуан боп өсетін мәңгі жасыл хош иісті ағаш және одан алынатын бояу.

САНДАЛ³ зат. Сауырлы келген, ұзақ жолға төзімді қазақы қазанаттың түрі, сандалжөк.

САНДАЛ⁴ зат. 1. көне. Мәртебесі жоғары адамдар отыратын арқалығы, шынтақ тірейтін жақтауы бар, аса биік емес орынтақ. 2. көне. Ұста дүкеніндегі тос бекітілетін ағаш жаңғырық. 3. этн. Тақтайдан құрастырылып жасалған арнайы орынжай. // Үлкен, жалтақ. 4. жерг. Қыстың күндері аяқ-қолды жылыту үшін шоқ салған жер ошақтың үстіне қойып, көрпемен жабылған пәстесу шаршы орындық, үйдің ортасын шұқырлау етіп төрт бұрыштап қазып, шоқтың кіріне салып жылытатын орын. 5. жерг. Ағаш жарғанда астына салатын төмәр.

Сандал бел. Жоғары жағы текшелі, етек жағы тегіс, жайпақ болып келетін қоныстануға ыңғайлы тау бедері. **Сандал тау.** Жоғары жағы жазық, төменгі жағы текшеленіп келген қырат, үстірт.

САНДАЛ = е. т. 1. Бостан-босқа салтақтау, тентіреу, бекерге уақыт өткізіп жүру. 2. Мәңгіру, әңкі-тәңкі болу. 3. ауыс. Жоқтан өзгені айту, аузына келгенін көку, танту. 4. ауыс. Дағдару, дал болу; абыржу. 5. ауыс. Қапы қалу, өкінішке қалу. 6. ауыс. Көңілі бір орында болмай, алаңдау, аласуру.

САНДАЛАҚТА = е. т. сөйл. 1. Арлы-берлі шайқалу, теңселу. 2. ауыс. Далбасалау, дағдару.

САНДАЛБАЙ сын. қарап. Мақсатсыз, мәнсіз бос сандалған, салпақтаған.

САНДАЛДАЙ сын. Сандал сияқты.

САНДАЛДЫР = е. т. Тентірету, дағдарту, абыржыту, сенделту.

САНДАЛДЫРУ Сандалдыр етістігінің қимыл атауы.

САНДАЛЖЕР зат. Сауырлы келген, ұзақ жолға төзімді қазақы қазанаттың кері басымдау түрі.

САНДАЛЖӨК зат. этн. Сауырлы келген, ұзақ жолға төзімді қазақы қазанаттың көкілдеу түсті түрі.

САНДАЛМА зат. Сенделіс, босқа салпақтап, тентіреген жүріс.

Сандалмамен күн кешті. Өмірі сергелден, күйкі тіршілікпен өтті.

САНДАЛМАЛЫ сын. Сандаулы, салпақтаулы, тентіреулі.

САНДАЛТ = е. т. Сенделту, тентірету, салпақтау.

САНДАЛТУ Сандалт етістігінің қимыл атауы.

САНДАЛУ *Сандал етістігінің қымыл атауы; салпақтау, тентіреу.*

САНДАЛЫС зат. *Сандалған жүріс, сен-деліс.*

САНДАН= ет. *Саны жуандап, ет алу.*

САНДАНУ *Сандан етістігінің қымыл атауы.*

САНДАРАК [грек. sandarakē] зат. өс. *Өсімдік тектес, қатты табиғи шайыр.*

САНДУҒАШ зат. зоол. <лат. sylvidae> **1.** *Дауысын неше түрлі етіп құбылтатын сайрағыш құс, бұлбұл. 2.* *ауыс. Әнді жақсы салатын адам.*

САНДУҒАШСЫЗ сын. *Сандуғашы жоқ, сандуғаш мекендемейтін.*

САНДУҒАШТАЙ сын. **1.** *Сандуғаш сияқты, сандуғаш тәрізді. 2.* *Даусы әсем, тамылдыған.*

САНДУҒАШТЫ сын. *Сандуғаш мекендейтін.*

САНДЫ' сын. *Саны жуан, қалың, етті.*

САНДЫ² сын. *Белгілі бір санды көрсететін.*

САНДЫҚ' зат. этн. **1.** *Киім-кешек, үй тұрмысына қажет заттар салуға арналған, сырты әртүрлі бояумен сырланып, айшықты қаңыл-тырмен өрнектеліп, өрнекті сүйекпен қапталған, ағаштан я темірден жасалған, екі бүйірінде тұтқасы, құлыпты қақпағы бар топсалы текше түріндегі үй жиһазы. 2.* *ауыс. Жыр қазынасы, өнер қазынасы. 3.* *Дүние, мүлік, жиған-терген. 4.* *ауыс. Ақыл, ой қазынасы.*

Сандық ашу. этн. *Жасы келген, үлкен адам қайтыс болғанда жетісіне дейін сандығына жиган-тергенін, киім-кешегін жақын туыстарына үлестіріп беретін ғұрып. Сандық шомбал шолпы.* этн. зерг. *Шолпының төрткіл, салмақты түрі.*

САНДЫҚ² сын. *Санға қатысты, санмен байланысты.*

Сандық анализ. хим. *Сандық талдау, аналитикалық химияның зат құрамындағы жеке бөліктердің сандық қатынасын анықтайтын әдістер жөніндегі бір саласы. Сандық масштаб.* өск. *Алымы бірге тең, бөлімі картада жергілікті жер сызығының ұзындығы қанша ретке кішірейгенін көрсететін бөлшек түріндегі масштаб. Сандық бағдарламалық құрылғы.* инф. *Адамдар немесе есептегіш машиналар дайындап берген бағдарлама негізінде құрал-жабдықтарды (металл кесетін станоктарды, өңдеуші орталықтарды, роботтық манипуляторларды, икемді өндірістік модулдерді және т.б.) басқару сигналдарын өндіруге арналған құрылғы. Сандық тәсіл.* *Сандарға элементар операцияларды шекті рет қолдана отырып, математикалық есептері жуық түрде шығару тәсілі. Сандық фотосурет [фотография].* *Графикалық түрлендіру және шығару мақсатында бейнені (мыс., фотосуретті) сандық түрде сақтау әдісі. Сандық шектеулер.* өск. *Белгілеген категориядағы қару-жарақ жүйесінің санына қойылатын шектеулер. Сандық талдау.* хим. *Үлгідегі химиялық элементтердің, атомдар топтамасының немесе құрылымдарының мөлшерін анықтайтын талдау әдісі.*

САНДЫҚ-САНДЫҚ сын. *Кесек-кесек, үлкен-үлкен.*

САНДЫҚ-ЕСЕПТІК сын. *Санға, есепке қатысты.*

САНДЫҚҚАП зат. этн. *Сандықты бүлінуден сақтау үшін кигізіп қоятын, өрнектеп кестеленген киіз қап.*

САНДЫҚТАС зат. этн. *Үсті тегіс, текшеліп біткен тас.*

САНДЫҚША зат. *Кішкене сандық; сандық тәрізді қорап.*

САНДЫРА: бес сандыра. жерг. *Сирек, әр жерде бірден.*

САНДЫРАҚ зат. **1.** *Қатты ауырған адамның еті қызып, есі ауған кезде шатасып айтатын сөзі. 2.* *ауыс. Бос сөз; қалай болса, солай айта салған сөз. 3.* психол. *Шындық болмысқа сәйкеспейтін түсініктер мен ой қорытындылары.*

САНДЫРАҚТА= ет. **1.** *Қатты ауырып, еті қызып, есі ауып жатқанда не туралы айтқанын білмей шатасып сөйлеу. 2.* *ауыс. Жоқтан өзгені айту, ешбір дәлелсіз сөйлеу, оттау.*

САНДЫРАҚТАТ= ет. *Жоқтан өзгені айтқызу, дәлелсіз сөйлету.*

САНДЫРАҚТАТУ *Сандырақтат етістігінің қымыл атауы.*

САНДЫРАҚТАУ *Сандырақта етістігінің қымыл атауы; ауырып, есі ауып не туралы айтқанын білмей шатасып сөйлеу.*

САНДЫРАМА сын. **1.** *Бөлшектелген, бөлінген. 2.* *Ұсақталған, шашылған.*

САНЖАБИ сын. *Ақшыл; сұр тұсті.*

САНИДИН зат. кен. *Жоғары температуралық калілілі дала шпаты, жанартаулық таужыныстарға тән минерал.*

САНИТАР [лат. sanitas] зат. мед. *Аурулар мен жаралыларға жедел медициналық жәрдем беретін медициналық кәсіп қызметкер.*

САНИТАРИЯ [лат. sanitas] зат. мед. *Гигиенаның ғылыми қорытындылары мен талаптарына сай халықтың күнделікті еңбек жағдайын, тұрмысын жақсартуға арналған практикалық шаралар жиынтығы.*

САНИТАРИЯЛЫҚ сын. мед. *Санитариялық шаралар жүргізетін, санитария талаптарымен байланысты.*

Санитариялық авиация. *Жаралы жауынгерлерді тасымалдауға, дәрігерлік жәрдем беруге бөлінген ұшақтар тобы. Санитариялық инфрақұрылым.* экон. *Халықтың тазалық-індеттік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін ғимараттар, кәсіпорындар, мекемелер, желілер мен технологиялық жүйелер. Санитариялық қорғау аймағы.* *Ауызсу үшін пайдаланылатын және негізгі су көздеріне ерекше санитариялық режимді тәртіп орнату арқылы су қоры мен су көздерін ластанудан, былғанудан қорғау шаралары жүргізілетін аймақ. Санитариялық мәдениет.* *Адам іс-әрекетінің денсаулықты сақтауға, аурулардың таралуының алдын алуға, популяцияның өмірге қабілеттілігін қолдауға бағытталған тән сипатты нысандарының жинағы, қоғамның санасізімі мен қоғамдық практикада орныққан мәдениет. Санитариялық пост.* *Халық шаруашылығы нысандарында санитариялық-профилактикалық жұмысты жүргізетін және зақымға шығараан адамдарға алғашқы медициналық көмек көрсететін медициналық қызмет жасағы. Санитариялық тазарту.* *Адам бойынан радиоактивті және улағыш заттарды, сондай-ақ тері мен шырышты қабықтан бактериялогиялық заттарды кетіру. Санитариялық шығындар.* өск. *Жеке құрама әскерлерінің қоныс аудару мен медициналық мекемелерге емделуге жіберетін жаралылар мен аурулар қызығы.*

САНИТАРЛЫҚ сын. мед. *Жедел медициналық жәрдем көрсетуге арналған.*

Санитарлық тәртіп. спорт. *Дене тәрбиесі және спортпен айналысатын орындардың тазалығын қадағалау жөніндегі ресми түріндегі міндетті санитарлық-гигиеналық талап.*

САНИТАРЛЫҚ-АҒАРТУ: санитарлық-ағарту қызметі. *Дене тәрбиесі мен спорт*

саласындағы дәрігер мен жаттықтырушының (оқытушының) қызметіндегі маңызды бөлім.

САНИТАРЛЫҚ-ГИГИЕНА: санитарлық-гигиеналық бақылау. *Спортпен айналысатын орын және жаттығу жағдайларына байланысты дене тәрбиесі мен спорттағы дәрігерлік бақылау қызметінің негізгі бөлімінің бірі.*

САНКЦИЯ [лат. sanctio] зат. заң.

1. *Жоғары заң орнының қайсыбір құбылыстың заңдылығын мойындауы, бір іске беретін рұқсаты. 2.* *Құқық нормасы бекіткен тәртіпті бұзғаны үшін құқықбұзушыға қолданылатын шара.*

САНҚЫРЛЫ сын. *Жан-жақты, әр алуан.*

САНҚЫРЛЫЛЫҚ зат. *Жан-жақтылық, әр алуандылық.*

САН-САЛАЛЫ сын. *Жан-жақты, әр алуан.*

САН-САЛАЛЫҚ зат. сөйл. *Сан-сала-лы.*

САН-САПАЛАҚ сын. *Алуан түрлі, толып жатқан; шым-шытырық.*

САНСАРА [санскр. sansara] зат. *Үнді философиясы мен дінінің (индуизм, буддизм, джайнизм) негізгі концепцияларының бірі.*

САНСКРИТ [санскр. samskrita] зат. лингв. *Ежелгі және орта ғасырдағы үнділердің діни әдебиет пен философиялық, көркем әдебиет пен ғылыми әдебиетінің тілі.*

Санскрит тілі. лингв. *Ертедегі үнділердің әдеби тілі.*

САНСОҚТЫ сын. *Қатты өкінерлік, опық жейтіндей.*

САНСЫЗ¹ сын. *Еспенсіз, есебі жоқ, өте көп. // Талай, әлденеше рет. 2.* *Өте ұзақ, уақытқа, мезгіл-мерзімге қатысты. 3.* *ауыс. Шексіз, абстрактілі (дерексіз) ұғымдарға қатысты. 4.* *Еспенсіз көп, қыруар, есебіне жетуі болмайтын, шамадан тыс. 5.* *Самсаған, жатырлаған; санауға келмейтін өте көп мөлшерге қатысты.*

САНСЫЗДЫҚ зат. *Есебі жоқтық, көптік.*

САНСЫРА= ет. *Шаршап-шалдығу, болдыру; есінен тану.*

САНСЫРАТ= ет. *Шаршап-шалдықтыру; есінен таныту.*

САНСЫРАТУ *Сансырат етістігінің қымыл атауы.*

САНСЫРАУ *Сансыра етістігінің қымыл атауы.*

САНТАЛДАР [грек. santalon] зат. өс. *Көпжылдық шөптесін өсімдіктер тұқымдасы.*

САНТТЕРТУД зат. зоол. *Сиырдың тұқымы.*

САНТЕХНИК зат. *Тұрғын үйлер мен қоғамдық орындарда техникалық тәртіпті сақтау үшін қызмет ететін маман.*

САНТИМЕТР [франц. centimètre] зат. *Метрді жүзге бөлгендегі бір бөлігі болып табылатын ұзындықтау өлшем бірлігі.*

САНТИМЕТРДЕЙ сын. *Сантиметрге жуық, шамалас.*

САНТОН зат. *Матаның түрі.*

САНТОНИН [лат. santoninum] зат. мед. *Дермене жусанының гүлінен алынатын, суда ерімейтін, дәмі ащы, ақ ұнтақ дәрі.*

САН¹ зат. *Шыттан қалыңдау ақ түсті мата.*

САН² зат. жерг. *Күн сәулесі, жарық.*

САНЫ² ескі кіт. *Көңіл, ықылас.*

Саңы ауу. *Аңсары ауу.*

САНҒАҚ зат. жерг. *Балықтың желбезегі.*

САНҒАЛ сын. *Үңірейген тесік.*

САНҒУ *Саңғы етістігінің қымыл атауы.*

САҢҒҰЫР зат. Құстың саңғитын нәжіс шығаратын мүшесі.

САҢҒЫ= ет. Құстың нәжіс шығаруы; қи тастау.

САҢҒЫР зат. Саңғыраған дыбыс.

Саңғыр етті. Саңғыраған дыбыс шығарды.

САҢҒЫР= ет. сөйл. **Саңғы.**

САҢҒЫРА= ет. сөйл. **1. Саңғырла** (күңгірлеу, жаңғырығу). **2. Дауыстап қатты** сөйлеу, самбырлау.

САҢҒЫРАТ= ет. Саңғырлату, күңгірлету, тап-таза қылып қою.

САҢҒЫРАТУ Саңғырат етістігінің қимыл атауы.

САҢҒЫРЛА= ет. **1. Саңғыр-саңғыр ету**, салдырлау. **2. Үйдің, ғымараттың жаңа жасалған жөндеуден, жаңадан салудан күңгірлеуі, күмбірлеуі, жаңғырығуы.** **3. Дауыстап қатты** сөйлеу, самбырлау.

САҢҒЫРЛАТ= ет. Саңғыр-саңғыр еткізу, салдырлату.

САҢҒЫРЛАТУ Саңғырлат етістігінің қимыл атауы.

САҢҒЫРЛАУ Саңғырла етістігінің қимыл атауы; саңғыр-саңғыр ету, салдырлау.

САҢҒЫРУ Саңғы етістігінің қимыл атауы.

САҢҒЫРЫҚ зат. Құстың қағы, нәжісі, қиы.

САҢҒЫРЫҚТА= ет. Саңғырық тастау, саңғыту.

САҢҒЫРЫҚТАУ Саңғырықта етістігінің қимыл атауы.

САҢҒЫТ= ет. Аңдар мен құстардың нәжіс шығаруы, қи тастау.

САҢҒЫТУ Саңғыт етістігінің қимыл атауы.

САҢДАҚ сын. сөйл. **Саңдақ.**

САҢҚ елік. Құстың үні мен адам даусының айқын, қанық, жарқын шығуын не басқалай бір қатты шыққан дыбысты білдіретін сөз.

Саңқ етті. а) Саңқылдаған дыбыс шығарды. ә) Даусы саңқылдап, жарқын естілді.

САҢҚИ= ет. Мұрынға самал түсіп, піштитып қалу.

САҢҚИТ= ет. Піштиту.

САҢҚИТУ Саңқит етістігінің қимыл атауы.

САҢҚИЮ Саңқи етістігінің қимыл атауы.

САҢҚ-САҢҚ; саңқ-саңқ етті. а) Қайта-қайта саңқылдаған дыбыс шығарды. ә) Даусы саңқылдап, анық сөйледі.

САҢҚ-СҰҢҚ; саңқ-сұңқ етті. Саңқылдаған қатты дауыс, үні шығарды.

САҢҚЫ= ет. көне. **1. Аққудың саңқылдаған дыбыс шығаруы.** **2. ауыс.** Сыңғырлаған дыбыс шығару.

САҢҚЫЛ зат. Саңқ-саңқ етіп шыққан қатты дауыс (үні).

Саңқыл қақты. Саңқ-саңқ етті, саңқылдады.

САҢҚЫЛДА= ет. **1. Саңқ-саңқ етіп қатты үні шығару.** **2. Самтылдап қатты** сөйлеу, дыбыстау.

САҢҚЫЛДАС= ет. Самтылдап қатты сөйлесу.

САҢҚЫЛДАСУ Саңқылдас етістігінің қимыл атауы.

САҢҚЫЛДАТ= ет. Саңқ-саңқ етіп қатты үні шығарту.

САҢҚЫЛДАТУ Саңқылдат етістігінің қимыл атауы.

САҢҚЫЛДАУ Саңқылда етістігінің қимыл атауы; самтылдап қатты сөйлеу, дыбыстау.

САҢЛА= ет. Аңғару, байқау, білу, көру.

САҢЛАҚ сын. **1. Ұйқыр, жүйрік.** **2. ауыс.** Елден ерен, озат. // Майталман, нарқасқа. біртұар адам, асқан өнер, талант иесі. **3. ауыс.** Ерекше, асқан (әуен, күй).

САҢЛАҚТА= ет. Жүйрік болу, озат шығу.

САҢЛАҚТАН= ет. Елден ерек, жүйрік болып даралану, бөлектену.

САҢЛАҚТАНУ Саңлақтан етістігінің қимыл атауы.

САҢЛАҚТАУ Саңлақта етістігінің қимыл атауы.

САҢЛАҚТЫ сын. Озат шыққан, алдыңғы қатарлы, озық.

САҢЫЛАУ зат. **1. Бір-біріне қабыстырылған екі заттың қиыспай, сәл тимей қалған ашық жері.** **2. ауыс.** Ақыл, ой, сана, түйсік. **3. әск.** Жеке құрамды оқтан, снаряд жарықшақтарынан, мина мен авиабомбадан қорғау үшін қажетті ұзындығы 3-6 м, тереңдігі 1,5-1,8 м болатын жіңішке жыра, ор. **4. м. е. х.** Қалыпты түрде жұмыс істеп тұру үшін белгіленіп берілген немесе дұрыс жасамай, әйтпесе дұрыс құрастырылмай не пайдалану нәтижесінде пайда болатын, жанасып тұрған бөлшектердің арасындағы қашықтық.

Саңылау тапты. Ретін келтірді, амал жасады. **Саңылауы болса.** Сана-сезімі, түйсігі болса. **Саңылауы жоқ.** Түсінігі жоқ, түйсіксіз.

САҢЫЛАУЛА= ет. **1. Саңылау жасау,** қиюын сәл ашу. **2. егін шар.** Ылғал үшін аңыз топырағын аудармай жырту. **3. ауыс.** Байқау, аңғару, ой түю.

САҢЫЛАУЛАҒЫШ: саңылаулағыш агрегат. ауыл шар. Аңыз топырағын аудармай жыртатын агрегат.

САҢЫЛАУЛАН= ет. **1. Саңылау пайда болу,** қиюы сәл ашылу. **2. ауыс.** Ақылсыздану, ой түйсігінің таяз екенін көрсету.

САҢЫЛАУЛАНУ Саңылаулан етістігінің қимыл атауы.

САҢЫЛАУЛАУ Саңылаула етістігінің қимыл атауы; саңылау жасау.

САҢЫЛАУЛЫ сын. **1. Саңылауы бар,** тесілген. **2. ауыс.** Саналы, сезім-түйсігі бар, түсінігі терең.

САҢЫЛАУСЫЗ сын. **1. Саңылауы жоқ,** тесіксіз. **2. ауыс.** Ақылсыз, ессіз, санасыз.

САҢЫЛАУСЫЗДАН= ет. Ақымақтану, ессіздену, санасыздану.

САҢЫЛАУСЫЗДАНУ Саңылаусыздан етістігінің қимыл атауы.

САҢЫЛАУСЫЗДАУ сын. Ақымақтау, ессіздеу, санасыздау.

САҢЫЛАУСЫЗДЫҚ зат. Ақымақтық, ессіздік, санасыздық.

САҢЫЛТЫР зат. жерг. Малдың жегенінен қалған шөптің қалдығы, көшек.

САҢЫРАЙ= ет. Танаудың жырылып не зақым келіп бүлінуден үңірейіп қалуы, таңқиып сиқы бұзылуы.

САҢЫРАУ сын. **1. Құлағы естімейтін,** керен. **2. ауыс.** Еш нәрсенің парқына бармайтын, құлаққа ілмейтін, елемейтін; меңіреу.

Саңырау қайғы. Естен кетпес, емі жоқ ұайым.

САҢЫРАУЛАН= ет. Кереңдену, естімей қалу.

САҢЫРАУЛАНУ Саңыраулан етістігінің қимыл атауы.

САҢЫРАУҚҰЛАҚ зат. өс. <лат. fungi, mycophyta> **1. Ылғалды жерде өсетін, қалпақ тәрізді қалқаны бар, гүлдемейтін өсімдік.** **2. Споралар арқылы көбейетін, хлорофилсіз, дайын органикалық заттармен қоректенетін төменгі сатыдағы өсімдіктер тобы.**

САҢЫРАУҚҰР зат. зоол. Құрлар тұқымдасына жататын ірі құс.

САҢЫРАУЛЫҚ зат. Құлағы естімеушілік, кереңдік.

САҢЫРАЮ Саңырай етістігінің қимыл атауы.

САП¹ зат. Пышақ, балта, қамшы, күрек т.б. сияқты құралдардың қолға ұстайтын жері, тұтқасы.

САП² [ар. صاف] зат. **1. Бірінің жанына бірі тізбектеле тұратын қатар.** **2. әск.** Әскери қызметшілердің, бөлімшелер мен бөлімдердің жаяу ретте және мәшинелерде бірлесіп қимылдау үшін жарғымен белгіленуіне сай орналасқан тәртібі. **3. ауыс.** Белгілі бір нәрсенің құрамдық қатары, санаты.

Сап жаттығулары. спорт. Сапқа тұрған топтардың қалыптасу, ажырасу, басқа да бөліну, бірігу және қатармен қозғалу сияқты сапта жүру жаттығуларына байланысты әрекеттер. **Сап қапталдары.** әск. Саптың оң (сол) жақ шеті. **Сапқа тұру.** спорт. Шұғылданушылардың бірігіп әрекет жасауы үшін белгілі тәртіппен орналасуы. **Сап [сапқа] түзеді [тұрды, тартты].** Қатарланып тізілді, шеп жасап, қатар құрды. **Сап ұзындығы.** әск. Бірінші қатардағы алдыңғы тұрған әскери қызметшіден соңғы қатардың соңында тұрған әскери қызметшіге дейінгі арақашықтық.

САП³ зат. көне. «Айту» деген мағынада, «сөз саптау» деген тіркесте сақталған, «сөз» мағынасын білдіретін көне сөз.

САП⁴ зат. вет. Аусылдың аяқтан болатын ауру түрі.

САП⁵ сабы бірге. көне. Әкесі бзр, анасы бөлек.

САП⁶ ар. сын. Таза, ешбір қоспасыз; саф.

Сап алтын. Қоспасы жоқ, сапасы жоғары, түсі қанық және солғын сары, қызғылт болып келетін таза алтын. **Сап күміс.** Қоспасы жоқ, сапасы жоғары таза күміс, саф күміс.

САП⁷ елік. Кенетпен, аяқастынан, күтпеген жерден лезде болған, бірден келе қалған, сау еткен қимылды бейнелейтін сөз.

Сап ете қалды [түсті]. а) Кенет, табан астында пайда болды, тап болды. ә) Ойға түсе кетті.

САП¹= ет. «Тоқта», «сабыр ет», «тыйыл» деген мағынада.

Сап [сары] алтынға малдырды. Аптады, жарқыратып көрсетті. **Сап басылды [тыйылды].** Тез тыйылды, тоқтады, қоя қойды. **Сап болды.** Мүлде бітті, таусылды, жойылды. **Сап [сарп] ете қалды.** Кенет, тосыннан, күтпеген жерден келді. **Сап қылды.** Бітірді, түгесті, тауысты. **Сап соққандай.** Әбден жүдеді деген мағынада.

САП²= ет. сөйл. Салып етістігінің ықшамдалған түрі.

САПА зат. **1. Белгілі бір заттың немесе құбылыстың басқа бір заттар мен құбылыстардан өзгеше қасиеті, ерекше айырмасы, белгісі.** **2. филос.** Заттың ішкі елеулі байланыстары мен қасиеттерінің тұрақты жүйесі.

Сапа көрсеткіші. инф. <ағыл. quality factor> Бұйым сапасының сандық сипаттамасы

(бағдарламалар үшін – жадтың тұтыну көлемі, аудару уақыты, орындау уақыты, сенімділігі, аяқталғандығы, дәлдігі және т.б.). **Сапа сертификаты.** Тауардың сырты, бағасын, сапасын және т.б. қасиеттерін көрсететін құжат.

САПАЛ зат. жерг. 1. Балшықтан жасалған ыдыстардың жалпы аты. 2. Үлкен кесе.

САПАЛАҚ зат. жерг. Қайысты өрмей, тек қабаттастырып тігу арқылы жасалған қамшы.

САПАЛАНДЫР = ет. Сапасын арттыру, жақсарту.

САПАЛАНДЫРУ Сапаландыр етістігінің қимыл атауы.

САПАЛДЫРЫҚ зат. түйе шар. Будан-дастыран түйеден тараған үшінші және одан кейінгі ұрпақтары.

САПАЛЫ сын. Сапасы артық, сапасы жоғары, ерекше қасиеті бар.

Сапалы болат. металл. Дайындалуына сапасы әдеттегі болатқа қарағанда негүрлым қатаң техникалық талаптар қойылатын болат түрі. **Сапалы тазарту.** хим. Металдарды мұның алдындағы тазартуға қосылған қоспа реагенттерден тазалау.

САПАЛЫҚ сын. Сапаға қатысты, сапамен байланысты.

Сапалық анализ [талдау]. хим. Сапалық талдау, заттың құрамы қандай элементтерден, радикалдардан, иондардан, қосылыстардан тұратынын анықтайтын химиялық, физикалық-химиялық және физикалық әдістердің жиынтығы. **Сапалық тозу.** Жабдықтың техникалық прогреске байланысты ескіріп қысыздануы. **Сапалық талдау.** хим. Үлгінің құрамында әртүрлі химиялық элементтердің не атомдар топтамасының бар екендігін анықтайтын талдау әдісі.

САПАЛЫЛЫҚ зат. Талаптарға сай, сапасы жоғары болушылық, сапасы артықтық.

САПАН: басы бапан, аяғы сапан. Берекесі кеткен, әбгерлікке түскен жағдай.

САПАНДАН = ет. Сабалақтану, тұйпалану.

САПАР [ар. سفر] зат. 1. Бет алып шыққан алыс жол; саяхат. 2. коғ. - с а я с и. Өзге елге ресми түрде арнайы шақырумен баратын іссапар. 3. Жорық, жүріс.

Сапар айы. діни. Діни күнтізбе бойынша жыл басы – мухарран айынан кейінгі екінші ай. **Сапарға шықты.** Бір жаққа жол тартты, аттанды. **Сапар картасы** спорт. Көпкүндік автомобиль және мотоцикл жарыстарында жарыстың әр күнінде жүріп өтетін жолды белгілейтін құжат. **Сапар кесе.** Үлкен, шара кесе. **Сапар күні жетті.** діни. Фәниден баққа аттанар шағы келді. **Сапар қылды.** Ұзақ жолға, саяхатқа шықты. **Сапар шекті.** а) Бір жаққа кетті, жол тартты. ә) Жолға шығып, ел аралады. б) Қайтыс болды, о дүниеге кетті. **Сапарыңды басқа жаққа сал.** Қоңіл ауаныңды басқа жаққа бұр деген мағынада. **Сапарын ондады.** көне. Жолы болды, талабы оңарылды. **Сапарың оң [сәтті, қайырлы] болсын [болғай, сапарыңды ондасын, оңарғылсын].** Тілек жолға шыққан адамға айтатын игі тілек, жақсы ниет. **Сапары теріс айналды.** Жолы болмады. **Сапар [жол] шекті.** Алыс жолға шықты, аттанды.

САПАРБАСЫ зат. Сапарды дайындауға, тіркеуге және оның сәтті өтуіне жауап беретін туристік топты басқарушы адам.

САПАРКЕСЕ зат. Кесенің ең үлкен түрі.

САПАРЖАЙ зат. окказ. Автобекет.

САПАРЛА = ет. Сапарға шығу, жол жүру, саяхаттау.

САПАРЛАН = ет. 1. Жолға аттану, сапарға шығу. 2. ауыс. Дүние салу.

САПАРЛАНУ Сапарлан етістігінің қимыл атауы.

САПАРЛАС сын. Сапары бір, серіктес баратын жолы бір.

САПАРЛАС = ет. Сапарға бірге шығып жол-дас болу, серік болу.

САПАРЛАСУ Сапарлас етістігінің қимыл атауы.

САПАРЛАУ Сапарла етістігінің қимыл атауы.

САПАРЛЫ сын. 1. Саяхаты мол. 2. Сапары мол, ұзақ.

САПАРЛЫҚ сын. Сапарға жаралық, жолға арналған.

САПАРНАМА зат. Жолаушының көрген-білгенін жазып отыратын жол жазбасы.

САПАРТОП зат. окказ. Туристік топ, саяхатқа бірге шыққан топ.

САПАРШЫ зат. Бір жаққа жолға шыққан, жол тартқан адам, жолаушы.

САПАРШЫЛ сын. Сапар құмар, бір жаққа барғысы келіп тұратын, саяхатшыл.

САПАСЫЗ сын. Сапасы нашар, өзіндік қасиеті төмен.

САПАСЫЗДАН = ет. Сапасы төмендеу, нашарлау.

САПАСЫЗДАНДЫР = ет. Сапасын төмендеттіру, нашарлаттыру.

САПАСЫЗДАНДЫРУ Сапасыздандыр етістігінің қимыл атауы.

САПАСЫЗДАНУ Сапасыздан етістігінің қимыл атауы.

САПАСЫЗДЫҚ зат. Сапасы төмендік, нашарлық.

САПАТ: сан сапат. Сан рет, көптеп.

САПАЯҚ зат. жерг. Сандық, кебеже астына қойылатын жіпке.

САПЕР [франц. sapeur] зат. әск. Инженерлік құрылыс жұмысымен айналысатын әскери қызметкер, маман.

САПЕРЛІК сын. Саперге тән, сапер жұмысымен айналысатын.

Саперлік бөлімшелер. әск. Ұрыс даласында мотоатқыштар, танк және артиллерия бөлімшелерінің ұрыс қимылдарын қамтамасыз етуге арналған инженерлік әскери бөлімшелер.

САПИ зат. діни. **Сафи** (Адам ата).

САПИЕНТИЗАЦИЯ зат. филос. Адамның, адамзат қоғамы санасының жетілуі негізіндегі прогрессивті өзгерістер үдерісі.

САПИРА зат. ескікіт. Бос болушылық.

САПИЯН зат. Былғарының ешкі терісінен жасалған ең жоғары сапалы түрі.

САПҚЫР: табаныңнан сапқыр. жерг. қарғ. Табаныңнан таусылғыр, табаныңнан тозғыр, сап болғыр.

САПОНИНДЕР [лат. saponis] зат. бот. Өсімдік глюкозидтері тобына жататын азотсыз күрделі органикалық қосылыстар.

САППАС сын. 1. Жалықпай, үнемі бірдемені диттеп жүретін. 2. Әккі, айлакер.

САППАСТЫҚ зат. жерг. Оңбағандық, нақырыстық, есуастық.

САПРОПЕЛИТ [грек. sargos – шіріген, pelos – балшық, тұнба] зат. геол. Қарапайым жәндіктер мен төменгі сатыдағы өсімдіктердің қалдықтарының өзгеруінен қалыптасқан қазба көмірлер тобы.

САПРОТРОФТАР зат. Сапротрофты организмдер; сапрофиттер мен сапрофагтар.

САПРОПЕЛЬ [грек. sargos – шіріген, pelos – балшық, тұнба] зат. геол. Негізінен органикалық заттар мен су организмдерінің қалдықтарынан тұратын, тыңайтқыш ретінде пайдаланылатын су қоймаларының түбіндегі органикалық тұнба.

САПРОФАГ [грек. sargos – шірік, phagos – обыр, жемір] зат. зоол. Өзге жануарлардың шіріген қалдықтарымен қоректенетін жануарлар.

САПРОФИТТЕР [грек. sargos – шіріген, phyton – өсімдік] зат. зоол. Жануарлар өлекселері мен өсімдіктер қалдықтары, әртүрлі организмдердің алмасу өнімдері, яғни «өлі» органикалық субстраттармен қоректенетін гетеротрофты микроорганизмдер.

САП-САЙ сын. Дәп-дәл, лайықты, сәйкес.

САПСАЛҒЫ зат. көне. Аузын аашпен тиектеп қоятын көннен жасалған қалта, сайман салғыш дорба.

САПСАЛҒЫ² зат. жерг. 1. Ұсталардың темірді қысып тұратын құралы. 2. Мал пішу кезінде жыныс бездерін қысып ұстап тұруға арналған ұзындығы бір қарыс, айыр ағаш құрал.

САП-САЛҚЫН сын. Сұп-суық, мұздай.

САП-САЛМАҚТЫ сын. 1. Біраз салмағы бар. 2. ауыс. Байсалды, ұстамды.

САПСАҢ: сапсаң-сапсаң етті. Сапсаңдады, селтендеді.

САПСАҢДА = ет. Сапсаң-сапсаң ету, селтендеу.

САПСАҢДАТ = ет. Сапсаң-сапсаң еткізу, селтендету.

САПСАҢДАТУ Сапсаңдат етістігінің қимыл атауы.

САПСАҢДАУ Сапсаңда етістігінің қимыл атауы.

САП-САП ұст. Қатар-қатар, топ-топ.

САП-САРАЛА сын. Бірнеше түс аралас, ішінде сары түс басымдау келген.

САП-САРЫ сын. Қанық сары, нағыз сары. **Сап-сары қымыз.** Жақсы пісіліп, әбден бабына келген, дәмі үйірілген, құнарлы қымыз.

САПСАТА зат. діни. Діни медреселерде оқытылған пәндер.

САП-САУ сын. 1. Денсаулығы жақсы, ауруы жоқ, дін-аман. 2. Сынбаған, бұзылмаған, бүп-бүтін.

САПСИ = ет. 1. Сақалдың қаулап қзаруы.

2. Ааш бұтақ, жатырақтарының салбырауы.

САПСИТ = ет. Сақалын жіберу, қаулатып өсірту.

САПСИЮ Сапси етістігінің қимыл атауы.

САПСУ Сапсы етістігінің қимыл атауы.

САПСЫ = ет. Иге салған теріні, жуған кірді ары-бері аударыстыру, қозғау.

САПСЫЛА = ет. Аударыстырып, қозғап жуу.

САПСЫЛАУ Сапсыла етістігінің қимыл атауы.

САПСЫЗ сын. Сабы жоқ.

САПСЫЗДЫҚ зат. Сабы жоқтық, сап-талмағандық.

САПТА¹ = ет. Белгілі бір құрал-сайманға, пышақ, қанжар, қылыш сияқты суық қаруға сап орнату, сап жасау.

САПТА²= ет. көне. *Айту, бірдеңе деу.*
САПТА³= ет. *Іріктеу, таңдау, саралап алу.*
САПТАЛ¹= ет. *Сап жасалыну¹.*

САПТАЛ²= ет. *Іріктелу, таңдалыну³.
САПТАЛҒЫ зат. жерг. *Қайысты ысқылап тазарту үшін ағаштан жасалған құрал.**

САПТАЛУ¹ *Саптал етістігінің қимыл атауы; сап жасалыну.*

САПТАЛУ² *Саптал етістігінің қимыл атауы; іріктелу, таңдалыну.*

САПТАМА зат. *Ішінен байпақ киетін, кең қонышы жуан қара санға жететін қазақы етік.*

Саптама етік. этн. *Қазақтың ерлер киетін, кең қонышты, тізені жауып тұратын, ішіне қызыл астар салып, сапалы былғарыдан қос ұлтандап тігілетін қысқы аяқкиімдерінің бірі.*

САПТАН= ет. *Қатар түзеп, сапқа тұру.*

САПТАНУ *Саптан етістігінің қимыл атауы.*

САПТАНЫС= ет. *Қатар түзеп, сапқа тұрысу.*

САПТАНЫСУ *Саптаныс етістігінің қимыл атауы.*

САПТАС сын. *Бір саптағы, қатарлас; әскер қатарында бірге болушы.*

САПТАС= ет. *Сапқа тұрысу.*

САПТАСУ *Саптас етістігінің қимыл атауы.*

САПТАТ= ет. *Сап орнату, сап жасату.*

САПТАТҚЫЗ= ет. *Сапта орнатқызу, сап жасатқызу.*

САПТАТҚЫЗУ *Саптаматқыз етістігінің қимыл атауы.*

САПТАТУ *Саптамат етістігінің қимыл атауы.*

САПТАУ *Сапта етістігінің қимыл атауы; сап жасау.*

САПТАУ: сөз саптау. *Сөз сөйлеу, айту; сөзінің ыңғайы, нобайы.*

САПТАУЛЫ сын. *Сап орнатылған, дайын тұрған.*

САПТАЯҚ зат. этн. 1. *Қатты ағаштан шауып жасалған аяқ, ыдыс.* 2. *ауыс. Стақан, тостаған.*

Саптаяқ желін. *Саптаяқ тәрізді қойдың желіні. Саптаяқтан ас құйып, сабынан қарауыл қарады. Тым секемшіл, жоқ жерден жау іздеді (сұмдығы-құлығы бар іс-әрекет, мінез туралы да айтылады).*

САПТАЯҚ-САПТАЯҚ сын. *Бірнеше саптаяқ, өте көп, мол.*

САПТИЯН зат. сөйл. *Сапиян.*

САПТЫ сын. *Сабы бар, сапталған.*

САПТЫАЯҚТАЙ сын. *Саптаяқ сияқты.*

САПТЫҚ сын. *Сапқа қатысты, саппен байланысты.*

Саптық байқау. әск. *Саптың жарғы талаптарына сәйкес жүргізілетін бөлімнің (кеменің, бөлімшенің) жеке құрамының байқауы.* **Саптық дайындық.** әск. *Әскери қызметшілерді тәртіпке үйрететін, оларда жоғары саптық бойы түзету, үлгілі әскери тұр, саптық тәсілдерді жылдам және дәл орындай алуды қалыптастыратын, ширақтыққа, ептілікке және шыдамдылыққа дағдыландыратын басты әскери пәндердің бірі.* **Саптық мәшинелер.** әск. *Құрамына автомобильдер, шынжыр табанды және дөңгелекті тартқыштар, транспорттерлер мен тракторлар, әскерлік автотрактор кіретін техникалық мәшинелерінің бір тобы.* **Саптық пәрмендер** спорт.

Спортпен шұғылдану, кезінде дауыстап, белгі беріп, жеке орындаумен, шартты қимылдармен берілетін бұйрық.

САПФИР [грек. sapphieres] зат. зерг. *Мөлдір, түссіз немесе көк түсті болып келетін асыл тас.*

САПЫ¹ зат. *Кішкене өткір қылыш, семсер.*

САПЫ² сын. сөйл. *Сап.*

САПЫДАЙ сын. *Сапы сияқты.*

САПЫДА= ет. *Сап-сап етіп қатты сөйлеу, сампылдау.*

САПЫЛДАҚ сын. *Сап-сап етіп қатты сөйлейтін.*

САПЫЛДАС= ет. *Қатты сөйлесу, сампылдасу.*

САПЫЛДАСУ *Сапылдас етістігінің қимыл атауы.*

САПЫЛДАТ= ет. *Қатты сөйлету, сампылдату.*

САПЫЛДАТУ *Сапылдат етістігінің қимыл атауы.*

САПЫР= ет. 1. *Қымызды бабына келтіру үшін, дәмін үйіру үшін ожаумен қайталап құю.* 2. *ауыс. Желге ұшыру, тазалау.* 3. *ауыс. Алай-түлей ету, астан-кестенің шығару.* 4. *ауыс. Көпіртіп асыра сөйлеу, көйіту.* 5. *ауыс. Қаржыны оңды-солды, есепсіз еркін жұмсау.* 6. *ауыс. Шешен сөз айту, өлең шығару.*

САПЫРҒЫШТА= ет. *Қайта-қайта сапыру.* **САПЫРҒЫШТАУ** *Сапырғышта етістігінің қимыл атауы.*

САПЫРМАЙЫМ сын. *Екіжүзді, парықсыз.*

САПЫРТ= ет. *Қымыз, шұбатты бабына келтіріп, дәмдендіру үшін қайталап өз-өзіне құйдыру.*

САПЫРТУ *Сапырт етістігінің қимыл атауы.*

САПЫРУ *Сапыр етістігінің қимыл атауы; бірнеше қайтар тоғу, ағызу, құю.*

САПЫРУЛЫ сын. *Сапырып дайындап қойған.*

САПЫРЫЛ= ет. 1. *Қымыздың, шұбаттың қайырмаланып өз-өзін құйдырылуы.* 2. *ауыс. Алай-түлей етілу, астан-кестенің шығу.* 3. *ауыс. Аласатырдандану, қым-қуыт болу, сапырылысу.*

САПЫРЫЛУ *Сапырыл етістігінің қимыл атауы.*

САПЫРЫЛЫС= ет. 1. *Өзара былығып, араласып кету, бейберекет қозғалу.* 2. *ауыс. Астан-кестені шығып, шым-шытырық болу.*

САПЫРЫЛЫСТЫР= ет. *Өзара былықтырып, араластыру.*

САПЫРЫЛЫСТЫРУ *Сапырылыстыр етістігінің қимыл атауы.*

САПЫРЫЛЫСУ *Сапырылыс етістігінің қимыл атауы.*

САПЫРЫНДЫ сын. *Аумалы-төкпелі, шым-шытырық.*

САПЫРЫС= ет. 1. *Қымыз, шұбатты қайта-қайта құйысу.* 2. *ауыс. Көпіртіп асыра сөйлесу.*

САПЫРЫСТЫР= ет. *Араластыру, сапырылыстыру.*

САПЫРЫСТЫРУ *Сапырыстыр етістігінің қимыл атауы.*

САПЫРЫСУ *Сапырыс етістігінің қимыл атауы.*

САР¹ елік. *Сұйық затты құйып кеп жібергенде шығатын дыбысты бейнелейтін сөз.*

Сар етті. *Бірден құйылып не төгіліп кетті.*

САР² сын. сөйл. *Сары.*

Сар бала, қара қазан қамы үшін. *Отбасы, бала-шаға қамы үшін, амандығы үшін.* **Сар барқын дала.** бейн. *Сары барқын дала (шөбі сарғайған, бірдей барқын тартқан далалық жер).* **Сар дала [жазық, жапан].** а) *Ұшы-қиырсыз, шексіз, ұзаққа созылған жазық жер.* ә) *Туған жер.* **Сар даланың боранындай ескектеді.** бейн. *Беталды, мазасыз, ретсіз қозғалды, жүйесіз әрекет жасады.* **Сар желді.** *Бірқалыппен ағындама, көсіле тартты.* **Сар желіс.** *Ағыны қишті қатты желіс.* **Сар [сары] жол.** *Қашық, ұзақ жол; тап-таурын болған жоқ.*

САРА [ир. سره] сын. 1. *Таза, араласпаған, сұрыптап алынған.* 2. *Ашық, айқын, таза, анық.* 3. *Асыл, жақсы; мәйек.* 4. *Жеке-дара, ерекше, үздік.* // *Парық, парасат, ақыл.*

Сара жол. *Міндет-мақсаты айқын бағыт, бірден-бір дұрыс бет алыс.* **Сараға салды.** *Бір жүйеге, ретке келтірді.* **Сара тілді.** *Екі жара, тік кесіп түсті.* **Сара тілік.** *Уақ малдың құлағына салынатын айқын, түзу тілік ен.*

САРА ет. ескікіт. *Түнде журу, қозғалу; ағу; өту; байлық, малышылық.*

САРАБДАЛ сын. 1. *Байсалды, жайбарақат, салмақты.* 2. *Әбден ысылған, көнігі, машықты.*

САРАҒАШ зат. өс. <лат. berberis> *Бүйкіміз 2–3 м-дей, басында қара қызыл түсті жидегі (қарақат) бар, әр жерге шоқ-шоқ болып өсетін тікенді бұта.*

САРАҒЫТ зат. ескікіт. *Әділ, елден асып туған.*

САРАДЖА: *сараджа қойы.* *Ұяң жүнді, құйрықты қойдың тұқымы.*

САРАЗБАН зат. зоол. жерг. *Бүйіге ұқсайтын қозыдың бір түрі.*

САРАЙ [ир. سراي] зат. 1. *Хан, патша отыратын әсем де салтанатты ғимарат, зәулім үй.* 2. *Көп бөлмелі етіп салынған үлкен үй.* 3. *Жолаушылар тоқтайтын қонақжай.* 4. *Мал және астық, шөп, құрал-сайман, әртүрлі заттарды қоятын жай, құрылыс.* 5. *Төбесі жабық базар.*

Сарайды ашты. *Рақат күйге бөледі, таза ауамен дем алды.* **Сарайы [ішкі сарайы] сау.** *Асқазаны, ас ішуі жақсы.*

САРАЙБАН зат. көне. *Сарайшы, сарай күзетуші.*

САРАЙДАЙ сын. 1. *Сарай сияқты кең, үлкен, зәулім.* 2. *ауыс. Жан дүниесі бай.*

САРАЙЛАП үст. *Сарай-сарай етіп, бірнеше сарайды толтырып.*

САРАЙЛЫ сын. *Сарайы бар.*

САРАЙШЫ зат. көне. *Сарай күзетуші.*

САРАЙШЫҚ зат. 1. *Кішкене сарай.* 2. *Әртүрлі заттарды қоятын шағын жай, құрылыс.*

САРАЛА сын. сөйл. *Сары ала.*

САРАЛА= ет. 1. *Жеке-даралап сұрыптау, таңдау, іріктеу.* 2. *ауыс. Елеп-екішеу, ой жүгірту, ақ-қарасын ажырату.*

Саралап айтты. *Жік-жіктеп, айқындап айтып берді.* **Саралап оқыту.** пед. *Орта мектептерде пәндерді мазмұнына қарай таңдап, іріктеп оқыту тәсілі.*

САРАЛАН= ет. 1. *Сұрыпталыну, таңдалыну, іріктеліну.* 2. *ауыс. Елеп-екішелу, таңдану.*

Саралабаған конституция. кұқық. *Айқындауға тиіс мәселелері жекелеген бірнеше заңнамалық актілермен реттелетін конститу-*

ция. **Сараланған конституция.** құқық. Конституциялық сипаттағы барлық негізгі мәселелерді реттейтін біріншілік құқықтық акт.

САРАЛАНУ Саралан етістігінің қимыл атауы; елеп-екішеу.

САРАЛАУ¹ зат. экон. Нарықтық қатынастарда клирингтік мүшенің биржада мүше орындаған барлық өзара шарттар бойынша міндеттемелерге берген кепілдемелер.

САРАЛАУ² Сарала етістігінің қимыл атауы. 1. Сырыптау, таңдау, іріктеу. 2. Елеп-екішеу, ақ-қарасын ажырату.

САРАЛАУШЫ зат. Талғап сырыптаушы, іріктеуші.

САРАЛЖЫН зат. ө.с. <лат. arte misia pontica> Басы бұтақты, бүрлі болып өсетін сыпыртқылық құрай.

САРАЛЫ сын. 1. Сырыпталып реттелген, таңдаулы. 2. ауыс. Сараланған, ой елегінен өткен.

САРАЛЫҚ зат. Анықтық, айқындық.

САРАЛЫП зат. зоол. Кәсіптік маңызы бар, тұқы тұқымдас кішілеу балық.

САРАМАН сын. жерг. Адырайып анық көрінетін; ерекше көзге түсетін.

Сараман дәуір. Қызықты, еркін өмір. **Сараман жол.** Анық, айқын сара жол.

САРАМАС зат. жерг. Мейлінше таңдану не қатты ренжу кезінде айтылатын қаратпа атауыш. // Ақылсыз, парықсыз.

САРАМАС сын. ескі кіт. Жасамыс, көртең, көпті көрген, аялакер.

САРАМЖАЛ¹ сын. Бәрін орын-орнына келтіріп тұратын, ысылған, ұқыпты, бес аспап.

САРАМЖАЛ² зат. көне. Жау-жарақ, бес қару.

САРАМЖАЛ³ зат. Жиһаздалған, жабдықталған отау.

САРАМЖАЛАП үст. ескікіт. Айырып, анализ жасап.

САРАНА зат. ө.с. Көпжылдық шөптесін өсімдік туысы.

САРАНАУ: саранау сныр. жерг. Сүтті сиыр.

САРАНДЫЗ зат. жерг. Бойы ұзын болып өсетін, мал жемейтін шөп.

САРАНЖАМ зат. көне. **Сарамжал².**

Саранжам қылды. Қаруланды, жарақтанды.

САРАҢ сын. 1. Біреуге бірдеңе бере қоймайтын, қолы тар, қытымыр (адам). 2. Құнарсыз, қуаң, берекесіз. 3. ауыс. Сирек, аз берілетін, көп кезіктірмейтін.

САРАҢДАН= е.т. Сараң тарту, сараң болу.

САРАҢДАНУ Сараңдан етістігінің қимыл атауы.

САРАҢДАУ сын. 1. Сараңдығы бар, қолы тарлау, қытымырлау. 2. ауыс. Жүі емес, сиректеу.

САРАҢДЫҚ зат. Сараң болушылық, қолы тарлық.

Сараңдығы ұстады. Сараңдық істеді, қытымырлық көрсетті.

САРАҢСУ Сараңсы етістігінің қимыл атауы.

САРАҢСЫ= е.т. Сараң болу, сараң тарту.

САРАҢСЫН= е.т. Сараңдану, қытымырлану.

САРАҢСЫНУ Сараңсын етістігінің қимыл атауы.

САРАП¹ [ар. صرف] зат. Талқы, сын, талдау.

Сарапқа салды. Талқыға алды, таразыға тартылды. **Сарапқа түсті.** Талқыға түсті, сыналды.

САРАП² [ар. صرف] зат. 1. көне. Асыл тастарды ажыратушы, қымбат тастарды айыра білетін және оларды бағалайтын маман, сырыптаушы, жіктеуші, бағалаушы. 2. ауыс. Дана, көреген, танығыш кісі.

САРАПАЙ [ир. سروپای] зат. Адамның басынан аяғына дейін толық жауып тұратын көйлек.

САРАПТА= е.т. 1. Ажырасу, тану. 2. Пысықтау, жүйелеу, түйіндеу. 3. Сарапқа салу, болжау, қорыту.

САРАПТАЛ= е.т. Сарапқа салыну, талқылану, айқындалу.

САРАПТАЛУ Сараптал етістігінің қимыл атауы.

САРАПТАМА зат. жаңа. <лат. expertus> 1. Белгілі бір мәселені шешуде арнайы білім мен құрал-жабдықтар қолдануды қажет ететін зерттеу процесі. 2. Ғылым, техника, өнер т.б. салаларда үйлесімді қорытынды даярлау үшін шешімі арнайы білім мен біліктілікті талап ететін, кейбір мәселелерге маман (сарапшы) тарапынан жүргізілетін зерттеу.

САРАПТАМАЛЫҚ сын. Сараптамаға қатысты, сараптамамен байланысты.

Сараптамалық жүйе. инф. <ағыл. expert system> Жасанды интеллект әдістері мен пайдаланушы ұсынатын деректер негізінде жағдайды ұқсастыруға, диагноз қоюға, болжам жасауға, шешімді өзгертуге, әрекетті таңдауға, ұсыныс беруге қабілетті білімдерді қамтитын программалық және аппараттық құралдардың жүйесі. **Сараптамалық консалтинг.** экон. Кеңесші диагностикашы, шешімдер талдамасын және оны енгізу жөніндегі ұсыныстарды дербес өзі жүзеге асыратын консалтинг.

САРАПТАС= е.т. Сарапқа салысу.

САРАПТАСУ Сараптас етістігінің қимыл атауы.

САРАПТАУ Сарапта етістігінің қимыл атауы.

САРАПШАҢ зат. жерг. Бетті күннен, шаңнан қорғау үшін бетке жауып жүретін тор.

САРАПШЫ зат. 1. Сарапқа салушы, бағалаушы, сыншы. 2. Белгілі бір істің, мәселенің қаралуында дәл, соңғы тұжырым беріп, сараптама жасайтын білікті маман.

Сарапшылар кеңесі спорт. Олимпиялық ойындарда, әлем, Еуропа, Азия чемпионаттарында басқа да үлкен жарыстарда, кубоктар сарапқа салынғанда жастар мен жасөспірімдер біріншіліктердегі ұйымдастырушылар мен белгілі спорт мамандарының тобы.

САРАПШЫЛ сын. Жақсылап саралайтын, сыншы.

САРАПШЫЛЫҚ зат. Сарапқа салушылық, жетік сыншылық, әржақты талқылаушылық.

Сарапшылық баға. Тікелей өлшеуге келмейтін процестер мен құбылыстарды мамандар шешімі негізінде сандық немесе қатарлық бағалау.

САРАС зат. ескі кіт. Шамшырақ, шырадан

САРАСАНА зат. Қоғамдағы, өмірдегі өзінің орны мен рөлін, атқаруға тиісті міндетін толық түсінуділік.

САРАСИМЕ Сасып қалу; қорқу; асығыстық **САРАТАН¹** [ар. سرطان] зат. Маусым айының арабша аты.

САРАТАН² зат. зоол. Ерекше дауыс шығаратын май айындағы қоңыз.

САРАТАН-ЗАУЗА зат. зоол. <лат. amphimallion solstitialis> Шілде қоңыз.

САРАУРУ зат. мед. 1. Денені сарғайтып жіберетін бауыр және өт жолы ауруы. 2. <грек. herar> Бауыр ауруларының жалпы атауы, гепатит. 3. Өт пигменті – билирубиннің қанға жинақталып, оның ағза тіндеріне шөгіп қалуынан болатын жұқпалы бауыр ауруы, боткин ауруы.

САРАФ [ар. صرف و نحو] зат. ескі кіт. Тілдің морфологиялық құрылымы, сарф.

САРАФАН зат. Әйелдер киетін жеңі жоқ көйлек; орыстың ұлттық киімі.

САРАФРАЗ сын. ескі кіт. Өркөкірек, менменшіл; бақытты.

САРАШӨК зат. кәс. 1. Ау көңгелеуге пайдаланатын жуандығы 20-30 мм капрон жіп.

2. Қанат арқанға жалғанатын 70-90 метрдей жіңішке жіп.

САРАШӨКСІЗ сын. Сарашөгі жоқ.

САРАШЫ зат. окказ. Редактор, сарапшы.

САРБАЗ [ир. سرباز] зат. 1. Жасақты қол, жасақ. 2. Қатардағы әскер, жауынгер. 3. Орта Азия, Иран елдеріндегі тұрақты армияларындағы жауынгер. 4. ауыс. Ержүрек, батыр.

Сарбаз жинады. Жауынгерлерді бір жерге шоғырландырды, жинақтады.

САРБАЗДЫҚ зат. Әскерлік, жауынгерлік. **Сарбаздық әндер.** Сарбаздық ортада пайда болған халық әндері.

САРБАЗХАНА зат. тар. Казарма, әскер тұратын үй, жай.

САРБАЛАҚ зат. саят. **Сарыбалақ** (балақ жүні сарғыш келетін, аңға көп түсіп машықталған алғыр қыран құс, бүркіт).

САРБАЛАҚТАН= е.т. **Сарыбалақтан.** Сарбалақтанып пісті. Тұп жақ жатырағы енді-енді сарғайып келе жатқан егін туралы айтылады.

САРБАС¹ зат. сөйл. **Ақсарбас.**

САРБАС² сын. сөйл. Басы сарғыш келген.

Сарбас жоңышқа. ө.с. <лат. medicaqo falcata>.

САРБАСҚУРАЙ зат. ө.с. <лат. sisimbrium officinale> Арамшөпке жататын көпжылдық шөптесін өсімдік туысы.

САРБАУЫР¹ зат. жерг. Қой ішін сарысу қаптап кететін ауру түрі.

САРБАУЫР² зат. жерг. **Самаурын.**

САРБИ сын. ескікіт. Сүйкімді; жағымды, келісті, келбетті

САРБӨРТПЕ зат. саят. **Сарыбөртпе** (қыран құсты баптау кезінде берілетін, туралған соң бір-екі рет суга шайылған ет).

САРБУЫН зат. сөйл. **Сарыбуын.**

1. мед. Буындары ісіп, сарсу жиналып қалатын ауру. 2. вет. Қойда болатын ауру.

САРБУҒА зат. бот. Дәрілік шөптің тамыры.

САРГАРДАРЫН сын. ескікіт. Бас айналыратын, шыр айналыру.

САРГЕРДЕЛЕР зат. ескікіт. Сардарлар, әскер басы.

САРГІДІР сын. Жасы келіп қалған, егде тартқан, жасамыс (әйел).

Саргідір тартты. Біраз жасқа келді, егде тартты.

САРҒАЙ= е.т. 1. Түрі өзгеріп, сары түске айналу. 2. ауыс. Сарыла құту, зарығу; шаршау.

3. ауыс. Қатты сағыну, аңсау. 4. Көнеру, көп ұстаудан ескіру.

САРҒАЙТ = е т. 1. Сарғыш тартқызу. 2. ауыс. Ұзақ күттіру, зарықтыру. 3. ауыс. Сағынту, аңсату. 4. ауыс. Сараурумен ауырған адамның тері түсінің сарғаюы.

САРҒАЙТУ Сарғайт етістігінің қимыл атауы.

САРҒАЙЫҢҚЫ сын. Сәл сарғайған, сары тартқан, сарғылтым.

САРҒАЙЫҢҚЫРА = е т. Сарғая тұсу, сарғыш тарту.

САРҒАЙЫҢҚЫРАУ Сарғайыңқыра етістігінің қимыл атауы.

САРҒАҚ зат. Дәнді дақылдардың піскен кезі.

САРҒАЛДАҚ¹ зат. ө с. <лат. ranunculus> 1. Сәуір, мамыр айларында ашылатын сары түсті гүл. 2. ө с. Өзен, жылыға жағалауларындағы ылғалды жерлерде, батпақты ағынсыз шалшық суда, құрғақ және батпақты шалғында өсетін бір және көпжылдық шөптесін, бұта, бұташық, кейде ағаш өсімдіктер тұқымдасы.

САРҒАЛДАҚ² зат. зоол. <лат. ranunculaceae> Торғай тектес сыңғырлы үнді, қараторғайдан ірілеу, әнші, кішкене құс.

Сарғалдақ өңді. Сарғыш жүзді.

САРҒАЛДАҚТАЙ сын. Сарғалдақ (1) сияқты жайқалған, әсем.

САРҒАЛДАҚТЫ сын. Сарғалдақ (1) өскен.

САРҒАСКЕР зат. ескікіт. Әскер басы.

САРҒАСҚА: сарғасқа шай. Май қосқан қою сүтті шай.

САРҒАРДАН сын. ескікіт. Сергелдең.

САРҒАЮ Сарғай етістігінің қимыл атауы.

1. Сары түске ену. 2. ауыс. Ұзақ күту, бір нәрсені уайымдау.

САРҒЫЛ сын. сөйл. **Сарғылт.**

САРҒЫЛТ сын. Сарыға жақын солғын тұс, сарғыш.

Сарғылт қызыл. Қызыл сары түстің солғындау түрі. **Сарғылт сұр.** Солғын сары араласқан сұр тұс.

САРҒЫЛТТАН = е т. Сарғылт түске ену, сарғылт тарту.

САРҒЫЛТТАНУ Сарғылттан етістігінің қимыл атауы.

САРҒЫЛТТАУ сын. Сарғылт тартқан, сарғыштау.

САРҒЫЛТТЫҚ зат. Сарғылт түстілік, сарғыштық.

САРҒЫШ¹ зат. зоол. **Сарғыш күзен.**

САРҒЫШ² сын. Жұқалтым сары, сарғылт.

Сарғыш күзен. зоол. сөйл. **Сарышұнақ** (даланы мекендейтін тышқанның түрі). **Сарғыш күрен.** Солғын сары реңді күрен тұс. **Сарғыш қоңыр.** Сарғыт қоңыр тұс. **Сарғыш қызыл [қызылт].** Сары реңді қызыл (қызылт) тұс. **Сарғыш тартты.** а) Ақшыл сары түске енді, сарғайды. ә) Түсі өңді, ескірді.

САРҒЫШТАН = е т. Сарғыш тарту, сарғаю.

САРҒЫШТАНУ Сарғыштан етістігінің қимыл атауы.

САРҒЫШТАУ сын. Аздап сары, сарғылт.

САРҒЫШТЫҚ зат. Түсі сарғыш болғандық.

САРДАЛ сын. көне. Көптен бөлек, елден ерекше озық, ерен.

САРДАР [ир. سردار] зат. 1. көне. Сарбаздардың басшысы, жасақбасы, қолбасы. 2. ауыс. Көшбасы, жетекші. 3. ө с. <нем. Offizier> Қарулы күштердің, сондай-ақ милиция мен полицияның басқарушы, жетекшілік құрамының тұлғасы.

Сардар қойды [сайлады]. Сарбаздарға қолбасы қылды, жасақ басқартты. **Сардар шапан.** жерг. Құрметті, беделді, ауқаттылар киетін сый шапан.

САРДАРБЕК зат. 1. поэт. **Сардар.** 2. экспр. Сыйлау, құрметтеу нышанындағы жасақбасы, қолбасы деген мағынада.

САРДАРЛЫ сын. жерг. 1. Байсалды, салмақты. 2. Маңызды, мәнді.

САРДАРЛЫҚ зат. 1. көне. Жасақбасы болушылық, қолбасшылық. 2. ө с. Қарулы күштердің, сондай-ақ милиция мен полицияның басқарушы, жетекшілік құрамына, осы құрам тұлғасына қатысты.

Сардарлық құрам. ө с. Қарулы күштердің, сондай-ақ милиция мен полицияның сарбаздардан құралған әскери бөлімдерді басқарушы жетекші құрам.

САРДАРША үст. Сардар тәрізді, сардар секілді.

САРДЕР зат. геол. Халцедонның қоңыр түсті түрі.

САРДЕЛЬКА [итал. sardello] зат. тамақ. Қысқа шұжық.

САРДИТ = е т. жерг. Баттию, көзге ұрып тұру.

САРДИНА [лат. sardnai] зат. зоол. Майшабақтар тұқымдасына жататын теңіз балықтарының екі туысының жалты атауы.

САРДИНДЕР [итал. sordino] зат. зоол. **Сардина.**

САРДИЮ жерг. Сарди етістігінің қимыл атауы.

САРДОБА ир. зат. көне. Жаз аптабы кезінде салқын су сақтау үшін жер астынан жасалған құрылыс; қар сақтайтын қойма.

САРДОБАЛЫ сын. Сардобасы бар (су сақтайтын үлкен ыдысы бар).

САРДОНИКС зат. геол. Минерал, ақшқтың ақ және қоңыр жолақтар алмасып келетін бір түрі.

САРДОП зат. **Сардоба** (су сақтау үшін жер астынан жасалған құрылыс).

САРЖА¹ зат. 1. көне. Сүйекпен өше-кейленген әдемі, үлкен садақ; жақтың үлкені.

2. ауыс. Осы садақтың озы.

Саржаның жебесіндей. бейн. Өткір мінезді, шыншыл, кесіп айтқыш.

САРЖА² зат. Астарлық, матаның сусылдақ, жылтыр, мықты түрі.

САРЖАҒАЛ: саржағал газет. Беделі төмен, сапасы күмәнді, нақты ұстанымдары жоқ, тұрақсыз мерзімді басылым.

САРЖАДАЙ сын. фольк. Саржаның оғындай тұзу.

САРЖАЙЛАУ зат. этн. **Сарыжайлау** (жеміс-жидек піскен кездегі қызығы мол жайлаудың соңғы шағы).

САРЖАҚ¹ зат. вет. Мал төлінің тамағы ісіп кететін ауруы.

САРЖАҚ² зат. саят. Бүркітке ұқсас қыран құс, субүркіт.

САРЖАЛҚЫН сын. Алау тұстес қызғылт реңді сары тұс.

САРЖАН¹ зат. көне. **Саржа.**

САРЖАН² зат. 1. Түрі циркуль тәрізді жер өлшеу құралы. 2. Осы құралмен өлшенетін, арасы үш кезе (2 м 13-см-ге) тең ұзындық өлшемі.

САРЖАНДА = е т. Жерді саржанмен өлшеу.

САРЖАНДАЙ сын. Саржан шамалы.

САРЖАНДАУ Саржанда етістігінің қимыл атауы.

САРЖАУ зат. ө с. <лат. trichanthesis> Сабағы тік, сыртын түк басқан, қанат тәрізді тілімденген жатырақтары кезектесе орналасқан күрделі гүлдер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

САРЖҰЛДЫЗ зат. астр. **Сарыжұлдыз** (аспан әлемінің солтүстігінен қыс айларында анық көрінетін сары түсті жұлдыз; капелл).

САРЖҰЛДЫЗДАЙ сын. бейн. Сарыжұлдыз сияқты (биік, жарық).

САРЖЫН зат. сөйл. **Саржан.**

САРКАЗМ [грек. sarkasmos] зат. әдеб. Ащы мысқыл, жанға батырып күлкі етудің бір түрі, зілді кекесінмен әжуалау, өткір күлкі тудырудың тәсілі.

САРКАРДА зат. ескікіт. Көсем, қолбасы

САРКЕЗДІК зат. Ауру.

САРКОДИНА [грек. sarcodina] зат. зоол. Қарапайымдардың саркомастигофоралар типіне жататын бір тобы.

САРКОЛЕММА [лат. sarcolemma] зат. анат. Көлденең жолақты ет талшықтарының сыртқы қабықшасы.

САРКОМА зат. мед. Қатерлі ісік.

САРКОМАСТИГОФОРАЛАР [грек. sarcomastigophora] зат. зоол. Жер шарында кең тараған қарапайымдардың бір типі.

САРКОПЛАЗМА [лат. sarcoplasma] зат. анат. Көлденең жолақты ет талшықтарының цитоплазмасы.

САРКОФАГ [грек. sarkophagus] зат. Құнды материалдардан жасалып, әртүрлі мүсіндермен, әсем жазбалармен безендірілген, мәйітханалар мен габдапханаларда сақталатын табыт; осындай тектес ескерткіш.

САРКҮЙІК зат. бот. Тау беткейлерінде өсетін аласа жұмыр шөп.

САРКОЦИСТОЗ зат. Жануарлардың созылмалы инвазиялық кеселі.

САРҚ¹ елік. Судың немесе сол сияқты сұйық заттың қатты қозғалысында, қатты затқа соғылғанда, қайнағанда немесе сарқылғанда, таусылғанда шығаратын қысқа дыбысты білдіретін сөз.

Сарқ етті. Су немесе сұйық зат қайнап, басқа затқа соғылып немесе құйылғанда таусылғанда, сарқылғанда қысқа дыбыс шығарды.

САРҚ²: қағанағы сарқ, сағанағы сарқ. Төрт құбыласы түгел, бәрі де жеткілікті; уайымсыз, қайғысыз.

САРҚА үст. Түбіне дейін, түк қалдырмай.

Сарқа жұмсады [пайдалануы]. газеті. Бар қиын жұмсады, барын салды, мүмкіндіктің бәрін қолданды.

САРҚАНА сын. ескікіт. Шақпақ.

САРҚ-САРҚ елік. сөйл. Су немесе сұйық зат қайнап, басқа затқа соғылып немесе құйылып таусылғанда, сарқылғанда шығатын қайталанба бірсарынды дыбыс.

САРҚ-СҮРҚ елік. Су немесе сұйық зат қайнап, басқа затқа соғылып немесе құйылып таусылғанда, сарқылғанда шығатын қайталанба әр сарынды дыбыс.

Сарқ-сүрқ етті. Сарқылдап қайнады, бүрқ-сарқ етті.

САРҚУ Сарқы етістігінің қимыл атауы.

САРҚҰЛАҚ зат. сөйл. **Сарықұлақ** (бұрынырақтағы бір сомдық қағаз ақша).

САРҚЫ= е т. 1. Сұйық затты түгел құю. 2. ауыс. Бір нәрсені бітіру, түгесу, тауысу. 3. ауыс. Түгін қалдырмау, бәрін қамту. 4. ауыс. Түгін қалдырмай, іштегісін ақтарып айту.

САРҚЫЛ= е т. 1. Судың, сұйық заттың түгел құйылуы. 2. Өзен, көл, су қоймасының суының тартылуы. 2. ауыс. Түгесілу, біту, таусылу; солғындау, әлсіреу, шегіне жету. 4. ауыс. Ақтарылу, барын салу.

Сарқылатын ресурстар. экол. Табиғи ортадан алынған сайын азаятын, түгесілетін ресурстар. **Сарқылған өзен.** с у шар. Қарқынды буланудың немесе борпылдақ топыраққа сіңіп кетудің салдарынан теңізге, көлге немесе өзге өзенге жетпей сұалан өзен. **Сарқылмайтын ресурстар.** экол. Құн энергиясы, жел, ағын су, теңіз толысуы сияқты табиғи ресурстардың таусылмайтын бөлігі.

САРҚЫЛДА = е т. Бұрқ-сарқ етіп қайнау, сақырлау.

САРҚЫЛДАТ = е т. Бұрқ-сарқ еткізіп қайнату, бұрқылдату.

САРҚЫЛДАТУ Сарқылдат етістігінің қимыл атауы.

САРҚЫЛДАУ Сарқылда етістігінің қимыл атауы.

САРҚЫЛДЫР = е т. Таусылдыру, түгестіру.

САРҚЫЛДЫРУ Сарқылдыр етістігінің қимыл атауы.

САРҚЫЛМАЛЫ сын. Түгесілетін, таусылатын, түгел бітетін.

САРҚЫЛМАС сын. 1. Түгесілмейтін, таусылмайтын, бітпейтін. 2. ауыс. Мәңгі жасайтын, солмайтын, әлді, күшті.

САРҚЫЛТ = е т. Түгестіру, таусылту.

САРҚЫЛТУ Сарқылт етістігінің қимыл атауы.

САРҚЫЛУ Сарқыл етістігінің қимыл атауы.

1. Судың, сұйықтың түгел құйылуы, құйылып бітуі. 2. Түгесілу, таусылу, түк қалмау. 3. ауыс. Өбден титықтау, шаршау.

САРҚЫН зат. 1. Ыдыстың түбінде қалған сұйық зат; сарқынды. 2. ауыс. Бір нәрсенің қалдығы, соңы; сарқыншақ. 3. ауыс. жағымсыз. Ескіліктің сарқыны.

Сарқын шөл. Суы тартылып қалған шөлдердің орнында пайда болған құмды жер, шөл.

САРҚЫНДАП үст. жерг. Аз-аздан, там-тұмдан.

САРҚЫНДЫ зат. 1. Сарқылған сұйық зат; сарқын. 2. ауыс. Бір нәрсенің ақырғы қалдығы, аяққы көрінісі, соңғы тамтығы. 3. ауыс. Топтың соңғы бөлігі.

Сарқынды сулар. су шар. **Ақаба сулар** (құрыс-қалдықтармен ластанған, елді мекендер мен өндіріс орындарының аумағынан суасты құбырлары арқылы сыртқа ағызып жіберілетін сулар).

САРҚЫНШАҚ зат. 1. Сұйық заттың ыдыс түбінде қалған азғана қалдығы; сарқынды. 2. ауыс. Ескіліктен қалған, күні өткен әдет-ғұрып, кертартпа қылық. 3. ауыс. Бір нәрсенің соңы, ақырғы, аяғы, арты. 4. Топтың соңғы, азғана бөлігі. 5. ауыс. Соңғы ұрпағы, алдағы ұрпақ тәрбиесінің, онегесінің соңғы көрінісі.

САРҚЫРА = е т. 1. Судың бүйіктен төмен қарай күшті сарынмен құлай ағуы. 2. поэт. Сұйық

заттың (су, сүт, қан, т.б.) қатты құйылуы, сорғалауы.

САРҚЫРАМА зат. 1. Бүйіктен құлай аққан су. 2. геогр. Өзен арнасын қиып өтетін кертпештен құлап аққан өзен суы.

САРҚЫРАТ = е т. Суды бүйіктен төмен қарай күшті сарынмен құлай ағыздыру.

САРҚЫРАТУ Сарқырат етістігінің қимыл атауы.

САРҚЫРАУ Сарқыра етістігінің қимыл атауы; судың, сұйықтың құлай ағуы.

САРҚЫС = е т. Бірге таусылу.

САРҚЫТ зат. 1. этн. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы ежелден келе жатқан салттың, ырымның бірі бойынша, үйдегі балалар мен үлкен кісілерге, келіндеріне қонақтан, тойдан келген кісінің құрт, ірімшік, кәмпит сияқты т.б. ауыз тигізуіне әкелген дастарқан дәмі; жақсы қасиеттері жағысты болсын деп ырымдап жеуге болатын қонақтан, үлкен кісілерден қалған тағам. 2. этн. **Той сарқыты.** 3. жағымсыз. Біреудің асының қалдығы. 4. ауыс. Бір нәрсенің сақтап қойған соңғы қалдығы (әдетте дәмдісі, ең жақсысы). 5. ауыс. Ұрпақ; ізбасар, алдағы буынның, бүрынғы заманда өмір сүрген тұлғаның ісін, онегесін жалғастырушы, оның үлгісінің кейінгі замандағы көрінісі. 6. ауыс. Өтіп кеткен бір нәрсенің соңғы көрінісі, бүрынғының жұрнағы, сақталып қалған белгісі.

Сарқыт ақыры. бейн. Соңында қалған, жолын құған ұрпақ. **Сарқыт ішті.** а) этн. Жұғысты болсын немесе жасын берсін деп ырымдап, беделді, абыройлы, өнерлі немесе жасы үлкен адамның асынан қаланды жеді. б) Біреуден қалған асты, қалдық, жұғынды жеді.

САРҚЫТ зат. эвф. **Ит,** доңыз т.б. халал емес және жыртқыш жануарлардың нәжесі.

САРҚЫТ = е т. Түбіндейін түгесу, таусылту.

САРҚЫТТАЙ сын. 1. Бірдеменің сарқыншағы, қалдығы сияқты. 2. ауыс. Сақталып, өбден сүрленген, ең жақсы, дәмді, тәтті сияқты.

САРЛЫҚ зат. зоол. Таулы Алтай мен Моңғолия жеріне таралған мүйізді ірі қара малдың сиырға ұқсас ерекше бір түрі.

Сарлық сиыр. жерг. **Сарлық.**

САРМАЙ зат. тамақ. **Сарымай** (сүтті күбіге құйып, пісу арқылы немесе қалмақ не кілегейді шайқау арқылы алынатын қынарлы тағам).

САРМАҚ зат. ескікіт. Ақша, қаржы.

САРМАЛА зат. өс. <лат. descurenia>

Дискурияның тұқымдасына жататын өсімдік.

САРМАН¹ зат. миф. Жын аты.

САРМАН² зат. ескі кіт. Салқындық.

САРМАТ зат. тар. Ерте кезде өмір сүрген көне түркі тайпаларының жалпы аты.

САРМОЙЫН сын. Жуан мойын, жалқау (адам).

САРМЫСЫҚ зат. эвф. көне. **Сармысық** (арыстан).

САРМЫСЫҚТАЙ сын. Сармысық сияқты.

САРНА¹ = е т. 1. миф. этн. Бақсының қобызын ойнап, айқайлап дауыс шығарып жырларын шақырып, сарынын айтуы. 2. ауыс. Ауыз жатпай самтылдап сойлеу. 3. Зарлау, қақсау, тынбай қайталап айта беру. 4. жағымсыз. Топ алдында сайрау. 5. Ауырғанда, жаны қиналғанда адамның зарлы үн шығаруы, бебеу қағу. 6. поэт. Ой-толғаныс, уайымын, жан күйзелісін зарлы үнмен білдіру. 7. ауыс. Желдің, боранның ызыңдап қатты соғуы, ұлуы. 8. ауыс. Анық-айқын көріну, сайрап жату.

САРНА² = е т. Керегеге сыздық салу, сыздықтау, жолақтау.

САРНАҚ зат. этн. кәс. Уық, кереге, шаңырақтардың қарына сызық, ирек су ағар т.б. ою-өрнек салу үшін қолданылатын киіз үй сүйегін жасаушылардың 3–4 тісі бар темір құралы.

САРНАТ = е т. 1. миф. этн. Бақсының аспабын ойнатып, жырларын шақырып айқайлап дауыс шығарып сарынын айтқыштауы. 2. Қатты дауыспен әуенге салу, аспабын ойнату, әуенге басу. 3. Ауру жанының қиналуының адамға зарлы үн шығартуы, бебеу қаққызуы. 4. ауыс. Жырлату, жырға қосу, жыр ғып шығару.

САРНАТҚЫЗ = е т. Зарлатқызу.

САРНАТҚЫЗУ Сарнатқыз етістігінің қимыл атауы.

САРНАТТЫР = е т. Зарлаттыру, дауысын қатты шығарту, қақсату.

САРНАТТЫРУ Сарнаттыр етістігінің қимыл атауы.

САРНАТУ Сарнат етістігінің қимыл атауы.

САРНАУ¹ сын. жерг. Сарнап жатқан, даңғыл, тегіс.

САРНАУ² Сарна етістігінің қимыл атауы. 1. Қақсау, зарлау, қайталап айта беру. 2. Аурудан, жаны қиналғаннан адамның зарлы үн шығаруы, бебеу қағуы.

САРНАУШВ зат. қолөнер. Сарнауықпен сыздық салушы шебер.

САРНАУЫҚ¹ зат. этн. кәс. **Сарнақ.**

САРНАУЫҚ² сын. 1. Зарлап-қақсап қалған, сарнай беретін. 2. ауыс. Сықырлауық, шырқалдауық, салдырлаған қатты дыбыс шығаратын.

САРОС зат. астр. Күн мен Ай тұтылуларының бірдей ретпен қайталану периоды.

САРП: сарп етті. а) Құр босқа таусылды, бекерге әлек болды. б) Құйылды, дөп тиді.

Сарп ұрды. а) жерг. Өбден салтақтады, шаршады. б) Шарқ ұрды, босқа сандалды.

САРПА зат. көне. Шапан

САРПАЙ¹ [ир. سړپاي] зат. көне. 1. Бастан аяққа дейін жететін мол, бағалы, сәнді киім. 2. этн. Қудалыққа, тойға, құрметті қонаққа, ризашылық танытқан адамына сыйға тартылатын киім. 3. жерг. Сыйға жабатын қымбат бағалы шапан.

Сарпай жапты. көне. Бағалы, сәнді киім киді (киізді), бастан-аяқ киінді (киіндірді). **Сарпай шапан.** этн. Сыйлы, бағалы сәнді шапан.

САРПАЙ² зат. вет. Ұрғашы малдың жыныс мүшесінің жандағындағы бүлшық ет – еріндік.

САРПАЛДАҢ зат. Бос жүріс, бос сандалыс.

САРПАҢ үст. Сарсаң.

САРПАСТА = е т. көне. Жазалаудың көне әдісі бойынша адамды жылқының бауырының астына аяқ-қолын төрт жаққа керіп байлау.

САРПАСТАУ көне. Сарпаста етістігінің қимыл атауы // Көне жазаның түрі.

САРПАҒ зат. Әскер киімі.

САРПЫЛДА = е т. сөйл. Салтақтап жұмыс істеу, табанынан таусылу; сабылду.

САРПЫЛДАТ = е т. сөйл. Салтақтатып жұмыс істеу, табанынан таусылту; сабылту.

САРПЫЛДАТУ Сарпылдат етістігінің қимыл атауы.

САРПЫЛДАУ Сарпылда етістігінің қимыл атауы.

САРПЫЛТАҢ зат. жерг. Өуре-сарсаң, салпақ, сабылыс, сергелдең.

Сарпылтаңға салу. жерг. *Сергелдеңге түсіру, әуре қылу.*

САРПЫЛТАҚ зат. сөйл. *Бүркітке ұқсас құс.*

САРРАФ зат. ескікіт. *Салық жинаушы; айырбастаушы*

САРСАЗАН зат. өс. <лат. halocnemum> *Сарысазан* (алабота тұқымдасына жататын, биіктігі 5–40-см шала бұта).

САРСАҢ зат. *Әуре, әбігер, сергелдең.* // *Әбігерге түскен, әбден титықтаған, сергелдең болған.* // *Қорқақ, үркек, сасқалақ (адам).*

Сарсан болды. *Әуреленді, әбігерленді. Сарсанға салды. Әбігерге түсірді, әуреледі. Сарсанға түсті. Әуреленді, сабылды, сергелдеңге түсті. Сарсан етті [қылды]. Әуреке түсірді, сабылтты, әбігерледі.*

САРСАНДЫ сын. *Әбігері көп, әуресі мол.*

САРСАНДЫҚ зат. *Әбігерлік, әурелік; сергелдең.*

САРСАҢ-КЕСЕК зат. жерг. *Әуре-сарсан, әбігерлік.* // *Әбігерге түскен, қобалжыған адам.*

САР-САР елік. 1. *Сұйық заттың құйылғанда, төгілгенде шығаратын сарылдаған дыбысын білдіретін сөз.* 2. *Қатты заттың жылаңдам қозғалып, ауаны немесе іші қуыс жұмсақ затты кесіп өткенде шығаратын қайталама немесе созылмалы сарылдаған дауыстарды білдіретін сөз.*

Сар-сар етті. *Сарылдаған дыбыс шықты, сарылдады.*

САРСОЛМА зат. өс. *Сарысалма* (шөл-шөлейтті жерлерде өсетін малазықтық шөп, ащы от).

САРСУ¹ зат. *Сарысу.* 1. *Ағзаның кеселге шалдығуына байланысты буынға жиналатын сарғыш түсті сұйықтық.* 2. мед. <лат. exsudo> *Қабыну кезінде ұсақ қантамырларынан дене тініне бөлініп шығатын іріңді, қан аралас, т.б түрдегі сұйық зат.* 3. мед. *Іш қуысына, буындарға сарсу жиналып қалатын ауру, дерт, кесел.* 4. мед. *Жұқпалы ауруға қарсы егілетін сары түсті сұйық зат.* 5. мед. *Адам мен жануар қанының құрамындағы гемоглобиннен басқа жасушалардан тұратын сұйық зат.*

Сарсу байланды [алды, ұялады]. *Адамның буынына, т.б. жеріне сарсу жиналып қалды, сарсу ауруына шалдықты.*

САРСУ² зат. вет. *Түйеде болатын қатерлі індет, ауру.*

САРСУ³ зат. *Сарысу.* 1. *Ұйтқан айраннан немесе іріткен сүттен, т.б. сүт тағамынан бөлініп шығатын сары түсті су.* 2. этн. *Осы сарсуды қайнату арқылы алынып, кептірілген құрт тәрізді тағам.*

Сарсу шай. сөйл. *Сүтсіз шай. Сарсу ішіп, сарымсақ жеді.* бейн. окказ. *Жұттың, аштықтың кесірінен аш қалмау үшін не болса, соны талғажау етті.*

САРСУ³ Сарсы етістігінің қимыл атауы.

САРСУЛАН = ет. *Сарысу пайда болу, сарысу байлану.*

САРСУЛАНДЫР = ет. *Сарысу пайда болғыз-зу, сарысу байланғыз.*

САРСУЛАНДЫРУ *Сарысуландыру* етістігінің қимыл атауы.

САРСУЛАНУ *Сарысулану* етістігінің қимыл атауы.

САРСЫ¹ = ет. *Сасып кету, иістену, шіру.*

САРСЫ² = ет. 1. *Зарығу, шаршау, мезі болу.*

2. *Сарысулану, сарысу толу.*

САРСЫҚ¹ зат. 1. *Сасып кеткен, шірік заттың иісі.* 2. ауыс. *Шірігі жеткен, күні біткен нәрсе; ескінің қалдығы.*

САРСЫҚ² зат. мед. *Буыны кілтілден ауыратын ауру; сарып.*

САРСЫЛ = ет. 1. *Тырп етпеу, тапжылмау; сарылу.* 2. *Зарығу, сарғаю.* 3. *Шаршап-шалдығу, сабылу, сандалу.*

САРСЫЛДЫР = ет. *Зарықтыру, сарғайта күттіру.*

САРСЫЛДЫРУ *Сарсылдыру* етістігінің қимыл атауы.

САРСЫЛТ = ет. 1. *Зарықтыру, сарғайта күткізу.* 2. *Аурудың кесірінен тырп ете алмай қалу, тапжылмау; сарылу.*

САРСЫЛТУ *Сарсылт* етістігінің қимыл атауы.

САРСЫЛУ *Сарсыл* етістігінің қимыл атауы.

1. *Зарығу, сарғаю.* 2. *Шаршап-шалдығу, сабылу, сандалу.*

САРСЫЛЫС зат. *Бір нәрсені сарая күткендік, зарығушылық.*

САРСЫЛЫС = ет. 1. *Бірге зарығу, бірге күтісу.* 2. *Шаршасу, әбігерге түсісу.*

САРСЫЛЫСУ *Сарсылыс* етістігінің қимыл атауы; *әбігерге түсісу.*

САРСЫТ: *құлағын [құлақты] сарсытты.* *Бір нәрсені айта-айта жалықтырды, мезі етті.*

САРТ¹ зат. 1. көне. *Ерте кезде өзбектер мен тәжіктер сияқты сауда-саттықпен айналысқан түркітілдес халықтарға телініп келген ат.* 2. тар. *Ерте кездегі Орта Азия қалаларының егіншілікті, сауданы, қолөнерді кәсіп еткен отырықшы тұрғындары.*

Сарт құман. *Бүйірі шығыңқы, үлкендеу құман. Сарт мезірет етті.* экспр. жағымсыз. *Шын көңілімен емес, жай ғана жалған ілтипат білдірді.*

Сарт тілі. сөйл. *Түркітілдес халықтарға ортақ болған ескі жазба тіл. Сарт шапан.* *Арасына мақта салып, қалың матадан тігілген жеңіл шапан.*

САРТ² елік. *Екі қатты зат соғылсқан кезде шығатын қысқа дыбысты бейнелейтін сөз.*

Сарт ете түсті [қалды]. а) *Бір қатты нәрсе сартылдап қатты тиді.* ә) *Тез жетті, сап ете қалды. Сарт етті. Сарт еткен дыбыс шықты; тарс ете қалды. Сарт еткізді. Тарс еткізді.*

САРТАБАН зат. зоол. *Сарытабан* (тұрқы қысқа, жалпыиып қалған, сары түсті балық).

САРТАҒАНДА = ет. *Шегендеу, тәптіштеу.*

САРТАЛДАН = ет. *Сарғайып қурау, кебу.*

САРТАЛДАНУ *Сарталдану* етістігінің қимыл атауы.

САРТАЛҚАН зат. этн. *Сарыталқан*

(жылқының майына араластырылып қуырылған тарыдан жасалған ұлттық тағам түрі).

САРТАҢДАҚ сын. *Сарытаңдақ.* *Сарғыш түсті теңбіл-теңбіл, таңдай-таңдай.*

САРТАП сын. 1. *Жел қағып, күн қақтап әбден қатып-семген, сарғыш тартқан.* 2. ауыс. *Сарыла күткен, сарғайған.* 3. *Қатып-семіп қалған, тапжылмай қалған.* 4. ауыс. *Бірқалыпты, өзгермейтін.* 5. ауыс. *Әбден қатып-тискен, шыныққан, ысылған.*

САРТАПТАН = ет. *Тақырланып сарғыш тарту, тапталу, қатып-сему.*

САРТАПТАНУ *Сартаптану* етістігінің қимыл атауы.

САРТАПТАУ сын. *Аздап сарғыш тартқан, қатып-семген.*

САРТАПТЫҚ зат. *Қатып-семгендік, бір-сарындылық; шырпылық.*

САРТАУЛЫ зат. көне. *Ерте кездегі моңғолдардың Орта Азиядағы мұсылман халықтарына берген атауы.*

САРТЕГЕЛЕК зат. жерг. *Кішкентай дөңгелек қауын.*

САРТ-САРТ елік. *Екі қатты зат соқтыққан кезде шығатын қайталанба дыбыс.*

Сарт-сарт етті. *Сартылдады, тарс-тарс етті.*

САРТ-САУАН зат. көне. *Саудагерлер, ел аралап сауда жасаушылар.*

САРТ-СҰРТ елік. *Екі нәрсенің жиі соқтығуынан шығатын бір ашық қатты, бір қысаң солғын дыбыс.*

Сарт-сұрт етті. *Сарт-сұрт еткен дыбыс шығарды, сартылдап, сұртылдады.*

САРТТАЙ сын. *жағымсыз. Саудагер сарт сияқты саудақұмар, пайда іздегіш, саудаласқыш.*

САРТҰҚЫШ зат. зоол. *Тұқы тұқымдасына жататын балық түрі.*

САРТША үст. *жағымсыз. Сартқа ұқсап, пайдақорланып.*

САРТШЫЛА = ет. көне. *Ескі өзбек тіліне (ескі кітаби тілге) ұқсатып сөйлеу, дыбыстау.*

САРТШЫЛАУ көне. *Сартшыла* етістігінің қимыл атауы.

САРТЫЛ зат. *Бір нәрсенің сартылдаған дыбысы.*

САРТЫЛДА = ет. 1. *Сарт-сарт еткен дыбыс шығару, сатырлау.* 2. ауыс. *Еш нәрсені бікпей, бөгелмей ашықтан ашық айту; дауысын шығарып, айқын айту, тақылдау.* 3. *Тыным таптай бір істің соңында әлек болу.*

САРТЫЛДАС = ет. *Сарт-сарт еткізісу.*

САРТЫЛДАСУ *Сартылдасу* етістігінің қимыл атауы.

САРТЫЛДАТ = ет. *Сарт-сарт еткізу.*

САРТЫЛДАТУ *Сартылдат* етістігінің қимыл атауы.

САРТЫЛДАУ *Сартылдау* етістігінің қимыл атауы.

САРТЫШҚАН зат. сөйл. *Зорман.*

САРУ: *сару жер. Иен жатқан жер.*

САРУ *Сары етістігінің қимыл атауы; иттің зәр шығаруы.*

САРУАР [ир. سارور] зат. көне. *Қожа, ие, пір.*

САРУӨР ир. зат. *Саруар.*

САРЫҮЙЕК зат. зоол. *Жыланның ірі түрі*

САРФ: *сарф етті. ескікіт. Сарп етті.*

САРЦИНАЛАР [лат. sarcio] зат. биол. *Үш бағытта бөліне отырып байланысып, пішіні жағынан дырыс пакеттер түзіп, 8,18,32,64 жасушалардан тұратын микроағзалар.*

САРША¹ сын. *Ашық сары, ақ сары.*

САРША² зат. этн. 1. *Шілденің аяқ кезі мен тамыздың бас кезіндегі ми қайнататын ыстық, аптап кез, жаздың нағыз қызған шағы, жаз амалы.* 2. *Қазақтың шілдеге сәйкес келетін ай аты.*

Сарша бесін. этн. *Күн әбден қызған түс кезі. Сарша тамыз.* а) этн. *Жаздың аспан айналып жерге түскендей ыстық кезі; аптапқа сәйкес келетін жаз амалдарының бірі.* ә) сөйл. *Тамыз айының кей кездегі аталуы. Сарша тамыздағы*

сағымдай. бейн. Құлтырған, жайнаған, көз тартатындай.

САРША³ зат. жерг. Өртенген жерге қайта шыққан шөп.

САРШҰНАҚ зат. Ашық далалы шөл, шөлейтті жерлерде тіршілік ететін, дене тұрқы 20-30 см, қылақ қалқаны кішірек, түсі қоңыр сары тышқан.

САРЫ¹ сын. 1. Піскен егіннің немесе алтынның түсіндей түс. 2. Ақ және сары өңді адамдарда болатын терінің ақшыл өңінің түрі. 3. Ақыл, парасаттың, кейде уайым, қайғының символы болып есептелетін, символдық мәні бар түс. // Сары өңді адам. // Сары нәсілді адам. // Сары түсі басым қылаң ат. // Алтын сияқты багалы металл.

Сары аққайран. зоол. Аққайранның сарғыш түсті түрі. **Сары ала етек сарпылтаң.** Құнделікті күйбің тіршілік ыңғайымен сарытап болған. **Сар [ы] жалақ.** Ерні үнемі жалақ (жара) болып жүретін адам. **Сар [ы] садақ.** көне. этн. Қайыңның қабығымен қапталған, сары түсті садақ. **Сар [ы] жағал оқ.** көне. Сарғайған қайыңнан жасалған берік оқ, сары жебе. **Сары [ақ сары] қыз.** поэт. Ақшыл сары немесе сары өңді әдемі қыз. **Сары [бие] самаурын.** бейн. Үлкен жез самаурын. **Сары [сар] жез.** Арзан, сапасы төмен жез, содан жасалған бұйым. **Сары ала жез түймеге мақтанды [шен төсін керді].** бейн. Мәнсапқор болды, шен-шекпен құды, мәнсабына мас болды. Патшалық Ресейдің қазақ жерін отарлау кезіндегі дәстүрлі әкімшілік жүйені бұзып, қишпен енгізілген басқару лауазымдарындағы шен-шекпендері сарыала түсті, халықтың мүддесін аяққа таптағандар туралы. **Сары ала күз.** Өсімдіктердің жапырағы сарғайып, түрлі түске боялған, күздің күшіне енген орта кезі. **Сары ала қылыш.** Алтын жалатқан сабы бар, шаншу, түйреу, шабуга арналған өткір жүзді соғыс қаруы. **Сары ала.** а) Ақ, қара немесе басқа түстермен сары араласқан түстің түрі. ө) Сарышұнақ аяз, қыстың күшіне енген сары аяз кезі. б) Қатық не айран немесе езілген құрт қосылған (сорпа). в) Сүрленген майлы соғым еті. **Сары ала киінген.** э в ф. Патшалық Ресейдің қазақ жерін отарлау саясатын жүзеге асырушы әскери, әкімшілік шен иелері [китель, мундирлерінің сары аралас түсіне қарай аталып отыр]. **Сары алақоржын.** зоол. Жазық жерлердің сазды және сазды-қиыршық тасты телімдері мен тау бөктерлерін мекендейтін кеміргіштер отрядына жататын, таралу аймағы шағын, сирек кездесетін аң. **Сары алқа.** Алтын алқа. **Сары ат.** Сары түсі басымдау қылаң ат [Қазақта жылқының қылаңынан гөрі бараны төзімділігі үшін багалы болған, ал қылаң түстілерін сәнді көріну үшін бозбала қызға барғанда мінеді екен]. **Сары барақ [ат].** Жүрі ұзын, сарысы басым қылаң ат. **Сары барқын дала.** Сары мен сұрғылт, қоңыр араласқан түске еніп жатқан жазық, дала. **Сары володушка.** ө с. <лат. *bupleurum longifolium*> Шатыршагүлдер тұқымдасына жататын биіктігі 40–120 сантиметр, маусым-шілде айларында гүлдеп, жемісі шілде-тамызда пісетін көпжылдық шөптесін өсімдік. **Сары жай. Саржа.** **Сары жалқын.** Оттың жалыны тәрізді сарғыш қызыл түс. **Сары жебе. Сарыжағал оқ.** **Сары жүн [жүнді]** оқ. көне. этн. Қауырсыны сары,

берік, үлкен жебе. **Сары инелік.** Сары түсті, үлкен, ұзын инелік. **Сары қант.** тамақ. Қамыс құрағынан алынатын қант. **Сары орыс.** с өйл. Қазақ жеріндегі орыстар [бұған қарама-қарсы қара орыс деген ұғым қазақ тілін білетін, қазақ жұртымен етене араласып кеткен орыс ұлтының өкілдері дегенді білдіреді]. **Сары уыз.** Жұмыртқаның ішіндегі сары түсті қоймалжың зат. **Сары шегір.** саят. Қауырсынына сары араласқан бүркіттің түсі. **Сары шұбар.** Шұбары бар сары өңді (түсті).

САРЫ² ... Жер бедері, су қоймаларының күрделі аттарына тіркескенде кең, басты, негізгі, анық, айқын көрінетін деген; жануар, мал, аң аттарына – зор, төзімді, мықты; тағам аттарына – қуатты, күшті маңызды; әртүрлі тұрмыстық заттар аттарына – үлкен, көлемді, қымбат, багалы; табиғат құбылыстары мен басқа құбылыс аттарына – ұзаққа созылған, ұзақ, созылмалы, бірсарынды, үздіксіз деген сияқты т.б. мағыналарды үстейтін қосымша сөз.

Сары ала қазы. Майлы сүр қазы. **Сары ала таң. Ұзақ таң. Сары ала ту.** этн. Үлкен соғыс туы. **Сары ала [сары ала, сорпа] тұздық.** Қатық не айран немесе езілген құрт қосқан сорпа, тұздық. **Сары алтын.** поэт. Жалт-жұлт еткен, қоспасыз таза алтын. **Сары алтындай.** поэт. Багалы, қымбат. **Сары алтындай еледі.** поэт. Көп ішінен таңдады. **Сары алтындай мінезі ауыр.** поэт. Салмақты, ұстамды. **Сары алтындай сары қымыз.** поэт. Багалы, емдік қасиеті жоғары сары қымыз. **Сары алтынның [буынан] буындай.** фольк. а) Елімін әкететін, еліктіре жөнелетін. ө) Көз тоймайтын сұлу. **Сары атан.** Ауыр жүк көтеруге шыдамды, көш бастайтын, үлкен атан түйе. **Сары аурудан [сүзектен] тұрғандай.** Қатты жүдеген, арыған. **Сары [шұнақ] аяз [қызыл шұнақ сары аяз, сақылдаған сары аяз].** Қақаған суық, шыңылтыр, ұзаққа созылған қатты аяз. **Сары аю.** Үлкен аю. **Сары аяздай сартылдады.** поэт. Қартайды, қаусап, қалтырады. **Сары аяқ.** этн. Үлкен аяқ, үлкен табақ. **Сары аяң.** Аттың бірқалыпты ұзақ жүрісі. **Сары балық.** Үлкен, еті мол балық. **Сары баспасөз.** жағымсыз. Сапасы төмен, нақты принципті, айқын бағдары мен ұстанымды жоқ қарабайыр баспасөздің жиынтық атауы. **Сары бел.** Анық көрінетін, кең бел-белес. **Сары бесін. Сарша бесін** (түстің нақ қызған шағы). **Сары бетеге.** бейн. Әбден піскен бетеге шөп. **Сары беткей.** Созылып жатқан кең беткей. **Сары бидай.** поэт. Бітік өскен, сап-сары боп піскен бидай. **Сары бұлкек.** Аттың бірқалыпты ұзақ бұлкектеген жүрісі. **Сары [сар] дала.** а) поэт. Ұшы-қиыры жоқ, шетсіз-шексіз, кең дала; қазақтың байтақ жері. ө) Сусыз, елсіз, қаңырап жатқан бос жер, ең дала. б) Жазық, тегіс жер. **Сары далада сарыуайым.** бейн. Жапанда өз қайғысымен жалғыз қалып қойғандай күйзелген күй. **Сары [сар] даланы көл қылды.** поэт. Қатты қайғырды, қайғы жұтып, жылағанда етегі толды. **Сары жаз.** Жаздың нақ қызған шағы, жаз ортасы. **Сары жамбас болды.** Ешқайда шықпай, ұзақ жатып алды. **Сары жел.** Тынымсыз соққан, бірқалыпты ұзаққа созылған жел. **Сары желдірді.** Біркелкі, ұзақ жолда шаршамай жеткізетін аяң желіске салды. **Сары желіс.** Біркелкі, ұзақ жолда шаршамай жеткізетін желіс. **Сары жол [жолды].** а) Жолы қиын, қыр-

сықты (адам). ө) Сарсылтып, шаршататын ұзақ жол. **Сары жон.** Шөбі ерте пісіп кеткен, самал есіп тұратын кең жон. **Сары жүрт.** Оты қашып тозған, шыырланған қоныс. **Сары жілік.** Сарыгдір орта жастағы кісі. **Сары кезең.** Үлкен, кең, анық көрінетін кезең. **Сары кесе.** Литрлік үлкен кесе.

Сары күз. Құн салқындап, дала сары ала тартқан күйге енген кез; нағыз күз. **Сары күй.** Орташа күй, орта қоңы. **Сары күрең.** Сарғыш тартқан күрең түс. **Сары қабық.** жерг. Ағаштың екінші қабығы. **Сары қалпақ.** стиль. Күннің нұры, сәулесі, шуағы. **Сары қамыс.** Қалың, ну қамыс. **Сары қарын бала.** Шиемтей жас бала. **Сары қарын тартты.** Егде тартты, жасы келді. **Сары қарын.** Орта жастағы кексе әйел. **Сары қасық.** жерг. Үлкен қасық, ожау. **Сары қатық.** Майлы, дәмі тіл үйретін қатық. **Сары қи.** Қызуы мол, нығыз қи. **Сары қурай.** ө с. Оңайлықпен жұдырбайтын, тамыры терең, іші қуыс, сабағы қатты қурай. **Сары құлақ.** Көп естіген, көп тыңдаған, есте көп сақтайтын. **Сары қымыз.** этн. Шөп пісіп, биенің сүті қоюланған кездегі бетінде майы қалқыған, ашуы бабына жеткен қуатты қымыз. **Сары қымыз сапырды.** Бие сауып отырды, сауынға биесі бар болды. **Сары майдай елжіреді.** Өте іатты мейірімі түсті, көңілі іцлады. **Сары майдай ерітті.** Жан-жүйесін босатты. **Сары манат.** Аса қымбат, багалы барқыт мата, содан тігілген сыртқыім. **Сары маңыз.** Сүттің қою, майлы бөлігі. **Сары маса.** Даусы қатты естілетін үлкен маса. **Сары мая.** Үлкен мая. **Сары мәуіт.** Ашық түсті багалы мауыты мата. **Сары оба.** а) Көне зират. ө) жерг. Бетегелі шөбі бар, адырлы жер. **Сары өзен.** Үлкен, шыырланған өзен. **Сары сайран жер.** поэт. Кең дала, ұшы-қиырсыз өлке. **Сары салық.** Үлкен салық. **Сары сәске.** Түс ортасы, түстің қызған шағы. **Сары селеу.** ө с. Селеу шөбінің бір түрі. **Сары су.** Үлкен, арнасы кең, ағысы бірсарынды терең өзен. **Сары тазы.** Жүні сары, әккі, көптен бері ерткен, сырғалы, жүйірік тазы. **Сары тамыз. Сарша тамыз.** **Сары таң.** Жаздың ұзақ таңы. **Сары тап болды.** Жүдеді, өбден тытықтап азды. **Сары төсек болды.** Ұзақ ауырып жатты. **Сары тіс [тісті].** Біраз жасқа келген, жасамыс. **Сары үрпек балапан.** Қанаты қатпаған, жас, тәжірибесіз. **Сары фосфор.** Фосфордың сары түсті түрі. **Сары шай.** с өйл. Тақта шай, кірпіш шай. **Сары шөйнек.** Әбден қолдың табы сіңген, көнеден ұсталып келе жатқан үлкен шөйнек. **Сары шөл.** Иен жатқан шөл дала. **Сары шыбын.** Өлексеге, сасық иіске үймелей кететін үлкен шыбын. **Сары тісті.** Егде тартқан, қартайған. **Сары тоқым [сірі тоқым]** ұры. Алыстан шеттеу жерлерден мал, өсіресе, жылқы малын ұрлаумен айналыстын бауқеспе. **Сары тышқан.** Терісінің түсі сары, далалы жерді мекендейтін кеміргіш, сарышұнақ. **Сары уайым жамылды.** Қалың қайғы-қасірет басты. **Сары ызғырық.** Ұзақ соққан баяу суық жел.

САРЫ³ зат. саят. Бүркіт тұқымдас, ой жерлерді мекендейтін қыран құс.

САРЫ¹ = е т. Ит тұқымдастарының зәр шығаруы, сиюі.

САРЫ² = ет. жерг. **Сарқылу.**

САРЫАҒАШ¹ зат. өс. Жетісу аймағында өсетін ағаштардың бір түрі.

САРЫАҒАШ² зат. өс. **Бөріқарақат**.

САРЫАЗБАН зат. зоол. <лат. solifugae> Буынақтылар түлі, өрмекшітәрізділер табы, сарыазбан отрядына жататын екі кеуде буынақты және 10 буынақты құрсағы бар өрмекшітәрізділер.

САРЫАЛА зат. өс. Қауынның бір сорты. **САРЫАЛАҚАЗ** зат. 1. Италақаз, шағын көлдерде тіршілік ететін сарғыш реңді, бауыр жүні ақ, жабайы қаз, ауланатын құс. 2. зоол. <лат. tadorna tadorna> Қаз тәрізділер отряды, үйрек тұқымдасына жататын құс. 3. миф. Байырғы аңыз бойынша, жұмыртқасынан таңының күшігі туатын құс [Аңыз бойынша нағыз құмай тазы жұмыртқасын елсіз биік төбеге салатын, құстардың ішінде хайызы келетін жалғыз құс – сарыалақаздан туады-мыс].

САРЫАЛҚЫМ: сарыалқым аражеріш. зоол. **Сарыбоздақ**.

САРЫАНДЫЗ зат. өс. <лат. ligularia> Күрделігүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін емдік өсімдік.

САРЫАРҚА: сарыарқа қойы. Қазақы қой тұқымы.

САРЫАРҚАИТ зат. геол. Силикаттар класының сирек жер элементтерінің минералы.

САРЫАТАН зат. этн. Сәуір, заузадан кейінгі амал.

САРЫАУЫЗ зат. Балапанның қанаты әбден қатқанға дейінгі өмірінің бірнеше кезеңнен тұратын алғашқы кезі. // Жаңа туған, жаңа шыққан, әлі қатаймаған.

Сарыауыз балапан. бейн. а) Жас бала, сөби. ә) Жұмыртқадан жаңа шыққан құстың балапаны. б) Түкке түсінбейтін, тәжірибесі жоқ бала. **Сарыауыз майшабақ**. зоол. Кәсіптік маңызы бар майшабақ түрі.

САРЫАЯҚ зат. сөйл. 1. **Марқа**. 2. Ерте қыста туған төл.

САРЫАЯҚТАР зат. жерг. Қытайдағы қазақтардың гоминьдан әскеріне қойған аты [Гоминьдан – Қытайда 1912 жылы құрылып, 1927 жылға дейін пролетариаттық сарында болып, кейіннен буржуазияшылдық бағытқа түсіп, 1949 жылы Қытай коммунистік партиясымен құртылып, қудаланған саяси партия, қазір Тайваньда бар].

САРЫАЯҚТАС сын. жерг. Замандас, қатар.

САРЫБАЛАҚ¹ сын. Сарғайып пісе бастаған (егін, шөп).

Сарыбалақ тартты. Пісе бастады, сарғайды. **САРЫБАЛАҚ**² зат. саят. Балақ жүні сарғыш келетін, аңға көп түсіп машықталған алғыр қыран құс, бүркіт.

САРЫБАЛАҚТАН = ет. Сарғаю, пісе бастау (егінге, шөпке қатысты).

САРЫБАЛАҚТАНУ Сарыбалақтан етістігінің қимыл атауы.

САРЫБАС¹ зат. өс. <лат. togirra> Орамжапырақ тұқымдасына жататын бір, екі немесе көпжылдық шөптесін өсімдік.

САРЫБАС² зат. өс. **Қышабас**.

САРЫБАС³ зат. өс. **Сарыбасқурай**.

САРЫБАС⁴ зат. өс. **Шайқурай**.

САРЫБАС⁵... Басы, денесінің жоғарғы бөлігі сары болып келетін жануарлар және гүлдері сары болып келетін өсімдік, түрлері күрделі атауларының құрамындағы көмекші сөз.

САРЫБАСБЕДЕ зат. өс. Беденің гүлдері сары түрі.

САРЫБАСЖОҢЫШҚА зат. өс. <лат. medicago falcata> Сары гүлді малазықтық шөптесін өсімдік.

САРЫБАСЖУСАН зат. өс. <лат. achillea nobillia> Жусан тұқымдасына жататын ұсақ сарғыш гүлдері бар, дәрілік, малазықтық ащы шөп. **САРЫБАСЖЫЛАН**. зоол. Су бойына жақын жерлерде болатын басы сары жылан.

САРЫБАСҚУРАЙ зат. өс. 1. Тау беткейлерінде, далағы жерлерде, егістікте өсетін, гүл

шоғыры сары түсті шөптесін өсімдік. 2. <лат. sisymbrium> Орамжапырақ тұқымдасына жататын бір немесе көпжылдық шөптесін өсімдік.

САРЫБАСМИЯ зат. өс. Басындағы гүлдері сары болып келетін мияның түрі.

САРЫБАСША зат. өс. <лат. nasturtium> Жапырақтары қауырсынды, шеті ойықталып тілімденген, ақ түсті гүлдері қысқа масақ гүлшоғырына топталған, орамжапырақ тұқымдасына жататын көпжылдық су өсімдігі.

САРЫБАСШӨП зат. өс. <лат. erysimum> Ақбасқурай, орамжапырақ тұқымдасына жататын бір, екі, көпжылдық өсімдіктер.

САРЫБАУЫР¹ зат. өс. Қалпағы доғал, етегі түсіңкі, сабағы жуан, түсі сары қоңыр, жеуге жарамды саңырауқұлақтың түрі.

САРЫБАУЫР² зат. вет. жерг. Қой ішін сарысу қаптап кететін ауру түрі.

САРЫБАУЫР³... Бүйірі ақшыл, сары түсті жан-жануарлар түрлерінің күрделі атауларының құрамындағы көмекші сөз.

Сарыбауыр кесіртке. зоол. <лат. orphisaurus aris> Кесірткелер отряды, ұрыштықтәрізділер тұқымдасына жататын аяқсыз кесірткелердің пішіні жыланға ұқсайтын бір түрі, сарыжылан.

Сарыбауыр қарашұбар жылан. зоол. <лат. coluber caspius> Қабыршақтылар отряды, су жылындар тұқымдасына жататын бауырымен жорғалаушы. **Сарыбауыр сазан**. бейн. Бауыры сары үлкен, семіздеу сазан.

САРЫБОЗДАҚ зат. зоол. Аражегіш тұқымдасына жататын жылы құсы.

САРЫБОРАНДАТ = ет. Ұзағынан тоқтамай боран соғу.

САРЫБОРАНДАТУ Сарыборандат етістігінің қимыл атауы.

САРЫБОТҚА зат. өс. <лат. chorispora> Алтайда өсетін біржылдық дәрілік шөп.

САРЫБӨРТПЕ зат. саят. Жуылып, сөлінен айырылған, қыран құсты баптағанда берілетін ет.

САРЫБУЫН¹ зат. мед. <грек. podagra> Зат алмасудың бұзылуы, қан құрамында зәр қышқылдың көбеюі, тұздардың азайды, буында, тінде байланып қалуы салдарынан адам және жануарларда болатын, әдетте аяқтың сырқырауынан, буының ісіп кетуінен басталатын созылмалы ауру.

САРЫБУЫН² зат. өс. <лат. trollius> Сарғалдақ тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

САРЫБУҒА зат. өс. Тамырының емдік қасиеті бар шөп.

САРЫБҰРАУ зат. өс. **Кермек**.

САРЫБҰРЫШ зат. өс. Емдік мақсатта қолданылатын иісті бұрыш.

САРЫГҮЛ зат. өс. <лат. trollius> Күрделігүлділер тұқымдасына жататын шөптесін немесе шала бұта өсімдік.

САРЫГҮЛДІ сын. Гүлдері сары түсті.

Сарыгүлді көкгүл. өс. Көкгүлдер тұқымдасына жататын биіктігі 40-90 сантиметр, маусым-шілде айларында гүлдеп, жемісі шілде-тамызда пісетін көпжылдық шөптесін өсімдік.

Сарыгүлді өсімдік. өс. **Сарыгүл**.

САРЫДЕНЕ зат. биол. <лат. corpus luteum> Аналық жыныс безі – жұмыртқалықтың аналық жыныс гормонын бөлетін эндокринді бөлігі.

САРИЕЗУ сын. 1. Жұмыртқадан жаңа шыққан. 2. ауыс. Аузынан уыз дәмі кетпеген, тәжірибесіз, жас (адам). 3. ауыс. Шиемтей, өрімдей (бала-шаға). // Балапанның жұмыртқаны жаңа ғана жарып шыққан сарыауыз шағы.

САРЫЖА зат. көне. **Саржа** (сарыға боялған, сүйекпен өшекейленген садақ).

САРЫЖАҒАЛ сын. 1. Сарғыш реңі басым жағал, жолақ (ешкі). 2. Солғын көк жолақ аралас сарғыш түс.

Сарыжағал газет. жаңа. Жұрттың назарын аулау үшін өсек-аяң, тексерілмеген ақпаратты көп жариялап, сенсация қуатын, бейресми

мерзімді басылым. **Сарыжағал тартты**. Сарғаю бастады, сарыжағалданды.

САРЫЖАҒАЛДАН = ет. Сары жолақ тұске ену, сарыжағал тарту.

САРЫЖАҒАЛДАНУ Сарыжағалдан етістігінің қимыл атауы.

САРЫЖАДАЙ сын. көне. 1. Сарыжа сияқты. 2. поэт. **Саржадай** (сұлу қыздың иілген, керілген қасы).

САРЫЖАЙ зат. Сүйекті ойып өшекейлеген садақ.

САРЫЖАЙЛАУ зат. этн. Жидек піскен, қанжайлаудан кейінгі жайлаудың соңғы шағы.

САРЫЖАМБАС: сарыжамбас болды. Науқастанғы, төсекте ұзақ жатып қалғаннан терісі ойылды, жата-жата жамбасы тесілді, міндеті кісіге қарап қалды.

САРЫЖАРҒАҚ зат. этн. Жарғақтан тігілген сырт киім немесе кең шалбар.

САРЫ-ЖАСЫЛ: сары-жасыл балдырлар. биол. <лат. xan-thophyta> Жасушаға бөлінбеген, кейбіреулері қозғалып жүретін біржасушалы, көпжасушалы, қауымды балдырлар, балдырлардың бір бөлімі.

САРЫЖОҢЫШҚА зат. сөйл. **Сарыбас жоңышқа**; ірі гүлді бойдана.

САРЫЖЫЛАН зат. зоол. <лат. orphisaurus apodus> Қабыршақтылар отрядына жататын сарыбауыр кесіртке.

САРЫЖІЛПҚ сын. 1. Егде тартқан, сары қарын болған (әйел). 2. Әккіленген, әбден шыныққан.

САРЫИРЕК зат. өс. Шөл, шөлейтті жерлерде өсетін жайылымдық шөп.

САРЫКЕЗЕК зат. жерг. Жұқпалы ауру атауларының бірі.

САРЫКЕКІРЕ¹ зат. зоол. Ірі балықтың түрі.

САРЫКЕКІРЕ² зат. өс. <лат. picris> Күрделігүлділер тұқымдасына жататын дәрілік өсімдік.

САРЫКЕРУЕН зат. жерг. Сортаң жерге шығатын ащы шөп.

САРЫКҮЗЕН зат. зоол. <лат. mystela sibiricus> Дене пішіні 28–39 см-дей келетін терісі бағалы аң.

САРЫКҮЙІК зат. өс. <лат. kobresia> Қияқөлеңдер тұқымдасына жататын көпжылдық, тау беткейлерінде өсетін аласа жұмыр, малазықтық шөптесін өсімдік.

Сарыкүйіктің қымызы. этн. Дәмі үйірілген, құнарлы өрі майлы қымыз (саркүйікке (шөп) жайылған биенің сүті).

САРЫКІДІР сын. сөйл. **Саргидір**.

1. Тоқтасқан, егде тартқан (ер адам туралы). 2. Орта жасар (жықты).

САРЫҚ¹ зат. Салпаң (ұзын) құйрықты мәліш қой.

Сарық қой. Сарық, ұзын құйрықты қой.

САРЫҚ² зат. Иттің, қасқырдың т.б. зәрі, сідігі.

САРЫҚ³ зат. мед. Буындары ісіп кететін ауру; сарбуын.

САРЫҚ⁴ = ет. сөйл. **Сарқы**. 1. Түбіне дейін ішу. 2. Түгін қалдырмай айту, әңгімені тауысу. 3. ауыс. Бар мүмкіндігін, әлеуетін аямай жұмсау.

САРЫҚ⁵ = ет. көне. Демалу, тынығу, тыныстау.

Сарығы басылды. Құмары қанды, мауқы басылды. **Сарығын басты**. а) Демін алды, тынықты. ә) Шөлін қандырды, сусындады. б) Құмарын қандырды, мауқын басты. **Сарығын бастырды**. Демін алдырды, тынықтырды.

САРЫҚ: жүзің сарық. Жадау, жүдеу, түсі қашқан.

САРЫҚАЛУЕН зат. өс. <лат. cirsium ochro-beipedium> Күрделігүлділер тұқымдасына жататын, бақшада, жайылымда, өзен жағасында биік болып өсетін, гүл сары түсті, тікен жапырақты екі немесе көпжылдық шөптесін өсімдік.

САРЫҚАЙҒЫ зат. Күйректік, қатты қайғы.

САРЫҚАЙПРАҚТАН = е т. Әбден төселу, шыңдалу.

САРЫҚАЙПРАҚТАНУ Сарықайпратан етістігінің қимыл атауы.

САРЫҚАНАТ зат. балық шар. Кең маңдайлар тұрғымына жататын, Байкал көлінде ғана кездесетін еті дәмді балық.

САРЫҚАРАҒАЙ зат. өс. Қарағайдың бір түрі.

САРЫҚАРАҒАН зат. өс. <лат. zysium chinenses> Далалы аймақтың сай-салаларында, жырғаларында өсетін, биіктігі 0,5–2 м-дей, майда жатырақты, хош иісті, сарыгүлді, қараған туысына жататын бұта.

САРЫҚАРАҚАТ зат. өс. Қуаң жерлерде өсетін, биіктігі 2–3 м-дей бұта тектес жеміс ағашы.

САРЫҚАРЫН сын. Жасы келген, егде, моқсал (әйел).

Сарықарын бәйбіше. этн. Ер адамның тұңғыш перзентін дүниеге әкелген, қадірлі саналатын, бірінші алған, егде тартқан әйелі. **Сарықарын тартты.** Егде тартты, жасы келді (әйел адам туралы).

САРЫҚАС: сарықас торғай. зоол. <лат. phylloscopus> Мақтанторғай тұқымдасының бір туысына жататын, көбінесе орман ішінде жүретін, тұрқы 10–14 см, салмағы 5–12 гр., көзінің үстіңгі жағы (қасы) сарғыш келген кішірек қоңыр құс.

САРЫҚАСҚА: сарықасқа ер. этн. Маңдайын күмістеген, алды-артының сүйегі бөлек шабылатын қазақы ер. **Сарықасқа қылды.** Сары ала етіп майға араластырды.

САРЫҚАТ зат. өс. сөйл. **Шырғанақ.** **САРЫҚИЯҚ** зат. өс. Ши тоқитын өсімдік түрі.

САРЫҚОҢЫЗ зат. этн. Жаз айында, маусымда қоңыз қатпайтын кезеңге сәйкес амал.

САРЫҚПА зат. сөйл. Ыдыстағы сұйық заттың қалдығы; сарқынды.

САРЫҚТЫҚ зат. Суы қайтқан алқап.

САРЫҚҰРАЙ зат. өс. <лат. ferula> Далалы, шөлді жерлерде өсетін сасырдың бір түрі.

САРЫҚҰЙРЫҚ зат. өс. Тау өсімдіктерінің бір түрі.

САРЫҚҰЛАҚТАН = е т. Өсімдік сабақтары мен жапырақтарының сарала тартып, пісе бастауы.

САРЫҚҰЛАҚТАНУ Сарықұлақтан етістігінің қимыл атауы.

САРЫҚҰТАНЗАТ зоол. Таралу аймағында саны кеміп бара жатқан, өте сирек кездесетін құтандар отрядына жататын құс.

САРЫҚЫЛШЫҚ зат. саят. Қыран құс балапанының жасмыртқаны жапыртып шыққан кезеңдегі алғашқы жүрі.

САРЫҚЫНА зат. өс. Түсі сары болатын аққына сияқты шөп түрі.

САРЫЛ зат. Сарылдаған, сар-сар еткен дыбыс.

САРЫЛ = е т. Бір нәрсені ұзақ құту, зарығу, сарғаю.

Сарыла күтті. Ұзақ тосты.

САРЫЛАМА зат. мед. **Сарыауру.**

САРЫЛДА = е т. Сар-сар еткен дыбыс шығару, сарқырау.

САРЫЛДАТ = е т. Сар-сар еткен дыбыс шығарту, сарқырату.

САРЫЛДАТУ Сарылдат етістігінің қимыл атауы.

САРЫЛДАУ Сарылда етістігінің қимыл атауы.

САРЫЛДЫР = е т. Көптен құттіру, зарықтырып барып жеткізу.

САРЫЛДЫРУ Сарылдыр етістігінің қимыл атауы.

САРЫЛТ = е т. Зарықтырып қою, әбден құттіру.

САРЫЛТУ Сарылт етістігінің қимыл атауы.

САРЫЛУ Сарыл етістігінің қимыл атауы.

1. Зарыға құту. 2. Әбігерге түсу, титықтау.

САРЫЛЫ: сарылы жон. Шөбі шүйгін, ұлкен жон.

САРЫЛЫҚ¹ зат. Сары түстілік, сарғыштық.

САРЫЛЫҚ² зат. жерг. Жан-жағы тау, ортасы жазық болып келген жер.

САРЫЛЫС зат. Бір нәрсені ұзақ тосқандық, күткендік; сарғайғандық.

САРЫМАЙ зат. 1. этн. Айранды пісу арқылы алынатын, ұзақ мерзімге сақтау үшін тұздалып, қойдың қарнына салынатын қазақтың ұлттық сүт тамағы. 2. тамақ. Қаймақтан өндірілетін май, тағамдық майлардың көп тараған түрі.

Сарымайға қозғаған жармадай. поэт. Үйлесімді, жарасымды. **Сарымай жақты.** этн. Айғырды үйірге салуда бауыры өссін деген ырыммен сауырына сарымай жақты.

САРЫМАЙДАЙ сын. Сарымай сияқты.

Сарымайдай жақты. Тыңдаған әңгімесі ойынан шығып, көңіліне ұнап барады деген мағынада. **Сарымайдай ерілді.** Іші жылыды, елжіреді. **Сарымайдай ерілді.** бейн. Елік-тіртті, ішпартқызды, сүңділді. **Сарымайдай ерітті [елжіретті].** поэт. Еліктірді, ішін жылытты. **Сарымайдай сақтады.** а) Ешкімге тіс жарып айтпаған, құпия етіп келген. ә) этн. Алыстағы жақын адамына, қимасына беретін зат, нәрсені ешкімге тигізбей сақтау, қару туралы. **Сарымайдай толықсынды.** поэт. Керілім-кербезденді, былық-сылқ етті.

САРЫМАЙЛЫ сын. Сарымайы бар.

САРЫМАҚ зат. Жолбарыстың құйғи.

САРЫМАЛА зат. өс. <лат. descurainia>

Биіктігі 25-80 см-дей, құрғақ алқаптар мен жол жиектерінде, бақшаларда өсетін, біржылдық дәрілік өсімдік.

САРЫМАҢЫЗДАН = е т. Сары маңызға айналу, қоюлану.

САРЫМАҢЫЗДАНУ Сарымаңыздан етістігінің қимыл атауы.

САРЫМАСА зат. Ілмген, ұзын тұмсық, сары түсті маса түрі.

САРЫМАСАДАЙ сын. Сарымаса сияқты.

Сарымасадай шақты. бейн. Тілмен шымбайына тиді, сөзімен шымшым алды.

САРЫМОЙНАҚ: сарымойнақ мылтық. көне. Мойнына сары жез жүргізген, жезбен мойнын қаптаған мылтық.

САРЫМИЯ зат. өс. Мия өсімдігінің гүлі сары түсті түрі.

САРЫМСАҚ зат. өс. <лат. allium sativum>

1. Таудың тасты беткейлерінде жабайы өсетін, жеуге жарайтын ұзынша ақ сүйрігінің бірнеше қабат қызыл түсті қабығы бар жабайы өсімдік. 2. Түйнекті (пияшықты) басы мен іші қуыс көк сабағын тамақтың тұздығына қосуга, жеуге болатын ащы дәмді бақша дақыл, көкөніс; көк пияз. 3. Түптік тәрізді ұзын сабағы жеуге жармайтын, ал түбіндегі бірнеше бөлектен тұратын ақ сұр қабықты түйнектерін тамаққа, тұздыққа пайдаланатын ащы дәмді бақша дақыл; у пияз, қытай пияз, чеснок.

Сарымсақ еменшөбі. өс. <лат. teucrium scordia> Биіктігі 10–25 см-дей, сұлма тамыр-сабағы болатын, тік өсетін қырлы сабағына шеті тілімденген қауырсынды жапырақтары қарама-қарсы орналасқан, тостағанша жапырақшалары қоңырауға ұқсайтын, қос ерінді күлтесі ашық қызыл, сирек ақ түсті өсімдік.

САРЫМСАҚТА = е т. Бір нәрсеге сарымсақ қосу, араластыру.

САРЫМСАҚТАУ Сарымсақта етістігінің қимыл атауы.

САРЫМСАҚТЫ сын. Сарымсақ өскен, сарымсағы көп.

САРЫМСЫҚ зат. эвф. көне. **Арыстан.**

САРЫН¹ зат. 1. көне. Ән жанрының бірқалыпты дауыспен, ырғақпен айтылатын байыры түрі. 2. миф. этн. Бақсының жынын шақырғанда қобызын, т.б. аспабын ойнап, қатты дауыспен салатын әнінің әуені. 3. Әуен, саз;

ырғақ, музыкалық аспаптың дыбысы. 4. ауыс. Қисын, ыңғай, желі, жоба. 5. ауыс. Бір нәрсенің белгісі, ізі, нобайы, нышаны. 6. ауыс. Нақшы, бедер, бағдар.

Сарын болды. Жыры болды, желеуіне айналды. **Сарынға басты.** Сарынын айтты, сарындады (бақсы туралы). **Сарынға салды.** а) Сарындады, сарынын айта бастады (бақсы туралы).

ә) Басқаша бір бағытқа түсірді, ағысқа енгізді.

САРЫН² зат. Сарылдаған дыбыс, үн, шуыл, ызың.

САРЫНДА¹ = е т. 1. миф. этн. Бақсының жынын шақырып қобызын, т.б. аспабын ойнап, қатты дауыспен сарынына салу. 2. Белгілі бір сарынға салу, әуендету, әндету. 3. Бір нәрсенің ұзын-ыргасын айттып беру, баяндау, хабарлау.

САРЫНДА² = е т. Құлаққа ызыңдаған дыбыс келу, сарын естілу.

САРЫНДА³ = е т. жерг. Кезіп кету, аралау.

САРЫНДАМА зат. әдеб. Әдебиеттегі бос қиялға бой алдырған, романтикалық бағыт.

САРЫНДАМАЛЫҚ сын. әдеб. Сарындама тән болған, романтикалық.

САРЫНДАМАШЫЛЫҚ зат. әдеб. Өнердегі, әдебиеттегі романтика.

САРЫНДАП үст. Әлсін-әлсін, әрең-әрең, зорға дегенде.

САРЫНДАС сын. Бір сарындағы, үндес; негіздес.

САРЫНДАСТЫҚ зат. Үндестік, негіз-дес-тік; жақындық.

САРЫНДАТ¹ = е т. миф. этн. Бақсының жынын шақырып қобызын, т.б. аспабын ойнатып, қатты дауыспен сарынға салу.

САРЫНДАТ² = е т. Ызыңдату, сарылдаған дыбыс шығарту.

САРЫНДАТУ Сарындат етістігінің қимыл атауы.

САРЫНДАУ Сарында етістігінің қимыл атауы.

САРЫНДЫ сын. 1. Бақсының сарынындай қатты айқайлаған. 2. Сазды, әуенді, үнді (ән).

3. Үндес, үйлес, негіздес (сөз).

САРЫНДЫЛЫҚ зат. Саздылық, әуезділік.

САРЫОТ зат. өс. Биіктігі 25-120 см-дей, өзен, бұлақ, арық бойларында, тау беткейлерінде өсетін мыңжапырақтың бір түрі.

САРЫӨРІК зат. өс. Сары, тәтті шырынды, ортасында тұқым бар жемісі үшін бақшада өсірілетін жеміс ағашы және оның жемісі.

САРЫП¹ зат. мед. **Ревамизм.**

САРЫП² зат. вет. мед. <лат. brucellosis>

Қоздырғышы бруцеллез – суыққа төзімді, ыстыққа төзімсіз бактерия, малда болатын адамға малдан жұғатын жұқпалы ауру.

САРЫП³ зат. вет. <лат. necrobacteriosis>

Некробактериоз, үй және жабайы жануарлар мен құстардың жұқпалы ауруы.

САРЫП⁴: сарып қылды [етті]. а) Түйе дейін тауысты, түк қалдырмады. ә) Бар өмірін белгілі бір іске арнады, құрбан етті; жіберді, кетірді.

САРЫПӘШЕК зат. өс. жерг. **Арамсою.**

САРЫПСЫЗ сын. жерг. Үздіксіз, тоқ-таусыз.

САРЫРАУШАН зат. өс. <лат. solidago>

Күрделігүлділер тұқымдасына жататын көп-жылдық шөптесін өсімдіктер мен бұталар.

САРЫС = е т. Бірге сару.

САРЫСАБАҚ зат. өс. Түйе жейтін ащы шөптердің бірі.

САРЫСАҒАН зат. өс. Құмда өсетін, ұзындығы қарыстай, тікен тәрізді, жапырақсыз шөп.

САРЫСАДАҚ зат. өс. <лат. salsola dendroides> Алаботалар тұқымдасына жататын, сортаң жерлерде өсетін шөптесін, бұтасын немесе шала бұтасын малаздықтық өсімдік.

САРЫСАЗАН зат. өс. <лат. halocnemum>

Алаботалар тұқымдасына жататын, сортаң топырақты, шөлді жерлерде, тұзды көлдердің жағалауларында өсетін өсімдік (шала бұта)

САРЫСАЛМА зат. өс. сөйл. **Сары-солма.**

САРЫСАСЫР зат. өс. <лат. ferula> Шатыргүлділер тұқымдасына жататын көп-жылдық, малазықтық, дәрілік, балды шөптесін өсімдіктер.

САРЫСЕЛЕУ зат. өс. Селеу шөбінің түрі. **САРЫСОЗАН** зат. өс. Сорая туысына жататын шөптесін өсімдік, ащыот.

САРЫСОЛМА¹ зат. вет. Жылқы ауруының бір түрі.

САРЫСОЛМА² зат. өс. **Сарысалма** (бозкілемнің бір түрі; күйдіргі бозкілем)

САРЫСОЯУ зат. өс. <лат. xanthium> Күрделігүлділер тұқымдасына жататын біржылдық шөптесін өсімдік.

САРЫСУ зат. мед. <грек. kystis> Киста, әртүрлі патологиялық процестердің салдарынан тіндер мен органдарда пайда болатын қуыс.

САРЫСУСАР зат. зоол. Жүні сары түсті, терісі бағалы сусар түрі.

САРЫСҮЙЕК сын. этн. Баяғыдан келе жатқан, ескі (құда).

Сарысүйек құда, этн. Ұзақ уақыттан жалғасқан, неше атадан бері қыз беріп, қыз алысқан құдандылық дәстүрі.

САРЫТ = ет. Итке зәр шығарту.

САРЫТАБАН сын. 1. Ұзаққа, ұзақ жүріске шыдайтын, төзімді. 2. ауыс. Ысылған, әбден шыныққан, әккі.

Сарытабан ат. Ұзақ жүріске шыдайтын, төзімді, мықты ат. **Сарытабан болды**. а) Ұзақ жүрістен әбден сарсылды. ә) Әбден ысылды, шынықты, әккіленді.

САРЫТАҚЫМ сын. Ат үстінде жүруге әбден үйренген, мықты.

САРЫТАЛ зат. өс. <лат. salix purpurea> Сәмбіталдың бір түрі.

САРЫТОҒЫЗ: сарытоғыз бүркіт. саят. Әккі, көңгі, қартамыс бүркіт.

САРЫТОҚАШ зат. өс. сөйл. **Құлқайыр**.

САРЫТОҚЫМ сын. Ат үстінде жүруге әбден әккіленіп алған.

Сарытоқым ұры. Ылғы ат үстінде жүретін, жүрісі суыт, әккі, қу ұры.

САРЫТОПЫРАҚ зат. геогр. Қоңыр-сары немесе күңгірт түсті борпылдақ шөгінді.

САРЫТОРҒАЙ зат. зоол. <лат. emberrizidae> Сұлыкештер сайрағыш торғайлар тұқымдасына жататын құс.

САРЫТӨСЕК: сарытөсек болды. Ауырған-дықтан төсекте сарыжамбас болып, ұзақ жатты.

САРЫТУ Сарыт етістігінің қимыл атауы.

САРЫТҰҒЫР: сарытұғыр би. Әбден әккі болған, сөзден жеңілмейтін би.

САРЫТҰҒЫЫҚ зат. өс. <лат. purpur> Тұңғыш тұқымдасына жататын көпжылдық су өсімдігі.

САРЫТҰСҚАРЫ зат. өс. сөйл. **Са-рыткен**.

САРЫТҮЙМЕЛІ сын. сөйл. Сары түймесі бар. // тар. сөйл. Патриалық Ресей өкіметінің қазақ даласын отарлау тұсында қазақтан сайланған билік иелерінің халық ішіндегі жалты атауы [Ресейлік шен иелерінің киімдеріндегі сары түймелері байланысты аталады].

САРЫТҮЙМӨШ зат. сөйл. Қарағайдың домалақ сағзы.

САРЫТҮТІК зат. өс. <лат. canceriniella>

Күрделігүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық өсімдік.

САРЫТЫШҚАН зат. зоол. Терісінің түсі сары, далалы жерді мекендейтін кеміргіш, сарышұнақ.

САРЫТІКЕН зат. өс. <лат. horaninovia> Алабұталар тұқымдасына жататын біржылдық шөптесін өсімдік.

САРЫУАЙЫМ зат. Жанды жегідей жеген уайым, қайғы, қасірет.

Сарыуайымға салынды [түсті]. Қайыға түсті, қатты қайырды, ұзақ уайымдады. **Сарыуайым салды**. Байдала салды, «бәрі құрыдыға» салды, күн жаумай жатып су болды.

САРЫУАЙЫМШЫЛ сын. Уайымдай беретін, күйрек.

САРЫУАЙЫМШЫЛДЫҚ зат. Болашаққа сенімсіздіктен туындайтын қайғы, бос алаңдаушылық, күйректік.

САРЫҰЫЗ¹ зат. 1. биол. Жұмыртқаның ішіндегі сары түсті қоймалжың зат. 2. тамақ. Құс жұмыртқасының ішінде ақ ұызбен қоршалған қою сары бөлігі.

Сарыұыз қапшығы. анат. Іштегі ұрықтың дамуы кезінде маңызды қызмет атқаратын, ұрықтан тыс уақытша мүше.

САРЫҰЫЗ² зат. 1. Төлдегеннен кейінгі сиырдың алғашқы қою сүті. 2. этн. Төлдеген малдың алғашқы қою сүтінен жасалатын тағам.

Сарыұыз сәби. поэт. Анасының сүтін жаңа емген, дүниеге жаңа келген нәресте.

САРЫҰЙЕК зат. зоол. Сары түсті үлкен улы жылан.

САРЫҰРПЕК: сарыұрпек балапан. а) Құстың жаңадан жүні шығып келе жатқан балапаны. ә) поэт. Сарыұз жас бала, сәби.

САРЫШ зат. зоол. Ұсақ зиянкес кеміргіштермен қоректенетін, жұптасып өмір сүретін жыртқыш қарақұс.

САРЫША зат. өс. <лат. priontrihon> Далалықтағы шөп.

САРЫШАҒЫЛ зат. саят. Аңшылыққа үйретуге келмейтін, тұяқты, жыртқыш қарақұс.

САРЫШАБАҚ зат. зоол. Салмағы – 200 г, ұзындығы – 20 см ұсақ шабақтар.

САРЫШАЛАҢ зат. Судағы түсі сары, ұзын құрақ шөптер.

САРЫШАТЫР зат. өс. <лат. hieracim> Дүниежүзінде мыңға жуық түрі белгілі күрделігүлділер тұқымдасына жататын, көпжылдық шөптесін өсімдік.

САРЫШАЯН¹ зат. зоол. <лат. scorpiones>. Ұзындығы 1 см-ден 20 см-ге дейін жететін, денесі баскеуде және құрсақ бөлімдерден тұратын өрмекшітөктестердің бір отряды.

САРЫШАЯН² зат. астр. <лат. Scorpius> Аспан экваторынан оңға таман, Құсжолының ең әдемі бөлігіне орналасқан зодиактік шоқжұлдыз.

САРЫШЕКЕР зат. тамақ. жерг. Қантты қазанға қайнапты жасайтын тағам.

САРЫШЕШЕК зат. өс. <лат. rhamnathophyllum> Орамжатырақ тұқымдасына жататын, көпжылдық шөптесін өсімдік, кейде бұта.

САРЫШОЛАҚ зат. өс. <лат. sideritis> Ерінгүлділер тұқымдасына жататын бір, көпжылдық шөптесін өсімдік, кейде жартылай бұта.

САРЫШӨП зат. өс. <лат. delphinium> Малазықтық шөптесін өсімдік түрі.

САРЫШУДА зат. өс. Түйе жейтін құнарлы шөптің бір түрі.

САРЫШҰНАҚ зат. 1. зоол. <лат. citellus> Кеміргіштер отряды, тиіндер тұқымдасының бір түрі. 2. Ашық далалы, шөл, шөлейтті жерлерде тіршілік ететін, құлақ қалқаны кішірек, түсі қоңыр сары тышқан.

САРЫШҰНАҚША үст. Сарышұнақ тәрізді, сарышұнақ құсап.

САРЫШЫМШЫҚ¹ зат. зоол. <лат. parus> Күрт-құмырсқамен қоректенетін сары түсті кішкене торғай.

САРЫШЫМШЫҚ² зат. этн. Маусым айының орта шешінде өтетін жаз амалы.

САРЫШЫРМАУЫҚ зат. өс. <лат. sideritis> Арамсоры (жіңішке жіп сияқты) сары түсті шырмауық, арамшөп.

САРЫШЫРПЫ зат. өс. Далалы жерде өсетін, қой сүйсініп жейтін шөптердің бір түрі.

САС: сас қалбыр. жерг. Бидай, арпа елеітін, үйіретін қалбыр. **Сас табақ**. Үлкен, толы табақ.

САС = ет. 1. Не істерін білмеу, абырау, абыр-жу, сасқалақтау, ешбір шешімге келе алмай, қозғала алмай қалу. 2. Қорқу, сескену, үрейлену. 3. ауыс. Шаршау, барын салу, мұрнына су жетпеу; қиын, ауыр істерде жаны қиналу. 4. Қатты ұялу, қатты қысылу, ұял-ғанынан не істерін білмей абырап қалу.

Сасқан үйрек артымен сүңгиді. Қатты сасқан адам не ісерін білмей абыржы ері, ебе-

дейсіз қылық жасайды. **Сасып қалды**. Не істерін білмей тұрып қалды.

САСАЙ сын. 1. Күзгі күйек алу кезінде іске жарамай қалған (қошқар, теке, бұқа сияқты аталық мал туралы). 2. ауыс. Түкке жарағысыз.

Сасай болды. жерг. Жұмысқа жарамады. **Сасай қалысы**. Ақбөкендердің текебұрқылдақ кезінде аналықтарын бөліп алуға жарамай қалғандары.

САСКӨКЕК зат. сөйл. **Сасықкөкек** (бәбісек).

САСКӨКЕКТЕЙ зат. сөйл. Сасықкөкек сияқты.

САСКҮЗЕН зат. зоол. <лат. mustelaeversmanni> Далалы жерлерде мекендейтін кеміргіштер отрядына жататын аң, күзеннің бір түрі.

САСКАЛАҚ сын. Сәл нәрсеге сасып қалатын, абырағыш.

САСКАЛАҚТА = ет. 1. Не істерін білмеу, асып-сасу, абырау. 2. Есі шығу, қорқу, үрейлену.

САСКАЛАҚТАҢҚЫРА = ет. Аздап асып-сасу, абыраңқырау.

САСКАЛАҚТАҢҚЫРАУ Сасқалақтаңқыра етістігінің қимыл атауы.

САСКАЛАҚТАС = ет. Әбіржесу, абырасу.

САСКАЛАҚТАСУ Сасқалақтас етістігінің қимыл атауы.

САСКАЛАҚТАУ Сасқалақта етістігінің қимыл атауы.

САСКАЛАҚТЫҚ зат. Асып-сасушылық, абыраушылық.

САСКАЛАҢ зат. Сасқалақтаған күй.

САСПАҚ: саспақ теке. сөйл. Бақылдауық теке.

САСТЫР = ет. 1. Әбіржіту, абырату.

2. Қатты қиналу, жанын қыстау, қорқыту.

САСТЫРУ Састыру етістігінің қимыл атауы.

САСУ¹ Сас етістігінің қимыл атауы; абыржу.

САСУ² Сасы етістігінің қимыл атауы.

САСУШЫЛЫҚ зат. Сасып қалғандық, абыржушылық.

САСЫ = ет. 1. Бұзылу, шіру, иістену. 2. Бір нәрсенің иісі шығу, жаман иіс сезілу; мүңкіу.

САСЫҚ¹ сын. 1. Жамғыссыз иісті, сасып кеткен, мүңкіген. 2. ауыс. Пасық, арам; жаман.

3. ауыс. Сыыр малына айтылатын ұрсу сөз.

// ауыс. Жамғыссыз нәрсенің қылаңы, белгісі.

4. ауыс. Қажетсіз, керексіз.

Сасық ауыз. а) Әр нәрсені бір қырағыртқыш, өсекшіл. ә) Жатып ішер, біреуді қанал күнелтетін арамтамақ. **Сасық бай**. Мал жияннан басқаны білмейтін, оның қызығын көрмейтін сараң, надан бай. **Сасық кеуде**. Адамдығы жоқ, қарашет, арам адам. **Сасық қамал болды**. Көп күн қатарынан жуынбады, бір жерден шықпай қамалып жатты. **Сасық қолтық**. Лас, салтыетек әйел, салақ қыз. **Сасық қулық**. Әз пайдасын ғана ойлаған ішкі есет; арамзалық, арамдық. **Сасық ми**. Ойсыз, ақылсыз, надан. **Сасық намыс**. Өтірік намыс, бос көкіреккерушілік. **Сасық теңіз**. сөйл. Суы борсыған, жаңармаған көл.

САСЫҚ² зат. жерг. эвф. **Қандала**.

САСЫҚ³ зат. өс. **Сасықсасыр**.

САСЫҚ⁴ зат. өс. **Сасықжуа**.

САСЫҚ⁵... Өсімдік, жануарлардың күрделі

атауларының ұлы, сасық, жеуге жарамсыз, пайдасыз деген сияқты мағыналарды үстеп тұратын бөлігі.

Сасық қандалашөп. өс. <лат. cimicifuga foetida> Сарғалдақтар тұқымдасына жататын биіктігі 80–200 сантиметр, маусым-шілде айларында құлден, жемісі шілде-тамызда пісетін көпжылдық шөптесін өсімдік. **Сасық саңырауқұлақ**. өс. Жатырақты және қылқанды ормандарда өсетін, басы бүдыр, үлкенінікі жалпақ, түсі көкшіл немесе сарғыш, ортасы қара қоңыр, жұмсақ қатпарлы, сабағы ақ, түсі өзгермейтін саңырауқұлақтың түрі.

САСЫҚБАЛДЫРҒАН зат. өс. Таудағы өзектерге шығатын улы шөптің түрі, аюбалдыраң.

САСЫҚҒҮЛ зат. өс. *Көпжылдық гүлді өсімдік, иісгүл.*

САСЫҚЖУА зат. өс. *Жуаның жеуге жарамайтын, иісі сасық түрі.*

САСЫҚКЕКІРЕ зат. өс. <лат. tournefortia> *Айлауық тұқымдасына жататын, бүтін жиекті, сағақсыз жапырағы кезектесіп орналасқан көпжылдық шөптесін өсімдік.*

САСЫҚКӨКЕК зат. зоол. <лат. urupa erops> *Төбесінде айдары бар, тұмсығы ұзын, сары шұбар жыл құсы; бөбісек.*

САСЫҚКҮЗЕН зат. зоол. <лат. mustela sibirica> *Күзеннің жүні қарғылт, қылшығы қызыл қоңыр, денесінен сасық иіс шығып тұратын түрі; дала күзені.*

САСЫҚКҮЗЕНШЕ үст. *Сасық күзенге ұқсап.*

Сасықкүзенше шақылдады. бейн. жағымсыз. *Айқайлады, қатты дауыспен зекірді.*

САСЫҚҚАРА зат. жерг. *Өзен жағасында, су бойында өсетін ағаш.*

САСЫҚҚОҒА зат. өс. *Солжын жасыл түсті гүл бар, шашағы көп, сулы жерде өсетін, тамыры дәрілік қоға түрі.*

САСЫҚҚОҢЫЗ зат. зоол. <лат. blaps halophila> *Дене тұрқы 17–23 мм, қара түсті, қауіптенген кезде сасық иіс шығаратын қоңыз.*

САСЫҚҚҰРАЙ зат. өс. 1. <лат. dogema> *Шатыршагүлділер тұқымдасына жататын, көпжылдық шөптесін эфемероидті өсімдіктер.* 2. *Далалы жерлерде өсетін гүл ақ, шатырша, жағымсыз иіс бар құрай.*

САСЫҚМЕНДУАНА зат. өс. <лат. dutura> *Алқа тұқымдасына жататын, дәрі-дәрмек ретінде көп қолданылатын, гүлі күлгін сары түсті біржылдық шөптесін, кейде бұта, улы өсімдік, медуананың бас айналдыратын өткір иісті түрі.*

САСЫҚСАСЫР өс. <лат. ferula foetida> *Шатыргүлділер тұқымдасына жататын, көпжылдық, малазықтық, дәрілік, балды шөптесін өсімдік түрі.*

САСЫҚТАБАН зат. вет. *Жылқының тұяғы іріңдеп, сасып кететін ауру.*

САСЫҚТАРАҚ зат. өс. *Жағымсыз иісті өсімдіктердің бірі.*

САСЫҚТАУ сын. *Аздап сасыған, иістенген.* **САСЫҚТҰМАУ** зат. мед. *Тұмаудың ауыр түрі, грипп.*

САСЫҚТЫҚ зат. *Сасып кеткендік, иістенгендік.*

САСЫҚШӨП зат. өс. <лат. leonurus> *Кішірек қызғылт гүл бар, еріндігүлділер тұқымдасына жататын, екі не көпжылдық шөптесін өсімдіктер.*

САСЫҚШЫТЫР зат. өс. *Шытырдың мал азығына жарамсыз, иісі жағымсыз түрі.*

САСЫҚҚЫРА¹= ет. *Не істерін білмеу, абыржу, сасқалақтау.*

САСЫНҚЫРА²= ет. *Аздап сасу, иістеніңкіреу.*

САСЫНҚЫРАУ¹ *Сасыңқыра етістігінің қимыл атауы.*

САСЫНҚЫРАУ² *Сасыңқыра етістігінің қимыл атауы.*

САСЫП-ПЫС= ет. 1. *Асығып-сасу, сасып-абыру.* 2. *Мұрнына су жетпеу, мұрнынан шанышылу.*

САСЫП-САБДЫРА= ет. 1. *Не істерін білмей абыржу, абырпып қалу.* 2. *Асығып-сасу, асыққаннан есі шығып кету.*

САСЫП-ПЫСУ *Сасып-пыс етістігінің қимыл атауы.*

САСЫП-САЛБЫРА= ет. *Не істерін білмей, абыржу, абырау, асып-сасу.*

САСЫР зат. 1. өс. *Дәмі ашқылтым, әсіресе түіе сүйсініп жейтін, ащыот, малазықтық өсімдік, тікенді сораң.* 2. биол. <лат. ferula> *Шатыргүлділер тұқымдасына жататын, көпжылдық, малазықтық, дәрілік, балды шөптесін өсімдіктер туысы.*

Сасыр бас. сөйл. *Сасық, ақымақ, қуыс құрай (құдайсыз).*

САСЫРЛЫ сын. *Сасыры қалың өскен, сасыры бар.*

САСЫРШӨП зат. өс. <лат. peucedanum> *Шатыршагүлдер тұқымдасына жататын, биіктігі 50–80 сантиметр, маусым-шілде айларында гүлдеп, жемісі шілде-тамызда пісетін, көпжылдық шөптесін өсімдік.*

САСЫТ= ет. 1. *Борсыту, шіріту, иістендіру.* 2. *Жағымсыз иіске алғызу, мүңкіту.*

САСЫТУ *Сасыт етістігінің қимыл атауы.*

САТ зат. *Араб әліпбиіндегі с әрпінің аталуы.*

САТ= ет. 1. *Затты ақшаға, құнын төлеткізін беру, өткізу.* 2. *ауыс. жағымсыз. Ауыстыру, айырбастау.* 3. *ауыс. Құндау, бұлдау.* 4. *ауыс. Өз пайдасы үшін біреуге опасыздық, сатқындық істеу.* 5. *Сыртынан жамандау, сөз айту, өзін жақсы көрсету үшін көзі жоқта біреудің беделін түсіру.* 6. *ауыс. Аз-аздап, үнемдеп пайдалану, қымай-қымай беру.*

Сатып алды. а) *Құнын төлеп, иеленді.* ә) *Пара беріп, істі өз пайдасына шешті.* б) *Оңай жолмен иеленді.* в) *Қызды қалыңмалын төлеп алды.*

Сатып алу. а) *Құнын төлеп, иелену.* ә) *Пара беріп немесе басқа да құлық амалын тауып, істі өз пайдасына шешу.* б) *Оңай жолмен иелену.*

Сатып алушы бағасы. экон. *Белгілі бір сәтте бағалы қағаз үшін кез келген адам төлеуге әзір ең көп баға.* **Сатып алушылық.** экон. *Сатып алушының сатылатын тауарды немесе қызмет түрін иеленушілік қабілеті.* **Сатып алған қатыны.** *Қалыңмалын төлеп, еріксіз алған әйелі.* **Сатып кетуші.** *Өз тобына, жақтастарына қарсы жаққа өтіп кету, пікірінен, ойынан айнушы адам.*

САТАЛ сын. *Сатпақ, кір, лас.*

САТАЛА= ет. *Сатал-сатал ету, ластау, былғау.*

САТАЛА сын. сөйл. **Сатал, сатпақ.** **САТАЛАН**= ет. *Сатал-сатал етілу, саталақ жағылу.*

САТАЛАНУ *Саталан етістігінің қимыл атауы.*

САТАЛА-САТАЛА сын. сөйл. **Сатал-сатал.**

САТАЛАУ *Сатала етістігінің қимыл атауы.* **САТАЛҒЫ** зат. кәс. *Қайысты ысып тазартуға арналған құрал.*

САТАЛДА= ет. *Сатпақтау, былғау, ластау.* **САТАЛДАУ** *Сатала етістігінің қимыл атауы.*

САТАЛ-САТАЛ сын. *Кір-қожаалақ, сауыс-сауыс.*

САТАН сын. *Бөтен-сатан қос сөзінің екінші сыңары.*

САТАРМАН зат. 1. *Сатушы, дүкенші.* 2. экон. *Қысқа мерзімді пайда алу үшін өзінің есебінен немесе қаржы органдарының есебінен бағалы қағаздарды сатып алушы немесе сатушы адам.*

САТЕЛЛИТ¹ [лат. saltelles] зат. геол. *Басты интрузиялық шоғырдан тарамдалған шағын интрузиялық дене.*

САТЕЛЛИТ² [лат. satellites] зат. саяси. *Ресми түрде тәуелсіз, бірақ іс жүзінде басқаларға тәуелді мемлекет.*

САТИПА зат. жерг. *Әйелдер киетін жеңі шолақ сырт киім; камзол.*

САТИРА [лат. satira] зат. әдеб. 1. *Құбылысты, оқиғаны немесе кейіпкерді өткір сынға алып, әжуаға айналдыратын көркемдік бейнелеу тәсілі және осы тәсілмен жазылған көркем шығарма.* 2. *Әзіл-сықақ, күлкі, мысқыл, келеке; юмор.*

САТИРАЛЫ сын. *Сатира араласқан; күлкілі, мысқылды.*

САТИРАЛЫҚ сын. 1. әдеб. *Сатира жанрында жазылған.* 2. *Әзіл-сықақ араласқан, күлкілі, ажуалы.*

Сатиралық ертегі. әдеб. *Мысқыл мен сықаққа негізделген ауыз әдебиетінің көне жанры.*

САТИРАШЫ зат. *Шығармасын сатира жанрында жазатын жазушы, сықақшы.*

САТИРИК зат. *Сатира жанрында еңбек етуші, сықақшы.*

САТҚАҚ зат. 1. мед. *Асқынған іш оту ауруы; тышқақ, дизентерия.* 2. қарап. *Тышқақ деген мағынадағы ұрсу сөз.*

Сатқақ келгір! қарғ. *Тышқақ болып ауырғыр деген мағынадағы қарғыс.* **Сатқақ ұрғандай.** а) *Көзі кіртіген, азып-тозған, жүдеген.* ә) *Кір, лас, сатал-сатал.*

САТҚАҚ-САТҚАҚ сын. сөйл. **Сатал-сатал.**

САТҚЫЗ= ет. *Затты ақшаға өткіздіру, құнын төлетіп алғызу.*

САТҚЫЗУ *Сатқыз етістігінің қимыл атауы.*

САТҚЫН сын. *Өзіне қымбат асыл құндылықтарды, өзін жақсы көретін адамдарын, т.с. дүниеге, жеке мүддесіне т.б. бола айырбастап кететін опасыз, арсыз.* // *Сатқын адам.* // *Отанының, елінің мүддесінен жеке басын жоғары қойған, ел-жұртын сол үшін сатып кеткен ахлақсыз адам.*

САТҚЫНДЫҚ зат. *Сатып кеткендік, опасыздық.*

САТҚЫНШЫЛЫҚ зат. *Сатып кетушілік, опасыз болушылық.*

САТҚЫШ сын. 1. *Бір нәрсені сататын, сата беретін.* 2. сөйл. *Сатқын, опасыз.*

САТҚЫНШЫТЫҚ зат. *Сатқындық, опасыздық.*

САТПАҚ сын. *Кір-қожаалақ, лас.* // *Кірдің сатала дақтыры.*

САТПАҚ-САТПАҚ сын. *Кір-қожаалақ, лас, кір-кір, сатал-сатал.*

САТПАҚТА= ет. *Сатпақ-сатпақ ету, ластау, былғау.*

САТПАҚТАЛ= ет. *Сатпақ-сатпақ етілу, былғану.*

САТПАҚТАЛУ *Сатпақтау етістігінің қимыл атауы.*

САТПАҚТАН= ет. *Сатпақ-сатпақ болу, былғану.*

САТПАҚТАНУ *Сатпақтау етістігінің қимыл атауы.*

САТПАҚТАУ *Сатпақтау етістігінің қимыл атауы.*

САТТАР сын. ескікіт. *Қорғаушы, пана.* **САТТЫҚ** сын. жерг. *Сататын, сатуға арналған.*

САТТЫР= ет. *Затты ақшаға, құнының төлеміне өткіздіру, саудалаттыру.*

САТТЫРУ *Саттыр етістігінің қимыл атауы.*

САТУ *Сат етістігінің қимыл атауы.*

Сау орны. *Сауда жасау руқсат етілген арнайы ғимараттар мен орынжайлар.*

САТУЛЫ сын. *Есепке құралған, ақылы; сатылатын.*

САТУРАТОР [лат. saturator]. зат. тамақ. 1. *Сұйықты көмір қышқыл газымен (мыс, сал-қымбатқыш сусындар әзірлеген кезде суды көміртек диоксидімен) қанықтыратын аппарат.* 2. *Қант өндірісінде бос әкті кетіру үшін қант шырынын көміртек диоксидімен өңдеуге арналған аппарат.*

САТУРАЦИЯЛАУ= ет. хим. *Сұйықтықтарды көміртек диоксидімен немесе ауамен қанықтыру.*

САТУРН [лат. saturnus] зат. астр. *Көк бозат, Құн жүйесіндегі ірі ғаламшарлардың бірі.*

САТУРНИЗМ [лат. saturnus] зат. экон. *Адамдардың қорасынмен созылмалы ұлануы.*

САТУСЫЗ сын. 1. *Ақысыз, тұлсыз, тегін.* 2. *Бұлдаусыз, құндаусыз.*

САТУШЫ зат. 1. *Сауда орындарында зат сататын, соған маманданған адам; дүкенші.* 2. *Бір нәрсені сатқан, сататын адам; саудагер.* 3. экон. *Сауда-тауар қатынасында тауарды немесе қандай да бір қызмет түрін құнын төлеген жаққа өткізуші, соның меншігіне беруші жақ.* 4. *ауыс. Сатқын болушы, сатқындық жасаушы.* 5. *жағымсыз. Алысатар, саудақеш.*

Сатушы бағасы. экон. *Сол уақыттағы сатушының бағалы қағазды сатуға келіскен ең аз бағасы.*

САТУШЫЛЫҚ зат. Сауда қызметкері болушылық, дүкеншілік.

САТЫ зат. 1. Үйге кіреберіске, қабаттардың арасына жоғары көтерілу немесе төмен түсу үшін жасалған баспалдақ. 2. Үйдің төбесіне, қораның үстіне шығуға арналған, екі таянышы бар саты ағаш. 3. Баспалдақтың біркелкі қалыппен жасалған әрбір басқышы, текпішек. 4. ауыс. Бір нәрсенің даму, өсу, өту дәуірі кезеңі. 5. Дегей, дәреже. 6. ауыс. Атақ, шен. 7. жерг. **Өре**. 8. жерг. Арбаның қанаты.

Саты басқыш. Текпішкекті баспалдақ.

САТЫЛ е. т. 1. Заттың ақшаға, құнының төлеміне өткізілуі, саудалануы. 2. ауыс. Жеке басының пайдасы үшін жолдастарына, еліне опасыздық жасау; сатқын болу. 3. жағымсыз. Айырбасталу, ауыстырылу.

САТЫЛМАЙТЫН сын. Саудаға салынбайтын, құндылығы заттық дүниемен өлшенбейтін асыл.

САТЫЛА е. т. Біртіндеу, бірте-бірте өсу, бірінен кейін біріне өту.

Сатылай оқыту. пед. Тіл үйретудегі деңгейлеп оқыту әдісі.

САТЫЛАП үст. Жүйелі түрде, бірізділікпен.

САТЫЛАН е. т. Саты-саты болу.

САТЫЛАНДЫР е. т. Сатымен жалғастыру.

САТЫЛАНДЫРУ Сатыландыр етістігінің қимыл атауы.

САТЫЛАНУ Сатылан етістігінің қимыл атауы.

САТЫЛАС сын. Бірізді, бір-біріне біртіндеп өтіп жататын.

Сатылас еңбек бөлінісі. экон. Жұмыстың құрамдас бөліктерін орындау (басқару мен өндіру) үшін, күш-жігерді бөліп, үйлестіру. **Сатылас маркетингтік жүйе**. экон. Өндірістің, көтерме саудамен айналысатын бір немесе бірнеше саудагердің және бөлшек саудамен айналысатын бір немесе бірнеше саудагердің біріншай жүйе ретінде жұмыс істейтін жиынтығы.

САТЫЛАУ¹ зат. сушар. Еңістігі үлкен тау беткейіндегі жерлерді суару үшін жерді сатылап тегістеу арқылы пайдалану түрі.

САТЫЛАУ² Сатыла етістігінің қимыл атауы.

САТЫЛҒЫШ сын. Сатылып кеткіш, сатқын.

САТЫЛҒЫШТЫҚ зат. Сатылып кеткіштік, опасыздық.

САТЫЛУ Сатыл етістігінің қимыл атауы.

1. Ақсыын, құнын төлегеннің меншігіне өткізілу. 2. ауыс. жағымсыз. Пайда көру үшін сол пайдаға бола айырбасталу. 3. ауыс. Біреулердің мүддесін параға бола қорғау.

САТЫЛЫ сын. 1. Бірнеше сатыдан тұратын, сатысы бар. 2. ауыс. Бірнеше деңгейлі.

Сатылы арба. жерг. Қалқанды арба. **Сатылы байыту**. кен. Кенде бағалы минералдардың біркелкі сепкілді болмауымен байланысты жиі қолданылатын байыту әдісі. **Сатылы будандастыру**. мал шар. Селекциялық процестерде бірнеше ата тектік формалардың қасиеттері мен белгілерін біртіндеп буданды ұрпаққа жинақтау. **Сатылы ұсату**. кен. Кенді ұнтақтау алдында ірі, орта және ұсақ ұсату процесі.

САТЫЛЫЛЫҚ зат. Сатылы болғандық, реттілік.

САТЫМДЫҚ сын. Сатылатын, сататын; сатын.

САТЫМСАҚ сын. Сатылған, сатқын, арсыз.

САТЫН сын. Сататын, сатылатын, сатуға арналған.

САТЫН е. т. сөйл. 1. Өз-өзінен сату. 2. Бұлдау, саудалау.

САТЫНДЫ сын. сөйл. Сатқын, опасыз.

САТЫНУ Сатын етістігінің қимыл атауы.

САТЫР елік. Құрғақ, қатты заттың сын-ауында, екі ұзын заттың соғылғанында немесе бір заттың екпінмен екінші затты жанай соғылғанында және т.с.с шығатын, қатты жаңғырықты қысқа дыбысты білдіретін сөз.

Сатыр ете қалды [етті]. Сытырға қарағанда әлдеқайда қатты, жаңғырығы күшті, қысқа дыбыс естілді, шықты.

САТЫР-КҮТІР елік. Кезектесіп келген сатыр еткен ашық және күтір еткен сәл солғын күрделі қатты дыбысты білдіретін сөз.

Сатыр-күтір етті [ете қалды]. Сатырлап, күтірледі.

САТЫРЛА е. т. Сатыр-сатыр еткен дыбыс шығу.

САТЫРЛАС е. т. Сатыр-сатыр еткен дыбыс шығарысу.

САТЫРЛАСУ Сатырлас етістігінің қимыл атауы.

САТЫРЛАТ е. т. Сатыр-сатыр еткен дыбыс шығарту.

САТЫРЛАТУ Сатырлат етістігінің қимыл атауы.

САТЫРЛАУ Сатырла етістігінің қимыл атауы.

САТЫРЛАУЫҚ сын. Сатыр-сатыр еткен дыбыс шығарғыш.

САТЫР-САТЫР елік. Құрғақ, қатты заттың сын-ауында, екі ұзын заттың соғы-дұсқанында немесе бір заттың екпінмен екінші затты жанай соғылғанында және т.с.с. шыға-тын қатты жаңғырықты, күрделі қайталанба дыбысты білдіретін сөз.

САТЫР-СҰТЫР елік. Кезектесіп келген қатты сатыр еткен ашық және сұтыр еткен қысқа күрделі жаңғырықты, дыбысты білдіретін сөз.

Сатыр-сұтыр етті. Кезектесіп келген қатты сатыр еткен ашық және сұтыр еткен қысқа күрделі жаңғырық дыбыс шықты.

САТЫС е. т. Бірге сату, бірге сауда жасау.

САТЫС сын. Сатылатын, сататын.

САТЫСУ Сатыс етістігінің қимыл атауы.

САУ¹ сын. Сынақ емес, иірге шығамды бүй-ра қайыңның, қызы қайыңның сипаты.

Сау қайыңның безіндей поэт. Жас қыздың жұп-жұмыр, әдемі төсі туралы.

САУ² сын. 1. Дін аман, он екі мүшесі бүтін.

2. Ауру-сырқаусыз, саламатты, денсаулығы жақсы. 3. ауыс. Бүтін, зақымданбаған, сынбаған (зат туралы). 4. ауыс. Ақыл-есі дұрыс, есінен адаспаған. 5. ауыс. Мас емес, ішімдіктің әсеріне түспеген. 6. ауыс. Тірі, көзі тірі, тіршілік етіп жүрген, өмір сүріп жүрген. 7. Таза, дұрыс, адал, оң. // Денсаулығы жақсы, саламатты, ауру-сырқаусыз адам. // Дені дұрыс, іс-қылғы жағымды, ойдағыма сай келетін адам. // Қол-аяғы, он екі мүшесі бүтін адам.

Сау аяндатты. Біркалыпты жүріске салды. **Сау басына сақина тіледі [салды]**. Өзіне өзі істеді, өзіне-өзі қиындық тудырып алды. **Сау басынан дау кетпеді**. көне. Жазықсыз кісінің жанжал-шатаққа душар болуы туралы айтылады. **Сау басын саудаға салды**. Дау-шатаққа өзін-өзі іліктірді, әлек тілеп алды. **Сау бол**. этн. а) Аман-есен жүр, қош деген мағынада қоштасқанда айтылатын тілек, әдеп сөз. ә) жерг. Рақмет деген мағынада ризашылығын білдіргенде айтылатын тілек, әдеп сөз. **Сау желді**. Ат біркалыпты, шоқырақсыз екпінді жүріске түсті. **Сау желіс**. Аттың біркалыпты, шоқырақсыз екпінді жүрісі. **Сау қалды**. Аман қалды, жолы болып құтылып кетті. **Сау қалмады**. Жасамай қоймады, болмай қоймады, жітпегенде көңілі көншімеді. **Сау сырдық боғы емес**. Анау-мынаудан тегін емес, құр емес; қатысы бар. **Сау тамтығы жоқ [қалмады]**. Тоз-тоз болып, дал-далы шыққан, бүтін жері қалмаған. **Сау-тамтық жоқ**. Дымы қалмады, парша-паршасы шықты.

САУ³ елік. Судың, сұйықтың құйылғанда шығаратын қысқа дыбысын ұқсас дыбыстар-ды білдіретін сөз.

Сау ете түсті [қалды]. а) Тұтқиылдан пайда бола қалды. ә) Бұрқ ете түсті. **Сау етті**. Су, сұйық құйылғанда шығатын қысқа дыбыс естілді.

САУ е. т. 1. Сауын малдан сүт шығару үшін емшекте сауылмап тарту. 2. ауыс. Көсіп ету.

Сауар көбейсін! этн. Мал сауып жатқан кісіге айтылатын ізгі тілек.

САУАЛ зат. Көптен бері көкейінде жүрген, жауап таба алмай жүрген сұрақ.

Сауал артты. Сұрақ қойғызды. **Сауал жастану**. Ішінен бір нәрсеге жауап іздеп ойлану. **Сауал салды**. Сұраққа жауап іздеді.

САУАЛАТ зат. көне. Тергеу, сұраққа алушылық.

Сауалат салды. көне. Тергеуге алды, сұраққа алды.

САУАЛДА е. т. Қайта-қайта сұрағыштау. **САУАЛДАМА** зат. кіт. **Сауалнама**.

САУАЛДАМАЛАУ зат. коғ.-әлеум. Маркетингтік зерттеуде клиенттердің пікірін сауалнама арқылы сұрап білу әдісі.

САУАЛДАНУШЫ зат. әлеум. Сауалнамаға жауап беруші.

САУАЛДАС е. т. Сұрақ қойысу.

САУАЛДАСУ Сауалдас етістігінің қимыл атауы.

САУАЛДАУ Сауалда етістігінің қимыл атауы.

САУАЛНАМА зат. 1. әлеум. Ақпарат алу үшін белгілі бір әлеуметтік топ немесе ұжымға қойылатын, алдын ала әзірленген сұрақтардың жиынтығы, кешені, сұрақтар жүйесіне жауап алуды көздейтін сауалпарақ. 2. п. с. и. х. Вербалдық қатынас негізінде бастапқы әлеуметтік және әлеуметтік-психологиялық ақпарат алуға арналған әдістемелік құрал.

Сауалнамаға жауап беруші. әлеум. <ағыл. respondent> Зерттеу жұмысына сұрақтарға жауап беруші ретінде қатысушы адам, сауалданушы. **Сауалнама жүргізу**. әлеум. Сауалнама парағын тарату арқылы керек мәліметтерді жинау. **Сауалнама парағы**. әлеум. **Сауалпарақ**.

САУАЛПАРАҚ зат. әлеум. <франц. enquete> Белгілі бір бағдарламамен немесе нысанмен жасалған сұраққа жауап арқылы мәлімет жинау парағы, берілген сұрақтарға алынған жауаптар жазу парағы, сауалнама парағы.

САУАП зат. 1. діни. Ислам дінінде жасалған игілікті іс, ғибадат үшін Алла тағала тарапынан берілетін сый. 2. діни. филос. Ислам дініндегі обала қарама-қарсы, ізгі, иі, адал, оң іс, амал-ниеттерді білдіретін маңызды категория. 3. Игілікті, жақсы іс үшін тиетін шапағат.

Сауабын алды. а) діни. Игілікті іс, ғибадаты үшін Алла тағаланың сыйын алды, ризашылығына бөленді. ә) Жақсылық іс істеп, алғысқа бөленді. **Сауабына қалды**. Жақсылық жасап, алғысын алды. **Сауап болды**. а) діни. Жақсы әрекеті үшін пендесіне Алланың шапағаты тиді. ә) сөйл. жағымсыз. Өзіне сол керек, жасаң осы деген мағынада. **Сауап жинады**. діни. Игілікті іс, ғибадаттар мен жақсы амалдар жасап, Алланың сүйікті құлы болуға, шапағатына бөленуге тырысып бақты. **Сауап тапты**. діни. Сауапты іс, амал жасады.

САУАПТЫ сын. 1. діни. Ислам дінінде Алла тағала тарапынан берілетін сыйға лайықты, ізгі. 2. Дұрыс, игілікті, жақсы.

Сауапты іс. Алла Тағаланы еске алу, Құран шығару, қажылыққа бару, сүннеттерді орындау, ата-анасын сыйлау сияқты мұсылан шарты.

САУАПШЫЛЫҚ зат. 1. діни. Алла тағала тарапынан берілетін сыйға лайықты, адал, оң, ізгі амал, ниет, іс жасаушылық. 2. Оң, игі іс жасаушылық.

САУАР зат. ескікіт. Ат үстінде жүру, сәт атты.

САҒАТ зат. 1. Оқып-жаза білетіндік, хат танығандық. 2. ауыс. Біліктілік, өнер т.б. сол сияқты адамның біліп алған, үйренген нәрселері, сауаттылық.

Сауат ашты. а) Хат таныды, бастапқы білімдер алды. ә) Хабардар етті, көзін ашты, білмегенін жете түсіндірді. **Сауаты ашылды**. Ой-өрісі, білімі, түсінігі кеңіді. **Сауаты бар**. а) Сауатты, сауат ашқан, хат танытын. ә) Хабары, білім-біліктілігі бар, қолынан келетін.

Сауатын ашушы. Бір сала бойынша білімнің негізін қалаушы.

САУАТҚАН зат. жерг. Шала молда.

САУАТСЫЗ сын. 1. Хат танымайтын, жазу-сызуды білмейтін, оқымаған. // Жүйелі білім алып оқымаған, хат танымайтын адам. 2. Қате, дұрыс емес. 3. Хабары жоқ, білімсіз, қараңғы.

САУАТСЫЗДАУ сын. 1. Шаласауаттылау, шорқақтау. 2. Хабары шамалылау, білімсіздеу.

САУАТСЫЗДЫҚ зат. 1. Хат танымаушылық, оқымағандық, қараңғылық. 2. Білімі таяздық, шорқақтық.

Сауатсыздықты жою. тар. Кеңес өкіметінде жалпы бұқараның сауатын көтеру бағытында жүргізілген жалтыға бірдей орта білім алуды міндеттейтін іс-шаралар кешені.

САУАТТАН= ет. 1. Хат тану, жазу-сызуды үйрену, білім алу. 2. ауыс. Жөн-жобаны түсініп, үйрену. 3. ауыс. Өнерін арттыру, шеберлігін көтеру.

САУАТТАНДЫР= ет. 1. Жазу-сызуда үйрету, алашқы білім беру, хат таныту, сауатын ашу. 2. Білім алдыру, оқыту, білім-біліктілік, түсінігін жетілдіру.

САУАТТАНДЫРУ Сауаттандыр етістігінің қимыл атауы; 1. Хат таныту, сауатын ашу. 2. Білім беру, білімін көтеру, хабардар ету.

САУАТТАНУ Сауаттан етістігінің қимыл атауы; хат тану.

САУАТТЫ сын. 1. Дұрыс оқып, дұрыс жазса білетін, орта білімі бар. 2. Істің мән-жайын білетін, көп нәрседен хабардар, білікті (адам). 3. Жан-жақты, кең әрі дәл (білім). 4. Мүлтіксіз, қатесіз жазылаған. 5. Көзі ашық, заманауи білім алған, заманынан қалмаған. 6. ауыс. Түімді, ұтымды, іске жсаралмай. 7. ауыс. Өмірден түйгені мол, өнегелі, өмір мектебінен өткен.

САУАТТЫЛАУ сын. Сауаты бар, қате аз жіберетін.

САУАТТЫЛЫҚ зат. 1. Хат тани білетіндік. 2. Әр жайдан хабары барлық, білім-біліктілігі болушылық.

САУАТТЫРАҚ сын. сөйл. Сауаттылау.

САУАШ: сауаш қылу. Соғыс қылу.

САУГЕРШІЛІК зат. Жаугершілікке қарама-қарсы тату-тәтті, бейбіт қарым-қатынас, өмір.

САУҒА зат. 1. этн. Соғыстан түскен олжадан не аяланған аңнан берілетін сый. 2. этн. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы асырау-шысы жоқтауға, келтіретін соғыстан, аңшы-лықтан түскен олжадан берілетін көмек, жәрдем. 3. этн. Байырғы қазақ қоғамында қалыптасқан жеңілген жауынгердің немесе тұтқынның сұрап алған бас бостандығы, бас амандығы. 4. этн. Бас амандығын сұраушылық. 5. ауыс. Жәрдемақы, мақсатты төлем. 6. ауыс. Бір жолға қи, маған бер, араша деген мағынадағы сөз.

Сауғаға берді. этн. Түскен олжадан сый берді. **Сауғаға сұрады.** этн. Тұтқынның жанына араша болды, босатуын тіледі. **Сауға сұрады.** этн. Жорықтан, аңшылықтан түскен олжадан тиесілі үлесін сұрады. **Сауға сұрау.** этн. Бас амандығын, бостандығын арашалау немесе жорықтан, аңшылықтан түскен олжадан тиесілі үлесін сұрау.

САУҒАЛА= ет. 1. этн. Байырғы қазақ қоғамында қалыптасқан жеңілген жауынгердің немесе тұтқынға түскен адамның өз өміріне бостандық сұрап алуы. 2. ауыс. Бір нәрсені пана етіп, қорғаштану, сақтау.

САУҒАЛАН= ет. Сауғаға берілу.

САУҒАЛАНУ Сауғалан етістігінің қимыл атауы.

САУҒАЛАУ Сауғала етістігінің қимыл атауы; пана табу.

САУҒАШЫ зат. этн. Түскен олжадан сый алуға құқықты адам.

САУҒЫЗ= ет. Сауын малынан сүт шығару үшін сауалату, саудыру.

САУҒЫЗДЫР= ет. Сауын малынан сүт шығару үшін сауалату, саудырызу.

САУҒЫЗДЫРУ Сауғыздыр етістігінің қимыл атауы.

САУҒЫЗУ Сауғыз етістігінің қимыл атауы.

САУДА¹ зат. 1. Затты сату мен сатып алу әрекеті. 2. экон. Тауарларды сатып алу-сату арқылы өткізетін ұлттық шаруашылық саласы. 3. экон. Қандай да бір тауарды өткізуге бағытталған немесе өткізу жолына қарай ерекшеленетін бір арнасы. 4. ауыс. Базар, базарда сауда қызатын демалыс күн. 5. ауыс. Өзара айтқы, тартыс, бәсекелескен жайт.

Сауда автоматы. тамақ. Дара өнімдерді, тауарларды адам көмегісіз сатуға арналған автоматты қондырғы. **Сауда айналымы.** экон. Сауда нысандарының қозғалысы. **Сауда алаңы.** экон. Сауда-саттық жүргізілетін жер телімі. **Сауда баласы.** экон. Белгілі бір уақыт кезеңіндегі тауарлар экспорты мен импорты бойынша түсімдер мен төлемдердің арасалмағы. **Сауда банкі.** экон. Халықаралық сауданы қаржыландыруға мамандандырылған және сауда операциялары мен басқа да коммерциялық операциялар жүзеге асырылатын елдер туралы едәуір көлемде ақпараты бар банк. **Сауда бұйымдары.** Көтерме бағамен алынғын, сатуға арналған заттар. **Сауда білімес.** Сауда-саттыққа ішкімі жоқ, сауда жасай алмайтын. Сауда керуені. Сауда қатынастары, сауда жолы. **Саудаға айналдырды.** Бәрін сатуға, сатып алуға болады деп ойлады, саудаға салды. **Саудаға барды.** Саудалауына келісті, басын сатылатын заттай саудаға салуға қарсыласпады. **Саудаға салды.** Сатпақшы болды, саудалады, пайдаға айырбастамақшы болды. ә) Сөз қылды, әңгіме етті, жариялады. **Саудаға салынды.** Сауда-саттыққа берілді, сатылды. **Саудаға түсті.** Сатылды, ақысына берілді. **Саудаға шорқақ.** Сауда жасауда ішкіміз, сауда-саттықтың жолын білмейтін. **Сауда ғұрыпы.** экон. Сауда саласында нақты іс жүзіндегі қатынастардың тұрақты немесе бір жолғы қайталануы негізінде қалыптасқан қағида. **Саудаға пұрсаттылықтар.** экон. Мемлекет екінші бір мемлекетке өзара тиімділік негізінде немесе біржақты түрде беретін сауда-саяси режимдегі жеңілдіктер. **Сауда делдалдығы.** экон. Тауарды сатушы мен сатып алушы арасында мәміле жасасуға жәрдемдесу немесе сатушы мен сатып алушының мүдделері үшін үшінші бір адамның тапсыруы бойынша мәміле жасасу. **Сауда жабықтығы.** экон. Сауда мекемелерінде қолданылатын техникалық құралдар жиынтығы. **Сауда жарысы.** Қандай да бір заттарды, дүние-мүлкіті жоғары бағаға сату, аукцион. **Сауда жасады.** Саудамен шұғылданды. **Сауда жолы.** экон. Сауда керуендері жүретін, сауда-саттыққа шыққан тауарды таситын көліктер өтетін жол. **Сауда Имам Ағзам болсын.** діни. көне. тілек. Сауда адал, таза, әділ жүрсін, берекетін берсін деген тілек сөз. **Сауда капиталы.** экон. Капиталдың сауда операцияларын жүргізуге маманданған ерекше түрі. **Сауда каталогы.** экон. Тұтынушының дүкенге кірмей-ақ, іс жүзінде, қажет нәрсенің бәрін сатып алуына мүмкіндік беретін бөлшек сауда нысандарының бірі. **Сауда күсет болды.** Саудасы жақсы жүрді, табысты болды. **Сауда күсет болсын.** тілек. а) Сауда жасап тұрған адамға қарата айтылатын сауда сәтті, базар пұлды болсын деген мағынадағы тілек. ә) Іс сәтті, пайдалы, табысты болсын деген мағынадағы тілек. **Сауда қарым-қатынасы.** экон. Қандай да бір екі ел, мекеме, заңды тұлғалар арасындағы саудаға негізделіп, заңмен реттелетін қатынас түрі. **Сауда қасат болды.** Сауда жүрді, сәтті болды. **Сауда құқығы.** экон. Кейбір елдердегі азаматтық құқықтың тауар айналымы саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін бөлігі. **Сауда қылды.** Сауда жасады, пұлдына зат берді, ақысына зат сатып алды. **Сауда маркасы [таңбасы].** экон. Саудамен айналысатын мекеменің, кәсіпорынның белгісі. **Сауда нарығы.** экон. Сауда-саттық бәсекесі; экономиканың

сауда-саттық саласы. **Сауда нүктесі.** Сауда жасайтын орын. **Сауда өнімі.** экон. Сауда қызметкерлерінің тауар айналысы саласында тауарларды тасып жеткізумен және босатумен, сақтаумен және өңдеумен, сұрыптаумен, өлшеумен, буып-түюмен байланысты еңбегінің нәтижесі. **Сауданың жансын!** тілек. Сауда жасап тұрған адамға айтылатын базар пұлды болсын мағынадағы тілек сөз. **Сауда орны.** Сауда жасалатын немесе осыған рұқсат етілген орын-жай; сауда орталығы. **Сауда орталығы.** а) экон. Құрамына дүкендер, қоғамдық тамақтандыру орындарымен қатар, халыққа тұрмыстық және басқа да қызмет көрсету мекемелері кіретін сауда қызметінің бір теліміне орналасқан, бір-бірімен өзара байланыста болатын кәсіпорындарының біртұтас кешені. ә) Белгілі бір аймақтағы үлкен сауда жасау орнына айналған елді мекен. **Сауда патенті.** экон. Белгілі бір нақты өнеркәсіп өнімімен, жеке келеген бұйымдармен немесе тауарлармен сауда жасауға құқық беретін және осы бұйымдармен, тауарлармен немесе өніммен сауда жасау жөніндегі ерекше құқықты қуәландыратын құжат. **Сауда психологиясы.** псих. Саудада қатысатын адамдардың жан дүниесін, мің-тажыдығын, қызығуын, мақсаттарын зерттейтін психология ғылымының саласы. **Сауда статистикасы.** экон. Тауарлардың айналысы аясындағы жаппай үдерістер мен құбылыстарды зерделейтін статистика саласы. **Саудасы біткен саудагер.** бейн. Шаруасы біткен, жағдайы нашарлаған, күйі кеткен адам. **Саудасы біткен саудагердей.** бейн. Шаруасы біткен, жағдайы нашарлаған, күйі болмай отырған адамдай. **Саудасы бітті [шешілді].** Шаруасы бітті, жағдайы нашарлады. **Саудасы сынды.** Саудасы жүрмеді, шығынға ұшырады. **Сауда талантары.** экон. Халықаралық саудадағы экспорттық және импорттық бағаның арасалмағы. **Сауда тосқауылы.** экон. Елдер арасында тауарлар мен қызмет көрсетулердің еркін айырбасын жасанды түрде шектеуге бағытталған және ішкі рынокты шетел бәсекесінен қорғау мақсатын көздейтін мемлекеттік экономикалық саясат шараларының жиынтығы. **Сауда тізілімі.** экон. Шетелдерде заңды тұлға тіркелетін мемлекеттік тізілім. **Сауда үйі.** экон. а) Ірі сауда ұйымының үлгісі. ә) Меншікті шоты есебінен немесе өндірушінің, тұтынушының немесе белгілі бір тауармен сауда жасаумен шұғылданып жүрген басқа адамдардың шоты есебінен негізінен нақты тауар жөнінде мәміле жасасумен айналысатын делдалдық фирма. б) Ірі сауда дүкені. **Сауда үстемілі.** экон. Тауарлардың сату және сатып алу құнының арасындағы айырма. **Сауда үстемесі.** экон. Тауарды сатумен және осы операциялардан пайда алумен байланысты жұмсаған шығындарын өтеу үшін қосылатын халыққа тауарды (өнімді) өткізу кезінде сауда кәсіпорындары немесе басқа кәсіпорындар белгілейтін үстеме. **Сауда шарттары.** экон. Халықаралық сауда статистикасында экспорттың орташа бағасы индексін импорттың орташа бағасы индексіне қатынасын көрсететін индекс бойынша есептеп шығарылатын халықаралық саудадағы экспорттық және импорттық бағаның арасалмағы. **Сауда шегерімі.** экон. Тауардың бөлшек сауда бағасының айналыс шығынын өтеу және пайда құралу үшін сауда ұйымдары мен кәсіпорындарының қарамағында қалған бөлігі.

САУДА² зат. көне. 1. Қатты құмар-тушылық, махаббат. 2. ауыс. Ауыртпалық, иындық.

САУДА³ зат. Ой, көңіл, ой ағымы.

САУДАГЕР зат. 1. тар. Ерте кезде сауда-саттықпен айналысу арқылы ел-ел арасындағы және ел ішіндегі сауда-саттық қатынасты орнатқан, сол арқылы күн көрген қоғамдық-әлеуметтік топ өкілі. 2. Жоғары білікті сауда қызметкері, сауда маманы. 3. Саудадан хабары бар, саудаға ішкіміз адам. 4. жағымсыз. Арзанды қымбатқа сатып күн көретін адам, алысатар. 5. ауыс. Жолаушы, азығын жолдан

тауып жүрген пенде. 6. ауыс. Бәрін саудаға салатын, пайдақұмар.

Саудагерлер клубы. тар. Өткен ғасырдың басында болған әлеуметтік топ ретіндегі саудагерлердің қоғамдық ұйымы. **Саудагерін жүргізді.** Өз елінен басқа елге, елді мекендерге саудагерлер жіберіп, сауда-саттық қатынас орнатты.

САУДАГЕРДЕЙ сын. Саудагер сияқты, саудагер тәрізді.

САУДАГЕРЛІК зат. 1. Саудамен айналысушылық, саудагер болушылық. 2. Алғанын қымбатқа сататын алыпсатарлық, өз пайдасын ғана көздеушілік.

Саудагерлік жасады. Сауда жасады, сауда-саттықпен айналысты.

САУДАГЕР-КӨПЕС зат. тар. Орта Азиядағы және Ресейдегі саудамен айналысатын әлеуметтік топ өкілдері.

САУДАГЕРШІЛІК зат. сөйл. Саудагерлік, пайда көздеушілік, сауда-саттық.

САУДА-ДЕЛДАЛДЫҚ сын. экон. Сауда-делдал және делдалдыққа қатысты.

Сауда-делдалдық операциялар. экон. Экспортшының немесе импортшының тапсыруы бойынша жасасқан шарт немесе бір жолғы тапсырма негізінде оларға тәуелсіз делдал-фирмалар жасайтын іс-әрекет.

САУДАДОС зат. ескікіт. көне. Саудадағы серіктес адам.

САУДАЙЫ сын. көне. Алаңғасар, нақұрыс, есі ауған. // Әйел көрсе есі ауып кеткен, аңғалақ адам.

САУДАЙЫЛЫҚ зат. Тентектік, ақыматтық.

САУДА-КЕҢСЕЛІК сын. Саудаға және кеңсеге арналған.

САУДАКЕШ зат. Ұсақ-түйек сататын алыпсатар.

САУДАКЕШТЕЙ сын. Саудақеш сияқты, саудақеш тәрізді.

САУДАҚ зат. өс. Шөлді жерде өсетін сабағы түзу, бұтақты сүттігеннің бір түрі.

САУДАЛА= ет. 1. Затты сатып алу не сату үшін баасына келісу. 2. Саудамен айналысып, затты ақысына өткізу. 3. ауыс. Саудаға салу, арын сату, өзіне пайдалы затқа айырбастап жіберу; опасыздық, сатқындық жасау.

САУДАЛАН= ет. Сатып алыну, саудамен алыну, өткізілу.

САУДАЛАНУ Саудалан етістігінің қимыл атауы.

САУДАЛАС= ет. 1. Сатылатын заттың бағасын кесісу, сауданың шарттарын келісу. 2. ауыс. Сөз жарыстыру, сөзге таласу.

САУДАЛАСУ Саудалас етістігінің қимыл атауы, баға кесісу.

САУДАЛАТ= ет. Сауда жасату.

САУДАЛАТУ Саудалат етістігінің қимыл атауы.

САУДАЛАУ Саудала етістігінің қимыл атауы, сауда жасау.

САУДА-ОПЕРАЦИЯЛЫҚ сын. экон. Саудаға қатысты және операциялар түріндегі.

Сауда-операциялық тиімділік. экон. Мәмілені мүмкіндігіне азайту арқылы айырбасты белгіленген көлемде жасау мүмкіндігі.

САУДА-ӨНЕРКӘСІП зат. экон. Сауда және өнеркәсіп. // Саудаға және өнеркәсіпке қатысты.

САУДА-ӨТКІЗУ сын. экон. Саудаға және сол арқылы тауарды өткізуге қатысты.

САУДА-САТТЫҚ зат. 1. Сатып алу-сату сияқты алыс-беріс. 2. экон. Сатып алушы сатушылар үшін тауара байқау жариялайтын белгілі бір техникалық-экономикалық сипаттамалары бар тауарды сатып алу нысаны. 3. экон. Тауарды сатып алу-сату арқылы өткізетін қандай да бір елдің, елді мекеннің шаруашылық саласы.

Сауда-саттық келісімі. экон. Тендер мен аукцион арқылы қол жеткізілетін мүлктік мәміленің бір түрі. **Сауда-саттық қылды.**

Сауда жасады, сатып алып, сату арқылы пайда табумен айналысты.

САУДАХАНА зат. көне. Сауда орталығы.

САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ сын. экон. Саудаға әрі экономикаға қатысты.

САУДЫР елік. Құрғақ, жұқа т.б. заттың басқа затқа жанасқанда, соғылғанда, үйкелгенде шығаратын қысқа дыбысын білдіретін сөз.

Саудыр еткізді. Құрғақ, жұқа т.б. затты басқа затқа жанатып, соққызып, үйкелтіп қысқа дыбыс шығартты, саудырлатты. **Саудыр етті.** Құрғақ, жұқа т.б. зат басқа затқа жанасқанда, соғылғанда, үйкелгенде қысқа дыбыс шығарды, саудырлады.

САУДЫР= ет. Сауын малынан сүт шығару үшін желінін тартып, сауғызу.

САУДЫРА= ет. 1. Саудыр-саудыр ету, қаудырлау. 2. Кейін кету, құрғап, қатып-семіп қалу. 3. ауыс. Құр сүлдері қалу, қартайып, сүйегі қурау. 4. ауыс. Қаусау, босап, қауқары кету, ескіру, тозып, шіру. 5. ауыс. Аңқылдау, ақкөңілдену.

САУДЫРАҚ сын. Қаудыр-қаудыр еткен, қаудырлақ.

САУДЫРАТ= ет. Саудыр-саудыр еткізу, қаудырлату.

САУДЫРАТУ Саудырат етістігінің қимыл атауы.

САУДЫРАУ Саудыра етістігінің қимыл атауы.

САУДЫРЛА= ет. 1. Қалдыр-қалдыр ету, қаудырлау. 2. ауыс. Салдырлау, дабырлау.

САУДЫРЛАҚ сын. Салдырлақ, дабырлақ.

САУДЫРЛАТ= ет. Саудыр-саудыр еткізу, қаудырлату.

САУДЫРЛАТУ Саудырлат етістігінің қимыл атауы.

САУДЫР-САДАҚ сын. Ақкөңіл, аңқылдаған, салдырлақ.

САУДЫРТ= ет. Біреуге сауғызу.

САУДЫРТУ Саудырт етістігінің қимыл атауы.

САУДЫРУ Саудыр етістігінің қимыл атауы.

САУДЫРЫС= ет. Біреуге сауысу.

САУДЫРЫСУ Саудырыс етістігінің қимыл атауы.

САУИЯ зат. ескі кіт. Сана, ес.

САУҚАТ зат. 1. этн. Бір жақпан заттай күйінде жіберілетін сәлемдеме. 2. көне. Соғыстан түскен олжа.

САУҚЫМ зат. көне. ескі кіт. **Сауқім.** Сауқым салды. көне. ескі кіт. **Сауқім салды.**

САУҚЫТ зат. ескікіт. **Сауқат.**

САУЛА= ет. 1. Заулап ағу, құйылып кету, төгіліп түсу. 2. ауыс. Жоңкіліп есіп, жетіп келу.

САУЛАМА зат. жерг. Түтіндігі тік салынған қазандық пеш.

САУЛАТ= ет. 1. Заулап аққызу, құйылып жіберу. 2. ауыс. Төгіту, құйқылжыту.

САУЛАТУ Саулат етістігінің қимыл атауы.

САУЛАУ Саула етістігінің қимыл атауы.

САУЛЫ сын. сөйл. **Сауын.**

Саулы інгендей. бейн. Сауын інген сияқтанып, саулы інгенге ұқсап. **Саулы інгендей аңырады.** фольк. Ботасын сағынған інгеннің дауысындай зарлы үн шығарды.

САУЛЫҚ зат. 1. Екі немесе үш жасар, қоздайтын ұрғашы қой. 2. сөйл. Қойдан басқа малдың немесе жануардың ұрғашысы деген мағынада.

Саулық қой. Үш жастан асқан, қоздаған қой.

САУЛЫҚ зат. 1. Ауру-сырқаудан аман-есендік, ден тазалығы. 2. Аман-есендік, аман, тірі жүргендік.

Саулық берсін. тілек. Аман болыңыз, тірі жүріңіз, деніңіз сау болсын деген мағынадағы тілек сөз. **Саулық сұрау.** Амандасу, аман-есендігін білу сияқты күні бойына алғаш рет көріп тұрған немесе арнайы кездескен адамыңа ізет білдіру әдебінің бірі. **Саулық үшін көтерді.** Еуропа, батыс елдерінің мас қылатын сусындар ішу

әдебі бойынша, денсаулық үшін тост көтеріп, құйылған арақ, шарабынан ірттап ішті.

САҰМ зат. діні. Ислам дініндегі ораза.

САҰМА зат. Жаңа сауылған, суымаған сиыр сүті.

САҰМАЛ зат. этн. Әлі аши қоймаған бие сүті. // Суы дәмді, суы тұздылау, ашықтым. // поэт. Жаңа сауған қымыздай, мөлдір, шипалы, бұрқыраған, аңқыған, көпіршік атқан (су, өзен, бұлақ). // поэт. Тұнық, жұпар, таза.

Саумал бұлақ. Таза, мөлдір, суы шипалы бұлақ.

САҰМАЛА= ет. 1. Арқан, таспа я жіпті сығымдап, сырып тарту, берік етіп бекіту. – 2. ауыс. Еппеп орағытып, қақпайлау.

САҰМАЛАТ= ет. Сығымдату, сырғышату.

САҰМАЛАТУ Саумалат етістігінің қимыл атауы.

САҰМАЛАУ Саумала етістігінің қимыл атауы.

САҰМАЛДАН= ет. Сығымдалып, сырлылтып тартылу.

САҰМАЛДАНУ Саумалдан етістігінің қимыл атауы.

САҰМАЛДАУ сын. Шала ашыған.

САҰМАЛДЫҚ зат. өс. 1. <лат. oxalis> Саумалдық тұқымдас көлжылдық, кейбір тұқымдары біржылдық шөптесін өсімдіктер, ара-тұра жартылай бұталар. 2. Жемісі қауашақ не жидек тәрізді, дәмі жағымды қышқыл тағамдық өсімдік.

САҰМАЛДЫҚТАР зат. бот. <лат. oxalidaceae> Шөптесін, бұта, бұташық, ағаш өсімдіктер тұқымдасы.

САҰМАЛШЫҚ зат. өс. **Қызсаумалдық.**

САҰМАЛЫҚ зат. этн. Достүрлі Наурыз мейрамында өлеңмен айтылатын ізгі тілек.

САҰНА [фин. sauna] зат. тұрмыс. Ыстық құрғақ ауалы бу камерасымен жабдықталған фин моншасы.

САҰНДЫЛАСТЕР [ағыл. sound blaster] зат. инф. Дыбыстық карта, дыбыстық сузалды файлға жазуға, кейін оны қайта ойнатуға мүмкіндік беретін электрондық құрылғы.

САҰНДТРЕК [ағыл. soundtrack] зат. мұз. Фильм, мультфильм, компьютерлік ойын сияқты қандай да бір материалдың музыкалық безендірілуі, осы материалға арналып жазылған музыка, ән.

САУСАҚ зат. 1. Қол басының алақанға қосылған салалы бес бөлігі. 2. анат. <лат. digitus> Адамның және омыртқалы жануарлардың қол-аяқтарының басындағы шағын түтік тәрізді сүйектерден тұратын салалы сүйектері. 3. саят. Қыран құстың тұяқтары орналасқан аяғының басы.

Саусағы ақ жамбының күмісіндей. поэт. Сұлу қыздың әдемі аппақ саусағы туралы. **Саусағын қанатты.** миф. Бір нәрсеңің шалығынан сақтану үшін көне наным бойынша денесінен қан шығарды. **Саусағын созды [жайды].** Бір нәрсеге араласуға, істеуге ұмтылды, сұранды, ниет білдірді. **Саусағын сорған баладай.** бейн. Жоқ нәрсеге алданған, өзін-өзі алдаған, бос қиялға берілген адамдай. **Саусағынан бал тамған.** Асқан өнерлі, бесаспап, шебер. **Саусағының салымы бар.** Он саусағынан өнер тамған, қолы шебер. **Саусағының ізін қалдырмады.** бейн. Ым-жымын білдірмеді, басқан ізін сездірмеді. **Саусақ басты.** бейн. Шертті, саусақтарымен ойнады. **Саусақ мұз.** жерг. Жұқа мұз. **Саусақпен санарлық [санағандай].** Өте аз, біраз ғана. **Саусақпен санарлықтай [санағандай, санауға болады].** Көп емес, шамалы ғана. **Саусақтары алтыннан көрінбеді.** Бес саусағына да алтын сақина тағынды, алтынға малынды. **Саусақтары жорғалады.** поэт. Домбыраның құлағында ойнады, шертті көз іліктірмеді. **Саусақтары тартқан сымша [сымдай].** поэт. Саусақтары түр-түзу, салады.

САУСАҚАЙ зат. экспр. 1. Еркелете айтылған кішкентай баланың саусағы. 2. Шынашақ.

САУСАҚҮЛ зат. өс. *Сабағы жуандау, көпжылдық гүлді өсімдік.*

САУСАҚҚАЛЫП зат. кәс. *Зергерлік сайманы.*

САУСАҚҚАНАТТЫ: саусаққанатты балықтар. зоол. <лат. *crossopterygii*> *Девон мен таскөмір кезеңдерінің аралығында кеңінен таралған, ұзындығы 7 см-ден 5 м-ге дейін жететін сүйекті балықтардың класс тармағы.*

САУСАҚҚАНАТТЫЛАР зат. зоол. <лат. *crossopterygiomorpha*> *Саусаққанатты балықтардың инфраклассы.*

САУСАҚТАЙ сын. *Саусақ сияқты, саусақ тәрізді (мөлшері адамның саусағының қалыңдығындай).*

САУСАҚТЫ сын. <лат. *digitalis*> *Саусағы бар.*

САУСАҚСАЛАЛЫ сын. бот. *Тарам-тарам болып бірнеше салаға бөлінген.*

САУ-САЛАМАТ үст. ескікіт. *Сау-сәлемет (ауру-сырқаудан аман, басы бүтін).*

САУСАН зат. өсн. *Лапагүл.*

САУ-САУ³ елік. *Судың, сұйықтың құйылғанда шығаратын ұзақ дыбысына ұқсас дыбыстарды бейнелейтін сөз.*

Сау-сау етті. *Су, сұйық құйылғанда шығатын ұзақ дыбыс естілді.*

САУ-СӘЛЕМЕТ үст. *Жағдайы жақсы, аман-есен, есен-сау.*

САУ-СӘЛЕМЕТТІК зат. *Жалпы аман-есендік, есен-саулық.*

САУСЫЛДА= ет. 1. *Біріне-бірі қақтығысу, сендей соғылысу.* 2. *Қатты жүру, сауылдау.*

3. *Самсау, қаптау.*

САУСЫЛДАТ= ет. *Қаптау, самсату.*

САУСЫЛДАТУ *Саусылдат етістігінің қимыл атауы.*

САУСЫЛДАУ *Саусылда етістігінің қимыл атауы.*

САУ-ТАМТЫҚ: сау-тамтық жоқ. *Бүтін, жараланбаған, бұзылмаған, сынбаған, аман қалған жері жоқ.*

Сау-тамтығы қалмады. *Алба-жұлбасы, дал-далы шықты, бүтін жері қалмады.*

САУУ *Сау етістігінің қимыл атауы.*

САУУЛЫ сын. *Саулы, сауын.*

САУШЫЛЫҚ зат. *Ауру-сырқаудан амандық, ден тазалығы.*

САУЫҒУ *Сауық етістігінің қимыл атауы; ауруынан айығып кету.*

САУЫЗДА= ет. *Сауыстау, сауыс қылу.*

САУЫЗДАУ *Сауызда етістігінің қимыл атауы.*

САУЫҚ зат. 1. *Ойын-тамаша жасап, көңіл көтеретін думанды жиын-той.* 2. *Қызықты, көңіл көтеретін ойын.* 3. *Сауық кеші.* 4. *ауыс. Думанды, көңілді уақыт, қызықты шақ.*

Сауық болды. *Өнерімен көпшің көңілін көтерер қызығы болды.* **Сауық кеші.** *Кешке болатын ойын-сауық, жастар отырысы.* **Сауық қашты.** *Қызығы кетті, қызықсыз болып қалды.* **Сауық құрды.** а) *Серуендеді, сайрандады.* ә) *Көңіл көтерді, уақытын қызықты өткізді.*

САУЫҚ= ет. *Ауру-сырқаттан, дерттен айығу, жазылу.*

САУЫҚ-ДУМАН зат. *Бірду-дырдулы ойын-той, тамаша.*

САУЫҚЖАЙ зат. окказ. *Мейрамхана.*

САУЫҚҚОЙ сын. *Ойын-тойды, думанды жақсы көретін, тамашашыл, өнерпаз.*

САУЫҚҚОЙЛЫҚ зат. *Думанды тамашаны, ойын-тойды жақсы көретіндік.*

САУЫҚҚҰМАР сын. *Сауықшыл, думан-тойды жақсы көретін, тамашашыл.*

САУЫҚМА зат. *Ойын-сауық, ырду-дырду аңдыған, тойдан шықпайтын жеңілтек адам.*

САУЫҚ-САЙРАН зат. *Қызығы мол, дырдулы той-думан.*

Сауық-сайранға бөледі. *Қызық-тамашаға толтырды, көңілді етті.* **Сауық-сайран кешті.**

а) *Үнемі қызықта, той-жиындарда жүрді, думандатты.* ә) *Қызықты күндерді басынан өткізді.*

Сауық-сайран қалды. *Қызықты, думанды күндер*

өтіп кетті, дәурен өтті. **Сауық-сайран салды.**

а) *Думандатты, тойлатты, уақытын көңілді өткізді.* ә) *Шалқыды, еркінсіді, ойсыз жүрді.*

САУЫҚ-САЙРАНЫШЫЛ сын. *Ойын-құлкі, той-думанды ұнататын, тамашашыл.*

САУЫҚ-САЙРАНЫШЫЛЫҚ зат. *Сауық-сайран құрышылық.*

САУЫҚТА= ет. *Ойын-тамаша құрып, сайрандау.*

САУЫҚТАМА: сауықтама ауыз әдебиеті. әдеб. *Әдет-ғұрыптық ауыз әдебиеті жанрларының жиынтық атауы.*

САУЫҚ-ТАМАША зат. *Думан-той, сауық-сайран.*

САУЫҚТАУ *Сауықта етістігінің қимыл атауы.*

САУЫҚТЫР¹= ет. *Ауруынан емдеп жазу.*

САУЫҚТЫР²= ет. *Сауық, серуен құрғызу.*

САУЫҚТЫРҒЫШ сын. *Ем жасағыш.*

САУЫҚТЫРМА зат. экон. <лат. *sanatio*> *Фирмалардың ықтимал банкроттығын болдырмау мақсатымен несиелендіру, қайта құру, әртараптандыру т.б. арқылы жүзеге асырылатын қаржы-шаруашылық шаралар жүйесі.*

САУЫҚТЫРУ¹ зат. 1. экон. <лат. *sanatio*> *Ірі кәсіпорындарды, банктерді банкроттан сақтау және қаржы жөнінен жеңілдіктер беру үшін мемлекеттің немесе аса ірі банктердің көмегімен жүзеге асырылатын шаралардың жүйесі.* 2. экон. *Балансты өзгерту, яғни пайданы бөлу есебі бекітілгеннен кейін пайда сомасын есепті жылда қатысты бөлікте есептен шығару.* 3. <лат. *recreatio*> *Күштерді қалпына келтіру, адамдардың демалуы, өзінің жұмыстан бос уақытын өткізу.*

САУЫҚТЫРУ² *Сауықтыру етістігінің қимыл атауы.*

Сауықтыру қызметтері. *тұрмыс. Адамдардың денсаулығын сауықтыруға арналған қызметтер. Сауықтыру мақсатындағы сүтоғандары, су шар. Табиғи емдік факторға ие, сондай-ақ алдын алу мен емдеуді ұйымдастыру үшін қолайлы су тоғандар. Сауықтыру туризмі. Табиғи ауа райы қолайлы, денсаулыққа тигізетін әсері пайдалы жерде демалу мақсатымен туристік сахат-сапар және жорықтар жасау.*

САУЫҚХАНА зат. сөйл. *Сауықтыру орындары, шипажай.*

САУЫҚШЫ зат. *Той-думаны, ойын-тамашасы адам. // Сауықшыл, той-думанды ұнататын.*

САУЫҚШЫЛ сын. *Той-думанышыл, қызыққұмар, тамашашыл.*

САУЫҚШЫЛДЫҚ зат. 1. *Ойын-тамашаға құмартқыштық, той-думанға қызықшылық.* 2. *Әуесқойлық, сауыққұмарлық, дырду-думанға салынушылық.*

САУЫҚХАНА зат. окказ. *Құмар ойыны ойналатын жай.*

САУЫЛ= ет. *Саумаланып сүт алыну.*

Сауылмай жіберілді. *мал шар. Жемге байланбай, енесін еркін еміп өскен құлынға қатысты айтылады.*

САУЫЛДА= ет. 1. *Саулап құйылу, төгілу, сау-сау ету.* 2. *Саусылдау, жапырлап қаптап келу.*

САУЫЛДАЙ сын. сөйл. *Сойлдай.*

САУЫЛДАС= ет. *Саусылдасу, жапырлап қаптап келісу.*

САУЫЛДАСУ *Сауылдас етістігінің қимыл атауы.*

САУЫЛДАТ= ет. 1. *Сау-сау еткізу.* 2. *Саусылдау, қаптау.*

САУЫЛДАТУ *Сауылдат етістігінің қимыл атауы.*

САУЫЛДАУ *Сауылда етістігінің қимыл атауы.*

САУЫЛУ *Сауыл етістігінің қимыл атауы.*

САУЫМ¹ зат. *Сауын малдан таңертеңгілік, кешке және кейде түсте сүт сауатын мезгіл, уақыт.*

САУЫМ² зат. сөйл. *Сауын (сауын айту туралы).*

САУЫМ³ зат. *мал шар. Сауып алынған сүт мөлшері.*

САУЫМСЫЗ сын. *Сауылмайтын.*

САУЫМ¹ зат. 1. *Сүт беретін, сауылатын мал.* 2. *Сүт сауып алу мерзімі.* 3. этн. *Байырғы қазақ қоғамындағы дәстүр бойынша, ауқаттылардың малы аз жақын ағайындары мен кедейлерге сүтін пайдалансын деп белгілі бір уақытқа берген құнды бие немесе бұзаулы сиыр, қой-ешікісі.*

Сауын беру. этн. *Байырғы қазақ дәстүрі бойынша, ауқатты байлар өзінің малы аз жақын ағайындары мен кедейлерге сүтін пайдалансын деп белгілі бір уақытқа дейін құнды бие немесе бұзаулы сиыр, кейде қой-ешікісін беруі.* **Сауын берді.** этн. *Сүтін пайдалану үшін құнды бие немесе бұзаулы сиыр, қой-ешікі берді.* **Сауын бие.** *Сүт беретін, сауылатын бие.* **Сауын бұлт.** поэт. *Жаңбыр әкелетін бұлт.* **Сауын мал.** а) *Сүті сауылатын мал.* ә) этн. *Ежелгі қазақ дәстүрі бойынша, ауқаттылардың жағдайы төмендерге сүтін пайдалануға берген малы.* **Сауын сауды.** *Сауын алып, сонымен күнелтті, сауынға мал сұрады.* **Сауын сиыр.** *Сауылатын сиыр.* **Сауыны иіді.** *Ет жігіреді елжіреді, риза болды.* **Сауыны келді.** *Сауатын мезгілі жетіп, желіні сүтке толды.*

САУЫН² зат. этн. *Үлкен ас, ұлы той сияқты үлкен жиындар туралы ел-елге жариялап хабар беруі білдіретін қазақ салтының рәсімі [Сауын айтылған жақ сол үлкен жиынға өз үлесін, өз қатысын көрсетуге тиіс болған, сондықтан сауын кез келген адамға емес, жағдайы бар ауқаттыларға, беделді, белділерге айтылатын, ал олар сол жиынға өз үлестерін әкелетін].*

Сауын айтты. а) *Үлкен ас, ұлы той сияқты үлкен жиындар туралы ел-елге жариялап хабар берді.* ә) *Жорық, аттаныс жайында алдын ала елге хабар берді.* б) *Жұртқа жария салып, жағдайын айтты.* **Сауын айту.** этн. а) *Үлкен ас, ұлы той сияқты үлкен жиындар туралы ел-елге жариялап хабар беру түріндегі қазақтың ежелден келе жатқан халықтық ғұрпы.* ә) *Жорық, аттаныс жайында алдын ала елге хабар беру түріндегі дәстүрлі қазақ қоғамындағы ғұрып.*

САУЫНДА= ет. жерг. *Орган тарапын бауламай, бос жиып тастау.*

САУЫНДАУ *Сауында етістігінің қимыл атауы.*

САУЫНДЫҚ зат. этн. *Сауынға берілген мал. // Сауып ішуге лайық.*

САУЫНҚАҒАЗ зат. *Үлкен асқа шақырып, сауын айтылған шақыру қағазы.*

САУЫНШЫ¹ зат. *Мал сауымен ішуге дайынатын кәсіп иесі.*

САУЫНШЫ² зат. этн. *Ел-елді аралап алдын ала хабар айтып, үлкен асқа шақырушы адам.*

САУЫНШЫЛЫҚ зат. *Мал сауымен ішуге дайындаушылық.*

САУЫР¹ зат. 1. *Малдың бел омыртқасынан құйымшақ тұсына дейінгі жерінің үсті.* 2. *Малдың бел омыртқасынан құйымшақ тұсына дейінгі жерінің дәмді әрі майлы болатын еті.* 3. *анат. Адамның бел омыртқасынан құйымшақ тұсына дейінгі артқы тұсы.* 4. *Малдың бедеме жон, сан үсті терісінен жасалатын былғарының қалың түрі.* 5. *ауыс. Көкжарай шүйліні мол, шұрайлы, құнарлы жер.* 6. *ауыс. Жер бедерінің ойлы-дөңесті жерлерінің немесе кең жазықтың үстіңгі жағы.* 7. *ауыс. Бір нәрсеңіз негізі, тірегі.* 8. *ауыс. Ел ішіндегі беделді, белді, дәулетті адам.* 9. *ауыс. Жуан сауыр, бай, өктем әлеуметтік топ өкілі.*

Сауыр айналды. жерг. *Қоныс аударды.* **Сауырда [сауырынан] су төгілмес жорға.** бейн. *Сауыры жайпақ, жорға жүрісті мықты аттың сыны.* **Сауыр ет.** *Мал сойғанда малдың сан жіліктерінен бөлініп алынған жұмсақ әрі дәмді құйымшақ еті.* **Сауыр етіктің табаны талда.** бейн. *Қанша берік былғарыдан болса да, табансыз етік болмайды деген мағынада.* **Сауырсы бұзылмады.** *Сауырсы мықты, берік болды.* **Сауыры ашыды.** *Қатты қыжылды, қиналды.* **Сауыры езілді.** *Іштей елжіреді, жаны ашыды.* **Сауыры майға бөкті.** *Семірді, күтімі жақсы болды.* **Сауырын алғызды.** *Соққы көріп, беті қайтты.* **Сауырын**

сипады. Жеңіл-желпі сөйлеп, шығарып салды. Сауырын ұстатпады [сипатпады]. Жеткізбеді, жолатпады, жақындатпады. Сауырына қамшы тиді. Өмір, тұрмыс қысмышылығын көрді, тауқымет тартты. Сауырынан басты [басып жүрді]. Тандап, іріктеп алды. Сауырынан бит домалап түскендей. бейн. Ірі әрі семіз (мал). Сауырынан бит домалаған. Ауқатты, бай; семіз. Сауырынан су төгілмес жорғадай. Жүрісі өте жайлы, жақсы желетін.

САУЫРАҒАШ зат. сөйл. **Сауыраша.** **САУЫРАША** зат. өс. <лат. *cupressus*> Кипарис тұқымдасына жататын, сабақтары бұйраланған бүршікті, хош иісті, қызғылт түсті мәңгі жасыл ағаштың бір түрі.

САУЫРДАЙ сын. Сауыр сияқты, сауыр тәрізді.

САУЫРЛА= ет. 1. Көлікті шу-шулеп қамшы не шыбықпен сауырдан ала тартып-тартып қалу. 2. Айғырдың өзге жылқыны сауырынан тістелеуі. 3. ауыс. Біреудің қыр соңына түсіп, құдалау. 4. ауыс. Сыртынан көмкеріп әшекейлеу.

САУЫРЛАН= ет. Өзге жылқыны сауырынан тістелеу.

САУЫРЛАНУ Сауырлан етістігінің қимыл атауы.

САУЫРЛАТ= ет. Аттың сауырына қамшы бастыру.

САУЫРЛАТУ Сауырлат етістігінің қимыл атауы.

САУЫРЛАУ Сауырла етістігінің қимыл атауы. 1. Көлікті шу-шулап қамшы не шыбықпен сауырдан тартып қалу. 2. Айғырдың өзге жылқыны сауырынан тістелеуі.

Сауыс сұрау. **САУЫРЛЫ** сын. Сауыры кең, жалпақ.

САУЫРЛЫҚ зат. көне. **Сауыр.**

САУЫРСЫН зат. көне. **Сауыр. 1.** Малдың жотасынан құйымшағына дейінгі арқасының үстіңгі жағы. 2. ауыс. Көкөрай иіңіні мол, шұрайлы, құнарлы жер.

Сауырсын бедеу. көне. Батырлар мінген мықты әрі жүзірік ат. **Сауырсын төңкерілген қазандай.** бейн. Сауыры кең, болаттай берік жүзірік аттың сыны.

САУЫРШӨП зат. өс. <лат. *eranthis*> Тамыры қалың баданалы, қошқыл сары түсті гүлдері бар, ерте көктемде гүлдейтін көпжылдық шөптесін өсімдік.

САУЫС¹ сын. Сірі боп баттасып, қатып қалған кір.

Сауыс тұрды. Кір сірі болып баттасып қатып қалды.

САУЫС² зат. **Сауын.**

САУЫС= ет. Бірге мал сауу.

САУЫСҚАН зат. 1. Құйрығы ұзын, ала қанатты, жұбымен немесе жалғыз жүретін, өлексе жейтін, өте сақ құс. 2. зool. <лат. *risa risa*> Торғай тәрізділер отрядының қарға тұқымдасына жататын, құйрығы ұзын, қара ала қауырсынды құс. 3. ауыс. жағымсыз. Басқаның қалдығын аңдыған, біреудің еңбегінің арқасында күн көретін адам.

Сауысқаннан сак. Өте сергек, абайлағыш. **Сауысқан тектес құстар.** зool. Қарға тұқымдасына жататын, өлексе жейтін, қауырсыны қарала құстар.

САУЫСҚАНДАЙ сын. Сауысқан сияқты, сауысқан тәрізді.

САУЫС-САУЫС сын. Сірі-сірі боп қатып қалған, кір-кір.

САУЫСТАЙ сын. Сауыс сияқты, кір-кір көрінген.

САУЫСТАН= ет. Сірі боп баттасу, кір болу.

САУЫСТАНДЫР= ет. Сірі боп баттас-тыру, кірлету.

САУЫСТАНДЫРУ Сауыстандыр етістігінің қимыл атауы.

САУЫСТАНУ Сауыстан етістігінің қимыл атауы.

САУЫСТАР зат. геол. Ашық жазықтар бойымен сауыстана аққан ерітінділер есебінен қатып тасқан ақпа минерал түзілімдері.

САУЫСУ Сауыс етістігінің қимыл атауы.

САУЫТ¹ зат. 1. этн. көне. Ұсақ темір шығыршықтары бір-бірінен өткізін тоқылатын тордан қысқа жеңді түрінде жасалатын, садақ, қылыш, найза сияқты қару-жарақтардан қорғануға арналған батырлардың киімі. 2. этн. көне. **Шарайна.** 3. этн. көне. Ат сауыт, кезім. 4. өск. Адамдарды, әскери техниканы және қорғаныс құрылымдарын әртүрлі жою құралдарының әсерінен сақтайтын құрал. 5. зool. Сауытты жануарлардың қорғаныс қызметін атқаратын сыртқы дене мүшесі, қатты жабыны. 6. ауыс. Сыртқы әсерден сақтайтын, қорғайтын құрал.

Сауытмен кеңесті. бейн. Ойланып-толғанды.

САУЫТ² зат. 1. Әртүрлі зат салып немесе құйып қозғатын, іші қуыс, кішігірім құты ыдыс. 2. **Сиясауыт.** 3. анат. Адам мен жануардың ағзасындағы кейбір ішкі мүшелердің қуыс тәріздес орналасу қабы. 4. ауыс. Бір нәрсенің шеңбері, аясы.

САУЫТ³ зат. өс. Жүз жылдай өмір сүретін, діңі құрылыс материалы ретінде пайдаланатын, өзен бойларында өсетін жуан ағаш.

САУЫТБАСТЫЛАР зат. зool. <лат. *stegoccephalia*> Төменгі мезозой және жоғарғы палеозой дәуірінің қабаттарынан белгілі көне қосмекенділердің үлкен бір тобы.

САУЫТБҰЗАР зат. көне. этн. Сауыт-тарды тесіп кететін мықты, өткір, үлкен жебе, қозыжауырын оқ.

Сауытбұзар авиациялық бомба. өск. Сауытталған нысаналарды немесе мықты бетондалған, сондай-ақ темір-бетонды қорғанышы бар объектілерді құртуға арналған бомба түрі.

САУЫТБҰЗҒЫШ-ӨРТЕГІШ: сауытбұзғыш-өртегіш оқ. өск. Жеңіл сауытталған нысаналарды зақымдау және оқ бұзған сауыттың арғы жағында орналасқан жеңіл жанатын заттарды өртеуге арналған оқ.

САУЫТ-САЙМАН зат. 1. Әртүрлі құрал-жабдық. 2. көне. этн. Батырдың қорғануы үшін қажетті киімі мен құрал-жарағы.

Сауыт-сайман асынды. Бес қаруын түгел алып, сауытын толық киініп, жауға аттанды.

САУЫТТАЙ сын. Сауыт сияқты, сауыт тәрізді.

САУЫТТАЛ= ет. Сауытты болу, сауытпен қапталу.

САУЫТТАЛУ= ет. Сауыттал етістігінің қимыл атауы.

САУЫТТЫ сын. Сауыты бар, сауыт киген. // Сауыт киген батыр.

Сауытты автомобиль. өск. Қарсыластың тірі күшін және атыс құралдарын жоюға, байланыс жүргізуге, әскери қорғауға, барлауға арналған сырты сауытталған доңғалақты машина. **Сауытты аңдар.** зool. <лат. *dasypodidae*> Денесінің арқа жағы сүйекті, ал оның сырты мүйізді сауытты қалқанмен қапталған мұқтасты сүтқоректі жануарлар тұқымдасы. **Сауытты катер.** өск. Теңіз, өзен жағалауларында әрекет жасауға арналған, сауытталған шағын кеме. **Сауытты кеме.** өск. Мықты сауытталған және қуатты артиллериямен қаруланған, XIX ғасырдың екінші жартысы XX ғасырдың басындағы негізгі ұрыс кемесі. **Сауытты қалпақ.** өск. Ұрыс жүргізу және бақылау үшін қолданылатын атыс ойығы мен саңылаулары бар мұнара типтес формалы құрылыс. **Сауытты қолтырауындар.** зool. Қолтырауындардың алигаторлар тұқымдасының қи туысының жиынының атауы. **Сауытты мұнара.** өск. Танкілерде, жаяу әскер ұрыс машиналарында, сауытты транспортерлерде, кемелерде және фортификациялық құрылымдарда жеке құрамды қорғау үшін орнатылған жабық сауытты конструкция. **Сауытты пойыз.** өск. Сырты сауытталған (оқтар мен жарықшақтан сақтану үшін) және қаруланған жылжымалы теміржол

құрамы. **Сауытты танк әскерлері.** өск. Негізгі күші сауытты танкілер болып табылатын қазіргі кездегі армияның құрлықтағы әскерлерінің бір түрі; танкілер. **Сауытты танк дивизиясы.** өск. АҚШ, Англия, Франция және бірқатар басқа мемлекеттер армиясындағы жалпы әскери құрама. **Сауытты танк қару-жарағы.** өск. Сауытты танк техникасының машиналарына қондырылатын аспаптар мен автоматтық жүйелер, жою құралдары кешені. **Сауытты танк техникасы.** өск. Сауыт қорғанышы бар, түрлі ұрыс машиналарынан тұратын әскери техника.

САУЫТТЫ сын. өск. Сауытқа қатысты, сауытқа тән.

САУЫТША зат. Кішкентай құты ыдыс.

САУЫТШЫНЫ зат. өск. Танкілердің, сауытты автомобильдердің байқау терезесін, ұшақтардың және әскери техниканың басқа түрлерінің қабалаларын әйнектеу үшін қолданылатын беріктілігі жоғары шыны түрі.

САФ [ар. صاف] сын. 1. Қоспасыз, тап-таза. 2. Текті, қаны таза. 3. Пәк, бейқар. 4. Нағыз, шынайы.

Саф алтын. а) геол. Табиғи таза құйінде ұшырасатын алтын. ә) Қоспасыз, таза, өте бағалы алтын ақша. б) Аса қадірлі, қымбатты адам. **Саф алтынға саптады.** Қанша қымбат, бағалы құн берсе де, айырбастамады. **Саф алтындай.** а) Қоспасыз алтын сияқты. ә) Бағалы, құнды, ерекше, қадірлі. **Саф алтынның жез болды.** бейн. Шын асылдың қадірі болмады. **Саф күміс.** геол. Аи, Нг, Sb, Си және басқалармен қоспа түрінде кездесетін минерал. **Саф элементтер.** геол. Біршама тұрақты минералдар түрінде кездесетін, жер қыртысының 0,1 пайызын құрайтын жай заттар.

САФА: сафа келді. ескікіт. Хош келді.

САФИ [ар. صفی] сын. ескікіт. діни. Таңдаулы, таңдап алынған, таза, пәк.

САФЛЫҚ зат. ескікіт. Тазалық, пәктік. **САФРАНИНДЕР** зат. хим. Феназин туындылары.

САФЛОР зат. бот. Түрі құнбағыстың ұсақ дәніне ұқсайтын ақ түсті майлы дақыл.

САХА зат. Сібірдің солтүстігінде, Лена және Вилей өзендері аңғарында тұратын тұркітілдес халық.

САХАБА [ар. صحابة] зат. діни. Мұхаммед (с.г.с.) пайғамбардың ислам дінін таратқан кезіндегі дос, жолдас серіктері, пайғамбарды көзімен көрген, естіген, онымен тілдескен, мұсылман болып өлгендер.

САХАБАТ [ар. سخاوة] зат. ескікіт. Жомарттық, қайырымдылық.

САХАБИ [ар. صحابی] сын. ескікіт. Жомарт, қайырымды.

САХАР¹ [ар. سكر] зат. Таң алды мезгілі, алақобез кез, таңсәрі.

САХАР² зат. **Сақар** (алабота шөбінің күлінен қайнатылған сабын).

САХАРА [ар. صحاره] зат. 1. Ауа райы қуаң, шөлді аймақ. 2. Кең байтақ, жазық дала. 3. Өркеніеттен алыс жатқан иен жер. 4. Қазақ жері, қазақтың кең даласы. // Кең байтақ.

Сахараның гүлі. поэт. Кең байтақ қазақ даласында еркелеп, еркін өскен қыр қызы.

САХАРАДАЙ сын. Сахара сияқты, сахара тәрізді.

Сахарадай сарғайды. бейн. Әбден пісті, бабына жетті.

САХАРАЗА [грек. sakchar] зат. хим. Инвертаза, қантты (сахарозаны) гидролиздеп, ыдырататын гидролаза класының ферменті.

САХАРАЛЫҚ сын. 1. Сахараға қатысты, сахарала тән, далалық. 2. Шөлге қатысты, шөл жерге арналған.

САХАРАУИ [ар. صحراوي] сын. ескікіт. Далалық, жазық даланы мекендеген, қырда жүрген.

САХАРИДТЕР [грек. sakchar – қант, eidos – түр] зат. хим. Гидролизденгенді екі молекуладан кем емес моносахаридтерге ыдырайтын көмірсулар, органикалық қосылыстар.

САХАРИМЕТР [грек. sakchar, metron – өлшем] зат. хим. Ерітінділердің құрамындағы қанттың мөлшерін ерітінді концентрациясына пропорционал жарықтың поляризация жазықтығының бұрылу бұрышын өлшеу арқылы анықтайтын аспап.

САХАРИМЕТРИЯ зат. хим. Ерітіндідегі қанттың концентрациясын, қанттылықты анықтау әдісі.

САХАРИН [грек. sakhar] зат. хим. 1. Дәмі өте тәтті (қанттан 400–500 есе тәтті), аздаға сіңбейтін жартылай функционалды қосылыс, түссіз кристалдар. 2. Парфюмерияда тәтті дәм беру үшін қолданылатын натрий тұзы.

САХАРОЗА зат. биол. Фруктоза мен глюкоза қалдықтарынан түзілетін көмірсу, дисахарид, суда жақсы еритін, түссіз кристалл.

САХАШАМ зат. діни. Таң сәрі, ораза кезіндегі ауызашар алдындағы уақыт.

САХАТ¹ [ар. سخط] зат. діни. көне. Сабыр, саба (Алланың берген нығметтеріне риза болу).

Сахат тапты. көне. Сабасына түсті, ашуы басылды, тынышталды.

САХАТ² зат. Шипа, ем.

САХАУАТ¹ [ар. سخوة] зат. ескікіт. Жомарттық, қайырымдылық, сахабат.

САХАУАТ² зат. ескікіт. Ақыл-ой, ес, сана.

САХАУАТСЫЗ сын. ескікіт. Ашқоз, қызғанаңақ.

САХАУАТТЫ сын. ескікіт. Жомарт, қайырымды.

САХЕР зат. ескікіт. Қызметкер.

САХИ¹ [ар. سخی] сын. Жомарт, мырза.

САХИ² сын. Көзі су қараңғы, көкірегі сезімтал.

САХИБ [ар. صاحب] зат. діни. ескікіт. Ислам дініндегі діни лауазым, мәртебе, атақ, сол лауазымдағы адам.

Сахиб ас-саиф. діни. Әли руынан шығады деп күткен, өкімет символы семсер деп есептейтін имамның, яғни каим мәһди теңеулерінің бірі. **Сахиб әз-заман.** діни. Әли руынан шығады деп күткен имамның дәуір әміршісі деген мағынаны білдіретін каим мәһди теңеулерінің бірі. **Сахиб құран.** Ұлық кісі, бақытты туган жан. **Сахиб нигмет.** Байлық, дәулет иесі.

САХИБЖАМАЛ [ар. صاحب الجمال] сын. көне. 1. діни. Ең көрікті, кемел, келісті (Аллаға тән қасиеттердің бірі). 2. Өте әдемі, сұлу (қыз туралы).

САХИБИ [ар. صحابي] сын. діни. Мәртебелі, сахиб лауазымындағы.

САХИҚ [ар. صحيح] сын. діни. Таза, сау, нағыз, ақиқат, дұрыс, түзу, шындыққа үйлесімді.

САХИЛЫҚ зат. діни. көне. Жомарттық, асқан кеңпейілділік.

САХИПА [ар. صحيفه] зат. діни. **Сахифа.** 1. Бет, парақ. 2. Мұхаммедке (с.г.с.) дейінгі жекелеген пайғамбарларға Алланың үкімі жіберілген шағын шырланған, бірама қағаз [Алланың толық үкімі жазылған кітап – Құран Керім].

САХИР [ар. ساحر] зат. көне. Сиқыршы.

САХИТ зат. діни. Аман болу, дені сау болу.

САХИФА [ар. صحيفه] зат. ескікіт. 1. Бет, парақ. 2. діни. Мұхаммедке (с.г.с.) дейінгі жекелеген пайғамбарларға Алланың үкімі жіберілген шағын шырланған, бірама қағаз.

САХИХ [ар. صحيح] сын. діни. **Сахиқ** (мұсылман ғұламаларының түсіндіруінде, ақиқатты баяндайтын хадис, иснад). // Ақиқатқа сәйкес.

САХНА [ир. سحنه] зат. 1. өнер. Театрдағы ойын-сауық, драматургиялық қойылым көрсетілетін орын. 2. ауыс. Бір құбылыстың, оқиғаның немесе нысандардың көрініс тапқан орны, кеңістігі.

Сахнада қойылды. Сахнаға шығарылды, театр сахнасына шығарылды. **Сахна тілі.** лингв. Театрда қоюға арналған көркем драмалық шығармаларды актерлердің сахнада айту, орындау формасы.

САХНАГЕР оқказ. Қоюшы режиссер.

САХНАДАЙ сын. Сахна сияқты, сахна тәрізді.

САХНАЛА= ет. өнер. Драмалық шығарманы театр сахнасына қою, соған арнап бейімдеу.

САХНАЛАН= ет. Сахнаға шығарылған.

САХНАЛАУ өнер. Сахнала етістігінің қимыл атауы.

САХНАЛЫҚ сын. Сахнада көрсетілетін, сахнаға тән.

САХНАСҮЙЕР сын. Театр өнерін бағалайтын, театрға құмар (көрермен).

САХРА [ар. صحراء] зат. ескікіт. **Сахара.**

САХРАЙ зат. ескікіт. Далалық.

САХРАУИ [ар. صحراوي] сын. ескікіт. Далалық, көшпелі.

САХЫПЖАМАЛ [ар. صاحب الجمال] сын. ескікіт. Сахибжамал, келіскен, көрікті.

САХЫПҚЫРАН [ар. صاحب قران] сын. ескікіт. Қырып салғыш, қарулы.

САХЫТ [ар. صحة] зат. көне. **Саһат** (амандық, саламаттық).

САҺАР¹ зат. Аққудың қоразы.

САҺАР² [ар. سحر] зат. діни. ескікіт. **Сахар** (таң сәрі).

САҺАТ¹ [ар. سخط] зат. діни. ескікіт. **Сахат** (сабыр, саба болу).

Саһатына келтірді. Орынға қойды, сабасына түсірді, жазасын берді.

САҺАТ² [ар. صحة] зат. ескікіт. Денсаулық, аман-есендік. // Аман, есен-сау, сау-саламат.

САҺАТТЫҚ зат. ескікіт. Амандық, саламаттық.

САЮ Сай етістігінің қимыл атауы.

САШ зат. ескікіт. Ауыс-түйіс, алыс-беріс, өзара есеп айырысу.

САЯ [ир. سايه] зат. 1. Жатырағы жайқалған ағаштың ыстық күнде жай табуға болатын көлеңкесі, салқын мәуесі. 2. Жанға жайлы қоңыр салқын орын, көлеңкелі жер. 3. ауыс. Арқасүйер қамқоршы, пана. 4. ауыс. Аяулы мекен, өсіріп, жеткізген орта.

Сая болды. Сүйеніш, қамқор болды, пана тұтты. **Саясы жоқ, [мұрасыз] дараққа бұлбұл қонбайды.** Пайдасы, панасы, ығы жоқ жанға ешкім үйір болмайды деген мағынада. **Сая таппады.** а) Тыным көрмеді. ә) Пана таппады. **Сая тапты.** Жаны жадырап, рақатқа батты. **Саясы түсті.** Қамқорлығына бөледі, қамқорлық жасады. **Сая іздеді.** Қамқорлық күтті, пана іздеді.

САЯБАҚ зат. <лат. patricius> Серуендеу, демалыс мақсаттарына арналған, табиғи немесе қолдан өсірілген жасыл желекті жер тегімі.

САЯБАН зат. 1. Дем алу үшін бау ішіне салынған, үсті жабық, көлеңкелі орын. 2. жерг. **Қолшатыр.**

САЯБЫ зат. сөйл. Саябан.

САЯБЫР сын. Ақырын, жайлап толастаған, баяу.

Саябыр тапты. Толас тапты, тынышты. **Саябыр тартты.** Ақырындады, бәсеңдеді.

САЯБЫРЛА= ет. 1. Ақырындау, бәсеңдеу, баяулау, толастау. 2. Азаю, кему.

САЯБЫРЛАН= ет. Ақырындау, бәсеңдеу, баяулау, толастау.

САЯБЫРЛАНУ Саябырлан етістігінің қимыл атауы.

САЯБЫРЛАТ= ет. Ақырындату, бәсеңдету, баяулату, толастату.

САЯБЫРЛАТУ Саябырлат етістігінің қимыл атауы.

САЯБЫРЛАУ¹ сын. 1. Баяулау, ақырындау. 2. Азайыңқыраған, кему түскен.

САЯБЫРЛАУ² Саябырла етістігінің қимыл атауы.

САЯБЫРЛЫҚ зат. Баяулагандық, толас-тағандық.

САЯБЫРСУ Саябырсы етістігінің қимыл атауы.

САЯБЫРСЫ= ет. 1. Біртіндеп, жайлап бәсеңдеу, тынышу. 2. Азаю, кему.

САЯБЫРСЫТ= ет. Біртіндеп, жайлап бәсеңдету, тынышту.

САЯБЫРСЫТУ Саябырсыт етістігінің қимыл атауы.

САЯДЫ зат. ескікіт. Аңшы, балықшы.

САЯЖАЙ зат. Қала тұрғындарының жазда туруға лайықтап, қала сыртында салынған бау-бақшалы үйі.

САЯЖОЛ зат. <франц.allee> Жан-жағына жасыл желек, әсемдік ағаштары мен гүлдер отырғызылған, адамдар жүруге, серуендеуге арналған жол.

САЯЗ сын. 1. Терең емес, таяз. 2. ауыс. Ой-өрісі тар, білімі үстірт.

Саяз жүзді. Ауырдың астымен, жеңілдің үстімен жүрді.

САЯЗДА= ет. Судың тереңдігі таяздау.

САЯЗДАН= ет. Таяздану, тайыз болу.

САЯЗДАНУ Саяздан етістігінің қимыл атауы.

САЯЗДАТ= ет. Таяздату, тайыздату.

САЯЗДАТУ Саяздат етістігінің қимыл атауы.

САЯЗДАУ¹ Саязда етістігінің қимыл атауы.

САЯЗДАУ² сын. 1. Оңша терең емес, таяздау. 2. ауыс. Ой-өрісі тарлау, үстірттеу.

САЯЗДЫҚ зат. 1. Терең еместік, таяздық. 2. ауыс. Ой-өрісі, түсінігі төмендік.

САЯЗСУЛЫҚ= саязсулық шөгінділер.

геол. Теңіздің саяз өңірлерінде және тұщы суқойма түбінде, шамамен 200 м-ге дейінгі тереңдіктерде түзілетін шөгінділер.

САЯЗСЫ= ет. Саяздану, саяз тарту.

САЯЗЫРАҚ сын. Таяздау, саяздау.

САЯҚ¹ сын. 1. Өз алдына бөлек жүретін, тұсыған, бойдақ (жылқы). // Үйірден бөлек жүретін жылқы. // Жеке-дара, бөлек жүрген адам. 2. ауыс. Оқшау, жеке-дара, жалғыз. // Елден жырақта, бөлек, жалғыз жүріс.

Саяқ жүріс. Оңаша, оқшау жүру. **Саяқ кетті.** Бөлектенді, ажырап кетті, алабытен болды. **Саяқ қалды.** Оқшауланды, бөлектенді.

САЯҚ² зат. көне. ескікіт. Саяхатшы, жиһанкез.

САЯҚ-САНДЫРАҚ сын. Мінілмеген (аттар).

САЯҚСУ Саяқсы етістігінің қимыл атауы.

САЯҚСЫ= ет. 1. Үйірге қосылмай, өз алдына жеке кету. 2. ауыс. Топтан шеттен, жалғыздану.

САЯҚТА= ет. Өзгелерден бөлектену, жеке-даралану, оқшаулану.

САЯҚТАЛ= ет. Үйірге қосылмау, бөлектену.

САЯҚТАЛУ Саяқтал етістігінің қимыл атауы.

САЯҚТАН= ет. Жекелену, даралану, жеке жүру.

САЯҚТАНУ Саяқтан етістігінің қимыл атауы.

САЯҚТАУ¹ сын. Өзгеден шеттеу, оңашалау.

САЯҚТАУ² Саяқта етістігінің қимыл атауы.

САЯҚТЫҚ зат. Өзгеден жекеленген жалғыздық, алабытендік.

САЯҚШЕПІРТКЕ зоол. Жәндіктер табының тікқанаттылар отрядының нағыз шөгірткелер тұқымдасының өкілі, ауылшаруашылық дақыл-дарының зиянкестері.

САЯЛА= ет. 1. Көлеңкелі, жайлы жерде тыныстау, салқындау. 2. ауыс. Мекендеу, қоныстау. 3. ауыс. Біреуді тірек, қамқор тұту, паналау. 4. ауыс. Тыныштық табу, тынышу.

САЯЛАТ= ет. Көлеңкелі, жайлы жерде тыныстату, салқындату.

САЯЛАТУ Саялат етістігінің қимыл атауы.

САЯЛАУ Саяла етістігінің қимыл атауы; көлеңкеде тынысу.

САЯЛЫ сын. Тыныстауға жайлы, салқыны мол, көлеңкелі.

Саялы мекен. поэт. Аялаған жер, өсіп-өнген орта.

Саян сын. Көлеңкелілеу, ылғалдылау.

САЯР [ар. سيار] зат. Жүріс, жорық.

САЯСАТ [ар. سياسة] зат. 1. Елді басқару ісін жүргізу, таққа, билікке ие болу, араласу, ел

билеу ісі. 2. с а я с и. <грек. politika> Мемлекет қызметінің формасын, міндеттерін, мазмұнын анықтауды көздейтін әлеуметтік топтар арасындағы қарым-қатынасқа, билікті ұстап қалу мен пайдалануға байланысты қоғамның өмір сүру әрекетінің саласы. 3. Мемлекеттер арасындағы, сондай-ақ мемлекет ішіндегі билікке ие болуға немесе биліктің таралуына, шоғырлануына ықпал етуге қатысты, әдетте, шын мақсаты шебер жасатырлан, бүркемеленген айдалы шаралар. 4. Қоғам өмірінің жекелеген саласында қандай да бір мақсатын көздейтін жалты елішілік істерді жүзеге асыру шаралары. 5. Билік басындағы жеке тұлғаның немесе шағын топтың ел билеудегі ерекше қолтаңбасы, әдіс-айласы, бағыты мен амалдарының кешені. 6. Ұжымның, мекеменің өз мақсат-мүдделерін жүзеге асыру бойынша іс-қимылы, оның әрекет, қызмет ету үлгісі. 7. а у ы с. Ел билігінің тұтқасын ұстағандар. 8. а у ы с. Амал, айла-шарғы, құрал.

Саясат әлемі. Мемлекетшілік және мемлекетаралық қатынастарды реттеуге, биліктің таралуына, шоғырлануына әсер етудің жолдары мен шаралары. **Саясат әлеуметтануы.** ғыл. Қоғамның, жекелеген әлеуметтік топтардың мемлекетке және билік институттарына көзқарасын саяси сана, саяси мінез-құлық тұрғысынан анықтайтын әлеуметтану ғылымының саласы. **Саясат әуесі [һауасы].** Елдер мен елішілік саяси топтар арасындағы билікке ықпал етуге талас негізінде қалыптасқан жағдай, саяси кеңістіктегі ахуал. **Саясат дүниесі.** Саясаттануға қатысты білімдер; саясатқа қатысты үдерістер мен үрдістер. **Саясатқа жүйрік.** Айдалы, өз дегеніне оңай жететін. **Саясат қайраткері.** Өзінің мүдделерін қорғауда, жүзеге асыруда маңызды болып табыла-тын саяси шараларды атқарушы, қоғамның саяси өмірінде оң үрдістерді қалыптастыруға ықпал етуші белсенді тұлға. **Саясат құралы.** Саяси шараларды жүзеге асыруға септігін тигізетін тәсіл, амал т.б. **Саясат қызметшісі.** Елдің саяси шараларын, мақсат-міндеттерін жүзеге асыруды көздей-тін құзырлы орындардың қызметкері, лауазымды тұлға. **Саясат майданы.** Саяси көзқарас пен мүдделердің тартыс ортасы. **Саясат сахнасы.** Саяси іс-қимылдар өтіп жатқан, шаралар жүзеге асып жатқан кеңістік. **Саясат субъектісі.** с а я с и. Саяси іс-қимылдар мен саяси әрекетке қатысушы партиялар, қозғалыстар, тұлғалар, топтар мен мемлекеттер және басқа да саяси институттар. **Саясат тартысы.** Саяси күштер мен нысандардың саяси кеңістіктегі ықпал, билікке таласы. **Саясат түзеді.** Іштей мүдделі болған жасырын мақсаттарын орындауды ойластырды. **Саясаттың ақуалдары.** газет. жағымсыз. Саяси кеңістікте басқыншылық танытатын үстем топтар, елдер т.б. немесе солардың өкілдері. **Саясат тілі.** Саяси жетекші мен сайлаушылар арасындағы байланыстың, саяси шындықты білдіру мен тіркеудің құралы ретіндегі тіл. **Саясатын жүргізді.** а) Айла-шарғысын, саяси мүддесін іске асырды. ә) Ойын іске асырды, айла-амалдармен көздегеніне жетті. **Саясат ісіне көгендеді.** Саясатты қатыстырды, саясатты араластырды.

САЯСАТКЕР зат. 1. саяси. Өз қызметіне нақты саяси идеологияны басшылыққа ала отырып, саяси жағдай қажеттіліктеріне сай шешімдер қабылдайтын, кәсіби саясатпен айналысушы тұлға. 2. жағымсыз. Өзі ойлағанына амал-айламен жететін, мақсаты шебер бүркемеленген, саясатпен айналысушы адам.

Саясаткерлер элитасы. Саясатқа, оны ұйымдастыруға, жүзеге асыруға қатысты әлеуметтік қабаттардың ішіндегі ең жоғарғысы.

САЯСАТКЕРЛІК зат. Саясаткер болушылық, саясатпен айналысушылық.

САЯСАТКЕРСЫМАҚ сын. жағымсыз. Баспасөз, теле-радио арқылы өзін ел қамын ойлаушы ретінде көрсетуші, билік салушы.

САЯСАТҚҰМАР сын. Бәрін саясатқа айналыратын, айлакер.

САЯСАТНАМА зат. окказ. Саясаттану пәні.

САЯСАТСЫЗ сын. Саясаты жоқ, саяси емес.

САЯСАТСЫЗДАН= е т. Саясатқа қатыстырылмау, саяси белгіден айырылу.

САЯСАТСЫЗДАНУ= е т. Саясатсыздан етістігінің қимыл атауы.

САЯСАТТАН= е т. Саяси сипат алу, саясаттың қатысуы.

САЯСАТТАНДЫР= е т. Саяси сипат беру, саясатты қатыстыру.

САЯСАТТАНДЫРУ Саясаттандыр етістігінің қимыл атауы.

САЯСАТТАНДЫРЫЛ= е т. Саясатқа қатыстырылу, саяси сипат иелену.

САЯСАТТАНДЫРЫЛУ Саясаттандырыл етістігінің қимыл атауы.

САЯСАТТАНУ¹ зат. ғыл. <грек. politike – мемлекет, logos – ілім> Дербес ғылым саласы және жеке оқу пәні ретінде ХХ ғасырдың ортасынан қалыптасқан саясат, саяси үдеріс, саяси билік туралы ғылым.

САЯСАТТАНУ² Саясаттан етістігінің қимыл атауы.

САЯСАТТАНУШЫ зат. Саясаттану ғылымының маманы.

САЯСАТТЫҚ сын. Саясатқа қатысты, саяси.

САЯСАТШЫ зат. Саясат мәселелерімен айналысушы, саясаткер.

САЯСАТШЫЛ сын. Нені де болса саясатқа бұрғыш, саясат жөнінде көп айтқыш.

САЯСАТШЫЛДЫҚ зат. Саясат жайын көп айтқыштық.

САЯСИ [ар. سیاسي] сын. Саясатпен байланысы бар, саясатқа қатысты.

Саяси авторитария. с а я с и. Мемлекеттік және саяси-мемлекеттік емес субъектілермен тұйықталған саяси өкілетті құру мақсатында саяси институттарды оқшаулауға бағытталған шаралар мен құралдар жиынтығы. **Саяси айдар тағу.** Саяси алдап-арбау өдісінің бір тәсілі. **Саяси айыпкер.** Саяси көзқарастары ресми билік көзқарастарына қайшы келгендіктен, қудалауға ұшырап, айыпталған адам. **Саяси ақпарат.** а) Бұқаралық үгіт жұмысының бір түрі. ә) өск. Елдегі және шетелдердегі саяси, экономикалық және қоғамдық өмір фактілерімен, құбылыстарымен, оқиғаларымен, әлемдегі әскери-саяси жағдайлармен (жоғарыдан келер ақпараттар) таныстыру, хабардар ету, жүргізілген жұмыс туралы мәліметтерді толықтыру. **Саяси ақтау.** Негізсіз бұзылған саяси және азаматтық құқықтарды қалпына келтіру. **Саяси алаң.** Тарихи субъектілердің, кейінкерлердің өмірі. **Саяси алдап-арбау әдісі.** Адам санасына нақты өдістерді қолдану арқылы өз мүддесі мен мақсатына қол жеткізу үшін әлеуметтік аңыздарды енгізу. **Саяси апатия.** п с и х о л. Саяси шындықтағы оқиғаларға эмоциялық салғырт, қызығушылық танытпай қараумен сипатталатын индивид жағдайы. **Саяси арена.** кіт. Саясат саласы, саяси іс-әрекеттер өтетін аймақ, кеңістік. **Саяси ахуал.** Қандай да бір саяси кеңістіктегі билік саясатына, билік пен бұқара арасындағы қатынасқа т.б. байланысты қалыптасқан жағдай. **Саяси әділеттілік.** Саясат объектілері мен субъектілері, институттар мен азаматтар, мемлекеттік аппарат пен тұрғындар арасындағы үйлесімді қатынастар көрінісі. **Саяси әзіл [анекдот].** Қандай да бір саяси жағдай, көшбасшы немесе саяси топ өкілінің мінез-құлық туралы қысқаша күлкілі әңгіме. **Саяси әлеуметтану.** ғыл. Арнайы ғылыми пән ретінде саясатты әлеуметтанушылық құралдармен, яғни саясатты саяси өмір сипатын анықтаушы өзара қарым-қатынастағы субъектілер, институттар мен ережелер арқылы зерттейтін ғылым саласы. **Саяси бағдарлама.** с а я с и. Партияның немесе мемлекеттік институттардың саяси тұғырын, негізгі қағидаларын, мақсаттарын мен оны жүзеге асыру тәсіл құралдарын түсіндіру және осылар түсіндірілетін құжат. **Саяси бағыт.**

с а я с и. Қандай да бір әлеуметтік топтың мүдделерін қорғаушы билік өкілдері әрекетінің мақсатты беталысы. **Саяси басқару.** қ оғ. - с а я с и. Саяси билікті іске асыру процесі. **Саяси баспана.** с а я с и. Өз елінде саяси себептерге байланысты қудалау көрген шетелдік азаматқа немесе азаматтығы жоқ тұлғаға басқа елде тұру құқығын беру. **Саяси басымдықтар.** с а я с и. Саяси тұрғыдан бірінші кезекте көңіл бөледі, күш жұмсауды қажетсінетін мәселе. **Саяси бедел.** с а я с и. Саясат субъектісінің билікті жүзеге асыру мүмкіндіктері мен құқықтарының қоғам тарапынан мойындалуы, саясат қайраткерінің іргелі қасиеттерінің бірі. **Саяси белсенділік.** с а я с и. Саяси ортада өмірлік маңызы бар байланыстарды қайта құруға немесе қолдауға бағытталған жеке тұлғаның белсенді қызметі. **Саяси билік.** Таптың, топтың, жеке адамның саясатта тұрғырымдалған өз еркін жүргізу мүмкіндігін білдіретін билік. **Саяси білім.** Саясаттағы кәсіби мінез-құлық пен саяси мәдениет шарттарын қалыптастыратын әлеуметтандыруға дайындық ретіндегі қажетті білімдер. **Саяси бірегейлік.** с а я с и. Қандай да бір қоғам мүшелерінің өздерін белгілі бір саяси идея, идеология, мінез-құлық үлгісі т.б. сәйкестендіруі, қоғамдағы ортақ саяси идеалдар төңірегінде ұйысуы. **Саяси бірлестік.** Саяси одақ, саясат субъектілерінің қандай да мақсаттағы біріккен тобы. **Саяси география.** ғыл. Қоғамдық географиялық ғылымның саясаттанумен ұштасып жатқан әлемнің саяси картасының қалыптасуын зерттейтін тармағы. **Саяси дағдарыс.** қ оғ. - с а я с и. Қоғамның саяси жүйесіндегі кикілжіңдер мен қайшылықтардың асқынуы, ресми биліктің ұйымдастырушылық-басқарушылық міндеттерін бұрынғы қалыпта атқара алмауы. **Саяси дәріс.** Саяси мәселелерге арналған оқыту, ақпарат беру мақсатындағы арнайы дәріс. **Саяси енжарлық.** Саяси өмірге қатысуға ынтыяң болмауы немесе саясатқа енжарлық. **Саяси ереуіл.** Қандай да бір әлеуметтік топтың немесе таптың саяси билікке қарсы ашық наразылық білдіруі немесе қарулы көтеріліске шығу жолы. **Саяси есею.** Саясат мәселелері жөнінде білімі мен тәжірибесі арту, жетілу. **Саяси жарамсыздық.** Саясатқа қатысты қауқарсыздық, қабілетінің жетіспеушілігі. **Саяси жарнама.** с а я с и. Саясат субъектісінің мәнін қысқа және эмоциялық тұрғыдан ашу және оған оң қатынасты қалыптастырумен қатар оны қолдауға итермелеуге бағытталған саяси имиджді қалыптастырудың маңызды тәсілі. **Саяси жүйе.** с а я с и. Қоғамның нақты саяси қызмет атқаратын әлеуметтік институттардың жүйесі. **Саяси идеал.** Даму мақсаты мен саяси мінез-құлықтың үлгісі, әлеуметтік-саяси құндылықтар толық көрініс тапқан әлеуметтік және саяси құрылыс түрі. **Саяси идеология.** с а я с и. Үстемдік етуші әлеуметтік топтың мүддесін білдіретін идеология. **Саяси имидж.** жаңа. Саясаткердің өзі туралы, оның тұлғалық қасиеттерін бұқаралық ақпарат құралдарымен, қоршаған ортасымен қалыптастырылған түсініктер негізінде жа-салған бейнесі. **Саяси институттар.** с а я с и. Құрылысы жағынан ұйымдасқан, бір орталыққа бағынатын, ерекше өкілдіктерге ие, атқарушы аппараты бар саяси мекеме. **Саяси интеграция.** с а я с и. Кең көлемді және жоғары қарқынды байланыстармен, іс-әрекеттермен сипатталатын қоғамның, мемлекеттің, мемлекетаралық қатынастардың ішкі жағдайы. **Саяси информация.** сов. Қандай да бір ұжым не мекемеде қоғамдық өмірде болып жатқан саясат туралы хабар. **Саяси кеңістік.** с а я с и. Қоғамның саяси ұйымы ретіндегі саяси институттар мен мекемелер жиынтығы. **Саяси конфликт.** с а я с и. Саяси жанжал, түрлі мүдделі саяси топтар арасындағы тартыс. **Саяси көзқарас.** с а я с и. Кең мағынада адамның, әлеуметтік топтың, жалты қоғамның саяси өмірге қатысты түсініктері, тар мағынада саяси билік пен нақты билікке қатысты көзқарасы. **Саяси көрсөкырлық.** Саяси білімдерінің төмендігі, саяси нанандық. **Саяси көшбасшы.** с а я с и.

Әлеуметтік-саяси үдерістер мен жағдаяттарда, ұжым, топ, қоғамдағы, ұлттар, мемлекеттер, халықаралық қатынастардағы өзара әрекеттестікті реттеуде жеке тұлғасының әсері мен ықпалы маңызды рөл атқаруға мүмкіндік беретін қоғамдық ұйым немесе әлеуметтік топтың белсенді мүшесі. **Саяси күрес.** Билік үшін немесе билікке әсер ету үшін мүдделі топтардың күресі. **Саяси күш.** Саяси қауқары жоғары, саяси әлеуеті бар топ, тап. **Саяси қағажу.** Саяси қудалаудың бір түрі. **Саяси қайраткер.** **Саясат қайраткері.** **Саяси қашқын.** саяси. Саяси себептерге байланысты қудалау көрген шетелдік азамат немесе азаматтығы жоқ тұлға. **Саяси қуғын-сүргін.** тар. Кеңестік әміршілдік жүйенің саяси және таптық қарсыластарын «тап жауларын», «ұлт-шықтар», «жат пікірдегілер», «әлеуметтік қауіпті элементтер» ретінде саяси қудалау саясаты. **Саяси құзыреттілік.** саяси. Саясат туралы кең көлемдегі кешенді білімдерді игерушілік және оларды қоғамның саяси өмірінде тиімді қолдана алу біліктілігі. **Саяси құндылықтар.** саяси. Әлеуметтік субъектілердің өз тәжірибесіне сүйене отырып, қандай да бір құбылыстарды, үрдістер мен саяси өмір ережелерін басым мойындауы. **Саяси құрылым.** саяси. Саяси тұтастықтың құрамдас бөліктері, элементтері арасындағы тұрақты және тәртіптелген байланыстар. **Саяси құрылыс.** Мемлекеттік басқару органы. **Саяси мәдениет.** саяси. Әлеуметтік топтардың, қауымдардың, жеке адамдардың саясат саласындағы тарихи тәжірибесі мен жады, саяси қызметінен көрініс табатын тұрақты көзқарастары мен құндылықтары, тұжырымдары мен саяси дағдыларының жиынтығы. **Саяси мәртебе.** саяси. Саяси институттардың, адамдардың құқықтары бостандықтары, міндеттері, олардың заңмен бекітілген саяси жағдайының жиынтығы. **Саяси мүдде.** саяси. Адамның, әлеуметтік топтың қандай да бір саяси құбылыстарға, үдерістерге өзінің дүниетанымыдық қағидаттары, сенімдері, ұстанымдары негізіндегі ерекше қатынасы. **Саяси партия.** саяси. Қоғамдағы белгілі бір әлеуметтік-экономикалық деңгейдегі топ өкілдерінің мүдделерін қорғайтын ұжым, өзіндік қызмет бағдарламасы, мақсаты мен ұстанымдары бар ұжым. **Саяси реформа.** Қандай да бір қоғамның құрылысындағы саяси қатынастарды реттеуге бағытталған жаңа өзгерістер енгізу. **Саяси рух.** Саясатқа белсенді араласуға деген шабыт. **Саяси салғырттық [самарқаулық].** Саяси өмірге, оның проблемаларына, оқиғаларына қызығушылықсыз, немқұрайды қарау, белсенді саяси іс-әрекеттерге араласпау. **Саяси сана.** саяси-әлеум. Өмірдегі саяси қатынастарды бейнелейтін, оларды түсінп-сезінетін, адамдардың бұл саладағы іс-әрекеттеріне бағыт-бағдар беретін әлеуметтік сезімдер, түсініктер, көзқарастар жиынтығы. **Саяси сатира.** әдеб. Саяси тақырыптағы сатира жанрындағы әдеби туынды. **Саяси сауаттылық [сауат].** Саясаттан хабардарлық, саяси білімдері деңгейінің жоғарылығы. **Саяси соқыр.** Саяси білімі ысылып жетілмеген. **Саяси субмәдениет.** саяси-әлеум. Қоғамда үстемдік ететін мәдени бағыттан айтарлықтай ерекшеленетін саяси бағдар. **Саяси талдау.** саясат. Саяси құбылыстар мен үдерістерді құрамдас бөліктерге бөлшектеп, жіктеп, әрбір жіктелген нысанның айырым белгілерін көрсету негізінде олардың негізгі мәнін, даму динамикасы мен заңдылықтарын анықтауға арқа сүйеген саяси зерттеу әдісі. **Саяси тәрбие.** Саяси сана мен қоғамдық сананы қалыптастыруға бағытталған шаралар кешені, саяси баулу. **Саяси тәртіп.** саяси. Қоғамның саяси жүйесінің жұмыс істеу жолы, елдің саяси өмірінің сипаты. **Саяси тәсіл.** Саяси әдістің құрамдас бөлігі, амал, айла. **Саяси тәуелсіздік.** Қандай да бір мемлекеттің билігінің, саяси қатынастарын реттеу құқығының өз қолында болуы. **Саяси технология.** саяси. Саясатта нақты мақсаттарға жетудің жолдары мен әдіс-тәсілдері. **Саяси тұрақтандырушы.** Саяси өзгерістердің бірқалыпты дамуына,

бір мақсатқа бағынуына себеп болатын тұрт-кіжайт. **Саяси тұрақтылық.** саяси. Қоғамдағы негізгі саяси күштердің, мүдделі топтардың өзара келісім мен консенсус жағдайында өмір сүруі. **Саяси тұтқын.** Саяси көзқарастары мен әрекеті үшін тұтылған, қамауға алынған адам. **Саяси уәждер.** Саясат субъектісінің, мұқтаждығын қанағаттандыруға қатысты және оның белсенділігін тудыратын терең ішкі тұрткілер. **Саяси үдеріс [процесс].** саяси. Саяси жүйелер шеңберінде жүретін индивидтер, социумдар, топтар, халықтар, ұлттар, ұлыстар, т.б. саясаттың түрлі субъектілері арасындағы қатынастар жиынтығы. **Саяси ұнқатысу.** Мемлекеттер арасындағы диалог, келісім. **Саяси фактор.** Саяси мәні бар, саясатқа қатысты тұрткіжайт. **Саяси философия.** ғыл. Философияның қоғамның саяси даму заңдылықтары мен ортақ белгілерін зерттейтін саласы. **Саяси фракциялар.** саяси. Түрлі саяси ұжымдардың біріккен ортақ топтары. **Саяси ықпал [әсер].** саяси. Саяси әрекет етуші тұлғаның, саясат субъектісінің өзіне тиімді жолдар арқылы басқалардың іс-қимылына әсер ету қабілетінің дәрежесі, деңгейі. **Саяси іс-әрекет.** саяси. Билікке әсер ету мақсатындағы индивид, топтар мен ұйымдардың саяси қатынас саласындағы белсенділігі. **Саяси экономика.** ғыл. Қоғам дамуының түрлі сатыларында тұрмыстық игіліктерді өндіруде, бөлуде, айырбастауда және тұтынуға адамдар арасындағы өндірістік қатынастардың жұмыс істеуі және дамуы заңдарын зерделейтін ғылым. **Саяси элита.** саяси-әлеум. Әлеуметтік, саяси басқаруды, мәдени дамуды жүзеге асыратын ерекше тұрпатты, артықшылықты әлеуметтік қабаат.

САЯСИ-АУМАҚТЫҚ сын. Қандай да бір аумақтағы саясатқа қатысты.

САЯСИ-ӘКІМШІЛІК сын. Әкімшілік басқару жүйесіне, басқару ісіне қатысты.

САЯСИ-ӘЛЕУМЕТТІК сын. Саясатқа әрі қоғамға, қоғамның құрылысына қатысты.

Саяси-әлеуметтік өлең-жырлар. әдеб. Кеңестік поэзияның саяси мәселелерді көтеріп, әлеуметтік мақсат-мүдделерді паш ететін саласы.

САЯСИ-БҰҚАРАЛЫҚ сын. Қалың халық арасындағы саяси шараларға қатысты.

САЯСИ-ГЕОГРАФИЯЛЫҚ сын. ғыл. Саясат саласы мен географияға, саяси географияға қатысты.

САЯСИ-ИДЕЯЛЫҚ сын. Саясат пен идеологияға қатысты.

САЯСИ-КҰҚЫҚТЫҚ сын. Саясат субъектілерінің құқықтарына қатысты.

САЯСИЛАН= ет. Саяси сипат алу, саясатқа қатысты қылу.

САЯСИЛАНДЫР= ет. Саяси сипат беру, саясатпен байланыстыру.

САЯСИЛАНДЫРУ Саясиландыру етістігінің қимыл атауы.

САЯСИЛАНДЫРЫЛ= ет. Саясатқа қатыстырылу, саясатпен араластырылу.

САЯСИЛАНДЫРЫЛУ Саясиландырыл етістігінің қимыл атауы.

САЯСИЛАНУ Саясилен етістігінің қимыл атауы.

САЯСИЛЫҚ зат. Саяси болушылық, саясатқа қарастылық.

САЯСИ-МОРАЛЬДЫҚ: саяси-моральдық [саяси-ахлақтық] әлеует. әск. Экономикалық, саяси және әскери мақсаттарға жету үшін жүзеге асырылуы мүмкін ел тұрғындарының рухани мүмкіндіктері, халықтың саяси және ахлақтық көзқарастарының дәрежесі.

САЯСИ-РУХАНИ сын. саяси. Саясат пен руханилыққа қатысты.

САЯСИ-ТАРИХИ сын. Мемлекеттің тарихына, қоғамның дамуындағы саясатқа қатысты.

САЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ сын. Саясат пен экономика салаларына қатысты.

Саяси-экономикалық детерминизм. экон. <лат. determinare – анықтау, грек. politike – мемлекетті басқару өнері, oikonomia – шаруашылықты

басқару> Қоғамның дамуын тек қана материалдық игіліктерді өндіру әдісімен, ғылымның, техниканың, технологияның жағдайымен байланыстыру, тіршілік ортасы мен мәдениеттің дамуының ролін теріске шығару. **Саяси-экономикалық кеңістік.** Бірнеше мемлекет тарапынан орнығатын саяси және экономикалық байланыстарды қамтитын құрылым.

САЯСЫЗ сын. Саяси жоқ, көлеңкесіз, жайлы жері жоқ.

САЯТ зат. 1. этн. Қазақ халқының байырғыдан қалыптасқан, асқан шеберлікті, құсты баули білу машығын қажет ететін қыран құстарды салып, аң аулау өнері. 2. ауыс. Серуен, сөйіл, қырдырыс.

Саят құрды. а) Құс салып, аңға шықты. ә) Сейіл салды, серуендеді. **Саят құстары.** этн. Түлкі, қарсақ, қасқыр т.б. аңдарды, үйрек, қаз сияқты құстарды аулау үшін құсбегінің баулуымен ұядағы балапан кезінен қолға үйретіліп, аңшылыққа дағдыланған бүркіт т.б. сияқты іліп алатын және лашын т.б. сияқты теуіп алатын қыран құстар.

САЯТ² [ар. سياحة] зат. көне. Жаман қылық.

САЯТКЕР зат. этн. Құс салып, аң аулауға жаны құмар, соған әбден машықтанған, саят кәсібімен айналысатын адам.

САЯТКЕРЛІК зат. Құс салып, аң аулауға құмарлық, соған машықтанғандық.

САЯТТА= ет. 1. Құс салып, аң аулау. 2. ауыс. Қырдыру, серуендеу, дем алу.

САЯТТАН= ет. 1. Саят құру, саятқа шыққан қыран құстай болып қшу. 2. ауыс. Дайындалу, әзірлену.

САЯТТАНУ Саяттан етістігінің қимыл атауы.

САЯТТАТ= ет. Саят құрғызу, құс салып, аңға шығу.

САЯТТАТУ Саяттан етістігінің қимыл атауы.

САЯТТАУ Саяттан етістігінің қимыл атауы.

САЯТТЫҚ зат. Құс салып, аң аулаушылық.

САЯТШЫ зат. 1. Құс салып, аң аулауды кәсіп еткен аңшы. // Құс салып, аң аулауды кәсіп еткен. 2. этн. Кәсіби құсбегі. 3. сөйл. Аңшы.

САЯТШЫЛ сын. Құс салып, аң аулауға әуес.

САЯТШЫЛЫҚ зат. этн. 1. Құс салып, аң аулаумен кәсіптенген аңшылық. 2. Құспен аң аулау өнері.

Саятшылық кәсібі. Қыран құсты аң аулауға баулып, құс салып, аң аулаумен арнайы айналысушылық.

САЯХ¹ [ар. سياح] зат. ескікіт. **Саях** (жалғыз-жарым).

САЯХ² зат. ескікіт. Саяхатшы, жолаушы.

САЯХАТ [ар. سياحة] зат. 1. Зерттеу не танысу, аралан көру мақсатымен алыс бір жерге ел аралауға шыққан сапар. 2. Бой жазу, демалыс ретінде айнала маңда өткізілетін серуен, сөйіл. **Саяхат жасады.** а) Ел аралады, жер-дүниені шарлады. ә) Серуендеді, сөйіл құрды.

САЯХАТНАМА зат. әдеб. Өлеңмен не қара сөзбен бір сапардың жайы айтылатын шығыс поэзиясының үлгісі.

САЯХАТТА= ет. 1. Алыс жерге сапарға шығу, ел аралау. 2. Сөйіл құру, серуендеу. 3. ауыс. Терең бойлау, жан-жақты игеру.

САЯХАТТАТ= ет. Алыс жерге сапарға шығару, ел аралау.

САЯХАТТАТУ Саяхаттан етістігінің қимыл атауы.

САЯХАТТАУ Саяхаттан етістігінің қимыл атауы.

САЯХАТТЫ сын. Саяхат үстіндегі, саяхат жасаған.

САЯХАТШЫ¹ зат. 1. Ел көріп, жер аралап білім жинайтын, танымын кеңейтетін, қызықтайтын адам. 2. Танып-білу, жаңа жерлер ашу, т.б. арнайы мақсатпен жер кезген жиһанкез. 3. ауыс. Танып-білуге құмар, ізденімпаз адам.

САЯХАТШЫ² зат. сөйл. **Саятшы.**

САЯХАТШЫЛЫҚ зат. *Саяхат жасаушылық, саяхатқа шығушылық.*

СӘБАТ зат. ескікіт. *Бекемдік, беріктік; табандылық, тұрақтылық.*

СӘБЕТ зат. жерг. *Сөбет.*

СӘБИ [ар. *مسی*] зат. *Жас нәресте, бүлдірішін, бөбек. // Жаңа туған (бала). // Балғын, балауса. // Пәк, бейкүнә.*

Сәби болғысы келді. поэт. окказ. *Бұл дүниенің қиындық, ауырталығынан бейхабар, бейкүнә, пәк болуды қалады. Сәби бөбегім.* экспр. *Кішкентайым, бүлдірішінім деген еркелету мәніндегі жаңа туған нәрестеге айтылатын қаратпа атауыш. Сәби көзбен қарады.* поэт. *Таңырқай, таңдана, қызыға қарады. Сәби көрді.* Еркелетті, әлі жас баладай қарады. **Сәби күлкісі естіді.** Нәрестелі болды, бала сүйін, бақытқа кенелді. **Сәби күн.** Балалық, балғын шақ. **Сәби күннен.** поэт. *Дүниеге келген кезден бастап. Сәби сезім.* Пәк, таза сезім. Сәби сезім. бейн. *Пәк, таза көңіл, бейкүнә күй. Сәби сүйді.* поэт. *Балалы болды, нәрестелі болды.*

СӘБИДЕЙ сын. 1. *Сәби сияқты, сәби тәрізді.* 2. ауыс. *Пәк, қорғасңыз.*

Сәбидей қуанды. бейн. *Риясыз, ешбір қауіпсіз, ағынан жарыла қуанды. Сәбидей қорғасңыз.* бейн. *Өз қолынан ештеңе келмейтін адамдай, шарасыз, бейшара күйдегі. Сәбидей пәк.* бейн. *Өмірде әлі ештеңе көріп үлгермеген адамдай таза, бейкүнә. Сәбидей хош иісті.* бейн. *Иісі елітін, елжірететін, алтыс екі тамырыңды иітетін жұпар.*

СӘБИДЕЙІН сын. фольк. *Сәбидей, сәби сияқты.*

СӘБИЛ зат. ескікіт. *Иесіз қалу, жапа шешу.*

СӘБИЛІ сын. *Жас нәрестелі, сәбиі бар.*

СӘБИЛІК зат. *Буыны бекімеген нәрестелік, бөбектік шақ. // Буыны бекімеген, бөбектік.*

Сәбилік қалды. Балалық шақ өтті. **Сәбилік сезім.** Балалық пәк сезім.

СӘБИТ: сәбит қадам. ескікіт. *Мықты, нақты қадам.*

СӘБИХАНА зат. *Сәбилерді күтіп-бағатын тәрбие мекемесі.*

СӘБИШЕ ұст. *Сәбиге ұқсап, сәби сияқты.*

СӘБИЗ зат. 1. *Дәмі тәтті, қызғылт-сарғыш түсті біржылдық бақша өсімдігі.* 2. өс. <лат. *daucus*> *Тағамдық және малазықтық түрлері бар шатыршагүлділер тұқымдасына жататын өсімдік туысы.*

СӘБИЗНӘЗІК зат. өс. *Сырты қоңыр ала, іші қызыл сопақша келген қауынның бір сорты.*

СӘБИЗШӨП зат. өс. <лат. *silau*> *Шатыршагүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктер.*

СӘБИЗШІЛ зат. өс. <лат. *silau* *silau*> *Шатыршагүлділер тұқымдасына жататын жапырағы үшбұрышты, сабағы жіңішке, жоғары жағына қарай тарамдалып кететін далалық, далалық орманның шетінде, ашышөпті жайылымдарда өсетін емдік, дәмдендіргіштік қасиеті бар көпжылдық өсімдік. С*

СӘДА сын. ескікіт. *Текті, жүйрік (ат).*

СӘДЕП [ар. *صدف*] зат. көне. *Теңіз түбінен алынатын дүрдің, маржанның қабығы, қабыршағы.*

СӘДЕП зат. өс. *Сабағы тік, жатырақтары жүрек пішіндес, шөлді жерлерде өсетін шөптесін өсімдік.*

СӘДЕПТЕЙ сын. *Сәдеп сияқты.*

СӘДЕПСІЗ сын. көне. *Сәдебі жоқ, қабыршақсыз.*

СӘДЕТТЕ = ет. жерг. *Бұлдау, бәлдену.*

СӘДЕТТЕН = ет. жерг. *Көңілге алу, өкпе қылу.*

СӘДЕТТЕНУ *Сәдеттен етістігінің қимыл атауы.*

СӘДЕТТЕУ *Сәдетте етістігінің қимыл атауы.*

СӘДІРМЕК-САУЫҚ зат. жерг. *Сауық-шылдық, еркінсіп, өз ойымен әрекет жасаушылық.*

СӘЖДА зат. ескікіт. *Сәжде.*

СӘЖДӘ зат. ескікіт. *Сәжде.*

СӘЖДЕ [ар. *سجد*] зат. діни. 1. *Намаз оқып тұрған адамның тізелері, алақаны, мұрны мен маңдайы жерге тигізіліп, «Субханә Рәббіләғла» деп іштей айту арқылы намаздың әр рәкатында, руқуһ (бел бүзу) пен отырыстың арасында орындалатын Аллаға тәжім ету қимыл ишараты.* 2. сөйл. *Намаз оқып, Құдайға құлшылық қылғанда жерге жаятын ақ бата, жайнамаз.*

Сәждеге бас қойды. діни. *Құдайға құлшылық етті, мінәжат қылды. Сәждеге басын салды.* діни. *Намаз оқып, сәжде жасады. Сәждеге басы тиді.* діни. *Құлшылық етті; намаза жығылды. Сәждеге барды.* діни. *Намаздың Аллаға тәжім ету ишаратын орындады. Сәждеге бас қойды.* діни. *Шариғат жолын ұстанды, намаз оқыды. Сәждеге басын ұрды [қойды, тигізді].* діни. *Құдайға құлшылық етіп, намаз оқыды. Сәжде етті.* діни. а) *Намазда сәждеге барды, сәждеге бас ұрды. ә) Тағзым жасады, бас ұрып, құрмет көрсетті. Сәждеде жатты.* діни. *Басын жерге ұрып, Аллаға тағзым жасап жатып одан тілек тіледі [Мұсылмандықта Алланың құлының өз Жаратушысына барынша жақындайтын, тілектерінің мейлінше тез қабыл болатын кездерінің бірі намаз соңындағы (ең соңғы рәкаттағы) сәжде деп есептеледі, сондықтан намаздың соңғы сәждесінде тілек тілеу абзал].* **Сәжде қылды.** діни. *Құдайға құлшылық етіп, намаз оқыды, сәждеге барды.*

СӘЙГЕКТЕТ = ет. *Бірқалыпты аяңға, желіске салу.*

СӘЙГЕКТЕТУ *Сәйгектет етістігінің қимыл атауы.*

СӘЙГЕЛ зат *Жаздың ыстық күндерінде сыыр малына тиетін сона тәрізді жәнәді, оқыра. Сәйгел қуалаған снырдай.* бейн. *Алды-артына қарамай жүзіре жөнелген.*

СӘЙГЕЛДЕ = ет. *Сәйгел түйп қашу.*

СӘЙГЕЛДЕК зат. сөйл. *Сәйгел.*

СӘЙГЕЛДЕУ *Сәйгелде етістігінің қимыл атауы.*

СӘЙГҮЛІК зат. сөйл. *Сайгүлік.*

СӘЙКЕС сын. *Бір нәрсенің ыңғай-ретіне сай, сонымен үйлес, жымдас.*

СӘЙКЕС = ет. 1. *Сай тұсу, үйлесе кету.* 2. *Үндесу, бағыттас, сарындас болу.* 3. *Бір-бірімен бірдей болу, бір-біріне дөп келу.* 4. *Қандай да бір үлгіге, талапқа сай болу, соған жауап беру.*

СӘЙКЕССІЗ сын. *Қандай да бір үлгі, талапқа сай емес, сәйкес келмейтін.*

СӘЙКЕССІЗДІК зат. 1. *Біріне-бірі дөп түспеушілік, сай келмеушілік, үйлеспеушілік.* 2. *Қарама-қайшылық, ашақтық, қайшылық.* 3. биол. *Екі дарақ арасындағы жұптасудың қиындауы, ұрықтану үдерісінің жүрмеуі.* 4. инф. <ағыл. *mismatch*> *Мәліметтердегі үлгімен салыстырылғанды теріс нәтиже.*

СӘЙКЕСТЕ = ет. *Бір нәрсенің ыңғай-ретіне сай келтіру, лайықтау, үйлестіру.*

СӘЙКЕСТЕЛ = ет. *Ыңғайлану, лайықталу.*

СӘЙКЕСТЕЛУ *Сәйкестел етістігінің қимыл атауы.*

СӘЙКЕСТЕН = ет. *Сәйкес келу, лайықтану, үйлесімді болу.*

СӘЙКЕСТЕНДІР = ет. *Үйлестіру, лайықтандыру.*

СӘЙКЕСТЕНДІРМЕ: *сәйкестендірме нөмір. Жеке тұлғаларға өмірлік берілетін жеке сандық код.*

СӘЙКЕСТЕНДІРУ *Сәйкестендір етістігінің қимыл атауы.* 1. *Үйлестіру, лайықтандыру.* 2. х.м.н. <лат. *udentikus*> *Белгісіз бір қосылыстың басқа белгілі бір қосылыспен ұқсастығын анықтау.* 3. геол. *Стратиграфияда көрініс немесе бір-бірінен ашақ аймақтарда орналасқан тау жыныс қабаттарының немесе олардың қимасына тән кейбір дербес бөліктердің геологиялық көнелігі бір-бірімен тұтас екендігін анықтау мақсатында оларды өзара салыстыру.*

Сәйкестендіру нөмірі [коды] қаржы-экон. *Жерде да бір қаржы, экономикалық қа-*

тынастарға қатысушы тұлғаларды тіркеудің, олар туралы мәліметтерді анықтаудың ұлттық тізілімдемедегі нөмірі.

СӘЙКЕСТЕНДІРУШІ зат. <лат. *identikus*> *Сәйкестіруші, бірегейлендіруші, лайықтаушы.*

СӘЙКЕСТЕНДІРІЛ = ет. *Үйлестірілу, лайықтандырылу.*

СӘЙКЕСТЕНУ *Сәйкестен етістігінің қимыл атауы.*

СӘЙКЕСТЕУ *Сәйкесте етістігінің қимыл атауы.*

СӘЙКЕСТЕУШІ зат. *Сәйкестендіруші, идентификатор.*

СӘЙКЕСТІ сын. сөйл. *Сәйкес.*

СӘЙКЕСТІК зат. *Біріне-бірі сай келетіндік, ұқсастық, үйлестік.*

Сәйкестік қағидаты. экон. *Адамның жауапкершілік жүктелген міндеттерін орындай алуы үшін басылық оған жеткілікті өкілеттілік беру керек делітін қағидат. Сәйкестік принципі [ұстанымы].* физ. *Физикалық пәндердің белгілі бір саласында жаңа әрі жалты заңдар ашылған кезде бұрынғы заңдар осы жаңа заңдардың дербес түрі екендігін тұжырымдайтын қағида. Сәйкестік сапасы.* экон. *Өткізілетін тауардың не көрсетілетін қызметтің сапасын көрсететін ерекшеліктердің бірі.*

СӘЙКЕСТІЛІК зат. 1. *Сәйкестік, сәйкес болушылық.* 2. <лат. *identikus*> *Бір заттың, адамның не құбылыстың басқа затқа, адамдар қоғамына, құбылысқа телінуі, соның талабына үйлесушілік.*

СӘЙКЕСТІР = ет. *Ыңғай, жөнге сай келтіру, лайықты ету, үйлестіру.*

СӘЙКЕСТІРУ *Сәйкестір етістігінің қимыл атауы.*

СӘЙКЕСТІРІЛ = ет. *Сәйкес келтіру, үйлестірілу.*

СӘЙКЕСУ *Сәйкес етістігінің қимыл атауы; талапқа, үлгіге сай келу.*

СӘЙКІ сын. *Кербез, сылқым, әсемпаз.*

СӘЙІД зат. көне. *Қожайын, мырза; ислам пайда болғанға дейін тайпа көсемін осылай атаған.*

СӘЙІДЗАДА зат. қог. *Ислам тарихында хазірет Мұхаммедтің немересі Хұсайыннан таран ұрпақтарға берілген құрметті атақ.*

СӘЙІР [ар. *سیر*] зат. көне. *Қимыл, қозғалыс, жүріс.*

Сәйір етті. ескі кіт. *Серуендеді, аралады.*

СӘЙІРЛЕ = ет. *Аралату, серуендеу.*

СӘЙІРЛЕУ *Сәйірле етістігінің қимыл атауы.*

СӘК зат. көне. *Сөмке.*

СӘКӘУ зат. сөйл. *жағымсыз.*

Шошанап селтендеген ойын-күлкі, бос ыржың.

СӘКӘКҮЛ зат. сөйл. *Сәкәкү.*

Сәкәкүл сәнді киім. окказ. *Бос селтең-жүріске, сауық-думанға арналған жылтырақ киім.*

СӘКӘКҮЛДЕН = ет. *Орғыту, секектеу.*

СӘКӘКҮЛДЕНУ *Сәкәкүлден етістігінің қимыл атауы.*

СӘКСАР зат. миф. *Жын-перінің аты.*

СӘКҮН [ар. *سكون*] зат. *Араб жазуында дауыссыз дыбыстардың созылық емес екенін білдіру үшін олардың үстіне қойылатын шартты белгі.*

СӘКІ зат. 1. *Жату үшін үйдің, бөлменің ішіне тақтайдан биіктеу етіп жасаған орын, нар. 2. Отыру, дем алу үшін тақтайдан жасалған биіктеу орын.*

Сәкі тақтай. Сәкі.

СӘКІМ зат. сөйл. *Сәкүң.*

СӘЛ сын. *Азғана, шамалы, болмашы.*

Сәл болмағанда. *Аз кідіргенде, енді кешіккенде. Сәлден кейін [соң].* *Азғана уақыттан кейін, біраздан соң. Сәл нәрсе. Жоқтан өзге, не болса сол, болмашы нәрсе.*

СӘЛ сын. жерг. *Халі мүшкіл, нашар, әл үстінде.*

СӨЛАМАТ сын. ескікіт. *Саламат (аман-саулық, сәлемет).*

СӨЛӨМӨТ зат. ескікіт. *Саламат* (аман-саулық). // *Аман-есен, сау, бүтін.*

СӨЛӨТ [ар. صلاة] зат. діни. ескікіт. *Намаз ғибадатты, бесін намазы.*

СӨЛӨТ-ӘЗ-ЗУХР [ар. صلاة الظهر] зат. діни. ескікіт. *Сәске, бесін намазы.*

СӨЛӨФИ [ар. سلفی] зат. діни. *Салафи* (мұсылмандардың пайғамбарды көрген сахабалар, сахабаларды көрген табиғиндер және табиғиндерді көрген табаға табиғиндерден тұратын үш толқыны).

СӨЛБИ зат. діни. Алла Тағалаға тән емес қасиеттерді жоққа шығаратын сипат.

СӨЛБИЕ [ар. سلبية] зат. діни. Адам баласының бойында жоқ, ерекше, құдіретті қасиеттер.

СӨЛБЕН зат. өс. <лат. salvia> Ерінгүлдер тұқымдасына жататын тропиктік және субтропиктік аймақтарда кең тараған дәрілік өрі тағамдық өсімдік түрі, жартылай бұта, бұта, шалфей.

СӨЛДЕ' [ир. سله] зат. діни. 1. Мұсылмандардың, қожалардың өз діни сипатын көрсету белгісі ретінде киіп жүретін, бастарына орайтын ақ мата; шалма. 2. Кейбір мұсылман мемлекеттерінде билеушілердің және діни қызметтегі тұлғалардың қызметтік басқым, қызметтік сыртқы түр-тұлғасының маңызды да міндетті атрибуты.

Сәлде аяққа шүлганды. Дін аяққа тапталды, дін қорланды, дінорлар құдалау көрді. **Сәлде киді.** Қожа, молда болды. **Сәлде орады.** Басына матадан оралып жасалатын мұсылман, шығыс елдеріне тән басқым киді, сәлде киді. **Сәлде орау.** діни. Матадан оралып жасалатын шығыс елдеріне, мұсылмандарға тән басқым кию. **Сәлдесі басынан түсті.** м.ф. Көне наным бойынша, жаман ырымға саналатын, басынан немесе жақынынан, абырой-беделінен т.б. айырылуды, үлкен нұқсанды біліретін белгі.

СӨЛДЕ зат. өс. жерг. *Саңырауқұлақ.* **СӨЛДЕГҮЛ** зат. өс. Шұғынықтың екінші түрі, дала таушымыңғысы.

СӨЛДЕДЕЙ сын. Сәлде сияқты, сәлде тәрізді.

СӨЛДЕЛІ сын. Сәлде киген, сәлде ораған.

СӨЛДЕСІЗ сын. Сәлде кимеген, сәлдесі жоқ.

СӨЛДЕУ сын. Азғана, төмендеу, шамалылау.

СӨЛЕМ' [ар. سلام] зат. 1. Адамды алғаш көргенде сынайылық әдебі бойынша қимыл ишарат және сөз арқылы амандық, есен-саулық сұрасып амандасу рәсімі немесе осы рәсімде қолданылатын тілек, лебіз сөз. 2. Біреуге айт деп тапсырылатын ауызша ықыласы тілек хабар, амандығы туралы аманат хабар. 3. діни. Алдымен оң иығына басын бұрып, сонан соң сол иығына бұрылып, «Ассаламуағалейкум уа рахматуллах» деп айтып, намаз соңында орындалатын қимыл ишарат [Діни аңыз бойынша, адамның оң иығында оның сауапты істерін, сол иығында күнәларын амал дәптеріне жазып отыратын екі періште болады, намаз соңында мұсылман адам оларға сәлем беру арқылы ғибадатын аяқтайды].

Сәлем айтқызды. Біреу арқылы амандық-саулық білдірді, хабар айтқызды. **Сәлем айтты.** а) Біреуден тілек, ниетін білдіріп жіберді. ә) Амандық-саулығын, есендігін тілеп, хабар айтты. **Сәлем алды.** Берген сәлемді қабылдады, амандасты, амандық сұрасты. **Сәлем берді.** а) Әдеп бойынша күні бойына бірінші көрген адамға амандасты, есендік-саулық сұрасты. ә) этн. Алыстан келген немесе жасы үлкен адамға сыйқұрметінің белгісі ретінде қазақтың әдет-ғұрпы бойынша әдеп сақтап арнайы жолығып амандасты. б) этн. Үйдің келіні күні бойы бірінші рет көргенде атасына немесе қайын әпкелері мен қайын ағаларына, қайын жұртының басқа да жасы үлкендеріне қазақтың дәстүрлі әдеп сақтау ғұрыптары бойынша, сый-құрметінің нышаны ретінде иіліп, амандасты. в) діни. Періштелерге сәлем беріп, намаздың соңғы қимыл ишаратын орындады. **Сәлем бере алмады.** Алдына

бара алмады, қатынаса алмады. **Сәлем беру.** этн. Алыс жолдан келген жолаушының немесе сол елдің адамының ауыл ақсақалдарына, белгілі адамдарға әдейі іздеп келіп амандасуы. **Сәлем дәмектіш.** Амандасқанын тілегіш, сәлемдесуін күткіш. **Сәлем дәмекті.** Амандасады деп ойлады, сәлемдесуін күтті; бірінші амандық-саулық сұраса ма деп қарады. **Сәлем етті [салды].** этн. Үйдің келіні күні бойы бірінші рет көргенде атасына немесе қайын әпкелері мен қайын ағаларына, басқа да жасы үлкен қайындарына қазақтың дәстүрлі әдеп сақтау ғұрыптары бойынша сый-құрметінің нышаны ретінде иіліп, тізе бүгіп, амандасты немесе сый табақ қайтқанда, табақты аларда үлкен кісілерге иіліп тазғым жасады. **Сәлем жеткізді.** Біреудің амандық сұрасқан жылғы тілектерін айтып барды. **Сәлем жолдады [жіберді].** Сәлем айтып жіберді, біреу немесе хат-хабар арқылы ықыласын білдірді. **Сәлемнің де сәті бар.** Әдеп сақтап аманда-судың да реті, лайықты кезі болады деген мағынада. **Сәлемі түзу.** Ниеті, көңілі, ілтипатты дұрыс.

СӨЛЕМ²: сәлем уа сәлф. діни. Мұсылмандық құқықта қарыз беруші адамға ешқандай пайда түспейтін қарыз түрі.

СӨЛЕМАТ зат. ескікіт. *Саламат* (амандық). // *Аман-сау, есен-аман.*

СӨЛЕМ-ӨЛІК зат. Сәлем беріп, әлік алушылық.

СӨЛЕМДЕЙ сын. Сәлем сияқты, сәлем тәрізді.

СӨЛЕМДЕМЕ зат. этн. Сағынысқан адамдардың бір-біріне жіберілген бұйымы, асыл затты немесе жеңсік тағамы, қысқы сыбағасы, беріп жіберілетін аманат нәрсе.

Сәлемдеме берді. Көңіл ықыласы, белгісі ретінде сыйлық тарту етті.

СӨЛЕМДЕС = е.т. Адамды күні бойында алаш көргенде сынайылық әдебі бойынша есендік-саулық білісу, амандасу.

СӨЛЕМДЕСТІР = е.т. Амандастыру, есен-саулық сұраттыру.

СӨЛЕМДЕСТІРУ Сәлемдестірі етістігінің қимыл атауы.

СӨЛЕМДЕСУ зат. этн. Әдеп жолымен амандық білісу, амандасушылық [Ұлттық дәстүрде сәлем әдебі сәлемдесетін адамдардың жасына, қоғамдық мәртебесіне, жынысына, олардың бір-бірімен отбасылық, ресми, құрдастық және т.б. қатынас ерекшеліктеріне қарай әртүрлі болып келеді].

СӨЛЕМДЕСУ Сәлемдес етістігінің қимыл атауы.

СӨЛЕМДІК зат. Сәлемдесу, бейбіт мақсаттағы лебіз, тілек; біреудің сәлемін жеткізушілік.

СӨЛЕМЕТ [ар. سلامة] сын. Аман-есен, сау-саламат, бүтін, сау.

Сәлемет болсын. тілек. Сәлем айтып ықыласын білдіріп, амандық сұрасқан адамға беретін жауап ретіндегі тілек сөз. **Сәлемет пе?** Амандасу әдебі бойынша жасы кішіден немесе қатарласынан амандық сұрасу ишарат сөзі.

СӨЛЕМЕТТІК зат. Тән тазалығы, амандығы; есен-саулық.

СӨЛЕМЕТШІЛІК зат. Аманшылық, есен-саулық.

СӨЛЕМНАМА зат. ескікіт. 1. Сәлемдеме, біреу арқылы беріп жіберілген сый, сыйлық. 2. Амандық сұрасуды білдіретін сөз, хат. **СӨЛЕМ-САҒАҚАТ** зат. Біреу арқылы жіберетін аздаған сәлемдеме, сыйлық, сыбаға.

СӨЛЕМХАТ зат. Амандық-есендік білдірген жазбаға.

СӨЛЕМШӨП зат. өс. <лат. satureus> Қияқ-өлеңдер тұқымдасына жататын бір не көп-жылдық шөптесін өсімдік.

СӨЛЕМШІ зат. этн. 1. Сәлем беруші, амандасушы. 2. Біреудің сәлемін айта келген адам, сәлем әкелуші.

Сәлемші салды. Сәлемші жіберіп, тілек, ниетін жеткізді.

СӨЛЕМШІЛ сын. Сәлем бергіш.

СӨЛИМ [ар. سليم] зат. ескікіт. *Бұзылмаған жақсы сипат.*

СӨЛ-КЕМ үст. Аздап қана, болмашы.

СӨЛЛЕ зат. ескікіт. *Сәлде.*

СӨЛМЕН зат. өс. Таулы, ылғалды жерде өсетін жалпақ жапырақты өсімдік.

СӨЛМУ ар. зат. ескікіт. *Әлем; дүние жүзі; жер шары; жаратылыстану ғылымы, жаратылыс.*

СӨЛ-ПӘЛ үст. Шамалы, болмашы ғана, аздап.

СӨЛ-ПҮЛ үст. сөйл. *Сәл-пәл.*

СӨЛІ зат. сөйл. *Шәлі.*

СӨЛПРЕК сын. Аздап қана, кішкене ғана, сәл-пәл.

СӨМ [ар. سمع] зат. діни. ескікіт. *Естуді білдіретін Алланың заттық емес субути сегіз сипатының бірі.*

СӨМА ар. зат. көне. Аспан.

СӨМБІ зат. жерг. өс. *Ақтал* (ешкітал, әулиеағаш).

Сөмбі тал. Ақтал, иілгіш, майысқақ, солқылдаған қызыл шілік. **Сөмбі шыбықтай.** бейн. Иілгіш, майысқақтанып.

СӨМФИЯ [ар. سمعية] зат. діни. Ислам дінінде Алла тағаладан адам баласына уахиді арқылы берілген дәлелдер.

СӨМЕК зат. жерг. өс. *Мысыққұйрық* (мақта түбінде өсетін арамишоп).

СӨМИФ [ар. السميع] сын. діни. ескікіт. *Сөм.*

СӨМИЯ [ар. سامية] сын. ескікіт. Асқақ, құдіретті, бағалы, қымбат.

СӨМСӨМ зат. діни. ескікіт. Діни аңыз бойынша, Жәбірейіл періште жәннаттан алып келген қасиетті төрт қылыштың бірі.

СӨН зат. 1. Әдемі, жарасымды оң беріп, жайнатып жіберетін көрік, ұнасым, келісім, жарасым. 2. Қоғамдық ортада белгілі бір кезеңдегі өдеміліктің көрінісі ретінде қалыптасқан дағды мен талғамның жиынтығы. 3. Әдемілік, көркемдік, сәулеттілік. 4. өнер. <франц. mode> *Киімге, үй жасауына және т.б. қатысты белгілі бір ортада, белгілі бір уақыт кезеңінде қайсыбір талғамның үстем болуы.* 5. ауыс. Биік мән, зор мағына, ерекше қадір-қасиет. 6. ауыс. Жай таптырар көңіл хошы, рақат. 7. ауыс. жағымсыз. Сұқы, тұрқы.

Сөн апталығы. Әртүрлі кезеңдерде үстем болатын сөн үлгілерінің көрмесі, киім дизайнерлерінің дайындаған киім жиынтығының көрсетілімі өтетін мәдени шара. **Сөн әлемі.** Сәнді киім үлгілерін дайындау, әр кезеңге әуікес сәнді киіну талғамын қалыптастыру индустриясы. Сөн берді. Ажарландырды, көркейтті. Әдемілік сыйлады. **Сән берді.** Көркін кіргізді, оң берді. **Сөнге айналды.** а) жағымды. Киінудің озық талғамына, үлгісіне айналды. ә) жағымсыз. Белең алды, етек жайды. **Сөн кетті.** Базарынан айырылды, қызығы тайды. **Сөн көрді.** Жарасымды деп санады. **Сөн көрсетілімі.** Сәнді киім үлгілерін жарнамалап, әрбір үлгіні киінген көрсетушілерді жиналған жұрт алдында сахнаға арнайы шығару арқылы тамашалау үшін ұйымдастырылған шара. **Сөн кірді.** а) Ажарланды, сұлудана түсті. ә) Өңі қалтына келіп, көркейе түсті. б) Өмірінің мәні зорайды, көңілі жайланды, қызығы көбейді. в) Мәні артты, мазмұны тереңдеді, мағынасы молайды. **Сөн қуды.** Әсіресе өдеміліктің, жылтырап көрінудің соңына түсті. **Сөн құрды.** а) Салтанат құрды, сәулетпен асқақтады. ә) Бой түзеді, сәнденді. **Сөн мүсін.** Сұлу мүсін, қызыл мүсін (сұлу қыздың жинақы, тал шыбықтай дене тұрқы). **Сөн өнері.** а) өнер. <ағыл. decorative art, франц. art decorative, нем. Decorative Kunst> Өмірдің барлық салаларына көркемдік ұйымдастыру енгізетін, ғимараттарды безендіру және т.б. сәулет өнеріндегі жұмыстармен байланысты монументтік-сәндік өнерге де қатысты практикалық мақсаттарға қызмет ететін өнер түрлерінің жиынтық атауы. ә) Киімге қатысты белгілі бір ортада, белгілі бір уақыт кезеңінде үстем талғамдары қалыптастыру, осы талғамға

сәйкес киім үлгілерін дайындау өнері, шеберлігі. **Сән салпыншақ**, қол өнер. Әшекейлі белдіктің қосалқы бөлшектері. **Сән тұрман**. Жасанғандағы киім-кешегі, салтанаттарда ұстайтын әшекейлі ат әбзелдері. **Сән түзеді**. Бой көтерді, көркейді. **Сән үйі**. Киімнің жаңа заманы талғамға сай әсем үлгілерін дайындайтын, жарнамалап сататын сауда-көрме орны. **Сәні болмады [кетті]**. Қызығы қалмады, берекесі қашты. **Сәні келді**. Салтанаты көрінді, сәулеті кірді. **Сәні қалды**. Ажары тайды, көркінен түк қалмады. **Сәні қашты**. Берекесі кетті, салтанаты бұзылды. **Сәнін бұзу**. Келістілікті бұзды. **Сәнін келтірді**. Өң берді, мән берді, көрік-тендірді.

СӘНА шыл. ескікіт. Тілек, өтініш білдіретін шылау, барсәна.

СӘНАҒАШ зат. өс. Сәндік үшін будандастырып өсіретін ағаш.

СӘНАИ [ар. سناء] сын. ескікіт. Мақтаулы, айтулы.

СӘНӘ [ар. سناء] зат. ескікіт. Мадақ, дәріптеу, жақсы атын шығару.

СӘНӘМ сын. Сұлу.

СӘНГЕР зат. окказ. Сән үлгілерін жасаушы маман.

СӘНДЕ= ет. Әсемдеп, әдемілеп безендіру, көрік беру; әшекейлеу.

СӘНДЕЛ= ет. Әсемделу, әшекейлену.

СӘНДЕЛУ Сәндеп етістігінің қимыл атауы.

СӘНДЕН= ет. Әсемдену, сыланып-сипану, сұлулану.

СӘНДЕНДІР= ет. Сұлуландыру, көріктендіру.

СӘНДЕНДІРУ Сәндендір етістігінің қимыл атауы.

СӘНДЕНДІРЛ= ет. Безендірілу, көріктендірілу.

СӘНДЕНДІРЛҮ Сәндендіріл етістігінің қимыл атауы.

СӘНДЕНУ Сәнден етістігінің қимыл атауы.

СӘНДЕНІҢКІРЕУ= ет. Әдеміленіңкіреу, әсемденіңкіреу.

СӘНДЕНІҢКІРЕУ Сәнденің кіре етістігінің қимыл атауы.

СӘНДЕТ= ет. Әшекейлету, әсемдету.

СӘНДЕТУ Сәнет етістігінің қимыл атауы.

СӘНДЕУ Сәнде етістігінің қимыл атауы.

СӘНДІ сын. Көркі келісті, әдемі, әсем. // Әдемі, әсем жан. // Әдемілеп, әшекейлеп.

Сәнді қыздай. поэт. Сұлу, мың бұралған. **Сәнді өсімдік**. бейн. Қанық түсті гүлдерімен көз тартатын өсімдік.

СӘНДІБАС зат. өс. Сабағы тік, басы күтелі, көгілдір түсті гүлі бар көпжылдық өсімдік.

СӘНДІК' зат. 1. Ажар, көрік беретін әсемдік, әдемілік. 2. Әдемі көрінушілік, талғампаздығын көрсетушілік.

Сәндік жалатпа. Әшекейлі бұйымдардың бетіне сурет салу. **Сәндік космология**. мед. Адамның сыртқы келбетін әрлеп, беттің кейбір кемістіктерін білдірмей, әдемілігін айқындай түсетін космология саласы. **Сәндік қылды**. Сәнді киініп жүріп, салтанат, сауық құрды.

СӘНДІК' сын. Әсем, сән үшін жасалған, әшекейлі.

Сәндік өсімдіктер. бот. Сәндік мақсатта өсірілетін мәдени және жабайы өсетін ағаш, бұта, көпжылдық, біржылдық шөптесін өсімдіктердің арасындағы пішіні әдемі, жапырақтары, гүлдері, жемістері әртүрлі түсті өсімдіктер.

СӘНДІК-КОМПОЗИЦИАЛЫҚ сын. өнер. Әшекейлеуге әрі құрылымдық мақсаттарға қатысты.

СӘНДІК-ҚОЛДАНБАЛЫ: сәндік-қолданбалы өнер. <лат. desого> Практикалық мақсаттарға, күнделікті тұрмысқа қажетті көркем бұйымдарды жасауды қамтитын сән өнерінің бір саласы.

СӘНДІЛЕУ сын. Көріктілеу келген, әдемілеу.

СӘНДІЛІК зат. 1. Көріктілік, әдемі келістілік, сәулеттілік. 2. Әдемі, көрікті, әшекей зат.

Сәнділік қуалады. Сән құды, әсіресе сәндікке құмартты.

СӘНДІП зат. жерг. **Сәтен**.

СӘНДІРЕК сын. Сәнділеу, әсемдірек.

СӘН-КӨРІК зат. Сұлу келбет, ажарлы өң.

СӘНҚАБАҚ зат. өс. Сыртқы пішіндері әртүрлі, асқабақ тұқымдастарына жататын біржылдық мәдени өсімдік.

СӘНҚОЙ сын. Жылтыраған әдемілікті ұнататын, сәңқұмар.

СӘНҚОЙЛАУ сын. Әсемдікке, жылтырағанға жаны құмарлау.

СӘНҚОЙЛЫҚ зат. Жылтырағанға құмартушылық, сән қушылық.

СӘНҚҰМАР сын. Сәнді киінгенді жақсы көретін, сән қуатын.

СӘНҚҰМАРЛЫҚ зат. Сәнді киінгенді жақсы көрушілік, сән қушылық.

СӘН-САЛТАНАТ зат. Безендірілген сәнділік, ерекше әдемілік пен байлығы асқан көркемдік, баалы әсемдік.

Сән-салтанаты кірді. Сәні кірді, құлтырды, жайнады.

СӘН-САЛТАНАТТЫ сын. Сырт көркі жарасымды, сәулетті.

СӘН-СӘУЛЕТ зат. Құлтырған әсем өң беретін ажар-көрік, асқан әдемі, келісті тұр, өң.

СӘН-СӘУЛЕТПІ сын. Сырт көркі жайнаған, келісті, сәулеті асқан.

СӘНСУ Сәнсі етістігінің қимыл атауы.

СӘНСІ= ет. Жылтыраған әдемі, келісті болғансу, сыланып-сипанып сәндену.

СӘНСІЗ сын. Тұр-тұсқа жарасым жоқ, көріксіз, ажарсыз.

СӘНСІЗДЕУ сын. Көзге көріксіздеу, ажарсыздау.

СӘНТАЛ зат. өс. **Көріктал**.

СӘНТІМ зат. сөйл. **Сантиметр**.

СӘНШІЛ сын. Жылтырағанға жаны құмар, сәңқой.

Сәнім зат. Жақсы көрген адамына, әдетте кішкентай балаға, нәрестеге айтылатын «қызығым, көркім» деген мәндегі еркелету мағынасындағы қаратпа атауыш сөз.

СӘНКИ= ет. Кетіпін қалу, тұщитыу.

СӘНҚИТ= ет. Кетіпін, тұщитыу.

СӘНҚИТУ Сәңқат етістігінің қимыл атауы.

СӘНҚИЮ Сәңқи етістігінің қимыл атауы.

СӘНҚІЛДЕ= ет. Мұрыннан шыққан дауыспен қатты сөйлеу.

СӘНҚІЛДЕУ Сәңкілде етістігінің қимыл атауы.

СӘПЕК сын. жерг. Нашар, іске жарамайтын, әлсіз.

СӘПЕКТЕУ сын. жерг. Нашарлау, әлсіздеу, әлжуаздау.

СӘПИ сын. сөйл. **Сафи** (таңдаулы, таңдап алынған, таза, пәк).

СӘРГӘРДА [ир. سرگرد] зат. көне. ескікіт. Қолбасы, әскербасы, жасақбасы.

СӘРГӘРДАН [ир. سرگردان] зат. ескі кіт.

1. Сергелдең, әуре-сарсаң. 2. Сергелдеңге түскен, адасып, босқан адам.

СӘРГАРДАР [ир. سرگردان] зат. ескі кіт.

Сәргәрдан.

СӘРКӘРДА зат. ескі кіт. **Сәргәрда**.

СӘРЕ: **сәре асы**. зат. Таңғы тамақ.

СӘРЕСІ [ар. سیر] зат. 1. діни. Ораза кезінде аузы берік адамның аузы бекіту үшін таң алдында ішіп-жейтін асы. 2. Сәре асы, таңғы тамақ. 3. Таң алдындағы алазеуім кез.

СӘРИР [ар. سریر] зат. көне. ескі кіт. Төсек.

СӘРИЯШ зат. өс. Жылтыр жапырақты көпжылдық шөптесін өсімдік.

СӘРКЕ зат. ескі кіт. Ішімдік.

СӘРКІЛДЕ= ет. экспр. Бос жүріске бой алдыру, сергелдеңге түсу.

СӘРКІЛДЕУ Сәркілде етістігінің қимыл атауы.

СӘРПЕҢКЕ зат. Астарлық жібек мата, іштік.

СӘРСЕН сын. сөйл. Төз-тозы шыққан, ескірген.

СӘРСЕНБІ [ир. چهارشنبه] зат. Сейсенбіден кейін бейсенбіден бұрын келетін күн, аптаның үшінші күні.

Сәрсенбінің сәтіне. Жолы болады деп есептелінетін аптаның үшінші күнінде. Сәрсенбінің сәтіне. Жолы болады деп есептелінетін аптаның үшінші күнінде. **Сәрсенбі – сәтті күн**. Аптаның үшінші күні қазақтардың түсінігінде қалыптасқан көне наным бойынша, бастаған ісі оңға басатын, жолы болатын күн.

СӘРСЕНДЕМЕ зат. ескі кіт. Гимнастикалық ойындар.

СӘРСЕН сын. сөйл. **Сарсаң**.

СӘРУ зат. өс. **Сауыр**.

СӘРУАР [ир. سروار] зат. ескі кіт. **Саруар** (қозжа, ие, тір).

СӘРУИ сын. ескі кіт. Сымбатты, көркем.

СӘРШЕ сын. ескі кіт. **Жирен**.

СӘРІ' [ар. سر] зат. 1. Таң бозарып келе жатқан алазеуім кез.

Сәрісі өтті. поэт. окказ. Балалығы алыста қалды, егде тартты, жасы ұлғайды.

СӘРІ' зат. көне. этн. Жамбы, қойтың-тан кіші, мысқалдан үлкен ертеректегі қазақ қоғамында ақша ретінде қолданылған ұсақ күміс теңге.

СӘРІ': бір сәрі. Өз алдына, орны басқа, жөні бөлек.

СӘСКЕ зат. Күн арқан бойы көтерілген кез.

Сәске махал. көне. Күн қысынан көтеріліп қыза бастаған шақ, сәске мезгіл. **Сәске мезгіл**. Күн арқан бойы көтерілген, таң қызғаннан тал түске дейінгі шақ. **Сәске түс**. Күннің арқан бойы көтерілген кезі.

СӘСКЕЛЕТЕУ үст. Күн арқан бойы көтерілген кезде, сәскеге таман.

СӘСКЕЛЕТПІ үст. Күн арқан бойы көтерілгенде, сәске кезінде.

СӘСКЕЛІК зат. 1. Күн арқан бойы жоғары көтеріліп қалған шақ. 2. Сәске кезінде берілетін тамақ.

Сәскелік ас. Сәске кезінде ішетін тамақ. **Сәскелік жер**. халықтық өлшем. Сәскеге дейін жететіндей қашықтықтағы жер.

СӘТ зат. 1. Іінді бір мезет; белгілі бір қысқа кез. 2. Істің қолайлы орайы, оңтайы. 3. Кез, кезең, шақ, мезгіл. 4. сөйл. тілек. **Іске сәт**.

Сәт сағат. Ыңғайы келген, оңтайлы кез. **Сәт санап**. Барған сайын, күннен-күнге. **Сәт сапар**. тілек. Жолың оңнан болсын деген мағынадағы жолаушыға, сапарға шыққан адамға айтылатын лебіз. **Сәт сапар тіледі**. Жолы болуын қалап, ақ ниетін білдірді. **Сәт тіледі**. Ақ жол тіледі, жол болсын айтты. **Сәтін бақты**. Орайын күтті, реті келетін шақты тосты. **Сәті болды**. Істің орайы келді, сәті түсті. **Сәті туды**. Орайы келді, кезі келді. **Сәті түсті [келді]**. Реті болды, орайы келді.

СӘТЕН зат. Сапалы мақта жібінен тығыз етіп тоқылған жылтыр мата. // Сәтеннен тігілген.

СӘТИМОЛИТ зат. геол. Бораттар тобына жататын түсі ақ минерал.

СӘТИПА зат. жерг. Әйелдер киетін жеңі шолақ сырт киім, қамзол.

СӘТПАЕВИТ зат. геол. Ванадаттар класына жататын минерал.

СӘТСІЗ сын. Діттегендей, ойдағыдай емес.

Сәтсіз жол. Қиындығы, кедергісі, адасуы көп өмір. **Сәтсіз кез**. Жеңіліс тапқан, діті орындалмаған шақ.

СӘТСІЗДЕУ сын. Нәтижесі діттегіден, ойдағыдан әлсіздеу.

СӘТСІЗДІК зат. Іс-әрекет ойдағыдай, діттегідей болмай шыққандық, жолы болмаушылық.

СӘТТАР [ар. ستار] зат. діни. Айыпты жабушы, кешірімді деген мағынадағы Алланың бір есімі.

СӘТТЕ үст. Көзді ашып-жұмғанша, лезде.

СӨТТІ сын. Ойдағыдай, орайлы, ұтымды, қалайлы.

Сәтті күн. Ертеден бері келе жатқан наным бойынша, ісі оңа басады, жолы болады деп саналған аптаның үшінші күні, сәрсенбі.

СӨТТІК сын. Қас қаққандай ғана, бір демдік, қысқа уақыттық.

СӨТТІЛІК зат. Ойдағыдай болған жетістік.

СӨТІМЕН үст. Оңнан, жөн-жосығымен, ретімен, уақытында, дер кезінде.

СӨУДА зат. ескікіт. Қайғы, жаманат.

СӨУДЕГЕР зат. сөйл. **Саудагер.**

СӨУДЕГЕРДЕЙ сын. Саудагер сияқты, саудагер тәрізді.

СӨУЕ зат. көне. Болжау, болатын істі алын ала білуділік.

СӨУЕГЕЙ [ир. شگوى] сын. Алдын ала болжай алатын, болашақты болжап біле алатын көрікел.

СӨУЕГЕЙЛЕН= ет. Алдын ала болжап білгенсу, әулиесіну.

СӨУЕГЕЙЛЕНУ Сәуегейлен етістігінің қимыл атауы.

СӨУЕГЕЙЛІК зат. Алдағыны болжағыштық, көрікелділік.

Сәуегейлік айтты [қылды]. Болашақты болжады, көрікелдік жасады. **Сәуегейлік** етті. Әулиелік жасады, білгірді.

СӨУЕГЕЙСУ Сәуегейсі етістігінің қимыл атауы.

СӨУЕГЕЙСІ= ет. Алдағыны болжап білгенсу, көріп келгенсу, көрегенсіну.

СӨУЕГЕЙСІН= ет. Сәуегей болғансу.

СӨУЕГЕЙСІНУ Сәуегейсін етістігінің қимыл атауы.

СӨУКЕЛЕ зат. этн. Дәстүр бойынша, қазақ қыздарының ұзатыларда күйтін төбесі биік, асыл тастармен үшекейленген сәнді баскиімі [Сәукедені қалыңдық келіншек болғанға дейін, яғни бала сүйгенге дейін киіп жүрген, оның арнайы күмістен жасалған төбелдірігі, маңдайшасы, екі жағында тізілген маржанның салпыншақ бет жақтауы, алдында бетмоншағы және артқұлағы болады, ақ киізден тізіліп, он бойы қымбат кірен немесе шымқай қызыл барқытпен қапталып, жезіне құндыз, көмшат терілерінен жүйрін ұсталады, оқаман оюланып, түрлі-түсті моншақтармен шашақталып, көркем жіптермен кестеленіп, алдыңғы жағы көзді тастармен қапталып, түрлі тағым, алтын, күміс теңгелермен безендіріледі, төбесіне үкі тағылады, бұл баскиім қалыңдықтың тек өзіне ғана тиесілі меншігі болып саналатындықтан, ол өлгеннен кейін сәукелесі төркініне қайтарылады].

Сәуке байғазысы. этн. Сәуке кигізу салтында күйеу жақтан келген құдалардан көрімдікке алатын кәдесый. **Сәуке** кигізу. этн. Қалыңдық болған қыздың үйіне құда-құдағилар шақырылып, қыздың алғаш рет сәуке киюіне шашу, байғазы беру сияқты кәделермен, бата жасаумен ерекшеленетін салт.

СӨУКЕЛЕДЕЙ сын. Сәуке

сәлем, көркем.

Сәуке ледей жарастырды. бейн. Келісті, әсем етіп қондырды.

СӨУКЕЛЕЛІ сын. Сәуке

кесі. **СӨУКІМ:** сәукім салды. көне. ескікіт. Сайран салды, сайрандады.

СӨУЛЕ зат. 1. Шашырап түскен жарық, нұр. 2. физ. Бойымен нүктелік жарық көзінен немесе дыбыс көзінен шыққан энергия ағыны таралатын сызықты көрсететін геометриялық оптиканың және геометриялық акустиканың ұғымы. 3. ауыс. Бір нәрсенің жылыт еткен нышаны, елесі. 4. ауыс. Жете, түйсік, сана, ақыл, ой. 5. ауыс. Зор тұлғаның, білімді, өнегелі адамның үлгісі. 6. ауыс. Сұлудың, көрік, жарқыраған әсемдік. 7. ауыс. Тығырықтан шығу жолы, ақ, адал жол, тұра жол. 8. ауыс. Бағыт, нысана.

Сәуле берді. Жытырады. **Сәуле жарқылының зақымы.** өск. Негізгі көзі отты жар немесе жартышар болып табылатын адролық жарылыс

қуатының 40 пайызы кететін зақымдаушы фактор. **Сәуле жұту.** физ. Дененің сәулені сіңіру. **Сәулемен емдеу.** мед. <лат. radius – сәуле, грек. therapeia – емдеу> Әртүрлі иондағыш сәулелерді емдік мақсатта пайдалану. **Сәуле септі.** Жарық түсірді, сәуле шашты. **Сәуле сыну көрсеткіші.** физ. Жарық сәулесінің ауадағы жылдамдығы бірге тең деп алынған жағдайда сол сәуленің нақтылы заттан өту жылдамдығына қарама-қарсы шама (n). **Сәулесін өшірді.** Үмітін үзді, үмітін ақтамады. **Сәулесін түсірді.** поэт. Өмірін жарқын етті, жылуын шашты, мейірімін төкті. **Сәулесі өшті.** поэт. Үміті үзді, арманы орындалмады. **Сәулесі түсті.** Елестеді, сезілді. **Сәуле тәрізді сұтарлық.** геол. Сұтарлықтың шахталық құдық пен сулы қабаттың әр жағына қарай қазылған көлбеу цығымалармен қиыстырылған түрі. **Сәуле торы.** анат. Шағылдыққан сәулелерді мұға арналған сигналдарға айналдыратын, оларды әртүрлі түске сындыруға жауап беретін көздің артқы бөлігі, құрылысының бір элементі. **Сәуле шашты.** Ұмтылдырды, алға жетеледі, үмітін өшірмеді, қуанышы болды. **Сәуле шығару [шашу].** физ. Белгілі бір заттың жан-жағына шашыраңқы жарық сәулелерін шығару құбылысы. **Сәуле шығару мөлшері.** физ. Радиоактивті кезден түсетін иондайтын сәуле шығару энергиясының саны.

СӨУЛЕАУРУ зат. мед. Денеге өткен әртүрлі иондайтын сәулелердің әсерінен болатын қатерлі сырқат.

СӨУЛЕГҮЛ зат. өс. <лат. helianthemum> Шежірғүлдер қатарына, ладандықтар тұқымдасына жататын біржылдық шөптесін өсімдік, жартылай бұта.

СӨУЛЕДЕЙ сын. Сәуле сияқты, сәуле тәрізді.

СӨУЛЕЖАНЫМ зат. экспр. Сүйіктім, қалқам деген мағынадағы гашық қызына қарата айтылатын еркелету мәніді атауыш сөз.

СӨУЛЕЖОЛ зат. физ. Жарықты белгілі бір бағытта таратуға арналған оптикалық жүйе элементі.

СӨУЛЕҚАНАТТЫЛАР зат. зоол. <лат. actinopterygii> Көкірек қанаттарының қауырсындары бірден иық белдеуіне бекітін сүйекті балықтар класының бір класс тармағы.

СӨУЛЕЛЕ= ет. Сәулесін түсіру, жарқырау.

СӨУЛЕЛЕН= ет. 1. Сәуле түсірілу, жарқырау. 2. Жарқырау, жап-жарық болу. 3. ауыс. Қанаттану, нұрға, жан жылуына бөлену. 4. ауыс. Еске оралу, жылы сезімдерді еске түсіру.

СӨУЛЕЛЕНДІР= ет. 1. Жарықтандыру, сәуле түсіру. 2. ауыс. Ерекше қуаныш сезімге бөлеу.

СӨУЛЕЛЕНДІРУ Сәулендіріп етістігінің қимыл атауы. 1. Сәуле шашырату. 2. терм. Өнімдерді микроағзаларға әсер ететін сәулелердің күшімен зарарсыздандыру.

СӨУЛЕЛЕНДІРІЛ= ет. Жарықтандырылу, сәуле шағылыстырылу.

СӨУЛЕЛЕНДІРІЛУ Сәулендіріліп етістігінің қимыл атауы.

СӨУЛЕЛЕНУ Сәулендіріліп етістігінің қимыл атауы. 1. Сәуленің шағылысуы. 2. мед. Ионданған сәулелердің зиянды әсеріне шалдығу. 3. физ. Тірі ағзаларға сәуле шығарудың кез келген түрімен әсер ету.

Сәулену ауруы. мед. **Сәуле ауруы** (ионданған сәулелердің зиянды биологиялық әсерінен туатын аурулар). **Сәулену мөлшері.** физ. Радиобелсенді көзден сәуле шығу шамасы.

СӨУЛЕЛЕНУ Сәуле етістігінің қимыл атауы.

СӨУЛЕЛЕУШІ сын. физ. Сәуле шығарғыш қасиеті бар.

СӨУЛЕЛІ сын. 1. Сәуле шашқан, жарығы мол, нұрлы, жарқыраған. 2. ауыс. Қоңіл ұйыта-тындай тартымды, әсерлі. 3. ауыс. Ақылды, зерек, ойлы.

Сәулелі итөшаған. өс. <лат. bidens radiata>. Күрделіүзділер тұқымдасы итөшаған

туысына жататын өсімдік түрі. **Сәуле**лі күн. поэт. Жарқырап, жан-жағына жарық, жылу шашқан. **Сәуле**лі кісі. Көзі ашық, оңы мен солын ажырата білетін, сезімтал адам. **Сәуле**лі саңырауқұлақтар. биол. <лат. actinomyces, грек. actis – сәуле, myces – саңырауқұлақ> Жасушалар немесе нығыз тармақталатын жіпшелер түзетін бактериялар қатары. **Сәуле**лі симметрия. биол. Азаның денесінен ось арқылы көп симметрия жазықтығын жүргізуге болатын және бұл жазықтықтардың әрқайсысы денені бірдей екі жартыға бөлетін симметрия. **Сәуле**лі төж. зоол. <грек. corona radiata, corona – төж, radiata – сәуле> Сүтқоректілер аналық, жыныс жасушалары құрылысындағы құрылым. **Сәуле**лі толқындар. физ. Жарық толқындары.

СӨУЛЕЛІК сын. Сәулеге қатысты, соған тән.

Сәулелік ластану. экол. Жасанды сәуленің әрекеті нәтижесінде жергілікті жердің табиғи жарықтануының бұзылуы, соның салдарынан өсімдіктер мен жануарлардың күнделікті тіршілігінің қалыптан тыс күшті ауытқуы. **Сәуле**лік терапия. мед. Медицианың ауруларды сәулемен емдеу саласы.

СӨУЛЕЛІЛЕР зат. зоол. Жеті мыңнан аса түрі бар, теңіздерде ғана тіршілік ететін қарапайымдардың класс тармағы.

СӨУЛЕМ зат. экспр. 1. Қарағым, қалқам, жарығым деген мағынадағы ер адамның сүйікті қызына, әйел адамға, қыз балаға қарата айтылатын еркелету мәніндегі атауыш сөз. 2. Сүйіктім, сүйген қызым, жарым. 3. Кішкентай қыз баланы еркелету мағынасында қолданатын атауыш сөз.

СӨУЛЕ-НҮР зат. Жарық сәуле, шашылған нұр.

СӨУЛЕСІЗ сын. 1. Жылт еткен жарығы жоқ, қараңғы. 2. ауыс. Түйсіксіз, санасыз; ойсыз, биік мақсатсыз.

СӨУЛЕТ зат. 1. Қуат, күш, айбындылық. 2. Сән-салтанат, көрік, безендірілген бағалы сәнділік. 3. Жарасым, келісті көріктілік, салтанаттылық, сырбаздық. 4. құр. <лат. architectures> Адамдардың өмірі мен тіршілік қарқамына қажетті материалдық тұрғыда ұйымдастырылған орта құрайтын ғимараттар мен басқа да құрылыстар; арналу мақсатына, қоғамның техникалық мүмкіндіктері мен эстетикалық көзқарас-талғамдарына сай келетіндей ғимараттар мен олардың кешендерін жобалау және салу өнері. 5. Көзартар әсемдік, еліктерір қызық, думан, таңсық дүние.

Сәулет өлемі. Сәулет өнерінің дүниесі. **Сәулет** құрды. Сән-салтанатымен, әсемпаздығымен, асқан байлығымен көрінді. **Сәулет өнері.** өнер. Қоғамның эстетикалық көзқарастарына сәйкес құрылыстар мен олардың кешендерін жобалау мен тұрғызу өнері; архитектура.

СӨУЛЕТАЙ зат. экспр. 1. Сүйіктісіне жігіт тарапынан айтылатын қалқатай мағынасындағы қаратпа атауыш. 2. Жігіттің, ер адамның сүйіктісі, сүйген жары.

СӨУЛЕТАЙЫМ зат. экспр. Сүйіктісіне жігіт тарапынан айтылатын еркелету мәніндегі қаратпа атауыш.

СӨУЛЕТ-ДИЗАЙНЕРЛІК сын. өнер. жаңа. Сәулет өнеріне, безендіру өнеріне қатысты.

СӨУЛЕТКЕР зат. Сәулет өнерінің маманы, сәулетші.

СӨУЛЕТКЕРЛІК зат. Сәулеткер болушылық.

СӨУЛЕТ-КӨРКЕМӨНЕР зат. Сәулет және көркемөнер.

СӨУЛЕТ-ҚҰРЫЛЫС сын. Қаланың немесе құрылыс кешенінің сәулеті мен құрылысына қатысты.

СӨУЛЕТАРАТҚЫШ зат. физ. Әртүрлі ұзындықтағы сәулелерді шашырататын құрал.

СӘУЛЕТӘРІЗДІЛЕР зат. зоол. <лат. radiolaria> Жылы теңіздерде тіршілік ететін саркомастигофоралар типіндегі класс тармағы.

СӘУЛЕТСІЗ сын. 1. Сән-көркі жоқ, ажарсыз.

2. Сәулет өнерісіз.

СӘУЛЕТТЕН= ет. Жайнап көркею, құлтыру, түрлену, көріктену.

СӘУЛЕТТЕНДІР= ет. Көріктендіру, әрлендіру, сәнін кіргізу.

СӘУЛЕТТЕНДІРҮ Сәулеттендіру етістігінің қимыл атауы.

СӘУЛЕТТЕНУ Сәулеттен етістігінің қимыл атауы.

СӘУЛЕТТЕУ Сәулетте етістігінің қимыл атауы.

СӘУЛЕТТІ сын. 1. Сәнді, әсем, көрікті. 2. Биік талғаммен салынған, көркем. 3. ауыс. Сән-салтанатты, көрікті.

СӘУЛЕТТІК сын. Сәулет өнеріне тән, биік талғаммен салынған.

СӘУЛЕТПІЛІК зат. Сәнділік, көркемділік, көріктілік, салтанаттылық.

СӘУЛЕТПІРЕК сын. Көркемдірек, сәндірек, әдемірек.

СӘУЛЕТШІ зат. Сәулет өнерінің маманы, тас қашап, құрылыс салудың шебері.

СӘУЛЕШІ зат. экспр. 1. Сәулетай, қалқаш деген мағынадағы ер адамның сүйікті әйеліне, қыз балаға қарата айтылатын қаратпа атауыш. 2. Сүйікті қыз, жар, сүйіктім.

СӘУЛЕШЕ үст. Сәуле сияқты, сәулеге ұқсап.

СӘУЛЕШІМ зат. экспр. 1. Сәулетай, қалқаш деген мағынадағы ер адамның сүйіктісіне, қыз балаға қарата еркелете, меншіктей айтылатын қаратпа атауыш. 2. Сүйіктім, таңдаған жарым (әйел, қыз туралы).

СӘУЛЕШЫҒАРҒЫ: изотропты сәуле шығарғыш. тех. Электромагнитті қуатты барлық бағыттарға тарататын антенна.

СӘУЛЕШЫҒАРҒЫШ сын. физ. Сәуле шашыратқыш, сәуле таратқыш. // Сәуле шашыратқыш, сәуле таратқыш аспап, құрылғы.

СӘУЛЕШЫҒАРҒЫШТЫҚ зат. физ. Дененің сәуле шығару қабілеті.

СӘУЛІ зат. Далалы жердегі, жазықтағы биіктеу жер.

СӘУЛІМ зат. Дене бітімі сымбатты, бойшаң бойжеткен қыз. // Бой жетіп қалған, үлбіреген, жас (қыз).

Сәулім болды. Сымбатты болып бойжетті.

СӘУМЕН: сәумен қақты. Сәумендеп ұзақ жүріске салды.

СӘУМЕНДЕ= ет. Сәумендеу, сәумендеу.

СӘУМЕНДЕУ Сәуменде етістігінің қимыл атауы.

СӘУРІК зат. Жаңадан үйір ала бастаған жас айыр.

Сәурік айыр. Жаңадан үйір ала бастаған жас айыр.

СӘУРІКТЕЙ сын. Сәурік сияқты, сәурік тәрізді.

СӘУРІКТІК зат. Сәурікке тән қасиет.

СӘУІР зат. 1. Жазғытұрым кезіне сай келетін төртінші айдың арабша аты, көкек. 2. этн. Жер қарайып, күн жылынған, жылы жаңбыр маусымына шақ келетін көктемгі амаз. 3. Сәуір амазы кезінде соғатын көктемгі жел.

Сәуірдің бұлтандай. бейн. Күн жылына көктемгі шақтағы аспанда көп тұрып қалмайтын бұлттай өткініш, өзгермелі, өтпелі.

СӘУІР зат. астр. <лат. taurus> Әлдебаран (Альде Баран) жарық жұлдызы бар зодиактық шоқжұлдыз.

СӘУІР зат. жерг. Тұн немесе таң қараңғысы.

Сәуір салды. Түнделетіп жүрді.

СӘУІРШӨП зат. өс. Алтайдан қарағай астында өсетін тамаққа дәмдеуіш ретінде қосатын жапырақ шөп түрі.

СӘХІЛ [ар. سفيل] сын. ескікіт. **Сәхил.**

СӘХАР зат. көне. Сахар (таңертең, таң атқан шақ).

СӘХИЛ [ар. سفيل] сын. ескікіт. Жаңылыс, қате, шатастыру.

СӘҺУ [ар. سهو]: сәһу сәждесі. діни. Намаз парызының не уәжіптерінің біреуі кешіктірілгенде немесе бір уәжіп тәрк етілгенде намазсыз бұзылмау үшін жасалатын сәжде.

СВАБТАУ зат. тех. <лат. swabbing> Поршень көмегімен мұнай өндіру әдісі.

СВАСТИКА [санскр.] зат. 1. Ұштары сағат тілінің бойымен немесе оған қарсы бағытта иіліп келген айқын түріндегі көне таңба. 2. тар. Неміс фашистерінің таңбасы, белгісі.

СВЕКОЛЬНИК ор. зат. тамақ. Қызылшадан пісірілген салқын көже.

СВЕТОФОР ор. зат. Бағдаршам.

СВИДЦЕР зат. геол. Бір орталықтан басталған, құрылысы әртүрлі кристалдардың дендриттерге ұқсас өсуі нәтижесінде дараланған бөлшектерінің аралықтарындағы жапсар жазықтықтары не сызат түріндегі жарықшақтар.

СВИНГ¹ [ағыл. swing] зат. экон. Екі тараптың келіскен тауар айналымы көлеміне белгіленген найыздық қатынасы бойынша анықталатын клирингтік есеп айырысушы тараптардың өзара несие беру шегі.

СВИНГ² зат. спорт. Бокста қашықтан қапталдан ұру.

СВИТА зат. геол. Жергілікті стратиграфиялық бөлімшелердің көбіне литологиялық белгілері бойынша дараланатын негізгі бірлігі.

СВИТЕНЕР зат. экон. Бағалы қағаздар ұсынымын сатып алушыларға тартымдырақ ететін қосымша сапа.

СВИТЕР [ағыл. sweater] зат. Жүннен не мақтадан тоқылған алды жабық, тік жағалы жылы киім.

СВИТЧ¹ зат. экон. 1. Бір міндеттемені жойып, екінші мәмілені жасасу. 2. Клирингтік шоттағы қалдықты үшінші бір елге жеңілдікпен шегеру. 3. Оқишауланбырыған шотты пайдалану операциясы.

СВИТЧ² [ағылш. switch] зат. экон. 1. Жеткізу мерзімін бір айдан екінші айға ауыстыру. 2. Бір бағалы қағаздар мен валюталар түріндегі міндеттемелерді жойып, басқа мәміле жасасу. 3. Клирингтік шоттағы қалдықты үшінші бір елге ресми бағаммен салыстырғанда жеңілдік жасалған бағам бойынша беру.

СВОП [ағылш. swap] зат. экон. Ұлттық валютаны шетелдік валютаға белгілі бір мерзімнен кейін қайта айырбастауға міндеттеніп айырбастау операциясы.

СВОПТЫҚ сын. экон. Свотқа қатысты, свопқа тән.

Своттық мөлшерлеме. экон. Бүгінгі бағам мен банктер мерзімдік мәміле жасасуға дайын бағам.

СВЯЩЕННИК зат. діни. Христиан дініндегі дінбасы.

СЕАНС [франц. seance] зат. 1. Белгілі бір уақыт ішінде болатын істің, шараның бір-бірінен аралығын алшақтатпай көрсетудің не орындаудың реті, жөні. 2. инф. <ағыл. session> Жааптасу жүйесі мен пайдаланушының жүйеге кіруден бастап одан шыққанға дейінгі әрекеттесуі. 3. инф. Мәліметтер алмасу үшін екі жұмыс бекетінің арасындағы логикалық желілік байланыс.

СЕАНСТЫҚ сын. инф. Сеансқа қатысты, сенасқа тән.

Сеанстық деңгей. инф. Есептеу желісі бекеттері жүргізіп жатқан жауаптасудың ұйымдастыруға және үйлестіруге арналған ашық жүйе әрекеттестігі үлгісінің бесінші деңгейі.

СЕБЕБІ шыл. Өйткені, олай болғаны деген мағынаны білдіретін жалғаулық мәнді көмекші сөз.

СЕБЕЗГІ зат. тұрмыс. <франц. douche> Жұын-шайынға арналған, жоғарыдан су шашатын құрылғы.

СЕБЕЗГІЛЕ= ет. сөйл. Себездеу.

СЕБЕЗГІЛЕТ= ет. сөйл. Себездету.

СЕБЕЗГІЛЕТУ Себезгілет етістігінің қимыл атауы.

СЕБЕЗГІЛЕУ Себезгіле етістігінің қимыл атауы.

СЕБЕЗДЕ= ет. 1. Жайлап бұрку, баяулап жауу. 2. Сүздісі әлсін-әлсін шашырап шығу, әлсіз жарқырау.

СЕБЕЗДЕУ Себезде етістігінің қимыл атауы.

СЕБЕЗЕ сын. Ақырын бұркіген.

СЕБЕЗЕЛЕ= ет. Себездеу, ақырын бұрку.

СЕБЕЗЕЛЕУ Себезеле етістігінің қимыл атауы.

СЕБЕЛЕ= ет. 1. Сұйық, нұр немесе үн сияқты борпылдақ, ұсақ заттың жоғарыдан төмен қарай тоқтаусыз төгіліп, себездеуі. 2. Үсті-үстіне борау, төгіп-төгіп жіберу.

СЕБЕЛЕК зат. сөйл. Себезгі.

СЕБЕЛЕН= ет. Сұйық немесе үн сияқты борпылдақ, ұсақ заттың жоғарыдан төмен қарай тоқтаусыз төгілуі, себезденуі.

СЕБЕЛЕНУ Себелен етістігінің қимыл атауы.

СЕБЕЛЕТ= ет. 1. Сұйық немесе үн сияқты борпылдақ, ұсақ затты жоғарыдан төмен қарай тоқтаусыз төгілту, себездету. 2. ауыс. Себу, тарату.

СЕБЕЛЕТКІЗ= ет. Төгілтізу, саулатқызу.

СЕБЕЛЕТКІЗУ Себелеткіз етістігінің қимыл атауы.

СЕБЕЛЕТУ Себелет етістігінің қимыл атауы.

СЕБЕЛЕУ Себеле етістігінің қимыл атауы.

СЕБЕП [ар. سبب] зат. 1. Бір құбылыстың болу-болмауына негіз болатын жайт. 2. псих. Адамның қандай да бір әрекетіне, қимылына, мінез-құлқының көрінісіне түрткі болатын құбылыс, жайт. 3. Сылтау, көңіл қаламаған істі орындамауға негіз болатын жайт. 4. Көңіл қалаған істі орындауға табылмай жүрсе немесе табылған негіз, орай. 5. Жағымсыз жағдай, оқиға, құбылыстың туындауына әкеп соқтырған қолайсыз, теріс жайт, кесір. 6. жағымды. Түрткі, дәнекер, негіз, дәйек. 7. ауыс. Сеп, жәрдем, қолдау.

Себебін тигізді. Жамандықтың алдын алуға түрткі болды, сеп болды, оң әсер етті. **Себебін іздеу.** Уәжіп табуға тырысу. **Себеппен (бағыныпқылы) бағыныпқы (сабақтас сөйлем).** лингв. Басыңқының алдында келіп, баяндауышы тиянақсыз формада тұрып байланысқан сөйлем. **Себеппен болды.** Әсер етті, жәрдемдесті. **Себеппен салдар.** филос. Бір құбылыстың екінші бір құбылысты қажетті түрде туындауын көрсететін философиялық категория. **Себеппен пысықтаушы.** лингв. Баяндауыш арқылы айтылған қимыл іс-әрекетінің себебін білдіретін пысықтауышы.

СЕБЕПКЕР зат. 1. Бір нәрсенің болуына не болмауына себебі, дәнекер, жәрдемші адам, нәрсе т.б. 2. Бір істің болуына кінәлі, айыпты адам, нәрсе т.б.

СЕБЕПКЕРЛІК зат. Бір нәрсенің болу-болмауына дәнекер болушылық.

СЕБЕП-САЛДАР зат. Бір нәрсеге ұйтқы, түрткі болған іс-әрекет және сол әрекеттің нәтижесі.

Себеппен салдар салалас. лингв. Бірнеше жай сөйлемдердің бір-бірімен себептес болып құрмаласқан және ондағы жай сөйлемдердің бірі салдар, бірі себеп болып ұласатын сөйлем. **Себеппен салдар үстеулері.** лингв. Амадың себебін я салдарын білдіретін үстеулер.

СЕБЕП-САЛДАРЛЫҚ сын. Себеп пен салдары бірге көрсетілген, екеуіне бірдей қатысты.

СЕБЕП-СЕБЕПСІЗ сын. сөйл. **Себеппен-себеписіз.**

СЕБЕП-СЫЛТАУ зат. Жағымсыз, қаламаған бір істің болу-болмауының негізі, сылтауы.

СЕБЕПСІЗ сын. Ешбір негізсіз, жайданжай, дәлелсіз, // Бекерге, босқа.

СЕБЕПСІЗДІК зат. Негізсіздік, себебі жоқтық.

СЕБЕПТЕН шыл. Есімше тұлғалы немесе түйіптік тұлғалы сөзбен тіркесе келіп со-

лай болғандықтан, сондықтан деген мағынаны білдіретін көмекші сөз.

СЕБЕПТЕН-СЕБЕПСІЗ сын. экспр.

1. Бекерден бекер, бостан босқа, еш себепсіз.

2. Жазықсыз, нақақтан-нақақ.

СЕБЕПТЕС сын. Бір амалдың жүзеге асуы аспауына ортақ.

Себептес салалас [сөйлем]. лингв. Құрамындағы жай сөйлемдері өзара себеп-салдарлық қатынасқа құралған салалас құрмалас сөйлем.

СЕБЕПТЕС= ет. Бір нәрсенің іске асуына негіз, түрткі болу.

СЕБЕПТЕСТІК зат. Өзара байланыстық, сабақтастық.

СЕБЕПТЕСУ Себептес етістігінің қимыл атауы.

СЕБЕПТІ сын. Себебі бар, негізді.

СЕБЕПТІЛІК зат. Себебі болушылық, негізділік, түрткілік.

Себептілік принципі [заңы]. ф и з. Оқиғалардың бір-біріне әсерінің шегін межелейтін, яғни берілген оқиғаның одан бұрынғы оқиғаларға әсері болмайтындығын көрсететін жалпылама принцип, заң.

СЕБЕПТІ-СЕБЕПСІЗ сын. Белгілі-белгісіз, дәйекті-дәйексіз.

СЕБЕПШАРТ зат. кіт. 1. **Түрткіжайт.**

2. хим. Белсенді соқтығысулар теориясындағы белсендірілген кешен түзуге қолайлы бағдарланған молекулалық қозғалыстардың ықтималдығын көрсететін шама.

СЕБЕПШІ зат. Бір нәрсенің болу-болмауына себепкер; әсер етуші.

СЕБЕПШІЛ сын. Себеп айта беретін, сылтаушыл.

СЕБЕСІН зат. жерг. Сеп, жәрдем.

СЕБЕТ¹ зат. 1. Зат салу үшін жіңішке жас шыбықтардан өріп тоққан тор қалта. 2. и н ф. <ағыл. recycle bin> Жойылатын файлдарды сақтау функциясына сәйкес келетін экрандық таңбаша.

Себет гүлшоғыры. бот. **Себетгүл.**

СЕБЕТ² зат. көне. Сөз, хабар, ақпарат, мәлімет.

СЕБЕТБАС зат. өс. Қызғылт күрең гүлі бар көпжылдық өсімдік.

СЕБЕТГҮЛ зат. бот. Ұсақ гүлді өсімдіктердің гүлдері орналасатын тостағаниа сияқты жиегіз жатырақ қоршап тұратын құрылымдық бөлігі, қысқарған, жуан, жалпақ негізгі гүлсағағына ұсақ гүлдер орналасқан гүлшоғыр.

СЕБЕТШЕ: себетше жасуша. биол. Мишықтың сұр затында және кейбір бездердің секреторлық бөлімдерінде кездесетін торшалар.

СЕБОРЕЯ [лат. sebum – май, грек. thea – ағамын] зат. мед. Май бездері қызметінің бұзылуы салдарынан болатын тері ауруы.

СЕБУ Сеп етістігінің қимыл атауы. 1. Дән егу.

2. Шашу, төгу, себелеу.

СЕБІЛ зат. көне. экон. Көне қару-жарақ түрі.

Себіл тон. көне. этн. Батырдың сауытының түрі, оқ өтпейтін киім.

СЕБІЛ= ет. 1. Егілу, шашылу, отырғызылу.

2. Саулау, шашырау, төгу.

СЕБІЛУ Себіл етістігінің қимыл атауы.

1. Егілу, отырғызылу. 2. Шашылу, сөгілу.

СЕБІН= ет. Жазғын, озіне шашу, себу.

СЕБІНУ Себін етістігінің қимыл атауы.

СЕБІС= ет. Бірге егісу.

СЕБІСУ Себіс етістігінің қимыл атауы.

СЕВИЛЕН зат. хим. Кабықшалар, жемсақ шлангалар, қуысты заттар.

СЕВИН зат. вет. Аса ұытты инсектицид.

СЕМЕНТ [лат. segmentum] зат. 1. кіт. Бөлік, құрамдас бөлік. 2. мат. Қисық сызықпен оның хордасы арасында шектелген жазық фигура. 3. и н ф. Жедел жадтағы бірін-бірі жабатын бір деңгей тармақтарының өверлейлік құрылымды бағдарламадағы тобының бірі. 4. и н ф. Бұферде орналасатын хабардың бөлігі. 5. и н ф. лингв. Сөйленістің функционалды бірліктері.

СЕМЕНТТЕЛ= ет. 1. Сегментке жіктелу.

2. лингв. Сөздің, сөйлеудің мағыналық бірліктерге жіктелуі.

СЕМЕНТТЕЛУ Сегменттел етістігінің қимыл атауы; лингв. Сөйленістің өз ішінде әртүрлі функционалдық бірліктерге жіктелуі.

СЕМЕНТТІ сын. кіт. Бөлішкті, сегментке жіктелген.

СЕМЕНТТІК сын. кіт. Сегментке қатысты, сегментке тән.

Сегменттік фонетика. лингв. Сөз ағымының дыбыстық мағыналық бірліктерін, олардың безендірілуі мен ұйымдасуын зерттейтін фонетика саласының тармағы.

СЕНЕТОЭЛЕКТР зат. физ. Белгілі бір температуралар аралығында өздігінен пайда болатын (электр өрісі жоқ кезде) электрлік поляризацияға ие заттар.

СЕГРЕГАЦИЯ [лат. segregatio] зат.

1. геол. Магма есебінен қалыптасқан таужыныстар арасында қалыптасу уақыты жағынан алаш түзілген кристалдарды біріктіретін шоғыр. 2. геол. Ығалданған таужыныстар тоңданғанда құрамындағы су тамшыларынан қалыптасқан таза мұз кристалдары. 3. кен. Ірілігіне, тығыздығына және пішініне байланысты жіктелген сынаша материалдың түйірлері. 4. әлем. Топтар арасындағы байланыстарға ішінара не толық тыйым салынып, өмірлік қарекет салаларының шектелуі талап етілетін адамдардың қоғамда әлеуметтік мәртебелерінің айырым белгісі бойынша санаттарға бөліну үдерісі. 5. экон. Популяциялардың биоценозға, дарактардың популяцияға және т.б. еніп кіргізуіне кедергі жасайтын экологиялық түрткіжайт.

СЕГУН жап. зат. тар. Жапон билеушілерінің әскери-феодалдық мәртебесі.

СЕГІЗ сан. 1. Жетіден кейінгі, тоғыздан бұрынғы есептік сан. 2. с о й л. Жеті мен тоғыз жастың аралығындағы кезең. 3. с о й л. Тәуліктегі жиырма төрт сағаттың таңғы немесе кешкі жеті мен тоғыздың арасындағы уақыты.

Сегіз арыс. этн. Сегіз ру-тайпадан тұратын, сегіз атадан тараған ел. **Сегіз батпан.** экспр. Зілдегі, аса ауыр, салмағы үлкен. **Сегіз бұт, сексен қадақ.** бейн. Тым қиын, күрделі; ауыр деген мағынада. **Сегіз жаннат [ұжмақ].** діни. Діни аңыз бойынша, осы дүниедегі сынақтап өткен Аллаһың құлдарына Алладан нәсіп етілген сауапты істеріне, имандылық деңгейіне қарай бөлінетін мәңгілік рақат өмір сүретін о дүниедегі жаннаттың түрлері. **Сегіз кессе, сіркедей қан шықпайды.** Безеріп қалған, қатыгез. **Сегіз канат орда [үй].** этн. Кергесі сегіз болатын үлкен киіз үй. **Сегіз қиыр шартарап.** Құлді әлем, дүниенің төрт бұрышы. **Сегіз қырлы, бір сырлы.** Ішкі жан-дүниесі мазмұнды, бойында талай өнер-қабілет бар болса да, сабырлы, қарапайым (адам). **Сегіз қырлы найза.** этн. Ұшы сегіз қырлы, сабы ұзын түйреуге арналған батырдың бес қаруының бірі.

СЕГІЗЯҢҚ¹ зат. зоол. <лат. ostopoda> Аяқ сияқты сегіз тармақты мүшесі бар теңіз жәндігі.

СЕГІЗЯҢҚ² зат. өдеб. Қазақ өлеңіне Абай тыңнан қосқан әрқайсысы сегіз жолдан тұратын шумақ өрнегі.

СЕГІЗБҰРЫШ: сегізбұрыш бедиян. өс. Ақшыл сары гүлі бар, тұқымның қабығынан дәрі жасалатын, иісі жағымды, жапырақ төгетін ағаш жеміс.

СЕГІЗДІК зат. 1. Көптеген елдерде қалалық, халықаралық, сондай-ақ ұялы байланыс желісіне шығу үшін телефон түїметактасынан терілетін сан. 2. Сегіз санының арабша таңбасына ұқсас иіліп келген белгі, сурет, пішін. 3. спорт. Біріншіден бастап сегізіншіге дейінгі орындар сарапқа салынатын ширек финалдық жарыс немесе осы жарыста іріктелген спортшылар мен командалар. 4. саяси. жаңа. **Үлкен сегіздік.** 5. и н ф. Сегіздік жүйеге қатысты таңба.

6. с о й л. Карта ойынындағы жетіліктен кейінгі

қағаз. 7. спорт. Сапта жұптасып болып бір-бірлеріне қарсы тұран екі шеңбер.

Сегіздік жүйе. и н ф. Кез келген сандық мәліметтерді бірден сегізге дейінгі сандармен өрнектеу жүйесі.

СЕГІЗЖАҚ зат. геом. <лат. octahedron> Алты төбесі, он екі қабырғасы, сегіз қыры бар көпбұрышты геометриялық кеңістіктік фигура.

СЕГІЗЖАПЫРАҚ зат. өс. Бояушөптің сегізжапырақты түрі.

СЕГІЗЖЫЛДЫҚ: сегізжылдық мектеп. пед. Оқу үдерісі сегізінші сыныппен бітетін орталау оқу орны.

СЕГІЗКӨЗ зат. 1. Белдің төменгі тұсы мен жамбас сүйектерінің жалғасқан аралығы. 2. а н а т. <лат. sacrum> Құйымшақ омыртқаларының бір-бірімен сүйектене байланысуы нәтижесінде түзілген сүйек.

СЕГІЗМҮЙІЗ зат. өс. <лат. octoceras>

Қырыққабат тұқымдасына жататын төменгі жағындағы жапырақтары үлкен, жоғары жағындағылары кішілеу сопақша, гүлдері ұсақ, Иран мен Орта Азияда көп таралған біржылдық шөптесін өсімдік.

СЕГІЗМЫНДЫҚТАР зат. Биіктігі теңіз деңгейінен 8000 м-ден асатын тау шыңдары.

СЕГІЗӨРІМ зат. этн. Сегіз сана таспадан өрілген қалың, берік қамшы.

СЕГІЗСАЙ зат. этн. Төбесі сегіз бөлік болып тігілген (баскым).

СЕГІЗТАРМАҚ зат. өдеб. Қазақ поэзиясында лирикалық өлеңдерде қолданылатын шумақ өрнегі.

СЕГІЗТАРМАҚТЫ сын. өдеб. Сегізтармақ үлгідегі, сегізтармақ сипаттағы, сегіз тармағы бар.

СЕГІЗ-ТОҒЫЗ сан. Шамамен сегіз немесе тоғыз.

СЕГІЗІНШІ сан. Жетіден кейінгі, тоғыздан бұрынғы реттік сан.

СЕДАЛЬГИН зат. мед. Артрит, бас сақинасы, қияда т.б. ауруларда ішетін дәрі.

СЕДИ зат. экон. Гена ақша бірлігі.

СЕДИМЕНИОЛОГИЯ зат. геол. Тұнба және шөгінді жыныстардың түзілуі жайлы ғылым.

СЕДИМЕНТАЦИЯ [лат. sedimentum] зат. экон. Судағы не газдағы салынды қатты бөліктердің ауырлық күшінің әсерімен тұнуы.

Седиментация алабы. геол. Шөгінді жиналу алабы, шөгінді жиналатын немесе жиналған (геологиялық өткен кезеңдерде) сушара (қазіргі, бұрынғы). **Седиментация константасы.** ф и з. Седиментация жылдамдығының центрден текіш үдеуге қатынасы.

СЕДИМЕНТОГЕНДІК [лат. sedimentum – шөгінді, тұну, грек. genesis – пайда болу]: **седиментогендік су.** геол. Диagenез және катагенез стадияларында әр дәрежеде өзгерген (метаморфизмге ұшыраған) шөгінділермен бірге көмілген су.

СЕДИМЕНТОГЕНЕЗ зат. геол. Шөгінділер түзілу үдерісі.

СЕДИМЕНТОМЕТРЛІК: седиментометрлік талдау. геол. Дисперсиялық жүйеде бөліктердің өлшемі бойынша таралу функциясын табуға мүмкіндік беретін зерттеудің сандық әдістері, затты түйірөлшемдік талдаудың тиімді тәсілдерінің бірі.

СЕДИМЕНТТІК: седименттік доломиттер. геол. Негізінен ақшылмен сулы аландарда химиялық тұнбалау нәтижесінде түзілген доломиттердің генетикалық түні. **Седименттік қабаттамалану.** геол. Қат-қабаттарға тән бітімдердің ішкі болмысы, яғни шөгінді таужыныстарға тән барша қабатшалардың, қабаттардың және қойнауқаттардың бір-бірімен қабаттала астауы пішіні. **Седименттік тұрақтылық.** хим. Майдалық ортаның бүкіл көлемінде майдалық фазаның біркелкі таралуын сақтайтын, майдалық жүйенің қабілеті.

СЕЗ= ет. Бір нәрсені іштей түсіну, сезім мүшелері арқылы аңғару, білу.

Сезбей қалды. Аңғармады, байқамады.

СЕЗГІР сын. сөйл. **Сезгіш.**

СЕЗГІРЛІК зат. сөйл. **Сезгіштік.**

СЕЗГІШ сын. Бір нәрсенің рет-жөнін, бай-қағыш, аңғарғыш.

Сезгіш мүртшалар. зоол. Буынаяқтылар-дың ауыз аппаратының (максилалардың) жақ қармалығыштары.

СЕЗГІШТІК зат. 1. Іштей түсіне қоятын байқағыштық, аңғарғыштық. 2. психол. Түйсінуге жалпы қабілеттілік. 3. психол. Түйсінуге табалдырығына кері пропорционал шама. 4. Нәзіктік, тебірентішілік.

СЕЗДІР= ет. 1. Байқату, аңғарту. 2. Сезім мүшелері арқылы тітіркендіріп белгі беру. 3. ауыс. Ым-шара арқылы белгі беру.

СЕЗДІРТ= ет. Байқату, аңғарту.

СЕЗДІРТУ Сездірт етістігінің қимыл атауы.

СЕЗДІРУ Сездірт етістігінің қимыл атауы; байқату, аңғарту.

СЕЗУ Сез етістігінің қимыл атауы.

СЕЗІК зат. Бір нәрсеге күдіктенуден туған күмән, шүбә.

Сезік алған құландай. бейн. Бір нәрседен қауіптенгендей күймен. **Сезік алды.** Күдіктенді, күмәнданды, шүбәланды. **Сезік туды.** Сезіктене бастады, күмән пайда болды.

СЕЗІКСІЗ сын. 1. Күмәнсіз, шүбәсіз. 2. Бәрінен бейхабар, алаңсыз.

СЕЗІКТЕН= ет. Әлденеден күдіктену, күмәндану, қауіптену.

СЕЗІКТЕНДІР= ет. Күдіктендіру, қауіптендіру.

СЕЗІКТЕНДІРУ Сездіктендір етістігінің қимыл атауы.

СЕЗІКТЕНУ Сездіктен етістігінің қимыл атауы.

СЕЗІКТІ сын. 1. Әлденеден секем алған, күдікті, күмәнді. 2. заң. Қылмысқа қатысты, кінәлі ретінде күдікті болған. // заң. Қылмысқа қатыстылығы әлі дәлелденбеген, қылмыскер ретінде күдікті адам.

Сезікті секіреді. Күнәсі, айыбы бар адам жасырына алмайды, ұрының арты қуыс деген мағынада.

СЕЗІКШІЛ сын. 1. Әр нәрседен секем алғыш, күмәнданғыш, күдіктенгіш. 2. Сезімтал, байқағыш, аңғарғыш.

СЕЗІКШІЛДІК зат. Сезімталдық, сезіштік, сезімталдық.

СЕЗІЛ= ет. Байқалу, біліну, аңғарылу.

Сезілмейтін активтер. экон. Физикалық заттық нысаны жоқ, бірақ «сезілмейтін құндылық» сипаты бар және сол себепті фирмаға қосымша табыс әкелетін активтер.

СЕЗІЛУ Сезді етістігінің қимыл атауы.

СЕЗІМ зат. 1. Сыртқы дүние мен құбылыстардың әсерінің нәтижесіндегі адамның ішкі жан дүниесіндегі көңіл күй құбылысы. 2. псих. Сыртқы тітіркендіргіштердің адамның сезім мүшелеріне әсерінен пайда болатын психикалық үдеріс. 3. Түрліше түсінудің әсерінен пайда болатын түсінік, ұғым, ой. 4. Көңілдің нәзік толқынысы елітіп, ләззатқа батыратын күйі. 5. ауыс. Ынтықтық, ашықтық, құмартушылық.

Сезім биледі. бейн. Көңіл толанысына бағынды, ақыл-ойын сезім басқары. **Сезім буды.** Сезім кернеді, сезім биледі. **Сезімге енді [бөленді].** бейн. Көңіл толанысына бой алдырды, ерекше күйде болды. **Сезім қармақ.** бейн. Ынтықарлық, құштарлық сезім. **Сезім құрбаны.** бейн. Сезімнің жетегінде кетіп, ішкі толғаныстарға бой алдырған адам. **Сезім мүшесі.** а) Сыртқы дүниені, табиғатты танудың, құбылыстарды түсіне білудің көзі. ә) анат. <лат. organum sensuum> Ішкі және сыртқы ортаның түрлі әсерлерін қабылдап, мидағы сезімтал талдау орталықтарына жеткізетін талдағыштардың шеткі бөлімі, рецепторлар. **Сезімнің күнгейі.** Көтеріңкі, көңілді шақ. **Сезім оты.** бейн. Бойды, ақылды жаулап алған қатты көңіл толқынысы, ессіз ашықтық. **Сезім пернесі.** поэт. Көңіл күй, жан дүние, ішкі сезім. **Сезім толқыны.** бейн. Көңіл тебірентісі. **Сезім ұйқуы.**

Жантебіренісі, толқу. **Сезімі қозды.** Шабыттанды, әсерленді, махаббаты оянды. **Сезімі оялды.** бейн. а) Түсінігі артты, ой-санасы жетілді, көзі ашылды. ә) Көңілде ынтықтық, сүйіспеншілік пайда болды.

СЕЗІМДЕЙ сын. Сезім сияқты, сезім тәрізді.

СЕЗІМДЕР зат. псих. Адамның айқын білінген заттық сипаты бар және біршама орнықтылығымен ерекшеленетін эмоциялық күйіну-сүйінділерінің айрықша түрі.

СЕЗІМДІ сын. Сезу қабілеті күшті, аңғарғыш, сезімтал.

СЕЗІМДІЛІК зат. Тез аңғарып түсіне білгіштік, сезімталдық.

СЕЗІМПАЗ сын. Біле қоятын, сезімтал.

СЕЗІМПАЗДЫҚ зат. Сезімталдық, қалт еткізбей біле қойғыштық, тез аңғарғыштық.

СЕЗІМ-СЕЗІКСІЗ сын. Айналадағыдан бейхабар, ешбір күмәнді ойы жоқ.

СЕЗІМСІЗ сын. 1. Еш нәрсе әсер етпейтін, түйсігі жоқ, ойсыз. 2. ауыс. Қайырымсыз, мейірімсіз, енжар. 3. ауыс. Жансыз, өлі, санасыз. // Тасжүрек, ойсыз адам.

СЕЗІМСІЗДЕН= ет. 1. Сезу қабілетінен айырылу. 2. ауыс. Жүрегі қатаю, қатыгездену.

СЕЗІМСІЗДЕНДІР= ет. Сезім қабілетінен айыру.

СЕЗІМСІЗДЕНДІРУ Сездімсідендір етістігінің қимыл атауы.

СЕЗІМСІЗДЕНУ Сездімсіден етістігінің қимыл атауы.

СЕЗІМСІЗДІК зат. Сезімі жоқтық, түйсіне алмаушылық, түйсіксіздік.

СЕЗІМТАЛ сын. Өте нәзік нәрсені тез аңғара қоятын, тез түсіне білетін, байқапмаз.

Сезімтал жүйке ұштары. анат. <лат. receptores> Жүйке талшықтарының соңғы сезгіш ұштары. Сезімтал элемент. хим. Басқа әсерлердің ішінен белгілі әсерлерді бөліп қабылдайтын тетік.

СЕЗІМТАЛДЫҚ зат. 1. Сезгіштік, бірден біле қойғыштық, байқағыштық. 2. биол. Тірі ағзалардың ішкі және сыртқы ортаның алуан түрлі тітіркендіргіштерінің әсерін сезіну қабілеттіліктері. 3. экол. Азаның мекендеу ортасындағы тұртікжайттар өзгерістеріне жауап қайтару қасиеті.

СЕЗІМТАЛДЫЛЫҚ зат. сөйл. **Сезім-талдық.**

СЕЗІМШІЛ сын. Сезгір, көп нәрсені түйсікпен білгіш.

СЕЗІМШІЛДІК зат. Сезімге берілгіштік.

СЕЗІН= ет. Іштей түйсінуге, ұғыну.

СЕЗІНГІШ сын. Сезімтал, аңғарғыш, бай-қағыш.

СЕЗІНГІШТІК зат. Тез түсіне қойғыштық, сезімталдық, аңғарғыштық.

СЕЗІНДІР= ет. Ұқызық, түйсіндіру.

СЕЗІНДІРУ Сездіндір етістігінің қимыл атауы.

СЕЗІНТ= ет. Ұқырту, түйсіндірту.

СЕЗІНТУ Сездінт етістігінің қимыл атауы.

СЕЗІНУ Сездін етістігінің қимыл атауы, сондай-ақ ағзаның ішкі жағдайларына тікелей әсер ететін заттар мен сыртқы орталық құбылыстарының жеке қасиеттерін бейнелейтін жүйке процестері.

СЕЗІНУ Сездін етістігінің қимыл атауы.

Сезіну шалтығы. Күтпеген жерден қимылдың тез басталуы, белгілі бір уақыт аралығына дейінгі шатшандық өлшем.

СЕЗІНУШІЛІК зат. Аңғарушылық, бай-қаушылық.

СЕЗІП-БІЛ= ет. Іштей түйсінуге, ұғып, аңғару.

СЕЗІП-БІЛУ Сездіп-біл етістігінің қимыл атауы.

СЕЗІС= ет. Аңғарысу, байқасу, түсінісу.

СЕЗІСУ Сездіс етістігінің қимыл атауы.

СЕИДА зат. ескі кіт. Ханым.

СЕИЛЗ: сейлз промоушн. экон. Қысқа мерзімге әрекет ететін жеңілдіктер беру (мыс., шегерім, сыйлықақы, тегін жеткізу немесе құрастыру, кепілдікті мерзімді ұзарту) жолымен тауарлар

сатуды (қызметтер көрсетуді) ынталандыру арқылы көрінетін коммерциялық және шығармашылық идеяларды іске асыру қызметі.

СЕЙДАНА зат. өс. Астың дәмін келтіретін хош иісті шөп.

СЕЙДЖ зат. өск. Америкалық әуе шабуылына қарсы қорғанысының жерүсті жартылай автоматты жүйесі.

СЕЙДІН сын. 1. Көңіл күйі көтеріңкі, айрықша жайдары, сергек. 2. Сергек, нық.

СЕЙЛ зат. экон. Айдың, тоқсанның, жылдың аяғында, мерекеге байланысты төмен бағамен сату.

СЕЙМУРИЯЛАР зат. зоол. Қаңқа қалдықтары Солтүстік Американың палеозой заманы пермь кезеңінің жыныстарынан табылған, жойылып кеткен қосмекенділердің туысы.

СЕЙПІЛ зат. ескі кіт. Қорған.

СЕЙСЕНБІ зат. Атаның дүйсенбі мен сәрсенбі аралығындағы екінші күні.

СЕЙСЕП зат. Көрпені қолтөпес үшін қаптап қоятын, кигізілетін кездеме.

СЕЙСЕПТІ сын. Сейсеп кигізілген, сейсебі бар.

СЕЙСМИКА зат. геол. Жер сілкінісі.

СЕЙСМИКАЛЫҚ сын. Жер сілкінісіне қатысты.

Сейсмикалық аудандастыру. геол. Аумақты сейсмикалық белсенділігі әртүрлі аудандарға бөлу, ықтимал сейсмикалық қауіпті бағалау және қартаға түсіру. **Сейсмикалық аудандау.** геофиз. Сейсмикалық қауіптілігіне қарай жер сілкінуі байқалатын аймақтарды аудандарға бөлу. **Сейсмикалық әсер.** геофиз. Жер сілкінуінің жер бетіндегі сезілме қарқындылығы. **Сейсмикалық бақылау.** Жер сілкіну құбылыстарын зерттеуге негізделген геофизикалық әдістер. **Сейсмикалық карта.** Белгілі бір аймақтағы ықтимал жер сілкіну күшінің балдарын көрсетіп беретін карта. **Сейсмикалық стансылар.** геофиз. **Сейсмикалық бекеттер** (жер сілкіну, күшті жарылыс т.б. қуатты қозғалыс көздерінің ошақтарынан бөлініп шыққан сейсмикалық толқындардың өтуінен пайда болған жер беті тербелістерін жазып, тіркеуге арналған сейсмикалық аспаптар мен қосымша жабдықтардың жинағы). **Сейсмикалық төзімді құрылыс.** геофиз. Антисейсмикалық құрылыс, сейсмикалық ауданда орналасқан үйлер мен ғимараттарға жер сілкіну кезінде пайда болатын сейсмикалық (инерциялық) күштердің тигізетін әсерін ескере отырып жүргізілетін құрылыс. **Сейсмикалық шекара.** геол. Бір-бірімен жапсарласқан екі ортаның серпінділік қасиеттерінің күрт өзгеруінен нақтылы сейсмикалық толқындар туындайтын шартты шекара.

СЕЙСМОГРАММА зат. геол. Бірнеше сейсμοкабылдағыштар тіркеген сейсмикалық толқындағы автоматты түрде жарықсезгіш қағазға жазып алу нәтижесінде алынатын сызба кескін.

СЕЙСМОГРАФ [грек. seismos – тербеліс, жер сілкінісі, grapho – жазамын] зат. тех. Жердің жоғарғы қабатының қозғалысын жазып алатын аспап.

СЕЙСМОГРАФИЯ зат. геофиз. Жердің жоғарғы қабатының қозғалысын сейсмографпен жазу ісі.

СЕЙСМОГРАФИЯЛЫҚ сын. Сейсмографияға қатысты, соған тән.

СЕЙСМОЗОНДЫЛАУ зат. геол. Бір ғана нүктедегі немесе шағын ғана қауықтықтар арасындағы сейсмикалық шегаралар жағдайын нақтылау мақсатындағы сейсмикалық зерттеулер өте қысқа сейсмикалық кесінді бойында ғана жүргізілуімен сипатталатын сейсморлау тәсілі.

СЕЙСМОКАРОТАЖ зат. геол. Бұрғылау ұңғымасы тесіп өткен геологиялық қала арқылы сейсмикалық толқындардың тиімі

жылдамдықтарын анықтау, сейсмикалық шегараларды стратиграфиялық тұрғыдан нақтылау, сейсмикалық толқын түрлерін танып-білу және зерттеу шараларын жүзеге асыру мақсатында сол ңғыма тереңдіктерінде арнаулы аспаптар көмегімен жүргізілетін сейсмосбарлау тәсілі.

СЕЙСМОЛОГ зат. геол. Жер сілкінуін қадағалап, зерттеу жұмыстарын жүргізетін ғалым.

СЕЙСМОЛОГИЯ [грек. seismos – тербеліс, жер сілкінісі, logos – ғылым] зат. геофиз. Жердің жоғарғы қабатының тербеліс қозғалысын зерттейтін ғылым.

СЕЙСМОЛОГИЯЛЫҚ сын. Сейсмологияға қатысты, сонымен байланысты.

СЕЙСМОМЕТР [грек. seismo – жер сілкінісі, metron – өлшем] зат. Жер тербелісін зерттейтін құрал.

СЕЙСМОТЕКТОНИКА зат. геол. Геотектониканың жер қыртысындағы құрылымдар мен үдерістердің сейсмикалық байланысын зерттейтін бөлімі.

СЕЙСМОТЕКТОНИКАЛЫҚ сын. Сейсмотектоникаға қатысты.

СЕЙСМОТҰРАҚТЫЛЫҚ зат. геофиз. Нысандардың жер сілкінісінің салдарына төтен бере алу қабілеті.

СЕЙФ [ағылш. safe] зат. Құнды заттар, құжаттар, бағалы қағаздар сақталатын, жанбайтын, ашылуы өте құпия болат немесе темір шкаф.

СЕЙІЛ зат. Бой жазып, көңіл көтеретін серуен.

Сейіл құрды. Қыдырып көңіл көтерді, сайрандады. **Сейіл қылды.** Серуендеп қыдырды, сейілдеді.

Сейіл= ет. 1. Бір нәрсенің көлемі а саны азаю, саябырлап басылу. 2. ауыс. Айыгу, тарқау, тазару.

Сейілде= ет. Серуендеп бой жазу, көңіл көтеру, қыдыру.

Сейілден= ет. Өзімен-өзі көңіл көтеру, бой жазып қыдыру.

Сейілдендір= ет. Көңіл көтерту.

Сейілдендіру Сейілдендір етістігінің қимыл атауы.

Сейілдет= ет. Қыдырту, бой жаздырту. **Сейілдету** Сейілдет етістігінің қимыл атауы.

Сейілдеу Сейілде етістігінің қимыл атауы.

Сейілді сын. Көңілді, қызықты, думанды.

Сейілдір= ет. Кетіру, тарқату, тарату.

Сейілдіру Сейілдір етістігінің қимыл атауы.

Сейілте= ет. Тарқату, тарату.

Сейілту Сейілте етістігінің қимыл атауы.

Сейілү Сейіл етістігінің қимыл атауы.

Сейілші зат. Серуен құрушы, бой жазушы, қыдырушы.

Сейілшілі сын. Серуеншіл, сауықшыл.

Сейір есім. ескікіт. Басқалары, бәрі, қалғандары.

Сейіс зат. 1. этн. Жүйрік атты жаратып баптаушы, бапкер. 2. этн. Жүйрік атты танып білетін сыншы. 3. ауыс. Білгір, шебер маман.

Сейітзада зат. діни. **Сейіттер.**

Сейіттер зат. көне. Ғазіреті ғалидың жұбайы Фатимадан (Мұхаммед пайғамбардың қызынан) тараған ұрпаққа жататын әлеуметтік мәртебесі жоғары көжалар.

СЕКАМАН зат. өс. Өсімдік аты.

СЕКАНС [лат. secans] зат. мат. Тригонометриялық функциялардың бірі.

СЕКВЕСТР¹ [лат. sequestro] зат. экон.

1. Екі тарап та дәмеленіп отырған даулы мүлікті оның кімге тиесілі екені туралы дау шешілгенше үшінші тарапқа уақытша табыстау. 2. Өкіметтің қайсыбір мүлікті (құрал-жабдықты) пайдалануға салған тыйымы немесе шектеуі. 3. Бюджеттің атқарылуы кезінде тапшылықтың белгіленген деңгейден асып түскен немесе кіріс көздерінен түсетін түсім қысқарған және көзделген шараларды ағымдағы қаржыландыру, яғни бюджеттің

атқарылуы мүмкін болмаған жағдайларда қолданылатын арнаулы шаралар.

СЕКВЕСТР² [sequestro: лат. sequestro – бөлімін.] зат. вет. Тірі тканьен аласталған өлі ткань.

СЕКВОЙА зат. өс. Жер шарының ең биік ағаштарына жататын, 3000 жылға дейін жасайтын мәңгі жасыл қылқанжапырақты ағаштар туысы.

СЕКВОЙЯДЕНДРОН зат. өс. Мәңгі жасыл қылқанжапырақты ағаштар туысының бір түрі, діңі тік тұзу, биіктігі 100 м-ге дейін болатын, 2500 жылдай (кейде 3000–4000 жыл) жасайтын ағаш.

СЕКЕК елік. Әрлі-берлі немесе жоғары-төмен секіргендегі қысқа қимылды білдіретін сөз. // Шошақай, жеңілтек.

Секек қақты. Секекдеді, секең-секең етті, қыып-қонды.

СЕКЕК-СЕКЕК елік. Әрлі-берлі немесе жоғары-төмен секіргендегі қайталама қимылды бейнелейтін сөз.

Секек-секек етті. Ербең-ербең етті, секеңдеді.

СЕКЕКТЕ= ет. 1. Секең-секең ету, секек қағу. 2. ауыс. Шошаңдау, селтеңдеу.

СЕКЕКТЕС= ет. Бірге секектеу, секек-секек етісу.

СЕКЕКТЕСУ Секектес етістігінің қимыл атауы.

СЕКЕКТЕТ= ет. Секең-секең еткізу, секек қаққызу.

СЕКЕКТЕТУ Секектет етістігінің қимыл атауы.

СЕКЕКТЕУ Секекте етістігінің қимыл атауы.

СЕКЕЛ зат. өс. Малға жүгымды шөптердің бір түрі.

СЕКЕЛЕКТЕ= ет. Секеңдеу, қыып-қону.

СЕКЕМ зат. Күдік, қорқыныш, үрей.

Секем алды. а) Сезіктенді, үркіді.

ә) Күдіктенді, сескеніп қалды, сеніккірмей қалды.

б) Жаман ойлады, көңіліне қауіп кірді, қауіптенді.

СЕКЕМАЛ зат. Секем, әлдеқандай күдік сезім.

СЕКЕМДЕН= ет. Әлденеден сезіктену, қауіптену, үрейлену.

СЕКЕМДЕНДІР= ет. Қауіптендіру, сезіктендіру.

СЕКЕМДЕНДІРУ Секемдендір етістігінің қимыл атауы.

СЕКЕМДЕНУ Секемден етістігінің қимыл атауы.

СЕКЕМДІ сын. Үрейленген, сезікті, күдікті.

СЕКЕМДІК зат. Сезік туғызатын кү-мәндик, күдіктілік.

СЕКЕМДІЛІК зат. Күдіктілік, сезіктілік, ишбалық.

СЕКЕМСІЗ сын. Секем алмайтын, бейқам, алаңсыз.

СЕКЕМШІЛ сын. Әлденеден сезіктенгіш, қауіптенгіш, күдіктенгіш.

СЕКЕМШІЛДІК зат. Сезіктене беретін күмәндағыштық, күдіктенгіштік.

Секемшілдік оянды. Секемдене бастады, күмәнданды.

СЕКЕН елік. Әрлі-берлі немесе жоғары-төмен секіргендегі қысқа қимылды білдіретін сөз. // Селтеңдеген жеңілтектік.

Секен етті [қақты]. Секек қақты, секектеді.

СЕКЕНДЕ= ет. 1. Секек-секек ету, секектеу.

2. ауыс. Селтеңдеу, шошаңдау.

СЕКЕНДЕС= ет. Бірге секеңдеу, секең-секең етісу.

СЕКЕНДЕСУ Секеңдес етістігінің қимыл атауы.

СЕКЕНДЕТ= ет. 1. Секең-секең еткізу. 2. ауыс. Селтеңдету, шошаңдату.

СЕКЕНДЕТУ Секеңдет етістігінің қимыл атауы.

СЕКЕНДЕУ Секеңде етістігінің қимыл атауы.

1. Секең-секең ету, секектеу. 2. ауыс. Селтеңдеу, шошаңдау.

СЕКЕН-СЕКЕН елік. Әрлі-берлі немесе

жоғары-төмен секіргендегі қысқа қимылды білдіретін сөз.

СЕКЕР зат. сөйл. **Шекер.**

СЕКЕРҚҰЛАҚ зат. көне. Өлген адамның кесілген құлағы [Ертеде жау жағының қанша шығын болғанын білу үшін олардың құлағын кесіп санайтын болған].

СЕКЕУ сын. Жалғыз-жарым, бытыраған, жеке.

СЕКИ= ет. Қозғалмай қатып қалу, селтііп тұру.

СЕКИПС= ет. Селтііп тұрып қалысу.

СЕКИПСУ Секиіс етістігінің қимыл атауы.

СЕКИЮ Секи етістігінің қимыл атауы.

СЕКӨНТ зат. сөйл. **Секүнд.**

СЕКПІЛ зат. 1. Бетке шашырап түсетін ұсақ-ұсақ қоңыр дақ. 2. мед. <лат. ephildes> Адамның терісіне түсетін пигментті ұсақ дақтар.

СЕКПІЛГҮЛ зат. өс. Таудың субальпілік деңгейінде, бұталар арасында, солтүстік және орталық облыстардың шалғындарында өсетін, биіктігі 40–80 см-дей көпжылдық пиязшықты өсімдік.

СЕКПІЛДЕН= ет. Бетке секпіл түсу.

СЕКПІЛДЕНДІР= ет. бейн. Секпіл түсірту.

СЕКПІЛДЕНДІРУ Секпілдендір етістігінің қимыл атауы.

СЕКПІЛДЕНУ Секпілден етістігінің қимыл атауы.

СЕКПІЛДЕУ сын. Аздап секпіл түскен, ишбарлау.

СЕКПІЛДІ сын. Бетінде секпілі бар.

СЕКПІЛСІЗ сын. Секпіл жоқ, бір түсті.

СЕКРЕТАРИАТ зат. **Хатишылық** (мекеменің хатишылық жұмыстарын жүргізетін бөлім мен сондай бөлімдегі қызметкерлер тобы).

СЕКРЕТАРЬ зат. 1. **Хатишы** (мекеменің не ұйымның күнбе-күнгі істерін басқарып отыратын жауапты басшысы). 2. Жеке адамның не белгілі бір ұйымның іс жұмыстарын жүргізетін қызметкер. 3. Жиналыстың хаттамасын жазатын адам, хатишы.

СЕКРЕТАРЬЛЫҚ зат. **Хатишылық** (хатишыға тән, хатишыға қатысты қызмет).

СЕКРЕТЕР [франц. secretaire] зат. 1. Жоғары бөлігінде сөрешелері мен жәшікшелері бар жазу үстелі. 2. Үстел есебінде пайдалануға болатын ашылмалы немесе суырмалы тақтасы бар шағын кітап шкафы.

СЕКРЕТИН зат. вет. Тік ішек қабырғасында түзілетін, қанға сіңісімен ұйқы безінің шырын шығару қабілетін үдететін гормон.

СЕКРЕТОРЛЫ: секреторлы жасушалар. биол. Өздерінен арнайы бөлінді бөліп шығаратын безді жасушалар, glanduloциттер.

СЕКРЕЦИЯ¹ [лат. secretio] зат. геол. Тасшемен, тау жыныстарындағы қуыстардың кристалдық немесе коллоидтық заттармен толуынан қалыптасқан қоспа.

СЕКРЕЦИЯ² зат. биол. Ағзадағы бөлінінің бөліну күрделі үдерісі.

СЕКСЕН сан. Жетпіс тоғыздан кейінгі есептік сан.

СЕКСЕНШОҚ зат. өс. Биік болып, тармақтана өсетін шалғын шөптердің бірі.

СЕКСЕНІНШІ сан. Сексен санының реттік түрі.

СЕКСЕУІЛ зат. өс. <лат. haloxilon> Діңі мен бұтақтары бұраң-бұраң боп келетін, құмды жерлерде өсетін, шөлге төзімді, морт сынатын жапырақсыз қатты ағаш.

Сексеуіл орманы. Орта және Орталық Азияның Иран мен Ауғанстанның шөлдерінде кездесетін сексеуілдің аласа орманы. **Сексеуілдің шоғындай.** бейн. Қызарып, маздаған; ыстық.

СЕКСЕУІЛДЕЙ сын. Сексеуіл сияқты берік, қатты.

Сексеуілдей қатып қалған [қатты]. бейн. **Сірскен.**

СЕКСЕУІЛДІ сын. Сексеуілі бар, сексеуілі көп.

СЕКСЕУЛШЕ¹ зат. өс. Сексеуіл арасында өсетін бұтатектес өсімдік.

СЕКСЕУЛШЕ² үст. Сексеуіл тәрізді, сексеуілге ұқсас.

СЕКСИ= ет. Ебедейсіз боп, селтіп көріну.

Сексіп қарап тұрды. Тікесінен тік тұрып, бір жерден көзін алмай, қозғалмай қарады.

СЕКСИТ= ет. Селтиту.

СЕКСИТУ Сексит етістігінің қимыл атауы.

СЕКСИЮ Секси етістігінің қимыл атауы.

СЕКСТЕТ зат. муз. 1. Алты адамнан құралған музыканттар тобы. 2. Алты дауысқа немесе алты аспапқа арналып жазылған музыкалық шығарма.

СЕКСТИЛЛИОН [франц. sextillion] зат. мат. Бір және 21 нөл арқылы өрнектелетін сан, яғни 10²¹ сан.

СЕКСОЛОГИЯ [лат. sexus – жыныс, logos – ілім] зат. мед. Жыныс қатынасын және оның физиологиялық, патологиялық ерекшеліктерін әлеуметтік және психологиялық жағынан кешенді қарастыратын ғылым.

СЕКСОПАТОЛОГИЯ зат. мед. Жыныстық қатынастың функциялық аспектілерін қарастыратын клиникалық медицина саласы.

СЕКСІЗ сексіз адам. сөй. л. Сиықсыз адам.

СЕКТА зат. діни. Бір дінің ішінен бөлініп шыққан, сол дінге қарама-қайшы өзіндік ауытқушылығы бар діни топ.

СЕКТАЛЫҚ сын. діни. Бір дінің ішіндегі ауытқушылығы бар діни топтарға тән, соларға қатысты.

СЕКТАНТ зат. Секта мүшесі.

СЕКТАНТТЫҚ сын. Бөлінушілік, ауытқушылық.

СЕКТЕН= ет. Тартыншақтану, жүрексіну.

СЕКТОР [ағыл. sector] зат. 1. мат. Шеңбердің екі радиуспен және доғаммен шектелген бөлігі. 2. әск. Тарамдап көрсетілген сызықтармен шектелген шең. 3. Мекеменің не ұйымның бір бөлімі. 4. Шаруашылықтың мемлекетке не жекеменшікке тән бөлігі. 5. инф. Пішімдеу кезінде қатқыл немесе ілгіш дискіде жасалған центрлес жолшықтардың біреуінің сегменті, магниттік диск бетіндегі концентрлік шеңбер бойын қуалай орналасқан сызықжолға жазылатын ақпараттың негізгі бірлігі (ең аз көлемін) сақтайтын оның бір бөлігі. 6. геогр. Географиялық белдемділіктің әртүрлі құрылымымен өзгешеленетін материктердің ірі бөліктері.

СЕКТОРЛЫ сын. Секторы бар, сектордан құралған.

Секторлы жапқыш. с.у.ш.ар. Су деңгейі мен арынды су беру және оны әкетуді реттейтін құрылғы түрлерінің бірі.

СЕКУЛЯРИЗАЦИЯ зат. әлеум. Діннің қоғамнан бөліну, діни құндылықтардың сакралды қасиеттерінен айырылу үдерісі.

СЕКУЛЯРИЗАЦИЯЛАН= ет. терм. Секуляризацияға ұшырау.

СЕКУЛЯРИЗАЦИЯЛАНУ Секуляризациялану етістігінің қимыл атауы.

СЕКУЛЯРИЗАЦИЯЛЫҚ сын. Секуляризацияға қатысты, секуляризацияға тән.

СЕКУЛЯРИЗМ зат. саяси. Секуляризациялық бағыт ұстанушылық.

СЕКУЛЯРИСТИК сын. саяси. Секуляризмге қатысты, секуляризмге тән.

СЕКУНД зат. Минуттың алыстан бір бөлігіне тең уақыт өлшемі.

СЕКУНДАНТ зат. 1. Кейбір еуропалық ел-дерде, Ресейде XIX–XX ғасырларға дейін ақсу-іектер арасында орын алған екі ер адам арасындағы дау-дамайды шешудің жолы ретіндегі жеке-жеке (атысуға) қатысушылардың әрқайсысының жанында болатын төрешісі, куә. 2. спорт. Бокста раундтар арасындағы үзілісте боксшыға көмек көрсететін адам.

СЕКУНДОМЕР зат. Секундөлшеуші.

СЕКУНДОМЕРШІ зат. Жарыстағы уақыт көрсеткішін қабалғалатын төреші.

СЕКУНДӨЛШЕУШІ зат. Уақытты нөлден бір секундқа дейін дәл көрсететін құрал.

СЕКУНДАЙ сын. Секунд шамасында, секунд көлемінде.

СЕКУНДАП үст. Секундт күйінде, секунд көлемінде.

СЕКУНДТЫҚ сын. 1. Секундқа қатысты, секунд шамасындай. 2. ауыс. Болмашы, азантай.

СЕКЦИЯ [лат. sectio] зат. 1. Белгілі бір ұйымның, мекеменің құрамындағы бөлімше. 2. тех. Техникалық бөлішектің бір бөлігі. 3. пед. Спорт пен дене тәрбиесі бойынша оқушылардың сыныптан тыс өзіндік әрекетін ұйымдастыратын тәрбие жұмысының бір түрі. 4. Құрылтайда, үлкен жиындарда, конгресте белгілі бір мәселе бойынша жұмыс істейтін делегаттар тобы. 5. Имараттың, құрылғының бір бөлігі.

СЕКЦИЯЛЫ сын. Секциясы бар, секцияға бөлінген.

СЕКЦИЯЛЫҚ сын. Құрылтайда, үлкен жиындарда, конгресте белгілі бір мәселе бойынша жұмыс істейтін делегаттар тобына қатысты.

Секциялық есептеу орталығы. инф. <ағыл. sectional computer center> Автоматтандырылған басқару жүйесінің құрамында жұмыс істейтін кәсіпорынның (мекеменің) есептеу орталығы.

СЕКІЛ зат. көне. Пішін, форма.

СЕКІЛДЕН= ет. Бір нәрсеге ұқсау, сол тәріздену.

СЕКІЛДЕНДІР= ет. Бір нәрсеге ұқсаттыру.

СЕКІЛДЕНДІРУ Секілдендір етістігінің қимыл атауы.

СЕКІЛДЕНУ Секілден етістігінің қимыл атауы.

СЕКІЛДІ шы. л. Сияқты, сықылды, іспетті.

СЕКІР= ет. 1. Бір жерден екінші жерге қарғып түсу, ырғу. 2. Бір күйден екінші күйге өту немесе бір кезеңнен өту. 3. ауыс. қарап. Басыну, тиісу.

Секіріп шықты. Межелі жасына сүрінбей, аман-есен жетті.

СЕКІРГІШ сын. Қарғығыш, ырғығыш.

СЕКІРГІШТІК зат. Адамның аямен итерілу арқылы денесін жоғары көтеру мүмкіндігін анықтайтын ату.

СЕКІРЕКТЕ= ет. Әлсін-әлсін ырғу, шоқырақтау.

СЕКІРЕТІН: секіретін жіп. спорт. Көркем гимнастикада және тағы басқа да көптеген спорт түрлерінде (жаттығулар мен жарыстар үшін) пайдаланатын шетінде екі сабы бар ширатылған немесе резеңке жіп.

Секіретін орын. спорт. Ұзындыққа, сырықпен, биіктікке жүгіріп келіп секірген кезде түсуге аналған орын.

СЕКІРМЕ зат. Қызбалалардың жерді торлап сызып, ырғып-ойнайтын ойыны.

СЕКІРМЕК зат. Қыздардың жіпті айналыдырып, секіріп ойнайтын ойыны.

СЕКІРМЕЛІ сын. 1. Ырғып өтетін, қарғымалы. 2. терм. Даму барысында мүмкін болатын бірнеше кезеңнің немесе сатының бірінен екіншісіне өтпей, бірден жоғарысына өтіп кету қасиеті бар.

СЕКІРТ= ет. Бір жерден екінші жерге қарғыту, ырғыту.

СЕКІРТПЕ зат. вет. Аузынан көбік шығып, секіріп, тыпырлап ауыратын жұқпалы қой ауруы.

СЕКІРТПЕЛІ сын. 1. Ырғып кететін, қарғымалы. 2. Секіріп тұратын (жүріс).

3. ауыс. Өзеріп тұратын, айнымалы.

СЕКІРТУ Секірт етістігінің қимыл атауы; ырғыту, қарғыту.

СЕКІРУ¹ Секір етістігінің қимыл атауы; қарғу, ырғу.

СЕКІРУ² зат. спорт. 1. Акробатикада дене толық немесе жартылай айналатын секіруге ұқсас жаттығу. 2. Спорттық гимнастикада қарапайым немесе тіреумен, қолды еш жерге тіремей бір орында тұрып биіктікке және ұзындыққа, жүгіріп келіп алысқа, трамплиннен, кедергіден немесе керілген жіптен; алысқа өрі

биікке; «шеңберден» секіру; әртүрлі гимнастикалық жабдықтарға (ат, үстел, плит т.б.) тіреліп секіру. 3. Көркем гимнастикада арнайы жаттығулардың негізгі түрлерінің бірі. 4. Конькиді мәнерлеп сырғанауда еркін сырғанаудың ең күрделі түрлерінің бірі. 5. Батутта серітелердің көмегімен рамаға бекітілген тоқылған тордың үстінде жекелей және жұптасып, биікке көтеріле серпіліп, ауада аударыла айналып түсіп секіру.

СЕКІРІМДЕЙ сын. Секірім болатындай.

СЕКІРІП-СЕКІРІП= ет. Қайта-қайта секіру, ырғу, қарғу.

СЕКІРІС зат. спорт. Биіктікке немесе ұзындыққа секіретін қимыл-әрекет.

СЕКІРІС= ет. Бір жерден екінші жерге бірге екпінмен аттыл, қарғу, ырғу.

СЕКІРІСУ Секіріс етістігінің қимыл атауы.

СЕЛ [ар. سيل] зат. 1. Тас аралас саз балшықтардың таудан төмен ағыла құлауымен сипатталатын, кенеттен басталып, барынша қарқынды өтетін мейлінше залалды құбылыс; қармен мұздың еруінен немесе қатты нөсер жауының салдарынан болатын су тасқыны. 2. Өзен-су деген мағынада. 3. ауыс. Ағыл-тегіл болушылық, көптік. 4. ауыс. Қуш-қуат, қайрат. 5. ауыс. Ағын, екпін.

Селге кетті. Босқа құрыды, текке кетті.

СЕЛБЕ= ет. Біреуді демеу, қолдау.

СЕЛБЕК зат. Көмек, жәрдем.

СЕЛБЕНДЕ= ет. сөй. л. Селтектен ұшып-қону, ебелек қағу, селтендеу.

СЕЛБЕНДЕУ Селбенде етістігінің қимыл атауы.

СЕЛБЕС= ет. Бір-біріне демеу жасау, септесу.

СЕЛБЕСТІК зат. биол. <грек. symbiosis> Екі немесе бірнеше ағзаның ұзақ уақыт немесе тұрақты түрде бірігіп, өзара пайда келтіре тіршілік етушілік.

СЕЛБЕСТІР= ет. Септестіру, байланыстыру, ілестіру.

СЕЛБЕСТІРУ Селбестір етістігінің қимыл атауы. 1. Септестіру, ілестіру. 2. Жаластыру, байланыстыру. 3. Ұластыру, сабақтастыру.

СЕЛБЕСУ Селбес етістігінің қимыл атауы. 1. Септесу, байланысу. 2. биол. <грек. symbiosis> Бірге тұру, бірігіп тіршілік ету.

СЕЛБЕСУ¹ зат. Жәрдем, сүйемеледеу.

СЕЛБЕУ етті. Сүйемеледі, ілестірді.

СЕЛБЕУ² Селбе етістігінің қимыл атауы.

СЕЛБІ зат. көне. Ағаштың қу бұтағы, берегі, бостаны.

СЕЛДЕ= ет. 1. Қатты жауу, сел болып ағу.

2. ауыс. Ағыл-тегіл тасқындау, орасан мол болу.

3. ауыс. Өлең-күйдің ағылып төгіле жөнелуі.

СЕЛДЕЙ сын. Сел сияқты, сел тәрізді.

Селдей қаптады. Баса-көктеп жапыра жөнелді.

СЕЛДЕН= ет. 1. Сел болып ағу, тасқындану.

2. ауыс. Ағыл-тегіл болу, орасан көп болу.

СЕЛДЕНУ Селден етістігінің қимыл атауы.

СЕЛДЕТ= ет. 1. Ағыл-тегіл тасқындату, нөсерлете қуу. 2. ауыс. Көз жасын төгу, ағыл-тегіл жылау. 3. ауыс. Көкіректе кернеген ашу-ызаға булығы.

Селдетіп өткен тасқындай. поэт. Арын-даған, асып-тасқан.

СЕЛДЕТУ Селдет етістігінің қимыл атауы.

СЕЛДЕУ Селде етістігінің қимыл атауы; арындау, тасқындау.

СЕЛДІР сын. 1. Қалың, тығыз емес, сирек.

2. Тығыз емес, жұқа. 3. Азантай, ат төбеліндей.

СЕЛДІР зат. өс. **Селдірек.**

СЕЛДІРБАС зат. өс. Селдір масақты астық тұқымдас шөп.

СЕЛДІРЕ= ет. Сиреу, сүйелу, азау.

СЕЛДІРЕК зат. өс. <лат. deschampsia caesritaga> Астық тұқымдасына жататын көп-жылдық шөптесін өсімдік.

СЕЛДІРЕТ= ет. 1. Азайту, сирету, жиілігін кеміту. 2. Жұп-жұқа ету, сұйылту.

СЕЛДІРЕТУ Селдірет етістігінің қимыл атауы; азайту, сұйылту, сирету.

СЕЛДІРЕУ Селдіре етістігінің қимыл атауы; жиілігі кему, сиреу, баяулау, бәсеңдеу.

СЕЛДІРЛЕН = е. т. Селдір тарту, сұйылу, жұқару.

СЕЛДІРЛЕНУ Селдірлен етістігінің қимыл атауы.

СЕЛДІРЛЕУ сын. Сиректеу, жұқалау.

СЕЛДІР-СЕЛДІР сын. Тым сирек, әр жерде бір өскен.

СЕЛДІР-СЕЛЕУ сын. Сирек, қалың емес, жиілігі аз.

СЕЛДІРШӨП зат. өс. **Селдірек.**

СЕЛЕБЕ¹ зат. көне. Ұшы қанжар сияқты, қос жүзді, үлкен өткір қылыш (пышақ).

СЕЛЕБЕ² зат. көне. Қиын-қыстау кезең, ауыртпалық, апат.

СЕЛЕБЕ³ зат. Қатты жауған жауын; сел.

СЕЛЕКТОР [лат. selector] зат. Мекеме ішіндегі қызметкерлермен екіжақты хабарласып отыратын электрмеханикалық байланыс құрылысы.

Селектор арна инф. Қосылған бірнеше шалғай құрылғылардың біреуімен ғана (бір өзі ғана жұмыс істейтін режимде) ақпарат алмастыратын мәліметтер жеткізу арнасы.

СЕЛЕКЦИОНЕР зат. биол. Селекция жөніндегі маман.

СЕЛЕКЦИЯ [лат. selectio] зат. биол. Будандастыру арқылы өсімдіктердің жаңа түрін шығару, мал тұқымын жақсарту жолы, сұрыптап алу әдісі.

СЕЛЕКЦИЯЛА = е. т. Өсімдік сорттары мен мал тұқымын будандастыру жолымен жақсарту, сұрыптау.

СЕЛЕКЦИЯЛАУ Селекцияла етістігінің қимыл атауы; сұрыптау.

СЕЛЕН [грек. selene] зат. хим. Сұр түсті кристалл зат, металлоидтер.

СЕЛЕН ор. зат. сөйл. **Село.**

СЕЛЕНАТТАР зат. хим. Селен қышқылының H_2SeO_4 тұздары.

СЕЛЕНИД зат. хим. Селенидтер.

СЕЛЕНИДТЕР зат. хим. Селеннің басқа металдармен химиялық қосылыстары.

СЕЛЕНИЛДЕР зат. хим. Құрамында селеннің бір атомынан және оттектің бір атомынан құралған екі оң зарядты радикалы $SeO_2 + бар, тұз типте химиялық қосылыстар.$

СЕЛЕНИТТЕР зат. хим. Селенді қышқылдың H_2SO_3 тұздары.

СЕЛЕНСУТЕК зат. хим. Таза селен алу үшін және селенидтер, селенорганикалық қосылыстар синтезінде қолданылатын селен гидриді.

СЕЛЕНДЕ = е. т. Селтең-селтең етіп бос жүру, салаңдау.

СЕЛЕНДЕУ Селенде етістігінің қимыл атауы.

СЕЛЕУ зат. өс. <лат. aristida> Шөл далада өсетін бас жағы үлгілдеген селдіреуік ақ шөп.

СЕЛЕУБОЯУ зат. өс. Тамыры айналанындағы 10 м-дей сусымалы құмды бекітетін бөз өсімдігінің бір түрі.

СЕЛЕУЛЕН¹ = е. т. Топ-топ болу, селдіреу.

СЕЛЕУЛЕН² = е. т. Ақшыл тартып, ағараң-дап, бозарып көріну.

СЕЛЕУЛЕНУ Селеулен етістігінің қимыл атауы.

СЕЛЕУЛІ сын. Селеуі бар, селеу өскен.

СЕЛЕУСЕ зат. өс. сөйл. **Селеу.**

СЕЛЕУСІН зат. өс. сөйл. **Селеу.**

СЕЛИТРА [лат. sal – тұз, nitrum – табиғи сода, сілті] зат. хим. Азот қышқыл тұздарының жалты атауы.

СЕЛК елік. Шошынғанда, қорыққанда дененің дір еткен оқыс қимылын бейнелейтін сөз.

Селк етті. Дене дір етіп, оқыс шошынды; түршікті.

СЕЛКЕК сын. жерг. Төмен, нашар, арықтау.

СЕЛКЕМ сын. жерг. Таныс емес, жат, бөтен.

СЕЛКЕУ сын. 1. Жібі жақсылап тартылмай, бос қалған. 2. Селтіп бөлек шыққан, шет

қалған; оқшау, жеке. 3. ауыс. Оғаш, өрескел, ерсі. 4. ауыс. Басы артық, орынсыз.

СЕЛКЕУЛЕН = е. т. Бос қалу, тартылмай, селтіп, бөлек шығу.

СЕЛКЕУЛЕНУ Селкеулен етістігінің қимыл атауы.

СЕЛКЕУЛІК зат. Олпы-солтылық, бостық.

СЕЛК-СЕЛК елік. Әлсін-әлсін селкілдеген қимылды бейнелейтін сөз.

Селк-селк етті. Денесі қатты қозғалды, селкілдеді.

СЕЛКІЛ зат. Бір нәрсенің селкілдеген қозғалысы.

Селкіл қақты. Денесі селк-селк етіп қозғалды, селкілдеді; тынымсызданды.

СЕЛКІЛДЕ = е. т. 1. Селк-селк етіп қозғалу, селкіл қағу. 2. Қатты тоңып қалтырау, қалшылдау. 3. Тұла бойы түршігі, шошын, қатты қорқу.

4. ауыс. Селтендеп бос жүру, желігу.

СЕЛКІЛДЕК сын. Селк-селк ететін, селкілдеген.

СЕЛКІЛДЕС = е. т. Селкіл қағысу, селк-селк етісу.

СЕЛКІЛДЕСУ Селкілдес етістігінің қимыл атауы.

СЕЛКІЛДЕТ = е. т. 1. Денені селк-селк етіп қозғалту, селкіл қақтыру. 2. Дірілдету, солқыдау.

СЕЛКІЛДЕТУ Селкілдет етістігінің қимыл атауы; селкіл қақтыру.

СЕЛКІЛДЕУ Селкілде етістігінің қимыл атауы; солқылдау, селкіл қағу.

СЕЛҚОС үст. Ықылассыз, енжар, жан-тәнімен емес, немқұрайлы.

СЕЛҚОСТАН = е. т. Көңіл күйі салқын тарту, енжарлану.

СЕЛҚОСТАНДЫР = е. т. Салқын тарттыру, енжарландыру; көңілін басу.

СЕЛҚОСТАНДЫРУ Селқостандыр етістігінің қимыл атауы.

СЕЛҚОСТАНУ Селқостан етістігінің қимыл атауы.

СЕЛҚОСТАУ сын. Көңілсіздеу, енжарлау, ықылассыздау.

СЕЛҚОСТЫҚ зат. Енжарлық, ықылассыздық, қылқысыздық.

СЕЛМЕ зат. өс. жерг. **Селеу.**

СЕЛМЕ-СЕЛЕУ зат. өс. жерг. **Селеу.**

СЕЛО ор. зат. Ауылды жердегі елді мекен.

СЕЛПУ зат. Матаның, терінің, киіздің созылып шыққан міні, тігін жібінің іркіліп қалған ілмектері.

СЕЛ-СЕЛ: сел-сел болды. Әбден шыққып қара суға түсіп терледі.

СЕЛСОҚ үст. Ықылассыз, енжар, селқос.

СЕЛСОҚТАН = е. т. Көңіл күйі салқын тарту, селқостану, енжарлану.

СЕЛСОҚТАНУ Селсоқтан етістігінің қимыл атауы; енжарлану.

СЕЛСОҚТАУ сын. Ықыласы жоқ, селқостау, енжарлау.

СЕЛСОҚТЫҚ зат. Енжарлық, салғырттық, селқостық, ықылассыздық.

СЕЛТ елік. Оқыс дауыстан шошынғанда, жүрегі зірк ете түсті дегенді білдіретін сөз.

Селт етпеді. Ешбір белгі білінбеді, міз бақпады.

Селт етті. а) Сексенгеннен оқыс қозғалды, шошын кетті, шошынды. ә) Елең етті.

СЕЛТЕК сын. Селтең-селтең еткен, бос селтиген.

Селтек қақты. Селтендеді, бос жүрді. **Селтек қақтырды.** Селтендетіп бос жүргізді, селтендетіп қойды.

СЕЛТЕКТЕ = е. т. 1. Қалбалақтап ұшып-қону, босқа жүзіру. 2. ауыс. Ұшып-қонған жеңілтек мінез көрсету, шошаңдау.

СЕЛТЕКТЕУ Селтекте етістігінің қимыл атауы.

СЕЛТЕҢ зат. 1. Ұшып-қонып секектеген бос жүріс. 2. Еріккен, бос жүрген, сенделген адам.

Селтең етті. Шошаң етті, селтиді. **Селтең қақты.** а) Елең қақты, елпіндеді. ә) Жарамсақтанды, жағымпазданды.

СЕЛТЕҢДЕ = е. т. Селтең-селтең етіп, бос жүру.

СЕЛТЕҢДЕС = е. т. Селтең қағысу, секеңдесу.

СЕЛТЕҢДЕСУ Селтеңдес етістігінің қимыл атауы.

СЕЛТЕҢДЕТ = е. т. Секектету, секеңдету, селтектету, секең қақтыру.

СЕЛТЕҢДЕТУ Селтеңдет етістігінің қимыл атауы.

СЕЛТЕҢДЕУ Селтеңде етістігінің қимыл атауы.

СЕЛТЕҢ-СЕЛТЕҢ елік. Секең қаққан, селтектеген қимылды бейнелейтін сөз.

Селтең-селтең етті. Шошаң-шошаң етті.

СЕЛТЕТЕР сын. Бір нәрсеге құлақ асатын, сөзге түсінетін.

СЕЛТИ = е. т. 1. Қозғалмай тұрып қалу, қалтиу. 2. ауыс. Салаңдап бос жүру.

СЕЛТИТ = е. т. Ербиту, ұрпиту, соститу.

СЕЛТИТУ Селтит етістігінің қимыл атауы.

СЕЛТИОУ Селти етістігінің қимыл атауы.

СЕЛТИИС = е. т. 1. Қозғалмай тұрып қалысу. 2. Ербиісу, ұрпийісу, состийісу.

СЕЛТИИСУ Селтиис етістігінің қимыл атауы.

СЕЛЬМАГ зат. сөйл. Ауылдық жерде бұйымдарды аралас сапа беретін сауда орны, дүкен.

СЕЛЬПО зат. сөйл. Ауылдық жердегі сауда-саттық ісін басқаратын орталық.

СЕМ = е. т. 1. Еті қашу, салбырау. 2. Өсімдіктің, гүлдің жайсыз ауа райынан, ылғалдандырылмаудан өспей солып қалуы, құрауы. 3. ауыс. Адамның қайғы қасіреттен, ауыртпалықтан азып-тозып жүдеп кетуі. 4. ауыс. Жоқ болу, біту, қуру, өшу.

СЕМАНТАР зат. Малайзияның солтүстігі мен Тайландтың оңтүстігінде тұратын тайпалар тобы.

СЕМАНТИКА¹ [грек. semantikos] зат. лингв. Тілдегі жеке сөздер мен жеке сөз тіркестерінің мағынасы, мәні.

СЕМАНТИКАЛЫҚ сын. лингв. Семантикаға тән, семантикаға қатысты.

Семантикалық жүктеуіш. инф. <ағыл. semantic loader> Кіру тілінің семантикасы сипаттамасын семантикалық кестеге түрлендіруге арналған гипотетикалық әмбебап компиллятордың компоненті.

СЕМАСИОЛОГИЯ [грек. semasia – мағына, мән, logos – ілім] зат. лингв. Сөздердің мағынасын зерттейтін тіл білімінің бір саласы.

СЕМАТИКА [грек. semeiotikon, semeion – белгі] зат. вет. Ауру белгілері туралы ілім.

СЕМАФОР [грек. sema – белгі, phoros – алып жүру] зат. Теміржолдың бос я бос емес екендігін машинасык білдіріп тұратын сигнал.

СЕМДІР = е. т. 1. Етіп қашыру, салбырату. 2. Өсімдіктің өсуін, тіршілігін тоқтату, қурату, солдыру.

СЕМДІРУ Семдір етістігінің қимыл атауы.

СЕМЕНТ зат. көне. **Цемент.**

СЕМЕСТР [лат. semestris] зат. пед. Жоғары оқу орнындағы жарты жылдық оқу мерзімі.

СЕМИКАРБАЗИД зат. хим. Гидразин карбон қышқылының амиді.

СЕМИКАРБАЗОНДАР зат. хим. Клиникада туберкулез ауруына қарсы белсенді препарат ретінде қолданылатын антисептик.

СЕМИНАР [лат. seminarium] зат. пед. 1. Жоғары оқу орындарында оқытушының басшылығымен студенттерді топ-топқа бөліп өткізілетін практикалық сабақ. 2. Белгілі бір мамандық бойынша ұйымдастырылатын арнаулы оқу жүйесі. 3. Белгілі бір тақырып бойынша жасалатын ғылыми баяндама.

СЕМИНАРИСТ зат. тар. Семинарияда оқитын оқушы.

СЕМИНАРИЯ [лат. seminarium] зат. тар. Орта білім беретін арнайы оқу орны.

СЕМИОТИКА [грек. semeiotike] зат. лингв. Адамзат қоғамындағы (негізінен табиғи және жасанды тілдерді, сондай-ақ мәдениеттің

кейбір құбылыстары), табиғаттағы (жануарлар әлеміндегі коммуникация) немесе адамның өзіндегі (көру және есту қабылдаулары және т.б.) белгілер мен белгілер (таңбалар) жүйесінің қасиетін зерттейтін ғылым.

СЕМСЕР зат. 1. Болаттан істелген екі жүзді өткір қылыш сияқты қару. 2. спорт. Семсерлесуде қолданылатын қызына келген үшкір қару, шпага.

СЕМСЕРБАЛЫҚ зат. зоол. <лат. xipnias gladius> Жақ сүйегі семсер тәрізді ұзын, алабұға отрядына жататын кәсіптік маңызы бар балықтың түрі.

СЕМСЕРДЕЙ сын. 1. Болаттай берік, мықты. 2. Өткір, өжет.

СЕМСЕРЛЕ= ет. Семсер жұмсау, семсермен ұру, кескілеу, шаңшу.

СЕМСЕРЛЕС= ет. 1. Семсер жұмсап шайқасу. 2. спорт. Семсермен сайысу.

СЕМСЕРЛЕСУ зат. Семсерлес етістігінің қимыл атауы; семсермен сайысу.

СЕМСЕРЛЕСУШІ зат. окказ. спорт. Семсермен сайысу спортымен айналысатын адам, спортшы.

СЕМСЕРЛЕУ Семсерле етістігінің қимыл атауы.

СЕМСЕРКҰЙРЫҚ зат. зоол. <лат. xiphosura> Бұуынақтылар түлігіне жататын класс.

СЕМСЕРШЕ ұст. Семсер тәрізді, семсерге ұқсап.

СЕМСЕРШӨП зат. өс. <лат. cladium> Қияқөлеңдер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

СЕМСЕРШІ зат. спорт. Семсерлесу спортымен айналысушы адам.

СЕМСЕРШІЛ сын. Семсерлесудің шебері, семсерқұмар.

СЕМУ Сем етістігінің қимыл атауы. 1. биол. <грек. атморхе> Органикалық құрылымның бүлінуі. 2. геол. Ылғалданған дисперсиялы таужыныстардың (грунттардың) еру, мұздықтану және кебу барысында көлемін азайтуы. 3. ауыс. Азу, жүдеу.

СЕМІЗ сын. 1. Байланып семірілген қонды (мал). 2. Денесі толық, еткенді (адам).

Семізден жарады. Тоқ жарау болды, күтімде тұрды. **Семіз ет.** Құрамында майы көп, семірілген малдың еті. **Семіз саз.** Көгалы қалың жасыл алқап, салқын жер. **Семіз сөз.** а) поэт. Сөздің ауыз толтырып айтарлық мазмұнды жері. ә) Асып-таспа мақтау сөз.

СЕМІЗДЕУ сын. 1. Қоңдылау, майлылау. 2. Еткенділеу, толықтау.

СЕМІЗДІК зат. 1. Қоңдылық, май басқандық. 2. Денесі толықтық, еткенділік. 3. ауыс. Болып-толып, асып-тасқандық, дандайсушылық, мастаңишылық.

СЕМІЗОТ зат. өс. <лат. rhodiola> Тау беткейлерінде, өзен аңғарларында, шалғынды жерлерде өсетін, биіктігі 50-60 см-дей көпжылдық шөптесін өсімдік.

СЕМІЗШЕ ұст. Еткенділеу келген, толықша.

СЕМІЗШЕЛЕУ сын. сөйл. Еткенділеу, толықтау.

СЕМІЗІРЕК сын. Майлылау, толығырақ. **СЕМІК** сын. Семіңкіреген, қытыңқылау, бүрісіп қалған, нашар.

Семік дән. Толық массалы емес, толмаған дән. **СЕМІР=** ет. 1. Ет алу, қоңдану, майлану. 2. Денесі толу, май басу, еткендеу. 3. ауыс. Асып-тасу, дандайсу. 4. ауыс. Масаттану, шаттану.

СЕМІРГЕНДІК зат. 1. Май бітіп қоңдандық, толғандық, ет алғандық. 2. ауыс. Асып-тасып дандайсушылық, табысқа мастанғандық.

СЕМІРГІШ сын. Семіруге бейім, тез ет алғыш.

СЕМІРТ= ет. Малды ерекше күтімге алып тыңайту, қоңдандыру, май бастыру.

СЕМІРТУ Семірт етістігінің қимыл атауы. **СЕМІРТІЛ=** ет. Қоңайттырылу, тойындырылып байлану.

СЕМІРТІЛУ Семіртіл етістігінің қимыл атауы.

СЕМІРУ Семір етістігінің қимыл атауы. 1. Ет алып, май басу. 2. Қоңдану, толу.

СЕМЬЯ ор. зат. сөйл. 1. **Отбасы.**

2. ауыс. Бір ұяға жиналған аралар тобы.

Семьяшырқын бұзды. Отбасының берекесін кетірді, іріткі салды, ынтымақты бұзды.

СЕМЬЯЛЫ сын. Үйлі-баранды, ерлі-зайыпты, тұрмыс құрған.

СЕМЬЯЛЫҚ сын. Семьяға қатысты, соған тән, отбасылық.

СЕМІЯН зат. миф. Сұқырлайтын дүе.

СЕН¹ есім. Екінші жақтағы жіктеу есімдігінің анайы жекеше түрі.

Сен де бір. сөйл. жақтырмау. Біреудің сөзін, ісін жақтырмағанда «қандайсың өзін» деген мағынада айтылатын сөзқолданыс. **Сенен аяғанды ит жесін.** Саған бермегенім өзіме де бұйырмасын, аясам арам болсын деген мағынада.

Сенен аяғанды ит жесін. Сенен аяр түгім жоқ, саған бермегенім өзіме де бұйырмасын, арам болсын. **Сенен келген керді көрермін.** Қоқайыңды, қиянат күшіңді кезінде көріп алармын деген мағынада.

Сен тұр, мен атайын. Бірінен-бірі өткен, таңдаулы, ығай мен сығай. **Сен тұр, мен атайынның өзі.** Өзгеге ерік бермейтін, бастыр-малатқыш кісі туралы. **Сенің табаныңа кірген шөгір [шөңге, тікен] менің [біздің] маңдайыма қадалсын.** Сен тартар тауқымет азапты мен-ақ көтерейін деген мағынада.

СЕН² зат. Малайзия, Сингапур, Бруней, Жапония, Индонезия, Камбоджаның ұсақ ақшасы.

СЕН= ет. 1. Біреуге, бір нәрсеге илану, нану. 2. Сенім арту.

Сенген қойым сен болсаң [сен бе едің]. Үміт етіп сенен адамы ойлаған жерінен шықпай, көңілі қалғанда айтылады.

СЕНАТ [лат. senatus] зат. саяси. Бірқатар елдердегі парламенттің заң шығаратын жоғарғы палатасының аты.

СЕНАТОР зат. саяси. Сенат мүшелерінің басшысы.

СЕНБЕСТІК зат. Нанбастық, иланбаушылық, шүбә келтірушілік.

Сенбестік білдіру. Сенбеу, иланбау.

СЕНБЕУШІЛІК зат. Нанбаушылық, иланбаушылық.

СЕНБІ зат. Аптаның алтыншы күні, жұмадан кейін, жексенбіден бұрын келетін күн.

СЕНБІЛІК зат. Қоғам пайдасы үшін белгілі бір сенбі күні өз еріктерімен көпшілік боп істейтін тазалау, тазарту жұмысы.

СЕНГЕНСУ Сенгенсі етістігінің қимыл атауы.

СЕНГЕНСІ= ет. Нанып қалғансу, иланғансу.

СЕНГІЗ= ет. Иланғызу, нанғызу.

СЕНГІСІЗ сын. Адам сенбейтіндей, нанғысыз.

СЕНГІШ сын. Біреудің айтқанын сын көзбен тексеріп білмей, көне кеткіш, әр нәрсеге нанғыш, иланғыш.

СЕНГІШТЕУ сын. Нанғыштау, иланғыштау.

СЕНГІШТІК зат. Нанғыштық, иланғыштық.

СЕНДЕЙ сын. Сен сияқты, сен секілді.

СЕНДЕЛ= ет. 1. Бостан-босқа салпақтау, текке сандалу, әуре болу. 2. ауыс. Мең-зең болу, дел-сал күйге ену. 3. ауыс. Не істерін білмей, дағдару. 4. ауыс. Қайғыру, қапа болу, торығу.

СЕНДЕЛБАЙ зат. қарап. Салпақтап бос жүретін адам.

СЕНДЕЛКТЕ= ет. сөйл. **Сендел** (текке сандалу).

СЕНДЕЛМЕ¹ зат. вет. Жел діірменінің жел қағып, оның жұмыс істеуіне бірден-бір күш беретін дөңгелекке орнатылған қалағы.

СЕНДЕЛМЕ² зат. вет. Делбеге ұқсас жылқы ауруы.

СЕНДЕЛМЕЛІ сын. Сенделмесі бар, қалақтары бар.

СЕНДЕЛТ= ет. 1. Сандапту, салпақтау. 2. ауыс. Дел-сал күйге түсіру, мең-зең ету.

СЕНДЕЛТУ Сенделт етістігінің қимыл атауы.

СЕНДЕЛУ Сендел етістігінің қимыл атауы. 1. Текке сандалу, бос жүру. 2. ауыс. Мең-зең болу, дел-сал күйге түсу.

СЕНДЕЛІС зат. 1. Сандалыс, бос жүріс. 2. ауыс. Дел-сал күйге түсушілік, мең-зеңдік.

СЕНДЕЛІСУ Сенделіс етістігінің қимыл атауы.

СЕНДІК зат. Саған тәндік, саған арналған.

СЕНДІР= ет. 1. Иландыру, нандыру, сөзіне шүбә келтіртпеу. 2. Сенім арттыру.

СЕНДІРГІШ сын. Нандыргыш, иландыргыш.

СЕНДІРУ¹ Сендір етістігінің қимыл атауы.

СЕНДІРУ² зат. психол. Адамның өз көзқарасын өзгелерге қабылдатуға бағытталған іс-әрекеті.

СЕНДІРУШІЛІК зат. Бір нәрсеге нандырушылық, иландырушылық қасиет.

СЕНЕ зат. сөйл. **СЕНЕК.**

СЕНЕК¹ зат. Үйдегі кіреберіс бөлме, дәліз, ауыз үйі.

СЕНЕК² зат. жерг. **Айыр.**

СЕНЕК³ сын. Жемісі нашар, тұқымы азған (ағаш).

СЕНЕР-СЕНБЕС: сенер-сенбесін білмеді. Біреуге, бір нәрсеге нанарын я нанбасын, иланарын я иланбасын білмеді.

СЕНЕШК зат. өс. Кішірек келген шайырлы өсімдік.

СЕНОРМОНИТ зат. хим. Сурьма (III оксидінің Sb2O3 сегіз қырлы кристалды аллотропиялық түр өзгерісі).

СЕНСАЦИЯ [франц. sensation] зат. 1. Ерекше оқижадан, хабардан кейін пайда болатын аса күшті, естен тандыарлық жағдай, әсер.

2. Осындай күшті әсер тудыратын оқиғаның, хабардың нақ өзі, яғни құлақ естіп, көз көрмеген жаңа хабар, таңғаларлық оқиға, тосын оқиға.

СЕНСАЦИЯЛЫ сын. Сенсацияға толы, дүбірлі.

СЕНСАЦИЯЛЫҚ зат. Сенсация боларлық, таңғаларлық.

СЕНСУАЛИЗМ [лат. sensus] зат. псих. Психикалық өмірдің негізі – сезімдік әсерлер деп сипаттайтын ілім.

СЕНТИМЕНТАЛИЗМ [франц. sentimentalisme] зат. әдеб. Оқиғаны, сюжетті жанашырлық сезімге құратын 18 ғасырдың екінші жартысы мен 19 ғасырдың бас кезінде дамыған көркем әдебиеттегі ағым.

СЕНТИМЕНТАЛИСТ [франц. sentimental] зат. Сентиментализмге бой ұрған, сары уайымшы адам.

СЕНТИМЕНТАЛИСТІК сын. Сентименталиске тән, соған лайық.

СЕНТИМЕНТАЛЬДЫ сын. Сезімталдық, қиялшылық, күйреуік сезімге толы.

СЕНТИМЕНТАЛЬДЫҚ сын. Сентиментализмге тән, күйреуік.

СЕНТЯБРЬ зат. **Қырғұйек** (қазіргі күнтізбе бойынша тоғызыншы айдың аты; күздің бірінші айы).

СЕНУ Сен етістігінің қимыл атауы.

СЕНУЛІ сын. Шүбәсіз сенген, нанулы.

СЕНУШІ зат. Сөзге, пікірге иланым қалушы, нанушы.

СЕНУШІЛІК зат. Иланушылық, нанушылық.

СЕНІКТІ сын. жерг. Сенімді, кепілдік беретіндей.

СЕНІМ зат. 1. Бір нәрсеге, біреуге көзі жетіп иланушылық сезім, жеке адамдар арасындағы не жеке адамдар мен қоғам арасындағы, қатынастың сапалық өлшемі; наным. 2. Күткен үміт, ықылас, ниет. 3. діні. Діндегі басты дүниетанымдық ұстаным; Құдайдың барлығына және жалғыз екендігіне сену.

Сенім артты [білдірді, көрсетті]. *Үміт күтті, сенді. Сенім бекіді. Наным артты, сенді, әбден иланды. Сенім білдірілді. кіт. Сеніп тасырылды, құзырына үмітпен берілді. Сенім вотумы.* саяси. *Үкіметтің белгілі бір акциясын не заң жобасын парламенттегі төменгі палатаның мақұлдауы. Сенімге не болды [кірді]. Біреудің не бір ұйымының сенімінің шықты, өз адамына айналды. Сенімге қол артқызды. бейн. Сенімге жетеледі, үмітін жалғады. Сенімді ақтады. Құткен жерден шықты, үмітін ақтады. Сенімді нығайту, спорт. Спортшының жарыста жақсы өнер көрсетуіне себепші болуды көздеген арнайы психологиялық әдісті қолдану. Сенім жоқ. Сенуге болмайтын, сенімсіз. Сенім жүктеді. Сенім білдірді, сеніп іс тапсырды. Сенім көрсетті. Сенімдігін білдірді, сенім артты. Сенімнен [сенген жерден, сертінен] шықты. Сенімін орындады, сертінде, айтқан сөзінде, уәдеде тұрды. Сенім тапты. Сенді, иланды. Сенім телефоны. Қоғамдық орындағы қызметкерлер қызметінің сапасы туралы, жұмысындағы олқылықтар туралы ақпарат беруге болатын телефон. Сенімі мол. Кәміл сенімді, көзі жеткен. Сенімін [үмітін, ойын] ақтаушы. Діптеген жерінен шыққан, міндетін орындаған адам. Сенімін арттырды. Бір нәрсеге деген үмітін бекітті, сенген күйін күшейтті. Сенімін жоғалтты. Сенімнен айырылды, қадір-қасиетін кетірді. Сенімін жойды. Сенімін жоғалтты.*

СЕНИМГЕР сын. Сенімді.
СЕНИМДІ сын. 1. Сөзге тұрақты, іске берік, сенім артуға болатын. 2. ауыс. Беделді, өтімді.
СЕНИМДІЛІК зат. Өзіне не өзгеге сенім артушылық, мығымдық.
СЕНИМДІРЕК сын. Сенімді ақтайтын, сенімділеу.

СЕНИМҚАҒАЗ зат. құқық. **Сенімхат** (ақша не басқа бір нәрсені алу үшін екінші бір кісіге мекеме не біреу тарапынан сеніп берілген куәлік (құжат)).

СЕНИМПАЗ сын. Айтқанға оп-оңай сеніп қалатын, сенгіш.

СЕНИМПАЗДЫҚ зат. Илана қалушылық, сенгіштік.

СЕНИМСІЗ сын. Опасыз, тұрақсыз, тұрлаусыз.

СЕНИМСІЗДЕН е.т. Сенім білдірмеу, күдіктену, қауіптену.

СЕНИМСІЗДЕНУ Сенімсізден етістігінің қимыл атауы; қауіптену.

СЕНИМСІЗДЕУ сын. Онша сенімді емес, күдіктілеу.

СЕНИМСІЗДІК зат. Сенімнен айырылушылық, сенбеушілік.

Сенімсіздік білдірді. а) Сенбеді, іш тартпады, күмән келтірді. ә) Сенімсіз деп тауып, сенімді емес деген шешім шығарды. **Сенімсіздік жасады** [көрсетті]. Сенбеді, күдіктенді. **Сенімсіздік туғызды.** Күмәндандыру, күдіктендіру.

СЕНИМХАТ зат. ресми. Бір тұлға (сенімхат беруші) екінші бір тұлғаға (сенім жүктелген тұлғаға, өкілге) заңды әрекеттер (мәміле) жасау үшін берген жазбаша өкілеттік.

СЕНИМШІЛ сын. Сенімге берік, сенгіш.

СЕНИМШІЛДІК зат. сөйл. Сенімге беріктік, сенгіштік.

СЕНІҚКІРЕ е.т. Сене түсіңкіреу, наныңқырау.

СЕНІҚКІРЕУ Сеніңкіре етістігінің қимыл атауы.

СЕНІҚШЕ үст. Сенің ойыңша, сенше.

СЕНИС е.т. 1. Бір-бірінің адалдығына еш шүбә келтірмей сырласу, ұғынысу, түсінісу. 2. Сенім артысу.

СЕНИСТІК зат. Бір-біріне риясыз сенгендік, сенім білдіргендік.

Сеністік орнады. Бір-біріне сенді, сенім білдірді.

СЕНИСУ Сеніс етістігінің қимыл атауы.

СЕҢ зат. Өзендер мен көлдерде, теңіздерде қыс бойы қатып жатқан мұздардың көктемде еріп сынған бөліктері, мұз ағыны.

Сең буу. с.у.ш.ар. Өзен арнасының мұз өтуі қиын тар үлесклерінде, иінінде, қайраңдарда

сең жүру кезіндегі мұздардың жиылған үйіндісі. **Сең бузылды.** Қыстай қатып жатқан мұз жарылды. **Сең жүрді.** Қыстай қатып жатқан мұз жарылып, ағыспен жылжып ақты. **Сең соққан балықтай** [жайындай]. Ес жия алмады, есеңгіреп, сандалып қалды.

СЕНГІР сын. Зәулім, биік, заңғар.

СЕНГІРДЕЙ сын. Сеңгір сияқты, биік.

СЕНГІРЛЕК зат. өс. **Таспа** (бұршақ тұқымдасына жататын біржылдық өсімдік, шала бұта.

СЕНГІРЛЕН е.т. Зәулімденіп биіктеу, оқшырау.

СЕНГІРЛЕНУ Сеңгірлен етістігінің қимыл атауы.

СЕНГІР-СЕНГІР сын. Биік-биік, зәулім-зәулім.

СЕНДЕЙ сын. Сең сияқты, сең тәрізді.

Сеңдей соғылды [ағылды, соғылысты, соқтығысты]. Сапырылысты, иін тіресті, ығы-жығы болды.

СЕНДІ сын. Сең жүріп жатқан (су).

СЕНКЕ зат. Кебегінен айырылып тар-тылан ақ бидай ұны.

СЕНСЕҢ зат. Марқайған қозының қырқылмаған, жүндес терісі.

Сеңсең бөрік [далбай, құлақшын, тымақ]. этн. Сеңсең теріден жасалған баскым. **Сеңсең тон** [тұлып, ішік]. этн. Сеңсеңнен тігілген сырт киім. **Сеңсең шалбар.** этн. Сеңсең теріден тігілген, бұтқа киетін сырт киім. **Сеңсен ішік.** этн. Марқайған қозының қырқылмаған өскелең жүн терісінен тігілген ішік.

СЕНШЕ үст. Сең тәрізді, сең сияқты.

Сеңше соғылысты. Сеңдей соғылысты.

СЕНП зат. Қуш, жәрдем, көмек, пайда.

Сенбітгізу. Көмектесу, ықпал ету. **Сенбі тиді.** Қолғабыс етті, қол ұшын берді, жәрдемдесті. **Сен болды.** Пайдасы тиді, жәрдемдесті.

СЕНП зат. этн. Жасау, дүңсе-мүлік.

Сенпі бұзу. этн. Марқұмның буылып-түйілген киім-кешектері мен жеке заттарының байланған бауын жылы толанда немесе асын бергенде құрметті, сыйлық, үзеңгі жолдас адамының кесу рәсімі.

СЕНП е.т. 1. Айдалған жерге цырық шашу, дән себу. 2. Тағам жақсы сақталу үшін не дәмді болу үшін оған тұз, қанттарды т.б. қосу, араластыру.

СЕПАРАТИЗМ [лат. separatus] зат. саяси. Бөлінушілікке, оқшаулыққа бой ұратын саяси ағым.

СЕПАРАТИСТ зат. саяси. Сепаратистік ағымға қосылған; ымырашыл, келісімпаз.

СЕПАРАТИСТІК сын. саяси. Сепаратизмге қатысты, соған тән.

СЕПАРАТОР [лат. separator] зат. Сұп-тен қаймақ, май айыру үшін арнайы жасалған машина, сұтмәшине.

СЕПАРАЦИЯ [лат. separatio] зат. хим. Қоспадағы әртүрлі қатты заттардың түйіршіктерін, тығыздығы әртүрлі сұйықтарды, эмульсияларды, сондай-ақ бу мен газдардағы қалқыма қатты түйіршіктерден немесе сұйық тамшыларын бір-бірінен ажырату үдерістері.

СЕПАРАЦИЯЛА е.т. тех. Зат бөлшектерін ажырату, айыру.

СЕПАРАЦИЯЛАУ тех. Сепарация-ла етістігінің қимыл атауы. 1. Дайында-маларды немесе бөлшектерді белгілі бір қасиетіне қарап жіктеу. 2. Газдың қатты және сұйық бөлшектерін бөліп алу немесе қатты бөлшектерін сұйық бөлшектерден ажырату немесе қоспаны құраушы бөліктерге бөлу.

СЕПАҒЫ зат. ескікіт. Әскер, жауынгер.

СЕНКІЗ е.т. Септіру, шашқызу.

СЕНКІЛ зат. сөйл. **Сектіл.**

СЕНКІЛГҮЛ зат. өс. <лат. fritillaria> Лалагүл тұқымдасына жататын көп жылдық жуашықтық өсімдік.

СЕНКІЛ-СЕНКІЛ сын. Бетте, денеден ұсақ-ұсақ қоңыр дағы бар.

СЕНКІШ зат. тех. 1. Дән, цырық себетін, себу жұмысын орындайтын машина. 2. Құбыршалы

шүмегі бар шелек тәрізді, құлға, бақшаға су себуге арналған ыдыс.

СЕНПЕ зат. құр. Еденді жылылауға арналған құрылыс материалы.

СЕНПЕЛЕР зат. геол. Кристалдар сынығы немесе тектоникалық қозғалыстар кезінде желілерде жаралатын кристалдар.

СЕНПЕЛІЛІК зат. геол. Кіріктіруші таужыныс құрамында жекелеген түйірлер мен шағын шоғыршалар түрінде ұшырасатын минералдар тобы.

СЕНСЕГҮЛ зат. өс. **Тегеурінгүл.**

СЕНСЕКУРАЙ зат. өс. **Тегеурінгүл.**

СЕНСЕҚУЫР зат. өс. Алақан жапырақты, емдік қасиеті бар, құрай типтес өсімдік.

СЕН-СЕЛДІР сын. Сұп-сұйық, қадау-қадау, сирек.

СЕН-СЕМІЗ сын. Денесін май басқан, қатты семірген.

СЕН-СЕРГЕС сын. Шып-ширақ, жып-жи-нақы.

СЕНСИС [лат. sepsis] зат. мед. Жұқпалы аурулар микробының денеге жайылып кетуінен болатын ауру түрі.

СЕНСУ Сенси етістігінің қимыл атауы.

СЕНСИ е.т. Тапжылмау, қозғалмау, шеті бұзылмау.

СЕНТЕ е.т. 1. Жүн не қылыштан есілген жіп-шұлардың үзілген жерлерін қайта ширатып жалғау; біріктіру. 2. ауыс. Байланыстыру, жалғастыру, ебін табу, ұястыру.

СЕНТЕ е.т. лингв. Сөздерге септік жалғауларының қосымшаларын жалғап түрлендіру.

СЕНТЕ е.т. 1. Тізу, жамау. 2. Жәрдем беру.

СЕНТЕЛ е.т. Сөздердің септік жалғаулары арқылы өзгеруі.

СЕНТЕЛУ Сентел етістігінің қимыл атауы.

СЕНТЕС е.т. Бір-біріне себі тию, көмектесу.

СЕНТЕСТІК зат. Жалғасушылық, септесушілік; тұтастық.

СЕНТЕСТІР е.т. 1. Бір-бірімен байланыстыру, дәнекер болу. 2. Сабақтастыру, жалғастыру.

СЕНТЕСТІРУ Сентестіру етістігінің қимыл атауы.

СЕНТЕСУ Сентес етістігінің қимыл атауы.

СЕНТЕТ е.т. Жалғату, тоқыту.

СЕНТЕТУ Сентет етістігінің қимыл атауы.

СЕНТЕУ Сенте етістігінің қимыл атауы. 1. Үзілген жіптің қиын ширатып жалғау. 2. ауыс. Байланыстыру, жалғастыру, ұластыру.

СЕНТЕУ Сенте етістігінің қимыл атауы.

СЕНТЕУШІ зат. Сентетіп, байланыстыратын адам.

СЕНТІК зат. Бітпей жатқан іске тигізетін демеу, қосымша құш, көмек, жәрдем.

Сентігін тигізді. Пайдасы тиді, сен болды. **Сентігі тиді.** Көмектесті, көмегі тиді. **Сентік жасау.** Көмектесу, жәрдемдесу.

СЕНТІК²: септік жалғау. лингв. Сөздерді септеу кезінде жалғанатын қосымшалар.

СЕНПІР е.т. Ұрық, тұқым, егін, дән шаштыру.

СЕНПІРТ е.т. Тұқым, су т.б. шаштырту.

СЕНПІРТУ Септірт етістігінің қимыл атауы.

СЕНПІРУ Септір етістігінің қимыл атауы.

СЕНПІЛ сын. Епіл, икемшіл.

СЕР зат. көне. Батыр, ержүрек.

СЕРБЕК¹ зат. анат. Жамбас сүйектің сыртқа қарай шығып тұрған бөлігі.

СЕРБЕК² зат. өс. <лат. brachanthemum> Шөптесін өсімдік.

СЕРБЕКТІ сын. Сербегі шығыңқы, көтеріңкі.

СЕРБЕЛЕ е.т. Ерекшеліу, жоғары мән беру.

СЕРБЕН зат. жерг. **Сербек.**

СЕРБЕНДЕ е.т. сөйл. Ербендеу, ербең-ербең ету.

СЕРБЕНДЕТ е.т. Ербендету, ербең-ербең еткізу.

СЕРБЕНДЕТУ *Сербеңдет етістігінің қимыл атауы.*

СЕРБЕНДЕУ *Сербеңде етістігінің қимыл атауы.*

СЕРБИ= е.т. сөйл. **Селти.**

СЕРБИЮ *Серб етістігінің қимыл атауы.*

СЕРБОЙДАҚ зат. *Қалыңдық таңдап үйленбей жүретін сақа жігіт.*

СЕРВАНТ [франц. servante] зат. XIX ғасырдағы көне неміс стилінің түрлі формалы варианттарында кездесетін түрлі сипаттағы бұйым; әртүрлі ыдыс-аяқтар қою үшін жасалған, беті әйнекті, шағын буфет.

СЕРВЕЛАТ зат. тамақ. Ысталған, сүрленген шұжық түрі.

СЕРВЕР [ағыл. server] зат. инф. 1. Есептеу желілері құрамындағы бірнеше компьютерлерге ортақ шалай құрылғыларды: лазерлік принтерді, дискілерді, модемді пайдалану кезегін тазайында отыратын негізгі түйінді компьютер. 2. Басқа клиенттерге қызмет ететін, солардың дұрыс жұмыс істеуін қамтамасыз ететін бағдарлама.

СЕРВЖЕТЕК [ағыл. the servodriver] зат. тех. Автоматтық реттеу жүйесінің атқару механизмінің күштік элементі.

СЕРВИЗ [франц. service] зат. Шайға, асқа арналған ыдыс-аяқтардың толық жиынтығы, әбзел.

СЕРВИС [service] зат. 1. Пайдаланушыға қызмет көрсетуге арналған құралдар жиынтығы. 2. инф. Жогары деңгейдегі нысанға осы деңгейлердің арасындағы интерфейс арқылы қатынас құруды жасақтайтын есептеу желісінің бағдарламалық құрылымы деңгейлерінің біріндегі қызметтердің жиынтығы. 3. экон. Тауарларды (бұйымдарды) өткізумен және пайдаланумен байланысты қызметтер кешенін қамтамасыз ететін маркетинг атқарымы.

СЕРВИСПК сын. Сервиске тән, сервиске қатысты.

СЕРВИТУТ [лат. servitus] зат. 1. заң. Бөтен біреудің мүлкін белгілі бір шекте заңмен немесе шартпен бекітілген пайдалану құқығы. 2. саяси. Бір мемлекеттің аймақтық егемендігін басқа мемлекеттің пайдасына шектеу.

СЕРВО зат. [ағыл. serve] Автоматты реттейтін немесе қолмен басқаруды жеңілдететін, көмекші деген мағынадағы техникалық сөздердің алғашқы сыңары.

СЕРВОКУШЕЙТКІШ зат. тех. Қозғалыс параметрлерін дәл басқаруға мүмкіндік беретін теріс кері байланыс арқылы тарту.

СЕРМОТОР зат. тех. Қозғалтқышты басқаруға арналған, рульді бұру өзгерістеріне арналған механизм.

СЕРВОСЫЗЫҚЖОЛ [ағыл. servotrack] зат. инф. Белгілі бір орынға оқу-жазу тетігін қоюға арналған диск бетіндегі сызықжол.

СЕРГЕК сын. 1. Сақ ұйықтайтын, сезімтал. 2. ауыс. Жеңіл, ширақ. 3. ауыс. Ұққыш, ұғымтал, зерек. 4. ауыс. Ұқыпты, пысық, байыпты.

Сергек тартты. Көңіл күйі жақсарды, сергіді. **СЕРГЕКТЕН**= е.т. 1. Серезі түсуі, ұқысқы ашылу. 2. ауыс. Пысу, сақаю, ширау.

СЕРГЕКТЕНУ *Сергектен етістігінің қимыл атауы.*

СЕРГЕКТЕУ сын. Сергегірек, ширағырақ.

СЕРГЕКТІК зат. Ширақтық, сезімталдық. 2. психол. Азаның сыртқы ортамен белсенді қарым-қатынасына, яғни оның мақсатты бағыттағы мінез-құлығын қамтамасыз етуге жеткілікті ми белсенділігінің деңгейі. 3. ауыс. Сақтық, қырағылық.

Сергектік көрсетті. Сергек қимылдады, қалт жібермеді.

СЕРГЕКТІЛІК зат. псих. **Сергектік.** **СЕРГЕЛДЕН** зат. Ес жигызбас ауыртпалық, әуре-сарсаң.

Сергелден болды. Ығыры шықты, дал болды. **Сергелденге** салды. Дүреге салды, әбгерге

түсірді. **Сергелденге түсті** [ұшырады]. Әбгерге түсті, әуре болды.

СЕРГҮ *Сергі етістігінің қимыл атауы.* 1. Бой жазып тыңаю, тыныу. 2. Көңілі сергек тарту, жадырау.

СЕРГІП= е.т. 1. Денесі сергек тарту, жеңілдену. 2. Көңілі жадырау.

СЕРГІНКІРЕ= е.т. Көңілі көтеріліңкіреу, жеңілденкіреу.

СЕРГІП= е.т. Ширату, тыңайту, жадырату. **Сергіте** суару. сушар. Құн қатты ысып кеткен кезде, егістікті келесі суару кезегін күтпей суару.

СЕРГІТКІШ сын. Көңіл жадырататын, сергектік беретін.

Сергіткіш сусын. тамақ. Адамның жүйке орталықтары мен бұлшық еттеріне әсер етіп, көңілін жадырататын сусын.

СЕРГІТУ *Сергіт етістігінің қимыл атауы.*

СЕРДЕБЕ зат. жерг. **Серне.** **Сердебе құрды.** сөйл. Серне жасады.

СЕРДЕБЕЛЕП= е.т. 1. Сердебе жасау, серне дайындау. 2. ауыс. Көп шығындалу, шашылу.

СЕРДЕМЕ зат. ескікіт. Сандау, сергелденге түсушілік.

СЕРДОЛИК зат. геол. Минерал, қызғылт-сары немесе сары түсті халцедон.

СЕРЕ зат. халықтық өлшем. Бір сүйем ұзындыққа тең өлшем.

Сере қазы. этн. Сүбе майының қазысы сере қарыс, өте семіз қазы.

СЕРЕЙ зат. миф. Орман перісі [ол кейде албастылардың басшысы және күйеуі ретінде суреттеледі. Серейдің сыртқы пішіні: бойы ұзын, кеудесі үлкен, қол-аяғы жіп-жіңішке, тұяқты болып келеді және сояудай тырнақтары болады].

СЕРЕЙ= е.т. 1. Ұзыннан сұлай жату, тыраю. 2. Қақпын қатып қалу, сораю, состию.

СЕРЕЙГЕН сын. 1. Ұзын тұра, бойшаң. 2. Сорайған, қоққан.

СЕРЕЙГЕН-СЕРЕЙГЕН сын. Бойшаң-бойшаң келген, ұзын тұра.

СЕРЕЙМЕ сын. Әбден толтырылған, нығарланған.

СЕРЕЙТ= е.т. 1. Ұзынынан сұлату, ұзынынан түсіріп құлату. 2. Сораыту, қақшиту, состиу.

СЕРЕЙТУ *Серейт етістігінің қимыл атауы.*

СЕРЕЙІНКІ сын. Ұзара біткен, сорайыңқы.

СЕРЕЙІП-СЕРЕЙІП= е.т. 1. Қаз-қатар сораю, состию. 2. Қатарынан сұлау, тыраю.

СЕРЕК сын. Сыриқан ұзын, сорайған.

Серек құлақ. Ұзынша келген, тікіше құлақ.

Серек тас. Биік тас.

СЕРЕКҚҰЛАҚ зат. этн. Қыз бөрі ойынының екінші аты.

СЕРЕНАДА [франц. serenade] зат. муз. Роман тілді халықтардағы ғашығына жолығуға ынтызарлық білдіріп, кездесуге шақыратын кеуші лирикалық ән.

СЕРЕҢ; серең етті. Ұзынынан сұлап түсті, тыраң асты.

СЕРЕҢДЕ= е.т. 1. Сораң-сораң ету. 2. Ербеңдеп, ебедейсіз қозғалу, салақтау. 3. Серею, тыраю.

СЕРЕҢДЕС= е.т. Ербең-ербең етісіп өрескел қимылдасу; көлбеңдесу.

СЕРЕҢДЕСУ *Сереңдес етістігінің қимыл атауы.*

СЕРЕҢДЕТ= е.т. Ербеңдету, ербең-ербең еткізу.

СЕРЕҢДЕТУ *Сереңдет етістігінің қимыл атауы.*

СЕРЕҢДЕУ *Сереңде етістігінің қимыл атауы.*

СЕРЕҢКЕ зат. сөйл. **Сіріңке.**

СЕРЕҢ-СЕРЕҢ; серең-серең етті. а) Сораң-сораң етті, одыраңдады. ә) Ербең-ербең етті, ербеңдеді.

СЕРЕТЕ зат. жерг. Үстінде үйілген қорымы бар, адам қойыған жер.

СЕРЕЮ *Серей етістігінің қимыл атауы.*

СЕРЖАНТ [франц. sergent] зат. өск. Әскерлер мен милиция қатарындағы кіші

командирлерге берілетін үш дәрежелі атақ; аға сержант, сержант, кіші сержант.

СЕРЖАНТТЫҚ зат. өск. Сержант болғандық.

СЕРИЦИТ [лат. serikos] зат. геол. Минерал, мусковиттің майда қабыршақты түрі.

СЕРИЦИТТЕНУ зат. геол. Өзге минералдар есебінен метасоматоздық гидротермалық жолмен серицит минералының қалыптасу процесі.

СЕРИЯ [лат. series] зат. 1. Фильмнің ретті жалғасы. 2. Бір маркамен шығарылатын ұқсас бұйымдар.

СЕРИЯЛАП үст. Топ-тобымен, көп-көптен.

СЕРИЯЛЫ [ағыл. serial] сын. Бірнеше сериядан тұратын, көп сериясы бар.

СЕРИЯЛЫҚ сын. 1. Серия бойынша, серияға тән. 2. Бірнеше сериядан тұратындық.

СЕРКЕ зат. 1. Бес-алты жастағы тарттырылған теке. 2. ауыс. Соңынан жұрт ерткен ел ағасы, беделді азамат.

Серке санды. Саны серкенің санындай жұмыр келген, бұлшық етті. **Серкесінен айырылды.** Ардақты, бастаушы азаматсыз қалды. **Серке тартты.** этн. Көкпар тартты.

СЕРКЕДЕЙ сын. Серке сияқты, серке тәрізді.

СЕРКЕЛІ сын. Серкесі бар, қойына серке қосқан.

СЕРКЕЛІК зат. Жұртқа бас болушылық, топ бастаушылық.

СЕРКЕСІЗ сын. Серкесі жоқ, серке қосылмаған.

СЕРКЕТАРТТЫ зат. этн. сөйл. **Көкпар.**

СЕРКЕШ зат. Ешкінің бір мен екі жас ара-лығындағы тарттырылған еркегі.

СЕРКЕШТЕП үст. Серкеш қосып, серкеге бастатып.

Серкештеп жылқы айдады. Үйір алдына көсем жылқы салды.

СЕРКЕШП зат. экспр. **Серкеш** (еркек ешкінің бір жастан асқанда тарттырылғаны).

СЕРЛЕ= е.т. 1. Жортуылдау. 2. Алқындау; жақындау.

СЕРЛЕ²= е.т. Ойлану, пайымдау.

СЕРЛЕТ= е.т. 1. Жаңбырдың жаууының нөсерлете екпінмен жаууы. 2. ауыс. Күйқылжыту, тоғилту, нөсерлету.

СЕРМЕ= е.т. 1. Құлаш керіп уру, сілтеу, қозғау. 2. Аяқты қатты серну; тебу. 3. ауыс. Көсілте түсу, тоғилту. 4. ауыс. Талтыну, ымтылу, талаптану.

СЕРМЕЛ= е.т. Сілтену, құлаш керіп ұрылу.

СЕРМЕЛЕ= е.т. Қайта-қайта сермеу, сілтемелеу.

СЕРМЕЛЕУ *Сермеле етістігінің қимыл атауы.*

СЕРМЕЛУ *Сермел етістігінің қимыл атауы.*

СЕРМЕН= е.т. Ұмтылу, талтыну.

СЕРМЕНДЕ зат. 1. Өзінікі ғана жөн, өзгенікі теріс деп түсінуділік. 2. Кенделіп босқа жүрген адам.

СЕРМЕНЕ зат. өс. Еріңгілділер тұқымдасына жататын, көпжыдықты шөптесін өсімдік.

СЕРМЕП-СЕРМЕП= үст. Үсті-үстіне сермелеп.

СЕРМЕР зат. тех. Кинетикалық қуатты жинауға арналған айналып тұратын ауыр доңғалақ.

СЕРМЕС= е.т. 1. Сілмесу, қару жұмсау. 2. Ербендесу, ербең-ербең еткізу.

СЕРМЕСУ *Сермес етістігінің қимыл атауы.*

СЕРМЕТ= е.т. Сілтеу, ұрызу.

СЕРМЕТУ *Сермет етістігінің қимыл атауы.*

СЕРМЕУ¹ *Сермет етістігінің қимыл атауы; сілтеу, ербеңдету.*

СЕРМЕУ² зат. спорт. Гимнастикалық жабдыққа асылып немесе оның бір жерінен ұстап барлық денемен немесе оның басқа мүшелерімен (қолмен, аяқпен) еркін, кең қимыл жасап тербелу.

СЕРНЕ зат. этн. жерг. Бірнеше үйдің адамы бірігіп, мал сойып жеу, бас қосу салты.

Серне жеу. этн. Жылқышылар арасындағы кәде-жоралғылардың бірі [Қыста соғым сойылған соң жылқышы сәнді киініп, айғыр ерттеп мініп, ауыл аралап, қыдыруға шығуын серне жеу деп атайды].

СЕРОДИАГНОСТИКА [лат. *serum* – сыворотка, қан сарысуы + диагностика] зат. вет. Аурудың қан сарысуының қасиеттерін зерттеу.

СЕРОЛОГИЯ [лат. *serum*] зат. биол. Қанның фибрин мен қан түйіршіктерінен айрылған сұйық бөлігі, қан сарысуының иммуно-биологиялық қасиеттері туралы ғилм.

СЕРОЛОГИЯЛЫҚ серологиялық реакциялар. вет. Арнаулы антителаларды табу мақсатымен мал қанының сарысуын зерттеу әдісі.

СЕРПАНТИН [франц. *serpentin*] зат. 1. Карнавалдар мен маскарадтарда шашылатын, түрлі түсті жіңішке қағаз таспалар. 2. Таудағы ирелең жол.

СЕРПЕНТИН [лат. *serpentinus*] зат. хим. Силикаттар класының қабатты типіне жататын минерал.

СЕРПЕНТИНДЕНУ зат. геол. Құрамына дала шаттарын кіріктірмейтін, негізінен оливиннен тұратын ультрабазитті таужыныстардың магма әрекетінен кейін өтетін өзгерістері.

СЕРПЕНТИНИТТЕР зат. геол. Гипербазиттердің гидротермалық-автометасоматоз жағдайында өзгеруі (серпентиндену) нәтижесінде қалыптасатын таужыныстар.

СЕРПЕНТИНСІЗДЕНУ зат. геол. Серпентиндену процесіне қарама-қарсы процесс [серпентиниттердің өз бойындағы су молекулаларынан арылып, қайтадан оливиниттерге, перидотиттерге және т.б. «сусыз» таужыныстарға айналу процесі].

СЕРПУ Серпі етістігінің қимыл атауы.

СЕРПІ = е т. 1. Аяқ не қолды иіңгіл сермеу, сілтеу. 2. Көрпені, дастарқанды т.б. затты ысырып тастау, итеру. 3. Ығыстыру, жоқ қылу, аластау. 4. ауыс. Салмау, асып-тасу, дандайсу.

СЕРПІЛ = е т. 1. Қимылдау, қозғалу. 2. Күннің бұлт пен тұманнан ашылуы. 3. ауыс. Ығыстырылу, жоқ болу, аластау. 4. ауыс. Шегіну, артқа қарай жылыу, кері қайту. 5. ауыс. Сергу, бой жазу.

СЕРПІЛДІР = е т. 1. Сейілдіру, жоқ қылу. 2. ауыс. Сергіту, көңілді көтеру.

СЕРПІЛДІРУ Серпілдір етістігінің қимыл атауы, сейілдіру, жоқ қылу.

СЕРПІЛМЕ¹ зат. спорт. Гимнастикада түйетайлы келген, серпілмелі, оңай көтерілетін жабдық.

СЕРПІЛМЕ² зат. окказ. **Трамплин.**

СЕРПІЛМЕЛІ сын. Пружина сияқты серпін тастайтын, серпілмелі.

СЕРПІЛТ = е т. Сейілту, сергіту, уайым-қайғыдан арылту.

СЕРПІЛТУ Серпілт етістігінің қимыл атауы, сергіту.

СЕРПІЛУ Серпіл етістігінің қимыл атауы; сергу, бой жазу.

СЕРПІЛСІ зат. 1. Құлшыныс, қуат; көтеріңкі көңіл күйі, шабыт; тебіреніс. 2. экон. Өнеркәсіптегі, саудадағы және шаруашылықтың басқа да салаларындағы қысқа мерзімді өрлеу. 3. Қандай да бір шара, оқиға, қызмет т.б. төңірегіндегі жанданыс.

Серпіліс жасады [танытты, тапты]. Қарқын көрсетті, құлшынды, шабыттанды.

СЕРПІЛСІ² сын. Серпін тастайтын, серпілмелі.

СЕРПІЛСІ = е т. Көңілденісу, жадырасу.

СЕРПІМДІ сын. сөйл. Серпілмелі қасиеті бар, серпінді.

Серпімді гистерезис. физ. Серпімді дене деформациясы дамуының түсірілген механикалық кернеуден уақыт бойынша қалыс қалуы; деформация мен кернеу арасындағы бір мәнді емес тәуелділік. **Серпімді деформация.** физ. Өзін тудырған күштердің әсері тоқтатылғаннан соң жоғалып кететін деформация. **Серпімді соқтығысу.** физ. Кинетикалық энергияның қосындысы өзгермейтін болшектерінің соқтығысуы. **Серпімді толқындар.** физ. Серпімді ортадағы механикалық үйітқулардың таралуы. **Серпімді тұрақтылық.** экон. Экожүйенің жылдам қалпына келу қасиеті. **Серпімді шашырау.** физ. а) Фотондардың жиілігі өзгермейтін кездегі жарық шашырауы. ә) Микробөлшектердің олардың ішкі күйі өзгермейтін кездегі шашырауы. **Серпімді шеміршек.** анат. <лат. *cartilaginea elasticus*> Қаңқалық дәнекер ұлпасының түрі.

СЕРПІМДІЛІК зат. физ. Сыртқы күш әсері тоқтаған кезде денелердің пішіні мен өлшемдерінің бастапқы қалпына оралуын көрсететін сипаттама; серпілмелі қасиеті барлық. **Серпімділік модульдары.** физ. Аз деформация кезінде материалдың серпімді қасиетін сипаттайтын шамалар. **Серпімділік теориясы.** физ. Механикалық серпімді денеде жүктеменің әсерінен туатын орын ауыстыруы, деформацияны және кернеуді зерттейтін бөлімі.

СЕРПІН зат. 1. Сыртқа тебетін күш. 2. ауыс. Екпін, қарқын, қайрат, әсер. **Серпіні** сегіз болды. Беделі артты, айтқаны болды, дәуірі жүрді.

СЕРПІНДЕ = е т. 1. Серпе тарту, желдір-мелету. 2. ауыс. Екпіндеу, қарқындау. **СЕРПІНДЕТ** = е т. Серпе тарту. **СЕРПІНДЕТУ** Серпіндет етістігінің қимыл атауы.

СЕРПІНДЕУ Серпінде етістігінің қимыл атауы.

СЕРПІНДІ сын. Қарқынды, үдемелі. **Серпінді жобалар.** Үдемелі, қарқынды түрде дамуға негіз болатын жобалар. **Серпінді тіреуіш.** физ. Кейбір аппараттардың тербелісін, қозғалысын шектемеу үшін қолданылатын тіреу түрлері.

СЕРПІНДІЛЕУ сын. Қарқындылау, екпінділеу.

СЕРПІНДІЛІК зат. Серіппелі қасиеті барлық. **СЕРПІНДІР** = е т. Шегіндіру, серпілдіру. **СЕРПІНДІРУ** Серпіндір етістігінің қимыл атауы.

СЕРПІНСИМДЫЛЫҚ зат. геол. Сұйықтармен толық қаныққан таужыныс құрамынан қысым бір бірлікке кемігенде алынған сұйық көлемінің сол таужыныстың жалпы көлеміне қатынасы.

СЕРПІНУ Серпін етістігінің қимыл атауы.

СЕРПІНҚІРЕ = е т. Серпін тастаңқырау, қайыру.

СЕРПІП-СЕРПІП = е т. Қайта-қайта сілтеу. **СЕРПІС** зат. Серпіліс, серпім.

СЕРПІС = е т. Сітмесу, сермесу. **СЕРПІСТЕЙ** сін. Серпіс сияқты, серпіс тәрізді.

СЕРПІСУ Серпіс етістігінің қимыл атауы.

СЕРПІТ = е т. Сейілту, жоқ ету. **СЕРТ** зат. Уағдалы сөз, ант.

Серт байласты. Уәделесті. **Серт берді** [етгі, қылды]. Уәде берді, ант берді. **Серт берісті.** Серттесті, уағдаласты. **Серт бұзды.** Берген сүзін орындамады, уәдеден тайды, айныды. **Сертке жетті.** Келісімде тұрды, сөзін бұзады. **Серттен тайды** [сертіп бұзды]. Уәдеде тұрмады, сөзден айныды, өз сөзін аяқасты қылды. **Сертінде тұрды.** Берген уәдесін бұзады, сөзінде қалды.

СЕРТЕК зат. Желеткенің жеңіл және сәнді түрі.

СЕРТИФИКАТ [лат. *sertum* – дұрыс, facere – жасау] зат. 1. Иеленушіде белгілі бір білім мен білік бар екенін куәландыратын, белгілі бір фактіні растайтын құжат. 2. экон. Тауардың сапасын, салмағын, шығу тегін және басқа қасиеттерін растайтын құжат.

СЕРТИФИКАТТАУ зат. Өнімнің азаматтарының өміріне, денсаулығына, мүлкіне және айналадағы ортаға қауіпсіз болуы талаптарына сай келуін тексеру үдерісі.

СЕРТТЕС = е т. Ант берісу, уағдалы сөз айтысу.

СЕРТТЕСТІР = е т. Анттастыру, уәделестіру.

СЕРТТЕСТІРУ Серттестір етістігінің қимыл атауы.

СЕРТТЕСУ Серттес етістігінің қимыл атауы.

СЕРТТІ сын. Уәделі, антты.

СЕРТТІЛІК зат. Бел буып, білек сыбанатындай мызғымастық, батылдық, тұрақтылық.

СЕРТШІЛ сын. Сертте тұрғыш, уәдеге берік.

СЕРТШІЛДІК зат. Сөз бергіштік, уәдешілдік.

СЕРТІК: сертік мұрт [мұртты], жерг. Селтиген, сирек мұрт.

СЕРУ¹: серу ағаш. этн. Өрмек жіптерін шатастырмау үшін бір астыңғы, бір үстіңгі жіпті теріп, екі-екіден байлап қоятын, жерден көтеріңкілеу етіп керіп тұратын таяқша.

СЕРУ² зат. жерг. Жастықтың ішкі тысы. **СЕРУЕН** [ир. ساروان] зат. Бой жазып қыдырушылық, көңіл сергіту әрекеті.

Серуен алаңы. Демалатын саябақ, саяжал, орын. **Серуенге шықты.** Серуендеді, қыдырды. **Серуен жасады** [етті]. Аралап, қыдырды, бой жазды. **Серуен құрды.** Сайрандады, қыдырды. **Серуен салды.** Қыдырды, саяхаттады, сайрандады.

СЕРУЕНДЕ = е т. Бой жазып қыдыру, сергу. **СЕРУЕНДЕГІШ** сын. Көп серуендейтін, қыдыруға құмар.

СЕРУЕНДЕТ = е т. Сергіту, қыдырту.

СЕРУЕНДЕТУ Серуендет етістігінің қимыл атауы. 1. Далаға шығару. 2. Қыдырту, серуенге шығару.

СЕРУЕНДЕТІЛ = е т. Далаға шығарылу, жайылу.

СЕРУЕНДЕТІЛУ Серуендетіл етістігінің қимыл атауы.

СЕРУЕНДЕУ Серуенде етістігінің қимыл атауы.

Серуендеуге шықты. Серуенге шықты, қыдырды.

СЕРУЕНДІ сын. Серуен құрған, серуендеген.

СЕРУЕНДІК сын. Серуенге лайық, ойын-күлкілік.

СЕРУЕНШІ зат. Серуен құрушы, қыдырушы.

СЕРУЕНШІЛ сын. Серуенге шыққыш, серуенге жаны құмар.

СЕРУЕН = е т. Жігерлену, сергу, құшке ену. **СЕРІ**¹ зат. 1. Жүйрік ат, қыңыр тазы, қыран құс ұстайтын, әрі өңші, әрі ақын, сегіз қырлы, бір сырлы өнерлі жігіт. 2. ауыс. Сәнқой, таза жүріп-тұруды ұнататын жігіт.

Сері жігіт. этн. а) Ән-жыра жаны құмар, өз жанынан өлең шығаратын, өнер сүйгіш, жүрген жерін думан-тойға айналдыратын, жабығуды білмейтін сауыққой жігіт. ә) Сәнқой, үсті-басына қыл жақтырмайтын, таза жүріп-тұруды ұната-тын жігіт. **Сері мінезді.** Өзін серілеу ұстайтын, кербез (адам).

СЕРІ²: серіге шығу. Серуен құру.

СЕРІК [ар. شريك] зат. 1. Жолда бірге жүрісетін не бірге жұмыс істейтін т.б. тадыры ортақ адамдар. 2. ауыс. Ермек, алданыш.

Серік аруак, серік бак. Аруақ та, бақ та жанғыз болмайды. **Серік қылды.** Бірге алып жүрді, тастамады.

СЕРІКІЗ сын. Серігі жоқ, жалғыз.

СЕРІКТЕС¹ зат. 1. Күрес пен шайқастарда бірге сыннан өткен, бір сапта болған пікірлес, жолдас. 2. Қандай да бір саяси немесе экономикалық одақ, бірлестік бойынша компаньон, әріптес. 3. Ойлары ортақ, қатарлас жүрген адам. // Достас, ортақтас.

Серіктес қала. Қанаттас шаһар. **Серіктес элементтер.** экон. Жер қойнауында өте аз кездесетіндіктен, меншікті минералдар құрамай,

басқа минералдардың кристалдық торларына кіретін элементтер.

СЕРІКТЕС= е.т. Ортақтасу, бірлесу.

СЕРІКТЕСТІК зат. экон. Белгілі бір уақыт аралығында қандай да бір маңызды қоғамдық-саяси немесе шаруашылық мәселелерін шешу (жүзеге асыру) үшін құрылған бірлестік.

СЕРІКТЕСТІР= е.т. Ортақтастыру, қосу, бірлестіру.

СЕРІКТЕСТІРУ Серіктестірі етістігінің қимыл атауы.

СЕРІКТЕСУ Серіктес етістігінің қимыл атауы.

СЕРІКТІК¹ зат. Серік болушылық, серіктікке жаратушылық, жолдастық.

Серіктік алқасы. Серіктіктің кеңес беруші ақсақалдар тобы.

СЕРІКТІК² зат. тар. **Мойынсерік.**

SERIL¹= е.т. Сейілу, серілу.

SERIL²= е.т. Сергу, сейілдеу.

SERILEU сын. Аздаған серілігі бар.

SERILIK зат. Ойын-сауыққа әуесшілдік, салдық, сауыққойлық, сәнқойлық.

Серілікке салынды. Салдыққа, сәнқойлыққа бой ұрды, қызық құалады. **Серілік құрды.** Сән іздеп салдық құрды, ойын-күлкіге ден қойды. **Серілік роман.** Әдеб. <франц. roman chevaleresque> **Сәуілек, асыл тек қауымның** бекзадалық қасиеттерін, өмір салтын дәріптеп, ерлікті, адалдықты, көзсіз махаббатты мұрат тұтатын құртуаздық әдебиеттің негізгі жан-парларының бірі.

SERIMSU Серімсі етістігінің қимыл атауы.

SERIMSI= е.т. Сері болансу, салыну.

SERIP= е.т. сөйл. **Серпі.**

SERIPPE¹ зат. Спираль тәрізді оратылып жасалған болат темір; пружина.

SERIPPE² зат. Автомат, мылтық т.б. ату құралдарының оталдыратын тетігі; шүріппе.

SERIPPE зат. Қалақшаларды біртегіс ұстап тұру және олардың мықтылығын қамтамасыз ету, сондай-ақ дыбыс жаңғырығын бүкіл қақпақ көлеміне тарату қызметін атқаратын тетік.

SERIPPE⁴ зат. жерг. Жаңа туған жіңішке ай бейнелес келетін егін орғыш құрал.

SERIPPE⁵ зат. Транспорт машинесінің қорабы мен дөңгелек білігінің аралығына орнатылған солқылдақ темір белбеу.

SERIPPELI сын. Серіппесі бар, серіппе орнатылған.

Серіппелі маятник. физ. Серіппенің серпінділік күшінің әсерінен түзу сызықты тербеліс жасайтын дене. **Серіппелі таразы.** физ. Серіппенің серпінді деформациялануын тудыратын күшке байланысты дене салмағын өлшейтін құрал. **Серіппелі тіреу.** кен. Дірілді електің бөлшегі.

SERIPPEPHE үст. Серіппе тәрізді, серіппеге ұқсап.

SERISYMAK сын. Ептеген сері шалыстығы бар, сері мінезділеу.

SERISIN= е.т. Сері болғансу, өзін сері санау.

SERISINU Серісін етістігінің қимыл атауы.

SESI¹ [ир. سست] зат. Сүс, айбат.

Ses алды. Секем алды, қауіптенді, сезіктенді.

Ses білдірді [жасады, көрсетті, қылды]. Айбат көрсетті, қорқытты; қоқан-лоққы жасады, доқ қылды. **Ses** көрсетті. Қоқан-лоққы жасады, қорқытты. **Sesi** қайтты. Беті қайтты, сағы сынды. **Sesin** қайырды [қайтарды]. Арынын басты, мысын құртты; тойтарыс берді.

Ses² зат. жерг. Дауыс, үң; дыбыс.

Ses берді. Үн қатты, дыбыс шығарды, белгі жасады.

СЕСКВИТЕРПЕНДЕР зат. хим. Сесквитерпенді көмірсутектер.

СЕСКЕН= е.т. 1. Жасқаншақтап қорқу, қаймығу. 2. Қауіптену, күдіктену. Құнбабай дәл бұлардай емес. 3. Ұрку, шошу.

СЕСКЕНГІШ сын. Сескене беретін, тіксініп қалғыш.

СЕСКЕНГІШТІК зат. Сескене беретіндік, сескенендік.

СЕСКЕНДІР= е.т. 1. Жасқандыру, қаймықтыру. 2. Шошыту, үркіту.

СЕСКЕНДІРУ Сескендірі етістігінің қимыл атауы.

СЕСКЕНТ= е.т. Қорқыту, именту, жасқанту.

СЕСКЕНТУ Сескент етістігінің қимыл атауы.

СЕСКЕНУ Сескен етістігінің қимыл атауы; бата алмай бой тарту, жүрегі дауаламау, қысылып-қымтырылу.

СЕСКЕНУШІЛІК зат. Қаймығушылық, қорқушылық.

СЕСКЕНШЕК сын. Жасқаншақ, қорқақ, қорғаншақ. // Жасқаншақ, қорғаншақ адам.

СЕСКЕНШЕКТЕ= е.т. Жасқаншақтап қорқу, қаймығу.

СЕСКЕНШЕКТЕУ¹ сын. Жүрексіздеу, қорқақтау.

СЕСКЕНШЕКТЕУ² Сескеншекте етістігінің қимыл атауы.

СЕСКЕНІҚІРЕ= е.т. Жүрегі дауаламау, қорқыңқырау, жүрексініккіреу.

СЕСКЕНІҚІРЕУ Сескеніккіре етістігінің қимыл атауы.

СЕСКЕНІС= е.т. Үрейленісу, қаймығысу.

СЕСКЕНІСУ Сескеніс етістігінің қимыл атауы.

СЕСКЕНШІ зат. Күдік, қауіп, қорқыныш.

СЕСПЕЙ: сеспей қатты. Бірден өліп кетті, дереу жан тапсырды; тұяқ серіппеді.

СЕССИЯ [лат. sessio] зат. 1. Жергілікті, жоғары мәжілістер, сенат, парламент, сот, ғылыми мекемелер, халықаралық ұйымдардың кезектегі жиналысы; негізгі ұйымдастырушылық-құқықтық нысаны. 2. пед. Жылына екі рет қайталанып отыратын, жоғары оқу орындарында, колледждерде сынақ емтихан тапсыратын уақыт; студенттердің білімі бойынша есеп беру мерзімі.

СЕСТЕН= е.т. Түсін суыту, сұстану.

СЕСТЕНДІР= е.т. Сұстандыру, түсін суыттыру.

СЕСТЕНДІРУ Сестендірі етістігінің қимыл атауы.

СЕСТЕНУ Сестен етістігінің қимыл атауы.

СЕСТОН [грек. seston] зат. зоол. Суда тіршілік ететін ұсақ ағзалар (планктон), сондай-ақ судағы органикалық емес және органикалық салынды бөлшектер (детрит).

СЕСТРА зат. мед. сөйл. Емдеу орындары мен ауруханаларда ауруларды бақылап, белгіленген емдерді жүргізуші кіші медицина қызметкері, медбике.

СЕСТІ сын. Түсі суық, сұсты.

СЕСТІЛІК зат. Түсі суықтық, сұстылық.

СЕТАРИОДАР зат. вет. Жылқы мен ірі қараның ішқұрт ауруы.

СЕТАРИОЗ [setariosis] зат. вет. Жылқы мен сиырдың, қой мен малдың құрсақ қуысында, миы мен жұлынында тоғышар тіршілік ететін жұмыр құрттар.

СЕТЕН зат. өс. Таудың тасты беткейлерінде құрғақ жерлерде өсетін көпжылдық өсімдік.

СЕТЕР¹ сын. миф. Киелі, қасиетті (мал) [Мұндай малды қол тигізбей, жал құйрығын күземеі, мінбей, жұмысқа салмай қастерлеп ұстайды. Көбіне жылқыға қатысты айтылады].

Сетер мал. жерг. Айрықша қастерлейтін, қадірлі, аяулы мал.

СЕТЕР² зат. өс. Көпжылдық шөптесін өсімдік.

СЕТЕРЛЕ= е.т. Сетер малын айрықша қастерлеп ұстау.

СЕТКІ ор. зат. сөйл. Әртүрлі зат салу үшін жіптен тоқылған тор қалта.

СЕТЛІ [ағыл. Setl] зат. инф. Теориялық-живындық операцияларға бейімделген, процедуралық типке жатпайтын бағдарламалау тілі.

СЕТУ Сеті етістігінің қимыл атауы.

СЕТУН зат. ескікіт. Тірек.

СЕТИ= е.т. Пышақтың ұшымен ғана тілу, жыру; түйенің не жылқының танауына белгі салу, жыру.

СЕТІК сын. Танауы тілінген, жырық.

Сетік ен. Койдың құлақтарына қозы күнінен бастап салынған тілік.

СЕТІКТЕУ сын. Ойықтау, жырықтау.

СЕТІЛ¹= е.т. Жырылу, тіліну.

СЕТІЛ²= е.т. 1. Үзілу, қырқылу, сетінеу, тарқатылу. 2. ауыс. Ыдырау, сейілу, сиреу.

СЕТІЛІТ= е.т. Жырылту, сетінету.

СЕТІЛУ Сетіл етістігінің қимыл атауы.

1. Сөгілу, тарқатылу, жыртылу. 2. ауыс. Бір істің кемшілікті болуы.

СЕТІНДІ зат. Селдіретіп суырған мата-ның шеті.

СЕТІНЕ= е.т. 1. Ыдырап тарқатылу, сөгілу.

2. ауыс. Сұйылу, сейілу, тарқау. 3. ауыс. Азаю, сиреу.

СЕТІНЕТ= е.т. 1. Сөгіп тарқату, ыдырату.

2. ауыс. Сейілту, кеміту. 3. ауыс. Азайту, жоғалту.

СЕТІНЕТУ Сетінет етістігінің қимыл атауы; азайту, құрту, жою.

СЕТІНЕУ Сетіне етістігінің қимыл атауы, сөгілу.

СЕФАДЕКС зат. хим. Полисахаридтер негізінде жасалған салғырт тасымалдағыштың саудадағы атауы.

СЕЯЛКА зат. сөйл. Екпе өсімдіктер тұқымын топыраққа себу қызметін атқаратын ауылшаруашылық мәшине.

СЕЯЛКАШЫ зат. сөйл. Сеялкамен тұқым себуші.

СИ¹ [лат. si] зат. муз. Музыка дыбыстарының жетінші нотасы.

СИ² зат. Араб әліпбиіндегі «с» әрпінің айтылуы.

СИ= е.т. Кіші дәретке отыру, зәр төгу.

СИАЗ зат. ескікіт. **Сьезд.**

СИАЛОАДЕНИТ [sialoadenitis: грек. sialon – сілекей, aden – буз] зат. вет. Сілекей безінің қабынуы.

СИАЛОЛИТ [грек. sialon – сілекей, lithos – тас] зат. вет. Сілекей тастары.

СИАЛЬ зат. геол. Құрамының басым көпшілігі кремнийлі және алюминийлі болып келетін тау жыныстарынан құралған жер қыртысының сыртқы қабығы.

Сиаль қабығы. Жер қыртысының негізінен кремний мен алюминий минералдарын кіріктіретін таужыныстардан тұратын сыртқы қабат.

СИАМ: сям егіздері. патол. Денелері жабысып туған егіздер. **Сям мысығы.** зоол. Жыртқыштар отрядының мысық тұқымдасына жататын Сиам жерінде пайда болған үй мысығының бір тұқымы.

СИБАҒ [ар. اصبع] зат. ескікіт. **Саусақ.**

СИБОР зат. экон. Сингапурдегі Азия доллары рыногында шетел валютасы түріндегі банкаралық мөлшерлеме (ЛИБОР-ға ұқсас түзілген қысқарған сөз).

СИБОРГИЙ зат. хим. Радиоактивті элемент, таңбасы Sg (лат. Seaborgium).

СИВАТЕРИЙ [лат. sivatherium] зат. зоол. Керік тұқымдасына жататын, тұрқы бұландай, басы ірі, қысқа екі жұп мүйізді, қазбадан табылған сүтқоректі.

СИГАР [франц. sigare] зат. Темекі жапырағынан жуан етіп оралған шым.

СИГАРА [франц. sigare] зат. **Сигар.**

СИГАРЕТ [франц. sigarete] зат. 1. Мұштіксіз папирос. 2. Кішкентай жіңішке сигарет. 3. Жұқа қағазға жіңішке етіп оралған, фильтрлі не фильтрсіз темекі.

СИГАРЕТА [франц. sigarete] зат. **Сигарет.**

СИЕКТЕ= е.т. 1. Қайта-қайта кіші дәретке отыру. 2. ауыс. қарап. Тоқтамай ағу, саулау.

3. Әйел адамның ашуланып, көкбеттеніп сойлеуі.

СИГЕКТЕУ Сигекте етістігінің қимыл атауы.

СИГНАЛ [лат. signal] зат. 1. Автомобиль, мотоцикл т.б. көліктердің дыбыс беру тетігі. 2. Пәрмендерді, үкімдерді, мәліметтерді және т.б. хабарларды екінші жаққа білдіру үшін берілетін шартты белгі. 3. ауыс. Дыбыл.

Сигнал берді. а) Дыбыстады, дыбыс шығарды. ә) Белгі берді. **Сигналдар кестесі.** әск. Сапты және мәшинелерді басқару үшін қолмен, жалаушалармен, шаммен берілетін көзге көрінетін белгілер тізімі. **Сигналдарды цифрлық өңдеу.** и.н.ф. <ағылш. digital signal processing> Сигналдарды түрлендірудің цифрлық тәсілдеріне тән сигналдарды өңдеу әдістерінің тобы. **Сигналды цифрлау.** и.н.ф. <ағылш. waveform digitization> Сигналдың өзгеретін амплитудасын сандар жинағымен ұсыну.

СИГНАЛДЫ сын. Сигнал орнатылған, сигналы бар.

СИГНАЛИЗАЦИЯ зат. Мекемелер мен дүкендерге, үйлерге орнатылатын сигнал беру жүйелері.

СИГНАЛСЫЗ сын. 1. Сигналы жоқ, сигнал орнатылмаған. 2. Ешбір белгісіз, хабарсыз.

СИГНАТУРА [лат. signare] зат. мат. Алгебралық жүйе үшін – қатынастар мен пікірлердің, сондай-ақ негізгі жиын жүйесінде анықталған операциялардың жиынтығы.

СИГНИФИКА [лат. signum] зат. Түрлі таңбаларды таңбалық жүйе ретінде қарастыруға негізделген теория.

СИГНАН [рум. signan] зат. кұр. Қыздырылған әйнекті кристалдау арқылы алған материал.

СИГЫРА сын. ескікіт. Болымсыз, кішкентай.

СИДА зат. жерг. Әр жерден қағып қойып, соған байлап, тал тоқтын қазықша; қада ағаш.

СИДА² сын. 1. Биік өскен, жапырақтары сирек, бұтақсыз (ағаш). 2. ауыс. Ұзын бойлы, сырыған, бойшаң.

Сида балық. зоол. Тұқы тұқымдасына жататын ұзындығы 16–17 см-дей, салмағы 100–110 г болатын, кәсіптік маңызы шамалы тұщы су балықтарының бірі.

СИДА³ зат. Қазы түірейтін тобылғы істік.

СИДА⁴ зат. Ағаш не темір ише.

СИДА⁵ зат. өс. <лат. russowia> Жезқазған облыстық ауылшаруашылық тәжірибе стансасы шығарған, құлқайыр тұқымдас көпжылдық екпе шөп.

СИДАГУЛ зат. өс. <лат. russowia wink> Сабағы сидам, жапырақтары майда, гүлді өсімдік.

СИДАКТА= ет. Сидан-сидан ету, тайрандау.

СИДАКТАУ Сидакта етістігінің қимыл атауы.

СИДАЛА= ет. көне. Шаншу, түіреу; көзін құрту.

СИДАЛАН= ет. 1. Селдіреу, азаю, сиреу. 2. ауыс. Жіңішкеру, сидио.

СИДАЛАНУ Сидалан етістігінің қимыл атауы.

СИДАЛАУ сын. Жіңішкерек келген, сидамдау.

СИДАМ сын. 1. Сидаланып өскен, ұзын. 2. Ашық, тақыр, жалаң. 3. ауыс. Жинақы, ықшамды; ашаңдау.

Сидам тартты. Жапырақтары селдір тартты.

СИДАМДА= ет. Ағаштың бұтақтарын шауып, тегістеу, сып-сидам ету.

СИДАМДАЛ= ет. Ағаш бұтақтарының шабылып, тегістеліп, сып-сидам етілуі.

СИДАМДАЛУ Сидамдал етістігінің қимыл атауы.

СИДАМДАН= ет. 1. Тақырлану, жалаңдану. 2. ауыс. Ашаңданып, сидио.

СИДАМДАНУ Сидамдан етістігінің қимыл атауы.

СИДАМДАУ Сидамда етістігінің қимыл атауы.

СИДАМДЫҚ зат. Сидигандық, жіңішкелік.

СИДАМСАБАҚ зат. өс. Сабағы сидам

(тегіс), тұзу, жапырақтары жалпақ, күрең түсті, шатырша гүлділер тұқымдасына жататын, көпжылдық өсімдік.

СИДАН сын. 1. Жапырақтары сирек, сида. 2. ауыс. Жіңішкеу, бойшаң, ұзындау.

Сидан аяқ [бүт]. Сырыған, ұзын сирақ. **Сидан жігіт.** Сәнді киімге, ойын-сауыққа құмар, тірлік-шаруаға қыры жоқ, білім мен өнерге ымылмайтын, жалтыраққа қызықшы, думан құған сылқым жігіт. **Сидан тартты.** Жапырақтары түсті, селдір тартты.

СИДАНДА= ет. Сидан-сидан ету, сораю.

СИДАНДАТ= ет. Сорайту, сидан-сидан еткізу.

СИДАНДАТУ Сидандат етістігінің қимыл атауы.

СИДАНДАУ¹ сын. Аздап сорайған, ұзын туралау.

СИДАНДАУ² Сиданда етістігінің қимыл атауы.

СИДДЫҚ зат. ескікіт. Шындық, шын-шылдық.

СИДЕРАТ зат. өс. Жасыл тыңайтқыш ретінде өсірілетін өсімдіктер.

СИДЕРИТ¹ [грек. sideros] зат. хим. Темір карбонаты (FeCO₃), табиғатта кездесетін темір минералы.

СИДЕРИТ² зат. геол. Ақшыл сарыдан қоңыр түс аралығындағы, сазды шөгінділер мен метаморфизмдерде, әктасты-кремнийлі жыныстарда қышқаратын минерал, жоғары сапалы темір рудасы.

СИДЕРЛІК: сидерлік ай. астр. <лат. sidus> Айдың аспан сферасындағы белгілі бір нүктесіне қайтып оралуына кететін уақыт аралығы.

СИДЕРОЛИТ [грек. sideros – темір, lithos – тас] зат. геол. Теміртасты метеориттердің жалпы аты.

СИДИ= ет. Сырып ұзару, сидамдану.

СИДИГАН сын. 1. Сидаланан, сорайған, ұзын. 2. Сырыған, ашаң, ұзын, жіңішке.

СИДИТ= ет. Сорайту, сойдиту.

СИДИТУ Сидит етістігінің қимыл атауы.

СИДИЫП-СИДИЫП т. Сойдио, сырио.

СИДИО Сиди етістігінің қимыл атауы.

СИДҚ зат. діни. Туралық.

СИДР [франц. cidre] зат. тамақ. Алма шырынынан ашытылған, көмір қышқыл газымен қанықтырылған күші аз шарап.

СИЕНА зат. хим. Табиғи темір оксидті пигмент.

СИЕНИТ [грек. syene] зат. геол. Сілтілі дала шпаттар мен фемалық минералдардан тұратын интрузиялық таужыныс.

СИЕНИТ-АПЛИТ зат. геол. Негізінен сілтілі дала шпаттардан тұратын лейкократты қызғылт, сары қызғылт, кейде ашық сұр таужыныс.

СИЕНИТ-ПЕГМАТИТ зат. геол. Сиенит құрамды пегматит.

СИКВЕЛ [ағыл. sequel] зат. өнер. Роман-ның, фильмнің жалғасы.

СИККАТИВ [грек. syccativus] зат. Сыр-баяу материалдарын (әліпмай, майлы бояу мен лактар) тез кептіру үшін пайдаланылатын зат.

СИҚАЛЫ сын. жерг. Сау емес, аурулы.

СИҚАТ [ар. صحة] зат. ескікіт. Денсаулық.

СИҚЫР [ар. سحر] зат. көне. 1. Алдап-арбау, көз байлау қабілеті бар адам, жәдігөй.

2. Сықыршының, сондай қасиеті бар адамның ерекше қабілеті, күші, әсері. 3. Тылсым күштердің көмегімен, әртүрлі әдіс-айламен адамдардың санасына ықпал ету мақсатын көздейтін, әдетпен тыс жағдайларға сендіру әрекеті. // Таңғажайып, таңғаларлық, құпия.

Сикыр етті. Сықырлады, сықырлық жасады.

СИҚЫРЛА= ет. 1. Сықырлық жасау, көз байлау. 2. ауыс. Өзіне іңкер ету, қызықтыру.

3. ауыс. Басын айналдыру, алдап-арбау.

СИҚЫРЛАҒЫШ сын. Сықырлық өнері бар; алдап-арбағыш.

СИҚЫРЛАН= ет. 1. Арбалду, сықырға көну.

2. Басын айналдыру, еліту, алдау.

СИҚЫРЛАНУ Сықырлан етістігінің қимыл атауы.

СИҚЫРЛАУ Сықырла етістігінің қимыл атауы; құлық-сұмдықпен бас айналдырып, дегеніне көндіру.

СИҚЫРЛЫ сын. 1. Сықыры бар, сықырланған. 2. ауыс. Жұмбақ сырлы, құпиялы. 3. ауыс. Ғажайып, ерекше әсерлі.

Сықырлы саз [үн]. Адамды баурап алатын тәтті әуен, жағымды музыка. **Сықырлы таяқ [шыбық].** м.и.ф. Сықыршының сықырын жасауға көмектесетін «қасиетті» құралы.

СИҚЫРЛЫҚ зат. 1. Сықыры барлық, сықыршының ерекше қасиеті. 2. ауыс. Алдап-арбаушылық, айлакерлік, көзбояушылық.

Сықырлық оқуы. Бас айналдыру, көз байлау.

СИҚЫРСУ Сықырсы етістігінің қимыл атауы.

СИҚЫРСЫ= ет. Айлашылық істеу, қулану.

СИҚЫРСЫЗ сын. Айла-шарғысыз, құлықсыз, бүктесіз.

СИҚЫРШЫ зат. көне. 1. Сықырлауды шебер меңгерген адам, дуашы. 2. өнер. Арнаулы тәсілдер арқылы «керемет» көрсететін цирк эстрада өнерінің шебері. 3. ауыс. Айлакер, қу, сұм.

СИҚЫРШЫЛЫҚ сын. Алдап-арбаушылық, көз байлаушылық.

СИЛӘ зат. ескікіт. Жін.

СИЛАЛ [лат. silicium] зат. кен. 5–6% кремний бар легирленген, отқа төзімді шойын.

СИЛАН зат. [ағыл. silane] Полимерді синтездеуге қолданылатын, көмір сутегіне жақын кремний қосылыстар.

СИЛИКАГЕЛЬ зат. хим. Сусыздандырылған және қақталған кремний диоксидінің белсенді гелі.

СИЛИКАЛЬЦИТ зат. геол. Кварц құмын ұнтақтап, жеңіл өкпен араластырып, пішіндеп, 12 атмосфералық қысымда автоклавта өңдеу арқылы алынатын жасанды тас.

СИЛИКАТТАР [лат. silic] зат. мин. Құрамында оттекті кремний бар минералдар.

СИЛИКАТТЫ сын. кен. Құрамында силикат бар, силикат араласқан.

Силикатты өнеркәсіп. кен. Шыны, күйген тас, көрлен тәрізді бұйымдар және цемент, кірпіш тектес құрылыс материалдарын өндіретін химиялық өнеркәсіптің бір саласы.

СИЛИКОЗ [лат. silicium] зат. мед. Өкпеде кремний қос тотығының жиналуынан дамидын сырқат.

СИЛИКОЛЬ зат. хим. Құрамында аз-даған темір, алюминий және басқа элементтер бар кремний қорытпасы.

СИЛИКОМАРГАНЕЦ зат. хим. Негізгі элементтері кремний мен марганец болатын ферроқорытпалар кешені.

СИЛИКОНДАР зат. хим. Кремнийорганикалық полимерлер.

СИЛИКОЦИРКОНИЙ зат. хим. Құрамында кремний мен темір бар цирконий қорытпасы, кремний мен цирконий мөлшері 8–40% аралығында өте күшті қышқылсыздандырығыш ретінде қолданылады.

СИЛИЦИТТЕР [лат. silicis] зат. геол. Кремнезем минералдары: опал, халцедон және кварц түзетін шөгінді таужыныстар тобы.

СИЛЛ [швед. syll] зат. геол. Интрузиялық денелердің кіріктіруші таужыныс қабаттарымен үйлесімді аспақтан айрықша түрі.

СИЛАБИКАЛЫҚ сын. әдеб. Тұрақты буын ырағатына құрылған, буынға негізделген (өлең ұйқасы).

СИЛАБОТНИКАЛЫҚ сын. әдеб. Екпін мағыналық қызмет атқаратын тілдердегі екпінді және екпінсіз буындардың өзара белгілі бір тәртіппен кезектесіп ұйқасуы арқылы шығарылатын (өлең жолы).

СИЛЛОГИЗМ [лат. *sillogismus*] зат. филос. Екі пікірден жаңа үшінші пікір алынатын тиынақты ой қорытындысы.

СИЛЛОГИСТИКА [лат. *sillogistikos*] зат. филос. Категориялық пікірлерден шыққан ой-тұжырымдарды логикалық дедукция тұрғысынан зерттейтін теория.

СИЛОКСАНДАР зат. хим. Молекулаларында кремний және оттек атомдары кезектесіп орналасқан қосылыстар.

СИЛОС [исп. *silos*] зат. малшар. Дәнді дақылды өсімдіктерді жаңа өсіп келе жатқан кезінде ынтақтап дайындаған малдың құнарлы азығы.

СИЛУЭТ [франц. *silhouette*] зат. Форманың контурлық желісі; адам не заттың өз көлеңкесіне ұқсас етіп, бір түспен жазықтыққа салынған бейне.

СИЛУМИНДЕР [лат. *silicium* – кремний, *aluminium* – алюминий] зат. геол. Алюминий негізіндегі, құрамында 3–26% кремний, 1–4% мыс, 0,2–1,3% магний, 0,2–0,9% марганец және т.б. болатын жеңіл құйма; қорытпалар тобының жалпы атауы.

СИЛУНД зат. Кремний карбиді; отқа төзімді зат есебінде және электр пештерін астарлауға қолданылатын негізгі карборундтан жасалған құйма.

СИЛУР зат. геол. «Силур жүйесі» және «силур кезеңі» терминдерінің қысқаша атауы.

СИЛЬВИН [лат. *sylvius*] зат. хим. Галогенидтер класына жататын минерал.

СИЛЬВИНИТ зат. геол. Эвапориттер тобына жататын сильвин мен галиттен тұратын шөгінді тау жынысы.

СИЛЬХРОМ [лат. *silicium*] зат. хим. Темірдің 5–14% хроммен және 1–3% кремниймен, көбіне молибден не алюминий қосылатын, ыстыққа берік және ыстыққа төзімді қорытпалары тобының атауы.

СИМА зат. геол. Жер қыртысының сиалдан төмен орналасқан қабығы.

СИМАН сын. ескікіт. Семіз, толық.

СМБИБИОЗ [грек. *symbiosis*] зат. биол. Екі ағзаның селбесуі, бірігіп тіршілік етуі.

СИМВОЛ [грек. *symbolon*] зат. 1. Белгілі бір құбылыс не ұғымның, идеяның орнына балама, тепе-теңдік белгісі ретінде алынған шартты белгі, екінші бір зат. 2. Әдеб. Ойды астарлап, басқа нәрсені суреттеу арқылы жасалатын нақтылы сипат бар балама бейне. 3. Филос. Нәрсенің, құбылыстың қасиетін, сыр-сипатын бейнелеп, астарлап білдіретін әмбебап эстетикалық категория. 4. Инф. Таңбалық жағдайда басқа нысанның орнына қолданылатын объект. Символ – стандартты әріптік, цифрлық белгілерден немесе арнайы таңбалардан тұратын белгілі бір алфавит бірлігі, таңбасы.

Символ блогы, инф. <лат. *character block*> Берілген символды бейнелеу үшін пайдаланылуы мүмкін нүктелер жинағы. **Символдың түсі**, инф. <ағыл. *foreground color*> Дисплей экранында бедерbelгінің (таңбаның) кескінін бейнелейтін растр нүктелерінің түсі.

СИМВОЛДЫҚ сын. Символға тән, соған қатысты.

Символдық атау, инф. <лат. *symbolic name*> Алғашқы бағдарламада адрес аналогы немесе айнымалы ретінде пайдаланылатын әріп немесе әріптен басталатын символдар тізбегі.

Символдық перне, инф. <ағыл. *symbolic key*> Басқан кезде символ таңбасы (сан, әріп, таңба) кодының қалыптасуын шақыратын перне. **Символдық режим**, инф. <ағыл. *symbolical mode*> Тек мәтіндік кескінді шығару кезіндегі бейнетерминалдың жұмыс істеу режимі.

СИМВОЛИЗМ зат. Әдеб. XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында әдебиет пен өнерде қалыптасқан мистикаға, декаденттік сарындарға бой ұран ағым.

СИМВОЛИКА зат. 1. Шартты белгілер мен символдар арқылы түпкі идеяны, ойды

түспалдай, астарлай, меңзей айту құбылысы.

2. Символдардың жиынтығы.

СИМВОЛИКАЛЫҚ сын. Символикаға негізделген, соған тән.

Символикалық логика, мат. Логикалық қорытындыларды қатаң символикалық тілдің негізіндегі логикалық есептеулер арқылы зерттейтін логиканың тармағы; мате-матикалық логика.

СИМВОЛИСТ зат. Символизм ағымына түскен, символизмге бой ұрған адам.

СИМВОЛИСТИК сын. Символизмге тән, символизмге қатысты.

СИМИЕ [ар. *سيميا*] зат. Жалған ғылым, магия (сұқыршылық).

СИММЕНТАЛЬ: симменталь сныры. Ірі қараның сүтті, етті тұқымы.

СИММЕТРИЯ [грек. *symmetria*] зат. 1. Белгілі бір заттың өзінің өзегіне тепе-теңдікпен орналасуы, пропорция жасауы, толық сәйкестігі. 2. Кристалл заттардың сыртқы пішіні мен ішкі құрылысы симметриясының геометриялық заңдары туралы ілім.

Симметрия жазықтығы, геом. Симметриялы мүсінді бір-бірінен айнымайтын екі бөлікке бөлетін жазықтық. **Симметрия орталығы**, геом. Саланың немесе шеңбердің диаметрлерінің қиылысу нүктесі. **Симметрия осі**, геом. Симметриялы затты нақтылы бұрышқа бұрғанда оның ұқсас бөліктерінің орны ауысатын, бірақ өз мүсінінің айналығанда дейінгі кескін-кейті еш өзгеріссіз сақталынатын шартты түзу сызық.

СИММЕТРИЯЛЫ сын. Теңдік, мөлшер-лестік заңына бағынған, симметрияға құрылған.

Симметриялы мүсін, геом. Арнаулы осьтер арқылы айналығанда бір-бірін айна-қатесіз қайталайтын немесе нақтылы жазықтық арқылы тепе-тең бөліктерге баралынатын тұтас геометриялық мүсіндер атауы. **Симметриялы функция**, мат. Көп айнымалысы бар функцияның айнымалыларының орнын ауыстырғанмен, мәнін өзертпейтін функция.

СИММЕТРИЯЛЫҚ сын. Симметрияға тән, тепе-теңдік, шамаластық.

СИМПАТИЯ [грек. *sympatheia*] зат. Адамның басқа кісілерге, олардың топтарына не әлеуметтік құбылыстарға орнықты мақұлдаушылық эмоциялық қатынасы.

СИМПЛАСТ [грек. *sym* – бірге, *plastos* – құрылым] зат. биол. Цитоплазмасында көптеген ядролар орналасқан, бейжасушалық біріккен құрылым.

СИМПОЗИУМ [лат. *symposium*] зат. Халықаралық көлемдегі пікір алысу, сұхбаттасу жиыны; кеңес.

СИМПТОМ [грек. *symptomā*] зат. мед. Аурудың не бір құбылыстық сыртқы белгісі, нышаны.

СИМСКРИПТ [ағыл. *Simscrip*] зат. инф. Күрделі жүйелерді модельдеуге арналған бағдарламалау тілі.

СИМУЛА [ағыл. *Simula*] зат. инф. Үздік жүйелерді модельдеуге арналған бағдарламалау тілдерінің топтамасы.

СИМУЛЯЦИЯ [лат. *simulatio*] зат. Құй-тұрқылық.

СИМФОНИЯ [грек. *symphōnia*] зат. 1. муз. Оркестрге арналған жазылған, көп дауысты, философиялық ойды баяндайтын, терең мазмұнды, көлемді музыкалық шығарма. 2. ауыс. Түрлі дыбыстардың, бояу-реңктердің үйлесімді сәйкестігі.

Симфония оркестрі, муз. Ішекті, үрлемелі және ұрып ойналатын музыкалық аспаптардың бірлестігінен құралған үлкен оркестр.

СИМФОНИЯЛЫҚ зат. <грек. *symphōnos*> Симфонияға лайық, симфонияға тән.

Симфониялық поэма, әдеб. <франц. *poeme symphonique*, грек. *poēma* – көркем әдеби туынды> Романтизм кезеңіндегі бағдарламалы музыканың басты жанры.

СИНАГОГА [грек. *synagoge*] зат. 1. Еврейлік

діни ғимарат, ғибадатхана. 2. Христиан шіркеуі сияқты шуда діндарларының қауымы.

СИНАНТРОП [лат. *Sina* – Қытай, грек. *anthropos* – адам] зат. Бұдан 400 мың жылдай бұрын шығыста өмір сүрген адам тектерінің бірі.

СИНАНТРОПТЫ: синантропты жануарлар. [грек. *sun* – бірге, *anthropos* – адам] зат. вет. Адаммен бірге оның үйінде не үйінің маңайында тіршілік ететін жануарлар.

СИНАПС [грек. *sunapisis* – байланыс, қосылыс] зат. вет. Жүйке жасушасы аксоны (бұтағы) мен басқа бір клетка (айталық, нерв, ет, без клеткасы) екеуін қызмет жағынан жанастырып тұратын арнаулы анатомиялық құрылым.

СИНГАМОЗ зат. вет. Жас құстардың жұмыр құрт қоздыратын кеселі.

СИНГАРМОНИЗМ [грек. *syn* – бірге, *harmonia* – байланыс, үйлесім] зат. лингв. Сөз ішіндегі не сөздер аралығындағы дыбыстардың үндесу заңы.

СИНГЕНЕТИКАЛЫҚ: сингенетикалық брекчиялар, геол. Бұрынырақ түзілген және түрлі дәрежеде тұрақтанған жаралымдардың шайылуы немесе бұзылуы нәтижесінде жаңадан түзілімдену процесіне ұшыраған материалдар есебін қалыптасқан брекчия.

СИНГЕНІТ зат. хим. Суда ерімейтін, табиғатта кездесетін қос тұз.

СИНГОНИЯ [грек. *syn* – бірге, *gonia* – бұрыш] зат. геол. Қырлары арасындағы бұрыштардың жиынтығы бірдей кристалдарды біріктіретін жүйе.

СИНДЕСМОЗ [syndesmosis: грек. *syndesmos* – байланыс, сіңір] зат. вет. Сүйектердің не шеміршектердің бір-бірімен нығыз дәнекер текан арқылы байланысуы.

СИНДЕСМОЛОГИЯ [грек. *syndesmologia*] зат. анат. Сүйектердің байланысы туралы ілім.

СИНДИКАТ [лат. *syndico*] зат. экон. Тар аядағы белгілі бір мақсатқа жету үшін екі және одан көп меншік иелерінің немесе фирмалардың бірігу әрекеті.

СИНДРОМ [грек. *syndromē*] зат. Белгілі бір ауруға жатпайтын, бірнеше ауру белгілерінің кездесуі.

СИНДХИ зат. лингв. **Синдхи тілі** (Үнді тілдерінің бірі) болып есептелетін Пәкістандағы Синд аймағы мен Үндістанның Махараштра, Гуджарат, Раджастхан штаттарындағы тұрғын халықтың тілі).

СИНЕКДОХА [грек. *synekdochē*] зат. Әдеб. Жекенің орнына көпше, жалқының орнына жалтының не осылардың керісінше айтылу ерекшелігін көрсететін стильдік тәсіл.

СИНЕКЛИЗА [грек. *synenkklisis*] зат. геол. Планды бұрыс овал не изометриялық нысанда болатын, жайпақ ірі (көлденең жүздеген км, кейде 300 км-ден асатын) ойыс платформалық құрылым.

СИНЕКУРА [лат. *sine cura*] зат. қаржы. Ерекие еңбекті талап етпейтін жоғары ақылды лауазым.

СИНЕРГЕТИКА [грек. *synergeia*] зат. хим. Күрделі жүйелердің бейберекет күйден реттелген күйге өту үдерісін зерттейтін және осы жүйе элементтерінің арасындағы белгілі бір байланыстарды ашатын ғылым.

СИНЕРГИЗМ [грек. *synergos*] зат. хим. Заттектердің өзара қарым-қатынасының нәтижесінде бірлесіп жасаған әрекеті.

СИНЕРГИСТЕР зат. хим. Бір мезгілде әсер етуі синергизм тудыратын себепшарттар.

СИНЕРГИСТЕР² [грек. *synyrgos* – бірігіп әсер етуші] зат. вет. Қымыдас бұлыңғыр еттер.

СИНЕРЕЗИС зат. хим. Сірнеден олардың кеңістіктік құрылымының тығыздалып, көлемінің азаюына әкелетін сұйықтың өздігінен бөлінуі.

СИНЕСТЕЗИЯ [грек. *synaesthesia*] зат. Тітіркендіргіштер сезім мүшелерінің біреуін тітіркендіргенде оған тән түйсіктермен қатар

басқа сезім мүшелеріне де тән түйсіктердің пайда болуы.

СИНКАРИОН [грек. synkarion] зат. биол. Ұрықтану кезінде аталық және аналық жыныс жасушалары ядроларының қосылу үдерісі.

СИНКЛИН зат. геол. Ядросы қанаттағыларына қарағанда жастау таужыныстардан тұратын ойыс қатпар.

СИНКЛИНОРИЙ [грек. synklinos – еңкей-емін, oγos – тау] зат. геол. Жалтылама құрылысы синклиндік пішінге сәйкес келетін, ұсақ қатпарлардың күрделі жүйесінен тұратын біршама ірі тектоникалық құрылым.

СИНКОПА [грек. synkopē] зат. 1. муз. Музыкалық шығармалардың бір такт ішіндегі ырақтарының әлді үлестерінің әлсіз үлеске не әлсіз үлестерінің әлді үлеске ауысуы. 2. лингв. Дыбыстың немесе сөз ортасынан дыбыстар тобының түсу құбылысы.

СИНКРЕТИЗМ [грек. sinkretismos] зат. әдеб. Мәдени шығармашылық түрлерінің, яғни өнердегі тек пен түр, жанрлардың және олардың жанрлық түрлерінің әу баста бөлінбей, бірлікте болуы, тұтастығы.

СИНОВИТ [synovitis] зат. вет. Буын капсуласы синовия (ішкі) қабығының қабынуы.

СИНОВИЯ [synovia] зат. вет. Буын суы, буын ішін керегенен сарғыш түсті мөп-мөлдір сұйық зат.

СИНОД зат. тар. діни. Орыс православие шіркеуін басқаратын жоғары орган.

СИНОДТЫҚ: синодтық ай. [грек. synodos] Жаңа туған айдың толып бітуі мен екінші айдың қайта туғанына дейінгі уақыт немесе 29,6 күнге тең мерзім.

СИНОЙКИЯ [грек. synoikismos] зат. биол. Әр түрге жататын азғалардың өзара бірлесін (селбесін) тіршілік етуі.

СИНОКСАЛЬ зат. хим. Термомеханикалық және электр өткізбейтін қасиеттері жоғары алюминий оксиді негізінде дайындалған керамикалық материал.

СИНОЛОГ зат. ғыл. Қытай тілін, әдебиетін, тарихын зерттеуші шығыстанушы маман, қытайтанушы.

СИНОЛОГИЯ [лат. Sina – Қытай, logos – ілім] зат. ғыл. Шығыстану ілімінің бір саласы, қытайтану ілімі.

СИНОНИМ [грек. synonymos] зат. лингв. Айтылуы басқа-басқа болғанмен, мағыналары бір-біріне жуық, бірінің орнына бірі жүре алатын сөздер.

Синонимдер сөздігі. лингв. Сөздердің мағыналарын сол сөзге мағынасы жағынан жуық келетін басқа бір сөздермен түсіндіретін сөздік.

СИНОНИМДЕС сын. Мағыналары бір-біріне жақын, мәндес.

СИНОНИМДІК сын. Мағынасы жақын, мәндес.

СИНОПТИК [грек. synoptikos] зат. Құн райының өзгерістерін зерттейтін маман, метеоролог.

СИНОПТИКА [грек. sinoptikos] зат. ғыл. Құн райын алдын ала болжап анықтайтын ғылым.

СИНОПТИКАЛЫҚ сын. Синоптикаға негізделген, синоптикаға тән.

Синоптикалық карта. геогр. а) Әртүрлі шартты белгілермен жасалған, белгілі бір аймақтың, елдің ауа райындағы өзгерісті білдіретін схема. ә) Құн райын белгілі бір мерзім (кезең) ішінде бақылаудан кейінгі нәтижелер бейнеленетін карта. **Синоптикалық метеорология.** геогр. Жоғарғы кеңістіктердің атмосфералық ерекшеліктерін зерттеу арқылы құн райын болжайтын метеорологияның бір саласы.

СИНОРОГЕНДІК: синорогендік тектоникалық қозғалыстар. Орогендік тектоникалық қозғалыстармен бір мезгілде, бірақ орогендік процестер жүріп жатқан аймақтан тыс өңірлерде көрініс беретін, болмыс-бітімі эпейорогендік қозғалыстарға ұқсас тектоникалық қозғалыстар.

СИНОСТОЗ [synostosis: грек: syn – бір-

ге, osteon – сүйек] зат. вет. Екі не бірнеше сүйектің сүйекке айналған шеміршек арқылы бір-бірімен кірігуі.

СИНОФОБИЯ зат. Қытай елі, жері, тілі, мәдениетіне қатыстының бәрінен қорқушылық.

СИНТАГМА [грек. syntagma] зат. лингв. 1. Сөйлеу кезінде бірінен кейін бірі тізбектеліп келетін ең аз дегенде екі тілдік элементтердің тіркесіп келуге жымдасып кірігу құбылысы. 2. Тұтас синтаксистік интонациялық-мағыналық бірлік.

СИНТАГМАТИКА зат. лингв. Тіл жүйесін зерттеудегі тілдік бірліктердің синтаксистік үйлесуін қарастыратын аспект.

СИНТАКСИС [грек. syntaxis] зат. 1. лингв. Сөз тіркесі мен сөйлем құрылысын зерттейтін грамматиканың бір саласы. 2. матем. Формулардың құрылу ережесі. 3. ин ф. Бағдарламалар мен мәліметтерді ұсынуға арналған мәтіндердің құрылу ережесі.

СИНТАКСИСТІК сын. Синтаксиске тән, синтаксиске қатысты.

Синтаксистік ақпарат әдісі. ин ф. Кірістік тілдің синтаксисін сипаттаудың белгілі бір тәсіліне іскеделген және синтаксистік түрде басқарылатын аударғыштарда пайдалануға арналған аудару әдісі. **Синтаксистік бағдарламалар әдісі.** ин ф. Алашқы бағдарламаның синтаксистік және семантикалық талдауын жеке-жеке, тізбекті орындауға негізделген аудару әдісі. **Синтаксистік байланыс.** лингв. Сөздерді түрліше грамматикалық амал-тәсілдер арқылы мағыналық, түпталық жақтарынан байланыстыратын, сөз тіркесін, сөйлем жүйесін құрастыратын формалардың көрінісі. **Синтаксистік қате.** ин ф. Тілдің грамматикалық ережелерін бұзуда саятын бағдарламалау қатесі; тілдің конструкциясын дұрыс жазбау. **Синтаксистік мағына.** лингв. Синтаксистік категориялар мен құралдардың ішкі мазмұны.

СИНТАКТИКА [ағылш. syntactic] зат. ин ф. Таңбаның құрылу дұрыстығы жайындағы таңбалық жүйе.

СИНТЕЗ [грек. synthesis] зат. 1. филос. Анализге қарама-қарсы логикалық үдерісті білдіретін, заттарды өзара бірлікте қарайтын ұғым. 2. хим. Химиялық реакция жолымен, әртүрлі заттардан белгілі бір химиялық қосылыс алу тәсілі.

СИНТЕЗАТОР [грек. synthesis] зат. муз. Осы заманғы музыкада кең қолданылатын электронды музыка аспабы.

СИНТЕЗГАЗ [грек. synthesis – қосылу, үйлесу, франц. gaz – газ] зат. хим. Органикалық заттарды синтездеуге пайдаланылатын газдар қоспасы.

СИНТЕЗДЕ = ет. Бір затты екінші бір затпен қосу, араластыру, жаңа қоспа алу.

СИНТЕЗДЕЛ = ет. Бір затпен қосылу, қоспа алыну.

СИНТЕЗДЕЛУ Синтездел етістігінің қимыл атауы.

СИНТЕЗДЕУ Синтезде етістігінің қимыл атауы.

СИНТЕЗДІ сын. Синтезге түскен, бірізін қосылған.

СИНТЕЗДІК сын. 1. ғыл. Синтез жасап қорытатын, тығыз байланыста қаралатын. 2. хим. Синтез жолымен алынатын, реакция арқылы қосылған.

Синтездік эмальдар. Синтездік лак негізіндегі эмальдар.

СИНТЕТИКА зат. Химиялық жолмен алынған талшықтардан тоқылған жасанды мата.

СИНТЕТИКАЛЫҚ сын. Синтетикаға жататын, синтетика талшығынан жасалған.

Синтетикалық каучук. хим. Табиғи емес, жасанды, қолдан алынған каучук. **Синтетикалық майлар.** хим. Көбіне жасар материалдар, жылу тасымалдаушы, илемді жасармайлардың құрауыштары ретінде қолданылатын сұйықтықтар. **Синтетикалық су.** хим. Жер қой-

науында оттек пен сутектің химиялық синтезі нәтижесінде пайда болатын су. **Синтетикалық торқа.** хим. Жасанды жібек. **Синтетикалық тілдер.** лингв. Сөйлем құрамындағы сөздердің өзара байланысы ішкі флексия, екпін түсу жолдарымен және жалау жалғану арқылы болатын тілдер. **Синтетикалық форма.** лингв. Аффикстердің жалғануы немесе ішкі флексия арқылы жасалған сөз формасы.

СИНТО зат. Жапон діни нанымдарының қытайша жиынтық атауы.

СИНТОМИЦИН зат. мед. Левомецетин мен правомецетиннен тұратын жасанды антибиотик.

СИНТОИЗМ зат. діни. Жапон еліндегі діни сенім.

СИНУЗИЯ [грек. synusia] зат. экол. 1. Бір немесе бірнеше тіршілік нысандарының (ағаштар, бұталар, қына, мүк және т.б.) өсімдіктерінен тұратын фитоценоздың экологиялық және кеңістіктік тұрғыдан оқшауланған бөлігі. 2. Мекен ортасына ортақ талаптарымен өзара байланысқан, көбіне құрауыш азғалардың жиынтығының өзі едәуір дәрежеде түрін өзгерткен азга популяцияларының жиынтығы.

СИНУС [лат. sinus] зат. мат. Тригонометриялық төрт ұғымның (синус, косинус, тангенс, котангенс) бірі.

Синустар теоремасы. мат. Кез келген үшбұрыштың α, β, γ қабырғалары мен оларға қарсы жатқан А, В, С бұрыштарының синустары арасындағы қатысты сипаттайтын тригонометриялық теорема.

СИНХОНДРОЗ [synchondrosis: грек. syn – бірге, chondros – шеміршек] зат. вет. Сүйектердің шеміршек арқылы байланысуы. Омыртқаларға, қабырғаларға, ал жас малда – бас сүйектері мен жамбас сүйектеріне тән құбылыс.

СИНХРОМАРКЕТИНГ зат. экон. Міндеттері сұранымын өндірістік қуаттардан едәуір асып түсуі ықтимал немесе керісінше, белгілі бір тауарды өндіру көлемінің нарықтың қажеттерінен көп болып шығуы ықтимал сатпа іске асырылатын маркетинг.

СИНХРОНДЫ сын. 1. Синхронизммен сипатталатын; уақыт жағынан сәйкесетін. 2. техн. Синхронизм ұстанымдарын қолдануға негізделген.

Синхронды байланыс. <ағыл. sy> ин ф. Байланыс желісі бойынша мәліметтерді жоғары жылдамдықпен жеткізу. **Синхронды генератор.** физ. Генератор режімінде жұмыс істейтін синхронды мәшине. **Синхронды жеткізу.** ин ф. Әрбір хабарды (мәліметтер блогын) жеткізудің алдында жіберетін және қабылдайтын құрылғыларды синхрондау қажет болатын мәліметтерді жеткізу тәсілі. **Синхронды жұмыс.** ин ф. Синхрондау сигналдарының реттік тізбегімен басқарылатын операциялардың тізбекті орындалуы. **Синхронды сәулелену.** физ. Біртекті магнит өрісінде релятивистік жылдамдықпен қозғалатын зарядталған бөлшектер шығаратын электромагнитті сәулелену.

СИНХРОНДЫЛЫҚ зат. физ. Бірдей немесе сәйкес элементтерінің фазалар ығысуы өзгермей, екі немесе көбірек үдерістердің уақыт бойынша өту әрекеті.

СИНХРОНИЗМ [грек. synchronismos] зат. Құбылыстар мен үдерістердің уақыт жағынан дәл, сәйкес болуы.

СИНХРОНИЯ [грек. synchronos] зат. лингв. Тіл дамуының белгілі бір нақты кезеңіндегі жай-күйі, статистикалық қалты.

СИНЦИТИЙ [synctium: грек. sun – бірге, kutos – клетка] зат. вет. Клеткалар бірлестігі, өзара бұтақтары арқылы жалғасып, тор тәрізді шоғырланған клеткалар жиынтығы.

СИНЬОР [итал. signor] зат. Италияда ер адамға қарата айтылатын ізет атауы, мырза.

СИНЬОРА [итал. signora] зат. Италияда әйел адамға қарата айтылатын ізет атауы, ханым.

СИНЬОРИНА [итал. signorina] зат. Италияда тұрмыс құрмаған әйел адамға, бойжеткенге қарата айтылатын ізет атауыш, бйкеш.

СИНЭКОЛОГИЯ [грек. syn – бірге, грек. oikos – , logos – оқу] зат. экол. Популяцияның, қауымдастық пен экосүйеінің қоршаған ортамен өзара қатынасын зерттейтін экология бөлімі.

СИНЭРГИЗМ [грек. synergia – бірлесу, жұмылу, бірігіп істеу] зат. вет. Әсерлестік, бірнеше түрлі дәрінің біріккен әсері.

СИНЭСТРОЛ зат. хим. 96 градус спирте және ыстық өсімдік майында еритін химиялық препарат (ақ ұнтақ зат).

СИОНИЗМ зат. саяс. XIX ғасырдың аяғында, еврейлердің ұлттық сана сезімін оятуды және Палестинада еврейлердің мемлекетін құруды мақсат еткен қоғамдық-саяси қозғалыс; осы қозғалыс ұстанған идеология.

СИОНИСТ зат. саясн. Сионизмді қолдайтын, сол жолға түскен адам.

СИПА = ет. Бір затты, денені қолмен сылау. Сипай қамшылады. Сөзді жанға батырмай айтты, ептен қана емеурін білдірді. Сипап кетті. Жылан жалағандай етті, дым қалдырмады.

СИПАҒЫШТА = ет. Қайта-қайта сипалай беру.

СИПАҒЫШТАУ Сипағышта етістігінің қимыл атауы.

СИПАҚ сын. Құйрығын сипақтама беретін (жылы).

СИПАҚ: сипақ қақты. Ыңғайсыз күйге түсті, не істерін білмей қинақтады.

СИПАҚТА = ет. Бір нәрсені батылы барып айта алмай қинаңдау, кібіртіктеу.

СИПАҚТАС = ет. Кібіртіктесу, қинақтасу, қыбыжықтасу.

СИПАҚТАСУ Сипақтас етістігінің қимыл атауы.

СИПАҚТАТ = ет. Қинақтату, кібіртіктету, күйбіжіктету.

СИПАҚТАТУ Сипақтат етістігінің қимыл атауы.

СИПАҚТАУ Сипақта етістігінің қимыл атауы.

СИПАҚШЫЛ сын. Сипақтап қалған, өз шешімі жоқ, батылсыз.

СИПАЛ: бет сипалды. Дұға оқылып, бата жасалды.

СИПАЛА = ет. 1. Бір нәрсені ары-бері сипау, қайта-қайта сипай беру. 2. Қараңғыда бір нәрсе іздеп қарнау, сипалану.

СИПАЛАҚ зат. өс. Құмда өсетін жабайы өсімдік.

СИПАЛАҚТА = ет. Батылы бармау, қыбыжықтау; сипақтау.

СИПАЛАҚТАТ = ет. Сипақтату, қиналақтату.

СИПАЛАҚТАТУ Сипалақтат етістігінің қимыл атауы.

СИПАЛАҚТАУ Сипалақта етістігінің қимыл атауы.

СИПАЛАН = ет. 1. Сипақтау, сипағыштау. 2. ауыс. Әдемілену, сәндену.

СИПАЛАНУ Сипалан етістігінің қимыл атауы.

СИПАЛАТ = ет. Сипатқызу, қайта-қайта сипату.

СИПАЛАТУ Сипалат етістігінің қимыл атауы.

СИПАЛАУ Сипала етістігінің қимыл атауы, қайта-қайта сипау.

СИПАЛУ Сипал етістігінің қимыл атауы.

СИПАН = ет. 1. Сипалану. 2. ауыс. Сәндену, әдемілену, сылануы тарану.

СИПАН: сипан таза. Тып-типыл, дым жоқ, түк жоқ.

СИПАНУ Сипан етістігінің қимыл атауы.

СИПАНДА¹ = ет. Сипаң-сипаң ету, бұлғақтау.

СИПАНДА² = ет. сөйл. Сипақта.

СИПАНДАТ = ет. Сипақтату, сипаң-сипаң еткізу.

СИПАНДАТУ Сипаңдат етістігінің қимыл атауы.

СИПАНАТЫС = ет. Сипаң-сипаң етісу.

СИПАНАТЫСУ Сипаңдатыс етістігінің қимыл атауы.

СИПАҢҚЫРА = ет. Жайлап сипай түсу.

СИПАП-СИПАП = ет. Қолмен қайта-қайта сылау.

СИПАП-СЫЛА = ет. 1. Қолмен, алақанмен, сипау, сылау, жайлап уқалау. 2. ауыс. Сәндену, әдемілену.

СИПАП-СЫЛАУ Сипап-сыла етістігінің қимыл атауы.

СИПАР зат. вет. Малда болатын жұқпалы аурулардың (алаөкпе, қарасан т.б.) жалты аты, індет.

СИПАС = ет. Бірге сипау.

СИПАСУ Сипас етістігінің қимыл атауы.

СИПАТ = ет. Қолымен ұстап сылау.

Орнын сипатты [сипаты кетті]. Іздеген жерден таптырмады, жоқ болып шықты.

СИПАТ [ар. سفة] зат. 1. Кейіп-кескін, келбет. 2. Ерекшелік, белгі, қасиет.

Сипат алды. Дәстүрлі қалыңқа түсті, белгілі бағыт алды.

СИПАТТА = ет. 1. Ерекшелігін, түр-түсін, белгісін сөз ету, айту, баяндау. 2. Суреттеу, бейнелеу, кейіптеу.

СИПАТТАЛ = ет. 1. Біреудің не бір нәрсенің ерекшелігі, түр-түсі, сипаты сөз етілу, айтылу, баяндалу. 2. Көркем бейне арқылы кескінделуі.

СИПАТТАЛУ Сипаттал етістігінің қимыл атауы; суреттелу, бейнелену, кейіптелу.

СИПАТТАМА зат. Белгілі бір заттың, құбылыстың ерекшелігі мен қасиетін ашатын, жазбаша не ауызша берілетін анықтама; мінездеме.

Сипаттама берді [жасады]. Негізгі, басты ерекшелігін сипаттады. **Сипаттама диалектология**. лингв. Диалектілер мен сөйленістердегі ерекшеліктердің қазіргі жайы мен таралған көлемін сипаттап түсіндіру, әдеби тілден қандай ерекшеліктері бар екенін анықтауды мақсат ететін диалектология саласы.

СИПАТТАМАЛЫ сын. Сыр-сипаты ашылған, сипаттама берілген.

Сипаттамалы грамматика. лингв. Тілдің грамматикалық құрылысының қазіргі деңгейін зерттейтін тіл білімінің саласы.

СИПАТТАМАЛЫҚ сын. Сипаттамаға тән, сипаттамаға қатысты.

Сипаттамалық мәліметтер. инф. <ағыл. indicative data> Нысандарды ұқсастыратын мәліметтер немесе оны азды-көпті бейнелейтін тұрақты сипаттамалар (фамилиясы, туылған жылы, ұлты және т.б.). **Сипаттамалық операторлар**. инф. Айнұмалылардың, жиымдардың, функциялардың қасиеттерін және жақта шамаларды орналастыруға қажетті ақпараттарды анықтайтын оператор.

СИПАТТАН = ет. Ерекшелену, өзгешелену, бейнелену.

СИПАТТАНУ Сипаттан етістігінің қимыл атауы.

СИПАТТАС сын. Бір-біріне ұқсас, тақылтес, типтес.

СИПАТТАУ зат. Сипат, бейне.

СИПАТТАУ Сипатта етістігінің қимыл атауы; бейнелеп көрсету, суреттеу.

СИПАТТАУЫШ зат. инф. <ағыл. declarator> Құжаттардың, ақпараттық жиымдардың және т.б. іздеуі кезінде оларды топтара бөлу, жіктеу, индекстеу үшін пайдаланылатын пароль, түйінді сөз немесе сөз тіркесі.

СИПАТТЫ сын. 1. Сапалы, мазмұнды. 2. Өзгеше, бейнелі. // Сипатты, ұқсас.

СИПАТТЫЛЫҚ зат. Сапалылық, мазмұндылық.

СИПАТТЫР = ет. Сипалату, сылаттыру.

СИПАТТЫРУ Сипаттыр етістігінің қимыл атауы.

СИПАТУ Сипат етістігінің қимыл атауы.

СИПАУ Сипа етістігінің қимыл атауы; алақанмен жеңіл-желпі жанау, сылау.

СИРА зат. ескікіт. Өмірбаян, ғұмырнама, тарих.

СИРАҚ зат. 1. Адамның, хайуанның тізесі мен тобығының арасы, жіліншігі. 2. Сойылған малдың үйітелген, тұяғы алынған жіліншігі. 3. ауыс. Үстел, орындық, тағы басқалардың жерге тірелетін аяқтары.

Сирағы шыққан кедей. Түгі жоқ, тап-тақыр, жарлы, нағыз кедей, қу кедей. **Сирақ мүйіз**. а нат. <лат. torus digitalis> Мал сирағының артқы бөлігіндегі томпақ мүйіз. **Сирақ сүйектері**. а нат. <лат. ossa cruris> Артқы аяқ қаңқасының еркін қозғалатын бөлімі ортаңғы бөлігінің сүйектері.

СИРАҚСЫЗ сын. Сирағы жоқ, аяғы кесілген.

СИРАҚТАН қоян сирақтанды. Сарғыш тартты, күреңітті.

СИРАҚТАП: сирақтап бөлу. Тұтас малдың етін төртке бөлу.

СИРАҚТЫ сын. 1. Сирағы ұзын, сыриған. 2. ауыс. Тіреуіш орнатылған.

СИРАҚТЫЛАУ сын. Аяғы ұзындау.

СИРАТ¹ [ар. سيرة] зат. діни. Діни ығым бойынша, күнәлілер мен күнәсіздерді ажырататын қиямет-қайымның қыл көпірі.

Сират көпір. діни. **Сират**.

СИРАТ² [ар. سراط] зат. әдеб. Орта ғасырлардағы араб әдебиетінің жанры, проза үлгісінше жазылған өмірбаяндық шығармалар.

СИРЕ = ет. 1. Жілігі кему, селдіреу. 2. Саны кему, азаю.

СИРЕПРЕК сын. 1. Оңша қалың емес, сиректеу. 2. Азырақ, көп емес.

СИРЕК сын. 1. Жиі емес, селдір. 2. Глуде бір, аз.

Сирек кездесетін кітаптар қоры. Аса құнды басылған шығармалардан тұратын (соның ішінде библиографиялық жиіліксіздігін танымал ететін) кітапхана қорының бөлігі. **Сирек кітаптар**.

а) Көркемдік, ғылыми, библиографиялық немесе басқаша құндылығы бар, сақталған немесе данасы біршама аз мөлшерде шығарылған кітап.

ә) Қалған таралымның ерекше қолдан көркемделген, жазушының қолтаңбасы қойылған, ерекше түптелген және т.б. қайталанбас белгілері бар басылым данасы. **Сирек металл**. геол. Табиғатта аз, шашыранды әрі өндірілуі қиын қымбат бағалы, техникалық маңызы зор металл.

Сирек элементтер. хим. Жер қыртысында біршама сирек ұшырасып, өте сиреген күйде таралатын, қазіргі технологиялық мүлкіндіктер тұсында ажыратып алуын қиындағы жоқ элементтер.

СИРЕКБАС зат. өс. Басы селдір шөп.

СИРЕКЖАҒЫРАҚ зат. өс. Сәндік үшін қолдан өсірілетін гүлді өсімдік.

СИРЕК-СИРЕК сын. Өте селдір, арагидік.

СИРЕКСУ Сирексі етістігінің қимыл атауы.

СИРЕКСІ = ет. 1. Селдіреу, сиреу. 2. Жілігі кему, азаю.

СИРЕКСІТ = ет. 1. Азайту, жілігін кеміту.

2. Сирек-сирек етіп орналастыру.

СИРЕКСІТУ Сирексіт етістігінің қимыл атауы.

СИРЕКТЕ = ет. 1. Сирек тарту, селдіреу. 2. Саны азаю, кему.

СИРЕКТЕТ = ет. 1. Жілігін азайту, сирету.

2. Баяулату, ақырындату.

СИРЕКТЕУ¹ сын. Оңша жиі емес, селдірлеу. // Анда-санда, оқта-текте, арагидік.

СИРЕКТЕУ² Сиректе етістігінің қимыл атауы.

СИРЕКТІК зат. 1. Арасы қашық жатушылық, селдірлік. 2. Өте аздық, көп еместік.

СИРЕНА [лат. siren] зат. **Дабыл**.

СИРЕНЬ¹ зат. өс. Ақ, күлгін гүлді, хош иісті, бақшада өсірілетін ағаш, бойшаң бұта.

СИРЕНЬ² [грек. sirenia] зат. зоол. 1. Судағы сүтқоректілердің бір отряды. 2. Құйрықты қосмекенділердің бір тұқымдасы.

СИРЕҢКІРЕ = ет. 1. Азая түсіңкіреу, саны кеміңкіреу. 2. Сирек тарту, селдіреңкіреу.

СИРЕҢКІРЕУ *Сиреңкіре етістігінің қимыл атауы.*

СИРЕТ= е т. 1. Азайту, кеміту. 2. Арасын алашақтау, сирек-сирек етіп орналастыру.

СИРЕТКІШ сын. Жүі затты сиретуге арналған, сүйіткіш машина.

СИРЕТПІР= е т. Алашақтау, азайту.

СИРЕТУ *Сирет етістігінің қимыл атауы, арасын алашақтау.*

СИРЕТІЛ= е т. Сирек етіп орналастырылу, арасы алашақтатылу.

СИРЕТІЛУ *Сиретіл етістігінің қимыл атауы.*

СИРЕУ *Сире етістігінің қимыл атауы; саны кему, азаю. 1. Селдіреу, сиректеу. 2. Азаю, кему. 3. Саябырсу, басылу.*

СИРОП зат. Шәрбет, жеміс шырыны.

СИСА [ор. ситец] зат. тоқыма. Мақтадан тоқылатын, арзан бағалы, түрлі түсті мата.

СИСАРЫ зат. жерг. көне. Батпанның үштен бірі.

СИСТЕМА [грек. systema] зат. **Жүйе.** 1. Бүтін, тұтас, бір-біріне байланысты заттардың жалпы бірлігі, құрамы. 2. Қоғамдық формация, мемлекеттік құрылыс.

СИСТЕМОТЕХНИКА зат. техн. Өзара байланысқан бірнеше элементтерден тұратын күрделі жүйелерді жобалау, жасау, сынау және пайдалану мәселелерін қамтитын ғылыми бағыт.

СИТАЛ зат. хим. тоқыма. Шыны кристалдық мата.

СИТОБИЯЛАР [грек. sitos – тамақ, bios – өмір] зат. б. н. о. л. Тамақ өнімдерінің ішіне кіріп, сонымен қоректенетін ағзалар.

СИСТОЛА [грек. systole] зат. вет. Жүрек етінің белгілі бір ырғақпен жиырылуы.

СИТСА зат. сөйл. **Сиса.**

СИФ [ағыл. cifcost – күн, insurance – сақтандыру, freight – фрахт] зат. экон. 1. Сыртқы саудадағы сатып алу-сату шартының түрі. 2. Шеттен әкелінетін тауардың шекаралық бағасы.

Сиф бағасы. экон. Тауардың порттағы кеме бортына жеткізілгенге дейін мүлде жарамсыз болуы немесе бүлінуді қауіптен бірге жүкті тасымалдауға, кеден алымдарын төлеуге және сақтандыруға жұмсалатын барлық шығындар тауарды сатушыға жүктеледі дегенді білдіретін баға. **Сиф мәмілесі.** экон. Сатушы көлікті ұйымдастырып, апарылатын портқа дейін тауардың кіретіндігін төлеуге, тауарды кемеңіз бортына жеткізуге, экспорттық лицензияны алып, баж төлеуге, тауарды тасымал кезінде сақтандыруға, сатып алушыға шотты, коносаментті және сақтандыру полисін табыстап, тасымал шартына енгізілсе, тауарды тиеу мен түсіру шығынын төлеуге міндетті болатын мәміле түрі.

СИФАЛЫҚ зат. ескікіт. Жомарттық, сыпайылық.

СИФЕ зат. экон. Келісілген баға.

СИФИЛИДОЛОГИЯ зат. мед. Медицинаның мерз ауруын емдеу шараларын зерттейтін саласы.

СИФИЛОМА зат. мед. Мерз ісігі.

СИФИЛИС зат. мед. Жұқпалы жыныс ауруы, мерз.

СИФОН [грек. siphon] зат. 1. Суды арнадан, наудан және уақытша арықтардан суарушы жүйекке беру құралы. 2. Сұйық заттарды бір ыдыстан басқа бір ыдысқа ауыстырып құю үшін әртүрлі деңгейде іліп жасалған түтік. 3. Суды, шырынды және басқа сусындарды газдандыруға арналған аспап.

СИЫҚ зат. 1. Сыртқы тұр-тұрпат, сырқ. **Сықы бірдей** [бір]. Ұқсас, тақылеттес. **Сықы жоқ.** а) Сыықсыз, ұсқынсыз, сүйкімі жоқ, ә) Түрі көрінбейді, ойы жоқ. **Сықы кетті.** Берекесі кетті, сыықсыз болды. **Сықын алды** [кетірді]. Берекесін кетірді.

СИЫҚСЫЗ сын. Кескін-келбеті нашар, ажарсыз, көріксіз. // Ажарсыз, көріксіз адам.

СИЫҚСЫЗДАН= е т. Сырқы қашу, көріксіздену.

СИЫҚСЫЗДАУ сын. Ұсқынсыздау, көріксіздеу.

СИЫҚСЫЗДЫҚ зат. Көзге қораштық, сырқысыздық.

СИЫҚТЫ сын. сөйл. Келбетті, кескінді, өңді.

СИЫН= е т. 1. діни. Жаратушы құдірет, Құдай бар деп, соған табыну. 2. ауыс. Қадірлеу, қастерлеу, пір түту.

СИЫНДЫР= е т. Мінәжат еткізу, табындыру.

СИЫНДЫРУ *Сиындыр етістігінің қимыл атауы.*

СИЫНУ *Сиын етістігінің қимыл атауы; табыну, мінәжат ету.*

СИЫР зат. 1. Аша тұяқты, мүйізді ірі қара мал; төрт түліктің бірі. 2. Осы түліктің ұрғашысы, аналығы.

Сиыр бүйрек. Бөлек-бөлек болып жатқан. **Сиыр егіз тапты.** этн. *Сиыр өдеттегідей жалқы бұзауламады [сиыр егіз тапқанын қазақ жақсы ырымға санамайды. Егіз бұзаудың бірін бөтен біреуге беріп жібереді].* **Сиыр еті.** *Сиыр қшасы. Сиыр жорға. Сиыр жүрісті, ірі, тарпаң жорға. Сиырдың бүйрегіндей бығырады [бөлшектенді].* Тоз-тоз болып, жан-жаққа тарады, берекесі кетті; басы қосылмады. **Сиырдың бүйрегіндей бығырау.** Бет-бетіне, жан-жаққа тарап кетуі; басы қосылмауы, берекесі кету. **Сиырдың жорғасы секілденді.** кекесін. Еп қуып, майда жүріске салды. **Сиыр жылы.** Уақытты он екі мүйіз жыл жүйесімен есептеудің тышқан жылынан кейін, барыс жылынан бұрын келетін екінші жылы. **Сиыр қашып кетті.** сөйл. Бұқаға түсіп кетті немесе бұқаға түсіп, тоқтап кетті. **Сиыр қора.** *Сиыр тұратын, сиыр қамайтын қора. Сиыр мінез. Сүйкімсіз қылық (көрінген нәрсеге орынсыз соққықанда айтылады). Сиыр өсіру.* м а л ш а р. Мүйізді ірі қара шаруашылығы, малшаруашылығының басты салаларының бірі. **Сиыр саске** [түс]. а) Түс болуға таянған мезгілді білдіретін халықтың өлшем. ә) Күн енді ғана арқан бойы көтерілген кез. **Сиыр соқпағы.** а) Шағындау, аса ұзақ емес жол. **Сиыр тектес.** Жөнімен сөйлемейтін, қысқы, қыңыр. **Сиыр түс.** Ерте сәскеден кейінгі түс болуға таянған шақ. **Сиыр тілді.** Ретсіз, жөңсіз, артық сөйлейтін (адам). **Сиыр ферма.** м а л ш а р. *Сиыр бағу, ет, сүт өнімдерін берумен айналысатын сауыншылар мен бақташылары болатын ферма.*

СИЫР= е т. 1. сөйл. Ысыру, сыпыру.

2. Сыдыру, аршу.

СИЫРБҮРІШАҚ зат. өс. <лат. vigna> Сабағы тік не төселмелі, жатырақтары ірі, сарғылт жасыл гүлді, бұрышақ тұқымдасының бір түрі.

СИЫРБҮЙРЕК зат. өс. Қатты жынысты ағаштардың бір түрі.

СИЫРБҮЛДІРГЕН зат. өс. <лат. fragaria> Ылғалды жерде өсетін бүлдіргеннің жабайы түрі.

СИЫРДАЙ сын. Үлкен, зор, дардай. **Сиырдай мүйізdesti.** Өзара қырқысты, тұртпектесті.

СИЫРЖАТАҚ зат. жерг. Жазаайларында сиырлар жататын жер.

СИЫРЖИДЕК зат. өс. **Сиырбүлдірген.**

СИЫРЖОҢЫПШҚА зат. өс. <лат. vicia> Бұрышақ тұқымдасына жататын көпжылдық өсімдік.

СИЫРЖУА зат. өс. Шабындықты жерде өсетін жуаның бір түрі.

СИЫРКЕПЕ зат. Сиыр тұратын жер, орын.

СИЫРКӨЗ зат. өс. Бұйраланып өсетін кішкене аласа шөп.

СИЫРКӨЗДІ сын. *Сиыркөз өскен, сиыркөзі бар.*

СИЫРКӨЗДЕН= е т. Көзі алару, ақшию.

СИЫРКӨЗДЕНУ *Сиыркөзден етістігінің қимыл атауы.*

СИЫРҚАРАҚА зат. өс. Жидекті бұтаның жемісі, ірі түрі.

СИЫРҚҰЙРЫҚ зат. өс. <лат. verbasum songaricum> Басы шашақты, жуан әрі ұзын құрай.

СИЫРҚҰЙЫМШАҚ зат. 1. Мүйізді ірі қараның құйымшақ омыртқасының майдаланып, кішірейіп кеткен бөлігі. 2. ауыс. Жеріне жетпей, аяқсыз қалған іс.

СИЫРҚҰЙЫМШАҚТАН= е т. 1. Бірте-бірте кішірейіп жіңішкеру. 2. ауыс. Істің аяқсыз қалып, соңы сұйылып, берекесізденуі.

СИЫРҚҰЙЫМШАҚТАНДЫР *Оның үстіне бірден бетке соққаны – араларын ұшықтырып, қиынға айналдырып жіберетінін сөзді. Одан гөрі сиырқұйымшақтандырып созбалап апарып, аяғын құрдымға сіңіру дұрыс болатын.*

СИЫРҚҰЙЫМШАҚТАНУ *Сиырқұйымшақтану етістігінің қимыл атауы.*

СИЫРҚЫ сын. *Сиыры бар, сиыр ұстайтын, сиыры көп.*

СИЫРСАСЫР зат. өс. Сасырдың өте биік болып өсетін түрі.

СИЫРСАҰЫМ: *сырсауым уақыт. Сиыр сауып біткенге дейінгі уақыт ұзақтығын білдіретін х а л ы қ т ы қ өлшем.*

СИЫРСОҚПАҚ зат. *Сиырдың жайылымға барып қайтатын үйренішті жолы.*

СИЫРСІЛЕКЕЙ зат. өс. <лат. sanguisorba> Раушангүлділер тұқымдасына жататын гүлдері ұсақ, қиғірт қызыл түсті, көпжылдық өсімдік.

СИЫРУ *Сиыр етістігінің қимыл атауы; ысыру, сытыру.*

СИЫРША үст. *Сиыр тәрізді, сиырға ұқсап.*

СИЫРШЫ зат. *Сиыр бағатын кісі.*

СИЫРШЫЛА= е т. Орнынан әрең, зорға тұру.

Сиыршылап тұрды. Өдбен көтеремнің аз-ақ алдында жүрген жылқы жатқан орнынан алдыңғы жағынан тұрмай, арт жағынан көтерілді.

СИЫРШЫЛАУ *Сиыршыла етістігінің қимыл атауы.*

СИЫРШЫЛЫҚ зат. *Сиыр бағушылық, сиыр бағу кәсібі.*

СИЫРШЫЛ= е т. Сыдырылу, аршылу.

СИЫРЫЛУ *Сиыр етістігінің қимыл атауы.*

СИЯ [ир. سیاه] зат. Жазуға арналған әртүрлі бояуды сұйық зат.

Сия картриджі. и н ф. <ағыл. ink cartridge> Сия бүріккіш принтерге арналған, ішінде сиясы бар бір реттік контейнер. **Сиясы кептеген.** Жаңа жазылған, баспадан жаңа шыққан.

СИЯКӨК зат. өс. <лат. linaria> Сабылқөктер тұқымдасына жататын не көпжылдық өсімдік.

СИЯЗ ор. зат. сөйл. **Сьезд.**

СИЯҚ зат. Адамға я басқа бір затқа тән тұр-тұғла, пішін, келбет.

СИЯҚТАН= е т. Тәріздену, секілдену, ұқсау.

СИЯҚТАНДЫР= е т. Ұқсаттыру, сәйкестендіру.

СИЯҚТАНДЫРУ *Сияқтандыру етістігінің қимыл атауы.*

СИЯҚТАНУ *Сияқтан етістігінің қимыл атауы.*

СИЯҚТЫ ш ы л. Тәрізді, секілді.

СИЯҚТЫЛАУ сын. Тәрізділеу, секілділеу.

СИЯЛА= е т. Сиямен былғау, сия жағу, сия тигізу.

СИЯЛАН= е т. Сия-сия болу, сия жағылу.

СИЯЛАНУ *Сиялан етістігінің қимыл атауы.*

СИЯЛАТ= е т. 1. Сия жаққызу. 2. ауыс. Былғау, ластату, кірлету.

СИЯЛАУ *Сияла етістігінің қимыл атауы.*

СИЯЛЫ сын. Сиясы бар.

СИЯПАТ [ар. صیافة] зат. Істелген жұмыстың мөлшері (саны) мен сапасына байланысты еңбекақы, сыйақы төлеу, ақшалай не заттай сыйлық беру арқылы жұмысшылардың қызметшілердің еңбегін ынталандыру, бағалау шарасы.

СИЯСАУЫТ зат. көне. Сия құятын кішкене құты.

СИЯША үст. Сия сияқты, сияға ұқсап.

СКАЗ ор. зат. әдеб. Орыс әдебиетінде

қалыптасқан әдеби жанр, оқиғаны баяндау өзгешелігі, тілінің қарапайымдылығы жағынан ертегі, аңыздарға жақын келетін әңгіме.

СКАЛПИНГ [лат. экон. Баяның барыныша аз өзгертілуіне негізделген алытсатарлық операциялардың бір түрі.

СКАЛПЕЛЬ [лат. scalpellum] зат. мед. Тұтас металдан жасалған, ұзындығы 12–15 см хирургиялық пышақ.

СКАЛЯР [лат. scalaris] зат. физ. Әрбір мәні нақты сан арқылы өрнектелетін шама.

СКАЛЯРЛЫҚ сын. физ. Скаляр шамаға қатысты.

Скалярлық шама, физ. Уақыттың әрбір мезетінде тура бір мәнге сәйкес болатын шама.

СКАЛЯРИЯ зат. зоол. Қанаттары ұзын, ірілеу балық.

СКАНДИЙ [лат. scandium] зат. хим. Күміс түстес, сарғыш реңді металл, химиялық элемент.

СКАНЕР [ағыл. scanner] зат. инф. 1. Компьютердің жадына бейнені енгізіп, құжаттан шағылған сәулені қабылдап, олардан цифрлы сигналдар құрастыратын, суреттерді, мәтінді, фотографияны оптикалық түрде оқи алатын құрылғы. 2. Лексикалық талдаушы.

СКАНЕРЛЕ = ет. инф. <ағыл. scanning> 1. Мәліметтерді тізбекті түрде қарап шығу (мыс., кестелер, файлдар). 2. Сканердің көмегімен компьютердің жадына бейнелерді енгізу.

СКАРИФИКАЦИЯ зат. Скарификатор атты арнаулы аспаптен теріні не кілегейлі қабықты тырнап жарақаттану.

СКАРЛАТИНА [итал. scarlattina] зат. мед. Көбіне жас балаларда кездесетін өте жұқпалы тамақ ауруы.

СКАРН [швед. skarn] зат. геол. Әкті-магнийлі-темірлі силикаттардан және алюмосиликаттардан құралған метасоматитті, тастан, пайдасыз таужыныс.

СКАРНАН = ет. геол. Карбонатты, кейде силикатты таужыныстардың көбінесе саяз тереңдіктерде, некен-саяз терең қойнауларда жоғары температуралы метасоматоз процесіне ұшырауынан скарндардың түзілуі.

СКАРНОИД зат. геол. Құрамы жағынан скарндарға жақын, ал жаралу тегі тұрғысынан скарндар мен мүйізастардың аралығына сәйкес келетін таужыныстар.

СКАТОЛ [грек. skor, skatos] зат. вет. Тоқ ішекте микроб әсерінен триптофан ыдыраған кезде түзілетін улы зат.

СКАТТАР [сканд. skata] зат. зоол. Тұтасқанаттылар – тақшазелбезектілер отрядының үстіңгі тобына жататын балықтар.

СКАУТ зат. экон. Саудаға қатысудың ортақ валюталық опционы дегенді білдіретін қыққаран сөз.

СКАФАНДР [франц. scaphandre] зат. Фарышта, су астында зерттеу жұмысын жүргізу үшін лайықталып тізілген арнаулы киім.

СКВАЖИНА зат. кен. **Ұңғыма** (жерден су, мұнай т.б. сұйық зат шығару үшін бұрыланып тесілген, әрі терең, әрі тар тесік).

СКВАТТЕР [ағыл. squatter] зат. экон. Ұсақ жалгер.

СКВЕНСОР [ағыл. sequencer] зат. инф. MIDI-ауендерін редакциялауға арналған бағдарлама.

СКВЕР [ағыл. square] зат. Қала ішіндегі адам саялайтын кишігірім бақ.

СКЕЙТ [ағыл. scathe] зат. экон. Делдалдардың өздері күні бұрын бұқаралық ақпарат құралдарында жариялаған акциялардың бағасын белгілеуден бас тартуы.

СКЕЙТБОРД [ағыл. skateboard] зат. спорт. Сырғанақ тебуге арналған төрт доңғалақты ұзыншақ, шағын ағаш тақтайша.

СКЕЙТЕР зат. спорт. Скейтбордпен сырғанаушы.

СКЕЙТИНГ зат. экон. Дилердің баға белгілемінен ойда жоқт бас тартуы.

СКЕЛЕТОН [ағыл. skeleton] зат. Сырғанақ тебетін шана.

СКЕПТИК [грек. skeptikos] зат. 1. Скептицизмді жақтаушы. 2. Әр нәрсеге шүбәланып, сенімсіздік білдіретін адам.

СКЕПТИЦИЗМ [грек. skeptikos] зат. филос. 1. Объективті шындықты дұрыс тану мүмкіндігіне күдікпен қарайтын философиялық бағыт. 2. Күдікшілдік, сенбеушілік.

СКЕРЦО [итал. scherzo] зат. муз. 1. Әзіл-қалжың сипаттағы мәтіндерге жазылған бір дауысты вокалдық пьеса. 2. Жылдам екпінде, ойнақы сипатта жазылған, ырғағы мен әуені еркін алмасып отыратын аспаптық пьеса.

СКЕТЧ [ағылш. sketch] зат. әдеб. Кейінкерлері аз, комедиялық және сатиралық мазмұнға жеңіл құрылған, шағын бір актілі пьеса.

СКИП [ағыл. skip] зат. кен. Сусыма материалдарды көтеру үшін пайдаланылатын, жүгі автоматты түрде түсірілетін ыдыс.

СКИПИДАР зат. мед. Қыққанды өсімдіктердің шайырын қайнату арқылы айырылып алынған ащы иіс бар сарғыштау, мөлдір сұйық зат.

СКИФ зат. тар. Біздің дәуірімізден бірнеше ғасыр бұрын Қара теңіз бойында және оған жалғас жерлерде көшпенді өмір сүрген дала тайпаларының жалпы аты.

СКИФ² зат. спорт. Тұрқы ұзын, жіңішке жарыс қайығы.

СКЛЕРИТТЕР [грек. sklera] зат. биол. Буынақтылардың хитинді кутикуласының тілікшелері.

СКЛЕРА [грек. sclera, sklerosis] зат. вет. Көздің нығыз қабаты.

СКЛЕРОЗ [грек. sklerosis] зат. мед. Ағзада қан тамырларының қатаюуы, ұмытшақтық, **СКЛЕРОМА** [грек. skleroma] зат. мед. Көбінесе тыныс жолдарында болатын ауру.

СКЛЕРОМЕТР [грек. skleros – қатты, metron – өлшем] зат. геол. Минералдардың қаттылығын дәлірек анықтауға арналған аспап.

СКЛЕРОФИТ [грек. skleros – қатты, грек. rhyton – өсімдік] зат. өс. Құрғақшылыққа төзімді, судың булануын тиімді тұттып қалатын қатты жапырағы мен бұтағы бар өсімдік.

СКОЛЕКС [грек. skolex] зат. биол. Таспақрттардың бас бөлігі.

СКОЛИОЗ [грек. skoliosis] зат. анат. Омыртқаның бір бүйірге қарай қисаюуы.

СКОМОРОХ зат. тар. Ежелгі Ресейде той-думанда ойын-сауық жасайтын, өлең айтып, әртүрлі аспаптарда ойнап, кейде би билеп, жұрттың көңілін көтеретін өнерпаз, ақын-әнші, сайқымазақ.

СКОНТО [нем. Skonto] зат. экон. Тауар үшін төлем мерзімі басталмастан бұрын төлеген жағдайда тауар құнынан шегеру.

СКОЧ зат. Жабьсқақ таспа.

СКРЕПЕР [ағыл. scraper] зат. тех. Топырақ, кен, көмір т.б. әкететін үлкен қырғышы бар машина.

СКРЕПЕРЛЕН = ет. Скрепермен ысырылу, жылыу.

СКРЕПЕРЛІК сын. Скреперге тән, скреперге қатысты.

СКРЕПЕРШІ зат. Скреперді жүргізуші.

СКРИНИНГ зат. экон. Бейнені экранға шығару; қаулы деп тану.

СКРИП [ағыл. scrip] зат. экон. Жаңа акциялар сертификаттың басылыа шықпастан бұрын алдын ала беру.

СКРИПАЧ зат. сөйл. **Скрипкашы**.

СКРИПКА зат. муз. <итал. violino> Ысқышпен ысып ойналатын төрт ішекті музыкалық аспап.

СКРИПКАШЫ зат. муз. Скрипкада ойнаушы.

СКРИПОФИЛИЯ зат. экон. Ескі облигациялар мен акция сертификаттарын жинау.

СКРИПС зат. экон. Акцияларды иеленуге берілген уақытта сертификат.

СКРОЛЛИНГ зат. инф. Экран терезесіне толық сұмай орналасқан мәтін.

СКРУББЕР [ағыл. scrubber] зат. тех. Цилиндрлі айналымы, кенді қоспаны жуатын аппарат.

СКРЭБ [ағыл. scrub] зат. бот. Құрғақсүйгіш, негізіннен мәңгі жасыл бұталар мен аласа ағаштар тоғайы.

СКУББЕР [ағыл. scubber] зат. тех. Газ тазалайтын құрылғы.

СКУЛЬПТОР [лат. sculptor] зат. Сәулетші, сәулет өнерінің шебері.

СКУЛЬПТУРА [лат. sculptura] зат. Әртүрлі заттарды (балық, балауыз, тас, металл, ағаш) кесу, ою, жабыстыру арқылы жасалған сәулет өнері.

СКУЛЬПТУРАЛЫҚ сын. Скульптураға тән, скульптураға қатысты.

СКУМБРИЯ [грек. skumbri] зат. зоол. Жерорта теңізі мен Қара теңізде болатын делдал тұқымдасына жататын ұсақ балық.

СКУТЕР [ағыл. scooter] зат. спорт. Моторлы су спортында қабылданған, іліп бекіткен моторлары бар, спортқа арналған моторлы қайықтар тобы.

СКАЛПЕР [ағыл. scalper] зат. экон. Өз атынан немесе тапсырма бойынша әрекет ететін, биржадағы нақты тауардың шағын топтамаларымен сауда-саттық жасайтын ұсақ мақлер.

СКЭН-КОД [ағыл. scan code] зат. инф. Пернені басқан кезде жүйелі блокқа жіберілетін оның реттік нөмірі; бір байттық сан.

СЛАВЯНДАР зат. тар. Тайпалар тобы, қазіргі Солтүстік-шығыс, Орта және Оңтүстік-шығыс Еуропа халықтарының арғы тегі.

СЛАВЯНОФИЛЬДЕР зат. мәд. XIX ғ. орыс қоғамдық ойікіріндегі консервативті саяси және діни философиялық ағымның өкілдері.

СЛАВЯНШЫЛДЫҚ зат. тар. XIX ғасырдың 40–50-жылдарындағы Ресейдегі қоғамдық ағым.

СЛАЙД [ағыл. slide] зат. инф. Экранда көрсетуге арналған мөлдір материалдағы фотографиялық бейне.

СЛАЛОМ [норв. slalom] зат. спорт. Биік таудан, әртүрлі кедергілерден өтетін шаңғы спорты.

СЛАНЕЦ зат. мин. Құрылыс материалы ретінде жұмсалатын таужыныс.

СЛЕСАРЬ зат. Темірден жасалған нәрселерді дәнекерлеуші жұмысшы маман.

СЛЕСАРЬЛЫҚ¹ зат. Дәнекерлеуші жұмыс. Слесарьлық жұмыстар. Слесарьлық аспаптардың көмегімен дәнекерлеу, тетіктерді жасау немесе дайындамалардың бөлікті беттерін өңдеу және бұйымдарды құру жұмыстары.

СЛЕСАРЬЛЫҚ² сын. Слесарьға қатысты, слесарьға тән.

СЛЁТ зат. Белгілі бір көпшілік ұйым мүшелерінің мәжілісі.

СЛИП зат. экон. Делдал андеррайтерге табыстайтын тәуекелдің егжей-тегжейі көрсетілетін сақтандыру құжаты.

СЛИПЕР зат. экон. Инвесторлар аз көңіл бөлетін, бірақ айтарлықтай әлеуетті акциялар.

СЛОГАН [ағылш. slogan] зат. Жарнамалық идеяның қысқа, оңай ұғынылатын, тиімді тұжырымдамасынан тұратын жарнамалық ұран, девиз.

СЛОТ [ағыл. slot] зат. инф. Компьютердің жүйелілік тақшасындағы кеңейтудің алып-қосу ойығы; мөрлі тақша орналастырылатын орын.

СЛЭНГ [ағыл. slang] зат. инф. Үздікті оқиғалары бар жүйені ұқсаттырып модельдеуге ікемделген бағдарламалау тілі.

СЛЮДА зат. мин. Металлургия, химия өнеркәсібінде, машина жасауда пайдаланылатын тұс сарғыш жылытыр болып келетін минерал.

СМАЛЬТА [итал. smalto] зат. 1. Түрлі түсті кішкене куб немесе пластина түріндегі мөлдір емес шынылар. 2. Минералды көк бояу.

СМЕНА ор. зат. **Ауысым** (басқа жұмысшымен ауыстыруды қажет ететін мерзімді жұмыс уақыты).

СМЕНАЛАС сын. сөйл. Сменасы бір, бір сменада жұмыс істейтін.

СМЕНАЛЫ сын. сөйл. Сменаға бөлінген, ауысымды.

СМЕНАЛЫҚ сын. сөйл. Сменаға қатысты, сменаға тән.

СМЕНДІК сын. сөйл. Ауысымдық.

СМЕТА зат. бұхг. Алдын ала есептелген кіріс пен шығыс; материалдық және ақшалай қаражаттың жұмсалуды мен түсуінің жоспары.

СМЕТАЛЫҚ сын. Сметаға сәйкес.

Сметалық баға, экон. Құрылыс өнімінің жоба негізінде жасалған сметада айқындалатын бағасы. **Сметалық есеп**, экон. Құрылыстары жекелеген жобалар бойынша жүзеге асырылатын үймереттер мен ғимараттардың құнын, сондай-ақ нарық көрсеткіштер, іріленген сметалық мөлшерлер мен жұмыс сызбалары болмаған кезде жұмыстардың жекелеген түрлерінің құнын анықтайтын сметалық құжат. **Сметалық құжаттар**, экон. Түрлі құрылыстарды жүргізу үшін қажетті қаржының есептелген құжаттарының жинағы. **Сметалық нормалар**, экон. Құрылыстың сметалық құнын айқындау үшін қолданылатын нормативтер жиыны.

СМОГ [ағыл. smog, smoke – түтін, fog – тұман] зат. хим. Құрамы түтін, тұман және шаңнан тұратын аэрозоль.

СМОЛА зат. Қарағайдан және кейбір басқа өсімдіктерден алынатын, өртүрлі заттардың күрделі қоспасы; шайыр; аяу тисе тез қататын, иісті жабысқақ зат; қара май.

СМОЛАЛЫ сын. Смоласы бар, смола жағылған.

СМОЛАЛЫҚ сын. Смолага тән, смолага қатысты.

СНАЙПЕР [ағыл. sniper] зат. Көздеген нысанасына дәл тигізетін мерген.

СНАЙПЕРЛІК зат. Снайпер болушылық, мергендік.

СНАЙПЕРСКОП зат. әск. Түнде көзден атуға арналған құрал.

СНАРЯД зат. әск. Үш жағы үшкір, цилиндр формалы зеңбірек оғы.

Снаряд жылдамдығы, әск. Снаряд (оқ, мина) қозғалысының негізгі сипаттамасының бірі. **Снарядтарды шашырата тастау**, әск. Бірдей жағдайда бір қарудан шашырата оқ ату. **Снарядтың өзін-өзі жоюы**, әск. Зенит снарядтың (ракетаның) әуедегі нысанаға (ұшаққа) тиеген жағдайда атылғаннан кейін белгілі бір уақыт өткен соң жарылуы.

СНАРЯД-ҰШАҚ зат. әск. Әдетте ядролық зарядпен және реактивті қозғалтқышпен, сондай-ақ ұшуды басқару және мәні нысанаға туралару үшін арнайы құралдармен жабдықталған, бір рет қолдануға арналған ұшқышсыз қанатты қуш аппараты.

СНЕП-ЭУЭЙ зат. спорт. Кең тараған қорғану амалы [Мұнда дене шалқайып, бар салмақ кейінгі жақта тұрған аяққа ауысады да, осы қимыл-қозғалыс арқылы спортшының кеудесі кейін қарай шалқаяды].

СНОБОЛ [ағыл. snobol] зат. инф. Мәтіндік ақпаратты өңдеуге арналған бағдарламалау тілі.

СНОУБОЛЛИНГ зат. экон. Тоқтатым ордерлерді активтеу құлдыраушы не өрлеуші нарықты бағаға қысымды одан әрі төмендететін не жоғарылататын үдеріс.

СНУКЕР зат. спорт. Қалталары бар он бес қызыл, алты түрлі түсті, бір-ақ шармен ұратын бильярд столының үстіндегі ойын.

СОесім, сөйл. **Сол**.

СОБА зат. саят. Бүркітті құстыру үшін басына киіз, ескі шүберек байлаған асаи.

СОБАЛАҚ зат. жерг. Отқа көміп пісірілген нан.

СОБАЛАҚ² сын. 1. Әбден ұйысқан, ширатылған (жүн). 2. ауыс. Босбелбеу, ынжық, былжыр (адам).

Собалақ жемісті қарабасшөп, ө. с. <лат. *poterium lasiocarpum*> Қарабасшөп туысына жататын шөптесін өсімдік түрі.

СОБАЛАҚТАН= ет. Ұйысу, ұйпалану. **СОБАЛАҚТАНУ** Собалақтан етістігінің қимыл атауы.

СОБАЛАҚ¹ зат. сөйл. **Зобалаң**, **СОБАЛАҚ**² сын. Шұбалған, ұзын.

СОБАЛАҚ³: **собалаң етті**. Сөлең етті.

СОБАЛАҚ⁴= ет. 1. Шұбатылу, сөлеңдеу.

2. ауыс. Икемсіз қозғалу, арбаңдау.

СОБОР зат. Қаладағы не монастырьдағы ең үлкен шіркеу.

СОБЫҚ¹ зат. бот. Жүгерінің дәні байайтын жері; сопа.

СОБЫҚ² зат. жерг. Сопақтау, жұмыр келген күміс сырға түрі.

СОБЫҚТА= ет. Жүгерінің собығын сабағынан ажыратып алу.

СОБЫҚТЫҚ сын. Собыққа тән, собыққа жататын.

СОБЫҚША зат. Кішкене собық.

СОБЫЛ сын. жерг. Собалақ, сопайған.

СОВАРСЕН [лат. *sovarsenum*] зат. вет.

Құрамында 6% ангрдиді бар, суда еритін, иіссіз ақ не сәл сарғыш ұнтақ.

СОВДЕП зат. тар. совет. Жұмысшы шаруа және солдат депутаттарының советі деген сөздің орысша қысқарған түрі.

СОВЕРЕН [ағыл. *sovereign*] зат. экон. Ағылшынның 22 қараттық алтын шақасы.

СОВЕТ зат. тар. 1. КСРО мемлекеті мен өкімет органы. 2. Кеңес, коллегиялық орган.

Совет Армиясы, әск. тар. совет. Кеңес Одағының Қарулы күштері. **Совет информбюросы**, тар. совет. Кеңес ақпараттық бюросы (1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысы жылдары халыққа майдандағы жағдай туралы хабар жеткізіп, таратушы ақпараттық орган). **Совет мемлекеті**, тар. Социалистік революцияның жеңуі және пролетариат диктатурасы орнауы нәтижесінде туған жұмысшылар мен шаруалардың дүниежүзіндегі тұңғыш социалистік мемлекеті. **Совет Одағының Батыры**, Ұлы Отан соғысындағы жеке адамның мемлекет алдындағы ерекше ерлік, батырлық істері үшін берілген жоғары атақ. **Совет үкіметі орнады**, тар. совет. Жұмысшы табы жеңіске жетіп, үкімет басына келді. **Совет үкіметін орнату**, тар. совет. Жұмысшы табы үкімет басына келетін басқару формасын жасау.

СОВЕТТЕН= ет. тар. Кеңестік жүйеге, қоғамдық құрылысқа көшу.

СОВЕТТЕНДІР= ет. тар. Кеңестік жүйеге көшірту.

СОВЕТТЕНДІРУ тар. Советтендіру етістігінің қимыл атауы.

СОВЕТТЕНДІРУШІ зат. тар. Кеңес құрылысын қалыптастырушы, Кеңес өкіметін орнатушы.

СОВЕТТЕНДІРІЛ= ет. тар. Кеңестік жүйеге көшірілу.

СОВЕТТЕНДІРІЛУ Советтендіріл етістігінің қимыл атауы.

СОВЕТТЕНУ тар. Советтен етістігінің қимыл атауы.

СОВЕТТІК сын. Кеңес үкіметі құрылысына тән, кеңес өмір салтына қатысты.

СОВЕТШІЛ сын. тар. Кеңес өкіметіне шын берілген, Кеңес өкіметін жақтаушы.

СОВИНФОРМБЮРО зат. тар. Кеңес ақпарат бюросы.

СОВКАИН зат. хим. Суда, ас тұзының изотоникалық ерітіндісінде, спиртте еритін иіссіз және дәмсіз ақ ұнтақ зат.

СОВНАРКОМ зат. тар. Халық Комиссарлары Кеңесі.

СОВОЛ зат. хим. Хлорланған дифенил негізінде алынатын пластификатор.

СОВХОЗ зат. тар. Озат техникамен жабдықталған, өндірістік құрал-жабдықтары мен өндірілген өнім мемлекеттік меншік болып табылатын кеңестік шаруашылық кәсіпорын.

СОҒАН зат. жерг. Далалы жерде өсетін өсімдік.

СОҒА-МОҒА үст. сөйл. Бір-бірімен қағысып, соқтығысып.

СОҒДА: **соғда сасықкекіресі**, ө. с. Айлауық тұқымдасына жататын бүтін жиекті сағақсыз жапырағы кезектесіп орналасқан көпжылдық шөптесін өсімдіктің бір түрі.

СОҒДЫЛЫҚТАР зат. тар. Қазіргі Тәжікстан мен Өзбекстан Республикаларының аймағындағы Зеравшан мен Қашқадария өзендерінің алабы мекен еткен халық.

СОҒУ Соқ етістігінің қимыл атауы. 1. Біреуді-біреу таяққа жығып, ұрылау, қол жұмсау. 2. Металдан өртүрлі бұйым, құрал жасау. 3. Жүрек, тамыр сөздерімен тіркесіп келіп, жұмыс істеу, қозғалу деген мағына береді. 4. Бір жерге бару, аялдау. 5. Үй, үлкен ғимарат т.б. құрылыстар тұрғызу.

СОҒУШЫ зат. Металдан түрлі бұйым дайындаушы.

СОҒУ-СОҚПАУ ет. Бару-бармау, келу-келмеу.

СОҒҰРЛЫМ шыл. сөйл. **Солғұрлым**.

СОҒЫЛ= ет. 1. Таяққа жығылу, қол жұмсау. 2. Ұрылу, ұрыну. 3. Металдан өртүрлі бұйымдар мен құралдар жасалу. 4. Үй, құрылыс т.б. тұрғызылу, салыну. 5. ауыс. Қалжырау, діңкелеу, шаршау.

СОҒЫЛҒАН зат. сөйл. Оңбаған, Құдай ұрған, ант атқан.

СОҒЫЛУ Соғыл етістігінің қимыл атауы.

1. Таяққа жығылу. 2. Ұрылу, қағылу. 3. Орнау, тұрғызылу, құралу.

СОҒЫЛЫС= ет. Ұрылу, қақтығысу.

СОҒЫЛЫСУ Соғылыс етістігінің қимыл атауы.

СОҒЫМ зат. этн. Дәстүрлі қазақ тұрмысында қыс мезгілінде азық-түлік жағын ертерек етпен қалтамасыз ету үшін қыста сойылуға арналған, бағыт-күтілген, негізінен ірі қара немесе уақ семіз мал.

Соғымға жықты. Сойды, соғым етті. **Соғымның омыртқасымен ашаршылықтың бел омыртқасын үзейік**, тілек. этн. Омыртқаға шақыру. **Соғым сойды**, этн. Қыс басталарда ірі қара, көбіне жылқы малын азық үшін сойып алды. **Соғым терісі**. Жүндес, қыртысы қалың мықты терілер. **Соғым шүйгін болсын!** этн. тілек. Сойған малының еті майлы, дәмді болсын деген мағынада.

СОҒЫМБАСЫ зат. этн. Соғым сойған үйдің көрші-қоландарын, жекжат-жұрағаттарын асқа шақыру салты.

СОҒЫМДЫҚ сын. этн. Соғымға союға жарайтын (мал).

СОҒЫМҚУЫРДАҚ зат. тамақ. Соғым сойған күні жұмыс істеушілерге арнап қуырылатын мол қуырдақ.

СОҒЫМСЫЗ сын. Соғым соймаған, соғым жоқ.

СОҒЫМШЫ зат. Мал союшы (адам).

СОҒЫН= ет. Үсті-басын қағып, тазалау.

СОҒЫНДЫ сын. жерг. Оңбаған, Құдай ұрған.

СОҒЫНУ Соғын етістігінің қимыл атауы.

СОҒЫС зат. әск. Мемлекеттер және бір-біріне қайшы таптардың арасындағы қарулы күрес, ұрыс.

Соғыс ардагері, ресми. Соғысқа қатысқан үшін мемлекет тарапынан берілетін атақ. **Соғыс [ұрыс] ашты**. Соғыс бастады, жариялады. **Соғыс ашу**. Соғыс жариялау, бастау. **Соғыс ашушы**. Соғыс бастаушы, жариялаушы (жақ). **Соғыс дабылын қақтырды**. Ұрысқа, соғысқа шығуға белгі берілді, бәрін құлақтандырды. **Соғыс дабыры**. Соғыс кезіндегі атыс даусы, гүріл т.б. **Соғыс [майдан] дауылы**. Соғыстың салтанаты. **Соғыс жағдайы**, әск. Елде немесе оның

жеке бөліктерінде мемлекеттік жоғары үкімет органдарының шешімімен тоғенше кезеңде белгіленетін ерекше жағдай. **Соғыс жариялау.** саяси. кіт. Бір елдің екінші елге агрессиясының басталғанын, соғыс бастағанын ресми түрде хабарлауы. **Соғыс жүргізу стратегиясы.** әск. Соғысты жүргізуге, оның алдын алуға қарсы бағытталған әскери стратегия. **Соғыс жүріп жатқан жерді оқшаулау.** әск. Қарсыластың қару-жарақ, адам күштерін әкелетін жолдарын, көпірлерін талқандау. **Соғыс комиссары.** тар. совет. КСРО-дағы жергілікті әскери басқару органдарының өкілі. **Соғыс комиссариаты.** тар. совет. КСРО-дағы жергілікті әскери басқару органы. **Соғыс қылды [салды].** Соғысқа шықты, соғысты, бүлік шығарды. **Соғыс қылмыскерлері.** әск. Бейбітшілік пен адамзатқа қарсы қылмыс жасаушы адамдар. **Соғыс нәтижесі.** әск. Соғыс барысында қалыптасқан нақты әскери-саяси жағдай, қорытынды. **Соғыс өнерінің теориясы.** әск. Соғыс операциясына дайындалу және оны іске асырудың негізгі тәсілдерін зерттеп, тексеру. **Соғыс өрті.** бейн. Сұратыл соғыс. **Соғыс стратегиясы.** әск. Соғыс тәжірибесін, әскери-саяси жағдайды, бір елдің экономикалық және моральдық күш-қуатын, ұрыстың жаңа амал-әдістерін, жағдайдың саяси көзқарасы мен мүмкіндіктерін зерттеп таны; соғыста қарулы күштердің түрлерін нәтижелі пайдалану және басқару, оны материалдық-техникалық қамтамасыз ету негіздерін айқындау жөніндегі ғылым. **Соғыс театры.** әск. а) Соғыс жүргізуге немесе стратегиялық масштабта әскери қимылдар жасау үшін белгілі бір мемлекеттің (мемлекеттер одағының) қарулы күштері орналасқан құрлықтың, мұхиттың және әуе ғарыш кеңістігінің белгілі бір аумағы. ә) Соғысушы елдердің құрлықтағы, теңіздегі және әуе кеңістігіндегі аумағы және онымен шектесіп жатқан соғыс қимылдары жүргізіліп жатқан немесе жүргізіліп мүмкін ашық теңіздер мен әуе кеңістіктері. **Соғысқа кірді.** От майданға тікелей қатысты, ішінде болды. **Соғысқа [ұрысқа] кіру.** Майданға қатысу, ішінде болу, соғысу. **Соғыстағы қимыл түрлері.** әск. Соғысқа қатысушы қарулы күштердің жауынгерлік талапқа сай қимылдары: ұрыс, шайқас, операция, соққы т.б. **Соғыстың бастапқы кезеңі.** әск. Соғыс әрекеті басталған кезден бастап, елдің қарулы күштерінің бірінші стратегиялық эшелоны алдында тұрған жақын стратегиялық мақсатқа қол жеткізгенге дейін созылатын соғыстың шешуші кезеңі. **Соғыс факторлары.** әск. Соғысушы жақтардың материалдық, рухани мүмкіндіктерін жинақтау. **Соғыс уақыты.** әск. Мемлекеттің соғыс жағдайында болу кезеңі.

СОҒЫС¹= ет. Ұрыс жүргізу, қарсы тұру.

Соғысып өту участкесі. әск. Әскердің соғысып өтуі жүзеге асатын немесе байқалатын су мен оған жақын орналасқан жер өңірі.

СОҒЫС²= ет. Құрылыстар тұрғызысу, жасасу, салысу.

СОҒЫСҚҰМАР сын. Соғыс ашуға дайын тұратын, соғысты тілейтін.

СОҒЫСҚҰМАРЛЫҚ зат. Соғыс тілейтіндік, соғысты жақтаушылық.

СОҒЫССЫЗ үст. Соғыс салмай, соғыс ашпай.

СОҒЫСТЫҚ сын. Соғысқа тән, соғысқа қатысты.

СОҒЫСТЫР= ет. 1. Қажастыру, түйістіру. 2. Қағыстырып, ішімдік ішісу.

СОҒЫСТЫРУ Соғыстыр етістігінің қимыл атауы. 1. Төбелестіру, айтақтау. 2. Түйістіру. 3. Қағыстыру.

СОҒЫСТЫРЫЛ= ет. Қағыстырылу.

СОҒЫСТЫРЫЛУ Соғыстырыл етістігінің қимыл атауы.

СОҒЫСУ Соғыс етістігінің қимыл атауы. 1. Қарсы тұру, таймаласу. 2. Қарулы қақтығысқа бару, ұрыс жүргізу.

СОҒЫСУШЫ зат. әск. Соғысқа қатысушы, соғысқан ел (адам).

СОДА зат. хим. Көмірқышқылдың

нат-рий тұздарының және каустиктің жалпы техникалық атауы.

СОДАЛЫ сын. Сода қосылған, содасы бар. **СОДАН** есім. 1. Сол уақыттан, сол кезден деген сөздердің қысқарған түрі. 2. Сол нәрседен, сол заттан деген сөздердің қысқарған түрі.

Содан барып. Сонан соң, артынша.

СОДЫР¹ зат. саяси. жаңа. Экстремизмді, содырлықты қолдаушы.

СОДЫР² сын. Сотқар, тентек, бұзақы, бейбас адам.

Содыр мінез-құлық. психол. Басқаларға моральдық немесе физикалық зиян көрсету мақсатымен жасалатын әрекет.

СОДЫРҒЫ зат. зоол. <лат. prunellidae> Торғай тектестер отрядының тұқымдасы.

СОДЫРЛАУ сын. Мінезі сотқарлау, бұзақылау.

СОДЫРЛЫ сын. Бейбастақтығы, бұзақылығы бар.

СОДЫРЛЫҚ зат. Содырга тән қылық; сотқарлық, бұзақылық.

СОДЫР-СОЙҚАН сын. Бұзақы, лаң салғыш, бүлікшіл. // Бұзақы, бүлікшіл адам.

СОДЫР-СОТҚАР сын. Бұзақы, тентек, төбелескіш.

СОЗ зат. мед. <лат. gonorrhoea> Жыныстық қатынас арқылы жұғатын жұқпалы ауру.

СОЗ= ет. 1. Бір нәрсені тарту, ұзарту. 2. Бір нәрсені ұсыну. 3. ауыс. Жалғастыра түсу, сабақтастыру. 4. ауыс. Бір істі уақытында бітірмеу, кешеуілдету.

Созып жіберді. а) Адам аяқ-қолын, мал төрт аяғын жан-жаққа жазып жатты. ә) ауыс. Бір істің орындалуын әртүрлі себептермен кешіктірді.

СОЗАҚТА= ет. Ұзаққа, көпке созылу, кешеуілдеу.

СОЗАҚТАТ= ет. Кешеуілдету, кешіктіру, көпке созу. // Асықпай, батпен, жайлап.

СОЗАҚТАТУ Созақта етістігінің қимыл атауы.

СОЗАҚТАУ Созақта етістігінің қимыл атауы.

СОЗАЛАҢ сын. Жай, баяу.

Созалан тартты. Ұзаққа созылды, кешеуілдеді.

СОЗАЛАҢДА= ет. Жай, баяу қозғалу.

СОЗАЛАҢДАТ= ет. Соза түсу, көбейту.

СОЗАЛАҢДАТУ Созалаңдат етістігінің қимыл атауы.

СОЗАЛАҢДАУ¹ сын. Сылбырлау, шұбалаңқылау. // Асықпай, жаймен.

СОЗАЛАҢДАУ² Созалаңда етістігінің қимыл атауы.

СОЗАЛАҢДЫҚ зат. Шұбалаңқылық, сылбырлық.

СОЗАЛАҢҚЫ сын. 1. Баяу, сылбыр, марғау. 2. Ұзаққа созылған, кешеуілдеген.

СОЗАЛАҢҚЫЛЫҚ зат. Шұбалаңқылық, баяулық, сылбырлық.

СОЗАҢ¹ зат. жерг. Түйенің ауытын тігетін, ағаштан немесе темірден жасалған үлкен тебен ине.

СОЗАҢ² зат. өс. Шеберлер терінің иіне, бояуына қосатын шоп.

СОЗАҢДЫ сын. Созаңы көп, созаң өскен.

СОЗБА зат. жерг. Түйе жүнін салып тіккен төсеніш.

СОЗБАЙ: созбайға салды. Ұзаққа кешеуілдетті, кешіктірді.

СОЗБАЙЛА= ет. Созғылау, тартқылау.

СОЗБАЙЛАУ Созбайла етістігінің қимыл атауы.

СОЗБАҚ: созбаққа салды. Бір нәрсені ұзаққа созды, кешеуілдетті.

СОЗБАҚТА= ет. Бір нәрсені кешеуілдетіп, ұзаққа созу.

СОЗБАҚТАЛ= ет. Көпке, ұзаққа созылу, жалғаса беру.

СОЗБАҚТАЛУ Созбақтал етістігінің қимыл атауы.

СОЗБАҚТАУ Созбақта етістігінің қимыл атауы.

СОЗБАЛА= ет. 1. Бір нәрсені созғылау, тартқылау. 2. ауыс. Ұзаққа созыңқырау, ұзарту, кешеуілдету.

СОЗБАЛАҚ: созбалаққа салды. сөйл. **Созбаққа салды.**

СОЗБАЛАҚТА= ет. Созбаққа салу, кешеуілдету.

СОЗБАЛАҢ: созбалаңға келмейді. Соза беруге, кешіктіруге болмайды. Созбалаңға салды. сөйл. **Созбаққа салды.**

СОЗБАЛАТ= ет. Ұзаққа созу, кешеуілдету.

СОЗБАЛАТУ Созбалат етістігінің қимыл атауы.

СОЗБАЛАУ Созбала етістігінің қимыл атауы.

Созбалауға салды. Әбден кешіктірді, ұзаққа созды.

СОЗФАЛАҚТАУ зат. спорт. Зілтемірді жылқа немесе кеудеден серпи көтеру кезіндегі техникалық қате.

СОЗҒЫЗ: қол созғызды. Жәрдем сұратты, тілендірді.

СОЗҒЫЗУ Созғыз етістігінің қимыл атауы.

СОЗҒЫЛА= ет. 1. Қайта-қайта созу, соза түсу. 2. Тартқылау, жылқылау.

СОЗҒЫЛАУ Созғыла етістігінің қимыл атауы; тартқылау, кергілеу.

СОЗҒЫШТА= ет. Қайта-қайта созу, соза беру.

СОЗҒЫШТАУ Созғышта етістігінің қимыл атауы.

СОЗДЫР= ет. 1. Жалғастыру, сабақтастыру. 2. Уақытын ұзарту.

СОЗДЫРУ Создыр етістігінің қимыл атауы.

СОЗУ Соз етістігінің қимыл атауы. 1. Бір нәрсені ұстап, бір бағытқа тарту. 2. ауыс. Бір істі кешеуілдету.

СОЗУЛЫ сын. Созылған, керілген.

СОЗЫЛ= ет. 1. Тартылу, ұзару. 2. Керілу, жайылу. 3. ауыс. Жалғасу, сабақтау.

СОЗЫЛҒЫШ сын. Созылуға бейім, созылымды.

СОЗЫЛҒЫШТЫҚ зат. Созылатын қасиеті болушылық, созылымдылық.

СОЗЫЛМА сын. Ұзаққа созылатын, көпке баратын.

СОЗЫЛМАЛЫ сын. 1. Созылғыш, созылуға бейім. 2. ауыс. Ұзаққа созылған, созылғынқы. 3. ауыс. Сазды, назды.

Созылмалы ауру. мед. <лат. chronikos> Жазылуы ұзаққа созылатын ескі ауру. **Созылмалы гастрит.** мед. Аурудың жедел түрінің емделмеудің, тамақтану тәртібінің ұзақ бұзылуының салдарынан пайда болатын асқазан кілегей қабығының қабынуы. **Созылмалы конъюнктивит.** мед. Көздің дәнекер қабығының ұзақ та баяу түрде қабынуы ауруы. **Созылмалы пневмония.** мед. Асқынған пневмониядан кейін өкпе тканінің құрылымы мен функциясының толық қалпына келмеуінен, сондай-ақ созылмалы бронхиттің салдарынан болатын ауру.

СОЗЫЛМАЛЫҚ зат. Созылуға бейімділік, созылғыштық.

СОЗЫЛТ= ет. 1. Ұзарту, шұбалту. 2. ауыс. Нақышына келтіру, созу.

СОЗЫЛТУ Созылт етістігінің қимыл атауы.

СОЗЫЛУ Созыл етістігінің қимыл атауы.

1. Керілу, жайлану. 2. ауыс. Ұзаққа жалғасу, көпке дейін бітпеу.

Созылу сызығы. геол. Тау жынысқа тән қойнауқат (қабат, желі) жабынының немесе табанының, не жыртылу жазықтығының көлбеу жазықтықпен қиылысу сызығы.

СОЗЫЛУЛЫ сын. Созылған, керілген.

СОЗЫЛЫМ зат. кен. Тау-кен тұсбағдарының көмегімен меридиан сызығына салыстырмалы түрде анықталатын тау жыныс қабатының (қойнауқат, желі) немесе жыртылу жазықтығының және т.б.) көлбеу кеңістіктегі созылу не сағалану бағыты.

СОЗЫЛЫМДЫ сын. Созылуы жақсы, созылғыш.

СОЗЫЛЫМДЫЛЫҚ зат. Созылуға бейімділік, созылушылық.

СОЗЫЛЫҢҚЫ сын. 1. Созылған, керіліңкі. 2. ауыс. Шұбалан, ұзағырақ.

СОЗЫЛЫҢҚЫЛЫҚ зат. Созуға, ұзартуға болатындық.

СОЗЫЛЫҢҚЫРА = е т. 1. Көсіліңкіреу, созыла түсу. 2. ауыс. Ұзартқырау, кешеуілденкіреу.

СОЗЫМДЫ сын. 1. Жақсы созылатын, созылғыш. 2. ауыс. Буынға жіктеп, соза түсуге ыңғайлы. 3. ауыс. Сазды, назды. 4. ауыс. Ұзақ, көлемді. 5. ауыс. Мінезі жұмсақ, биязы.

СОЗЫМДЫЛЫҚ зат. 1. Созылмды болушылық, созылғыштық. 2. ауыс. Саздылық, наздылық.

СОЗЫМТАЛ сын. 1. Созылғыш, керілгіш. 2. ауыс. Сазды, назды.

СОЗЫМТАЛДЫҚ зат. Созымтал болушылық, созылғыштық.

СОЗЫНДЫ зат. Бір нәрсенің ұзартылған жалғасы.

СОЗЫҢҚЫ сын. 1. Созылыңқы, керіліңкі. 2. Қысыңқы, сығырайған. 3. ауыс. Сазды, назды.

СОЗЫҢҚЫЛАУ сын. Сәл созыңқы, ұзыншалау.

СОЗЫҢҚЫРА = е т. 1. Жайлап соза түсу, ілгері ұсыну. 2. Керіңкіреу. 3. ауыс. Кешеуілдетіңкіреу, ұзартыңқырау.

СОЗЫҢҚЫРАУ Созыңқыра етістігінің қимыл атауы.

СОЙ зат. көне. Аргы заты, тегі, сүйегі.

СОЙ = е т. 1. Бауыздалған малдың не басқа жан-жануарлардың терісін сыпырып, жіліктеп бөлу. 2. этн. Қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінде қонаққа, құдайы қонаққа арнап мал сою, қошемет, құрмет көрсету. 3. ауыс. Қатты тіліп түсу, кесіп кету, қанын судай ағыз. 4. ауыс. Ұру, соғу, сабау. 5. ауыс. Жамандау, қатты сөздер айту.

Сойып қаптап қойғандай [қаптағандай]. Дәл өзі, айнымазан, аузынан түскендей; аумай қалған.

СОЙҒЫЗ = е т. Қонаққа, құдайы қонаққа, асқа, жиын-тойға арнап малды бауыздату, сойдыру.

СОЙҒЫЗУ Сойғыз етістігінің қимыл атауы.

СОЙҒЫЛА = е т. Жырым-жырым ету, тілгілеу.

СОЙҒЫЛАУ Сойғыла етістігінің қимыл атауы.

СОЙҒЫШ сын. Мал союға дайын тұратын, қонақжай, қолы ашық.

СОЙҒЫШТЫҚ зат. Мал союға ептілік.

СОЙДАҚ сын. Ерекше сойдып тұрған, шанышылған.

Сойдақ тіс. Сойдиган ұзын тіс.

СОЙДАҚ-СОЙДАҚ сын. Айқұш-құйқш.

2. Сойдиган-сойдиган.

СОЙДАҚТА = е т. Айқұш-құйқш ету, сойдақ-сойдақ болу.

СОЙДАҚТАН = е т. Айқұш-құйқш болып, сойдию.

СОЙДАҚТАНУ Сойдақтан етістігінің қимыл атауы.

СОЙДАҚТАТ = е т. Айқұш-құйқш етіп жазу.

СОЙДАҚТАТУ Сойдақтат етістігінің қимыл атауы.

СОЙДАҚТАУ¹ сын. Сойдиган, ірілеу, ұзындау.

СОЙДАҚТАУ² Сойдақта етістігінің қимыл атауы.

СОДАНА зат. өс. Сарғалдақтар тұқымдасына жататын біржалдық өсімдік.

СОЙДАҢДА = е т. Сойдаң-сойдаң ету, көстендеу.

СОЙДАҢДАТ = е т. Бірситу, сойдиту.

СОЙДАҢДАТУ Сойдаңдат етістігінің қимыл атауы.

СОЙДАҢ-СОЙДАҢ үст. Көстең-көстең.

СОЙДАУЫЛ сын. Үлкен, ірі.

СОЙДАУЫЛДАЙ сын. Зіңгіттей, еңгезердей.

СОЙДАУЫТ сын. сөйл. **Сойдауыл**.

СОЙДАУЫТТАЙ сын. сөйл. **Сойдауылдай**.

СОЙДИ = е т. 1. Сораю, состию. 2. Сидио, ырсию.

СОЙДИТ = е т. 1. Ірі етіп сойдақпату. 2. Бірситу, сидиту.

СОЙДИТУ Сойдит етістігінің қимыл атауы.

СОЙДИЫП-СОЙДИЫП үст. Сорайып - состийып.

СОЙДИЮ Сойди етістігінің қимыл атауы.

СОЙДЫР = е т. Малды азық үшін немесе келген қонақтың құрметіне сойғызу, алқымының астынан пышақпен орбыру, кестіру.

СОЙДЫРТ = е т. Малды бауыздату, сойғыздыру, жан-жануардың терісін сыпыртып, жіліктетіп бөлдіру.

СОЙДЫРТУ Сойдырт етістігінің қимыл атауы.

СОЙДЫРУ Сойдыр етістігінің қимыл атауы.

СОЙҚАҚТА = е т. Айқұш-құйқшталу, шимайлану.

СОЙҚАҚТАТ = е т. Қалай болса, солай, кес-кестеп, сойтандату.

СОЙҚАҚТАТУ Сойқақтат етістігінің қимыл атауы.

СОЙҚАҚТАУ Сойқақта етістігінің қимыл атауы.

СОЙҚАН зат. 1. Бүлік, лаң, ойран. 2. Лаң салғыш адам, бұзық, теңтек.

Сойқан заман. Ел бүлінген, аласапыран шақ.

Сойқан салды [жасады, шығарды]. Ойрандады, бүлік салды, лаңдады.

СОЙҚАНДА = е т. Лаң салу, бүлік шығару.

СОЙҚАНДАЛ = е т. Сойқан салыну, лаң шығарылу.

СОЙҚАНДАЛУ Сойқандал етістігінің қимыл атауы.

СОЙҚАНДАС = е т. Дау-жанжал шығарысу.

СОЙҚАНДАСУ Сойқандас етістігінің қимыл атауы.

СОЙҚАНДАУ Сойқанда етістігінің қимыл атауы.

СОЙҚАНДЫ сын. Сойқаны мол, бүлік салғыш, лаңды. // Лаң салғыш, бүлік шығарғыш адам.

Сойқанды мінез. Тынымсыз, ұр да жық, шайпау мінез.

СОЙҚАНДЫҚ зат. Лаң салушылық, бүлікшілдік.

Сойқандық жасады. Сойқан салды, бүлік шығарды.

СОЙҚАНШЫ зат. Елдің шырқын кетіруге бейім тұратын басбұзар, бүлік салғыш, лаңдаушы.

СОЙҚАНШЫЛ сын. Бүлік салуға әуес, лаңшыл.

СОЙҚАНШЫЛДЫҚ зат. Лаңкестік, бүлікшілдік.

СОЙҚЫ сын. сөйл. Тұрпайы, дөрекі.

СОЙЛАС сын. Тектес, негізлес.

СОЙЛЫ сын. көне. Текті, сүйекті.

СОЙТАЛДАЙ сын. Еңгезердей, алтамсадай, жауырыны қақпақтай.

Сойталдай жігіт. Зіңгіттей, дардай, ержеткен азамат.

СОЙТАЛДАЙ-СОЙТАЛДАЙ сын. Еңгезердей-еңгезердей.

СОЙЫЛ зат. этн. Қолға ұстауға ыңғайлап жонан, қару ретінде пайдаланылатын мықты, ұзындығы 2-2,5 м, диаметрі 6-7 см қатты ағаш.

Сойылға [соққыға, таяққа] жықты. Ұрып құлатты, жығып кетті, жаралады.

Сойылын соқты. Сөзін сөйледі, қолпаштады, намысын жыртты, болысты.

СОЙЫЛ = е т. 1. Малдың азық үшін не қонаққа арналып бауыздалуы. 2. ауыс. Тіліну, кесілу.

СОЙЫЛЕР зат. этн. Сойылмен ұруды меңгерген, машықтанған сойылшы, жауынгер.

СОЙЫЛДА = е т. Сойылмен соғу, сойылмен ұру.

СОЙЫЛДАЙ сын. 1. Сойыл сияқты, сойыл тәрізді. 2. ауыс. Еңгезердей, ірі. 3. ауыс. Ұзын, ебедейсіз.

СОЙЫЛДАП-СОЙЫЛДА = е т. Дүркін-дүркін сойылмен ұру.

СОЙЫЛДАС = е т. Соғысу, төбелесу, жан-жалдасу, сойыл салысу.

СОЙЫЛДАСУ Сойылдас етістігінің қимыл атауы.

СОЙЫЛДАТ = е т. Сойылды пайдалану, сойылмен ұрдыру.

СОЙЫЛДАТУ Сойылдат етістігінің қимыл атауы.

СОЙЫЛДАУ Сойылда етістігінің қимыл атауы.

СОЙЫЛДЫ сын. Сойыл ұстаған, сойылы бар.

СОЙЫЛДЫҚ сын. Сойыл жасауға жарайтын, сойыл боларлық.

СОЙЫЛСАЛЫМ зат. этн. Сойыл жетіндей жақын жерді білдіретін халықтық өлшем.

СОЙЫЛСОҒАР сын. 1. Сойыл ұстауға жарайтын. 2. ауыс. Біреудің шашбауын көтеруші, сөзін сойлеуші; ұр да жық.

СОЙЫЛУ Сойыл етістігінің қимыл атауы.

СОЙЫЛША зат. Кішірек сойыл.

СОЙЫЛ-ШОҚНАР зат. этн. Қатты ағаштан жасалған қару-жарақ.

СОЙЫЛШЫ зат. 1. Сойыл соғатын, сойыл ұратын адам. 2. ауыс. Қостаушы, жақпасатын, сөзін сөйлейтін адам.

СОЙЫЛШЫЛ сын. Қолына түскенін кісіге ала жүгіретін, әпербақан, ұр да жық.

СОЙЫМ зат. Күнделікті ішін-жемге сойылатын семіз мал, сойыс.

СОЙЫМДЫҚ сын. Союға жарайтын (мал).

СОЙЫМПАЗ сын. Мал союға епті, мал сою шебері.

СОЙЫС зат. Союға жарайтын мал, сойым.

Сойыс көбейсін. Мал сойылып жатқанда айтылатын игі тілек.

Сойыс қылды. Сойды, бауыздады.

СОЙЫС = е т. Мал бауыздасу, көмектесу.

СОЙЫСТЫҚ сын. Союға жарайтын, союға керекті, союға арналған.

СОЙЫСУ Сойыс етістігінің қимыл атауы.

СОККЕР [ағыл. soccer] зат. спорт. Футболдың ұлттық түрлерін: американдық, канадалық, австралиялық және т.б. дамыған елдерде кең тараған еуропа футболының атауы.

СОҚ = е т. 1. Ұру, періп жіберу (адамды).

2. Аттың сауырына қамшы басу. 3. Тықылдату, тарсылдату, қағу. 4. Бір жерге жол-жөнекей бару, аялдау, кідіру. 5. Металдан әртүрлі бұйым, құралдар жасау. 6. Үлкен ғымарат, үй т.б. құрылыстар тұрғызу, салу. 7. Жүрек, тамыр сөздерімен тіркесіп келіп, жұмыс істеу, қозғалу деген мағына береді. 8. Жел, дауыл, боран, құйын сөздерімен тіркесіп келіп, ұйтқу, ұрлеу, гүлдеу деген мағына береді. 9. Ток, найзағай сөздерімен тіркесіп келіп өлтіру, зақымдау мағынасын береді. 10. Қоңырау, дабыл сөздерімен тіркесіп келіп, қағу, ұру мағынасын білдіреді. 11. Ат, мәшине сияқты сөздермен тіркесіп келіп шаршау, қалжырау, болдыру мағынасын білдіреді. 12. Әкеліп, апарып, келіп т.б. сөздермен тіркесіп келіп, тірелу, әкелу мағынасын білдіреді. 13. ауыс. Тамақты ашқарақтана жеу, қомағайлана асау. 14. ауыс. Әңгіме айту, зуылдату; көйіту. 15. ауыс. Қоңіл қалдыру, режістіу.

СОҚ-СОҚ зат. жерг. Кізді толық ише салып, теуіп болған соң білектен.

СОҚА зат. көне. 1. Жер жырту үшін қолданылатын ауылшаруашылық құралы. 2. жерг. Қада, ағаш, қазық.

СОҚА: соқа басы. Ешкімі жоқ, жалғыз қара басы.

Соқа бас. сөйл. Үйленбеген, салт басты.

СОҚАЛА = е т. 1. Соқанмен жер жырту, жер айдау. 2. ауыс. Жұқалау, ақырындау.

СОҚАЛАУ Соқала етістігінің қимыл атауы.

СОҚАЛЫ сын. Соқа тіркелген, соқасы бар. **Соқалы орқазғыш.** әск. Жергілікті фортификациямен жабдықтау және жерасты байланыс желісін және т.б. салу кезінде орқауға арналған тіркемелі мәшине.

СОҚА-САЙМАН зат. Соқасы мен сайманы.

СОҚАША ұст. Соқа сияқты, соқаға ұқсап.

Соқаша сүйек. анат. <лат. vomer> Бас сүйек бет бөлімінің ұзынша келген, пішіні жебе тәрізді, сынаша сүйекті мұрын қуысы түбіндегі қырмен жалғастырып, мұрын қуысының шыға-беріс тесігін тең екіге бөлетін жұқа сүйегі.

СОҚАШЫ зат. Соқа айдаушы, соқа жүргізуші.

СОҚИ= ет. Сопаю, состюю.

СОҚИЮ Соқи етістігінің қимыл атауы.

СОҚҚАН зат. 1. Есі ауысқан, жынды, әумесер. 2. Құдай ұрған, ант атқан, оңбаған.

СОҚҚЫ зат. 1. Шоқпар, темір, ағаш сияқты сілтенген нәрселердің екпіні, ұрысы. 2. ауыс. Жаудың бетін қайтаратын шабуыл, тойтарыс. 3. әск. Ракеталық, құрлықтағы, әскери-әуе күштерінде, әскери-теңіз флоты әскерлерінде операция мен соғыс жағдайында қолданылатын оперативтік ұрыс түрі.

Соққы берді. Жаудың бетін қайтарды, тойтарыс берді; бас көтерместей етті. **Соққы беру.** Ұрып-соғу, жасалау. **Соққыға жығылды.** Таяқ жеді, ұрылды. **Соққыға жықты.** Өлімші қылды, ұрды. **Соққы жеді.** Зорлық, зомбылық көрді, беті қайтты. **Соққы тиді.** а) Ұрылды, сабалды. ә) Ауыр жағдайға тап болды, ұшырады. **Соққы толқыны.** әск. Атом бомбасының жарылыс қуатының тең жартысы жұмсалатын ең күшті зақымдаушы фактор.

СОҚҚЫ зат. жерг. кәс. Езін бастыратын, тастан жасалған құрал.

СОҚҚЫЗ= ет. 1. Ұрғызу, сабаты. 2. Металдан әртүрлі бұйым жасаттыру.

СОҚҚЫЗУ Соққыз етістігінің қимыл атауы.

СОҚҚЫЛА= ет. 1. Қайта-қайта ұру, соғу, ұрғылау. 2. Үсті-үстіне тарсылдатып қағу. 3. ауыс. Үсті-үстіне шабуыл жасау; үсті-үстіне соққы беру.

СОҚҚЫЛАН= ет. Шабуыл жасалыну.

СОҚҚЫЛАНУ Соққылан етістігінің қимыл атауы.

СОҚҚЫЛАС= ет. 1. Соғылысу. 2. ауыс. Шабуылдасу, соққы берісу.

СОҚҚЫЛАСУ Соққылас етістігінің қимыл атауы.

СОҚҚЫЛАТ= ет. Ұрдыру, соқтыру.

СОҚҚЫЛАТУ Соққылат етістігінің қимыл атауы.

СОҚҚЫЛАУ Соққыла етістігінің қимыл атауы. 1. Ұрғылау, соғу. 2. ауыс. Үсті-үстіне шабуыл жасау, шабуылдату.

СОҚҚЫЛЫ: соққылы ауа толқыны. әск. Ядролық жарылыстың аса қуатты зақымдаушы факторы.

СОҚҚЫН зат. жерг. Боран, дауыл.

СОҚҚЫШ: соққыш тоқпақ, геол. Ұңғымаларды соққылау тәсілімен бұрғылаған кезде қолданылатын құрал.

СОҚҚЫШТА= ет. Қайта-қайта ұрғыштау, пергілеу.

СОҚҚЫШТАУ Соққышта етістігінің қимыл атауы.

СОҚПА зат. Аурудың оқта-текте қатты ауырып кететін кезі; ұстама.

Соқпа дерт. Кездейсоқ қағйы, күйік. **Соқпа күй.** Домбыра ішегін соғып тартылатын күй. **Соқпа өркеш.** түйешар. Ұзын, бір жағына қарай жығыла біткен өркеш. **Соқпа толқын.** Жай, баяу, ақырын толқын.

СОҚПА зат. жерг. Сыырдың тезегі.

СОҚПА сын. Қолдан соғылған (үй, там, пеш т.б.).

СОҚПАҚ зат. 1. Мал, адам жүріп, өбден татталған жалғызаяқ жол. 2. ауыс. Бағыт, бағдар. 3. ауыс. Өмірдің, тағдырдың қиын жолы. 4. ауыс. Кішкентай, көрінбейтін, бірақ керек нәрсе деген мағынада.

Соқпақ жол. Жалғызаяқ сүрлеу. **Соқпақ салды.** Бір іске бастама болды, қадам жасады.

СОҚПАҚСЫЗ сын. 1. Соқпағы жоқ, жолсыз. 2. ауыс. Тың, ешқандай бағыт-бағдарсыз, қиын, тар.

СОҚПАҚТЫ сын. Соқпақ салынған, соқпағы бар.

СОҚПАҚШЫЛ сын. Соқпақпен жүргіш, соқпаққа құмар.

СОҚПАЛЫ сын. ауыс. 1. Ұрып, соғып ойналатын (аспап). 2. Анда-санда ұстап қалатын ұстамалы (ауру).

СОҚТА зат. мед. Сыздауықтың, шиқанның ортасындағы өзегі, өлі ет.

Соқта қар [күрткі]. Жаңа жауған ылғал қар.

Соқтасы қатты этн. саят. Қырағы құстың тұяқ сүйелі бекіді, қатайды. **Соқтасын суытты.** Көңілін қалдырды, ренжітті. **Соқтасы суыды.** жерг. Көңілі қалды, ренжіді.

СОҚТАДАЙ сын. сөйл. **Соқталдай.**

СОҚТАЛ зат. сөйл. Үлкен, дәу, сойталдай адам.

СОҚТАЛ зат. Шөп-шаламға илеген былжыр, балшық.

СОҚТАЛА= ет. Жұмбаздау, илеу, шылау.

СОҚТАЛАН= ет. Илену, шылау.

СОҚТАЛАНУ Соқталан етістігінің қимыл атауы.

СОҚТАЛАҢ зат. Қиыншылық, зобалаң. **СОҚТАЛАУ** Соқтала етістігінің қимыл атауы.

СОҚТАЛДАЙ сын. Зор денелі, еңгезердей, үлкен, дәу; сойталдай.

СОҚТАЛЫ сын. 1. Жұмбадалған, иленген, тығыздалған. 2. Үлкен, жуан, жұмыр. 3. Кесек, сом, ірі.

СОҚТАН зат. ауылшар. Төрт жасқа шығар еркек піше түйе.

СОҚТАНДАЙ сын. сөйл. **Соқталдай.**

СОҚТАУЫЛДАЙ сын. Сойталдай, дардай, үлкен.

Соқтауылдай жігіт. Зор денелі, еңгезердей, мықты, қарулы жігіт.

СОҚТЫҒУ Соқтық етістігінің қимыл атауы; тиісу, ұрыну.

СОҚТЫҒЫС зат. 1. Қақтығыс, шайқас, қарулы күрес. 2. Пікір қайшылығы, қарсылығы.

СОҚТЫҒЫС= ет. Қақтығысу, соғылысу.

СОҚТЫҒЫСТЫР= ет. Қақтығыстыру, сөзбен іліністіру, ұрыстыру, қарсы қою.

СОҚТЫҒЫСТЫРУ Соқтығыстыру етістігінің қимыл атауы.

СОҚТЫҒЫСУ Соқтығыс етістігінің қимыл атауы.

СОҚТЫҚ= ет. 1. Бір нәрсеге соғылысу, қақтығысу. 2. ауыс. Өз-өзінен ұрыну, тиісу, ілінісу. 3. ауыс. Араласу; бір-біріне кедергі жасау.

СОҚТЫҚҚЫШ сын. Әр нәрсеге соқтығатын, жанжалқой.

СОҚТЫҚПА сын. Әр нәрсеге тиіскіш, ұрыншақ.

СОҚТЫҚПАЛЫ сын. 1. Соқтыққыш, ұрынғыш. 2. ауыс. Қиын-қыстау, азабы мол; кедергісі көп.

СОҚТЫҚТЫР= ет. Жанжалдастыру, әр нәрсеге ұрындыру, соғылыстыру.

СОҚТЫҚТЫРУ Соқтықтыру етістігінің қимыл атауы.

СОҚТЫР= ет. 1. Металдан бұйым, құралдар жасаттыру. 2. ауыс. Телефонмен сөйлестіру, хабарластыру. 3. Әкел, кел т.б. сөздермен тіркесіп келіп, тірелу, әкелу мағынасын білдіреді. 4. Үй, құрылыс салдыру, жасату.

СОҚТЫРТ= ет. 1. Әңгімені қосып айту, көйтірту. 2. Жел, боран т.б. сөздермен тіркесіп келіп ұйытқыту, гүлдету деген мағынаны білдіреді.

СОҚТЫРТУ Соқтырт етістігінің қимыл атауы.

СОҚТЫРУ Соқтыр етістігінің қимыл атауы. 1. Құрылыс салдыру, жасату. 2. ауыс. Ұшырату, тап болдыру (жағымсыз).

СОҚЫР сын. 1. Кору қабілетінен айырылған, жанары жоқ. 2. ауыс. Білігі жоқ, парасатсыз. 3. ауыс. Білімсіз, надан, топас.

Соқыр аңғар. с у шар. Өзге аңғарға немесе су қабылдау алабына шықпайтын (жетпейтін) сағасы жоқ аңғар. **Соқыр атырау.** с у шар. Ауа райы қуаң шөл және шөлейт аудандардағы өзендердің теңізге, көлге немесе басқа өзенге жетпей суалып жоголуы. **Соқырға таяқ ұстатқандай.** Айдан анық, айқын; өте ұғымды. **Соқыр дақ.** анат. Көз алмасының ішкі торлы қабығының артқы жағындағы көру жүйкесі шығатын аймақ. **Соқырдың тілегені**— екі көзі. Әркімнің көксемі өз мұқтажы деген мағынада. **Соқыр жармақ.** поэт. Соқыр тыын. **Соқыр жол [соқпақ].** Қайда барары, тірелер жері белгісіз сүрлеу. **Соқыр кеуде.** Оқымаан, қараңғы адам. **Соқыр көргенінен жазбас.** Ұстағанынан айырылмайды деген мағынада (қырғыз, топас адамдарға айтылады). **Соқыр құдық.** Ескі құдық. **Соқыр наным.** Қараңғы дүниетаным, фа-натизм. **Соқыр нүкте.** анат. Жарыққа сезімтал емес торлы қабықтағы кішкене дақ, бұл көз алмасынан шығатын жүйке талшықтарының көру жүйкесін түзетін нүктесі.

Соқыр сезім. а) Ақыл таразысына түспеген, ақыл билігінен шығып кеткен көңіл күй. ә) Белгілі бір ғылыми дәлелге сүйенбеген наным. б) Санасыз, қараңғылық; жоққа сену, иланушылық. **Соқыр сезім.** бейн. Ақыл таразысына түспеген, негізі жоқ наным. **Соқыр соқпақ.** жерг. Көмескі жіңішке жол. **Соқыр тауыққа бөрі бірдей [бидай, тары].** Білмегенге бөрі бірдей; білмегенге ақ-қарасы бөрібір деген мағынада. **Соқыр тыын бермеді.** Түк бермеді, ештеңе татырмады. **Соқыр тыныға керегі жоқ [тұрмайды].** Түкке жарамайды, та-тымы, қыны жоқ. **Соқыр тыын сұрамады.** Ештеңе сұрамады, ештеңе талап етмеді. **Соқыр тұман.** Көзге тұртас, көрінбейтін қалың тұман. **Соқыр шам.** Сыртында шишасы жоқ, білмемен ғана жанып тұрған шам.

СОҚЫРАЙ= ет. 1. Соқырлану, көзді тер басу. 2. жерг. Бір көзінен айырылып қалу.

СОҚЫРАҚ зат. зоол. Албар тұқымдас балықтардың Мексикадағы жерасты суларда таралған ерекше түрі.

СОҚЫРЖЫЛАН зат. зоол. <лат. typhlops vermicularis> Соқырлар тұқымдасына жататын жер астында тіршілік ететін, жер құрттарына ұқсас, залалсыз ұсақ жыланбар.

СОҚЫРЛАУ сын. Көп аңғара бермейтін, сұңғыла емес.

СОҚЫРЛЫҚ зат. 1. Екі көздің көру қабілетінің мүлдем жойылуы, адамның жарық пен қараңғыны ажырата алмауы. 2. ауыс. Надандық, топасық.

СОҚЫР-МЫЛҚАУ сын. Айт-үйтті тыңдамайтын табиғаттың дүлей күйі.

СОҚЫРТЕКЕ зат. этн. ойын. Ортаға шығып, көзі оралмамен таңыған адам басқаларды қолмен қармалап ұстауға тырысатын ұлттық ойын түрі.

Соқыртеке ойнаудың не керегі [қажеті] бар. Алдарқатып, бүкпелеудің қажеті қанша?

СОҚЫРТЫШҚАН зат. зоол. <лат. ellobius tulpinus> Жүні сары қоңыр, кейде бірыңғай қара, жұмсақ әрі қалың болып келетін көзі өте кішкентай тышқан.

СОҚЫРШЕК зат. 1. анат. Адамның оң жақ бүйірінде ашы ішекте тоқ ішекке келіп жалғасқан жеріндегі өсінді. 2. мед. Соқыршек ауруының асқынуан түрі, аппендицит.

СОЛ есім. 1. Нақ, дәл осы деген мағынаны білдіретін сілтеу есімдігі. 2. Күн, уақыт, мезгіл сөздерімен тіркесіп, дәл сол уақыт деген мағынада жұмсалады.

Сол бетімен. Сол қалпымен, сол күйі. **Сол бойда [мезетте, сәт, сәтте].** Қолма-қол, дереу, лезде. **Сол бір.** сөйл. экспр. ұнатпау. Екеуара белгілі, өбден таныс, мезі қылған немесе жақпай қалған бейтаныс, беймәлім нәрсе туралы айтылатын сөзқолданыс. **Сол жыл.** Сол, әңгіме болған, екеуіне белгілі жыл. **Сол замат.** Дәл сол

уақытта, осы кезде. **Сол себепті.** Сондықтан, сол үшін, солай болғандықтан. **Сол күйі.** Ешбір өзгермеген, бұрынғы қалпында.

СОЛ² сын. *Онға қарама-қарсы жақ.*

Сол жақ. этн. *Киіз үй кеңістігінің дәстүрлі бөліктерінің бірі [Еуразиялық көшпелілердің (қазақ, моңғол, тыва, алтай, түрікмен, қарақалпақ, ноғай, қырғыз т.б.) дуалистік дүниетанымы бойынша киіз үйдің іші екі бөлікке – ер және әйел (төрден қарағандағы оң және сол) жақтарына бөлінеді]. Сол қанат.* Әскер шебінің сол жақ бөлігі.

СОЛ= е т. 1. *Қурау, сему, шөгу (өсімдік).* 2. *ауыс. Әбден жүдеу, қуару, қату.* 3. *ауыс. Күйі кету, өңі кету, еш нәрсеге қызықпау.* 4. *ауыс. Жастық, қызық дәурен өтті деген мағынада.*

СОЛАЙ үст. 1. *Айтылған жаққа қарай, сол бағытқа.* 2. *Осылай, сондай.*

СОЛАЙЛАУ сын. *Сол сияқты, сондай.*

СОЛАЙЛЫҚ зат. *Солай болушылық, сондайлық.*

СОЛАЙША үст. 1. *Солай, сол тәрізді, сондай етіп.* 2. *Осылайша, осындай қылып.*

СОЛАЙЫНША үст. *жерг. Солайша, солай етіп.*

СОЛАҚ¹ зат. *жерг. Үйдің бір жағына жалғас салынған, аяқ-табақ сақтайтын не мал ұстайтын бөлме.*

СОЛАҚ² зат. *жерг. Арба арысының арасындағы ағаш.*

СОЛАҚ³ зат. *малшар. Қойдың, жылқының құлағының шыын кесіп салатын ен түрі.*

СОЛАҚ⁴ зат. *кәс. Қайықтың ернеуіне ескек тіреп есу үшін орнатқан бір қарыстай ағаш.*

СОЛАҚ⁵: солақ ен. этн. *Қойдың екі құлағының артқы жақ немесе алдыңғы жақ шыын ала тік бұрышты немесе сүйірлеу бұрышты етіп, кесіп салған белгі.*

СОЛАҚАЙ сын. 1. *Жұмыс істеуге, қимыл-әрекетке оң қолдан гөрі сол қолдың бейімділігі.* 2. *ауыс. Әр нәрсеге теріс қарайтын, керітартпа, теріс бақай (адам).*

Солақай саясат. *Кесепаттарға, басқаның мүддесінің аяққа тапталуына әкеп соқтыратын саясат.*

СОЛАҚАЙЛАН= е т. *Қисық, қыңыр кету; бұра тарту.*

СОЛАҚАЙЛАНУ *Солақайлан етістігінің қимыл атауы.*

СОЛАҚАЙЛАУ сын. *Керітартпалау, солшылдау.*

СОЛАҚАЙЛЫҚ зат. *Асырасілтеушілік, терісбақайлық.*

СОЛАМАЙЫМЕН үст. *жерг. Түгел, тұтас, бүтіндей.*

СОЛАҢ елік. *Сопиган нәрсеңіз аяқастынан шыға келген қимылдың бейнелейтін сөз.*

Солаң етті. *Аяқ астынан шыға келді.*

СОЛАНДА= е т. *Солаң-солаң ету, шұбалдау, сөлпендеу.*

СОЛАНДАУ *Солаңда етістігінің қимыл атауы.*

СОЛБАҚТА= е т. сөйл. **Солбаңда.**

СОЛБАҢ елік. *Солтиған нәрсеңіз ебедейсіз қысқа қозғалысын бейнелейтін сөз.*

Солбаң еткізді. *Солбырайтты, ебедейсіз тастады.*

Солбаң етті. *Сөлекет қозғалды, солбаңдады.*

СОЛБАНДА= е т. *Солбыраю, сөлбірею.*

СОЛБАНДАУ *Солбаңда етістігінің қимыл атауы.*

СОЛБЫР сын. *Босаң, болжыр, сықсыз.*

СОЛБЫРА= е т. 1. *Сөлбірею, киімі жараспау.* 2. *ауыс. Еңсесі түсіп, көңісіз күйде болу.*

СОЛБЫРАЙ= е т. 1. *Киімнің етек-жеңі үйлеспей, ұзынды-қысқалы болуы, сөлбірею.* 2. *ауыс. Ұнжырғасы, еңсесі түсіп, көңілсіз күйде болу; сүмірею.*

СОЛБЫРАЙТ= е т. *Сөлбірейту, сөлпендету.*

СОЛБЫРАЙТУ *Солбырайт етістігінің қимыл атауы.*

СОЛБЫРАЮ *Солбырай етістігінің қимыл атауы.*

СОЛБЫРЛАУ сын. *Бәсеңдеу, солғындау, осалдау.*

СОЛБЫРЛЫҚ зат. *Ұнжырғасы түскендік, сүмірейгендік, көңілсіздік.*

СОЛҒҰРЛЫ шыл. сөйл. **Солғұрлым.**

СОЛҒҰРЛЫМ шыл. *Соншалық, сондай.*

СОЛҒЫЗ: көктей солғызды. *Жастық, балалық шақтың қызығын көрмеді, ерте есейтті.*

СОЛҒЫЗУ *Солғыз етістігінің қимыл атауы.*

СОЛҒЫН сын. 1. *Бәсең, баяу, сылбыр.* 2. *Анық емес, күңгірт, көмескі.* 3. *ауыс. Өз деңгейінен төмен, әлсіз.* 4. *ауыс. Жүдеу, өңі қашқан.*

Солғын кендер. *кен. Сульфидтер класына жататын минералдар тобы, мыстың қосалқы кендері. Солғын тартты. Көмескіленді, күңгірттенді.*

СОЛҒЫНДА= е т. 1. *Бәсеңдеу, баяулау, әлсіреу.* 2. *Көмескі тарту, күңгірттену, өңсіздену, бозару.* 3. *ауыс. Құш-құаттың азаюы, күші қайту, егде тарту.*

СОЛҒЫНДАН= е т. *Жүзі солғын тарту, өзімен-өзі болу, белсенділігі азаю.*

СОЛҒЫНДАНУ *Солғындан етістігінің қимыл атауы.*

СОЛҒЫНДАТ= е т. 1. *Бәсеңдету, баяулату.* 2. *ауыс. Өз деңгейінен төмендету, әлсірету.*

СОЛҒЫНДАТУ *Солғындат етістігінің қимыл атауы.*

СОЛҒЫНДАУ сын. 1. *Әлсіздеу, баяулау.* 2. *Күңгірттеу, көмескілеу.*

СОЛҒЫНДЫҚ зат. 1. *Жүдеулік, жұтаңдық.* 2. *ауыс. Көмескілік, әлсіздік.*

СОЛДАТ [итал. soldo] зат. *әск. 1. Жаяу әскер құрамындағы қатардағы жаяуынгер, әскери адам.* 2. *сөйл. Әскери борыш.*

СОЛДАТТЫҚ¹ зат. *Әскерде қызмет етушілік, солдат болушылық.*

СОЛДАТТЫҚ² сын. *Солдатқа тән, солдатқа қатысты.*

СОЛДАТША үст. *Солдат сияқты, солдатқа ұқсап.*

СОЛДЫР= е т. 1. *Көктей құрату.* 2. *ауыс. Құрту, жою, жоқ ету.*

СОЛДЫРМА зат. *бот. Өсімдік ауруы.*

СОЛДЫРУ *Солдыр етістігінің қимыл атауы; көктей құрату.*

СОЛЕНОИД [грек. solēn – түтік, eidos – түр] зат. *физ. Ток жүретін оқшауланған сымнан оралған цилиндр тәрізді индуктивті орама.*

СОЛЕНОЦИТ зат. *биол. Көп қылтанды құрттардың зәр шығару өзегінің ішкі жағындағы қызы түірлеуіштің басы тәрізді ерекше талшықты жасуша.*

СОЛИДОЛ [лат. solidus – тығыз, oleum – май] зат. *Мәшине, трактор тетіктерін, арбаның дөңгелегін майлайтын қоңыр түсті қоймалжың май.*

СОЛИДУС [лат. solidus] зат. *геол. Ерітінділердің не балқымалардың тепе-теңдікті кристалдану ұштары температураларының химиялық құрамына тәуелділігінің графикалық бейнесі.*

СОЛИСТ [итал. solista] зат. *муз. Музыкалық шығарманы жеке орындайтын адам.*

СОЛҚ елік. *Сескінгендегі дененің солқылдаған күйін бейнелейтін сөз.*

Солқ етті. а) *Қатты күштің әсерінен дүрс етті, зірк етті.* ә) *Қорс етіп жылады.* **Солқ еткізді.** *Дүрс еткізді, дүрсілдетті.*

СОЛҚАҚТА= е т. *саят. Әлсіреу, шаршау, талу.*

СОЛҚ-СОЛҚ елік. *Дененің сілкінгендегі, т.б. жағдайдағы қайта-қайта солқылдаған күйін бейнелейтін сөз.*

Солқ-солқ етті. а) *Солқылдады, селкілдеді.* ә) *Басы (шекесі) қатты ауырды. Солқ-солқ жылады. Мұрнындағы суды ішке қарай қайта-қайта тартып, қн шығармай, дауыс салмай жылады.*

СОЛҚЫЛ зат. 1. *Солқылдаған күй; селкілдегендік.* 2. *Тарсыл, солқ-солқ етушілік.* 3. *Жылау, қорсылдаған дауыс.*

СОЛҚЫЛДА= е т. 1. *Солқ-солқ ету, селкілеу, дірілдеу.* 2. *Майысу, иілу, былқылдау.* 3. *ауыс. Басы, шекесі, тісі т.б. зырқылдап ауру.* 4. *ауыс. Белгілі шешімге келе алмау, босандық білдіру.*

Солқылдап жылады. *Дауыс салмай, денесімен қозғала, мұрын жсі-жсі солқ еткізіп тарта отырып жылады. Солқылдап күлу. Демі біткенше ұзақ күлу.*

СОЛҚЫЛДАҚ¹ сын. 1. *Селкілдек, селк-селк еткен.* 2. *Майысқақ, иілгіш.* 3. *Былқ-сылқ еткен, бұлаңдаған.* 4. *ауыс. Бір шешімге келе алмай, аумалы-төкпелі күйде жүретін тайсақ, тұрақты емес; құбылмалы.*

СОЛҚЫЛДАҚ² зат. *өс. Рауған.*

СОЛҚЫЛДАҚТА= е т. *Бітеу жараның қабынып, ірің жия бастаған кезіндегі ауыртуы.*

СОЛҚЫЛДАҚТАУ сын. 1. *Майысқақ, иілгіш.* 2. *ауыс. Нақтылы емес, сенімсіздеу, екіұштылау.*

СОЛҚЫЛДАҚТЫҚ зат. *Тұрақсыздық, құбылмалылық, екіжақтылық.*

Солқылдақтық жасады. *Құбылды, жалтақтады, қобалжыды.*

СОЛҚЫЛДАС= е т. *Солқ-солқ етісу, қосылып жылау.*

СОЛҚЫЛДАСУ *Солқылдас етістігінің қимыл атауы.*

СОЛҚЫЛДАТ= е т. 1. *Майыстыру, иірту, тербелту.* 2. *ауыс. Зырқылдану, ауырту.*

СОЛҚЫЛДАТУ *Солқылдат етістігінің қимыл атауы; солқ-солқ еткізу.*

СОЛҚЫЛДАУ *Солқылда етістігінің қимыл атауы; жылау.*

СОЛМА зат. *вет. <лат. piroplosmosis> Көбінесе ірі қара малға және тағы басқа жануарларға тән кене арқылы жұғатын ауру.*

СОЛО¹ [итал. solo] зат. *муз. Көп дауысты шығарманы орындау үстінде жеке бір аспаптың басқа аспаптардан ерекше бөлініп ойналуы.*

СОЛО² зат. *экон. Бүгінгі бағамның «споттық мөлшерге» көбеюіне азаюы себепті өзгеруінен туындаған валюта бағамы.*

СОЛОД зат. *биол. Крахмалды ыдыратуға қатысатын фермент; амилазасы мол, өнген дәннен алынатын ашытқы.*

СОЛОМИТ зат. *тех. Сабаннан жасалған, жылу ұстағыш құрылыс материалы.*

СОЛОНЕЦ зат. *геол. Жердің беткі қабатына жақын жатқан, натрий тұздарына қаныққан топырақ қабаты.*

СОЛПИ= е т. 1. *Етек-жеңнің олты-солты болуы; солбыраю, киімнің жараспауы.* 2. *ауыс. Мойнына су кету, сүмірею.*

СОЛПИТ= е т. *Солбырайту.*

СОЛПИТУ *Солпит етістігінің қимыл атауы.*

СОЛПИЮ *Солти етістігінің қимыл атауы.*

СОЛПЫ сын. 1. *Жерге сүйретілген, шұбалған.* 2. *ауыс. Ойқы-шойқы, кедір-бұдыр.*

СОЛПЫЛАУ сын. *Шұбалаңқы, босаң.*

СОЛПЫЛДА= е т. *Солл-солл ету, солтию.*

СОЛПЫЛДАТ= е т. *Емшектегі солт-солт сору, емшек емі.*

СОЛПЫЛДАТУ *Солпылдат етістігінің қимыл атауы.*

СОЛПЫЛДАУ *Солпылда етістігінің қимыл атауы.*

СОЛТАҚ сын. *Аяғын сылттып басатын; сылтық.*

СОЛТАҚТА= е т. *Сылты басу, ақсандау.*

СОЛТАҚТАУ *Солтақта етістігінің қимыл атауы.*

СОЛТАНДА= е т. сөйл. **Солтақтау.**

СОЛТҮСТІК зат. *геогр. Оңтүстікке қарсы жақ, терістік.*

Солтүстік бұғысы. *зоол. Қысы ызғарлы, әрі ұзақ солтүстік тундраны мекендейтін бұғы. Солтүстік ендік. геогр. Жер шарының экватордан солтүстікке қараған қашықтығы. Солтүстік жартышар. геогр. Жер шарының солтүстік бөлігі, меридианның үсті.*

СОЛТУСТИК-БАТЫС зат. геогр. Белгілі бір мекеннің, аймақтың солтүстік пен батысының аралығы.

СОЛТУСТИК-ШЫҒЫС зат. геогр. Белгілі бір мекеннің, аймақтың солтүстік пен шығысының аралығы.

СОЛУ Сол етістігінің қимыл атауы; қурау.

СОЛШЫЛ сын. саяси. Солишылдық саясатты ұстанушы, қолдаушы.

СОЛШЫЛДЫҚ зат. саяси. 1. Революциялық құрғақ сөзбен өздерінің ұсақ буржуазиялық тегін жасырушы оппортунистік, радиакалдық фракция. 2. Қоғамдық-саяси құрылысты өткір сынайтын, өзгертуге ұмтылатын фракция.

СОЛЫҚ; **солығын басты**. а) Тынықты, дем алды. ә) Жылаганын, өксігін қойды.

Солығы басылды. Жылаганын тоқтатып, өксігінен қойды.

СОЛЫҚТА= е т. 1. Бүйірін соғу, ентігу. 2. Өксігін шығара алмай жылау. 3. Тоқтамай жүгіріп шаршау, ырсылдау.

СОЛЫҚТАУ Солықта етістігінің қимыл атауы; босқа шаршау.

СОЛЫҢҚЫ сын. Суалыңқы, жүдеу, солған, солбыраңқы.

СОЛЫҢҚЫЛЫҚ зат. Әбден жүдеп солғандық, арығандық.

СОЛЫҢҚЫРА= е т. Жүдеңкіреу, арықтаңқырау.

СОЛЫҢҚЫРАУ Солыққыра етістігінің қимыл атауы.

СОЛЫРҚА= е т. Қатты шаршап демігу, ентігу.

СОЛЫРҚАУ Солярқа етістігінің қимыл атауы.

СОЛЬВАТТАНУ [лат. solvo] зат. хим. Заттардың ерігіштігін, олардың фазалар арасында таралуын, электролиттік диссоциациясын, кинетикасын механизмін және ерітіндіде жүретін реакциялардың тепе-теңдігін көрсететін ең маңызды себепшарт; еріген зат бөлшектерінің еріткіш молекулаларымен әрекеттесіп, сольваттар түзуі.

Сольваттанған электрон. хим. Қоршаған молекулаларының толықпенуі нәтижесінде орта ұстап қалған электрон.

СОЛЬВАТТАР [лат. solve] зат. хим. Еріген зат молекулалары мен иондары еріткіш молекулаларынан түзілген қауызбен қоршалып, олармен электростатикалық және Ван-дер-Ваальс күштерімен, сондай-ақ координациялық және сутектік байланыстар арқылы ұстасуымен түсіндірілетін сольваттану өнімдері.

СОЛЬВОЛИЗ зат. хим. Еріткіш пен еріген зат арасындағы алмасу реакциясы; еріген зат пен еріткіштің молекулаларын ыдырата жүреді.

СОЛЬФАТАРЛАР зат. геол. 1. Жанартаулы аудандарда жер қыртысының жарықтарынан шығып жататын температурасы 90-300°C аралығындағы күкіртті сутекті және күкіртті газ ағындары. 2. Осындай газдарды ұзақ уақыт бойына шығарып жататын жанартаулар.

СОЛЬФЕДЖИО [итал. solfeggio] зат. муз. 1. Музыкалық есту қабілетін арттыру, дамыту үшін өтілетін пән. 2. Фортепьяноның сүйемелдеуімен орындалатын дауысты дыбыстарға құрылған ән жаттығуы, вокалис. 3. Әннің нотасын оқу, айту, әндету ісі.

СОЛЮБИЛИЗАЦИЯ зат. хим. Берілген сұйықтықта ерімейтін, төмен молекулалы зат молекулаларының, сұйықтың ішіндегі макромолекула мицеллаларына немесе глобулаларына енуі.

СОЛЯНКА зат. тамақ. Ет, балық немесе саңырауқұлақ сорпасынан әзірленетін сұйық тағам.

СОЛЯРИЙ [лат. solarium] зат. спорт. Күн сәулесі ваннасы қабыдау үшін ашық ауада арнайы жабдықталған алаң.

СОЛЯРКА зат. Трактор мен мәшиненің жүруі үшін қажетті жанар-жағар май.

СОМ1 зат. 1. сов. Жүз тиынға тең кеңестік кезеңдегі ақша. 2. қаржы. Қырғызстанның ақша бірлігі.

СОМ2 зат. вет. Жылқы малында кездесетін жара, ауру.

СОМ3 сын. 1. Кесек, тұтас, бүтін. 2. Зор, ірі. 3. Мықты, күшті.

Сом алтын. Тұтас құйылған кесек алтын. **Сом балға**. Ауыр салмақты балға. **Сом болат**. тех. Тұтас, құйма болат. **Сом білек**. а) Күшті, мығым, жуан, бұлшық етті білек. ә) Күш, қуат, жігер. **Сом білекті**. Мығым, бұлшық етті білегі бар; күшті деген мағынада. **Сом дене**. Бұлшық еттері тығыршықтай, кесек бітім. **Сом жүзік**. зерг. Үлкендеу құйма жүзік.

СОМ4 зат. Жамбасқа шығатын жара.

СОМА зат. 1. Белгілі бір мөлшердегі ақша. 2. Бір нәрсенің баасы, құны. 3. ауыс. Жиган-терген, бағалы зат.

СОМАДАЙ сын. сөйл. Үлкен, дәу, еңгердей.

Сомдай болып. Үп-үлкен, дәп-дәу бола тұрып. **Сомдай жігіт**. а) Ірі, қапсағай денелі бозбала (Есейген деген мағынада қолданылады). ә) Ер жеткен, есейген жігіт.

СОМАЛА зат. жерг. Арба майлайтын ағаш қалақ.

СОМАЛА= е т. Бағалау, мөлшерлеу. // Сом-сому етіп.

СОМАЛЫ сын. Сомасы бар, ақшалы.

СОМАТОЛОГИЯ [грек. soma – дене, logos – сөз] зат. мед. Адамның дене құрылысын, оның түрлері мен ерекшеліктерін зерттейтін медицина саласы.

СОМБАЛ зат. Тиеуге ыңғайлап, қысқалап кескен жуан бөрене.

СОМБРЕРО [итал. sombrero] зат. Етегі кең жасалған мексикалықтардың қамыс қалпағы.

СОМДА= е т. 1. Берік те бекем етіп жасау. 2. ауыс. Ұлы тулғаны, жағымды кейіпкерді келісті етіп мүсіндеу, кейіптеу.

Сомдап соқты. Өмір адамды шыңдап, шынықтырды деген мағынада.

СОМДАЙ сын. Сом мөлшеріндей, сом көлемінде.

СОМДАЛ= е т. 1. Жасалу, қалыптасу. 2. ауыс. Мүсінделу, кейіптелу.

СОМДАЛУ Сомдал етістігінің қимыл атауы; мүсінделу, кейіптелу.

СОМДАН= е т. 1. Осу, үлкену. 2. ауыс. Көркею, айшықтана түсу.

СОМДАНДЫР= е т. 1. Шынықтыру, тулға ретінде қалыптастыру. 2. ауыс. Мүсіндендіру, айшықтай түсу.

СОМДАНДЫРУ Сомдандыр етістігінің қимыл атауы.

СОМДАНУ Сомдан етістігінің қимыл атауы.

СОМДАП үст. Сом-сом етіп, сом-сом күйінде.

СОМДАУ1 сын. Сом келген; кесектеу.

СОМДАУ2 Сомда етістігінің қимыл атауы; мүсіндеу, кейіптеу.

СОМДЫҚ сын. Белгілі бір сомға жететін, сом болатын қағаз ақша.

СОММА зат. геол. Кейінгі атқылау кезіндегі ойыста пайда болған жас жанартауды ішінара не түгел көмкеріп тұратын, бурынырақ қопарылысқа ұшыраған не жапырыла құлаған көне жанартау ернеуінің қалдықтары.

СОМПА зат. Асықтың омпасына қарсы жағы.

СОМПАЙ= е т. Сомпиып шығып тұру, сойдио.

СОМПАҢ елік. Сомпиып аяқастынан көрінгендегі қысқа қимылды бейнелейтін сөз.

Сомпаң етті. Сонаң етті, сойдиды.

СОМПАЮ Сомпай етістігінің қимыл атауы.

СОМПИ= е т. Сопию, сидио, сораю.

СОМГУМА зат. хим. Түпкі және шашылмды кенорындардағы саф металл (алтын, күміс, платина және т.б.). түйірлерінің арасындағы бірішма ірі табиғи оқшауланған түйір не

кесек [массасы 0,1-0,2 г-нан ондаған килограмма шейін жетуі мүмкін].

СОНА1 зат. зоол. Жануарларды шағатын қос қанатты қан сорғыштардың ішіндегі ең ірісі.

СОНА2 зат. жерг. Жас қыздар тағатын сырға.

СОНАҒҰРЛЫМ үст. Анағұрлым, едәуір, әлдеқайда.

СОНАДА үст. сөйл. Анада; бұрынырақта.

СОНАДАЙДАН үст. Анадайдан, көз көрім жерден, алыстан.

СОНАДАЙ үст. сөйл. **Сонадайдан**.

СОНАЛА= е т. Сонадан қашу, қорғану.

СОНАЛАУ Сонала етістігінің қимыл атауы.

СОНАЛЫ сын. Сонасы мол, сонасы көп.

СОНАН үст. Содан, сол кезден.

Сонан бері. Сол кезден бастап, қазірге дейін.

Сонан кейін [сон]. Сол кезден кейін.

СОНАР зат. этн. Қалың қар жауып, ашылғаннан кейінгі аңға шығуға қолайлы тынық күн.

Сонар қар. Жаңа жауған қар.

СОНАРЛА= е т. Аңды жаңа жауған қардағы ізіне түсіп аулау.

СОНАРЛАТ= е т. Жаңа жауған қар бетінде ізге түсу.

СОНАРЛАТУ Сонарлат етістігінің қимыл атауы.

СОНАРЛАУ Сонарла етістігінің қимыл атауы.

СОНАРШЫ зат. Сонарда аңға шығушы.

СОНАТА [лат. sonata] зат. муз. Бірнеше бөлімнен құралған, темпі, ырғағы күрделі музыкалық шығарма.

СОНАУ есім. 1. Анау; сол, сол бір. 2. Алыс, шалғай, жырақ. 3. Баяғы, ерте, баззы.

СОНАУ-СОНАУ сын. Өте алыс, тым шалғай.

СОНАША үст. Сона тәрізді, сонаға ұқсап.

СОНДА1 үст. 1. Сол кезде, сол уақытта, сол мезгілде. 2. Сол жерде, сол жақта. 3. Сол жаққа.

СОНДА2: **сонда да** [дағы]. шыл. Қарсы мәнді болып құрмаласқан жай сөйлемдерді құрмаластыратын қарсылықты жалаулық; солай болса да, солай болғанмен.

СОНДАҒЫ сын. 1. Сол кездегі, сол мезгілдегі. 2. Сол жердегі, сол орындағы.

СОНДАЙ1 сын. Сол сияқты, сол тәрізді. // Соншалықты кереметтей, соншама.

СОНДАЙ-АҚ шыл. Сонымен бірге, соған қоса.

СОНДАЙЛЫҚ үст. Сондай, соншалықты.

СОНДЫҚ үст. сөйл. Сондайлық, соған тұрарлық.

СОНДЫҚПЕНЕН шыл. сөйл. Сондықтан, сол себепті, сол үшін.

СОНДЫҚТАН шыл. Сол себепті, сол үшін, солай болғандықтан.

СОНЕТ [итал. sonetto] зат. әдеб. Екі, төрт шумақты, екі-үш шумақты – барлығы он төрт жолды өлең.

СОНСОН үст. сөйл. Содан кейін (сонан соң сөзінің қысқартылып айтылу түрі).

СОНСЫН үст. сөйл. **Сонсоң**.

СОНША үст. Соншалықты, соншама, кереметтей.

СОНШАЛЫҚ үст. Соншама, тіптен.

СОНШАЛЫҚТЫ үст. Осыншама, соншама.

СОНШАМА үст. Соншалықты, сонша.

СОНЫ сын. 1. Бұрын таныс емес, жаңа. 2. Ешкім аяқ баспаған, тың. 3. Таза, саф.

СОНЫЛА= е т. Соны жерге ауысып, жаңалап жайылу.

СОНЫЛАҒЫШ сын. Соны жерге жайылатын, соны жер іздейтін.

СОНЫЛАН= е т. Жаңалану, соны жерге көшіру.

СОНЫЛАНУ Сонылан етістігінің қимыл атауы.

СОНЫЛАУ1 сын. Жаңалау, өзгешелеу, тосындау.

СОНЫЛАУ² Соныла етістігінің қимыл атауы.

СОНЫЛЫҚ зат. Соны болушылық, жаңалық.

СОНЫМЕН¹ мод. Қысқасы, сөйтіп.

СОНЫМЕН² есім. Сол нәрсемен, сол затпен.

Сонымен қатар. Сонымен қатар. Сонымен қатар. Сонымен қоса, сонымен қабат.

СОНЫРҚА= ет. 1. Соны қуып жайылу, сонырқалау. 2. ауыс. Қызығу, тандану, таңырқау.

3. ауыс. Бөтенсіну, жатсыну, тосырқау.

СОНЫРҚАЛА= ет. Соны қуу, жүре жайылу.

СОНЫРҚАЛАУ Сонырқала етістігінің қимыл атауы.

СОНЫРҚАТ= ет. Жаңарту, ауыстыру (жайылым туралы).

СОНЫРҚАТУ Сонырқат етістігінің қимыл атауы.

СОНЫРҚАУ Сонырқа етістігінің қимыл атауы.

СОНЫА зат. экон. Нарықтық жағдайдың өзгеруі бағасына өсер етпейтін бағалы қағаз.

СОҢ шыл. Бір нәрседен кейін.

Соң қалды. Артында қалды, лесе алмады.

СОҢҒЫ сын. Кейінгі, ақырғы.

Соңғы қоңырау. а) поэт. Мектеп түлектері үшін соғылатын қоңырау үні. ә) Оқу жылды аяқталғанда, 25 мамыр күні болатын оқушылар мен мұғалімдерге арналған салтанатты жиын.

СОҢЫ зат. Арты, ақырғы, аяғы.

Соңына жарық алып түсті. Қыр соңынан қалмады. **Соңына сұғын қадап түсті.** Аңдыды, ізін бақты. **Соңына түсті.** а) Біреуді тұртпектеп, аңып, маза бермеді. ә) Ізденді, ынта қойды. **Соңынан [қыр соңынан] қалмады [қалар емес].** а) Соңына түсті, қасынан кетпеді. ә) Қайда барса да, қаскөйлікпен ізін аңдыды.

СОҢЫНАН үст. Кейіннен, артынан.

Соңынан [артынан] күл шашты. Жамандық тілеп қарғады. **Соңынан соң ерді [борады, бөсті].** Өсекке ілінді; артынан өсек-аяң тарады.

СОҢЫРА үст. Кейін, соңынан.

СОҢЫРАҒЫ сын. көне. Соңғы, кейінгі.

СОҢЫРАҚ үст. Кейінірек, біраз уақыттан соң.

СОП о. Өгізді жүргізу үшін айтылатын сөз. **Соп қамшы.** этн. Арба, шанаға жегілген көлікке арналған сабы да, өрімі де ұзын қамшы.

СОПА: сопа басы. сөйл. **Соқа басы.**

СОПАЗ зат. өс. Көпжылдық өсімдік.

СОПАЙ= ет. 1. Бір нәрсеңің сопақ болуы, ұзаруы. 2. Қалтию, қалқаю.

Сопайып барды. Жеке басы, соқа басы барды, құр қол барды. **Сопайып [жалғыз] қалды.** Жалғыздан жалғыз қалды, жеке басы қалды.

СОПАЙТ= ет. 1. Сопақ ету, ұзарту. 2. Қалқыту, қылтиту.

СОПАЙТУ Сопайт етістігінің қимыл атауы.

СОПАҚ сын. Дөңгелек емес, ұзынша.

Сопақ бет [бетті]. Ұзыншалау, ат жақты болып келген бет, жүз. **Сопақ мөр.** Бес жастан он жасқа дейінгі жылқының тіс бедерінің (шиңқырларының) мұқалмаған көздері.

СОПАҚЖЕМІС зат. өс. Жемісі сопақ болатын көпжылдық өсімдік.

СОПАҚТАУ сын. Ұзыншалау, сопақшалау.

СОПАҚША сын. Сопайып келген, ұзыншалау.

Сопақша ми. анат. Жұлынның бастағы ми-мен тікелей жалғасы.

СОПАҚШАЛА= ет. Ұзынша ету, сопайту.

СОПАҚШАЛАУ¹ сын. Ұзынша келген, сопақтау.

СОПАҚШАЛАУ² Сопақшала етістігінің қимыл атауы.

СОПАҢ Сопып, солпып шыға келгендегі қысқа қимылды білдіретін сөз.

Сопаң етті. Кенеттен пайда болды, қылт етіп шыға келді.

СОПАҢДА= ет. Сопаң-сопаң ету.

СОПАҢДАС= ет. Сопаң-сопаң етісу.

СОПАҢДАСУ Сопаңдас етістігінің қимыл атауы.

СОПАҢДАТ= ет. Қылтиту, көрсету.

СОПАҢДАТУ Сопаңдат етістігінің қимыл атауы.

СОПАҢДАУ Сопаңда етістігінің қимыл атауы.

СОПАҢ-СОПАҢ Солпып, сопып шыққандағы күрделі қимылды бейнелейтін сөз.

Сопаң-сопаң етті. Қайта-қайта сопаңдады.

СОПАЮ Сопай етістігінің қимыл атауы.

СОПИ= ет. сөйл. **Сопай.**

СОПИ зат. жерг. көс. Өгіз қамытының тесігінен өткізетін жіңішке темір; самиян.

СОПИТ= ет. Бықтету, сопайту.

СОПИТУ Сопит етістігінің қимыл атауы.

СОПИЮ Сопи етістігінің қимыл атауы.

СОПЛО зат. хим. Сұйықтықтың немесе газдың ағынын арттыруға арналған, арнайы пішінмен жасалған жабық канал.

СОПОР [лат. soror] зат. мал шар. Түрлі аурулардың салдарынан ми қызметі бұзылып малдың есінен тануы.

СОПРАНО [лат. soprano] зат. муз. Әйелдерге тән ең биік дауыс.

СОПРОЦЕССОР [ағыл. coprocessor] зат. инф. Негізгі процессордың қызметтік мүмкіндігін толықтыратын арнаулы мамандандырылған процессор.

СОП-СОЛҒЫН сын. Түсі тым солғын, күңгірт, көмескі.

СОП-СОПАҚ сын. Өте сопақ, тым сопайған.

СОПЫ [ар. صوفي] зат. діни. Дін жолына түскен, имамға қол тапсырған құдайшыл адам.

Сопы бола қалды. кекесін. Түк жазығы жоқ, тап-таза адам болғансыды.

СОПЫЛЫҚ зат. діни. Сопыға тән қасиет, сопы болушылық, дін жолына берілгендік.

Сопылық әдебиет. діни. әдеб. Ішкі рухани тереңдікке және Аллаға құштарлыққа бастайтын сөз өнері ретінде VIII ғасырларда мұсылман елдерінде қалыптасқан әдебиет.

Сопылық ілім. діни. Исламның қайнарынан бастау алатын ілім.

СОПЫМСЫ= ет. сөйл. Сопысыну, сопы болғансы.

СОПЫСЫМАҚ сын. Сопы болғансып, өзін сопыға балайтын адам.

СОПЫСЫН= ет. 1. Өзіңше сопы болғансы, өзін сопы санау. 2. Момақансу, көлгірсу.

СОПЫСЫНУ Сопысын етістігінің қимыл атауы.

СОПЫХАНА зат. Құдайға мінәжат ететін орын.

СОР¹ зат. Кесір, кесепат, бақытсыздық, ауыртпалық.

Сор айдады. Қырсық шалды, көресі азабы итермеледі. **Сор болды.** Азаптады, сорлатты.

Сорға айналды. Басынан бақыты ауды. **Сорға батты.** Сорлады, қайғырды, сары уайымға түсті, қиындыққа ұшырады. **Сорға біткен.** Азап үшін жаралған, азап шеккен адам деген мағынада.

Сор жеңді. Қырсық шалды, соры қайнады. **Сор құмар.** Жолы болмайтын, сормаңдай. **Сор қысты [түртті].** Сор айдады. **Сор маңдай.** Қу маңдай, бақытсыз. **Сор мінез.** Зиянды, ерсі қылқ, дәстүр. **Сор тартты.** Сор тұртты, сор айдады.

Соры арылмады. Бағы жанбады, азаптан құтылмады. **Соры ашылмады.** Бағы жанбады, қырсықтан арылмады. **Соры бар.** Көретін азабы көп, жолы ауыр. **Соры бес елі [қалың, көп].** Тартар тауқыметі мен азабы мол, бейнеті көп.

Соры қайнады. Азап тартты, бақытсыздыққа ұшырады. **Соры қайнаған жігіт.** Жанын қияр досы жоқ, жанашыр туыс-туғаны жоқ, адал жары жоқ, өмірде жолы болмаған сормаңдай жігіт. **Сорың құрғыр!** Бақытың кесілір!

СОР² зат. 1. Аяқ батып кететін тұзды батпақ. 2. геогр. Үстіңгі қабақтарында оңай еритін тұздар бар шөл және шөлейт, кейде дала және орманды дала зонасының топырағы. 3. Тұз ерітіндісінен қалған ақ таңақ белгі.

Сор топырақ. 1,5 м-ге дейінгі тереңдікте оңай еритін тұздардың мөлшері көп болатын топырақ.

СОР³ зат. өс. сөйл. **Сора**².

СОР= ет. 1. Бір нәрсеңі ерін арқылы ішке тарту, ему. 2. Бір нәрсеңі ауызға салып талмау, жалмау. 3. тех. Шаң, газ, түтін, су тәрізді заттарды түтік арқылы тарту, сыртқа шығару. 4. ауыс. Бір нәрсеңі ақ жем қылу, бозарту. 5. ауыс. Арықтап жүдету, аздыру. 6. ауыс. Еңбек істемей біреуді қанау, жатып жеу.

СОРА¹ зат. Көзден аққан жас, мұрыннан аққан су.

СОРА² зат. өс. Сортаң жерге шығатын алабота тәрізді өсімдік.

СОРАҒЫТ= ет. сөйл. **Сорғала.**

СОРАҒЫТТЫР= ет. Кептірттіру, дедірттіру.

СОРАҒЫТУ Сорағыт етістігінің қимыл атауы.

СОРАЖЫРАҚ зат. өс. Қарашағырдың бір түрі, бессаусақ.

СОРАЗ зат. жерг. Әкесіз, некесіз туған бала.

СОРАЙ= ет. 1. Сойдию, биіктеп ұзару, сырию. 2. Шошаю, сопаю.

СОРАЙҒАН сын. Сойдиган, артық шығып тұрған, қылтиған, ұзын.

СОРАЙТ= ет. Шошайту, қылтиту.

СОРАЙТУ Сорайт етістігінің қимыл атауы.

СОРАЙЫҢҚЫРА= ет. Сойдыңқырау, биіктеп сорап түсу; ұзарыңқырау.

СОРАҚЫ сын. Шектен шыққан, өрескел. **СОРАҚЫЛАУ** сын. Ерсілеу, өрескелдеу.

СОРАҚЫЛЫҚ зат. Шектен шыққандық, өрескелдік.

СОРАН¹ зат. Топырағы сор, сортаң жер. **СОРАН**² зат. өс. <лат. salsola> Алабота, сарсазан тәрізді сортаңға шығатын өсімдік.

СОРАН³ зат. Шың, құз.

СОРАН⁴ елік. Серейіп шыққан, көрінген нәрсеңің қысқа қозғалысын бейнелейтін сөз.

Сораң етті. Собалаңдады, сопаң етті.

СОРАНДА= ет. Сораң-сораң ету, сопаңдау.

СОРАНДАТ= ет. Сопаңдату, сопайту.

СОРАНДАТУ Сопаңдат етістігінің қимыл атауы.

СОРАНДАУ Сораңда етістігінің қимыл атауы.

СОРАНДЫ¹ сын. Сор топырақты, сортаңды.

СОРАНДЫ² сын. Сораңшөбі көбірек.

СОРАНШӨП зат. өс. Алабота тұқымдасына жататын біржылдық шөптесін өсімдік.

СОРАҢЫТ= ет. Сор пайда болу, сор басу. **СОРАҢЫТУ** Сораңыт етістігінің қимыл атауы.

СОРАП¹ зат. Ыстық сұйықтықты сортылатын ішкенде шығатын дыбыс.

Сорап болды. Бітті, таусылды. **Сорап тартысты.** Сораптасты, сорап-сорап еткізді.

СОРАП² зат. 1. Ескі жолдың сілемі, ізі. 2. ауыс. Бір нәрсеңің жобасы, ізі.

СОРАП³ зат. тех. Төмендегі суды биікке сорып шығаратын құрал, насос.

СОРАП-СОРАП о. Түйені суға шақырғанда айтылатын сөз.

СОРАПТА= ет. Сұйықты сыздықтатып сорып ішу, ырттау.

СОРАПТАЛ= ет. Сорып ішілу.

СОРАПТАЛУ Сораптал етістігінің қимыл атауы.

СОРАПТАС= ет. Сораптап ішісу.

СОРАПТАСУ Сораптас етістігінің қимыл атауы.

СОРАПТАТ= ет. Сыздықтатып сору.

СОРАПТАТУ Сораптап етістігінің қимыл атауы.

СОРАПТАУ Сорапта етістігінің қимыл атауы.

СОРАЮ Сорап етістігінің қимыл атауы; биіктеп ұзару, сырию.

СОРБАҚ зат. жерг. Сортаң, тұзды.

СОРБАҚ зат. өс. <лат. siegesbeckia> Шөптесін өсімдіктердің бір түрі.

СОРБАҢ зат. этн. Сорботқа; тұз бен қара лайға салып қайнатып, сыныққа орайтын түйе шудасы.

СОРБАТ зат. хим. Сорбция процесінде сорбентке сіңген химиялық қосылыс немесе заттардың қоспасы.

СОРБЕНТ [лат. sorbens] зат. хим. Сорбция процесінде сорбатты сіңіретін химиялық қосылыс немесе заттардың қоспасы. Газдарды, қатты заттарды және еріген заттарды сорғызу үшін пайдаланылатын қатты заттар немесе сұйықтықтар.

СОРБИТ зат. хим. $CH_2OH(CHON)_2C-N_2OH$ алты-атомды спирт [аскорбин қышқылын синтездеуде, диабет ауруларына қант орнына пайдаланылады].

СОРБТИВ зат. хим. **Сорбат.**

СОРБЦИЯ [лат. sorbere] зат. хим. Қатты денелердің немесе сұйықтардың заттарды қоршаған ортадан сіңіруі жүретін масса беру процесі мен құбылыстарының жалпы атауы.

СОРГО [итал. sorgo] зат. бот. Оңтүстікте өсетін жүгері тәрізді малға жұғымды дақыл; қоқан жүгері.

СОРГАЛА = ет. 1. Төмен қарай ағу, саулау, құйылу. 2. ауыс. Төмен қарай зуылдап тұсу, құлдылау.

СОРГАЛАТ = ет. 1. Саулату, құйылту. 2. Ағызып-тамызу, ағызу, парлату. 3. ауыс. Нөсерлету, жаудырту, үсті-үстіне бастырмалату.

СОРГАЛАТУ Соргалат етістігінің қимыл атауы; ағызу, парлату.

СОРГАЛАУ Соргала етістігінің қимыл атауы; саулау, ағылу.

СОРГУ Сорғы етістігінің қимыл атауы.

СОРҒЫ зат. экол. **Сүзгі.**

СОРҒЫ = ет. 1. Суы азайып құрғай бастау, дегду, кебіңкіреу. 2. сөйл. Ағу, сорғалау, құлдылау.

СОРҒЫЗ = ет. 1. Жұтқызу, ішке тартқызу. 2. Бір нәрсемен бері тартқызу, сыртқа шығару.

СОРҒЫЗУ Сорғыз етістігінің қимыл атауы; құрғатқызу, кепкізу.

СОРҒЫЗЫЛ = ет. кен. Сорғымен тартқызылу.

СОРҒЫЗЫЛУ Сорғызыл етістігінің қимыл атауы.

СОРҒЫЛА = ет. Қайта-қайта сору, сора тұсу.

СОРҒЫЛАУ Сорғыла етістігінің қимыл атауы.

СОРҒЫТ = ет. Дегдіту, аздап кептіру.

СОРҒЫТТЫРУ Сорғыттыр етістігінің қимыл атауы.

СОРҒЫТУ Сорғыт етістігінің қимыл атауы.

СОРҒЫТЫЛ = ет. Құрғатылу, кептірілу.

СОРҒЫТЫЛУ Сорғытыл етістігінің қимыл атауы.

СОРҒЫШ зат. Ылғалды өз бойына сіңіріп тартып алатын құрғатқыш.

СОРҒЫШ зат. өс. Ылғалды жерде өсетін шөптің бір түрі.

СОРҒЫШТА = ет. Бір нәрсемен сора тұсу, қайта-қайта сору.

СОРҒЫШТАУ Сорғышта етістігінің қимыл атауы.

СОРҒЫШТЫҚ сын. Сорып алатын, сіңіретін.

СОРҒЫШША үст. Сорғыш тәрізді, сорғышқа ұқсап.

СОРДЫР = ет. сөйл. **Сорғызу.**

СОР-ҚАЙҒЫ зат. Қайғы-қасірет, азап.

СОРҚАҢБАҚ зат. өс. <лат. kolidium> Алабұта тұңғыздасына жататын аласа бұта.

СОРҚЫЛТЫҢ зат. өс. жерг. Бидайдың түрі.

СОРЛА = ет. Соры қайнау, азап көру.

СОРЛАН = ет. Сор пайда болу, сор болып кету.

СОРЛАНДЫР = ет. Сорға айналдыру, тұзын арттыру, сортаңдандыру.

СОРЛАНДЫРУ Сорландыр етістігінің қимыл атауы.

СОРЛАНУ Сорлан етістігінің қимыл атауы.

СОРЛАТ = ет. Азапқа ұшырату, сорын қайнату.

СОРЛАТУ Сорлат етістігінің қимыл атауы.

СОРЛАУ сын. Соры көбірек, сортаңдау.

СОРЛАУ Сорла етістігінің қимыл атауы.

СОРЛЫ сын. Кесел-қырсыққа тап болған бақытсыз, мүсәпір.

Сорлының зары арлығы кездескей. Көмексіз, бейшара кісінің мұңы жұрт құлағына жетсін деген мағынада.

СОРЛЫ сын. Тұз ерітінділері молырақ, ащылы, сортаңды.

СОРЛЫЛЫҚ зат. Бағы жанбаушылық, мүсәпірлік.

СОРЛЫ-СОРТАҢ сын. Шаруашылыққа қолайсыз, тұз ерітіндісі мол, ащы (жер).

СОРЛЫШЕК зат. Сорлы балалар деген мағынада.

СОРМАҚТА зат. этн. Сыздаған жерге тартатын шипасы бар қайнатылған түйе жүні.

СОРМАНДАЙ сын. Сорлы, бақытсыз, мүсәпір.

СОРМАНДАЙЛЫ сын. Бақытсыз, сорлы, еңбегі жанбаған.

СОРПА зат. этн. Суга қайнап піскен еттің сөлі шыққан сұйық тамақ.

Сорпаға [сорпаның бетіне] шығар. Іліп алуға жарайтын тауірі, бетке шығары, алға ұстайтын жақсысы. **Сорпасы араласпаған.** Жақындығы, туыстығы, барыс-келісі жоқ. **Сорпасы [үш қайнаса сорпасы] қосылмайды.** Ілік-шатысы, аралас-құраласы, байланысы жоқ.

СОРПАДАЙ сын. Сорпа сияқты, сорпа тәрізді.

Сорпадай сапырды. Астаң-кестең қылды, астын үстіне шығарды.

СОРПАЛА = ет. Жас сорпа ішкізу, қалжалау.

СОРПАЛАН = ет. Сорпа ішіп әлдену, тыңаю, оңалу.

СОРПАЛАНУ Сорпалан етістігінің қимыл атауы.

СОРПАЛАУ Сорпала етістігінің қимыл атауы.

СОРПАЛЫҚ сын. Сорпа боларлық, сорпа-сулық.

Сорпалығы бар. Союға жарайтын, жілігі татитын.

СОРПА-СУ зат. Тамақтық, маңызы шамалы сорпа-морпа.

Сорпа-сумен алдады. Аз нәрсемен қанағаттандырды, риза қылды.

СОРПА-СУАН зат. сөйл. **Сорпа-су.**

СОРПА-СУАНДЫҚ сын. сөйл. **Сорпа-сулық.**

СОРПА-СУЛЫҚ сын. Сорпа-су боларлық.

СОРПЫЛДА = ет. Сорп-сорп ету.

СОРПЫЛДАТ = ет. Сорп-сорп еткізу.

СОРПЫЛДАТУ Сорпылдат етістігінің қимыл атауы.

СОРПЫЛДАУ Сорпылда етістігінің қимыл атауы.

СОТ [франц. sorte] зат. Белгілі бір нәрсе, зат, өнім, тауар сапасының дәреже көрсеткіші, сұрып.

СОРОТ зат. өс. Сорлы, сортаң топырақты жерлерде өсетін шөп.

СОРТАМЕНТ [франц. assortiment] зат. Маркадағы, профильдегі өнімнің құрамы.

СОРТАҢ сын. Тұзы көбірек, тұздылау (жер). // Дала, шөл және шөлейт зоналарындағы топырақ түрі.

СОРТАҢДА = ет. Сортаң тарту, сортаңсу.

СОРТАҢДАЛ = ет. Сорлану, тұздылану.

СОРТАҢДАЛУ Сортаңдал етістігінің қимыл атауы.

СОРТАҢДАН = ет. Сортаң болу, сорға айналу.

СОРТАҢДАНДЫР = ет. Сортаңға айналдыру.

СОРТАҢДАНДЫРУ Сортаңдандыр етістігінің қимыл атауы.

СОРТАҢДАНУ Сортаңдан етістігінің қимыл атауы.

СОРТАҢДАУ сын. Тұздылау, ащырақ.

СОРТАҢДАУ Сортаңда етістігінің қимыл атауы.

СОРТАҢДЫ сын. Соры молырақ, ащылау.

Сортаңды бұйырғын. бот. Сорлы жерде өсетін бұйырғын түрі.

СОРТАҢДЫҚ зат. Сортаң болушылық.

СОРТАҢҚАРА зат. өс. Сортаң жерлерде өсетін өсімдік.

СОРТАҢШӨП зат. өс. <лат. haloepelis> Сортаңға шығатын майда шөп.

СОРТАП сын. көне. Тұзды, сорлы, сортаң.

СОРТАП зат. егіншар. Егін шықпай қалған жер.

СОРТАУЫТ сын. жерг. Сортаң, тұздылау.

СОРТТА = ет. Сапасына қарай іріктеу, сұрыптау, сортқа бөлу.

СОРТТАЛ = ет. Іріктелу, сұрыпталу.

СОРТТАЛУ Сорттал етістігінің қимыл атауы.

СОРТТАС = ет. Сортқа бөлісу, іріктесу.

СОРТТАСУ Сорттас етістігінің қимыл атауы.

СОРТТАТ = ет. Іріктету, сұрыпталу.

СОРТТАТУ Сорттат етістігінің қимыл атауы.

СОРТТАУ Сортта етістігінің қимыл атауы.

СОРТТЫ сын. Жоғары сортқа жататын, сұрпы жоғары.

СОРТТЫҚ сын. Зат сапасына, сортқа тән, сұрыптық.

СОРТТЫЛЫҚ зат. Сорт түрлеріне тән сапалық қасиет.

СОРУ Сор етістігінің қимыл атауы; сұйықтықты ішке тарту.

СОРША зат. жерг. Өртеніп кеткен жерге келесі жылы шыққан шөп.

СОРШӨП зат. өс. <лат. physandra> Сортаңды жерде өсетін шөп.

СОРШЫТЫР зат. өс. <лат. kalidium schrenkianum> Сорқаңбақтың бір түрі. Сабағы, бұтағы сүректенген, биіктігі 15-75 см-дей өсімдік.

СОРҒУ Сорық етістігінің қимыл атауы.

СОРЫҚ = ет. Суы тартылып құрғай бастау, дегду.

СОРЫҚТЫР = ет. Құрғату, дегдіту.

СОРЫҚТЫРУ Сорықтыр етістігінің қимыл атауы.

СОРЫЛ = ет. Жұтылу, тартылу.

СОРЫЛУ Сорыл етістігінің қимыл атауы.

СОРЫНДЫ зат. Сорылып алынған сұйықтық.

СОСЛОВИЕ ор. зат. тар. Құлиеленуші және феодалдық құрылысқа тән таптық айырмашылық формаларының бірі.

СОСЛОВИЕЛІК сын. тар. Сословиеге қатысты, сословиенен байланысты.

СОСТИ = ет. Үдірею, оқшыраю, ақшию.

СОСТИЫҢҚЫРА = ет. Үдірейіңкіреу, оқшыыңқырау.

СОСТИЫС = ет. Үдірейісу, оқшырайысу.

СОСТИЫСУ Состыис етістігінің қимыл атауы.

СОСТИЮ Сости етістігінің қимыл атауы.

СОСЫН үст. Сонан соң сөздерінің бірізін ықшамдалған түрі.

СОСЫНҒЫ үст. Сонан кейінгі, содан соңғы.

СОТ [ор. суд] зат. 1. құқық. Азаматтық дау-таластар жөнінде шешім қабылдайтын және қылмысты істерді қарайтын мемлекеттік заң орны. 2. құқық. Заң орындарының мәжілістеріндегі қылмыстық істердің талқылануы. 3. Азаматтық дау-таластар мен қылмысты істерді қарайтын мәжілістің ресми бастығы.

Соталдында. Сот үстінде, сот болып жатқан кезде. **Сот алқасы.** заң. а) Сот органы құрамындағы бірыңғай істерді қараумен айналысатын тұрақты бөлім. ө) Сот мүшелерінің тобы. **Сот атқарушысы.** заң. Мүліктік қатынасқа байланысты сот шешімі мен өзге де орындаушы-

лық құжаттарды мәжбүрлі түрде орындату міндеті жүктелген лауазымды тұлға. **Сот билігі.** заң. Мемлекеттік билік тармақтарының бірі; биліктің сот қызметіне қатысты тармағы. **Сот бұйрығы.** заң. Өндіріп алушының ақшалай сомаларды өндіріп алу немесе жылжымайтын мүлікті борышкерді немесе өндіріп алушыны олардың түсіндірмелерін тыңдау үшін шақырмай-ақ және сотта іс қарамай-ақ, даусыз талаптар бойынша борышкерден талап ету туралы арыз бойынша шығарылған судьяның актісі. **Сот жоқ.** Сын жоқ, кінәлай алмайсың деген мағынада. **Сот жүйесі.** заң. Түрлі деңгейдегі соттардың жиынтығы. **Сот иммунитеті.** құқық. Сот төресі тиісті құзыретті органның келісімінсіз қылмыстық жауапқа тартылмайтынын, қамдау алынбайтынын, тұтқындалмайтынын білдіретін қол сұқпаушылық. **Сот инстанциисы.** заң. Соттың істі қарау деңгейіне орай белгілі бір құзыреті бар сот өндірісінің сатысы. **Сот қаулысы.** заң. Сот кесімдерінің түрі қылмыстық іс жүргізуде сот үкімдерін, заңи күшіне енген ұйғарымдар мен қаулыларды қайта қарау кезінде соттардың төрағалары қабылдаған шешім; сотқазы жеке қабылдаған кез келген шешім. **Сот құзыреті.** заң. Істерді қарау жөніндегі соттың заңмен белгіленген өкілеттігі. **Сот құрамы.** заң. Заң бойынша нақты бір соттың істі қарауға өкілетті судьялар саны. **Сот құрылысы.** заң. а) Сот жүйесінің ұйымдастырылуы және оның әрбір сатысының ішкі құрылысы. ә) Сот билігі және оның ұйымдастырылуы мен ішкі құрылысы туралы ғылым. **Сот медицинасы.** заң. Сот істерін жүргізуде кезінде туындайтын медициналық және биологиялық мәселелерді зерттейтін медицина ғылымының бір саласы. **Сот орындаушысы.** заң. Мемлекеттік қызметте тұратын және соттар мен басқа да органдардың қаулыларын орындау бойынша өзіне заңмен жүктелген міндеттерді орындайтын лауазымды адам. **Сот өкілеттігі.** заң. Заңмен айқындалатын сот билігін атқарушы ретіндегі сот құқықтары мен міндеттерінің жиынтығы. **Сот приставы.** заң. Соттар қызметінің және сот шешімдерін орындаудың белгіленген тәртібін қамтамасыз ету жөніндегі өзіне заңмен жүктелген міндеттерді орындаушы лауазымды адам. **Сот сараптама.** заң. Шешілуі үшін маңызы бар жағдаяттарды белгілеу мақсатында, арнаулы ғылыми білім-білік негізінде жүргізілетін қылмыстық, азаматтық немесе әкімшілік істердің материалдарын зерттеу. **Сот сарапшысы.** заң. Сот, тергеуші, жауап алушы сот сараптамасын жүргізуді тапсырған істің нәтижесіне мүдделі емес, арнаулы ғылыми білім-білігі бар адам. **Сот ұйғарымы.** заң. Сот қаулыларының бір түрі. **Сот үкімі.** Соттың қылмыстық іс жасағаны үшін қолданған жазасы. **Сот шешімі.** заң. Бірінші инстанция сотының азаматтық іс бойынша шығаратын актісі. **Сот шығындары.** заң. Қылмыстық іс бойынша анықтауға, алдын ала тергеуге, сараптамаға, аудармашыға, куәларға, адвокатқа және басқа істі жүргізуге кеткен шығындар.

СОТА¹ зат. Қысқалау келдек, таяқ.
СОТА² зат. көс. Жүгерінің собығы.
СОТА³ зат. көне. Дәруіштер, бақсылар ұстайтын іші қуыс асатаяқ.

СОТАЛА= ет. Таяқпен иру, соғу; қидалау.
СОТАНАҚ сын. Азырақ сотқарлығы бар, тентек. // Азырақ сотқарлығы бар, бұзақы бала.
СОТАНАҚТАУ сын. Сотқарлау, тентектеу.

СОТАНАҚТЫҚ зат. Тентектік, сотқарлық.

СОТҚАР сын. Бұзақы мінезі бар, бұзық, шектен шыққан тентек.

СОТҚАРЛАН= ет. Бұзақылық істеу, тентектік жасау.

СОТҚАРЛАНУ Сотқарлан етістігінің қимыл атауы.

СОТҚАРЛАУ сын. Сотанақтау, тентектеу.

СОТҚАРЛЫҚ зат. Тентектік, бұзақылық.

СОТСЫЗ сын. Сот жасалмаған.

СОТТА= ет. 1. Сот тәртібімен қылмысты адамды жазалау. 2. ауыс. Сөгу; сынау.

СОТТАЛ= ет. Қылмыстық жазасын өтеуге кесілу.

СОТТАЛУ Соттал етістігінің қимыл атауы.

СОТТАС= ет. 1. Сотқа берісу; сот шешіміне жүгінісу. 2. ауыс. Дауласу, таласу.

СОТТАСУ Соттас етістігінің қимыл атауы.

СОТТАТ= ет. Сот үкімін шығарту, жазалау.

СОТТАТТЫР= ет. Сот үкімін шығарттыру, жазалаттыру.

СОТТАТТЫРУ Соттаттыру етістігінің қимыл атауы.

СОТТАУ Соттат етістігінің қимыл атауы.

1. Сот төрелігіне жүгіну, жазалау. 2. ауыс. Сынау, соғу, бағалау.

Соттау құзыры. заң. Бірінші инстанция бойынша қарауға жататын істерді соттарға бөліп беру, яғни нақты бір істің шешімін табуға тиісті сотты айқындау.

СОТТЫ сын. Ісі сотқа түскен, айыпты, кінәлі.

СОТТЫҚ сын. заң. Сотқа қатысты, сотқа тән. // Сотқа қатысты іс.

Соттық сарап ілімі. заң. Сот сараптамаларының қалыптасу және даму заңдары мен әдіснамасы, зерттеу заңдылықтары туралы білімдер жиынтығы.

СОТТЫЛЫҚ зат. заң. Сотты болғандық.

СОТЫҚ зат. сөйл. Жүз шаршы метр көлемді білдіретін өлшем бірлігі.

СОТ-ЭКСПЕРТИЗА зат. заң. Соттық сараптау; тергеу және сот ісін жүргізуде туған медицинаға байланысты мәселелерді маман дәрігердің зерттеуі және ол туралы қорытындысы.

СОУС [франц. sauce] зат. тамақ. Тамақтың дәмділігін жақсартатын тұздық тәрізді сұйық зат.

СОФА [франц. sofa] зат. Аласа, кең диван.

СОФИЗМ [грек. sophisma] зат. Мәселені әдейі былықтырып, жалған қағиданы дәлдеу мақсатымен құралған ой қорытындысы.

СОФИОЛОГИЯ зат. филос. София-құдайдың даналығы жайындағы ілімдер жинағы.

СОФИЯЛОГИЯ зат. мөд. София құдайдың даналығы жайындағы ілімдер жинағы.

СОФИСТ [грек. sophistes] зат. Софизмді жақтаушы, софизм жолын қолдаушы адам.

СОФИСТИКА зат. Жалған дәлелдерді қасақана қолданушылық, адастыратын сөзарлық.

СОФИСТИК сын. Софистикаға тән, софистикаға қатысты.

СОФТБОЛ [ағыл. softball] зат. спорт. Көптеген ғасырлар бұрын Ирландияда пайда болған доп ойыны.

СОФТВЭР зат. инф. Компьютердің жұмыс істеуіне арналған бағдарламалар жиынтығы, бағдарламалық жасақтамалар.

СОФФИНГ зат. спорт. Австралия, Жаңа Зеландия және Гавай аралдары тұрғындарының ұлттық су спортының түрі.

СОФЫ зат. діни. Дін жолына түскен құдайшыл адам, дінишіл адам.

СОФЫЛЫҚ зат. Дін жолына түскендік, құдайшылдық.

СОФЫЯНА сын. ескі кіт. Сыпайы, момақан.

СОЦИАЛ сын. саяси. Социалды, социалдық мағынасын білдіретін күрделі саяси терминнің бірінші бөлігі.

СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТ зат. саяси. Социал-демократтарды жақтаушы, социал-демократ партиясының мүшесі.

СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИЗМ зат. саяси. Социал-демократтардың идеологиясы мен тактикасы.

СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИЯ зат. саяси. Екінші интернационалға кіретін социал-демо-

кратиялық партиялардың құрылуы нәтижесінде қалыптасқан саяси ағым.

СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ сын. саяси. Социал-демократияға тән, социал-демократияға қатысты.

СОЦИАЛДЫ [лат. socialis] сын. сөйл. совет. **Социалистік.**

СОЦИАЛДЫҚ сын. совет. сөйл. **Социалистік.**

СОЦИАЛИЗАЦИЯЛА= совет. Пролетариат диктатурасы жағдайында меншікті жалты қоғамдық, социалистік меншікке айналдыру.

СОЦИАЛИЗАЦИЯЛАУ Социализацияла етістігінің қимыл атауы.

СОЦИАЛИЗМ [лат. socialisme] зат. совет. Өндірістік қатынастарының негізгі өндіріс құрал-жабдықтары қоғамдық меншікте болатын қоғамдық құрылыс.

Социализм орнады. тар. совет. Барлық экономикалық ресурстар мемлекеттің меншігінде болатын, әлеуметтік топтар арасында теңдік бар қоғамдық құрылысқа қол жеткізілді.

СОЦИАЛИСТ зат. совет. Социализмді жақтаушы, социалистік партия мүшесі.

СОЦИАЛИСТІК сын. совет. Социализм негізінде орнығып, жүзеге асқан, социализмге тән, социализмге тиісті.

Социалистік жарыс. совет. Жалпы еңбек өнімділігін арттырып, шаруашылықты нығайту мақсатында еңбек ұжымдары немесе ұжым мүшелері арасында өткізілетін бәсекелестік, арнайы шара, алдыңғы қатарлы еңбек әдісі.

Социалистік қоғам. тар. Коммунистік қоғамның алғашқы фазасы. **Социалистік құрылыс.** тар. Социалистік қоғамға тән жүйе. **Социалистік меншік.** совет. Социалистік құрылысқа, мемлекет қазынасына тән меншік. **Социалистік реализм.** әдеб. совет. Социалистік құрылыстың шындығын бейнелейтін және коммунистік, гуманистік рухта тәрбелеуді мақсат ететін әдебиет пен өнердегі көркемдік әдіс.

СОЦИОБИОЛОГИЯ зат. биол. Барлық тіршілік иелерінің, оның ішінде адамдардың іс-әрекетінің биологиялық негіздерін зерттейтін ғылыми бағыт.

СОЦИОГРАММА зат. әлеум. Топ элементтері арасындағы өзара әрекет құрылымын сұлбамен бейнлеу.

СОЦИОМЕТРИЯ зат. әлеум. Шағын топтағы тұлғааралық қатынастардың ерекшелігін зерттеу әдісі.

СОЦИОЛОГ зат. әлеум. Социология жөніндегі маман (әлеуметтанушы).

СОЦИОЛОГИЗМ зат. әлеум. Фактілерді социологиялық тұрғыдан түсіндіру, социологиялық тұрғыдан қарау тәжірибесі.

СОЦИОЛОГИЯ [лат. soci (etas) – қоғам, logos – ілім] зат. әлеум. Әлеуметтік жүйелер дамуының заңдылықтары мен қозғаушы күштерін және қоғамдық феномендер мен процестердің өзара әрекеттестігін, байланысын зерттейтін қоғамдық ғылымның бір саласы.

СОЦИОЛОГИЯЛЫҚ сын. әлеум. Социологияға тән, социологияға қатысты.

СОЦИАЛ-ШОВИНИЗМ зат. тар. 1914 – 1918 жылдардағы дүниежүзілік бірінші соғыс кезінде туып, «буржуазиялық отанды қорғау» идеясын ұсынған, халықаралық жұмысшы қозғалысындағы ұлтшылдық ағым.

СОЦИАЛ-ШОВИНИСТ зат. тар. Социал-шовинизм саясатын жақтаушы адам.

СОЦИАЛ-ШОВИНИСТІК сын. тар. Социал-шовиниске тән, социал-шовиниске қатысты.

СОЦИУМ [лат. socium] зат. Адамдардың өмір құру жағдайының бірлігіне, сонымен қатар мәдениетінің біртектілігіне байланысты өмір сүретін тұрақты әлеуметтік қауымдастығы.

СОЮ Сою етістігінің қимыл атауы.

СОЮЛЫ сын. Союылған, союлып қойылған.

СОЯ зат. өс. Әртүрлі тағам әзірленетін бұршақ тұқымдақ дақыл, қытайбұршақ.

Соя майы. тамақ. Экстракциялық тәсілмен соя бұршағынан алынатын май.

СОЯУ¹ зат. 1. Өсімдіктердің жапырақ пен бүрінен айырылған суда сабағы мен үшкір қылқандары. 2. Тікен, шөгір. // Ірі, ұзын, сойдақ.

Сояу құйрықты бие. Құйрық қылыштары түсіп қалған бие.

СОЯУ² зат. Сүйектен істелген ине.

СОЯУДАЙ сын. Сояу сияқты ұзын, сидиған.

СОЯУЛАН= е т. Жапырағынан, бүрінен айырылған; сояу тарту.

СОЯУЛАНУ Сояулан етістігінің қимыл атауы.

СОЯУЛЫ сын. Сояуы бар, сояуы көбірек.

СОЯУ-САҒДАР зат. Жарамсыз, шилі, тікенекті шөп-шалаң.

СӨГЕ зат. Еліктің ұрғашысы.

СӨГЕРЛІК зат. Мал қабырғасының омыртқамен қиғасқан жері.

СӨГЕТ зат. Таулы жерде, тоғай арасында өсетін аласалау ағаш.

СӨГҮ¹ Сөк етістігінің қимыл атауы; киімнің тігісін ыдырату.

СӨГҮ² Сөк етістігінің қимыл атауы; кінәлап ұрсу.

СӨГІЛ¹= е т. 1. Жіптен тігілген бұйымдардың (киім, етік, қапшық т.б.) тігісінің ажырап, ыдырауы. 2. ауыс. Қалың бұлт, тұман, қараңғылықтың ыдырап, тарқауы, ашылуы; жігі ажырау. 3. ауыс. Егілу, жылау.

СӨГІЛ²= е т. Күнә болып есептелу, айыпталу.

СӨГІЛДІР: қабырғасын сөгілдірді. Қайғыға батырды, күйзеліске ұшыратты.

СӨГІЛТ= е т. Егіту, жылату, қайғырту.

СӨГІЛТУ Сөгілт етістігінің қимыл атауы.

СӨГІЛУ Сөгіл етістігінің қимыл атауы.

СӨГІНКІРЕ¹= е т. Киімнің тігісін ыдыратыңқырау.

СӨГІНКІРЕ²= е т. Біреуді кінәлап балағаттаңқырау, ұрсыңқырау.

СӨГІС зат. 1. Біреудің екінші бір адамға ұрсып, жазғырып, жер-жебіріне жете айтқан қатты сөзі. // Ұрысқан, жазғырған, қатты. 2. ресми. Белгілі бір ұйымның тәртіпін бұзушыларға бұйрық арқылы беретін ескертпе жазасы.

Сөгic алды. Кінәсі үшін қатты сөз естіді, ескерту алды. **Сөгic берді.** Кінәсі үшін жазғырды, ұрысты. **Сөгic есгу.** Жіберген қате істері үшін ескертпе алу. **Сөгic естіді.** Кінәсі үшін ұрыс, ауыр сөз естіді, жазғырылды. **Сөгic жариялады.** кіт. Тәртіп бұзғаны үшін, жазымсыз іс-әрекет жасағаны үшін көп алдында ресми түрде сөкті.

СӨГІС= е т. Тігiлген бұйымның тігісін қолдан не алмас, қайыш т.б. көмегімен ыдыратып, сөгуге көмектесу, бірге сөгу.

СӨГІТ= е т. сөйл. **Сөк.**

СӨГІТУ Сөгіт етістігінің қимыл атауы; сөгу, ыдырату.

СӨГІТІЛ= е т. 1. Сөзілу, ыдырау, тігісі кету. 2. ауыс. Үзілу, таусылу.

СӨГІТІЛУ Сөгітіл етістігінің қимыл атауы.

СӨДЕГЕЙ сын. 1. стиль. Пайдасыз, бос, бекер. 2. жерг. Жалқау, еңсіз. 3. жерг. Тұрпайы, өрескел. 4. жерг. Оқшау, жалғыз.

СӨДЕГЕЙСАМАЛ сын. жерг. Сөлекеттеу, қолайсыздау, тұрпайылау.

СӨЗ зат. 1. Адамның ой-пікірі, көзқарасы. 2. лингв. Белгілі бір мағынасы бар заттар мен құбылыстардың атауын білдіретін тілдің негізгі бірлігі. 3. Бір нәрсе жайында айтылған әңгіме. 4. Жиналыста көпшілікке қаратыла айтылатын пікір, мәлімдеме, деректі ақпар. 5. Өңге арналған өлең мәтіні.

Сөз айтты. а) Көңіл білдірді. ә) Ойын бөлісті, оңын, диуысын ұсқады. **Сөз алды.** Жиында сөйледі. **Сөз аңғарды** [аңдады, таныды]. Әңгіменің төркінін, ой-астарын пайымдай білді. **Сөз аңдыды.** Сөз бақты, ауыз бақты, ілік іздеді. **Сөз арасында** [ұрынысында]. Әңгіменің барысында, иінді орайында. **Сөз астары.** Айтылған нәрсеңің ішкі мәні, жасырын мазмұны. **Сөз атасы.** Ақылды,

мәнді сөз, сөз асылы. **Сөз аша алмады.** Ойындағы сырды ешкімге жария ете алмады. **Сөз аяғы жерге тиді.** Бір тоқтама келді, сөз тиянақтапты. **Сөз аяғы құрдымға апарды.** Сөзді бір тұжырымға жеткізбеді, бұлаңға салды. **Сөз аяғын сипай салды.** Немқұрайды, келер-кетпсіз айтты. **Сөз әлпеті.** Сөз төркіні, сөз бағдары, әңгіме барысы. **Сөз бағдары.** Сөздің мәнісі, сөз ауаны, ыңғайы. **Сөз байлады.** Уәде берді, келісті. **Сөз байласты.** Келісті, шешімге келді, мәміле етті. **Сөз байлығы.** Қолданған тіл аясы, сөз қоры. **Сөз бақты** [қуды, аңдыды]. а) Сөз қапысын жібермеді. ә) Өсек-аяң, бәзі іздеді. **Сөз бар ма?** Сөзсіз, еш күмән жоқ, күмәнсіз. **Сөз бастады.** Әңгімеге, сөйлеуге кірісті, сөз алды. **Сөз бастау.** Бірінші болып сөйлеу. **Сөз берді.** Сөз асылы, сөз кестесі. **Сөз бейнелілігі.** әдеб. Көркем шығармадағы ойды жеткізетін сөздің айшықтылығы, көркемділігі мен мәнерлілігі. **Сөзбен жебеді.** Жақсы тілекпен, жылы леппен демеу жасады. **Сөзбен кесте төкті.** поэт. Өлең шығарды. **Сөзбен қақты.** Түісіп, кекетіп-мұқатты. **Сөзбен қасыды.** б е й н. Аузымен орақ оры, бос сөйледі, көп сөйледі. **Сөзбен сойды.** Көңілге қарамай, қатты айтты. **Сөзбен сыбады** [соқты, іреді, сойып салды]. Жер-жебіріне жетті, шығармаға батыра сөйледі. **Сөзбен ұрды.** Сөзі өтті, батты. **Сөзбен ұрып жықты.** Жеңді, дес бермеді, үстем шықты. **Сөзбен шалды.** Уәжбен түісті, соқтықты. **Сөз берді.** а) Уәде берді. ә) этн. Келісті, айтқанына көңді, сөз байласты. **Сөз бермеді.** Езеуреп кезекке қарамай, сөйлей берді. **Сөз бекіді.** Бір шешімге келді, келісті, уәдеге келді. **Сөз бекісті.** Әзара мәмілеге келісті, сөз байласты, уәде берісті. **Сөз бекітті.** Келісті, уәделесті. **Сөз болды.** а) Әңгіме болды, айтылды. ә) Өсекке қалды, өсекке таңылды. **Сөз бостандығы.** с а я с ы. Адамның өз ойын, пікірін, нанымын, дүниетанымы мен түсінігін тәуелсіз және дербес айту (жариялау, жарыққа шығару) мүмкіндігі. **Сөз бұйдалау.** Көп сөйлеу, сөзуарлану, бір нәрсені қайталау. **Сөз бұлдады.** Сөзін міндетсізді, сөйлегенін міндет қылды. **Сөз бұранын жүргізді.** Тілге шешен болды. **Сөз біріктірді.** Уәде байласты, келісті. **Сөз бітті.** Айтылар нәрсе айтылды, әңгімені доғарды. **Сөзге аазды.** Өтірікке иланды; ықпалына ықты. **Сөзге айналды.** Уақытын бос әңгімемен өткізді, әрекетсіз отыра берді. **Сөзге айналдырды.** Әңгімеге алаң етті, әңгімемен алдаусыратты. **Сөзге айналдырды.** Әңгімеге, сөзге алдарқатты, алдаусыратты. **Сөзге араласты.** Біреудің әңгімесіне кірісті, килікті. **Сөзге арандады.** Сөзден ұсталды, ұтылды. **Сөзге байлау керек.** Көп сөзділіктің керекі жоқ. **Сөзге батыр, іске пақыр.** Құрғақ сөзге әуес кісі туралы айтылады. **Сөзге білгір.** Шешен, тапқыр. **Сөзге ерді.** жағымсыз. Біреудің айтуы бойынша әрекет жасады, айтақ сөзге иланды. **Сөзге ерегісті.** Сөзге бола егесті, жан-жалдасты. **Сөзге жүйрік.** Шешен, тапқыр. **Сөзге жүйріктік.** Шешендік, ділмарлық. **Сөзге жығу.** Көндіру, райынан қайтару. **Сөзге жығылды.** Сөзден тосылды, ұтылды. **Сөзге келді.** а) Тілdestі, сөйлесті, тілге келді. ә) Мәмілеге келді, келісті. б) Қарсыласын кейіс сөз айтты. **Сөзге келмеді.** Қарсы жауап айтпады, ләм-мим деп ауыз ашады. **Сөзге келісті.** Ұрысып қалды, ренжісті. **Сөзге кірісті.** Әңгімеге араласты, сөйледі. **Сөзге қалды.** Өсекке ілінді, жаманатты болды, аты шықты. **Сөзге қарамады.** Тыңдамады, санаспады. **Сөзге қимады.** Өсек сөзге сенбеді, жаманатқа қимады. **Сөзге қонақ бермеді.** Басқаның сөзін тыңдамады, бой бермей, өзі сөйлей берді. **Сөзге қонақтамады.** Айтқан уәже, дәлелге құлақ аспады. **Сөзге құлақ қойды** [салды, асты]. Айтқанды тыңдады. **Сөзге май құйды** [тамызды]. Әңгімені қыздырды, өршітті. **Сөзге саран.** Көп сөйлемейтін, аз сөзді. **Сөзге сарансыды.** Көп сөйлемей, сөйлеуін азайтты. **Сөзге сынық қылды.** Айтқан сөзін тыңдамады, айтқанын істемеді. **Сөзге тоқтады.** Айтқанға көңді, уәжеге келді. **Сөзге түспеді.** Уәжеге көңбеді,

айтқанға келіспеді. **Сөзге тілі келді.** Есін жиыды; сөйлеуге шамасы келді. **Сөзге ұйыды.** Шын ықпалы ауа тыңдады, ден қойды. **Сөзге үйір.** Сөзқұмар, сөзшең, әңгімеқұмар. **Сөзге шешен.** Сөзді қиыннан қиыстырып тауып сөйлейтін, ойын шебер жеткізетін. **Сөзге шорқақ.** Келістіріп сөйлей алмайтын, ойын еркін айта алмайтын кісі. **Сөзден жығылды.** Қысынды сөзге көңді. **Сөзден қалды.** Сөйлей алмады (тілі байланды). **Сөзден сөз туды** [шықты]. Әңгіме бір-біріне ұласты, айтар ой ойға жалғасты. **Сөздері жараспады.** Әңгімелері үйлеспеді. **Сөз дүкенін құрды.** Үзім-насихат, үлгілі сөз айтты. **Сөзді арқаланды.** Біреудің айтқанына малданды, дегенін сүйеу тұтты. **Сөзді жүндей сабады.** Көп сөйледі, бості. **Сөзді қой.** Болды, жетер, сөзді тоқтат. **Сөзді пісіріп алу.** Айтатын сөзді, айтатын әңгімені өбден талқылап, айқындап алу. **Сөзді созбайлау.** Көп сөйлеу, сөзін жалғастыра беру. **Сөзді ұғатын.** Сөзді түсінетін, сөз қадірін білетін. **Сөзді ұзартты.** Ұзақ сөйледі (жазды), шұбалтты. **Сөздің бөзін шығарды.** Дурыс айта, жеткізе алмады, сөзінен жаңылды, сандырақтады. **Сөздің майын аямады.** Сөзден тартынбады. **Сөздің майын тамызды.** Әдемі, қысынып келтіріп, қызықты, жазымды етіп сөйледі. **Сөздің майын шылқытты.** Сөздің майын тамызды. **Сөздің аналитикалық формасы.** лингв. Негіз сөз бен көмекші сөздің тіркесуі арқылы жасалатын сөз формасы. **Сөздің ауыспалы** [келтірінді] мағынасы. лингв. Сөздің әдеттегіден тыс, табиғи емес мағынасы; қолданылу барысында пайда болатын туынды мағына. **Сөздің ауыспалы мағынасы.** лингв. Сөздің негізгі мағынасы метафоралық, метонимиялық қолданыспен, функционалдық ортақтасуымен және басқа да белгілермен байланыстыратын лексикалық тура мағынаның туынды түрі. **Сөздің байланысу тәсілдері.** лингв. Әрі мағыналық, әрі синтаксистік бірлігі бар сөздерді өзара байланыстыруға дәнекер болатын амалдар. **Сөздің байланысу формалары.** лингв. Сөзбен сөзді байланыстыруға дәнекер болатын тәсілдер негізінде туындап, қалыптасқан синтаксистік байланыс жүйесі. **Сөздің баукесері.** Сөздің тоқтатері, түйіні, қорытындысы. **Сөздің грамматикалық формалары.** лингв. Сөздің лексикалық ұғымына қосымша мағына үстейтін түрлері; сөйлеу кезінде сөзді дәнекерлеп, оларға әртүрлі грамматикалық мән-мағына үстеп, бір-бірімен қатынасын көрсетіп тұратын, сөйлемде ғана қолданылатын сөйлеу бірліктері. **Сөздің қысқасы.** Тоқ етері; сөздің тұрасы. **Сөздің иіні.** Сөздің реті, ыңғайы. **Сөздің кезегі.** Сөздің реті, ыңғайы жөні. **Сөздің кескіні.** Әңгіменің сыңайы. **Сөздің лексикалық мағынасы.** лингв. Сөздің әуелдегі негізгі тура мағынасы. **Сөздің орын тәртібі.** лингв. Сөздердің сөйлем не күрделі синтаксистік тұтастығы ішінде белгілі ретпен орналасуы. **Сөздің парқы айырды.** Әңгіменің төркінін, мағынасын таныды, түсінді, ұқты. **Сөздің синтетикалық формалары.** лингв. Қосымша жалғану және дыбыстардың алмасуы (ішкі флексия) арқылы жасалатын сөз формалары. **Сөздің созаңы.** Сөздің жалғасы. **Сөздің созаңын** [сөзін] сабақтады. Әңгімесін жалғастырды. **Сөздің тура мағынасы.** лингв. Затпен тікелей бірліктегі әрекет пен құбылысты, адамның ойымен байланысты түсініктерді, түсінікті білдіретін негізгі мағына. **Сөздің тиегін ағытты.** Шешіле сөйледі, ағытты. **Сөздің тігісін жатқызды.** Айтылып қалған сөзді жұмсартты, жуытпайды. **Сөз ерді.** Біреуді сөзге іліктіріп жамандады, даптады. Сөз екі болмасын! Айтылған серт, уәде бұзылмасын! **Сөз емес.** Бұйым емес, түк емес; тіптен оңай. **Сөз ергі.** а) Өсектеді, сөз қылдырды. ә) Жаман сөзге, өсек-аяңға ілінді. **Сөз естіді.** Біреуден сөгіс алды, жазғырылды, реніш көрді. **Сөз етінен өтіп, сүйегіне жетті.** Сөз арғына, ұятына тиді, жанына қатты батты. **Сөз етті** [қылды]. а) Әңгімеледі, баяндады. ә) Сөз қылды; өсектеді. **Сөз жарасы.** Ауыр тиетін сөз. **Сөз**

жарыстырды. а) Айтқанын құптамады, қарсы жауап қайтарды. ә) Сөз таластырды, пікір алысты. **Сөз жасаушы қосымшалар.** лингв. Жаңа сөз жасауда қызмет ететін морфемалар. **Сөз желісі.** Түптен тартылған түйін-түйін, сала-сала ой тармағы. **Сөз жеткісіз.** Айтпауға тіл жетпейтін. **Сөз жоқ.** Анық, даусыз. **Сөз жүзінде.** Әсте емес, сөз түрінде. **Сөз жүйесін тапты.** Қиын-қиын келтіріліп, орнымен айтылды. **Сөз жүйесі табылды.** Сөздің реті келді, ыңғайы келді. **Сөз зергері.** Қиыннан қиыстырғыш көркем сөздің шебері; шешен. **Сөз ишарат қылды.** Ойын астарлы сөз арқылы түспалап, меңзеп жеткізді. **Сөз келтірді.** Сөзге қалдырды, тіл тигіздірді, жаманатқа ілінді, жексұрын болды. **Сөз кестесі.** поэт. Өлең жолы, шешендік сөз. **Сөз көбейді.** Дабыра күшейді, абыр-сабыр болды. **Сөз көтерді.** Әңгіме тугызды, қауесет таратты. **Сөз көтере алмады.** Қалжыңға, әзілге ашуланып қалды. **Сөз күрестірді.** сөйл. Сөз таластырды, жарыстырды. **Сөз қайырды.** Жауап қатты, сөзге келді. **Сөз қатысты.** Сөйлесті, тілдесті. **Сөз қайтарды.** а) Жуап берді. ә) Қарсы сөз айтты, қарсыласты. **Сөз қайырмады.** Жауап қатпады. **Сөз қалдырды.** Келешек ұрпаққа мұра боларлық дүние жазды. **Сөз қалмады [артымады].** Тегіс айтылды; кезегін, есесін жібермеді. **Сөз қақтығыстыру.** Сөз жарыстыру, сөзбен қағыту, айтысу. **Сөз қарпысты.** Сөзбен шалысты, қақтығысты. **Сөз қатпады [қата алмады].** Үндемеді, сөйлемеді. **Сөз қатты.** Тілдесті, сөйлесті. **Сөз қашыртпады.** Шашау сөз шығармады, алыпқашты өсекке ерік бермеді. **Сөз қозғасты.** Әңгіме-дүкен құрды, әңгімелесті, сөйлесті. **Сөз қозғалды.** Әңгіме өзегіне айналды. **Сөз қозғау.** Әңгіме ету, айту. **Сөз қонбады [дарымады].** Ұқпады, түсінбеді, зердесіне бармады. **Сөз қосарлады.** Сөз жарыстырды, қабаттастырды. **Сөз қуалады.** Біреудің айтқандарын жіпке тізді, ауыздан шыққан сөзге жармасып, айырылмай қалды. **Сөз куды.** Өсек-өтірікпен айналысты. **Сөз құрамы.** лингв. Сөздің сыртқы түр тұрпаты. **Сөз құрау.** Сөз саптау, ойын сөзбен жеткізу. **Сөз қыдыртты [тасыды].** Өсек-аяң таратты. **Сөз дәмі.** Сөз саптауы, сарыны, айтар ойы, емеуріні. **Сөз қылу.** Әңгіме ету, айту. **Сөз қылысты.** Әңгімелесті, бірге талқылады, сөйлесті. **Сөз мағынасы.** лингв. Шындықтың (заттың, сапаның, қатынастың, қимыл-әрекеттің, қалыптың) белгілі бір құбылысының сөзде бейнеленуі. **Сөз мәдениеті.** лингв. Әдеби тілдің жазбаша, ауызша түрлеріне тән нормаларды (дыбыстау, сөз жұмсау, грамматикалық т.б.) игеру, сондай-ақ тілдік амал-тәсілдерді айттылақ ойдың, сөздің мақсаты мен мазмұнына лайық дәл, беберлі қолдана білу. **Сөз нарқын кемітті.** Сөзді бағаламады, құнын түсірді. **Сөз орады.** Айтқан сөзі шешен шықты, орайын, ұйқасын тапқан сөз айтты, шешендігін көрсетті. **Сөз сабағын көктеді.** Әсирет, өнеге айтты, ақыл берді. **Сөз салды.** а) Қандай да бір маңызды, шешілуі қиын жайттың, мәселенің ау-жайын байқау үшін арадағы біреу арқылы сөйлесті. ә) Жеңелері немесе құрбылары арқылы жігіт қызға өз сезімін, ойын білдірді, сөз айтты. б) Әуенге өлең жазды, сөз жазды. **Сөз салдырды.** Қызға жеңгесі, құрбысы арқылы сөз айттырды. **Сөз саптады.** Жүйелен сөйледі. **Сөз саптауы [саптасы].** а) Айтар ойы, емеуріні деген мағынада. ә) лингв. Сөзді қолдануы, стилі. **Сөз сағнады.** Тіл мен жағуына сүйенді. **Сөз сұрады.** Сөйлеуге ниет, тілек білдірді. **Сөз таластырды.** Қарсыласты дауасты, салыасты. **Сөз таластыру.** Айтысу, дауласу. **Сөз таныды.** Сөз білді, сөздің парқын айырды. **Сөз таппады.** Лайық сөз аузына түспеді. **Сөз таптары.** лингв. Сөздердің лексика-грамматикалық белгілері мен сипаттарын топтап көрсететін грамматикалық категория. **Сөз тастады.** Айтар ойының сыңайын байқатты. **Сөз тартты.** Бірдеңені білгісі келді, сыр тартты. **Сөз тиегін ағытты.** Еркіндік берді,

бетін ашты. **Сөз тортасы.** поэт. Жағымды, майда сөз. **Сөз тосты.** Сөздің кезегін құтті, біредің сөзін бөлмеді. **Сөз тұлғасы.** лингв. Сөздің әртүрлі тұлғалық көрсеткіштері арқылы грамматикалық мағынасын білдіретін морфологиялық түрлері. **Сөз түйінін шорт түйді.** Сөзді кілт үзді, күрт байлам жасады. **Сөз түрлендіруші қосымша.** лингв. Сөз тұлғаларын жасауға қызмет ететін морфема. **Сөз тізгінін берді.** Емін-еркін сөйлеуге ерік берді. **Сөз тіркесі.** лингв. Әрқайсысы дербес лексикалық мағынаға ие екі сөздің немесе бірнеше сөздер түйдегінін өзара сабақта-са байланысқан тобы. **Сөз ұзарды.** Сөз ұзаққа созылды. **Сөз ұстайтын адам.** Дауласатын жақтың мүддесін қорғайтын, сөзін сөйлейтін би. **Сөз ұстар қариялар.** Сөзі өтімді, ақыл-кеңес беруші қарттар. **Сөз ұстасы.** Сөзге шешен адам. **Сөз формалары.** лингв. Белгілі бір лексикалық мағыналы сөзге грамматикалық мағына үстейтін формалар арқылы түрленуі; сөздің категориялық грамматикалық мағынаны білдіретін белгілі бір грамматикалық түледа тұруы. **Сөз шығарды.** Әңгіме бастады, сөз етті. **Сөз шығындады.** Беркеге айтты, сөзі далаға кетті. **Сөз шықты.** а) Сөйледі, ойын айтты, жеткізді. ә) Әңгіме тарайды, өсек жайылады. **Сөзі аша шықты.** Сөздері үйлеспей, сөйкеспей қалды, екеуі екі түрлі сөйледі. **Сөзі аяқасты болды [далаға кетті, жерде қалды, зая болды].** Айтқанын ешкім тыңдамады, елемеді. **Сөзі бар.** Келіскен уәдесі бар. **Сөзі батты.** Біреудің дегені өтіп кетті, жанға тиді. **Сөзі бір жерден шықты.** Айтқандары үйлесе кетті, бір пікірде болды. **Сөзі бір қалыптан шықты.** Сөздері, ойлары ұқсас болды, бір ауыздан мақұлдады. **Сөзі батты.** Сөзі жанға тиді, қатты әсер етті. **Сөзі бір жерден шықты.** Айтқандары үйлесе кетті, бір пікір айтты. **Сөзі дауасыз.** Сөзінде береке жоқ. **Сөзі дуалы.** көне. Айтқаны келетін киелі (адам) деген мағынада. **Сөзі екіұшты айтылды.** Сөзі түсініксіз болды, басын ашып айтпады. **Сөзі екіұшты.** Байламы жоқ, бұлтартпалы, тиянақсыз. **Сөзі ем болмады.** Айтқан сөзі дауа болмады, миына кірмеді. **Сөзі жарасты.** Сөздері бір жерден шықты, үйлесім тапты. **Сөзі жерде қалды.** Айтқанын ешкім елемеді, дегені іске аспады. **Сөзі жетпеді.** Айтқанынан береке шықпады. **Сөзі жүрмеді.** Тілін алдыра алмады, айтқанын істете алмады. **Сөзі зая болды.** Айтқанын ешкім елемеді, дегені іске аспады. **Сөзі кетпендей тиді.** Ауыр сөз естіді, жанына батты. **Сөзі көкейге қонды.** Айтқаны көңілге қылады. **Сөзі көкпен түскендей [түскен жай оғындай].** Тілі өткір, шешен, тіке, тура айтатын, тілі ашы. **Сөзі қамшы болды.** Айтқаны түрткі болды, әсер етті. **Сөзі қою шықты.** Айтқаны маңызды, мәнді болды. **Сөзі қыршаңқы.** Тілі ашы, қисық сөйлейтін (адам). **Сөзі майда.** Сыпайы, әдепті сөйлейді деген мағынада. **Сөзі мірдің оғындай.** Тауып сөйлейтін өткір тілді (адам). **Сөзі орамды.** Мағыналы, мәнді. **Сөзі өңменнен өтті.** Сөзі жанға батты, қатты тиді. **Сөзі өтпеді.** а) Сөзі жерде қалды, айтқанын істете алмады. ә) Мұң-мұқтажы елеусіз, естусіз қалды. **Сөзі өтті [сөзін өткізді].** Тілін алдырды, дегенін істетті. **Сөзі өтімді.** Айтқанын, дегенін орындата алатын, сөзі нанымды; сыйлы, беделді, қадірлі. **Сөзі өтімдірек.** Айтқанын, дегенін орындата алатындай. **Сөзі сымдай болды.** Сөзі, анық, тура болды. **Сөзі сөз-ақ болды.** Айтқаны көңілге қонды, әбден ұнады. **Сөзі сүйектен өтті.** Намысына тиді, жанына қатты батты. **Сөзі түзелді.** Жөн сөйлейтін болды, ретімен, жөнімен сөйледі. **Сөзі түйеден түскендей [ірі].** Дөрекі, ерсі сөйлейтін адамға айтылады. **Сөзі ұзын.** Сөзқұмар, көп сөзді, сөзуар. **Сөзін шет деді.** Сөзін құптамады, мақұлдамады, келіспеді. **Сөзі шығынды болды.** Сөзін ешкім тыңдамады, мән бермеді. **Сөзі ем болды.** Сөзі көкейге қонды, оң әсер етті. **Сөзі ыңеше қалды.** Қатты батты, көңіліне ауыр тиді. **Сөзі кесек шықты.** Сөзі ойлы айтылды, жасқсы

сөйледі. **Сөзі кітап сөзіндей.** Айтқан ойы, сөзі айқын, анық, тиянақты. **Сөзі [сөздері] киноласу.** Үйлесу, ұйқасу. **Сөзі шашу болып [шашудай] қалды.** Өңменнен өтті, өте жайсыз тиді. **Сөзі шашу шықпады.** Сөйлеген сөзі зая кетпеді, бос сөйлемеді, орнымен сөйледі. **Сөзі шығың [болды].** Түсінбейтін, ұқпайтын кісіге сөз айтты әуре болды. **Сөзім сөз.** Айтқаным екі болмайды, бар айтарым осы, айтылған тұжырымнан қайтпаймын деген мағынада. **Сөзі сұйық.** Сөзінің пәтуасы жоқ, бос. **Сөзін алмады.** Тыңдамады. **Сөзін аңлады.** Сөзін бақты, біреудің айтқанын жан-жақты бағалап тыңдады. **Сөзін [әңгімесін] бұзды.** а) Сөзін (әңгімесін) бөліп кетті, кедергі жасады. ә) Уәдеде тұрмады, келісімді орындамады. **Сөзін алды.** а) Айтқанына көнді, дегенімен жүрді. ә) Уәдесін алды. **Сөзін бит шаққандай көрмеді.** Айтқанын елеусіз қалдырды, мән бермеді. **Сөзін бөлді.** Біреудің айтты отырғанын аяқтатпай, ортасынан күіп кетті, кедергі келтірді. **Сөзін екі өткізбеді [етпеді, айтқызабады].** Бірден-ақ көнді, лыпылдап дегенін істеді. **Сөзін еледі.** Біреудің айтқанына құлақ қойды, тыңдады. **Сөзін жалғау.** Әңгімесін жалғастыру, әрі қарай айта беру. **Сөзін жерге тастады.** Айтқанын істемеді. **Сөзін жерге тастамады [жықпады, қимады].** Дегенін екі етпеді, айтқанын қабыл алды. **Сөзін жұтты.** а) Сөзін кілт тоқтатып, артын айтпай қойды. ә) Уәдесінен тайды; мәймөңкеледі, теріске шығарды. **Сөзін жықпады.** Айтқанын екі етпеді; дегенін істеді. **Сөзін жібермеді [жіберген емес].** Уәжден жеңілмеді, сөзден есесін бермеді. **Сөзін өткізді.** Айтқанын істетті, тілін алдырды. **Сөзін сатты [бұлдады].** Сөзін бір керегі үшін өткізді, сөзін параға берді, жарамсақтанды. **Сөзін сөйледі [айтты].** Біреуді жақтап, соның дегенін қостады. **Сөзін сүйектен өткізді.** Қатты батырды, ауыр сөз айтты, шымбайына тиді. **Сөзін түгетті.** Әңгімені саяр жеріне жеткізді, түп мәнін аша айтты. **Сөзін тірілтті.** Растап құптады, әңгімесін жандандырды. **Сөзін шашу жібермеді [шығармады].** Сөзін екі етпеді, құлақ асты, тыңдады. **Сөзін шырақ етті.** Өлеңін, даналық жақсы сөзін өшірмеді, ұмыттырмады, ұрпақтан-ұрпаққа жалғастырды. **Сөзіне дуа қонды.** Сөзіне қуат бітті, басқалар сөзін тыңдады, құлақ асты. **Сөзіне [сөзге] жүгінді.** Әлдекімнің айтқанына ден қойды. **Сөзіне опа қылмады.** Сөзінде тұрмады, уәдесін бұзды. **Сөзінде байлау [пәтуа, тиянақ] жоқ.** Сөзінде береке жоқ, айтқанында тұрмайтын шалағай кісі туралы айтылады. **Сөзінде бәтуа бар.** Сөзі жүйелі, ақылға қонымды. **Сөзінде зіл жатты.** Мысты басатындай сес, ызғар болды, сөзі ауыр болды. **Сөзінде тиянақ жоқ.** Сөзінде береке жоқ, айтқанында тұрмайтын шалағай кісі туралы айтылады. **Сөзінде тұрақ жоқ [болмайды].** Бір сөзде тұрмайтын, байлауы жоқ, тұрлаусыз. **Сөзінде тұрды.** Уәдесінен айнамады, таймады. **Сөзіне бақпады.** Айтқанын істемеді, тыңдамады. **Сөзің аузында.** Бір сәтке сөзіңді бөлейін, сөйлемей қоя тұр, ұмытып қалмай тұрғанда айтып алайын деген мағынада. **Сөзің аузында.** Айтар ойыңды тежегі тұр, сәл тұра тұр деген мағынада. **Сөзің нақыл болсын.** Кейінгі ұрпаққа өсиет болып тарасын деген мағынада. **Сөзінің аяғын жұтып қойды.** Ойын соңына дейін толық айтпады. **Сөзінің байлауы кетті.** Сөзінде тұрақ жоқ, мәңсіз, бос сөз деген мағынада. **Сөзінің берекесі жоқ.** Сөзінің байламы жоқ, бәтүасыз. **Сөзінің бояуы оңды [кетті].** Мәңсіз, әсерсіз сөйледі. **Сөзінің бір кілтпаны бар.** Сөзінің бір астары, сыры бар. **Сөзінің жаны бар.** Айтқаны негізсіз емес, мәнісі бар, дәлелі бар, шындыққа үйлесімді. **Сөзінің соңын жеп қойды.** Аяқтамады, соңына жетпеді. **Сөзінің төркіні жаман [жамандау].** Түпкі ойы теріс, пікірі жаман. **Сөзінің уығы бар.** Тілі өткір, сөзі мәнді. **Сөзіңе қарауыл қой.** Айтқаныңа сақ бол, байқап сойле.

СӨЗБАҒАР сын. жерг. Сөзге салынған, сөз аңдыған // сөз қуған адам.

СӨЗБЕ-СӨЗ үст. Дәлме-дәл, нақ сол қалтында.

СӨЗБЕГІ зат. жаңа. Сөз шебері, шешен.

СӨЗГЕР¹ зат. Көсемсөзші, публицист.

СӨЗГЕР² сын. жерг. Сөзге шебер, сөзшен.

СӨЗГЕРЛЕУ сын. жерг. Созуарлау.

СӨЗГЕРЛІК зат. Сөзге шеберлік, сөзшендік.

СӨЗДЕЙ сын. жерг. Ауызша.

СӨЗДІК¹ зат. лингв. Белгілі бір мақсатты көздеп, алфавитке түсірілген, басқа тілге аударылған немесе мағынасы түсіндірілген сөздер жиынтығы, лұғат.

СӨЗДІК² сын. Сөзге қатысты, сөзге тән, белгілі бір тілге тән.

Сөздік қор. а) Жеке тілдік тұлғаның қолданысындағы сөз байлығы. ә) лингв. Белгілі бір тілдің лексика-фразеологиялық байлығы. **Сөздік құрам.** лингв. Тілдің байлығы сөздерін де, шеттен кірген сөздерді де қамтитын сөздердің тұтас жиынтығы. **Сөздік мақала.** Әліпби тәртібімен берілген атау сөз бен этимологиялық, грамматикалық, стилдік белгілер қойылып, сөз мағынасына берілген анықтамалар мен көркем әдебиеттен алынған дәйектеме материалдарды қамтитын лұғаттық мақала.

СӨЗДІК-МАҒЫНАЛЫҚ: сөздік-мағыналық ес. психол. Ұғым, пікір, ой қорытындылары сияқты түрлері пішімдер арқылы із қалдырып отыратын адам жүіке жүйесінің қызметтерінің бірі.

СӨЗДІКТЕРМИНАЛ зат. байланыс. Дара жолы бар немесе кезекті шақырыстарды хабарлайтын телефон аппараты.

СӨЗДІКШЕ зат. Көлемі шағын сөздік.

СӨЗЖАРЫС зат. Белгілі бір мәселе бойынша жарыссыз.

СӨЗЖАСАМ зат. лингв. Тіл білімінің жаңа мағыналы туынды сөздердің қалыптасуы мен мағыналық дамуын, жасалу тәсілдерін зерттейтін саласы.

Сөзжасам жүйесі. лингв. Сөз тудырдың, жаңа сөз жасаудың қалыптасқан реті, жөні. **Сөзжасам қосымшалары.** лингв. Түбір сөзге жалғанып, жаңа сөз тудыратын тұлғалар. **Сөзжасам тәсілдері.** лингв. Туынды сөз жасалатын түрлі тілтанымдық тәсілдер.

СӨЗЖАСАМДЫҚ сын. Сөзжасамға қатысты, соған тән, сөз жасайтын.

СӨЗЖҰМБАҚ зат. Әрбір торшаны жасырылған атау сөздің әріптерін қою арқылы толтырып шешетін жұмбақ кесте.

СӨЗОРАЛЫМ зат. Тіл шеберлігі, сөз байлығы.

СӨЗСІЗ үст. Сөз жоқ, даусыз.

СӨЗТҰЛҒА зат. лингв. Негіз сөз бен туынды сөздерді құрайтын тілтанымдық бірлік.

Сөзтұлға жасаушы қосымшалар. лингв. Сөз тудыру мен тыңға жасау қызметін қатар атқаратын қосымшалар.

СӨЗТІЗБЕ зат. лингв. Сөздікке берілетін сөздердің алфавитке түскен тізімі; реестр.

СӨЗУАР сын. Тілмар, шешен, сөзшен.

СӨЗУАРЛАН зат. Тілмарлану, шешену.

СӨЗУАРЛАНУ Созуарлан етістігінің қимыл атауы.

СӨЗУАРЛАУ сын. Көбірек сөйлейтін, шешенсымақтау, тілмарлау.

СӨЗУАРЛЫҚ зат. Көп сөйлегіштік, боссөзділік; қазымырлық.

Сөзуарлыққа салынды. Бейпіл, көп сөйледі.

СӨЗҰҚҚЫШ сын. Аз сөйлеп, көп тыңдайтын, сабырлы, сөз қадірін білетін (адам).

СӨЗҰСТАР сын. Билік-айтыс келесінде айтысушы жақтың атынан сөз сөйлейтін (басшы кісі).

СӨЗШЕҢ сын. Көп сөйлегіш, сөйлемпаз, сөзуар.

СӨЗШЕҢДЕН ет. Тартымды сөйлеп шешену, сөйлемпаз болу.

СӨЗШЕҢДЕНУ Сөзшенден етістігінің қимыл атауы.

СӨЗШЕҢДІК зат. Көп сөйлегіштік, сөзуарлық.

СӨЙДЕ ет. сөйл. Солай де деген тіркестің бірігіп барып, қысқарған түрі.

СӨЙЛЕ ет. 1. Тіл қату, айту. 2. Пікір біл-

діру. 3. Әңгімелеу. 4. Өлең-жырға айналдырып, шешен тілмен ағытыла баяндау. 5. Ойды ауызша түрде баяндау.

СӨЙЛЕГІШ сын. Көп сөйлейтін, сөйлемпаз.

СӨЛЕКЕЙ сын. жерг. Шалағай, сөлекет, оғаш.

СӨЙЛЕМ зат. лингв. Аяқталған ойды білдіретін өзара грамматикалық байланыстағы сөздер тобы; тілдің грамматикалық заңдылығы негізінде қалыптасқан синтаксистік бірлік, адамдардың қарым-қатынас жасауы үшін жұмсалатын тілдік категория.

Сөйлем құрады. лингв. Аяқталған ойды білдіретін сөйлем құрастырды. **Сөйлем мүшелері.** лингв. Сөздердің мағыналық тұрғыдан өзара тіркесуі нәтижесінде синтаксистік қызметте жұмсалатын сөйлемнің дербес бөлшектері. **Сөйлемнің тұрлаулы мүшелері.** лингв. Сөйлемдегі бастауыш пен баяндауыш мүшелер. **Сөйлемнің тұрлаусыз мүшелері.** лингв. Тұрлаулы мүшелердің мағына топтанып, соларды анықтап, толықтап, пысықтап тұратын сөйлем мүшелері; анықтауыш, толықтауыш, қысқартуыш.

СӨЙЛЕМДІК сын. Сөйлемге тән, сөйлемге қатысты.

СӨЙЛЕМПАЗ сын. Көп сөйлегіш, сөзуар.

СӨЙЛЕМШЕ зат. Шағын, қысқа сөйлем.

СӨЙЛЕН ет. Айтылу, сөз болу.

СӨЙЛЕНУ Сөйлен етістігінің қимыл атауы.

СӨЙЛЕНІС зат. лингв. Жергілікті диалектілердің белгілі бір шағын аймақтарын қамтитын бөлігі, халықтық я қлттық тілдің тармақтары.

СӨЙЛЕҢКІРЕ ет. Сөйлей тұсу, айтыңқырау.

СӨЙЛЕС ет. 1. Пікір алысу, әңгімелесу. 2. Мәселені шешу, ақылдасу. 3. ауыс. Іштей түсіну.

Сөйлес қылды. жерг. Жөн сұрады, танысты, ақылдасты. **Сөйлесіп көрді.** Әңгімелесіп, пікірін байқады, тіл тартты.

СӨЙЛЕСКІШ сын. Біреумен сөйлесе кететін, тіл тапқыш.

СӨЙЛЕСКІШТІК зат. Біреумен сөйлесе алғыштық, тілтапқыштық.

СӨЙЛЕСТІР ет. 1. Әңгімелестіру, пікір алыстыру. 2. Кездестіру, жолықтыру.

СӨЙЛЕСТІРУ Сөйлестір етістігінің қимыл атауы.

СӨЙЛЕСТІРУ этн. көне. Қалыңдықты күйеу жігіттен алғаш амандастырып, тілдестіру үшін қыз жеңгесіне берілетін көде.

СӨЙЛЕСУ Сөйлес етістігінің қимыл атауы.

СӨЙЛЕСУШІ зат. Белгілі бір іс жайында екінші бір адаммен не топпен тілдесуші, пікір алысушы.

СӨЙЛЕСІЛ ет. Айтылу, сөз болу.

СӨЙЛЕСІЛУ Сөйлесіл етістігінің қимыл атауы.

СӨЙЛЕТ ет. 1. Айтқызу, тіл қатқызу, сөз беру. 2. ауыс. Музыка т.б. өнер туындылары арқылы ойды жеткізу.

СӨЙЛЕТКІЗ ет. Сөз беру, айтқызу, ойын білдірткізу.

СӨЙЛЕТКІЗУ Сөйлеткіз етістігінің қимыл атауы.

СӨЙЛЕТТІР ет. Сөз беру, айттыру, ойын білдірту.

СӨЙЛЕТТІРУ Сөйлеттір етістігінің қимыл атауы.

СӨЙЛЕТУ Сөйлес етістігінің қимыл атауы.

СӨЙЛЕУ Сөйле етістігінің қимыл атауы; адамның тіл амалдарын пайдалану арқылы пікір, ой білдіру әрекеті.

Сөйлеу айшықтары. әдеб. Тыңдаушыға әсерлі болып, сөйлеудің әсемдігін, мәнерлілігін, экспрессивтік мәнін күйейтін беретін синтаксистік құрылымдардың ерекшеленген формалары; мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан, шешендік сөзде жиі қолданылатын амал-тәсілдер. **Сөйлеу мүшелері.** анагт. Негізгі физиологиялық қызметімен (тыныс алу және ас қабылдау) қатар тіл дыбыстарын жасауға қатысатын адамның дене мүшелері; сөйлеу дыбыстарын құрайтын

ауыз қуысындағы мүшелер. **Сөйлеу тілі.** лингв. Ауызекі сөйлесу тілі. **Сөйлеу тілінің лексикасы.** лингв. Адамдардың күнделікті қарым-қатынастағы үйреніштікті жағдайда қолданылатын, сөйлеу тіліне, яғни әдеби тілдің ауызша түріне тән сөздердің жиынтығы.

СӨЙЛЕУШІ зат. Сөз айтушы, тіл қатушы.

СӨЙЛЕУШІ зат. Сөз айтушы, тіл қатушы.

СӨЙТ ет. Солай ет деген тіркестің бірігіп барып, қысқарған түрі; солай ету, солай істеу.

Сөйткен бір. сөйл. экспр. Есіркеп-мүсіркеуді білдіретін сөзқолданыс.

СӨЙТУ Сөйт етістігінің қимыл атауы; солай ету.

СӨЙТП шыл. Солай етіп, сонымен.

СӨК зат. Қауызынан арылған ақтаған тары.

СӨК¹ ет. Кіуінің тігісін сөгу, тігісті ыдырату.

СӨК² ет. Кінәлап ұрсу, жер-жебіріне жетіп балағаттау.

СӨКЕТ зат. Жөнсіздіктен, ыңғайсыз жағдайдан тұатын теріс іс, қыят, сөлекет. // Жөнсіз, шектен тыс.

Сөкет көрді. Ерсі деп білді.

СӨКЕТСІН ет. Ыңғайсыз көру, қытсын.

СӨКЕТСІНУ Сөкетсін етістігінің қимыл атауы.

СӨКЕТТЕУ сын. Ұяттау, ерсілеу.

СӨКЕТТІ сын. Ұятты, ерсі, ыңғайсыз.

СӨКЕТТІК зат. Ұяттық, ерсілік.

СӨКТЕ ет. Тарыны қауызынан айырып ақтау, тазарту.

СӨКТЕУ Сөкте етістігінің қимыл атауы.

СӨКТІР¹ ет. Тігісін бұздыру, тігілген заттың аузын аштыру.

СӨКТІР² ет. Кінә тақтыру, ұрысқызу.

СӨКТІРУ Сөктір етістігінің қимыл атауы.

СӨЛ зат. 1. Әсімдікте болатын шырын.

2. Нәр, дәрумен.

СӨЛБІРЕ ет. сөйл. **Солбыра.**

СӨЛДІ сын. Сөлі бар; маңызды, шұрайлы.

СӨЛЕКЕТ зат. сөйл. **Сөкет.**

СӨЛЕКЕТТЕУ сын. сөйл. **Сөкеттеу.**

СӨЛЕКЕТТІК зат. сөйл. **Сөкеттік.**

СӨЛЕКТЕ ет. сөйл. **Сөлеңде.**

СӨЛЕКТЕТ ет. Сөлек-сөлек еткізу, салақтату, шұбалту.

СӨЛЕКТЕТУ Сөлектет етістігінің қимыл атауы.

СӨЛЕКТЕУ Сөлекте етістігінің қимыл атауы; салақтау, сөлек-сөлек ету.

СӨЛЕН елік. Сөліген заттың, тұлғаның кенет көрінген қысқа қимылын бейнелейтін сөз.

Сөлен етті. Құйрығын салақтапты шыға келді.

СӨЛЕНДЕ ет. Бір нәрсенің салақтап, шұбалуды; сөлен-сөлен ету.

СӨЛЕНДЕУ Сөленде етістігінің қимыл атауы.

СӨЛКЕБАЙ [ор. целковый] зат. көне. Бір сомдық күміс ақша.

СӨЛПЕК сын. сөйл. **Салтақ.**

СӨЛПЕКТЕ ет. сөйл. **Салтақта.**

СӨЛШЕН елік. Сөліген заттың, тұлғаның кенет көрінген қысқа қимылын бейнелейтін сөз.

Сөлшен қақты. Сөлен-сөлен етті, сөлектетеді.

СӨЛШЕНДЕ ет. Сөлаң-сөлаң ету, сөлендеу;

салақтау.

СӨЛШИ ет. сөйл. **Солши.**

СӨЛТЕК зат. жерг. Шеттен келіп өсек айтушы, іріткі салушы.

СӨМКЕ [ор. сумка] зат. Жеңіл-желті, шағын заттар салып, қолға ұстап жүретін тұрмыс бұйымы.

СӨМКЕЛІ сын. Сөмкесі бар, сөмке асыған.

СӨМПЕК сын. Денесі еңкіш, солбырайған.

СӨМПЕН сын. сөйл. Сөлендеген, сөмпендеген.

СӨМПЕНДЕ ет. сөйл. **Сөлпенде.**

СӨМПИ ет. сөйл. **Солпи.**

СӨМПИТ ет. Солпиту, солпиту.

СӨМП ет. 1. Оттың, шамның жағып бітуі, өшу. 2. ауыс. Бір нәрсенің таусылуы, құру, жоғалу. 3. ауыс. Ұмытылу, көмескілену. 4. ауыс. Басылу, көңілі қалу, қайтып беттей алмау.

Сөнбеген жанартау. геогр. Үздіксіз немесе оқта-текте атқылайтын жанартау. **Сөнген жанартау.** геол. Жер қойнауындағы ыстығы басшылып, атқылауды тоқтатқан жанартау.

СӨНГІШ сын. 1. Сөне беретін. 2. ауыс. Көңілі құбылмалы, тұрақсыз.

СӨНДІР= е т. 1. Өшіру, отты жандырмау. 2. ауыс. Күрту, жою, жоғалту. 3. ауыс. Көңілін басу, жасыту.

СӨНДІРГІШ зат. Өртті, жанған отты сөндіру үшін қолданылатын құрал.

СӨНДІРТ= е т. Жарықты, шамды өшірту.

СӨНДІРТУ Сөндірт етістігінің қимыл атауы.

СӨНДІРУ Сөндірт етістігінің қимыл атауы; өшіру.

СӨНДІРІЛ= е т. Өшірілу.

СӨНДІРІЛУ Сөндіріл етістігінің қимыл атауы.

СӨНДІРІС= е т. Отты өшірісу.

СӨНДІРІСУ Сөндіріс етістігінің қимыл атауы.

СӨНУ Сөн етістігінің қимыл атауы; ошу.

СӨНІКІРЕ= е т. 1. Сәуленің, жарықтың бәсеңсуі; өшіңкіреу.

СӨНКЕ¹ зат. өс. Аласа боп өсетін бұта.

СӨНКЕ² сын. Қурап қалған, кеуіп кеткен.

СӨРЕ¹ зат. 1. Үстіне құрт, ірімшік т.б. жайып кептіруге арналған төрт аяқты қарапайым биік қондырғы; тек. 2. Кітап, киім-кешек, ыдыс-аяқ қюаға арналған тақта. 3. Адам отыруға, дем алуға арналған вагондағы сөкі.

СӨРЕ² зат. Бөйгеден, жарыстан озып, бырын келген жерді белгілейтін көмбе, мәре.

СӨРЕЛЕ= е т. Сөре, сөкі жасау; сөреге қою.

СӨРЕЛЕП үст. Сөре-сөре етіп, сөреге жайып.

СӨРЕЛЕУ Сөреле етістігінің қимыл атауы.

СӨТКЕ [ор. сутка] зат. Бір күн, бір түн деп есептелетін, жиырма төрт сағаттық уақыт; тәулік.

СӨТКЕЛІК сын. Жиырма төрт сағаттық, тәуліктік.

СӨТЛІ= е т. сөйл. *Cogitil*.

СПАРРИНГ [ағыл. sparring] зат. спорт.

Жекпе-жек.

СПАРТАКИАДА зат. <грек. olympias> Спорттың бірнеше түрінен өтетін көпшілік қауым қатысатын спорттық мереке.

СПЕКТАКЛЬ [франц. spectacle] зат. Театрда көрсетілетін ойын-сауық; театр өнерінің туындысы.

СПЕКТОГРАММА зат. геол. Спектрограф көмегімен алынған (бейнесурет немесе механикалық жазба түрінде), зерттелген заттың сәуле тарату және сәуле түту ерекшеліктерін сипаттайтын талдау құрасты.

СПЕКТРОГРАФ зат. геол. Сәуле тарату және сәуле түту ағындарын олардың толқындарының ұзындықтарына қарай әртүрлі спектрге жіктеп отырып, зерттелген заттың осы ерекшеліктерін спектрограммалар түрінде кескіндеп беретін аспап.

СПЕКТР [лат. spectrum] зат. физ. Физикалық шама қабылдайтын әртүрлі мәндерінің жиынтығы.

СПЕКТРЛІК сын. физ. Спектрге тән, спектрге қатысты.

Спектрлік приборлар. физ. Оптикалық диапозондағы электрмагниттік сәулелердің спектрлік құрамын зерттеуге, сәуле көздерінің және онымен әсерлескен нысандардың спектрлік сипаттамаларын талдау үшін пайдаланылатын аспаптар.

Спектрлік сериялар. физ. Жиіліктері белгілі бір заңдылықтарға бағынатын атом спектріндегі спектрлік сызықтар тобы. **Спектрлік талдау.** а) физ. Зат құрамын сандық және сапалық жағынан анықтауға оның спектрлерін алу мен зерттеуге негізделген физикалық әдіс. ә) хим. Сәуле шығару, жұту және электромагниттік сәуле шығарудың комбинациялық шашырау спектрлерін зерттейтін талдау әдістерінің жиынтығы.

СПЕКТРОПОЛЯРИМЕТРИЯ зат. хим. Оптикалық белсенді заттардың жарық поляризация жазықтығын айналдыру шамасы мен толқындар ұзындығы арасындағы тәуелділігін анықтауға негізделген физика-химиялық зерттеу әдісі; нәруыздар мен полипептидтерді зерттеуде маңызы зор.

СПЕКТРОСКОП зат. хим. Спектр талдауында қолданылатын құрал.

СПЕКТРОФОТОМЕТРЛІК: спектрфотометрлік талдау. хим. Зерттелетін цлгіден шығатын сәуле ағынындағы жұтылу спектрін спектрофотометр көмегімен зерттейтін талдау әдісі.

СПЕКТРОСКОПИЯ [грек. skopeo] зат. физ. Физиканың электрмагниттік сәулелерді зерттеумен шұғылданып саласы.

СПЕРМАТОЗОИД [грек. spermato] зат. биол. Адамның, жануарлар мен көптеген өсімдіктердің жетілген гаплоидты аталық жыныс жасушасы.

СПЕРМИН зат. Малдың аталық жыныс клеткасынан алынатын дәрі.

СПЕЦИФИКА [лат. specificus] зат. Қарастырылып отырған пәнге немесе құбылысқа тән қасиеттер, олардың ерекшелігі.

СПЕЦИФИКАЛЫҚ сын. Ерекшелігі бар, өзгеше.

СПИД зат. мед. **ЖИТС** (жүре біткен иммундық тапшылық синдромы).

СПИДБОЛ зат. спорт. Ерлер мен әйелдер арасында американдық футбол және баскетбол әдістерін біріктіріп ойналатын ойын түрі.

СПИДОМЕТР [ағыл. speed – жылдамдық, metron – өлшеу] зат. физ. Автомобиль, мотоциклдің жүрген жол қашықтығын және қозғалыс жылдамдығын білдіретін көрсеткіш.

СПИКЕР [ағыл. speaker] зат. Парламент төрағасы.

СПИЛИТ [ағыл. spilit] зат. геол. Лавалардың су түбінде төзілуі нәтижесінде альбиттенген диабаздар есебінен қалыптасатын палеотипті базальтты таужыныс.

СПИН зат. геол. Микробөлшектердің қозғалыс мөлшерінің меншікті моменті, кванттық табиғаты бар және бөлшектің қозғалысымен байланыспаған ұғым.

СПИННИНГ [ағыл. spinning] зат. спорт. Жыртқыш балықтардың ұстау құралы.

СПИННОР [ағыл. spinor] зат. мат. Бір координаттар жүйесінен екінші координаттар жүйесіне ауысқан кезде түрлендірудің ерекше қасиетімен сипатталатын математикалық шама.

СПИНОФ зат. экон. Компанияның дивиденд ретінде басқа бір компанияның акциясын төлеуі.

СПИН-ОФФ [ағыл. spin-off] зат. экон. Компаниядан құрылымдық бөлімшені бөліп шығарып, соның негізінде жаңа акционерлік қоғам құру.

СПИРАНДАР зат. хим. Бір ортақ атомдары бар ди- немесе полициклдік қосылыстар; құрылыстарына сай гомо- және гетеростирандар болады.

СПИРОМЕТР зат. тех. Өкпенің көлемін өлшейтін аспап.

СПИРОМЕТРИЯ [ағыл. spirare – демалу, metro – өлшейтін] зат. спорт. Дене дамуының маңызды қызмет көрсеткіштерінің бірі болып табылатын өкпе мүмкіншілігі көлемін (ӨМК) зерттеу тәсілі.

СПИРОТЕХА зат. биол. Кейбір жұқпалы ауруларға шалдықтыратын бактерия.

СПИРОХЕТАЛАР [грек. spira – ирек, ирелең, chaite – ұзын шаш, түк] зат. вет. Жалғыз клеткалы, денесі шпор тәрізді ирелеңдеген, бактериялар мен қарапайым жәндіктер ортасынан орын алатын микроорганизмдер.

СПИРТ зат. Қант не крахмал араласқан сұйықты ерекше айдау арқылы алынатын жананың әрі мас қылатын ішімдік.

СПИРТБЕНЗОЛ зат. геол. Таушайыр-танымдық және көмірхимиялық зерттеулерде еріткіш ретінде қолданылатын спирт пен бензолдың тең мөлшерлі қоспасы.

СПЛАЙН зат. инф. Компьютерлік графикада математикалық функция негізінде

есептелген жеке нүктелерді бір-бірімен жанастыра тегістеп қосатын қисық сызық.

СПЛЕНИТ [грек. splen] зат. вет. Та-лақтың қабынуы.

СПЛИТ зат. экон. Компанияның бұрын шығарылған акцияларын көп санға жеткізіп бөлу. [Сплиттің мақсаты – 1 акцияның көрсетілген құнын азайтып, оның біржылдық құнын өсіру].

СПЛИТТОФ зат. экон. Бас (негізгі) компания акцияларының бөлігін еніліс (отай) компания (аффилиат) акциясына пропорциялы алмастыру.

СПОДУМЕН [грек. spodumenos] зат. кен. Силикаттар класының пироксендер тобындағы минерал.

СПОНГОЛИТ зат. хим. Құрамының жартысынан көбі кремнийлі губка силикулдерінен тұратын, негізгі масса ролін опал (кейде халцедонмен алмасқан) атқаратын кремнийлі шөгінді таужыныс.

СПОНДИЛЕЗ [грек. spondylos] зат. вет. Омыртқа бағана-сының қосымша сүйек қаптың кейін жоюынан туған, ұзаққа созылатын ауруы.

СПОНДИЛИТ [грек. spondeios] зат. мед. Адам омыртқасының қабынуы.

СПОНДИЛОАРТРИТ [грек. spondylos] зат. вет. Омыртқа аралық буынның қабынуы.

СПОНТО зат. экон. Шегерім [Халықаралық сауда практикасында қолданылатын термин; сатып алу – сату шартында көзделетін тауардың базистік бағасынан шегерім деген мағынаны білдіреді].

СПОРА [грек. spora] зат. биол. Өсімдіктер мен кейбір жасушалы жәндіктердің ұрығы.

СПОРАЛЫ сын. Споралар арқылы көбейетін.

Споралы өсімдіктер. бот. Негізінен жынысты немесе жынысыз жолмен түзілетін споралар арқылы көбейіп, таралатын өсімдіктер.

СПОРАЛЫЛАР [лат. spozogae] зат. биол. Паразиттік қарапайымдар класы.

СПОРОГОНИЯ зат. биол. Цистаның ішіндегі зиготаның редукциялық түрде бөлінуі және спорозоиттардың пайда болуы.

СПОРОГОНИЯ [грек. spora – ұрық, себінді, gone, goneia – туу, пайда болу, ұрпақ] зат. вет. Спорив тектес жәндік жұмыртқасы – ооцистада спорозит қалыптасуы.

СПОРОЗОИТ [грек. spora – ұрық, себінді, zone – тірі жан] зат. вет. Спорив тектес жәндік дамуының ақырғы сатысы.

СПОРОЦИСТА зат. биол. Кейбір қарапайымдардың, трематодтардың даму кезеңі.

СПОРОЦИСТА [грек. spora – ұрық, ұрпақ, себінді, kistis – көпіршік] зат. вет. Жалпақ құрт дамуының личинка сатысы.

СПОРТ [ағыл. sport] зат. Азға нығайтып, шынығуы үшін жасалатын дене жаттығуы.

Спорт алаңы. Спорт ойындары өткізілетін жер. **Спорт залы.** Спорт сабағы, жаттығулар, ойындары өтетін зал. **Спорт кешені.** Бір аумақта орналастырылған және спорттың алуан түрлеріне арналған спорттық ғимараттар тобы. **Спортпен шұғылдану.** Спорттың белгілі бір түрімен айналысу. **Спорт сарайы.** спорт. Спорттың әр алуан түріне машықтандыратын және әртүрлі сайыстар өткізілетін орын, үй.

СПОРТСҮЙЕР сын. Қандай да бір спорт түрін жақсы көретін, соны жақтаушы, құдайлаушы.

СПОРТТЫҚ сын. Спортқа тән, спортқа қатысты.

Спорттық бәсеке. Спорттық ойындар бойынша өткізілетін жарыс, бәйге. **Спорттық гимнастика.** Спорттың негізгі түрлерінің бірі; еркін жаттығулар, таянып секіру және снарядтардағы жаттығулар. **Спорттық жарыс.** Қатысушы жақтардың өз қайрат-жігері, өнері, білімі, айла-тәсілі, тәжірибесі, шеберлігімен бір-бірінен басым түсуге бағытталған еңбек, ойын тәрізді іс-әрекетті жарыс.

СПОРТШЫ [ағыл. sportsman] зат. Спортпен айналысатын адам.

СПОРТШЫЛ сын. Спортқа құмар, спортты ұнататын.

СПОТ [ағыл. spot] зат. экон. Ақысы дереу төленетін тауар, валюта, бағалы қағаздар, жөніндегі биржалық мәміле.

СПОТ [ағыл. spot] зат. экон. 1. Дереву есеп айырысу шартымен жасалынатын мәміледе бағалы қағаздың не валютаның бағамы. 2. Нақты тауарға жасалған биржалық мәміле. 3. Ағымдағы валюта бағамы. 4. Кеме жалдаушының талаптарына шамамен сай келетін тоннажы бар кеме.

СПОТ-НАРЫҚ зат. экон. Тауарлар қолма-қол ақшаға сатылып, дереу жеткізілетін нарық.

СПОТ-ПРОМПТ зат. экон. Кемеге жүк тиеуге дайын екендігі шартымен жасасатын чартер.

СПРАЙТ [лат. sprite] зат. инф. Бағдарламада қарастырылған командалардың көмегімен пайдаланушы анықтайтын және экранда біртұтас бүтін ретінде қарастыруға болатын кескін элементтерінің пішін үйлесімі; программалық тәсілмен дисплей экранына шығарылатын шағын кескін.

СПРЕД зат. экон. Түрлі мерзімде жеткізілетін фьючерстік келісімшарттарды бір мезгілде сатып алу және сату.

СПРЕДИНГ зат. геол. Мұхит түбінің көлбеу бағытта үнемі жылыжытын базальт қабатымен жаппай көмкерілуі.

СПРИНТ [ағыл. sprint] зат. спорт. Жақын қашықтыққа жүгіретін жарыс.

СПРИНТЕР [ағыл. sprinter] зат. спорт. Спринтке жүгіретін спортшы.

СПРИНТЕРЛІК сын. Спринтерге тән, спринтерге қатысты.

СПРЭД [ағыл. spread] зат. экон. Қор құралдарының сату және сатып алу бағаларының арасындағы айырма.

СПРЭД зат. экон. 1. Мерзімдік келісімшарт құнындағы айырмаға негізделген алыпсатарлық ойындағы биржа мәмілесі. 2. Ақция қысымының бағасы мен сұранымының бағасы арасындағы айырма. 3. Қор биржасындағы сатып алу мен сату бағасы арасындағы айырма. 4. Қоржындағы күрделі жұмсалымды әртараптандыру. 5. Пайда табу үмітімен тауар фьючерстерін бір мезгілде сатып алу және сату.

СПРЭДЕР зат. экон. Түрлі кезеңдегі келісімшарттарды бір мезгілде сатып алып сатушы биржа сатарманы, биржа саудасына қатысушы.

СПРЭД-ДЕЛЬТА зат. экон. Опциондардың бейтарап жайғасуы ретінде белгіленген арақатынасы.

СПУЛЕР [лат. spooler] зат. инф. Басқа бағдарламаларды орындаумен қатар бір мезгілде принтерге файлдардың ішіндегісін басып шығаруға мүмкіндік беретін дербес баспа бағдарламасы.

СПУЛИНГ [spooling] зат. инф. Колтыютердің жұмыс өнімділігін арттыру мақсатында мәліметтерді принтерге шығару жұмысын процессордың басқа жұмыс атқаруымен қатар орындау тәсілі.

СПУТНИК зат. Жылдамдығы ғаламшар жылдамдығына сай келетін, орбитаға шығарылған жердің жасанды серігі, жерсерігі.

СРОФАНТИН зат. мед. Жүрекауруларын емдеу үшін қолданылатын кендір, жанарыл және т.б. өсімдік дәнінен алынған тұнба.

ССУДА зат. экон. Белгілі мекемеге немесе жеке бір адамға берілген қарыз ақша.

СТАБИЛИЗАТОР [лат. stabilis] зат. тех. Электр тогының тербелісін, тербеліс жиілігін реттеп тұратын құрылғы.

СТАБИЛИТРОН зат. физ. Өзі арқылы өтетін электр тогы өзгергенде оған түсетін кернеу іс жүзінде тұрақты болып қалатын екі электродты газразрядты немесе шалаөткізгіш аспап.

СТАВКА зат. Әскери қолбасшы және оның штабы орналасатын орын, штаб.

СТАВРИДА зат. зоол. Алабұға тәрізді теңіз балығы.

СТАВРОЛИТ [грек. stauros – крест, lithos – тас] зат. кен. Силикаттар класына жататын минерал.

СТАГ зат. экон. Биржа алыпсатары, ақцияны инвестицияға ұстау үшін емес, тез пайда алу үшін сатып алып, өткізуші биржа іскері.

СТАГНАЦИЯ [лат. stagnum] зат. экон. Өндірістің тоқырауы немесе оның құлдырауы жаппай жұмыссыздықпен және үнемі бағаның өсуін (инфляцияға) көрсететін экономикалық жағдайы.

СТАГФЛЯЦИЯ [лат. stagnare] зат. экон. Елдің инфляциялық үдерістердің өрісуі кезіндегі тоқырауды көрсететін экономикалық жағдайы.

СТАДИОДРОМ зат. спорт. Байырғы Грецияда 1 стадияға (қашықтықты өлшеген абыздың 600 табанына тең) тең жүгіру жолы.

СТАДИОН [грек. stadion] зат. Коруші әуесқойлар отыратын орындары бар, спорт жарысын өткізуге лайықталып жабдықталған алаң.

СТАЖ [франц. stage] зат. **Өміл** (белгілі бір жұмыс саласында қызмет істеген уақыт мөлшері).

Стаж жоғалту. сөйл. Еңбек өтілін жоғалту, еңбек жолында үзіліс болу.

СТАЖЕР [франц. stagiaire] зат. Стаждық сынақтан өтетін адам.

СТАЙЕР [ағыл. stayer] зат. спорт. Ұзақ қашықтыққа жүгіруші я коньки тебуші адам.

СТАЙЕРЛІК сын. Стайерге тән, стайерге қатысты.

СТАЙЛИНГ зат. экон. Бұйымның көркем пішіні, әрлемесі.

СТАККАТО [итал. staccato] зат. муз. Музыкалық аспапта немесе өнші дауысында дыбыстарды үзін-үзін, қысқа орындау.

СТАКАН зат. Бір нәрсеңі ішуге жұмсалатын, цилиндр формалы шыны ыдыс.

СТАЛАГМИТТЕР [грек. stalagma] зат. кен. Жерасты қарст қуыстары мен үңгір табанынан жоғары қарай көтеріле өсетін баған тәрізді әртүрлі пішінді тас қадалар.

СТАЛАГНАТТАР зат. кен. Үңгірлерде жоғарыдан төмен салбыраған сталактиттер (тассүңгілер) мен оларға қарсы табанынан жоғары қарай өскен сталагмиттер (тасқадалардың) қосылып, бірігуінен пайда болған тасбағандар.

СТАЛАКТИТТЕР [грек. stalaktos] зат. кен. Минералданған сулардың тамшылауынан үңгірлердің, кеніштердің төбесінде және жоғары қабырғаларында түзілетін минералдық тассүңгі түзілімдер.

СТАЛИЯ зат. экон. Кемеге жүк тиеу-түсіру уақыты.

СТАН зат. Шаруашылық орналасқан тұрақ, белгілі мекен.

СТАНДАРТ [ағыл. standard] зат. 1. Басқа ұқсас нысандарды, заттарды салыстыру үшін бастапқы үлгі ретінде қабылданатын үлгі, эталон, модель. 2. Түістің ұйымдар ресми құжат ретінде қабылдаған технологиялық үдерістер мен өнімдерге қойылатын талаптар мен ережелерді реттейтін нормативтік-техникалық құжат.

СТАНДАРТТА= е.т. Бір үлгіге салу, стандартқа келтіру.

СТАНДАРТТАЛ= е.т. Үлгіге салыну, стандартқа түсірілу.

СТАНДАРТТАЛУ Стандартталу етістігінің қимыл атауы.

СТАНДАРТТАУ Стандартта етістігінің қимыл атауы; шикізатқа, бұйымдарға, материалдарға, өндірістік үдеріске, тауарларға және т.б. мемлекет ауқымында, сондай-ақ халықаралық ұйымдар шеңберінде бірегей нормалар мен арнаулы талаптар белгілеу.

СТАНДАРТТЫ сын. Стандартқа, белгілі бір қалыпқа түскен.

Стандартты электродтар. физ. Әлеуеттері стандартты электродтық әлеуеттерге тең болатын электродтар.

СТАНИОЛЬ [лат. stannum] зат. хим. Қалайыдан жасалған жұқа табақша [электротехникалық өнеркәсіпте конденсаторлар жасау үшін қолданылады].

СТАНИЦА ор. зат. 1. 15–17 ғғ. казактардан құрылған шағын атты әскер отряды. 2. 19 ғ-ғы казактар тұратын аймақ әкімшілік-аумақтық бөлік.

СТАННАТТАР зат. хим. Қалайының (IV) оттекті қышқылыдарының тұздары.

СТАННИЙ [лат. stannum] зат. кен. Қалайы қолданы, қоңыраулы кентас – сульфидтер класының минералы.

СТАННИТЕР зат. хим. Қалайы (II) оксиді немесе қалайы (II) гидроксиді сілтімен әрекеттескенде түзілетін өнім; тұздар қатарына жатады, тотықсыздандырығыш қабілеті күшті заттар.

СТАНОК зат. Металдан, ағаштан және т.б. заттан түрлі бұйым жасайтын, өңдейтін машина.

СТАНСЫ [ор. станция] зат. Теміржол мен тағы басқа жол қатынастарының бойындағы жолаушылар тоқтайтын бекет.

СТАНЦИЯ [лат. statio] зат. **Стансы**.

1. Теміржол мен тағы басқа жол қатынастарының бойындағы жолаушылар тоқтайтын бекет.

2. Белгілі бір аймаққа қызмет істейтін қатынасы бар мекеме, кәсіпорын.

СТАПЕЛЬ [лат. stapel] зат. экон. Кеме тұратын, жөндейтін не жасайтын жер, сондай-ақ жасалған кемеге сүга түсіруге арналған еңіс іргетас.

СТАРЕЙШИНА зат. тар. Сайлау кезінде болатын құрметті қарт делегат мүшелерінің кеңесі.

СТАРОСТА зат. Сыныптағы, топтағы қоғамдық басшылық жұмыстарды жүргізетін, сайланып қойылған оқушы.

СТАРТ [ағыл. start] зат. спорт. 1. Белгілі бір қашықтықты жеңу таласындағы спорттық жарыстың басталған жері. 2. Фарыш кемесі ұшарда берілетін белгі.

СТАРТЕР [ағыл. starter] зат. тех. Механикалық жолмен қозғалтқыштарға от беретін тетік.

СТАРШИНА ор. зат. 1. көне. Ресей өкіметінің қазақтардың белгілі бір рулық топтарын басқару үшін сайлаған немесе тағайындаған адамы. 2. Әск. Қызыл армия мен соғыс-теңіз флотындағы кіші командирлік құрамның жоғары атағы, шендік белгісі.

СТАРШЫН зат. сөйл. **Старшина**. **СТАТДЕРЕК** зат. Статистикалық анықтама.

СТАТИВ зат. Электрондық жабдықты ұстап тұратын тағандарға, сөрелерге немесе плата ұстағыштарға арналған қаптама.

СТАТИКА [грек. statike] зат. физ. Механиканың күш әсеріндегі материалдық денелердің тепе-теңдік шарттарын зерттейтін саласы.

СТАТИКАЛЫҚ сын. Орныққан, қозғалмайтын.

Статикалық жүйе. Тұрақтандырылған режим кезінде (яғни сыртқы әсер шамасы тұрақты болғанда) реттелетін параметрдің мәні оның берілген мәнінен біршама ауытқуда (статикалық ауытқу) болатын әрі ауытқу шамасы жүйеге әсер етуші күш шамасында тәуелді болатын жүйе.

СТАТИСТ [грек. statos] зат. Санақшы, қызметкер.

СТАТИСТИКА [лат. status] зат. Қоғам мен халық шаруашылығының дамуындағы сандық өзгерісті көрсететін ғылым.

Статистиканың жалпы теориясы. Статистикалық ғылымның негізгі жалпы категорияларын, қағидаларын және әдіснамасын зерделейтін саласы.

СТАТИСТИКАЛЫҚ сын. Статистикаға тән, статистикаға қатысты.

СТАТОСКОП [грек. statos – тұрған, қозғалмайтын, грек. skopeo – қарау, бақылау] зат. физ. Негізіннен аэрофототүсіріс кезінде ұшу биіктігінің өзгерісін тіркеуге арналған аспап.

СТАТОЦИСТАЛАР зат. Қосжақтаушылардың аяғында орналасатын тепе-теңдік мүшелері.

СТАТУС [лат. status] зат. Азаматтың немесе заңды тұрғының құқықтық жағдайы мен міндеті жөніндегі құқықтық жағдайы, мәртебе.

СТАТУТ [лат. statutum] зат. құқық. 1. Жекелеген мемлекетшілік және халықаралық ұйымдардың қызметін ұйымдастыру тәртібін

белгілейтін ереже, жарғы. 2. Ұлыбритания парламенті және бірқатар ағылшын-саксондық құқық жүйесіндегі елдердің (Аустралия, Канада, Үндістан т.б.) жоғары өкілдік органы шығаратын заңнамалық акт.

СТАТУТТЫҚ сын. құқық. *Статутқа тән, статутқа қатысты.*

СТАТУЭТКА [франц. statuette] зат. Сымбат өнер суреті, мүсін.

СТАТУЯ [лат. statua] зат. Адамды немесе басқа жануарларды сәулет өнері арқылы бейнелеу, мүсін.

СТАТЬЯ зат. құқық. Заңның, заң тәртібіне байланысты құжаттың тарауы, тармағы; бап.

СТАФФАЖ [нем. Staffage] зат. өнер. Кескіндеме композициясындағы қосалқы элементтер.

СТАХАНОВШЫ зат. тар. совет. Жұмыс жоспарын асыра орындайтын маңдайалды жұмыскер.

СТАХИБОТРИОТОКСИКОЗ [лат. stachybotryotoxycosis] зат. вет. *Stachybotrys alternans* дейтін грибоктың уыты сіңген көлемді азықтарды, әсіресе сабан, топан жеп улану.

СТАЦИЯ [лат. statio] зат. биол. Популяция немесе жануарлар түрінің, жеке дара организмнің тұрақты түрде немесе уақытша пайдаланатын мекен орны.

СТАЦИОНАРЛЫҚ: стационарлық емдеу. мед. Науқастардың ауруханада ұзақ уақыт жатып ем қабылдайтын емдеудің түрі.

СТАЧКА зат. экон. Бой көрсету, сес көрсету.

СТЕАРАТТАР зат. хим. Стеарин қышқылының тұздары мен эфирлерінің жалпы атауы.

СТЕАРИН зат. Пальмитин қышқылы мен стеарин қышқылы қоспасының техникалық аты.

СТЕАРИН зат. хим. Стеарин қышқылының негізіндегі құрамына басқа да жоғары май қышқылдары кіретін заттар қоспасы.

СТЕАТИТ [грек. stear (steatos)] зат. мин. 1. Минерал, тальктің бір түрі. 2. Талькті өңдеу арқылы алынатын жасанды айырғыш материал.

СТЕГОЗАВРЛАР [лат. stegosaur] зат. зоол. Құсжамбасты динозаврлар отрядына жататын, жойылып кеткен бауырымен жорғалаушылар.

СТЕЙТМЕНТ зат. экон. Таймштитң орнына толтырылатын құжат.

СТЕКА [итал. stecca] зат. көркемөнер. Сазбалшық, пластилин секілді жұмсақ материалмен жұмыс істеу үшін ағаштан, металдан не сүйектен жасалған, жұмыс істейтін жағы жалпақ таяқша.

СТЕЛЛАЖ [нем. Stellage] зат. экон. 1. Бағалы қағаздармен жасалатын мерзімді мәміле нысаны. 2. Сөре, үлдірік.

СТЕЛЛИТ [лат. stella] зат. хим. Кобальт негізіндегі құрамында хром, вольфрам, көміртек, кремний бар құйма; машина, станоктар детальдарын жасауда қолданылады.

СТЕМ зат. экон. Жүктің белгілі бір күні бар екенін жүк жөнелтушінің қуаттауы.

СТЕНД [ағыл. stand] зат. Әртүрлі суреттер, портреттер, графиктер ілінген тақта.

СТЕНД-СТИЛЬ зат. экон. Борышқор немесе несие беруші коммерциялық банкілер арасындағы ұзақ мерзімді және орта мерзімді несие бойынша негізгі төлемдердің мерзімін ұзарту тіралы және қысқа мерзімді борышқорлық міндеттемелерді жаңарту туралы уақытша келісім.

СТЕНОГАЛИНДІ: стеногалинді организмдер. биол. Топырақ құрамындағы, су құрамындағы тұздылықтың айтарлықтай мөлшеріне төзе алмайтын организмдер тобы.

СТЕНОГРАММА [грек. stenos – қысқаша, грек. gramme – жазба] зат. Біредудің сөйлеген сөзін ешқандай өзгеріссіз нақ сол қалпында стенографиялық белгілер арқылы жазу, қағаз бетіне түсіру ісі.

СТЕНОГРАФИСТ зат. Біредудің сөйлеген сөзін стенографиялық белгілермен жазып алуға машықтанған маман адам.

СТЕНОГРАФИЯ [грек. stenos – қысқаша, грек. grapho – жазамын] зат. Сөйлеп тұрған кісінің айтқандарын ерекше белгілер арқылы бүлжестіктей тез жазып алу амалы.

СТЕНОГРАФИЯЛА = ет. Біредудің сөзін стенографияға түсіру.

СТЕНОГРАФИЯЛАУ *Стенографияла* етістігінің қимыл атауы.

СТЕНОГРАФИЯЛЫҚ сын. *Стенография* арқылы жазылған.

СТЕНОЗ [грек. stenosis] зат. вет. Өңеш, ішек, кеңірдек, бронх, артерия сияқты органдар түтігінің таралуы.

СТЕНОКАРДИЯ [грек. stenosis – жіңішке, тар және kardia – жүрек] зат. мед. Жүректің ишемиялық ауруларының негізгі кен тараған түрі, жүректің демікпелі ұстама ауруы.

СТЕНОТОПТЫ: стеноптопты организмдер. биол. Белгілі бір тіршілік жағдайларына ғана бейімделген, экологиялық амплитудасы тар болып келетін организмдер тобы.

СТЕНОФАГТАР зат. биол. Жануарлардың қорек көзінің бір түріне ғана маманданған жағдайы.

СТЕРДЖИНГ зат. экон. Жоғары сұранымға ие акциялар шығарылады деп күту.

СТЕРЕОИЗОМЕРИЯ зат. хим. Молекулалардың қасиеттерінің айырмашылық, олардағы атомдық топтамалардың немесе жеке атомдардың кеңістіктегі орналасуына байланысты болатын құбылыстар.

СТЕРЕОИЗОМЕРЛЕР зат. хим. Стереоизомерия әсерінен пайда болатын изомерлер.

СТЕРЕОХИМИЯ зат. хим. Молекулалардың кеңістіктік құрылысын және оның заттардың физикалық-химиялық қасиеттеріне әсерін зерттейтін химияның бөлімі.

СТЕРИНДЕР зат. хим. Майлардың сабындалмайтын фракцияларынан бөлініп алынатын қаныққан және қанықпаған екіншілік спирттер.

СТЕРКОБИЛИН [лат. stercus – нәжіс, bilis – өт] зат. вет. Ішекте өт пигменті – билрубин ыдырауынан пайда болатын нәжіс пигменті.

СТЕРЛИНГ [ағыл. sterling] зат. Англиядағы ақша өлшемнің бірлігі.

СТЕРЕО [грек. stereos – көлемдік, денелік, кеңістіктік] зат. Көлемділікті немесе кеңістікке тарала орналасуды білдіретін біріккен сөздің бөлігі (мыс., стереометрия, стереокино, стереография т.б.).

СТЕРЕОБАТ [грек. stereobates] зат. сәулет. Көне заман сәулет өнерінде ежелгі грек ғибадатханалары мен бағана астына бірнеше қабат тақталардан сатылап орнатылатын тұғыр.

СТЕРЕОКИНО зат. Экранда кескінің көлемді бейнесін көрсететін кино.

СТЕРЕОМЕТРИЯ [грек. stereos – кеңістік, грек. metron – өлшеу] зат. геом. Элементар геометрияның кеңістіктегі фигуралардың қасиеттерін зерттейтін бөлімі.

СТЕРЕОСКОП [грек. stereos – кеңістік, грек. skopeo – қараймын, бақылаймын] зат. физ. Белгілі бір жердің немесе жеке нәрселердің бейнелерін көлемді қалыпта қарауға арналған оптикалық аспап.

СТЕРЕОТРУБА зат. әск. Әртүрлі қашықтықтағы нысаналарды бақылау үшін пайдаланылатын артиллериялық оптикалық аспап.

СТЕРЕОХИМИЯ зат. хим. Теориялық химияның бір саласы.

СТЕРОИДТАР зат. хим. Табиғи биологиялық белсенді сабындалмайтын липидтердің класы; құрамында от қышқылдары, жыныстық гормондар, бүйрек үсті қабатының гормондары және кейбір ұлар мен алкогольдер болады.

СТЕТОСКОП [грек. stethos – көкірек, skopeo – қараймын, зерттеймін] зат. вет. Сау және ауру мал денесінде пайда болған дыбыстарды (жүрек, өкпе, ішек-қарын шуылы) тыңдауға арналған, бір қыш сәл ғана, екінші қыш едәуір кеңейтілген дөңгелек құрал.

СТЕРЕОТИП зат. 1. полигр. Коп тара-лымды кітаптарды қайта басуға керекті құрал. 2. саяси. Таптаурын.

СТИБИН зат. хим. SbH_3 – сурьма (III) гидрид, жасымсыз иісті, түссіз газ, күшті у; оңай ыдырайтын қышқы зат.

СТИБОР зат. экон. Портта жүк тиеу, түсіру жұмыстарының орындалуын бақылаушы өкіл.

СТИМЕРГИЯ зат. психол. Адамның шығармашылық еңбек үдерісіне берілу феномені, адамның еңбекке өздігінен ынталуы.

СТИЛИСТИКА [лат. stylus] зат. лингв. Тіл білімінің тілдің көркемдегіш амал-тәсілдерін, қолданылу аясын, қатысымдық әрекет-қызметін зерттейтін саласы.

СТИЛОБАТ [лат. stylobates] зат. сәулет. Көне заман сәулет өнерінде ежелгі грек ғибадатханалары мен бағана тұғырының – стереобаттың ең үстіңгі қабаты немесе жоғары беті.

СТИЛЬ [грек. stylos] зат. 1. Заттың негізгі белгісі мен қасиетін білдіретін ерекше көрінісі, сипаттық бейне ұқсастығы. 2. лингв. Тілдің қоғамдық-әлеуметтік қызметіне байланысты жіктелетін әдеби тілдің функционалдық түрі. 3. әдеб. Қаламгердің жазу мәнері, ой түйінін ашу тәсілі, образдар жүйесінің тұрақты бірлігі.

СТИЛЬ-ЧЕЗ зат. спорт. Кедейлер арқылы секіру.

СТИМЕР зат. инф. Қатты дискідегі мәліметтерді резервте сақтап қояға арналған көлемді мәлімет жинақтайтын магниттік таспадағы компьютерлік құрылғы.

СТИМУЛЯЦИЯ [лат. stimulus] зат. 1. Азаны қоздыратын кез келген оқиға, іс-қимыл немесе қозудың өзі. 2. биол. Өсімдіктердің жылдам дамуы үшін химиялық заттектер арқылы әсер ету.

СТИПЕНДИАТ зат. Стипендия алып тұратын студент.

СТИПЕНДИЯ зат. Оқу орындарында студенттерге ақшалай берілетін тұрақты жәрдем.

СТИПЛ-ЧЕЗ [ағыл. steeple – қонғырау және chase – қуу] зат. спорт. Алдын ала қонғырау ілінген белгі қойылған орнына дейін ойлы-қырлы жерлермен атшабыс немесе жаяу жарыс ұйымдастыру.

СТИРОЛ зат. хим. Өндірісте бензол мен этиленнен алынатын, көксағыздар мен полимерлер синтездеуде мономер ретінде қолданылатын, суда ерімейтін, түссіз сұйық зат.

СТИХИЯ [грек. stochieion] зат. Күтпеген апат, сұрапыл жағдай; кездейсоқ табиғат құбылысы.

СТИХИЯЛЫҚ сын. Күтпеген, сұрапыл.

СТОКБРОКЕР зат. экон. Өз тапсырыскерлері үшін жарнаудың не акцияларды сатып алатын не сататын тұлға.

СТОК-ВОТЧЕР зат. экон. Акцияны бақылаушы [Кор біржасында тіркелген акциялармен жасалатын сауда қызметін, олардың қозғалысын басқаратын компьютерлік қызмет].

СТОКИСТ зат. экон. Импорт қылатын елдегі экспорттық, импорттық операцияларды консигнация туралы арнаулы шарт негізінде жүзеге асыратын фирма.

СТОК-НОТ зат. экон. Экспортты сатуға ұсынатын ағаш материалдарының жекелеген топтамаларының тізбесі.

СТОЛ зат. Үстел (тамақ ішуге, жазу жазуға арналып, тіреуіш сирақтарға орнатылған үй жиһазы).

Стол теннисі. Теннис спортының бір түрі.

СТОМАТИТ [грек. stomatos] зат. мед. Ауыздың шырышты-кілегей қабығының қабынуы.

СТОМАТОЛОГ зат. мед. Стоматология маманы, тіс дәрігері.

СТОМАТОЛОГИЯ [грек. stoma, stomatos – ауыз, logos – ілім] зат. мед. Клиникалық медицинаның тіс, ауыз қымыс, жақ сүйектері, бет пен мойынның оған шектесетін бөліктерінің ауруларын зерттейтін саласы.

СТОМАТОЛОГИЯЛЫҚ сын. Стоматологияға тән, стоматологияға қатысты.

СТОП-АУТ-ПРАЙС зат. экон. Қазынашлық вексельдер белгілі бір аукционда сатылатын ең төмен баға.

СТОП-ЛИМИТ-ОРДЕР зат. экон. Бағалы қағаздар делдалына белгілі бір бағаға немесе, дұрысы, тоқтатын бағаға қол жеткізілгеннен кейін сатып алу не сату жөнінде нұсқау берілген ордер.

СТОТИНКА зат. экон. Болгарияның ұсақ тиыны, 1/100 левке тең.

СТРАДЛ зат. экон. Мерзімдік төрелік мәмілесі.

СТРАТЕГ [грек. strategos] зат. Стратегия маманы, қолбасшы.

СТРАТЕГИЯ [грек. strategia] зат. 1. Қоғамдық, саяси күреске басымылық өнері, оны жүргізудің қоғам (жәсіпорын, партия) дамуының нақты кезеңінің жағдайларынан туындайтын жалпы жоспары. 2. Әск. Соғыс жүргізу өнері.

Стратегиялық әріптеc. қоғ-саяси. Мақсат-мүддесі бірдей мемлекет, қоғамдық ұйым т.б. Стратегиялық бүркемелер. Әск. Жоғарғы бас қолбасшының бұйрығымен жүзеге асырылып, стратегиялық операциялар мен науқанды шараларға дайындық құпиясын сақтау және қарсыластарға әскердің қын мақсатын сездірмеу үшін жасалатын бүркеме. Стратегиялық десант. Әск. Стратегиялық мақсаттағы тапсырманы орындау үшін әртүрлі әскери бөлімдер мен құрамалардан немесе арнайы әскерлерден тұратын арнайы әскери бөлім.

СТРАТИГРАФИЯ [лат. stratum – төсеніш, қабат, grapho – жазамын] зат. кен. Тау жыныстарының түзілу жағдайларын, жасын, жатыс кезектестігін зерттейтін геологияның бөлімі.

СТРАТИГРАФИЯЛЫҚ кен. сын. Стратиграфияға қатысты, стратиграфияға тән.

Стратиграфиялық бағана. кен. Жер қыртысын түзетін тау жыныстары стратиграфиялық бөлімшелерінің кезектілігі мен темелестігін көрсететін бағана. Стратиграфиялық корреляция. геол. Жер тарихын анықтау және оның жалпы мәселелерін шешу үшін қолданылатын корреляция түрі.

СТРАТОСТАТ зат. астр. Стратосфера қабатына қиуға арналған арнаулы жабдықтармен жабдықталған аэростант.

СТРАТОСФЕРА [лат. stratum – қабат, грек. sphaira – шар] зат. астр. Атмосфераның тропосфера мен мезосфера аралығындағы жоғарғы қабаты.

СТРЕЛКАШЫ зат. Теміржолдағы рельсті ашып-жауып тұратын жұмысшы.

СТРЕПТОКОКК зат. биол. Жұқпалы ауруларды қозғағыш бактерия.

СТРЕПТОМЕЦИН [лат. streptomycinum] зат. бет. Streptomyces тектес микробтар бөліп шығаратын антибиотик.

СТРЕПТОМИЦИН зат. мед. Көптеген бактерияларды жойып жіберетін, суда ерігіш сарғыш ұнтақ зат.

СТРЕПТОЦИД [лат. streptocidum] зат. бет. Суда сәл ерітін, спиртте айтарлықтай ерімейтін, тез құрғит бөліп шығаратын препараттармен, новокаинмен, анестезинмен, барбитураттармен сыйыспайтын иіссіз ақ ұнтақ.

СТРЕСС [ағыл. stress] зат. Белгілі бір фактордың тіршілік иесіне келтіретін қысымы; физиологиялық процестердің жайлы қалыптан ауытқып, организмге қолайсыздық тудыруы.

СТРИНГ зат. экон. Аукциондағы саудасаттық өлшемі; аукциондық сауда-саттықпен бірге ортақ бағамен сатылатын акцияларды сатып алу.

СТРИП зат. экон. 1. Несие элементі. 2. Дивидент алу мақсатымен акцияларды сатып алу.

СТРИПЕР [ағыл. stripper] зат. тех. Қалыпқа құйылған металды итеріп шығаратын механизм.

СТРИПТИЗ [ағыл. striptease] зат. Артистер музыкалық сахнада біртіндеп жалаңаштанатын эстрадалық көрсетілімі.

СТРИХНИН [грек. strychnos] зат. мед. Алкогоид оның азот қышқылды тұзды су мен спиртке, эфирде айтарлықтай ерімейтін, қайнап жатқан суда тез ерітін түссіз ақ ұнтақ.

СТРОМА [грек. stroma] зат. бет. Қаңқа; дәнекер тканьен тұратын қаңқа.

СТРОНИЛИДОЗДАР зат. Жұмырқұрттар тудыратын ішқұрт ауруларының бір тобы.

СТРОНИЛЕЗ [strongyleosis] зат. бет. Ересегі жылқының тоқ ішегінде, личинкасы ұйқы безінде тоғышар тіршілік ететін жұмыр құрт – strongylus equines тудыратын, ұйқы безін қабындырып, оның қызметін нашарлататын гельминтоз ауруы.

СТРОНЦИАНИТ зат. хим. Карбонаттар класының минералы [құрамына стронций карбонаты және Са, Ва қоспалары кіреді; стронций кені болып келеді].

СТРОНЦИЙ [лат. strontium] зат. хим. Элементтердің периодтық жүйесінің II тобындағы химиялық элемент.

Стронций нитраты. хим. Пиротехникалық құрама қызыл күрең түс беретін құрауыш ретінде қолданылатын зат. Стронций хроматы. хим. Тұрақты эмальдар, жемірлікке қарсы сылақтар, т.б. өндірісінде пигмент ретінде қолданылатын қышқыл.

СТРОФАНТИН [strophanthinum] зат. бет. Су мен спиртке сәл ерітін қышқылтым ақ не сары ұнтақ.

СТРУКТУРАЛИЗМ [лат. structura] зат. 1. XX ғасырдың 20 жылдарынан бастап гуманитарлық білімдер саласында қалыптасып келе жатқан бағыт. 2. лингв. XX ғасырдың алғашқы жартысында пайда болған лингвистикалық ағым.

СТРУКТУРАЛЫҚ сын. Структурализм ағымына қатысты.

Структуралық тіл білімі. лингв. Тілдің құрылысы мен жүйесін, тіл туралы ғылымның ішкі догмалық даму үдерісін зерттейтін бағыт.

СТРУМА [лат. struma] зат. мед. Қалқанша бездің қабынуы; зоб.

СТРЭП зат. экон. Ұсыныс бойынша бір опцион сұраныс бойынша екі опционмен ұтастырылатын опциондық шарт.

СТУДЕНТ [лат. studentis] зат. Жоғары оқу орындарында оқытын шамамен 18–25 жас аралығындағы оқушы.

Студент кез. Студенттік жылдар, студенттік шақ. Студенттер конференциясы. пед. Студенттердің белгілі бір тақырып бойынша баяндама жасап, пікір алысатын конференциясы. Студенттер сарайы. Студенттер жиналысы, түрлі мәдени іс-шаралар өткізілетін орын, үй.

СТУДЕНТТІК сын. Студентке тән, студентке арналған.

СТУДИЯ [итал. studio] зат. 1. Кескіндемеші, мүсінші мен фотограф жұмысына арналған арнаулы орын, шеберхана. 2. Кескіндемеші мен мүсіншілерді даярлайтын оқу орны, мектеп. 3. Шығармашылық және оқу қызметін жүргізуді мақсат ететін театр ұжымы.

СТЭНД-БАЙ зат. экон. Несие шартының талабы [Бұл шарт бойынша банк уәдделасылған соманы белгілеген мерзімге сақтайды, ал клиент оны несиеге мұқтажығына қарай ішінара немесе толық пайдаланады].

СУ¹ зат. 1. Өзен, көл т.б. түзетін түссіз мөлдір сұйық зат. // Құрғақ емес, ылғалды, дымқыл. 2. Өзен, көлдің жалты атауы. 3. хим. Қалыпты жағдайда сутек пен оттегі 1:8 көлемдік қатынаста болатын тұрақты қарапайым химиялық қосылыс; сутек оксиді, Н₂O. 4. Мұрыннан шығатын мөлдір сұйық зат, сора. 5. ауыс. Тиынағы жоқ, байлаусыз, мәңгіз, бос нәрсе.

Су ағымы. физ. Өзен арналарының көлденең қимасы арқылы белгілі уақыт аралығында ағып өтетін су көлемі. **Су айналымы.** геогр. Құн

радиациясы мен ауырлық күшінің әсерінен судың үздіксіз орын ауыстыру процесі. **Су айрығындағы батпақ.** геогр. Суы өте қиықыл, түсі шайға ұқсас, гумус қышқылына бай, әдетте су айрығы немесе өзеннің бас жағында болатын ылғалды жер телімінің бір түрі. **Су алды.** а) Су иісті, суланды, ылғалданды. ә) Су тасып, су басып кетті. **Су аяғы** – Сүлеймен. миф. Су біткеннің бәрі құятын ең алыс жер. **Су аяғы құрдым.** а) Жер түбі. ә) Аяғы, ақыры сұйылды деген мағынада. **Су аяғы құрдымға айналды.** Жоқ болды, құрыды, зым-зия жоғалды. **Су аяғы құрдымға кетті.** Бәрі бітті, қырсық шалды. **Су байлады.** Суды керек жағына бұрды, су ұстады. **Су барқыны.** Су жағасындағы көкорай, шалғынды жер. **Су басатын зона.** геогр. Су басатын аймақ (бөгет, платиналар құру нәтижесінде су басатын аймақ). **Су басты.** Сел қаптап, жер-көкті су алды. **Су басу.** Жер бетіндегі ағын сулардың немесе жерасты сулары деңгейінің көтерілуі. **Су басы жоғары болсын.** тілек. жерг. Егін суы мол болсын, шығымды болсын деген мағынада. **Суға кетірді.** а) Өлтірді, өлуге, суға батып кетуіне себепші болды. ә) Зиянын тигізді. **Суға кеткен тал қармайды.** Амағы құрыған адам негі болса да көмек түмады деген мағынада. **Суға кетті.** Суға батып, опат болды. **Судан суға шүйгу.** Еркін қызыққа кенелу. **Судан тұнық, сүттен аппақ.** Адал, ешбір күнәсы жоқ. **Судан шыққан [суға түскен] тауықтай.** Иіні түскен, жүні жығылған. **Суды жырып алды.** Ағын суды өз арнасынан бөлек жол салып, бұрып алу. **Судың да сұрауы бар.** Не болса да жөнімен, ысырапсыз жұмсау керек деген мағынада айтылады. **Судың күйганы.** Өзен салаларының түйіскен жері. **Судың ластануы.** экол. Су құрамының бұзылып, жарамсыз күйге көшуі. **Су жаңа.** Ешкім ұстамаған, ине-жіптен жаңа ғана шыққан зат. **Су жолы.** көлік. Су көлігі (кеме) қатынайтын су айдыны. **Су жұқтырмай мақтады.** Еш жамаған сөз жолатпай мадақтады, дәріптеді. **Су жықты.** Арықтың, арнаның ағысын бұрды. **Су деңгейі.** геогр. Су қоймалары мен су ағыстары еркін бетінің кез келген шартты жазық бетке немесе теңіз деңгейіне қарағандағы биіктігі. **Су иесі Сүлеймен.** миф. Мифтік наным бойынша, судың пірі, жебеушісі. **Су көздері.** геогр. Жерасты суларының жер бетіне (кейде су астына) өздігінен шоғырлана шығатын жері. **Су көлігі.** тех. Жолаушылар мен жүктерді табиғи су (өзен, көл, теңіз, мұхит, бұғаз) және жасанды су (арналар, су қоймалары т.б.) жолдарымен тасымалдайтын көлік түрі. **Су қайтару.** геол. Суға қаныққан тау жынысының еркін күйдегі суды бөлуі. **Су қайтты.** Тасқын сарқылып азайды, тартылды. **Су қаптадығына да келмейді.** Оңша терең емес (су). **Су қара көк танды.** Ақталып, өзін арашалап, мойындамай қойды. **Су қатынасы.** Су жолдары арқылы жасалатын барыс-келіс, кеме қатынасы. **Сумен жылыту.** Ыстық сумен жылыту құралдары арқылы берілетін жылу. **Су мүйіз болған танадай.** Айналыш болған тана сияқты. **Су оруды.** Су ағысы қазып кетті; жырды. **Су өтті.** Жаңбырдың астында қалды, су болды. **Су сепкендей басты.** Сап тыйды, бірден тоқтады. **Су сепкендей басылды.** Пышақ кескендей тыйылды, бірден тоқтады, сап тыйылды. **Су таза.** Тап-таза, қоспасыз. **Су тасқыны.** геогр. Су деңгейінің көтерілуінен болатын апат. **Су тегін.** Арзан, құмбат емес. **Су тиді.** Су-су болды, суланды. **Су төгілмейтін [төгілмес, судай] жорға.** а) Нағыз майталман жорға. ә) Тілге иешен, сөзге жүйрік. **Су төгілмес жорғалық.** Сөзге жүйріктік, иешендік, шеберлік. **Су төккісіз жорға болды.** Құрдай жорғалады, бәйек болды. **Су түбіне [тереңге, терең түбіне] батырды.** Құртты, жоқ қылды, келмеске жіберді. **Су түбіндегі уылдырықтар.** биол. Судың меншікті салмағынан ауыр, шарышты уылдырық. **Су түбіне кетті.** Құрыды, басы кетті. **Су шайқалмас жорға.** Үстінде кесеге құйылған қымыз шайқалып, төгілмейтін жорға. **Су шаңғысы.** спорт. Су

бетінде сырғанауға арналған шаңғы. **Су шығыны**. физ. геогр. Өзеннің, каналдың, құбырдың көлденең қимасынан бір секунд ішінде ағып өтетін судың мөлшері [Ол текше метрмен өлшенеді]. **Су ішкен құдыққа түкірді**. Өзін ержеткізген немесе өзіне жақсылық жасаған ортаға, адамдарға, қоғамға опасыздық жасады.

СУ² зат. қолөнер. 1. Өрнектердің арасын бөліп тұратын нақыш. 2. Кілемнің көлі мен жиегіндегі қорғаныш ажырату үшін айналдыра жүргізілетін нақыш [Ол кілемнің негізгі түсінен басқа түсті жіптерден (ақ, қара, жасыл, көк) ирексу, толқын, тіс және т.б. өрнектермен жіңішке етіп жүргізіледі].

СУ³: жүрегі [тұла бойы] су ете түсті [қалды]. Қатты қорықты, үрейі ұшты.

СУАҒАР зат. 1. анат. Жоғары еріннің үстіндегі ойыс. 2. Су ағатын арық, жыра. 3. этн. жерг. Киіз үйдің киіз есігінің төменгі етегі.

СУАҒАШ зат. сөйл. жерг. **Иінағаш**. **СУАЙДЫН** зат. Судың жиналған орны, көл, хауыз, алап.

СУАЙРЫҚ зат. геогр. Беті және атмосфералық жауын-шашын ағындарын екі беткейге бөлетін Жер бетіндегі шартты сызық.

СУАЙРЫҚ зат. балықшар. Ағын суды екі жаққа айырып, ағызатын қалқан жал.

СУАЙТ зат. Ылғи жалған сөйлейтін өтірікші.

СУАЙТТАУ сын. Аздаған өтірігі бар, жалған сөйлейтін.

СУАЙТТЫҚ зат. Жалған сөйлеушілік, өтірік айтушылық.

СУАҚ зат. жерг. Арық арна.

СУАЛ= ет. 1. Судың бұға айналып тартылуы; кебу, құрғау. 2. Сұт шықпай қалу. 3. ауыс. Арықтау, жүдеу, құсырылу. 4. ауыс. Жабырқау, көңілі, еңсесі түсу. 5. ауыс. Қуару, солу.

СУАЛАҢ зат. Жүзуге ыңғайлы жер, алап, жабық жүзу алаңы.

СУАЛДЫР= ет. 1. Сүтін қайтару. 2. ауыс. Арықтау, жүдету. 3. ауыс. Бәрін жоққа шығару, қара түпкек орнату, қуарту.

СУАЛДЫРУ Суалдыр етістігінің қимыл атауы.

СУАЛМА зат. жерг. Су жайылған жер.

СУАЛТ= ет. 1. Қуарту, құрғату. 2. Сүтін қайтару. 3. ауыс. Көңілін, еңсесін түсіру, жабырқау.

СУАЛТУ Суалт етістігінің қимыл атауы.

1. Сүтін қайтару, емшекпен шығару. 2. ауыс. Қуартып солдырту, еңсесін түсіру, жабырқау.

СУАЛУ Суал етістігінің қимыл атауы.

1. Кебу, құрғау, тартылу, сарқылу. 2. Сүті қайту. 3. Көзден жас шықпау, таусылу.

СУАЛЫҢҚЫ сын. Арықтаған, жүдеу.

СУАР= ет. 1. Малға жасе басқа үй хайуандарына су беру, шөлін қандыру, сугару. 2. Жерді, егінді, өсімдікті ылғалдандыру, суға бөктіру, су құю. 3. Қызған ыстық темірді суға батырып қатайту, шыңдап құрыштай түсу.

СУАРМА сын. сөйл. **Суармалы**.

Суарма егін. егіншар. Сугарылатын, сугару арқылы өсірілетін егін.

СУАРМАЛЫ сын. Сугарылатын, су арқылы шығатын.

Суармалы егіншілік [егістік], егіншар. Сугарылатын, сугаруға мүмкіндігі бар егін шаруашылығы.

СУАРТ= ет. 1. Сугарту, су ішкізу. 2. Жерге, егінге су құйдыру.

СУАРУТ Суарт етістігінің қимыл атауы.

СУАРТЫЛ= ет. Өткірлену, құрышталу, қатайтылу.

СУАРТЫЛУ Суартыл етістігінің қимыл атауы.

СУАРУ Суар етістігінің қимыл атауы. 1. Малға су беру, сугару. 2. Жерді, егінді, өсімдікті ылғалдандыру, су құю. 3. Қызған ыстық темірді суға батырып қатайту, шынықтыру.

СУАРУШЫ зат. Мал мен өсімдікке су беруші, сушы, сугарушы.

СУАРЫЛ= ет. 1. Су берілу, сугарылу. 2. Жердің, егіннің, өсімдіктің ылғалдандырылуы. 3. Қылыш

жүзінің суға батырылып қатайтылуы. 4. ауыс. Малыну, көмкерілу.

СУАРЫЛУ Суарыл етістігінің қимыл атауы; сугарылу.

СУАРЫМ зат. Суару мөлшері.

СУАРЫС= ет. 1. Малға су берісу, сугарысу. 2. Жерге, егінге, өсімдікке су жіберісу, суландыруға, ылғалдандыруға көмектесу.

СУАРЫСУ Суарыс етістігінің қимыл атауы.

СУАСТЫ сын. 1. Су бетінен төмен, астыңғы қабатындағы. 2. Өзен, көл, теңіз және т.б. сулардың тереңіндегі қабаты.

Суасты скафандры. Сүңгуірді сыртқы ортадан оқшаулайтын әрі су өтпейтін қабат түзетін сүңгу жабдықтарының бірі.

СУАТ зат. 1. Өзеннің, бұлақтың мал сугаратын жері. 2. ауыс. Көзі, бастауы, арнасы деген мағынада.

СУАТТЫ сын. Суаты көбірек, суаты көп.

СУАУРУ зат. вет. Су тасыған жылы, сулы, сазды, дымқыл жайылымды жерден пайда болатын жұқпалы аурудың аты; түйе малында болатын жалпақаяқ ауру.

СУАУЫЗ зат. Аузынан сілекейі шұбырып аға беретін бала ауруы.

СУАҢҚ сын. жерг. Алаяқ, қу.

СУАЙНЕК зат. балықшар. Жұмырденелі омыртқасыз жәндіктерді аулауға арналған шыны табанды төрт бұрышты ыдыс.

СУБАКВАЛДЫҚ сын. геол. Су түбінде деген мағына беретін анықтауыш.

СУБАЛЫП: субальпі белдеуі. геогр. Қоңыржай және субтропиктік ендіктердегі тауда орман белдеуі мен альпі белдеуі аралығында орналасқан биіктік белдеу.

СУБАЛЫПЛІК: субальпілік белдеу. геогр. Биік таулардағы альпілік белдеуден төмен, шалғынды орман белдеуінен жоғары орналасқан табиғи белдеу.

СУБАНАРКТИКАЛЫҚ: субантарктикалық белдеу. геогр. Оңтүстік жартышардағы антарктикалық және қоңыржай белдеулері (58–60° және 65–67° о.е.) аралығындағы аймақ.

СУБАРКТИКАЛЫҚ: субарктикалық белдеу. геогр. Солтүстік жартышардағы арктикалық және қоңыржай белдеулер (60–65° және 67–73° с.е.) аралығындағы аймақ.

СУБАСЫ зат. жерг. Шығырдың үлкен дөңгелегі.

СУБАЭРАЛДЫҚ сын. хим. Ауа қабатында деген мағына беретін анықтауыш.

СУБЕТЕГЕ зат. өс. <лат. festuca pratensis> Биіктігі 30–100 см, астық бетеге тұқымдасына жататын, көпжылдық сирек түпті өсімдік.

СУБВЕНЦИЯ [лат. subvenire] зат. экон. Белгілі бір мақсат үшін мемлекеттің жергілікті жерлер мен шаруашылық саласына беретін көмегі, қаражаты; жәрдемқаржы.

СУБВУЛКАНДАР зат. геол. Жер қойнауының біршама саяз тереңдіктерінде шоғырланған не жер бетімен (жанартау көзімен) тікелей байланыста қалыптасқан интрузиялық денелер.

СУБДУКЦИЯ зат. геол. Спрединг процесі нәтижесінде континент жағалауларына жылжып жеткен мұхиттық литосфераның сол литосфера қозғалысына қарсы бағытталған немесе «тыныш тұрған» континенттік литосфера астына қарай сүгуы.

СУБЕДЕ зат. өс. <лат. menyanthes> Өзі атпас тұқымдасқа жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

СУБЕКЕМДІЛІК зат. геол. Таужыныстың судың эрозиялық әрекетіне қарсылық қабілеті.

СУБЕТЕГЕ зат. өс. Бетегенің сулы жерде өсетін түрі; астық тұқымдас, биіктігі 40–120 см-дей, көпжылдық шөп.

СУБЗАЙ зат. экон. Қосалқы қарыз, бұрын берілген несие есебінен берілген қарыз.

СУБИДАҢ зат. өс. Дәнді дақылдар тұқымдасына жататын жабайы шөп.

СУБЛИМАТСЫЗДАНУ зат. хим. Заттың бұйынан тікелей қатты күйге ауысуы.

СУБЛИМАЦИЯ [лат. sublimare] зат. физ.

Заттың кристалдық күйден газ тәрізді күйге ауысуы; жылулық жытылумен жүретін процесс.

СУБЛИТАРОЛЬ зат. геогр. Тереңдігі 200 метрге дейінгі аралықта болатын мұхит немесе теңіз түбі.

СУБЛИЦЕНЗИЯ зат. экон. Қосалқы лицензия.

СУБМӘДЕНИЕТ зат. әлеум. <лат. sub – төменгі, нем. Kultur – мәдениет> 1. Қандай да болмасын әлеуметтік немесе демографиялық топтың мәдениеті. 2. Кедейлікке немесе әлеуметтік қатынастардың жетіспеуіне байланысты өмір сүретін әлеуметтік қауымдастықтың шектелу мәдениеті.

СУБОРДИНАЦИЯ [лат. sub – төменгі, ordinatio – ретке келтіру] зат. Шені кіші қызметкерлердің өзінен жоғары қызметкерлерге қызмет бабында қатаң бағынуы.

СУБОРДИНАЦИЯЛЫҚ: субординациялық қарыз. Арнаулы мерзімсіз берілетін қарыз.

СУПРАЛИТОРАЛЬ зат. геогр. Литоралдан жоғары орналасқан құрлық жағалауы; теңіз және құрлық фаунасы мен флорасының түйіскен аймағы.

СУБРОГАЦИЯ [лат. subrogatio] зат. экон. 1. Ескі заңға ішінара толықтыру енгізу. 2. Сақтанушыға келтірілген зиян үшін жауапты тұлғадан орнын толтыруды талап ету құқығының сақтандыру өтемі төлеген сақтандырушыға көшуі. 3. Бір несиеіні екінші несиемен ауыстыру.

СУБСИДИЯ [лат. subsidium] зат. экон. Заң актілерімен белгіленген мақсаттар үшін коммерциялық ұйымдарға бюджеттен бөлінетін тегін және қайтарымызсыз төлемдер; демеуқаржы.

СУБСТАНЦИЯ [лат. substantia] зат. филос. Заттың біртұтастығының мәндік қасиетін, оның барлық өзгерістерінің негізін, себебін, тіршілік етуінің түп-тамырын білдіретін категория.

СУБСТИТУТ зат. заң. Қосымша мұрагер. **СУБСТИТУЦИЯ** [лат. substitutio] зат. заң. Мұра қалдырушының өсиетте қосымша мұрагерді көрсетуі.

СУБСТИТУЦИЯ [лат. substitutio] зат. вет. Белгілі ұлпаның жойылған бөлігінің орнын екінші бір ұлпа басыу, толтыруы.

СУБСТРАТ [лат. substratum] зат. 1. филос. Барлық құбылыстар мен үдерістердің ортақ материалдық негізі. 2. биол. Азға қоректеніп тіршілік ететін орта.

СУБСТРАТ зат. лингв. Тілдердің тоғысуына тән құбылыс.

СУБТРОПИК [лат. subtropikos] зат. геогр. Тропиктерге жақын ыстық өлкелер.

СУБТРОПИКАЛЫҚ сын. геогр. **Субтропиктік**.

Субтропикалық зона. геогр. Субтропикалық аймақ (қыс болмайтын, табиғаты қолайлы аймақ).

СУБТРОПИКТІК сын. Субтропикке қатысты.

Субтропиктік белдеу. геогр. Солтүстік және Оңтүстік жартышарлардағы қоңыржай және тропиктік белдеулер (30–40° с.е. және о.е.) аралығындағы аймақ.

СУБҰРҒЫ зат. Ширқыр қазуға арналған және ол үшін су ағынының қуатын пайдаланатын бұрғы.

СУБҰРҚАҚ зат. Қысым күшімен құбырдан, түптікпен не басқа бір көзден жоғары атқылайтын сұйықтық шашымасы.

СУБҰТ зат. жерг. Шығырдың су басын ұстап тұратын ағаш.

СУБҰРЫШ зат. өс. Ылғалды жерлерде, су (өзен-көл, бұлақ, арық, атыз) жағаларында өсетін, биіктігі 30–70 см-дей, біржылдық шөптесін өсімдік, самалдықтың (самалдықшөптің) бір түрі.

СУБҰРҒЕ зат. зоол. <лат. daphnia> Бұтақмұртты шаянтәрізділер туысы.

СУБҰРКІТ зат. зоол. Өзен-көлдердің жағасын мекендейтін, көбінесе балықпен қоректенетін ірі жыртқыш құс.

СУБУРКІТТЕЙ сын. *Субуркіт сияқты, субуркіт тәрізді.*

СУБЪЕКТ [лат. subjectum] зат. 1. филос. *Сыртқы дүниеге қарама-қарсы тұрған, таңушы, әрекет етуші адам.* 2. грамм. *Сөйлемнің негізгі тұрлаулы мүшесі; бастауыш.*

СУБЪЕКТИВИЗМ зат. 1. филос. *Сыртқы тіршілікті, материалдық дүниені жоққа шығаратын және оны субъектінің санасында ғана өмір сүреді деп санайтын идеалистік философиялық бағыт.* 2. *Жеке адамның күштеуінен болатын кемшілік.*

СУБЪЕКТИВТІК сын. *Субъектіге қатысты, субъектіге тән.*

Субъективтік құқық. заң. *Адамның не қиымның заңға сәйкес ой-пікірін білдіру және іс-әрекетін жүзеге асыру мүмкіндігі.*

СУБЭКВАТОРЛЫҚ: субэкваторлық белдеу. геогр. *Солтүстік және Оңтүстік жартышарлардағы тропиктік және экваторлық белдеулер аралығындағы аймақ.*

СУБ-ЭМИТЕНТ зат. экон. *Қосалқы эмитент [Қарыз облигацияларын шығаруға қатысушы банкілердің бірі өз үлестемесінің бір бөлігін ресми түрде эмитент ролін атқармайтын басқа банкке беруі].*

СУВЕНИР [франц. souvenir] зат. *Естелік ретінде берілетін сыйлық, зат.*

СУВЕНИРЛІК сын. *Сувенир боларлық.*
СУВЕРЕН [франц. souverain] зат. *Қолында билігі бар адам.*

СУВЕРЕНДІ сын. *Егеменді; тәуелсіз, дербес, өз билігі өзіне.*

СУВЕРЕНИТЕТ зат. қоғ.-саяси. **Егемендік** (мемлекеттің ешкімге тәуелді болмауы және сыртқы саясат жүргізу еркінділігі).

СУВЕНЦИЯ зат. экон. *Мемлекеттің белгілі бір мақсаттың орындалуына бағытталған ақша қаражаты.*

СУГУЛ зат. өс. *Көлдерде, баяу ағатын өзендер мен тұйық суларда өсетін, биіктігі 1,5-2 м-дей, көпжылдық су өсімдігі.*

СУГАР= ет. сөйл. **Суар.** 1. *Малға су беру.* 2. *Егінді суару, ылғалдандыру, суландыру.*

СУГАРТ= ет. сөйл. **Суарту.**

СУГАРТУ *Суарт етістігінің қимыл атауы.*

СУГАРУ *Суарт етістігінің қимыл атауы; суару.*

СУГАРУШЫ зат. сөйл. **Суарушы.**

СУГАРБЫЛ= ет. 1. сөйл. *Малаға су берілу, суарылу.* 2. *Егіннің су жіберіліп ылғалдандырылуы.*

3. *Қылыш жүзінің суға батырылып қатайтылуы.*

4. *ауыс. Жетілу, толысу.*

СУГАРЫЛУ *Суғарыл етістігінің қимыл атауы.*

СУГАРЫС= ет. *Малға су берісу, суарысу.*

СУГАРЫСУ= *Суғарыс етістігінің қимыл атауы.*

СУДАЙ сын. *Су тәрізді, су сияқты.*

Судай ағылды. *Үсті-үстіне келіп жатты. Судай ақты.* а) *Мол болды.* ә) *Ысырап болды, рәсуа болды, босқа кетті.* б) *Сөзге бөгелмеді, мүдірмеді.*

Судай арзан. *Құны, бағасы төмен. Судай жаңа.* *Су жаңа, ине-жіптен жаңа шыққан, қылышына қылау түспеген (зат).*

Судай көпірді. *Шалқып, шалқақтады, көңілі тасыды. Судай сапырды.*

а) *Қалай болса, солай ретсіз, жөн-жосықсыз сөйледі.* ә) *Рәсуа етті, алды-артына қарамай жұмсады. Судай суық, оттай тентек. Озар, бірбеткей кісі туралы айтылады. Судай сұлу.*

а) *Көрікті, әдемі.* ә) *Мөлдір, таза, кіршіксіз.*

Судай сімбірді. *Талан-таражаға салды, ішіп-жеді.*

Судай сіңгізіп, тастай батырды. *Жым-жылас қылдырып, өзінікіндей етіп жіберді. Судай сіңіп, тастай батты. Жым-жылас жоқ болды, құрыды.*

Судай тасыды. а) *Мол болды, көбейді.* ә) *Масаттанды. Судай төгілді. поэт. Шешіліп сөйледі, арындады. Судай шайқады. Астан-кестен қылды. Судай шашты. Қалай болса, солай жұмсады рәсуа етті.*

СУДАН зат. *Солтүстік Африкадағы түрлі этникалық топ.*

Судан тілдері. *Солтүстік Шығыс Африкадағы түрлі этникалық топ халықтарының тілі.*

СУДАНШӨП зат. өс. <лат. sorghum

sudanense> *Астық тұқымдасына жататын біржылдық өсімдік.*

СУДИРМЕН зат. көне. *Ағынды су күшімен айналатын дүірмен.*

СУДОКУ жап. зат. *Сандары бар танымал бас қатырғыш; сөзжұмбақтың бір түрі.*

СУДОП зат. спорт. *Суда өткізілетін командалық ойын.*

СУДОНҒАЛАҚ зат. тех. *Су ағынының әсерімен қозғалатын қарапайым гидравликалық қозғалтқыш.*

СУДУР зат. дінн. *Әлемнен биік тұрған Құдайға тән абсолюттен жарық дүниенің жаралғанын білдіретін мұсылмандық дінтану мен философия терминдерінің бірі.*

СУДЫР¹ зат. 1. *Бірдеменің сылдыры; сылдыр, сыңғыр.* 2. *ауыс. Іліп алары жоқ, тұрлаусыз, жылтыр сөздің иесі, жылпос.*

СУДЫР² зат. өс. *Құм өсімдігі.*

СУДЫР-СУДЫР¹ зат. этн. ойын. *Қазақтың ұлттық ойындарының бір түрі.*

СУДЫР-СУДЫР² елік. *Сыбыр-сыбыр еткен дыбысты бейнелейтін сөз.*

СУДЫРА= ет. 1. *Сыбырау, сылдырау.*

2. *ауыс. Құрғақ бос сөйлеу, жылтылдау.*

СУДЫРАҚ сын. 1. *Судырағыш, сусылдағыш.* 2. *ауыс. Бөспе, көпіртіп сөйлейтін (адам).*

СУДЫРАМА сын. *Судырақ, суылдаған.*

СУДЫРАТ= ет. 1. *Сыбырату, сусылдау.*

СУДЫРАТУ *Судырат етістігінің қимыл атауы.*

СУДЫРАУ *Судыра етістігінің қимыл атауы.*

СУДЫРЛА= ет. 1. *Сыбырлау, сусылдау.*

2. *ауыс. Тез-тез сөйлеу, сарнау.*

СУДЫРЛАҚ сын. сөйл. **Судырақ.**

1. *Судырағыш, сусылдағыш.* 2. *ауыс. Бөспе, көп сөйлейтін.*

СУДЫРЛАС= ет. *Сыбырасу, сусылдасу.*

СУДЫРЛАСУ *Судырлас етістігінің қимыл атауы.*

СУДЫРЛАТ= ет. 1. *Сыбырлату, сусылдау.* 2. *ауыс. Тез-тез сөйлеу, зүылдау.*

СУДЫРЛАТУ *Судырлат етістігінің қимыл атауы.*

СУДЫРЛАУ *Судырла етістігінің қимыл атауы.*

СУДЬЯ зат. 1. заң. **Сот** (қылмысты адамдарды жазалайтын, сол жайында пікір айтып үкім шығаратын адам, соттаушы; қазы). 2. спорт. *Спорт ойындарында билік айтушы, төрелік етуші.*

Судьялар кеңесі. құқық. *Соттың іс бойынша үкім шығару үшін кеңес бөлмесіне кіріп кеңесуі.*

СУЖАҒАҒАҚ зат. өс. *Суда өсетін біржылдық өсімдік.*

СУЖЕЛЕК зат. өс. <лат. sium> *Шатыршагүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктер туысы.*

СУЖЕЛКЕК <лат. gzaqarodone> зат. өс. *Шатыршагүлділер тұқымдасына жататын, көпжылдық шөптесін өсімдік.*

СУЖИДЕК зат. өс. *Сужидек тұқымдасына жататын бұта.*

СУЖҰЛДЫЗ зат. өс. <лат. callitriche> *Сужұлдыздар тұқымдасына жататын, суда өсетін бір, көпжылдық өсімдік.*

СУЖҰҚПАС сын. *Барып тұрған алаяқ, жылпос, суайт, мұтпәйім.*

Сужұқпас шешен. *Сөзден мүдірмейтін, ділмар.*

СУЖҰҚТЫРМАС сын. *Алаяқ, суайт.*

Сужұқтырмас шешен. *Ділмар, сөзден мүдірмейтін.*

СУЖҮРЕК сын. *Батыл емес, қорқақ.*

Сужүрек қылды. *Әбден үркітіп-қорқытты, зәрепаз етті.*

СУЖЫЛАН зат. зоол. <лат. natrix tessellata> *Өзі аттас туысқа жататын жылан-ның бір түрі.*

СУИЦИД [лат. sui – өзін, caedere – өлтіру] зат. *Өзіне-өзі қол жасуау.*

СУИЦИДОЛОГИЯ зат. мед. *Суицидтің салдарын зерттейтін, суицидология саласын жан-жақты зерделейтін медицина саласы.*

СУИЦИДТІК сын. мед. *Суицидке қатысты.*

СУКЕСЕР зат. балықшар. *Кемелің суды қақ жарып отыратын қыр тұмсығы.*

СУКЕСЕР зат. жерг. кәс. *Қайықтың маңдайы.*

СУККУЛЕНТТЕР [лат. succulentus] зат. өс. *Сабақтары мен жапырақтарында су қоры мол шөл және шөлейтті жерлерде өсетін көпжылдық өсімдіктер.*

СУКӨКІРЕК: сукөкіректер тұқымдасы. өс. <лат. hydrocharitaceae> *Суда өсетін көпжылдық дара жарнақты өсімдіктер.*

СУКӨРІК зат. өс. <лат. hurocharis> *Суда жүзіп жүретін, дөңгеленген жалпақ жапырағы бар су өсімдігі.*

СУКУРІШ зат. өс. *Күріш сияқты, суда өсетін өсімдік.*

СУКІРЕС зат. өс. *Су өсімдіктерінің бір түрі.*

СУКЦЕССИЯ¹ [лат. successio] зат. биол. *Жер бетінің белгілі бір аймағындағы бір биогеоценоздың екіншісіне ауысуы.*

СУКАБАҚ зат. жерг. *Қабығы тастай қатты, қауашағынан ыдыс жасайтын асқабақ түрі.*

СУҚАЙТАРЫМДЫЛЫҚ зат. геол. *Сүмен қаныққан тау жыныстардың өз бойынан гравитациялық су массаларын бөліп шығару мүмкіндігі.*

СУҚАҚ зат. хим. *Кермек суды қайнатқанда және буландырылған ыдыстың ішкі қабырғаларына, түбіне жабысып қатып қалған тұз шөгіндісі.*

СУКАН: суканын қашырды. *Зәре-құтын алды, үрейін қыырды. Суканы сүймейді. Жақтырмады, ұнатпады, жаны жек көрді.*

СУҚАРАҢҒЫ сын. *Көзі ештеңені көрмейтін, екі көзі бірдей көрмейтін соқыр.*

СУҚАШҚЫЛЫҚ зат. хим. *Қатты дене бетінің су жұқтырмайтын қасиеті.*

СУҚИТ сын. сөйл. **Суайт.**

СУҚОЙМА зат. геогр. *Жер бетіндегі табиғи (көл) және жасанды (бөген, әуіт) ойыстарға ағынсыз немесе баяу ағыспен жиналатын су көздері.*

СУҚҰЗҒЫН зат. зоол. <лат. phalacrocoracidae> *Ескек аяқтылар отрядының тұқымдасы.*

СУҚҰЛАМА зат. геогр. *Өзен арнасын көлденең кесіп өтетін тік жартасты кертпеуістен құлап, тік ағатын су.*

СУҚҰМЫҚ зат. өс. *Самалдықтың бір түрі.*

СУҚЫЛ зат. жерг. *Салқын, суық.*

СУҚЫЛДАТ= ет. *Мүдірмей, зулатып оқу, тоқтамай сөйлеу.*

СУҚЫЛДАТУ *Суқылдат етістігінің қимыл атауы.*

СУЛА= ет. 1. *Су тизізу, ылғалдау, дымдау.* 2. сөйл. *Суғару, су ішкізу.*

СУЛА: жүрегі сулады. *Төбе шашы тік тұрды, өн бойы мұздап кетті, қорықты.*

СУЛАН= ет. 1. *Су болу, ылғалдану.* 2. сөйл. *Су ішу, суғарылу.*

СУЛАНДЫР= ет. *Су қылдыру, су жіберу.*

СУЛАНДЫРҒЫШ зат. сұшар. *Ылғалдандырығыш, су жібергіш.*

СУЛАНДЫРУ сұшар. *Суландыр етістігінің қимыл атауы. // Ылғалы жеткіліксіз егін алабына су жеткізу, оның топырақтың өнім өсетін қыртысындағы қорын көбейту шаралары, мелиорацияның бір түрі.*

Суландыру жүйесі. сұшар. *Арналар желісі және басқа да су техникалық, пайдалану құрылыстары бар суландыруды қамтамасыз ететін аумақ.*

СУЛАНДЫРЫЛ= ет. *Ылғалдандырылу, су жіберілу.*

СУЛАНДЫРЫЛУ *Суландырыл етістігінің қимыл атауы.*

СУЛАНТ= ет. *Суландыру, су жіберту.*

СУЛАНТУ *Сулант етістігінің қимыл атауы.*

СУЛАНУ *Сулант етістігінің қимыл атауы; су жіберілу, дымқылдану, ылғалдану.*

СУЛАС сын. *Суы бір, араласып жатқан.*

СУЛАТ= ет. *Суғару, суғару, су беру.*

СУЛАТУ *Сулат етістігінің қимыл атауы.*

СУЛАУ¹ сын. Құрғақ емес, дымқылдау.
СУЛАУ² Сула етістігінің қимыл атауы; ылғалдау, дымқылдау.

СУЛЕМА зат. хим. Хлорлы сынап, салқын, әсіресе ыстық суда жақсы еритін ауыр ақ ұнтақ зат.

СУЛЬФАЗОЛ зат. мед. Дәрінің бір түрі.
СУЛЬФАМИД зат. хим. $SO_2(NH_2)_2$ аммиак туындысы.

СУЛЬФАНДР зат. хим. H_2Sx - мұнда $x \geq 2$, поликүкіртсутектер [Одоранттар ретінде пайдаланылады].

СУЛЬФАТ [лат. sulphur] зат. хим. Күкірт қышқылының табиғи тұзы.

СУЛЬФАТТЫ сын. хим. Құрамы сульфаттан тұратын.

СУЛЬФАЦИЯ [sulfacylum] зат. вет. Суда, сілті және қышқыл ерітінділерінде еритін ақ не сәл сарғыш, ақ ұнтақ.

СУЛЬФИД [лат. sulphur] зат. хим. Құрамына теріс зарядты тотығу дәрежесі бар күкірт кіретін химиялық қосылыстардың жалпы атауы.

СУЛЬФИДОЛИТ зат. хим. Пирротин, пентландит, халькопириттен тұратын магмалық сульфидті кен.

СУЛЬФИДТЕГІШ зат. хим. Мыстың, қорғасынның және мырыштың тотықты минералдарын сульфидтеу үшін қолданылатын, құрамында сульфид ионы бар реагент.

СУЛЬФИДТІ сын. хим. Құрамы сульфидтен тұратын, сульфиді бар.

Сульфидті рудалар. Темір мен түсті металдар сульфидтерінен (күкіртті қосылыстарынан) тұратын, бұл металдар ажыратып алынуы экономикалық тұрғыдан тиімді болатындай мөлшер мен концентрацияда болатын минералдық агрегаттар.

СУЛЬФИРЛЕУ зат. хим. Органикалық қосылысқа сульфототты енгізу процесі.

СУЛЬФИТАЦИЯ [лат. sulphur] зат. хим. Жемістерді, көкөністерді және олардың жартылай фабрикактарын консервілеу мақсатында күкіртті ангидридпен, күкірт қышқылымен, сондай-ақ натрий бисульфитімен өңдеу процесі.

СУЛЬФИТТЕР зат. хим. Күкіртті қышқылдың тұздары.

СУЛЬФОКСИД зат. хим. Құрамдарында екі органикалық радикалмен байланысқан органикалық қосылыс.

СУЛЬФОҚЫШҚЫЛДАР зат. хим. Бояғыштар, дәрі-дәрмек заттар, детергенттер синтезінде т.б. жерлерде қолданылатын көміртек атомымен байланысқан сульфотобы бар органикалық қосылыстар.

СУЛЬФОЛИТ зат. хим. Құрамының 50%-дан астамы табиғи таза күкірттен тұратын шөгінді таужыныс.

СУЛЬФОНДАР зат. хим. Құрамында екі органикалық радикалмен байланысқан $>SO_2$ тобы бар қосылыстар.

СУЛЬФОТҰЗДАР зат. хим. Оттекті қышқыл тұздарының құрамындағы оттекті күкірт атқаратын түзілімдер, оттекті қышқыл тұздарының күкіртті баламалары.

СУЛЫ сын. 1. Суы молырақ, сулырақ; өзен-көлді. 2. Дымқыл, ылғалды.

Сулы бұлттар. метеор. Тек су тамшыларынан құралған (егер температура $0^\circ C$ -тан төмен болса – суыған) тамшылы, жығы бұлттар.
Сулы бұрғылау. кен. Шпур мен қығыманы бұрғылау барысында сумен шайып отыру.
Сулы горизонт. Су өткізбейтін таужыныстардың арасында немесе бедімі мен сүтірек қабатының арасында жататын, жерасты суларының қалыптасу, қозғалу және арылу жағдайларының ортақтығымен сипатталатын бір немесе бірнеше сулы қабат.
Сулы горизонттың қалыңдығы. кен. Сүтірек қабатының жабынына перпендикуляр, жерасты суларының ашық бетіне дейінгі аралық.
Сулы кешен. геол. кен. Сулы таужыныстардың суға қанығу ерекшелігі мен геологиялық жасы бойынша азы-көпті біркелкі келетін қат-қабаты.
Сулы қабат. а) Суға қаныққан геологиялық жыныстар қабаты. ә) Қуыстары мен жарықтарына жерасты суы

жиналған таужыныстардың бір немесе бірнеше қабаты.
Сулы таужыныстар. геол. Белгілі көлемде су сыйыстырушы таужыныстар.

СУЛЫҚ¹ зат. Колдың суын сүртетін орамал.

Сулық орамал. Бет, қол жуған соң сүртінетін сүлгі, орамал.

СУЛЫҚ² зат. Су, ылғал өткізбейтін сырт-көім.

СУЛЫҚ³ зат. этн. Ауыздықты жүгенге шығыршық арқылы жалғастырып тұратын темір.

СУЛЫҚ⁴ зат. жерг. Шелектің тұтқасы.

СУЛЫҚ⁵ зат. жерг. Киіз үйдің киіз есігінің етек жағы.

СУМ зат. экон. Өзбекстанның ақша өлшемі.

СУМАҚАЙ сын. Жылпос, сұғанақ, сумаңдағыш. // Жылпос, сумаңдағыш адам.

СУМАҚАЙЛАН = ет. Сұғанақтану, сумаңдау.

СУМАҚАЙЛАНУ Сумақайлан етістігінің қимыл атауы.

СУМАҚТА = ет. Сумаңдау, жылмаң қағу.

СУМАЛМАН зат. жерг. кәс. Шығырдың тіреуі; тезеріш орнататын орын ағаштың басын бекітіп тұратын ағаш.

СУМАҢ сын. Жылмаң, сытсың.

Сумаң қақты [етті]. Жылмаңдады, жылып-жылып етті.

СУМАҢДА = ет. Жылмаң қағу, жылып-жылып ету, сытсыңдау.

СУМАҢДАС = ет. Жылмаң қағысу, жылып-жылып етісу, сытсыңдасу.

СУМАҢДАСУ Сумаңдас етістігінің қимыл атауы.

СУМАҢДАТ = ет. Жылмаң қақтырту, сытсыңдату.

СУМАҢДАТУ Сумаңдат етістігінің қимыл атауы.

СУМАҢДАУ Сумаңда етістігінің қимыл атауы.

СУМАҢ-СУМАҢ: сумаң-сумаң етті. Тым қатты сумаңдады, жылытылдап кетті.

СУМЕК зат. кәс. Қайыққа кірген суды төгетін ыдыс.

СУМИ сын. Ақылы жоқ, мисыз.

СУМИ сын. Топас, ақырсыз.

СУМО жап. зат. спорт. Ауыр салмақты балуандардың арасында өтетін жапонның ұлттық күресі.

СУМОДЕЛЬ: сумо модель спорты. спорт. Кемемен суда жүзу теориясының негіздерін білдіретін техникалық спорт түрі.

СУМОНШАҚ зат. Жасанды, құны төмен, бер жағы жытыраған зат, нәрсе.

СУМҰРЫН сын. Мұрнынан су ағып жүретін, салдыр-салақ (адам). // Есеймеген, кішкене бала.

СУ-МУ зат. Жеңіл сусын.

СУННА зат. діни. Мұхаммед пайғамбардың (ғ.с.) ұлгі-өнегесі мен өсиетіне сай мұсылман дініндегі адам орындайтын амалдар, суннашылдық.

СУННИТ зат. діни. Суннизмді жақтаушы.

СУОҚ зат. кәс. Шығырдың дөңгелегін ұстап тұратын ағаш; шығырды жүргізетін кіндік ағаш.

СУОТЫ зат. ө. с. Астық тұқымдасына жататын, мал азығы ретінде пайдаланылатын көпжылдық, кейде біржылдық екеп жем-шөп өсімдігі.

СУӨЛШЕУШІ зат. Судың көлемін есептеу үшін су құбырларына орнатылатын өзі арқылы ағып өткен су мөлшерін анықтайтын аспап.

Суөлшеуші имарат. су шар. Су өтімін, деңгейін, оның көлемін және сол телімдегі арнаға, су жүйесіне келіп қосылған жанама суды, арна немесе жүйе суының пайдасыз жоғалымын есептейтін, суару мен суландыру қалыбын анықтайтын гидротехникалық имарат.

СУӨРНЕК зат. колонер. Өрнектің бір түрі.

СУӨТКІЗБЕУШІЛІК зат. Таужыныстардың табиғатта болатын арындық градиент жағдайында бос суды өзі арқылы өткізбейді немесе ең аз мөлшерде өткізу қабілеті.

СУӨТКІЗГІШ сын. Бойында суды ұстамайтын, су жібергіш.

СУӨТКІЗГІШТІК зат. Суды ұстамайтын қасиет, су жібергіштік.

СУӨТІМДІЛІК зат. Таужыныстарының гравитациялық күштердің, қысым немесе капиллярлық көтерілімнің әсерімен ашық қуыстар арқылы су өткізу қабілеті.

СУПЕР... [лат. super] Күрделі сөздердің бірінші бөлігі. 1. Жоғары сапаны, жоғары әрекетті білдіреді. 2. Негізгі, бас, үстем деген мағына үстейді.

СУПЕРАРБИТР зат. құқық. Соттар арасындағы даулы мәселелерді түбегейлі шешетін аралық сот төрағасы.

СУПЕРВИЗОР [ағыл. supervisor] зат. инф. 1. Дербес компьютер құрылғыларын бағдарламалар арасында бөлуді басқаратын операциялық жүйе бөлігі. 2. Операциялық жүйенің немесе оның негізгі ядросының ескі атауы. 3. Компьютерлік бағдарламаның есептеуіш жүйе ресурстарын үлестіруді басқаратын бөлігі.

СУПЕРИНФЕКЦИЯ [лат. super – үстем, үстіне, inficere – инфекция] зат. вет. Белгілі бір індетті ауруға шалдыққан мал (адам) денесіне сол ауру қоздырғышының қайталануы.

СУПЕРКОМПЬЮТЕР [ағыл. supercomputer] зат. инф. Қазіргі уақыттағы аса қуатты компьютер класына жататын, ең соңғы технологиямен жабдықталған, күрделі есептеуді жоғарғы жылдамдықпен орындауға арналған күрделі әрі бағалы компьютер.

СУПЕРМАРКЕТ [ағыл. supermarket] зат. Күрделілікті тұтыну бұйымдарын сатып, халыққа қызмет көрсететін, сатып алушы өзі талғап, өзіне-өзі қызмет көрсететін, сату көлемі және тауарлар сұрыпталымы бойынша аса ірі азық-түлік және өнеркәсіп тауарлары дүкені.

СУПЕРОВУЛЯЦИЯ [лат. super – үстем, үстіне + ovum – жұмыртқа] зат. вет. Аналық мал денесіне гормондық препарат (СЖК, прогрестерон т.б.) енгізіп, аналық жыныс безін жарып шыққан жыныс клеткаларының санын көбейту.

СУПЕРСЕРВЕР [ағыл. superserver] зат. инф. Командалардың толық жүйесі бар процессорды пайдаланатын жерілікті есептеу желісіне арналған көп процессорлы жүйе.

СУПЕРСТОР зат. «Бір шаңырақтың астында» азық-түлік және өнеркәсіп тауарларының кең сұрыпталымын сататын және түрлі қызметтер көрсететін сауда орталығы.

СУПЕРФОСФАТ зат. хим. Негізінен фосфордан тұратын химиялық тыңайтқыш.

СУПЕРФОСФАТ зат. хим. Тыңайтқыштың бір түрі.

СУПИНАТОР [лат. supinare] зат. вет. Алдыңғы не артқы аяқты дөңгелекте айналдырып, оның алы бетін сыртқа қарай бұратын бұлшық еттер.

СУПИЯЗ зат. ө. с. <лат. scilla> Лалағұл тұқымдасы әсемдік өсімдікке жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

СУРДОКАМЕРА [лат. surdus – күңгірт естілетін, лат. camera – бөлме] зат. Қабырғасынан дыбыс өтпейтін арнайы жабдықталған үй.

СУРДОПЕДАГОГИКА [лат. surdus – саңырау, күңгірт естілетін, грек. paidagogikē] зат. пед. Педагогика ғылымының есту мүшесінің кемістігі бар балаларды тәрбиелеу және оқыту мәселелерін зерттейтін саласы.

СУРДОПСИХОЛОГИЯ [лат. surdus – саңырау, күңгірт естілетін, грек. psychē – жан, logos – ілім] зат. психол. Арнаулы психологияның саңырау және құлағының мүксі бар адамдардың психикалық дамуын, оқыту мен тәрбиелеу жағдайында бұл дамуды жетілдіру мүмкіндіктерін зерттейтін саласы.

СУРЕТ зат. 1. Қарындашпен, қауырсынмен, бормен, бояумен салынған бейне. 2. Бір заттың қағазға не басқа бір нәрсеге түсірілген бейнесі, келбеті. 3. Бейнені, кескін-келбетті салу өнері.

4. Фотография, мүсін, скульптурада бейнеленген, түсірілген кескін, кескіндеме. 5. сөй. л. Нәрсенің кескінін оптикалық аппарат арқылы жарық сезгіш материалға түсіріліп алынған фотосурет. 6. а. у. с. Далаңың, табиғаттың әсем көрінісі.

Сурет галереясы. өнер. Негізінен бірінші кескіндеме туындылары жинақталатын көркем-сурет мұражайы. **Сурет жазу.** өнер. Жазудың сурет өнерімен байланысты синкретті ең алғашқы түрі. **Суретке түсті.** а) Фотоаппарат арқылы бейнеленді. ә) Елестеді, көрінді.

СУРЕТКЕР зат. 1. Өнер саласында шығармашылық қызмет атқарушы. 2. әдеб. Көркем шығармада суреттеу, бейнелеу шебері.

СУРЕТКЕРЛІК зат. 1. Суретшілік, мүсіншілік өнері. 2. Образ жасаудағы шеберлік.

СУРЕТТЕ = ет. 1. Көркем образбен бейнелеу, сипаттау. 2. Біреудің, бір нәрсенің сыртқы тұлғасын, пішімін бейнелеп, ауызша баяндау.

3. Көрген-білгенді еске түсіріп, бейнесін көз алдына елестетіп айту.

СУРЕТТЕЙ сын. Сурет сияқты, сурет тәрізді.

СУРЕТТЕЛ = ет. 1. Көркем образбен бейнелену, сипатталу. 2. Бұрын болған оқиға, көрген-білген нәрсенің еске түсіріліп, елестетіліп айтылуы.

СУРЕТТЕЛУ Суреттел етістігінің қимыл атауы; көркем образбен бейнелену, сипатталу.

СУРЕТТЕМЕ зат. Сурет көріністері арқылы баяндалған жазба дерек.

СУРЕТТЕУ Суретте етістігінің қимыл атауы.

СУРЕТТІЛІК зат. Бейнелілік, жан-жақты көрсете білушілік.

СУРЕТШІ зат. 1. Бояу, қарындашпен бейнелеу өнерінің туындысын, сурет салуға маманданған адам. 2. а. у. с. Көркемсіз шебері.

СУРЕТШІЛ сын. 1. Сурет салғыш, бейнелегіш. 2. Суреттеп жазушы.

СУРЕТШІЛІК зат. 1. Сурет салу өнерін кәсіп етушілік, сурет салушылық. 2. әдеб. Бейне, образ жасаудағы шеберлік.

СУРРОГАТ [лат. surrogatus] зат. Уақытша сапалы тауардың орнын ауыстыратын өнім немесе жалған жасалынған өнімнің түрі.

СУРФАКАНТ [лат. surfakant] зат. анат. Өкпе көпіршіктерінің (альвеолалар) ішкі бетін сылап, олардың қабырғаларының жабыспауын қамтамасыз ететін зат.

СУРЬМА зат. хим. Техникада түрлі қорытпаларға қосылып, қолданылатын көкшіл, ақ түсті металл; химиялық элемент (Sb).

СУСА = ет. 1. Таңдайы кеуіп шөлдеу, қаталау. 2. Суды қажет ету, құрғау, шөліркеу. 3. а. у. с. Аңсау, құмарту.

СУСАҒАТ зат. көне. Көне Индия, Қытай, Мысыр, т.б. елдерде белгілі бір деңгейдегі судың ыдысқа тамшылауы бойынша уақыттың өтуін айқындайтын аспап.

СУСАЛҚЫНДАТҚЫШ зат. Суды атмосфера ауасымен салқындататын құрылғы.

СУСАМЫР¹ зат. мед. 1. Қант ауру. 2. а. у. с. Шөлдегіш, сусағыш адам.

СУСАМЫР² зат. жерг. Түйе жейтін шөптің түрі.

СУСАР¹ зат. 1. Суда жүретін қоңыр түсті, қымбат бағалы терісі бар кішірек аң. 2. зоол. <лат. martes> Сүтқоректілер класына жататын жыртқыш аң.

Сусар бөрік. Сусар терісінен тігілген түсі қоңыр бөрік. **Сусар тон.** жерг. Сусар терісінің жүнін сыртына қаратып, ішін астарлап тіккен тон.

СУСАР² зат. өс. Түйе малы сүйсініп жейтін шөптердің бір түрі.

СУСАРҒАЛДАҚ зат. өс. <лат. batrachium> Сарғалдақтар тұқымдасына жататын шөптесін өсімдік.

СУСАРЛЫ сын. Сусары көп, сусар мекеңдеген.

СУСАРЫМСақ зат. жер. Сулы жерде, сайда өсетін, басы сарымсақ тәрізді бүршіктенген өсімдік.

СУСАТ = ет. Шөлдету, қаталату.

СУСАТУ Сусат етістігінің қимыл атауы.

СУСАУ Суса етістігінің қимыл атауы.

1. Шөлдеу, қаталау. 2. а. у. с. Аңсау, құмарту.

СУСЕК зат. Астық сақтайтын ағаш науа.

СУСЕПКИ зат. жаңа. Суды себезгілеп жіберетін құрал.

СУ-СӨЛ зат. жерг. Су, ылғал, су-му.

СУСҮЙГІШТІК зат. хим. Қатты дене бетінің су жұқтыру қасиеті.

СЕПКИШ зат. 1. Гүлге, өсімдіктерге себезгілеп су құюға арналған ыдыс. 2. Кен өндіруде шаңды басу мақсатында қолданылатын, суды тозаңға айналдыратын құрылғы.

СУСОҚТА зат. саят. Саят құстарын баптау кезінде берілетін жемнің түрі.

СУСОҚТЫ сын. Суга малышып қалжыраған, су өткен (күй).

СУСОРДЫ сын. Су сорып, ақ жем болған.

СУСПЕНЗИЯ [лат. suspensio] зат. тех. Қатты түйіршіктері біркелкі тараған, жұқа дисперсті сұйықтық.

Суспензия ағым. геол. Суспензиялардың (суда қаныққан қалқыма түйіршіктердің) су алабы түбіндегі гравитациялық қозғалысы не ағым. **Суспензияның регенерациялау.** кен. Пайдаланылған суспензиялардан қайта пайдалану үшін ауырлатқышты ажыратып алу, ауыр және жеңіл фракцияларымен бірге шыққан суспензияны бөліп алу.

СУСПЕНЗОИД зат. кен. Суспензияның қатты фазасы.

СУСУ Сусы етістігінің қимыл атауы.

СУ-СУАН зат. Су, шалап, көже сияқты сұйық тағам.

СУҰЙЫТЫЛҒАН: сусұйылтылған эмальдар. хим. Сүмен сұйылтылғанда коллоидтық ерітінді беретін синтетикалық қабықша түзуші заттар негізіндегі эмальдар.

СУСҮЙГІШ сын. Жогары ылғалдықты қажет ететін, суды ұнататын.

Сусүйгіш өсімдіктер. өс. <грек. hydor – су, ылғал, phuton – өсімдік> Төменгі бөліктері суга батып тұратын жер-су өсімдіктері.

СУСҮЙКЕН = ет. Судың суып, жаңа ғана қата бастауы.

Сусүйкентіп қалды. Күздігің судың суып, жаңа ғана қата бастауы туралы айтылады.

СУСУМЫЛ зат. өс. <лат. eichhornia crassipes> Тропиктік жерлерде өсетін өсімдік.

СУСЫ = ет. 1. Жылпылдап сырғып кету, сырғылу. 2. а. у. с. Су-су ету, суылдаған дыбыс шығару.

СУСЫЗ сын. Суы, ылғалы жоқ; құрғақ.

Сусыз қуырды. Жанын көзіне көрсетті, қыспаққа алды.

СУСЫЗДАН = ет. 1. Су, ылғал болмау, кебе бастау. 2. хим. Термиялық немесе химиялық әрекеттесу кезінде органикалық немесе бейорганикалық қосылыстардың молекулаларынан судың бөлінуі.

СУСЫЗДАНДЫР = ет. Су, ылғалды болдырмау, кептіру.

СУСЫЗДАНДЫРУ Сусыздандыру етістігінің қимыл атауы. Суды, ылғалды болдырмау, кептіру. // кен. Кен байытудан алынатын қатты және сұйық өнімдерді тұтыну орнына (мыс, зауыттарға) жіберу алдында құрамынан суды бөліп шығарып, ылғалдылығын белгілі мөлшерге жеткізу әрекеті.

СУСЫЗДАНДЫРЫЛ = ет. Сусыз еткізілу, кептірілу.

СУСЫЗДАНДЫРЫЛУ Сусыздандырыл етістігінің қимыл атауы.

СУСЫЗДАНУ Сусыздан етістігінің қимыл атауы.

СУСЫЗДЫҚ зат. Ылғалдың жоқтығы, құрғақтық.

СУСЫЗ-НУСЫЗ сын. Суы-нуы жоқ, бұтасыз, қу тақыр.

СУСЫЛ зат. Зуылдаған жай сыбыс, суыл.

Сусыл қақты. Сусылдады, су-су етті.

СУСЫЛАН зат. жерг. Бауланған қамыс, тал және т.б.

СУСЫЛДА = ет. 1. Су-су етіп дыбыс шығару, сусыл қағу. 2. Жылтылдап сырғылу, сусу.

СУСЫЛДАҚ сын. 1. Тез жылжып тұратын, сусымалы. 2. Су-су етіп дыбыс шығаратын.

3. а. у. с. Өсек-аяң айтушы зытылдақ, зуылдақ.

СУСЫЛДАС = ет. Су-су етісу, сусыл қағысу.

СУСЫЛДАСУ Сусылдас етістігінің қимыл атауы.

СУСЫЛДАТ = ет. Су-су еттіру, сусыл қақтыру.

СУСЫЛДАТУ Сусылдат етістігінің қимыл атауы.

СУСЫЛДАУ Сусылда етістігінің қимыл атауы.

СУСЫМАС сын. Жылжып кеткіш, сусылдақ.

СУСЫМАҚ зат. жерг. Азғантай су, болмашы су.

СУСЫМАЛЫ сын. Жылжымалы, сырғымалы.

Сусымалы зат. Ірілігі белгілі бір мөлшерден аспайтын, құрғақ, өте қозғалмалы зат.

СУСЫМАЛЫ таужыныстар. кен. Аралары әртүрлі пішіндегі уақ сынықтар мен түйіршіктердің шоғыры болып табылатын таужыныстар.

СУСЫН зат. 1. Шөлді қандыратын сұйық тағам. 2. а. у. с. Ішімдік, арақ-шарап.

Сусыны қанды. а) Шөлі басыды, сусындады. ә) Құмардан шықты. **Сусынын [шөлін] қандырды.** а) Шөлін басты. ә) Құмарынан шығарды.

СУСЫНДА = ет. 1. Шөлін, сусынын басу. 2. а. у. с. Білім алу, нәр алу. 3. а. у. с. Құмарын қандыру, құшырлану.

СУСЫНДАН = ет. сөй. л. Шөлін басқызу.

СУСЫНДАНДЫР = ет. 1. Сусын беріп, шөлін қандыру. 2. а. у. с. Білім алдыру.

СУСЫНДАНДЫРУ Сусындандыру етістігінің қимыл атауы; сусын беріп, шөлін қандыру.

СУСЫНДАНУ Сусындан етістігінің қимыл атауы.

СУСЫНДАТ = ет. 1. Сугару, ылғалдату. 2. а. у. с. Құмарын қандырту, құшырландырту.

СУСЫНДАТУ Сусындат етістігінің қимыл атауы.

СУСЫНДАУ Сусында етістігінің қимыл атауы.

СУСЫНДЫҚ сын. Сусын боларлық, сусынға жарарлық.

СУСЫНҚЫРА = ет. Аздап сусу, сусын шығыңқырау.

СУСЫРА = ет. Суга құштар болу, зарығып шөлеу.

СУСЫРАУ Сусыра етістігінің қимыл атауы.

СУСЫП = ет. Сырғыту, ысырту.

СУСЫТУ Сусыт етістігінің қимыл атауы.

СУСПІНДІ сын. Су әбден сіңген, ылғалданған.

СУТАЗАРТҚЫШ зат. Табиғи су көзінен шыққан суды пайдалануға берер алдында оны тазартатын құрылғы; үйдегі құбырға орналас-тырылған сүзгі.

СУТАҚАЙ зат. зоол. Тоқтау суда, кейде ағысы баяу тұщы суда кеңінен таралған, денесінің ұзындығы 12-20 мм, теңаяқты шаяндар отряды-ның түрі.

СУТАРТАР зат. зоол. <лат. gallus aquaticus> Ылғалды саздақ жерде тіршілік ететін тырна тұқымдас дене тұрқы 30 см-дей, тұмсығы ұзын, тік, екі бүйірі қысыңқы жыл құсы.

СУТАРТҚЫ зат. с. у. ш. а. р. Гидроэнергетика, халықты сумен қамтамасыз ету, ирригация және т.б. мақсаттар үшін суды өзгеннен, көлден, бөгеннен, жер астынан және т.б. алатын гидротехникалық құрылыс.

СУТАРТҚЫШ сын. Ылғалды, суды бойына сіңіргіш.

СУТАРТҚЫШТЫҚ зат. Заттың (материалдың) суды бойына сіңіру қасиеті.

СУТАС зат. геол. Силикаттар класына жататын, кіршіксіз таза мөлдір берилл минералының түрі.

СУТЕК зат. хим. <лат. hydrogenium> Оттегімен қосылып, су түзетін түссіз, иіссіз жеңіл газ; рет нөмірі 1, массалық сандары 1–4-ке дейін 4 изотопы белгілі химиялық элемент.

Сутек бомбасы. әск. Жарылыс қуаты термоядролық реакцияға негізделген аса жойқын бомба. **Сутек жанармайы.** хим. 1903 ж. К.Э.Циолковский алғаш рет ракеталық жанармай ретінде ұсынған сұйық, сутек.

СУТЕКСІЗДЕНДІР= ет. Химиялық қосылыстар молекулаларынан сутекті шығару.

СУТЕКСІЗДЕНДІРУ Сутексіздендіретістігінің қимыл атауы. // Химиялық қосылыстар молекулаларынан сутекті шығару процесі.

СУТЕКТЕНДІР= ет. Сутекті қосып алу.

СУТЕКТЕНДІРУ Сутектендіретістігінің қимыл атауы.

СУТЕКТІ сын. Құрамында сутек бар, сутек қатысқан.

Сутекті бактериялар. биол. Электрондардың ақырғы акцепторы ретінде оттекті пайдаланып, молекула күйіндегі сутекті тотықтыратын бактериялар. **Сутекті электрод.** физ. Платинаның салғырт беттерінде сутек атомдары және катиондары арасында электр-химиялық тепе-теңдік орнайтын бірінші текті газды электрод.

СУТЕКТІК сын. хим. Сутекке қатысты, сутекпен байланысты.

Сутектік көрсеткіш. хим. Ерітінділердегі сутек иондарының шоғырлануын (белсенділігін) сипаттайтын өлшем. **Сутектік сынақтық.** хим. Металл сутекпен диффузиялық қаныққанда пластикалығының және мықтылығының кему құбылысы. **Сутектік энергетика.** хим. Сутектің энергия сыйымдылығы мол, экологиялық таза энергия көзі ретінде пайдаланылатын өдістер жиынтығы.

СУТОҒАН зат. Табиғи немесе жасанды жолмен ағын су мен іркінді су жиналатын өзен, көл, бөген және т.б.

СУТОРАП зат. Өзара байланысқан гидротехникалық құрылыстар торабы.

СУТӨКПЕ зат. Жер астындағы және ашық кен қазбаларынан шахта (кеніш және карьер) суларын жер үстіне тартып шығару жұмысы.

СУТҮЛПАР зат. миф. Аңыз бойынша, судан шыққан (жаралған) жүйрік ат, суын.

Сутұлпардан туған. миф. Сутұлпар шапқан биенің құлыны, асыл тұқымды будан.

СУТЫШҚАН зат. зоол. <лат. arvicola terrestris> Су езеуқұйрығы.

СУТІЛ зат. зоол. <лат. atheresthes evermanni> Басқа камбалаларға қарағанда дене пішіні ұзындау, Тынық, Атлант мұхиттарының солтүстік бөлігінде таралған камбала тұқымдасына жататын балық түрінің жалты атауы.

СУТПЕК зат. сұшар. Су өткізбейтін таужыныс немесе оның су өтетін қабаттарымен салыстырғанда суды өте нашар өткізетін қабаты.

СУҰРМА зат. сұшар. Қашыртқыдан ағып шыққан ағынның динамикалық әсерін қабылдайтын және судың атық энергиясын қарқынды түрде бөсеңдетуге арналған гидротехникалық құрылыс түрі.

Суұрма қабырға. сұшар. Суұрма құрылысының энергия бөсеңдеткіштерінің бір түрі. **Суұрма құдық.** сұшар. Ағынша соққысы мен ағынның суағары арқылы құйылатын су энергиясын қабылдауға, өзен арнасын қауіпті шайылудан қорғауға арналған арынды су энергиясын кеміткіш гидротехникалық құрылыс.

СУҰСТАҒЫШ зат. Су өткізбейтін немесе өте нашар өткізетін.

СУҰСТАҒЫШТЫҚ зат. Су өткізбейтін немесе өте нашар өткізетін қасиет.

СУФАЛЕРИТ [грек. sphaleros] зат. хим. Түсі қоңыр не қара, кейде сары, қызыл, жасыл болып келетін минерал, химиялық формуласы – ZnS мырыш алдамшысының минералогиялық атауы.

СУФЛЕ зат. тамақ. Балмұздақ жасауға арналған, қант қосқан кілегей не сүт.

СУФЛЕР [франц. souffleur] зат. театр. Пьеса мәтіні арқылы спектакль немесе репетиция барысын бақылайтын, қажетті жағдайда актердің сөйлейтін сөзін есіне салып, сыбырлап оқып отыратын театр қызметкері.

СУФФОЗИЯ [лат. suffossio] зат. геол. Топырақ құрамындағы ерігіш тұздарға жер асты суларының механикалық әсері және карст процестерінде басты орын алатын осы сулардың ерітуші ықпалы.

СУФФОЗИЯЛЫҚ сын. геол. Суффозияға ұшыраған.

СУША үст. 1. Керезінше, қалауынша, көл-госір. 2. Тоқтамай, мүдірмей.

СУШАҢҒЫ зат. спорт. Спортшылардың арнайы жасалған шаңғымен катерге тіркеле сығып, су бетімен жарысатын спорт түрі.

СУШАРУАШЫЛЫҚ зат. Халықтың және халық шаруашылығының қажетін сумен қамтамасыз етуді, тиімді пайдаланды, қорғауды қарастыратын шаруашылық саласы.

Сушаруашылық балансы. экон. Белгілі бір аумақтың жерүсті және жерасты сулары қоры мен оларды белгілі уақыт ішінде халық шаруашылығының әр саласында пайдалану көлемінің арақатынасы.

СУШАЯН зат. зоол. Тиңы суда мекендейтін көп аяқты, денесінде сауыты бар, бунақ-бунақты болып келетін омыртқасыз жәндік.

СУШЕЛПЕК зат. тамақ. Майға, сүтке, илеген шептекті кейде құр суга қайнатып пісірілген шептек түрі.

СУШЕШЕК зат. өс. Парнасиөптің бір түрі; батпақ парнасиөбі.

СУШЫ зат. 1. Су таситын, су әкелетін адам. 2. Егістік пен шабындық жерді суаратын, суармалау жұмыстарын атқарушы маман.

СУШЫЛ сын. Жүзгіш, малтығыш, суга құмар.

СУШЫЛДЫҚ зат. Жүзгіштік, малтығыштық.

СУШЫЛҚАРА зат. зоол. <лат. cinclus> Омыртқасыз су жәндіктері мен олардың дернәсілдерімен қоректенетін торайтәрізділер отрядының бір туысы, отырықшы құс.

СУШЛІК зат. өс. Талдың бір түрі; сібірлік тал.

СУУ Суы етістігінің қимыл атауы. 1. Салқын күйге келу, тоңазу, салқындау. 2. ауыс. Аралары ашақтау; салқын тарту, реңжісу.

СУЫ= ет. 1. Ыстық қалыптан салқын күйге келу, тоңазу, салқындау. 2. ауыс. Тынығу, дем алу. 3. ауыс. Араларының ашақтауы; салқын тарту, көңілге кірбін түсу. 4. ауыс. Жігерін, көңілін, ынтасын басу.

СУЫҒЫРАҚ сын. Суықтау, ызғарлылау.

СУЫҚ сын. 1. Тым салқын, жылы емес. 2. ауыс. Ызғарлы, үрейлі. // Ызғар, зардан. 3. ауыс. Салқынқанды, салғырт, енжар.

Суығына тоңып, ыстығына күйді. Бар бейнетін, қындығын көрді. **Суық ауа.** Салқын ауа. **Суық жол.** Жаман жол. **Суық жүз [ажар, қабақ].** Ренішті, кейісті пішін; жатырқап, жатсына қараған кейіп. **Суық жүзді.** Беті-жүзі сұсты, қатал, ызғарлы. **Суық жүріс.** Асығыс келу. **Суық қарады.** Суық жүз танытты, жақтырмады.

Суық [көзбен] қарсы алды. Жақтырмай салқын жүзdestі. **Суық қару.** Көне заманнан оқ-дәрі мен атыс қаруы ойлап табылғанға дейін қолданылған, шабуылдау мен қорғануға арналған қоян-қолтық ұрыс қаруы. **Суық қарыды [қапты].** Суық қысты, аяз қарыды. **Суыққа ұрынды.** Ауа райы қолайсыз, суық күнге тап келді. **Суыққа [суықтан] ұшты.** Үсік шалды, суыққа ұрынды, үсіді. **Суыққа шалдыртты.** Суық тигізді, суықтатты. **Суық қолын сұқты.** Талан-таражаға салды, ұрлап-қарлады. **Суық құшақ.** Салқын, жылы емес құшақ. **Суық өтті.** Суық тиіп ауырды. **Суық соғып кетті [тастады].** Әбден тоңды, үсіді. **Суық соқты.** Үсік ұрды, үсітті. **Суық сорды.** Суықтады, суық өтіп тоңды. **Суық сөз [хабар, сыбыс].** Алып-қашпа, жағымсыз, жайсыз хабар. **Суық су.** Температурасы 20°C-қа дейінгі табиғи су. **Суық теңіз.** Солтүстік мұзды мұхит. **Суық тер.** Қорыққанда, қиналғанда шығатын тер. **Суық тиді [өтті, ұстады, шалды].** Суық зардабынан ауруға шалдықты, сырқаттанды. **Суық түеті.** Қыс келді, аяз болды. **Суық [қаған] ұрды.** Үсік

шалды. **Суық ұстады.** а) Салқын тиді. ә) Өзін алыс, жат адамдай көрсетті, салқынқандылық танытты. **Суық үн [дауыс].** Ашулы, қатты шыққан дауыс; зарлы үн. **Суық хабар.** Қайғылы оқиға, жаманат жайлы сөз.

СУЫҚҚОЛ зат. Жымысқысы, суғанақтығы бар адам, ұрлықшы.

СУЫҚҚОЛДЫ сын. Ұрлықты кәсіп еткен, суғанақ.

СУЫҚСҮЙГІШ сын. Суыққа төзімді, суыққа бейімделген.

Суықсүйгіш өсімдіктер. өс. <грек. kiyos – суық, аяз, мұз, pliyton – өсімдік> Суық және физиологиялық құрғақ мекенжайда өсуге бейімделген өсімдіктер.

СУЫҚСЫРА= ет. 1. Суыңқырау, салқындау, тоңазу. 2. ауыс. Салқын тарту, көңілі суу.

СУЫҚСЫРАТ= ет. Суыңқырату, салқындату, тоңазу.

СУЫҚСЫРАТУ Суықсырат етістігінің қимыл атауы.

СУЫҚСЫРАУ Суықсыра етістігінің қимыл атауы.

СУЫҚТА= ет. 1. Суық өту, тоңу. 2. ауыс. Ашақтау, суысу, реңжісу.

СУЫҚТАЙ сын. Суық күйінде. **Суықтай қалыптайтын цех.** тех. Қаңылтырдан, жолақтан, таспадан тетік жасайтын цех.

СУЫҚТАН= ет. Сыздану, ызбарлану.

СУЫҚТАНУ Суықтан етістігінің қимыл атауы.

СУЫҚТАТ= ет. Ашақтату, суыту.

СУЫҚТАТУ Суықтат етістігінің қимыл атауы.

СУЫҚТАУ¹ сын. 1. Суығырақ, салқындау. 2. ауыс. Сұстылау, ызғарлылау.

СУЫҚТАУ² Суықта етістігінің қимыл атауы.

СУЫҚТОРҒАЙ зат. зоол. <лат. pyrrhula pyrrhula> Орманды даланы мекендейтін төсі қызыл кішкене өңір құс.

СУЫҚТЫҚ зат. 1. Салқындық, тоңазушылық, суытып кетушілік. 2. ауыс. Ашулық, ызғарлық, зілділік.

Суықтық полостері. геогр. Жер шарындағы ең төменгі ауа температурасы байқалатын аймақ.

СУЫҚШӨП зат. өс. Қазақстанның солтүстік облыстарында (Алтайда) өсетін шөптесін өсімдік.

СУЫЛ зат. Сусылдаған дыбыс, зуыл.

СУЫЛДА= ет. 1. Зуылдау, зу-зу етіп дыбыс шығару. 2. ауыс. Толастамау, тынышмау, тыным таппау. 3. ауыс. Зымырау, заулау.

СУЫЛДАҚ сын. 1. Сығып тұратын, сусылдағыш (құм, топырақ). 2. ауыс. Өтірікті қосып сөйлейтін, зуылдақ.

СУЫЛДАС= ет. Су-су етісу.

СУЫЛДАСУ Суылдас етістігінің қимыл атауы.

СУЫЛДАТ= ет. 1. Зуылдату, зу-зу етіп дыбыс шығару. 2. ауыс. Зымырату, заулату.

СУЫЛДАТУ Суылдат етістігінің қимыл атауы.

СУЫЛДАУ Суылда етістігінің қимыл атауы; зуылдау, зу-зу етіп дыбыс шығару.

СУЫЛДЫР зат. өс. <лат. blysmus> Қияқөздерде тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

СУЫН¹ зат. зоол. Бұғылар тұқымдасына жататын ірі аң.

СУЫН² зат. жерг. Бауланған егін үйіндісі.

СУЫН³ зат. миф. 1. Аңыз өңгімелерде, ертегілерде айтылатын тұлпар. 2. жерг. Таза тұқымды жүйрік ат, арымақ.

СУЫН= ет. 1. Салқындау, суу. 2. ауыс. Ынтығы басылу, қызбалығы кему.

СУЫНДЫР= ет. 1. Салқындату, суықтандыру. 2. ауыс. Ынтығын бастыру.

СУЫНДЫРУ Суындыру етістігінің қимыл атауы; ынтығын бастыру.

СУЫНТУ= ет. Суыту, ыстығын басқызу.

СУЫНТУ Суынт етістігінің қимыл атауы.

СУЫНТЫҚ зат. өс. <лат. hygrophila plesperma> *Суда өсетін өсімдіктің түрі.*

СУЫНУ Суын етістігінің қимыл атауы.

СУЫНЫС= ет. Бір-біріне ытығы басылу.

СУЫНЫСУ Суыныс етістігінің қимыл атауы.

СУЫНҚЫРА сын. Жылудың кеми бастауы; салқындаңқырау.

СУЫР зат. 1. Қыста қыпқып қалатын, кішірек кеміргіш аң және оның терісі. 2. зоол. <лат. marmota> Кемірушілер отряды, тиін-тәрізділер тұқымдасына жататын сүтқоректі.

Суыр бөрік. Суыр терісінен жасалған бөрік. **Суыр жонданды.** Ұзыншаланып жоталанды. **Суыр тон.** этн. Суыр терісінің иленген жағын беттестіріп тіккен яки суыр терісінің жұн бетін сыртына қаратып, астарлап тіккен тон түрі. **Суырдың айғырындай шаңқылдады.** Ащы, тұрпайы дауыс шығарды.

СУЫР= ет. 1. Біреуді, бір нәрсені, затты белгілі орнынан, жерден, судан т.б. тартып шығару, жұлып алу. 2. ауыс. Бір заттың шаңын, қауызын тазарту, қиыру.

Суырып салды. Дайындықсыз өз жанынан өлең шығарды.

СУЫРҒЫШ зат. жерг. Шөп суыратын құрал.

СУЫРДАЙЫН сын. поэт. Суыр сияқты, суырдай.

СУЫРМА зат. Үстел, шкаф сияқты жиһазға орнатылған кішкене тартпа жәшік.

СУЫРМАЛЫ сын. Тартпалы, алмалы-салмалы.

СУЫРТ= ет. 1. Тартып шығарту, жұлып алдыру. 2. ауыс. Желге ұстап қиырту.

СУЫРТҚЫ: суыртқы құрт. зоол. Жұмыр құрттар класының суыртқы құрттар туысы болып табылатын ақшыл түсті, жіп тәрізді құрт.

СУЫРТПАҚ зат. 1. Жібін суырып алу үшін пайдаланылатын матаның жіңішке қиындысы. 2. Шашқа түскен ақ. 3. ауыс. Бір нәрсенің шет пішіағы, жалғасы.

СУЫРТПАҚТА= ет. 1. Суыра түсу, шым-шымдап суыру. 2. ауыс. Үзіп тастамай, там-тұмдап жалғастыру, сыздықтау.

СУЫРТПАҚТАЙ сын. Суыртпақ сияқты, суыртпақ секілді.

Суыртпақтай сетінеді. Ыдырады, тарқады.

СУЫРТПАҚТАЛ= ет. Суыра түсу, шым-шымдап суырылу.

СУЫРТПАҚТАЛУ Суыртпақтап етістігінің қимыл атауы.

СУЫРТПАҚТАТ= ет. Үзіп тастамай, там-тұмдап жалғастыру, сыздықтатып ақырын шығару.

СУЫРТПАҚТАТУ Суыртпақтап етістігінің қимыл атауы.

СУЫРТПАҚТАУ Суыртпақтап етістігінің қимыл атауы; суыра түсу, шым-шымдап суыру.

СУЫРТУ Суырт етістігінің қимыл атауы.

СУЫРУ Суыр етістігінің қимыл атауы.

СУЫРЫЛ= ет. 1. Тартып шығарылу, жұпыну. 2. ауыс. Бір заттың шаңы, қауызы тазартылу, қиырылу. 3. ауыс. Жеке-дара бөлініп, алға түсу.

Суырыла сөйледі [сөз сөйледі]. Ағылып, ойын еркін, жеткізе айтты. **Суырылып шықты [шыға келді].** Топтан ерекше бөлініп, алға ентеледі.

СУЫРЫЛТ= ет. сөйл. Желге ұстап қиырту.

СУЫРЫЛТУ Суырылт етістігінің қимыл атауы.

СУЫРЫЛУ Суырыл етістігінің қимыл атауы.

СУЫРЫНДЫ сын. Жел үрлеген, үрінді.

СУЫРЫПСАЛМА сын. Өз жанынан тез арада өлең шығара алатын, алдын ала дайындалмай-ақ, бірден айтатын.

Суырыпсалма акын. Табан астынан өлең шығаратын акын.

СУЫРЫПСАЛМАЛЫҚ¹ зат. Өлеңді алдын ала дайындықсыз, ойдан шығарып, бірден айтатын ақындық қасиет.

СУЫРЫПСАЛМАЛЫҚ² зат. спорт. Орындалған музыкалық әуенге орай жаттығуларды құрастыру және орындау.

СУЫРЫС= ет. Тартып шығарысу.

СУЫРЫСУ Суырыс етістігінің қимыл атауы.

СУЫС= ет. 1. Аралары бір-бірінен алшақтау; салқын тартысу. 2. Көңіл қалдыру, ренжіту.

СУЫСУ Суыс етістігінің қимыл атауы.

СУЫСТЫҚ сын. Реніш, өкпе-нала, көңіл қалушылық.

СУЫСЫНҚЫРА= ет. Араларының алшақтауы; бір-біріне өкпелеңкіреу. **СУЫТ** ұст. Асығыс, тығыз, үртіс. **Суыт жүрді.** Асығыс, тығыз, тоқтамай жүрді. **СУЫТ**= ет. 1. Ыстығын басқызу, салқында-ту. 2. ауыс. Ұзақ жолдан терлеп келген аттың ер-тоқымын шешпей, айылын босатып, отқа қоймай тынықтыру, дем алдырту. 3. ауыс. Кірбің қабақ таныту, салқын мінез көрсету.

СУЫТҚЫШ сын. Тоңазытқыш, мұздатқыш.

СУЫТТЫР= ет. Тынықтыру, дем алдырту.

СУЫТТЫРУ Суыттыр етістігінің қимыл атауы.

СУЫТУ Суыт етістігінің қимыл атауы.

СУЫТЫЛ= ет. 1. Салқындаылу, суық етілу.

2. ауыс. Тынықтырылу, дем алдырылу.

СУЫТЫЛУ Суытыл етістігінің қимыл атауы.

СУЫТЫНҚЫРА= ет. Жылудың азайыңқырауы; салқындаңқырау.

СУЫТЫС= ет. Ыстығын бірге басқызу, салқындатысу.

СУБХАНАЛЛА од. діни. Кемшіліксіз Алла,

барлық кемшіліктерден ада Алла деген мәнде қатты қорқып, таңғалғанда айтылатын сөз.

СУБХАТ зат. сөйл. **Сұхбат.**

СУБХАТТАС= ет. сөйл. **Сұхбаттас.**

СУҒАНАҚ зат. 1. Жымысқы, ұры, тіміскі.

2. Ашқарақ, обыр, қомағай.

Сұғанақ аншы. Жабайы аңды, балықты, құсты рұқсатсыз аулап, табиғатқа зиян тигізетін адам.

СУҒАНАҚТАН= ет. 1. Сұқтанып ұрлана қарау; ұрыншақтау. 2. Ашқарақтанып қомағайлану, обырлану.

СУҒАНАҚТАНУ Сұғанақтан етістігінің қимыл атауы.

СУҒАНАҚТАУ сын. 1. Жымысқылау, ұрылау. 2. Ашқарақтау, қомағайлау.

СУҒАНАҚТЫҚ зат. 1. Жемқорлық, ұрлық.

2. Қомағайлық, обырлық.

СУҒУ Сұқ етістігінің қимыл атауы; бір нәрсені пісіп алу, енгізу.

СУҒУЛЫ сын. Сұғылған, тығулы.

СУҒЫЛ= ет. Бір нәрсенің ішіне кіргізілу, енгізілу.

СУҒЫЛУ Сұғыл етістігінің қимыл атауы.

СУҒЫН= ет. 1. Бір нәрсенің ішіне ену, кіру, бойлау. 2. ауыс. Сұқтанып қарау. 3. ауыс. Жан салып кірісу.

СУҒЫНБА зат. геол. Морфологиялық тұрғыдан бастырмаға ұқсас жыртылып-айырылу құрылымы.

СУҒЫНДЫР= ет. Кіргізу, ендіру, салу.

СУҒЫНДЫРМА зат. сушар. Шогырланған су ағымын жасау үшін гидромонитордың не ағым жасайтын басқа құрылғылардың оқпанының шығар тесігіне қосылатын келте құбыр.

СУҒЫНДЫРУ Сұғындыр етістігінің қимыл атауы.

СУҒЫНДЫРЫЛ= ет. Кіргізілу, ендірілу.

СУҒЫНДЫРЫЛУ Сұғындырыл етістігінің қимыл атауы.

СУҒЫНУ Сұғын етістігінің қимыл атауы; ену, бойлау.

СУҒЫНЫНҚЫРА= ет. Ішке қарай кіріңкіреу.

СУҒЫС= ет. Бір-біріне кірігу, ену.

СУҒЫСУ Сұғыс етістігінің қимыл атауы.

СҮДЫН зат. өс. Қандышөптің емдік түрі; дәрілік қандышөп.

СҮЙҚЫЛ сын. 1. Қою емес, сұйық. 2. Сирек, жиі емес. 3. ауыс. Берекесіз, пәтуасыз.

СҮЙҚЫЛДАН= ет. 1. Қоюлығы азайып сұйылу. 2. ауыс. Бәсеңсіну, төмендеу.

СҮЙҚЫЛДАНУ Сұйқылдан етістігінің қимыл атауы.

СҮЙҚЫЛДАУ сын. Қалың, қою емес; сирегірек.

СҮЙҚЫЛТ сын. 1. Қою емес, сұйығырақ.

2. Қалың емес; сирегірек. 3. ауыс. Ренсіз, маза-сыз. 4. ауыс. Өтірік, жөн-жосықсыз.

СҮЙҚЫЛТТАУ сын. Жөнсіздеу, ретсіздеу.

СҮЙҚЫЛТЫМ сын. 1. Сұйығырақ, сұйықтау. 2. Қою емес, азынбай. 3. ауыс. Сирексіздеу, нашарлау, сапасыздау.

Сұйқылтым тартты. Ебедейсізденді, сүйкімі кетті.

СҮЙҒЫРАҚ сын. Сұйықтау, сұйқыл-тым.

СҮЙҒЫҚ сын. 1. Ағатын қасиеті бар, қою емес, сылдыр су. // Заттың қатты және газ тәрізді күйлерінің аралығындағы агрегаттық күй.

2. Қалың, емес; ұсақ, селдір. 3. ауыс. Берекесіз, сирексіз, маңызсыз.

Сұйық иониттер. хим. Ион алмасуға қабілетті сұйық шайғындатқылар.

Сұйық кристалл. физ. Анизотроптық қасиеті бар молекулалары ретпен орналасқан сұйық.

Сұйық отын. хим. Іштен жану қозғалтқыштарында (автомобиль, танк, авиация, ракета т.б.) отын ретінде қолданылатын органикалық заттардың жанармаймен қоспасы.

Сұйық шыны. хим. Флотациялық байытуда таужыныс минералдарының флотациялануын басу үшін қолданылатын натрий немесе калий силикаттарының ерітіндісі, химиялық аты – кремний қышқылы (H_2SiO_3).

СҮЙЫҚТА= ет. 1. Сұйыту, сылдыр суға айналдыру. 2. ауыс. Берекесі кету, қожырау, сиырқұймашақтау.

СҮЙЫҚТАЛ= ет. Сұйылу, сұйық болу.

СҮЙЫҚТАЛУ Сұйықтал етістігінің қимыл атауы.

СҮЙЫҚТАН= ет. Сұйық күйге ену, сұйық бола түсу.

СҮЙЫҚТАУ¹ сын. 1. Аздап сұйық; суы молдау. 2. Сирегірек, селдірлеу.

СҮЙЫҚТАУ² Сұйықта етістігінің қимыл атауы.

СҮЙЫҚТЫҚ зат. физ. Заттың қатты және газ тәрізді күйлерінің аралығындағы агрегаттық күйі; сұйық зат, сұйылған нәрсе.

Сұйықтық қозғалысы. физ. Сұйықтықтың кішкене бөлшектерінің сыртқы (гравитациялық) және ішкі жанама күштердің әсерінен жылжып ауысуы.

Сұйықтық реттеу. биол. Азаның сұйық орталарында (қан, лимфа, жасушадағы және жасушааралық сұйықтық) еріген қалыпта болатын биологиялық белсенді заттар арқылы мүшелер мен мүшелер жүйесінің тіршілігін реттеу.

Сұйықтықтың арындоз қозғалысы. физ. Сұйық заттың өткізбейтін қабаттармен шектелген, оларға барлық жанасу нүктелерінде атмосфералық қысымнан артық қысым түсетін ортадағы қозғалысы.

СҮЙЫҚФАЗАЛЫ: сұйықфазалы тотығу. хим. Сұйық ортада жүйретін тотығу.

СҮЙЫЛ= ет. 1. Сұйық бола бастау, сұйқылдану. 2. Селдіреу, сиреу. 3. Тарай бастау, ыдырау.

4. ауыс. Сапасы нашарлау, қожырау; ұсақталу.

СҮЙЫЛТ= ет. 1. Сұйықтықтың қоюлығын төмендету, сұйық ету. 2. ауыс. Қожырату, бытырату.

СҮЙЫЛТҚЫШ зат. Сұйықтықтың қоюлығын төмендеткіш.

СҮЙЫЛТУ Сұйылт етістігінің қимыл атауы; сұйықтықтың қоюлығын төмендету. // хим. Еріткіш қосу арқылы ерітінді концентрациясын төмендету.

СҮЙЫЛТЫЛ= ет. Сұйық етілу, сұйықталу.

СҮЙЫЛТЫЛУ Сұйылтыл етістігінің қимыл атауы.

СҮЙІЛҮ *Сүйіл етістігінің қимыл атауы; сүйік бола бастау, сүйікідану.*

СҮҚ' зат. 1. *Ішіп-жеп, қадалған көз.* 2. *Ашқарақ, қомағай адам (ш).*

Сұғын қадады [салып қарады]. Тесіле, қадала қарады. **Сұғы тиді. Көзі тиді. Сұқ әруақ.** Түске кіретін есік алдында жамандап тұратын әруақ. **Сұқ көзге ұшырады. Көз өтті, көз тиді.**

СҮҚ²: сұқ қол [саусақ]. Бас бармақ пен ортан қолдың аралығындағы саусақ.

СҮҚ= ет. 1. *Бір нәрсені пісіп алу, енгізу.* 2. *Бір нәрсенің ішіне салу, тығу.*

СҮҚАҚТА= ет. сөйл. **Сұғанақта.**

СҮҚАНУАР зат. Шешен, сөзуар адам.

СҮҚБАҚ зат. жерг. Ішінде дәні жоқ асқабақ түрі.

СҮҚБАТ зат. сөйл. **Сұхбат** (әңгіме-дүкен құрған отырыс, жиын).

СҮҚБАТТАС= ет. сөйл. **Сұхбаттас.**

СҮҚБАТТАСТЫР= ет. **Сұхбаттастыр.**

СҮҚБАТТАСТЫРУ *Сұқбаттастыру етістігінің қимыл атауы.*

СҮҚБАТТАСУ *Сұқбаттас етістігінің қимыл атауы.*

СҮҚИ= ет. *Үңіле қарау, шұқшию.*

СҮҚИТ зат. қарап. **Сұайт.**

СҮҚҚЫ зат. техн. *Техникалық бөлшек.*

СҮҚҚЫЛА= ет. 1. *Үшкір затты піскілеу, түйіреу.* 2. *ауыс. Дененің шанышқылап, түйіреп ауруы.*

СҮҚҚЫЛАТ= ет. *Үшкір затты піскілеп түйрету.*

СҮҚҚЫЛАТУ *Сұққылат етістігінің қимыл атауы.*

СҮҚҚЫЛАУ *Сұққыла етістігінің қимыл атауы; үшкір затты піскілеу, түйіреу. // геол. Тау жыныстарының пішіндері мен көлемін үшкір сұққымен анықтау процесі.*

СҮҚПА зат. *Есіктің не қақпаның сыртынан не ішінен бекітетін ағаш я темір.*

СҮҚСИ= ет. *Өңіреу, дөңкілеу.*

СҮҚСИНО *Сұқси етістігінің қимыл атауы.*

СҮҚСҮР сын. *Жаман, тұспайы.*

СҮҚСЫР зат. 1. *Сұр түсті кішкене үйрек; сұқсыр үйрек.* 2. *ауыс. Жексұрын, сұм.*

Сұқсыр үйрек. зоол. <лат. rodicipedidae> *Дене тұрқы 22–60 см, тұрсығы жалтақ емес, түзу және жұмыр, қанаттары қысқа, су бетімен екпінден барып, шапшаң ұшатын су құстарының бір тұқымдасы.*

СҮҚСЫРДАЙ сын. *Сұқсыр сияқты, сұқсыр тәрізді.*

СҮҚСЫРЛАН= ет. *Түсі қашу, сұрлану.*

СҮҚСЫРЛАНУ *Сұқсырлан етістігінің қимыл атауы.*

СҮҚСЫРША үст. *Сұқсыр тәрізденіп, сұқсырға ұқсап.*

СҮҚТА= ет. *Белгілі бір затты сұқ саусағымен көрсету, нұсқау.*

СҮҚТАЛ= ет. сөйл. **Сұқтан** (түйрелеу, сұққылау).

СҮҚТАН= ет. 1. *Түйрелеу, сұққылау.*

2. *ауыс. Ішіп-жеп, тесіле қарау, көзін тігу.*

СҮҚТАНДЫР= ет. *Тесілдіре қарау, көз тіктіру.*

СҮҚТАНДЫРУ *Сұқтандыр етістігінің қимыл атауы.*

СҮҚТАНТ= ет. *Тесілету, көз тіктірту.*

СҮҚТАНТУ *Сұқтант етістігінің қимыл атауы.*

СҮҚТАНУ *Сұқтан етістігінің қимыл атауы; тесіле қарау, көз тігу.*

СҮҚТАНЫС= ет. *Тесілісу, көз тігісу.*

СҮҚТАНЫСУ *Сұқтаныс етістігінің қимыл атауы.*

СҮҚТЫҚ зат. *Сұғанақтық, ашқарақтық.*

СҮҚТЫР= ет. *Белгілі бір нәрсенің ішіне сұққызу, тықтыру.*

СҮҚТЫРУ *Сұқтыру етістігінің қимыл атауы.*

СҮҚЫМ сын. *Тойымсыз, ашкөз.*

СҮҚЫМДАУ сын. *Тойымсыздау, ашкөздеу.*

СҮЛА= ет. 1. *Ұзынынан түсу, құлап жату, сереу.* 2. *Жайылу, созылып, тону.*

Сұлап түсті. *Ұзынынан құлады, жалт өтті.*

СҮЛАМА¹ зат. қолөнер. *Кең көсіліп жатқан жазықтық деген мағынаны білдіретін ою [Бұл оюды тоқылу ерекшелігіне байланысты бас-аяғы жоқ ою деп те атайды, өйткені қай шетінен (басынан) бастап тоқылса да өрнек қате түспейді, Бас-аяғы жоқ, шексіз деген мағынаны аңғартады].*

СҮЛАМА² зат. жерг. *Қарт әйелдер киетін қимешек пен жаулық түрі.*

СҮЛАМА³ сын. *Кең көсіліп жатқан (жазық жер).*

СҮЛАТ= ет. *Ұзынынан түсірту, құлату, серейту.*

СҮЛАТПА сын. *Жерге көлденеңінен құлатып салынған.*

Сұлатпа бұтақ. бот. *Бұталы өсімдіктердің шеткі өркендерін жатқыза иілдіре құлатып, топырақпен көміп, көктемде қосалқы тамыр пайда болған жерінен төменірек кесіп алып, отырғызылатын бұтақ.*

СҮЛАТУ *Сұлат етістігінің қимыл атауы.*

СҮЛАУ *Сұла етістігінің қимыл атауы; ұзынынан түсу, сереу.*

СҮЛБА зат. 1. *Алыстан қараңдаған бейне, тұлға.* 2. *ауыс. Белгілі бір нәрсенің жалты жо-басы, нобайы, нұсқа, үлгі.* 3. бот. *Ағаш не өсімдіктердің діңінің жоғарғы бөлігін құрайтын өркендер жүйесі.* 4. <грек. schema> *Конструкторлық құжаттамада бұйымның (немесе қондырғының) құрамдас бөлімдері мен құрама бөлшектері және олардың арасындағы байланыс шартты кескіндемелік белгілермен көрсетілген құжат.*

Сұлба карта. Әдетте, координаталар торы жоқ, кейде контурлары ғана жуық оңайлатылған карта.

СҮЛБАЛАН= ет. *Сұлбасы көріну, байқалуы.*

СҮЛБАЛАНУ *Сұлбалау етістігінің қимыл атауы.*

СҮЛТАН зат. 1. *Бірқатар мұсылман елдеріндегі монархтардың, бас билеушілердің атадан балаға мұра болып қалып отыратын мирасты лауазымы және сондай-ақ осы лауазымның иесі.* 2. тар. *Қазақ жерінде Шыңғыс ханның тұрқымынан шыққан билеушілерге беріліп, мирас болып қалып отырған лауазым, оның иесі.* 3. тар. *Патшалық Ресейдің қазақ жерін билеуде енгізген әкімшілік жүйесі бойынша қазақ билеушілеріне берілген атақ-дәреже.* 4. *ауыс. Бегзат, ақүйек, асылзда.*

СҮЛТАНБАЛЫҚ зат. зоол. <лат. mullus barbatus> *Алабұға тұқымдасына жататын теңіз балығы.*

СҮЛТАНДЫҚ зат. тар. *Сұлтан болушылық, әкімдік, төрелік.*

СҮЛТАНСЫМАҚ сын. экспр. *Сұлтан дәрежесіне жетпеген, сұлтан болып жүрген.*

СҮЛУ сын. 1. *Сыртқы келбет-кескіні жағынан дурыстылығымен, партиялдылығымен көзге түсетін (зат, нәрсе).* 2. *Көркікті, ажарлы, өңді. // Көркікті, ажарлы, өңді қыз, бойжеткен, әйел баласы.* 3. *Көркем, әсем көрінетін (табиғат құбылыстары т.б.).* 4. *Ішкі мазмұны терең, сәнді, әсем, үйлесімді.* 5. *Әсерлі, бейнелі, көркем.*

Сұлу сары. *Мүсіні жинақы, сарысы басым қылаңат. Сұлудың жанарындай түп-тұнық. поэт. Мөлдір, таза ешкім түспеген, лайлаңбаған, пәк.*

СҮЛУДАЙ сын. *Сұлу сияқты, сұлу тәрізді.*

СҮЛУЛА= ет. 1. *Әсемдеу, сәндеу, әдемілеу.*

2. *Нақышына келтіру, көркемдеу.*

СҮЛУЛАН= ет. *Әсемдену, сәндену, әдемілену.*

СҮЛУЛАНДЫР= ет. *Әсемдеу, сәндендіру, әдемілендіру.*

СҮЛУЛАНДЫРУ *Сұлуландыру етістігінің қимыл атауы.*

СҮЛУЛАУ¹ сын. *Ажарлылау, сымбаттылау, көріктілеу.*

СҮЛУЛАУ² *Сұлула етістігінің қимыл атауы; әдемі ету, әсемдеу.*

СҮЛУЛЫҚ зат. 1. *Келбеттілік, өңділік, ажарлылық.* 2. *әст. Адамның, ішкі дүниесінің, жанының әдемілігі, үйлесімділігі.* 3. *Көркемдік, әсемдік.* 4. *филос. Эстетикалық құндылықты*

сипаттайтын категория; әсемдік өлшемі.

5. *ауыс. Қызығы молдық, мазмұндылық.*

Сұлулық салоны. *Теріні, шашты, тырнақты күтіп, бояп, тән сұлулығын арттыратын әртүрлі шаралар жүргізуге арналған шағын мекеме.*

Сұлулық тәрбиесі. *Эстетикалық, көркемдік туралы тәрбие.*

СҮЛУЛЫҚСЫЗ сын. *Сұлулығы жоқ, сұлу еместік.*

СҮЛУСАРЫ зат. өс. *Таудың биік беткейлерінде өсетін ашық күрең-қызыл түсті сұлу гүл.*

СҮЛУСЫ= ет. *Сұлу көріну, әсемсіп-сәнсу.*

СҮЛУСЫН= ет. *Сұлулану, әдемілену.*

СҮЛУСЫНУ *Сұлусын етістігінің қимыл атауы.*

СҮЛУША сын. *Әдеміше келген, ажарлылау.*

СҮЛУЫРАҚ сын. *Келбеттірек, әдемірек.*

СҮЛЫ зат. өс. 1. *Малға азық ретінде өсірілетін еке дақыл.* 2. <лат. avena> *Қоңырбас тұқымдас біржылдық және көпжылдық шөптесін өсімдіктер туысы; астық дақыл.*

СҮЛЫБАС зат. өс. <лат. avenastrum> *Шабындық пен жайылымда өсетін, астық тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.*

СҮЛЫК¹ үст. *Қимылсыз, әрекетсіз күй.*

Сұлық жатты. *Халі нашарлап, қозғалмай, қимылсыз, тыныш жатты. Сұлық жүрді. Батыл әрекетке кіріспейді, бос жүрді. Сұлық түсіп жатты. Қимылсыз жатты, қозғалмады.*

СҮЛЫК²: *сұлқын басты. Алтығын басты, жігерін құм қылды.*

СҮЛЫК³ зат. *Өң басы, реңі.*

СҮЛЫП зат. *көне. Тұқым, тек, жаратылыс.*

СҮМ¹ сын. 1. *Залым, қу, жексұрын.*

2. *Кәнішер, қатыгез, жауыз.*

Сұм жалған [өмір, дүние]. *Опасыз, баянсыз өмір. Сұм жүрек. Жаманшылық көп көрген, зарлы, шер жұтқан жүрек. Сұм жылан. Улы, шақса өлтіретін жылан. Сұм заман. Қайғы-қасірет, азабы көп дәуір. Сұм [қу] дүние. Қайырсыз, жалған өмір. Сұм тағдыр. Азабы көп, қатыгез жазмыш, өткен өмір. Сұм тілді. Жалған, улы сөзді.*

СҮМ² сын. *Бақтысыз, талайсыз, сормаңдай.*

СҮМАНДА= ет. сөйл. **Сұманд.**

СҮМҒҰЛА зат. жерг. *Сұм, арам ниетті, сұмдықты тез сезетін адам.*

СҮМДАН= ет. *Залымдықпен қуақылану.*

СҮМДАНУ *Сұмдан етістігінің қимыл атауы.*

СҮМДЫҚ зат. 1. *Қара ниеттілік, арамзалық, сұмырайлық.* 2. *Жайсыздық, жайсыз жағдай, жаман хабар. // Жайсыз, жаман, шошынарлық.*

3. *Қиындық, азап.* 4. *Масқара, адам айтқысыз жағдай. // 5. Ерекше, тылсым.*

СҮМДЫҚ-АЙ мод. эмоц. *Сөкет қылық, қят, масқара.*

СҮЛЫМСАҚ зат. өс. *Таспаның (таспашөптің) бір түрі; ақ сабақты таспа.*

СҮМ-ЖЫРЫНДЫ сын. *Сұмырай, жексұрын, ұры, әккі.*

СҮМҚАЙ сын. *Жексұрын, сұм; жаман.*

СҮМҚҰЛА зат. өс. *Басқа өсімдік тамыры арқылы қоректеніп өсіп-өнетін, хлорофилсіз шөптесін өсімдік.*

СҮМПАЙЫ сын. *Сұмырай, жексұрын, сүйкімсіз. // Сұмырай, жексұрын, сүйкімсіз адам.*

СҮМПАЙЫЛЫҚ зат. *Жексұрындық, сүйкімсіздік.*

СҮМЫН [монғ. сумын] зат. жерг. *Моңғолиядағы аймақтан кейінгі ауданмен шамалас әкімшілік-аумақтық бөлік.*

СҮМЫНДЫҚ сын. жерг. *Сұмынга қатысты, аудандық.*

СҮМЫРАЙ зат. 1. *миф. Жалғыз аяқты, жалғыз көзді мақұлық.* 2. *ауыс. Жауыз, сұм адам.*

СҮМЫРАЙДАЙ сын. *Сұмырай сияқты, сүйкімсіз.*

СҮМЫРАЙЛАН= ет. *Жексұрын болып көріну, сүйкімсіздену.*

СҮМЫРАЙЛАНУ *Сұмырайлан етістігінің қимыл атауы.*

СҮМЫРАЙЛЫҚ зат. *Жаман қылық, жексұрындық.*

СҰНАҚТЫ сын. жерг. *Тәжірибелі, көргені көп.*

СҰН зат. өс. *Сабағы иілгіш, жапырақтары талдың жапырағына ұқсас шөп.*

СҰНҒАЙ зат. өс. *Дәрілік өсімдіктердің бір түрі.*

СҰНҒАҚ сын. *Ұзын бойлы, биік.*

Сұнғақ бой [бойлы]. *Бойы ұзын, бойшаң.*

Сұнғақ денелі. *Ұзын бойлы, ашаң.*

СҰНҒАҚТАН= ет. *Бойшаң тарту, қзару.*

СҰНҒАҚТАНДЫР= ет. *Бойшаң тарттыру, қзарту.*

СҰНҒАҚТАНДЫРУ *Сұңғақтандыр етістігінің қимыл атауы.*

СҰНҒАҚТАНУ *Сұңғақтан етістігінің қимыл атауы.*

СҰНҒАҚТАУ сын. *Сұңғағырақ, бойшаңдау.*

СҰНҒАҚТЫ сын. сөйл. **Сұңғақ.**

Сұнғақты бие. *Тек-тұқымы жақсы, бойшаң, кесек денелі бие.*

СҰНҒАҚТЫҚ зат. *Бойшаңдық, ұзындық.*

СҰНҒАЛАҚ зат. зоол. *Суда тіршілік ететін қандаланың түрі.*

СҰНҒАТ зат. өнер. *Бейнелеу өнері.*

СҰНҒЫ зат. *Мылтықтың басындағы өткір найза.*

СҰНҒЫЛА¹ сын. 1. *Көп білетін, білгір.*

2. *Тез сезе қоятын, зерек, зерделі.* 3. *жерг. Қу, сұм, залым.*

Сұнғыла қыз. *Құлығы, қылығы асқан бой-жеткен.*

СҰНҒЫЛА² зат. өс. <лат. orobanche> *Жапырақтары қабыршақ тәрізді, қарама-қарсы орналасып, гүлдері қос жынысты, масақ, шашақ, қалқанша тәрізді гүлшоғырына топтанған бір және көпжылдық шөптесін өсімдік тұқымдасы.*

СҰНҒЫЛАЛАУ сын. 1. *Зейінділеу, зерделілеу.* 2. *жерг. Құлау, байқағыштау.*

СҰНҒЫЛАЛЫҚ зат. 1. *Зерделілік, зеректік.* 2. *жерг. Құлық, сұмдық.*

СҰНҒЫТ зат. жерг. *Қу, сұм.*

СҰНҚ: *сұңқ етті.* *Әйелдің жіңішке даусы келте, қысқа ғана шықты.*

СҰНҚАР зат. <лат. falconidae> 1. *Жемін көбіне ұшып жүріп теуіп аулайтын, денесі шағындау, қыран құстардың жалпы атауы.* 2. зоол. <лат. falco gyrfalco> *Сұңқар тәрізділер отрядына жататын күндізгі жыртқыш құстардың жалпы атауы.* 3. *ауыс. Ержірек, өжет, батыл, қайратты ер адам.*

Сұңқар мойын. *Әдемі, жұмыр мойын.* **Сұңқардан ителгі туды.** *Жақсыдан жаман туды, тегі асыл еді, ұрпағы ұсақ болып кетті деген мағынада.*

СҰНҚАРДАЙ сын. *Сұңқар сияқты, сұңқар тәрізді.*

СҰНҚАРДАЙЫН сын. поэт. *Сұңқардай, сұңқар сияқты.*

СҰНҚАРША үст. *Сұңқар тәрізді, сұңқар құсап.*

СҰНҚИ= ет. *Еңкіш тартып бүгілу, имю.*

СҰНҚ-СҰНҚ: *сұңқ-сұңқ етті.* *Суырыла сөйлеп сұңқылдады.*

СҰНҚЫЛ зат. 2. *Құстың сұңқылдаған даусы.* 2. *ауыс. Өлген адамды жоқтап жылаған, зарлы үн.*

СҰНҚЫЛДА= ет. 1. *Саңқылдап дауыс шығару.* 2. *Құстың сұңқ-сұңқ етіп дыбыс шығаруы.* 3. *ауыс. Сұңқ-сұңқ еткен дауыспен ән салу.* 4. *ауыс. Тілмәрсін сөйлеу.* 5. *Сұңқсұңқ етіп жылау, дауыс салу.*

СҰНҚЫЛДАҚ сын. *Сұңқылдаған, даусы сұңқ-сұңқ еткен.*

Сұңқылдақ аққу. зоол. <лат. sygnus sygnus> *Тұмсығы сарғыш, ұшы ғана қара болып келетін, денесі ірі, қанатын жайғанда 2,5 м-ге жететін қаз тәрізділер отрядының үйрек тұқымдасына жататын аққу құстың бір түрі.*

СҰНҚЫЛДАС= ет. *Бірге сұңқылдау, сұңқ-сұңқ етісу.*

СҰНҚЫЛДАСУ *Сұңқылдас етістігінің қимыл атауы.*

СҰНҚЫЛДАТ= ет. 1. *Сұңқ-сұңқ етіп дыбыс шығарту.* 2. *ауыс. Зарлату, дауыс салдырту.*

СҰНҚЫЛДАТУ *Сұңқылдат етістігінің қимыл атауы.*

СҰНҚЫЛДАУ *Сұңқылда етістігінің қимыл атауы.*

СҰП-СУЫҚ сын. 1. *Мұп-мұздай, тастай.* 2. *ауыс. Ызғарлы, түсі суық.*

СҰП-СҰР сын. 1. *Өте сұр түсті, қара бозғылт.* 2. *ауыс. Өңі қаушаң; қан жоқ, сөл жоқ.*

СҰПЫ¹ зат. *Жұқа ақ мата, ақ дабы.*

СҰПЫ² зат. сөйл. **Сопы.**

СҰПЫДАЙ: *ақ сұпыдай. Аппақ қудай, боп-боз.*

СҰР¹ зат. 1. *Сыық, тұр-тұрпат, сүдін.* 2. *Көрініс, сыртқы бейне.*

Сұр заман. *Қатыгез шақ, ауыр уақыт. Сұры жок. Түрі жаман, келіссіз. Сұры кетті [қашты].* а) *Өңі қашты, түсі бузылды.* ә) *Берекесі кетті, әбігерленді.* б) *Айбарынан айырылып, үрейленді. Сұрын алды [кетірді].* *Сықы кетті; жүз-өңі бузылды; құты қашты.*

СҰР² сын. 1. *Заттың, нәрсенің бозғыл түсі.* 2. *ауыс. Көңілсіз, сұрқай, жабырқау.*

Сұраю. зоол. <лат. ursus arctos> *Солтүстік Америкада тіршілік ететін қоңыр аюдың тұр тармағы. Сұр бұлт. Аспанда жатпай торлап, 4-5 шақырымдай биіктікте болатын тұңғыр бұлт.*

Сұр жебе. *көне. Бұрынғы өткен батырлардың өткір, жылмақай садақ оғы. Сұр жебедей. Сұр жебе тәрізді. Сұр жылан. Сұр түсті жылан.*

Сұр заман. *көне. Қатыгез шақ, ауыр уақыт. Сұр зығыр.* өс. *Зығыр тұқымдасына жататын өсімдік. Сұр мерген. поэт. Көздегенін қалт жібермей дәл атып түсіретін тисқаққан аңшы, мергеннің мергені. Сұр мергеннің оғындай.*

поэт. Қалт кетпейтін, дәл тиетін; ерекше. Сұр шолпаң. жерг. Кішкене көк тыныш. Сұр шытырша. өс. <лат. berteroia incana> *Биіктігі 20-60 см, сабағы тармақты, қысқа жылдыз тәрізді түштермен жабылған өсімдік. Сұр шіл.*

зоол. *Дене тұрқы 35 см, сыртқы қауырсыны сұрғылт, онда көлденең жолақты қара дақтары, бүйірінде қоңыр жолақтары бар, басы мен мойны қызғылт сары түсті, бауыры – ақ және онда таға тәрізді қоңыр таңбасы болатын құс. Сұры қашты.* а) *Өңі өзгерді, сықы кетті.* ә) *Берекесі кетті, жылуы кетті.*

СҰРА= ет. 1. *Бір нәрсені білгісі келу, сөзге тартып, жауап алу.* 2. *Бір затты беруді өтіну, қалау.* 3. *Тілек білдіріп өтіну, қолқалау.* 4. *Біреу туралы білгісі келіп, соны сөз қылу, шақыру.* 5. *ауыс. Билеу, билік ету.*

Сұрағанға тілеген. *Дөп келді, сәті түсті, құланың қасынуына мылтықтың басуы дәл келді.*

СҰРАБДАЛ сын. жерг. *Ізденгіш, әр нәрсені білуге құмар.*

СҰРАҚ зат. 1. *Жауап алу, бір-бірімен қарым-қатынас барысында ойларын айқындау үшін қойылатын сұрау, сауал.* 2. *ауыс. Әр нәрсенің сұрауы.* 3. *ауыс. Шешім таппаған мәселе.*

Сұрақ белгі. лингв. сөйл. **Сұрау белгісі.** *Сұрақ берді. Сұрақ қойды, сұрады. Сұрақ жаудырды. Үсті-үстіне сұрақ қойды. Сұрақ [сауал] қойды. Сұрады, білгісі келді. Сұрақтарды түрлендіру.* пед. *Оқушылардың, студенттердің білімін әр қырынан тексеру үшін қойылатын сұрақ, тапсырма.*

СҰРАҚСЫЗ сын. *Сұрағы жоқ, сұрақ қойылмаған.*

СҰРАҚТЫ сын. *Сұраулы, жауап күткен (тішін, келбет, кейін).*

СҰРАЛ= ет. *Бір нәрсені білгісі келу мақсатында сұрақ қойылу.*

СҰРАЛА сын. *Сұр мен ағы аралас түсті. СҰРАЛАҚАЗ зат. зоол. <лат. anser fabalis> *Қаз тәрізділер отрядының үйрек тұқымдасына жататын құстардың бірі.**

СҰРАЛУ *Сұрал етістігінің қимыл атауы.*

СҰРАМЖАЛ сын. жерг. *Сұраншақ, тілемсек.*

СҰРАМШАҚ сын. сөйл. *Сұрана беретін, тілемсек, сұраншақ.*

СҰРАМШАҚТЫҚ зат. сөйл. **Сұраншақтық.**

СҰРАМШАЗ сын. сөйл. **Сұраншақ.**

СҰРАН= ет. *Біреуден бір нәрсе өтіну.*

СҰРАНБАҚ сын. *Үнемі сұрана беретін, сұраншақ.*

СҰРАНУ *Сұран етістігінің қимыл атауы.*

СҰРАНШАҚ сын. *жағымсыз. Үнемі сұрана бергіш, тілемсек.*

СҰРАНШАҚТАН= ет. *Не болса, соны сұран мазалау, тілемсектеу.*

СҰРАНШАҚТАНУ *Сұраншақтау етістігінің қимыл атауы.*

СҰРАНШАҚТЫҚ зат. *жағымсыз. Сұрай берушілік, тілемсектік.*

СҰРАНШЫ зат. *Сұрай беретін, сұраншақ адам.*

СҰРАНЫМ зат. экон. **Сұраныс.**

Сұранымды болжау. экон. *Тиісті өндірістік жоспарларды жағымды түрде негіздеу мақсатымен тауарлар мен қызметтерге болашақ (ықтимал) сұранымды зерттеу. Сұранымды қанағаттандыру.* экон. *Қолда бар тауардың қалыпты жұмыс істейтін ғана емес, сонымен бірге оның қауіпсіздігін, түрлі нұсқаларының пайдаланылуын және сатудан кейінгі қызмет көрсетуді қамтитын процесс. Сұранымды молайту.*

экон. *Сұраным кез келген бағамен ұсынылатын тауарлар мен қызметтердің көлемін ұлғайту; ауытқымалы сұранымды оңға қарай сырғыту.*

Сұранымның жоқтығы. экон. *Нарықтағы тұтынушылардың тауарға мүдделі болмауы немесе оған неміздрәйде қарауы мүмкін жағдай.*

СҰРАНЫС зат. 1. *Қажет етушілік, керек затты талап етушілік.* 2. экон. *Нарықта ұсынылған иеліктерге (тауарларға, қызметтерге, жұмыс күшіне) тұтынушы, қолданушы тарапынан қажет етушілік, қажетсіну.* 3. инф. <ағыл. query, request> *Мәліметтер базасынан немесе ақпараттық іздестіру жүйесінен керекті ақпарат (жауап) беруді талап ету процесі.*

Сұраныс бойынша бетті жүктеу. инф. <ағыл. demand paging> *Дискі беттерін қажетіне қарай негізгі жадқа жіберуге арналған виртуал операциялық жүйенің механизмі. Сұраныстар кітапханасы.* инф. <ағыл. inquiry library> *Сұраныстарды жүйелі сақтауға арналған, міндетті түрде сұраныстар тілінде құрастырылатын кітапхана. Сұраныстар тілі.* инф. <ағыл. query language> *Мәліметтер базасында орналасқан ақпаратқа қатынас құру үшін пайдаланылатын тіл.*

СҰРАНЫШ зат. сөйл. **Сұраншы.**

СҰРАПЫЛ сын. 1. *Алай-дүлей, ұйқы-түйқы.* 2. *ауыс. Қиянкескі, кескілескен.* 3. *ауыс. Құшті, тегеурінді.*

Сұрапыл боран. *Қаруы қатты боран.*

СҰРАПЫЛДАН= ет. *Ұйқы-түйқысын шығару, астан-кестен болу.*

СҰРАПЫЛДАНУ *Сұрапылдан етістігінің қимыл атауы.*

СҰРАС= ет. *Бір-бірінен нәрсені білгісі келу, жөн білісу.*

СҰРАСТЫР= ет. *Мәліметті біреу арқылы немесе әркімнен сұрап білу.*

СҰРАСТЫРУ *Сұрастыр етістігінің қимыл атауы.*

СҰРАСТЫРЫЛ= ет. *Біреу туралы небір нәрсе жайында білу үшін сөз еттірілу.*

СҰРАСТЫРЫЛУ *Сұрастырыл етістігінің қимыл атауы.*

СҰРАСУ *Сұрас етістігінің қимыл атауы.*

СҰРАТ= ет. *Біреу арқылы сұрау.*

СҰРАТҚЫЗ= ет. *Сұрату, жауап алғызу.*

СҰРАТҚЫЗУ *Сұратқыз етістігінің қимыл атауы.*

СҰРАТТЫР= ет. *Сұрап жауап алдыру.*

СҰРАТТЫРУ *Сұраттыр етістігінің қимыл атауы.*

СҰРАТУ *Сұрат етістігінің қимыл атауы.*

СҰРАУ¹ зат. 1. Жауап берілуін талап ететін сөз; сұрақ. 2. Сұраныс, талап. 3. инф. Компьютер желілерінде – көп абонентті арналар арқылы хост-компьютерге қосылған терминалдар мен шалғай құрылғыларды басқару тәсілі.

Сұрау алды. көне. Жауап алып тергеді. **Сұрау** белгі. лингв. Сұраққа жауап құту мақсатымен қойылатын тыныс белгі. **Сұрау** берді. Жауаптасты, тексерді. **Сұрау** есімдігі. лингв. Сұраулық мағынаны білдіретін есімдік. **Сұрау** салды. Хабар-ошарсыз кеткенді іздеді, хабар-дерегін сұрады. **Сұрауын** тапты. Тілін тапты, ретін келтірді.

СҰРАУ² Сұра етістігінің қимыл атауы; білгісі келу, жауап құту.

СҰРАУЛЫ сын. Сұралынатын, сұрауы бар. **Сұраулы** сөйлем. лингв. Басқа біреуден жауап құту мақсатымен айтылатын сөйлем.

СҰРАУСЫЗ сын. Сұрауы жоқ, жоқтаусыз. **Сұраусыз** өлді. көне. Соңынан іздер адамы болмай, кегі алынбай қалды.

СҰРАУЫЛ зат. тар. Сұрау салушы. **СҰРҒЫЛТ** сын. 1. Сұрлау келген, сұр. 2. Құқы тартқан, бозарған. 3. ауыс. Сүреңсіз, сұрықсыз, жүдеу.

Сұрғылт тартты. Қараңғылық басты, кеш-кірді.

СҰРҒЫЛТТАН= ет. Сұрғылт тарту, бозғылттану.

СҰРҒЫЛТТАНУ Сұрғылттан етістігінің қимыл атауы.

СҰРҒЫЛТТАУ сын. Сәл сұрғылт келген, сұрғылт тартқан.

СҰРЖЫЛАН зат. 1. Сұр түсті жыланның бір түрі. 2. зоол. <лат. viperidae> Африка мен Еуразияда кеңінен тараған, қабыршақтылар отряды жыландар тармағының тұқымдасы. 3. ауыс. Сұрқия, қас құшпан.

СҰРЖЫЛАНДАЙ сын. Сұржылан сияқты, сұржылан тәрізді.

СҰРКӨБЕЛЕК зат. зоол. Алдыңғы қанатында көлденең орналасқан 5 жіңішке жолағы және 3 таңбасы бар, денесі сұр түсті жәндіктер класының қабыршақ қанаттылар отрядының сұрқобелектер тұқымдасының бір түрі.

СҰРҚАЙ сын. 1. Сұрғылт, сұр, жанға жайсыз, сүрең. 2. ауыс. Сүреңсіз, сұрықсыз. 3. ауыс. Жабырқаңқы, көңілсіз. 4. ауыс. Қиын, ауыр. 5. ауыс. Сапасы нашар, нәрсіз.

СҰРҚАЙЛАН= ет. Құқыл тарту, өңі кету, бозару.

СҰРҚАЙЛАНУ Сұрқайлан етістігінің қимыл атауы.

СҰРҚАЙЛЫҚ зат. 1. Сұрықсыздық, сүреңсіздік. 2. ауыс. Сапасы нашарлық, сапасыздық.

СҰРҚАЙҚЫ зат. жерг. Су астында қалып, кейін кеуіп, ұзақ уақыт жатып қалған сиырдың нығыз келген, отқа жаққанда қызуы мол тезегі.

СҰРҚАРЛЫҒАШ зат. зоол. <лат. arrodidae> Зиянды жәндіктерді құртатын пайдалы құс.

СҰРҚИЯ сын. Оңбаған, залым, сұмырай. **Сұрқия** тіл. Аздырушы, өзәзіл сөз.

СҰРҚИЯЛАН= ет. Сүйкімсіз, жексұрын болу.

СҰРҚИЯЛАНУ Сұрқиялан етістігінің қимыл атауы.

СҰРҚИЯЛЫҚ зат. Оңбағандық, сұмпайылық.

СҰРҚЫЛ сын. сөйл. Сұрғыл. **Сұрқыл** тартты. Сұрғылттанды, сұрқайланды, сұрланды.

СҰРҚЫЛТ сын. жерг. Сұрғылт. **СҰРҚЫЛТАЙ** зат. көне. Ханның кеңесшісі, ақылшысы.

СҰРҚЫЛТАЙ² зат. Екіжүзді, опасыз, қасқиян адам.

Сұрқылтай заман. Қиын, қатыгез, ауыр заман.

СҰРЛАН= ет. 1. Сұрғыт, сұр түске ену.

2. ауыс. Түсі бұзылу, өңі кету, бозару. 3. ауыс. Қанын ішіне тарту.

СҰРЛАНДЫР= ет. Түсін бұздыру, бозару. **СҰРЛАНДЫРУ** Сұрландыр етістігінің қимыл атауы.

СҰРЛАНУ Сұрлан етістігінің қимыл атауы. **СҰРМЕРГЕН** зат. Атқан оғы мұлт кетпей-тін мерген.

СҰР-МҰР зат. сөйл. Анау-мынау. **СҰРСЫЗ** сын. Сыықсыз, келбетсіз.

СҰРСЫЗДАН= ет. Ұсқыны кету, түрі бұзылу.

СҰРСЫЗДАНУ Сұрсыздан етістігінің қимыл атауы.

СҰРТОПЫРАҚ зат. геогр. Шөлейт жерде қалыптасатын топырақ түрі.

СҰРТОПЫРАҚТЫ сын. геогр. Құрамы сұртопырақтан тұратын.

СҰРТЫШҚАН зат. зоол. Жабайы және екпе өсімдіктерді зақымдап, зиян келтіретін кеміргіш жәндік.

СҰРША сын. Ашаңдау келген сұр түсті. **Сұрша** балық. зоол. Албырт тұқымдасына жататын балық.

СҰРШӨП зат. өс. Малазықтық өсімдік. **СҰРЫҚ** зат. Сүйкімсіздеу, азып-жүдеген сыртқы келбет, ұсқын.

Сұрқы жаман. Түрі үрейлі; жүзі адам көргісіз, келіссіз. **Сұрқы** қашты [кетті]. Өңі қашты, түсі бұзылды. **Сұрқын** алды. Сық кетті; жүз-өңі бұзылды; құты қашты. **Сұрқын** қашырды. Өңін алды, ұсқынын кетірді, берекесін кетірді.

СҰРҒЫСЫЗ сын. 1. Сұрқы нашар, ұсқынсыз. 2. ауыс. Сұрқай, көңілсіз.

СҰРҒЫСЫЗДАН= ет. Сұрқы кету, өңі қашу.

СҰРҒЫСЫЗДАНДЫР= ет. Сұрқын кетіру, өңін алу.

СҰРҒЫСЫЗДАНДЫРУ Сұрғысыздандыру етістігінің қимыл атауы.

СҰРЫҚСЫЗДАНУ Сұрықсыздан етістігінің қимыл атауы.

СҰРЫҚСЫЗДАУ сын. Сұрқы нашарлау, көріксіздеу.

СҰРЫҚСЫЗДЫҚ зат. Сұрқы кеткендік, сыықсыздық.

СҰРЫП¹ зат. Шыттан сәл қалыңдау, жылтырақ мата.

СҰРЫП² зат. Таңдалып іріктелген, жақсы ет.

СҰРЫП³ зат. <франц. corte> Белгілі бір зат, өнім, тауар сапасының көрсеткіші.

СҰРЫПТА= ет. Таңдан, талғап алу. **СҰРЫПТАҒЫШ** зат. кен. Сулы ортадан әртүрлі ірілік кластарын бөліп алуға қолданылатын аппарат.

СҰРЫПТАҒЫШТЫҚ зат. Сұрыптағыш қасиеті бар.

СҰРЫПТАЛ= ет. Таңдалып, талғап алыну. **СҰРЫПТАЛУ** Сұрыптал етістігінің қимыл атауы.

СҰРЫПТАМАЛЫ сын. Сұрыпталатын, таңдамалы.

СҰРЫПТАС= ет. Бірге таңдау, талғасу. **СҰРЫПТАСУ** Сұрыптас етістігінің қимыл атауы.

СҰРЫПТАУ зат. 1. биол. Ағзаның сыртқы орта жағдайларына мейлінше көп бейімделуін қамтамасыз ету үдерісі. 2. геол. Ұсақталған бөлшектерінің мөлшері бойынша әр текті пайдалы қазылымды ірілігі жөнінен шамамен біртекті екі не одан көп өңімге бөлу үдерісі. 3. инф. <ағыл. sorting> Шақырулардың сұрыпталуы тізбесіне қосылған терминалды немесе оның құраушысын адресітеу; белгілі бір ережеге сәйкес жиын элементтерін топ бойынша үлестіру үдерісі. 4. өск. Арнайы сұрыптаулық қондырғы арқылы жүзеге асырылатын теле-басқару объектілерінің қабылдау қондырғысында пәрмендік белгілерді (сигналдарды) ажырату үдерісі.

Сұрыптау ережелері. хим. Атомдар, молекулалар, атомдық ядролар, қарапайым бөл-

шектер және басқа физикалық жүйелердің квант күйлері арасындағы мүмкін болатын ауысуларды анықтаушы ережелер. **Сұрыптау** құндылығы. биол. Бір генотиптің басқа генотиппен салыстырғандағы сұрыптау құндылығы (артықшылығы). **Сұрыптау** шкаласы. кен. Затты ірілік кластарға бөлу үшін қолданылатын жиынтық елек тесіктерінің қатары.

СҰРЫПТАУ Сұрыпта етістігінің қимыл атауы.

СҰРЫПТАУ-БІРІКТІРУ зат. инф. Компьютердің бағдарламалық жасақтама құрамына кіретін арнайы сұрыптау-біріктіру бағдарламасының көмегімен орындалатын мәліметтерді сұрыптау мен жинақтау процесі.

СҰРЫПТАУЫШ зат. инф. <ағыл. selector> Сүйемелдейтін импульстердің бар болуына байланысты кірістік электр сигналдарын бір немесе екі шығыстық желіге автоматты түрде бағыттаушы құрылғы.

СҰРЫПТАУЫШ-КОМПАРАТОР зат. инф. <ағыл. sorter-comparator> Мәліметтерді сұрыптауды және оларды салыстыруды орындайтын құрылғы немесе бағдарлама.

СҰС зат. Айбат, қаһар.

Сүс болды. Түнерді, сұстанды, қатуланды. **Сүс** көрсетті. Сұстанды, айбаттанды. **Сүсы** басты. Сұсты кейін жасқанатын тастады.

СҰСТАН= ет. Сүс көрсету, қатулану. **СҰСТАНДЫР**= ет. Сүс көрсеттіру, қатуландыру.

СҰСТАНДЫРУ Сұстандыр етістігінің қимыл атауы.

СҰСТАНУ Сұстан етістігінің қимыл атауы. **СҰСТИ**= ет. сөйл. Едірейіп тұрып қалу, состию.

СҰСТИЫС= ет. сөйл. Едірейіп тұрып қалысу, состиысу.

СҰСТИЫСУ Сұстиыс етістігінің қимыл атауы.

СҰСТИЮ Сұсти етістігінің қимыл атауы.

СҰСТЫ сын. 1. Түсі суық, зілді, қаһарлы. 2. ауыс. Сұрқай, сұрықсыз.

СҰСТЫЛАУ сын. Түсі суықтау; зілділеу, қатулау.

СҰСТЫЛЫ сын. Түсі суық, түңіріңкі.

СҰСТЫЛЫҚ зат. Түсі суықтық, айбаттылық.

СҰХБАТ [ар. صبة] зат. сөйл. 1. Әңгіме-дүкен құрған отырыс, жыын. 2. қоғ. -саяси. Ғылым, мәдениет, әдебиет т.б. қайраткерлерімен кездесіп өткізілетін әңгіме, пікір алысу. 3. публ. Журналистік белгілі бір мәселе төңірегінде бір немесе бірнеше адаммен әңгіме жүргізу түрінде өткізілетін публицистика жанры. 4. психол. Әдетте не ақпарат жинау үшін, не психотерапевтік әсер ету үшін қолданылатын, арнайы бағытталған диалог.

Сұхбат қылды. Әңгімелесті, пікірлесті.

СҰХБАТТАС= ет. Жиналып әңгіме-дүкен құрысу.

СҰХБАТТАСТЫҚ зат. Достық, көңілдестік.

СҰХБАТТАСУ Сұхбаттас етістігінің қимыл атауы.

СҰБЕ зат. 1. Мал қабырғаларының етегіне біткен, майлы, қалың етті, қыртысты, кейінгі бөлегі. 2. Адам қабырғасының астыңғы тұсы. 3. ауыс. Маңдайалды, таңдаулы адам.

Сүбе би. көне. Басты би, белді би. **Сүбе** қабырға. Қой-ешкінің 7-12 қабырғалары. **Сүбесін** сөкті. Құратты, быт-ыыт етіп талқандады.

СҰБЕДЕЙ сын. Сүбе сияқты, сүбе тәрізді. **СҰБЕЛЕ**= ет. Етті сүбе етіп бөлу.

СҰБЕЛЕУ Сүбеле етістігінің қимыл атауы. **СҰБЕЛІ** сын. 1. Семіз, қоңды, майлы. 2. ауыс. Ең жақсы, таңдаулы.

Сүбелі ата [ауыл]. көне. Қабырғалы, ірі ру, күшті, жуан ата, ықналды ауыл.

СҰБЕЛІК зат. 1. Малдың сүбесі, сүбе тұсы. 2. ауыс. Іргелі, мықты ел.

СҰБЕЛІЛЕУ сын. Жақсырақ, үлесті. **СҰБІ** үст. көне. Ертелі кеш.

СҮГЕН зат. кәс. Тұмсығы ұзын, жіңішке, дарияда болатын балық түрі.

СҮГЕНДЕЙ сын. Сүген балықтай.

СҮГІРЕТ зат. сөйл. **Сурет.**

СҮДІГЕР зат. Келесі жылы көктемде дәнді дақылдар егу үшін күзде жыртылған жер.

СҮДІГЕРЛІК сын. Сүдігерге қатысты, сүдігерге тән.

Сүдігерлік өңдеу. егін шар. Жазда немесе алдағы жылы жаздық дақылдар егуге арнап жазда-күзде топырақты жыртып өңдеу.

СҮДІН зат. жерг. Сир, ұсқын, тир, кейіп, бейне.

Сүдінің құрысын. Сир, тұрпаты келіспеген адамға айтылады.

СҮДІНСІЗ сын. жерг. Түрі нашар, ұсқынсыз.

СҮДІНСІЗДЕУ сын. жерг. Түрі нашарлау, ұсқынсыздау.

СҮДІР зат. көне. Түйенің еті.

СҮЗ' = ет. Мүйізмен қағу, соғу; мүйіздеу.

СҮЗ' = ет. 1. Сүйік затты сүзгіден өткізу. 2. Тор, ау салып балық ұстау. 3. ауыс. Көп жерді аралап тінту, қарап шығу.

Сүзе қарады. Көзінің астымен қарады, жақтырмады. **Сүзетін бұқадай.** Басын төмен тұқыртып, мойнын күжірейтіп, көзін алартып, қатты ашулану. **Сүзін шықты [өтті].** а) Аралап, қарап шықты, тексерді. ә) Сүзе қарады, көз жүгіртті.

СҮЗБЕ зат. тамақ. Айраннан сүзіліп жасалатын тағам, жақсы ұйыған қатықтың қалтаға құйылып, сорғытылған түрі.

СҮЗБЕЛІ: Сүзбелі шаңтұтқыш. тех. Газдың ағынын кеуек бөгет арқылы өткізіп сүзетін шаңтұтқыш.

СҮЗГІ зат. сөйл. 1. **Сүзгіш.** 2. жерг. Тесік ожау, шолты. 3. Шәйнектен шайды кесеге құйғанда саманы ұстап қалатын сүзгіш құрал. 4. тех. <франц. filtre> Сұйықты немесе газды бөгде қатты қоспалардан тазалауға арналған қондырғы немесе зат. 5. тех. Белгілі бір жылікті дыбыстың, электрмагниттік толқындарды, кейбір сәулелерді өткізетін немесе тоқтататын аспап, құрылғы.

Сүзгі ау. жерг. Балық аулайтын тор көз ау. **Сүзгі қайық.** жерг. Суға сүзгі салатын үлкен қайық.

СҮЗГІ-НҒЫҒЫЗДАҒЫШ зат. тех. Иілгіш, сүзетін тоспасы бар сүзгіш.

СҮЗГІЗ = ет. Мүйізмен қаққызу, мүйіздеткізу.

СҮЗГІЗУ Сүзгіз етістігінің қимыл атауы.

СҮЗГІЛЕ' = ет. Қайта-қайта сүзу, мүйіздеу.

СҮЗГІЛЕ² = ет. Сүзгіден өткізу, қайта-қайта сүзу.

СҮЗГІЛЕН = ет. Сүзгіден өткізілу.

СҮЗГІЛЕНУ Сүзгілен етістігінің қимыл атауы.

СҮЗГІЛЕС = ет. Мүйіз қағысу, мүйіздесу.

СҮЗГІЛЕСУ Сүзгілес етістігінің қимыл атауы.

СҮЗГІЛЕУ¹ зат. геол. Жерасты суларының борпылдақ тау жыныстарының қуыстарында және жерасты жыныстардың жарықшаларында кеуектер мен жарықшалар суға өбден толған кездегі қозғалысы.

СҮЗГІЛЕУ² Сүзгіле етістігінің қимыл атауы; қайта-қайта сүзу.

СҮЗГІЛІК: сүзгілік ара бөлгіш. хим. Сұйықтың немесе газды өткізіп, қатты затты ұстап қалатын кеуек материал қабаты.

СҮЗГІШ зат. Сұйық затты сүзуге арналған құрал.

Сүзгіш катер. әск. Өзен, көлде, каналда, айлақта жау миасын тауып, оны жоятын кеме. **Сүзгіш қабат.** геол. Белгілі бір жерде таралған және өлшеуге болатын қалыңдығы бар, саңылаулы-жарықшақты және қуыс-кеуекті таужыныстар.

СҮДІР зат. көне. Түйенің еті.

СҮЗДІР = ет. Суды, сұйық затты сүзгіден өткіздіру.

СҮЗДІРТ = ет. Мүйізбен қаққызу, мүйіздету. **СҮЗДІРТУ** Сүздірт етістігінің қимыл атауы.

СҮЗДІРУ Сүздір етістігінің қимыл атауы.

СҮЗГЕН сын. 1. Мүйізден кететін, сүзетін (мал). 2. ауыс. Аяусыз, қатал.

Сүзген бұқа. Мүйіздей беретін, сүзгіш бұқа.

Сүзген бұқадай қарады [қадалды]. Көзімен сүзе қарады, жақтырмады. **Сүзген бұқаның көзіндей [көзі тәрізді].** Аларып, төңкеріліп тұратын, жағымсыз қарасты көз. **Сүзген бұқаша.** Мойнын күжірейтіп, көзін алартқан, ашулы күйде.

СҮЗЕК зат. Қатты сандырақтап ауырлатып жіқпалы ауру.

Сүзектен тұрғандай [тұрған кісідей]. Тым жүдеу, арық.

СҮЗЕКІ зат. жерг. Балықты сүзіп аулайтын сүзгі, тор.

СҮЗУ¹ зат. хим. <лат. fillrum> Сүзгіш тоспалар көмегімен суспензияларды және аэрозольдарды майдалық орта және майдалық фазаға бөлу процесі.

СҮЗУ² Сүз етістігінің қимыл атауы.

СҮЗУ³ Сүз етістігінің қимыл атауы. // Сұйықты ерімеген қатты түйіршіктерден, газдарды шаң-тозаңнан, күйеден бөлу әдісі.

СҮЗУЛІ сын. Таралып қиылған, сүзілген.

СҮЗІЛ' = ет. Түйрелу, мүйізделу.

СҮЗІЛ' = ет. Сүзгіден өткізілу.

Сүзіліп қарады. Телміріп, басын алға созып қарады.

СҮЗІЛГІШ сын. Сүзілетін, сүзілуге арналған.

Сүзілгіш бактериялар. биол. Зардапты бактериялардың, стафилококтардың, стрептококктардың, тшек таяқшасының, сальмонеллалардың, сонымен қатар сүзек дизентериясының, дифтерияның қоздырушыларының және т.б. микробтардың бөлшектепін, майдаланып, сүзілгіш түріне айналған бактериялар тобы.

СҮЗІЛДІР = ет. Таралып қидырылу.

СҮЗІЛДІРУ Сүзілдір етістігінің қимыл атауы.

СҮЗІЛТ = ет. Сүзгілету, сүзгіден өткіздіру.

СҮЗІЛТУ Сүзілт етістігінің қимыл атауы.

СҮЗІЛУ Сүзіл етістігінің қимыл атауы.

1. Сүзгіден өткізілу. 2. хим. Кеуек орта немесе түйіршікті қабат арқылы сұйықтың немесе газдың өткізілуі.

Сүзілу алабы. с у шар. Жердің кеңістік бөлігі, сүзілуші ағынның алып жатқан көлемі.

Сүзілу алаңы. с у шар. Ластанған ақаба (сарқынды) суларды топырақтың үстіңгі қабаттары арқылы жерге сіңіру жолымен тазартуға арналған жер (телімі). **Сүзілу аспаптары.** с у шар. Тау жыныстардың сүзілгішін (сүзілу коэффициенті) анықтау үшін қолданылатын аспаптар. **Сүзілу жолы.** с у шар. Судың жоғарыдан төмен қарай сүзілу арқылы жер астындағы су деңгейіне жеткен аралығы. **Сүзілу жылдамдығы.** а) с у шар. Суды горизонттың көлденең қимасы арқылы белгілі бір уақыт ішінде ағып өтетін су мөлшері (см³/тәулік, м³/тәулік).

ә) Заттың ірілігі мен қиыршықтылығына байланысты оның тез немесе баяу сүзілуі; зат неғұрлым ірілеу және қиыршықты болса, соғұрлым тезірек сүзіледі. **Сүзілу ысыраптары.** с у шар. Гидродинамика тұрғысынан алғанда, негізінен таужыныстардың кеберісі салдарынан (кейде су тұтқырлығынан) жерасты суларының сүзілу шамасының бәсеңдеуі; гидрофизикалық тұрғыдан, мысалы, судың жоғарыдан төменгі деңгейге жеткенше кеткен ылғал шығыны, яғни сүзілу ысырабы.

СҮЗІНДІ зат. Сүзгі бетте қалатын, сүзілген зат, заттек.

СҮЗІС = ет. 1. Бір-бірін сүзу, мүйіздесу. 2. ауыс. Келіспей қақтығысып қалу, ұтасу.

СҮЗІСТІР = ет. Бір-бірін сүздіру, мүйіздестіру.

СҮЗІСТІРУ Сүзістір етістігінің қимыл атауы.

СҮЗІСУ Сүзіс етістігінің қимыл атауы; бір-бірін сүзу, мүйіздесу.

СҮЙ = ет. 1. Ерінді тигізіп, мейірлене өбу.

2. Туған жер, Отан, атамекенді қадірлеу, қастерлеу. 3. Ата-ананы, сәбиді, туған-туысты, бауырды, адамды жақсы көру, сыйлау. 4. Ғашық болу, ынтығу, құмарту. 5. Өзін-өзі жақсы көру, өзін жоғары баалау. 6. ауыс. Бір затты, өнерді жақсы көру, табыну. 7. поэт. Есу, леп соғу.

Сүйген жар. Сүйіп қосылған жұбайы, сүйікті қосағы. **Сүйген жүрек.** Ғашық адам. **Сүйген [жан] сәулем.** поэт. Сүйіктім, ғашығым деп ынтық болған, сүйген қызына еркелету мағынасында айтылатын қаратпа атауыш. **Сүйіп өтті.** Өле-өлгенше жақсы көрді.

СҮЙГЕНДІК зат. Сүюшілік, мейірленушілік. **СҮЙП** сын. сөйл. **Сүйікті.**

СҮЙГІЗ = ет. 1. Ерінді тигізіп, өбкізу.

2. Жақсы көргізу, сипатқызу.

СҮЙГІЗУ Сүйгіз етістігінің қимыл атауы.

1. Өбкізу. 2. Жақсы көргізу.

СҮЙГІЛІК сын. сөйл. **Сүйікті.**

СҮЙГІШ сын. Сүйе беретін, сүюге құмар, ынтық.

СҮЙГІШТІК: мансап сүйгіштік. Мансапқорлық, атақ құмарлық.

СҮЙДЕ = ет. Солай де сөзінің қысқартылып айтылуы.

СҮЙДЕУ Сүйде етістігінің қимыл атауы.

СҮЙДІР = ет. 1. Ерін тигізіп, өбтіру.

2. Ғашық ету, жақсы көргізу. 3. Өзін-өзі жақсы етіп көрсету.

СҮЙДІРУ Сүйдір етістігінің қимыл атауы; ерін тигізіп, өбтіру.

СҮЙЕ = ет. 1. Бір затты құламас үшін бір нәрсеге тіреп қою. 2. Біреуді демеу, сүйемелдеу. 3. ауыс. Біреуді жақтау, қолдау.

СҮЙЕК зат. 1. Адам мен хайуанаттар денесінің қаңқасы. 2. ауыс. Өлген адамның денесі, мәйіті. 3. Өне бойы, тұтас дене. 4. ауыс. Ата-тек, ру. 5. этн. Киіз үйдің кереге, уық, шаңырақ, сықырлауықтан тұратын негізгі қаңқасы.

Сүйегі асыл. а) Мықты, қайратты.

ә) Атақты, текті жерден, тегі жақсы, тұқымды мықты. **Сүйегі ауыр.** а) Ауыр тарататын, салмағы ауыр. ә) Өте салмақты, сабырлы. **Сүйегі балқыды.** Жан жүісіе босады. **Сүйегі бекіді.** Толысып жетіді, ержетті, есейді. **Сүйегі бос.** Жасық, болбыр. **Сүйегі бір ағармады.** Сүйегі жаман. көне. Тегі нашар, тексіз. **Сүйегі жасыды.** а) Қапаланды, қорланды, күйінді. ә) Беті қайтты.

Сүйегі жасық. Өте бос, жігерсіз. **Сүйегі қурады.** Өлгеніне талай болды, қайтыс болғанына көп уақыт өтті. **Сүйегі қызды.** Елікті, намысы қозды. **Сүйегі менікі, егі сенікі.** көне. Бала менікі болғанымен, сенің қол астыңда, не істесең де еріктісің деген мағынада. **Сүйегін өзгер сүйретті.** Жүйкеледі, болдырды. **Сүйегіне қына шықты.** Құрып бітті, аты иітті. **Сүйегіне сіңген.** Қанына сіңген, әдет болып кеткен. **Сүйегін жасытты.** Сағын сындырды. **Сүйегін жуды.** Өлген адамды аруады. **Сүйегін қорлады.** Ата-тегінің намысына тиетін, қорлық болатын іс етті. **Сүйегін салды.** Сыңған сүйекті қалпына келтірді, орнына түсірді. **Сүйегін шыққыр!** қарғ. Өліңіз шықсын, ол деген мағынадағы қарғыс сөз. **Сүйегі сал болды.** а) Мешел болды. ә) Діңкеледі, болдырды. **Сүйегі саудыраған.** Өбден қартайған, арық. **Сүйегі саудырады.** Қартайып, сүлдері ғана қалды, жасы келіп солып, қуарды. **Сүйегі шықты.** этн. Өлген кісінің денесін қабірге қарай алып жүрді.

Сүйегі шымырлады. Тұла бойы түршікті. **Сүйек алысты.** Қыз алысып, қыз берісті, құдандалы болды. **Сүйек бермес.** Қомазай, обыр; «сүйекті екі жағынан ұстап, ортасынан тістеген» сараң. **Сүйек жақын [туыс] болды.** Сүйек шатыс, құдандалы болды. **Сүйек жаңғыртты.** Бұрыннан құдандалы болып келе жатқан кісілер қыз берісіп, жекжаттықты қайтадан жаңалады. **Сүйек жону.** Сүйек жонумен байланысты қолөнері түрі.

Сүйек кебеже. Сүйекпен оюлап, мықтармен әшекейлеген ағаш кебеже. **Сүйекке бу енді.** Балқыды, елжіреді. **Сүйекке біткен.** Тұмысынан солай, қалыптасқан, тәрбиеленген. **Сүйекке кірді.** этн. Қайтыс болған кісіні ардап, ақ жууға қатысты.

Сүйекке кіру. этн. Қайтыс болған кісіні арулап, ақ жууға қатысу. **Сүйек кемігі.** анат. <medulla ossium rubra, лат. medulla – ми, os – сүйек, rubra – қызыл> Жілік бастары, омыртқа денелері және жалпақ сүйектер кемігі сүйек тақташаларының аралықтарындағы қиықтары қуысында орналасқан қантұз мүшесі. **Сүйекке сіңген аурудай.** Әбден орнығып алған, әдетке айналған. **Сүйекке сіңген мінез.** Бала күннен қалыптасқан, енді өзгермейтін әдет-дағды. **Сүйекке таласқан иттей.** Бір-біріне сөз бермей, тілдесіп, ұрысып-керісіп. **Сүйекке таласқан итше.** Түк көрмегендей жапа-тармағы бас салып, таласып-тартысып. **Сүйекке таңба [дақ] салды.** Жаман атқа қиырратты, қатқа қалдырды. **Сүйекке таңба түсті.** Жаман атқа қиыррады. **Сүйекке тиді.** Жанына қатты батты, жанды ауыртты. **Сүйекке түсу [кіру].** этн. Өлікті жуып дайындап, арулау. **Сүйек қас.** жерг. Тұқымымен, жеті атасынан бері қас, өшмес. **Сүйек қосу.** этн. Әулеттес, аталас, қандас, сүйектес адамдардың мәйітін бір жерде сақтау үшін арнайы соғылған сағана тамға жерлеу. **Сүйек қоя.** саят. Сүйекті отқа күйдіріп, оны үгітіп, ұсақтап, таза ақ шүберекке жұмырлап, бірнеше қабаттап орап тігілген, бүркітке салатын қояның түрі. **Сүйек [сар сүйек] құда.** Ескіден, ежелден келе жатқан құда. **Сүйек майы.** анат. <medulla ossium, лат. medulla – ми, май, os – сүйек> Негізін қан жасаушы торлы (ретикулялық) ұлпа түзетін жілік қуыстарын толтырып тұрған майлы ұлпа. **Сүйек сактар тек болмас.** Ұрпақтан-ұрпаққа ауысарлық кек. **Сүйек тамыр.** Ежелден жақын берік дос. **Сүйек тастады.** Дүние беріп алдандырды. **Сүйек тасу.** Адамның сүйегі, буын-буыны сырқырап ауру. **Сүйектөсек.** қолөнер. Жақтауларына сүйектен өрік салып, өшекейлеген ағаш төсек. **Сүйек туберкулезі.** мед. Микробактериялар әсерінен пайда болып, омыртқаны, жамбас, аяқ жіліктерін, кейде қол сүйектерін зақымдайтын жұқпалы сүйек ауруы. **Сүйекті жарған.** Ар-ұятын қорлаған. **Сүйек тістеген ит.** Күйеуді келеке қылу, мысқыл етуден дұсман әзіл сөз. **Сүйек тістескен.** Алыс-берісі бар, баталасқан.

СҮЙЕКҚАП зат. анат. <periosteum, грек. peri – маңы, қасында, os, ossis – сүйек> Қаңқа сүйектерінің сыртқы дәнекер ұлпалы қабығы.

СҮЙЕКҚОЯ зат. саят. Сүйекті отқа күйдіріп, оны үгітіп, ұсақтап, таза ақ шүберекке жұмырлап, бірнеше қабаттап орап тігілген, бүркітке салатын қояның түрі.

СҮЙЕКҚҰДА зат. этн. Ескіден, ежелден келе жатқан құда.

СҮЙЕКҚҰНЫ зат. этн. тар. Кісі өлтіргені үшін төленетін құн; өлген адамды жерлеуден бастап жылын беру аралығындағы рәсімдерге жұмсалатын шығын мөлшері.

СҮЙЕКМАЙЫ зат. анат. <medulla ossium, лат. medulla – ми, май, os – сүйек> Негізін қан жасаушы торлы (ретикулялық) ұлпа түзетін жілік қуыстарын толтырып тұрған майлы ұлпа.

СҮЙЕК-САЯҚ зат. Қалған-құтқан ет, сүйек-мүйек.

СҮЙЕК-СИПАТ зат. Дене бітімі, кейпі, кескіні.

СҮЙЕКСІЗ сын. Сүйегі жоқ.

СҮЙЕКТАМЫР зат. этн. Ежелден жақын берік дос.

СҮЙЕКТЕ= ет. Сүйекпен өшекейлеу, безендіру.

СҮЙЕКТЕЛ= ет. Сүйекпен өшекейлену, безендірілу.

СҮЙЕКТЕЛУ Сүйектел етістігінің қимыл атауы.

СҮЙЕКТЕН= ет. Сүйек пайда болу, қатаю.

СҮЙЕКТЕНУ Сүйектен етістігінің қимыл атауы.

СҮЙЕКТЕС¹ зат. жерг. Шөбереден туған бала, шөпшек.

СҮЙЕКТЕС² зат. жерг. Немереден арғы туыстар.

СҮЙЕКТЕС³ сын. Қыз алып, қыз беріскен, сүйегі жақын.

СҮЙЕКТЕСТІК зат. Құдандалылық, жақындық.

СҮЙЕКТЕУ Сүйекте етістігінің қимыл атауы.

СҮЙЕКТІ сын. 1. Сүйектен тұратын, сүйегі бар. 2. Сүйегі ірі, еңгезердей. 3. Дәлі қатты қабықпен қапталған. 4. Сүйекпен өсемделген.

Сүйекті ақсурай. өс. Жапырақтары дөңгелек, шеттері тісті, гүлдері ақшыл көк түсті, биіктігі 150 см-ге жуық, өн бойын ақ тұқ басқан, жуан тамыры жерге 4 м-ге дейін тереңдейтін өсімдік. **Сүйекті жемістер.** б.т. Жемісі бір ұялы сүйекті, сырты шырынды жұмсақ етті, тұрқымы сүйекті жемісінің ішінде орналасқан, шие, алхоры, өрік, шабдалы, алыча және т.б. сияқты раушангүлділер тұқымдасына жататын жемісті өсімдіктер.

СҮЙЕКТІЛЕУ сын. 1. Сүйегі ірілеу, кесек. 2. ауыс. Кесектеу.

СҮЙЕКТІЛІК зат. Ірілік, үлкендік, зор тұлғалылық.

СҮЙЕК-ШАТЫС сын. Құдалық қарым-қатынасы бар, қыз алып, қыз берген, құдандалы.

Сүйек-шатыс жақындығы бар. Қыз алып, қыз берген құдандалы, жекжат.

СҮЙЕКШІ зат. Өлікті жерлеуші, қоюшы адам.

СҮЙЕКШІЛІК зат. Сүйек жону өнері.

СҮЙЕЛ зат. 1. Теріге шығатын домалақ келген кішкене қатты бөртен. 2. Аяқ-қолдың қажалып, ойылуынан болатын өлі еттенген тері.

СҮЙЕЛ= ет. Тіреп қойылу.

СҮЙЕЛДЕЙ сын. Сүйел тәрізді, сүйел сияқты.

СҮЙЕЛДЕН= ет. Терінің қатайып қалыңдауы, сүйел болуы.

СҮЙЕЛДЕНУ Сүйелден етістігінің қимыл атауы.

СҮЙЕЛДІ сын. Сүйелі бар, сүйел түскен.

Сүйелді дене. анат. <corpus callosum лат. corpus – дене, callosum – сүйел> Мидың екі жартышарының арасындағы қызына сай табанында орналасқан үлкен ми сыңарларын байланыстырып тұрған милық ақ зат. **Сүйелді қал.** Тері бетінде қоңыр-қара түсті өсінді түрінде болатын қал.

СҮЙЕЛДІЛЕР зат. балықшар. Тропик, субтропик теңіздері жағалауында кездесетін скорпена тәрізділер отрядының бір тұқымдасы.

СҮЙЕЛЖАЗАР зат. өс. <лат. heliotropium> Сыртын түк жапқан сабағы бұтақтанып, жай жапырақтарының киегі тегіс, өркен бойына кезектесіп орналасып, биіктігі 10–50 см-дей болып өсетін, айлауық тұқымдасына жататын бір не көпжылдық шөптесін өсімдіктер не жартылай бұталар.

СҮЙЕЛМЕ: сүйелме дақыл. егіншар. Жер бетіндегі бөлігі сүйеніп жабығыш өсетін екек өсімдік.

СҮЙЕЛУ Сүйел етістігінің қимыл атуы.

СҮЙЕЛШӨП зат. өс. <лат. chelidonium> Тамыры көп тармақты, түсі сырт қарағанда қоңыр қызыл, іші сары, тамырынан буынданған, дөңгелек пішінді жапырағының астыңғы беті көгілдір, үстіңгі жағы ашық жасыл түсті, гүлдері қосжынысты болып келетін, биіктігі 80 см-дей көкнәр тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

СҮЙЕМ зат. этн. Бас бармақ пен сұқ саусақ аралығымен өлшенетін халықтық өлшем (бір сүйем 4 елі – бармақ пен саусақты керіп, оған төрт саусақты қырынан қатар қойып өлшеу).

СҮЙЕМДЕ= ет. Сүйеммен өлшеу.

СҮЙЕМДЕУ Сүйемде етістігінің қимыл атауы.

СҮЙЕМЕЛ зат. 1. Тірек, сүйеніш. 2. ауыс. Көмек көрсетуші, қолдаушы, жәрдемші.

СҮЙЕМЕЛДЕ= ет. 1. Қолтықтау, сүйеу, демеу. 2. ауыс. Көмек беру, жәрдем ету, қолдау. 3. ауыс. Ән орындаушыға музыкалық аспапта ойнап, қосылу.

СҮЙЕМЕЛДЕН= ет. Сүйемел жасалу, қосталу.

СҮЙЕМЕЛДЕНУ Сүйемелден етістігінің қимыл атауы.

СҮЙЕМЕЛДЕТ= ет. Қолтықтау, сүйен демеу.

СҮЙЕМЕЛДЕТУ Сүйемелдет етістігінің қимыл атауы.

СҮЙЕМЕЛДЕУ Сүйемелде етістігінің қимыл атауы; демеу, қолтықтау.

СҮЙЕМЕЛДЕУШІ зат. Сүйемел жасаушы, қолдаушы.

Сүйемелдеуші артиллерия. өск. Ұрыс кезінде негізгі тапсырмаларды атқаратын жалпы әскери бөлімшелердің, бөлімдер мен құрамалардың мүддесінде ұрыстық міндеттерді атқару үшін аға бастық таяайындайтын артиллериялық бөлімшелер, бөлімдер, құрамалар.

СҮЙЕМЕЛЕ= ет. 1. Қолтықтан алу, демеу. 2. ауыс. Көмектесу, жәрдем ету, қолдау.

СҮЙЕМЕЛЕУ Сүйемеле етістігінің қимыл атауы.

СҮЙЕМҚОҢЫЗ зат. зоол. Қоңыздың бір түрі.

СҮЙЕН зат. жерг. Мәтке үстіне салатын жіңішке ағаш.

СҮЙЕН= ет. 1. Бір нәрсеге қисайып, сүйкену, таянып тұру. 2. ауыс. Тірек ету, арқа сүйеу. 3. ауыс. Негіз ету, сілтеу жасау, ұстану.

СҮЙЕНДІР= ет. Қисайып сүйкендіру, таяндыру.

СҮЙЕНДІРУ Сүйендір етістігінің қимыл атауы.

СҮЙЕНТ= ет. Таяныш қылдыру, тірек еттіру.

СҮЙЕНТУ Сүйент етістігінің қимыл атауы.

СҮЙЕНУ Сүйен етістігінің қимыл атауы; негіз ету, сілтеу жасау, ұстану.

СҮЙЕНІЛ= ет. Негіз етілу, сілтеу жасалу.

СҮЙЕНІЛУ Сүйеніл етістігінің қимыл атауы.

СҮЙЕНІС= ет. 1. Сүйкенісу, таянысу. 2. ауыс. Бір-бірін тірек етісу, арқа сүйесу.

СҮЙЕНІСУ Сүйеніс етістігінің қимыл атауы.

СҮЙЕНІШ зат. 1. Сүйенетін зат, тіреуіш. 2. ауыс. Қолдаушы, сенімді адам. 3. Қолдау, демеу, тірек, таяныш.

СҮЙЕС= ет. Бір-біріне сүйеу.

СҮЙЕСТІР= ет. Бір-біріне сүйеттіру.

СҮЙЕСТІРУ Сүйестір етістігінің қимыл атауы.

СҮЙЕТ= ет. Бір нәрсеге тіретіп сүйеу.

СҮЙЕТУ Сүйет етістігінің қимыл атауы.

СҮЙЕУ¹ зат. 1. Сүйеніш, қолдаушы болған адам. 2. Тірек, таяныш.

СҮЙЕУ² Сүйе етістігінің қимыл атауы.

1. Тіреп қою. 2. ауыс. Біреуді демеу, қолдау көрсету.

СҮЙЕУСӨЗ зат. сөйл. Белгілі бір мәтіннен алынған қысқаша үзінді, сілтеме.

СҮЙЕУСІЗ сын. Тірексіз, қорғанышсыз.

СҮЙЕУШІ зат. Тірек, тіреуіш.

СҮЙЕК= ет. 1. Жаға-маза сұрту. 2. Өте жақындап жанамалау, жанасу. 3. Айдақ-сайдақтап тез жазу.

СҮЙЕКТЕ= ет. сөйл. Тез-тез жазу.

СҮЙЕКТЕТ= ет. Айдақ-сайдақтап тез жазу, сыдырту.

СҮЙЕКТЕТУ Сүйектет етістігінің қимыл атауы.

СҮЙЕКТЕУ Сүйекте етістігінің қимыл атауы.

СҮЙКЕЛ= ет. Айдақ-сайдақтап тез жазылу, сыдыртылу.

СҮЙКЕЛУ Сүйкел етістігінің қимыл атауы.

СҮЙКЕН= ет. 1. Жақындап, жанамалап жанасу, сүйену. 2. ауыс. Соқтығу, тиісу.

СҮЙКЕНУ Сүйкен етістігінің қимыл атауы; соқтығу, тиісу.

СҮЙКЕНІКІРЕ= ет. Жанасыңқырау, жақындап сүйеніккіреу.

СҮЙКЕНІС= ет. Жанасу, жақындап сүйенісу.

СҮЙКЕНІСУ *Сүйкеніс етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙКЕС = е.т. *Жанасу, түйісу.*

СҮЙКЕСТІР = е.т. *Жанастыру, түйістіру.*

СҮЙКЕСТІРУ *Сүйкестіру етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙКЕСУ *Сүйкес етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙКЕТ = е.т. *Айдақ-сайдақ етіп жазу.*

СҮЙКЕТУ *Сүйкет етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙКЕУ *Сүйке етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙКІМ¹ з.т. *Жағымды қылық, сүйкімділік.*

СҮЙКІМ²: *сүйкім сиыржоңышқа. өс. Бұршақ тұқымдасына жататын бір не көпжылдық өсімдіктің бір түрі. Сүйкімі кетті. Жағымсыз көрінді, ұнамады.*

СҮЙКІМДЕН = е.т. *Сүйкімді болу, жақсы көріну.*

СҮЙКІМДЕНУ *Сүйкімден етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙКІМДІ сын. 1. *Тартымды, жарасымды, сымбатты. 2. Құлаққа жағымды, сазды. 3. ауыс. Көңілден шығатын, қонымды. 4. ауыс. Жанға жайлы, ұнамды, ыңғайлы.*

СҮЙКІМДІЛІК з.т. *Тартымдылық, сымбаттылық, жарасымдылық, ұнамдылық.*

СҮЙКІМДІРЕК сын. *Көңілге қонымдырақ, тартымдырақ.*

СҮЙКІМСІЗ сын. 1. *Сүйкімі жоқ, көрікті емес. 2. Көңілге жақпайтын, қонымсыз, ұнамсыз; дөрекі. 3. Жағымсыз, жайсыз.*

СҮЙКІМСІЗДЕН = е.т. *Сүйкімі кету, ұнамсыз көріну.*

СҮЙКІМСІЗДЕНУ *Сүйкімсіден етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙКІМСІЗДІК з.т. 1. *Сүйкімі жоқтық, жарасымсыздық. 2. Ұнамсыздық, қонымсыздық.*

СҮЙКІМШІЛІК з.т. *Сүйіспеншілік, құштарлық.*

СҮЙМЕН з.т. 1. *Қатқан жерді, мұзды оятын ауыр және ұшты сом темір. 2. кәс. Балық аулауда қолданатын темір ұшты таяқ. 3. жерг. Құлатқан ағашты бұтағын аршып, 3–4 метрді кескен соң орнынан қозғау, ырғау үшін жасалған әлді таяқ.*

СҮЙМЕНДЕ = е.т. *Жерді сүйменмен ою, шұңқырлап қазу.*

СҮЙМЕНДЕУ *Сүйменде етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙМЕНТАМЫР з.т. өс. <лат. levisicum> *Сабағы жұмыр, жапырақтары қауырсын тәрізді шатыршагүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.*

СҮЙМЕНТҰМСЫҚ з.т. зоол. <лат. motturus> *Денесі ұзындығы 1–1,5 м-ге дейін жететін, құйрық бөлімінің астында денесінің айналасына электр кернеуін тудыратын, электрлі мүшесі бар сүймен тұмсықтар отрядына жататын сүйекті балық.*

СҮЙМЕНІШ з.т. *Сүйменмен жұмыс істеуші, сүймендеуші.*

СҮЙРЕ = е.т. 1. *Затты, нәрсені бір орыннан екінші орынға жерге тигізе тарту, дарылдау. 2. Алды-артына қаратпай тартқылау, ерікке қоймау. 3. ауыс. Біреуге көмектесу, демеу, қолдау. 4. ауыс. Өз дегеніне көндіру, билеу, жетектеу. 5. ауыс. Азапқа түсіру, әурелеу. 6. ауыс. Сөзбұйдаға салу, өне-міне деп кешейілдету.*

СҮЙРЕЛ = е.т. 1. *Сүйреп тартылу; сүйрелеңдеу. 2. ауыс. Шұбатылу, ілініп-салыну.*

СҮЙРЕЛЕ = е.т. 1. *Біраз жерге дейін сүйреу. 2. Үсті-үстіне ерікке қоймай, алды-артына қаратпай тартқылау, жетектеу. 3. ауыс. Көмектесу, демеу, қолдау.*

СҮЙРЕЛМЕ з.т. геол. Геоморфологияда: *жер бедердің кез келген көтеріңкі пішіндерінің етегінде жиналатын бортылдақ тау жыныстар шоғыры.*

СҮЙРЕЛЕНДЕ = е.т. *Ирең қағу, ирелеңдеу.*

СҮЙРЕЛЕНДЕУ *Сүйрелеңдеу етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙРЕЛЕУ *Сүйреле етістігінің қимыл атауы; тартқылау, жетектеу.*

СҮЙРЕЛУ *Сүйрел етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙРЕМЕ сын. *Сүйрейтін, сүйреп тартатын.*

СҮЙРЕМЕЛІ сын. *Сүйрелетін, доңғалағы жоқ.*

Сүйремелі зеңбірек. өск. *Доңғалақсыз, сүйреп жылжытатын зеңбірек түрі.*

СҮЙРЕН: *сүйрен қақты. Сумаңдады, жылмаң қақты.*

СҮЙРЕНДЕ = е.т. 1. *Сүйрелеңдеу, ирелеңдеу.*

2. *Бір нәрсенің сүйрең қағуы; сумаңдау. 3. ауыс. Аузы-аузына жұқпау, өсек айту.*

СҮЙРЕНДЕС = е.т. *Аузы-аузына жұқпай өсек айтысу.*

СҮЙРЕНДЕСУ *Сүйрелес етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙРЕНДЕТ = е.т. *Сүйрең қақтыру, сумаңдау.*

СҮЙРЕНДЕТУ *Сүйрелет етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙРЕНДЕУ *Сүйрелеңдеу етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙРЕН-СҮЙРЕН: *сүйрең-сүйрең етті. Сумаң-сумаң етті, жылмың қақты.*

СҮЙРЕС = е.т. *Бірге сүйреу, тартысу.*

СҮЙРЕСУ *Сүйрес етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙРЕТ = е.т. 1. *Бір нәрсені, затты орнынан тартып жылжыту. 2. Сүйрелендету, шұбату.*

СҮЙРЕТКІ¹ з.т. 1. *Бір ұшы көлікке жегіліп, екінші ұшы жерге сүйретіліп жүретін, екі арасы шарбақтар арқылы жаласқан ұзын екі ағаш. 2. егіншар. Егістік жердің бетін тегістеуге арналған құрал.*

СҮЙРЕТКІ² з.т. жерг. кәс. *Кеме тоқтататын салмақты тілді темір.*

СҮЙРЕТКІЛІК з.т. *Сүйреткі боларлық.*

СҮЙРЕТПЕ¹ з.т. 1. *Арба, шана бара алмайтын ойлы-қырлы жерлерде, көлікке жегіп, шөп т. б. зат таситын құрал. 2. тех. Мәшине, трактордың соңына тіркелген тіркеме.*

Сүйретпеге салды. *Әне-міне деп созды, жылжытпады.*

СҮЙРЕТПЕ² з.т. кәс. *Түскен аң тез қашып кетпеуі үшін қақпаға байланған ауыр зат.*

СҮЙРЕТПЕ³ з.т. этн. *Ірі малдың бас терісінен немесе мойын терісінен жұмырлау, әрі тікелеу етіп жасалатын қымыз құроға арналған көн ыдыс; үлкен торсық.*

СҮЙРЕТПЕЛЕП үст. *Сүйретпеге құйып, толтырып.*

СҮЙРЕТПЕЛІК сын. *Сүйретпеге жарарлық.*

СҮЙРЕТПІР = е.т. *Сүйреп тарттыру.*

СҮЙРЕТПІРУ *Сүйреттіру етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙРЕТУ *Сүйрет етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙРЕТІЛ = е.т. 1. *Жерге тиіп, сүйреп тартылу. 2. Ілініп-салыну, әрең қозғалу. 3. Ұзыннан созылып жату.*

СҮЙРЕТІЛУ *Сүйретіл етістігінің қимыл атауы; жерге тиіп, сүйреп тартылу.*

СҮЙРЕТІЛІККІРЕ = е.т. *Аздап, сәл-пәл сүйретілу.*

СҮЙРЕТІЛІККІРЕУ *Сүйретіліңкіре етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙРЕТІНДІ сын. *Сүйрелген.*

СҮЙРЕТІНКІРЕ = е.т. *Аздап сүйрету, сүйрете түсу.*

СҮЙРЕТІС = е.т. *Бірге сүйрету.*

СҮЙРЕТІСУ *Сүйретіс етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙРЕУ *Сүйре етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙРЕУШІ з.т. *Сүйреп алып келуші, жәрдемдесуші, қол ұшын беруші.*

СҮЙРІК¹ з.т. 1. *Сулы жерде өсетін өсімдіктердің қамыс, борық т.б. ұзын, жұмсақ, әрі тәтті ақ тамыры. 2. Өсімдіктің жаңадан өніп шыққан көгі.*

Сүйрік саусақ. *Жіп-жіңішке, ұзын, салалы саусақ.*

СҮЙРІК² з.т. зоол. <лат. asipenser ruthenus> *Дене пішіні сүйірленіп барып жуандайтын, терісінің сыртын өте майда қырлы*

түйіршіктер жапқан бекіре тәрізділер отрядына жататын тұңғы су балығы.

Сүйрікканат қанкөбелек. зоол. <лат. phycitidae> *Қанкөбелек тұқымдас үсті тобына жататын қанаты сүйір көбелектердің түрі.*

СҮЙРІК з.т. *Тәтті дәмі бар қоганның түбіндегі тамыры.*

СҮЙРІКТЕЙ сын. *Жіп-жіңішке, сұлу, әдемі.*

Сүйріктей саусақ. поэт. *Сұлу қыздың нәзік, ұзын жіңішке саусағы.*

СҮЙРІКТЕН = е.т. *Тұқымның тамырлануы.*

СҮЙРІКТЕНУ *Сүйріктен етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙРІКТІ сын. *Сүйрігі бар, сүйрік өскен.*

СҮЙСІН з.т. өс. <лат. orchidaceae> *Сүйсіндер тұқымдасына жататын бір және көпжылдық шөптесін өсімдіктер.*

СҮЙСІН = е.т. 1. *Бір нәрсеге разы болу, ұнату, таңдану. 2. Таңдану, сүйіну. 3. Рақаттану, ләззаттану.*

СҮЙСІНГІШ сын. *Сүйсіне түсетін.*

СҮЙСІНДІР = е.т. 1. *Разы қылдыру, таңдандыру. 2. Ләззаттандыру, рақаттандыру.*

СҮЙСІНДІРГІШ сын. *Сүйсіндіретін, таңдандыргыш.*

СҮЙСІНДІРУ *Сүйсіндір етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙСІНЕРЛІК сын. *Қуанарлық, рақаттанарлық.*

СҮЙСІНТ = е.т. 1. *Таңғалту, таңырқату. 2. Ләззат алғызып, рахатқа бөлету.*

СҮЙСІНТУ *Сүйсінт етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙСІНУ *Сүйсін етістігінің қимыл атауы; разы болу, ұнату, таңдану.*

СҮЙСІНІС = е.т. *Разы болысу, ұнатысу, таңданысу.*

СҮЙСІНІСУ *Сүйсініс етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙТ = е.т. сөйл. **Сөйт.**

СҮЙТІП үст. *Солай деп; солай етіп.*

СҮЙІКТІ сын. *Қымбатты, аяулы, ардақты. // Өзіне ыстық, қымбат адам. 2. Ерекше қастерлі, қадірлі (ел, жер). 3. Елге құрметті, қалаулы, сыйлы. 4. Бағалы, арттық, қымбат. 5. Биік, ғажай, асқақ.*

СҮЙІКТІЛІК з.т. *Сүйікті болушылық, сүйкімділік.*

СҮЙІКТІМ з.т. экспр. *Қымбатты, аяулы, жақын адамына айтылатын қаратпа атауы.*

СҮЙІН = е.т. 1. *Біреудің іс-әрекетіне, қызметіне, еңбегіне іштей елжіреу, риза болу. 2. Таңдану, сүйсіну.*

СҮЙІНДІР з.т. өс. *Өзен-көл жағалауларында, батпақта, шалшықты жерлерде өсетін қырықбуынның бір түрі.*

СҮЙІНДІР = е.т. 1. *Разы қылдыру. 2. Таңдандыру.*

СҮЙІНДІРУ *Сүйіндір етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙІНТ = е.т. *Разы ету, елжірету.*

СҮЙІНТУ *Сүйінт етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙІНУ *Сүйін етістігінің қимыл атауы; риза болу, елжіреу, сүйсіну.*

СҮЙІНІШ з.т. этн. *Жаңалықты, қуанышты хабарлаушыға берілетін сыйлық, жоралғы. // Жаңалығы бар, қуанышты.*

Сүйінші бер. этн. *Қуанышты хабар айтып, сүйінші сұрай келген адамның айтатын сөзі.*

СҮЙІНШІЛЕ = е.т. 1. *Жақсылық хабарды, қуанышты жеткізу. 2. Сүйінші деп, сүйінші сұрай келу.*

СҮЙІНШІЛЕС = е.т. *Бірге сүйінші сұрау.*

СҮЙІНШІЛЕСУ *Сүйіншілес етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙІНШІЛЕУ *Сүйіншіле етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙІНІС = е.т. *Таңданысу, сүйсінісу.*

СҮЙІНІСУ *Сүйініс етістігінің қимыл атауы.*

СҮЙІНІШ з.т. *Бір нәрсе жайында марқайып қуанған нәзік сезім, ризалық.*

Сүйініш білдірді. Ризалығын байқатты, ықылас жасады.

СҮЙІНІШТІ сын. Сүйініп разы боларлық, сүйісінерлік.

СҮЙІНІШТІЛІК зат. Ұнамдылық, сүйкімділік.

СҮЙІП-ҚҰШ = ет. 1. Аймалау, сүйіп-құшақтау. 2. Елжіреу, мейірлену. 3. Құштар болу. **СҮЙІП-ҚҰШУ** Сүйіп-құш етістігінің қимыл атауы.

СҮЙІР сын. Сүйірленіп келген, үшкір.

Сүйір бұрыш, геом. Бұрыштары сүйір болып келген үш бұрыш. **Сүйір кірпіш**. Көне құрылыстарда арнайы алты қырлы етіп жасап, сұқпалап қалағанда сырт көрінісі ылғи алты бұрышты торкөз болып келетін күйдірген кірпіш.

СҮЙІРҚОЛТЫҚ зат. колөнер. Қолтық өрнегінің нұсқасы.

СҮЙІРЛЕ = ет. Сүйір ету; үшкірлеу, ұштау.

СҮЙІРЛЕН = ет. Сүйір етілу; үшкірлену, ұшталу.

СҮЙІРЛЕНДІР = ет. Сүйір еттіру; үшкірлендіру, ұшын өткірлендіру.

СҮЙІРЛЕНДІРУ Сүйірлендір етістігінің қимыл атауы.

СҮЙІРЛЕНУ¹ зат. геол. Қабаттың немесе желінің созылым бағыты бойынша күрт жұқара (жіңішкере) барып мүлде жойылып кетуі. **СҮЙІРЛЕНУ**² Сүйірлен етістігінің қимыл атауы.

СҮЙІРЛЕУ¹ сын. Үшкірлеу келген, сәл сүйір.

СҮЙІРЛЕУ² Сүйірле етістігінің қимыл атауы.

СҮЙІРЛК зат. спорт. Сұйықтың немесе газдың ағынын көп кеберсіз жарып өтуге қатты дененің бейімделуі.

СҮЙІРТҮМСЫҚ; **сүйіртүмсық бақа**. зоол. Бізтұмсық бақа.

СҮЙІС зат. Сүйгендік, сүйішілік.

СҮЙІС = ет. 1. Ерін тигізісу, обісу. 2. ауыс. Бір-бірін жақсы көрісу, ұнатысу.

СҮЙІСПЕНДІК зат. сөйл. **Сүйіспеншілік**.

СҮЙІСПЕНШІЛК зат. 1. Құштарлық сезім, ынтықтық көңіл күй, махаббат. 2. психол. Адамдардың бір-бірін жақсы көріп, сыйласыммен қарым-қатынас жасау қасиеті.

СҮЙІСТІР = ет. Бетіне, ерніне ерін тигіздіру.

СҮЙІСТІРУ Сүйістір етістігінің қимыл атауы.

СҮЙІСУ Сүйіс етістігінің қимыл атауы.

СҮКРЕ зат. экон. Эквадордың ақшасы, 1/100 сентавага тең.

СҮЛБЕ зат. сөйл. **Сұлба**.

СҮЛПІ зат. Беті-қол, ыдыс-аяқ сұртетін мата орамал.

СҮЛДЕ зат. сөйл. **Сұлдер**.

Сұлдесі қалды. **Сұлдері қалды**.

СҮЛДЕР зат. Адамның арып-ашқан, жадап-жүдеген, әлсіреген сыртқы келімі.

Сұлдері құрыды. Мүлдем титығы құрып шаршады, әбден сілесі қатты; тұралады.

СҮЛДЕЛЕН = ет. Сұлдесі тұсу, нобайлану.

СҮЛДЕЛЕНУ Сұлделен етістігінің қимыл атауы.

СҮЛЕ үст. Селқос, немқұрайды, көңілсіз; сүлесок.

Сүле ауру. Ұзаққа созылған, созылмалы ауру. **Сүле болды**. Сүле ауруына ұшырады.

СҮЛЕЙ зат. көне. Жыршы, жырау.

СҮЛЕЙМЕН: Сүлейменнің жүзігіндей. діни. Сүлеймен пайғамбардың жүзігінің істемейтін нәрсесі жоқ деген мағынада.

СҮЛЕЙСОҚ сын. сөйл. **Сүлесок**.

СҮЛЕКТЕС сын. жерг. Ымы-жымы бір, ниеттес, кәсібі бір.

СҮЛЕЛЕ = ет. сөйл. **Сілеле**.

СҮЛЕЛЕН = ет. сөйл. Ұнжырғасы тұсу, көңілсіздену, сіделену.

СҮЛЕЛЕНУ Сүделен етістігінің қимыл атауы.

СҮЛЕЛЕТ = ет. Ұнжырғасын түсірту.

СҮЛЕЛЕТУ Сүделет етістігінің қимыл атауы.

СҮЛЕЛЕУ¹ үст. Көңілсіз, немқұрайды, селқос.

СҮЛЕЛЕУ² Сүле етістігінің қимыл атауы.

СҮЛЕСАПА сын. **Сүле-сопа** (еш нәрсеге көңілі жоқ, бейжай).

СҮЛЕСОҚ сын. Селқос, ықылассыз.

СҮЛЕСОҚТАУ сын. Селқостау, ықылассыздау.

СҮЛЕСОҚТЫҚ зат. Селқостық, самарқаулық, енжарлық.

СҮЛЕ-СОПА сын. Еш нәрсеге көңілі жоқ, бейжай.

СҮЛЕСІЗ сын. Селқос, көңілсіз.

СҮЛКІН: сүлкін түсті. жерг. Ұнжырғасы, еңсесі түсті.

СҮЛІК [ар. سلوك] зат. 1. зоол. <лат. hirudinea> Түсі қара, денесі жұмыр, теңіздерде, тұщы суларда және топырақта тіршілік ететін қан сорғыш құрт. 2. ауыс. Біреудің еңбегін қанаушы, арамтамақ.

Сүлік қара. а) Жылтыр қара. ә) Жіңішке, жұмыр, қара түсті жылқы. **Сүлік салды**. Ауырған жерге медициналық сүлік жіберіп, арам қанды сорғызды. **Сүлік салып емдеу**. мед. Адам денесіндегі арам қанды медициналық сүлік қойып емдеу. **Сүлік сорғандай [бозарды]**. Өңі қуарды, қаны қашты.

СҮЛІКТЕЙ сын. Сүлік сияқты қара, жіңішке, жұмыр, жараған (ат сыны).

Сүліктей қадалды [жабысты]. а) Жабысып алды, айырылмады. ә) Қыр соңынан қалмады. **Сүліктей созылды**. Көсіле бауырын жазды, шапты. **Сүліктей сорды**. Елді аяусыз қанады.

СҮЛІКТЕР зат. зоол. Буылтық құрттар түінің бір класы.

СҮЛІКШЕ үст. Сүлік сияқты, сүлікке ұқсап.

СҮЛІКШІЛ сын. Діншіл.

СҮЛІҢПР зат. жерг. кәс. Тұқымшашылмаған, сұармай айдалатын жер.

СҮМБЕ зат. сөйл. 1. **Сүмбі**. 2. ауыс. Дене тұрқы, бойы. // Әдемі, сұлу.

СҮМБІ¹ зат. Мылтықтың ұңғысын таза-лайтын әрі жайлайтын ұзын, жіңішке, жұмыр темір немесе тобылғы таяқша. // Бой-тұрқы тұзу, тұра.

СҮМБІ² зат. өс. Сәмбі тал.

СҮМБІДЕЙ сын. Сүмбітәрізді жіп-жіңішке, түп-тұзу.

Сүмбідей боп жарады. Бабына келді, бауырынан жарады.

СҮМБІЛ¹ зат. өс. <лат. adianthum> Қырыққлақтәрізділер тұқымдасына жататын көпжылдық, хош иісті, пияз текті споралы шөптесін өсімдік. // поэт. Әдемі, сұлу, тұзу.

Сүмбіл сасыр. өс. <лат. ferula moschata> Шатырғүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық, малазықтық, дәрілік, балды шөптесін өсімдіктің эфирлі түрі.

СҮМБІЛ²: сүмбіл шаш [бұрым]. Ұзын, мойылдай қара шаш.

СҮМБІЛБҰРШАҚ зат. өс. Бұршақтың бір түрі.

СҮМБІЛЕ¹ зат. 1. Шығыс күнтізбесі бойынша жылдың алтыншы айы. 2. астр. Сүмбіле айында көрінетін жарық жұлдыз.

СҮМБІЛЕ² зат. жерг. 1. Қауын арасына шығатын шөп. 2. Күзде жауын күшімен шығатын шөп.

СҮМБІЛЕ = ет. Мылтықтың ұңғысын сүмбімен тазарту.

СҮМБІЛШАШ зат. өс. Лалагүлдер тұқымдасына жататын, көпжылдық тиязықтық өсімдік.

СҮМБІЛЕУ Сүмбіле етістігінің қимыл атауы.

СҮМЕ зат. 1. Сауын малының желіні. 2. Сүт өнімі.

СҮМЕК¹ зат. вет. Түйенің аяғына түсетін құрт ауру.

СҮМЕК²: қара сүмек болды. Қара суга түскендей терледі.

СҮМЕК³ зат. жерг. Күл шығаратын құрал.

СҮМЕК⁴ зат. экспр. жақтырмау.

Сүмек, сүйкімсіз, сұмырай, жігерсіз, жасық.

СҮМЕКТЕ = ет. Су, тер сорғалау, саулау.

СҮМЕКТЕТ = ет. Сүмектену.

СҮМЕКТЕТУ Сүмектет етістігінің қимыл атауы.

СҮМЕКТЕУ¹ сын. жерг. Бойшаң, ұзын.

СҮМЕКТЕУ² Сүмекте етістігінің қимыл атауы.

СҮМЕЛЕК¹ зат. жерг. **Сүңгі**.

СҮМЕЛЕК² зат. тамақ. жерг. 1. Бидайдың өнген дәнінің ашытқысы мен ұннан істелген быламдық тәрізді тағам. 2. Бидайды ұзақ уақыт қайнату арқылы даярлайтын тағам түрі.

СҮМЕЛЕК³ сын. жағымсыз. 1. Еңбекті сүймейтін жалқау; жек көрінішті (адам). 2. Жексұрын, қаныпезер, аяусыз.

СҮМЕЛЕК зат. өс. Тегеурінгүлдің бір түрі: өзен аңғарларында, тау бөктерлерінде, бұталардың арасында, егістіктерде өсетін, биіктігі 1 м-ге дейін жететін, біржылдық ұлы өсімдік.

СҮМЕЛЕКТЕ = ет. жағымсыз. Сүмелең қағу, тіміскілену.

СҮМЕЛЕКТЕ² = ет. Сүңгілену, сүңгі болу.

СҮМЕЛЕКТЕЙ сын. Сүмелек сияқты, сүмелек тәрізді.

СҮМЕЛЕКТЕН = ет. Сүңгілену.

СҮМЕЛЕКТЕУ¹ сын. Шаруаға қыры жоқ, жірксыздау.

СҮМЕЛЕКТЕУ² Сүмелекте етістігінің қимыл атауы.

СҮМЕЛЕКТІК зат. Жарымаушылық, кедейшілік, біреудің арқасында күн көрушілік.

СҮМЕЛЕН = ет. Салбырау, іліну.

СҮМЕЛЕН: сүмелең қақты. Бір нәрсені іздеді, тіміскіленді.

СҮМЕЛЕНДЕ = ет. Бір нәрсені іздеп, жан-жағына алақ-жұлақ қарау, тіміскілеу.

СҮМЕН¹ сын. Жылқы малының бұрыл түрі.

СҮМЕН²: сүмен қақты. Күні бойы тентіреді, телмендеді.

СҮМЕНДЕ = ет. Сүмен-сүмен ету, телмендеу, тентіреу.

СҮМЕНДЕС = ет. Сандалысу, тентіреу, телмендесу.

СҮМЕНДЕСУ Сүмендес етістігінің қимыл атауы.

СҮМЕНДЕТ = ет. Сүмен-сүмен еткізу, телмірту.

СҮМЕНДЕТУ Сүмендет етістігінің қимыл атауы.

СҮМЕНДЕУ Сүменде етістігінің қимыл атауы.

СҮМЕН-СҮМЕН: сүмен-сүмен етті [желді, жортты]. Сүмен қақты, сүмендеді.

СҮМЕР сын. Ынжық, бос белбеу, жігерсіз.

СҮМЕ-СҮМЕ сын. Малмандай, малыннан, су-су.

Сүме-сүме болды. Әбден су болды, малыннды.

СҮМЕСІН зат. тамақ. Сүтке су не сүт қосылған тағамның түрі.

СҮМЕСІНДІ сын. Уызды, сүтті.

СҮМЕТІЛ = ет. 1. Суга әбден малынну, су-су болу. 2. Сүйретілу, әрең жүру.

СҮМЕТІЛДІР = ет. Сүйретілдіру.

СҮМИ = ет. Сүмірею, сырып солбырау, сүмшию.

СҮМИ: сүм берді. Қойып кетті, зып берді, жоғалып кетті.

СҮМИЕК сын. сөйл. Сүмелек, бейшара.

СҮМПЕЛЕНДЕ = ет. Сүмелеңдеу.

СҮМПЕН: сүмпен етті. Сүмп берді.

СҮМПЕНДЕ = ет. Сүмелеңдеу.

СҮМПЕН-СҮМПЕН үст. Сүмелең-сүмелең, сүмірейіп.

СҮМПИ = ет. Сүмірею, бүрісу, ұнжырғасы тұсу.

СҮМПИП-СҮМПИП үст. Сүмірейіп, сүмелең қағып.

СҮМПИТ = ет. Сүмірейту, сүмиту.

СҮМПИТУ Сүмпит етістігінің қимыл атауы.

СҮМПИЮ Сүмпи етістігінің қимыл атауы.

СҮМПС сын. Сымпиган, сүліктей.

СҮМШІЛДЕ = ет. Жылмаңдату, бұлтиту.

СҮМСЕ зат. жерг. Қырман сытыратын ұзын сытырғыш.

СҮМСИ= ет. *Сүмірею, сүмшю, дірдектеу.*

СҮМСҮІР зат. қолөнер. 1. Қайыс, тері, сіріні тесуге арналған бұғы, ешкі мүйізінен жасалатын қызы өткір тескіш құрал. 2. Шие болып байланып қалған түйінді шешу үшін киіктің, елік-тің, ешкінің мүйізінен жасалған түйін шешкіш.

СҮМСІК сын. Сүмелек, сүмірейген.

СҮМТИ= ет. *Сүмірею, мыжыраю.*

СҮМІЛТ= ет. *Сүмірейту, сүмшиту.*

СҮМІРЕЙ= ет. Құты қашу, еңсесі тұсу, сүмшю, солбыраю.

СҮМІРЕЙТ= ет. 1. Бейшара ету, сүмелек етіп көрсету. 2. ауыс. Шыққыдау, жіңішке дауыс шығару. 3. ауыс. Төмендету, іске алысыз ету.

СҮМІРЕЙТУ Сүмірейт етістігінің қымыл атауы.

СҮНБІ зат. сөйл. *Сүмбі.*

СҮНБІШЕ ұст. Сүмбідей, сүмбіше.

СҮНДЕТ зат. діни. Мұсылман болудың белгісі ретінде 5–9 жастағы ер баланың жыныс мүшесіндегі тері бөлшегін кесу арқылы жасалатын діни жұрып, дәстүр.

Сүндет ат. этн. Сүндетке отырғызылатын балаға мінгізілген тай, ат. **Сүндет бала.** этн. Сүндеттелген ұл, бала. **Сүндетке отырғызды.** этн. Мұсылмандық белгісін салды, шекіді.

СҮНДЕТ² зат. 1. діни. *Сүннет.* 2. діни. Сүннет намаз. 3. ауыс. Міндет, парыз.

СҮНДЕТСІЗ сын. Сүндеттелмеген, мұсылмандық жолына түспеген.

СҮНДЕТТЕ= ет. этн. Ер баланың жыныс мүшесінің басын жауып тұратын теріні айналыдыра кесіп алып тастау, сүндетке отырғызу.

СҮНДЕТЕЛ= ет. Сүндетке отырғызылу.

СҮНДЕТЕЛҮ Сүндеттел етістігінің қымыл атауы.

СҮНДЕТТЕТ= ет. Сүндетке отырғызу.

СҮНДЕТТЕТІР= ет. Сүндетке отырғыздырту.

СҮНДЕТТЕТІРҮ Сүндеттеттір етістігінің қымыл атауы.

СҮНДЕТТЕТУ Сүндеттет етістігінің қымыл атауы.

СҮНДЕТТЕУ Сүндетте етістігінің қымыл атауы.

СҮНДЕТТОЙ зат. этн. Сүндетке отырғызылған балаға арнап жасайтын жиын-той.

СҮННӘТ зат. діни. *Сүннет.*

СҮННӘТ зат. діни. Мұсылмандық міндеті.

СҮННЕ зат. діни. Мұхаммед пайғамбардың өмірі туралы хадистер, аңыздар жинағы.

СҮННЕТ зат. діни. Мұхаммед пайғамбардың әрекеті, жіріс-тірысы, болмысындағы кейінгі мұсылмандарға пәрыздан кейін міндет болған сипаты.

СҮННЕТТЕЙ сын. Сүннет сияқты, сүннет тәрізді.

СҮННИ зат. діни. Сүннит жолын ұстанушы.

СҮННИТ зат. діни. Ислам дініндегі Құранмен бірге Сүннаны негіз етіп алушы, негізгі бағытты ұстанушылар.

СҮННИТТІК сын. Сүннитке тән.

Сүнниттік ислам. діни. Құранмен бірге Мұхаммед пайғамбардың сүннет жолын да мойындайтын ислам дінінің шейіттік бағытпен бірге екі негізгі бағыттарының бірі.

СҮНГЕК зат. сөйл. *Сүңгі.*

СҮНГҮ Сүңгі етістігінің қымыл атауы.

СҮНГҮЛІ сын. Сүңгіген, батқан.

СҮНГҮШ зат. Су астына тереңдеп жүзуге, сүңгуге жаттыққан маман, сүңгуір.

СҮНГҮІР¹ зат. зоол. <лат. *aythya* > *Сүңгуір үйрек.*

СҮНГҮІР² зат. 1. Су түбіне ұзақ уақыт бойлай алатын, жақсы сүңгітін адам. 2. Су түбінде жұмыс істейтін маман.

Сүңгуір қайық. өск. Теңіздер мен мұхиттардың түбін зерттеу үшін және әскери мақсаттар үшін арнайы жабдықталған, маңызды

тактикалық қасиеті жасырыну болып табылатын ұрыс кемесі. **Сүңгуір қайықтай.** *Сүңгуір қайық сияқты.* **Сүңгуір үйрек.** зоол. Суы терең, қопалы өзен-көлдерде тіршілік ететін, сүйір тұмсықты, төбесінде айдары бар үйрек тұқымдасына жататын құс.

СҮНГҮІР³ зат. жерг. Шөп суыратын құрал, шотаяқ.

СҮНГҮІРДЕЙ сын. Сүңгуір тәрізді, сүңгуір сияқты.

СҮНГҮІРЛІК зат. Жақсы сүңгі алатын қасиет, сүңгіштік.

СҮНГҮІРІН зат. зоол. Бауыры ақ, тұмсығы ұзын, құйрығы қысқа, көлде, теңізде жүретін үйрек.

СҮНГІ¹ зат. 1. көне. Бірнеше қырлы, екі жағы да қыты, темірден, болаттан жасалған ағаш сапты найза түрі. 2. Мылтықтың үш жағына орнатылған қосымша қару; үшкір әрі ұзын пышақ. 3. кәс. Балық аулайтын құрал.

СҮНГІ² зат. Түтіннен, ыстан, шаң-тозаңнан пайда болатын сауыс.

СҮНГІ³ зат. 1. Шатырдан, қораның төбесінен т.б. сүйіріліп мұз болып қатқан тамшы. 2. Мұрт, сақалдың терлеп, сосын тоңазуынан қатқан аяз.

СҮНГІ⁴ зат. мед. Адамның ішкі құрылысын зерттеуге арналған түтік тәріздес жабдық, зонд.

СҮНГІ= ет. 1. Тереңге бойлап, су ішінде көрінбей жүзу. 2. ауыс. Бір нәрсенің арасына, ішіне кіру, ену, көрінбей кету. 3. ауыс. Шому, тереңнен ойлау, қиялға берілу. 4. ауыс. Қойып кету, кіріп кету.

СҮНГІРЖАПЫРАҚ зат. өс. Батпақты жерлерде өсетін, жапырақтары жіңішке әрі қишір өсімдік.

СҮНГІГІШ сын. Жақсы сүңгі алатын, сүңгуір.

СҮНГІШТІК зат. Сүңгі білетіндік, сүңгі алатындық.

СҮНГІДЕЙ¹ сын. Сүңгі (1) сияқты, сүңгі тәрізді.

СҮНГІДЕЙ² сын. Сүңгі² тәрізді, сүңгі сияқты.

СҮНГІЛЕ¹= ет. 1. Бір затты сүңқылау, шапысқылау. 2. ауыс. Сөзбен түйреу, қағыту, ұрсу.

СҮНГІЛЕ²= ет. Сүңгі қату.

СҮНГІЛЕН= ет. Сүңгі пайда болу, сүметілу.

СҮНГІЛЕС= ет. Суға шылқу, малмандай

су болу.

СҮНГІЛІ сын. Сүңгісі бар, сүңгі орналас-тырған.

СҮНГІМПАЗ сын. Сүңгі алатын, сүңгуге құмар, сүңгізіш.

СҮНГІТ= ет. 1. Судың астына бойлату. 2. ауыс. Жасыру, көрсетпеу. 3. ауыс. Аралас-тыру, тығу, жоқ қылып жіберу.

СҮНГІТУ Сүңгіт етістігінің қымыл атауы.

СҮНГІТІЗБЕҚАЛЫП зат. қолөнер. Қатарланған сүңгі бейнесін түсіретін қалып.

СҮНГІТІЛ= ет. 1. Шомылдырылу, суға бой-латылу. 2. ауыс. Абақтыға жабылу, қамалу.

СҮНГІТІЛҮ Сүңгітіл етістігінің қымыл атауы.

СҮНГІШ зат. Сүңгі лақтыратын адам.

СҮНГЕЙ зат. Бейшара, сүмек.

СҮНІ= ет. *Сүмірею, сүмшю.*

СҮНКИ= ет. Бейшаралану, сүмірею.

СҮП: сүп берді. Зым-зия болды, кіріп кетіп, жоқ болды.

СҮП-СҮЙКІМДІ сын. Үріп-ауызға салған-дай, әп-әдемі.

СҮП-СҮЙРІК сын. Жіп-жіңішке, ұзын.

СҮП-СҮЙР сын. Жіп-жіңішке, үшкір.

СҮПІЛЕ= ет. Алдап-сулау, тақырға отырғы-зып кету.

СҮР¹ зат. этн. 1. Ұзақ уақыт сақтау үшін, тұздалған желге кептірілген, не ыс салып сүрленген ет және осы еттен асылған маңызды, кәделі тағам. 2. Көп уақыттан бері өзгеріссіз жатқан қар, шөп т.б. // Ежелгі, қартан, әбден таптаурын болған.

Сүр бойдақ. Көп уақытқа дейін үйленбеген жігіт. **Сүр бойдақтық.** Ұзақ уақыт, үйленбей жүрушілік. **Сүр ет.** этн. тамақ. а) Тұздап, кептірілген ет. ә) Сүр болған еттен асылған тамақ. **Сүр кебік.** сөйл. Кеуіп қалған жер, шалғын. **Сүр кедей.** көне. Қашаннан дәнеңе бітпеген, жарлы. **Сүр қазы.** Әбден сақталған, сүр болған қазы. **Сүр қуырдақ.** тамақ. Сүрленген еттен қуырылған ащылау қуырдақ. **Сүр сақтады.** этн. Қыс бойы сүрленген соғымның сұрып етін көктемге, жайлауға дейін қадірлі қонақтығына сақтады.

СҮР² зат. Қаракөл елтірісінің бір түрі.

СҮР¹= ет. 1. Өткір затпен (сүргімен) екінші нәрсенің бетін жіқалап алу. 2. Дененің бір жерін азап жырып кету, жаралау.

СҮР²= ет. Өту, басынан өткеру деген мағына-дағы, негізгі етістікке тіркесетін көмекші етістік.

СҮРГЕК¹ сын. Тайғақ, тайғанақ.

СҮРГЕК² сын. Мал жайылып, тозып, шырланған (жер).

СҮРГЕКТЕ= ет. 1. Тайғанақтау, сырғанақтау.

СҮРГЕКТЕТ= ет. 1. Сырғанақтату, тайғанақтату. 2. ауыс. Сырғыту, сүйкеу (жазу тұрала).

СҮРГЕЛЕН зат. сөйл. Сергелден, дүр-белен.

СҮРГІ¹ зат. 1. Ағашты өңдеу, тегістеу үшін қолданатын аспап. 2. Илеген терінің етін қырып, құрыс-тырысын жазу үшін ағаштан, темірден жасалған қырғы құрал.

СҮРГІ² зат. жерг. Сүрлеу, жалғызаяқ жол.

СҮРГІЗ: дәурен сүргізді. Бақытты өмір кешуіне жағдай жасады, ештемеден қақпады.

СҮРГІЗҮ: өмір сүргізу. Тіршілік еттіру, құмыр кешкізу.

СҮРГІЛЕ= ет. 1. Сүргімен тегістеу, өңдеу. 2. ауыс. Сырғақтату, зырылдану. 3. Тегістеу, сыру. 4. Сүрткіштеп ысу. // Қуағаштата, жанай.

6. ауыс. Жөңе салу, тәртіпке келтіру.

СҮРГІЛЕН= ет. Сүргімен тегістелу.

СҮРГІЛЕТ= ет. Сүргімен тегістету.

СҮРГІЛЕТҮ Сүргілет етістігінің қымыл атауы.

СҮРГІЛЕУ Сүргіле етістігінің қымыл атауы; сүргімен тегістеу.

Сүргілеу станогы. Ағаш бетінің кедір-бұдырын тегістеу, жалтырату үшін қолданылатын айна-малы жүзі бар станок.

СҮРГІЛЕУШІ зат. Сүргілеп, өңдеуші адам.

СҮРГІН зат. 1. Неше түрлі азабы көп әуре-сарсаң, қыспақ, қым-қуыт серелден; құғын. 2. Қарбалас шақ. 3. жаңа. Табиғат апаты, өзгеріс (катаклизм).

Сүргінге түсті. Қуғын көрді, ұйқы-тұйқысы шықты. **Сүргін етті.** жерг. Соттады, жапты.

Сүргін көрді. Қуғындалды, қашып-пысты. **Сүргін салды.** Тас-талқанын шығарды, ойран салды.

СҮРГІНДЕЙ сын. Сүргін сияқты, сүргін тәрізді.

СҮРГІНШІ зат. Қуғын-сүргінге түсіруші.

СҮРГІНШІЛІК зат. Қуғын-сүргін.

СҮРГІТ= ет. жерг. Бір жұмысты тоқтамай істеу.

СҮРГІТ²= ет. жерг. кәс. Тасты қашау.

СҮРГІШ ор. зат. Ерітілген күйінде конверт, құлыптың аузын бекітіп, мөр басу үшін қолданы-латын қызыл қоңыр түсті қатты зат.

СҮРГІШТЕ= ет. Желімдеп болған соң, сүргіш ерітіп, мөр басу.

СҮРДЕ зат. Үстінен бастыра сүйрет-кен ауыр нәрседен кейін тапталып, күйдей боп сарғайып кеткен қалың шөп.

СҮРДЕК¹ сын. сөйл. *Сүргек.*

СҮРДЕК² сын. жерг. 1. Жайылымы тоз-ған (жер). 2. Сүрлеу.

СҮРДЕКТЕ= ет. сөйл. 1. *Сүргекте.*

2. Малды түңдету.

СҮРДЕҢ зат. жерг. Мал ізі немесе тап-талған жер.

СҮРЕ зат. 1. діни. Құран Кәрім мәсімдерінің 114 тарауының жалпы атауы.

2. ауыс. Бір заттың жобасы, тұсқасы; негізі. // Ұзақ бір бөлік.

Сүре айтыс. әдеб. Екі ақынның бірталай мәселені қамтып, бірнеше шумақ өлеңмен түйдектей төгіп, көсіле, ұзақ жауаптасу айтысы. **Сүре тартыс.** Екі домбырашының күй шертү жарысы.

СҮРЕЙ сын. Ақым, ойсыз.

Сүрейі тиеді. Әсері болады.

СҮРЕК зат. бот. Сабақтың (ағаш діңі) қабықтан кейінгі едәуір көлемді бөлігін алып жатқан қабық пен өзектің арасында орналасқан қабаты.

СҮРЕКҮЛ зат. бот. Тропикте өсетін ағаштардың діңі мен жуан бұтақтарында бұйыққан бүршіктерден шыққан сүлшоғыр.

СҮРЕКДІНДЕР зат. Орман екпелерінің негізгі бөлігі болып табылатын ағаштар жиынтығы.

СҮРЕКЖАПЫРАҚ зат. бот. Ағаштың жуан діңінен шыққан жатырақ.

СҮРЕКТЕН= ет. Сүрекке айналу, серпінділік қасиеттің жойылуы, қатаю, лигниндену.

СҮРЕКТЕНУ Сүректен етістігінің қимыл атауы.

СҮРЕКТІ сын. Сүрегі бар.

СҮРЕЛЕ= ет. 1. Ежсей-тегжейін қалдырмай, жүзілеп өңімелеу. 2. Бумалау, топтау.

СҮРЕЛЕНДЕ= ет. Сүрілетілу, шұбатылу.

СҮРЕЛЕУ Сүреле етістігінің қимыл атауы.

СҮРЕЛІ сын. Мән-мағыналы, жүйелі, салалы.

СҮРЕН¹ зат. Айқай, шу.

Сүрен қосты. Әдеттегіден зәрі дауыс, ащы ұн, айқай қатты шықты. **Сүрен салды.** Айқайлады, қиқу салды.

СҮРЕН зат. жерг. Ұзақ өңіме.

Сүрен жүріс. Сапырылысқан жүріс, сабылыс.

СҮРЕНДЕ= ет. сөйл. Айқайлау, дауыстау.

СҮРЕН² зат. Әбігер, сергелден, қарбалас.

СҮРЕН³ зат. Кескін, кейіп, өң.

Сүрені [өңі] кетті. Жағдайы төмендеді; абдырады. **Сүренің кетірді.** Мазасын алды, құтын қашырды.

СҮРЕН³ зат. 1. Амал, пайда. 2. Әсер, ықпал.

Сүрен берді. Мән үстеді, реңк қосты.

СҮРЕНДІ сын. Сергелдеңі мол, әбігерлі.

СҮРЕНСІЗ сын. 1. Сыры қашқан, сыықсыз.

2. ауыс. Қызықсыз, мәңсіз.

СҮРЕНДІК зат. Көңілсіз, сыры қашқандық.

СҮРЕНСІЗДЕН= ет. Сүрені қашу, сығы кету.

СҮРЕНСІЗДЕНДІР= ет. Сүрқын қашыру, кейтін алу.

СҮРЕНСІЗДЕУ сын. 1. Реңі қашқан, өңсіздеу, сыықсыздау. 2. ауыс. Қызықсыздау, мәңсіздеу.

СҮРЕНСІЗДІК зат. Сүрқы қашқандық, жабырқаушылық.

СҮРЕПЕТ зат. жерг. Ұсқын, сыық, пішін.

СҮРЕПЕТСІЗ сын. Ұсқынсыз, сыықсыз, сүрқысыз.

СҮРКЕЙЛІ сын. Қорқынышты, қаһарлы. **СҮРКӨЙ** зат. жерг. Суайт, жексұрын, жамандықпен аты шыққан адам.

СҮРКІЛІ зат. Қуғын-сүргін; аласапыран. **Сүркілге салды.** Алды-артына қаратпай құды, құдалады.

СҮРКІЛДЕТ= ет. Қуғын-сүргінге салу.

СҮРКІЛДЕТУ Сүркілдет етістігінің қимыл атауы.

СҮРКІТ= ет. Қуу, айдау.

СҮРЛЕ= ет. 1. Етті түтіңге немесе желге қақтап, сүр жасау. 2. Мал азығын тұздап, леп шығармай топырақ астына көму.

СҮРЛЕМ зат. мал шар. <исп. silos>

1. Астық өнімдерін, қант және т.б. тамақ өнімдерін сақтауға арналған, қыма аудандары әртүрлі, темірден, темір-бетоннан жасалған сыйымдылық. 2. Аридулы сыйымдылықтарда консервіленетін, майдалап туралған көк өсімдіктерден дайындалған шырынды жем.

СҮРЛЕМДЕ= ет. Сүрлем өзірлеу, шөп сүрлеу.

СҮРЛЕМДЕУ Сүрлемде етістігінің қимыл атауы.

СҮРЛЕМДІК сын. Сүрлем жасауға арналған, сүрлем боларлық.

СҮРЛЕМЕ зат. сөйл. **Сүрлем.**

СҮРЛЕН= ет. 1. Сүр етілу, сүр болу. 2. Өсімдік, шөптердің ашытылып, сүрлем болып дайындалуы. 3. ауыс. Ескіру, уақыт өту.

СҮРЛЕНДІК зат. сөйл. жерг. **Сүрлем.**

СҮРЛЕНУ Сүрлен етістігінің қимыл атауы.

СҮРЛЕУ¹ зат. 1. Көптен бері жүрілмеген ескі, көмескі жол. 2. ауыс. Бағыт, бағдар.

3. ауыс. Өмір жолы.

Сүрлеу жол. **Сүрлеу.**

СҮРЛЕУ² Сүрле етістігінің қимыл атауы.

СҮРЛЕУЛІ сын. Сүрленген, сүрлеген (мал азығы).

СҮРЛЕУ-СОҚПАҚ зат. Жөн, бағыт-бағдар.

СҮРЛЕУСІЗ сын. Жол түспеген, ізсіз.

СҮРЛЕУІТ зат. сөйл. **Сүрлеу.**

СҮРЛІК= ет. Жығылып-сүріну, есі шығу.

СҮРМЕ¹ зат. Кіріп пен қасты қарайтын бояу үшін қынадан жасалған бояу.

Сүрме тақайлатты. Араздасқан адамға тіке барды. **Сүрме тартты.** Қасы мен кірпігіне бояу жақты.

СҮРМЕ² зат. хим. Элементтердің периодтық жүйесінің V тобындағы химиялық элемент.

СҮРМЕЛЕ= ет. Кіріп, қасты сүрме жағып бояу.

СҮРМЕЛЕН= ет. Кіріп, қасқа сүрме жағылу.

СҮРМЕЛЕНУ Сүрмелен етістігінің қимыл атауы.

СҮРМЕЛЕТ= ет. Кіріп, қасына сүрме жақтыру.

СҮРМЕЛІ сын. Сүрме жағылған, боялған.

СҮРНІҒУ Сүрнік етістігінің қимыл атауы.

СҮРНІК= ет. жерг. Сүрініп-қабыну, шаршап-шалдығу.

СҮРТ= ет. 1. Бір нәрсені суынан құрғату.

2. Кірінен арылту, тазарту.

СҮРТЕК зат. Жылқының аяңнан жылдамдау жүрісі.

СҮРТКІ зат. сөйл. **Сүрткіш.**

СҮРТКІЛЕ= ет. Дымданған, сүр тиген, кірлеген нәрсені қайта-қайта сүрту, құрғату, тазалау.

СҮРТКІЛЕУ Сүрткіле етістігінің қимыл атауы.

СҮРТКІШ зат. Бір нәрсенің бетін тазарту үшін пайдаланатын шүберек, қағаз т.б.

СҮРТКІШТЕ= ет. Қайта-қайта сүрте беру, сүрткілеу.

СҮРТКІШТЕУ Сүрткіште етістігінің қимыл атауы.

СҮРТУ Сүрт етістігінің қимыл атауы.

СҮРТІЛ= ет. Тазалану, құрғатылу.

СҮРТІЛУ Сүртіл етістігінің қимыл атауы.

СҮРТІН= ет. Беті-қолын, денесін құрғату, сүрткілеу.

СҮРТІНДІР= ет. Сүрткізу, құрғаттыру, тазартқызу.

СҮРТІНДІРУ Сүртіндір етістігінің қимыл атауы.

СҮРТІНУ Сүртін етістігінің қимыл атауы.

СҮРТІНШЕКТЕ= ет. Сүрткіштеңкіреу, айналасын сүрткіштеп отыру.

СҮРТІНШЕКТЕН= ет. Қайта-қайта сүрткіштеу.

СҮРТІП-СҮРТІП= ет. Сүрткіштеу, сүрткілеу.

СҮРТІС= ет. Көз жасын құрғату, сүрту.

СҮРТІСУ Сүртіс етістігінің қимыл атауы.

СҮРҮ Сүр етістігінің қимыл атауы.

СҮРІ зат. этн. Тұздалып, желге кептірілген ет, сүр.

Сүр жер. ауыл шар. Ауыспалы егіншілікте дақыл егілмей өңделіп, таза, қопсытылған күйінде сақпалатын егістік танабы; ылғал мен қоректік заттарды қолайлы жинау үшін бірнеше рет өңделетін танап.

СҮРІК зат. Ең жоғарғы сортты жұмсақ былғары.

СҮРІЛ¹= ет. Сүрмелену, сүрме жағылу.

СҮРІЛ²= ет. ескі кіт. Ада қалу, құр қалу.

СҮРІЛУ Сүріл етістігінің қимыл атауы.

СҮРІН= ет. 1. Жазатайым жығылып қала жаздау. 2. ауыс. Мұлт басу, жаңсақ кету, қателесу.

СҮРІНДІ сын. Сара, бұрыннан салынған.

СҮРІНДІР= ет. 1. Құлату, аяқ басысына кедергі болу. 2. ауыс. Қапы қалдыру, шатастыру, жаңылыстыру.

СҮРІНДІРУ Сүріндір етістігінің қимыл атауы; қапы қалдыру.

СҮРІНЕ-ҚАБЫНА үст. Жығыла жаздап, тапырақтай жүгіріп.

СҮРІНТ= ет. Біреуді аяғынан шалу, сүріндіру, құлата жаздау.

СҮРІНТУ Сүрінт етістігінің қимыл атауы.

СҮРІНУ Сүрін етістігінің қимыл атауы.

СҮРІНШЕК¹ зат. вет. Төс сүйектің бірінші буыны.

СҮРІНШЕК² сын. 1. Сүрінгіш, сүріне бергіш (адам). 2. Қайта-қайта сүріне беретін, аяғына қан түскен (ат). 3. ауыс. Жаңылысып қала беретін, мұлт кететін.

СҮРІНШЕКТЕ= ет. Қайта-қайта сүріне беру, тайғанақтау.

СҮРІНШЕКТЕУ Сүріншекте етістігінің қимыл атауы.

СҮРІНШЕКТІК зат. 1. Сүріншек болушылық, сүрінгіштік. 2. ауыс. Жаза басушылық, жаңылушылық, қателесушілік.

СҮРІНІП-ҚАБЫНЫП үст. Жығылып-сүрініп, асып-сасып.

СҮРІНІС зат. 1. Сүрініп кетушілік, сүрінушілік. 2. ауыс. Жаңсақтық, қателесушілік.

СҮРІС= ет. Қақтығысып қалу, таласу, ұрысу.

СҮТ зат. 1. Төлдеген малдың т.б. сүтқоректі жануарлардың сүт бездерінен бөлінетін түсі ақ, төлі үшін қоректік маңызы зор сүйік. 2. биол. Босанған ананың, бала емізетін ананың сүт безінен бөлінетін, нәресте үшін қоректік маңызы зор секреторлық сүйік зат. 3. Ішуге, пайдалануға дайын мал (сыыр) сүті.

Сүт бездері. анат. Адам мен жануарларда сүт түзетін без, желін. Сүт бұлағы ақтарылды. бейн. Көп сүт сауды, мол өнім алды. **Сүт диетасы.** мед. Сүт өнімдерін, оның ішінде айран, сүзбемен тамақтануға құрылған диета. **Сүтке бөкті.** а) Сүтке тойды, тойынды. ә) Сүттенді. **Сүт кернеген.** Сүтті, сүті мол. **Сүтке тиген күшіктей.** а) Жазықты, кінәлі, айыпты. ә) Соққы көрген, жүрі жығылған, сүмірейген. **Сүтке тойған қозыдай.** Момақан, монтиған, сүйкімді. **Сүт көп, көмір аз.** этн. а) Малдың желінасу ауруларының адын алу үшін көктемде, алғаш күн күркірегенде жасалатын ырым, мал тойындып сүттенсін деген игі тілек. ә) Істің немен тынары белгісіз, көз жетпейді деген мағынада. **Сүт кұхнасы.** Сүтхана (нәрестелерге арнайы сүт тағамдарын дайындайтын орын). **Сүт қайнағанша.** Әне-міне дегенше, демде. **Сүт қанты.** хим. Таза күйінде ақ түсті, кристалл тәрізді ұнтақ; лактоза. **Сүт қатты.** Шайға сүт қосып ішті. **Сүт майы.** Сүттің құнарлы, майлы бөлігі, беті. **Сүт өнімдері.** тамақ. Сүттен дайындалатын әртүрлі өнімдер. **Сүтпен еніп, сүйекке сіңген.** Қанға сіңген, қалыптасқан, әдетке айналған. **Сүт тандыры суалды.** Әбден қуарып, құрдым болды. **Сүт тартты.** Сепаратормен сүттің кілегейін айырып алды. **Сүттен ақ, судан таза.** Күнәдан пәк, жаза баспаған, ешбір қылмысы жоқ. **Сүттің беті.** сөйл. Піскен немесе шікі сыыр сүтінің қаймағы, беткі жағы. **Сүт тіс.** а) анат. Бала-ның 7 жасқа дейін түсетін алғашқы тіс. ә) вет. Жылқының бес жасқа дейінгі тісі. **Сүт үстінде қаймақ болды.** Қағажу көрмей, бұла боп өсті. **Сүті ағып тұр.** а) Сүтті, сүті мол. ә) Өсімдіктің әлі қатпаған, көк кезі. **Сүті қайтқан бие.** Кәрілік-тен, күтімсіздіктен, аурушаңдығынан сүті кеміп азайған бие. **Сүті қайтты.** Сүті азайып, суалды. **Сүтін көкке сауды.** этн. Теріс батасын берді, анасының қарғысына қалды.

СУТАҒАШ зат. өс. Оңтүстік Америкада өсетін, бийіктігі 25 м-дей ағаш [Оның қабығын сәл ғана тіліп жіберсе, сүтке ұқсас аппақ сұйық зат бөледі. Жергілікті халық әлгі сүтті қайнатып, тағам етеді].

СУТАҒЫ зат. этн. Күйеу жақтың қалыңдықтын анасына беретін, өзге кәделермен бірге қыз ұзату тойына дейін апаратын кәдесі, жоралғысы.

СУТБАУЫРСАҚ зат. жерг. Қатқан нанды сүтке жібітіп дайындайтын тағам.

СУТБИДАЙ зат. жерг. Бидайдың пісу кезіндегі дәнінің сұйық шағы, көксағалға дейінгі түрі.

СУТБОТА зат. түйе шар. Уызынан сүтке жарыған, әлі отықпаған жас бота.

СУТБҰРЫШ зат. жерг. 1. Сүт пен майға бұрыш, пияз қосылып дайындалған көже. 2. Күрішті сүтке пісіріп даярлаған тағам түрі.

СУТҮЙ = ет. Малдың желіні сүтке толу, сүт көп шығу.

СУТҮЙТ = ет. Сүтті қылу.

СУТҮЙГҮ Сүтейт етістігінің қимыл атауы.

СУТЕМГЕН зат. өс. Малға жүгымды шөптердің бір түрі.

СУТЕН зат. Еркек балықтың ұрықтық шәуеті.

СУТЕЮ Сүтей етістігінің қимыл атауы.

СУТЖАПЫРАҚ зат. өс. <лат. lactuca> Кескен кезде жапырағынан сүт сияқты ақ, сұйық зат шығатын өсімдік.

СУТЖЕНТ зат. тамақ. Сүтке бөктірілген сөкке сарымай, қант, мейіз, қатқан нан ұнтағы қосылып, қаймақпен жанышылдып әзірленетін тағам.

СУТЖҰҚПАН зат. тамақ. Сүтке бұқтырылған нан.

СУТЗАУЫТ зат. Сүт өнімдерін әзірлейтін зауыт.

СУТІІС зат. Емшектегі, емізді баланың балғын, өзіндік ерекше ісі.

СУТКӨЖЕ зат. этн. тамақ. Суга қайна-тылған күріш, кеспе т.б. сүт қосып әзірленген көже.

СУТКҮРІШ зат. тамақ. жерг. Қайнаған сүмен сүтке күріш салынып дайындалған көже.

СУТҚОЗЫ зат. жерг. Кенже туған қозы.

СУТҚОР сын. жағымсыз. Ақшаны, малды өсімге беріп, шамадан тыс өсім алушы, пайдақор.

СУТҚОРЕКТИЛЕР зат. зоол. <лат. mammalia> Ең жоғарғы сатыдағы омыртқалы жануарлар класы.

СУТҚУРАЙ зат. өс. Мал жейтін шөп.

СУТҚҰЛАҚ зат. өс. Тікенжиде.

СУТҚЫШҚЫЛ зат. биол. Жануарлардың, өсімдіктердің және микроорганизмдердің зат алмасуында түзілетін, суда жақсы еритін, түссіз кристалды, маңызды өнім.

Сүтқышқылы бактериялары. хим. Табиғатта көп тараған, көмірсуларын ашытып, негізінен сүт қышқылын түзетін бактериялар тобы.

СУТЛАҚ зат. қой шар. Енесінің алғашқы уызынан бастап сауылмай, еміп-еркін еміп өскен лақ.

СУТМӘШИНЕ зат. Сүттен қаймағын айыратын қол және электрлі машина.

СУТӨКПЕ зат. вет. Тәлдің дұрыс ембе-генінен болатын өкпе ауруы.

СУТПАСТЕРЛЕУІШ зат. тех. Сүтті қысқа мерзімдік пастерлеуге арналған аппарат.

СУТ-ПҮТ зат. жерг. Сүт-мүт.

СУТПІСІРІМ зат. этн. Сүт пісіп ұл-гіретіндей азғантай, 20 минут шамасындағы уақытты білдіретін халықтық өлшем.

СУТПІСІРІМДЕЙ сын. Шамалы уақыт, азғана.

СУТСАЛМА зат. этн. тамақ. Қайнаған сүтке пәтірнанды турап салып жейтін тағам түрі.

СУТСІЗ сын. 1. Сүті аз, сүті жоқ. 2. Сүт қатпаған, сүт қоспаған (шай).

СУТСІЗДІК зат. Сүт жоқтық, сүті бол-мағандық.

СУТСІМЕН зат. жерг. көне. Қалың матаның бір түрі.

СУТСІРНЕ зат. тамақ. Сүтті айрықша әдіспен ұйыту арқылы дайындалатын тағам, сыр.

СУТТАЙЛАҚ зат. түйе шар. Енесі бота-лауға бірер ай қалғаша еме беретін тайлақтар мен түрліше себептерден қайымай не қысыр қалған інгеннің емізіп жүрген былтырғы ботала-рының жалты атауы.

СУТТЕЙ сын. 1. Сүт сияқты, сүт тәрізді. 2. ауыс. Аппақ, кіршіксіз, тап-таза. // Сүт күйінде, сүт қалты. 3. ауыс. Аққұба, әдемі.

Сүттей ақ. Аппақ, кіршіксіз ақ. ә) Ниеті адал, ойы таза; күнәдан пәк. **Сүттей жарық.** Күндізгідей жап-жарық. **Сүттей ұйыды.** а) Қозғал-мады, мызғылмады. ә) Тату-тәтті болды, ауыз-бірлігі күшті болды. б) Қалтқысыз құлай сенді, ықыласы кетті. **Сүттей ірілі.** Берекесі кетті, шырқы бұзылды.

СУТТЕН = ет. Өсімдіктің, астық дәнінің нәр-ленуі, дәні толығы бастауы.

СУТТЕНҮ Сүттен етістігінің қимыл атауы.

СУТТЕП: сүттеп алу. Берген қарызды өсімі-мен алу.

СУТТЫРНАҚ зат. этн. Нәрестенің қырқы-нан шығарғанға дейін алынбаған тырнағы.

СУТТІ сын. Сүтті көп беретін, сүті мол. // Маңызды, алдыңғы қатарлылар. // жерг. Шебер, жақсы.

Сүтті ешкілер. ауыл шар. Сүт өндіру мақ-сатында өсірілетін ешкілер.

СУТТІГЕН зат. өс. <лат. euphorbia densa> Сүттіген тұқымдасына жататын, бір не көпжылдық, сабағынан улы ақ сүт шығатын өсімдік.

Сүттіген тұқымдасы. өс. Қос жарнақты, сүт шырынды ағаш, бұта және шөптесін өсімдіктер.

СУТТІКЕН зат. өс. Сүтжапырақтың бір түрі.

СУТТІЛІК зат. Сүтті көп берушілік.

СУТХАНА зат. 1. Сауылған сүт тұратын бөлме. 2. Емшектегі дені сау және 3 жасқа тол-маған науқас балалар үшін арнайы тамақ әзірлей-тін қоғамдық тамақтандыру мекемесі.

СУТШӘРБАТ зат. тамақ. Балмұздақ, жеміс шырыны және сүт араластырып жасалған салқындалатын сусын.

СУТШЕШЕК зат. өс. Бақ-бақтың бір түрі; үлкен бақ-бақ.

СУТШӨП <лат. lettuce> зат. өс. Сүтжапы-рақтың бір түрі; жабай сүт жапырақ.

СУТШЫРЫН зат. биол. Сүтжолдары жасушаларының вакуолінде болатын, құрамында терпеноидтер, алкалоидтер, танниндер, көмір-сулар, майлар мен ақуыздар бар ақ және сарғыш түсті сұйықтық.

СУТШІ зат. Сүт тасушы, сүт сатушы адам. // Сүт сататын.

СУТШІЛ сын. Сүтті жақсы көретін, аққұмар.

СУТІ: дәрет сүтіді. Дәрет сындырды, дәретке шықты.

СУТІМАҚ зат. жерг. Тауда мекендейтін, адамға көп көріне бермейтін құс түрі.

СУТІНҚЕ зат. Өзен бойындағы салға әзірлеген самырсын.

СУТІНҚЕДЕЙ сын. Сүтінке сияқты, үлкен.

СУТІМ зат. жерг. Қарғам, қарағым, шы-рағым мағынасындағы қаратпа атауы.

СУТІП зат. Мақсат, бағдар, болашаққа сенім, мұрат.

СУТІП зат. жерг. Үйдің тіреуіші, ұстын.

СУТІНДІК: сүтіндік етті. Басшылық жасады, сүйеу, тірек болды.

СУФ од. Ауруды үшкірген кезде, қышқтаған-да айтатын сөз.

СУФИТ од. Сұф.

СУФУ од. сөйл. Сұф.

СУҒРАТ зат. көне. Марапат, атақ.

СҮЮ Сүй етістігінің қимыл атауы.

СФАЛЕРИТ [грек. sphaleros] зат. геол. Түйірлі не кубтық кристалл түрінде қызырасатын, түсі қоңыр не қара, кейде сары, қызыл, жасыл бола-тын минерал, мырыш өндіретін руда.

СФЕН зат. хим. $CaTi(SiO_4)O$ -силикаттар кластарының минералы; мөлдір түрлері – асыл тастар.

СФЕРА [грек. sphaira] зат. 1. мат. Барлық нүктелері бір нүктеден бірдей қашықтықта болатын математикадағы тұйық бет шардың беті. 2. ауыс. Орта, өріс, аумақ.

СФЕРАЛЫҚ сын. Сфераға тән, сфераға қатысты.

Сфералық астрономия. астр. Астроно-мияның аспан сферасындағы шырақтардың көрінерлік қозғалысы мен орналасуын зерттеуге байланысты есептерді шешудің математикалық тәсілдерін қарастыратын бөлімі. **Сфералық бет.** мат. Кеңістікте берілген нүктеден (центрден) қашықтықтары бірдей нүктелердің геометрия-лық орны. **Сфералық геометрия.** Математиканың сфера бетіндегі геометриялық фигураларды зерттейтін саласы. **Сфералық тригонометрия.** геом. Математиканың сфералық үшбұрыштар-дың бұрыштары мен қабырғалары арасындағы тәуелділік зерттейтін саласы.

СФЕРОЛИТТЕР зат. геол. Ішкі құры-лысы шартты нүктеден барлық бағытта бірдей тарамдала шашыраған талшық тұрқылас кристалдар жүйесінен тұратын, домалақ пішінді агрегаттар.

СФЕРОЛОИДТЕР зат. геол. Қышқыл лавалар арасындағы домалақ не шар тұрқылас түзілімдер.

СФЕРОПЛАСТАР зат. хим. Газ толты-рылған пластмассалар.

СФЕРОФИЗИН [грек. sphacrophysinum] зат. вет. Осы аттас өсімдіктен алынатын алколоид.

СФИГМОГРАФИЯ [грек. spugmos – қанның бүлкілдеуі, grapho – жазамын] зат. вет. Арте-риялық пульсті (тамыр соғуын) жазып (сызып) алу.

СФИНКЕР зат. Денедегі белгілі бір тесік-терді айнала қоршаған еттердің жалты аты.

СФИНКС зат. Ежелгі Мысырдағы басы адам, денесі арыстан бейнесіндегі тас мүсін.

СХЕМА [грек. schema] зат. 1. Бір заттың ішкі-сыртқы құрылысын, оның бөліктерін бей-нелейтін сызықтар, сұлба. 2. Белгілі бір заттың ең негізгі белгілерін көрсететін жоба, үлгі. 3. инф. Қандай да бір нысан құрылымының шартты символдар мен графиктік кескіні.

СХЕМАЛЫҚ сын. Схемаға тән, схемаға қатысты.

СХЕМАТЕХНИКА зат. Берілген функ-циялардың тіймді орындалуын және құрамына кіретін элементтердің параметрлері дұрыс есе-телуін жасақтау мақсатымен радиотехника, байланыс, автоматика, есептеу техникасының жеке аспаптарын саралау және синтез жасау мәселелерімен шұғылданатын ғылыми-техникалық бағыт.

СХЕМАТИЗМ зат. Істің байыбына барып, мәнін ашпай, үстірт қараушылық.

СХЕМАТИКАЛЫҚ сын. Схема түріндегі.

СХОЛАСТИКА [лат. scholasticos] зат. филол. Болмысты зерттеуден қашып, шіркеу догматтарына, қағидаларына сүйенген орта ғасырдағы идеалистік философия.

СЦЕНАРИЙ [итал. scenario] зат. 1. Ки-нофильмге негіз болатын әдеби шығарма, кино-сценарий. 2. Театрда ойнаушылардың, концерт қоюшылардың сахнаға шығу, ойнау тәртібі, реті көрсетілген жазба.

СЦЕНАРИСТ зат. Сценарийдің авторы.

СЦИЕНТИЗМ [лат. scientia] зат. филол. Ғылым мен оның жетістіктерін тарихтағы про-грестің басты факторы, қоғамдық, әлеуметтік проблемаларды шешудің құралы деп бағамдайтын дүниетаным.

СЦИФОИДТЫ: сцифоидты медузалар. зоол. <лат. schyphozoa> Ішекқуыстылар типінің бір класы.

СЦИОФИТЕР [грек. skia – көлеңке, phitos – өсімдік] зат. бот. Көлеңке сүйгіш өсімдіктер тобы.

СЧЕТ зат. сөйл. Шот.

СЧЕТЧИК зат. сөйл. *Электр энергиясының есебін көрсететін құрал.*

СЪЕЗД зат. 1. тар. совет. Кеңес Одағы коммунистік партия депутаттарының әлеуметтік, қоғамдық, экономикалық мәселелерді қарайтын, талқылайтын, шешетін құрылтайы. 2. ауыс. Үлкен оқиға. 3. тар. **Сыяз**.

СЫБА¹= ет. Баттастыру, жабу.

СЫБА²= ет. 1. Түін қалдырмай балағаттау, тілдеу. 2. Қуу, айдау.

СЫБАҒА зат. 1. этн. Құрметті қонаққа, жақын-жуыққа арнап сақталған соғым еті; көделі мүше. 2. Үй ішінен жырақта жүрген балаға сақталған соғым еті. 3. **Соғым**. 4. ауыс. Әр адамның өзіне лайық еншісі, тиесісі, үлесі. 5. ауыс. Несібе, ырыздық. 6. ауыс. Пайда, кіріс.

Сыбаға алды. а) Үлес тиді, тиесілі бөлігін алды. ә) Сазайын тартты, жазасын тартты, өшкереленді. **Сыбагадан құр [жай]** қалды. Тиесілі үлесін ала алмады. **Сыбаға дәмелі**. Жақсылық құтты, несібесін іздеді. **Сыбағам қайда**. а) Сақталған соғым еті бар ма деген мағынада. ә) Несібем, бұйырғаны қайда деген мағынада. **Сыбағасы бар**. Кеткен есесі, ала алмаған өші бар. **Сыбағасы қайтарылды**. Сазайын берді. **Сыбағасын алды**. а) Сазайын тартты, жазасын алды. ә) Несібесін, ырыздығын алды. **Сыбағасын берді**. а) этн. Қонақтың келе алмаған жасы үлкен қария не науқас кісіге астан ауыз тисін деп береді. ә) Сазайын тартқызды, жазасын берді. б) Несібеден, ырыздықтан қағылды. в) Үлес берді, бөліп берді. **Сыбағасын даулады**. Тиесілі үлесін талап етті. **Сыбағасына қалдырды**. Үлесіне, сыбағасына қалдырды, тастады. **Сыбаға сорпасы төгілді**. жерг. Үлесінен айырылды, бос қалды. **Сыбаға тартты**. а) этн. Арнайы сойылған, сақталған етті асып, сый-құрмет көрсетті, қайірледі. ә) Сыйлады, берді. **Сыбағасына [сыбаға]** тиді. Еншісіне қалды, бұйырды.

СЫБАҒАЛАС сын. Карайлас, бірге жүрген. **СЫБАҒАЛЫ** сын. 1. Сыбағаға ие, сыбағасы бар. 2. ауыс. Арнаулы, тиісті; лайықты.

Сыбағалы салмақ. Заттың өзіне тән ауырлығы.

СЫБАҒАСЫЗ сын. Сыбағасы жоқ, үлессіз, тиесісіз.

СЫБАЙ¹ зат. жерг. Жырма бес пұттық таразы тасы.

СЫБАЙ² сын. Жақын, аралас-құралас, көрші.

СЫБАЙ³ үст. Салт.

СЫБАЙЛАС сын. 1. Шектес, көршілес. 2. ауыс. Блм-жымы бір, бір-бірімен тығыз байланысты, ауыз жаласқан (адамдар).

Сыбайлас бұрыш. геом. Бір қабырғасы ортақ, ал былайғы екі қабырғасы бір түзу сызық болатын екі бұрыш. **Сыбайлас жемқорлық**. заң. <лат. corruptio> Мемлекеттік қырылымдардың экономика аясында қылмысты құрылымдармен біте қайнасуы, сондай-ақ мемлекеттегі лауазымды адамдардың, қоғамдық және саяси қайраткерлердің сатылғыштығы, парақорлығы.

СЫБАЙЛАСТЫҚ зат. 1. Жақындық, байланыстылық, таныстық. 2. заң. <итал. mafia> Ордалы қылмыс, ұйымдасқан қылмыс қоқан-лоқы, зорлық-зомбылық, адам өлтіру әдістерімен әрекет ететін астыртын ұйым. 3. экон. Қоғам және саяси қайраткерлердің, сондай-ақ мемлекеттік шен иелері мен лауазымды адамдардың парақорлығы және сатылғыштығы.

СЫБАЙ-САЛТАҢ сын. Жалғыз-жарым, жеке басты.

СЫБАҚ зат. сөйл. **Сылақ**.

СЫБАЛ= ет. Малыш, көресіні көру.

СЫБАН= ет. 1. Білегін жалаңаштау, жеңін түртіну. 2. ауыс. Бір жұмысты, міндетті атқаруға кірісу, құлшыну.

Сыбана [сыбаныш] кірісті. Бар ынтасымен құлшына кірісті. **Сыбанып сойледі**. Өзеуреп, шын ниетімен емес, арам ниетпен, көріну үшін сойледі.

СЫБАНДЫР= ет. Жеңдерін түрдірту.

СЫБАНДЫРУ Сыбандыр етістігінің қимыл атауы.

СЫБАНТ= ет. Сыбандыру, жеңін түргізу.

СЫБАНТУ Сыбант етістігінің қимыл атауы.

СЫБАНУ Сыбан етістігінің қимыл атауы; құлшыну.

СЫБАНУЛЫ сын. Сыбанған, түріп қойған.

СЫБАНЫҢҚЫРА= ет. Сыбана тұсу.

СЫБАТТЫР= ет. Боқтату, жаман сөз айтқызу.

СЫБАУ¹ зат. Боқтық, дөрекі сөз.

СЫБАУ² зат. жерг. сөйл. Сылау.

СЫДЫҒЫР сын. жерг. Пәлекор, жа-лақор.

СЫДЫР¹ зат. 1. Судың сылдыры, желдің не басқа нәрсенің әсерінен шығатын баяу дыбыс. 2. Болар-болмас естілген дыбыс.

Сыдыр етті [қакты]. а) Сыбырлаған дыбыс шықты, сыбырлады. ә) Сыдыр-сыдыр етті, сусылдады. б) Сыбырласып сөйлесті.

СЫДЫРА= ет. Сыдыр қазу, сыбырлау.

СЫДЫРАТ= ет. Сыбырлату, ақырын сыбырлаған дыбыс шығарту.

СЫДЫРАТУ Сыбырат етістігінің қимыл атауы.

СЫДЫРЛА= ет. 1. Желдің әсерінен ағаш жапырақтарының ыргатылуы, сусылдауы. 2. Тысыр-тысыр ету; сыбырау.

СЫДЫРЛАС= ет. Сыдыр-сыбыр етісу, сусылдау.

СЫДЫРЛАТ= ет. Сусылдау, сыдыр еткізу.

СЫДЫРЛАУ Сыбырла етістігінің қимыл атауы.

СЫДЫРЛЫ сын. Сыбырлаған, сыбыр-сыбыр еткен.

СЫДЫР-СЫДЫР елік. Қайта-қайта сыбырлаған дыбысты бейнелейтін сөз.

Сыдыр-сыдыр етті. Сыбырлады, тысыр-лады.

СЫДЫРСЫЗ сын. Дыбыс шығармастан, үн-түнсіз.

СЫДЫЗҒЫ¹ зат. муз. Құрайдан, ағаштан немесе жезден жасалған үрлемелі музыкалық аспап.

Сыбызғысын суарды. Сыбызғы тартар алдында аспаптың ішіне су жүгіртіп, дымдап алды. **Сыбызғы тартты**. а) Сыбызғыда ойнады. ә) Сыңсыды, сызылған дыбыс шығарды.

СЫДЫЗҒЫ² зат. өс. Сазды жерлерде қалың болып өсетін іші құрай шөп.

Сыбызғы торғай. жерг. зоол. Торғайдың түрі.

СЫДЫЗҒЫДАЙ сын. Үні, даусы сыбызғының даусындай сазды, нәзік.

СЫДЫЗҒЫЛАТ= ет. 1. Құстардың нәзік үнімен сайрауы. 2. Әндету.

СЫДЫЗҒЫЛЫ сын. Сыбызғысы бар.

СЫДЫЗҒЫШЫ зат. Сыбызғы тартатын адам.

СЫБЫЛЫҚ¹ сын. Жылбысқа, жұмсақ.

СЫБЫЛЫҚ² сын. жерг. Жаңбырлы, лайсаң.

СЫБЫЛЫҚТАП үст. Толассыз, ақырындап (жауу).

СЫБЫЛЫҢҚЫ сын. Дымқыл басқан, бұлыңғыр.

СЫБЫР зат. 1. Сыбыр, сусыл (ағаш, шөп). 2. Ақырын айтылатын сөз, күбір. 3. ауыс. Өсек-аяң, құр әңгіме. 4. ауыс. Болған жасырын оқиға, күрік.

Сыбыр етті. Ақырын айтты, сыбырлады, көпке естімеді. **Сыбыр қосты**. Әңгімеге орт салды, көбейтті.

СЫБЫР-КҮБІР зат. Сыбырласқан, күбір-лескен әңгіме, құпия сөз.

СЫБЫРЛА= ет. 1. Дауысын шығырмай ақырын сөйлеу. 2. Басқаға естіртпей ақырын айту. 3. Өсек айту, жамандау.

Сыбырлағанды Құдай естімей ме? Жұртқа мәлім болмайтын ештеме жоқ деген мағынада.

СЫБЫРЛАҚ¹ зат. вет. Малдың қызыл асығымен бірге біткен өте майда сүйек.

СЫБЫРЛАҚ² сын. Дауысы бөсең, ақырын.

Сыбырлақ аққу. зоол. <лат. cygnus olor>

Қазтәрізділер отрядының үйрек тұқымдасына жататын құс.

СЫБЫРЛАҢҚЫРА= ет. Салсыбырлай сөйлеу.

СЫБЫРЛАҢҚЫРАУ Сыбырлаңқыра етістігінің қимыл атауы.

СЫБЫРЛАС= ет. 1. Жасырын әңгіме айту, күбірлесу. 2. Желдің әсерінен ағаш жапырақтары, шөп басының сусылдауы. 3. Сырласу, сыр айтысу.

СЫБЫРЛАС сын. Сырлас, ымы-жымы бір.

СЫБЫРЛАСУ Сыбырлас етістігінің қимыл атауы.

СЫБЫРЛАСУШЫ зат. Сыбырласып сөй-лесуші адам.

СЫБЫРЛАТ= ет. Ақырындату, дауысын басу.

СЫБЫРЛАТУ Сыбырат етістігінің қимыл атауы.

СЫБЫРЛАУ Сыбырла етістігінің қимыл атауы.

СЫБЫРЛАУЫҚ: сыбырлауық аққу. зоол. <лат. cygnus olor>. Басы мен тұмсығын су бетіне қарата тік ұстап, мойнын үіп жүзетін аққудың түрі.

СЫБЫР-СЫБЫР сын. 1. Ақырын, жай. 2. Сыңсыдаған, сусылдаған. 3. Сыбырлаған, сыбыр-сыбыр еткен. 4. ауыс. Жасырын, құпия.

Сыбыр-сыбыр етті. Сыбырлады, сыбырлады.

СЫБЫРШЫ зат. театр. Театр сахнасында актердің айтатын сөзін сыбырлап оқып беруші; сүфлер.

СЫБЫРШЫЛ зат. Тыныш отыра алмайтын, көп сөйлейтін адам.

СЫБЫС зат. 1. Өтірік-шынды айтылған ұзынқұлақ хабар. 2. Дыбыс, үн, ызың.

СЫБЫССЫЗ үст. сөйл. Дыбыссыз, үнсіз.

СЫБЫС-СЫПСЫҢ зат. Өсек-аяң, қауесет.

СЫҒАЙ¹ зат. Текті, асыл жер.

СЫҒАЙ²: ығай мен сығай. Бірінен-бірі өткен, таңдаулы, мықты (адамдар).

СЫҒАЙЛА= ет. Іріктеу, таңдау, сайлау алу.

СЫҒАЙЛАН= ет. Дайындалу, сайлану.

СЫҒАЛА= ет. 1. Жасырынып, бұғын қарау. 2. Бір көзін қысып көздеу. 3. Көзін сығырайту.

СЫҒАЛАС= ет. Жасырынып қарасу.

СЫҒАЛАСУ Сығалас етістігінің қимыл атауы.

СЫҒАЛАТ= ет. 1. Жасыру, тығу. 2. Сығырайту. 3. ауыс. Аңду, қадағалау, бақылау.

СЫҒАЛАТТЫР= ет. Сығырайттыру.

СЫҒАЛАТУ Сығалат етістігінің қимыл атауы.

СЫҒАЛАУ Сығала етістігінің қимыл атауы; аңду, қадағалау.

СЫҒАН зат. 1. Әр елдерде топталып, көшпелі және жартылай көшпелі өмір сүретін арғы тегі үнділік халықтың атауы, осы халықтың өкілі. 2. ауыс. Үйі жоқ, күйі жоқ, көшіп-қонып жүретін адам.

Сыған болып кетті. Тозып, берекесі кетті.

СЫҒАН-МЫҒАН зат. Қаңғыран біреулер, сығандар.

СЫҒАРАНДА= ет. Жақсы көре алмау, сығараң-сығараң ету.

СЫҒАРАНДАУ Сығараңда етістігінің қимыл атауы.

СЫҒУ Сық етістігінің қимыл атауы.

СЫҒЫЛ= ет. 1. Суынан құрату, сығу. 2. Жанышыл, суы, сөлі алыну. 3. Қысым түсірілу, қысым жасау. 4. ауыс. Қысымшылық қору.

СЫҒЫЛҒЫШТЫҚ зат. геол. Сыртқы салмақтың әсерінен жыныстардың көлемінің кішірею қабілеті.

СЫҒЫЛҒЫШТЫҚ зат. хим. Жан-жақтан түсірілген қысым әсерінен физикалық дененің өз көлемін өзгерту қабілеті.

СЫҒЫЛМА зат. кен. Қатарлас қабырғалармен шектелген, тілімше тәрізді, тік не құлама геологиялық дене.

СЫҒЫЛУ Сығыл етістігінің қимыл атауы.

СЫҒЫЛЫҢҚЫ сын. Екі жағы ішке қарай қысылған.

СЫҒЫЛЫС = е. т. 1. Қысылысу, иін тіресу. 2. Ықшамдалу, қысқару. 3. ауыс. Қысымшылық көру.

СЫҒЫЛЫСТЫР = е. т. Кішкентай жерге сыйғызу.

СЫҒЫЛЫСТЫРУ Сығылыстыр етістігінің қимыл атауы.

СЫҒЫЛЫСУ Сығылыс етістігінің қимыл атауы; қысылысу, иін тіресу.

СЫҒЫМ¹ зат. 1. Біруыс, бір кесек. 2. ауыс. Күші басымнан көрген қысым, қыспақ.

СЫҒЫМ² зат. жерг. Жұқа жібек орамал.

СЫҒЫМ³ зат. саят. Бүркіттің ортаңғы саусағы.

СЫҒЫМ⁴ зат. Ақша, пұл салған қалта, қатшық.

СЫҒЫМДА = е. т. 1. Бір затты алақанға салып қысу, сығу. 2. Қыран құстың ұстаған аңын аяқтарымен қысып ұстауы. 3. Там-тұмдап алу. 4. ауыс. Айыпты деп жауап алу, қыспақтау.

Сығымдап ұстады. Қатты ұстады, еркіне жібермеді.

СЫҒЫМДАЛ = е. т. 1. Уысқа салынып қысылу. 2. ауыс. Таңдалу, сұрыпталу. 3. ауыс. Қысқартылу, ықшамдалу.

СЫҒЫМДАЛҒЫШТЫҚ зат. кен. Сыртқы күш әсерінен тау жынысының көлемін кішірейту қабілеті.

СЫҒЫМДАЛУ Сығымдал етістігінің қимыл атауы.

СЫҒЫМДАН = е. т. Уысталып, қысылу.

СЫҒЫМДАНУ Сығымдан етістігінің қимыл атауы.

СЫҒЫМДАУ Сығымда етістігінің қимыл атауы; қысу, қылқындыру.

СЫҒЫМДЫЛЫҚ зат. Қатты сығылғандық.

СЫҒЫН = е. т. Үстіндегі су болған киімін, шашын сығып, суын ағызу.

СЫҒЫНДЫ зат. тамақ. Жеміс, көкөніс шырыны, сөлі.

СЫҒЫҢҚЫ сын. Қушық, жабысыңқы.

СЫҒЫР¹ зат. мед. Алыстан көрмейтін көз ауруы.

Сығыр көз. Сығырайған қысық көз. **Сығыр Күдай.** Налыған, кейіс сөз.

СЫҒЫР² мод. Құдай атқан, соққан.

СЫҒЫРАЙ = е. т. 1. Жарықтың өлеусіреп көмескіленуі, сәл ғана жарық беруі. 2. Жақсы көре алмай сықсио, сығыраңдау.

СЫҒЫРАЙМА сын. Сықсиган, бітіген.

СЫҒЫРАЙТ = е. т. Көзін қысыңқырап қарау.

СЫҒЫРАЙТУ Сығырайт етістігінің қимыл атауы.

СЫҒЫРАЙЫҢҚЫРА = е. т. Аздап сығыраю, сықсио.

СЫҒЫРАЙЫҢҚЫРАУ Сығырайыңқыра етістігінің қимыл атауы.

СЫҒЫРАҚ зат. кекесін. Ұсақ-түйек әңгімелерді теріп, сөз қылып, өсектеп жүретін, жыбырлақ адам.

СЫҒЫРАҢДА = е. т. 1. Сығыраң-сығыраң ету, қайта-қайта сығыраю. 2. Сығараңдап қарау, жақсы көре алмау.

СЫҒЫРАҢДАС = е. т. Жапа-тармағай сынай қарасу.

СЫҒЫРАҢДАУ Сығыраңда етістігінің қимыл атауы.

СЫҒЫРАЮ Сығырай етістігінің қимыл атауы.

СЫҒЫРДАҢ сын. сөйл. Қатаң, қытымыр.

Сығырдаң тартты. Қатайды, қытымырланды.

СЫҒЫРДАҢДАУ сын. Қатаңдау, қытымырлау.

СЫҒЫРДАҢДЫҚ зат. Қытымырлық, қатаңдық.

СЫҒЫС¹ = е. т. сөйл. **Сығылыс.**

СЫҒЫС² = е. т. Қысу, басып қарау.

СЫҒЫСТЫР = е. т. Сығылыстыру.

СЫҒЫСТЫРУ Сығыстыр етістігінің қимыл атауы.

СЫҒЫСТЫРЫЛ = е. т. Иін тірестіру, қысылысу.

СЫҒЫСТЫРЫЛУ Сығыстырыл етістігінің қимыл атауы.

СЫҒЫСУ Сығыс етістігінің қимыл атауы.

СЫДЫР = е. т. 1. Қатты тиген заттан дененің сырылуы; терісін алып кету. 2. Сойылған, өлген мал терісін сылып алу, сытыру. 3. Тілінген таспаны, тарамысты қатты нәрсең арасына салып ысқылау, кем-кетігін алу, тегістеу. 4. Сыртын, қабығын тазалау. 5. сөйл. Ығыстыру, жылжыту, ысырын тастау. 6. ауыс. Сытсындау, суырылып сөйлеу. 7. ауыс. Тездету, шашаңдату, зуылдату.

СЫДЫРА үст. Тегіс, жапа-тармағай, жатпай.

Сыдыра жыртты. ауылшар. Жерді топырағы аударылмай орнында қалатын арнаулы соқамен (луцильникпен, дискілі соқамен) қопсытты.

СЫДЫРАЖЫРТҚЫШ зат. ауылшар. Егістік жерді жұмсартатын, қопсытатын арнаулы соқа.

СЫДЫРҒАЙ зат. жерг. Түгін бетіне шығармай тоқыған кілем (кейде өрнек те салынбайды).

СЫДЫРҒЫ зат. этн. Ортасына тіс орнатылған таспаны өңдеу үшін қолданылатын құрал.

СЫДЫРҒЫШ зат. сөйл. **Сыдырғы.**

СЫДЫРМА¹ зат. Етікке бас орнату, ұлтарту.

СЫДЫРМА²: сыдырма қылыш. жерг. Алмас, өткір қылыш.

СЫДЫРМАЛАТ = е. т. Тездету, шашаңдату.

СЫДЫРМАТАС зат. геол. Шөгінді кесектері.

СЫДЫРТ = е. т. 1. Сыру, денесін жаралау. 2. ауыс. Жүгірту, зымрату.

СЫДЫРТУ Сыдырт етістігінің қимыл атауы.

СЫДЫРУ Сыдыр етістігінің қимыл атауы.

СЫДЫРҒЫЗ зат. вет. <лат. exsocio> Терінің беткі қабақтарының сәл сыдырлауы, кейде одан шып-шып қан шығуы.

СЫДЫРЫЛ = е. т. Сырылу, терісі жаралану.

СЫДЫРЫЛУ Сыдырыл етістігінің қимыл атауы.

СЫДЫРЫМ зат. этн. Тарамыстың, таспаның сыдырылған жіңішке бір талы, талшығы.

СЫДЫРЫМТА зат. көне. Біреудің бөлінген малын өз малына қосып алып, сіңіріп кету әрекеті.

СЫДЫРЫНДЫ зат. 1. Тарамыс сыдырғанда, таспа тілгенде түсетін қалдық, жаққана. 2. кен. Желдің әсерінен тауда болатын жайдақ тастар.

СЫДЫРЫС зат. жерг. **Желіс.**

СЫЗ¹ зат. 1. Ылғалы мол, дымқыл жер.

2. Салқын, суық, дене тітіркенетін ызғар.

3. ауыс. Көңілдегі реніш, зіл, ашу.

Сыз өтті. Табанынан, астынан суық өтті, ауырды.

СЫЗ²: таң сыз берді. Таң қылаң берді, ағарып атты.

СЫЗ³ сын. жерг. Сызылған, әдепті, сынық мінезді.

СЫЗ = е. т. 1. Қарындашпен не қаламмен қағаз бетіне сызық жүргізу, сызбасын салу. 2. Жазған жазуды өшіру, жоқ қылу, жою. 3. Белгілі бір сөздің не сөйлемнің астына қарындашпен не қаламмен белгі соғу. 4. ауыс. Қасын бір сызық қып бояу. 5. ауыс. Шығармашылықпен айналысу, өлең жазу. 6. ауыс. Жазу, қолтаңбасын қалдыру. 7. ауыс. Құстың су бетіне бауырлай барып, қшуы. 8. ауыс. Тез жүру, шашаңдатып өтіп кету.

СЫЗАЛЫ сын. Көкорайлы, шалғынды.

СЫЗАМЫҚ зат. Болар-болмас сызық, сызат.

СЫЗАТ зат. 1. Болар-болмас шытынай білінген сынықтың ізі, жарықшақ. 2. ауыс. Көңіл кірбіңі, реніш. 3. ауыс. Кемістік, кемшін түс.

СЫЗАТТА = е. т. Әрең-әрең, сыздықтау, тамшылау.

СЫЗАТТАН = е. т. 1. Сызат түсу, әжімдену. 2. ауыс. Реніш тудыру, көңілге жара, кірбің түсіру.

СЫЗАТТАНУ Сызаттан етістігінің қимыл атауы.

СЫЗАТТАП үст. Біртіндеп, жайлап.

СЫЗАТТЫ сын. Сызаты бар, жарық.

СЫЗАШЫҚ зат. Жерден шығатын бұлақ, қайнар, тұма, саздақ сияқты су көздерінің жалты атауы.

СЫЗБА¹ зат. геом. Қандай да бір құрылымның шартты графикалық бейнесі.

Сызба геометрия. Геометрияның кеңістіктегі фигураларды жазықтық бетіне кескіндерін салу арқылы зерттейтін саласы.

СЫЗБА²: дым [нәр] сызбады. Түк тамақ ішпеді, дөнеңе татпады.

СЫЗБАҚТА = е. т. Сорғалау, саулау.

СЫЗБАТЕХНИКА зат. Радиотехника, байланыс, автоматика, есептеу техникасы және т.б. электрондық құрылғылардың схемаларын, олардың берілген функцияны орындау мақсатында синтездеу мәселелерін қамтитын ғылыми-техникалық бағыт.

СЫЗҒЫ зат. геол. <нем. Abris> Алдағы белгілерге дейінгі қашықтық немесе азимуттары көрсетілген кішігірім бір өңірдің жоспары немесе нұсқалық суреті.

СЫЗҒЫЛА = е. т. 1. Сызғылап тастау; шимайлау. 2. ауыс. Жазылған мәтінді жөндеу, қатесін тексеру.

СЫЗҒЫР = е. т. 1. Шөптің, желдің әсерінен ысқырып, нәзік үн шығаруы. 2. Желдің үйлеп, суырып соғуы. 3. Құстың үн шығаруы.

СЫЗҒЫРУ Сызғыр етістігінің қимыл атауы.

СЫЗҒЫРЫҚ зат. Сызылта, ысқырташыққан үн, дыбыс.

СЫЗҒЫШ зат. Қағаз бетіне тура сызық түсіру үшін қолданылатын құрал.

СЫЗҒЫШТА = е. т. Қайта-қайта сызғылау.

СЫЗҒЫШТАУ Сызғышта етістігінің қимыл атауы.

СЫЗДА = е. т. 1. Қақсау, сүйектің қақсап ауруы. 2. Жараның аузы шықпай солқыдату.

3. ауыс. Пірініп менменсу, паңдану, төкаптарлану. 4. ауыс. Уайым, өкініш басу.

СЫЗДАН = е. т. 1. Әлдеқандай боп, паңдану, маңғаздану. 2. Ашуын ішіне жиып, ызбарлану.

СЫЗДАНУ Сыздан етістігінің қимыл атауы.

СЫЗДАНЫҢҚЫРА = е. т. Кергіңкіреу, паңданыңқырау.

СЫЗДАС = е. т. Әлдеқандай болысу, паңдану.

СЫЗДАТ = е. т. Ауырту, тым тоя ішкеннен іштің керілуі. 2. ауыс. Қапаландыру, қайғырту.

СЫЗДАТУ Сыздат етістігінің қимыл атауы.

СЫЗДАУ¹ сын. Дымқылдау, ылғалдау.

СЫЗДАУ² Сызда етістігінің қимыл атауы.

СЫЗДАУСУ Сыздаусы етістігінің қимыл атауы.

СЫЗДАУСЫ = е. т. Сыздану, сыздаусырау.

СЫЗДАУСЫРА = е. т. Сызданыңқырау, бөлсіну.

СЫЗДАУСЫРАУ Сыздаусыра етістігінің қимыл атауы.

СЫЗДАУЫҚ зат. мед. Суық тию салдарынан денеге шығатын шығу; ишқан.

СЫЗДАУЫҚША үст. Сыздауық тәрізді, ишқанға ұқсап.

СЫЗДАУЫТ зат. Сызды, дымқыл жер.

СЫЗДИ = е. т. Сызылу, ыздию.

СЫЗДЫ сын. 1. Дымқыл, ылғалды, сызы мол. 2. ауыс. Қаһарлы, зәрлі, сұсты.

СЫЗДЫҚ зат. 1. Жылқы малының тіс аралығындағы сызат, тістерді бір-бірінен саралап тұратын жік. 2. Етіктің немесе теріден тізілген киімдер тізісінің аралығына салатын жіңішке ғана белдемше былғары. 3. Дарияның, өзеннің жыра аңқан жіңішке тармағы, сызат. 4. Керегеге өрнек салатын құрал. 5. жерг. Қайық тақтауының арасында, жігіне салынатын зат.

СЫЗДЫҚТА = е. т. Суды, шайды ақырындап, жайлап, сызылтып ұрттау, ішу. // Әрең, ақырын. 2. Судың кішкентай көзден ақырындап шығуы,

ағуы. 3. Кімге, болмаса үй жиһаздарына өрнек ретінде кемерлеп сыздық салу. 4. Болар-болмас жарық, сәуле түсу, жарықтың жылтырап қана көрінуі.

СЫЗДЫҚТАЛ= ет. Тігіс аралығына былғары салыну.

СЫЗДЫҚТАЛУ Сыздықтал етістігінің қимыл атауы.

СЫЗДЫҚТАН= ет. Ақырындау, баяулау, әрең өту.

СЫЗДЫҚТАНУ Сыздықтан етістігінің қимыл атауы.

СЫЗДЫҚТАТ= ет. 1. Сыздытып ұрттау. 2. Аяққим былғарысының арасына белдемше салып тігу.

СЫЗДЫҚТАТУ Сыздықтат етістігінің қимыл атауы.

СЫЗДЫҚТАУ Сыздықта етістігінің қимыл атауы.

СЫЗДЫЛАУ сын. Салқындау, ылғалдау, сыздырақ.

СЫЗДЫР= ет. Сызу сызғыз.

СЫЗДЫРТ= ет. 1. Біреуге сызу салдырту. 2. ауыс. Жоқ қылу, өшірту. 3. ауыс. Ат бауырын сыздырттып жүру.

СЫЗДЫРТУ Сыздырт етістігінің қимыл атауы.

СЫЗДЫРУ Сыздыр етістігінің қимыл атауы.

СЫЗУ¹ зат. 1. пед. Сызба сызып үйренуді меңгертетін оқу пәні. 2. Бір нәрсенің жоба-нобайын қағаз бетіне түсіріп, нақты көрсеткен үлгі. 3. тех. Кейбір шартты белгілерді, ерекше ережемен белгілі бір масштабты сақтай отырып, белгілі бір аспаптардың көмегімен, кейде қолмен салынған сызба. 4. ауыс. Оқу, жазу.

СЫЗУ² Сыз етістігінің қимыл атауы.

СЫЗУЛЫ сын. Сызбалы, сызылған.

СЫЗЫҚ зат. 1. Қағаз бетіне болмаса басқа бір затқа түскен жазу, сызылған шимай. 2. геом. Түзу түріндегі геометриялық фигура. 3. ауыс. Бетке, маңдайға түскен әжім. 4. ауыс. Тағдыр бұйрығы, жазуы. 5. ауыс. Көңілдегі қайғы-қасірет, іштегі күйік. 6. ауыс. инф. Экрандағы түзу сызық түріндегі геометриялық фигура немесе оны кескіндеу элементі және графтік редактордағы ең қарапайым геометриялық элемент.

СЫЗЫҚЖОЛ зат. инф. <ағыл. track> Дискінің бір толық айналымында ауыстырусыз бір бастиектен оқылатын магниттік дискінің бөлігі.

Сызықжолды немдену. инф. <ағыл. track hold> Басталған енгізу-шығару амалдарының жұмысы аяқталғанша бір жолға қайта өткіз-бейтін құрылғы.

СЫЗЫҚТА= ет. Сызық жүргізу, сызат салу.

СЫЗЫҚТАЛ= ет. Сызық жүргізілу, сыздықталу.

СЫЗЫҚТАЛУ Сыздықтал етістігінің қимыл атауы.

СЫЗЫҚТАН= ет. Түрлену, түп-түзу болу.

СЫЗЫҚТАНУ Сыздықтан етістігінің қимыл атауы.

СЫЗЫҚТАУ Сыздықта етістігінің қимыл атауы.

СЫЗЫҚТЫ сын. Сызық сызылған, сызық түскен, сызығы бар.

СЫЗЫҚТЫҚ зат. Сыздыққа құрылғандық.

Сызықтық алгебра. мат. Алгебраның есептердің сандық шешімдерін математикалық бейнелеу және зерттеу үдерісіне арналған маңызды бөлімі. **Сызықтық бағдарламалау** [программалау]. мат. Операцияны зерттеу кезінде қолданылатын математикалық әдіс. **Сызықтық бұрыш**. геом. Екіжақты бұрыштың жақтарынан қырына түсірілген перпендикулярлар арасындағы бұрыш. **Сызықтық спектр**. физ. Жеке спектрлік сызықтардан тұратын оптикалық спектрлердің бір түрі. **Сызықтық теңдеу**. мат. Белгісіздері (айнымалы шамалары) 1-дәрежелі болып келетін және белгісіздердің көбейтінділері қатыспайтын теңдеу. **Сызықтық ұлғаю коэффициенті**. физ. Денені қыздырған кездегі дененің өлшемдерінің біреуінің өзгерісінің осы өлшемнің бастапқы ша-

масына және температураның өзгеру аралығына қатынасы.

СЫЗЫҚША зат. 1. Сәл ғана болар-болмас сызат, таңба; әжім. 2. лингв. <франц. tiret> Есім негізді бастауыш пен баяндауыштың арасына, сілтеу есімдігінен кейін және тағы басқа мәтін мазмұнын айқындауда қойылатын, дефистен ұзын, қолбеу сынық сызық түріндегі тыныс белгісі.

СЫЗЫҚШАЛЫ сын. Айқұш-ұйқыш сызық жүргізілген, сызбаланған.

СЫЗЫЛ¹= ет. 1. Сызық салыну, сызық түсірілу. 2. Белгілі бір нысан нобайының қағаз бетіне түсірілуі; белгіленуі. 3. Жойылу, жоқ қылу. 4. ауыс. Жазылу, жоспар жасалу.

СЫЗЫЛ²= ет. 1. Сыпайы болып көріну, өтірік көлгірсу, инабат сақтағансу. 2. Әдеп сақтау, артық қылық көрсетпеу. 3. Сызбайлау, кербездену, жаймен асықпай қимылдау. 4. Жайымен, баяулап ұшу (құс). 5. Әннің, музыка үнінің құлаққа жағымды, баяу, сазды шығуы.

СЫЗЫЛДЫР= ет. Әдемі дауыспен әндету, ән салу.

СЫЗЫЛДЫРУ Сызылдыр етістігінің қимыл атауы.

СЫЗЫЛМА сын. Ерекше бір сарынды үнмен мәнерлі, сазды шығатын.

СЫЗЫЛМАЛЫ сын. Сазды үнмен сызылып шығатын.

СЫЗЫЛТ= ет. Ән, әуеннің баяу, сазды шығуы. // Жүйімкітіп немесе жайлатып.

СЫЗЫЛТУ Сызылт етістігінің қимыл атауы.

СЫЗЫЛУ Сызыл етістігінің қимыл атауы.

1. Сызбасы салыну. 2. ауыс. Әдептілік көрсету, сыпайы болып көріну.

СЫЗЫЛЫҢҚЫРА= ет. Қысылыңқырау, қымсыныңқырау, қылыңқырау, сыпайы мінез көрсету.

СЫЗЫЛЫҢҚЫРАУ Сызылыңқыра етістігінің қимыл атауы.

СЫЗЫЛЫС= ет. Ұзатпау, әңгімені көбейтпеу.

СЫЗЫЛЫСУ Сызылыс етістігінің қимыл атауы.

СЫЗЫҢҚЫ сын. Сызылып тұрған, қиғаштанған, жіңішке.

СЫЙ зат. 1. Несібе, ырыздық. 2. Түрлі жағдай, себептерге байланысты берілетін сыйлық, тарту. 3. ауыс. Сыбаға, ұлес. 4. Сыйластық, құрмет, қошемет. 5. ауыс. ақсы мінез, жақсы қылық. 6. ауыс. Жақсылық, жайлылық. 7. ауыс. Көмек, жәрдем.

Сыйға алды. Тарту ретінде ие болды. **Сыйға – сый** [сыраға – бал]. Жақсылыққа жақсылық, сыйластықтың да өзіне лайық қайтарымы бар, құрметке құрмет деген мағынада. **Сыйға [сый орнына] тартты**. Сыйлап берді, сыйлық ретінде тарту етті. **Сыйға тарту**. құқық. Бір тұлғаның өзіне тиесілі мүлктік құндылықтарды екінші бір тұлғаның меншігіне қайтарусыз беруі. **Сый етті** [қылды]. Тарту етті, сыйлады. **Сый көрді**. а) Сый ретінде қабылдады. ә) Зор қошеметке ие болды. **Сый көрсетті**. Қошеметтеді, сыйлады. **Сый қонақ**. Қадірлі, құрметті мейман. **Сыйы өткендік**. Беделі артушылық, қадірі асқандық.

СЫЙ= ет. 1. Кімнің денеге шақ болуы, тар болмауы. 2. ауыс. Белгілі бір жерден орын табылу, орын жетісу. 3. ауыс. Орыны болу, басы артық болмау, жетісу. 4. ауыс. Біреуге ұнау, жау, сіңу, тіл табысып тұра алу. 5. ауыс. Айтпаға тұру, жеткілікті болу.

СЫЙАҚЫ зат. 1. қоғ.-әлеум. Қызметкерлер мен жұмысшыларға даталы күндерге байланысты берілетін қосымша, үстеме ақы. 2. экон. Алынған несие, лизингіге алынған мүлік үшін төлем ақы, алынған депозиттер бойынша және борышқорлық бағалы қағаздар бойынша төлем ақы.

СЫЙАҚЫЛА= ет. Сыйақы беру.

СЫЙАҚЫЛАУ Сыйақыла етістігінің қимыл атауы.

СЫЙАЯҚ зат. этн. Құрмет ретінде ұсынылған үстеме (көбіне сыйық) тағам.

СЫЙҒАҚ зат. көне. Сый, сыйлық.

СЫЙҒАНСУ Сыйғансу етістігінің қимыл атауы.

СЫЙҒАНСЫ= ет. Сыйғандай болу, жайғасқансу.

СЫЙҒЫЗ= ет. 1. Орналастыру, кіргізу, жайғастыру. 2. ауыс. Бірге, бір үйде тұру, кеңдік көрсету. 3. ауыс. Бәрін қамту, ойластыру, қалдырмау.

СЫЙҒЫЗУ Сыйғыз етістігінің қимыл атауы.

СЫЙҒЫЗЫЛ= ет. 1. Орналастырылу, сыйымды өту. 2. ауыс. Қамтылу, бар болу.

СЫЙҒЫЗЫЛУ Сыйғызыл етістігінің қимыл атауы.

СЫЙДА¹ зат. мал шар. Малазықтық шөп.

СЫЙДА² зат. жерг. Ағаш тебен.

СЫЙДЫР= ет. 1. Сыйғыз, бәріне орынды жеткілікті өту. 2. ауыс. Ойын түгел жеткізу, толық қамту.

СЫЙДЫРУ Сыйдыр етістігінің қимыл атауы; толық қамту.

СЫЙДЫРЫЛ= ет. Қамтылу, толық берілу.

СЫЙ-ҚОШЕМЕТ зат. Шғын жүрекпен, ақниетпен көрсетілген қошемет, сый.

СЫЙ-ҚҰРМЕТ зат. 1. Қошемет, зор құрмет. 2. Сый-сияпат, тарту-таралғы.

Сый-құрметке ие. Ортасында қадірлі.

СЫЙЛА= ет. 1. этн. Жасы үлкен адамды қадірлеу, алдынан кесе өтпеу. 2. Ата-анаға құрмет өту, ақ сүтін ақтау, бағу. 3. Қадірін білу, құрмет көрсету. 4. Құту, асты-үстіне түсіп қарау.

5. Сыйлы қонақты құту. 6. Бағалау, қадірін, бағасын білу. 7. Құрметтеу, қошемет көрсету.

8. Сыйға тарту, сыйлыққа беру. 9. Бұйырты, несибе өту. 10. Көрсету, бастан кешіру, беру. 11. Әдеп сақтау, сызылу, үндемеу, артық қылық көрсетпеу.

12. Аямау, аста-төк қылу. 13. жағымсыз. Жылыдау, сыналғансу.

Сыйлап шақырды. сөйл. Арнайы, қонақ етті.

СЫЙЛАҒАНДЫҚ зат. Қадір тұтып құрметтегендік, қастерлеушілік.

СЫЙЛАҒЫШ сын. Жасы үлкен адамды құрметтегіш, қадір тұтқыш, қастерлегіш.

СЫЙЛАҒЫШТЫҚ зат. Сыйлай білушілік, құрметтегіштік.

СЫЙЛАЙ-СЫЙЛАЙ үст. Құрметтей-құрметтей, қастерлей, қадірлей-қадірлей.

СЫЙЛАМПАЗДЫҚ сын. Біреуді құрметтеуге, сыйлауға бейімдік, ептілік.

СЫЙЛАН= ет. 1. Сый-құрметке бөлену, қошеметке кенелу. 2. Сыйлыққа, сыйға берілу, тарту етілу. 3. жерг. Марапатталу.

СЫЙЛАНУ Сыйлан етістігінің қимыл атауы; тарту етілу.

СЫЙЛАС сын. Бір-біріне сый-құрмет көрсететін қадірлес, қошеметтес.

СЫЙЛАС= ет. 1. Сіз-біз десу, бірін-бірі қошеметтеу. 2. Араласу, сыйластық қарым-қатынаста болу. 3. Сыйлыққа, мал-мүлік, тарту-таралғы берісу. 4. Бір-бірінің қадірін білу, бағаласу.

СЫЙЛАСАРЛЫҚ сын. Сыйласуға жарарлық, тұрарлық.

СЫЙЛАС-ҚИМАС сын. Жақын, жақсы араласатын.

СЫЙЛАСТЫ сын. Сый-құрмет көрсететін, қадірменді.

СЫЙЛАСТЫҚ зат. Сый-құрметке, қадір-қасиетке целік, татулық, достастық.

СЫЙЛАСУ Сыйлас етістігінің қимыл атауы; сыйластық қарым-қатынаста болу.

СЫЙЛАСУШЫЛЫҚ зат. Өзара қадір тұтушылық, қошемет көрсетушілік.

СЫЙЛАСЫМДЫ сын. Үйлесімді, жарасымды.

СЫЙЛАСЫМДЫЛЫҚ зат. Татулық, сыйласымдық, құрметтеушілік.

СЫЙЛАТ= ет. Сый-құрмет көру, сый-қошемет көрсетісу.

СЫЙЛАТҚЫЗ= ет. Өзін сыйлата білу.

СЫЙЛАТҚЫЗУ Сыйлатқыз етістігінің қимыл атауы.

СЫЙЛАТТЫР= ет. Өзін сыйлата білу, құрметтеткізу.

СЫЙЛАТТЫРУ Сыйлаттыр етістігінің қимыл атауы.

СЫЙЛАТУ Сыйлат етістігінің қимыл атауы.

СЫЙЛАУ Сыйла етістігінің қимыл атауы.

1. Құрметтеу, қошемет көрсету. 2. ауыс. Құлақ асу, мән беру.

СЫЙЛЫ сын. 1. Құрметті, қадірлі. 2. Қастерлі, қымбат.

СЫЙЛЫҚ зат. 1. Сыйға берілетін зат, тарту-таралғы. 2. Жарыста озғандарға берілетін жүлде, сый, бөйге.

Сыйлық ақша. Жалақы, айлықтан тыс, арнайы даталы күндерге қарсы қызметкерлер мен жұмысшыларға берілетін ақша. **Сыйлыққа тартты.** а) Сый ретінде берді. ә) Белгілі бір шаруаны орындағаны үшін заттай, яки ақшалай ақы, сый жасады.

СЫЙЛЫҚАҚЫ зат. сөйл. **Сыйақы.** **СЫЙЛЫҚКЕР** зат. жерг. Сыйлық иесі.

СЫЙСАРЫ зат. көне. Батпанның үштен бірін білдіретін халықтық өлшем аты.

СЫЙ-САУКАТ зат. Қадір тұту, құрмет көрсету, сый ретінде берілетін тарту-таралғы.

СЫЙ-СИПАТ зат. Сыйлық, тарту-таралғы.

СЫЙ-СЫБАҒА зат. Әркімнің үлесіне тиетін тарту-таралғы.

СЫЙСЫЗ сын. Көп алдында беделі жоқ, қадірсіз.

СЫЙ-СЫПАТ зат. 1. Қадір тұтқан сыйлы адамға берілетін тарту-таралғы. 2. Біреуге көрсетілген құрмет, зор қошемет.

Сый-сыпат көрді. Зор қошемет, құрметке ие болды. **Сый-сыпат көрсетті.** Аса жоғары қадірлеп, қошемет жасады, құрметтеді, сыйлады.

СЫЙТ зат. этн. Сый, сый-сыпат.

СЫЙТАБАҚ зат. этн. Құдаларға бас тартып болған соң, асық жілік немесе жамбас салып қосымыша табақ апарғанда құдалар жағынан берілетін көде.

СЫЙШЫЛ сын. Қолы ашық, біреуге сыйлық бергісі келіп тұратын.

СЫЙШЫЛДЫҚ зат. Сый-сыпат, тарту-таралғы беруге бейімділік, қиштарлық; қонақжайлылық.

СЫЙЫМ зат. Бір нәрсенің аса көп орналасуы, көп сыюы; сыйымдылық.

СЫЙЫМДЫ сын. 1. Ішіне көп нәрсе сыятын, бүйірлі. 2. ауыс. Белгілі бір ортада я қызмет орнында жағымды, сыйлы, беделді. 3. ауыс. Жарасымды, орынды, лайықты.

СЫЙЫМДЫЛЫҚ зат. 1. Белгілі бір бұйымдар мен заттарға арналған қоймалардың, ыдыстардың ауқымы, кеңдігі, сыйғыза алушылығы. 2. кен. Шапартар, шандар, зумпфтар және т.б. түріндегі ыдыс-жабдықтар. 3. Электр өткізгіштің немесе өткізгіштер жүйесінің электр зарядтарын жинау және ұстап тұру қабілетін сипаттайтын физикалық шама. 4. и.ф. Компьютер жадына, сақтау құрылғыларына жазуға болатын мәліметтердің ең көп мөлшері (өлшем бірліктері: бит, байт, сөз немесе таңба). 5. саяси. Мүмкіншілік, ауқым.

СЫЙЫМДЫЛЫҚ-ӨЛШЕГІШ зат. техн. Конденсаторлардың, шалаөткізгіш аспаптардың, кабельдердің электр сыйымдылығын өлшеуге арналған құрылғы.

СЫЙЫМСЫЗ сын. 1. Ортаға сыйлы емес, тіл табыса алмайтын. 2. Оғаш, ұнамсыз, келіссіз. 3. ауыс. Есепсіз, қисапсыз, мөлшерсіз.

СЫЙЫМСЫЗДЫҚ зат. Жүрген жеріне, өскен ортасына қадір-қасиеті жоқтық; сый-маушылық.

СЫЙЫН ет. 1. Құдайға сену, Құдайға құлшылық ету. 2. ауыс. Біреуге Құдайдай сену, тір тұту.

СЫЙЫНУШЫ зат. 1. Құдайға табынушы, сенуші. 2. ауыс. Біреуге Құдайдай сеніп, тір тұтушы.

СЫЙЫР-СЫБЫР зат. жерг. Сыйыр-мыыр. **СЫЙЫС** ет. 1. Белгілі бір аяға я жерге (орынға) ысырыла жайғасу, орналасу. 2. ауыс. Тіл табысу, өзара келісу, шығысу.

Сыйыса алмады. Ортақ тіл тауып келісе алмады, шығыспады, бір пәтуаға келе алмады.

СЫЙЫСТЫР ет. Орналастыру, орынды жеткізгіш ету.

СЫЙЫСТЫРУ Сыйыстыр етістігінің қимыл атауы.

СЫЙЫСТЫРУШЫ сын. геол. Құрастырушы (тау жыныс).

СЫЙЫСУ Сыйыс етістігінің қимыл атауы.

1. Тіл табысу, келісу. 2. лингв. Жай сөйлемдердің ыңғайлас мағыналы болуы, құрмаласуы.

СЫЙЫТ зат. этн. Құдалық салтында кездеме, қойтың, табақ т.б. тәрізді қолға ұстатар сыйлықтың түрі.

СЫҚ ет. 1. Сулы затты я жуылған кірді қысып, бұрап, суын кетіру. 2. Құш қолдану, қысу, сығымдау, біру.

СЫҚА ет. Нығыздап, лықа толтыру.

Сықай тойды. Аузы-мұрнынан шыққанша жеді.

СЫҚАҚ зат. 1. Әзіл-оспақ; яки кемсіту ретінде айтылатын әжуа, тәлкек; өткір мысқыл. 2. өдеб. Көркем әдебиет пен журналистикадағы уытты, ащы мысқылмен жазылатын жанр.

Сықақ ертегілер. фольк. Қоғамдағы жағымсыз құбылыстарды әшкерелеп отыратын, аты аңызға айналған танымал кейіпкерлері бар ертегі жанрының бір түрі. **Сықақ қылды.** Мазақ етті, тәлкек етті.

СЫҚАҚ-ӘЗІЛ зат. Жағымсыз іс-әрекет мінезді мінеген қалжың, күлкі, келеке, мазақ. **СЫҚАҚҚОЙ** сын. Қуақы тілді, қалжыңшы, әзілқой, мысқылшы.

СЫҚАҚТА ет. Әзіл-сықақпен әжуалау, мазақтау, кем-кетікті көрсетіп келекелеу, мысқылдау.

СЫҚАҚТАЛ ет. Мінелу, әжуалау.

СЫҚАҚТАЛУ Сықақтал етістігінің қимыл атауы.

СЫҚАҚТАУ Сықақта етістігінің қимыл атауы.

СЫҚАҚШЫ зат. Біреуді әжуалап, келеме-жедеу шебер, мысқылшы адам.

СЫҚАҚШЫЛ сын. Біреуді сынап-мінеуге, келеке етуге бейім, әжуашыл, мысқылшы.

СЫҚАҚШЫЛДЫҚ зат. Біреуді сынап, мінеуге шеберлік, әжуашылдық, әзілжестік, сықаққойлық.

СЫҚАЛ ет. Толтырылу, аузы-мұрнынан шығарылу.

СЫҚАЛУ Сықал етістігінің қимыл атауы.

СЫҚАС ет. Қалың нөпір боп сығылысу, иін тіресу, тығыз орналасу.

СЫҚАСТЫР ет. Толтыру, көп салу, орналастыру.

СЫҚАУЛЫ сын. Нығыздаулы, лық толы.

СЫҚАУЫРЫН зат. көне. Тезге салған ағашты қатты қысып, басып тұрып түзейтін, не бүгетін ағаш құрал.

СЫҚАҢ сын. жағымсыз. Алаяқ.

СЫҚИ ет. 1. Бідыстың лықа толуы, шамадан аса толтырылу. 2. Сықию, тою, кекірік ату. 3. ауыс. Мұртаздай болып, ыздып кіну.

СЫКИТ ет. Асыра толтыру, лықа толтыру.

СЫҚҚЫШТА ет. Қайта-қайта сығу.

СЫҚЛА ет. ескікіт. Жоқтау, қайғыру.

СЫҚПА зат. этн. Уысқа салып, сығымдап істеген құрт.

Сықпа құрт. этн. Қайнатқан айран, сүзбеден немесе қатықтан сығымдап жасалған, кепкен құрт.

Сықпа сақар. этн. Қолмен сығып, сығымдап жасалған қара сабынның бір түрі.

СЫҚПАҚТА ет. жерг. Айтар сөзді нәрлеу, әсерлеу, ретсіз көбейту.

СЫҚПАҚТАУ Сықпақта етістігінің қимыл атауы.

СЫҚПАЛА ет. 1. Уысқа салып сығымдау. 2. Қайта-қайта сығу.

СЫҚПАЛАН ет. Пишырлану, бириік-бириік болу.

СЫҚПАЛАУ зат. қолөнер. Сықпала етістігінің қимыл атауы; қыш ыдыстардың

ернеуін екі саусақпен қысу арқылы ширатылған жіпке ұқсас етіп бедерлеу.

СЫҚПАЛЫ сын. Тығыз, қауырт, шұғыл.

СЫҚПАЛЫ? сықпалы жуу құралдары. Кір жуатын сабын, ақұртақ т.б. сықпалы заттар.

СЫҚПАМАЙ зат. Құтыдағы бетке, қолға жағатын май.

СЫҚПАН зат. жерг. тамақ. Қамырды үзіп-үзіп, қайнаған суға салып жасаған сорпа.

СЫҚПАР сын. жерг. Пейілі тар, сараң.

СЫҚПАРЛА ет. Тығыздау, сықпалау; жұмарту.

СЫҚПЫРТ ет. 1. Түгін қалдырмай жер-жебіріне жете ұрсу, сөгу, боқтау. 2. Өтірікті судай сапыру. 3. Зуылдату, бастырмалатып аузы-аузына жүрпай сойлеу.

СЫҚПЫРТУ Сықпырт етістігінің қимыл атауы.

СЫҚПЫТ зат. қорашсын. у. 1. Бет-әлет, кейіп-кескін. 2. Бір нәрсенің кейпі, түрі, ұсқыны.

СЫҚСИ ет. 1. Көзді сәл ғана жұмыңқырап қарау, сығырау. 2. Жарықтың сәл ғана жылтырып көрінуі, бітію. 3. Шамның әрең жануы.

СЫҚСИМА зат. жерг. Шілтерсіз шам.

СЫҚСИМА? сын. Болар-болмас қана боп сығырайған, жылтыған, бітіген.

Сықсима шам. Жарығы әлсіз соқыр шам.

СЫҚСИТ ет. 1. Көзін сығырайтып қарау.

2. Шамның жарығын басу.

СЫҚСИТУ Сықсит етістігінің қимыл атауы.

СЫҚСИЮ Сықси етістігінің қимыл атауы.

СЫҚ-СЫҚ елік. Сыңғырлаған күлкіні білдіретін бейнеленуіш сөз.

СЫҚ-СЫҚ КҮЛДІ. Сыңғырлап күлді.

СЫҚСЫНДА ет. жақтырмау. Дауысын қатты шығармай, білдірмегенсіп жылау, жылаған кейін тануы.

СЫҚСЫРАЙ ет. жағымсыз. Сығырау.

СЫҚТА ет. 1. Нығыздау, нығарлау, іспектеу. 2. ауыс. жерг. Зорлау, қысу.

СЫҚТА? ет. Егіле жылау, қайғыру, уайымдау.

СЫҚТАС ет. Жыласу, қайғырысу.

СЫҚТАТ ет. Жылату, егілту.

СЫҚТАТУ Сықтат етістігінің қимыл атауы.

СЫҚТАУ Сықта етістігінің қимыл атауы.

СЫҚТЫР ет. Басын қарату, шашты биттен тазалату.

СЫҚТЫРУ Сықтыр етістігінің қимыл атауы.

СЫҚЫ ет. сөйл. **Сықа.**

СЫҚЫЛ зат. сөйл. **Сықылық.**

СЫҚЫЛ ет. Сығылысу, топырлау.

СЫҚЫЛДА ет. сөйл. 1. **Сықылықта.**

2. Сықылдау, кербездену (жастық кезеңге тән қимыл-әрекет).

СЫҚЫЛДАН ет. Бір нәрсеге ұқсау, сол тәріздену, секілдену, сияқтану.

СЫҚЫЛДАНДЫР ет. Ұқсаттыру, тәріздендіру.

СЫҚЫЛДАС ет. Сықылдасу, сылқ-сылқ етісіп келісу.

СЫҚЫЛДЫ шыл. Секілді, тәрізді, сияқты, іспетті. // Ұқсас, теңдес жан, нәрсе.

СЫҚЫЛЫҚ зат. Сықылықтаған күлкі.

СЫҚЫЛЫҚТА ет. Бір нәрсеге мәз болып, сылқ-сылқ күлу.

СЫҚЫЛЫҚТАС ет. Мәз болысу, сық-сық күлісу.

СЫҚЫЛЫҚТАУ Сықылықта етістігінің қимыл атауы.

СЫҚЫР зат. Ағаш есікті ашқанда, еденді, қарды басқанда шығатын дыбыс.

СЫҚЫР елік. Кенеттен, күтпеген жерден шыққан тысырлаған, тырс еткен қысқа дыбысты бейнелеу үшін қолданылатын сөз.

СЫҚЫР-СЫҚЫР елік. Тырс-тырс еткен, қайта-қайта шықарған дыбысты бейнелеу үшін қолданылатын сөз.

СЫҚЫРЛА ет. 1. Сықыр-сықыр ету, шықырлау, шықылдау. 2. Сықырау, қақсау.

3. Шақырлау, сақылдау (аяз). 3. Жаңа, ағаштан жасалған. 4. сөйл. Шыртылдаған, толған, көп.

СЫҚЫРЛАҚ сын. сөйл. *Сықырлауық, сықырлаған.*

СЫҚЫРЛАТ= е т. *Сықыр-сықыр еткізу, шықырлату.*

СЫҚЫРЛАУЫҚ¹ зат. этн. *Киіз үйдің иіс есігінің ішкі жағынан жабылатын, оюлап жасалған, жарма ағаш есік.*

СЫҚЫРЛАУЫҚ² сын. 1. *Сықыр-сықыр ететін, ескі, көнерген.* 2. *Құрым, таза теріден жасалған.*

СЫҚЫРСЫЗ үст. *Сықырлатпай, дыбыс шығармай, ишқылдатпай, үнсіз.*

СЫЛА¹ зат. көс. *Бекіре, сазан, шортан тәрізді ірі ақ балықтың бір түрі.*

СЫЛА² сын. 1. *Бошаңқалған, тік, сымбатты.* 2. *Жұмыр, шымыр, тығыршық.*

СЫЛА³= е т. 1. *Үйдің, қораның, сарайдың т.б. қабырғаларына балшық, лай соғу, сылақ жүргізу.* 2. *Қолмен сипау, жағу, уқалау.* 3. *ауыс. Сылап-сипау, құту, баптау.*

СЫЛА⁴= е т. *Әдемілеу, түзулеу.*

СЫЛАҒЫШ зат. *Үйді әктегенде, бояғанда, яки басқа заттарды сырлағанда пайдаланылатын құрал.*

СЫЛАЙ зат. көне. *Сыңай, түр.*

СЫЛАҚ зат. 1. *Топырақ пен құмды суға араластырып жасқан, үй сылайтын балшық.* 2. *Сылау, балшық жағу жұмыстары.*

СЫЛАҚТА¹= е т. *Сылақ жүргізу.*

СЫЛАҚТА²= е т. *Сылаңдау, быңаңдау, бояну, өзін-өзі құту.*

СЫЛАҚТАУ *Сылақта етістігінің қимыл атауы; сылақ жүргізу.*

СЫЛАҚШЫ зат. құр. *Сылақ жұмысын жүргізуші маман жұмысшы.*

СЫЛАҚШЫЛЫҚ зат. құр. *Сылақшы кәсібін меңгерушілік, сылақшы мамандығы.*

СЫЛАЛАН= е т. *Арықтау, ашаңдану.*

СЫЛАЛАУ сын. *Арығырақ, ашаңдау, етсіздеу.*

СЫЛАМА¹ зат. көне. *Өте сәнді, әдемі тігілген басқым.*

Сылама көмбе. этн. *Малдың терісін сыпырмай, тек бауырынан іреп, терінің ісін жағын қоймалжың батпақпен сылап, алдын ала қыздырған ұраға салып, үстінен от жағып пісірген тағам.*

СЫЛАМА²; **сылама үй.** *Сыланған үй.*

СЫЛАМАЙ зат. *Бетке, қолға, денеге жағуға арналған май, крем.*

СЫЛАН зат. жерг. *Кішкене арал, құрғақ жер.*

СЫЛАН¹= е т. 1. *Сылақ жағылу, балшықталу.* 2. *Шылану.* 3. *ауыс. Сыламай жағыну.*

СЫЛАН²= е т. *Бой түзеп әдеміленіп-сәндену, сидулану, тарану.*

СЫЛАНДЫР= е т. *Баптау, бой түзеттіру.* **СЫЛАНДЫРУ** *Сыландыр етістігінің қимыл атауы.*

СЫЛАНТ= е т. *Бойын түзету, әдемі болып жүруіне мүмкіндік жасату.*

СЫЛАНТУ *Сылант етістігінің қимыл атауы.* **СЫЛАНУ** *Сылан етістігінің қимыл атауы; сәндену, сидулану.*

СЫЛАНЫП-СИПА= е т. *Үсті-басын әдемілеу, тарану, қарану, сәндену.*

СЫЛАНЫП-СЫРЛАН= е т. *Үй, мекеменің ақталып, сырлануы.*

СЫЛАҢ сын. 1. *Кербез, керім, сәнқой.* 2. *Әдемі, әсем.*

Сылаң етті. *Бұлаң етті, сымның етті.* **Сылаң қақты.** а) *Сылаңдады, жайнады, сидуланды.* ә) *Мәлдіреп, сылдырап ақты.*

СЫЛАҢГЕР сын. *Сәнқой, кербез.*

СЫЛАҢДА= е т. *Кербездену, сәндену, біраңдау, сылаң-сылаң ету.*

СЫЛАҢДАН= е т. *Біраңдау, еркелеу.*

СЫЛАҢДАНУ *Сылаңдан етістігінің қимыл атауы.*

СЫЛАҢДАТ= е т. 1. *Аттың баппен әдемі жүріуі.* 2. *Сәндену, біраңдау.*

СЫЛАҢ-СЫЛАҢ: сылаң-сылаң етті. *Сылаңдады, білаңдады, біралды.*

СЫЛАП-СИПА= е т. 1. *Дененің ауырған*

жерін қолмен, алақанмен сипау, сылау. 2. *Сипағыштау, ұстау.* 3. *Құсты, атты баптау, қарағыштау.* 4. *ауыс. Үсті-басын, киімін әдемілеу, сәндеу.* 5. *ауыс. Жым-жылас қылу, түк қалдырмай сыпырып-сығу.* 6. *ауыс. Жуып-шайып, алдап-сулау, бипаздау. // Көп батырмай, ақырындап.* 7. *ауыс. Қадірлеу, құрметтеу, құту, мәпелеу.*

СЫЛАП-СИПАТ= е т. *Біреуге денесін сипату, сылау.*

СЫЛАП-СИПАТУ *Сылап-сипат етістігінің қимыл атауы.*

СЫЛАП-СИПАУ *Сылап-сипат етістігінің қимыл атауы; алақанмен сылау, уқалау.*

СЫЛАҚ= е т. *Сылақ жүргізу.*

СЫЛАСУ *Сылас етістігінің қимыл атауы.*

СЫЛАСЫ зат. жерг. *Бір нәрсенің реті, жөні, қисыны.*

СЫЛАТ¹= е т. *Сылақ жасату.*

СЫЛАТУ *Сылат етістігінің қимыл атауы; сылақ жасату.*

СЫЛАУ¹ зат. мед. <франц. massage> *Сары буын мен бел ауруын т.б. ауруларды сипалап, уқалап емдеу әдісі, былау.*

СЫЛАУ² *Сыла етістігінің қимыл атауы; сылақ жүргізу.*

СЫЛАУЛЫ сын. *Сыланған, сылақ жүргізілген.*

СЫЛАУМӘЛІК зат. көне. *Түіе малында кездесетін ауру.*

СЫЛАУШЫ зат. *Сылақшы, үй сылайтын жұмысшы.*

СЫЛБУ *Сылбы етістігінің қимыл атауы.*

СЫЛБЫ= е т. *Өте баяу, тым жай жүру, ыбылжып, ілбіп басу.*

СЫЛБЫР зат. өс. *Шөптесін өсімдіктердің бір түрі.*

СЫЛБЫР¹ сын. 1. *Бос, былжыр, болбыр. // Бос, былжыр адам.* 2. *Баяу, жай, ақырын.*

Сылбыр аян. *Жай, баяу жүріс.*

СЫЛБЫРА= е т. 1. *Болбырап-солбырау, болжырау, ыбылжу.* 2. *Ұзбей бірқалыппен, тола-стамай сіркіреп жағу (жаңбыр).*

СЫЛБЫРАҢ сын. жерг. *Жауын-шашын әсерінен болатын ләйсан, былбырақ.*

СЫЛБЫРАУ *Сылбыра етістігінің қимыл атауы.*

СЫЛБЫРЛАН= е т. *Сылбыр тарту, ыбылжу.*

СЫЛБЫРЛАНУ *Сылбырлан етістігінің қимыл атауы.*

СЫЛБЫРЛАУ сын. 1. *Бостану, босаңдау, енжарлау.* 2. *Баяу, ақырындау.*

СЫЛБЫРЛЫҚ зат. *Белгілі бір жұмысты орындауға қатысты болғандық, енжарлық, жайбасарлық, жайбарақаттық.*

Сылбырлық көрсетті. *Енжарлық танытты, баяу қимылдады.*

СЫЛДЫР¹ елік. 1. *Шолты, сырға сияқты т.б. заттардың қағылып-соғылуы нәтижесінде шығатын дыбысты білдіретін сөз. // Судың сылдырлап ағуынан шығатын дыбыс. // Телефон, қоңырау дауысының шылдыры. // Өсімдік жапырақтарының жел қаққандағы сылдыры.*

Сылдыр қақты. а) *Бұлақ сылдыр-сылдыр етіп ақты.* ә) *Шолты, сырға т.б. заттар сылдырады, сылдыр-сылдыр етті.* б) *Сусылдады, сыпылдады.*

СЫЛДЫР² сын. 1. *Сөзінде тиянақ, пәтуа жоқ, судыр, бос сөзді.* 2. *Селқос, енжар.* 3. *Суы көп, маңызы жоқ, сұйық, майсыз (тамақ).*

Сылдыр бақай. *Пәтуасыз, тұрақсыз (адам).* **Сылдыр көмей, жез таңдай.** *Сөзге жүзірік, шешен.* **Сылдыр сөз.** *Мәңсіз, бос, сұйық сөз.* **Сылдыр су.** *Ішінде іліп алар дәнеңесі жоқ сұйық, қатығы жоқ тамақ.*

СЫЛДЫРА= е т. 1. *Сылдыр-сылдыр ету, суылдау (жапырақ, қамыс, шөп т.б.).* 2. *Бұлақтың, арықтың сылдырлап ағуы.* 3. *Шолты, сырға сияқты т.б. заттардың сылдыр қағуы.* 4. *Қоңыраудың соғылуы, шылдыр етуі.* 5. *ауыс. Ішімдік ішу, стақандардың қағысуы. // Бос, бекер.*

СЫЛДЫРАҚ сын. *жағымсыз. Бос, құр сылдыр, өтірік.*

СЫЛДЫРАС= е т. *Сылдырлаған көп дыбыстың шығуы, сылдыр-сылдыр етісу.*

СЫЛДЫРАТ= е т. 1. *Сылдыр-сылдыр еткізу.*

2. *Сылдыр-сылдыр, шылдыр-шылдыр еткізу.*

3. *Соғыстыру, қағыстыру.* 4. *Шырқау.*

СЫЛДЫРАУ *Сылдыра етістігінің қимыл атауы.* 1. *Сылдырлау, соғылысу.* 2. *Судың сылдырлап ағуы.*

СЫЛДЫРЛА= е т. 1. *Шолты, сырға сияқты заттардың сылдыр-сылдыр етуі, сыңғырлауы.* 2. *Бұлақтың сылдыр-сылдыр етіп ағуы.* 3. *Жапырақ, қамыс, шөп т.б. сылдырлауы.*

СЫЛДЫРЛАС= е т. *Сылбырласу, сыбыр-сыбыр етісу.*

СЫЛДЫРЛАТ= е т. *Шолты, сырға т.б. заттардың сылдыр-сылдыр етуі.*

СЫЛДЫРЛАТУ *Сылдырлат етістігінің қимыл атауы; жапырақ, қамыс, шөп т.б. сылдыр-сыбыр еткізу.*

СЫЛДЫРЛАУ¹ сын. *Онша қою емес; сұйықтау, нәрсіздеу.*

СЫЛДЫРЛАУ² *Сылдырла етістігінің қимыл атауы.*

СЫЛДЫРЛЫ сын. 1. *Сылдыр-сылдыр еткен.* 2. *Сылдыры бар; жағымды.*

СЫЛДЫРМАҚ¹ зат. 1. *Сылдырлаған, сыңғырлаған дыбыс, үн шығару үшін (қоңырау, даңғара, асатаяқ, шолты т.б.) заттарға тағылған сылдырауық, сылдырақ.* 2. *Сілкігенде, әрі-бері қозғалп шайқағанда сылдырлайтын балалар ойыншығы.*

СЫЛДЫРМАҚ² зат. 1. өс. <лат. rhinanthus> *Сабынқөктер тұқымдасына жататын бір жылдық жартылай паразитті өсімдік.* 2. бот. *Ішінде ұрығы болатын өсімдік қауашағы.*

СЫЛДЫРМАҚАЙ зат. *Сылдырмақ ойыншық.*

СЫЛДЫРМАҚСЫЗ сын. *Сылдырмағы жоқ.*

СЫЛДЫРМАҚТАЙ сын. *Сылдырмақ секілді, сылдырмақ тәрізді.*

СЫЛДЫРМАҚТЫ сын. *Сылдырмағы бар.*

СЫЛДЫР-СУАЙТ сын. *Бос сөзді, өтірікті, алдамшы.*

СЫЛДЫРСЫЗ сын. *Тыныш, баяу.* **СЫЛДЫР-СЫЛДЫР** елік. *Шолты, сырға, тиын сияқты нәрселердің бір-біріне тиіп, қозғалуынан шығатын дыбысты білдіретін сөз. // Бұлақтың сылдырлап ағуын бейнелейтін сөз.*

Сылдыр-сылдыр етті. *Қайта-қайта сылдырлады, сыбыр-сыбыр етті.*

СЫЛДЫРШӨП зат. өс. <лат. silene> *Қаламтыр тұқымдасына жататын бір, екі және көпжылдық шөптесін өсімдіктер.*

СЫЛҚ елік. 1. *Сылқылдаған қысқа дыбысты білдіретін сөз.* 2. *Күрт, кілт тыйылғанда жасалған қимылды бейнелейтін сөз.*

Сылқ етті. а) *Бірден төмен түсті, салбырап қалды.* ә) *Әлсірегендіктен гүрс етті, талып қалды.* **Сылқ [құлап] түсті.** а) *Сылқ етіп құлады.* ә) *Ұнжырғасы түсіп, сұлқ басылды.*

СЫЛҚИ= е т. 1. *Құш-қуат, әлден айырылу, әлі кету, әлсіреу.* 2. *ауыс. Ішімдікті көп ішу.*

Сылқия тойды [ішті]. *Асты, ішімдікті мәлішерден көп ішті.*

СЫЛҚИТ= е т. 1. *Боқтау, жер-жебіріне жету, сілгейте соғу.* 2. *Сөзбен жеңу, дес бермеу.* 3. *Бар пәрменімен тартып жіберу.* 4. *Тоя ішу, әбден жеу.*

СЫЛҚИТУ *Сылқит етістігінің қимыл атауы; сөзбен жеңу, ұпайын жібермеу.*

СЫЛҚИЮ *Сылқи етістігінің қимыл атауы.*

СЫЛҚ-СЫЛҚ елік. *Құлкізе ұқсас қайта-қайта сылқылдаған дыбысты білдіретін сөз.*

Сылқ-сылқ етті. *Сылқылдап күлді. Сылқ-сылқ жутты. Қылқ-қылқ, құлқ-құлқ еткізе ішті, сімірді. Сылқ-сылқ күлді. Сылқылдап күлді, рақаттана мәз болды.*

СЫЛҚЫЛ зат. *Сылдырлап, сыңқылдап, сыңғырлап шыққан дыбыс, үн.*

СЫЛҚЫЛДА¹= е т. 1. *Бұлшық еттің босауы.* 2. *Қағылған шегенің, бөлшектің т.б. босауы, былқылдауы.* 3. *ауыс. Шылқу, шылқылдау.* 4. *ауыс. Білаңдау, еркелеу, еркетотайлану.* 5. *ауыс. Сылаңдау, сылаң қағу.*

СЫЛҚЫЛДА²= ет. 1. Судың сылдырлап, сыңғырлап ағуы. 2. ауыс. Әзілдесін рақаттана қилу, сылқ-сылқ ету, мәз болу.

СЫЛҚЫЛДАЙ [сылқылдап] күлді. Сылқ-сылқ күлді, рақаттана мәз болды.

СЫЛҚЫЛДАҚ сын. 1. Сылқ-сылқ еткен, сыңғырлаған. 2. Бұлжырақ, шылқылдақ.

СЫЛҚЫЛДАС= ет. Кірісу, мәз болысу.

СЫЛҚЫЛДАСУ Сылқылдас етістігінің қимыл атауы.

СЫЛҚЫЛДАТ= ет. 1. Қылқылдату, қылқ-қылқ еткізіп, ашқарақтана, құныға жұту. 2. Сылқ-сылқ еткізіп ұру, соғу. 3. ауыс. Әнді, күйді безілдету, бебеулету.

СЫЛҚЫЛДАТУ Сылқылдат етістігінің қимыл атауы.

СЫЛҚЫЛДАУ Сылқылда етістігінің қимыл атауы.

СЫЛҚЫМ сын. Кербез, сәңкөй.

СЫЛҚЫМ ЖІГІТ. Жұмыстың ауырына бармайтын, кербез, кердең, сал, сері жігіт. **СЫЛҚЫМ СҮЛУ**. Өзінің сұлулығын, әдемілігін бірдейтін қыз.

СЫЛҚЫМДАН= ет. Кербездену, сәндену, пандану.

СЫЛҚЫМДАНУ Сылқымдан етістігінің қимыл атауы.

СЫЛҚЫМДАУ сын. Кербездеу, серілеу, пандау.

СЫЛҚЫМДЫҚ зат. Кербездік, сәңкөйлік.

СЫЛҚЫТ= ет. 1. Қомағайлана қылқыту, жеу. 2. Ішімдік ішу. 3. ауыс. Қанау, езу, тойымсыздық көрсету.

СЫЛҚЫТУ Сылқыт етістігінің қимыл атауы.

СЫЛП елік. Ішке тартылған ауаны күрт тоқпатақанда, сулы жерді басқанда естілетін дыбысты білдіретін сөз.

СЫЛП-СЫЛП елік. Шалп-шалп, салп-салп, шылп-шылп еткен дыбысты білдіретін сөз.

СЫЛП-СЫЛП ЕТТІ. Шылтылдады, шылп-шылп етті.

СЫЛПЫҚ сын. Бұлжыраған, езілген, лайсаң, әлі қата қоймаған, бос.

СЫЛПЫЛ зат. Сылп-сылп еткен дыбыс.

СЫЛПЫЛДА= ет. 1. Шылп-шылп ету.

2. Шылқыдау. 3. Салтылдау, баяу ілбу.

СЫЛПЫЛДАҚ сын. Қары еріген лайсаң, сылтық.

СЫЛПЫЛДАТ= ет. 1. Әйел адамның таңалғанын білдіріп, ерін шылп еткізуі. 2. Шылпылдаумен жеу, шайнау.

СЫЛПЫЛДАТУ Сылтылат етістігінің қимыл атауы.

СЫЛПЫЛДАУ Сылтылда етістігінің қимыл атауы.

СЫЛПЫҢ сын. 1. Толассыз, бірқалыпты жауаң, салтылдақ. 2. ауыс. Ілбіген, ыбылжыған, баяу, босаң (жүріс).

СЫЛТ елік. Кілт еткен, бұлт еткен қимыл-қозғалысты бейнелейтін сөз.

СЫЛТ ЕТТІ. Кілт етті, бұлт етті.

СЫЛТАУ зат. Белгілі бір іс-әрекеттің, ойдың орындалмай қалғанына айтылатын бастау себеп, негізсіз дәлел.

СЫЛТАУ ЕТГІ [қылды]. Болмашы нәрсені желеу қылды, сылтауратты. **СЫЛТАУ ТАППАДЫ**. Түйсерге қара таппады.

СЫЛТАУРАТ= ет. Бір нәрсені уәж, желеу ету, себеп, сылтау қылу.

СЫЛТАУРАТУ Сылтаурат етістігінің қимыл атауы.

СЫЛТАУШЫЛ сын. Желеуі, айтатын себебі көп, өзін ақтағыш.

СЫЛТУ Сылты етістігінің қимыл атауы.

СЫЛТЫ= ет. Аяғын шекіп басу, сәл ақсаңдау.

СЫЛТЫҚ сын. Аяғын шекіп басатын, ақсақтау.

СЫЛТЫҚАЙ сын. жерг. Ұшқалақ, жеңіптек.

СЫЛТЫҚТА= ет. Ақсаңдау, ақсау.

СЫЛТЫҚТАУ Сылтықта етістігінің қимыл атауы.

СЫЛТЫМА зат. Аяғын аздап ақсап, шекіп басатын кемістік.

СЫЛТЫҢДАЙ үст. Сылқылдана, кербездене.

СЫЛУ¹ зат. вет. Мал пішенде зауық бездерін жартылай алу тәсілі.

СЫЛУ² Сылы етістігінің қимыл атауы; кесіп алып тастау.

СЫЛЫ= ет. 1. Сыдыру, сытыру, терісінен ажырату. 2. Кесіп алып тастау (без, беріш, ісік, жалты кесел). 3. ауыс. Тұп-тамырымен құрту, жоқ ету, жою.

СЫЛЫМ: **СЫЛЫМ ЕТІ ЖОҚ**. Тым арық, қатпа.

СЫЛЫМДА= ет. Етті сүйектен сылу, сыдыру.

СЫЛЫМДАУ Сылымда етістігінің қимыл атауы.

СЫЛЫН= ет. 1. Ісіктің, кесел орнының кесіп, алынып тасталуы. 2. Етті сүйектен сыдыру. 3. ауыс. Қатты жүдеу, құр сілдері қалу. 4. ауыс. Айырылу, құр алақан қалу.

СЫЛЫНУ Сылын етістігінің қимыл атауы.

СЫЛЫҢҒЫР сын. Ашаң жүзді, жүдеу, жұқа.

СЫЛЫҢҒЫР ҚАРА. Жұқалау жылтыр қара.

СЫЛЫҢҒЫРЛАУ сын. Жүдеулеу, жұқалау.

СЫЛЫС= ет. Сыдырысу, бірге сылу, сытырысу.

СЫЛЫСУ Сылыс етістігінің қимыл атауы.

СЫЛЫП= ет. Кеселді, ісікті кестіру, алдыру.

СЫЛЫТУ Сылыт етістігінің қимыл атауы.

СЫМ¹ зат. 1. Радио, телефон-телеграф байланысы мен жарық беру үшін электрогын өткізетін желі. 2. Сымтемір. 3. ауыс. Телефон.

Сымға тартқандай. Тұзу, орынды, мінсіз.

Сымға [сымша] тартқан күмістей. поэт. Жіптіктей, келісті, сымбатты, сүйріктей. **Сым саусақ**. бейне. Жұп-жұмыр, сүйір, әдемі саусақ.

СЫМ² зат. жерг. Матадан тігілген шалбар.

Сым шалбар. жерг. Матадан тігілген, қыры сымдай тартылған шалбар.

СЫМ³ зат. жерг. кәс. Темір тескенде астына қойылатын ортасы тесік дөңгелек төс.

СЫМБАЛ¹ зат. көне. Үлкен қып буылған тең, асыл бұйым.

СЫМБАЛ² сын. жерг. Әдемі, сәнді, көркем.

СЫМБАЛДА= ет. 1. Мығымдап байлау, теңдеу. 2. Әдемілеу, сәндеу.

СЫМБАЛДАЙ сын. Әдемі, сұлу.

СЫМБАЛДАУ Сымбалда етістігінің қимыл атауы.

СЫМБАТ зат. 1. Адамның дене бітімінің әсемдігі, сұлулығы, мүсінділігі. 2. Сырт бейне, түлға.

СЫМБАТ-ПІШПІН зат. Кескін-келбет, тұр-тұрпат.

СЫМБАТ-СИПАТ зат. Тұр-келбет, көрік-пішін.

СЫМБАТСЫЗ сын. Дене мүсіні келіспеген.

СЫМБАТТА= ет. Көркемдеу, мәнерлеу, сәндеу.

СЫМБАТТАЛ= ет. Айшықталу, көріну.

СЫМБАТТАЛУ Сымбаттал етістігінің қимыл атауы.

СЫМБАТТАН= ет. 1. Дене бітімінің сұлулануы. 2. Көркею, сәулеттену.

СЫМБАТТАНДЫР= ет. Дене бітімін әдемілендіру.

СЫМБАТТАНДЫРУ Сымбаттандыру етістігінің қимыл атауы.

СЫМБАТТАНУ Сымбаттан етістігінің қимыл атауы.

СЫМБАТТАС сын. Ұқсас, тәріздес.

СЫМБАТТАУ Сымбатта етістігінің қимыл атауы; көріктеу.

СЫМБАТТЫ сын. Денесі сұлу, мүсінді.

Сымбатты бұйырақ. зоол. Амазонканың төменгі ағысындағы Аришаранга аралындағы суда тіршілік ететін балықтардың бірі. **Сымбатты кергек**. зоол. Малайя, Зонд түбектерінде тіршілік ететін балық.

СЫМБАТТЫЛАУ сын. Көріктілеу, сәнділеу, кескінділеу.

СЫМБАТТЫЛЫҚ зат. Дене бітімінің сұлулығы.

СЫМБАТТЫРАҚ сын. 1. Көркемдірек, әдемірек. 2. Сымбаты келіскен.

СЫМБАТШЫ зат. тар. Сәулет өнерінің, тас қашаудың шебері, мүсінші.

СЫМБЫЛ зат. көне. Көшкен кезде жүк буатын, теңдейтін арқан.

Сымбыл арқан. көне. Жүк артатын арқан түрі. **Сымбыл қалмады**. Ештеңе қалмады, тып-тыпыл.

СЫМБЫЛБАЙ есім. Дәнеме, ештеңе, еш нәрсе.

СЫМБЫР зат. өс. Көкжәр тұқымдас жабайы өсімдік.

СЫМБЫРЛА= ет. Сыңғырлау, күмбірлеу.

СЫМБЫРЛАС= ет. Сыңғырласу.

СЫМБЫРЛАСУ Сымбырлас етістігінің қимыл атауы.

СЫМБЫРЛАУ Сымбырла етістігінің қимыл атауы.

СЫМДАЙ сын. 1. Сым тәрізді, сым сияқты. 2. ауыс. Тұп-тұзу, тіп-тік. 3. Тап-таза, шап-шақ (күй туралы).

Сымдай майысты. Мың бұралып толқыды, толықсыды. **Сымдай тартылған**. Оқтай тұзу, тіп-тік.

СЫМДАНА зат. саят. Құсбегінің құралы.

СЫМҚҰРТ зат. зоол. Жөндіктер класының қаттықанаттылар отрядының шыртылдақтар тұқымдасына жататын қоңыздардың дернәсілі.

СЫМП елік. Ылғым-жылдым, шалыс қысқа қозғалысты бейнелейтін сөз.

Сымп етті [берді]. Жып берді, сым етті.

СЫМПИ= ет. 1. кеміту. Тар күймнің тыртып тұруы. 2. жағымсыз. Жылмию, қылмию.

3. ауыс. Бар мүмкіншіліктен айырылып, жұрдай болу, жымдай болып құр алақан қалу; құршию.

СЫМПИТ= ет. Тақырлап алып тастау.

СЫМПИТУ Сымпит етістігінің қимыл атауы.

СЫМПИЮ Сымпи етістігінің қимыл атауы.

СЫМПЫЛ зат. Сыбдырлап, сусылдап шығатын үн, дыбыс.

СЫМПЫЛДА= ет. 1. Сусылдау, суылдау, судырау. 2. ауыс. Сампылдау, зуылдау, сумаңдау.

СЫМПЫЛДАҚ сын. 1. Сусылдақ, суылдақ. 2. ауыс. Сампылдаған, сумаңдаған, зуылдаған.

СЫМПЫЛДАС= ет. Суылдасу, сусылдасу.

СЫМПЫЛДАТ= ет. Әңгімені көп айту, аузы-аузына жұқпау.

СЫМПЫЛДАТУ Сымпылдат етістігінің қимыл атауы.

СЫМПЫЛДАУ Сымпылда етістігінің қимыл атауы.

СЫМПЫҢ зат. Сымп еткен тез, қысқа қозғалыс.

Сымпың қақты [етті]. а) Сым-сым етті, суылдады. ә) Сумаң етті.

СЫМПЫҢДА= ет. Сым-сым етіп, зуылдап жүру.

СЫМПЫС¹ зат. Еш шаруаға қыры жоқ берекесіз, жылтос, сұйық адам.

СЫМПЫС²: **сымпыс құйрық**. Биенің (жылқының) қылшығы селдір, сұйқылтым, жұқа болып келген құйрығы.

СЫМПЫСТАН= ет. Сұйылу, сиреу, азаю.

СЫМПЫСТАНУ Сымпыстан етістігінің қимыл атауы.

СЫМПЫСТАУ сын. Қысқалау, аласалау, келтелеу.

СЫМПЫТ= ет. жерг. Тоқтамай сөйлеу, істеу.

СЫМСЫЗ сын. Сымсы жоқ.

Сымсыз телефон. а) Сымсы жоқ телефон. ә) Өсек, сытсың сөз.

СЫМ-СЫПАТА зат. Темір-терсек, сым, бұранда т.б.

СЫМТЕМІР зат. жерг. 1. Сым. 2. Шегенің басын шығаратын ұста құралы.

СЫМША үст. Сым тәрізді, сымға ұқсап.

СЫМШҮМЕК зат. жерг. Ақшайнек, аққұман.

СЫМЫРЛАР зат. зоол. <лат. cossioidea, cossioidea> Теңіздік жәндіктер отрядының бір тармағы, жеміс ағаштары мен жидек бұталарына түсетін зиянкес жәндіктер.

СЫН¹ зат. 1. Сынақ, тексеріс, байқау. 2. Әдеби. Белгілі бір ғылыми, әдеби туындының жетістіктерімен қатар кемістіктерін талдап, баға бере айтылатын пікір. 3. Жағымсыз мінез, оғаш іс үшін тағылатын кінә, мін.

Сын артты. Наз айтты, назданды. **Сын болды.** Сынақ болды. **Сынға алды.** а) Ойланды, толғанды, байқап көрді, тексерді. ә) Сынады, бағалай қарады, баға берді. **Сынға қалды.** Сынға қыярады. **Сынға құлақ асты.** Сын нәтиже берді, жөндеді, қабылдады. **Сынға теріс қарады.** Кемшілікті, айтқанды құп алмады, қойындамады. **Сынға төзбеді.** Сынды жақтырмады, құлақ аспады. **Сынға түсті.** а) Жарысты, бәйгеге түсті. ә) Сынға алынды, сыналды. б) Тексерілді, баға берілді. **Сындық талдау.** хим. Кендердегі, құймалардағы және бұйымдардағы асыл металдардың мөлшерін анықтайтын талдау әдісі. **Сын көзбен қарады.** Бірден құлай кетпеді, әбден байқады, ойланды. **Сын көтерді.** Сынға төзді, шыдады; сынауға жарады. **Сын күлкі.** Сынай, байқақ күлетін күлкі. **Сын мақала.** әдеби. Белгілі бір көркем шығармаға, яки ғылыми еңбекке талдау жасап ой қорытатын, бағалаушылық сипаттағы мақала. **Сыннан өткізді.** Сынады, байқады, тексерді. **Сыннан өтті.** Өзін көрсете білді, жетістіктерімен көрінді. **Сын сағатта.** Қысыл-таяң уақытта, ауыр күн туған кезде. **Сын сойылы.** бейн. Өткір сын. **Сын [мін] тақты.** а) Кемшілігін көрсетті, жетіспейтін жерін айтты. ә) Кінәлады, айтпақпады, кінә тақты. **Сын тағылды.** Сыналғанын көрсетті. **Сын ташады.** Кемшілігі жоқ, кемістігі жоқ. **Сын тартты.** Сынға алынды. **Сын тегіне салды [алды].** Сынады, мінеді; кемшілігін бетіне айтты. **Сын түзелді.** Айтылған сын жөндеді.

СЫН² зат. Қандай да болмасын бір заттың табиғи бітімі мен сәні, келбеті.

Сын есім. лингв. Заттың түрін я түсін, сапасын білдіретін сөз табы. **Сыны қашты [кетті].** Сәні кетті, көркі, сиқы бұзылды.

СЫН³ зат. лингв. Араб әліпбиіндегі «с» әрпінің айтылуы.

СЫН= ет. 1. Қырау, бүліну. 2. Аяқ, қол сияқты дене сүйегінің морт кетуі. 3. Ағаш т.с.с. қақ бөлінуі, құрауы, құлауы. 4. ауыс. Басылу, тауы шағылу, мою. 5. ауыс. Шығысқа қыярау, ұтылу. 6. ауыс. Күн райының (аяз, жел) ызары қайту, толастау, басылу.

Сынған бұтақтай. Өмірдің тәлкегінен соққы көріп, ерте солғандай деген мағынада.

СЫНА зат. 1. Үш жағы сүйірлеу етіп жасалған ағаш, тас жарғанда арасына қағатын, қысқа ағаш, я темір. 2. Етік, сырт киім тіккенде арасына салатын былғары.

Сына болды. Екі араға жік салды, ретсіз килікті. **Сына жазу.** лингв. Ертедегі парсылар және кейбір халықтар қолданған, сынаға ұқсас сызықша жазу. **Сына қақты.** а) Тарсылдатты, жағымсыз дауыс шығарды. ә) Мын жеді. б) Екі ортаға жік салды, араларын суытты. **Сынасын тапты.** Ретін келтірді, қиынды тапты.

СЫНА= ет. 1. Кемшілікті көрсетіп мінеу, шенеу, сын айту. 2. Байқау, тексеріп көру. 3. Сырттай байқау, алыстан қарап жүру.

СЫНАҒЫШ сын. 1. Кемшілікті мінегіш, шенегіш, сынаға алығш. 2. Біреудің кемшілігін байқағыш, аңғарғыш, абайлағыш.

СЫНАДАЙ сын. 1. Тіп-тік болып, түп-түзу. 2. ауыс. Айнымайтын, бұтартпайтын.

Сынадай қыстырылды. Соқтықты, кірісті, ілінді. **Сынадай сығылысты.** Қысылып-қымытырылды, тар жерде үін тіресті.

СЫНАҚ зат. 1. Тексеру, байқау. 2. ауыс. Тағдыр талайы, қиыншылық, ауыр күнгер. 3. пед. Жоғары және арнайы орта оқу орындары студенттерінің семинар және практикалық сабақтарда, өндірістік тәжірибеде алын білімдері

мен дағдыларын, олардың өздігінен орындайтын міндетті жұмыстарын (сызған сызбаларын, шығарған есептерін және т.б.) тексерудің бір түрі. 4. әск. Атомдық қаруларды тексеру, сынақтан өткізу ісі.

Сынақ жүргізді. а) Емтихан алды. ә) Тәжірибеде өткізді, байқау жүргізді. **Сынақ кітапшасы.** пед. Студенттердің білім, білік, іскерлік дағдыларына қойылатын бағаны тіркеу кітапшасы. **Сынақ мерзімі.** а) Қызметкердің тапсырылатын жұмысқа, сондай-ақ ішкі фирмалық құжаттармен айқындалатын басқа да талаптарға сай келетінін тексеру мақсатымен белгіленетін мерзім. ә) совет. Совет адамның бейнесіне нұқсан келтіретін, жаман дағдысымен көзге түскен жұмысшы, қызметкерге жұмыс тарапынан берілетін байқау мерзімі. **Сынақтан өтті.** Өзін көрсете білді, сыннан мүдірмей өтті, жетістіктерімен көрінді. **Сынақты өткерді.** Сыннан өтті, бастан кешірді.

СЫНАҚСЫЗ үст. Байқаудан, сыннан өткізбей.

СЫНАҚТА= ет. 1. Сынау, байқау. 2. пед. Сынақтан өткізу, білімін тексеру.

СЫНАҚТАУ Сынақта етістігінің қимыл атауы.

СЫНАҚША зат. сөйл. Студенттердің сынақ пен емтихандан алған бағасы көрсетілетін құжат.

СЫНАҚШЫ зат. пед. Белгілі бір пән бойынша емтихан, сынақ алғұшы мұғалім.

СЫНАҚШЫ-ҰШҚЫШ зат. әск. Ұшақты сынақтан өткізетін ұшқыш.

СЫНАЛ= ет. 1. Сынаға түсу, байқау. 2. Сынаға қыярау, сын айту. 3. Тәжірибеде өту.

СЫНАЛА= ет. 1. Ағаш не темір, тас сызатына сына қағу, сына қру. 2. ауыс. Біртіндеп қыстырылу, сығылысу. 3. ауыс. Білдірмей қыру, байқатпай ену.

СЫНАЛАН= ет. Қыстырылу, сығылысу.

СЫНАЛАНЫЛ= ет. Енгізілу, қыстырылу.

СЫНАЛАНЫЛУ Сыналғаны етістігінің қимыл атауы; енгізілу, қыстырылу.

СЫНАЛАС= ет. Көп болып сығылысу, топырлау.

СЫНАЛАСТЫР= ет. Сіңістіру, кіріктіру, жымдастыру.

СЫНАЛАУ Сынала етістігінің қимыл атауы; қосу, үстеу.

СЫНАЛТ= ет. жерг. Жарыстыру, бәсекелестіру.

СЫНАЛТУ Сыналт етістігінің қимыл атауы.

СЫНАЛЫ сын. Сынасы бар.

Сыналы механизм. кен. Жақты ұсатқыштың ұсатылған кенді шығару жырығын үлкейтеінін немесе кішірейтетін қондырғы.

СЫНАЛЫҚ зат. Ағаштарда немесе басқа да ағаш материалдарында кездесетін ойық тілік.

СЫНАЛУ Сынал етістігінің қимыл атауы; сынаға түсу, тексерілу.

СЫНАЛЫН= ет. Сын айтылуы, сынаға алынуы.

СЫНАМ зат. Жаңадан жасалған заттың жарамдылығын тексеретін әдіс.

СЫНАМА зат. 1. зерг. Асыл металдар, қорытпаларының ішіндегі алтын, күміс, платина немесе палладийдің сандық құрамы (мәлішері). 2. геол. Зерттелмеқ нысаннан нақтылы ережелерге сәйкес түрлі-түрлі талдауларды жүзеге асыру үшін алдына отырып, сол нысанның сыр-сипатын ашып беруіне көмектесетін материал.

СЫНАМААЛҒЫШ зат. геол. Зерттелуге түйісті тау жыныстардың, жерасты суының, газдың сынамасын және т.б. алуға арналған аспап.

СЫНАМАЛАУ зат. геол. Зерттелетін материалдың қасиеттерін және құрамын анықтау мақсатымен бастапқы қалпынан сынама алу.

СЫНАМПАЗ зат. Сын айтқыш, сынағыш, мінегіш адам.

СЫНАП зат. 1. хим. <лат. hydrargyrum> Әдеттегі температурада сұйық қалпын сақтайтын табиғаттағы бірден-бір металл. 2. Термометр, градусниктегі жылу мөлшерін

көрсетіп тұратын, сынаптан жасалған белгі. 3. ауыс. Тез өзгергіш, қылт-сылты көп мінез, көңіл күйі.

Сынап нитраты. хим. Талдаулық химияда реагент ретінде қолданылатын зат.

СЫНАПГҮЛ зат. өс. Қараоттың бір түрі; әдемілігі үшін гүлзарларды да өсіреді.

СЫНАП-МІНЕ= ет. Кекетіп-мұқату, кінәлау, айыптау.

СЫНАП-МІНЕУ Сынап-міне етістігінің қимыл атауы.

СЫНАПТАЙ сын. 1. Сынап сияқты, сынап тәрізді. 2. ауыс. Мөлдір, таза. 3. Жылдамданған, ұстатпайтын, тұрақтамайтын.

Сынаптай [сынапша] ақты. Тез, жылдам жүрді, жер-көкте тұрмады, ұстатпады. **Сынаптай бұзылды [құбылды, сырғыды, сусыды].** Тез, жылдам айнады, өзгерді.

СЫНАПТЫ сын. хим. Сынап салынған, сынабы бар.

СЫНАПША үст. Сынапқа ұқсап, сынап тәрізді.

СЫНАРЛЫҚ сын. Сын тағарлық, сын-найтындай.

СЫНАС= ет. Сынаға түсісу, сайысу, байқау.

СЫНАСУ Сынас етістігінің қимыл атауы.

СЫНАТ= ет. 1. Байқату, байқап, тексеріп көру. 2. Сынаға қыярау, сын айттыру. 3. Сөккіру; мазаққа айналдыру.

СЫНАТТЫР= ет. Сынаға алдыру, сынға түсіру.

СЫНАТТЫРУ Сынаттыр етістігінің қимыл атауы.

СЫНАТУ Сынат етістігінің қимыл атауы; байқату, тексерту.

СЫНАУ Сына етістігінің қимыл атауы.

1. Тексеру, байқау. 2. Әдеби шығармаға сын-пікір жазу. 3. и н ф. <грек. test, testing> Жүйені немесе оның құраушысын қандай да бір мәселені нақты орындау арқылы тексеру. 4. әск. Сынақ, атом қаруын, қару түрлерін сынау.

СЫНАУСЫЗ сын. Сынаға ілінбей, сынсыз.

СЫНАУШЫ зат. 1. Біреуді мінеуші, сын айтушы адам. 2. Сыныш, көркем шығарманың, оқулықтың тілі мен тақырыбына сын айтушы. 3. Сырт көз, бақылаушы. 4. тех. Белгілі бір техниканы байқап, тексеруші маман, қызметкер.

СЫНАУЫҚ зат. хим. Әдетте, дөңес түрті кішкене шыныдан немесе кварцтан жасалған ыдыс.

СЫНАУЫР зат. хим. Тәжірибе жасау үшін пайдаланылатын сұйір түтікше.

СЫНАША үст. Сына сияқты, сынаға ұқсап.

Сынаша сығылысты. Жоқ жерден қыстырылды.

СЫНҒАҚ сын. Бос, болбыр, жасық.

Сынғақ итшомырт өс. <лат. frangula alnus>. Қаражөмістер тұқымдасы, итшомырт туысына жататын өсімдіктің түрі.

СЫНҒАҚТЫҚ зат. Сынғыштық.

СЫНҒЫШ сын. Күйрегіш, отырылғыш; қырауға бейім.

СЫНҒЫШТЫҚ зат. хим. Морттық, отырылғыштық.

СЫНДА¹= ет. сөйл. жерг. **Сына.**

СЫНДА²= ет. Әдемілеу, сомдау.

СЫНДАН= ет. Әдемілену, сомдалу.

СЫНДАНУ Сындан етістігінің қимыл атауы.

СЫНДАР сын. Тіп-тік, бойшаң, сұңғақ.

СЫНДАРДАЙ сын. жерг. Сұлу, тіп-тік, сынды, сымбатты.

СЫНДАРЛА= ет. 1. Бағдарлау, қадағалау.

2. Тәптіштеу, егжей-тегжейлі баяндау.

СЫНДАРЛАУ¹ сын. Бойшаңдау, биіктеу, сұңғақтау.

СЫНДАРЛАУ² Сындарлау етістігінің қимыл атауы.

СЫНДАРЛЫ¹ сын. 1. Ұзын бойлы, сұңғақ келген, сымбатты. 2. ауыс. Әдепті, сыйайы.

3. ауыс. Сабырлы, салықалы, парасатты.

Сындарлы күй. геол. Тепе-теңдікте болатын екі фазаның фазалар соған жеткенде қасиеттері жағынан барабар болып шығатын

күйі. **Сындарлы серіктестік.** Турақты, негізі дұрыс серіктес, кәсіптес, әріптес болушылық.

СЫНДАРЛЫ² сын. Сыналатын, қысыл-таңа, қыян.

СЫНДАРЛЫЛЫҚ зат. Байсалдылық, байыптылық.

СЫНДАРЛЫЛЫҚ зат. саяси. Билік сапасын замана талабына лайық шыңдай алуға бағытталған саясатқа тән салықалық, парасат-тылық сипат.

СЫНДАС шы л. Сияқты, тәрізді, ұқсас.

СЫНДАУ Сында етістігінің қимыл атауы.

СЫНДЫ¹ шы л. Сияқты, секілді, тәрізді.

СЫНДЫ² сын. Сынамалы, сыналатын, сындыры.

СЫНДЫ³ сын. Тұла бойы келісті, сым-батты.

СЫНДЫР= е т. 1. Қыш, шыны т.б. жасалған ыдыс т.б. нәрселерді шағу, құлату. 2. Аяқ, қол, башпай сияқты морт сынғыш сүйектен тұратын дене мүшелерді мертіксірту. 3. Ортасынан бөлу, отыру, үзу. 4. ауыс. Бетін қайтару, тауын шағу, түңілдіру. 5. ауыс. Пайда көру, ортада пайда жасау.

Сындырған нандай. Тәрбиелі, көргенді бала.

СЫНДЫРАМА зат. Сынған бұтақ, шөп үйінділері.

СЫНДЫРМАЛЫ сын. Бүктемелі, жинал-малы.

СЫНДЫРТ= е т. Дене сүйегін мертіксірту.

СЫНДЫРТУ Сындырт етістігінің қимыл атауы.

СЫНДЫРУ Сындыр етістігінің қимыл атауы; ортасынан бөлу, отыру.

СЫНДЫРЫЛ= е т. Қиратылу, үзілу.

СЫНДЫРЫЛУ Сындырыл етістігінің қимыл атауы.

СЫНДЫРЫҚ зат. жерг. Сынық, үзім.

СЫНДЫРЫМ: бір сындырым. Бірүзім, біржапырақ.

СЫНДЫРЫС= е т. Бірге қиратысу, үзісу.

СЫНДЫРЫСУ Сындырыс етістігінің қимыл атауы.

СЫН-ЕСКЕРТПЕ зат. 1. Жұмыстағы кемшіліктерді сынап, бетке айтқан пікір, оларды жөндеу жайлы тілек-талап. 2. Қандай да бір мекеменің ұйымдастырылуы мен жұмыс барысы туралы ресми түрде жазылған пікір, мақаладағы сын. 3. ғыл. Ғылыми-зерттеу жұмысына айтылған жөндеуді, толықтырылуы тиіс пікірлер, ұсыныстар, ескертпелер.

СЫНИ сын. Сындарлы, сынап қараған.

СЫН-СИПАТ зат. 1. Бір заттың өзінетән сапасы, қасиеті, көркі. 2. Мінез-құлық, өзін ұстауы.

СЫНСЫЗ сын. Ерекше, мінсіз. // Сын жоқ жерде, сын болмаған жағдайда.

СЫНСЫЗДАУ сын. Көріксіздеу, әрсіздеу, сәнсіздеу.

СЫН-СЫҚАҚ зат. әдеб. Жеке адамдар өміріндегі, қоғамдық құбылыстағы жағымсыз іс-әрекеттерді өткір әшкерелеп, мысқылдап, әжуалап, сынаптын әдеби шығарма, фельетон.

СЫН-СЫМБАТ зат. Мінез, бет-әлпет, сымбат.

СЫНТАРАШ зат. жерг. Аттың тұяғын жонатын өткір темір құрал.

СЫНТАС зат. көне. Ерте кездегі тастан қашалып салынған адам бейнесі; балбал.

СЫНУ Сын етістігінің қимыл атауы. 1. Қирау, бұзылу. 2. Жарылу, отырылу.

СЫНЫШЫ зат. 1. Біреудің іс-әрекетін, бол-мысын сынауға, мінеуге бейім, кемшілік көргіш кісі. 2. этн. Алыстан аңғаратын, кемшілікті парасатпен, салмақпен бағалайтын, көпті көрген кісі. 3. этн. Дәстүрлі қазақ мәдениетіндегі мал-ды, әсіресе, жылқының, бапталған сәйгүліктердің сынын дөп басып, айта білетін зерделі кісі, атсейіс. 4. әдеб. Әдеби, көркем сөз жазатын адам, әрі жазушы, шығармаларға талдап баға беретін, әдеби сынмен шұғылданатын әдебиетші.

СЫНШЫЛ сын. 1. Біткен істің немесе біреудің кемшілігін парасатпен бағалайтын, көрген. 2. Аңғарғыш, байқампаз. 3. Талап қойғыш,

көңілі тола бермейтін. 4. әдеб. Әдеби, көркем шығармаларды талдап, сын айтатын. // Көркем шығарманы талдап, сын айтатын адам.

СЫНШЫЛ РЕАЛИЗМ әдеб. Қоғамның адам-заттық нормаларға қайшы келетін кемшіліктерін сынга алатын әдебиеттегі көркемдік әдіс.

СЫНШЫЛДЫҚ зат. 1. Сын көзбен қараушылық, сынағыштық, мінезіштік. 2. әдеб. Көркем шығармаға сыни пікір айтушылық, сыни көзқарас.

СЫНШЫЛЫҚ зат. Талғампаздық, талғағыштық.

СЫНЫҚ¹ зат. 1. Адамның, малдың сүйек бүтіндігінің бұзылуы; сынған, қираған, мертіккен жері. 2. Бір нәрсенің қираған, жарылған, бөлшектенген бөлігі.

Сыныққа сылтау іздеді [тапты, қылды, етті]. Болымсыз нәрсені себеп, желеу етті, не болса соны сылтауратты. **Сынықтан басқан**ын бөрі жұғады. Адам табиғаты тез бейімделгіш, үйренгіш, еліктегіш деген мағынада.

СЫНЫҚ² сын. 1. Быт-шыт боп сынған, қираған, күйреген. 2. Сындырылған, сынған, екіге бөлінген. 3. ауыс. Көңілі жабырқаңқы, қабағы қатыңқы, қайғылы. 4. ауыс. Мінезі жатық, сыпайы, әдепті, ынабатты.

Сынық бұрау алмау [бұрауға қол тигізбеу]. жерг. Еш нәрсесіне қол тигізбеу, тиіспеу мағынасында. **Сынық ине, сыдырым таспа бермеді.** Өте сараң, өлермен, пайдақорнем болды, татырмады. **Сынық ине, тұтам жіп** [сыдырым таспа]. Үйдің мүлкі, керек-жарақ заттар. **Сынық сөз.** Сыпайы, мүләйім сөз. **Сынық сүйем** [қарыс]. а) этн. Сұқ саусақ я ортаң қолдың буыны бүгіліп барып белгіленетін қалықтық өлшем. ә) Кішкентай, титтей, бір елі. б) бір сүйемнің төрттен үш бөлігі. **Сынықтан** [сыныққа] сылтау тапты [іздеді]. Келіспеуге уәж, желеу, себеп ойластырды. **Сынық шөптің басын сындырмады** [көтермеді]. Еш нәрсе істемеді, түк бітirmedі.

СЫНЫҚЖҮЗДІ сын. Жабырқаңқы, қайғылы.

СЫНЫҚМҮЙІЗ зат. қолөнер. Тікмүйізге керісінше сынып барып қайта тармақталатын өрнек.

СЫНЫҚСУ Сынықсы етістігінің қимыл атауы; сыпайысыну.

СЫНЫҚСЫ= е т. Әдепті болғансу, сыпайысыну.

СЫНЫҚСЫЗ сын. Кірбіңі жоқ, кіршіксіз, асыл.

СЫНЫҚТАУ сын. 1. Көңілсіз, жабырқаңқылау, төмендеу. 2. Бәсеңдеу, пәстеу (ауа райы).

СЫНЫҚТЫҚ зат. 1. Мінез-құлықтың сыпайылығы, әдептілік, ыбалылығы. 2. ауыс. Жабырқаңқылық, жүздеулік, мүңділік, реніштілік. **СЫНЫҚШЫ** зат. этн. Арнайы медициналық білімі жоқ, бірақ адамның және малдың тайған (шыққан) буыны мен сынған сүйегін қолмен орнына сала білетін халық емшісі.

СЫНЫҚШЫЛЫҚ зат. жерг. Сынғыш сала білушілік, оташылық.

СЫНЫМ зат. геол. Жымдастығы жоқ минералдар мен тау жыныстарын сындырғанда (шаққанда) пайда болатын беттің пішіні.

СЫНЫП ар. зат. пед. Нақты оқу жылындағы оқушылардың жасына және санына қарай топтастырылған қатары; класс.

Сынып белсенділері. пед. Сыныпта, мектепте, мектептен тыс уақытта, қоғамдық істерді атқаруда белсенділік іс-әрекеттер көрсететін оқушылар. **Сынып жетекшісі.** пед. Жалпы білім беретін мектепте сабақтан тыс тәрбие жұмыстарын ұйымдастырумен, үйлестірумен және жүргізумен айналысушы ұстаз. **Сынып сағаты.** пед. Сынып жетекшісінің сынып оқушыларымен өткізетін тәлім-тәрбие сағаты. **Сыныптан тыс жұмыс.** пед. Сабақтан тыс уақытта оқушының білімін тереңдетіп, біліктілігін арттыру, сонымен қатар бос уақыттарын саналы және белсенді өткізу мақсатында жүргізілетін жұмыс. **Сыныптан тыс оқу.** Оқу бағдарламаларына сәйкес

немесе оқушының тілегі бойынша әдеби шығармаларды оқып, талдау.

СЫНЫПТАМА зат. <лат. classis – разряд, топ, фасе – істеу> Құбылыстар мен нысандарды ұқсастығы мен айырмашылықтарына қарай белгілі бір сыныптарға, топтарға, түрлерге жіктелеп бөлу.

СЫНЫПТАУ зат. Құбылыстар мен заттарды белгілері мен ұқсастықтарына қарай бөлу.

СЫНЫС¹= е т. жерг. Сықасу, сығылысу, жиі, тығыз орналасу, қалың боп тұмасу.

СЫНЫС²= е т. Қиратылысу, бүлінісу.

СЫНЫСУ Сыныс етістігінің қимыл атауы.

СЫҢАЙ зат. 1. Біреудің ойы, іс-әрекетінің ыңғайы, реті. 2. Құн райы.

Сынай берді [білдірді, көрсетті, танытты]. Бір істі құптарлық көңіл байқатты, ниет білдірді. **Сыңайын байқады.** Ыңғайын көрді, емеурінін түсінді.

СЫҢАЙЛАС сын. 1. Тәріздес, іспеттес, ұқсас, ыңғайлас. 2. Қатарлас, теңдес, шамалас.

СЫҢАЙЛЫ сын. 1. Тәрізді, сияқты. 2. Ыңғайлы, бейім.

СЫҢАЙСЫ= е т. Сыңай танымту.

СЫҢАЙЫ шы л. Шамасы, байқасам, солай болу керек деген мағынадағы сөз.

СЫҢАР зат. 1. Жұп нәрсенің бірі, егіздің екіншісі. 2. Теңі, сол құралытты кісі. 3. лингв. Күрделі сөздің, біріккен сөздің құрастырушысы, компоненті.

Сыңар емшек. Сыңардың жұп екі емшегінің біреуі қалыбынан тыс кішкене болатын немесе бірінен сүт шығып, екіншісінен сүттің шықпайтын емшегі. **Сыңар ен айғыр.** Туысынан бір ен боп туған еркек жылқы. **Сыңар жетім.** Енесінен егіз туып, сыңарынсыз, жалғыз қалған қозы. **Сыңар күртты бөліп жеді** [сыңар күрттың жартысын берді]. Тіршілікті, ыстық-суықты бірге көрді, өзара көмектесті.

СЫҢАРДАЙ сын. Сыңар сияқты, сыңар тәрізді.

СЫҢАРЕЗУ сын. Бірбеткей, қырсық.

СЫҢАРЕЗУЛІК зат. Кертартпалық, қыңырлық, бірбеткейлік.

СЫҢАРЖАҚ сын. 1. Жалғыз, жарым. 2. Бірбеткей, қырсық-қыңыр. 3. Кертартпа, біра тартушы.

СЫҢАРЖАҚТЫҚ зат. Кертартпалық, бірбеткейлік.

СЫҢАРЖИЕК зат. қолөнер. Сырмақты жиектеуге қолданылатын бір тал күйдіне иірілген жіп түрі [бір тал жиек жалаңқабат етіп иірілген жіптерді жиі еселеп алып, қайта ширақтаудан жасалады].

СЫҢАРЖОЛ зат. инф. Келесі беттің бірінші жолына басылған абзацтың соңғы жолы немесе беттің соңғы жолына басылған жаңа абзацтың бірінші жолы.

СЫҢАРЛАС зат. Қатарлас, теңдес, серіктес.

СЫҢАРМҮЙІЗ зат. қолөнер. Кілем, ши, текеметке салынатын мүйіз өрнегінің түрі.

Сыңармүйіз бұғыдай етті. Бейн. Көңілін басты, жүдетті.

СЫҢАРӨКШЕ зат. қолөнер. Бір сыңары етіктің басына ұқсап, жетесінен «өкше» шығарылған мүйіз оюының бір түрі.

СЫҢАРТЫҚ зат. жерг. кәс. Сыңар ен; бір ені жоқ, шала піштірілген мал.

СЫҢҒАҚ сын. сөйл. Сынғыш, сынуга бейім.

СЫҢҒЫР зат. Шоты, сырға т.б. қозғалуынан шыққан, сыңғырлаған дыбыс. // Сыңғырлаған, сылқ-сылқ еткен, сылқылдаған.

СЫҢҒЫРЛА= е т. 1. Сыңғыр-сыңғыр ету, сылдырлау, күмбірлеу. 2. Сылқылдау, сыңқылдау. **СЫҢҒЫРЛАҚ** сын. 1. Сылдыр қаққан, күңгірлеген.

СЫҢҒЫРЛАС= е т. Соқтығысып, сыңғырлаған дыбыс шығарысу.

СЫҢҒЫРЛАСУ Сыңғырлас етістігінің қимыл атауы.

СЫҢҒЫРЛАТ= е т. Шыны ыдыстың бірбірі-

мен соғылуды не басқа нәрсемен соғуы нәтижесінде сылдырлап дыбыс шығаруы.

СЫҢҒЫРЛАТУ Сыңғырлат етістігінің қимыл атауы.

СЫҢҒЫРЛАУ Сыңғырла етістігінің қимыл атауы.

СЫҢҒЫРЛЫ сын. Сылқылдаған, сылқ-сылқ еткен.

СЫҢҒЫРСЫЗ сын. Сылдыр еткен дыбысы жоқ, сылдырсыз.

СЫҢҒЫР-СЫҢҒЫР елік. Сылдыр-сылдыр, шылдыр-шылдыр еткен, сыңғырлаған дыбысты бейнелейтін сөз.

Сыңғыр-сыңғыр етті. Сыңғырлады, сылдырлады.

СЫҢҒЫТ= ет. Қылқылдата жұту, сіміру.

Сыңғытқа жұтты. Тоқталмай, дем алмай ішті.

СЫҢҒЫТУ Сыңғыт етістігінің қимыл атауы.

СЫҢҚ елік. Күлген кезде сыңқылдап шығатын қысқа дыбысты білдіретін сөз.

Сыңқ етіп күлді. Аяқастынан сыңқылдап күлді.

СЫҢҚЫЛ зат. Сыңқылдаған әсем ұн, дыбыс. // Сыңқылдаған, сәнді.

Сыңқыл қақты. Сыңқылдап күлді.

СЫҢҚЫЛДА= ет. 1. Сыңқылдап, сылқ-сылқ кету. 2. Сылдыр қағу, сылдырау (су). 3. Күкү салу, қиқулау (құс). 4. ауыс. Сыңғырлау, сыңғырлау.

СЫҢҚЫЛДАС= ет. Сыңқ-сыңқ етісу, сыңқылдасу.

СЫҢҚЫЛДАСУ Сыңқылдас етістігінің қимыл атауы.

СЫҢҚЫЛДАТ= ет. Домбырада т.б. аспапта ойнау, сыңғырлату.

СЫҢҚЫЛДАТУ Сыңқылдат етістігінің қимыл атауы.

СЫҢҚЫЛДАУ Сыңқылда етістігінің қимыл атауы.

СЫҢСУ¹ зат. көне. 1. этн. Ұзатылған қыздың айтқан-туыс, елімен қоштасар кезде әндетіп айтатын өлеңі; тұрмыс-салт дәстүрінің бірі. 2. әдеб. Қыззат дәстүріне байланысты туындаған тұрмыс-салт жыр.

СЫҢСУ² Сыңсы етістігінің қимыл атауы; жылау, зарлау.

СЫҢСЫ= ет. 1. Өлген адамды жоқтап, дауыс айтып жылау. 2. Дауысын қатты шығармай жылау. 3. Жіңішке, сызылған дауыспен ән айту, әуендету. 4. Садақ оғының зуылы, шыңылдап атылу. 5. этн. Сыңсу айтып жылау.

СЫҢСЫ= ет. Жыртыла айырылу, самсау, қатпау, быжынау.

Сыңсыған қалың ел. Өте көп, самсаған жұрт.

Сыңсыған қол. Самсаған қалың әскер.

СЫҢСЫЛА= ет. Сыңсу (қыздың ұзатқанда жылауы).

СЫҢСЫЛАУ Сыңсыла етістігінің қимыл атауы.

СЫҢСЫМА зат. этн. жерг. **Сыңсу.**

СЫҢСЫП= ет. 1. Сыңсыған дыбыс шығарту. 2. Жылату, көресіні көрсету. 3. Сызылтып ән салу, жіңішке дауыспен әуендету.

СЫҢСЫТУ Сыңсыт етістігінің қимыл атауы.

СЫП: сып берді [етті]. Көзді ашып-жұмғанша жып етті, зып етті. **Сып** етті. Жылп етті, лып берді.

СЫПА¹ ар. зат. тар. Ел басы, иесі; әскери шендегі қызметкер.

СЫПА² зат. Ағаштан биіктеп жасалған сәкі, нар.

Сыпа бойлы. Бойшаң, бойы суңғақ келген.

Сыпа тас. Биіктеу тас.

СЫПА³ сын. сөйл. **Сыпайы.**

СЫПА⁴ зат. жерг. көне. **Ырыс.**

СЫПА⁵ зат. Сыпайы жан, сыпайы адам.

СЫПАЙ зат. көне. **Сыта.**

СЫПАЙЫ сын. 1. Әдепті, инабатты, биязы, кішіпейіл. 2. Мәдениетті. 3. Қарапайым, жарасымды. // Тыныш, тек, жайымен.

Сыпайы әдебиет. а) көне. Жазба әдебиет.

ә) сөйл. Әдеби тіл, жазба әдебиет. **Сыпайы** кінген. Әдемі, жарасымды кінген. **Сыпайы** мінез. Инабатты, әдепті, сынық мінез. **Сыпайы** тіл. Әдеби тіл.

СЫПАЙЫГЕРЛІК зат. Сыпайыгершілік.

СЫПАЙЫГЕРШІЛІК зат. 1. Сыпайы қалып сақтаушылық, әдептілік, инабаттылық, ізеттілік, кішіпейіл мінез көрсетушілік. 2. Қысқалық, ішін бермеушілік, ашылмаушылық.

СЫПАЙЫЛА= ет. 1. Сыпайылық білдіру, әдептілік сақтап, ізет көрсету, кішіпейілдік жасау. 2. Қарапайымдап, жарасымды ету. 3. ауыс. Бір нәрсе жайында жайлап, жұқалап, ептеп қана айту.

СЫПАЙЫЛАН= ет. Сыпайы болып көріну.

СЫПАЙЫЛАНДЫР= ет. Жұқалау, ептеп жеткізу.

СЫПАЙЫЛАНДЫРУ Сыпайыландыру етістігінің қимыл атауы.

СЫПАЙЫЛАНУ Сыпайылан етістігінің қимыл атауы.

СЫПАЙЫЛАС= ет. Ізет білдірісу, кішіпейілдік көрсетісу, сіз-біздену.

СЫПАЙЫЛАСУ Сыпайылас етістігінің қимыл атауы.

СЫПАЙЫЛАУ¹ сын. Әдептілеу, инабаттылау, ізеттілеу, кішіпейілділеу.

СЫПАЙЫЛАУ² Сыпайыла етістігінің қимыл атауы.

СЫПАЙЫЛЫҚ зат. 1. Мінез-құлыққа тән ізеттілік, инабаттылық, әдептілік, кішіпейілдік қасиет. 2. Мәдениеттілік.

СЫПАЙЫЛЫҚПЕН үст. Сыпайы түрде.

СЫПАЙЫМ зат. сөйл. Мәдениетті, ерекше әдепті болып отырған кісіге қатысты қаратпа атауы.

СЫПАЙЫРАҚ сын. Сыпайылау, әдептілеу, биязылау.

СЫПАЙЫСУ Сыпайысы етістігінің қимыл атауы.

СЫПАЙЫСЫ= ет. Сыпайы болғансу, әдеп, ізет, инабат сақтағансу.

СЫПАЙЫСЫН= ет. Сыпайы болып көріну.

СЫПАЙЫСЫНУ Сыпайысын етістігінің қимыл атауы.

СЫПАЙЫШЫЛЫҚ зат. 1. Сыпайыгерлік, әдептілік, ізеттілік, инабаттылық, кішіпейілділік. 2. Сыбай-салтаңдық, жалғызбастылық.

Сыпайышылыққа сыймайтын сөз. Дөрекі, боқтық сөз.

СЫПАЛЫҚ зат. жерг. **Сыпайылық.**

СЫПАТ ар. зат. сөйл. Бейне, сипат, келбет.

СЫПАТТА= ет. сөйл. Баяндау, сипаттау.

СЫПАТТЫ сын. Бейнелі, сынды, тәрізді.

СЫПАША¹ зат. Кішірек етіп жасаған сыта.

СЫПАША² зат. этн. Лайқа жылқының құйрық, жалын қосып, тастап өрген, көп заманға шыдайтын шағын күмбез.

СЫПИ: сыпи табан етік. Өкшесіз, жұқа, жеңіл мәсі орнына киетін етік.

СЫПҚЫР сын. Сыттай.

СЫПҚЫРТ= ет. сөйл. **Сықпырт.**

СЫП-СИДА сын. Тіп-тік, ұп-ұзын, сидиған, жіп-жіңішке.

СЫП-СИДАМ сын. Сорайған, сойдиган, түп-түзу, тіп-тік, жіп-жіңішке.

СЫП-СЫМБАЛ сын. Әдемі, көркем.

СЫП-СЫНЫҚ сын. Мінезі ұяң, биязы.

СЫП-СЫП: сып-сып етті. Сыпылдады, сусылдады.

СЫП-СЫПЫРУЫН үст. жерг. Тып-типыл.

СЫПСЫН¹ зат. Өтірік өсек-аяң, сыбыс.

Сыпсың қақты. Сып-сып етіп өтірік-өсек таратты, сыпсыңдады. **Сыпсың сөз.** Алыпқаппа, өсек, сыбыр-күбір.

СЫПСЫН² сын. 1. Сидам, жіңішке, сүйрік, қарағай. 2. Сымтың, самдағай. 3. Шапшаң.

Сыпсың құйрық. Құйрық қылы сұйық, жіңішке жылық, ат.

СЫПСЫНДА= ет. 1. Сып-сың-сыпсың ету, сумаң қағу. 2. Сүйреңдеу, сып-сып ету, сыпылдау.

СЫПСЫНДАС= ет. Сыпылдасу, ретін тауып өсек айтысу.

СЫПСЫНДАСУ Сыпсыңдас етістігінің қимыл атауы.

СЫПСЫНДАТ= ет. Сыпсың-сыпсың еткізу, сыпылдану.

СЫПСЫНДАТУ Сыпсыңдат етістігінің қимыл атауы.

СЫПСЫНДАУ Сыпсыңда етістігінің қимыл атауы.

СЫПСЫҢ-СЫПСЫҢ зат. Өзара құңқыл-сұңқыл, сыбыр, сыбыс әңгіме, өсек.

СЫП-СЫЛДЫР сын. 1. Мүлде сұйық, сылдыр (тамақ). 2. ауыс. Түйіні жоқ, мәңсіз жадағай (сөз).

СЫП-СЫПАЙЫ сын. 1. Биязы ғана, инабатты. 2. Тап-таза, қарапайым ғана, жарасты.

СЫП-СИДА сын. Тіп-тік, ұп-ұзын, сидиған.

СЫПТА= ет. Түп-түзу етіп жону, шабу.

СЫПТАЙ сын. 1. Тартылған сымдай түп-түзу, артық еті жоқ. 2. Қынап тігілген, тап-тар, құртыған.

Сыптай болды. Жарасымды, жинақы болып кінді. **Сыптай кінді.** Жып-жинақы, тап-таза, жарасымды күй киді. **Сыптай қылды.** Денесімен дене етіп, күйін тар қылып киді.

СЫПТИ= ет. Шүртіно, сымтіно, құртіно.

СЫПТИНО Сыпты етістігінің қимыл атауы.

СЫПТЫҒЫР сын. 1. Тығыншықтай, жұп-жұмыр. 2. Ықшам, ыңғайлы.

СЫПТЫҒЫРДАЙ сын. Ысылған, ширақ, ықшам, оңтайлы.

Сыптығырдай сыланды. Сәнденді, сұмдаланды.

СЫПТЫҒЫРЛА= ет. Жіңішке орау, бұтау, сидамдау.

СЫПТЫҒЫРЛАН= ет. Жіңішкеру, тар-тылу.

СЫПТЫҒЫРЛАНУ Сыптығырлан етістігінің қимыл атауы.

СЫПТЫҒЫРЛАУ Сыптығырла етістігінің қимыл атауы.

СЫПТЫҒЫРЛЫҚ зат. Сарандық, тартыншақтық.

СЫПТЫР= ет. жерг. Жол беру, қарау.

СЫПЫЛДА= ет. 1. Жыпылдап тез-тез сөйлеу, сып-сып ету. 2. Жылмаң қағу, сумаңдау. 3. Зу-зу ету, суылдау, заулау. 4. Құстардың неше алуан төңкеріліп қушуы.

СЫПЫЛДАҚ сын. 1. Көп сөйлейтін сөзшен, өсекшіл, беймаза. 2. Төңкеріліп, неше алуан әдіске салып ұшатын (құс).

СЫПЫЛДАС= ет. Жыпылдасып, өсек айтысу.

СЫПЫЛДАСУ Сыпылдас етістігінің қимыл атауы.

СЫПЫЛДАТ= ет. 1. Қолы-қолына жұқпай, шаруаны тез істеу. 2. Тез-тез жүру, бастырмалату.

СЫПЫЛДАТУ Сыпылдат етістігінің қимыл атауы.

СЫПЫЛДАУ Сыпылда етістігінің қимыл атауы.

СЫПЫР зат. жерг. Топалаң, қарасан.

Сыпыр алғыр! қарғ. Қара мала, сыпырға айтылатын қарғыс.

СЫПЫР= ет. 1. Үй ішін, қора-қопсы, көшені қоқыр-соқыр, шаң-топырақтан сыпыртқымен тазарту. 2. Бір нәрсені ысыру, серпіп түсіру.

3. ауыс. Қалдырмай, сыпырып-сыпыру, жинау.

4. Алып тастау, сыдыру. 5. Күйін жалаңашта-нып шешу. 6. Жұлып алу, ағыту, босату.

Сыпырып алды [әкетті]. а) Құшпен, зорлап алды, тартып әкетті. ә) Күйін тыр жалаңаш қылып шешіп алды.

СЫПЫРА¹ зат. Қамыр илейтін жұқа жар-ғақ тері.

Сыпыраның ішінде отырды. Мол дәулеттің ішінде отыру мағынасында айтылады.

СЫПЫРА² үст. Баршасы, шетінен, бәрі бірдей, тұтас, түгелдей, жетпай.

Сыпыра жомарт. Берегенсіген, жомарт-сынған, бәріне көмектескіш. **Сыпыра күзеу.** Жылқы малының құйрық қылын күзеу түрі. **Сы-**

пыра соқты. Түк қалдырмай жеді. Сыпыра шапқан тақтайдай. Қақпақпай, түп түзу, кең.

СЫПЫРА³ зат. жерг. Рет, қатар.

СЫПЫРҒЫ зат. сөйл. **Сыпырғыш.**

СЫПЫРҒЫШ зат. 1. Үй ішін, қора-қопсы, көшені сыпыру үшін іспеден, жусаннан, шіліктен жасалған сыпыртқы. 2. Моншада шабыну үшін жөке, емен жапырағынан буып жасалған құрал.

СЫПЫРҒЫШТА = е.т. Қайта-қайта, әр жерінен сыпыру.

СЫПЫРҒЫШТАУ Сыпырғышта етістігінің қимыл атауы.

СЫПЫРМА сын. Сусыма, сырғыма.

СЫПЫРМАЙ зат. жерг. Аласа жиекті бөрік.

СЫПЫРМАЛЫ: сыпырмалы қылыш. этн. Ұшы қайқы, жалаңдаған жеңіл қылыш.

СЫПЫРТ = е.т. 1. Сыпырғышпен үйді тазалау. 2. Шашын тақырлатып, алып тастау. 3. Терісін сыдырту. 4. ауыс. Зулату, сытыл-дату, соқтырту.

Сыпырта ұшу, саят. Сұңқар, лашын тектес құстардың оқтай атылып, ағызып ұшуы.

СЫПЫРТҚЫ зат. сөйл. **Сытырғыш.**

СЫПЫРТҚЫЗ = е.т. Шашын біреуге тақыр-латқызу.

СЫПЫРТҚЫЗУ Сыпыртқыз етістігінің қимыл атауы.

СЫПЫРТУ Сыпырт етістігінің қимыл атауы.

СЫПЫРУ Сыпыр етістігінің қимыл атауы.

СЫПЫРУЛЫ сын. Тазаланп сыпырылған.

СЫПЫРУШЫ зат. Кеңселер мен қонақ үйлерді, көшелер мен аулаларды тазалаушы жұмыскер.

СЫПЫРЫҚ сын. Тақыр, тықыр, жылтыр.

СЫПЫРЫҚТАН = е.т. саят. Жылмағайлану, таралу.

СЫПЫРЫЛ = е.т. 1. Сыпырғышпен топырағы тазалану, жиыстырылу. 2. Сыдырылу, терісі алыну. 3. Сылыну. 4. Таю, жылмағай жерден ауу. 5. ауыс. Ысырылу, ығысу.

СЫПЫРЫЛУ Сыпырыл етістігінің қимыл атауы.

СЫПЫРЫНДЫ зат. Бір нәрсені сыпырғанда, тазалағанда жиылған қоқыр-соқыр, шөп-шалам, қоқсық.

СЫПЫРЫС = е.т. Үйді т.б. сыпыруға көмектесу.

СЫПЫРЫСУ Сыпырыс етістігінің қимыл атауы.

СЫПЫРЫП-СИЫР = е.т. 1. Сытырып, жинау. 2. Түк қалдырмай жалап-жұқтау, жеу. 3. ауыс. Түк қалдырмай алу, теру, қамту.

СЫПЫРЫП-СИЫРУ Сыпырып-сиыр етістігінің қимыл атауы.

СЫПЫС сын. Сидам, жіңішке.

Сыпыс құйрық. Құйрық жалы сидам (ат).

СЫР¹ [ар. سُر] зат. 1. Әркімнің өзіне тән, басқа адамға белгісіз құпия ойы, жасырын пікірі. 2. Істің мән-жайы, жай-жапсары.

Сыр айтты. Құпиясын ашты, сырласты. **Сыр ақтарды.** Шынын айтты, көңілдегісін білдірді. **Сыр алды.** Шындығын білді, құпиясын білді. **Сыр алдырды.** Бар ойын білдіріп алды, сырын ашып қойды. **Сыр алысты.** Сырласты, жақын тартты, сыр тартты, пікірлесті. **Сыр ашты.** а) Көңілдегі құпиясын ақтарды, білдірді. ә) Қанықты, тәсінді. **Сыр ашу.** а) Көңілдегі сырын ақтару. ә) Құпиясын табу, сырын анықтау. **Сыр бермеді.** Сыр алдырмады, ішкі сырын білдірмеді, сездірмеді. **Сыр бермеу.** Сыр алдырмау, ішкі сырын білдірмеу, сездірмеу. **Сыр бөлісті.** Сырларын айттысып, мауық басысты. **Сыр бүкті.** ішкі құпиясын жасырды, жария етпеді. **Сыр білдірмеді.** Сыр бермеді, ештеңесін сыртқа жария етпеді. **Сыра берік.** Сырын сыртқа шашпайтын, сабаз, орынсыз әңгіме айтпайтын. **Сыра жаңа барды.** Енді түсінді, мән-жайды енді ұқты. **Сыра толы.** Сыр-сипаты, құпиясы көп. **Сырдан сынар аяқ өткен.** Айлакер, амалы көп, қу, алаяқ. **Сырды бұзды.** Құпиясын жариялады, сырын ашты. **Сырдың құба талындай.** Жіп-жіңішке, нәп-нәзік. **Сыр**

жалағаш. сөйл. Үстінде түгі жоқ, лытасыз. **Сыр жарды.** Айттып қойды, сыр ашты. **Сыр жа-сырмады.** Ішіндегісін бәрін айтты. **Сыр жоқ.** Құпия жоқ, бүтпесіз, адал. **Сыр қақпағы.** поэт. Жасырынған ішкі ой, іштегі құпия. **Сыр қалмады.** Құпиясы жоқ. **Сыр қылды.** Өсектеді, әңгіме етті. **Сыр сақтады.** Құпияны ешкімге жария қылмай жасырды. **Сыр сандығы.** Әркімнің өзіне ғана мәлім құпия ой, пікір жиынтығы. **Сыр тапты.** Мән-жайын ашты, құпиясын білді. **Сыр тартты.** Құпия пікірін, жасырын ойын білу үшін сыңайын байқады. **Сыр ұқтыра алмады.** Түк түсіндіре алмады, дегенін істей алмады. **Сыр ұқтырды.** Сырын ашты, құпиясын айтты. **Сыр шашпады.** Құпия сақтады, ешкімге айтпады. **Сыр шертті.** Көңіл құпиясын айтты. **Сыр [әңгіме, мұңын] шертті.** Сырын айтты, әңгімеледі, баяндады. **Сыр шерткізді.** Сырын айтқызды, баяндапты. **Сыры ашылды.** Жасырын ойы, құпиясы белгілі болды. **Сыры бар.** Құпиясы бар, мән-жайы басқаша. **Сыры жайылды.** Мән-жайға елдің бәрі қанық болды, құпия елауында жүрді. **Сыры кетті.** Сыры түсті, ескірді. **Сыры көшкен сыры аяқтың сы-ныңдай.** Кәрілікке бет алған кісінің сырт келбеті, бет-пішіні туралы. **Сырына жетті.** Қанық болды, түсінді, білді. **Сырына қанық.** Мән-жайдан, бір нәрседен толық хабардар. **Сырын білді.** а) Қандай да нәрсенің түпкі себебін, ішкі астарын түсінді, ұқты. ә) Мәзіріне, әдет-құлықтарына қанықты, бойы үйренді, тіл табысты, ыңғайын байқады, сырын алды. **Сырын білдірді.** Құпиясын ашты, айтты. **Сырын білу.** Өзгеге айтыл-майтын ойлары мен сырларынан хабардар болу. **Сырын сарықты.** Ішкі құпия, пікірін түгел айтты берді. **Сырдың суы сырағынан келмейді.** Еш нәрсені елең қылмады, қаперіне кіріп шықпады.

СЫР² зат. сөйл. **Сүтсіріне.**

СЫР³ зат. құрыл. Темір, ағаш т.б. нәр-селерге ерекше түс, рең беру үшін жағылатын құрылыс материалы; бояқ.

Сыры кетті. Сыры түсті, ескірді.

СЫР⁴: сыр жалаңаш. Тыр жалаңаш, түптай.

СЫР⁵: сыр жүгірді. Зыр жүгірді, зырылдады.

СЫРА зат. Арпа және құрмақ араластырып ашыту арқылы дайындалатын күші аз сұсын (ішімдік).

СЫРАҒДЫ зат. Шырағым, жарығым, сыралаым деген мағынадағы қаратпа атауыш.

СЫРАҚОР зат. Сыраға құмар кісі, үнемі сыра ішіп жүретін.

СЫРАҚОРЛАУ сын. Сыра ішуге құмарлау.

СЫРАЛҒЫ сын. Бұрыннан сырлас, үй-решікті.

СЫРАЛҒЫЛЫ сын. Бұрыннан белгілі, танымал.

СЫРАЛҒЫ зат. көне. этн. Аңшының серіктестеріне беретін атқан аңының бір саны не қолы.

СЫРАШАНА зат. Сыра сататын орын.

СЫРАШЫ зат. Сыра жасаушы, сыра сатушы.

СЫРБАЗ¹ зат. 1. жерг. Қозының күземнен соңғы семірген кезі. 2. тамақ. этн. Өз терісіне оран, қоламтаға көміп, пісірген бағлан еті; жолжықмыр.

СЫРБАЗ² сын. 1. Байсалды, байыптылығымен қоса паң, сәңқой (ер) адам. 2. Кербез, сұлу, сылқымдығына ақылы сай (әйел). 3. Жайлы, салтанатты, сайлы.

СЫРБАЗДА = е.т. Мәнерлеу, сәндеу, әрлеу.

СЫРБАЗДАН = е.т. Кербездену, сылқымдану, паңдану.

СЫРБАЗДАНУ Сырбаздан етістігінің қимыл атауы.

СЫРБАЗДАУ Сырбазда етістігінің қимыл атауы.

СЫРБАЗДЫҚ зат. Кербездік, сылқымдық, паңдық.

СЫРБИДАЙ зат. өс. Бидайдың ертеде Сыр бойына кең тараған түрі.

СЫРБӨРТПЕ зат. этн. саят. Бүркіт жемі.

СЫРБҮРІККІШ зат. құр. Металдан, пластмассадан, ағаштан және басқа материалдардан жасалған бұйымдардың жалпақ және бедерлі беттерін сырлауға немесе лақтауға (жұмыс көлемі шағын болған жағдайда), сондай-ақ үй-жайларды әртүрлі сұйықтармен және экстракттармен ылғалдандыруға және бүркуге арналған құрал.

СЫРҒА зат. 1. зерг. Әртүрлі қымбат металдар мен асыл тастардан (алтын, күміс, гауһар, жақұт, лагул т.б.) жасалған, сән үшін әйелдердің құлағына тағатын әшекей зат. 2. Малдың құлағына бекітетін нөмірлі қаңылтыр, ен.

Сырга ен. жерг. Құлақтың арт жағынан, алдыңғы жағынан, шетінен тілініп, салынған ен.

Сырга салу. этн. Күйеу жақтан құда түсуге келген кісілердің қалыңдықтың құлағына сырга салып, қызды алып кететін күнді белгілейтін жоралғысы. **Сырғасы тайды.** Ат оқыс жығылғаннан артқы аяғында сырға буыны орнынан қозғалып кетуі.

СЫРҒАҒҮЛ <лат. inflorescentia> зат. б.от. Еменнің, талдың, теректің салбырап өсетін масақ, шашақ тәрізді гүл шоғыры.

СЫРҒАҚ¹ зат. 1. Қарсыз қара суықта жер бетін басқан жылтыр көк мұз. 2. Қатып қалатын, қар аралас жаңбыр.

СЫРҒАҚ² сын. Табансыз, тұрақсыз, жеңілтек.

Сырғақ жүрді. Шеттеп, қашып жүретін болды. **Сырғақ сөйледі.** Сырғыта, қашқақтай айтты.

СЫРҒАҚСУ Сырғақсы етістігінің қимыл атауы.

СЫРҒАҚСЫ = е.т. Сырғақтау, сырттап, қашқақтау, шеттеу.

СЫРҒАҚСЫП = е.т. Ысыру, ығыстыру.

СЫРҒАҚСЫТУ Сырғақсыт етістігінің қимыл атауы.

СЫРҒАҚТА = е.т. 1. Сырғақсу, сырттап, қашқақтау, шеттеп жүру. 2. Созбақтау, үзіл-тіп-созылу.

СЫРҒАҚТАТ = е.т. Ығыстыру, кейінге шегеру.

СЫРҒАҚТАТУ Сырғақтат етістігінің қимыл атауы.

СЫРҒАҚТАУ Сырғақта етістігінің қимыл атауы; сырғақсу, қашқақтау.

СЫРҒАЛА¹ = е.т. Малдың құлағына сырға тағу, салу.

СЫРҒАЛА² = е.т. Алыстан тору, төңіректеу, сығалау.

СЫРҒАЛАН = е.т. Сырга салып әдемілену, сырға тағыну.

СЫРҒАЛАНУ Сырғалан етістігінің қимыл атауы.

СЫРҒАЛАУ Сырғала етістігінің қимыл атауы.

СЫРҒАЛЫ¹ зат. өс. жерг. Жабайы жоңышқаның бір түрі.

СЫРҒАЛЫ² сын. Сырга таққан, сырғасы бар. // этн. Айттырылған, құда түскен қыз, бойжеткен.

СЫРҒАЛЫҚ зат. анат. Құлақтың сырға өткізетін жұқа жері, қауімет.

СЫРҒАЛЫПАЛ зат. өс. жерг. Жыңғыл.

СЫРҒАНА = е.т. 1. Жоғарыдан ылдига қарай, қар үстінде аяқпен, шамамен зулау, сырғып түсу. 2. Жылмағай нәрсені ұстап, төмен қарай зулап түсу. 3. Құлдилау, төмен қарай зуылдау. 4. ауыс. Өту, зымырау (уақұт). 5. ауыс. Турақтамау, байыздалмау.

СЫРҒАНАҚ зат. Коньки, шамамен сырғайтын жер; мұз айдыны. // Тайғақ, баянсыз, тайғанақ; тұрақсыз.

Сырғанақ тепті. Коньки, шамамен сырғанады.

СЫРҒАНАҚТА = е.т. Қайта-қайта тайғанақтау.

СЫРҒАНАҚТАТ = е.т. Созбалақтау, қашқақтау.

СЫРҒАНАҚТАТУ Сырғанақтат етістігінің қимыл атауы.

СЫРФАНАҚТАУ Сырганақта етістігінің қимыл атауы.

СЫРФАНАҚШЫ зат. Сырганаушы, конь-киші.

СЫРФАНАҚЫШ зат. зерг. Шашақты, шибұрышты тұмары бар сырға тәрізді өрнек.

СЫРФАНАС= ет. Сырганақ тебісу.

СЫРФАНАСУ Сырганас етістігінің қимыл атауы.

СЫРФАНАТ= ет. Ұшырту, зырылдану.

СЫРФАНАТУ Сырганат етістігінің қимыл атауы.

СЫРФАНАТТЫР= ет. Сырганақ тептіру.

СЫРФАНАТТЫРУ Сырганаттыр етістігінің қимыл атауы.

СЫРФАНАУ Сыргана етістігінің қимыл атауы.

Сырганау үйкелісінің коэффициенті. физ. Сырганау үйкелісі күшінің, бір денені екіншісіне қысатын жүктемені түсірген кезде пайда болатын және олардың тиісу бетіне перпендикуляр бағытталған реакция күшіне қатынасы.

СЫРГАНАУШЫ зат. Сырганақ тебуші, сырганақшы.

СЫРГАНАУЫҚ сын. Сусыма, сусылдақ. **СЫРГАТЕРУ** зат. қолөнер. Шашақты, тұмаршалы сырға тәрізді өрнек.

СЫРГАТОЙ зат. этн. Ертеректе сәбіі тоқтамаған жағдайда баланың құлағына сырға салатын ғұрып.

СЫРҒАУЫЛ зат. Үйдің төбесін жабуға т.б. арналған жіңішке келген ұзын ағаш, сырық.

СЫРҒАУЫЛДАЙ сын. Сырғауыл сияқты ұп-ұзын, сарайған.

СЫРҒАУЫЛДЫҚ сын. Сырғауыл боларлық.

СЫРҒАШЕШЕК зат. өс. Тегеурінгүлдің бойы биік түрі; биік тегеурінгүл.

СЫРҒИ сын. Суайт, өтірікші.

СЫРҒИЯ сын. сөйл. **Сырм.**

СЫРҒУ Сырғы етістігінің қимыл атауы.

СЫРҒЫ зат. жерг. Бидайды сырып үйетін ағаш құрал.

СЫРҒЫ= ет. Бір орында тұрмау, жылжу, ысырылу.

СЫРҒЫҒЫШТЫҚ зат. тех. Материалдардағы тұрақты күш әсерінен болатын үздіксіз пластикалық деформация.

СЫРҒЫЗ= ет. Сырып тіккізу, тіктіру.

СЫРҒЫЗУ Сырғыз етістігінің қимыл атауы.

СЫРҒЫМА зат. Желдің, боранның әсерінен сусып, жылжыған құм, қар; сусыма.

Сырғима боран. Қарды үрлеп жер бауырлай соғатын боран.

СЫРҒЫМАЛЫ сын. Жылжымалы, сусымалы.

Сырғымалы баға. экон. Ұзақ мерзімде дайындалатын бұйымдар жөніндегі сауда мәмілелерінде белгіленетін, осы бұйымдарды дайындау үшін қажет уақыт кезеңінде орын алған өндіріс шығындарындағы өзгерістерді ескеруге мүмкіндік беретін сырғақтау қағидаты негізінде есептелетін баға.

СЫРҒЫН зат. өс. Аюқұлақтың бір түрі: әсемдік үшін қолдан өсірілетін сәнді өсімдік.

СЫРҒЫҢҚЫРА= ет. Ысырылыққырау, жылжыңқырау.

СЫРҒЫТ= ет. 1. Ысыру, итеру. 2. Зырылдау, бірқалыпты желу.

СЫРҒЫТ= ет. Жауаптан жалтару, дұрыс қылға аспау.

СЫРҒЫТҚЫ зат. кен. Жердің бетіне тікелей шығатын жері жоқ, әртүрлі жүктерді өз массасының әрекетімен түсіруге арналған көлбеу жерасты қазбасы.

СЫРҒЫТПА¹ зат. Есікті, қақпаны ысырып, жылжытып бекітетін құрал.

СЫРҒЫТПА² сын. Шығарыпсалма, жылжытып (сөз).

СЫРҒЫТПАЛА= ет. Сырғытпаға салу, соз-балау.

СЫРҒЫТУ Сырғыт етістігінің қимыл атауы; ысыру, итеру.

СЫРҒЫТЫЛ= ет. 1. Ысырылу, жылжытылу. 2. ауыс. Қалдырылу, шегерілу.

СЫРҒЫТЫЛУ Сырғытыл етістігінің қимыл атауы.

СЫРҒЫШ¹ зат. Астықты, қарды, тағы басқа сол тәрізділерді жылжытып, сырып, жинайтын, топтайтын құрал.

СЫРҒЫШ² сын. Сыратын, сырып қоятын.

СЫРДАЙ сын. Сыптай, артық еті жоқ.

СЫРДАҚ¹ зат. этн. көне. Нар түйеге жүк арту үшін жасалған қом.

СЫРДАҚ² сын. сөйл. **Сырғақ**².

Сырдаққа салды. Қашқалақтады, сырт айналды.

СЫРДАҚТА= ет. Сырдақтау, сырттау, қашқалақтау.

СЫРДАҚТАТ= ет. Басын алып қашқақтау, жолатпауға тырысу.

СЫРДАҚТАТУ Сырдақтау етістігінің қимыл атауы.

СЫРДАҚТАУ Сырдақта етістігінің қимыл атауы.

СЫРДАҢ сын. 1. Сараң, қатты, қолы тар. 2. Жұптан, тапшы, кедей. 3. Тақыр, қу жазық. 4. бейн. Қытымыр, сырдақ. 5. Сырғақ, қашқалақ.

Сырдаң тартты. Қашқалақтады, сырт айналды.

СЫРДАҢДА= ет. Бойын аулақ салып қашқақтау, сырғақтау.

СЫРДАҢДАТ= ет. Қашқалақтату, сырғақтау.

СЫРДАҢДАТУ Сырдаңдау етістігінің қимыл атауы.

СЫРДАҢДЫҚ¹ зат. 1. Кедейлік, жұпандық, тапшылық, жетіспеушілік. 2. ауыс. Сырғақтық, құр баяндаушылық, жұптан ойлық (әдеби шығарма туралы).

СЫРДАҢДЫҚ² зат. 1. Сырғақтаушылық, қашқалақтаушылық. 2. саят. Сырттаушылық, құстың қашқалақтап шығуы.

СЫРДАҢДЫЛЫҚ зат. Қашқалақтаушылық, ішін бермеушілік, сырғақтаушылық.

СЫРДАҢСУ Сырдаңсу етістігінің қимыл атауы.

СЫРДАҢСЫ= ет. Сыздап, сіз-біздесіп, іштерін бермеу.

СЫРДЕСТЕ сын. Сыр мінез, сыралғы, сырға берік.

СЫРДЕСКІ сын. сөйл. **Сырдесте.**

СЫРИ= ет. Сериу, циган.

СЫРИҒАН сын. Сидған, ұзын.

СЫРИТ= ет. сөйл. Бір нәрсені жоқ қылу; тонау.

СЫРҚА= ет. Ауру, сырқырау.

СЫРҚАТ зат. 1. Көптен бергі меңдеп жүрген дерт. 2. Ауру, науқас.

СЫРҚАТТАН= ет. Науқастану, ауыру.

СЫРҚАТТАНУ Сырқаттан етістігінің қимыл атауы.

СЫРҚАТТАНЫҢҚЫРА= ет. Науқастаныңқырау, ауырыңқырау.

СЫРҚАТТАУ сын. Науқақтау, дімкөстау.

СЫРҚАТТЫ сын. Науқақты, аурулы.

СЫРҚАТТЫҚ зат. Денсаулық жоқтық, сырқаулық.

СЫРҚАУ сын. сөйл. Ауру, сырқаулы. // Науқас адам.

СЫРҚАУЛЫ сын. Аурулы, науқасы бар.

СЫРҚАУЛЫҚ зат. Науқастық, дімкөстық.

СЫРҚАУАТ зат. жерг. Аяқ-қолдың сырқырап ауыруы.

СЫРҚЫНДЫ сын. 1. Қу, әккі, айлакер. 2. Жырынды, тісқаққан.

СЫРҚЫРА¹= ет. Сүйектің шанышп, шағып ауыруы, қақсауы.

СЫРҚЫРА²= ет. Зырқырау, зымырау.

СЫРҚЫРАМА¹ зат. Шаншып, шағып, қақсап ауыратын сүйек ауыруы.

СЫРҚЫРАМА² зат. көне. Қақсап, шанышп ауыратын ауру.

СЫРҚЫРАТ= ет. Қақсату, ауырту. **СЫРҚЫРАТУ** Сырқырат етістігінің қимыл атауы.

СЫРҚЫРАУ Сырқыра етістігінің қимыл атауы; шағып ауыру, қақсау.

СЫРҚЫРАУЫҚ зат. Әлсін-әлсін сырқырай беретін, жиі қақсайтын.

СЫРЛА¹= ет. 1. Сырмен бояу, сыр жағу.

2. жактырмау. Бояну, сәндену.

СЫРЛА²= ет. 1. Сыр қылып бұғу, жасыру.

2. ауыс. Жіңішкеп жеткізу, сыпайылау.

СЫРЛАН= ет. Сыр, бояу жағулы.

СЫРЛАНУ Сырлан етістігінің қимыл атауы.

СЫРЛАС сын. Көңілі жақын, сыры бір, пікірлес.

СЫРЛАС¹= ет. Біреуге сырын айтып, бөлісу, жақын болу.

СЫРЛАС²= ет. Сыр, бояу жағуысу, көмектесу.

СЫРЛАСТЫР= ет. Сыр айтысу, сыр бөлістіру.

СЫРЛАСТЫРУ Сырластыр етістігінің қимыл атауы.

СЫРЛАСУ¹ Сырлас¹ етістігінің қимыл атауы.

СЫРЛАСУ² Сырлас² етістігінің қимыл атауы.

СЫРЛАТ= ет. Сыр, бояу жақтыру.

СЫРЛАТУ Сырлат етістігінің қимыл атауы.

СЫРЛАУ Сырла етістігінің қимыл атауы; бояу, сыр жағу.

СЫРЛАУШЫ зат. Бояу жағушы, бояушы.

СЫРЛЫ¹ сын. Бояу жапқан, боялған, сырланған.

Сырлы аяқ. Әдемі оюлары бар, сырланған аяқ.

Сырлы найза. Сабы боялған найза.

СЫРЛЫ² сын. Құпия сырға толы.

СЫРЛЫҚ= ет. Сытылу, құтылу.

СЫРЛЫЛЫҚ сын. Ішкі сырға бай болушылық, сыршылдық.

СЫРМА¹ сын. Арасына жүн немесе мақта салып яки жай ғана сырған (кіім).

Сырма шалбар. жерг. Арасына мақта салып, сырып жасалған шалбар.

СЫРМА² зат. Қарлы борасын, сусымалы бұрқақ.

Сырма боран. Сырма.

СЫРМА³ зат. Темірден яки пластмассадан жасалған, түіме орнына киімге пайдаланатын бұйым.

СЫРМА⁴ зат. жерг. Шөп жинайтын құрал.

СЫРМАДАЙ сын. Қарлы борасын сияқты.

СЫРМАЙ зат. Полимерлену нәтижесінде және ауадағы оттектің әсерінен тотығып, оңай кебетін өсімдік майы, олифа.

СЫРМАҚ зат. этн. 1. Түрлі түсті киізден, матадан сырып, оюлап жасаған қалың киіз.

2. жерг. Ішіне мақта салып, сырып істелген шапан.

Сырмақ сырды. Сырмақ жасады.

СЫРМАҚША зат. Кішкене, шағын сырмақ.

СЫРМАҚШЫ зат. Сырмақ жасаушы, сырмақ оюшы.

СЫРМАЛА= ет. Сырып тігу.

СЫРМАЛЫ сын. Сырып тігілген, сырмаланған.

Сырмалы астар. Жүннен, мақтадан не бұларды араластырып сырып, сырт киімдердің астарына мақта орнына пайдаланылатын материал.

СЫР-МҰҢ зат. Ішкі ой-сезім мен қайғы-шер.

Сыр-мұңдары жарасқын. Құпиялары бір, әңгімелері ортақ, мұңдас, сырлас.

СЫРМІНЕЗ сын. Әртүрлі іс-әрекетіне қанық, мінезі белгілі, сыралғы.

СЫРНА зат. сөйл. Сырнай сөзінің қысқа түрі.

СЫРНАЙ¹ зат. 1. Ауызбен үрлеп ойнайтын, құрайдан, ағаштан жасалатын музыкалық аспап.

2. мұз. Қазақтың үрмелі музыкалық аспаптарына байланысты қолданылатын жалпы атау.

СЫРНАЙ² зат. сөйл. *Гармонь.*
СЫРНАЙ-КЕРНЕЙ зат. *Сазды үн шығаратын үрмелі музыкалық аспаптар.*

СЫРНАЙЛАТ= ет. *Сырнай тарту, сырнайға қосылып думандату.*

СЫРНАЙЛАТУ *Сырнайлат етістігінің қимыл атауы.*

СЫРНАЙЛЫ сын. 1. *Сырнайы бар.* 2. *ауыс. Үнді, сазды, қоңыраулы.*

СЫРНАЙША үст. *Сырнай сияқтанып, сырнай тартқандағыдай.*

СЫРНАЙШЫ зат. *Сырнай ойнаушы; гармоньшы.*

СЫРНАУ сын. жерг. *Тегіс те айқын (жол).*

СЫР-СИПАТ зат. 1. *Бір нәрсенің болмысы, табиғаты, жалпы қасиеті.* 2. *Мән-жай, жай-жапсар.*

СЫРП-СЫРП елік. *Аяқкімді сүйрете басып, сыртылдатқанда шығатын қайталама дыбысты білдіретін сөз.*

СЫРП-СЫРП басты. *Аяқкімін сүйрете басып, тыртылдатты.*

СЫРПЫЛ зат. *Сырп-тырп еткен дыбыс.*

СЫРПЫЛДАҚ сын. *Сырдың жаңа тастаған қоймалжың жапасы.*

СЫРПЫЛДАТ= ет. *Аяқкімді сүйрете басып, тыртылдата жүру.*

СЫРСЫЗ¹ сын. *Сыршылдығы жоқ, сыршыл емес.*

СЫРСЫЗ² сын. *Бояу жағылмаған, боялмаған, бояусыз.*

СЫР-СЫЛАУ зат. *Жағылған сыр, бояу, сылақ.*

СЫР-СЫМБАТ сын. 1. *Көрік, сымбат.* 2. *Тір, ажар.*

СЫР-СЫР елік. *Сырылдаған дыбысты білдіретін сөз.*

Кеудесі сыр-сыр етті. *Көкірегі сырылдады, сырылдаған дыбыс шықты.*

СЫРТ¹ зат. 1. *Бір нәрсенің ішіне қарама-қарсы жағы; тыс.* 2. *ауыс. Адамның сыртқы тұлғасы, тұрпаты.* 3. *Бір нәрсенің, заттың, бұйымның мүсіні, кескіні.* 4. *Басқа жер, тыс, түз.* 5. *Алыс жер, аулақ, сырт жақ.* 6. *Бөтен, жақын емес адамдар.* 7. *Дала, аула, үйдің іші емес.* 8. *Ауыл, қыр, далалық.* 9. *Нақты бір мекеннің айналасы, сырт жағы.*

Сырт адам [кісі]. *Бөгде кісі, бөтен адам.*
Сырт айналды. а) *Бұрылып кетті, теріс қарады.* ә) *Сеуен, жақын деген адамның өзі аулақтады, шеттеді.* а) *Теріс қарады, қарамады.* ә) *Араз болды, өкпеледі, ренжіді.* **Сырт буын.** *Сырттан қалған, жат, бөтен.* **Сырт буын тартты.** *Сартпанып қалды, ашыла алмады.* **Сырт дүние.** *Қоршаған орта; түз.* **Сырт естуі.** *Басқалардан аңғаруы, бөгде біреудің айтуы.* **Сырт көзінен танытты.** *жерг. Сыртынан, сырт бейнесінен байқатты.* **Сырт кісі.** *Бөтен, бөгде адам.* **Сыртқа жайды.** *Бүкпеді, бәрін ашық айтып берді.* **Сырт қалды.** *Шеттеп қалды, еленбеді.* **Сыртқа тепті.** а) *Шеттепті, алыстатты.* ә) *Атқақтады, сыймады, арнасынан асты.* **Сыртқа шығарды.** *Ойын, ішкі сырын, сезімін жария етті, әйгіледі.* **Сыртқа шықты.** *Ашық жауласты.* **Сырт пішіні.** *Сыртқы түрі.* **Сырттағы ел.** *Былайғы жұрт, сырт көз.* **Сырттан [сыртынан] тон пішті.** *Анық-бағынға көзі жетпей, құр долбарлады.* **Сырттан ғашық болды.** *Көрмей тұрып ұнатты, сүйіп қалды, сыртынан өзіне білдірмей ұнатты.* **Сырттан таңылды.** *Әз елі, өз адамы емес, бөгде, бөтен жұрттың айтуы, ат қоюы туралы.* **Сырт хабар.** *Біреу арқылы естілген, бөгде хабар.* **Сырт халық.** *Шетел, бөтен, жат жұрт.* **Сырты абыз, іші желғабыз.** *Сырттай білгіш көрініп жүретін, қуыскеуде.* **Сырты ашы, іші төтті.** *Сырттай қатал, тік болғанмен, түбін ойлағанда пайдасы мол кісі (мінез, сөз т.б.) туралы айтылады.* **Сырты бүтін, іші түтін.** *Сыртқа білдірмегенімен күңгі жарым, мұңлы, шерлі, жаны жабырқау, жаралы.* **Сырты дос.** *Жалған, өтірік жолдас.* **Сырты [сыртымен] жылтырады.** *Өзін жақсы қылып көрсетіп, көзгірсіді.* **Сырты сау, іші науқас.**

Сырттай дұрыс көрінгенмен, тұрмыс-тіршілігі нашар. **Сырты – сопы, іші – арам.** *Сырт көзге адал, жақтықсыз көрінгенмен, ішкі ойы бұзық, теріс.* **Сырты сұлу.** *Санасы тімен, парасаты жоқ, тек бет-әлпеті ғана жылтыраған.* **Сырты таза.** *Ақ, адал болып көріну.* **Сыртымен жылтырады.** *Көзгірсіді, арам ойын сездірмеуге тырысты.* **Сыртымен құрмет қылды.** *Бергі жағымен, жалған қошемет жасады.* **Сыртына шығармады.** *Сыр бермей іште сақтады; ішінен тынды.* **Сыртыңды көрсет.** *сөйл. Кет, үйден шық.* **Сыртын бояды.** *Жақсы болып көрінуге тырысты.* **Сыртын жылтыратты.** *Әдемiledі, сәндеді.* **Сыртын суық ұстады.** *үшін бермеді, сыр алдырмады.* **Сыртын тосты.** *Сөйлескісі, араласқысы келмеді.*

СЫРТ² зат. геогр. *Жалпақ жонды қыраттар.*

СЫРТ³ елік. *Қатты заттың бір-біріне созылғандағы сағат тілінің тысырына ұқсас дыбысты білдіретін сөз.*

Сырт етті. *Сыртылдады, тырс етті.*

СЫРТДҢ: *Сыртдан ит жүзім. өс. Асқабақ тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктің тамырында ұлы заттек бар бір түрі.*

СЫРТАҚАЙ сын. *қарап. Адамға үйір емес.*

СЫРТАҚАЙЛАН= ет. сөйл. *Оңашалану, оқшаулану.*

СЫРТКИМ зат. *Пәлте, плащ, тон сияқты суық, жанбырлы, салқын күндері бойкімнің сыртынан киетін киім.*

СЫРТКИМДІК сын. *Сырткім тізуге арналған.*

СЫРТКӨЗ зат. *Бөтен, бөгде кісі, өзге жұрт, айнала.*

СЫРТАҚАБЫҚ зат. биол. <грек. ekto – сыртқы, deigma – тері> *Гаструла сатысындағы ұрықтың сыртқы клеткалар қабаты, яғни сыртқы ұрықтың жапырақшасы.*

СЫРТАҚАБЫҚША зат. б. т. *Жасыл жапырақтардың және бірінші жылы пайда болған өркеннің сыртқы жауқа қабықшасы.*

СЫРТАҚАЛТА зат. *Киімнің сыртына тігілетін қалта.*

СЫРТҚАРҒЫ үст. сөйл. **Сыртқары.**

СЫРТҚАРЫ үст. *Тысқары, шеткері.*

СЫРТҚАРЫЛАУ сын. *Тысқарырақ, шеткерілеу.*

СЫРТҚАСЫҚ зат. жерг. *Үлкендеу келген сырлы ағаш қасық.*

СЫРТҚЫ сын. 1. *Өзінен тыс; іші емес.*

2. *Сырт жақтағы; бөтен, бөгде.* 3. *Шетелдік, халықаралық.* 4. *Айнала, қоршаған.*

Сыртқы белгі. *Көрініп тұрған, басы ашық өзгешеліктер.* **Сыртқы берешек.** қ. р. ж. *Мемлекеттің шетел банкіері мен басқа да қаржы мекемелеріне қарыз бен несие алуына байланысты туындайтын берешегі.* **Сыртқы борыш.** қ. р. ж. *Халықаралық мемлекеттік несие алғанда пайда болатын мемлекеттік борыш түрі.* **Сыртқы драйвер.** и. н. ф. *Компьютердің стандартты құрылғыларынан тыс ерекшеліктерін басқаратын бағдарлама.* **Сыртқы дүние.** *Айнала, қоршаған орта.* **Сыртқы жалтылдақ.** *Көзбояушылық.* **Сыртқы интерфейс.** и. н. ф. <ағыл. frontend interface> *Ішкі жүйенің сыртқы объектілермен (пайдаланушымен, есептеу желісімен) әрекеттестігінің құралдары мен ережелері.* **Сыртқы қарыз.** экон. *Халықаралық несиенің негізгі нысаны; шетелдік кредиторлардан алынған немесе шетелдік қарыз алушыға берілген қарыздар.* **Сыртқы модем.** и. н. ф. *Компьютер қорабынан тысқары, бөлек блок түріндегі модем.* **Сыртқы сауда.** экон. *Тауарлар мен қызмет көрсетулер әкелімі (экспорты) мен әкелімінен (импортынан) тұратын елдер арасындағы сауда.* **Сыртқы сауда айналысы.** экон. *Елдің (елдер тобының) белгілі бір кезеңдегі экспорты мен импорты құнының сомасы.* **Сыртқы сауда бірлестігі.** экон. *Экспорт-импорт операцияларын және солармен байланысты қызмет түрлерін жүзеге асыратын шаруашылық есептегі ұйым.* **Сыртқы сауда мәмілесі.** экон. *Тауарлардың,*

көрсетілетін қызметтердің экспортымен және импортымен, шығармашылық қызмет нәтижелерімен немесе оларды пайдалану құқығымен байланысты мәміле. **Сыртқы сауда саясаты.** экон. *Белгілі бір елдің немесе елдер тобының сыртқы сауда қатынастарын дамыту жөніндегі экономикалық ұйымдастыру, саяси шараларының жүйесі.* **Сыртқы сауда фирмасы.** экон. *Тауарды экспортқа айтарлықтай шығаруға жағдайы бар өндірістік, ғылыми-өндірістік, сыртқы сауда және басқа бірлестіктердің құрылымында құрылатын дербес сыртқы экономикалық бөлімше.* **Сыртқы саясат.** саяси. *Мемлекеттің өзге мемлекеттермен саяси, экономикалық, әскери және әлеуметтік-мәдени қарым-қатынасының жиынтығы.* **Сыртқы саяси ведомство.** саяси. *Кез келген мемлекеттің, елдің сыртқы істер министрлігі.* **Сыртқы шығын.** экон. *Кәсіпорын басқа ұйымдарға (фирмаларға, кәсіпорындарға) немесе жалпы қоғамға аударатын өндіріс шығыны.* **Сыртқы істер.** саяси. *Мемлекеттің халықаралық, шетеларалық істеріне қатысты.* **Сыртқы істер министрлігі.** д. и. п. *Сыртқы саяси қызметті жүзеге асыратын және дипломатиялық қызмет органдарының бірегей жүйесін басқаратын орталық атқарушы билік органы.*

СЫРТ-СЫРТ елік. *Тырс-тырс, тыс-тысыр еткен дыбысты білдіретін сөз.*

СЫРТА үст. *Түз, дала.*

СЫРТА= ет. *Шеттеп кету, алыстау.*

СЫРТАЙ үст. 1. *Біреуден сұрап біліп, сырттан.* 2. *Бетіне емес, сыртынан.* 3. *Өндірістен қол үзбей (оқу).* 4. *Сырт жағынан, сырт қарағанда.*

Сырттай конформдылық. псих. *Қасындағы адамдардың көңілін тауып, сынап-мінеуінен құтылу үшін олардың талап-тілегін орындаған кейін танытқандық.* **Сырттай оқу.** пед. *Жоғары оқу орындарының өндірістен қол үзбей оқитын бөлімі.* **Сырттай ұрықтану.** биол. *Суда тіршілік ететін және көбейетін көптеген жануарларға (сақиналы құрттар, қосжақаулы моллюскілер, тікенгерілілер, ішектыныстаулар, балықтардың көп түрлері, құйрықсыз қосмекенділер т.б.) тән ұрықтану түрі.*

СЫРТАН¹ зат. 1. *Тегі жақсы, қырағы, алғыр ит, қасқыр.* 2. *ауыс. Құшті, мықты, қайратты адам.*

СЫРТАН² зат. өс. жерг. *Құмда өсетін тамыры жуан әрі ұзын ұлы шөптесін өсімдік.*

СЫРТАНДЫҚ зат. *Құштілік, қайраттылық, батырлық.*

СЫРТАНСУ *Сырттансы етістігінің қимыл атауы.*

СЫРТАНСЫ= ет. *Мықтысыну, құштісіну.*

СЫРТАНСЫМАҚ зат. *Өзін құштіге балайтын, қайратты боп көрінетін адам.*

СЫРТТАТ= ет. *Сыртқа тебу, жақын тартпау.*

СЫРТТАТУ *Сыртта етістігінің қимыл атауы.*

СЫРТАУ¹ сын. *Шеткерірек, алыстау.*

СЫРТАУ² *Сыртта етістігінің қимыл атауы.*

СЫРТТЫҚ¹ зат. *Тон, ішік, шекпен сияқты киімдерді тыстайтын қауып мата.*

Сырттық ішік. жерг. *Түлкі ішік.*

СЫРТТЫҚ² зат. *Далалық, сырт жақ.*

СЫРТТЫҚ³ зат. жерг. *Жетекті көтеріп тұратын, ыңырашақ арқылы өткізілетін қайыс.*

СЫРТЫЛ зат. *Тықылдап, сырт етіп естілген дыбыс.*

СЫРТЫЛДА= ет. *Сырт-сырт ету, тырсылдаған дыбыс шығару.*

СЫРТЫЛДАҚ¹ сын. *Тырсылдақ, сытырлақ.*

СЫРТЫЛДАҚ² зат. *Кнопкалы түйме.*

СЫРТЫЛДАТ= ет. *Тырсылдау, сырт-сырт еткізу.*

СЫРТЫЛДАТУ *Сыртылдат етістігінің қимыл атауы.*

СЫРТЫЛДАУ *Сыртылда етістігінің қимыл атауы.*

СІЛЕМДЕ= ет. *Тарамысты жалған, ширату.*

СІЛЕМДЕЙ сын. *Сілем тәрізді.*
СІЛЕМДЕН= ет. *Сабақтаса жаласу, созылу.*
СІЛЕМДЕНУ Сілемден етістігінің қимыл атауы.

СІЛЕМДЕС сын. *Бір-бірімен жалғас, сабақтас.*

СІЛЕМДІ сын. *Жалғасып жатқан, тұтасқан, созылған.*

СІЛЕМЕЙ зат. сөйл. *Сілекей.*

СІЛЕМЕЙЛЕ= ет. *Сілекейлеу; сілекейін жағу.*

СІЛЕМЕЙЛЕН= ет. *Былжырау, сілекейлену.*

СІЛЕМЕЙЛЕНУ Сілемейлен етістігінің қимыл атауы.

СІЛЕМЕЙЛЕУ Сілемейле етістігінің қимыл атауы.

СІЛЕМЕЙЛІ сын. *Сілекей тәрізді ишбалған.*

СІЛЕМІРЛЕ үст. *Бірте-бірте, жаңа-жаңа.*

СІЛЕН= ет. *Ант сушу, қарғану.*

СІЛЕТ зат. сөйл. *Сылтау, міндет.*

Сілет қылды. *Міндет қылды, міндетсіді.*

СІЛЕТ зат. өс. *Көпжылдық шөптесін өсімдік.*

СІЛЕТСІЗ сын. *Міндет көрмейтін, жақсылығын саппайтын.*

СІЛЕУ зат. *Қарғыс, қарғап-сілеушілік, нала.*

СІЛЕУСІН зат. зоол. <лат. lupus> *Құйрығы шолақ, құлақтары ұзын, қызы үшкір, қышында аздаан шашағы бар, түзі қалың әрі ұзын, мысық тектес жыртқыш аң.*

Сілеусін көз. *Өңкір; тайсалмайтын көз.*

Сілеусін тон. этн. *Сілеусін терісін беттестіріп тіккен тон.*

СІЛЕЮ Сілей етістігінің қимыл атауы.

СІЛКҮ Сілкі етістігінің қимыл атауы; сілкілеу, сілтеу.

СІЛКІ= ет. 1. *Шаң, балшық, қар т.с.с. қағып түсіру, сілкілеу.* 2. *ауыс. Серпу, ысыру.* 3. *паралингв. Жақтырмай «қойшы» дегенді қолын сермен білдіретін қимыл-ишарат жасау.* 4. *Ұрсу, кею, сөгу.*

СІЛКІЛЕ= ет. 1. *Ары-бері қозғау, қайта-қайта жылқылау.* 2. *паралингв. Қол алып амандасқанда, ықылас білдіргенін, қуанғанын қолды қатты қысу арқылы білдіріп, қимыл-ишарат жасау.* 3. *ауыс. Кемшілігін айтып ұрсу, сөгу.* 4. *ауыс. Дем беру, ояту.*

СІЛКІЛЕН= ет. *Қозғалу, ояну.*

СІЛКІЛЕНУ Сілкілен етістігінің қимыл атауы.

СІЛКІЛЕС= ет. 1. *Қол алысып амандасқанда, қолды қатты қысысу арқылы қуанғанын білдірісу.* 2. *ауыс. Ұрсысу, сөзге келісу.* 3. *Алысу, жылқыласу.*

СІЛКІЛЕСУ Сілкілес етістігінің қимыл атауы; алысу.

СІЛКІЛЕУ Сілкіле етістігінің қимыл атауы; сыңға алу, сөгу.

СІЛКІН= ет. 1. *Қар, жаңбырдан ағаш бастарының ауырсынын, қозғалуы.* 2. *Қағыну, шаңын кетіру.* 3. *ауыс. Өз-өзіне қайрат-жігер беріп шырғу, қатұлану.* 4. *Құстың бүкіл денесімен дүр етуі.* 5. *Жылқы малының шабар, мінер алдында бүкіл денесімен дүр етуі.* 6. *ауыс. Жұлқыну, ұрсу, ашулану.* 7. *ауыс. Ояну, өзін-өзі қолға алу, іске кірісу.*

Сілкін бір сөйледі. *Ашына айтты.*

СІЛКІНГІШ сын. *Сілкіне беретін.*

СІЛКІНГІШТІК зат. геол. <грек. seismos> *Жер қойнауларының (тұтастай не жекелеген атыраптардың) жер сілкіну ошақтарының қалыптастыру қабілеті.*

СІЛКІНДІР= ет. 1. *Қозғалдыру, сілкіу.*

2. *ауыс. Көңіл көтеру, селт еткізу, дүрліктіру.*

3. *Тітірету, қозғалдыру.*

СІЛКІНДІРУ Сілкіндір етістігінің қимыл атауы.

СІЛКІНТ= ет. 1. *Тітірету, қозғалту.*

2. *ауыс. Ояту, дүрліктіру.*

СІЛКІНТУ Сілкінт етістігінің қимыл атауы; тітірету, қозғалту.

СІЛКІНУ Сілкін етістігінің қимыл атауы.

1. *Дүр ету.* 2. *ауыс. Ояну, еңсе көтеру.*

СІЛКІНІС зат. 1. *Еңсе көтеру, серпіліс.*

СІЛКІНҚІРЕ= ет. *Қағыңқырау, жылқыңқырау.*

СІЛКІНҚІРЕУ Сілкінқыре етістігінің қимыл атауы.

СІЛКІС= ет. *Алысу, жылқысу.*

СІЛКІСУ Сілкіс етістігінің қимыл атауы.

СІЛКІТ= ет. *Шаңын қақтырту.*

СІЛКІТУ Сілкіт етістігінің қимыл атауы.

СІЛТЕ= ет. 1. *Нұсқап жберу, жол көрсету.*

2. *Қылыш, қару жұмсау.* 3. *ауыс. Еркін сөйлеу, жазу, бөзгелмеу, іркілмеу.* 4. *ауыс. Жөн көрсету, ұлгі, бағыт-бағдар беру.*

СІЛТЕЛЕ= ет. *Бір нәрсеге шыдай алмағанда, разы болмағанда қолды сілкілеп білдіру.*

СІЛТЕМ зат. *Бір сілкініп қалған сілкініс, серпіс.*

СІЛТЕМЕ зат. кіт. *Жазба еңбектердегі тақырыпты ашу үшін, пікірді дәйектеу үшін басқа еңбектен алынған үзінді.*

СІЛТЕН= ет. 1. *Дозар дегенді білдіру үшін қимыл-ишарат жасап қол сермен, сертіну.* 2. *Қару жұмсау.*

СІЛТЕНУ Сілтен етістігінің қимыл атауы.

СІЛТЕНҚІРЕ= ет. 1. *Асырыңқырап жберу, артығырақ кету.* 2. *Ішіндікті көбірек ішіп қою.*

СІЛТЕНҚІРЕУ Сілтенқыре етістігінің қимыл атауы.

СІЛТЕС= ет. *Жұлқысу, қозғалтысу.*

СІЛТЕСУ Сілтес етістігінің қимыл атауы; бір-біріне қару жұмсау.

СІЛТЕТ= ет. *Жол, бағыт көрсеттіру.*

СІЛТЕТУ Сілтет етістігінің қимыл атауы.

СІЛТЕУ Сілте етістігінің қимыл атауы; нұсқау, жол көрсету.

Сілеу есімдігі. лингв. *Әр алуан құбылыстың жақындық алыстық сияқты аралық қатысын білдіретін сөздер.*

СІЛТЕУШІ зат. *Бағыт-бағдар беруші, жол көрсетуші, нұсқаушы.*

СІЛТЕУШІ зат. инф. *Бас менюдегі «іске қосу» батырмасы арқылы жүктелетін, дискілердегі файл жүйесінің бұтақтәріздіс құрылымын аралап көріп, ондағы мәліметпен жұмыс істеуді және компьютер құрылғыларын тазайындау, орнату істерін жүзеге асыратын жүйелік бұма; жүйеге қызмет ету программасы.*

СІЛТІ зат. 1. *хим. Құрамына сутектік көрсеткіші 7-ден артық сулы орта түзіп, гидролизденетін ерімтал негіздер мен тұздар кіретін химиялық қосылыс.* 2. *жерг. Сабан күлін суға қайнатып тұндырып алғаны.*

Сілтге салған сүйектей. *Боп-боз, қуарған.*

Сілтден шыққандай. *Қуарған, бозарған.*

СІЛТІДЕЙ сын. *Сілт сияқты.*

Сілтідей тұнды. сөйл. *Жым-жырт болды, тыныштық орнады; сілтідей тынды.*

Сілтідей тынды. *Тып-тыныш болып, тына қалды, қозғалмады.*

СІЛТІЛЕР зат. хим. *Құрамына сутектік көрсеткіші 7-ден артық сулы орта түзіп, гидролизденетін ерімтал негіздер мен тұздар кіретін химиялық қосылыстар тобы.*

СІЛТІЛЕУ зат. хим. *Сілтілер көмегімен қатты минералдарды әртүрлі құрауыштарға ажыратып алудың гидрометаллургиялық әдісі.*

СІЛТІЛІ сын. хим. *Сілтисі бар, сілті қосылған.*

СІЛТІЛІК зат. *Сілтге тән.*

Сілтілік металдар. хим. *Элементтерінің периодтық жүйесіндегі І топтың негізгі топшасында орналасқан химиялық элементтер, литий, натрий, калий, рубидий, цезий, франций.*

СІЛТІСІЗДЕНДІРУШІ зат. хим. *Сілтілік қасиеттен айырушы.*

СІЛТІШЕ зат. хим. *Қатты қоспалардан кейбір құрауыштарды бөліп алуға арналған сұйық белсенді агент.*

СІЛП= ет. сөйл. *Сілкі.*

СІЛПКЕ зат. тамақ. 1. *этно. Жаңа сойылған қой, қозының етін солайымен қарыға салып, құмға көміп, үстіне от жағып пісіретін тағам.* 2. *Ішінде ет немесе балық кесектері бар, қоюланған ет немесе балық сорпасы.*

Сілпесі шықты. а) *Коп қайнап, езіліп пісті, ылжырады.* ә) *Әбден қалжырады, титықтады.*

СІЛПКЕЛЕ= ет. 1. *Жас төлдің етін жұмсақ етіп, езіп пісіру.* 2. *ауыс. сөйл. Сөгу, жерден алып, жерге салу.*

СІЛІМТІК зат. *Итаршы, сүмелек.*

Сілімтігі шықты. *Конетоз болды, тамтығы қалмады, бой-бой болып жыртылды.*

СІЛІМТІКТЕН= ет. *Сүмірею, сүмсию.*

СІЛІМТІР зат. *Бір нәрсенің ештеңеге жарамайтын қаңқасы; қалдық.*

СІМЕР сын. жерг. *Таң, менмен, төк-атпар.*

СІМЕР² зат. жерг. *Шебер, ұста.*

СІМСІК сын. жерг. *Өсекшіл, арсыз, ұятсыз.*

СІМІР= ет. *Тоқтаусыз жұту, кідіріссіз ішу.*

СІМІРТ= ет. *Тоқтаусыз жұтқызу, кідіріссіз ішкізу.*

СІМІРТУ Сімірт етістігінің қимыл атауы.

СІМІРУ Сімір етістігінің қимыл атауы.

СІҢБЕ сын. *Жауын-шашын суларының таужыныстардың жарықшақтары мен кеуектері арқылы сіңуінен пайда болған жерасты суы.*

СІҢ= ет. 1. *Бір затқа судың енуі, сорылуы.*

2. *ауыс. Кірізін-бірізін кету, етене болып араласу.*

СІҢЫР= ет. *Мұрынды сұқ саусақ пен бас бармақтың қышмен ұстап, қатты дем шығару арқылы тазалау.*

Сіңбіргеннен оңай. *Оп-оңай, еш қиындығы жоқ.*

СІҢЫРУ Сіңбір етістігінің қимыл атауы.

Сіңбіруге қол тимеді. *Бос уақыты болмады, жұмысбасты болды.*

Сіңбіруге мұрша [мұрса] *болмады [жоқ].* *Жұмысбасты болды; өддісі болмады.*

Сіңбіруге мұршасын келтірмеді. *Уақыт тығыз, асығыс болды, мүмкіндік бермеді.*

СІҢБІРІК¹ зат. *Мұрын қуысынан ағатын сора.*

Сіңбіріңді сүрт. *кекесін. Ержет, өз-өзіңе кел, есей.*

СІҢБІРІК² зат. жерг. *Сабағы жіңішке, ұзындығы 8-10 см., құмда өсетін өсімдік түрі [далалы, құмды, сортаңды жерлерде, өзен, арық бойларында өсетін, биіктігі 10-15 см-дей, бір-жылдық өсімдік].*

СІҢБІРІК³ зат. өс. *Шитарының (немесе парсы-шайырының) бірі түрі.*

СІҢБІРІН= ет. *Мұрынды бас бармақ пен сұқ саусақтың қышмен ұстап қатты дем шығару арқылы тазалау.*

СІҢБІРІНУ Сіңбірін етістігінің қимыл атауы.

СІҢГІЗ Сіңдіру, сіңімді ету.

Судай сіңгізіп, тастай батырды. *Пайдаланып, иемденіп кетті.*

СІҢГІЗУ Сіңгіз етістігінің қимыл атауы.

СІҢДІ: *сүйек сіңді әдет.* *Қалыптасқан дағды, үйреніштікі іс.*

СІҢДІР= ет. *Судың, сұйықтықтың сорылуы.*

СІҢДІРУ Сіңдір етістігінің қимыл атауы; қабылдау, меңгеру.

СІҢДІРУ зат. *Материалдардағы капиллярлар мен кеуектерді және әртүрлі құрылғылардың конструкциялық элементтеріндегі қуыстарды жоғары молекулалық шайырлар мен қосылыстар негізіндегі сұйық құрамалармен толтыру.*

СІҢДІРІЛ= ет. *Ендірілу, сорылу.*

СІҢДІРІЛУ Сіңдіріл етістігінің қимыл атауы.

СІҢДІ зат. *Бірге туған қыздардың, жақын әйелдердің кішісі; жасы үлкен әйелдердің жасы кіші әйелге қарата қолданылатын атауы.*

СІҢУ Сің етістігінің қимыл атауы. 1. *Бір затқа судың, сұйықтықтың сорылуы, енуі.*

2. *Атмосфералық және жерүсті суларының әртүрлі капиллярлық, субкапиллярлық кеуектер мен жарықшақтар арқылы топырақ пен таужыныстарға енуі.*

3. *Заттардың жануарлар ұлпаларынан жасуша элементтері арқылы қан мен лимфаға өтуі.*

СІҢІМДІ сын. *Тез қорытылып, бойға жақсы тарайтын, жүзгымды.*

СІҢІМДІЛІК зат. *Бойға жақсы тарайтындық, жүзгымдылық.*

СІҢІМСІЗ сын. *Тез қорытылмайтын, бойға тарамайтын; жүзгымсыз.*

СІҢІР зат. анат. <лат. tend – катаю, созылып керілу> *Дене мүшелерін байланысты-*

рып тұратын ақиық сары мықты зат, бұлшық еттерді қаңқа сүйектеріне бекітетін бұлшық ет бөлігі.

Сіңір саусақ. бейн. Тарамыстай тар-тылаан, жасы келген еңбекқор адамның арық саусағы. **Сіңіріні созды.** Әбден титықтапты, шаршапты. **Сіңірі қатқан.** Әбден арықтап біткен. **Сіңірі [ынырашағы] шыққан.** Түгі, ештеңесі жоқ, жұрдай. **Сіңірі шыққан кедей.** Ішер асқа, киер киімге жарымаған, хал-ауқаты әбден төмен.

СІҢІР= ет. 1. Суды, сұйықты сору. 2. Бойына қабылдау.

Сіңіре будандастыру. мал шар. Тұқымы нашар, өнімі аз мал тұқымдарын жақсарту үшін тұқымы жақсы аталық малмен (айғыр, бура, бұқа, қошқар т.б.) шағылыстыру.

СІҢІРГЕН зат. өс. Құмда (Мойынқұмда, Қызылқұмда) өсетін, малға жұғымды шөптердің түрі.

СІҢІРГІШ¹ зат. хим. Газ және сұйық күйіндегі заттарды, ерітіндіде еріген заттарды өзіне сіңіріп алғыш зат.

СІҢІРГІШ² сын. Сіңіруге бейім, сіңіріп алғыш.

СІҢІРГІШТІК зат. Сіңіруге бейімділік, сіңіріп алғыштық.

СІҢІРЛІ сын. 1. Сіңірі мол, көп. 2. ауыс. Әлуетті, жуан, мықты.

СІҢІРТ= ет. 1. Азаға жақсы сіңдірілу, қабыдану. 2. ауыс. Иемдендіру, меншіктендіру, пайданып кету.

СІҢІРТУ Сіңірт етістігінің қимыл атауы.

СІҢІРУ Сіңір етістігінің қимыл атауы.

1. геол. Ылғалдың (сұйықтың) жерге сіңуі, атмосфералық жауын-шашынның ылғалы мен жер бетіндегі судың капилляр және суб-капилляр жарықшақ арқылы топыраққа сіңуі. 2. Атмосфералық және жер бетіндегі сулардың топыраққа, тау жыныстарының арасына өтуі мен ондағы қуыс түтікшелерімен ыза сулардың деңгейіне қарай қозғалуы. 3. ауыс. Қабылдау, түсіну.

Сіңіру талғамдығы. хим. Күрделі қоспаның құрауыштарының сіңіру сипаттамасы.

СІҢІРЛІ= ет. 1. Ендірілу. 2. Жіберілу, қосылу, қабылдану.

СІҢІРЛІГІШТІК зат. хим. Сорбция үдерісіне сорбат ретінде қатынасу қабілеттігі.

СІҢІРІЛУ Сіңіріл етістігінің қимыл атауы.

СІҢІС= ет. Етене араласу, аралас-құралас болу.

СІҢІСТІ сын. Үйреншікті, дағдылы.

СІҢІСТІР= ет. Ендіру, кірістіру.

СІҢІСТІРУ Сіңістір етістігінің қимыл атауы.

1. геол. <лат. assimilatio> Интрузиялардың жер қыртысына бірте-бірте енуі барысында интрузия магмаларына тән жоғары температуралар әсерінен жапсарлас тау жыныстар бөлігінің балқуы және бұл балқымаларды магманың өз бойына сіңіріп алуы. 2. инф. Өзара қиылысатын жазықтықтары бар графикалық объектілердің орналасуы. 3. Ендірілу, меңгерілу. 4. Етене араласу, аралас-құралас болу.

СІПСЕБАС зат. өс. <лат. melica> Астық тұқымдасына жататын біржылдық шөптесін өсімдік.

СІРӘ мод. Дәуде болса, бәлкім.

Сірә да. Ешқашанда да, еш уақытта да, тіпті де, мүлде.

СІРГЕ зат. этн. Енесін емдірмеу үшін тана, торпақ, тайыншаның тұмсығын тесіп өткізіп қоятын істік ағаш.

СІРГЕЖИЯР зат. этн. Күдігүні бие ағытардан ең соңғы қымызға көрші-қолаңды шақыру кәдесі.

Сіргежияр қымыз. Бие ағытылар кездегі ең соңғы қымыз.

СІРГЕҚАРА зат. өс. Басы масақты аласа шөп.

СІРГЕМӨЛДІРЕТЕР зат. этн. Күздігүні бие ағытардан бүрын ең ақыры қымызға көрші-қолаңын шақыру кәдесі.

СІРГЕЛЕ= ет. Енесін еміп қоймауы үшін тана, торпақ, тайыншаның тұмсығына сірге өткізу.

СІРГЕЛЕУ Сіргеле етістігінің қимыл атауы.

СІРГЕЛІ сын. Тұмсығында сіргесі бар, сірге өткізілген.

СІРГЕЛІК зат. Сірге өткізетін жер; мұрынның, тұмсықтың асты.

СІРЕ сын. Сірепін қатып қалған (қар).

СІРЕ= ет. Тығыздалу, сіресу, қату.

Сіреп салды. Қатырып, сірестіріп тастады.

СІРЕЛЕ= ет. Сіреп салу, нығыздап толтыру.

СІРЕЛЕУ Сіреле етістігінің қимыл атауы.

СІРЕНКЕ зат. сөйл. **Сіріңке.**

СІРЕС= ет. 1. Мұз болып қату, тоңазу.

2. Икемге келмеу, қозғалмау; қақаю. 3. Тығыздалу, тұтасу, топтасу. 4. ауыс. Айтқанда көнбеу, қасарысу, ерегісу.

СІРЕС зат. жерг. кәс. Қамытқа байланатын кішкене ағаш пен кіндікті біріктіретін ағаш.

СІРЕСПЕ¹ зат. мед. <лат. tetanus> Зақымданған жүйке жүйесінен пайда болатын, бұлшық еттерді жиырып, сірестіріп тастайтын жұқпалы ауру.

СІРЕСПЕ² сын. Сірепін, тығыз орналасқын.

Сіреспе аударма. Сөзбе-сөз аударма.

СІРЕСПЕЛІК зат. Сірепін қалғандық.

СІРЕСТІР= ет. Қақайту, қозғалтпау, қақшату.

СІРЕСТІРУ Сірестір етістігінің қимыл атауы.

СІРЕСТІРІЛ= ет. Нығыздалу, тұтасу.

СІРЕСТІРІЛУ Сірестіріл етістігінің қимыл атауы.

СІРЕСУ Сірес етістігінің қимыл атауы; айтқанда көнбеу, қасарысу.

СІРЕСІҢКІРЕ= ет. Икемге келіңкіремеу, мұздап қалу.

СІРЕСІҢКІРЕУ Сіресіңкіре етістігінің қимыл атауы.

СІРЕУ сын. Тізеден келер тұстас қатып қалған, сірескен (қар).

СІРЕУЛЕ= ет. Нығарлап, нығыздап тастау, қату.

СІРЕУЛЕН= ет. Сіресу, қақшату.

СІРЕУЛЕНУ Сіреулен етістігінің қимыл атауы.

СІРЕУЛІ сын. Тығыздалып үйілген, сіреуленіп қалған.

СІРКЕ¹ зат. Биттің ұрығы, бит пайда болатын тұқым.

Сірке жауын. Майдалап жауған, ұсақ жаңбыр.

СІРКЕ² зат. Тамақтың дәмін кіргізу үшін қосылатын қышқыл, сұйық зат; сірке суы.

Сірке альдегиді. хим. Түссіз, тыныс тарылатын күшті иісті сұйықтық. **Сірке қышқылы.** хим. Көп сатылы синтез арқылы ацетиленнен алынатын химиялық зат. **Сірке суы.** Тамаққа қосатын қышқыл зат; сірке. **Сіркесі су көтермеді.** Сәл нәрсеге ренжиді, қабағы ашылмады.

СІРКЕАҒАШ зат. өс. <лат. rhus hirta> Бұта, ағаш өсімдіктер тұқымдасы.

СІРКЕДЕЙ сын. Өте ұсақ, кішкене.

СІРКЕЛЕ= ет. Сірке тұсу, сіркелеп кету.

СІРКЕЛЕУ Сіркеле етістігінің қимыл атауы.

СІРКЕЛІ: сіркелі жүзік. зерг. Бауырына (шығыршық, балдақ) нүкте сияқты мәнер салған жүзік.

СІРКЕЛІ² сын. Сірке суы бар.

СІРКЕШӨП зат. өс. Қандыгүлдің (қансигектің) бір түрі; ұзын тамырлы қандыгүл.

СІРКІРЕ= ет. Жаңбырдың себезгілеп, бүркіп жаууы.

СІРКІРЕМЕ: сіркіреме жаңбыр. Диаметрі 0,5 мм-ден аспай, майдалап, өте баяу жауатын жаңбыр.

СІРКІРЕУ Сіркіре етістігінің қимыл атауы.

СІРКІРЕТ= ет. Себезгілету, бүркіу.

СІРКІРЕТУ Сіркірет етістігінің қимыл атауы.

СІРКІРЕУ Сіркіре етістігінің қимыл атауы.

СІРКІРЕУІК: сіркіреуік жаңбыр. Ұсақ жаңбыр, масса ішілік бұлттардан (әдетте, қатпарлы бұлттар) немесе тұманнан

жауатын, диаметрі 0,5 мм-ден аспайтын өте ұсақ су тамшыларынан тұратын атмосфералық жауын-шашынның түрі. **Сіркіреуік тұман.** Өте ұсақ су тамшыларының сіркіреген жаңбырдың ірірек тамшыларымен бірігіп, жер бетіне немесе заттың үстіне түсетін тұман.

СІРҚАБЫҚ зат. <лат. cuticula> 1. бот. Өсімдіктің жерүсті мүшелерінің сыртын қаптап тұратын май тәрізді кутин — шаңдақ сияқты зат. 2. биол. <лат. tunica serosae> Жануарлар азғасындағы көкірек, құрсақ және жамбас дене қуыстарының ішкі беттерін астарлайтын, осы қуыстардағы ішкі мүшелерді сыртынан қаптайтын жұқа қабық.

СІРҚАЛАҚ зат. кәс. Өрмек тоқуға қа-жетті, ағаштан жасалған құрал.

СІРҚҰР зат. жерг. Кережелердің басын қосып тұратын жіңішке құр.

СІРЛІ: сірлі без. <лат. glandula – без, serum – сары су> Құрамында ас қорыту ферменттері бар, белокты секрет бөліп шығаратын экзокринді без. **Сірлі сұйықтық.** биол. Дене қуыстарындағы (көкірек, құрсақ, жамбас) бір қабатты жалпақ эпителий жасушалары – мезотелиоциттер бөліп шығаратын сұйықтық.

СІРНЕ¹ зат. 1. тамақ. Қойдың жас төлінің етінен қарынға салынып, өз сөліне бұқтырылып пісірілетін тамақ. 2. жерг. Ірімшіктің сарысуынан жасалған тағам.

СІРНЕ² зат. биол. Өсімдік пен жануардың жасушалары мен тканьдарында болатын сұйық зат; шырын, сөл.

СІРНЕ³ сын. жерг. Кір, былғаныш.

СІРНЕЛЕН= ет. Сірнесі шығу.

СІРНЕМЕЛЕР зат. хим. Пішінсізденгенде үлкен қайтымды пішінсізденулер пайда болатын құрылымданған коллоидтар.

СІРНЕСУ зат. өс. Қауынның бір түрі.

СІРТАҚА зат. жерг. кәс. Аяққим өкшесіне салынатын зат, сір өкше.

СІРІ зат. 1. Етіктің өкшесіне қойылатын қатты қалың көн. // Көн болып қатып қалған. 2. Шала иленген көн тері.

Сірі болып жабысты. Сіресе мықтан жабысты.

СІР² зат. жерг. кәс. Құр тоқитын төрт тесікті тақтай құрал.

СІРІК зат. өс. Биік тауда өсетін бетеге тәріздес шөп.

СІРІЛЕН= ет. Сірепін қату, құрысып қалу.

СІРІЛЕНУ Сірілен етістігінің қимыл атауы.

СІРІЛІК зат. Етік өкшесінің сірі тұрған жері.

СІРІҢКЕ зат. От тұтату үшін басына күкірт жағылған жіңішке шырпылар және сол шырпылар салынған қоран.

Сіріңке қара. а) Қошқыл қара. ә) Арық, қатпа қара.

СІРІТАБАНДЫЛАР зат. зоол. <лат. tylopoda> Сүтқоректілер класының бір отряды.

СЭНДВИЧ [ағылш. sandwich] зат. т. ам а қ. Бутербродтардың ағылшынша және қазіргі жалпыеуропалық атауы.

СЮЖЕТ [франц. sujet] зат. өнер. Көркем мәтінде өзара жалғасқан оқиғалардың тізбегі, біртұтас желісі.

СЮЖЕТТЕС сын. Жүйе-желісі бір, мазмұндас.

СЮЖЕТТІ сын. Сюжетке бай, жүйе-желісі бар.

СЮЖЕТТІК сын. Сюжетке тән, сюжетке қатысты.

СЮЖЕТТІЛІК зат. Жүйесі, арқауы, желісі барлық.

СЮИТА [франц. suite] зат. муз. Әртүрлі музыкалық пьесалардан тұратын көлемді шығарма, аспаптық музыканың топтамалық формадағы негізгі бір түрі.

СЮРРЕАЛИЗМ [франц. surrealisme] зат. әдеб. Әдебиетте XX ғасырда пайда болған ағым.

СЮРРЕАЛИСТ зат. Сюрреализм бағытын ұстаушы, қолдаушы.

СЮРРЕАЛИСТІК сын. Сюрреализмге тән, сюрреализм бағытындағы.

Т

Т 1. Қазақ алфавитінің 25-әрпі және сол әріптің жазылу (графикалық) таңбасы. **2.** лингв. Тілдің қышы күрек тіспен жымдасып барып, бірден кілт ашылып кетуі арқылы жасалатын шұғыл дауыссыз дыбыс; фонема.

ТА шыл. Да шылауының фонетикалық варианты.

ТАБА¹ ир. з. ат. Нан т.б. тамақ пісіру үшін металдан жасалған дөңгелек, көмеш ыдыс.

Таба көму. этн. Шоққа нан пісіру.

ТАБА² зат. Біреудің сәтсіздікке ұшырағанына қуанушылық; шоқ-шоқ деушілік.

Таба болды [қылды]. Келеке-мазағына қалды, күлкі, мазақ болды. **Таба болу.** Мазаққа қалу. **Табасы қанды.** Біреудің сәтсіздігіне жаны кіріп, рақаттанды.

ТАБАҚ¹ [ир. طاق] зат. **1.** Тастан, ағаштан, темірден жасалған тамақ салатын жайпақ ыдыс. **2.** этн. Мүшелеп жасаған бір табақ ет (бас табақ, аяқ табақ). **3.** Пластика.

Табақ тартты. а) Табаққа салып тамақ (ет) әкелді. ә) Көделі сыбағасын (құдаға жамбас, күйеуге төс, қызға асықты жілік т.б.) беріп сыйлады. б) Үлестірді, үлесін берді.

ТАБАҚ² зат. сөйл. **Парақ.**

ТАБАҚ³ зат. қолөнер. **1.** Кілемнің, түскізідің ортасының атауы [Табаққа самауыр-гүл, гүлжүмбез, аттабан, шатыргүл және т.б. бір немесе бірнеше қатар етіп салынады]. **2.** Кілемнің ортасына салынған өрнектердің атауы.

ТАБАҚ-ТАБАҚ зат. Бірнеше табақ, көп табақ.

ТАБАҚТАЙ сын. **1.** Табақ сияқты, табақ тәрізді. **2.** ауыс. Үлкен, жалпақ.

ТАБАҚТАРТАР зат. этн. Күйеу жігітке төс салып ұсынылған табаққа сый беру көдесі.

ТАБАҚТАС сын. Дәмдес, дастарқандас; аралас-құралас.

ТАБАҚША¹ зат. **1.** Кішкене табақ. **2.** хим. Мұнараның түйіспе элементі.

Табақша дене. бот. Қалталы саңырауқұлақтар мен қыналардың ашық жемістік денесі.

ТАБАҚША² үст. Табақ секілді, табаққа ұқсас.

ТАБАҚША (Тарелка) зат. геол. Табақшалы мұнараның түйіспе элементі.

ТАБАҚШЫ зат. этн. Үлкен той, ас беру сияқты жиындарда қонақтарға табақ тартушы адам.

ТАБАЛА= ет. Біреудің сәтсіздігіне қуану; өзіне сол керек деу.

ТАБАЛАН= ет. Табаға қалу, келеке-мазақ болу.

ТАБАЛАНУ Табалан етістігінің қимыл атауы.

ТАБАЛАС= ет. Табалау, күлкі, мазақ етісу.

ТАБАЛАСУ Табалас етістігінің қимыл атауы.

ТАБАЛАТ= ет. Күлкі, мазақ еткізу, табаға қалдыру.

ТАБАЛАТУ Табалат етістігінің қимыл атауы.

ТАБАЛАУ Табала етістігінің қимыл атауы.

ТАБАЛАУШЫ зат. Біреудің жаңылыс басқанына айызы қанып, рақаттанатын, іші тар, күншіл адам.

ТАБАЛАУШЫЛЫҚ зат. Біреудің сәтсіз ісіне рақаттанушылық, адам бойынан көрінген кемшілікке немесе басына түскен қиындыққа байланысты оны кемсітушілік.

ТАБАЛДЫРЫҚ зат. **1.** Есіктің маңдайша-сына қарама-қарсы, төменгі жағындағы жерге,

еденге тиіп тұратын көлденең ағашы. // Есіктің кіреберісі, ішке қарай аттап өтетін жер. **2.** кен. Металлургиялық пештердің әртүрлі шалаөнімдерді шығаруға арналған арнаулы бөлігі. **3.** кен. Шөктіру мәшинесінде тор бетіндегі заттың үстіңгі қабатындағы жеңіл фракцияны келесі камераға немесе қалдық науаға белгілі мөлшермен түсіру үшін орнатылған тетік.

Табалдырығын аттады. а) Үйге алғаш рет келді, бас сұқты, кірді. ә) поэт. Жарық дүниеге, өмірге және т.б. келді, кірісті деген мағынада. **Табалдырығын аттамады.** Үйіне келмей, кірмей қойды. **Табалдырығын аттаттырды.** Ұжым, мекеме, оқу орнына қабылдаптырды. **Табалдырығын бығыды.** Ұятты іс жасап, айыпты болды. **Табалдырығын тоздыру.** Қайта-қайта бара беру. **Табалдырық қазы.** Аса қалың, айналдыруға келмеген өте семіз қазы; кей жерлерде табан қазы деп аталады.

ТАБАН¹ зат. **1.** Аяқтың жерге тиетін, жер басатын бөлігі. **2.** Аяққиймнің адам табаны тиіп тұратын бөлігі. **3.** Аяқасты. **4.** Заттың жерге тиіп тұратын астыңғы жағы. **5.** геом. Фигураның төменгі бөлігі. **6.** Өзеннің, сайдың, өзектің су ағатын арнасы, төменгі етегі, іші.

Табан аңдыды. Қыр соғына түсіп, ізін бақты, жау болды. **Табан аңдысты.** Бірінің-бірі ізін бақты, жауласты. **Табан асты.** кен. Домна пеші табан тасының жер астындағы бөлігі. **Табан аудармады.** а) Тапжылмады, қозғалмады, тырп етпеді. ә) Алған бетінен қайтпады; тайсалмай төтеп берді. **Табанға басты.** Аяқ асты етті. **Табанға жықты.** Таптады, қорлады, басынды. **Табанға салды [таптады].** а) Жауын жеңіп, бас игізді, бағындырды. ә) Қорлады, азаптады. **Табандағы тұяқ.** Сүйеніш, көмекші, тірек. **Табан елі.** этн. Торт саусақпен басбармақты біріктіре ұстағандағы қалыңдық (көбіне жылқы қазысының өлшем ретінде қолданылады) білдіретін х а л ы қ т ы қ өлшем. **Табан ет, маңдай тері.** Өз еңбегі, адал еңбегі, жатпай-тұрмай істеген бейнеті. **Табан жазбай [серіпшей].** Тапжылмай, тырп етпей. **Табан жолын көрмеді.** Аяғының астын көрмеді (қартайып, көз жанары суалған кісі туралы айтылады). **Табан қарыс.** этн. Кере қарыс деген мағынадағы халықтық өлшем. **Табан қышыры.** зат. Малдағы табанның сыртындағы қысаң қатты жауқа қабаты. **Табан тіреді.** а) Бір жерге тұрақтап орнықты, жайғасты. ә) Тапжылмай төтеп берді, қайсарлық көрсетті. б) Бір тоқтамға, шешімге келді; негіз, тиынақ етті. **Табан тіресті.** Өліспей беріспей, асқан ерлікпен қасарып, қайсарлық көрсетті. **Табан шөгуді.** с. у. Бөгет табанының, басқа да гидротехникалық құрылыс бөлшектері элементтерінің шөгуді. **Табаны алты қарыс.** Табанды, байсалды, жұмысқа төзімді кісі. **Табаны жаудан таймаған.** поэт. Мықты, батыл, ер-жүрек. **Табаны жерге тимеді.** а) Әлпештелген, жаяу жүріп көрмеген, бұлы болып өскен деген мағынада. ә) Құстай ұшты, зымырады, зулады. **Табаны күректей.** а) Сақадай, сайдың тасындай, таңдаулы. ә) Дәл, нақ, аттай, бақандай. **Табаны қызды.** Делебесі қозды, шабаты келді. **Табаны ойылды [тесілді].** Өмір тауқыметін тартты; қажыды. **Табаны тайғақ.** Ісіне, сөзіне берік емес, тұрақсыз. **Табаны тайды.** а) Өлді, қаза тапты. ә) Тұрақсыздық білдірді, тайсақтады, төтеп бере алмады. **Табаны тасқа тиді.** Өмір тауқыметін тартты, қажыды. **Табанында иледі.** Таптады, биледі. **Табаны тесілді.** Өмір тауқыметін тартты; қажыды. **Табанын алдырды.** Көп жүріп не аяққийм жайсыз болып, табаны қолдырап ойылды. **Табанын жалады.** а) Құлдық ұрып, жалындып-жалтайды. ә) Жағымпазданды, жарамсақтанды. **Табанын жалтыратты.** Тайып тұрды, кетіп қалды. **Табанын жерге тигізбеді.**

Дедектетті, жанын қоймады. **Табанын күйдірген.** Бір жайдың ызасы, зары қатты өткен; жанына тиер ызасы бар. **Табанын тайдырды.** Қуды (бұл жерде орнынан алды деген мағынада). **Табанын тасқа алдырды.** Аяғы ойылды. **Табанын тілді.** Рақым етпеді, аямады. **Табанын тіліп, түз кую.** Ауыр жазаның бір түрі. **Табанын үш тартып жеді.** Тарығып зарықты, жүдеп-жадады. **Табанына кірген шөгір [тікен, шөңге] маңдайыма қадалсын!** Ең жақын, жақсы көретін адамына жақсылық тілеу, қорғау мағынасында, оған келген ауырлық т.б. маған келсін деген мағынада айтылады. **Табанына [табанының астына] салды.** а) Аяғымен басты, таптады. ә) Толық жеңіп, басып алды. **Табанынан жарылған.** Ағып тұратын су жорға, таймас жорға; жарамды ат. **Табанынан сарылды [таусылды, сарсылды, тозды].** Босқа жүре болды, титықтады, сандалды. **Табанынан тік тұрғызды.** Барынша аянбай қызмет еткізді. **Табанының бүрі [табанында бұдыр] жок.** Тұрақсыз, айтқанында тұра алмайтын жалтақ, табансыз. **Табанының бүрі кетті.** а) Тұрақсыздық, табансыздық көрсетті. ә) Күш-қайраттан айырылды. **Табаныңнан таусылғыр!** қарғ. Бармасаң бадал деген мағынада көбіне тілазар балаға айтылады.

ТАБАН² зат. зоол. <лат. carassius gibelio> Тұқы тұқымдас Каспий, Азов және Арал теңіздеріндегі негізгі кәсіптік маңызы бар балық.

ТАБАН³ зат. жерг. қолөнер. Балғаның затты созатын жалпақ жағы.

ТАБАН⁴ зат. жерг. кәс. Қайықтың астыңғы тақтайы, қайықтың табаны.

ТАБАН⁵ зат. жерг. Қонысқа лайықты, ел ірге тепкен жер, қоныс.

ТАБАН⁶ зат. кәс. Аудың төменгі арқаны.

ТАБАНАҒАШ зат. жерг. **1.** Дөңгелектің шентемірі. **2.** Шентемір ішіндегі ағаш шеңбері (дөңгелегі).

ТАБАНАҚЫ зат. Адал еңбектің өтемі.

Табанақы, маңдай тер. а) Жатпай-тұрмай, жанын қинап істеген адал еңбегі. ә) Ауды, ауыр еңбектің өтемі. **Табанақы, маңдай терін жеді.** Біреуді қиыды, қанады.

ТАБАНАН зат. тамақ. этн. Бидай ұнына ашытқы, май, жұмыртқа қосып илеп, көтерілген соң, екі табаның арасына салып, қоламтаға пісіретін нан.

ТАБАНАСТЫНАН үст. Аяқ астынан, жоқ жерден; кенет.

ТАБАНАСТЫНДА үст. Кенеттен, күтпеген жерден; тез, жыдам.

ТАБАНАУЗЫНДА үст. Қолма-қол, ешбір кідіріссіз, бөгелместен.

ТАБАНАУМАЙ үст. Алған бетінен қайтпай, таймай, тайсалмай.

ТАБАНАЯҚ: Табанааяқ қылып кұйды. Ыдыстың түбіне ғана кұйды.

ТАБАНДА үст. Лезде, табан аузында, күтпеген жерден, аяқ астынан.

ТАБАНДА= ет. **1.** Аяққийме жаңадан табан салу, ұтан қағу. **2.** ауыс. Табанын тіреп, барлық күшін салып тапжылмау. **3.** ауыс. Қасарысып көнбеу, сіресу, қарысу. **4.** Орнынан қозғалмау, жылжымау.

ТАБАНДАН= ет. Алған бетінен қайтпау, қасарысу.

ТАБАНДАП үст. Қозғалмастан, мызғымас-тан, тырп етпей.

ТАБАНАҒАН үст. сөйл. **Табандатқан.**

ТАБАНДАЛ= ет. Табан салыну.

ТАБАНДАЛУ Табандал етістігінің қимыл атауы.

ТАБАНДАТ= ет. Табан салдырту.

ТАБАНДАТҚАН үст. Тұп-тура, табаны күректей.

ТАБАНДАТЫП үст. Қақштып, мықтап. **ТАБАНДАТУ** Табандат етістігінің қимыл атауы.

ТАБАНДАУ Табанда етістігінің қимыл атауы.

ТАБАНДЫ сын. 1. Табан салған, табаны бар. 2. ауыс. Алған бетінен қайтпайтын тұрақты, сөзіне, уәдесіне берік.

ТАБАНЫДЫҚ зат. кен. Қазбаның еденіне көлденең немесе ұзын бойына төселетін жақтау шезенің элементі.

Табандық ұлтан. кәс. Табанға салған қос қабат ұлтанның сыртына қаратып салған көн бөлігі.

ТАБАНЫДЫҚ зат. кәс. Аудың теңіз түбіне тиіп жатқан жері.

ТАБАНЫДЫҚ сын. көлөнер. Табан салуға арналған, табанға жарайтын (көн).

ТАБАНЫДЫЛЫҚ зат. 1. Тұрақтылық, төзімділік, қайсарлық. 2. психол. Адамның көздеген мақсатына жету жолындағы қайтпас қайсарлығымен сипатталатын қасиеті. 3. психол. Қиыншылықтар мен кедергілерге қарамас-тан мақсатқа қалай да жетуге бағытталған еріктік қасиет.

ТАБАНЫДЫРАҚ сын. Табандылау, қайсарлылау.

Табанет, маңдай тер ақталды. Еңбегінің зейнетін көрді, еңбегі ақталды.

ТАБАНЖАПЫРАҚ зат. жерг. Жапырағының үш жағы тілімделмей, тегіс келетін, үлкендігі табақтай өсімдік.

ТАБАНКӨК зат. өс. Құмда өсетін құнарлы шөптердің бір түрі.

ТАБАНЫСЫЗ сын. 1. Табаны жоқ, табан салмаған. 2. ауыс. Тұрақсыз, солқылдақ.

ТАБАНЫСЫЗДЫҚ зат. Тұрақсыздық, солқылдақтық.

Табансыздық көрсетті. Айнып кетті, уәдесіне берік болмады.

ТАБАНТЕМІР зат. жерг. кәс. Дөңгелектің сыртындағы шентемірі.

ТАБАНША үст. Табанға ұқсап, табан секілді.

ТАБАНЫШ зат. Тірек, таяныш.

ТАБАРАҚ ар. зат. діни. **Тәбарік.**

ТАБАС зат. геол. Аралдық силикаттар класына жататын минерал.

Табасы қанды. Біреудің сәтсіз ісіне, оқыс қылығына қуанды.

ТАБАСАРАН зат. Дағыстанның жергілікті халқы.

ТАБАШЫ зат. Табалаушы, күндеуші.

ТАБАШЫЛ сын. Табалағыш, күндегіш. // Табалағыш, күндегіш адам.

ТАБАШЫЛДЫҚ зат. сөйл. **Табалау-шылық.**

ТАБҒАШТАР зат. этнон. Халық, қытайлардың Сянби одағына қарасты көшпенділерге қойған атауы.

ТАБДЫЛ [ар. تبدل] зат. ескікіт. Өзгеріс, алмастыру, ауыстыру.

ТАБЕЛЬ зат. 1. Таблица, қандай да бір нәрселердің белгілі ретпен, графалар бойынша берілген тізімі. 2. пед. Мектеп оқушыларының тоқсандық, жылдық оқу үлгерімі көрсетілетін құжат қағаз. 3. Еңбеккерлердің жұмысқа келген-кеткен уақыттарын, істелген жұмыстың көлемін жазып отыратын есеп-қисап қағазы. 4. әск. Қару-жарақ, ұрыс техникасы мен мүліктердің әскер бөлімі мен бөлімшесіне тиесілі саны көрсетіліп берілген тізімі бар құжат.

ТАБЕЛЬДІК сын. Табельге қатысты, табельге тән.

Табельдік қару-жарақ. әск. Әскери бөлім штаты үшін табельде көзделген қару және оны қолдануға қажетті техникалық құралдар. **Табельдік қарулар.** әск. Қорғаныс министрлігінің

табелінде бөлімшелер мен инженерлік әскер бөлімдері үшін қарастырылған инженерлік қарулар, жабдықтар мен мүліктер (бірыңғай үлгідегі және бір мөлшердегі). **Табельдік мүлік.** әск. Қорғаныс министрлігі бекіткен бірыңғай норма, типтерге, өлшемдер мен сапаларға сәйкес бөлімде (бөлімшеде) болуға тиісті жабдықтар заттары.

ТАБЕЛЬШІ зат. Табель толтырушы.

ТАБЖЫЛМА= ет. сөйл. **Тапжылма.**

ТАБИАТ зат. ескікіт. **Табиғат.**

ТАБИҒ [ар. تَابِع] зат. 1. Біреуге еруші, біреудің жолын құлушы, шәкірт, жәрдемші. 2. Қоласты, қарасты, бағынушы.

ТАБИҒАТ [ар. طبيعة] зат. 1. Бар тіршілік, бүкіл әлемнің сансыз көп формаларын қамтитын әр алуандығымен, үйлесімділігімен, көркемдігімен ерекшеленетін жаратылыс дүниесі; адамның өмірлік және танымдық-эстетикалық ыбыраттану ортасы. 2. Тау, орман-тоғай, өзен-су, бау-бақша. 3. ауыс. Әрбір заттың, құбылыстың өзіне тән ерекшелігі, қасиеті.

Табиғат апаттық құбылыстар. Қатерлі табиғат құбылыстары. **Табиғат байлығы** [табиғи байлық]. Қоршаған ортаның табиғи ресурстары. **Табиғат байлықтары.** Табиғи қорлар, адамзат қоғамының материалдық, ғылыми, рухани және мәдени мұқтажының қамтамасыз ететін табиғаттың құрамдас бөліктері. **Табиғат ғажабы.** Табиғаттың әдеттегіден ерекше не үздік құбылыстары не нысандары. **Табиғат ескерткіштері.** Ғылыми, мәдени-танымдық және сауықтырушылық маңызы бар (қайталанбас немесе өзіндік сипаты бар) бағалы табиғи нысандар. **Табиғат қорғау құқығы.** экол. Тіршілік ортасы мен табиғат ресурстарын қорғаудың заңдылық негіздерін қарастыратын халықаралық құқық пен мемлекет ішіндегі табиғатты құқықтық қорғаудың тарауы. **Табиғат қорғау шаралары.** экол. Қоршаған табиғат ортасына жағымсыз әсер етуді азайтуға, жоюға, елдің табиғи-ресурстық әлеуетін сақтауға, жақсартуға және ұтымды пайдалануға бағытталған шаруашылық қызмет түрлері. **Табиғат қорлары** [ресурстары]. экол. Қоғамның материалдық және мәдени мұқтажының қанағаттандыру үшін қолданылатын адамзатты қоршаған табиғи ортаның ең маңызды құраушылары (жер, орман, жануарлар әлемінің ресурстары т.б.). **Табиғаттағы су айналымы.** геол. Құн радиациясы мен ауырлық күшінің әсерінен жер қабығы және гидросфера арасында үздіксіз жүретін ылғал алмасу үдерісі. **Табиғатты басқару.** Өзін-өзі реттеуге қабілетті шаруашылық-өндіріш табиғи кешендерді құру мақсатымен және экологиялық тепе-теңдікті сақтау үшін адамның орта түзетін құраушылардың мөлшері мен арақатысын, қарқынды және экстенсивті пайдаланылатын аумақтардың ыңғайы, үйлесуін реттеуі. **Табиғатты қорғау.** экол. Адамзат қоғамы мен бүгінгі және келешек ұрпақтың материалдық, мәдени және рухани қажеттіліктерін қамтамасыз ету мақсатында табиғат пен оның байлықтарын тиімді пайдалануға және қайтадан қалпына келтіруге бағытталған мемлекеттік және қоғамдық шаралар жүйесі. **Табиғаттың кеніткенуі.** экол. <лат. urbanus – қалалық> Қала салудың әсерінен табиғи ландшафтың жасанды ландшафтқа айналуы. **Табиғаттың түрленуі.** экол. Табиғи кешендердің биологиялық өнімділігін немесе шаруашылық өнімділігін арттыру үшін қалыптасқан экологиялық тепе-теңдіктің антропогендік өзгеруі. **Табиғаты қаламады.** Жаны жек көрді; жаны сүймеді; көңілі соқпады.

ТАБИҒАТТАНУ зат Табиғат, жаратылыс жайлы түсінік беретін ғылым, пән.

ТАБИҒАТТАНУШЫ зат. Табиғат, жаратылыс құбылыстарын зерттеуші.

ТАБИҒАТТАНУШЫЛЫҚ зат. Табиғат, жаратылыс туралы түсінік.

ТАБИҒАТТАС сын. Жаратылысы бір, ұқсас.

ТАБИҒИ зат. діни. Сахабаларды көріп, соларға еріп дінді қабылдағандар.

ТАБИҒИ сын. 1. Табиғатқа тән; жасанды емес. 2. Таза, қоспасыз. 3. ауыс. Боямасыз, нанымды.

Табиғи аумақтық кешен. геогр. Белгілі бір аумаққа қатысты алынған табиғат құраушыларының өзара заңды байланысы.

Табиғи ая. экол. Жергілікті жердің табиғат ортасын және табиғи жағдайын сипаттайтын және адам мен қоршаған ортаға (немесе оның жеке элементтеріне) табиғи факторлардың тұрақты салыстырмалы әсерінің деңгейін (табиғи көпжылдық ауытқу үшін) көрсететін жеке физикалық, химиялық және басқа көрсеткіштер немесе олардың жиынтығы. **Табиғи бөгеттер.** әск. Бөлімшелер мен бөлімдердің шабуылға шыққанда ұрыс әрекеттерін қиындататын, маневрін шектейтін жергілікті жер заттары мен жер бедері элементтері. **Табиғи бүркеме.** әск. Бөлімдер мен бөлімшелердің жасырын орналасуы мен қозғалысын табиғи түрде бүркемелейтін жергілікті элементтер. **Табиғи газ.** хим. Химиялық құрамы мен физикалық қасиеттері жағынан сан алуан болып, әртүрлі геологиялық және геохимиялық жағдайларда шығаратын газдардың жалпы атауы. **Табиғи ескерткіштер.** Жаратылысына немесе адам қолымен ежелден өзгертілген табиғи аумақ. **Табиғи жағдайлар.** экол. а) Адамдардың іс-әрекетіне қатыссыз болатын тірі ағзалар, денелер жиынтығы мен табиғат құбылыстарының жиынтығы. ә) Қоғамның шаруашылық қызметі мен тіршілігі үшін өндіріс күштердің тап сол даму деңгейінде өте маңызды табиғат денелері мен күштері. б) Тікелей және жанама түрде тұтынылатын, бірақ түпкі өнім құрамына тікелей кірмейтін, оны алға қажетті табиғат денелері мен күштері. **Табиғи жайылым.** сұшар. Оты мол табиғи мал өрісі.

Табиғи жұмыссыздық. Жұмыссыздықтың тең еңбек нарығы жағдайында сақталған объективті қажетті деңгейі. **Табиғи иммунитет.** мед. Туа пайда болған иммунитет. **Табиғи кедергілер.** Жер қыртысы, теңіз толқындары, электрлік және басқа да үдерістер, жарыштық көздердің сәулеленуі нәтижесінде пайда болатын радиокедергілер. **Табиғи кему.** Тауар салмағының жетіспеуі, ол тауардың кейбір топтарына – көгніске, жеміс-жидекке, астыққа, цементке т.б. тән табиғи қасиеттердің салдарынан пайда болатын шығындар. **Табиғи [еркін] конвекция.** физ. Ортаның біртексіздігіне температура мен тығыздық градиенттерінің әсері. **Табиғи қор [ресурс].** Табиғат қорлары. **Табиғи қорық.** экол. Табиғи кешендерді қорғау үшін құрылған қорық. **Табиғи құрауыш.** экол. Өзінің табиғи немесе адам өзгерткен жағдайында ландшафтың қалыптасуына қатысатын материалдық денелер. **Табиғи құрылыс материалдары.** Құрылыста қолданылатын әртүрлі тау жыныстар. **Табиғи ландшафт.** экол. Адамның іс-әрекетінің әсеріне душар болмаған (антропогендік немесе техногендік ландшафтқа қарама-қарсы), тек табиғи факторлардың әсерімен қалыптасқан немесе қалыптасатын ландшафт. **Табиғи ластану.** экол. Қоршаған ортаға ластағыш табиғи заттардың түсуі. **Табиғи монополия.** экол. Өндірістің, көрсетілетін қызметтер (откізілетін тауарлар, орындалатын жұмыстар) түрінің технологиялық ерекшеліктеріне байланысты осы көрсетілетін қызметке (тауарға, жұмысқа) сұранымды қанағаттандыру үшін осы көрсетілетін қызметтер (откізілетін тауарлар, орындалатын жұмыстар) рыногында бәсекелік

жағдай жасау мүмкін болмайтын немесе экономикалық тұрғыдан тиімсіз болатын жай-күй. **Табиғи орта.** Адамды қоршап тұрған табиғат жағдайлары мен өлі және тірі табиғаттың алуан түрлі формаларының жиынтығы. **Табиғи өсімдік.** Адамның әрекет-әсеріне (ағаш кесу, жырту, жайылым, пішен шабу, т.б.) қиырамаған күйіндегі өсімдіктер. **Табиғи өсіп-өну.** демограф. Белгілі бір уақыт аралығында туғандар (N) мен өлгендер (M) санының арасындағы айырманың абсолюттік шамасы (ΔP болады $= N - M$). **Табиғи пигменттер.** геол. Табиғи минералды бояулардың бояғыш қасиеті бар құрамбөлігі. **Табиғи радиация.** физ. Ғарыштан түсетін немесе көптеген тау жыныстары мен топырақ құрамына кіретін, физикалық жартылай ыдырау кезеңі ұзақ радиоактивті изотоптар ядроларының ыдырауы кезінде түзілетін иондаушы сәулелену. **Табиғи радиоактивтік.** физ. Табиғи жағдайдағы изотоптарда байқалатын құбылыс. **Табиғи саябақ.** Едәуір экологиялық және эстетикалық құндылығы бар және табиғатты қорғау, ағартушылық және тынығу мақсаттарында пайдалануға арналған, табиғат кешендері мен объектілерін қамтитын табиғатты қорғайтын тынығу мекемелері. **Табиғи сұрыпталу.** Ортаның табиғи жағдайының әсерінен ағзалардың ең бейімделгендерінің тірі қалып, аз бейімделгендерінің жойылуы. **Табиғи сұрыптау.** Тірі ағзалар эволюциясының негізгі қозғаушы факторы. **Табиғи талшықтар.** Табиғи жағдайларда түзілетін жіп және тоқыма бұйымдарын дайындауға қолданылатын денелер. **Табиғи тасалар.** әск. Қорғануға мүмкіндік беретін жер бедері элементтері мен жергілікті заттар. **Табиғи тепе-теңдіктің бұзылуы.** экол. Экожүйе элементтері мен құрамды бөліктерінің құрамындағы және өзара қатынасы процесіндегі өзгеріс. **Табиғи тозу.** Негізгі қорлардың пайдалануы барысында да, жұмыс істемей тұрған кезеңінде де материалдық тозуы. **Табиғи төсеніш.** Тығыздығы мен салмағы орташа кен кесектерін құрайтын қабат. **Табиғи тұздар.** хим. Тұзды немесе ащы дәмі бар, суда едәуір ерігіш және шөгінді тұзды кен орындарын түзетін минералдар тобы. **Табиғи фактор.** экол. Адамның қатысуынан тысқары (антропогендік емес) немесе оның биологиялық мәнімен байланысты әрекет ететін фактор, яғни табиғаттың немесе табиғи ортаның табиғи әсері. **Табиғи шабындық пен жайылым.** Шөп шабуға, мал жаяуға пайдаланылатын табиғи өсімдікті алқаптар. **Табиғи ырғақтар.** Тірі ағзаларды қоса табиғатта болатын құбылыстар мен оқиғалардың уақыт мезгілінде қайталануы. **ТАБИҒИ-КЛИМАТТЫҚ** сын. Табиғат пен ауа райына тәуелді, байланысты. **ТАБИҒИЛЫҚ** зат. 1. Адамның жасандысыз таза ісі, бейнесі, көрінісі, жүріс-тұрысы. 2. ауыс. Боямасыздық, нанымдылық. **ТАБИҒИН** [ар. تَابِعُون] зат. діни. Мұхаммед пайғамбардың сахабаларын көздері көріп, олардан тәлім алып, дін жолын құшуы, ұстанушылар. **ТАБИҚ** [ар. تَابِق] сын. ескі кіт. Бағынышты, тәуелді. **ТАБИП** [ар. طَبِيب] зат. ескі кіт. Емші, тәуіп. **ТАБИР** [ар. تَابِر] зат. ескі кіт. Амал, айла, шара. **ТАБИЮН** зат. ескі кіт. **Табиғин.** 1. Пайғамбардың замандастарын жақын білетіндер. 2. Ерушілер, ізін құшушылар, шөкірттер. **ТАБЛЕТКАЛАР** зат. хим. Өлшемдері кішкене дұрыс геометриялық пішінді денелер. **ТАБЛЕТКАЛАУ** хим. Таблеткалар жасаудың технологиялық операциясы. **ТАБЛИЦА** [лат. tabula] зат. 1. Кесте. 2. матем. Сандық деректердің белгілі бір жүйеге келтірілген және бағандарға бөлінген

тізбесі. 3. статистика. Қандай да бір бұқаралық құбылыстарды немесе процестерді сипаттайтын статистикалық деректерді, сандарды жүйелеп орналастыру түрінде бейнелеу әдісі.

ТАБЛО [франц. tableau] зат. 1. Жарық сигналдары немесе жазу пайда болатын қақпан.

ТАБУ¹ зат. 1. <ағылш. taboo> Ежелгі әдет-ғұрыпқа, діни наным-сенімге байланысты тыйым салынған сөздер. 2. экон. Тауардың кейбір түрлерін (арақты, темекіні) жарнамалауға салынатын тыйым.

ТАБУ² Тап етістігінің қимыл атауы; кезіктіру, тауып алу.

ТАБУЛЯТОР [лат. tabulator] зат. инф. Пернетақтадан енгізілген ақпаратты автоматты түрде өңдеуге және нәтижелерін кесте түрінде беруге арналған электрмеханикалық есептеуші машина.

ТАБУЛЯЦИЯ: табуляция позициясы. инф. а) Пернеліктегі табуляция пернесін (Tab) баса отырып ауыстыруға болатын мәтін жолындағы нүкте немесе топтағы (мыс., диалогтық терезеде) басқару элементі. ә) Бетке мәтінді орналастыру және тұралау үшін пайдалануға тағайындалған позиция.

ТАБУН зат. хим. Орталық жүйке жүйесін зақымдайтын, тез әсер ететін жалпы улағыш зат.

ТАБЫ зат. ескі кіт. Денсаулық, шама, хал.

ТАБЫМДЫ сын. Ұтымды, орайлы.

ТАБЫЛЫН ет. Кез болу, кезігу.

ТАБЫЛ ет. Кез болу, кезігу.

Табылған ақыл. Орынды айтылған сөз, дұрыс қысым.

ТАБЫЛУ Табыл етістігінің қимыл атауы.

1. Кез болу, кезігу. 2. Көріну, бой көрсету.

ТАБЫН зат. Сыыр малының, аңның (киік, бұғы) үйірлі тобы.

ТАБЫН ет. 1. Түрлі табиғат құбылыстарына құлшылық етіп сиыну. 2. ауыс. Бас ию, құрмет тұту, бағыну.

ТАБЫНҒЫШ сын. Бас игіш, құлдықшыл.

ТАБЫНДАП ұст. Табын болып, топталып.

ТАБЫНДАТҚАН сын. сөйл. **Табан-датқан.**

ТАБЫНДЫ сын. жерг. Сөзге шебер, тапқыр.

ТАБЫНДЫР ет. Бас идіру, бағындыру, құрмет тұтқызу.

ТАБЫНДЫРУ Табындыр етістігінің қимыл атауы.

ТАБЫНДЫРУШЫЛЫҚ зат. Бағындырушылық, бас идірушілік.

ТАБЫНТ ет. Табындыру, бағындыру.

ТАБЫН-ТАБЫН сын. Өте көп, топ-тобымен.

ТАБЫНУ Табын етістігінің қимыл атауы.

1. Пұтқа, табиғат күштеріне, жеке тұлғаға беріле сеніп жалбарыну, Құдайға балап құлшылық жасау. 2. ауыс. Бағыну, құрмет тұту.

ТАБЫНУШЫ зат. 1. Құлдық ұрушы, сиынушы. 2. ауыс. Бас июші, құрметтеуші.

ТАБЫНУШЫЛЫҚ зат. Сиынушылық, құлдық ұрушылық.

ТАБЫНШЫ зат. Табындағы малды бағып қараушы, бақташы.

ТАБЫРА зат. кәс. Балық салған ыдыстарға қойылатын белгі.

ТАБЫС зат. 1. Белгілі бір жұмысты атқару нәтижесінде түсетін ақша, материалдық игіліктер; кіріс, пайда. 2. экон. Кәсіпорындардың (фирмалардың, компаниялардың) белгілі бір уақыт кезеңіндегі қызметінің нәтижесінде (мыс., өнімді өткізуден, жұмыстарды орындаудан, қызмет көрсетуден) алатын ақшалай қаражаты немесе материалдық құндылықтары. 3. экон. Өткізілген өнім мен көрсетілген қызметтің құны

мен жұмсалатын шығынның арасындағы айырма ретінде алынатын өндірістік-шаруашылық қызметтің нәтижесі. 4. экон. Иеленушілерге төленетін дивиденд немесе бағалы қағаздың ағымдағы бағасынан алынатын пайыз, сол сияқты салым мен депозит бойынша пайыз. 5. ауыс. Қол жеткен жетістік, жеңіс.

Табысқа жету. Мақсаты орындалу, еңбегінің жемісін көру. **Табысқа салынатын салық.** экон. Ұйымдық құрылымына, бағыныстылығы мен меншік нысанына қарамастан, кәсіпорындардың (фирмалардың) өздеріне тиесілі акцияларды, облигацияларды және басқа бағалы қағаздарды өткізуінен, бірлескен кәсіпорындарға үлестік қатысудан, бейнекорсетімнен, көпшілік ойын-сауық шараларынан, ақшалай ұтысы бар ойын автоматтары, ойын-жүлделік аттракциондарды пайдаланудан, лотереяларды өткізуден алынған табысының бір бөлігін бюджетке алу нысаны.

Табыс салығы. экон. Мемлекеттік, кооперативтік, қоғамдық және басқа кәсіпорындар мен ұйымдардан алынған жалақы мен басқа да төлемдер салық салу нысаны болып табылатын салық төлемінің түрі. **Табыс саясаты.** экон. Бағаның өсуін және кәсіпорындар мен халықтың ақшалай табысын өкімшілік шаралар арқылы реттеу практикасында ақшаға сұранымды, өндірістің жалпы (макрэкономикалық) көлемін және инфляция қарқынын реттеу саясатының құрамдас бөлігі. **Табыстарды теңестіру.** экон. Мемлекеттік, әлеуметтік-экономикалық саясат бағыттарының бірі; оның міндеті — ұлттық өнімді, өзіндік табыстар мен мүлкті бөлудегі айырмашылықтарды келісу. **Табыс туралы декларация.** экон. Азаматтардың, лауазымды адамдардың немесе ұйымдардың табыс мәлімдері мен көздері туралы мәлімдемесі, декларациясы. **Табысты капиталдандыру.** экон. Капиталды табысқа айналдыру, яғни бөлінбеген табысты не жарғы капиталын молайту түрінде не айналым қаражатын толықтыруға бағытталған табыс түрінде өндіріске бағыттау (қайта инвестициялау).

ТАБЫС ет. 1. Бірін-бірі тауып алып, кездесу, көрісу, диалогтасу. 2. Төлдің енесіне қосылуы, жамырауы. 3. Бірін-бірі түсінісу, татуласу, достасу.

Табыс етті [қылды]. Бір затты біреуге жеткізіп тапсырды, қолына тигізді.

ТАБЫСКЕР сын. Табыс тапқыш, пайда түсіргіш, кіріс кіргізіш.

ТАБЫСКЕРЛІК зат. Табыс тапқыштық.

ТАБЫСЫЗ сын. 1. Табыс жоқ, олжасыз, пайдасыз. 2. ауыс. Жетістіксіз, нәтижесіз.

ТАБЫСТА ет. Тапсыру, аманат ету.

ТАБЫСТАУ Табыста етістігінің қимыл атауы.

Табыстау әктісі. экон. Табыстау құржаты.

ТАБЫСТЫ сын. 1. Табысы мол, пайдалы. 2. ауыс. Нәтижелі, жемісті.

ТАБЫСТЫЛЫҚ зат. 1. Табысы молдық, нәтижелік. 2. экон. Алынған табыстың бағалық көрсеткішке қатынасын сипаттайтын салыстырмалы шама.

ТАБЫСТЫР ет. 1. Кездестіру, жолықтыру.

2. Татуластыру, достастыру.

ТАБЫСТЫРУ Табыстыр етістігінің қимыл атауы; татуластыру.

ТАБЫСТЫРЫЛ ет. Төлді енесіне қосу, жамырату.

ТАБЫСТЫРЫЛУ Табыстырыл етістігінің қимыл атауы.

ТАБЫСУ Табыс етістігінің қимыл атауы, достасу.

ТАБЫТ [ар. تَابُوت] зат. 1. Өлген адамның денесін салуға арналған ағаштан істелген қорап. 2. діни. Нұх пайғамбардың кемесі. 3. ауыс. Өлім, ақырзаман.

Табыт қақты. Өлім тіледі, кім болса да таң біреудің өлімін тіледі.

ТАВТОГРАММА зат. Барлық сөздері бір әріптен басталатын өлең.

ТАВТОЛОГИЯ [грек. tauto – дәл сондай, logos – ілім] зат. кіт. 1. Бір айтылған ойдың, сөздің, сөз тіркестерінің қайталануы. 2. филос. Өзара барабар ақиқатты заңдылық.

ТАФА¹ зат. Аттың тұяғына қағылатын доға түрінде соғылған темір.

Таға тимеді. Адам аяғы баспады деген мағынада. **Тағасын тоздырды.** Атты дамысыз мінді.

ТАФА² зат. жерг. **Нағашы.**

ТАФА³ зат. өс. Қырыққұлақтар (папоротниктер) тұқымдастарына жататын, көлеңкелі, ылғалды жерлерде, яғни орман ішінде, таудың субальпілік белдеулерінде өсетін, биіктігі 30–100 см-дей, көпжылдық өсімдік.

ТАҒАҒҮЛ зат. өс. Әдемділік үшін ғұлзарларды қолдан егілетін мәдени өсімдіктердің бір түрі.

ТАҒАЖҮН сын. Ғажайып, таңғажайып.

ТАҒАЙЫНДА= е т. 1. Біреуді белгілі бір қызметке орналастыру. 2. Солай атау, соған арнау, көрсету.

ТАҒАЙЫНДАЛ= е т. Қызметке орналас-тырылу.

ТАҒАЙЫНДАЛУ Тағайындап етістігінің қимыл атауы.

ТАҒАЙЫНДАТ= е т. Қызметке орнала-стырту.

ТАҒАЙЫНДАТУ Тағайындап етістігінің қимыл атауы; белгілеу.

ТАҒАЙЫНДАУ Тағайындап етістігінің қимыл атауы. 1. Біреуді белгілі бір қызметке қою, орналастыру. 2. Белгілеу. 3. Айқындау, анықтау.

ТАҒАЙЫНДЫ сын. жерг. Тұрақты, тыңғылықты.

ТАҒАЙЫНДЫЛЫҚ зат. Тұрақтылық, тыңғылықтылық.

ТАҒАЛА [ар. تغالا] зат. діни. Тек қана Алла, Құдай, Хақ сөздерімен тіркесіп айтылып, бүкіл дүниені, адамзатты жаратушы деген мағынаны білдіреді.

ТАҒАЛА= е т. Аттың аяғына таға қағу.

ТАҒАЛАН= е т. Таға қағылу.

ТАҒАЛАНУ Тағалан етістігінің қимыл атауы.

ТАҒАЛАТ= е т. Таға қақтыру.

ТАҒАЛАТТЫР= е т. Таға қақтырту.

ТАҒАЛАТТЫРУ Тағалаттыр етістігінің қимыл атауы.

ТАҒАЛАТУ Тағалат етістігінің қимыл атауы.

ТАҒАЛАУ Тағала етістігінің қимыл атауы.

ТАҒАЛЫ сын. Таға қағылған, тағасы бар.

Тағалы ат тайып жығылғандай. Жап-жал-тыр, тұқыл жоқ, түлдір жоқ. **Тағалы тай қалмады [қалған жоқ].** Тігерге тұяқ қалмады, малдан жүрдай болды.

ТАҒАЛЫҚ зат. Тұяқтың таға қағылатын жері.

ТАҒАМ¹ [ар. طعام] зат. Ас, тамақ, дәм.

ТАҒАМ² зат. жерг. Ұзақ қарға.

ТАҒАМ³ зат. жерг. Үш аяқты ошақтың үшінші аяғы.

ТАҒАМ⁴ зат. жерг. Малдың басқан жерінде қалған ізі.

ТАҒАМДАС сын. Дәмдес, дастарқандас, табақтас.

ТАҒАМДЫҚ сын. Тамақтық, астық.

Тағамдық концентраттар. тамақ. Азық-түліктің тез әрі оңай тамақ дайындап алуға болатын арнайы өңделген құрғақ қоспала-ры. **Тағамдық майлар.** тамақ. Қазіргі өндіріс орындарында дайындалатын жоғары сапалы май өнімдері.

ТАҒАМКӨК зат. өс. Жапырағын тағамға пайдалануға болатын көпжылдық, эфир майлы өсімдік.

ТАҒАМТАНУ зат. мед. Медицина ғылымының тағамның адамға қажетті мөлшері мен сапасын және оның ағзаның дұрыс өсіп, қалыптасуына тигізетін әсерін жан-жақты зерттейтін саласы.

ТАҒАН¹ зат. 1. көне. Бір нәрсенің (ошақ т.б.) аяғы; тіреуіш. 2. Үш аяқты темір ошақ. 3. кен. Қазба маңдайшасының астына немесе төбесі мен табанасты арасына қойылып, көбінесе осы тік сығымға төтеп беретін жақтаулық немесе тіректік шегеннің элементі. 4. сөйл. **Табан.**

ТАҒАН² зат. сөйл. Тағанақ құс.

ТАҒАН³ зат. өс. Таулы аймақта өсетін, көпжылдық құрай.

ТАҒАНАҚ зат. зоол. <лат. Ianius excubitor> Тұмсығы үшкір, қауырсыны жұмсақ, қанаты қысқа, торғай тұқымдас құс.

ТАҒАНДА= е т. Бір орыннан тапжылмау, қозғалмау.

ТАҒАНДАЛ= е т. Қозғалтпау, тапжылтпау.

ТАҒАНДАЛ Тағандал етістігінің қимыл атауы.

ТАҒАНДАУ Тағанда етістігінің қимыл атауы.

ТАҒАСЫЗ сын. Таға қағылмаған, тағасы жоқ.

ТАҒАТ [ар. طاعة] зат. 1. Шыдам, төзім, сабыр. 2. діни. Аллаға мойынсұну, діни міндеттерді, ғибадаттарды орындау жолындағы іс-әрекеттер.

Тағат алмады. Шыдамы таусылды, дегбірсізденді. **Тағат қылмады [қылып тұра алмады].** Шыдамы жетпеді, төзімнен айырылды, дегбірсізденді. **Тағат таппады [таба алмады].** Мазасы кетіп, көңілі орнықпады; қатты алаңдады. **Тағат тұтып отыра алмады.** Дегбірсізденді, сабыры кетті, тынышсызданды. **Тағаты жетпеді.** Шыдамы таусылды. **Тағаты таусылды [кетті, қалмады, жетпеді].** Шыдамы таусылды, сабырсызданды, төзімнен айырылды.

ТАҒАТСЫЗ сын. Төзімнен, сабырдан айырылған; шыдамсыз.

ТАҒАТСЫЗДАН= е т. Сабырсыздану, шыдамсыздану.

ТАҒАТСЫЗДАНДЫР= е т. Асықтыру, шыдамсыздандыру.

ТАҒАТСЫЗДАНДЫРУ Тағатсыздандыр етістігінің қимыл атауы.

ТАҒАТСЫЗДАНУ Тағатсыздан етістігінің қимыл атауы.

ТАҒАТСЫЗДЫҚ зат. Шыдамсыздық, сабырсыздық.

ТАҒАТТА= е т. Тағат табу, шыдамы жету, сабыр сақтау.

ТАҒАТТАН= е т. Сабыр ету, шыдамдылық көрсету.

ТАҒАТТАУ Тағатта етістігінің қимыл атауы.

ТАҒАТТЫ сын. Шыдамды, төзімді. // Шыдамды, төзімді жан.

ТАҒАТТЫҚ зат. сөйл. **Тағаттылық.**

ТАҒАТТЫЛЫҚ зат. Шыдамдылық, сабырлық.

ТАҒАШЫ зат. Таға соғатын, ат тағалытын адам.

ТАҒБИР [ар. تعبير] зат. ескі кіт. Мағына, мән.

ТАҒБИРШЫ зат. ескі кіт. Түс жорушы.

ТАҒДЫР [ар. تغدير] зат. 1. діни. Құдіреттің жазуы, жазмыш; адам өміріндегі барлық оқиғалардың алдын ала белгіленуін білдіретін діни ығым. 2. миф. Кейбір діни-идеалистік философиялық жүйелерде дүниедегі және адам өміріндегі оқиғалардың, жағдайлардың, іс-мылдардың адамға беймәлім жолмен алдын ала

анықталып қоятынына сенім. 3. Өмір, тұрмыс, тіршілік. 4. ауыс. Бір нәрсенің жай-күйі, келе-шегі, болашағы.

Тағдырдың [тағдырда] жазғаны [салғаны]. Алланың арнауы, маңдайға жазғаны. **Тағдырдың кермесіне кез болды.** Басына іс түсті, ауыртпашылық түсті, қиналды, қиыншылық көрді. **Тағдырдың құлы.** Пенде, көнбіс. **Тағдырдың уын ішті.** Тұрмыстың ауыртпалығын, қайғы-қасіретін көп тартты. **Тағдырдың шырғасы.** бейн. Бейнет, қиыншылық. **Тағдырға иман келтіру.** діни. Ислам діні бойынша, тіршіліктегі барлық жақсылық пен жамандықтың белгіленуі бір Алладан болатынына сенуді білдіретін иманның негізгі шарттарының бірі. **Тағдырға мойынсұнды [бағынды].** Алла тағаланың басқа салғанына көнді. **Тағдырға нала қылды [болды].** Өміріне риза болмады. **Тағдырға риза болды [көнді].** Алла тағаланың берген ризығына көңілі толды, басқа салғанына көнді. **Тағдыр жазған жол.** Маңдайға, пешенеге жазғаны. **Тағдыр жетті.** діни. Ажалы жетті, күні бітті. **Тағдыр соқпағы.** Тағдыр талқысы, тәлкегі. **Тағдыр сыйы.** Пешенеге жазылған жақсылық. **Тағдыр тартқан табақ.** Пешенеге жазылған тағдыр, жазмыш. **Тағдырын қолына алды.** Болашағын, өмір жолын өз билігіне алды. **Тағдырын қосты.** Бірге болды, жұптасты, қосылды. **Тағдырын шешті.** Істің тетігін тауып, шешімін анықтады. **Тағдыры шешілді.** Мәселе анықталды, шешімін тапты.

ТАҒДЫРАРАЗ сын. Әуелден-ақ бұйыр-маған, бір болуға қоспаған.

ТАҒДЫРЛАС сын. Тағдыры бір, тағдыры ұқсас.

ТАҒДЫРЛАСТЫҚ зат. Тағдырлас болушылық.

ТАҒДЫРЛЫ сын. Тағдыры бар, тағдырға ие.

ТАҒДЫРСЫЗ сын. Тағдырдың бұйрығынсыз, жазмышсыз.

Тағдырсыз тәбділ болмас [бола ма; тағдырға тәбділ жоқ]. Жазмышқа шара жоқ, не салса да көнесің деген мағынада.

ТАҒДЫР-ТАЛАЙ зат. Жазмыш, пешене.

ТАҒЫМ [ар. تعظيم] зат. Ізет, құрмет, қошемет.

Тағым етті [көрсетті, жасады, қылды]. Іліп ізет көрсетті, бас иді.

ТАҒЛА зат. ескі кіт. Тағала, Жаратқан, Жасаған.

ТАҒЛИМ зат. ескі кіт. Тәлім, үлгі.

Тағлим берді. кіт. Үлгі көрсетті.

ТАҒРИФ [ар. تعریف] зат. ескі кіт. Мән, мағына, түсінік.

Тағриф Алла. Білдіруші Алла.

ТАҒРИФАТ зат. діни. ескі кіт. **Тариқат.**

ТАҒУ Тақ етістігінің қимыл атауы; байлау, оралу.

ТАҒЫ¹ сын. 1. Жабайы, қолға үйренбеген (дала аңы, түз құсы). // Жабайы, қолға үйретілмеген аң-құс. 2. ауыс. Көппен араласпай, бөлектеніп жүретін (басқаны жатырқайтын адам). 3. ауыс. Мейірімсіз, қатыгез; зұлым, жауыз. // Мейірімсіз, жауыз адам. 4. ауыс. Даму жағынан артта қалған; надан, мәдениетсіз. // Надан, мешеу халық.

ТАҒЫ² шыл. Және, бұдан басқа, мұның үстіне, әлі де болса.

Тағы да. Және де, оның үстіне. Тағысын тағы [тағы тағылар, тағы басқа]. Бұдан басқа да, тағы сол сияқты.

ТАҒЫЛ= е т. Орнатылу, салыну.

ТАҒЫЛАН зат. зоол. **Үлкен кірпікшешен** [Кемірушілер тобына жататын тау тағысы].

ТАҒЫЛАН= е т. 1. Тағыға айналу, жабайы болу. 2. ауыс. Жауыздық, қатыгездік көрсету.

Тағыланған жануар. Әлдебір себептермен адамның бағы-қауынан босаған және адамның

арнайы қарауынсыз тіршілік етуге бейімделген үй жануары.

ТАҒЫЛАНУ Тағылан етістігінің қимыл атауы.

ТАҒЫЛУ Тағыл етістігінің қимыл атауы.

ТАҒЫЛЫҚ зат. 1. Қолға үйренбей далада, түзде өсушілік, жабайылық. 2. тар. Адамзат тарихының бірінші кезеңін білдіретін атау. 3. ауыс. Жауыздық, зұлымдық, қатыгездік. 4. ауыс. Надандық, қараңғылық, артта қалушылық.

Тағылық жасады. Жабайылығын көрсетті, өрескел мінез танытты. **Тағылық капитализм.** газеті. Капитализмнің рухани азғындыққа апаратын, халықты аяусыз қанайтын, құқықтық реттеуге бағынбай кеткен жабайы түрі.

ТАҒЫЛЫМ [ар. تحلیم] зат. Тәлім, үлгі-өнеге.

Тағылым айтты. Үлгі, уағыз сөз үйретті.

Тағылым тұтты [алды]. Ісін, мінезін, ақыл-парасатын өнеге етті.

ТАҒЫН шыл. **Тағы.**

ТАҒЫН= ет. Өзіне тағу, үстіне қадау.

ТАҒЫНДЫР= ет. Таққыз, қадау.

ТАҒЫНДЫРУ Тағындыр етістігінің қимыл атауы.

ТАҒЫНУ Тағын етістігінің қимыл атауы.

ТАҒЫРЫП [ар. تحریف] зат. ескікіт. Сыр-сипат, кейін.

ТАҒЫС= ет. Қадау, тағу.

ТАҒЫСУ Тағыс етістігінің қимыл атауы.

ТАҒЫСЫ зат. Жалғасы, соңы.

ТАҒЫТ зат. көне. **Тақ.**

ТАҒЫША үст. Тағы секілді, тағыға ұқсап.

ТАДЫР зат. ескікіт. Шара, тәсіл.

ТАЖ зат. **Тәжс.**

ТАЖАЛ [ар. تاجال] зат. 1. діни. Ақырзаман болғанда шығады-мыс делінетін аждаһа. 2. ауыс. Сұмтайы, сұмрайы, бәлектен. 3. ауыс. Өлтіріп, қиратып, өртеп, жоқ қып жіберетін апат, алапат; ауыртпалық, қиыншылық.

ТАЖ-ТАҚЫТ [ар. تاج و تخت] зат. Тәжтақ.

ТАЖ-ТАҚЫТТЫ сын. ескікіт. Патшалық құрған, тақта отырған.

ТАЖЫ= ет. Тайқу, бұрылу, ауытқу.

ТАЗ зат. 1. Басқа түсетін жұқпалы жара. 2. мед. <ағыл. calivities> Негізінен бастағы шаштың сиреуі, кей жағдайда терінің жекелеген бөліктеріндегі түктердің толықтай түсіп қалуы түрінде болатын ауру. 3. Басы таз адам.

Таздың басына күйгәндай. Қатты ашып кеткен (қымыз, іркіт, айран). **Таз кәбіне түсірді.** Бұрынғы қалпына келтірді. **Таз келешін кіді.** Баяғы қалпына түсті. **Таз қалпына келді [түсті].** Баяғы күйіне түсті, бұрынғы қайтalandы.

ТАЗА¹ сын. 1. Лас емес, кірсіз. 2. Мүлтіксіз, тап-тұйнақтай, мұнтаздай. 3. Қоспасыз, табиғи, жасанды емес. // Қоспасыз, табиғи түрі. 4. ауыс. Сау, ауру емес, дұрыс дамыған. 5. ауыс. Кіршіксіз, пәк. 6. ауыс. Адал, арам емес. 7. ауыс. Дұрыс, жөн. 8. ауыс. Нағыз, дәл, тура.

Таза айналыс шығындары. экон. Тауарды сатып алушыға және сатушыға тікелей байланысты шығындар. **Таза активтердің құны.** экон. Инвестициялық қор активтері құнының осы қордың міндеттемелерінен асып түсуі. **Таза алтын.** 24 караттық алтын. **Таза арулады [арулап көмді, қойды].** Сүйегін (марқұмның денесін) құрметтеп жерледі. **Таза ауа.** Денсаулыққа пайдалы, тыныстауға қажетті саф ауа. **Таза бәсеке.** экон. Көптеген ұсақ сатып алушылар мен сатушылардың бәсекелестігі. **Таза жүрек [көңіл].** Адал, ақ ниет. **Таза жүру.** Ешкімге жамандық жасамай, қаралық істемей, әділ сөйлеп, өсек-аянда шаруасы болмай өмір сүру. **Таза ислам.** Құран мен Мұхаммед пайғамбар хадистерін

құстанатын дәстүрлі мұсылман діні. **Таза қанды.** Будандастырылмаған, қаны араласпаған. **Таза қанды жылқы тұқымы.** Басқа жылқы тұқымдарының қанын араластырмай, өте ұзақ уақыт бойы (10 жұптан жоғары) іріктеу, жұптау және жас малдарды арнайы бағытта баптау барысында алынған жылқы тұқымы. **Таза масса.** <итал. netto> Оралған, қапталған өнімнің таза салмағы. **Таза металдар.** кен. Қоспалар мөлшері аз металдар не қорытпалар. **Таза монополия.** экон. Нақты тауар рыногындағы бір ғана сатушы әрекет ететін жағдай. **Таза өнім.** экон. Кәсіпорын (фирма) ижымы жаңадан жасаған құнды көрсететін құндық көрсеткіш; тұтынылмаған өндіріс құрал-жабдығының жалпы өнімі (оның бір бөлігі). **Таза пайда.** экон. Кәсіпорында (фирмада) салықтар мен басқа да төлемдерді төлегеннен кейін қалатын пайда. **Таза пар.** егін шар. Топырақты ауылшаруашылық өсімдіктерін (көбіне күздік дақылдарды) егуге дайындау әдісі. **Таза себінділер.** биол. Жасанды оғар қосылған қоректік ортада бактерияларды, балдырлар мен саңырауқұлақтарды бір жасушасын егу арқылы көбейтіп өсіру әдісі. **Таза су.** экон. Құрамында лас заттектері жоқ су. **Таза табыс.** экон. Жалпы табыс пен төленген салықтарды қосқанда өндіріске жұмсалған шығындардың арасындағы айырма, яғни субъект есепті кезеңде алған қалдық нәтиже. **Таза ұлттық өнім.** экон. Өндірілген өнімнің өнім шығару барысында тозған өндіріс құрал-жабдығын ауыстыру (амортизация) үшін қажет бөлігін шегеріп тастағандағы жалпы ұлттық өнім. **Таза ұсталу.** Үнемі жуылып-шайылып, тазартылып отыру. **Таза шарап.** тамақ. Табиғи жолмен алынған, қоспасыз шарап.

ТАЗА² зат. жерг. Жібектен тігілген қымбат бағалы киім.

ТАЗАЛА= ет. 1. Жуып-шайып, сүртіп, сыпырып, кір-қоқыстан тазарту. 2. Зиянды қалдықтарды, жәндіктерді т.б. кетіру, жою.

ТАЗАЛАҒЫШ сын. Тазалауға арналған, тазалайтын.

Тазалағыш құралдар. Ыдыс-аяқ, ванналар және т.б. тазалау үшін қолданылатын әр алуан заттектер.

ТАЗАЛАН= ет. Тазартылу, лас, қоқыс т.б. арылу.

ТАЗАЛАНУ Тазалан етістігінің қимыл атауы.

ТАЗАЛАС= ет. Тазартысу, жуысу.

ТАЗАЛАСУ Тазалас етістігінің қимыл атауы.

ТАЗАЛАТ= ет. Тазарту, жуғызу.

ТАЗАЛАТҚЫЗ= ет. Тазалаттыру.

ТАЗАЛАТҚЫЗУ Тазалатқыз етістігінің қимыл атауы.

ТАЗАЛАТТЫР= ет. Тазалатқызу, тазарту. **ТАЗАЛАТТЫРУ** Тазалаттыр етістігінің қимыл атауы.

ТАЗАЛАТУ Тазалат етістігінің қимыл атауы.

ТАЗАЛАУ¹ сын. Тазарақ, аса кірлемеген, ластанбаған.

ТАЗАЛАУ² Тазала етістігінің қимыл атауы. 1. Тазарту, кір-қоқыстан арылту. 2. Жер бетінен немесе қандай да бір нысан көлемінен (атмосфера, су, шикізат, т.б.) бөтен және жағымсыз заттектерді жою. 3. Қатты, сұйық және газ тәрізді қалдықтарды қоршаған ортаны қалдайтын зиянды қоспалардан арылту (яғни, қалдықтарды жағымсыз құрауыштардан тазарту).

Тазалау дәрежесі. экон. Шығарылған газдан немесе ақаба судан бөлініп алынған ластағыш заттек массасының тазартылғанға дейін газдың не судың құрамында болған ластағыш заттек

массасына пайыздық қатынасы. **Тазалау флотациясы.** экон. Бірінші негізгі флотациялау операциясынан алынатын өнім сапасы оған қойылатын талаптарға сай келмеуіне байланысты жүргізілетін операция.

ТАЗАЛАУШЫ зат. Шаң-тозаңнан, кір-қоқыстан тазартушы.

ТАЗАЛЫҚ зат. 1. Кір жолатпаушылық, шаң-тозаң баспаушылық; тап-тұйнақтылық. 2. ауыс. Адалдық, ақшештілік, пәктік.

Тазалық бақылаушы. Тазалық тексеруші, тіркеуші. **Тазалық ережелері.** Гигиеналық тәртіп. **Тазалық күні.** а) Кітапхана, мұражай, мұрағат сияқты кейбір мекемелердегі толық тазалық жұмыстарын жүргізетін, алдын ала белгіленген күні, келушілерді қабылдамайтын уақыт. ә) Орта мектептерде тоқсанның, оқу жылының аяғында және т.б. кездерде оқушылардың сабақтан кейін өз кабинеттерінде тазалық жұмыстарын жүргізетін күн. **Тазалық сақтады.** Таза ұстады.

ТАЗАР= ет. 1. Кір-қоқыс, шаң-тозаң т.б. нәрселерден арылып, тазалану. 2. Таза ауа жайылу. 3. ауыс. Арам, жаман пияғыдан арылу.

ТАЗАРАҚ сын. Тазалау, біршама таза.

ТАЗАРТ= ет. 1. Тазалау, кетіру. 2. х.м. Металдар мен қорытпалардың сапасын жақсартуға және бағалы ілеспе қоспалардан элементтерді алу үшін металдар мен қорытпалардан (әдетте, сұйық түрінде) қоспаларын кетіру.

ТАЗАРТҚЫ зат. Тазартатын химиялық қоспа.

ТАЗАРТҚЫЗ= ет. Тазалатқызу, таза еткізу.

ТАЗАРТҚЫЗУ Тазартқыз етістігінің қимыл атауы.

ТАЗАРТҚЫШ зат. Шаң-тозаң, кір-қоқысты тазалағыш құрал.

Тазартқыш имараттар. экон. Ақаба суды ластағыш заттектерден жүйелі тазалауды жүргізуге арналған арнайы инженерлік құрылымдар.

ТАЗАРТПА зат. геол. 1. Тазарту өнімі, геологиядағы ең қарапайым кен қазбасы. 2. Мақсатты өнімдер сұйықты шайғындау әдісімен бөлініп алынған ерітінділер.

ТАЗАРТПАЛА= ет. Тазартылмаған заттарды олардың құрамындағы бөгде қоспалардан ажырату, айыру, ариу, қалыңға түсіру және қорыту.

Тазартпалап қазу. кен. Ашық немесе жерасты жұмыстарында тазарту үңгу беттерінен пайдалы қазбаларды айырып алуға байланысты жүргізілетін жұмыстар жиынтығы.

ТАЗАРТПАЛАУ Тазартпала етістігінің қимыл атауы.

ТАЗАРТУ Тазарт етістігінің қимыл атауы.

1. Тазалау, қоспасыз, табиғи күйде келтіру. 2. Арылту, жою, кетіру. 3. х.м. Металлургияда құймалар мен жаншылған металдардың беттік қабатын құйықтен, таттан, құймалық қоспалар мен шаң-тозаңнан, сондай-ақ құю жүйесінің элементтерін кедір-бұдырдан арылту. 4. х.м. Мұнайды қайта айдаудан пайда болған дистилаттарды зиянды қоспалардан (нафтенді қышқылы, күкіртті қосылыстар т.б.) арылту. 5. х.м. Түпін газдарын олардың құрамындағы қатты, бу және зиянды газ тәрізді қоспалардан арылту. 6. тамақ. Сұйықтықты айдау арқылы тазалау, қоспалардан тазалау.

ТАЗАРТУШЫ зат. Тазалаушы, керексіз нәрседен арылып сырыптаушы.

ТАЗАРТЫЛ= ет. Тазалану, кір-қоқыстан т.б. арылу. 2. Таза ауа жіберілу, желдетілу.

Тазартылған кеңістік. кен. Тазартып алу жұмыстарының нәтижесінде пайда болған, кені алынған кеңістік. **Тазартылған су.** экон. Қоспалар құрамы табиғи аядан немесе шектеулі

рауалы концентрациядан аспайтын деңгейге дейін жеткізілген су.

ТАЗАРТЫЛУ Тазартыл етістігінің қимыл атауы; жасделілу.

ТАЗАРТЫС= ет. Тазаласу.

ТАЗАРТЫСУ Тазартыс етістігінің қимыл атауы.

ТАЗАРУ Тазар етістігінің қимыл атауы; тазалану.

ТАЗАРЫЛ= ет. Тазару, арылу.

ТАЗАРЫЛУ Тазарыл етістігінің қимыл атауы.

ТАЗКИРА [ар. تذكیر] зат. әдеб. Жазушының өмірі мен шығармашылығынан мәлімет беріп, шығармаларынан үзінді келтіретін кітап.

ТАЗКІЛЕМ зат. жерг. колөнер. Тақыр кілем.

ТАЗҚАРА¹ зат. зоол. <лат. aegurius monachus> Үлкен жыртықшы құс; күшіген.

ТАЗҚАРА зат. өс. Малға жақымды шөптердің бір түрі.

ТАЗҚАРЫН зат. Күйіс қайыратын жануарлардың төрт бөлімді қарнының тықыр түкті бастақы ең үлкен бөлімі.

ТАЗҚУМАЙ зат. зоол. Сұңқартәрізділер отрядына жататын ірі жыртықшы құс.

ТАЗША сын. Басы таз (бала).

ТАЗЫ зат. Жүні тықыр, сирақтары, сүйек бітімі нәзік, аң алатын жүйрік ит, құмай.

Тазыға [қыранға] алдырды. Ауға, аңға салды. **Тазы** ит. Үшкір ұзын тұмсықты, аяқтары ұзын, жіңішке, тықыр жүнді, денесі тығырықтай болып келетін, жүйрік аң аулайтын иттің тұқымы. **Тазы қуған қояндай.** Қатты қорқып, абыржыған.

ТАЗЫҒЫР зат. Шөпсіз, тақыр жер.

ТАЗЫДАЙ сын. Тазы сияқты, тазы тәрізді.

ТАЙ¹ зат. Бір жастан асқан, екі жасқа әлі толмаған жылқы төлі.

Тай бөйге [жарыс]. этн. Блгі тай мініп жарысатын бөйге. **Тайға да, танаға да жетті.** жерг. Жұрттың бөріне, тайлы-таяғына түгел жетті. **Тайға таңба басқандай.** Өте анық, айқын, бадырайған. **Тай өгіз.** Бір жастан асқан, пішірілген еркек тайынша. **Тай шықты.** Бір жасқа толды, құлындықтан кетті.

ТАЙ² зат. Бума, байлам, тең.

ТАЙ³ зат. этнон. Оңтүстік Қытайдағы, Үндіқытай және Солтүстік-шығыс Үндістан елдеріндегі халықтар тобы.

ТАЙ= ет. 1. Аяғы (дөңгелегі) сырғанап, тұрған орнынан жылжып кету. 2. ауыс. Қашу, безу, қарасын көрсетпеу.

Тайып отырды [тұрды, берді]. Кетіп қалды, зытты. **Тайып тұрды.** Жоқ болып кетті, қашты.

ТАЙГА зат. геогр. Солтүстік жартышардың қоңыржай белдеуіндегі қылқан жапырақты орман белдемі.

ТАЙҒАҚ сын. 1. Тайғанақ, сырғанағыш. 2. ауыс. Тұрақсыз, баянсыз; бір сөзді емес, айнығыш.

ТАЙҒАҚТА= ет. 1. Тайғанақтау, сырғанау. 2. ауыс. Тайсақтау, айну, өзгеру; имену, жасқану.

ТАЙҒАҚТАН= ет. Тайғанақтау, сырғанақ болу.

ТАЙҒАҚТАНУ Тайғақтан етістігінің қимыл атауы.

ТАЙҒАҚТАТ= ет. Сырғыту, тайдыру.

ТАЙҒАҚТАТУ Тайғақта етістігінің қимыл атауы.

ТАЙҒАҚТАУ Тайғақта етістігінің қимыл атауы; тайсақтау, айну.

ТАЙҒАҚТЫҚ зат. 1. Тайғанақтық, сырғанақтық, сырғақтық. 2. ауыс. Тұрақсыздық, жалтақтық.

ТАЙҒАНА= ет. Тайғанақтау, сырғанау.

ТАЙҒАНАҚ сын. 1. Табан тұрмайтындай сырғанақ, тайғақ. 2. ауыс. Тұрақсыз, табансыз.

ТАЙҒАНАҚТА= ет. Қайта-қайта тая беру, тайғақтау, сырғанау.

ТАЙҒАНАҚТАТ= ет. Сырғыту, тайғақтау.

ТАЙҒАНАҚТАТУ Тайғанақта етістігінің қимыл атауы.

ТАЙҒАНАҚТАУ Тайғанақта етістігінің қимыл атауы.

ТАЙҒАНАҚТЫЛЫҚ зат. Тайғақтық, сырғанақтық.

ТАЙҒАНАТ= ет. Сырғанату, тайғақтату.

ТАЙҒАНАТУ Тайғанат етістігінің қимыл атауы.

ТАЙҒАНАУ Тайғана етістігінің қимыл атауы.

ТАЙҒЫЗ= ет. Ауытқу, дәл тигізбеу, мұлт кету.

ТАЙҒЫЗУ Тайғыз етістігінің қимыл атауы.

ТАЙҒЫШ сын. 1. Тайғанақтағыш, тайғақтағыш. 2. ауыс. Айнығыш, өзгеріш.

ТАЙДАЙ сын. 1. Тай сияқты, тай тәрізді. 2. Ірі, үлкен.

ТАЙДЫР= ет. Айныту, тайсақтау.

ТАЙДЫРТ= ет. Ысырту, ығыстыру.

ТАЙДЫРТУ Тайдырт етістігінің қимыл атауы.

ТАЙДЫРУ Тайдыр етістігінің қимыл атауы.

ТАЙДЫРЫЛ= ет. Түсірілу, құлатылу.

ТАЙДЫРЫЛУ Тайдырыл етістігінің қимыл атауы.

ТАЙЖАҚЫ зат. этн. Тай, құлын, құралай терісінен тіккен ішік.

ТАЙЖАҚЫЛЫ сын. Тайжақысы бар, тайжақы киген.

ТАЙЖАРЫС зат. этн. Тайлар ғана қатысатын бөйге.

ТАЙЖҮЗГЕН зат. этн. Өте үлкен саба.

ТАЙКӨКІРЕК сын. Алып-ұшқан, қызба, өршіл деген мағынада.

ТАЙҚА= ет. Тайқақтау, тайқып шығу, айну.

ТАЙҚАЗАН зат. 1. этн. Тайдың еті түгел сыйып кетерліктей үлкен қазан. 2. ауыс. Үлкен жетістік, ірі олжа.

ТАЙҚАЗАНДАЙ сын. Тайқазан сияқты үлкен.

ТАЙҚАҚ сын. Тұрақсыз, айнымалы, өзгермелі.

Тайқақ берді. Тайқақтады, тайсалды.

ТАЙҚАҚСУ Тайқақсы етістігінің қимыл атауы.

ТАЙҚАҚСЫ= ет. 1. Қашақтау, сырдақтау; тайсақтау. 2. Тайсалу, қаймығу.

ТАЙҚАҚТА= ет. Тайсақтау, табансыздық көрсету, қашқалақтау, сырдақтау.

ТАЙҚАҚТАУ Тайқақта етістігінің қимыл атауы.

ТАЙҚАЛ= ет. Тайсақтау, сырдақтау.

ТАЙҚАЛАҚ сын. Сенімсіз, күдікшіл. // Сенімсіз, күдікшіл адам.

ТАЙҚАЛАҚТА= ет. 1. Қайта-қайта таяу, тайғанақтау. 2. ауыс. Қашақтау, сырдақтау.

ТАЙҚАЛАҚТАУ Тайқалақта етістігінің қимыл атауы.

ТАЙҚАЛУ Тайқал етістігінің қимыл атауы.

ТАЙҚАНДА= ет. сөйл. **Тайқақта.**

ТАЙҚАР¹ зат. Екі жасар есек.

ТАЙҚАР² зат. өс. Тамырсабақты өсімдік [үлкен әрі жуан тамыры жеуге жарамды].

ТАЙҚАРА зат. жерг. Бір жастағы есек.

ТАЙҚАУ Тайқа етістігінің қимыл атауы.

ТАЙҚИ= ет. Сәл шалқақ келу, тайқы болу.

ТАЙҚИТ= ет. Шалқақтау, шалқыту.

ТАЙҚИТУ Тайқит етістігінің қимыл атауы.

ТАЙҚИЮ Тайқи етістігінің қимыл атауы.

ТАҚИЯБАС зат. өс. Егістіктерде өсетін арамиштердің бір түрі.

ТАЙҚУ Тайқы етістігінің қимыл атауы; тайсалу, қашақтау.

ТАЙҚҰЙРЫҚ зат. өс. Тамыры дәрілікке пайдаланылатын өсімдік.

ТАЙ-ҚҰЛЫН зат. Жылқы малының жас төлдері.

ТАЙ-ҚҰЛЫНДАЙ сын. Тай-құлын сияқты, тай-құлын тәрізді.

Тай-құлындай тебіскен. Балалық шақ, боз-бала шағын бірге өткізген, қызық, қимас дәурен кешкен. **Тай-құлындай тебісті.** Асыр салып бірге өсті, жастық шағы бірге өтті.

ТАЙҚЫ сын. Тайпиган, шалқия біткен.

Тайқы маңдай. Жалпақ емес, тайпиган маңдай.

ТАЙҚЫ= ет. 1. Сырғу, тайқақтау. 2. ауыс. Батылы бармай жалт беру, тайсалу, қашақтау, сырғақтау. 3. ауыс. Айну, өзгеру.

ТАЙҚЫЛА= ет. Сырғыта түсу, тайғақтау.

Тайқылай салу. кәс. Етік өкшесіне бірнеше қабат сіріні жербасары жіңішке, табанына қарай жуындап келетіндей етіп қуағштай кесіп салу тәсілі.

ТАЙҚЫЛАУ сын. Сәл шалқия біткен, тайпигандау.

ТАЙҚЫМЫЗ зат. этн. Қатты ашымаған жұмсақ қымыз; сұт құйғаннан кейінгі екінші күнгі қымыз.

ТАЙҚЫТ= ет. Сырғыту, ысыру.

ТАЙҚЫТУ Тайқыт етістігінің қимыл атауы.

ТАЙЛА= ет. Бума-бума, тең-тең етіп буу, бума-бума етіп байлау.

ТАЙЛАҚ зат. Түйенің бір жастан екі жасқа дейінгі төлі.

Тайлақ келе. Тайлақтан құралған келе, топ.

Тайлаққа артқан теңдей. Шамадан, мөлшерден артық затты әлі келмейтін жанға көтертуге орай айтылады.

ТАЙЛАҚТА= ет. сөйл. **Тайраңда.**

ТАЙЛАҚТАЙ сын. Тайлақ сияқты, тайлақ тәрізді.

ТАЙЛАҚТАТА үст. Тайлақ түрінде, тайлақ күйінде.

ТАЙЛАҚША¹ зат. Бір жарым жастан асқан, екі жасқа әлі толмаған тайлақтың атауы.

ТАЙЛАҚША² зат. жерг. Қоржынның құлын салатын ілгегі.

ТАЙЛАҚША³ үст. Тайлаққа ұқсап, тайлақ секілді.

ТАЙЛАН сын. ескі кіт. Мықты, күшті, ірі, зор.

ТАЙЛАН= ет. Тай түрінде буылу.

ТАЙЛАНУ Тайлан етістігінің қимыл атауы.

ТАЙЛАП үст. Тай түрінде.

ТАЙЛАС сын. жерг. Теңдес, пар.

ТАЙЛАС¹= ет. Тай түрінде буу.

ТАЙЛАС²= ет. **Таймалас.**

ТАЙЛАСУ Тайлас етістігінің қимыл атауы.

ТАЙЛАТ= ет. Тай түрінде әкелу.

ТАЙЛАТТЫР= ет. Тай-тай етіп буу.

ТАЙЛАТТЫРУ Тайлаттыр етістігінің қимыл атауы.

ТАЙЛАТУ Тайлат етістігінің қимыл атауы.

ТАЙЛАУ Тайла етістігінің қимыл атауы; тай-тай етіп буу.

ТАЙЛЫ сын. Тайы бар, тай ерткен.

ТАЙЛЫҒУ Тайлық етістігінің қимыл атауы; қаймығу, жалтару.

ТАЙЛЫҚ сын. Тайдың құнына татырлық.

ТАЙЛЫҚ= ет. 1. Тайсақтау, беттемесу, ығысу.

2. Қаймығу, жалтару.

ТАЙЛЫ-ТАЯҚ зат. Үлкен-кіші, жас-кәрі, бала-шаға, ауыл-аймақ түгелімен, барлығы.

Тайлы-таяғы қалмады. Үлкен-кіші, бала-шаға, ауыл-аймақ бірі қалмады, барлығы келді, жиналды.

ТАЙЛЫ-ТАЯҚТЫ зат. сөйл. *Тайлы-таяқ.*

ТАЙМ [ағыл. time] зат. спорт. Футбол ойынының үзіліске дейінгі және үзілістен кейінгі жеке-жеке бөлігі.

ТАЙМАН; таймаң қақты [etti]. жерг. Таймаңдады, тайсалмады, именбеді.

ТАЙМАҢДА= ет. жерг. Еш нәрседен қаймықпау, тайсалмау.

ТАЙМАҢДАС= ет. Бір-бірінен қаймықпау, таймаңдау.

ТАЙМАҢДАСУ Таймаңдас етістігінің қимыл атауы.

ТАЙМАҢДАУ Таймаңда етістігінің қимыл атауы.

ТАЙМЕН [лат. hucho taimen] зат. зоол. Албырттар тұқымдасы, өзі аттас туысқа жататын түр.

Таймен балық. Массасы 10–100 кг-ға дейін болатын ірі балық түрі (Қаз. тілі термин. Тамақ.).

ТАЙМЕР [ағыл. timer] зат. 1. тех. Берілген уақыт аралығында техникалық жүйені, мәшинені, өндірістік немесе тұрмыстық аппаратты автоматты түрде қосып (өшіретін) бақылаушы-реттеуші аспап. 2. и н ф. Уақыт санауыш схема. 3. и н ф. Ағымдық уақытты немесе уақыт аралығын анықтайтын электрондық сағат (құрылғы) немесе белгілі бір уақыт аралығы сайын мәні өсіп, өзгертіліп отыратын сағат рөлін атқара алатын регистр.

ТАЙМ-ЧАРТЕР [ағыл. time – уақыт, charter – қағаз, құжат] зат. экон. Сауда кемесін немесе оның бір бөлігін белгілі бір мерзімге жалға алу жөніндегі теңіз тасымалы шарты.

ТАЙМШИТ [ағыл. time – уақыт, sheet – парақ, тізімдік] зат. экон. Шетелдік теңіз тасымалында жүк тиеу-түсіруге кететін уақыт шығыны дәл көрсетілетін теңіз тасымалы құрасты.

ТАЙПА [ир. طایفه] зат. Бірнеше ру, аталардан құралатын әлеуметтік топ, этникалық қауымның, қоғамдық бірліктің бір түрі.

Тайпалар одағы. тар. Байырғы тұрғындар бірлестігі.

ТАЙПАҚ сын. 1. Биік емес, аласа. 2. Шұңғыл емес, жайпақ.

ТАЙПАҚТАУ сын. 1. Бойы аласалау, талпақтау. 2. Жайпақтау, жайпағанды.

ТАЙПАҚТЫҚ зат. Аласалық, талпақтық.

ТАЙПАҚША сын. Талпақтау, аласалау.

ТАЙПАЛ= ет. Аттың біркелкі әдемі, жайлы жүруі, жорғалауы.

Тайпалған жорға. Төрт аяғы тең жорға; су жорға.

ТАЙПАЛАС сын. Бір тайпадан шыққан, тайпасы бір.

ТАЙПАЛДЫР= ет. Тайпалату, жорғалату.

ТАЙПАЛДЫРУ Тайпалдыр етістігінің қимыл атауы.

ТАЙПАЛМА: тайпалма жорға. Су жорға, төгілген жорға.

ТАЙПАЛТ= ет. Тайпалдыру, жорғалату, жортақтау.

ТАЙПАЛТУ Тайпалт етістігінің қимыл атауы.

ТАЙПАЛУ Тайпал етістігінің қимыл атауы.

ТАЙПАЛЫ сын. Бірнеше тайпадан тұратын.

ТАЙПАЛЫҚ сын. Тайпаға тән, тайпаға қатысты.

Тайпалық тілдер. лингв. Туыс рулық тілдер негізінде туған, жеке тайпалар сөйлейтін тілдер; тайпалық диалектілер деген ұғыммен паранар.

ТАЙПАҢДА= ет. Тайпалу, шайқалып жүру; жорғалау.

ТАЙПАҢДАУ Тайпаңда етістігінің қимыл атауы.

ТАЙПИ= ет. Жайпиу, жапырау, жалпиу.

ТАЙПИТ= ет. Жалпайту, апырайту.

ТАЙПИТУ Тайпит етістігінің қимыл атауы.

ТАЙПИЮ Тайпи етістігінің қимыл атауы.

ТАЙРАҚТА= ет. сөйл. *Тайраңда.*

ТАЙРАҚТАТ= ет. Тайраңдату, тайраң-тайраң еткізу.

ТАЙРАҚТАТУ Тайрақтат етістігінің қимыл атауы.

ТАЙРАҚТАУ Тайрақта етістігінің қимыл атауы.

ТАЙРАЛАНДА= ет. сөйл. *Тайраңда.*

ТАЙРАҢ зат. 1. Тайрақтаған жүріс. 2. ауыс. Еркінсіп масайраған қылық.

ТАЙРАҢДА= ет. 1. Түйе малының тайраң-тайраң етіп желуі, ойнақтау. 2. Түйе құсап арбаңдап, ебедейсіз жүру. 3. ауыс. Ештеңеден ығыспай еркінсу, масайрау.

ТАЙРАҢДАС= ет. Масайрасу, еркінсу.

ТАЙРАҢДАСУ Тайраңдас етістігінің қимыл атауы.

ТАЙРАҢДАТ= ет. 1. Тайраңдап ойнақтау, тайрақтау. 2. ауыс. Масайрату, еркінсіту.

ТАЙРАҢДАТУ Тайраңдат етістігінің қимыл атауы.

ТАЙРАҢДАУ Тайраңда етістігінің қимыл атауы; еркінсу.

ТАЙРУЛМӘЛІК зат. ескікіт. Құс патшасы.

ТАЙСА= ет. сөйл. *Тайсал.*

ТАЙСАҚ сын. Батыл емес, жалтақ, жасқаншақ.

ТАЙСАҚТА= ет. Қаймығып, именіп тайсалу, қашқалақтау.

ТАЙСАҚТАҢҚЫРА= ет. Тайсалыңқырау, қашқалақтаңқырау.

ТАЙСАҚТАҢҚЫРАУ Тайсақтаңқыра етістігінің қимыл атауы.

ТАЙСАҚТАТ= ет. Тайсалту, қаймықтыру.

ТАЙСАҚТАТУ Тайсақтат етістігінің қимыл атауы.

ТАЙСАҚТАУ Тайсақта етістігінің қимыл атауы.

ТАЙСАЛ= ет. Қаймығу, имену, жасқану.

ТАЙСАЛАҚТА= ет. сөйл. *Тайсақта.*

ТАЙСАЛДЫР= ет. Жасқандыру, қаймықтыру.

ТАЙСАЛДЫРУ Тайсалдыр етістігінің қимыл атауы.

ТАЙСАЛТ= ет. Имендіру, қаймықтыру.

ТАЙСАЛТУ Тайсалт етістігінің қимыл атауы.

ТАЙСАЛУ Тайсал етістігінің қимыл атауы.

ТАЙСАЛЫҢҚЫРА= ет. Қаймығыңқырау, именіңқырау.

ТАЙСАЛЫҢҚЫРАУ Тайсалыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ТАЙСАН= ет. сөйл. *Тайсал.*

ТАЙСАНДЫҚ зат. этн. Төрт адам қолдасып көтеретін үлкен сандық.

ТАЙСАНДА= ет. Тайсалақтау, қашқалақтау.

ТАЙСАНДАУ Тайсаңда етістігінің қимыл атауы.

ТАЙСАТ= ет. Тайдыру, тайсақтау; қаймығу, имену.

ТАЙСАТУ Тайсат етістігінің қимыл атауы.

ТАЙСАУ Тайса етістігінің қимыл атауы.

ТАЙСУ Тайку, айну.

ТАЙ-ТАЙ сын. Бума-бума, тең-тең.

ТАЙТАҚТА= ет. Тайраңдау, тайталақтау.

ТАЙТАҚТАТ= ет. Тайпаңдату, тайраңдату.

ТАЙТАҚТАТУ Тайтақтат етістігінің қимыл атауы.

ТАЙТАҚТАУ Тайтақта етістігінің қимыл атауы.

ТАЙТАЛАҚТА= ет. Тайтаңдау, тайраңдау.

ТАЙТАЛАҚТАУ Тайталақта етістігінің қимыл атауы.

ТАЙТАЛАС зат. 1. Талас-тартыс, егес, қақтығыс. 2. Қатарлас, бірге, тең.

ТАЙТАЛАС= ет. 1. Сөзбен я күшпен тіресу, таласып-тартысу. 2. Бәсекелесу, жарысу.

ТАЙТАЛАСҚЫШ сын. Егескіш, ерегіскіш.

ТАЙТАЛАСТЫР= ет. Таластыру, тірестіру.

ТАЙТАЛАСТЫРУ Тайталастыр етістігінің қимыл атауы.

ТАЙТАЛАСУ Тайталас етістігінің қимыл атауы; жарысу, бәсекелесу.

ТАЙТАҢ: тайтаң қақты. Тайраң-тайраң етті, тайтаңдады.

ТАЙТАҢДА= ет. 1. Тайраңдау, тайрақтау. 2. ауыс. Еркінсіп, баса көктеу, дандайсу, ешкімнен ығыспау.

ТАЙТАҢДАТ= ет. Тайраңдату, тайрақтау.

ТАЙТАҢДАТУ Тайтаңдат етістігінің қимыл атауы.

ТАЙТАҢДАУ Тайтаңда етістігінің қимыл атауы.

ТАЙТЕРІ зат. 1. этн. Тай терісімен тысталған көрпеше. 2. Тай терісінен жасалған, жүртің үстіне қаратып салатын тері төсеніш, тулақ.

ТАЙ-ТУЛАҚ зат. Арық-тұрақ, наиар жылқы.

ТАЙТҮЯҚ¹ зат. 19 ғ-ға дейін қазақ жерінде айналымда болған ақша түрі; аумағы тайдың тұяғындай кесек күміс, алтын.

ТАЙТҮЯҚ ЖАМБЫ Үлкендігі тай тұяғындай жамбы.

ТАЙТҮЯҚ² зат. өс. <лат. nardosmia> Қурделіүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

ТАЙФУН [ағыл. typhoon] зат. Тынық мұхиттың оңтүстік-шығыс Азияға жақын бөлігінде пайда болып, сураныл дауыл түрінде әрекет ететін өте күшті тропиктік циклонның аты.

ТАЙША¹ зат. сөйл. *Тайыңша.*

ТАЙША² үст. Тай секілді, тайға ұқсап.

ТАЙШАПТЫРЫМ: Тайшаптырым жер. Тай-қуан етпекпей келетін (5–10 шақырым) қашықтық деген мағынаны білдіретін халықтық өлшем.

ТАЙШҰНАҚ зат. жерг. Кішкене қап, қатшық.

ТАЙЫЗ сын. 1. Терең емес, саяз. // Саяз жер. 2. ауыс. Ой-өрісі, білімі төмен, үстірт.

ТАЙЫЗДА= ет. Өзен-көлдің суы терең болмай, саяздану.

ТАЙЫЗДАН= ет. Саяздану, таяздану.

ТАЙЫЗДАНУ Тайыздан етістігінің қимыл атауы.

ТАЙЫЗДАТ= ет. Саяздату, таяздату.

ТАЙЫЗДАТУ Тайыздат етістігінің қимыл атауы.

ТАЙЫЗДАУ¹ сын. 1. Саяздау, жайдақтау.

ТАЙЫЗДАУ² Тайызда етістігінің қимыл атауы.

ТАЙЫЗДЫҚ зат. 1. Терең болмаушылық, саяздық. 2. ауыс. Білімі аздық, ой өрісі төмендік.

ТАЙЫН= ет. Жүрексініп имену, жасқану, тайсалу, қаймығу.

ТАЙЫНБА= ет. Неден болса да тартынбау, алған бетінен қайтпау, тәуекеле бел байлау.

ТАЙЫНБАУ Тайынба етістігінің қимыл атауы.

ТАЙЫНУ Тайын етістігінің қимыл атауы.

ТАЙЫНША зат. Бір жасқа толып, екі жасқа жетпеген торпақ.

ТАЙЫНШАДАЙ сын. Тайынша сияқты, ірілеу, үлкен.

ТАКА зат. экон. Бангладеш ақша бірлігі.

ТАКЕЛАЖ [гол. takelage] з. а. т. Ауыр жүкті көтеруге, тасымалдауға қажетті құралдар (шығырлар, сым арқандар) құрамы.

ТАКЕСИКА з. а. т. псих. 1. Адамдардың қол алысу, сүйісу, тиіп кету т. б. жанасқан қарым-қатынасы. 2. Осы құбылыстарды зерттейтін психологияның бір саласы.

ТАКИН з. а. т. зоол. Сырт түрі бұқаға ұқсас жүні жібектей, майда, салмағы 350 келіге дейін болатын сиырдың бір түрі.

ТАКИЯ ескікіт. *Сүйену.*

ТАКРАП з. а. т. ескікіт. *Қайталау.*

ТАКС з. а. т. ә. к. с. Әуе шабуылына қарсы қорғаныстың америкалық әскери жүйесі.

ТАКСА [лат. taxage] з. а. т. экон. Мемлекет немесе өзін-өзі басқару органдары дәл белгілеген тауарлар бағасы немесе еңбек пен көрсетілетін қызмет ақысының мөлшері.

ТАКСИ [франц. taxi] з. а. т. Жүрілген жолға арнаулы таксометрдің көрсетуі бойынша ақы ұстап, жолаушылар мен жүк тасымалдауға арналған автомобиль.

ТАКСИЛЕТІП үст. сөйл. Такси ұстап, такси мініп.

ТАКСИС¹ [грек. taxis] з. а. т. биол. Еркін қозғалатын азғалардың (жануарлар, бактериялар), сондай-ақ кейбір жасушалардың (сперматозидтардың) біржақты әрекет етуші факторға жауап ретінде қозғалу реакциялары.

ТАКСИС² [грек. taxis] з. а. т. лингв. Мезгілде амал әрекетті білдіретін функционалды-семантикалық категория.

ТАКСИСТ з. а. т. сөйл. Такси жүргізушісі.

ТАКСИСТІ сын. биол. Таксисі бар, таксиске қатысқан.

Таксисті қозғалыстар. биол. Өсімдіктердің, өсімдік мүшелерінің, жасушалардағы оргanelлалардың белгілі бір фактордың әсерінен кеңістіктегі белгілі бір бағытта жысжуы.

ТАКСОМЕТР [лат. taxo – құнын анықтаймын, грек. metron – өлшем] з. а. т. көлік. Жұмысын есепке алатын және қабылданған тариф бойынша жолақы сомасын көрсетуге арналған аспап.

ТАКСОМОТОР: таксомотор паркі. Таксилерді пайдалануға беретін, оның бүкіл жұмысын басқаратын мекеме.

ТАКСОН [грек. taxis – орналасу, on – мән] з. а. т. Қасиеттері мен белгілерінің ортақтығы әртүрлі дәрежесімен байланысқан дискреттік нысандар тобы.

ТАКСОНОМИЯ [грек. taxis – орналасу, nomos – заң] з. а. т. биол. Азғаларды олардың туыстық дәрежесі бойынша иерархиялық жіктеудің ұстанымдарымен, әдістерімен және ережелерімен шұғылданып биология саласы.

ТАКСОНОМИЯЛЫҚ сын. Таксономияға тән, таксономияға қатысты.

Таксономиялық категория. Таксономияда категориялардың бір-біріне бағынышты топтарын – таксондарды белгілеу үшін қолданылатын түсініктер.

ТАКСОФОН з. а. т. Шақырушы абоненттің бір реткі ақылы байланысы үшін жалпы қолданыстағы телефон аппараты.

ТАКТ [нем. Takt] з. а. т. муз. Музыкалық шығармалардың салмақты үлесі мен салмақсыз үлесінің аралығы.

ТАКТИК з. а. т. Тактикаға шебер адам.

ТАКТИКА [грек. taktika] з. а. т. 1. Әск. Соғысты басқара, жүргізе білу ғылымы; барлық әскер түрлерінің және қарулы күштер түрлерінің бөлімшелері, бөлімдері мен құрамаларының ұрысқа дайындығы мен оны жүргізудің теориясы және практикасы. 2. Белгілі бір мақсатқа жету үшін қолданылатын әдіс, жол, экономикалық, әлеуметтік және басқа саясатта алға қойылған

мақсатқа жету үшін қолданылатын құралдар мен тәсілдер; іс-қимыл желісі.

ТАКТИКАЛЫҚ сын. Тактикаға жататын, тактикамен байланысты.

Тактикалық барлау. әск. Әскери барлаудың құрамалардың, бөлімдер мен бөлімшелердің командирлері мен штабтары, әскерлер (күштер) түрлерінің, арнаулы әскердің бастықтары және ҚК-дің барлық түрлерінің құрамалары мен бөлімдерінің қызметтері ұйымдастыратын құрамдас бөлігі. **Тактикалық бомбалаушы.** әск. Қарсыластың нысандарын ұрыс даласында және оперативтік тереңдікте жоюға арналған жоғары қуу салмағы 35–70 т, қуу қашықтығы 5 мың км-ге дейін, бомбалық жүк көтергіштігі 3–4,5 т, ядролық жойғыш бөлігі бар ұшақ. **Тактикалық бүркеме.** әск. Бірлестіктердің, бөлімдер мен бөлімшелердің ұрысқа дайындығын немесе құпия объектілердің орнын жасыру үшін жүргізілетін бүркеме. **Тактикалық бүркеніш.** әск. Өз әскерлерінің (күштерінің) ілгерілеуі мен орналасуын, артиллериялық және ракеталық әскерлердің атыс (сөрелік) позицияларын, басқару пункттері мен басқа да маңызды объектілердің орналасуын қарсыластан жасыру арқылы жерлікті жердің бүркеніш қасиеттерін, көріну шектеулі болатын жағдайлар мен бүркеніш құралдарын, сондай-ақ жалған позициялар, аудандар жасау әдістерін пайдаланып жасалатын бүркеніш. **Тактикалық дайындық.** әск. Бөлімшелерді, бөлімдер мен құрамаларды сол әскер салаларының тактикасына сәйкес ұрысты ұйымдастыру мен жүргізу тәсілдеріне үйрету мақсатындағы жауынгерлік дайындықтың маңызды бөлімі. **Тактикалық десант.** әск. Қарсыластың тактикалық және жақын маңдағы операциялық бөлімдеріндегі маңызды объектілерді алу және жойып жіберу үшін шабуылдау соғыстарында, қарсылас әскерлерінің маневрлік іс-шараларын тоқтатуда және қауырт шабуылдарды қамтамасыз ету үшін қолданылатын десант. **Тактикалық жағдай.** әск. Құрама (бөлім, бөлімше) мен оның көршілері ұрысқа дайындалатын және оны жүргізетін ұрыс алқабында (участкеде, ауданда) қалыптасатын жағдай. **Тактикалық жаттығу.** әск. Барлық әскер салаларының бөлімшелері мен бөлімдерін, арнайы әскерлерді, олардың командирлері мен штабтарын қазіргі заманғы ұрыс жүргізуге іс жүзінде бірлесе дайындаудың ең жетілген түрі. **Тактикалық зымырандар.** Жалпы әскери қарулар құрамаларынан тұратын және қарсыластардың тактикалық түпкірінде орналасқан объектілерді жоюға арналған ұрыс ракеталары. **Тактикалық қор.** әск. Құрамалар (бөлімдер), бөлімшелер командирлерінің тікелей қол астындағы бөлімдер (бөлімшелер); ұрыстық рет элементі.

ТАҚ¹ [ир. تخت] з. а. т. 1. Хан, патша, корольдің отыратын орны, сандал тақ. 2. Билік, билікке ие болу белгісі.

Тақ басына әкелді. Таққа отырғызды, билікке жеткізді. **Тағынан түскен жоқ.** Құш-қуатынан айырылған жоқ, қартайған жоқ. **Таққа мінгендей.** Ерекше құрметтелді, қадірленді. **Таққа мінді [отырды].** Хан сайланды, патша болды. **Тақтан тайдырды.** Тақтан түсірді, тақтан құлатты. **Тақтан түсті [күлады, тайды].** Патшалықтан, хандықтан айырылды. **Тақтан түсірді [құлатты, тайдырды].** Патшалығынан, хандығынан айырды.

ТАҚ² з. а. т. 1. матем. Жүппен алмасып келіп отыратын сан (1, 3, 5, 7). 2. ауыс. Жеке, дара, жалғыз.

Тақ функциялар. матем. Өзінің анықталу облысындағы барлық x үшін $f(-x) = f(x)$ шартын қанағаттандыратын $f(x)$ функциясы.

ТАҚ³ үст. Нақ, тура, дәл.

ТАҚ⁴ елік. Тақылдаған қысқа да қатты дыбысты бейнелейтін сөз.

Тақ етті. а) *Сарт етіп, қатты дыбыс шықты.* ә) *Сақ етіп, дәл жауап берді.*

ТАҚ = е. т. Бір нәрсені қадау, жапсыру, ілу. 2. *Пайдалану, байлау, орау, салу.*

ТАҚА¹ з. а. т. 1. жерг. Аяққиймнің өкшесі, өкшелігі. 3. Көлемі өкшені айналып келген доғаша болатын, аяққиймнің өкшесіне қағылған, металдан жасалған жалпақ кесінді.

ТАҚА² үст. Нақ, нағыз, тура, әбден.

ТАҚА = е. т. Жақындау, жуықтау, таяну.

ТАҚАЗ з. а. т. жерг. Жоны қоңыр, ұзынша, жіңішке балық.

ТАҚАЙЫР: тақайыр қылмады. Айныды, өзгерді.

ТАҚАҚТА = е. т. Бір нәрсені қайта-қайта айтып, мазанат алу.

ТАҚАҚТАТ = е. т. Қайталау, қақсату.

ТАҚАҚТАТУ Тақақтат етістігінің қимыл атауы.

ТАҚАҚТАУ Тақақтат етістігінің қимыл атауы.

ТАҚАЛ = е. т. Жақындау, жуықтау.

ТАҚАЛА = е. т. сөйл. **Тақа.**

ТАҚАЛТ = е. т. Жақындату, жуықтату.

ТАҚАЛТУ Тақалт етістігінің қимыл атауы.

ТАҚАЛУ Тақал етістігінің қимыл атауы.

ТАҚАЛЫҢҚЫРА = е. т. Жақындаңқырау, жуықтаңқырау.

ТАҚАЛЫҢҚЫРАУ Тақалыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ТАҚАЛЫС = е. т. Жақындасу, жуықтасу.

ТАҚАЛЫСУ Тақалыс етістігінің қимыл атауы.

ТАҚАС з. а. т. Талас-тартыс, егес.

ТАҚАС¹ = е. т. Ерегісу, егесу, таласу.

ТАҚАС² = е. т. Жақындату, жуықтату, тақау.

ТАҚАСТЫҚ з. а. т. Таласып-тартысушылық, ерегісушілік.

ТАҚАСТЫР = е. т. Қағыстыру, жақын-дастыру.

ТАҚАСТЫРУ Тақастыр етістігінің қимыл атауы.

ТАҚАСУ Тақас етістігінің қимыл атауы; ерегісу, таласу.

ТАҚАТ [ар. طاق] з. а. т. сөйл. **Тағат** (мұрша, мезіл, мүмкіндік).

Тақат қылды. Сабыр қылды, шыдады. **Тақат қып тұра алмады.** Шымдамсызданды, әбгерленді, тақат қылға шамасы келмеді.

ТАҚАУ¹ үст. Таяу, жуық, жақын.

ТАҚАУ² Тақа етістігінің қимыл атауы.

ТАҚАУЛАУ сын. Жақынырақ, жуықтау.

ТАҚАУЫР сын. сөйл. Жедел (талап).

ТАҚАУЫРЛА = е. т. Қузалау, қаузау.

ТАҚАУЫРЛАН = е. т. Бітуге жақындау.

ТАҚАУЫРЛАНУ Тақауырлан етістігінің қимыл атауы.

ТАҚБЕЗЕ з. а. т. жерг. Тақсірет, тауқымет. Тақбезесін тартты. Тақсіретін, зардабын тартты.

ТАҚИҚ [ар. تحقيق] сын. ескікіт. Анық, айқын, таза.

ТАҚИҚДАР з. а. т. ескікіт. Дидар, бейне.

ТАҚИЯ [ар. طاقية] з. а. т. Кестелеп, сырып жасалған дөңгелек, жеңіл басқим.

Тақияға тар келе ме [тарлық етпейді].

Қомсынып, олқысынып отырсың ба деген мағынада. Тақияда тамтығын қалдырмады. Бәрінен айырды, түгін қалдырмады. Тақияда тамтығы қалмады. Түгін қалдырмай, қиратып бүлдірді.

Тақияң жерге түседі [түсердей]. Зәулім, биік.

Тақия тігіп беретін тапты. Қыз тапты, қызды болды. Тақиясына тар келді. Осал, солғын болды, көңілі толмады.

ТАҚИЯДАЙ сын. 1. Дөп-дөңгелек. 2. Оте тар, кішкентай.

ТАҚИЯЖҮГІРТПЕК з. а. т. этн. ойын. Ұлттық ойын түрі.

ТАҚИЯҚАРЫН з. а. т. анат. Месқарын мен жалбыршақ қарын аралығында орналасқан

ең кішкентай қосалқы қарын; қарынның тықыр түкті бөлігі.

ТАҚИЯЛЫ сын. Тақия киген, тақиясы бар. **ТАҚИЯТЕППЕК** зат. этн. Тақия теуіп ойнайтын балалар ойыны.

ТАҚИЯТҰЗАҚ зат. аңш. Кішкентай құстарды ұстауға арналған шағын, дөңгелек тұзақ.

ТАҚИЯСЫЗ сын. Тақиясы жоқ, тақия кимеген.

ТАҚИЯШАҢ сын. Басына тақия ғана киген.

ТАҚҚЫЗ= ет. Тақтыру, қадату.

ТАҚҚЫЗУ Таққыз етістігінің қимыл атауы.

ТАҚЛИДИ: тақлиди иман. діни. Қоршаған ортаның әсерімен немесе біреулерден естіп, соларға елітіп мақұлдаудан болған иман.

ТАҚПАҚ зат. Жатпап алып, көпшілік алдында айтуға лайықты шағын өлең.

ТАҚПАҚТА= ет. 1. Өлең сөзді жатқа айту, тақпақ айту. 2. Сөздің майын тамызып, қиыстырып, термелеп айту.

ТАҚПАҚТАТ= ет. Тақпақ айту, жатқа айту.

ТАҚПАҚТАТУ Тақпақтап етістігінің қимыл атауы.

ТАҚПАҚТАУ Тақпақта етістігінің қимыл атауы. 1. Тақпақтап сөйлеу. 2. Қисынды сөзді, тақпақты мәнерлеп айту.

ТАҚПАҚШЫ зат. Тақпақ айтушы.

ТАҚПАҚШЫЛ сын. Термелеп, нақылдап сөйлегіш.

ТАҚРАР [ар. تَكَرَّار] шыл. Қайта, тағы.

ТАҚСЫ сын. жерг. Тентек, қисық, бұзық.

ТАҚСЫР [ар. تَحْضِير] зат. көне. Мәртебесі жоғары адамға жалғу-жалбарыну мағынасында айтылатын қаратпа сөз.

ТАҚСЫРЛА= ет. Тақсыр-тақсыр деу.

ТАҚСЫРЛАУ Тақсырла етістігінің қимыл атауы.

ТАҚСІРЕТ [ар. تَحْسِيرات] зат. Ауыртпалық, қиыншылық, азап.

Тақсірет тырнағы. Көңіл кірбіңі, сары уайым, ауыртпалық. **Тақсіретті жықты.** Қайғыны, қиындықты жеңді. **Тақсіретін тартты [шекте].** Азабын көрді, зардабын тартты.

ТАҚТА¹ [ар. تَحْت] зат. 1. Бормен жазуға лайықталып жасалған қара не қызыл түсті мектеп жабдығы. 2. Түрлі құлақтандыру, жарнама, құрылыс хабар, газет т.б. ілінетін арнаулы тақтай. 3. Құрылыста, үйлердің, ғимараттардың т.б. іші-сыртын қаптауға, еденге төсеуге, төбесін жабуға пайдаланылатын құрылыстық құрылым.

ТАҚТА² зат. 1. Арасын межелеп бөліп-бөліп тастаған егістік жер. 2. Өлшеп, бірдей етіп бөлінген, тақталған бөлік.

Тақта болды. Дән байлады. **Тақта шоколад.** тамақ. Құрамында 0,6%-ға дейін теобромин, 0,4%-ға дейін қымыздық қышқылы бар өте құнарлы тағам.

ТАҚТА³ зат. жерг. колөнер. Әсірден кейін тоқылатын кілемнің жиегі.

ТАҚТАДАЙ сын. Тақта сияқты, тақта тәрізді тегіс, жазық.

ТАҚТАЖАУЫР зат. кәс. Ісіксіз жауыр [өдетте, жылқының қапталындағы жауырға байланысты айтылады].

ТАҚТАЖЕЛБЕЗЕКТІЛЕР зат. зоол. Моллюскалардың бір класы.

ТАҚТАЙ зат. Бөренені тіліп әзірленетін екі жағы тегіс, жұқа ағаш, құрылыс материалы. // Тақтайдан істелген.

Тақтай еденді. Еденіне тақтай төселген. **Тақтай көріз.** Тақтайдан тор немесе үш бұрышты құбыр жасап, артық жерасты суын басқа тұсқа бұрып әкету арқылы жер құрғататын тәсіл. **Тақтай жол.** Дағдылы жол,

тұзу бағыт, жөн. **Тақтай соқты болды.** Денесіне тақтай батты.

ТАҚТАЙДАЙ сын. Кедір-бұдырсыз, тентегіс.

ТАҚТАЙЛА= ет. 1. Тақтай төсеу, тақтай салу. 2. ауыс. Тізу, тізбектеу.

ТАҚТАЙЛАН= ет. Тақтай төселу, тақтай салыну.

ТАҚТАЙЛАНУ Тақтайлан етістігінің қимыл атауы.

ТАҚТАЙЛАТ= ет. Тақтай төсету, тақтай салдыру.

ТАҚТАЙЛАТУ Тақтайлат етістігінің қимыл атауы.

ТАҚТАЙЛАУ Тақтайла етістігінің қимыл атауы.

ТАҚТАЙЛЫ сын. Тақтай төселген, тақтай салған.

ТАҚТАЙША зат. Кішкене тақтай.

ТАҚТАКІЛЕМ зат. колөнер. Көп қаттарлы жолақтардан тұратын кілем.

ТАҚТАҚ¹ зат. зоол. Инге ұя салатын ақ құйрық торғай.

ТАҚТАҚ² сын. Кедір-бұдырсыз, тегіс.

ТАҚ-ТАҚ¹ елік. Тарс-тарс, сарт-сарт еткен қысқа да қатты дыбысты бейнелейтін сөз.

Тақ-тақ етті. Тақылдады, тарсылдады.

ТАҚ-ТАҚ² зат. өс. сөйл. **Арнаушоп.**

ТАҚТАЛА= ет. Тақта-тақта етіп бөлу.

ТАҚТАЛАУ Тақтала етістігінің қимыл атауы.

ТАҚТАЛЫЛАР зат. зоол. <лат. placozoa> Дене пішінін өзгертіп, амеба сияқты қозғалатын, омыртқасыздардың бір түрі.

ТАҚТАТАСТАР зат. геол. Бітімі тақталанып келген метаморфтық тау жыныстарының жалпы атауы.

ТАҚТАТАСТЫҚ зат. геол. Қатты соққы әсерінен тау жыныстарының белгілі жазықтыққа параллель, біршама оңай жарылу қабілеті.

ТАҚТАТАСТЫЛЫҚ зат. геол. Қат-қабатты метаморфтық тау жыныстардың жіктелу жазықтығы оларды құрайтын жарғақты, қабыршақты және созылмалы минералдардың орналасу бағытына параллель болуымен сипатталатын кливаж нәтижесінде осы тау жыныстардың жеке-дара тақташаларға даралану пішіні.

ТАҚТАШАЙ зат. тамақ. Шай үзінділерінен массалары 100, 200, 500 г болатындай етіп, төрт бұрыштан, баспаланып өндірілген шай.

ТАҚ-ТҮҚ сын. Болар-болмас, жетер-жетпес; бірде бар, бірде жоқ, жарымаған.

ТАҚТҰЯҚТЫЛАР зат. зоол. <лат. perissodactyla> Сүтқоректілер класының отряды, ірі жануарлар.

ТАҚТЫР= ет. Таққыз, байлаттыру.

ТАҚТЫРУ Тақтыр етістігінің қимыл атауы.

ТАҚУА [ар. تَقْوَى] сын. Діндар, діниш. // Діндар, діниш адам.

Тақуа болу. Шаригат талаптарын шын пейілімен беріліп орындау.

ТАҚУАЛАН= ет. Тақуа болу, тақуаға тән қылық көрсету.

ТАҚУАЛАНУ Тақуалан етістігінің қимыл атауы.

ТАҚУАЛАУ сын. Тақуаға бейімірек, діндарлау.

ТАҚУАЛЫҚ зат. 1. Тақуаға тән іс-әрекет.

2. Адамның діни, адамгершілік, әдептілік парыздары мен міндеттеріне адалдығын сипаттайтын имандылық қасиеті.

ТАҚУА-ТАҚТАҚ сын. жерг. Шешен, тілмар.

ТАҚУАСЫН= ет. Тақуа болғансу, діндарсу.

ТАҚУАСЫНУ Тақуасын етістігінің қимыл атауы.

ТАҚУАША үст. Тақуаға ұқсап, тақуа тәрізді.

ТАҚША зат. инф. <ағыл. board> Электрондық құрауыштардан тұратын, компьютердің басқа құрылғыларымен жалғаса алатын, бетінде баспа өткізгіштері бар ауыстырмалы шағын тақта.

ТАҚЫ зат. көне. Амал, айла, әдіс.

ТАҚЫЛ¹ зат. Тақ-тақ еткен дыбыс.

ТАҚЫЛ² зат. көне. Амал-айла, құлық.

ТАҚЫЛДА= ет. 1. Тақ-тақ ету, тарсылдау. 2. ауыс. Мүдірмей бөгетсіз, тық-тық етіп сөйлеу.

ТАҚЫЛДАҚ¹ зат. Тас ататын соғыс қаруы.

ТАҚЫЛДАҚ² сын. Тақылдауық, сөзуар, сайрауық.

ТАҚЫЛДАТ= ет. Тақ-тақ еткізу.

ТАҚЫЛДАТУ Тақылдат етістігінің қимыл атауы.

ТАҚЫЛДАУ Тақылда етістігінің қимыл атауы; тықылдап сөйлеу.

ТАҚЫЛДАУЫҚ сын. Тақылдақ, тақылдағыш.

ТАҚЫЛЕТТЕС сын. сөйл. **Тақылетті.**

ТАҚЫЛЕТТІ сын. Ұқас, сияқты, тәрізді.

ТАҚЫЛЖЫР зат. 1. жерг. **Тақым.**

2. анат. <лат. patella> Ортан жіліктің тобықтық шығырымен буын арқылы байланысқан ірі тиек сүйек.

ТАҚЫЛ-ТАҚЫЛ үст. Аз-аздан, жиі-жиі (тамақ ішу).

ТАҚЫЛ-ТҰҚЫЛ үст. Бірде бар, бірде жоқ, тақ-тұқ.

ТАҚЫМ зат. Тізенің астыңғы, ішкі жағы.

Тақымға басқан ат. Шаруаның не жеке бір адамның жасынан күтіп, жеке иелігіне алып жүрген күш-көлігі. **Тақым басты.** а) Тақымымен тебініп, атқа ишү-ишүледі. **Тақымға бұрау салды.** Арқанмен қатты буып қинады. **Тақым батырды.** Қинады, озбырлық көрсетті. **Тақым бұрау [тақымына қыл бұрау]** салды. көне. Қылмысты адамдарды (ұры, барымташы т.б.) азаптаудың бір жолы; жазаның түрі. **Тақым бұрау, тар қыспақ.** Ауыр азап, қиыншылық. **Тақым жазды.** Шапты, жүрді деген мағынада айтылады. **Тақымға алды.** Қатты састырды, әбден қысты. **Тақымға салды.** Тізесін батырды, күш көрсетті. **Тақым салды.** Атқа мінді, атқа шапты. **Тақымы атқа жарымады.** Мініп жүрер көлігі болмады. **Тақымы берік.** Атқа нық, мығым отыратын (адам). **Тақымы жылтыраған.** Кедей, жоқ-жітік. **Тақымы кепес ұры.** Бауқесте ұры. **Тақымына ат тиді.** Астына ат бітті. **Тақымына басты.** а) Мінді, көлік етті. ә) Тізенің астыңғы жағына қыстырды. б) Тізенің астыңғы жағына қысты. **Тақымынан сойыл түспеді.** Көп жапа шекті, таяқ жеді, азап тартты. **Тақымын жазды.** Атқа мініп шапты. **Тақымы толмады.** Көңілі толмады, місе тұтпады, қорашынды.

ТАҚЫМДА= ет. 1. Көлікті жүргізу үшін тақым қағу, тақым қысу. 2. ауыс. Өкшелеп қалыспау. 3. ауыс. Қоярда қоймай қыр соғына түсу, тақақтап қалмау, қайталай беру.

ТАҚЫМДАС= ет. Жақындасу, қатарласу.

ТАҚЫМДАСУ Тақымдас етістігінің қимыл атауы.

ТАҚЫМДАТ= ет. Жақындату, қатарлас-тыру.

ТАҚЫМДАТУ Тақымдат етістігінің қимыл атауы.

ТАҚЫМДАУ Тақымда етістігінің қимыл атауы.

ТАҚЫМДЫҚ зат. Тақымның тұсы, шапқа жақын жер.

ТАҚЫМКЕШ сын. Көкпарда, жекпе-жек тартыста жеңгіш (адам).

ТАҚЫМҚАҒАР зат. Атқа мінгенде тақым тимеу үшін былғарыдан, кәізден жасалған зат.

ТАҚЫМТАҒЫЛАН = е.т. Көптен атқа отырмай, жатырқау, тосырқау.

ТАҚЫР¹ зат. 1. геогр. Шөл, шөлейтті өңірлерде өсімдік өспейтін құдық жер. 2. экол. Шөл мен шөлейттің жазық сазды ойпауыттарда түзілетін топырақ түрі. 3. Шөбі қурап қалған, тегіс жер. 4. Өсімдіксіз, беті кеуіп жарылып кеткен ойдым жер; топырақтың түзіле бастаған бір түрі. // Тықыр, жалтыр. // Кенде, жұрдай.

Тақырға [тақыр мұзға, тақыр жерге] отырғызды [отырғызып кетті]. Айла-амалын асырып, жер соқтырды, алдады. **Тақыр жер**. Еш нәрсе төселмеген, төсенішсіз жер. **Тақыр жерге отырғызды**. Жер соқтырды, алдап кетті. **Тақыр жерден шөп шығарған**. Қу, айлакер адам деген мағынада. **Тақыр жетім**. Жанашыр ешкімі жоқ, нағыз жетім. **Тақыр кедей**. Түгі жоқ, нағыз кедей. **Тақыр мұзға отырды**. Қапы қалды, алданды.

ТАҚЫР² сын. жерг. Дәмнің ащы татымының бір түрі.

ТАҚЫР³ зат. жерг. кәс. Қырман.

ТАҚЫРАЙ = ет. Шашы алынып, тақыр болу.

ТАҚЫРАЙТ = ет. Тақыр етіп, жалтырлату.

ТАҚЫРАЙТУ Тақырай етістігінің қимыл атауы.

ТАҚЫРАЮ Тақырай етістігінің қимыл атауы.

ТАҚЫРКІЛЕМ зат. қолөнер. Түксіз әрі тығыз тоқылған кілем.

ТАҚЫРЛА = ет. Тақыр ету; түк қалдырмау.

ТАҚЫРЛАН = ет. Тықырлану, шөп шықпау.

ТАҚЫРЛАНУ Тақырлан етістігінің қимыл атауы.

ТАҚЫРЛАТ = ет. Тықырлау, жалтырату.

ТАҚЫРЛАТУ Тақырлат етістігінің қимыл атауы.

ТАҚЫРЛАУ¹ сын. Сәл тақыр.

ТАҚЫРЛАУ² Тақырла етістігінің қимыл атауы.

ТАҚЫР-ТАЗА үст. Бүтіндей, біржола.

ТАҚЫРТАҚ зат. Тақыр.

ТАҚЫРШАҚ зат. Сортаң, тақыр жер.

Тақыршаққа отырғызды. Жер соқтырды, алдап кетті. **Тақыршаққа отырды**. Қапы қалды, алданып қалды.

ТАҚЫРШЫЛЫҚ зат. Құрғақшылық, қуаңшылық, шөп өспей қалушылық.

ТАҚЫРЫП зат. 1. Жазған еңбектің, шығарманың, оқылатын дәріс, баяндама, сабақтың аты. 2. Шығарма мазмұнының негізгі арқауы, онда сөз болатын басты мәселе, айтылатын жайдың бағыт-бағдары. 3. и.н.ф. <ағыл. header> Бағдарламаның, құрылғы драйверінің және т.б. басында орналасатын параметрлер блогы. 4. и.н.ф. Құжаттың бастапқы бөлігі; мәліметтерді жеткізу желілерінде – берілетін хабардың арнайы басқарушы символынан кейін орналастырылатын және адрес ретінде пайдаланылатын символдар тізбегі. 5. и.н.ф. Windows жүйесіндегі мәтіндерде – құжат беттерінің жоғарғы жағына орналасқан колоннатурал. 6. и.н.ф. Терезенің, диалогтық терезенің немесе аспаптар тақтасының жоғарғы бөлігіндегі көк немесе басқа түсті көлденең белдеу.

Тақырып алабы. и.н.ф. <ағыл. title bar> Терезе тақырыбы жазылған экранның ең жоғарғы жолында орналасқан, көкіл не басқа түсті көлденең жол. **Тақырып файлы**. и.н.ф. <ағыл. header file> Бағдарламаның басында анықталған және Си тілінде жазылған бағдарламадағы қызметтерде пайдаланылатын айнымалылар мен мәліметтер типі бар сыртқы файл. **Тақырыпқа барғыш**. ресми. кіт. Әдеби шығарманың тақырыбын таңдауда біреуіне қайта-қайта орала беру. **Тақырыпқа барғыштады**. кіт. Шығарманың тақырыбын таңдауда біреуіне қайта-қайта орала берді.

ТАҚЫРЫПТАС сын. Тақырыбы бір, ұқсас.

ТАҚЫРЫПТЫҚ сын. Тақырыпқа қатысты, белгілі бір тақырыпқа арналған.

Тақырыптық тексеру. пед. Нақты тақырыпқа байланысты оқушының білімін, машық-дағдыларын тексеру.

ТАҚЫРЫПША зат. Қысқа, шағын тақырып.

ТАҚЫРЫПШЫ: тақырыпшы мүше. лингв. Сөйлемді актуалды мүшедегі ремалық бөлігі.

ТАҚЫС сын. 1. Қу, әккі, айлакер. 1. жерг. сараң.

ТАҚЫСТАН = ет. Әккілену, қулану.

ТАҚЫСТАНУ Тақыстан етістігінің қимыл атауы.

ТАҚЫСТАУ сын. Әккілеу, қулау, айлашы.

ТАҚЫСТЫҚ зат. Әккілік, қулық, айлашылық.

ТАҚЫТ зат. сөйл. **Тақ**.

ТАЛ¹ зат. 1. Майысқақ бұтақты, жіңішке жапырақты ағаш, бұта. 2. бот. Талдар тұқымдасына жататын ағаш, бұта, бұташық өсімдіктер туысы.

Тал бесік. Талдан иіп жасалған бесік. **Тал бойы**. Бүкіл денесі, тұла бойы. **Тал бойына жарасты**. Бойына шақ келді, жараса кетті. **Тал бойында тарыдай бір міні жоқ**. Мінсіз, дара туған. **Тал бойында кіршік жоқ**. Мінсіз, таза. **Тал жібектей орады**. б.ейн. Еркеледі, назданды. **Тал қалқан**. Қалқанның бір түрі. **Тал қоя**. Ұзындығы бір тұтам, жуандығы бас бармақтай, сырты ақ шүберекпен орап тігілен, талдан жасалған қоя. **Тал тұқымдасы**. б.от. <лат. salicales> Қос жарнақты өсімдіктер, ағаштар, бұта, бұташық. **Тал [талма, тапа-тал] түс**. Күннің тас төбеге келіп, қатты ысыған кезі. **Тал шыбықтай**. Өрімдей, жас; сымбатты. **Тал шыбықтай бұралды**. поэт. Нәзік, сұлу мағынасында. **Тал шыбықтай бұралан**. Нәзік, үзіліп тұрған, талдырмаш.

ТАЛ² зат. Біртектес, ұқсас заттардың жеке біреуі, данасы.

ТАЛ³: тал түс. Нағыз шаңқай түс, талма түс.

Тал түс сызығы. геогр. Аспан меридианы жазықтығының математикалық көкжиек жазықтығымен қилысатын түзу сызығы.

ТАЛ = ет. 1. Есінен тану, есі ауып қалу, талықсу. 2. Қатты, шаршап әлсіреу.

ТАЛА = ет. 1. Иттің, жыртқыш аңның тістеп жара түсіруі; бір жерін жылып алып тастауы. 2. Ара, маса, сона т.б. жәндіктердің денені шағып дуылдатуы. 3. ау.с. Тонап, шауып алу, тартып алу. 4. ау.с. Таласып-тармасуы, таласуы.

Талап жеді. Ешбір аяушылық көрсетпеді, қатыгездік танытты. **Таламаған ит қалған жоқ**. Адам баласынан көрмегенді көрді, көп қиыншылықты басынан өткізді.

ТАЛАҒЫШ сын. Ел шапқыш, жаулап, тартып алғыш.

ТАЛАЙ¹ зат. Бақ, несібе, тағдырдың маңдайына жазғаны.

Талайды көрді. Жақсы-жаманды басынан кешті, қатып-пісті. **Талайын сынады**. Тағдырын сынады. **Талайын ашылсын**. тілек. Бағың ашылсын, бақытты бол. **Талайың өссін!** алғыс. Мерейің үстем болсын, бақытты бол! **Талайы төмен түсті**. Беделі түсіп, көңілі басылып қалды.

ТАЛАЙ² үст. 1. Әлденеше, бірнеше. 2. Көп, көптеген. // Көп адам, көпшілік. 3. Неше түрлі, алуан түрлі. // Неше түрлісі, сан алуан. 4. Сан мәрте, бірнеше рет.

Талайдан бері. Көптен бері, бұрыннан. **Талай жер**. Алыс, біраз жер. **Талай жылғы дәурен**. Талай қызық. **Талай [сан] жылдар**. а) Көптен бері. Қанша қызық ә) Көп уақыт. **Талай күндік**. Мол, біразға жететін. **Талай қыршын өмірді текке қыды**. Талай боздақ мезгілсіз мерт болды, өмірін құрбан етті. **Талай сулар ақты**. Көптеген өзгерістер болды.

ТАЛАЙҒЫ сын. Көптен бергі, бұрыннан келе жатқан.

ТАЛАЙЛЫ сын. Бақытты, абыройлы.

ТАЛАЙСЫЗ сын. Бақсыз, сорлы.

ТАЛАЙ-ТАЛАЙ сын. 1. Көптеген, әлденеше, бірнеше. 2. Неше түрлі, әр алуан; алуан-алуан.

ТАЛАҚ¹ [ар. طلاق] зат. діни. Ер адамның әйелін тастағанда айтылатын «неке бұзылды, әйелін тастады» деген мағынадағы сөз.

Талақ айту. діни. Ислам дініндегі неке бұзу шарты. **Талақ етті [қылды]**. а) Неке бұзды, әйелін тастады. ә) Дүниеден, тіршіліктен безді. **Талақ салды [тастады]**. а) Неке бұзды, әйелінен ажырасты. ә) Дүниеден безді, еш нәрсені керек қылмады.

ТАЛАҚ² зат. 1. Қарынға жабыса біткен, қан түзетін жүйеге жататын мүше; көк бауыр. 2. анат. <лат. lien> Қанның иммундық бақылау қызметін жүзеге асыратын орган. 3. вет. Бағым-құтімі нашарлаған жылқы қышайтын ауру.

Талағы жабысты. кекесін. Ымы-жымы бірігіп, жігі айырылмастай болды. **Талағы тарс айырылды**. Қатты ашуланды, бұлқан-талқан болды. **Талағынан тарс жарылды**. Қатты ашуланды, бұлқан-талқан болды. **Талағында [талағының] биті бар**. Еті тірі, пысық, етті. **Талағында биті бар**. Келешекте іс тыңдыра алатын ізденіш, зерделі. **Талағы тарс айырылды [жарылды, кетті]**. Бұлан-талан болып, қатты ашуланды.

ТАЛАҚАЙ: ту талақай. Бейберекет, оыр-топыр, астан-кестен.

ТАЛАҚАҒАЗ зат. көне. Мұсылмандық шариғат бойынша некенің бұзылуын растайтын куәлік.

ТАЛАҚТАЙ сын. 1. Талақ сияқты, талақ тәрізді. 2. ау.с. Талаураған, көкпеңбек.

Талақтай жабысты. Қыр соңынан қалмады, айырылмады.

ТАЛАҚША үст. Талақ сияқты, талаққа ұқсап.

Талақша жабысты. Қыр соңынан қалмай, айырылмай, кетпей қойды.

ТАЛАҚШӨП зат. өс. Өзен жағалауында, ылғалды ормандарда өсетін, биіктігі 5-15 см-дей, бөрілік шөп.

ТАЛАМАҚАЙ зат. сөйл. **Талапай**.

ТАЛАМУС зат. анат. Көру төмпешігі, аралық мидың ең үлкен бөлігі.

ТАЛАН зат. сөйл. Бақ, несібе, тағдырдың жазуы.

Таланы өрледі. Бағы жанды, тасы өрге домалады.

ТАЛАН = ет. Талауға түсу, тонау.

Талан болды. Талауға түсті, таланды, тоналды. **Талан көрді**. Ауыр азап көрді. **Талан қылды**. Талады, тонады.

ТАЛАНДЫ¹ зат. Талаушылық, тонаушылық.

ТАЛАНДЫ² сын. сөйл. Несібелі, бақытты, бағы бар.

ТАЛАНСЫЗ сын. сөйл. **Талайсыз** (несі-бесіз, ырыссыз).

ТАЛАНТ¹ [грек. talanton] зат. Табиғи дарын, ерекше қабілет. 2. психол. Жеке тұлғаға тән көркем шығармашылықтың белгілі бір саласындағы айрықша қабілет.

Таланты көмілді. Көрінбеді, ескерілмеді, байқалмады.

ТАЛАНТ² [грек. talanton] зат. Ежелгі Грекияның, Вавилонның, Персия мен Кіші Азиядағы басқа да аймақтардың ең ірі салмақ және ақша-есептік бірлігі.

ТАЛАН-ТАРАЖ ир. зат. Мал-мүлкін, байлығын талаушылық, тонаушылық.

Талан-таражға салды. а) Тонады, талады. ә) Қоғам мүлкін ысырапқа ұшыратты, ұрлады.

ТАЛАНТСЫЗ сын. Дарынсыз, қабілетсіз. // Дарынсыз, қабілетсіз жан.

ТАЛАНТСЫЗДЫҚ зат. Дарынсыздық, қабілетсіздік.

ТАЛАНТТЫ сын. Дарынды, ерекше қабілетті, өнерлі.

ТАЛАНТТЫЛЫҚ зат. Дарындылық, ерекше қабілеттілік.

ТАЛАНУ Талан етістігінің қимыл атауы.

ТАЛАП [ар. طلب] зат. 1. Ынта, ықылас, ұмтылушылық. 2. психол. Адамның ішкі ізденісінен туындап, ілгері ұмтылысымен сипатталатын ізгі қасиеті. 3. Мақсат, тілек. 4. Міндет, жауапкершілік.

Талабы өрге аспады. Мақсаты орындалмады, іске аспады. **Талабыңа нұр жаусын!** алғыс. Алдыңнан жарылқасын, бақытты бол! **Талабы тас болды.** Райынан қайтты, тоқтады. **Талабы таудай.** Өте талапты, қабілетті. **Талабыңа жет.** алғыс. Арманыңа жет. **Талап ету мерзімі.** құқық. Азаматтық құқығы бұзылған адамның сотқа шағымдануға тиесілі уақыты. **Талаптарды біріктіру.** құқық. Бірнеше талапты бір өндіріске қосу. **Талап етті.** а) Міндеттеді, жүктеді. ә) Талпынды, ұмтылды. **Талап етіді.** Міндеттеді, талап қойды. **Талап қойды.** Шарт қойды, міндет жүктеді. **Талап қою.** Міндет жүктеу, жауапкершілік арту.

ТАЛАПАЙ зат. 1. Шашылып жатқан нәрсені таласа-тармаса жинап алу әрекеті. 2. Талан-тараж, талау, тонау.

Талапайға салды. Тонады, талауға салды. **Талапайға түсті.** Көрігеннің қолында, талауында кетті. **Талапайы шықты.** Тоналды, талауға түсті.

ТАЛАПАЙЛА= ет. Талапайға салу, таласып-тартысып бөліп алу.

ТАЛАПАЙЛАС= ет. Талапайға салысу, таласып-тартысу, бөлісу.

ТАЛАПАЙЛАСУ Талапайлас етістігінің қимыл атауы.

ТАЛАПАЙЛАТ= ет. Талапайға салғызу.

ТАЛАПАЙЛАТУ Талапайлат етістігінің қимыл атауы.

ТАЛАПАЙЛАУ Талапайла етістігінің қимыл атауы.

ТАЛАПАРЫЗ зат. құқық. Субъективті құқықты немесе заңды мүддені қорғау үшін заңда бекітілген сотқа шағымдану нысаны.

ТАЛАП-БҰЛА= ет. Талау, талауға салу.

ТАЛАПКЕР¹ зат. <лат. abiturienti> Негізгі не жалпы орта мектепті бітіріп, арнайы орта немесе жоғары мектепке түсуге талаптанушы (адам).

ТАЛАПКЕР² зат. 1. Сот орнына арыз беріп ізденуші, жоқтаушы адам. 2. құқық. Өзіне қатысты тікелей қылмыспен мүлікте залал келтірілді деп ұйғаруға негізі бар және оны өтеу туралы талап қойған заңды тұлға.

ТАЛАПКЕР³ сын. Келешегінен үміт күттіретін ізденіш, талапшыл, үміткер. // Талапшыл, үміткер адам.

ТАЛАПКЕРЛІК зат. Ізденгіштік, талаптанушылық.

ТАЛАПСЫЗ сын. Ынтасыз, мақсатсыз.

ТАЛАПСЫЗДЫҚ зат. Талаптанбаушылық, ұмтылмаушылық, ынтасыздық.

ТАЛАП-ТАЛҒАМ зат. Талап пен талғам.

ТАЛАПТАН= ет. Алдына қойған мақсатқа жетуге тырысу, ұмтылу.

ТАЛАПТАНДЫР= ет. Ұмтылдыру, тырымысу.

ТАЛАПТАНДЫРУ Талаптандыр етістігінің қимыл атауы.

ТАЛАПТАНУ Талаптан етістігінің қимыл атауы.

ТАЛАПТАНУШЫЛЫҚ зат. Ілгері ұмтылушылық, тырысушылық.

ТАЛАПТАС сын. Талабы бір қатарлас.

ТАЛАПТЫ сын. Көздеген мақсатына, жетуге ұмтылғыш, ізденіш, талабы мол.

ТАЛАПТЫЛЫҚ зат. Талапты болушылық, ілгері ұмтылушылық.

ТАЛАП-ТІЛЕК зат. 1. Алдына қойған, жетсем деген арман, мақсат. 2. Мұқтаж, қажеттілік.

ТАЛАПШЫЛ сын. Талап қойғыш, талап еткіш, ұмтылғыш.

ТАЛАПШЫЛДЫҚ зат. Талап қойғыштық, талап еткіштік.

ТАЛАС зат. 1. Белгілі бір мәселе жайындағы пікір тартысы, дау, керіс. 2. Даулы, шешілмеген, анық-танығы белгісіз жай. // Таласатын, дауласатын. 3. Үміт, дәме. 3. Тайталас, қатарма-қатар, теңбе-тең.

ТАЛАС= ет. 1. Белгілі бір мәселе жайында дауласу, тартысу. 2. Бір-бірімен тістесіп жүлқыласу, алысу. 3. Таласып-тармасу, асығу. 4. Ұрысып, керісу. 5. ауыс. Бақсынасу, жарысу. 6. ауыс. Аңсау, ұмтылу.

ТАЛАСА-ТАРМАСА үст. Жедегабыл, асығыс-үсігіс.

ТАЛАСҚЫШ сын. Төбелескіш, даукес, жанжалқой.

ТАЛАСҚЫШТЫҚ зат. Жанжалқойлық, даукестік, төбелескіштік.

ТАЛАССОКРАТОН [грек. thalassa – теңіз, kraios – күш] зат. геол. Мұхит түбінің тектоникалық тұрғыдан орнықты, қозғалысы аз атырабы.

ТАЛАССОКРАТТЫҚ талассократтық кезең. тар. Қазіргі кездегі құрлықтардың бетіне теңіз суының кеңінен жайылу кезеңі.

ТАЛАССЫЗ сын. Дау-дамайсыз, даусыз, анық.

ТАЛАС-ТАРТЫС зат. 1. Дау-дамай, ұрыс-керіс. 2. Бөсекелестік.

ТАЛАСТАУ сын. Дауы көптеу, шешілмеген.

ТАЛАСТЫ таласты жер. Таласатын, бөсекеге түсетін, сыналтын жер.

ТАЛАСТЫР= ет. 1. Жарыстыру, бөсекелесу. 2. Айтысу, сөз таластыру.

ТАЛАСТЫРУ Таластыр етістігінің қимыл атауы.

ТАЛАСУ Талас етістігінің қимыл атауы.

1. Дауласу, керісу. 2. Ұмтылу, тайталасу. ТАЛАСЫП-ТАРМАСЫП үст. Таласа-тармаса.

ТАЛАТ= ет. 1. Тістеп жүлқылату, талатқызу. 2. ауыс. Қанату, қысымшылық көрсету.

ТАЛАТОП сын. ескікіт. Лас, кір.

ТАЛАТТЫР= ет. Талатқызу, талауға түсірту.

ТАЛАТТЫРУ Талаттыр етістігінің қимыл атауы.

ТАЛАТУ Талат етістігінің қимыл атауы.

ТАЛАУ¹ зат. Талан-тараж, тонау.

Талауға салды. Талады, тонады.

ТАЛАУ² Тала етістігінің қимыл атауы.

ТАЛАУ² зат. жерг. көс. Ыстықтан келіп су ішкеннен болатын жылқы ауруы.

ТАЛАУЛА= ет. сөйл. **Талаура.**

ТАЛАУЛАН= ет. сөйл. **Талауран.**

ТАЛАУЛАНУ Талаулан етістігінің қимыл атауы.

ТАЛАУЛАУ Талаула етістігінің қимыл атауы.

ТАЛАУРА= ет. 1. Шапақ шашу, қызыл жалқындану. 2. ауыс. Қызара бөрту, қабыну, ісіну.

ТАЛАУРАН= ет. Шапақ шашу, жалқындану.

ТАЛАУРАНУ Талауран етістігінің қимыл атауы.

ТАЛАУРАНҚЫРА= ет. Қызара бөрткіңіреу.

ТАЛАУРАНҚЫРАУ Талауранқыра етістігінің қимыл атауы.

ТАЛАУРАТ= ет. 1. Қызыл жалқындану, шапақ шашу. 2. ауыс. Қызара бөрту, қабыну.

ТАЛАУРАТУ Талаурат етістігінің қимыл атауы.

ТАЛАУРАУ Талаура етістігінің қимыл атауы; қабыну, ісіну.

ТАЛБҰРАУ зат. Талдан жасалған бұраудың түрі.

ТАЛБҰРШАҚ зат. өс. Жабайы өсетін, биіктігі 1м-дей кішірек бұта.

ТАЛҒҰЛ зат. өс. Сабағы тал сияқты сүректі, биіктігі 1-2 м-дей үй өсімдігі.

ТАЛҒА= ет. Таңдау, іріктеу, сұрыптау.

ТАЛҒАҒЫШ сын. Талғампаз, талғамды.

ТАЛҒАЖАУ зат. Қоректік зат, тамақ.

Талғажу етті. Қорек қылды, тамақ етті.

ТАЛҒАЖАУЛА= ет. Талшық ету, қорек қылды.

ТАЛҒАМ зат. Адамның бір нәрсеге деген ынтасымды көзқарасы, талғампаздық.

ТАЛҒАМАЛЫ сын. Талғайтын, сұрыптайтын.

ТАЛҒАМДЫ сын. 1. Талғайтын, талғайғыш. 2. Талғамы бар, талғампаз. 3. Таңдаулы, іріктелген.

Талғамды коррозия. физ. Құйманың бір компоненті (мысалы, жездегі мыс) күштірек бүліне жүретін коррозия.

ТАЛҒАМДЫҚ зат. сөйл. **Талғамдылық.**

ТАЛҒАМДЫЛЫҚ зат. Талғампаздық, талғайғыштық.

ТАЛҒАМПАЗ сын. Талғайғыш, талғамды.

ТАЛҒАМПАЗДЫҚ зат. Талғайғыштық, талғамдылық.

ТАЛҒАМПАЗДЫЛЫҚ зат. сөйл. **Талғампаздық.**

ТАЛҒАМСЫЗ сын. Талғам қойылмай, қалай болса, солай. // Талғамы жоқ, талғамайтын адам.

ТАЛҒАМСЫЗДЫҚ зат. Талғам қоя білмеушілік.

ТАЛҒАМШЫЛ сын. Талғампаз, талғамды.

ТАЛҒАМШЫЛДЫҚ зат. Талғампаздық, талғамдылық.

ТАЛҒАС= ет. Таңдасу, сұрыптасу.

ТАЛҒАСУ Талғас етістігінің қимыл атауы.

ТАЛҒАТ= ет. Таңдату, сұрыптату.

ТАЛҒАТ зат. Реңі, бет бейнесі келбетті (адам).

ТАЛҒАТУ Талғат етістігінің қимыл атауы.

ТАЛҒАУ¹ зат. сөйл. **Талағажу.**

ТАЛҒАУ² Талағ етістігінің қимыл атауы.

ТАЛҒАУЛЫ сын. Таңдамалы, таңдаулы.

ТАЛҒАУЛЫҚТЫ талғаулықты жалғаулық. лингв. Сөйлем ішінде кезектесіп қолданылатын жалғаулықтың бір түрі.

ТАЛҒАУСЫЗ үст. 1. Немқұрайды, қалай болса, солай. 2. Әмбебап, көп, алуан түрлі.

Талғаусыз қоректенетін жануарлар. биол. Өсімдіктерді және жануарларды азықпен қоректенетін жануарлар.

Талғаусыз өсімдіктер. өс. Су-тектік көрсеткіштері (рН) әртүрлі топырақта өсетін өсімдіктер (інжуғұл, дала шырмауығы, жатаған саралдақ, орман бүлдіргені және т.б.).

ТАЛҒАУСЫЗДЫҚ зат. Немқұрайлық, кездейсоқтық.

ТАЛҒАУШЫЛ сын. Талғампаз, көп таңдайтын.

ТАЛДА= ет. 1. Бір-бірлеп салалау, тарамдау. 2. ауыс. Бір істі жеріне жеткізіп тексеру, салалау.

ТАЛДАҒЫШ зат. 1. Талдау жүргізуге арналған құрал. 2. <грек. analisatores> биол. Дененің сыртқы бетіндегі сезім мүшелері мен ішкі мүшелерді жүйке жүйесінің орталық бөлімімен байланыстырып тұрған рефлекторлық доғаның сезімтал бөлігі.

Талдағыштар жүйесі. биол. Сыртқы және ішкі тітіркендіргіштер әсерлерін қабылдап, оларды талдауға бейімделген сезімтал жүйке құрылымдарының жүйесі.

ТАЛДАҒЫШ сын. Талдау ісін атқаратын, талдай алатын.

ТАЛДАЙ сын. Тал сияқты, тал тәрізді.

ТАЛДАН = е т. 1. Салалану, тарамдану. 2. ауыс. Саралану, жіктелу.

ТАЛДАНУ Талдан етістігінің қымыл атауы.

ТАЛДАНЫЛ = е т. Саралану, жіктелу.

ТАЛДАНЫЛУ Талданыл етістігінің қымыл атауы.

ТАЛДАС = е т. Сараласу, талдау жасасу.

ТАЛДАСУ Талдас етістігінің қымыл атауы.

ТАЛДАТ = е т. Жіктету, талдау жасату.

ТАЛДАТУ Талдат етістігінің қымыл атауы.

ТАЛДАТЫЛ = е т. Талдау жасатылу, жіктетілу.

ТАЛДАТЫЛУ Талдатыл етістігінің қымыл атауы.

ТАЛДАУ¹ зат. 1. филос. Бүтінді құрамды бөліктерге жіктеп талдауға негізделген ғылыми-зерттеу әдісі. 2. хим. Тұтастай бір заттың немесе оның қандай да бір ингредиентінің кез келген сипаттамасын – құрамын, құрылысын, күйін анықтауды мақсат еткен зерттеу әдістері мен процестері.

Талдаудың дәлдігі. хим. Сандық талдау кезіндегі өлшеу қателігінің шамасы. **Талдаудың кинетикалық әдістері.** хим. Химиялық реакция жылдамдығы мен реакцияласушы заттар концентрациясының арасындағы тәуелділікке негізделген химиялық талдау әдістері. **Талдау жасады.** Жеріне жеткізіп тексерді, сараптады. **Талдау және жинақтау.** <грек. analysis – саралау, мүшелеу және synthesis – бірігу, тұтасу> филос. Бүтінді, тұтастықты құрамдас бөліктерге, мүшелерге ойша немесе реалды түрде таратып, ажырату арқылы түсіну және олардың ішкі үйлесімінің мысалымен басқа құбылыстарды тану әдісі. **Талдау картасы.** экол. Қандай да бір құбылыстың жеке элементтерін, әдетте, аз талданып қорытылған көрсеткіштермен бейнелеп көрсететін карта.

ТАЛДАУЫШ зат. геол. Үйектегіш микроскоптың объективі мен окулярының аралығында тубуста орналасқан Николь призмасы.

ТАЛДЫ сын. Талы көп, тал өскен (жер).

ТАЛДЫР = е т. Есінен тандыру, талқысыту.

ТАЛДЫРМА зат. қолөнер. 1. Қой, қозының жүнінен бастау етіп шала басқан киіз. 2. Тек қана қара жүнді ише салып орап, үстінен су құйып, теуіп, таза пісірмей талдырып таспаған киіз түрі.

ТАЛДЫРМАШ сын. Үзіліп тұрған, нәзік, жіңішке.

Талдырмаш денелі. Артық еті жоқ, ашаң.

ТАЛДЫРМАШТАЛ = е т. сөйл. **Талдырмаштан.**

ТАЛДЫРМАШТАН = е т. Жіңішкеру, таралып жүдеу.

ТАЛДЫРМАШТАНУ Талдырмаштан етістігінің қымыл атауы.

ТАЛДЫРМАШТАУ сын. Нәзіктеу, жіңішкерек.

ТАЛДЫРМАШТЫҚ зат. Нәзіктік, жіңішкелік.

ТАЛДЫРТ = е т. Әлсірету, қатты шаршату.

ТАЛДЫРТУ Талдырт етістігінің қымыл атауы.

ТАЛДЫРУ Талдыр етістігінің қымыл атауы.

ТАЛЖАПЫРАҚ зат. өс. Әреمنىң немесе қозықұлақтың бір түрі.

ТАЛИ = е т. Тарбию, талтау.

ТАЛИБ сын. Талатты.

ТАЛИБАН зат. саяси. Ауғанстандағы пұштундар арасында 1994 ж. құрылған ислам қозғалысы.

ТАЛИҒ зат. ескікіт. Тағдыр, жазмыш; бақ, несібе.

ТАЛИОН зат. мәд. Қандас туыстар арасындағы қарым-қатынасты реттеуші алғашқы қауымдық қоғамда қалыптасқан салт-дәстүр.

ТАЛҚАН зат. тамақ, этн. 1. Қуырылған

бидай, жүгері, тары және т.б. дәндердің диірменге тартылған не келіге түйілген ұнтағы. 2. ауыс. Құл-паршасы шыққан, быт-шыты шығып бұзылған үгінді.

Талқан етті. а) Қиратты, сындырды, быт-шыт қылды. ә) Қырып-жойды, жермен-жексен қылды. **Талқан қылды.** Быт-шыт етті, қиратты. **Талқанын сынады.** Тағдырын сынады. **Талқанын шығарды.** Құл-талқан етті, қиратты, бүлдірді.

ТАЛҚАНДА = е т. 1. Қуырылған бидай мен тарыны түйіп, ұнтақтау. 2. ауыс. Қирату, бүлдіру, жою, құрту. 3. ауыс. Қол жеткізу, орындау.

ТАЛҚАНДАЛ = е т. Жеңілу, жермен-жексен етілу.

ТАЛҚАНДАЛУ Талқандал етістігінің қымыл атауы.

ТАЛҚАНДАН = е т. Быт-шыт болу, құл-талқаны шығу.

ТАЛҚАНДАНУ Талқандан етістігінің қымыл атауы.

ТАЛҚАНДАС = е т. Құл-паршасын шығарысу, бірге құрту.

ТАЛҚАНДАСУ Талқандас етістігінің қымыл атауы.

ТАЛҚАНДАТ = е т. Құл-паршасын шығарту, құл-талқан еткізу.

ТАЛҚАНДАТҚЫЗ = е т. Құл-парша еткізу, тас-талқанын шығартқызу.

ТАЛҚАНДАТҚЫЗУ Талқандатқызу етістігінің қымыл атауы.

ТАЛҚАНДАТУ Талқандат етістігінің қымыл атауы.

ТАЛҚАНДАУ Талқанда етістігінің қымыл атауы; қирату, құрту.

ТАЛҚАНДЫҚ сын. Талқан боларлық, талқанға жарарлық.

ТАЛҚУРАЙ зат. бот. <лат. lysimachia> Примула тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктер, кейде жартылай бұта.

ТАЛҚЫ зат. 1. Теріні керіп, созып, шін қандыра жұмсартатын ағаш аспап. 2. ауыс. Адам баласының басына түскен ауыр азап, бейнет, қиындық. 3. ауыс. Таразы, сынақ. 4. ауыс. Талау, талан-тараж.

Талқыға салды. а) Сынады, тексерді, сынақтан өткізді. ә) Көпшіліктің пікірталасынан өткізді, қаралды. **Талқыға түсті.** Талдау жасалды, сынап-мінелді, сынга түсті. **Талқы көрді.** Тауқымет тартты, сыннан өтті.

ТАЛҚЫЛА = е т. 1. Иден шыққан, тобарсып кеткен теріні талқыға салып жұмсарту. 2. ауыс. Бір істі жан-жақты тексеріп, пікір алысу, белгілі бір тұжырымға келу. 3. ауыс. Талау, талан-таражға салу.

ТАЛҚЫЛАН = е т. Жан-жақты тексеріліп, талқыға салыну.

ТАЛҚЫЛАНУ Талқылан етістігінің қымыл атауы.

ТАЛҚЫЛАС = е т. Жан-жақты тексеріп, талқыға салысу.

ТАЛҚЫЛАСУ Талқылас етістігінің қымыл атауы.

ТАЛҚЫЛАТ = е т. Жан-жақты тексеріп, талқыға салдыру.

ТАЛҚЫЛАТУ Талқылат етістігінің қымыл атауы.

ТАЛҚЫЛАУ Талқыла етістігінің қымыл атауы; талқыға салу.

ТАЛЛИЙ [грек. thallos] зат. хим. Құміс тұстас ақ, жұмсақ металл, химиялық элемент.

ТАЛЛИЙ зат. хим. Химиялық элемент, таңбасы Тl (лат. Thallium), атомдық массасы 204,37; реттік нөмірі 81, балқу темп-расы 303°C, тығыздығы 1850 кг/м³; +1, +3 типтік тотығу дәрежелері бар; жай зат, құмістей ақ түсті металл.

ТАЛЛИОМ зат. бот. Төменгі сатыдағы өсімдіктердің (балдырлар, саңырауқұлақтар, қыналар) денесі.

ТАЛМА¹ зат. Талып қалатын ұстамалы ауру. **Талмасы ұстады.** Талып қалды.

ТАЛМА² зат. зоол. <лат. nemachilus> Еуропа мен Солтүстік Азияда мекендейтін балықтардың ең әдемісі.

Талма балықтар. зоол. <лат. balitoridae> Тұқымтәрізділер отрядына жататын майда балық тұқымдасы.

ТАЛМА³ сын. Әлсіз, нәзік.

Талма жер. а) Нәзік, әлсіз жер. ә) Тар жер, қиын кез, басқа ауыртпашылық түскен тұс.

Талма түс. Күннің тас төбеге келген кезі. **Талма шақ.** Қараөзек шақ; көктем кезі.

ТАЛМА¹ = е т. Тынымсыз еңбек ету, жалықпай іздену, әрекеттену.

ТАЛМА² = е т. Бір затты ауызға салып, әрліберлі тамсанып дәмін көру.

ТАЛМАЙ үст. Үздіксіз, үнемі, шаршамас-тан, тынбай.

ТАЛМАТ = е т. Тамсандыру, дәмін алдыру.

ТАЛМАТУ Талмат етістігінің қымыл атауы.

ТАЛМАУ¹ сын. сөйл. **Талма.**

Талмау жер. **Талма жер.** **Талмау жері.** Өкпе тұсы, жанды жер.

ТАЛМАУ³ Талма етістігінің қымыл атауы.

ТАЛМАУРА = е т. Әлсіреу, өлімсіреу, үзілу.

ТАЛМАУРАТ = е т. Әлсірету, өлімсірету. **ТАЛМАУРАТУ** Талмаурат етістігінің қымыл атауы.

ТАЛМАУРАУ сын. Талмауратқан, талмаусыраған.

ТАЛМАУСУ Талмаусы етістігінің қымыл атауы.

ТАЛМАУСЫ = е т. Талықсу, үзілу, әлсіреу. **ТАЛМАУСЫРА**¹ = е т. Талықсу, әлсіреу, қалжырау.

ТАЛМАУСЫРА² = е т. Талаурату, шапқатану.

ТАЛМАУСЫРАТ = е т. Талықсыту, қалжырату.

ТАЛМАУСЫРАТУ Талмаусырат етістігінің қымыл атауы.

ТАЛМАУСЫРАУ Талмаусыра етістігінің қымыл атауы.

ТАЛМАУЫР: талмауыр жер. **Талма жер.**

ТАЛМУД зат. мәд. Иудейлер дініндегі киелі кітап.

ТАЛМҰҚ зат. діни. сөйл. **Талмұқ.**

ТАЛОН [франц. talon] зат. Құжаттың не қиатаңның түбіртегі немесе бір зат алу үшін берілген бақылау қағаз.

ТАЛПАЙ = е т. Жалпаю, тайтпо.

ТАЛПАҚ сын. Жалтиған, тәмпиген.

ТАЛПАҚ зат. жерг. кәс. Егінің көлемін өлшейтін екі метрлік жерөлшеуіш (құрал).

ТАЛПАҚТАЙ сын. Жалпайған, тайтпаған. **ТАЛПАҚТАУ** сын. Жалтиғандау, тәмпигендеу.

ТАЛПАЮ Талпай етістігінің қымыл атауы. **ТАЛПИ** = е т. Жалтпо, тәмппо.

ТАЛПИТ = е т. Жалтпту, тәмптту.

ТАЛПИТУ Талпит етістігінің қымыл атауы.

ТАЛПИЮ Талпи етістігінің қымыл атауы.

ТАЛПЫ = е т. сөйл. Талпыну, ұмтылу.

ТАЛПЫН = е т. 1. Қымыл-қозғалыс жасап тырмысу, ұмтылу. 2. Сөбидің жүруге, жетуге талпыныс жасауы. 3. Мақсатқа тырысу, талаптану.

ТАЛПЫНДЫР = е т. Ұмтылдыру, талаптандыру.

ТАЛПЫНДЫРУ Талпындыр етістігінің қымыл атауы.

ТАЛПЫНТ = е т. Ұмтылдыру, талаптандыру.

ТАЛПЫНТУ *Талпынт етістігінің қимыл атауы.*

ТАЛПЫНУ *Талпын етістігінің қимыл атауы; талпыныс жасау, қимылу.*

ТАЛПЫНЫС зат. 1. *Жүрсем деген алғашқы қозғалыс, тырмыс.* 2. *Белгілі бір мақсатқа жетсем деген қимыл-әрекет, талап-тілек.*

Талпыныс жасады. *Талпынды, талаптанды.*

ТАЛТАЙ= е.т. *Аяқты екі жаққа тарбитып ашу.*

Талтайған тал түсте. *Тапа-тал түсте.*

ТАЛТАЙТ= е.т. *Аяқтарын екі жаққа тарбитып алайыту.*

ТАЛТАЙТУ *Талтайт етістігінің қимыл атауы.*

ТАЛТАЙТЫҢҚЫРА= е.т. *Сәл талтайту, аяғын ашыңқырату.*

ТАЛТАЙЫҢҚЫРА= е.т. *Талтая түсу, талтаңдау.*

ТАЛТАЙЫҢҚЫРАУ *Талтайыңқыра етістігінің қимыл атауы.*

ТАЛТАҚ сын. *Аяқтың арасы түзу болмай, қисайыңқырап біткен, талтайған.*

Талтақ басты. *Алиаңдады, алиаң-алиаң жүрді.* **Талтақ бүт.** а) *Екі аяғының арасы алиаң, аяқтары доғаланып келіп қосылатын (адам, жануар).* ә) *саят. Қыран құстың алғырлығының бір белгісі ретінде танылатын саусақтары алиаң біткен қисық аяқтары.*

ТАЛТАҚАЙ сын. *Талтақтау, талтақ-талтақ еткен.*

ТАЛТАҚТА= е.т. *Талтақ-талтақ басу, алиаңдау.*

ТАЛТАҚТАУ¹ сын. *Талтиған, талтайғандау, қисықтау.*

Талтақтау басты. *Талтақтап жүрді, талтиып жүрді.*

ТАЛТАҚТАУ² *Талтақта етістігінің қимыл атауы.*

ТАЛТАЛАҢДА= е.т. *Тәлтіректен, әрең жүру.*

ТАЛТАҢДА= е.т. 1. *Аяқтың арасын кең ашып, талтақтап жүру.* 2. *ауыс. Дандайсу, еркінсу, мардамсу.*

ТАЛТАҢДАС= е.т. *Талтаң-талтаң етісу, талтақтасу.*

ТАЛТАҢДАСУ *Талтаңдас етістігінің қимыл атауы.*

ТАЛТАҢДАТ= е.т. *Дандайсыту, тайраңда-ту.*

ТАЛТАҢДАТУ *Талтаңдат етістігінің қимыл атауы.*

ТАЛТАҢДАУ *Талтаңда етістігінің қимыл атауы.*

ТАЛТАЮ *Талтай етістігінің қимыл атауы.*

ТАЛТИ= е.т. *Аяқтың арасын кеңірек ашып, талтаю.*

ТАЛТИТ= е.т. *Талтайту, тарбиту.*

ТАЛТИТУ *Талтит етістігінің қимыл атауы.*

ТАЛТИЮ *Талти етістігінің қимыл атауы.*

ТАЛІУ *Тал етістігінің қимыл атауы; қалжырау, шаршау.*

ТАЛУСЫРА= е.т. сөйл. *Талмаусыра.*

ТАЛША: *кылша мойным талша. Не істесен де көңім, тақсыр, құлдық деген мағынада.*

ТАЛШЫҚ¹ зат. 1. *Әрбір заттың құрамын құрайтын жеке бөлшектері, талы.* 2. *хим. Көлденең қимасы кіші, ұзындығы шектелген иілгіш әрі берік ұзыншақ дене.*

Талшық етті. *Аздап қорек қылды, үнем етті.*

ТАЛШЫҚ² зат. *Жүрек жалғарлық азын-аулақ тамақ, қорек.*

ТАЛШЫҚТА= е.т. 1. *Бір-бірілеу, тал-тал ету, талдау.* 2. *ауыс. Аз-аздау, там-тұмдау, үнемдеу, талғажау ету.* 3. *ауыс. Шетінен пайдалану, қажетіне жарату.*

ТАЛШЫҚТАН= е.т. *Талшық-талшық болып бөліну, тарамдану.*

ТАЛШЫҚТАНУ *Талшықтан етістігінің қимыл атауы.*

ТАЛШЫҚТАУ *Талшықта етістігінің қимыл атауы; талғажау ету.*

ТАЛШЫҚТАС зат. геол. <грек. asbestos> *Жеке-жеке тіндерге оңай дараланатын өте берік талшықтар жиынтығынан тұратын минерал түрі.*

ТАЛШЫҚТЫ сын. *Талшығы бар, тарамдалған.*

ТАЛШЫҚТЫҚ сын. *Талшыққа тән, талшыққа қатысты.*

Талшықтық құрылым. геол. *Талшық пішінді таужыныс құрушы минералдар болады. Талшықтық оптика.* физ. *Оптикалық жарықтың таралуын және ақпараттың жарықжестігі бойынша берілуін зерттейтін саласы.*

ТАЛШЫҚТЫ-ОПТИКАЛЫҚ: *талшықты-оптикалық көбіл.* зат. инф. <ағыл. fiber optic cable> *Жергілікті желілердегі өте жоғары жылдамдықпен мәлімет жеткізе алатын көбіл түрі.*

ТАЛШЫҚТЫЛАР зат. биол. <лат. mastigophora> *Тұщы суларда, теңіздерде, ылғалды топырақтарда және адамның жануарлардың денесінде паразиттік тіршілік ететін саркома-стигофоралар түінің бір класы.*

ТАЛШЫН зат. бот. <лат. castanca> *Шамшат тұқымдасына жататын, биіктігі 35 метр болатын ағаш.*

Талшын жаңғағы. бот. *Бук тұқымдасына жататын талшын және тәтті талшын деп аталатын ағаштардың жемісі.*

ТАЛЫҒУ *Талық етістігінің қимыл атауы.*

ТАЛЫҚ= е.т. *Шаршау, қалжырау, діңкелеу.*

ТАЛЫҚПА зат. сөйл. *Талма.*

ТАЛЫҚСУ *Талықсу етістігінің қимыл атауы.*

ТАЛЫҚСЫ= е.т. 1. *Есі кірер-кірмес халде болу, есеңгіреу.* 2. *Әлсіреу, шаршап-шалдығу, қалжырау.*

ТАЛЫҚСЫТ= е.т. *Талдыру, есеңгірету.*

ТАЛЫҚСЫТУ *Талықсыт етістігінің қимыл атауы.*

ТАЛЫҚТЫР= е.т. *Есеңгірету, естен тандыру, талықсыту.*

ТАЛЫҚТЫРУ *Талықтыр етістігінің қимыл атауы.*

ТАЛЫҢҚЫРА= е.т. *Талмаусырау, есеңгіреу.*

ТАЛЫП [ар. طالب] зат. ескікіт. *Тәліп.*

ТАЛЫС зат. этн. *Жылқының, сиырдың бас терісін бітеу сылып алып, шикі күйінде түгін сыртына қаратып жасайтын түбі кеңдеу, ауыз жағы ықшамдалып, ашылып-жабылатындай екі ағаш жақтауға бекітілетін тері ыдыс.*

ТАЛЫСТАЙ сын. *Үлкен, зор, дәу.*

ТАЛЫК [нем. Talk] зат. хим. *Силикаттар класына жататын минерал.*

ТАЛЫКТА зат. геол. *Құрамының 75%-ынан көбі тальктен тұратын гидротермалық, метасоматоздық таужыныс.*

ТАЛЫКТАС зат. геол. *Негізгі минералы тальктен тұратын таужыныс.*

ТАЛЫКТЕНУ зат. геол. *Ультранегізді таужыныстар құрамындағы оливин мен пироксеннің қышқыл гидротермалық ерітінділер әсерінен талькке айналу үдерісі.*

ТАМ зат. 1. *Шатырлы және тоқал үй.* 2. *жерг. Мола, бейіт.*

ТАМ= е.т. *Сұйық заттың сыздықтап ақырын созылаңдап, үзіп-үзіп ағуы.*

ТАМАДА зат. *Асаба.*

ТАМАЗ зат. жерг. кәс. *Қайықтың тұмсығындағы және артындағы сыналға, қиып салынған ағаш.*

ТАМАҚ¹ зат. *Мойынның алдыңғы жағы, иектің асты.*

Тамағын кенеді. *Сөз сөйлеуге я өлең айтуға*

қам жасап ыңғайланды. Тамақ ісірді. Дәме етті, үміттенді.

ТАМАҚ² зат. *Ішім-жем, тағам, дәм, ас.*

Тамағынан жырды. *Ішпей-жемей кейінге қалдырды. Тамағынан [ас] өтпеді. Тамақтан қалды, тамақ жүрмеді. Тамағын бойға тарату. Тамағын сіндіру. Тамағы тоқ, көйлегі көк. Тұрмысы жақсы; жегені алдында, жемегені артында. Тамағын кенеді. Даусы қарлықпас үшін тамақты қырнай жөткерінді, жұтынды. Тамағын қырнады. Көмейін кенеді, жөткірінді. Тамақ айырды. Талшық етті, күнелтті. Тамақ асырады. Тамағын тойғызды, күнін көрді. Тамақ баптады. Тамақты бабына келтіріп, дәмдеп дайындады. Тамақ дайындады. Тамақ пісірді, ас әзірледі. Тамақ дайындасты. Ас пісірісті, бірге әзірлесті. Тамақ дайындаушы. Тамақ пісіруші, ас әзірлеуші. Тамақ жабдықтары. тамақ. Тамақ өнімдерін өңдеуге қажетті жабдықтар.*

Тамақ жібіту. сөйл. а) *Аздап арақ, ішімдік ішу.* ә) *Сусағанын басу, сусын ішу. Тамақ жібітісті. Сусын ішісті, шөлін басысты. Тамақ кәсіпорындары. тамақ. Нан зауыттары, кондитер, макарон, шай фабрикалары, спирт, арақ, шарап, сусындар, май және т.б. өнімдер шығаратын кәсіпорындар. Тамақ қалдықтары. тамақ. Қоғамдық және жеке тамақтану, сондай-ақ тамақ өнеркәсібі мекемелерінің қалдығы. Тамақ өнеркәсібі. тамақ. Дәм-тағам өнеркәсібі, ет, сүт және балық өнеркәсібі салаларының жиынтығы. Тамақ сіндірді. Ішкен тамағын қорытты. Тамақ тоқ, киім бүтіндік. Уайым-қайғы жоқтық. Тамақтан қалды. Ас батпады, ішуге көңілі соқпады. Тамақтан улану. мед. Бұзылған немесе улы тағамдарды қабылдаудан, тағам құрамына микробалардан бөлініп шығатын улы заттармен уланғаннан пайда болатын ауру. Тамақтың сіңімділігі. тамақ. Ағзаның энергетикалық шығыны мен түрлі биосинтездерді толтыру үшін тамақтың заттарды пайдалану дәрежесі. Тамақ шығымы. экон. Тағамдық шикізаттан дайындалған тамақ мөлшері.*

ТАМАҚАҒАШ зат. *Мойынтырлықтың алқым ағашы.*

ТАМАҚБАУ зат. этн. *Қамыттың екі жақ ағашын қосып байлаыстыратын жіңішке қайыс.*

ТАМАҚСАУ сын. *Ашқарақ, қомағай. // Ашқарақ, қомағай адам.*

ТАМАҚСАУЛАУ сын. *Ашқарақтау, қомағайлау.*

ТАМАҚСАУЛЫҚ зат. *Ашқарақтық, қомағайлық.*

ТАМАҚТА= е.т. *Малды тамағынан алу, азумен бауыздағандай етіп жарақаттау, ору.*

ТАМАҚТАН= е.т. *Тамақ ішіп-жеу, қарын тойғыз.*

ТАМАҚТАНДЫР= е.т. *Тамақ беру; қоректендіру.*

ТАМАҚТАНДЫРУ *Тамақтандыру етістігінің қимыл атауы.*

ТАМАҚТАНУ¹ зат. биол. *Ағзаның энергия шығынының есесін толтыру, жасушаларды құру мен қайта жаңғырту және олардың функцияларын реттеуге қажетті қоректік заттардың ағзаға түсу, қорытылу және сіңірілу процестерінің жиынтығы.*

ТАМАҚТАНУ² *Тамақтан етістігінің қимыл атауы.*

Тамақтану режимі. физиол. *Тамақ мөлшерінің бір күнде тамақтану мезгілдері бойынша физиологиялық тұрғыдан негізгі дұрыс бөлінуі. Тамақтану эстетикасы. тамақ. Тәбеттің ашылуына жақсы әсер ететін дастарқанның жалты көрінісі, оның әсем жасалуы, тағамдарды үйлестіріп, рет-ретімен беру.*

ТАМАҚТАУ *Тамақта етістігінің қимыл атауы.*

ТАМАҚТЫҚ сын. *Қоректік, нәрлілік.*

ТАМАҚШЫЛ сын. Тамақсау, тамаққұмар.
ТАМАМ¹ [ар. تمام] есім. Барлық, күллі, дүйім.
ТАМАМ² [ар. تمام] үст. Өте, аса, тым.
ТАМАМ³: тамам болды. Бітті, аяқталды, түгесілді.

Тамам етті. Бітірді, аяқтады, тамамадады.
Тамамына келді. Бітті, аяқталды, түгесілді.

ТАМАМДА= ет. Бір нәрсені бітіру, аяқтау.
ТАМАМДАЛ= ет. 1. Біту, аяқталу. 2. ауыс. Өмірмен қош айтысу, о дүниелік болу.

ТАМАМДАЛУ Тамамдал етістігінің қимыл атауы.

ТАМАМДАН= ет. Бітіру, аяқтау.
ТАМАМДАНУ Тамамдан етістігінің қимыл атауы.

ТАМАМДАС= ет. Бірге бітіру, аяқтау.
ТАМАМДАСУ Тамамдас етістігінің қимыл атауы.

ТАМАМДАУ Тамамда етістігінің қимыл атауы.

ТАМАН шыл. Жақын, таяу, жуық, қарай.
ТАМАША [ар. تماشا] зат. 1. Қызық-дұман, ойын-сауық. 2. Соншалықты жақсы, ерен, керемет. // Қызығы, гажабы.

Тамаша етті. Қызықтап қарады, сүйсінді, таңданды, таңырқады.

ТАМАШАЛА= ет. Қызықтау, таңырқау, таңдану.

ТАМАШАЛАТ= ет. Қызық көрсету.
ТАМАШАЛАТУ Тамашалат етістігінің қимыл атауы.

ТАМАШАЛАУ Тамашала етістігінің қимыл атауы.

ТАМАШАЛЫ сын. Қызықты, қызғылдық.

ТАМАШАЛЫҚ зат. Қызық, игілік, ғаламаттық.

ТАМАШАСЫЗ сын. Ойын-сауықсыз, қызықсыз.

ТАМАШАШЫЛ сын. Сауықшыл, қызықшыл.

ТАМБҰР [франц. tambour] 1. зат. Жолаушылар мінетін вагонның шығаберіс аузындағы бос жер. 2. Үйлер мен құрылыстардың сыртқы есіктері алдында сыртқы және ішкі есіктерінің арасына суық ауа мен желден қорғау қызметін атқару үшін тұрғызылатын шағын кіреберіс.

ТАМҒА зат. ескі кіт. Таңба.
ТАМҒАЛЫ тас. Таңбалы тас.

ТАМҒАШЫ зат. ескі кіт. Таңба, белгі салушы.

ТАМҒЫ [ар. طمع] зат. Олжа, дәме.

ТАМДЫР= ет. 1. Тамыз, жаудыру. 2. Ағыз.

ТАМДЫРУ Тамдыр етістігінің қимыл атауы.

ТАМИЛЬДЕР зат. Үндістандағы халық, Тамиланд штатының негізгі халқы.

ТАМОЖНА зат. **Кеден** (шекарадан өтетін тауарларды тексеретін және осы тауарларға салынған салықты алып тұратын мекеме).

ТАМПОН [франц. tampon] зат. мед. Жараның аузын бастыратын немесе қан тоқтату үшін қойылатын тығын мақта не дәке.

ТАМПЫҚ: тампық мұрын. Тәмпіш мұрын.

ТАМСА= ет. Бір нәрсенің дәмін ауызбен байқап көру.

ТАМСАН= ет. 1. Тамақтың жемісінің дәмін татып көру я болмаса татқандай болып сезіну. 2. ауыс. Аузының суы құрып, таңдану, таңырқану.

ТАМСАНДЫР= ет. 1. Тәбетін ашу, еліту. 2. ауыс. Сүйсіндіру, таңырқату.

ТАМСАНДЫРУ Тамсандыр етістігінің қимыл атауы.

ТАМСАНТ= ет. Тамсандыру, сүйсінту.

ТАМСАНТУ Тамсант етістігінің қимыл атауы.

ТАМСАНУ Тамсан етістігінің қимыл атауы; таңдану, таңырқану.

ТАМСАНЫҢҚЫРА= ет. Тамсана тұсу, таңырқау.

ТАМСАНЫС зат. Таңырқасқан күй, таңданыс.

ТАМСАНЫС= ет. Таңданысу, сүйсінісу.

ТАМСАНЫСУ Тамсаныс етістігінің қимыл атауы.

ТАМСАТ= ет. Тамсандыру, сүйсінту, таңырқату.

ТАМСАТУ Тамсат етістігінің қимыл атауы.

ТАМСАУ Тамса етістігінің қимыл атауы.

ТАМТАМ зат. муз. Мыс қаңылтырдан беттестіріліп жасалған, ұрып ойнайтын музыкалық аспап.

ТАМ-ТҰМ сын. Азғана, шағын, шамалы.

ТАМ-ТҰМДАП үст. Аз-аздап, ептеп-септеп.

ТАМТЫҚ зат. Қалған қалдық, жүқана.

ТАМУ Там етістігінің қимыл атауы.

ТАМҒҰҚ зат. 1. діни. Діни ұғым бойынша, күнһар адамға (о дүниеде) азап көрсететін жер, тозақ. 2. ауыс. Ауыр азап, мекнат, бейнет.

ТАМШУЫР зат. мед. <франц. pipette> Дәрі тамызатын шыны түтікше.

ТАМШЫ зат. Сұйық заттың ең кішкене бөлігі.

ТАМШЫЛЫҚ: Тамшылық талдау. хим. Талдаулық реакцияны ерітіндінің бір тамшысында жүргізетін микрохимиялық талдау.

ТАМШЫДАЙ сын. Өте кішкентай, титтей.

ТАМШЫЛА= ет. Сұйық заттың тамшыға айналып ағуы.

ТАМШЫЛАТ= ет. Тамшы түрінде ағызу.

Тамшылата суармалау. егін шар. Микроосуармалаудың бір түрі; өсімдіктің тамырын арнаулы тамшылатқыш тамызғы арқылы ылғалдандыру.

ТАМШЫЛАТУ Тамшылат етістігінің қимыл атауы.

ТАМШЫЛАУ Тамшыла етістігінің қимыл атауы.

ТАМЫЗ зат. Шілдеден соң, қыркүйектен бұрын келетін жаз айы, август.

ТАМЫЗ'= ет. Сұйық затты тамшылатып ағызу.

ТАМЫЗ²= ет. Отты тұтатып жандыру, от алдыру.

ТАМЫЗДЫҚ зат. сөйл. **Тамызық.**

ТАМЫЗДЫҚТАЛ= ет. Тамызық салынып тұтатылу.

ТАМЫЗДЫР Құйдыру, тамшылату.

ТАМЫЗДЫРУ Тамыздыр етістігінің қимыл атауы.

ТАМЫЗУ Тамыз етістігінің қимыл атауы.

ТАМЫЗЫҚ зат. От тұтататын, кепкен, қураған отын.

ТАМЫЗЫҚТА= ет. Тамызық салып от тұтату, жағу.

ТАМЫЗЫҚТАП үст. Шетінен, ақырындап, бірте-бірте.

ТАМЫЗЫҚТАТ= ет. Біртіндеп айту, шетінен білдіру.

ТАМЫЗЫҚТАТУ Тамызықтат етістігінің қимыл атауы.

ТАМЫЗЫҚТАУ Тамызықта етістігінің қимыл атауы.

ТАМЫЗЫҚТЫҚ сын. Тамызық боларлық, тамызық етерлік.

ТАМЫЗЫЛ= ет. Тамшылатылу, тамшы түрінде ағызылу.

ТАМЫЗЫЛУ Тамызыл етістігінің қимыл атауы.

ТАМЫҚ зат. сөйл. **Тамық.**

ТАМЫЛЖУ Тамылжы етістігінің қимыл атауы.

ТАМЫЛЖЫ= ет. 1. Маужыраған тыныштық қалыпқа ену, бөлену. 2. Құлақтың құрышын қандырып құйқылжу, шырқау.

ТАМЫЛЖЫТ= ет. Құлақ құрышын қандырып құйқылжыту, шырқату.

ТАМЫЛЖЫТУ Тамылжыт етістігінің қимыл атауы.

ТАМЫР зат. 1. бот. <грек. rhiza> су мен қоректік заттарды жеткізіп тұратын мүшесі. 2. анат. Қан жүретін жол. 3. ауыс. Алыс-беріс жасап жүретін досжар адам, дос, жақсы жолдас, сыйлас адамдар. 4. ауыс. Ашынажай, көңілде адам. 5. ауыс. Бір нәрсенің шыққан жері, төркіні, негізі.

Тамыр атпалары. бот. Өсімдіктердің тамырларындағы бүршіктерден өсіп шыққан жас өркендер. **Тамыр болды.** этн. Арасындағы достық, сыйластық бір-бірінен қалауын алу арқылы бекітілетін қатынаста болды. **Тамыр буындығыш.** кәс. Мады пішкенде тамыр, енді қысып ұстауға арналған аша ағаш құрал. **Тамыр бұтақ.** бот. Өсімдік тамырының тарамдары. **Тамыр жайды.** а) Кеңінен тарады, өркендеді, өрбіді. ә) жағымсыз. Етек алды. **Тамыр жемісті өсімдік.** Жемісі тамырында болатын өсімдік. **Тамыр жүйесі.** бот. Бір өсімдіктегі әртүрлі тамырлардың (негізгі, жанама, қосалқы) жиынтығы. **Тамыр жіберді.** Орнықты, орнын тапты. **Тамыр қысымы.** бот. Өсімдіктегі су тасымалының төменгі, шеткі қозғаушы күші. **Тамырмен қоректену.** бот. Өсімдіктердің күрделі заттарды сіңіруі, өңдеуі және өз қажетіне пайдалануы; көп сатылы физиологиялық үдеріс.

Тамыр мойны. бот. Тамырдың сабаққа өтетін, шартты түрде белгіленетін шекарасы. **Тамыр тарылу.** биол. <лат. vas, constrictio> Жазық еттерінің жиырылуына байланысты тамыр диаметрінің кішіреюі. **Тамыры білеудей болды.** Тамыры салаланып, бадырайды. **Тамырына балта шапты.** Біржолата құртты, жойды, түбіне жетті. **Тамырынан кеседі.** Жояды, құртады; емдейді. **Тамырын басты [ұстады].** Сөз тартты, ыңғайын байқады. **Тамыры тереңге кетті.** Әбден орнықты, орнын тапты. **Тамырын қиды [қырықты, кесті].** Біржолата көзін жойды. **Тамырын құрт жайлаған қу ағаштай.** бейн.

Білінбей, байқатпай келіп, бір күні морт сыну, іштен желіну туралы. **Тамырын тартты.** Жайлап сырын білді, ойын білмек болды. **Тамырын ұстады.** а) Тамырдың соғысына қарап бал ашты, болжам жасады. ә) Сөз тартты, байқап көрді.

ТАМЫРАТПА зат. бот. Тамырдағы қосалқы бүршіктерден дамитын өркен.

ТАМЫРАЯҚТЫЛАР зат. биол. <лат. rinzoroda> Саркодиналардың бір класс тармағы.

ТАМЫРДӨРІ зат. өс. <лат. polygonum atraphibium> Лалагүл тұқымдасына жататын, өзен бойларында, тау беткейлерінің орта белдеулерінде өсетін, кейбір ауруларды емдеуге пайдаланылатын ұлы көпжылдық шөптесін өсімдік.

ТАМЫРЖЕМІСТЕР зат. өс. Сәбіз, қызылша, кейбір мәдени өсімдіктердің топырақтасты мүшесінің ірі етжеңді, шырынды болып өзгерген түрі.

ТАМЫРЖУА зат. бот. <лат. allium polyrhizum> Жуа туысына жататын көпжылдық өсімдік.

ТАМЫРЛА= ет. 1. Тамыр жаю, тамыры таралып өсу. 2. ауыс. Жылжу, жай қозғалу.

ТАМЫРЛАН= ет. Тамыр жаю, тамыры таралып өсу.

ТАМЫРЛАНДЫР= ет. Тамыр жайғыз.

ТАМЫРЛАНДЫРУ Тамырландыру етістігінің қимыл атауы.

ТАМЫРЛАНУ Тамырлан етістігінің қимыл атауы.

ТАМЫРЛАС сын. Негізлес, шығу төркіні бір.

ТАМЫРЛАС= е. т. 1. Бірге өсу, достасу. 2. ауыс. Қабысу, тоғысу.

ТАМЫРЛАСТЫҚ зат. Бауырластық, туыстастық.

ТАМЫРЛАСУ Тамырлас етістігінің қимыл атауы.

ТАМЫРЛАУ Тамырла етістігінің қимыл атауы; кешігу, орныгу.

ТАМЫРЛЫ сын. 1. Тамыры көп, тамыры терең. 2. Ертеден келе жатқан, дәстүрлі.

Тамырлы қабық. анат. <лат. tunica vasculosa> Көз алмасының қан тамырлары мол ортаңғы қабығы.

ТАМЫРЛЫҚ зат. Алыс-беріс жасап жүретін дос-жарандық.

ТАМЫРЛЫРАҚ зат. Тамыры үлкендеу, жуанырақ.

ТАМЫРМҮК зат. өс. Су астында өсетін, жогары сатыдағы автотрофты өсімдіктер.

ТАМЫРСАБАҚ зат. бот. <грек. rhizoma> Көпжылдық өсімдіктердің жапырақ шығармайтын, түрі өзгерген жерасты өркені.

ТАМЫР-ТАНЫС зат. Көңілде, дос-жаран.

ТАМЫР-ТАНЫСТЫҚ зат. Көңілdestік, дос-жарандық.

ТАМЫРТҮЙНЕК зат. бот. Тамаққа, мал азығына жұмсалатын жуан, етті тамыры бар өсімдіктер (қызылша, тарна, сәбіз және т.б.).

ТАМЫРТҮК зат. бот. <лат. fontinalis antipyrretica> Су астында, аквариумда өсірілетін жогары сатыдағы автотрофты өсімдік.

ТАМЫРША зат. биол. Ұрықтанған жұмыртқа жасушасынан дамыған ұрықтың бір бөлігі.

ТАМЫРШӨП зат. өс. <лат. spirodela> Балдыршөп тұқымдасына жататын көпжылдық су өсімдіктері.

ТАМЫРШЫ зат. Қол тамырын ұстап ауруды анықтайтын емші.

ТАМЫРШЫДАЙ сын. Тамыршы сияқты, тамыршы тәрізді.

ТАМЫРШЫЛЫҚ зат. Тамыр ұстап ауруды емдеу.

ТАМЫРШІРІК зат. бот. Өсімдіктерде гельминтоспорий, фома саңырауқұлақтары түрлерімен зақымдалу салдарынан пайда болатын аурудың түрі.

ТАН= е. т. Айтқан сөзінде тұрмау, жалтару, бұлтарту, мойындамау.

Естен танды. Ақылынан алжасты, есеңгіреді, есі ауып қалды.

ТАНА¹ зат. Бір жас пен жастан асып, қондылық алып, дене тұрқы өсе бастаған сиырдың ұрғашысы.

ТАНА² зат. Ақықтан жасалған, киімге тағылатын жалтырауың түйме.

Тана көз. Мөлідіреген дөңгелек көз. **Тана тағу.** этн. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы жас баланың қуанышын үстемелейтін жора [Жақын туысқа-ның немесе көрші-қоланың жас баласы алғаш рет өз бетімен іс тындырса, үлкенге тән ақылдылық танытса, оның осы көшелігін құптап, әспеттеп, ерекше ескеру белгісі ретінде баланың киім-кешігіне тананы (түйме, күміс түйме) әйел адам өз қолымен тағып: «Бәрекеді, азамат екенсің, ақылды екенсің», — деген сөздермен қолташтайды].

ТАНАДАЙ сын. Тана сияқты, тана тәрізді.

ТАНАЗАР зат. Ой, ес, ми.

ТАНАМОНШАҚ зат. этн. Ақықтан жасалған моншақ.

ТАНАП зат. 1. Пайдалануға жарамды жердің бір бөлігі. 2. ауыс. Ауқым, көлем.

ТАНАПТАЙ сын. Танап сияқты, танап көлеміндегі.

ТАНАПТАУ зат. жерг. кәс. Өлшей, бөлішектеу.

ТАНАПТЫҚ сын. Танап-танап болып бөлінген (жер).

Танаптық құлақарқы. егін шар. Күріш егілген алапқа су жеткізетін жүйе.

ТАНАСАП зат. этн. Тананың терісімен қапталған сап.

ТАНАСАПТЫ сын. этн. Тана терісімен қапталған сабы бар.

ТАНАТАҒАР зат. этн. Жас бала бірінші рет жолға шыққанда жасалатын ырым.

ТАНАТОЛОГИЯ [грек. thanatos – өлім, logos – ілім] зат. мед. Адам өлімінің себептерін, оның даму механизмін, клиникалық, биохимиялық және морфологиялық көріністерін зерттейтін медицинаның теориялық және тәжірибелік бөлімі.

ТАНАТОЦЕНОЗ [грек. thanatos – өлім, koinos – жалпы, бірлікте] зат. экол. Өлі су аздаларының жинақталуы.

ТАНАУ зат. анат. Адамның, жан-жануарлардың дем алатын мұрын қуысы.

Танаудан тізді. Ешкімді қалдырмай, шетінен түгендеді. **Танауды жыбырлатты.** Тәбетін ашты, піскен астың ісісін тамаққа тәбетін ашты. **Танау қақты.** Ашуланды, екіленді, ызаланды. **Танау маңқа.** вет. Жылқының танауынан ірің ағып, ісіп ауыратын жұқпалы ауруы. **Танауы түрілді.** Бәйге атының шабысын бейнелейтін сөз; аттың танауы делдиді. **Танауы делдиді** [қусырылды, тарылды, қақты]. а) Булықты, елірді. ә) Ашуланды, ыза-кегі бетіне шықты. **Танауы желбенеді.** Ентіге дем алды, алқынды. **Танауы желбіреді.** а) Танауы тынымсыз қозғалды. ә) Көңілі шалқыды, масаттанды. **Танауы желі-желі етті.** Ентікті, жегі-жегі дем алды. **Танауы жырылған.** Қиқар, қырсық, шатақ. **Танауы қусырылды.** Ашуланды, қанын ішіне тартты. **Танауымен көк тіреді.** Ешкімді менсінбеді, дандайсыды. **Танауын көтерді.** Ісініп-кебінді, дандайсыды, менсінбеді. **Танауы шелектей болды.** Мақтанып жер-көкке сыймады, әлдеқандай болып дандайсыды.

ТАНАУЛА= е. т. Алқыну, демігу, ентігу, өкпесі ошу.

ТАНАУЛАТ= е. т. Алқынту, ентіктіру, ентелету.

ТАНАУЛАТУ Танаулат етістігінің қимыл атауы.

ТАНАУЛАУ Танаула етістігінің қимыл атауы.

ТАНАУРА= е. т. сөйл. **Танаула.**

ТАНАУРАТ= е. т. сөйл. Танаулату, алқынту.

ТАНАУРАТУ Танаурат етістігінің қимыл атауы.

ТАНАУРАУ Танаура етістігінің қимыл атауы.

ТАНБА= е. т. Алған беттен қайтпау, жазбау.

ТАНБАУ Танба етістігінің қимыл атауы.

ТАНБҰР зат. муз. Шығыс елдерінде кең тараған үш ішекті музыкалық аспап.

ТАНҒАЖ [франц. tanga] зат. өск. Ұшу, жүзу барысындағы ұшақтың (ракетаның) немесе кемеңіздің негізгі көлденең білік инерциясымен салыстырғандағы бұрыштық қозғалысы.

ТАНГЕНС [лат. tangens] зат. матем. Тригонометриялық функциялардың бірі.

Тангенстер теоремасы. матем. Үшбұрыш қабырғаларының ұзындықтар мен оларға қарама-қарсы жатқан бұрыштардың жарты айырмасы мен жарты қосындысы тангенстерінің арасындағы қатысты өрнектейтін теорема.

ТАНГЕНСТІК сын. матем. Тангенске қатысты, тангенске тән.

ТАНГО [исп. tango] зат. өнер. Музыкалық өлшемі жүз (негізінен 2/4) болып келетін қазіргі заманғы бал биі.

ТАНДЕМ [ағыл. tandem] зат. спорт. Қосарланған екі доңғалақты, біріккен екі жүргізілші бар екі орынды велосипед.

ТАНДЫР¹ [ар. تندر] зат. этн. Нанды қабырғаларына жапсырып, қарып пісіруге арналған, далаға орнатылған пеш. // Кеуіп құрғап қалған, қаңсыған.

Тандыр болып суалды. Құрғады, кепті, жоғалды. **Тандыр нан.** тамақ. Тандыр пештің қабырғасына жапсырылып пісірілген нан. **Тандыры кепті** [күрды]. Суалды, кеуіп, құрғап қалды.

ТАНДЫР²: есінен тандырды. Ақылынан адастырды, алжастырды.

ТАНДЫРДАЙ сын. Тандыр сияқты, тандыр тәрізді.

ТАНДЫРЛА= е. т. Қаңсу, кебу, құрғау.

ТАНДЫРЛАТ= е. т. Қаңсыту, кептіру, құрғау.

ТАНДЫРЛАТУ Тандырлат етістігінің қимыл атауы.

ТАНДЫРЛАУ Тандырла етістігінің қимыл атауы.

ТАНДЫРУ: естен тандыру. Ақылынан адастыру, есеңгірету.

ТАНЗИМАТ [ар. تنظيمات] зат. саяси. Модернизация, жаңашаландыру.

ТАНЗОМЕТРИЯ зат. спорт. Спорт құралдарына немесе күшті өлшейтін жабдықтарға түскен механикалық қысымның әсерінен электр құатына айналатын өзгерімдердің өлшемін анықтайтын құрал.

ТАНК [ағыл. tank] зат. өск. Түгелдей сауытты, шынжыр табанды соғыс мәшинесі.

Танк әскері. өск. Құрлықта негізгі соққы беретін әскер түрі. **Танк бригадасы.** өск. Бірнеше танкистерден құралған әскери топ. **Танк взводы.** өск. 3-4 танкіден тұратын танк әскерлерінің тактикалық бөлімшесі. **Танк десанты.** өск. Ортақтаса ұрыс қимылдарын жүргізу үшін танкілермен алып жүрілетін атқыштар (жаяу әскерлік, мотоатқыштар) бөлімшесі. **Танк қаруы.** өск. Танкіге орнатылған қару-жарақ. **Танк пулеметі.** өск. Танкіден атыс жүргізуге бейімделген жаяу әскерлерге қарсы қолданылатын пулеметтің бір түрі. **Танк ротасы.** өск. Танк взводтарынан тұратын танк әскерлерінің тактикалық бөлімшесі. **Танк тосқауылы.** өск. Қарсыластың шабуыл жасауы (қозалыс жасау) ықтимал бағытында жасырын орналасқан танк бөлімшесі. **Танк ұрысы.** өск. Екі қарсылас жақтың танк бөлімшелерінің, бөлімдерінің, құрамаларының соқтығысы; артиллерия мен авиацияның қолдауы арқылы және әуе шабуылына қарсы қорғаныс құралдарымен бірге жүргізіледі, жарты әскери ұрысының негізгі бөлімі.

ТАНКЕР [ағыл. tanker] зат. тех. Сұйық заттар (мұнай және оның өнімдері, сұйытылған газ, тамақ өнімдері, химиялық сұйықтар және т.б.) тасымалдайтын кеме.

ТАНКЕСТ зат. өск. Танк жүргізуші.

ТАННАЛЬБИН зат. хим. Су мен спиртке ерімейтін, бірақ сілтіде ерігіш, иіссіз және дәмсіз, қоңыр ұнтақ зат.

ТАННИН зат. хим. Суда, спирт пен глицеринде ерігіш сарғыш ұнтақ зат.

ТАННИНДЕР зат. хим. Көптеген өсімдіктерде болатын фенолдық қосылыстар; илегіш органикалық заттар қоспасы.

ТАННОФОРМ зат. хим. Таннин мен формальдегид қосындысы, суда, сілтіде ерімейтін, иіссіз, қызғылт ұнтақ зат.

ТАНТАЛ¹ [лат. tantalum] зат. хим. Болаттарға легирлеуші қоспа, қызғуға төзімді құймалар құраушы ретінде, электротехникада, химиялық машина жасау мен ядролық энергетикада конструкциялық материал т.б. ретінде қолданылатын ашық сұр түсті ауыр металл; химиялық элемент.

ТАНТАЛ²: тантал азабы. [грек. tantalos] Мәңгілік шол азабы, мәңгілік аштық азабы.

ТАНТАЛИТ зат. хим. (Fe,Mn;)Ta₂O₆ құрделі оксидтер тобының минералы; тантал кені.

ТАНТРИЗМ зат. мөд. Өздерінің киелі мәтіндері ретінде тантралары танитын индуизмнің секталары мен мектептерінің жалпы атауы.

ТАНТУ Танты етістігінің қимыл атауы.

ТАНТЫ= ет. Орынсыз мылжындау, көку.

ТАНТЫҚ сын. жағымсыз. Мыжып көп сөйлейтін, бос сөзге үйір, сөз соқты (адам).

ТАНТЫҚТЫҚ зат. жағымсыз. Мылжыңдық, көпсөзділік, сөзұарлық.

ТАНТЫРА= ет. сөйл. **Танты.**

ТАНТЫРАҚТА= ет. Бұтып-шату, былықтыру.

ТАНТЫРАҚТАУ Тантырақта етістігінің қимыл атауы.

ТАНТЫРАУ Тантыра етістігінің қимыл атауы.

ТАНУ¹ Тан етістігінің қимыл атауы.

ТАНУ² Таны етістігінің қимыл атауы. 1. Айнытпай, тап басып білу. 2. Айыру, ажырату. 3. Түсіну, түйсіну.

ТАНША зат. жерг. **Тана.**

ТАНШАДАЙ сын. Таниша сияқты, таниша тәрізді.

ТАНЫ= ет. 1. Айнытпай тап басып білу. 2. Бір затты жан-жақты тексеріп, ажырату, айыру. 3. Мойындау, қабылдау.

Тани алмады. Бір нәрсенің байыбына баруға, оны танып білуге шамасы келмеді.

ТАНЫҒЫСЫЗ сын. Мүлдем басқаша боп өзгерген, құтырған, жаңарған.

ТАНЫҒЫШ сын. Танып-білуге шебер.

ТАНЫҒЫШТЫҚ зат. Танып-білуге шеберлік.

ТАНЫҚ сын. Беймәлім, белгісіз. // Белгісіз, беймәлім нәрсе.

ТАНЫЛ= ет. 1. Танымал болу, белгілі, мәшһүр болу. 2. Қабылдану, мойындалу.

ТАНЫЛУ Таныл етістігінің қимыл атауы.

1. Танымал болу, белгілі болу. 2. Қабылдану, көріну.

ТАНЫМ зат. филос. Дүниені, өмірді танып-білу қабілеттілігі.

ТАНЫМАЛ сын. 1. Козтаныс, үйренішті, белгілі, таныс. // Таныс адам. 2. Елге белгілі, көпшілікке танылған, атағы жайылған.

ТАНЫМАЛДЫҚ зат. Белгілілік, таныстық.

ТАНЫМАЛЫ сын. сөйл. **Танымал.**

ТАНЫМАСТАЙ сын. Адам айтқысыз, танығысыз, өзгеше.

ТАНЫМДЫҚ сын. Танып-білуге тән, танымға қатысты.

Танымдық есеп. пед. Жаңа білім іздеуге, оқудағы байланыс, дәлелдерді белсенді пайдалануға түрткі болатын оқу тапсырмасы.

Танымдық қызығушылық. пед. Ғылым жаңалықтарын, қоғамда болып жатқан өзгерістерді танып-білуге деген қызығушылық.

ТАНЫМДЫЛЫҚ сын. сөйл. **Танымдық.**

ТАНЫМПАЗ сын. Тануға шебер, танығыш.

ТАНЫМПАЗДЫҚ зат. Тануға шеберлік, танығыштық.

ТАНЫС сын. Көптен білетін, белгілі, танымал. // Танитын, білетін адам.

Таныс болды. а) Таныды, білді. ә) Меңгерді, игерді. **Таныс емес.** Жат, белгісіз.

ТАНЫС= ет. 1. Бөтен адаммен жүздесіп білісу. 2. Бір нәрсенің мән-жайын білу, тексеру, зерттеу.

Танысып көрді. Жүздесіп байқады.

ТАНЫСАЯҚ зат. этн. көне. Құдаласқан адамдардың арасында жүретін қалаулы қара мал.

ТАНЫС-БІЛІС сын. Сыралғы, сыр мінез, танымал.

ТАНЫСТАС сын. Пікірлес, сырлас.

Таныстас болды. Танысты.

ТАНЫСТАУ сын. Танысырақ, белгілілеу.

ТАНЫСТЫҚ зат. 1. Таныс-білістік, білгендік. 2. Танымалдық, көпке белгілілік.

ТАНЫСТЫР= ет. 1. Таныту, білістіру. 2. Көрсету, мәлімет беру.

ТАНЫСТЫРУ Таныстыр етістігінің қимыл атауы; мәлімет беру, көрсету.

ТАНЫСТЫРЫЛ= ет. Түсіндірілу, баяндалу.

ТАНЫСТЫРЫЛУ Таныстырыл етістігінің қимыл атауы.

ТАНЫСТЫРЫЛЫМ зат. **Тұсаукесер.**

ТАНЫСУ Таныс етістігінің қимыл атауы.

1. Білісу, жүздесу. 2. Мән-жайын білу, тексеру.

ТАНЫТ= ет. Көрсету, қандай да бір қырынан көріну.

ТАНЫТТЫР= ет. Таныту, білдірту.

ТАНЫТТЫРУ Таныттыр етістігінің қимыл атауы.

ТАНЫТУ Таныт етістігінің қимыл атауы.

1. Көрсету, білдірту. 2. Жариялау, мәшһүр ету.

ТАНЫТЫЛ= ет. Көрсетілу, көріну.

ТАНЫТЫЛУ Танытыл етістігінің қимыл атауы.

ТАНЫТЫС: жылы шырай танытысты. Жылылық, оңқабақ көрсетті, ілтипат көрсетті.

ТАНЫТЫСУ Танытыс етістігінің қимыл атауы.

ТАҢ¹ зат. Күн шығар алдындағы мезгіл.

Таң ағарды. Таң бозғылт тартып, жарық түсу. **Таң азаннан.** Ертемен, жерге жарық түсе бастағаннан. **Таң айырды.** Бөйге атын жаратты, таң асырды. **Таң алақобенденді.** Таң сыз бере бастады. **Таң алдында.** Таң атуға таяр сөт. **Таң асты [асырды].** а) Қатты не ұзақ жүрістен соң, атты таңға дейін суытып демалдырды. ә) Түнімен, таң атқанша жүрді, әрекет етті. **Таң атты.** а) Түн қараңғысы сөйілді, жарық түсті. ә) Теңдікке жетті, бостандық туды. **Таң ату.** Таң қараңғысының ыдырауы, жарық сәуле түсуі.

Таң атып, күн батқанша. Ертеден қара кешке дейін, күні бойы, күнұзақ. **Таң [таңды ұйқысыз] атырды.** Таңға дейін ұйықтамады, ұйқы көрмеді. **Таң атырмады.** Күн көрсетпеді, тыныштық бермеді. **Таң бозарды.** Таң құланиектеніп ағарды, қылаң берді. **Таң бозы.** Таң қылау беріп атып келе жатқан кез. **Таңды атқызды.** Бір нәрсемен таң бөлгені айналды. **Таңды атырып, кешті** батырды. **Уақытты** бір іспен, әрекетпен ғана өткізді. **Таңды көзбен атырды.** Таң атқанша көз ілмеді, түні бойы ұйықтамады, көрер таңды көзімен атқызды. **Таңды таңға, күнді күнге ұрды.** Күні-түні дамыл таппады. **Таңды ұйқысыз атырды [қарсы алды].** Түні бойы кірпік ілмеді, ұйықтамады. **Таң жапсары түрілді.** п.эт. Таң атар кез жақындады, жарық түсе бастады. **Таң кеугіміндей.** Таң қараңғысындай, таң атар алдындағы кездей. **Таң көбесі сөілді.** Таң ата бастады, түні қараңғылығы ыдырай бастады. **Таң қараңғысы.** Таң атар кез, таң алды. **Таң қылаң берген кезде [саз бергенше].** Таң бозарып атқанда. **Таң қылаң берді.** Таң сыр берді, бозғылт тартты. **Таң қылыя.** Таң бозарып ата бастаған кезде. **Таң нұрлы болсын.** Таңертең аман көргенде айтылатын тілек. **Таң нұры.** Таң шапағы, таңғы жарық. **Таңның атысы, күннің батысы.** Күні бойы, ұзақ күн. **Таң сызат берді.** Құланиектеніп таң ата бастады, таң бозарды. **Таң сарғайып атты [сарғайды].** Түн қараңғысы сөйіліп, таң бозамықтана дала сарғыш тартып, жарық түсті. **Таң сөрі.** Жерге жарық түсе бас-

таған, таң қылаң берген уақыт. **Таң сәріден.** Елең-алаңнан, ертемен. **Таң сыз [сыз] берді.** Таң ата бастады, таң бозарды. **Таңы атып, күні шықты.** Арманына жетті, дегені болды.

ТАҢ² зат. Шаттың ішкі жағы, шап.

ТАҢ³ сын. Сенерін де, сенбесін де біле алмаған қалып; аң-таң.

Таң болды. Қайран қалды, таңырқады, таңданды. **Таң көрді.** Таңқалды, таңырқады. **Таң қалды.** Таңғалды. **Таң қылды.** Таңдандырды, таңырқатты.

ТАҢ= ет. 1. Байлау, шанду.

ТАҢАМАЛ зат. жерг. Таң алды, таңсәрі.

ТАҢБА зат. 1. Дақ, із, мөр. 2. этн. Әрбір отбасының, әрбір рудың малға, жер бөліске қоятын ені. 3. мат.м. Белгі. 4. и.н.ф. <ағыл. symbol> Есептеуіш техникасында қолданылатын алфавиттің жеке символы. 5. ау.с. Қаяу, шер, кек.

Таңба салды. Белгі салды, басты.

ТАҢБАЛА= ет. 1. Таңба салу, белгі соғу.

2. ау.с. Жариялау, жария ету, елге әйгілеу.

ТАҢБАЛАН= ет. 1. Таңба салыну, белгі соғылу. 2. и.н.ф. Белгілену, белгі қойылу.

Таңбаланған ет. Қаспханаларда, ет комбинаттарында сойылған мал қиаларының сыртына қойылатын белгі.

ТАҢБАЛАНУ Таңбалан етістігінің қимыл атауы; белгілену.

ТАҢБАЛАУ Таңбала етістігінің қимыл атауы. 1. Таңба салу, белгі соғу. 2. мат.м. Белгілеу, белгі қою.

ТАҢБАЛЫ сын. 1. Таңба салынған, таңбасы бар. 2. Таңбадан тұратын.

ТАҢБАЛЫҚ сын. Таңбаға қатысты, таңбаға тән.

Таңбалық жүйе. и.н.ф. <ағыл. sign system> Өздерінің арасында ішкі қатынастары бар таңбалар жүйесі. **Таңбалық разряд.** и.н.ф. <ағыл. sign bit> Санның он немесе теріс екендігін көрсететін екілік санның разряды.

ТАҢБАОРЫН зат. и.н.ф. <ағыл. font reticle> Бір таңба орналасатын дисплей экранындағы немесе қағаз бетіндегі төртбұрышты аймақ.

ТАҢҒАЖАЙЫП сын. Керемет, ерекше, ғажап.

ТАҢҒАЛ= ет. Қайран қалу, аң-таң болу, таңырқау.

ТАҢҒАЛАРЛЫҚ сын. Таңғалдыратын, ерекше, өзгеше, таңғалатындай.

ТАҢҒАЛАРЛЫҚТАЙ сын. Ғажап, керемет.

ТАҢҒАЛДЫР= ет. Таңғалатындай жағдайға душар ету, таңдандыру, таңырқату.

ТАҢҒАЛДЫРУ Таңғалдыр етістігінің қимыл атауы.

ТАҢҒАЛТ= ет. Таңғалуға мәжбүр ету, таңырқату, таңғалдыру.

ТАҢҒАЛУ Таңғал етістігінің қимыл атауы. **ТАҢҒАЛЫС** зат. Таңдану.

ТАҢҒАЛЫС= ет. Таңдануы, таңырқау.

ТАҢҒЫ сын. Азанғы, таңертеңгі.

Таңғы шуақ. Таң алдында түскен күн сәулесі.

ТАҢҒЫЗ= ет. Таңдыру, байлау.

ТАҢҒЫЗУ Таңғыз етістігінің қимыл атауы.

ТАҢҒЫШ зат. 1. этн. Керегелердің қоспаларын байланыстыратын тоқылған жалпақ құр. 2. Бір нәрсені таңатын, байластырып буып тұратын зат.

ТАҢҒЫШТА= ет. Бірдеңені шандып байлау.

ТАҢҒЫШТАЛ= ет. Таңылу, байлану.

ТАҢҒЫШТАЛУ Таңғышта етістігінің қимыл атауы.

ТАҢҒЫШТАУ Таңғышта етістігінің қимыл атауы.

ТАҢДА= ет. Талғау, сырыптау, жарату, ұнату.

Таңдап алды. Сарапқа салды, көптің ішінен іріктеді, ең дұрысын таңдады.

ТАҢДАҒЫШ сын. Таңдампаз, таңдай білетін.

ТАҢДАҒЫШТЫҚ зат. Таңдай білетін қасиет.

ТАҢДАЙ¹ зат. анат. Ауыз қуысының үстіңгі жағындағы тілге қарама-қарсы орналасқан жұқа қабыршақ ет.

ТАҢДАЙ² сын. Таң сияқты, таң тәрізді.

Таңдай бадамшасы. анат. Көмей қуысының жұтқыншаққа өтетін екі бүйірінде орналасқан жұп без. **Таңдай бадамы.** Бадамша без. **Таңдайға дәмі үйірлді.** Сүйсіндірді, тамсандырды. **Таңдай жібітті.** Сусын ішті, сусындады. **Таңдай қағысты.** Таңғалысты, таңданысты. **Таңдай қаққызды.** Таңғалдырды, тамсантты. **Таңдай қақты.** Таңырқады, таңданды. **Таңдай қақтырды.** Таңғалдырды, тамсандырды. **Таңдай тігіс.** кәс. Үш сызықтың үстімен қиғаш шанышп тігілетін, «қос қабырға» мәнерімен орындалатын тігіс түрі [Мұндай ерекше тігістермен кимешек жастарын, жаға, жең аузын, сырмақтың шеттерін тігеді]. **Таңдайы кепті.** а) Су ішкісі келді, қатты шөлдеді. ә) Қаңсыды, суы тартылды. **Таңдайына басты.** Пайдасын көрді, жемісін жеді. **Таңдайынан бал тамған әнші.** Дарынды, шебер әнші. **Таңдайын жібітті.** Сусын ішіп, шөлін басты. **Таңдайын тақылдатты.** Мөдірместен сөйледі. **Таңдайын басты [көтерді].** Бір нәрседен қатты қорыққан адамның, баланың таңдайын саусақпен басты. **Таңдайы тақ-тақ етеді.** Тақылдап мүдірмей сөйлейді; бөгелмей жауап береді. **Таңдайы тақылдады.** Тақ-тақ етіп сөйледі, мүдірмей сайрай берді.

ТАҢДАЙ зат. кәс. Шөп машинасының тісі.

ТАҢДАЙҚАҒАРЛЫҚ сын. Таң қалатындай гажап.

ТАҢДАЙҚАЛЫП зат. қолөнер. Құс таңдайы бейнесін түсіретін соқпа қалып.

ТАҢДАЙҚҰР зат. қолөнер. Таңдай өрнегімен әшекейленген құр.

ТАҢДАЙҚҰРАҚ зат. қолөнер. Құстаңдайлап тіккен құрақ түрі.

ТАҢДАЙЛА= ет. Таңдай-таңдай етіп бөлу, салалау.

ТАҢДАЙЛАН= ет. Таңдай-таңдай етіп бөліну, салалану.

ТАҢДАЙЛАНУ Таңдайлан етістігінің қимыл атауы.

ТАҢДАЙЛАУ Таңдайла етістігінің қимыл атауы.

ТАҢДАЙЛЫ сын. Шебер, өнерпаз.

ТАҢДАҚ¹ сын. Ойдым-ойдым, алабажақ.

ТАҢДАҚ² зат. кәс. Жылқы тісінің түбі ісін кететін ауру.

ТАҢДАҚТАН= ет. Ойдым-ойдым болып көріну.

ТАҢДАҚТАНУ Таңдақтан етістігінің қимыл атауы.

ТАҢДАҚТЫ сын. Таңдағы көп, ойдым-ойдым.

Таңдақты мигматит. геол. Граниттенген массада ежелгі таужыныстың қалдықтары күңгірт дақ болып көрінетін мигматиттің түрі.

ТАҢДАЛ= ет. Іріктелу, таңдап алу.

ТАҢДАЛУ Таңдал етістігінің қимыл атауы.

ТАҢДАМА сын. сөйл. **Таңдамалы.**

ТАҢДАМАЛЫ сын. 1. Таңдаулы, іріктелген. 2. Мынау деген, жарамды.

Таңдамалы бет. и н ф. <ағыл. favorite> Келешекте пайдаланушыға керек болып қалатын мәліметтер үшін Microsoft Internet Explorer шолушы бағдарламасында пайдаланылатын десте атауы. **Таңдамалы флотация.** кен. Бағалы минералдарды кеннен кезекпен, таңдап флотациялау әдісімен бөлу үдерісі.

ТАҢДАН= ет. Таңғалу, таңырқау.

ТАҢДАНАРЛЫҚ сын. Таңырқарлық, гажап, керемет.

ТАҢДАНДЫР= ет. Таңғалдыру, таңырқату.

ТАҢДАНДЫРУ Таңдандыр етістігінің қимыл атауы.

ТАҢДАНТ= ет. Таңғалдыру, таңдандыру.

ТАҢДАНТУ Таңданта етістігінің қимыл атауы.

ТАҢДАНУ Таңдан етістігінің қимыл атауы.

ТАҢДАНЫҢҚЫРА= ет. Таңғалыңқырау, таңырқағыныңқырау.

ТАҢДАНЫҢҚЫРАУ Таңданыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ТАҢДАНЫС зат. Таңырқаушылық, таңданушылық.

ТАҢДАНЫС= ет. Таңғалысу, таңырқасу.

ТАҢДАНЫСУ Таңданыс етістігінің қимыл атауы.

ТАҢДАС= ет. Таңдауға көмектесу, іріктесу.

ТАҢДАСУ Таңдас етістігінің қимыл атауы.

ТАҢДАТ= ет. Іріктету, сұрыптату.

ТАҢДАТУ Таңдат етістігінің қимыл атауы.

ТАҢДАУ Таңда етістігінің қимыл атауы.

ТАҢДАУЛЫ сын. Таңдамалы, мынау деген.

ТАҢДАУСЫЗ сын. Таңдау жасалмаған.

Таңдаусыз флотация. кен. Минералдардың бет қасиеттері айырмашылықтарының аздығынан немесе реагенттік режим дұрыс таңдалмағандықтан, олардың көбікті өнімге қосылып шығу үдерісі (Қаз. тілі термин. Кен.).

ТАҢДАУШЫ зат. Таңдап алатын адам.

ТАҢДЫҚ¹ зат. Таңғалушылық, таңырқаушылық.

ТАҢДЫҚ² зат. Шат, шаптың түсі.

ТАҢДЫР= ет. Таңғызу, байлату.

ТАҢДЫРТ= ет. Байлаттыру.

ТАҢДЫРТУ Таңдырт етістігінің қимыл атауы.

ТАҢДЫРУ Таңдыр етістігінің қимыл атауы.

ТАҢЕРТЕҢ үст. Ертеңгі мезгіл, азанғы уақыт.

Таңертеңнен кешке дейін. Күні бойы, ертеден қара кешке.

ТАҢЕРТЕҢГІ сын. Таңғы, азанғы.

Таңертеңгі ас. Ертеңгілік тамақ.

ТАҢЕРТЕҢГІЛІК зат. 1. Азанғы мезгіл, таң атқан уақыт. 2. Таңертеңгі кезде дәстүрлі түрде ұйымдастырылатын қоғамдық іс-әрекеттер.

ТАҢҚ: таңқ етті. Гүрс етті, тарс етті.

Таңқ еткізді. Таңқ еткен дыбыс шығарды, тарс еткізді.

ТАҢҚА сын. жерг. Өркөкірек, сотқар.

ТАҢҚИ= ет. Саңқию, аңқию, шолтию.

ТАҢҚИТ= ет. Саңқитиу, шолтитиу.

ТАҢҚИТУ Таңқит етістігінің қимыл атауы.

ТАҢҚИЮ Таңқи етістігінің қимыл атауы.

ТАҢҚ-ТАҢҚ елік. Таңқылдаған, тарс-тарс, сарт-сұрт еткен дыбысты бейнелейтін сөз.

ТАҢҚУРАЙ зат. өс. Раушан гүлділер тұқымдасына жататын, жартылай бұта өсімдігі.

ТАҢҚЫ¹ сын. Келте, шолтиган, қысқа.

Таңқы күйрық. Құйрығы көтеріңкі, ашық болып келетін (қой). **Таңқы мұрын.** Таңқия біткен, келте мұрын.

ТАҢҚЫ² зат. жерг. Тері шлейтін ағаш қалып.

ТАҢҚЫ³ сын. жерг. Аз, тапшы. // Суы аз, мардымсыз қайнар.

ТАҢҚЫЛАУ сын. Келтелеу, шолақтау, қысқалау.

ТАҢҚЫЛДА= ет. Таңқ-таңқ ету, тарсылдау.

ТАҢҚЫЛДАТ= ет. Таңқ-таңқ еткізу, тарсылдату.

ТАҢҚЫЛДАТУ Таңқылдат етістігінің қимыл атауы.

ТАҢҚЫЛДАУ Таңқылда етістігінің қимыл атауы.

ТАҢҚЫШ¹ сын. сөйл. **Таңқы.**

ТАҢҚЫШ зат. жерг. қолөнер. Ені төрт елі, ұзындығы үш қылш өрнектеп тоқылған киіз үйдің бауы.

ТАҢҚЫШАЯНДАР зат. зоол. <лат. brachyura> Он аяқты шаян тәрізді омыртқасыздар отрядының бір тармағы.

ТАҢҚЫШТАУ сын. Таңқигандау, келтелеу.

ТАҢЛАЙ зат. сөйл. **Таңдай.**

ТАҢЛАҚ¹ зат. Денеге түскен дақ, таңба.

ТАҢЛАҚ² зат. жерг. кәс. Жылқыны үнемі байлап қойғаннан болатын ауру.

ТАҢСЫҚ¹ зат. жерг. Қарақұйрықтың асығы.

Таңсық көрді. Қызықтады, әуес көрді.

ТАҢСЫҚ² сын. 1. Жеңсік, құмар, әуес. // Жеңсік, құмар нәрсе. 2. ауыс. Кат, зәру.

Таңсық ас. тамақ. Белгілі бір өңірдің адамдарына бейтаныс, басқа елдердің тағамдары. **Таңсық болды.** а) Аңсары ауды, зәру болды. ә) Әуестенді, құмартты.

ТАҢСЫҚ³ үст. Таңырқай, таңдана.

ТАҢСЫҚҚОЙ сын. Әуесқой, құмарпаз. // Қызыққан, құмартқан адам.

ТАҢСЫҚТА= ет. Құмарту, әуес болу.

ТАҢСЫҚТАУ¹ сын. Әуесқойлау, құмарлау.

ТАҢСЫҚТАУ² Таңсықта етістігінің қимыл атауы.

ТАҢСЫҚТЫҚ зат. Зәрулік, құмарлық, әуесқойлық.

ТАҢ-ТАМАША үст. Аң-таң, таңырқаған қалып, күй.

Таң-тамаша қылды. Таңырқатты, таңдандырды.

ТАҢ-ТАМАШАЛА= ет. Қызықтау, ойынсауыққа айналдыру.

ТАҢ-ТАМАШАЛАУ Таң-тамашала етістігінің қимыл атауы.

ТАҢУ¹ зат. **Таңғыш.**

ТАҢУ² Таң етістігінің қимыл атауы; байлау.

ТАҢУЛЫ сын. Таңылған, байланған.

ТАҢЫЛ= ет. Байлану, оралу.

ТАҢЫЛУ Таңыл етістігінің қимыл атауы.

ТАҢЫРАЙ= ет. Саңқию, аңқию, таңқию.

ТАҢЫРАНДА= ет. Кекіреңдеу, тайрандау.

ТАҢЫРАНДАУ Таңыранда етістігінің қимыл атауы.

ТАҢЫРАЮ Таңырай етістігінің қимыл атауы.

ТАҢЫРҚА= ет. Таңдану, аң-таң болу, қызығу.

ТАҢЫРҚАҒЫШ сын. Таңданғыш, қызық көргіш.

ТАҢЫРҚАН= ет. Таңғалысу, гажаптану.

ТАҢЫРҚАНТ= ет. Таңғалдырту, таңырқату.

ТАҢЫРҚАНТУ Таңырқант етістігінің қимыл атауы.

ТАҢЫРҚАНУ Таңырқан етістігінің қимыл атауы.

ТАҢЫРҚАНЫҢҚЫРА= ет. Таңданыңқырау, аң-таң болу.

ТАҢЫРҚАРЛЫҚ сын. Адам таңырқайтындай.

ТАҢЫРҚАС= ет. Таңданысу, таңғалысу.

ТАҢЫРҚАСУ Таңырқас етістігінің қимыл атауы.

ТАҢЫРҚАТ= ет. Таңғалдырту, таң-тамаша еттіру.

ТАҢЫРКАТУ Таңырқат етістігінің қимыл атауы.

ТАҢЫРҚАУ¹ зат. Таңданыс, таңғалыс.

ТАҢЫРҚАУ² Таңырқа етістігінің қимыл атауы.

ТАҢЫС= ет. Орасу, байласу.

ТАҢЫСУ Таңыс етістігінің қимыл атауы.

ТАП¹ зат. тар. 1. Өндірістік тарихи жүйесінде алатын орны мен өндіріс құрал-жабдықтарының қатынасына, еңбекті қоғамдық жолмен ұйымдастыру, одан алып отырған үлестің мөлшері мен алу әдісіне қарай ажыратылатын адамдардың үлкен топтары. 2. Ел, ру.

Тап күресі. тар. Езділуші таптың (жұмысшы, шаруа) үстем тапқа қарсы біріккен қимылы, қозғалысы, наразылығы. **Тап тартысы.** саяси. Қанаушы және қаналушы таптар арасында болатын қайшылық, күрес.

ТАП² зат. Таңба, із, мөр, дақ.

Тап салды. Белгі қалдырды. Тап келді. Душар болды, кезікті.

ТАП³ зат. Шоқтың қоламтасынан қалған ыстық леп, қызу.

ТАП⁴ зат. жерг. Күй-жай, жағдай.

ТАП⁵ зат. этн. көне. Төбетей, бас киім.

ТАП⁶ шыл. Дәл, нақ, нағыз.

Тап басты. Дәл үстінен, ойлаған жерден шықты. **Тап іргесі.** Дәл қаси.

ТАП⁷: тап берді. Бас салғысы келіп қымтылды. **Тап болды [кезді].** Аяқастынан, кенет кездесті, кезікті. **Тап етті.** Кенеттен бірден ұрынды.

ТАП= ет. 1. Қолға түсіру, кездестіру, кезіктіру. 2. Балалау, туу. 3. ауыс. Кіріс кіргізу, пайда келтіру.

Тапқаны тамағына, жұтқаны жұмырына жетпеді [жұмырынан артылмады]. Табысы ішкен-жегенінен артпады.

ТАПА¹: тапа тал түс. Дәл түс кезі.

Тапа [тапай, талма] тал түс. Күн тас төбеге көтерілген кез.

ТАПА² зат. сөйл. **Таба.**

Тапа шай. сөйл. **Тақта шай.**

ТАПА= ет. 1. Аяқ астына салу, таптау. 2. Қирату, жанышты жоқ қылу.

ТАПАЙ зат. Тезектің иленіп, кептірілген түрі.

ТАПАЙЛА= ет. жерг. **Таптау.**

ТАПАЙТТА= ет. жерг. **Таптау.**

ТАПАЙТТАУ Тапайтта етістігінің қимыл атауы.

ТАПАЛ сын. Аласа, мықыр, жатаған.

Тапал зеңбірек. әск. Зеңбірек пен келте зеңбірек қоса үйлестірілген, бірақ зеңбіректің қасиеті басым болатын артиллериялық қару.

ТАПАЛА= ет. 1. Үсті-үстіне таптау. 2. ауыс. Жанышты, қиратып өту. 3. жерг. Илеу, жасау.

ТАПАЛАУ Тапала етістігінің қимыл атауы.

ТАПАЛДАУ сын. Мықырлау, аласалау, жатағандау.

ТАПАЛДЫҚ зат. 1. Аласалық, жатағандық. 2. Мықырлық, қысқалық.

ТАПАЛТАҚ сын. Жатағандау, аласалау.

ТАПАЛТАҚТАУ сын. Аласарақ, кішірек келген.

ТАПАЛША сын. Тапалдау, жатағандау.

ТАПАМАЙ: таппай тезек. жерг. Күйма тезек.

ТАПАНША зат. Жақын жерге атылатын кішкене қолмылтық, пистолет.

ТАПАНША-ПУЛЕМЕТ зат. әск. Патронды тапаншаға ұқсас автоматтандырылған жеке атыс қаруы.

ТАПЖЫЛДЫРМА= ет. 1. Тырп еткізбеу, міз бақтырмау. 2. ауыс. Айтқанды екі етпеу, мұлткізсіз орындау.

ТАПЖЫЛДЫРМАУ Тапжылдырма етістігінің қимылы атауы.

ТАПЖЫЛМА= ет. Тырп етпеу, табан аудармау, қозғалмау. // Сол қалтында, айнымай.

Тапжылмай күтті. Ұзақ сарыла тосты.

ТАПЖЫЛМАУ Тапжылма етістігінің қимыл атауы.

ТАПЖЫЛТ= ет. Қозғалту, қимылдату.

ТАПЖЫЛТПАЙ үст. 1. Бұлтартпай, айнымтпай. 2. Сол күйінде, сол қалтында.

ТАПЖЫЛТПАУ Тапжылтпа етістігінің қимыл атауы.

ТАПҚЕР зат. жерг. **Банкер.**

ТАПҚАН-ТАЯНҒАН зат. Жиган-терген бар қаражат, мал-мүлік.

Тапқан-таянғанын аузына тосты. Барын берді, бар тамағын берді.

ТАПҚЫЗ= ет. Таптыру, тауып бергізу.

ТАПҚЫЗДЫР= ет. Тауып бергіздіру.

ТАПҚЫЗДЫРТ= ет. Тауып бергіздіру.

ТАПҚЫЗДЫРТУ Тапқыздырт етістігінің қимыл атауы.

ТАПҚЫЗДЫРУ Тапқыздыр етістігінің қимыл атауы.

ТАПҚЫЗУ Тапқыз етістігінің қимыл атауы.

ТАПҚЫР сын. Тез ойлап, ұтымды сөз айта алатын, алғыр, зерек.

ТАПҚЫРЛАН= ет. Тапқыр болу, алғырлану.

ТАПҚЫРЛАНУ Тапқырлан етістігінің қимыл атауы.

ТАПҚЫРЛЫҚ зат. 1. Алғырлық, зеректік. 2. Әдіс-тәсілді шебер меңгергендік, әдісқойлық.

ТАПҚЫРСЫН= ет. Тапқыр болғансу, тапқырлық жасағансу.

ТАПҚЫРСЫНУ Тапқырсын етістігінің қимыл атауы.

ТАПҚЫШ сын. 1. Тез таба білетін, бір нәрсенің қиюын, ретін келтіретін. 2. Біреудің ойлаған ойын т.б. білгіш.

ТАПҚЫШТЫҚ зат. Таба білгіштік, тапқырлық.

ТАПСЫН= ет. Тепсініп, білгішсініп сөйлеу.

ТАПСЫНУ Тапсын етістігінің қимыл атауы.

ТАПСЫР= ет. 1. Бір істі біреуге міндеттеу, жүктеу, арту. 2. Бір затты белгілі бір орынға немесе жеке бір адамға өткізу, беру.

ТАПСЫРМА зат. 1. Міндеттелген жұмыс, іс.

Тапсырма алды. Міндет жүктелді.

ТАПСЫРТ= ет. Тапсыруын қадағалау, бергізу.

ТАПСЫРТҚЫЗ= ет. Тапсыруға мәжбүрлеу.

ТАПСЫРТҚЫЗУ Тапсыртқыз етістігінің қимыл атауы.

ТАПСЫРТТЫР= ет. Тапсыртқызу.

ТАПСЫРТТЫРУ Тапсырттыр етістігінің қимыл атауы.

ТАПСЫРТУ Тапсырт етістігінің қимыл атауы.

ТАПСЫРУ Тапсыр етістігінің қимыл атауы.

1. Өткізу, беру. 2. Міндеттеу, жүктеу. 3. жерг. Жазылу (газетке т.б.).

Тапсыру пункті. Қабылдау орны.

ТАПСЫРЫЛ= ет. 1. Табысталу, табыс етілу. 2. Міндет жүктелу, міндеттелу.

ТАПСЫРЫЛУ Тапсырыл етістігінің қимыл атауы; өткізілу.

ТАПСЫРЫНДЫ сын. Тапсырылған, жүктелген. // Тапсырма, тапсырылған міндет.

ТАПСЫРЫС зат. 1. Тапсырылған іс, жұмыс, шаруа. 2. Бір нәрсені дайындауды, орындауды, жасауды, табуды тапсыру ісі, өтінім.

Тапсырыстар қоржыны. қаржы. Кәсіпорындардағы, фирмалардағы белгілі бір күнге дейінгі және орындалуға тиіс тапсырыстардың жиынтығы.

ТАПСЫРЫСТЫ сын. Бір нәрсені дайындауға, орындауға тапсырыс жасалған.

ТАПСЫРЫСШЫ зат. Белгілі бір затқа, қызметке тапсырыс беруші адам.

ТАПТА= ет. 1. Таптаурын қылу, аяққа басу. 2. ауыс. Басып-жанышты, қиратып-бүлдіру. 3. Темірді көрікке салып қыздырып, балқытып жіқарту, өткірлеу. 4. ауыс. Қатты ескертіп

ұғындыру, үгіттеу. 5. ауыс. Қорлау, қиянат ету, меңсінбеу, санатқа алмау.

ТАПТАҒЫШ зат. тех. Нығыздау, қатайту мақсатында қолданылатын техника.

ТАП-ТАЗА сын. 1. Кіршіксіз, мұнтаздай. 2. ауыс. Күнәсіз, пәк. 3. Қоспасыз, қатесіз. 4. Тынық, саф.

ТАП-ТАЙҚЫ сын. Тайпыған, қайқы.

ТАП-ТАЙЫЗ үст. Өте саяз, тым тайыз.

ТАП-ТАҚЫР сын. 1. Басында шашы жоқ, тып-тықыр. 2. Өсімдік өспеген, жалаңаш, жадағай.

ТАПТАЛ= ет. 1. Жанышты, таптаурын болу. 2. ауыс. Қорлану, қиянат жасалу.

ТАПТАЛУ Таптал етістігінің қимыл атауы.

ТАПТАМА зат. этн. ойын. жерг. Қақпақыл ойынында бес асықпен ойнағанда жердегі тасты алып, төртіншісін жерде екі рет соғып алу түрінде ойналатын ойын.

ТАПТАН= ет. Нығыздану, басылу.

ТАПТАНДЫ сын. Әбден тапталған.

ТАП-ТАП: тап-тап берді [етті]. Тұра қымтылды.

Тап-тап берді. а) Қайта-қайта қымтылды. ә) Жабысты, жармасты.

ТАП-ТАПАЛ сын. Ап-аласа, кіп-кішкентай.

ТАП-ТАР сын. Тілдей жіп-жіңішке, өте тар.

ТАП-ТАРҒЫЛ сын. 1. Тым тарғыл. 2. ауыс. Әбден қарлыққан.

ТАПТАС сын. Табы бір, бір таптан шыққан.

Тапмас бауыр. кіт. сов. Хал-ахуалы, мүлде-мұқтажы ортақ, өзінің әлеуметтік жігінің өкілі.

ТАПТАС¹= ет. Тап-тап болып бөліну, топтасу.

ТАПТАС²= ет. Жанышты, бірге таптау.

ТАП-ТАСТАЙ сын. 1. Қап-қатты, өте берік. 2. Сұп-суық, тастай.

ТАПТАСТЫР= ет. 1. лингв. Жіктеп бөлу, саралау. 2. жерг. Келістіру, татуластыру.

ТАПТАСТЫРУ Таптастыр етістігінің қимыл атауы; жіктеу, топтау.

ТАПТАСТЫРЫЛ= ет. Жіктелу, саралану.

ТАПТАСТЫРЫЛУ Таптастырыл етістігінің қимыл атауы.

ТАПТАСУ Таптас етістігінің қимыл атауы.

ТАПТАТ= ет. Басып-жаныштату, аяққа басқызу.

ТАПТАТҚЫЗ= ет. Қыздырып жіқартқызу, өткірлету.

ТАПТАТҚЫЗУ Таптатқыз етістігінің қимыл атауы.

ТАПТАТУ Таптат етістігінің қимыл атауы.

ТАП-ТАТУ сын. Тату-тәтті, әп-әдемі жарастықты.

ТАПТАТЫЛ= ет. Жанышталу.

ТАПТАТЫЛУ Таптатыл етістігінің қимыл атауы. 1. Жанышталу. 2. Металды қыздырып өңдеу.

ТАПТАУ Тапта етістігінің қимыл атауы.

1. Аяқ астына салу. 2. ауыс. Қирату, жанышты. 3. ауыс. Қорлау, мазақ ету.

ТАПТАУРЫН сын. 1. Тапталып қалған (жер). 2. ауыс. Жаттанды, әбден белгілі.

ТАПТАУШЫ зат. 1. Жөнге салушы. 2. Қорлаушы, мазақ етуші.

ТАПТАУЫР сын. сөйл. Таптаурын.

ТАП-ТАЯУ сын. Жап-жақын, жұп-жуық.

ТАП-ТҮЙНАҚТАЙ сын. Мұнтаздай, жып-жынақы.

ТАПТЫҚ сын. Тапқа тән қасиет, сипат.

Таптық жіктелу. саяси. Елде, мемлекетте жаппай өріс алатын, саяси көзқарасы, тұрмыс деңгейі, кәсібі бойынша бөліну. **Таптық сана.** фил. Марксизмнің әлеуметтік-этикалық ұғымы.

ТАПТЫР= ет. Тапқызу, іздеттіру.

ТАПТЫРТ= е.т. Тапқыздыру, іздеткізу.
ТАПТЫРТУ Таптырт етістігінің қимыл атауы.

ТАПТЫРУ Таптыр етістігінің қимыл атауы.
ТАПТЫРЫЛ= е.т. Тапқызылу, іздеттірілу.
ТАПТЫРЫЛУ Таптырыл етістігінің қимыл атауы.

ТАПШАН з.т. Ағаштан жасалған, отырып демалатын және жататын орын.

ТАПШЫ сын. Жетімсіз, кемшін, аз; қат, зәру.

Тапшы болды. Жетіспеді, болмады.
ТАПШЫЛ сын. Өз табының намысын қорғағыш, табын жақтағыш.

ТАПШЫЛАН= е.т. Жетімсіз болу, азаю.

ТАПШЫЛАНДЫР= е.т. Азайту, кеміттіру.

ТАПШЫЛАНДЫРУ Тапшыландыру етістігінің қимыл атауы.

ТАПШЫЛАНУ Тапшылан етістігінің қимыл атауы.

ТАПШЫЛАУ сын. Жетімсіздеу, кемшіндеу.

ТАПШЫЛДЫҚ з.т. Табын жақтағыштық қасиет.

ТАПШЫЛЫҚ з.т. Жетімсіздік, кемшілік.

Тапшылық көрді. Кемістік көрді, жоқшылыққа ұшырады. **Тапшылық тартты.** Жоқшылықтың азабына ұшырады, жетіспеушілік көрді.

ТАПЫЛ: тапыл басты. Қаз-қаз басты.

ТАПЫЛДА= е.т. Табанын жерге тап-тап басу.

ТАПЫЛДАТ= е.т. Тап-тап еткізу.

ТАПЫЛДАТУ Тапылдат етістігінің қимыл атауы.

ТАПЫЛДАУ Тапылда етістігінің қимыл атауы.

ТАПЫРАЙ= е.т. Жапыраю, таңқию.

ТАПЫРАҚ е.л.к. Тапырақ-тапырақ еткен, тапырақтаған жүрісті бейнелейтін сөз.

Тапырақ қакты. Аяғын әлтек-тәлтек басты, тапырақтады.

ТАПЫРАҚТА= е.т. Тапыраңдау, тайраңдау.

ТАПЫРАҚТАТ= е.т. Тапыраңдату, тайраңдату.

ТАПЫРАҚТАТУ Тапырақтат етістігінің қимыл атауы.

ТАПЫРАҚТАУ¹ сын. Тайпақтау, жайпақтау.

ТАПЫРАҚТАУ² Тапырақта етістігінің қимыл атауы.

ТАПЫРАҢ е.л.к. 1. Тапырақтаған, тайпақтаған жүрісті бейнелейтін сөз. 2. ауыс. Дөрекі, ерсі (сөз).

ТАПЫРАҢДА= е.т. Тапырақтау, әлтек-тәлтек басу.

ТАПЫРАҢДАУ Тапыраңда етістігінің қимыл атауы.

ТАПЫРАШ сын. Жүрісі жаман, тапырақтап жүретін (жылқы).

ТАПЫРАЮ Тапырай етістігінің қимыл атауы.

ТАПЫРЛА= е.т. Тапыраңдау, тапыр-тапыр ету.

ТАПЫРЛАС= е.т. Тап-тап басысу, тапыраңдасу.

ТАПЫРЛАСУ Тапырлас етістігінің қимыл атауы.

ТАПЫРЛАТ= е.т. Тапыр-тапыр еткізу.

ТАПЫРЛАТУ Тапырлат етістігінің қимыл атауы.

ТАПЫРЛАУ Тапырла етістігінің қимыл атауы.

ТАПЫР-ТАПЫР е.л.к. Тапырлата басқан аяқ (тұяқ) дыбысын бейнелейтін сөз.

ТАПЫР-ТҮПЫР е.л.к. Апыр-тапыр еткен дыбысты бейнелейтін сөз. // Тапырлаған дыбыс.

Тапыр-түпыр етті. Апыр-топыр болды.

ТАПЫРЫҚ з.т. Тапырлаған жүріс.

Тапырық етті. Тапырақтады, апыр-тапыр басты. **Тапырық қакты.** Беймазаланып, берекесізденіп жүрді.

ТАР¹ з.т. сөйл. **Таршылық.**

ТАР² сын. 1. Кең емес, кішкентай, шағын. 2. ауыс. Қиын, қысылтаяң, қатал.

Тар ауыз. Кіріп-шығар жері кең емес. **Тар есік [жер], тар босаға.** Ауыртпалық, қиындық.

Тар жер. Жан-алқымнан алатын, қысыл-таяң жер. **Тар жерде қол созды.** Қиыншылық күн туғанда, таршылыққа тап болғанда көмек берді.

Тар жол. Азапты, қиыншылығы мол сапар. **Тар жол, тайғақ кешу.** Азабы, ауыртпалығы көп өмір жолы.

Тар заман [замана, кезең]. Аласапыран дәуір, қиын-қыстау шақ. **Тар кезең.** Қиын-қыстау кез, қысыл-таяң уақыт.

Тар қамау. Қиын уақыт, қысылшаң кез, тар заман. **Тар қапас.** поэт. Тас қамау, абақты, түрме.

Тар қолтық. Нағыз қолтықтың өзі; жүрек тұс. **Тар құрсақ.** а) Бала көтермеген, тумаман. ә) бейн. Бір ана, бір шеше.

Тар құрсағын кеңейтті, тас емшегін жібітті. Перзент көтерді, нәрстелі, балалы болды. **Тар қыспақ.** Қиын-қыстау кез, қиыншылық.

Тар мықын. Тар бөкселі. **Тар мінезді.** Ашуланишақ, ұрынишақ. **Тар өткел.** а) Азабы, ауыртпалығы көп қиын-қыстау кезең. ә) Қысылтаяң жер.

ТАР³ з.т. жерг. Ыбыс, шара.

ТАРА¹= е.т. 1. Бытырау, жан-жаққа бет-бетімен кету. 2. Етек алу, жайылу, таралу.

3. Сіңу, ену. 4. ауыс. Басылу, айыру, сейілу.

ТАРА²= е.т. Тарақпен шашын жазу.

ТАРАҒАН з.т. жерг. көс. Атпен шөп жинайтын тырма.

ТАРАҒЫШ сын. Жайылғыш, тез тарайтын.

ТАРАҒЫШТА= е.т. Қайта-қайта тарау, жазу.

ТАРАҒЫШТАУ Тарағышта етістігінің қимыл атауы.

ТАРАЗ: тараз қыз. Тал бойы талдырмаш қыз.

ТАРАЗБАН [ир. ترازبان] з.т. жерг. Таразышы, таразы ұстаушы.

ТАРАЗЫ¹ [ир. ترازى] з.т. 1. Бір заттың салмағын анықтайтын өлшеуіш. 2. ауыс. Өлшем, көрсеткіш.

Таразыға салды. Ой елегінен өткізді, ақылға салды. **Таразы құрды.** діни. «О дінише» кеткен кісінің сауап-құнасы өлшемге салынды-мыс деген ұғымда айтылады.

Таразыға тартты. а) Өлшеді, салмақтады. ә) Салыстырды, шама-шарқын көрді. **Таразыға түсті.** Жарысты, бәсекеlestі.

Таразыдан жеу. Кем өлшеу, алақолдық жасау. **Таразысы тең.** Шамалас, дәрежелес.

Таразы тасы [таразысы] басым болды. Күші, салмағы, абыройы артық болды.

ТАРАЗЫ² з.т. астр. Көбіне қыстығүні таңа жуық көрінетін шоқ жұлдыз, орион.

ТАРАЗЫ³ сын. Сидиган, ашаң.

ТАРАЗЫПЕР з.т. 1. Таразышы, таразымен өлшеуші. 2. ауыс. Парасатқа салушы, ақылмен мөлшерлеуші.

ТАРАЗЫЛА= е.т. 1. Салмағын таразымен өлшеу, анықтау. 2. ауыс. Мөлшерлеу, шамалау, ақылға салу.

ТАРАЗЫЛАН= е.т. 1. Өлшену, мөлшерлену. 2. ауыс. Таралу, арылу. 3. ауыс. Сарапталу, саралану.

ТАРАЗЫЛАНУ Таразылан етістігінің қимыл атауы.

ТАРАЗЫЛАС= е.т. Өлшесу, бірге мөлшерлеу.

ТАРАЗЫЛАСУ Таразылас етістігінің қимыл атауы.

ТАРАЗЫЛАУ Таразыла етістігінің қимыл атауы; шамалау, ақылға салу.

ТАРАЗЫЛАУШЫ з.т. Өлшеуші, сарапқа салушы.

ТАРАЗЫЛЫ сын. 1. Таразысы бар, таразыны иемденген. 2. ауыс. Сарапқа салынатын, ақылмен өлшенетін.

ТАРАЗЫШЫ з.т. Таразыға салып өлшеуші, таразымен салмақ айырушы.

ТАРАЙ= е.т. Тарылу, азаю.

ТАРАКҮЛ з.т. өс. Әдемілік үшін өсретін үй немесе гүлзар өсімдігі.

ТАРАҚ¹ з.т. Шапты, жүнді т. б. жазып тарайтын құрал.

Тарақ күйрек. Түйе құйрығының қысқалау, екі жақ жанының қылыштық жүні құйрық шына шейін тарақ жүзіндей екі жағына қақ жарыла келгені.

ТАРАҚ² з.т. сөйл. **Парақ** (қағаздың, кітаптың және тағы басқалардың бір дана қағазы).

ТАРАҚАҒАШ з.т. жерг. Тырма, тырнауыш.

ТАРАҚАН з.т. зоол. <лат. blattoidea> Тік қанатты, тамақты талғамай жейтін, үй ішінің зиянкес жәндігі.

ТАРАҚБАЛТА з.т. көне. Жыртқыш аң, хайуандарды ұру, соғу үшін жасалған, жүзі тістіс болып тарақталып жасалған құрал.

ТАРАҚБАЛЫҚ з.т. балықшар. <лат. lenciscus> Тұқылдар тұқымдасына жататын балықтардың бір түрі.

ТАРАҚБАС з.т. жерг. Сулы жерде, тоғайда биік болып өсетін өсімдік түрі.

ТАРАҚБАУ з.т. Ер-тоқым үзеңгісінің қайыстан жасалған, екі тарам бауы.

ТАРАҚБОЗ з.т. өс. Астық тұқымдас тарға жататын біржылдық өсімдік.

Тарақбоз арпабас. ө.с. <лат. bromus tectorum>. Арпабас туысына жататын, мал азығына пайдаланылатын өсімдіктің бір түрі.

ТАРАҚҚҰЙРЫҚ¹ з.т. зоол. <лат. spermophilopsis leptodactylus> Кеміргіштер тобына жататын, егінге зиянды, ұзын құйрық сарышұнақ.

ТАРАҚҚҰЙРЫҚ² з.т. малшар. Құйрық бітісіне қарай малға берілетін атау.

ТАРАҚҚҰРАҚ з.т. жерг. Құрақтың бір түрі.

ТАРАҚТА¹= е.т. Тарау, салалап бөлу.

ТАРАҚТА²= е.т. сөйл. **Парақта** (кітаптың дәптердің бетін ашу).

ТАРАҚТАЛ= е.т. 1. Тарақпен таралу. 2. Тарадалу, салалану. 3. Саусақтардың айқастырылуы.

ТАРАҚТАЛСЫН з.т. өс. Алсын өсімдігі кейде осылай да аталынады.

ТАРАҚТАЛУ Тарақтал етістігінің қимыл атауы.

ТАРАҚТАН= е.т. Тарақ сияқты болу, тарамдалу.

ТАРАҚТАНУ Тарақтан етістігінің қимыл атауы.

ТАРАҚТАҢБА з.т. этн. қолөнер. Бейнесі тараққа ұқсас таңба.

ТАРАҚТАҢБАЛЫ сын. Сыртқы бейнесі тараққа ұқсас болып келетін таңбасы бар.

ТАРАҚТАУ Тарақта етістігінің қимыл атауы.

ТАРАҚТАН= е.т. Тарақ сияқты болу, тарамдалу.

ТАРАҚТАНУ Тарақтан етістігінің қимыл атауы.

ТАРАҚТАҢБА з.т. этн. қолөнер. Бейнесі тараққа ұқсас таңба.

ТАРАҚТАҢБАЛЫ сын. Сыртқы бейнесі тараққа ұқсас болып келетін таңбасы бар.

ТАРАҚТАУ Тарақта етістігінің қимыл атауы.

ТАРАҚША з.т. малшар. Қой тоғызтуға арналған тарақ тәрізді құрал.

ТАРАҚШӨП з.т. өс. Қырыққұлақтың бір туысы.

ТАРАЛ¹= е.т. 1. Өркен жаю, молынан көктеу, өсу. 2. Жайылу, етек алу. 3. ауыс. Сіңірілу.

ТАРАЛ²= е.т. Тарақпен жазылу.

ТАРАЛ³= е.т. Ұзару, сиңғақтану, айқындалу.

ТАРАЛҒЫ¹ з.т. этн. Үзеңгіні ерге жалғастыратын, айылбасы бар қайыс бау.

Таралғысын тартты. Ұрысқа, жүріске қамданды.

ТАРАЛҒЫ² з.т. жерг. Тарту, сыйлық.

ТАРАЛҒЫ³ сын. Арық, жүқалтаң.
ТАРАЛҒЫДАЙ сын. Таралғы сияқты, таралғы тәрізді.

Таралғыдай тартылды. Пысыды, ысылды, жинақыланды.

ТАРАЛҒЫЛЫ сын. Таралғысы бар.

ТАРАЛҒЫ-ТАРТУ зат. сөйл. **Тарту-таралғы.**

ТАРАЛУ Тарал¹ етістігінің қимыл атауы; жайылу.

Таралу аймағы. Қайсыбір құбылыс тараған атырап. **Таралу аясы.** а) кен. Пайдалы қазба кен орындарының маңындағы кенді денелерді қамтыған тау жыныстарындағы химиялық элементтер құрамының көптігімен сипатталатын аймақ, ә) экол. Ластағыш заттардың көптігі, таралу аймағы.

ТАРАЛЫМ зат. Таралу молшері.

ТАРАМ зат. Сала, тармақ, бөлек.

ТАРАМДА= ет. Тарам-тарам етіп бөлу, салалау.

ТАРАМДАЛ= ет. Тарам-тарам болып бөліну, тармақталу.

ТАРАМДАЛУ Тарамдал етістігінің қимыл атауы.

ТАРАМДАН= ет. 1. Салалану, тармақталу. 2. Бөліну, оқшаулану. 3. Топ-топ болу.

ТАРАМДАНУ Тарамдан етістігінің қимыл атауы; бөліну.

ТАРАМДАТ= ет. Сорғалату, тамшылату.

ТАРАМДАТУ Тарамдат етістігінің қимыл атауы.

ТАРАМДАУ Тарамда етістігінің қимыл атауы.

ТАРАМДЫ сын. Тармақты, салалы.

ТАРАМ-ТАРАМ сын. Тарамдалған, сала-сала.

Тарам-тарам жас ақты. Көз жасын моншақ-моншақ етіп төкті. **Тарам-тарам қылды.** Бөлшектеді, тарамдады, бөлшектеді.

ТАРАМЫС зат. 1. анат. Бұшық еттерді сүйектерге байланыстырып тұратын созылмалы, мықты талшық. 2. кәс. Малдың жіліншік сіңірлерін кептіріп, соның талшықтарынан ширатқан, етік және тағы басқа нәрсе тігетін мықты жіп. 3. ауыс. Жүдеу, арық; тырысқақ, төзімді.

Тарамыс денелі. Артық еті жоқ, төзімді. **Тарамысына ілінді.** Қатты жүдеді, құр сүлдері қалды.

ТАРАМЫСТА= ет. Тарамыстан жасалған жіппен тігу.

ТАРАМЫСТАЙ сын. Тарамыс сияқты, тарамыс тәрізді.

ТАРАМЫСТАН= ет. Еті қашу, сіңірлену, таралу.

ТАРАМЫСТАНУ Тарамыстан етістігінің қимыл атауы.

ТАРАМЫСТАУ сын. Арықтау, жүдеулеу.

ТАРАМЫСТЫ сын. Сіңірлі; арық, сидиган.

ТАРАМЫШТА= ет. Қайта-қайта тарау, тарактау, көп тарау.

ТАРАМЫШТАУ Тарамышта етістігінің қимыл атауы.

ТАРАН зат. Әск. Кеменің нығайтылған су асты бөлігі.

ТАРАН¹= ет. Сылану, сипану, түрлену.

ТАРАН²= ет. Әск. Ұшақтың фюзеляжымен, қанатымен қарсыластың қшағына соққы беру; танк корпусымен (ауыр танк) қарсыластың танкісіне және басқа сауытты машиналарына, сондай-ақ кеме тұмсығымен қарсыластың кемесіне (сүңгуір қайығына) соққы беру.

ТАРАН зат. жерг. Егін.

ТАРАНДАЗ зат. ескікіт. Мерген.

ТАРАНТАС зат. Төрт доңгелекті, көбінесе үсті жабық болып жасалған жақтаулы арба.

ТАРАНУ Таран етістігінің қимыл атауы.

1. Шашын тарау. 2. ауыс. Сәндену, түрлену.

ТАРАНШЫ зат. Ұйғыр халқының

егіншілікпен айналысатын бір бөлігі.

ТАРАҢ сын. сөйл. 1. Тар, еңсіз. 2. Аз,

тығыз. 3. Сараң. 4. Қиын-қыстау, қысталаң, жоқшылық.

ТАРАҢДАУ сын. Ықшамдау, кішілеу.

ТАРАҢДЫҚ зат. 1. Таршылық. 2. Аздық, тапшылық. 3. Иштарлық.

ТАРАП [ар. طرف] зат. 1. Белгілі бір тұс, жақ // Бөлек, түрлі. 2. Жақтас, мүдделес адам, адамдар тобы.

ТАРАПТЫ¹ шы. Жөнінде, туралы.

ТАРАПТЫ²: әр тарапты. а) Сан салалы, жанжақты. ә) Әртүрлі, сан алуан.

ТАРАС¹= ет. Жан-жаққа, бөлек-бөлек, бет-бетімен кетісу.

ТАРАС²= ет. Тарақпен шаштарын (сақалдарын) жазысу.

ТАРАСУ¹ Тарас¹ етістігінің қимыл атауы.

ТАРАСУ² Тарас² етістігінің қимыл атауы.

ТАРАТ¹= ет. 1. Халық арасына жайдырту, жеткізу. 2. Тарқату, қайтару. 3. Үлестіру, бөлгізу. 4. ауыс. Жүйелеу, жіктеу.

ТАРАТ²= ет. Таратқызу, сүздідіру.

ТАРАТҚЫЗ= ет. Тараттыру, хабарлатқызу.

ТАРАТҚЫЗУ Таратқыз етістігінің қимыл атауы.

ТАРАТҚЫШ зат. 1. Нәрсені, затты таратып тұратын құрал. 2. тех. Мәшинелерде қозғалтқыштардағы электр энергиясын, буды, газды беру, жіберуді реттеу аспабы немесе механизмі.

ТАРАТТЫР= ет. 1. Таратқызу, қайтару. 2. Үлестіру, бөліп бергізу.

ТАРАТТЫРУ Тараттыр етістігінің қимыл атауы.

ТАРАТУ¹ Тарат¹ етістігінің қимыл атауы. 1. Халық арасына жайдырту, жеткізу. 2. Үлестіру, тарқату. 3. экон. Кәсіпорын (мекеме, фирма, т.б.) қызметін тоқтатуы.

Тарату балансы. экон. Субъектінің заңды тұлға ретіндегі қызметі тоқтатылған күнгі мүлдікті жағдайын сипаттайтын есептемелік баланс. **Тарату дивиденді.** экон. Серіктестік таратылған жағдайда несие берушінің талаптарын төлегеннен кейін бөлінетін табыс. **Тарату комиссиясы.** экон. Таратылға тиіс заңды тұлғаны уақытша басқару органы.

ТАРАТУ² Тарат² етістігінің қимыл атауы.

ТАРАТУШЫ зат. Бір нәрсені жаюшы, уағыздаушы.

ТАРАТУШЫЛЫҚ зат. Жаюшылық, таратқаншық.

ТАРАТЫЛ= ет. 1. Үлестірілу, берілу.

2. Жайылу, енгізілу. 3. Тарқатылу, босау.

ТАРАТЫЛУ Таратыл етістігінің қимыл атауы; насихатталу, жайылу.

ТАРАТЫС= ет. Таратуға жәрдемдесу, көмектесу.

ТАРАТЫСУ Таратыс етістігінің қимыл атауы.

ТАРАУ зат. 1. Кітаптың, журналдың және тағы басқалардың бөлімі, тармағы. 2. Сала, тарап, тұс.

ТАРАУ Тара етістігінің қимыл атауы; аяқталу, біту, сөйілу.

ТАРАУЛА= ет. Тарауға бөлу, салалау.

ТАРАУЛАН= ет. 1. Тарау-тарау болу.

2. Тарам-тарам бөліну, салалану. 3. Түрлену, әр алуан болу.

ТАРАУЛАНУ Тараулан етістігінің қимыл атауы.

ТАРАУЛАУ Тараула етістігінің қимыл атауы.

ТАРАУЛЫ сын. Салалы, бөлімді.

ТАРАУ-ТАРАУ сын. Сала-сала, бөлек-бөлек.

Тарау-тарау етті. Сала-сала етіп жіктеді, бөлшектеді.

ТАРАУ-ТАРМАҚ зат. Сала, айрық.

ТАРАУЫҚ [ар. ترویح] зат. діни. Ораза айында кешкі ауызашардан кейін оқылатын намаз.

ТАРАУЫТ сын. ескікіт. 1. Тығыз, тар; 2. Қараңғы, түнec

ТАРАШ зат. жерг. Арық жиегіндегі кедір-бұдыр, тегістелмеген жер.

ТАРАША зат. жерг. Самауырыңға лайықтап кесілген ағаш.

ТАРАШТА¹= ет. 1. Қайта-қайта тарау, көп тарау. 2. Аудың арасын ашып, жазып жаю; ау жібіннің арасын ашып тарақтау.

ТАРАШТА²= ет. Қол саусақтарын айқастыру, салалау.

ТАРАШТАЛ= ет. Аудың арасы ашылып, жазылу, тарақталу.

ТАРАШТАЛУ Тараштал етістігінің қимыл атауы.

ТАРАШТАН= ет. Әдемілену, сәндену; тыраштану.

ТАРАШТАУ Тарашта етістігінің қимыл атауы.

ТАРАЮ Тарай етістігінің қимыл атауы.

ТАРБАҒАН зат. зоол. 1. Суыр. 2. жерг. Балпақ.

ТАРБАЙ= ет. Тарбию, арбию, жайылу.

ТАРБАЙТ= ет. Тарбиту, арбиту.

ТАРБАЙЫС зат. Жанжал, реніш.

ТАРБАЙТУ Тарбайт етістігінің қимыл атауы.

ТАРБАЙЫС= ет. Ренжісу, өкпелесу.

ТАРБАҚ¹ зат. жерг. Ердің қасына салатын күмістелген тұяқ темір.

ТАРБАҚ² сын. 1. Тарбиған, талпақ.

2. Қалқиған, қалқан.

ТАРБАҚ зат. өс. Таспаның (таспашөптің) бір түрі; тарбақ таспа.

ТАРБАҚА зат. зоол. <лат. pelobates fuscus> Құйрықсыздар отряды тарбақа тұқымдасына жататын қосмекенділер өкілі.

ТАРБАҚТА= ет. Аяқтарын жан-жаққа жайып жүру, тарбаң-тарбаң ету.

ТАРБАҚАЙ зат. өс. <лат. rhaphidophyton> Алаботалар тұқымдасына жататын өсімдік (бұта).

ТАРБАҚТАУ¹ сын. Тарбиғандау, талпақтау.

ТАРБАҚТАУ² Тарбақта етістігінің қимыл атауы.

ТАРБАН елік. Тарбаң-тарбаң еткен, қолапайсыз қимылды бейнелейтін сөз.

ТАРБАНДА= ет. Қол-аяқтарын тарбитып жүру, тарбаң-тарбаң ету.

ТАРБАНДАТ= ет. Аяқтарын, қолдарын тарбаң-тарбаң еткізу.

ТАРБАНДАТУ Тарбаңдат етістігінің қимыл атауы.

ТАРБАНДАУ Тарбаңда етістігінің қимыл атауы.

ТАРБАЮ Тарбай етістігінің қимыл атауы.

ТАРБАЯҚТА= ет. сөйл. **Тарбаңда.**

ТАРБЕЙІМДІ сын. Бір ғана кәсіппен айналысатын.

ТАРБИ= ет. Арбию, жарбию, тарбаю.

ТАРБИТ= ет. Қолдарын, аяқтарын тарбайту.

ТАРБИТУ Тарбит етістігінің қимыл атауы.

ТАРБИЫС= ет. Тарбиып-тарбиып тұрысу.

ТАРБИЫСУ Тарбиыс етістігінің қимыл атауы.

ТАРБИЮ Тарби етістігінің қимыл атауы.

ТАРҒАҚ¹ зат. зоол. Дала мен шөлейтті жерлерде өсетін, сұрғылт шұбарала түсті ұзын тұмсықты, жіңішке аяқты құс.

ТАРҒАҚ² зат. өс. Шөлейтте өсетін, астық тұқымдас шөп.

ТАРҒАҚ³ сын. Секпіл, шұбар, қара дақ басқан (түс).

ТАРҒАЯҚТА= ет. Тарпаңдау, тапырақтау.

ТАРҒАЯҚТАУ Тарғаяқта етістігінің қимыл атауы.

ТАРҒЫЛ сын. Теңбіл, шұбар (түс).

Тарғыл жуа. өс. Жабайы пияз түрі.

ТАРҒЫЛДАН= ет. 1. Тарғыл тарту, таңдақтау. 2. ауыс. Дауыстың барқырап, қырылдап шығуы, қарлығу.

ТАРҒЫЛДАНДЫР= ет. 1. Тарғыл түске (үнге) айналдыру. 2. ауыс. Жаралау, дақ салдыру.

ТАРҒЫЛДАНДЫРУ Тарғылдандыр етістігінің қимыл атауы.

ТАРҒЫЛДАНУ Тарғылдан етістігінің қимыл атауы.

ТАРҒЫЛДАНЫҢҚЫРА= ет. Аздап қарлығу, барлығу.

ТАРҒЫЛДАНЫҢҚЫРАУ Тарғылданыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ТАРҒЫЛДАУ сын. 1. Тарғыл түстілеу, теңбілдеу. 2. ауыс. Қырылдаған, қарлығуық. **ТАРҒЫЛДЫҚ** зат. Тарғыл түстілік, теңбілдік.

ТАРҒЫЛТ сын. 1. Тарғыл, тарғылданған. 2. ауыс. Тарғылдау; қарлыққан.

ТАРҒЫЛТТАН= ет. 1. Тарғыл тарту, тарғылдану. 2. ауыс. Қарлығу, барлығу.

ТАРҒЫЛТТАНУ Тарғылттан етістігінің қимыл атауы. 1. Түстің тарғылт тартуы. 2. Үннің қарлығуып естілуі.

ТАРҒЫН зат. өс. Таулы жердің шөбі.

ТАРЕЛКА зат. сөйл. **Тарелке**.

ТАРИҚАТ [ар. طریقت] зат. діни. Дүниені тәркі ету, сопы болу ғырты.

ТАРИФ [франц. tarif] зат. экон. 1. Төлеу, алым алу мөлшерінің ресми белгіленген көрсеткіші. 2. Еңбекақы мөлшерінің көрсеткіші, жұмыстың әр түріне белгіленген баға. 3. Коммуналдық және тұрмыстық қызмет көрсетуші мемлекеттік мекемелердің фирмаларға және халыққа көрсететін түрлі қызметтері үшін ақы төлеу мөлшерлемелерінің жүйесі.

ТАРИФИКАЦИЯ [франц. tarification] зат. экон. Тарифті анықтау, әртүрлі жұмыстардың дәрежеге бөлінуін белгілеу ісі.

ТАРИФИКАЦИЯЛА= ет. Тарификация ісін істеу.

ТАРИФИКАЦИЯЛАУ Тарификацияла етістігінің қимыл атауы.

ТАРИФИКАЦИЯЛЫҚ сын. Тарификацияға қатысты, соған тән.

ТАРИФТЕ= ет. экон. Төленетін не алынатын ақынның бағасын мөлшерлеу, белгілеу.

ТАРИФТЕЛ= ет. Тарифтеу ісінің жүзеге асырылуы.

ТАРИФТЕЛУ Тарифтел етістігінің қимыл атауы.

ТАРИФТЕУ Тарифте етістігінің қимыл атауы.

ТАРИФТІК сын. Тарифке байланысты, соған қатысты.

Тарифтік жүйе. экон. Қызметкерлердің жалақысын олардың біліктілігіне, еңбек жағдайы мен қарқындылығына, еңбекке ақы төлеу нысанына қарай саралауда қолданылатын нормативтер жиынтығы. **Тарифтік кедергі**. экон. Кеден салығының жоғары деңгейін қолдану арқылы елге әкелінетін тауарлар импортының кедергісін шектеу шарасы. **Тарифтік коэффициент**. экон. Бірінші разрядтық тарифтік мөлшерлеме мен одан кейінгі разрядтық тарифтік мөлшерле-

ме арасындағы арасалмақты сипаттайтын бірыңғай тарифтік тордың элементі. **Тарифтік мөлшерлеме**. экон. Жұмыс уақытының бір өлшемі (сағат, күн, ай) үшін есептелетін еңбекақы мөлшері. **Тарифтік тор**. экон. Еңбекке ақы төлеу мөлшерлемесінің, тарифтік коэффициенттердің жиынтығы.

ТАРИХ [ар. تاریخ] зат. 1. Ақиқат, шындық өмірдің, қоғамның немесе басқа бір заттың шығу, өсу, даму жағдайы. 2. пед. Қоғамның даму барысы туралы ғылыми пән. 3. ауыс. Бір нәрсенің жай-жапсары туралы жүйелі, ұзақ әңгіме.

Тарих доңғалағы. Тарихтың даму жолы, беталысы. **Тарихқа енді**. Тарих оқиғаның санатына кірді, өшпес, елеулі іс деп есептелді. **Тарихы ашылды**. Тарихы басталды, тарихтың алғашқы оқиғасы болды.

ТАРИХА [ар. طریفة] зат. ескікіт. Мұмкіндік; себеп.

ТАРИХАТ зат. ескікіт. **Тарихат**.

ТАРИХАТ зат. діни. Дүниеден безу, алла жолына түсу.

ТАРИХИ [ар. تاریخی] сын. 1. Тарихқа байланысты, соған қатысты, тарихты баяндайтын. 2. ауыс. Ерекше маңызды, мәнді.

Тарихи грамматика. лингв. Тілдің грамматикалық құрылысының қалыптасу, даму заңдылықтарын зерттейтін тіл білімінің саласы. **Тарихи диалектология**. лингв. Жазба ескерткіштердегі және этнографиялық т.б. тарихи мәліметтерге сүйене отырып, диалектілердің даму сипатын, қалыптасу тарихын ашуды мақсат ететін диалектология саласы. **Тарихи кезең**. Ел, мемлекет дамуындағы ерекше маңызы бар уақыт аралығы. **Тарихи күн**. Елдің, мемлекеттің тарихындағы, өміріндегі ерекше айтулы күн. **Тарихи күн**. экон. Мемлекеттің белгілі бір келісімшарттық аумақты барлауға, онда ашылған кеніштерді абаттандыруға байланысты және осы кеніштерді кез келген мердігердің (инвестордың) пайдалануы кезінде өтелуге тиісті өткендегі шығындары. **Тарихи Отан**. Белгілі бір ұлттың ежелден келе жатқан атамекені, қоныс тепкен орны. **Тарихи фактор**. Қазіргі әсерінің сипаты адамзаттың дамуы барысында, оның табиғи ортамен әрекеттестігі барысында анықталған фактор.

ТАРИХНАМА [ар. ир. تاریخ نامه] зат. Тарихи білімнің дамуы туралы және тарихи деректер жөніндегі ғылым.

ТАРИХНАМАЛЫҚ сын. Тарихқа қатысты, тарихын қамтитын.

ТАРИХТА= ет. Бастан-аяқ түгел баяндау, бұрынғы-соңғыны қалдырмай, бүге-шігесіне дейін айту.

ТАРИХТЫҚ сын. Тарихқа байланысты, тарихи.

ТАРИХТЫЛЫҚ зат. Тарихқа қатыстылық, тарихилық.

ТАРИХШЫ зат. 1. Тарихи оқиғаларды жазушы, тарих зерттеушісі. 2. Тарих пәнінің мұғалімі.

ТАРИХШЫЛДЫҚ зат. Заттар мен құбылыстарға тарихи тұрғыдан қарау, зерттеу.

ТАРҚА= ет. Бөлініп-бөлініп жан-жаққа тарап кету, ыдырау, бытырау.

ТАРҚАҚ сын. жерг. Қатты, аяусыз.

ТАРҚАҚТЫҚ зат. Каттылық, рақымсыздық.

ТАРҚАЛ= ет. 1. Таралу, тарқатылу. 2. Тарамдалу, тармақталу.

ТАРҚАЛУ Тарқал етістігінің қимыл атауы; Тарқап кету.

ТАРҚАН зат. **Тархан**.

ТАРҚАС= ет. Тарасу, қайту.

ТАРҚАСУ Тарқас етістігінің қимыл атауы.

ТАРҚАТ= ет. 1. Өрілген, түйілген шашты босатып жію. 2. Тарту, қайтару. 3. ауыс.

Көпті алдынан өткізу, ақыл айту. 4. ауыс. Сейілту, сергіту.

ТАРҚАТТЫР= ет. Тарқатқызу, жайдыру.

ТАРҚАТЫРУ Тарқаттыр етістігінің қимыл атауы.

ТАРҚАТУ Тарқат етістігінің қимыл атауы; шешу, ретін, шешімін табу.

ТАРҚАТЫЛ= ет. Тарқалу, босау, жайылу. Тарқатылған жіптей. Әбден босады, құр сүлдері қалды.

ТАРҚАТЫЛУ Тарқатыл етістігінің қимыл атауы.

ТАРҚАТЫС= ет. Таратысу, шешісу.

ТАРҚАТЫСУ Тарқатыс етістігінің қимыл атауы.

ТАРҚАУ Тарқа етістігінің қимыл атауы; тарау.

ТАРҚ-ТАРҚ елік. Өрескел түрде тарқылдаған дыбысты білдіретін сөз.

ТАРҚЫ зат. **Тарих**.

ТАРҚЫЛ зат. Өрескел шыққан дыбыс; күлкі.

ТАРҚЫЛДА= ет. Тарқ-тарқ ету.

ТАРҚЫЛДАҚ¹ зат. Өзен-көл жағасында жүретін құстың бір түрі.

ТАРҚЫЛДАҚ² сын. Тұрпайы, өрескел күлетін, дарақы.

ТАРҚЫЛДАТ= ет. Тарқ-тарқ еткізу.

ТАРҚЫЛДАТУ Тарқылдат етістігінің қимыл атауы.

ТАРҚЫЛДАУ <лат. androgogon> Тарқылда етістігінің қимыл атауы.

ТАРЛА зат. өс. Бозшағылдың бір түрі; қантияр бозшағыл, қантияр.

ТАРЛАН¹ зат. 1. Тарғыл, шұбар түсті тау бүркіті. 2. ауыс. Тәжірибелі, майталман, өз ісінің шебері.

ТАРЛАН² сын. Тарғыл, шұбар секілді аралас түс.

Тарлан ат. Сенімді, белі мықты мініс аты. **Тарлан боз**. а) Тарғыл, шұбар араласқан боз. ә) Көпті көрген, тәжірибелі, майталман. **Тарлан тартты**. Егде тартты, жасы келді.

ТАРЛАН³ зат. өс. Астық тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

ТАРЛАНДА= ет. Әлеміштеу, ала-құла ету.

ТАРЛАНДАН= ет. Тарлан тарту, қартаю.

ТАРЛАНДЫҚ зат. Көпті көрген тәжірибелілік, майталмандық.

ТАРЛАУ¹ зат. Биіктеу болып шығатын шалғын шөп.

ТАРЛАУ² сын. Тарырақ, кең емес.

ТАРЛАУЫТ зат. өс. сөйл. **Тарлау**.

ТАРЛЫҚ зат. 1. Кішіректік, қысыңғылық. 2. ауыс. Тұрмыстың ауырлығы; тапшылық.

Тарлық жасады [қылды, етті]. а) Тар болды, сыймады. ә) Іштарлық көрсетті, қызғанды.

ТАРМА зат. Егістік жер.

ТАРМАҚ¹ зат. 1. Өсімдіктің сабағы.

2. Бір нәрсенің, заттың тарауы, саласы, бөлегі.

3. әдеб. Өлең ырғағының негізгі бөлшегі, буын саны тұрақты келетін өлең жолы. 4. заң. Бап, тарау. 5. и н ф. <ағыл. subtree> Құрамына каталог және оның барлық ішкі каталогтары кіретін каталогтар бұтағының бөлшегі.

ТАРМАҚ² зат. жерг. 1. Тырма, тырнауыш. 2. жерг. Айыр.

ТАРМАҚ³ зат. сушар. 1. Екі суқойманы (өзен мен көлді, екі көлді және т.б.) жалғастыратын кішігірім өзен. 2. Өзеннің бірнеше арнаға бөлінгенде пайда болатын шағын арнасы.

ТАРМАҚТА= ет. 1. Тармақ-тармақ етіп бөлу. 2. ауыс. Жіктеу, таратып айту.

ТАРМАҚТАЛ= ет. 1. Бөліну, салалану, таралу. 2. Жіктелу, таратып айтылу.

ТАРМАҚТАЛУ Тармақтал етістігінің қимыл атауы. 1. Салалану, жіктелу. 2. әдеб. Тармақтарға бөліну. 3. и н ф. <ағыл. branching,

fork> Бағдарламадағы бірнеше команда тізбектерінің – тармақтардың біреуін берілген шарт бойынша таңдау.

ТАРМАҚТАН= ет. 1. Тармақ-тармақ болып бөліну. 2. Салалану, жіктелу.

ТАРМАҚТАНУ Тармақтан етістігінің қимыл атауы.

ТАРМАҚ-ТАРМАҚ зат. Көп салалы, тарпау-тарау.

ТАРМАҚТАУ Тармақта етістігінің қимыл атауы.

ТАРМАҚТЫ сын. Тармақталған, тармақдалған.

ТАРМАҚША зат. заң. Баптың тармақтан кіші бөлімі.

ТАРМАҚШӨП зат. өс. Бұтақтанып, тармақтанып өсетіндігіне қарай салалышөп кейде осылай да аталынады.

ТАРМАС= ет. 1. Жақындасу, таяу. 2. Жанау, жармасу.

ТАРНА зат. 1. өс. Шаршыгүлділер тұқымдастарына жататын қырыққабат туыстар екі жылдық шөптесін өсімдік. 2. тамақ. <лат. brassica napus var. capitata> Мал азығы және азықтық дақыл; тамыры жеміс.

ТАРНАУ зат. <лат. agna – су, disco – алып жүремін> 1. Тұтынушыларға олардан жоғары орналасқан су көзінен су беруші сұтартқыш (канал, құбыр). 2. Ағыну, аңғар, шатқал, жыра, жол, көше үстінен асыра су беру үшін салынған науа (астау) немесе құбырды ұстап тұрған көпір түріндегі сұтартқыштың бір бөлігі.

ТАРНАУ сын. Арналы, берекелі.

ТАРПА: тарпа бас салды. а) Шап беріп ұстап алды. ә) Дүрсе қоя берді, ұрыса жөнелді. б) Шабуыл жасады.

ТАРПАЙЫС= ет. Тарпайып-тарпайып қимылдасу.

ТАРПАЙЫСУ Тарпайыс етістігінің қимыл атауы.

ТАРПАҚ-ТЕП сын. жерг. Телі-тентек. **ТАРПАН** зат. биол. Жылқылар туысына жататын, жойылып кеткен жабайы жылқы.

ТАРПАҢ сын. 1. Бас білмейтін, үйретілмеген, асау (жылқы). 2. Тапырақтаған, жайсыз (жүріс). 3. ауыс. Шөлкес, тағы, оқыс (мінез).

Тарпаң тайдай қылтылдап. Асау тайдай бұлт еткіш мінез туралы айтылады.

ТАРПАҢДА= ет. Тарпаң-тарпаң басу, тапырақтау.

ТАРПАҢДАЙ сын. Тарпаңсияқты, тарпаң тәрізді.

ТАРПАҢДАУ Тарпаңда етістігінің қимыл атауы.

ТАРПАҢДАУ сын. 1. Үйретілмеген, асаулау. 2. ауыс. Мінезі шөлкес, тентектеу.

ТАРПАҢДЫҚ зат. Асаулық, шайпаулық.

ТАРПАҢСЫ= ет. Шайпау, тентектік мінез көрсету.

ТАРПАҢ-ТҮРПАҢ елік. Тасыр-тұсыр, тапыр-тұпыр еткен дыбысты бейнелейтін сөз.

ТАРПАҢ-ТҮРПАҢСЫЗ сын. Тарпаң-тұрпаңы жоқ, биязы, сыпайы.

ТАРП-ТАРП елік. Аяқ басқанда дыбыстың қатты естілуін білдіретін сөз.

ТАРП-ТҮРП елік. Тарп-тарп, тарс-тұрс еткен дыбысты білдіретін сөз.

ТАРПУ Тарпы етістігінің қимыл атауы.

ТАРПЫ зат. жерг. Орны, үзігі, сұлбасы.

ТАРПЫ= ет. Малдың алдыңғы екі аяғымен жерді не басқа бір затты соғуы, ұруы.

ТАРПЫЛ зат. Тарп-тарп еткен жүріс.

ТАРПЫЛДА= ет. Тарп-тарп етіп жүру.

ТАРПЫЛДАТ= ет. Аяғын сүйретіп басу, тарп-тарп еткізіп жүру.

ТАРПЫЛДАТУ Тарпылдат етістігінің қимыл атауы.

ТАРПЫЛДАУ Тарпылда етістігінің қимыл атауы.

ТАРПЫН= ет. Жер тарпы.

ТАРПЫНУ Тарпын етістігінің қимыл атауы.

ТАРПЫС= ет. Бірге, қатар тарпы.

ТАРПЫСУ Тарпыс етістігінің қимыл атауы.

ТАРПЫТ= ет. Ақа жер тарпытқызу.

ТАРПЫТУ Тарпыт етістігінің қимыл атауы.

ТАРС: тарс етті. Дыбыстың, үнің қатты шығуы.

ТАРС: тарс есінен шықты. с өй л. Мүлде

цмьтты.

ТАРСА үст. Мүлде, тіпті.

ТАРС-КҮРС елік. Тарсылдаған, күрсілдеген дыбысты білдіретін сөз.

ТАРС-ТАРС елік. Жиі шыққан қатты дыбысты білдіретін сөз.

ТАРС-ТҮРС елік. Сарт-сұрт еткен дыбысты білдіретін сөз.

ТАРСЫЛ зат. Тарсылдаған, тасыр-тұсыр еткен дыбыс.

ТАРСЫЛ-ГҮРСІЛ зат. Тарсылдаған-гүрсілдеген, тасыр-тұсыр еткен дыбыс.

ТАРСЫЛ-ГҮРСІЛСІЗ сын. Тарсыл-гүрсілі жоқ, тыныш.

ТАРСЫЛДА= ет. Тарсылдаған дыбыс шығару, тарс-тұрс ету.

ТАРСЫЛДАТ= ет. Тарс-тұрс еткізу.

ТАРСЫЛДАТУ Тарсылдат етістігінің қимыл атауы.

ТАРСЫЛДАУ Тарсылда етістігінің қимыл атауы.

ТАРСЫЛ-КҮРСІЛ зат. с өй л. Тарс-гүрс еткен дыбыс.

ТАРСЫЛ-ТҮРСЫЛ зат. Тарс-тұрс еткен дыбыс, дүрсіл.

ТАРСЫН= ет. Тар көру, тар деп есептеу.

ТАРСЫНУ Тарсын етістігінің қимыл атауы.

ТАРТ= ет. 1. Бір затты өзіне қарай жылжу, сүйреу, жылжыту. 2. Тасу, жеткізу. 3. Орау, байлау.

4. Жапсыру, таңу. 5. Керу, ұстату. 6. Ұн қылу, ұғу, майдалау. 7. Бір заттың салмағын анықтау, кіреге салу, өлшеу. 8. Еркек малды піштіру, ақтау. 9. Ішу, сіміру. 10. Жүріп кету, аттану, жөнелу. 11. с өй л. Суретке, фотоға түсіру. 12. ауыс. Бал салу.

13. Музыкалық аспапта ойнау, шерту. 14. ауыс. Туыс адамдардың түр-кескін, мінез-құлық және т.б. қасиеттер жағынан бір-біріне ұқсауы, үйлесім келуі.

15. ауыс. Бір затты біреуге сыйлап беру, ұсыну, арнау. 16. ауыс. Адамды қызықтыру, ынтықтыру. 17. ауыс. Үгіттеу, келтіру, кіргізу. 18. Төлеу.

19. ауыс. Төзу, шыдау, көну. 20. ауыс. Бейімделу, икемделу, ыңғайлану.

Тартқан сымдай. бейн. Әдемі, көркем. **Тартқан сымдай болды.** Тұп-тұзу болды. **Тартылған какао.** тамақ. Қуырылған және какао-векласынан тазартылған какао дәндерін тарту кезінде алынатын қоймалжың сұйық масса. **Тартып алды.** Бір нәрсені зорлықпен алды, қиып қолға түсірді. **Тартып жіберді [тартып кеп қалды].** Ұрып жіберді, салып қалды. **Тартып отырды.** Ұзап шықты, кетіп қалды.

ТАРТА шы л. Барыс жалғаулы есім сөздермен тіркесіп келіп, мәлішерді білдіретін септеулік шылау.

ТАРТАР зат. зоол. <лат. stex stex> Түсі қоңырша келген кішкентай құс.

ТАРТАР зат. өс. <лат. plantago> Жапырақты шөптің бір түрі.

ТАРТАР зат. жерг. Кабығы жұқа, ұзынша келген, жолақ түсті қауын.

ТАРТАРЛЫҚ: көз тартарлық. Көңіл бөлерлік, қызықтырарлық.

ТАРТҚАНСУ Тартқансы етістігінің қимыл атауы.

ТАРТҚАНСЫ= ет. Тартқан болу, тартқан қалып білдіру.

ТАРТҚЫЗ= ет. 1. Жылжытқызу, сүйреткізу. 2. Ұн қылдыру, үккізу, дйрменнен өткізу.

3. Музыкалық аспапты ойнатқызу, шертікізу.

4. Бергізу, салғызу.

ТАРТҚЫЗУ Тартқыз етістігінің қимыл атауы.

ТАРТҚЫЛА= ет. Қайта-қайта тарту, тарта түсу.

ТАРТҚЫЛАН= ет. Жиі тартылу.

ТАРТҚЫЛАНУ Тартқылан етістігінің қимыл атауы.

ТАРТҚЫЛАҢҚЫРА= ет. Тартқылай түсу, тартқылай беру.

ТАРТҚЫЛАТ= ет. Қайта-қайта тартқызу.

ТАРТҚЫЛАТУ Тартқылат етістігінің қимыл атауы.

ТАРТҚЫЛАУ Тартқыла етістігінің қимыл атауы.

ТАРТҚЫШ зат. тех. Бір затты тартатын құрал.

ТАРТҚЫШ зат. кәс. жерг. 1. Құрма аудың қадасын бекітетін арқан. 2. Соқаны тартып қоятын арқан.

ТАРТҚЫШ сын. Тарта алатын, тарту қабілеті бар, тартымпаз.

ТАРТҚЫШТА= ет. Қайта-қайта тарту, тарта беру.

ТАРТҚЫШТАУ Тартқышта етістігінің қимыл атауы.

ТАРТПА зат. этн. 1. Ер-тоқымның үстіне бастырып, аттың бауырынан өткізіп байлайтын қайыс бау. 2. Жас баланы бесікке бөлегенде байлайтын жалпақ бау, тартпабау.

ТАРТПА зат. Үстелдің суырма жөшігі.

ТАРТПА зат. саят. Аңға салатын, саят құстарын қайығанда шынықтыру, ширату үшін берілетін ет.

ТАРТПА зат. кәс. Бір басында ілмегі бар, шөп суыратын ағаш.

ТАРТПА зат. Тартып кететін батпақты сор.

ТАРТПА зат. жерг. Қолшалы.

ТАРТПА зат. жерг. егіншар. Шығырдың әуітіне су жіберетін канал.

ТАРТПАБАУ зат. этн. 1. Бесіктегі жорек, жаялықты ту сыртынан байлайтын бау; таңғыш.

2. Бір нәрсені керіп, іліп қою үшін әртүрлі материалдан жасалатын, әдетте жалпақ болып келетін жіп.

ТАРТПАҚТА= ет. Кейін тарту, жұмысты кейінге қалдыру, шегіншектеу.

ТАРТПАҚТАУ Тартпақта етістігінің қимыл атауы.

ТАРТПАҚЫ сын. Кейін тартатын, шегіншек.

ТАРТПАЛА= ет. Тартпаны тарту, тартпамен байлау.

ТАРТПАЛАУ Тартпала етістігінің қимыл атауы.

ТАРТПАЛЫ сын. Тартпасы бар, тартып байланатын.

ТАРТПАЛЫ сын. Суырмасы бар, суырма жәшікті.

ТАРТПА сын. Кейінге тартқыш, тартыншақ, шегіншек.

ТАРТПАШЫ зат. Тартпа жасаушы, тартпа дайындаушы.

ТАРТПАШЫ зат. жерг. Пішенші.

ТАРТРАТТАР зат. хим. Шарпаңтас қышқылының эфирлері мен тұздары.

ТАРТТЫР= ет. 1. Домбыра т.б. музыкалық аспаптарда ойнатқызу. 2. Жем қылу.

ТАРТТЫР= ет. Еркек малдың ен тамырын сыртынан қолмен үзіп жіберу.

ТАРТТЫРУ Тарттыр етістігінің қимыл атауы; тартқызу, жылжыту.

ТАРТТЫРЫЛ= ет. Еркек қозы-лақтың енінің үзілуі.

ТАРТТЫРЫЛУ Тарттырыл етістігінің қимыл атауы.

ТАРТУ зат. Біреуге арнап берілетін ерекше сый, арналған бағалы зат. **Тарту етті.** Сыйға берді.

Тарту [тарту-таралғы] тартты. Бір затты біреуге

құрметпен сыйлады; сый берді, сый-сияпат көрсетті.

ТАРТУ² Тарт етістігінің қимыл атауы; ұманың сыртынан ұрық түтігін тартып үзетін тәсіл.

ТАРТУАРҚАН зат. этн. Көшкенде түйеге артқан жүкті қолға бекітіп байлайтын, сонымен бірге арба, шанаға тиелген жүкті бастырып байлайтын арқан.

ТАРТУАРҚАН зат. этн. Түйеге жүк артылған соң жүктің алды-артынан айналдырып, жылжымайтындей етіп таңып байлайтын арқан.

ТАРТУ-ТАРАЛҒЫ зат. Сыйлауға арналған зат, сый-сияпат.

ТАРТУШЫ зат. этн. Бәйгеге қосқан атты алдынан шығып қоса жарысып демеуші, оған жәрдемдесуші.

ТАРТЫЛ¹= ет. Таразылану, өлшену.

ТАРТЫЛ²= ет. Қысқару, таусылу, біту, сарқылу.

ТАРТЫЛҒЫШ сын. Тартылуға бейім, тартылымпаз.

ТАРТЫЛУ Тартыл етістігінің қимыл атауы. 1. Су деңгейінің төмен түсіп азаюы, сарқылып құрғап қалуы. 2. ауыс. Құрып біту, күйреу.

ТАРТЫЛЫМ зат. физ. Тарту күші, тарту қасиеті, тартылыс.

ТАРТЫЛЫҢҚЫРА= ет. Тартыла түсу, тартыла беру.

ТАРТЫЛЫҢҚЫРАУ Тартылыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ТАРТЫЛЫС зат. физ. Тартылу, тартылым, тарту күші.

Тартылыс заңы. физ. Табиғатта болатын тартылу құбылысы.

ТАРТЫМ¹ зат. Өзіне адамды тартатын ерекше қасиет.

ТАРТЫМ² зат. көс. Балықшылар ұстаған балығын өткізетін өзен (теңіз) жағасындағы арнаулы орын.

ТАРТЫМ³ зат. көс. Балық аулайтын аудың қызындығын (көлемін) білдіретін өлшем.

ТАРТЫМ⁴: бір тартым. Бір шегуге жарайтын (темекі, шылым). Шылым тартым. Бір темекі тартатын ұақыт мөлшері.

ТАРТЫМДЫ сын. Көңіл аударатын, қызықты.

ТАРТЫМДЫҚ зат. сөйл. **Тартымдылық.** **ТАРТЫМДЫЛЫҚ** зат. Қызықтырушылық, баурап алушылық.

ТАРТЫМПАЗ сын. Тартқыш, қызықтырғыш. **ТАРТЫН**= ет. 1. Артқа тарту, табандап жүрмей қюю. 2. Бас тарту. 3. ауыс. Қаймығу, жалтару.

ТАРТЫНАҚТА= ет. сөйл. Тартыншақтау, шегіншектеу.

ТАРТЫНАРЛЫҚ сын. Бой сақтайтындай, бас тартып, жалтарарлық.

ТАРТЫНДЫР= ет. Тартынуга мәжбүрлеу.

ТАРТЫНДЫРУ Тартындыр етістігінің қимыл атауы.

ТАРТЫНУ Тартын етістігінің қимыл атауы; бас тарту.

ТАРТЫНШАҚ сын. 1. Жетекке жүрмейтін, көткеншек, шегіншек. 2. ауыс. Жасқаншақ, именшек.

ТАРТЫНШАҚТА= ет. Кейін тарту, шегіншектеу, имену.

ТАРТЫНШАҚТАН= ет. Тартыну, кейін тарту, имену.

ТАРТЫНШАҚТАНУ Тартыншақтан етістігінің қимыл атауы.

ТАРТЫНШАҚТАҢҚЫРА= ет. Тартыншақтай түсу, шегіншікпеу.

ТАРТЫНШАҚТАУ Тартыншақта етістігінің қимыл атауы.

ТАРТЫНШАҚТЫҚ зат. Кері тартушылық, шегіншектік; жасқаншақтық, именшектік.

ТАРТЫНЫС зат. Өзін-өзі ұстаушылық, тартыншақтық.

ТАРТЫҢҚЫ сын. Ішке қарай жабысқан, қабысыңқы.

ТАРТЫҢҚЫРА= ет. Тарта түсу, аздап тарту.

ТАРТЫҢҚЫРАУ Тартыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ТАРТЫС¹ зат. Біреумен немесе бір нәрсемен жүргізілетін күрес, айқас, талас.

Тап тартысы. совет. Қаналушы және қанаушы таптар арасындағы күрес, тап күресі.

ТАРТЫС² зат. Музыкалық аспапта ойнау, шерту мәнері.

ТАРТЫС= ет. 1. Тартуға көмектесу, жәрдемдесу. 2. ауыс. Дауласу, айтысу, күресу.

ТАРТЫСКЕР зат. Сайысушы, ойыншы.

ТАРТЫС-ТАЛАС зат. Бір мәселе жөніндегі айтыс, керіс.

ТАРТЫСТЫ сын. Қызу айқасты, таласты, қызықты.

ТАРТЫСТЫР= ет. Тартысуға мәжбүр ету, тәжікелестіру.

ТАРТЫСТЫРУ Тартыстыр етістігінің қимыл атауы.

ТАРТЫСУ Тартыс етістігінің қимыл атауы.

ТАРТЫСШЫЛ сын. Тартысқұмар, айтысқыш.

ТАРХАН зат. ескі. Ерекше жеңілдігі бар, мемелетке қызметі сіңген, алам-салықпан босатылған лауазым иесі.

ТАРШЫЛЫҚ зат. Жетіспеушілік, жоқшылық, тапшылық.

ТАРЫ зат. <лат. rapicium> 1. Дәнді дақылдардың бір түрі. 2. Осы дақылдың дәні.

Тары дақылы. егін шар. Азықтық, малдазықтық т.б. өндірістік-техникалық мақсатта арнайы өсірілетін тары. **Тары көже.** тамақ. Ақталған тарыны сорпаға, сүтке, сүт қатқан суға бөктіріп жасайтын көженің түрі. **Тары көрген тауықтай.** Қызғақы, қызыққыш. **Тарының қауызындай тарылды.** Кішірейді, азайды, шағын болды.

ТАРЫҒУ Тарық етістігінің қимыл атауы.

ТАРЫҒУШЫЛЫҚ зат. Жоқшылыққа қыраушылық, зәрулік.

ТАРЫДАЙ сын. 1. Тары сияқты, тары тәрізді. 2. ауыс. Өте кішкентай, шағын көлемді. 3. ауыс. Тітімдей, азғантай.

Тарыдай шашылды. Бытырады, тарады, шашырады.

ТАРЫДАЙЫН сын. фольк. **Тарыдай.**

ТАРЫҚ= ет. 1. Қиыншылық, жоқшылық көру, зәру болу, қысылу. 2. ауыс. Көңілі құлазу, қапа болу.

Тарығып қалды. Мұқтаждыққа, кемтарлыққа қырады; қаражаттан, ішім-жемнен қиналып қалды.

ТАРЫҚТЫР= ет. 1. Мұқтаж, зәру ету. 2. Жоқшылық көрсету, қиыншылыққа душар ету.

ТАРЫҚТЫРУ Тарықтыр етістігінің қимыл атауы.

ТАРЫЛ= ет. 1. Бір нәрсенің тараюы, кішіреюі. 2. ауыс. Сараңдық жасау, пейілі құру. 3. ауыс. Құру, жойылу.

ТАРЫЛДА= ет. Дарылдаған дыбыс шығару, тар-тар ету.

ТАРЫЛДАҚ сын. Тарылдап қалған, дарылдақ (мәшине, трактор т.б.).

ТАРЫЛДАТ= ет. Тар-тар еткізу.

ТАРЫЛДАТУ Тарылдат етістігінің қимыл атауы.

ТАРЫЛДЫР= ет. Тынысты тарылту, түншықтыру.

ТАРЫЛДЫРУ Тарылдыр етістігінің қимыл атауы.

ТАРЫЛТ= ет. 1. Тарайту, көлемін шектеу. 2. ауыс. Жолын, бағын байлау.

ТАРЫЛТУ Тарылт етістігінің қимыл атауы.

ТАРЫЛТЫЛ= ет. Тарайтылу, кішірейтілу.

ТАРЫЛТЫҢҚЫРА= ет. Аздап тарылту, тарылта түсу.

ТАРЫЛТЫҢҚЫРАУ Тарылтыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ТАРЫЛУ Тарыл етістігінің қимыл атауы.

1. Көлемін кішірейту, тар қүйе түсу. 2. ауыс. Сараңдық көрсету, іштарлану.

ТАРЫЛЫҚ зат. Тары егінген жер.

ТАРЫЛЫҢҚЫРА= ет. Тарыла беру, тарыла түсу.

ТАРЫЛЫҢҚЫРАУ Тарылыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ТАРЫЛЫС= ет. Сараңдық көрсетісу.

ТАРЫМШЫЛЫҚ зат. сөйл. **Таршылық.**

ТАРЫН сын. жерг. Кең емес, тар.

ТАРЫН= ет. 1. Таршылық көру, қаркөрісі қиындау. 2. ауыс. Кею, ренжу, қамығу.

ТАРЫНҒЫШ сын. Тарыншақ, кейігіш, ренжігіш.

ТАРЫНДАУ сын. жерг. Кеңдеу емес, тарлау.

ТАРЫНДЫҚ зат. Таршылық, жоқшылық.

ТАРЫНУ Тарын етістігінің қимыл атауы.

1. Тарылу, іштарлану. 2. ауыс. Кею, ренжу, қамығу.

ТАРЫНШАҚ сын. Іштар, қызғанишақ.

ТАРЫШЫҚ зат. өс. Итқонақтың бір түрі.

ТАРЫНШЫЛЫҚ зат. 1. Таршылық, тарлық.

2. ауыс. Іштарлық, қоралмаушылық.

ТАРЫ-ТАЛҚАН зат. этн. Тары және оның жармасы, тарыдан жасалған азық, тағам.

ТАРЫШЫ зат. Тары өсірудің маманы, тары егуші.

ТАС зат. 1. Таудың қатты жынысы, соның үлкенді-кішілі бөліктері. // Тастан жасалған. 2. Зергерлік бұйымдарға салынатын, орнатылатын бағалы асыл тастар. 3. Адам ағзасында (бүйрек, өт, бауыр т.б.) зат алмасудың бұзылуынан пайда болатын түйір зат. 4. ауыс. Ауыр, зілдей. 5. ауыс. Қатыгез, қатал. 6. ауыс. Тастай суық, мұздай. 7. ауыс. Тастай қатты.

Тас ақыр. Берік салынған ақыр. **Тас атғы.** Қастық істеді, жаулық жасады, дұшпандық ойлады. **Тасаштыру.** Құралақ садыру. **Тас байланды.** мед. Бүйрекке, несеп жолдарына, өтке әртірлі ішкі, сыртқы теріс факторлардың салдарынан құмның жиналуынан, тасқа айналуынан болатын ауру түрі. **Тас безерлік.** Барып тұрған қықарлық, қырсықтық. **Тас бекіді.** Мықтап бекемделді, бекілді, жабылды. **Тас болды.** Қатты сараңдық етті, мейірімсіздік қылды. **Тас боран.** Суырып соққан қатты боран. **Тас бөлме [қамау].** Қапас, қамау, түрме, абақты. **Тас бұлақ.** Суы өте суық, әдетте, тастақ жерден шығатын бұлақ. **Тас бұлау.** Тасты қыздырып жасаған бұлау. **Тас бігіп қалды.** Түк естімей қалды. **Тас ғасыры.** Еңбек құрал-жабдықтарын көбінесе тастан жасайтын алғашқы дәуірге сәйкес кезең. **Тас дәуірі.** геол. Адамзат мәдениеті дамуының ең ұзақ алғашқы тас құралдар жасалған кезден (бұдан 2–3 млн жыл бұрын) мыс (энеолит) дәуіріне дейін созылған тарихи-мәдени кезең. **Тас дірмен.** Тастан қашап жасалған қол дірмен. **Тас емшегін жібіткен, тар құрсағын кеңіткен.** Ананың балаға деген өш нәрсемен өлшенбейтін махаббатын, еміреуін суреттеуде қолданылатын тұрақты тіркес. **Тас емшегін итті.** Мейірін түсірді, емірентті. **Тас жастанып, бұлт жамылды.** Небір қиындықтан өтті. **Тас жастанып, мұз бүркенді.** Қиыншылықта жүрді; ауыртпалық көрді. **Тас желін.** Иімейтін, сұт шықпай қалған. **Тас жібіді.** Қатты, мейірімсіз адамның көңілінің түсуі, мейірленуі. **Тас кепіл.** жерг. Берік үде, келісім. **Тас кесетін болаттай.** поэт. Өткір, алмас. **Тас көңіл.** Бауырмалдығы жоқ, мейірімсіз. **Тас кітабы.** Тасқа қашалып жазылған жазу. **Тасқа басты.** Баспаға, машинкаға басты. **Тасқа басылды.** Типографиялық

әдіспен басылып шықты, жарық көрді. **Тасқа басылып қалғандай.** Өте анық, бадырайған. **Тас қамал.**

а) Тастан жасалған мықты қорған, бекініс. ә) Берік, мықты нәрсе. **Тасқа салды.** Тасты шарты, қатты нәрсені кеспек болды. **Тас қашау өнері.** сәулет. Қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінде ежелгі дәуірден бері меңгерген тұрмыстық бұйымдарды - тас құдық, астау, малатас, қолдірмен, ойыншық және тас мүсіндер, құлпытас, қабіртас, сағанатам, кесенелерді жасауда, салуда қолданған, тастан қашау, өңдеп, кертіп жасайтын қолөнер шеберлігі.

Тас қашаушы. өнер. Тас қашау өнерін меңгерген, тас қашаумен айналысатын, тасқа түрлі өрнек салатын адам. **Тас қияға өрледі.** Алға қымтылды, талаптанды. **Тасқа түсті.** Сайлауға түсті. **Тас қып байлады [таңды, буды].** Шешілместей етіп мықтап бекітті. **Тас лақтырды.** Душпандық істеді, қастық жасады. **Тас өлім.** поэт. Мейірімсіз ажал. **Тас салды.** көне. тар. Дауыс берді. **Тас сауып.** Берік, мықты қорғаныс киім. **Тастан қатты.** а) Қатыгез, қатал. ә) Қолы тар, сараң. **Тас төсеніп, темірқазық жастанды.** Қиындыққа төтеп берді. **Тас түссе талайыннан.** көне. Пешенеге жазылған болады деген мағынада. **Тасты жібітті.** Қушын, мықтылығын баршаға мойындатты. **Тас үй.** көне. Қапас, түрме, абақты. **Тасы өрге домалады.** Бақыты ашылды, ісі оңа басты.

ТАС² зат. жерг. Күйдірілмеген кірпіш. **ТАС³** зат. жерг. Бекіренің қатты шеміршегі. **ТАС⁴:** тас төбе. Дәл төбе, нақ төбе. **Тас төбеден таймай шық.** көне. Бақсылар сарынында айтылатын дағдылы «уағыз» сөз.

ТАС⁵: тас жетім. Әкесі де, шешесі де жоқ, туыстары қалмаған жетім.

ТАС⁶: тас қараңғы. Түк көрінбейтін қараңғы, қап-қараңғы, көзге түртсе көргісіз. **Тас керең.** Мүлде естімейтін саңырау.

ТАСА¹ зат. 1. Қазаберіс жер, қалтарыс. 2. әск. Жеке құрам, әскери техника және мүліктерді бүркелеу және қорғау үшін пайдаланатын жергілікті жер заттары және жер бедерінің элементтері, фортификациялық құрылыс.

ТАСАЛА= е т. 1. Бір нәрсені қалқалап жасырыну. 2. Жүзін жасыру, тура қарамау. 3. Тығылу, жасырыну, бойын алып қашу. 4. а у ы с. Бүркемелеу, ойын, сөзін ашық айтау.

ТАСАЛАН= е т. 1. Бір нәрсені қалқалап жасырыну. 2. Тығылу, көзге түспеу, бойын алып қашу.

ТАСАЛАНДЫР= е т. Тасада қалдыру, жасыру, білдірмей жіберу.

ТАСАЛАНДЫРУ Тасаландыр етістігінің қимыл атауы.

ТАСАЛАНУ Тасалан етістігінің қимыл атауы; жасырыну, тығылу.

ТАСАЛАНҚЫРА= е т. Тасалай тұсу, жасырыңқырау.

ТАСАЛАНҚЫРАУ Тасаланқыра етістігінің қимыл атауы.

ТАСАЛАТ= е т. 1. Бір нәрсені қалқа ету. 2. Көзге түсірмей жасыру.

ТАСАЛАТТЫР= е т. Жасырынуға жағдай жасау.

ТАСАЛАТТЫРУ Тасалаттыр етістігінің қимыл атауы.

ТАСАЛАТУ Тасалат етістігінің қимыл атауы.

ТАСАЛАУ¹ сын. Жасырындау, қалтарыстау.

ТАСАЛАУ² Тасала етістігінің қимыл атауы.

1. Жасыру, тығу, көзден таса қылу. 2. Білдірмеу, бүркемелеу, назардан тыс қалдыру, жария етпеу. 3. а у ы с. Күннің тұтылуы.

ТАСАЛАУШЫ сын. Тасалайтын, жасырушы.

ТАСАЛЫ сын. Көзден таса, жасырын (жер).

ТАСАТТЫҚ зат. діни. 1. Қиын жағдайға ұшырағанда, қорқынышты сәттерде Тәңірден тілек сұрап, мал сойып, құрбан шалу салты. 2. этн. Құрғақшылық кезде ауыл болып Тәңірден жаңбыр тілеп, өзен жағасында құрбандық шалып, қанын суга ағызатын ғұрыптық салт. 3. а у ы с. Садақа, құрбандық.

Тасаттық берді. діни. миф. Көктем жаңбыр тілеп, құрбандық шалып, садақа берді.

ТАСБАҚА зат. зоол. <лат. testudines> Сүйек қабығы бар, қысқа аяқтарымен баяу жылжып қозғалатын жәндік.

Тасбақа аяң [жүріс]. Шабан қимыл, баяу жүріс. **Тасбақа ою.** қолөнер. Халық арасында түйық ою деп аталатын өрнек... ерте заманнан тас ескерткіштерге тасбақа бейнесін қашап түсірген ою түрі [Бұл ою – мәңгіліктің символы. Тасбақа ұзақ жасайды. Ерте заманнан көшпелілер бейіт басындағы тас ескерткіштерге көбінесе тасбақа бейнесін қашап салған. Сонымен бірге оны батырдың, ханның киіміне, қалқанына салатын болған]. **Тасбақаның аузынан шөп алған адам.** жерг. Өте айлалы, тапқыр, епті адам туралы. **Тасбақаның дауылы.** Алай-өңдей қатты жел.

ТАСБАҚАЖҮЗІМ зат. өс. Сабағы жіңішке, жапырағы көп әрі қалың; екі құлақ болып бітетін өсімдік.

ТАСБАҚАША үст. Тасбақа сияқты, тасбақаға ұқсап.

ТАСБАУЫР сын. Мейірімсіз, қайырымсыз.

ТАСБАУЫРЛЫҚ зат. Мейірімсіздік, қайырымсыздық.

ТАСБЕДЕ зат. өс. <лат. trigonella> Бұршақтар тұқымдасы бойына туысына жататын тас арасына шығатын беде шөп.

ТАСБЕКІРЕ зат. зоол. <лат. scaphirhynchinae> Бекірелер тұқымдасына жататын тұщы су балықтарының туысы.

ТАСБИ зат. діни. **Тасбих.**

ТАСБИХ зат. діни. Аллаға мадақ айта отырып, қолмен біртіндеп төзетін қысқасы – 33, ұзыны – 99 тастан тұратын моншақ тізбегі.

Тасбих айтты. Алланы мадақтады.

ТАСБОЛАТ зат. Күйдірілген кірпіш.

ТАСБОРАН зат. діни. Мұсылманшылық неке заңын өрескел бұзған әйелге қолданылатын жаза.

ТАСБӨБЕК зат. өс. Көктемде қой сүйсіне жейтін шөптердің бір түрі.

ТАСБӨГЕТ зат. сусар. Бөгет денесін үйінді қиыршық, ірі сынықты грунтпен толтырып, өзен суын бөгеп арқылы жиналған суды халық шаруашылығында пайдалану тәсілі.

ТАСБҰЙЫРҒЫН зат. өс. <лат. nanophyton> Қиыршық тасты жерлерде өсетін шөп.

ТАСБҮЛДІРГЕН зат. өс. <лат. rubussatatile> Раушангүлділер тұқымдасына жататын, биіктігі 60 см-ден аспайтын көлжылдық шөптесін өсімдік.

ТАСДИХ зат. діни. ескікіт. Мақұлдау, сену.

ТАСЕМЕН зат. өс. Шөлді, шөлейтті, құмды аймақтарда өсетін, биіктігі 40 см-дей, ерте көктемде гүлдейтін (эфемер) өсімдік; жіңішке жапырақты құртқаша.

ТАСЖАҢҒАҚ зат. биол. <лат. aflatunia> Раушангүлділер тұқымдасына жататын ағаш немесе бұта өсімдіктер туысы.

ТАСЖАРҒАН зат. өс. <лат. saxifradia> Тасты жерге өсетін басын қой, түйе жейтін, ұзындығы бір метрдей, дәріге пайдаланылатын бұта.

ТАСЖЕЛЕК зат. өс. Қазтабанның далалы жерде өсетін түрі; дала қазтабаны.

ТАСЖЕМІС зат. өс. <лат. euclidium> Орам-жапырақ тұқымдасына жататын біржылдық өсімдік.

ТАСЖОЛ зат. Тас төселген көлік жүретін қлкен жол.

ТАСЖУА зат. өс. биол. <лат. allium petraeum> Таулы-тасты жерде өсетін жуаның бір түрі.

ТАСЖҮРЕК сын. 1. Қатал, мейірімсіз. 2. бейн. Бұл жерде қатал тағдыр, тағдыр, жазмыш.

ТАСЗАМАН зат. стиль. Тас дәуірі.

ТАСИРСІЗ сын. ескікіт. Пайдасыз, әсерсіз.

ТАСКЕКІРЕ зат. өс. Басы бүршікті, сабағы қатты арамиөттің бір түрі.

ТАСКЕНЕ зат. биол. <лат. pediculoides> Кішкене, жабысқақ кене.

ТАСКЕНЕДЕЙ сын. Таскене сияқты, таскене тәрізді.

Таскенедей жабысты [қадалды]. Қатты жармасты, айырылмады.

ТАСКЕНЕШЕ үст. Таскене сияқты, таскенеге ұқсап.

ТАСКЕРЕҢ сын. 1. Мүлде естімейтін, есту қабілеті жоқ. 2. Бітеліп қалған, біткен.

ТАСКЕСЕК сын. Жібімейтін, қатып қалған.

ТАСКӨМЕЙ зат. геол. Жанартау ошағынан сығымдала көтерілген өнімдердің (лавалардың, туфолавалардың, жанартау гравелиттерінің және т.б.) сол жанартау көмейіне кептелуді нәтижесінде пайда болатын, сырт пішіні тік баандарға ұқсас дене.

ТАСКӨМІР зат. кен. Жердің терең астынан қазып шығарылатын отындық қазба байлық.

Таскөмір жүйесі. геол. Палеозой тобының төменнен санағанда бесінші жүйесі. **Таскөмір кезеңі.** геол. Палеозой эрасының жалпы ұзақтығы 74 млн жылмен өлшенетін төменнен санағанда бесінші геологиялық кезеңі.

ТАСКІЛЕМ зат. этн. Жерге төсеуге арналған кілемнің түрі.

ТАСҚАБАҚ зат. кәс. Қабығы қалың сары асқабақ.

ТАСҚАБАҚТАЙ: тасқабақтай қағыстырды. а) Шаруаны деңделетін әкетті. ә) Бірін-біріне айдап салды, ұрыстырды, араға от салды.

ТАСҚАДА зат. геол. Жер астындағы карстық қуыстар мен үңгірлер төбесінен тамшылаған минералданған судың булануы нәтижесінде сол үңгір еденінде пайда болатын қаққан қазыққа ұқсас ақпа пішінді таужыныс (көбінесе оқтас) шоғыры (бағнишасы).

ТАСҚАЙНАТ сын. Өте тысық, өте жылдам, өте тез.

ТАСҚАЙЫҢ зат. өс. Қиыр шығыста, Уссурий өлкесінде өсетін қатты ағаш.

ТАСҚАҚ зат. жерг. Тау үстінде су жиналатын ояң жер.

ТАСҚАЛАҚ сын. Таси беретін, тасымпаз.

ТАСҚАРА зат. сөйл. **Тазқара** (үлкен қарақұс).

ТАСҚАРАҚАТ зат. өс. <лат. bives saxatile pall> Тасжарғандар тұқымдасына жататын жидекті, аласа, тармақталған бұталар.

ТАСҚАРАҢ зат. өс. Жабайы өсетін өсімдіктердің бір түрі.

ТАСҚАШАУ зат. Тау-тасқа қашап, әртүрлі ою-өрнек, сурет т.б. салу өнері.

ТАСҚАЯҚ зат. сөйл. Бильярд ойынындағы шар тәрізді тастарды ұруға арналған ұзындау таяқ.

ТАСҚАЯҚТАЙ: тасқаяқтай қағыстырды. Бірді-бірге ұрды, үйіріп әкетті.

ТАСҚАЯҚШЫ зат. сөйл. Бильярд ойыншысы.

ТАСҚИЫРШЫҚ зат. геол. Негізінен малалық таужыныстардың физикалық морфологиялық қалыптасатын болбыр масса.

ТАСҚОҢЫРБАС зат. өс. Қоңырбас сияқты сабағы қатты, көпжылдық, шөптесін өсімдік.

ТАСҚОРЫҚ зат. этн. **Тасқорықтық** (қойшылардың тас салып пісірген сүті).

ТАСҚОРЫҚТЫҚ зат. этн. Отқа әбден қыздырылған кішілеу тастарды ыдыстағы сүтке салып жіберіп пісіру әдісі; осы әдіспен пісірілген сүт.

ТАСҚОРЫМ зат. этн. Тастан жасалған ежелгі зират.

ТАСҚҰДЫҚ зат. Тастақты жердегі құдық.

ТАСҚҰЙМАЗ зат. геол. Алдын ала балқытып алынған табиғи таужыныстарды арнайы жасалған қалыптарға құю және күйдіру арқылы әртүрлі бұйымдар алу өндірісі.

ТАСҚҰЛАҚ сын. Бірде естін, бірде естімейтін құлақ, керең, саңырау.

ТАСҚҰМАН зат. Шай шығаратын ақ, форфор шәйнек, аққұман.

ТАСҚЫН зат. 1. Арнасынан асып көтеріліп, тасып жайылған су, сел. 2. ауыс. Асып-тасқан құш, жігер, қарқын.

Тасқын судай. Бір сәтте шалқыған, қанасынан асып төгілген.

ТАСҚЫНДА= е.т. 1. Судың арнасынан, кемерінен шығып кетуі. 2. ауыс. Құш-жігер, қуаттың, ақыл-ой, сезімнің асып-тасуы. 3. ауыс. Асып-тасу, масайрау, масаттану. 4. ауыс. Дандайсу, менменсу.

ТАСҚЫНДАН= е.т. 1. Кемерінен шығу, асып-тасу. 2. ауыс. Құш-қайраты арту, жігерлену. 3. ауыс. Әлемге жайылу, тарау.

ТАСҚЫНДАНУ Тасқындан етістігінің қимыл атауы.

ТАСҚЫНДАТ= е.т. 1. Судың кемерінен, арнасынан шығып, асып-тасуы. 2. ауыс. Арттыру, асыру. 3. ауыс. Асып-тасу, дандайыту. 4. ауыс. Әнді, сөзді төгілту, майын тамызу.

ТАСҚЫНДАТУ Тасқындат етістігінің қимыл атауы; асыру, арттыру.

ТАСҚЫНДАТУШЫ зат. Көбейтуші, өсіруші адам.

ТАСҚЫНДАУ Тасқында етістігінің қимыл атауы.

ТАСҚЫНДЫ сын. Тасқындаған, тасыған.

ТАСЛАҚТЫРЫМ: таслақтырым жер. этн. Лақтырылған тас түсетіндей қашықтықты білдіретін халықтық өлшем.

ТАСМАНДАЙ сын. Бақытсыз, сорлы.

ТАСНИФ: тасниф қылды. ескікіт. Жүйеледі, жинақтады.

ТАСНҰСҚА зат. геол. Бұрын тіршілік еткен ағзалардың тіршілік әрекетінің тау жыныстарындағы қалдықтары мен іздері.

ТАСНҰСҚАЛАНУ зат. геол. 1. Болбыр шөгінділердің (тұнбалардың) қатты (тастақты) таужыныстарға айналу, яғни қатаю процесі. 2. Таужыныстармен көмілген жәндіктер мен өсімдік мүрделеріне тән органикалық заттардың минералды заттарға айналуы, яғни организм қалдықтарының тасиңқалану процесі.

ТАСОШАҚ зат. Қазан асып, астына от жағатын үлкендеу ұш тас.

ТАСӨКПЕ зат. вет. Өкпенің беріштеніп, семіп қалуы; ауру.

ТАСПА¹ зат. этн. Иленген қалың теріден тілінген жіңішке қайыс.

Таспа бел. Жіңішке бел, құмырсқа бел. **Таспа жол.** Жіңішке ұзын жол.

ТАСПА² зат. ө.с. <лат. astragalus> Бұршақ тұқымдасына жататын біржылдық немесе көпжылдық шөптесін, бұта, бұташық өсімдіктер туысы.

ТАСПАБОЗ зат. ө.с. <лат. stenophylla> Таспаның бір түрі, қыр шөбі.

ТАСПАДАЙ сын. 1. Таспа сияқты, таспа тәрізді. 2. ауыс. Жіп-жіңішке, ұзын.

ТАСПАДАЙЫН сын. поэт. **Таспадай.**

ТАСПАЖАПЫРАҚ зат. ө.с. <лат. syreitschikovia> Сабағы жапырақтары жіңішке, көпжылдық тікенді өсімдік.

Тасжапырақ күймесгүл. ө.с. <лат. disitam-nus angustifolius> Сабағы бұтақты, қалың, ұзын түкті болып келген күймесгүлдің бір түрі.

ТАСПАЖОҢЫШҚА зат. жерг. ө.с. Жабайы жоңышқа.

ТАСПАҚАРА зат. ө.с. Сортаңды жерде өсетін, қой сүйініп жейтін шөп.

ТАСПАҚҰРТ зат. биол. <лат. cestoda> Жалпақ құрттар типінің класына жататын омыртқалы жануарлардың және адамның паразиттері; цестодоз ауруларын қоздырушылар.

ТАСПАЛА¹= е.т. 1. Таспа етіп, жіңішкепел тілу. 2. ауыс. Ұру, соғу.

ТАСПАЛА²= е.т. Таспамен тігу, көктеу.

ТАСПАЛАН= е.т. Жіп-жіңішке болып тіліну.

ТАСПАЛАНУ Таспалан етістігінің қимыл атауы.

ТАСПАЛЫ сын. 1. этн. Таспасы бар, таспадан тұратын. 2. Тарам-тарам, сала-сала, жол-жол.

3. ауыс. Тасқынды, аумалы-төкпелі.

Таспалы конвейер. тех. Сусымалы, кесек және дара жүктерді тасымалдауға арналған қондырғы.

ТАСПАТАРЫ зат. ө.с. Дәндері тары іспеттес, жабайы шөп түрі.

ТАСПАША үст. Таспа сияқты, таспаға ұқсап.

ТАСПИҚ зат. діни. **Тасбих** (діндар адамдардың Құдайға сиыну кезінен қолына ұстап тартып отыратын мошақ тізбектері; тәспі).

ТАССҰҢП зат. геол. Үңгір төбесінен тамшылаған минералданған судың булануы нәтижесінде қалыптасқан, сол үңгір төбесінен салбырап тұратын ақпа таужыныстар (әдетте әктастар) шоғыры (сұңгісі).

ТАСТА= е.т. 1. Бір затты, нәрсені жерге құлату, түсіру. 2. Әкелу, беру, ұсыну. 3. Бір затты, нәрсені не біреуді қалдырып кету, өзімен бірге алмау. 4. Қою, әдеттенбеу. 5. Адымдау, басу. 6. ауыс. Ажырау, айырылысу.

Тастап кету. а) Қалдыру. ә) Бірге жүрген, біте қайнасқан адамдардың немесе сөз байласқан, сүйіспен екі жастың біреуінің кетіп қалуы, басқа біреумен жүруі.

ТАСТАБАҚ зат. жерг. 1. Төрелка. 2. Жайпақ табақ. 3. Шыныаяқ, кесе.

ТАСТАБАНДА= е.т. 1. Міз бақтау, тапжылмау.

2. Қатты сіресу, қарысу.

ТАСТАЙ сын. 1. Тас сияқты, тас тәрізді, қатты, берік, мықты. 2. Өте суық, тым суық.

Тастай батып, судай сіңді. Басқа елге (жерге) араласып, мейлінше сіңіп кетті. **Тастай берік.** Аса берік, мықты, құрыштай. **Тастай қараңғы.** Өте қараңғы, қап-қараңғы; көзге тұртсе, көрісіз. **Тастай қатты.** а) Бір орыннан қозғалмады, тапжылмады, сіресті. ә) Үн шығармады, жым-жырт болды. **Тастай суық.** Өте суық. **Тастай түйілді [түйінді].** Шұқшиды, шүйілікті, бір іске қатты бекінді.

ТАСТАҚ сын. Тас араласқан, тасы көп (жер).

ТАСТАҚТЫ сын. Тастақ жерлері көп шырасатын, тас аралас топырақты.

ТАСТАЛ= е.т. 1. Төселу, салыну, қойылу. 2. ауыс. Аласталу, қалдырылу, қимыл.

ТАС-ТАЛҚАН үст. Құл-талқан, быт-шыт.

Тас-талқан болды. Қатты ашуланды, тулады.

Тас-талқан қылды [етті]. Быт-шытын шығарды, құл-талқан етті. **Тас-талқанын шығарды.** Құл-талқан етті, құйрете соқты.

ТАСТАЛУ Тастал етістігінің қимыл атауы.

ТАСТАЛШЫҚ зат. экол. Табиғи гидросиликаттар тобының жинақтама атауы (амфиболалар, мыс., актинолит, серпентиндер, мыс., хризолит).

ТАСТАМА зат. жерг. Белағаш, мәтке.

ТАСТАМАБАУ зат. этн. Шаңырақтың күлдіреуіші арасынан тасталып, күіз есіктің ең ұшына тағылатын, ағаш есіктің маңдайшасынан өткізіп байлау арқылы күіз есікті жабуға қолданылатын бау.

ТАСТАНДЫ сын. 1. Тасталған, тастап кеткен, қалдырылған. 2. ауыс. Біреуден қалған, ескі зат. 3. қоғ.-әлеу. Ата-анасы бас тартқан жетім балалар.

ТАСТАНДЫЛАР зат. геол. Пайдалы қазбаларды байытудың қалдықтары.

ТАСТАР зат. жерг. Төрткүл ұзыншақ, ормал кейіпті байлаушы.

ТАСТАТ= е.т. Қалдырту, қойдырту.

ТАСТАТТЫР= е.т. Тастатқызу.

ТАСТАТТЫРУ Тастаттыр етістігінің қимыл атауы.

ТАСТАЯҚ зат. спорт. Бильярд.

ТАСТЕСЕРЛЕР зат. зоол. Таужыныстарды, маржандарды, бақалықтарды үңгілеп, ыдырататын теңіз жәндіктері.

ТАСТҮЙІН сын. 1. Өте берік, қайратты, мықты. 2. Сақадай сай, дайын.

Тастүйін бекінді. Қайтпас шешімге келді, бел буды.

ТАСТҮЗ зат. кен. <грек. hals> Хлоридтер класының минералы, галит.

ТАСТҮЙНАҚТАЙ сын. Ұқыпты, жып-жинақы.

ТАСТҮЛЕК зат. саят. Төрт жастағы бүркіт.

ТАСТҮЛЕКТЕЙ сын. Тастүлек сияқты, тастүлек тәрізді.

Тастүлектей талпынды. Алған бетінен қайтпады, райынан қайтпады. **Тастүлектей түйілді [түйінді].** Қарсы тұрды, шүйілікті.

ТАСТЫ сын. Тасы бар, тас араласқан.

Тасты мұздық. геол. Еру үдерісі жүріп жатқан мұз ядросы бар тас сынықтарының (кесектерінің) тау беткейлерімен төмен жылжитын ағыны. **Тасты шөл.** геогр. Тасты болып келетін, Солтүстік Африка, Таяу Шығыста кең аумақты алып жататын шөл.

ТАСТЫР= е.т. Тасыту, тасыттыру.

ТАСУ¹ Тасы етістігінің қимыл атауы; тасымалдау, жеткізу.

ТАСУ² Тасы етістігінің қимыл атауы. 1. Сұйықтықтардың өз қалыбынан, арнасынан асып төгілуі. 2. ауыс. Құш-жігердің мол, көңілдің өте көтеріңкі болуы.

ТАСУШЫ зат. Апарушы, әкелуші, бір нәрсені екінші жерге жеткізуші.

ТАШАҚПА зат. геол. 1. Таужыныстардың желмен морылуынан түзілген үшкір бұрышты (мөлшері 100 мм-ге дейін) сынықшалары. 2. Таужыныстарды не жасанды тас материалдарды уату арқылы алынатын (мөлшері 5-15 мм) өнім.

ТАСШӨП зат. ө.с. <лат. thymus serpyllum> Тауқалақай тұқымдас жартылай бұталар мен бұташықтар; дәрілік және хош иісті өсімдік.

ТАСШҮЙГІН зат. ө.с. Шүйгіншөптер тұқымдасына жататын көпжылдық өсімдік.

ТАСШЫ зат. Тас қалаушы, тас тасушы.

ТАСШЫҒҮЛ зат. ө.с. <лат. androsace> Шүйгіншөптер тұқымдасына жататын көпжылдық өсімдік.

ТАСЫ¹= е.т. Затты, нәрсені бір жерден екінші жерге апару, жеткізу.

ТАСЫ²= е.т. 1. Ағын судың жағадан, ернеуден көтеріліп асуы, басқа жерге жайылуы. 2. Сұйық астың қатты қайнап, ыдыстан асып төгілуі. 3. ауыс. Асып-тасу, көңілі шалқу.

Тасыған қазандай көтерілді. Ашуланды, ашу шақырды.

ТАСЫҒӨЙ үст. жерг. Мүлде, тіпті.

ТАСЫҒЫШ сын. 1. Тасымалға арналған (құрал-жабдықтар). 2. Тасуға бейім. 3. ауыс. Көңілі асқақ, асып-тасқан.

ТАСЫҒЫШТА= е.т. Қайта-қайта тасу, бір-неше мәрте апару.

ТАСЫЛ= е.т. Мәшине, ат-арба көмегімен жеткізілу, тасымалдану.

ТАСЫЛУ Тасы етістігінің қимыл атауы.

ТАСЫМАЛ¹ зат. Нәрсені, затты, жүкті бір жерден екінші жерге жеткізу ісі.

ТАСЫМАЛ² зат. лингв. Қағаздың, кітаптың бір жолына сыймаған сөз буынын екінші жолға бөліп, көшіріп жазу әдісі.

ТАСЫМАЛДА¹= е.т. Жүкті, нәрсені, затты бір жерден екінші жерге жеткізу, көшіру, тасу.

ТАСЫМАЛДА²= е.т. Жолға сыймаған сөзді буындап, екінші жолға көшіріп жазу.

ТАСЫМАЛДАҒЫШ зат. кен. 1. Сусымалы, құрғақ кесекті затты не даралай жүктерді тасымалдауға арналған үздіксіз жұмыс істейтін тасымал мәшinesi. 2. Байыту фабрикаларындағы ұсату бөлімінде кенді бір операциядан келесі операцияға тасымалдау үшін қолданылатын жабдық.

ТАСЫМАЛДАН= е.т. Тасылу, жөнелтілу.

ТАСЫМАЛДАНУ Тасымалдан етістігінің қимыл атауы.

ТАСЫМАЛДАТ= е.т. Тасыту, жөнелтіру.

ТАСЫМАЛДАТУ Тасымалдат етістігінің қимыл атауы.

ТАСЫМАЛДАУ¹ Тасымалда¹ етістігінің қимыл атауы; жеткізу, тасу.

ТАСЫМАЛДАУ² Тасымалда² етістігінің қимыл атауы; жолға сыймаған сөзді екінші жолға буындап болу.

ТАСЫМАЛДАУШЫ зат. Тасушы, көшіруші; бір жерден екінші жерге жеткізуші.

Тасымалдаушыға орнатылған зеңбірек. әск. Танк, ұшақ, кеме т.б. әскери көліктерге орнатылған зеңбірек түрі.

ТАСЫМАЛДЫ сын. Көшпелі.

ТАСЫМАЛДЫҚ сын. Тасуға қажетті, тасуға, тасымалдауға арналған.

ТАСЫМАЛШЫ зат. Тасушы, тасымалдаушы, бір жерден екінші жерге жеткізуші.

ТАСЫМАЛЫ сын. Көшпелі, алмалы-салмалы.

ТАСЫМАН зат. ескі кіт. Тастақ жер.

ТАСЫН= е.т. 1. Айбаттану, айбарлану, долдану. 2. ауыс. Көңілі тасу, шалқу.

ТАСЫНДЫЛАР зат. геол. 1. Жер бетіндегі борпылдақ төрттік шөгінділердің (құм, шаял тас, малта тас, құмдық және т.б.) жалпы атауы. 2. Өзендерде, көлдерде, теңіздерде ағыстармен тасымалданатын қатты бөлшектер.

ТАСЫНДЫР= е.т. 1. Көңілді тасқындату. 2. Асқақтату, асып-тасыту.

ТАСЫНДЫРУ Тасындыр етістігінің қимыл атауы.

ТАСЫНУ Тасын етістігінің қимыл атауы.

ТАСЫҢҚЫРА= е.т. Таси түсу, таси беру.

ТАСЫҢҚЫРАУ Тасыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ТАСЫР зат. 1. Тарс-тұрс шыққан дыбыс, дүрсіл. 2. ауыс. Мінезі дөрекі, дөкір, топас адам.

ТАСЫРАЙ= е.т. 1. Бақыраю, бажыраю. 2. сөйл. Тырсию, кампию.

ТАСЫРАЙТ= е.т. 1. Көздерін бақырайту, бақшиту. 2. Тырситу, қамшиту.

ТАСЫРАЙТУ Тасырайт етістігінің қимыл атауы.

ТАСЫРАЙЫС= е.т. Бақшыысу, бақырайысу.

ТАСЫРАҚ сын. Тасыр-тұсыр еткен, дөкір.

ТАСЫРАҚТА= е.т. Дөрекі мінез көрсету, адырандау.

ТАСЫРАҚТАУ Тасырақта етістігінің қимыл атауы.

ТАСЫРАҢ зат. 1. Тасыраңдаған, тарпаң-тұрпаң жүріс. 2. ауыс. Тым аққоңіл, аңғал, дарақы.

ТАСЫРАҢБАЙ зат. сөйл. экспр. Тасырандап қалған адам.

ТАСЫРАҢДА= е.т. Тасыраң-тасыраң ету; әдеп сақтамау.

ТАСЫРАҢДАТ= е.т. 1. Тасыраң-тасыраң еткізу; тез-тез бастыру, жедел жүргізу. 2. ауыс. Асып-тасыту, әкіреңдету.

ТАСЫРАҢДАТУ Тасыраңдат етістігінің қимыл атауы.

ТАСЫРАҢДАУ¹ сын. Ұшқалақтау, жеңіл мінезділеу.

ТАСЫРАҢДАУ² Тасыраңда етістігінің қимыл атауы.

ТАСЫРАЮ Тасырай етістігінің қимыл атауы; бақыраю, бажыраю.

ТАСЫРАЮЛЫ сын. Тасырайған, адырайған.

ТАСЫРҚА= е.т. 1. Ат тұяғының тасқа тиіп, қажалып, ауырып қалуы. 2. ауыс. Тосырқау, жатсыну, ботенсіну.

Тасырқаған бие. Табаны жұқарып, тозған бие.

ТАСЫРҚАТ= е.т. Атты тастақ жермен жүргізу.

ТАСЫРҚАТУ Тасырқат етістігінің қимыл атауы.

ТАСЫРҚАУ Тасырқа етістігінің қимыл атауы.

ТАСЫРЛА= е.т. Тасырлаған дыбыс шығу, тасыр-тұсыр ету.

ТАСЫРЛАТ= е.т. 1. Тасыр-тұсыр еткізу. 2. Дүрсілдетіп, тез-тез шабу.

ТАСЫРЛАТУ Тасырлат етістігінің қимыл атауы.

ТАСЫРЛАУ Тасырла етістігінің қимыл атауы.

ТАСЫРЛЫ сын. Тасыры мол, дүбірлі.

ТАСЫРЛЫҚ зат. Даңғойлық, алаңғасарлық, есерсоқтық.

ТАСЫР-ТАСЫР елік. Тасырлаған, тарс-тұрс еткен дыбысты бейнелейтін сөз.

ТАСЫР-ТҰСЫР елік. Тарс-тұрс еткен қатты дыбысты бейнелейтін сөз. // Тарсыл-тұрсыл, тарс-тұрс еткен дыбыс.

ТАСЫС= е.т. Тасуға көмектесу, бірге тасу.

ТАСЫСУ Тасыс етістігінің қимыл атауы.

ТАСЫТ= е.т. 1. Бір затты, жүкті екінші орынға апарғызу, тасымалдау. 2. Отта тұрған сүтті, сұйық асты т.б. пісіру, қайнату кезінде ернеуінен асырып төгіп алу. 3. ауыс. Тасқындату, арнасынан асыру.

ТАСЫТҚЫЗ= е.т. Тасыттыру, тасымалдау.

ТАСЫТҚЫЗУ Тасытқыз етістігінің қимыл атауы.

ТАСЫТТЫР= е.т. 1. Тасытқызу, тасымалдау. 2. ауыс. Тасқындатқызу, арнасынан асырту.

ТАСЫТТЫРУ Тасыттыр етістігінің қимыл атауы.

ТАСЫТУ Тасыт етістігінің қимыл атауы; тасымалдау.

ТАТ¹ зат. 1. хим. Темірдің және темір тектес заттардың қимыл ауада бүлінгінен болатын тотық; дат. 2. ауыс. Қалдық, қиық, сарқынишақ.

Тат басты. Тат түрді, таттанды, бүлінді. **Тат саңырауқұлақтары.** өс. <лат. uredinales> Базидиалы саңырауқұлақтардың бірқатары. **Тат шықпайтын күмісінен таза жоқ.** поэт. Еш нәрсе таза, басқамен араласпаған күйінде болмайды.

ТАТ² сын. ескі кіт. Тезі басқа, кірме, жат.

ТАТ= е.т. Тамақтың дәмін көру, ауызға салып байқау, ішу, жеу.

Татар дәм-тұзы бар. Көгер қызығы көп, көретіні әлі алда.

ТАТА: тата болды. жерг. Басы қатты. **Татаға салды.** Басын қатырды.

ТАТАЛА= е.т. Басын қатырып, татаға салды.

ТАТАМИ зат. спорт. Дзюдо күресінің кілемі.

ТАТАН= е.т. жерг. Тамсану.

ТАТАРБА зат. жерг. Өзбек арбасы.

ТАТАУ зат. ескі кіт. Арампағы, жаман ой.

ТАТАУЛЫ сын. ескі кіт. Татауы бар, жасырын.

ТАТАУСЫЗ сын. ескі кіт. Татауы жоқ, таза.

ТАТҚЫЗ= е.т. Жегізу, ішкізу.

ТАТҚЫЗУ Татқыз етістігінің қимыл атауы; ішкізу, жегізу.

ТАТРЕҢДЕР зат. зоол. <лат. charadriidae> Татрең тектестер отрядының бір туысына жататын дене тұрқы шағын келген жылы құсы.

ТАТТАЙ сын. Тат сияқты, тат тәрізді, қызыл күрең.

ТАТТАН= е.т. 1. Тат басу, тотығу. 2. ауыс. Реңі бұзылу, өңі сарғаю.

ТАТТАНДЫР= е.т. Тат бастыру.

ТАТТАНДЫРУ Таттандыр етістігінің қимыл атауы.

ТАТТАНУ Таттан етістігінің қимыл атауы; бетінде тат түзе жүретін жемірілу, тат басу.

ТАТТЫР= е.т. Дәм алғыз, дәм беру, дәмін көргізу.

ТАТТЫРУ Таттыр етістігінің қимыл атауы.

ТАТУ¹ сын. Сыйлас, араз емес.

ТАТУ² Тат етістігінің қимыл атауы; дәмін көру, жеу.

ТАТУЛАС= е.т. Достасу, өзара түсінісу, өкпе-реніштерін ұмыту.

ТАТУЛАСТЫР= е.т. Достастыру, ренішті қойғызу.

ТАТУЛАСТЫРУ Татуластыр етістігінің қимыл атауы.

ТАТУЛАСУ Татулас етістігінің қимыл атауы.

ТАТУЛЫҚ зат. 1. Жақын, жылы қарым-қатынаста болушылық, жақсы сыйластық. 2. психол. Адамдардың бір-біріне сыйластық қарым-қатынасы.

ТАТУ-ТӘТТІ сын. Араларында көңіл кірбіңі жоқ, сыйластықты.

ТАТУ-ТӘТТІЛІК зат. Тату-тәтті қарым-қатынас.

ТАТУШЫЛЫҚ зат. сөйл. **Татулық.**

ТАТЫ¹= е.т. Бір нәрсемен тең түсу, соған пара-пар келу, тұру.

ТАТЫ²= е.т. Дәмі шығу, біліну.

ТАТЫ³= е.т. Дәмі бұзылу, ішуге жарамсыз болып қалу.

ТАТЫМ¹ зат. Бір ұрттам, бір жұтым.

ТАТЫМ² зат. 1. Дәм, тұздылық. 2. ауыс. Іске жарамдылық, қадір, қасиет, маңыз.

ТАТЫМАЛ сын. Татып кеткен, ішуге жарамсыз (қымыз).

ТАТЫМДЫ сын. Іске жарамды, құнды, маңызды, мәнді.

ТАТЫМДЫЛЫҚ зат. Құндылық, жарамдылық.

ТАТЫМСЫЗ сын. 1. Іске жарамсыз, құнсыз, мәнсіз. 2. ауыс. Білімсіз, наған.

ТАТЫМСЫЗДЫҚ зат. Іске жарамсыздық, құнсыздық.

ТАТЫМ-ТАЛҒАМ зат. Өзіндік бағам, өлшем.

ТАТЫР зат. Тұзды, сортаң, тақыр жер.

ТАТЫР= е.т. Дәм татқызу.

ТАТЫРАҢДАЙ сын. жерг. Қап-қара.

ТАТЫРАҢ= е.т. жерг. Сасу, сасқалақтау.

ТАТЫРАҢ¹ зат. сөйл. **Татыр**¹.

ТАТЫРАҢ² зат. өс. жерг. Жапырағы да, түйіні де қызылшаға ұқсас таулы жердің өсімдігі.

ТАТЫРАҢ³ сын. жерг. Шойындай қара.

ТАТЫРАУ зат. сөйл. **Татыр**¹.

ТАТЫРҚАЙ зат. сөйл. **Татыр**.

ТАТЫРҚОЛТЫҚ зат. жерг. Қос өкпе, өкпенің тұсы.

ТАТЫРЛЫҚ сын. Пара-пар, тең тұратын, жарайтын.

ТАТЫР-ТАТЫМАС сын. Татыр, татымауы белгісіз, қарманды.

ТАТЫС= е.т. Дәмдес болу.

ТАТЫСУ Татыс етістігінің қимыл атауы.

ТАТЫТ= е.т. Дәмін сездіру.

ТАТЫТУ Татыт етістігінің қимыл атауы.

ТАУ¹ зат. геогр. Жер бетінен жоғары, көтеріңкі өркештегі тізбектеліп, созылып жатқан құзды, құзартты биіктік.

Тау ауруы. мед. <лат. morbus montanus> Теңіз деңгейінен 4000-6000 м биіктікке көтерілгенде, ауа қысымы төмендеп, оттегінің жетіспеуінен тыныс, қан айналу, орталық жүйке жүйесі қызметінің бұзылуы түрінде пайда болатын ауру. **Тау баласы.** Таулы жерде өскен бала, кісі. **Тау бүркіті.** Таулы жерде мекендейтін бүркіт. **Тауда жүріп, таста өскен.** Ел-жұртынан бөлек жүріп, ауыр өмір кешкен. **Таудан аққан бұлақтай.** а) Сарқыраған, күркіреген. ә) Қарқынды, қайратты. **Таудан аққан селмен бірдей.** поэт. Көзді ашып-жұмғанша өте шығатын. **Таудан түсті.** Төменге, етекке көшті. **Таудың басын қар алды.** поэт. Құн жылына бастаса да жауған қар тау шыңдарында ерімей қалды, құнның ызғарын сездірді деген мағынада. **Тау зебрі.** зоол. <лат. equus zebra> Тауды мекендейтін зебр түрі. **Тау күйіп, тас жанды.** Қиыншылықтарды бастан өткерді, ауыртпашылықтарға кезікті. **Тау санады.** Пана тұтты. **Тау суындай екпінді.**

бейн. Қарқыны, қуаты қишті, асау. **Тау тізбегі.** геогр. Тізбектеле орналасқан тау жоталары.

ТАУ²: тауы шағылды [қайтты]. Сағы сынды, көңілі қалды. Тауын шақты [қайырды, қайтарды]. Сағын сындырды, меселін қайтарды, көңілін қалдырды.

ТАУА зат. жерг. Асықтың біршама тегіс жағы, тәйке.

ТАУАН зат. жерг. Құш-қуат.

Тауаны жоқ. Баяны жоқ, тұрлаусыз. **Тауаны қайтты.** Тауы шағылды, көңілі қалды, сағы сынды. **Тауанын қайтармады.** Көңілін қалдырмады, тауын қайтармады. **Тауаны тар.** Іштар, пейілі тар.

ТАУАНДЫ сын. Табанды, тұрлаулы, төзімді, баянды.

ТАУАП зат. ескікіт. Құлшылық, қағбаны айналып өту.

Тауап етті [қылды]. а) Құлшылық қылды, табынды. ә) Тағзым қылды, даңқына бас иді, қадір тұтты.

ТАУАПХАНА зат. Құлшылық ететін жер, табынатын орын.

ТАУАР [ор. товар] зат. 1. **Мата.** 2. экон. Құны бар және қоғамда айырбас, сатып алу-сату жолымен бөлінетін еңбек өнімі; қажеттілікті қанағаттандыратын және рынокқа (базарға) жұрттың назарын аудару, сатып алу, пайдалану не тұтыну мақсатымен ұсынылатын нәрселер.

Тауар айналымы. экон. Тауарлардың өндірішіден тұтынушыға ауысу үдерісі; өндіріс құрал-жабдығы мен тұтыну заттарын өткізудің (сатудың) жиынтық құнын бейнелейтін экономикалық көрсеткіш. **Тауар айналысы.** экон. Тауарларды ақшаның көмегімен айырбастау нысаны. **Тауар биржасы.** экон. Сапасы жағынан қалыптасқан стандартқа толықтай сай келетін белгілі бір тауарларды сатып алу мен сату үшін ұйымдасқан пианасы (рынокты) қамтамасыз етуші саудагерлер ассоциациясы. **Тауар демпингі.** экон. Тауарларды басқа елдің рыноктарында төмендетілген бағамен сату. **Тауар құны.** экон. Қоғамның тауарды өндіруге жұмсаған шығыны, адам еңбегінің жұмсалыу мөлшері. **Тауар өндіруші.** экон. Тұтынушыға сатылатын затты шығарушы; тауар шығарушы адам не өндіріс орны, кәсіпорын. **Тауар рыногының конъюктурасы.** экон. Тауар рыногындағы сұраным мен ұсынымын, құрылымын, серітін, арасалмағын айқындайтын факторлар мен жағдайлардың өзара әрекетінің нәтижесі. **Тауарлардың шығарылған елі туралы куәлік.** Тауардың шығарылған елін анықтайтын, осы елдің кеден органдары беретін құжат. **Тауарлар жіктелімі.** экон. Тауарлар қозғалысын төзімділік деңгейіне қарай топтастыру. **Тауар саясаты.** экон. Тауарға қатысты мәселелер қамтылатын кәсіпорынның маркетингтік қызметінің нышаны.

ТАУАРБЕЛПІ зат. экон. Бір фирманың тауарын екінші фирманың ұқсас тауарларынан айыруға мүмкіндік беретін және мемлекеттік тіркеуден өткен таңба, символ, яғни ресімделген түпнұсқалық графикалық бейне не түпнұсқалық атау.

ТАУАРИХ зат. ескікіт. **Тарих.**

ТАУАРПА зат. ө. с. <лат. hordeum brevisulbulatum> Арпаның таулы жерде өсетін жабайы түрі; қысқа мұрт арпа.

ТАУАШ зат. жерг. Ыдыс қою үшін үй қабырғасынан текішелеу етіп ойып жасалған орын, текше.

ТАУБА зат. сөйл. **Тәубе.**

Таубаға келді. Астамшылығын мойындады, пенделілігі есіне түсті. **Тауба қылды.** Шүкіршілік етті. **Таубасы аузына түсті.** Пенделігін есіне алды, шүкіршілік етті.

ТАУБҰРШАҚ зат. ө. с. <лат. vicia tetrasperma> Сивиржоңышқаның тауда өсетін жабайы түрі; төрт дәнді сивиржоңышқа.

ТАУГҮЛ зат. ө. с. <лат. swertia> Таулы жерде өсетін гүлді өсімдік.

ТАУДАҒАН зат. бот. <лат. celtis> Қарағаштар тұқымдасына жататын ағаш немесе бұта өсімдіктер туысы.

ТАУДАЙ сын. 1. Тау сияқты, тау тәрізді. 2. ауыс. Үлкен, ірі. 3. ауыс. Көп, мол. 4. ауыс. Еңселі, биік.

Таудай биік табыс. Зор жетістік, мол табыс. **Таудай бол!** тілек. Үлкен азамат болып өс деген мағынада. **Таудай дене.** Ебедейсіз құлкен, зор бітім. **Таудай талап [үміт].** Мұратқа жетуге деген зор ынта-ықылас.

ТАУЕШКІ зат. зоол. Мүйізі иір-иір тауда мекендейтін күйісқайыратын жұптыққты сүтқоректі жануар.

ТАУЕШКІДЕЙ сын. Жабайы ешкідей.

ТАУЖАПЫРАҚ зат. ө. с. Қотыроттың бір түрі; Жоңғар қотырты.

ТАУЖАРАЛУ зат. геол. Жылдамдығы жер бетінің тегістелуіне бастайтын процестердің жылдамдығынан артық қарқынды тектоникалық қозғалыстардың ықпалымен тау құрылымдарының түзілу процесі.

ТАУЖУА зат. ө. с. Таулы жерде өсетін жуаның түрі.

ТАУЖЫНЫС зат. геол. Геологиялық үдерістер нәтижесінде қалыптасып, жеке-дара денелер түріндегі жер қыртысының құрамбөліктері болып табылатын, нақтылы құрам және құрылыс ерекшеліктерімен сипатталатын табиғи минералдық агрегаттар.

ТАУ-КЕН зат. Кен рудасы. // Таумен ісін үйрететін.

Тау-кен өндірісіндегі заряд. кен. Тұтасып жатқан қатты кенді (кеңіс, көмір т.б.) шетінен ұсатуға пайдаланылатын заряд. **Тау-кен ісіндегі жіктелім.** кен. Уатылған пайдалы қазыналар бөлшектерін ірілігіне, тығыздығына т.б. қарай өнімдерге (топтауға) ажыратып, топтастыру.

ТАУҚА зат. этн. жерг. **Тәйке** (асықтың алышының қарсы жағы).

ТАУҚАЛАҚАЙ зат. ө. с. Еріндігүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық өсімдік [Таудың тасты, құмды беткейлері мен шабындықтарында, орман шеттерінде өседі].

ТАУҚАНАТ зат. жерг. **Тауқымет.**

Тауқанатын тартты. Азабын тартты, зиянын көрді.

ТАУҚАРҒА зат. зоол. <лат. pyrrhocorax pyrrhocorax> Тауда мекендейтін қарға.

ТАУҚАҮЛЕН зат. ө. с. Таулы жерде өсетін шөптесін өсімдік.

ТАУҚУРАЙ зат. ө. с. сөйл. **Беткейшоң.**

ТАУҚОНАҚ зат. ө. с. <лат. setaria verticillata> Шикронақтың тауда жабайы өсетін түрі.

ТАУҚҮДІРЕТ зат. зоол. <лат. gallinago> Көбінесе көлді, батпақты жерде жүретін, аяғы, тұмсығы ұзын құс.

ТАУ-ҚҰЗ зат. Таулы-құзды жер.

ТАУҚҰМ: таукүм сасыры. ө. с. <лат. ferula tauschica> Шатыргүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктің эндемик түрі.

ТАУҚЫ зат. этн. ескікіт. Асыл тастардан, маржанның тізілген мойынға тағатын алқа.

ТАУҚЫМЕТ зат. Ауыртпалық, жоқшылық, азап, қиыншылық.

Таукымет арқалады [көтерді, тартты, көрді]. Басына түскен ауыртпалық пен азаптың бейнесін тартты. **Таукыметі өтті [өтіп болды].** Бейнесі, ауырлығы шаршатып, қажытты.

ТАУҚЫМЕТПІ сын. Қиын, азапты.

ТАУЛА = ет. жерг. Бастыру, күзеу.

ТАУЛАУ Таула етістігінің қимыл атауы; мұрт, сақалды бастыру.

ТАУЛЫ сын. Тауы бар, тауы көп.

Таулы жердің тазысы. Кеуде жағынан бөксе жағы биіктеу, аяғы сіңірлі, мықты, мойны ұзын әрі жуандау, өте ашулы тазы түрі. **Таулы сарышолақ.**

ө. с. <лат. sideritis montana> Тау беткейлерінде, кейде тыңайған жерлер мен жол жиектерінде арамшөп ретінде өсетін ерінгүлділер тұқымдасына жататын бір, көпжылдық өсімдік. **Таулы үстірт.** геогр. Мұхит деңгейінен 500 м-ден астам көтеріңкі орналасқан тегіс немесе сал ойлы-қырлы жазық.

ТАУЛЫ-ТАСТАҚТЫ сын. Тауы мен тасы көп.

ТАУЛЫ-ТАСТЫ сын. Тауы, тасы бар.

ТАУМАЙЛАР зат. этн. Қыстауға кірерде жасалатын жоралғы.

ТАУПИЫҚ зат. ескікіт. **Таулық.**

ТАУПИЯЗ зат. ө. с. Жуаның тауда өсетін түрі.

ТАУПЫҚ зат. көне. Ынсап, нысап, қанағат.

ТАУПІСТЕ зат. ө. с. Биіктігі бес метрге жетебейтін жаңақ тұқымдас ағаш.

ТАУРАТ зат. діни. **Таурат** (Мұса пайғамбардың қауымына Алла тағаладан түскен төрт кітаптың бірі).

ТАУСА = ет. жерг. Шайнау.

ТАУСАҒЫЗ зат. ө. с. <лат. scorzonera> Қауық тектес өсімдік.

ТАУСАМАҚ зат. ө. с. Жасаңшөп тұқымдасына жататын екіжылдық шөптесін өсімдік.

ТАУСАРЫМСАҚ зат. ө. с. Таулы жерде өсетін сарымсақ түрі.

ТАУСИЫР зат. жерг. Сыырдың бір түрі, көбіне құш көлік ретінде арбаға жегетін сыыр.

ТАУСОҒАР зат. миф. Ертегідегі тау көтеретін қаһарман.

ТАУСЫЛ = ет. Біту, тамамдалу.

ТАУСЫЛТ = ет. Шаршату, қажыту, болдырту.

ТАУСЫЛТУ Таусылт етістігінің қимыл атауы.

ТАУСЫЛУ Таусылт етістігінің қимыл атауы.

1. Біту, тамамдалу. 2. ауыс. Күні жетіп, қайтыс болу. 3. ауыс. Қажу, тоқырау, шаршау.

ТАУСЫНШАҚ¹ зат. Жуылған сабынның қалдығы.

ТАУСЫНШАҚ² сын. 1. Өте шығатын, бітетін; таусылуға айналған. 2. Ақырғы, соңғы.

Таусыншақ күн. Лезде өте шығатын қысқа күмбір.

ТАУТАЙЛАҚ зат. 1. Көне замандардағы бірлескен түркі тайпаларының жабайы түіеге қойған аты. 2. миф. Тау-тасты қопарып, тілінің тиген жері опырылып түсетін құбыжық түіе.

ТАУТАН¹ зат. зоол. <лат. gymnoccephalus> Ұсақ балықтың бір түрі; алабыға тұқымдас балықтар туысы.

ТАУТАН² зат. зоол. Тау тағысы, барыстың ұрғашысы.

ТАУТАНДА = ет. Тойтаңдау, тасыраңдау.

ТАУТАРЫ зат. ө. с. Таулы жерде өсетін, тары сияқты жабайы өсімдік.

ТАУ-ТАС зат. Тауы, тасы бар, таулы, тасты жер.

ТАУТАСПА зат. ө. с. Таспаның (таспашөптің) таулы жерде өсетін түрі.

ТАУ-ТАСТЫ сын. Тау-тасы көп.

ТАУ-ТАУ сын. Көп, мол, үйілген.

ТАУТЕКЕ¹ зат. зоол. 1. <лат. capra sibirica> Жабайы ешкінің еркегі, текесі. 2. Тауда жүретін терісі мен мүйізі, еті үшін ауланатын жабайы аң.

Таутеке тон. этн. Жүн бетін ішіне, иленген жағын сыртына қаратып таутекенің терісінен тіккен тон.

ТАУТЕКЕ² зат. ө. с. Таулы жерде өсетін, таутеке (аң) жейтін өсімдік.

ТАУТОБЫЛҒЫ: Алтай таутобылғысы. ө. с. Раушангүлдер тұқымдасының таутобылғы туысына жататын бұта.

ТАУТОМЕРЛЕНУ зат. хим. Өзара біріне-бірі ауысатын құрылым изомерлері арасында жылжымалы тепе-теңдік пайда болатын құбылыс.

ТАУТОМЕРЛЕР зат. хим. Таутомерлену нәтижесінде түзілетін құрылымдық изомерлер.

ТАУ-ТӨБЕ зат. 1. *Тау мен төбелер.*
2. *Жиналған үлкен үйінді.*

ТАУФИҚ зат. ескікіт. **Таулық.**

ТАУША зат. Там үйдің қабырғасындағы дыс-аяқ қоятын қуыс.

ТАУШАЙ зат. өс. Шайқурайдың тауда өсетін түрі.

ТАУШАНА зат. спорт. Қарлы тау беткейлерінен түсу үшін темірмен қапталған алдыңғы басы қайқы, тақтайлардан жасалған құрал.

ТАУШЕШЕК зат. өс. Тек тауда ғана өсетін, биіктігі 10-30 см-дей көпжылдық өсімдік.

ТАУШЫҚ¹ зат. Кішкентай, шағын тау.

ТАУШЫҚ² зат. өс. Ле Алатауында өсетін, эндемик өсімдік.

ТАУШЫЛ сын. Тауды жақсы көретін, тауға жақсы жүретін.

ТАУШЫМЫШЫҚ зат. зоол. Таулы өңірлерді мекендейтін шымшық түрі.

ТАУШЫМЫЛДЫҚ зат. өс. Шұғынның бір түрі; жіңішке жатырақты шұғын.

ТАУЫҚ зат. 1. Қораз бен мекен тобынан құралатын үй құсы. 2. Мешін мен ит жылының аралығындағы жыл аты.

Тауық соқырлығы. Тауықкөз. Тауық жұмыртқасы. тамақ. Құрамында толыққанды ақуыздар, майлар, минералды заттар, А, Д, К, В дәрумендері бар, массасы 45–75 г тауық өнімі.

ТАУЫҚКЕТЕК зат. жерг. Тауықжүрке.

ТАУЫҚКӨЗ¹ зат. мед. жерг. Түңгі қаранғыда көрмейтін көз ауруы.

ТАУЫҚКӨЗ² зат. өс. Орман ішінде, шалғын арасында өсетін, хош иісті жидек.

ТАУЫҚКҮРКЕ зат. Тауық тұратын қора, тауықхана.

ТАУЫҚНҮСҚА зат. қолөнер. Кестешілікте кездесетін тауық бейнесі.

ТАУЫҚТАЙ сын. Тауық сияқты, тауық тәрізді.

ТАУЫҚТАРЫ зат. өс. Ылғалды жерлерде, күріш егістінде, канал жиектерінде өсетін, биіктігі 20–100 см-дей, дөңді дақылдар туысына жататын біржылдық өсімдік (арамшош).

ТАУЫҚХАНА зат. Тауық тұратын қора, тауықжүрке.

ТАУЫҚШЫ зат. Тауық өсіруші, тауық асыраушы.

ТАУЫС зат. зоол. <лат. pavo cristatus> Әдемі қауырсынды, қырғауыл тектес құс.

ТАУЫС ет. Бір нәрсені бітіру, аяқтау; шегіне жету. 2. ауыс. Ажалы жету, өмірден озу.

ТАУЫСУ Тауыс етістігінің қимыл атауы; бітіру, аяқтау.

ТАФРОГЕНЕЗ [грек. taphros – шұңқыр, genesis – пайда болу] зат. геол. Жер қыртысында ірі тектоникалық жарылымдардың – лықсымалардың пайда болу процесі.

ТАХИЯТ зат. діни. ескікіт. Намаздың ішінде оқылатын дұға.

ТАХКИКИ: тахкики иман. діни. Санамен саралап, сезіммен қуаттап, зерттеп, іздену нәтижесінде толық көз жеткізуден болған иман.

ТАХҚИҚ сын. Анық, айқын, рас.

ТАХМАН зат. жерг. Үй ішіндегі текшенің үлкені.

ТАХЫТ зат. ескікіт. **Тақ.**

ТАХУА сын. ескікіт. **Тақуа.**

ТАҒАЖҮД зат. діни. Тұн ортасында оқитын нәпіл намаз түрі.

ТАҒАТ зат. ескікіт. **Тағат.**

ТАҒАРАТ зат. ескікіт. **Дәрет.**

ТАЧАНКА ор. зат. әск. Кеңес Одағы дәуірінде, азамат соғысы кезінде қолданыста болған пүлеметтің бір түрі.

ТАЧКА ор. зат. сөйл. Тасымал үшін қолданылатын доңғалақты қоларба түрі, тәшке.

ТАШАН зат. жерг. Тыныштық, тыным.

ТАШДИД зат. лингв. Араб тілінде

бір дыбыстың қосарлана айтылуын білдіретін әріптанбаның үстіне қойылатын белгі, шадда.

ТАШКЕ [ор. ташка] зат. сөйл. **Арба.**

ТАЭКВОНДО зат. спорт. Қол мен аяқ арқылы қарсыласының шабуылына тойтарыс беруді көздейтін корейлердің әскери өнері, спорт түрі.

ТАЭКВОНДОШЫ зат. спорт. Таэквондомен шұғылданытын спортшы.

ТАЮ Тай етістігінің қимыл атауы; орнынан жылжып кету, тайғанақтау.

ТАЯ¹ ет. Жақындау, жету.

ТАЯ² ет. Сүйеу, тіреу.

ТАЯЗ сын. 1. Терең емес, тайыз, саяз. 2. ауыс. Ой өрісі шамалы, онша тереңге бара алмайтын.

ТАЯЗДА ет. Азайып, түбіне жақындап, таяп қалу.

ТАЯЗДАН ет. Таяздалу.

ТАЯЗДАНУ Таяздан етістігінің қимыл атауы.

ТАЯЗДАТ ет. Таяз қылу.

ТАЯЗДАТУ Таяздат етістігінің қимыл атауы.

ТАЯЗДАТЫЛ ет. Таяз етілу.

ТАЯЗДАТЫЛУ Таяздатыл етістігінің қимыл атауы.

ТАЯЗДАУ¹ сын. 1. Терең емес, саяздау. 2. ауыс. Ой-өрісі шамалы, терең емес.

ТАЯЗДАУ² Таязда етістігінің қимыл атауы.

ТАЯЗДЫҚ зат. 1. Терең еместік, саяздық. 2. ауыс. Үстірттік, жеңіл-желпілік; ой-өрісінің терең болмауы.

ТАЯЗЫРАҚ сын. 1. Тереңірек емес, таяздау. 2. ауыс. Ой-өрісі саяздырақ, тым терең емес.

ТАЯҚ зат. 1. Қолға ұстап, таянып жүретін ағаштан, темірден жасалған құрал. 2. ауыс. Зәбір, зорлық-зомбылық.

Таяғы тиді. Жаманшылығы тиді, қыянат жасады. Таяғын ұстады. Жолын құды, ізін басты. Таяқ астында жүрді. Қорлықпен өмір сүрді. Таяқ астында ұстады. Ұрып-соғып, күн көрсетпеді. Таяқ бойы. этн. Онша биік емес, аласа; таяқ бойының мөлшеріндей. **Таяқ жеді.** а) Соққы, тепкі көрді. ә) Ұрыс естіті, кінәлі болды. **Таяққа жығылды.** Таяқ жеді, соққы көрді. **Таяққа ұшты. Таяқ жеді. Таяқ құрлы көрмеді.** Елең қылмады, есепке алмады, көзге ілмеді. **Таяқ тиді. Соққы жеді, сөгіс естіді.**

ТАЯҚСЫЗ сын. Таяғы жоқ.

ТАЯҚТА ет. Таяқпен цру, сабау.

ТАЯҚТАЙ сын. Ұзын, сорайған; жуан.

ТАЯҚТАЛ ет. Таяқ тию, таяқпен соққы алу.

ТАЯҚТАЛУ Таяқтал етістігінің қимыл атауы.

ТАЯҚТАС ет. Таяқпен ұрыласу, таяқжұмсасу.

ТАЯҚТАСТАМ: таяқтастам жер. этн. Өте жақын жер, таяу маң, жақын-жуық аралықты білдіретін х а л ы қ т ы қ өлшем. **Таяқтастар жер жоқ. Бос орын жоқ.**

ТАЯҚТАСУ Таяқтас етістігінің қимыл атауы.

ТАЯҚТАТ ет. Ұрып-соққызу, сабау.

ТАЯҚТАТУ Таяқтап етістігінің қимыл атауы.

ТАЯҚТАУ Таяқта етістігінің қимыл атауы; ұрып-соғу, сабау.

ТАЯҚТЫ сын. Таяғы бар, таяқ ұстаған.

ТАЯҚША¹ зат. Кішкене таяқ.

ТАЯҚША² зат. биол. <лат. bacillum> Жіркпалы аурудың микроскоптан көрінетін құрты; бацилла.

ТАЯЛ ет. Жақындау, жету, таяну.

ТАЯЛУ Таял етістігінің қимыл атауы.

ТАЯМУМ зат. діни. Дәрет алуға су жоқ болғанда немесе басқа да дәрет алуға мүлкіңді жоқта қолды топыраққа ұрып алатын дәрет түрі.

ТАЯН¹ ет. Жақындау, жету, шақ қалу.

ТАЯН² ет. Беліне (бүйіріне, мықмына т.б.) екі қолын қою, тіреу.

ТАЯНДЫР ет. Сүйендіру.

ТАЯНДЫРУ Таяндыр етістігінің қимыл атауы.

ТАЯНТ¹ ет. Жақындату.

ТАЯНТ² ет. Екі қолын бүйіріне қойғызу.

ТАЯНТУ Таянт етістігінің қимыл атауы.

ТАЯНУ Таян етістігінің қимыл атауы.

ТАЯНЫС¹ ет. Жақын отырысу, сүйенісу.

ТАЯНЫС² ет. Белдеріне (бүйір, мықын) қолдарын қойысу, тіресуі.

ТАЯНЫСУ Таяныс етістігінің қимыл атауы.

ТАЯНЫШ¹ зат. 1. Таянып, сүйеніп тұру үшін қажетті тіреу, сүйеніш. 2. Талғажау, қорек.

3. ауыс. Арқа сүйер тірек, сүйемел. 4. пед. Бастапқы, бастаушы.

Таяныш етті. Сүйеу, тірек қылды.

ТАЯНЫШ² зат. этн. Киіз үй есігінің жақтау ағашы.

ТАЯТ ет. Жақындату.

ТАЯТУ Таят етістігінің қимыл атауы.

ТАЯУ³ зат. кәс. Қайықты орнынан қозғап шегеріп отыратын ұзын ағаш.

ТАЯУ² сын. 1. Жақын, жуық. 2. Пле-шала, аз (уақыт). 3. Ұқсас, сөйкес, сол сияқты.

ТАЯУ³ Тая етістігінің қимыл атауы.

ТАЯУДА үст. Жуырда, жақында.

ТАЯУЫРАҚ сын. Жақынырақ, жуығырақ.

ТӨБӘБӘТ зат. жерг. көне. Сыбаға, нәсіп.

ТӨБӘРІК зат. 1. діни. Құранның бір аяты.

2. этн. Өлген кісінің құдайысынан алған зат, киім, бұйым. 3. ауыс. Олжа, үлес, сыйлық.

ТӨБӘРІКТЕЙ үст. Төбәрік тәрізді, қасиетті.

ТӨБӘРІКТІК сын. Төбәрік боларлық.

ТӨБДІЛ¹ зат. ескікіт. Тоқтау, бөгеу.

ТӨБДІЛ² зат. көне. Өзеріс, ауысу.

ТӨБДІР зат. сөйл. **Төбділ.**

ТӨБЕНЕК зат. жерг. Шағын, ықшам, аласа.

ТӨБЕРКЕ зат. кәс. Ұсақ аспаптарды салып қоятын темір қалбыр.

ТӨБЕТ зат. Адамның асқа деген зауқы, көңіл қалауы.

Төбетін ашты. Тамаққа деген ықыласын күшейтті. Төбеті тартпады. Тамақ ішуге зауқы соқпады, көңілі қаламады. Төбеті шапты [шаппады]. Тамақ ішуге көңілі соқты, араны ашылды.

ТӨБИБ зат. ескікіт. діни. Емші, тәуіп.

ТӨБЕТСІЗ үст. 1. Төбеті болмай. 2. ауыс. Қызықсыз, ықылассыз.

ТӨБЕТПЕН ет. Төбеті тарту, ашқарақтау.

ТӨБЕТТІ сын. Төбеті жақсы, тамақты жақсы жейтін.

ТӨБІ зат. жерг. Еркі, қалауы, ықтияры.

ТӨБІМШЕ үст. жерг. Ойымша, пікірімше.

ТӨБІР зат. өс. Шөлді, шөлейтті жерлерде өсетін, көпжылдық шөптесін өсімдік.

ТӨЖ зат. сөйл. **Таж.**

Тәжі солды. Бақыты ұшты, қызығы сөнді.

ТӨЖ-ТАҚ зат. Хан, патшаның, корольдің арнаулы бас киімі мен басқару орны.

ТӨЖІ¹ зат. жерг. Дөңелек пен арыстың арасындағы сым темір.

ТӨЖІ² зат. жерг. Адамның бетіне түсетін жара.

ТӨЖІ³ зат. жерг. Қораздың (әтештің) төбесіндегі айдары.

ТӨЖІГҮЛ зат. жерг. **Гүлтәжі** (басы әтеш тәжіне ұқсайтын гүлдердің бір түрі; тәжіқораз).

ТӨЖІДАР зат. көне. Тәж иесі.

ТӨЖІК зат. этнон. Тәжікстанның жергілікті халқы; ұт.

Тәжік тілі. лингв. Иран тілдерінің оңтүстік-батыс тобына жататын тәжік халқының ұлттық тілі.

ТӨЖІКЕ зат. Айтыс, тартыс, ұрыс, керіс, келеке.

Тәжіке етті [қылды]. Ажуалады, құлжі, мазаққа айналдырды.

ТӨЖІКЕЛЕ ет. 1. Айыптау, кінәлау, ұрсу.

2. Қалжың ету, келекелеу, келемеждеу.

ТӨЖІКЕЛЕС ет. Біреумен сөзге келісу, айтысу, тартысу, керісу.

ТӨЖІКЕЛЕСТІР ет. Керістіру, айтыстыру, тартыстыру.

ТӘЖІКЕЛЕСТІРУ Тәжікелестіре етістігінің қимыл атауы.

ТӘЖІКЕЛЕСУ Тәжікелес етістігінің қимыл атауы; айтысын-тартысу.

ТӘЖІКЕЛЕУ Тәжікеле етістігінің қимыл атауы.

ТӘЖІКШЕ үст. Тәжік тілінде.

ТӘЖІКШІЛ сын. Тәжіктің тілін, ұлтын ұнататын, тәжікке жақын.

ТӘЖІҚОРАЗ зат. өс. жерг. Басы өтештің айдарына (тәжіне) ұқсап тұратын гүлдің түрі.

ТӘЖІМ: тәжім етті [қылды]. Изет қылды, бас иіп, құрмет көрсетті, сәлем берді.

ТӘЖІР зат. көне. Саудагер, сапушы.

ТӘЖІРИБЕ зат. <грек. praktikos> Белгілі бір істі үнемі істеумен, машықтанумен болатын жұмыс дағдысы.

Тәжірибе алаңы. Тәжірибе жұмыстары жүргізілетін, тәжірибе сабақтарын өткізетін орын. Тәжірибе жиды. Үйренді, көпті көрді. Тәжірибе жинады. Үйренді, тәлім алды.

ТӘЖІРИБЕЛЕН = ет. сөйл. Тәжірибе алу, үйрену, жаттығу.

ТӘЖІРИБЕЛЕНУ Тәжірибелен етістігінің қимыл атауы.

ТӘЖІРИБЕЛІ сын. Дағдылы, тәжірибесі бар. Тәжірибелі психология. Психология ғылымының қолданбалы саласы.

ТӘЖІРИБЕЛІК сын. Тәжірибеге қатынасты, байланысты.

ТӘЖІРИБЕЛІЛІК зат. Тәжірибесі молдық, ысылғандық.

ТӘЖІРИБЕСІЗ сын. Тәжірибесі жоқ, әлі дағыланбаған.

ТӘЖІРИБЕСІЗДІК зат. Тәжірибесі жоқтық, ысылмағандық.

ТӘЖІРИБЕХАНА зат. Тәжірибе жасалатын бөлме немесе үй; орын, зертхана.

ТӘЖІРИБЕШІ зат. Тәжірибе жүргізуші.

ТӘЖІТҰҚЫМ зат. өс. Масақты шөп.

ТӘЖІШӨП зат. өс. Айлауықтар тұқымдасына жататын көпжылдық өсімдік.

ТӘЗІР: тәзірін берді. Жазасын берді, сазаын тартқызды.

ТӘЙЕКЕ зат. жерг. Үлкен нағашы.

ТӘЙЕМ зат. діни. сөйл. **Таямұм** (ша-риғат заңы бойынша, сусыз жерде алақанды жерге тиезіп, топырақпен бет сипау; дәрет алудың орнына жасалатын дағды).

ТӘЙЖІ зат. көне. Мансап атауы; мың түпінді басқаратын лауазым иесі.

ТӘЙКЕ¹ зат. Асықтың ашысына қарсы беті. Тәйкесінен түсті. Ыңғайсыз құлабы, сәтсіздікке ұшырады.

ТӘЙКЕ² зат. жерг. Тайынша.

ТӘЙКЕМДЕС = ет. сөйл. Тәжікелесу, қақтығысу, ренжісу.

ТӘЙМӨҢКЕ: тәймөңке кесе. жерг. Кесенің ең кішкене түрі. Тәймөңке тәсіл. жерг. Ама, айла, құлық.

ТӘЙӨПЗ зат. жерг. Тайынша, тайөгіз.

Тәйпи = ет. сөйл. **Тайпио.**

Тәйт о.д. Бір нәрсені толық үшін зекіру, жекіру мағынасында айтылатын одағай сөз.

Тәйт-тәйт о.д. Жас баланың аяғын басып жүре бастаған кезінде айтылатын сөз.

Тәйт-тәйт басты. Апыл-тапыл аяқ басты, енді-енді жүре бастады.

Тәйт-тәйла = ет. Жаңа жүре бастаған жас баланы жетелеп жүргізу.

Тәйт-тәйлау Тәйт-тәйла етістігінің қимыл атауы.

Тәйттері зат. сөйл. **Тайтері.**

Тәйттік сын. 1. Бейбастақ, бетімен кеткен. // Бейбас, бұзық бетімен кеткен (бала). 2. Ерке, бөспе, чиқалақ.

Тәйттікте = ет. Өз бетімен чиқалақтап жүру.

Тәйттіктік зат. Бейбастақтық, бетімен кеткендік.

Тәйтпі о.д. Көңіл толмағандықты, менсінбеушілікті білдіретін сөз.

Тәтк о.д. Тынышталуға шақыратын одағай сөз (көбінесе жылқы малына айтылады).

Тәт тұрады. Айтқанына көнеді, дегенін істейді деген мағынада.

ТәКАППАР сын. Өркөкірек, менмен, паң. // Өзін басқадан артық көріп, кеудесін көтеріп, жағымсыз қылық көрсететін адам.

ТәКАППАРЛАН = ет. Көкірегін көтеру, менменсу.

ТәКАППАРЛАНУ Тәкаппарлан етістігінің қимыл атауы.

ТәКАППАРЛАУ сын. Менмендеу, паңдау, өркөкіректеу.

ТәКАППАРЛЫҚ зат. Өркөкіректік, паңдық, менмендік.

ТәКАППАРСУ Тәкаппарсы етістігінің қимыл атауы.

ТәКАППАРСЫ = ет. Менменсу, паң болғансу.

ТәКБІР зат. ескікіт. **Тәкбір.**

ТәКИЕ: тәкие қылды. Аллаға сиынды.

ТәКИЯ: тәкия қылды. сөйл. **Тәкие қылды.**

ТәКИТ зат. жерг. **Тыым.**

ТәКПІР зат. діни. Намаз кезінде Аллаға сиынып, ұлықтау дұғасы.

ТәКПІШ зат. Қиындық, ауыртпалық.

ТәК-ТәК о.д. Еркiне жiбермеу, тежеу мағынасындағы одағай сөз.

ТәК-ТәКТЕ = ет. сөйл. Сабырға шақыру, өзін-өзі тежеу.

ТәКІБАЙ зат. ойын. Бас бармақтың ұшымен басты мытып жіберу ойыны; тайтұғыр, кері тұқыл, түйе тоғай.

ТәКІРАРЛА = ет. жерг. Тәптіштеу, қайталау.

ТәЛ зат. жерг. 1. Желкенді көтеру жұмысын жеңілдететін арқан. 2. Ауыр жүкті көтеретін блок.

ТәЛЕЙ зат. сөйл. **Талай.**

ТәЛЕЙСІЗ сын. сөйл. Талайсыз, бақсыз.

ТәЛИП зат. көне. Медреседі оқитын шәкірт, оқушы.

ТәЛКЕК зат. Келеке, мазақ, келемеж.

Тәлкек етті. Ажуа-өзілге салды; күлкі-мазаққа айналдырды. Тәлкекке салды. Келеке етті, келемеждеді.

ТәЛКЕКТЕ = ет. Мазақтау, келекелеу, келемеждеу.

ТәЛКЕКТЕС = ет. Келекелесу, келемеждесу.

ТәЛКЕКТЕСУ Тәлкектес етістігінің қимыл атауы.

ТәЛКЕКТЕУ Тәлкекте етістігінің қимыл атауы.

ТәЛКЕКШІЛ сын. Мазақтағыш, келемеждегіш.

ТәЛПІШ сын. жерг. Ерке, шолжың, жеңілтөк, чиқалақ.

ТәЛПІШТЕН = ет. Жеңілтөктену, чиқалақтау.

ТәЛПІШТЕУ сын. Еркелеу, шолжаңдау, чиқалақтау.

ТәЛПІШТИК зат. Еркелік, шолжыңдық.

ТәЛПЕК¹ зат. сөйл. **Тәлкек.**

ТәЛПЕК² елік. сөйл. **Тәлтірек.**

Тәлкек қақты. Тәлтіректөді, қалт-құлт етті.

ТәЛТЕКТЕ = ет. Тәлкектеу, келекелеу, мазақтау.

ТәЛТЕНДЕ = ет. Әніл-тәніл басу, теңселе басу.

ТәЛТЕҢ-ТәЛТЕҢ үст. экспр. Әніл-тәніл.

ТәЛТИ = ет. Қалқию, жарбию.

ТәЛТИО Тәлти етістігінің қимыл атауы.

ТәЛТИРЕ = ет. сөйл. **Тәлтіректеу.**

ТәЛТИРЕК елік. Денесін түзу ұстай алмай, бұралаң, қисалаң еткен қимылды бейнелейтін сөз.

ТәЛТИРЕКТЕ = ет. Аяғын жөндеп баса алмай бұралаңдау, қисалаңдау.

ТәЛТИРЕКТЕУ Тәлтіректе етістігінің қимыл атауы.

ТәЛТИРЕКТЕҢКІРЕ = ет. Тәлтіректөй түсу, тәлтіректөй беру.

ТәЛТИРЕКТЕТ = ет. Дір-дір еткізіп, аяғын әрең-әрең бастырту.

ТәЛТИРЕКТЕТУ Тәлтіректет етістігінің қимыл атауы.

ТәЛІМ [ар. تعليم] зат. Үлгі, өнеге, тәрбие.

Тәлім алды. а) Үлгі алды, өнеге тұтты. ә) Сабақ тыңдады, білім алды. **Тәлім берді.** Үлгі берді, үйретті.

ТәЛІМБАҚ зат. Өсімдіктер мен жануарларды қолдан өсіретін орын, жай.

ТәЛІМГЕР [ар. нр. تعليمگر] зат. 1. Үлгі-өнеге үйретуші, тәрбиеші. 2. пед. Жеке және топтық кәсіби оқытуды тікелей жұмыс орнында іске асырушы адам.

ТәЛІМГЕРЛІК сын. Ұстаздық, үйретушілік.

ТәЛІМДЕ = ет. Үйрету, көрсету, тәрбиелеу.

ТәЛІМДЕМЕ зат. әск. Әртүрлі әскер бөлімдері мен бөлімшелерінің және арнайы әскердің ұрыс әрекеттерін, сондай-ақ атқыш, артиллериялық және басқа қарулардың, аспаптарының, техникалық құралдарының және т.б. жекедеген түрлерінің қолдану тәсілдерін анықтауға арналған құжаттар.

ТәЛІМДІ сын. Үлгілі, өнегелі, көргенді.

ТәЛІМДІК зат. сөйл. Өнегелік, үлгілік.

ТәЛІМДІЛІК зат. Үлгілілік, өнегелілік.

ТәЛІМСУ Тәлімсі етістігінің қимыл атауы.

ТәЛІМСУШІЛІК зат. Тәлімсінгендік, бәлсінгендік.

ТәЛІМСІ = ет. Әлдеқандай болу, бәлсіну, кергу.

ТәЛІМСІЗ сын. Өнегесіз, үлгісіз, тәрбиесіз.

ТәЛІМСІЗДІК зат. Өнегесіздік, тәрбиесіздік.

ТәЛІМСІТ = ет. Бәлсінту, кергіту.

ТәЛІМСІТУ Тәлімсіт етістігінің қимыл атауы.

ТәЛІМ-ТӘРБИЕ зат. Көрсетілген жөн-жоба, үлгі, өнеге.

Тәлім-тәрбие алды. Үлгі алды, өнеге үйренді. **Тәлім-тәрбие берді.** Үлгі көрсетті, өнегелі болуға үйретті.

ТәЛІМ-ТӘРБИЕЛІК сын. Үлгі, өнеге боларлық.

ТәЛІМШІ зат. Тәлімгер ұстаз.

ТәЛІМШІЛ сын. Тағампаз, кіртияз.

ТәЛІМІ сын. Егінді суармай-ақ, қуаңшылық жағдайда өсіретін (жер, егістік).

Тәлімі бидай [арпа]. Суғарылмайтын жерге өскен бидай (арпа). **Тәлімі жер.** Суармалы егіншілік аудандарындағы егісті суармай өсіретін жерлер.

ТәЛІП зат. діни. Үйренуші, оқушы.

ТәЛІФ зат. көне. Шақыру.

ТӘМАМДА = ет. сөйл. **Тамамда.**

ТӘМАМДАЛ = ет. сөйл. **Тамамдал.**

ТӘМӘМ есім. сөйл. **Тамам.**

Тәмәм болды. Таусылды, түгесілді.

ТӘМӘРБУТА зат. лингв. Арабәліпіндегі үстінде екі нүктесі бар һә әрпінің аты.

ТӘММАТ-ТӘМӘМ үст. Бітті, таусылды.

ТӘМПЕНДЕ = ет. Жас баланың аяғын жиі әрі апыл-тапыл басуы; тәлтіректөй әрең жүру.

ТӘМПЕНДЕУ Тәмпенде етістігінің қимыл атауы.

ТӘМПИ = ет. Мұрынның қысқа, келте бітуі; тайпио.

ТӘМПИО Тәмпи етістігінің қимыл атауы.

ТӘМППК сын. сөйл. **Тәмпіш.**

ТӘМППШ сын. Кішкене келген, қысқа, келте (мұрын). // Мұрны келте, қысқа кішкене келген адам (бала, қыз).

Тәмпіш мұрын. Тәмпиген кішкене мұрын.

ТӘМППШТЕУ сын. Мұрны келтелеу, қысқа-лау.

ТӘМППШТИК зат. Мұрынның тәмпіш болып келгендігі, тәмпигендік, келтемелік.

ТӘМСІЛ [ар.] зат. 1. Әсиет, нақыл түрінде айтылатын астарлы мазмұны бар әңгіме, үлгілі сөз. 2. жерг. Әңгіме, сөз.

ТӘН¹ [ир. تن] зат. Адамның денесі, тіла бойы. **Тән азыбын шектірген зорлық.** құқық. Адамның ағзасына тікелей әсер ету; ұрып-соғу, денесіне зақым келтіру, түрлі тәсілдермен азаптап-қинау т.б. **Тән жырты.** Қыздың абыройын төкті. **Тән құмарын іздеді.** Бос құмарлыққа салынды, желікті. **Тәннен шықты.** Естен шықты. **Тәннің асырады [бақты].** Тән қажетін қайттеді. **Тәнне балға ұрды.** Істеген жаманшылықтарына қатты өкінді. **Тәні өртенді [күйді, жанды].** Құштарлығы артты, уайымдады, қайғы-мұңға батты. **Тәні тозды.** Қармайды, кәрілік басты. **Тән рақаты [ләззаты].** Ішу, жеу, нәпсі қызығушылығы. **Тән саулығы.** Дененің амандығы, бүтіндігі, он екі мүшенің толық жұмыс істеп, таза болуы.

ТӘН² сын. Біреуге, бір нәрсеге қатысты, телулі.

Тән алды. Болған, өтіп кеткен істі мойындады. **Тән алмады.** жерг. Мойындамады, қабылдамады.

ТӘНӘПІС зат. Сабақ кезінде, қызмет яки, жиналыс уақытында болатын үзіліс.

ТӘНДІК зат. Біреуге тән болғандық, қатыстылық.

ТӘНПІ= ет. 1. Өте риза болу, сүйсіну. 2. Қайран қалу, таңдану, таңырқау; қызығу.

Тәнті болды. Риза болды, сүйсінді; қайран қалды. **Тәнті қылды [етті].** Риза етті, сүйсіндірді, қайран қалдырды, қызықтырды.

ТӘНТІЛІК зат. Ризашылық, сүйсінгендік; қызығушылық.

ТӘН-ТІН: тән-тін қылды. жерг. Бөлек-бөлек қылды.

ТӘНУИН ар. зат. Араб сөзінің соңында кездесетін қос фатха, қос кәсра, қос дамма.

ТӘНХА үст. жерг. Жеке, өз айдына.

ТӘНІРЕК сын. Біреуге, бір нәрсеге аздаған қатысы бар; тәндеу.

ТӘНЕРТЕҢ үст. сөйл. **Тәңертең.**

Тәңір зат. діни. 1. Құдірет иесі, бүкіл жаратылыстың бастауы, Құдай, Алла тағала. 2. ауыс. Құдіретті күш иесі; пір.

Тәңір айдап келді. Жаратқан иенің жазуымен, Алланың әмірімен, дәм-тұз бұйырып келді. **Тәңір алғыр [алсын].** қарғ. Құры, жоғал, өл! **Тәңір атқан.** Құдай ұрған, көк соққан, оңбаған. **Тәңір атқыр.** қарғ. Құдай ұрғыр, көк соққыр. **Тәңір атты.** Құдай ұрды, көк соқты. **Тәңір бетін ары қылсын.** тілек. Құдай сақтасын, ондайдан аулақ етсін деген мағынадағы сөзқолданыс. **Тәңірге жазды.** Жазықты (құнһар) болды. **Тәңірге құлшылық етті.** Құдайға жалбарынды, жаратушыға сиынды. **Тәңірден сұрады.** Құдайдан тілек тіледі. **Тәңірдің сүйген пендесі.** Алланың жақсы көретін құлы, күнәден таза адам. **Тәңір добы.** поэт. Тәңірдің, Алланың қолындағы нәрсе. **Тәңір жазса.** Құдай бұйыртса, дәм тартса. **Тәңір жарылқағыр [жарылқасын]!** Құдай оңдағыр, жаманшылық көрмегір! **Тәңір жарылқап.** Сәті түсіп, құдай оңдап. **Тәңір жарылқасын! а) алғыс.** Алла разы болсын, рақмет деген мағынадағы біреуге риза болғанда айтылатын сөз. ә) өтініш. Құдай үшін, Алла тағала үшін деген мағынадағы біреуден бір нәрсені немесе істі орындауды сұрағанда айтылатын сөз. **Тәңірі жарлығын күтті.** бейн. Тағдырдың жазғанын, Құдайдың бұйыраанын тосты. **Тәңірім бос қойды.** Алла ризықсыз, несібесіз, сауапсыз немесе жауапсыз қалдырды. **Тәңірінің дәрғаһынан қуылды.** Тәңірдің қаһарына ұшырады, қарсы келді.

ТӘНІРДЕЙ сын. Тәңір сияқты.

ТӘНІРҚҰТ зат. көне. Ғұндардың ең жоғары билеушісінің лауазымы.

ТӘНІРЛІК сын. Тәңірге тән; құдіретті.

ТӘНІРСҰ Тәңірсі етістігінің қимыл атауы.

ТӘНІРСІ= ет. Өзін құдай санау; күштісіну, мықтысыну.

ТӘНІРСІН= ет. Күштісіну, мықтысыну.

ТӘНІРСІНУ Тәңірсін етістігінің қимыл атауы.

ТӘНІРСІГ= ет. Тәңірге балату.

ТӘНІРШЕ үст. Тәңір сияқты, Алла тәрізді.

ТӘНІРШЛДІК зат. діни. Көктегі құдіретті күш – бір Тәңірге табыну болып табылатын түркі халықтарының ежелгі сенімі.

ТӘНІР-ИЕ зат. діни. Алла, Құдай, Жаратқан.

ТӘНІРІ зат. сөйл. **Тәңір.**

ТӘП: тәп етті. Дәлме-дәл болды, жараса кетті.

ТӘП: тәп тұрды. жерг. Дәл тұрды, айтқан сөзді бұлжытпай орындады.

ТӘПЕЙЛЕ: тәпелейп сөйледі. жерг. Пысық, ширақ сөйледі.

ТӘПЕК сын. сөйл. **Тәпелтек.**

ТӘПЕЛ сын. сөйл. **Тапал.**

ТӘПЕЛЕК сын. жерг. Тәпелтек, аласа.

ТӘПЕЛТЕК сын. Аласа, тапал, бөкене.

ТӘПЕЛТЕКТЕУ сын. Аласалау, тапалдау.

ТӘПЕЛТЕКТІК зат. Аласалық, тапалдық, бөкенелік.

ТӘПЕНЕ сын. жерг. Аласа, тапал.

ТӘПЕНЕК сын. сөйл. **Тәпелтек.**

ТӘПЕП сын. сөйл. **Тәпелтек.**

ТӘПКИ [ор. тапка] зат. Үй ішінде киіп жүретін жұқа, жеңіл кебіс.

ТӘПСІР [ар. تفسير] зат. діни. Құрандағы ұғымдар мен ондағы ескірген сөздердің мағынасын түсіндіретін анықтама, түсініктеме.

Тәпсір оқыды. діни. Құранның араб тілінен аударылып, мәтініне берілген түсініктерді жазуға қарап, іштей немесе дауыстап қайталап шықты.

ТӘПСІРЛЕ= ет. Құрандағы ұғымдар мен сөздерге анықтама беру, түсіндіру.

ТӘПСІРЛЕУ Тәпсірле етістігінің қимыл атауы.

ТӘПСІРШІ зат. діни. Діни ұғымдарға түсініктеме беруші.

ТӘП-ТӘТТІ сын. 1. Тым тәтті, балдай. 2. ауыс. Жағымды, ұнамды; жанға жайлы.

Тәп-тәуір сын. Жап-жақсы, әжептәуір.

ТӘПТЕШ зат. Ресми басқару орындарында, заң орындарында құдікті адам туралы алдын ала жүргізілетін іс; тәптіш.

ТӘПТЕШТЕ= ет. сөйл. **Тәптіште.**

ТӘПТЕШТЕУ Тәптеште етістігінің қимыл атауы.

ТӘПТІШ сын. Толық қамтыған, жан-жақты. Тәптішке алды. Қазалап сұрады, тәптіштеді.

ТӘПТІШТЕ= ет. Бір нәрсені жан-жақты баяндау, рет-ретімен қықтап айтып беру.

ТӘПТІШТЕЛ= ет. Ашық-айқын етілу, ретімен баяндалу.

ТӘПТІШТЕЛУ Тәптіштел етістігінің қимыл атауы.

ТӘПТІШТЕУ 1. Тәптіште етістігінің қимыл атауы. 2. Әңгіменің, сөздің бас-аяғын қайта-қайта айтқызып, бірнеше рет сұрақ қойып, тексеріп сөйлеу.

Тәпш зат. жерг. Судың арнасына шығып жайылып жатуы.

ТӘПШКЕ [ор. тапочка] зат. Өкшесіз жеңіл аяқкім.

ТӘР¹ зат. жерг. Дәстүр, әдет-ғұрып.

ТӘР² зат. жерг. Мәніс, мән, рет.

ТӘРӘЙЛІ зат. жерг. Әдет-ғұрып, салт, дәстүр.

ТӘРБИЕ [ар. تربية] зат. 1. Жеке тұлғаның адамдық бейнесін қалыптастырып, өмірге бейімдеу үшін жүргізілетін игі әрекет, тәртіп пен мінез-құлық дағдысы. 2. Жеке адамды идеялық, саяси, адамгершілік, эстетикалық т.б. жағынан қалыптастырудағы жүйелі процесс.

Тәрбие алды. Үлгі, өнеге үйренді, тәрбиеленді. **Тәрбие әдістері.** пед. Ересектер мен балалар арасындағы қоғамдық қарым-қатынастардан туын-

даған, балалардың тіршілік, әрекет, қарымқатынастарын ұйымдастырып, белсенділігін арттырып, тәртіпке келтіруді көздейтін тәрбиелік әрекеттестік тәсілдерінің жиынтығы. **Тәрбие берді.** Жақсы нәрсеге үйретті, үлгі көрсетті. **Тәрбие жұмысы.** пед. Жастарды жақсы әдеттер мен дағдыларға үйретудегі жоспарлы іс. **Тәрбие көрді.** Үлгі, өнеге үйренді, тәлім алды. **Тәрбие қылу.** Тәрбиелеу, үлгі-өнеге беру. **Тәрбие мектебі.** пед. Тәлім-тәрбие көрсететін орын, үлгі, өнеге үйренетін жер. **Тәрбие сағаты.** пед. Мектеп оқушылары мен студенттерді әртүрлі өнегелі іске тәрбиелеу үшін арнайы бөлінген сағат. **Тәрбиесіне алды.** Біреуді тәрбиелеуге келісім берді, тәрбиеледі. **Тәрбиесінде болды [өсті].** Біреудің тәрбиесін көрді, үлгі-өнегесін үйренді.

ТӘРБИЕЛЕ= ет. 1. Өнегелі іске үйрету, өнер-білімге баулып өсіру. 2. Адамның сана-сезімін, мінез-құлқын жетілдіру.

ТӘРБИЕЛЕН= ет. 1. Тәрбие алу, өсіп, ер жету. 2. Өнегелі іс үйрену, өнер-білімге баулыну.

ТӘРБИЕЛЕНУ Тәрбиелен етістігінің қимыл атауы.

ТӘРБИЕЛЕНУШІ зат. Біреудің тәрбиесін көрген, тәрбиеленген адам.

ТӘРБИЕЛЕС= ет. Бірге тәрбие ісін жүргізу.

ТӘРБИЕЛЕСУ Тәрбиелес етістігінің қимыл атауы.

ТӘРБИЕЛЕТ= ет. Өзгеге тәрбие берізу.

ТӘРБИЕЛЕТУ Тәрбиелет етістігінің қимыл атауы.

ТӘРБИЕЛЕУ Тәрбиеле етістігінің қимыл атауы. 1. Өнегелі іске үйрету, тәрбие беріп, өсіру. 2. Сана-сезімді, мінез-құлықты жетілдіру, дамыту.

ТӘРБИЕЛЕУШІ зат. Біреуге тәрбие беруші, бір нәрсені үйретуші.

ТӘРБИЕЛЕУШІЛІК зат. Тәрбие берушілік, бір нәрсеге үйретушілік.

ТӘРБИЕЛІ сын. Жақсы тәрбиеленген, үлгілі, өнегелі, әдепті.

Тәрбиелі жігіт. Отбасында алған тәлімі мол, сыпайы, мәдениетті, адал, арам ойдан аулақ жігіт.

ТӘРБИЕЛІК сын. Үлгі, өнеге боларлық, тәрбие аларлық.

Тәрбиелік әлеуметтану. пед. Қоғамның тәрбиелік күшін, адамды әлеуметтендіру процесін, әлеуметтік институт ретінде тәрбиені зерттейтін ғылым саласы. **Тәрбиелік жағдаят.** пед. Оқушылардың оқудағы және оқудан тыс іс-әрекеттерінің көрінісі. **Тәрбиелік қарым-қатынас.** пед. Баланы дамытуға, яғни оның өзін-өзі тәрбиелеуіне, өздігінен білімін жетілдіруіне бағытталған қарым-қатынас.

ТӘРБИЕЛІЛІК зат. Жақсы тәрбиеленгендік, әдептілік, үлгілілік.

ТӘРБИЕСІЗ сын. Тәрбие көрмеген, өнегесіз, әдепсіз.

ТӘРБИЕСІЗДІК зат. Тәрбие көрмегендік, әдепсіздік, өнегесіздік.

ТӘРБИЕШІ зат. Жастарға тәрбие беру жұмысымен айналысатын адам; тәрбие жұмысын жүргізуші, тәрбиелеуші.

ТӘРБИЕШІЛДІК зат. Тәрбиелілік, тәртіптілік.

ТӘРБИЕШІЛІК зат. Тәрбие берушілік, ұстаздық.

ТӘРБИЯТ зат. ескікіт. **Тәрбие.**

ТӘРЕКЕЙ: төрекейге түсті. Таққаға түсті, қыспаққа түсті, қиындыққа жолықты.

ТӘРЕЛКЕ [ор. тарелка] зат. Тамақ құйып ішетін жиегі көтеріңкі, түбі жайпақ дөңгелек пішінді ыдыс.

ТӘРЕП зат. жерг. Ораза уақытындағы қас қарайан кездегі намаз; тарауық.

ТӘРЖІБАНД [ир. ترجمان] зат. Сюжетін, желісін, оқиғасын сақтап жасалған дастан, жырлардың аудармасы.

ТӘРЖІМА зат. сөйл. **Тәржіме.**

ТӘРЖІМАЛА= ет. сөйл. **Тәржімеле.**

ТӘРЖІМАЛАН= ет. сөйл. **Тәржімелен.**

ТӘРЖІМАН [ар. ترجمان] зат. *Аудармашы.*
ТӘРЖІМЕ [ар. ترجمة] зат. *Бір тілден екінші тілге аудару ісі; аударма.*

Тәржіме етті [қылды]. *Бір тілден екінші тілге аударды.*

ТӘРЖІМЕЛЕ= е.т. *Бір тілден екінші тілге аудар.*

ТӘРЖІМЕЛЕН= е.т. *Басқа тілге аударылу.*

ТӘРЖІМЕЛЕНУ *Тәржімелену етістігінің қимыл атауы.*

ТӘРЖІМЕЛЕС зат. *Бірлесіп аударма жасау.*

ТӘРЖІМЕЛЕС= е.т. *Аударма жасасу.*

ТӘРЖІМЕЛЕСУ *Тәржімелесу етістігінің қимыл атауы.*

ТӘРЖІМЕЛЕУ *Тәржімелеу етістігінің қимыл атауы.*

ТӘРЖІМЕШІ зат. *Бір тілді екінші тілге аудару ісімен шұғылданушы маман, аудармашы.*

ТӘРЖІМЕШІЛІК зат. *Аудару ісімен шұғылданушылық, аудармашылық.*

ТӘРК: [ар. ترك] **тәрк етті [қылды, болды].** *Дүниеден безді, талақ етті. Тәрк етпеді. Сыйлады, бағалады.*

ТӘРКЕЙ зат. *Тартыс, талас.*

ТӘРКЕШ зат. жерг. 1. *Ақ күйден жасалып, жемдеп өрнек кесте тігіп, ішіне ыдыс-аяқ салып қоятын қалта.* 2. *Шыбықтан тоқылған, шыныаяқ салатын ыдыс, көрзеңке.*

ТӘРКІ: **тәркі дүние [болды].** діни. *Адамның бүт дүниелік қызықтардан бас тарту ниеті; тақуа, сопы болғандық.*

Тәркі қылды. *Тіршіліктен безді, талақ етті.*

ТӘРКІЛ: **тәркіл дүние. Тәркі дүние.**

ТӘРКІЛЕ= е.т. *Заңсыз дүниені тұтқындау, мүлкіті, ақшаны, т.б. сот шешіміне сәйкес мемлекет меншігіне мәжбүрлі түрде өтеусіз алу.*

ТӘРКІЛЕН= е.т. *Мүлкі, ақша т.б. сот шешіміне сәйкес мемлекет меншігіне мәжбүрлі түрде өтеусіз алыну.*

ТӘРКІЛЕНУ *Тәркілену етістігінің қимыл атауы.*

ТӘРКІЛЕУ¹ сын. *Қызықсыз, бейжай.*

ТӘРКІЛЕУ² *Тәркілеу етістігінің қимыл атауы.*

ТӘРНЕК зат. жерг. *Қауынның үлкендігі қиярдай, сопақша келген, тез пісетін түрі.*

ТӘРТЕ зат. *Арба-шананың көлік жегетін жетек ағашы; арыс.*

Тәртесі қысқа. *Ой-өресі тар, ақылы аз.*

ТӘРТЕДЕЙ сын. *Тәрте сияқты.*

ТӘРТЕКЕМ зат. жерг. ойын. *Төрт адам ойнайтын асық ойыны.*

ТӘРТІП [ар. ترتيب] зат. 1. <лат. disciplina> *Белгілі бір қоғам не ұйым мүшелеріне ортақ, орындалуы міндетті, қалыптасқан ереже, заң, жүйе.* 2. *Бір нәрсенің жөні, реті.* 3. *Жеке адамның мінез-құлқы.* 4. сөйл. *Қаулы.* 5. *Әдет-ғұрып, салт.*

Тәртіп берді. жерг. *Бір нәрсені істеуге бұйырды. Тәртіп бұзды. Қалыптасқан, дағдылы ережені сақтамады, тәртіпсіз қылық жасады, заңға қайшы келді. Тәртіп бұзушы.* ресми. *Қандай да бір қоғамдық ортада қалыптасқан әдеп, жүріс-тұрыс ережелерін орындамайтын, оларды сақтамайтын адам. Тәртіпке келтірді [келді]. Жөнге түсірді, реттеді. Тәртіпке салу. Жөнге келтіру, ретке түсіру. Тәртіпке түсті. Ретке келді, жөнге түсті. Тәртіпке шақырды. Тәртіпті бол дегенді ескертті, тәртіпті болу керектігін айтты. Тәртіптен тайды. жерг. Тәртіпке бағынбады. Тәртіп орнатты. Белгілі бір ереже, тәртіпті қалыптастырды, жөнге түсірді, ретке келтірді. Тәртіп сақтады. Тәртіпті болды, бізақылық, өрескел қылық жасамады.*

ТӘРТІПКЕР зат. *Тәртіпті қадағалаушы.*

ТӘРТІПШЕН үст. *Тәртіп сақтап, ретімен.*

ТӘРТІПСІЗ сын. *Қалай болса, солай, ретсіз, жүйесіз.*

ТӘРТІПСІЗДЕУ сын. *Сәлекеттеу, жөңсіздеу.*

ТӘРТІПСІЗДІК зат. *Тәртібі жоқтық, бетімен кеткендік, жүгенсіздік, тентектік.*

ТӘРТІПТЕ= е.т. *Жөнге келтіру, реттеу.*
ТӘРТІПТЕЛ= е.т. *Жөнге келтірілу, реттелу, жүйелеу.*

ТӘРТІПТЕЛУ *Тәртіптелу етістігінің қимыл атауы.*

ТӘРТІПТЕЛІН= е.т. *Реттеліну, жүйелеу.*

ТӘРТІПТЕЛІНУ *Тәртіптеліну етістігінің қимыл атауы.*

ТӘРТІПТЕН= е.т. *Жүйелену, реттелу.*

ТӘРТІПТЕНДІР= е.т. *Тәртіпке түсіру.*

ТӘРТІПТЕНДІРУ *Тәртіптендіру етістігінің қимыл атауы.*

ТӘРТІПТЕНУ *Тәртіптену етістігінің қимыл атауы.*

ТӘРТІПТЕУ *Тәртіптеу етістігінің қимыл атауы.*

ТӘРТІПТІ сын. 1. *Тәртібі жақсы, үлгілі, өнегелі.* 2. *Жүйелі, іргелі.*

ТӘРТІПТІЛІК зат. *Тәртіпті болушылық, үлгілік, өнегелілік.*

ТӘРТІПШІЛ сын. *Тәртіп сақтауды жақсы көретін, тәртіпқұмар.*

ТӘРІЗДЕН= е.т. *Бір нәрсе секілді болып көріну, сияқтану, ұқсау.*

ТӘРІЗДЕНДІР= е.т. *Ұқсаттыру, сияқтандыру.*

ТӘРІЗДЕНДІРУ *Тәріздендіру етістігінің қимыл атауы.*

ТӘРІЗДЕНУ *Тәріздену етістігінің қимыл атауы.*

ТӘРІЗДЕС шыл. *Сияқты, секілді, сықылды; ұқсас.*

ТӘРІЗДЕСТЕУ сын. *Сияқтылау, секілділеу; ұқсастау.*

ТӘРІЗДІ шыл. *Сияқты, секілді; ұқсас, тәріздес.*

ТӘРІЗДІЛІК зат. *Сияқтылық, секілділік.*

ТӘРІЗІ мод. *Бір нәрсе туралы анық, дәл білмей, болжамды түрде айтылғанда қолданылатын сөз; шамасы, сірә.*

ТӘРІК зат. сөйл. **Тәрк.**

ТӘС: **тәсі қайтты. Тауы қайтты, беті қайтты.**

ТӘСӘТТУР: **тәсәттур ету.** діни. *Әйел адамның орануы.*

ТӘС: **тәсі орамал. жерг. Қол орамал.**

ТӘСБЕЙІЛ: **тәсбейіл қылды. жерг. Бөгелді, қарайлады.**

ТӘСБИҚ зат. сөйл. **Таспиқ.**

Тәсбиқ тартты [аударды, салды]. *Аллаға жалбарынып, тілек тіледі.*

ТӘСБИҚ зат. сөйл. **Таспиқ.**

ТӘСБЕЙІЛ зат. *Ақыл-кеңес, айла-тәсіл.*

ТӘСЕЛДЕМ зат. жерг. *Тәсіл, айла, қылық.*

ТӘСЛИМ: **тәслим болды. ескікіт. Көнді, мойындады.**

ТӘСПИҚ [ар. تسبیح] зат. сөйл. **Таспиқ.**

ТӘСПІ [ар. تسبیح] зат. діни. *Діни адамдар Аллаға сиыну дұғаларын жаңылмай оқу үшін қолдарына ұстап, санап, тартып, аударыстырып отыратын моншақпар тізбегі; жіпке тізілген биіршақ; тастық.*

Тәспі аударды. Тәспінің биіршағын жылжытып санады, тәспі тартты. Тәспі тартты [қайтарды]. *Тәспісін қолына алып, биіршақтарын санай отырып жылжытты.*

ТӘСПІШЕ үст. *Тәспі тәрізді, тәспіге ұқсас.*

ТӘСІЛ зат. 1. *Белгілі бір істі орындап шығу үшін қолданылатын әдіс, айла.* 2. *мат. Белгілі бір есепті шешуде қолданылатын амал.*

ТӘСІЛГӨЙ сын. сөйл. **Тәсілқой.**

ТӘСІЛГӨЙЛІК зат. сөйл. **Тәсілқойлық.**

ТӘСІЛДЕМЕ зат. **Әдістеме.**

ТӘСІЛДЕН= е.т. *Бір нәрсені істеуге төселу, жаттығу.*

ТӘСІЛДЕНДІР= е.т. *Жаттықтыру, төселдіру.*

ТӘСІЛДЕНДІРУ *Тәсілдендіру етістігінің қимыл атауы.*

ТӘСІЛДЕНУ *Тәсілдену етістігінің қимыл атауы.*

ТӘСІЛДЕС шыл. *Тәріздес, ұқсас.*

ТӘСІЛДІ сын. *Тәсілі, амалы бар, әдісі мол.*
ТӘСІЛДІРЕК сын. *Тәсілі басым; айлағырақ, әдістірек.*

ТӘСІЛҚОЙ сын. *Айла-амалы, тәсілі көп, әдісі мол.*

ТӘСІЛҚОЙЛАУ сын. *Айласы басымдау, әдістілеу.*

ТӘСІЛҚОЙЛЫҚ зат. *Амал, әдісі көптік; айлакерлік.*

ТӘСІЛҚОР сын. *Тәсілқой, әдісшіл.*

ТӘСІЛҚОРЛЫҚ зат. *Тәсілшілдік, әдісшілдік.*

ТӘСІЛНАМА зат. *Жүзеге асырылуға тиісті жұмыстың реті, әдісі көрсетілген нұсқаулар жиынтығы.*

ТӘСІЛСІЗ сын. *Айла-амалы жоқ, әдіссіз. // Айла, амал, тәсіл болмайынша.*

ТӘСІЛСІЗДІК зат. *Тәсілі жоқтық, әдіссіздік.*

ТӘСІЛШІЛ сын. *Тәсілі көп, айла-амалы мол, әдісшіл.*

ТӘСІЛШІЛДІК зат. *Тәсілі көптік, айлакерлік, тәсілқойлық.*

ТӘСІЛІМ¹: **жан тәсілімде [жан тәсілімге келгенде].** *Өлер шақта, көз жұмар кезде.*

ТӘСІЛІМ²: **тәсілім қылу. Мойынсұну, тәнті болу.**

ТӘСП: **тәсіп етті. а) Таласты, бәсекелесті.**

ә) Мақтады.

ТӘТЕ зат. 1. *Бірге туған жасы үлкен қыз; әтке.*

2. *Бірге тумаған, бірақ сыйлайтын, құрметтейтін жасы үлкен әйел адам; апай.* 3. *жерг. Әке.* 4. *Бірге туған аға, жасы үлкен туыс.*

ТӘТЕЖАН зат. *Жасы үлкен әйел адамға қарата ізетті немесе жалынышты түрде айтылатын сөз; тәтетай.*

ТӘТЕЙ зат. *Жасы үлкен әйел адамға құрметпен айтылатын атауыш сөз, апай.*

ТӘТЕЛБЕК зат. бот. *Құмды жерде өсетін, малға жұғымды шөптердің бір түрі.*

ТӘТЕЛЕ= е.т. сөйл. *Тәте, тәте деп айту; тәтелеп жаны қалмау.*

ТӘТЕЛЕУ *Тәтелеу етістігінің қимыл атауы.*

ТӘТЕТАЙ зат. *Жасы үлкен әйел адамға, тәтеге қарата жалынышты, өтінішті түрде айтылатын атауыш сөз; апатай.*

ТӘТПҮШ: **тәтпұшын тартты. Қиындық көрді, азабын тартты.**

ТӘТПІШТЕ= е.т. сөйл. **Тәтпінште.**

ТӘТПІ сын. 1. *Дәмі бал, қант, көмшті сияқты; тіл үйіретін.* 2. *Дәмді, нәрлі, жұғымды, сіңімді.*

3. *ауыс. Артық, қымбат.* 4. *ауыс. Жаңа жайлы, жағымды, сүйкімді.* 5. *ауыс. Ынтымақты, тату, сыйлас. // Өмірдің қызығы, рақаты, жақсы жақтары.*

Тәтті ауыздың дәмі кетті. Орынсыз айтылған сөз, өңгіме қарым-қатынасқа қаяу түсірді. Тәтті бұрыш. Алқа тұқымдасына жататын көкөніс өсімдігі ретіндегі бұрыштың хош иісті әрі ащы емес болатын жемісі. Тәтті күлкі. Тартымды, сыр жасырғыш, қызықтыратын күлкі. Тәтті мұңға батырды. Мұңайды, сағыныш пен мұң аралас, бір жағымды күйге енді. Тәтті мінез. Сүйкімді қылық, мінез. Тәтті сезім. поэт. Рақат, ләззатты көңіл күй. Тәтті сөз. Жайлы өңгіме, көңілге қонымды сөз. Тәтті тамыр [түбір]. бот. Қант қызылшасының жемісі. Тәтті тіл. Жақсы сөз. Тәтті ұйқы. Алаңсыз, рахат ұйқы. Тәтті ұйқыға батты. Рахат ұйқы құшағына енді. Тәтті үміт. поэт. Жағымды ой-арман, болашаққа деген пәк сенім.

ТӘТТІ-ДӘМДІ сын. *Жылы-жұмсақ, жақсы (тамақ).*

ТӘТТІКАРТОП зат. өс. *Тропикада өсетін, жеуге жарамды картоп тәрізді өсімдік.*

ТӘТТІКАРА зат. бот. *Өте ерте пісетін, жемісінің түсі қара болатын жүзім сорты.*

ТӘТТІҚҰМАР сын. *Тәттіні жақсы көретін, көмштіке, қантқа өш.*

ТӘТТІЛЕ= е.т. *Тәтті ету, дәмді қылу.*

ТӘТТІЛЕН= е.т. 1. *Тәтті болу, дәм кіру.*

2. *ауыс. Сүйкімді болу, жағымды әсер ету.*

ТӘТТІЛЕНУ Тәттілен етістігінің қимыл атауы.

ТӘТТІЛЕУ үст. Тіл үйретіндей етіп, дәмдеп. **ТӘТТІЛЕУ¹** сын. Аздап тәтті, тәттірек. **ТӘТТІЛЕУ²** Тәттіле етістігінің қимыл атауы. **ТӘТТІЛІК** зат. 1. Тәтті болғандық, тіл үйретіндік. 2. Дәмділік, нәрлілік, жұғымдылық. 3. ауыс. Жанға жайлылық, жағымдылық, сүйкімділік. 4. ауыс. Татулық, ынтымақтық, сыйластық.

ТӘТТІ-МӘТТІ зат. сөйл. Кәмтит, қант т.б. тәтті тағамдар деген мағынада.

ТӘТТІРЕК сын. 1. Тәттілеу, дәмдірек. 2. Жағымдырақ, сүйкімдірек.

ТӘТТІСІН= ет. Тәтті көру, тәтті деп білу.

ТӘТТІСІНУ Тәттісін етістігінің қимыл атауы.

ТӘТТІТАМЫР зат. бот. <лат. glycyrrhiza uralensis> Миятамыр.

ТӘТТІШИЕ зат. бот. <лат. cerasus avium> Раушангүлділер тұқымдас жапырақ тастайтын ише туысы ағашы; жеміс дақыл.

ТӘУ үст. жерг. *Алғаш, бірінші рет; әуелі.*

Тәу баста. жерг. **О баста.**

ТӘУ: тәу айырды. діни. *Кітап көтеріп, бата берді.*

ТӘУ: тәу етті. Қасиетті деген нәрсеге басын ип, маңдайын тигізді; тазыым етті, сиынды.

ТӘУАЗУ діни. Қарапайым мінезділік.

ТӘУАП зат. сөйл. **Тәуап.**

ТӘУӘП [ар. طواف] зат. діни. Қажылық рәсімдерін атқаруда Қағбаны айналу, киелі, қасиетті санал құрмет көрсету әрекеті.

Тәуап етті [қылды]. Тәу етті, бағыштады.

ТӘУБА зат. сөйл. **Тәубе.**

Тәубаға келді. Шүкіршілік етті, басылды. **Тәуба қылды.** сөйл. **Тәубе қылды.**

ТӘУБАЛА= ет. Тәуба айту.

ТӘУБАХАНА зат. Тәубаға келтіретін орын.

ТӘУБӘ сөйл. **Тәубе.**

ТӘУБЕ [ар. توبه] зат. Тағдырға ризалық, шүкіршілік.

Тәубе етті [қылды]. Шүкіршілік етті; асылық жасамады. **Тәубе келтірді.** Шүкіршілік етті, тәуба қылды. **Тәубеге келді.** діни. Бір Аллага сиынып, кешірім сұрады, іштей күнәсына күйініп, мойындады, шүкіршілік етті. **Тәубесіне [тәубеге] келтірді [түсірді].** Құдайын танытты, сазайн тарттырды. **Тәубесінен жаңылды [жазды].** Құдайды ұмытты, әділ жолдан тайды. **Тәубесін ұмытты.** Ешкіммен санаспады; күтірлік етті. **Тәубесі есіне [аузына] түсті.** Құдайды есіне алды; үрейі қиыты, қорықты. **Тәубесі [тобасы] қабыл болды.** діни. Тілегі орындалды.

ТӘУБЕЛЕ= ет. Шүкіршілік қылу; тәубе деу.

ТӘУБЕЛЕУ Тәубеле етістігінің қимыл атауы.

ТӘУБЕЛІК сын. Тәубе етерлік, шүкірлік.

ТӘУБЕСІЗ сын. Шүкіршілік етпеген, қанағатсыз.

ТӘУБЕ-ТАУПЫҚ зат. Шүкіршілік, сабыр.

ТӘУБЕХАТ зат. Тәубеге келіп жазан хат.

ТӘУБЕШІЛ сын. Шүкірлік еткіш, қанағатшыл.

ТӘУБЕШІЛІК зат. Шүкіршілдік, қанағатшылық.

Тәубешілік етті [жасады]. Шүкіршілік қылды, қанағат тұтты.

ТӘУП үст. жерг. Ең алғашқы, бастапқы, тұңғыш.

ТӘУЕ зат. жерг. Тәйке, тәуке (асықтың тегіс жағы).

ТӘУЕ: тәуе етті. сөйл. Сиынды, бас иді.

ТӘУЕКЕЛ [ар. تركى] зат. 1. Бір іске жалтақтамай батыл кіріскендік, белді бекем буынғандық. 2. психол. Қалай аяқталатыны анық емес және табысты болмаған жағдайда жағымсыз салдары болуы мүмкін іс-әрекеттің жағдаяттық сипаттамасы. 3. өск. <франц. risque> Жүзеге асырмақ іс-шаралардың сәтсіз болып шығуының ықтимал қауіп, осындай қауіпке байланысты іс-шаралардың өздері.

Тәуекелге басты [салды, барды]. Бір іске тәуекел деп кірісіп кетті. **Тәуекелге бел байлады [буды].** Іштей бекінді, тәуекел деп бір іске кірісті. **Тәуекелге беку.** Бір іске жалтақтамай батыл кірісуді ұйғару, белін бекем байлау. **Тәуекелге бел будырды.** Бір істі орындауға батыл ниеттенді, ойын жүзеге асыруға шындап кірістірді. **Тәуекелдің қатесін белге буды.** Дұрыс екеніне көз жеткізбей-ақ әрекетке барды, бір істі қолға алды. **Тәуекелдің тонын киді.** поэт. Тәуекелге бел буды, не де болса кіріспек болды. **Тәуекел етті [қылды].** Бір іске бел шешіп, батыл кірісті, неге де болса көнбекші болды. **Тәуекел деп тас жұтты.** Бір іске бел шешіп, батыл кірісті, іштей бекінді. **Тәуекел қайығы.** бейн. Бір іске ниет қылып, бел буып кірісуге бастайтын, сол істің орындалуына құрал болатын нәрсе. **Тәуекел тобы.** пед. Араласқан ортасының нормасы мен талаптарына сәйкестене алмаған түрлі психикалық және әлеуметтік бейімсіз балалар тобы. **Тәуекел хаққа байланды.** діни. Тәуекелге бел байлады [Діни түсінік бойынша, тәуекел еткен адамды Алла тағаланың өзі қолдайды].

ТӘУЕКЕЛДІК зат. 1. Тәуекел еткендік, бел шешіп кіріскендік. 2. Келесіз зардаптарға шырағататын оқиғалардың басталу ықтималдығы. 3. экон. Қызмет шарттарының кездейсоқ өзгеруіне байланысты күтілген табыстың, мүлктің, ақшалай қаражаттың болжанбаған шығынға шығуы қауіп.

ТӘУЕКЕЛСІЗ сын. 1. Тәуекел етпейтін, тәуекел жасамайтын. 2. Тәуекел етпейтінше, батылдық жасамайынша; бел шешіп кіріспей.

ТӘУЕКЕЛШІ зат. Тәуекел етуші.

ТӘУЕКЕЛШІЛ сын. Тәуекел еткіш, батыл, өжет.

ТӘУЕКЕЛШІЛДІК зат. Тәуекел еткіштік, батылдық.

ТӘУЕКЕЛШІЛІК зат. Тәуекелге барушылық, батылдық.

ТӘУЕЛДЕ= ет. 1. Тәуелді ету, бағынышты қылу, меншіктеу. 2. лингв. Сөзге тәуелдік жалғаушы жалғау.

ТӘУЕЛДЕН= ет. 1. Тәуелді болу. 2. лингв. Белгілі бір заттың иеленуші үш жақтың біріне меншіктелуі.

ТӘУЕЛДЕНДІР= ет. Тәуелдік жалғауын жалғаттыру.

ТӘУЕЛДЕНДІРУ Тәуелдендір етістігінің қимыл атауы.

ТӘУЕЛДЕНУ Тәуелден етістігінің қимыл атауы.

ТӘУЕЛДЕУ Тәуелде етістігінің қимыл атауы; тәуелдік жалғауын жалғау.

ТӘУЕЛДЕУЛІ сын. Біреуге тәуелденген, бағынышты.

ТӘУЕЛДІ сын. Біреуге, бір нәрсеге бағынышты, байланысты.

Тәуелді болды. Біреуге, бір нәрсеге бағынышты болды. **Тәуелді етті [қылды].** Бағынышты қылды, тәуелдендірді. **Тәуелді сенгеу.** лингв. Септік жалғауларының зат есім немесе зат есім қызметін атқаратын басқа сөздердің тәуелді түрлеріне жалғануы.

ТӘУЕЛДІК зат. Бағыныштылық, тәуелділік.

Тәуелдік жалғау. лингв. Белгілі бір заттың иеленуші үш жақтың біріне меншікті екенін білдіретін арнаулы морфологиялық түлға.

ТӘУЕЛДІЛІК зат. 1. Бағыныштылық, байланыстылық. 2. инф. <ағыл. dependence> Функция мен оның аргументтері арасындағы қатынас; мәліметтер базасындағы мәліметтер ассоциациясы.

ТӘУЕЛЖІ: тәуелжи қалды. Момақансыды, мүсәпірсіді, мүләймсіді.

ТӘУЕЛСІЗ Тәуелсіз етістігінің қимыл атауы.

ТӘУЕЛСІ= ет. Тәуелді, бағынышты болып көріну.

ТӘУЕЛСІЗ сын. 1. Ешкімге, еш нәрсеге бағынышты емес; байланыссыз. 2. саяси-құқық. Өз саясатын, билігін өз еркімен жүргізуге қабілетті.

Тәуелсіз ақпарат құралдары. Мемлекеттік емес ақпарат құралдары. **Тәуелсіз баспасөз.** Мемлекеттің ресми баспасөзден бөлек беймемлекеттік басылым түрлерінің жиынтық атауы.

Тәуелсіз ел. Бостандық алған ел, өз билігі өзінде, ешкімге бағынышты емес ел. **Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы.** саяси. Бұрынғы Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы құрамында республикалар құрған Әзербайжан, Армения, Қазақстан, Қырғызстан, Молдова, Тәжікстан, Түркіменстан, Өзбекстан, Ресей, Украина, Беларусь елдерінен тұратын мемлекетаралық ұйым (қысқартылаан түрде ТМД).

ТӘУЕЛСІЗДІК зат. 1. Біреуге бағынышты еместік; еркіндік, бостандық. 2. саяси-құқық. Мемлекеттің өз саясатын өз еркімен жүргізуге қабілеттілігі.

ТӘУЕП: [ар. طواف] тәуеп қылу. Қасиетті жер, мекенге барып сиыну.

ТӘУЕТ зат. сөйл. **Дәуіт** (2).

Тәует бас. Әдемі, тік, сұлу бас. **Тәует сіркесі** дәрі.

Ұзындығы жұмыртқа тәрізді, сарғыш қоңыр түсті, жұқа қағаз тектес зат. [Несеп тоқтамағанда, аяқ-қол әлсізденгенде, бел шанышып ауырғанда қолданылады].

ТӘУЕТПЕ= ет. Әдемілеу, сәндеу.

ТӘУЕТТЕЙ сын. Тәует сияқты.

ТӘУКЕН зат. бот. <лат. stenocoelium> Жемісінің үстін қалың түк жапқан, сабағы тік, жапырақтары жәйіңше шөптесін өсімдік.

ТӘУКЕНШІК сын. Сүйкімсіз.

ТӘУЛІК зат. Күн мен түнді қоса есептегенде ұзақтығы 24 сағатқа тең уақыт, мерзім.

Тәулік бойы. Күні, түні, толық 24 сағат.

ТӘУЛІКТЕЙ үст. Тәулік шамасындай.

ТӘУЛІКТЕП үст. Тәулік бойы, күні-түні.

ТӘУЛІКПІК сын. 1. Тәулікке қатысты, тән.

2. Тәулікке жететін, тәулік шамасындай.

ТӘУМЕНДІ сын. Тәу ететін, жаппай табынатын.

ТӘУМҮЖІК сын. сөйл. Әбден мүжілген, тозған (кетпен).

ТӘУПІК [ар. توفيق] зат. діни. Сабыр, қанағат.

ТӘУПІКСЫЗ сын. діни. Сабырсыз, қанағатсыз.

ТӘУПЫҚ зат. сөйл. **Тәуипқ.**

ТӘУРАТ зат. діни. Көктен түскен төрт кітаптың бірі, еврейлердің діни кітабы; Торо.

ТӘУТИ= ет. Ұсқынсыз мыжырайып көріну; қалтию, селтию.

ТӘУТИП= ет. Қалтиту, селтиту.

ТӘУТИТУ Тәутит етістігінің қимыл атауы.

ТӘУТИУ Тәути етістігінің қимыл атауы.

ТӘУФИҚ зат. ескікіт. **Тәуипқ.**

ТӘУФИҚСЫЗ сын. ескікіт. **Тәуипқсыз.**

ТӘУШЕ зат. Жеміс ағашының гүл ашып, жеміс салатын бүршігі; түйін.

ТӘУШЕЛІ сын. Тәушесі бар, тәуше шыққан.

ТӘУШ [ар. طبيب] зат. Ауырған адамның тамырын ұстап, үшкіріп, ем-дом жасаушы, емші; балгер.

ТӘУШДӘРІ зат. өс. <лат. plantago major> Жолжелкеннің түрі; үлкен жолжелкен.

ТӘУШТЕЙ сын. Тәуіп сияқты.

ТӘУШПІК зат. Тәуіп болып, ем-дом жасаушылық; балгерлік.

Тәуіптік жасады [құрды]. Ескіше ем-дом жасады, дем салды, үшкірді; балгерлік етті.

ТӘУШПІЛДІК зат. сөйл. **Тәуіпшілік.**

ТӘУШПІЛІК зат. Ескіше ем-дом жасаушылық, балгерлік.

ТӘУІР сын. 1. Біршама жақсы, оңды, дұрыс.

2. Ауруынан жазыла бастаған, айыққан, сауыққан.

Тәуір болды. а) Жөн болды, дұрыс болды. ә) Ауруынан жазылды, сауықты, айықты. **Тәуір көреді.** Жақсы көреді, ұнатады. **Тәуір тартты.** Тәуірлене бастады, айға бастады.

ТӘУІРЛЕ = е. т. Тәуір, жақсы ету, дұрыстау. **ТӘУІРЛЕН** = е. т. 1. Біршама жақсару, түзелу, жөндеу. 2. Ауруынан жазылу, сауығу. **ТӘУІРЛЕНУ** Тәуірлен етістігінің қимыл атауы; жазылу, сауығу.

ТӘУІРЛЕП үст. Жақсылап, әдемілеп, оңдап. **ТӘУІРЛЕУ** сын. 1. Жақсырақ, оңдырақ. 2. Ауруынан жазылыңқыраған.

ТӘУІРЛІК зат. 1. Жақсылық, оңдылық; жөні түзулік. 2. Ауруынан жазылып кеткендік, айыққандық, сауыққандық.

ТӘУІРМИЯ зат. өс. <лат. glycyrhiza aspera> Далаы, шөл-шөлейтті жерлерде өсетін, биіктігі 5–40 см-дей, бұршақ тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

ТӘУІРІРЕК сын. Жақсырақ, оңдырақ, дұрысырақ.

ТӘШЕК зат. Өріктің, т.б. сүйегі, дәні. **ТӘФСІР** зат. ескікіт. **Тәпсір.** **ТӘФУАТ** [ар. تفوات] зат. ескікіт. Ерекшелік, қасиет.

ТӘХСИЛ [ар. تحصيل] зат. Оқу төлемі, қаражат. **ТӘШКЕ** [ор. тачка] зат. сөйл. Тұтқасын қолмен ұстап, ілгері итеріп, жүк таситын, жалғыз доңғалақты қоларба.

ТӘШКЕЛЕП үст. Тәшке-тәшке етіп, тәшкені толтырып.

ТӘШКЕШІ зат. Тәшкемен жұмыс істеуші, тәшке айдаушы.

ТӘШКӨМ зат. Көлікпен сүйрететін бөрененің басына қағылатын шығыршықты жуан шеге.

ТӘШМҮШКЕ зат. Әшмүшкенің жартысы.

ТӘШПАҚ зат. жерг. Жеңіл-желпі жасала салған тезек.

ТӘШТЕК сын. Аласа, тапал. // Аласа, тапал адам.

ТӘШТИ = е. т. 1. Бойы кіп-кішкентай болып шәлтию. 2. ауыс. Шірену, шітірею, шәнию, маңғаздану.

ТӘШТИТ¹ зат. линг. Араб орфографиясында бір әріптің екі рет қайталанғанын білдіретін белгі, таңба.

ТӘШТИТ² зат. жерг. Қораздың басындағы айдары.

ТӘШТИТ = е. т. Танауын көтеру.

ТӘШТИТУ Тәшти етістігінің қимыл атауы.

ТӘШТИЮ Тәшти етістігінің қимыл атауы.

ТӘШПР зат. жерг. Бекіренің ұсақ түрі.

ТВИСТ [ағыл. twist] зат. XX ғасырдың 60 жылдары танымал болған жүп болып тез билейтін ырғақты би.

ТВИТТЕР [ағыл. twitter] зат. а қ. п. Танымал халықаралық электрондық әлеуметтік желі.

ТВОРЧЕСТВО зат. Шығармашылық (ой қызметі арқылы жаңадан мәдени, әдеби, өнер туындысын жасау ісі).

ТВОРЧЕСТВОЛЫҚ сын. Творчествоға қатысты, шығармашылыққа тән.

Творчестволық лаборатория. Шығармашылық зертхана (ой еңбегі қызметкерлерінің жұмыс істеу тәсілі, әдісі; тәжірибесі).

ТЕ шы. л. Да/де, та/те ыңғайластық жалғаулықтарының жіңішке түрі.

ТЕАТР¹ [грек. theatron] зат. 1. Драмалық шығармаларды актерлер құймен сахнада бейнелеу, ойнау өнері. 2. Драмалық шығармаларды қоятын, ойын-сауық көрсететін орын-жай. 3. Драмалық шығармалар жиынтығы.

Театр декорация өнері. театр. Декорация, киім-кешек, әртүрлі жарықтар мен қойылымдық техника арқылы спектакльдің бейнелі де көркем образын жасау өнері; сахналық безендіру өнері. **Театр шымылдығының ашылуы.** бейн. Театрлық қойылымның басталуы. **Театрдағы импровизация.**

өнер. Мәтінсіз сахналық сауықтарда әртістің өзі ойнайтын рөлінің сөздерін алдын ала дайындықсыз жанынан көркемдеп шығаруы.

ТЕАТР² зат. өск. Жеке географиялық шайқас ауданы және осы аудан шегіндегі жер үсті, теңіз немесе әуе қымылдары.

ТЕАТРАНДЫРЫЛ = е. т. Театрлық көрініс етіп қойылу.

ТЕАТРЛЫҚ сын. Театрға тән, театрға қатысты.

ТЕАТРАНУ зат. Театр өнерінің теориясы мен практикасын, тарихын зерттейтін ғылым.

ТЕАТРАНУШЫ зат. Театр саласын зерттейтін адам.

ТЕАТРИШЫ зат. Театрда ойнайтын адам.

ТЕАТРИШЫЛ сын. Театрға көп барғыш, театрқұмар.

ТЕБЕ: тебе тігу. қол өнер. Түйреп алып тігуге келмейтін тері, былғары сияқты материалдарды сол қолмен шымылып ұстай отырып, оң қолдағы иені екі саусақпен әрлі-берлі өткермелеп отырып тігу.

ТЕБЕГЕН сын. Тегіп жіберетін, маңына жолатпайтын (жылқы).

Тегеген бие. Маңына жан жолатпайтын, жиі тебетін бие.

ТЕБЕЙ зат. жерг. Тобетей, тақия.

ТЕБЕЛДІРІК зат. жерг. Самаурынның түтін өшіргіші.

ТЕБЕЛЕ = е. т. жерг. Таптау, аяққа басу.

ТЕБЕН¹ зат. Көзі үлкен, өзі жуан әрі ұзын ине; жуалды.

Тегбен мұрт. Тіксірейген жуан мұрт. **Тегбен сүйек.** анат. Жіліншікке жанаса өсетін жіңішке ұзынша сүйек.

ТЕБЕН² зат. Мәдени-техникалық дақылдардың сепкеннен кейінгі жер бетіне біркелкі болып өніп шыға бастаған кезеңі.

Тегбен болды. жерг. Тегбендеп шықты.

ТЕБЕНБАЛЫҚ зат. зоол. Ұзындығы 60 см, салмағы 220 г болатын, Каспий теңізі мен Қара теңізде кездесетін балық.

ТЕБЕНДЕ¹ = е. т. сөйл. 1. Көктеу, көктеп шығу, тебіндеу. 2. Әсу, шығу (сақал-мұртқа қатысты айтылады).

ТЕБЕНДЕ² = е. т. Тегбен именен тігу.

Тегбенден жинады. Тиғындап жиып-терді, майдалап жиды.

ТЕБЕНДЕЙ сын. Тегбен сияқты.

ТЕБЕНДЕН = е. т. Қалындану, қалың болып өсу.

ТЕБЕНДЕУ Тегбенде етістігінің қимыл атауы; тегбен именен тігу.

ТЕБЕНСІЗ сын. Тегбені жоқ.

ТЕБЕРІК зат. сөйл. **Төбәрік².**

ТЕБЕТЕЙ зат. Тымақ, бөрік ішінен ер адамдар киетін дөңгелек тақия.

ТЕБЕТЕЙЛІ сын. Басына тебетей киген, тебетей бар.

ТЕБЕТЕЙЛІК сын. Тебетей боларлық, тебетей тігерлік.

Тебу Тег етістігінің қимыл атауы.

Тебу күші. физ. Молекулалардың бір-бірінен ашақтау кезіндегі электромагниттік әсері. **Тебе тігу.** көс. Тешу сияқты түйреп алып, тігуге келмейтін тұтқыр материалды сол қолмен шымылып ұстап отырып, оң қолдағы иені екі саусақпен әрлі-берлі өткермелеп отырып тігетін тігіс түрі.

ТЕБУШЫ зат. Бір нәрсені тебетін адам.

ТЕБІЗ¹ зат. көне. Бұзық, қияңқы, тентек.

ТЕБІЗ² зат. жерг. Шөбі қалың ойпаң жер.

ТЕБІЗ³ зат. өс. <лат. orthantha> Гүлінің түсі сары болып келетін, шалғынды жерде өсетін гүлді өсімдік.

ТЕБІЗДІК зат. Еркіндік, бостаншылық.

ТЕБІЗДЕ = е. т. Байлап-матау.

ТЕБІЛ = е. т. 1. Тегіп жіберілу. 2. Тенгізге қышуар.

3. Кері сертілу, ашақтатылу.

ТЕБІЛУ Тебіл етістігінің қимыл атауы; кері сертілу, алыстатылу.

ТЕБІН¹ зат. Малдың тұяғымен тартып, аршып жейтін қар астында қалған шөп; қысқы жайылым.

ТЕБІН² зат. жерг. Құдықтың түбі.

ТЕБІН = е. т. 1. Жан-жануардың тұяқ сертпүі. 2. Мініс көлізін жүргізу үшін оның екі бүйірінен үстіндегі адамның аяқпен соққылауы. 3. ауыс. Ашу шақыру, зіл тастау; тепсіну.

ТЕБІНГІ зат. Салт атты адамның балтыры мен тақымын қажымау әрі шалбардың балағын аттың терінен сақтау үшін тоқымға тігілген немесе ерге жаластырыла салынған жалпақ былғары.

Тегбінгден тер, қабырғадан қар жаудырды. Ойран салды, ойсыратып кетті. **Тегбінгісін тоздырды.** Үнемі ат үсті жүрді. **Тегбінгі терге шірімей.** Ат сабылтып, сарсылып сапар шекпей.

ТЕБІНГІДЕЙ сын. 1. Алақандай, оймақтай, кішкентай. 2. Көлемді, үлкен, жалпақ.

ТЕБІНГІЛЕС сын. Тег, қатар.

ТЕБІНГІЛІ сын. Тегбінгісі бар.

ТЕБІНГІЛІК зат. Көліктің тегбінгі тұратын жері; қатпал, бүйір.

ТЕБІНДЕ = е. т. Қар астындағы шөпті аяғымен тартып, ашып жеу; қар басқан жайылымға жайылу.

ТЕБІНДЕ² = е. т. 1. Көк шөптің көктеп шығуы, қылтып көрінуі. 2. Сақал-мұрттың жаңадан қаулап шыға бастауы. 3. ауыс. Сыртқа шығу, байқалу, көрініс беру.

ТЕБІНДЕЛ = е. т. Жердің шөбінің мал жайылған соң азаюы.

ТЕБІНДЕЛУ Тебіндел етістігінің қимыл атауы.

ТЕБІНДЕН = е. т. Жаңа шыға бастау.

ТЕБІНДЕНУ Тебінден етістігінің қимыл атауы.

ТЕБІНДЕС сын. Мал жайылымы, тегбінгі бір.

ТЕБІНДЕТ = е. т. Малды оттату, қар басқан жайылымға жайылту.

ТЕБІНДЕТУ Тебіндет етістігінің қимыл атауы.

ТЕБІНДЕУ Тебінде етістігінің қимыл атауы; қар астындағы шөпті аяғымен тартып, ашып жеу; қар басқан жайылымға жайылу.

ТЕБІНДІ зат. Тұяқты малдың жұқалтаң қарлы жерлердегі жайылымы, қысқы жайылым.

ТЕБІНДІК зат. Тегбінге жарамды жер; қысқы жайылым.

ТЕБІНДІР = е. т. Қозғалысқа келтіру.

ТЕБІНДІРУ Тебіндр етістігінің қимыл атауы.

ТЕБІНСЕКТЕ = е. т. Тегбінгіреу, қайта-қайта тебіну.

ТЕБІНСІЗ сын. Тегбінгі жоқ; қысқы жайылымсыз.

ТЕБІНТ = е. т. Тегбіндіру, бүйірінен аяқпен соққылату.

ТЕБІНТУ Тебінт етістігінің қимыл атауы.

ТЕБІНУ Тебін етістігінің қимыл атауы.

ТЕБІНШЕК сын. Тегбінге беретін.

ТЕБІНШЕКТЕ = е. т. Атын қайта-қайта тебіну, тебіне беру.

ТЕБІНШЕКТЕУ Тебіншекте етістігінің қимыл атауы.

ТЕБІНІС = е. т. Бір мезгілде тебіну.

ТЕБІНІСУ Тебініс етістігінің қимыл атауы.

ТЕБІР зат. жерг. Шөбі қалың ойпаң жер.

ТЕБІР сын. Тасымал, көлік.

ТЕБІРЕ = е. т. Жібіп, ери бастау (қарға қатысты).

ТЕБІРЕН = е. т. Бір нәрсеге жан дүниесі толқу, толғану.

ТЕБІРЕНДІР = е. т. Толқыту, толғандыру.

ТЕБІРЕНДІРУ Тебірендір етістігінің қимыл атауы.

ТЕБІРЕНТ = е. т. Толғандырту, толқыту.

ТЕБІРЕНТУ Тебірент етістігінің қимыл атауы.

ТЕБІРЕНУ Тебірен етістігінің қимыл атауы.

ТЕБІРЕНШЕК сын. Тебіреніш, сезімтал.

ТЕБІРЕНІС зат. Жан толқуы, толғаныс.

ТЕБІРЕНІСТІ сын. Қатты тебіренген, толқыған; толғанысты.

ТЕБІРІШ = е. т. сөйл. Терлеп-тепшу.

ТЕБІС = е. т. 1. Жылқы т.б. малдың бір-бірін тұяқтарымен тебуі. 2. Бір-бірін аяқпен ұрып төбелесу. 3. Алтыбақанда бірге тербетілу. 4. ауыс. Алысу, жылысу, керісу, тартысу.

ТЕБІСПІР = е. т. Тартыстыру, алыстыру.

ТЕБІСПІРУ Тебістір етістігінің қимыл атауы.

ТЕБІСУ Тебіс етістігінің қимыл атауы; бір-бірін тұяқпен тебу.

ТЕБІТ = е. т. жерг. **Тепсин**.

ТЕГЕЛ = е. т. жерг. **Теңелу**.

ТЕГДАР зат. сөйл. **Дегдар**.

ТЕГДІК зат. жерг. Матрас тігетін қалың сиса мата.

ТЕГДІР зат. Тау басындағы тегіс жер.

ТЕГЕЛДІРІК зат. жерг. **Табалдырық**.

Тегелдірік темір жерг. Қаптың аузын керіп тұратын шеңбер темір.

ТЕГЕН зат. сөйл. **Тегене**.

ТЕГЕНЕ¹ зат. Ағаштан ойымшталып, өше-кейленіп, күмістеліп жасалатын, қымыз құюға арналған тұтқалы, үлкен шұңғыл ыдыс; үлкен шара, тұтқасыз, эмальді алюминий ыдыс.

Тегене құйрық. Тегендей үлкен құйрық. **Тегене төңкерді**. У-шу шығармай, дабырайтпай, жылы жауып қойды.

ТЕГЕНЕ² зат. жерг. Топалаңіндегінің алқымы, ұма тұсы мен қабырғаның астын ала, төс етегінің арасынан ісік түрінде тарайтын жеңіл түрі.

ТЕГЕНЕДЕЙ сын. Үлкен, дәу, теңкіген.

ТЕГЕНЕК: **тегенек бөрік**. жерг. **Төбесі** дөңгеленіп келіп, жиегі сеңсең не қарақол терісімен көмкерілген бөрік.

ТЕГЕНЕЛЕП үст. **Тегене-тегене** етіп, бірнеше тегенеге құйып.

ТЕГЕНТАЙ зат. Қымыз құятын ыдыс, шара.

ТЕГЕРМЕ зат. жерг. **Доңғалақ**.

ТЕГЕРМЕШ зат. жерг. 1. **Доңғалақ**, **дөңгелек**.

2. **Диірменнің дөңгелек тасы**.

ТЕГЕРШІК¹ зат. 1. **Механизмнің жүрісін ретке келтіретін шойын дөңгелек**; «маховик». 2. **Механизмді жұмысқа қосатын немесе оны ажырата-тын (тоқтататын) тетік**. 3. ауыс. Қоғамның, заманның қозғаушы күші.

ТЕГЕРШІК² зат. жерг. **Доңғалақ**.

Тегершік шені. жерг. **Дөңгелектің шеңбер темірі**.

ТЕГЕРІК зат. 1. жерг. **Дөңгелек табақ**.

2. **Ыстық иізігім мен табақтың астына (дастарқан-ды, үстелді күйдіріп кетпес үшін) қойылатын металл бұйым**.

ТЕГЕРШІ¹ зат. этн. **Киіз үй керегесі**, уығын сыртынан қысып, айналдыра ұстайтын әрі сөндік қызметін атқаратын жалаң бау; құр, таңғыш.

ТЕГЕРШІ² зат. жерг. **Шығырдың дөңгелегі**.

ТЕГЕҮРІН¹ зат. **Қыран құстың алдыңғы үш тырнағына (жембасарына) қарсы біткен артқы жалғыз тырнағы**.

Тегеуріні төрт елі. **Қыран құстың әрі соғатын (тепкісі қатты болып келетін), әрі шеңгелден біре түсетін тегеурін тырнағы**.

ТЕГЕҮРІН² зат. 1. **Екпінді, қарқын, пәрмен**. 2. **Қайрат, күш**. 3. **сұшар**. **Жерасты суын үңғыма бұрығылау арқылы ашқан тереңдік пен оның жоғары көтеріліп тұрақталған деңгей аралығында өлшенетін (м) гидродинамикалық көрсеткіш**.

Тегеурініне шыдамады. **Басым күшке төтеп бере алмады. Тегеуріні батты**. **Соққысы қатты тиді**.

ТЕГЕҮРІНГҮЛ зат. өс. <лат. delphinium> **Тау беткейлерінде, өзендердің бойында, орман арасында, шалғындарда өсетін биіктігі 50-120 (80-200) см-дей, сарғалдақтар тұқымдасына жататын көп жылдық шөптесін өсімдіктердің жалпы атауы**.

ТЕГЕҮРІНДЕ = е. т. **Екпіндеу, қарқындау; үдей түсу**.

ТЕГЕҮРІНДЕЙ сын. **Тегеурін сияқты**.

ТЕГЕҮРІНДЕУ **Тегеурінде етістігінің қимыл атауы**.

ТЕГЕҮРІНДІ сын. 1. **Екпінді, қарқынды, пәрменді**. 2. **Қайратты, күшті, қуатты**.

Тегеурінді қозғалыс. с. у. **Гидродинамикалық қысымның салдарынан арынды жерасты суларының әр бағытты (тізінен, көлденең) қозғалысы**.

Тегеурінді қол. **Қайратты, күшті көп, мықты қол**.

Тегеурінді қысым. с. у. **Қабаттың қысым әсерінен туындайтын көрсеткіші**. **Тегеурінді су мұнара**. с. у. **Мұнараға суды қысыммен жинап (сорғы арқылы) пайдалануға арналған гидротехникалық имарат**. **Тегеурінді сулар**. с. у. **Асты-үстінен, кейде жан-жағынан су өткізбейтін (немесе өте аз өткізетін) тау жыныстармен шектелген, көбінесе арынды болып келетін жерасты сулары**.

ТЕГЕҮРІНДІЛІК зат. 1. **Қарқындылық, пәрмендік**. 2. **Қайраттылық, күштілік**.

ТЕГЕҮРІНДІРЕК сын. **Қуаттылау, күштілеу, пәрменділеу**.

ТЕГЕҮРІНСІЗ сын. **Екпінсіз, қарқынсыз, пәрменсіз**.

ТЕГЕШ зат. 1. **Ағаштан (мыстан, т.б.) жасалған шұңғыл табақ, аяқ, тегене**. 2. **Әртүрлі тағам құю үшін шыны, қалайы, алюминийден жасалған, ернеуі тік, үлкен ыдыс**.

ТЕГЕШТЕЙ сын. 1. **Үлкен, аумақты, кең**. 2. **Тегеш шамасындай, тегеш мөлшеріндей**.

ТЕГЖЕЙЛЕН = е. т. **Ретке түсу, тәртіпке келу; анықталу, айқындалу**.

ТЕГЖЕЙЛЕНУ **Тегжейлен етістігінің қимыл атауы**.

ТЕГ¹ шы. л. **Шамасы, сірә, асылында, зады**.

ТЕГ² үст. **Мүлде, тіптен, тіпті**.

ТЕГІН¹ зат. көне. **Ежелгі түркілердегі ханзадалар иеленген қағаннан кейінгі лауазым**.

ТЕГІН² сын. **Ақсыз, тиіссыз; төлеусіз**.

ТЕГІН³ үст. **Тектен-тек, жайдан-жай, бекер**.

Тегін айту. жерг. **Жай, қалжыңдап айту**. **Тегін [тек] болмас [емес]**. **Жай емес, көптің бірі емес**.

Тегін емес. **Себепсіз емес; тектен-тек емес**.

ТЕГІНДЕ үст. **Асылы, сірә, шамасы; негізінде**.

ТЕГІНДЕП үст. жерг. **Бұрынғы, ежелгі**.

ТЕГІНДІК¹ зат. **Ақсыздық, тиіссыздық**.

ТЕГІНДІК² зат. **Бекерлік, жайшылық**.

ТЕГІНДІКПЕН үст. **Жайдан-жай, тектен-тек, бостан-бос; оңайлықпен**.

ТЕГІННЕН үст. 1. **Босқа, бекер**. 2. **Ертеден, бұрыннан**.

ТЕГІННЕН-ТЕГІН үст. **Жайдан-жай, тектен-тек, бостан-бос**.

ТЕГІНҚОР сын. жерг. **Жатып ішер, арам-тамақ**.

ТЕГІНШІЛІК зат. **Жайшылық, бекерлік; тегіндік**.

ТЕГІНШІЛІКПЕН үст. **Жайдан-жай, оңайшылықпен**.

ТЕГІРПЕШ сын. жерг. **Дөңгелек, шар тәрізді**.

ТЕГІРШЕК зат. сөйл. **Тегершік**¹.

ТЕГІРШІК зат. сөйл. **Тегершік**².

ТЕГІС¹ сын. **Кедір-бұдырсыз, үңғыл-шұңғыл-сыз, жап-жазық**.

Тегіс бедерлі байтақ. геог. **Жер бедері жазық болып келетін байтақ түрі**. **Тегіс сасыр**. өс. <лат. ferula glaberrima> **Шатырғүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық, малазықтық, дәрілік, балды шөптесін өсімдіктің эндемик түрі**.

ТЕГІС² есім. **Барлығы, бәрі, түгел; тұтас**.

ТЕГІСТЕ = е. т. 1. **Ой-шұңқырын, қырын тептегіс ету; топырағын жаймалау, жаю**. 2. **Заттың шетін, нәрсені біркелкі етіп кесу, теңестіру**.

ТЕГІСТЕГІШ зат. **Бір нәрсені тегістейтін құрал, тегістейші**.

Тегістеріш сүргі. **Соңғы рет тазалайтын сүргі**.

ТЕГІСТЕЛ = е. т. 1. **Түзелу, кедір-бұдыры жөнделу**. 2. **ауыс**. **Іштегі жара қалпына келу, реніш басылу, жазылу**.

ТЕГІСТЕЛУ **Тегістел етістігінің қимыл атауы**. 1. **Түзелу, кедір-бұдыры жөнделу**. 2. **геол.**

Көтеріңкі аймақтардың яки тау-төбелердің мүжілуі, ал ойыс аудандардың мүжілуі өнімдері есебінен түзілген шөгінді тау жыныстармен көмілді нәтижесінде нақтылы алқаптардың бірте-бірте тегіс болуы.

ТЕГІСТЕТ = е. т. **Түзету, кедір-бұдырын дұрыс-тату**.

ТЕГІСТЕТУ **Тегістет етістігінің қимыл атауы**.

ТЕГІСТЕУ¹ сын. **Кедір-бұдыры аз, жазықтау**.

ТЕГІСТЕУ² **Тегісте етістігінің қимыл атауы**.

ТЕГІСТЕУШІ зат. **Бір нәрсені тегістейтін адам; тегістеу ісін істейші**.

ТЕГІСТЕУШІ зат. **Бір нәрсені тегістейтін құрал, ауылшаруашылық машина**.

ТЕГІСПІК¹ зат. 1. **Зат бетінің кедір-бұдыры жоқ, біртегіс болып келгендігі; бірдейлік**. 2. **Кең жазық, мидай дала**.

ТЕГІСПІК² зат. сөйл. **Тегісшілдік**.

ТЕГІСПІЛІК зат. сөйл. **Тегістік**¹.

ТЕГІСПІЛДІК зат. тар. **Барлық адамдардың, халықтардың тең құқықты болуы; теңдік**.

ТЕГІСПІЛІК зат. сөйл. **Тегісшілдік**.

ТЕГІСІМЕН үст. **Бүтіндей, түгел, тұтас**.

ТЕГІСІНЕН үст. **Түгел, тұтас, бәрі; тегісімен**.

ТЕГІСІРЕК сын. **Жазықтау, кедір-бұдыры аздау**.

ТЕЖЕ = е. т. 1. **Аттың басын тарту, қарқынның бәсеңдету, жүрісін ақырындату; іркіу**. 2. **Өзін-өзі тоқтату, ұстау, сабырлық ету**. 3. **Біреуді басу, тыйып тастау, тізілген ұстау**. 4. **Бір нәрсені бөгеу, кедергі жасау, кешеуілдету**.

ТЕЖЕГІШ зат. сөйл. **Тезеуші**.

Тезегіш сұйық. тех. **Автокөліктер мен басқа машиналарды тезегіштерінің гидравликалық жетегінде қолданылатын сұйық**.

ТЕЖЕЛ = е. т. 1. **Тоқталу, іркілу**. 2. **Бөгелу, кедергі жасалу, жұмыс істеуі бәсеңдеу**.

ТЕЖЕЛ¹ = е. т. **Тоқтату, азайту**.

ТЕЖЕЛТУ **Тезелт етістігінің қимыл атауы**.

ТЕЖЕЛУ¹ зат. биол. **Қозуды бәсеңдететін, тоқтататын немесе болдырмайтын биологиялық активті үдеріс (ми клеткаларының жұмыс істемей тыныштық күйде тұруы)**.

ТЕЖЕЛУ² **Тезел етістігінің қимыл атауы, бөгелу, бәсеңделу**.

ТЕЖЕЛІН = е. т. **Тоқталыну, бәсеңдену**.

ТЕЖЕЛІНУ **Тезелін етістігінің қимыл атауы**.

ТЕЖЕМ зат. **Тоқтам, қайрат**.

ТЕЖЕМЕ зат. сөйл. **Тезеуші**.

ТЕЖЕМЕК зат. спорт. **Мықты жіптен немесе тілімнен жасалған, жаттығу кезінде спортшылардың қауіпсіздігін сақтайтын құрал**.

ТЕЖЕМЕЛІК сын. **Шектеушілік**.

ТЕЖЕН = е. т. **Тоқталу, өзін-өзі ұстау**.

ТЕЖЕНУ **Тезен етістігінің қимыл атауы**.

ТЕЖЕС = е. т. 1. **Тоқтатысу**. 2. **ауыс**. 3. **Тоқтасу, сабыр сақтау**. 3. **Бөгесу, кедергі жасасу**.

ТЕЖЕСУ **Тезес етістігінің қимыл атауы**.

ТЕЖЕТ = е. т. **Іркіп тоқтату, кідірту**.

ТЕЖЕТУ **Тезет етістігінің қимыл атауы**.

ТЕЖЕУ **Тезе етістігінің қимыл атауы**.

1. **Сабырлық ету, өзін-өзі ұстау**. 2. **Бөгеу, кедергі жасау**. 3. **спорт**. **Күштеп тезеп, қарсыласын тепе-теңдік қалпынан шығару**. // не в р. **Жүйке жүйесіндегі қозуға қарама-қарсы әрекет**.

Тезеу жолы. **Автомобильдің (мотоциклдің) тезеу сәтіннен бастап әбден тоқтағанға дейінгі жүріп өткен жолы**. **Тезеу салды**. **Тоқтатты, тізілгенді, тыйды**.

ТЕЖЕУЛІ сын. **Тезелген; шектеулі, мөлшерлі**. **ТЕЖЕУСІЗ** үст. 1. **Ешбір тежелмей, тыйым салынбай; шектеусіз**. 2. **Кедергісіз, бөгетсіз; еркін**.

Тезеуші күш. **Су тасқыны, жер сілкінісі, қоғамдық қиындықтар, соғыс қимылдары т.б. сияқты нақты жағдайдағы төтенше және еңсерілмейтін оқиға**.

ТЕЖЕУСІЗДІК зат. **Ешбір тыйымсыздық, шектеусіздік; еркіндік**.

ТЕЖЕУШІ сын. Бір нәрсені тежейтін, тежеу қызметін атқаратын (зат, кісі).

ТЕЖЕУШІЛІК зат. Бір нәрсеге тежеу салдырылық, шектеушілік.

ТЕЖЕУШІ 1. тех. Мәшине, трактор, пойыз т.б. көліктің жүрісін бәсеңдетіп, тоқтатып реттейтін тетік. 2. су шар. Жасанды имараттар немесе табиғи кедергілер (арнайы тарылыту, құрудың тіктігі, тастарды үймелеу, анжыр кетпемесі, мұзбуу) қалыптастырудың нәтижесінде ағыс жылдамдығының баяулауы қоса жүретін, өзіндегі су деңгейінің көтерілуі.

ТЕЖІМ: тежім етті. сөйл. **Тәжім етті.**

ТЕЗ 1. уст. Жылдам, шапшаң, лезде, өп-сәтте.

Тез арада. Лезде, жылдам, шапшаң.

ТЕЗ 2. зат. 1. этн. Куіз үй сүйегін: уық, кереге т.б. жасайтын ағаштарды морлаганнан кейін түзейтін, иетін құрал. 2. ауыс. Тузу жолға салатын, қателікті, кемшілікті түзейтін өмір талқысы.

Тезге салды. Жөнге келтірді, түзеді. **Тезге түсті.** Жөнге келді, түзелді. **Тезі қатты.** Сыны қатал, аяу білмейтін.

ТЕЗАҒАР зат. су шар. Су ағынын су тартқыштың жоғарғы тегімінен төменгі тегіміне қарай бағыттап, үлкен жылдамдықпен қозғалатын ашық канал (науа) түріндегі гидротехникалық имарат; каналдың бетонмен немесе темір-бетонмен қапталған суды тез ағызатын құрылысының түрі.

ТЕЗБАС сын. жерг. Ашушаң, ыззақор.

ТЕЗБЕ-ТЕЗ уст. Жылдам, тез, шапшаң.

ТЕЗДЕ=ет. Шапшаңдау, жылдамдау; жийлеу.

ТЕЗДЕЙ сын. Тез сияқты.

ТЕЗДЕП уст. Жылдамдап, шапшаңдап; тез.

ТЕЗДЕТ=ет. Шапшаңдату, жылдамдату.

ТЕЗДЕТКІШ зат. Бір нәрсені тездететін, жылдамдататын зат.

ТЕЗДЕТУ Тездет етістігінің қимыл атауы.

ТЕЗДЕТУШІ зат. Бір нәрсені тездететін зат (адам).

ТЕЗДЕУ 1. сын. Тезірек, жылдамдау.

ТЕЗДЕУ 2. Тезде етістігінің қимыл атауы.

ТЕЗДІК зат. Жылдамдық, шапшаңдық.

ТЕЗЕ: бой [дене] тезеді. Денесін билеп алды, бойын жиып алды.

ТЕЗЕК зат. 1. Жылқының, сиырдың далада жатып кепкен, отқа жағуға болатын кесек қы. 2. Аталған малдардың әлі кетпеген жас қы; боқ.

Тезегі түсті. Малдың, аттың жүріп бара жатып қи, тезек тастауы. **Тезек құйды.** Қалыпқа келтіріп, тезек басты. **Тезек тастады.** Тезектеді, қи тастады. **Тезек терді.** Тезек жинады.

ТЕЗЕКТАС зат. дәрі. Ауру жылқының ішек-қарнына байланысты тас [Ауру жылқы өлгеннен кейін ішек-қарын жолдарына байланған тасты алып, жауып-тазалап, көлеңкеде кептіріп, талқандап, дәрілік мақсатта қолданады].

ТЕЗЕКТЕ=ет. Тезек тастау.

ТЕЗЕКТЕЙ сын. Тезек сияқты.

ТЕЗЕКТЕУ Тезекте етістігінің қимыл атауы.

ТЕЗЕКХАНА зат. Тезек жиятын орын, қора.

ТЕЗЕК-ШАР зат. Қоңыздар домалату арқылы шар бейнесіне түсіріп алатын жас қи.

ТЕЗЕКШЕ уст. Тезек сияқты, тезек тәрізді.

ТЕЗЕКШІ зат. Тезек теруші, тезек жоюшы.

ТЕЗИС [грек. thesis] зат. 1. Шығарманың, баяндаманың, сөздің қысқаша желісі, негізгі ойы, пікірі. 2. Белгілі бір мәселе туралы қысқаша түрде баяндалған қағида, тұжырымдама; басты идея.

ТЕЗИСТЕ=ет. Қысқаша тұжырымдау, тезис жасау.

ТЕЗИСТЕУ Тезисте етістігінің қимыл атауы.

ТЕЗИСТІК сын. Тезиске тән, тезис боларлық.

ТЕЗ-ТЕЗ уст. Өте жылдам, ылдым-жылдым.

ТЕЗШІ сын. Сыны.

ТЕЗІК зат. көне. Сарт; орта ғасырларда саудагер деген мағынада қолданылған сөз.

ТЕЗІНЕН уст. Жылдам, тез; кідірместен.

ТЕЗІРЕК сын. Жылдамғақ, шапшаңғақ.

ТЕИЗМ [грек. theos] зат. филос. Құдайдың барлығы мен оның дүниеге, адамға қарым-қатынасын негіздеп түсіндіретін діни таным.

ТЕИСТ зат. Теизмді жақтаушы адам.

ТЕЙ о.д. сөйл. Қайырып тастау, тыйып тастау мағынасында қолданылатын сөз.

ТЕЙЛЕРИЙ зат. вет. Қан құрамында өсетін мал ауруларын қоздырғыш вирус.

ТЕЙЛЕРИОЗ [лат. Theileriosis] зат. вет. Мал ауруы; эритроциттерді мекендейтін бір жасушалы қарапайым жәндіктер – гемоспоридийлер қоздыратын ауру (салма, сарыауру).

ТЕЙЛЕРИЯ зат. вет. Мал ауруы.

ТЕЙЛІ сын. Дилы, қуатты (малға қатысты).

ТЕЙСІЗ сын. Күйсіз, жағдайы жоқ.

ТЕЙТІК сын. Ұрты салбыраған адам.

ТЕК 1. зат. биол. <грек. genes> 1. Адамның түп нәсілін, арғы атасын білдіретін тарихи ұғым. 2. Арғы ата, сүйек.

Тегі басқа. Тегі бөтен, бөгде, табиғаты бөлек.

Тегі жаман. Ата-бабасы, туысы нашар деген мағынада. **Тегі жарымаған.** Атамегі жоқшылықтан арылмаған. **Тегіне тартты.** Ата-тегіне ұқсап туды, негізіне тартты.

ТЕК 2. уст. 1. Құр-бекер, босқа, жай. 2. Тегін, ақысыз, ештеме бермей.

Тек емес. Жай, қарапайым емес. **Тек жүрді.** Тыныш жүрді. **Тек жүрсен, тоқ жүресің.** Өз жайыңмен тыныш жүрсен, ұтымалысың деген мағынада.

ТЕК 3. уст. Басқа емес, тек қана.

Тек қана. Бір өзі, жеке өзі деген ұғымда шектелгендікті білдіреді. **Тек өзіне белгілі.** Өзі ғана жақсы біледі, қанық.

ТЕК 4. о.д. «Қой!», «тыныш!» деген тәрізді тежеу мағынасында қолданылатын сөз.

ТЕК 5. зат. жерг. Сырт киімге жарайтын құны төмендеу қара мата.

ТЕКАФOLЛИКУЛОМА зат. мед. Аналық бездің қатерлі гормондық белсенді ісігі.

ТЕКЕ зат. Ешкі малының екі жастан асқан піштірілмеген еркегі.

Теке көз. Аласы басым, адырақ көз. **Теке көзді.** Ежірейген көзді. **Теке мұрын.** Текенің мұрнындай, кеңсірігі кең, қоңқиған. **Текені әке [жезде], ешкіні шеше [ана] етіп отыр.** Жарамсақтанды, жағымпазданды деген мағынада. **Теке сақал.** Иекке ғана біткен, шоқшиған сақал. **Теке сасыған.** Бұл жерде жасы келгенше үйленбеген адам туралы айтылып тұр. **Теке сүмбіле.** Тамыз айының екінші жартысы. **Текесі суға кетті ме?** жерг. Қимасы қышыды, қатысы жоқ іске кірісті.

ТЕКЕБҰРҚЫЛДАҚ зат. этн. Ақбөкендер үйірінің маталу мерзімі жақындағанда аналық үйірлерін бөліп алу үшін сүзісіп, жеке-жеке шағын топтарға бөлінетін уақыты, желтоқсан айы.

ТЕКЕДЕЙ сын. Теке сияқты, теке тәрізді.

Текедей күлімсі. Күлімсі иісі шыққан, сасық.

Текедей тіресті. Бірін-бірі жеңе алмады, ерегісті.

ТЕКЕЖАУМЫТ зат. Асыл тұқымды түрікмен жылқысы.

ТЕКЕКТЕ=ет. Аттың бірқалыпты аяңдамай, текіректен жүруі.

ТЕКЕКТЕТ=ет. Атты текек қақтырып жүргізу, аяңдату.

ТЕКЕКТЕТУ Текектет етістігінің қимыл атауы.

ТЕКЕКТЕУ Текекте етістігінің қимыл атауы.

ТЕКЕМАН: текеман тары. жерг. Ірі ақ тары.

ТЕКЕМЕТ зат. этн. Бетіне әртүрлі ою-өрнек салынып басылған киіз үй жиһазы.

Текеметін тілді. Жақсылыққа жамандық істеді, адал асын ішіп, қастандық қылды.

ТЕКЕМЕТСІЗ сын. Текеметі жоқ, текемет төселмеген.

ТЕКЕМЕТТЕЙ сын. Әдемі; түрлі-түсті.

ТЕКЕМЕТТІК сын. Бір текеметтің көлеміндей, ақысындай.

ТЕКЕМЕТШЕ зат. Кішкене текемет.

ТЕКЕМҮЙІЗ зат. қолөнер. Кілемге, киізге текенің мүйізіне ұқсас етіп салынатын ою-өрнектің түрі.

ТЕКЕСАҚАЛ 1. зат. өс. <лат. dodartia> Дала, сортаңды жерлерде, басты беткейлерде, егін арасында өсетін, биіктігі 15-50 см-дей, тамыр-сабағы күшті жетілген (жуан, ұзын) сабағы көп, жіңішке, бұтақтанған сабын көк тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

ТЕКЕСАҚАЛ 2. зат. бот. жерг. **Желжек.**

ТЕКЕСҮМБІЛЕ зат. этн. 1. Жұлдыз. 2. Тамыз айының екінші жартысы.

ТЕКЕТАРЛЫҚ зат. өс. жерг. Таудың басына шығатын үш жағы сары, түбі көк шөп.

ТЕКЕ-ТЕКЕ о.д. Текелерді бір-бірімен сүзістіруге, күйлеген ешкіні текемен шағылыстыруға және мазақтауға арналған сөз.

ТЕКЕТОЙЛЫ сын. Мелдектеген, әбден тойған.

ТЕКЕТИРЕС зат. Бірін-бірі жеңе алмаушылық, басым түспеушілік.

ТЕКЕТИРЕС=ет. Бірін-бірі жеңе алмау, басым түспеу.

ТЕКЕТИРЕСУ Текетірес етістігінің қимыл атауы.

ТЕКЕУАР сын. Мықты, жүрісті.

ТЕКЕУАРДАЙ сын. Мықты, жүрісті жылқыдай.

ТЕКЕШЕ уст. Текеге ұқсап, теке тәрізді.

ТЕКЕШІК зат. 1. Шала тарттырылған еркек лақтың бір жастан асқаны. 2. ауыс. Жонді мансабы жоқ, бірақ дікпекте қалан адам.

ТЕКЕШІКТЕЙ сын. Текешік сықылды.

ТЕКЕШІКШЕ уст. Текешік сияқты, текешікке ұқсап.

ТЕКИЛА [исп. tequila] зат. тамақ. Агавадан жасалатын мексикандық арақтың бір түрі.

ТЕККЕ уст. Бекерден-бекер, құр босқа, жайдан-жай.

Текке қателесті. Болмашы жерден жаңы-лысты, ағаттық жіберіп алды.

ТЕККЕ-ТЕК уст. Бекерден-бекер, бос.

ТЕКОРИЛ зат. мед. Жұтқыңшақ бездері қабынғанда қолданатын дәрі.

ТЕКОДИН [лат. Thecodinum] зат. вет. Суда тез еритін, спиртке айтарлықтай ерімейтін иіссіз ақ ұнтақ. Мал жараланған, күйген, буыны шыққан кезде ауырсынуды әсерін басу мақсатында қолданылатын, А тобына жататын дәрі.

ТЕКОМА зат. мед. Аналық безінің гормондық белсенді ісігі.

ТЕКОЦИТ зат. мед. Аналық безінің фолликуласының дәнекертіні жасушасы.

ТЕКПЕШІК зат. сөйл. **Тепшек.**

ТЕКПІ зат. сөйл. **Тепкі.**

ТЕКПІЛІ сын. Күшті, қарулы, мықты деген мағынада.

ТЕКПІЛЕ=ет. сөйл. **Тепкіле.**

ТЕКПІЛЕН=ет. сөйл. **Тепкілен.**

ТЕКПІН зат. Қиш, қуат; тегеурін.

ТЕКПІНДІ сын. Күшті, қайратты, екпінді.

ТЕКПІР сын. Тепкішек, текше.

ТЕКПІРШЕК зат. Текше тас.

ТЕКПІШЕК зат. сөйл. **Тепкішек.**

ТЕКПІШЕКТЕ=ет. Тепкішек жасау, кертү.

ТЕКПІШ-ТЕКПІШ сын. Қисық-қисық, ойық-ойық.

ТЕКСЕР=ет. 1. Анық-қанығына жету, анығын білу, айқындау. 2. Ұқыптап қадағалау, бақылау, байқау. 3. Мән-жайын зерттеу, іздену.

ТЕКСЕРГІШ сын. 1. Аңдағыш, аңғарымпаз, мән бергіш. 2. Бір нәрсенің баржоғын, жақсы-жаманын қадағалайтын (кісі).

ТЕКСЕРТ=ет. Анықтау, бақылату.

ТЕКСЕРТКІЗ=ет. Анықтатқызу, бақылатқызу.

ТЕКСЕРТКІЗУ Тексерткіз етістігінің қимыл атауы.

ТЕКСЕРТУ Тексерт етістігінің қимыл атауы.
ТЕКСЕРУ¹ зат. заң. Қылмыстық іс қозғалудан бұрын қылмыс белгілерін анықтап алу үшін жүргізілетін іс жүрізу шарасы.

Тексеру комиссиясы, заң. Белгілі бір мекеме, ұйым жұмысын мәселені анықтау үшін тағайындалған бірнеше адамнан құрылған арнайы топ.
Тексеру орны, заң. Тергеу жүргізетін мекеме.

ТЕКСЕРУ² Тексерт етістігінің қимыл атауы.
 1. Бақылау, анықтау. 2. Тергеу, жауап алу, себебін ашу.

ТЕКСЕРУСІЗ сын. Тексеру жоқ, тексерілмейтін.

ТЕКСЕРУШІ зат. 1. Тексеру жүргізуші, байқаушы, бақылаушы. 2. сөйл. **Тергеуші**.

ТЕКСЕРІЛ= ет. Анықталу, бақылану.

ТЕКСЕРІЛУ Тексеріл етістігінің қимыл атауы.

ТЕКСЕРІС зат. Тексеру ісі.

ТЕКСЕРІС= ет. Тексеріс жасасу, бірге тексеру.

ТЕКСЕРІСТІР= ет. Тексеріс жасаттыру.

ТЕКСЕРІСТІРУ Тексерістір етістігінің қимыл атауы.

ТЕКСЕРІСУ Тексеріс етістігінің қимыл атауы.

ТЕКСТ [лат. textum] зат. **Мәтін** (жазылған әртүрлі көлемдегі шығарма немесе соның бір бөлігі).
ТЕКСТОВИНІТ зат. Галантерея бұйымдарын дайындау, жиһаз қаптау үшін қолданылатын жасанды былғары.

ТЕКСТОЛИТ [лат. textum – мата, грек. lithos – тас] зат. Мақта, мата мен шыны талшықтарына қыздыру арқылы жасанды, шайыр сіңдіріліп престелген пластмасса тәрізді материал.

ТЕКСТОЛОГ зат. Текстологияның маманы, мәтінтанушы.

ТЕКСТОЛОГИЯ [лат. textum – байланыс, грек. logos – ілім] зат. Әр алуан әдеби мұралар мен тарихи шығармалардың мәтінін қолжазбамен, түпнұсқамен салыстыра тексеретін филология ғылымының бір саласы.

ТЕКСТОЛОГИЯЛЫҚ сын. Текстологияға қатысты.

ТЕКСТІК сын. Мәтіндік текске байланысты, қатысты.

ТЕКСІЗ сын. 1. Тегі белгісіз. 2. ауыс. Тәлім-тәрбиесі нашар, көргенсіз.

ТЕКСІЗДЕН= ет. Тегінен, шыққан тұқым-жұрағатынан айыру, ұмыттыру.

ТЕКСІЗДІК зат. Тегі жамандық, тәрбиесі нашарлық.

ТЕКТАР сын. Текті, асыл тұқымды.

ТЕКТЕ= ет. Мән-жайын аңғару, тексеру, анықтау.

ТЕК-ТЕК сын. Қатар-қатар, тек-тегімен жиналған (жүк).

ТЕК-ТЕК о.д. Тыныш жүр деген мағынада айтылған сөз.

ТЕКТЕЛ= ет. 1. Қатар-қатар жиналу, текшелену. 2. Жинақталу.

ТЕКТЕН-ТЕК үст. Бостан-бос, бекерден-бекер, жайдан-жай.

ТЕКТЕН-ТЕККЕ үст. Бостан-босқа, жайдан-жай, бекер-босқа.

ТЕКТЕС сын. 1. Шыққан тегі бір, нәсілдіс. 2. Тұқымдас, тұқымы ұқсас (өсімдік). 3. Бірге туылған, туыстас. 4. Бір нәрсеге ұқсас, сол сияқты, іспеттес.

ТЕКТЕСТІК зат. 1. Тегі бірлік, нәсілдістік.

2. Ұқсастық, жанасым, жақындық. 3. Сәйкестік.

ТЕКТЕСТІР= ет. Тегін бір ету; нәсілдіс ету; ұқсастыру, жақындастыру.

ТЕКТЕСТІРУ Тектестір етістігінің қимыл атауы.

ТЕКТЕУ Текте етістігінің қимыл атауы; анықтау, анығына көз жеткізу.

ТЕКТИТ [грек. tekto] зат. Силикатты шыныдан тұратын, беті тілімделген шағын табиғи денелер.

ТЕКТНИКА [грек. tektonikē] зат. геол.

1. Жер қыртысы және оның қойнауында болып жатқан процестер. 2. Жер қыртысының құрылысын және онда болатын өзгерістерді зерттейтін геология ғылымының бір саласы.

ТЕКТНИКАЛЫҚ сын. Тектоникаға қатысты.

Тектоникалық аңғар, геол. Кез келген пішінді тектоникалық ойпаңдағы аңғар. **Тектоникалық жапсар**, геол. Таужыныстардың жыртылп-айырылу жазықтығы арқылы жапсарласуы.

Тектоникалық жарылым, геол. Таужыныстарының тектоникалық қозғалыстары мен деформациялар нәтижесінде жер қыртысында пайда болған жарықшақтар. **Тектоникалық жорамалдар**, геол. Тектоникалық қозғалыстар табиғатын, жер қыртысына тән тектоникалық құрылымдар эволюциясын түсіндіру мақсатындағы жорамалдар жиынтығы. **Тектоникалық жым**, геол. Терең жарылымдардың жер бетіндегі сұлбасына сәйкес келетін ұзыннан-ұзақ созыла сағаланған белдем.

Тектоникалық карта, геол. Жер қыртысының құрылымдарын және олардың геологиялық тарихтың әртүрлі кезеңдердегі дамуын бейнелейтін карта. **Тектоникалық көлдер**, Қазаншұңқырлары тектоникалық құбылыстар нәтижесінде пайда болған ойысты көлдер. **Тектоникалық қозғалыстар**, геол. Жер қойнауындағы әртүрлі процестердің әсерінен болатын механикалық қозғалыстар жиынтығы. **Тектоникалық құрылым**, геол. Жер қыртысының нақтылы өңіріне шоғырланған, сол өңірдің нақтылы тектоникалық режім белгілерімен ғана сипатталған геологиялық құрылыс ерекшеліктерін анықтайтын құрылымдық пішіндер жиынтығы. **Тектоникалық циклдер**, геол. Тектоносфераның дамуындағы геологиялық құбылыстар жиынтығы.

ТЕКТНИТТЕР зат. геол. Тектоникалық қозғалыстардың әсерімен, бастапқы таужыныстардың әсерімен уатылуы, үгітілуі, ал кейде таужыныс түзетін минералдардың қайтадан кристалдануы нәтижесінде пайда болған метаморфтық таужыныс.

ТЕКТОНОФИЗИКА зат. Тектониканың деформациялардың пайда болуының физикалық жағдайларын зерттейтін ғылым.

ТЕКТҮР зат. Жартастың текше жапсары. // Жартастың текше жапсарына ұқсас.

ТЕКТІ сын. 1. Шыққан тегі бір, нәсілдіс.

2. Тұқымы бір, тұқымдас. 3. Тегі, шыққан жері жақсы (кісі).

Текті жер, көне. Байлығы, билігі атадан балаға қалып келе жатқан адамдық қасиеті, адамгершілігі, имандылығы жоғары ел, ауыл деген мағынада айтылады.

ТЕКТІК зат. сөйл. **Тектілік**.

ТЕКТІЛІК зат. Адам бойындағы асыл қасиеттердің, парасаттылықтың үлгісі ретінде ұрпақтан-ұрпаққа рухани сабақтастықпен берілуі; жеке тұлғаның тегіне тартып, парасаттылық, салауаттылық көрсетуі.

ТЕКШЕ¹ зат. 1. Қырғалары төрт бұрышты болып келген зат. 2. Әртүрлі нәрсе қою үшін баспалдақтан жасалған нәрсе, соре.

Текше метр, су т.с.с. заттардың көлемін өлшейтін қабырғасы метрден тұратындай текше көлеміндегі өлшем. **Текше сандық**, зат. қолөнер. жерг. Кішкене сандық, қол сандық.

ТЕКШЕ² зат. көне. Ұсақ-түйек қымбат бағалы құнды заттарды салатын қобдиша сандық.

ТЕКШЕ³ зат. жерг. Тау ішіндегі аяқтеріндегі үстірт, дөңес жер.

ТЕКШЕЛЕ= ет. Қабырғалары тіктеу, тік бұрышты.

ТЕКШЕЛЕН= ет. Текше жасалу, бұрышталу.

ТЕКШЕЛЕНУ Текшелен етістігінің қимыл атауы.

ТЕКШЕЛЕТ= ет. Текше жасату, бұрыштату.

ТЕКШЕЛЕТУ Текшелет етістігінің қимыл атауы.

ТЕКШЕЛЕУ Текше етістігінің қимыл атауы. **ТЕКШЕЛІ** сын. Текшесі бар, текшеленген.

Текшелі шеген, кен. Қалың кен шоғырларын қазып алу барысында тазартып, қазып алатын қазбаларда қолданылатын шеген.

ТЕКШЕ-ТЕКШЕ сын. Текшеленген, қатар-қатар.

ТЕКІРЕ зат. жерг. Маңай, төңірек.

ТЕКІРЕК зат. 1. Аттың жайсыз шоқақтаған желісі. 2. ауыс. Шолақ, кілт аяқталатын.

ТЕКІРЕКТЕ= ет. Жайсыз шоқақтап желу, текірек қағу.

ТЕКІРЕКТЕТ= ет. Атты шоқақтату, текірек қақтыру.

ТЕКІРЕКТЕТУ Текіректет етістігінің қимыл атауы.

ТЕКІРЕКТЕУ Текіректе етістігінің қимыл атауы.

ТЕКІТ= ет. сөйл. **Текіректе**.

ТЕКІТУ Текіт етістігінің қимыл атауы.

ТЕЛ¹ сын. 1. Екі енені бірдей қатар емген (төл).

2. ауыс. Қатар, бірге; тең.

Тел бие, мал шар. Құлыны өліп, басқа биенің құлынына телінген бие. **Тел бұйра**, Екі енені қатар емген, еркін, бұла өскен жылқы малы.

Тел емді, а) Екі енені қатар емді. ә) Бір нәрсені ортақтасып, бірге пайдаланды. **Тел еміскен [емген] құлынбыз [құлындаймыз]**, Балалығы, бозбалалығы бірге өткен. **Тел жетім бота**, Енесі өлген не енесі емізбей суалып кеткендіктен өзге боталы немесе ботасы өлген түйеге телінген бота. **Тел жүрек**, Дәл жүрек мағынасында. **Тел қозыдай**, Бір енені еміп, қатар өскен қозы сияқты өте жақын, сіңісіп кеткен. **Тел нар**, мал шар. Ботасы өлген нар түйеге ботасы өлмеген нардың ботасын телу, яғни бір ботаға екі нардың ортақ болуы. **Тел өсті**, Жұбын жазбай қатар өсті, бірге өсті. **Тел тай**, мал шар. Өз енесі мен телінген енесін немесе екі енені бірдей еміп жүрген еркек жылқының бір жастағысы. **Тел інген**, мал шар. Ботасы өлген інгенді ботасы өлмеген інгеннің ботасына телу.

ТЕЛ² сын. Жылқының бұла өскен, мәпелеп баққан, тай кезіне дейін емген сипаты [осы мағынада тел қоңыр, тел шұбар, тел күрең, тел торы деген атауларды жасайды].

Тел қызыл, Аттың түсі.

ТЕЛБАУ зат. жерг. Шымылдықтың бауы.

ТЕЛЕ¹ зат. тар. Түркі тілдес тайпалар бірлестігінің жазба деректердегі жалпы атауының бірі [Қытай жазбаларында те-лэ, орыс деректерінде – турсевиттер деп аталған. VI-IX ғғ. Еділден Солтүстік Моңғолияға дейінгі кең далада мал өсіріп, көшіп-қонып жүрген. Жылына деректері бойынша 6 ғ-да теленің құрамында көптеген тайпалар болған].

ТЕЛЕ...² [грек. tele] Күрделі сөздердің бөлігі.

1. Қашықтықты, үлкен қашықтыққа әсер етуді білдіреді (мыс., теледидар, телеграф).

ТЕЛЕ³ зат. Құс ұстау үшін құрылатын тор қоятын күрке – жертөле; аңшылар тығылатын жер үй.

ТЕЛЕАЙТЫС зат. Теледидардан көрсетілу үшін өткен ақындар айтысы, бағдарлама.

ТЕЛЕАРНА зат. Телехабарлар мен телеөнімдерді көрсетуді ұйымдастыратын мекеме.

ТЕЛАРХЕ мед. Екінші жыныстық белгілердің қалыптасуы.

ТЕЛЕӘНГІМЕ зат. Телевизия арқылы берілетін әңгіме, очерк.

ТЕЛЕБАҒАН зат. Телевизияға арнап салынған бағана.

ТЕЛЕБАСҚАРУ зат. Зымыранды және басқа нысандарды қашықтан басқару әдісі.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ ор. зат. **Теледидар**.

ТЕЛЕВИЗИЯ зат. Текниканың электрлік құралдар арқылы объектінің кескінін алыстан көрсетуді іске асыратын саласы.

ТЕЛЕВИЗИЯЛЫҚ сын. Телевизияға қатысты, соған тән.

Телевизиялық кадр. кино. Бір дүркіндік телевизиялық кескін.

ТЕЛЕВИЗОР [грек. tele – алыстан, лат. visio – көру] з.т. **Теледидар** (Объектінің кескінін алыстан алып көрсететін радиотехникалық құрылғы).

ТЕЛЕГЕЙ з.т. Көп жерді алып жатқан ұшы-қиыры жоқ мол су. // Өте көп, мол.

ТЕЛЕГЕЙЛЕН= е.т. Телегейге айналу, суы молаю; көбею, ұлғаю.

ТЕЛЕГЕЙЛЕНУ Телегейлен етістігінің қимыл атауы.

ТЛЕГЕЙ-ТЕҢІЗ сын. 1. Ұшы-қиыры жоқ, көз жеткізсіз. 2. Орасан көп, есепсіз.

ТЕЛЕГРАММА [грек. tele – алыстан, грек. gramma – әріп] з.т. **Жеделхат** (телеграф арқылы берілген хабар және хабар жазылған бланк, қағаз).

Телеграмма берді. Телеграмма салды, хабар жіберді. **Телеграмма соқты.** Жеделхат салды, жіберді.

ТЕЛЕГРАММАЛЫҚ сын. Телеграммага қатысты, телеграмма түріндегі.

ТЕЛЕГРАММАШЫ з.т. Телеграмма таратушы адам.

ТЕЛЕГРАФ [грек. tele – алыстан, грек. graphō – жазамын] з.т. 1. Электр қуатымен сым арқылы не сымсыз алысқа хабар жеткізетін құрылғы. 2. Аппараттар (құрылғылар) арқылы алыстан хабар алып не хабар таратып отыратын орын, мекеме.

Телеграф аппараты. Электрлік телеграф хабарларын қабылдауға және таратуға, телеграф байланысын құруға арналған құрылғы. **Телеграф кілті.** тех. Морзе коды бойынша түзілген телеграф дабылын таратқыш. **Телеграф стансысы.** Телеграф желісінің байланыс арналарын жалауға (коммутациялауға) арналған жабдықтар кешені.

ТЕЛЕГРАФИСТ з.т. Телеграммалар жіберіп және қабылдап отыратын маман, қызметкер.

ТЕЛЕГРАФИЯ з.т. Ғылым мен техниканың телеграф сигналдарын тарату әдістері мен оларды жүзеге асыратын құрылғыларды жасау, телеграф байланысын құру принциптерінің және телеграф арнасымен таратылған ақпараттың сапасын бағалау мәселелерімен шұғылданыатын саласы.

ТЕЛЕДИДАР з.т. а.қ.п.тех. Электромагнитті толқын арқылы алыстағы бейнені көрсететін техникалық құрылғы. 2. Ғылымның, техниканың, қоғамдық өмірдің құбылыстарды, оқиғаларды қашықтан көрсетумен байланысты саласы. 3. Телекоммуникация құралдары арқылы хабарлар мен ақпараттық бағдарламаларды көрсететін бұқаралық ақпарат құралдарының негізгісі.

Теледидар байланысы. Теледидар аппарату-расының көмегімен жүзеге асырылатын байланыс түрі. **Теледидар мұнарасы.** Металдан, темір-бетоннан немесе аралас материалдардан тұрғызылған, ұшар басына телехабар, радиохабарларды таратушы стансылардың, жылыжымалы нысандары мен радиореледі, радиотелефондық байланыс жасау антенналары, кейде метеорологиялық бақылауға арналған аспаптар орнатылатын ғымарат. **Теледидар сәулесі.** Теледидар жарығы, көгілдір экран.

ТЕЛЕДИДАРЛЫҚ сын. Теледидарға қатысты.

Теледидарлық барлау. Теледидарлық аппараттардың көмегімен іске асырылатын барлау тәсілі.

ТЕЛЕДРАМАТУРГИЯ з.т. Теледидар арқылы көрсететін драмалық туындыларды зерттеу саласы.

ТЕЛЕЖКА ор. з.т. Тракторға жалғанатын жүк арба.

ТЕЛЕЖОБА з.т. Телевизияға арналған белгілі бір ауқымды тақырыпты сөз ететін байқау – бағдарлама.

ТЕЛЕЖУРНАЛИСТ з.т. Теледидар журналисі.

ТЕЛЕЖУРНАЛИСТИКА з.т. Арнайы

техникалық құралдар арқылы бейнелік ақпарат таратудың шығармашылық жүйесі, бұқаралық ақпарат құралының бір парасы, жаңалықтар мен оқиғаларды көрерменге жеткізіп, қоғамдық ой-пікір мен дүниетанымды қалыптастыратын көркем публицистикалық қызмет түрі, шешендік өнердің бір тармағы, тележурналистердің шығармашылық әдіс-тәсілдері мен шеберлік құрларын жүйелейтін білім мен ғылым саласы.

ТЕЛЕЖҮРПІЗУШІ з.т. Телебағдарламаларды жүргізуші маман, журналист.

ТЕЛЕКАМЕРА з.т. Теледидарға түсіретін бейнекамера.

ТЕЛЕКЕҢІСТІК з.т. Телевизиялық қойылымдар мен бағдарлама, хабарлар түрінде теледидар арқылы ақпарат алмасудың жалпы аумағы.

ТЕЛЕКИНЕЗ [грек. telekinesis] з.т. п.р. психол. Биоэнергетиканы қолдану арқылы заттарды кеңістікте бір орыннан екінші орынға қозғауға мүмкіндік беретін экстрасенсорлық қасиет.

ТЕЛЕКОМУНИКАЦИЯ з.т. Ғылым мен техниканың халықты ақпараттық қызметтің барлық түрімен қамтамасыз ететін саласы; қашықтықтан ақпарат алмасуды жүзеге асыратын технологиялар жиынтығы.

ТЕЛЕКОРРЕСПОНДЕНТ з.т. Теледидар арқылы берілетін ақпараттық хабарларды оқиға орнынан жеткізетін, баяндайтын тележурналист.

ТЕЛЕКӨЗ з.т. Көпшілік жиналатын, жүретін орындарға қойылатын телекамера, бейнекамера.

ТЕЛЕКӨПІР з.т. Телевизия құралдары арқылы бір-бірінен алыс тұран адамдардың өзара диалогсын әңгіме-сұхбат жүргізуі.

ТЕЛЕКӨРЕРМЕН з.т. Теледидар көрермені.

ТЕЛЕКС [ағыл. telex] з.т. Абоненттік телеграфтың халықаралық желісі.

ТЕЛЕҚАБЫЛДАҒЫШ з.т. Теледидарлық жабдықтармен жабдықталған қабылдағыш аппарат.

ТЕЛЕҚОЙЫЛЫМ з.т. Телевизия арқылы көрсетілетін көркем шығармалар негізінде жасалған спектакльдер т.б.

ТЕЛЕЛОКАТОР з.т. Теледидарлық локаатор.

ТЕЛЕМЕТРИЯ [грек. tele – алыстан, metron – өлшем] з.т. Зерттелетін заттан қашықта тұрған жағдайда ол туралы іздеген мәліметтерді алуға мүмкіндік туғызатын жүйе.

ТЕЛЕМЕХАНИКА [грек. télé – алыстан, грек. mēchanikē – машина құрылысы] з.т. Ғылым мен техниканың қашықтан басқару мақсатында ақпаратты (сигналдарды) таратып-қабылдаудың техникалық құралдары мен әдістерін жасаумен айналысатын саласы.

ТЕЛЕМЕХАНИКАЛЫҚ сын. Телемеханикаға қатысты.

ТЕЛЕМҰНАРА з.т. Теледидар мұнарасы.

ТЕЛЕНОМУС з.т. б.н.о.л. Жұмыртқа жегіш паразит.

ТЕЛЕОЙЫН з.т. Теледидардан көрсетуге арналған ұлттық немесе заманауи ойын, жарыс.

ТЕЛЕОЛОГИЯ [грек. telos – мақсат, logos – ілім] з.т. филос. Табиғат құбылыстарының мақсатқа сай дамуы жайындағы ілім.

ТЕЛЕОРТАЛЫҚ з.т. Теледидар хабарларын ұйымдастырып отыратын орталық орын, мекеме.

ТЕЛЕӨНЕР з.т. Тележүргізушілік, тележурналистік, дикторлық, телекорреспонденттік сияқты теледидарға қатысты қабілеттіліктің жалты атауы.

ТЕЛЕӨНІМ з.т. Теледидар арқылы берілетін хабар, бағдарлама т.с.с.

ТЕЛЕПАТ з.т. парансихол. Телепатия қабілетіне ие адам.

ТЕЛЕПАТИЯ [грек. télé – алыстан, pathos – сезім] з.т. парансихол. Психологиялық күйдің біреуден-біреуге алыстан берілуі, қашықтан сезілуі.

ТЕЛЕСАБАҚ з.т. Телевизия арқылы өткізілетін сабақ.

ТЕЛЕСАЙЫС з.т. Қоғам қайраткерлері, танымал тұлға, шешендердің, сондай-ақ айтары бар тұлғалардың қоғамдық маңызы бар тақырыпта екі немесе одан да көп жақ болып, теледидардан көрсетуге арнап сайысатын шоу-бағдарламасы.

ТЕЛЕСКОП [грек. télé – алыстан, skopeō – қараймын] з.т. Аспандағы жұлдыздарды жақын етіп көрсететін оптикалық аспап; аспан шырақтарын электр-магниттік сәуле арқылы бақылауға арналған астрономиялық құрал.

ТЕЛЕСКОП [лат. telescopium] з.т. а.с.т.р. Жұлдыздық аспанның оңтүстік жарты шарындағы шоқжұлдыз.

ТЕЛЕСПЕКТАКЛЬ з.т. Теледидар арқылы көрсететін спектакль.

ТЕЛЕСТАНЦИЯ з.т. Теледидар арқылы суретті хабар тарататын стансы.

ТЕЛЕСТУДИЯ з.т. Теледидар арқылы берілетін хабарды ұйымдастыратын мекеме.

ТЕЛЕТАЙП [ағыл. teletype] з.т. **Телемасна.**

ТЕЛЕТАРБАТЫЛЫМ з.т. Телевизия арқылы жіберілетін, көрсетілетін өнімдер.

ТЕЛЕТАСПА з.т. Телеграммада жазылған сөздерді өзі басып беретін телеграф аппараты.

ТЕЛЕТРАНСЛЯТОР з.т. Теледидар арқылы берілетін хабарды трансляция жасайтын, тарататын құрылғы.

ТЕЛЕТУЫНДЫ з.т. Телевизиялық шығарма.

ТЕЛЕТІЛШІ з.т. Телекорреспондент.

ТЕЛЕФАКС [ағыл. telfacs] з.т. 1. тех.

Телефон каналдары арқылы жүзеге асырылатын абоненттер арасындағы қалааралық факстық байланыс. 2. Факстық байланысқа арналған сканерлеу және басып шығару құрылғысы бар аппарат. 3. Факстық байланыстағы абонент нөмірі. 4. Факстық байланыс арқылы жіберілетін хабарлама.

ТЕЛЕФИЛЬМ з.т. Теледидарлық хабар желісінде көрсету үшін (теледидардың техникалық мүмкіндігін және теледидар экранынан қабылдау ерекшелігін ескере отырып) дайындалған арнаулы фильм.

ТЕЛЕФОН [грек. tele – алыстан, phōnē – дыбыс] з.т. Электр қуатымен сым арқылы алыстан сөйлесудің техникалық аспаптар жүйесі; микрофоннан шыққан электр тербелістерін дыбыс тербелістеріне түрлендіруге арналған электроакустикалық аспап.

Телефон аппараты. Телефон байланысының абоненттік желісіне жалғастырылатын сөйлеу құрылғысы. **Телефон байланысы.** Сым арқылы немесе радиосигналдар көмегімен дыбысты ақпараттарды қашықтыққа жеткізуді жүзеге асыратын электрлік байланыс түрі [Телефон байланысы 1876 ж. америкалық өнертапқыш А.Белл (1847–1922) ойлап тапқан телефон аппараты мен алғашқы телефон стансысының пайда болуынан (1878, АҚШ) басталды]. **Телефон қоңыраулады.** с.өй.л. **Телефон құлағын тоздырды.** Телефоннан түспеді, дамылсыз телефонмен сөйлесті. **Телефон орнату.** Телефон аппаратын телефон жүйесіне жалғау; тұрмыстық қызмет түрі. **Телефон соқты** [шалды]. **Телефон арқылы сөйлесті, хабарласты.** **Телефон стансысы.** Телефон желісінің байланыс арналарын коммутациялауға арналған техникалық құралдардың кешені орналасқан ғымарат. **Телефон ұрды.** Телефон арқылы сөйлесті.

ТЕЛЕФОНДА= е.т.с.өй.л. Телефон соғу, телефонмен хабарласу.

ТЕЛЕФОНДАНДЫР= е.т.с.өй.л. Телефон орнату, телефонмен қамтамасыз ету.

ТЕЛЕФОНДАНДЫРУ Телефондандыру етістігінің қимыл атауы.

ТЕЛЕФОНДАС= е.т.с.өй.л. Телефонмен сөйлесу.

ТЕЛЕФОНИСТ зат. Телефонмен жұмыс істейтін маман.

ТЕЛЕФОНИСТКА зат. сөйл. Телефонмен жұмыс істейтін әйел адам.

ТЕЛЕФОНИЯ зат. Ғылым мен техниканың телефон байланысы жүйесін орнату принциптерін, оларды жүзеге асыратын аппаратура шығару, сондай-ақ телефон байланысы арналарымен таратылатын сөздік ақпараттың сапасын бағалау мәселелерімен шұғылданатын саласы.

ТЕЛЕФОНОГРАММА зат. Телефон арқылы берілетін хабар, қатынас сөз.

ТЕЛЕФОНХАТ зат. Абонентпен тікелей телефонмен хабарласу мүмкін болмаған жағдайда және мекеме әкімшілігіне жалпы хабарлау мақсатында телефон арқылы дыбыстап айтып жаздыратын хат.

ТЕЛЕФОНШЫ зат. сөйл. Телефонмен жұмыс істейтін адам, байланысшы.

ТЕЛЕХАБАР зат. Теледидар арқылы берілетін жаңалық, хабар; теледидар бағдарламаларын құру және оларды эфирге тарату коммуникациялық құралдарының бірі.

ТЕЛИТ мед. а у р у. Сүт безіндегі емізінің қабынуы.

ТЕЛЛУР [лат. tellus] зат. хим. Металдық жылтырлығы бар күміс тұтес ақ кристалды зат.

ТЕЛЛУРИДТЕР зат. хим. Теллурсутектің тұздары саналатын, теллур элементінің металдармен қосылыстары ретіндегі минералдар класы.

ТЕЛМЕҢДЕ = е. т. Жалтақтап, көзін сатып дәмелену, жаутаңдау.

ТЕЛМЕҢДЕС = е. т. Телмең-телмең етісу.

ТЕЛМЕҢДЕТ = е. т. Жалтақтату, жаутаңдау, біреудің қолына қарату.

ТЕЛМЕҢДЕТУ Телмеңдет етістігінің қимыл атауы.

ТЕЛМЕҢДЕУ Телмеңде етістігінің қимыл атауы.

ТЕЛМІР = е. т. 1. Көз алмай ұзақ тесіле қарау, қадалып қарау. 2. ауыс. Дәмелену, үміттену. 3. ауыс. Көзін сату, күні түсу. 4. ауыс. Іздену, соңына түсу.

ТЕЛМІРТ = е. т. 1. Тесірейе қарау. 2. ауыс. Дәмелендіру, үміттендіру, жаутаңдау.

ТЕЛМІРТУ Телмірт етістігінің қимыл атауы.

ТЕЛМІРУ Телмір етістігінің қимыл атауы.

ТЕЛМІРІС = е. т. 1. Көз алмай ұзақ қарасу. 2. ауыс. Үміттерін үзеу, күтісу.

ТЕЛМІРІСПЕК зат. ойын. Көздің өткірлігі, қырағылығы, адамның шыдамдылығы сыналатын қазақ халқының ұлттық ойыны.

ТЕЛМІРІСУ Телміріс етістігінің қимыл атауы.

ТЕЛНЯЖКА зат. Теңізшілер, теңіз өскерінде қызметін өтейтіндер киетін көк пен ақ жолақ тұсті мәйкі.

ТЕЛОГРЕЙКА зат. Ер адамдардың мақта салынып тігілген ішкімі.

ТЕЛОМЕРЛЕР зат. биол. Хромосомалардың табиғи ұштары.

ТЕЛОФАЗА [грек. telos – соңы, phasis – пайда болу] зат. биол. Аналық жасушадан екі жас жасуша түзілетін митоздың соңғы фазасы.

ТЕЛПЕК¹ зат. Төбеге ғана киетін жұқа баскиім, тақияның бір түрі.

Телпек тақия. Төбеге ғана киетін тақия сияқты баскиім.

ТЕЛПЕК² зат. стиль. кекеcін. Еркексымақ, ер мінезі жоқтар.

ТЕЛПЕКБАЙ: атқа жеңіл телпекбай. Бары кел, алып келге дайын тұратын бала.

ТЕЛПЕКТЕЙ сын. Телпек сияқты.

ТЕЛПЕКТІ сын. Телпек киген, телмегі бар.

ТЕЛТУМА зат. окказ. Аударма туынды.

ТЕЛУ¹ зат. 1. Енесі өлген төлді басқа малдың бауырына салу. 2. Жемісті ағаштарды көбейтудің негізгі әдісі, будандастыру.

ТЕЛУ² Телі етістігінің қимыл атауы. 1. Төлі өлген малға басқа төлді қосып емізу. 2. ауыс. Біреуге тән деп санау, меншіктеу. 3. Байланысты, тәуелді болу.

ТЕЛШЕ зат. Жылқының қабырғамен ұшас ішекке тығылмаған сүбелік майы.

ТЕЛШІК зат. сөйл. **Телше.**

ТЕЛШЕ = е. т. 1. Төлі өлген малға басқа төлді қосып емізіп үйрету немесе жетім қалған төлді басқа сүтті малға қосып емізу. 2. Әртүрлі ағаш немесе өсімдіктердің бұтақтарын бір-бірімен будандастыру. 3. ауыс. Біреуге тән деп санау, лайықтау, меншіктеу. 4. ауыс. Біреуді-біреуге қосақтау, ерлі-зайыпты ету.

Телі бұзаулы сыыр. Өз төліне екінші бір бұзауды қоса емізетін сыыр малы.

ТЕЛІЗ сын. Даңғаз, тентек.

ТЕЛІМ¹ зат. Жердің белгілі бір бөлігі.

Телім алды. Үлес, сыбаға алды. **Телім сыбаға.** этн. Марқұм болған адамды жерлеу рәсіміндегі ақша, мата-жыртыс, киім-кешек, мал үлестіру ғұрты.

ТЕЛІМДЕ = е. т. Бөлісу, үлесу.

ТЕЛІМДЕС сын. Үлестес, сыбағалас, телімі ортақ.

ТЕЛІМ-ТЕЛІМ сын. сөйл. **Тілім-тілім.**

Телім-телімі шықты. Тілім-тілім болып діңкеледі, шаршап-шалдықты, тентіреді.

ТЕЛІМЕЛІ сын. Басқа нәрсеге ұқсатылған немесе басқа нәрседен көшірілген, қайталанған, жасанды.

ТЕЛІН = е. т. 1. Төлі өлген малға басқа төлдің емізілуі. 2. Әртүрлі өсімдік бұтақтарының бір-біріне будандастырылуы. 3. ауыс. Әйелдің кісіге қосақталуы, тұрмысқа шығуы.

ТЕЛІНУ Телін етістігінің қимыл атауы.

ТЕЛІНУШІ зат. биол. Будандастыру үшін қондырылатын басқа өсімдіктің бүршігі бар өркені.

ТЕЛІ-ТЕНТЕК зат. Есер, есуас, содыр-сотқар.

ТЕЛІТУШІ зат. биол. Телінушіні қабылдайтын (телінетін) өсімдік немесе оның бір бөлімі.

ТЕЛАЗИОЗ [лат. Thelaziosis] зат. вет. Іріқараның көз жасы түтіктерінде, қабырғаларының астында тоғышар тіршілік ететін жұмырт құрттардың әсерінен мал көздерінің қызарып ісінуге, іріңдеуге, тіпті ойылып не тесілуге, сөтіп соқыр болуға апаратын мал ауруы.

ТЕМА [грек. thema] зат. лингв. Сөйлемдегі актуалды мүшелудің компоненті.

ТЕМБР [франц. timbre] зат. 1. муз. Дауыстың өзіндік ерекшелігі, сазы; өзіне тән үні. 2. лингв. Сөзіндегі қуаныш, реніш, ашу сияқты эмоционалды реңктерді анықтайтын интонацияның компоненті.

ТЕМЕК зат. кәс. Ауды тартатын құрал.

ТЕМЕКІ зат. <лат. nicotiana> 1. өс. Биіктігі 1-1,5 м-дей, жылу, ылғал, жарық сүйгіш, ісіі жағымсыз, жабысқақ түрлі болатын, жапырағында никотин деп аталатын алколоид болады, өте улы. алқа тұқымдасына жататын жалпақ жапырақты мәдени өсімдік. 2. Тарту үшін темекі өсімдігінің кептіріліп, үгітілген жапырағынан шырышқалып дайындалған шымлы.

Темекі бұйым. Никотині бар фармацевтік өнімдерден басқа құрамдында темекі бар кез келген бұйым. **Темекі дорба.** Темекі салатын кішкентай қалта. **Темекі өсіру.** ауыл шар. Техникалық өсімдіктер шаруашылығының бір саласы. **Темекі тарту.** Нездүрлым кең таралған зиянды әдеттердің бірі, шылым шегу. **Темекі шпрату.** жерг. Темекі орау.

ТЕМЕКІБАС зат. бот. Басы темекінің басына ұқсас.

ТЕМЕКІГҮЛ зат. өс. Гүлі темекінің гүліне ұқсас келетін, әсемдік үшін өсірілетін гүлді өсімдік.

ТЕМЕКІДЕЙ сын. Темекі сияқты, темекі тәрізді.

ТЕМЕКІЛІ сын. Темекісі бар; темекі өсетін.

ТЕМЕКІСІЗ сын. Темекісі жоқ; темекі өспейтін, темекі тартпай.

ТЕМЕКІШӨП зат. өс. <лат. doronicum> Қыр-деліңділер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктер.

ТЕМЕКІШІ зат. 1. кәс. Темекі шаруашылығымен айналысатын адам. 2. Темекі тартуға үйір, темекі тартқыш адам.

ТЕМЕКІШІЛ сын. Темекіні көп тартатын, темекіқұмар.

ТЕМЕЛЕК зат. кәс. жерг. Балық тұй-рейітін ұшты, өткір қармақ.

ТЕМП [итал. tempo] зат. 1. сөйл. Екпін, қарқын. 2. лингв. **Қарқын** (әртүрлі себептерге байланысты тез өзгеріп отыратын сөйлеушінің сөз жылдамдығы).

ТЕМПЕРА [итал. tempera] зат. Бояумен салынған кескіндеме.

ТЕМПЕРАМЕНТ [лат. temperamentum] зат. психол. Сыртқы әсерді сезгіштік қасиет, қабілет; жүйке жүйесінің тұма қасиеттерінен туындайтын адамның жеке өзгешеліктерінің бірі.

ТЕМПЕРАТУРА [лат. temperatura] зат. физ.

1. Макроскопиялық жүйенің термодинамикалық тепе-теңдік күйін сипаттайтын физикалық шама. 2. Қалып-күйдің жылылық дәрежесі. 3. Дене қызуы (ауырғандықтың белгісі), ыстықтық.

Температура өткізгіштік коэффициенті. физ. Жылу өткізгіштік коэффициенті мен зат тығыздығы көбейтіндісінің, оның меншікті изобаралық жылу сыйымдылығына қатынасына тең, стационар емес жылу процестеріндегі зат температурасының өзгеру жылдамдығының сипаттамасы.

Температурасы жоғары. сөйл. Қызуы көтерілген, дене жылуы қалыпты жағдайдан жоғары, ыстық.

ТЕМПЕРАТУРАЛЫ сын. Температурадағы, температурасы бар, температураға ие.

Температуралық жік. Ғымарат пен имарат аралығын екі бөлікке бөліп тұратын және олардың өзара алмасуына мүмкіндік беретін тұрақты саңылау. **Температуралық шкала.** Температураның әртүрлі мәндеріне сәйкес келетін сандар тізбегінің жүйесі. **Температуралық компенсатор.** тех. Ашық салынған құбыр желісі ұзындығының температураға байланысты өзгерісін қабылдау үшін орнатылатын құрылғы.

ТЕМПЕРАТУРАӨТКІЗГІШТІК зат. Температураның өзгеру (теңделу) жылдамдығын сипаттайтын шама.

ТЕМПЮЗИЛ зат. мед. Ішкілікке қарсы қолданылатын дәрі.

ТЕМСАҚ зат. зоол. **Қолтырауын.**

ТЕМТІК зат. жерг. Белгі, орден.

ТЕМІР зат. 1. Берік және салмақты металл; шойын мен болаттың негізгі бөлігі. 2. хим. <лат. ferrum> Элементтердің периодтық жүйесінің VIII тобындағы химиялық элемент. 3. ауыс. Шыдамды, төзімді.

Темір ағашы. Сүрегі темірдей қатты әрі берік ағаш. **Темір бактериялары.** биол. Морфологиялық және физиологиялық жағынан ерекше, әртүрлі таксономиялық топқа жататын көптеген прокариоттардың ішінде клетка бетінде темір мен мырыш тотықтарын тұндырып, жинайтын қабілеті бар микроорганизмдер. **Темір дәуірі.** тар. Адамзат тарихында қола дәуірін алмастырған, аса маңызды әлеуметтік-экономикалық, саяси, демографиялық, технологиялық өзгерістерді дүниеге әкелген жаңа кезең. **Темірді қызған кезінде** [қызуында] сок. Әр нәрсені өз уақытында, дер кезінде істе, мезгілін өткізіп алма деген мағынада. **Темір ер.** жерг.

Ершік, ыңыраш. **Темір етік.** спорт. Тас немесе жердегі жолмен жарысқан кезде мотоциклиш киетін спорт киімінің бір түрі. **Темір етіктен теңгедей, темір тапқан тебендей қалғанда.** фольк. Арып-ашып өбден болдырғанда, титығы жеткенде. **Темір жаба.** жерг. Шөп үйетін айыр. **Темір жосасы.** Борпылдақ, ұнтақталған минералды жиынтық. **Темір келі.** Шойыннан құйылған келі. **Темір кендері [кентастары].** Құрамынан темірді бөліп алу экономикалық жағынан тиімді болып табылатын минералдық түзінділер. **Темір киген.** Сауыт киіп, сайман асыған. **Темір көзді.** Темірмен қоршалған тор көзді. **Темір көзді сарай.** Абақты. **Темір қанат.** Қанаты қатая бастаған, чушаға талпына бастаған. **Темір қара көк.** Қара күреңдеген тұс (аттың түсі). **Темір қорытпалары.** кен. Құрамбөліктерінің біреуі (әдетте басым болатын) темір болып келетін металл жүзілер. **Темір құрсаудай.** Қатты, күшті, тегеурінді. **Темір құрсауды үзді [талқандады].** Жеңу, қол жеткізу мүмкін емес нәрсені жеңді, жеңіске жетті. **Темір масақ.** поэт. окказ. Бақсының салдыр-сұлдыр еткен әлпешектері. **Темір мосы.** Темірден жасалған мосы. **Темір ошақ.** Темірден істеліп, жерге тірелетін қи аяғы, қазан-ның түбіне кигізілетін шеңбері болатын ошақтың түрі. **Темір перде.** тар. бейн. Қыру-қабақ соғыс жылдары демократиялық батыс пен коммунистік (тоталитарлық) шығысты бейнелеген теңеу. **Темір төртіп.** Қатаң тәртіп, ереже. **Темір терезе.** Темір тор. **Темір тор.** Темірден торлап жасаған бекініс. **Темір тордың асты.** бейн. Түрме, қамау. **Темір түлпар.** бейн. совет. а) Трактор туралы. б) Көлік туралы. **Темір шелек.** Темірден жасалған, мықты су таситын ыдыс. **Темір таяғы тебендей болды [қалды].** Жұқарды, тозды, азайды. **Темірден [сүйектен] түйме түйетін.** Асқан шебер, ісмер.

ТЕМІРАҒАШ зат. бот. Қаудаған.

ТЕМІРАҒАШ зат. бот. Тасқайың.

ТЕМІРАҒАШ [ор. железное дерево] зат. бот. Оңтүстік және Оңтүстік Шығыс Азия, Африка ормандарында өсетін, биіктігі 30 м, жуандығы 1,5 м шамасына дейін жететін, сүрегі қатты ағаш. Бұл ағаш көбінесе кеме жасау ісінде қолданылады.

ТЕМІРАЙДАУЫШ зат. жерг. Темірді өңдеп тейістеу үшін қолданылатын құрал.

ТЕМІРБЕТОН зат. Әртүрлі құрылымдар құрамында сыртқы әсерді бірге қабылдайтын болат арматура мен бетоннан біртұтас болып құралған элемент.

Темірбетон құбыр желісі. су шар. Тегеурінді ағынды суды пайдаланушыларға (тұтынушыларға) жеткізуге арналған құбыр түрі. **Темірбетонды құрылымдар.** су шар. Гидротехникалық құрылыстар мен имараттардың темірбетоннан құйып жасалған құрылымдары.

ТЕМІРДЕЙ сын. 1. Темір сияқты, қып-қызыл болып. 2. Қатты, берік. 3. ауыс. Қарулы, қайратты, күшті. 4. ауыс. Мықты, мығым.

Темірдей күшті. Қайратты, қарулы. **Темірдей қатқан.** Мықты, мығым. **Темірдей қысып.** Қатты қысып, босатпай. **Темірдей мықты.** Берік. **Темірдей тұтас.** Мызғымас, ажырамас. **Темірдей қарыды.** Үсіріп жіберді, аяздай батты. **Темірдей шегеленді.** Тастай боп қатып қалды. **Темірдей шырықты.** Сомдалды, қатайды.

ТЕМІРДЕЙ зат. жерг. Ескі темір күрек.

ТЕМІРЕТКІ зат. мед. <грек. mykes> Саңырауқұлақтар тудыратын дөңгелеңіп бөртін шығатын қышымалы, жұқпалы тері ауруы.

ТЕМІРЕТКІДЕЙ сын. 1. Теміреткі сияқты. 2. ауыс. Ақтаңдақ, алағат. 3. ауыс. Ойдым-ойдым.

ТЕМІРЖАБА зат. жерг. Шөп үйетін темір айыр.

ТЕМІРЖОЛ зат. 1. Пойыз, трамвай сияқты көліктер жүруге арнап темірден төселген жол. 2. Теміржол қызметін көрсететін мекеме, өндіріс т.с.с. жалпы атауы. 3. Белгілі бір бағытта ғана

жүретін, рейсті теміржол торабының жалты атауы.

Теміржол вокзалы. Жолаушылар тасымалдайтын теміржол көлігі аялдамаларындағы ғимараттар, құрылыстар мен құрылғылар кешені. **Теміржол көлігі.** Көлік кешенінің жетекші саласы, жүктер мен жолаушыларды алыс қашықтыққа тасымалдауын басты қатынас құралы, пойыз. **Теміржол құрылысы.** Теміржол қатынасын, рельс т.б. салуға арналған жұмыс кешені. **Теміржол стансысы.** Теміржол көлігі аялдайтын, теміржол көлігіне және жолаушыларға түрлі қызметтер: жүктерді қабылдау, жүк тиеу-түсіру, сақтау және жеткізу жұмыстары жүргізілетін, локомотивтер мен вагондар құрастырылатын, т.б. техникалық қызмет көрсетілетін, тасымал үдерісін басқаратын кәсіпорын. **Теміржол тарифі.** Теміржол көлігімен жүк, жолаушы, жолжүк және пошта тасымалдау, сондай-ақ жүк тиеу-түсіру жұмыстары құнының ақшалай көрсеткіші. **Теміржол торабы.** Бірнеше теміржол желісі қиылысатын немесе бірігетін жерде орналасқан, жалпы теміржол жүйесіндегі маңызды бекет.

ТЕМІРЖОЛШЫ зат. Теміржолда істейтін жұмысшы, қызметкер.

ТЕМІРЖАЗЫҚ зат. 1. астр. Горизонттың терістік жағына орналасқан, Кіші аю шоқ жұлдызындағы ең жарық жұлдыз. 2. ауыс. Негізгі тірек, сенім, беткеуістар үлгі.

Теміржазығы болды. Бұл жерде үлкен нысана, арманы болды деген ұғымда айтылып тұр. **Теміржазық жастанбай.** Қауіп-қатерге басын тігіп, қиыншылық көрмей.

ТЕМІРҚАЙЫҢ зат. бот. Тасқайың.

ТЕМІРЛЕ= ет. Темірмен қаптау, темір қағу.

ТЕМІРЛЕН= ет. Темір салыну, темірмен қапталу, темір қағылу.

Темірленген су. Темірдің мөлшері 20 мг/дм³-ден астам, емдік қасиеті бар шипалы су.

ТЕМІРЛЕТ= ет. Темірмен қаптату, темір салдыру.

ТЕМІРЛЕТУ Темірлет етістігінің қымыл атауы.

ТЕМІРЛЕУ Темірле етістігінің қымыл атауы; металл бұйымдарды темірмен электролиздік қаптау; темірмен қаптау.

ТЕМІРЛІ сын. 1. Темірлі мол, темірлі көп. 2. Темірмен қаптаған, темір салынған. 3. Темірден жасалған, темірмен қоршалған.

Темірлі кварциттер. кен. Кембрий кезеңіне шейін қалыптасқан, құрамына кварцит-темірлі түзілімдерді көптеп кіріктіретін, әртүрлі метаморфтық өзгерістерге ұшыраған шөгінді және жанартаутекті шөгінді таужыныстар. **Темірлі шөгінділер.** геол. Жалпы Fe мөлшері > 5% шөгінділер.

ТЕМІРОШАҚ зат. Қазан асатын үш аяқты темір мүлік.

ТЕМІРТАС зат. Темір рудасы.

ТЕМІРТЕК зат. 1. Жай темірден соққан жасық пышақ. 2. Сейф.

ТЕМІРТЕЛПЕК' зат. кен. Сульфидті кен-орындардың құрамында пирит кристалдары өте мол ұшырасатын ең беткі тотыққан қабаты.

ТЕМІРТЕЛПЕК' зат. Төбелік темірі бар, тақия тәрізді дулыға түрі.

ТЕМІР-ТЕРЕСЕК зат. Темірден жасалған әртүрлі зат, бұзылған, қолданыстан шыққан темір сынықтары.

ТЕМІР-ТҰМЫР зат. сөйл. **Темір-терсек.**

ТЕМІРТІКЕН' зат. өс. <лат. tribulus> Жер бетінде тырбып жататын, төменгі жағы тарамдалған, таулы жерде өсетін тұйетабардар тұқымдасына жататын біржылдық өсімдік.

ТЕМІРТІКЕН' зат. бот. <лат. ceratocephalus> Шөңбелас.

ТЕМІРШАЛАҢ зат. өс. жерг. Теңіз түбіндегі өсімдік.

ТЕМІРШАР зат. спорт. Шар тәрізді, жеңіл атлетика жарысында итеріп лақтыруға арналған металдан құйылған жабдық.

ТЕМІРШЕ зат. жерг. Тесік ожау; кепсер, майқалақ.

ТЕМІРШІ зат. Темірден әртүрлі зат жасайтын ұста.

ТЕМІРШІЛІК зат. Темірден әртүрлі зат жасау өнері; кәсіп.

ТЕНАРДИТ зат. кен. Сульфаттар класына жататын минерал.

ТЕНДЕНЦИЯ [нем. Tendenz] зат. **Үрдіс.** 1. қоғ. -әлеум. Жеке тұлғаның бойындағы немесе қоғамдағы мәдени, саяси және әлеуметтік-идеологиялық көзқарастар мен түсініктердің негізгі бағыттары. 2. әд. б. Автордың өзі бейнелеп отырған өмір шындығына деген идеялық-эмоциялық қарым-қатынасы, образдар жүйесі арқылы берілген маңызды мәселелерді ой елегінен өткізу, бағамдау.

ТЕНДЕР' зат. Паровоз құрылғыларының бірі.

ТЕНДЕР' [ағыл. tender] зат. экон. 1. Жаз-баша ұсыныс, өтінім, oferta. 2. Бағалы қағаздарға жазылу, сауда-саттық туралы өтініш. 3. Тауарды фьючерстік биржадағы мерзімді шарт бойынша жеткізу ниеті туралы хабарлама. 4. Қор биржасында қазыналық өкесілдерді немесе облигацияларды тиянақты бағамен сатып алуға ұсыныс. 5. Сатып алушы белгілі бір техникалық-экономикалық сипаттамадағы тауарға (нысанға, жобаға, бұйымға, т.б.) байқау жариялайтын сауда-саттық, көтере сатып алу нысаны.

ТЕНДИНИТ [лат. Tendo – тарамыс] Жылқының жарақаттануы, тайып жығылуы, қарғуы, секіруі, кейде индет ауруларға шалдығуы салдарынан зақымданған жердің ісінуі, қызуы, ауруы, осыған орай малдың ақауы сияқты белгілерімен сипатталатын дерт.

ТЕНДОВАГИНИТ [лат. ten do – тарамыс, vagina – қынап] зат. вет. Тарамыс қынабының қабынуы. [Әдетте жылқы мен сиырдың жарақаттануы, ырылып-соғылуы, бруцеллез, туберкулезге, ревматизмге шалдығуы салдарынан зақымданған жердің ісінуі, қызуы, малдың ақауы сияқты белгілермен сипатталатын дерт].

ТЕНОТОМИЯ [грек. tenon – тарамыс, tome – тілу, кесу] зат. вет. Малдың кейбір аяқ буындары жазылмай қалғанда жасалатын операция, тарамысты кесу.

ТЕНЕК зат. жерг. Тұп жағы кендеу, аласа құбі.

ТЕНЕУ=ет. жерг. Тентіреу, адасу, бір жаққа басып кету.

ТЕНЗОМЕТР зат. физ. Белгілі бір базада абсолюттік ызару мен қысқаруды өлшейтін аспап. **ТЕНТОР** [лат. tendere] зат. мат. Координаттардың бір жүйесінен басқасына өткен кезде координаттары ерекше заң бойынша түрленетін шама.

ТЕНЗОРЛЫҚ сын. Тензорға қатысты, тензорға тән.

Тензорлық қисап. мат. Тензорлардың қасиеттерін және оларға қолданылатын амалдар ережесін зерттейтін математикалық теория.

ТЕННИС [ағыл. lawn-tennis] зат. спорт. Ортасынан қақ бөлінген корт деп аталатын арнайы алаңда доп және ракетамең ойналатын спорт ойыны.

Теннис ішегі. Теннис ракетасына керілген серпімелі, иілгіш жіп тор.

ТЕННИСШІ зат. Теннис ойынымен машықтанған спортшы.

ТЕНОР [итал. tenore] зат. муз. 1. Орта ғасырда (12 ғ-дан) полифониялық шығарманың негізгі ән-әуенін орындайтын басты дауыс (партия). 2. Жоғары регистрде айтылатын ерлер дауысы. 3. Үрлемелі оркестрдің қоңыр дауысты аспабы.

ТЕНОРИТ зат. кен. Тотықтар класына жататын минерал.

ТЕНСАТРИН зат. мед. Қан қысымын төмендетуге арналған дәрі.

ТЕНТ [ағыл. tent] зат. Брезент жаппа.

ТЕНТЕК¹ сын. 1. Тәртіп бұзғыш, сотқар. 2. ауыс. Баланы жақсы көріп, мейірі түскенде айтылатын сөз. 3. Теріс, қысық.

Тентектің ақылы түстен кейін келеді [кіреді]. Шешімін дер кезінде таппай, кешігіп қалды деген мағынада. **Тентек боран.** Бір күшейіп, бір басылып соғатын боран. **Тентек су.** эвф. Арақ-шарап, ішімдік туралы. **Тентекті тыйды.** Бұзықты түзу жолға салды.

ТЕНТЕК² зат. вет. Миына жалқық құрт түскендіктен болатын мал ауруы.

Тентек қойша. Ауру малдай, оғаш, қызық.

ТЕНТЕККӨДЕ зат. этн. жерг. Күйеу келенде алынатын кәде.

ТЕНТЕКҚҰС зат. зоол. <лат. caprimulgus eugroaeus> Тентекқұс отряды, нағыз тентекқұс тұқымдасына жататын жәндік қоректі түн құсы.

ТЕНТЕКҚҰСТӨРІЗДІЛЕР зат. зоол. <лат. caprimulgiformes> Құстардың бір отряды.

ТЕНТЕКМИЯ зат. бот. <лат. thermopsis> Тау беткейлерінде, далалы жерлерде өсетін, бұршақ тұқымдас, екіжылдық ұлы өсімдік; арамқұмық.

ТЕНТЕКСОРАҢ зат. бот. Мырзасораң.

ТЕНТЕК-ТЕБІЗ сын. Тентек.

ТЕНТЕКТЕУ сын. Сотқарлау, тәртіпсіздеу. **ТЕНТЕКТІК** зат. 1. Бұзақылық, сотқарлық, тәртіп бұзғыштық. 2. Еркелік, шолжандық.

ТЕНТІРЕ= ет. 1. Бекер-бос сенделу, сарсылу.

2. Қаңғыру, әуре-сарсаңа түсу, күнелту.

ТЕНТІРЕГІШ сын. Бекер-бос сандалуға, тентіреп жүруге құмар; қаңғыбас.

ТЕНТІРЕК сын. 1. Тентіреуік, қаңғыбас.

2. ауыс. Тұрақсыз, әр саққа жүгірген.

ТЕНТІРЕП-ТЕНТІРЕП үст. Бостан-бос.

ТЕНТІРЕТ= ет. Сенделу, қамқорлық көрсету, қаңғырту.

ТЕНТІРЕТУ Тентірет етістігінің қимыл атауы.

ТЕНТІРЕУ Тентіре етістігінің қимыл атауы; сенделу, қаңғыру.

ТЕНТІРЕУІК сын. Унемі тентіреп жүретін, тентірегін.

ТЕНІК сын. жерг. Жылды, ақымақ, әумесер, есерсоқ.

ТЕНӘКТОМИЯ [грек. tenon – тарамыс, ektome – тіліп жіберу, кесіп алу] зат. вет. Малдың кейбір аяқ буындарының үстін басып отетін тарамыстардың бір бөлігін кесу, сойтіп сол буындардың бүгіліп-жазылуын жеңілдету.

ТЕҢ¹ зат. этн. Дәстүрлі қазақ қоғамында көшкенде түйеге арту үшін салмағын бірдей етіп буып-түйген жүк.

Тең арқан. Жүкті теңдеп буу үшін қолданылатын арқан. **Тең бұзу.** зат. этн. Көне дәстүр бойынша қайтыс болған беделді адамның жылын бергенде оның киім-кешегі және өзі тұтынған қымбат заттар салынған теңнің көпшілік алдында шешілуі. Оларды марқұмның ең жақын туыстары мен көңілі жақын дос-жарандарына естелік етіп тарату салты. **Тең шешті.** этн. а) Киіз не кілемнің ортасына салып, шаршылап бүктеліп, жібек арқанмен буылған жүкті, көрпе-төсекті шығарды, ашты. ә) Ұзатылған қыздың артынан келген жүгін кәдесін алып, ашып көрсетті.

ТЕҢ² сын. 1. Бірдей, паралап, қатар. 2. Лайық, сай, нар. // Қатар, жасы шамалас адамдар. // Жас шамасы, ақыл-ойы сәйкес келетін, бір-бірін ұнатып қосылған қыз бен жігіт, ерлі-зайыттары.

Теңін ақтарды. жерг. Сырын ақтарды. **Теңін тапты.** Өзіне лайықты адамға кез болды. **Тең дәрежелі.** Бірдей деңгейдегі. **Тең жарты.** Тура жартысы, қақ жартысы. **Тең жекпе-жек.** спорт. Спортшылардың өнеріне төрешілер мен мамандар-

дың берген бағасы бойынша елеусіз немесе сәл ғана басымдылығы бар деп есептелген бәсекенің нәтижесі. **Тең иық,** поэт. Сымбатты, сұлу мүсін, тік кеуде (қыз). **Тең келмеді.** Пар түспеді, пар-пар болмады. **Тең көрді.** Алаламады, бәрін біртегіс, бірдей бағалады, бірдей санады. **Тең көтеру.** зат. ойын. Ойыншылардың дене күші, шыдамдылығы сыналатын ұлттық ойын түрі [Өз күшіне сенген денелі жігіт етпеттетіліп жатқызылып, үстінен денелі екі жігіт қарама-қарсы отырады. Жатқан жігіт тағандап тұрып, екі жігітті тең көтеріп, түйеше алға жүруі тиіс. Жеңсе, бәйге алады, жеңілсе, мазаққа қалады]. **Тең құрбы.** Жасы қатар, замандас. **Тең ойыны.** Екі жақтың бірінің ұтқандығын, яғни жеңіске жеткендігін мойындатқызбайтын ойын. **Тең түсті.** Бірдей болды, қалыспады.

ТЕҢАЯҚТЫЛАР зат. зоол. <лат. isopoda> Жогары сатыдағы шаянтәрізділердің бір отряды.

ТЕҢБЕ-ТЕҢ үст. Дәлме-дәл, бірдей, нақ. **ТЕҢБЕ-ТЕҢДІК** зат. Дәлме-дәлдік, бірдейлік, тең түсушілік.

ТЕҢБЕ-ТЕНСІЗДІК зат. матем. Теңдігі мен теңсіздігі.

ТЕҢБІЛ сын. Ойдым-ойдым түскен дағы бар, шұбар ала.

Теңбіл бақа. зоол. <лат. pseudophryne sogrobore>. Теңбіл таңбасы бар бақа. **Теңбіл көк [көк теңбіл].** Көк шұбар, жорға. **Теңбіл шұбар.** Бұжырланып, дақтанып кеткен түс.

ТЕҢБІЛБҰҒЫ зат. зоол. <лат. cervus nippon> Бұғы тұқымдасына жататын сүтқоректі жануар.

ТЕҢБІЛГҮЛ зат. бот. <лат. cyclamen> Жабайы өсетін, гүл құтесі теңбіл-теңбіл өсімдік.

ТЕҢБІЛДЕН= ет. Теңбіл-теңбіл боп дақ түсу, шұбарлану.

ТЕҢБІЛДЕНДІР= ет. Теңбіл-теңбіл ету, шұбарландыру.

ТЕҢБІЛДЕНДІРУ Теңбілдендір етістігінің қимыл атауы.

ТЕҢБІЛДЕНУ Теңбілден етістігінің қимыл атауы; дақ түсу, шұбарлану.

ТЕҢБІЛДЕТ= ет. Теңбіл-теңбіл ету, кезу.

ТЕҢБІЛДІ сын. Теңбілі бар, теңбілденген.

ТЕҢБІЛЖАПЫРАҚ зат. бот. Жапырақтарының теңбілі бар үй өсімдігі.

ТЕҢБІЛСІЗ сын. 1. Дақсыз, теңбіл түспеген.

2. ауыс. Кіршіксіз, таза.

ТЕҢБІЛ-ТАРҒЫЛ сын. **Теңбіл-теңбіл.**

ТЕҢБІЛ-ТЕҢБІЛ сын. Дақ-дақ, шұбар-шұбар.

ТЕҢГЕ¹ зат. 1. Құн өлшемі ретінде пайдаланылатын ақша. 2. Бір сомдық ақша. 3. Ұсақ күміс ақша; Орталық Азия мен Қазақстан аумағында өмір сүрген мемлекеттерде және соған шектес аумақта күмістен жасалған мәнет. 4. экон. Қазақстан Республикасының ақша өлшемі, ұлттық валютасы.

Теңге ойын. ойын. Тегіс қабырғаға тыынды ұрып ойнайтын ойын. **Теңге сүйек.** жерг. Қызыл балықтың қабығы. **Теңге шашу.** этн. жерг. Қарт кісілер қайтыс болғанда балалары күміс шашатын ғұрып. **Теңге ілу.** этн. ойын. Шауып келе жатқан шабандоз аралары бірдей қашықтықта, орманға түйіліп жерде жатқан күміс ақшаларды бірінен соң бірін қағып алып ойнайтын ұлттық ойын.

ТЕҢГЕ² зат. вет. Малдың ауыз ауруы.

ТЕҢГЕБАЛЫҚ зат. зоол. <лат. gobio> Үстінде дөңгелек теңбілдері бар балық түрі; тұқы тұқымдасына жататын өзен балығы.

ТЕҢГЕБАС зат. өс. <лат. butomaceae> Көпжылдық су және сұжағалық шөптесін өсімдіктер тұқымдасы.

ТЕҢГЕГҮЛ зат. бот. <лат. crassula> Гүл құтселері (жапырақшалары) теңгеге ұқсас гүлді өсімдік.

ТЕҢГЕДЕЙ сын. Кішкентай, кіп-кішкентай. **Теңгедей жұлпы түсірді.** Нысанға дәл тигізді.

ТЕҢГЕЖАПЫРАҚ¹ зат. өс. <лат. trifolium pratense> Жапырақтары тиын тәрізді дөңгелек, бұршақ тұқымдасына беде тұқысына жататын бір, көпжылдық шөптесін өсімдік қызылбас беде.

ТЕҢГЕЖАПЫРАҚ² зат. бот. сөйл. **Байғұт.**

ТЕҢГЕҚОТЫР зат. мед. Ақ трепонема қоздырушыдан ағзаға зардап келтіретін созылмалы жұқпалы ауру, қотыр.

ТЕҢГЕЛЕ= ет. Теңге табу, пайда түсіру.

ТЕҢГЕЛІ сын. 1. Теңгесі мол, ақшаты. 2. Күміс теңге таққан.

Теңгелі өрнек. Қайта өрлеу дәуірінде қолданылған, бір-біріне тіркелген теңгелер.

ТЕҢГЕЛІК¹ зат. Бір шетін тесіп, күйме таққан күміс тиын.

ТЕҢГЕЛІК² сын. Теңгеге тұрарлық, ақшалық; теңгенің мәшеріндей.

ТЕҢГЕЛІКТЕЙ сын. Алтын, күміс теңге сияқты, теңге мәнеті тәрізді.

ТЕҢГЕР= ет. 1. Тең көру, лайық деп санау.

2. Алаламау, бәріне бірдей қарау. 3. Тең келу, сай келу. 4. Нәрсенің парқын білу, айыра білу.

ТЕҢГЕРІЕ зат. жерг. Жеңіл қайыққа суда аударылмас үшін салынатын ауыр зат.

ТЕҢГЕРМЕШІЛІК зат. коғ.-саяси. Адамдардың еңбегін әділетсіз теңдестірушілік.

ТЕҢГЕРУ¹ Теңгер етістігінің қимыл атауы.

ТЕҢГЕРУ²= ет. ауыс. Елінің өз еріне лайықты бағасын беруі.

ТЕҢГЕРІЛ= ет. Теңестірілу, тең болу.

ТЕҢГЕРІЛУ Теңгеріл етістігінің қимыл атауы.

ТЕҢГЕРІС= ет. Теңестірісу, салыстыру.

ТЕҢГЕРІСУ Теңгеріс етістігінің қимыл атауы.

ТЕҢГЕ-ТЕБЕН зат. **Тиын-тебен.**

ТЕҢГЕ-ТЕҢБІЛ сын. Тиындай шашыраған, әр жерде бөлініп-бөлініп орналасқан.

ТЕҢГЕШӨП зат. бот. <лат. trifolium repens>

Үшқұлақ.

ТЕҢГЕШІК зат. жерг. Қызыл балықтың қабығы.

ТЕҢДЕ= ет. 1. Тең-тең етіп буу, байлау.

2. Затты көліктің үстіне екі жағын теңестіріп арту.

ТЕҢДЕЙ¹ сын. Тең сияқты үлкен, еңгезердей. Теңдей құрдас. Бір жылы туған, құрдас.

ТЕҢДЕЙ² үст. Теңбе-тең, бірдей.

ТЕҢДЕЙ-ТЕҢДЕЙ сын. Үлкен-үлкен, дәу-дәу.

ТЕҢДЕЛ= ет. Тең салыну.

ТЕҢДЕЛУ Теңдел етістігінің қимыл атауы.

ТЕҢДЕМЕ зат. матем. Берілген екі функцияның мәндері өзара тең болатын аргументтің мәндерін анықтау жөніндегі есептің аналитикалық түрдегі жазылуы.

ТЕҢДЕС сын. 1. Жас жағынан қатарлас, құрбылас. 2. Тең бола алмайндай, тең түсетіндей, дәрежелес.

Теңдесі жоқ. Құшті, зор, тең келмейтін.

ТЕҢДЕС= ет. Тең келу, қатарласу.

ТЕҢДЕССІЗ сын. Теңі жоқ, теңдесі, тең түсетіні жоқ.

ТЕҢДЕСТІК зат. Тең түсушілік, тең болушылық.

ТЕҢДЕСТІР= ет. Теңестіру, тең түсіру.

ТЕҢДЕСТІРУ Теңдестір етістігінің қимыл атауы.

ТЕҢДЕСТІРІЛ= ет. Теңестірілу, сәйкестендірілу.

ТЕҢДЕСТІРІЛУ Теңдестіріл етістігінің қимыл атауы.

ТЕҢДЕСУ 1. Теңдес етістігінің қимыл атауы. 2. Тең түсу, тең келу. 3. физ. Физикалық немесе физикалық-химиялық ортада тұрақты тепе-теңдік жағдайдың қалыптасу процесі.

ТЕҢДЕУ¹ зат. матем. Әріппен белгіленген бір немесе бірнеше белгісіз саны бар теңдік; берілген екі функцияның мәндері өзара тең болатындай

аргументтің мәндерін анықтау (іздеу) жөніндегі есептің аналитикалық түрде жазылуы.

ТЕҢДЕУ² Теңдеу етістігінің қимыл атауы.

ТЕҢДЕУЛІ сын. Тең артылған, теңделген.

ТЕҢДІ: өзі теңді. Өзі қатарлы, теңдес.

ТЕҢДІК зат. 1. Барлық жағынан бірдей, тең болушылық. 2. қоғ. -әлеум. Тең құқықтық, еркіндік, бостандық.

Теңдік алды. Теңдікке ие болды, еркіндікке қолы жетті. **Теңдік берді.** Бостандық алды, азат болды. **Теңдік бермеді.** Ырық бермеді, көнбеді, бой бермеді. **Теңдікке жеткізді.** Теңдік, бостандық әперді. **Теңдік табу.** зат. ойын. Ойыншылардың жауапкершілігі, тепе-теңдікті сақтау шеберлігі, жылдамдығы сыналатын ұлттық ойын түрі.

ТЕҢДІКСІЗ сын. Тең болмау, еріксіз, бас бостандығы жоқ.

ТЕҢЕ= е. т. 1. Бір-бірімен тепе-тең ету, теңестіру. 2. Тең деп санау, тең көру. 3. Бір нәрсені балау, салыстыру.

ТЕҢЕЛ= е. т. 1. Тең болу, теңесу, тең түсу. 2. Қатарға қосылу.

Теңеліп кетті. Жетілді, қатарға қосылды.

ТЕҢЕЛДІР= е. т. Тең ету, теңестіру.

ТЕҢЕЛДІРУ Теңелдіру етістігінің қимыл атауы.

ТЕҢЕЛІТ= е. т. Тең түсіру, бірдей ету.

ТЕҢЕЛІТУ Теңелтіу етістігінің қимыл атауы.

ТЕҢЕЛУ Теңел етістігінің қимыл атауы; тең түсу, тең келу.

ТЕҢЕС= е. т. Тең түсу, бірдей болу.

ТЕҢЕСТІР= е. т. 1. Тең, бірдей ету. 2. Тең көру.

3. Балау.

ТЕҢЕСТІРУ Теңестіру етістігінің қимыл атауы.

1. Тең, бірдей ету. 2. әдеб. **Теңеу.**

Теңестіру жарысы. спорт. Дайындығы әлсіз спортшының күшті қарсыластарымен мүмкіншілігін теңестіру мақсатында шартты түрде белгілі ба-сымдылық берілетін спорт жарысы.

ТЕҢЕСТІРУШІЛІК зат. Тең санаушылық, теңеушілік.

ТЕҢЕСТІРІЛ= е. т. Теңелу, бірдей етілу, тең саналу.

ТЕҢЕСТІРІЛУ Теңестіріл етістігінің қимыл атауы.

ТЕҢЕСУ Теңес етістігінің қимыл атауы; тең түсу, бірдей болу.

ТЕҢЕУ⁴ зат. 1. Бір затты екінші бір нәрсе-ге ұқсатып айтқан балама; соған тең, сай деп айтылған сөз. 2. әдеб. Құбылысты басқа нәрсемен салыстыру арқылы сипаттау тәсілі.

Теңеу жоқ. Тең келмейді, теңеуісіз.

ТЕҢЕУ² Теңеу етістігінің қимыл атауы; теңестіру.

ТЕҢЕУСІЗ сын. 1. Теңі жоқ, асқан. 2. ауыс. Өлшеусіз, есепсіз.

ТЕҢЖІП зат. Теңдерді буып-түюге арналған жіп.

ТЕҢЗА зат. көне. Іле аймағында қолданылған ақша.

ТЕҢКЕЙ= е. т. Дүңкито, таңқию.

ТЕҢКИ= е. т. Ерекше дөңкіп, ебедейсіз көріну.

ТЕҢКИГЕН-ТЕҢКИГЕН сын. Дәу-дәу, қолақпандай.

ТЕҢКИТ= е. т. Дөңкиту, дүңкиту, қолақпандай ету.

ТЕҢКИТУ Теңкиту етістігінің қимыл атауы.

ТЕҢКИТІП-ТЕҢКИТІП үст. Дөңкитіп-дөңкитіп.

ТЕҢКИП-ТЕҢКИП үст. Үйілу, қйіліп-төгілу, тау болу.

ТЕҢКИЮ Теңки етістігінің қимыл атауы; дүңкіп, ебедейсіз көріну.

ТЕҢҚАНАТТЫЛАР зат. зоол. <лат. homoptera> Жәндіктердің бір отряды.

ТЕҢҚҰҚЫҚТЫЛЫҚ зат. заң. Әлем елдеріне ортақ конституциялық қағида.

ТЕҢҚҰР зат. қолөнер. Өрмекпен тоқыл жасалған тең буға арналған жіптің түрі.

ТЕҢЛІК зат. сөйл. **Теңдік.**

ТЕҢСАУСАҚ зат. мед. Баланың қолындағы 2-5 саусақтардың жуандығы және ұзындығы бірдей боп туылуы.

ТЕҢСЕ= е. т. Қозғалу, теңселту.

ТЕҢСЕЛ= е. т. 1. Оңды-солды шайқалу, ыргала қозғалу. 2. Ағаш басының желдің лебімен тербетіліп тұруы. 3. Тәлтіркеу, масаю. 4. ауыс. Жорға мініп найқалу, ыргалып-жырғалу. 5. ауыс. Желбіреу. 6. ауыс. Шыр айналу, дөңгелену.

ТЕҢСЕЛГІШ сын. Теңселетін, шайқалып, тербеліп тұратын.

ТЕҢСЕЛДІР= е. т. Шайқалдыру, тербелдіру.

ТЕҢСЕЛДІРУ Теңселдіру етістігінің қимыл атауы.

ТЕҢСЕЛЕКТЕ= е. т. Теңселек қағу, шайқа-лақтау, қалт-қалт ету.

ТЕҢСЕЛЕҢДЕ= е. т. Теңселу, теңселек қағу.

ТЕҢСЕЛМЕЛІ сын. Теңселіп, тербеліп тұра-тын, тербелмелі.

ТЕҢСЕЛТ= е. т. 1. Оңды-солды шайқалту, ыргалту. 2. Жорға атты ыргалтып-жырғалтып, найқалту. 3. ауыс. Дүр сілкіндіру.

ТЕҢСЕЛТУ Теңселтіу етістігінің қимыл атауы.

ТЕҢСЕЛУ Теңсел етістігінің қимыл атауы.

1. Оңды-солды шайқалу, ыргала қозғалу. 2. Теңселек қағып жүру. 3. ауыс. Беталды, ары-бері жүре беру, көңілі орнында болмау. 4. ауыс. Қайғыру, қамығу.

ТЕҢСЕЛІҢКІРЕ= е. т. Аздап теңселу, шайқа-лақтаңқырау.

ТЕҢСЕЛІП-ТЕРБЕЛІП үст. Шайқалып, ыргалып-жырғалып.

ТЕҢСЕП-ТЕҢСЕП үст. Жұлқып-жұлқып, ары-бері қозғап.

ТЕҢСІЗ сын. 1. Теңі, теңдесі жоқ. 2. Теңдік жоқ, тең праволы емес.

ТЕҢСІЗДІК зат. 1. құқық. Правосы тең емес, еркі бірдей болмаушылық. 2. матем. а, және а, екі сандарын немесе шамаларды <(кіші), ≥ (кіші не тең), > (үлкен), ≥ (үлкен не тең), (тең емес) таңба-лары арқылы байланыстыратын қатыс.

ТЕҢСІН= е. т. Тең деп санау, тең көру.

ТЕҢСІНУ Теңсін етістігінің қимыл атауы.

ТЕҢ-ТЕҢ сын. Буғылып-түйілген, теңделген.

ТЕҢ-ТҮС сын. Жасты, жастары шамалас, құрдас.

ТЕҢШЕ= е. т. 1. Таңдау, екшеу, тең болу. 2. Теңестіріп, салыстырып қарау.

ТЕҢШІЛ сын. Теңдік сүйіш, әділ.

ТЕҢШІЛІК зат. сөйл. **Теңдік.**

ТЕҢІЗ зат. 1. Жан-жағы құрлықпен ұштасып жатқан кеме жүретін ұшы-қыры жоқ су. 2. тер-мин. Мұхит айдынынан құрлықпен немесе суасты жоталарымен бөлінген және одан гидрологиялық метеорологиялық және климаттық режімдерімен бөлінетін дүниежүзілік мұхит бөлігі. 3. ауыс. Орасан көптік, молдық.

Теңіз авиациясы. әск. Бірқатар мемлекет-тердегі әскери-теңіз флоты құйының түрі. **Теңіз ағыстары.** Мұхиттық ағыстар, түрлі күштердің әсерінен болатын теңіздер мен мұхиттардағы су массаларының жылжымыал қозғалысының үрдісі. **Теңіз алабуғасы.** зоол. <лат. spicara smar> Мұхиттың терең суларында тіршілік ететін қызыл түсті көзі үлкен алабуға. **Теңіз алабы.** Белгілі бір теңізге жер беті және жерасты суы құйылатын аумақ. **Теңіз артиллериясы.** әск. Кемелер мен жағалық ракета-артиллериялық әскерлер қа-ру-жарағының құрамына енетін артиллерия. **Теңіз ауруы.** мед. Кеме шайқалысының ішкі құлақтағы тепе-теңдік аппаратына әсер етуінен пайда бо-латын жағдай. **Теңіз өтеші.** зоол. Теңіз түбінде, қоңырсақпен және субтропиктік суларда тіршілік ететін балық. **Теңіз балдыры.** биол. Теңіз суын-дағы жарық түсетін тереңдікте өсетін өсімдік. **Теңіз бекінісі.** әск. Әскери флот күштерінің ишғыл әрекет тірегі қызмет ететін әскери-

стратегиялық тұрғыдан маңызды қорғаныс әрі қарсыласу мүмкіндігі мол тұрақ. **Теңіз вокзалы.** Теңіз порттарында жолаушыларға қызмет көрсет-етін құрылыстар мен құрылыстар кешені. **Теңіз геодезиясы.** Геодезияның теңіздегі ғылыми және қолданбалы геодезиялық міндеттерін шешетін саласы. **Теңіз геологиясы.** Теңіздер мен мұхиттар түбінің геологиялық құрылысын зерттейтін ғылым саласы. **Теңіз геоморфологиясы.** Мұхит пен теңіз түбінің құрылысын және дамуын зерттейтін ғылым. **Теңіз дақылдары.** Тағам ретінде пайдала-нылатын теңіз өсімдіктері. **Теңіз дауылы.** <гол. storm> Күші 8 баллдан асып түсетін теңізде ұзақ соғатын дауыл. **Теңіз десанты.** әск. Десанттық кемелер, көліктік кемелер арқылы тасылатын және қарсыластың теңіз жағалауына түсірілетін десант. **Теңіз доңыздары.** зоол. <лат. caviidae> Кеміргіштер отрядының тұқымдасы. **Теңіз жаға-лауы.** Жағалық белдем, жер бедерінің қазіргі кездегі жағалық пішіндерінің таралуымен айқындалатын құрлық пен теңіздің өзара ықпалдас белдемі. **Теңіз жайылмалары.** Теңіздің жазықтық жағалауларындағы теңіз суы тасыған уақытта суға толатын ойпатты жолақтар. **Теңіз жарқылы.** Судың беткі қабатындағы жарық шығаратын бактериялар мен қарапайым планктондардың шоғырлануынан пайда болатын құбылыс. **Теңіз жаю әскері.** әск. Теңіз десанттары құрамында ұрыс қимылдарын жүргізуге, сондай-ақ, әскери-теңіз базаларының, порттардың қорғанысы мен басқа да міндеттерді орындауға арналған және арнайы дайындалған әскери флот (әскери-теңіз күштері) күштерінің түрі. **Теңіз жұлдызы.** зоол. Жұлдыз тәрізді бес тарам аяғы бар теңіз жәндігі. **Теңіз жұмыртқасы.** бот. Марқақол жағалауларындағы қойнауларда өсетін ерекше өсімдік. **Теңіз қауласы.** бот. **Теңіз қырыққабаты** (Тынық, Охот, Ақ және Баренц теңіздерінде болатын қоңыр түсті теңіз балдырлары). **Теңіз қарғалары.** Теңіз азысы, теңіз жолдары, түбінің бедері, тереңдігі, грунт құрамы т.б. бейнеленген арнаулы географиялық карта. **Теңіз көлігі.** Көлік кешенінің теңіздік су жолымен жүк және жолаушы тасымалдайтын көлік түрі. **Теңіз күштері.** Кейбір шет мемлекеттерде теңізде соғыс жүргізуге арналған жеке флот. **Теңіз кірпілері.** зоол. Теңіз суларында еркін қозғалатын, сыртқы тұрқы шара, жұмыртқаға немесе жирекке ұқ-сайтын, кейде конус пішінді қызылтантүтіктер кла-сына жататын жәндіктер. **Теңіз қарақшылығы.** Теңіз немесе өзін кемесіне ботениң мүлкін басып алу мақсатында қиш қолданып немесе қиш қолдана-мын деп қорқыттып шабуыл жасау. **Теңіз қолтығы.** Тұңғы, тұзданған немесе өте тұзды суы, теңізден жағалық құмбелмен бөлінген суы таяз жер. **Теңіз қырыққабаты.** биол. Ламинария туыстас теңіз балдырлары. **Теңіз милі.** Жер меридианы доғасының 1 минут ұзындығына тең қозғалыс бірлігі. **Теңіз минасы.** әск. Қарсыластың сүңгуір қайықтарын, суүсті кемелерін және қайықтарын зақымдау үшін, сондай-ақ, олардың жүзуін қиындату үшін суда орнатылатын теңіз оқ-дәрісі. **Теңіз мұзы.** Теңіз суының қатуынан пайда болатын кез келген мұз. **Теңіз оқ-дәрілері.** әск. Артиллериялық атыстар, ракеталардың ұрыс бөлшектері, ракета-торпеда мен торпеда, теңіз миналары, тереңге тасталатын бомбалар және басқалар. **Теңіз операциясы.** әск. Белгілі бір оперативті және стратегиялық мақ-сатқа жету жолында ортақ бір мүдде мен жоспар бойынша әскери-теңіз флотының оперативтік құрамалары мен бірлестіктерінің жүргізетін теңіз-дегі ұрысы, шайқас және маневрлерінің жиынтығы. **Теңіз пиязы.** бот. Екі килограмға (кейде 8 кг дейін) дейін салмағы бар, қабыршық басты, сыңар ұрықты көпжылдық өсімдік. **Теңіз полигоны.** Флоттың ұрыс және техникалық құралдарын санау үшін немесе кемелерді ұрысқа дайындауды өткізу үшін бөлінген теңіздегі белгілі бір аудан. **Теңіз саяхат-шысы.** Теңізде жүзін, саяхат жасаушы адам. **Теңіз**

сыры. з о о л. <лат. hydrodamalis gigas> *Сирендер* отряды дюгондар тұқымдасына жататын сүтқоректі. **Теңіз суы.** Тұздылығы 24,695%-дан жоғары, теңіздер мен мұхитта жинақталған жер бетіндегі су. **Теңіз суы басуы.** Жасалаудың төмен түсуінен немесе теңіз суы деңгейінің көтерілуінен құрлықты теңіз суының басуы. **Теңіз суын тұщыландыру.** Құрамындағы тұздың концентрациясын кеміту арқылы теңіз суын адамның ішуі мен шаруашылықтың пайдалануына жарамды еткенше өңдеу әдісі. **Теңіз суының толысуы.** Ай мен Күннің тарту күші салдарынан мұхит, теңіз суы деңгейінің оқтын-оқтын көтерілуі. **Теңіз суының тұздылығы.** 1 кг теңіз суындағы барлық тұздардың граммен алынған жалпы мөлшері. **Теңіз суының түсі.** Теңіз суының көзге байқалатын реңі. **Теңіз табандылығы.** Африка жасалауындағы суларда тіршілік ететін табандылық. **Теңіз тактикасы.** Әскери-теңіз өнерінің құрамдас бөлігі. **Теңіз тасбақалары.** з о о л. <лат. chelonidae> Жүзу қабілеті ерекше дамыған суда тіршілік ететін тасбақалардың тір тұқымдасы. **Теңіз терминналы.** Жүктерді тиеуге (түсіруге), оларды сақтауға, теңіз көлігінің түрімен сабақтас көлік құралдарын жөнге келтіруге, сондай-ақ жолаушыларды отырызуға, түсіруге және оларға өзге де қызмет көрсетуге арналған жағдайларды қамтамасыз ететін техникалық құралдардың, инженерлік құрылыстардың, көтергіш-көліктік және өзге де жабдықтардың жиынтығын қамтитын теңіз портындағы мамандандырылған учаске. **Теңіз толқындары.** Теңіздер мен мұхиттардағы сулы ортаның тербелісті қозғалысы. **Теңіз тышқаны.** з о о л. Теңізде өмір сүретін сүйір тұмсықты ақ не алабажас тышқан. **Теңіз ұлуы.** з о о л. Теңізде тіршілік ететін ұлудың түрі. **Теңіз фаунасы.** Теңіздер мен мұхиттарда тіршілік ететін жануарлар әлемі. **Теңіз шабуылы.** әск. Кемелердің тактикалық топтарының қарсылаас объектілеріне қарсы қару қолдана отырып ұрыстық маневр жасауы. **Теңіз шөбі.** б о т. Жылы теңіздердің (Арал, Каспий т.б.) таяз қойнауларында өсетін, биіктігі 1-4 м-дей болатын көпжылдық өсімдік. **Теңіз шөгінділері.** геогр. а) Теңіздер мен мұхиттардың түбіне шөккен материктік шөгінділер. ә) Организмдер қалдықтарының шоғырлануынан пайда болған органикалық шөгінділер. б) Судың әртүрлі тұздардың шөгуінен пайда болған химиялық шөгінділер.

ТЕҢІЗДЕЙ сын. 1. Теңіз сияқты. 2. ауыс. Ұшан-теңіз, өлшеусіз. 3. ауыс. Көп, мол.

Теңіздей жалтыраған. Жып-жытыр, жалт-жұлт еткен. **Теңіздей мұнартты.** Көзсіз тартты, көзгілдір түске енді. **Теңіздей тебіренді.** Тебіренішті сезімде болды, толқыды. **Теңіздей тербелді.** Жайқалды, баяу есті. **Теңіздей терең.** Шетсіз-шексіз, ұшы-қыры жоқ. **Теңіздей терең тартты.** Билеп, баурап алды. **Теңіздей толқыды.** а) Ашу шақырды, ыза кернеді. ә) Астаң-кестең болды. б) Абыр-сабыр, әрі-сәрі болды. **Теңіздей толқыды.** поэт. Арындады. **Теңіздей тулады.** Астаң-кестең болды, аласұрды. **Теңіздей түбі шалғай.** Терең; білімді, білгір деген мағынада.

ТЕҢІЗДІК сын. сөйл. **Теңіздегі.** **Теңіздік климат.** Мұхит кеңістігінің атмосфера қабатына тигізетін әсерінен қалыптасатын климат.

ТЕҢІЗШЕ үст. Теңіз тәрізді, соған ұқсас. **ТЕҢІЗШӨП** зат. биол. <лат. zosteraceae> Көпжылдық теңіздік шөптесін өсімдіктер тұқымдасы.

ТЕҢІЗШІ зат. 1. Теңізде жүзгір жүруші, матрос. 2. Теңізде жұмыс істейтін адам.

ТЕҢІЗШІ² зат. зоол. Құрақ тұмсық; солтүстік жыртықш құсы.

ТЕҢІЗШІДЕЙ сын. Теңізші сияқты. **ТЕОДОЛИТ** [грек. theaomai – қараймын, dolichos – ұзын] зат. астр. Шырақтардың биіктігі мен азимуттарын өлшейтін бөліктері бар дөңгелектермен жабдықталған кішіне көру

трубасы; жергілікті жерлерде жазық және тік бұрыштарды өлшеуге арналған аспап.

ТЕОБРОМИН [лат. Thebrominum] зат. вет. Су мен сілтілер, эфир мен хлороформға сал, сұйытылған спирттер мен қышқылдарда тез еритін иіссіз, ащы ақ ұнтақ. [Малдың жүрек, бүйрек қызметі нашарлағанда, денесі ісініп, босір болғанда, ұланғанда қолданылатын несеп айдағыш дәрі].

ТЕОГОНИЯ [грек. theos – Кұдай, goneia – туу] зат. діни. Кұдайлардың пайда болуы, туысқандық қарым-қатынастары туралы діни аңыздар жүйесі, Кұдайлар шежіресі.

ТЕОКРАТИЯ [грек. theos – Кұдай, kratos – билік] зат. Саяси билік шіркеу басшысының, дін басының қолында шоғырланатын басқару түрі.

ТЕОЛОГ зат. филос. Дін туралы ғылымды жақтаушы.

ТЕОЛОГИЯ [грек. theologia, theos – Кұдай, logos – ілім] зат. филос. Кұдай туралы діни ілім.

ТЕОРЕМА [грек. theorema] зат. матем. 1. Ақиқаттығы дәлелдеудің нәтижесінде анықталатын математикалық тұжырым. 2. Қағида, ереже, заңдылық.

ТЕОРЕТИК зат. Өзіне жаңа теория жасаушы, өзіндік теория ұсынушы.

ТЕОРИЯ [грек. theoria] зат. Практика мен өмір тәжірибесін қорыта келіп, әр алуан қоғамдық құбылыстар мен фактілерді түсіндіретін және соларға әсер ете алатын жалпы ғылыми принциптерді білдіретін ілім.

ТЕОРИЯЛЫҚ сын. Теорияға байланысты, соған тән.

Теориялық беріктік. тех. Атомаралық ілінісу күштері арқылы есептелетін беріктік. **Теориялық заң.** филос. Заттардың, құбылыстардың мәнін ашып көрсететін заң. **Теориялық конференция.** ғыл.-пед. Ғылыми тақырыпқа негізделіп жоспарланған, сол ғылыми-зерттеу жұмысының теориялық негізін ашатын ғылыми жиын.

ТЕОСОФИЯ [грек. theosophia, theos – Кұдай, sophia – даналық] зат. Кұдайды сиқыр, сыр арқылы, басқа әлеммен байланысу арқылы тануға болады деп сенетін ағым.

ТЕОТАНИН зат. Шай құрамында болатын элемент.

ТЕОФИЛЛИН [лат. Theophillinum] зат. вет. Малдың қан тамырын кеңейткіш, несеп айдағыш дәрі.

ТЕП= ет. 1. Аяқты қатты серпіп соғып жіберу, қағып жіберу. // Ұрып-соғу, тепкінің астына алу. 2. Шаңғы, коньки, шана, велосипед т.б. үстіне отырып айдау не аяққа байлап сырғанау. 3. ауыс. Алыс тұту, жат санау. 4. ауыс. Аяқасты қылу, қадірін білмеу.

Тепсе темір үзетін. Күшті, мықты, қарулы. **Тепсе темір үзетін жігіт.** Құш-қайраты мол, алып жігіт.

ТЕПЕКТЕ¹= ет. Көлікті екі бүйірінен тепкілеп итектеу, тепек-тепек ету.

ТЕПЕКТЕ²= ет. жерг. Тікектеу, тікеңдеу. **ТЕПЕКТЕТ**= ет. Тепек-тепек еткізу, итектеу. **ТЕПЕКТЕТУ** Тепектет етістігінің қимыл атауы.

ТЕПЕКТЕУ Тепекте етістігінің қимыл атауы. **ТЕПЕЛЕ**= ет. Басым түсу.

ТЕПЕМ зат. жерг. **Тепеу.**

ТЕПЕҢ сын. Тепеңдеп қалған, тепектеген.

Тепең қақты. Тепең-тепең етті, тепеңдеді.

ТЕПЕНДЕ= ет. Тепең-тепең ету, тепектеу.

ТЕПЕНДЕТ= ет. Тепең-тепең еткізу, тепектету.

ТЕПЕНДЕТУ Тепеңдет етістігінің қимыл атауы.

ТЕПЕНДЕУ Тепеңде етістігінің қимыл атауы; тепең-тепең ету.

ТЕПЕҢ-ТЕПЕҢ: тепең-тепең тебінді. Атты тепең қақтырды, тепеңдетті.

ТЕПЕРІШК зат. Қыспақ, қиыншылық. **ТЕПЕРІШ** зат. Қиыншылық, азап, зардап, зәбір.

Теперіш көрді. Соққы көрді, азап шекті. **ТЕПЕТЕЙ** зат. жерг. Тақия, тебетей.

ТЕПЕ-ТЕҢ сын. Бір дәрежеде, бірдей.

Тепе-тең баға. экон. Суранымның шамасы ұсынымның шамасына тең болатын баға. **Тепе-тең шама.** экон. Бәсекелі рынокта тепе-тең баға жағдайындағы сураным мен ұсынымның шамасы.

ТЕПЕ-ТЕҢДІК зат. 1. Бірдей болушылық, бірдейлік, тең түсушілік; заттың немесе құбылыстың тең дәрежелі, біркелкі болуын өрнектейтін категория. 2. спорт. Бокста соққы жасағанда, қорғаныста, ринг үстінде жүргенде дененің бірқалыпты ұстау қабілетін сақтай білу. 3. спорт. Гимнастикада спортшының еден үстінде немесе гимнастика жабдығында бір аяғын немесе қолын тіреп (тірелетін аумақтың көлемі әдеттегідей кішікене болады), сан түрлі қатып тұрған жағдайдағы бірқалыптылығы.

Тепе-теңдік бағасы. экон. Бұқаралық рынокты алуға арналған тауарға немесе қызметтерге қойылған төмен баға. **Тепе-теңдік константасы.** физ. Стехиометриялық коэффициенттерінің дәрежесімен алынған бір реакцияның тепе-теңдік активтерінің көбейтіндісінің осы реакцияның бастапқы заттарының сондай көбейтіндісіне қатынасы. **Тепе-теңдік концентрациясы.** хим. Термодинамикалық тепе-теңдікте болатын фазалардағы компоненттердің концентрациясы. **Тепе-теңдік қалыпты бұзу.** спорт. Қарсыласы шабуыл жасаған кезде оның әрекетін, ойын алдын ала біліп, қатпалдарға кету немесе шегіну арқылы денесінің бірқалыпта ұсталуын бұзу. **Тепе-теңдік қалпын сақтау.** спорт. Бір немесе бірнеше әріптестерімен қоса өзінің де тепе-теңдік қалпын сақтайтын акробатикалық жаттығу.

ТЕПЕШ сын. Қарабайыр, қырсау, шабан (ат). **ТЕПКІ**¹ зат. 1. Аяқпен теуіп жіберу, аяқпен жасалған соққы. 2. ауыс. Ауыр азап пен бейнет, қорлық, зорлық-зомбылық.

Тепкінің астына алды. Аяқпен мейлінше соққылады, аямай тепті. **Тепкі жеді [көрді].** Соққы көрді, азап шекті. **Тепкі салды.** Үсті-үстіне тепкілеп, ұрып-соқты.

ТЕПКІ² зат. анат. Кейбір жануарлардың аяқтарында болатын мүйізді түзіліс.

ТЕПКІЗ³ зат. жерг. Есіктің ілгеі.

ТЕПКІЗ⁴= ет. 1. Аяқпен соққызу. 2. Шаңғы, шана, коньки велосипедпен т.б. жүргізу, сырғанату, айдапқызу. 3. ауыс. Аяққа таптату.

ТЕПКІЗУ Тепкіз етістігінің қимыл атауы.

ТЕПКІЛЕ= ет. Қайта-қайта тебу, тепкіге алу.

ТЕПКІЛЕН= ет. 1. Аяғымен жер тепкілеу.

2. ауыс. Ашу шақыру, қаһарға міну.

ТЕПКІЛЕНУ Тепкілен етістігінің қимыл атауы.

ТЕПКІЛЕС= ет. Тебісу.

ТЕПКІЛЕСУ Тепкілес етістігінің қимыл атауы.

ТЕПКІЛЕТ= ет. 1. Тепкіге алғыз. 2. ауыс. Бұлғақтау. 3. ауыс. Басым түсу, жеңіру.

ТЕПКІЛЕТУ Тепкілет етістігінің қимыл атауы.

ТЕПКІЛЕУ Тепкіле етістігінің қимыл атауы. **ТЕПКІН** зат. **Тепкі.**

ТЕПКІНШЕК зат. этн. Жас баланы атқа

мінгізгенде қолданылатын ер-тоқым әбзелдерінің бір түрі; тепкішек.

ТЕПКІР: тепкір сөз. жерг. Әшейін, жай сөз.

ТЕПКІШ зат. сөйл. **Тепкішек.**

ТЕПКІШЕК¹ зат. Аяқ басын жоғары көтерілу не төмен түсу үшін жасалған басқыш, баспалақ, саты.

ТЕПКІШЕК² зат. тех. <франц. pedale> Мәшинелер мен музыкалық аспаптарды аяқпен басу арқылы қозғалысқа келтіретін тетік.

ТЕПКИШЕК³ зат. *Ашамайға мінген баланың аяғын салатын қоржын тәрізді дорба; тепкінішек.*

ТЕПЛИЦА зат. *Жылыжай (әртүрлі көкөністер мен гүлдерді қыста, суық уақытта өсіруге арналып жабдықталған үймерей, үй).*

ТЕПЛОВОЗ ор. зат. *Жанармайы өз ішінде жанатын қозғалтқышы бар локомотив.*

ТЕПЛОВОЗШЫ зат. *Тепловоз жүргізуші.*

ТЕПЛОХОД ор. зат. *Жанармайы қозғалтқышы өз ішінде жанатын кеме.*

ТЕПЛУШКА ор. зат. сөйл. **Тепловоз.**

ТЕППЕ¹ зат. жерг. *Саты, басқыш.*

ТЕППЕ² зат. жерг. *Малдың қыстайғы қиын көлікпен бастырып, қйып жасаған тезек түрі.*

ТЕПСЕК зат. сөйл. **Тепсең.**

ТЕПСЕҢ сын. *Мал жайылатын жазық жер, жайылым.*

Тепсең жер. *Қыратты жердің тегістеу алаңшығы.*

ТЕПСІН= ет. 1. *Ыза кернеп, қатты ашулану.* 2. а у ы с. *Толқу, арнасынан асу.*

ТЕПСІНДІР= ет. 1. *Ызаландыру, ашуландыру, өзектету.* 2. а у ы с. *Безектету, зығыту.*

ТЕПСІНДІРУ *Тепсіндір етістігінің қимыл атауы.*

ТЕПСІНТУ *Tepcintm етістігінің қимыл атауы.*

ТЕПСІНУ *Tepcintm етістігінің қимыл атауы; ашулану, ызалану.*

ТЕПСІР сын. *Асау, шатақ.*

ТЕП-ТЕПІН үст. *Жайдан-жай, бекер-бос.*

ТЕП-ТЕПІС сын. 1. *Кедір-бұдырсыз, жазық.* 2. а у ы с. *Түгелдей, тұтас.* 3. стиль. *Жып-жинақы, тап-түйінақтай.* 4. а у ы с. *Кедергісіз, ашық.*

ТЕП-ТЕЗ үст. *Лезде, азана уақытта, жылдам.*

ТЕПТІК зат. жерг. *Мақтадан не зығырдан тоқылан мата.*

ТЕПТІР= ет. 1. *Аяқпен соқтыру.* 2. *Шаңғы, коньки т.б. сырғанату, айдау, тепкізу.*

ТЕПТІРУ *Тептір етістігінің қимыл атауы.*

ТЕПШУ¹ *Тепші етістігінің қимыл атауы.*

ТЕПШУ² зат. *қолөнер. Тігістің тепшін тігімін түрі.*

ТЕПШІ¹= ет. *Ониша жиі емес, ірілеу етіп тізу.*

ТЕПШІ²= ет. *Терлеу, тер шығу.*

ТЕР¹ зат. <лат. sudor> 1. *Денедегі түтік бездерінен бөлініп, тері арқылы сыртқа шығатын сұйық зат; тері бездері түзілетін түссіз, ащықылмы сұйықтық.* 2. а у ы с. *Адамның еңбегі, бейнеті.*

Тер бездері. а н а т. <лат. glandulae sudoriferae> *Адам терісіндегі тер шығаратын түтік бездер.*

Тер бөліну. *Тердің тер бездерінде түзілуі және терінің беткі қабаты арқылы бөлінуі.*

Тер бүршіктері. жерг. *Тер тамшылары, моншақтары.*

Тер көйлек. жерг. *Көйлек ішінен киетін жеңсіз ішкіім.*

Тер қату. *Терлеп тұрған дене бірден суығандықтан болатын ауру.*

Тер құрғатпау. *Тер төгу, күнде еңбектену.*

Тер қысты. *Тер шықпай қиналды.*

Тер моншақтады [тер одан да, бұдан да кетті]. *Қара суға түскендей ағып терледі.*

Тер орамал. жерг. *Қолорамал, беторамал.*

Тер төкті. *Аянбай еңбек етті, бейнет сіңірді.*

Тер шығару. *Адам терісінң бет жағына орналасқан тер бездері қызметінің әсерінен туындайтын жағдай.*

Терге батты. *Әлі құрыды, терледі, қансорпасы шықты.*

Терге [қара терге] малынды. *Қатты терледі.*

Терге булады. *Терге малындырды.*

Тері кеппеді. *Дамыл таппады.*

Терін алды. *Белгілі бір ұзақтыққа шауып, аттың терін шығарып баптады, жаратты.*

Терісі кең. *Етек-жеңі мол, ақпелді (адам).*

Терісіне сыймады. *Қатты ашу шақырып, болданды, ашуланды.*

ТЕР²= ет. 1. *Бір-бірілеп алып жинау.* 2. а у ы с. *Біреудің жаман жақтарын, қателіктерін тізіп айту.* 3. а у ы с. *Тізімге алу.* 4. *Саралап алу, іріктеу, талғау.* 5. а у ы с. *Жыып-теру, жинақтау.*

ТЕРАКТ зат. *Террорлық акт, лаңкестік әрекет.*

ТЕРАПЕВТ [грек. therapeutes] зат. мед. *Азға ауруларын емдейтін дәрігер.*

ТЕРАПИЯ [грек. therapeia] зат. мед. *Медицина ғылымының ішкі орган аурулары, олардың себептері, даму барысы, оларды анықтау, емдеу және олардың алдын алып, сақтау әдістерін зерттейтін саласы.*

ТЕРАПИЯЛЫҚ сын. *Терапия түріндегі, дәрі-дәрмек беру арқылы.*

Терапиялық стоматология. мед. *Арнайы хирургиялық көмекті қажет етпейтін ауруларды (тіс, тіс айналасындағы тіндердің және ауыздың шырышты қабығының) дәрі-дәрмекпен, физиотерапия әдістерімен емдейтін және аурудың алдын алу жолдарын қарастыратын сала.*

ТЕТРОГЕНДІК: тетрогендік әсер. мед. *Даму ауытқуының пайда болуына әкелетін, эмбриогенез үрдісінің бұзылыстарын тудыратын фактордың қасиеті.*

ТЕРАТОКАРЦИНОМА зат. мед. *Эмбриондық обыр.*

ТЕРАТОЛОГИЯ [грек. teras – кемтарлық, ақалық, logos – ілім.] зат. *Өсімдіктер, жануарлар, адамдардың даму кезіндегі әртүрлі ауытқушылықты, кемтарлық пен ақаулықты зерттейтін ғылым.*

ТЕРАТОМА [грек. teratos – кемтарлық, кеміс; ота – ісік екенін білдіретін жалғау] зат. мед. *Құрсақта даму барысының бұзылуынан пайда болған, әртүрлі тіндерден құралған ісік.*

ТЕРБЕ= ет. 1. *Қозғау, шайқау.* 2. а у ы с. *Ерекше әсер етіп, сезімге қозғау салу; тебірендіру.* 3. а у ы с. *Аялап, әлпештеу.*

ТЕРБЕЛ= ет. 1. *Қозғалып ырғалу, шайқалу, тербетілу.* 2. а у ы с. *Тебірену, әсерлену, ерекше сезімге бөлену.* 3. а у ы с. *Кайғыру, күңірену.*

ТЕРБЕЛДІР= ет. 1. *Қозғалдыру, ырғалдыру, шайқалдыру.* 2. а у ы с. *Тебірендіру, әсерлендіру, ерекше сезімге бөлеу.*

ТЕРБЕЛДІРУ *Тербелдір етістігінің қимыл атауы.*

ТЕРБЕЛМЕЛІ сын. *Тербеліп тұратын.*

Тербелмелі жүйе. *Теле-теңдік күйдің бұзылуы нәтижесінде меншікті тербелістер пайда болатын физикалық жүйе.*

Тербелмелі контур. физ. *Электрлік тербелістерді қоздыратын индуктивтілігі L орама мен сыйымдылығы C конденсатордан құралған электр тізбегі.*

ТЕРБЕЛТ= ет. 1. *Шайқалту, ырғалту.* 2. а у ы с. *Тебірену, ерекше сезімге бөлеу.*

ТЕРБЕЛТУ *Тербелт етістігінің қимыл атауы.*

ТЕРБЕЛУ *Тербел етістігінің қимыл атауы.*

1. *Ырғалу, шайқалу.* 2. а у ы с. *Толқу, тебірену, әсерлену.*

ТЕРБЕЛІС зат. 1. *Тербеліп қимылға түсу, қозғалыс.* 2. физ. *Белгілі бір дәрежеде қайталанып отыратын процесс.* 3. лингв. *Дауыс желбезегінің белгілі бір жиіліктегі қозғалысы нәтижесіндегі дауыс толқыны.* 4. муз. *Жиілігі есту шегінен төмен, төменгі жиілікті дыбыстық пульсация.*

ТЕРБЕН= ет. сөйл. **Тебірен.**

ТЕРБЕНДІР= ет. сөйл. **Тебірендір.**

ТЕРБЕНДІРУ *Тербендір етістігінің қимыл атауы.*

ТЕРБЕНТ= ет. сөйл. **Тебірен.**

ТЕРБЕНТУ *Тербен етістігінің қимыл атауы.*

ТЕРБЕНУ *Тербен етістігінің қимыл атауы.*

ТЕРБЕНІС зат. сөйл. **Тебіреніс.**

ТЕРБЕНІС-ТОЛҒАНЫС зат. **Тебіреніс.**

ТЕРБЕС= ет. *Бірге тербелу.*

ТЕРБЕСУ *Тербес етістігінің қимыл атауы.*

ТЕРБЕТ= ет. 1. *Ары-бері қозғалту, шайқалту.*

2. *Жас сәбиді бесікке бөлеп, жұбату, қйықтату.*

3. а у ы с. *Ерекше әсер етіп, сезімге қозғау салу, тебірену.* 4. а у ы с. *Уайым жеу, қамын ойлау.*

ТЕРБЕТПЕЛІ сын. *Тербетіліп тұратын, қозғалмалы.*

ТЕРБЕТТІР= ет. *Ары-бері қозғаттыру, шайқаттыру.*

ТЕРБЕТТІРУ *Тербеттір етістігінің қимыл атауы.*

ТЕРБЕТУ *Тербет етістігінің қимыл атауы.*

1. *Ары-бері қозғалту, шайқау.* 2. *Жас сәбиді бесікке бөлеп, жұбату, қйықтату.*

ТЕРБЕТУШІ зат. *Тербетіп тұратын адам.*

ТЕРБЕТІЛ= ет. 1. *Қозғалу, шайқатылу.* 2. *Жас сәбидің бесікке бөлініп, жұбатылуы.* 3. *Әткенішек, алтыбақан тебу.* 4. *Тербеле басу, ырғатылу.* 5. а у ы с. *Ерекше сезімге бөлену, әсерлену.*

ТЕРБЕТІЛУ *Тербетіл етістігінің қимыл атауы.*

ТЕРБЕТІЛУШІ зат. *Тербетіліп тұрған адам.*

ТЕРБЕТІЛІС зат. *Тербеліс, шайқалыс.*

ТЕРБЕУ *Тербе етістігінің қимыл атауы.*

1. *Қозғап ырау, тайқау.* 2. а у ы с. *Аялау, әлпештеу.*

ТЕРБИЙ [лат. terbiun] зат. *Элементтердің периодтық жүйесінің лантаноидтар тобына жататын химиялық элемент.*

ТЕРБӨРТПЕ зат. мед. *Тым тершеңдіктен және оның өте баяу құрауы салдарынан терінің зақымдануы.*

ТЕРГЕ= ет. 1. *Егжей-тегжейіне жетіп білу, анықтау үшін тәптіштеп сұрау, тексеру.* 2. а у ы с. *Байқау, бақылау, сынау.* 3. а у ы с. *Жағадан алу, жанын қоймау.*

ТЕРГЕГІШ сын. *Тергеуге құмар.*

ТЕРГЕГІШТІК зат. *Тергеуге құмарлық.*

ТЕРГЕЛ= ет. *Тергеуге түсу.*

ТЕРГЕЛУ *Тергел етістігінің қимыл атауы.*

ТЕРГЕП-ТЕКСЕР= ет. *Анық-қанығына көз жеткізу.*

ТЕРГЕС= ет. *Анық-қанығына көз жеткізісу.*

ТЕРГЕСУ *Тергес етістігінің қимыл атауы.*

ТЕРГЕТ= ет. 1. *Егжей-тегжейін анықтау.* 2. а у ы с. *Тексеру, қазбалау.*

ТЕРГЕТУ *Тергет етістігінің қимыл атауы.*

ТЕРГЕУ¹ *Терге етістігінің қимыл атауы.*

Тергеуге алды. *Ақ-қарасын анықтау, қылмысын ашу үшін жауапқа тартты.*

Тергеу әрекеттері. заң. *Қылмысты ашу үшін дәлделме жинау мақсатында жүргізілетін әрекеттер.*

Тергеу изоляторы. заң. *Бұлтартпау шаралары ретінде қамғау алынған сезіктілер мен айыпталушыларды ұстауға арналған арнаулы мекеме.*

ТЕРГЕУ² зат. *Ақ-қарасын анықтау, қылмысын ашу үшін жауап алу; тергеу жүргізілуі үшін жүргізілетін іс-шара.*

Тергеу орны. заң. *Тергеу ісін жүргізетін мекеме.*

Тергеу эксперименті. заң. *Іс үшін маңызы бар мәліметтерді зерттеліп отырған оқиғаның белгілі бір әрекеттерін, жай-жапсарын, мән-жайларын қайта жаңғырту және тәжірибе жүргізу арқылы тексеру мен нақтылау мақсатында жүргізілетін шара.*

ТЕРГЕУДЕЙ сын. *Тергеу сияқты.*

ТЕРГЕУЛІ сын. *Тергеу жүргізілген.*

ТЕРГЕСІЗ сын. 1. *Тексерусіз, ісінің ақ-қарасы анықталмай-ақ.* 2. а у ы с. *Сұраусыз, сұрауы жоқ.*

ТЕРГЕУ-ТАЛҚЫ зат. *Бір нәрсені анықтау үшін жүргізілген іс-шара.*

ТЕРГЕУШІ зат. заң. *Тергеу ісін жүргізуші, қылмыстық іс бойынша алдын ала тергеу жүргізуге өкілетті лауазымды адам.*

ТЕРГЕУШІДЕЙ сын. *Тергеуші сияқты.*

ТЕРГЕУШІЛІК сын. *Тергеуге қатысты.*

ТЕРГҮЛ зат. биол. <лат. lythrum> *Терзүлдер тұқымдасына жататын бір және көпжылдық шөптесін өсімдіктер; жылпаңқышоп.*

Тергүлдер тұқымдасы. ө. с. <лат. lythraceae> *Қосжарнақты шөптесін өсімдіктер.*

ТЕРГІЗ= ет. *Жинату, теріп алғыз.*

ТЕРГІЗУ *Тергіз етістігінің қимыл атауы.*

ТЕРГІЛЕ= ет. *Қайта-қайта теру, тергіштеу.*

ТЕРГІШ сын. *Тез теретін, тере білетін.*

ТЕРГІШТЕ= ет. *Қайта-қайта теру.*

ТЕРГІШТЕУ *Тергіште етістігінің қимыл атауы.*

ТЕРЕЗЕ зат. *Үйге жарық түсіріп, таза ауа кіргізгіп тұру үшін қабырғаға орнатылған әйнек салған жақтау.*

Терезесі тең. Дәреже-атағы, даңқы, беделі теңдес, қатарлас. **Терезе табу.** жерг. *Жай табу.*

ТЕРЕЗЕДЕЙ сын. Терезе сияқты.

ТЕРЕЗЕЛЕС сын. 1. Терезесі қатар. 2. ауыс. Бірдей, тең.

ТЕРЕЗЕЛІ сын. Терезе салынған, терезесі бар.

ТЕРЕЗЕШІ зат. Терезе салушы, жасаушы (цста).

ТЕРЕК зат. 1. өс. Бұтағы жайылмай, тік болып өсетін үйеңкі тұқымдас ірі ағаш. 2. термин. <лат. populus> *Тал тұқымдасына жататын жатырақ тастайтын ағаш.* 3. ауыс. Пана, сая. 4. ауыс. Биігі, шығы.

Терек туысы. бот. Қос үйлі, желмен тозаңданытын ағаштар. **Терек шай.** жерг. *Грузин шайының бірінші сорты.*

ТЕРЕКҚҰЛАҚ зат. бот. Саңырауқұлақтың көк теректі ормандарда өсетін, жеуге жарамды түрі. [Қалтағының үстіңгі жағы қызылт, астыңғы жағы ақ түсті болады].

ТЕРЕКТЕЙ сын. 1. Терек сияқты. 2. ауыс. Ұп-ұзын, сорайған, тіп-тік.

ТЕРЕКСІЗ сын. Терек өспеген, терезі жоқ.

ТЕРЕКТІ сын. Терек өскен, терезі бар.

ТЕРЕКШЕ ұст. Терек тәрзіді, терекке ұқсап.

ТЕРЕҢ сын. 1. Түбіне бойламай кететін тұңғыық; шыңырау. 2. ауыс. Өте қымбатты, бағалы, маңызды, мәнді. // ауыс. Ішкі сыр, ішкі мән-жай. 3. ауыс. Өр жақты, мейлінше, кең түрде. 5. ауыс. Бай, көп, мол.

Терең аймақ. <грек. abyssos> Теңіздер мен мұхиттардың өте терең аймағы. **Терең бойлады.** Үңділі, зер салды. **Терең білді.** Жете бойлап барып таныды. **Терең білді.** Жете бойлап, таныды. **Терең білімді.** Бір іске әбден үйреніп, дағдыланған, сол сала бойынша білімдер жүйесін жете меңгерген. **Тереңге кетті [барды].** Мәселені арыдан қозғады, қиындатып жіберді. **Тереңге қол [құлаш] сермеді.** Қиынға, алысқа қымтылды, бой құрды. **Тереңге сүңгілді.** Қиыншылыққа батып деген мағынада. **Терең ой.** Маңызды, мәнді ой. **Терең орналасқан жыныстар.** Зерттеуге және өлшеуге көптеген қиындық келтіретін мұхит тереңдігінде орналасқан жыныстар. **Терең орналасқан шөгінділер.** 3 км-ден астам тереңдікте жиналатын теңіз шөгінділері. **Терең сай.** поэт. Ойыңқы келген ұлкен аңғар. **Терең аймақ.** геогр. <грек. abyssos>. Шамамен 2000-6000 метр тереңдікті қамтитын теңіздер мен мұхиттардың ең терең аймағы.

ТЕРЕҢДЕ = ет. 1. Тереңдей тұсу, түбі төмендеу, шұңқырлану. 2. ауыс. Айқындала, айышқала тұсу. 3. ауыс. Көздің шұңіректартуы. 4. ауыс. Бір нәрсенің мәні, маңызы туралы түсінігі әр жақты дами тұсу, өсу, баю. 5. ауыс. Ойлы көзбен қарау. 6. ауыс. Тамыры жайылу, тереңге тамырлай тұсу. 7. ауыс. Мәселені арыдан қозғау, қиындатып жіберу.

ТЕРЕҢДЕН = ет. Терең бола тұсу.

ТЕРЕҢДЕНУ Тереңден етістігінің қимыл атауы.

ТЕРЕҢДЕТ = ет. 1. Терең қылу, шұңқырлай тұсу. 2. ауыс. Бір нәрсе туралы одан әрі біле тұсу, дамыту.

ТЕРЕҢДЕТУ Тереңдет етістігінің қимыл атауы. 1. Терең қылу, шұңқырлай тұсу. 2. ауыс. Кеңейте, дамыта тұсу.

ТЕРЕҢДЕУ¹ сын. Тереңірек.

ТЕРЕҢДЕУ² Тереңде етістігінің қимыл атауы. 1. Шұңқырлану. 2. Белгілі бір территорияның ішкі жағына ене тұсу, бойлау. 3. ауыс. Бір нәрсенің мәні, маңызы туралы түсінігі кеңі, дами тұсу.

ТЕРЕҢДІК зат. 1. Терең болушылық, таяз еместік. 2. ауыс. Мән-жайға терең бойлаушылық, жете білушілік, мейлінше кең түрде

ойлаушылық, ақыл мен сананың жоғарылығы; мәнділік, маңыздылық.

Тереңдік нөлі. Теңіздің картада белгіленетін тереңдігі үшін нөлдік шама ретінде қабылданатын теңіз деңгейі. **Тереңдік өлшеуіш.** Теңіздің, көлдің, өзеннің тереңдігін өлшеуге арналған аспап.

ТЕРЕҢСАМАЛ сын. жерг. Тереңірек.

ТЕРЕҢ-ТЕРЕҢ сын. Мәнді-маңызды.

ТЕРЕҢ = ет. жерг. Тереңдеу.

ТЕРЕҢІРЕК сын. Мән-жайды бойлай, кеңірек.

ТЕРИНДЖЕК зат. Әйелдер киетін бас-киім.

ТЕРИОДОНТАР [грек. therion – аң, odus – тіс] зат. зоол. Бауырымен жорғалаушылардың жойылып кеткен отряд тармағы.

ТЕРИОЛОГИЯ [грек. therion – аң, logos – ілім] зат. Зоология ғылымының сұтқоректілерді зерттейтін саласы.

ТЕРКЕШ зат. Ыдыс-аяқ салатын кесеқап, теркешап.

ТЕРКӨЙЛЕК зат. жерг. Мәйкі.

ТЕРЛЕ = ет. 1. Тер шығу; денеден тер бөліну. 2. ауыс. Ұялу, қысылу. 3. ауыс. Күйіну, қиналу, жаны ауыру.

ТЕРЛЕГІШ сын. Тершең.

ТЕРЛЕП-ТЕПШУ Терлеп-тепші етістігінің қимыл атауы.

ТЕРЛЕП-ТЕПШІ = ет. Ағыл-тегіл боп терлеу, терге шому.

ТЕРЛЕТ = ет. 1. Тер шығару. 2. ауыс. Буландыру, ылғалдандыру. 3. ауыс. Шаршату, болдырту.

ТЕРЛЕТУ Терлет етістігінің қимыл атауы.

ТЕРЛЕУ Терле етістігінің қимыл атауы. 1. Тер шығару, тер бөліну. 2. ауыс. Шаршап-шалдығу, бейінеттену.

ТЕРЛЕУІК сын. Көп терлейтін, тершең.

ТЕРЛІК зат. этн. Терді бойына сіңіріп тұру үшін тоқымның астына салынатын жұмсақ жабағы.

ТЕРЛІКТЕЙ сын. Көлемі шағын, кішкентай.

ТЕРМЕ¹ зат. әдеб. Қазақ халық поэзиясы мен музыкалық өнерінде қалыптасқан лирикалық өлең түрі.

ТЕРМЕ² зат. жерг. Тұсқа тұтуға арналып теріліп тоқылатын өрнекті алаша.

Терме алаша. этн. Әшекейлеп теріп тоқылған алашаның түрі. **Терме тезек.** жерг. Мал жайылатын даладан теріп алып, қолмен жайған тезек. **Терме тігіс.** кәс. Кесте тіккенде өрнектің бір шетінен келесі шетіне дейін жіптерін санай отырып, біресе оң жағына, біресе теріс жағына қарай матаның жібін бойлай «инені алға салу» әдісімен тігілетін тігіс түрі. **Терме үй.** жерг. Киіз үй.

ТЕРМЕ зат. вет. Түйеде болатын ауру.

ТЕРМЕБАУ зат. этн. Түрлі-түсті жіптерді теріп, өрнектеп тоқыған, уықты шалып байлайтын жіп.

ТЕРМЕ-ЖЕЛДІРМЕ зат. Желдірмеге құрылған терме.

ТЕРМЕК зат. Ащы тер.

ТЕРМЕЛЕ¹ = ет. 1. Термені әндеітін, тақпақтап айту. 2. Әр жерден бір теріп айту.

ТЕРМЕЛЕ² = ет. қолөнер. 1. Үй бұйымдарын терме әшекеймен сәндей тоқу. 2. Терме үлгісінде айту.

ТЕРМЕЛЕТ = ет. Терме әуенімен айту.

ТЕРМЕЛЕТУ Термелет етістігінің қимыл атауы.

ТЕРМЕЛЕУ Термеле¹ етістігінің қимыл атауы; терме әуенімен айту.

ТЕРМЕЛЕУ² Термеле² етістігінің қимыл атауы; терме әшекеймен сәндей тоқу.

ТЕРМЕЛІ¹ зат. жерг. Әйелдер көбіне жаулық үшін пайдаланатын жұқа ақ мата.

ТЕРМЕЛІ² сын. Терме әуенімен айтылатын.

Термелі әуен. Қысқа қайырылатын, сөзді еркін сөйлеп айтуға лайықтаған жеңіл әуен.

ТЕРМЕЛІ³ сын. Термесі бар, термелеп әшекейленген.

ТЕРМЕТІПС зат. қолөнер. Жіпті термелеп өткізу арқылы тігетін тігіс түрі.

ТЕРМЕШЕЛІ сын. Қайымайтын, мүйізгеі бар інгенге айтылады.

ТЕРМЕШІ зат. Терме айтатын өнерпаз, жырау.

ТЕРМЕШЛДІК зат. Терме әуенімен айтушылық.

ТЕРМЕШІЛЕ = ет. Бірінен соң бірін тізбектеу, санау.

ТЕРМИД зат. әск. Снаряд түрі.

ТЕРМИКАЛЫҚ сын. **Термиялық.**

ТЕРМИН [лат. terminus] зат. Белгілі бір ғылым мен техника саласындағы нақтылы ұғымды білдіретін атау сөздер мен тіркестері.

ТЕРМИНАЛ [лат. terminalis] зат. 1. Көлік желісінің ақырғы немесе аралық бекетінде орналасқан және жүк, жолаушы, жолаушы т.б. тасымалдау кезінде жалпы пайдаланудағы көлік түрлерінің өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін құрылыстар кешені. 2. Есептеуіш жүйенің құрамындағы ақпаратты жүйеге енгізуге және ақпаратты одан шығаруға арналған ақырғы тасығыш құрылыс.

ТЕРМИНДІК сын. 1. Терминге тән, қатысты.

Терминдік мағына. лингв. Ғылым, техника, өнер саласында қолданылатын арнаулы сөздердің лексикалық мағынасы.

ТЕРМИНОЛОГИЯ [лат. terminus – шек, logos – ілім] зат. Ғылымның, техниканың, өндірістің, өнердің, қоғамдық өмірдің, шаруашылықтың сан-саласында арнайы ұғымдар мен нақты объектілерді атау үшін қолданылатын сөздер мен сөз тіркестерінің жиынтығы.

ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ сын. Терминологияға қатысты, соған тән.

Терминологиялық сөздік. лингв. Белгілі бір ғылым мен техника, өнер саласындағы арнаулы атаулардың сөздігі.

ТЕРМИСТОР зат. физ. Электрлік кедергісі жылуға тәуелді аспап.

ТЕРМИТ¹ зат. хим. Жанғанда өте күшті қызу тудыратын ұнтақталған жанғыш зат.

ТЕРМИТ² [лат. termes] зат. зоол. Ыстық жақтарда өмір сүретін зиянкес жәндік.

ТЕРМИТТІК сын. хим. Термитке қатысты.

Термиттік қоспа. Алюминийдің кейбір металдардың (көбінесе темірдің) тотықтарымен қосылған ұнтақ қоспасы.

ТЕРМИЯЛЫҚ сын. Жылуға, термияға қатысты.

Термиялық анализ. Минералдардың жалпы қасиеттерін және оларды қыздыру-суыту кезінде жүретін әртүрлі процестерді зерттеудің физикалық әдіс. [Термиялық анализді алғаш 1886 ж. француз ғалымы А.Л.Шателье (1850–1936) қолданған]. **Термиялық бұрғылау.** Массивте жоғары температуралы от қызуымен қазба жүргізетін жасанды процесс. **Термиялық өңдеу.** Материалдардың (металдар мен олардың қорытпаларынан жасалған бұйымдардың) құрылымы мен қасиеттерін қажетті бағытта өзгерту мақсатында қолданылатын жылу әсерінің жиынтығы. **Термиялық пеш.** Металл бұйымдарды термиялық өңдеуге арналған пеш. **Термиялық тазалау.** хим. Металл бетін оттекті-ацетілді жанарғының жалынымен тазалау. **Термиялық талдау.** хим. Температураны бағдарламаға сай өзгерту жағдайында жүргізілетін талдау.

ТЕРМО... [грек. thermos] Жылуға, температураға қатысты күрделі сөздердің алғашқы бөлігі.

ТЕРМОГРАФ зат. Температураны үздіксіз тіркейтін аспап.

ТЕРМОГРАФИЯ [грек. therme – жылу, grapho – жазамын] зат. вет. Мал денесінің және сырттағы ауа температурасын, оның өзгерісін арнаулы аспап – термографпен жазып (сызып) алу, сөйтіп

термограмма алу; ауру маддың жағдайын қадағалап отыру үшін қолданылатын әдіс.

ТЕРМОДИНАМИКА [грек. thermos – жылы, dynamikos – күшті] з. а. т. физ. Физиканың термодинамикалық тепе-теңдік күйдегі макрокопиялық жүйелердің қасиеттерін және осы күйлердің арасында өтетін процестерді зерттейтін саласы.

Термодинамиканың бастамалары. Көптеген тәжірибелердің нәтижесінде жалпы түрде тұжырымдалатын термодинамиканың кешенді принциптері.

ТЕРМОДИНАМИКАЛЫҚ с. ы. н. Термодинамикаға қатысты, соған тән.

Термодинамикалық әлеует. Термодинамикалық жүйені сипаттайтын көлем (V), қысым (p), температура (T), энтропия (S), жүйе бөлшектерінің саны (N) т. б. макрокопиялық параметрлерге тәуелді болатын функция. Термодинамикалық тепе-теңдік. Термодинамикалық жүйенің қоршаған ортадан оқшауланған жағдайда жеткілікті үлкен уақыт аралығы өткеннен кейін өздігінен келетін күйі.

ТЕРМОЖҰП з. а. т. Үштары бір-біріне пісіріліп біріктірілген әр текті екі металдан немесе жар-тмылай өткізгіштен құралған жылы сезгіш элемент (датчик).

ТЕРМОИОНДЫҚ; термоиондық эмиссия. Қыздырылған денелердің зарядталған бөлшектер (иондар) шығару құбылысы.

ТЕРМОКАРСТ з. а. т. Мұздың немесе тоңа-зыған грунттың еруі және жоғарыдағы қабат-тардың отыруы нәтижесінде пайда болған түйік қазаншұңқырлар, шұңқырлар, табақша тәріздес ойдымдар.

ТЕРМОКАУТТЕР [грек. thermе – жылы, kauter – қызған темір] з. а. т. мед. Емдеу мақсатымен (мәселен, ұзақ уақыт жазылмайтын жараны, сүйелді) күйдіруге арналған құрал, темір күйдіргіш.

ТЕРМОКАУТЕР з. а. т. мед. Тіндерді күй-діретін аспап.

ТЕРМОМАГНИТТІК; термомагниттік ко-рытпалар. Магниттік индукциясы температураға барынша тәуелді болатын қорытпалар.

Термомагниттік құбылыстар. Бірқалыпты қызбаған, яғни температуралық градиенті (T) бар өткізгіштер мен шалаөткізгіштерді магнит өрісіне қойған кезде пайда болатын құбылыстар.

ТЕРМОМЕТР [грек. thermе – жылы, metreo – өлшеймін] з. а. т. Температураны өлшейтін құрал.

ТЕРМОМЕТРИЯ [грек. thermе – жылы, metron – өлшеймін] з. а. т. 1. физ. Физиканың темпе-ратураны өлшеу тәсілдерін зерттейтін саласы. 2. геол. Табиғаттағы минерал түзілу процесінің температуралық жағдайы туралы болжам жасауға мүмкіндік беретін минералдың құрылымдар.

Термомеханикалық өндеу. физ. Белгілі бір жоғары температурада металдардың шынығып, қатаюына қажетті салқындату жылдамдығын ең аз мөлшерден көбірек мөлшерге жеткізу.

ТЕРМОПАР з. а. т. Жылы өлшейтін аспап.

ТЕРМОПЛАСТАР [грек. thermе – жылы, plastos – жабыстырылған, қалыптасқан] з. а. т. Қыздырғанда жұмсарып, суығанда қатайтын пластикалық массалар.

ТЕРМОПСИС [лат. thermopsis] з. а. т. ө. с. Да-лағы жерде өсетін жабайы өсімдік.

ТЕРМОРЕАКТИВТЕР з. а. т. Қыздырғанда балқымайтын, ерімейтін түрге көшетін, жасанды шайырларға жататын үлкен молекулалы қосы-лыстар.

ТЕРМОРЕГУЛЯЦИЯ [грек. thermе – жылы; лат. regulо – реттеймін] з. а. т. Жылу қалыптастыру мен жылу шығару процестерін реттестіру арқылы іске асырылатын әрекет.

ТЕРМОС [грек. thermos] з. а. т. Ішіндегі заттың жылылық не суықтық температурасын бірқалып-ты сақтайтын арнаулы ыдыс.

ТЕРМОСТАТ [грек. thermе – жылы, statos – тұрақты, тұрақтаған] з. а. т. Температураның тұрақтылығын ұстап тұруға арналған аспап.

ТЕРМОСФЕРА [грек. thermе – жылы, sphaira – шар] з. а. т. **Ионосфера.**

ТЕРМОТАКСИС з. а. т. биол. Қарапайым жәндіктердің температура өзгерісінің әсерінен туган қозғалысы.

ТЕРМОТЕРАПИЯ [лат. thermе – жылы, грек. therapeia – қамқорлық] з. а. т. мед. Жылылықпен емдеу.

ТЕРМОФОСФАТ [грек. thermе – жылы, phos – жарық, phoros – әкелуші] з. а. т. хим. Фосфорлы тыңайтқыш.

ТЕРМОХИМИЯ [лат. thermе – жылы, лат. chimia – химия] з. а. т. Әртүрлі процестердің жылу эффекттерін, заттардың жылу сыйымдылығын және оларға байланысты басқа да шамаларды зерттейтін физикалық химия мен химиялық тер-модинамиканың бір саласы.

ТЕРМОХИМИЯЛЫҚ с. ы. н. Термохимияға қатысты.

Термохимиялық өндеу. Заттарды реагент-термен жоғары температурада өндеу.

ТЕРМОЭЛЕКТРЛІК; термоэлектрлік құбы-лыстар. Қатты өткізгіштердегі жылулық және электрлік процестер арасындағы өзара байла-ныстан туындаған физикалық құбылыстардың жиынтығы [Термоэлектрлік құбылыстарға Зеебек эффектсі, Пельтье эффектсі және Томсон эффек-тісі жатады].

ТЕРМОЭЛЕКТРОНДЫҚ; термоэлектрондық эмиссия. Қызған қатты немесе сұйық (эмит-терлердің) денелердің электрондар шығаруы.

ТЕРМОЯДРОЛЫҚ с. ы. н. Термоядроға қа-тысты.

Термоядролық бомба. өск. Ыдырау реакци-ясынан энергия алатын ядролық қару. **Термоядро-лық заряд.** физ. Ядролық синтез реакциясына бейім әрі орасан көп энергия бөліп шығаратын сутек изотоптарының қоспасы. **Термоядролық оқ-дәрі.** өск. Термоядролық зарядты ракетаның немесе авиациялық бомбаның жөйгіш бөлігі. **Термоядро-лық реактор.** физ. Өте жоғары температура-ларда (~108K) өтетін жеңіл атом ядроларының синтез (қосылу) реакциясы есебінен энергия алу үшін жасалған қондырғы.

ТЕРНЕК з. а. т. жерг. Ерте пісетін өңелек тәрізді сопақтау қауып.

ТЕРОРАМАЛ з. а. т. жерг. Қолорамал, бет-орамал.

ТЕРПЕНДЕР [грек. terebinthos] з. а. т. Ор-ганикалық қосылыстарға жататын қанықпаған көмірсутектер.

ТЕРПИНИДРАТ [лат. Terpinum hugaratum] з. а. т. вет. Малдағы тыныс жолы ауруларын ем-деуге қолданылатын ақ ұнтақ түріндегі дәрі.

ТЕРРАВЕТИН [лат. Terravetinum] з. а. т. вет. Малдағы асқан ауруларын емдеу, олардан сақта-ну, сондай-ақ төлдің өсуін жеделдетіп, мал бордақы-лау үшін қолданылатын жасыл ұнтақ түріндегі дәрі, окситетрациклин препараты.

ТЕРРАКОТА [итал. terra cotta] з. а. т. Дәлме-дәл күйдірілген балшық, көзешіліктің бір түрі.

ТЕРРАМИЦИН з. а. т. мед. Антибиотик-тердің түрі.

ТЕРРАРИУМ [лат. terra] з. а. т. Қосмекенділер мен бауырымен жорғалаушыларды асырайтын орын.

ТЕРРАС з. а. т. сөйл. **Террасса.**

ТЕРРАСА¹ [франц. terrasse] з. а. т. Үйдің кіре-берісіне салынған бастырма, әйнектелген үй.

ТЕРРАСА² з. а. т. сушар. 1. Өзен аңғарларының беткейлеріндегі, көлдер мен теңіздер жағаларындағы жоғарыдан және төменнен кертпешелермен шектелген, көлбеу не біршама еңіс жайпақ алаңдар. 2. Өзен аңғарларының беткейіндегі, көлдер мен

теңіздердің жағасындағы, тау беткейіндегі сатыланып орналасқан горизонталь жер бедері.

ТЕРРЕНКУР [нем. Terrainkur] з. а. т. Дауа-жайлар мен шипажайлардағызақтығы, уақыты мен бұрылыс бұрыштары есептелген емдік жаяу жүріс жолы; емдік мақсаттағы жаяу жүріске ар-найы жабдықталған жол.

ТЕРРИГЕНДІК; терригендік шөгінділер. <лат. terra – жер, грек. genes – шығу тегі> Мұхиттар мен теңіздерге құрлықтан әкелінген сынықты шөгінділер мен сынықты тау жыныстары.

ТЕРРИКОН [франц. terri conique] з. а. т. Бос жыныстардан немесе жұтаң кендерден конус тәрізді етіп жасалған жасанды үйме.

ТЕРРИТОРИЯ [лат. territorium] з. а. т. Белгілі шеғара арқылы бөлінген жер, аймақ.

ТЕРРИТОРИЯЛЫҚ с. ы. н. Белгілі бір терри-торияға тән, соған қатысты.

Территориялық су. Теңіздің немесе мұхиттың жағалық бөлігі.

ТЕРРОР [лат. terror] з. а. т. саяси. Саяси дұшпанына қарсы жасалатын зорлық-зомбылық.

ТЕРРОРИЗМ з. а. т. саяси. Террорлық әрекетті уағыздаушы саяси бағыт; қоғамдық қа-уіпсіздікке және қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыс, ұйымдасқан топ діптеген мақсатына жету үшін дүрсін-дүрсін күш қолдану арқылы көрініс табатын әдіс, саяси мақсатты сылтауратып күш қолдану; лаңкестік.

ТЕРРОРИСТ з. а. т. Террорлық әрекетті қол-даушы; лаңкесті.

ТЕРРОРИСТІК с. ы. н. Террорлық әрекетке байланысты.

Террористік топ. Лаңкестік топ.

ТЕРРОРЛЫҚ с. ы. н. Террорға байланысты.

Террорлыққа қарсы операция. Азаматтар мен лауазымды адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету, террорлық акцияларды тыно, терроршыларды зиянсыздандыру, сондай-ақ террорлық акциялардың зардаптарын барынша азайту үшін мемлекеттік органдар жүргізетін арналы шаралар кешені. **Тер-рорлық акция.** Терроршылық және террорлық сипаттағы өзге де қылмыстар мақсаттарына жетуге бағытталған әрекеттер жиынтығы. **Тер-рорлық ұйым.** Террорлық акцияны жасау үшін екі немесе одан да көп адамдардың тұрақты бірігуі. **Террорлық іс-әрекеттер.** Террорлық сипаттағы қылмыстарды жасауға бағытталған және төмен-де аталған әрекеттердің кез келгенін қамтитын іс-әрекет; лаңкестік әрекеттер.

ТЕРРОРШЫ з. а. т. **Лаңкес** (террорлық іс-әре-кетті жүзеге асыруға қатысушы адам).

ТЕРРОРШЫЛ с. ы. н. Террорлық әрекетке құмар.

ТЕРРОРШЫЛДЫҚ з. а. т. **Лаңкестік.**

ТЕРСІНДІ с. ы. н. Әбден тер сіңіп, қолаңса сасыған.

ТЕРТЕ з. а. т. сөйл. **Тәрте.**

ТЕРЦИЯ [лат. tertia] з. а. т. муз. Диатоника-лық дыбыс қатарының үш сатысын (баспалдағын) қамтитын интервал.

ТЕРУ Тер етістігінің қимыл атауы. 1. Бір-бір-леп алып жинау. 2. ауыс. Саралап, іріктеп жинақтау.

ТЕРУЛІ с. ы. н. Терілген, жиналған, теріліп алынған.

Терулі алаша. жерг. колөнер. Өрнекті алаша.

ТЕРУСІЗ с. ы. н. Терілмеген; теріліп алынбаған.

ТЕРУШІ з. а. т. Теріп жинаушы.

ТЕРШЕ с. ы. н. Коп терлейтін, тершіл.

ТЕРШЕҢДІК з. а. т. Тері бездері қызметінің

дұрыс жұмыс істемей; терлегіштік.

ТЕРШУ Тері етістігінің қимыл атауы.

ТЕРШІ = е. т. Аздап терлеу, жіпсу, бұсану.

ТЕРШІЛ с. ы. н. Коп терлейтін, тершен.

ТЕРШІТ = е. т. Терлету, тер шығару.

ТЕРШІШУ Теріш етістігінің қимыл атауы.

ТЕРІ зат. 1. анат. <лат. cutis> Дененің адам мен жануарлар ағзасын сыртқы әсерлерден қорғайтын жалты жабыны. 2. Сойылған мал не аңның етінен сылынып алынған шикізат.

Тері аурулары, мед. д. Тері, кілегейлі қабық, шаш (түк), тырнақ қабынуынан, оларға ісік шығуынан дистрофиялық өзгерістер пайда болатын аурулар тобы. **Тері бездері**. анат. <лат. glandulae cutis> Жануарлар терісінің сыртқы эпидермис қабатынан пайда болған бір не көп клеткалы бездер жиынтығы.

Тері бөрік. Теріден тігілген бөрік. **Тері жинаушы**. Ел, ауыл аралап, тері жинайтын, сойылған малдың терісін сатып алатын адам. **Тері көрпе**. Теріден жасалған көрпе. **Терін ағызды**. Терлеп-тепшіді, қиналды. **Терін алды**. Таң асырды, атты жсартып баптады. **Терісі бағалы аңдар**. Сүтқоректілердің табиғатта жабайы қалында кездесетін және қолда арнайы өсіріліп, бағалы терісін алуға болатын бір тобы. **Терісін бігеу сойды**. Қатал болды, аямады, рақыссыз болды. **Терісі кең**. Мінезі жайлы, кеңпейіл. **Терісі кеңді**. Ойындағысы болып, көңілі жай тапты. **Терісі қалың**. а) Сабырлы, салмақты. ә) Ұяты жоқ. **Терісі тарылды**. Жақтырмады, ызасы келді, ашуланды. **Терісін таспа-таспа қылды**. Ұрып, етінің тілім-тілімін шығарды. **Терісін теспей сорды**. Арамдықпен жеп қойған кісі туралы айтылады. **Тері тарамысына ілінді**. Мейлінше арықтап жүдеді. **Терісіне сыймады**. Қатты ашуланды, долданды, бұлықты. **Терісі тар**. а) Ашуланиақ, бетпен ала түсетін жеңіл мінезді (кісі). ә) Біреудің болғанын көре алмайтын (кісі). **Тері түшу**. Аттың бабына келіп, суытылуы. **Тері ұқсау**. колөнер. Тері өңдеу (илеу, тезде салу т.б.). **Тері шалбар**. Теріден тігілген шалбар.

ТЕРІДЕЙ сын. 1. Тері сияқты. 2. ауыс. Сытырылып, түгі қалмаған, жүрдай.

Терідей тырысты. Денесі құрысып қалды.

ТЕРІКАНАТТЫЛАР зат. зоол. <лат. dermaptera> Жәндіктердің бір отряды.

ТЕРІЛ= ет. 1. Жиналу. 2. ауыс. Жазылу, қағазға түсу. 3. ауыс. Есепке алыну, тізілу.

ТЕРІЛУ Тері етістігінің қимыл атауы.

ТЕРІЛУ сын. Терісі бар.

ТЕРІМ зат. Бір нәрсені теріп жинау ісі, теру әрекеті.

ТЕРІМШІ зат. Теретін адам, теруші.

ТЕРІМШІЛІК зат. Алағашқы қауымдық құрылыстағы аңшылыққа дейінгі өмір сүру формасының түрі.

ТЕРІС¹ сын. 1. Дұрыс емес, қате; бұрыс. 2. Кері, керісінше, қарама-қарсы. 3. ауыс. Жағымсыз, қиамсыз, орынсыз, жүйесіз.

Теріс айналды [айналып кетті]. а) Бетін бұрып, сырттады. ә) Қарсы болды, қолдау көрсетпеді. б) Өкпелеп, ренжиді. **Теріс айуан**. жерг. Үйдің солтүстік жағынан әдейі көлеңке болу үшін үйге жасалтырып салынып, тек төбесі жазыланған сая жер. **Теріс бата**. этн. Ел ішіндегі дәстүрді бұзып, ата салтын атпаған адамның шектен шыққан әрекетін құптамаған кезде ел үлкендерінің қолын сыртына жайып оған қарау, қолдамау мәндегі сөз айтуы. **Теріс басты**. Дұрыс істемеді, қателесті. **Теріс билік бермеді**. Қара қылды қақ жарған әділ болды, турашыл болды. **Теріс жел**. жерг. Қайыққа, жолаушының бағытына қарсы соғатын жел. **Теріс жол**. Біржол іс-әрекет, қате бағыт. **Теріске айналды**. Насырға шартты, қырсықты. **Теріс келу**. Баланың не төлдің туарда жағдайсыз келіп қалуы. **Теріс көрді**. Оң қарамады, жөн санамады. **Теріс көрмеді**. Дұрыс деп тапты, қиатты; жаратты, құптады. **Теріс қабақ білдірді**. Жаратпады, қиатпаған пішін көрсетті. **Теріс қарады**. Ұнатпады, жек көрді, жаратпады. **Теріс қаю**. Қайып тізудің бір түрі. **Теріс қылық [іс]**. а) Дұрыс емес, оғаш іс-әрекет. ә) заң. Нақты бір мемлекеттің құқықтық-нормативтік бойынша тәртіптік немесе әкімшілік жауапкершілік арқалайтын құқық бұзушылықты білдіретін жинақта-

ушы атау. **Теріс мінез**. Мінезі шөлкес адам туралы. **Теріс пияғылды бәсеке**. Заңды тұлғаның немесе жеке адамның, сондай-ақ мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының бәсекеі жою немесе шектеу арқылы кәсіпкерлік қызметте негізсіз артықшылықтар алуға бағытталған кез келген іс-әрекеті (әрекетсіздігі). **Теріс сандар**. мат. Оң сандарға қарама-қарсы сандар жиынтығы. **Теріс сарыткен**. өс. <лат. horaninovia anomala> Алабұталар тұқымдасына жататын біржылдық шөптесін өсімдік, сарыткеннің Қазақстанда өсетін бір түрі. **Теріс сермеді**. Теріс жолға салды. **Теріс [нашар] істен тыйылды**. Жаман әдетке баспады, жамандықтан аулақ болды.

ТЕРІС²= ет. 1. Жинасу, теруге, жинауға болысу. 2. ауыс. Бір-бірінің қателіктерін, кемшіліктерін жіпке тізіп айту, бетке басу.

ТЕРІСАЗУ сын. Өзінше бір қырсық, қыңыр. **ТЕРІСКЕЙ** зат. Солтүстік жақ, терістік. // Терістікте тұратын адам.

ТЕРІСКЕЙЛЕ= ет. Теріскейге қарай жүру. **ТЕРІСКЕЙЛІК** сын. Теріскей бетте тұратын.

ТЕРІСКЕН¹ зат. мед. <лат. hordeolum> Суық тигеннен немесе лас нәрсе жұққаннан адамның көзінің жиегіне, тіліне шығатын бөрткен; қабақтың май безінің ірінде, қабынуы.

ТЕРІСКЕН² зат. өс. <лат. eurotia> Алабұталар тұқымдасына жататын бұта, бұташық өсімдіктер туысы. [Далалы, шөл-шөлейтті, сортаңды, құмды жерлерде өседі. Жапырақты элипс тәрізді, сыртын түк басқан. Гүлдері ұсақ, масақшалы].

ТЕРІСКЕНДЕЙ сын. Теріскен сияқты, теріскен тәрізді.

ТЕРІСКЕРІ: теріскері сойды. Қолға түскен аңның терісін бүтін етіп сойды.

ТЕРІС-ҚАҒЫС сын. Дұрыс емес, ағат. **ТЕРІСКАҚПАЙ** зат. Қазыпта әзіл, қалжың.

ТЕРІСТЕ= ет. Жоққа шығару.

ТЕРІСТЕУ сын. Жонсіздеу, жайсыздау.

ТЕРІСТЕУ Терісте етістігінің қимыл атауы.

Терістеуді терістеу заңы. филол. Дialeктиканың негізгі заңдарының бірі.

ТЕРІСТІК¹ зат. Солтүстік жақ.

ТЕРІСТІК² зат. Дұрыс еместік, қателік, бұрыстық; жонсіздік.

ТЕРІСУ Теріс етістігінің қимыл атауы.

ТЕРІ-ТЕПШІК зат. Теріден жасалған заттар.

ТЕРІ-ТЕРЕК зат. Ірілі-уақты мал терісі мен ұсақ-түйек шикізат.

ТЕРІШІ зат. Тері өңдеу өндірісінің жұмысшысы; тері өңдеумен айналысатын адам.

ТЕС= ет. Тесік жасау; қуыстау, үңгірлеу, тесік шығару.

Тескен тау. Өте алыс, қиян жер. **Тескен тау өтіп кетті**. а) Айдалып кетті, жер аударылды, алыс жерге айдалды. ә) Өте алысқа, қиян шетке кетті.

ТЕСЕ¹ зат. Жүзі әбден мұқалып, тозған кетпен.

Тесе болды. жерг. Жүзі майырылып, өтпей қалды.

ТЕСЕ² зат. жерг. Темір ұстасының құралы.

ТЕСЕЛЕ= ет. Тесемен шабу, түптеу.

ТЕСЕЛЕУ Теселе етістігінің қимыл атауы.

ТЕСЕРІ үст. жерг. Теріс, керісінше.

ТЕСКІ зат. кәс. Ұста дүкендегі темір қырсық құрал.

ТЕСКІЗ= ет. Тесік жасау, тесітіру.

ТЕСКІЗУ Тескіз етістігінің қимыл атауы.

ТЕСКІЛЕ= ет. Қайта-қайта тесу, көп тесік жасау.

ТЕСКІЛЕУ Тескіле етістігінің қимыл атауы.

ТЕСКІНДІК¹ зат. жерг. Жұттан аман қалған ел.

ТЕСКІНДІК² зат. Тесік, саңылау.

ТЕСКІШ зат. Қатты нәрсені тесетін, қыныда асылы бар қадаубас темір құрал.

ТЕСЛІА зат. физ. Магнит индукциясының бірліктердің халықаралық жүйесіндегі (СИ)

өлшем бірлігі. [Тесла атауы серб ғалымы және өнертапқышы Н.Тесланың (1856–1943) құрметіне аталған].

ТЕССИТУРА [итал. tessitura] зат. мұз. Шығармада қолданылатын музыкалық аспаптың немесе әнші даусының диапазоны.

ТЕСТ [ағыл. test] зат. пед. Жеке тұлғаның даралық-психологиялық қасиеттерін, сондай-ақ білімін, білігі мен машығын салғастырмалы шамалармен өлшеуге арналған стандартталған тапсырмалар; психологиялық диагностиканың негізгі әдістерінің бірі.

ТЕСТІЛЕУ зат. пед. Белгілі бір мәндер шкаласы бар стандартталған сұрақтар мен есептер (тестілер) пайдаланылатын психологиялық диагностика әдісі.

ТЕСТІЛЕУШІ зат. кәс. Тестілеу жұмыстарын жүргізетін маман.

ТЕСТІЛІК сын. Тестіге қатысты.

ТЕСТІР= ет. Тесік жасау, тескізу.

ТЕСТІРУ Тестір етістігінің қимыл атауы.

ТЕСУ Тес етістігінің қимыл атауы.

ТЕСУШІ зат. Тесу ісімен айналысатын адам.

ТЕСІК зат. жерг. Тесік ожау, нан сүзгіш.

ТЕСІК сын. 1. Тесізі бар, тесілген, тесіліп қалған.

2. Тесілген жер, қуыс, саңылау. 3. ауыс. Кем-кетік, ақау. 4. бейне. Кемшілігі аздау адам.

Тесігі бітелмеді. Жоғы түгенделмеді, ісі реттелмеді. **Тесік ен**. кәс. Қойдың екі жақ құлағының ортасынан дөңгелектей кесіліп салынған белгі. **Тесік моншақ жерде қалмас**. а) Асыл зат жерде жатып қалмайды, керексіз болып қалып қоймайды деген мағынада. ә) Күндердің күнінде бағы ашылады, тұрмыс құрады деген мағынада көбіне әйел адамға қатысты айтылатын сөз қолданыс. **Тесік өкпе**. Қиыншылықты көп көрген, көнібі. **Тесік таба алмады**. Жолын, ретін таба алмады. **Тесік тын қалмады**. Түк жоқ, еш нәрсе қалмады деген мағынада. **Тесік тілік**. Қойға ен салғанда екі құлағының бір жақ қышынан тілік, екінші жақ құлағының ортасынан оя кесіліп салынған белгі. **Тесіктер саны**. хим. Елеуге арналған тор көздегі бір сызықтық доймге сай келетін тесіктер саны.

ТЕСІКЖАҒЫРАҚ: тесікжапырақ шытырмағы. <лат. lepidium perfoliatum> бот. Бір, екі-жылдық, биіктігі 6–20 см өсімдіктер.

ТЕСІКЖАҒЫРЫН зат. кәс. Теріші құралы. **ТЕСІККӨЗ** зат. Пәтерлердің сыртқы есігіне орнатылатын күшкентай дөңгелек ойық.

ТЕСІКМҮЙІЗ зат. кәс. Қайыс таспаны жұмырлап соғыру үшін аң, мал (көбіне ешкі) мүйізін түрлі көлемде кесіп дайындайтын құрал.

ТЕСІК-САҢЛАУ зат. Қалтарыс жер.

ТЕСІК-ТЕСІК сын. Шұрық тесік болған, көп тесізі бар.

ТЕСІЛ¹= ет. Тесік боп қалу, тесік пайда болу.

ТЕСІЛ²= ет. Көз алмай қадала қарау.

ТЕСІЛДІР= ет. Көз алмай қадалдыру, қарату.

ТЕСІЛДІРУ Тесілдір етістігінің қимыл атауы.

ТЕСІЛУ Тесіл етістігінің қимыл атауы. 1. Көз алмай, қадала қарау. 2. ауыс. Көз алмай оқу, шұқшыно.

ТЕСІРЕЙ= ет. Көз алмай тесіліп қарау, қадалу. **ТЕСІРЕЙТ**= ет. Көзін алмай қарау, қадалту.

ТЕСІРЕЙТУ Тесірейт етістігінің қимыл атауы.

ТЕСІРЕЮ Тесірей етістігінің қимыл атауы.

ТЕТАНИЯ [грек. tetanos] зат. вет. Мал денесіндегі зат алмасу бұзылғанда, уланғанда нерв жүйесінің қозып, діріл қағуы, қалыңдауы, аяқ еттерінің ұзақтап-ұзақ сіресіп қалуы, малдың демігуі, кейде тұңшығуы сияқты белгілермен сипатталатын ауру.

ТЕТАНУС зат. мед. Бұлшық еттің сіресіп қалуы немесе құрысып жығырылуы.

ТЕТЕ сын. 1. Арасында бала жоқ, бірінен кейін бірі туған, тетелес. 2. Жас жағы шамалас, қатар құрбы.

Тете бауыр. Араларында бала жоқ, бірінен кейін бірі туған бір өкенің ағайынды балалары.

ТЕТЕЛЕС сын. 1. Бір-біріне тете. 2. Жас мөлшері шамалас, қатар-құрбы. 3. ауыс. Бір-біріне тіркес, жалғас.

ТЕТЕЛЕСТЕЙ сын. Тетелес тәрізді, тетелес сияқты.

ТЕТЕЛЕСТІК зат. Тетелік, қатарластық, құрбыластық.

ТЕТКЕУСІЗ сын. Түйткілсіз, қаяусыз.

ТЕТКУШ сын. Жабырқау, көңілсіз.

ТЕТКУСІЗ сын. Түйткілсіз, күдіксіз, күмәнсіз.

ТЕТКІ= ет. 1. Тыю, шектеу, тежеу. 2. Тоқтау, кідіру.

ТЕТРАКОР зат. фарм. Орталық жүйке жүйесін қоздырып, дем алатын және тамыр қозғалатын орталықтарға әсер ететін дәрі.

ТЕТРАЦИКЛИН зат. фарм. Өкпеге т.б. суық тиенде ішетін дәрі; антибиотик.

ТЕТРАПЛЕГИЯ зат. мед. Қолдардың және аяқтардың түгелдей салдануы.

ТЕТРАПОДТАР [грек. tetra – төрт, pus (podos) – аяқ] зат. зоол. Негізінен құрлықта тіршілік ететін жануарлардың төртаяқтылар, омыртқалылар тобы.

ТЕТРАЭДР [грек. tetra – төрт, herda – табан, жак] зат. геом. Өр қыры үшбұрышқа ұқсас дырыс төртбұрыш, үшбұрышты пирамида.

ТЕТРАЭДР² зат. әск. Темір-бетоннан жасалған, биіктігі бір метрге тең қабырғалы пирамида түріндегі танкіге қарсы тосқауылдар.

ТЕТРИЛ зат. физ. Көбіне детонаторларда қолданылатын, жоғары бризанттық әсер ету күші бар жарғыш зат.

ТЕТІК¹ зат. 1. Техникалық механизмнің белгілі бір бөлігі, арнаулы бөлшегі. 2. ауыс. Түйінді мәселе, негізгі ой. 3. ауыс. <грек. mechane> Белгілі бір шараны жүзеге асырудың ішкі жүйесі, жол, амал-тәсілдерінің құрылысы.

Тетігі аузындағы кісі. жерг. Аңқыраған аққоніл. **Тетігін тапты.** Біңғайын, жөнін білді.

ТЕТІК² сын. жерг. Тың, қуатты, саулығы жақсы, қайғысыз.

ТЕТІКТЕЙ сын. Тетік сияқты, тетік тәрізді. **ТЕТІКПІ** сын. Тетігі бар, тетігі көп.

ТЕТІКШІ зат. Тетігін табушы, жетік маман.

ТЕТІР¹ сын. жерг. Теріс, өрескел; бырыс, қате.

Тетір мінез. Теріс, өрескел қылық. **Тетір пышақ.** кәс. Етікшілердің етікшің ұлтанын тегістегенде қолданылатын басы қысқа, қиғаш пышақ.

ТЕТІР² зат. бот. **Тетір.**

ТЕТІРЛЕУ сын. Терістеу, өрескелдеу.

ТЕТІРЛІК зат. Теріс іс, өрескел қылық.

ТЕТІР-ТЕНТЕК зат. Бұқы, тентек, қияңқы.

ТЕФЛОН [ағыл. teflon] зат. хим. Тамақты күйіп кетуден сақтау үшін ыдыстың түбіне жағылатын арнайы материал.

ТЕФТЕЛІ зат. тамақ. Тартқан етке күріш, көгөністер қосып дайындалатын шартәрізді котлет.

ТЕХМИНИМУМ зат. Техника жайындағы білім сынағы.

ТЕХНИК зат. Техникалық орта білімі бар маман.

ТЕХНИКА [грек. technikē] зат. Өндіріс құралдарының жиынтық аты.

Техника қауіпсіздігі. Жұмыс орындарында болып қалуы ықтимал сәтсіздіктен сақтану шаралары. **Техника тілі.** лингв. Техниканың тетігі, қыр-сыры.

ТЕХНИКАЛАНДЫР= ет. Техникамен жабдықтау.

ТЕХНИКАЛАНДЫРУ Техникаландыру етістігінің қимыл атауы.

ТЕХНИКАЛЫҚ сын. Техникаға тән, техникаға қатысты.

Техникалық бақылау. Шығарылатын бұйымдар сапасының тағайындалған стандарттар мен техникалық талаптарды қанағаттандыруын қадағалау

және өндірістік қауды жібермеу мақсатында өнеркәсіп орындарында атқарылатын жұмыстардың жиынтығы. **Техникалық беріктік.** тех. Нақты бір материалдарда қол жеткен беріктік.

Техникалық білім. Өндіріс, құрылыс, көлік, байланыс, шаруашылық салаларында техникалық мәселелерді шеше білуге қажетті білім мен дағдылар кешені.

Техникалық дақылдар. биол. Сабағы, жапырағы, жемісі, тамыры, гүлі әртүрлі өндірісте шикізат ретінде пайдаланылатын өсімдіктер. **Техникалық қызмет көрсету.** Пайдалану барысында жүзеге асырылатын және пайдаланудағы немесе сақталудағы жабдықтарды күтіп-баптап, жұмысқа дайын тұруға бағытталған қымдық-техникалық шаралар кешені. **Техникалық мақсаттағы кеме-лер.** Су жолын тереңдету, құм, қиыршық, тас т.б. құрылыс материалдарын дайындау жұмыстарын атқаратын кеме түрі. **Техникалық мата.** Мәшине тетіктерін, қондырғыларды, сондай-ақ химия, автомобиль т.б. өнеркәсіп салаларындағы әртүрлі техникалық бұйымдарды дайындау үшін тікелей не жанама түрде қолданылатын тоқыма мата.

Техникалық көміртек. хим. Жартылай жағылған немесе термиялық ыдыраған көмірсутектердің жоғары майдалы (дисперсті) өнімі. **Техникалық қауіпсіздік ережесі.** Техниканың дырыс пайдалану, қауіпсіздікті сақтау тәртібі. **Техникалық регламент.** Стандартқа немесе ережелерге тікелей не оларға сілтеме жасау арқылы, не осы құжаттардың мазмұнын енгізу арқылы міндетті талаптар белгілейтін нормативтік құжат. **Техникалық су.** Техникалық мақсатқа қолдануға жарамды су.

Техникалық шарттар. Нақты өнімге, үдерістерге, көрсетілетін қызметтерге немесе өнімнің бірнеше түріне қойылатын техникалық талаптарды белгілейтін нормативтік құжат. **Техникалық целлюлоза.** хим. Талшықты жартылай өнім [Өсімдіктік шикізатты термиялық немесе химиялық өңдеу арқылы алынады, осының нәтижесінде целлюлоза емес құрауыштарының көбісі бөлініп кетеді].

ТЕХНИКУМ зат. Халық шаруашылығының түрлі салалары үшін мамандар даярлайтын кәсіптік арнаулы орта оқу орны.

ТЕХНИЦИЗМ зат. Істің мәніне көңіл бөлмей, техникалық жағына бойыру.

ТЕХНО зат. муз. Өуені электрондық құрал-саймандар және компьютерлік өңдеу арқылы жылдам ырғақпен, түрлі эффекттермен ерекшеленетін поп-музыка бағыты.

ТЕХНОГЕНЕД сын. Техниканың дамуы нәтижесінде, өндірісте түрлі технологияны қолдану арқылы қол жеткізілген.

ТЕХНОГЕНЕЗ [грек. techne – өнер, шеберлік, genesis – шығу тегі] зат. Адамның өндірістегі іс-әрекеті кезінде табиғат кешендерінің өзгеру үдерісі.

ТЕХНОКРАТ зат. Технократия өкілі.

ТЕХНОКРАТИЯ [грек. techne – өнер, шеберлік, kratos – билік] зат. 1. Экономикалық процестер мен мәселелер шешімін табу мен олардың салдарын есепке алуда қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық факторларды ескермей, таза техникалық тұрғыдан қадам жасау. 2. Саяси билікті техникалық мамандарға беру керектігін насихаттайтын әлеуметтану ілімі.

ТЕХНОКРАТИЯЛЫҚ сын. Технократияға қатысты, технократияға тән.

ТЕХНОЛОГ зат. Технология маманы.

ТЕХНОЛОГИЯ [грек. techne – өнер, шеберлік, logos – ілім] зат. Ғылыми-практикалық негізде шикізатты дайын өнімге айналдырудың әдіс-тәсілдерінің жүйесі; ғылымның өндіріс құралдары арқылы материалға, шикізатқа немесе жартылай өнімге әсер ету жолдары мен әдістері туралы саласы.

ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ сын. Технологияға тән, технологияға қатысты.

Технологиялық болжау. Шығарылатын бұйымдардың тұтынуы қасиетінің және пайда-

ланылатын технологияның келешекте ықтимал жаңартылуын айқындайтын және өндірістік шығындардың құрылымындағы ықтимал өзгерістерді бағалайтын болжамдау. **Технологиялық детерминизм.** Технологиялық өзгерістер қоғам дамуының негізі болып табылатын және әлеуметтік қыймастыру, экономика, қоғамның мәдениетіне және оның құндылықтарына елеулі ықпал ететін әдістеме. **Технологиялық процесс [үдеріс].** Кез келген тетікті, жартылай өнімді, бұйымды жасау үшін жұмысшылар мен еңбек құрал-саймандарының бірлесе жасаған қызметі; өндіріс процесінің бір бөлігі.

ТЕХНОПАРК зат. Ғылыми зерттеулер мен жаңа технологиялардың тәжірибелік өндірісін жүзеге асыратын ғылыми-өндірістік кешен.

ТЕХНОПОЛИС [ағыл. technopolise] зат. экон. Ғылымды, білімді және жоғары деңгейде дамыған өндірісті аумақтық біріктірудің қазіргі заманғы нысаны; әркім экономикалық аймақтың бір түрі.

ТЕХНОСФЕРА зат. 1. Биосфераның адам қолымен техникалық және техногенді нысандар арқылы (ғимараттар, жолдар салу, әртүрлі механизмдер т.б.) түпкілікті өзгерткен бір бөлігі. 2. Биосфераның әлеуметтік-экономикалық сұранысқа сәйкес адамзаттың техникалық құралдармен қоршаған ортаға жанама немесе тікелей әсер етуі арқылы өмір сүру ортасын мүмкіндігінше жақсарту мақсатында өзгерткен бір бөлігі.

ТЕХНО-ТОП зат. өнер. Техно стиліндегі музыканы орындайтын топ.

ТЕХНОФОБИЯ [грек. techne – кәсіп, шеберлік, phobos – қорқыныш] зат. Техникалық прогресті теріс қабылдау, техникаға үміт артудан зәрі оның әкелер қауіп-қатерінен үрку, техниканы адамның жауы деп санау.

ТИ Араб әліпбиіндегі «т» әрпінің айтылуы.

ТИ= ет. 1. Бір нәрсені екінші бір нәрсеге барып тірелді, соқтығуы. 2. Оқ тию, найза қадалу. 3. ауыс. Бір нәрсені алу, иелену. 4. ауыс. Біреуге тиісу, соқтығу, ұрыну. 5. ауыс. Шабуыл жасау, жауға шабу. 6. ауыс. Күйеуге шығу, тұрмыс құру.

Тие берсін. діни. Қабыл қылсын. **Тие – терекке, тимесе – бұтаққа.** Болса болар, болмаса қояр немесе келсін-келмесін әрекет қыла берсе, әйтеуір біреуі нәтиже берер деген мағынаны білдіреді. **Тиіп алды.** Шауып алды. **Тиіп тұр.** Өте жақын, қауып емес.

ТИАМИН [грек. teion] зат. мед. В, витамині.

ТИБЕТ зат. Қытай Халық Республикасындағы Тибет автономиялық ауданының тұрғылықты халқы.

Тибет медицинасы. Дәстүрлі медицина түрі.

Тибет тілдері. лингв. Қытай Халық Республикасының Тибет автономиялық ауданы мен Цинхай, Сычуань, Юньнань, Гансу өлкелерін, Непал және Үндістанның кейбір жерлерін мекендеген тайпалар мен халықтар тілі.

ТИБЕТТІК зат. Тибет халқы.

ТИГМОТРОПИЗМ [грек. tigma – жанасу, tropos – бағыт] зат. биол. Кейбір субстраттармен механикалық түрде жанасқанда өсімдік мүшелерінің бұрылуы және айналуы, оратылуы (мысалы, ормелгіш өсімдіктердің мұртшаларымен бірге оралу және т.б.).

ТИПЗ= ет. 1. Бір нәрсені екінші нәрсеге жақындатып, жанастыру. 2. Соғыстыру, созу. 3. Оққа ұштыру, нысанаға дәл ату. 4. Әсер ету, ықпал ету.

ТИПЗДІР= ет. Бір затты екінші бір затқа жақындатқызу.

ТИПЗДІРҮ Типіздір етістігінің қимыл атауы; оққа ұштыру.

ТИПЗЕР-ТИПЗБЕС үст. Сәл ғана жақындатып, болар-болмас типізін.

ТИПЗУ Типіз етістігінің қимыл атауы.

ТИПЗІС= ет. Типістірісу, жанастыру, түйістірісу.

ТИПШ сын. Жақсы тиетін, тие беретін.

ТИҒЫШ зат. жерг. Есіктің тұтқасына іш жағынан өткізетін ағаш, темір.

ТИДІР = ет. *Тіззу, жанату.*

ТИДІРУ Тидір етістігінің қимыл атауы.

ТИЕ = ет. **1.** Жүк және басқа да ірілі-уақты заттарды арба-шанаға, мәшине, көлікке т.б. арту. **2.** ауыс. *Жинау, жинақтау.*

ТИЕГІШ зат. Жүк тағы басқа заттарды арту үшін жасалған арнайы жабдық.

ТИЕК зат. **1.** этн. мұз. Домбыраның ішегін көтеріп тұратын кішкентай кепіл ағаш. **2.** этн. Шідер не тұсаудың бір жақ шыңдағы көлденең түйіртпек. **3.** Есік, терезе, қақпақ сияқты заттарды бекітіп қоятын ілгек не жылжымалы темір. **4.** зат. жерг. Желкеннің арқанын бекіту үшін қолданылатын иіліңкі, жалпақ темір.

Тиегі ағытылды. Ағынан жарылды, толғады. **Тиек ағаш.** жерг. Діірменнің үстіңгі бетіне кигізілетін ортасы, тесік ағаш. **Тиек болды.** Дәнекер, сүйеу болды, дем берді. **Тиекті оздырып қою [тиекті биге шығару].** мұз. Тиекті музыкалық аспаптардың дыбысын (құлағын) туырлау әдістерінің бірі.

ТИЕКСІЗ сын. *Тиегі жоқ, тиек салынбаған.*

ТИЕКТЕ¹ = ет. Тиегін жабу, тиекпен бекіту.

Тиектеп байлау. Тиек арқылы бекітілетін байлаудың түрі.

ТИЕКТЕ² = ет. жерг. Тұсау.

ТИЕКТЕУ Тиекте етістігінің қимыл атауы.

ТИЕКТЕУЛІ сын. Тиекпен бекітулі.

ТИЕКТҮЙМЕ зат. Койлектің жеңін түймелеу үшін тазылатын алмалы-салмалы ілгек; жеңілгек.

ТИЕКПІ сын. Тиек орнатылған.

ТИЕКШЕ зат. Кішкене тиек.

ТИЕЛ = ет. Жүк артылу.

ТИЕЛУ Тиел етістігінің қимыл атауы.

ТИЕМЕЛ сын. жерг. ***Tuicmi.***

ТИЕМЕЛДІ сын. жерг. ***Tuimdi.***

ТИЕМЕЛІ сын. ***Tuicmi.***

ТИЕР-ТИМЕС сын. **1.** Сәл-пәл тиген. **2.** ауыс. *Өте жақын, таяу.*

ТИЕС = ет. Жүк артысу.

ТИЕСУ Тиес етістігінің қимыл атауы.

ТИЕСІ сын. *Tuisti, тән.*

ТИЕСІЛІ сын. сөйл. ***Tuicsti.***

ТИЕСІМ сын. жерг. Тиеселі, түйсті.

ТИЕТ = ет. Жүк арттыру.

ТИЕТКІЗ = ет. Жүк артқызу.

ТИЕТКІЗУ Тиеткіз етістігінің қимыл атауы.

ТИЕТПІР = ет. Жүк арттыру.

ТИЕТПІРУ Тиетпир етістігінің қимыл атауы.

ТИЕТУ Тиет етістігінің қимыл атауы.

ТИЕУ Тие етістігінің қимыл атауы; жүк арту.

ТИЕУЛІ сын. Тиелген, жүк артылған.

ТИЕУШІ зат. Жүк артушы.

ТИЕУШІ зат. тех. Өздігінен жүк артатын механизм.

ТИЕШЕК сын. сөйл. ***Tuicsti.***

ТИЗАНИЗМОЗ [лат. thyasnieziosis] зат. вет. *Ірі қара мен қойдың аш ішегінде тіршілік ететін таспа құрттардың әсерінен ауру малдың күйзелуі, аузынан сілекейінің шығуы, жүрген кезде қисалаңдап тәлтіректеуі сияқты белгілермен сипатталатын мал ауруы.*

ТИК [ағыл. teak] зат. бот. Бағалы сүрегі үшін оны қолдан өсірілетін, сүрегі кеме жасауға пайдаланылатын, Индия, Индонезия ормандарына өсетін биік әрі қажет ағаш.

ТИКЕР [ағыл. ticker] зат. экон. Биржадағы соңғы мәміленің бағамын тіркейтін және оны ақпараттық таблоға жүгірмелі жолдар түрінде беруші электрондық жүйе.

ТИКСОТРОПИЯ [грек. thixis – жанасу, trope – бұрылыс, өзгеру] зат. Механикалық әсер етуден бұзылған дисперсті жүйелердің алғашқы құрылысының қайта қалына келу қабілеттілігі.

ТИЛЛ зат. биол. Қаптамырының ішкі өзегін бітеп қалатын бөде дене, жалған ұлта.

ТИЛЛИТЕР [ағыл. till] зат. геол. Көне

кезендердің аздап тығыздалған, кейде метаморфизмге шалынған мореналық шөгінділері.

ТИМАР сын. жерг. Кінәмшіл, сәнқой.

ТИМИН зат. биол. 5-метилурацил-пири-мидинді негіздер.

ТИМОЛ [грек. thymus] зат. Медицинада, дәрі жасауда қолданылатын кейбір эфир майларынан алынатын кристалдық заттек.

ТИМПАН [грек. tympanon] зат. **1.** көне. мұз. Ертедегі соқпалы музыка аспабы. **2.** сәулет. Фронтонның көркем суретпен немесе мүсінмен әсемделген үш бұрышты алаңы.

ТИМУРШЫ зат. тар. сов. Мұқтаждарға көмек көрсететін, қайырымды іс істейтін пионерлер отрядының мүшесі.

Тимуршылар командасы. тар. совет. Үлкендерге, мүмкіндігі шектеулі адамдарға қамқорлық жасау, көмектесу мақсатында құрылған пионерлер тобы.

ТИМУС [лат. thymus] зат. анат. Қан жасау және ішкі секреция безі.

ТИНАҚАНДАЙ сын. жерг. Кішкентай, құрттай.

ТИНАҚТАЙ сын. Кішкентай, азғантай, титтей.

ТИНИМДЕЙ сын. сөйл. ***Тинақтай.***

ТИП [грек. typos] зат. **1.** Үйлес келетін заттар мен құбылыстар тобы; түр, түлға. **2.** әдеб. Бірнеше адамның мінез-құлқы ерекшеліктерін, образын көрсететін жинақтау бейнесі. **3.** зоол. <лат. phylum> Жануарларды жүйелеуде қолданылатын ең жоғарғы топ.

ТИПАЖ зат. Қандай да бір типті айқын көрсететін белгілер жиынтығы.

ТИПОГРАФИЯ [грек. typos – таңба, grapho – жазамын] зат. баспа. Әртүрлі кітап, журнал, газет т.б. заттарды басып шығаратын орын; баспахана.

ТИПОГРАФИЯЛЫҚ сын. Типографияға тән, типографияға қатысты.

ТИПОЛОГИЯ [грек. typos – үлгі, logos – ілім] зат. Әртүрлі типті заттар мен құбылыстардың қарым-қатынасын білдіретін топтау жүйесі.

ТИПОЛОГИЯЛЫҚ зат. ***Типтік.***

Типологиялық байланыс. әдеб. Бірнеше халықтың сөз өрнегіндегі, әдебиетіндегі әдеби ағым, бағыт, стиль, сюжет, образдар құрастығы, жалас-жақындығы.

ТИПЕНДІР = ет. Типке айналдыру, тип жасау.

ТИПЕНДІРУ Типендір етістігінің қимыл атауы; әдеби туында да кейіпкердің мінез ерекшелігін белгілі бір қоғамдық топқа тән белгі, нышандар арқылы көрсету.

ТИПЕНДІРЛІ = ет. Типке айналдырылу.

ТИПЕНДІРІЛУ Типпендіріл етістігінің қимыл атауы.

ТИПТЕНУ Типтен етістігінің қимыл атауы.

ТИПТЕС сын. Бір типті, типі бір, ұқсас.

ТИПТІ сын. Типі біркелкі, типі бірдей.

ТИПТІК сын. Типке тән, типке қатысты; жинақталған, типке айналған.

Типтік оқу бағдарламасы. пед. Белгілі бір пәнді оқытудың үлгісі ретінде ұсынылатын сабақ жоспары, мақсаты мен міндеттері.

ТИПТІЛІК зат. Тип болушылық, тип боларлық.

ТИПЫЛ сын. Теп-тегіз, жермен-жеркесен.

Типыл болды. Жермен-жеркесен болды. **Типыл қылды.** Жоқ етті, құртты жіберді.

ТИПЫЛДА = ет. **1.** Тып-типыл ету, тегістеу.

2. Тақырлау, тақыр ету.

ТИПЫЛДАН = ет. Тып-типыл болу, тегістелу.

ТИПЫЛДАНУ Типылдан етістігінің қимыл атауы.

ТИПЫЛДАУ Типылда етістігінің қимыл атауы.

ТИПЫҢ сын. Аяғын жеңіл басып, жиі адымдайтын.

ТИПЫҢДА = ет. *Типың-типың ету, жиі адымдау, тымыңдау.*

ТИПЫҢДАТ = ет. *Типың-типың еткізу.*

ТИПЫҢДАТУ Типыңдат етістігінің қимыл атауы.

ТИПЫҢДАУ Типыңда етістігінің қимыл атауы.

ТИПЫҢ-ТИПЫҢ е л і к. Аяғын жеңіл басып, жиі адымдаған, типыңдатқан қимыл-қозғалысты бейнелейтін сөз.

ТИР [франц. tir] зат. Оқатар қару мен пневматикалық қарудан ату жаттығулары мен дайындықтарын жүргізуге арналған жабық немесе жартылай жабық орын.

ТИРАЖ [франц. tirage] зат. **1.** Баспадан шыққан белгілі бір кітап, журнал, газет т.б. жалпы саны, таралымы. **2.** Общественный (заем, потеря) қрыны төлеу үшін жарияланған ұтыс нөмірлерінің кестесі.

ТИРАЖДЫ көп **тиражды.** Тиражды мол болып шығатын, көпке таралатын.

ТИРАН [грек. tyrannos] зат. Басшылығы күш пен деспотқа негізделген ел билеуші, қатал басшы, әмірші.

ТИРАНИЯ [грек. tyrannia] зат. тар. Тиранның бір өзі билеп-төстегіне негізделген билік және басқару түрі.

ТИРАННОЗАВР [грек. tyrannosaurus] зат. зоол. Жойғып кеткен бауырымен жорғалаушылар туысы.

ТИРЕОИДИН [лат. Thyreoidinum] зат. вет. Сойылған малдың құрғатылған қалқанша безінен әзірленетін гормондық препарат.

ТИРЕОТОКСИКОЗ [грек. thyreoeidēs – қалқанша, toxikon – у] зат. биол. Қанда қалқанша безден бөлінетін гормондардың көбеюінен болатын ағзаның патологиялық жағдайы.

ТИРИСТОР [грек. thyra – есік, кіру, ағыл. resistor – кедергі] зат. физ. Көп қабатты құрылымды шалаөткізгіштік монокристалды негізінде жасалған шалаөткізгіш аспап.

ТИРОЗИН зат. биол. Амин қышқылдарының бірі.

ТИРОКСИН [грек. thyreos – қалқан, oxus – улы] зат. физиол. Құрамында йоды бар қалқанша безінің гормоны.

ТИСС [лат. taxus] зат. бот. Шығыс Азияда, Солтүстік Америкада, Кавказда өсетін, биіктігі 10-30 м-дей қылқан жапырақты мәңгі жасыл ағаш. [Жапырақтары қою жасыл түсті. Сүрегі қатты, оны жиіаз жасау үшін пайдаланады. Ұлы. Адамға, жануарларға өте қауіпті].

ТИТАН [грек. titan] зат. хим. Элементтердің периодтық жүйесінің IV тобындағы химиялық элемент; ең мықты және төзімді металл.

Титан кентастары. геол. Құрамында өндірісте бөліп алу экономикалық жағынан тиімді болатындай мөлшерде титаны бар минералды шикізат.

ТИТАНДЫ сын. хим. Титан араласқан, титаны мол.

Титанды қорытпалар. хим. Құрамына алюминий, молибден, ванадий, қалайы, темір т.б. элементтер қосылған титан негізді қорытпалар.

ТИТАНОТЕРИЙ [лат. titanotheriidae] зат. зоол. Ауыр салмақты, мұрнының үстінде қатар орналасқан екі мүйізі бар, тақтұяқтылар отрядына жататын, құрып біткен ірі сүтқоректілер өкілі.

ТИТР¹ [франц. titre] зат. Кинофильм кадрларындағы кірісте сөз, жазу немесе түсінік.

ТИТР² зат. хим. Химиялық анализде қолданылатын ерітінді концентрациясы.

Титриметрлік талдау. хим. Зерттелетін құрауыштың мөлшерін онымен әрекеттесуге жұмсалатын титрант көмегіне сай есептейтін сандық талдаулар жиынтығы.

ТИТРЕ = ет. хим. Титр жағу, титр қосу.

ТИТРЛІК: титрлік талдау. хим. Сандық талдау әдістерінің жиынтығы.

ТИТТЕЙ сын. **1.** Кішкентай ғана, титімдей. **2.** Ешқандай, мүлде.

ТИТТЕЙЛІК зат. *Кішкентайлық, тинақтайлық.*

ТИТУЛ [лат. titulus] зат. *Арнайы берілетін құрметті атақ, дәреже.*

ТИТУЛДЫҚ сын. *Титулға тән, титулға қатысты.*

ТИТЫҚ зат. *Қиш-қуат, әл, қайрат.*

Титығына жетті. Әбден қалжыратты, қажып-ты, шаршатты. **Титығы қалмады [бітті].** Әл-дәрмені қалмады, титықтады. **Титығы құрыды [кетті].** Әбден шаршады, әлжуаттан айырылды, әлсіреді.

ТИТЫҚТА= ет. Әлі бітіп шаршау, діңкесі құру, болдыру.

ТИТЫҚТАТ= ет. Шаршату, діңкесін құрту, болдырту.

ТИТЫҚТАТҚЫШ сын. *Ауыр, қиын.*

ТИТЫҚТАТУ *Титықтат* етістігінің қимыл атауы.

ТИТЫҚТАУ¹ зат. *Малдың жем-шөп жетпеден әлсіреп ауруға ұшырауы.*

ТИТЫҚТАУ² *Титықта* етістігінің қимыл атауы.

ТИТІМДЕЙ сын. сөйл. *Титтей.*

ТИТІМДЕЙ-ТИТІМДЕЙ сын. *Кіп-кішкентай, ұсақ.*

ТИУРОЦИЛЛ зат. фарм. *Жемсау ауруын емдеуге арналған дәрі.*

ТИФЛИТ зат. мед. *Соқыр ішектің қабынуы.*

ТИФЛОПЕДАГОГИКА [грек. typhlos – соқыр, paidagogike – баланы жетелеу] зат. пед. *Кору қабілеті бұзылған балаларды оқыту және тәрбиелеу жөніндегі саласы.*

ТИФЛОПСИХОЛОГИЯ зат. психол. [грек. typhlos – соқыр, psychē – жан, logos – ілім] *Соқыр және нашар көретін адамдардың психикалық дамуын, оқыту мен тәрбиелеу кезінде оны түзудің жолдары мен әдістерін зерттейтін арнаулы психология саласы.*

ТИШАЙ= ет. сөйл. *Тынышталу, тыншу.*

ТИШУ¹ сын. сөйл. *Тыныш.*

ТИШУ² сын. жерг. *Ыстық, қапырық.*

ТИЫН зат. 1. *Металдан жасалған әртүрлі көлемді майда ақша. 2. экон. Қазақстанның ұсақ ақша өлшемі. 3. ауыс. Азғана ақша, тыын-тебен.*

Тыынға иман алды. Алға деген сенімді, сол сеніммен келетін атақты сатып алмақшы болды. **Тыын құрлы көрмеді.** Қымбат санамады, менсінбеді. **Тыын санағыш.** Не болса соны шығын санайтын, сараң. **Тыын тастау.** зат. ойын. *Ойыншылардың қырағалығы, тапқырлығы, ширақтығы мен ептілігі сыналатын ұлттық ойын түрі [Дөңгелек отыраған ойыншылардың қолдарының ортасына білдірмей тыын салынады. «Тыным кімдік?» деп сырғалдап тыын салынған ойыншы көрісіне «ұсталтып» қалай тез арада ортаға шығуы керек, әйтпесе айып төлейді]. Тыын терді.* Ақша жинады. **Тыынға сатты.** Арзана берді, бағасын білмеді. **Тыынның мөріне қарағыш.** Ақша санап қалған, баюдан басқаны ойламайтын. **Тыынның татын жалады.** Түкке тұрмас нәрсені пайда көрді, сараңдыққа салынды.

ТИЫНДАЙ сын. *Тыын сияқты, тыын тәрізді.* **Тыындай пайдасы жоқ.** Еш пайдасы жоқ, пайдасыз, қажетсіз.

ТИЫНДАП үст. *Тыыннан құрап, тыыннан бастап.*

ТИЫНДЫҚ сын. 1. *Тыынға тұрарлық, тыынға татырлық. 2. Тыын түріндегі, тыын көлеміндегі.*

Тыындық маңызы жоқ. Маңыссыз, мәңсіз, түкке тұрғысыз.

ТИЫНЖАПЫРАҚ зат. бот. <лат. soldanella> *Жатырақтары тыын секілді дөңгелек шөптесін өсімдік.*

ТИЫНСЫЗ сын. *Ақшасыз, қаражатсыз.*

ТИЫН-СИЫН зат. сөйл. *Тыын-тебен.*

ТИЫНТАҚ зат. бот. <лат. hedysarum> *Далалы, шалғынды жерлерде, тау өзендерінің жағалауларында өсетін, биіктігі 20-100 (120) см-дей, бұршақ тұқымдас көпжылдық шөптесін өсімдік.*

ТИЫН-ТЕБЕН зат. *Азын-аулақ ақша, бол-машы қаражат.*

ТИЫНТЫҚ зат. ө. с. <лат. hedysarum> *Бұршақ тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктер мен бұталар.*

ТИЫНШЫ сын. *Тыыншы.*

ТИЫНШЫЛ сын. *Ақшақұмар.*

ТИЫНШЫЛДЫҚ зат. *Ақшаға құмарлық.*

ТИЫШ сын. сөйл. *Тыныш.*

ТИЫШСЫЗ сын. сөйл. *Тынышсыз.*

ТИЫШСЫЗДАН= ет. сөйл. *Тынышы кету, мазасыздану.*

ТИЫШСЫЗДАНДЫР= ет. сөйл. *Тынышын кетіру, мазасыздандыру.*

ТИЫШСЫЗДАНУ *Тынышсыздан* етістігінің қимыл атауы; *мазасы кету.*

ТИЫШСЫЗДЫҚ зат. сөйл. *Мазасыздық, тынышы кетушілік.*

ТИЫШТАЛ= ет. сөйл. *Тынышталу, тып-тынш болу.*

ТИЫШТАУ сын. сөйл. *Тыныштау.*

ТИЫШТЫҚ зат. сөйл. *Тыныштық.*

Тыныштық кетті. *Мазасызданды, мазасы кетті.*

ТИИМДІ сын. 1. *Пайдасы, табысы мол. 2. Қолайлы, жағдайлы, ыңғайлы.*

Тиимді суармалау режімі. су шар. *Өсімдіктен тұрақты мол өнім алу үшін, барлық климаттық, табиғи жағдайларды ескере отырып жасалатын суару режімі. Тиимді ылғалдылық, су шар. Өсімдіктің өсуіне және мол өнім беруіне қолайлы топырақ ылғалдылығы.*

ТИИМДІЛІК зат. 1. *Пайдалылық, қажеті молдық. 2. экон. Кәсіпорынның қаржылық қызметінің жалпылама көрсеткіші.*

Тиимділік теориясы. мат. *Белгілі бір функцияның экстремумын (максимумы мен минимумын) табу немесе мүмкін болатын жиын ішіндең тиимдісін таңдап алу жөніндегі есептерді шығарудың теориясы мен әдістеріне арналған саласы.*

ТИИМДІРЕК сын. *Қолайлырақ, ыңғайлырақ.*

ТИИМСІЗ сын. *Қажеті шамалы, пайдасыз.*

ТИИМСІЗДІК зат. *Пайдасы болмайтындық, қажетсіздік.*

ТИИН зат. зоол. <лат. sciurus> *Орман, тоғайларда ағаш басында өмір сүретін терісі қымбат, құрте құйрық, кішкене аң; тийнтәрізділер тұқымдасының бір туысы.*

ТИИНТӘРІЗДІЛЕР зат. зоол. <лат. sciuridae> *Қоңыржай, субтропиктік және тропиктік аймақтарда тіршілік ететін кеміргіштер отрядының бір тұқымдасы.*

ТИИНТЫШҚАН зат. жерг. *Жірі жылтыр, кішкене сұр тышқан.*

ТИИП-ҚАШПА сын. *Сарылып істелмеген, тиянақсыз, жүрдім-бардым.*

ТИИП-ҚАШТЫ сын. *Жеңіл-желті, мардымсыз.*

ТИИП-ҚАШЫП үст. *Бір бастап, бір тастап, үзіп-жүлтіп.*

ТИИП-ШЫҒЫП үст. *Жеткізер-жеткізбес, ұстар-ұстамас.*

ТИИРМЕН зат. жерг. *Диірмен.*

Тиирменіне су құйды. *Өрішті, қоздырды.*

ТИИРМЕНДЕЙ сын. жерг. *Диірмендей.*

ТИИРТУ зат. жерг. *Қорытынды.*

ТИИП¹ мод. *Қажетті, міндетті.*

ТИИП²= ет. 1. *Жанасу, түйісу. 2. Алу, орнынан қозғау, тию. 3. Біреуге соқтығу, әдейі ұрыну. 4. Жау шабу, соғыс ашу.*

Тиисерге қара таппады. *Кімге соқтығарын білмеді; біреуге тийсуге ілік іздеді.*

ТИИССІЗ сын. *Орынсыз, реті жоқ.*

ТИИСТІ сын. *Қажетті, міндетті.*

ТИИСТІЛІК зат. *Қажеттілік, міндеттілік.*

ТИИСТІР= ет. *Жақындату, тигізу.*

Тізе тиистірді. *Қатар отырды, іргелес орналасты.*

ТИИСТІРУ *Тийістір* етістігінің қимыл атауы.

ТИИСТІРІЛ= ет. *Жанастырылу, түйістірілу, соқтығыстырылу.*

ТИИСТІРІЛУ *Тийістіріл* етістігінің қимыл атауы.

ТИИСУ *Тийіс* етістігінің қимыл атауы. 1. *Алу, орнынан қозғау. 2. Біреуді ұрып-соғу, соқтығу, әдейі ұрыну. 3. Балағаттау, ілік іздеу. 4. Кілігу, тию.*

ТИИСІНШЕ үст. *Қажетіне қарай, мүмкін-дiгiнше.*

ТИЮ *Ти* етістігінің қимыл атауы; *иелену, қолға берілу.*

ТИЯНАДАЙ сын. *Тап-тұйнақтай, жинақты.*

ТИЯНАҚ¹ зат. 1. *Тіреп не сүйеп қоятын нәрсе, тіреуіш, сүйеуіш. 2. ауыс. Арқа сүйер, қорған, сүйеніш, тірек. 3. ауыс. Дұрысы, жөні. 4. ауыс. Тұрлау, байлам. 5. ауыс. Тоқтам, шешім. 6. ауыс. Тұрақ, мекен, қоныс.*

Тиянаққа келді. *Шешімге келді, байлам жасады. Тиянақ тапты.* а) *Бір байламға, шешімге тоқтады.* ә) *Орын тепті, тұрақтады. Тиянақ таппады. Шарқ ирды, тұрақтамады.*

ТИЯНАҚСЫЗ сын. *Тиянағы жоқ, тұрақсыз, табансыз, байлаусыз.*

ТИЯНАҚСЫЗДЫҚ зат. *Тұрақсыздық, табансыздық, байлаусыздық.*

Тиянақсыздыққа түсіп кетті. *Ойын жинақтай алмады, тиянақ таппады.*

Тиянақсыздыққа түсті. *Тұрақсызданды, табансыздық білдірді.*

ТИЯНАҚТА= ет. 1. *Басталған істі түгел аяқтап тындыру. 2. Бір нәрсені тәптіштеп анықтау, айқындау, анығына жету.*

ТИЯНАҚТАЛ= ет. 1. *Басталған істің аяқталуы. 2. Айқындалу, анықталу. 3. Тоқтамға, бір шешімге келу. 4. Расталу.*

ТИЯНАҚТАЛУ *Тиянақтал* етістігінің қимыл атауы.

ТИЯНАҚТАН= ет. *Аяғына жету, біту, бір ізге түсу.*

ТИЯНАҚТАНДЫР= ет. *Тиянақты ету.*

ТИЯНАҚТАНДЫРУ *Тиянақтандыр* етістігінің қимыл атауы.

ТИЯНАҚТАНУ *Тиянақтан* етістігінің қимыл атауы.

ТИЯНАҚТАТ= ет. *Тиянақты ету, аяқтату.*

ТИЯНАҚТАТУ *Тиянақтат* етістігінің қимыл атауы.

ТИЯНАҚТАУ *Тиянақта* етістігінің қимыл атауы; *тиянақты ету, аяқтау.*

ТИЯНАҚТЫ сын. 1. *Тұрақты, баянды. 2. Біржолға, түбегейлі. 3. Өз ісіне берік, табанды. 4. Тап-тұйнақтай, мұқият, орнықты.*

Тиянақты табыс. экон. *Мүлікті (жылжымайтын мүлікті, бағалы қағаздарды) иеленуден түсетін табыс.*

ТИЯНАҚТЫЛЫҚ зат. *Өз ісіне беріктік, табандылық, тұрақтылық.*

ТКАНЬ зат. биол. *Ұла (тірі заттар мен өсімдіктердің ағзасындағы тор жасушалар).*

ТКАНЬАРАЛЫҚ сын. *Ұлалар арасындағы; ұлааралық.*

ТКАНЬДІК сын. *Тканье тән, тканге қатысты.*

ТМИН зат. тамақ. *Зере.*

ТОБА од. 1. *Бір нәрсеге шүкіршілік ету, қанағат тұту негізінде айтылатын ишарат сөз. // Шүкіршілік, қанағат. 2. Бір нәрсеге таңдану, таңырқау кезінде айтылатын ишарат сөз.*

Тоба болды. *Қанағат етті, тәуба етті. Тобаға келді.* діни. *Асылық қылмады, астамшылық етпеді, шүкіршілік білдірді. Тоба қазығын көмекейіне таяды. Жанын алқымына келтірді, қинады. Тоба қылды. Шүкіршілік етті. Тобаларын жаудырды. Қайта-қайта қанағат етіп, тәубасына келді. Тобасы қабыл болды. Дегені болды, мақсаты орындалды. Тобасынан жаңылды. Дандайсыды, бетімен кетті. Тобасын келтіру. Тезге салу, сабасына түсіру.*

ТОБА: *тоба ағашы.* діни. *Жұмақ ағашы.*

Тоба қазық. *Трек, таяныш.*
ТОБАҒАН зат. жерг. *Жатақ сырғанауығы бар кәдімгі шана.*

ТОБАЛА= ет. *Қайта-қайта «тоба» деп айту; риза болу, шүкіршілік ету.*

ТОБАЛАУ *Тобала етістігінің қимыл атауы.*

ТОБАН: *тобан аяқ. Башпайдың, табанның не өкшесінің кемдігі бар аяқ.*

Тобан аяқтанды. *Жай, баяу қозғалды.*

ТОБАР зат. этн. ойын. *Көктемде балалардың түлеген сиыр жүрінінен доп жасап, тебісіп-лақтырысып ойнайтын ойыны.*

ТОБАРСАҢ сын. *Тобарсыған, тобарсын қалған.*

ТОБАРСУ *Тобарсы етістігінің қимыл атауы; дегду, кебу.*

ТОБАРСЫ= ет. *Аздап кебу, құрғау, дегду.*

ТОБАРСЫГ= ет. *Кептіру, құрғату, дегдіту.*

ТОБАРСЫТУ *Тобарсыт етістігінің қимыл атауы.*

ТОБАРТ= ет. *Тежеу, тоқтату.*

ТОБАТАЙ¹ зат. сөйл. жерг. *Топатай.*

ТОБАТАЙ² зат. жерг. *Тететей, баскүй.*

ТОБАТАЙЛЫ сын. *Тобатайы бар, тобатай киген.*

ТОБАШЫЛ сын. *Тоба-тоба деп жүретін, шүкіршіл.*

ТОБАЯҚ: *тобаяқ қазы.* зат. жерг. *Қазының майлы, етті жері.*

ТОБЫҚ зат. 1. анат. <лат. malleolus> *Адамның табаны мен жілінізін байланыстырып тұратын дәнекер сүйек.* 2. *Малдың ортан жілігі мен асықты жілігінің түйіскен жеріндегі сан етінің сіңіріне орналасқан үшбурышты жұмыр сүйек.*

Тобығынан келмейтін. *Тең түсе алмайтын, тең емес.* **Тобық жұту.** этн. *Жас жігіттің жолым болсын, бақ қонсын деген ырыммен кішігірім тобықты өңешінен өткізіп жіберуі.* **Тобық жұтқандай.** *Тым-тырыс, жым-жырт, селт етпей.* **Тобық ойнады.** этн. *Жас қыз-кейіншектер мен жігіттердің бір-біріне тобық беріп, күттеген жерде қайта сұрап, ұту ойыны.* **Тобықтан қақты.** *Қысастық қылды, опасыздық жасады.*

ТОБЫҚТАЙ сын. *Кін-кішкентай, титтей.*
ТОБЫҚША ұст. *Тобық тәрізді, тобыққа ұқсап.*

ТОБЫЛҒЫ зат. 1. өс. *Сабағы өте берік, қатты, тұзу, жапырағы қауырсын тәрізденіп тілімделген бұта.* 2. бот. <лат. spiraea> *Раушангүлділер тұқымдына жататын қызыл күрең түсті бұта.* // *Қызыл күрең түс.*

Тобылғы күрең. *Қошқыл, күрең түс.* **Тобылғы сан қамшы.** этн. *Сабы тобылғыдан жасалған қамшы.* **Тобылғы торы.** *Тобылғы тәрізді торы түс.*

ТОБЫЛҒЫДАЙ сын. 1. *Тобылғы сияқты, тобылғы тәрізді.* 2. ауыс. *Берік, мықты.*

Тобылғыдай майысты. поэт. *Сылаңдады, бұратылды.*

ТОБЫЛҒЫЛЫ сын. *Тобылғысы мол, тобылғы көп өскен.*

ТОБЫЛҒЫТУС зат. өс. <лат. spiraeanthus> *Раушангүл тұқымдасына жататын бұта.*

ТОБЫР зат. 1. *Белгілі бір ортақ мүддемен уақытша топтасқан адамдар жиыны.* 2. саяси. *Өз ырқын, мүддесін, саяси, әлеуметтік т.б. талап-тілегін білдіру үшін көшеге, митингіге, бейбіт шеруге, ереуілге шыққан адамдар шоғыры.* 3. *Жарлы-жақсыбай, кедей-кепшік.*

ТОБЫРШЫҚ зат. 1. *Ағаштан жасалған заттың ортасына қағылған жалғыз шегені айналып тұратын тшек ағаш.* 2. *көне. Садақтың оғын адырнаға тіреп алатын жері.*

Тобыршығы түсті. *Таянышы, тірегі тайды.*

ТОБЫРШЫҚТЫ сын. *Тобыршығы бар, тобыршық салынған.*

ТОБЫШАҚ зат. *Алыс жолға шыдамды, күшті, ірі жылық.*

Тобышақ ат. Тобышақ. Тобышақ бие. *Қазанат пен қарабайырдың шағылысуынан пайда болған бие.*

ТОБАР зат. экон. *Тауар (сатуга немесе сатып алуға жарайтын өзіндік құны, бағасы бар еңбек өнімі).*

ТОВАРЛЫ сын. экон. *Товарды көп беретін, товарға қатысты.*

ТОВАРЛЫҚ сын. экон. *Товарға тән, товарға қатысты.*

ТОВАРОВЕД зат. сөйл. *Сауда орындарында зат таратушы маман.*

ТОҒА зат. сөйл. *Доға (белдік, тартпа сияқты заттардың қиын бекіту үшін темірден жасалған зат).*

ТОҒАЙ¹ зат. 1. *Өзен бойларындағы жабайы өскен әртүрлі қалың қу ағаш.* 2. *Шөл және шөлейт аймақтардың жайылма сулы өзен алаптарында өсетін бұта аралас орман.* 3. *Орманның негізгі алқаптан оқшауланған шағын бөлігі.*

Тоғай бұғысы. зоол. <лат. cervus elaphus bactrianus> *Жұптұяқтылар отряды, бұғылар тұқымдасына жататын дене мөлшері шағын, шоқтығының биіктігі 120 см-дей аң. Тоғай жүл-дызшасы.* бот. *Дымқыл жерлерде өсетін ұлы шөп.*

ТОҒАЙ²= ет. *Тамқаға тойыну.*

ТОҒАЙДАЙ сын. *Тоғай сияқты, тоғай тәрізді.*

ТОҒАЙЛЫ сын. *Тоғай өскен, тоғайы бар.*

ТОҒАЙЛЫҚ зат. *Тоғайдың қалың шөп өскен ашық жері.*

ТОҒАЙЛЫ-ТОМАРЛЫ сын. *Тоғай өскен, ағашы мол.*

ТОҒАЙЛЫ-ТОРАҢҒЫЛЫ сын. *Тоғай, тораңғыл өскен.*

ТОҒАЙРАҚ зат. 1. *Жылқының тазқарының бесіз, құрышсыз бөлігі.* 2. жерг. *Сойған қойдың тік ішегінің аршылмаған жиынтығы.*

ТОҒАЙСЫЗ сын. *Тоғайы жоқ, ағашы жоқ.*

ТОҒАЙТ= ет. *Тойындыру.*

ТОҒАЙТУ *Тоғайт етістігінің қимыл атауы.*

ТОҒАЙША зат. *Кішкентай тоғай.*

ТОҒАЛ¹ сын. жерг. *Сөзінде үйлесім жоқ, топаспау.*

ТОҒАЛ² зат. жерг. *Саманнан салынған үй.*

ТОҒАЛА зат. вет. жерг. *Ірі қара малдың көз етінің ісіп ауруы.*

ТОҒАЛЫ сын. *Тоғасы бар.*

ТОҒАМ зат. *Айдың біту мерзімі.*

ТОҒАН зат. с. ушар. 1. *Өзен арнасынан суармалы алқапқа тікелей тартылған үлкен арық (канал).* 2. *Егістік жерді, бау-бақшаны суғару үшін жасалған үлкен арық.* 3. ауыс. *Ариа, қазына.*

Тоған байлау. *Егістікті суғаруға қажетті суды жинау үшін тоспа, бөгет жасау.* **Тоған қандау [тоғанға құдайы қылды].** этн. миф. *Егіншілердің алғаш тоған қазған кезде «тоған сулы болсын» деп, мал сойып, қанын қазылған тоған басына тамызып жасайтын ырымы.*

ТОҒАНАҚ¹ зат. 1. этн. *кәс. Бір басында ілмегі бар, екінші басына арқан байланатын ағаш.* 2. *Альпинистердің қауіпсіздік арқанымен жымсыз істегенде тасымал жұмыстарын іске асыратын ашығып-жабылмалы шығыршық.*

ТОҒАНАҚ² зат. жерг. *Үлкен етіп буылған жүк, тең.*

ТОҒАНАҚТА= ет. *Тең-тең етіп, домалақтап буу.*

ТОҒАНАҚТАУ *Тоғанақта етістігінің қимыл атауы.*

ТОҒАНДА= ет. 1. *Тоған салу, бөгет жасау.* 2. *Тоған қазу, тоған жүргізу.*

ТОҒАНДАЛ= ет. *Тоған салыну, бөгет жасалу.*

ТОҒАНДАЛУ *Тоғандал етістігінің қимыл атауы.*

ТОҒАНДАУ *Тоғанда етістігінің қимыл атауы.*
ТОҒАН-ТОСПА зат. *Бөгет, тосқауыл.*

ТОҒАНШЫ зат. *кәс. Тоғандағы суды егістікке жіберіп тұратын адам.*

ТОҒАР= ет. жерг. *Доғару, тоқтатып қою.*

ТОҒАС [мерсия] зат. бот. *Жалты пішінді құрш өсімдігіне ұқсас жабайы шөп.*

ТОҒАШЫ¹ зат. жерг. *көне. Ауылдың атқамінері, пысық жігіт, шабарман.*

ТОҒАШЫ² зат. жерг. *Айылбастың сағалдырық жүгендегі және ертоқымының басқа жерлеріндегі кішкентай түрлері.*

ТОҒАЮ *Тоғай етістігінің қимыл атауы.* 1. *Тойлану, тойып жеу.* 2. ауыс. *Көңілі толу, марқаю.*

ТОҒЫЗ сан. 1. *Сегіз бен онның аралығындағы сан.* 2. *Тоғыз жас.* // *Сағатта сегіз бен онның арасын көрсететін уақыт.* 3. этн. *Дәстүрлі қазақ қоғамындағы үлкен жиын-тойда ат бөйгесіне берілетін сыйлық немесе әртүрлі дау-шарда төленетін айып.* 4. этн. *Дәстүрлі қазақ қоғамында қадірлі қонаққа, сыйлы кісіге берілетін, сондай-ақ жол-жоралғы жөнімен берілетін, өз ішінен жанды (немесе тірі) және жансыз (немесе өлі) тоғыздан, бас жақсыдан құралған кәде.*

Тоғыз айып. этн. *Түйе бастаған тоғыз мал не ірі тоғыз зат төлемі, айыптың ең ірісі.* **Тоғыз айып тартты.** *Айыптың ең үлкенін төледі.* **Тоғыз беру.** этн. *Қазақтың байырғы салт-дәстүрінде айып-анжаза (құн төлеу, әртүрлі айып т.б.), бас бөйгеге (ат жарыс, балуан күрес, сүре айтыс т.б.), күйеу ұрын барған кезде, жігіт қызды алып қашқан жағдайда, жол-жоралғы жөнімен қадірлі қонаққа берілетін кәде.* **Тоғыздың бас жақсысы.** этн. *Жанды тоғыздан қара нар, емшегі тұтам бие (не қазанат), жансыздан қалы кілем, алмас қылыш (не тұзу мылтық), тәуір киім (қымбат ішік, жібік шапан) енетін кәде.* **Тоғыз жолдың торабы.** *Көп жолдың түйіскен, тоғысқан жері.* **Тоғыз көзді [тор, топшылы] кіреуке [сауыт, берен].** фольк. *Эпостық жырларда кездесетін батырлар киімінің түрі.* **Тоғыз қарыс қазан.** этн. *Жиын-тойда, ас бергенде асылатын үлкен қазан.* **Тоғыз қырлы, тоқсан [бір] сырлы.** *Өте тапқыр, өнері мол, икем-орамы ерекше ақылды кісі туралы айтылады.* **Тоғыз саққа жүгіртті.** *Әртүрлі теріс пікір айтты, өзінше болжам жасады.* **Тоғыз тарау.** анат. *Адам қолының мойны, білезік салатын тұстағы көп ұсақ сүйектен тұратын күрделі буын.* **Тоғыз тарту.** этн. *Той-томалақтарда қайым айтыстан жеңілген жақтың торғын орамалдың шетіне күміс жүзік (не күміс теңге) түйіп, жеңгендерге сый-құрмет көрсетуі.* **Тоғыз тұрып [толғанып], тоқсан [он] толғанды [ойланды].** *Тебірене ойланды, жан-жақты қарастырды.* **Тоғыз [тоқсан] қатының толғағы қатар келді.** *Қарбалас іске, қат-қабат шаруаға киікті, жұмыс басты болды деген мағынада.* **Тоғыз қабат торғауыт.** *көне. Бірнеше қабат көннен жасалған сауыт.* **Тоғыз қабат торқа.** *бейн. Үлде мен бүлде.* **Тоғыз пернеді домбыра.** *Тоғыз пернеге бөлінген сабы бар домбыра.* **Тоғыз ішекті домбыра.** *Тоғыз ішектен тұратын домбыра қилісі.*

ТОҒЫЗДЫҚ зат. 1. *Тоғыз саны жазылған жер.* 2. *Ойын картасының тоғыз санымен нөмірленген қағазы.* 3. спорт. *Футбол қақпасының үстіңгі оң не сол бұрышы.*

ТОҒЫЗҚҰМАЛАҚ зат. этн. *Қазақ халқының ертеден келе жатқан құмалақ салатын он сегіз отауы, екі қазаны бар, есепке баулитын ұлттық ойыны.*

ТОҒЫЗҚҰМАЛАҚШЫ зат. спорт. *Тоғызқұмалақ ойнаушы; тоғызқұмалақ спорттық ойынына қатысушы.*

ТОҒЫЗҚЫЛТАН зат. өс. <лат. enneapogon> *Астық тұқымдасына жататын біржылдық шөптесін өсімдік.*

ТОҒЫЗТОНАУ зат. *Қынышылық, ауыртып атық.* **ТОҒЫЗЫНШЫ** сан. *Сегіз бен он санының аралығындағы реттік сан.*

ТОҒЫЛ= ет. *Бірінің соңынан бірі лықсып тұсу, бірін-бірі ығыстыру.*

ТОҒЫЛТ= е. т. 1. Бірінің соңынан бірін лықсытып түсіру, ығыстырту. 2. ауыс. Үстін-үстінен төзіту, үдету.

ТОҒЫЛТУ Тоғылт етістігінің қимыл атауы.

ТОҒЫЛУ Тоғыл етістігінің қимыл атауы.

ТОҒЫЛЫС= е. т. Жөңкілісу.

ТОҒЫЛЫСУ Тоғылыс етістігінің қимыл атауы.

ТОҒЫМ зат. жерг. 1. **Тоғын** (арбаның дөңгелегінің қимасы, имесі). 2. Дөңгелек.

ТОҒЫН¹ зат. Үлкен, зор денелі адам.

ТОҒЫН² зат. жерг. Дөңгелектің шен темір ішіндегі іме ағашы.

ТОҒЫН³ зат. колөнер. Шаңырақтың күлдіреуішсіз шеңбері.

ТОҒЫС¹ зат. этн. Ай орағының немесе Ай табағының Үркерді «басып өтуіне байланысты кезі».

Тоғыс ай. этн. Ай мен Үркердің тоғысатын уақыты, тетелес келетін екі тоғыс аралығы. **Тоғыс есебі**. этн. Байырғы қазақ қоғамында қолданылған уақыт есебінің Үркер шоқжұлдызы бойынша жүргізілетін жүйесі; Үркерге негізделген күнтізбе.

ТОҒЫС²= е. т. этн. Айдың Үркерді басып өтуі.

ТОҒЫС³= е. т. 1. Әр тараптан келіп, бір-бірімен түйісу, тоқайласу, бір арнаға құю. 2. Бір жерге жиналу, бас қосу, кездесу. 3. ауыс. Ойлары бір жерден шығу, үйлесе кету. 4. ауыс. Табысу. 5. ауыс. Ұштасу, ұласу. 6. ауыс. Үстін-үстінен үйілу. 7. ауыс. Ұқсау, бірдей болу. 8. ауыс. Тартысу, таласу.

ТОҒЫСАЙ зат. зоол. Бүркіт тұқымдас жыртқыш құстың бір түрі.

ТОҒЫСПАЛЫ сын. Тоғысатын, түйіспелі.

Тоғыспалы әдіс. егіншар. Егін егуде қолданылатын әдіс-тәсіл. **Тоғыспалы ықпал**. лингв. Сөз құрамындағы екі дыбыстың бір-біріне әсер етуі нәтижесінде екеуінің де өзгеріске түсуі.

ТОҒЫСТЫР= е. т. 1. Әр тараптан келіп түйістіру, бір арнаға құйдыру. 2. Кездестіру, жолықтыру. 3. Табыстыру. 4. Ойларын бір жерден шығару.

ТОҒЫСТЫРУ Тоғыстыр етістігінің қимыл атауы. 1. Түйістіру. 2. Ұластыру, ұштастыру.

ТОҒЫСТЫРЫЛ= е. т. Түйістірілу, біріктірілу, байланыстырылу.

ТОҒЫСТЫРЫЛУ Тоғыстырыл етістігінің қимыл атауы.

ТОҒЫСУ¹ этн. Тоғыс етістігінің қимыл атауы; Айдың Үркерді басып өтуі [Жаздың басында Үркер аспан сферасының екінші жақ жартысына (көкжиектен төмен) кетеді де, Жер шарының сол-түстік жартысындағы елдерге 40 күндей көрінбейді. Қазақтар бұл жөнінде: «Үркер 40 күн жерде жатады» деген. «Жерде жататын» кезінде Үркер Аймен 2 рет тоғысуға тиіс, бірақ олар көзге көрінбейді. Үркерді бір жанаңсындағы Ай орағы жауып өткеннен кейінгі 4 апта уақыт бір тоғыс айы деп аталады. Сондай-ақ 3, 5, 7,...25 тоғыс айлары болады, бәрі де 28 күннен].

ТОҒЫСУ² Тоғыс етістігінің қимыл атауы. 1. Түйісу, тоқайласу. 2. Кездесу, қшырасу.

ТОҒЫТ¹= е. т. 1. Қотыр, қышма ауруларына қарсы ағынды (не дәрілі) суға қой-ешкіні салып, жүздіріп өткізу. 2. Суға батыру. 3. ауыс. Тоқтаусыз бастырмалап жіберу, бірінің артынан бірін төгу.

Тоғытқан қойдай үйме-жүйме болды. Ығы-жығы, абыр-сабыр болды. **Тоғытқан қойша**. Өзігінен, андаусыз, байқаусыз.

ТОҒЫТ² зат. жерг. Қой тоғытуға арналған шырқыр.

ТОҒЫТУ Тоғыт етістігінің қимыл атауы.

ТОҒЫТЫЛ= е. т. 1. Қой-ешкінің ағынды суға батырылып, жуылды. 2. Батып кету, сиғу. 3. ауыс. Берілу, таратылу.

ТОҒЫПЫЛУ Тоғытыл етістігінің қимыл атауы.

ТОҒЫШАР сын. Ой-өрісі тар, түк көрмеген, ұсақ (адам).

ТОҒЫШАРЛАН= е. т. Ұсақ-түйекпен айналысу, тоғышарлыққа салыну.

ТОҒЫШАРЛЫҚ зат. 1. Ой-өрісі тарлық, ұсақтық. 2. психол. Адамның өзімшілдігімен, қоғамдық белсенділігінің төмендігімен, қауым ісіне салғырттығымен сипатталатын жағымсыз мінез-құлық.

ТОҒЖАРЛА= е. т. жерг. Жұмырлау, ұмаждау.

ТОҒЖНА зат. жерг. Махорка, темекі жапырақтары өзегінің фабрика жағдайында ұсақталған түрі.

ТОЗ¹ зат. Қайыңның бұжыр қабығы.

ТОЗ² зат. этн. Сүттің бетіндегі қаймағын сыпырып алғаннан кейін де шаңытып қалып қоятын қаймақ пен сүт арасындағы жұқа маңызы.

ТОЗ³ зат. жерг. Лай; шаң, тозаң.

ТОЗ⁴= е. т. 1. Тозығы жетіп көнеру, ескіру. 2. Жан-жаққа бытырап, бетбетіне кету. 3. ауыс. Жай-күйі төмендеп, жүздеп-жадау, азу. 4. ауыс. Өзгеру, артта қалу, құрдымға кету. 5. ауыс. Ұмытылу, ұмыт болу. 6. ауыс. Бұзылу, мәнісі кету, жабырқау. 7. ауыс. Қолданыстан шығу. 8. ауыс. Шаршап-шалдығу. 9. ауыс. Шабыты қайту, тоқырау. 10. ауыс. Мұқалу, солу, саламатынан айырылу. 11. ауыс. Қызығы басылу.

ТОЗАҚ зат. 1. діни. Діни наным бойынша өлген кісілердің күнәсі үшін о дүниеде азаптан қинайтын жер, тамық; мұсылмандық ақырзаман туралы ілімде күнәһарлар мен дінсіздердің о дүниеде жазаланатын орны. 2. ауыс. Бұл дүниеде көрген жан қинайтын азап, қиянат.

Тозаққа салды. Алла тағала осы дүниедегі күнәсі үшін о дүниеде жанын қинайтын, азаптайтын орынға жіберді, жазалады. **Тозақ оты**. діни. Діни наным бойынша, о дүниедегі күнәһарлар мен дінсіздердің осы дүниедегі азаптан да ауыр, жанын қинайтын тамық оты. **Тозақтан құтқарды**. Азаптан, қиыншылықтан азат етті.

ТОЗАҚТАЙ сын. Тозақ сияқты.

ТОЗАҚЫ сын. 1. Содыр мінезді, сотқар, бұзақы. 2. діни. Тозақтық.

ТОЗАҚЫЛЫҚ зат. Сотқарлық, бұзақылық.

ТОЗАҢ¹ зат. 1. Зат үстіне қонан не ауаға көтерілген жұқаңал селдір шаң. 2. Қапшы шаң-топырақ. 3. ауыс. Мәңсіз, салмақсыз бос нәрсе. 4. ауыс. Ауыртпалық, кірбін, уайым.

Тозаң басты. Шаңы шықты. **Тозаңды қарақүйе**. <лат. ustilago tritici> Бидай масағының өзекшесінен басқа органдарын тұтасымен жойып, қарақүйе спорасына айналдыратын, күйе саңырауқұлағы тарататын өсімдік ауруы. **Тозаң шалды**. Шаң басты. **Тозаңы шықты**. Топырағы, шаңы көтерілді.

ТОЗАҢ² зат. бот. <лат. pollen> Гүлдегі аталық тозаңдықта жетілетін тозаң дәндерінің жиынтығы.

Тозаңның ұрықсыздығы. бот. Тозаңның аналықтың аузына түсуі, онуі, бірақ ұрықтануға қатыспауы.

ТОЗАҢДА= е. т. Бұрқыраған майда шаң басу.

ТОЗАҢДАЙ сын. Тозаң сияқты.

ТОЗАҢДАЛ= е. т. Шаң, тозаң басу.

ТОЗАҢДАЛУ Тозаңдал етістігінің қимыл атауы.

ТОЗАҢДАН¹= е. т. Тозаң басу.

ТОЗАҢДАН²= е. т. бот. Өсімдіктердің аталық және аналық жасушаларының бір-біріне қосылуы; ұрықтану.

ТОЗАҢДАНДЫР¹= е. т. Тозаң, шаң бастыру.

ТОЗАҢДАНДЫР²= е. т. бот. Ұрықтандыру.

ТОЗАҢДАНДЫРУ¹ Тозаңдандыр етістігінің қимыл атауы.

ТОЗАҢДАНДЫРУ² Тозаңдандыр етістігінің қимыл атауы.

ТОЗАҢДАНДЫРУШЫ зат. биол. Ұрықтандырушы.

ТОЗАҢДАНУ¹ Тозаңдан етістігінің қимыл атауы.

ТОЗАҢДАНУ² Тозаңдан етістігінің қимыл атауы, өсімдіктердің ұрықтануы; тозаңның аналық

аузына (гүлді өсімдіктерде) немесе дәл бириігіне (ашық тұқымдыларда) тасымалдануы.

ТОЗАҢДАТ= е. т. Тозаңын көтеру, шаңғыту, тозаңын, шаңын шығару.

Тозаңдағы суармалау. су шар. Майда дис-персиялы (аэрозольды) жаңбырлату.

ТОЗАҢДАТҚЫШ сын. биол. Өсімдіктерді тозаңдандыратын (жәндіктер).

ТОЗАҢДАТУ Тозаңдат етістігінің қимыл атауы.

ТОЗАҢДАТЫЛ= е. т. Тозаңы көтерілу, ұрықтандырылу.

ТОЗАҢДАТЫЛУ Тозаңдатыл етістігінің қимыл атауы.

ТОЗАҢДАУ¹ сын. Шаң басқан, ластау, былғаныштау.

ТОЗАҢДАУ² Тозаңда етістігінің қимыл атауы.

ТОЗАҢДЫ сын. Шаңды, тозаңы көтерілген. **ТОЗАҢДЫҚ** зат. бот. Тозаңданатын өсімдіктердің аталық мүшесінде жатқан бөліктің бірі.

ТОЗАҢЖЕГІШТЕР зат. зоол. <лат. alleculidae> Қаттықанаттылардың бір тұқымдасы.

ТОЗАҢҚАП зат. бот. <лат. anthera> Тозаң жетілетін тозаңдықтың бір ұясы.

ТОЗАҢТҰҚЫМ зат. бот. <лат. sterigmastomum> Копжылдық шөптесін өсімдік.

ТОЗАҢША зат. бот. Гүлдің аталық тозаңдығында жетілетін майда дәндер.

ТОЗАҢЫТ= е. т. Селдір, жұқа шаң көтерілу.

ТОЗАҢЫТУ Тозаңыт етістігінің қимыл атауы.

ТОЗҒАҚ¹ сын. Тоза беретін, тозғыш.

ТОЗҒАҚ² зат. жерг. Үлдірік, құрағанда желге ұшып кететін қозаның басы.

ТОЗҒАНАҚ зат. өс. <лат. tussilago> Өгейшөп, өгейшешек.

ТОЗҒАНДЫҚ зат. Тозығы жеткендік, ескіргендік.

ТОЗҒЫН сын. 1. Өңі кетіңкіреп ескірген, көнелеу. 2. ауыс. Шырқы кетіп, берекесі қашқан.

ТОЗҒЫНДА= е. т. 1. Әбден ескіру, көнеру. 2. Алды-алдына ыдырап, бет-бетіне кету.

ТОЗҒЫНДАЛ= е. т. Ыдырау, бет-бетіне кету.

ТОЗҒЫНДАЛУ Тозғындал етістігінің қимыл атауы.

ТОЗҒЫНДАН= е. т. Тозығы жету, ескіру, берекесі кету.

ТОЗҒЫНДАНУ Тозғындан етістігінің қимыл атауы.

ТОЗҒЫНДАТ= е. т. Ыдырату, бостыру.

ТОЗҒЫНДАТУ Тозғындат етістігінің қимыл атауы.

ТОЗҒЫНДАУ Тозғында етістігінің қимыл атауы.

ТОЗҒЫНДЫҚ зат. Өңі кетіңкірегендік, ескіргендік, тозығы жеткендік.

ТОЗДА= е. т. Қайыңның қабығымен ерді (ертоқымды) қаптау.

ТОЗДЫР= е. т. 1. Тозығын жеткізу, көнерту. 2. Титықтату, берекесін кетіру, шырқын бұзу. 3. Қадірін кетіру.

ТОЗДЫРУ Тоздыр етістігінің қимыл атауы.

1. Тозығын жеткізу, ескірту, көнерту. 2. ауыс. Қадірін кетіру, шаршату.

ТОЗДЫРУ Тоздыр етістігінің қимыл атауы.

ТОЗСЫРНАЙ зат. этн. Кәдімгі ақ қайыңның қабығынан (тозынан) жасалған қарапайым ысқырық.

ТОЗ-ТОЗ сын. 1. Жалба-жұлба болған, ескі-құсқы. 2. Берекесіз, бөтуасыз.

Тоз-тоз болды. а) Бет-бетіне бытырап, алды-алдына кетті. ә) Берекесі кетті, шырқы бұзылды. б) Быт-шыты шығып, қирады. **Тоз-тоз қылды**. Тоздырып, қанғытып жіберді, быт-шытын шығарды. **Тоз-тозы шықты**. а) Алды-алдына бытырап, быт-шыт болды. ә) Далдал болды.

ТОЗУ *Тоз етістігінің қимыл атауы. 1. Тозығы жетіп, көнеру, ескіру. 2. Құнары кету. 3. экон. Нездігі құрал-жабдық объектілерінің табиғи және сапалық қасиеттерін, көрсеткіштерін, сипаттамаларын жоғалту процесі немесе бейматериалдық активтердің пайдаланылу барысында құнын көшіруі, олардың табыс әкелу қабілетін жоғалтуы.*

ТОЗЫҚ сын. Ескіріп біткен, көнерген.

Тозығы жетті. а) Әбден ескірді, көнерді. ә) Шырқы бұзылды, берекесі кетті. б) о к к а з. Жел тұрып, жөңкіліп көшкен бұлт туралы.

ТОЗЫҢҚЫ сын. Тозығы жетіп ескіріңкіреген, көнеріңкі.

ТОЗЫҢҚЫРА= е т. Әбден ескіріңкіреу, көнеріңкіреу.

ТОЗЫҢҚЫРАУ *Тозыңқыра етістігінің қимыл атауы.*

Той' зат. 1. этн. Қазақ халқының мәдени өмірінде ерекше орын алатын адамның дүниеге келуі, үй болуы, не түрлі қуанышты кезеңдерін атап өту дәстүріне сәйкес өткізілетін дүбірлі салтанатты жиын [Қазақтың дәстүрлі тойына, әдетте, той иесінің отбасы, жақын туысы, көрші-қолаңы, алыс ағайыны, құда-жегжаты, дос-тамыры, ауыл-аймағы шақырылады, әрбір қуанышты оқиғаға қатысты той-сценарийі әртүрлі болады, қағып тасқан әдет-ғұрыптар бойынша, өзіндік ырым-жоралғы, жол-жосыны, тарту-таралғы, сый-кәделерімен атқарылады]. 2. Біреудің мерейлі қуанышы не бір салтанаттың, мерекенің құрметіне байланысты өткізілетін жайылған дастарқан, дүбірлі, қуанышты жиын, думан. 3. ауыс. Кең, дарқан (көңіл).

Той ағасы. Қуанышты жиын, ойын-тамашаны басқаратын кісі, той басқарушы, асаба. **Той аңдыды.** Қызық, думан іздеді. **Той асы.** этн. Жиын-тойда берілетін кәделі тамақ, дәм (ет, т.б.). **Той бастады.** Жиын-тойды ән-өлеңмен бастады, ашты. **Тойға бара жатқандай.** Сыланып-сыланып, көтеріңкі (көңілмен). **Тойға даярланды.** Той жасауға не тойға баруға әзірлік жасады. **Тойға жас жиылғандай.** бейн. Жан-жақтан қаптап, шырқырап. **Тойға шаңу.** Той иелеріне берілетін кәделі сый. **Тойда бәйге шапты.** Жиын-тойда өнер көрсетті, алдына жан салмады. **Тойда билеп, торқа киген.** Жай біреу емес, өнерлі деген мағынада айтылып тұр. **Тойдан құр қалды.** Тойға бара алмады. **Тойдан тобықтай.** Тойдан аз да болса сыбаға түсін деген мағынада. **Той десе, қу бас домалайды.** Елдің тойға деген құмарлығын, кәрі-жас түгел аттанатынын білдіру үшін айтылады. **Тойдың болғанынан боладысы [дегені] қызық.** Қуанышты жағдайдың болғанынан зәрі дайындық кезеңі маңызды деген мағынада. **Той дүбірі.** Думанды жиын, той болатынынан хабар. **Той жасады [қылды, істеді].** Адамның қуанышты кезеңдеріне не бір салтанаттың, мерекенің құрметіне арнап думанды, дүбірлі жиын өткізді. **Той құтты болсын!** тілек. Той иелерін құттықтау кезінде айтылатын игі тілек. **Той өткен соң даңғыра.** Әр нәрсе өз мезгілінде деген мағынадағы сөзқолданыс. **Той салты.** Той жасау дәстүрі. **Той сарқыты.** этн. Тойға, қонаққа барған адамның тойға бармай қалған туыстары, көрші-қолаң, ағайын, құрдастары дәм татсын деп және осындай қызық өздерінің де басында болсын деп ырымдап, той дастарқанынан алып келген тағамы, дәмі. **Той тарқады.** Той аяқталып, жиналған жұрт үйі-үйіне тарады, қайтты. **Той тойға ұлассын.** тілек. Той бола берсін, той толастамасын.

Той²= е т. 1. Лықия ішіп-жеу. 2. ауыс. Мықтап ішкілік ішіп алу. 3. ауыс. Әбден ығыр болу. // Болымсыз тұлғада ашқоздену, құныгу деген мағынаны білдіреді. 4. ауыс. Мейірі қану, құмардан шығу.

Тойған қозыдай. а) Әдепті, артық қылығы жоқ, жуас. ә) Қарапайым, қатардағы. **Тойған қозыдай [қозы секілді].** Артық қылығы жоқ, моп-момақан, жұп-жуас. **Тойып бітті.** сөйл. жағымсыз. Әбден көңілі қалды, запты болды, шаршады.

ТОЙБАСТАР зат. 1. әдеб. Қазақтың дәстүрлі халық жырларында тұрмыс-салт, әдет-ғұрыпқа байланысты туындаған өлең түрі. 2. этн. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы қыз ұзату, үйлену т.б. тойларында той иесін мадақтау, келген қонақтарды таныстыру, игі тілек тілеу мақсатында айтылатын салт өлең. 3. этн. Тойға келген қонақтарға «тойдан тәбәрік» деген мақсатта таратылатын көйлек-орамал, білезік-сақина сияқты заттар салынған қонақкәде. 4. этн. Тойға келген қонақтардың той дастарқанына «тойбастар» әкеліп қойылғаннан кейін оны ашар алдында айтылатын өлең (ән.).

ТОЙБАСЫ зат. Асаба.

ТОЙГЕРШІЛІК зат. жағымсыз. Той жасау салтындағы әсірелеушілік.

ТОЙҒАҢЫҢША үст. Қалағаныңша, керіңше.

ТОЙҒЫЗ= е т. 1. Тойындыру, ішіп-жегізу. 2. ауыс. Құмардан шығару, разы қылу, мейірін қандыру.

ТОЙҒЫЗУ *Тойғыз етістігінің қимыл атауы; тойындыру.*

ТОЙДАЙ сын. 1. Той сияқты. 2. ауыс. Ұлан-асыр.

ТОЙ-ДОМАЛАҚ зат. сөйл. **Той-томалақ.**

ТОЙ-ДУМАН зат. Қызығы мол ойын-сауық, тамаша.

ТОЙ-ДҮРМЕК зат. Сауық-сайранды ойын-тамаша.

ТОЙДЫР= е т. 1. Тойындыру, тойғанша тамақ беру. 2. Жарылқау, қарқ қылу. 3. ауыс. Мейірін қандыру, құмардан шығару. 4. ауыс. жағымсыз. Әбден ығыр қылу.

ТОЙДЫРУ *Тойдыр етістігінің қимыл атауы; ішіп-жегізу, қанағаттандыру.*

ТОЙ-ЖИЫН зат. Ағайын-туыс, дос-жаран, құда-жегжат, ауыл-аймақ, көрші-қолаң – үлкен тойшы қауым жиналған дәмді ас тартылатын думанды жиын.

ТОЙҚАНДА= е т. Масаттанып, жайбарақат басып, ауытқы, теңселе қозғалу.

ТОЙҚАНДАУ *Тойқанда етістігінің қимыл атауы.*

ТОЙЛА= е т. 1. Той жасау. 2. Бір нәрсенің қуанышы, құрметіне байланысты қыымдастырылған шараны өткізу, соны мерекелеу, мейрамдау. 3. сөйл. Ат-көліктен не жаяулы-жастығы тойға бару, тойшылау.

ТОЙЛАН= е т. Той жасалу, аталып өту, мерекелену.

ТОЙЛАНУ *Тойлан етістігінің қимыл атауы.*

ТОЙЛАС= е т. Тойға ортақтасу, ішінде болу.

ТОЙЛАСУ *Тойлас етістігінің қимыл атауы.*

ТОЙЛАТ= е т. Той жасату, той-думанға бару, ішінде болу.

ТОЙЛАТУ *Тойлат етістігінің қимыл атауы.*

ТОЙЛАУ *Тойла етістігінің қимыл атауы; той жасау, мерекелеу, атап өту.*

ТОЙЛЫ сын. Ырду-дырдуга толы, думанды.

ТОЙЛЫҚ сын. Тойға деп аталған, соған арналған.

ТОЙМАҚАЛА зат. әдеб. Өнер, ғылым, әдебиет т.б. қайраткерлерінің белгілі бір мүшелді жасына байланысты оның еңбектерін, өмір жолын, қызметін қорытындылау мақсатымен жазылатын құттықтау мақала.

ТОЙМАЛ зат. этн. Қыз ұзату тойына күйеу жігіт тарапынан берілетін 10-15 қаралы мал.

ТОЙМАСТЫҚ зат. Ашқоздік, тоғышарлық.

ТОЙНАҚ зат. жерг. Өкшесі түсті маталармен қапталған аяқкіім (етік, кебіс).

ТОЙНАҚША зат. жерг. Қоржынның құлып салатын ілгезі.

ТОЙНАҚЫ сын. Тойынған.

ТОЙОН зат. тар. Сахалар арасындағы билеуші топ өкілдерінің лауазымы.

ТОЙПАҢ зат. Аяқ асты қақтығысып қала беретін албырттық, қызбалық.

ТОЙПАҢДА= е т. Құнжыңдап ширақ басып, есіп отыру.

ТОЙПАҢДАУ *Тойпаңда етістігінің қимыл атауы.*

ТОЙ-СОЙ зат. сөйл. Той-томалақ.

ТОЙТАҚ сын. жерг. Жағымпаз.

ТОЙТАҚТА= е т. сөйл. **Тойтаңда.**

ТОЙТАҚТАУ *Тойтақта етістігінің қимыл атауы.*

ТОЙТАЛАҢДА= е т. Екі жағына қарай қиралаңдай басып, ақсаң-ақсаң ету.

ТОЙТАЛАҢДАУ *Тойталаңда етістігінің қимыл атауы.*

ТОЙ-ТАМАША зат. Ойын-сауық, думанды жиын.

ТОЙТАҢ зат. Қозғалысы ерсі, шолжаң қимыл, еркелік.

ТОЙТАҢДА= е т. 1. Әрлі-берлі қиралаңдау, ақсаңдау. 2. Шолжаңдап, өрескел ерсі қимылдау.

ТОЙТАҢДАТ= е т. Шолтаңдату, еркелетіп жіберу.

ТОЙТАҢДАТУ *Тойтаңдат етістігінің қимыл атауы.*

ТОЙТАҢДАУ *Тойтаңда етістігінің қимыл атауы.*

ТОЙТАР= е т. 1. Қағылған шегенің не екі затты бекітетін темір тетіктердің екінші жақ шетін жалпақтап қайыру. 2. ауыс. Меселін қайтарып, қағып тастау. 3. ауыс. Жауға қарсы соққы беріп, бетін қайтару.

ТОЙТАРҚАР зат. этн. Ойын-тамаша аяқталды дегенді білдіретін белгі.

ТОЙТАРМАЛЫ сын. Қағып тастайтын, меселін қайтаратын.

ТОЙТАРУ зат. зерг. Күміс, мыс, жез т.б. металдан бұйымға салынған төсеніш.

ТОЙТАРУ *Тойтар етістігінің қимыл атауы.*

1. Істік заттардың қиын қайыру. 2. ауыс. Меселін қайтарып, қағып тастау. 3. ауыс. Қарсы соққы беру, бетін қайтару.

ТОЙТАРЫЛ= е т. 1. Шегенің немесе екі затты бекітетін темір тетіктердің екінші жақ шетінің жалпақтап қайырылуы. 2. ауыс. Қарсы соққы берілу, беті қайтарылу.

ТОЙТАРЫЛУ *Тойтарыл етістігінің қимыл атауы.*

ТОЙТАРЫС¹ зат. әск. Шабуылдың бетін қайтаратын батыл қимыл-әрекет.

Тойтарис берді. Бетін қайтарды.

ТОЙТАРЫС²= е т. Тойтарис берісу, жаудың бетін қайтарысу.

ТОЙТАРЫСУ *Тойтарис етістігінің қимыл атауы.*

ТОЙ-ТОБЫР зат. Әртүрлі себеппен жиылысатын дүрмекті жиын-той; той-томалақ.

ТОЙ-ТОМАЛАҚ зат. Кішігірім ойын-сауық, шағын тамаша.

Той-томалақ жонелтуші. Белгілі бір жиынды, той-думанды басқарушы, соны өткізуші, атқарушы адам.

ТОЙ-ТОПЫР зат. сөйл. **Той-тобыр.**

ТОЙТӨБЕ зат. этн. Байырғы қазақ қоғамындағы той салтанаты өткізілетін арнайы орын.

ТОЙТЫҚ сын. 1. Екі өкшесін екі жаққа бастатып, қисық (өкше). 2. ауыс. Ақсақ, төкір.

ТОЙТЫҚТА= е т. Екі өкшесін екі жаққа жіберіп, қисық басу, ақсаңдау.

ТОЙТЫҚТАУ *Тойтықта етістігінің қимыл атауы.*

ТОЙТЫҚ-ШОЙТЫҚ сын. сөйл. **Қисық-мисық.**

ТОЙХАНА зат. <лат. restauras> Той жасайтын орын, банкет залы.

ТОЙШЫ зат. Тойға келген кісі.

ТОЙШЫЛ сын. Сауықшыл, тойқұмар, той жасағыш.

ТОЙШЫЛА= е т. Той тойлап кету.

ТОЙШЫЛАУ Тойшыла етістігінің қимыл атауы.

ТОЙЫМ зат. *Ішіп-жемге, рухани жан азығына деген ризалық, қанағат, нысап.*

Тойым жок. Қанағатсыз, ашқарақ, қомағай.

ТОЙЫМДЫ сын. Қарынды тез тойғызатын, тоқ.

ТОЙЫМДЫҚ зат. Барға ризашылық, қанағаттық.

ТОЙЫМДЫЛЫҚ зат. сөйл. **Тойымдық.**

ТОЙЫМСЫЗ сын. 1. Ашқарақ, қомағай. 2. ауыс. *Еш нәрсеге қанағаты жоқ, нысапсыз, ашкөз.*

ТОЙЫМСЫЗДАН ет. Көзі тоймай ашқарақтау, қомағайлану.

ТОЙЫМСЫЗДАНУ Тойымсыздан етістігінің қимыл атауы.

ТОЙЫМСЫЗДЫҚ зат. Барға қанағат етпейтін ашқарақтық, нысапсыздық.

ТОЙЫН сын. Отты, шүйгінді (жер).

ТОЙЫН ет. 1. Қарны тою, молшылық болу, ішіп-жемді мол болу. 2. ауыс. *Масығу.* 3. ауыс. *Мауқы басылу, орны толу, үміті ақталу.*

Тойын болу. жерг. Жердің от болуы. **Тойын жер.** жерг. Сазды жер.

ТОЙЫНДЫР ет. Тойдыру, тойғанша ішіп-жегізу, ішіп-жемін мол беру.

ТОЙЫНДЫРУ Тойындыр етістігінің қимыл атауы; тойдыру, тойғанша ішіп-жегізу.

ТОЙЫНТ ет. Тойғыз, тойындыру.

ТОЙЫНТУ Тойынт етістігінің қимыл атауы.

ТОЙЫНУ Тойын етістігінің қимыл атауы; тою, тамағы, ішіп-жемді мол болу.

ТОЙЫҢҚЫ сын. Ішіп-жемге тойған, қанағаттаныңқы.

ТОЙЫҢҚЫРА ет. Ішіп-жемге қанағаттаныңқырау.

ТОЙЫҢҚЫРАУ Тойыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ТОЙЫС ет. 1. Тойынысу. 2. ауыс. *Риза болысу, сүйінісу.*

ТОЙЫСУ Тойыс етістігінің қимыл атауы.

ТОЯНА зат. этн. *Тойға апаратын тарту, сый.*

ТОК зат. физ. Өткізгіш бойында қозғалып тұратын электр қуаты.

Ток бойынша шығым. хим. Берілген электр энергиясына сәйесі электр энергиясының өтетін электрдің үлесі. **Ток көздері.** физ. Әртүрлі энергия түрлерін электр энергиясына түрлендіретін құрылғылар. **Ток күші.** физ. Электр тогының скалярлық сипаттамасы.

ТОКАРЬ ор. зат. **Темір ұста** (темір, ағаш тетіктерді жонатын істің шебері).

ТОКАРЬЛЫҚ сын. Темір ұстаға қатысты, ұсталық.

ТОККАТА [итал. toccata] зат. муз. *Фортепиано не орган аспаптарына арналып жазылатын қиын пассажды, өте жігерді, жылдам, екпінді орындалатын шығарма (пьеса).*

ТОКҚАҒАР зат. физ. Электр желісін, басқа электрмен қоректену көздерін қысқаша тұйықталу салдарынан болатын тоқтың кенет шамадан тыс артып кетуінен қорғауға арналған тетік.

ТОКОГРАФ зат. тех. Қан қысымын анықтайтын құрал.

ТОКОДИНАМОМЕТРИЯ зат. мед. Босану кезінде жатырдың жиырылу күшін өлшеу.

ТОКСАПИН зат. фарм. Ара уынан жасалған дәрі.

ТОКСАСКАРИДОЗ [лат. toxascarirosis] зат. вет. Иттің, түлкінің аш ішегінде тіршілік ететін жұмыр құрттың әсерінен жануардың ішегін қабындырып, арықтапатын гельминтоз ауруы.

ТОКСИКОЗ [грек. toxikon] зат. мед. **Ит-жерік** (уыттың денеге жайылуы; екіқабат әйелдің жүрегі айнып, тамаққа тәбеті тартпауы, ағзаның әлсіреу кезеңі).

ТОКСИКОЗ [лат. toxicosis] зат. мед. Бірқатар гармондардың шектен тыс көп болып қанға енуінен пайда болған улану белгілері.

ТОКСИКОЛОГИЯ [грек. toxikon – у, logos – ілім] Медицинаның удың қасиеттерін, ағзаға тигізетін әсерін, улану салдарынан туатын өзгерістерді, уланған адамды емдеу әдістерін зерттейтін саласы.

ТОКСИКОМАН зат. мед. Токсикоманиямен ауыратын адам.

ТОКСИКОМАНИЯ зат. мед. Улы заттарға зарарлық әуестік.

ТОКСИН [грек. toxikon] зат. мед. Улы заттар.

ТОКСОКАРОЗ [лат. toxocarosis] зат. вет. Ит пен мысық денесінде тіршілік ететін жұмыр құрттың әсерінен жануарлардың ішегі мен өкпесінің жарақаттануы, өкпесінің қабынуы.

ТОКСОПЛАЗМОЗ [лат. toxoplasmosis] зат. мед. Паразит арқылы жсұғатын инвазиялық ауру.

ТОКУН-ФУ зат. спорт. Ертедегі Қытайдағы императорлық әскери сынақтардың жүйесі.

ТОҚ¹ сын. 1. Ішіп-жемді мол, жеткілікті, аш емес. // *Ішіп-жемнен уайымсыз, қарны тоқ адам.* 2. ауыс. *Ауқатты, әлді.*

Тоқ бие. Семіз бие немесе қонданып, оты қанып, тойынған бие. **Тоқ қарынға.** Тыңқия тойып алып, ас іше салысымен. **Тоқ ішек.** Адам мен жануарлар ішегінің ащы ішектен кейінгі жуан келген майлы ішегі.

ТОҚ² зат. Тоя ішіп-жеген астың қуаты.

Тоғын басты. Ішкен-жегені қорытылғанша бой жазып, демін алды. **Тоғын шайқады.** а) Шырқын алды, берекесін қашырды. ә) Ішкен-жегенін араластырды. **Тоқ басу.** этн. Ас сіңіру үшін желінетін жеңіл тағам, қымыз ішу. **Тоқ қасқырдай жонын күдірейтті.** Кемшілігін, жоқшылығын білдірмей, панданып жүрді.

ТОҚ³ зат. жерг. Бестіге барабар қонды жылқы.

ТОҚ елік. Кенет құлаған не қатты затты ұран кезде шығатын дыбысты бейнелейтін сөз.

Тоқ етті [еткізді]. Бір дүркін тоқ еткен дыбыс шықты. **Тоқ етіп алды.** жерг. Ұйықтап, көз шырымын алды. **Тоқ тұрды.** жерг. Дайын, әзір тұрды.

ТОҚАЙ зат. бот. <лат. trachydium> Таудың суальпілік деңгейінде өсетін шөптесін өсімдік.

ТОҚАЙЛАС ет. Бір жерде бас қосысу, кездесу.

ТОҚАЙЛАСТЫР ет. 1. Кездестіру, жолықтыру. 2. ауыс. Түйістіру, ұштастыру, сәйкестендіру.

ТОҚАЙЛАСТЫРУ Тоқайластыр етістігінің қимыл атауы.

ТОҚАЙЛАСУ Тоқайлас етістігінің қимыл атауы.

ТОҚАЙРА ет. Тоқтап қалу, тоқырау, тосылу.

ТОҚАЙРАС ет. Тоқырап қалысу.

ТОҚАЛ¹ зат. этн. Бәйбішенің үстіне алған әйел.

Тоқалдан туды. Басқалар алған еншіден құр қалды деген мағынада қолданылады. **Тоқал етті.** Тоқалдыққа алды. **Тоқалқатын.** этн. Әйелі бар адамға күйеуге шыққан әйел.

ТОҚАЛ² сын. Мүйізі жоқ тұқыл (мал).

Тоқал бұзау. Екі-үш айдың ішінде мүйізі шықпаған бұзау. **Тоқал ешкідей қылды.** Бөтенсіп, жатырқап бәрі түртпекке алды. **Тоқал келі.** Қуырған бидай, тары, жүгері түюге арналған көлемі орташа келі. **Тоқал найза.** Ұшы жоқ, ұшы майырылған найза. **Тоқал үй [там].** Төбесі жайдақ, шатырсыз үй.

ТОҚАЛДА ет. 1. Құнтитып тұқылдану. 2. жерг. Қырқып жеу.

ТОҚАЛДАЙ сын. Тоқал сияқты.

ТОҚАЛДАН ет. Құнтитып тұқылдану.

ТОҚАЛДАНУ Тоқалдан етістігінің қимыл атауы.

ТОҚАЛДЫҚ¹ зат. Әйел үстіне тигендік.

Тоқалдыққа алды. Әйел үстіне әйел етті.

ТОҚАЛДЫҚ² зат. Мүйізі жоқтық, тұқылық.

ТОҚАЛСАРЫ зат. бот. <лат. truellum>

Далалы, шөлді аймақтарында өсетін тікенекті ащы шөп. Оны сарыңнақ жақсы жейді.

ТОҚАЛТІС зат. зоол. <лат. microtinae>

Кеміргіштер отряды, аламан тұқымдасының бір тармағына жататын, құйрығы келте, денесі жіңіш-келеу, жатаған келген сұр тышқан.

ТОҚАНАҚ зат. жерг. Темекінің байламы.

ТОҚАТАЙ: тоқатай жілік. жерг. **Тоқпан** жілік.

ТОҚАШ зат. 1. тамақ. Қалыңдау етіп жайылған қамырды әртүрлі етіп кесіп, майға пісір-ген бауырсақ. 2. тамақ. жерг. Қалыңдау етіп, тандыраға пісірілген кішкене дөңгелек нан.

ТОҚАШТАЙ сын. Тоқаш сияқты, топ-том-пақ.

ТОҚБАСАР зат. 1. Тамақ ішіп болғаннан кейінгі ас сіңіретін бойжазсы. 2. Ас сіңіретін жеңіл тағам.

ТОҚБӘЙГЕ зат. этн. Атты жаратмай-ақ қосатын, жақын қашықтықта болатын жарыс.

ТОҚЕТЕРІ зат. 1. Істің ең басты түйіні, қысқа мәні, тұжырымы. 2. Сатылар баға, ақтық құр.

ТОҚЖАРАУ зат. 1. Бәйгеге жаратылған, бірақ қызы түсіп, іші тазаланбаған ат. 2. ауыс. Тоя тамақ ішпеген, бірақ аш емес. 3. ауыс. Біршама күші, әл-қуаты бар.

ТОҚМАТ зат. көне. Бейнет, азап, қиын-шылық.

ТОҚМАШ зат. жерг. Кеспе, көже.

ТОҚМЕЙІЛ сын. Барды (қол жеткенді) місе етуден басқаға ықыласы жоқ, қанағатшыл.

Тоқмейіл тартты. Көңілі орнықты деген мағынада.

ТОҚМЕЙІЛДЕН ет. Қол жеткенді місе тұтып, соны көңілге тоқ санау, қанағат тұту.

ТОҚМЕЙІЛДЕНУ Тоқмейілден етістігінің қимыл атауы.

ТОҚМЕЙІЛДІК зат. Қол жеткенді, барды місе тұтушылық, қанағат етушілік.

ТОҚМЕЙІЛДІЛІК зат. сөйл. **Тоқмейілдік.**

ТОҚМЕЙІЛІСУ Тоқмейілсі етістігінің қимыл атауы; көңілге тоқ санау, қанағаттану.

ТОҚМЕЙІЛІСУШІЛІК зат. Қол жеткенді місе тұтушылық, көңілге тоқ санаушылық.

ТОҚМЕЙІЛІСІ ет. Қол жеткенді көңілге тоқ санау, місе тұту.

ТОҚМЕЙІЛІСІТ ет. Қол жеткенді көңілге тоқ санату, місе тұтқызу, қанағаттандыру.

ТОҚМЕЙІЛІСІТУ Тоқмейілсіт етістігінің қимыл атауы.

ТОҚПАҚ¹ зат. 1. Ұзындығы бір, бір жарым метрдей жуантық келген қол ағаш; қазық қағу үшін қолданылатын құрал. 2. зат. қолөнер. Керілген желдегі (өрмек тоқуда) өрмек жіп пен ұрғашы жіптің шатысын, арқау жіп өткізілген соң жіп арасын түй-гіштейтін шеге тісті ағаш құрал. 3. ауыс. Соққы, жаза, теперіш. 4. ауыс. Біреудің қолшоқпары, сойылсоғары.

Тоқпақ жал [жалды]. Қалыңдау келген, қою, ұзын жал. **Тоқпақ жауды.** Таяқ тиді, үсті-үстіне төтеледі. **Тоқпақ жеді.** Соққы көрді, таяқ жеді. **Тоқпақ жілік.** анат. 1. Жауырын мен кәрі жілік аралығындағы жілік. 2. этн. Мал етінің жауырын мен кәрі жілік аралығындағы бөлігі, қонақ құту әдеті бойынша сый табаққа салынбайтын жілік. **Тоқпақ салды.** Қиянат, жөбір көрсетті. **Тоқпақ жалды.** Қалың, қою жалы бар.

ТОҚПАҚ² зат. спорт. Жұдырығы қарсыла-сының қолдарының арасында тұрған шақта жақын арақашықтықтан оң қолмен ұру.

ТОҚПАҚЛА ет. Үсті-үстіне төтелеу, ұрғылау.

ТОҚПАҚТАЙ сын. Жуантық келген, жұп-жұмыр.

ТОҚПАҚТАЛ ет. 1. Тоқпақпен ұрылу, жан-шылу. 2. ауыс. Тоқпақ көру, таяқ жеу.

ТОҚПАҚТАЛУ Тоқпақтал етістігінің қимыл атауы.

ТОҚПАҚТАП-ТОҚПАҚТАП үст. Ұрып-ұрып, езігілеп-езігілеп.

ТОҚПАҚТАС= ет. Төбелесу, ұрысу, тоқпақ жұмсау.

ТОҚПАҚТАСУ Тоқпақтас етістігінің қимыл атауы; тоқпақ жұмсау, төбелесу.

ТОҚПАҚТАТ= ет. Ұрысу, тоқпақ жұмсау.

ТОҚПАҚТАТУ Тоқпақтат етістігінің қимыл атауы.

ТОҚПАҚТАУ Тоқпақта етістігінің қимыл атауы.

ТОҚПАН: тоқпан жілік. а) анат. <лат. humerus> Жоғарғы жағынан жауырымен, төменгі жағынан кәрі жілікпен түйіскен қол жілік. ә) этн. Созым сойған үйі шекеге қосып, қаспашылар мен көрші-көлемді соғымбасына шақырғанда асатын жілік.

ТОҚПЕЙІЛ сын. сөйл. **Тоқмейіл.**

ТОҚПЕЙІЛДІК зат. сөйл. **Тоқмейілдік.**

ТОҚПЕЙІЛСУ Тоқпейілсі етістігінің қимыл атауы; тоқмейілсу.

ТОҚПЕЙІЛСІ= ет. сөйл. **Тоқмейілсі.**

ТОҚСАҚ сын. Кем-кетігі бар.

ТОҚСАН¹ сан. 1. Сексен тоғыздан кейінгі есептік сан. 2. Адамның кәрілік жасы. Сексеннен алған хабардың. 3. ауыс. Өте көп, мол. 4. ауыс. Сан алуан, сан қилы. .

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні. Бар әңгіменің тоқтар жері, тоқтері, тұжырымы. **Тоқсан баулы.** Көп рулы, құрамалы. **Тоқсан басты ақ орда.** Жырларда кездесетін кәізүй атауы. **Тоқсан баулы ақ көбе.** көне. этн. Эпостық жырларда кездесетін батыр киетін сауыт. **Тоқсанға шықты.** Тоқсан жасқа келді. **Тоқсан жолдың торабы.** Көп жолдың түйіскен, тоғыздан жері. **Тоқсанның торғынына оранды.** поэт. Жасы тоқсанға келді. **Тоқсан қабат.** бейн. Қалың, түңгерген, сірескен, қап-қара. **Тоқсан сөз.** Көп сөз. **Тоқсан тоғыз.** а) Толып жатқан, сансыз көп. ә) Әлденеше, неше түрлі, әрқилы. **Тоқсан толғанды.** Көп ойланды. **Тоқсан толғау.** Неше түрлі, алуан-алуан. **Тоқсан түрлі.** Сан қилы, көп.

ТОҚСАН² зат. 1. этн. Халықтық күнтізбе бойынша жылдың үш-үш айға бөлінген мезгілі. 2. Шаруашылық жылдың төрттен бір бөлігі. 3. пед. Оқу-ағарту жүйесіндегі оқу жылдың төрттен бір шірегі.

ТОҚСАНДЫҚ сын. 1. Шаруашылық жылдың төрттен бір бөлігіне тән, соған сан. 2. пед. Оқу-ағарту жылдың бір шірегіндік, соған тән.

Тоқсандық жоспар. Әрбір үш айға (бір тоқсанға) арналып жасалатын жұмыс бағдарламасы. **Тоқсандық қорытынды.** пед. Әрбір тоқсанның аяғында жасалатын оқушылардың оқу үлгерімінің нәтижесі, көрсеткіші.

ТОҚСАНЫНШЫ сан. Сексен тоғыздан кейінгі реттік сан.

ТОҚСЫН= ет. Қанағат тұту, тоғау.

ТОҚСЫНУ Тоқсын етістігінің қимыл атауы.

ТОҚСЫР= ет. Отпағы отынды шашыратпай ықшамдау, үйіп қалау, қағыстырып сыру.

ТОҚСЫРТ= ет. Отпағы отынды шашыратпай ықшамдату; жинақтап қалату, қағыстырып сырғызу.

ТОҚСЫРТУ Тоқсырт етістігінің қимыл атауы.

ТОҚСЫРУ Тоқсыр етістігінің қимыл атауы.

ТОҚСЫРЫЛ= ет. Жиналу, үйілу.

ТОҚСЫРЫЛУ Тоқсырыл етістігінің қимыл атауы.

ТОҚТА= ет. 1. Кідіріп тұрып қалу; аялдау. // Болымсыз тұлғада өмірдің өткінішілігін, көзді-ашып жұмғанша өте шығатындығын білдіреді. // Болымсыз тұлғада ағыза жөнелді, заулады деген мағынаны білдіреді. 2. Белгілі бір іс-әрекеттің аяқталып, әрі қарай жалғаспауы, тыйылуы. // Ақпай қалу, ағысын доғару. 3. Бір жерден орын алу, сонда жайғасу; тұсу. 4. Орналасу, тұрақтау. 5. ауыс. Тұжырымды шешімге келу, үйгару. 6. ауыс. Таңдау. 7. ауыс.

Бала көтеруден қалу. 8. ауыс. Айғырдан, бұқадан, күйектен шығып, күйлеуі басылу.

ТОҚТАҒАН БИС. а) Биенің айғырдан шығып кетуі. ә) Биенің орта жастан асуы. **ТОҚТАҒАН ҚОЙ.** Қошқарға тоқтап, қашып кеткен қойды және он екі жасқа келген қойдың қошқарға шағылысқанда қоздамайтындығы. **ТОҚТАҒАН СИЫР.** Бұқадан қашып кеткен сиыр.

ТОҚТАЙ-ТОҚТАЙ үст. Тұра-тұра қалып, кідіріп.

ТОҚТАЛ= ет. 1. Тұрып қалу, тежелу, аялдау. 2. Тыйылу, үзілу, жалғаспау. 3. Бір мәселеге арнайы назар аудару, тәптіштей айту. 4. ауыс. Кідіру, тежелу; күрмелу. 5. ауыс. Шабыты қайту. 6. ауыс. Аяқталу, біту.

ТОҚТАЛУ Тоқтал етістігінің қимыл атауы. 1. Аялдау, кідіру. 2. Тежелу. 3. Назар аудару, тәптіштей айту.

ТОҚТАЛЫС¹ зат. Қозғалысы тыйылған кідіріс, үзіліс.

Тоқталыс тапты. Тоқтап қалды, кідірді, тежелді. **ТОҚТАЛЫС**²= ет. 1. Белгілі бір мәселеге арнайы назар аударысу, сөз етісу. 2. Таңдау жасау.

ТОҚТАЛЫСУ Тоқталыс етістігінің қимыл атауы..

ТОҚТАМ зат. 1. Бір шешімге келген байлам. 2. Қойылатын шек, тыйым.

Тоқтама айтты. Жұбатты, басу айтты. **Тоқтамаға келді.** Бір шешімін шығарды, байлам жасады.

ТОҚТАМДЫ сын. Шешімді, байламды, тұжырымды.

ТОҚТАМДЫЛЫҚ зат. Сабырлылық, шешімділік.

ТОҚТАМ-ТҮЛҒА зат. Демеу, сүйеніш.

ТОҚТАП-ТОҚТАП үст. Аялдап, кідіріс жасап.

ТОҚТАР-ТОҚТАМА үст. Әні-міне тоқтайын деп жатқанда.

ТОҚТАС= ет. 1. Кідірісу, аял жасасу. 2. Жасы келу, мосқал тарту.

Тоқтасып қалды. Жасы жетті, қартайды.

ТОҚТАСҚАН сын. Жасы жетіп, мосқал тартқан.

Тоқтасқан ат. Жас молшерінің он екі-он үшке келгені.

ТОҚТАСУ Тоқтас етістігінің қимыл атауы.

ТОҚТАТ= ет. 1. Кідірту, аялдану. 2. Доғарту, қойдыру, тыйылдыру. 3. ауыс. Райыннан қайтару. 4. ауыс. Тойтарыс беру, бетін қайтару.

ТОҚТАТҚЫЗ= ет. 1. Кідірту, аялдану. 2. Үздіру, тежеу, доғарту.

ТОҚТАТҚЫЗУ Тоқтатқыз етістігінің қимыл атауы; тежеткізу.

ТОҚТАТТЫР= ет. 1. Кідіріс жасатқызу, аялдаттыру. 2. Үздірту, әрі қарай жалғастырмау, доғарттыру.

ТОҚТАТТЫРУ Тоқтаттыр етістігінің қимыл атауы.

ТОҚТАТТЫРЫЛ= ет. Іске қосылмай, кідіртілу.

ТОҚТАТТЫРЫЛУ Тоқтаттырыл етістігінің қимыл атауы.

ТОҚТАТУ Тоқтат етістігінің қимыл атауы.

1. Аялдану, кідірту. 2. Белгілі бір істі әрі қарай жалғастырмай, тыйы, тоқтау қою.

ТОҚТАТЫЛ= ет. 1. Кідіртілу, доғартылу.

2. Жалғастырмау, тыйылу. 3. Тойтарыс берілу, беті қайтарылу.

ТОҚТАТЫЛУ Тоқтатыл етістігінің қимыл атауы.

ТОҚТАТЫС= ет. Белгілі бір іс-әрекеттің жалғасуына кедергі келтірісу, тойтарыс берісу.

ТОҚТАТЫСУ Тоқтатыс етістігінің қимыл атауы.

ТОҚТАУ¹ зат. Іс-әрекеттің жалғаса түсуіне бөгет болатын кідіріс, тоқталыс.

Тоқтау айтты [салды, келтірді]. Көңілін басты, ойын тынышты, жұбатты, кеңес берді. **Тоқтау жоқ.**

а) Кедергі, қиындық, бөгет жоқ. ә) Қанағатсыз, ашкөздігіне шектеу жоқ. **Тоқтау қыл.** тілек. Жақыны, туысы қайтыс болған адамға өлікті жоқтау кезінде көңіл айтып келушілердің «сабыр тілеп» айтатын басу сөзі. **Тоқтау қылды** [етті, берді]. Сабыр қылды, өзін-өзі ұстады.

ТОҚТАУ² Тоқта етістігінің қимыл атауы.

1. Тоқтап қалу, тежелу, тыйылу. 2. Бір мәселеге арнайы назар аудару, ден қою.

ТОҚТАУЛЫ сын. Әр нәрсеге ақыл-парасатпен қарайтын, байыпты, салиқалы.

ТОҚТАУЛЫЛЫҚ зат. Байыптылық, сабырлылық.

ТОҚТАУСЫЗ үст. 1. Ешбір толастамай, кідіріссіз, іркілүсіз, үздіксіз. 2. Кедергісіз, кідірмей, дереу, тез. 3. Ойланбастан, бірден-ақ.

ТОҚТАУЫЛ зат. сөйл. **Тосқауыл.**

ТОҚТАШЫҚ зат. бот. <лат. falcaria falcarioides> Қаратұяқтың бір түрі.

ТОҚТАШЫҚ зат. жерг. Жабайы картоп.

ТОҚ-ТОҚ елік. Бір затты екінші бір затпен ұрғанда немесе мылтық атылғанда шығатын қатқыл дыбысты бейнелейтін сөз.

Тоқ-тоқ етті. Тоқылдады.

ТОҚТЫ¹ зат. этн. 1. Қойдың алты айдан асқан төлі. 2. Сойылған тоқтының еті.

Тоқты қошқар. этн. Күйекке енді түсе бастаған, алты айдан асқан еркек қой. **Тоқты қысыр қалмайтын жер.** Оты-суы мол, берекелі жер.

ТОҚТЫ² зат. а.ст. <лат. aries> Жылдыздық аспанның Солтүстік жарты шарындағы зодиактік шоқжұлдыз.

ТОҚТЫБАЛАҚ зат. ө.с. Дуадақтың халық аузындағы атауы.

ТОҚТЫДАЙ сын. Тоқты сияқты.

ТОҚТЫҚ зат. 1. Ішіп-жеп, бұйірі шығып тойғандық. 2. Ағыл-тегіл молшылық, баршылық, дүниенің көптігі.

Тоқтық тартты. Жас бала ернін тартып ойнады.

ТОҚТЫҚАШҚАН зат. этн. Ұрғашы қозының күйізінен алты айында қошқарға шағылысып, бір жасында қоздағанын білдіреді.

ТОҚТЫЛЫ сын. Тоқтысы бар.

Тоқтылы қой. Сәуір, мамыр айларында төлден, қозысы алты (қырқүйекте) айға толған қой.

ТОҚТЫ-ТОРПАҚ зат. Әлі жетіле қоймаған ұсақ малдың жиынтық атауы.

ТОҚТЫ-ТОРЫМ зат. Әлі жетіле қоймаған қой тұқымы.

ТОҚТЫШАЙЫР зат. бот. Далалы жерлерде өсетін шөптердің бір түрі.

ТОҚТЫШАҚ зат. Тоқты сөзінің кішірейтіліп айтылған түрі.

ТОҚУ Тоқы етістігінің қимыл атауы. 1. Иірілген жіпті түрлі әдіспен шалып торлау арқылы жейде, шұлық т.б. бұйым жасау. 2. Сымнан, шиден т.б. ұзынша заттарды қиоластыру арқылы сал, қоршау т.б. жасау. 3. ауыс. Алған білімді, тәжірибені санаға құю, ұғып алу.

ТОҚУЛЫ сын. Тоқылған.

ТОҚУШЫ зат. Тоқу ісімен шұғылданатын кісі.

ТОҚШЫЛЫҚ зат. Қажетті дүниесі жеткілікті болу, молшылық, баршылық жағдай.

ТОҚЫ¹= ет. 1. Асты-үстің екі қатар орналасқан ерсі жіп пен қарсы жіптің арасына арқау жіпті көлденең түсіру арқылы тығыздан, айқау сызырып қосып, бата дайындау. 2. Бір затты өзара шалып қосып, немесе айқауырып салып, тор көзді бұйым жасау. 3. Түрлі-түсті боялған жіптен өрнек салу арқылы кілем, алаша т.б. үй бұйымдарын жасау. 4. ауыс. Жете түсініп, ұғып алу. // Есіміше тұлғасында көпті көрген, тәжірибелі деген мағынаны білдіреді. 5. ауыс. Ретіп, ыңғайын табу.

Тоқып білген. Көңіле түгіен, зерек.

ТОҚЫ²= ет. Көліктің бөліне тоқым салу; ерттеу.

ТОҚЫЛ¹ зат. Әлсін-әлсін тоқ-тоқ етіп шыққан дыбыс.

ТОҚЫЛ²= е.т. Жіпті, қамыс, ши, сым т.б. өруге келетін жіңішке ұзын заттарды бір-біріне түрлі әдіспен айқастыра ілу арқылы тұтас бұйым (мата, киім, кілем т.б.) жасалу.

ТОҚЫЛДА¹= е.т. 1. Дамыл-дамыл тоқ-тоқ еткен дыбыс шығу. 2. а у ы с. Қоқан-лоқы көрсету, тишыру.

ТОҚЫЛДАҚ¹ зат. Түңгі күзетшілердің дыбыс беріп жүретін ағаш құралы.

Тоқылдақ тәубесі. Тиянақсыз ант, бос уәде, шығарып салма сөз.

ТОҚЫЛДАҚ² зат. зоол. <лат. picidae> Жемін ағаш қабығынан шұңқып іздейтін, тұмсығы істік, сарғыш жолағы аралас шұбар түсті кішігірім орман құсы; тоқылдақтәрізділер отрядының бір тұқымдасы.

Тоқылдақ тәрізділер. зоол. <лат. piciformes> Құстар отряды.

ТОҚЫЛДАҚ³ сын. Тоқ-тоқ еткізгіш.

ТОҚЫЛДАҚ⁴ зат. бот. Құртқашаштың соғдылық түрі; соғды құртқашашы.

ТОҚЫЛДАҚША үст. Тоқылдақ сияқты, тоқылдаққа ұқсап.

ТОҚЫЛДАТ= е.т. Дамыл-дамыл тоқ-тоқ еткен дыбыс шығару, тоқ-тоқ еткізіп іру.

ТОҚЫЛДАТУ Тоқылдат етістігінің қимыл атауы.

ТОҚЫЛДАУ Тоқылда етістігінің қимыл атауы.

ТОҚЫЛУ Тоқыл етістігінің қимыл атауы.

ТОҚЫМ зат. этн. Аттың арқасына ер батпау үшін екі қабат киізден ыңғайлап пішіп, сыртын мата немесе былғарымен қаптап, кейде өрнектеп сырып, айнала шетін көмкеріп жасайтын ер-тір-ман жабдығының бірі.

Тоқым тарту. жерг. Жетім құндын өзге биеге телу. **Тоқымы кеппес.** Үздіксіз жортуылда болған, әккі. **Тоқымы кеппес [кеппейтін] ұры.** Көңігі ұры, барымташы. **Тоқымын бауырына алды.** Бұлқан-талқан болды, шала бүлінді, тулады. **Тоқымын кептірмеді [құрғатпады].** Үздіксіз жортуылда болды.

ТОҚЫМА сын. Бізбен, ишмен шалып тоқыған, тор көзді.

Тоқыма жіп. қолөнер. Тоқыма тоқуға арналған жіп.

ТОҚЫМАШЫ зат. Өндіріс жағдайында мата тоқу ісімен шұғылданатын шебер.

ТОҚЫМАШЫЛЫҚ зат. Мата тоқушылық ісі.

ТОҚЫМДА= е.т. Ат арқасына тоқым салу.

ТОҚЫМДАЙ сын. Көлемі шағын ғана, кішкентай.

ТОҚЫМДАЙ-ТОҚЫМДАЙ сын. Азғантай, шағын, әр жерден бір.

ТОҚЫМДАТ= е.т. Ат арқасына тоқым салдырту.

ТОҚЫМДАТУ Тоқымдат етістігінің қимыл атауы.

ТОҚЫМДАУ Тоқымда етістігінің қимыл атауы.

ТОҚЫМДЫҚ зат. Тоқымның төменгі жиегінің ішкі беті тиіп тұратын ат қабырғасының үсті.

Тоқымдығы бусанбады. Жаны қиналмады, қиындық көрмеді.

ТОҚЫМҚАҒАР зат. этн. Жол жүріп бара жатқан немесе жолда жүрген жолаушыға сәт сапар тілеп берілетін қонақасы, кәделі ырым.

Тоқымқағар жасады. этн. Жолаушы шыққан баласына сәт-сапар тілеп, үлкендердің батасын алу үшін қонақасы берді.

ТОҚЫМПАЗ сын. Ұғымпаз.

ТОҚЫМСІЛКІР зат. жерг. **Тоқымқағар.**

ТОҚЫР зат. Көп нәрсенің дүрсілінен тоқылдаған дыбыс.

ТОҚЫРА= е.т. 1. Кідіріп, тоқтап тұрып қалу, бөгелу. 2. Дағдару, асып-сасу. 3. Бір құбылыстың ілгері жылжуы тыйылып, дамуы тоқтап қалу. 4. а у ы с. Тұйыққа тірелу, жабырқау, таусылу.

Тоқыраған түйе. Семіз түйелердің жүдеу бастағаны.

ТОҚЫРАЙ= е.т. Тап-тақыр болу.

ТОҚЫРАҢДА= е.т. Тоңқаңдау, тоқыраң-тоқыраң ету.

ТОҚЫРАҢҚЫРА= е.т. Кідіріңкіреу, бөгеліңкіреу.

ТОҚЫРАС= е.т. Кідірісу, бөгелісу, тоқырап қалысу.

ТОҚЫРАСУ Тоқырас етістігінің қимыл атауы.

ТОҚЫРАТ= е.т. 1. Белгілі бір жерге малды иіріп жаю. 2. Кідірту, бөгеу, тоқтату.

ТОҚЫРАТУ Тоқырат етістігінің қимыл атауы.

ТОҚЫРАУ Тоқыра етістігінің қимыл атауы.

1. Кідіру, бөгелу. 2. Бір құбылыстың, істің, ілгері жылжымай, тоқтап тұрып қалуы.

Тоқырау кезені. қоғ.-саяси. Қоғамның дамуы, ілгерілеусіз күйде тұруы.

ТОҚЫРАУЛЫ сын. Бөгеулі.

ТОҚЫРАУШЫЛЫҚ зат. Ілгері даму тыйылып, тоқтап тұрып қалушылық.

ТОҚЫРАУЫН зат. бот. Бұдай сорты.

ТОҚЫРАЮ Тоқырай етістігінің қимыл атауы.

ТОҚЫРЛА= е.т. 1. Көп дүрсілдің бас-аяғы араласып, ретсіз тоқылдаған дыбыс шығу. 2. Көп болып, үйіліп-төгілу, топ-топ болу.

ТОҚЫРЛАТ= е.т. 1. Тоқыр-тоқыр еткізу, тоқылдату. 2. Көп етіп, үйіліп-төгілту, топ-топ ету.

ТОҚЫРЛАТУ Тоқырлат етістігінің қимыл атауы.

ТОҚЫРЛАУ Тоқырла етістігінің қимыл атауы.

ТОҚЫТ= е.т. 1. Жіптен, сымнан т.б. ұзынша заттарды шалып торлау арқылы мата, кілем т.б. тұтас заттар жасату. 2. а у ы с. Жете түсіндіріп, ұқтыру.

ТОҚЫТТЫР= е.т. Торлау, оғу арқылы мата, киім (қолғап, кеудеше т.б.), кілем т.б. заттарды жасатқызу.

ТОҚЫТТЫРУ Тоқыттыр етістігінің қимыл атауы.

ТОҚЫТУ Тоқыт етістігінің қимыл атауы.

ТОЛ= е.т. 1. Бір нәрсенің іші деңгейіне, кенересіне жете шүңілеу. 2. Аузы-мұрнына шығып, үйіліп-төгілу, көп, мол болу. 3. Белгілі бір жасқа келіп, мерзімді уақытқа жету. // Болымсыз тұлғада саны жетпейді, кем деген мағынаны білдіреді. 4. а у ы с. Ет алып толысу, семіру. 5. а у ы с. Өсіп-жетілу. 6. а у ы с. Қатпау, басу.

Толып жатыр. Өте көп деген мағынада.

ТОЛА үст. Өте көп, мол.

ТОЛАҒАЙ¹ зат. Толассыз соққан жел аты.

ТОЛАҒАЙ² сын. көне. Түгі жоқ, тап-тақыр, жалғанда.

Толағай бас. Тақыр бас.

ТОЛАҒАЙ³ сын. 1. Алып, зор. 2. жерг. Жалғыз, жеке, денелі

ТОЛАЙЫМ үст. 1. Түгел дерлік, тегіс.

2. жерг. Үнемі, ылғи. 3. Лайықты, мол, толымды.

ТОЛАРСАҚ зат. Асық жіліктің тобықпен түйіскен жеріндегі шодырайған қисық сүйек.

Толарсақ басын қайнату. этн. Ауру малды емдеу тәсілдерінің бірі. **Толарсаққа мұз қатты.** Ел басына қиын-қыстау күн туды, үлкен соғыс, қырғын ұрыс болды. **Толарсақтан су [қан, саз] кешті.** Қиыншылық кезді басынан кешірді, ауыр жағдайға төзді.

ТОЛАРСАҚТА= е.т. Суга, батпаққа т.б. толарсаққа дейін бату.

ТОЛАРСАҚТАТ= е.т. Аяқты суга, батпаққа т.б. толарсаққа дейін батыру.

ТОЛАРСАҚТАТУ Толарсақтат етістігінің қимыл атауы.

ТОЛАРСАҚТАУ Толарсақта етістігінің қимыл атауы.

ТОЛАР-ТОЛМАС үст. 1. Толуға сәл-ақ қалғанда. 2. Белгілі бір жасқа келер-келмес. 3. Белгілі бір уақытқа жетер-жетпес.

ТОЛАС зат. Сәл тыныс тапқан саябыр шақ, тыным.

Толас тапты. Тыным тапты, саябырлады. **Толас тапшады.** Бәсеңсімеді, толастамады

ТОЛАССЫЗ сын. Ешбір саябыр жоқ, тоқтаусыз, тынымсыз.

Толассыз жаттығу. спорт. Жаттығуды өткізуде әрбір спортышының бір қимыл-қозғалыстың әрқайсысын белгілі сан ретімен қайталап үздіксіз орындауы. **Толассыз селдей ағылу.** поэт. Ығы-жығы, үйіліп-төгілген.

ТОЛАСТА= е.т. Саябырлап тыным табу, тоқтау, тыну.

ТОЛАСТАН= е.т. Саябырсу, тыну.

ТОЛАСТАНУ Толастан етістігінің қимыл атауы.

ТОЛАСТАТ= е.т. 1. Тоқтату, саябырсыту.

2. а у ы с. Жетілдету.

ТОЛАСТАТУ Толастат етістігінің қимыл атауы.

ТОЛАСТАУ Толаста етістігінің қимыл атауы; тоқтау, тыну, саябырсу.

ТОЛАС-ТЫНЫС зат. Бір нәрсенің көрінісі, бейнесі.

ТОЛАУ зат. вет. жерг. Жылқыда болатын ауру.

ТОЛБУТАМИД зат. фарм. Артозинмен тектес дәрінің түрі.

ТОЛҒА= е.т. 1. Бұрай қозғап, үйіре айналдыру, шиыру. 2. а у ы с. Жұтып жіберу, қылғымта жұрту. 3. а у ы с. Бір нәрсе жайында жан-жақты терең ойлау. 4. а у ы с. Мақамға қосып, жыр ғып шерту. 5. Толғандыру.

ТОЛҒАҚ зат. 1. Адам мен жан-жануарлардың туу алдындағы ішкі қатты бүріп, құрсақ, арқа еттері жиырылып ширап, қинайтын физиологиялық жағдай. 2. а у ы с. Қатты ойландырып сезім күйі, толғаныс.

Толғағы жетті. а) Екіқабат әйелдің айы-күні толды, босанар уақыты болды. ә) Уақыты, шамасы болды; сәті, орайы келді, дер кезі келді, кемеліне жетті [Кейде «бұл мәселенің иі жеткен», «бұл мәселенің толғағы жеткен» деп те қатар қолданыла береді]. **Толғағы пісті.** Туатын, босанатын уақыты болды. **Толғақ ауруы.** Төлдеу алдындағы толмату. **Толғаққа айналды.** Оқтын-оқтын көрінетін құрмеуі қиын мәселеге ұласты. **Толғақ қысты.** Толғағы жиіледі, босанатын уақыты таяды. **Толғақты жиілету.** Босанатын әйел толғағының арасын алшақтатпау, жеңіл босануға жағдай жасау.

ТОЛҒАҚТАЙ сын. Толғақ тәрізді ащы, толғаққа ұқсайтын.

ТОЛҒАҚТЫ сын. Ойландырып, толғанта-тын.

ТОЛҒАҚШӨП зат. өс. <лат. centaurium> Сабағы тік, төрт қырлы, жоғарғы жағы бұтақты, жатырақтары жұмыртқа пішіндес, ұштары доғал, қарама-қарсы орналасқан, биіктігі 15–30 см-дей екі жылдық дәрілік өсімдік.

ТОЛҒАМ зат. 1. Қисынымен топшылап, жан-жақты пайымдау қабілеті. 2. Ой, пікір.

ТОЛҒАМАЛЫ сын. Қарудың сабы ұстап соғуға ыңғайлы болу үшін оның сабына былғары, қайыс оралған немесе кертін жасалған.

ТОЛҒАМДЫ сын. Толғанысқа толы, толғанта-тын.

Толғамды тотығу. кен. Сұйық құйманың кез келген құрамбөлігін реттеп тотықтыру.

ТОЛҒАМДЫЛЫҚ зат. Толғап, саралай алатын ерекше қабілет, қасиет.

ТОЛҒАМПАЗ сын. Ойлап толғай алатын, қабілетті.

ТОЛҒАН= е.т. 1. Бір нәрсе жайында терең ойланып, кеңінен қиялдау. 2. Кіжіну, ызалану. 3. Аңсау, сағыну. 4. Мазасыздану, уайымдау. 5. Бар күшін салу. 6. а у ы с. Керілу, кербездену.

ТОЛҒАН сын. сөй л. Толып тұрған, тола, толы.

Толған ай. Айдың он төрт күн өтіп, он бесінші күні толысып, дөп-дөңгелек болып көрінген шақ. **Толған айдай.** Толықсыған, сұлу. **Толған айдай балқыды.** Толықсып құлтырды. **Толған бие.** Қызылы малайып, бойына ет алып, қонданып, семіздігі артқан бие. **Толған бота.** Сауылып жүрген інгеннің жақсы еттеніп, семірген ботасы. **Толған лақ.** Енесінің алғашқы ащы уызынан бастап сауылғанға дейін емін-еркін еміп, семіріп өскен лақ. **Толған тұлпай.** Күржірейген, дөңкіген кісі.

ТОЛҒАНҒЫШ сын. Көп толғанатын, ойға берілгіш, сезімтал, нәзік жанды.

ТОЛҒАНДЫР= ет. 1. Толғанту, тебірену, ой салдыру. 2. Жанын қинау, жанына бату. 3. Алаңдату, мазалау.

ТОЛҒАНДЫАРЛЫҚ сын. Селт еткізетін, таңдандырарлық.

ТОЛҒАНДЫРТ= ет. Ой салдырту.

ТОЛҒАНДЫРТУ Толғандырт етістігінің қимыл атауы.

ТОЛҒАНДЫРУ Толғандыр етістігінің қимыл атауы.

ТОЛҒАНТ= ет. 1. Толғандыру, тебірену, ой салдыру. 2. Алаңдату, мазасыздандыру.

ТОЛҒАНТУ Толғант етістігінің қимыл атауы.

1. Ойландыру. 2. Мазасыздандыру, тынышын алу.

ТОЛҒАНУ Толған етістігінің қимыл атауы.

1. Көп ойлану, ойсоқты болу. 2. Ойлап-пішу.

ТОЛҒАНУШЫЛЫҚ зат. Толқу, мазасыздық, торығушылық.

ТОЛҒАНЫМ зат. Толғаныс.

ТОЛҒАНЫМДЫ сын. Толғанысқа толы, әсерлі, адамды толғандыратындай.

ТОЛҒАНЫС зат. Адамның терең ойға шомған қалып-күйі, тебіреніс.

ТОЛҒАНЫС-ТЕБІРЕНІС зат. Ой-сезім, ішкі сезім көріністері.

ТОЛҒАНЫС-ТЕРБЕЛІС зат. Таусылмайтын ой-сезім, арман-қиял.

ТОЛҒАНЫСТЫ сын. Жан-жақты, кең ауқымды, мәні зор.

ТОЛҒАП-ТОЛҒАП үст. сөйл. 1. Ойла-нып-толған. 2. Ылқынып, бебеулеп, күшейе түсіп. 3. Дарылдатып, даусын қатты-қатты шығарып. 4. Шайқап-шайқап, пісіп-пісіп.

ТОЛҒАС¹= ет. 1. Ырғасу, тәжікелесу. 2. ауыс. Сыр ашып түсінісу.

ТОЛҒАС²= ет. поэт. Ауыз салысу, шайнасу, таласу.

ТОЛҒАСУ Толғас етістігінің қимыл атауы.

1. Ақылдасу, ойласу. 2. Бөлісу, сырласу.

ТОЛҒАТ= ет. 1. Босанар алдында белдің сырқырап, іштің қатты бүріп ауыруы. 2. ауыс. Ойланып-толғану, мазасыз күй кешу. 3. ауыс. Баяулау, созылу. 4. ауыс. Бұзылу, алай-дүлей болу.

ТОЛҒАТА-ТОЛҒАТА үст. Ойланып-толған; қиналып, әуреге түсіп.

ТОЛҒАТУ Толғат етістігінің қимыл атауы.

1. Толғақ қысу. 2. ауыс. Ойланып-толғану.

ТОЛҒАТЫЛ= ет. Жан-жүрегі елжіреу, жүрек сыры ақтарылу.

ТОЛҒАУ¹ зат. фольк. 1. Халықтың ауызша поэзиясында кең таралған қоғамдық-саяси лириканың бір түрі, белгілі бір оқиғаға немесе біреуге арнап өлеңмен төгіліп жазылған жыр. 2. Толқу; толқу сезімі. 3. Арман-тілек. 4. Пікір, ақыл, кеңес.

ТОЛҒАУ² Тола етістігінің қимыл атауы; ойласып-кеңесу, ақылдасу.

Толғау салды. Қатты тебіренетті, ойға салды; сезімін оятты. **Толғау толғады.** Жыр шертті. **Толғау түсті.** Ойға батты. **Толғауы тоқсан қызыл тіл [күй].** Тілдің таңажайып құдіреті, оралымдылығы, икемділігі.

ТОЛҒАУДАЙ сын. Жыр тәрізді, толғау сияқты.

ТОЛҒАУЛЫ сын. 1. Бейнелі. 2. Көкейкесті, өзекті. 3. Буырқанған, шарқ ұрған.

Толғаулы найза. Толғамалы найза.

ТОЛҒАУСЫЗ үст. 1. Таңдамай, тұқ қалдырмай. 2. Талдау, сараптау жасамай.

ТОЛҒАУШЫ зат. Ақын-жыршы.

ТОЛҒАУШЫЛЫҚ зат. Толғану, толқу.

ТОЛҒЫ= ет. көне. Қамығу, күйзелу.

ТОЛҒЫЗ= ет. Толтыру.

ТОЛҒЫЗУ Толғыз етістігінің қимыл атауы.

ТОЛЕРАНТТЫҚ [лат. tolerantia] зат. Кай-сыбір жағымсыз тұртқияйттарға жауап әрекетінің болмауы не бәсеңсуі; оның әсерінен сезгіштіктің төмендеуінің нәтижесі.

ТОЛҚУ¹ зат. 1. Әділетсіз іске қарсы білдірілген жаппай наразылық. 2. су шар. Су бетінің тербелмелі қозғалысы, жал-жал толқын.

Толқу шкаласы. Теңіз және мұхит айдындары бетінің жел әсерімен толқу мөлшерін жай көзбен анықтау тәсілдерінің жиынтығы.

ТОЛҚУ² Толқы етістігінің қимыл атауы.

1. Өзгеру. 2. Күдіктену. 3. Сағыну. 4. Ішкі сезім. 5. Қобалжу, екітудай болу. 6. Абдырау, не істерін білмеу. 7. Толқыдану, бұйралану.

ТОЛҚУЛЫ сын. 1. Ашу-ызалы. 2. Қобалжулы.

ТОЛҚУСЫЗ үст. Торықпай, уайымдамай, нық сеніммен.

ТОЛҚУ-ТОЛҒАНЫС зат. Ішкі сезім күйі.

ТОЛҚЫ= ет. 1. Желдің әсерінен су, егіс, шөп т.б. үсті бұйраттанып, шайқалып, ырғала тербелу.

2. ауыс. Мазасы кетіп, көңілі қобалжу, абыржу.

3. Елжіреу, барынша көңіл қою. 4. ауыс. Жүрегі қатты созу, атқақтау, тұлау. 5. ауыс. Батыл шешім шығара алмай, тайсалақтау, айну.

Толқып отырды. жерг. Толып, иін тіресе отырды.

ТОЛҚЫҒЫШ сын. Жаны нәзік, әсершіл, сезімтал.

ТОЛҚЫМА¹ сын. 1. Құбылып тұратын, айнымалы. 2. Толқ, тербеле соққан, жанға жайлы.

ТОЛҚЫМА² зат. жерг. Көксоқта, қардың көксоқта болып еруі.

ТОЛҚЫМАЛЫ сын. 1. Ауытқып кететін, аумалы-төкпелі, айнымалы. 2. Теңселіп тербелген, ырғақты.

Толқымалы валюта бағамы. экон. Сыраным мен ұсынымның әсерімен өзгеріп отыратын, нарықтық тетікті пайдалануға негізделген валюта бағамы; қазіргі дүниежүзілік валюта жүйесінің құрылымдық қағидаттарының бірі.

ТОЛҚЫН зат. 1. Су бетінің ырғалысынан пайда болатын жал-жал күшті шайқалыс; ілгері-кейінді қозғалыс. 2. физ. Физикалық ортадағы ауа тербелісінің қозғалысы. 3. Бір нәрсенің ауқымы кеңейіп, шаптыруы бірден-біреуідей түсуі.

4. ауыс. Дәуір, кезең, замана. 5. ауыс. Сезім, жүрек сыры. 6. ауыс. Ұрпақ, буын.

Толқын басылды. Алабыртқан сезім бәсеңсіді.

Толқынға бой бермеді. Дес бермеді, қарсы тұрды.

Толқынға кірді. Суга қойып кетті. Толқындар мен шақырулар кестесі. еск. Радиостанцияларға арналған толқындар (жіліктер) мен шақырулар тізімі.

Толқынды ағыс. су шар. Желдің әсерінен туындайтын, толқындардың ықпал етуімен су бөлшектерінің қозғалысы. Толқынның әсер ету тереңдігі. с.у шар. Толқындардың тасындарды қозғалтатын әрекеті жететін теңіздің немесе ірі көлдің ең көп тереңдігі. Толқын көпіршігі.

су шар. Толқындардың төңкеріліп түсіп ақкөбік түзетін айдары (жалы). Толқын ойнады. Су беті толқынданды. Толқын өткізгіш. физ. Бойымен толқын таралатын нақты шекарасы бар канал.

Толқын ұзындығы. физ. Тербеліс фазалары бірдей (не фазалары тұрақты) толқынның ең жақын екі нүктесі арасындағы қашықтық. Толқын ұрды.

Құбылып-құлтырып сүйкімді көрінеді деген мағынада. Толқын шаш. поэт. Бұйра шаш. Толқын шашты. Бұйра шашты. Толқын ырғыма. с.у шар. Буырқанған ағынның баяу ағынмен беттесуінің түрі. Толқын қуған қайықтай ықты. Біреулердің,

бір нәрсенің әсерінен қалыпты жүрісімен, жолымен жүре алмады. **Толқындардың когерентті көздері.** физ. Уақыт бойынша тұрақты фаза айырымымен және бірдей жиілікпен тербелетін толқындар көзі.

ТОЛҚЫН= ет. сөйл. Тебірену, толқу.

ТОЛҚЫНДА= ет. 1. Су (егіс, шөп) үсті шайқалып, жал-жал боп ырғалу. 2. ауыс. Неше құбылып толқу.

ТОЛҚЫНДАЙ сын. Толқын тәрізді.

ТОЛҚЫНДАЙЫН үст. сөйл. Толқын сияқты.

ТОЛҚЫНДАЛ= ет. 1. Тербелу, ырғалу. 2. Шұбатылу.

ТОЛҚЫНДАЛУ Толқындал етістігінің қимыл атауы.

ТОЛҚЫНДАН= ет. 1. Шайқалу, тербетілу, толқу. 2. Бұйралану. 3. ауыс. Әлем-тапырықта-ну, өңі құбылу.

ТОЛҚЫНДАНАРЛЫҚ сын. Нәзік сезімді, сезімтал.

ТОЛҚЫНДАНДЫР= ет. 1. Бұйраландыру. 2. ауыс. Асқақтату, құбылту, екпіндету.

ТОЛҚЫНДАНУ Толқындан етістігінің қимыл атауы.

ТОЛҚЫНДАТ= ет. 1. Буырқандыру, тербелту. 2. Дірілдету, ырғалту. 3. ауыс. Алаңдату, бейжай ету. 4. Төгіту.

ТОЛҚЫНДАТУ Толқындат етістігінің қимыл атауы.

ТОЛҚЫНДАУ Толқында етістігінің қимыл атауы.

ТОЛҚЫНДЫ сын. 1. Толқын атқан, толқын-данған. 2. Ырғақты, екпінді.

ТОЛҚЫНДЫҚ зат. физ. Толқынға тән, толқынға қатысты.

Толқындық әдіс. инф. <ағыл. flooding method> Әрбір десте көшірмеленетін және оның көшірмесі барлық мүмкін болатын бағытқа жөнелтілетін есептеу желілерінде дестелерді жеткізу әдісі. Толқындық импульс. физ. Кеңістікте не белгілі бір ортада бір рет таралатын ұйытқу.

ТОЛҚЫНДЫ= ет. 1. Шудату, азан-қазан қылу. 2. Ойландыру, толғандыру.

ТОҚЫНДӨШЕУШІ зат. су шар. Ағаштан немесе металдан (көбінесе металл құбырдан) жасалған 10 см-лік бөлшектерге бөлініп, ақ және қызыл түс алмастырылып сырланған сырық (қада) [Бұл тереңдігі 3–5 м болатын су қойманың табанына тікелей орналастырылады немесе өте терең болса, қатқыл түріндегі зәкірге орналастырылады].

ТОЛҚЫНСЫЗ сын. Толқын тұрмайтын, толқын жоқ.

ТОЛҚЫН-ТОЛҚЫН сын. 1. Асау тайдай тұлаған. 2. Үзік-үзік, болар-болмас.

ТОЛҚЫНТ= ет. Толғанту, толқыту.

ТОЛҚЫНТУ Толқынт етістігінің қимыл атауы; құбылту, құйқылжыту.

ТОЛҚЫНУ Толқын етістігінің қимыл атауы.

1. Буырқана толқу, шайқалу. 2. ауыс. Көшу, ауу, ығысу. 3. ауыс. Толқу, толғану.

ТОЛҚЫН-ЫРҒАҚ зат. Толқын, сағым.

ТОЛҚЫНЫС зат. Іштей қобалжыған тебіреніс, толқу.

ТОЛҚЫНҚЫРА= ет. Қобалжыңқырау.

ТОЛҚЫП-ТАСЫП үст. Арнасынан асып-төгіліп.

ТОЛҚЫП-ТОЛҚЫП үст. Қалықтап, қалықтай түсіп, әуелеп барып.

ТОЛҚЫП-ШАЙҚАЛ= ет. Толқу; толғану; алабырту.

ТОЛҚЫС= ет. 1. Салғыласу, айтысып-тартысу, жағаласу. 2. Иін тіресу.

ТОЛҚЫСЫН= ет. Толықсу.

ТОЛҚЫТ= ет. 1. Астаң-кестең ету. 2. ауыс. Алаңдату, елктіру, қызықтыру. 3. ауыс. Шалқыту, шаттандыру. 4. ауыс. Толғандыру. 5. ауыс. Жаңғырту.

ТОЛҚЫТУ *Толқыт етістігінің қимыл атауы.*
ТОЛЛИНГ [ағыл. tolling] зат. экон. Ел аумағындағы фирмалардың импорттық өңделме шикізатты өңдеуі жөніндегі жұмысына қатысты жекелеген мәмілелері.

ТОЛТЫР = ет. 1. Сыйғаныш салу, құю. 2. Мол етіп үйдіру. 3. Толық жайылу, шүңілдету. 4. Ауызға мол етіп асау, тығындау. 5. кіт. Іс қағаздарының мәліметтер толтырылатын бос жерлерін түгел жазып шығу.

ТОЛТЫРА-ТОЛТЫРА үст. 1. Аузы-мұрнына келтіріп. 2. Аузын толтырып.

ТОЛТЫРҒЫШ сын. Бос кеңістікті толтыратын.

ТОЛТЫРҒЫШТАР зат. хим. Пластмассалардың, резеңкелердің, лак-бояу материалдарының сипаттамаларын жақсарту үшін және арнайы қасиеттер беріп, құнын төмендету үшін енгізілетін қатты, сұйық немесе газ күйіндегі ұсақтағыш материалдар.

ТОЛТЫРМА зат. тамақ. Балықтың жон етінен даярланатын тамақтың бір түрі.

ТОЛТЫРМАЛА = ет. Толтыру, қайта-қайта толтыру.

Толтырмалап көлбеу қабаттармен қазу жүйесі. кен. Блок немесе қабырғадағы көлбеу қабаттарды бұрғылап ұңғылау мен қопару.

ТОЛТЫРМАЛАУ Толтырмала етістігінің қимыл атауы.

Толтырмалау құбыры. кен. Кені алынған кеңістікті толтыратын материалдарды тасымалдауға арналған өткізгіш құбыр. **Толтырмалау мәшинесі.** кен. Пайдалы қазылымдарды алу нәтижесінде пайда болған кеңістікті толтырмалау материалдарымен толтыру үшін арнайы қолданылатын машина.

ТОЛТЫРТ = ет. 1. Толтыра құйдыру. 2. Сықап, нығыздап салдырту. 3. Орнына келтірту. 4. Жаптырту, үйгіздіру, көмдіру.

ТОЛТЫРТҚЫЗ = ет. Толтырттыру.

ТОЛТЫРТҚЫЗУ Толтыртқыз етістігінің қимыл атауы.

ТОЛТЫРТТЫР = ет. Толтыртқызу, толтыра құйдырту.

ТОЛТЫРТУ Толтырт етістігінің қимыл атауы.

ТОЛТЫРУ Толтыр етістігінің қимыл атауы. 1. Ыдысқа бір нәрсеңі шүңілдетіп құю, сықап салу. 2. Түгел қамту, тұтас ескеру. 3. Мұқтажын толық өтеу. 4. и.н.ф. <ағыл. padding> Толтырғыш көмегімен мәліметтерді толықтыру әдісі; мәліметтер блогына мәңсіз ақпаратты жазу тәсілі; тораптағы мәліметтер алмасуының жырдалдығын реттеу үшін хабарламаға екілік разрядтар немесе белгілер енгізу. 5. экон. Мольнан қамтамасыз ету. 6. Орнын басу, алмастыру. 7. Үйіп тастау.

Толтыру атрибуттары. и.н.ф. <ағыл. fill attributes> Кескіннің элементімен байланысты және кескінді бейнелеу кезінде арнайы бағдарлама пайдаланатын толтырудың түсі және/немесе басқа ақпарат. **Толтыру коэффициенті.** кен. Экскаватор шөміші, вагон не басқа қандай да бір ыдыс көлемінің қоспатылған материалмен толтырылу дәрежесі.

ТОЛТЫРУЛЫ сын. Толтырылған, толтыра құйылған.

ТОЛТЫРУШЫ зат. Толық қамтушы.

Толтырушы керіш. геол. Кеуектік керіштің түрі [Онда бастапқы керіш шала не түгел шайылып, орнына жаңа керіш пайда болады].

ТОЛТЫРЫЛ = ет. 1. Лықылдата, шүңілдетіп құйылу. 2. Толық жазылу. 3. Салыну, қапталу.

Толтырылған атырау. с.у.ш.ар. Ертеректе ашық теңізден қайранмен немесе бөгетпен бөлінген шығанаққа құйған өзеннің көлтабанға айналған атырауы.

ТОЛТЫРЫЛУ Толтырыл етістігінің қимыл атауы.

ТОЛТЫРЫМДА: толтырымдап жазық қабаттармен қазу жүйесі. кен. Блок немесе камера қорын алу төменнен жоғары қарай, қалыңдығы 2–3 м жазық қабаттармен жүргізілетін қазу жұмыстары.

ТОЛТЫРЫМДЫҚ сын. Толтыратын, толтыруға арналған.

Толтырымдық кешен. кен. Кені алынған кеңістікті толтырымдауға арналған жерүсті және жерастындағы имараттар, механизмдер мен жабдықтар кешені. **Толтырымдық құбыржол.** кен.

Толтырымдық материалды тасымалдауға арналған құбыржол. **Толтырымдық массив.** кен. Пайдалы қазылымдарды кен орындарын толтырмалап қазып алу кезінде кені алынған кеңістікке жайғастырылған толтырымдық материал массиві. **Толтырымдық массивтің орнықтылығы.** кен. Кені алынған кеңістікке толтырмаланған, оны толтырған массивтің орнықтылық тепе-теңдікті сақтау қабілеті. **Толтырымдық массивтің тығыздығы.** кен. Толтырымдық массив көлемінің бір өлшеміндегі толтырымдық материалдың массасы (кг/м³). **Толтырымдық массивтің шөгугі.** кен. Тау жынысы қысымы мен өз массасының әсерінен толтырым массивінің тығыздалып, оның көлемінің кішіреюі.

Толтырымдық материал. кен. Кені алынған кеңістікті толтыруға арналған материал [Ол екі топқа бөлінеді: 1) арнаулы карьерлерде өндірілетін таужыныстар (құм, қиыршық тас, уатылған түпкі таужыныстар, әктас, ерітінділер және т.б.). 2) өндіріс қалдықтары есебіндегі материалдар, пайдалы қазылымды қазып алу кезіндегі бос таужыныстар, пайдалы қазылымдарды байыту кезінде алынған таужыныстар, металлургия зауыттарының қоржындары, күлдер және т.б.]. **Толтырымдық оқпан.** кен. Толтырымдық материалды түсіруге арналған, жер бетіне шығатын тік не көлбеу қазба. **Толтырымдық шикіқұрам.** кен. Кесектерінің ірілігі бойынша белгілі бір шамалық арақатынаста құралған әртүрлі толтырымдық материалдар қоспасы.

ТОЛТЫРЫҢҚЫРА = ет. Толтыруға жақын-дату.

ТОЛТЫРЫС = ет. 1. Кемістікті толық жойысу, орнына келтірісу. 2. Толтыра салысу, құйысу.

ТОЛТЫРЫСУ Толтырыс етістігінің қимыл атауы.

ТОЛУ Тол етістігінің қимыл атауы. 1. Ыдыстың бос жері қалмай шүңілдеу, лықылдау. 2. Көп болып жосылу, молаю. 3. Жету, жетілу, өсу. 4. Семіру, ет алу. 5. Белгілі бір жастан асу.

Толу коэффициенті. кен. а) Сусымалы материалдарды тиеу кезінде экскаватор шөмішінің, вагонның және басқа да ыдыстар көлемінің толу дәрежесі. ә) Шаңақпардың, зумпфтардың және басқа ыдыстардың толу көрсеткіші. **Толу тарамы.** с.у.ш.ар. Маусымдық реттеудің жоғарғы іркіліске қарсы сызығының толу тармағы су тапшы болған жері соңында бөген сыйымдығының толуын қамтамасыз етуін сипаттайтын сызба.

ТОЛУЛЫ сын. сөйл. Толы, толық.

ТОЛУОЛ [исп. tolu] зат. хим. Ароматты көмірсутек [Авиация және автомобиль бензиндерінің құраушысы ретінде бензол, бензол қышқылы өндірісінде, еріткіш ретінде қолданылады].

ТОЛЫ сын. 1. Ішіндегі нәрсесі кемеріне дейін жеткен, лықылдап тұрған, сықап салынған. 2. Қыруар, мол. 3. Мәлыған.

Толыны төгіп, ортаны шайқады. жерг. Байлықты қалай болса, солай төгіп-шашты. **Толыны шайқап төккен.** Бүліншілік салған, ырысты кетірген.

ТОЛЫГУ Толық етістігінің қимыл атауы.

ТОЛЫҚ¹ үст. Түгелдей дерлік, бүтіндей, тұтас.

Толық айналу уақыты. астр. Ғаламшардың басқа ғаламшарды айналып шығуға кететін уақыт мөлшері. **Толық арнайы өңдеу.** әск. Жеке құрамды санитарлық өңдеу, қару-жарақты, әскери техниканы, көліктерді, әскери кимдерді,

жабдық-тұрмандарды және қорғаныс құралдарын дезактивизациялау, газсыздандыру және дезинфекциялау. **Толық бағалы бейнеэффект.** и.н.ф. <ағыл. full-motion video> Кинофильме ұқсас мультимедиялық қойылым. **Толық дезактивация.** әск. Зақымданған қару-жарақты, ұрыс техникасы мен өзге де объектілерді радиоактивтік заттардан тазарту. **Толық емес ақпарат.** и.н.ф. <ағыл. incomplete information> Қойылған сұраққа жете жауап алуға жеткіліксіз ақпарат. **Толық жинақ.** әск. Танкілерге, зеңбіректерге берілетін қосалқы бөлшектердің, құралдардың және мүлктің кейбір түрлерінің жиынтығы. **Толық қайта барлау.** әск. Қарсылас туралы бар деректі тексеру, сонымен қатар неғұрлым толық және анық мәліметтер алу.

Толық қолдан жасау. зан. Құжаттарды техникалық-криминалисттік зерттеуде қылмыскердің құжатты тұтастай қолдан жасауы. **Толық қорық.** экол. Дәстүрлі шаруашылыққа пайдаланудан шығарылған және табиғи қалпында сақтау мен ғылыми зерттеуге арналған заңмен қорғалатын аумақ. **Толық құқықты.** зан. Заңды, заңмен бекітілген.

Толық пікір. пед. Жан-жақты талдау, бағалау.

Толық санитарлық өңдеу. әск. Арнайы тазалау пунктерінде, мошадда, санитарлық-өткізгіштік немесе залалданбаған су қоймаларында адам үстінен радиоактивтік, улағыш заттар мен бактериалық құралдарды арнайы ұнтақпен жуып, кимді міндетті түрде ауыстыру. **Толық серіктестік.** экол. Шаруашылықтың серіктестік түрі [Оның қатысушылары серіктестіктің мүлкі жеткіліксіз болған жағдайда серіктестіктің міндеттемелері бойынша өзге тисілі барлық мүлкімен ортақ жауапкершілікте болады]. **Толық су.** с.у.ш.ар. Ай мен Күннің тартылыс күштерінің әсерінен пайда болатын лықсу кезіндегі теңіздің ең жоғары деңгейі.

Толық су алмасу уақыты. геол. Артезиан алабының қалыптасу барысында таужыныстардағы жерасты суларының толық алмасатын уақыт аралығы. **Толық тұтылу.** астр. Күннің немесе Айдың толығымен көрінбей қалу құбылысы. **Толық түлеу.** Құс қауырсындарының түгел түсіп, қайта шығуы. **Толық тыныштық белдемі.** экол. Қорық және ұлттық саябақ ішіндегі аумақ [Мұнда табиғи процестерге, адамның араласуына, соның ішінде, қандай мақсатпен болса да адамның уақытша болуына тыйым салынады]. **Толық үйлесімділік.** мат. Толығымен сәйкес келушілік. **Толық ішкі шағылу.** физ. Оптикалық сәуленің (жарық) немесе басқа диапазондағы электромагниттік сәуленің (мысалы, радиотолқын) екі мөлдір ортаның шекаралық қабаттына түсіу кезінде сыну көрсеткіші көп ортаға қарай шағылуы. **Толық емес жұмыс.** Қысқартылған жұмыс уақытында атқарылатын жұмыс. **Толық дәлел.** Толық айғақ. **Толық серіктестік.** экон. Азаматтық нұсқа бойынша өзара жасасқан келісімшартқа сәйкес оның қатысушылары (толық серіктестіктері) серіктестік атынан кәсіпкерлік іс-әрекеттен айналысып, өздеріне тиесілі мүліктері мен оның міндеттемелері бойынша жауапкершілік арқалайтын серіктестік. **Толық шығару.** и.н.ф. <ағыл. fully reasoning> Грамматиканы тудыраған аксиомадан сөйлемді шығару. **Толық ығалғ сыйымдылығы.** с.у.ш.ар. Тау жыныстарының барлық кеуектерін, жарықтарын, қуыстарын толтырған судың ақпай тұрған кездегі салмақтық немесе көлемдік шамасы.

ТОЛЫҚ² сын. 1. сөйл. Толы. 2. Толыққанды, жеткілікті. 3. Етжеңді келген, семіз.

Толық денелі. Толықша келген еңгезердей.

ТОЛЫҚ = ет. 1. Үстемелеп қосылғаннан толығы, молая түсу. 2. Өсу, жетілу, кемелдену. 3. ауыс. Көңілі орнына түсу, көңілі көну.

ТОЛЫҚКРИСТАЛДЫ: толықкристалды таужыныс. геол. Құрамына ыны тектес заттарды кіріктірмейтін, түгелімен кристалды заттардан тұратын таужыныс.

ТОЛЫҚКАНДЫ сын. Жан-жақты, тереңдігімен ерекшеленетін.

ТОЛЫҚСУ Толықсы етістігінің қимыл атауы. 1. Толымы жетіп құлтыры, жайнау. 2. Бұрала иілу, ыргалып-теңселу. 3. ауыс. Толқу, алабұрту.

ТОЛЫҚСЫ= ет. 1. Қиш-қуаты кемеліне келіп, құлтырып, бабында болу. 2. Әрлі-берлі ыргалып теңселу. 3. ауыс. Толқу, дүрлігу. 4. ауыс. Сезім ырқына кону, сезімге жол беру.

Толықсып тұрған шақ. Кемеліне жеткен, керемет шарықтау шегі.

ТОЛЫҚСЫТ= ет. 1. Тербелту, ыргалту, толқындату. 2. ауыс. Толқыту, қобалжыту.

ТОЛЫҚСЫТУ Толықсыт етістігінің қимыл атауы.

ТОЛЫҚТА= ет. Бір нәрсенің кемісін толықтыра, жетілдіре түсу.

ТОЛЫҚТАЙ үст. сөйл. **Түгелдей.**

ТОЛЫҚТАМА зат. Олқылықты, кемістікті толықтыра, анықтай түсетін қосымша.

ТОЛЫҚТАН= ет. 1. Бірін-бірі толықтыру, толығу. 2. жерг. Толу, семіру.

ТОЛЫҚТАНДЫР= ет. Толықтыру.

ТОЛЫҚТАНДЫРУ Толықтандыр етістігінің қимыл атауы.

ТОЛЫҚТАНУ Толықтан етістігінің қимыл атауы.

ТОЛЫҚТАУ¹ сын. 1. Толығырақ, молдау. 2. Етжеңділеу келген, семіздеу.

ТОЛЫҚТАУ² Толықта етістігінің қимыл атауы.

ТОЛЫҚТАУЫШ зат. лингв. Сөйлемдегі қимыл процесінің, баяндауыштың объектісі болатын тұрлаусыз мүше.

Толықтауыш бұрыш. мат. Толықтырушы бұрыш.

ТОЛЫҚТЫҚ зат. Етжеңділік, семіздік.

ТОЛЫҚТЫЛЫҚ сын. психол. Мінез байлығы, байсалдылығы.

ТОЛЫҚТЫР= ет. Кемісін толтыра түсу, жетілдіре түсу.

ТОЛЫҚТЫРҒЫШ зат. 1. Заттың беріктігін арттыру үшін қосылатын әртүрлі қоспалар. 2. зат. хим. Байланыстырушы материалдармен қосылып, бетондар немесе ерітінділер түзіетін материалдар.

ТОЛЫҚТЫРМА зат. 1. Қосылған материал. 2. Қоспа ретіндегі құрылыс материалы.

ТОЛЫҚТЫРУ Толықтыр етістігінің қимыл атауы. 1. Жетілдіру, кемін қосу. 2. Толтыру, белгіленген мөлшерге жеткізу. 3. Жетілдіру мақсатымен заңға өзгерістер енгізу. 4. Жинақтау, қор жасау.

ТОЛЫҚТЫРЫЛ= ет. 1. Қалпына келтірілу. 2. Толтырылу, көбейту, жаңартылу.

ТОЛЫҚТЫРЫЛУ Толықтырыл етістігінің қимыл атауы.

ТОЛЫҚША сын. Толықтау, семіздеу.

ТОЛЫҚШАЛАУ сын. 1. Оңша семіз емес, толықтау, орташа күйлілеу. 2. Төсі шығыңқылау.

ТОЛЫЛЫҚ зат. Толғандық, толып кеткендік.

ТОЛЫМ зат. көне. 1. Жетістік. 2. көне. Халқына қадірлі ердің ұрпағы деген мағынада.

ТОЛЫМДАЛ= ет. Орнына келу, қалпына түсу; толығы түсу, жеткілікті болу.

ТОЛЫМДАЛУ Толымдал етістігінің қимыл атауы.

ТОЛЫМДЫ сын. 1. Жеткілікті дәрежеде, толық. 2. Көз тойарлық. 3. Жақсы, көтеріңкі. 4. Тағымды, жарамды. 5. Уәжді, көңілге қонымды, негізді. 6. Жан-жақты, терең. 7. Толысқан, жүйрік-жұмыр.

Толымды сөйлем. лингв. Белгілі бір ойға қатысты мүшелері түгел айтылатын сөйлем. **Толымды сұраным.** экон. Сатып алушының фирма шығаратын тауарларға сұранымы. **Толымды ұйқас.** әдеб. Өзара үйлесетін сөздердегі сәйкес дауыс-тәжі және дауыссыз дыбыстар түгелдей үндестігі жағынан дәлме-дәл не өте жақын келетін толық үнді ұйқас.

ТОЛЫМДЫЛЫҚ зат. 1. Саны жеткілікті

болғандығы, толықтық. 2. Пайымдылық, қабілеттілік, салиқалылық.

ТОЛЫМСЫЗ сын. 1. Толық емес, жетімсіз. 2. Жұпыны, кедей. 3. Артта қалған, мешеу. 4. Арзанқол, сапасыз.

Толымсыз концентрат. кен. Құрамында бағалы құрамбөліктің пайыздық үлесі талапқа сай келмейтін өнім. **Толымсыз сөйлем.** лингв. Белгілі ойға қатысты мүшелері түгел айтылмаған сөйлем. **Толымсыз топтама.** экон. Жүз акциядан кем бағалы қағаздардың саны.

ТОЛЫМСЫЗДЫҚ зат. Толық еместік, жетімсіздік.

ТОЛЫҢҚЫРА= ет. Толысыңқырау, өсіңкіреу, көтеріңкіреу.

ТОЛЫС= ет. 1. Ет алып оңалу, семіру. 2. Әбден даму, жетілу, өсу. 3. ауыс. Кемеліне келу, жетілу. 4. ауыс. Әйел адамның сұрлануы, реңденіп кетуі.

Толыспаған дарақтар. экон. Өсімдіктер популяцияларының жетілмеген шағы.

ТОЛЫСҚАНДЫҚ зат. Есейгендік, ақыл тоқтатқандық.

ТОЛЫСТЫР= ет. Толықтырысу, толтырысу.

ТОЛЫСТЫРУ Толыстыр етістігінің қимыл атауы.

ТОЛЫСУ Толыс етістігінің қимыл атауы. 1. Оңалу, семіру, толу. 2. Жетілу, өсу. 3. биол. Физиологиялық жағынан жетілу. 4. геол. Жиналу, қорлану, молаю. 5. ауыс. Кемелдене түсу.

Толысу желісі. геол. Жер қыртысындағы (тау жыныстардағы) жарық қуыстарының заттектермен бірте-бірте кетпелуі нәтижесінде қалыптасатын желі. **Толысу электр стансысы.** сұшар. Теңіз суының толысу энергиясын электр энергиясына айналдыратын электр стансысы.

ТОЛЫСЫҢҚЫРА= ет. Толыңқырау, семіріңкіреу.

ТОЛЫСЫП-ТОЛЫҚКАНДЫҚ зат. 1. Есейгендік, ержеткендік. 2. Өсіп-жетілгендік, дамығандық.

ТОЛЬ зат. Қалыңдау келген қатты қағазға қара май сіңіріп, үстіне ұсақ қоспалар сеуіп жасалатын төсегіш (жабынды) материал.

ТОМ [грек. tomos] зат. 1. Белгілі бір шығарма басылымының жеке бір кітабы. 2. инф. [ағыл. volume] Файлдық жүйеде пайдалану үшін дискінің бөліп-белгіленген бөлімі немесе бөлімдер жиынтығы.

Томдарды автоматтық айырып тану. инф. <ағыл. automatic recognition of volumes> Тапсырмаларды жоспарлаушымен орындалатын және осы сәтте операциялық жүйенің басқарылуында тұрған том мен тапсырма сұралатын томның бір-бірімен сәйкестігін тағайындаудан тұратын операция. **Томдарды танып-білу.** инф. <ағыл. volume recognition> Жүйедегі ашық томдардың

идентификаторы мен томдардың ентаңбалары арасындағы сәйкестікті тағайындау процедура-сы. **Том ентаңбасы.** инф. <ағыл. volume label> Томға атау беру кезінде оған жазыллатын ентаңба [Мұнда томның тіркелу нөмірі, файлдар ентаңбасы аймағының адресі, том иесінің идентификаторы болады]. **Томның атауын тағайындау.** инф. <ағыл. volume (pack) initialization> Томды мәліметтер жазуға арнап алған дайындау. **Томның реттік нөмірі.** инф. <ағыл. serial volume number> Бірне-білектен тұратын (көп томды) файлды өңдеу кезінде сол бөліктерді (томдарды) пайдаландық стандартты режимін сипаттайтын сан. **Томның соңы.** инф. <ағыл. end of volume> Томның аяғын белгілейтін код. **Томның стандартты ентаңбасы.** инф. <ағыл. standard label of volume> Том мен оның иесін ұқсататын стандартты ентаңба.

Томның файлы. инф. <ағыл. volume file> Томның аты, осы том арналып бөліп-белгіленген файлдық жүйенің түрі және (жөндеуді талап ететін ақау болғанын көрсететін) өзгеріс біті бар файл. **Том соңының ентаңбасы.** инф. <ағыл. end of volume> Томның аяғында орналасқан және соң белгісі бар

ентаңба. **Том ұқсастығырғышы.** инф. <ағыл. volume identifier> Таспа немесе дискідегі мәліметтер та-сушының мәтіндік атауы.

ТОМАҒА¹ зат. 1. саят. Қыран құстың басы-на көзін бастыра кигізіп қоятын былғары қапшық. 2. жерг. Самауырдың шоқ сөндіргіші.

ТОМАҒА² сын. Тұйық, көп сөйлемейтін біржолға.

Томаға көзді. Үлкен, дөңгелек көзді. **Томаға тартты.** Құстың томағасын сыпырды, томағасын алып қшырды. **Томағасы түрілді.** поэт. Еркіндік берілді, еркіне жіберілді, көңілі ашылды, бақытқа кенелді. **Томағасын тартты.** Томағаны алды, шешті.

ТОМАҒАДАЙ сын. Шағын, кішірек.

ТОМАҒАЛА= ет. Қыран құстың басына көзін бастыра томаға кигізу.

ТОМАҒАЛАН= ет. 1. Томаға кигізілу. 2. ауыс. Томшып жондану.

ТОМАҒАЛАНУ Томағалан етістігінің қимыл атауы.

ТОМАҒАЛАС= ет. Томаға кигізісу.

ТОМАҒАЛАУ Томағала етістігінің қимыл атауы.

ТОМАҒАЛАУЛЫ сын. Томаға кигізілген.

ТОМАҒАЛЫ сын. Томағасы бар, томаға-лаулы.

Томағалы дулыға. этн. Темірден жасалған, бетті жауып тұратын томағасы бар дулыға.

ТОМАҒАСЫЗ сын. Томағасы жоқ, томаға кигізілмеген.

ТОМАҒА-ТҮЙЫҚ сын. 1. Ешқандай ара-лас-құраластығы жоқ, бір шет, оқшау, қағыс. 2. Томсарып, көпшілікпен шеттеп жүретін, сөзге араласпайтын, сыр ашпас, бұйығы (кісі).

Томаға-түйық валюта. экон. Тек бір елдің ғана шегінде пайдаланылатын, айырбасталмайтын валюта.

ТОМАҒА-ТҮЙЫҚТЫҚ зат. Аралас-құрала-стығы жоқтық, оқшаулық, қағастық.

ТОМАҒАШӨП зат. бот. <лат. scutellaria> Сабағы түкті, жапырақтары қарама-қарсы орналасқан, көпжылдық кейде біржылдық шөптесін өсімдік не шала бұта; бұта.

ТОМАЙ сын. Түймедей, кішкентай (құлақ).

ТОМАЛА= ет. жерг. Домалау.

ТОМАЛАҚ зат. сөйл. Кішігірім той, кеш.

ТОМАЛАҚТАЙ сын. Азғантай, кішкентай.

ТОМАН зат. көне. Дағыстан жұрты.

ТОМАР¹ зат. 1. Кесілген ағаштың кепкен түбірі. 2. Отқа жағу үшін жарылған бөрененің кесіндісі.

Томар балта. Ағаштың томарына жалғасқан сабымен қоса алынған балта пішініндегі сайман, қару. **Томар оқ.** Садақ оғының бір түрі.

ТОМАР² зат. Тұп-тұп боп, үсті-үстіне шөп өскен шалшықты, қоналы жер.

ТОМАР³ зат. жерг. Ыза, кішкене тайыз көлшіктер.

ТОМАРБАС зат. жерг. Кішкене, шөкене бас.

ТОМАРБОЯУ зат. өс. <лат. limonium gmelini> Қырга, сортаң жерге шығатын, тамырынан тері бояйтын күлгін сары бояу алынатын көпжылдық өсімдік.

Томар бояу. Құрай тектес өсімдік түбірінен жасалған бояу.

ТОМАРДАЙ сын. 1. Дөңбектей, дәу, ұп-ұл-кен. 2. Кесілген, құраған, өртенген ағаш түбіріңдей. 3. ауыс. Моңшақтай.

ТОМАРДАЙ-ТОМАРДАЙ сын. Үлкен-үлкен.

ТОМАРДӘРІ зат. өс. <лат. polygonum amphibium> 1. Тамырынан алынатын дәрілермен зиянды жәндіктерді құртатын, көбіне ормандық және биік таудағы шабындықтарда өсіп-өнетін шөптесін, ұлы өсімдік; тамырдары. 2. Көпжылдық, жерасты сабақты, шөп сабақпас өсімдік.

ТОМАРДҮЗГІН зат. өс. сөйл. Құмда өсетін өсімдік.

ТОМАРЖУСАН зат. өс. *Түсі қаракөк, бойы жарты метр, сабағы жіңішке, майда жатырақ, құмды жерге шығатын шөп.*

ТОМАРЛАН= ет. *Күжжірею.*

ТОМАРЛЫ сын. *Қопалы, шалшықты.*

ТОМАРҚҰЛАҚ зат. бот. <almillaria> *Томарға (ағаштың түбіріне), құлаған ағашқа шығатын, жеуге жарамды саңырауқұлақ.*

ТОМАРТА зат. бот. <лат. humenolaena> *Тамырсабағы ағаштанып кеткен, далалы жерлерде өсетін көпжылдық өсімдік.*

ТОМАРТҚАЛА= ет. жерг. *Томыртқалау, салқындату, суыту.*

ТОМАР-ТОМАР сын. 1. *Түйір-түйір.* 2. *Кесек-кесек.*

ТОМАР-ТҮГІРШІК зат. *Состиган ағаш түбірлері.*

ТОМАРША¹ зат. *Ағаштың кішігірім түбірі, кішірек томар.*

ТОМАРША² зат. *Тайыз көлшіктер; томарлы жер.*

ТОМАРШАДАЙ сын. *Кескен дөңбектей.*

ТОМАРЫЛ= ет. 1. *Туырылу.* 2. *ауыс. Бұлқан-талқан болу.*

ТОМАСҚОЖ зат. хим. *Шойын қорытқанда шығатын қосалқы өнім; бағалы тыңайтқыш.*

ТОМАСТЫҚ; **томастық** болат. кен. *Конвертер процесінің бір түрі, томастық процесс арқылы алынған болат.*

ТОМАСШЛАК зат. кен. *Рудадан алынатын тыңайтқыш түрі.*

ТОМАТ [лат. solanum lycopersicum] зат. *Қызанақ.*

Томат езбесі. тамақ. *Үккіштен өткізілген қызанақтан 2–3 рет қайнатып әзірленетін тағам [Томат пастасына қарағанда мұның құрамындағы құрғақ заттардың мөлшері (12–20%) аздау болады]. Томат пастасы.* тамақ. *Піскен қызанақтан жасалатын өнім.*

ТОМАТТА= ет. *Тағамның ішіне томат қосу.*

ТОМАТТАУ *Томатта етістігінің қимыл атауы.*

ТОМАУЫЛ зат. көне. *Тосқауыл, ағаш томары, бұта т.б.*

ТОМАША¹ зат. *Құстың кішкентай бір түрі.*

ТОМАША² зат. сөйл. 1. *Ағаштың кепкен кішігірім түбірі, томарша.* 2. *Кішігірім томарлы, қопалы жер.*

ТОМАША зат. *Кішкене томар.*

ТОМАШАДАЙ сын. *Кіп-кішкентай ғана, жұдырықпай.*

ТОМАШАҚ зат. 1. *Майда-шұйде ағаш томары.* 2. *Денесі шағын, шәпелі.*

ТОМБЫҚ зат. жерг. кәс. 1. *Егін егетін жерді білдіру үшін жерді қазып үйіл қойған белгі.* 2. *Қауын-қарбыздың, жүгерінің жақсы өнуі үшін олардың түбіне үйілген топырақ.*

ТОМДА= ет. *Кітап-кітап етіп жазу, шығару.*

ТОМДАН= ет. *Том-том болып шығу.*

ТОМДАУ *Томда етістігінің қимыл атауы.*

ТОМДЫҚ зат. сын. *Жеке-жеке томдардан тұратын (кітаптар).*

ТОМОГРАФ зат. мед. *Дененің белгілі бір қабаттарын пленкаға түсіріп алып, зерттеу жүргізетін аппарат.*

ТОМОГРАФИЯ [грек. tomos – бөлік, grapho – жазамын] зат. мед. *Томографпен жүргізілетін зерттеу.*

ТОМОГРАФИЯЛЫҚ сын. мед. *Томограф арқылы зерттейтін.*

ТОМОГРАФСЫЗ сын. мед. *Томография құралынсыз.*

ТОМП елік. *Жоғарыдан жерге секіріп түскендегі топ ете қалған, дұрс еткен дыбысты бейнелейтін сөз.*

Томп етті. *Дұрс етіп, құлап түсті. Томп еткізді. Оп-оңай жыға салды деген мағынада.*

ТОМПАЙ= ет. 1. *Бұлтыып ісіну.* 2. *Сыртқа қарай дөңестеніп шығып тұру, томпию.*

ТОМПАЙТ= ет. 1. *Бұлтиту.* 2. *Толтыру.* 3. *Қолпиту, қосыту.* 4. *Қалыңдату, ақшаға келту.* 5. *Ісіндіру.*

ТОМПАЙТУ *Томпайт етістігінің қимыл атауы.*

ТОМПАЙЫП-ТОМПАЙЫП үст. *Төбе-төбе болып, томпиып-томпиып.*

ТОМПАҚ¹ сын. 1. *Сыртқа қарай дөңестеніп шығып тұрған, бұлтпаған.* 2. *ауыс. Қисыны жоқ, орынсыз, ретсіз.*

Томпақ бетті. *Бүйрек бетті. Томпақ ойыны.* ойын. *Балалардың «томпақ, томпақ, томпақтар, томпақтан кім домалар?» – десе жүріп, бір-бірін қуалап ойнайтын ұлттық ойын түрі. Томпақ ұрт. Ұрты шығарқы.*

ТОМПАҚ² зат. 5–6 қап шамасындағы сульфат үйіндісі.

ТОМПАҚ³ зат. *Көз қалтасы.*

ТОМПАҚТА= ет. 1. *Томпешіктеп, бұлттыып шығару.* 2. *ауыс. Қалтаны ақшаға толтыру.*

ТОМПАҚТАЛ= ет. 1. *Жұмырлану.* 2. *Бүйірлену, бұлтию.*

ТОМПАҚТАЛУ *Томпақтал етістігінің қимыл атауы.*

ТОМПАҚТАН= ет. *Көтерілу, дөңестену.*

ТОМПАҚТАНУ *Томпақтан етістігінің қимыл атауы.*

ТОМПАҚТАУ¹ *Томпақта етістігінің қимыл атауы.*

ТОМПАҚТАУ² сын. 1. *Сыртқа қарай шығыңқылау, дөңестеу.* 2. *Қалыңдау, еттілеу.* 3. *ауыс. Ретсіздеу, ерсілеу, жөнсіздеу, орынсыздау.*

ТОМПАҚТЫҚ зат. 1. *Сыртқа қарай бұлтпағандық.* 2. *ауыс. Жөні жоқтық, ерсілік, орынсыздық.*

ТОМПАҚША сын. *Аздап қана бұлтпаған.*

ТОМПАЛАҢ елік. *Қомпаңдаған, бұлт-бұлт еткен, томпаңдаған жүрісті бейнелейтін сөз.*

ТОМПАЛАНДА= ет. сөйл. *Томпаңдау, томпаң-томпаң ету.*

ТОМПАЛАНДАУ *Томпалаңда етістігінің қимыл атауы.*

ТОМПАҢ елік. *Томп-томп, бұлт-бұлт еткен қимылды бейнелейтін сөз.*

Томпаң қақты. *Бұлт-бұлт етіп, асты-үстіне түсті; бөйек болды, тез қимылдады.*

ТОМПАҢДА= ет. 1. *Томпаң-томпаң етіп жүру, бұлттындап тез қимылдау.* 2. *Бүкшеңдеу, бұқпантайлап жүру.*

ТОМПАҢДАТ= ет. 1. *Бұлттыңдату, жүгірту.* 2. *Еңкейтеу.*

ТОМПАҢДАТУ *Томпаңдат етістігінің қимыл атауы.*

ТОМПАҢДАУ *Томпаңда етістігінің қимыл атауы.*

ТОМПАҢ-ТОМПАҢ елік. *Жас баланың бұлттың-бұлттың еткен жүрісін бейнелейтін сөз.*

ТОМПАШЫҚ зат. жерг. **Томпешік.**

ТОМПАЮ *Томпай етістігінің қимыл атауы.*

ТОМПИ= ет. 1. *Моп-момақан, сүп-сүйкімді болып көріну.* 2. сөйл. **Томпай.** 3. *Бұлттию.* 4. *ауыс. Бұртию, ренжю, өкпелеу.*

ТОМПИТ= ет. 1. *Ісіндіру.* 2. *Қалыңдату, қампиту.* 3. *Бұлтиту.* 4. *ауыс. Бұртиу, ренжіту.*

ТОМПИТУ *Томпит етістігінің қимыл атауы.*

ТОМПИЫП-ТОМПИЫП үст. *Моп-момақан болып, монтиып.*

ТОМПИЫС= ет. 1. *Монтиысу, сүйкімді көрінісу.* 2. *Томпайысу.*

ТОМПИЫСУ *Томпиыс етістігінің қимыл атауы.*

ТОМПИЮ *Томпи етістігінің қимыл атауы.*

ТОМП-ТОМП елік. *Дұққ-дұққ, тоңқ-тоңқ, дұрс-дұрс еткен дыбысты бейнелейтін сөз.*

ТОМПИЛДА= ет. 1. *Томпаңдау, елпілдеу.* 2. *Секеңдеу.*

ТОМПИЛДАҚ сын. *Томпаңдаған, томпиған.*

ТОМПИЛДАТ= ет. 1. *Бұлкілдету.* 2. *Томпаңдату.* 3. *Сартылдату, шықтырта соғу.*

ТОМСА= ет. *Тұмшалау, бүркеу, жабу.*

ТОМСАР= ет. 1. *Қабақ шытып, үнсіз тұнжырау, тұнеру.* 2. *Тымыраю, томаға-тұйық болу.*

ТОМСАРТ= ет. *Тұнжырату, ойға батыру.*

ТОМСАРТУ *Томсарт етістігінің қимыл атауы.*

ТОМСАРУ *Томсар етістігінің қимыл атауы.*

ТОМСАРУЛЫ сын. 1. *Қабақ шытқан, тұнжыраған, тұнерген.* 2. *Тұйық, үнсіз, көңілісіз.*

ТОМСАРЫЛ= ет. *Қатулану, қабағы түйілу.*

ТОМСАРЫҢҚЫ сын. *Кескіні тұнжыраңқы, қабағы түнеріңкі.*

ТОМСАРЫҢҚЫРА= ет. *Түнеріңкіреу, қабағы түсіңкіреу.*

ТОМСАРЫП-ТОМСАРЫП үст. *Түксие-түксие, тұнжырап-тұнжырап.*

ТОМСАРЫС= ет. 1. *Тымырайысу.* 2. *Тұнжырасу, түнерісу.* 3. *Тымпиысу, тынышталу.*

ТОМСАРЫСУ *Томсарыс етістігінің қимыл атауы.*

ТОМСЫР= ет. *Күйзелу, қиналу.*

ТОМСЫРАЙ= ет. *Аузын бұртитып, қабағы түсіп, үнсіз отыру; тымыраю.*

ТОМСЫРАЙТ= ет. 1. *Түсін суыту, қабағын тұю.* 2. *Бұртиу, ренжіту.*

ТОМСЫРАЙТУ *Томсырайт етістігінің қимыл атауы.*

ТОМСЫРАЙЫП-ТОМСЫРАЙЫП үст. *Үдірейіп-үдірейіп.*

ТОМСЫРАЙЫС= ет. *Тұнжырасу; үрпісу; тымырайысу.*

ТОМСЫРАЙЫСУ *Томсырайыс етістігінің қимыл атауы.*

ТОМСЫРАЮ *Томсырай етістігінің қимыл атауы.*

ТОМ-ТОМ сын. *Кітап-кітап, бірнеше кітап болатын.*

ТОМ-ТОМДА= ет. *Бірнеше кітап ету.*

ТОМЫҚ сын. *Үнсіз, тілсіз (таңба).*

ТОМЫЛДЫРЫҚТЫ сын. *Тұмылдырық тәрізді сыммен торланған.*

ТОМЫР= ет. *Кесегімен омыру.*

ТОМЫРАЙ= ет. *Томсару, тұнжырау.*

ТОМЫРАЙЫС= ет. *Томсарысу, тұнжырасу.*

ТОМЫРАНДА= ет. *Томпаңдау.*

ТОМЫРЛА= ет. *Шымырлау.*

ТОМЫРТҚА зат. этн. тамақ. 1. *Мұз салып салқындатылған сорпа.* 2. *жерг. Малтаға су қосқан сусын; сүт қосылған ишбат; айранға су қосқан сусын (шалпа).*

ТОМЫРТҚАДАЙ сын. *Томыртқа тәрізді.*

ТОМЫРТҚАЛА= ет. 1. *Сорпаға мұз қосып салқындату.* 2. *ауыс. Жұмсарту, жуып-шаю.*

ТОМЫРТҚАЛАН= ет. 1. *Мұзбен салқындату.* 2. *ауыс. Ыстығы, екпіні басылу.*

ТОМЫРТҚЫЛА= ет. *Ыстық суга мұздай су қосып қанджылым ету, салқындату.*

ТОМЫРТҚЫЛАТ= ет. *Қостырту, араластырту.*

ТОМЫРТҚЫШ зат. сөйл. **Томыртқа.**

ТОМЫРУ *Томыр етістігінің қимыл атауы.*

ТОМЫРЫҚ сын. этн. 1. *Кенет дұрсе қоя беретін, дұққ етпе.* 2. *Бұйығы, үнсіз, жым-жырт.*

Томырық мінез. *Ырыққа көнбейтін, дұққ етпе.*

ТОМЫРЫҚТАН= ет. 1. *Тік мінезденіп тұйықтану.* 2. *Дорекілену.*

ТОМЫРЫҚТАНУ *Томырықтан етістігінің қимыл атауы.*

ТОМЫРЫҚТАУ сын. *Тік мінезділеу, тұйықтау.*

ТОМЫРЫҚТЫҚ зат. *Морт кететін тік мінезділік, тұйықтық.*

ТОМЫРЫЛ¹= ет. 1. *Отырылу.* 2. *ауыс. Морт кету, шарт сыну.* 3. *ауыс. Үн-түнсіз тұнжырап,*

тұйықтану. 4. Мелжемді, сыртқа біртүрлі үлкен көріну. 5. Төңкерілу, туырылу.

ТОМЫРЫЛ² = е. т. жерг. Тесілу.

ТОМЫРЫЛУ Томырыл етістігінің қимыл атауы.

ТОН¹ з. т. 1. Иленген қой терісінен жүнін ішіне қаратып тіккен жылы, қыстық сырткіім. 2. көне. Киім. 3. этн. Қадірлеу, құрметтеу нышаны ретіндегі сыйлық немесе айып-пұл таралғысы ретінде берілетін құн өтемі.

Тон жамылды. Арам пигылып бүркемеледі, жасырын әрекеттенді. **Тонның** ішкі бауындай. Біте қайнасаң, етене жақын өз адамындай. **Тон пішті**. Сырттан долбар жасады. **Тоны келте** [қысқа]. Қолы қысқа, кедей, жарлы. **Тонын** айналдырды [айналдырып киді]. Адал болғансып, арам, бұзық ниетін бүркемеледі. **Тоннаға** сыймады. Күпсініп мақманды, күпінді. **Тоны сұлу**. Киімдері келісті, әдемі. **Тоны сұлу тұғыр**. жерг. Кеңе, тоғышар. **Тоны тосбайды**, аты азбайды. Аш-жалаңаш болмайды, қатардан қалмайды.

ТОН² з. т. Жануар атаулының қағанағы, іштегі төлдің қабы.

Тонын жарып тыныстатты. Өздігінен туа алмай қиналған малдың ішін жарып, төлін аман алып қалу немесе бие туа салысмен шараңа қабын жарып, құтына тыныс алдыру тәсілі.

ТОН³ [грек. tonos] з. т. муз. 1. Дыбыстың белгілі бір жоғары деңгейі, дауыс көтеріңкілігі. 2. Екі дыбыстың арақатысы. 3. Дыбыс, дауыс ырғағы.

ТОНА= е. т. Біреудің мүлкін зорлық қылып тартып алу, ұптеу.

ТОНАҒЫШ з. т. Тонаумен айналысатын жан, қарақшы.

ТОНАЛ= е. т. 1. Ұры-қарыға жем болу, барынан айырылу. 2. ауыс. Абыройынан айырылу, масқараға қшырау. 3. ауыс. Дөнеңесі қалмау, жұрдай болу.

ТОНАЛТ= е. т. Тонату, айырылу.

ТОНАЛУ Тонал етістігінің қимыл атауы.

ТОНАЛУШЫ з. т. Тоналан адам.

ТОНАЛЬДЫҚ сын. муз. Белгілі бір тональдылыққа тән.

ТОНАМАЛА= е. т. Қайта-қайта тонай беру, талан-таражға салу.

ТОНАТ= е. т. 1. Талату, құштеп алу. 2. Алдыру, ұрлату. 3. Жоғарту.

ТОНАТТЫР= е. т. Шаптырту, талаттыру.

ТОНАТТЫРУ Тонаттыр етістігінің қимыл атауы.

ТОНАТУ Тонат етістігінің қимыл атауы.

ТОНАУ Тона етістігінің қимыл атауы; талау, зорлық қылып тартып алу.

ТОНАУЛЫ сын. жерг. 1. Жасаулы, дүниелі. 2. Бай, ауқатты.

ТОНАУСЫЗ сын. жерг. Кедей, тұрмысы нашар.

ТОНАУШЫ з. т. Тартып алушы, қарақшы, ұры-қары.

ТОНАУШЫЛЫҚ з. т. Қарақшылық, тонап тартып алушылық.

Тонаушылық демпинг. экон. Шетелдік жеткізушілердің олардың өз рыноктарындағы жағдайына нұқсан келтіру ниетімен (сыртқы рыноктағы бәсекені жою және монополия құру мақсатымен) тауарды шетелге ішкі рыноктардан төмен бағамен саналы түрде, әдейі шығару.

ТОНЕР [ағыл. toner] з. т. инф. Лазерлік принтерлерде қолданылатын құрғақ ұнтақ тәрізді бояу.

ТОНДАЙ сын. Тон тәрізді, тон сияқты.

ТОНДЫ сын. 1. Үстіне тон киген, тоны бар. 2. жерг. Қауызды. 3. ауыс. Әдемі, жақсы кінген, сырт киімі келісті.

Тонды төл. Туғанда төлдің өз қабын жармастан сыртқа шығуы, туған төлдің дорба ішінде болуы.

ТОНДЫҚ сын. Бір тонға жарарлық.

Тондық тері. Тон, тұтып тігетін қылышқ жүнді қой терісі.

ТОНЗИЛИТ [лат. tonsilla tonsillitis] з. т. мед. Тамақтағы бадамша безінің қабынуынан болатын созылмалы ауру, баспа.

ТОНИК [ағыл. tonic] з. т. 1. Әдетте коктейльдер жасау үшін қолданылатын сергітетін қасиеті бар салқындықшы сусын. 2. Сергітетін косметикалық өнім (крем, лосьон және т. б. түрінде).

ТОНИКА [грек. tonos] з. т. муз. Лад пен гамманың бірінші тұрақты басқышы.

ТОНИКАЛЫҚ; **тоникалық** өлең. Ұйқасы екпінге құрылған шағын поэзиялық шығарма.

ТОННА [франц. tonne] з. т. Метрикалық жүздегі 1000 кг-ға тең салмақ өлшемі.

ТОННАДАЙ с. н. Тоннаға жуық.

ТОННАЖ [ағыл. tonnage] з. т. Автомобильдің, вагонның тоннамен есептегендегі жүк көтеру мүмкіндігі.

ТОННАЛА= е. т. Тонна-тонна ету.

ТОННАЛАУ Тоннала етістігінің қимыл атауы.

ТОННАЛЫҚ сын. Тонна мәшһіріне сай.

ТОННА-ТОННА сын. Тонналаған, бірнеше тонна.

ТОННЕЛЬ [ағыл. tunnel] з. т. 1. Адамға және құш-көлікке арналған жерасты жолы. 2. Су жинауға арналған жерасты құбыры. 3. кен. Екі шетінен жер бетіне шығатын, терең карьерлердің кен массасын теміржол, автомобиль немесе конвейер көліктерімен тасуға немесе су жүргізуге арналған жазық немесе көлбеу жерасты кен қазбасы.

Тоннельді сын. Тоннель бар, тоннель орналас-тырылған.

Тоннельді пештер. тамақ. Көптеген нан өнімдері, тоқаштар және тәтті тағамдар пісірілетін пештер.

ТОНОПЛАСТ [грек. tonos – кернеу, plastos – жасалған] з. т. б. о. т. Жасушадағы вакуоляның айналасын қоршап жатқан протоплазманың қабаты.

ТОНСЫЗ сын. сөйл. Тоны жоқ.

ТОНТИ= е. т. Шонтио, құнтио.

ТОН-ТОНАУ з. т. жерг. Ат-тон, бағалы сыйлық.

ТОН-ТҰМАҚ з. т. сөйл. Тон, тұмақ тәрізді қыстық күмдер.

ТОНУС [лат. tonus] з. т. мед. Жүректің дамылдан кездегі артериялық қан тамырларының кернеліп тұрған жағдайы.

ТОНША з. т. Кішкене тон.

ТОН-ШАЛБАР з. т. сөйл. Киім-кешек.

ТОНШЫҚ з. т. жерг. Кішігірім тон.

ТОН¹ з. т. 1. Жер қыртысының суықтан сіресіп, қатып қалған үстіңгі қабаты. 2. ауыс. Көңілде тас болып қатып қалған реніш, өкпе т. б.

Тон айбат көрсетті. Сес көрсетті, қоқан-лоқы жасады. **Тон астындағы сулар**. су шар. Көп жылдар бойы тоңданған таужыныстардың астында жататын жерасты сулары. **Тонды ерітті**. Көктемгі күннің қызуы жер бетіндегі қыс бойғы қарды жібітті, босата бастады. **Тон жібіді**. Араларындағы қырын-қабақтық сейілді. **Тон мінез**. Дұңк етпе, бірбеткей, құқар. **Тоннан аршылу**. геол. Маусымдық тоңның қабатындағы қойтастар мен қиыршық тастардың біртіндеп жүйелі түрде жер бетіне қарай жылжуы. **Тонның деградациясы**. геол. Көп жылы тоң таужыныстардың тоңан жағдайдан жібіген күйге ауысуы. **Тонның жұқаруы**. экон. Жоғары, орташа жылдық температура-ның немесе жоғары жатқан қабаттардың жылу оқшаулағыш қасиеттерінің өзгеруі (соның ішінде өсімдіктерді жою) әсерінен көп жыл қатып жатқан грунттардың жібуі. **Тонның ұлғаюы**. Жылудың ұдайы тапшылығына байланысты грунттың (таужыныстың) қатып, тоңның ұлғаюы. **Тон сирақ болып отырмын**. Отын болмай, тоңып отырмын деген мағынада. **Тон сорпа**. Майы бетіне қатып, суып қалған сорпа. **Тон сулары**. су шар.

Көпжылдық тоңданған аймақтардағы суық күйдегі гравитациялық жерасты сулары [Олар тоң үсті, тоңаралық және тоң асты сулары болып негізінен үшке бөлінеді]. **Тон топырақ**. су шар. Арасындағы суы мұз боп қатқан топырақ. **Тон тірлік**. Жұпыны, тұрмыс күйі. **Тон ұрды**. жерг. Малдың асты тоң болып, суық өтті. **Тон үсті суы**. су шар. Көпжылдық тоңдану аудандарында су өтпейтін қабат ретінде қатып қалған таужыныстардың үстінде жататын жерасты суы. **Тонын бұзу**. Қасаң ой-пікірлерді сейілету деген мағынада.

ТОН²: **тоң сиыр**. Қашып кеткен, тоқтаған сиыр.

ТОН³ = е. т. 1. Суық өтіп жаурау, мұздау. 2. Қату, мұз болып қалу.

ТОНАЗУ Тоңазу етістігінің қимыл атауы.

1. Тоңа бастау, аздап тоңу. 2. Салқындықтан ауаның қоюланып буалдырылуы.

ТОНАЗЫ= е. т. 1. Салқынның әсерінен суып, қату; салқындау, мұздау. 2. Суықтың әсерінен аздап тоңып, жаурай бастау. 3. Суықтан денесі тітірке-ну, түршігу. 4. Шөп-бұтасына сіңгі түрған, суық шалған, қырау басқан (жайылым) деген мағынада.

ТОНАЗЫҒЫШ сын. Тез суып қоюланғыш, қоймалжыңданғыш.

ТОНАЗЫТ= е. т. Жаурату, тоңдыру.

ТОНАЗЫТҚЫШ з. т. 1. Үй тұрмысында азық-түлік, тамақ сақтайтын, сондай-ақ өндіріс жағдайында азық-түлік бұйымдарын белгілі температурада сақтап тұру үшін орнатылатын салқындатқыш құрылғы немесе үй. 2. х. м. Нысан-ды немесе ағынды тоңазыту үшін, сонымен қатар олардың температурасын қоршаған ортаның тем-пературасынан төмен күйде ұзақ сақтауға қажет қондырғы, құрылғы.

Тоңазытқыш агент. х. м. Қайнау немесе қатпау процесінде суытылатын нысаннан жылуды тартып алатын және сығылудан кейін суытатын ортаға (мыс., суға, ауаға және т. б.) беретін тоңазытқыш мәшиненің жұмысшы заты. **Тоңазытқыш қон-дырғы**. тамақ. Тез бұзылатын өнімді қоршаған ортаның температурасынан төмен температу-рада салқындатуға, мұздатуға және сақтауға арналған қондырғы. **Тоңазытқыш қоспалар**. Бір-біріне араластырылған еру не балқу кезінде жылу сіңіру нәтижесінде температурасы төмендейтін екі не бірнеше қатты және сұйық заттан тұратын жүйелер.

ТОНАЗЫТҚЫШТАЙ сын. Тоңазытқыш тәрізді, тоңазытқыштың үлкендігідей.

ТОНАЗЫТУ Тоңазыт етістігінің қимыл атауы.

Тоңазыту мәшинесі. Жасанды салқындату (суыту) процесін сырттан келтірілген энергия арқылы жүзеге асыратын мәшһіне [Ол компрес-сорлық, жылудық және термоэлектрлік болып ажыратылады].

ТОНАЗЫТУШЫ з. т. Тоңазыту жұмысының қызметшісі.

ТОНАЗЫТЫЛУ= е. т. 1. Тоңазытқышта салқын-датылу, сақталу. 2. Мұздатылу.

Тоңазытылған ет. Қаны сорғымаған күйінде мұз-датқышқа қойылып мұздатылған, қатырылған ет.

ТОНАЗЫТЫЛУ Тоңазытыл етістігінің қимыл атауы.

ТОНАРАЛЫҚ; **тонаралық су**. геол. Көпжыл-дық тоңдаған таужыныстардың ішінде жататын сұйық күйдегі жерасты суы.

ТОНАША з. т. көне. Тайыз көлшік, томар.

ТОНАШАЛЫ сын. Томарлы, балқашты.

ТОНБА з. т. мед. Сірне.

ТОНБАЛАН= е. т. Сірнеге айнал.

Тонбаланған мармелад. тамақ. Сірнелі мармелад.

ТОНБҰЗАР з. т. жерг. Сүймен.

ТОНҒАҚ¹ з. т. Дүниеге жаңа келген нәрестенің уыз, емшек сүтіні емуден іші қатып, үлкен дәреті қатты болып түсуі.

ТОНҒАҚ² з. т. Ұыз емген мал төлінің ішінен түсетін қорек қалдығы.

Тонғағы қатты. Жас төлдің ішек-қарын жүйе-сінің ауруы.

ТОҢҒАҚ³ сын. 1. Суыққа шыдамсыз, жаурауық. 2. ауыс. Діріл қаққан, жытырлаган. **ТОҢҒАҚТА**= ет. 1. Тәлдің іші бузылып, жіірек тоңғақ шығару. 2. Тондану, қатаю.

ТОҢҒАҚТАУ Тоңғақта етістігінің қимыл атауы.

ТОҢҒАҚТЫҚ зат. Суыққа шыдамсыздық, жаурағыштық.

ТОҢҒАЛАҚТА= ет. Тондану, суықтан қату.

ТОҢҒАНДЫҚ зат. Суық өтіп жаурағандық, мұздағандық.

ТОҢҒЫЗ= ет. Тондыру, жаурату.

ТОҢҒЫЗУ Тоңғыз етістігінің қимыл атауы.

ТОҢҒЫСЫЗ: май тоңғысыз. Жып-жылы.

ТОҢДАЙ сын. Мұз сияқты; мұздай қатқан, сіреудей.

ТОҢДАН= ет. Суықтың әсерінен сіресіп қату.

ТОҢДАНУ Тоңдан етістігінің қимыл атауы.

1. Тоңға айналып сіресу, қатқақтау. 2. геол. Мұзға айналу.

ТОҢДЫР= ет. Тоңғыз, жаурату.

ТОҢДЫРУ Тоңдыр етістігінің қимыл атауы.

1. Мұз қатыру. 2. Тоңғыз, жаурату.

ТОҢЖЕЛІН сын. Желідей тоңкерілген.

ТОҢҚ елік. Дүңк еткен дыбысты бейнелейтін сөз.

Тоңқ етті. Дүңк ете қалды.

ТОҢҚАЙ= ет. 1. Еңкейіп, басты тізеге дейін ию. 2. Басын жерге қойып тізерлеу. 3. Жантаю. 4. Аяқтарын бауырына алып, дүңкіл жату.

ТОҢҚАЙМА¹ зат. этн. жерг. Бірнеше уықпен көтере салған киіз үй; жатпаның бір түрі.

ТОҢҚАЙМА² сын. Дөңкіген.

ТОҢҚАЙТ= ет. 1. Еңкейту. 2. Ылдылату, төмендету.

ТОҢҚАЙТУ Тоңқайт етістігінің қимыл атауы.

ТОҢҚАҚ сын. Теріс, бүрыс.

ТОҢҚАЛА елік. Басымен жер сүзе құлаған қимылды бейнелейтін сөз.

Тоңқалаң асты. а) Етпетінен жер сүзе, омақаса жығылды, домалап кетті, ұшып түсті. ө) қарап. Тақтан түсті, құлады; орнынан, алып отырған атақ-дәрежесінен айырылды. б) Төңкерілді, аударылды. **Тоңқалаң асу.** спорт. Дененің жекелеген мүшелерінің тірелетін үстіңгі бетке тиюімен аяқталатын дененің толық айналып түсуі.

ТОҢҚАЛАҢДА= ет. сөйл. 1. **Тоңқаңда.** 2. Бүкіше бүгілу, емтеңдеу. 3. Селкілдеп, солықтай қозғалу. 4. Домалау. 5. Сүрініп-қабыну, еңкеңдеу.

ТОҢҚАЛАҢДАТ= ет. Тоңқалаң асыру, домалапта жатыру.

ТОҢҚАЛАҢДАУ Тоңқалаңда етістігінің қимыл атауы.

ТОҢҚАЛАТ= ет. Тоңқалаңдату.

ТОҢҚАҢ елік. Еңкең еткен қимылды бейнелейтін сөз.

Тоңқаң етті Еңкең етті, тоңқаң қақты, тоңқаңдады.

ТОҢҚАҢДА= ет. Еңкеңдеу, тоңқаң-тоңқаңету.

ТОҢҚАҢДАС= ет. Тоңқаң-тоңқаң етісу, еңкеңдесу.

ТОҢҚАҢДАСУ Тоңқаңдас етістігінің қимыл атауы.

ТОҢҚАҢДАТ= ет. Еңкеңдету, тоңқаң-тоңқаң ету.

ТОҢҚАҢДАУ Тоңқаңда етістігінің қимыл атауы.

ТОҢҚАҢ-ТОҢҚАҢ елік. Тоңқаңдаған қайталама қимылды бейнелейтін сөз.

ТОҢҚАР= ет. сөйл. Төңкеру, қотару.

ТОҢҚАРЫЛ= ет. сөйл. Төңкерілу, аударылу.

ТОҢҚАЮ Тоңқай етістігінің қимыл атауы.

ТОҢҚИ= ет. 1. Түп жағы жоғары көтеріле қисайып қалу, дүңкію. 2. Жер сүзу, тоңқалаң асу.

ТОҢҚИТ= ет. 1. Дөңкіту. 2. ауыс. Тауысып босату, төңкеру.

ТОҢҚИТУ Тоңқит етістігінің қимыл атауы.

ТОҢҚИЮ Тоңқи етістігінің қимыл атауы.

ТОҢҚ-ТОҢҚ елік. Дүңкілдеген, тоңқылдаған дыбысты бейнелейтін сөз.

Тоңқ-тоңқ етті. а) Солқ-солқ етті. ә) Дүңк-дүңк сөйледі.

ТОҢҚУ Тоңқы етістігінің қимыл атауы.

ТОҢҚЫ= ет. Басын жерге салып, артқы екі аяғымен ауа теуіп моңқу, тулау (жылқы, есек туралы).

ТОҢҚЫЛ зат. Іші қуыс нәрсені дүңкілдетіп, тоқылдатып ұрғаннан шығатын дыбыс.

ТОҢҚЫЛДА= ет. 1. Тоңқ-тоңқ еткен дыбыс шығарып, қозғалу. 2. ауыс. Кейіңкіреп бұртыңдау, өкпе білдіру.

ТОҢҚЫЛДАҚ сын. 1. Тоңқ-тоңқ еткізетін, кедір-бұдыр. 2. ауыс. Дүңк етпе, ұрысқақ.

ТОҢҚЫЛДАС= ет. Ұрысып-керісу.

ТОҢҚЫЛДАТ= ет. Тоңқ-тоңқ еткен дыбыс шығарту.

ТОҢҚЫЛДАТУ Тоңқылдат етістігінің қимыл атауы.

ТОҢҚЫЛДАУ Тоңқылда етістігінің қимыл атауы.

ТОҢМАЙ зат. Ерітіп қатырылған ішмай.

ТОҢМОЙЫН сын. 1. Өз айтқанынан басқаға көнбейтін бірбет, қыңыр. // Бірбет, қыңыр адам (кісі).

2. Дүлей, мейірімсіз, қатал.

ТОҢМОЙЫНДАУ сын. Қыңырлау, қыр-сықтау, бірбеткейлеу.

ТОҢМОЙЫНДЫҚ зат. Қыңырлық.

ТОҢМОЙЫНДЫЛЫҚ зат. Қыңырлық, қасарыспалық.

ТОҢТАНУ зат. геол. Тоңазыған жер қыртысын зерттейтін геология ғылымдарының саласы.

ТОҢ-ТЕРІС сын. сөйл. **Тоң-торыс.**

ТОҢ-ТЕРІСКЕЙ сын. Суық, ызғарлы.

ТОҢТЕРІСТІК зат. Томаға-түйықтық.

ТОҢ-ТОРАЗ сын. жерг. Бірде суық, бірде жылы деген мағынада.

Тоң-торыс кетті. Қырын қабақ, ерсі мінез көрсетті.

ТОҢ-ТҰРЫС сын. жерг. **Тоң-торыс.**

ТОҢУ Тоң етістігінің қимыл атауы.

ТОҢШОТ зат. жерг. Жер қазатын кішкене шот, тесе.

ТОҢЫЗАҚ зат. жерг. Тоң, сыз, ыза.

ТОҢЫП-ЖАУРА= ет. Тону, суыққа ұрыну, жаурау.

ТОҢЫП-ШАРША= ет. Жаурау, болдыру.

ТОҢЫРАЙ= ет. 1. Тымырайып қатулану, үндемей бұртю. 2. Дөңкію.

ТОҢЫРАЙЫҢҚЫ сын. жерг. Кісіге жанымы жоқ, сырдаң(адам).

ТОҢЫРАЙЫС= ет. Қатулану, араз болысу, қырын қабақ болысу.

ТОҢЫРАЙЫСУ Тоңырайыс етістігінің қимыл атауы.

ТОҢЫРАҢДА= ет. 1. Әкіреңдеу, қоқаңдау.

2. Әкіреңдеу, қомпаңдау.

ТОҢЫРАЮ Тоңырай етістігінің қимыл атауы.

ТОҢЫРТҚА зат. кәс. Тоғанға жиналған суды сыртқа ағызып жіберуге арналған түтік.

ТОП¹ зат. 1. Бірнеше адамның, малдың т.б. заттардың басы қосылған шағын жиыны. 2. қоғ. -әлеум. Қоғамдағы өндірістік шайқас пайда болатын әлеуметтік жік. 3. Бір мүдде, бір мақсат топтастырған адамдар. 4. пед. Әлеуметтік тұтастықтан белгілі бір нышандары негізінде бөлінетін адамдардың шектеулі шамадағы қауымдастығы. 5. спорт. Шеберліктерге қарай спортшылардан немесе командалардан құралған жеке құрам.

Тобын жазбады. Шашау шықпады, шашырамады. **Топ бастаушы.** Жарыс, жүгіру кездерінде немесе турнир кестесінде бірінші болып топ басына шыққан спортшы немесе команда. **Топ болып**

шешім қабылдау. пед. Топтың барлық мүшелері үшін ортақ міндетті орындау кезінде өзара ақпарат алмасу жағдайында жүзеге асыратын баламалардың бірін таңдау. **Топ жарған.** Суырыла шығатын жүзірік (шешен, ділмар). **Жұрттан асты,** елден ерек шықты. **Топ жиды.** Ниеттес, пікірлес кісілерді ұйымдастырды. **Топ жасады [жиды].** Ниеттес, пікірлес, жақтас кісілерді ұйымдастырды, шоғырланды. **Топқа салды.** Көптің талқысына түсірді. **Топқа түсті.** Дау-шараа араласты. **Топ маркері.** и н ф. <ағыл. group mark> Мәліметтер тобының басын немесе соңын көрсететін шартбелгі. **Топтан озған ділмар.** Өрен жүзірік сөз шебері. **Топтан торай шалдырмас [бермейтін].** Дес бермейтін өрен жүзірік деген мағынада. **Топты бұзды.** а) Топтасып тұрған адамдарды қақ жарды, кимелеп араларына кірді. Бір топ адам. **Топты ортадан ойғандай.** бейн. Әдемілік, сұлулық, қыз сымбаты туралы.

ТОП² зат. көне. Зеңбірек.

ТОПАДАЙ сын. сөйл. **Топайдай.**

ТОПАЗ [грек. topazos] зат. хим. Силикаттар класының минералы.

ТОПАЙ¹ зат. 1. Жылқының бақайшақ сүйегі.

2. Сыыр малының асығы. 3. жерг. Түйе асығы.

Топай құлак. жерг. Жұмырлау құлак. **Топай торы.** Күнделікті жұмысқа жегілген шаруа аты.

ТОПАЙ² зат. жерг. Мал жатқан жерден ойып алынатын тезек.

ТОПАЙ³ сын. жерг. **Топас.**

ТОПАЙДАЙ үст. 1. Жұдырықтай, білеудей.

2. Асықтай.

ТОПАЛ сын. Қысқа, керткі, тоқал.

Топал бұзау. кәс. Екі-үш айдың ішінде мүйізі шықпаған бұзау. **Топал қой.** кәс. Мүйізі жоқ қой. **Топал сыыр.** кәс. Жаратылысынан мүйіз шықпаған сыыр, тоқал сыыр.

ТОПАЛАҢ зат. 1. Қой малына жатпай тиетін жұқпалы кесел, індет. 2. ауыс. Үрейі ұшып, әбігерге түскен астан-кестен дүрлігіс.

Топалаң болды. Опыр-топыр болды, быт-шыты шықты. **Топалаңға салды.** Ойран-топырға қосып жіберді. **Топалаң келгір [тигір]** қарғ. Қырын тигір, жайрағыр! **Топалаң келді.** Ел ішінде лаң таралды, мал қырылып қалды. **Топалаң тигендей [тиген қойдай]** етті [қылды]. Қырып салды, быт-шыт қылды. **Топалаң тиді.** Бірден ауыр тиді, жеделдетіп, жүйеліп, топылдатып қырып салды. **Топалаң шықты.** Опыр-топыр қырын болды.

ТОПАЛАҢДА= ет. Топырлау.

ТОПАЛАҢДАЙ үст. Топалаң тигендей.

ТОПАЛАҢДАТ= ет. Топалаңға ұшырау.

ТОПАН¹ зат. 1. Бастырылған астық дәнінің қауызы майдаланған, шөп-шары араласқан қалдығы. 2. жерг. Егінді бастырағаннан соң шыққан сабан. 3. Бұрқыраған қар, топырақ, құл; шаң-тозаң, көң-қоқыс.

ТОПАН² зат. Жер бетін басқан тасқын су, сел.

Топан су. м и ф. а) Діни аңыздардан белгілі Нұқ пайгамбар (ғ.с.) заманында болған, адамзат баласына қырын әкелген жойқын су апаты; діни наным бойынша бүкіл жер бетін басқан әлемдік су тасқыны [Ескі діни ұғым бойынша «жер жүзін сел басу» мағынасында айтылады]. ө) с у шар. Жерасты суы деңгейінің күрт көтерілуінен немесе өзен-көлдер суының (әсіресе көктеме – жаз айларында) арнасынан асып кетуінің салдарынан болатын табиғи құбылыс. б) Өзеннің, көлдің немесе теңіздің су деңгейінің көтерілуі салдарынан аумақты су басу. **Топан су қаптады.** а) м и ф. Нұқ пайгамбар (ғ.с.) заманында адамзат баласына келген жойқын су апаты болды. ө) э к с п р. Барлық пәле бір басына үйіліп-төгілді.

ТОПАН³ зат. 1. Көлем, бір нәрсенің қарамы. 2. ауыс. Сөз тасқыны деген мағынада.

ТОПАН⁴ зат. жерг. Тезектің ұсағы, үгіндісі. **ТОПАН**⁵ зат. бот. Екпе шөп.

ТОПАНДА¹ = ет. Майда шөп-шардан ажырату. **ТОПАНДА**² = ет. 1. Ағыл-тегіл төгілу, селдеу.

2. ауыс. Молаю, көбею. 3. Көлемді етіп қарбыту, молыннан алу.

ТОПАНДАЙ үст. Топан тәрізді, топанша. **ТОПАНДАН** = ет. Шөп-шарға, көң-қоқысқа айналду.

ТОПАНДАТ = ет. Селдету, нөсерлету. **ТОПАНДАТУ** Топандат етістігінің қимыл атауы.

ТОПАНДАУ Топанда етістігінің қимыл атауы.

ТОПАНДЫ сын. Лайлы, ботана.

ТОПАНСЫЗ сын. Таза, топаны жоқ.

ТОПАНША¹ зат. жерг. 250 грамдық тас шай.

ТОПАНША² үст. Селдей, топан судай.

ТОПАР¹ зат. көне. Топ, жиын.

ТОПАР²: топар аяқ. жерг. Қойдың тұяқ ауруы.

ТОПАР³: топар болды. жерг. Өтпей қалды (балта туралы).

ТОПАРАЛ [итал. arcipelago] зат. геогр.

1. Бір-біріне жақын орналасқан аралдар тобы.

2. Эгей теңізі аралдарының барлық жиынтығының сирек қолданылатын атауы.

ТОПАРАЛЫҚ сын. Топтар арасындағы.

ТОПАС сын. 1. Ой-өрісі тар, надан, ақымақ, кеше. 2. Қайырымсыз, тасжүрек. 3. Тозық, мүржілген.

4. Шорқақ, икемсіз, қабілетсіз. 5. Дөрекі, тұрпайы, сөзі түйеден түскендей.

ТОПАСТАН = ет. Миңла болу, кешелену.

ТОПАСТАНДЫР = ет. Ой-өрісін төмендету, наданға айналдыру.

ТОПАСТАНДЫРУ Топастандыр етістігінің қимыл атауы.

ТОПАСТАНУ Топастан етістігінің қимыл атауы.

ТОПАСТАНУШЫЛЫҚ зат. Миңла болушылық, кешеленушілік.

ТОПАСТАУ сын. 1. Ой-өрісі төмендеу, надан-дау, кешелеу. 2. Томаға-түйік, бұйығы.

ТОПАСТЫҚ зат. 1. Ой-өрісі тарлық, надандық, кешелік. 2. Ожарлық, дөрекілік, ноқайлық. 3. Есуастық, есалаңдық. 4. Жүзі мұқалғандық, өтпестік.

ТОПАТАЙ¹ зат. 1. Қайыңның қабығынан жасалған, жолға алып жүретін кішкентай шырғал ыдыс. 2. Кішірек ағаш шелек. 3. әск. Аузы бұрап жабылатын, тамақ құйып алып жүруге арналған, темірден жасалған шағын тостағана.

ТОПАТАЙ² сын. Ұсақ, күйкі.

ТОПАТАЙДАЙ сын. Торсықтай, тостағандай.

ТОПА-ТОРСАҚ үст. Қалай болса солай, тектен-тек, бостан-босқа.

ТОПА-ТОРЫСТАН үст. Күтпеген жерден.

ТОПАЯҚ сын. жерг. кәс. Ақсақ.

ТОПБАСШЫ зат. **Топбасы.**

ТОПБАСЫ зат. Кішігірім қауым, топтың басшысы, жетекшісі.

ТОПБҰЗАР сын. **Топжарған.**

Топбұзар ат. Өрен жүзірік, бөйге аты.

ТОП-ДҮРМЕК зат. Адамдар тобы.

ТОПЖАРҒАН сын. 1. Ең озық, үздік. 2. Өжет, батыл.

ТОПЖЕЛІН зат. кәс. Саулық малдың желінінің ауруы, ісініп қатайып қалуы.

ТОПКӨЗ сын. кәс. Білеу-білеу, жұп-жұмыр [Жылық семіздігінің көрсеткіші, сойған кезде қазы-сының білеуленіп, домалақ болып бөлінуі].

ТОПҚАЗЫ зат. кәс. Бабы үйлеспеген және жарату талабы келіспеген жылқы немесе аушы құсының ауыр жүріс пен қозғалысты көтере алмай ішектерінің қызметі бұзылуынан болатын ауру.

ТОПҚЫШ зат. жерг. **Топса.**

ТОПИНАМБУР зат. бот. **Жер алмұрты.**

ТОПИЫН зат. бот. Таулы өңірлерде, бұта арасында, шалғынды жерлерде өсетін, биіктігі 30-80 см-дей, бұршақ тұқымдас, көпжылдық шөптесін өсімдік.

ТОПОГЕНЕЗИЯ зат. әск. Арнайы тазалау пункттерінде, моншада, санитариялық-өткізгіштік немесе залалданбаған су қоймаларында адам үстіндегі радиоактивтік, улағыш заттар мен бактериялық құралдарды сабынмен жуып, киімді міндетті түрде ауыстыру.

ТОПОГЕОДЕЗИЯЛЫҚ: топогеодезиялық қамтамасыз ету. әск. Әскерлерді топографиялық және арнайы карталармен, бастапқы геодезиялық, гравиметриялық мәліметтермен және басқа да топографиялық құжаттармен қамтамасыз ету түрлерінің бірі.

ТОПОГРАФ зат. Топография маманы.

ТОПОГРАФИЯ [грек. toros – орын, жер, grapho – жазамын] зат. 1. Геодезия ғылымының жер бедері құрылысын өлшеп, оның жоспарын жасаумен, картаға түсірумен айналысатын саласы. 2. Жер бетінің және ондағы жеке пункттердің картадағы орналасу көрінісі.

ТОПОГРАФИЯЛЫҚ сын. Топографияға тән.

Топографиялық бағдарлау. әск. Көкжиектің бағыттары мен өз орнын (тұраң нүктесін) қоршаған бірнеше зат пен жер бедерінің бөлшектеріне қатысты анықтап, оларға дейінгі қашықтықты өлшеу. **Топографиялық барлау.** әск. Топогеодезиялық қамтамасыз ету тапсырмаларын орындауға қажетті мәліметтер табу. **Топографиялық белгілер.** әск. Жергілікті заттардың топографиялық карталардағы шартты (графикалық, әріптік, сандық) белгілері. **Топографиялық дайындық.** әск. Қарулы күштердің жеке құрамын жергілікті жерді баалап, зерттеу тәсілдеріне, ол жерде бағдарлана білуге үйрету, топографиялық және арнайы карталарды, бастапқы астрономия-геодезиялық, гравиметриялық мәліметтерді және жергілікті жердің фотоқұжаттарын, сондай-ақ навигация құралдарын қолдана білуге, ұрыс қимылдарын ұйымдастыру және жүргізу кезіндегі далалық өлшемдерді шығара білуге үйрету; жауынгерлік дайындық пәні. **Топографиялық жоспар.** әск. Масштабы 1:10 000–25 000 қатынастағы арнайы карта. **Топографиялық карта.** Белгілі бір аймақтағы елді мекендер мен географиялық нысандардың орналасуы мен бір-біріне қатынасын көрсетіп беретін карта.

Топографиялық контур. э.к.о. <франц. contour – сыртқы пішін сызығы, грек. toros – орын, жер, grapho – жазу> Картографиялаудың тақырыбы болып табылатын қандай да бір құбылыстың салыстырмалы бірдей көрінуімен картада немесе жоспарда белгіленген салыстырмалы біртекті бөлікпен (ауданын немесе көлемін) көрсететін сызық. **Топографиялық сипаттама.** с.у.ш.ар. Бөгеннің негізгі топографиялық сипаттамалары ретінде айдын ауданы мен көлемінің тежелу деңгейі араларын байланыстыратын қисық сызықтар немесе бұл сипаттамалары анықтау үшін жергілікті жердің горизонталды планы түріндегі болашақ су басатын ауданның ірі масштабтағы планды-биіктігі бейнелетін түсірулер. **Топографиялық түсіру.** әск. Жергілікті жердің жоспары мен топографиялық картасын жасау кезіндегі орындалатын жұмыс кешені. **Топографиялық шартты белгілер.** әск. Графикалық, цифрлық, мәтіндік белгілер жүйесі [Олар жергілікті жерді түстеріне қарай топографиялық карталарда бейнелеу үшін қолданылады]. **Топографиялық элементтер.** әск. Біркелкі белгілері бойынша белгілі бір топтарға біріктірілген жергілікті жердегі табиғи және жасанды нысандар. [Оған жататындар: бедер, елді мекендер, өндіріс кәсіпорындары

(өнеркәсіп және ауылшаруашылық), жол торабы, топырақ-өсімдік жамылғылары, гидрография (өзендер, көлдер, су қоймалары және т.б.)].

ТОПОКАРТ зат. ге.о. Негізінен аэрофото-суреттерді өңдеуге арналған стереофотограмметриялық әмбебап аспап [жердегі суреттерді өңдеуге де пайдаланылуы мүмкін].

ТОПОЛОГИЯ [грек. topos – орын, жер, logos – ұғым] зат. мат. 1. Математиканың үздіксіздік идеясын анықтау және зерттеу мәселелерімен айналысатын саласы. 2. инф. [ағыл. topology] Есептеу желісіндегі мәшинелердің физикалық конфигурациясы, яғни қандай түйіндер жұбы өзара байланыса алатынын көрсететін физикалық жалғастыруды бейнелеу.

ТОПОНИМ зат. лингв. Географиялық атаулар.

ТОПОНИМИК зат. лингв. Жер-су аттары зерттеуші ғылым.

ТОПНИМИКА [грек. topos – орын, жер, оупта – ат, атау] зат. лингв. Ономастиканың жер-су, елді мекен атауларының шығуы мен пайда болуы (этимологиясын), мағынасын, құрылымының дамуын, таралу аймағын, қазіргі жағдайын, грамматикалық, фонетикалық құрамын, жазылуы мен екінші бір тілде берілуін зерттейтін құрамдас бөлігі.

ТОПНИМИЯ зат. лингв. Белгілі бір жердегі географиялық атаулардың жиынтығы.

ТОПОХИМИЯ зат. 1. кен. Қатты дене химиясының бір саласы. 2. хим. Реагенттердің фазалар арасындағы жанасу бетінде қатты өнімдердің түзілуіне әкелетін, қатты реагенттер арасындағы химиялық реакцияларды зерттейтін химия бөлімі.

ТОПОХИМИЯЛЫҚ сын. Топохимия саласына қатысты, соған тән.

Топохимиялық реакциялар. хим. Қатты денелердің қатысуымен жүретін химиялық реакциялар.

ТОПАС зат. өс. жерг. Басында дәні бар, аласа, мал азығына жарамды, тікенді өсімдік.

ТОПСА зат. Оңай ашылып-жабылып тұру үшін есік-терезенің бір жақ жақтауы мен таянышына орнатылатын темір шығыр.

Топса көрген [кісі]. Жол-жораны, көпті көрген адам. **Топсасы босады.** Көңілі, иі жібіді.

ТОПСАЛА = ет. Екі нәрсенің қиюына топса орнату.

ТОПСАЛАТ = ет. Топса салдыру.

ТОПСАЛАТУ Топсалат етістігінің қимыл атауы.

ТОПСАЛАУ Топсала етістігінің қимыл атауы.

ТОПСАЛЫ сын. Топсасы бар, топса арқылы ашылып-жабылатын.

Топсалы білезік. қол өнер. Ашылып, жабылатын топсасы бар, топса арқылы киіліп, шешілетін білезік. **Топсалы монтаж.** инф. <ағыл. point-to-point wiring> Топсалы элементтерді тақшаға тікелей дәнекерлеу мен жалғастыру арқылы іске асырылатын электрондық жабдық монтажы.

ТОПСАСЫЗ сын. 1. Топсасы жоқ, топса салынбаған. 2. ауыс. Бос, пысық емес, аңқау.

Топсасыз мінез. Кек сақтамайтын мінез.

ТОПСЕРУЕН зат. пед. <лат. excurso> Оқу-тәрбие процесі ұйымдастырылуының әр аудан заттар мен құбылыстар аясында, табиғи жағдайларда немесе мұражайларда, көрмелерде және т.б. бақылауға және зерделеуге мүмкіндік беретін нысаны.

ТОПТА = ет. Бір жерге топ-топ етіп жинау, шоғырлау.

ТОПТАҒЫШ сын. Топ құрушы, ұйымдастырушы, басын біріктіруші.

ТОПТАЙ үст. Тобымен, топ-тобымен.

ТОПТАЛ = ет. 1. Жиналу, бастары қосылу.

2. Бірігу, тізе қосу. 3. Үйірілу, айналсоқтау.

ТОПТАЛУ Топтал етістігінің қимыл атауы.

ТОПТАЛЫС = ет. Жиналыстың қалуы.

ТОПТАЛЫСУ *Топталыс етістігінің қимыл атауы.*

ТОПТАМА зат. 1. кіт. <лат. series> *Заттар жиынтығы, тобы.* 2. әдеб. Тақырыбы мен мазмұны жағынан өзара жақын шығармалар жинағы. 3. и.н.ф. [ағыл. family] *Ортақ қасиеттері бар объектілер жиынтығы; үйлесімді компьютерлік немесе бағдарламалық өнімдердің жиынтығы.*

ТОПТАМАЛЫҚ: топтамалық бұйымдар. *Сериялық бұйымдар.*

ТОПТАМАШЫ зат. <франц. collectionneur> *Ғылыми, көркемдік, тарихи т.б. маңызы бар заттарды, бұйымдарды жинаушы, коллекционер.*

ТОПТАН= ет. 1. Жиналу. 2. *Топ-топ болу, топ құрау.*

ТОПТАНДЫР= ет. 1. *Топтастыру, жинау, үйіру.* 2. ау.с. *Жүректі айныту, ішті кептіру, бейжай қылу.*

ТОПТАНДЫРУ *Топтандыр етістігінің қимыл атауы.*

ТОПТАНУ *Топтан етістігінің қимыл атауы.*

ТОПТАНЫС= ет. *Жиналысу, топ-топ болысу, топтасу.*

ТОПТАНЫСУ *Топтаныс етістігінің қимыл атауы.*

ТОПТАРҚАТАР зат. жерг. этн. *Айырылысу, бөліну салты; бір жаққа кететін адамдарды шақырып қонақ ету салты.*

ТОПТАП-ТОПТАП үст. *Жинақтап, топ-топ етіп.*

ТОПТАС= ет. *Бір жерге жиналысу, бас құрап бірігу.*

ТОПТАСҚАНДЫҚ зат. *Тас-түйін болып біріккендік.*

ТОПТАСТЫҚ зат. *Топ, жиын.*

ТОПТАСТЫР= ет. 1. *Бастарын құрау.* 2. *Жинастыру; жинақтау.*

ТОПТАСТЫРҒЫШ зат. <ағыл. classifier> 1. *Классификатор, топқа бөліп жіктеуші.* 2. и.н.ф. *Атаулар мен кодтарды жіктейтін топтардың бір жүйеге келтірілген жинағы.* 3. тех. *Минералдық түйірлердің қоспаларын ірілігіне, тығыздығына және пішініне байланысты топтарға бөлу аппараты.*

ТОПТАСТЫРУ *Топтастыр етістігінің қимыл атауы.* 1. *Біріктіру.* 2. *Ұйымдастыру, құрау.* 3. *Қатарына тарту.* 4. *Жинау, жинақтау.* 5. и.н.ф. <ағыл. grouping> *Біртектес қасиеттеріне сай бір жүйеге келтірілетін объектілерді өзінше дербес жаңа объект-топтарға біріктіріп жүйелеу.*

ТОПТАСТЫРУШЫ зат. *Басын қосушы, ұйымдастырушы.*

ТОПТАСТЫРЫЛ= ет. 1. *Жинақталу, біріктірілу.* 2. *Басы қосылу, шоғырлану.* 3. *Ерекшелігіне қарай жіктелу, жүйелену.*

Топтастырылған құдықтар. с.у.ш.ар. *Біреп құдықтың суымен тұтынушыларды қамтамасыз ету мүмкін болмаған жағдайда тұтынушылардың қажетін өтеу мақсатымен қазылатын қосымша құдықтар жиынтығы.*

ТОПТАСТЫРЫЛУ *Топтастырыл етістігінің қимыл атауы.*

ТОПТАСУ *Топтас етістігінің қимыл атауы.*

Топтасып секіру. спорт. *Оқу барысында немесе спорт жаттығулары кезіндегі бір сәтте бірнеше адамның топтасып суға секіруі.*

ТОПТАУ *Топта етістігінің қимыл атауы.*

Топтау [кодтарды ықшамдау] әдісі. и.н.ф. <ағыл. convolution method> *Кездейсоқ араластыру әдістерінің бірі.*

ТОП-ТОБЫМЕН үст. *Топ-топ болып.*

ТОП-ТОЛЫҚ с.н. *Тығыршықтай, семіз.*

ТОП-ТОМПАҚ с.н. *Томпиган, томпып тұрған.*

ТОП-ТОП¹ елік. *Топ-топ, дүрс-дүрс еткен дыбысты білдіретін сөз.*

Топ-топ етті. *Аяғымен жерді топылдатты, дүрсілдетті.*

ТОП-ТОП² с.н. 1. *Бірнеше топ, шоғыр-шоғыр.*

2. *Лек-лек.*

ТОП-ТОПТАН үст. *Топ-топқа бөліп, молынан.*

ТОПТЫ: *топты жан [бала, кісі т.б.]. Бір топ адам, бір жерге шоғырланған, топталған қауым, бірзат жұрт.*

ТОПТЫҚ с.н. 1. *Белгілі бір адамдар тобына тән.* 2. *Кешенді, тораптық.*

Топтық адаптер. и.н.ф. <ағыл. groupadapter> *Компьютердің мәліметтерді жеткізетін бірнеше желілермен байланысын және оның қашықтағы көптеген тұтынушылармен жұмыс істейтін ұйымдастыратын көп арналы құрылғы.* **Топтық атау.** и.н.ф. <ағыл. group name> а) *Топтық мәліметке тәліметін атау; ә) Бір типті құрылғылар тобына тәліметін атау.* **Топтық ауатаратқыш** кен. *Сығылған ауаның тұтыну орнына тікелей жақын орналастырылатын тұмшаланан металл ыдыс [Осы арқылы бір мезгілде бірнеше бұрғы машинасы бір құбыр өткізгішке қосылады және ол майды, суды бөліп алудың соңғы сатысы болып табылады].* **Топтық бомба тастау.** әск. *Ұшақтар тобының нысанына бір ұрыстық ретпен шабуылдап, оған үздіксіз бомба жаудырып жоятын, сондай-ақ өз қатарының қорғаныстық қабілетін қамтамасыз ететін бомбалаудың бір түрі.* **Топтық жаттығу.** әск. *Офицерлер құрамының оперативтік және тактикалық дайындығының нысаны.* **Топтық желі.** и.н.ф. <ағыл. party line> *Терминалдармен, шоғырлаушытармен және компьютермен жалғанған байланыс желісі.* **Топтық жылдамдық.** ф.и.з. *Гармониялық емес толқындардың таралуын сипаттайтын жуық шама; кеңістікте уақыттың әрбір мезетінде белгілі бір көлемде шектелген толқындар түйдегін құратын толқындар тобының немесе тізбегінің қозалыс жылдамдығы.*

Топтық қару. әск. *Ұрыста тұтас топ (есептоп), екі немесе одан да көп адам қызмет көрсететін қару (артиллериялық қару, пулемет және т.б.).*

Топтық май құюшы. әск. *Бір уақытта бірнеше әскери техникаға май құятын жиналмалы-бөлшектемелі және жылыжымалы құрал-жабдықтар кешені.* **Топтық операция** и.н.ф. <ағыл. group operation> *Топтық мәліметтермен-жұмысдармен және құрылымдармен орындалатын операция.* **Топтық сабақ.** әск. *Оқып-үйренілетін теориялық білімдерді бекіту және практикалық іс-қимыл дағдысын дарыту мақсатында жүргізілетін сабақ [Үйренушілер бір топқа жиналып, командирдің жетекшілігімен белгіленген бір лауазымдық адамның іс-қимылын орындайды].* **Топтық хабар.** и.н.ф. <ағыл. the group message> а) *Байланыс желісі бойынша берілетін бір хабарға біріктірілген хабарлар жиыны (дестесі).* ә) *Бірден артық абонентке жіберілетін хабар.* **Топтық ықпалдастық.** пед. *Топішілік қатынас бірлігі, ортақ құндылықтар, өзара қарым-қатынастарды түімділеу мәселелерін реттеу, құрылымдау проц.* **Топтық іс-әрекет.** пед. *Адамдардың іс-әрекетіне, топқа кіретін әлеуметтік және әлеуметтік-психологиялық феномен, қарым-қатынас нәтижесі.* **Топтық ядролық соққы.** әск. *Қарсыластың бір немесе бірнеше объектісіне бір мезгілде бірнеше ядролық соққы беру.*

ТОПЫЛУ көне. *Көп адамның бір жерде тоғысуы, әрі-бері көп жүру, сабылду.*

ТОПЧАН зат. жерг. **Тапиан** (тақтайдан жасалан, адам отыратын және жатып демалатын керует, сөкі).

ТОПША зат. жерг. **Топшы.**

ТОПШАЛА= ет. сөйл. **Топшыла** (топшылау, пайымдау).

ТОПШАН зат. жерг. *Төсекағаш; сөкі.*

ТОПШЫ¹ зат. 1. *Адам қолының, құс қанатының кеудеге жалғасқан жері.* 2. *Қанат.*

ТОПШЫ² зат. көне. әск. *Иыққа тағылатын әскери дәрежелік белгі.*

ТОПШЫ³ зат. кәс. 1. *Қамшы ұшындағы өткермелеп тастаған түйін.* 2. *Көген бұршағының бір жақ басындағы тобыршы (түйме).* 3. *Арқан*

жіптің, құстың ірге бауы ұшындағы өткермеленген түйін.

ТОПШЫДАЙ с.н. *Топшы тәрізді.*

ТОПШЫҚ зат. көне. *Киімге жапсырып тігетін металл табақша.*

ТОПШЫЛА= ет. 1. *Бір нәрсе жайлы ойша жорамал жасау, болжау.* 2. *Қорытындылау, тұжырымдау.*

ТОПШЫЛАҒЫШ с.н. *Болжағыш, аңғарымпаз.*

ТОПШЫЛАН= ет. *Тұжырымдалу; жинақталу, зерделену.*

ТОПШЫЛАНУ *Топшылан етістігінің қимыл атауы.*

ТОПШЫЛАС= ет. *Жорамал жасасу, болжам.*

ТОПШЫЛАСУ *Топшылас етістігінің қимыл атауы.*

ТОПШЫЛАТ= ет. *Болжату, жорамалдату.*

ТОПШЫЛАТУ *Топшылат етістігінің қимыл атауы.*

ТОПШЫЛАУ *Топшыла етістігінің қимыл атауы.*

ТОПШЫЛАУ-ТОЛҒАУ зат. *Таным-түсінік, пайымдау.*

ТОПШЫЛАУ-ТҰЖЫРЫМ зат. *Пайымдау, ой-пікір.*

ТОПШЫЛАУШЫ зат. *Жорамал жасаушы.*

ТОПШЫЛДЫҚ зат. саяси. *Белгілі бір саяси-әлеуметтік топтың мүддесін жақтаушылық.*

ТОПШЫЛЫ с.н. 1. *Топшысы көзге ұрып тұрған; ықтық.* 2. *Металл топшысы бар, топшы тігілген.*

ТОПШЫЛЫҚ зат. *Киімнің топшы тағылатын ыық тұсы; ыық.*

ТОПШЫСЫЗ с.н. *Топшысы жоқ.*

ТОПШЫ зат. 1. *Жан-жағы тік, төбесі шошақ, жаздық тақия.* 2. зат. жерг. *Жас балаға арналып мақта салып сыртып тіккен басқыш.*

ТОПШЫ= ет. жерг. *Бату, топырлап суға кету.*

ТОПЫДАЙ с.н. *Топы, тақия тәрізді.*

ТОПЫЛ= ет. жерг. 1. *Топырлау, иін тіресу.* 2. ау.с. *Алмасу, итжығыс түсу.* 3. ау.с. *Астаң-кестені шығу, тапталу.*

ТОПЫЛДА= ет. 1. *Қайта-қайта топ-топ ету.* 2. *Топырлау, топ-топ болу.*

ТОПЫЛДАТ= ет. 1. *Топ-топ еткізу.* 2. *Бұрқырату, топырлату.*

ТОПЫЛДАУ *Топылда етістігінің қимыл атауы.*

ТОПЫЛТ= ет. 1. *Топ-топ еткізу, дүрсілдету.* 2. жерг. *Топырлату, бұрқырату, төпелеу.*

ТОПЫР зат. 1. *Көп болып жиналған топ, ығы-жығы халық.* 2. *Тобыр.*

Топыр қақты. *Үймеледі, топырлады. Топыр қылды. Астаң-кестең етті. Топыр салды. Асыр салды, ойнақтады, топырлады.*

ТОПЫРАҚ¹ зат. 1. *Жердің сыртқы, үстіңгі жұмсақ қабаты.* 2. экол. *Атмосфераның, литосфераның, биосфераның және физикалық, химиялық, биологиялық процестердің әсерінен түзілген жер қыртысының борпылдақ беткі қабаты.*

Топырағы ауыр. *Салмақты, сабырлы. Топырағы жеңіл. Сөзге, атаққа іліккіш кісі топырағы айтылады. Топырағыңды жеріңнен бұйыртысың! [жазсын!].* *Өз жерінде дүние сал деген мағынада айтылады. Топырағы торқа болсын!* діни. *Жатқан жері жайлы болсын деген мағынада дүние салған адамға айтылады. Топырағы ұшты.* жерг. *Абыройлы болды, атағы шықты, жұртқа белгілі болды. Топырақ ағзалары.* экол. *Топырақта тіршілік ететін және оған тікелей не жанама әсер ететін барлық тірі тіршілік иелері. Топырақ аналық жынысы.* геогр. *Биологиялық және биохимиялық процестердің, сонымен қатар адам қызметінің әсерінен топыраққа айналатын тау жыныстарының беткі қабаты [Олар шығу тегіне (мыс., аллювиалды, шашырап шыққан жыныстар), хим.-минералог. қасиеттеріне (карбонатты, кварцты),*

түйіршік құрамына (құмды, батпақты, балшықты, т.б.) қарай бөлінеді]. **Топырақ асты суармалау.** с у ш а р. Жер бетінен 40–60 см тереңдіктегі топырақ қабатында, әртүрлі ылғалдандырғыш құрылыммен өсімдік тамырына су жеткізу арқылы суармалау. **Топырақасты суы.** геол. Әдетте байланысқан жарғақ су түрінде болатын құрғақ топырақасты горизонттындағы ылғал (су). **Топырақ аэрациясы** с у ш а р. <грек. aer> Топырақ пен атмосфераның ауа алмасуы. **Топырақ аэрациясы аймағы.** с у ш а р. Топырақ арасындағы саңылаудың, кеуегінің ауамен толуынан аэрация процесі жүретін топырақ қалыңдығы. **Топырақ бетінің қатуы.** экол. Жер бетінен түімді сәулелену әсерінен 2 м биіктікте ауаның температурасы боланда топырақ және өсімдік температурасының түнде 0° С-қа дейін және одан да төмендеуі. **Топырақ бұйырды.** Жерленді деген мағынада [Бұл көбіне белгілі бір жерде дүниеден қайтты деген ұғымда қолданылады]. **Топырақ бұйырмады.** Жат жерде дүниеден өтті; сүйегі далада қалды. **Топырақ гидрологиясы.** геогр. Топырақтың сулық қасиетін, топырақ ылғалдылығының араласу түрлері мен заңдылықтарын, топырақтардың су режимін зерттейтін топырақтану ғылымының саласы. **Топырақ дефляциясы.** с у ш а р. Топырақтың жел әсерінен болатын эрозиясы. **Топырақ ерітіндісі.** с у ш а р. Топырақ арасындағы ылғалдың (су) газ ерітіндісімен, минералды және органикалық заттармен араласуынан болатын топырақтың сұйық фазасы. **Топырақ жәндіктері мен микроорганизмдері.** с у ш а р. Топырақты табиғи тіршілік ортасы ретінде пайдаланатын әртүрлі тірі ағзалар; топырақтың тірі қабаты. **Топырақ картасы.** экол. Топырақ түрлерінің жер бетінде таралуын, қасиеттері мен ерекшеліктерін сипаттайды. **Топыраққа әк қосу.** с у ш а р. Қышқыл топырақтарды химиялық жолмен мелиорациялау әдісі. **Топырақ қабаты.** экол. Топырақ түзілу процесінде жекелеу, жер бетіне параллель орналасқан біршама біртекті топырақ қабаты. **Топыраққа тыңайтқыш енгізу.** экол. Өсімдік жақсы өсіп-дамуы үшін топыраққа әртүрлі заттектер мен агенттерді енгізу. **Топырақ қорғау мелиорациясы.** с у ш а р. Топырақ пен жердің құнарлы қыртысын жел мен судың бұзуына қарсы қолданылатын мелиорациялық шаралар жинағы. **Топырақ құнарлылығы.** экол. Ауыл шаруашылығы өсімдіктерінің мол түсімділігін, сондай-ақ табиғи фитоценоздардың биологиялық өнімділігін қамтамасыз ететін топырақ қасиеттерінің жиынтығы. **Топырақ құрылымы.** экол. Көлемі, пішіні, физикалық және химиялық қасиеттері (соның ішінде механикалық төзімділігі, суға төзімділігі т.б.) әртүрлі топырақ агрегаттарының жиынтығы. **Топырақ қыртысы.** экол. Жер бетінің сыртқы қабаты. **Топырақ өңдеу.** ауылшар. Ауыл шаруашылық дақылдарының өсіп-өнуіне қолайлы жағдайлар жасау үшін топырақ өңдеуші машиналар мен құралдардың жұмысшы органдары арқылы топыраққа механикалық әсер ету. **Топырақ салды [тастады].** а) Жерлеуге қатысты. ә) Дүниеден қайтқан адамның зиратына барып еске алды, құран бағыштады. **Топырақ салысты.** Жерлесті, көмісті. **Топырақ сулары.** с у ш а р. Топырақ қыртысында төмен жатқан сулы қабаттармен гидравликалық байланысы жоқ онша өткізгіш емес қабаттардағы тамшылық-сұйық сулардың уақытша жиналуы. **Топырақ суы.** жерг. кәс. а) Еңізе бірінші рет берілетін су. ә) геол. Топырақ қабатында (аэрация зонасы) молекулалық тармағыс күйінің әсерімен түйіршіктерге жабысып тұратын су (ылғал). **Топырақ суыру.** жерг. Топырақ борау. **Топырақ суы түрлері.** с у ш а р. а) Молекулалық Н₂O түрінде сұйық немесе қатты фазада болатын, қозғалу деңгейі және өсімдіктердің пайдалануы үшін қолайлылығы бойынша ерекшеленетін су; ә) Жердің топырақ қабатындағы, түрлі нысандағы су (мұз);

байланысқан (берік және бос байланыстағы), еркін (мыс. гравитация) және бу күйіндегі су. **Топырақтағы жылу алмасу.** экол. Күн сәулесінен түскен жылудың топырақ қабаттарына еніп, жоғарыдан төмен қарай жылжуы немесе кері бағытта алмасу процесі. **Топырақтағы ылғал айналымы.** с у ш а р. Топыраққа ылғал жиналу процесінің жинағы және оның топырақтан пайдаланылған шығыны. **Топырақтағы ылғал қоры.** с у ш а р. Белгілі бір уақыттағы топырақ қыртысындағы ылғалдың абсолюттік мөлшері, су теңдестігін есептеуде қолданылатын көрсеткіш өлшемі: су қабатына миллиметр немесе гектарына текше метр. **Топырақтағы ылғал тапшылығы.** с у ш а р. Топырақтағы ылғалдың қолайлы деңгейге дейін жетіспеушілігі. **Топырақтар географиясы.** геогр. Топырақтың қалыптасуы мен кеңістік бойынша орналасу заңдылықтарын зерттейтін физикалық-географиялық ғылым саласы [топырақтану, сондай-ақ геоморфология, геоботаника, ландшафттану ғылымдарымен тығыз байланысты]. **Топырақ түзуші.** экол. Топырақ құраушы, түзуші. **Топырақты бөгет.** с у ш а р. Көлденең қимасы әр пішінді болып, топырақты материалдан (құм, саз, топырақ және т.б.) салынған бөгет. **Топырақты гипстеу.** с у ш а р. Химиялық мелиорация тәсілдерінің бір түрі; топырақ құрамына гипс (CaSO₄·2H₂O) енгізе отырып, оның артық қышқылдық қасиеттерін сілті арқылы кетіру; сор және сортандау жердің топырағындағы натрий калциймен сіңіріп алмастыру арқылы топырақтың физикалық, химиялық және биологиялық қасиеттерін жақсарту. **Топырақ тығыздығы.** экол. Табиғи қалыптасуы бұзылмай алынған құрғақ топырақ массасының оның көлеміне қатынасы. **Топырақты қышқылдандыру.** хим. Топырақ қышқылдығын төмендететін агрохимиялық операция. **Топырақты нобайлап өңдеу.** с у ш а р. Жер өңдеудің агрохимиялық тәсілдері немесе жауын-шашын суларының топырақты шаюына, топырақ эрозиясына жол бермеу амалдарының бірі. **Топырақтың артық ылғалдануы.** с у ш а р. Топырақ күйі; топырақтың құрамындағы ауа азайып, томықтану процесі басталатын жұмсақ балшыққа айналу кезеңі. **Топырақтың ауалануы.** с у ш а р. Топырақтың жер бетіндегі ауа қабатымен толассыз газ алмасуы. **Топырақтың әрекетті қабаты.** с у ш а р. Өсімдік тамырының кең жайылып қорек, ылғал алатын топырақ қабаты. **Топырақтың жазықтық эрозиясы.** с у ш а р. Топырақ бетінің эрозиясы, топырақтың үстіңгі құнарлы қабатын жауын-шашын мен жер беті суларының бұзып-шаюынан пайда болатын табиғи құбылыс, топырақтың су эрозиясының бір түрі. **Топырақтың су өткізгіштік қасиеті.** с у ш а р. Топырақтың өз қабаттарынан су өткізгіштік қасиеті [Бұл қасиет топырақ тығыздығы мен механикалық құрамына, құрылысына қарай анықталады]. **Топырақтың күнбеуі.** с у ш а р. Топырақтың ылғалданған кезіндегі ісініп, өз көлемін үлкейту қасиеті. **Топырақтың жақуы.** экол. Бір дақылдың ауысымсыз өсірілуі салдарынан, тыңайтқыштардың сіңірілуіне және басқа да агротехникалық әдістерге қарамастан түсімділіктің азаюы. **Топырақтың қатуы.** с у ш а р. Салқын атмосфераның әсерінен топырақ температурасының 0°С-тан кейінгі суыну кезеңі. **Топырақтың құнарлануы.** экол. Топырақтың физикалық құрылымының, химиялық құрамының және биологиялық-физикалық-химиялық қасиеттерінің табиғи жағдайынан ауыл шаруашылығы өндірісіне пайдалы бағытына қарай өзгеру дәрежесі. **Топырақтың құнарсыздануы.** экол. <франц. degradation> Негізінен адамның шаруашылық әрекеті әсерінен топырақтың түзілу жағдайының өзгеріп, топырақ қасиеттерінің біртіндеп нашарлауы (қарашірінді құрамының азаюы, құрылымының бұзылуы, құнарлығының төмендеуі). **Топырақты қышқылдығы.** экол. Топырақ ерітіндісіндегі (белсенді немесе

маңызды қышқылдық) және топырақтың сіңіретін кешеніндегі (әлеуетті қышқылдық) сутек иондарының концентрациясы. **Топырақтың лайлы фракциясы.** экол. Өлшемі 0,01 мм-ден төменгі топырақтың механикалық элементтерінің жиынтығы. **Топырақтың ластануы.** экол. Топырақта, әдетте, оған тән емес физикалық, химиялық немесе биологиялық агенттердің пайда болуы және еңуі немесе аталған агенттердің концентрациясының қаралған мезгілде табиғи орташа жылдық деңгейінен асып түсуі. **Топырақтың онтайлы ылғалдығы.** с у ш а р. Өсімдік тамыры жайылатын топырақ қабаты ылғалдылығының жоғарғы транспирация мен қоректік заттарды сіңіру процесіне қолайлы болуы. **Топырақтың өздігінен тазаруы.** экол. Топырақтағы жылыстау, айналу, ыдырау, шіру процестері нәтижесінде ондағы ластағыш заттектердің мөлшерінің азаюы. **Топырақтың санитарлық жағдайы.** экол. Топырақтың адам денсаулығы мен жануарларға тікелей әсер ететін физикалық-химиялық және биологиялық қасиеттерінің жиынтығы. **Топырақтың су-ауа режимін реттеу.** с у ш а р. Инженерлік-техникалық және агрометеорологиялық шаралар кешені. **Топырақтың су беру қасиеті.** с у ш а р. Жерасты суы деңгейінің төмендеуінен және судың өз салмағының әсерінен өздігінен ағуы арқылы топырақтың сумен қаныққан бөлігінің толық ылғал беру қабілеті. **Топырақтың су режимі.** с у ш а р. Топырақ ылғалының түсуін, жылжуын, жағдайының өзгеруін және шығындалуын анықтайтын процестердің жиынтығы. **Топырақтың су режимін реттеу.** с у ш а р. Суару жұмыстарын тиімді жүргізу арқылы өсімдіктердің дұрыс өсіп-өнуін қамтамасыз ету. **Топырақтың сусінді негізі.** с у ш а р. Топырақтың сутектен басқа катионды сіңіру. **Топырақтың сызықтық эрозиясы.** с у ш а р. Өзек бойындағы эрозия, жауын-шашын суларының шаюынан пайда болатын құбылыс [ақырында үлкен сайға, өзекке айналады]. **Топырақтың сіңбе сулары.** с у ш а р. Топырақ қабатындағы жер асты су жиынтығы **Топырақтың түнбалдануы.** с у ш а р. Кеуектер мен жарықшалардың түнбамен бітелуінен топырақтың су өткізгіштігінің кемюі. **Топырақтың химиялық ластануы.** экол. Топырақта тірі организмдерге қауіп туғызатын химиялық заттектердің жиналуы. **Топырақтың шайылуы.** с у ш а р. Жер қыртысын жауын-шашын және жер беті сулары шаюынан жер қазындысы, сай, жыраның пайда болуы немесе жер асты суының топырақ қабатынан шаюы. **Топырақтың ылғалдылығы.** с у ш а р. Топырақтың құрамындағы қатты (мұз), сұйық және газ (бу) күйіндегі ылғалдың мөлшері. **Топырақтың ылғалдануы.** с у ш а р. Топырақтағы ылғал қорының күзгі-қысқы жауын-шашын, еріген қар суы және тасқын су (табиғи) есебінен бір жолғы едәуір толығын вегетациялық кезеңнен тыс (қар тоқтату, жаңбырлау, жайылма суару т.б.) жүргізілген (жасанды) шаралардың есебінен толықтырылуы. **Топырақтың ылғалмен қанығуы.** с у ш а р. Топырақтың ылғалмен қанығу дәрежесінің көрсеткіші [мелиорацияда жер құрғатудың бірден-бір дәреже көрсеткіші ретінде пайдаланылады]. **Топырақтың ылғалтарқышығы.** с у ш а р. Топырақтың қатты түйірлерінің ауадан су буын ұстап қалу қасиеті. **Топырақтың экологиялық функциялары.** экол. Топырақ түрлерінің, тұтас алғанда биосфераның және жекелеген ландшафттардың экологиялық тұрақтылығын қамтамасыз ету қабілеті. **Топырақты сумен шаю.** с у ш а р. Топырақты сумен ағызып әкелу (гидромеханика) арқылы шайып, құрылыс (топырақты бөгет, топырақ үйінділер) тұрғызу. **Топырақты сілтісіздендіру.** экол. Топырақтан немесе оның жеке бір қабатынан еріген заттектерді топырақтың ерітіндісінің төмен түсетін немесе бұйырлық ағыс әсерімен шайылау. **Топырақты таяз өңдеу.** с у ш а р. Топырақты әртүрлі құралдармен тереңдігі 8-ден 16 см-ге дейін өңдеу, қосыту,

тырмалау және т.б. **Топырақты ұялау**, с. ушар. Жер өңдеудің бір тәсілі [бұлай өңдеген кезде жауын-шашын сулары топырақ қыртысын шаймай, атмосфералық ылғал өлген жерге сіңіп, ауыл шаруашылығы дақылдарынан мол өнім алынады]. **Топырақты химиялық мелиорациялау**, экол. Топырақтың физикалық-химиялық қасиеттерін (рН және сіңірілген негіздердің құрамын) түбегейлі жақсарту үшін химиялық заттектер (химиялық мелиоранттар) енгізу. **Топырақ үйіндісі**, с. ушар. Пайдаланылмай қалған үйінді топырақ немесе экскаватормен жер қазған кездегі немесе жер қазу жұмыстары біткеннен кейін қалған топырақ үйіндісі. **Топырақ ылғалдылығының режимі**, с. ушар. Топырақ ылғалдылығының белгілі бір уақыт аралығындағы сандық және сапалық тұрғыдағы барлық өзгерістерінің жиынтығы. **Топырақ ылғал өлшеуіші**, геол. Топырақ ылғалдығын оның жанама белгілері (электрлік, жылуөткізгіштік, механикалық және т.б. қасиеттері) бойынша өлшейтін аспап. **Топырақ ылғал сыйымдылығы**, с. ушар. Топырақтың ылғалды ұстау қабілеті. Ол топырақтың көлемінен немесе массасынан пайызбен көрсетіледі. **Топырақ ылғалы**, с. ушар. Топырақ қабатында (ауалану аймағы) молекулалық тартылыс күшінің әсерімен түйіршіктерге жабысып тұратын ылғал. **Топырақ ылғалының шамасы**, с. ушар. Топырақ құрамындағы судың молекулалық пішінде болуы [Топырақ ылғалының шамасы негізінен жауын-шашын мөлшеріне және жер асты суларының жер бетіне алыс немесе жақын орналасуына байланысты болады]. **Топырақ эрозиясы**, экол. Тау жыныстарының, топырақтың және жер бетіндегі кез келген түзілулердің табиғи (сумен, желмен, мұздақтармен) және антропогендік факторлардан (ормандарды кесу, жайылымдарда малды көп жаю, құрғақ аудандарда жеңіл топырақтарды жырту, т.б.) бүлінуі (моруы). **Топырақ алтын болмас, қанша ілесен**, бейн. Қанша тырысқанмен болмайтын нәрседен нәтиже шықпайды. **Топырақ бойды басты**, Жоқ қылды, көмді, көзден таса етті. **Топырақ бұйырды**, Жерленді, белгілі бір жерде дүниедең қайтты. **Топырақ жамылды**, Қаза тапты, өлді. **Топырақ көрпе жамылдырды**, Қазаа қырату, жер құштыру, өлім әкелу мағынасында. **Топырақ салды**, Қайтыс болған адамды қойысты, жерлесті.

ТОПЫРАҚАСТЫ: топырақастылық суармалау, экол. Жерді топырақ грунт суларының деңгейін реттеу арқылы суармалау.

ТОПЫРАҚ² зат. жерг. кәс. Түкті кілемнің шетіндегі жалтақтығы 4–5 см. тақыр жер.

ТОПЫРАҚ³: топырақ қол. жерг. Саусағы жоқ, шолақ қол.

ТОПЫРАҚБАС зат. бот. <лат. grunella> Басы (масақшасы) қара қоңыр түсті шөптектер өсімдік.

ТОПЫРАҚ-КЛИМАТ зат. Топырақ және ауа райы.

ТОПЫРАҚ-СОПЫРАҚ зат. сөйл. Топырақ және сол сияқты заттар.

ТОПЫРАҚСОРҒЫШ сын. Жойып жіберетін, түк қоймайтын.

ТОПЫРАҚТАЙ сын. Топырақ тәрізді.

ТОПЫРАҚТАНУ зат. экол. Топырақ түрлерін олардың генезисін, даму тарихын, құрамы мен қасиеттерін, географиялық таралуын, сондай-ақ топырақты оңтайлы пайдалану мен оның құнарлылығын арттырудың жолдарын зерттейтін ғылым.

ТОПЫРАҚТАНУШЫ зат. кәс. Жер бетінің үстіңгі қабатын, топырақтың құрамы мен қасиеттерін т.б. зерттейтін ғалым.

ТОПЫРАҚТЫ¹ сын. Топырағы бар, топырағы мол.

ТОПЫРАҚТЫ²: топырақты өлім. Кісі өлімі, қазалы күн.

ТОПЫРАҚТЫҚ: топырақтық ылғалайналым, с. ушар. Топыраққа ылғалдың түсуінің және оның

топырақтан шығуының барлық процестерінің жиынтығы (булану, жерге сіңу, өсімдіктердің пайдалануы, т.б.).

ТОПЫРАҚТЫҚ-МЕЛИОРАЦИЯЛЫҚ: топырақтық-мелиорациялық аудандау, с. ушар. Табиғи және мелиорациялық шаруашылық жағдайына байланысты топырақтың жер бетіндегі таралуына қарай бөлінуі.

ТОПЫРАШ зат. 1. Бітімі, жүрісі жайсыз ат. 2. ауыс. Сауатсыз, надан.

ТОПЫРАШТАУ сын. Жүрісі нашарлау.

ТОПЫРАШ-ТОПАС: топыраш-топас күшеген. Бұл жерде қайрат қылары жоқ, озары жоқ, жаман-жәуіт деген мағынада.

ТОПЫРЛА= е. т. 1. Көп болып жиналу, үйме-жүйме болу, үймелеу, топыр-топыр ету. 2. Дүрсідету.

ТОПЫРЛАҒЫШ сын. Жиналғыш, үйірілгіш.

ТОПЫРЛАС= е. т. Жиналысу, үйме-жүйме болысу.

ТОПЫРЛАСУ Топырлас етістігінің қимыл атауы.

ТОПЫРЛАТ= е. т. 1. Үйін-тоғу, топ-топ ету.

2. Дүрсідету. 3. Апыр-топыр ету, астаң-кестең қылу.

ТОПЫРЛАТУ Топырлат етістігінің қимыл атауы.

ТОПЫРЛАУ Топырла етістігінің қимыл атауы.

ТОПЫРЛЫ сын. Шоғырланған, тығыз орналасқан.

ТОПЫРСЫЗ сын. Айқай-шусыз.

ТОПЫР-ТОПЫР ұст. Топ-топ, үйме-жүйме.

ТОПЫРШЫҚ зат. жерг. Есікті жабатын тетік.

ТОПЫРЫҚ зат. жерг. Ойнақ; лөкіл, тапырақ.

ТОПЫРЫШ сын. 1. Көзге қораш, қарабайыр. 2. Малшы, жалшы. 3. Надан, топас; санда бар да, санатта жоқ.

Топырыш ат, жерг. Шабан, жүрісі кем ат.

ТОПЫРЫШТАУ сын. сөйл. Қораштау.

ТОПЫ= е. т. жерг. Батыру.

ТОР¹ зат. 1. Өрмекшінің айқыш-ұйқыш тоқыған заты, өрмекші шылауы. 2. Жіптен кереге көздендіріп, шаршылап тоқылған зат, ыдыс. 3. Темір кереуеттің керегекөзденіп, шынжырланып тоқылған сымтемірі. 4. Балық, құс аулайтын ау, тұзақ. 5. кен. Електердің, шөктіру машиналарының негізгі бөлшектерінің бірі. 6. Уақытша қамау, кестік қоршау. 7. Көптеген спорт түрлерінен (баскетбол, волейбол т.б.) жаттығулар мен жарыстар өткізуге қажетті алаң жабығының бір бөлігі. 8. ауыс. Айла-шарғы, қақпан. 9. ауыс. Ой шырмауы, қиялы.

Тор астына берілетін су, кен. Шөктіру процесінде камера ішіндегі су деңгейін бір қабыпта ұстау үшін үнемі тор астына беріліп отыратын су. **Тор [шан] байланды**, Шан, топырақтардың тозаңы жиналды; кірледі. **Тордан өткен материал**, кен. Елеу процесінде тордан өткен материал. **Тордағы тотыдай**, Шарасыз күй кешті деген мағынада; қапаста өмір сүру. **Торға түскен торғайдай**, Панасыз, қорғаусыз, әлсіз, әрекет етуге мүмкіндігі жоқ, шарасыз халде. **Торға түсті**. а) Ұсталды, тұтқын болды. ә) Еркінен айырылды, кіріптар болды, қамғаа алынды. **Тор ет**, Шақпақ ет, төрт сабақты бұшығы ет. **Тор етінен арылды**, Жүдеді, арықтады, таралды. **Тор жайды**. а) Балық аулау үшін ау құрды. ә) Қолға түсіруге әрекеттенді, айла-шарғы істеді. **Тор жасады [құрды]**, Қастықпен тосқауыл, кедергі, бөгет болды. **Тор көз**, Кереге көздендіріп жасалған. **Тор терезе**, Тор көзді терезе. **Тор үстіндегі материал**, кен. Елеу процесінде тордан өтпей, оның үстінде қалатын материал. **Тор қоршау**, Бірнеше бөлімнен тұратын, терісі бағалы аңдар, қоян, жабайы аң, құс, ит ұсталатын қоршау. **Тор құрды**, Тосқауыл

жасады, кедергі, бөгет болды. **Тор шаш**, поэт. Қалың жайылған шаш.

ТОР² зат. жерг. Жапқыш, жамылғыш.

ТОР³ зат. инф. <ағыл. cell; mesh>

1. Ұяшықтың немесе регистрдің екілік пішімі. 2. Электрондық кестедегі негізгі бірлік; бағана мен жолдың қылысқан жеріндегі тіктөртбұрыш. 3. Жад ұяшығы.

ТОР⁴: тор жорға. Торы түсті жорға ат.

ТОРАЙ зат. 1. Шошқаның төлі. 2. ауыс. Жексурын, оңбаған деген мағынада.

ТОРАЙДАЙ ұст. Торайша, торай сияқты етіп.

ТОРАЙЛА= е. т. Шошқаның төлдеуі.

ТОРАЙЛАҒЫШТЫҚ зат. Төлдегіштік, төлдеу мөлшері.

ТОРАЙЛАТ= е. т. Межежіндерді төлдету.

ТОРАЙЛАТУ Торайлат етістігінің қимыл атауы.

ТОРАЙЛАУ Торайла етістігінің қимыл атауы.

ТОРАЙША ұст. Торай сияқты.

ТОРАКОКЕНТЕЗ [грек. thorax – көкірек, kentests – тесу] зат. вет. Ауру себебін анықтау мақсатымен мал кеудесін тесу, ішіндегі суын сорып шығару.

ТОРАҚ зат. жерг. 1. Малта, құрттың езілген түрі, қысқы асқатық түрі. 2. Қайнатылған сүзбенің меске салып кептірілген түрі.

ТОРАЛ= е. т. 1. Ет алу, қоңдану, әлдену.

2. ауыс. Ішін-жемі молаю, азық-ауқаты көбею.

ТОРАЛАҚАЗ зат. жерг. зоол. Түсі ақ, қара қанат, жіңішке, ұзын сирақты құс.

ТОРАЛҒЫ зат. жерг. өс. **Тораңғы**.

ТОРАЛТ= е. т. Әлдендіру, оңалту.

ТОРАЛТТЫР= е. т. Оңалдыру, қоңдандыру, әлдендіру.

ТОРАЛТТЫРУ Торалттыр етістігінің қимыл атауы.

ТОРАЛТУ Торалт етістігінің қимыл атауы.

ТОРАЛУ Торал етістігінің қимыл атауы.

ТОРАМ зат. жерг. Торап, жол торабы.

ТОРАҢҒЫ зат. бот. <лат. populus diversifolia> Діңі жуан әрі қысық-қыңыр болып келетін шөлейт аймақтарда, өзен аңғарларында өсетін, терек туысына жататын ағаш.

ТОРАҢҒЫЛ зат. сөйл. **Тораңғы**.

ТОРАҢҒҰЛ зат. сөйл. **Тораңғыл**.

ТОРАҢҒЫДАЙ сын. Тораңғы тәрізді.

ТОРАҢҒЫ-ЖЫҢҒЫЛ зат. Тораңғы мен жыңғыл.

ТОРАҢҒЫЛДАЙ сын. Тораңғыл тәрізді.

ТОРАҢҒЫЛЫ сын. Тораңғы өскен, тораңғы-сы мол.

ТОРАҢҒЫЛЫҚ зат. Тораңғы мол өскен жер.

ТОРАҢҒЫ-ТАЛ зат. Тораңғы мен тал.

ТОРАП зат. 1. Жолдардың тоғысқан жері, түйіскен жері. 2. Астық бастыратын, қырман көтеретін жер. 3. инф. <ағыл. node> Мәшинің, құрылғының, тетіктің біршама қарапайым элементтен тұратын бөлігі, желінің жеткізуші ортасына тікелей қосылған кез келген құрылғы.

ТОРАПАРАЛЫҚ: торапаралық кеңарна, инф. <ағыл. interoffice trunk> Мәліметтерді жеткізу жүйелерінде – бекеттер немесе байланыс тораптарының арасындағы тұзу желі.

ТОРАПТА= е. т. Бөлу, жіктеу, топтау.

ТОРАПТЫ сын. Жолақты; желілі.

ТОРАПТЫҚ сын. Желілік.

Тораптық график, Тораптық жоспарлау мен басқаруда технологиялық байланыстардың және әртүрлі жұмыстардың реттілігін бейнелейтін сұлба. **Тораптық желі**, инф. <ағыл. meshed network> Бекеттері жұп-жұбымен, яғни әрбір бекет арқайсысымен жаластырылған есептеу желісі. **Тораптық тізім**, инф. <ағыл. the node list> Ішкі тізімдердің кейбір топтарында бір немесе бірнеше ортақ топтары (орістер) бар тізбекті тізім.

ТОРАУЫЛДА= е. т. сөйл. **Торуылда**.

ТОРАША зат. Торланған, тоқылған.
ТОРБАН зат. муз. Бандура тәрізді саз аспабы.

ТОРБАС зат. бот. <лат. oxycossus> Мүк-жидектің батпақты жерде өсетін түрі, батпақ мүкжидегі.

ТОРҒАЙ зат. зоол. <лат. passer> Мамық жүнді, сүйір тұмсықты кішкене құс.

Торғай қуды. Өнбейтін іспен айналысты.
Торғай тәрізді байғыз. зоол. *Байғыз-ша*¹. Торғай шырылдағанда. Таң алдында, құс сайрағанда. **Торғайы тұрымтайдай көрінді.** Асыра бағалады, шексіз жақсы көрді.

ТОРҒАЙАУЫЗ зат. жерг. кәс. Темір ұста қышқашының үшкірлеу келген ең кішкене түрі.

ТОРҒАЙБАС зат. бот. жерг. Торғайқонбас.

ТОРҒАЙБАСТАН= ет. Түйіріктінену, ұлпалану.

ТОРҒАЙБАСТАНДЫР= ет. Қобырату, дуда-дуда ету.

ТОРҒАЙБАС-ТОРҒАЙБАС үст. Ұсақ-ұсақ.
ТОРҒАЙДАЙ сын. 1. Өте шағын, кішкентай, титтей. 2. Ұсақ емес, ірілеу. 3. Торғай тәрізді, торғайға ұқсаған.

Торғайдай таңмен оянды. Ерте тұрды.
Торғайдай тозды. Быт-шыт болып, бей-берекеті кетті. **Торғайдай шырылдады.** Шыр-шыр етіп безек қақты, зар иледі. **Торға түскен торғайдай.** а) Еркінен айырылып, кіріптар болған. ә) Үрейі ұшып, қатты қорқып. **Торғайдай тозды.** Бет-бетімен бытырап, теңіреп, қаңғып кетті.

ТОРҒАЙДАЙЫН сын. Торғайдай, торғай шамалас.

ТОРҒАЙЖЕМ зат. бот. жерг. Торғайшөп.
ТОРҒАЙЖҮЗІМ зат. бот. Жылы жақта өсірілетін, ылғал сүйгіш, дөрілік қасиетке ие алқаның (алқаншөптің) қолдан егілетін мәдени түрі.

ТОРҒАЙКӨЗ: **Торғайкөз сауыт.** этн. Өрілген шығыршықтарының арасындағы қуысы өте кіші болатын кіреуке сауыт.

ТОРҒАЙКӨКБАС зат. бот. <лат. centaurea ibERICA> Торғайқонбас.

ТОРҒАЙЛЫҚ сын. Торғайдай, торғай тәрізді, торғай құрлы.

ТОРҒАЙҚАРА зат. бот. Алабота тұқымдас көпжылдық шөптесін өсімдік.

ТОРҒАЙОТЫ зат. өс. Соранша, биіктігі 10–30 см, сабағы тік, сор, сортаң, шөлді аймақтағы ойпаңдарда өсетін біржылдық өсімдік.

ТОРҒАЙША үст. Торғай сияқты.

ТОРҒАЙШӨП зат. <лат. lithospermum> Бойында ақ түсті нүктелері бар, томар тамыры есілген арқан тәрізді, сыртқы қабығы қаракөк түсті, оралып өсетін көпжылдық шөптесін өсімдік.

ТОРҒАУЫТ¹ зат. көне. Батырлар киген оқ өтпейтін сауыт.

Торғауыт сауыт. көне. Бұрынғы батырлар киген сауыттың бір түрі [Моңғол тайпасы торғауыттың атымен аталып кеткен. Кошпелі түркі, моңғол халықтарында кең тараған. Моңғолдар арасында XII–XV ғ-ларда кең қолданыста болған. Торғауыт, қалмақ тайпаларымен соғысқан қазақ батырлары да осы сауытты киген].

ТОРҒАУЫТ² зат. 1. Ру, жұрт; моңғол тектес ру. 2. Әскери атақ.

ТОРҒАУЫТТАЙ үст. Торғауыт сияқты.
ТОРҒАУЫТШАЛА= ет. Торғауытша сөйлеу, торғауыт тіліне аудару.

ТОРҒЫЛ сын. Торыға жақын тұс.

ТОРҒЫЛТ сын. Солғын торы тұс.

ТОРҒЫН зат. 1. Қымбат бағалы жібек матаның бір түрі. 2. ауыс. Үлбіреген, нәзік.

Торғын бұлт. поэт. Ақ ұлпа бұлт, ұшпа бұлт.
Торғын ет. поэт. Балғын, жұмсақ. **Торғын жүзді егеу.** Түрпісі майда егеу. **Торғын оралды.** бейн. Ауа бұалдырланды.

ТОРҒЫНДАЙ сын. Торғын сияқты, жібектей.

ТОРҒЫНДАЛ= ет. 1. Торлану, қоюлану. 2. ауыс. Бүркелу, тұмшалану.

ТОРҒЫНДАН= ет. 1. Құлпыру, жайнау. 2. Қарауыту, бұлдырлану.

ТОРҒЫНДЫ сын. 1. Жібектей құлпырған. 2. ауыс. Шым-шытырық.

Торғынды жібек. Судыраған жібек, жібек мата.
ТОРҒЫН-ТОРҚА зат. 1. Қымбат асыл мата, жібек, мауыты; үлде мен бұлде. 2. ауыс. Киім-кешек, тон.

ТОРҒЫНШЫ зат. көне. Жол торушы, қарақшы.

ТОРДАЙ сын. Тор тәрізді.

ТОРЖАПЫРАҚ зат. бот. <лат. goodyera> Жапырағының беті тор-тор болып тұратын шөптесін өсімдік.

ТОРЖҮЗГЕН зат. өс. <лат. cancellatum mattei> Тарандар тұқымдасы жүзген туысына жататын биіктігі 2 метрге дейін жететін бұта.

ТОРИЙ [лат. torium] зат. хим. Менделеевтің периодтық жүйесіндегі актинидтер қатарына жататын химиялық элемент.

ТОРИТ [ағыл. thorite] зат. геол. Силикат-тар класына жататын минерал.

ТОРКӨЗ зат. 1. Тоқыма дорба. 2. кәс. Шахмат тақтасына ұқсаған екі түстен құралатын өрнек. 3. кәс. Он төрт көкті керегенің төртбұрыш, тар көз тесізі.

Торкөз басналдақ. [ор. трап] Өрт сөндіру спортында, жаттығулар мен жарыс кезінде жоғары өрмелеу үшін пайдаланылатын арнайы жабдық. **Торкөзді кереге.** Бір қанатында 20-22 уық байлайтын басы бар кереге.

ТОРКӨЗШЕ зат. Тор сияқты болып көрінетін қышық.

ТОРҚА¹ зат. 1. Ең қымбат жібек мата. 2. ауыс. Жанға жайлы, сүйкімді; жұмсақ. 3. жерг. Кенеп.

Торқа бүлкіл. бейн. Желістен жай, аяңнан жылдам, жұмсақ жүріс. **Торқа кигізді.** Малындырды, кенелтті.

ТОРҚА² зат. жерг. кәс. Елек, қалбыр; қызылша егісінің жерін өңдеу үшін малдың қыын, қалдығын уақтап елейтін елек.

ТОРҚАДАЙ сын. Жібектей, жұмсақ.
ТОРҚАЙ= ет. поэт. Көркейту, гүлдендіру.
ТОРҚАЙШЫҚ зат. жерг. кәс. Кеме, қайықтағы балықтарды түсіріп алу үшін қолданылатын сүзгі.

ТОРҚАЛА= ет. 1. Тойлау, тамашалау. 2. Жер жырту.

ТОРҚАЛАЙ үст. Жібек күйінде, маталай.

ТОРҚАЛАН= ет. Гүлдену, құлпыру.

ТОРҚАЛТА¹ зат. Оны-мұны салуға арналған, жіптен торлап тоқылған қалта, дорба.

ТОРҚАЛТА¹ [пол. luza] зат. спорт. Бильярд тақтасының бұрыштарындағы тесіктердің аузына ілінген тор көзді қалта.

ТОРҚАЛЫ сын. 1. Сәнді, салтанатты. 2. ауыс. Жұмсақ, майда; құнарлы.

Торқалы той, топырақты өлім. көне. а) Бір қуаныш, бір қайғы [Бұл фраза қазақтың бір қуаныш, бір қайғы дегенде ағайынның атсалысып, тұтас ауыл, руды ел болып ұрандасып, баталасып, сол қуаныш пен қайғыны бірге атқару салтын білдіреді]. ә) Халықтың көп болып жиналатын жері деген мағынада. **Торқалы той, тұмарлы жүйрік.** Ұлан-асыр той, мерекелі жиын. **Торқалы той.** Даңқты үлкен мереке; кәбелі, салтанатты жиын, мерейтой.

ТОРҚАН: торқан тұқымдастар. зоол. Су қоймаларында тіршілік ететін балықтар.

ТОРҚАНДЫ: торқанды бүйірдақ. зоол.

Торқан тұқымдасына жататын балық.

ТОРҚАСҚА сын. сөйл. Қасқасы бар торы түсті (жылқы).

ТОРҚА-ТОЙЛЫ сын. Сән-салтанатты, думанды, қызықты.

ТОРҚЫН зат. жерг. Торқа.

ТОРЛА¹= ет. 1. Ирілген жіптен шаршылап, шынжырлап, кереге көздендіріп тоқу. 2. Торкөздендіріп кесте тігу. 3. Қауынның пісуі жақындағанда тор тәрізді шытынаған сызықтар пайда болу, кереге көздену. 4. Темірден тор көздендіріп, шарбақ тәрізді қоршау жасау. 5. кәс. Күміс қақталатын темір бетін керегекөздендіріп шапқымен безеу, оймалау. 6. ауыс. Қаптау, басып кету, қоршау. 7. ауыс. Еркін билеу, ой-санасын шырмап алу.

Торлап тігу. кәс. Өрнектелетін материалды алдымен тесіп алып, оны торлай және ортасын кереге көздеп, санап отырып шалу арқылы түрлі өрнек салу тәсілі.

ТОРЛА²= ет. сөйл. 1. Торы, қарауылдау. 2. Байқау, аңдау, аңғару. 3. ауыс. Қарау, көз ала алмау.

ТОРЛАҒЫШ сын. Қайғылы, мұңды.

ТОРЛАМА¹ сын. 1. Тор-тор етіп тоқылған, кереге көз. 2. Қою, қалың.

Торлама [тор] дорба. Арасы ашық, алшақ етіп жіптен торлап жасаған азық-түлік салуға арналған қалта, сетка.

ТОРЛАМА² зат. кәс. Қауынның пісуі жақындағанда тор тәрізді шытынаған сызықтар пайда болуы, кереге көзденуі.

Торлама қауын. Сырты торкөзденіп сызаттанған, қабығы жұқа, іші қызғылт, торланған қауын сұрыбы.

ТОРЛАН= ет. 1. Темір тор жабылу, тор қойылу. 2. Қоюлану, қалыңдану. 3. Күнге тотығу.

ТОРЛАНДЫР= ет. Жиыру, жиырып бұжырландыру.

ТОРЛАНДЫРУ Торландыр етістігінің қимыл атауы.

ТОРЛАНУ Торлан етістігінің қимыл атауы.

ТОРЛАС= ет. Шоғырланысу.

ТОРЛАСУ Торлас етістігінің қимыл атауы.

ТОРЛАТ= ет. 1. Тоқыту, тіктіру. 2. Қоршату, бекіту. 3. Қапмату.

ТОРЛАТУ Торлат етістігінің қимыл атауы.

ТОРЛАУ¹ Торла етістігінің қимыл атауы.

1. Торы, торылдау. 2. Қаптау, қоршау, басып кету.

ТОРЛАУ² зат. өс. сөйл. Мал жейтін жайылымдық шөп.

ТОРЛАУСЫЗ сын. Еркін, бұғалық көрмеген.

ТОРЛЫ сын. Торы бар, торланған.

Торлы қабық. биол. <лат. retina> Жүйке ұлпасынан құралған, көз алмасының жарықты қабылдайтын сезімтал ішкі қабығы. **Торлы қабық дағы.** анат. Көздің торлы қабығының ортасындағы кішкентай сарғыш дақ. **Торлы құрылым.** анат. <лат. formatio reticularis> Сопалқа ми сұр заты ядроларының арасында орналасқан, жүйке клеткалары мен жүйке талшықтарының торланған өрімдерінен құралған мидың үйлестіргіш аппараты. **Торлы ұлпа** биол. <лат. textus reticularis> Қан жасаушы мүшелердің негізін түзетін ұлпа.

ТОРЛЫБАС зат. бот. <лат. dictyoccephalus> Саңырауқұлақтың бір түрі: діңі жуан, басы бұжыр-бұжыр, онша үлкен емес. Түсі ақшыл сары не сарғыш қоңыр. Жеуге жараммайды. Шөл далалы, құмды жерлерде өседі.

ТОРМАН зат. зоол. жерг. Сазанның ең кішкенесі, ұсағы.

ТОРМОЗ [грек. tormos] зат. 1. тех. **Темжегіш.** Көліктердің жүрісін тоқтатуға, бәсеңдетуге немесе тежеуге арналған тетік. 2. сөйл. Тіл, ауыз.

ТОРМОЗСЫЗ сын. Темжегішсіз.

ТОРНАДО [исп. tornado] зат. геогр. Еуропадағы тропикалармен салыстырғанда жиі қайталанатын, күшті атмосфералық құйынның атауы, күшті дауыл.

ТОРПА зат. Тастақты беткей.

ТОРПАҚ¹ зат. Сыыр малының алты айдан бір жасқа дейінгі бұзауы.

ТОРПАҚ² зат. астр. <лат. taurus> 12 зодиак-тік шоқжұлдыздардың бірі.

ТОРПАҚТАЙ сын. Торпақ сияқты.

ТОРПАҚ-ТАНА зат. Торпақ және тана, тайынша.

ТОРПАҚТАТ= ет. Аты болса болды деп ірі малдың орнына ұсағын беру деген мағынада.

ТОРПАҚША үст. Торпақ сияқты.

ТОРПАҢ сын. сөйл. Тарпаң, асау.

ТОРПАҢДА= ет. Торсаңдау.

ТОРПАҢ-ТОРПАҢ елік. Тапырақтаған жүрісті бейнелейтін сөз.

ТОРПЕДА¹ [лат. torpedo] зат. әск. Жаудың әскери кемелерін жою үшін қолданылатын су асты снаряды.

Торпеда аппараттары. әск. Торпедаға бас-тапқы қозғалыс сәтінде қажетті бағыт беруге, яғни бағыттауға, атуға және торпеданы сақтауға арналған аппараттар. **Торпедамен ату.** әск. а) Нысананы өзі іздеп тауып жою үшін қуш аппараттарынан авиациялық торпеданы дәл есептен тастау. ә) Теңіздегі нысананы жою үшін қуш аппараттарынан авиациялық торпеданы қолдану теориясын зерттейтін әскери-ғылыми пән. **Торпеда тасушы.** әск. Авиациялық торпедалармен ұрыс кемелері мен көлік кемелерін жоюға, сондай-ақ миналы бөгеттер қююға арналған ұрыс қшағы.

Торпеда тасығыш. әск. Әскери-теңіз күштерінде (флот) торпедаларды жүзбелі немесе жасалаудағы базаларға тасуға арналған кеме.

ТОРПЕДА² зат. спорт. Суда шалқалап сырғуға байланысты жасалатын жаттығу.

ТОРПЕДАЛЫҚ: торпедалық катер. әск. Қарсылас кемесін торпедамен жою міндетін атқаратын катер.

Торпедалық шабуыл. әск. Ұшақтар, кемелер, тікұшақтар, торпедалық қару тасушылар арқылы жүзеге асырылатын шабуыл.

ТОРПЕДАЛЫҚ-БОМБАЛЫҚ: торпедалық-бомбалық соққы. әск. Әскери кемелер мен авиацияның (кейде тек авиацияның) белгілі бір уақыт, бағыт жөнінде алдын ала келісіп алып теңіздегі (қырлықтағы) нысананы торпеда және бомба қолдану арқылы атқылауы.

ТОРПЕДАШЫ зат. әск. Торпеда қаруымен жұмыс істейтін маман.

ТОРПЫШ зат. жерг. көне. Жатқыш.

ТОРС елік. Ішінде ауасы бар заттың жарығанда яки жұмсақ заттың жерге жоғарыдан құлап түскенде шығатын дүрс еткен дыбысты білдіретін сөз.

Торс етті. а) Үн, дыбыс қатты шықты; тарс етті. ә) Дүңк етпе мінез білдірді; қорс етті.

ТОРСАДАЙ-ТОРСА үст. жерг. Тосынан-тосын, кенеттен.

ТОРСАЙ= ет. Тырсио, ісіну, құп болу.

ТОРСАҢ елік. Қорс етіп бұртқан, түксиген қымылды бейнелейтін сөз.

Торсаң қақты [етті]. Өз-өзінен өкпелеп бұртиды, қорс етті, ерсі мінез көрсетті.

ТОРСАҢДА= ет. Торсаң-торсаң етіп, біреуге ренжу, өкпелеу.

ТОРСАҢДАТ= ет. Өкпелету, ренжіту.

ТОРСАҢДАТУ Торсаңдат етістігінің қимыл атауы.

ТОРСАҢДАУ Торсаңда етістігінің қимыл атауы.

ТОРСАҢ-ТОСЫРАҢСЫЗ сын. Өкпе-реніссіз, сыпайы.

ТОРСИ= ет. 1. Жарылып кетердей тырсио; құмтио. 2. ауыс. Өкпелеу, бұртиу.

ТОРСИТ= ет. Бұртиу.

ТОРСИТУ Торсит етістігінің қимыл атауы.

ТОРСИЫҢҚЫРА= ет. Бұртиыңқырау, ренжіңкіреу.

ТОРСИЫП-ТОРСИЫП= ет. Құмпиіп-құмпиіп.

ТОРСИЮ Торси етістігінің қимыл атауы.

ТОРС-ТОРС= ет. Тырс-тырс, гүрс-гүрс еткен сияқты дыбысты білдіретін сөз.

ТОРСЫҚ¹ зат. этн. Сусын құю үшін ысталған теріден жасалынған шағын ыдыс.

Торсық бетті. Тырсған, томпақ жүзді. **Торсық шеке.** Шекесі томпаған, толық (бала).

ТОРСЫҚ² зат. бот. <лат. dasystephana> Гүлі торсық пішіндес, түсі көкшіл, қараштың суық жерлерде өсетін түрі.

ТОРСЫҚТАЙ сын. Бұлтиған; топ-толық, семіз.

ТОРСЫҚ-ТОРСЫҚ сын. Бірнеше торсық.

ТОРСЫҚША¹ зат. Кішкентай торсық.

ТОРСЫҚША² үст. Торсық тәрізді, торсыққа ұқсап.

ТОРСЫЛ зат. Тарсылдап, дүрсілдеп яки қорсылдап естілген үн, дыбыс.

ТОРСЫЛДА= ет. 1. Торс-торс ету, тарсылдау.

2. ауыс. Өкпелеу, ренжу, торсаңдау. 3. ауыс. Қалпақтай, қаңбақтай қуш.

ТОРСЫЛДАҚ¹ зат. Балықтың ішінде болатын, сопақша келген, іші ауаға толы, жұқа зат.

ТОРСЫЛДАҚ² сын. Жанғанда торс-торс ететін, торсылдайтын.

ТОРСЫЛДАҚ³ зат. өс. <лат. leontice> Жалпақ жапырақты сылдыр шөп.

Торсылдақ ешкімия. сын. бот. Торсылдақ тәрізді, биіктігі 40–100 см болып өсетін көпжылдық өсімдік.

ТОРСЫЛДАҚТАЙ сын. Торсылдақ тәрізді.

ТОРСЫЛДАҚША үст. Торсылдақ тәрізді, торсылдаққа ұқсап.

ТОРСЫЛДАТ= ет. Тарсылдату, дүрсілдету.

ТОРСЫЛДАТУ Торсылдат етістігінің қимыл атауы.

ТОРСЫЛДАУ Торсылда етістігінің қимыл атауы.

ТОРТ [итал. torta] зат. тамақ. Ұнға қант, май, қаймақ, ванилин, жұмыртқа т.б. заттар қосып әзірленген, беті түрлі кремдермен, жеміс-жидектермен безендірілген кондитерлік тәтті тағам.

ТОРТА¹ зат. 1. Сарымайды қайнатқанда оның бетіне шығатын көбік пен түбінде қалатын іркіт.

2. ауыс. Буалдыр, тұман; мұң.

ТОРТА² зат. зоол. <лат. rutilus rutilus>

1. Етіңде қаштанағы көп, кішкене, дене тұрқы 15–17 см, орташа салмағы 150–200 грамдай ұсақ балық.

2. жерг. Үлкен ақ балық, сазан балықтың бір түрі.

Торта ау. жерг. кәс. Дарияда қайықпен жүріп, ағынға салып торта балық аулайтын ау. **Торта көз.** Балық көзіне ұқсайтын көз деген мағынада.

ТОРТАЛА= ет. Сары майды қайнатып, тортасынан айыру, қайыру.

ТОРТАЛАН= ет. 1. Тортасынан айырылған, таза. 2. Қара күйеге айналуды, күйелену.

ТОРТАЛАНУ Торталан етістігінің қимыл атауы.

ТОРТАЛАҢ сын. Өжет, шайпау.

ТОРТАЛАУ Тортала етістігінің қимыл атауы.

ТОРТАЛЫ сын. Тортасы алынбаған, тортасы бар.

ТОРТАҢДА= ет. сөйл. **Торсаңда.**

ТОРТАҢДАУ Тортаңда етістігінің қимыл атауы.

ТОРТАҢ-ТОСЫРАҢСЫЗ үст. Тоң-торыссыз, торсаңсыз.

ТОРТА-ТОБЫР зат. Балық-малық.

ТОРТИ= ет. сөйл. Өкпе-реніш білдіріп, бұртиу, тыртиу, торсио.

ТОРТИКОЛИС [лат. tortus – бұрылған, қисайған; collum – мойын] зат. мед. Қисық мойын; бір жақ жартысындағы бұлшық еттердің үзілуі (жыртылуы), бұлшық еттердің ревматизмге ұшырап қабынуы, мойын омыртқалардың шығып кетуі салдарынан мойынның қисаюы.

ТОРТИЮ Торти етістігінің қимыл атауы.

ТОР-ТОР зат. 1. Бірнеше тор; әденеше тор көз.

ТОРТӨБЕЛІ зат. Кішкене қасқасы бар торы түсті ат.

ТОРУ Торы етістігінің қимыл атауы.

ТОРУЛА= ет. сөйл. **Торұылдау.**

ТОРУЛАУ Торұла етістігінің қимыл атауы.

ТОРУЛЫ сын. Жайлап алан.

ТОРУШЫ зат. Торұылдаушы, аңдушы.

ТОРУЫЛ зат. Бір нәрсені сырттай аңду, тору ісі.

ТОРУЫЛДА= ет. Бір нәрсені аңду, бақылау, тору.

Торұылдап барлау. әск. Барлауға бөлінген бөлімшелерді дер кезінде және мұқият бұркемелеуге негізделген барлау тәсілі.

ТОРУЫЛДАУШЫ зат. Торұшы, аңдушы.

ТОРУЫЛДАТ= ет. Аңдыту, торұыл жасату.

ТОРУЫЛДАТУ Торұылдат етістігінің қимыл атауы.

ТОРУЫЛДАУ Торұылда етістігінің қимыл атауы.

ТОРУЫЛДЫ сын. Торұылға шыққан, аңдысқан.

ТОРУЫЛШЫ зат. Аңдушы, торұшы.

ТОРУЫШ зат. сөйл. **Торұылдаушы.**

ТОРҒ [нем. Torf] зат. **Шымтезек.**

ТОРША зат. Түсі қоңырқай, күреңдеу ат.

ТОРШЕР [франц. torchere] зат. Болменің бұрышында еденде тұратын, жарығы көзге жұмсақ, шілтерлі шам.

ТОРШОЛАҚ зат. Күнделікті жұмысқа мінетін ат.

ТОРШЫ зат. көне. Темір тор жасаушы ұста.

ТОРЫ сын. Көбіне жылқыда болатын қоңырқай, күрең түс. // Торы ат, жылқы.

Торы ала. Ақ, қара немесе басқа түстермен қызыл қоңыр араласқан түстің түрі. **Торы ат.** Қоңыр түсті жылқы. **Торы байтал.** Қоңырқай күрең байтал. **Торы бедеудей бауыры жазылды.** Жүйрік торы аттай ағыза шапты. **Торы бие.** Тобылғы түстес, қоңырқай, дене түсінің кей жері қара қошқыл түсті. **Торы төбел.** Маңдайында дөңгелек ағы бар торы (ат).

ТОРЫ= ет. Білдірмей сырттан аңду, бақылау.

ТОРЫҒУ Торық етістігінің қимыл атауы.

1. Күдер ұзу, түңілу. 2. психол. Үмітсіздікпен ұштас, адамның бұл өмірден, тіптен бүкіл құндылықтардан түңілуімен сипатталатын халі.

ТОРЫҒУЛЫ сын. Қамығулы, түңілген күйде.

ТОРЫҒУШЫ зат. Күдер ұзуші, түңілуші.

ТОРЫҒУШЫЛЫҚ зат. Күдер ұзип түңілушілік, үмітсізденушілік.

ТОРЫҒЫС зат. Түңілушілік, үмітсіздік.

ТОРЫҒЫШ сын. Аңдығыш, торұылдағыш.

ТОРЫҚ¹= ет. Жақсы үміттен күдер ұзу, түңілу.

Торыққан көңіл. Жабырқаған көңіл-күй.

ТОРЫҚ²= ет. жерг. Қамап алып тұту.

ТОРЫҚҚАНДЫҚ зат. Күдер ұзғендік, түңілгендік.

ТОРЫҚТЫР= ет. Күдер ұздіру, түңілдіру.

ТОРЫҚТЫРУ Торықтыр етістігінің қимыл атауы.

ТОРЫЛ= ет. Аңдылу, торұылдану.

ТОРЫЛАН= ет. Күреңіту.

ТОРЫЛТ= ет. Өкпені қабу, шаң-тозаң түмшалау.

ТОРЫЛУ Торыл етістігінің қимыл атауы.

ТОРЫЛЫ сын. Торы түсті.

ТОРЫЛЫҚ зат. Қара күреңдік.

ТОРЫМ Тоқты-торым сөзінің екінші шыңары.

ТОРЫҒЫ зат. сөйл. **Тораңғы.**

ТОРЫС= ет. Аңдысу, торұылдасу.

ТОРЫСУ Торыс етістігінің қимыл атауы.

ТОРЫТ= ет. Торұылдату, аңдыту.

ТОРЫТУ Торыт етістігінің қимыл атауы.

ТОРЫША сын. Торы түстес.

ТОС= ет. 1. Біреуді не бір нәрсені құту. 2. Бір

нәрсенің алдын бөгеу, тосқауыл жасау, тоқтату.
3. Бір нәрсені қалқалау, жолына кесе көлденең қою.
4. Бір нәрсені беру, ұсыну. 5. ауыс. Баланы дәретке отырғызу.

Тосып алды. Шын ықыласпен қарсы алды.
Тосып алу, әск. Тасаланған нысандарға әуе қарсыласын жібермеу мақсатында оларға қарсы жойғыш ұшақтардың (жойғыштар тобының) ұшуы. **Тосып алу аймағы.** әск. Әуе кеңістігі шегінде жойғыштың әкіптажы әуе нысанасын көзден жою аймағы.
Тосып алуды автоматты басқару құралдары. әск. Қарсыластың ұшақтарын тосып алуды басқаруға, ӘШҚҰ жүйесінің радиолокациялық станцияларынан түсетін хабарларды автоматты (электрондық есептегіш машиналармен) өңдеуге арналған радиоэлектрондық құралдар кешені. **Тосып жойғыш ұшақ,** әск. Төмен және барынша жоғары биіктікте, дыбысқа дейінгі және дыбыстан шықпай жылдамдықта ұшатын әуе нысаналарын жоюға арналған, ауа райының қандай жағдайына болсын арнайы жабдықталған, тосып жойғыш ұшақ. **Тосып алу шебі,** әск. Жойғыштар авиациясы әуе қарсыласын тосып алып жою аймағы.

ТОС¹ зат. жерг. кәс. Сульфат.

ТОС² зат. жерг. Теңіздің толқынымен жағаға шығып қалған шөп-шалам.

ТОСАҢ¹ сын. 1. Таным емес, бөтен, жат. 2. Баяу, мимырт. 3. Түсініксіз, көмескі.

ТОСАҢ² сын. Құлағы жақсы естімейтін, мүкісі бар.

ТОСАҢДАУ¹ сын. 1. Жаттау, бөтендеу. 2. Шорқақтау.

ТОСАҢДАУ² сын. Жақсы естіңіремейтін, мүкістеу.

ТОСАҢДЫҚ зат. 1. Жатсынушылық, бөтендік, бөтенсінушілік. 2. Томаға-тұйықтық, салқындық.

ТОСАҢСУ Тосаңсы етістігінің қимыл атауы; тосырқау, бөтенсу.

ТОСАҢСЫ¹= ет. 1. Жатсыну, бөтенсіну.

2. Іспен қолы шығып қалу, дағдысынан айырылу.

ТОСАҢСЫ²= ет. Жақсы естімеу, мүкістену.

ТОСАҢСЫН= ет. Жатсыну, тосырқау.

ТОСАҢСЫНУ Тосаңсын етістігінің қимыл атауы.

ТОСАҢСЫП= ет. Жатсындыру.

ТОСАҢСЫТУ Тосаңсыт етістігінің қимыл атауы.

ТОСАП¹ зат. 1. Судың түбіне жиналған зат, қалдық, тұнба, шөгінді. 2. жерг. Теңіздің жағаға шығарып тастаған шөп-шаламы: су бетіндегі шөптің қалдығы, қоқымы, қамыс шірігі. 3. жерг. Шаң, тозаң, сор.

ТОСАП² зат. 1. Қазы салынған қою қымыз. 2. жерг. Қайнатқан сүтке сары маймен, қойдың майын салып, араластырып тағам. 3. жерг. Сүт, жұмыртқа, май т.б. қосып қайнатып жасалған тамақ. 4. жерг. Бұрынғы кезде тәуіптердің ауру кісіге беретін дәрісі. 5. жерг. Айранға су қосып жасалған шалап.

Тосап қымыз. Қымыз бен сиыр сүтін араластырып қоймалжың сусын. **Тосап қымыз,** этн. Қымыздың ыдыс түбіндегі тұнып қалған қоймалжың қояны.

ТОСАП³ зат. 1. Қант қосып қайнатылған жеміс. 2. тамақ. Жеміс-жидекті қант қосып консервілеудің бір түрі.

ТОСАП⁴ зат. жерг. **Сілікпе.**

ТОСАП⁵ зат. жерг. Жас құрайды қайнатып, дәрі есебінде дайындалған тұнба.

ТОСАПҚЫМЫЗ зат. жерг. Қымыз бен сиыр сүтін араластырып қоймалжың сусын.

ТОСАПТАУ= ет. Сүтке май қосып қайнату, тосап жасау.

ТОСАПТАЙ үст. Тосап сияқты.

ТОСАПТАУ Тосапта етістігінің қимыл атауы.

ТОСАРЛЫ: үш тосарлы қанды ауыз. көне. Бітпелі мылтықтың бір түрі.

ТОСАТ үст. Тосыннан, кенеттен.

ТОСА-ТОСА үст. Күте-күте.

ТОСҚАЛ зат. сөйл. Тосқауыл, бөгет, кедергі.

ТОСҚАН зат. Бөгет, кедергі, тосқауыл.

ТОСҚАУ зат. сөйл. **Тосқауыл.**

ТОСҚАУЫЛ зат. 1. Суды бөгеу үшін жасалған гидротехникалық құрылыс; бөген, тоған. 2. Жасырын тосып тұрып, тұтқиылдан жауға шабуыл жасалынатын орын. 3. әск. Қарсыластың кенеттен пайда болуы немесе жылжуы байқалған бағытта бойтасалау үшін немесе әскер қоршауынан шығатын қапталды қамтамасыз ету үшін қарсы қойылатын бөлімше. 4. ауыс. Кедергі келтіретін зат, бөгет.

Тосқауыл канал. с.у.ш.ар. Беткейден аққан суды жинағыш канал. **Тосқауыл көріздер.** с.у.ш.ар. Көріздің бас сағасы, көлденең орналастырылған құбырлы жер құргатқыш көріз [Жер асты және жер үсті суларын бөген, басқа жаққа бұрып әкету арқылы жер құрғатады]. **Тосқауыл қою.** спорт. Доптың немесе қарсы команда ойыншысының жолын кесетін қорғаныс. **Тосқауыл радиосы.** әск. Радиохабарлардың мазмұнын ашу және барлау мәліметтерін алу мақсатымен арнайы радиоқабылдағышы бар барлау аппараттарының көмегімен қарсыластардың радиохабарларын қабылдау. **Тосқауылмен жүгіру.** Стадион жолында бірінен кейін екінші бірдей арақашықтыққа мықтап орналасқан бес тосқауыл-кедергіден жүгіріп өтетін жеңіл атлетикалық бөсекенің бір түрі.

ТОСҚАУЫЛДА= ет. 1. Алдынан қарсы шығу, алдын бөгеу. 2. Тосу, құту.

ТОСҚАУЫЛДАУ Тосқауылда етістігінің қимыл атауы.

ТОСҚАУЫЛДЫҚ зат. Бөгеттік, кедергілік. **ТОСҚАУЫЛШЫ** зат. 1. Тосқауылдаушы, бөгет жасаушы. 2. көне. Көшпелілердің әскери жүйесіндегі Хан жасағының айналасындағы адамдар.

ТОСҚЫЗ= ет. 1. Құттыру. 2. Абдырату; тосырқату.

ТОСҚЫЗУ Тосқыз етістігінің қимыл атауы.

ТОСҚЫН зат. Тосқауыл, бөгет, кедергі.

ТОСҚЫНДА= ет. Алдын кес-кестеу, тосқауылдау.

ТОСҚЫНДАТ= ет. Тосқауылдату, кес-кестету.

ТОСҚЫНДАТУ Тосқындат етістігінің қимыл атауы.

ТОСҚЫНДАУ Тосқында етістігінің қимыл атауы.

ТОСҚЫШ сын. Тосқауылдайтын, торитын.

ТОСПА зат. 1. Су қоймасы үшін жасалынған бөгет. 2. Бөгет, кедергі. 3. Әдейі жинаған аз ғана су.

Тоспа ау. жерг. кәс. Аудың шағын түрі.

ТОСПАӘУІЗ зат. сушар. Лай суды жүзбе бөлшектерден тазалауға арналған су хауызы.

ТОСПАҚҰМАН зат. Қабырғаға іліп қоятын шойын, темір жуынғыш.

ТОСПАЙ зат. жерг. кәс. 1. Жазғытұрым иірімге ұсталған сүзекі ау. 2. Қалтарыс жерде тұрып балық аулайтын құрал.

ТОСПАЛА= ет. 1. Алдын бөгеу, алдын тосу. 2. Суга тоспа жасау, бөгеу.

ТОСПАЛАТ= ет. Бөгеттеу, шегендеу.

ТОСПАЛАТУ Тоспалат етістігінің қимыл атауы.

ТОСПАЛАУ Тоспала етістігінің қимыл атауы.

ТОСПАЛДА= ет. сөйл. **Тұспалда.**

ТОСПАЛЫ сын. Тоспа орнатылған, тоспасы бар.

Тоспасу бақасы. зоол. Су бақасы.

ТОСПА-ТОСПА сын. Алдын бөгетітін, асуы қиын.

ТОСПА-ТОҒАН зат. Су жиналатын кишігірім бөгеттер.

ТОСПАУЫЛ зат. сөйл. **Тосқауыл.**

ТОСПАУЫЛДА= ет. Тоспалау, бұғаулау.

ТОСПАУЛУ зат. зоол. Тоғандар мен батпақты суда тіршілік ететін балық.

ТОСПАША зат. жерг. кәс. Суаруға қолайлы етіп дайындалған бақшалық егістің бөлішегі.

ТОСПАШЫ зат. кәс. Ауды ату үшін жолын күтіп тұратын адам.

ТОСТ [ағыл. toast] зат. Бір нәрсенің құрметіне жақсы тілек білдіре отырып бокал көтеру.

ТОСТАҒАН зат. 1. Ағаштан жасалған кишілеу дөңгелек ыдыс. 2. ауыс. Көз.

Тостаған желін бие. Желін бітісі тостағанның аумағындай болып келген бие; желіні үлкен бие.

Тостаған көз. Үлкен дөңгелек көз. **Тостағанын бұлады.** Көз жасын төкті, жылады. **Тостағанын жуды.** Көзінен жас шықты, жылады. **Тостағанын толтырды.** поэт. Көз жасын төкті.

ТОСТАҒАНДА= ет. Тостағанға құю.

ТОСТАҒАНДАЙ сын. 1. Дөп-дөңгелек, үлкен. 2. Кишкене. 3. Тостаған тәрізді, тостағанға ұқсап.

ТОСТАҒАНДАЙ-ТОСТАҒАНДАЙ сын. Үлкен-үлкен.

ТОСТАҒАНДАП үст. Тостаған-тостаған етіп, тостағанға құйып.

ТОСТАҒАН-ТОСТАҒАН сан. Бірнеше тостаған.

ТОСТАҒАНША зат. 1. Кишкентай тостаған. 2. бот. Гүл шаңағы.

ТОСТАҒ зат. сөйл. 1. **Тостаған.** 2. жерг. Үлкен зерен ыдыс.

ТОСТАҚАН зат. жерг. **Тостаған.** **Тостақан бақа.** жерг. Тасбақа.

ТОСТЕР [ағыл. toaster] зат. тамақ. Жұқалап тілген нанды кептіруге арналған құрал.

ТОСТИ= ет. Томтишо.

ТОСТЫР= ет. 1. Қарсы алдыру. 2. Құттыру.

ТОСТЫРУ Тостыр етістігінің қимыл атауы.

ТОСУ¹ Тос етістігінің қимыл атауы. 1. Құту; шыдау. 2. ауыс. Сағыныш.

ТОСУ² зат. 1. Кедергі, бөгет, тосқауыл. 2. Сөзден тосылдыру, жаңылдыру.

Тосып алу. спорт. Қарсыласының соққан жұдырығының жолына алақанын, шынтағын немесе ығын тосып қорғану амалы.

ТОСУЛА= ет. Алдынан шыққыштау, тағатсыздана құту.

ТОСУЛЫ сын. 1. Құлағы түрік, тыңдауға әзір. 2. Көптен күткен.

ТОСУШЫ зат. Тосқауылшы.

ТОСЫЛ= ет. 1. Не дерін білмей бөгеу, мүдіру. 2. Қысылу, ұялу.

ТОСЫЛДЫР= ет. Мүдірту.

ТОСЫЛТ= ет. Бөгелту, ойландырып тастау.

ТОСЫЛТУ Тосылт етістігінің қимыл атауы.

ТОСЫЛУ Тосыл етістігінің қимыл атауы.

ТОСЫЛЫҢҚЫРА= ет. Ұялыңқырау; бөзгілкіреу.

ТОСЫЛЫҢҚЫРАУ Тосылыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ТОСЫЛЫС зат. Мүдіріс, үзіліс.

ТОСЫЛЫС= ет. Бөгілісу, мүдірісу.

ТОСЫЛЫСУ Тосылыс етістігінің қимыл атауы.

ТОСЫН¹ сын. 1. Бөгде, жат, бөтен. 2. Кенет, қателімде, күтпеген жерде, төтенше. 3. Сирек.

Тосын мутациялар. биол. Сыртқы табиғи мутациялық факторлардың әсерінен өздігінен пайда болатын мутациялар. **Тосын пікір.** Тың, жаңа ой-тұжырым, пайымдау. **Тосын сөз.** Кенеттен, ойламаған жерден айтылған, құлаққа тосын естілетін сөз, әңгіме.

ТОСЫН² зат. жерг. кәс. Тың жер.

ТОСЫН³ зат. жерг. кәс. Үйдің төбесіне көлденеңінен салынатын ағаш; мәтке, арқалық.

ТОСЫНДАУ сын. 1. Бөгделеу, жаттау, бөтендеу. 2. Дөрекілеу, қатқылдау.

ТОСЫНДЫҚ зат. 1. Бөгделік, бөтендік, жаттық. 2. Кенеттен боландық. 3. Ерекшелік, жаңалық.

ТОСЫННАН үст. *Құтпеген жерден, кенеттен, тұтқиылдан.*

ТОСЫННАН-ТОСЫН үст. 1. Бірден, кенеттен, құтпеген жерден. 2. Бостан-бос, бекерден-бекер, тектен-тек.

ТОСЫН-ТОСЫН сын. *Құтпеген, бір түрлі түсініксіз.*

ТОСЫНТУМА зат. сөйл. *Суырыпсалма (ақын).*

ТОСЫРАЙ ет. *Состию, тосырқау, томсырау.*

ТОСЫРАЙТ ет. 1. *Толпайту.* 2. *Адырайту.*

ТОСЫРАЙТУ *Тосырайт етістігінің қимыл атауы.*

ТОСЫРАҚ сын. *Торсаң-торсаң еткен (мінез).*

ТОСЫРАНДА ет. *Өкпе-реніш білдіріп, торсандау.*

ТОСЫРАНДАС ет. *Торсандасу, реңжісу.*

ТОСЫРАНДАСУ *Тосыраңдас етістігінің қимыл атауы.*

ТОСЫРАНДАУ *Тосыраңда етістігінің қимыл атауы.*

ТОСЫРАЮ *Тосырай етістігінің қимыл атауы.*

ТОСЫРҚА ет. 1. *Жатырқау, бөтенсіну, жатсыну.* 2. *Батылы бармау, тайсалду.*

ТОСЫРҚАН ет. *Жатсыну, бөтенсіну.*

ТОСЫРҚАНУ *Тосырқан етістігінің қимыл атауы.* 1. *Жатсыну, бөтенсіну.* 2. *Тайсалду, қорқу.*

ТОСЫРҚАНҚЫРА ет. *Бөгеліңкіреу.*

ТОСЫРҚАС ет. 1. *Іркілісу.* 2. *Бір-бірін жатсыну.*

ТОСЫРҚАСУ *Тосырқас етістігінің қимыл атауы.*

ТОСЫРҚАТ ет. *Жатырқату, жатсындыру.*

ТОСЫРҚАТУ *Тосырқат етістігінің қимыл атауы.*

ТОСЫРҚАУ *Тосырқа етістігінің қимыл атауы.* **Тосырқаған бие.** *Өз үйірін не басқа үйірді бөтенсіген, жатсыныған бие.*

ТОСЫРҚАУЛЫҚ зат. *Тосырқау, тосырқаушылық, жатсыну.*

ТОСЫРҚАУШЫ зат. *Жатсынушы.*

ТОСЫРҚАУШЫЛЫҚ зат. *Жатсынушылық.*

ТОСЫРЛА ет. *Тасырлау, тысырлау.*

ТОСЫРЛАУ сын. *Тасырлау, дөрекілеу.*

ТОСЫС ет. *Жолға қарасу, күтісу.*

ТОСЫСУ *Тосыс етістігінің қимыл атауы.*

ТОТ зат. 1. *Тотығудың нәтижесінде темірде пайда болатын қызылтан қоңыр дақ; тат.* 2. *Темір мен оның қорытпаларының беттерінде, негізінен, оттектен пен ылғалдың әсерінен пайда болатын жегі салдарынан түзілетін ішінара гидратталған темір тотықтарының қабаты.* 3. *Темірдің және оның қорытпаларының сыртқы беттерінде пайда болатын қабат.*

Тот әбдіре. *Көне, тозығы жеткен әбдіре.* **Тот баспайтын алтындай.** *Асыл, қымбат, қадірлі.* **Тот басу.** *Тоттанды, дақ түсті; пайдаланбай бос жатты.* **Тот бастырды.** *Тоттандырды, тот басқызды.* **Тот басу.** *Тоттану, темірдің тоттанып жсармсыздануы.*

ТОТ сын. жерг. *Осал, төзімсіз.*

ТОТАЙ сын. экспр. *Еркін оскен, бұла, шолжаң.*

ТОТАЙЛАН ет. *Шолжаңдау.*

ТОТАЙЛЫҚ зат. *Еркелік, шолжаңдық.*

ТОТАЙЫНДАЙ сын. *Ерке-тотай тәрізді.*

ТОТАЛА зат. көне. *Қуыспақ, ойнақ.*

ТОТАЛИЗАТОР [франц. totalisateur] зат. *Ойын мекемесін ұйымдастырушының делдалдығы арқылы қатысушылардың арасында бөс тігу жасалатын ойын мекемесі.*

ТОТАЛИТАРИЗМ [франц. totalitarisme] зат. *Орталықтандырудың, бірлестірудің, қоғамның барлық (саяси, әлеуметтік, экономикалық, идеологиялық, мәдени) салаларын әкімшілік орталыққа бағындырудың шектен шыққан, экстремалды түрлерімен сипатталатын саяси және қоғамдық құрылымның ерекше түрі.*

ТОТАЛИТАРЛЫҚ [франц. totalitaire] сын. *Тоталитаризмге тән.*

Тоталитарлық жүйе. *Мемлекеттің қоғамға және жеке адамға толықтай, тұтас бақылау орнатуымен сипатталатын саяси жүйенің бір түрі.*

ТОТАН сын. *Татырандай, қазанның күйесіндей, қап-қара.*

ТОТАНАҚ зат. көне. *Сақтаушы, қорғап-жебеуші.*

ТОТАНАҚ зат. 1. *Мазақ; мысқыл, күлкі.* 2. *Ауырт палық, бейнет.*

ТОТАШ сын. *Тотай, ерке, шолжаң.*

ТОТЕМ [ағыл. totem] зат. миф. *Байырғы діни наным-сенім бойынша адамдардың нақты бір тобымен «туыстас» деп саналатын табыну нысанына алынған тіршілік иесі не зат (көбінесе жануар не өсімдік).*

ТОТЕМИЗМ зат. миф. *Ру-тайпаның шығу тегін жануарларға, өсімдіктерге немесе табиғат құбылыстарына байланыстыру негізінде қалыптасқан наным-сенімдер мен әдеп-ғұрып, салт-сана жүйесі.*

ТОТЕМШІЛІК зат. миф. *Ру-тайпаның белгілі бір жан-жануармен, өсімдіктермен тылсым туыстық байланысы бар деп түсінілген ежелгі наным-сенім [Бұл атау Солтүстік Америкада тұратын оджибве тайпасының «оттем – оның тегі» сөзінен шыққан. Зерттеушілер тотемшілдікті адамдардың тұрмыс-салтында ерекше орны бар жануарларды киелендіріп, қасиетті деп санауымен, тіптен табынуымен байланыстырады].*

ТОТИ ет. жерг. *Жер соғып қалу, құралақан қалу.*

ТОТИТ ет. *Жер соқтыру, масқара ету.*

ТОТИТУ *Тотит етістігінің қимыл атауы.*

ТОТИЮ жерг. *Тоты етістігінің қимыл атауы; құрқол, құралақан қалу.*

ТОТИЯЙЫН зат. 1. *хим. Кейбір металдардың күкірт қышқылы тұзы, көк түсті дәрі.* 2. *ауыс. Көк, көк жасыл.*

ТОТИЯЙЫНДА ет. *Тотияйын жағу.*

ТОТИЯЙЫНДАЙ сын. 1. *Өткір, ащы.*

2. *ауыс. Көкпеңбек.*

ТОТИЯЙЫНДАУ *Тотияйында етістігінің қимыл атауы.*

ТОТҚАҚ зат. *хим. Металл заттарды тотықтырғыш ортада қыздырғанда оның бетінде түзілетін тотықтардан тұратын қатты зат.*

ТОТСЫС сын. *Жарқын, еркін.*

ТОТТАН ет. 1. *Тот басу, таттану.*

2. *Күреңіту, қарау, түтігу.* 3. *ауыс. Көңілі құлазу.*

Тоттанбайтын болат. *көн. Көдімгі ауада, мұхит және өзен суларында, сондай-ақ кейбір жемір ортада тотығуға төзімді, құрамында көміртек аз, механикалық қасиеттері тұрақты болат.*

ТОТТАНДЫР ет. *Тот бастыру, таттандыру.*

ТОТТАНДЫРУ *Тоттандыр етістігінің қимыл атауы.*

ТОТТАНУ *Тоттан етістігінің қимыл атауы; таттану.*

ТОТТЫ сын. *Күсті, күс басқан.*

ТОТЫ зат. зоол. 1. *Түрлі-түсті қауырсынды, қырғауыл тектес сүлу құс.* 2. *ауыс. Сұлу, әдемі.*

ТОТЫТӘРІЗДІЛЕР зоол. <лат. psittaciformes> *Қазба қалдықтары миоценнен белгілі, бүгінге дейін барлық тропиктік және субтропиктік аймақтарда таралған құстардың бір отряды.*

ТОТЫБАЛЫҚ зат. зоол. *Африкада өсетін балық.*

ТОТЫҒАТЫНДЫҚ зат. *Тотығуға қышайтындық.*

ТОТЫҒУ *Тотық етістігінің қимыл атауы.* 1. *Тот басу, таттану.* 2. *Адам бетінің, денесінің күн, жел түйіп, күнге қақталып күрең тартып, қара қошқылдануы.* 3. *хим. Элементтің немесе заттың оттектен әрекеттесу процесі [Тотығу-тотықсыздану реакциялары барысында бөлшектең электрондарынан айырылу процесі. Тотығу кезінде бөлшектең тотығу дәрежесі артады].* 4. *хим. Қатты немесе сұйық металдардың оттектен әрекеттесу процесі.* 5. *тех. Тотықтардың пайда болуына алып келетін оттектің металмен (бұйыммен) әсерлесу процесі.* 6. *биол. Ағзадағы зат алмасу процесі.*

Тотығу белдемі. *геол. Сульфид кенорындары мен кен шоғырларының үстіңгі, яғни грунт сулары деңгейінен биігірек орналасқан қабаты.* **Тотығу дәрежесі.** *хим. Химиялық қосылысты тек иондардан тұрады деп қарастырғанда әр атомда болатын шартты зарядтың сан шамасы [Бұл ұғым молекуладағы атомдардың күйін сипаттау үшін қолданылады. Кез келген қосылысты ионды қосылыс деп қарастыруға болмайтындықтан, тотығу дәрежесі шартты түрде алынады. Химияда тотығу дәрежесі ұғымды тотықсыздану реакцияларының теңдеулерін, аорганикалық қосылыстардың классификациясын құруда т.б. пайдаланылады].*

Тотығу ингибиторы. *хим. Ағаш шайырының 240-300 градусығы фенолды фракциялары жатамын бензиннің шайырма не қышқылға айналу үдерісін немесе май өнімдерінің тотығуын тоқтататын заттар.* **Тотығу реакциясы.** *хим. Оттегінің басқа элементтермен қосылуы.*

ТОТЫҒУ-ТОТЫҚСЫЗДАНУ зат. *хим. Электрондардың бір атомнан екінші атомға жаппай немесе жартылай ауысуына негізделген химиялық әрекеттесу үлгілерінің үлкен тобы. [Атомның немесе атомдар тобының өз электрондарын беріп нәтижесінде өз валенттігін өсіруімен сипатталатын химиялық әрекет].* **Тотығу-тотықсыздану белсенділігі.** *геол. Тау жыныстардың тотығу-тотықсыздану процесі нәтижесінде өздігінен немесе электр өрісі әсерінен зарядталу қасиеті.* **Тотығу-тотықсыздану потенциалы.** *хим. Электр қозғаушы күш арқылы сипатталатын тотығу-тотықсыздану реакциясы жағдайында заттың электронды қосып алу немесе бөліп шығару қарқындылығының мөлшері; милли-вольтпен өлшенеді [Бұл көрсеткіш ортаның тотықтыру немесе тотықсыздану мүмкіндігінің өлшемі ролін атқарады; арнаулы аспаптар көмегімен анықталатын бұл шама әдетте Eh шартты белгісімен өрнектеледі].* **Тотығу-тотықсыздану процесі.** *хим. Жер қыртысында өтіп жататын химиялық реакциялар арасында реакцияға түскен иондар мен атомдарға тән электрондар саны өзгерістерге қышайтын процесстер.* **Тотығу-тотықсыздану реакциялары.** *хим. Заттар құрамына кіретін атомдардың тотығу дәрежелері өзгере жүретін реакциялар [XVIII ғ.-дың аяғында А.Лавуазье жануың оттекті теориясын ұсынған кезден бастап тотығу заттардың оттектен қосылуы, ал тотықсыздану оттекті бөліп алу процесстері деп қаралған].*

ТОТЫҒУШЫЛЫҚ зат. *хим. Метал мен оттектің әсерлесуінен пайда болатын өнім.*

ТОТЫҒЫҢҚЫ сын. *Жел түйіп, күн шалып, қоңырқай тартқан.*

ТОТЫҒЫҢҚЫРА ет. *Қарайыңқырау.*

ТОТЫДАЙ сын. *Тоты тәрізді.*

Тотыдай түрленді. *Құлтырды, жайнады.*

ТОТЫДЫ ет. 1. *Тот басу.* 2. *Элементтердің немесе заттың оттектен әрекеттесуі.* 3. *ауыс. Күн түйіп, жел қағып, түрі күрең тартып қошқылдану.*

Тотыға фосфорлану. *биол. Төмен молекулалы қосылыстарда оттектен тотықтыру арқылы полиферментті жүйемен іске асырылатын АЕФ-ты фосфорланғанда АУФ-ты түзілуі.* **Тотыққан шөгінділер.** *геол. Су түбінің шөгінділері.*

ТОТЫҚ зат. *хим. <грек. oxys – қышқыл, eidos – түр> Кез келген элементтің оттегімен қосылысынан түзілген күрделі зат.*

Тотық алу. *Шаршау, жабырқау күйге ену.*

ТОТЫҚҚАНДЫҚ зат. *Күнге қараяндық, күреңіткендік.*

ТОТЫҚПА сын. *Тотығатын.*
ТОТЫҚСЫЗДАН= е. т. хим. Атомның не ионның электрон қосып алу әрекеті.

ТОТЫҚСЫЗДАНДЫР: **тотықсыздандыра** балқыту. кен. Металдарды кендерден немесе концентраттардан қорыту процесі [Бұл процесс металдарды тотықсыздандыру принципіне негізделген. Металлургияда бұл процесі мысты, қорғасынды, никельді, қалайыны, шойынды қорытқанда қолданады. Қорыту процесі шахталы, шағылма, домна және электр пештерінде жүргізіледі].

Тотықсыздандыра күйдіру. кен. Кенді тотықсыздандыру процесі арқылы күйдіру [Қара металлургияда пайдаланылатын күйдіру процесі тотықтандырушы және тотықсыздандырушы болып бөлінеді].

ТОТЫҚСЫЗДАНДЫРҒЫШ зат. хим. Тотығу-тотықсыздану реакциясы кезінде өзінен электрон бөліп, тотығу дәрежесін өзгертетін бөлшек.

Тотықтандыргыш жалын. хим. Металды (бұйымды) оттектен әсерлестіруді қамтамасыз етуге ікемді жалын.

ТОТЫҚСЫЗДАНДЫРУ зат. хим. Металдарды тазартудың негізгі әдістерінің бір түрі; [Сұйық металл оттектен қосылатын заттар (көміртек, кремний, марганец) жасіріліп, оттектен (толықтар түріндегі) ажыратылып алынады].

Тотықсыздандыру процесі. хим. Металдарды өздерінің тотықтарынан алудың физикалық-химиялық процесі.

ТОТЫҚСЫЗДАНДЫРУШЫ сын. Тотықсыздандыратын.

Тотықсыздандырушы атмосфера. хим. Пісіру ваннасы аумағындағы тотықсыздандырушы газдардың үлесті шамасы әдеттегі көрсеткіштен арттырылған атмосфера.

ТОТЫҚСЫЗДАНУ зат. кен. 1. Реакция кезінде атомның, ионның немесе молекуланың электрон қосып алу процесі. 2. Оксидтерден, хлоридтерден және т.б. металл қосылыстарынан оттектен пен хлорды металдардың өздеріне қосып алу немесе беру процесі.

Тотықсыздану сипаттылығы. геол. Таужыныстардың минералдық кешенінің тотықсыздану дәрежесін сипаттайтын геохимиялық параметр.

ТОТЫҚТАН= е. т. Тот басу, тотығу.

ТОТЫҚТАНДЫР= е. т. Тот бастыру.

ТОТЫҚТАНДЫРҒЫШ сын. Тотықтандыратын.

ТОТЫҚТАНДЫРУ Тотықтандыр етістігінің қимыл атауы.

ТОТЫҚТАНДЫРЫЛ= е. т. Тоттандырылу.

ТОТЫҚТАНДЫРЫЛУ Тотықтандырыл етістігінің қимыл атауы.

ТОТЫҚТАНУ Тотықтан етістігінің қимыл атауы.

ТОТЫҚТАР зат. хим. Химиялық элементтердің оттектен түзетін қосылыстары.

ТОТЫҚТЫ сын. кен. Тотыққан.

Тотықты кен. кен. Кен ішіндегі пайдалы минералдардың тотықты қосылыстар түрінде болуы.

ТОТЫҚТЫР= е. т. Тотықтандыру.

Тотықтыра аминдеу. хим. Көмірсутектерді NH_3 және O_2 -мен әрекеттесіп, азотты органикалық қосылыстарды (нитрилдер, имидтер, қышқыл амидтерін, т.б.) синтездеу. **Тотықтыра күйдіру.** кен. Кенді тотықтырыштар ортасында күйдіру нәтижесінде оның жартылай тотығуы. **Тотықтыра газарту.** хим. Металдарды тотықтандыргыш (O_2) ортасында тазалау.

ТОТЫҚТЫРҒЫШ зат. хим. 1. Тотығу-тотықсыздану реакциялары кезіндегі электрон қабылдаушы бөлшек (бетпаура атом, молекула, ион). 2. әск. Жапармайды тотықтыруға себебі тиетін ракеталық отынның бір түрі. 3. экол. Тотығу процесіне себепші болатын заттек (озон, азот қос тотығы, асқын тотықтар және т.б.).

Тотықтырғыш аймақ. экол. Жасанды

экожүйе (негізінен оттектен қанықтырылған белсенді тұрбаны немесе ауаны қолдану арқылы) жасалатын арнайы алаптар (немесе тоғандар).

ТОТЫҚТЫРҒЫШТЫҚ зат. хим. Тотықтандыратын қасиет.

ТОТЫҚТЫРУ Тотықтыр етістігінің қимыл атауы.

ТОТЫҚТЫРУШЫ сын. Тотықтандыратын.

ТОТЫҚҰС зат. зоол. Түрлі-түсті қауырсынды, әдемі құс, тоты.

Тоты құстай сыланған. бейн. Сұлу, әдемі. Тоты құстай таранды [сыланды]. Әдеміленді, түрленді.

ТОТЫША үст. Тотықус сияқты.

ТОФАКСИН зат. мед. Эфоницер тектес дәрі.

ТОШАҒАШ зат. жерг. Кереует, төсекағаш.

ТОШАЛ: тошал үй. жерг. Артық үй бұйымдары мен азық-түлік қоятын үй, шошала.

ТОШАЛА¹ зат. сөйл. **Шошала.**

ТОШАЛА² зат. өс. <лат. grossularia> Таулы жерде өсетін дәмі қышқыл, домалақ жемісті бұта.

ТОШАЛА³ зат. жерг. Сәйгел, оқыра.

ТОШЫН зат. көне. Қайыңның тозы; қайыңның безі, үйілі.

ТОЯ Той етістігінің қимыл атауы. 1. Мейлінше, керегінше ішіп-жеу. 2. Малдың тойынуы, бүйірі шығу.

ТОЯТ зат. саят. Аң алатын аушы құсқа өзі ұстаған аңынан сол сәтте берілетін жылы-жұмсақ ет.

Тоят алды. а) Тамағын тойғызды, жем жеді. ә) Ләззат алды, көңілі риза болды. **Тоят берді.**

Ләззатқа кенелтті, мейір қандырды. **Тоят етті.**

Ләззатқа кенелді, мейір қандырды. **Тоят кезі жетті.**

Жаңа қызық іздеді. **Тоят төс, салпы ерін.** Бұл жерде жарау, жүзірік ат туралы айтылып отыр. **Тоятты алыстан тіледі.** Нағыз батыр алыстағы жауын мұқатады деген мағынада. **Тоятты қанды.** Құмары қанды, қызыққа тойды.

ТОЯТСЫЗ сын. Тойымсыз.

ТОЯТСЫЗДАН= е. т. Құмарлану, құмары қанбау.

ТОЯТТА= е. т. 1. Тоя жем жеу, тоят алу. т о 2. ауыс. Көңілі толу, қанағаттану, риза болу.

3. ауыс. Саябырлау, базудан қалу.

ТОЯТТАН= е. т. 1. Құмарлана жеу, тойыну. 2. ауыс. Риза болу, көңілі толу.

ТОЯТТАНДЫР= е. т. 1. Тойдыра жегізу, тоят алдыру. 2. ауыс. Қандыру, кенелту. 3. ауыс. Тыңайту, құнарландыру.

ТОЯТТАНДЫРУ Тояттандыр етістігінің қимыл атауы.

ТОЯТТАНУ Тояттан етістігінің қимыл атауы.

1. Құстың жемге тоюы. 2. ауыс. Құмардан шығу. **ТОЯТТАТ**= е. т. 1. Тойдыру. 2. ауыс. Мейірін қандыру, ләззатқа кенелту.

ТОЯТТАТУ Тояттат етістігінің қимыл атауы.

ТОЯТТАУ Тоятта етістігінің қимыл атауы.

ТОЯТТЫ: тоятты төс. Көтеріңкі төс, кеуде.

ТОЯТТЫҚ сын. Қанағаттанарлық.

ТОЯТШЫЛ сын. Тоятқұмар; қанағатшыл.

ТӨБЕ¹ зат. 1. Топырақтан, құм-қырыштық тастан үйіліп қалған, доңелене біткен биіктеу, дөң жер. 2. этн. Байырғы қазақ қоғамында әлеуметтік саяси, мәдени мәні жоғары мәселелерді талқылайтын, жұрт жылынып маңғызды шешімдер шығаратын орын. 3. арх. Археологияда ежелгі қоныстар мен ортағасырлық қалалардың, елді мекендердің орындарында қалыптасқан жасанды биіктік.

Төбе би. этн. Негізгі шешімді айтатын басты би. **Төбеге шықты.** Мәнсапқа, атақ-данққа ие болды. **Төбеден түспеді.** Ағалық, үлкендік, қариялық көрсетуден бас тартпады. **Төбені бекіту коэффициенті.** кен. Қазба төбесіндегі орнатылған бекітпе ауданының оны ұстап тұратын төбе ауданына қатынасы. **Төбені құлату қадамы.** кен. Өзінің және үстінде жатқан таужыныстар массасының

әсерімен мезгіл-мезгіл өздігінен құлайтын, бір жағы тіреусіз асылып тұрған төбе таужынысының ең төменгі ұзындық шамасы. **Төбені [табанды] қонару.** кен. а) Қазбаның үңгілеу және шегендеу тәріздерімен белгіленген көлденең қимасының контуры шегіндегі пайдалы қазылым қатының төбе (табан) таужыныстарын қазып (үңгілеу қолбайымен, уатқыш балғамен, бұрғылап жару жұмыстары арқылы) алу [Мұнда алдымен пайдалы қазылым қазып алынады, ал төбе (табан) таужыныстарын қазып алу екі ашық таужыныстық беттер болған ретте жүргізіледі]. а) Лавада қазу жабдықтарын орналастыруға арналған қажетті биіктіктегі жұмыс кеңістігін жасау мақсатында жұқа көмір қаты табанының таужыныстарын қазып алу. **Төбені отырғызу.** кен. Тазартып қазып алу қазбаларындағы кені алынған кеңістіктің төбесіндегі таужыныстарын шегенді әкту арқылы, кейде үңгілап оған салынған жарылғыш заттарды жарып, жасанды түрде қонарып құлату. **Төбені отырғызу қадамы.** кен. Үңгібеттің ілгерілеп жылжу бағытында төбе таужыныстарын отырғызу аралығындағы қашықтық. **Төбені табиғи отырғызу.** кен. Тазартып алу үңгібеттің жылжуына сәйкес, оның ізінше кені алынған кеңістік төбесі таужыныстарының өздігінен құлауы. **Төбені шабақтау.** кен. Жер асты қазбасы төбесінен таужыныстардың қоспасынан кесектерінің тосыннан құлап түсуін болдырмау үшін үңгізу жұмысында алдын ала жасалынатын қауіпсіздік шаралары. **Төбе шегені.** зат. кен. Арқалықтардан тұратын шеген [Олардың екі жақ шы қазба қабырғаларында жасалынған арнайы шұңқырларға тіреледі немесе фермаларда тордан қаланған ағаштардың үстіне орнатылады. Бұл әдіс, әдетте, қатты және орнықты таужыныстарда дайындық қазбаларын жүргізу барысында қолданылады].

ТӨБЕ² зат. 1. Бастың ең үстіңгі бөлігі. 2. Бас киімнің, киімшектің үстіңгі жақ бөлішегі. 3. Үйдің үсті, жабылған жағы. 4. Бір заттың ұшар басы, ең жоғарғы жағы. 5. геом. Геометриялық фигуралардың ең үстіңгі нүктесі.

Төбе жасанды. Жерленді, көз жұмды. **Төбе көрсетті.** Жай келіп көрініп қайтты. **Төбе күйқасы шымырлады [шымырлап кетті].** Жаны түршікті, шошынды. **Төбе қызар от.** Маздағып жатқан от. **Төбеге секірді.** Еркінсіп, басынып алды, төбесіне шықты. **Төбемен жер қазсам да табамын.** Қайтсем де табамын деген мағынада. **Төбелерінде биік ысқырды.** Биіктігі қайта-қайта сермеді. **Төбенің шұңқыры көрсін!** тілек. Қайта кездеспейін, көріспейін, Құдай оны көрсетпесін деген мағынада. **Төбенді көрмегір!** Жай ана айтпаған жеңіл-желті қарғыс. **Төбеннен ұрғыр!** қарғ. Тәңір атқыр, оңбағыр, Құдайдың қаһары соққыр! **Төбесі көкке бір-ақ [екі-ақ] елі жетпеді [жеткен жоқ].** Мәз болды, қатты қуанды; мақтаныш кернеді. **Төбесі көкке екі елі жетпеді [тимеді].** Қатты қуанды, мәз-майрам болды. **Төбесі көкке жетті [тиді].** Ойындағысы орындалып, шектен тыс масаттанды, мәре-сәре болып, қатты қуанды. **Төбесі көкке тигендей [тирдей] қуанды [риза болды].** Бар арманы орындалғандай, ойындағы ісі жүзеге асқандай қуанды, мәз болды. **Төбесі көрінді.** Елес берді, көзге шалынды, қылт етті. **Төбесіне әңгір таяқ [ат] ойнатты.** Ұрын-соқты; зорлық көрсетті, қорлады. **Төбесіне жанғақ шақты.** жерг. Әкірендеп, тынышын алды. **Төбесіне көтерді.** Қадірлеп құрметтеді, сый көрсетті. **Төбесіне ойнады [шықты].** Зорлық көрсетті, басынды, қорлады. **Төбесінен ділда құйды.** Үлде мен билдеге орап, батпап құтты. **Төбесінен [төбеден] жай түскендей [болды].** а) Аяқ астынан болған жадайдан кенет қатты сасып, есі шығып, есеңгіреп қалды. ә) Ауыр соққы алаңдай сілейіп қатты. **Төбесінен құй қазды.** Мазасын алды, тынышын кетірді, аздап сазды, қиыды. **Төбесінен түсті.** Дәл тапты, үстінен түсті. **Төбесі тесік.** Өзі тілінен басқа тілді де біледі деген мағынада. **Төбесін**

тесті. Мазасын кетірді, зықын шығарды; айыптады, қателігі үшін жазасын берді. **Төбесінен тік тұрды.** Қатты құрметтеді, бар бейілімен жүгіріп жүріп күтті, қатты сыйлады, құрметтеді; мадақтады. **Төбесі тесік [жарық].** Өзге тілді түсініп қалатындай хабары бар деген мағынада. **Төбе шашы тік тұрды.** Тұла бойы түршікті, қатты қорықты.

ТӨБЕ³ зат. жерг. Малды сойып, жіліктен бөлісіп алудағы халық өлшемнің түрі.

ТӨБЕ⁴ зат. этн. Діни ғұрып бойынша жерлеуге келгендерге қайтыс болған адамның туыстары оның киім-кешегін, басқа да заттай, ақшалай сый-сияпаттарын таратқанда тиетін үлес.

ТӨБЕБАСЫ зат. этн. көне. Той-жиын өткізуге жауапты адам.

ТӨБЕДЕЙ сын. 1. Үлкен, дәу, еңгезердей. 2. Мал, көп.

ТӨБЕЖАБЫН зат. Тұрақты баспаның шатыры.

ТӨБЕКЕРІПЕШ: төбекертпешпен қазу. кен. Кенді төменнен жоғары қарай кеңістіктің төбесінен кертпештер жасай отырып қазу әдісі.

Төбекертпешті қазу жүйесі. кен. Кен шоғырының ұзына бойына арасы әрбір 25 м сайын жүргізілген бұрғылау өрлемесі бар блокты панельдерге бөліп қазу жүйесі.

ТӨБЕЛ зат. Жылқы малының маңдайында болатын дөңгелек ақ дақ.

Төбел бие. Маңдайында дөңгелек ақ дағы бар бие. **Төбел таз.** Төбе шашы дөңгелек түскен таз.

ТӨБЕЛДІРІК¹ зат. 1. Әйелдердің бас киімінің төбесіне орнатылған әшекей. 2. Жас, әлсіз түйеге арналған бас жабуы.

ТӨБЕЛДІРІК² зат. жерг. Самауырдың от өшіргіші, кемпірек.

ТӨБЕЛДІРІК³ зат. кәс. Жүгеннің төбеге келетін бөлігі.

ТӨБЕЛДІРІК⁴ зат. жерг. кәс. Мәтке, белазаш, арқалық.

ТӨБЕЛДІРІК⁵ зат. жерг. Үйдің, мешіттің сыртқы құмбезі.

ТӨБЕЛЕ¹= ет. 1. Үсті-үстіне ұрғылап соққылау; төлеу. 2. жерг. Таптау, басу. 3. жерг. Ұру, соғу (егін сабағын).

ТӨБЕЛЕ²= ет. жерг. Қайталау.

ТӨБЕЛЕ³= ет. жерг. этн. Сойған малдың етін жіліктен бөлу, жіліктен бөліп алу.

ТӨБЕЛЕС зат. 1. Ұрыс, қол жұмсалған жан-жал, керіс. 2. Иттердің таласы.

ТӨБЕЛЕС= ет. Бірін-бірі ұрып жанжалдасу, ұрысу, жұдырықтасу.

ТӨБЕЛЕСЕРМЕН үст. Төбелесуге сәл-ақ қалған жағдай.

ТӨБЕЛЕСКІШ сын. Төбелесқұмар, жұдырық жұмсағыш, байланысқыш.

Төбелескіш бокшы. Жан-жақты тәсілдер мен әдістерді меңгере алмаған, қорғаныс әрекеттеріне мән бермейтін, қарсыласымен дөрекі соққы алмасуды ғана мақсат тұтатын спорщик.

ТӨБЕЛЕСҚОЙ сын. Төбелескіш, төбелесқұмар.

ТӨБЕЛЕСҚОЙЛЫҚ зат. Төбелесуге бейімділік, төбелесқұмарлық.

ТӨБЕЛЕСҚОР сын. Төбелесқой.

ТӨБЕЛЕСҚҰМАР сын. Төбелескіш, төбелесқой.

ТӨБЕЛЕСТІР= ет. Төбелескізу, жұдырықтастыру.

ТӨБЕЛЕСТІРҮ Төбелестір етістігінің қимыл атауы.

ТӨБЕЛЕСҮ Төбелес етістігінің қимыл атауы; бірін-бірі ұру, жұдырықтасу.

ТӨБЕЛЕУ Төбеле етістігінің қимыл атауы; ұру, соғу, соққылау.

ТӨБЕЛТАМ зат. жерг. Күмбезден соғылған ескерткіш, там.

ТӨБЕЛІ сын. 1. Шатырлы, шатыры бар. 2. Бас киімгі үшкір, биік төбелі деген мағынада.

ТӨБЕЛІК зат. 1. Бір заттың төбе тұсы, ең жоғарғы жағы. 2. Театр сахнасының жарық түсіруші құралдары ілінетін орын, жер.

ТӨБЕ-ТӨБЕ с. н. Өте көп, мол.

ТӨБЕСОРАҢ зат. ө. с. <лат. folaitum>

Сорқаңбақтың бір түрі.

ТӨБЕТ зат. 1. Үлкен арлан ит; қора күзететін үлкен ит. 2. ауыс. Көбінесе жексұрын, оңбаған ештеңенің парқын айырмайтын пасық деген мағынада ұнатпаған ер адамдарға айтылатын сөз.

ТӨБЕТЕЙ зат. сөйл. Төбетей, тақия.

ТӨБЕТЕЙЛІ сын. Төбетей киген, төбетейі бар.

ТӨБЕТТЕЙ сын. Төбет тәрізді.

ТӨБЕТПІК зат. Төбетке тән қасиет.

ТӨБЕТШЕ үст. Төбет сияқты.

ТӨБЕШЕ зат. Кішкентай төбешік.

ТӨБЕ-ШОҚЫ зат. Төбелер мен шоқылар.

ТӨБЕШІК¹ зат. 1. Кішірек төбе, төбеше, обаышқ. 2. геол. Біршама жазық алқаптарда жеке-дара көрініс беретін немесе бір-біріне тізбектеле созылатын оңша биік емес, баурайлары біршама құрамалы жоталар.

Төбешік құм. Бұта түбіне желмен үрілген шаңпо-заңды құмдардың өсімдіктерден бөлінген түздармен шыланып, цементтелуінен қалыптасып, микробедердің құмды шөлдерде кездесетін пішіні.

ТӨБЕШІК² зат. Ботаның төбесі тоңбас үшін күйзілген төбелдірікке ұқсас жабу.

ТӨБЕШІКТЕЙ сын. Төбешік сияқты.

ТӨБЕШІКТЕН= ет. Дөңестену, биіктей түсу.

ТӨБЕШІКТЕНУ Төбешіктен етістігінің қимыл атауы.

ТӨБЕШІКТЕУ сын. Аса биік емес, дөңестеу.

ТӨБЕШІКТІК сын. Төбешігі бар.

Төбешік құмдар. Оқшау өскен бұталардың түбінде болатын дөңгелек немесе сопақша пішінді кішкене төбешік түріндегі тұрақты құм шоғыры.

ТӨГЕЛ үст. көне. **Түгел.**

ТӨГЕ-МӨГЕ үст. Төгіл-шашып, төгер-төкпестен.

ТӨГЕРЕК¹ зат. жерг. **Төңірек.**

ТӨГЕРЕК² Қағымпа сөзді тыңдамау, «жұмырлану», шірпену.

ТӨГҮ¹ Төк етістігінің қимыл атауы. 1. Сұйықтықты, ұсақ, үзінді затты бір жерден екінші жерге ақтары, аудару, құю. 2. ауыс. Өлең, жыр, ән, күйді ағытын-ағытып жіберу, бірінен кейін бірін орындау, төпелеу.

ТӨГҮ² жерг. Иірілген, ширатылған жіпті домалақтау.

ТӨГҮШІ зат. Затты, сұйықтықты ақтарышы, құюшы.

ТӨГІЛ= ет. 1. Ақтарылу, құйылу, шашылу. 2. ауыс. Үсті-үстіне тоғылау, қаптамалу, жаңбырша жаудырылу. 3. ауыс. Өлең, жыр, күйдің ағытылып, бірінен кейін бірін орындалуы, төпелену. 4. ауыс. Шапқу, асып-тасу. 5. ауыс. Ақтарылып айтылу, ашылу. 6. Ағаштың, өсімдіктің өбден пісіп, жемісі, жапырақтары салбырап түсе бастауы, құйылу. 7. ауыс. Әдемілене ұп-ұзын болып, төмен салбырау, жайыла салбырау.

ТӨГІЛІШ сын. Қатты піскеннен құйылып тұратын.

ТӨГІЛДІР= ет. 1. ауыс. Ән-жырды ағыттыру, бірінен кейін бірін орындап, төпелеттіру. 2. Әдемілендіру, сәндендіру. 3. ауыс. Ақтарылып айту.

ТӨГІЛДІРҮ Төгілдір етістігінің қимыл атауы.

ТӨГІЛМЕ сын. 1. Ағытылған, төкпелі. 2. Ырғақты, сар (желіс).

ТӨГІЛМЕЙ-ШАШЫЛМАЙ үст. Шығындалмай, жан-жаққа шашырмай, шашау шықпай.

ТӨГІЛМЕЛІ сын. 1. Ағытылған, төкпелі, құйқылжыған. 2. Сыңғыр-сыңғыр еткен жағымды.

3. Ырғақты, әсем (жүріс). 4. Төгілген, әдемі, сәнді.

ТӨГІЛМЕЛІ-ТӨКПЕЛІ сын. Құйқылжы ағытылған.

ТӨГІЛТ= ет. 1. ауыс. Құйқылжыту, ән-күйді бірінен кейін бірін орындап төпелету. 2. ауыс. Атты ағызып заулау, жорғалата басу. 3. ауыс. Шашты, т.б. төмен қарай көлкілдетіп, салбыратып қою.

ТӨГІЛТУ Төгілт етістігінің қимыл атауы.

ТӨГІЛУ Төгіл етістігінің қимыл атауы. Ақта-рылу, құйылу.

ТӨГІЛІП-ШАШЫЛ= ет. 1. Жан-жаққа шашырау, ернеуінен шығып құйылу. 2. Ысырап болу, ақтарылу. 3. Пісіп, салбырап құйылу.

ТӨГІН зат. жерг. Жер тыңайтуға жұмсалатын көң, қорда.

ТӨГІНДІ сын. Төгіп тасталған, төгілген (су, сұйықтық, сусымалы зат). // тех. Қоршаған ортаға ақаба сумен бірге төгіліп, сыртқа шығарыла-тын ластағыш заттектер (қоспалар) немесе артық мөлшердегі шайлу.

ТӨГІП-ШАШ= ет. Шашып-тоғу, ысырап қылу.

ТӨГІС= ет. 1. Бірге тоғу, ақтарысу. 2. кәс. Жіпті аударысу. 3. ауыс. Ақтарылып айтысу, ашылып сөйлеу.

ТӨГІССІЗ: қан төгіссіз. **Қантөгіссіз** (қырғын-сыз, жойқын соғыссыз).

ТӨГІСУ Төгіс етістігінің қимыл атауы.

ТӨГІРІК моңғ. зат. қаржы. Моңғолияның ақша бірлігі.

ТӨЗ= ет. Әртүрлі қиын жағдайға көну, төзімділік көрсету, шыдау.

Төзіп бақты. Соңына дейін шыдады, артын күтті.

ТӨЗБЕУШІЛІК зат. Әлденеге келіспеушілік, шыдамның шегіне жетуден қарсы әрекет жасаушылық.

ТӨЗПІСІЗ сын. Шыдап болмайтын, жан түр-шігерлік.

ТӨЗПІШ сын. Неге болса да көңіш, төзімді, шыдамды.

ТӨЗГІШТІК зат. Көңгіштік, төзімділік, шыдамдылық.

ТӨЗДІР= ет. Көндіру, төзімділік көрсету, шыдаптыру.

ТӨЗДІРҮ Төздір етістігінің қимыл атауы.

ТӨЗУ Төз етістігінің қимыл атауы.

ТӨЗІКТІК сын. **Төзгіштік.**

ТӨЗІМ зат. Шыдам, тағат, сабыр.

Төзім бітті [ада қылды]. Шыдамдады, шыдамы таусылды. **Төзім етті [тапты].** Өзін-өзі ұстап, сабыр тұтты, шыдамдылық көрсетті. **Төзімі жетпеді** таусылды. Одан әрі төзе алмады, шыдамады. **Төзімі тозды.** Шыдамы таусылды.

ТӨЗІМДЕЙ сын. Төзім сияқты.

ТӨЗІМДІ сын. 1. Шыдамды, көнімпаз.

2. Құрамындағы қасиетті жоғалтпайтын, берік, мықты, қатты. 3. қоғ. -әлеу. Өзге сенімдегі, көзқарастағы адамның, қоғамның ерекшелігін, мінез-құлқын қабылдай білетін, кемшілікке кешіріммен қарайтын, толерантты.

ТӨЗІМДІК сын. сөйл. **Төзімділік.**

ТӨЗІМДІЛЕУ сын. 1. Шыдамдылау, көн-бістеу, мықтылау. 2. Беріктеу, мықтылау.

ТӨЗІМДІЛІК зат. 1. Шыдамдылық, көн-бістік. 2. тех. Сыртқы ортаның қолайсыз әсерінен немесе ұзақ уақыт сақталғанда материалдардың, аспаптардың белгілі бір қасиеттерін жоғалтпау қасиеті; беріктік, мықтылық. 3. Түрдің қандай да бір экологиялық фактордың ауытқуына, ағзаның белгілі бір заттың, улың жағымсыз әсеріне шыдамдылығы.

ТӨЗІМДІРЕК сын. 1. Төзгіштеу, төзімділеу. 2. Бойындағы қасиетін жоғалтпайтын, беріктеу.

ТӨЗІМПАЗ сын. Неге болса да шыдамды, төзімді.

ТӨЗІМПАЗДЫҚ зат. Шыдамдылық, төз-гіштік.

ТӨЗІМСІЗ сын. Еш нәрсеге төзе алмайтын, шыдамсыз.

ТӨЗІМСІЗДЕН= ет. Шыдамсыздану, тағат-сыздану, сабырсыздану.

ТӨЗІМСІЗДЕНУ Төзімсізден етістігінің қимыл атауы.

ТӨЗІМСІЗДЕУ сын. Шыдамсыздау, тағатсыздау, сабырсыздау.

ТӨЗІМСІЗДІК зат. 1. Шыдамсыздық, тағатсыздық, сабырсыздық. 2. Төзбеушілік, төзе алмаушылық.

ТӨЗІМТАЛ сын. 1. Шыдамды, төзімді, төзімпаз. 2. Қолайсыз әсерге төзігіш, белгілі бір қасиеттерін жоғалтпайтын.

ТӨЗІМТАЛДЫҚ зат. Шыдамдылық, төзігіштік.

ТӨЗІМШІЛ сын. Шыдамды, төзімтал, көнбіс.

ТӨЗІМШІЛДІК зат. Шыдамдылық, төзімділік.

ТӨЗІМШІЛІК зат. сөйл. **Төзімшілдік.**

ТӨЗІН= ет. стиль. Төзу, төзімділік көрсету.

ТӨЙГЕ-ТӨЙГЕ о д. Қозыны енесіне телуде айтылатын сөз.

ТӨЙГЕЛЕ= ет. Қозы-лақты өзінің немесе өзге енеге телгенде қоңыр, баяу ырғақты, біртекті созылықты жыр жолдарын айту.

ТӨЙГЕЛЕУ Төйгеле етістігінің қимыл атауы. **Төйгелеу жыры.** Кәсіпке байланысты тұрмыс-салт жырына енетін емшілік мақсаттағы жыр.

ТӨК= ет. 1. Сұйық, сусымалы, уақ затты жерге шашу, ыдысқа ақтару, құю. 2. ауыс. Үсті-үстіне топырлату, қапталу, жаңбырша құю. 3. ауыс. Барын мол етіп аямай жұмсау, бас-аяғына қарамай шашу. 4. ауыс. Өлең, жыр, ән, күйді ағытып жіберу, бірінен кейін бірін орындау. 5. ауыс. Жіпті бір нәрседен екінші бір нәрсеге аударып орау. 6. жерг. Бір қағаздан екінші қағазға қатарып жазу, аудару.

Төккен кестедей. а) Әдемі, көркем. ә) Анық, жатық, танық.

ТӨККІЗ= ет. 1. Ақтарып аққызу, құйғызу. 2. ауыс. Өлең, жыр, ән, күйді ағытып жібергізу, орындатқызу.

ТӨККІЗДІР= ет. Ақтарып құйғыздыру.

ТӨККІЗДІРУ Төккіздір етістігінің қимыл атауы.

ТӨККІЗУ Төккіз етістігінің қимыл атауы.

ТӨККІШ зат. Бір нәрсені төгіп тұратын аспап, құрал.

ТӨКПЕ зат. Төгіліп тасталған үйінді.

ТӨКПЕ зат. жерг. Қамыстан тоқылған кепе қабырғасының сыртынан жел соқпау үшін қапталған қосымша қамыс не қоға.

ТӨКПЕ сын. Тоқтаусыз төгіліп әкететін. **Төкпе жаңбыр [нөсер].** Төгіп-төгіп нөсерлетіп жауатын өткіш жауын. **Төкпе күй.** Күйдің аса қарқынмен, сыдыртып, төгіліп орындалатын түрі. **Төкпе жорға.** Еш уақытта жорасынан жаңылмайтын жылқы. **Төкпе шығарғыш.** жерг. Суырыпсалма.

ТӨКПЕЙ-ШАШПАЙ үст. Ысырап қылмай, шашау шығармай.

ТӨКПЕКТЕ= ет. Үсті-үстіне төгу, үстемелеу.

ТӨКПЕКТЕТ= ет. 1. Төпелету, үдете бастырмалату. 2. ауыс. Үсті-үстіне төккізетін орындау, үстемелетіп айту.

ТӨКПЕКТЕТУ Төкпектет етістігінің қимыл атауы.

ТӨКПЕКТЕУ Төкпекте етістігінің қимыл атауы.

ТӨКПЕЛЕ= ет. 1. Қайта-қайта құю, дүркін-дүркін нөсерлеп жауу. 2. ауыс. Үсті-үстіне үйіп-төгіп, бастырмалап, тез-тез айту.

ТӨКПЕЛЕТ= ет. 1. Қайта-қайта құю, дүркін-дүркін нөсерлетіп жауу. 2. ауыс. Үсті-үстіне үйіп-төгіп, бас-көктеп, тез-тез айту.

ТӨКПЕЛЕТУ Төкпелет етістігінің қимыл атауы.

ТӨКПЕЛЕУ Төкпеле етістігінің қимыл атауы.

ТӨКПЕЛІК зат. Төгіп-төгіп жіберушілік.

ТӨКПІР= ет. 1. Сұйық, сусымалы ұсақ затты ақтару, құйдыру. 2. ауыс. Үсті-үстіне топырлату, жаңбырша жаудыру. 3. ауыс. Барын жұмсап, шаштыру.

ТӨКПІРТ= ет. 1. Сұйық, сусымалы ұсақ затты ақтару, құйдыру. 2. ауыс. Бөдірту.

ТӨКПІРТУ Төкпірт етістігінің қимыл атауы.

ТӨКПІРУ Төкпірт етістігінің қимыл атауы.

ТӨЛ' зат. Малдың, жануардың жаңа туған құтыны, ботасы, қозысы, лағы.

Төл ажырату. мал шар. Төрт түлік малдың төлін енесінен бөліп алу. **Төл айы.** мал шар. Мал төлдейтін сәуір, мамыр айлары. **Төл басы.** Ең алғашқы мал; құтпан. **Төлдің жұқпалы аурулары.** вет. Мал төлінде кездесетін ішек-асқазан, тыныс алу жолдарының, буындарының қабынуы немесе зақымдануы т.б. тері аурулары. **Төлді оңғару.** Теріс келген төлді қолмен оңғарып туғызу. **Төлді телу.** мал шар. Төлді өз енесінен немесе басқа саулыққа арнайы әрекет, тәсіл арқылы қабылдау. **Төлдің еруі.** Малдың төлдеуі, төлдің көбеюі. **Төл қой.** Қозысы өлгендіктен басқа қойдың қозысына телінген қой. **Төл тысқағы.** Суық тию, бұзылған сүт ему, артық ему салдарынан болатын тысқақ ауруы.

ТӨЛ' сын. Жеке өз басына тән, меншікті, байырғы.

Төл ат. Адамның өзіне ғана тиесілі, өзі ғана мінетін аты. **Төл атан нар.** түйе шар. Жасынан шаруаның қолында бағылып өсіріліп, пішіріліп жіберілген нар. **Төл сөз.** лингв. Сөйлеушінің не жазушының сөзінде ешқандай өзгеріссіз, бұзылмай қолданылған басқа біреудің сөзі, яғни бөгде сөздің ешқандай өзгеріске ұшырамай берілген түрі. **Төл тары.** жерг. Жергілікті жердің, Сыр бойының тарысы.

ТӨЛДЕ= ет. Малдың, жануардың тууы, бала-лау; қоздау, лақтау, құтындау, боталау, бұзаулау.

ТӨЛДЕГІШ сын. Жыл сайын төлдейтін, балағалғыш.

ТӨЛДЕГІШТІК зат. Малдың төлдеуге бейімділігі.

ТӨЛДЕЙ сын. Төл сияқты.

ТӨЛДЕМЕ зат. Төл алу науқаны.

ТӨЛДЕН= ет. Төл беру, төлдеу.

ТӨЛДЕТ= ет. Төл алғызу, тудырту.

ТӨЛДЕТУ Төлдет етістігінің қимыл атауы.

ТӨЛДЕТІЛ= ет. Төл алғызылу, туғызылу.

ТӨЛДЕУ Төлде етістігінің қимыл атауы.

ТӨЛДІ сын. Төл бар, төлдеген.

ТӨЛДІЛІК зат. Төлдеу қасиеті.

ТӨЛЕ зат. жерг. Жерден қазылған үй.

Төле қора. жерг. Жайма, ашық қамыс қора.

ТӨЛЕ= ет. Бір заттың, нәрсенің құнын беру, ақысын өтеу.

ТӨЛЕЖУ Төлежі етістігінің қимыл атауы.

ТӨЛЕЖІ= ет. Жас сәби мен төлдің өсуі, марқайып есеюі, жетіле бастауы.

ТӨЛЕҚОРА зат. жерг. Жайма, ашық қамыс қора.

ТӨЛЕМ зат. 1. Бір нәрсенің орнына берілген, өтелген зат. 2. қаржы. Сатып алынған тауарлар, көрсетілген қызметтер, пайдаланылатын ресурстар, берілген несие үшін төленуге тиіс ақшалай қаражат, сондай-ақ міндеттемелер бойынша есептесу нысанындағы заңмен белгіленген жарналар.

Төлем айналымы. қаржы. Ақша төлем құралы ретіндегі міндетін атқара отырып, міндеттемелерді өтеу үшін пайдаланылып, қолма-қол ақшасыз нысанда да, қолма-қол ақша нысанында да жүзеге асырылатын ақша айналымының бір бөлігі. **Төлем балансы.** қаржы. Төлем түріндегі ақшалай қаражаттың елден елге қозғалуын сипаттайтын кесте, тізімдеме. **Төлем валютасы.** қаржы. Тауар нақты төленетін немесе несие берілетін валюта. **Төлем карточкасы.** қаржы. Электронды терминалдар, өзге құрылғылар арқылы ақшаға қол жеткізу құралы болып оны ұстаушының төлем төлеуіне, қолма-қол ақша алуына, валюталарды айырбастауына, төлем карточкасын шығарушы белгілеген және соның шарттарына негізделген басқа да операциялар жасауына мүмкіндік беретін магнит қабатты пластик карточка. **Төлем келісімі.** қ

аржы-экон. Екі немесе бірнеше ел арасындағы өзара есеп айырысулар мен төлемдерді айқындап, реттейтін құқықтық акт. **Төлем қабілеті.** қаржы. Мемлекеттің, заңды және жеке тұлғалардың төлем бойынша міндеттемелерін өздерінде бар ақшалай қаражаттың есебінен төлеп, толық орындауға қабілеттілігі. **Төлем мерзімін ұзарту.** қаржы. Тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің ақысын төлеу бір жолғы тәртіппен немесе толық сомда емес, бөліп-бөліп төлену арқылы жүзеге асырылатын әдіс. **Төлем талабы.** қаржы. Жеткізушінің жөнелтілген тауар, орындалған жұмыс немесе көрсетілген қызмет үшін төлемшінің шотынан өзіне тиесілі қаражат сомасын аударуға берген бұйрығын қуаттайтын есеп айырысу құжаты. **Төлем тапсырмасы.** қаржы. Төлемшінің өз шотынан алушының шотына қаражат аудару туралы банкке берген бұйрығын қуаттайтын есеп айырысу құжаты. **Төлем тәртібі.** қаржы. Кәсіпорындардың, бірлестіктердің, ұйымдардың, мекемелердің немесе жекелеген азаматтардың төлемдерді дәл белгіленген мерзімде әрі толық көлемде төлеу жөніндегі міндеттемесі. **Төлем тізімдемесі.** қаржы. Жұмысшылар мен қызметшілерге жалақы, сыйақы, еңбекке жарамсыздығына байланысты жәрдемақы немесе басқа да төлемдер беруге арналған бухгалтерлік кассалық құжат. **Төлем шлюз** инф. Транзакциялық қызметтер көрсету төлемдері жүзеге асыруға арналған ақпараттық жүйе.

ТӨЛЕМАҚЫ зат. қаржы. Халыққа қызмет көрсету орындарында төленетін тиесілі ақша.

ТӨЛЕМДЕЙ сын. Төлемі сияқты, еңбекақысындай.

ТӨЛЕМДІ сын. сөйл. **Төлемдік.**

ТӨЛЕМДІК сын. Ақысы төленетін, төленуі тиіс.

ТӨЛЕМҚҰЖАТ зат. Ақысы төленгендігін растау үшін берілетін құжат түрі.

ТӨЛЕМСІЗ сын. Ақысы төленбеген.

ТӨЛЕМШІ зат. Ақысын төлеуші.

ТӨЛЕН= ет. 1. Бір заттың, нәрсенің құны берілу, ақысы өтелу. 2. ауыс. Өтеуі болу, қайтымы жасалу.

ТӨЛЕНУ Төлен етістігінің қимыл атауы.

ТӨЛЕНІЛ= ет. Бағасы, құны беріліп, ақысы өтеліну.

ТӨЛЕНІЛУ Төлені етістігінің қимыл атауы.

ТӨЛЕҢГІТ зат. көне. 1. Төренің құтушісі, малыш-жалшы қызметшісі. 2. Достірлі қазақ қоғамындағы ақсүйек-төрелерге (хандар мен сұлтандар) қызмет етуші адамдардың әлеуметтік қауымы [Төлеңгіттер негізінен жаугершілік замандарда сырт елдерге жорық жасау барысында қолға түсіп, билеушілердің жеке иелігіне берілген соғыс тұтқын-дарынан тұрды].

ТӨЛЕТ= ет. Бағасын, құнын бергізу, ақысын өтеу.

ТӨЛЕПКИЗ= ет. Бағасын, құнын бергізу, ақысын өтеткізу.

ТӨЛЕПКИЗУ Төлеткіз етістігінің қимыл атауы.

ТӨЛЕПІР= ет. Бағасын, құнын бергіздіру, ақысын өтеттіру.

ТӨЛЕПІРУ Төлеттір етістігінің қимыл атауы.

ТӨЛЕТУ Төлет етістігінің қимыл атауы.

ТӨЛЕТІЛ= ет. Бағасы, құны бергізілу, ақысы өтетілу.

ТӨЛЕТІЛУ Төлеті етістігінің қимыл атауы.

ТӨЛЕУ зат. 1. Ақша яки заттай молишерлеген баға, құн, ақы, төлем. 2. Қайтарылған қарымта, өтеу.

ТӨЛЕУ²: төлеу сөз. лингв. Бөгде сөздің айтылған қалпын сақтамай, өзгеріске ұшырап, тек мазмұнының сақталған түрі.

ТӨЛЕУ³ Төле етістігінің қимыл атауы; төлемін беру, құнын өтеу.

ТӨЛЕУСІЗ сын. Төленбеген, қарыз болып кеткен.

ТӨЛЕУШІ зат. Бір нәрсенің ақысын, ақшасын төлейтін адам.

ТӨЛЖАНДЫ сын. Мал төлін жақсы күтетін, төлге жаны ашығыш.

ТӨЛЖАНДЫЛЫҚ зат. Төлге жаны ашығыштық.

ТӨЛКЕ зат. тех. 1. Доңғалақ күншегінің орталық бөлігі. 2. Жалғасушы бөлшекті өткізуге арналған тесігі бар домалақ сақина түріндегі тетік.

ТӨЛКЕЛІ сын. Төлкесі бар.

ТӨЛҚҰЖАТ зат. <франц. passeport> Жеке адамның аты-жөні, ата-тегі, туған күні мен туған жері жазылып, жеке басын куәландыратын ресми құжат. 2. Кәсіпорын, ғимарат, түрлі көлік құралдары, тиымстық құрал-жабдықтар туралы негізгі мәлімет жазылған тіркеу құжаты.

Төлқұжат жүйесі. Халықтың өсуін, орын ауыстыруын есепке алып, реттеуге негізделген құқық нормаларының жолы.

ТӨЛҚҰЖАТТАНДЫР= е.т. Жеке басты куәландыру.

ТӨЛҚҰЖАТТАНДЫРУ= е.т. Жеке басты куәландырып, төлқұжат бергіздіру.

ТӨЛҚҰЖАТТАУ зат. Төлқұжат жүйесін енгізу ідерісі.

ТӨЛМӘДЕНИЕТ зат. Мәдениеттануда туғанның өзі тәрбиеленіп өскен ортасы, дәстүрлі мәдениетіне байланысты қолданылатын ұғым-термин.

ТӨЛНАҚЫШ зат. өнер. *Автогравюра.*

ТӨЛНҰСҚА зат. геол. Зерттеу нысанын салыстыра саралауға керекті, сыр-сипаты алдын ала анықталған үлгі.

ТӨЛСЫМБАТ зат. өнер. Автопортрет, суретшінің өзі салған өз портреті.

ТӨЛТАҢБА зат. сөйл. Автоития (қолдан жасалған және түсіріп алынған суреттерді фото-механикалық әдіспен суретке түсіру тәсілі).

ТӨЛТАҢБАЛАУ зат. геол. Нысандарға тән белгілерді екінші таңбалар арқылы кескіндеу ідерісі.

ТӨЛТУМА зат. Автордың өз қолынан шыққан шығарманың қолжазбасы, құжаттың түпнұсқасы.

ТӨЛТҮР зат. биол. <грек. endemos> Жануарлар мен өсімдіктердің белгілі бір біршама шағын географиялық аймақта ғана кездесетін түрлері, туыстары, туыстықтары немесе басқа да таксондары, эндемиялық түр.

ТӨЛХАНА зат. Жаңа туған төлдерді бөлек күтімге, бағуға арналған жеке орын.

ТӨЛШЕ үст. Төл тәрізді.

ТӨЛШЕҢ сын. Төл бергіш, өсімтал.

ТӨЛШІ зат. малшар. Төл аяқтандырушы адам.

ТӨЛШІЛ сын. Төл бергіш, төлдегіш.

ТӨЛШІЛІК зат. Төл бергіштік, төлдегіштік.

ТӨМЕН үст. 1. Жоғарыға, биікке қарама-қарсы жақ, еңіс. 2. ауыс. Ой, ылди, етек. 3. ауыс. Өзен ағысының аяққы бөлігі, төмен жақ. 4. ауыс. Көңілдегідей жақсы емес, нашар. // Артта қалған, деңгейі пәс.

Төменге түсті. Ылдилады, таудың етегіне құлдырады. **Төмен дәрежелі метаморфизм.** геол. Жасы тақтатастар фациясы. **Төмен ескен жел.** геогр. Вертикаль құрамдасыммен қосылып, аңғар бойымен немесе беткеймен төмен қарай ескен жел; мыс., фен, бора, ағынды жел, мұздық желі және т.б. **Төмен қарайғы.** Төмен жағындағы, төменгі. **Төмен қарады** [басын төмен салды]. Жерге қарады, түңжырады. **Төмен қолды.** Нашар, өтімді емес (тауар). **Төмен санады.** Біреуді өзінен кем деп есептеді, кемітті.

ТӨМЕНГІ сын. 1. Астыңғы, бір нәрсенің астында орналасқан. 2. Еңісте орналасқан, ылдида жатқан. 3. Төменде көрсетілген, кейінгі.

Төменгі деңгей. сушар. Ағын судағы судың ең төмен деңгейі. **Төменгі ендіктер.** геогр. Жер шарының, шамамен, 40° солтүстік және оңтүстік ендіктері аралығында орналасқан тропиктік және субтропиктік атыраптардың шартты атауы.

Төменгі индекс. и.н.ф. <ағыл. subscript> Берілген жолдың символдарынан біршама төмен орналасқан мәтін бөлігі. **Төменгі класс** [сынып]. Бастауыш сынып. **Төменгі көміртекті** болат. Көміртектің мөлшері 0,25%-дан аз болатын көміртекті болат. **Төменгі регистр.** и.н.ф. <ағыл. lower case> Ағылшын алфавиттеріне сәйкес келетін пернетақтаның қалып-күйі. **Төменгі саты.** Дамудың ең алғашқы, қарапайым деңгейі. **Төменгі сатыдағы өсімдіктер.** б.от. <лат. thallophyta> *Vegetativті* денесі тамырға, сабаққа, жапыраққа бөлінбейтін, құрылысы қаттамалы өсімдіктер. **Төменгі табалдырық.** кен. Тұтқыр құраушының мөлшері 10%-дан артық болмайтын балқыма температурасы. **Төменгі төрттаған.** спорт. Балуаның тізерлеп отырып білектерін кілемге тіреп тұрған күйі.

ТӨМЕНДЕ= е.т. 1. Төмен қарай түсу, құлдылау, еңістеу, ылдилау. 2. Төмен жылысу, төмен қарай отыру. 3. Деңгейі түсу, басылу. 4. Азаю, кему. 5. ауыс. Нашарлау, сапасы түсу. 6. Әуелгі қалпынан әлсіреу, бәсеңдеу. 7. эвф. Денсаудығы болмау, халі нашарлау. 8. ауыс. Қызмет бабы, дәрежесі түсу, лауазымы бұрынғыдан гөрі кішірею.

ТӨМЕНДЕГІ сын. 1. Төмен жақтағы, астындағы. 2. Кейінгі көрсетілген, берілген.

ТӨМЕНДЕГІДЕЙ сын. Төменде көрсетілгендей, кейінгідегідей.

ТӨМЕНДЕГІШЕ үст. Төмендегі бойынша.

ТӨМЕНДЕНҚІРЕ= е.т. Төменшіктеңкіреу, аздап жасқаниақтау.

ТӨМЕНДЕТ= е.т. 1. Еңістету, құлдылату, ылдилату. 2. ауыс. Нашарлату, сапасын түсіру. 3. Әуелгі қалпынан әлсірету, бәсеңдету. 4. ауыс. Атақ-дәрежесін түсірту, қызмет бабын бұрынғыдан гөрі кішірейту.

ТӨМЕНДЕТКІШ сын. Қуатты, күшті бәсеңдеткіш.

ТӨМЕНДЕТУ Төмендет етістігінің қимыл атауы. 1. Деңгейін түсіру. 2. Азайту, кеміту. 3. ауыс. Нашарлату, сапасын түсіру. 4. Бәсеңдету, әлсірету. 5. Бағасын түсірту, құнын азайту.

ТӨМЕНДЕТІЛ= е.т. 1. Төмен түсірілу, әуелгі қалпынан бәсеңдетілу, қалпынан әлсіретілу. 2. Бағасы түсірілу, құны азайтылу. 3. ауыс. Атақ-дәрежесі түсірілу, қызмет бабы кішірейтілу.

Төмендетілген траектория. әск. Жерге әдеттегіден өте төмен бұрышымен атылған, осыған сәйкес төмен биікте ұшқан ракетаның ұшу траекториясы.

ТӨМЕНДЕТІЛУ Төмендетіл етістігінің қимыл атауы; бәсеңдетілу, әлсіретілу.

ТӨМЕНДЕТІНҚІРЕ= е.т. Әлсіретіңкіреу, бәсеңдетіңкіреу.

ТӨМЕНДЕУ¹ сын. 1. Еңістеу, төменірек. 2. ауыс. Құны, сапасы жоғары емес, нашарлау.

ТӨМЕНДЕУ² Төменде етістігінің қимыл атауы.

ТӨМЕНДІ-ЖОҒАРЫЛЫ үст. Төменнен жоғарыға, жоғарыдан төменге.

ТӨМЕНДІК зат. 1. Биік еместік, аласалық. 2. Ұсақтық, жетіспеушілік, кемдік. 3. ауыс. Сапа жағынан нашарлық, кемдік.

ТӨМЕНЕТЕК зат. қарап. Қазақ арасында әйел кісіні кеміту, қолыну мәнінде қолданылатын сөзқолданыс.

ТӨМЕНЕТЕКТІ сын. көне. қарап. Әйел затына жататын.

ТӨМЕНЕТЕКТІ сын. экспр. Әйел баласына, әйел жыныстыға кеміту үшін әлсіз, нашар мағынасында айтылған.

ТӨМЕНСУ Төменсі етістігінің қимыл атауы.

ТӨМЕНСІ= е.т. Бұрынғыдан басылу, бәсеңсу.

ТӨМЕНСІТ= е.т. Төмен санату, кеміту.

ТӨМЕНСІТУ Төменсіт етістігінің қимыл атауы.

ТӨМЕНТІН үст.сөйл. Төмен жақта, төменге қарайғы бағыт.

ТӨМЕНИШК сын. 1. Өзін төмен ұстайтын, кішік, қарапайым, именшек. 2. Бәсең, әлсіз.

Төменшік тартты. Қарапайым болып кішірейді, тартыншақтады.

ТӨМЕНИШКТЕ= е.т. 1. Төмен тарту, төмендей түсу. 2. ауыс. Өзін төмен ұстау, жасқаниақтау.

3. жерг. Қызметінен төмендей түсу, кішірею.

ТӨМЕНИШКТЕН= е.т. Өзін төмен ұстап жасқаниақтау.

ТӨМЕНИШКТЕНУ Төменшіктен етістігінің қимыл атауы.

ТӨМЕНИШКТЕТ= е.т. Біреуді өзінен төмен ұстап кеміту.

ТӨМЕНИШКТЕУ¹ сын. Басылып қалған, жасқаниақтау.

ТӨМЕНИШКТЕУ² Төменшікте етістігінің қимыл атауы; өзін төмен ұстау.

ТӨМЕНИШКТІК зат. Өзін өзгеден төмен ұстаушылық, жасқаниақтық.

ТӨМЕНИШЛІ сын. *Төменшік.*

ТӨМЕНИШЛІК зат. *Төменшіктік.*

ТӨМЕНИРЕК сын. 1. Біршама төмендеу, сәл төмен. 2. Ойлау келген, ойындау, ойыстау (жер).

3. Баяуырақ, бәсең.

ТӨМПЕ сын. сөйл. *Төмпіген, дөңестеу (жер).*

ТӨМПЕЙ зат. жерг. *Төмпешік.*

ТӨМПЕДЕЙ сын. *Төмпе сияқты.*

ТӨМПЕЛЕН= е.т. *Төмпешіктену, дөңестену.*

ТӨМПЕЙІС зат. жерг. *Дөңес, төбелеу жер.*

ТӨМПЕК зат. сөйл. *Кішкентай төмпешік, сәл ғана дөңестеу жер.*

Төмпек сарсазан. ө.с. <лат. halocnemum strobilactum> Алабота тұқымдасына жататын бұтасын өсімдіктің бір түрі.

ТӨМПЕШ¹ зат. сөйл. *Төмпешік.*

ТӨМПЕШ² зат. Бір нәрсені үсті-үстіне қойғылау, ұрғылау, соққылау әрекеті.

ТӨМПЕШТЕ= е.т. *Үсті-үстіне ұру, соғу, қойғылау.* **ТӨМПЕШТЕЛ**= е.т. 1. Үсті-үстіне соққы алу, ұрғылау. 2. Үсті-үстіне төпелену.

ТӨМПЕШТЕЛУ Төмпештел етістігінің қимыл атауы.

ТӨМПЕШТЕН= е.т. Төмпешіктену, төмпейіп жату.

ТӨМПЕШТЕС= е.т. Үсті-үстіне соққыласу, ұрғыласу.

ТӨМПЕШТЕСУ Төмпештес етістігінің қимыл атауы.

ТӨМПЕШТЕТ= е.т. Соққылату, ұрғылату.

ТӨМПЕШТЕТУ Төмпештет етістігінің қимыл атауы.

ТӨМПЕШТЕУ¹ зат. *Төмпеш, соққы.*

ТӨМПЕШТЕУ² сын. сөйл. *Төмпіген, төмпеш келген.*

ТӨМПЕШТЕУ³ Төмпеште етістігінің қимыл атауы.

ТӨМПЕШІК зат. 1. Қым, топырақтан, тағыз басқа заттардан үйілген кішкентай ғана дөңес жер, төмпек. 2. өск. Қарсылас оғынан сақтану әрі оқ атуға қолайлы болу үшін оқоттың алдыңғы жиегіне топырақтан жасалған үйінді.

Төмпешік без. анат. <лат. epiphysis> Аралық мидың эпифиз бөлігінің құрамына кіретін ішкі секреция безі. **Төрт төмпешік.** анат. <лат. corpa quadrigemia, лат. corpus – дене, quadrigemia – төрт төмпешік> Ортаңғы мидың төбесін құрайтын ми бөлігі.

ТӨМПЕШКТЕЙ сын. Төмпешік сияқты.

ТӨМПЕШКТЕН= е.т. Көтеріңкі болу, дөңестену.

ТӨМПЕШКТЕУ сын. Сәл ғана көтеріңкі, дөңестеу (жер).

ТӨМПЕШКТІ сын. Төмпеш келген, дөңесті.

Төмпешікті батпақ. Көпжылдық тоң таралған аймақтарда, орманды тундрада, аралдық тоң белдемінде кездесетін көлжылдық шығымзек төмпешіктерінің көптігімен сипатталатын батпақ.

ТӨМІЛЖІ= е.т. Төмен қарау, имену.

ТӨМІЛЖІТ= е.т. Төмен қарату, именту.

ТӨМІЛЖІТУ Төмілжет етістігінің қимыл атауы.

ТӨН= е.т. 1. Бір нәрсенің үстінен үңіле қарау, мінбелеу. 2. Үстіне жақын келу, қисаю. 3. ауыс. Жақындан келіп қалу, ентелеу, өзеуреу, киіп-жару. 4. ауыс. Тап келу. 5. Кезелу.

ТӨНПІЗ= е.т. Төндіру, тап келгізу.

ТӨНПІЗУ Төңгіз етістігінің қимыл атауы.

ТӨНДІР= е.т. 1. Бір нәрсенің үстінен қаратып үңдіріу. 2. Кезендіру. 3. ауыс. Өсіре айту, өршелендіру. 4. Тап келтіру, душар еттіру.

ТӨНДІРТ= е.т. Бір нәрсенің үстінен үңдіріре қарату.

ТӨНДІРТУ Төндірт етістігінің қимыл атауы.

ТӨНДІРУ Төндір етістігінің қимыл атауы; өршелендіру, өсіре айту, өректү.

ТӨНДІРІЛ= е.т. 1. Бір нәрсенің үстіне үңдірілу.

ТӨНДІРІЛУ Төндіріл етістігінің қимыл атауы.

ТӨНУ Төн етістігінің қимыл атауы; ентелеу, өзеуреу.

ТӨНУШ зат. Ентелеп тұрушы.

ТӨНІҢКІРЕ= е.т. 1. Үңіліңкіреп қарау. 2. Ентелеңкіреу, өзеуреңкіреу.

ТӨНБЕК зат. сөйл. **Дөңбек.**

ТӨНБЕКТЕЙ сын. сөйл. **Дөңбектей.**

ТӨНБЕКШУ Дөңбекші етістігінің қимыл атауы.

ТӨНБЕКШІ= е.т. сөйл. **Дөңбекші.**

ТӨНБЕКШІТ= е.т. сөйл. **Дөңбекшіт.**

ТӨНЕРЕК¹ үст. колонер. Дөңгелек бейнемен келетін өрнек; ру таңбаларының бір түрі.

ТӨНЕРЕК² үст. сөйл. **Төңрек.**

ТӨНҚЕ зат. жерг. Отын үшін пайдаланатын ағаштың түбірі.

ТӨНҚЕР= е.т. 1. Бір нәрсенің астын үстіне қарату, аударып тастау. 2. Ақтарып құя салу. 3. ауыс. Бастан-аяқ өзгерту, қопару, құлату, аяғын көкпен келтіру. 4. ауыс. Жер аудару. 5. ауыс. Аударыстыру, ақтару.

Төңкере салды [төңкеріп тастады]. Тоқтаусыз тез, асығыс ішін жіберді, сімдірі.

ТӨНҚЕРГІШ¹ зат. тех. 1. Қабырғалары ашылмайтын шанатты вагоншалардың жүгін түсіретін механизм. 2. Пісірілетін бұйымды горизонталь және тік бетте айналдыру арқылы пісіруді төменгі жазықтықта жүргізуге мүмкіндік тудыратын механизм.

ТӨНҚЕРГІШ² сын. Қуатты, зор.

ТӨНҚЕРМЕ¹ зат. тамақ. 1. Қазанды аударып-төңкеріп, қақпап пісірілген жұқа нан; қазанжамта. 2. жерг. Ұн мен майды араластырып, қуырып пісіретін майлы тәтті тамақ.

ТӨНҚЕРМЕ² зат. **Төңкергіш.**

ТӨНҚЕРМЕШ зат. Төңкерме жасаушы.

ТӨНҚЕРТ= е.т. Бір нәрсенің астын үстіне қарату, аударту.

ТӨНҚЕРТКІЗ= е.т. Төңкерттіру, төңкертіп қойғызу.

ТӨНҚЕРТКІЗУ Төңкерткіз етістігінің қимыл атауы.

ТӨНҚЕРТУ Төңкерт етістігінің қимыл атауы.

ТӨНҚЕРУ Төңкер етістігінің қимыл атауы; түбегейлі бастан-аяқ өзгерту.

ТӨНҚЕРУЛІ сын. Төңкерілген, асты үстіне қаратып аударылған.

ТӨНҚЕРІЛ= е.т. 1. Бір нәрсенің асты үстіне қаратылу, аударылу. 2. Төнү. 3. Бір қалыпта тұрмау, өзгеру. 4. Ауу, жөңкілу.

Төңкерілген астаудай. бейн. Ірі денелі, дөңкіген. **Төңкерілген қазандай.** а) бейн. Түңгі аспан. ә) Теңкіген-теңкіген, үлкен. б) Қамтыған, шартпаған. **Төңкерілген қайықтай.** поэт. Аспан-кестен болғандай.

ТӨНҚЕРІЛГІШ сын. Төңкеріліп тұратын, құбылмалы, төңкерме.

ТӨНҚЕРІЛП= е.т. 1. Аяғын көкпен келтіріп, аударту. 2. ауыс. Өлең, жыр, күйді ағылту, төгілту.

ТӨНҚЕРІЛУ Төңкеріл етістігінің қимыл атауы; асты үстіне қаратылу, аударылу.

ТӨНҚЕРІЛУЛІ сын. Асты үстіне қаратылу, аударылған.

ТӨНҚЕРІС зат. қоғ.-саяси. 1. Қалыптасқан қоғамдық-саяси жүйедегі түбегейлі өзгеріс. 2. тар. <лат. revolution> Дәуірі өткен қоғамдық және саяси құрылысты жоюға және жаңа қоғам орнатуға әкеліп жеткізетін, түбегейлі өзгеріс жасауға ұмтылатын қарулы көтеріліс. 3. ауыс. Белгілі бір нәрсенің дамуындағы, ағымындағы кетпестен болған өзгеріс, жаңалық.

ТӨНҚЕРІС= е.т. Астын үстіне қойып аударысу.

ТӨНҚЕРІСПЕК зат. Аударыспақ.

ТӨНҚЕРІСТІК сын. Төңкеріске қатысты, сонымен байланысты.

Төңкерістік жағдай. саяси. Қалың бұқара халықтың өмір сүріп отырған саяси құрылысқа қарсы күресуге дайын бұқаралық төңкерістік көңіл-күймен сипатталатын саяси жағдай.

ТӨНҚЕРІСТІР= е.т. Астын үстіне қаратып аударыстыру.

ТӨНҚЕРІСТІРУ Төңкерістір етістігінің қимыл атауы.

ТӨНҚЕРІСУ Төңкеріс етістігінің қимыл атауы.

ТӨНҚЕРІСП зат. тар. Революцияға қатысушы, төңкеріс жасаушы.

ТӨНҚЕРІСПІЛ зат. тар. Революцияны жақтаушы, революционер. // Төңкерісті жақтайтын, соны қолдайтын.

ТӨНҚЕРІСПІЛДІК зат. тар. Төңкерісті, революцияны жақтаушылық, қолдаушылық.

ТӨНҚІ= е.т. сөйл. **Дөңкі.**

ТӨНҚІРЕК зат. Бір заттың айналасы, жан-жағы, қасы; маңы. // Айналасындағы адамдар. // Туралы, жөнінде.

Төңірегі жаңалану. Жараның шеті кеңейіп, сау жерден жара пайда болу, асқыну. **Төңірегі күшіктеу.** Жараның айналасына бөртпештер пайда болып, ұлаюы, бөртпү, асқынуы, өршуі. **Төңірегі қызару.** Жараның, жауырының айналасы қызару, асқынуға бет алу. **Төңіректі барлау.** әск. Әскерлердің алдағы қимыл жасайтын аудандарындағы жергілікті жер бедері, топырақ-өсімдік жамылғысы, су бөгеттері, жол тораптары, елді мекен, гидротехникалық құрылыстар, сондай-ақ әскерлердің ұрыстық қимылдарына әсер ететін жергілікті жер элементтері туралы мәліметтерді алу, жинау және зерттеу.

ТӨНҚІРЕКТЕ= е.т. Бір нәрсенің айналасынан ұзап кете алмау, айналышпау, айналсоқтау, маңайлау.

ТӨНҚІРЕКТЕГІ сын. Айналадағы, маңайдағы.

ТӨНҚІРЕКТЕГІШ сын. Төңірегінде жүретін, маңайлағыш.

ТӨНҚІРЕКТЕЛ= е.т. Шамалану, есептелу.

ТӨНҚІРЕКТЕТ= е.т. Айналышқатту, маңайлату.

ТӨНҚІРЕКТЕТУ Төңіректет етістігінің қимыл атауы.

ТӨНҚІРЕКТЕУ Төңіректе етістігінің қимыл атауы.

ТӨНҚІРЕКТЕУШІ зат. Біреуден, бір нәрседен ұзап кетпей, маңайында жүруші.

ТӨНҚІРШЕК зат. жерг. **Төңірек.**

ТӨП¹ зат. жерг. Сөкпен жасалған көже, ботқа. 2. Талқаннан жасалатын ботқа. 3. Шарап, сыра дайындаудан қалған қалдықтардан әзірленетін, малға беруге болатын қоймалжың жем.

Төп көже. жерг. Сүтке пісірілген қою тары көже.

ТӨПЕ= е.т. 1. Бастырмалатып ұрып-соғу, үсті-үстіне тоқпақтау. // Жаудыру, оқтың астына алу. 2. ауыс. Тоқтаусыз жауу, төгіп-төгіп жіберу. 3. Тоқтамай, кідіріссіз сөйлеу, оқу.

ТӨПЕКШӨП зат. бот. жерг. **Дарабас.**

ТӨПЕЛЕ= е.т. 1. Бастырмалатып қайта-қайта ұрып-соғу. 2. Дамыл таптырмай, үсті-үстіне төпеу. 3. ауыс. Тоқтамастан сөйлеу, оқу.

ТӨПЕЛЕМЕ сын. Үйіп салынған, үйілме.

ТӨПЕЛЕН= е.т. 1. Үйіп салыну, үймелену. 2. ауыс. Тоқтаусыз жаудырылу.

ТӨПЕЛЕНУ Төпелен етістігінің қимыл атауы.

ТӨПЕЛЕС= е.т. Бастырмалатып бір-бірін ұрып-соғу, үсті-үстіне тоқпақтау.

ТӨПЕЛЕСУ Төпелес етістігінің қимыл атауы.

ТӨПЕЛЕТ= е.т. 1. Бастырмалата ұрып-соғу, тоқпақтау. 2. ауыс. Тоқтаусыз, үсті-үстіне жаудырту. 3. ауыс. Тоқтамай сөйлеу, кідіріссіз оқу, төпету.

ТӨПЕЛЕТУ Төпелет етістігінің қимыл атауы.

ТӨПЕЛЕУ Төпеле етістігінің қимыл атауы.

1. Үсті-үстіне тоқпақтау. 2. ауыс. Тоқтаусыз жауу, бастырмалау. 3. Төпел, тоқтамастан үсті-үстіне сөйлеу, оқу.

ТӨПЕМЕ сын. Төпелен, тоқтаусыз аққан.

ТӨПЕТ= е.т. 1. Бастырмалатып ұрып-соғу, үсті-үстіне тоқпақтау. 2. ауыс. Тоқтамай сөйлеу, кідіріссіз оқу.

ТӨПЕТУ Төпет етістігінің қимыл атауы.

ТӨПЕУ Төпе етістігінің қимыл атауы; бастырмалап ұрып-соғу, үсті-үстіне тоқпақтау.

ТӨПЕШТЕ= е.т. сөйл. **Төмпеште.**

ТӨПЕШТЕП-ТӨПЕШТЕП үст. Ұрып-соғып, таяқтап.

ТӨПЕШТЕУ Төпеште етістігінің қимыл атауы.

ТӨП-ТӨНҚІРЕК зат. Төңіректің бәрі, барлығы, айнала түгел.

ТӨПТ= е.т. сөйл. **Төнет.**

ТӨР зат. 1. Үйдің есігіне қарама-қарсы жоғарғы жағы. 2. этн. Жасы үлкен адамдар, сыйлы қонақпаротыратын құрметті орын. 3. ауыс. Ең жақсы, көрнекті жер, ыңғайлы орын. 4. Құтты, қасиетті мекен. 5. ауыс. Биігі, шыңы. 6. Түбі, түңкірі.

Төр бөлме. Түңкі бөлме, ішкі бөлме; Үйдің төр жағында орналасқан, үлкен, кең, көбінесе қонақ күтетін бөлме. **Төрге озды [шықты].** а) Жоғары шықты, төрге барды. ә) Кеңінен орын алды, қалыптасты. **Төрге шығарды [қондырды].** а) Сыйлап, жоғарыдан орын беріп, жайғастырды. ә) Сыйлады, құрмет көрсетті. **Төрден орын алды.** Өзгеден сыйлы болып, жоғарыдан көрінді. **Төр жақ.** Сыйлы қонақтар отыратын орын. **Төр майлау тойы.** этн. Жаңа қонысқа кіргенде үй иесінің қонақ шақырып, дастарқан жайып өткізетін той-думаны. **Төр сырмақ.** Көлемі 2–4 м болатын, жиектеп, екі өңінің киізін оюластырып жасалатын төрге төселетін сырмақтың түрі. **Төр төсек.** Бесік туралы. **Төрінен көрі жуық [жақын].** Қартайған, жасы келіп қалған, бір аяғы жерде, бір аяғы көрде.

ТӨРАҒА зат. тар. 1. Мәжілісті, жиналысты басқарушы ресми тұлға. 2. Ұйым, мекеме, бірлестіктердің басшысы.

ТӨРАҒАЛЫҚ зат. Мәжілісті, жиналысты басқарушылық қызмет, басшылық лауазымы.

Төрағалық етті. Төраға қызметін атқарды.

Төрағалық етуі. Қылмыстық істі алқаулық немесе жеке қарау кезінде төрағалық ететін судья.

ТӨРАЙЫМ зат. Мәжілісті, жиналысты басқарушы әйел адам.

ТӨРАЛҚА зат. ресми. Жиналысты, мәжілісті басқару үшін уақытша сайланған орган.

ТӨРГІ сын. Төрдегі, жоғарғы жақтағы.

Төргі үй. Түңкі үй, ішкі бөлме.

ТӨРДЕГІ сын. Төр жақтағы, түңкірдегі.

Төргегі үй. Төргі үй.

ТӨРДЕЙ: есік пен төрдей. а) Қол созымай, жақын (жер). ә) Үлкен денелі, зор (жылқы).

ТӨРЕ¹ зат. 1. көне. Шыңғыс ханның ұрпақтарына жататын, хан, сұлтан болу құқығына ие әлеуметтік топ, ақсүйек, ел билеуші әкім. 2. Әділдік, төрелік, билік айтушы адам. 3. Істің, даудың шешімі. 4. ауыс. Бір тектес заттың жақсысы, асылы, мықтысы.

Төре айтты. Ақыл, кеңес беріп, турасын көрсетті, кесімін шығарды. **Төре берді.** Билік жасап, әділдігін айтты. **Төре дақыл.** бейн. Дақылдардың дақылды, ең маңызды дақыл деген мағынада. **Төреге жүгінді.** Даулы мәселенің шешімін айтуды, кесім жасауды төренің, биіңің иелігіне берді. **Төреңе**

құлдық. Берген билігіңе ризамын деген мағынада. **Төресінен жаңылды.** Әділдіктен айырылды.

ТӨРЕ: төре төсек. жерг. Керуеттің үстіне киізді қабаттап, оның үстіне барқытпен қаптап салған төсек.

ТӨРЕДІЙ сын. Төре сияқты.

ТӨРЕ-ҚАРА зат. Төресі де, қарасы да аралас.

ТӨРЕЛЕ= ет. 1. Билік айту, шешімін шығару.

2. спорт. Жарыста төрелік ету.

ТӨРЕЛЕС= ет. Билік айтысу, шешім шығарысу.

ТӨРЕЛЕСУ Төресел етістігінің қимыл атауы.

ТӨРЕЛЕТ= ет. Билік айтып, шешім шығарту.

ТӨРЕЛЕТУ Төрелет етістігінің қимыл атауы.

ТӨРЕЛЕУ¹ сын. Төреге жақындау, төреге ұқсастау.

ТӨРЕЛЕУ² Төреге етістігінің қимыл атауы.

ТӨРЕЛІ сын. Сапалы, мәнді.

ТӨРЕЛІК¹ зат. Төре тұқымына тән қасиет.

ТӨРЕЛІК² зат. Бір нәрсе жөнінде айтылған билік, шешім, кесім.

Төрелік айтты [етті, берді]. Бір нәрсеге билік айтты, кесімін шығарды. **Төрелік сот.** заң. Сыртқы экономикалық және ғылыми-техникалық байланыстар жөніндегі шарттар мен басқа да азаматтық-құқықтық актілердің толық немесе тиісті дәрежеде орындалмауынан туындайтын дауларды шешу үшін тұрақты әрекет ететін ұйым. **Төрелік талдау.** хим. Өнім өндіруші мен тұтынушы арасындағы таласты шешу кезінде және ұзақ сақталған өнім сапасының мемлекеттік стандарт пен техникалық шарттарға сәйкестігін тексеруде жүргізілетін бақылау.

ТӨРЕМ зат. этн. Әйел адамның, жеңенің қайынына еркелетіп атайтын қаратпа атауы.

ТӨРЕ-МӨРЕ зат. Төре және сол сияқтылар.

ТӨРЕСЫМАҚ зат. Өзін төреге санайтын, пан адам.

ТӨРЕШЕ үст. Төреге ұқсап.

ТӨРЕШІ зат. 1. Билік айтушы, келістіруші, қазы. 2. спорт. <лат. arbiter> Спорт ойынында төрелік ететін адам. 3. заң. Дауласушы жақтардың өзара келісімі бойынша сайланатын тұлға.

Төреші қоңырауы. спорт. Кейбір спорт түрлерінде сөре мен мәреде, соңғы айналымға өткен кезде қағылатын дыбыс белгі. **Төрешілер алқасы.** спорт. Жарыстың өтуін басқару жүктелген спорт төрешілерінің тобы. **Төрешілер бөлмесі.** спорт. Төрешілер алқасы жұмыс істеуі үшін арнайы жабдықталған стадиондағы және басқа да спорт құрылысындағы бөлме. **Төрешілер мұнарасы.** спорт. Жарыс өтіп жатқан алаңды жақсы бақылау үшін біршама биікке орнатылған төреші отыратын орны бар мұнара.

ТӨРЕШІК зат. экспр. Төресымақ.

ТӨРЕШІЛ сын. көне. Мансап сүйгіш, әкімқұмар.

ТӨРЕШІЛДІК зат. 1. Мансап сүйгіштік, лауазымқұмарлық, әкімшілік. 2. сөйл. Қазабастылық, кеңсешілдік, формализмге бой ұрушылық.

ТӨРЕШІЛІК зат. 1. Билік айтушылық, қазылық. 2. спорт. Спорт жарыстарында, ойында төрелік етушілік, судьялық.

ТӨРЖҰМЫР зат. жерг. Қойшының торсық қабы.

ТӨРКІН зат. 1. Тұрмысқа шыққан қыздың ағайыны, туған-туысқаны; ел-жұрты. 2. ауыс. Белгілі бір нәрсенің түпкі негізі, басты арқауы. 3. Ата тегі, елі.

Төркінін көбеледі. Төркінін жақын тартты, пана тұтты. **Төркіні табылып, күлметі ашылды.** Себеп-сыры анықталып, ишкере болды.

ТӨРКІНДЕ=ет.этн. Тұрмысқа шыққан әйелдің ел-жұртына қыдырып баруы, туыстарын аралауы. 2. ауыс. Түбінде, тамырында жату, ұялау.

ТӨРКІНДЕС сын. 1. Бір елдің қыздары, туыстар. 2. ауыс. Түбі бір, негіздер.

ТӨРКІНДЕСТІК зат. Түбі, негізі бір болушылық.

ТӨРКІНДЕТ= ет. 1. Төркінін, ел-жұртын аралауы. 2. ауыс. Түбін, негізін ашу.

ТӨРКІНДЕТУ Төркіндет етістігінің қимыл атауы; төркінін аралауы.

ТӨРКІНДЕУ Төркінде етістігінің қимыл атауы; төркінін аралау, ағайын-туысына қыдырып бару.

ТӨРКІНДІК сын. Түп-төркіні бар, негізді.

ТӨРКІН-ЖҰРАҒАТ зат. Ұзатылған қыздың, тұрмыстағы әйелдің төркіні, ел-жұрты.

ТӨРКІН-ЖҰРТ зат. **Төркін-жұрағат.**

ТӨРКІНСІЗ сын. Түп-төркіні жоқ, негізсіз.

ТӨРКІНСІН= ет. Төркін санау, жұртым деп біліп еркінсу.

ТӨРКІН-ТӨС зат. Әйелдің төркін-жұрағаты.

ТӨРКІН-ТҮП зат. **Түп-төркін.**

ТӨРКІНШІЛ сын. Төркініне жиі барғыш (әйел).

ТӨРКІНШІЛДІК зат. Төркініне жиі барғыштық.

ТӨРКІНШІЛЕ= ет. Ағайын-туғанына, ел-жұртына бару, елін аралау.

ТӨРКІНШІЛЕУ Төркіншіле етістігінің қимыл атауы.

ТӨРЛЕ= ет. 1. Төрге шығу. 2. ауыс. Орнығу, қалыптасу, орын алу.

ТӨРЛЕТ= ет. Қонақтың, сыйлы адамның төрге шығып жайғасуы, құрмет көрсету нышанымен кірген адамды бөлменің жоғары жағына шығару.

ТӨРЛЕТУ Төрлет етістігінің қимыл атауы.

ТӨРЛЕУ Төрле етістігінің қимыл атауы.

ТӨРЛЕУШІ зат. Төрге отырушы адам.

ТӨРСЫРМАҚ зат. колонер. Сыйлы қонақтар келгенде төрдегі киіздің үстіне, қонақ көрпенің астына салатын сырмақ.

ТӨРСІЗ сын. 1. Төрі жоқ. 2. ауыс. Құтты мекенсіз.

ТӨРТ сан. 1. Үштен кейінгі есептік сан, 4 цифрінің атауы. 2. мат. Натурал сандардың ондықтар жүйесіндегі үштен кейінгі сан. 3. пед. Оқу орындарында білімді бағалауда қойылатын баға.

Төрт амал. мат. Арифметиканың қосу, бөлу, алу, көбейту амалдары. **Төрт арыстың баласы.** көне. Бүкіл ел, күллі қазақ жұрты. **Төрт асық.** жерг. Асық ойының бір түрі. **Төрт аяғы алаяқ, мандайы қасқа.** жерг. Сегіз қырлы, бір сырлы. **Төрт аяғы көкпен келді.** Аударылып түсті. **Төрт аяғынан тік тұрғызды.** Қалтына, орнына келтірді, түзеді, істі жандандырды. **Төрт аяғын тең басқан.** Барлық жағынан мінсіз, кемшілігі жоқ. **Төрт аяғы тең [тенселген] жорға.** а) Төрт аяғы тең түсетін, тайпалған жорға. ә) Төгіліп жырлайтын ақын, сөз зергері. **Төрт аяқ.** қас сап. Сойылған малдың теңдей етіп төртке бөлінісі. **Төрт аяқтан [аяқтап] ақсады.** Бар ауырталық түсіп, қатты қиналды, тұралап қалды. **Төрт аяқты.** Мал, хайуан. **Төрт аяқты мал.** Надан, топас. **Төрт бақыт.** Денсаулық, дабыр-дұбыр (бала). **Төрт дәулет, атақ-абырой.** **Төрт буынды тармақ.** әдеб. Қазақ поэзиясындағы өлең өлшемінде қолданылатын, бір бунақпан тұратын ең қысқа өлең жолы. **Төрт бұрышты дүние.** Айнала, шартарап, бар әлем. **Төрт бүктелді.** Бүк түсті, бұратылды, тұралап жатып қалды. **Төрт елі қазы.** тамақ. Сүбе майы төрт елі келетін қазы. **Төрт жағы құбыла [қыбыла].** Болып-толды; қазанағы қарқ, сағанағы сарқ күйге жетті. **Төрт жағы сай.** Бәрі жеткілікті, төрт құбыласы түгел. **Төрт жолақты қарашұбар жылан.** зоол. <лат. elaphe quatuorlineata> Қабыршақтылар отрядының сарыбас жылан тұқымдасына жататын жыланның түрі. **Төрт жол өлең.** Бір шумақ өлең. **Төрт көз ит [төбет].** діни. Екі көзінің үстінде көзге ұқсас ақшыс дақтары бар ит [Діни аңыз бойынша Әзірет Әлінің немерелерін су бермей қаталатын қастандықпен өлтірген Шаймір және оның жақстары Аялаңның қатарына шығып, төрт көз итке айналған]. **Төрт көзденді.** Көзін баттастыра бояды деген мағынада. **Төрт көзі түгел.** Бәрі жиналған, тегіс бас қосқан. **Төрт кітап.** діни. Көкпен төрт пайғамбарға түскен төрт

кітап: 1. Тәурат, 2. Зәбур, 3. Інжіл, 4. Құран [Діни аңыз бойынша Тәурат – Мұса пайғамбарға, Зәбур – Дәуіт пайғамбарға, Інжіл – Иса пайғамбарға, Құран – Мұхаммед пайғамбарға Алладан түскен. Діни аңызда Адам ата арқылы 10 кітап, Шис (Сиф) арқылы 50 кітап, Ыбраһым (Абрам) арқылы 10 кітап көкпен түсіпті]. **Төрт қанат.** этн. Төрт керегеден құралған (киіз үй). **Төрт қары бөз.** Ақырет, кебін. **Төрт құбыла [құбыласы, жағы] түгел [сай, тең].** Болып-толған, ешқандай қайғы-қасіреті жоқ, арман-тілегі орындалған, бәрімен қалтамасыз етілген, ешбір уайымсыз. **Төрт құбыласын түгел қылды.** Түгелдеді, кем-кегізін толтырды. **Төрт құбыласы түгелденді.** Барлық шаруасы ыңғайланды, болып-толды. **Төрт құлақты.** этн. Төрт бұрышты етіп қазылып, әр бұрышында шошайған шыы болатын (зират түрі). **Төрт қылыш.** миф. Ислам дініндегі аңыз бойынша жер бетіне жаннаттан түскен қасиетті қылыштар: 1. Халхал. 2. Самсам. 3. Зұлтықар. 4. Зұлперен [Қазақ көркем әдебиетінде асыл қылыш мағынасында зұлтықар жиі қолданылады. Аңызда сермегенде ұзарып кететін екі басты зұлтықар қылышты пайғамбар Мұхаммед ғалайһиссалам ұстаған, кейін ол күйеу баласы Хазірет Әлиде қалған деп айтылады]. **Төрт мұқараб періште.** Алла тағалаға ең жақын періштелер: Жәбрейіл, Әзірейіл, Ысрайыл, Микаил. **Төрт мүше.** этн. Екі аяқ, екі қол. **Төрт сауап.** діни. Көпшілік пайдаланатын игі істердің ең абзалы: ағаш егу, көпір (өткел) салу, құдық қазу, шөлдеген адамға сусын беру. **Төрт табандады.** Екі аяқ, екі қолын тіреп тұра қалды. **Төрт тағаны қимылдады.** Зорға қозғалды; әсіреді. **Төрт тармақты.** әдеб. Қазақ поэзиясында ең көп тараған, төрт жолдан тұратын шумақ өрнегі. **Төрт төмешілік [төбелік].** Ортаңғы мидың төбесін құрайтын ми бөлігі. **Төрт тұрманы түгел сай.** Жау жабыдғы, керек-жарағы түгел. **Төрт түлгі [түлік малы] сай.** Ішкені алдында, ішпегені артында, малды-жанды. **Төрт түлік.** этн. Түйе, жылқы, қой, сиыр сияқты үй малдарының жиынтық аты [Халық төрт түліктің әрқайсысының сақтаушы иесі бар деп ұғынып, оларды Ойсылқара, Қамбар ата, Жылқышы ата, Шопан ата, Зеңгі баба деп атаған]. **Төрт түлік малды құрады.** Байды, дәулеті асты. **Төрт түлікті.** Түйе, жылқы, қой, сиыр сияқты малы бар, төрт түлік жайылған. **Төрт тісті саулық.** а) Қошқардан қысыр қалмай төрт қоздаған саулық. ә) Төрт төлдеген соң, сүті қайтып, арықтап көртеіетін, тұқымы жаман деген мағынада. **Төрт шадияр.** діни. Мұхаммед пайғамбардың төрт ізбасары: Әбубәкір, Омар, Осман, Ғали.

Төрт шетті. жерг. Жыңқы тісінің ортасындағы қара мөрінің алдындағы тісте тұруы. **Төрт ішекті домбыра.** Төрт ішектен тұратын қазір көп қолданылмайтын көне домбыра үлгісі.

ТӨРТ-БЕС сан. Төрт не бес шамалас болжалды сан.

ТӨРТБҰРЫШ¹ зат. бот. жерг. Шылым. **ТӨРТБҰРЫШ**² зат. геом. Төрт бұрышты болып келген фигура.

ТӨРТБҰРЫШТЫ сын. геом. Төрт бұрыштан тұратын, төрт бұрышы бар (фигура).

ТӨРТКІІЗ зат. колонер. Төрге, қонақтардың астына төсейтін киіз.

ТӨРТЕН зат. жерг. Ұсақ малдан бірге туған төрт төл.

ТӨРТЕУ сан. Төрт санының жинақтау түрі.

ТӨРТЕУ-БЕСЕУ сан. Төрт-бес санының жинақтық түрі.

ТӨРТЕУЛЕП үст. 1. Төртеуі қосылып, төрт жақтап. 2. Төрт-төрттен.

ТӨРТКӨЗ зат. зоол. Су бетінде тіршілік етуге бейімделген балық түрі.

ТӨРТКІЛ¹ зат. жерг. Таудың қуар басындағы тегіс жер.

ТӨРТКІЛ² сын. 1. Төрт бұрышты. 2. Сүйірлеу төртбұрышты етіп салынатын (өрнек).

Төрткіл аймақтар. геогр. Горизонталь жатқан қатардан құралған, бедерінде үстірт пен жайпақ бетті, тік беткейлі, көбінесе сатылы біршама көтеріңкі жазық басым кең аумақ. **Төрткүл бөрік.** Төбесі жайпақ, төрт қыяқты бөрік. **Төрткіл дүние.** Дүниежүзі, бүкіл әлем. **Төрткіл тау.** геогр. Жайпақ бетті, тік (жоғары бөлігі тік жар), кейде сатылы, беткейлі таулар.

ТӨРТКІЛДЕ = е.т. Төрт бұрыш ету, төрт бұрыштау.

ТӨРТКІЛДЕН = е.т. Төрт бұрыштау.

ТӨРТКІЛДЕНУ Төрткілден етістігінің қимыл атауы.

ТӨРТКІЛДЕУ¹ сын. Төрт бұрыштылау.

ТӨРТКІЛДЕУ² Төрткілде етістігінің қимыл атауы.

ТӨРТҚАНАТ зат. зоол. Аквариумда өсіретін балықтың түрі.

Төртқанат жүзген. ө.с. <лат. tetrapterum> Кирказондар тұқымдасы жүзген туысына жататын өсімдіктің түрі.

ТӨРТПАҚ сын. 1. Иықты келген, мығым денелі, быртпаған, дембелше. 2. Аласа бойлы, тапал.

Төртпақ денелі. Ұзыны мен көлденеңі бірдей, бойы аласа, тығыршықтай.

ТӨРТПАҚТАН = е.т. Толысып, домаланыңқырап қалу.

ТӨРТПАҚТАНУ Төртпақтан етістігінің қимыл атауы.

ТӨРТПАҚТАУ сын. Домаланған, аласалау.

ТӨРТПАҚТЫҚ зат. Мығымдық, быртпағандық.

ТӨРТТАҒАН зат. 1. әдеб. Төрт жолдан ғана тұратын шағын өлең; рубаят. 2. спорт. <франц. parterre> Балуанның тізерлеп отырып алақандарын, білектерін кілемге тіреп тұрған күйі.

ТӨРТТАҒАНДА = е.т. 1. Төрт тағанын тіреп тұра қалу. 2. ауыс. Берік, нық болу.

ТӨРТТАҒАНДЫ сын. Төрт тіреуіштен тұратын.

ТӨРТТАСПА зат. этн. Қамшы өрімінің бір түрі.

ТӨРТ-ТӨРТТЕН үст. Төртеу-төртеу етіп, төртеулеп.

ТӨРТТІ-БЕСТІ сан. сөйл. **Төрт-бес.**

ТӨРТТІК¹ зат. спорт. Төрт ер кісі орын-дайтын спорттық акробатиканың түрі.

ТӨРТТІК² зат. Оқу-ағарту жұмысындағы білім сапасына қойылатын жақсы деген баға.

Төрттік дәуір. тар. Ұзақтығы 1–3,5 млн. жыл аралығы деп есептелетін жердің геологиялық тарихының бүгінге дейін созылып келе жатқан соңғы дәуірі. **Төрттік мұз басу дәуірі.** тар. Неоген дәуірінің аяғында температураның төмендеуінен жер бетін мұз басқан дәуір. **Төрттік шөгінділер.** Мұздықтардың еруінен, өзен, теңіз, уақытша су ағыстарының тұнбаларынан пайда болатын, төрттік дәуірден қалған шөгінділер.

ТӨРТІНШІ сан. Үштен кейінгі реттік сан.

Төртінші буын тілі. инф. <ағыл. fourth generation language> Жоғары деңгейлі тілдердің (қуінші буын тілдерінің) мүмкіндігін дамытатын және бейпрограммашыларға есептеу қуаттарын пайдалануға жеті мүмкіндік беретін тіл [Әдетте, шоғырланған мәліметтер қор басқару жүйесінің, сұраныстар тілінің, есеп беру генераторының және экрандық нысандарды пайдалану мүмкіндіктерінен тұрады. Қосымша мүмкіндіктері ретінде графика генераторын, шешімді қабылдауға демеуші функцияларды, экономикалық модельдеуді, электрондық кестелерді, статистикалық анализ функцияларын атап кетуге болады]. **Төртінші интернационал.** тар. совет. 1938 ж. Парижде Л.Д.Троцкийдің қолдауымен құрылған коммунистік партиялардың халықаралық бірлестігі.

ТӨРТТІС [ор. гервертозубец] зат. бот. Көпжылдық жабайы өсімдік.

ТӨРҮЙ зат. Үйдің ең үлкен, қонақ қабылдайтын бөлмесі.

ТӨС¹ зат. 1. Адамның, жан-жануарлардың қабырғасын біріктіріп, кеудесін құрайтын кеуде мүшесі, көкірек, омырау. 2. ауыс. Әйел жыныстықтарының омырауы, анары. 3. этн. Күйеу балаға берілетін сыбаға, кәделі мүше. 4. ауыс. Тау мен төбенің беткей жағы. 5. ауыс. Кемелің алдыңғы жағы. 6. ауыс. Баурай, аспан әлемі.

Төс аршынды сұлу. Мүсіні әдемі қыз, әйел. **Төс байлау.** этн. Үйге жыналып өткізілген отырыс, кештің алдағы күндері келесі үйде жалғасуы үшін лайық көрген кісіге сойылған малдың төсін байлап жіберетін ырым. **Төс ет.** Сыыр мен жылқының төстігі. **Төс етегі.** Малдың иш қуысын жауып тұрған жұқа көк ет. **Төске ойнады.** Басқа шықты, құтырды. **Төске шықты.** Басынды, басына шықты. **Төс қағысты [төске төс тигізілді, түйістірді, соғысты].** а) Адал дос болуға ант беріп, төстерін тиістірді. ә) Сәлемдесер, я қоштасар алдында құшақтасып кеуде түйістірді. **Төс қақты [соқты, ұрды].** Дандайсып мақтанды, менменсіп кеудесін керді. **Төс қыры.** анат. <лат. carina> Омыртқалы жануарлардың төс сүйегінде болатын айрықша өскін. **Төс сүйек.** Жан-жануарлардың кеуде мүшесі.

Төс табандан жатты. Бауырын төсеп, етпетінен жатты. **Төс табанды би.** Ықпалы, тегеуріні күшті табанды би. **Төс табаны жерге тиді.** Әбден жүйкеледі, шаршап-шалдықты. **Төс тақтасты.** Төс түйістірді, құшақтасты. **Төстің шұрайы.** Малдың төс етіндегі етегінің шандырлы, майлы шымы. **Төс шандыры.** Төс етегінің ішкі жағындағы көк шандыр. **Төсіне басты.** Көкірегіне қысты. **Төсін керді.** Паңданды, менмендік жасады.

ТӨС² зат. кәс. Үстіне темір қойып соғуға қолданылатын ұстаның құралы.

ТӨСАҒАШ зат. қолөнер. 1. Ағаштан ою-өрнекпен, сырлан, сүйекпен әшекейлеп жасаған, төсек салатын кереует. 2. Арбаның алдыңғы білігінің үстінде тұратын жастық ағаш.

ТӨСАЙЫЛ зат. этн. Аттың бауырын ала көлденең келтіріп тартып байлайтын тартпа.

ТӨСБАЛҒА зат. жерг. Шалғы, орақ т.б. шаруашылық құралдарының жүзін шыңдайтын төс.

ТӨСБЕЛП [ор. – медаль; франц. medaille; лат. metallum] зат. Елге сіңірген ерекше еңбегі үшін немесе белгілі бір тарихи оқиғалар мен тұлғаларды еске түсіру үшін берілетін, әдетте, дөңгелек формада жасалатын үкіметтік марапат белгісі.

ТӨСЕ = е.т. 1. Бір нәрсені (кііз, көрпе т.б.) жаю, жерге салу, төсеніш ету. 2. Бір нәрсенің үстіне салу, бетіне жатқызып жаю. 3. Қарату, қарсы тарту. 4. Жер бауырлау. 5. ауыс. Қою, тосу.

Төсей ату. әск. Жер бетінен сәл көтеріңкі биіктікте ату.

ТӨСЕК¹ зат. 1. Адам жататын, тынығатын орын; кереует. 2. Тосенуе, жамызуға, қыяқтауға керекті көрпе-жастық.

Төсегінен айырылған. Жаны тыныш жатпаған, жұрт қамы үшін қықы бөлген. **Төсегін бығады.** Зинақорлық жасады. **Төсек болып жатыр.** Жерге шашылып, рәсуа болған астық, жеміс, т.б. жайлы айтылады. **Төсек жазды.** жерг. Төсек салды. **Төсек жаңғыртты [жаңартты].** Басқа әйел алды, екінші рет үйленді (әдетте әйел қайтыс болып екінші әйел алған кісіге, кейде әйелінен ажырасып, басқа әйел алған адамға да айтылады). **Төсекке қисайды.** Жатып демін алды, тынығуға жатты. **Төсекпен көтерді.** Келін боп түсе сала екі қабат болды. **Төсек тартты [тартып жатты].** Сырқат меңдеп, жатып қалды, ұзақ қатты ауырды, науқастанды. **Төсекте басы, төскейде малы қосылды [жатты].** Ағайын-туысты, ынтымағы, бірлігі бар, қоныс ортақ жұрт болды. **Төсектен безінді.** а) Жар көңілінен суынды. ә) Жортуылды күндер туып, қықысын қашырды. **Төсектен жерінді.** Жар төсегінен безді, көңілі суыды. **Төсек шыпта.** жерг. Төсек астына салатын тоқылған қоға, қамыс ши.

ТӨСЕК² зат. Қоғадан, жөкеден тоқылған түйе төсеніші.

ТӨСЕК³ зат. қолөнер. Өрмектің желісі [Төсектің немесе желінің ұзындығы 5 м, ені 2,5 м болады].

ТӨСЕКАҒАШ зат. этн. **Төсағаш.**

ТӨСЕКАЛДЫ: төсекалды сырмақ. қолөнер. Төсектің орнына (астына), төсекағаштың алдына төсейтін сырмақ.

ТӨСЕКАЯҚ зат. қолөнер. Төсек жинап қоятын үй жиһазы.

ТӨСЕКЖАНДЫ сын. Үйкүшік, жыраққа көп шықпайтын.

ТӨСЕКЖАҚҚЫШ зат. Төсек үстін жабатын зат, жамылғы.

ТӨСЕКҚАҚПАН зат. саят. Жолбарыс, аю сияқты ірі аңдарға салынатын үлкен қақпан.

ТӨСЕКҚАП зат. қолөнер. Төсек-орын жабдықтарын сақтайтын қап.

ТӨСЕК-МӨСЕК зат. сөйл. **Төсек-орын.**

ТӨСЕК-ОРЫН зат. Жатуға қажетті көрпе-жастық, төсеніш.

ТӨСЕКСІЗ сын. Төсегі, жатар орны жоқ.

ТӨСКЕЙ зат. сын. Төсек сияқты.

Төскей жазық. Теп-тегіс, бірде-бір ойлы-қырлы жері жоқ алқап.

ТӨСКЕТЕЛ = е.т. Жайылу, төселу.

ТӨСКЕТЕМІР зат. жерг. Былғарыдан тігілген белбеудің а жүгеннің ішкі жағына құйманы орналастыратын, мыстан қақтаған жұқа астарша.

ТӨСКЕТЕС сын. Жатын орны іргелес, қатар.

ТӨСКЕКТІ зат. этн. Жаңа түскен келін бала көтеріп, жұкті болғанда ененің көрші-қолаң, ауыл-аймақты шақырып шүкірлік жасап беретін асы.

ТӨСКЕТІ сын. Төсегі бар, төсек салынған.

ТӨСКЕТІК сын. Төсек боларлық, төсекке жарарлық.

ТӨСКЕШЕ зат. Кішігірім төсек.

ТӨСКЕШІ зат. **Төсекшіл.**

ТӨСКЕШІЛ сын. Төсек құмар.

ТӨСЕЛ = е.т. 1. Жайылу, төсеніш етілу.

2. Бетіне, үстіңгі қабатына салыну. 3. ауыс. Белгілі бір іске дағдылану, жаттығу, қалыптасу, машықтану.

ТӨСЕЛДІР = е.т. Дағдыландыру, қалыптастыру, машықтандыру.

ТӨСЕЛДІРУ Төселдір етістігінің қимыл атауы.

ТӨСЕЛМЕ сын. сөйл. **Төселмелі.**

ТӨСЕЛМЕЛІ сын. Сабағы жайылып, жерге төселіп өсетін (өсімдік).

Төселмелі өсімдіктер. Көлденең өрнектері төселіп, өсу процесінде тамырланатын өсімдіктер.

ТӨСЕЛП = е.т. Дағдыландыру, қалыптастыру.

ТӨСЕЛТПР = е.т. 1. Жайылтыру. 2. ауыс.

Қалыптастыру, дағдыландыру.

ТӨСЕЛТПІРУ Төселтір етістігінің қимыл атауы.

ТӨСЕЛТУ Төселт етістігінің қимыл атауы.

ТӨСЕЛҮ Төсел етістігінің қимыл атауы.

1. Жайылу, салыну. 2. ауыс. Дағдылану, машықтану.

ТӨСЕЛҮШІЛІК зат. Дағдыланушылық, машықтанушылық.

ТӨСЕЛІН = е.т. сөйл. Төселу, жайылу.

ТӨСЕЛІНУ Төселін етістігінің қимыл атауы.

ТӨСЕЛІНКІ сын. Төселетін, жайылыңқы.

ТӨСЕЛІНКІРЕ = е.т. Іске машықтаныңқырау, жаттығыңқырау.

ТӨСЕЛІНКІРЕУ Төселінкіре етістігінің қимыл атауы.

ТӨСЕМ зат. 1. Төсеніш. 2. Бір нәрсенің үстіне салынатын жабын.

Төсем таужыныс. геол. Шеген қалқасын құрастыру аяқталғаннан кейін оған түсетін динамикалық жүктемені азайту мақсатында жасалатын кесекті таужыныс қабаты.

ТӨСЕМДІК сын. Төсем боларлық.

Төсемдік құрал-сайман. Металдарды қысыммен өңдеудің соғу өндірісінде дәл соғылманы алу үшін қолданылатын арнайы аспап.

ТӨСЕМЕ зат. Төсем, жабын.

Төсеме қабат. Жер қабатының қыртысын тегістеген кезде топырақтан төселген қабат немесе жердің құнарлылығын арттыру үшін басқа жақтан тасып әкеліп төселген құнарлы топырақ қабаты.

ТӨСЕН= ет. Өз астына төсеу, жаю.

ТӨСЕНДІ сын. Қиыршық тас, құм төселген.

ТӨСЕНУ Төсен етістігінің қимыл атауы.

ТӨСЕНІС= ет. Жайысу, бірге төсеу. // Төсемдік, төсеніш боларлық.

ТӨСЕНІШ зат. 1. Үйдің еденіне төселетін киіз, алаша, кілем, көрпе тәрізді үй жиһаздары. 2. мал-шар. Мал қорасының едені жұмсақ, жылы, жайлы да таза болу үшін төселетін төсем. 3. Жылуды жақсы сақтайтын, су өткізбейтін заттан жасалған ұйықтағанда кіретін қаптың астына салуға арналған жаддық. 4. гидрол. Гидротехникалық құрылыстар мен жолдардың жасанды іргетасының табаны өте сығылғыш, тұрақсыз, сусымалы топырақтың үстіне тұрғызылатын жағдайда, құрылыстың оған түсіретін қысымын нығайта түсу үшін арнайы жасалынатын төсеніштік құрылыс материалдары. 5. спорт. Секірістен кейін жерге түскенде, сол сияқты белдесу, акробатикалық, гимнастикалық жаттығуларды орындау кезінде жарақат алудан сақтандыру үшін қолданылатын жұмсақ жаддық.

Төсеніш бет. Жылу және ылғал алмасу процестерінде атмосферамен өзара әрекеттесетін жер беті (топырақ, қар, өсімдік, су, мұз). **Төсеніш сырмақ,** зат. қолөнер. От басы мен төрге өлішепін жасалған, жерге төсейтін сырмақ.

ТӨСЕНІШСІЗ сын. Төсеніші жоқ, төсеніш салынбаған.

ТӨСЕНІШТЕЙ сын. Төсеніш сияқты.

ТӨСЕНІШТІК сын. Төсеніш боларлық, төсенішке жарарлық.

ТӨСЕС= ет. Жайысу, салысу.

ТӨСЕСУ Төсес етістігінің қимыл атауы.

ТӨСЕТ= ет. Жайғызу, төсеніш салғызу.

ТӨСЕТТІР= ет. Жайғыздыру, төсеніш салғыздыру.

ТӨСЕТТІРУ Төсеттір етістігінің қимыл атауы.

ТӨСЕТУ Төсет етістігінің қимыл атауы.

ТӨСЕУ Төсе етістігінің қимыл атауы; жаю, салу.

Төсеу тақтасы. Құймакесекті немесе дайындаманы шөктіруге қолданылатын, ортасында тесігі бар құрал-сайман.

ТӨСЕУАҒАШ зат. қолөнер. Керегелерді көктеу кезінде желілердің астына қойылған жастық ағаш.

ТӨСЕУЛІ сын. Жаюлы, төселген.

ТӨСЕУШІ зат. Жабын салушы.

ТӨСЖАРА зат. Жуан ағаш шоқпар.

ТӨСКАМЗОЛ зат. Әйелдер мен еркектер киетін, бел қынамен, жеңі шынтақтан ғана келетін шолақ камзол.

ТӨСКЕЙ¹ зат. Таудың қия беткейі, биіктеу баурайы.

Төскейде мал қосылды. Жайылымдас, қоныстас болды. **Төскейде** малы, төскекте басы қосылған. Бірбірімен етене сіңісіп, араласып кеткен.

ТӨСКЕЙ² зат. бот. жерг. **Төскейшөп.**

ТӨСКЕЙЛЕ= ет. Беткейлеу жаққа қарай көтерілу.

ТӨСКЕЙЛЕУ¹ сын. Жоғарылау, биіктеу; көтеріңкі.

ТӨСКЕЙЛЕУ² Төскейле етістігінің қимыл атауы.

ТӨСКЕЙЛІ сын. Беткейлі, биіктеу баурайы бар.

ТӨСКЕЙЛІК зат. Төскей жақ.

ТӨСКЕЙШӨП зат. өс. <лат. linosyris cass>

Төскей туысына жататын өсімдік, емізкіше.

ТӨСКЕЛІ зат. жерг. Темір келі, шойын келі.

ТӨСҚАЛТА зат. Киімнің кеуде тұсына тізілген қалта.

ТӨСҚАРЫН зат. зоол. Орталық және Оңтүстік Америка суқоймаларында тіршілік ететін кеудесі шығыңқы, кеуде жұзбеқанаттары ұзын балық.

ТӨСҚҰДЫҚ зат. жерг. Тайыз, онша терең емес құдық.

ТӨСТАРТҚЫШ зат. Төске киілетін әйел киімі.

ТӨСҚАЛДАҚ зат. сөйл. Қой, ешкі малының төстізі.

ТӨСҚАП зат. Аттың төсі мен алдыңғы аяғын қар, сиңгі мұз жаралаудан сақтайтын жадық.

ТӨСҚАСҚА зат. Мал төсінің алды, екі аяғының ара тұсы, төстік.

ТӨСТАБАН¹ зат. 1. Түйе шөгіп жатқанда кеудесіне төсеніш, қарнын ызадан, өзе де қауіптерден сақтауға қорғаныш болатын төсінің жерге тиіп жататын табан тәрізді жері, жер соары. 2. жерг. Шолақ ұлан.

ТӨСТЕ= ет. сөйл. **Билеп-төсте** (ырқына көндіру, дегенін істету).

ТӨСТЕК сын. сөйл. Кеуделі, төсті.

ТӨСТЕКТЕЙ сын. Төстек сияқты, төстек тәрізді.

ТӨСТЕКТЕУ сын. Кеудесі сәл көтеріңкілеу, төстілеу.

ТӨСТЕН= ет. Төсі шығу, көріну.

ТӨСТЕС= ет. Төсті-төске тигізу, құшақтасу.

ТӨСТЕСУ Төстес етістігінің қимыл атауы.

ТӨСТІ= ет. Сыртқа қарай шығыңқырап тұру, бұлттио.

ТӨСТИТ= ет. Сыртқа қарай шығыңқыратып, бұлттиту.

ТӨСТИТУ Төстит етістігінің қимыл атауы.

ТӨСТИП-ТӨСТИП үст. Бұлттып, көзге көрініп.

ТӨСТИЮ Төсти етістігінің қимыл атауы.

ТӨСТУРАР зат. этн. жерг. Қыз жеңгесі күйеу балаға төсті өз қолымен турап бергені үшін күйеу жағынан жеңгеге беретін сый.

ТӨСПІ сын. Төсі шығыңқы, кең кеуделі, салқы төсті.

ТӨСПК зат. 1. Сойылған қойдың терісімен қоса кесіп алынған төсі. 2. Малдың төс сүйегінің тұсы. 3. тамақ. Қой, ешкі сойғанда төс етін тұздап, отқа қақтап пісірілетін қазартың ұлттық тағамы.

ТӨСПКТЕЙ сын. Төстік сияқты.

ТӨСПКТЕУ сын. Төстілеу, төсі шығыңқылау.

ТӨСПКІШЕ үст. Төстік тәрізді, төстікке ұқсап.

ТӨСПІЛЕУ сын. Төсі шығыңқы, кеуделілеу.

ТӨТЕ¹ сын. Айналыс, бұрылысы жоқ, тура, тіке.

Төте жазу. лінг. А. Байтұрсынұлының араб графикасы негізінде жасаған жазу жүйесінің халықтық атауы. **Төте жеткізу.** инф. <ағыл. point-to-point> Қандай да бір аралық құрылғыны пайдаланбастан, екі бөлмнің арасында мәліметтерді тікелей жеткізу. **Төте оқу.** Араб жазуында сауат ашудың жаңартылған әдісі. **Төте салықтар.** экон. Салық төлеушінің табысынан немесе мүлкінен алынатын салықтар. **Төтесінен қайырды.** Қысқа сөйледі, турасын айтты. **Төтесінен салды [тартты].** Тіке, жол қысқарта жүрді. **Төте шығындар.** экон. Белгілі бір бұйымды шығарумен тікелей байланысты шығындар.

ТӨТЕ= ет. 1. Табиғат күштеріне төзімділік көрсету, жайсыз жағдайға шыдас беру. 2. ауыс. Өмір қиындықтарына, келеңсіздіктерге қарсы тұра білу, қайсарлық көрсету. 3. ауыс. Жауға қарсы тұрып, күресе білу.

Төтеп берді. Қарсы тұрып, күресе білді.

ТӨТЕДЕН үст. Күтпеген жерден, өкпе тұстан.

ТӨТЕДЕН-ТӨТЕ үст. Турадан-тура, тұп-тұра.

ТӨТЕЛ зат. Бекіністегі жер асты жол.

ТӨТЕЛЕ= ет. 1. Барар жерге тура тарту, тіке жүру. 2. ауыс. Тікесінен сөйлеу.

ТӨТЕЛЕЙ үст. Туралай, тікелей.

ТӨТЕЛЕНКІРЕУ= ет. Төтелей тұсінкіреу, тіке жүріңкіреу.

ТӨТЕЛЕНКІРЕУ Төтелеңкіре етістігінің қимыл атауы.

ТӨТЕЛЕТ= ет. Барар жерге туралата тарту, тікелете жүру.

ТӨТЕЛЕТУ Төтелет етістігінің қимыл атауы.

ТӨТЕЛЕУ¹ сын. 1. Өкпе тұстау, жақындау. 2. ауыс. Тікелеу айтылаң.

ТӨТЕЛЕУ² Төтеле етістігінің қимыл атауы.

ТӨТЕЛІК зат. Өкпе тұстық, жақындық, туралық.

ТӨТЕМЕЛІЛІК зат. сөйл. <лат. immunitas>

Жұқпалы ауруға немесе уағазаның қарсы тұра алу, қабылдамаушылық қасиеті, иммунитет.

ТӨТЕН сын. сөйл. **Төтеніше.**

Төтеннен келген [кез болған]. Аяқасты, кенеттен пайда болған.

ТӨТЕНДЕ= ет. Төтелеу, тура жүру.

ТӨТЕННЕН үст. Күтпеген жерден, кенеттен.

ТӨТЕННЕН-ТӨТЕН үст. сөйл. **Төмеден-төме.**

ТӨТЕНШЕ сын. 1. Айрықша, ерекше. 2. Шұғыл жағдайларға байланысты.

Төтенше бюджет. экон. Жай бюджетке (ағымдағы кірістер мен шығыстар бюджетіне) қосымша түрде жасалатын мемлекет кірістері мен шығыстарының тізбесі. **Төтенше жағдай.** Табиғат апаты, соғыс қаупі, техногендік апат, халық ішіндегі толқу, т.б. жағдайларда мемлекетке төнген түрлі қауіпке байланысты президент немесе парламент жариялайтын уақытша режим. **Төтенше және өкілетті елші.** дипл. Бір елдің екінші елге төтенше жағдайларда жіберілетін белгілі өкілеттілігі бар елшісі. **Төтенше заңдар.** заң. Төтенше жағдай кезінде қабылданатын заңдар. **Төтенше кірістер.** экон. Төтенше бюджетте қарастырылатын мемлекеттік кірістер. **Төтенше салықтар.** экон. Жеке және заңды тұлғалардың әлдебір төтенше жағдайлар (соғыс, дүлей апат, т.б.) болғанда мемлекеттік бюджетке төлейтін міндетті төлемдері. **Төтенше шығыстар.** экон. Төтенше бюджетте қарастырылатын мемлекеттік шығыстар.

ТӨТЕПКІ зат. Төтеп берушілік.

ТӨТЕРЕК сын. Тураалау, тікерең.

ТӨТЕСІН= ет. Төте деп білу, жақыныну.

ТӨТЕСІНУ Төтесін етістігінің қимыл атауы.

ТӨТЕ-ТӨТЕ од. жерг. Тауықты шақырғанда айтылатын сөз.

ТӨТЕУ Төте етістігінің қимыл атауы.

ТӨТ-ТӨТ од. жерг. Тауықты шақырғанда айтылатын сөз.

ТӨШКЕ [ор. точка] зат. сөйл. **Нүкте.**

ТРАБЕКУЛА [лат. Trabecula: tiabs – бөрене] зат. мед. Белгілі бір мүшенің (мәселен, талақтың) ұлпасын көптеген бөліктерге бөліп тұрған, дәнекер тіннен құралған қалқан.

ТРАВЕРС [ағыл. traverse] зат. спорт. Шыңға немесе жотаның сенгіріне таудың беткейін бұйырлап бір бағыт бойынша көтерілетін, ал түскен кезде тәртіптің ретімен жеңіл жолды таңдайтын спорттық өрмелеудің түрі.

ТРАВЕРТИН [итал. travertino] зат. Әкті жеңіл тау жынысы.

ТРАВМАТИКАЛЫҚ сын. Адам немесе затты зақымдайтын құралды сипаттау үшін қолданылатын термин.

ТРАВМАТОЛОГИЯ [грек. trauma – жарақат, logos – ілім] зат. мед. Клиникалық медицина-ның жарақатты, оның түрлері мен себептерін, өту барысын зерттеп, осыған лайық емдеу және алдын ала сақтану шараларын қарастыратын саласы.

ТРАВМАТОЛОГИЯЛЫҚ сын. Травматологияға қатысты, сонымен байланысты.

ТРАГЕДИЯ [грек. tragōidia] зат. 1. әдеб. Соғыс қайғылы оқиғаман (кісі өлімі, апат т.б.) шешім табатын драмалық шығарма. 2. ауыс. Қайғылы оқиға.

ТРАГЕДИЯЛЫ сын. 1. Трагедия жанрына құрылған. 2. Қайғылы, аянышты.

ТРАГЕДИЯЛЫҚ сын. 1. Трагедия сипатындағы, соған тән. 2. ауыс. Қайғылы, аянышты.

ТРАГЕДИЯШЫ зат. әдеб. Трагедия жанрында шығарма жазушы.

ТРАГИЗМ зат. әдеб. Әдеби, музыкалық шығармалардағы трагедиялық элементтер.

ТРАГИК сын. 1. әдеб. Трагедия жанрында жазатын (автор). 2. театр. Трагедиялық рөлдерде ойнайтын (актер).

ТРАГИКОМЕДИЯ зат. театр. Трагедия мен комедияның элементтері араласқан драмалық шығарма.

ТРАГИКОМЕДИЯЛЫҚ сын. театр. Трагикомедияға тән.

ТРАДЕСКАНЦИЯ [лат. tradescantia] зат. өс. Тік және жайылып өсетін сабақтары бар декоративті бөлме өсімдіктері.

ТРАЕКТОРИЯ [лат. tractus] зат. 1. Дененің не нүктенің т.б. әуеде ұшу жолы, жасаған сызығы. 2. әск. Снарядтың немесе оқтың ауадағы ұшу жолы.

Траекторияның жоғарғы нүктесі. әск. Қару горизонты үстіндегі оқтың (снарядтың, минаның, ракетаның) ұшу траекториясының ең биік нүктесі.

ТРАЕКТОРИЯЛЫ сын. Траектория жасап қишқан, белгілі сызық бойымен жүрген.

ТРАЙБАЛИЗМ [ағыл. tribalism] зат. қоғ. -әлеум. 1. Рушылдық (қоғамдық жікке бөлінушілікті тудыратын этнос ішіндегі ру-тайпалар мен жеке адамдар бойындағы тайпалық, рулық сезім). 2. Мәдени-тұрмыстық, мәдени-діни және қоғамдық-саяси салаларда кездесетін тайпалық ерекшеліктерге бас қырып, сол өзгешеліктерді алға тарту құбылысы.

ТРАКТ [нем. Trakt] зат. 1. Әбден жүрілген үлкен жол. 2. Белгілі бір затты жеткізуге, жөнелтуге арналған құралдар жиынтығы.

ТРАКАТАТ [лат. tractatus] зат. ғыл. Белгілі бір ғылыми саласы бойынша жазылған, түбегейлі зерттеу жұмысы, ғылыми шығарма.

ТРАКТАЦИЯ [лат. tractatus] зат. экон. Туісті мәміле жасауға мүдделі ықтимал сатып алушыларды немесе сатушыларды анықтау мақсатын көздейтін тауар сату немесе сатып алу туралы алдын ала жасалған ұсыныс.

ТРАКТИР [лат. tractor] зат. 1. Мейрамханасы бар қонақ үйі. 2. Арзанқол мейрамхана.

ТРАКТОВКА зат. сөйл. Белгілі бір нәрсеге берілген түсініктеме.

ТРАКТОР [лат. traktor] зат. Тіркемелі, аспалы не өздігінен қозғалмайтын (стационар) құралдармен бір агрегатқа біріктіріліп, ауылшаруашылық жол құрылысы, жер қазу, көліктік, т.б. жұмыстарды атқаруға арналған, өздігінен қозғалатын доңғалақты не шынжыр табанды мәшине.

Трактор бригадасы. сов. Тракторшылардан құралған топ.

ТРАКТОРДАЙ сын. Трактор сияқты.

ТРАКТОРИСТ зат. сөйл. Тракторшы.

ТРАКТОРИСТІК зат. сөйл. Тракторшылық.

ТРАКТОРЛЫ сын. Тракторы бар, трактор жүргізетін.

ТРАКТОРША ұст. Тракторға ұқсап.

ТРАКТОРШЫ зат. Трактор жүргізушілердің арнаулы курсын оқыған, трактор жүргізу кәсілі бар адам.

ТРАКТОРШЫДАЙ сын. Тракторшы сияқты.

ТРАКТОРШЫЛЫҚ зат. Тракторшы кәсібі.

ТРАЛ [ағылш. trawl] зат. кәс. 1. Пішіні конус тәрізді, әртүрлі тереңдіктен балық аулауға

арналған тордан тоқылған сүзгі құралы. 2. гидрограф. Су астындағы белгілі бір тереңдіктегі кедергілерді анықтап, қауіпсіз жүзуді қамтамасыз етуге арналған құрылғы. 3. әск. Миналарды анықтау мен жоюға арналған құрылғы.

ТРАЛДЫҚ сын. Трал қолданатын.

ТРАЛМЕЙСТЕР [ағыл. trawl, нем. Meister – шебер] зат. кәс. Тралмен балық аулауды басқаратын маман.

ТРАЛЬЩИК зат. 1. кәс. Тралмен жабдықталған балық аулау кемесі. 2. әск. Суасты миналарын тралмен тауып, жоюатын әскери кеме.

ТРАМВАЙ [ағыл. tram – вагон, арба, way – жол] зат. Электр энергиясының қуаты арқылы рельспен қозғалып, адам тасымалдайтын қалалық вагонды көліктің түрі.

ТРАМВАЙЛЫ сын. Трамвайға ие, трамвай жүретін.

ТРАМПЛИН [франц. tremplin] зат. спорт. Шаңғымен биіктен секіру үшін не суга секіру үшін жасалған арнаулы тұғыр.

ТРАНЗАКЦИЯ [ағыл. transaction] зат. инф. Мәліметтер қорын бір қарама-қайшылықсыз жағдайдан басқа жағдайға ауыстыру үшін енгізілетін хабарлама; мәліметтер базасын өзгертуге сұраныс; топтық амалдар.

ТРАНЗИСТОР [ағыл. transistor] зат. 1. Батареямен сөйлейтін көлемі шағын радиоқабылдағыш. 2. кәс. Электр тербелістерін күшейтуге, оны тудыруға және түрлендіруге арналып жартылай өткізгіш кристалл негізінде жасалған электрондық аспап.

ТРАНЗИСТОРЛЫ сын. Транзисторы бар, соған ие.

ТРАНЗИСТОРЛЫҚ сын. Транзистор түріндегі. **ТРАНЗИТ** [лат. transitus] зат. 1. Бір жерден екінші жерге жолаушы не жүкті аралық пункт арқылы тасымалдау ісі. 2. кеден. Тауарлар екі кеден органы арқылы кеден базжы мен салығы алынбай өткізілетін кеден резимі.

Транзит операциялары. экон. Жүкті жөнелтушілердің жеткізушілермен жасасатын шарт бойынша шикізатты, материалдарды, отынды және басқа материалдық құндылықтарды жүк алушыға тікелей жөнелтуіне байланысты операциялар.

ТРАНЗИТОЛОГИЯ [лат. transitus – өту, грек. logos – ілім] зат. Өзгерістердің құндылықты және мақсатты белгілерін есепке алмау негізінде өтпелі қатынастарды зерттейтін білім саласы.

ТРАНЗИТТІК сын. Транзитпен байланысты.

Транзиттік аймақ. экон. Теңіз жазалауында орналасқан мемлекеттегі сауда аймағы. **Транзиттік өзен.** Ағып өтетін аумақтың физикалық-географиялық жағдайларына сәйкес келмейтін су жүргісімен сипатталатын өзен телімі. **Транзиттік тауар айналымы.** экон. Көтерме сауда кәсіпорындары тауарларды өз қоймаларына әкелместен, өндірістік кәсіпорындардан немесе жеткізушілерден тікелей сатып алушыларға жөнелте отырып сататын көтерме сауда айналымының бір түрі.

ТРАНКИВИЗАТОР [лат. tranquillo] зат. Тыныштандыратын қасиеті бар, психотроптық құралдар тобына жататын дәрілік препарат.

ТРАНС [франц. transe] зат. мед. Адам санының дүниеде, қоршаған ортадан тұнжырау, безу түрінде көрініс беретін психикалық күй.

ТРАНС [лат. trans] Күрделі сөздердің алғашқы бөлігі. 1. Қандай да бір кеңістік арқылы қозғалыс, оны қиып өту. 2. Қандай да бір нәрсенің артынан ілесу, қандай да бір нәрсенің қарсы жағында орналасу. 3. Қандай да бір нәрсенің қатысуы арқылы белгілеу немесе беру.

ТРАНСАГЕНТТІК сын. Тұрғындарға барлық көлік қызметтерін ұсынатын мекеме.

ТРАНСАКЦИЯ [латын. transactio] зат. экон. Қайсыбір мақсат үшін бір шоттан екінші шотқа ақша аударудан тұратын алыс-беріс; өзара кеңшілік жасалатын мәміле, келісім.

ТРАНСАКЦИЯЛЫҚ сын. экон.

Трансакцияға қатысты, сонымен байланысты.

Трансакциялық банк. қаржы. Шетелдік кәсіпорындар (филиалдар, бөлімшелер, өкілдіктер, агенттіктер) торабы және қатысу жүйесі арқылы өкім жүргізетін, несие капиталының дүниежүзілік рыногындағы валюта және несие операцияларын бақылайтын әмбебап тұрпаттағы ірі несие-қаржы кешені. **Трансакциялық депозит.** қаржы. Чек немесе электрондық ақша аударымы арқылы жүзеге асырылатын мәміле бойынша төленетін төлем түрінде басқа тұлғаларға аударылуы мүмкін депозит, қаражат.

ТРАНСГРЕССИЯ [лат. transgressio] зат. акат. Ағзадағы қандай да болмасын белгі қасиетін арттыратын немесе кемітетін полимерлі гендердің жинақтаушы әсері.

ТРАНСГРЕСТІК зат. <лат. transgressio> Тектоникалық қозғалыстар өсерінен жер қыртысының төмендеуі немесе дүниежүзілік мұхит деңгейінің көтерілуі нәтижесінде теңіздің құрлықты басу үдерісі.

ТРАНСДУКЦИЯ [лат. transductio] зат. Генетикалық материалдың бір бактериядан (донор) екіншісіне (реципиент) бактериофагтардың көмегімен тасымалдану үдерісі.

ТРАНСИВЕР зат. Адаптер мен желілік кабельдің немесе екі сегменттің арасында мәліметтер жеткізуге арналған қабылдаушы таратқыш.

ТРАНСКРИПЦИЯ [лат. transcriptio] зат. лингв. 1. Белгілі бір тілдегі дыбыстарды дәл беру үшін пайдаланылатын жазу, шартты таңба. 2. м.у.з. Музыкалық шығарманы басқа аспаптарға немесе дауысқа салу әрекеті.

ТРАНСЛИТЕРАЦИЯ [лат. trans – арқылы, littera – әріп] зат. лингв. 1. Белгілі бір тілге тән дыбысты екінші бір тілдің орфографиялық заңдылығына лайық белгілеу. 2. инф. Бір символдан қайта кодтау; бір алфавиттің символын функционалды тепе-тең басқа алфавиттің символына түрлендіру.

ТРАНСЛОКАЦИЯ зат. биол. Ұқсас, жұп (гомологиялық) хромосомалардың бір-бірімен бөлім алмастырулары жүретін, хромосомалық өзгерістердің бір түрі.

ТРАНСЛЯЦИЯ [лат. translatio] зат. Студиядан тысқары белгілі бір оқиға, үлкен мереке не спорт жарысы болып жатқан жерден радио және теледидар арқылы берілетін хабар.

ТРАНСМИССИЯЛЫҚ; трансмиссиялық ауру. мед. Ауру адамнан немесе жануардан дені сауға таратқыш жануарлар, негізінен қан-сорғыштар арқылы жұғатын жұқпалы ауру.

ТРАНСПАРАНТ [франц. transparent] зат. 1. Ұрандар мен үндеулер жазылып, жақтауға керілген мата қындысы. 2. Түзу жазу үшін жолсыз ақ қағаздың астына салынатын сызықша парақ.

ТРАНСПИРАЦИЯ [лат. trans – тікелей өту, spirare – тыныс алу] зат. Судың негізінен жатырақ арқылы булану үдерісі.

ТРАНСПЛАНТАТ зат. мед. Тірі тін мен өсімдіктердің трансплантация арқылы ауыстырып салынған органдары мен тіндерінің бөлігі.

ТРАНСПЛАНТАЦИЯ [лат. transplantatio] зат. мед. Адам мен жануарларда органдар мен тіндерді ауыстырып салу әдісі.

ТРАНСПОЗИЦИЯ [лат. transpositio] зат. 1. м.у.з. Музыкалық шығармадағы барлық дыбыстарды белгілі бір жоғары не төмен интервалға ауыстыру. 2. лингв. Белгілі бір тілдік форманы басқа бір формалардың қызметінде жазу.

ТРАНСПОРТ [лат. transportare] зат. **Көлік** (әуеде, жерде және суда жолаушылар мен жүк тасымалдайтын қатынас көлігі).

ТРАНСПОРТЕР [франц. transponeur] зат. 1. Жүктерді үздіксіз тасуға арналған механикалық құрылғы. 2. әск. Әскерлерді, әскери техниканы, материалдық қажеттіліктерді тасуға арналған шынжыр табанды немесе доңғалақты мәшине.

ТРАНСПОРТИР [франц. transporeur] зат. геом. Бұрыштарды өлшеуге арналған, градуустары

көрсетілген сызғыш пен жартылай доғал түріндегі сызу құралы.

ТРАНСПОРТТЫҚ сын. Көліктік транспортқа қатысты.

ТРАНСПОРТШЫ зат. Белгілі бір көлік түрін жүргізетін (ұшықшы, машинист, шофер).

ТРАНСПЬЮТЕР [франц. transputer] зат. инф. Есептеу процестерін аппараттық сүйемелдеуді және мультипроцессорлық жүйелерді ұйымдастыру ісін атқаратын мамандандырылған микропроцессор.

ТРАНСЕКСУАЛИЗМ зат. мед. Өзінің жыныстық белгілерін менсінбейтін және жыныстық мүшелеріне операция жасатып басқа жыныс өкілі болғысы келетін адам.

ТРАНССЕРТИФИКАТ зат. *Көлік сертификаты* (көлік ұйымдарының паркін жаңарту кезінде жаңа жабдық сатып алу үшін шығарылатын бағалы қағаз).

ТРАНСУРАНДЫ: трансуранды элементтер. хим. Д.И. Менделеев кестесінде ураннан кейін тұратын элементтер.

ТРАНССУДАТ [лат. trans – арқылы, sudo – өтемің] зат. мед. Қан айналысы мен лимфа айналысының бұзылуы салдарымен ткань саңылаулары мен дене қуыстарында жиналатын, құрамы лимфаға ұқсас сарғыш түсті мөлдір сұйық.

ТРАНСҰЛТТЫҚ сын. Халықаралық, бірнеше елдердің қатысуымен.

Трансұлттық саяси кеңістік. саясн. Мемлекеттен жоғары шешім қабылдау деңгейі бар жаңа субъектілердің пайда болуымен сипатталатын саяси шынайылықты ұйымдастырудың қазіргі бейнесі.

ТРАНСФЕКЦИЯ зат. Трансформацияның дене клеткасы генетикасына қатысты синонимі.

ТРАНСФЕР [ағыл. transfer] зат. кәсіп. Туристік бизнесте туристік фирма өкілінің туристі демалыс орнына дейін шығарып салу қызметі.

ТРАНСФЕР-АГЕНТ зат. экон. Бағалы қағаздар нарығындағы бағалы қағаздарды иеленуші тұлғалардан, олардың уәкілетті өкілдерінен тіркелімге өзгерістер енгізу үшін қажетті ақпарат пен құжаттарды қабылдап, тіркеушіге табыстау міндетін, сондай-ақ тіркеушіден алынған ақпарат пен құжаттарды қабылдап, қағаздарды иеленуші тұлғаларға, олардың уәкілетті өкілдеріне табыстау міндетін орындаушы заңды тұлға.

ТРАНСФЕРКАР [ағыл. transfero – алып барамын, car – вагон] зат. Жүгін өзі түсіретін, өздігінен жүретін вагон.

ТРАНСФЕРТ [лат. transfert] зат. 1. экон. Шетелдік валютаны немесе алтынды бір елден екінші елге аудару, ыңғайласпа аударма жасау жөніндегі банк операциялары. 2. заң. Ақциялар немесе басқа да атаулы бағалы қағаздарға қатысты меншік құқығының жазбаша келісімшарт бойынша өзге заңды тұлғаға ауысу әрекеті.

ТРАНСФЕРТТІК сын. экон. Трансфертке қатысты, сонымен байланысты.

Трансферттік қатер. экон. Капиталды бір елден екінші елге аудару кезінде шектеулердің, проблемалардың пайда болуы қатері. **Трансферттік төлемдер**. экон. Мемлекеттік бюджеттен халыққа және жеке кәсіпкерлерге төленетін, олардың мемлекеттік қызметті орындауымен байланысты емес, бірақ қаражаты оған неғұрлым мұқтаж азаматтардың пайдасына бюджет арқылы қайта болу тәртібімен жүзеге асырылатын ақшалай төлемдер.

ТРАНСФОРМАТОР [лат. transformo] зат. 1. электр. Кернеулі айнымалы тоқты жиілігін өзгертей басқа кернеулі айнымалы токқа түрлендіретін статикалық электрмагниттік құрылғы. 2. Белгілі бір нәрсені бір түрден екіншісіне, бір күйден келесі күйге өзгерткіш.

ТРАНСФОРМИЗМ [лат. transformare] зат. геол. Бірінші құрамбөліктердің сырттан әкелініп, екіншілерінің сыртқа шығарылуымен сипатталатын метасоматоз процесінен өзгерген түзілімдерден

жаңа таужыныс түрлерінің, бірінші кезекте гранитоидтердің қалыптасу ерекшеліктерін зерттейтін ғылым саласы.

ТРАНСФУЗИЯ [лат. transfusio] зат. мед. Қан құю.

ТРАНСЦЕНДЕНТТІК [лат. transcendere] зат. филос. Имманенттікке қарама-қарсы сана мен таным шегінен тыс нәрсені білдіретін термин.

ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ сын. Шекаралары шектесетін, шекарадан шығыңқы.

ТРАНСШЕЙ зат. сөйл. *Траншея*.

ТРАНСШЕЙЛІСЫН. сөйл. Траншей қазылған.

ТРАНСШЕЯ [франц. tranchée] зат. әск. 1. Бір жағында немесе екі жағында топырақ қалқаны бар, ені тар, ұзынша келген соғыс майданындағы әскери күштердің уақытша бекініс орны, терең қазылған ор. 2. Қорғаныс үшін ертеде қамалдардың айналасына қазылған ор.

ТРАНСШПАНКЕЛІ сын. сөйл. *Трашпенкелі*.

ТРАНСШПЕНКЕ зат. сөйл. *Трашпенке*.

ТРАНСШПЕНКЕ зат. сөйл. *Трашпенке*.

ТРАП [ағыл. trap] зат. геол. Ұшаққа, кемеге жолаушыларды мінгізіп-түсіргенде пайдаланатын жылжымалы баспалдақ.

ТРАПЕЦИЯ [грек. trapezion] зат. геом. Екі қабырғасы өзара параллель, ал қалған екі қабырғасы өзара параллель болмайтын дөңес төртбұрыш.

ТРАПЕЦОЭДР зат. геом. Бір жұп қабырғасы тең төртбұрышты жақтардан тұратын қарапайым пішін.

ТРАПП [швед. trappa] зат. Баспалдақ тәрізді бөлінетін негізгі магмалық тау жыныстарының (диабаз, габбро-диабаз, габбро, долерит, базальт) жалпы атауы.

ТРАСОЛОГИЯ [франц. trace – із, грек. logos – ілім] зат. крим. Іздерді зерттейтін және оларды көшіріп айқындайтын тәсілдер мен амалдарды жасақтаушы криминалистиканың бөлімі.

ТРАССА [нем. trasse] зат. Үлкен қалалар аралығын қосатын не қалалар мен елді мекендерді жаластыратын кез, түзу асфальтты жол.

ТРАССАЛЫҚ сын. Трассаға қатысты, сонымен байланысты.

ТРАССАНТ [итал. trassante] зат. экон. Аударма вексель – тратта беруші тұлға.

ТРАССАТ [итал. trassare] зат. экон. Аударма вексель – тратта бойынша төлеуші міндетті тұлға (борышкер).

ТРАСТ [ағыл. trust] зат. қаржы. Тапсырыскерлердің мүдделері үшін банктің шаруашылық саласы мен басқа да қызмет салаларында қызмет көрсету жөніндегі сенімгерлік операциялары.

ТРАСТ-КОМПАНИЯ зат. экон. Сенімгерлік міндеттерді атқарушы, мүлікті басқаруға сенім білдірген тұлғаның тапсырмасы бойынша әрекет етуші компания; мүлікті иесінің тапсырмасымен басқаруға сенім білдірілген тұлға.

ТРАСТЫЛЫҚ сын. Трастыға қатысты, соған байланысты.

Трастылық келісім. экон. Банкпен клиенттер арасындағы келісім.

ТРАТТА [итал. tratta] зат. қаржы. Аударма вексель, ақша құржаты.

ТРАТТОРИЯ [итал. trattoria] зат. Кейбір батыс Еуропа елдеріндегі мейрамхана, трактир.

ТРАУЛЕР [ағылш. trawler] зат. кәс. Тралмен балық аулауға арналған кәсіпшілік кеме.

ТРАФАРЕТ [итал. traforetto] зат. 1. Металл, пластмасса, картон т.б. басып түсіруге қажетті әріптер, суреттер ойылған жұқа пластинка. 2. Осы пластинкалар арқылы түсірілген суреттер, әріптер. 3. ауыс. Ойлануды қажет етпейтін қалыптасқан үлгі, штамп.

ТРАФИК [ағыл. traffic] зат. инф. Мәлімет жеткізу желісіндегі хабарламалар ағымы.

ТРАХЕИТ [грек. tracheia – кеңірдек, itis – қабыну] зат. мед. Кеңірдектің шырышты қабығының қабынуынан болатын ауру.

ТРАХЕОТОМИЯ [грек. tracheio – кеңірдек және tomie – кесу, қуысты ашу] зат. мед. Кеңірдек қуысы стенозында күйіп қалған жағдайда, ісік пайда болып, не тыныс жолдарына бөгде зат түскенде жедел кеңірдекті кесіп, қуысына арнайы түтік орналастыру арқылы қолданылатын хирургиялық шара.

ТРАХЕОФИЛЕЗ зат. вет. Кобіне құстарда болатын аурудың түрі.

ТРАХИЛИПАРИТ зат. геол. Минералдық және химиялық құрамы трахиттер мен липариттердің аралығына сәйкес келетін эффузиялық таужыныс.

ТРАХИТ [грек. trachys] зат. геол. Калийлі дала шпаттарын, кейде орташа құрамды плагиоклаздарды және бір немесе бірнеше түсті минерал түйіршіктерін кіркітіретін, өдетте порфирлі не септелі болып келетін кайнотипті эффузиялық таужыныс.

ТРАХИТТІК сын. Трахитке қатысты.

ТРАХОДОНТАР [лат. trachodontidae] зат. зоол. Артқы екі аяғымен жүретін, жерде тіршілік ететін барлық омыртқалылардың ішіндегі ең ірісі болып табылатын құсжамбасты динозаврлар тұқымдасы.

ТРАХОМА [грек. trachys] зат. мед. Ісініп, былшықтанып кететін жұқпалы, созылмалы көз ауруы.

ТРАШМӨНКЕ зат. сөйл. *Трашпенке*.

ТРАШПЕНКЕ зат. Үстінде жабық қорабы бар, төрт доңғалақты, жеңіл арба.

ТРАШПЕНКЕЛІ сын. Трашпенке айдаған, трашпенкесті бар.

ТРЕЙДЕР [ағыл. trader] зат. экон. Істі өз қаражаты есебінен және жауапкершілікті өз мойнына ала отырып жүргізетін, дербес шешім қабылдайтын, бизнесті жеке өзі басқаратын тұлға.

ТРЕЙДЕРЛІК [ағыл. trading] зат. экон. Трейдерге қатысты.

ТРЕЙЛЕР [ағыл. trailer] зат. көлік. Жамылғыға түсетін қысымы белгіленген мөлшерден аспайтын машиналар мен заборттері үлкен жүктерді тасымалдайтын тіркемелі немесе өздігінен жүретін көлік құралы.

ТРЕК¹ [ағыл. track] зат. Мәлімет жазуға қолданылатын магниттік диск бетіндегі концентрлі жолдар.

ТРЕК² зат. спорт. Велосипедпен жарысу және жаттығулар өткізу үшін арнайы салынған спорт құрылысы.

ТРЕЛЬ [итал. trillo] зат. Дірілдеген құйылмалы дыбыс.

ТРЕЛЬЯЖ [франц. treillage] зат. Үстінде айна тұратын тумба түріндегі жиһаз бөлігі.

ТРЕМАТОД зат. мед. Паразит құрт.

ТРЕМОЛИТ зат. Силикаттар класының амфиболдар тобына жататын ақшыл түсті минерал.

ТРЕМОЛИТ-АСБЕСТ зат. геол. Гидротермалық озгерген гипербазиттер мен карбонатты таужыныстарда кездесетін тремолиттің талшықты түрі.

ТРЕМОЛО [итал. tremolo] зат. муз. Бір дыбыстың өте шапшаң қайталануы немесе діріл туғызатын қатар тұрмаған бірнеше дыбыстың алмасуы.

ТРЕМОР [лат. tremor] зат. мед. Адам, мал азғасы шектен тыс қатты қозған, зорығып шаршаған, ұлы заттармен ұлан кейбір індет ауруларға шалдыққан кезде пайда болатын жауап реакция.

ТРЕНД [ағыл. trejn] зат. Экономикалық көрсеткіштердің есептемелік статистикалық деректерді өңдеу жолымен айқындалатын өзгеру бағыты және экономикалық өсу және құлдырау үрдістерін анықтау.

ТРЕНАЖ [ағыл. train] зат. *Жаттығулар жүйесі.*

ТРЕНАЖЕР [ағылш. train] зат. 1. спорт. *Спорт жаттығуларына арналған құрылғы.* 2. тех. *Мәшинені (не механизмді) басқаруға машықтандыру және жүргізу техникасын кемелдендіру мақсатында пайдаланылатын оқу-жаттығу құрылғысы.*

ТРЕНЕР [ағыл. trainer] зат. спорт. *Жаттықтырушы.*

ТРЕНЕРЛІК зат. спорт. *Жаттықтырушылық.*

ТРЕНИНГ [ағыл. trainig] зат. психол. с. а. у. да. *Қандай да бір тіршілік саласында кемелдену үшін немесе кері әсерлердің алдын алу үшін және т.с.с. қолданылатын жаттығулар жүйесі.*

ТРЕНИНГТІК сын. *Тренингке қатысты.*

ТРЕНИРОВКА зат. спорт. сөйл. *Жаттығу.*

ТРЕПАНАЦИЯ [франц. trepanation] зат. мед. *Сүйек қуысын ашу операциясы.*

ТРЕПАНГ [малай. tirang] зат. зоол. *Жеуге жарамды омыртқасыз теңіз жануары.*

ТРЕПАНОЗОМА зат. зоол. *Су аурудың қоздырғышы.*

ТРЕПЕЛЬ [нем. Tripel] зат. геол. *Жұқа кеуекті шөгінді таужыныс.*

ТРЕСКА зат. зоол. *Теңіздерде өмір сүретін, ұзындығы 90 см-ге дейін жететін теңбіл балық.*

ТРЕСКАТӘРІЗДІЛЕР зат. зоол. <лат. gadiformes> *Негізінен салқын су айдындары мен су түбіне жақын топтасып тіршілік ететін нағыз сүйекті балықтардың бір отряды.*

ТРЕСТ [ағылш. trust] зат. *Құрамына енетін кәсіпорындардың толықтай өзіндік өндірістік, коммерциялық және заңды дербестігінен айрылып, бірыңғай басқаруға бағынатын кәсіпкерлер бірлестігі; монополияның бір түрі.*

ТРЕФОН зат. вет. *Қанның ақ түйіршіктерін бізуге арқылы алынатын ерекше зат.*

ТРИАДА [грек. trias] зат. 1. Үш ұғымнан немесе бөліктерден, мүшелерден құралатын бірлік. 2. филос. *Идея дамуының үшкілдігі, үш сатылылығы.*

ТРИАЗИН зат. хим. *Циклді құрамдарына азоттың үш атомы кіретін алты мүшелі гетероциклді қосылыстар.*

ТРИАЛ зат. спорт. *Кедергілерден мотоциклмен өтіп жарысатын спорт түрі.*

ТРИАНГУЛЯЦИЯ [лат. triangulum] зат. 1. мат. *Бетті үшбұрыштарға бөлу және тригонометриялық әдіспен есептеп шығару әдісі.* 2. геод. *Жер бетінде үшбұрыштар тораптарын құру арқылы геодезиялық нүктелердің пландық координаталарын анықтау әдісі.*

ТРИАНГУЛЯЦИЯЛЫҚ сын. *Триангуляцияға қатысты, сонымен байланысты.*

ТРИАС [грек. triás] зат. геол. *Ұзақтығы 50 миллион жыл болатын жердің геологиялық тарихындағы мезозой эрасының алғашқы үш кезеңі.*

Триас жүйесі. Ортаңғы және жоғарғы триас бөлімдерінен тұратын мезозой тобының ең төменгі жүйесі.

ТРИАТЛОН [грек. triás – үш, áthlon – жарыс] зат. спорт. *Спорттық ұшсайыстан: 3800 м-ге жүзуден, 170 км-ге веложарыс және 42 км 195 м-ге марафондық жүгірістен тұратын спорт түрі.*

ТРИАТЛОНШЫ зат. спорт. *Триатлон спортымен шұғылданатын спортшы, ұшсайысшы.*

Трибология зат. физ. *Түйісуші денелердің үйкелісі мен тозуын зерттейтін физиканың бөлімі.*

Трибометрия зат. физ. *Үйкелісуші беттердің тозуы мен үйкеліс коэффициенттерін өлшеудің тәсілдері.*

Трибун [грек. tribunus] зат. 1. *Ежелгі Римдегі қызмет адамы.* 2. а. у. с. *Қайраткер, иешен.*

Трибуна [франц. tribune] зат. 1. *Жұртшылық алдында сөйлейтін адамдардың алдына қой-*

ылатын көтеріңкі тұғыр, мінбе. 2. *Көрермендерге, көпшілікке арналған қатар-қатар орындары бар құрылыс.*

Трибунал [лат. tribunal] зат. заң. *Соғыс қылмыскерлерін және аса ауыр азаматтық қылмыс жасағандарды соттауға арналып құрылған сот органы; осы органның сот коллегиясы, судьялар.*

ТРИПЕР [ағыл. trigger] зат. *Өзінің екі орнықты тепе-теңдік күйінің бірін ұзақ уақыт сақтай алатын және бір күйден екіншісіне сырттан келетін сигнал арқылы секірімелі түрде ауысатын ток аударғыш құрылғы.*

ТРИГЛИФ [грек. triglyphos] зат. сәулет. *Ғимарат қабырғасына тік тартылған жосықты тас тақташалар жолағы.*

ТРИГОНОМЕТРИЯ [грек. trigonon – үшбұрыш, metreo – өлшеймін] зат. геом. *Тригонометриялық функциялар мен олардың геометрияда қолданылуын зерттейтін математиканың бір саласы.*

ТРИГОНОМЕТРИЯЛЫҚ сын. геом. *Тригонометрияға тән, соған қатысты.*

Тригонометриялық пункт. әск. *Координаттары мен биіктігі триангуляция әдісімен анықталатын геодезиялық тірек нүкті.*

ТРИЕР [франц. trieur] зат. егін шар. *Түрлі дақылдардың тұқымын әртүрлі қоспаларында тазартатын және сұрыптайтын мәшине.*

ТРИЗМ [грек. trismos – сықыр, шықыр] зат. мед. *Жақтың қарысуы, шайнау еттерінің ұзақ уақыт жиырылып, діріл қағуы.*

ТРИКО [франц. tricot] зат. 1. *Мақта, жүн жіпке химиялық талшық қосып тоқылған тығыз, қалың мата.* 2. *Трико матасынан тігілген жеңіл спорт киімі.*

ТРИКОТАЖ [франц. tricotage] зат. *Жінтің тұзақталып, өзара айқасуы арқылы тоқылған тоқыма мата.*

Трикотаж машинасы. *Трикотаж маталар мен бұйымдарды тоқуға арналған машина, іліп тоқу машинасы.*

ТРИКОТИН зат. *Жүн жіпке химиялық талшық қосып тоқылған, түрлі-түсті, қымбат мата.*

ТРИЛЛЕР [ағыл. triller] зат. өнер. *Оқырманның, көрерменнің ұдайы қорқыныш пен қобалжу сезімдерін тудыратын көркем туынды (кітап, пьеса немесе фильм).*

ТРИЛЛИОН [франц. trillion] с. а. н. *Миллиардтан мың есе көп, бір және 12 нөл арқылы өрнектелетін есептік сан.*

ТРИЛЛИОНДАҒАН с. а. н. *Триллион шамасындағы.*

ТРИЛЛИОНДЫҚ сын. *Триллионға тең, сонша шамалы.*

Трилобиттер [грек. trilobita] зат. палеон. *Буынаязғар түпін құрып кеткен класы, палеозой эрасында, кембрий дәуірінде өте кең тараған жануарлар тобы.*

ТРИЛОГИЯ [грек. tri – үш, logos – сөз] зат. әдеб. *Мазмұн-мағынасы, сюжеті бір-бірімен байланысты, негізгі кейіпкерлері ортақ үш кітаптан тұратын әдеби шығарма.*

ТРИМЕР зат. хим. *Үш бірдей буындардан құрылған химиялық қосылыс.*

ТРИНИТРОТОЛУОЛ зат. *Қопару жұмыстарына және көптеген оқ-дәрілерді жабдықтауға арналған, жеткілікті қуатты, бөлшектегіш жарылғыш кристалл зат.*

ТРИО [итал. trio] зат. муз. 1. *Үш аспапқа арналып жазылған шығарма.* 2. *Үш орындаушы музыканттардан құралған топ.*

ТРИОЛЬ [нем. trioll] зат. муз. *Ұзақтығы жағынан екі нотамен тең үш нотадан тұратын ерекше ритмикалық фигура.*

ТРИПАНОСОМА [грек. trypanosoma] зат. биол. *Дене мөлшері 1,4–2,4×1,5–40 мкм, пішіні ұрыштық тәрізді, бір ядролы, көлденең бөліну арқылы жыныссыз көбейетін қарапайымдардың талшықтылар*

классының кинетопластидалар отрядының туысы.

ТРИПАНОСОМОЗ зат. мед. *Трипаносома туысына жататын талшықты қарапайымдар арқылы жабайы және үй жануарларына таралатын трансмиссивтік аурулар.*

ТРИПЛЕКС [лат. triplex] зат. *Үш қабатты жарықшақсыз шыны.*

ТРИПЛЕТ [франц. tripler] зат. 1. *Белгілі бір ретпен тізбектеліп орналасқан, үш азотты негіздерден тұратын және амин қышқылын көшіріп жазатын (кодтайтын) геннің құрамдық бөлігі.* 2. *Белок синтезі кезінде амин қышқылдарының кезегін анықтайтын үш нуклеотидтен тұратын топ.*

ТРИПС [грек. trips] зат. зоол. *Ұзындығы 1–1,5 мм, денесі сопақша, қара немесе қоңыр, личинкалары ақ ұсақ насеком.*

ТРИПСИН [лат. thrýpsis] зат. биол. *Қарын ұйқы бездерінде пайда болатын белоктарды ыдырататын фермент.*

ТРИПСИНОГЕН зат. биол. *Химиялық құрамы қарапайым белок.*

ТРИПТИХ [грек. triptychos] зат. өнер. *Бейнелеу өнерінде жалпы тақырыбы, сюжеті немесе композициясы бойынша біріктірілген үш картина, рельеф я болмаса сурет туындысы.*

ТРИПТОН зат. *Суда қалқып жүретін өлі элементтердің жиынтығы.*

ТРИПТОФАН зат. *Гамма-глобулин, казеин және басқа да ақуыздардың құрамына енетін аминқышқылдардың бірі.*

ТРИТИЙ [грек. tritos] зат. хим. *Сутек изотоптарының атомдарынан тұрапайы жай зат, радиоактивті газ, молекулалық массалық саны 3.*

ТРИТОН [франц. triton] зат. зоол. *Саламандра тұқымдасына жататын құйрықты қосмекенділердің бір туысы.*

ТРИУМВИРАТ [грек. triumvirs] зат. 1. *Жоғары билікті басып алу мақсатында көне Римдегі үш саяси қайраткердің одағы.* 2. *Саяси. Жоғары билікті жүргізудегі үш мемлекеттік қайраткердің арасындағы өзара келісімі немесе одағы.*

ТРИУМФ [лат. triumphus] зат. 1. *Ежелгі Римде дұшпанмен шешуші соғыста зор жеңіске жеткен қолбасшыға көрсетілетін жоғары құрмет.* 2. *Аса зор жеңіс, тамаша жетістік, салтанат.* 3. *Белгілі бір оқиғаға арналып, ескерткіш ретінде қала алаңына жасалған, басына мүсін немесе эмблема орнатылған бйік колонна.*

ТРИУМФАЛДЫҚ сын. *Салтанатты, жеңісті.*

ТРИУМФАТОР [лат. triumphator] зат. *Салтанатпен қарсы алынған жеңімпаз, салтанат иесі, жеңімпаз қолбасшы.*

ТРИХИНЕЛЛА [грек. trichinos] зат. мед. *Дернәсіздері шошқа және басқа да жануарлардың бұлшық еттерінде тіршілік етіп, ет тағамдары арқылы адамға берілетін құрт.*

ТРИХИНЕЛЛЕЗ [грек. trichinellosis] зат. мед. *Адам мен жануарларда болатын ішек құрты ауруы.*

ТРИХОБОТРИЯЛАР зат. *Өрмекшітектердің арнайы сезім мүшесінің қызметін атқаратын қылтандар.*

ТРИХОГРАММА [лат. trichogramma] зат. *Шаншар-жұмыртқа жегілер туысына жататын хальцидтер тұқымдасы.*

ТРИХОМОНОД [грек. trichōma] зат. мед. *Сүтқоректілерде, адамдарда болатын паразит.*

ТРИХОМОНОДТЫҚ сын. мед. *Трихомонодқа қатысты, соған тән.*

ТРИХОМОНОЗ зат. мед. *Қоздырғышы қарапайым трихомонада болатын адамның, малдың, құстың жұрғалы ауруы.*

ТРИХОФИТИЯ [лат. trichophyte] зат. вет. *Барша түлік малдың (әсіресе бұзаудың) терісін зақымдап (қабындырып), тері бетін қабыршақтап-дыратын, жүнін түсіретін жұқпалы ауру.*

ТРИХОЦИСТАЛАР зат. биол. Инфузориялардың эктоплазма қабатында орналасқан, тітіркену және қорғаныш қызметін атқаратын қысқа таяқшалар.

ТРИЭНОФОР зат. зоол. Балықтарда болатын аурудың түрі.

ТРОАКАР [франц. trois-quarts] зат. мед. Денедегі ірің немесе басқа да сұйықтықты шығаруға арналған үш қырлы иесі бар түтікше тәрізді хирургиялық аспап.

ТРОГ [нем. Trog] зат. геогр. Мұздың қозғалысы салдарынан тау баурайларының жемірілуі нәтижесінде пайда болатын астау пішін-дес аңгар.

ТРОИЦА ор. зат. діни. Құдай үш бейнеде (ипостасияда) деген сенімге негізделген христиан догматы.

ТРОЙКА ор. зат. сөйл. 1. *Үш ат жегілген арба.* 2. *Лиджак, шалбар (немесе юбка) және жилеттен тұратын костюм.*

ТРОКТОЛИТ зат. геол. Негізінен оливин мен негізді плагиоклаздан тұратын анық кристаллы ультранегізді магмалық тау жыныс.

ТРОЛЛЕЙБУС [ағыл. trolleybus] зат. көлік. Контакттік сым арқылы электр энергиясымен қозғалатын, жолаушылар таситын қалалық көлік түрі.

ТРОМБ¹ [итал. tromba] зат. Найзағайлы бұлт астында, құрлық үстінде қалыптасатын өте күшті құбын.

ТРОМБ² [грек. trómbos] зат. мед. Қан тамырларында пайда болатын қан түйіршіктері.

ТРОМБИН [грек. trómbos] зат. мед. Қанның қуып туғызатын фермент.

ТРОМБОЗ [лат. Thrombosis] зат. мед. Белгілі бір қан тамырының ұйыған қанмен (тромбпен) бітеліп, зақымданған қан тамырының ішкі бетінде қан ұйып, қойыртпаққа айналуы.

ТРОМБОКИНАЗА [грек. trombos – қанның ұюы, kineo – қозғалтамын] зат. мед. Қанның қуып тездететін заттек.

ТРОМБОН [итал. trombone] зат. муз. Симфониялық эстрадалық оркестр құрамына енетін үрлемелі аспап.

ТРОМБОФЛЕБИТ [грек. thrombos – ұйыған қан, phleps, phlebos – вена, itis – қабыну] зат. мед. Тромбтың пайда болуына апарып соғатын вена қан тамырларының ауруы.

ТРОМБОЦИТ [грек. thrombos – ұйыған қан, kytos – клетка] зат. мед. Қанның қуып қамтамасыз ететін қан жасушасы.

ТРОНДЬЕМИТ зат. геол. Құрамының 70%-ы қышқыл плагиоклаздан, 25%-ы кварцтан тұратын, түсті минералдардың (биотиттің немесе амфиболдың) азын-аулақ мөлшерлерін кіріктіретін лейкократты плагиогранит түрі.

ТРООСТИТ зат. кен. Болаттың құрылымдық құрауышы, феррит пен цементиттің дисперстік қоспасы.

ТРООСТОМАРТЕНСИТ зат. кен. Болаттардың шынықтырудан кейінгі троостит пен мартенситтен тұратын құрылымы.

ТРОП [грек. tropos] зат. әдеб. Сөз бен сөз тіркесінің ауыспалы түрде қолданылу тәсілі.

ТРОПИЗМ [грек. tropos] зат. Белгілі бір фактордың әсерінен өсімдік мүшелерінің бұрыла, бағытын өзгерте осу қозғалысы.

ТРОПИК [грек. tropikos] зат. геогр. Экваторға жақын маңдағы жыл маусымында елеулі айырмашылық байқалмайтын ыстық климатты аймақ.

ТРОПИКА зат. сөйл. **Тропик.**

ТРОПИКАЛЫҚ сын. сөйл. **Тропиктік.**

ТРОПИКТИК сын. сөйл. Тропикке тән, соған қатысты.

Тропиктік ауа. геогр. Тропиктік және субтропиктік ендіктерде жыл бойына, қоңыржай ендіктің оңтүстігінде тек жазда қалыптасатын ауа массасы. **Тропиктік белдеулер.** геогр. Солтүстік және Оңтүстік жарты шарлардағы, субтропиктік

және субэкваторлық белдеулер аралығындағы табиғи географиялық белдеулер. **Тропиктік жыл.** геогр. Күн мен түннің жазғытұрғы теңелу нүктесінен күннің қатарынан екі рет өтуіне кететін уақыт аралығы. **Тропиктік орман.** Климаты жыл бойы ыстық болып, жауын-шашын мол түсетін жерлердегі тропиктік белдеудің ормандары.

ТРОПИЛАР [грек. tropos] зат. Ежелгі скептицизм өкілдерінің өмірде бар нәрселерді объективті түрде танып-білуге болмайды деп дәлелдеуде қолданған қағидаттары.

ТРОПОСФЕРА [грек. tropos – бұрылыс, өзгеріс, sphaira – шар] зат. геогр. Атмосфераның тропопаузаға дейін жалғасатын төменгі қабаты.

ТРОПОСФЕРАЛЫҚ сын. геогр. Тропосфераға тән, соған қатысты.

ТРОПОУЗЛІС зат. геогр. <грек. tropos – бұрылыс, pauses – тоқтату> Атмосферадағы тропо-сфера мен стратосфера арасындағы өтпелі қабат.

ТРОПОФИТТЕР [грек. tropos – бағыт, phyton – өсімдік] зат. бот. Тропиктік аумақтарда өсетін өсімдіктер.

ТРОС [гол. tros] зат. Кендір я болат сымнан есілген берік арқан.

ТРОТИЛ зат. өск. **Тринитроглицерин.** **ТРОТИЛДЫҚ** сын. Тротилге қатысты.

Тротилдың эквивалент. өск. Ядролық зарядтың (оқ-дәрінің) жарылу күшінің өлшемі.

ТРОТУАР [франц. trottoir] зат. Қала көшелерінің жаяу адамдар жүретін шеткі бөлігі.

ТРОТУАРША үст. Тротуарға ұқсап, тротуар тәрізді.

ТРОФЕЙ [франц. trophée] зат. Соғыс кезіндегі жеңген жақтың жаудан иеленген қару-жарақтары немесе әскери мүліктері.

ТРОФИКА [грек. trophe] зат. Жүйке жүйесінің органдар мен тінідердің қоректенуіне, ағзадағы зат алмасуға әсері.

ТРОФИКАЛЫҚ сын. Трофикаға қатысты.

Трофикалық қосындылар. биол. Жасуша цитоплазмасында болатын тұрақсыз құрылым.

ТРОФОЛОГИЯ [грек. trophē – қорек, logos – ілім] зат. Тамақ, тамақтану туралы ғылым.

ТРОФОБЛАСТ [грек. trophē – тамақ, коректік зат, blastos] зат. Сүтқоректілердің көп жасушалы көпіршік тәрізді цығының сыртқы қоректендіруші қабығы.

ТРОХОФОРА зат. Көпқылтанды буылылық құрттардың дернәсілі.

ТРОЦКИЗМ зат. саяси. Ұзақ тарихы бар идеялық-саяси соғыс қозғалысы.

ТРУБА¹ [итал. tromba] зат. муз. Жезден жасалатын жоғары регистрлі үрлемелі музыкалық аспап.

ТРУБА² ор. зат. сөйл. **Құбыр.**

ТРУБАДУР [франц. troubadour] зат. әдеб. Ортағасырлық провансалдық ақын-әнші, оперназ.

ТРУБКА ор. зат. сөйл. 1. **Мұштек.**

2. **Тұтқа.**

ТРУБКАЛЫ сын. сөйл. Трубкасы бар, тұтқалы.

ТРУВЕР [франц. trouver] зат. әдеб. Орта ғасырда Францияда ел кезіп жүрген өлеңші, жыршы, ақын.

ТРУППА [нем. Gruppe] зат. театр. Драмалық, опералық, балет театрының, цирктің актерлік-шығармашылық құрамы.

ТРУТЕНЬ зат. зоол. **Аталық ара.**

ТРИОК [франц. trucs] зат. Шеберлік, айлакерлік іс-әрекет.

ТРИОМ [гол. trium] зат. Кемеңіз қозғалтышы орналасқан жүк қоятын астыңғы бөлімі.

ТРИОМО [франц. trumeau] зат. Үлкен, биік айна.

ТРИНКА зат. сөйл. Құмарлық карта ойыны.

ТСС елік. Тынышталу, дыбыс шығармау мәнінде айтылатын сөз.

ТУ¹ зат. <гол. vlag> Жеке бір мемлекетке, топқа арналып белгілі бір түсті маталардан жасалған, рәміздік бейнелері бар ұзын сапты жалау; байрақ. 2. өск. Әскери бөлімнің рәмізі. 3. этн. Бура келеге түскен кезде адамға қауіп төндіріп шайнау, тартудан сақтандыру үшін бура оркешінің қиына байлауын түсті мата белгі.

Ту алды. Атқа қонды, жауға қарсы шықты. **Ту алып [үстап], түлпар мінді [жаратты].** Елді жорыққа көтерді, қол бастады. **Ту астында.** Адамдардың ортақ мақсатпен топтасқан, ұйымдасқан, басы біріккен орны. **Ту жығып, тұғырын сындырды.** Жеңді, тасталқан етті. **Ту кестелеуші.** Туды пішіп, кесте, өрнек салушы. **Ту көтерді [байлады].** Халықтың басын қосып, елдікке шақырды. **Ту тікті.** а) Жаулап жеңіп алды, үстемдік орнатты; жеңіске жетті. ә) Өрістетті, күлдендірді. **Ту ұстап, түлпар жаратты.** Ерлік жорыққа елді көтерді, қол бастады. **Ту ұстаушы.** Жарыстарда мемлекеттің туын ұстап шығатын спортшы. **Туы биіктеді.** Мерейі үстем болды. **Туы жығылмады.** Жеңілмеді, алған бетінен қайтпады. **Туы жығылып, қанаты қайырылды.** Биліктен айрылды, жеңілді.

ТУ² сын. 1. Бір не бірнеше жыл тұмай қалған, қысыр; қонды (мал). // Бала таппаған, бедеу (өйел). 2. ауыс. Әлі игерілмеген, пайдаланылмаған; тың (жер).

Ту аңыз. жерг. Үш-төрт жыл тыңайтылған аңыз. **Ту байтал.** Бір немесе бірнеше жыл құлындамаған байтал. **Ту бие.** Құлын тастап кеткен не құлыны өліп қалған немесе мүлдем құлындамаған бие. **Ту биедей.** Құлын тастап кеткен не құлыны өліп қалған немесе мүлдем құлындамаған әрі мінсік қормеген бие сияқты. **Ту дала.** Кетпен тимеген, тың жатқан жер. **Ту кой.** Қысыр қалған, қоздамаған семіз қой. **Ту шөп.** Мал тісі тимеген бітік шөп.

ТУ³ есім. Тіптен алыс, анау, тонау, сонау.

Ту баста. Әуелден, бұрыннан, қашаннан. **Ту сырты.** Адамның, үйдің т.б. сырт жағы, арқа тұсы, арты. **Ту сыртынан өткендей.** Тесіп өткендей деген мағынада айтылып тұр.

ТУ⁴ о.д. Таңырқау не кейістік білдіргенде қолданылатын көңіл күй одаағы.

ТУ⁵ = е. 1. Ана құрсағынан шығу. // Белгілі бір өңірде дүниеге келу. 2. ауыс. Ұйымдасу, құрылу. 3. Жаңа айдың келуі, басталуы. 4. Жоқпан бар болу, пайда болу. 5. Қамтамасыз ету, жасау.

Туған ай. Жаңа көрінген ай. **Туған айдай.** Аса сұлу, көрнекті ару туралы айтылады. **Туған күн.** Әр жыл сайын құттықтап, атап өтілетін адамның дүниеге келген күні. **Тумай жатып қағынған.** Жастай бұзылған. **Тумай туа шөккір.** қарғ. Жоқ болғыр, тумай кеткір. **Тумаса да туғандай.** Жат болса да өз баласындай.

ТУА үст. Тұмысынан, жаратылысынан.

Туа біткен. Қанмен берілген, тегінде бар табиғи. **Туада біткен.** жерг. **Туа біткен.** **Туа жау.** Ежелгі жау, ата жау. **Туа пайда болған иммунитет.** мед. Тұқым қуалаушылықпен берілетін ағзаның жұқпалы аурулардың қорғанышын қасиеті.

ТУАҒАШ зат. Тудың сабы.

ТУАБІТТІ сын. Туа біткен, тұмысынан.

ТУАЖАТ зат. этн. Бір атадан тараған алтыншы ұрпақ, неменеден туған бала.

ТУАЛЕТ [франц. toilette] зат. сөйл. **Дәрет-хана.**

ТУАР зат. этн. 1. Төлдейтін мал. 2. эвф. Жылқыны тұспалдау, атау.

Туар көбейсін. тілек. Құрсақты мал көп болып, мал басы өссін.

ТУАР² = е. жерг. **Догар.**

ТУАРЕГТЕР зат. Берберлер тобына жататын, Сахара, Алжирдің орталық бөлігінің тұрғын халқы.

ТУАРУЛЫ сын. сөйл. **Догарулы.**

ТУАРЫЛ= ет. сөйл. *Догарыл.*

ТУАСЫ үст. сөйл. *Туасылы, тугалы.*

ТУАСЫЛЫ үст. *Тугалы, тумысынан, туысынан.*

ТУАТАЯҚ зат. жерг. *Киіз үйдің шаңырағына іліп қоятын, бірнеше ашалы, мүйізбен әшекейленген киім ілгіш.*

ТУАШАҚ сын. жерг. *Әлі тумазан, болашақта туатын.*

ТУАШАР зат. этн. *Жиеншардан туған ұл не қыз балалар өздерінің анасы келген елге, ондағы ата-ана, туған-туыстарына туашар болып есептеледі.*

ТУБА [итал. tuba] зат. муз. *Үрлемелі мыс аспаптардың ішіндегі жуан дауысты, ең үлкен аспап.*

ТУБАЗИД зат. мед. *Суға жақсы еритін ақ ұлпа немесе таблетка түрінде шығарылатын дәрі.*

ТУБДИСПАНСЕР зат. мед. *Туберкулез ауруын емдеп, одан алдын ала сақтандыратын арнаулы медициналық мекеме, туберкулез диспансері.*

ТУБЕП зат. көне. *Ту ұстайтын адам.*

ТУБЕРКУЛЕЗ [лат. tuberculum] зат. мед. *Адам мен жануарлардың өкпе, бауыр, сүйек т.б. органдарын зақымдайтын, созылмалы, жұқпалы ауру. ТУБЕРКУЛИН* зат. фарм. *Туберкулез ауруына қарсы қолданылатын дәрі-дәрмек.*

ТУБЕРКУЛИН [лат. Tuberculinum] зат. мед. *Туберкулезді аллергиялық әдіспен анықтау үшін қолданылатын биологиялық препарат.*

ТУБЕРКУЛИНИЗАЦИЯ [лат. Tuberculinisatio] зат. вет. *Малдың туберкулезге шалдыққан-шалдықпағанын анықтау мақсатымен оның мойын терісінің ішіне туберкулин енгізу.*

ТУБЕРКУЛОПРОТЕИН зат. фарм. *Туберкулез ауруына қарсы қолданылатын дәрі-дәрмек.*

ТУБУЛАР зат. *Сахара шөлінің орталық ауданында тұратын, біраз бөлігі Нигер мен Ливияны мекендейтін, экваторлық нәсілге жататын халық.*

ТУБУС [лат. tubus] зат. мед. *Адамды ультрарадиодық толқымен емдеуде қолданылатын оптикалық құралдың бөлшегі.*

ТУВА зат. сөйл. *Тыва (Тува автономиялық республикасының түрғын халқы, ұлты, осы ұлттың өкілі).*

Тува тілі лингв. *Байырғы халқы Тува республикасында, сонымен қатар Моңғолия, Қытайдағы тувалықтардың тілі болып табылатын түркі тілдерінің бірі.*

ТУҒАН зат. *Туысқан, туыс, ағайын, жекжат. // Бірге туған, туыс болып келетін. // Етене, туып-өскен, орналасуы бойынша жақын.*

Туған бауыр. *Бір өкеден туған ағайынды адам. Туған бөле.* *Бірге туған апалы-сіңілі адамдардың балалары. Туған ел.* *Туып-өскен ел-жұрт, Отан. Туған жер.* *Атамекен, туып-өскен, кіндік қаны тамған жер. Туған жердің дәм-тұзы тартсын.* *тілек сөз. Еліңе аман-есен орал. Туған жер топырағы бұйырмады. Жат жерде өлді, топырақ сала алмады. Туған күн.* *а) Адамның дүниеге келген күні. ә) Қаланың т.б. құрылған, іргесі қаланған мәртебесі өзгертілген күн. б) Кез, жағдай. Туған мекен. Туған жер, атамекен. Туған тіл. Ана тілі. Туған үй.* *Кіндік қаны тамған үй, өз үйі. Туған шаңырақ. Туған үй, мекен. Туған шеше. Баланың өз анасы.*

ТУҒАНДАЙ сын. *Бірге тугандай, өте жақын.*

ТУҒАН-ТУЫС зат. *Ағайын-туған, туыс-жақын.*

ТУҒАН-ТУЫСҚАН зат. *Бір атадан тараған, аталас ағайын.*

ТУҒАТ= ет. жерг. *Тауысу, түгесу.*

ТУҒЫЗ= ет. 1. *Босанғызу, бала тапқызу. 2. Сол жерде, мекенде дүниеге келгізу. 3. ауыс. Пайда болғызу, жарыққа шығарғызу. 4. Қамтамасыз еткізу, жасау.*

ТУҒЫЗУ *Туғыз етістігінің қимыл атауы. 1. Босанғызу, бала тапқызу, баланы дүниеге әкелкізу.*

2. ауыс. *Адам ғып шығару, тәрбиелеп өсіру. 3. ауыс. Пайда болғызу, жарыққа шығарғызу. 4. Жасау, қамтамасыз ету. 5. Келеңсіздікке бастау, нашар жағдайға ұрындыру, душар ету.*

ТУҒЫЗЫЛ= ет. *Жасалу, қамтамасыз етілу. ТУҒЫЗЫЛУ* *Туғыз етістігінің қимыл атауы. ТУҒЫШ* сын. 1. *Жиі туатын, туа бергіш.*

2. ауыс. *Пайда болғыш.*

ТУДАЙ сын. *Ту сияқты, ту тәрізді. // Ту құсап.*

ТУДЫР= ет. 1. *Босандыру, төлдеттіру, дүниеге әкелдіру. 2. ауыс. Пайда болдыру, жарыққа шығарту. 3. Душар еттіру, ұрындыру.*

ТУДЫРҒЫШ зат. *Душар еткіш, ұрындырғыш.*

ТУДЫРҒЫШТЫҚ зат. *Пайда болдырғыш қасиет, жасампаздық.*

ТУДЫРУ *Тудыр етістігінің қимыл атауы.*

ТУДЫРУШЫ зат. *Бір нәрсені туғызушы, ойлап табушы адам.*

ТУЖЫРКА [франц. toujours] зат. *Күртішөнің түрі.*

ТУЖЫРКЕЛІ сын. *Тужырке киген, тужыр-кесі бар.*

ТУКАН зат. зоол. *Тропикалық ормандарда мекендейтін құс.*

ТУЛА= ет. 1. *Бас асаулық қылу, моңқу. 2. ауыс. Бұлқан-талқан болып ашуға басу. 3. ауыс. Толқын ату, буырқану. 4. ауыс. Тебірену, толқу. 5. Серту, секіру, шоршу.*

ТУЛАҒЫШ сын. 1. *Тулай беретін, моңкізіш.*

2. ауыс. *Толқығыш, ашулаң.*

ТУЛАҚ зат. этн. 1. *Үстіне жүн сабау немесе төсеніш үшін көбіне ірі қараның, тайдың терісінен жасалатын, жүні алынбай кепкен көнтері. 2. ауыс. Көп мінілген, азып-арыған ат.*

Тулаққа аунағты. *Жеңді, басым түсті. Тулақ шашу.* *а) Күзем алғанда шашылатын шашу. ә) Тулаққа жүн сабап алған соң, тулақ үстіне құрт шашатын рәсім.*

ТУЛАҚТА= ет. *Тулақ қағу.*

ТУЛАҚТАЙ сын. *Тулақ сияқты, соған ұқсас. Тулақтай сүйретті.* *Қиыншылық көрсетті, азаптады, қорлады; күш көрсетті, қоқан-лоқы жасады.*

ТУЛАҚТАН= ет. 1. *Тулақтай болып кебу, тақырлану. 2. ауыс. Кебірку.*

ТУЛАҚТАНДЫР= ет. *Кептіру, тақырландыру.*

ТУЛАҚТАНДЫРУ *Тулақтандыр етістігінің қимыл атауы.*

ТУЛАҚША үст. *Тулақ тәрізді, тулақ құсатып.*

Тулақша сілкіді [қақты]. *Астан-кестеңін шығарды, әлек салды.*

ТУЛАН= ет. көне. 1. *жерг. Көбею, өсу, семіру. 2. Тұсырау, қысырау.*

ТУЛАС= ет. *Бірге тулау, дүрсілдесу.*

ТУЛАТ= ет. 1. *Моңкіту, асаулық көрсету. 2. Шоршыту, секірту, селкілдету. 3. ауыс. Тебірену, толқыту.*

ТУЛАТТЫР= ет. ауыс. *Тебірендітіру, толқыттыру.*

ТУЛАТТЫРУ *Тулаттыр етістігінің қимыл атауы.*

ТУЛАТУ *Тулат етістігінің қимыл атауы; тебірену, толқыту.*

ТУЛАУ *Тула етістігінің қимыл атауы.*

ТУЛҒИЙ [лат. Thule] зат. хим. *Лантаноид-тарға жататын химиялық элемент.*

ТУЛЫ сын. *Ту алан, тулары бар.*

ТУЛЫҚ *тулық тас. жерг. Егін бастыратын тас.*

ТУЛЯРЕМИЯ [лат. tularaemia] зат. мед. *Жануарлардан жіғатын табиғи-ошақты, аса қатерлі жұқпалы ауру.*

ТУМА¹ зат. сөйл. 1. *Туыстығы жақын, аталас адам, туыс. 2. Сол өлкенің, мекеннің адамы.*

3. *жерг. Нәресте, сәби.*

Тума мал. *Өзіне меншіктенген соң туған мал. ТУМА² сын. *Тумысынан бар, жаратылысынан қалыптасқан, туғаннан.**

Тума иммунитет. *мед. Туа пайда болған иммунитет. Тума металдар.* *хим. Табиғатта дербес түрінде кездесетін металдар. Тума түйе.* *түйе-шар. Қолда өсірген, иесінің құрты болған, ата-басынан мұра болып қалған қадірлі түйесінің ұрпағы.*

ТУМАДАЙ сын. *Тума сияқты.*

ТУМА-ЖАҚЫН зат. *Туған-туыс, жақын-жуық.*

ТУМАЛАС зат. *Туыс, аталас жақын, туысқан. ТУМАЛАСТАЙ сын. *Тумалас сияқты.**

ТУМАЛАСТЫҚ зат. *Туыстық, аталас жақындық, туысқандық.*

ТУМАЛЫҚ зат. *Туысқандық, жақындық.*

ТУМА-ТУЫС зат. *Ағайын-туыс.*

ТУМА-ТУЫСҚАН зат. *Тума-туыс.*

ТУМБА зат. сөйл. *Жазу үстеліне арналған кішілеу ишаф.*

ТУМБАЛЫ сын. *Тумбасы бар, тумба қойылған.*

ТУМЫС зат. *Жаратылыс, болмыс.*

ТУМЫСЫНАН үст. *Жаратылысынан, болмысынан.*

ТУМЫСЫНДА үст. *Өз өмірінде, туылғалы бері.*

ТУМЫШ зат. *жерг. Туған, тума.*

Тумыш ат. *Арғымақ пен қазақ жылыққан туған будан.*

ТУНГ қыт. зат. ө. с. *Дәнінен бағалы техникалық май алынатын тропикалық ағаш.*

ТУНГУС зат. *Әвенкілердің бұрынғы аты (Шығыс Сібірде тұратын халық).*

ТУНДРА [фин. tunturi] зат. геогр. *Тайга белдемінде солтүстікке қарай орналасқан және онымен орманды тундра асуы арқылы байланысқан ормансыз аумақ.*

ТУНЕЦ зат. зоол. *Скрумбия тұқымдасына жататын ірі жыртқыш балық.*

ТУНИКА [лат. tunica] зат. зоол. 1. *Хордалы жануарлардың сыртқы қабаты. 2. бот. Өсімдіктің қоңусты келген жоғары жағының сыртқы қабаты.*

ТУНИКАЛЫҚ сын. *Туникаға тән, соған қатысты.*

ТУННЕЛЬ [ағыл. tunnel] зат. *Теміржол, автотрасса құрылыстардың тау немесе жер астынан өтетін бөлігі.*

ТУННЕЛЬДЕЙ сын. *Туннель сияқты.*

ТУННЕЛЬДІК сын. *Туннельге тән, соған қатысты.*

ТУННЕЛЬШІ зат. *Туннель салушы, сонда жұмыс істейтін жұмысшы.*

ТУР¹ зат. зоол. *Ертеде өмір сүріп, тұқымы жойылып кеткен ірі, жабайы сиыр.*

ТУР² [франц. tour] зат. 1. *Белгілі бір істі, жұмысты іске асырудағы кезең. 2. Сұрыптау конкурстарының, спорт жарыстарының кезекті сатысы, жаңа белесі.*

ТУР³ зат. *Туристік саяхат.*

ТУР⁴ зат. *Музыканттың, музыкалық ұжымның басқа қалаларға барып концерт беруі.*

ТУРА¹ сын. 1. *Ешбір ауытқусыз, түзу, бұрылмастан, тіке. 2. Дәл, нақ. 3. ауыс. Қара қылды қақ жарған әділ, дұрыс, ақ.*

Тура ату. *әск. Снаряд, оқ траекториясы белгіленген нысана білкіткінен көтерілмейтін атыс қаруынан ату. Тура ату қашықтығы.* *әск. Снарядтың (оқтың) траекториясы нысананың берілген білкіткінен аспайтын ең үлкен атыс қашықтығы. Тура дәлдеу.* *әск. Панораманың оптикалық осін (қыстыруды) нысанаман тікелей үйлестіру арқылы зеңбіректі дәлдеу. Тура жол.* *Дұрыс бағыт-бағдар. Тура жолға салды. Дұрыс бағыт сілтеді, жол көрсетті. Тура жолдан жаздырды. Теріс қылық әрекетке итермеледі, адал, оң, дұрыс ісінген жаңылдырды, адастырды. Тура келді. а) Тікелей кезікті, дөп түсті. ә) Мәжбүр болды,*

амалы қалмады. б) Айтқаны болды, расқа шықты. **Тура салықтар.** экон. Салық төлеушінің кірістері мен мүлкінен тікелей алынатын салықтар. **Турасын айты [сөйледі].** Шыны, анығын баяндады. **Тура тартты.** Төтесінен салды, тіке, жол қысқарта жүрді. **Тура толықтауыш.** лингв. Табыс септеуінде жұмсалатын сөйлем мүшесі. **Тура түскен.** Тұп-тура, түзу. **Тура тілді.** Шын, әділ сөйлейтін. **Тура шығару.** инф. <ағыл. direct output> а) Деректерді аралық жазусыз магниттік таспаға шығару. ә) Сараптық жүйеде – жіберуден қорытындыға бағытталған білімдер базасының ережелерін оңдеуге негізделген айнұмалының мәнін анықтау әдісі.

ТУРА= ет. 1. Етті, нанды т.б. жеуге ыңғайлап, уақ бөлшектерге бөлу, пышақпен кесу. 2. ауыс. Кескілеу, сою.

ТУРАҒАН зат. жерг. тамақ. Етті, жұқа нанды ұсақтап турап, үстіне сорпа құйып жасаған тамақ.

ТУРАҒЫШ зат. Әлденені турауға арналған құрал, жақсы турайтын аспап. д

ТУРАҒЫШТА= ет. 1. Турай тұсу, кескілеу. 2. ауыс. Кесіп өту.

ТУРАДА шыл. **Туралы.**

ТУРАДАН-ТУРА сын. сөйл. **Тұп-тура.**

ТУРАҚАНАТТЫЛАР зат. зоол. <лат. orthoptera> Алдыңғы қанаттары тері тәрізді, артқысы нәзіктеу, жарғақ болып келетін, дене үстін бойлай тік орналасқан, артқы аяқтары ұзын, секіруге бейімделген жәндіктер класының бір отряды.

ТУРАЛ= ет. 1. Бөліну, бөлшектелу, пышақпен кесілу. 2. Орылу, шабылу.

ТУРАЛА= ет. 1. Тіке бет алу, тура жүру. 2. Тура ету, түзулеу, дәлдеу. 3. ауыс. Тіке айту, төтсінен сөйлеу. 4. ауыс. Ретке келтіру, ыңғайлау.

ТУРАЛАЙ үст. Тікелей, төтесінен.

ТУРАЛАН= ет. 1. Дәлдену, бағытталу.

2. ауыс. Түзетілу, реттелу.

ТУРАЛАНУ Туралан етістігінің қымыл атауы.

ТУРАЛАТУ= ет. 1. Тура ету, түзулеу, дәлдету.

2. ауыс. Реттету, ыңғайын келтірту.

ТУРАЛАТУ Туралат етістігінің қымыл атауы.

ТУРАЛАУ¹ зат. инф. 1. Мәтін жолына оның сөздерін немесе символдарының арасындағы бос орындарды өзгерту (көбейту не азайту) арқылы көрсетілген пішімді пайдалану тәсілі. 2. Мәтінді оңдеу барысында абзацты сол жақ және оң жақ өрістердің аралығына туралап орналастыру әдісі.

ТУРАЛАУ² сын. Бағыты дұрыс, түзулеу; дұрыстау.

ТУРАЛАУ³ Турала етістігінің қымыл атауы; ретке келтіру, ыңғайлау.

ТУРАЛЫ шыл. Жайында, хақында.

ТУРАЛЫҚ зат. 1. Түзулік, тікелік. 2. Тура айтушылық, әділдік.

ТУРАМ зат. Кішірек бір кесім, бір асам. // Туралған, үзіліп-кесілген.

ТУРАМА зат. жерг. Туралған ет.

ТУРАМШЫ сын. Ұсақ етіп туралған.

ТУРАМШЫЛА= ет. сөйл. **Турамышта.**

ТУРАМЫШТА= ет. Әлденені турап-турап, бөлшектеу, уақтап турау.

ТУРАМЫШТАУ Турамышта етістігінің қымыл атауы.

ТУРАС= ет. Бөлшектеп кесісу, бірге турау.

ТУРАСУ Турас етістігінің қымыл атауы.

ТУРАСЫНДА¹ шыл. сөйл. **Туралы.**

ТУРАСЫНДА² үст. Шамасында, мөлшерінде.

ТУРАТ= ет. 1. Кескізу, қиып бөлгізу, тілгізу.

2. Кескілету, сойғызу.

ТУРАТТЫР= ет. Кестірту.

ТУРАТТЫРУ Тураттыр етістігінің қымыл атауы.

ТУРАТУ Турат етістігінің қымыл атауы.

ТУРАУ Тура етістігінің қымыл атауы.

ТУРАУЛЫ сын. Туралып қойылған, туралған.

ТУРАУШЫ зат. Дастарқан басында қолына пышақ ұстап, ет турап беретін адам.

ТУРАУЫШ зат. Үстіне бекітілген жалпақ пышағы бар ағаш тақтай түрінде болатын, түрлі нәрселерді кесуге арналған құрылғы.

ТУРАШЫЛ сын. Бет-жүзіне қарамай тура-сын айтатын, әділ.

ТУРАШЫЛДЫҚ зат. Тура жолмен жүрушілік, әділдік.

ТУРБАЗ зат. Туристік база.

ТУРБИН зат. сөйл. **Турбина.**

ТУРБИНА [франц. turbine] зат. Бу мен газдың, судың энергиясын механикалық энергияға үздіксіз түрлендіріп отыратын қозғалтқыш.

ТУРБИДИТТЕР зат. Қазіргі және көне турбидитті ағындар (ұйық ағындары) нәтижесінде қалыптасқан шөгінділердің жалпылама атауы.

ТУРБИНАЛЫҚ сын. Турбинасы бар, турби-на арқылы жұмыс істейтін.

ТУРБО. [франц. turbo] Турбина қолданылады деген мағына беретін күрделі сөздердің алғашқы бөлігі.

ТУРБОБҰРҒЫ зат. Мұнай және газ өндіру кезінде терең ұңғыма бұрғылауға арналған қозғалтқыш.

ТУРБОГЕНЕРАТОР зат. Бу не газ турбина-сымен айналатын электрлік синхронды генератор.

ТУРБОКОМПРЕССОР зат. Жану камерасындағы ауаны компрессор арқылы сығатын агрегат.

ТУРБОКОМПРЕССОРЛЫ сын. Турбоком-прессор арқылы жұмыс істейтін.

ТУРБОЛЕТ зат. авиац. Ауадан ауыр, көтеріш күшті тік орналасқан реактивтік қозғалтқыш тұғызатын ұшу аппараты.

ТУРБОПОЙЫЗ зат. көлік. Газ турбина-лық қозғалтқышпен жұмыс істеп, жоғары жыл-дамдықпен қозғалатын теміржол пойызы.

ТУРБОРЕАКТИВТІК: турбореактивтік қозғалтқыш. Компрессоры іске газ турбинасының көмегімен қосылатын әуе-реактивтік қозғалтқыш. **Турбореактивтік ракета.** Траекторияда ұшуы көлденең білігі төңірегінде айналу арқылы реттелетін ракета.

ТУРБУЛЕНТТІК сын. геол. Күрделі траекториясы бойынша бөлшектері ретсіз, бейберекет қозғалып, нәтижесінде қозылтағы аз бен сұйықтықтың қатты араласуымен сипатталатын.

ТУРБУЛЕНТТІЛІК зат. геол. <лат. turbulenti> Сұйықтықтың соңғы массасының газ молекулаларына ұқсас ретсіз, бейберекет, әр түрлі бағытта қозғалу құбылысы.

ТУРГОР [лат. Turgere] Ағзаның (тінің) шы-мырлығы, серпінділігі.

ТУРЕЛЬ зат. Пулемет отырғызатын айнал-малы тұғыр.

ТУР-ДЕ-ВАЛЬС зат. спорт. Бокстағы ақылға сыйымды, алайда орындалуы күрделі әдістер.

ТУРИЗМ [франц. tourisme] зат. Тынығу және қызығалықты жаңа аймақтарымен, объектілерімен танысу мақсатын көздеген кез келген (бір күндік, көп күндік, шалғай не жақын жерлерге) саяхат.

ТУРИСТ зат. Туризммен айналысушы, ел, жер аралаушы, саяхатшы.

Туристер жыны. тур. Лагерьлер жағдайына, табиғат аясында, өтетін туристердің басқосуы, көпшіліктің кездесуі. **Туристер клубы.** тур. Туристерді біріктіретін қоғамдық ұйым. **Туристер қылқайығы.** тур. Екі жағы жалпақ ескекпен алға қарап отырып есетін турист отырған жерден басқа үсті жабық, ұзынша келген жеңіл қайық. **Туристер салы.** Өзендерде жүзіп саяхат жасауға арналған бөренелерді бір-біріне байластырып жасалған құрал.

ТУРИСТЕЙ сын. Турист сияқты.

ТУРИСТІК сын. Туризмге қатысты, сонымен байланысты.

Туристік жай. тур. Туристік саяхат-сапар-ларға шыққан адамдарға қызмет көрсетуге арналған сауықтыру және мәдени ағарту мекемесі. **Туристік**

жолдама. тур. Туристік фирма ұйымдастырған туристік базада, лагерьде жорық, шетелге саяхат кезінде белгілі бір туристік қызметтерді қабылдауға құқық беретін, ақшаға сатып алынатын құжат. **Туристік имидж.** тур. Халықаралық туризмнің нарықтық қатынас жағдайындағы бет-бейнесі.

Туристік индустрия. зат. тур. Туристерді орналастыру құралдарының, көліктің, қоғамдық та-мақтандыру объектілерінің, ойын-сауық объектілері мен құралдарының, танымдық, сауықтыру, іскерлік, спорттық және өзге де мақсаттағы объектілердің, туристік қызметті жүзеге асыратын ұйымдардың, экскурсиялық қызмет және гидтер (гид-аудармашылар) қызметін көрсететін ұйымдардың жиынтығы. **Туристік карта.** тур. Туристерді қызықтыратын объектілер, маршруттың бағыты мен жағдайы бейнеленген карта. **Туристік күнделік.** тур. Саяхат кезінде жүргізілетін сапардың негізгі есебі болып табылатын күнделікті жазба. **Туристік лагерь.** тур. Туристердің табиғат аясында уақытша орналасқан демалыс орны.

ТУРМАЛИН [нем. турмалин] зат. кен. Кристалдары бағана тәрізді, агрегаттары сояу, радиал-сәулелі, талшықты, түсі қызыл, қара, көк, жасыл, түссіз, жылытырығы шыныдай, силикаттар класының борлы силикаттар тобына жататын минерал.

ТУРМАН зат. зоол. Ұшуы кезінде айнала білетін, қолдан өсірілген шүйілгіш кептер.

ТУРНЕПС [ағыл. turnips] зат. өск. Тамыр қалың болып өсетін мал азықтық шалқан.

ТУРНИК [франц. tourner] зат. спорт. Биіктігі екі метрдей қос тіреуішке көлденең орнатылған темір білік.

ТУРНИКЕТ [франц. tourniquet] зат. Әрлі-берлі өтушілерді біртіндеп жіберіп тұру үшін өтетін жерге қойылған айналып тұратын жабдық.

ТУРНИР [нем. Turnier] зат. 1. Ортағасырлық Батыс Еуропа елдері рыцарьларының әскери сайысы. 2. спорт. Спорттық жарыс.

ТУРНИРЛІК сын. Турнирге қатысты.

ТУРНОДОЗЕР зат. тех. Тракторға топса-мен бүйірінен ілініп, топсалы шаңақпен байланыстырылған, аспалы рельс қармағыш механизммен жабдықталған, шынжыртабанды немесе пневмо-доңғалақты трактор түріндегі агрегат.

ТУСТЕП [ағыл. two-step] зат. Жұптасып билейтін америкалық би.

ТУСУ Тусы етістігінің қымыл атауы.

ТУСЫ= ет. сөйл. **Тусыра.**

ТУСЫРА= ет. Игеруіс қалу, тыңау.

ТУСЫРАТ= ет. Игеруіс қалдыру, тыңайту.

ТУСЫРАТУ Тусырат етістігінің қымыл атауы.

ТУСЫРАУ Тусыра етістігінің қымыл атауы.

ТУСЫП= ет. сөйл. **Тусырату.**

ТУТАЛАЙЫН үст. жерг. **Ту-талақай.**

ТУ-ТАЛАҚАЙ үст. Әлем-тапырық, бей-берекет, быт-шыт.

Ту-талақай қылды. Астаң-кестеңін шығарды, быт-шыт етті. **Ту-талақайы шықты.** Астаң-кестеңі шықты, берекесі қашты.

ТУ-ТАЛАҚАЙЛА= ет. Берекесін кетіру, талапайлау.

ТУ-ТАЛАҚАЙЛАУ Ту-талақайла етістігінің қымыл атауы.

ТУ-ТАЛАПАЙ үст. Ту-талақай, тас-талқан.

ТУ-ТАЛҚАН үст. Тас-талқан.

ТУ-ТУ о.д. Шежі жоқ алыс, шалғай дегенді білдіретін сөз.

ТУТУҒЫР зат. **Флакитог** (жалауды тік көтереу үшін тігінен орнатқан ұзын сырық).

ТУУ¹ зат. Дүниеге адамзаттың өмірін жалғастырушы ұрпақ өкелу, халықтың табиғи өніпөсу, көбею үдерісі.

ТУУ² Ту етістігінің қымыл атауы. 1. Өмірге келу, жаратылу. 2. Пайда болу, жарыққа шығу, туындау.

Тууы туралы куәлік. Адамның аты-жөні, туған күні, жері, әке-шешесі туралы мәлімет жазылатын құжат.

ТУУСЫЗ сын. Тумаған күйде.

ТУФ¹ [итал. tufo] зат. геол. Шығу тегі әртүрлі тау жыныстарының тобы.

ТУФЕЛЬКА зат. биол. Инфузория класындағы қарапайым организмдер.

ТУФЛИ зат. Әртүрлі формада тігілетін ерлер мен әйелдердің қонышсыз, өкшелі аяқ киімі.

ТУФЛИП сын. Аяғында туфлиі бар, туфли киген.

ТУФФИТ зат. геол. Жанартау текті және шөгінді тау жыныстарынан құралған аралас құрамды тау жынысы.

ТУҒ о.д. Таңырқаған не кейіген кезде айтылатын одағай сөз.

ТУША зат. Бір жасар ұрғашы ешкі; өткен жылғы лақ.

ТУШАДАЙ сын. Туша сияқты.

ТУШАҚУРАЙ зат. бот. Сабағы жуандау келетін онша биік емес құрай.

ТУШЫ зат. Әскер туын ұстаушы батыр адам.

ТУШЬ¹ [нем. Tusche] зат. Сызу, сурет салу үшін суга езіп жасалған әртүрлі түсті бояу.

ТУШЬ² зат. спорт. Бильярдта кез келген шарға таяқпен, қолмен, киіммен т.б. тиіп кету.

ТУЫЛ= ет. Дүниеге келу, жаралу.

ТУЫЛДЫРЫҚ зат. сөйл. **Туырлық.**

ТУЫЛУ Туыл етістігінің қимыл атауы.

ТУЫМ¹ зат. Жаратылыс, бітім; туыс.

ТУЫМ² зат. жерг. Төлдеу, қоздау кезі.

ТУЫМДЫ сын. жерг. Туысы жақсы.

ТУЫНДА= ет. Өрбіп-өсу, көбею.

ТУЫНДАС сын. Төркіндес, түбірлес.

ТУЫНДАТ= ет. Өрбіту, көбейту.

ТУЫНДАТҚЫЗ= ет. Өрбіткізу, көбейткізу.

ТУЫНДАТҚЫЗУ Туындатқыз етістігінің қимыл атауы.

ТУЫНДАТУ Туындат етістігінің қимыл атауы.

ТУЫНДАУ Туында етістігінің қимыл атауы.

ТУЫНДЫ¹ зат. 1. Ақын не жазушының шығармашылық еңбегі; шығарма. 2. хим. Зат молекуласы құрам бөліктерінің басқа затқа алмасуынан түзілген өнім, бастапқы заттың туындысы.

Туынды етістік. Басқа сөз табына немесе түбір етістікке жұрнақ жалғану арқылы жасалған етістік. **Туынды сөз.** лингв. Қазақ тілінің сөздік құрамында қолданылып жүрген қазіргі атау сөздер. **Туынды табыс.** экон. Бастапқы табыстардың негізінде оларды бір иеленушіден екінші иеленушіге беру жолымен құралатын табыс түрі.

ТУЫНДЫ² зат. мат. Дифференциалдық есептеудің x аргументі өзгерген кездегі $f(x)$ функциясының өзгеру жылдамдығымен сипатталатын негізгі түсінігі.

ТУЫНДЫГЕР зат. сөйл. **Автор.**

ТУЫНДЫГЕРЛІК сын. сөйл. **Авторлық.**

ТУЫНДЫДАЙ сын. Туынды сияқты.

ТУЫНДЫЛЫҚ зат. Бір нәрседен туындағандық.

ТУЫП-ӨС= ет. Дүниеге келіп, ер жету.

ТУЫП-ӨСУ Туып-өс етістігінің қимыл атауы.

ТУЫРЛЫҚ зат. этн. Киіз үйдің түндігі мен үзігінің арасын қосатын, уықтың орта тұсынан кереженің басына дейін жабатын киіз.

Туырлығын тілді [тіліп, тоқым етті]. ескі. Тас-талқан етіп, шаңырағын ортасына түсірді. **Туырлығы туралды.** Тас-талқаны шықты. **Туырлық бау.** қолөнер. Туырлықты ұстап тұратын әрі әсемдік үшін ою-өрнек салынған жалтақ терме бау. **Туырлық қас.** қолөнер. Туырлықтың басына ішкі жағынан (үй ішінен) ұсталатын, оюлы, түрлі-түсті басқұр, оюлы киіз. **Туырлық үй.** этн. Төрт қанатты, уықтары кишірім шаңыраққа қдалатын, тек туырлықтармен жабылатын жолма, жол үйдің тұқсасы.

ТУЫРЛЫҚСЫЗ сын. Туырлығы жоқ, туырлық жабылмаған.

ТУЫРЛЫҚТАЙ сын. 1. Туырлық сияқты. 2. Кең, көлемді, далған. 3. Шап-шағын, тулақтай.

ТУЫРЛЫҚТЫ сын. Туырлық жапқан, туырлығы бар.

ТУЫРЫЛ= ет. 1. Ішін май басу, семіру; қатпар-қатпар май тұсу. 2. ауыс. Тың, құнары мол болу. 3. ауыс. Майлану, шелдену.

ТУЫРЫЛТ= ет. Май бастыру, майландыру, шайландыру, шелдендіру.

ТУЫРЫЛУ Туыры етістігінің қимыл атауы.

ТУЫС зат. 1. Бір атадан тараған, жақын, қандас туысқан. 2. ауыс. Бір-біріне мейір-шапағаты бар, бауырлас. 3. Бауырлас, тегі бір, түбі бір. // Жақындығы бар, қатысты. 4. б. н. о. л. <лат. genus> Филогенетикалық тұрғыдан бір-біріне туыстығы жақын түрлерді біріктіретін, түрден жоғары тұратын негізгі таксономиялық категория.

Туыс тіл [тілдер]. лингв. Шығу төркіні бір, грамматикалық құрылысы, фонетикалық жүйесі ұқсас, негізгі сөздік қоры ортақ не өте жақын тілдер, тілдер тобы.

ТУЫС= ет. Бір атадан туу.

Туыспай кеткір! Бірге тумай қалғыр деген мағынада.

ТУЫСАРАЛЫҚ: туысаралық будан. Әртүрлі туыстарға жататын дарақтарды будандастыру арқылы алынатын гетерозиготалы ұрпақ.

ТУЫС-ЖАҚЫН зат. Ағайын-туыс, жақын-жуық.

ТУЫСҚАН зат. 1. Бір атадан өрбіген ұрпақтар, туыстас, бауырлас адамдар. 2. ауыс. Бірі мен бірін ортақ мақсаттар қосқан әртүрлі халықтар, одақтас елдер. 3. ауыс. эмоц. Тағы не таныс емес адамдарға меңзей айтылатын қаратпа сөз.

ТУЫСҚАНДАЙ сын. Туысқан сияқты, етене жақын.

ТУЫСҚАНДАС сын. Туыстас, бауырлас.

ТУЫСҚАНДЫҚ зат. Туыстық, бауырлық.

Туысқандық қылды. Туыстығын танытты, жақындығын көрсетті.

ТУЫСҚАН-ТУҒАН зат. Туыс атаулы, ағайын-туған, жақын-жақыбай.

ТУЫСҚАНШЫЛ сын. Туысын жақын көретін, туысшы.

ТУЫСҚАНШЫЛДЫҚ зат. Туысқа жаны ашушылық, ағайыншылық, жақындық.

ТУЫССЫЗ сын. Ағайын-тумасыз, туысқансыз.

ТУЫССЫЗДЫҚ зат. Туысы жоқтық, ағайынсыздық.

ТУЫССЫРА= ет. Туысын аңсау, іздеу, сағыну.

ТУЫССЫРАУ Туыссыра етістігінің қимыл атауы.

ТУЫСТАЙ сын. Туыс сияқты, туысқандай. **ТУЫСТАС** сын. Шыққан тегі бір, төркіні жақын.

ТУЫСТАС= ет. Бірге туғандай, аралас-құралас болу.

ТУЫСТАСТЫР= ет. Туыс еттіру.

ТУЫСТАСТЫРУ Туыстастыр етістігінің қимыл атауы.

ТУЫСТАСУ Туыстас етістігінің қимыл атауы.

ТУЫСТАУ сын. Аздаған туыстығы бар, жақындау.

ТУЫС-ТУҒАН зат. **Туған-туыс.**

ТУЫС-ТУМА зат. Ағайын, жекежат.

ТУЫСТЫҚ зат. Бір туғандық, туысқандық, қаның жақындығы.

Туыстығы қақырады. Өкпе, кейістен аралары суыды, ренжісті.

ТУЫСТЫР= ет. Ара-жігіз қосу, жақындастыру.

ТУЫСТЫРУ Туыстыр етістігінің қимыл атауы.

ТУЫСУ Туыс етістігінің қимыл атауы.

ТУЫСПА ұст. Туыс төрізді, ағайынша.

ТУЫСШЫЛ сын. Туысын жақсы көретін, туысқанышыл.

ТУЫСШЫЛДЫҚ зат. Туысқандық, ағайын-шылдық.

ТУЫСЫНАН ұст. Туғанынан бастап, жаратылысынан, тумысынан.

ТУЫСЫНДА ұст. сөйл. **Тумысында.**

ТУБАНАДАЙ сын. Тубана сияқты.

ТУҒАНАҚ зат. сөйл. **Тоғанақ.**

ТУҒЖИ= ет. Тұқырая еңкею; еңсесі тұсу.

ТУҒЖИТ= ет. Тұқырайта еңкейту.

ТУҒЖИТУ Тұғжит етістігінің қимыл атауы.

ТУҒЖИО Тұғжи етістігінің қимыл атауы.

ТУҒЖЫҢ елік. Тұқырайып, еңсесі түскен қимылды бейнелейтін сөз.

ТУҒЖЫҢДА= ет. Тұғжың-тұғжың ету, құн-жындаған қимыл жасау.

ТУҒЖЫҢДАС= ет. Тұғжың-тұғжың етісу, бірге құнжыңдасу.

ТУҒЖЫҢДАСУ Тұғжыңдас етістігінің қимыл атауы.

ТУҒЖЫҢДАУ Тұғжыңда етістігінің қимыл атауы.

ТУҒЫ зат. жерг. Дөңгелек.

ТУҒЫЖЫМ сын. жерг. Бойы, тұрқы қысқалау, тұқырайған. // Мығым, тегеруінді.

ТУҒЫЛ зат. Тау сайының барып тірелетін, тұйықталып қалатын жері.

ТУҒЫЛДАЙ сын. Тұғыл сияқты, тұғыл төрізді.

ТУҒЫН шы. Өткен шақтық демеулік шылау.

ТУҒЫР¹ зат. 1. Қолға үйретілген саят құстарының (бүркіт, қаршыға, ителгі т.б.) қонақтайтын орны, бүйктеу ағаш қондырғы. 2. Бір нәрсенің астына қойылған тірек. 3. ауыс. Сүйеніш; тірек. 4. Мүсіндік туындылар (мүсін-ескерткіш, мүсіндік топтама, сыралғы, т.б.) мен бааналардың, обелискілердің астына қойылатын сандықша негіз.

Тұғырдан тайды [түсті]. Бұрынғы дәуреннен қалды, қайраты қайтты. **Тұғырдан түсті.** Қайраты қайтты, күші кеміді. **Тұғырдан ұшты.** Бұл жерде о дүниеге кетті деген мағынада.

ТУҒЫР² зат. Мініске төзімді, жабы тұқымдас жылқы; жұмыс көлігі, тұғыр ат.

Тұғыр ат. Мініске, жегуге төзімді жылқы.

ТУҒЫРЛЫ сын. Астында мініс көлігі, аты бар.

ТУҒЫРЛЫҚ зат. Туралық, тікелік.

ТУҒЫРНАМА зат. 1. саясн. <франц. plate-forme> Мемлекеттік, қоғамдық-саяси ұйым, қозғалыстардың бағытын, қызметін айқындайтын, табан тіреуінің іс-әрекет бағдарламасы. 2. Қандай да бір қоғамдық, саяси, әлеуметтік шараның негізі, тұжырымдамалық ұстанымдар.

ТУҒЫРСЫЗ сын. Құс қонатын тұғыры жоқ.

ТУҒЫРШЫ зат. саят. Тұғырға қондырылған саят құстарын ұстаушы.

ТУҒЫРШЫН зат. түйешар. Үштен төртке шығатын ұрғашы, қайымай қалған түйе.

ТУҒЫРШЫНДАЙ сын. Тұғыршын сияқты.

ТҰЖЫР= ет. 1. Кесілген ағаштың, бұтақтың үш жағын тегістеп, жұмырлай шабу. 2. ауыс. Әңгімені, сөзді қысқа қайыру, доғарту.

ТҰЖЫРТ= ет. 1. Кесілген ағаштың, бұтақтың үш жағын тегістеп, жұмырлай шапқызу. 2. ауыс. Сөзді қысқа қайырту, доғарту.

ТҰЖЫРТУ Тұжырт етістігінің қимыл атауы.

ТҰЖЫРУ Тұжыр етістігінің қимыл атауы, сөзді қысқарту, қайыру.

ТҰЖЫРЫЛ= ет. 1. Қысқа етіп кесілу, қиылу. 2. ауыс. Тұқырылу, доғарылу.

ТҰЖЫРЫЛУ Тұжырыл етістігінің қимыл атауы.

ТҰЖЫРЫМ зат. тер. 1. Белгілі бір істің, ойдың қорытындысы, байламы, шешімі. 2. ғыл. Диссертациялық жұмыстың қорғауға ұсынатын негізгі байламы, қорытындысы, нәтижесі, болжамы.

Тұжырым жасады [тұжырымға келді]. Бір қорытындыға жетті, байлам жасады.

ТҰЖЫРЫМДА= е. т. 1. Тұжырып шауып, ұшын тегістеу. 2. а. у. с. Тұжырым жасау, қорытындылау, түйіндеу.

ТҰЖЫРЫМДАЛ= е. т. Түйінделу, тұжырым жасалу, бұйырылу.

ТҰЖЫРЫМДАЛУ Тұжырымдал етістігінің қимыл атауы; түйінделу.

ТҰЖЫРЫМДАМА з. ат. 1. Белгілі бір құбылыс жайындағы көзқарастар жүйесі, бір нәрсе туралы негізгі пікір, қорытынды. 2. коғ. - саяси. <лат. concertio> Белгілі бір мемлекеттік қоғамдық маңызы бар мәселелердің айқын ұстанымы. 3. филос. Кандай да бір құбылыс үдерістерді танудың негізгі бағыты, ондағы көзқарастар жүйесі.

ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ с. ын. Тұжырымдамаға тән.

ТҰЖЫРЫМДАУ Тұжырымда етістігінің қимыл атауы; түйіндеу; қорытындылау.

ТҰЖЫРЫМДЫ с. ын. Байламды, шешімді.

ТҰЖЫРЫМДЫЛЫҚ з. ат. Байламдылық, шешімділік.

ТҰЖЫРЫҢҚЫРА= е. т. Тұжыра түсу; қорытынқырау, қысқартыңқырау.

ТҰЖЫРЫҢҚЫРАУ Тұжырыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ТҰЗ¹ з. ат. 1. Су, көл түбінен алынатын малға жасалатын, ащы дәмді, ақ түсті кристалл зат. 2. Ас-тағамдардың дәмін кіргізу үшін қосылатын, өткір дәмді, ақ түсті кристалл зат.

Тұз айдады. Алла тағаланың, тағдырдың жазуымен дәм бұйырды. **Тұз байлану.** мед. Тұздың шөлуі мен зат алмасуының бұзылуына байланысты өт, бауыр, бүйрек, несеп жолы, қуық, бұлшық еттер мен буындардың ауыруы. **Тұзға салған балықтай.** Қатып, қуарып қалу. **Тұз көзденді.** Құты қашты, үрейлене бастады. **Тұз қышқылы.** хим. Ас тұзы мен күкірт қышқылын қосу арқылы алынатын, хлорлы сүттегі қышқылы. **Тұз сауыты.** Тұзсауыт (тұз салатын кішкене ыдыс). **Тұзы ащы татыды.** Жеккөрінішті, сүйкімсіз болды. **Тұзы жараспады.** а) Тіл табыса алмады, ортақ пікірге келмеді. ә) Ерлі-зайыпты болып тұра алмай, айырылысты. **Тұзы жарасты.** Үй болып, отасты, үйленді. **Тұзы жеңіл.** Сөзге тез ілінетін, жолы ауырлау (адам). **Тұзын ақтады.** Еңбегін ақтады, борышын өтеді. **Тұзын татты.** Белгілі бір жерде болып көрді. **Тұзы таусылды.** а) Өмірмен қоштасатын кез келді, ажас жетті. ә) Тұрғылықты жерінен қоныс аударуға тура келді.

ТҰЗ² з. ат. ойын. Ойын картасының ең үлкені, күштісі.

ТҰЗАҚ¹ з. ат. Әртүрлі құс, қоян ұстау үшін, қырдан есіп жасалатын аңшы құралы.

Тұзағына іліндірді. Шырмауына түсірді. **Тұзаққа түсті** [ілінді]. а) Тұзаққа ілініп қалды. ә) Алдауға түсті, ұсталды. **Тұзақ құрды.** а) Құстың қонатын, жүретін жеріне тұзақ байлады. ә) Айла, амал жасады, пәле ойлады. **Тұзақ салды.** а) Аң, құстың қолға түсіру үшін құрылатын қақпан құрды, жіптен тор құрды. ә) Дарға асу үшін қолданылатын, шеңбер түрінде байланған жіпті жазаланушының мойнына кигізді. б) Дарға асты, өлтірді. **Тұзақ үзген** [тұзақ үзген ала аяқ]. Ала бөтен бұзық, зұлым адам. **ТҰЗАҚ**² з. ат. спорт. Ең соңында қозғалыстың бағыты өзгертін қарсы жүріс.

ТҰЗАҚТА= е. т. Бұғалық жасап байлау, шалма жасау.

ТҰЗАҚТАЛ= е. т. 1. Байлану, шалма жасалу. 2. а. у. с. Қолға түсу, ұсталу.

ТҰЗАҚТАЛУ Тұзақтал етістігінің қимыл атауы.

ТҰЗАҚТАУ Тұзақта етістігінің қимыл атауы.

ТҰЗАҚТАУЛЫ с. ын. Тұзақталған, тұзақ жасалған.

ТҰЗАҚТЫ с. ын. Тұзақтап байланған.

ТҰЗАҚШЫ з. ат. Тұзақпен аңшылық құратын адам; тұзақ жасаушы.

ТҰЗБАСТЫҚ з. ат. жерг. Тұз салатын дорба.

ТҰЗБҰРШАҚ з. ат. ө. с. <лат. retrasimonia monandra> Алабұталар тұқымдасы Сораңша туысына жататын малазықтық шөптесін өсімдік, ащы шөп.

ТҰЗФАТЫҚ з. ат. жерг. Сүзбеге тұз қосып, ашқылтым етіп жасалған тағам.

ТҰЗДА= е. т. Ет, май, балық сияқтылардың дәмін кіргізу үшін тұз себу, тұз қосу.

ТҰЗДАЙ с. ын. 1. Тұз сияқты. 2. а. у. с. Көкпеңбек, көк.

ТҰЗДАЛ= е. т. Тұз себілу, тұз қосылу. **Тұздалған қырыққабат** [қияр]. тамақ. Қысқа сақтау үшін бошкеге, эмальді ыдысқа тұз қосылып бастырылған қырыққабат, қияр.

ТҰЗДАЛУ Тұздал етістігінің қимыл атауы.

ТҰЗДАН= е. т. Құрамында тұз көбею, тұз пайда болу.

ТҰЗДАНУ Тұздан етістігінің қимыл атауы.

ТҰЗДАР з. ат. хим. Химиялық қосылыстар класы; қышқы молекулаларындағы сутек атомдарының орны толықтай немесе жартылай металл атомдары не ОН топтарына ауысқан қосылыстар; қалыпты жағдайда иондық құрылымдағы кристалл заттар.

ТҰЗДАС-ДӘМДЕС с. ын. Аралас-құралас.

ТҰЗДАТ= е. т. Етке, майға тұз сепкізу, тұз қосқызу.

ТҰЗДАТУ Тұздат етістігінің қимыл атауы.

ТҰЗДАУ Тұзда етістігінің қимыл атауы.

ТҰЗДАУЛЫ с. ын. Тұз салынған, тұз қосылған.

ТҰЗДАУШЫ з. ат. Тұздаған адам.

ТҰЗ-ДӘМ з. ат. **Дәм-тұз** (Ас-су, несібе). **Тұз-дәм айдады.** Бір жаққа бару сәті түсті, дәм бұйырды. **Тұз-дәмі бітті** [таусылды]. Ризығы таусылды, өмірі сарқылды. **Тұз-дәмі жараспады** [жарасты]. а) Тіл табыса алмады, шығыспады. ә) Үйленді, үй болып тұра алды. **Тұз-дәмін ақтады.** Істеген жақсылықты қайтарды, еңбегін жандырды.

ТҰЗДӘМЕК с. ын. жерг. Шала тұздалған. **Тұзды** с. ын. Тұзы көп, ащы.

Тұзды ваннада шынықтыру. м ә ш. Тұзды балқытпада суыту арқылы шынықтыру.

ТҰЗДЫБҰРШАҚ з. ат. ө. с. Торғайотының бір түрі; сорлы, сортаңды жерлерде, шөлдалаларда өсетін, бітімгіз 10-30 см-дей, біржылдық шөптесін ащы шөп.

ТҰЗДЫҚ¹ з. ат. тамақ. Піскен еттің, қуырдақтың т. б. тағамдардың дәмін кіргізу үшін үстіне құйылатын пияз быршы, тұз, сарысақ салып не айран, ірімшік, қымызқұйып, құрт, қатық езіп жасалатын қоспалар.

ТҰЗДЫҚ² з. ат. геол. Құрамындағы еріген тұздың жалпы мөлшері 50 г/л-ден астам табиғи немесе жасанды су ерітінділері.

ТҰЗДЫҚ³ з. ат. жерг. Тоғызқұмалақ ойынындағы хан.

ТҰЗДЫҚСЫЗ с. ын. Тұздығы жоқ.

ТҰЗДЫҚТА= е. т. 1. Асқа тұздық құю, дәмін кіргізу. 2. а. у. с. Сөзді астарлап, көркемдеп, мақалатты сөйлеу.

ТҰЗДЫҚТАЛ= е. т. Асқа тұздық құйылу.

ТҰЗДЫҚТАЛУ Тұздықтал етістігінің қимыл атауы.

ТҰЗДЫҚТАТ= е. т. Асқа тұздық құйызу.

ТҰЗДЫҚТАТУ Тұздықтат етістігінің қимыл атауы.

ТҰЗДЫҚТАУ Тұздықта етістігінің қимыл атауы.

ТҰЗДЫҚТЫ с. ын. 1. Тұздық қосылған. 2. а. у. с. Тоқ етері бар, сазды, мәнді (сөйлеу).

ТҰЗДЫҚШЫ з. ат. жерг. Қара шегіртке.

ТҰЗДЫЛЫҚ з. ат. Тұзы көптік, ащылық.

ТҰЗКЕСЕЛ з. ат. сөйл. Денесі тұрпайып, қалшылдайтын ауру.

ТҰЗҚҰРТ з. ат. жерг. Қарыңға салып кептірген сүзбе.

ТҰЗСЫЗ с. ын. Тұз салынбаған, тұзы жоқ.

ТҰЗСЫЗДАНДЫРУ= е. т. экол. Ауыз суды, технологиялық немесе салқындатқыш суды пайдалану үшін тұздан арылту.

ТҰЗСЫЗДЫҚ з. ат. Тұзы жоқтық, тұз жетіспегендік.

ТҰЗСЫРА= е. т. Тұз жегісі келу, тұзды аңсау.

ТҰЗСЫРАУ Тұзсыра етістігінің қимыл атауы.

ТҰЗХАНА з. ат. Тұз сақтайтын үсті жабық орын, арнаулы бөлме.

ТҰЗШЫ з. ат. Тұз өндіретін өндірісте жұмыс істейтін адам.

ТҰЙҒЫН з. ат. <лат. accipiter gentilis> 1. Қаз, үйрек т. б. аулап қоректенетін, лашын тұқымдас жыртқыш құс. 2. а. у. с. Қызуқанды, алғыр, қайсар (кісі).

ТҰЙҒЫНДАЙ с. ын. Тұйғын секілді қырағы, алғыр.

ТҰЙҒЫНША ү. ст. Тұйғын тәрзіді, қыранша.

ТҰЙЫҚ¹ с. ын. 1. Шығар жақ беті жабық, бітеу. 2. Күіздің, арқан-жіптің т. б. бүктелген, қайырылған жері. 3. а. у. с. Ашылып сөйлемейтін бұйығы, аз сөзді.

Тұйық алап. Тұйық аймақтардағы көл немесе өзен алаптары. **Тұйық буын.** лингв. Дауыстыдан басталып, дауыссызға келіп біткен буын. **Тұйық валюта.** экон. Айырбасталмайтын валюта. **Тұйық етістік.** лингв. Семантикалық жағынан қимыл, іс-әрекетті білдірмей, соның аты, атауы ретінде қолданылып, грамматикалық сипаты жағынан етістік түрлеріне тән модальдық мағынаны да, шақтық мағынаны да білдірмей, тек зат есімдерше түрленетін етістіктің ерекше түрі. **Тұйыққа тірелді.** Шарасы таусылды, амалы құрылды. **Тұйық мінез.** Бұйығы, көп ашыла бермейтін, дүңк етпе мінез. **Тұйық тартты.** Сөйлеуден қашып, бұйығыланды.

ТҰЙЫҚ² з. ат. өдеб. Классикалық түркі тілдес поэзиядағы өлең өрнегі.

ТҰЙЫҚСЫЗДЫҚ з. ат. инф. Тұйықталу жағдайын болдырмауға келіп-көп беретін әрі параллель орындалатын бағдарлама қасиеті.

ТҰЙЫҚТА= е. т. Көрпе не киімнің шетін қайырып қымтау.

ТҰЙЫҚТАЛ= е. т. 1. Көрпе не киімнің шетінің қайырылып, қымталуы. 2. Біту, аяқ шеніне жету. 3. а. у. с. Тұжырымдалу, орындалу.

Тұйықталған арқанды тартысу. з. ат. этн. Ойыншылардың дене күші, шыдамдылығы сыналатын ұлттық ойын түрі [Ойыншылар тұйықталған арқанды мойнына арнап іле, қолтықтарының астынан өткізе екі жаққа қарай бар шамаларымен тартады. Кім кімді сүйреп, ортадағы белгіден шығарса, сол жеңімпаз атанады].

ТҰЙЫҚТАЛУ Тұйықтал етістігінің қимыл атауы.

ТҰЙЫҚТАН= е. т. Ешкімге сыр ашпау, бұйығылану.

ТҰЙЫҚТАНУ Тұйықтан етістігінің қимыл атауы.

ТҰЙЫҚТАТ= е. т. Тұйыққылдыру, тұжырымдау.

ТҰЙЫҚТАТУ Тұйықтат етістігінің қимыл атауы.

ТҰЙЫҚТАУ¹ Тұйықта етістігінің қимыл атауы.

ТҰЙЫҚТАУ² с. ын. Ақжарқын, ашық емес, тұйығырақ.

ТҰЙЫҚТЫҚ з. ат. Тұйық мінезділік, бұйығылық.

ТҰҚАБА з. ат. жерг. Пүлпін ата.

ТҰҚАЙ з. ат. Қой-ешкі тұяғы.

ТҰҚАШ з. ат. өс. Көпжылдық шөптесін өсімдік.

ТҰҚИ= е. т. Басын тұқырайтып төмен салу, еңсесі түсу.

ТҰҚИТ= е. т. Еңсені түсіру.

ТҮҚИТУ *Тұқит етістігінің қымыл атауы.*
ТҮҚИЮ *Тұқи етістігінің қымыл атауы.*
ТҮҚШИ= ет. *Тұқшо, тұқыраю.*
ТҮҚШИЮ *Тұқши етістігінің қымыл атауы.*
ТҮҚШЫНДА= ет. *Тұқшың-тұқшың ету, еңкендеу.*

ТҮҚШЫНДАУ *Тұқшында етістігінің қымыл атауы.*

ТҮҚЫ зат. зоол. <лат. *surpinus caprio*> *Сазан балықтың тоған суларында өсірілетін қабыршақты не қабыршақсыз түрі.*

ТҮҚЫЛ¹ зат. *Темекі, тарақ т.с.с. нәрсенің түбіртегі, қалдығы.*

ТҮҚЫЛ² сын. *Қысқа, мұқыл (мүйіз).*

ТҮҚЫЛАР зат. зоол. <лат. *suprinidae*> *Тұқытәрізділер отрядының бір тұқымдасы.*

ТҮҚЫЛДА= ет. *Тұқыл ету, тегіс қыру, сытыру.*

ТҮҚЫЛДАН= ет. *Тұқыл етілу, қырылу, сыпырылу.*

ТҮҚЫЛДАНУ *Тұқылдан етістігінің қымыл атауы.*

ТҮҚЫЛДАУ *Тұқылда етістігінің қымыл атауы.*

ТҮҚЫЛДЫҚ зат. *Сиыр мүйізінің шекеге тақау түбі.*

ТҮҚЫМ¹ зат. <лат. *semen*> **1.** *Әртүрлі дақылдар мен өсімдіктердің өсіп-өну, көбею негізі; дән, ұрық. 2. Малдың, түліктің белгілі, асыл тегі. 3. ауыс. Үрім-бұтақ, ұрпақ, бала. 4. Ата-тек, ру. 5. Үрім-бұтақ, тұмыс, қан.*

Тұқымдәрілеу, егіншар. *Себілетін (отырғызылатын) материалды ішкі және сыртқы өсімдік ауруларынан, егістікке себілген тұқымды және көктеп шыққан өскінді топырақ зиянкестері мен ауру таратқыш микроорганизмдерден қорғау үшін химиялық заттармен зарарсыздандыру. Тұқым қуалады*, биол. *Азаның өзіндік белгілері мен даму ерекшеліктері кейінгі ұрпаққа өтті, жалғасты. Тұқым қуалайды*. Үрім-бұтағына ауысып отырады, ұрпақтан-ұрпаққа беріледі. **Тұқым қуалайтын аурулар**, мед. *Ата-аналарынан ұрпақтарына берілетін аурулар. Тұқымна жетті*. Өте ұзаққа созылды, балаға мирас боды. **Тұқымнан күртты**. Түк қалдырмай жойды, қырып жіберді. **Тұқмын түздай күртты**. Тып-типыл етті, көзін жойды; түбіне жетті. **Тұқмын құрғыр [құрысын]! қарғ**. Үрім-бұтағың жойылсын, ұрпағың өспесін, басың кемісін! **Тұқмын түптесін, қатынның жүктесін!** «Тұқмың түптесін» деген «үбірлі-шүбірлі бол» деген мағынада қолданылады [Бұл фразалар құрдас, замандас кісілердің өзі ретінде айтылады].

ТҮҚЫМ² зат. жерг. **Жұмыртқа.**

ТҮҚЫМБАҚ зат. жаңа. *Көшеттерді отырғызғанға дейін тұқмынан өсірілген орын.*

ТҮҚЫМДАЙ үст. *Тұқым күйінде, ұрық түрінде.*

ТҮҚЫМДАС¹ сын. **1.** зоол. *Жануарлардың, малдың бір тектен тарағаны, тұқымның бірі. 2. Ата-тегі бір, бір тектен тараған (халық, ұлт). 3. Ұқсас, ыңғайлас.*

ТҮҚЫМДАС² зат. биол. <лат. *familia*> *Биологиялық жүйеленімдегі таксономиялық категория. Тұқымды: асыл тұқымды. Еті, жүні бірдей сапалы, жақсартылған будан.*

ТҮҚЫМДЫҚ сын. *Тұқымға арнап сақталған, ұрық боларлық.*

ТҮҚЫМ-ЖҰРАҒАТ зат. *Туған-туыс, ағайын-тума.*

ТҮҚЫМ-ЖҰРАҒАТСЫЗ сын. *Ұрықсыз, баласыз.*

ТҮҚЫМ-ЖҰРАТ зат. **Тұқым-жұрағат.**

ТҮҚЫМҚУАЛАУШЫЛЫҚ зат. биол. *Азға құрылысындағы өзіндік белгілері мен олардың даму ерекшеліктерінің кейінгі ұрпаққа өту, жалғасу заңдылығы.*

ТҮҚЫМСАҒАҚ зат. бот. *Тұқым орналасатын өсімдіктің бөлігі.*

ТҮҚЫМСЕПКІШ зат. *Егіндікке тұқым шашатын құрал.*

ТҮҚЫМСЫЗ сын. *Тұқым қалмаған, ұрпақсыз. ТҮҚЫМСЫЗДЫҚ зат. *Тұқым жоқтық, ұрпақсыздық.**

ТҮҚЫМ-ТҮҚИЯН зат. этн. *Ата-бабаның арғы тегі мен олардың бастау алған түп негізінің кейінгі буын ұрпаққа, оның үрім-бұтақ, зәуатына туыстық қатысы*

ТҮҚЫМ-ТҮЯҚ зат. *Үрім-бұтақ.*

Тұқым-тұяғынан түк қалдырмай [түк-тұқиянын қалдырмай] боқтады. Үрім-бұтағының бәрін балағаттады. **Тұқым-тұяғын түк қалдырмай**. Үрім-бұтағының бәрін, түгел.

ТҮҚЫМШЫ зат. *Тұқым себуші.*

ТҮҚЫР= ет. **1.** *Малды бас жәбімен қазыққа қысқа ғып бекіту, басын жоғары көтере алмастай етіп байлау. 2. Басын төмен салып, мойнын ішке алу. 3. ауыс. Тыйып тастау, басу.*

ТҮҚЫРАЙ= ет. *Басын төмен салу, тұқшыю.*

ТҮҚЫРАЙТ= ет. *Басын төмен салғызу, тұқшишту.*

ТҮҚЫРАЙТУ *Тұқырайт етістігінің қымыл атауы.*

ТҮҚЫРАЙЫС= ет. *Бастарын төмен салысу, тұқшыысу.*

ТҮҚЫРАЙЫСУ *Тұқырайыс етістігінің қымыл атауы.*

ТҮҚЫРАНДА= ет. *Күнжындау, тұрпаңдау.*

ТҮҚЫРАНДАУ *Тұқыранда етістігінің қымыл атауы.*

ТҮҚЫРАЮ *Тұқырай етістігінің қымыл атауы.*

ТҮҚЫРТ= ет. *Басын төмен салғызып, тұқырайту.*

ТҮҚЫРТЫЛ= ет. *Басы төмен салынып тұқырайтылу.*

ТҮҚЫРТЫЛУ *Тұқыртыл етістігінің қымыл атауы.*

ТҮҚЫРТУ *Тұқырт етістігінің қымыл атауы.*

ТҮҚЫРТЫҢҚЫРА= ет. *Тұқырта түсіңкіреу, басын шіріңкіреу.*

ТҮҚЫРТЫҢҚЫРАУ *Тұқыртыңқыра етістігінің қымыл атауы.*

ТҮҚЫРУ *Тұқыр етістігінің қымыл атауы.*

ТҮҚЫРУЛЫ сын. *Басы төмен салуды, тұқшыған.*

ТҮҚЫРЫЛ= ет. *Басы төмен салынып тұқыртылу.*

ТҮҚЫРЫЛУ *Тұқырыл етістігінің қымыл атауы.*

ТҮҚЫРЫН= ет. *Басын төмен салып, мойнын ішке алу.*

ТҮҚЫРЫНУ *Тұқырын етістігінің қымыл атауы.*

ТҮҚЫТӘРІЗДІЛЕР зат. зоол. <лат. *cypriniformes*> *Нағыз сүйекті балықтар отряды.*

ТҮЛ сын. **1.** *Отасқан ері өлген не айырылысып кеткен, баласы жоқ жесір (әйел). 2. ауыс. Бас иесіз, ерекжес. 3. ауыс. Жалғыз. 4. ауыс. Бекер, бос, түк емес.*

Түл етті. Жесір қалдырды, қорлады. Түл қалды. Жесір қалды. Түл қатын [әйел]. Жесір қалған әйел.

ТҮЛА: **тұла бой**. *Өн бой, бүкіл дене. Тұла бойы. Бүкіл дене, он екі мүшесі түгелімен. Тұла бойы алып ұшты. Қуанышқа кенелді, қатты қуанды. Тұла бойы ду етті. Өн бойынан бірдеме жүзіріп өткендей болды, тұла бойы дыз етті. Тұла бойы іді. Мейірі түсті, жүйкесі босады, еміренді. Тұла бойы қалтырап кетті. а) Қатты қорықты, жаны түршікті. ә) Жаурап кетті, мұздады. Тұла бойын ерітті. Тебіретінді, көңілін толғыныс күйге бөлетінді. Тұла бойын жұлып жеді. Қышынды, қасынды. Тұла бойы тұңғышы. Бірінші көрген перзенті. Тұла бойы шымырлады. а) Денесі тітіркенді, түршікті. ә) Ойға түсті, ой тұңғығына батты, шымырды.*

ТҮЛАН: **тұлан тұтты**. *Бұлқан-талқан ашуға басты, қатты доланды.*

ТҮЛҒА¹ зат. **1.** *Адамның дене бітімі, пішіні. 2. ауыс. Қорғаныш, сүйеніш.*

ТҮЛҒА² зат. **1.** *Белгілі бір елдің танымал адамы, қоғамға еңбегі сіңген қайраткер, айтулы азамат. 2. фил. әдеб. Жеке адамның өзіндік*

адамгершілік, әлеуметтік, психологиялық қырларын ашып, адамды саналы іс-әрекет иесі және қоғам мүшесі ретінде жан-жақты сипаттайтын ұғым.

Тұлға болды. *Қорғаныш, сүйеніш, тірек болды.*

ТҮЛҒАЛАН= ет. *Келбет-кескіні айқындалу, пошым-бітімі ірілену.*

ТҮЛҒАЛАНДЫР= ет. *Келбет-кескінін айқындау, пошым-бітімін іріледіру.*

ТҮЛҒАЛАНДЫРУ *Тұлғаландыр етістігінің қымыл атауы.*

ТҮЛҒАЛАНУ *Тұлғалан етістігінің қымыл атауы.*

ТҮЛҒАЛАС сын. *Кескіндес, ұқсас, пішіндес.*

ТҮЛҒАЛЫ сын. *Тұлғасы келіскен, тұрпатты.*

ТҮЛҒАЛЫҚ сын. *Тұлға боларлық.*

ТҮЛҒА-ТҮРПАТ зат. *Сырт құрылым, кескін-келбет, пошым.*

ТҮЛДА= ет. этн. *Ел қорғаған батыр, қадірлі азамат өлгенде істелетін, шаңыраққа қара ту байлап, мінген атын күзеу салты.*

ТҮЛДАН= ет. **1.** *Бұлқан-талқан болу, міндетсіну, ашулану. 2. этн. Әйелдің өлген күйеуін еске алып қайғыруы. 3. ауыс. Қаһарына міну, айбаттану.*

ТҮЛДАНУ *Тұлдан етістігінің қымыл атауы.*

ТҮЛДАУ¹ зат. этн. *Ата-баба дәстүріндегі арысы, азаматы, ардагері дүние салған шаңырақ бір жылға дейін қайғырып, қимасын жоқтап, іздеу; азамат мінген аттың құйрығын күзеп, түл жіберу салты [Осы жыл бұл шаңырақ үшін той-томалақ, ойын-сауық өткізуге болмайтын азалы жыл болып саналады].*

ТҮЛДАУ² *Тұлда етістігінің қымыл атауы.*

ТҮЛДЫҚ зат. *Тұл болып қалушылық, жесірлік.*

ТҮЛДЫР зат. **1.** *Жоққа тән болмашы зат, соңғы талшық. 2. ауыс. Жалаңаш, тақыр.*

Тұлдыр да жоқ. Жып-жымсамай, түк те жоқ. Тұлдыр жетім. Ата-ана, бауыр-туыстан түгел айырылған, жалғыз бас; тас жетім. Тұлдыр қалды. Әке-шешеден бірдей айырылды, жалғыз қалды. Тұлдыр сөз. Бос сөз, бос әңгіме.

ТҮЛДЫРЛЫҚ зат. *Жоқтық, жалғыздық.*

ТҮЛДЫРСЫЗ сын. *Еш нәрсе жоқ, тап-тақыр.*

ТҮЛПАР зат. **1.** *Ұзақ сапар, ауыр шайқастарда батырлар мінген асқан жүйрік, әрі белді ат; дүлдүл; асыл тұқымды жүйрік ат. 2. ауыс. Алдына жан салмас, білмді, озық кісі, көшбасшы.*

Тұлпар ат. Асқан жүйрік, дүлдүл ат. Тұлпар мүддеге толды. Тұлпар бабына келді, жаратуы жетті. Тұлпар туар жүйріктен. Әр нәрсе негізіне тартады деген мағынада.

ТҮЛПАРДАЙ сын. *Тұлпар сияқты, бәйге атындай.*

ТҮЛПАРЛЫҚ сын. *Тұлпарға тән, лайық.*

ТҮЛПАРША үст. *Тұлпар тәрізді.*

ТҮЛЫҚТАС зат. *көне. Атқа жегіп астық бастыратын, ұзындығы 1 метрдей, жұмыр сүйретпе тас, тұлдық.*

ТҮЛЫМ зат. **1.** *Жас балалардың шекесіне, шүйдесіне қойылатын ойма шаш, тұлымшақ. 2. Қыз баланың өруге келмейтін қысқа шашы.*

Тұлым тойы, этн. *Жас балаға көз тимеу тілегімен қойған тұлымды бала есейе келе ел ішінде қадірі асқан, мәртебелі кісіге кестіріп, ел батасын алатын той.*

ТҮЛЫМДЫ сын. *Тұлымды бар, тұлымшақты. ТҮЛЫМШАҚ зат. *Қыз баланың өруге келмейтін қысқа шашы, тұлым.**

ТҮЛЫМШАҚТЫ сын. *Кішкентай тұлымшағы бар, тұлымды.*

ТҮЛЫП¹ зат. *Әртүрлі аң, мал терілерінен тігілген сырт киім, ішік.*

ТҮЛЫП² зат. *Жас төлі өлген малды алдырқа-ту үшін ішіне шөп, сабан тығылған бітеу тері.*

Тұлыпқа мөңіреген сиырдай. Бос алданып, көңіл жұбаншына сену, алданып ету, жұбану. Тұлыпқа мөңіреді. Босқа алданды, жоққа жұбаныш етті.

ТҮЛЫП³ зат. спорт. Кейбір спорт түрлерінде жаттығулар өткізу үшін адам бейнесінде жасалған құйрышақ.

ТҮЛЫП⁴ зат. жерг. Ешкі терісінен істелген үлкен ыдыс.

ТҮЛЫП⁵ зат. жерг. Пейіл, ниет.

ТҮЛЫПТАЙ сын. Жүп-жуан, күбідей.

ТҮЛЫПТЫ сын. Үстінде тұлығы бар, ішкіті.

ТҮМА зат. Өзен аңғары, жыра, сай беткейлерінен шығатын кішірек бастау.

ТҮМАҚ зат. сөйл. **Тымақ.**

Тұмақ құрлы көрмеді. Менсінбеді, ауырсынбады, ауырлығын білмеді.

ТҮМАҚТАЙ сын. сөйл. **Тымақтай.**

Тұмақтай ұшырды. Жалт еткізді, ұрып құлатты.

ТҮМАҚТЫҚ сын. Бір тұмаққа жететін.

ТҮМАН зат. 1. Атмосфераның жерге таяу қабатына ұсақ су тамшыларынан немесе мұз кристалдарынан жиналған бұлдыр ауа. 2. ауыс. Болашағы жоқ, күңгірт, белгісіздік. 3. ауыс. Қиындық, қайғы-қасірет.

Тұман басты [түсті]. Айналаны, төңіректі тұман қаптады, көрсетпеді. **Тұман ашылды.** Тұман сөйілді, тарқады.

ТҮМАНДА= ет. 1. Тұман тұсу, бұлт басу. 2. ауыс. Белгісіз болу, күңгірттену.

ТҮМАНДАЛ= ет. Тұман басу, көрсетпеу.

ТҮМАНДАЛУ Тұмандал етістігінің қимыл атауы.

ТҮМАНДАН= ет. Тұман тұсу, тұман басу.

ТҮМАНДАНДЫР= ет. Тұман түсіру, тұман басқызу.

ТҮМАНДАНДЫРУ Тұмандандыр етістігінің қимыл атауы.

ТҮМАНДАНУ Тұмандан етістігінің қимыл атауы.

ТҮМАНДАТ= ет. Тұман бастыру, тұман түсірту.

ТҮМАНДАТУ Тұмандат етістігінің қимыл атауы.

ТҮМАНДАУ Тұманда етістігінің қимыл атауы.

ТҮМАНДЫ сын. 1. Тұман түскен, тұман басқан. 2. ауыс. Күңгірт, айқын емес.

ТҮМАНДЫҚ зат. астр. Галактика кеңістіктеріндегі сиретілген газ бен тозаң «бұлттары», шоғырлары.

ТҮМАНТ= ет. Бұлыңғыр тарту, тұмандану.

ТҮМАНША үст. Тұман секілді, тұман тәрізді.

ТҮМАР зат. этн. 1. Жас бала не жаңа туған төлді, жүзірік атты тіл-көзден, ауру-сырқаудан сақтайды деген ұғыммен ішіне Құран сөзі жазылған, үш бұрышты мата не былғарымен тысталған дұғалық қағаз. 2. ауыс. Ең қастерлі, киелі зат.

Тұмар жүзді. Әдемі, шырайлы. **Тұмар мойын.** Әдемі мойын (ат мойнына қатысты).

ТҮМАРЛА= ет. Тұмар тағу, қастерлеу.

ТҮМАРЛАТ= ет. 1. Тұмар таққызу. 2. ауыс. Қастерлету.

ТҮМАРЛАТУ Тұмарлат етістігінің қимыл атауы.

ТҮМАРЛАУ Тұмарла етістігінің қимыл атауы.

ТҮМАРЛЫ¹ сын. 1. Тұмар тағылған, тұмары бар. 2. ауыс. Қасиетті, киелі.

ТҮМАРЛЫҚ сын. Тұмар боларлық, тұмарға лайық.

ТҮМАРША зат. Кішкене тұмар.

Тұмарша қалып. Шолпыға үш бұрышты ормек түсіретін қалып. **Тұмарша тігіс.** қолөнер. Орамалдың шетін жинап тігуге қолданылатын тігіс түрі.

ТҮМАРШАЛА= ет. Тұмарша сияқтандыру, шаршылау.

ТҮМАРШАЛАУ Тұмаршала етістігінің қимыл атауы.

ТҮМАРШӨП зат. өс. Жемісінің үшбұрышты тұмарға ұқсастығына байланысты

халық тілінде кейде осылай да аталына беретін жұмыршақ өсімдігі.

ТҮМАУ зат. мед. <лат. grippus> Тыныс алу органдарының жұқпалы вирустық ауруы.

Тұмау тиді. Салқын тиіп ауырды, тұмаулатып қалды.

ТҮМАУРАТ= ет. Суық тиіп ауыру, тұмау жұқтыру, түшкіру, жөтелу.

ТҮМАУРАТҚЫШ сын. Тұмау тигіш, тұмаурата беретін.

ТҮМАУРАТУ Тұмаурат етістігінің қимыл атауы.

ТҮМАУРАТЫҢҚЫРА= ет. Тұмаумен ауырыңқырап жүру, денсаулығы болыңқырамау.

ТҮМАУРАТЫҢҚЫРАУ Тұмаураатыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ТҮМАУ-СҮМАУ зат. Тұмауды жеңіл-желпі ауру көруде айтылатын сөз.

ТҮМБА зат. вет. Буаз биенің құлындар алдындағы артынан білінетін құлын тынысы.

ТҮМЖЫР зат. саят. Қыран құстың түрі.

ТҮМСА зат. 1. Алғаш рет босанайын деп отырған жас әйел. 2. Тұңғыш төлдейтін мал.

Тұмса бие. Тұңғыш құлындайтын немесе тұңғыш құлындаған 3-4 жастағы бие. **Тұмса қулық.** Үш немесе төрт жасқа дейін айғырдан шықса да құлындамай жүрген бие.

ТҮМСАЛЫҚ зат. Алғаш рет бала көтерудікі.

ТҮМСЫҚ зат. 1. Жан-жануарлар мен адам баласының ауыз мен мұрнының орналасқан жері. 2. геог. Тау етегінің, жонының айнала берісіндегі мұйыс немесе сүйірленбеген жағы, иіні. 3. Аяққимінің ұшы, бас жағы.

Тұмсығы батпады. Кіре алмады. **Тұмсығын бұзды.** а) Аузы-мұрнын қан қылды, қол жұмсады, соққыға жықты. ә) Ұрыста жеңді, жауды талқандады. **Тұмсығын көтерді.** Төкаппарланды, менсінбеді. **Тұмсығы тасқа тиді [тұмсығын тасқа соқты].** Жолы болмады, беті қайтты.

ТҮМСЫҚБАСТЫЛАР зат. зоол. <лат. rhunchocephalia> Лепидозаврлар класс тармағының бір отряды.

ТҮМСЫҚҚАП зат. окказ. Буды, шаңды өткізбейтін фильтрлі маска.

ТҮМСЫҚТА= ет. Тұмсығын салу, тұмсығымен жеу, тұмсығын пайдалану.

ТҮМСЫҚТАУ сын. Тұмсығы дөңестеу, имек мұрындылау.

ТҮМСЫҚТАУ Тұмсықта етістігінің қимыл атауы.

ТҮМСЫҚТЫ сын. Тұмсығы шығыңқы, тұмсығы бар.

ТҮМСЫҚТЫЛАУ сын. Тұмсығы ұзындау. **ТҮМСЫҚША** зат. Таудың не биіктеу жоталардың жазықтыққа сұғынып тұрған тұсы.

ТҮМША¹ зат. экол. Қалың тұман тамшылары мен тозаңды бөлшектерінің үйлесуімен сипатталатын қауіпті ауа.

ТҮМША² зат. спорт. Жылқының екі көзін қапталынан жауып, тек қана алдына қарап отыруды қамтамасыз ететін жабдық.

ТҮМШАЛА= ет. 1. Басын, бет-аузын тегіс бүркеу, орау; аузы-мұрнын жауып, байлап алу. 2. ауыс. Қалқалау, күңгірт тарту.

ТҮМШАЛАН= ет. Бет-аузын, басын бүркеу, орану.

ТҮМШАЛАНУ Тұмшалан етістігінің қимыл атауы.

ТҮМШАЛАТ= ет. Бет-аузын жауып, көрсетпеу, орау.

ТҮМШАЛАУ Тұмшала етістігінің қимыл атауы.

ТҮМШАЛАУЛЫ сын. Тұмшалап жауып тұрған, бүркеулі.

ТҮМШАЛЫ сын. Бас-аяғы жабуды, бүркеуді, орау.

ТҮМЫЛДЫРЫҚ зат. 1. Енесін ембеу үшін төлді, сондай-ақ кісіні қаптау үшін иттің тұм-

сығына күзгілетін киіз немесе былғарыдан жасалған тұмсыққап. 2. Дәрігерлер мен шаң-тозаңда жұмыс істейтін адамдардың тазалық сақтау үшін жасаған, аузы-мұрнын қалқалайтын дөкесі.

ТҮМЫЛДЫРЫҚТА= ет. Тұмылдырық кигізу; тұмсығын байлап тастау.

ТҮМЫЛДЫРЫҚТАЛ= ет. Тұмылдырық кигізілу.

ТҮМЫЛДЫРЫҚТАЛУ Тұмылдырықтал етістігінің қимыл атауы.

ТҮМЫЛДЫРЫҚТАУ Тұмылдырықта етістігінің қимыл атауы.

ТҮМЫЛДЫРЫҚТАУЛЫ сын. Тұмылдырық кигізілген, тұмсығы бекітілген.

ТҮМЫР зат. өс. Ісік өткірлеу, дәмі ашылау, тамыр жемісті бақшалық өсімдік.

ТҮН= ет. 1. Су не сол сияқты лайланған сұйық заттардың тыныш күйде тұрып тазаруы, мөлдір түске енуі. 2. ауыс. Қоңілге алу, ішке жиналу. 3. ауыс. Қалың боп, қаптай осу, толып кету.

Тұнып тұр. а) Өте қалың, бітік өскен. ә) Көп ұшырасады, көп кездеседі. **Тұнып тұрған.** Қалың, бітік өскен.

ТҮНБА зат. 1. Сұйық заттың түбіне түскен қойырптағы; шөгінді. 2. Шөптің т.б. заттардың қайнатылып түндырылған сұйығы, сұйық астың тұнып қалған тұнығы.

Тұнба кен орындары. кен. Таужыныстарының қалыптасуы кезінде пайда болған кен шоғырлары. **Тұнба өткел.** Өзеннің таяз әрі тұнық, тасты жері.

ТҮНҒЫЗ= ет. 1. Су не сол сияқты сұйық заттарды біраз уақыт тыныш күйде қойып, тазарту. 2. Тыныш күйде тұрған сұйықтықтан бөлінген қиыршық заттарды астыңғы жағына шөктіру. 3. ауыс. Сақтау, қатыру.

ТҮНҒЫЗУ Тұңғыз етістігінің қимыл атауы.

ТҮНДЫР= ет. 1. Су не сол сияқты сұйық заттарды біраз уақыт тыныш күйде қойып, тазарту. 2. Тыныш күйде тұрған сұйықтықтан бөлінген қиыршық заттарды астыңғы жағына шөктіру.

ТҮНДЫРҒЫШ зат. 1. Сұйықтарды сүзіп, тазалап, түндырып тұратын арнайы орын. 2. хим. Газ бен сұйық күйіндегі қоспаларды түндырып бөлетін құрылғы.

ТҮНДЫРМА зат. Емдік қасиеті бар шөп, жеміс кептіріңділеріне қайнақ су, спирт қосып дайындалатын тұнба.

ТҮНДЫРУ Тұндыр етістігінің қимыл атауы.

ТҮНДЫРЫЛ= ет. Су не сол сияқты сұйық заттардың тыныш күйде біраз уақыт тұрып тазартылуы, қиыршық заттардың түбіне шөктірілуі.

ТҮНДЫРЫЛУ Тұндырыл етістігінің қимыл атауы.

ТҮНЖЫР¹ зат. Қаршығаның ұрғашысы.

ТҮНЖЫР² сын. Қабағы салыңқы, тұнжыраған.

ТҮНЖЫРА= ет. 1. Қабақ ашау, түнеру. 2. ауыс. Аспанды бұлт торлау, жауарман болу.

ТҮНЖЫРАҢҚЫ сын. Қабағы салыңқы, кірбін; ашулы.

ТҮНЖЫРАҢҚЫЛЫҚ зат. Қабағы салыңқылық, реніштілік.

ТҮНЖЫРАС= ет. Түнерісу, еңселері түсу.

ТҮНЖЫРАСУ Тұнжырас етістігінің қимыл атауы.

ТҮНЖЫРАТ= ет. Түнерту, қабағын ашау.

ТҮНЖЫРАТУ Тұнжырат етістігінің қимыл атауы.

ТҮНЖЫРАУ Тұнжыра етістігінің қимыл атауы.

ТҮНЖЫРАУЛЫ сын. Қабағы түсіңкі, қатулы.

ТҮНЖЫРЛЫҚ зат. Тұнжырап қалғандық, жабынқылық.

ТҮНУ Түн етістігінің қимыл атауы.

ТҮНШЫҒУ Тұншық етістігінің қимыл атауы. Ауа жетпеу, дем ала алмай қалу. // мед.

<грек. asphyxia> Қанда оттегі жетіспеушілігінен көмірқышқыл газының көбеюінен болатын адам өміріне қауіпті патологиялық жағдай.

ТҮНШЫҚ = е. т. 1. Дем алу қиындап кету, тынысы тарылу, шаң, түтін т.с.с. ауа жетпей. 2. ауыс. Қиру, жоқ болу.

ТҮНШЫҚПА зат. Адамның дем алысын қиындап, тынысын тарылтатын ауру.

ТҮНШЫҚТЫР = е. т. 1. Тынысын тарылту, ауыз-мұрнын басып, дем алдырмау. 2. Суға батыру. 3. ауыс. Мүмкіндік бермеу, басып тастау, жанбай жатып сөндіру.

ТҮНШЫҚТЫРҒЫШ сын. Тұншықтыратын қасиеті бар, тұншықтыра алатын.

ТҮНШЫҚТЫРТ = е. т. Аузы-мұрнын басып, дем алғызбай қинау, тынысын тарылту.

ТҮНШЫҚТЫРТУ Тұншықтырт етістігінің қимыл атауы.

ТҮНШЫҚТЫРУ Тұншықтыр етістігінің қимыл атауы.

ТҮНШЫҚТЫРУШЫ зат. Жоқ қылатын, кедергі, тосқауыл болатын адам.

ТҮНШЫҚТЫРЫЛ = е. т. 1. Аузы-мұрны бітеліп, тынысы тарылу, дем, ауа жетпей. 2. ауыс. Басылу, басып-жаншығу.

ТҮНШЫҚТЫРЫЛУ Тұншықтырыл етістігінің қимыл атауы; басылу, басып-жаншығу.

ТҮНШЫҚШӨП зат. бот. Аюқұлақтың бір түрі; шығыс аюқұлағы.

ТҮНШЫҚ сын. 1. Тұнған, таза мөлдір (су). 2. Ашық, бұлтсыз (аспан). 3. Мөлдір, лай емес (су). 4. ауыс. Таза, пәк, арамдығы жоқ, жамандығы жоқ.

Тұнығын лайлады. Тыныштығын бұзды, бұлдірді. Тұнық ауа. Мөлдір, таза ауа.

ТҮНШЫҚТАЛ = е. т. Тұн-тыңғы болу.

ТҮНШЫҚТАЛУ Тұншықтал етістігінің қимыл атауы.

ТҮНШЫҚТАН = е. т. 1. Тұн-тыңғы болу, мөлдірлену, басылу (су). 2. Тазару, шаңнан арылу, жел басылу (ауа).

ТҮНШЫҚТАНУ Тұншықтан етістігінің қимыл атауы.

ТҮНШЫҚТЫҚ зат. 1. Мөлдірлік (су). 2. Ауаның тазалығы, маңайдың тыныштығы.

ТҮНШЫҚ сын. 1. Түпсіз терең, өте терең (су иірімі). 2. ауыс. Тереңде, көңіл түкпірінде жатқан (сезім, ой). 3. ауыс. Сырын ашпайтын, тұйық (адам).

Тұңғыққа батты. Ойға шомды, өзімен-өзі болып, қатты ойланды. **Тұңғыққа** батырды. а) Құрдымға кетірді, қарасын өшірді, жойды. ә) Терең ойға шомдырды, ой түбіне жеткізбеді. **Тұңғық мөлдір** иірім. п о з т. Түпсіз терең, үлкен, суы мөлдір көл.

ТҮНШЫҚТҮГҮЛ зат. ө. с. <лат. pumphaea> Қазақстанның баяу ағатын барлық су аймақтарында өсетін, тамырлары суда бекін, жапырақтары су бетінде қалқып тұратын, түстері ақ, сары, қызғылт болып келетін көпжылдық су өсімдігі.

ТҮНШЫҚТАН = е. т. Тұңғыш тарту, көзі шырғиреу.

ТҮНШЫҚТАНДЫР = е. т. Тұңғыш тартқызу.

ТҮНШЫҚТАНДЫРУ Тұңғышқандыру етістігінің қимыл атауы.

ТҮНШЫҚТАНУ Тұңғышқандыру етістігінің қимыл атауы.

ТҮНШЫҚТАР: тұңғыштар тұқымдасы. б о т. <лат. pumphaeae> Көпжылдық, қосжарнақты өсімдіктер.

ТҮНШЫҚ зат. Эвентердің бүрынғы аты.

ТҮНШЫҚ-МАНЬЧЖУР: тұңғыс-маньчжур тілдері. лингв. Ежелден Шығыс Маньчжур, Сібір мен Қыыр Шығысты мекендеген халықтар тілі.

ТҮНШЫҚ сын. Ең алғаш, бірінші. // Алғаш көрген баласы, баланың ең үлкені.

Тұңғыш немере. Ата-ананың ұлдарынан бірінші болып туған бала.

ТҮПА-ТУРА үст. сөйл. **Тұп-тура**.

ТҮПАДАН-ТУРА үст. сөйл. **Тұп-тура**. **ТҮП-ТУРА** үст. Төтесінен, дәл, тура; әй-шәйге қарамай.

ТҮП-ТҰҚЫЛ үст. Әбден тұқылдап, қып-қысқа, жоқ қылып.

ТҮП-ТҰЛДЫР сын. 1. Түгі жоқ, сып-сидам. 2. Жесір, тасжестім.

ТҮП-ТҰНЫҚ сын. 1. Тұнып тұрған таза, мөлдір. 2. ауыс. Пәк, бейқұна.

ТҮП-ТҰТАС сын. 1. Әбден тұтасып кеткен. 2. Түгі қалмай, барлығы, түгел.

ТҮР = е. т. 1. Аяғын тік басып, бір орында болу. 2. Отырған орнынан көтерілу. 3. Белгілі бір жерді мекендеу, өмір сүру; болу. 4. Ұйқыдан оянып, төсегінен басын көтеру. 5. Белгілі бір сөздермен тіркесіп келіп, түзді, жасалу, құралу мағыналарын білдіреді. 6. Кейбір сөздермен тіркесе айтылып орналасу, жайласу мағынасын білдіреді. 7. Құрделі етістік құрамында жұмсалып, осы, нақ осы шақтағы істің күйін, жайын білдіреді. 8. Бөгеу, тоқтау, кідіру. 9. Болу, бар болу. 10. Қозғалысты тоқтатуға берілетін пәрмен.

Тұра қашты. а) Бірден қаша жөнелді. ә) Безіп кетті, алды-артына қарамады. **Тұра тұр**, бәлем. сөйл. экспр. Осыдан қара да тұр, әлі көресіні көресің деген мағынада.

ТҮРА зат. малшар. Көп жүргендіктен жылқы тұяғының табан жағында пайда болатын тілі сыяқты қатты шеміршек.

ТҮРА²: ұзын тұра. Бойы ұзын, бойшаң, сырықтай.

ТҮРАҚ зат. Тұратын жай, мекен, орын.

Тұрағы жоқ, Тұрақсыз, бір орында тұрмайтын. **Тұрағын жұмақтан жазсын!** діни. Қайырлы болсын, о дүниеде жаны жайлы болсын!

ТҮРАҚЖАЙ зат. Автотұрақ, автокөліктерді қоюға болатын, күзеті бар орын.

ТҮРАҚСЫЗ сын. 1. Бір орында тұрмайтын, тұрағы жоқ. 2. ауыс. Тұрақты емес, айнымалы, екісөзді, тиянақсыз, берекесіз, орнықсыз; баянсыз. 3. ауыс. Байлауы жоқ, баянсыз (дүние, өмір).

4. Ұшқала, өзгере беретін, бірде көл, бірде шөл (мінез).

ТҮРАҚСЫЗДАН = е. т. Біркелкі болмау, ұйқасы, ырғағы бұзылу.

ТҮРАҚСЫЗДАНДЫР = е. т. Тиянақсыздандыру, орнықсыздандыру.

ТҮРАҚСЫЗДАНДЫРУ Тұрақсыздандыру етістігінің қимыл атауы.

ТҮРАҚСЫЗДАНУ Тұрақсыздан етістігінің қимыл атауы.

ТҮРАҚСЫЗДАУ сын. Тұрлаусыздау, баянсыздау.

ТҮРАҚСЫЗДЫҚ зат. 1. Тұрлауы жоқтық, баянсыздық, жалғандық (дүние тұрағы). 2. Сөзінде тұрлаулық, екісөзділік; айнымалылық.

ТҮРАҚТА = е. т. Бір орында орнығу, мекендеу, тұру, өмір сүру.

ТҮРАҚТАЛ = е. т. Беку, қалыптану, тұрақты қалыпқа түсірілу.

ТҮРАҚТАЛУ Тұрақтал етістігінің қимыл атауы.

ТҮРАҚТАН = е. т. 1. Баянды болу, бірқалыпты болу. 2. Орнығу, бірыңғайлану.

ТҮРАҚТАНДЫР = е. т. 1. Орнықтыру. 2. Жаттату, есте сақтау.

ТҮРАҚТАНДЫРУ Тұрақтандыру етістігінің қимыл атауы. 1. Орнықтыру, өзге жаққа кетіп қалмайтындай жағдай жасау. 2. экон. Экономиканы бірқалыпқа келтіру, қалпына түсіру.

Тұрақтандыру саясаты. экон. Экономиканың циклі ауытқуларының тізгінін жатқызуға бағытталған мемлекеттік реттеу шараларының жиынтығы.

ТҮРАҚТАНДЫРУШЫ сын. техн. Тұрақты қалыпқа түсіретін.

ТҮРАҚТАНДЫРЫЛ = е. т. Тұрақты етілу, бірқалыпқа түсірілу, орнықтырылу.

ТҮРАҚТАНДЫРЫЛУ Тұрақтандырыл етістігінің қимыл атауы.

ТҮРАҚТАНУ Тұрақтан етістігінің қимыл атауы; орнығу.

ТҮРАҚТАТ = е. т. 1. Тұрақты ету, бір орында ұстау, бірқалыпты ету. 2. Орнықтыру. 3. ауыс. Баянды ету, тұрақтау.

ТҮРАҚТАТУ Тұрақтат етістігінің қимыл атауы; орнықтыру, жергілікті ету.

ТҮРАҚТАУ Тұрақта етістігінің қимыл атауы. 1. Орналасу, орнығу. 2. Тоқтау, бір орында болу.

ТҮРАҚТЫ¹ зат. мат. <лат. constans> Бағдарлама орындалу барысында тұрақты мәні сақпалатын шама; математикалық сан.

ТҮРАҚТЫ² сын. 1. Өзгермейтін, ауыспайтын, орнықты. 2. Бірқалыпты, сындарлы. 3. Сөзіне, уәдесіне берік.

Тұрақты армия. Мемлекеттің Қарулы күштерінің тұрақты әскери қолы. **Тұрақты баға**. экон. Шарт жасасу кезінде тараптардың келісімімен белгіленетін және осы шарттың қолданылуы кезеңінде өзгеріссіз қалатын келісім-шарттық тиянақты баға. **Тұрақты валенттік**. хим. Өзгермейтін валенттік. **Тұрақты валюта**. Мемлекеттік ақша айналымындағы жиі қолданысқа түсетін валюта. **Тұрақты генофонд**. биол. Гендерінің жиілігі генотиппен фенотиптің қатынасын кейінгі ұрпақтарға бір күйде беріп, генетикалық тепе-теңдікті сақтайтын геннің жиынтығы.

Тұрақты жад. инф. <ағыл. read-only memory> Үлгіалыпты бағдарламаларды, өзгермейтін мәліметтерді және жүйелік ақпаратты энергиядан тәуелсіз сақтауға арналған жад. **Тұрақты капитал**. экон. Капиталдың өндіріс құрал-жабдығы түріндегі бөлігі: өндірістік үймереттер, ғимараттар, жабдық, шикізат, отын, көмекші материалдар. **Тұрақты конституция**. құқық. Ұзақ жылдар қолданылып келе жатқан құқықтық нормалар жүйесі. **Тұрақты қосыпекті сәт**. Оң және теріс зарядталған полюсті молекулалардың ауырлық орталықтары. **Тұрақты нүкте**. инф. Позициясы санның берілу форматымен анықталатын нүкте. **Тұрақты өкілдік**. саясат. Мемлекеттің шетелде, халықаралық ұйымдардың жанынан ашатын сыртқы қарым-қатынас органы. **Тұрақты сөз тіркесі**. лингв. Құрамындағы сөздер жеке-жеке мағынаға ие болмай, тобымен бір-ақ мүшенің қызметін атқаратын ауыспалы мағынадағы фразалық тіркес. **Тұрақты спорттық көрсеткіш**. Кездейсоқ жағдайда емес, «спорттық бапты» тұрақты ұстау нәтижесінде қалыптасқан спорттық көрсеткіш. **Тұрақты ток**. физ. Ток күшінің шамасы мен бағыты уақытқа байланысты өзгермейтін электр тогы. **Тұрақты шама**. мат. **Тұрақты**¹ (қарастырылып отырған есепте өзінің мәнін өзгертпей сақтайтын шама). **Тұрақты шығын**. экон. Өндірістің көлеміне тәуелді емес жанама шығыстар (әкімшілік және басқару шығыстары, т.б.).

ТҮРАҚТЫҚ зат. сөйл. **Тұрақтылық**.

ТҮРАҚТЫЛАУ сын. 1. Орнықтылау, жайылау. 2. Бір сөзділеу, сөзіне беріктеу. 3. Бір мезгілде қайталанатын.

ТҮРАҚТЫЛЫҚ¹ зат. 1. Мінездегі бірқалыптылық, сабырлық. 2. Махаббат сезіміндегі адалдық, айнымасшылық. 3. ауыс. Достық, жолдастықтағы адалдық, беріктік. 4. экон. Тұтынушы мен өндіріс арасындағы сәйкестілік, бірқалыптылық.

Тұрақтылық константасы. физ. Комплекстің тұрақсыздық константасына кері шама. **Тұрақтылық қалпы**. физ. Бұлшық еттің жұмыс жасауы кезінде оның тұрақты қалыпта оттегіні қабылдауындағы төңірік жағдайы.

ТҮРАҚТЫРАҚ сын. Баяндырақ, тұрлауырақ, орнықтырақ.

ТҮРАЛА = е. т. 1. Әбден шаршап, діңкесі қату, болдыру. 2. ауыс. Жоқтылықтан азын-тозы, жұтау.

ТУРАЛАҢҚЫРА = е.т. Жадап-жүдеңкіреу, жұптаңқырау.

ТУРАЛАҢҚЫРАУ Тұралаңқыра етістігінің қимыл атауы.

ТУРАЛАТ = е.т. Әбден шаршатып, діңкесін құрту, болдырту.

Тұралатып кетті. Болдыртты, титықтатты.

ТУРАЛАТУ Тұралат етістігінің қимыл атауы.

ТУРАЛАУ Тұрала етістігінің қимыл атауы. 1. Әбден шаршау, титықтау. 2. экон. <ағыл. stagnation> Экономикалық өрлеудің тоқтау сатысы, экономикадағы, өндірістегі, саудадағы т.б. тоқырау.

ТУРАҢ¹ зат. көне. Мінбе, тұғыр, мұнара, трибуна.

ТУРАҢ² зат. жерг. 1. Таудың үстіндегі су жиналған ойпаң жер; 2. Егінге керекті суды жинақтамайтын орын, шұңқыр.

ТУРАРЛЫҚ зат. Бір нәрсеге жарайтындай, татымды, жарамды.

ТУРҒАУА зат. Бір ортаға біріккен, әлі өз алдына хандық құрмаған тайпалар бірлестігі.

ТУРҒАУЫШ зат. Жеміс салатын ыдыс.

ТУРҒЫ¹ зат. Белгілі бір бағытта пайда болатын көзқарас.

ТУРҒЫ² зат. 1. Тау қырқасының ең биігі. 2. ауыс. Белгілі бір нәрсенің биік межесі, асқар шыңы.

ТУРҒЫ³ зат. Замандас, тұстас, қатарлас адам.

Тұрғысын көкседі. Қатар-теңін іздеді.

ТУРҒЫ⁴ зат. хим. Тік және көлденең жазықтықта зертханалық құралдың элементтерін бекітуге арналған механикалық құрылғы.

ТУРҒЫЗ = е.т. 1. Орнынан тұрғызу, тізінен қою. 2. Үйқыдан ояну, төсектен басын көтеру. 3. Үй, сарай және т.б. салу, үйдің қабырғасын көтеру.

ТУРҒЫЗДЫР = е.т. 1. Орнынан тұрғыздыру, тізінен қойғызу. 2. Үй, сарай және т.б. қабырғасын көтеру, салу.

ТУРҒЫЗДЫРУ Тұрғыздыр етістігінің қимыл атауы; салғыздыру.

ТУРҒЫЗУ Тұрғыз етістігінің қимыл атауы; салу, орнату.

ТУРҒЫЗЫЛ = е.т. 1. Орнынан тұрғызылу, тізінен қойылу. 2. Үй, сарай т.б. қабырғасы көтерілу, салыну.

ТУРҒЫЗЫЛУ Тұрғызыл етістігінің қимыл атауы.

ТУРҒЫЗЫС = е.т. 1. Орнынан тұруға көмектесу, тік қойысу. 2. Сарай, үй т.б. қабырғасын көтерісу, салысу.

ТУРҒЫЗЫСУ Тұрғызыс етістігінің қимыл атауы.

ТУРҒЫЛАС зат. Қатар өскен құрбы-құрдас, жора-жолдастар және олардың өзара жақындық қатысы.

ТУРҒЫЛЫҚ сын. Үй тұрғызуға болатын, мекен ететін (жай, орын).

ТУРҒЫЛЫҚТЫ сын. 1. Тұрақты, байырғы, жергілікті (ел, халық). 2. Тұрақты, өзгермейтін.

ТУРҒЫН зат. Белгілі бір елді мекенді, ауылды, қаланы, үй, пәтерді мекен ететін адам.

Тұрғын үй. Баспана, пәтер. **Тұрғын үй қоры.** әлеум. Тұрғын үй-жайлардың, тұрғын үй және тұрғын үйге жатпайтын құрылыстардағы тұрғын үйлерге тиесілі көмекші үй-жайлардың жиынтығы. **Тұрғын үй құқығы.** әлеум. Тұрғын үйге деген құқықтың пайда болуы, жүзеге асуы, жойылуы айналасында тұрындайтын қоғамдық қарым-қатынасты реттейтін құқық саласы. **Тұрғын үй құрылысы.** Тұрғын үйлер, тұрақты тұрпаттағы жатақханалар, мүгедектер мен қарттарға арналған үйлер, балалар үйлерінің жатын корпустарын т.б. салу.

ТУРҒЫНЖАЙ зат. Тұрғын үй басқармасының қарамағындағы үй жайлар.

ТУРҒЫСЫЗ ит байласа тұрғысыз. Тұруға болмайтын; азынаған, адам төзгісіз.

ТУРҒЫШТЫҚ зат. Тұратындық, тұра беретіндік.

ТУРДЫР = е.т. сөйл. 1. Тұрғызу. 2. Жауға төтеп бергізу, қайтпау.

ТУРЛАУ зат. Баян, тұрақ, тиянақ.

Тұрлауы жоқ. Баянсыз, тұрлаусыз.

ТУРЛАУЛЫ сын. Тұрақты, баянды, салмақты.

ТУРЛАУЛЫҚ зат. сөйл. **Тұрлаулылық.**

ТУРЛАУЛЫЛЫҚ зат. Тұрақтылық, баяндылық.

ТУРЛАУЛЫРАҚ сын. Баяндырақ, тұрақтырақ.

ТУРЛАУСЫЗ сын. Тұрлауы, тиянағы жоқ, екі сөзді, баянсыз.

ТУРЛАУСЫЗДЫҚ зат. 1. Жеңіл тектік, шошақайлық. 2. Өзгерімпаздық, тұрақсыздық.

ТУРМА зат. бот. көне. **Шомыр.**

ТУРМАҚ үст. Оны былай қойғанда, ол түгілі.

ТУРМАН зат. Ер-тоқымның жабдығы.

ТУРМАНДА = е.т. Атқа ер-тоқым салу; әбзелдеу.

ТУРМАНДАТ = е.т. Атқа ер-тоқым салғызу, әбзелдету.

ТУРМАНДАТУ Турмандат етістігінің қимыл атауы.

ТУРМАНДАУ Турманда етістігінің қимыл атауы.

ТУРМАНДЫ сын. Турманы бар, тұрмандалған.

ТУРМАНСЫЗ сын. Турманы жоқ.

ТУРМАТАМЫР зат. бот. **Турма.**

ТУРМЫҚ зат. көне. Әдебиеттегі һәмлет айтылған еректің жыныс мүшесі.

ТУРМЫС зат. 1. Әл-ауқат, хал-жай, тіршілік.

2. Өмір сүру менталитеті, бір ел, ұлттың өзіне тән тіршілік ерекшелігі. 3. Тіршілік қаракет. 4. терм. Өндірістік, қоғамдық-саяси іс-әрекеттен тыс, адамдардың тіршілік қажеттілігін қамтамасыз ететін материалдық және мәдени жағдай.

Тұрмыс биледі. Шарасыз болды, еркі болмады.

Тұрмыс деңгейі. Халықтың материалдық және мәдени қажеттіліктерінің қанағаттандырылу дәрежесі. **Тұрмыс деңгейінің индексі.** экон. Халықтың, оның топтарының нақты табысы деңгейінің өзгеруін сипаттайтын көрсеткіш.

Тұрмыс иі. Тіршілік, өмір талқысы, қиындығы.

Тұрмысқа жанаспайды. Күнделікті тіршілікте іске аспайды, өмірде керегі жоқ.

Тұрмыс қажетін өтеу. Мәдени-тұрмыстық мұқтажықтарды орындау.

Тұрмысқа шықты. Бойжеткен үйленді; күйеуге тиді.

Тұрмыс құнының индексі. экон. Елдегі халықтың жекелеген санаттарының тұтынуына кіретін тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің тіркелген жынының бағасы мен тарифтерінің индексі.

Тұрмыс құрды. Қыз бала, бойжеткен үйленді.

Тұрмыс қызметі. әлеум. окказ. Тұрмыстық қызмет.

Тұрмыстары түзелді. Тұрмысы жақсарды, жөнделді.

Тұрмыстың тапшысына тура келді. Жоқшылық көрді, тұрмыс тауқыметін тартты.

ТУРМЫС-ЖАЙ зат. Тіршілік-тыныс, қал-жағдай.

ТУРМЫС-КҮЙ зат. Әл-ауқат, жағдай.

ТУРМЫС-САЛТ зат. Тұрмыста қалыптасқан әдет, дәстүр, жора.

Тұрмыс-салт жырлары. әдеб. Халықтың тұрмыс-тіршілігіне, әдет-ғұрыптарына байланысты туған шығарма; жыр.

ТУРМЫС-ЖАЙ зат. Тіршілік-тыныс, қал-жағдай.

ТУРМЫС-КҮЙ зат. Әл-ауқат, жағдай.

ТУРМЫС-САЛТ зат. Тұрмыста қалыптасқан әдет, дәстүр, жора.

Тұрмыс-салт жырлары. әдеб. Халықтың тұрмыс-тіршілігіне, әдет-ғұрыптарына байланысты туған шығарма; жыр.

ТУРМЫС-САЛТ зат. Тұрмыста қалыптасқан әдет, дәстүр, жора.

Тұрмыс-салт жырлары. әдеб. Халықтың тұрмыс-тіршілігіне, әдет-ғұрыптарына байланысты туған шығарма; жыр.

ТУРМЫС-САЛТ зат. Тұрмыста қалыптасқан әдет, дәстүр, жора.

Тұрмыс-салт жырлары. әдеб. Халықтың тұрмыс-тіршілігіне, әдет-ғұрыптарына байланысты туған шығарма; жыр.

ТУРМЫС-САЛТ зат. Тұрмыста қалыптасқан әдет, дәстүр, жора.

Тұрмыс-салт жырлары. әдеб. Халықтың тұрмыс-тіршілігіне, әдет-ғұрыптарына байланысты туған шығарма; жыр.

ТУРМЫС-САЛТ зат. Тұрмыста қалыптасқан әдет, дәстүр, жора.

Тұрмыс-салт жырлары. әдеб. Халықтың тұрмыс-тіршілігіне, әдет-ғұрыптарына байланысты туған шығарма; жыр.

ТУРМЫС-САЛТ зат. Тұрмыста қалыптасқан әдет, дәстүр, жора.

Тұрмыс-салт жырлары. әдеб. Халықтың тұрмыс-тіршілігіне, әдет-ғұрыптарына байланысты туған шығарма; жыр.

ТУРМЫС-САЛТ зат. Тұрмыста қалыптасқан әдет, дәстүр, жора.

Тұрмыс-салт жырлары. әдеб. Халықтың тұрмыс-тіршілігіне, әдет-ғұрыптарына байланысты туған шығарма; жыр.

ТУРМЫС-САЛТ зат. Тұрмыста қалыптасқан әдет, дәстүр, жора.

Тұрмыс-салт жырлары. әдеб. Халықтың тұрмыс-тіршілігіне, әдет-ғұрыптарына байланысты туған шығарма; жыр.

ТУРМЫС-САЛТ зат. Тұрмыста қалыптасқан әдет, дәстүр, жора.

Тұрмыс-салт жырлары. әдеб. Халықтың тұрмыс-тіршілігіне, әдет-ғұрыптарына байланысты туған шығарма; жыр.

саттарға қолданылған шикізаттардың қатты және сұйық қалдықтары. **Тұрмыстық қызмет.** әлеум. Халыққа көрсететін өндірістік және өндірістік емес қызмет түрлерінің кешені.

ТУРМЫСШЫЛДЫҚ зат. әдеб. Көркем әдебиетте адамдардың күнделікті тұрмысын, өмірін суреттеушілік.

ТУРНА зат. бот. жерг. **Турма.**

ТУРНИАЗ зат. тамақ. этн. Сүтке ақтаған тары, езілген құрт, май, ұн, қоспа қайнатып, бұқтыратын қазақ халқының дәстүрлі асы.

ТУРПА зат. зоол. <лат. vimba> Тұқы тұқымдасына жататын багалы балық.

ТУРПАЙЫ сын. 1. Қарабайыр, анайы, төмен (сөз). 2. Дөкір, өрескел.

Тұрпайы әзіл. Өрескел, оғаш, дөрекі айтылған қалжың сөз, ойын, қылық.

Тұрпайы материализм. филос. Сананы материяға әкеп тірейтін буржуазиялық философияның бір ағымы.

Тұрпайы мінез. Дөрекі, оғаш құлық.

ТУРПАЙЫЛА = е.т. Тұрпайы, дөрекі сойлеу.

ТУРПАЙЫЛАН = е.т. Дөрекілену, тұрпайы болу.

ТУРПАЙЫЛАНДЫР = е.т. Тұрпайы ету, дөрекілендіру.

ТУРПАЙЫЛАНДЫРУ Тұрпайыландыру етістігінің қимыл атауы.

ТУРПАЙЫЛАНУ Тұрпайылан етістігінің қимыл атауы.

ТУРПАЙЫЛАУ¹ сын. Дөрекілеу, анайылау, өрескелдеу.

ТУРПАЙЫЛАУ² Тұрпайыла етістігінің қимыл атауы.

ТУРПАЙЫЛЫҚ зат. Дөрекілік, анайылық.

ТУРПАҢ зат. зоол. <лат. leuciscus cephalus>

Тұқытәрізділер, тарақбалықтар туысына жататын түр.

ТУРПАТ зат. 1. Кескін, келбет, пішін.

2. ауыс. Тұр, бағыт. 3. Дене бітім, пошым.

ТУРПАТСЫЗ сын. Тұрпаты нашар, келбетсіз, кескінсіз.

ТУРПАТСЫЗДЫҚ зат. Кескіні жоқтық, келбетсіздік.

ТУРПАТТА = е.т. Бейнелеу, суреттеу, сипаттау.

ТУРПАТТАС сын. Тектес, тәріздес, тақілеттес.

ТУРПАТТАУ Турпатта етістігінің қимыл атауы; суреттеу, кейіптеу.

ТУРПАТТЫ сын. Тұрпаты біреуге, бір нәрсеге ұқсаған.

ТУРПАТТЫЛЫҚ зат. Келбеттілік, көріктілік.

ТУР-ТУРЛА = е.т. Қайта-қайта тұр-тұр деп мазалау.

ТУР-ТУРЛАТ = е.т. Маза бермеу, тыныштық бермеу.

ТУР-ТУРЛАТУ Тур-турлат етістігінің қимыл атауы.

ТУР-ТУРЛАУ Тур-турла етістігінің қимыл атауы.

ТУРУ Тұр етістігінің қимыл атауы; үйқыдан ояну, төсектен тұру.

ТУРУШЫ зат. Мекен етуші, бір жерде тұратын адам.

ТУРУШЫЛЫҚ зат. Тұрғандық, тұратындық.

ТУРЫҚ¹ зат. Бір нәрсенің көлбеу қалтындағы ұзындығы.

ТУРЫҚ² зат. спорт. Акробатикада қолданылатын әріптесінің төбесіне баспен тұруға арналған шағын жабдық.

ТУРЫҚСЫЗ сын. Тұрқы қысқа.

ТУРЫҚТЫ сын. Тұрқы ұзын.

ТУРЫҚТЫЛАУ сын. Тұрықты келген, ұзындау.

ТУРЫЛ = е.т. Тұру, өту, болу.

ТУРЫЛУ Тұрыл етістігінің қимыл атауы.

ТУРЫМТАЙ зат. зоол. <лат. falco

columbaris> Қанатының ұшы қызғылт, түрі күйкентайға ұқсас, кішірек келген сұңқар тектес жыртқыш құс.

ТУРЫМТАЙДАЙ сын. Кіп-кішкентай, шағын.

ТУРЫМТАЙША үст. Турымтай тәрзіді, тұрымтайға ұқсас.

ТУРЫН зат. бот. жерг. **Тұрма.**

ТУРЫҢҚЫРА= ет. Көбірек тұрып қалу, кідіріңкіреу.

ТУРЫҢҚЫРАУ Турыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ТУРЫП зат. өс. ауылшар. Иісі өткірлеу, дәмі ащы, тамыр жемісті бақша өсімдігі; шомыр.

ТУРЫС зат. Бір орыннан қозғалмаған қалып; тұрғандық.

ТУРЫС= ет. 1. Отырған орындарынан тұру, көтерілу. 2. Қозғалмау, кідіру.

Тұрысатын жеріңді айт. Келісімге, бітімге келе алмағанда ересіккен жақтың айтатын сөзі.

ТУРЫСУ Тұрыс етістігінің қимыл атауы.

ТУРЫШ зат. Ащы ашыған ашытқы.

ТҮС зат. 1. Бір зат пен екінші заттың өкпе тұсы, қапталы. 2. Белгілі бір оқиғаға сай келген уақыт, мерзім, дәуір, кезең.

ТҮСКІЛЕМ зат. қолөнер. Қабырғаға тұтылатын [ілінетін] кілем.

ТҮСА= ет. 1. Аттың не басқа да мініс көліктің алдыңғы екі аяғына тұсау салу. 2. ауыс. Еркiне жiбермеу, кедергi болу.

ТҮСАҚ зат. Бір жас пен екі жас арасындағы ұрғашы қой.

Тұсақ қой. Екі жасар ұрғашы қой.

ТҮСАЛ= ет. 1. Тұсақ салыну. 2. Байлану, маталу. 3. ауыс. Тежелу, тоқталу, кідіру.

ТҮСАЛУ Тұсал етістігінің қимыл атауы.

ТҮСАЛЫН= ет. 1. Тұсақ салыну, байлану, маталу. 2. ауыс. Тежелу, орнықтырылу.

ТҮСАЛЫНУ Тұсалың етістігінің қимыл атауы.

ТҮСАМЫС зат. этн. Аттың алдыңғы екі аяғын тұсайтын жіп, қайыс; тұсау.

ТҮСАРЛЫҚ зат. мөлшер. Сирақтың тұсау салатын ең жіңішке, төменгі жері.

ТҮСАТ= ет. 1. Тұсау салғызу. 2. ауыс. Кедергі келтірту, тежесту.

ТҮСАТУ Тұсат етістігінің қимыл атауы.

ТҮСАУ¹ зат. 1. этн. Ат, түйе т.б. мініс көліктің алысқа ұзап кетпеуі үшін аяғына салынатын қайыстан, жіптен істелген өзбел. 2. ауыс. Қолбайлау, кедергі, бөгет.

ТҮСАУ² Тұса етістігінің қимыл атауы.

Тұсау бойы. этн. 30–40 см-дей көлемдегі азғана қашықтықты білдіретін халықтық өлшем. **Тұсау кесу.** этн. а) Сәби қаз тұрғаннан кейін тез жүріп кетсін деген тілекпен, жүріс-тұрысы ширақ адамға алдын ала дайындапқан ала жіппен баланың аяғын тұсап, қидыратын, кәдесі бар ғырып, ырым. ә) Барымталау алдында аттың тұсауын қиып әкету. **Тұсау салды.** а) Малдың, төлдің ұзап, адасып кетпеуі үшін аяғына жіп байлап қойды. ә) Еркiнен айырды. б) Тоқтапты, кедергi болды. **Тұсауы кеңіді.** Еркi қолына тиді, өрісі қарды. **Тұсауы кесілгендей.** Жүйіткіте, жосыла, босатылып жіберілгендей.

ТҮСАУКЕСЕР¹ зат. 1. этн. Сәби қаз тұрған соң тез жүріп кетсін деген тілекпен жасалатын ғырып, ырым. 2. жаңа. <лат. praesentatio> Алғаш рет таныстыру рәсімі. // Алғашқы, тұңғыш.

ТҮСАУЛА= ет. 1. Миніс көлікке тұсау салу. 2. ауыс. Тежеу, кедергі болу, бұғаулау.

ТҮСАУЛАН= ет. Тұсау салыну.

ТҮСАУЛАНУ Тұсаулан етістігінің қимыл атауы.

ТҮСАУЛАУ Тұсаула етістігінің қимыл атауы; кедергі болу, тежеу.

ТҮСАУЛЫ сын. 1. Аяғында тұсауы бар, тұсау салынған. 2. ауыс. Еркi жоқ, еріксіз.

ТҮСАУЛЫҚ¹ зат. 1. этн. Тұсауға арналған

қатты жіппен, арқаннан жасалған бұғау. 2. этн. Тұсау салынатын ұзындықты білдіретін, жерден екі қарыстай жоғары халықтық өлшем.

ТҮСАУЛЫҚ² сын. Тұсау боларлық, тұсауға жарарлық.

ТҮСАУСЫЗ сын. Тұсауы жоқ, тұсау салынбаған. // Тұсау салмай, еркін.

ТҮСБАҒДАР зат. Көкжиек тұстарын анықтау үшін қолданылатын аспап.

ТҮСДОРБА зат. қолөнер. Ұсақ-түйек салатын дорба.

ТҮСКИІЗ зат. этн. Сәндік үшін төсектің тұсына ұстайтын, тұсті барқыт, жібектен т.б. бетіне ою-өрнектер тізілген үй мүлкі.

ТҮСҚА зат. жерг. Түрме, абақты.

ТҮСҚАҒАЗ зат. Біркелкі және түрлі тұсті бояулы бедер баспа тәсілімен салынған алуан түрлі өрнегі бар бөлменің қабырғаларына жапсырылатын қағаз текті әрлеу материалы.

ТҮСҚАП зат. жерг. Керегеге іліп қоятын қатшық, кірсалғыш.

ТҮСПАЛ зат. 1. Астарлы сөз. 2. Жорамал, болжал.

Тұспал жасады. Тұспалдады, жорамалдады, болжады.

ТҮСПАЛА= ет. Шамалау, болжау.

ТҮСПАЛАУ¹ зат. сөйл. **Тұспал.**

ТҮСПАЛАУ² Тұспала етістігінің қимыл атауы.

ТҮСПАЛДА= ет. 1. Тура айтпай, жұмбақтап, астарлай сөйлеу. 2. Шамалау, болжау, жорамалдау.

ТҮСПАЛДАС сын. Сөйкес, ыңғайлас.

ТҮСПАЛДАС= ет. Тура айтпай, жұмбақтай сөйлесу, болжам жасасу.

ТҮСПАЛДАСУ Тұспалдас етістігінің қимыл атауы.

ТҮСПАЛДАУ зат. сөйл. **Тұспал.**

ТҮСПАЛДАУ Тұспалда етістігінің қимыл атауы.

ТҮСПАЛДЫ сын. Астарлы, жұмбаққа толы.

ТҮСПАЛСЫЗ сын. Ешқандай астары жоқ, жұмбақсыз.

ТҮСПА-ТҮС үст. 1. Дәлме-дәл, тұстас, қарама-қарсы. 2. Бір оқиғамен мезгілдес, уақытпас.

ТҮСТАЛ= ет. Тұсына іліну, тұтылу.

ТҮСТАЛУ Тұстал етістігінің қимыл атауы.

ТҮСТАС сын. 1. Жас шамалары бір-біріне қарайлас. // Жас шамалары бір-бірінен қарайлас, қатарлас адамдар. 2. Бір уақытта өмір сүрген, замандас. 3. Бір нәрсеге сөйкес, сайма-сай, дәл.

ТҮС-ТҮСТАН үст. Жан-жақтан, барлық жағынан, әр жерден.

ТҮСЫР зат. Тұсырлаған дыбыс, дүрсіл.

ТҮТ зат. өс. <лат. morus> Жапырақтары жұмыртқа пішіндес, жемісі ұсақ, ағашының сүрегі қатты болатын, жапырағын жібек құрты жейтін ағаш.

ТҮТ= ет. 1. Бір нәрсені қолмен ұстау. 2. Кереге, қабырғаға, терезеге бір нәрсені ұстау, ілу. 3. Бір нәрсені ұстап алу, қолға түсіру. 4. Жібермей қалу, жабысу, жармасу. 5. ауыс. Бір нәрсені қабылдау, ұстану. 6. ауыс. Кейбір сөздермен тіркесіп келіп, есептеу, білу, санау деген мағынада қолданылады.

ТҮТА= ет. 1. От алып жана бастау. 2. ауыс. Өршу, жану, күш алу.

ТҮТАМ зат. этн. Бес саусақпен тұтқан-дағы көлемге шамалас, 4–5 еліге тең ұзындықты білдіретін халықтық өлшем.

ТҮТАМДА= ет. 1. Тұтамға салу, тұтаммен өлшеу. 2. ауыс. Аз-аздау, там-тұмдау, мөлшерлеу. 3. ауыс. Тарылту, қысу, қинау.

ТҮТАМДАЙ сын. 1. Кіп-кішкентай, өте шағын. 2. Қып-қысқа, шолақ.

ТҮТАМДЫҚ зат. Тұтамға жуық, тұтамға жетерлік; қысқалық.

ТҮТАН= ет. 1. Жаңа от алып, жана бастау. 2. ауыс. От алу, іске қосылу. 3. ауыс. Өркендеу, күш алу, өрістеу.

ТҮТАНҒЫШ сын. 1. Тез жануға бейім, тез тұтанатын. 2. ауыс. Тез ашуланғыш, шамданғыш.

ТҮТАНҒЫШТЫҚ зат. Тез тұтанатындық.

ТҮТАНДЫР= ет. 1. Жандыру, от алдыру, тұтату. 2. ауыс. Ояту, пайда болдыру, өршіту.

ТҮТАНДЫРҒЫШ зат. 1. Тұтатқыш, оттық. 2. өск. Миналар мен гранаталардың жарылу зарядын тұтандыратын құрал.

ТҮТАНДЫРУ Тұтандыр етістігінің қимыл атауы.

ТҮТАНДЫРУШЫ зат. Отты жағушы, тамызғышы.

ТҮТАНУ Тұтан етістігінің қимыл атауы.

ТҮТАС сын. 1. Түгел, жаппай, тегіз. 2. Бөлек емес, бір, бірге.

Тұтас дулыға. этн. Темірден тұтас құйылған дулыға.

ТҮТАС= ет. 1. Бір-біріне жалғасу, ұштасу. 2. Бірігу, шоғырлану. 3. ауыс. Қатарласу, бір-бірінен ажырамау, бас қосу.

ТҮТАСЖАПЫРАҚ зат. өс. <лат. harphyllum> Таудың тасты беткейлерінде, кеуіп қалған өзен арналарында кездесетін рута тұқымдасына жататын, биіктігі 20–30 (75) см-дей, көпжылдық шөптесін өсімдік.

ТҮТАСТАЙ үст. Жеке-жеке емес, түгелімен, біртұтас.

ТҮТАСТАН= ет. Бөлінбей, бүтін болу, ұштасу.

ТҮТАСТАНДЫР= ет. Біріктіру, шоғырландыру.

ТҮТАСТАНДЫРУ Тұтастандыр етістігінің қимыл атауы.

ТҮТАСТАНУ Тұтастан етістігінің қимыл атауы.

ТҮТАСТЫҚ¹ <ағыл.integrity> зат. 1. Тұтас болушылық, бөлінбеушілік, бірлік. 2. инф. Кез-дейсоқ әрекеттер жағдайында өзінің ақпараттық мазмұнын және түсініктеме берудің бір мәнділігін сақтайтын мәліметтердің қалып-күйі.

ТҮТАСТЫЛЫҚ зат. сөйл. **Тұтастық.**

ТҮТАСТЫР= ет. Біріктіру, қосу.

ТҮТАСТЫРҒЫШ сын. мед. Тұтастыруға бейім, байланыстырғыш.

ТҮТАСТЫРУ Тұтастыр етістігінің қимыл атауы.

ТҮТАСТЫРЫЛ= ет. Біріктірілу, тұтас етілу, қосылу.

ТҮТАСТЫРЫЛУ Тұтастырыл етістігінің қимыл атауы.

ТҮТАС Тұтас етістігінің қимыл атауы.

ТҮТАТ= ет. От жағу, жандыру.

ТҮТАТҚЫШ зат. сөйл. **Оттық.**

ТҮТАТТЫР= ет. От жақтыру.

ТҮТАТТЫРУ Тұтаттыр етістігінің қимыл атауы.

ТҮТАТУ Тұтат етістігінің қимыл атауы.

ТҮТАТЫЛ= ет. От жағғылу.

ТҮТАТЫЛУ Тұтатыл етістігінің қимыл атауы.

ТҮТАУ Тұта етістігінің қимыл атауы.

ТҮТҚА зат. 1. Есіктің т.б. заттардың қолмен ұстауға ыңғайлы етіп жасаған жері. 2. ауыс. Тірек, таяныш, сүйеу.

Түтқа болды. Тірек, таяныш болды.

ТҮТҚАЛЫ сын. 1. Түтқа салынған, тұтқасы бар. 2. ауыс. Бастаушысы, көсемі бар.

Түтқалы орын. Негізгі, шешуші жер.

ТҮТҚАЛЫҚ¹ зат. сөйл. **Түтқа.**

ТҮТҚАЛЫҚ² зат. қолөнер. Сықаурынның жіңішке ұшы.

ТҮТҚАСЫЗ сын. Түтқа салынбаған, тұтқасы жоқ.

ТҮТҚАУШЫ зат. спорт. Басқару тұтқасына ие қайық немесе буер экипажының мүшесі.

ТҮТҚИЫЛ сын. Ойда жоқ жерден, кенеттен пайда болған.

ТҮТҚИЫЛДА үст. Аяқ астынан, кенеттен, төтеннен.

ТҮТҚҰЛАҚ зат. бот. <лат. mulberry fruits> Саңырауқұлақтың тұт ағашы түбінде өсетін түрі.

ТҰТҚЫЗ= е.т. Қабырғаға бір затты ілгізу, ұстату.

ТҰТҚЫЗУ Тұтқыз етістігінің қимыл атауы.

ТҰТҚЫН зат. Бас еркінен айырылып, қолға түскен адам.

Тұтқынға алды. Қамады, тұтқындады, жауып тастады.

ТҰТҚЫНДА= е.т. 1. Тұтқын ету, түрмеге жабу, қамауға алу. 2. ауыс. Бір нәрсенің шыр-мауында болу.

ТҰТҚЫНДАЙ сын. Тұтқын сияқты, тұтқын тәрізді.

ТҰТҚЫНДАЛ= е.т. 1. Қамауға алыну, тұтқынға түсірілу, түрмеге жабылу. 2. Қолға түсу, қамалу.

ТҰТҚЫНДАЛУ Тұтқындал етістігінің қимыл атауы.

ТҰТҚЫНДАТ= е.т. Түрмеге жапқызу, қамауға алғызу.

ТҰТҚЫНДАТУ Тұтқындат етістігінің қимыл атауы.

ТҰТҚЫНДАУ¹ зат. этн. Ойыншылардың аңғарымпаздығы, шапшаңдығы сыналатын ұлттық ойын түрі [Екі топқа бөлінген ойыншылар теріс қарап тұрып, қолдарын айқастырып «көпір» істейді. «Көпір» астынан өтіп бара жатқан ойыншылар келесі топтың жасыраған затының атын атауы тиіс. Тапса, жеңеді; таба алмаса, айып-анжы төлейді].

ТҰТҚЫНДАУ² Тұтқында етістігінің қимыл атауы.

ТҰТҚЫНДЫҚ зат. Тұтқын болушылық, тұтқындалғандық.

ТҰТҚЫР сын. 1. Ұстаған, жабысқан жерінен айырылмайтын, тұтып қалғаш. 2. ауыс. Бірден көсіліп кете алмайтын, кібіртік. 3. ауыс. Бір нәрсені тез ұғып алатын, алғыр.

ТҰТҚЫРЛАН= е.т. 1. Тұтып қалу, жібермеу. 2. ауыс. Кібіртіктеу, марғаулану.

ТҰТҚЫРЛАНДЫР= е.т. 1. Тұтқыр ету, тұту. 2. ауыс. Кібіртіктету, кекештендіру.

ТҰТҚЫРЛАНДЫРУ Тұтқырландыру етістігінің қимыл атауы.

ТҰТҚЫРЛАНУ Тұтқырлан етістігінің қимыл атауы.

ТҰТҚЫРЛАУ сын. Көсіліп кете алмайтын, кібіртіктеу.

ТҰТҚЫРЛЫҚ зат. Тұтып қалушылық, тұтқыр болушылық.

ТҰТҚЫШ¹ зат. этн. Ыстық затты ұстау үшін күйден не басқа матадан істелген қолғап.

ТҰТҚЫШ² сын. Бір нәрсені жібермейтін, ұстап қалатын.

ТҰТҚЫШСЫЗ сын. Тұтқышы жоқ, тұтқыш ұстамай.

ТҰТҚЫШТАЙ сын. Тұтқыш сияқты, тұтқыш тәрізді.

ТҰТҚЫШТЫҚ сын. Бір нәрсені тез тұтып қалғыштық.

ТҰТТАЙ сын. Үстінде лыпа жоқ, тырдай. Тұттай жалаңаш. Ылгері түк жоқ, тыр жалаңаш.

ТҰТТЫҚ= е.т. сөйл. Тұтыу, кекештену.

ТҰТТЫР= е.т. Тұтқызу, ұстату.

ТҰТТЫРУ Тұттыр етістігінің қимыл атауы.

ТҰТУ Тұт етістігінің қимыл атауы.

ТҰТУЛЫ сын. Ілінген, тұтылған.

ТҰТЫҒУ Тұтығ етістігінің қимыл атауы.

ТҰТЫҒЫҢҚЫРА= е.т. Сәл тұтығып сөйлеу.

ТҰТЫҒЫҢҚЫРАУ Тұтығыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ТҰТЫҚ= е.т. Жекелеген сөздерді, буындарды дұрыс айта алмау, кекештену.

ТҰТЫҚПА зат. Тілінің кемістігі бар адам; кекеш.

ТҰТЫҚТАН= е.т. сөйл. Кекештену, тұтығу.

ТҰТЫҚТАНУ Тұтықтан етістігінің қимыл атауы.

ТҰТЫҚТЫР= е.т. Кекештендіру, кібіртіктету.

ТҰТЫҚТЫРУ Тұтықтыр етістігінің қимыл атауы.

ТҰТЫЛ¹= е.т. 1. Ұсталу, іліну. 2. ауыс. Қолға түсу; қамауға алыну.

ТҰТЫЛ²= е.т. Айдың, Құннің бетіне Жер көлеңкесінің түсуі.

ТҰТЫЛҒЫШ сын. Тез тұтылып қалатын.

ТҰТЫЛДЫР= е.т. 1. Жұлдыздардың толық көрінбей қалуы, шала көрінуі. 2. ауыс. Қолға түсіру.

ТҰТЫЛДЫРУ Тұтылдыр етістігінің қимыл атауы.

ТҰТЫЛУ Тұтыл етістігінің қимыл атауы; тұтқынға алыну, қолға түсу.

ТҰТЫМ зат. 1. Бір нәрсені ұстауы, тұтуы. 2. Ұстам, қарым, уыс. 3. ауыс. Қоласты, қарамағы.

ТҰТЫМДЫ сын. 1. Ұғынғыш, тез қабылдағыш, зерек. 2. ауыс. Тұрақты, берік.

ТҰТЫН= е.т. 1. Керегіне жарату, пайдалану, қолдану. 2. Бір нәрсені қабылдау, ұстану.

ТҰТЫНАРЛЫҚ сын. Жарататын, пайдаланатын.

ТҰТЫНУ Тұтын етістігінің қимыл атауы; пайдалану.

Тұтыну бағасының индексі. экон. Салыстырмалы базистік кезеңдегі орташа отбасы тұтына-тын тауарлар мен көрсетілетін қызметтер бағасы өзгеруінің орташа деңгейінің көрсеткіші.

Тұтыну кооперативі. Азаматтардың материалдық және басқа қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатымен олардың мүлкілік үлесінің жарналарын біріктіру жолымен құрылған ұйым.

Тұтыну қоры. экон. Қоғам мүшелерінің жеке басының тұтынуы мен қоғамдық қажеттерін қанағаттандыру үшін пайдаланылатын ұлттық табыстың бір бөлігі.

Тұтынулар маркетингі. экон. Компанияның бүкіл өндірістік-өткізу жүйесін тұтыну өнімінің жаңа үлгілерін жасау үшін соңғы технологиялық жетістіктерді пайдалануды ұйымдастыру.

Тұтыну нарығы. экон. Сатып алушылардың тұтыну тауарларына төлем қабілеті бар сұранымын қанағаттандыратын тауарлар мен ақылы қызмет нарығы.

Тұтыну сапасы. экон. Сұранымды ұсынымнан алшақтататын тауар тапшылығы және соның негізінде бағаның өсуі.

ТҰТЫНУШЫ зат. Пайдаға асырушы, керегіне жаратушы.

Тұтынушы интерфейсі. инф. Бағдарлама мен оны қолданушы адам арасындағы диалогті ұйымдастыру құралдары.

Тұтынушылар кооперативі. экон. Азаматтардың мүлкілік негіздегі ерікті бірлестігі.

Тұтынушылар құқығын қорғау. экон. Тұтынушылардың тиісті сападағы, өмірі мен денсаулығына қауіпсіз тауарларды (жұмыстарды, қызметтерді) сатып алу, тауарлар мен олардың дайындаушылары туралы ақпарат алу, өз мүдделерін мемлекеттік және қоғамдық тұрғыда қорғау.

Тұтынушылар одағы. экон. Халыққа қажетті тұрмыс бұйымдарын өтейтін ұйым.

Тұтынушылар рыногы [нарығы]. экон. Жекелеген адамдар мен ұй қожалықтары тұтыну тауарлары мен қызметтерін сататын және сатып алатын нарық.

ТҰТЫНУШЫЛЫҚ зат. Пайдаланушылық, іске асырушылық.

ТҰТЫНЫЛ= е.т. Пайдаланылу, қолданылу, іске асырылу.

ТҰТЫНЫЛУ Тұтыныл етістігінің қимыл атауы.

ТҰТЫНЫШ зат. жерг. Керегенің астына салатын кіз.

ТҰТЫС= е.т. Ұстанысу, санау, есептеу.

ТҰТЫСУ Тұтыс етістігінің қимыл атауы.

ТҰҒМАТ [ар. تامة] зат. ескі кіт. Қауесет, өсек-аяң.

ТҰҒМАТШЫ зат. ескі кіт. Қауесет, өсек-аяң таратушы.

ТҰШ: түш бауырсақ, этн. тамақ. Ұнға сұт, май, қант, жұмыртқа қосып илеп, ұсақ

етін кесіп, қуырып, балға қатыратын мерекелік бауырсақ.

ТҰШАЛА зат. өс. <лат. grossularia> Қарлыған, тасжаран тұқымдасына жататын, биіктігі 2 м-ге дейін жететін жемісті бұта.

ТҰШПАРА [ир. خوشه] зат. тамақ. Арасына туралған, не тартылған майда ет салып, қамырға орап пісірілетін, үстіне сарымай немесе кілегей құйылып желінетін сүйкімді ас, пельмен.

ТҰШТАҚАЙ сын. Жағымсыз, ұшып-қонған, жеңілтек, жеңіл мінезді.

ТҰШТАҚА= е.т. Тұштақ-тұштақ ету.

ТҰШТАҚТАТ= е.т. Тұштаң-тұштаң еткізу.

ТҰШТАҚТАТУ Тұштақтат етістігінің қимыл атауы.

ТҰШТАҚТАУ Тұштақта етістігінің қимыл атауы.

ТҰШТАЛАҢДА= е.т. Жеңілтектену, шо-шаңдау, тұшмалақтау.

ТҰШТАЛАҢДАУ Тұшталаңда етістігінің қимыл атауы.

ТҰШТАҢ зат. Жеңілтектік, жеңіл мінезділік.

ТҰШТАҢДА= е.т. Тұштаң-тұштаң ету, шұңдау.

ТҰШТАҢДАТ= е.т. Тұштаң-тұштаң еткізу, шұңдау.

ТҰШТАҢДАТУ Тұштаңдат етістігінің қимыл атауы.

ТҰШТАҢДАУ Тұштаңда етістігінің қимыл атауы.

ТҰШТИ= е.т. Дурдию, шошаю.

ТҰШТИТ= е.т. Дурдиту, шошайту.

ТҰШТИТУ Тұштит етістігінің қимыл атауы.

ТҰШТИЮ Тұшти етістігінің қимыл атауы.

ТҰШЫ= е.т. Дәмі кіру, татымы болу.

ТҰШЫМ зат. Дәмі, татымы.

ТҰШЫМДЫ сын. Мәнді, көңілге қонымды.

ТҰШЫМДЫЛЫҚ зат. Тұшымды, татымды болушылық.

ТҰШЫМСЫЗ сын. Дәмі жоқ, татымсыз, нәрсіз.

ТҰШЫМСЫЗДЫҚ зат. Нәрсіздік, татым-сыздық, мәні жоқтық.

ТҰШЫМ-ТАЛҒАМ зат. Талғампаздық, бағалағыштық.

ТҰШЫН= е.т. 1. Дәмін алу, дәмін сезу. 2. ауыс. Қанығу, сезіну, байқау.

ТҰШЫНДЫР= е.т. 1. Дәмін алғызу, дәмін сезіндіру. 2. ауыс. Қанықтыру, сезіндіру, рахат сезімге бөлеу.

ТҰШЫНДЫРУ Тұшындыр етістігінің қимыл атауы.

ТҰШЫНТ= е.т. Қанықтыру, сезіндіру.

ТҰШЫНТУ Тұшынт етістігінің қимыл атауы.

ТҰШЫНУ Тұшын етістігінің қимыл атауы.

ТҰШЫР: ауыз тұшыр. Айтуға тұрарлық, риза боларлық, көңіл толарлық.

ТҰШЫРҚАН= е.т. Тамақтың тұшы дәмін сезіну.

ТҰШЫРҚАНДЫР= е.т. Тамақтың тұшы дәмін сезіндіру.

ТҰШЫРҚАНУ Тұшырқан етістігінің қимыл атауы.

ТҰШЫРЛЫҚ: ауыз тұшырлық. Құлақ құрышын қандыратарлық, риза боларлық.

ТҰШЫТ= е.т. жерг. Майды күйдіру, қыздыру.

ТҰШЫТУ Тұшымт етістігінің қимыл атауы.

ТҰШЫ сын. 1. Тұзы жоқ, ишуге жарамды (су). 2. Ащы емес, дәмді (тағам).

Тұшы етке тиген ащы таяқ. Жас, қу-лық-сұмдықты білмейтін кезде көрген қиянат, зорлық, зәбір ащы болады, жүректе ұзақ сақталады деген мағынада қолданылатын сөз. Тұшы етіне ащы таяқ тигізбеді. Жазықсыз жанға арашашы болды. Тұшы етіне ащы таяқ тиді. Жазықсыз жапа шекті, жәбірленді. Тұшы құрт. этн. Тұзы аз салынған құрт.

ТҮЩЫЛА= е.т. *Түздан арылту, түщыга айналдыру.*

ТҮЩЫЛАН= е.т. *Түздан арылу, түщыга айнал.*

ТҮЩЫЛАНДЫР= е.т. *Түздан арылту.*

ТҮЩЫЛАНДЫРУ *Түщыландыр етістігінің қымыл атауы.*

ТҮЩЫЛАНУ *Түщылан етістігінің қымыл атауы.*

ТҮЩЫЛАУ сын. *Тұзы аздау, кемдеу.*

ТҮЩЫЛЫ сын. 1. *Түщылау келген; ащы емес.*

2. ауыс. *Жайлы, жағымды, дәмді.*

ТҮЩЫЛЫҚ зат. *Түщы болушылық.*

ТҮЩЫРАҚ сын. *Тұзы азырақ, ащы емес.*

ТҮЩЫТ= е.т. *Ащы суды т.б. ішуге жарамды ету, түщыландыру.*

ТҮЩЫТҚЫШ зат. тех. *Ащы суды тұзынан арылтатын қондырғы.*

ТҮЩЫТУ *Түщыт етістігінің қымыл атауы.*

ТҮЩЫТЫЛ= е.т. *Түщыландырылу, ащысын кетіру.*

ТҮЩЫТЫЛУ *Түщытыл етістігінің қымыл атауы.*

ТҮЯ зат. бот. <лат. thuja> *Қитарис тұқымда-сына жататын, биіктігі 7-12 м-дей, қылқан жапы-рақты, мәңгі жасыл ағаш.*

ТҮЯҚ зат. 1. *Мал т.б. сүтқоректі жануардың аяғының басындағы жер басатын мүйіз тұ қай.* 2. ауыс. *Ұсақ мал, қой-ешкі.* 3. ауыс. *Артта қалған ұрпақ, тұқым.*

Тұяғы қымылдаған жоқ. *Еш әрекет істемеді, қарап отырды. Тұяғына теңгермеді. Ешкімге тең көрмеді, баламады. Тұяғын ілді. Қол жеткізді, мақ-сатына жетті. Тұяғы тозды. Көп жүрді, жүрістен болдырып шаршады. Тұяғы ілінді. Бір нәрсеге енді ғана қолы жетті. Тұяқ баспаған [түмеген].* *Еш мал бармаған, соны, тың. Тұяқ жұлығы.* анат. <лат. coropa ungulae> *Тұяқ көбесінен төменірек орна-ласып, бақайдың алдыңғы және бүйір қабырғасын жарты сақина түрінде қоршап жатқан тұяқ бөлігі.* **Тұяқ көбесі.** анат. <лат. limbus ungulae> *Терінің мүйіз тұяққа ауысатын жеріндегі жіңішке аралық.* **Тұяқ қалмады.** *Артында ұрпақ, тұқым қалмады.* **Тұяқ салығы.** көне. *Мал басына төленетін салық.* **Тұяқ серіппеді.** *Ешбір қымылсыз, тып-тыныш жат-ты. Тұяқ тимеді. Мал баспады, аяқасты болмады.* **Тұяқ шиыр.** *Әбден тапталған, шыырланған (жер).*

ТҮЯҚКЕСТІ сын. сөйл. **Тұяқкешті.**

Тұяқкесті болды. Тұяқкешті болды.

ТҮЯҚКЕШТІ сын. *Әбден тапталған, тықыр-ланған.*

Тұяқкешті болды. Шөбі әбден тапталды, оты басылып, тықырланды. Тұяқкешті сүрлеу. *Оты мал тұяғымен тапталған, шөбі кетіп, тықырланған жол.*

ТҮЯҚҚҰЛАҚ зат. бот. *Қабығы қатты, еті жұмсақ, пішіні жылқының тұяғына ұқсас саңы-рауқұлақ.*

ТҮЯҚСЕРПЕР сын. *Соңғы, ақырғы.*

ТҮЯҚСЫЗ сын. 1. *Малсыз, малы жоқ.*

2. ауыс. *Ұрпақсыз, тұқымсыз.*

ТҮЯҚТЫ сын. 1. *Мал.* 2. ауыс. *Тұқымы, ұрпағы бар.*

Тұяқты болды. Артында қалатын ұрпақ дүни-еге келді. Тұяқты құстар. саят. *Аушы құстар, қыран құстар.*

ТҮЯҚША зат. бот. жерг. **Тайтұяқ.**

ТҮЯҚШАЙЛЫ сын. *Тапталған.*

Тұяқшайлы етті. Жерді таптап тастады, шылады.

ТҮЯҚШӨП зат. бот. жерг. **Тайтұяқ.**

ТҮЯНА сын. жерг. *Пысық, тындырымды.*

ТҮЯНАДАЙ сын. жерг. *Кішкентай, жытжынақы, әп-әдемі.*

ТҮБЕГЕЙ сын. 1. *Негізгі, түпкі.* 2. *Мүлде жаңа, түбірлі.*

ТҮБЕГЕЙЛЕ= е.т. *Тәптіштеу, тиянақтау.*

ТҮБЕГЕЙЛІ сын. 1. *Негізгі, түпкілікті.*

2. *Біржолға, біржақты. 3. Жан-жақты, ұқыпты, тыңғылықты.*

ТҮБЕК¹ зат. этн. *Сәбиді бесікке бөлегенде, жаялықтары былғанбас үшін бесіктің астын тесіп орнататын, нәрестенің дәреті жиналатын ыдыс.*

ТҮБЕК² зат. геогр. 1. *Бір жағы құрлықпен шектесіп, қалған жақтары сумен қоршалған құрлық бөлігі.* 2. *Өзеннің бұрылыс, иілген жері, иіні.*

ТҮБЕКШЕ зат. *Кішігірім түбек.*

ТҮБЕЛЕК зат. этн. жерг. *Қазан астына қоятын дөңгелек темір.*

ТҮБЕЛІКТІ сын. *Тиянақты, түпкілікті; түбегейлі.*

ТҮБІНДЕ үст. 1. *Бір нәрсенің қасында, маңын-да, жанында.* 2. *Түптен келгенде, ақыр соңында.*

ТҮБІР¹ зат. 1. бот. *Ағаштың, өсімдіктің жер-де қалан түбі.* 2. анат. *Тістің жақ қысына кіріп тұрған бөлегі.* 3. ауыс. *Бір нәрсенің түп-тамыры, негізі, аргы жағы.*

ТҮБІР² зат. лингв. *Ары қарай бөлшектеуге келмейтін, бірнеше сөзге ортақ лексикалық мағына-ны білдіретін сөздің негізгі бөлшегі.*

ТҮБІР³ зат. мат. *Теңдеудегі санның орнына қойған кезде осы теңдеуді тепе-теңдікке айналды-ратын сан.*

Түбір табу. мат. *Түбір іздеу амалдары.*

ТҮБІРЛЕН= е.т. *Түбір көріну, түбірі шығу.*

ТҮБІРЛЕП үст. *Бір нәрсенің егжей-тегжейіне жетіп, тәптіштеп.*

ТҮБІРЛЕС сын. 1. *Түбірлі бір, төркіндес, негіз-дес.* 2. лингв. *Бір түбірден өрбіген, бір түбірден тараған (сөз).*

ТҮБІРЛЕСТІК зат. лингв. *Түбірлі бір болушылық.*

ТҮБІРЛІ сын. 1. *Түбірлі бар.* 2. ауыс. *Ше-шуші, негізгі, түбегейлі.*

Түбірлі өзгеріс жасады. *Мүлде, біржолға өз-гертіп жіберді.*

ТҮБІРТАМЫР зат. өс. жерг. *Ақжелкек.*

ТҮБІРТЕК¹ зат. 1. *Кесілген не сыңан ағаштың, өсімдіктің түбірі.* 2. ауыс. *Бір нәр-сенің қалдығы.*

ТҮБІРТЕК² зат. экон. <итал. quitanza> *Сомасы көрсетілген төлем құжатты; заттар мен құжаттар, ақша қабылдағандығы туралы берілетін қағаз.*

ТҮБІРТЕК³ зат. бот. жерг. *Жасаң.*

ТҮБІРТІК зат. сөйл. **Түбіртек.**

ТҮБІРШЕК зат. сөйл. *Есеп-қисап жа-сасқандағы қолда қалатын құжат.*

ТҮБІРШК¹ зат. *Түбіртек, түбір.*

ТҮБІРШК² <лат. thylacospermum> зат. өс. *Түбір ағаштанып кеткен шөл өсімдігі.*

ТҮБІТ¹ зат. *Хайуанаттың қылышқ жүзінің астындағы биязы, ұлпалық жүзі.*

Түбіт орамал [шәлі]. *Түбіттен тоқылған ора-мал, шәлі. Түбіт тарақ. Түбіт түтетін темір тісті ағаш құрал.*

ТҮБІТ² зат. жерг. *Қалдық май.*

ТҮБІТСІЗ сын. *Түбітінен айырылған, түбіті жоқ.*

ТҮБІТТЕ= е.т. *Түбітті қылышынан тазарту.*

ТҮБІТТЕЙ сын. *Түбіт сияқты, түбіт тәрізді.*

Түбіттей тұтасқан. *Әбден ұйысқан, қалың болып өскен. Түбіттей түтті. Быт-шытын шығарды, құл-талқан етті.*

ТҮБІТТЕЛ= е.т. *Түбіт салыну.*

ТҮБІТТЕЛУ *Түбіттел етістігінің қымыл атауы.*

ТҮБІТТЕН= е.т. *Майда, тығыз тұқ осу.*

ТҮБІТТЕНУ *Түбіттен етістігінің қымыл атауы.*

ТҮБІТТЕУ *Түбітте етістігінің қымыл атауы.*

ТҮБІТТІ сын. *Түбіті қалың.*

ТҮБІТТІК сын. *Түбіт болатын, түбітке тән.*

ТҮБІТШЕ: түбітше түтті. *Быт-шытын шығар-ды, берекесін кетірді.*

ТҮГЕ мод. *Көбіне лепті сөйлем құрамында келіп, қынжылу, ренжу мағынасын білдіреді.*

ТҮГЕЛ есім. *Барлық, тегіз, күллі.*

Түгел сөздің түбі бір, түп атасы – Майқы би. *Билер сөзі, шешендік сөз Майқыдан басталады деген мағынада [Майқы – Шыңғысты хан көтер-ген он екі бидің бірі. Қазақтың билік, шешендік сөз дәстүрінің ережелері мен принциптерінің негізін қалаған қайраткер].*

ТҮГЕЛДЕ= е.т. 1. *Бір нәрсенің санының дұрыстығын анықтау; түгендеу, санақ жүргізу.* 2. ауыс. *Кем-кетігін толтыру.* 3. ауыс. *Тексеру, жинақтау.*

ТҮГЕЛДЕЙ үст. *Бәрі, толығымен, тұтастай.*

ТҮГЕЛДЕН= е.т. *Түгел болу, кем-кетігі тол-тырылу.*

ТҮГЕЛДЕНДІР= е.т. *Түгел болғызу, кем-кетігін толтыру.*

ТҮГЕЛДЕНДІРУ *Түгелдендір етістігінің қымыл атауы.*

ТҮГЕЛДЕНУ *Түгелден етістігінің қымыл атауы.*

ТҮГЕЛДЕТ= е.т. *Түгел ету, кем-кетігін толтыру.*

ТҮГЕЛДЕТУ *Түгелдет етістігінің қымыл атауы.*

ТҮГЕЛДЕУ *Түгелде етістігінің қымыл атауы;*

түгендеу, жинақтау.

ТҮГЕЛДІК зат. *Түгел болушылық, амандық.*

ТҮГЕН есім. сөйл. *Кез келген есімнің (ата-удың) орнына жүретін сөз.*

ТҮГЕНДЕ= е.т. 1. *Бір нәрсенің санын анықтау, түгендеу, есеп жүргізу.* 2. ауыс. *Кем-кетігін тол-тыру, толықтыру.*

ТҮГЕНДЕЛ= е.т. *Бір нәрсенің саны анықталу; есеп-қисап жүргізілу, тексерілу.*

ТҮГЕНДЕЛУ *Түгендел етістігінің қымыл атауы.*

ТҮГЕНДЕМЕ зат. экон. *Субъектінің балан-сында есептеулі мүлктің бар-жоғын, оның сақталуын және сақталуының дұрыстығын, міндеттемелерді, қаражат алу құқықтарын, қойма шаруашылығының жүргізілуін, есеп деректерінің нақтылығын дүркіндік тексеру.*

ТҮГЕНДЕН= е.т. *Түгендену, тексерілу.*

ТҮГЕНДЕС зат. экон. *Бір нәрсенің санын анықтасу, есеп жүргізісу, тексерісу.*

ТҮГЕНДЕСУ *Түгендес етістігінің қымыл атауы.*

ТҮГЕНДЕТ= е.т. *Санын анықтату, санату, тексерту.*

ТҮГЕНДЕТУ *Түгендет етістігінің қымыл атауы.*

ТҮГЕНДЕУ¹ зат. *Санақ.*

ТҮГЕНДЕУ² *Түгенде етістігінің қымыл атауы; түгендеу, санын анықтау.*

ТҮГЕНДЕУЛІ сын. *Түгенделіп қойылған, түгенделген.*

ТҮГЕНДЕУСІЗ сын. *Түгенделмеген, санал-маған; есепсіз көп.*

ТҮГЕНДЕУШІ зат. *Бір нәрсенің бар-жоғын білуші, тексеруші.*

ТҮГЕНШЕ есім. сөйл. *Әдебіреу, әлдекім.*

ТҮГЕС= е.т. 1. *Бір нәрсені бітіру, аяқтау, тәмамдау.* 2. *Тамақты жеп тауысу.*

ТҮГЕСУ *Түгес етістігінің қымыл атауы; бітіру, аяқтау, тауысу.*

ТҮГЕСІЛ= е.т. *Таусылу, біту, аяқталу.*

ТҮГЕСІЛУ *Түгесіл етістігінің қымыл атауы.*

ТҮГІЛ шыл. *Атау тұлғалы сөзден кейін тұрып, болымсыз мағынаны білдіретін сөз.*

ТҮЖІРКЕ зат. этн. *Қалың матадан астар-лы етіп тіккен, қысқа етектегі сырт киім.*

ТҮЗ зат. *Үйден сырт жер, дала.*

Түз дала. *Елсіз, меңіреу жер. Түзге отырды [шықты]. Дәрет сындырды. Түзден дәм тартты.* *Алысқа сапар шекті. Түзден тоят іздеді. Жемін сырттан, ботен жақтан іздеді.*

ТҮЗ= е.т. *Құрау, жасау.*

ТҮЗАТ зат. зоол. *Жылқы тектес жабайы жануар.*

Түзғайып ерендер. м. и. ф. *Қырдың киелі пірлері. Түз құлады.* зоол. <лат. circus cyaneus> *Ересек аталығының арқа жоны күлгін сұр, бауыр жағы ақ, басы ақ бұрыл, қыясарының арқа жоны қара қоңыр, бауырында қара қошқыл теңбілдері бар, қанаттарының ұшы, тұмсығы, тырнақтары қара*

түсті келетін жыртқыш құстың егістік алқабы мен шабындықты мекендейтін түрі.

ТҮЗДЕЙ сын. Түз сияқты, түз тәрізді.

ТҮЗДІК зат. Далалық, қырда тұратын тұрғындар.

ТҮЗЕ ет. 1. Қысық нәрсені түзу қалыпқа келтіру; дурыстау. 2. Жөндеу, жөнге келтіру.

ТҮЗЕГЕНСІ ет. Түзеген болу, түзеген ыңғай таныту.

ТҮЗЕГІШТЕ ет. Қайта-қайта түзеу, жөндеу.

ТҮЗЕГІШТЕУ Түзегіште етістігінің қимыл атауы.

ТҮЗЕЛІ ет. 1. Жөндеу, дурысталу, реттелу. 2. ауыс. Қатесін жою, қатеден арылу. 3. Мінезін өзгерту, тәртіпке келу. 4. Сөндену, әдемлену.

ТҮЗЕЛУ Түзел етістігінің қимыл атауы; жөндеу.

ТҮЗЕЛІНКІРЕ ет. Жөндеу, қайта түзу, реттелінкіреу, дурысталу.

ТҮЗЕЛІНКІРЕУ Түзелінкіре етістігінің қимыл атауы.

ТҮЗЕМ зат. Әск. Әскердің немесе өзге де топтардың сапы.

ТҮЗЕН сын. Түзу келген, түзулеу.

ТҮЗЕНДЕУ сын. Қысық емес, түзулеу.

ТҮЗЕНКІРЕ ет. Аздап түзеу, жөндеу.

ТҮЗЕНКІРЕУ Түзенкіре етістігінің қимыл атауы.

ТҮЗЕМДІК зат. Қандай да бір шет, онша дамымаған ел не мекеннің тұрғындары, тұрғыны.

ТҮЗЕСІ ет. Дурыс жолға салысу, түзетісу, жөндеу.

ТҮЗЕСІ ет. Сапқа түрғысу.

ТҮЗЕСУ Түзес етістігінің қимыл атауы; жөндеу, кемшілігін түзетісу.

ТҮЗЕТ ет. 1. Түзулеу, түзу ету. 2. ауыс. Дурыстату, жөндеу.

ТҮЗЕТКІЗ ет. Дурыстату, жөндеу.

ТҮЗЕТКІЗУ Түзеткіз етістігінің қимыл атауы; қатесін жөндеу.

ТҮЗЕТКІШ зат. тех. Механизмді тәртіпке келтіретін аспап, құрал.

ТҮЗЕТКІШТІК сын. Түзетіп отыратын, түзетіп.

ТҮЗЕТПІР ет. Жөндеу, дурыстату.

ТҮЗЕТПІРУ Түзетпір етістігінің қимыл атауы.

ТҮЗЕТУ Түзет етістігінің қимыл атауы; жөнге салу, жөнге келтіру.

Түзету енгізді. Түзетті, қатесін жөндеді.

ТҮЗЕТУСІЗ сын. Жөндеусіз, өзгеріссіз, түзетусіз.

ТҮЗЕТУШІ зат. Кемістікті жөндейтін, түзет алатын адам.

Түзетуші қорсет. мед. Бел омыртқа, қабырға сүйектері жарақаттанып қисайғанда емдеу әдісінің бірі ретінде, сондай-ақ, жеңілдік беріп көтеріп тұру үшін пайдаланылатын құрал.

ТҮЗЕТІЛ ет. 1. Дурыстатылу, реттелу. 2. Қатесі жөндеу.

ТҮЗЕТІЛУ Түзетіл етістігінің қимыл атауы; дурыстатылу, реттелу.

ТҮЗЕТІНКІРЕ ет. Сәл жөндеу, қайта түзу, түзетіну.

ТҮЗЕТІНКІРЕУ Түзетінкіре етістігінің қимыл атауы.

ТҮЗЕТІС ет. Жөндеу, жөнге салысу, түзетісу.

ТҮЗЕТІСУ Түзетіс етістігінің қимыл атауы.

ТҮЗЕУ Түзе етістігінің қимыл атауы. 1. Жөндеу, түзулеу. 2. ауыс. Кемшілігін жою, жөнге салу.

ТҮЗЕУШІ зат. Жөнге келтіруші, тәртіпке салушы.

ТҮЗГЕН зат. бот. жерг. Жүзген.

ТҮЗУ зат. мат. Жазықтықта екі нүкте арқылы өтетін сызық, геометрияның негізгі ұғымдарының бірі.

Түзу сызық. мат. Түзу.

ТҮЗУ сын. 1. Тура, тік. 2. ауыс. Дурыс, жөн. Түзу адам. Ешкімге зияны жоқ, дурыс адам. Түзу

бет алу. Алған бағыты, беталысы дурыс болу. Түзу жолға салды. Дурыс бағытқа түсірді. Түзу келді. Дәл түсті, тура шықты. Түзу мылтық. Сапалы, тигіш мылтық. Түзу сымдай қып тартты. Түп-түзу, оқтай түзу етті. Түзу табан етік. Оң, сол жақ сыңарларының табаны, пошымы, ұлтары бірдей, алмастырып киюге келетін етік, көшпелі елдерде кеңінен таралған аяқ киім.

ТҮЗУ³ Түз етістігінің қимыл атауы; құрау, жасау.

ТҮЗУҚҰЙРЫҚ <лат. orthurus> зат. өс. Сивырдың құйрығы пішіндес, түп-түзу болып өсетін өсімдік.

ТҮЗУЛЕ ет. Түп-түзу ету, тегістеу.

ТҮЗУЛЕН ет. Түзу қалыпқа келу, тіктелу, дурысталу.

ТҮЗУЛЕНУ Түзулен етістігінің қимыл атауы.

ТҮЗУЛЕУ⁴ сын. Аздап түзу, туралау.

ТҮЗУЛЕУ² Түзулеу етістігінің қимыл атауы.

ТҮЗУЛІК зат. 1. Оқтай түзу болушылық.

2. ауыс. Тура жол; дурыстық, жөндік.

ТҮЗУШІ зат. Бір нәрсені түзетін, құрайтын.

ТҮЗШІЛ сын. Далада жүруді ұнататын,

түзге, сыртқа үйір адам.

ТҮЗІК сын. 1. Түзу, тура, дурыс. 2. Еш жері бұзылмаған, ақауы жоқ. 3. ауыс. Адал, әділ.

Түзік болды. а) Әділ, адал болды. ә) Бұзылмады, ақауы болмады.

ТҮЗІКТЕУ сын. Жөнділеу, дурыстау.

ТҮЗІКТІК зат. Туралық, дурыстық.

ТҮЗІЛІ ет. Пайда болу, қалыптасу.

ТҮЗІЛУ Түзіл етістігінің қимыл атауы.

ТҮЗІЛУМ зат. әдеб. 1. Бір нәрсенің құрылымы, мазмұны. 2. геол. Қосынды, түзіліс.

ТҮЗІЛІС зат. 1. геол. Құрылыс, құрам.

2. әдеб. Түзілім, құрылым.

ТҮЙ ет. 1. Бір нәрсені келіге сап, майдалау,

жармалау, ұнтақтау. 2. Қойып қалу, нұқу.

ТҮЙ ет. 1. Бір затты шүберекке орап байлау.

2. ауыс. Сезу, аңғару, байқау, білу. 3. ауыс. Түйсін, сезіну.

Түйіп алды. Жаттап алды, тез ұғып алды, жадына сақтады.

ТҮЙПІЗ ет. Келіге сөк, бидай, жүгері сияқты

дақылдарды салып, келсаппен ұрып жаныштату, қабығынан арылту, түйдіру.

ТҮЙПІЗУ Түйгіз етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙПІЛЕ ет. Бірнеше рет түро, түйгіштеу.

ТҮЙПІЛЕУ Түйгіле етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙГІШ зат. этн. Түроге арналған аспап, құрал.

ТҮЙГІШТЕ ет. 1. Қайта-қайта түро, түйгілеу, қабығынан арылту. 2. Ұрыштау, соққылау.

ТҮЙГІШТЕЛ ет. 1. Қайта-қайта түйгілу, татпау, жанышталу. 2. Соққылану, ұрылу.

ТҮЙГІШТЕЛУ Түйгіштел етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙГІШТЕУ Түйгіште етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙГІШТІК зат. 1. Затты түйгіштеу (түйе) берушілік. 2. ауыс. Бір нәрсені ұғып алушылық.

ТҮЙДЕЙ: түйдей құрдас. Бір жылда туған; жасы қатар.

Түйдей жасты. Түйдей құрдас, бір жылда туған.

ТҮЙДЕК¹ зат. әдеб. Қазақ поэзиясында жырда қолданылатын тармақтарды топтастырудың еркін түрі.

ТҮЙДЕК² зат. 1. Үздік-создық шұбатылған тіркестің бір бөлігі, бір-біріне ұласқан топ. 2. Біріккен жиынытқ, бума, байлам.

ТҮЙДЕКТЕ ет. Топтау, жинақтау.

ТҮЙДЕКТЕЛ ет. Топталу, жинақталу, тұтасу.

ТҮЙДЕКТЕЛУ Түйдектел етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙДЕКТЕН ет. Топтану, тұтасу.

ТҮЙДЕКТЕНУ Түйдектен етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙДЕКТЕС ет. Топтасу, тұтасу, түйдек-түйдек болысу.

ТҮЙДЕКТЕСУ Түйдектес етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙДЕКТЕТ ет. Түйдек-түйдек ету, топтастыру, тұтастыру.

ТҮЙДЕКТЕТУ Түйдектет етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙДЕКТЕУ Түйдекте етістігінің қимыл атауы. 1. Топтасу, жинақтау. 2. әдеб. Аз сөзге көп ой сыйғызу.

ТҮЙДЕК-ТҮЙДЕК сын. Үздік-создық шұбатылған.

ТҮЙДЕКТІ сын. Топ-тобымен келген, тұтасқан.

Түйдекті тіркес. лингв. Сөз тіркесінің бір сыңары қызметінде жұмсалатын лексика-грамматикалық сөздер тобы.

ТҮЙДЕКТІК зат. Біртұтастық, топтық.

ТҮЙДІР ет. 1. Түйгізу. 2. Жинау, қамдау.

3. ауыс. Сездіру, білдіру, түйсінту.

ТҮЙДІРУ Түйдір етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙЕ зат. 1. Бір немесе екі өркешті, күйіс

қайтаратын ірі мал, үй жануары. 2. этн. Еті мен сүті азыққа, терісі мен жүні әртүрлі тұрмыс қажетіндегі бұйымдарды жасауға, шөлге төзімді болғандықтан, мініске пайдаланылатын, иесінің дәулеттілігінің белгісі ретіндегі қазақтың төрт түлік малының ішіндегі ең ірісі. 3. этн. Ескі уақыттан бері келе жатқан дәулет, салтанаттың, әртүрлі салт-дәстүр бойынша көрсетілетін сый-құрметтің, берілетін айып-таралғының бас белгі-заты ретіндегі ірі мал. 4. көне. Ерте кезде Шығыс елдерінде жүк тасуға, ұзақ жолға, шөлге төзімді болғандықтан, сауда керуендерінің көлігі ретінде пайдаланылатын мініс мал. 5. этн. Қалыңмалға берілетін сый-құрметтің тоғыз ішіндегі бас белгі-заты. 6. діни. Ислам діні бойынша, құрбандыққа шалуға болатын ең ірі мал. 7. зоол. Сүтқоректілер тобына, сірітабандылар отрядына жататын күйіс қайтаратын жұрттың бір немесе қосаркешті ірі жануар.

Түйе бақты. Түйе өсіріп, өндірді, түйеге қарады.

Түйе балуан [палуан]. Күрескенін жығатын, денесі ірі адам. // Еңзердей, күшті, алып денелі. Түйе бас кылды [етті]. Бәрі жиналып басып тастады.

Түйе басты. этн. Балдыз бен жезде, жеңге мен қайы, қайын сіңілері арасындағы сыйластықты нығайту, өзара жарастықты арттыру мақсатында ойналатын ұлттық ойын [Жезделерін балдыздары ебін тауып «жығып», үстіне кез келген дүршелерді «үйіп, оны үйелетіп, оң, тұрсаңшы, түйе басты» десіп, әзілдеп ойнайды]. Түйе бойына сеніп, жылдан құр қалыпты [қалған]. м.ф. Құшіне сеніп, алаңсыз болам деп істен немесе басқа да пайдадан бос қалма деген мағынада [Көне аңыз бойынша, жыл атауы болуға басқа аңдармен таласқан түйе, атып келе жатқан күнді көрмей ұйықтап қалып, жыл атауына енбей қалғаны туралы аңыздан қалған сөз]. Түйеге ком бітті. Түйе семіріп, салмақ қосты, қолданды.

Түйеде неше соқырың бар. сөйл. этн. а) Неше жүз түйеңіз бар деген мағынада. ә) табу. Жүз түйе [Дәстүрлі қазақ қоғамында түйенің саны жүзге толғанда, жүзінші түйені көз тимесін деп ырым етіп, бір көзін ағызып жіберетін ырым негізінде қалыптасқан]. Түйеден түскендей. Дөрекі, орынсыз.

Түйе жабағы. Түйенің жазастықтарымыз ұйысқан салалы жүрі. Түйе жабу. Түйеге ықшамдалып жасалған жамылғы. Түйе жүн көрпе. этн. Түйенің жүнінен қабып жасалған, жеңіл әрі жылы көрпе. Түйе кекірік. Катты тояғанда еріксіз, өрескел шығатын кекірік.

Түйе көштік жер. этн. Түйеге артылған қоштің тынықпай жүріп отетіндей қашықтығын білдіретін халықтың өзімен атылу. Түйе күйреуік. Күйреуіктей мал азығына жарамсыз ірі түрі. Түйе қомдады. Түйеге жүк арту үшін арқасына, қомына киіз салды; түйеге сәндеп жүк артты. Түйе қомында жүру. Құй таңдамау. Түйе қотыр сөз. Біреуге

тигізіп, біреуді қиғытып, қажай айтылатын сөз. **Түйе қуырдық**, тамақ. Жас малдың кесек-кесек етіп туралған етің сұға пісіріп алып, май тұздық құйып дайындалатын қуырдақ. **Түйе мойнақ**. а) Түйенің мойны; мойын терісі. ә) Түйенің мойны, мойын терісі сияқты иір-иір. **Түйе мұрындық**, этн. Ұзатылып бара жатқан қыздың жақындары мен құрбыларына естелік ретінде қалдыратын заты, сыйы. **Түйе мүйізгегі**, ауыл шар. Түйенің беде-үлік кеселі. **Түйенің әбзелі**, этн. Түйені байлауға, жеуге арналған нұқта тұрманы. **Түйенің жарты етіндей**. Үлкен, зор. **Түйенің қимасы**. Түйенің майлы тоқ ішегі, дәмді тағам. **Түйенің құмалағындай**. Баданадай, ірі. **Түйенің қымызы**, этн. Күзді күзгі түйенің сүтінен ашытылып дайындалатын сусын. **Түйенің өркеші**. Түйенің арқасында болатын майлы өскін [Түйе малын оның санына қарай екеу болса, қосөркеш түйе, ал біреу болса, нар деп атайды]. **Түйенің танитыны жапырақ**. Білетіні бір-ақ нәрсе деген мағынада. **Түйенің тұяғы түсетін жер**. Өте алыс жер. **Түйенің шудасы**. Аса бағалы саналатын жылуды мол әрі емдік қасиеті бар түйенің өркеші, желкесі, қолтық пен тамақ астының жүні. **Түйені мұзға жетелеу**. Бос ауызге тұсу. **Түйені түгімен жұтады**. Параны көп алатындарға қатысты айылады. **Түйе совхозы**, сов. Түйе өсіруге кәсібиленген кеңістік ауылшаруашылығындағы құжымдық-аумақтық бірлік. **Түйе тас**. Үлкендігі түйедей ірі тас. **Түйе түберкулезі**, вет. Қоздырғышы – микробактериум бовис болып табылатын түйенің жұқпалы ауруы. **Түйе, түйе, түйелер**, этн. Ойыншыларды шаруашылыққа, қырағылыққа, таңқарлыққа баулитын ұлттық ойын. **Түйе үстінде [үстінен] ит қабар**. Жаманның кесепаты жақсыға тиеді, жоқ жерден жазықсыз болса да пәлеге қурынады. **Түйе үстінен сирақ үйітті [ит қапты]**. Икемсіз, епсіз, болбыр кісі туралы айтылады. **Түйе шешек**. Түйенің денесіне бортпін, іріңдеп шығатын ауру. **Түйе шөгерді**. Түйе тізесін бүгіп жатты. **Түйе шудасын төсейді**. Түйеден құлаган адамның денесі ауырмайды, жарақат алмайды дегенді білдіреді. **Түйе шыбын**. Денесі ірі, үлкенірек шыбын.

ТҮЙЕБАЛДЫРҒАН зат. өс. жерг. **Қат-паржемис**.

ТҮЙЕБАС¹ зат. ойын. Бірнеше кісі бір адамның үстіне шығып, астына басып ойнайтын ойынның аты.

ТҮЙЕБАС² зат. бот. жерг. **Түйетікен**. **ТҮЙЕБЕДЕ** зат. өс. Беде тұқымдас шөптесін өсімдік.

ТҮЙЕБҰРШАҚ зат. өс. Бұршақ тұқымдас біржылдық өсімдік.

ТҮЙЕБҰЛДЫРҒАН зат. өс. Бұлдіргеннің үлкендігі бармақтай, тұтас алша сияқты бір түрі.

ТҮЙЕДЕЙ¹ сын. 1. Түйе секілді. 2. ауыс. Үлкен, ірі. // Бар күшімен, алып денесімен.

Түйедейді түйедей қылды [етті, болды]. Ұсақ-түйекке бола ірі нәрсені ұмытты, азғана мініне бола бүкіл ісін жоққа шығарды деген мағынада.

ТҮЙЕЖАБАҒЫ зат. Түйенің қысқы жүзінің тығыздалып, жабыса ұйысқаны.

ТҮЙЕЖАНТАҚ зат. өс. Жапырағының төменгі жағы тікенді, бұталар өсімдік.

ТҮЙЕЖАНҒАҚ зат. өс. <лат. juglans regia> Құрамындағы эфир майына байланысты жапырағы хош иісті болатын, жаңғақ тұқымдасына жататын ағаш.

ТҮЙЕЖАПЫРАҚ¹ зат. өс. <лат. rheum tatarium> Жапырағы үлкен, ірі болып өсетін, таран тұқымбасы, шоңайна туысына жататын көпжылдық жабайы өсімдік.

ТҮЙЕЖАПЫРАҚ² зат. өс. <лат. rheum turkestanicum> Құмды, сортаңды, қиыршық тасты жерлерде өсетін, рауаш тұқымдасына жататын, биіктігі 30-70 см-дей, көпжылдық өсімдік.

ТҮЙЕЖАРЫС зат. этн. ойын. Тек түйеге мінген жігіттер қатысатын ойын түрі.

ТҮЙЕЖОҢЫШҚА зат. өс. <лат. melilotus>

Бұршақ тұқымдасына жататын екі жылдық (сирек бір жылдық) өсімдіктер; жоңышқа тұстес сабағы ұзын, ақ, сары гүлді өсімдік.

ТҮЙЕЖІЛІК сын. Сүйегі ірі, алып денелі.

ТҮЙЕКЕКІЛІК зат. зоол. Тауда екі-екіден жүретін, тасқа жұмыртқалайтын құс.

ТҮЙЕКЕШ зат. Түйемен керуен тартатын, түйе бағатын адам.

ТҮЙЕКӨТЕН зат. бот. жерг. **Қызанақ**. **ТҮЙЕКАНБАҚ** зат. өс. Мареліктер (маревые) тұқымдасына жататын біржылдық өсімдік.

ТҮЙЕКАРЫН зат. өс. <лат. salsola pestifer> Сортаңды жерде өсетін майда тікенді шөп, қаңбақ.

ТҮЙЕҚОҢЫЗ зат. зоол. Малдың жас тезегін домалатып, зыңылдап ұшып жүретін, басы бұзаубыққа ұқсаған үлкен қара қоңыз.

ТҮЙЕҚҰЙРЫҚ зат. өс. <лат. saragana jubata> Бұршақ тұқымдасы, қараған туысына жататын тікенекті бұта.

ТҮЙЕҚҰЛАҚ зат. зоол. Құлақ пішіні түйе құлағына ұқсайтын, кеміргіштер тобына жататын ишқылдауық тышқанның бір түрі.

ТҮЙЕҚҰС зат. зоол. Ұша алмайтын, бірақ өте жақсы жүгіретін, Африка жерін мекендейтін ең үлкен құс; страус.

Түйеқұс тәрізділер. зоол. <лат. struthioniformes> Қырсыз тәсті құстар тобының бір отряды.

ТҮЙЕҚҰСЖАПЫРАҚ зат. бот. <лат. blechnum> Ылғалды жерде өсетін ірі жапырақты өсімдік.

ТҮЙЕҚҰСШӨП зат. өс. <лат. matteuccia struthiopteris> Ұзын сабақты шөптесін өсімдік.

ТҮЙЕЛЕП ұст. Түйеге артып, түйемен тасып.

ТҮЙЕЛІ сын. 1. Түйеге мінген, арба-шанаға түйе жеккен. 2. Түйесі бар, түйесі көп.

ТҮЙЕЛІК сын. 1. Түйеге татитын, түйе нарқына тең (мал, мүлік). 2. Түйе көтере алатын (жүк). 3. ауыс. Түйеге тән қылық.

ТҮЙЕМЕШ зат. тамақ. Жанышталып, қатырылған немесе қарыға салып сақталатын ет. **ТҮЙЕМОЙНАҚ** зат. көне. Түйенің мойын терісінен істелген дорба тәрізді ыдыс.

ТҮЙЕМОЙЫНИТ зат. геол. Қырғызстандағы Түйемойын елді мекенінен табылуына байланысты аталған уран слюдалары тобына жататын минерал.

ТҮЙЕМҰРЫНДЫҚ зат. 1. Жіңішке жүн жіптен не қайыстан өрімдеп, екі ұшып түйген түйенің мұрындығы. 2. этн. Ұзатылып келе жатқан қыздан сырлатын ырым.

ТҮЙЕОШАҒАН зат. өс. Ошағанның бір түрі. **ТҮЙЕСОРАН** зат. өс. Сор қаңбақ туысына жататын аласа бұта; сорқаңбақ.

ТҮЙЕСҮЙЕК зат. өс. <лат. astragalus paucijugus> Сеңгіртаспа, бұршақ тұқымдасы, таспа туысына жататын бұта.

ТҮЙЕСІҢІР¹ зат. өс. <лат. astragalus macrocladus> Бұршақ тұқымдасы, таспа туысына жататын жартылай бұта, изен, жусан тәрізді шөлде түп-түп болып өсетін, жазғытұрым мал жейтін өсімдік.

ТҮЙЕСІҢІР² зат. бот. <лат. astragalus macrocladus> Таспаның (таспашөптің) бір туысы; ірі бұтақты таспа.

ТҮЙЕТАБАН¹ зат. өс. 1. Таулы аймақтың өзен жағаларындағы сазды жерлерде өсетін, түйенің табанына ұқсас тарбылп жататын тікенді, жеуге жарамды өсімдік. 2. <лат. zygophyllum> Түйетабандар тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктер.

Түйетабандар тұқымдасы. <лат. zygophylleaceae> Қосжарнақты өсімдіктер, бұта, жартылай бұта.

ТҮЙЕТАБАН² зат. қолөнер. Түйенің табанына ұқсас ою-өрнек, әшекей.

ТҮЙЕТАБАН³ зат. зоол. Табан, жалпақ-тыран тұлғалас, көбіне көлді мекендейтін қоярқақай тұсті балық.

ТҮЙЕТАБАН⁴ зат. жерг. Үлкен ожау.

ТҮЙЕТАБАН⁵ зат. мед. Табанның ұзын және көлденең сүйектерінің шөгіп, өзгеріске ұшырауы.

ТҮЙЕТАЙЛАП ұст. Тік түсірмей, жайдағы-рақ етіп, бір жағын еңістетіп.

ТҮЙЕТАЙЛАН= ет. Жайдақталу, еңіс тартылу.

ТҮЙЕТАЙЛАНУ Түйетайлан етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙЕТАЙЛАУ сын. Тік емес, құламалау, ылдйлау, сырғымалау.

ТҮЙЕТАЙЛЫ сын. 1. Бір жағына сырғымалы, еңіс, ылдй. 2. ауыс. Сенімсіз.

Түйетайлы жер. спорт. Секіру мен жүгіруден жаттығу жасауға арналған жеңіл атлетикалық арнайы жол. **Түйетайлы тақта**. спорт. Ауыр атлетикада қолданылатын жатқан жағдайда дене мен аяқтарды жоғары, сондай-ақ сығымдай көтеру жаттығуларына арналған жабдық.

ТҮЙЕТАЙЛЫЛА= ет. Түйетайлы ету, жайдақтау.

ТҮЙЕТАЙЛЫЛАН= ет. Түйетайлы етілу, жайдақтау.

ТҮЙЕТАЙЛЫЛАУ¹ сын. Тік емес, құламалылау, ылдйлау, сырғымалылау.

ТҮЙЕТАЙЛЫЛАУ² Түйетайлыла етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙЕТАУЫҚ зат. сөйл. **Қуркетауық**.

Түйетауық адам. жерг. Мінезі қисық адам.

ТҮЙЕТЕК зат. зоол. Лама туысына жататын әрі ламаның жабайы арғы тегі болып саналатын жабайы жануар.

ТҮЙЕТҰЯҚ зат. бот. Далалы жерлерде өсетін, көпжылдық шөптесін өсімдік.

ТҮЙЕТІКЕН¹ зат. өс. <лат. carduus> Қур-делігізділдер тұқымдасына жататын екі (сирек бір) жылдық шөптесін өсімдіктер, сабағы ұзын болып өсетін тікенді құрай.

ТҮЙЕТІКЕН² зат. өс. жерг. **Ошаған**.

ТҮЙЕТІКЕН³ зат. өс. жерг. **Жантақ**.

ТҮЙЕТІКЕНЕК зат. өс. жерг. **Түйетікен**.

ТҮЙЕШАҒАЛА зат. зоол. Көктем мен қара күзге дейін өзен-көл, теңіз жағалауларын мекендейтін ақ қауырсынды, қаражағал мойынды, тұмсығы мен аяғы сары не алқызыл, кейде қызғылт тұсті болып келетін шаяла атаулының үлкені.

ТҮЙЕШАРУАШЫЛЫҚ зат. ауыл шар. Түйе өсіруге негізделген мал шаруашылығының дәстүрлі салаларының бірі.

ТҮЙЕШОҒЫР зат. өс. Соранның бір түрі, шөл далада өсетін біржылдық өсімдік.

ТҮЙЕШӨП зат. бот. жерг. Ірілігіне қарай түйежоңышқа кейде осылай да аталынады.

ТҮЙЕШЫРМАУЫҚ¹ зат. бот. <лат. vincetoxicum> Мизамшөп, түйешырмауық тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктер.

Түйешырмауықтар тұқымдасы. бот. <лат. asclepiadaceae> Қос жарнақтылар класына жататын көпжылдық өсімдіктер.

ТҮЙЕШЫРМАУЫҚ² зат. өс. Өзен жағалауларында, орман алаңқайларында, бұталар арасында, тау бөкелілерінде өсетін, биіктігі 50-60 (120) см-дей көпжылдық өсімдік.

ТҮЙЕШЕ ұст. Түйеге ұқсап, түйе сияқты.

ТҮЙЕШЕТЕН зат. өс. Сабағы тұзу, гүлдері түтікше тәрізді майда шөп тектес көпжылдық өсімдік.

ТҮЙЕШІ зат. Түйе бағатын кісі.

ТҮЙІЛҒУ Түйлік етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙІЛІК=ет. 1. Түйілу, шиедену. 2. ауыс. Тас түйін болу, ширығу. 3. ауыс. Шүйілгу, шүйілу.

ТҮЙІЛІКТІР=ет. Түйірту, түйілітін ауырту.

ТҮЙІЛКІТІРУ Түйілікті етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙМЕ¹ зат. 1. *Қаусырыну үшін киімге қадалатын әртүрлі нұсқадағы кішірек дөңгелек пішінді зат.* 2. *көне. зерг. Ертеректе сән үшін таққан ішінде сылдырмағы бар үлкендігі бала жұдырығындай, сопақша, домалақтау келген әшекей.* 3. *тех. Қандай да бір тетіктің бекітуге арналған шағын деталі.*

Түйме алтын. Түйменің үлкендігіндей алтын кесегі, кішірек жамбы. **Түйме бас.** поэт. Әдемі, сұлу, шағын бас (әдетте әдемі қыздың теңеуі). **Түйме қадау мәшинесі.** тех. Арнайы киімдерге, аяқкиімге т.б. бұйымдарға түйме қадауға арналған тігін мәшинесі. **Түйме шідер.** этн. Қылдан түйін жасалған немесе толықтай қылдан түйілген, қайыстан өрілген шідердің түрі. **Түйме тігу.** қолөнер. Түшектің (қалың көрпе) екі жағына матадан түйме жасап, олардың арасын тігіс, жіп арқылы жаластыру.

ТҮЙМЕБАС зат. ө.с. <лат. *segratula*> Құрделігүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

ТҮЙМЕГҮЛ зат. ө.с. <лат. *malva pusilla*> Құйқайырдың бір түрі; кіші құйқайыр.

ТҮЙМЕДАҒЫ зат. ө.с. <лат. *matricaria*> Құрделігүлділер тұқымдасына жататын бір жылдық шөптесін өсімдіктер.

ТҮЙМЕДАҚ зат. ө.с. **Түймедағы** (дәрілік, эфир-майлы, ұлы біржылдық шөптесін өсімдік).

ТҮЙМЕДЕЙ сын. Көлемі шағын, кішкентай. **Түймедейді түйедей етті.** Болымсыз нәрсені үлкен етіп көрсетті.

ТҮЙМЕЖАПЫРАҚ зат. ө.с. <лат. *phacelia*> Жатырақтары түйме сияқты, әдемі өсімдік.

ТҮЙМЕҚУРАЙ зат. ө.с. жерг. **Жалбыз-тікен.**

ТҮЙМЕЛЕ= е.т. Түймені тор ілгекке кигізу, түйме салу.

ТҮЙМЕЛЕН= е.т. Түйме тағылу, түйме салыну.

ТҮЙМЕЛЕНУ Түймелен етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙМЕЛЕС= е.т. Түйме тағысу, түймелерін салысу.

ТҮЙМЕЛЕСУ Түймелес етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙМЕЛЕТ= е.т. Түймесін салғызу.

ТҮЙМЕЛЕТУ Түймелет етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙМЕЛЕУ Түймеле етістігінің қымыл атауы; түймесін салу.

ТҮЙМЕЛІ сын. Түймесі бар, түйме қадалған. **Түймелі сауыт.** этн. Жансақтарының арасы түймелер арқылы бекітілетін темір сауыт.

ТҮЙМЕЛІК зат. Түйме кигізілетін тесік.

ТҮЙМЕНЕ зат. мед. Теріге шығатын іріңдеген жара.

ТҮЙМЕСІЗ сын. Түймесі жоқ.

ТҮЙМЕТҮҒЫЛ зат. тех. Шанақшалар мен қақпақтың төменгі қысы желімделетін және түймені ұстап тұратын түйін ағаш.

ТҮЙМЕШ¹ зат. тамақ. Туралып, жаншылып, кішірек етіп доғалақталынып майға қуырылған ет тағам.

ТҮЙМЕШ² зат. Жұдырықпен түйін-түйін жіберушілік.

ТҮЙМЕШ³ зат. Дөңгелек, қатырылған дәрі.

ТҮЙМЕШ⁴ зат. тамақ. жерг. Тарыға қант, май қосып, келіге түйін жасалған тағам.

ТҮЙМЕШ⁵ зат. тамақ. жерг. Майлы етті маймен қоса ішекке салып қатырып істеген шыршық түрі.

ТҮЙМЕШТЕ= е.т. Ұрып-соғу, түйгізшеу.

ТҮЙМЕШЕТЕН зат. ө.с. <лат. *tanacetum*> Құрделі гүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктер.

ТҮЙМЕШТЕЛ= е.т. Ұрылып-соғылу, түйгізшеу.

ТҮЙМЕШТЕЛУ Түймештел етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙМЕШТЕТ= е.т. Ұрып-соққызу, түйгізшеу.

ТҮЙМЕШТЕТУ Түймештет етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙМЕШТЕТУ Түймештет етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙМЕШТЕУ Түймеште етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙМЕШПК¹ зат. Кішкентай түйме.

ТҮЙМЕШПК² зат. жерг. Сырғаға тағылған ұсақ сылдырмақтар.

ТҮЙМЕШПК³ зат. мед. Сүйел тәрізді өсінді.

ТҮЙМШ¹ зат. жерг. Самауыр қайнатуға әзірленген, оттыққа сиярлық ұсақ ағаш.

ТҮЙМШ² зат. жерг. Түздалып, қойдың қарнына салынып сақталған ет.

ТҮЙМШТЕ= е.т. сөйл. **Түймеште.**

ТҮЙНЕ= е.т. 1. Түйіліп ауыру. 2. ауыс. Шер қату, мазалану.

ТҮЙНЕК¹ зат. 1. бот. Тозаңданған өсімдік күлтесінен өніп шыққан жеміс түйіні. 2. бот. <лат. *tuber*> Өсімдіктің бір не бірнеше сабақ буыны аралығынан дамиды өзгерген сабақ. 3. бот. Қауыр-қарбыздың жетілмей қалған түрі.

Түйнек бактериялары. бот. <лат. *rhizobium*> Ризобин тұқымдасына жататын азоботы бактериялар.

ТҮЙНЕК² зат. вет. Көбінесе қой, ешкіде және адамда болатын түйіліп ауыратын іш ауруы.

ТҮЙНЕК³ зат. сөйл. Карпон.

ТҮЙНЕКГҮЛ зат. ө.с. <лат. *krasnorja*> Ерте көктемде гүлдейтін көпжылдық өсімдік.

ТҮЙНЕКҚОНАҚ зат. Дәнінен дәрі даярлатын өсімдік.

ТҮЙНЕКӨЛЕҢ зат. ө.с. <лат. *bolboschoenus*> Қияқөлеңдер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктер.

ТҮЙНЕКТАРАН зат. ө.с. Жерасты сабағы түйінге айналатын шөптесін өсімдік.

ТҮЙНЕКТЕ= е.т. Түйін тастау, түйнек салу.

ТҮЙНЕКТЕЛ¹= е.т. Түйнек салу.

ТҮЙНЕКТЕЛ²= е.т. Түйілу, түйдектелу.

ТҮЙНЕКТЕЛУ Түйнектел етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙНЕКТЕН= е.т. Түйнек байлау.

ТҮЙНЕКТЕНУ Түйнектен етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙНЕКТЕУ Түйнекте етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙНЕКТІ сын. Түйнек байланған, жеміс түйіні бар.

Түйнекті қозықұлақ. ө.с. Мамыр—маусым айларында гүлдейтін ерінгүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық дәрілік шөптесін өсімдік.

ТҮЙНЕКШЕ зат. Кішкене жеміс түйнегі.

ТҮЙНЕКШӨП зат. ө.с. <лат. *bunium*> Ша-тыршагүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық өсімдіктер.

ТҮЙНЕЛ= е.т. Түйілу.

ТҮЙНЕЛУ Түйнел етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙНЕМЕ зат. мед. Адамның ішкі ағзасы түйіліп ауыратын жұқпалы ауру.

Түйнеме келгір [келсін]. қарғ. Қатты ашу-ланғанда айтылатын қарғау.

ТҮЙНЕМЕ зат. мед. Адам мен малда болатын оба аталатын аса қауіпті қоздырыштан пайда болатын індет ауру, ол кейде күйдіргі деп те аталады.

ТҮЙНЕУ Түйне етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙРЕ= е.т. 1. Сұғып алу, шаныу. 2. ауыс. Сөзбен сынау, шенеу, тіл тигізу.

ТҮЙРЕГПШ¹ зат. сөйл. **Түйреуіш.**

ТҮЙРЕГПШ² сын. Сынағыш, шенегіш.

ТҮЙРЕЛ= е.т. Шаныылу, қадалу.

ТҮЙРЕЛЕ= е.т. 1. Бірнеше рет шаныу, үсті-үстіне түйреу. 2. ауыс. Өткір сөзбен сынау, шенеу.

ТҮЙРЕЛЕУ Түйреле етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙРЕЛУ Түйрел етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙРЕС= е.т. Шаныысу, үшкір заттарды қадасу.

ТҮЙРЕСУ Түйрес етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙРЕТ= е.т. Шаныыту, қадату.

ТҮЙРЕТУ Түйрет етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙРЕТІЛ= е.т. Шаныылу, қадалу.

ТҮЙРЕТІЛУ Түйретіл етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙРЕУ Түйре етістігінің қымыл атауы; шаныу.

ТҮЙРЕУШ¹ зат. Бір нәрсені түйреп, бекітіп қоюға арналған бір жағы имек доғал болып келетін қапсырмалы бұйым.

ТҮЙРЕУШ² зат. жерг. Сабы ағаш, бір не тармақты, қайырлап жатқан балықты шаныып алу үшін қолданылатын үшкір темір.

ТҮЙРЕУШТЕ= е.т. сөйл. Бір нәрсемен түйреп тастау.

ТҮЙРЕУШТЕУ Түйреуште етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙСІК зат. 1. Сананың, ақыл-ойдың тітіркенуі арқылы болатын сезіну қабілеті. 2. психол. Адамның және басқа жан иелерінің жан қуатынан туындаған танымдық сезімі. 3. ауыс. Ақыл-ой, сезім, зейін.

ТҮЙСІКСІЗ сын. Ақылы шамалы, түсінігі аз.

ТҮЙСІКСІЗДІК зат. Түйсігі жоқтық, ақылсыздық.

ТҮЙСІКТЕ= е.т. Сезу, тану, білу.

ТҮЙСІКТЕН= е.т. 1. Болмысты түсіне білу. 2. ауыс. Сезіктену, күдіктену.

ТҮЙСІКТЕНУ Түйсіктен етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙСІКТЕУ Түйсікте етістігінің қымыл атауы; таны білу, түйсіну.

ТҮЙСІКТІ сын. Түйсігі бар, сезгіш.

ТҮЙСІН= е.т. Сезім арқылы қабылдау, ақылға түру.

ТҮЙСІНПШ сын. Ақылмен сезе білетін, сезгіш.

ТҮЙСІНДІР= е.т. Сезім арқылы қабылдану, сезіндіру, түйсігін ояту.

ТҮЙСІНДІРУ Түйсіндір етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙСІНУ Түйсін етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙТЕ сын. 1. Мұқал, тоқал, майырылған. 2. ауыс. Жарымжан, жабыраңқы.

ТҮЙТЕЛЕН= е.т. Қажу, тозу, мұқалу.

ТҮЙТЕЛЕНУ Түйтелен етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙТЕНДЕ= е.т. сөйл. **Түйтінде.**

ТҮЙТКІ зат. сөйл. **Түйткіл.**

ТҮЙТКІЛ зат. Күдік, секем, сезік.

ТҮЙТКІЛДЕ= е.т. Көңілге күдік түсу, секем алу.

ТҮЙТКІЛДЕН= е.т. Көңіліне қаяу түсу, күдіктену, көңілі күпті болу.

ТҮЙТКІЛДЕНУ Түйткілден етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙТКІЛЕС= е.т. Сезіктену, күдіктену.

ТҮЙТКІЛЕСУ Түйткілес етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙТКІЛДЕУ Түйткілде етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙТКІЛЖІ= е.т. Көңілі толқу, қобалжу.

ТҮЙТКІЛК зат. Көңіл кірбіңі, реніш.

ТҮЙТКІЛС= е.т. Қобалжу, толқу, алабырту, әбігерлену.

ТҮЙТКІЛСУ Түйткіліс етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙТПЕК зат. Ұсақ-түйек жұмыс, өнбейтін күйбең, түйтін.

ТҮЙТПЕКТЕ= е.т. Қарап отырмай күйбеңдеу, түйтіндеу.

ТҮЙТПЕКТЕС= е.т. Күйбеңдесу, түйтіндесу.

ТҮЙТПЕКТЕСУ Түйтпектес етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙТПЕКТЕТ= е.т. Күйбеңдету, түйтіндету.

ТҮЙТПЕКТЕТУ Түйтпектет етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙТПЕКТЕУ Түйтпекте етістігінің қымыл атауы.

ТҮЙТКІ¹ зат. Ұсақ-түйек шаруа, түйтпек.

ТҮЙТКІ² зат. сөйл. Көңілге түскен қаяу; түйткіл.

ТҮЙТІКСІЗ сын. Түйтпекті, көп күтімді қажет етпейтін.

ТҮЙТІҢ зат. сөйл. Оны-мұны шаруа, түйтік.

ТҮЙТІНДЕ= ет. Оны-пұны шаруамен күй-беңдеу.

ТҮЙТІНДЕУ Түйтіңде етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІЛ= ет. 1. Оралу, буып-жиылу. 2. Қадалу, төну, шүйілу. 3. Астың өңеште аз кідіріп өтпей қалуы. 4. ауыс. Тығылу, тұтығу. 5. Адамның көзі, тамағы т.б. қадалып, түйдектеліп ауру.

ТҮЙІЛГЕН: түйілген шытқа таласу. зат. ойын. Балаларды жылдамдыққа, ептілікке, қырағылыққа тәрбиелейтін ұлттық ойын [Алаңа жиналған екі топ ортаға тасталған түйілген шытты ала қашып, ешкімге ұсталмай, тез арада көмбеге жетуді тиіс. Жете алмай қалса, одақтасына лақтырады. Осылайша екі топ шытқа таласа ойнайды. Шытты көмбеге кім бырын әкелсе, жеңімпаз атанады].

ТҮЙІЛДІР= ет. 1. Шүйілту, қадалту. 2. Адамның көзін, тамағын түйінеп ауырту.

ТҮЙІЛДІРУ Түйілдір етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІЛМЕ зат. сөйл. **Түйінеме.**

ТҮЙІЛТ= ет. 1. Қадалту, төндіру. 2. Түйінеп ауырту.

ТҮЙІЛТУ Түйілт етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІЛУ Түйіл етістігінің қимыл атауы; түйінеп ауыру.

ТҮЙІЛІҢКІ: қабағы түйіліңкі. Қабағы қатыңқы, ашулы, ренішті.

ТҮЙІН¹ зат. 1. Бір нәрсенің ишелініп байланған жері. 2. ауыс. Қорытынды, байлам, шешім.

Түйін жазу. Жіберілген хабардың мазмұны жіптен түйілген түйіндердің көлеміне, түріне, арақашықтығына қарап оқылатын ақпар берудің жасанды көне түрі. **Түйінді шешті.** Ойындағы түйіктің себебін түсінді, сырағының жауаптарын тапты; ренішін басты. **Түйін тігіс.** кәс. Белгілі бір орындарда кесте жібінің өзінен түйіп, түйін тастап отырып тізетін тігіс түрі. **Түйін шешілді.** Мәселенің басы ашылды, жауап табылды.

ТҮЙІН² зат. 1. бот. Өсімдіктің алғашқы байланған жеміс түйнегі. 2. ауыс. Теріге шығатын бүрттік.

ТҮЙІН³ зат. <ағыл. host; uncoupling> 1. Желілік жұмыс мәшинесі; бас есептеуіш мәшине; жетекші компьютер; желілік қызметтермен желіге қызмет ету және хабарларды жеткізу) бірге пайдаланушылардың да тапсырмасын (бағдарламаны, есептерді, есептеулерді және т. б.) орындайтын желілік компьютер.

ТҮЙІН= ет. Бір нәрсені іштей сезу, түсіну, бекіну.

ТҮЙІНДЕ¹= ет. 1. Шиеден байлап тұру, түйін жасау. 2. ауыс. Қорытындылау, жинақтау.

Түйіндеп бұлау. көне. Нақталғы [Арнайы темір ыдысқа жыланның басын қайнатып, сол бұға науқас адамның басын орнамалмен жауып, ауырған жерін бұлайтын әдіс].

ТҮЙІНДЕ²= ет. Жеміс түйнегінің байлануы.

ТҮЙІНДЕЛ= ет. Түйін жасалу, түйін болып байлану.

ТҮЙІНДЕЛУ Түйіндел етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІНДЕМЕ зат. терм. <ағыл. resume> Айттылған ойдың қысқаша қорытындысы.

ТҮЙІНДЕН= ет. Түйін-түйін болу.

ТҮЙІНДЕНУ Түйінден етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІНДЕС= ет. Келісімге, қорытындыға келісу.

ТҮЙІНДЕСУ Түйіндес етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІНДЕТ= ет. Түйін жасату.

ТҮЙІНДЕТУ Түйдет етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІНДЕУ Түйінде етістігінің қимыл атауы; түйін жасап байлау.

ТҮЙІНДІ сын. Негізгі, нәтижелі.

Түйінді диск. инф. <ағыл. key disk> Қосымшаның дистрибутивтік дискеттерімен бірге жеткізілетін арнайы диск. **Түйінді кадр.** инф. <ағыл. key frame> Қозғалатын бейнені қалыптастырудың түйіні болып табылатын кадр. **Түйінді**

сөз. а) Даудың шешімі, қорытынды шешуші сөз. ә) инф. <ағыл. keyword, reserved word> Бағдарламалау тілдерінде – мағынасы бағдарламалау тілі ережелерімен анықталған және аударғыш (немесе адам) оның негізгі тілдік құрылымын түсінетін сөз.

ТҮЙІНДІР= ет. Бекіндіру, бел бұдыру.

ТҮЙІНДІРУ Түйіндір етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІН-КОМПЬЮТЕР зат. инф. Басқа есептеу мәшинесінің файлдары мен мәліметтеріне қатынас құруға мүмкіндік беру сияқты орталықтандырылған қызметтер атқаратын есептеу мәшинесі.

ТҮЙІНСІЗ сын. 1. Байланған түйіні жоқ, түйін етіп байланбаған. 2. ауыс. Нәтижесіз, жеміссіз, мәнсіз.

ТҮЙІНУ Түйін етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІНШЕК зат. 1. Бір адам көтере алатындай етіп мата сияқты жұмсақ орауышқа оралған, түйілген не буылған зат, жеңіл жүк т.б. 2. ауыс. Адам ойындағы бүрке пікір.

ТҮЙІНШЕКТЕ= ет. Әртүрлі заттарды бір жерге орап, түйіншек жасау.

ТҮЙІНШЕКТЕЙ сын. Түйіншек секілді.

ТҮЙІНШЕКТЕЛ= ет. Түйінктелу, түйінделу.

ТҮЙІНШЕКТЕЛУ Түйіншектеу етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІНШЕКТЕУ Түйіншекте етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІНШӨП зат. өс. Көп шашақ тамырлы, ұзын сабағы тік өсетін дәрілік өсімдік [Жапырағы қарама-қарсы орналасқан, қауырсын жармалы, қи жағынан жапырақшасы үлкендеу, қандауыр пішінді келеді].

ТҮЙІНШЫҒЫРЫҚ зат. жерг. Жүген түйінде салынатын қи тесігі бар, алақанның жар-тысындай дөңгелек келген пішінді, түйін қайыстың бір-бірімен айқасатын түйінін алмастыратын тетік.

ТҮЙІР зат. 1. Өсімдіктің бір тал дәні, тұқымы. 2. Қандай да бір заттың кішкене бөлігі.

ТҮЙІР² зат. тамақ. жерг. Балықтың ыстық сорпасына нан, пияз турап, бұрыш салып істелген тағам.

Түйір нан. Жүрек жалғап алуға жарарлық азғана мөлшердегі ас деген мағынада.

ТҮЙІРЛЕ= ет. Түйір-түйір ету, ұсақтау, майдалау.

ТҮЙІРЛЕН= ет. Түйір-түйір болу, ұсақталу, майдалану.

ТҮЙІРЛЕНДІР= ет. Түйір-түйір ету.

ТҮЙІРЛЕНДІРУ Түйірлендір етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІРЛЕНУ Түйірлен етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІРЛЕУ Түйірле етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІРТПЕК¹ зат. 1. Түйінделіп қалған, буылтық зат. 2. Бас киім төбесіне қадалған түйіңқаша бау. 3. ауыс. Жайсыз хабар, дөрекі сөз.

ТҮЙІРТПЕК² <лат. taraxacum glabellum> зат. бот. Бақбақтың бір түрі; басты бақбақ.

ТҮЙІРТПЕКТЕ= ет. Түйіртпек-түйіртпек ету, шектеу.

ТҮЙІРТПЕКТЕЛ= ет. Түйіртпек-түйіртпек болу.

ТҮЙІРТПЕКТЕЛУ Түйіртпектел етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІРТПЕКТЕН= ет. Түйіртпек-түйіртпек етілу.

ТҮЙІРТПЕКТЕНУ Түйіртпектен етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІРШК зат. Заттың көзге көрінерліктей ең ұсақ бөлішегі.

ТҮЙІРШКТЕ= ет. Түйіршік жасау, түйір-түйір ету, ұсату.

ТҮЙІРШКТЕГІШ зат. кен. Заттарды, шикіқұрамды материалдарды түйіршіктеуге арналған құрылғы.

ТҮЙІРШКТЕЛ= ет. Түйіршікке айналу, түйіршік-түйіршік етілу, ұсатылу.

ТҮЙІРШКТЕЛУ Түйіршіктел етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІРШКТЕН= ет. Түйіршік-түйіршік болу.

ТҮЙІРШКТЕНДІРІЛ= ет. Түйіршік-түйіршік етілу, түйіршікке айналдырылу.

ТҮЙІРШКТЕНУ Түйіршіктен етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІРШКТЕУ Түйіршікте етістігінің қимыл атауы. 1. Ұсату. 2. кен. Балқызған затты қатаюу кезінде немесе ұнтақ затты әртүрлі әдістермен біріктіру арқылы түйіршікті қалыпқа келтіру, затқа белгілі бір өлшем мен пішін беру.

ТҮЙІРШКТІК: түйіршіктік металлургия. кен. Ұнтақтық металлургияның маңызды бағыттарының бірі.

ТҮЙІС¹= ет. 1. Майдаласу, ұнтақтасу, бірге тұру. 2. ауыс. Қағысу, қақтығысу.

ТҮЙІС²= ет. Кездесу, тоғысу, жолығысу.

Түйіскен жер. инф. <ағыл. joint> Телекоммуникацияда – келісілген қызметтік сипаттамаларымен, физикалық әрекеттесудің жалпы параметрлерімен, сигналдардың сипаттамаларымен және т.б. анықталатын екі құрылғының арасындағы ортақ шеғара.

ТҮЙІСПЕ¹ зат. Екі-үш нәрсенің түйіскен, тоғысқан жері.

ТҮЙІСПЕ² зат. терм. Электр тогы өткізгіштері түйісетін жер.

ТҮЙІСПЕЛІ: түйіспелі кен орындары. кен. Жер қыртысында балқызған магманың шөгінді тау-жұмыныстармен түйісуі кезінде пайда болған кен орындары (әдетте, темір, мыс, кейде вольфрам, молибден және кобальт кендері).

ТҮЙІСПЕЛІК: түйіспелік аспап. тех. Минералдық бөлшектердің әртүрлі жағдайда ауа көпіршігіне жабысу уақытын анықтайтын аспап.

ТҮЙІСТІР= ет. 1. Біріктіру, қиастыру, тоғыстыру. 2. Салыстыру, қатар қою.

ТҮЙІСТІРУ¹ Түйістір етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІСТІРУ² зат. өдеб. Көбінесе лебіз түрінде қолданылатын сөзді әсерлеудің бір әдісі.

ТҮЙІСТІРІЛ= ет. Біріктірілу, қиастырылу.

ТҮЙІСТІРІЛУ Түйістіріл етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІСТІРІС= ет. Біріктірісу, қиастырысу.

ТҮЙІСТІРІСУ Түйістіріс етістігінің қимыл атауы.

ТҮЙІСУ Түйіс етістігінің қимыл атауы; кездесу, қиастасу, бірігу.

ТҮЙІСІМ зат. кен. 1. Шахта алабын немесе блогын ашқанда екі шотының немесе екі оқранды қосатын және жерасты қазбаларын тура ағымды желдету контурын түйікпейтін жер астында жүргізілген еңіс не көлбеу қазба. 2. Екі жерасты қазбасын бір-бірімен немесе бір жерасты қазбасын жер үстімен қосып жалғастыратын кешенді жұмыстар.

Түйісу әлеуеті. Бет зарядтары, соған сәйкес бет потенциалдары әртүрлі минералдар түйіршіктері түйіскенде (соқтығысқанда) өзара зарядтарын теңестіру нәтижесінде пайда болатын потенциал.

ТҮК¹ зат. 1. Жан-жануардың денесінде болатын жіңішке, майда жұн, қыл. 2. ауыс. Өсімдікте, т.б. болатын майда талшықтар.

Түгі жытырды. Қоңандып алды, семірді. Түгімен жалмайды. Обыр, қомағай. Түгіне тозаң тигізбеді. Шаң жұстырмады. Түгін қалдырмады. Жер жеріне жетті, өбден ұрысты. Түгін тартсан, майы шығады. Семіз мал, құнарлы жер туралы айтылады. Түгін төкті. Жүнін тастады, түледі. Түгі сыртына шықты. Қатты ашуланды. Түк баданасы. анат. Түк бадамы, түктің түбіндегі теріге кіріп тұратын

құрылымдық бөлігі. **Түк басты.** Жүні қалың шықты, жүннен көрінбей қалды. **Түк жіптер.** қол өнер. Кілем өрмегіндегі жоғарыдан төмен қарай тізілген бой жіптермен қатарлас тұратын, өзге жіптерден бастау ірілген жіп (ол қойдың биязы жүнінен, түінің жүнінен іріледі). Мұны өрнек жіп те атайды.

ТҮК² есім. 1. Ештеңе, еш нәрсе, дәнеңе. 2. Ешқандай, ешбір.

Түкке тұрмайды. Іске алғысыз, ештеңеге жарамайды. **Түкке тұрмайтын.** Ештеңеге жарамсыз, іске алғысыз.

ТҮК³ зат. жерг. Темекі басатын құрал.

ТҮКАҚЫ зат. көне. **Тұяқақы** (жерге мал жайғаны үшін төленетін айыппұл).

ТҮКЖАҒЫРАҚ зат. бот. <лат. *sympregma*> Жапырақтарының бетін түк басқан шөптесін өсімдік.

ТҮКЖЕМІС зат. бот. Жапырақтарының да, жемістерінің де сыртын түк басқан шөптесін өсімдік.

ТҮКҚАТАР зат. бот. жерг. Көкшолақ.

ТҮКПІР зат. 1. Кісі көзінен алыстау, таса жер, қалтарыс, қуыс. 2. ауыс. Қиыр шет, алыс жер. 3. Терең қойнау, астар, түп.

ТҮКПІРЛЕ= ет. 1. Түкпірмен, шетпен жүру. 2. ауыс. Жеріне жеткізу, тереңдеу.

ТҮКПІРЛЕТ= ет. Түкпірмен, қалтарыс-бұлта-рыспен, шетпен жүргізу.

ТҮКПІРЛЕТУ Түкпірлет етістігінің қимыл атауы.

ТҮКПІРЛЕУ Түкпірле етістігінің қимыл атауы.

ТҮКПІРЛІ сын. Қыр-сыры, қалтарысы көп.

ТҮКСАБАҚ зат. бот. <лат. *eriocaulon*> Сабағы түкті шөптесін өсімдік.

ТҮКСИ= ет. 1. Тікерею, тік-тік болып көрініп тұру. 2. ауыс. Ашулы кейіп көрсету, қабақ шыту. 3. ауыс. Жатсыну, жатырқау, жақтырмау.

ТҮКСИТ= ет. Жаратпау, қабағын түю.

ТҮКСИТУ Түксит етістігінің қимыл атауы.

ТҮКСИИС= ет. Бір-біріне қабақ шытысу.

ТҮКСИІСУ Түксиіс етістігінің қимыл атауы.

ТҮКСИЮ Түкси етістігінің қимыл атауы.

ТҮКСОБЫҚГҮЛ зат. бот. жерг. Түктігүл.

ТҮКСІК: түксігін салды. Жаратпаған пішін көрсетті.

ТҮКТЕ= ет. Астық дәнін келіге түйіп, қауызынан, кебезінен ажырату, тазарту.

Түктеп теру. қол өнер. Өрнек жіптері ерсі мен қарсыға аралас байлап тоқылып, бой жіптер қатарында тұрған өрнектеуші жіп өрмек бетінде бос қалып отырады, ол кесермен қырқылғанда, өрмек бетінде түк пайда болады (шағын кілем, қоржын тоқығанда қолданылады). **Түктеп тігу.** кәс. Кестелеу барысында бұйымның оң бетінде 1–2 сантиметрдей бүлдіргі жіп қалдыра отырып тігіп, артынан ол бүлдіргілерді тегіс қырқып тастау арқылы кілемнің түзі тәрізді пішіне келтіру [Кейде түгінің биіктігі біркелкі болу үшін астына ширатқан жуан жіп, жұмсақ металл шыбықты мүйізден, ою-өрнегіне келтіріп салып тігеді де, тігіп болған соң, әлгі тігіс астына салған заттарды үстінен тіліп алып тастайды. Сонда түктеп тізілген кесте біркелкі шығады, ою-өрнегі де айқын болады].

ТҮКТЕН= ет. Түк шыға бастау.

ТҮКТЕНУ Түктен етістігінің қимыл атауы.

ТҮКТЕС= ет. Астық дәнін келіге түйісу, қауызынан, кебезінен ажыратысу.

ТҮКТЕСУ Түктес етістігінің қимыл атауы.

ТҮКТЕТ= ет. Астық дәнін келіге түйгізу.

ТҮКТЕТУ Түктет етістігінің қимыл атауы.

ТҮКТЕУ Түкте етістігінің қимыл атауы.

ТҮКПІ сын. Түгі бар, түгі қалың.

Түкті ара. з.о.л. Жабайы араның бір туысы.

Түкті бақа. з.о.л. <лат. *astyloternus robustus*>. Бақаның түкті түрі. **Түкті бүйі.** з.о.л. Дене-тұрқы 5–7 см жететін өрмекшілердің ең ірі түрі. **Түкті қабақ.** Қамулы, ренжулі, жаратпаған кейіп. **Түкті жанаргүл.** өс. Сарғалдақтұқымдасы

жанаргүл туысына жататын гүлдері ірі шөптесін өсімдік. **Түкті кілем.** а) Түгі бетіне қаратып тоқыған кілемнің жұмсақ, бағалы түрі. ә) бейн. Көк майса шөбі қалың жер. **Түкті қабақ.** Қасы қалың. **Түкті құрттар.** з.о.л. <лат. *nematomorpha*> Жұмыр құрттардың бір класы. **Түкті сарышатыр.** өс. <лат. *hieracium pilosella*> Күрделігүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік, сарышатырдың Қазақстанда жиі кездесетін түрі.

ТҮКТІГҮЛ зат. бот. <лат. *velezia*> Гүлі жүгерінің сабағына ұқсас өсімдік.

ТҮКТӨРІК зат. бот. Бадам.

ТҮКТІСОР зат. бот. <лат. *piptoptera*> Үстін түк басқан, сор топырақты жерлерде өсетін өсімдік.

ТҮКТІШӨП зат. өс. <лат. *eriochloa*> Астық тұқымдасына жататын біржылдық шөптесін өсімдіктер.

ТҮКШЕ зат. 1. Жан-жануардың денесінде болатын өте майда түк. 2. Өсімдікте, т.б. болатын өте майда түк.

ТҮКІР= ет. Ауызға жиналған сілекейді тастау.

ТҮКІРГІШ зат. Түкіру үшін қойылған ыдыс.

ТҮКІРТ= ет. 1. Түкірік шығарту. 2. этн. миф. Көне наным-сенім бойынша көз, тіл тимесін деген оймен үшкіртудің ырымын жасату. 3. Тіл-көзден сақтау үшін молдаға су бүркіту.

ТҮКІРТУ Түкірт етістігінің қимыл атауы.

ТҮКІРУ Түкір етістігінің қимыл атауы; сілекей, қақырығын сыртқа шығарып тастау.

ТҮКІРІК зат. Сілекей бездерінен бөлініп шығатын сұйықтық.

Түкірік жерге түспейтін. бейн. Қатты аязды, ерекше суық, ызғарлы.

ТҮКІРІКТЕ= ет. Түкірік тигізу, түкіргін жағу, сілекейлеу.

ТҮКІРІКТЕЛ= ет. Түкірік жағылу.

ТҮКІРІКТЕЛУ Түкіріктел етістігінің қимыл атауы.

ТҮКІРІКТЕУ Түкірікте етістігінің қимыл атауы.

ТҮКІРІН= ет. Түкіру, түкірік шығару, түкірік тастау.

ТҮКІРІНУ Түкірін етістігінің қимыл атауы.

ТҮКІРІС= ет. Түкірік тастасу, жатпай түкіру.

ТҮКІРІСУ Түкіріс етістігінің қимыл атауы.

ТҮЛЕ= ет. 1. Көктем кезінде жан-жануардың жүнінің не қауырсынының түсуі. 2. ауыс. Жаңару, құтыру.

ТҮЛЕЖУ Түлежі етістігінің қимыл атауы.

ТҮЛЕЖІ= ет. Ажарлану, өңі кіру, түрлену.

ТҮЛЕЙ зат. Қалың сексеуіл өскен жер.

ТҮЛЕЙДЕЙ сын. Түк көрмеген, көргенсіз.

ТҮЛЕК¹ зат. 1. Құстың түлеуіне байланысты жас мәшери, түлеу кезі. 2. Қыран құс балапанды жетіліп, бабына келген қыар кезі. 3. ауыс. Жас ұрпақ, жас буын, жеткіншек. 4. ауыс. Мектеп, оқу орнын бітіруші.

Түлекке отырғызды. этн. саят. Аңшылық маусымы аяқталған кездегі саят құсын үйде байлап ұстады.

ТҮЛЕКТЕ= ет. Түлеу, түлежу; шынығу.

ТҮЛЕКТЕУ Түлекте етістігінің қимыл атауы.

ТҮЛЕКТІ сын. 1. Жүні түсіп түлген. 2. саят. Түлеу кезінен өткен (қыран құс туралы).

ТҮЛЕМЕ= сын. Түлеуге айналып, жүні көпсіген.

ТҮЛЕМ= түлен түртті. Сәйтан түртіп, бір бәлеге ұрынды.

ТҮЛЕН¹= ет. Қайта түлеу, жаңадан күшіне еңу.

ТҮЛЕТ= ет. 1. Көктем кезінде жан-жануардың, құстың жүнін, қауырсынын түсіру. 2. ауыс. Жаңарту, жақсарту. 3. ауыс. Шынықтыру, шыңдау.

ТҮЛЕТУ Түлет етістігінің қимыл атауы.

ТҮЛЕУ Түле етістігінің қимыл атауы. 1. Аң,

құс мал, терісі жүнінің көктемдегі қайта шығуы. 2. ауыс. Жаңару, жаңадан басталу. 3. з.о.л. Жануарлардың даму кезіндегі жас ерекшеліктеріне, маусымдық өзгерістерге байланысты және тіршілігінде тұрақты түрде жүріп отыратын биологиялық процесс.

ТҮЛКІ зат. 1. Үлпек құйрығы ұзын, терісі бағалы жыртқыш аң. 2. з.о.л. <лат. *vulpes vulpes*> Жыртқыштар отрядының ит тұқымдасына жататын аң. 3. ауыс. Айласы көп, қу, әккі, залым.

Түлкі алмайды тоқ тазы. Мүдделі болмаса іс бітпейді. **Түлкі аулау.** спорт. Радиоәуесқойлар спортының бір түрі. **Түлкі бөрік.** Түлкінің терісінен жасалған бөрік. **Түлкі бұлаңға [бұлаққа, жортаққа, құйрыққа]** салды. Жалтартпа құлыққа басты. **Түлкі жалтаққа** салды. Құлыққа басты, алдады. **Түлкі жортпаз түлей.** Қалың, ну, бұталы (жер). **Түлкі көзденді.** Тіміскілене қарады. **Түлкі [күзен] құрсақ.** Тартыңқы, жарау қарын. **Түлкі құлық.** Барып тұрған айлакерлік, айлалылық. **Түлкі құйрық.** Алдамшы, қу. **Түлкі [пұшпақ] тон.** жерг. Түлкінің қара жолақ, қарақасқа тұшақтарынан тізілген тон. **Түлкі тымақ.** этн. Түлкі терісінен тізілген тымақ.

ТҮЛКІДЕЙ сын. Түлкі сияқты.

ТҮЛКІЖЕМ зат. бот. Саңырауқұлақтың қылқан және жалпақ жапырақты орман ішінде өсетін түрі. Жеуге жарамды.

ТҮЛКІҚҰРАЙ зат. бот. жерг. Түлкіқұйрық.

ТҮЛКІҚҰЙРЫҚ зат. өс. <лат. *alopercurus*> Астық тұқымдасына жататын көп не бір жылдық өсімдік.

ТҮЛКІЛЕН= ет. Айлалы болу, қулану.

ТҮЛКІЛЕНУ Түлкілен етістігінің қимыл атауы.

ТҮЛКІЛІК зат. Айлалық, құлық.

ТҮЛКІМАСАҚ зат. өс. <лат. *vulpinus*>

Масағы құлмелі болып келетін бұршақ тұқымдас өсімдік.

ТҮЛКІШЕ үст. Түлкіге ұқсап.

ТҮЛКІШЕК зат. жерг. Түк жүнді құрт.

ТҮЛІК зат. Малдың төрт түрінің жиынтық аты.

ТҮЛІКТЕН= ет. Белгілі бір мал түрінің өніп-өсуі, көбеюі.

ТҮЛІКТЕНУ Түліктен етістігінің қимыл атауы.

ТҮЛІКТЕС сын. Тұқымдас, тектес.

ТҮЛІКТІ: төрт түлкі. Ауқатты, әлді, бай.

ТҮМЕН зат. көне. 1. XIII–XV ғасырларда түркі-моңғол ұлыстарында болған әскери-әкімшілік бірлік. // Он мың.

Түменді бұзды. бейн. Бір түмен әскердің қатарын қақ жарып, талқандап өтті.

ТҮМЕНБАСЫ зат. көне. Он мың сарбаздың қолбасшысы.

ТҮМЕНБЕГІ зат. көне. Түменбасы, түркі-моңғол тайпаларындағы әскери лауазымы.

ТҮМЕНБЕК зат. көне. **Түменбегі** (он мың сарбазға қолбасшы).

ТҮН зат. Тәуліктің кешкі уақыттан таңертеңгілікке дейінгі аралығы, қараңғы бөлігі.

Түн асқан. Түнімен тұрған піскен ас. **Түн асты.** Түнді өткізіп, таңды атырды. **Түн ауа.** Түн ортасы өткеннен кейін. **Түн баласы.** Түні бойы. **Түн баласында [баласына].** Күннің батуынан таңның атуына дейін, түні бойы. **Түн бойы.** Бүкіл түн іші, тұтас түн. **Түн гүлі.** бот. Гүлі түнге қарай ашылатындығына қарай «желімсабақ» өсімдігі осылай да аталады. **Түнде ұйқы бермеді.** Мазалады, алаңдатты. **Түнде ұйқыдан, күндіз күлкіден айырылды.** Уайымдады, қамығып қайғы жеді. **Түнде ұйқы, күндіз күлкі көрмеді.** Тыным таппады, күндіз-түні күнкоріс қамымен шатқылды; мазасы болмады. **Түнді кешті.** поэт. Түні бойы жүрді, ұйықтамады. **Түнді түнге ұрып.** Бірнеше түн қатарынан. **Түн жамылды.** Түнделетіп жүрді, түн ішінде жолға шықты. **Түн кешті.** Ұзақ түндерді

басынан өткерді. **Түн көбелектері.** з о л. <лат. noctuidae> Қабыршаққанаттылар отрядының бір тұқымдасы. **Түн көбесі сөгілді.** Таң ата бастады, түн жарымынан асты. **Түн көрпесін жамылды.** Қараңғы түсті. **Түн күзетті.** Түнді ұйықтамай өткізді. **Түн қараңғысы.** Түнгі қараңғылық. **Түн қатты.** Түнделетіп жүрді. **Түн қатырды.** Түнделетіп жүргізді. **Түннің жалауы жығылды.** Таң атып, жарық бола бастады. **Түн ортасы.** Түннің жартысынан ауған мезгіл. **Түн ортасы кезінде.** Түн жарымында. **Түн түндігі түрлі.** Таң қылаң берді, түн қараңғылығы сейілді. **Түн ұйқысын қашырды.** Ұйқысын бұзды, ұйықтауға кедергі болды. **Түн ұйқысын төрт бөлді.** а) Түні бойы қайта-қайта оянып, баланы жұбатумен болды (емізуді баласы бар ана туралы). ә) Түн бойы дамыл көрмеді, көз ілмеді.

ТҮНГІ сын. Түндегі, түнге тән. **Түнгі салқын.** Түнгі самал. **ТҮНДЕЛЕП** үст. сөйл. **Түнделетіп.** **ТҮНДЕЛЕТІП** үст. Түні бойы жүріп, түн қатып.

ТҮНДІК¹ зат. этн. Киіз үйдің шаңырағын жасауып тұратын, жаңбыр өткізбейтін, күн түсірмейтін төрт бұрышты шағын киіз.

Түндігі жабылып, ошағындағы оты сөнді. Үрім-бұтақ қалмады, қырылды. **Түндігін теріс айналдырды.** Әлек-шәлегін шығарды, астан-кестен қылды. **Түндік ашты.** Киіз үйдің шаңырағынан таңғы жарық түссін, ошақтан шыққан түтін сыртқа шықсын деп шаңырақты жасауып тұрған шаршы киізді түрді. **Түндік аштырды.** Шаңырақты жасауып тұрған шаршы киізді түргізді. **Түндік басы.** а) Түтін түтететін әрбір үй. ә) көне. Әр түтінге, әрбір үйге салынатын салғы түрі. **Түндіктің бауы.** этн. Шаңырақ үстінен жабылатын, киіз үй жамылғысы кесегінің ұштарын бекітетін жіптер. **Түндікпенен күн берді.** бейн. Жарық күнді көруден жазбады, басын аман, денін сау қылды.

ТҮНДІК² зат. жерг. Қарақұрттың өрмегі, қысы.

ТҮНДІКТЕ= ет. Киіз үйге түндік жабу. **ТҮНДІКТЕЙ** сын. Түндік сияқты. **ТҮНДІКТЕЛ**= ет. Киіз үйге түндік жабылу. **ТҮНДІКТЕЛУ** Түндіктел етістігінің қимыл атауы.

ТҮНДІКТЕН= ет. 1. Киіз үйге түндік жабылу. 2. ауыс. Үйірілу, айналасқау.

ТҮНДІКТЕНУ Түндіктен етістігінің қимыл атауы.

ТҮНДІКТЕС¹= ет. Түндік жабысу. **ТҮНДІКТЕС**² сын. Отандас, жерлес, туыстас.

ТҮНДІКТЕСУ Түндіктес етістігінің қимыл атауы.

ТҮНДІКТЕУ Түндікте етістігінің қимыл атауы.

ТҮНЕ= ет. 1. Түнге қарай қону (түнеп шығу.). 2. ауыс. этн. Әулие-әнбиелер басына қасиетті киелі жерге түнеп тілек тілесе, Алладан медет болады, тілеуі бірден қабыл болады деген наным бойынша сиыну, табыну, құлшылық ету.

ТҮНЕК¹ зат. 1. Көзге түртсе, көрінбейтін қараңғылық. 2. ауыс. Ел басына түскен ауыртпалық, қайғы-қасиет.

Түнекті [қауіпті, қауіп-қатерді] төндірді. Ауыр халге душар еттірді, қиындық тудырды.

ТҮНЕК²: түнекке шығу. кәс. балықшар. Теңізде бірнеше күн кезекпен түнеп балық аулау.

ТҮНЕК³ зат. 1. Түйетін орын. 2. Малды қораға әкелмей, өрісте түнететін орын.

ТҮНЕМЕ зат. Түйетін орын, қонатын жер.

ТҮНЕМЕЛ зат. 1. Түйетін орын, жататын жер. 2. Сыыр қора, мал жататын орын. 3. Түнемел қымыз.

Түнемел қымыз. этн. Ашығаннан кейін бір түн тұрған, күн асқан кезегі қымыз.

ТҮНЕМЕЛДЕ= ет Бір жерге түнеп, қону.

ТҮНЕМЕЛДЕУ Түнемелде етістігінің қимыл атауы.

ТҮНЕМЕЛЕТ= ет. Малды қораға айдап келмей, өрісте түнету.

ТҮНЕМЕЛЕТУ Түнемелет етістігінің қимыл атауы.

ТҮНЕМЕЛҚАП зат. Туристерге арналған қап түріндегі арнайы «төсек».

ТҮНЕМЕЛІК зат. Түнгі ұйықтайтын кез.

ТҮНЕР= ет. 1. Бұлттың бір жерге шоғырланып, аспан құмбезін жабуы; күңгірт тарту, қарауыту. 2. ауыс. Қабағын түро, ренжу.

ТҮНЕРТ= ет. 1. Қарауыту, күңгірт тартқызу, бұлыңғырландыру. 2. ауыс. Қайғырту, еңсені түсіру.

ТҮНЕРТПЕК зат. бот. <лат. glycyrrhiza echinata> Мияның бір түрі; тікенді мия, бас мия.

ТҮНЕРТУ Түнерт етістігінің қимыл атауы.

ТҮНЕРУ Түнер етістігінің қимыл атауы.

ТҮНЕРІК сын. 1. Түнерген, қарауытқан, бұлыңғыр (ауа райы). 2. ауыс. Қабағы қатулы, ренішті (адам).

ТҮНЕРІКІРЕ= ет. 1. Аздап түнеру, күңгірт-тене түсу. 2. ауыс. Қабағын түксітіңкіреу, ренжіңкіреу.

ТҮНЕРІКІРЕУ Түнеріккіре етістігінің қимыл атауы.

ТҮНЕРІС= ет. Қабақтарын қарс жабысу, түксісу.

ТҮНЕРІСУ Түнеріс етістігінің қимыл атауы.

ТҮНЕТ= ет. Қондыру.

ТҮНЕТУ Түнет етістігінің қимыл атауы.

1. Қондыру. 2. Малды қораға әкелмей, түнге өрісте қалдыру.

ТҮНЕТІЛ= ет. Қондырылу.

ТҮНЕТІЛУ Түнетіл етістігінің қимыл атауы.

ТҮНЕТІСУ= ет. Қондырысу.

ТҮНЕТІСУ Түнетіс етістігінің қимыл атауы.

ТҮНЕУ Түне етістігінің қимыл атауы; қону.

ТҮНЕУТҮНІП үст. Бұдан бірнеше күн бұрынғы.

ТҮНЕУТҮНІ үст. Бұдан бірнеше күн бұрын.

ТҮНЕУТІ үст. сөйл. **Түнеугүні.**

ТҮНЕУТІДЕЙ үст. сөйл. Бұдан бірнеше күн бұрынғыдай.

ТҮНЖАПЫРАҚ зат. бот. <лат. coluria> Жапырақтары сабағының түбіне топтанып бітетін шөптесін өсімдік.

ТҮНКЕЛІ зат. жерг. Шөбі шүйгін, шұрайлы, тың жер.

ТҮНСӘУЛЕ зат. бот. Түнсәулүл.

ТҮНСӘУЛҮЛ зат. бот. Түнсәуле.

ТҮН-ТҮНЕК зат. Ештеңе көрінбейтін, меңіреу қара түн; ауыр азап, қайғы-қасиет.

ТҮНІКЕ¹ зат. жерг. Үй төбесінің шатырын жабатын қаңылтыр.

ТҮНІКЕ² зат. бот. Сабағы тік өсетін, көпжылдық өсімдік.

ТҮНІКЕЛЕ= ет. жерг. Төбесінің шатырын қаңылтырлау, қаңылтырмен жабу.

ТҮНІКЕЛЕУ Түнікеле етістігінің қимыл атауы.

ТҮНІКЕЛІ сын. Қаңылтыр шатырлы.

ТҮНІКІТ зат. **Іірім.**

ТҮНКЕ зат. жерг. 1. Қаңылтыр. 2. Май құро үшін жасалған қаңылтыр ыдыс.

ТҮНЛІК зат. сөйл. **Түндік.**

Түндік басы. жерг. **Түндік басы.**

ТҮНЛІ= ет. Күдер ұзу, қол ұзу, безу, торығу.

ТҮНЛІПШ сын. Күдер ұзғш, торыққыш.

ТҮНЛІДІР= ет. Күдер үздіру, қол үздіру, бездіру, торықтыру.

ТҮНЛІДІРУ Түңлдір етістігінің қимыл атауы.

ТҮНЛІТ= ет. Күдер үздірту, бездірту, торықтырту.

ТҮНЛІТУ Түңліт етістігінің қимыл атауы.

ТҮНЛІУ Түңіл етістігінің қимыл атауы.

ТҮНЛІУШЛІК зат. Күдер ұзушілік, то-рығушылық.

ТҮНІЛІС¹= ет. Күдер ұзису, торығысу, қамығысу. **Түңіліс білдірісті.** кіт. Түңілін қалғанын аңғартысты.

ТҮНІЛІС² зат. Күдер ұзушілік, тарығушылық. **ТҮНІЛІСУ** Түңіліс етістігінің қимыл атауы.

ТҮП зат. 1. Су қоймаларының астындағы жер қабаты. 2. Бір нәрсенің төменгі, ішкі қабаты. 3. ауыс. Түкпір, шет. 4. Ағаштың, шөптің т.б. өсімдіктердің жерге кіріп тұрған бөлімі. 5. Өсіп тұрған өсімдіктің, бұтаның әрбір данасы, шоғыры. 6. ауыс. Бір нәрсенің жаны, қасы. 7. ауыс. Шыққан тегі, негізі. 8. ауыс. Ақыры, тоқтар жері.

Түбі бірге түтпейді. Тегі бірдің араздығы жоқ. **Түбі көрініп қалды.** Таусылуға жақындады, бітуге таяды. **Түбін көздеді.** Ақырын бақты, әліптің артын бақты, кейінгісін ойлады. **Түбіне балта тиді.** Түп-тамырымен құрып кетті. **Түбіне жетті.** Жоғалтты, құртты. **Түбін түсірді.** Шежіне жеткізе істеді. **Түбін түскір.** Бар болғыр, шырың бұзылғыр! **Түбі түскен шелектей даңғырлады.** сөйл. Алды-артын ойламай ойындағысын түгел бүкпей алдағыларын айтып салды. **Түбі шіккі.** Анық-танығы күмәнді. **Түп етегінен ұстады.** Мықтап ұстады, айырылмастай болды, қыр соғынан қалмады. **Түп етектен алды.** а) Мықтап ұстады, айырылмады, жібермеді. ә) Қырсығын түгізді, зиян келтірді. **Түп жоқ.** а) Шегі жоқ, есебі жоқ. ә) Мешкей, жаламуыз. **Түп қазық.** Негізі, тірегі. **Түп ие.** діни. О баста жаратушы. **Түп тамыры [атасы].** Арғы түбі, негізі. **Түп тамырымен құртты.** Мүлдем жоқ қылды, ештеңесін қалдырмады.

ТҮПЕЛЕК зат. жерг. Қыста туған төлдер үшін қазылып дайындалған жертөле.

ТҮПКІ сын. 1. Түкпірдегі, шеткі. 2. ауыс. Негізгі, бастапқы.

Түпкі бөлме. Үйдің жоғары жағындағы, көп кіре бермейтін қуыстағы бөлме. **Түпкі жазба.** и н ф. <ағыл. root record> Иерархиялық мәліметтер базасындағы бастапқы жазба. **Түпкі каталог.** и н ф. <ағыл. root directory> Берілген дискіде басқа бірде-бір каталогтың туынды каталогы болып табылмайтын каталог; дискідегі ең жоғары деңгейдегі каталог. **Түпкі мағына.** лингв. Түпкі түбірі қазіргі тілімізде әрі қарай бөлшектенбей түбір ретінде танылатын дербес сөздердің мағынасы.

ТҮПКІЛІК сын. сөйл. **Түпкілікті.** **ТҮПКІЛІКТІ** сын. Тұрақты, түбегейлі, баянды.

Түпкілікті ес. психол. Қабылдаған нәрселерді, құбылыстарды, олардың белгі-қасиеттерін ұзақ уақыт бойы есте қалдыратын адамның жүйке жүйесінің қызметінің түрі.

ТҮПКІР зат. сөйл. **Түкпір.**

ТҮПКІШ сын. Түпкілікті, негізделген.

ТҮПҚАЗЫҚ сын. Негізгі, басқы.

ТҮПНҰСҚА зат. <лат. originalis> Алғашқы негіз, бастапқы үлгі, нұсқа; автордың төлума қолжазбасы.

ТҮПНҰСҚАЛЫҚ сын. Түпнұсқаға қатысты. **ТҮПСІЗ** сын. Түбіне ешкім жете алмайтын тұңғыш, шексіз терең.

Түпсіз терең. Шетсіз, шексіз. **Түпсіз кеспек.** Ала беретін, сіңіре беретін, тойымсыз. **Түпсіз шыңырау.** а) Өте терең, терең қазылған шыңырау. ә) Алыс, барса келмес. б) Таяз емес, терең көл, теңіз. в) Бүік жартастың құлама дізі.

ТҮПСІЗДІК зат. Шексіздік, тереңдік, тұңғыштық.

Түп-тамырымен жойылды. Түп-тамырына балта шабылды, біржола тып-тыпыл етілді.

ТҮПТЕ= ет. 1. Өсімдіктердің түбін тотырақпен қомақтап көму. 2. Өсімдіктердің тамырлануы, тамыр жаюы; түп салу. 3. Біз затқа түп жасау. 4. Кітап беттерін не парақ қағаздары бір түпке біріктіру. 5. ауыс. Бір нәрсені шегіне жеткізу, тереңдеп бару.

Түптеп келгенде. Негізінен алғанда, тұрасын айтқанда.

ТҮПТЕЛ= ет. 1. Шоқпану, топтасу. 2. Кіпан парактарының түпке біріктірілуі.

ТҮПТЕЛУ Түптел етістігінің қимыл атауы.

ТҮПТЕН= ет. Түп алу.

ТҮПТЕНУ Түптен етістігінің қимыл атауы.

ТҮПТЕС= ет. Өсімдіктің түбін шабысу, қосыс-туға көмектесу.

ТҮПТЕС² сын. Түп негізі бір, аталас.

ТҮПТЕСУ Түптес етістігінің қимыл атауы.

ТҮПТЕТ= ет. 1. Түп жасау. 2. Өсімдік түбін шапқызу. 3. ауыс. Тұжырымдау.

ТҮПТЕТУ Түптет етістігінің қимыл атауы.

ТҮПТЕУ Түпте етістігінің қимыл атауы.

ТҮПТЕЛУ¹ сын. **Түптелген.**

ТҮПТЕУШІ зат. Түп жасаушы, бір түпке біріктіруші.

ТҮПТІК сын. Түпке қатысты, түпке тән.

Түптік морена. геол. Негізгі морена, мұздық табанымен тасымалданған, жұмырланған, өңделген, сынған тау жыныстар. **Түптік мұз.** сушар. Су түбіне шөккен немесе су қабатындағы жазба мұздар. **Түптік шөгінділер.** сушар. Табиғи, сондай-ақ техногендік заттардан суқойма ішінде физикалық-химиялық және биохимиялық процестер нәтижесінде су объектісінің түбінде түзіліп, тұнбаға түсетін түптік тасындылар мен қатты бөлшектер.

ТҮПТІЛІК зат. ауылшар. Өсімдік түбінің шоғырланып өсуі.

ТҮП-ТҮҒИЯН зат. сөйл. **Түп-тұқиян.**

ТҮП-ТҰҚИЯН зат. Үрім-бұтақ, ататек.

2. ауыс. Түгел, бәрі.

ТҮП-ТҮГЕЛ есім. Шып-шығасы шықпаған, барлығы, тегіс.

ТҮП-ТҮРКІ зат. Ең алғашқы, су байырғы түркілер.

ТҮПШАЙМА зат. геол. Табиғи бос түзілімдерді немесе ұсақталған тау жыныстарын шайқағанда түбіне шөгетін ауыр минералдардың концентраты.

ТҮР¹ зат. Бет-әлпет, ажар-көрік, оң-тұс.

Түр салу. этн. қолөнер. Киізге, кілемге т.б. әртүрлі түспен өрнек салу. **Түрге енді.** Безенді, құлтырды, жайнады. **Түрі бар.** Ыңғайы бар, ойы бар, мақсаты ұстаған, ниет көздеген. **Түрі жат.** Өзгеден бөлекше, әдеттегіден басқаша. **Түріқашты.** Өңі бұзылды, құарды; қорқып кетті. **Түрінен көрініп тұр.** Бәрі ап-айқын, бет-әлпетінен белгілі.

ТҮР² зат. 1. терм. Белгілі бір заттың бір текті тобы. 2. биол. <лат. species> Түрі ағзалар жүйесіндегі негізгі құрылымдық бірлік, олардың эволюциясының сапалық сатысы; биологиялық жіктелімдегі негізгі таксономиялық категория.

Түр жепкісіз. стиль. Алуан түрлі, түрлі-түсті. **Түр критерийлері.** биол. Бір түрге жататын ағзалардың жеке дарабастарының бәріне тән ерекше белгілерінің жиынтығы. **Түр түзілу.** биол. Жаңа түрдің пайда болуы, өте күрделі әрі ұзақ уақыт аралығын қамтитын эволюциялық процесс.

ТҮР= ет. 1. Бір нәрсенің ішетін жоғары қарай шығырықпан қайыру, көтеру. 2. ауыс. Ыдырату, тарату.

Түре қуды. Өкшелеп соғына түсті.

ТҮРГІЗ= ет. Жоғары қарай қайырту, көтерту.

ТҮРГІЗУ Түргіз етістігінің қимыл атауы.

ТҮРДІР= ет. Түргізу, жоғары қайыргызу.

ТҮРДІРУ Түрдір етістігінің қимыл атауы.

ТҮРЕ: түре айтыс. фольк. этн. Ер-әйел екі-екіден жұптасып, төрт кісінің қара өлеңмен айтысатын, қысқа да тез бір-бір ауыз өлеңмен жауаптасатын айтыс түрі. **Түре қуды.** Өкшелеп соғына түсті.

ТҮРЕГЕ= ет. сөйл. Түрегел, орнынан тұру, көтерілу.

ТҮРЕГЕЛ= ет. Отырған орнынан тұру.

ТҮРЕГЕЛІЗ= ет. Орнынан тұрғызу.

ТҮРЕГЕЛІЗУ Түрегеліз етістігінің қимыл атауы.

ТҮРЕГЕЛДІР= ет. **Тұрғызу.**

ТҮРЕГЕЛДІРУ Түрегелдір етістігінің қимыл атауы.

ТҮРЕГЕЛТ= ет. Орнынан тұрғызу, тұрдырту.

ТҮРЕГЕЛТУ Түрегелт етістігінің қимыл атауы.

ТҮРЕГЕЛУ Түрегел етістігінің қимыл атауы.

ТҮРЕГЕЛІС= ет. Орындарынан көтерілісу.

ТҮРЕГЕЛІСУ Түрегеліс етістігінің қимыл атауы.

ТҮРЕН¹ зат. кәс. Соқаның жер жыртатын тісі, жүзі.

ТҮРЕН² зат. жерг. Қайықтың алдыңғы жағындағы қуыс, орын.

ТҮРЕНДЕ= ет. Жер жырту.

ТҮРЕНДЕУ Түренде етістігінің қимыл атауы.

ТҮРЕ-СҮРЕ зат. Түре және сүре айтыс.

ТҮРКЕБАЛЫҚ зат. зоол. Ұзындығы 64–65 см болатын албырт балық тұқымдасына жататын балық.

ТҮРКЕЙ сын. Сауатсыз, надан.

ТҮРКИЗМ зат. линг. Белгілі бір тілдегі түркі тілдерінен ауысып, шет тілдік элементтер ретінде қабылданатын сөз не оралым.

ТҮРКОЛОГ зат. Түркітану мәселелерімен айналысатын маман.

ТҮРКОЛОГИЯ зат. Түркітекес халықтардың тілін, мәдениетін, әдебиетін, тарихын зерттейтін ғылымдар жиынтығы.

ТҮРКІ сын. ғыл. Түркі дүниесіне, халықтарына тән, оларға ортақ, мәдениетіне қатысты.

Түркі атбұршағы. бот. Атбұршақтың бір түрі. **Түркі бұршағы.** бот. Түркі атбұршағы. **Түркі гүлі.** бот. Сәндік үшін гүлдарларда қолдан егілетін мәдени өсімдік. [Негізгі отаны – Түркі елі]. **Түркі дүниетанымы.** мәд. Дәстүрлі қазақ ұлттық-мәдени ұстандарының бастауы – әлемнің, болмыстың, адамның мақсаты мен өмірінің мәнін, оның құндылықтық әлемін тануға бағытталған біртұтас әмбебап көзқарас. **Түркі қызғалдағы.** бот. Қызғалдақтардың түп-төркіні түркі жұрты болғандықтан, еуропалықтар оны түркі қызғалдағы деп атаған. **Түркі тектес.** Түркі халықтарына, түркі тілдеріне жататын. **Түркі тілдері.** лингв. Түркі халықтарының тілі; шығу тегі бір, грамматикалық құрылысы, фонетикалық жүйесі ұқсас, негізгі сөздік қоры ортақ, белгілі тарихи жағдайларда, дәуірлерде қалыптасып, бүгінде жеке-жеке, өз алдына дербес тіл болып саналатын жиырмадан астам түркі халықтарының тілдері. **Түркі тілдерінің қарлұқ тобы.** линг. Құрамына үйғыр, өзбек тілдері кіретін түркі тілдерінің бір тобы. **Түркі халықтары.** Еуразия құрлығының көп бөлігін ежелден мекендеп келе жатқан этностар мен этникалық топтардың жиынтық атауы.

ТҮРКІТАНУ зат. Түркі тілінде сөйлейтін халықтардың тілін, этнографиясын, тарихын, ауыз әдебиетін, мәдениетін зерттеу нәтижесінде қалыптасқан шығыстану ғылымының жеке саласы.

ТҮРКІТАНУШЫ зат. Түркітану мәселелерімен айналысатын маман.

ТҮРКІТІЛДІ сын. кіт. Түрік тілінде сөйлейтін, ана тілі түрік тілдерінің бірі болып табылатын.

ТҮРЛЕ= ет. 1. Әрін кіргізу, әдемілеу, сәндеу. 2. Түр-түрге бөлу, әртүрлі ету.

ТҮРЛЕН= ет. 1. Сәндену, әрлену, құлпыру.

2. ауыс. Құбылу, өзгеру, даму.

ТҮРЛЕНДІР= ет. 1. Сәндендіру, әрін кіргізу.

2. Алуан түрлі ету, құбыту.

ТҮРЛЕНДІРГІШ зат. инф. <ағыл. converter> 1. Мәліметтерді бір ортадан екінші ортаға ауыстыру кезінде жеткізілетін сигналдар деңгейін түрлендіру, жеткізу жылдамдығын өзгерту құрылғысы. 2. Мәліметтерді бір пішімнен екінші пішімге түрлендіру ісін орындайтын бағдарлама.

Түрлендіргіш техника. тех. Электрлік түрлендіргіштер, электр техникасының электр энергиясын түрлендіру тәсілдері мен техникалық

құралдарын жасаумен айналысатын саласы; түрлендіргіш құрылғылар жиынтығы.

ТҮРЛЕНДІРУ Түрлендір етістігінің қимыл атауы. 1. Сәндендіру, әрлендіру. 2. мат. Кез келген X жиынындағы α-дің өз-өзіне бейнелеуі.

ТҮРЛЕНДІРІЛІ= ет. Әртүрлі мазмұн, пішінмен т.б. байытылу.

ТҮРЛЕНДІРІЛУ Түрлендіріл етістігінің қимыл атауы.

ТҮРЛЕН-ҚАСҚЫР зат. фольк. Байырғы қазақ ертегі-аңыздарында адам кейпіне енетін қасқыр бейнесі.

ТҮРЛЕНТ= ет. 1. Құбылту. 2. Құлпырту.

ТҮРЛЕНТУ Түрлент етістігінің қимыл атауы.

ТҮРЛЕНУ Түрлен етістігінің қимыл атауы; өзгеру.

Түрлену өнері. өнер. Театр мен кинода актердің сахнада (немесе кинофильмде) басқа адам кейпінде әрекет жасау қабілеті.

ТҮРЛЕС сын. Түрі ұқсас, рендес.

ТҮРЛЕТ= ет. Түрлендіру, түрлі-түсті ету.

ТҮРЛЕТУ Түрлет етістігінің қимыл атауы.

ТҮРЛІ сын. Әр алуан, әрқилы.

Түрлі түсті. Әртүрлі түске боялған, гаммадағы барлық түсті көрсететін. **Түрлі түсті дисплей.** инф. <ағыл. color display> а) Ақпарат мәтінін түрлі түсті етіп шығара алатын электрондық сәулелік түтікше. ә) Түрлі түсті кескін беретін экраны бар дисплей. **Түрлі-түсті бор.** Тақтаға және т.б. қатты заттарға сурет салуға арналған балалар құралы.

ТҮРЛІЛІК зат. Әрқилылық.

ТҮРЛІ-ТҮРЛІ сын. Сан түрлі, алуан түрлі.

ТҮРЛІШЕ сын. Әртүрлі, түрлі-түрлі.

ТҮРМЕ¹ зат. Қылмыстыларды қамайтын орын, абақты.

Түрмеге салды. Түрмеге жапты, қамады.

ТҮРМЕ² сын. Бір заттың түрлілігін тұратын, түрлілігін (бөлігі). // Түрлілігін бөлік.

Түрме бөрік. этн. Төбесі жібекпен тысталған, жан-жағы жоғары қарай қайырылып күйетін бөрік.

ТҮРМЕ³ зат. этн. Ер қасының үстіңгі жағы.

ТҮРМЕ⁴ зат. жерг. **Түрме белбеу.**

Түрме белбеу. этн. Жібек матадан жасалған ұзын әдемі белбеу.

ТҮРМЕЛЕ¹= ет. Жоғары көтеру, түру.

ТҮРМЕЛЕ²= ет. сөйл. Түрмеге қамау, абақтыға отырғызу.

ТҮРМЕЛЕУ Түрмеле етістігінің қимыл атауы.

ТҮРМЕЛІ сын. Терілетін, түрлілігін қоятын. **Түрмелі перде.** Әрбір тігістіктің бойына орнатылған сақиналар арқылы бекітілген тартқыш баудың көмегімен түрлілігін, түсірілетін перде.

ТҮРМЕШІ зат. Түрмені бақылайтын кісі.

ТҮРПЕТ зат. сөйл. **Түрпam.**

ТҮРПІ¹ зат. 1. Ағаштың кедір-бұдырын тегістеуге арналған, үшкір сиректеу тістері бар құрал. // ауыс. Түртіге ұқсас дөрекі, оғаш.

ТҮРПІ² зат. зоол. <лат. tachyglossidae> Сүтқоректілер класының жасымұртқа салатындар отрядының бір тұқымдасы, ехидна.

ТҮРПІДЕЙ сын. Түрті сияқты.

Түрпідей тиді. Өте қатты батты; шаншудай қадалды, ауыр тиді.

ТҮРПІЛЕ= ет. Кедір-бұдырын кетіру, тегістеу.

ТҮРПІЛЕН= ет. Кедір-бұдырлану.

ТҮРПІЛЕНУ Түрпілен етістігінің қимыл атауы.

ТҮРПІЛЕУ¹ сын. Кесектеу, дөрекілеу.

ТҮРПІЛЕУ² Түрпіле етістігінің қимыл атауы.

ТҮРПІЛІК сын. Дөкірлік, анайылық, түр-пайылық.

ТҮРПІОТ зат. өс. сөйл. **Егеуот.**

ТҮРСІЗ сын. Сыықсыз, өңсіз.

ТҮРСІЗДІК зат. Түрті жоқтық, өңсіздік.

ТҮРТ= ет. 1. Бір нәрсемен бірдемені шұрку, нұқу. 2. ауыс. Еске сақтау үшін жазып алу.

Түрт, шайтан [сайтан] түрт. Бір бөле шықса деп тілеген кезде айтылады.

ТҮРТЕК зат. Оны-пұны күйбең жұмыс; қыр-қыбыр әрекет.

ТҮРТЕКТЕ= ет. Бір нәрсеге машықтану, қйренуге талпыну.

ТҮРТИ= ет. Тампайт буылтықтану, бүртюю.

ТҮРТИТ= ет. Ернін шошайту, аузын бүртиту.

ТҮРТИТУ Түртит етістігінің қимыл атауы.

ТҮРТИЮ Түрти етістігінің қимыл атауы.

ТҮРТКІ зат. 1. Бір істің басталуына әсер ететін себеп-салдар. 2. ауыс. Біреуден көрген қорлық, зәбір-жапа, зорлық.

Түрткі болды. Қозғау салды, себеп болды.

ТҮРТКІЖАЙТ зат. <лат. factor> Белгілі бір жағдайдың тууына себеп болған нәрсе; фактор.

ТҮРТКІЛЕ= ет. 1. Қайта-қайта түрту, шұқылау, нұқу. 2. ауыс. Түйтіндеп жазу-сызмен айналысу. 3. ауыс. Түйсу, соқтығу, қудалау. 4. ауыс. Жанын қоймау, мазасын алу. 5. ауыс. Бір нәрсені қарастыру, іздегірту.

ТҮРТКІЛЕН= ет. Әр нәрсені бір түрту, шұқылану.

ТҮРТКІЛЕНУ Түрткілен етістігінің қимыл атауы.

ТҮРТКІЛЕС= ет. Бір-бірін түртісу.

ТҮРТКІЛЕСУ Түрткілес етістігінің қимыл атауы.

ТҮРТКІЛЕТ= ет. Қайта-қайта түрткізу, шұқылату.

ТҮРТКІЛЕТУ Түрткілет етістігінің қимыл атауы.

ТҮРТКІЛЕУ Түрткіле етістігінің қимыл атауы.

ТҮРТКІШ зат. Бір нәрсені түртетін, шұқтытын зат.

ТҮРТКІШТЕ= ет. Қайта-қайта шұқылау, түрткілеу.

ТҮРТКІШТЕУ Түрткіште етістігінің қимыл атауы.

ТҮРТПЕ зат. қолөнер. Шапқы секілді ұшы қығаш қайырылған, балғамен соға отырып әртүрлі сызық түсіруге, жазу жазуға қолданатын құрал.

ТҮРТПЕК зат. 1. Қайта-қайта түртушілік, нұқығыштық. 2. ауыс. Қуғын, сүргін, қақ-соқ. 3. ауыс. Оны-пұны жұмыс.

ТҮРТПЕКТЕ= ет. 1. Қайта-қайта түрткілеу, үсті-үстіне шұқылау. 2. ауыс. Оны-пұны жұмыс істеу. 3. ауыс. Бірдемені түрткініп жазу. 4. ауыс. Шет-нұшақтап сыр тарту, бірдемені білгісі келу.

ТҮРТПЕКТЕН= ет. Әр нәрсені бір түрту, шұқылану.

ТҮРТПЕКТЕНУ Түртпектен етістігінің қимыл атауы.

ТҮРТПЕКТЕС= ет. Бір-бірін түртісу, шұқыласу.

ТҮРТПЕКТЕСУ Түртпектес етістігінің қимыл атауы.

ТҮРТПЕКТЕТ= ет. Үсті-үстіне түрткілеу, тоқтатпау.

ТҮРТПЕКТЕТУ Түртпектет етістігінің қимыл атауы.

ТҮРТПЕКТЕУ Түртпекте етістігінің қимыл атауы.

ТҮРТУ Түрт етістігінің қимыл атауы.

ТҮРТІН= ет. Шұқылану, әр нәрсені бір түрту.

ТҮРТІНДІ зат. Қағазға түскен белгі, ноқат.

ТҮРТІНЕК зат. Оны-пұны күйбең іс.

ТҮРТІНЕКТЕ= ет. 1. Қайта-қайта түрткіп қарау, іздеу. 2. ауыс. Өз бетінше қарастыру, іздену. 3. ауыс. Ашып айта алмау, кібіртіктеу, күмілжу.

ТҮРТІНЕКТЕН= ет. Қайта-қайта түрткіп қарану, іздеу.

ТҮРТІНЕКТЕНУ Түртінектен етістігінің қимыл атауы.

ТҮРТІНЕКТЕУ Түртінекте етістігінің қимыл атауы.

ТҮРТІНУ Түртін етістігінің қимыл атауы.

ТҮРТІНШЕК сын. 1. Әр нәрсені бір түрткілей беретін, түрткімәз. 2. ауыс. Бірдемені білуге талынғыш, ізденгіш.

ТҮРТІНШЕКТЕ= ет. 1. Әр жерді түрткілен, бір нәрсе іздеу. 2. ауыс. Оны-пұны жұмыс істеу.

ТҮРТІНШЕКТЕН= ет. Әр жерді түрткілен, бір нәрсе іздеу.

ТҮРТІНШЕКТЕНУ Түртіншектен етістігінің қимыл атауы.

ТҮРТІНШЕКТЕУ Түртіншекте етістігінің қимыл атауы.

ТҮРТІНҚИРЕ= ет. Түрте түсу, шұқыңқырау.

ТҮРТІНҚИРЕУ Түртінқыре етістігінің қимыл атауы.

ТҮРТИС= ет. Түрткіп қалысу, бірін-бірі түртпектеу.

ТҮРТИСУ Түрткіс етістігінің қимыл атауы.

ТҮРУ Түр етістігінің қимыл атауы.

ТҮРШЕК зат. өс. жерг. Өрік.

ТҮРШІГУ Түршік етістігінің қимыл атауы.

ТҮРШІПС= ет. Үрейленісу, шошынғысу, ті-тіркенісу, сескенісу.

ТҮРШІПСУ Түршігіс етістігінің қимыл атауы.

ТҮРШІК= ет. Бірдемені тұла бойы, денесі ұнатпай тітіркену, сескену.

ТҮРШІКТИР= ет. Сескендіру, шошындыру, тітіркендіру.

Түршіктіретін саңырауқұлақ. өс. Сыртқы түрі жағынан дубовикке ұқсайды, бірақ жұмсағы сығанда әуелі қызарады да одан соң көгеріп кететін саңырауқұлақтың түрі.

ТҮРШІКТИРУ Түршіктір етістігінің қимыл атауы.

ТҮРШІДІК зат. өдеб. Әдебиет пен өнердегі көркем түрге ерекше, шешуші мән беретін ағым.

ТҮРІК¹ сын. Көтеріңкі, түрілген, дүрдіген.

Түрік ерін. Дүрдіген үлкен ерін.

ТҮРІК² зат. Түркі.

ТҮРІК³ зат. этнон. Түркияның жергілікті тұрғын халқы, түркі тілінде сөйлейтін халықтардың ең үлкен тобы.

Түрік дүниесі. Түркі халықтарының рухани құндылықтары.

ТҮРІКМЕНБАШЫ зат. саяси. Түрікменстандағы мемлекет басшысының атауы.

ТҮРІКМЕНДЕР зат. этнон. Түрікменстан Республикасының байырғы халқы.

Түрікмен тілі. Түркі тілдері тобының оғыз бұтағына жататын, түрікмен халқының тілі.

Түрікмен құланы. зоол. Шөл және шөлейтті жерлердің жазықты, тобелі және қиыршық тасты жерлерін мекендейтін құланның бір түрі.

ТҮРІКПЕН¹ зат. Түрікмен.

Түрікпен домбыра. жерг. Түрікпен домбырасының сырт пішініне ұқсатып, қазақ домбырасының ішегін тартқан музыка аспабы. **Түрікпен мылтық.** жерг. Сирақты, аузынан оқталатын шүріппелі мылтық. **Түрікпеннің төрінде.** Қиыр алыста, жырақ жерде.

ТҮРІКПЕН² зат. жерг. **Дүрбі.**

ТҮРІКШІЛДІК зат. саяси. Түркі халықтарын бірлікке, өзара байланыстарын нығайтуға үдейтін қоғамдық-саяси ағым.

Түрікшілдік идеясы. саяси. Түркі дүниесі мен танымын, құндылықтарын жоғары қоятын елжандылық идеясы. **Түрікшілдік жолы.** саяси.

Түрікшілдік ағымның ұстанған бағыты, қаидасы.

ТҮРІЛ= ет. 1. Киіз үй есінінің сыртынан жабылған киіздің, не ірдедегі киіздің қайырылып, ашылуы.

2. Ерінің дүрдіп, көтерілуі. 3. ауыс. Ширығу, ытырыну, дайындалу.

ТҮРІЛДІР= ет. Қопару, көтеру, дүрдіту.

ТҮРІЛДІРУ Түрілдір етістігінің қимыл атауы.

ТҮРІЛТУ= ет. Түрілдіру, қопару.

ТҮРІЛТУ Түрілт етістігінің қимыл атауы.

ТҮРІЛУ Түріл етістігінің қимыл атауы.

ТҮРІМ зат. кәс. Балық аулайтын кеме-лердегі балықшылар жататын қуыс, текшелер, катоталар.

ТҮРІН= ет. Етек, жең, балақты қайырыну.

ТҮРІНУ Түрін етістігінің қимыл атауы.

ТҮРІНҚІ сын. 1. Жоғары қарай қайырылған, түрілген. 2. Үстіңгі жағы көтеріңкі (ерін).

ТҮРІНҚИРЕ= ет. Аздап түре түсу.

ТҮРІНҚИРЕУ Түріңқыре етістігінің қимыл атауы.

ТҮРІС= ет. Қайырысу, көтерісу.

ТҮРІСУ Түріс етістігінің қимыл атауы.

ТҮС¹ зат. Қиял процесінің ұйқы кезіндегі енжар бейнесі, ұйқы кезінде көрінетін елес.

Түс жорыды. Көрген түске болжам айтты. **Түс жорытты.** Көрген түсін біреуге, көріпкел кісіге айтып, болжатты. **Түске енді.** Белгілі бір түрге ие болды, басқаша бояу алды. **Түске кірді.** а) Арман болып қалды. ә) Түсінде көрді. **Түс көргендей болмады.** Тез, әп-сәтте өтті. **Түс көрді.** Ұйқыға жатып елес көрді. **Түс секілді.** Қимас нәрсе, арман нәрсе қас пен көздің арасында, қас қағым сәтте өтті де кетті. **Түсте көргендей.** Қимас, бағалы, құнды сезімнің қас қағым сәт, тез өтуі туралы. **Түстен кетпейді [шықпады].** Үнемі түсінде көреді. **Түсінде де көрмейтін.** Өңі тұрмақ, қиялында да елестете алмайтын. **Түсіне еңбестей.** Ойға келмейтіндей, шындыққа жанаспайтындай, ақылға сыймайтындай. **Түсіне енді.** а) Түсінде көрді, түсіне кірді. ә) Әсері қатты болды, есінен шығады.

ТҮС² зат. 1. Адамның кескін-келбеті, бет-әлпеті, түрі. 2. этн. Төрт түлік малдың бірі.

Түс айырысты. Түс шайысты, ренжісті. **Түс ауды.** Түс мезгілі өтті. **Түс ат.** жерг. этн. Қалыңмалдың сыртында құдаға берілетін қалаулы ат. **Түс атқа ең аяулы жорға, жүзірігін тандап алады.** **Түс жарды.** **Түс ашады.** Ішкі сырын сыртқа білдірмеді. **Көңілденді, қабағы ашылды, жадырады.** **Түс жұптысты [шайысты].** Қабақ шытысып, айттысып қалды, бір-бірімен ұрысты. **Түс құбылтты.** Түсін өзгертті, басқа түрге енді. **Түс тоқтатып қарады.** Анықтап қарады, бет-жүзін барлады. **Түс түйе [айыр, нар].** жерг. Нар мен аруананың арасынан шыққан асыл түйе. **Түс шайысты.** Ренжісті, ұрысты. **Түсі бұзылды.** Өңі қабарды, естіген сөзді, көрген істі ұнатпады. **Түсі жақсы.** Өңі жылы. **Түсі жылы [нигі].** Жүзі жарқын, қайырымды, мейірімді. **Түсі жібіді.** Ашуы қайтты. **Түсі жібімеді.** Мейірі түспейді, жылы жүз білдірмеді. **Түсі игіден [жақсыдан] түңілме.** Жүзі жылы, келбеті кісіден жаманшылық шықпайды деген мағынада. **Түсі кетті [түсін алды, алдырды].** Өңі, реңі қуарды, бұзылды. **Түсі кірді.** Бетіне қан жүгірді, өңі кірді; көңілденді. **Түсі қашты.** Түрі бұзылды, өңі қашты. **Түсі құбылды.** Қорыққаннан не қуанғаннан бет әлпеті күреңітті. **Түсін алдырмады [ашпады, көрсетпеді].** Сыр білдірмеді, ештеңе сезбегендей кейіп көрсетті. **Түсін биледі.** Сыр бермеді. **Түсін бояп көрсетті.** Өңін айналдырды, басқаша етіп көрсетті. **Түсін бұзды [суытты].** Қабақ шытты, ашу шақырды, ызбарланды. **Түсінен қорықты.** Ұрысқа шықпай-ақ, бетте-бет келмей-ақ, қарап жатып қорықты, айбынынан сескенді. **Түсін жылытты.** Күдімсіреді, ашуынан қайтты. **Түсін солғындатты.** Сапасын төмендетті. **Түсі суық.** Ызғарлы, айбынды. **Түсіне де кіріп шықпады.** Ойына да келмеді.

ТҮС³ зат. Құннің қақ төбеге келетін, құн ыстығы артатын кезі, түс мезгілі.

Түс әлеті. Түс мезгілі. **Түс қайта.** Түс ауа, құнның ыстығы ауғанда. **Түс қия.** жерг. Түс ауып кеткен уақыт. **Түс қына.** Түс ауа, түс қайта. **Түстен кейін.** Түс ауа, ыстық қайта.

ТҮС⁴ зат. 1. Жеті спектрден – қызыл, көк, жасыл, сары, қара, қоңыр, ақ-бояудан тұратын заттың түсі, бояуы. 2. терм. Спектрдің көрінетін бөлігіне сай

келетін электромагниттік сәулеленудің спектрлік құрамына және оның шағылысу қарқындылығына сәйкес көру сезімінде әсер тудыратын денелердің қасиеттері.

Түс даралау. Фото немесе кино түсіру ісінде нысаннан шығатын немесе шағылатын күрделі спектрлік құрамның бірнеше спектрлік диапазондарға жіктелу процесі. **Түстер палитрасы.** и н ф. <ағыл. palette> Дисплей экранындағы кескіндерді бейнелеуге мүмкіндік беретін түстердің жалпы саны, графикалық редакторлардағы сурет салу аспаптарына қажетті түстерді таңдау мүмкіндігі.

ТҮС³ үст. жерг. Нағыз, тура.

ТҮС= е т. 1. Көліктен шығу, аттан түсу. 2. Жер бетінен тереңдікке, суға, иіңқыраа ену, құлау. 3. Бір жерге келіп орналасу, жайғасу. // этн. Жолаушының жолай ауылды жерге тоқтап, демалуы, дәм татуы. 4. Жогары оқу орнына емтихан тапсырып, қабылдану. // Оқуға, мектеп, медресеге бару. 5. Жолға, бағытқа ыңғайлану, сол бағытпен жүру. 6. Қызметтен босау, айырылу. // этн. Қонақ болу, үйге кіру, ат басын тіреу. 7. Егістік жердің бір басынан екінші басына дейін шығу, бойлап түсу. 8. Құлдылау, биік жерден төменге қарай жүру. 9. Жогарыдан төменге қарай салмақпен құлау. 10. Таңбалану, бір нәрсенің белгісі салыну. 11. Қамалу, байлану, бекітілу. 12. Ажырау, жұдыну, алыну. 13. Көлеңке, жарық, сәуле т.с.с білінуі, байқалуы. 14. Жағымсыз. Жаман жолға салыну, жаман іске берілу. 15. Тап болу, қшырау, пайда болу. 16. Бомба т.б. жарылғыш заттардың құлап, жарылуды. 17. Шешілу, күймеу. 18. Белгі мағынаны беретін етістікке тіркесіп қимылдың тез, аяқ астынан болғанын білдіреді. 19. Негізгі етістікке тіркесіп, қимылдың үдей түскенін, күшейгенін білдіреді.

ТҮСЕЛ зат. этн. Қонбай, түстеніп тамақ ішіп аттанатын қонақ.

Түсел түсетін. а) Кісі үзілмейтін, адам көп келетін. ә) Түскі тамақ берілетін, түскі қонақасы берілетін.

ТҮСЕЛДІ сын. жерг. Үйіне адамдар көп келетін дастарқан жаюлы, кең.

ТҮСЕРЛІК зат. жерг. Бөктер етек.

ТҮСКЕР зат. жерг. Көрген түсі келетін, сәулегі.

ТҮСКІІЗ зат. этн. сөйл. **Түскііз.**

ТҮСКІ үст. Түс әлетіндегі, түс кезіндегі.

Түскі [түстік] ас. Түс мезгілінде ішетін тамақ. **Түскі дамыл.** Түс кезіндегі үзіліс.

ТҮСКІЗ= е т. 1. Түсірту, түскізу. 2. Түскіз етістігінің қимыл атауы.

ТҮСКІЛІК зат. 1. Түскі уақыт, түскі мезгіл. 2. Түс кезінде ішілетін тамақ, түстік.

ТҮСКІЛІКТЕЙ үст. Түскі тамағын іше, тамақтанып.

ТҮСҚАҒАЗ зат. құрыл. **Түсқағаз** (біркелкі немесе түрлі түсті бояу немесе бедер баспа тәсілімен салынған алуан түрлі өрнегі бар қағаз текті, бөлмелердің ішкі қабырғасына жапсырылатын түрлі-түсті бояуы бар орама қағаз).

ТҮССІЗ¹ сын. Түсі жоқ, мөлдір, тұңық.

Түссіз буа сөйледі. Алды-артына қаратпай, бастырмалатып сөйледі, жауап алды.

ТҮССІЗ² зат. Түс көрүсіз, тынық, тыныш.

ТҮССІЗДЕН= е т. Түсі болмау, мөлдір болу.

ТҮССІЗДЕНДІР= е т. Түсін алу, мөлдір ету.

ТҮССІЗДЕНДІРУ Түссіздендір етістігінің қимыл атауы.

ТҮССІЗДЕНУ¹ зат. кен. Өңделетін материалдың түсінің жойылуына әкелетін технологиялық процесс.

ТҮССІЗДЕНУ² 1. Түссізден етістігінің қимыл атауы. 2. Түсі болмау, мөлдір болу.

ТҮССІЗДЕУ сын. Түсі солғындау, күңгірттеу.

ТҮСТЕ= е т. 1. Түсіне қарап тану, ажырату.

2. ауыс. Таңдау, талғау, алалау.

Түстеп қарады. Назар аударып қарады, жете барлады.

ТҮСТЕЙ¹ сын. Көрген түс секілді, түс тәрізді.

ТҮСТЕЙ² сын. Түсі, түрі сияқты, түсі тәрізді.

ТҮСТЕЛ= е т. Боялду, түске ену.

ТҮСТЕЛУ Түстел етістігінің қимыл атауы.

ТҮСТЕМДІ сын. жерг. Түсі белгілі.

ТҮСТЕН¹= е т. 1. Түскі тамақ жеу, түстік ішу.

2. ауыс. стиль. Кідіру, тоқтау.

ТҮСТЕН²= е т. Белгілі бір түске ие болу, түрін өзгерту.

ТҮСТЕНЕЛІК зат. жерг. Түскі тамақ.

ТҮСТЕНДІР= е т. Түскі тамақ беру, қонақ ету.

ТҮСТЕНДІРУ Түстендір етістігінің қимыл атауы.

ТҮСТЕНУ¹ Түстен¹ етістігінің қимыл атауы.

ТҮСТЕНУ² Түстен² етістігінің қимыл атауы.

ТҮСТЕНІС зат. Түстік, түскі ас.

ТҮСТЕС сын. 1. Түсі сияқты, түрлес, өңдес.

2. Үйлес, ұйқас.

ТҮСТЕСПИ= е т. Түрін еске түсіру, бейнесін көз алдына елестету.

ТҮСТЕСПІРУ Түстеспір етістігінің қимыл атауы.

ТҮСТЕТ= е т. Бояту, түске ендіру.

ТҮСТЕТУ Түстет етістігінің қимыл атауы.

ТҮСТЕУ Түсте етістігінің қимыл атауы; малды түзгендеу, малдың өң-түсін еске түсіріп, жоқ малды білу; тану.

ТҮСТІ¹ сын. Белгілі түсі бар, түстес.

Түсті металдар. кен. Темірден басқа барлық металдардың өнеркәсіптік атауы. **Түсті металлургия өнеркәсібі.** кен. Темірден басқа барлық металдарды кентастық шикізатты байытудан дайын өнім алуға дейінгі өндіріс сатысын қамтитын кешен.

ТҮСТІ² сын. Өңді, ажарлы, сүйкімді, әдемі.

ТҮСТІК¹ зат. геогр. Солтүстік бағытқа қарама-қарсы жатқан төрт құбыланың бірі, күңгей жақ, оңтүстік.

ТҮСТІК² зат. 1. Түс кезінде ішіп-желінетін арнаулы тамақ, түскі ас. 2. ауыс. Түске дейінгі уақыт.

Түстік жеді. этн. Түстенді, түскі тамақ жеді. **Түстік жер [жол].** этн. Көлікпен жарты күнде жететін қашықтықты білдіретін халықтың өлшем.

ТҮСУ Түс етістігінің қимыл атауы. 1. Көлік-тен шығу, аттан түсу. 2. Оқуға бару, қабылдану.

3. Қызметтен босау, айырылу. 4. Негізгі етістікке қосылып, тез, шапшаң өткен қимылды білдіреді.

ТҮСІК зат. 1. Тұар мерзіміне жетпей түскен өлі төл. 2. Ай-күніне жетпей, ерте туылған шарана.

Түсік сіңіру. мал шар. Буаз малдың қауіпті жағдайды алдын ала сезіп, қырықты ағзым жіберуі, ауру, кінарат.

ТҮСІМ зат. Өндірілген өнім, алынған табыс, пайда.

Түсім ақша. Бір нәрсені сатудан алынған пайда, табыс ретінде алынған ақша.

ТҮСІМДІ сын. Табысы мол, өнімді.

ТҮСІН= е т. 1. Мәтіннің мазмұнын меңгеру, білу. 2. Сезіну, тану. 3. Ұғыну, байыбына бару, мәнін білу. 4. Бағалау, баға беру, қадірлеу. 5. Белгілі бір елдің тілін білу, өзге тілде сөйлесе алу. 6. Хабары болу, аздап білу. 7. Ғылымды, білімді игеру, меңгеру.

Түсінсем бұйырмасын. Түк түсінгенім жоқ деген мағынада.

ТҮСІНБЕСТІК зат. Теріс пікір, білместік, ағаттық.

ТҮСІНБЕУШІЛІК зат. Ұқпаушылық, түсіне қоймаушылық.

ТҮСІНГІШ сын. Сезіш, байқағыш.

ТҮСІНДІР= е т. 1. Түсініксіз нәрсенің мәнін ашу, болған мән-жайды баяндау. 2. Үйрету, ұғындыру, түзу жолға салу. 3. Негізін ашу, ғылыми тұрғыдан ұғындыру.

ТҮСІНДІРГІШ сын. 1. Түсініктемесі мол, түсіндірмелі. 2. Мән-жайды талдап ұғындырғыш.

ТҮСІНДІРМЕ зат. 1. Бір нәрсенің мән-мағынасын ашатын сипаттама. 2. Болған істі жазбаша түрде баяндайтын түсініктеме.

Түсіндірме сөздік. лингв. Белгілі бір тілдің сөздік қорын жүйелеп, мағыналарын ашатын сөздіктің түрі.

ТҮСІНДІРМЕЛІ сын. Түсіндірмесі бар, түсіндірмесі айтылатын, берілетін.

Түсіндірмелі сабақтас. лингв. Сабақтас құрмаластың бағынықы компонентінде белгілі бір жайт сөз болып, оның мән-мағынасы, түсінігі басыңқы компонентте айқындалатын сабақтас сөйлем. **Түсіндірмелі салалас.** лингв. Синтаксистік компоненттерінің алғашқысында айтылған іс-әрекет, оқиға желісінің мәні кейінгі компонентте сараланып, түсіндіріліп, ашылып отыратын құрмалас сөйлем.

ТҮСІНДІРУ Түсіндір етістігінің қимыл атауы.

1. Мән-жайды ашу, баяндау. 2. Негіздеу, ұғындыру.

ТҮСІНДІРІЛ= е т. Ұғындырылу, мәні ашылу.

ТҮСІНДІРІЛУ Түсіндіріл етістігінің қимыл атауы.

ТҮСІНДІРІҢКІРЕ= е т. Баяндай түсу, анықтаңқырау.

ТҮСІНДІРІҢКІРЕУ Түсіндіріңкіре етістігінің қимыл атауы.

ТҮСІНДІРІС= е т. Ұқтырысу, байыбын, мәнін ашысу.

ТҮСІНДІРІСУ Түсіндіріс етістігінің қимыл атауы.

ТҮСІНУ Түсін етістігінің қимыл атауы.

1. Мәніне жету, бағалау. 2. Терең сезіну, білу, ұғыну. 3. Ойлау әрекетінің нәтижесінде белгілі бір оқиғаның немесе құбылыстың мағынасы жайлы ой-тұжырымға келу.

ТҮСІНІК зат. 1. Бір нәрсе жайлы қалыптасқан ұғым. 2. Зат туралы тұрақталған ой, пікір. 3. Бір нәрсе туралы берілетін ақпарат, мәлімет. 4. Түсініктеме.

Түсінігі жоқ. Санасы төмен, қарабайыр, қараңғы.

ТҮСІНІКСІЗ сын. 1. Анық емес, күңгірт; ұғуға болмайтын. 2. Тағыс емес, көне, сирек кездесетін.

3. Абың-күбің, алас-қапас.

ТҮСІНІКСІЗДІК зат. Түсінігі жоқтық.

ТҮСІНІКСІЗДЕУ сын. Анық емес; күңгірттеу, белгісіздеу.

ТҮСІНІКТЕМЕ зат. 1. Бір нәрсе жайлы деректеме, анықтама. 2. ресми. Қызмет бабында ресми түрде анықтауды қажет ететін мәселелер туралы себебін айтып жазатын хат, құжат. 3. әдеб. Көркем шығарманың қандай жағдайда, қай уақытта жазылғаны жайлы анықтама, оның идеялық мазмұнын, құрылым бітімін терең танып-білуге қажетті деректер. 4. Сөйлеген сөзге, мәтінге берілген анықтама, түсіндірме. 5. и н ф. <ағыл. comment> Алғашқы программадағы түсінік беретін мәтін; программаның орындалуына әсер етпестен программаға кейбір түсінік ретіндегі мәтіндерді қосуға мүмкіндік беретін қарапайым құрылым.

Түсініктемелер терезесі. и н ф. <ағыл. assisted panel> Бағдарлама берілген сәттегі пайдаланушының мүмкін әрекеттері туралы ескертпе шығаратын интерактивтік жүйелердегі дисплей экранының бөлігі. **Түсініктеме операторы.** и н ф. <ағыл. comment statement> Түсініктеме мәтінді көрсету (енгізуге) арналған бағдарламалау тілінің операторы.

ТҮСІНІКТЕМЕШІ зат. Түсінік беруші радио-телевизия қызметкері.

ТҮСІНІКТІ сын. 1. Белгілі, анық, айқын. 2. Түсінігі бар, көзі ашық.

ТҮСІНІКТІЛЕУ сын. Белгілілеу, анығырақ, айқындау.

ТҮСІНІКТІЛІК сын. 1. Айқындылық, анықтылық, ұғындылық. 2. экон. Қаржы есептемесінің сапалық сипаттамасы.

ТҮСІНІКТІРЕК сын. Айқыннырақ, анығырақ. **ТҮСІНІЛ=** е т. Ұғынылу, мәні ашылу.

ТҮСІНІЛУ Түсінл етістігінің қимыл атауы.

ТҮСІНІМПАЗ сын. Бір нәрсені тез түсінгіш, ұғымтал.

ТҮСІНІҢКІРЕ= е.т. Бір нәрсені ұғыныңқырау, байыбына барыңқырау.

ТҮСІНІҢКІРЕУ Түсініңкіре етістігінің қимыл атауы.

ТҮСІНІС зат. көне. Тіл табысу, ұғынысу, өзара үйлесу.

ТҮСІНІС= е.т. Өзара тіл табысу, сөзі жарасу.

ТҮСІНІСТІК зат. Тіл табысушылық, келісушілік, өзара ұғынушылық.

Түсіністік жайлы меморандум. саяси. Келісімді қамтамасыз ету үшін қажетті қосымша ақпараттар беретін немесе келіссөздің түсініктілігі мен ұғындырылуына нақтылайтын халықаралық келісімге тіркелген құжат.

ТҮСІНІСТІР= е.т. Тіл табыстыру.

ТҮСІНІСТІРУ Түсіністір етістігінің қимыл атауы.

ТҮСІНІСУ Түсініс етістігінің қимыл атауы.

ТҮСІНСҮШІЛІК зат. Бірін-бірі ұғушылық.

ТҮСІҢКІ сын. 1. Төмен түскен, салбыраңқы. 2. ауыс. Көңілі жабығыңқы, ренішті.

Түсіңкі жыланбас. ө.с. <лат. dracoscephalum nutans> Ерінгүлділер тұқымдасына жататын, биіктігі 20–70 см көпжылдық шөптесін өсімдік.

ТҮСІҢКІРЕ= е.т. 1. Төмен қарай аздап түсу, салбыраңқырау. 2. ауыс. Жабығыңқырау, рен-жіңкіреу.

ТҮСІҢКІРЕУ Түсіңкіре етістігінің қимыл атауы.

ТҮСІР= е.т. 1. Біреудің аттан, көліктен түсуіне жәрдемдесу. 2. Жерге тік қою. 3. этн. Жолаушыны, құдайы қонақты құшақ жая қарсы алу, үйінен дам татыру. 4. Біреуді орналастыру, орын тауып беру, кіргізу. 5. Ылдилату, құддилату, сайға құлау. 6. Төгу, әкеліп үйіп тастау. 7. Мол пайда табу. 8. Алып беру, ие болу. 9. Негізгі етістікке тіркесіп, қимылдың тез, шапшаң орындалғанын білдіреді.

ТҮСІРГІ: түсіргі ілімдері. кен. Скиттер мен төңкерілімді клеттерді механикалық (еріксіз) түсіруге арналған, шахта оқпанының жоғарғы қабылдау алаңында орнатылатын, пішіні иілген арнайы металл құрылғылар.

ТҮСІРГІШТЕР зат. кен. Бункерден материалдың белгіленген жылдамдықпен және белгіленген көлденең қимамен үзбей берілуін жүзеге асыратын құрылғылар.

ТҮСІРТ= е.т. 1. Әкелдіру, беру. 2. Біреудің көліктен түсуіне жәрдемдесу.

ТҮСІРТУ Түсірт етістігінің қимыл атауы.

ТҮСІРУ Түсір етістігінің қимыл атауы.

1. Ұстау, қолға түсіру, ие болу. 2. кен. Тазартып қазып алу кеңістігінен немесе сақтау орнынан жүйелі түрде жарылған пайдалы қазылымдарды өз салмағымен тік қазба арқылы түсіріп (ағызып) алу. 3. инф. <ағыл. preemption, outswap, swap out> Көп есепті жүйелерде – маңызы жоғары басқа есепке орын босату мақсатында ағымдағы есепті жедел жадтан дискіге жылжыту; процестің немесе есептің күйін сыртқы жадта сақтау.

Түсіру ауданы. өск. Теміржолмен немесе сужолдарымен тасымалдау кезінде әскер мен материалдық заттарды түсіру жұмыстары жүргізілетін аудан.

ТҮСІРУЛІ сын. Түсіріліп қойылған, түсіп тұрған.

ТҮСІРІЛ= е.т. 1. Жүктің көліктен алынып, жерге қойылуы. 2. Босатылу, ағытылу, шешілу. 3. Салыну, ендірілу, қойылу.

ТҮСІРІЛУ Түсіріл етістігінің қимыл атауы.

1. Зат, жүктің көліктен әкелдірілуі, кіргізілуі. 2. ауыс. Қызметтен төмендетілу, айырылу.

ТҮСІРІЛІМ зат. өнер. Фильмнің кинотаспаға жазылу үдерісі.

ТҮСІРІМДІ сын. жерг. Түсімді, өнімді.

ТҮСІРІМДІ сын. жерг. Қонымды (киім).

ТҮСІРІҢКІРЕ= е.т. Төмен қарай түсіре түсу, салбыратыңқырау.

ТҮСІРІҢКІРЕУ Түсіріңкіре етістігінің қимыл атауы.

ТҮСІРІС= е.т. Зат, жүкті көліктен алысу, түсіруге көмектесу.

ТҮСІРІСУ Түсіріс етістігінің қимыл атауы.

ТҮСІС= е.т. Көліктегілердің жапырлай жерге түсуі.

ТҮСІСУ Түсіс етістігінің қимыл атауы.

ТҮТ= е.т. Жүнді түйіртпегінен жазу, ұла-лау. **Түтін жеді.** Жан-жақтан талады, барлығы жабылды.

ТҮТ= е.т. Төзу, көну, мою, шыдау.

ТҮТЕ= е.т. 1. Түтінің бұрқырап шығуы; түтін-деу. 2. Боранның алай-түлей борап қарды ұйтқыта соғуы. 3. ауыс. Ашудан бұлуы, терісіне сыймау.

Түтесі шықты. Түте-түтесі шығып, жыртылды. **Түтеген мылтық.** Оқпалған бітелі мылтық.

ТҮТЕК зат. Алай-түлей борап.

Түтек [түтеген] борап. Алай-түлей борап.

ТҮТЕЛЕ= е.т. 1. Түте-түтесін шығару, жүтін-деу. 2. Жүнді, мақтаны созып қосыту, түту. 3. ауыс. Пәре-пересін шығарып, жыртыу.

ТҮТЕЛЕН= е.т. Түте-түтесі шығарылу.

ТҮТЕЛЕНДІР= е.т. Түте-түтесін шығартқызу.

ТҮТЕЛЕНДІРУ Түтелендір етістігінің қимыл атауы.

ТҮТЕЛЕНУ Түтелен етістігінің қимыл атауы.

ТҮТЕЛЕУ Түтеле етістігінің қимыл атауы.

ТҮТЕТ= е.т. От тұтату, от жағу.

Түтін түтетті. а) Өз алдына үй болды, отбасын құрды. ә) Ел болды, адам болды, тәуелсіздікте өмір сүрді.

ТҮТЕТУ Түтет етістігінің қимыл атауы.

ТҮТЕ-ТҮТЕ сын. Жүні шығып түтеленген, қобыраған.

Түте-түтесі шықты. Түтеленді, жыртылды, тозды.

ТҮТЕПІЛ= е.т. Түте-түтесі шығарылу.

ТҮТЕПІЛУ Түтетілі етістігінің қимыл атауы.

ТҮТЕУ Түте етістігінің қимыл атауы.

ТҮТКІЗ= е.т. Жүнің түйіртпегін жаздыру, тазалату.

ТҮТКІЗУ Түткіз етістігінің қимыл атауы.

ТҮТТІР= е.т. 1. Жүн түттіру, тазалату. 2. ауыс. Түте-түтесін шығару, жүнжіту.

ТҮТТІРУ Түттір етістігінің қимыл атауы.

ТҮТУ Түт етістігінің қимыл атауы.

Түту мәңнесі. тек. Өндірісте мақта, зығар, жүн т.б. талшықтарын әртүрлі қоспалардан соққылау арқылы тазартатын машина.

ТҮТШУ Түтік етістігінің қимыл атауы; қап-қара болып өңі бұзылу.

ТҮТІК зат. 1. Іші қуыс, сырты жұмыр, жіңішке құбыр. 2. саят. Құстың ішін шаю үшін, су беру үшін тырна жілігінен немесе ағаштан бір басын жайлақ ауызды етіп жасаған түтік.

Түтік емген. сөйл. жағымсыз. Шылымды көп тартатын. **Түтікіне.** мед. Шприцтің не басқа бір аспаптардың көмегімен адам не мал денесіне дәрі ерітінділерін енгізуге, сұйықтықтарын сорып, сыртқа шығаруға арналған құрал.

ТҮТІК² зат. жерг. Көрпенің шетіне жүргізілетін бір жарым елідей жиек.

ТҮТІК³ зат. жерг. Түтек (ұйтқып соққан қатты борап).

ТҮТІК= е.т. 1. Қап-қара болып өңі қашу, түсі бұзылу. 2. вет. Бөйге үстінде қашаған, қырғыншыл аттардың тынысы тарылып, аузы-мұрнынан көбік иаша дірілдеп, танау желбіршегі құсырылуы, ауруы.

ТҮТІКГҮЛ зат. өс. <лат. solenanthus> Айлауық тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

ТҮТІКТҮЛФА зат. зоол. Жұмыр құрттың бір түрі.

ТҮТІКТІР= е.т. Жайсыз хабардың адам өңін бұзуы, қашыру, қарабарқындау.

ТҮТІКТІРУ Түтіктір етістігінің қимыл атауы.

ТҮТІКШЕ зат. Өте жіңішке, әрі қысқа түтік.

ТҮТІКШӨП зат. бот. жерг. Түтікшәл.

ТҮТІЛ= е.т. Жүн, түбіттің қылшығынан тазартылуы, тазалануы.

ТҮТІЛУ Түтіл етістігінің қимыл атауы.

ТҮТІН зат. 1. Жаққан оттан будақтап, бықсып, шұбатылып шығатын көкіш сүр немесе қара газ түріндегі қошқыл зат. 2. Темекі тартқанда мұрыннан, ауыздан деммен бірге шығатын зат. 3. терм. Газдарда салмақтанған жағдайда болатын ұсақ қатты бөлшектерден тұратын орнықты дисперстік жүйе. 4. ауыс. Үй-жай, отбасы. 5. этн. Қазақ ауылының мамыражай тіршілігінің белгісі, еліші. 6. ауыс. Тұрмыс жағдайы. 7. Тамақ пісіріп, ас әзірлеп жатқан үйдің белгісі. 8. Ауылды жердің, елді мекеннің белгісі.

Түтін айдау камерасы. өск. Әскери қызметшілерге газтұмдыдықтың сенімділігіне көзі жеткізу үшін және оларды уланған ауада (УЗ-пен уландырылған) қолдана білу дағдысын тексеру үшін бөлімшелердің жеке құрамын уландырыс заттардың әлсіз концентрациясымен сынайтын арнайы герметикалық жабылатын ыдыс. **Түтін [ет, ас, тамақ] аңдыды.** жағымсыз. Байырғы қазақ тұрмысында дайын астың үстінен түседі әдет қылған адам туралы айтылатын сөз. **Түтін аңдығыш.** жағымсыз. Дайын асқа түскін, қазан торығыш. **Түтін басы.** Әр үй сайын. **Түтін салды.** а) Етті сүрлеу, ыстау үшін от жағып, түтін қойды. ә) Масадан, шыбын-шіркейден қорғану үшін от жағып, бықсытып қойды. **Түтін салды.** а) Маса, шіркей т.б. жәндік-терден қорғану үшін отты бықсытып түтетті. ә) Жаңа сойылған етке шыбын қондырмау үшін отты бықсытып түтетті. **Түтін түтетті.** Өз алдына үй болды, отбасын құрды. **Түтіні бір жерден шықты.** а) Бірікті, тату болды. ә) Үйленді, қосылды. **Түтіні бүтін.** Жағдайы, тұрмысы жақсы, оңалған. **Түтіні [оты] өшті.** Бір шаңырақ, үйелмен жоқ болды, ұрпақ жасаласады. **Түтіні тура шықты.** Тату-тәтті болды, бірікті. **Түтіні түзу.** Тілегі дұрыс, келпейілді, аққоңіл, берекелі, тату-тәтті отбасы. **Түтіні түзу шықсын!** тіл е.к. Ұрыс-керіссіз, тату болсын деген мағынадағы тілек.

Түтіні түзу шықты. Ұрыс-керіссіз, тату-тәтті өмір сүрді. **Түтінін үзбей оқ атқан.** бейн. Мерген, жауынгер.

ТҮТІНДЕ= е.т. 1. Түтін шығу, бықсу. 2. От жағылу. 3. ауыс. Істің нәтижеге жетпей, не аяқталмай, ұзақ сирқыңымшақтануы.

ТҮТІНДЕЙ сын. Түтін сияқты, түтін тәрізді.

Түтіндейтін заттар. өск. Аэрозоль жағдайында улағыш қасиеті жоқ түтіндеткіш құралдарды жабыққау үшін қолданылатын аэрозольді заттар.

ТҮТІНДЕН= е.т. Түтін толып кету, бықсу.

ТҮТІНДЕНУ Түтінден етістігінің қимыл атауы.

ТҮТІНДЕТ= е.т. 1. Түтін салу, от жағу. 2. Түтінге орану, өртену.

Түтіндетіп бүркемелеу. өск. Әскерлердің соғыс қимылдарын және әртүрлі объектілерді түтін жіберу арқылы қарсылас көзінен, олардың суретке түсіріп алуынан тасалау.

ТҮТІНДЕТКІШ: түтіндеткіш құралдар. өск. Түтін түтететін оқ-дәрілер, машиналар, аппаратура-лар мен аспаптар. **Түтіндеткіш құты.** өск. Түтін шығаруға арналған қарапайым құрал.

ТҮТІНДЕТУ Түтіндет етістігінің қимыл атауы.

Түтіндету шебі. өск. Түтіннен қалқа жасау кезінде түтін жіберу жүзеге асырылатын жер-гілікті жер өңірі.

ТҮТІНДІ сын. Түтіні бар, түтін шығатын.

Түтінді бүркеніш. өск. Әскердің ұрыс әрекеттері мен әртүрлі объектілерді көзбен бақылау жасауға, бақылауға және инфрақызыл сәулелермен

суретке түсіруге кедергі келтіретіндей етіп түтін қалқасын қою жолымен бүркемелеу. **Түтінді газдар.** Отын жағу кезінде ластанған заттар шығаратын газдар. **Түтінді мұнар.** әск. Өртенген орманның, шымтезектің т.б. өртенуінің түтіндерінен немесе өнеркәсіптік кәсіпорындар мен көліктердің шығарындыларынан қалыптасатын мұнар.

ТҮТІНДІК зат. 1. Түтін жолы, мұржа. 2. Қорадағы малды маса-шыбыннан қору үшін дымқыл тезек, отынды тұтатып, түтіндетіп қояшылық.

Түтіндік салды. Қорадағы қойды, малды шыбын-масадан қорғау үшін бықсып жанған отын, тезекті түтіндетіп қойды.

ТҮТІНҚАЛҚА зат. әск. Қарсыласты жаңғылыстыру, өз әскерлерінің қимылдарын және объектілерін бүркемелеу үшін қолданылатын жасанды жолмен жасалған аэрозоль (түтін немесе тұман) бұтты.

ТҮТІНҚҰБЫР зат. экол. Пайдаланылған ауаны не түтінді газдарды олардың шыққан жерлерінен атмосфераның төменгі қабатына шығарып, зиянды шығарындыларды таратып жіберуге арналған құрылғы.

ТҮТІНСАЛЫҚ зат. тар. 20 ғ. басына дейін әрбір жеке үй басына салынатын салық.

ТҮТІНТҮЗЕГІШТЕР зат. әск. Атмосфераға араласқанда түтін немесе тұман (аэрозоль) түзетін заттар.

ТҮҮ¹ о.д. Ұнатпауды білдіретін көңіл-күй одағайы. **Түу деген түкірігі жерге түспейтін.** Қақаған, қатты (аяз).

ТҮҮ² есім. «Сонау алыста» мағынасындағы сілтеу есімдігі.

Түу деген түкірігі жерге түспеді. Билігі жүріп тұрды, беделі күшті болды. **Түу десе түкірік жерге түспейтін аяз.** Сарышұнақ аяз, қатты аяз.

ТҮҮ³ о.д. Өкініш мағынасындағы көңіл күй одағайы.

ТҮҮФУ о.д. Жиіркену мәніндегі көңіл күй одағайы.

ТҮШБАУЫРСАҚ зат. этн. тамақ. Ұнға сүт, май, қант, жұмыртқа қосып илеп, ұсақ кесіп қуырған бауырсақ.

ТҮШЕК зат. жерг. Бір не екі адамдық қалың матрац.

ТҮШЕН= ет. көне. Тұшыну, рақаттану, көңілі толу.

ТҮШКІР= ет. Қолқаны атқан ащы ісістен, не тұмау тиюден кенет ауыз-мұрыннан түкірік шаша, қатты күшпен еріксіз дем шығару.

ТҮШКІРТ= ет. Түшіруге әкелу, себеп болу.

ТҮШКІРТҮ Түшірт етістігінің қимыл атауы.

ТҮШКІРУ Түшірт етістігінің қимыл атауы.

ТҮШКІРІК зат. Қолқаны атқан ащы ісістен, не тұмаудың әсерінен ауыз бен мұрыннан түкірік шаша, еріксіз қатты шыққан дем.

ТҮШКІРІН= ет. Қайта-қайта түшіру.

ТҮШКІРІНУ Түшірін етістігінің қимыл атауы.

ТҮШКІРІС= ет. Түшірік атысу.

ТҮШКІРІСУ Түшіріс етістігінің қимыл атауы.

ТҮШПРКЕН= ет. Сүйсіну, көңілі толу.

ТҮШПРКЕНДІР= ет. Сүйсіндіру, көңілін толдыру.

ТҮҮ⁴ Түй етістігінің қимыл атауы. 1. Әйел адамның ұзын шашының жиналып төбесіне не желкесіне қондырылуы. 2. Аттың жал, құйрық, кекілінің қайтарылып байлануы. 3. Жіп, арқанның түйіншектелуі. 4. ауыс. Парықтау, түйіндеу, ойлану, ақыға салу.

ТҮҮ⁵ Түй етістігінің қимыл атауы.

ТҮҮЛІ сын. Байлаулы, ораулы.

ТҮҮОШ зат. Қайыстан әбзел, тұрман жасаушы шебер, түйін түйетін адам.

ТҮФУ о.д. **Түфу.**

ТЫБЫР: тыбыр етпеді. Тытыр етпеді, орнынан қозғалмады, қыбыр етпеді.

ТЫВАЛАР зат. этнон. Тілі түркі тілдері тобына жататын сойон, сойот деп әртүрлі аталып келген Тыва Республикасының байырғы халқы.

Тыва тілі. лингв. Тыва халқының тілі [Тыва тілі түркі тілдерінің үйғыр тобына жатады, көне оғыз, көне үйғыр, тофа, саха тілдеріне жақын].

ТЫҒАНАҚ зат. саят. Қаршыға тектес денесі шағындау, жыртқыш құс.

ТЫҒУ Тығ етістігінің қимыл атауы.

ТЫҒУЛЫ сын. Тығып қойылған, жасырын.

ТЫҒЫЗ сын. 1. Қалың, жиі. 2. Бітік (өскен).

3. Мықты, берік. // Өте. 4. ауыс. Асығыс, шұғыл, тығыз-таяң.

ТЫҒЫЗДА¹= ет. Нығыздап, басып, толтырып салу.

ТЫҒЫЗДА²= ет. жерг. Асықтыру.

ТЫҒЫЗДАЛ= ет. Нығыздалып, толтырылу, басылып салыну.

ТЫҒЫЗДАЛУ Тығыздал етістігінің қимыл атауы.

ТЫҒЫЗДАН= ет. Нығыздану, басылып салыну.

ТЫҒЫЗДАНУ Тығыздан етістігінің қимыл атауы.

ТЫҒЫЗДАТ= ет. 1. Нығыздату, толтырту.

2. ауыс. Асықтыру, жебедетіу, тездету.

ТЫҒЫЗДАТУ Тығыздат етістігінің қимыл атауы.

ТЫҒЫЗДАУ¹ зат. инф. <ағыл. compaction> Бірінші, екінші немесе басқа жағдайға пайдаланылмаған немесе пайдаланылмайтын кеңістікті ықшамдау әдістері; компьютер жадындағы файлдар арасында мәліметтер жазылмай бос қалған орындарды бір блокқа жинақтап, бос кеңістікті біріктіру үшін орындалатын мәліметтерді ығыстыру процесі.

ТЫҒЫЗДАУ² сын. 1. Жиілеу, қалыңдау.

2. ауыс. Асығыстау, қысылтаяңдау.

ТЫҒЫЗДАУ³ Тығыздау етістігінің қимыл атауы. 1. Нығыздау, тығыз ету.

ТЫҒЫЗДЫҚ зат. 1. Жиілік, қалыңдық.

2. Жұмсақ еместік, беріктік, қаттылық. 3. физ. Біртекті заттың бірлік көлемдегі массасымен анықталатын физикалық шама. 4. ауыс. Тығыз-таяндық, асығыстық. 5. инф. <ағыл. density> Мәліметтерді жазу кезіндегі ұзындық бірлігіне немесе аудан бірлігіне орналасатын битпен берілген мәліметтердің жазылу тығыздығы. 6. Жиі орналасушылық.

ТЫҒЫЗДЫҚӨЛШЕГІШ зат. техн. Тығыздықты жүйелі немесе үздіксіз өлшеуге арналған құрал.

ТЫҒЫЗЖАПЫРАҚ зат. өс. <лат. fibigia> Жапырақтары көп көпжылдық шөптесін өсімдік.

ТЫҒЫЗ-ТАЯҢ сын. Асығыс-үзісіс, қысыл-таяң.

ТЫҒЫЗҰЛПА зат. биол. Тұзуші ұлпа мен жабын ұлпаның құрамындағы жасушалар тобы.

ТЫҒЫЛ¹= ет. 1. Көрінбей бой тасалау, жасырыну. 2. ауыс. Ашуланып булығы, үні шықпай қалу.

3. Паналау, қорку, жан сақтау. 4. ауыс. Өзін-өзі көрсете алмау, жарып шыға алмау. 5. Орынсыз іске кірісу. 6. Тартынақтау, ілгері баспау.

ТЫҒЫЛ²= ет. Бітелу, тығындалу.

ТЫҒЫЛМАҚ зат. ойын. Тығылып ойнайтын ойын, жасырынбақ.

ТЫҒЫЛТ= ет. Бұдықтыру, алқындыру.

ТЫҒЫЛ-ТАЯҢ сын. Қысылтаяң, тығыз-таяң.

ТЫҒЫЛТУ Тығылт етістігінің қимыл атауы.

ТЫҒЫЛУ Тығыл етістігінің қимыл атауы.

ТЫҒЫЛЫС= ет. Сығылысу, сыймау.

ТЫҒЫЛЫСУ Тығылыс етістігінің қимыл атауы.

ТЫҒЫН зат. 1. Бөтелке сияқты өңеші тарыдыстардың аузына тығатын зат. 2. Тесікті бітейтін зат. 3. ауыс. Аз-маз тамақ, талғажаяу.

4. стиль. **Кентеліс.** 5. ауыс. Пара, ауызбастырық.

Тығын ағашы. бот. Биік болып өсетін, қабығынан тығын (пробка) жасалынатын, мәңгі жасыл ағаш. **Тығыны ағытылды.** Қарқындады, үдей түсті. **Тығыны ашылды.** Үдей түсті.

ТЫҒЫНДА= ет. 1. Тығынмен бекіту, тығын тығу. 2. Бекіту, жабу, тұмшалау. 3. ауыс. Жолына көлденең тұру, кедергі жасау. 4. ауыс. Пара, ауызбастырық беру.

ТЫҒЫНДАҒЫШ зат. кен. Алюминийден не алюминий кізгізбесі бар ағаштан жасалған өзек.

ТЫҒЫНДАЛ= ет. Бекітілу, тығын тығылу.

ТЫҒЫНДАЛУ Тығындал етістігінің қимыл атауы.

ТЫҒЫНДАМА зат. кен. Ұңғыманы, шұруды, оқтам не олардың камерасының ЖЗ оқтамына жақын бөлігін жарылыс газының күшті қысымына кедергі жасап, оқтамның тұйықталуын қамтамасыз ететін тығындамалық материалмен толтыру процесі.

ТЫҒЫНДАМАЛЫҚ сын. кен. Тығындамаға қатысты, соған тән.

Тығындамалық материалдар. Бітеме ерітінділер дайындауға қажет материалдар.

ТЫҒЫНДАУ Тығында етістігінің қимыл атауы. 1. Тойдыру, тамақтандыру, асырау. 2. кен. Құйма қалыптағы болаттың қайнауын жасанды түрде тоқтатау.

ТЫҒЫНДАУЛЫ сын. 1. Қиюластырылып жабылған, бекітілген. 2. ауыс. Естімейтін, нашар еститін, саңырау.

ТЫҒЫНША зат. Кішкене тығын.

ТЫҒЫНШЫҚ сын. жерг. **Тығыршық.**

ТЫҒЫНШЫҚТАЙ сын. жерг. **Тығыршықтай.**

ТЫҒЫРАДАЙ сын. Тығыз өрілген, тығыншықтай, тығыршықтай.

ТЫҒЫРШЫН зат. түйе шар. Үштен төртке шығатын қайылмаған ұрғашы түйе.

ТЫҒЫРШЫҚ сын. Мығым, шымыр.

Тығыршық [шаршы, жұмыр] дене. Еті тығыз, шымыр түлде, бітім.

ТЫҒЫРШЫҚТАЙ сын. Топ-толық, жұм-жұмыр.

ТЫҒЫРЫҚ¹ зат. түйе шар. Мұрындыққа өткізген ағаш шығып кетпеу үшін ойылып кигізілетін былғары тоқтамқыш.

Тығырық бөрік. жерг. Дөңгелек бөрік.

ТЫҒЫРЫҚ² зат. 1. Ілгері жүруі, өтуі қиын тұйық жер. 2. ауыс. Өмірде кездесетін қиыншылық; дағдарыс. 3. Сомынның не биранда басының астына салынатын жазық сақина пішіндес астар.

Тығырық буын. мал шар. Мүшелегенде абай болмаса айтыққа жығатын, әрі аяқтың шектен тыс бүгілуіне жол бермейтін тұсы. **Тығырыққа тірелді.** Амалы таусылды, не дерін, не істерін білмеді.

ТЫҒЫРЫҚТАЛ= ет. Тығырық салыну.

Тығырықталған түйедей. Тіл алғыш, айтқанға көңіш.

ТЫҒЫРЫҚТЫ сын. Қиын-қыстаулы, не шешім қабылдарын, қайда барарын білмей қалатын.

Тығырықты жағдай. инф. <ағыл. clinch, impasse, lock-up> Екі процестің екеуінің де бір мезгілде бір ресурсқа қатынауы кезінде бірін-бірі тежейтін есептеуіш жүйенің қалып-күйі.

ТЫЖЫР= ет. паралингв. Ұнатпағанда, қынжылғанда бетін, мұрын жияу.

ТЫЖЫРА-ТЫЖЫРА үст. Жиіркене, түшіркене.

ТЫЖЫРАЙ= ет. 1. Қатпарлану, тырысу, тыжыру. 2. ауыс. Мұрын шүйіріп жақтырмау, ұнатпау.

ТЫЖЫРАЙТ= ет. паралингв. Бірнәрсені ұнатпағанда, жақтырмағанын білдіргенде бет-әлпетін жияу.

ТЫЖЫРАЙТУ Тыжырайт етістігінің қимыл атауы.

ТЫЖЫРЫЛ= ет. Қатпарлану, жиырылу, тыжырайтылу.

ТҰЖЫРЫЛУ Тұжырыл етістігінің қимыл атауы.

ТҰЖЫРЫН= е.т. 1. Ащы, жағымсыз дәмі бар сұйықтықты ішкенде, не көргенде дененің сілкінуі. 2. ауыс. Ұнатпау, жақтырмауды бет-әлпет арқылы білдіру.

ТҰЖЫРЫНТ= е.т. Жағымсыз әсер ету, шамына тию.

ТҰЖЫРЫНТУ Тұжырынт етістігінің қимыл атауы.

ТҰЖЫРЫНУ Тұжырын етістігінің қимыл атауы.

Тыз елік. Денесін кенеттен қатты затқа соғып алғандағы шымыр еткен сезім күйді бейнелейтін сөз.

Тыз етті. Бір нәрсе шым еткізді, шағып алды. **Тыз еткізді.** Бір нәрсенің шым еткізіп, қатты тістеуі, шағып алуы.

ТЫЗАҚТА= е.т. Безек қағу, шыржалақтау.

ТЫЗАҚТАУ Тызақта етістігінің қимыл атауы.

ТЫЗАЛАҚТА= е.т. Күйіп-нісіп быжылдау, шыржалақтау.

ТЫЗАЛАҚТАУ Тызалақта етістігінің қимыл атауы.

ТЫЗАЛАНДА= е.т. сөйл. **Тызақта.**

ТЫЗАЛАНДАУ Тызалаңда етістігінің қимыл атауы.

ТЫЗАНДА= е.т. Тызбалақтау, не істерін білмеу.

ТЫЗҒАҚТАТ= е.т. Тызбалақтату.

ТЫЗЕТПЕ сын. 1. Қызуқанды, ашушаң.

2. Ұзаққа бармайтын, қысқа қашықтыққа ғана төзімді (ат).

ТЫЗЫЛДА= е.т. Тыз-тыз етіп, дуылдап ашу.

ТЫЗЫЛДАТ= е.т. Тыз-тыз еткізу, дуылдату.

ТЫЗЫЛДАТУ Тызылдат етістігінің қимыл атауы.

ТЫЗЫЛДАУ Тызылда етістігінің қимыл атауы.

Тый= е.т. 1. Бөгеу, болу, тосқауыл болу. 2. Тыйым салу, қойдыру.

Тыйғыз= е.т. Тыйдыру, тоқтату.

ТыйғызУ Тыйғыз етістігінің қимыл атауы.

Тыйдыр= е.т. Тоқтату, тежеу.

Тыйдыру Тыйдыр етістігінің қимыл атауы.

Тыйыл= е.т. 1. Тоқтау, басылу. 2. Келмеу, қатынамау. 3. Доғарылу, теселу.

Тыйылу Тыйыл етістігінің қимыл атауы.

1. Тежелу, тоқталу. 2. Теріс мінездісінің доғарылуы.

Тыйыштық зат. сөйл. **Тыныштық.**

Тыйым зат. 1. Тежеу, тоқтам. 2. пед. Белгілі бір сенімге байланысты руқсат етілмеген іс-әрекет.

Тыйым берді. Тоқтатты, тежеді, тыйым салды. **Тыйым салды.** а) Тежеді, бөгеді. ә) Руқсат етпеді, тыйды. **Тыйым салынған түр.** Белгілі бір қауымдастық қауіпті болғандықтан карантиндік бақылауға алынған түр. **Тыйым сөз.** Белгілі бір сенімге байланысты атауға руқсат етілмеген, тыйылған сөз.

Тыйымсыз сын. Тежеусіз, тоқтаусыз; тойымсыз.

Тыйымдық зат. сөйл. **Тыйым.**

Тыйырым зат. сөйл. Тыйым, тоқтам.

Тыйышсыз сын. сөйл. Мазасыз, тынымсыз.

Тық= е.т. 1. Үшкір затты денеге сұғып алу, қадау. 2. Бір заттың ішіне екінші бір затты салу, сұғу. 3. ауыс. Адамды түрмеге қамау, жауып қою. 4. ауыс. Көзден таса қылып жасыру, көрсетпей қою. 5. ауыс. Қорғау, сақтау.

Тық елік. Кенеттен тырс етіп келте шыққан қатты дыбысты білдіретін сөз.

Тық еткізді. Тырс еткізді, тықылдатты.

ТЫҚАДАЙ сан. Тап-тұйнақтай, тиянақдай.

ТЫҚАҚТА= е.т. 1. Қыспаққа алып асықтыру, тақымдау. 2. Дамыл таппау, мігір көрмеу.

ТЫҚАҚТАТ= е.т. Асықтыру, тақымдау.

ТЫҚАҚТАТУ Тықақтат етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚАҚТАУ Тықақта етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚАҚТЫҚ зат. Қыспаққа алғыштық, маза бермеушілік.

Тықақтық қылды. Асықтырды, жанықтырды, тықақтады.

ТЫҚҚЫЗ= е.т. Тықтыру, жасырту, көзден таса еткізу.

ТЫҚҚЫЗУ Тыққыз етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚҚЫЛА= е.т. Тыққыштап сақтап қою, қайта-қайта тығу.

ТЫҚҚЫЛАУ Тыққыла етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚҚЫШТА= е.т. 1. Үсті-үстіне тығу, тыға түсу. 2. ауыс. Белгілі бір затты басқаға көрсетпей, қайта-қайта жасыру.

ТЫҚҚЫШТАУ Тыққышта етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚПА зат. тамақ. жерг. Пісіріліп, өз майына қатырылып, қарында сақталатын қой еті.

ТЫҚПА: тықпа сақал. Иектің астына қарай тығыз, қалың, боп өсетін сақал.

ТЫҚПАЙЛА= е.т. сөйл. **Тықпала.**

ТЫҚПАЙЛАУ Тықпайла етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚПАЛА= е.т. 1. Бір нәрсені еріксіз беру, ал деп қыстау. 2. ауыс. Өз ойын, идеясын орынсыз жерге қайта-қайта қыстыру, кірістіру.

ТЫҚПАЛАН= е.т. Жасырыну, бой тасалау.

ТЫҚПАЛАНУ Тықпалан етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚПАЛАУ Тықпала етістігінің қимыл атауы. 1. Кірітіру, өршесіз жерге қайта-қайта қыстыру. 2. ин ф. Толтыру, толықтыру.

ТЫҚПЫШТА= е.т. сөйл. **Тыққышта.** Үсті-үстіне тығу, тыға түсу.

ТЫҚПЫШТАУ Тықпышта етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚСЫР= е.т. 1. Соңғына түсіп, тақымдап қуу, ығыстыру. 2. Шетке шығару, қыспаққа алу.

ТЫҚСЫРТ= е.т. 1. Ығыстыру, тақымдап қуу.

2. ауыс. Асықтыру, жанықтыру.

ТЫҚСЫРТУ Тықсырт етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚСЫРУ Тықсыр етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚСЫРЫЛ= е.т. 1. Ығыстырылу, қысылу.

2. ауыс. Қыспаққа алыну, шеттетілу.

ТЫҚСЫРЫЛУ Тықсырыл етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚТЫ зат. зоол. Күні бойы шидің сақалының астынан бидайықтың қырығын теріп, түбірдегі қоңыз, құмырсқаларды ұлайтын құс, құрқылтай.

ТЫҚ-ТЫҚ елік. Қайта-қайта тықылдап шыққан дыбысты білдіру үшін қолданылатын сөз.

Тық-тық етті. Қайта-қайта тықылдады, тықылдаған дыбыс шығарды.

ТЫҚТЫР= е.т. Жасырту, көзден таса еткізу.

ТЫҚТЫРТ= е.т. Қамату, жасыру.

ТЫҚТЫРТУ Тықтырт етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚТЫРУ Тықтыр етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚЫЛ зат. Тық-тық еткен дыбыс.

ТЫҚЫЛДА= е.т. 1. Тық-тық еткен дыбыс шығу. 2. ауыс. Тақ-тақ етіп, жылдам сойлеу.

ТЫҚЫЛДАҚ сын. 1. Тық-тық еткен, тықылдап қалған. 2. ауыс. Ширақ сөйлейтін, тақылдақ.

ТЫҚЫЛДАТ= е.т. Тық-тық еткізу, тықылдаған дыбыс шығарту.

ТЫҚЫЛДАТУ Тықылдат етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚЫЛДАУ Тақылда етістігінің қимыл атауы; тық-тық етіп, жылдам сойлеу.

ТЫҚЫЛЖЫР зат. Тізенің ішкі, бүгілген жағы.

ТЫҚЫР зат. Тысыр, дыбыс.

Тықыр [тақыр] кілем. Бетінде түгі жоқ тегіз кілем. **Тықыр таянды.** Қауіп-қатер төнді, жаны қысылды.

ТЫҚЫР² сын. Өскедең емес, қысқа, тақыр.

ТЫҚЫРАНДА= е.т. Тықылдап сойлеу, тықаңдау.

ТЫҚЫРАНДАУ Тықыранда етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚЫРЛА¹= е.т. Тақыр-тықыр ету, тысырлау.

ТЫҚЫРЛА²= е.т. Шап, жүн тәрізді заттарды қысқа кесу, тақырлап алу.

ТЫҚЫРЛАН= е.т. Тақыр болу, тықыр күйге түсу.

ТЫҚЫРЛАНУ Тықырлан етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚЫРЛАТ= е.т. Тықыр еткізу, тықыр күйге түсіру.

ТЫҚЫРЛАТУ Тықырлат етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚЫРЛАУ сын. Тықыр келген, тақырлау.

ТЫҚЫРЛАУ Тықырла етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚЫРТ= е.т. Тықсырту, қыспаққа алу.

ТЫҚЫРТАЯҢ зат. Тығыз таяң, қыстапаң мезгіл, тұртпегі асықтыра келген қарбалас кез.

ТЫҚЫРШУ Тықыршы етістігінің қимыл атауы.

ТЫҚЫРШЫ= е.т. 1. Ойнақтау, ойнақшу. 2. ауыс. Мазасы кету, шыдамсыздану, дегбірсіздену.

ТЫҚЫРШЫҚ: тықыршық атты. Тытыршыды; шыр көбелек айналып орнында тұрмады.

ТЫҚЫРШЫН= е.т. Тықыршу, дегбірсіздену.

ТЫҚЫРШЫТУ Тықыршут етістігінің қимыл атауы.

ТЫЛ зат. әск. 1. Соғысушы елдердің соғыс қимылдары жүріп жатқан ауданынан басқа, адам және экономикалық ресурстарымен бірге алғандағы барлық аумағы. 2. Майданда әрекет етуші әскер шебінің артқы бөлігі. 3. Соғыс және бейбіт уақытта армия мен флотты техникамен қамтамасыз ететін тыл қызметінің күші мен құрал-жабдықтары.

Тыл ауданы. әск. Тыл бөлімдері мен мекемелерін, материалдық құралдар қорын (мыс, құрамаларды, бөлімдерді) бытырата орналастыруға, сондай-ақ жергілікті қорларды тасымалдауға, эвакуациялауға және пайдалануға арналған жер алқабы. **Тыл барлауы.** әск. Өз бөлімдерінің, бөлімшелері мен тыл мекемелерін орналастыру және әскерді тылмен қамтамасыз ету үшін мәлімет жинау. **Тылдағы басқару пункті.** әск. Операцияға (ұрысқа) дайындық және операция барысында бөлім, бөлімше және тыл, сонымен қоса арнайы техникамен қамтамасыз ету мекемелерін басқаратын басқару пункті. **Тылдағы нысандар [объектілер].** әск. Тыл органдарының, қатынас жолдарының, көлік құралдарының, материалдық жабдықтау аэродромдарының, уақытша тиеу-түсіру аудандарының, әуе десанттарын жабдықтау базаларының, сондай-ақ әскерді (құштерді) тылдық және техникалық жабдықтау үшін пайдаланылатын өндірістік кәсіпорындар мен жергілікті әскери-экономикалық базаның басқа да объектілерінің жинақтама атауы.

Тылды ұйымдастыру. әск. Кез келген жағдайда әскерді жан-жақты қамтамасыз ету мақсатында жүргізілетін шаралар. **Тыл жағдайы.** әск. Операцияға (ұрысқа) дайындық және оның жүзеге асырылуы жағдайында әскерлерді тылмен қамтамасыз ету міндеттерінің көлемі және орындалу жағдайы, сондай-ақ әскерді тыл арқылы қамтамасыз етудің мүмкіндіктері. **Тыл қоры.** әск. Әскерлерді (құштерді) тылдық қамтамасыз ету құштері мен құралдарының әскери іс-қимыл барысында шұғыл берілген тапсырмаларды орындау үшін бөлінген арнайы бөлігі.

ТЫЛПИ= е.т. жерг. Ұшып түсу, жалп ету.

ТЫЛШИТ= е.т. *Жалп еткізу, шығырып түсіру.*
ТЫЛСЫМ зат. 1. Тыным, тыныштық, жым-жырт. 2. Жұмбақ, құпия, жасырын.
Тылсым ой. Белгісіз бір сезім, ой.
ТЫЛСЫМДА= е.т. *Сиқырлау дүгалау.*
ТЫЛСЫМДАЙ сын. Тылсым сияқты, тылсым тәрізді.

ТЫЛСЫМДАН= е.т. *Жасырыну, құпиялану.*
ТЫЛСЫМДАНУ Тылсымдан етістігінің қимыл атауы.

ТЫЛСЫМДАУ Тылсымда етістігінің қимыл атауы.

ТЫЛТИ= е.т. *Денесіне шақ болмай, тар, қысқа келу.*

ТЫЛТИТ= е.т. *Қып-қысқа етіп кию.*

ТЫЛТИТУ Тылтит етістігінің қимыл атауы.

ТЫЛТИЮ Тылти етістігінің қимыл атауы.

Тым үст. *Өте, аса.*

Тым болмаса [құрыса]. Ең болмаса, ең құрыган-да. **Тым жақсы.** Әп-әсем, әжептәуір. **Тым құрыса [ең құрыганда, құрмаса].** Тіпті болмағанда, ең болмағанда, құрыды дегенде.

ТЫМАҚ зат. этн. Аң терісінен жасалған, теріден тігілген, биік төбелі, маңдайы сыртына қарайтын, екі құлақшасы бар, желке-жотаны жауырып тұратын артқы етекпен тұратын, суықта қиетін жылы басқим [дәстүрлі қазақ мәдениетінде тымақ түрлері рудың, елдің ерекшелігін байқатып тұрады: Сай қарқаралы тымағы, алты сай сырма найман тымағы, жіңішке, ұзын төбелі керей тымағы, сегіз сай уақ тымағы, төрт сай аласа төбелі тобықты тымағы, алты сай тобықты тымағы].

Тымағын бұлдады. Белгі берді, шақырды.

ТЫМАҚТАЙ сын. Тымақ сияқты, тымақ тәрізді.

ТЫМАҚТЫ сын. Тымақ киген, тымағы бар.
Тымақты [бөрікті] алшы [алшысынан] киді [салды]. а) Бас киімін артқа ысыра одырайта киді. ә) Елін-еркін, ешкімнен қаймықпады.

ТЫМАҚША үст. Тымақ тәрізді, тымаққа ұқсатып.

ТЫМАУ зат. сөйл. **Тұмау.**

ТЫМАУРА= е.т. сөйл. **Тұмаура.**

ТЫМАУРАТ= е.т. сөйл. **Тұмаурат.**

ТЫМПИ¹ зат. ойын. Балаларды шыдамдылыққа, тыныштық сақтауға үйрететін ұлттық ойын [ортадағы ойын жүргізуші «тымтырыс, тымпи-тымпи» деген сөз, балалар тым-тырыс отыра қалды. Одан әрі ойын жүргізуші әртүрлі әзіл-сықақ күлдірті әңгіме айтып, болмаса бетін тымсырайтып, сайқымазақ болып, топты күлдіруге тырысады. Күліп қойған бала жеңілген болып саналып, ән айтып, өнер көрсетіп, айыбын өтейді].

ТЫМПИ²= е.т. Жұмған аузын ашпау, үндемеу.
ТЫМПИМА сын. Сыртқа шығарып ештеңе айтпайтын, іштен тынған.

ТЫМПИҢ елік. Тез-тез екі жаққа теңселіп басқандағы қысқа қимылды бейнелейтін сөз.

Тымпың қақты. Тез-тез басып жүрді, тымпыңдады.

ТЫМПИҢДА= е.т. Тымпың қағу, томпаңдау.
ТЫМПИҢ-ТЫМПИҢ елік. Тымпың қағуы, томпаңдаған қимыл-қозғалысты бейнелейтін сөз.

ТЫМСАЛ [ар. مَسَال] зат. жерг. Үлгі, мысал. **Тымсал қылды.** жерг. Нұсқалап, үлгілеп сөз айтты.

ТЫМСЫРАЙ= е.т. Томсыраю, үндемеу, сөйлемей.

ТЫМСЫРАЙЫС= е.т. Томсырайысу, үндемей отырысу.

ТЫМСЫРАЙЫСУ Тымсырайыс етістігінің қимыл атауы.

ТЫМСЫРАЮ Тымсырай етістігінің қимыл атауы.

ТЫМ-ТЫМДАП үст. сөйл. **Там-тымдап.**

ТЫМ-ТЫРАҚАЙ үст. Бет-бетіне, жапа-тармағай, тырым-тырақай.

Тым-тырақай қашты. Жан-жаққа бытырай қашты.

ТЫМ-ТЫРЫС сын. Үн-түн жоқ, тым-тыныш.

ТЫМЫҚ сын. Желсіз, тыныш, тынық.

Тымық ауа. Желсіз күнгі таза, мөлдір ауа.

ТЫМЫҚТАУ сын. Желсіз, тыныштау, тынықтау.

ТЫМЫР зат. өс. <лат. cachrys> Жемістері ірі келетін көпжылдық өсімдік.

ТЫМЫРАЙ= е.т. Тымпып, сөйлемей, үндемей отыру.

ТЫМЫРАЙЫС= е.т. Томырайысу, үндемеу.

ТЫМЫРАЙЫСУ Тымырайыс етістігінің қимыл атауы.

ТЫМЫРАЮ Тымырай етістігінің қимыл атауы.

ТЫМЫРСУ Тымырсы етістігінің қимыл атауы.

ТЫМЫРСЫ= е.т. Жел соқпай, қапырықтану.

ТЫМЫРСЫҚ сын. 1. Желсіз, тынық, қапырық. 2. ауыс. Сыр ашпайтын, сөйлемейтін, біртоға.

Тымырсық аяз. Желсіз күнгі шақпа аяз.

ТЫМЫРСЫҚТАН= е.т. Адам тынысын тартып қапырық болу.

ТЫМЫРСЫҚТАНУ Тымырсықтан етістігінің қимыл атауы.

ТЫМЫРСЫҚТАУ сын. Тыныс тарылатындай, қапырықтау, ысылау.

ТЫМЫРСЫҚТЫҚ зат. Қапырықтық, ыстықтық.

ТЫМЫРЫҚ¹ сын. сөйл. **Тымырсық.**

1. Желсіз, тынық, қапырық. 2. ауыс. Сыр ашпайтын, сөйлемейтін, біртоға.

ТЫМЫРЫҚ² зат. өс. Тауды жерде өсетін, көпжылдық гүлді өсімдік.

ТЫМЫРЫҚТАН= е.т. сөйл. **Тымырсықтан.**

ТЫМЫРЫҚТАНУ Тымырсықтан етістігінің қимыл атауы.

ТЫН= е.т. 1. Белгілі бір іс-әрекеттің тамам болуы; тоқталу. 2. Тым-тырыс болып тынышталу. 3. Саябырсу, тыныш, басылу. 4. ауыс. Бітіру, аяқтау. 5. ауыс. Теріс істен тыйылу. 6. ауыс. О дүниелік болу, қайтыс болу.

Тына қалды. Тынышталды, жым-жырт болды.

ТЫН: тын алды. Дем алды, тыныс алды.

Тын болды. Тынышталды, үнсіз қалды.

ТЫНАР зат. зоол. Шөл далалы жерде үйрек-қаздарға түспей, қобие қоянмен қоректенетін, өте сирек кездесетін, көк құс.

ТЫНБА= е.т. Тыным көрмеу.

ТЫНБАЙ үст. Үздіксіз, дамылсыз, үсті-үстіне.

ТЫНБАСТАН үст. Демалмастан, дамылсыз, дамыл көрместен.

ТЫНБАУ Тынба етістігінің қимыл атауы.

ТЫНДЫМ: тындым болды. Тыныш тапты, көңілі жай тапты.

ТЫНДЫР= е.т. 1. Бітіру, аяқтау. 2. Қандай да бір істі мұқият жеріне жеткізе орындау, жайғастыру. 3. Қандай да бір істі атқару, орындау. 4. ауыс. Дауды бітістіру, екі жақты келістіру. 5. ауыс. Тыныштандыру, тыныштуу.

ТЫНДЫРУ Тындыр етістігінің қимыл атауы.

1. Бітіру, аяқтау. 2. Қандай да бір істі жеріне жеткізе орындау.

ТЫНДЫРЫЛ= е.т. Аяқталу, бітірілу.

ТЫНДЫРЫЛУ Тындырыл етістігінің қимыл атауы.

ТЫНДЫРЫМДЫ сын. Ұқыпты, тиянақты.

ТЫНДЫРЫМДЫЛЫҚ зат. Іске, жұмысқа ұқыптылық, тиянақтылық.

ТЫНДЫРЫМПАЗ сын. Өзісіне, тиянақты, тыңғылдық.

ТЫНДЫРЫС= е.т. Бітірісу, атқарысу.

ТЫНДЫРЫСУ Тындырыс етістігінің қимыл атауы.

ТЫНЖЫ зат. мал шар. Сүті мол, жақсы сиыр, асыл тұқымды ірі қара.

ТЫНУ Тын етістігінің қимыл атауы; тынышу, тынышталу.

ТЫНУАР: **тынұар тартты.** Құймақұлақ, көп тыңдайтын.

ТЫНШУ¹ зат. Тыныштық, дамыл.

ТЫНШУ² сын. Тымық, тынық.

ТЫНШУ³ Тыныш етістігінің қимыл атауы;

ТЫНШЫ= е.т. 1. Дамыл табу, тынышталу.

2. Алаңсыз болу, жайбарақаттану. 3. ауыс. Көңілі жайлану, жаны жай табу. 4. ауыс. Саябырсу, таластау. 5. ауыс. Құтылу, айығу.

ТЫНШЫҒУ зат. Тыныштық, тыным.

ТЫНШЫҚ= е.т. 1. Тыным алу, тынышталу.

2. Саябырсу, таластау. 3. ауыс. Жайбарақаттану, жайлану.

ТЫНШЫҚТЫР= е.т. Тыныштандыру, тыныштыу.

ТЫНШЫҚТЫРУ Тынышқтыр етістігінің қимыл атауы.

ТЫНШЫТ= е.т. 1. Тыным беру, тыныштандыру. 2. Мазасын алмау, мазаламау.

ТЫНШЫТУ Тынышт етістігінің қимыл атауы; демалу, тыныстау.

ТЫНЫҒУ зат. биол. Жануарлардың дамуындағы және өніп-өсуіндегі уақытша физиологиялық тыныштық кезеңі.

Тынығу кадастры. экол. <лат. recreatio – қалпына келтіру, франц. cadastre – бет> Адамның демалуына және денсаулығын қалпына келтіруіне арналған аумақтар туралы мәліметтер жиынтығы. **Тынығу қорлары.** геогр. Табиғи (теңіз жағалауы, өзен жағасы, ормандар) және антропогендік (тарихи архитектуралық көрікті жерлер) қорлар. **Тынығу нысаны.** экол. Демалу үшін ерекше тартымды қасиеттері бар, ауданы жағынан шектелген жер. **Тынығу ортасының сыйымдылығы.** экол. Тынығым демалуға қолайлы аумақтың не акваторияның белгілі бір демалушылар санына психикалық-физикалық және спорттық-шынығушылық тұрғыда жайлы жасау әлеует-қарымның мөлшері. **Тынығу ресурстары.** экол. Адамдардың демалуы үшін, яғни халықтың денсаулығы мен еңбекке қабілеттігін қалпына келтіруде және сақтауда пайдаланылатын табиғи ресурстар мен мәдени мұралардың бөлігі. **Тынығу суқоймасы.** экол. Суға демалу орны ретінде (қайық, байдарка, желкенді спорт, туризм және серуендеу) пайдаланылатын және оның жағасында суға түсетіндей жағдайлар болатын не болмайтын кез келген су нысаны.

ТЫНЫҒУ Тынық етістігінің қимыл атауы. 1. Тоқтау, таластау, дамылдау. 2. егін шар. Бос жату, егін егілмеу. 3. Демалу, сергу.

ТЫНЫҚ¹ сын. сөйл. **Тымық.**

ТЫНЫҚ² сын. Тыныққан, тың, тыныш. **Тынық болат.** кен. Қайнаған болатпен және жар-тылай тынық болатпен салыстырғанда неғұрлым толық тотықсызданған құйма болат.

ТЫНЫҚ= е.т. 1. Тыным табу, дем алу. 2. Дамылдау, тынышу. 3. ауыс. Жайлану, жайбарақаттану. 4. ауыс. Таң асу, суу.

ТЫНЫҚТЫР= е.т. Демалдыру, тыныштан-дыру.

ТЫНЫҚТЫРУ Тынықтыр етістігінің қимыл атауы.

ТЫНЫҚТЫРЫЛ= е.т. Демін алдыру.

ТЫНЫМ зат. Саябыр, дамыл, тыныштық.

Тыным алды. Демалды, тынықты. **Тыным алмады.** а) Дем алып, дамыл таппады, мізгі көрмеді. ә) Тынышмады, мазасызданды. **Тыным бермеді.** а) Тыныштық бермеді, тынышпады. ә) Мазалады, мазасын алды. **Тыным етті.** Тыныштан-ды, дамылдады. **Тыным жоқ.** а) Дамыл жоқ, дамылдамады, тыным таппады. ә) Мазасы кетті, мазасызданды. **Тыным көрмеді [көрген жоқ].** а) Тыныштық көрмеді, тынбады. ә) Мазасызданды, мазасы кетті.

Тыным таппады. а) Дамыл көрмеді, жұмысбасты болды. ә) Мазасызданды, дегбірсізденді. **Тыным таптырпады.** Дамыл бермеді, мазасын алды.

ТЫНЫМ з. а. Аяғы, соңы.

ТЫНЫМБАҚ з. а. т. жаңа. <ағыл. square> Қа- ладағы, кенттегі шағын қоғамдық саябақ немесе бақ.

ТЫНЫМДА = е. т. 1. Тыным табу, тынышталу. 2. Үзіліс жасау, асықпау. 3. а. у. с. Мазасыздану, тынымы кету.

ТЫНЫМДАН = е. т. Тынышталу, тыншу.

ТЫНЫМДАУ Тынымда етістігінің қимыл атауы.

ТЫНЫМДЫ с. н. Тындырымды, тыңғы- лықты, тиянақты.

ТЫНЫМСЫЗ с. н. 1. Түк тынбайтын, ты- ным таппайтын, тынышсыз. // Дамыл таппай, толастамастан. 2. а. у. с. Мазасыз, беймаза.

ТЫНЫМСЫЗДАН = е. т. Мазасыздану, тын- ышмау.

ТЫНЫМСЫЗДАНДЫР = е. т. Тынышсыздан- дыру, мазалау, тынымын кетіру.

ТЫНЫМСЫЗДАНДЫРУ Тынымсыздандыру етістігінің қимыл атауы.

ТЫНЫМСЫЗДАНУ Тынымсыздану етістігінің қимыл атауы.

ТЫНЫМСЫЗДАУ с. н. Мазасыздау, жай- сыздау.

ТЫНЫМСЫЗДЫҚ з. а. т. Дамыл көрмеушілік, тыным таппаушылық; мазасыздық.

Тынымсыздық білдірді. Тынымсызданған сыңай танытты, тынымсызданғандай болды. **Тыным- сыздық білдірді.** Мазасызданды, тынышы кетті.

ТЫНЫС з. а. т. 1. Ауа жұпты, дем шығарғандық, тыныстағандық. 2. а. у. с. Тіршілік, өмір. 3. а. у. с. Демалыс, үзіліс кезі. 4. а. у. с. Мәні, нәрі. 5. а. у. с. Мүмкіндік, мүрша. 6. а. у. с. Сүйеу, сүйеніш.

Тыныс алды. Демін алды, тыныстады. **Тыныс алмады.** Тыным таппады, дамыл көрмеді. **Тыныс белгілері.** лингв. Айтайын деген ойды нақтылы, дәл, түсінікті етіп жеткізу үшін, баяндамақшы пікірді айқын білдіру үшін қойылатын жазуға тән шартты белгі. **Тыныс жолы.** а. н. т. Демалыс жолы, тыныс мүшелері. **Тыныс жоқ.** а) Уақыты жоқ, мүр- шасы жоқ. ә) Тыным жоқ, мігір жоқ, мазасыз. **Тыныс тапты.** Тыным алды, тыныстады. **Тынысы ашылды [кеңейді].** Кең тыныстады, рахаттанды. **Тынысы кең.** Мүмкіндігі кең, әлеуетті. **Тынысы тарылды.** а) Демалуы қиындады, жүрегі қысылды. ә) Мазасы кетті, мазасызданды. **Тынысын ашты.** а) Жан дүниесін аңғарды, мінезін байқады. ә) Мүмкіндік берді, жағдай туғызды. **Тынысын бақты.** Аңдысын тексерді, қадағалады. **Тынысын тарылтты.** а) Дем алуды тежеді, жүректі қысты. ә) Сусын көрсетті, соққы берді. **Тынысын тыңдады.** Аңдыды, бақылады.

ТЫНЫС = е. т. Тыну, біту, аяқталу.

ТЫНЫСТА = е. т. 1. Ауа жұпты, дем алу. 2. Ты- нығу, тыным алу.

ТЫНЫСТАН = е. т. Тынушы, тыныш күйге түсу.

ТЫНЫСТАНДЫР = е. т. Демалдыру, жай таптыру.

ТЫНЫСТАНДЫРУ Тыныстандыру етістігінің қимыл атауы.

ТЫНЫСТАНУ Тыныстану етістігінің қимыл атауы.

ТЫНЫСТАС с. н. Байланысы бар, сабақтас. **ТЫНЫСТАТ** = е. т. Дем алдыру, тыныс алдыру, ауа жұтқызу.

ТЫНЫСТАТУ Тыныстату етістігінің қимыл атауы; сүту.

ТЫНЫСТАУ¹ з. а. т. Тыным, тыныс.

ТЫНЫСТАУ² Тыныста етістігінің қимыл атауы; демалу, тынығу.

ТЫНЫСТЫ: кең тынысты. Қамтыған уақиға- лары мол, ауқымды кең.

ТЫНЫС-ТЫНЫМ з. а. т. Демалыс, тыным.

ТЫНЫШ с. н. 1. Шусыз, айғайсыз, жым- жырт. 2. а. у. с. Алаңсыз, уайым-қайғысыз,

жайбарақат. 3. Жайлы, ыңғайлы. 4. а. у. с. Соғыссыз, дау-дамайсыз.

Тыныш жанартау. геогр. Атқыламайтын жанартау. **Тыныш жатты.** а) Ешкімге соқтықпады, килікпеді. ә) Соғыспай, қаннен-қаперсіз. б) Тын- шыды, тыным тапты. в) Бос жатты, ештеңе- мен жұмысы болмады. **Тыныш жүрді.** Ешкімге соқтықпады, килікпеді, тиіспеді. **Тыныш құлағым [аш құлақтан тыныш құлақ].** Жайбарақат, ешкімге қатыссыз болу мағынасында. **Тыныш қылды.** Тыныштандырды, тынышты. **Тыныш отырмады [отырған жоқ].** а) Жұмыссыз бос отыр- мады, дамыл таппады, мігір көрмеді. ә) Соқтықты, килікті. б) Кіріспейтін жерге кірісті, сөзге орынсыз араласты. **Тыныш тапты.** Тынышты, жаны жай тапты. **Тыныш таппады.** Мазасы кетті, дамыл көрмеді. **Тыныш таптырмады.** Дамыл көрсетпеді, тыным бермеді. **Тынышы кетті.** Мазасы болмады, тынышсызданды.

Тынышын алды. а) Мазасын алды, тыныштық бермеді. ә) Дамыл таптырмады, мүрша бермеді. **Ты- нышын бұзды.** Мазалады, мазасын алды. **Тынышын кетірді.** Мазасын алды, мазалады.

ТЫНЫШСЫЗ с. н. 1. Жүі өзгертін, көп қозғалатын. 2. а. у. с. Тыным таппайтын, мазасыз. // Үздіксіз, дамылсыз.

ТЫНЫШСЫЗДАН = е. т. Мазасы кету, ма- засыздану.

ТЫНЫШСЫЗДАНДЫР = е. т. Мазасызданды- ру, тынышын кетіру.

ТЫНЫШСЫЗДАНДЫРУ Тынышсыздандыру етістігінің қимыл атауы.

ТЫНЫШСЫЗДАНУ¹ з. а. т. Мазасыздық, беймазалық.

ТЫНЫШСЫЗДАНУ² Тынышсыздану етістігінің қимыл атауы.

ТЫНЫШСЫЗДЫҚ з. а. т. Беймаза болушылық, мазасыздық.

ТЫНЫШТАЛ = е. т. Дамыл табу, тыншу.

ТЫНЫШТАЛУ Тынышталу етістігінің қимыл атауы.

ТЫНЫШТАН = е. т. сөйл. **Тыныштал.**

ТЫНЫШТАНДЫР = е. т. Тыныш күйге түсіру, жанын жай таптыру.

ТЫНЫШТАНДЫРУ Тыныштандыру етісті- гінің қимыл атауы.

ТЫНЫШТАНУ Тыныштану етістігінің қимыл атауы.

ТЫНЫШТАТ = е. т. Тыныш күйге түсіру, жай- ландыру.

ТЫНЫШТАТУ Тыныштату етістігінің қимыл атауы.

ТЫНЫШТЫ с. н. Ыңғайлы, жайлы.

ТЫНЫШТЫҚ з. а. т. 1. Тым-тырыстық, жым- жырт болушылық. 2. м. а. т. Қозалысыз, тұрақты. 3. а. у. с. Ел арасындағы жақсы қарым-қатынас, бейбітшілік. 4. Алаңсыздық, жайбарақаттық.

Тыныштығын алды. Тынышын кетірді, мазасын алды. **Тыныштығы табылды.** Тыныштанды, тын- шыды. **Тыныштық алды.** Тынышталды, тынышты. **Тыныштық белдемі.** экол. Адамдардың демалуы немесе олардың физиотерапиялық емделуі үшін жағдай жасау мақсатымен техногендік әсерлердің мүмкіндігіне ең аз немесе абсолют аз режимі орна- тылған аумақ. **Тыныштық бермеді.** Маза бермеді, мазасын алды. **Тыныштық болмады [бола ма?].** Тыным таппады, тынышмады. **Тыныштық бітті.** Тынышы кетті, мазасызданды. **Тыныштық жоқ.** Айғай-шу, дабыра. **Тыныштық зонасы.** геогр. Тыныштық аймағы (географиялық экватордың солтүстігінен әрі қарай жатқан төменгі қысым зонасы). **Тыныштық кетті.** Мазасы кетті, маза- сызданды. **Тыныштық [жүзін] көрмеді.** Тыным таппады, дамыл көрмеді. **Тыныштық қылды.** Жайына жүрді, ешкімге килікпеді, соқтықпады. **Тыныштық қашты.** Берекесі кетті, мазасызданды, бейберекетсіздікке тап болды. **Тыныштық орнады.** Тынышталды, бейбітшілік орнады. **Тыныштық па? Жай ма, не бүлінді? деген** мағынадағы сөзқолданыс.

Тыныштық пердесін айырды. бейн. Жым-жырт- тықты, тыныштықты бұзды. **Тыныштық тапты.** Тынышты, тыным алды. **Тыныштық таппады.** Тыным көрмеді, көңілі жай таппады. **Тыныштықтан безді.** Тыныштықты қаламады, елдің тынышын бұзды. **Тыныштықты қашырды.** Мазасын кетірді, мазалады. **Тыныштық үйкелісінің коэффициенті.** ф. и. з. Тыныштық үйкелісі күшінің, бір денені екін- шісіне қысатын жүктемені түсірген кезде пайда болатын және олардың тиісу бетіне перпендикуляр бағытталған реакция күшіне қатынасы. **Тыныштық іздеді.** Тыныш жүргізі келді, тыным тапқысы келді.

ТЫНЫШТЫҚСЫЗ с. н. Дамылсыз, үздіксіз.

ТЫНЫШЫРАҚ с. н. Ұ-шусыз, жайлырақ.

ТЫҢ: тың тыңдады. Құлақ тосты, біреудің

сөзін аңдыды.

ТЫҢ² с. н. 1. Қайраты қайтпаған, қуатты, әлеуетті. // Тыңайған күй, қуаттанған қалы. 2. Ширақ, тысық.

ТЫҢ³ с. н. 1. Бұрын пайдаланылмаған, егін салынбаған (жер). 2. Соны, жаңа. // Жаңа екпін, серпіліс, қарқын.

Тың асуларды бағындыру. көтер. Бола- шақтың игі істерін жүзеге асыру, игі мақсаттарға жету. **Тыңға түрен салды.** Жаңадан бастады. **Тың дала.** Адам баласы игермеген, бос жатқан кең жер. **Тың игеру.** тар. совет. КСРО-да астық өнімін арттыру мақсатымен 1954–64 жылдар аралығын- да жүзеге асырылған мемлекеттік іс-шара. **Тың жер.** а) Жырттың егін егілмеген жер. ә) Әлі зерт- телмеген аймақ, өлке. **Тың көтерді.** Тың жатқан жерді игерді. **Тың ормандар.** экол. Адамның ша- руашылық әрекетінің тікелей немесе жанама әсері тиімеген орман. **Тың түяқ.** Әлді, қуатты, ширақ.

Тың *Мініс ат.*

Тыңай = е. т. егіншар. Топырақтың түрлі бактериялық тыңайтқыштарды бойына жинап құнарлануы, егін шығымдылығының артуы. 2. а. у. с. Демалу, тынығу, әлдену. 3. а. у. с. Күшею, зорау. 4. а. у. с.

Тыңайған жер. экол. Топырағын өңдеу тоқтатылып, табиғи өсімдіктер қалына келетін, тасталған алқап.

Тыңайт = е. т. 1. Жерді құнарландыру, баптау. 2. а. у. с. Жігерлендіру, күш беру.

Тыңайтқыш з. а. т. хим. 1. Ауылшаруашы- лығында және балық өсіруде мәдени өсімдіктердің түсімділігін және тозаңдағы балық өнімділігін арттыру үшін қолданылатын бейорганикалық және органикалық заттектер. 2. егіншар. Өсімдіктердің жақсы өсіп дамуы үшін, топырақтың сапасын арттыру үшін пайдаланылатын минерал зат.

Тыңайту Тыңайт етістігінің қимыл атауы.

Тыңайтыл = е. т. Құнарландырылу, тыңайтқыш себілу.

Тыңайтылу Тыңайтыл етістігінің қимыл атауы.

Тыңгер з. а. т. Тың жерді игеруші.

Тыңғылықты с. н. Істеген ісіне тия- нақты, ұқыпты, мұқият.

Тыңғылықтылық з. а. т. Ұқыптылық, тиянақтылық.

Тыңда = е. т. 1. Құлақ қою, есту. 2. а. у. с. Мән беру, ұғу, зер салу.

Тың тыңдады. Құлақ сап дыбыс тыңдады.

Тыңдағыш с. н. Тыңдауға құмар, тыңдағанды жақсы көретін. // Тыңдайтын, тыңдаушы адам.

Тыңдал = е. т. Құлақ салыну, естілу, ден қойылу.

Тыңдалу Тыңдал етістігінің қимыл атауы.

Тыңдаңқыра = е. т. 1. Құлақ қоя түсу, естіңкіреу. 2. Сөзге мән беру.

Тыңдаңқырау Тыңдаңқыра етістігінің қимыл атауы.

Тыңдарлық с. н. Тыңдауға тұрарлық, естірлік, құлақ саларлық.

ТЫҢДАС= е. т. 1. *Құлақ түрісу, есту.*
2. а. у. с. *Ден қойысу, көңіл бөлу.*

ТЫҢДАСУ Тыңдас етістігінің қимыл атауы.

ТЫҢДАТ= е. т. 1. *Естірту, құлаққа жеткізу.*

2. а. у. с. *Айтқан сөзін өткізу, көңіл бөлдіру.*
3. а. у. с. *Құлақ салдыру, назар аударту.*

ТЫҢДАТТЫР= е. т. *Естірту, көңіл бөлгізу.*

ТЫҢДАТУ Тыңдат етістігінің қимыл атауы.

ТЫҢДАТЫЛ= е. т. *Естірілу, құлаққа естілу, тыңдалу.*

ТЫҢДАТЫЛУ Тыңдатыл етістігінің қимыл атауы.

ТЫҢДАУ Тыңда етістігінің қимыл атауы.

1. *Құлақ қою, есту.* 2. а. у. с. *Мән беру, көңіл бөлу.*
Тыңдаудан тынбады. Тыңдай берді, жалықпай тыңдады.

ТЫҢДАУСЫЗ ү. с. т. *Тыңдалмай, мән берілмей.*

ТЫҢДАУШЫ зат. *Құлақ салушы, естуші.*

ТЫҢЖЕРШІ зат. тар. сов. *Тың жерді иеруші.*

ТЫҢҚИ= е. т. *Тамаққа тойып алу, тоя жеу.*

Тыңқия [кенірдектеп, сықия] тойды. *Ыңқылық ата ішіп-жеді.*

ТЫҢҚИЮ Тыңқи етістігінің қимыл атауы.

ТЫҢҚ-ТЫҢҚ елік. *Қайта-қайта тыңқылдап, келте шыққан дыбысты бейнелейтін сөз.*

Тыңқ-тыңқ еткізді. *Тыңқылдатты, домбыра шертті.*

ТЫҢҚЫЛДА= е. т. *Домбыраны жайлап қана тыңқ-тыңқ еткізіп шерту.*

ТЫҢҚЫЛДАҚ зат. *Тыңқ-тыңқ еткен дыбыс.*

ТЫҢҚЫЛДАТ= е. т. *Тыңқ-тыңқ еткізіп тарту.*

ТЫҢҚЫЛДАТУ Тыңқылдат етістігінің қимыл атауы.

ТЫҢШЫ зат. <нем. Spion> *Жасырын жүріп, тың тыңдаушы адам, жансыз.*

ТЫҢШЫЛЫҚ зат. 1. *Тыңшы міндетін атқарушылық, біреудің ізін бағушылық.* 2. с. а. с. и. *Өзін жіберген мемлекет, шетелдік ұйым үшін басқа мемлекеттің әскери, саяси-экономикалық негіздерін құпия мәліметтерді жинау, ұрлау және бұлдіру, жою әрекеттерін жасаушылық, қолға түсірген мәліметтерді шет мемлекеттер агентурасына беріп отыру істерімен айналысатын қауіпті қылмыстық жұмыстар жүргізушілік.*

Тың елік. *Бір істі тез орындағандағы сенімді, ылдым-жылдым қозғалысты бейнелейтін сөз.*

Тып еткізді. *Тездетті, шапшаңдатты. Тып етті.* *Бір істі жылдам, көз ілестірмей істеді; лып етті.*

ТЫП-ТЫЛСЫМ сын. *Жым-жырт, тып-тыныш.*

ТЫП-ТЫН сын. *Тып-тыныш, жым-жырт.*

ТЫПА-ТЫНЫШ сын. сөйл. **Тып-тыныш.**

ТЫП-ТИПЫЛ ү. с. т. *Із-түзсіз, жым-жылас.*

Тып-типыл етті. *Ізім-ғайым, жоқ қылды, құртты.*

ТЫП-ТИЯНАҚТЫ сын. *Тап-тұйнақтай, жинақты.*

ТЫП-ТЫҒЫЗ сын. 1. *Жиі өскен, қою.* 2. *Шымыр, тығыршықтай.*

ТЫП-ТЫНЫҚ сын. *Желсіз, тып-тыныш.*

ТЫП-ТЫНЫШ ү. с. т. 1. *У-шусыз, жым-жырт, тым-тырыс.* 2. а. у. с. *Қаннен-қаперсіз, алаңсыз, бейқам.*

ТЫП-ТЫҢ сын. *Құш-қуаты қайтпаған, денсаулығы жақсы, әлеуетті.*

ТЫП-ТЫП елік. *Істі тез, ылдым-жылдым орындаған икемді күрделі қозғалысты бейнелейтін сөз.*

Тып-тып басты. *Тыпың-тыпың басты, тыпыңдады.*

ТЫПЫЛДА= е. т. *Тып-тып етіп басу, жеделдету.*

ТЫПЫЛДАТ= е. т. *Тып-тып еткізу, тып-тып еткен дыбыс шығару.*

ТЫПЫЛДАТУ Тыпылдат етістігінің қимыл атауы.

ТЫПЫЛДАУ Тыпылда етістігінің қимыл атауы.

ТЫПЫҢ: **тыпың қақты.** *Тыпың-тыпың етіп басты, тепеңдеді.*

ТЫПЫҢДА= е. т. *Жеделдете басып, тыпың қағу.*

ТЫПЫҢДАТ= е. т. *Тыпың-тыпың еткізу, тепеңдету.*

ТЫПЫҢДАТУ Тыпыңдат етістігінің қимыл атауы.

ТЫПЫҢДАУ Тыпыңда етістігінің қимыл атауы.

ТЫПЫҢ-ТЫПЫҢ елік. *Аяғын тепеңдете басып, тыпыңдатқан жүрісті бейнелейтін сөз.*

ТЫПЫР елік. *Аяқтың тығырына ұқсас қысқа қатты дыбысты бейнелейтін сөз. Жан шыра тыпырлагандық.*

Тыпыр етпеді. *Тып етпеді, қозғалмады.*

ТЫПЫРЛА= е. т. 1. *Тыпыр-тыпыр ету, тыным таппай тытырышу.* 2. а. у. с. *Тосылу, бөгелу, қиналу.*

ТЫПЫРЛАС= е. т. *Тыпыр-тыпыр етісу.*

ТЫПЫРЛАСУ Тыпырлас етістігінің қимыл атауы..

ТЫПЫРЛАТ= е. т. *Тыпыр-тыпыр еткізу.*

ТЫПЫРЛАТУ Тыпырлат етістігінің қимыл атауы.

ТЫПЫРЛАУ Тыпырла етістігінің қимыл атауы.

ТЫПЫР-ТЫПЫР елік. *Қайта-қайта тытырылап, тытырлаған қимыл-қозғалысты бейнелейтін сөз.*

Тыпыр-тыпыр еткізді. *Тытырлатты, тыпыр-тыпыр еткен дыбыс шығартты.*

ТЫПЫРШУ Тыпыршы етістігінің қимыл атауы.

ТЫПЫРШЫ= е. т. 1. *Тытырлап қозғала беру, тыным таппау, мазасы кету.* 2. а. у. с. *Мазасыздану, мазасы кету.*

ТЫПЫРШЫТ= е. т. *Тыным таптырмау, мазасын алу.*

ТЫПЫРШЫТУ Тыпыршыт етістігінің қимыл атауы.

Тыр: **тыр жалаңаш.** а) *Үстінде ешқандай киімі жоқ, лыпасыз.* ә) экспр. *Үстіне киерге киімі жоқ; жоқшылық көріп, азын-тозан.*

Тыр[-дай] жалаңаш. *Үстінде лыпасы жоқ, анадан туғандай.*

ТЫРАҒАЙЛА= е. т. экспр. 1. *Әр жақтан лап қою, әркім өзінше ұмтылу.* 2. *Бет-бетімен, алды-артына қарамай зымта жөнелу.*

ТЫРАҒАЙЛАТ= е. т. *Бет-бетімен лап қойғызу; тықсырту.*

ТЫРАҒАЙЛАТУ Тырағайлат етістігінің қимыл атауы.

ТЫРАҒАЙЛАУ Тырағайла етістігінің қимыл атауы.

ТЫРАЙ= е. т. *Аяқ-қолын жазып жіберіп серейіп жату, сұлау.*

ТЫРАЙТ= е. т. *Сұлату, серейту.*

Тырайта салды. а) *Оп-оңай құлатып тастады.* ә) *Орнынан, қызметінен түсірді.*

ТЫРАЙТУ Тырайт етістігінің қимыл атауы.

ТЫРАҚАЙ сын. *Жүдеулеу келген, тырыбаған.*

ТЫРАҚАЙЛА= е. т. сөйл. **Тырағайлат.**

ТЫРАҚАЙЛАТ= е. т. сөйл. **Тырағайлат.**

ТЫРАҚАЙЛАТУ Тырақайлат етістігінің қимыл атауы.

ТЫРАҚАЙЛАУ Тырақайла етістігінің қимыл атауы.

ТЫРАҚАЙ сын. сөйл. **Тырақай.**

ТЫРАМТАШ зат. *Тарантас, атқа жегілетін екі доңгелекті жеңіл арба.*

ТЫРАН зат. зоол <лат. abramis brama> *Қазақстанда Каспий мен Арал теңіздерінің су алабында, Ертіс, Балқаш, Талас өзендерінде кездесетін тұқымтәрізділердің бір түрі.*

ТЫРАНАУЫҚ зат. жерг. *Қол тырма.*

ТЫРАҢ' зат. ө. с. сөйл. **Тыран.** (құмды жерде, ерте көктемде өсетін өсімдік).

ТЫРАҢ' елік. *Аяқ-қолды ербең еткізіп ебедейсіз қозғалғандағы қысқа қимылды бейнелейтін сөз.*

Тыраң асты. *Аяғы көктен келді, мұрттай ұшты, құлады. Тыраң етті. Жалп етіп құлады.*

ТЫРАҢДА= е. т. 1. *Аяқ-қолын ербеңдету, тырбыңдау.* 2. а. у. с. *Босқа әуре болу, далбасалау.*

ТЫРАҢДАС= е. т. 1. *Аяқ-қолын ербеңдетісу, тырбыңдасу.* 2. а. у. с. *Тыраштанып, күйбеңдесу; бірігіп тіршілік ету.*

ТЫРАҢДАСУ Тыраңдас етістігінің қимыл атауы.

ТЫРАҢДАТ= е. т. *Ербеңдету.*

ТЫРАҢДАТУ Тыраңдат етістігінің қимыл атауы.

ТЫРАҢДАУ Тыраңда етістігінің қимыл атауы.

ТЫРАҢ-ТЫРАҢ елік. *Аяқ-қолды қайта-қайта сермегендегі немесе құлағандағы қайталама қимылды бейнелейтін сөз.*

Тыраң-тыраң етті. *Аяқ-қолын тырбаң-тырбаң еткізді, қақты.*

ТЫРАПАЙ: **тырапай асты.** сөйл. *Жалп етіп құлады, мұрттай ұшты.*

ТЫРАПАЙ: **тыраппай асты.** сөйл. **Тырапай асты.**

ТЫРАУ елік. *Тырнаның шығаратын үніндегі қысқа дыбысты білдіретін сөз.*

ТЫРАУЛА= е. т. *Тырнардың тырау-тырау деп үн шығаруы.*

ТЫРАУЛАУ Тыраула етістігінің қимыл атауы.

ТЫРАШ сын. *Қолында барды шашатын, тыртақ, бос мақтан.*

ТЫРАШПАН зат. жерг. *Төрт доңгелекті, қоратты арба.*

ТЫРАШАП= е. т. *Бөспелікке салынып, босқа тыртақтау, мақтану.*

ТЫРАШТАН= е. т. 1. *Бөспелікке салыну, бос мақтану, құр шашылу.* 2. *Күйбеңдеу, әуре-сарсаңа салыну.*

ТЫРАШТАНУ Тыраштан етістігінің қимыл атауы; *құр-бос әуруге түсу.*

ТЫРАШТАУ Тырашта етістігінің қимыл атауы.

ТЫРАШТЫҚ зат. *Қолда барды орынсыз шашушылық.*

ТЫРАЮ Тырай етістігінің қимыл атауы.

ТЫРБАҚ сын. *Тырбыш өскен, аласа, тырбық.*

Тырбақ бүт. *Қысқа, қысқы аяқты.*

ТЫРБАЛА= е. т. *Тырмысып, тірнектеу, әрекет ету.*

ТЫРБАЛАҢ елік. *Тырбың-тырбың еткен созылыққы қозғалысты бейнелейтін сөз. // Тырбаң-тырбаң етушілік.*

Тырбалаң қақты. *Аяқ-қолын ербеңдетіп, тырбаңдады.*

ТЫРБАЛАҢ-ТЫРБАЛАҢ елік. *Тырбаң-тырбаң еткен созылыққы қайталама қозғалысты бейнелейтін сөз.*

ТЫРБАЛАҢДА= е. т. *Тырбың-тырбың ету, тырбаңдау.*

ТЫРБАЛАҢДАУ Тырбалаңда етістігінің қимыл атауы.

ТЫРБАҢ= е. т. *Ұмтылу, әрекеттену, талтыну, тырысу.*

ТЫРБАҢУ Тырбан етістігінің қимыл атауы.

ТЫРБАНЫС зат. *Тырысушылық, ұмтылыс, қимыл-әрекет.*

ТЫРБАНЫС= е. т. *Бірігіп әрекеттену, тырысу.*

ТЫРБАНЫСУ Тырбаныс етістігінің қимыл атауы.

ТЫРБАҢ елік. *Қол-аяқты ербең еткізіп тез қозғалтқандағы қысқа қимылды бейнелейтін сөз. // Бітпейтін күйбең тіршілік. (Ф.Мүсірепов,*

ТЫРБАҢДА= е. т. 1. *Тырбаң-тырбаң ету, қол-аяғын ербеңдету.* 2. а. у. с. *Тырбану, қолынан келгенше тырысу.* 3. а. у. с. *Кең сермей алмай, қысылып қалу; жетілмеу.*

ТЫРБАҢДАС= е.т. 1. Тырбаң-тырбаң етісу. 2. ауыс. Тырбанысу, бірге тырысу.

ТЫРБАҢДАСУ Тырбаңдас етістігінің қимыл атауы.

ТЫРБАҢДАТ= е.т. Тырбаң-тырбаң еткізу, қол-аяғын ербең еткізу.

ТЫРБАҢДАУ Тырбаңда етістігінің қимыл атауы. 1. Тырбаң-тырбаң ету, қол-аяғын ербеңдету.

2. ауыс. Тырысу, тырмысу, тыраштану.

ТЫРБАҢ-ТЫРБАҢ елік. Қол-аяқты ербең-ербең еткізіп қозғалғандағы қайталама қимылды бейнелейтін сөз.

Тырбаң-тырбаң етті. Аяқ-қолын ербеңдетіп тырбыңдады.

ТЫРБИ= е.т. 1. Аласа болып өсу. 2. Ет алмай, құр сүйек болу, тырштыу.

ТЫРБИТ= е.т. Аласа ету, быртиту.

ТЫРБИТУ Тырбыт етістігінің қимыл атауы.

ТЫРБИЮ Тырби етістігінің қимыл атауы.

ТЫРБЫҚ сын. 1. Тырбыып өспей қалған, жатаған. 2. ауыс. Бырбиган, қысқа.

Тырбық ағаштар. геогр. Ағаштар мен бұталардың жер бауырлай өсетін аласа түрлері, жынғыл түзеді. **Тырбық қарағай.** ө.с. Тасты жерде, тауда өсетін қарағайдың бойы аласа түрі.

ТЫРБЫҚҚЫЛША зат. ө.с. <лат. fedtchenkei pauls> Өте биік жерде өсетін сарғылт-жасыл түсті қылшаның бір түрі.

ТЫРБЫҚАЙ сын. Ұзын емес, аласа, тырбық.

ТЫРБЫҚТАЛ= е.т. сөйл. **Тырбықтан.**

ТЫРБЫҚТАЛУ Тырбықтал етістігінің қимыл атауы.

ТЫРБЫҚТАН= е.т. Тырбыып өспей қалу.

ТЫРБЫҚТАНУ Тырбықтан етістігінің қимыл атауы.

ТЫРБЫҚ-ТЫРБЫҚ сын. Аласа, бырбиган, быртық-быртық.

ТЫРБЫН= е.т. Шамасы келгенше, әлі жеткенше тырысу, талаптану.

ТЫРБЫНУ Тырбын етістігінің қимыл атауы. **ТЫРБЫҢ** елік. Қол-аяқты сермегендегі қысқа қимылды бейнелейтін сөз. // Тырысқандағы қимыл-әрекет, тырбаң.

Тырбың қақты. Аяқ-қолын ербеңдетті.

ТЫРБЫҢДА= е.т. Тырбың-тырбың ету; күйбеңдеу; тырысу, тырмысу.

ТЫРБЫҢДАТ= е.т. Ербеңдету, тырбың-тырбың еткізу.

ТЫРБЫҢДАТУ Тырбыңдат етістігінің қимыл атауы.

ТЫРБЫҢДАУ Тырбыңда етістігінің қимыл атауы.

ТЫРБЫҢ-ТЫРБЫҢ елік. Ербең-ербең, қол-аяқты қайта-қайта сермегендегі қимылды бейнелейтін сөз.

ТЫРҒАҢДА= е.т. Тырбаңдау.

ТЫРДАЙ: тырдай жалаңаш. Тыр жалаңаш, киімсіз, лыпасыз.

ТЫРДУ зат. зоол. <лат. burhinidae> Тырна тәрізділер отрядының бір тұқымдасы.

ТЫРЖАҢДА= е.т. экспр. 1. Бет-аузын қисайту. 2. Езуге керу, құлу.

ТЫРЖИ= е.т. 1. Қатпарланып қыртыстану, тырысу. 2. ауыс. Жақтырмау, тыжырыну.

ТЫРЖИТ= е.т. 1. Қатпарландыру, тырыстыру, қыртыстандыру. 2. ауыс. паралингв. Жақтырмау, тыжырыну; бір нәрсені ұнатпағанды, жаратпағанды білдіру үшін бет-аузын жиыру арқылы білдіретін ишаратты жасау.

ТЫРЖИТУ Тыржит етістігінің қимыл атауы; тыжырыну.

ТЫРЖИБЫС= е.т. Бет-аузын қисайтып, ұнатпаған кейіс білдірісу.

ТЫРЖИБЫСУ Тыржибыс етістігінің қимыл атауы.

ТЫРЖИЮ Тыржи етістігінің қимыл атауы.

ТЫРЖЫҢ елік. Бет-ауыздың жиырылғандағы қысқа қимылын бейнелейтін сөз.

Тыржың етті [еткізді]. Бет-аузын қисайтты; тыржиды.

ТЫРЖЫҢДА= е.т. Бет-аузын тыржиты; ұнатпау, жақтырмау.

ТЫРЖЫҢДАС= е.т. Ұнатпаған, жақтырмаған кейіп танытып, бет-аузын тыржитысу.

ТЫРЖЫҢДАСУ Тыржыңдас етістігінің қимыл атауы.

ТЫРЖЫҢДАТ= е.т. Бет-аузын қисайтқызу. **ТЫРЖЫҢДАТУ** Тыржыңдат етістігінің қимыл атауы.

ТЫРЖЫҢДАУ Тыржыңда етістігінің қимыл атауы.

ТЫРЖЫҢҚҰЛАҚ зат. бот. ө.с. <лат. morchella> Саңырауқұлақтың жалпақ және қылқан жатырақты ормандарда өсетін жеуге жарамды түрі.

ТЫРИ= е.т. Серейіп жату, тыраю.

ТЫРИҒАН сын. Тыртыған арық, жүдеу.

ТЫРИЮ Тыри етістігінің қимыл атауы.

ТЫРҚ елік. 1. Тар жермен қысылып шыққан ауаның, желдің қысқа дыбысын білдіретін сөз. 2. Қысылып шыққандағы қысқа күлкіні білдіретін сөз.

Тырқ еткізді. қарап. Арт жағынан жел шығарды, осырды. **Тырқы жазылды.** Тырысып-қырысқан жаман мінезінен арылды, көңілі жадырады, жайланды.

ТЫРҚАҚТА= е.т. экспр. Тырқ-тырқ етіп құлу.

ТЫРҚАҚТАУ Тырқақта етістігінің қимыл атауы; ретсіз құлу.

ТЫРҚИ= е.т. сөйл. **Тырай.**

ТЫРҚИЮ Тырқи етістігінің қимыл атауы.

ТЫРҚ-ТЫРҚ елік. 1. Тар жермен қысылып шыққан ауаның немесе желдің қайталама дыбысын білдіретін сөз. 2. Қысылып күлгендегі қайталама дыбысты білдіретін сөз.

Тырқ-тырқ етті. Даусын онша қатты шығармай қысылып құлді.

ТЫРҚЫ сын. сөйл. Сараң, қытымыр.

Тырқы жазылды. Тырысып-қырысқан жаман мінезінің сазайын тартты.

ТЫРҚЫЛ зат. Тырқ-тырқ еткен күлкі. **Тырқы қақты.** Бос мақтанды.

ТЫРҚЫЛАН= е.т. экспр. Босқа шашылу, бекер мақтаңу.

ТЫРҚЫЛАНУ Тырқылан етістігінің қимыл атауы.

ТЫРҚЫЛДА= е.т. 1. Қайта-қайта құлу, сықылықтау. 2. жағымсыз. Бей-берекет құлу.

ТЫРҚЫЛДАҚ сын. Тырқ-тырқ күлетін, күлегеш.

ТЫРҚЫЛДАҚ зат. зоол. <лат. turdus> Далалы жерлерді мекендейтін ұсақ құс.

ТЫРҚЫЛДАТ= е.т. Тырқ-тырқ еткен дыбыс шығарту; тырқ-тырқ еткізіп айдау.

ТЫРҚЫЛДАТУ Тырқылдат етістігінің қимыл атауы.

ТЫРҚЫЛДАУ Тырқылда етістігінің қимыл атауы.

ТЫРҚЫРА= е.т. Бет-бетіне бытырау, жан-жаққа қарай зыта жөнелу, тарап кету.

Тырқырай қашты. Жан-жағына қарамай зыту, қатты қорыққанынан бет-бетіне бытырау.

ТЫРҚЫРАТ= е.т. Жанын қоймай құу.

ТЫРҚЫРАТУ Тырқырат етістігінің қимыл атауы.

ТЫРҚЫРАУ Тырқыра етістігінің қимыл атауы.

ТЫРЛА= е.т. Тырмалау, тырналау.

ТЫРЛИ: тырли қатпа. сөйл. Жыламсақ, қытымыр, сараң.

ТЫРМА зат. 1. Топырақты майдалау үшін, шоп жинау үшін пайдаланылатын машина, тракторға немесе өзгеше, атқа жегілетін темір тісті ауылшаруашылық құрал. 2. Шабылған шопті жинау үшін, үй, қорамаңыдағы шоп-шаламды тазарту үшін пайдаланылатын қол құрал.

ТЫРМАЛА= е.т. 1. Тырнағымен сыру, тырналау. 2. Топырақты тырмамен қопсытып өңдеу.

ТЫРМАЛАН= е.т. Тырмамен қопсытылу.

ТЫРМАЛАНУ Тырмалан етістігінің қимыл атауы.

ТЫРМАЛАТ= е.т. Тырмамен қопсыту.

ТЫРМАЛАТТЫР= е.т. Тырмамен қопсыттыру.

ТЫРМАЛАТТЫРУ Тырмалаттыр етістігінің қимыл атауы.

ТЫРМАЛАТУ Тырмалат етістігінің қимыл атауы.

ТЫРМАЛАУ Тырмала етістігінің қимыл атауы; тырмамен жерді қопсыту. // егін шар. Топырақты майдалап, қопсытып және бетін тегістеуге арналған шаруашылық құралмен жер өңдеу тәсілі.

ТЫРМАУЫШ зат. сөйл. **Тырнауыш.**

ТЫРМАШЫ зат. Тырмамен айдалған жердің топырағын майдалаушы адам.

ТЫРМЫС= е.т. 1. Бір нәрсеге әлі жеткенше талыну, тырбыңдау. 2. Сүйену, жабысу, таяну, қол созу. 3. Ұмтылу, жетуге тырысу.

ТЫРМЫСУ Тырмыс етістігінің қимыл атауы; ұмтылу.

ТЫРМЫШТА= е.т. Бір нәрсені көлденеңінен және тігінен буу.

ТЫРМЫШТАН= е.т. Бір нәрсенің көлденеңінен, тігінен буылуы. // Буытық-буынтық болу.

ТЫРМЫШТАНУ Тырмыштан етістігінің қимыл атауы.

ТЫРМЫШТАУ Тырмышта етістігінің қимыл атауы.

ТЫРНА зат. 1. Мойны ұзын, аяқтары сырған, ірілеу келген жыл құсы. 2. этн. Қазақ түсінігінде пайдасы аз, еті дәмсіз, ұлы болғандықтан аңшылықпен ауланбайтын, суда жүзе алмайтын қыр құсы. 3. зоол. <лат. grus> Батпақты, шалғынды және далалы жерлерді мекендейтін тырна тәрізділер отрядының бір туысы.

Тырнадан би сайлады. Ашкөз, ессізге биліктің тізгінін берді. **Тырна көшті** [қайтты]. Тырнарлар жылы жаққа қарай топтанып ұшты.

ТЫРНА= е.т. 1. Адамның денесінде тырнақтың ізі қалу, тырнақпен осып тұсу. 2. ауыс. Жанын жаралау.

ТЫРНАҒЫШ зат. этн. Тері илейтін теріші құралы.

ТЫРНАДАЙ сын. Тырна сияқты. // Тырнаға ұқсап.

ТЫРНАҚ зат. 1. Аяқ-қолының ұшындағы қатты және өткір өсінді. 2. Аңның, құстың аяқтарындағы үшкір, имген мүіз түзімді өткір өсінді. 3. Мұзда және мұздақты беткеймен өрмелегенде аяқтың тайып кетпеуіне қажетті альпинистердің аяқкіміне бекітілетін арнайы жабдық. 4. ауыс. Басқа түскен жағымсыз жағдай, біреудің үстемдігі, жәбірі, қорлығы деген мағынада. 5. Шананың табаны мен үстіңгі тақпайдың арасындағы қысқа тіреу ағаштар. 6. Шамның шынысын кигізетін жері. 7. Үйдің сыртын жаңбыр шаймас үшін төбеден салған қамыс, қарағай. 8. Үйдің іргетасы.

Тырнағына алмады. Түкке жаратпады, менсінбеді. **Тырнағынан садаға кетті.** Татымады, біреумен салыстырғанда, оған лайық болмады, теңдес келмеді. **Тырнағынан шыға алмады.** Азабынан құтыла алмады. **Тырнағына тұрмады** [татымады]. Деңгейіне келмеді, лайықты болмады. **Тырнағына түсті** [ілікті]. Қармағына ілінді, тұтылды. **Тырнағын батырды** [бұрды]. а) Зорлық көрсетті, күштеді, үстемдік жасады. ә) Жаралы етті; аямады. **Тырнағын салды.** Бұрды. **Тырнағы саусағына жабысты** [мұқады]. Қартайды, денесі солды. **Тырнағы ілікті.** Бір нәрсеге қолы жетті. **Тырнақ астынан кір іздеді.** Бәле құды, жаманшылық іздеді. **Тырнақ астынан кір іздеуші.** Бәле іздеуші, жаманшылық құған адам. **Тырнақ көбесі.** Аяқ-қолдың басындағы қатты өскіннің етке жабысқан жері, тырнақ пен еттің арасы. **Тырнақ іліктірді.** Қол жеткізді.

ТЫРНАҚАЛДЫ сын. Ең алғашқы, тұңғыш (табыс, туынды т.б.).

ТЫРНАҚҮЛ зат. өс. Қымызыгүлдің бір түрі; дәрілік қымызыгүл. Үйде өсірілетін хош иісті, біржылдық, дәрілік өсімдік.

ТЫРНАҚАТАР сын. Тырнадай тізілген, қаз-қатар.

Тырнаның басын кемірді. Есалаңданды, есінен адасты.

ТЫРНАҚАТАР зат. қолөнер. Тырнаққа ұқсас үш бұрышты құрақшалар.

ТЫРНАҚҰТАН зат. зоол. <лат. threskiornithidae> Негізнен тропиктік және қоңыржай аймақтарды мекендейтін дегелек тәрізділер отрядының бір тұқымдасына жататын құс.

ТЫРНАҚҚЫЛ зат. жерг. Үзік жиегіне жасалай тігілген үлкендігі алақандай кішкене киіз.

ТЫРНАҚТАЙ сын. Кішкентай, құрттай.

ТЫРНАҚТАП: тырнақтап жинады. Там-тұмдап, аз-аздан мұқият жиды.

ТЫРНАҚТЫ сын. 1. Тырнағы өскен. 2. Тырнағы бар, тырнағы өткір (аң, құс). 3. ауыс. Азулы, озбыр. // Азулы, озбыр, адам.

ТЫРНАҚША зат. лингв. Цитатаның, төл сөздердің, газет-журнал аттарының және өз мағынасында қолданылмаған сөздердің екі жағынан қойылатын жазба мәтіннің шартты белгісі.

ТЫРНАҚШӨП зат. өс. <лат. seseli> Ша-тырша гүлділер тұқымдасына жататын, екі не көпжылдық шөптесін өсімдік.

ТЫРНАЛ ет. Сырылду, жырылду.

ТЫРНАЛА= ет. Тырнақты батырып қайта-қайта тырнау. 2. ауыс. Тырнаштау, тырбану, тырысу.

ТЫРНАЛАУ Тырнала етістігінің қимыл атауы.

ТЫРНАЛУ Тырнал етістігінің қимыл атауы. Тырналуы бойынша қаттылық. кен. Материалдың бетін белгілі бір жағдайда стандарттық қиықпен тырнау арқылы анықталатын қаттылығы.

ТЫРНАС=ет. 1. Бірізін тырнау. 2. ауыс. Жүз шайысу, ұрысу.

ТЫРНАСУ Тырнас етістігінің қимыл атауы. **ТЫРНАТ**= ет. Тырнағын батырту.

ТЫРНАТӘРІЗДІЛЕР зат. зоол. <лат. gruiformes> Қазба қалдықтары эоценнен белгілі, жер шарында кең тараған құстардың бір отряды.

ТЫРНАТУ Тырнат етістігінің қимыл атауы.

ТЫРНАУ Тырна етістігінің қимыл атауы.

ТЫРНАУЫҚ зат. сөйл. Тырнауыш.

ТЫРНАУЫШ зат. Шабылған шөпті жинауға, жер оңдеуге арналған ағаш сапты қол құрал.

ТЫРНАШӨП зат. өс. сөйл. **Қасқыртабан.** **ТЫРП** елік. Аяқтың бір басқандағы тықырын білдіретін сөз.

Тырп еткізбеді. Орнынан қозғалтпады, тапжылтпады, қыбыр еткізбеді. **Тырп етпеді.** а) Қимылдамады, қозғалмады, тапжылмады. ә) Енжар болды, жалқауланды, амал қылмады, әрекеттенбеді. б) Қарсылық көрсетпеді, айтқанына көнді. **Тырп етті.** а) Қыбырлады, жыбыр етті, қозғалды. ә) Қарсыласты, қарсы тұрды.

ТЫРП-ТЫРП елік. Тыпыр-тыпыр етіп жүргендегі дыбысты білдіретін сөз.

ТЫРПЫЛ зат. Тырылдама басқан жүріс.

ТЫРПЫЛДА= ет. Тырп-тырп ету, сүйретілу.

ТЫРПЫЛДАҚ сын. Тырп-тырп етіп сүйретілген, тырылдаған.

ТЫРПЫЛДАТ= ет. Аяқты тырп-тырп еткізіп басу.

ТЫРПЫЛДАТУ Тырылдат етістігінің қимыл атауы.

ТЫРПЫЛДАУ Тырылда етістігінің қимыл атауы.

ТЫРС елік. Қатты заттың басқа қатты затпен соғылысқандағы тықырын білдіретін сөз.

Тыр еткен сыбыс [дыбыс] жоқ. Ешбір сыбыс, хабар-ошар болмады. **Тырс [қыбыр] еткен тірі жан [пенде] жоқ.** Қыбыр еткен адам, ешкім жоқ.

Тырс етпе. а) Үн қатпа, ләм деме; жұмған аузыңды ашпа деген мағынада. ә) Еш қам жеме, уайымдама. **Тырс етпеді.** Былқ етпеді, қозғалмады. **Тырс етті.**

а) Сырт ете түсті. ә) Қылт ете қалды, шырт етті, ашуланды.

ТЫРСА зат. өс. Қырда өсетін көпжылдық астықтұқымдас өсімдік; қылқан боздың дәні.

ТЫРСИ= ет. 1. Тырсылдап толу, құмпию, томпию. 2. ауыс. Терісіне сыймай ашулану, жарылып кете жаздау. 3. ауыс. Кеудесіне нан пісу.

ТЫРСИТ= ет. Тырсылдатып толтыру, томпиту.

ТЫРСИТУ Тырсит етістігінің қимыл атауы.

ТЫРСИЫС зат. сөйл. Қырсығушылық, қитар мінез көрсетушілік.

ТЫРСИЫС= ет. Тырсылдап томпиысу, бір-бірімен сөйлеспей, томсырайысу.

ТЫРСИЫСУ Тырсыс етістігінің қимыл атауы.

ТЫРСИЮ Тырси етістігінің қимыл атауы.

ТЫРС-ТЫРС елік. Сырт-сырт еткен, қатты затқа соғылғанда шығатын қайталама дыбысты білдіретін сөз.

Тырс-тырс етті. Сытыр-сытыр етті, тырсылдады.

ТЫРСЫҚ зат. өс. Далалы, құмды, шөлді жерлерде өсетін боздың (селеудің) бір түрі тарақбоз.

ТЫРСЫЛ зат. Сырт-сырт, тық-тық еткен дыбыс.

ТЫРСЫЛ-ГҮРСІЛ зат. Тарсылдап, гүрсілдеген дыбыс.

ТЫРСЫЛДА= ет. 1. Тырс-тырс ету, сыртылдау, тықылдау. 2. ауыс. Терісіне сыймай тығылду, тырсию, ісіну. 3. Томпаю, қампию, лықылдау.

ТЫРСЫЛДАТ= ет. Тырс-тырс еткізу.

ТЫРСЫЛДАТУ Тырсылдат етістігінің қимыл атауы.

ТЫРСЫЛДАУ Тырсылда етістігінің қимыл атауы.

ТЫРТАҚАЙ сын. экспр. қарап. 1. Жеңілтек, шошаңдап қалған (адам). 2. Бекер мал шашпақ, дарақы.

ТЫРТАҚТА= ет. экспр. қарап. 1. Шошаңдау, жеңілтектену. 2. Шамасы келмейтін, қолынан келмейтін нәрсеге әуре болу, бекер босқа тыраңдау.

ТЫРТАҚТАУ Тыртақта етістігінің қимыл атауы.

ТЫРТАҢ елік. Шошаңдаған қысқа қимылды бейнелейтін сөз. // Әурешілік, құрбосәбігерлік. 2. Өз әлін білмейтін тыртақай адам.

Тыртаң етті. Шошаң етті.

ТЫРТАҢДА= ет. Тыртаң-тыртаң ету, тырыңдау.

ТЫРТАҢДАТ= ет. 1. Тырбаңдату, тыртаң-тыртаң еткізу. 2. Бос әурелендіру.

ТЫРТАҢДАТУ Тыртаңдат етістігінің қимыл атауы.

ТЫРТАҢДАУ Тыртаңда етістігінің қимыл атауы.

ТЫРТАҢДЫҚ зат. Әлі келмейтін іске әуре болушылық, бекер босқа тыртаңдаушылық, тыраштық.

ТЫРТАҢ-ТЫРТАҢ елік. Шошаңдаған қайталама қимылды бейнелейтін сөз.

Тыртаң-тыртаң етті. Шошаңдады.

ТЫРТИ= ет. 1. Еті қашып тырбию, ару. 2. Қып-қысқа болып шолтию, тар болу.

ТЫРТИТ= ет. Шолтиту, қып-қысқа ету.

ТЫРТИТУ Тыртит етістігінің қимыл атауы.

ТЫРТИЮ Тырти етістігінің қимыл атауы.

ТЫРТЫҚ зат. Жазылған жара орнына, күйгек денеге пайда болған дақ, таңба. // Бетінде немесе денесінде көрінетін жараның орны, дағы бар адам.

ТЫРТЫҚТА= ет. Дақ түсіру, таңба салу, жарақаттау.

ТЫРТЫҚТАЛ= ет. Жазылған жараның тар-тылып, терінің жиырылуы.

ТЫРТЫҚТАЛУ Тыртықтал етістігінің қимыл атауы.

ТЫРТЫҚТАН= ет. Тыртыққа айналу.

ТЫРТЫҚТАНДЫР= ет. Тыртық қалдыру.

ТЫРТЫҚТАНДЫРУ Тыртықтандыр етістігінің қимыл атауы.

ТЫРТЫҚТАНУ Тыртықтан етістігінің қимыл атауы.

ТЫРТЫҚТАУ Тыртықта етістігінің қимыл атауы.

ТЫРТЫҚТАУ сын. Білінер-білінбес тыртығы бар.

ТЫРТЫҚША зат. Білінер-білінбес, болар-болмас кішкене тыртық.

ТЫРТЫҢ елік. **Тыртаң.** // Шолтиған киім киюшілік.

Тыртың етті. Жалбақтады, жағымсақтанды.

ТЫРТЫҢДА= ет. 1. Бекер босқа әуре боп тырбаңдау, тыраштану. 2. Бір нәрсені істеуге тырбыну, тырысу.

ТЫРТЫҢДАУ Тыртыңда етістігінің қимыл атауы.

ТЫРТЫҢ-ТЫРТЫҢ елік. **Тыртаң-тыртаң.**

Тыртың-тыртың етті. Шошаң-шошаң етіп қозғалды.

ТЫР-ТЫР елік. Екі қатты заттың үйкелісінен тырылдап шыққан дыбысты білдіретін сөз.

Тыр-тыр қасыды. Қышыған денені тырнақпен тырылдама тырнады.

ТЫР-ТЫРЛА= ет. Гүрілдеп, тырылдап дауыс шығару.

ТЫР-ТЫРЛАУ Тыр-тырла етістігінің қимыл атауы.

ТЫРТЫС= ет. 1. Кері тартыншақтап тырмысу, тырысу, қасарысу, қарысу. 2. Қыртыс-тыртыс болып құрысу; тыжыраю.

ТЫРТЫСТЫР= ет. 1. Қыртыстандыру. 2. Тыртытып тар киім кию.

ТЫРТЫСТЫРУ Тыртыстыр етістігінің қимыл атауы.

ТЫРТЫСУ Тыртыс етістігінің қимыл атауы.

ТЫРУ елік. Тырнаның үн шығарып, дыбыстағанын білдіретін сөз.

ТЫРУЛА= ет. Ұшып бара жатқан тырналардың үн шығаруы, қиқұлауы.

ТЫРУЛАУ Тырула етістігінің қимыл атауы.

ТЫРЫЛ зат. 1. Трактордың мәшиненің т.б. оталғанда, жүргенде гүрілдеп шыққан үні; дыбыс. 2. Автоматтың бытыр-бытыр үні, тарсылы.

ТЫРЫЛДА= ет. 1. Трактор, мәшине, мотоциклдің т.м. гүрілдеп, тыр-тыр етуі. 2. Автоматтың, пулеметтің тарсылдауы, бытырлауы.

ТЫРЫЛДАҚ сын. қарап. Тырылдағыш, зырылдақ. // Зу-зу еткен жылпос (адам).

ТЫРЫЛДАТ= ет. 1. Гүрілдеген дыбыс шығару. 2. Тарсылдаған, бытырлаған дыбыс шығару.

ТЫРЫЛДАТУ Тырылдат етістігінің қимыл атауы.

ТЫРЫЛДАУ Тырылда етістігінің қимыл атауы.

ТЫРЫМ-ТЫРАҚАЙ үст. сөйл. **Тым-тырақай.**

ТЫРЫС= ет. Бір істі орындуга әрекет ету, тырмысу, талаптану, ұмтылу.

ТЫРЫС= ет. 1. Қыртыс-тыртыс болып бүрісу, құрысу, жиырылып тартылу. // Тар болып тыртып тұру, жабысу. 2. ауыс. Жақтырмау, риза болмау, құрысу, қитарлану. 3. ауыс. Қытымьрлану, сараңдану, ештеңесін бергісі келмеу. 4. ауыс. Қартаю, денесі солу.

ТЫРЫСҚАҚ зат. Денені тырыстырып, құрыстырып, лоқсытып құстыра беретін өте жұқпалы, қатерлі ауру.

ТЫРЫСҚАҚ сын. Болмашы нәрсеге ашулана қалатын, қитар, қыңыр (кісі).

ТЫРЫСҚАҚТЫҚ зат. *Не болса соған мінез көрсетіп, тырысып қалушылық, қыңырлық, қиптарлық.*

ТЫРЫСҚАНДЫҚ зат. Ұмтылғандық, талаптанғандық.

ТЫРЫСҚЫШ сын. Қандай да бір істі тындыруға әрекет еткіш, соған ұмтылғыш, талаптанғыш.

ТЫРЫСТЫР= е.т. Құрыстыру, жиырылтып тартылту.

ТЫРЫСТЫРУ¹ Тырыстыр¹ етістігінің қимыл атауы;

ТЫРЫСТЫРУ² Тырыстыр² етістігінің қимыл атауы.

ТЫРЫСУ¹ Тырыс¹ етістігінің қимыл атауы;

ТЫРЫСУ² Тырыс² етістігінің қимыл атауы.

ТЫРЫСУШЫ зат. Қандай да бір істі орындауға әрекет жасаушы, соны істеуге ұмтылушы, талаптанушы.

ТЫРЫСУШЫЛЫҚ зат. Қандай да бір істі орындауға әрекет етушілік, соған ұмтылушылық, талаптанушылық.

ТЫРЫСЫП-БҮРІС= е.т. Денесі қырысып жиырылу.

ТЫРЫСЫП-БҮРІСУ Тырысып-бүріс етістігінің қимыл атауы.

ТЫРЫСЫП-ҚҰРЫС= е.т. 1. Жиырылу, тартылу. 2. ауыс. Тыржып-қыржыю, тыжырыну.

ТЫРЫСЫП-ТЫРМЫС= е.т. Тырбанып-тырысу, талпынып жанталасу.

ТЫРЫСЫП-ТЫРМЫСУ Тырысып-тырмысу етістігінің қимыл атауы.

ТЫС¹ зат. 1. Үйдің сырты, сырт жақ, дала. 2. Сырт, шет, бөлек; тысқары. 3. ауыс. Адамның сыртқы пішіні, көзге көрінген жағы, келбеті. // Қатыссыз, ада, сыртында. 4. ауыс. Қоғам, шетел, басқа жұрт.

Тысқа шықты. а) Үйдің, ғимараттың, үймереттің сыртына бет алды. ә) эвф. Дәретханаға барды, дәрет сындырды.

ТЫС² зат. Заттың сыртқы қабы, қаптаған сырты, мұқаба.

ТЫСҚАП зат. Дәптердің сыртын қаптайтын қағаз немесе целлофан.

ТЫСҚАРҒЫ сын. Сыртқы, шеткі.

ТЫСҚАРЫ үст. 1. Сырт жерде, далада. 2. Алыс, қашық жер, шет жақ, аулақ. // Шет, сырт қалған, бөлектетілген. // Сыртындағы, қоршауындағы. // Енбей, бөлек, өз алдына дербес. // Бір нәрсенің ауқымынан, шеңберінен шығып кететін, оның аясына сыймайтын.

ТЫСҚАРЫДА үст. Сыртта; далада.

ТЫСҚАЯҚ сын. Тіс қаққан қу, сырдақ.

ТЫСҚЫ үст. Сыртқы, сыртқарғы.

ТЫССЫЗ сын. Тысы жоқ, тысталмаған.

ТЫСТА¹ үст. 1. Сыртта, далада, есік алдында, үй тысында. 2. Қоршаған ортада, сырт әлемде.

ТЫСТА²= е.т. Затты, сырт киімді матамен, терімен т.б. қаптау, тыс салу.

ТЫСТАЛ= е.т. Матамен т.б. қапталу, тыс салыну.

ТЫСТАЛУ Тыстал етістігінің қимыл атауы.

ТЫСТАМА зат. құр. Қаптауға арналған материал.

ТЫСТАТ= е.т. Қапталу, тыс салғызу.

ТЫСТАТУ Тыстат етістігінің қимыл атауы.

ТЫСТАУ¹ Тыста¹ етістігінің қимыл атауы.

ТЫСТЫ сын. Сыртынан тыстық қапталған, тысталған.

ТЫСТЫҚ сын. Киімді тыстауға, қаптауға лайық, тыс боларлық. // Киімді тыстауға, қаптауға лайық мата, тері т.б.

ТЫСЫН зат. окказ. Ауқым; несібе.

ТЫСЫР елік. Жүргенде, қозғалғанда шығатын дыбысты, тықырды білдіретін сөз.

ТЫСЫРАЙ= е.т. Әлдеқандай боп тырсию, сазбеттену.

ТЫСЫРАЮ Тысырай етістігінің қимыл атауы.

ТЫСЫРЛА= е.т. Тысыр-тысыр етіп үн, дыбыс шығару.

ТЫСЫРЛАТ= е.т. Тысыр-тысыр еткізу, тырсылдату.

ТЫСЫРЛАТУ Тысырлат етістігінің қимыл атауы.

ТЫСЫРЛАУ Тысырла етістігінің қимыл атауы.

ТЫСЫРСЫЗ сын. Тысырлаған, тықырлаған дыбыс шығармай, дыбыссыз.

ТЫСЫР-ТЫСЫР елік. Сырт-сырт, тыр-с-тырс еткен дыбысты білдіретін сөз.

ТЫТЫР зат. ө.с. Сұр қоңыр топырақты аймаққа өсетін, малға жұғымды, аласа өсетін өсімдік.

ТЫШ= е.т. қарап. Үлкен дәретке отыру; қи, нәжіс тастау.

ТЫШҚАҚ зат. 1. Малдан адамға, ауырған адамнан сау адамға жұғатын өте жұғымтал іш ауруы. 2. қарап. ауыс. Қолынан іс келмейтін нашар, жаман адам.

Тышқақ лағы жоқ. қарап. Бір де малы жоқ, дүниеден жұрдай. **Тышқақ лақ бітпеген** қарап. [байламаған]. Мал бітіп көрмеген, түгі жоқ, жарлы. **Тышқақ тиді.** Іш ауру келді. **Тышқақ тиді.** Іші өтті, тышқақтап ауырды.

ТЫШҚАҚТА= е.т. қарап. Іші бұзылып, тышқақ ауруына шалдығу, тышқақ болу.

ТЫШҚАҚТАУ Тышқақта етістігінің қимыл атауы.

ТЫШҚАН¹ зат. 1. Далалы жерді мекендейтін сүйір тұмсықты сүтқоректі жәндік. 2. ауылшар. Егістіктерге, азық-түлік қоймасына нуқсан келтіретін зиянкес кеміргіштер. 3. зоол. <лат. muridae> Синантропты ағзалар қатарына жататын, араларында космополиттері де (егеуқұйрықтар) кездесетін кеміргіштер отрядының бір тұқымдасы. 4. этн. Ескіше шығыс күртізбесі бойынша 12 жылдың ең бастапқы жылының аты. 5. Үй тышқаны. 6. ауыс. бейн. Кішкентай, ұсақшыл адам мағынасында.

Тышқан ауруы. вет. Шықымт безі шошудан білеуленіп, ісін кететін, көбіне жылқы малында болатын кесел. **Тышқан жорғалатпайды.** Пірі жанды қыбыр еткізбейді, қымылдаппайды. **Тышқан жылы.** Доңыз жылынан соң, сиыр жылынан бұрын келетін, 12 жылда бір рет қайталанып отыратын мүшел есебінің бірінші жылы. **Тышқан көз.** Сығырайған кішкене көз. **Тышқан көрген мысықтай.** бейн. Жиырылып, шашып. **Тышқан қажады.** Тышқан тісімен егеді, кемірді. **Тышқан мұрын қанатпады.** а) Мал соймады. ә) Біреуге зиян істемеді, қиянат жасамады. **Тышқан мысықпен ойнамайды.** Өлетін жерін біледі, әл-шамасына қарай қозғалады. **Тышқанның тықырын сезіп қойды.** Саққулақ, сергек. **Тышқанның ізіндей.** Тыш ұсақ, болар-болмас. **Тышқан ініне кіре алмай жүріп, құйрығына қалжуыр байлайды.** кекесін. Шамасына қарамай, қолынан келмейтін іс істейді деген мағынада.

ТЫШҚАН² зат. вет. **Тышқан ауруы.**

ТЫШҚАН³ зат. жаңа. и.ф. <ағыл. mouse> **Тінтуір** (белгілі бір бет бойынша орын ауыстыруы нәтижесінде қызмет етілетін жеке-дара ықшам құрылғы; графикалық ақпаратты енгізу манипуляторы; үстел бетімен жылжытқанда экрандағы меңзерді қозғалтатын, қолмен басқарылатын кішкене пішіні тышқан тәрізден құрылғы).

Тышқан меңзері. <ағыл. mouse cursor> Тышқан арқылы дисплей экраны бойынша орын ауыстыратын графикалық символ. **Тышқанмен сүйреу.** и.н.ф. <ағыл. drag and drop> Ерекшеленген үзіндіні тышқан меңзерінің соңынан ілестіріп жылжыту. **Тышқан мұрын қанатпады.** Мал соймады, елемеді. **Тышқан нұсқағышы.** и.н.ф. <ағыл. mouse pointer> Тышқан компьютерге қосылғанда және тышқан драйвері жұктелгенде әрқашан экранда тұратын белгі. **Тышқанның сезгіштігі.** и.н.ф. <ағыл. mouse

sensitivity> Тышқанның үстел бетіндегі орын ауыстыру жылдамдығы мен экран бетіндегі меңзердің жылжуы арасындағы өзара байланыстың сипаттамасы. **Тышқан төсемі.** и.н.ф. <ағыл. mouse pad> Ре-зеңке немесе пластикалық пластина. **Тышқан ініне кіре алмай жүріп, құйрығына қалжуыр байлады.** кекесін. Шамасына қарамай, қолынан келмейтін іс істейді деген мағынада.

ТЫШҚАНБҮРШАҚ [ор. мышный горошек] зат. б.от. Сивиржоңышқаның бір түрі; тышқан сивиржоңышқасы; құнды мал азығы.

ТЫШҚАНДАЙ сын. Кішкентай, титімдей; қаршадай. // Тышқанға ұқсап, тышқан сияқты болып.

ТЫШҚАНЖЕГІШ: тышқанжегіш қырғи. зоол. Ұсақ кеміргіштермен қоректенетін күңдізгі жыртқыш құс.

ТЫШҚАНҚОРЫҚ зат. Тышқанның бірнеше жерден қазып тасталған іні.

ТЫШҚАНҚҰЙРЫҚ зат. ө.с. Астық тұқымдасына жататын, сабағы сидам, тегіс. Жапырақтары ұзын әрі жіңішке көпжылдық шөптесін өсімдік.

Тышқанқұйрық баттауық. ө.с. <лат. impreata cylindrical> Астық тұқымдасына, баттауық тұқымдасына жататын біржылдық өсімдік.

ТЫШҚАНША үст. Тышқанға ұқсап.

ТЫШҚАНШАҚ зат. вет. Айыр түйелер мен азындаған түйелердің өрісте ұлы шөп жеп, улануы салдарынан болатын жүзіртпек ауруы.

ТЫШҚАНШЫ зат. Тышқан аулағыш (аң, құс туралы).

ТЫШҚАНШЫҚ зат. вет. Сиыр, жылқының құлақасты безінің төменгі тұсында, сагағында пайда болатын ісік.

ТЫШҚАНШЫЛА= е.т. 1. Тышқан сияқты әрекет істеу. 2. Тышқан аулау, тышқан ұстау. 3. ауыс. Болымсыз нәрсені кәсіп ету, ұсақ-түйекке үйір болу.

ТЫШҚАНШЫЛАУ Тышқаншыла етістігінің қимыл атауы.

ТЫШҚАНІЗ зат. қолөнер. Үш сызықтың арасымен немесе шаршы сызықтар арасымен тігілген тігіс түрі.

ТЫШҚЫРТ= е.т. Бір шыбықпен айдау, тықсыру.

ТЫШҚЫРТУ Тышқырт етістігінің қимыл атауы.

ТЫШТАҚАЙ зат. экспр. сөйл. **Тұштақай.** (Шолжан, жеңілтек, шошақай).

ТЫШТАЛАНДА= е.т. экспр. Әлдеқандай болып шектен тыс шошандау, құтыру.

ТЫШТАЛАНДАТ= е.т. экспр. Шектен тыс шошандату, құтырту.

ТЫШТАЛАНДАУ Тышталаңда етістігінің қимыл атауы.

ТЫШТАНДА= е.т. экспр. 1. Құтыру, шошандау, шолтандау. 2. Әлі білмей әлектену, құр босқа тыраштану.

ТЫШТАНДАУ Тыштанда етістігінің қимыл атауы.

ТЫШТИ= е.т. экспр. Өз әліне қарамай, әлдеқандай болып шікірею, тұштию.

ТЫШТИҢО Тышти етістігінің қимыл атауы..

ТЫШТЫМА зат. этн. 1. Бесіктойда баланың несібесі мол, тоқ болсын деп жасалатын ырым [жаңа туған нәрестені бесікке бөлер алдында бесігінің ішкімек тұратын тесігінің астына қолдарын қойған тойшыларға той несі, баланың шешесі «тыштыма» деп бидай, тары немесе тойдың тәтті дәмін қолын тесіктің астынан өткізіп таратады]. 2. Осы ырымды орындаушылар айтатын сөз. 3. Осы ырымда таратылатын тәтті дәм.

ТЫШУЫР зат. к.с. этн. Ерші сайманы.

ТҮЮ Түй етістігінің қимыл атауы. 1. Түйым сазу. 2. пед. Жамандықтан аулақ болуды талап етіп, сол талапты орындату.

Тью қылды. Тежеді, тоқтатты.

ТҮҮСЫЗ сын. Бетімен кеткен, бейбастақ, тәрбиесіз.

ТҮБЕН зат. көне. Түрлі түсті қалың ата.

ТҮҒУ Тік етістігінің қимыл атауы.

ТҮГҮЛІ сын. 1. Киюге дайын етіп тізілген.

2. Тізілуі, қондырылу (үй, шатыр). 3. Қаттап тіккен, тіркеулі.

Тігулі үй, қоралы мал. Үй-жай, мал-мүлік.

ТІГҮШІ зат. Кім тігетін адам; тізіңші.

ТІГІЛ е т. 1. Тізіп қойылған. 2. Орналастырылған, қондырылған.

ТІГІЛУ Тігіл етістігінің қимыл атауы.

ТІГІП зат. кәс. Кім-кешек, іс тігу ісі.

Тігін инесі. кәс. Қолмен және тігін машинасымен іс тігуге арналған ине.

ТІГІНДІ зат. Газет-журналдардың жыл сайын тігілген бұмасы.

Тігінді полимерлер. х.и.м. Буындары біртұтас, химиялық жағынан бір-бірімен байланысқан кеңістіктік тор құрайтын полимерлер.

ТІГІНЕН үст. Тікесінен, тік тұрған қалпында. **Тігін ақпарат алмасу.** и.н.ф. <ағыл. vertical communication> Ұйым шегінде ақпараттың бір деңгейден екінші деңгейге қозғалысы.

ТІГІНМӘШИНЕСІ зат. 1. Іс тігетін, киім-кешек тігетін машина. 2. тех. Тігін бұйымдарының бөліктерін өзара тігіспен қосуға, түйме қадауға, торлауға, сондай-ақ әртүрлі кесте тігуге т.б. арналған машина; бұйымдар жасау процесіндегі негізгі технологиялық жабдық.

ТІГІНШІ зат. Кім-кешек тігуді кәсіп еткен шебер, маман.

ТІГІНШІЛІК зат. Іс тігумен шұғылданушылық, сол кәсіпке маманданушылық.

ТІГІП зат. 1. Кімді, басқа да затты қайып, тегіп, жөрмеп т.б. тігу тәсілі, тігу ісі. 2. Кімнің тігілген жері.

Тігісін жатқыза айтты [сөйледі]. Ерсі, жайсыз жайды жұмсартып жуып-шайо туралы айтылады. **Тігісін жатқызы [білдірмеді].** Болған ерсі жайдың жай-жапсарын жуып-шайды, әшкере етпеуге тырысты. **Тігісі жатып, жымы білінбей кетті.** Бәрі орнына келді. **Тігісі сөгілді.** Бідырады, быт-шыт болды.

ТІГІС е т. Тігу ісін бірге атқарысу, тігуге жәрдемдесу.

ТІГІСТІК зат. Кімнің тігілген жері.

ТІГІСУ Тігіс етістігінің қимыл атауы.

ТІЗ зат. жерг. Ішкім, дәмбал.

ТІЗ²: тіз оқ. көне. Оқтың бір түрі.

ТІЗ³ е т. 1. Бірінен соң бірін қатарлап тізбектеу. 2. а.у.с. Еш нәрсесін қалдырмай тәптіштеп теру, жинау.

ТІЗБЕ зат. 1. Адамның аты-жөні жазылған немесе әдебір заттың рет-ыңғайы көрсетілген тізім. 2. Қатарлай тізілген тізбек.

ТІЗБЕ² зат. жерг. Кііз үйдің уықтары шалып байластыратын жіңішке құр.

ТІЗБЕК зат. 1. Бірінің соңынан бірі тізілген, рет-ретімен тұрған топ, лек, қатар. 2. әск. Маңдайшеп бойынша әскердің бір сызықтық бойында 6-8 м (8-12 қадам) аралықта орналасуы. 3. и.н.ф. <ағыл. chain> Барлық қабырғасы әртүрлі маршрут.

Тізбектің өсуі. х.и.м. Мономер молекулаларының белсенді ортаға қосылуы [Мының нәтижесінде жаңа белсенді орталық түзіледі]. **Тізбектің тууы.** х.и.м. Тізбекті реакцияның жүруін қамтамасыз ететін, бірінен соң бірі жүретін қарапайым актілердің алғашқысы [Мының мәні әрекеттесуші заттар молекулаларының қозып, олардың радикалдарға айналуында]. **Тізбектің үзілуі.** х.и.м. Тізбекті реакцияның жүруін қамтамасыз ететін қарапайым актілердің өту ретінің соңғы кезеңі, белсенді орталықтың басқа белсенді орталықтармен немесе молекулалармен әсерлесуі немесе мономолекулалы қосылысқа айналу салдарынан белсенділігінің жойылуы.

ТІЗБЕКТЕ е т. Бірінен соң бірін рет-ретімен, қатар-қатар тізу.

ТІЗБЕКТЕЛ е т. Тізілу, қатар-қатар болу.

ТІЗБЕКТЕЛУ Тізбектел етістігінің қимыл атауы.

ТІЗБЕКТЕН е т. Қатар тізу, қатар-қатар болып көріну.

ТІЗБЕКТЕНУ Тізбектен етістігінің қимыл атауы.

ТІЗБЕКТЕС е т. 1. Тізілісу. 2. Қатарласу.

ТІЗБЕКТЕСУ Тізбектес етістігінің қимыл атауы.

ТІЗБЕКТЕТ е т. Тізілдіру, қатарлап орналастыру.

ТІЗБЕКТЕТУ Тізбектет етістігінің қимыл атауы.

ТІЗБЕКТЕУ Тізбекте етістігінің қимыл атауы.

ТІЗБЕКТІ сын. Бір-біріне тіресе жалғасқан, тізбектелген.

Тізбекті адресстеу. и.н.ф. <ағыл. chained addressing> Байланыс адресстерінің көмегімен тізбектік тізімдегі жазбаларды адресстеу. **Тізбекті басу құрылғысы.** и.н.ф. <ағыл. chain printer> Баспаның бедербелгісі айналатын тізбектің буынына бекітілген басу құрылғысы. **Тізбекті жазба.** и.н.ф. <ағыл. chained record> Тізбектік тізімнің элементі. **Тізбекті жұмыс.** и.н.ф. <ағыл. serial operation> Мәліметтерді жеткізу тізбекті түрде және бір арна бойынша жүзеге асырылатын құрылғының жұмыс режімі. **Тізбекті интерфейс.** и.н.ф. <ағыл. sequential interface> Тізбектік құрылғы (мыс., принтер) мен есептеу машинасы арасындағы интерфейс **Тізбекті код.** и.н.ф. <ағыл. chain code> а) Бағытталған векторлардың үздікті жыны болып табылатын символдар тізбегін пайдаланып контурларды сипаттау әдісі. б) Кодталатын сөздің екілік разрядтарының тобын циклоді ауыстыру арқылы тізбектік мәндерді алуга болатын код. **Тізбекті қатынас құру.** и.н.ф. <ағыл. chained access> Нұсқағышты пайдалану арқылы тізбелі ұйымдастырылған мәліметтерге қатынас құру. **Тізбекті қосындылауыш.** и.н.ф. <ағыл. sequential summer> Қосу үшін сандар тізбекті шарттаңба түрінде берілетін қосындылауыш. **Тізбекті құрылым.** и.н.ф. <ағыл. chain structure> Тізбекті тізімнің құрылым. **Тізбекті-параллель жұмыс.** и.н.ф. <ағыл. serial-parallel operation> Машиналық сөздің байттарын жеткізу бір арна бойынша тізбекті түрде, ал сөзді өңдеу барлық разряд бойынша бір мезгілде жүзеге асырылатын компьютердің жұмыс режімі. **Тізбекті порт.** и.н.ф. <ағыл. sequential port> а) Бірізділік құрылғы қосылатын есептеу машинасындағы айырма (разъем) б) Компьютерге тізбекті интерфейс арқылы әртүрлі құрылғыларды, мыс., жүзгіртпені, модемді және т.б. қосуға арналған қосқыш тарақша мен порт. **Тізбекті порттар контроллері.** и.н.ф. <ағыл. serial port controller> Байланыстың тізбекті арнасы бойынша дербес компьютердің шалғай құрылғылармен, негізінен сыртқы модеммен, тышқан манипуляторымен, тізбекті принтермен немесе басқа компьютермен мәліметтер алмасуын синхрондауды орындайтын контроллер. **Тізбекті реакциялар.** х.и.м. Реакцияның әрбір тізбегінде активті бөлшектердің пайда болуынан активті емес молекулаларда не ядроларда көп өзгерістер туғызатын активті бөлшектер түзілетін химиялық және ядролық реакциялар. **Тізбекті талдау.** м.ат. Математикалық статистикада гипотезаны статистикалық жолмен тексеру тәсілі. **Тізбекті файл.** и.н.ф. <ағыл. sequential file> а) Құрауыштарына тек қана тізбекті қатынас құруға болатын файл б) Мәліметтерді тізбекті ұйымдастыруға пайдаланылатын файл. **Тізбекті іздестіру.** и.н.ф. <ағыл. chaining search> Әрбір элементтің келесі элементке нұсқағышы бар болатын іздестіру.

ТІЗБЕКТІК сын. Тізбектелген, тізбек болып тұрылған.

Тізбектік жеткізу. и.н.ф. <ағыл. serial transmission> Есептеуіш жүйенің екі элементінің арасында ақпарат жөнелту **Тізбектік интерфейс.** и.н.ф. <ағыл. serial interface> Тізбектік арна бойынша мәліметтерді іске қосу және жеткізу құралдары; ақпарат бір бит бойынша берілетін сәйкестендіру. **Тізбектік қосындылауыш.** и.н.ф. <ағыл. the consecutive adder> Қосылыштардың разрядын тізбектей өңдейтін қосындылауыш. **Тізбектік ұйымдастыру.** и.н.ф. <ағыл. sequential organization> Жазбалар түсу ретімен тізбектік түрде орналастырылған және басынан бастап осы ретпен оқылатын мәліметтер жинағын ұйымдастыру.

ТІЗБЕКШЕ: тізбекше жол. и.н.ф. <ағыл. string> Мәліметтердің жеке элементі ретінде қарастырылатын бедербелгі тізбегінен құралған мәліметтер құрылымы; жадта жеке бірлік ретінде сақталатын символдар жиыны. **Тізбекшелер әдісі.** и.н.ф. <ағыл. chain method> Коллизияларды ажырату әдісі.

ТІЗБЕЛЕ е т. Бірінен соң бірін тізіп, тәптіштеп айтып беру; тізбектеу.

ТІЗБЕЛЕН е т. Тізілу.

ТІЗБЕЛЕНУ Тізбелен етістігінің қимыл атауы.

ТІЗБЕЛЕУ Тізбеле етістігінің қимыл атауы.

ТІЗГІЗ е т. Тізіру.

ТІЗГІЗУ Тізгіз етістігінің қимыл атауы.

ТІЗГІП зат. 1. Аттың басын тежеу, басқару үшін пайдаланылатын, ұштары жүзгеннің ауыздық шығыршығына байланған шығым қайыс. 2. а.у.с. Ерік, бостандық. 3. а.у.с. Білік, басшылық.

Тізгін берді [босатты]. Ерік берді, ырық берді. **Тізгін бермеді [бермей кетті].** Бой бермеді, ырыққа көнбеді. **Тізгін берілді.** Бетімен жіберілді. **Тізгін бойы.** Тым қысқа, бір метр шамасында. **Тізгінге жабысты.** Білікті өз қолына алуга тырысты. **Тізгінді босатты.** Ерік берді, ырық берді, еркіне жіберді. **Тізгін жимады.** Сескенбеді, айылын жимады. **Тізгін жіберді.** Ерікне қоя берді, ағыза шартты. **Тізгін көшп [тиді, ұстады].** Білік тиді, ерік өз қолында болды. **Тізгін салмады.** Ерік бермеді. **Тізгінін тартпады.** Алған бетінен қайтпады, тыйылмады. **Тізгін тартты.** а) Аттың басын тежеді. б) Аттықпай байқап сөйледі. **Тізгін ұстаптаған.** а) Асау (ат). б) Шолжаң, ерке. **Тізгін ұшымен келді.** жерг. Асығыс келді, тез жетті. **Тізгін ұшын берді.** жерг. а) Жәрдем берді, көмектесті. б) Тізгін қыңда, тез, қолма-қол. **Тізгіні жоқ.** Көп сөйлейтін, боспе. **Тізгінін берді.** Еркін, тағдырын қолына ұстатты, көнді, бағынды. **Тізгінін босатты.** Аттың басын қоя берді. **Тізгінінен айырылды.** Білігінен, еркінен жүрдай болды. **Тізгінін жиды.** Аяғын тартты, арынын тоқтатты. **Тізгінін жия алмады.** Өзін тоқтата алмады; ой ұшығына жете алмады. **Тізгініне [шылбырына] оралды.** а) Шыны ықыласпен қызмет етті, жабыса кетті. б) Жолына бөгесу болып, жүрме деген адамды тоқтатты. **Тізгінін өз қолына алды.** а) Ерік өзіне тиді, өз билігі өзінде болды. б) Өзі басқарды; ұсыныда ұстады. **Тізгінін өз қолына берді [ұстатты].** Билігіне берді. **Тізгінін сүзді.** Тыпыршыды; бой бермеді, жұзқынды.

ТІЗГІНДЕ е т. 1. Басына жүген кигізу, тізгін тағу. 2. а.у.с. Еркіне жібермей тежеу, билік бермеу. 3. а.у.с. Өзін ұстау. 4. а.у.с. Белгілі бір істі меңгеру, игеру.

Тізгіндеп ұстады. Өз еркіне жібермей тежеді. **ТІЗГІНДЕЛ** е т. 1. Тізгін тағылу. 2. а.у.с. Тоқтатылу, жойылу.

ТІЗГІНДЕЛУ Тізгіндеп етістігінің қимыл атауы.

ТІЗГІНДЕС е т. 1. Қатарласа түсу, теңесу. 2. а.у.с. Біреумен таласу, тартысу.

ТІЗГІНДЕС сын. Қатарлас, тең, бірге.
ТІЗГІНДЕСУ Тізгінде етістігінің қымыл атауы.
ТІЗГІНДЕУ Тізгінде етістігінің қымыл атауы; тыйым салу, тежеу.

ТІЗГІНДЕУЛІ сын. Тіркеулі, байлаулы.
ТІЗГІНСІЗ сын. Тежеусіз, өз бетімен кеткен.
ТІЗГІНСІЗДІК зат. Ешкімге бойсұнбаушылық, бетімен кеткендік, тежеусіздік.

ТІЗГІНШІ зат. сөйл. Жүргізуші, басқарушы.
ТІЗГІШ сын. Қатар-қатар етіп тізетін.
ТІЗГІШТЕ = ет. Тізбелеп байлау, тізіп өткізу.
ТІЗГІШТЕУ Тізгіште етістігінің қымыл атауы.

ТІЗДЕ = ет. Шөгін жатқан түінен тұрып кетпеу үшін алдыңғы аяғының біреуін не екеуін кейде төрт аяғын тізесінен астына қарай бүктіріп байлау.
Тізден буды. жерг. Төрт аяғын бірдей буды.

ТІЗДЕЛ = ет. Еріксіз байлану, маталу.
ТІЗДЕЛУ Тіздел етістігінің қымыл атауы.
ТІЗДЕУ Тізде етістігінің қымыл атауы.
ТІЗДЕУЛІ сын. Тіздеп байланған, тізделген.

ТІЗДІР = ет. Тізімге енгізу, қосу.
ТІЗДІРУ Тіздір етістігінің қымыл атауы.

ТІЗЕ зат. 1. анат. <лат. genu> Асық жiлiк пен ортан жiлiктiң түйiскен буын тұсы. 2. ауыс. Үстемдік, озбырлық.

Тізе батырды [көрсетті]. Құш көрсетті, зорлық-зомбылық жасады. **Тізе буын.** Қаржiлiк пен жiлiнiшiктiң түйiсi. **Тізе бүгу.** әск. Қарулы күштердің немесе олардың бөлiмдерiнiң соғыс қимылдары аймағы мен аудандарында, қамалдарында, бекiнiстi немесе елдi мекендерде, теңiзде және теңiз базаларында және т.б. жерлерде жеңушi жақ шарттарына мойынсұнуы немесе екi жақ қолбасшыларының өзара келiсуiне сәйкес қарсылығын тоқтатуы. **Тізе бүгіп, қол қусырар жайы жоқ.** Бағынбайды, жалынбайды деген мағынада. **Тізе бүкті.** а) Үнемі тік тұрмай отырды. ә) Жасы үлкенді құрметтеді, іліп сәлемдесті. б) Келіндері аталары мен еңелеріне, жасы үлкендерге іліп сәлем берді. в) Жеңілгенін мойындап бағынды, бас иді. **Тізе бүктірі.** Жеңгенін мойындатты; мысын басты. **Тізеге басты.** Күшке салды. **Тізеден қан кешті.** Қан майданда жүрді, сұратыл қантөгісте болды. **Тізеден суға, белден тауба.** Суға кеткенде және терең судан өтерде айтылады.

Тізе жазбады [айырмады]. Қатар жүрді, жұп жазбады, ажырамады. **Тізе көрді.** Жапа шекті, қорлық көрді. **Тізе көрсетті.** Зорлық-зомбылық етті, қиянат жасады. **Тізе қосты.** Бірікті, бірікті, ұйымдасты. **Тізесін бүкпеді.** а) Тынымсыз қимылдап еңбек етті. ә) Жеңілмеді, берілмеді. **Тізе қатар отырды.** Тізелерін бүгін, қаз-қатар отырды. **Тізесі батты.** Зорлық-зомбылық жасады, күш көрсетті. **Тізесі жылып қалды.** Бұл көбіне қарт кісінің жас әйелмен көңіл қосуына орай айтылады. **Тізесін батырды.** Зорлық қылды, күш көрсетті. **Тізесін кемірді.** Шыдамсызданды, жұлқынды. **Тізесін құшақтады.** Төсекте жалғыз жатты деген мағынада. **Тізесін өткізді.** Зорлық жасады, күш көрсетті. **Тізе бүгіп көрмеді.** Демалып, тыныстауды білмеді, жұмыссыз отырмады. **Тізе жазбады.** Жұбы ажырамады, қатары бытырамады. **Тізеден қан кешті.** Үлкен қырғын майдан, сұратыл соғыс туралы айтылады. **Тізесін таяды.** Тізесін батырды, күш көрсетті. **Тізе қосты.** Ұйымдасып бірікті, топтасты. **Тізесін кемірді.** Шыдамсызданды. **Тізесі батты.** Біреудің езгісінде болды, зорлық-зомбылығын көрді. **Тізесін батырды.** а) Күш көрсетті, зорлық-зомбылық жасады, өктемдік жүргізді. ә) Еркіне жібермеді, шектен шығармады, тосқауыл болды.

Тізе жапқыш зат. Тізе буынын нығайтып, жарақаттан қорғау немесе сақтану үшін созылмалы резеңкеден немесе матадан тізілетін өкше мен бармақ бастарын кигізетін бөліктері жоқ жабдық.

ТІЗЕКАП зат. этн. Құн суықта аязды күндері екі бұтқа ғана киетін, ауы, ышқыры жоқ екі балақ.

ТІЗЕКАП зат. спорт. Тізе буыны мен сiңiрлерiн жарақат пен созып алудан сақтау үшін пайдаланылатын созылмалы манжет.

ТІЗЕЛЕ = ет. сөйл. **Тізерле.**
ТІЗЕЛЕС = ет. 1. Бір-біріне жақын кеп қатарласа, тізбектесе, қаз-қатар отыру. 2. ауыс. Белгілі бір іс-әрекет жайында тіресу, тайталасу, егесу.

ТІЗЕЛЕС сын. Қатарлас, теңдес, замандас.
ТІЗЕЛЕСТІР = ет. Қатарластыру.
ТІЗЕЛЕСТІРУ Тізелестіру етістігінің қымыл атауы.

ТІЗЕЛЕСУ Тізелес етістігінің қымыл атауы.
ТІЗЕЛЕУ Тізеле етістігінің қымыл атауы.
ТІЗЕЛІ сын. Мықты, зор, күшті, адуынды.

ТІЗЕЛІК зат. 1. Адамның, малдың тізе тұсы (мөлшер). 2. Шалбардың тізе тұсы. 3. әск. Жауынгердің тізесін қорғайтын жарақ [10–12 ғасырларға жататын тізеліктің бір нұсқасы қыпшақ обаларынан табылған].

ТІЗЕРЛЕ = ет. 1. Тізені жерге тигізе бүгіп, жүгіне отыру. 2. Тізеге салып жұмартып басу, тізесін батыру.

ТІЗЕРЛЕС сын. 1. Бірге жүрген, теңдес, қатарлас. 2. Қаз-қатар, тізелес.

ТІЗЕРЛЕС = ет. Қатар отырысу; тізелесу.
ТІЗЕРЛЕСУ Тізерлес етістігінің қымыл атауы.
ТІЗЕРЛЕТ = ет. Тізесін бүктіріп, жүгіне отырғызу, шөкелету.

ТІЗЕРЛЕТУ Тізерлет етістігінің қымыл атауы.
ТІЗЕРЛЕУ Тізерле етістігінің қымыл атауы.
ТІЗЕРЛІК зат. Шалбардың тізе тұсы.
ТІЗЕТАЛҚЫ зат. кәс. Көнді тізеген илеуге арналған ағаш құрал.

ТІЗҚАТАР сын. жерг. Қаз-қатар.
ТІЗУ Тіз етістігінің қымыл атауы.

ТІЗІЛ = ет. 1. Тізбектелу, тарам-тарам болу.
 2. Қатарластырылу, қатар-қатар қойылу.
ТІЗІЛДІР = ет. Тізбектету, қатарластыру.
ТІЗІЛДІРУ Тіздір етістігінің қымыл атауы.

ТІЗІЛТ = ет. Тізбелету, тізбектету.
ТІЗІЛТУ Тізілт етістігінің қымыл атауы.
ТІЗІЛУ Тізілу етістігінің қымыл атауы.

ТІЗІЛІМ зат. Тізім.
ТІЗІЛІС = ет. Қаз-қатар боп тізбектелісу, қатарласа тұру.

ТІЗІЛІСУ Тізіліс етістігінің қымыл атауы.
ТІЗІМ зат. 1. Адамның, мал-мүлік, дүниенің қағаз бетіне рет-ретімен жазылған аты. 2. и.ф. <ағыл. list> Объектілер тізімі, өзара логикалық түрде байланысқан жазбалар тізбегі (тізім элементтері) болып саналатын мәліметтер құрылымы.

Тізім басқарушысы. и.ф. <ағыл. moderator> Электрондық поштада – пошта тізімінің басқарушысы келіп түскен хабарларды оқып тексеріп, арналған тақырыбына сәйкес материалдарды таңдап алып тізімге қосушы. **Тізімге алды.** Аты-жөнін қағазға жазды, тіркеді, санады, ескерді, түгендеді. **Тізімдерді өңдеу.** и.ф. <ағыл. list processing> Тізімдер көмегімен орындалатын операциялар жиыны. **Тізімдерді өңдеу тілі.** и.ф. <ағыл. list processing language> Тізімдер түрінде ұсынылған мәліметтерді өңдеу үшін пайдаланылатын программалау тілі. **Тізім процессоры.** и.ф. <ағыл. list processing> Тізімдерді өңдеуге арналған бағдарламалау тілі. **Тізім тақырыбы.** и.ф. <ағыл. list header> Тізім немесе ішкі тізімнің бастапқы адресінен тұратын жазба.

ТІЗІМДЕ = ет. Тізімге алу, тізімін жасау.
ТІЗІМДЕЛ = ет. Тізімге алыну.
ТІЗІМДЕЛУ Тізімдел етістігінің қымыл атауы.
ТІЗІМДЕМЕ зат. Бір салаға қатысты заттардың тізімі.

ТІЗІМДЕУ Тізімде етістігінің қымыл атауы.
ТІЗІМДІК: тізімдік құрылым. и.ф. <ағыл. list structure> Өзінен шығатын барлық ішкі тізімдері-

мен бірге тізбекті тізіммен құрылған мәліметтер құрылымы. **Тізімдік ұсыну.** и.ф. <ағыл. list representation> Мәліметтерді сызықтық немесе тізбектік тізім түрінде ұсыну.

ТІК сын. 1. Тікесінен, тура, түп-түзу. 2. Биік, құлди, шанышылған, тіп-тік. 3. ауыс. Төтесінен, бірден.

Тігерге тұяқ қалмады. Мал атаулыдан түк жоқ (кейде адаммен байланысты да айтылады), қырылып қалды. **Тік айтты.** Өз ойын батыл білдірді, күмілжімеді. **Тік бөрік.** жерг. а) Қыздардың үкілі тақиясы сияқты бөрік. ә) Жиегі қатырмалы биік бөрік. **Тік білікті сорғы.** с.у.ш.ар. Тұтқырлығы және химиялық белсенділігі жағынан суға ұқсас, өлшемі 0,1 мм дейін болатын жүзінді бөлшек құрамы массасының 0,3%-дан аспайтын, температурасы 35°C-қа дейінгі сұйықтықтарды келтіруге арналған сорғы.

Тік жаға. Жағасы ұзынынан да, көлденеңінен де бірнеше рет тігілгендіктен қатайып, тік көтеріліп тұратын жаға. **Тік жағалы еркек көйлек.** жерг. Жағасы бірнеше рет ұзынынан да, көлденеңінен де тігіліп, жағасы қатайып тік тұратын жеіде.

Тік көріз. с.у.ш.ар. Ұңғыма жерасты суының деңгейін төмендету және көрізді ұңғыма арқылы топырақ тұзы мен суының режімін бақылайтын техникалық құрылғы. **Тік келді [кетті].** Қатты, батыл айтты. **Тік көтеріді.** Бірі қалмай бәрі өре тұрды, бәрі жабыла шықты. **Тік құлама.** с.у.ш.ар. Гидротехникалық құрылыстарды бір-бірімен жалғастыру түрлерінің бірі, судың артық энергиясын (су арынын) баяулату әдісі. **Тік мата.** Жол-жол мата. **Тік меню.** и.ф. <ағыл. vertical menu> Элементтері (бөлімдері) бірінің астына бірі тік орналасқан меню. **Тік микрокод.** и.ф. <ағыл. vertical microcode> Жоғарыдан төмен тізбекті орындалатын, төменгі деңгейлі командалардан тұратын микропрограмма. **Тік микрокоманда.** и.ф. <ағыл. vertical microinstruction> Жеке микрооперацияны бір немесе екі регистрмен беретін микрокоманда. **Тік мінез.** Мінезі нашар, ожар. **Тік оқ.** кәс. Шығарды айналдыратын ағаш. **Тік өркеш.** кәс. Қисаймай, түзу тұрған семіз түйенің өркеші. **Тік саты.** спорт. Өрмелеу үшін гимнастикалық аяңдар мен залдарға қойылатын спорттық жабдық. **Тік сөзді.** Бетің бар, жүзің бар демеі тура айтатын кісі туралы айтылады. **Тік сұтартқы.** с.у.ш.ар. Цилиндрлі немесе призмалы, ұңғымалы пішіндегі жерасты жынысының қабатындағы сулы деңгейден су алу. **Тік сүтұндырғыш.** с.у.ш.ар. Шенбер немесе төрт бұрышты темірбетон түрінде тік орнатылған су тұндырғысы. **Тік тартты.** Жер, тұрмыс жағдайына қарай өр елдің сазы (ән-құй) да өр алуан деген мағынада. **Тік түр.** Сапта қалыңып (қимылдамай) тұруға берілген бұйрық. **Тік тұрды [тұрып күтті].** Жік-жапар болды, барынша аяңбай күтті. **Тік шелек.** жерг. Цилиндр тәрізді аузы мен түбі бірдей биікше келген шелек түрі.

ТІК = ет. Инемен не іс мәшинесімен киім-кешек т.б. заттарды тігіп теңізу, жөрмеу, көктеу.

ТІК = ет. Ағаш, гүл, көкөніс өсімдік қошеттерін жерге отырғызу, егу, қадау.

ТІК = ет. Бәйгеге немесе бәстескен адамдардың жеңгеніне ақшалай немесе заттай жүлде қою, белгілеу.

Тігерге тұяқ жоқ. Мал атаулыдан ештеңе қалмаған, түк жоқ, жұрдай. **Тігерге тұяқ қалмады.** Малдан жұрдай болып айырылды.

ТІКАЯҚ Икемсіз, орашолақ. **ТІКАЯҚ** зат. жерг. Шыныаяқ, шөшке.

ТІКБАҚАЙ сын. Шаруаға қыры жоқ, түк істемейтін (адам).

ТІКБЕЛДЕУЛІК зат. геогр. <лат. vertikalіs> Таулы аудандарда ауа райының, топырақтың, өсімдіктер мен жануарлардың биіктікке қарай біртіндеп алмасуы.

ТІКБҰРЫШТЫ сын. Бұрыштары тік болатын.

ТІКЕ үст. Тік, тура.

Тіке адрестеу, инф. Операндтың атқарылатын адресі команда құрамына оның бір бөлігі болып кіріу [операнд сақпалатын жақ] ұяшығының адресі команданың адрестік бөлігінде көрсетіледі]. **Тіке бояу**, х.м. Материалды тіке бояғыштардың көмегімен сулы ерітінділерде бояу. **Тіке [төте] режим**, инф. <ағыл. direct mode> Қатынас құру режимі [құжаттағы өзгертулер буферде жинақталмай, олардың өзгертілген нәтижелері файлда бірден сақталады]. **Тіке сызықты**, к.әс. Қазақ бұйымдарындағы тұзу жүргізілген геометриялық ою-өрнек. **Тікесінен тік тұрды**. Тұрған қалпында тізе бүкпеді. **Тіке тоңазытқыш**, х.м. Буды конденсациялауға және түзілген сұйықтықты жүйеден шығаруға арналған мұздатқыш. **Тіке эмульсия**, х.м. Майдалық фазасы – плюссіз сұйықтық, ал майдалық ортасы – полюсті сұйықтық болатын эмульсия.

ТІКЕДЕН-ТІК үст. Тін-тік, тұп-тура.

ТІКЕЙ = ет. 1. Тін-тік болу, тікерею. 2. ауыс. Тұру, көтерілу, орнына қайта келу.

ТІКЕЙТ = ет. 1. Тіктейту. 2. Тұрғызу, тігінен қою.

ТІКЕЙТУ Тікейт етістігінің қимыл атауы.

ТІКЕЛЕЙ үст. 1. Тіке, тұп-тура, бірден. 2. Ең негізгі, арнайы.

Тікелей адрес, инф. Мәшине командасының адрестік өрісінде орналасқан мәліметтер. **Тікелей аралас қатынас**, заң. Жүктерді, жолаушыларды, теңдеме жүкті әртүрлі көлік түрлерімен бірыңғай көлік құжаты бойынша тасымалдау. **Тікелей араластыру**, инф. <ағыл. direct access hashing> Орналастыру міндеті әртүрлі кіріс мәліметтері үшін әртүрлі мәндер беретін араластыру әдісі. **Тікелей басқару**, инф. Микрокомандадағы өрістің мағынасы осы микрокомандадағы басқа өрістің мәніне тәуелді болатын микробаддарламалау әдісі. **Тікелей бастық**, әск. Қарамағындағыларға ең жақын бастық. **Тікелей бойтаса**, әск. Аза басыш ұйымдастырған бойтасадан басқа, бөлімдер мен бөлімшелердің өз күшімен салынатын бойтаса, панажай. **Тікелей жалғастыру**, инф. <ағыл. point-to-point connection> Ауыстырып қосудың аралық құралдарын пайдаланбайтын компьютер мен терминалдардың арасындағы тұрақты байланыс арнасы. **Тікелей қорғау**, әск. Үлкен басышар ұйымдастыратын, бөлімше командирі жіберетін қорғау. **Тікелей операнд**, инф. <ағыл. immediate operand> Команда өрісінде орналасқан команда операнды; мәшине командасының адрестік өрісінде орналасқан мәліметтер. **Тікелей пішімдеу**, инф. <ағыл. on-screen formatting> Мәтіндерді дайындау жүйелерінде мәтінді енгізумен өрі редакциялаумен бір мезгілде орындالاتын және дисплей экранында бейнеленетін мәтінді пішімдеу. **Тікелей режим**, инф. <ағыл. immediate mode> Пайдаланушы дисплей экранындағы процестер мен ақпараттық объектілердің кескініне әсер ете отырып, жүйені басқаратын интерактивті жүйені ұйымдастыру тәсілі. **Тікелей сайлау**, саяси-қоғ. Сайлауды өткізу тәртібі; ең жоғары мемлекеттік биіктікте лауазымды тұлғаларды сайлаудың демократиялық төте жолы. **Тікелей сыртқы сауда айналымы**, экон. Халық шаруашылығы балансының жиынтық көрсеткіштерінің бірі [Ол елдің шетелмен экономикалық байланысын сипаттайды. Тауарды сатып алу, сату жөніндегі коммерциялық мәмілелер нәтижесінде мемлекеттік шеғарадан кесіп өтетін тауардың құны, сондай-ақ коммерциялық негізде сатылған және сатып алушы елдің меншігіне ауысқан, бірақ сатушы елдің аумағында қалған тауардың құны болып табылады]. **Тікелей толатын көлтабан**, су шар. Еріген қар суымен және көктемгі тасқын және жауын-шашын, нөсер суларымен толатын көлтабан. **Тікелей ұйымдастыру**, инф. <ағыл. direct organization> Мәліметтердің тікелей

жинағын ұйымдастыру. **Тікелей шаруашылық байланыстар**, экон. Кәсіпорындар арасында тікелей жасасылған шаруашылық шарттарға негізделген кәсіпорындар арасындағы қарым-қатынас. **Тікелей шығындар**, экон. Өнімнің, жұмыстардың, қызметтердің жекелеген түрлерін өндіруге, орындауға, көрсетуге тікелей байланысты және олардың құнына тікелей жатқызылатын шығыстар. **Тікелей ықпал шеңбері**, экон. Ұйымға тікелей әсер ететін факторлар, сондай-ақ ұйымның осы факторларға әсер ететін сыртқы ортасы. **Тікелей іздеу**, инф. <ағыл. immediate search> Мәліметтерді олардың адрестері бойынша іздестіру. **Тікелей эфир**. Радио, телевизияда хабар жүргізуші мен тыңдарман, көрермен арасындағы байланыс. **Тікелей шығару**, инф. <ағыл. immediate reasoning> Егер грамматиканы тудырған ереже ішінде $x = y$ ережесі болса, онда $qos\ axh$ және ayb тізбегі болады.

ТІКЕЛЕН = ет. сөйл. 1. Тіке келу, батылдану, өршелену. 2. Ашулану, қаһарлану.

ТІКЕЛЕНУ Тікелен етістігінің қимыл атауы.

ТІКЕН зат. Кейбір ағаштар мен өсімдіктердің бұтақтарында болатын қи жағы қиқір зат, тікенек.

Тікен тілді. Өткір сөзді.

ТІКЕНАҒАШ зат. бот. жерг. Қарамала.

ТІКЕНБАС зат. өс. <лат. acanthocephalis>

Құрделі құрделер тұқымдасына жататын біржылдық шөптесін өсімдіктер.

Тікенбас құрттар. зоол. Скребнилер типіне жататын жалғыз класс.

ТІКЕНБҰРШАҚ зат. бот. Тау баурайларында, шалғынды жерлерде өсетін биіртұқымдас өсімдік [Сабағы тікенді, жемісінің түсі қызыл].

ТІКЕНҮЛ зат. бот. Қарымошаған.

ТІКЕНҒАЛДАҚ зат. бот. жерг. Бүрен.

ТІКЕНДЕЙ сын. Тікен сияқты, өткір.

Тікендей қадалды. Қатты батты.

ТІКЕНДІ сын. Тікені қалың, тікенегі көп.

Тікенді бұта, бот. Өркендерінде қиқір қатты өсімдіктері бар тұп-тұп болып өсетін ағаштан аласа өсімдіктер. **Тікенді бұтақ**, бот. Өн бойында ұсақ-ұсақ қиқір өскіндері бар ағаш діңінің тарамы. **Тікенді жүзген**, өс. <лат. spinosissimum> Қирказондар тұқымдасы жүзген туысына жататын өсімдіктің түрі. **Тікенді кеуел**, бот. <лат. sarparis spinosa> Кеуелдің тікенегі бар түрі. **Тікенді қарақат**, бот. <лат. ribes hispidulum> Биіктігі 1,5–2 метрлік бұта. **Тікенді қарлыған**, бот. <лат. grossularia acicularis> Қарлыған тұқымдасына жататын, биіктігі 50–100 см, маусым айында құлдеп, жемісі ішінде пісетін жидекті бұта. **Тікенді қараөрік**, бот. <лат. prunus spinosa> Биіктігі 4 м метрге дейін жететін, бұталарының көбінің ұшында өткір тікені болатын, жатырақтары майда, сағақтары қысқа, бұталы өсімдік. **Тікенді раушан**, өс. Раушанқұлділер тұқымдасына жататын биіктігі 2 метрге дейін жететін бұта. **Тікенді таумасақ**, бот. <лат. orostachys spinosa> Екіжылдық өсімдік түрі. **Тікенді сарысоюя**, өс. <лат. xanthium spinosum> Құрделі құрделер тұқымдасына жататын біржылдық шөптесін өсімдік түрі.

ТІКЕНЕК зат. 1. Кейбір өсімдіктер жапырағының шетіне шығатын майда тікен. 2. биол. Қоршаған ортаның әртүрлі жағдайларына байланысты түрін өзгерткен жатырақ. 3. ауыс. Қатты, тастай. 4. ауыс. Азап, машақат, у, дерт.

Тікенегі сыртына шықты. Жаңадан босаған әйел туралы айтылады. **Тікенектен шошып, шоқ басты**. Бір бәледен қашам деп, екінші бәлеге ұрынды. **Тікенекті бозтікен**, өс. <лат. acanthophyllum pungens> Сабағы ұзын, жуандығы 7 мм, биіктігі 50–80 см шөп сабақтас өсімдік.

ТІКЕНЕКТЕЙ үст. Тікендей, тікен сияқты.

ТІКЕНЖАПЫРАҚ зат. өс. **Бозтікен** (жар-тылді тікенекті, ұзын кіндік тамырлы, бұтақты, көпжылдық өсімдік).

ТІКЕНЖИДЕК зат. бот. жерг. Шығанақ. **ТІКЕНҚАБЫҚ** зат. бот. Көпжылдық шөптесін өсімдік.

ТІКЕНҚУРАЙ зат. өс. Шөп тектес бір-екі жылдық дәрілік өсімдік [Сабағы көп, тік өседі. Жатырақтары ұзынша келген, қиыраы сүйір, гүлі шар тәрізді, тікенді келген, түсі сары. Жемісі сопақша, дән. Шілде, тамыз айларында гүлдейді].

ТІКЕНОТ зат. бот. Қатқыл жерлерде өсетін, тікенді өсімдік.

ТІКЕНСАБАҚ зат. өс. Далалы, шалғынды жерлерде өсетін, сабағы жуан әрі тікенді өсімдік.

ТІКЕНТЕРІЛІЛЕР зат. өс. <лат. echinodermata> Теңіз омыртқасыздарының бір түрі.

Тікентерілілер типі, биол. Омыртқасыз жануарлар тобының бір түрі.

ТІКЕНТҮК Шөл, шөлейтті жерлерде өсетін өсімдік. [Өн бойын тікен сияқты майда тұқшелер жауып тұрады].

ТІКЕНШЕ үст. Тікен сияқты, тікендей.

ТІКЕНШӨП зат. өс. <лат. scolochloa> Астық тұқымдасына жататын көпжылдық өсімдіктер.

ТІКЕСІНЕН үст. 1. Тін-тік, тура. 2. Тұрасынан, төтесінен, бірден.

Тікесінен тік тұрып күтті. Жаны қалмай қызмет етті.

ТІКЕЮ Тікей етістігінің қимыл атауы.

ТІКИ = ет. 1. Тін-тік болу. 2. Тікерею, едірею.

ТІКИЮ Тіки етістігінің қимыл атауы.

ТІККИЗ = ет. 1. Киім тіктіру. 2. Киіз үй тіктіру.

ТІККИЗУ Тіккіз етістігінің қимыл атауы.

ТІККИШ сын. Киімді сәндеп тігетін, киім тізуге шебер.

ТІКҚАНАТТЫЛАР зат. зоол. <лат. orthoptera> Жәндіктердің бір отряды.

ТІКҚҰЛАҚ зат. Темекінің бір сорты.

ТІКМЕ сын. көне. Тікпе, қабақтап тігілген.

ТІКПЕКІЛ зат. жерг. Асық ойынының бір түрі.

ТІКСИ = ет. Тікерею қарау, ажырау, тікшию.

ТІКСИЮ Тікси етістігінің қимыл атауы.

ТІКСИН = ет. 1. Әлденеден сезіктену, секем алу.

2. Сескену, тіміркену.

ТІКСІНДІР = ет. Тіксінту, тіміркендіру.

ТІКСІНДІРУ Тіксіндіру етістігінің қимыл атауы.

ТІКСІНТ = ет. Тіксіндіру.

ТІКСІНТУ Тіксінту етістігінің қимыл атауы.

ТІКСІНУ Тіксін етістігінің қимыл атауы.

ТІКСІННІКІРЕ = ет. 1. Әлденеден сезіктеніңіреу, секем алғандай болу. 2. Бойы тітіреңкіреу, қорқыңқырау.

ТІКСІННІКІРЕУ Тіксіннкіре етістігінің қимыл атауы.

ТІКТАС зат. геогр. Жотаның қырымен жүруді қиындататын жолдың бойында оның қырынан биік тұрған тіп-тік тас қабырға.

ТІКТЕ = ет. 1. Денесін, бойын тік ұстау. 2. Тура қарау, қадалу.

ТІКТЕЛ = ет. 1. Тізулену. 2. Қадалу.

ТІКТЕЛУ Тіктел етістігінің қимыл атауы.

ТІКТЕН = ет. 1. Қадалу. 2. Тіксіну, сескену.

ТІКТЕНУ Тіктен етістігінің қимыл атауы.

ТІКТЕС = ет. 1. Қарсы келу, тіресу, таласу.

2. Қадала қарасу, қадалысу.

ТІКТЕСУ Тіктес етістігінің қимыл атауы.

ТІКТЕТ = ет. Тізулету, тік ұстау, тігінен қойғызу.

ТІКТЕТУ Тіктет етістігінің қимыл атауы.

ТІКТЕУ¹ сын. 1. Тік келген, тізудеу. 2. Тікелеу, туралау, өткірлеу, батылдау. 3. ауыс. Қатаңдау, қатқылдау, ерсілеу.

ТІКТЕУ² Тікте етістігінің қимыл атауы.

ТІКТӨРТБҰРЫШ зат. геом. Барлық бұрыштары тік болатын төртбұрыш.

ТІКТІР= е.т. 1. Киім тіккізу. 2. Куіз үй тіккізу. **ТІКТІРТ**= е.т. Тіккіздіру.

ТІКТІРТУ Тіктірт етістігінің қимыл атауы.

ТІКТИРУ Тіктір етістігінің қимыл атауы.

ТІКТИРІЛ= е.т. Тіккізілу.

ТІКТИРІЛУ Тіктіріл етістігінің қимыл атауы.

ТІКҮШАҚ зат. Көтеру үшін бір не бірнеше ауа винті іске қосылатын, тік көтеріліп, тік қона алатын ауадан ауыр ұшу аппараты.

Тікүшақ алаңы. өск. Тікүшақтардың ұшып-қонуына, орналасуына және оларға қызмет көрсетуіне арналған жер телімі. **Тікүшақ тасығыш.** өск. Теңіз десантының алдыңғы жасағын түсіру және тасымадау немесе сүңгуір қайықтарды іздеп табу мен жоюға арналған тікүшақтар таситын ұрыс кемесі. **Тікүшақтардың жіктелуі.** өск. Тікүшақтардың айналдыру моментін түзу тәсіліне, қалақтарының саны мен орналасуына, сонымен қатар қозғалтқышының түріне қарай тартпалы механикалық тікүшақтар, реактивті тікүшақтар, құрастырмалы тікүшақтар (бурамалы қалақты) және тікүшақ-ұшақтар (конвертопландар) болып бөлінуі.

ТІКШЕ сын. Тіктеу келген, биіктеу.

Тікше сандықтай. Жан-жағы тұп-тұзу сандық тәрізді.

ТІКШЕЛЕ= е.т. Тікейту, тік ету.

ТІКШЕЛЕН= е.т. Тікпену, түзулену.

ТІКШЕЛЕНУ Тікшелен етістігінің қимыл атауы.

ТІКШЕЛЕУ сын. Тіктеу, тігірек.

ТІКШИ= е.т. Тікесінен тік түру, тікпәро, тікпәро.

ТІКШИТ= е.т. Тікпейту, тікитү.

ТІКШИТУ Тікшит етістігінің қимыл атауы.

ТІКШИЮ Тікши етістігінің қимыл атауы.

ТІКШЛ сын. 1. Тіктеу, тік келген. 2. ауыс. Мінезі біртөктей, қатты.

Тікшіл мінез. Мінезі тіктеу, бетке тура айтатын өдет, құлық.

ТІКІЛЕН= е.т. сөйл. Айтқанын орындауға тырысып екілену, едіреңдеу, едірею.

ТІКІЛЕНУ Тікілен етістігінің қимыл атауы.

ТІКІРЕЙ= е.т. 1. Әдеттен тыс қалып көрсетіп тесірейін қарау, тікшию, тікілену. 2. ауыс. Саза-ру, бедірею. 3. ауыс. Едірею, тікшию.

ТІКІРЕЙТ= е.т. 1. Тікшиту, едірейту. 2. Көзің тесірейту.

ТІКІРЕЙТУ Тіктейт етістігінің қимыл атауы.

ТІКІРЕЮ Тікпейт етістігінің қимыл атауы.

ТІЛ зат. 1. анат. <лат. lingua> Жан-жануарлардың, адамның дәм сезетін, адамдардың сөйлеу дыбыстарын шығаратын ауыз қуысындағы негізгі мүше. 2. Сағаттың уақыт мөлшерін білдіріп тұратын көрсеткіші. 3. Темір айылбастың жырым бекітілген тиек бөлігі.

Тілі аузына сыймады [таңдайға жабысты]. Аузы кеберсіп, қатты шөлдеді, сусады. **Тілі салақтады.** Тілі аузынан шықты.

ТІЛ зат. 1. Адамдардың қоғамдық өмірде бірін-бірі түсінісіп, пікір алысар қатынас құралы болып табылатын, дыбыстық және сөз құрамдары мен грамматикалық тәсілдер жүйесі. 2. Адамдардың ойлау қабілетін іске асыруы, оны дамытатын, ерік-жігерін, сезімін білдіретін мәдени-тарихи дәстүрлерді ұрпақтан-ұрпаққа жеткізудің құрал. 3. Айтпақ ойды білдіретін сөз, мәнерлі тіркес. 4. лнгв. Ана тілінің заңдылықтарын, ереже-қағидаларын оқытатын арнайы пән. 5. ауыс. Соғыс даласында мәлімет алу мақсатында қолға түсірген тірі тұтқын. 6. ннф. Есептеуші машинаға командалар беру тәсілін анықтайтын ережелер жинағы. // сөйл. Психикалық, құрал-жабдықпен жұмыс істедің, іске қосудың тәртібі, ережесі.

Тіл алғызды. Айтқанына көндірді, дегенін істетті. **Тіл алды.** Айтқанды орындады, істеді, тілге көнді. **Тіл алды дауыссыздар.** лнгв. Тіл ұшының үстіңгі тіске тіреліп, ауа екпінінің шығып шығуынан жасалатын дауыссыздар: т, д, л, н. **Тіл алды дауыстар.** лнгв. Тілдің ілгері созылуы арқылы жасалатын дауыссыз дыбыстар; жіңішке

дауыс.тылар: ә, е, ө, т.б. **Тіл арты дауыссыздар.** лнгв. Тілдің артқы жағының белсенді қызметі арқылы, яғни оның қатты таңдайға тиегі арқылы жасалатын дауыссыздар: қ, г, ғ, х. **Тіл арты дауыс-тылар.** лнгв. Тілдің кейін жиырылуы арқылы жасалатын дауыс.тылар; жуан дауыс.тылар: а, о, ұ, т.б. **Тіл астында тіл бар.** Күнде айтып, сөйлеп жүргеннен басқа, басқаша мінез танытатын тағы бір «тілі» бар деген мағынада; екі түрлі сөйлеу. **Тіл әкелді.** а) Сыр білу үшін жау адамын ұстап әкелді. ә) Жаңалық хабар жеткізді. **Тіл байлады.** а) Сөз айтқызады, тіл қатқызады, сөйлетпеді. ә) миф. Әртүрлі дүгалар арқылы жыланды адамды шағатын қасиетінен айыру. **Тіл безеді.** Тілге ерік берді, сөз көзін қыздырды. **Тіл безеге сүйенген.** Тілзар, бос сөзге үйір. **Тіл безеулі, сойыл кезеулі болды.** Айттар дауы да, қарсыласар күші де дайын. **Тіл берді.** Хабар берді, жауап қайтарды. **Тіл буынсыз.** Сөзде шек жоқ, тоқтау жоқ деген мағынада. **Тіл білімі.** лнгв. Әлем тілдерінің құрылысын, әлеуметтік қызметін және тарихи дамуын, адамзаттың табиғи тілін, оның жалпы заңдылықтарын, қолданылуын және адам қоғамын зерттейтін гуманитарлық ғылым саласы. **Тіл білімі терминдері.** лнгв. Тіл білімі саласындағы арнайы ұғымдар мен өзіне ғана тән объектілерді білдіру үшін жұмсалатын сөздер мен сөз тіркестерінің жиынтық атауы. **Тіл біліміндегі логикалық бағыт.** лнгв. Тілді ойлауға және логика мен философияның әртүрлі ағымдарына қатысты тұрғысын зерттейтін көзқарастар жиынтығы [Логикалық бағытқа жалпы тән сипаттар: тілді таным теориясы тұрғысынан зерттеуге тырысу; тілдің жалпыға ортақ қасиеттерін ашу үшін оны таңдайдың жалпы принциптерін жасауға ұмтылу; тілдің тарихи даму тұрпатынан гөрі тұрақты сапаларын зерттеуге ұмтылу; тілдік категориялардың көбінесе мазмұндық, қызметтік жағына көңіл аудару; грамматикалық категорияларды логикалық категориялармен байланыстырып анықтауға ұмтылу. Тілге логикалық тұрғыдан келу көне грек философиянан басталады]. **Тіл білімінің зерттеу әдістері.** лнгв. Тілдің маңызды жақтарын зерттеудің жолы, тәсілі, солардың жиынтығы. **Тіл білімінің құрылымы.** лнгв. Тіл туралы ғылымның дәстүрлі қалыптасқан салалары: фонетика, фонология, морфонология, грамматика (морфология, синтаксис), лексикология, фразеология, лексикография, ономастика, семантика, сөйлеу қызметінің теориясы. **Тіл білімінің тарихнамасы.** лнгв. Ғылым мен мәдениет тарихындағы тіл туралы білімнің дамуына, оның теориялық мәнін түсінуге, жалпы тіл туралы тілдің шығу тегіндегі теориялар мен тұжырымдарды, ағым-дәстүрлерді, бағыттар мен мектептерді талдауға арналған зерттеулер. **Тіл білімінің тарихы.** лнгв. Тіл білімі тарихы б.з.д. 3–2 мыңжылдықта жазудың пайда болуына байланысты оны үйренуге қажеттілік туған кезден басталады [Алғашқы тілдік деректер Месопотамиядағы шумер тілінен басталып, Ежелгі Үндістан, Қытай, Грек тіл білімдеріне келіп тіреледі. Тіл білімінде бірте-бірте тілдер туыстығы жөнінде білім (М. Кашқари, Ю. Скалгер, Г. Ленц т.б.) жинала бастайды, тілдерді салыстырмалы-тарихи, салыстырмалы зерттеумен байланысты жалпы тіл білімінің негізі салынады (В. фон Гумбольдт). Тіл білімінде логикалық, психологиялық, натуралистік, эстетикалық, жасграмматизм бағыттары пайда болды, тілдік теориялар ұсынылған көптеген тілдік мектептер қалыптасты.] **Тіл бірлігі.** лнгв. Тіл жүйесінің қызметі, мағынасы әртүрлі элементтері. **Тіл бітті.** а) Адамша сөзге келді. ә) Сөйлеу қабілетінен қалған адам сөйлеп кетті. б) Тілі шықты. в) Біреуге қарсы сөйлеуге әдеттенді, тілі шықты. **Тіл бітірді.** Сөйлетті. **Тілге алды.** көне. Ауызға алды, айтты; атын жалбарынып ауызға алды. **Тілге бай.** Сөзге иешен, шебер. **Тілге бар да, дінге жок.** Сөз жүзінде болмаса іске жоқ, дәл солай емес деген мағынада. **Тілге [тіліне] ерді.** а) Азығуға еліктеді, біреудің

сөзіне нанды, сенді. ә) Айтқанын істеді, мақұл көрді. **Тілге жеңіл.** Айтпауға ыңғайлы, оралымды. **Тілге жүйрік.** Сөзге иешен, шебер. **Тілге келді.** а) Сөйлесті, келісті. ә) Ережесті, сөз таластырды, егесті. **Тілге келмеді.** а) Ақай жоқ, тоқай жоқ, бірден. ә) Сөйлей алмады, тілі байланып, өліп кетті. **Тілге көнді.** Айтқанды істеді, ақылды тыңдады. **Тілге оралды.** Тілге тиек болды, ойға түсіп сөз етілді. **Тілге сөз түспеді.** Айтпауға сөз таба алмады. **Тілге тиек етті.** а) Сөз қылды, баяндады. ә) Негіз боларлықтай дәлел, себеп айта сөйледі. **Тілге ұста.** Сөзге шебер, майталман. **Тілге иешен.** Шебер сөйлейтін, тіл байлығы мол (адам). **Тіл ғылымы.** лнгв. Тіл білімі; адамзаттың табиғи тілі туралы ғылым. **Тіл дамуының сыртқы заңдары.** лнгв. Қоғамдық өмір жағдайында тіл дамуына әсер ететін факторлар (қоғамдық-әлеуметтік өзгерістер, ғылым, өнер, мәдениет дамуы, ғылыми-техникалық прогресс, көркем әдебиет, діни көзқарастар т.б.) негізінде туған заңдар. **Тіл дамуының ішкі заңдары.** лнгв. Тілдің өз ішіндегі мүмкіншіліктері, тәсілдері (сөз-жасам, аналогия т.б.) арқылы өз бетімен дамуы. **Тіл дамыту жұмысы.** пед. Оқушының тілін жетілдіруге, сөздік қорын байыту мен сөз мәдениетіне, тіл ұстартуға т.б. арналған арнайы әдістемелік амалдар. **Тіл дауыссыздары.** лнгв. Тілдің белсені қатысуы арқылы жасалатын дауыссыздар: т, д, с, ш, з, ж, н, л, р (тіл алды), й, к, г (тіл ортасы), қ, ғ, ң (тіл арты). **Тіл дәлдігі [тазалығы].** лнгв. Ойлаған ойға, ұғымға сөз мағынасының сәйкес келуі. **Тілден жазды.** Бір нәрсе туралы абайсызда айттып қалып, ыңғайсыз жағдайға тап болды; тілінен жаңылып, басына бөде тілеп алды. **Тілден зар шықты.** Өмірге күйінді, қапаланды. **Тілден қалды.** Қорыққаннан немесе біреудің мәжбүрлеуінен сөйлей алмады. **Тілден сүрінді.** Сөйлеп тұрған сөзінен жаңылады, өз ойын дырыстан жеткізе алмады. **Тіл деңгейлері.** лнгв. Жалпы тіл жүйесіне кіретін шағын жүйелер, бөлімдер [Олардың әрқайсысы өздеріне тән бірыңғай тіл бірліктері мен ережелердің жиынтығынан тұрады]. **Тілден жіберді.** Ұрысты, балағаттады. **Тілдер атласы.** лнгв. Лингвистикалық карталардың қамтитын нысаны мен тақырып ыңғайы бойынша құрастырылған жинағы. **Тілдер байланысы.** Әртүрлі этникалық топтарға кіретін тілдердің арасындағы қарым-қатынасқа жеткізілігінен туындайтын, екі не одан да көп тілдердің бір-біріне ықпалы. **Тілдердің генеологиялық топтастырылуы.** лнгв. Тілдерді туыстығына, шығу тегіне, тарихи даму жағдайларының ортақтығына қарай топтастыру. **Тілдердің инкорпоратив типі.** лнгв. Тілдердің морфологиялық топтастырылуына сәйкес келетін тіл типтерінің бірі. **Тілдердің қарым-қатынасы.** лнгв. Әртүрлі топтағы туыс емес тілдердің бір-біріне әсері [Әртүрлі тілде сөйлейтін халықтардың экономикалық, саяси, мәдени т.б. жағдайларға байланысты өзара қарым-қатынасы тіл арқылы жүзеге асады. Сол себепті бір тілден екінші тілге алуан түрі сөздер мен сөз тізбектері атуы, бір-біріне тікелей я жанама түрде әсер етеді]. **Тілдердің морфологиялық-типологиялық топтастырылуы.** лнгв. Тілдердің құрылымдық ұқсастықтары мен айырмашылықтарына қарай жіктелуі. **Тілдердің тұрпаттамалық жіктелімі.** лнгв. Тілдік құрылымның ұқсас сипаттары (морфологиялық, дыбыстық, синтаксистік, семантикалық белгілері) негізінде топтастыру. **Тілдер семьясы.** лнгв. Бір негіз тілден тараған, шыққан тегі туыс тілдердің жиынтығы. **Тілдер туыстығы.** лнгв. Екі немесе бірнеше тілдің ұқсастығы, жақындығы сөздік қор мен грамматикалық, дыбыстық құрылымындағы төл элементтерден көрінетін, бастапқы негізі бар ата-тілден шығатын тілдерге тән жалпы қасиет. **Тілде сүйек [жоқ] бар ма?** Тіл буынсыз, қалай бірсаң солай кетеді. **Тілді байлады.** Сөз айтпауға мұршасын келтірмеді, жақ ашпаймады. **Тілді берік ұстау.** Жапқан аузың ашпау, үндемеу. **Тілді күрмеу.** Айтпау, үндемеу. **Тілдің ауысуы.** лнгв. Ана

тілінің басқа тілге ауысуы. **Тілдің қамы.** Қазіргі кезеңдегі қазақ ұлтының тілін Қазақстан Республикасында шын мәніндегі мемлекеттік тіл дәрежесіне көтеру, орнықтыру жолындағы күрес, іс-шаралар [Бұл тіркестің мәні дәл қазіргі қазақ ұлтының тіл үшін күрес майданында жүру мақсатын ашып береді. Елдің қамы деген – Отанның қамы, ұлттың тұтастығы, болашақ үшін әрекет. Осылардың бәрі тілге қамқорлықтың арқасында ғана жүзеге асырылады]. **Тілдің қызметі.** лингв. а) Адамзат қоғамындағы тілдің рөлі, қолданысы. ә) Бір бірліктің екінші тілдік бірлікпен себепті бағыныштылығы, байланыстылығы. **Тілдің майын тамызды [ағызды].** Аса мәнерлі, жағымды сөз айтты, шебер сөйледі. **Тілдің машиналық қоры.** лингв. Тілді зерттеп тексерудің автоматтандырылған кешенді жүйесі [Онда мәтіндер, картотекалар, сөздіктер арқылы деректелген ақпараттық материалдар, тілдік мәліметтер жинақталады]. **Тілдің мәртебесі.** лингв. Тілдің атқаратын қызметіне, пайдалану дәрежесіне қарай мемлекеттік заңдар арқылы ресми бекітілген жағдайы. **Тілдің таңбалық теориясы.** лингв. Тілді таңбалар жүйесі ретінде қарастыратын тілдің құрылымы жөніндегі теориялық қағидалар (идея, жорамал) жиынтығы. **Тілдің шығуы.** лингв. Адамзат қоғамының пайда болуымен байланысты алғашқы адамдардың сөйлеу мүшелерімен дыбыстарды бірінен соң бірі асырата айтуы арқылы қарым-қатынас қажеттілігінің өтуі. **Тілді тербетті.** Ауызға сөз салды, тілге тиек болды. **Тіл емізү.** жерг. Құр сөзбен алдау. **Тіл жанашыры.** Ана тілінің қазіргі қоғамдық қатынастардың барлық саласында кеңінен қолданып орнығуын жақтаушы және сол жолда күресуші, мемлекеттік тіл мәртебесін алған қазақ тілінің шын мәнінде мемлекеттік тіл дәрежесіне көтерілуін мәселе етіп қойып, оны табанды түрде қорғап-жақтаушы, қазақ тілінің қамқоршысы. **Тіл жарасы.** Зәрлі, ащы сөзден көңілде қалған дық, қалған көңіл. **Тіл және ойлау.** лингв. Бірбірімен өзінің мәні, өзіндік белгілерімен ерекшеленетін, қоғамдық қызметтің өзара тығыз байланысты екі түрі. **Тіл жеткісіз.** Тілмен, сөзбен суреттеп айтып шыққысыз. **Тіл жетпейді.** Сөзбен айтып болмайды, теңеу, балама болмайды. **Тіл [сөз] жетпес [жетпейді].** Айтуға сөз табылмас; сөзбен айтып жеткізе алмайтын. **Тіл жетілдеді.** Сөйлеуге тәселді, тіл ұстартады. **Тіл жұмсады.** а) Жаман сөзбен балағаттады, ауыр сөз айтты. ә) Қолданыстағы тілмен қатынас жасады, сөйледі. **Тіл кесті.** Сөйлетпей тастады, сөзін тыйды. **Тіл қағысты [қағыстырды].** Сөзбен соқтығысты, айтысты. **Тіл қайтарды.** Қарсы сөз айтты. **Тіл қайырды.** Сөзге жауап берді, тойтарыс бере сөйледі. **Тіл қалша.** Тіл алмайтын бала туралы айтылады. **Тіл қатқандай болды.** Болар-болмас дыбыс берді, сыбырлады. **Тіл қатты.** Сөйледі, үн шығарды, жауап берді. **Тіл қатырды.** Сөйлетті, айтқызды. **Тіл қатысты.** Сөйлесті. **Тіл құралы.** Оқулық, оқу құралы. **Тіл маманы.** Ғылымның тіл білімі саласында жұмыс істеуші, тілші ғалым, лингвист. **Тіл маржанын терең сүзді.** бейне. Тереңнен толғап, мәнерлі етіп сөйледі, шешен сөйледі. **Тіл мәдениеті.** лингв. Әдеби тілде таза сөйлеп, сауатты жазудың қоғам талабына сай қалыптасқан нормаларын игеру және әртүрлі қарым-қатынас жағдайында айтатын деген ойдың мақсаты мен мазмұнына сай келетін тілдің мәнерлеу тәсілдерін қолдана білу. **Тіл мен жағна сүйенді.** а) Тілін безеп, зар қақсады. ә) Сөзді жезлеу етті, әр нәрсені бір сылтау етіп қылжақпады. **Тіл мен жақты безеді.** Тіл мен жағна сүйенді. **Тілмен түйілген сөзді тіспен шешті.** Мәселенің шешімін тапты. **Тіл өнері.** Таза, көркем сөйлеу шеберлігі, шешен сөйлеу машықтығы, шешендік өнер. **Тіл өтті.** миф. Біреудің қызығып немесе қызана айтқан сөзі ауыр болып, денсаулығын нашарлатты, қызықтырған қасиетінен айырылды. **Тіл саясаты.** Қоғамда, мемлекетте тіл мәселелерін белгілейтін идеологиялық қағидаттар мен шаралар жиынтығы. **Тіл сындыр-**

ды. Сауатын ашты, хат таныды. **Тіл табысты.** Өзара ұғынысты, түсіністі, сөздері жарасты, пәтуаса келісті. **Тіл тағдыры.** Қоғамдағы, мемлекеттегі тілдің жағдайы. **Тіл тазалығы.** Ана тілінің сөзін басқа тілдің сөзімен шұбарламау; тілдің жасанды, ботен сөзбен шұбарланбай, өзінің табиғи, төл қалпын сақтауы. **Тіл тапты.** Қысынын, ретін келтірді; жөнін, ыңғайын білді. **Тіл тартпады.** Именбей, сөзбен сыбап салды. **Тіл тартпай [тартпастан] кетті [өлді].** Тілге келмей, табан астында өліп кетті. **Тіл тартты.** Пиғылын, ойын білмек болып сөзге, әңгімеге бұрды. **Тіл тигізді.** Жаман сөзбен балағаттады, ұрысты. **Тіл тиді.** Біреудің тіл-көзі өтті. **Тіл тосқауылы.** Тіл білмеу. **Тіл төркіні.** Белгілі бір тілдің шығу тегі. **Тіл ұстартты.** Шебер, шешен сөйлеуге баулыды, сөйлеу тілін нәшіне келтіруге машықтандырды, ширатты. **Тіл ұстарту.** Тілді дамыту, жетілдіру. **Тіл ұшында [гүр].** Бірдеңе айтқысы келсе де, айта алмады, аузына түспеді. **Тіл үйренді.** Басқа тілді меңгерді. **Тіл үйренген [тілді үйренген].** Өте тәтті, аузыдың дәмін келтіретін. **Тіл үйрді.** Тіл көркем, шұрайлы. **Тіл шұбарлығы.** Өзге тілдерден орынсыз көп сөз еніп, тіл тазалығының сақталмауы. **Тіл [сөз] шұрайы.** Тіл (сөз) байлығы; көркемдігі, мәнді, мағыналы сөз. **Тілі айыр.** Сөзінің тұрағы жоқ, құбылмалы, бірде олай, бірде былай сөйлейтін, пәтуасыз (адам). **Тілі аузына сыймады.** Таңдайы кеберсіп, қатты шөлдеді. **Тілі ауыр.** Көркем шығарманың тілі оқып-түсінуге жеңіл емес, түсіну қиын. **Тілі ащы.** Шайпау, шақпа, қыршаңқы, улы тілді. **Тілі байланды [күрмелді].** а) Үн қатпады, сөйлер сөзін айта алмай қалды. ә) Ауру адам жантәсілім алдында тілі күрмеліп, сөйлей алмады. **Тілі балдай [бал].** Сөзі жанға жайлы, жағымды. **Тілі бұзылды.** Тілдің табиғи қалпына, нормасына нұқсан келді. **Тілі біздей.** Тілі ащы. **Тілі жетеді.** Өз ойын сөзбен толық айтып бере алады, жеткізе алады. **Тілі жоқ.** Сөзге шорқақ, ойға олақ (адам). **Тілі жұған.** Сөз байлығы аз, сөзге олақ, тілі қысқа. **Тілі зәрлі.** Мысқылдап, түйреп, жанаңа тие, жүреңің ауырта сөйлейтін, сөзің ұдай ащы (адам). **Тілі келмеді.** Сөзді дұрыс айта алмады. **Тілі күрмелді.** а) Тілі байланды, сөйлеу қабілетінен айырылды. ә) Тұтықты, кекештеңді, ойын еркін айта алмады. б) Ойындағысын жеткізе алмады, көп ойланп, бөгеле берді, сөз таба алмады. **Тілі күрмеу.** Мылқау, үн-түсіз. **Тілі күрмеуге келді.** Сөйледі, үн қатты. **Тілі күрмеулі.** Сөйлемейтін, үнсіз. **Тілі күстенді.** мед. Тіліне жара шықты. **Тілі күсті.** Орынсыз босқа сөйлей беретіндер бәріне ұнамайды деген мағынада. **Тілі қайырымға келді.** Сөзге келді, сөйлеуге шамасы жетті. **Тілі қымылдады.** а) Адамның қайтыс болар сәтінде сөйлеп жатқаны туралы айтылады. ә) Әр нәрсені алдын ала жоспарлап, өзгелерден бұрынырақ іске кірісіп, онысын басқаларға айтып, іс істеп жүрген адам туралы айтылады. **Тілі қысқа.** Тілі жетпейді; тілге, сөзге олақ. **Тілі қышыды.** Сөйлеуге қишартланды, сөйлегісі келді. **Тілі майда.** Сөзі жұмсақ, ілтипатты. **Тілімен бидай қуырды.** Сөзімен елдің апысынын алды, берекесін кетірді. **Тілімен емізді.** Басқа біреуді тек тілімен ғана алдап, беретін еш нәрсесі жоқ болса да өтірік уәде берді, алдап шығарып салды. **Тілі мен жағна сүйенді.** Әр нәрсені жезлеу етіп, істің байыбына, сөздің орайына көнбеді; заржақпаңды. **Тілімен жеткізді.** Айтар ойын ым-шарамен емес, көдімгідей мәнерлі тілмен түсінікті етіп айтып берді. **Тілімен күс ұстаған.** Бұл жерде тәтті сөз, шығарып салма әңгіме мағынасында. **Тілімен орақ орды.** Аузымен айтуға бар, қолмен істеуге жоқ. **Тілімен тындырды.** Істің бәрін сөзбен бітіре салды, нақты ештеңе істелген жоқ. **Тілінің ұшында тұр.** Ұмыт болып, көмейімде тұр, аузыма түспей тұрғаны деген мағынада. **Тілім [көзім, көз сұғым] тасқа [тасқа бол-]сын.** көне. Көз сұғым, тіл сұғым өтіп кетпесін деген мағынада. **Тілі мірдің оғындай.** Сөзі ұятыты, ащы, өткір. **Тілін алдырды.** Айтқанын істетті, дегеніне көндірді. **Тілін алмады.** Айтқанды тыңдамады, сөзге көнбеді. **Тілін бакты.** Бірдеңені артық айттып қалмайын деп тіліне ие болды. **Тілін безеді.**

а) Тілдің майын тамызып сөйледі. ә) жағымсыз. **Тілі мен жағна сүйенді,** аузымен орақ орды. б) Тілінен майын тамызып безектеп, қызмет көрсетті, жағымтазданды. в) Шырылдады, шыр-шыр етті, сарнады (құс туралы). **Тілін [сөзін] бұзды.** Сөйлеу мәнерін немесе дұрыс дыбысталуы өзгертіп тилдесті. **Тілін бұралаңдатты.** Түсініксіз етіп сөйледі, шұддірледі. **Тілін білді.** а) Ұғысты, тіл тауып сөйлесе алды. ә) Бір нәрсенің мән-жайын, тетігін білді. **Тіліне ерді.** Өз ой-пікірі бола тұра біреудің айтқан сөзіне ілесіп кетті; біреудің азғырғанына көнді. **Тілінен айырылды.** а) Кеңестік дәуірде аз ұлттардың кейбіреуі өз тілінен айырылып қалды, тілін ұмытты. ә) Әртүрлі себептерден сөйлеу мүмкіндігін жоғалтты. **Тілінен бал ағызған.** Тілі майдай, тілі тәтті, шешен. **Тілінен бал тамған.** Сөзі майдай, тілі жұмсақ; шешен, ділмар. **Тілінен жазды.** Аңдамай сөйлеп айтып болды. **Тілінен қағынды.** Жағымсыз сөз айтып қалып, содан отық жеді. **Тілінен май тамған.** Мәнерлеп сөйлейтін, сөзге ұста, шебер (адам). **Тілінен тапты.** Өз сөзінен өзі зиян көрді. **Тілінен сүріндірді.** Айтысқа түскен шешенді дәлел, уәж айттып сөзден жеңді. **Тілінен тастамады.** Белгілі бір оқиға, әңгімені т.б. кез келген жерде қайталап айта берді; жәй еске алып отырды. **Тілінен таяқ жеді.** Қалай болса, солай сөйлеймін деп өз тілінен өзі жазалы болды. **Тіліне сүйенді.** Дәлдір адам дау-дамайда дәлелсіз жақсы сөйлегенін, сөзден жеңіліп қалды. **Тіліне тас байланды.** Үндемеді, тіл қатпады. **Тіліне шок түсті.** Сөзін байқамай айтып қалғанда, өз аузын баса қойды. **Тілін жаныды.** Шешенсіп сайрады, ділмарсыды. **Тілін жаттықтырды.** Тіл сындырды; оқуға, сөйлеуге тәселдірді. **Тілін жұтып қойды.** Тілі байланып қалды, үндемеді. **Тілін жіпсіз байлады.** Ойындағысын айтқызады, еркіне қоймады, тиышықтырды, қинады. **Тілін көлімаға келтірді.** діни. Ауру өлер алдында аузына құранның сурелерін салды. **Тілін көлімаға келтіру.** діни. Алланы, Құдайды есіне алу, тәубасына келу. **Тілін кесті.** а) Аузын алды, пара тықты, үндемдеді. ә) Сөйлетпеді, айтар ойын түгел айттырмады. **Тілін күрмеді.** а) Еркін сөйлетмеді, тілін байлады, үнін шығармады, кедегі жасады. ә) Дұрыс айта алмады, тілі келмеді. **Тілін қайтарды.** Айтқанын орындамай, сөзін қайырды. **Тілін қадады.** Сөзбен шанышыды. **Тілін қышытты.** Шамына түйіп, сөйлеуге итермеледі, ызасын келтірді. **Тілін [тілмен] сұққылады.** Сөзбен түйірді, мысқылады. **Тілін тартпады.** Аузына келген сөзін тартынбай айтты, батыл сөйледі. **Тілін тіске жаныды.** Ауыр сөз айтты, тісін қайрады. **Тілін тістеді.** а) Үн шығармады, сөйлеуден қалды, тілінің ұшына келген сөзін белгілі бір себеппен айтпады. ә) Тілін тартты, бетіне қарап сөйлей алмады. **Тілін тіспен алды.** Қатты өкінді, сөз айта алмай қалды. **Тілін шайнады.** Шұддірлеп сөйледі, анық сөйлемеді. **Тілін шығарды.** а) Батыл айтуға мәжбүр етті. ә) Келеке етті, келемеждеді. **Тілінің күрмелуі.** Тұтығуы, күмілжүі, анық сөйлей алмауы. **Тілінің күрмеуін шешті.** Сөйлеуге мүмкіндік берді, сөйлетті. **Тілінің қағындысы бар.** Сөзді қышындырып, біреуге тиісе сөйлетін. **Тілінің қотыры [шықаны] бар.** Біреуді кекейтп-мұқатып сөйлейтін қыршаңқы тілді деген мағынада. **Тілінің мүкісі бар.** Тұтығып, кекештеңіп сөйлейтін адам туралы. **Тілінің тиегі ағытты.** Сөзінде шек болмады. **Тілінің ұшына алмады.** Ауызға алмады, еске алған жоқ. **Тіліңді тарт!** Сөзді доғар, қысқарт, анау-мынау сөзді қой, абайлап сөйле! **Тіліңді Тәңір кессін [тілін кесілісін].** қарғ. Тіл-жағна жатылған жұмыртқаласын, сазайыңды тарт! **Тіліңе күйдірі шыққыр.** қарғ. Тіл ащы адамдарға айтылатын шыққыс. **Тіліңе құлғана шықсын.** қарғ. Тіліңе теміреткі шықсын! қарғ. Тілі ащы кісіге айтылады. **Тіліңе теріскен шықсын [шөк түскір].** қарғ. Тілің кесілісін, қүйсін (тілі ащы адамға айтылады). **Тіліңе шешек шыққыр.** қарғ. Тіл-көзің тиісін деген мағынада. **Тілің қырықылғыр.** қарғ. Тілің кесілгір деген мағынада. **Тілі орамға келмеді.** Сөйлей алмады, тілі күрмелді. **Тілі орамды.** Сөзге ұста,

шебер, тілі бай. **Тілі өтпеді.** Айтқанын орындамады. **Тілі сала құлаш.** Көп сөйлейтін, ешкімді бет бақтырмайтын, көкезу. **Тілі сынық.** Айтқан сөзінің қисыны бар. **Тілі тәтті.** Тілінен бал таман, тілі жұмсақ. **Тілі тәтті, діні қатты.** Сыртқа сыр бермей, әкей-үкей болғанмен, істеген ісі мен қылығы қаты-гездікті танытады. **Тілі темірдей қатты.** Тілі ащы, сөздері көңілге келердей ауыр, жағымсыз. **Тілі тиді.** а) Жаман сөзбен балағаттады, сөзі қатты батты. ә) Тіл-көзі өтті. **Тілі ұдай.** Сөзі ащы, тілі зәрлі. **Тілі ұзын.** Шайпау, ұрысқақ. **Тілі шаншар.** Шақпа тілі бар, мысқылшыл, тәжікешіл. **Тілі шыға бастады.** эксп. жағымсыз. Қарсы сөйлеуді шығарды, ессен жібермей сөз қайтаратын болды. **Тілі шықты.** а) Сөби алғаш рет сөйлей бастады. ә) Қарсы сөз айтатын болды, қасарысты. **Тірі тіл.** лингв. Бүгінгі күнде қолданылып жүрген тіл.

ТІЛ= ет. 1. Жіңішке етіп кесу. 2. Осып тұсу. 3. Жарып жіберу.

Тілген таспадай. а) Жіңішке. ә) Білеу-білеу, бадырайған.

ТІЛАЗАР сын. Ешкімнің тілін алмайтын, танысқан істі орындамайтын (адам).

ТІЛАЗАРЛЫҚ зат. Айтқанды тыңдамаушылық, істі орындамаушылық.

ТІЛАЛҒЫШ сын. Айтқанды қалтқысыз орындайтын, жұмсаған жерге екі айтқызбай баратын елгезек.

ТІЛАЛҒЫШТЫҚ зат. Баланың бойындағы жақсы қасиет, үлкенді, ата-ананы сыйлау белгісі.

ТІЛАРАЗ зат. жерг. Қолмен тақтай кесетін, бір жақ ені жалпақ, екінші жақ ені тар, ұзын ара.

ТІЛАСТЫ: тіласты безі. анат. <лат. glandula sublingualis> Ауыз қуысына сілекей бөлетін ас қорыту безі.

ТІЛ-АУЫЗ зат. Тіл қататын, сөйлейтін мүшелер, тіл мен ауыз қуысы.

Тіл-аузы байланды. а) Қатты қорыққандықтан яки қатты ауырғандықтан сөйлей алмай қалды. ә) Бір нәрсеге ренжігенде немесе қатты ұяғанда айтуға сөз таппады, қыстықты, мүдірді. **Тіл-аузым тасқа.** Тілім тимесін, пәледен аман болсын деген мағынада. **Тіл-ауыздан айырылды.** Үндемей қалды, сөйлей алмады.

ТІЛАШАР зат. көне. 1. Баланы молдаға бергенде төлейтін ақының бір түрі. 2. Баланың мектепке барғанына арналған кішігірім той.

ТІЛБАС зат. Мал ауруы.

ТІЛБҰЗАР зат. Ана тіліне бөтен тілдің қажетсіз сөздерін қосып, шұбарлап сөйлейтін адам.

ТІЛПІЗ= ет. Тілдіру.

ТІЛПІЗУ Тілге етістігінің қимыл атауы.

ТІЛПІЛЕ= ет. 1. Тілім-тілім етіп кескілеу. 2. ауыс. Жерді үсті-үстіне айдап жырта беру, талқандау. 3. ауыс. Тымық ауаны, аспанды, көк жүзін есіп, тіліп өту. 4. ауыс. Жанды ауырту, азарттау, қинау.

ТІЛПІЛЕН= ет. 1. Тілімдену, кескілену. 2. ауыс. Жердің үсті-үстіне айдап жыртылуы, талқандану.

ТІЛПІЛЕНУ Тілгілен етістігінің қимыл атауы. **ТІЛПІЛЕС=** ет. Бірге тілгілеу, кескілесу.

ТІЛПІЛЕСУ Тілгілес етістігінің қимыл атауы.

ТІЛПІЛЕТ= ет. 1. Қайта-қайта тілдірту, кескілету. 2. ауыс. Жанбы ауыртқызу, азарттау.

ТІЛПІЛЕТУ Тілгілет етістігінің қимыл атауы.

ТІЛПІЛЕУ Тілгіле етістігінің қимыл атауы; тілім-тілім етіп кескілеу.

ТІЛПІШ зат. Жер жыртуға, тақтай тілуге т. б. шаруа істеуге арналған құрал.

ТІЛПІШТЕ= ет. сөйл. **Тілгіле.**

ТІЛДЕ= ет. Біреуге тіл тигізу, жаман сөзбен балағаттау, қатты сөз айтып жер қылу.

ТІЛДЕЙ сын. 1. Жіп-жіңішке. 2. Кишкентай, бір жапырақ.

ТІЛДЕЙН сын. сөйл. Тілдей, бір жапырақ.

ТІЛДЕН: қу тілденді. Қуақыланбы, қуанды.

ТІЛДЕН-ТІЛГЕ үст. Бір халық тілінен екінші халық тіліне.

ТІЛДЕС¹ сын. Ортақ, туыстас тілде сөйлейтін, тілі бір.

ТІЛДЕС² сын. **Сыбайлас.**

ТІЛДЕС= ет. 1. Жүзбе-жүз сөйлесу, әңгімелесу. 2. ауыс. Сыр айту, сырласу, ой бөлісу.

ТІЛДЕСКІШ зат. Өзге тілді өз бетімен оқып-үйренуге жәрдемдесетін арнаулы көмекші құрал.

ТІЛДЕСТІР= ет. Жүзбе-жүз сөйлестіру, әңгімелестіру.

ТІЛДЕСТІРУ Тілдестіру етістігінің қимыл атауы.

ТІЛДЕСУ Тілдес етістігінің қимыл атауы.

1. Сөйлесу, тіл алысу. 2. ауыс. Сыр айту, сырласу, ой бөлісу.

ТІЛДЕТ= ет. Біреуге тіл тигізіп балағаттау, қатты сөз айтқызу.

ТІЛДЕТУ Тілдет етістігінің қимыл атауы.

ТІЛДЕУ Тілде етістігінің қимыл атауы.

ТІЛДІ сын. 1. Сөзге шебер, сөзшең, ділмар.

2. Тілі шайпау, өткір сөзді. 3. ауыс. Басып ойнайтын тілі бар (гармонь туралы).

ТІЛДІК¹ зат. Тіл ұшы тиіп тұратын төменгі тістердің түбірі бекіген қызыл ет.

ТІЛДІК² сын. 1. Тілге тән, тілге қатысты.

2. Тіл білімі пәніне байланысты, соған қатысты.

Тілдік акустика. лингв. Дыбыстардың жасалуы мен олардың естілуін, дыбыстың белгілерді, сондай-ақ дыбыс құрылыстарын және оларды танып-білетін қондырғыларды жасайтын жалпы акустиканың бөлімі. **Тілдік барьер.** Бір тілді тұтынушының бөтен тілдік ортаға түскендегі тіл білмеуден туындайтын қиындықтары. **Тілдік бірліктер.** лингв. Тілдік жүйеде әртүрлі мағынаға және қызметке ие болатын бірліктер. **Тілдік жағдаят.** лингв. Бір тілдің немесе бір территориялық-әлеуметтік ортада қызмет ететін тілдік формалардың (жергілікті, әлеуметтік диалектілер, койне, жаргон, тілдің функционалды стильдік түрлері) белгілі географиялық аймақ немесе саяси-әкімшілік құрылым шеңберіне өмір сүру формасының жиынтығы. **Тілдік жоспарлау.** лингв. Тілдік құрылыс, тілдің дамуын саналы түрде реттеу, саналы түрде тілге өзгеріс енгізу, арнайы құрылып және тиісті өкілеттігі бар саяси, білім беру, лингвистикалық жоспарлаумен тіл жүйелерінде өзгерістер жасау. **Тілдік жүйе.** лингв. Табиғи тілдің ішкі заңына лайық (үйлес) сөздік құрам мен грамматикалық құрылыстың тұрақты қарым-қатынасқа түскен элементтерінің бірлігі мен тұтастығы. **Тілдік категория.** лингв. Бірыңғай тілдік бірліктердің жиынтығы. **Тілдік қатынас.** Адамның ойлау, сөйлеу, тыңдау, түсіну, айту, пікірлесу әрекеттеріне қатысты құбылыс. **Тілдік құрылым.** лингв. Тілдегі сөздер мен сөйлемдердің тілдің ішкі заңдылығына байланысты өзінше құрылу, түрлену жүйесінің жиынтығы. **Тілдік норма.** лингв. Тіл жүйесінің дәстүріне сай тұрақты түрде қалыптасып, қоғамдық қатынастар арқылы орныққан тілдік амал-тәсілдердің жиынтығы, сөз қолдану ережелері. **Тілдік одақ.** лингв. Біртұтас географиялық кеңістікте ұзақ уақыт бойы жиі қарым-қатынаста даму нәтижесінде пайда болған, құрылымдық және материалдық белгілері ұқсас тілдердің аймақтық-тарихи бірлігінің ерекше түрі. **Тілдік процессор.** инф. Белгілі бір тілде берілген сөйлемдерді аударатын, түсініктеме беретін немесе басқаша өңдеуді орындайтын бағдарлама. **Тілдік таңба.** лингв. Болмыстың затын, қасиетін, қарым-қатынасын танытатын материалдық-идеялық түзіліс. **Тілдік тұлға.** лингв. а) Тіл жүйесінде бір-бірінен қызметі, құрылысы, орны жағынан дараланатын тұрақты тілдік элементтер. ә) Ұлттық ойлау ділі бар, ұлттық тілдің дамуына өз шығармашылығы арқылы үлес қосатын, әсерін тигізетін адам [Халқымыздың

рухани мәдениетін құрайтын би-шешендер мен ақын-жазушылардан қалған нақыл сөздер ауыздан-ауызға тарап, халық жадында мәңгі жатталып қалып, ырпақтан-ырпаққа беріледі. Бұлар – ұлттық тұлғалар, ұлттық тілдің қорғаушысы, ана тілі олардың рухани азығы, олар үшін «тіл өнері – дертпен тең». Кез келген жеке тұлға өзінің тілге қатыссыз басқа қасиеттерімен танылуы мүмкін. Бірақ тілдік тұлға бола алмайды. Тілдік тұлғаны анықтау үшін оның ұлтжандылық танымын алдыңғы кезекке қою керек, себебі бір елдегі әртүрлі ұлттарға ортақ тіл арқылы танылғанмен, ол өзінің ұлтының намысын жыртыпаса, оның рухани болмысы төмендеп, тілді тұтынушы жай тұлға дәрежесінде қалады. Тілдік тұлға этностың тарихи өсуінің жемісі]. **Тілдік үйлестіру.** лингв. Әдеби, ресми, мәдени, діни т.б. қатынас құралының бірыңғай тілдік үлгісін қалыптастыру.

ТІЛДІЛЕУ сын. Тілі өткірлеу, батылдау.

ТІЛДІЛІ сын. сөйл. **Тілді.**

ТІЛДІЛІК зат. Сөзге шешендік, тілмарлық.

ТІЛДІР= ет. 1. Жіңішке етіп кестіру. 2. Остыру.

ТІЛДІРУ Тілдір етістігінің қимыл атауы.

ТІЛЕ= ет. 1. Бір істің орындалуын қажет етіп, сәті тұсуын қалау, жалбарына сұрау, жалынышты күйде өтіну. 2. Тілек білдіру.

ТІЛЕК зат. 1. Көңілдегі көрікті ой, орындалмақ игі арман, ұлы мақсат, мүдде. 2. Істің орындалуы жайлы, болмаса басқа да оқиға бойынша өтініш, талап.

Тілегі [тілеуі] қабыл болды. Ойлаған, аңсаған арманы орындалды, дегені болды. **Тілегі қосылды.** Арманы бір жерден шықты, тілек-ниеті орындалды. **Тілегін берді [орындады, қабыл қылды].** Дегені болды, мақсатына жетті. **Тілегіне жетті.** Арман-мақсаты орындалды, жақсылық көрді. **Тілегін тіледі.** Біреудің қамын жеңді, амандығын, ісінің оңа басуын қалады, іштей тілектес болды. **Тілегіне жет [тілегің қабыл болсын].** алғыс. Арман-мақсаты орындалсын, жақсылық көр деген мағынада. **Тілегі табылды.** Тілегі орындалды, қабыл болды. **Тілегі түзу.** Ниеті дұрыс. **Тілегі үзілді.** Солай болса-ау деген арман, ойы болмай қалды. **Тілек айтты [қылды, тіледі, қосты].** Бата берді, алғыс айтты, жақсы ниет білдірді. **Тілек арқалады.** стиль. Тіледі, іштей үміттенді. **Тілек білдірді [етті].** Ниет, ықылас көрсетті. **Тілек білдіруші.** к і т. Ынталанушы, ниеті бар, қатысқысы келетін. **Тілек етті.** Арман-мүддесін білдірді, өтінді. **Тілек қосты.** Тілектестік білдірді.

ТІЛЕК-БАТА зат. сөйл. **Бата-тілек.**

ТІЛЕК-НИЕТ зат. Көңілден шыққан тілек пен ниеттің жинақтық атауы.

ТІЛЕКСІЗ сын. Тілегі жоқ, ниетсіз.

ТІЛЕК-ТАЛАП зат. Белгілі бір бақытқа негізделген ой-пікір, қажеттілікке сай мүдде-мұрат.

ТІЛЕКТЕС сын. Мақсаттас, армандас, мүдделес. 2. Тілегі бір, ниеттес, қолдайтын.

ТІЛЕКТЕСТІК зат. Бір белгілі іс барысында ниеттестік, мақсаттастық, мүдделестік.

ТІЛЕКТІ сын. Арман-мақсаты, ой-мұраты, мүддесі, ниеті бір, тілектес.

ТІЛЕК-ШАҒЫМ зат. құқық. Кредитордың қарызды қайтару, зиянды өтеу, алыпқұды төлеу, жеткізілген өнімнің, сатылған заттың, орындалған жұмыстың кемшіліктерін жою туралы борышкерге қоятын талап-тілегі.

ТІЛЕКШІ зат. Біреудің абыройы арта беруін тілеуші, тілектес адам.

ТІЛЕМСЕК сын. Біреуге еминген сұрамсақ, сұраншақ, тіленшек.

ТІЛЕМСЕКТЕН= ет. Біреуге емініп қайыршыдай сұрамсақтау, тіленшектену.

ТІЛЕМСЕКТЕНУ Тілемсектен етістігінің қимыл атауы.

ТІЛЕМСЕКТЕУ сын. Емініп сұрана беретін, тіленішек.

ТІЛЕМШІ зат. зоол. Шөлді мекен ететін жамансары туысына жататын ірі жыртқыш құс.

ТІЛЕН= ет. 1. Өз еркімен, ықтиярымен сұрану, өтіну. 2. Жұрттан емініп бірдеме сұрау, тілемсектену.

ТІЛЕНДІР= ет. Біреуден емініп бірдеме сұрат-тыру, тілемсектендіру.

ТІЛЕНДІРУ Тілендір етістігінің қимыл атауы.

ТІЛЕНТ= ет. Жалынып бірдеме сұрату, тілем-сектену.

ТІЛЕНТУ Тілент етістігінің қимыл атауы.

ТІЛЕНУ Тілен етістігінің қимыл атауы. 1. Өз еркімен, ықтиярымен сұрану, өтіну. 2. Жұрттан емініп бірдеме сұрау, тілемсектену.

ТІЛЕНУШІ зат. Белгілі бір істің орындалуын тілегіші, сұранушы.

ТІЛЕНШЕК сын. Сұраншақ, сұрамсақ. Тілен-шек қозы. Үнемі әр қойға жағыстырылып өсірілген қозы, басқа қойды емізіп, тойындырсаң да, қыр соңынан қалмай, маңырай еріп жүретіні.

ТІЛЕНШЕКТІК зат. Әр нәрсені бір сұрап тілемсектенушілік, сұрампаздық.

ТІЛЕНШІ зат. көне. Ел аралап, қайыр-са-дақа сұраған тілемсек қайыршы.

ТІЛЕНШІЛЕН= ет. Ел-жұрттан әр нәрсені сұрану, тілемсектену.

ТІЛЕНШІЛЕНУ Тіленшілен етістігінің қимыл атауы.

ТІЛЕНШІЛІК зат. Ел-жұрттан, әркімнен көзін сатып, не болса, соны сұраушылық, қайыр-шылық.

ТІЛЕРСЕК зат. сөйл. **Тірсек.**

Тілерсек жең шапан. Жеңі ұзын болып келетін шапаның түрі. Тілерсектен қан кешті. Басынан қыңдық өткізді, ауыр азап көрді.

ТІЛЕРСЕКТЕ= ет. Тілерсекке дейін кешу.

ТІЛЕРСЕКТЕУ Тілерсекте етістігінің қимыл атауы.

ТІЛЕС= ет. Тілек айтысу, оң ниет білдірісу, тілектес болу.

ТІЛЕСУ Тілес етістігінің қимыл атауы.

ТІЛЕТ= ет. Тілек білдірту, ниет байқату.

ТІЛЕТКІЗ= ет. Тілек білдірткізу, ниет байқатқызу.

ТІЛЕТКІЗУ Тілеткіз етістігінің қимыл атауы.

ТІЛЕУ¹ зат. Адал ниет, ақ көңілден шыққан ізгі тілек, тәтті үміт, нысаналы арман-мақсат.

Тілеу қосты. Тілектестік білдірді. **Тілеу той.** жерг. Үлкендердің батасын, елдің тілегін алу үшін дастарқан жайылып, жасалатын той. **Тілеуі кесіл-гір [күрғыр].** қарғ. Үмітің үзілгір, ісің оңбағыр. **Тілеуі кесілді.** Тілегіне жете алмады, үміті үзілді. **Тілеуі қабыл болды.** Ойлаған арман-мақсаты жүзе-ге асты, тілегі орындалды. **Тілеуін кесті.** Тілегіне жете алмады, үмітін үзді, дегенін болдырмады, үміті, арманы орындалмады. **Тілеуін тіледі.** Біреу-дің амандығын, ісінің оңа басуын қалады, іштей тілектес болды. **Тілеуінді бергір.** алғ. Арман-мақ-сатың орындалсын, үмітің ақталсын.

ТІЛЕУ² Тілеу етістігінің қимыл атауы. 1. Бір істің орындалуын қажет етіп, сәті тұсуын қалау, жалбарына сұрау, жалынышты күйде өтіну. 2. Тілек білдіру.

ТІЛЕУҚОР сын. Жанқүйер, жанашыр боп, жақсылық ойлайтын тілектес (адам). // Тілектес адам.

ТІЛЕУЛЕС сын. Тілектес, тілеуқор.

ТІЛЕУЛЕСТІК зат. Ақ ниет, адал тілек-тестік.

ТІЛЕУСІЗ сын. Үмітсіз, үміт үзген.

ТІЛЕУТОЙ зат. этн. жерг. Ауыл қария-ларының батасын, халықтың тілегін алу үшін дастарқан жайылып, жасалатын той.

ТІЛЕУШІ зат. Қайыршы, тіленші.

ТІЛ-ЖАҚ зат. Адамның тілі мен жағы.

Тіл-жағы [жақ] байланды. Сөйлей алмады,

сөзден қалды. **Тіл-жағына [тіл мен жағына] сүйенді.** Қақсай берді, көп сөйледі.

ТІЛКЕМ зат. Адам денесінің, жер қыртысы-ның тілімденген жері.

ТІЛКЕМДӨКЕ зат. Қолды таңып байлайтын медициналық мата.

ТІЛКЕМДЕ= ет. 1. Тілгілеу, тілім-тілім ету, жырту. 2. ауыс. Жаманшылық жасап, жүректі, пәк көңілді жаралау, ниетті бұзу.

ТІЛКЕМДЕЛ= ет. 1. Тілгілену, тілім-тілім ету. 2. ауыс. Жүрегі жаралану, көңілі жаралы болу, ниеті бұзылу.

ТІЛКЕМДЕЛУ Тілкемдел етістігінің қимыл атауы.

ТІЛКЕМДЕУ Тілкемде етістігінің қимыл атауы.

ТІЛКЕМ-ТІЛКЕМ сын. Тілім-тілім, жы-рым-жырым.

ТІЛ-КӨЗ зат. Таңдана, қадала қараған көз сұғы.

Тіл-көзден аман болсын. тілек. Тіл-көз тимесін, біреудің көзі өтпесін. **Тіл-көзден қақас болсын! [сақтасын!]** көне. Тілден, көзден сақта; біреудің көзі өтпесін. **Тіл-көзден [тілден-көзден] сақтасын.** тілек. Аман-есен бол деген мағынада. **Тіл-көз тию.** этн. Дәстүрлі қазақ қоғамында жақсы адамға, жас балаға, жігірік атқа, сірлу қызға біреудің назары ауып, көзі өтеді, таңданып айтқан, мақтап сөйлеген сөзінен ауруға, жайсыз жағдайға қызырайды деген ұғым.

ТІЛҚАТ зат. сөйл. **Тілхат** (хабар-сөз, сәлем хат).

ТІЛҚИЯР зат. өс. <лат. hierochloe> Ұзын болып өсетін, астық тұқымдасына жататын қияқ шөп.

ТІЛЛІА [ир. ملا] зат. көне. Теңгенің ертедегі атауы.

ТІЛМАР сын. сөйл. **Ділмар.**

ТІЛМАРЛАУ сын. сөйл. Сөзге шешендеу; ділмарлау.

ТІЛМАРЛЫҚ зат. Қара сөзге шешендік, шеберлік.

ТІЛМАРСУ Тілмарсы етістігінің қимыл атауы.

ТІЛМАРСЫ= ет. Тіл мен жағына сүйеніп шешену, білгену.

ТІЛМАШ зат. 1. Бір тілден екінші тілге сөз-бе-сөз аударатын адам. 2. Хатшы, іс жүргізуші адам.

ТІЛМАШТЫҚ зат. Тілмаш болушылық, тіл-маш қызметін атқарушылық.

ТІЛМЕ зат. Адамның терісі мен кілегей қа-бығын қабындыратып жұрпалы ауру.

ТІЛМЕЛЕ= ет. Жіңішке етіп тілгілеу, кескілеу.

ТІЛМЕЛЕН= ет. Тілмдену, кескілену.

ТІЛМЕЛЕНУ Тілмелен етістігінің қимыл атауы.

ТІЛМЕЛЕУ Тілмеле етістігінің қимыл атауы.

ТІЛПАРША үст. Тілім-тілім, парша-парша.

ТІЛСІЗ сын. 1. Дыбыс шығармай, үн қатпай, үнсіз. 2. Мелшген, қатып қалған; тілі жоқ.

Тіліс жау. Қауіп-қатері мол, мылқау құш, от пен судан келетін зор апат. **Тіліс сәлем жолдады.** Ым-ишара, қимылмен ішкі ықыласын, ыстық сезімін білдірді. **Тіліс тіл.** о. к. қ. с. Сөзбен айттып жеткізе алмайтын ішкі сезім.

ТІЛСІЗДЕН= ет. Ешбір дыбыс, үн шықпай мелшию.

ТІЛСІЗДЕНУ Тілісіден етістігінің қимыл атауы.

ТІЛСІМ зат. сөйл. **Тылсым.**

ТІЛТАНУ зат. Тілді зерттеу, тіл мәселесімен шұғылдану.

ТІЛТАНУШЫ зат. Тілді зерттеуші, тіл ғы-лымының маманы.

ТІЛТАНУШЫЛЫҚ зат. Тілді зерттеушілік, тілді меңгерушілік.

ТІЛТАНЫМ зат. Тілді зерттеу, тану.

ТІЛТАНЫМДЫҚ сын. Тілтанушылық, тіл ғылымы туралы, тілге қатысты.

ТІЛТҰМАР зат. этн. Жас балаға тіл тимесін деген ырыммен дұға жазылған тұмар.

ТІЛТІС зат. биол. <лат. petromyzoniformes> Дене тұрқы 15–100 см, бір не екі арқа жүзу қа-наттары бар, желбезек саңылаулары 7 жұп, аузы шұңғыма тәрізді, тері қатпарымен көмкерілген, көздері жақсы жетілген дөңгелек ауыздылар кла-сының отряды.

ТІЛҮ Тіл етістігінің қимыл атауы; кесу, тілім-деу.

ТІЛҮАР сын. Тілге бай, шешен, сөзуар.

ТІЛХАТ зат. 1. Өзінің сенетіндігін растап қол қойған куәлік, ісқағазы, құжат. 2. Хабар-сөз, сәлем хат.

ТІЛХАТШЫ зат. 1. Хатшы. 2. ауыс. Жәр-демші, көмекші.

ТІЛШЕ¹ зат. Сағат, компас т.б. минут, секундты, бағдар, бағытты сілтеп, нұсқап көрсететін тіл.

ТІЛШЕ² зат. өс. Жапырақ қынабының жа-пырақ алақанына айналар жеріндегі ішкі ұлпаның кішкене өсіндісі.

ТІЛШЕ³ зат. **Телше** (бұзана қабырғадан кейінгі ішекке сыймайтын жуан майлы еті).

ТІЛШЕ⁴ сын. Тілдей жіңішке, кішкентай, бір жапырақ.

Тілше қармақ. Кішкене ақ балық, алабұғаларды ұстайтын қармақ.

ТІЛШЕЛЕ= ет. Етті бөлшек-бөлшек, бор-ша-борша етіп тілу, тілімдеу.

ТІЛШЕЛЕН= ет. 1. Бөлшектену, борша-борша болып тілімдену. 2. ауыс. Жүрегі жаралану, тілімдену.

ТІЛШЕЛЕНУ Тілшелен етістігінің қимыл атауы.

ТІЛШЕЛЕУ Тілшеле етістігінің қимыл атауы.

ТІЛШІ зат. 1. Белгілі бір халық тілін зерттей-тін ғалым, тіл білімінің маманы. 2. Редакцияның тапсырмасымен газетке мақала, хат, хабар жазып тұратын тұрақты қызметкер, меншікті тілші, журналист.

Тілшілер қосыны. кіт. Бұқаралық ақпарат құралдарының әр аймақтағы өкілдігі; аймақтық газет тілшілерінің ұжымы, тобы.

ТІЛШІК зат. 1. анат. Көмейдің үстінде, жұмсақ таңдайдың артқы жағындағы бөлігі, кішке-не тіл. 2. егін шар. Өсімдік жапырағына жанаса бітетін жарғақты өскін.

ТІЛШІЛІК зат. Тілші кәсібімен шұғылданушы-лық; газет тілшісі қызметін атқарушылық.

ТІЛПРАМ зат. сөйл. **Жеделхат.**

ТІЛІК¹ зат. Заттың, нәрсенің кішілеу етіп тілінген бөлігі.

ТІЛІК² сын. 1. Тілінген, кесілген. 2. Құлағына тіліп салынған ең бар.

Тілік ен. этн. Құлақтың қырын сұғынта тіліп салынған белгі.

ТІЛІКГҮЛ зат. өс. <лат. nonnea> Айлау-лықтар тұқымдасы nonnea туысына жататын өсімдік.

ТІЛІКЖАПЫРАҚ зат. өс. <лат. athamant-ha> Шатырғүлдер тұқымдасы атаманта туысына жататын өсімдік.

ТІЛІКҚҮЛАҚ зат. өс. Дәнді дақылға жата-тын шөптесін өсімдік.

ТІЛІКШЕ зат. Тіліктің кішілеу бөлігі.

ТІЛІКШЕЛЕУ сын. Тіліктіңірегіндеу, сәл кесілген.

ТІЛІМ сын. 1. Кішкентай етіп тілінген, бір жапырақ. 2. Тілмденген, тілім-тілім болған.

ТІЛІМЕД= ет. 1. Тілгілеу, кескілеу, тілу. 2. Жерді жырту, тілгілеп осу. 3. ауыс. Жүрекке жара салу, жанды қынау.

ТІЛІМДЕЛ= ет. Тілім-тілім болу.

ТІЛІМДЕЛУ Тілімдел етістігінің қимыл атауы.

ТІЛІМДЕН= ет. Тіліну, тілімделу.

ТІЛІМДЕНУ Тілімден етістігінің қимыл атауы.

ТІЛІМДЕУ Тілімде етістігінің қимыл атауы.

ТІЛІМ-ТІЛІМ сын. 1. Жырым-жырым, тілімденген. 2. ауыс. Жаралы, дертті.

ТІЛІН= ет. Тілік-тілік болып кесілу.

ТІЛІНДІР= ет. Тілімдендіру, тілдіру.

ТІЛІНДІРУ Тіліндір етістігінің қимыл атауы.

ТІЛІНУ Тілін етістігінің қимыл атауы.

ТІЛІС= ет. (Қақ) тілу ісіне көмектесу.

ТІЛІСУ Тіліс етістігінің қимыл атауы.

ТІМСЕМ зат. тех. Белгілі бір материалдың жұқа, жайпақ бөлігі.

ТІМСІН= ет. сөйл. **Тімінін**.

ТІМСІНУ Тімсін етістігінің қимыл атауы.

ТІМТІН= ет. Тіміскеу, іздеу, тімсіну.

ТІМТІНУ Тімін етістігінің қимыл атауы.

ТІМІСКЕК сын. Әр нәрсені бір тіміскелеп, тімтініп жүретін, тұртінішек.

ТІМІСКУ Тіміскі етістігінің қимыл атауы.

ТІМІСКІ сын. Әр нәрсені бір тіміскелеп, тұртініп жүретін.

ТІМІСКІ= ет. Тімсініп, тіміскілеу, тұртініп жүру.

ТІМІСКІЛЕ= ет. Тімту, тұртінішектеу.

ТІМІСКІЛЕН= ет. Тімтіну, тұртінішектену.

ТІМІСКІЛЕНУ Тіміскілен етістігінің қимыл атауы.

ТІМІСКІЛЕС= ет. Тімтісу, бірге тұртініп жүру, сумаңдасу.

ТІМІСКІЛЕСУ Тіміскілес етістігінің қимыл атауы.

ТІМІСКІЛЕТ= ет. Тімсінту, сумаңдату.

ТІМІСКІЛЕТУ Тіміскілет етістігінің қимыл атауы.

ТІМІСКІЛЕУ Тіміскіле етістігінің қимыл атауы.

ТІМІСКІЛІК зат. Тіміскіленушілік, тімтінушілік.

ТІМІСКІН= ет. сөйл. Тіміскілену.

ТІМІСКІНУ Тіміскін етістігінің қимыл атауы.

ТІН¹ зат. 1. Әрқайсысы бөлек-бөлек есіліп, ширатылған соң, біріктіріп, қосып бұралатын арқанның т.б. жібі. 2. ауыс. Буын, көңіл.

Тін етті. Жіпті екі-екіден не үш-үштен ширатты. **Тіні жүгініп кетті.** көлөнер. Тіннің босауынан тұйын тұйыртқаның пайда болуы.

ТІН² зат. бот. 1. Өсімдік ұлтасының бір түрі. 2. биол. <лат. textus> Адам мен жануарлар ағзасында болатын, шығу тегі, құрылысы және атқаратын қызметі ұқсас жасушалар жүйесі.

ТІНДЕС сын. Тіні бір.

ТІНДІ сын. Тіні өскен.

ТІНТ= ет. 1. Үйдің ішін, қора-қопсыны ақтарып-төңкеріп қарау, бір нәрсе іздеу. 2. ауыс. Жан-жаққа үңіле қарау, көзімен ішің-жеу.

ТІНТКІЗ= ет. Ақтарып-төңкеріп қаратқызу, бір нәрсе іздеткізу.

ТІНТКІЗУ Тінткіз етістігінің қимыл атауы.

ТІНТКІЛЕ= ет. 1. Ақтарып қарау, іздестіру.

2. Жан-жаққа үңіле көз салу.

ТІНТКІЛЕС= ет. Ақтарысу, іздеу.

ТІНТКІЛЕСУ Тінткілес етістігінің қимыл атауы.

ТІНТКІЛЕТ= ет. Ақтарту, қарап іздеу.

ТІНТКІЛЕТУ Тінткілет етістігінің қимыл атауы.

ТІНТКІЛЕУ Тінткіле етістігінің қимыл атауы; ақтарып қарау, іздестіру.

ТІНТТІР= ет. Ақтарып қараттыру, іздестірту.

ТІНТТІРУ Тінттір етістігінің қимыл атауы.

ТІНТУ Тінт етістігінің қимыл атауы; ақтарып-төңкеріп қарау, бір нәрсе іздеу.

ТІНТУШІ зат. Арнайы тапсырмамен айыпты адамның үй-жай, қора-қопсыны ақтарып-төңкеріп тінтитін адам.

Тінтуші қошқар. жерг. Қойлардың күйге келгенін анықтап беретін қошқар.

ТІНТУІР зат. инф. <ағыл. mouse> Қолмен ұстап басқара отырып экрандағы меңзерді

қозғалтатын, кішкене компьютер құрылғысы, жүгіртпе.

ТІНТІЛ= ет. Ақтарып-төңкеріп қаралу, бір нәрсе іздетілу.

ТІНТІЛУ Тінтіл етістігінің қимыл атауы.

ТІНТІН= ет. Тіміскілену, сұанақтана іздену.

ТІНТІНУ Тінтін етістігінің қимыл атауы.

ТІНТІС= ет. Бірге тінту, ақтарысу.

ТІНТІСУ Тінтіс етістігінің қимыл атауы.

ТІНІКЕ зат. кәс. Лажы (эмаль).

ТІПТЕН үст. Мүлде, тым, те.

ТІП-ТІТТЕЙ сын. Кін-кішкентай, титімдей.

ТІПТІ үст. сөйл. **Тіппен**.

ТІП-ТІК сын. 1. Біп-биік. 2. Тұп-тұзу, тұп-тура. 3. ауыс. Өткір, батыл.

ТІП-ТІКЕ үст. Тұп-тура, тіктен-тік.

ТІПШЕ-ТІПШЕ од. Жем жеп үйренген қойды жемге шақыру үшін айтылатын сөз.

ТІРГІЗ= ет. сөйл. Тірілтісу, қалпына келтіргізу.

ТІРЕ= ет. 1. Таяп қою, тақау, сүйеу. 2. Істің ретін, бағытын бір нәрсеге апарып нұсқау, ыңғайлау.

Тіреге тұяқ қалдырмады [қоймады]. Малдан жүрдай етті, ештеңе қалдырмады. **Тіреп тұр.** Бір істің тұтқасын ұстап тұр деген мағынада.

ТІРЕК зат. 1. Үй, қора, шахта т.б. бел ағаштарын тіреп қоятын тірек ағаш. 2. ауыс. Сүйенер сүйеніш, таяныш.

Тірегі жок. Сүйенері жоқ, панасыз. **Тірек пункті.** өск. Инженерлік тұрғыдан жабдықталған, атыс құралдарымен толық жасақталған айнала қорғанысқа бейімделген жергілікті жер өңірі, қорғаныс позицияларының (қорғаныс ауданының) бір бөлігі. **Тірек сырық.** Жеміс ағаштарының бұтағынан жеміс түсіруге лайықталған ұшы айыр сырық.

Тірек табан. тех. Ауылшаруашылығы мәшинесінің тетігі. **Тірек ұлпа.** бот. Өсімдікке беріктік қасиет беретін ұлпа.

ТІРЕКСІЗ сын. Сүйенер сүйеніші жоқ, таянышсыз.

ТІРЕКТЕ= ет. Негіздеу, тиянақтау.

ТІРЕКТЕН= ет. Негіздену, тиянақтану.

ТІРЕКТЕНУ Тіректен етістігінің қимыл атауы.

ТІРЕКТЕУ Тіректе етістігінің қимыл атауы.

ТІРЕКТІ сын. Тиянақты, табанды, сенімді. **Тіректі геодезиялық тор.** геодез. Жер бетінде топографиялық түсірімдер мен геодезиялық өлшеулер жүргізу негізінде тірек пунктінің қызметін атқаратын нүктелер жүйесі.

ТІРЕЛ= ет. 1. Таяп қойылу, тақалу, сүйелу. 2. Тұп тұру. 3. ауыс. Тірек етілу, негізделу.

ТІРЕЛТ= ет. Бір нәрсеге сүйету.

ТІРЕЛТУ Тірелт етістігінің қимыл атауы.

ТІРЕЛУ Тірел етістігінің қимыл атауы.

ТІРЕЛІС= ет. Тақалысу, тіресу.

ТІРЕЛІСУ Тіреліс етістігінің қимыл атауы.

ТІРЕМЕ¹ зат. Аяққимың шажамайы тұсынан сынып кетпейін қамтамасыз ететін, өкшесі мен табан аралығына ұлтрақ астынан салынатын жайпақ жұқа темір.

ТІРЕМЕ²: тіреме таужыныс қысымы. кен. Тазартып қазу жұмыстары, жер асты қазбаларын жүргізу кезінде таужыныстар массивінің үстінде жатқан таужыныстар массасының реттелуі нәтижесінде қопарылған таужыныстарға, пайдалы қазылымдар массиві мен кентіректерге түсетін қысым.

ТІРЕН= ет. сөйл. Таяну, сүйену.

ТІРЕНУ Тірен етістігінің қимыл атауы.

ТІРЕНІШ зат. 1. Сүйенетін зат, таяныш, тірек. 2. ауыс. Арқа сүйер сенімді адам.

ТІРЕС= ет. 1. Бір-бірімен қақтығысу, күш таластырып тіресу, арпалысу, егесу. 2. Сығылысу, тығылысу.

ТІРЕСТІР= ет. Сығылыстыру, тығылыстыру.

ТІРЕСТІРУ Тірестір етістігінің қимыл атауы.

ТІРЕСТІРІЛ= ет. Тақастырылу, сүйеттірілу.

ТІРЕСТІРІЛУ Тірестіріл етістігінің қимыл атауы.

ТІРЕСУ Тірес етістігінің қимыл атауы.

ТІРЕТ= ет. Бір нәрсеге сүйету.

ТІРЕТУ Тірет етістігінің қимыл атауы.

ТІРЕУ¹ зат. 1. Үйдің, қораның т.б. бел ағашы майысып я құлап түспеуі үшін астынан тік қоятын таяныш, бағана. 2. Қолмен ұстап не тіреп сүйенетін зат. 3. ауыс. Сүйенер сүйеніш, сенімді таяныш, тірек.

Тіреу бақан. этн. Кііз үй тіккенде қолданылатын бақанның түрі. **Тіреу болды.** Медеу, сүйеу болды.

ТІРЕУ² Тіре етістігінің қимыл атауы; бір нәрсені сүйен ұстап тұру.

ТІРЕУЛЕН= ет. Жиналу, толау, күшею.

ТІРЕУЛІ сын. Тірелген, тіреп қойылған, тақалған.

ТІРЕУЛІК сын. Тіреуге жарайтын, тіреу боларлық.

ТІРЕУСІЗ сын. Тіреуі жоқ, тіреу қойылмаған, сүйеусіз.

ТІРЕУШІ зат. Тіреу қояушы, тіреу салушы маман.

ТІРЕУШІ зат. Тіреу ретінде қойылатын діңгек, сырық.

ТІРЕК= ет. 1. Тірекестіру, қосу. 2. Есепке алу, хаттау, журналға жазу.

ТІРКЕЛ= ет. Есепке алыну, хатталу, журналға жазылу.

ТІРКЕЛУ Тіркел етістігінің қимыл атауы.

ТІРКЕЛІМ зат. экон. <лат. regstrum> Құқықтық мәні бар көрсеткіш, тізбе, кітап, есептік құжат.

ТІРКЕМ зат. <лат. regstrum> Істерді, құжаттарды, мүлдіктерді т.б. жазуға арналған кітап.

ТІРКЕМЕ зат. Мәшиненің немесе трактордың арт жағына қосымша тіркелетін, жұқ салуға арналған қорапты доңғалақты көлік.

ТІРКЕМЕЛІ сын. Тіркемесі бар, тіркеме тіркелген.

ТІРКЕМЕШІ зат. Трактор соңындағы тіркемені басқарып отыратын жұмысшы.

ТІРКЕС¹ зат. Қатарласқан тізбек.

ТІРКЕС² сын. Жалас, қатар, бірінен соң бірі. **Тіркес гендер.** бот. Бірізін, тіркесіп тұқым қуалайтын, бір хромосомада шоғырланған бүкіл гендердің жиынтығы. **Тіркес тұқым қуалау.** бот. Бір хромосомада шоғырланған гендер арқылы болатын тұқым қуалау.

ТІРКЕС= ет. Бірінің соңынан бірі шуап жалғасу, тізбектелу.

ТІРКЕСПЕ зат. Бөлмелері тіркестіре орналастырылатын тұрғын үй үлгісі.

ТІРКЕСТЕ= ет. Соңынан қалмау, тілерсектеу.

ТІРКЕСТЕН= ет. Тіркес-тіркес болу, тізбектену.

ТІРКЕСТЕНУ Тіркестен етістігінің қимыл атауы.

ТІРКЕСТЕУ Тіркесте етістігінің қимыл атауы.

ТІРКЕСТІР= ет. Жалғастыру, тізбектестіру.

ТІРКЕСТІРУ Тіркестір етістігінің қимыл атауы. 1. Жалғастыру, тізбектестіру. 2. инф. Жеке элементтерді біртұтас бүтінге біріктіру.

3. Операциялардың тізбектесін қалыптастыру.

ТІРКЕСТІРІЛ= ет. Жалғастырылу, тізбектестірілу.

ТІРКЕСТІРІЛУ Тіркестіріл етістігінің қимыл атауы.

ТІРКЕСУ Тіркес етістігінің қимыл атауы.

ТІРКЕСІМ зат. лингв. 1. Тілдегі сөздердің бір-бірімен бірігу, байланысу тәсілі. 2. Негізгі жөғары деңгейдегі тіл бірліктерін жасау кезінде тілдік бірліктердің тіркеу қабілеті.

ТІРКЕСІМДІ сын. Тіркесу, бір-бірімен байланысу қасиеті бар.

ТІРКЕТ= ет. Есепке алдыру, хатқа түсірту, тізімдету.

ТІРКЕТУ Тіркет етістігінің қимыл атауы.

ТИРКЕТІЛ = ет. Есепке, хатқа түсірілу, тізімделілу.

ТИРКЕТІЛУ Тіркетіл етістігінің қимыл атауы.

ТИРКЕУ¹ зат. Мәшине, тракторға қосып тіркелетін, дөңделеткі қосымша көлік, тіркеме.

ТИРКЕУ² зат. 1. Тұрған жерді көрсетіп, құжатта тіркелген белгі. 2. заң. <лат. registratio> Заңдылық сипат беру үшін, есепке алу мақсатымен деректерді немесе құбылыстарды тіркеп отыру үшін жасалатын жазба.

Тіркеу туралы куәлік. Заңды тұлға ретінде тіркелген ұйымдарға құзыретті мемлекеттік орган беретін белгіленген үлгідегі құжат.

ТИРКЕУ³ зат. көне. Айып ретінде төленетін малаға қоса берілетін қосымша, қосалқы уақ мал, дүние.

ТИРКЕУ⁴ Тірке етістігінің қимыл атауы; тізімге енгізу, кітапқа жазып қою; тізбе, тізім жасау.

ТИРКЕУЛІ сын. 1. Біріне-бірі тіркелген, матасқан, бекітілген. 2. Есепке алынған, қатталған.

ТИРКЕУШІ¹ зат. Трактор тіркеуінде істейтін маман.

ТИРКЕУШІ² зат. 1. заң. Бағалы қағаздар ұстаушылар тізілімін жүргізу жөніндегі кәсіби қызметті жүзеге асыратын заңды тұлға. 2. Біреуді, бір нәрсені тіркеу жүргізетін ресми тұлға.

ТИРКЕУШІ зат. инф. <ағыл. recorder> 1. Өңделетін немесе басқарушы ақпараттарды сақтауға арналған, 32 биттен тұратын процессордың шатшаң істейтін жадының шағын бөлігі. 2. Есептеу құрылғысының бір санды немесе сөзді уақытша сақтауға арналған шағын көлемді жад блогы; регистр.

ТИРКІС¹ зат. жерг. Ерте кездегі ағаш соқаме мойынтырлықты бірлестіріп байлайтын қайыс.

ТИРКІС² сын. жерг. Өз айтқанынан басқаға көнбейтін қыңыр, қырсық.

ТИРЛІК зат. сөйл. **Тіршілік.**

Тірлік болмады. Өмір жоқ, тіршілігі бітті. **Тірлік дабыры.** Күнделікті тұрмыстың абыр-сабыр, азан-қазан шағы. **Тірлік иесі.** бейн. Өмір сүйгіштік, өмірге құлшыныс тудыратын сезім. **Тірлік нысаны.** Тіршілік иесі. Тірлікті қарын билеген [заман]. Ішкер асқа жарымаған адамдардың рухани дүниесі екінші орынға ысырып, тұрмыс қамымен кетті.

ТИРЛІК-БОЛМЫС зат. Белгілі дәрежедегі іс-әрекет, хал-жәй, тіршілік-тауқымет.

ТИРЛІКСІЗ сын. 1. Тіршілік жоқ. 2. ауыс. Шаруасыз, іс-әрекетсіз.

ТИРМІЗІК сын. жерг. Тырысып бағушылық, өлмермен.

ТИРНЕК¹ зат. саят. Үш жарсап бүркіт.

ТИРНЕК² зат. Күнделікті іс-әрекет, тірлік.

ТИРНЕКТЕ = ет. Аз-аздап, там-тұмдап, тырнақтап жинау.

Тірнектеп жинады. Азар дегенде басын құрастырды, там-тұмдап жинады. **Тірнектеп мал жинады.** Бар құш қайратын жұмсап, біртіндеп мал жинады.

ТИРНЕКТЕЙ сын. сөйл. Тырнақтай, кішкентай.

ТИРНЕКТЕН = ет. Там-тұмдап тырнақтанды, тырнақтап жинау.

ТИРНЕКТЕНУ Тірнектен етістігінің қимыл атауы.

ТИРНЕКТЕУ Тірнекте етістігінің қимыл атауы.

ТИРНЕК зат. Жан-жануарлардың артқы аяғы мен адам аяғының бүгіліп-жазылуына қажетті сіңір; қылтаның жоғарғы тұсы.

ТИРНЕКТЕ = ет. Тірегінен алу, соңынан қалмай, өкшелеу.

ТИРНЕКТЕС = ет. Соңынан қалмай ілесу, өкшелесу.

ТИРНЕКТЕСУ Тірнектес етістігінің қимыл атауы.

ТИРНЕКТЕТ = ет. Соңынан қалмай, өкшелете қуу.

ТИРНЕКТЕТУ Тірнектес етістігінің қимыл атауы.

ТИРНЕКТЕУ Тірнекте етістігінің қимыл атауы.

ТИРШІЛІК зат. 1. Күнделікті іс-әрекет, өмір, тірлік. 2. Тірі жүрушілік, аман-саулық. 3. ауыс. Белгілі бір шаруа, кәсіп. 4. Тіршілік иесі, тірі зат.

Тіршілігің құрсын! Бүітіп тіршілік еткенше, тірі жүрмей-ақ қой. **Тіршілік етті.** Өмір сүрді, құн көрді. **Тіршілік заттегі.** х.им. а) Организмдердің тіршілік әрекеті нәтижесінде пайда болған химиялық қосылыстар (бірақ олардың дене құрамына кіруі міндетті емес). б) Тіршілікті қолдау үшін қажетті химиялық элемент немесе қосылыс. **Тіршілікке қабілеттілік.** биол. Организмнің үнемі сыртқы ортамен қарым-қатынаста болып, қоршаған орта жағдайы өзгерген кезде тіршілігін сақтап қалуға икемділігі. **Тіршілік кеңістігі.** а) биол. Популяцияның бір дарағына келетін, дарақтың популяция құрамында қалыпты тіршілік етуін қамтамасыз ететін орташа аудан. б) Тамақ өндіру, техникалық дақылдар өсіру, инфрақұрылымдарымен қоса өнеркәсіп объектілерін жайғастыру және адамдардың демалып тынығуы үшін қажет аудандарды қамтитын адамның барлық қажетсінулерінің қанағаттандырылуы үшін қажет аумақ. **Тіршілік ортасы.** биол. Өсімдіктің, жануардың немесе тұтас биоценоздың тіршілік етуіне қажетті жағдайлары бар орта. **Тіршілік сапасы.** Адам экологиясында және әлеуметтік экологияда адамдардың мәдени және материалдық мұқтаждықтарға қанағаттандыру сапасын білдіру үшін кең қолданылатын ұғым. **Тіршілік етті.** Өмір сүрді, құн көрді. **Тіршілік ету.** Өмір сүру. **Тіршілік қайығын еркін есті.** бейн. Өмір жолында өзіне сенімді болды, оңай иіріп екетті. **Тіршіліктің мірімі.** Күнделікті өмірдің күйбеңі, қалтарысы мен қиын кезеңдері. **Тірі жан тіршілігін істейді.** Әркім өз тіршілік-қамын жасайды деген мағынада.

ТИРШІЛІКСІЗ сын. Ешбір тіршілігі жоқ, өлі. **Тіршіліксіз сукойма.** Құрамында биогеодік заттектері өте аз болатын, тіршілік онша дамымайтын сукойма.

ТИРШІЛІКТІК зат. Тіршілікке қажеттілік.

ТИРІ сын. 1. Жаны бар, тіршілік етуші. 2. Өмірде бар, өмір сүріп жүрген.

Тірі азап [қорлық]. Қиямет-қайым, мұхлат. **Тірі аруақ.** а) Өлген адам тәрізді құр сүлдесі қалған, бейбақ. б) Дәрменсіз адам мағынасында айтылады.

Тірі аруақ. сөйл. **Тірі аруақ.** Тірі бол! Аман-есен, сау-саламат жүр! **Тірі бейіт.** Көзі тірісінде орны белгіленіп, тұрғызылған бейіт. **Тірі еткенді құр етпеді.** діні. Жан бергенді құр тастамады, ризығын берді. **Тірі жан [пенде].** Адам баласы, адамзат, кісі. **Тірі жанға теңдік бермеді [берген жоқ].** Ешкімге есесін жібермеді. **Тірі жан жоқ.** Ешкім, ешбір адам жоқ. **Тірі жаннан қайықпады.** Ешкімнен қорықпады. **Тірі жан тісті бақа.** Әйтеуір таптынып, ұмтылып жатыр деген мағынада. **Тірі жесір.** Күйеуі ұзақ сапарға кеткен не ажырасып кеткен әйел. **Тірі жетім.** а) Әке-шешесінен жастай айырылған бала. б) Желіндемей төлдеген қойдың қозысы. **Тірі жүн.** қой шар. Қойдың қалың болып ұйысқан қысқы жүнінің астынан жаз шыға жаңадан шыққан және сол қысқан жүнінің көтеріліп қырқылғаннан кейін шығып келе жатқан жүні. **Тірі заттек.** Биосферадағы тірі организмдердің жиынтығы және биомассасы. **Тірі кесір болды.** Арылмастай қырсыққа айналды, пәл болды. **Тірі кетпеді.** Аман жібермеді. **Тірі күйік болды.** Тірдей қайғы-қасірет шектірді, уайым болды. **Тірі күйік тартқызды.** Тірдей қайғы-қасірет шектірді. **Тірі күн.** поэт. Жақсы тұрмыс, бейбіт өмір. **Тірі қалды.** Өлмеді, ажал аузынан қалды. **Тірі маскара.** Нағыз сорақы, барып тұрған ойбағандық. **Тірі өлік.** Құр сүлдесі қалған, жансыз бейне; қолынан түк келмейтін дәрменсіз, қауқарсыз адам. **Тірі өліктей.** Қауқарсыз, дәрменсіз адам. **Тірі пенде.** а) Жарық дүниеде өмір сүруші, тіршілік етуші адам. б) Қыбыр еткен, қит

еткен жан; ешкім. **Тірі сөз.** Жанға нәр, қуат берер, иландырар, шипа болар жанды сөз.

ТИРІ: тірі дән. Дирменнен бітеу шыққан дән.

ТИРІДЕЙ үст. Өлтірмей тірі күйінде, тірі тұрғанда.

Тірідей жеді [жеп қойды]. Қатты ұрысты; қатты ұрсып, ұялтты. **Тірідей жерге кірді [масқара болды, өлді].** Қатты ұялды, өлердей ұялды. **Тірідей жерледі [көмді].** Жер-жебіріне жетіп жәбірледі, әбден ұятқа қалдырды, масқара етті. **Тірідей көрге тықты.** Әбден өлімші етті, азапқа салды. **Тірідей қорлық.** Қараптан-қарап, ішпей-жемей, күнәсіз қиянат қоры. **Тірідей өлді.** Көп алдында масқара болды, иті шықты. **Тірідей салмағы.** Со-йылмай тұрғандағы салмағы. **Тірідей тілу.** биол. <лат. vivus – тірі, sectio – тілу> Тәжірибе арқылы жануар организмнің қызметін зерттеу, аурудың себебін анықтау, түрлі заттардың әсерін білу, хирургиялық емдеу жолын анықтау үшін жасалатын оталау (операция) әдістемесі.

ТИРІК зат. сөйл. **Тіршілік.**

ТИРІҚАЗЫНДЫЛАР зат. Бір геологиялық дәуірден басқасына елеулі өзгеріссіз өтетін әртүрлі таксономиялық дәрежедегі азғалар.

ТИРІЛ = ет. 1. Қайтадан жан біту, жан кіру. 2. ауыс. Әлдену, құш алу. 3. ауыс. Жандану, ояну.

ТИРІЛЕ = ет. саят. Қыран құстың балапанына жанды нәрсе жегізіп баулу, сонымен ауыздандыруы.

ТИРІЛЕЙ үст. сөйл. **Тірідей.**

Тірідей жұмыртқалау. биол. Жануарлардың жетілген ұрығы бар жұмыртқа тууы. **Тірідей суару.** егін шар. Өсімдікті өсіп-жетілу кезінде суару.

ТИРІЛЕТ = ет. саят. Балапан құсқа жанды нәрсе жегізіп баулыту, сонымен ауыздандыру.

ТИРІЛЕТУ Тірлет етістігінің қимыл атауы.

ТИРІЛЕУ Тірле етістігінің қимыл атауы.

ТИРІЛТ = ет. 1. Жан бітірту. 2. ауыс. Ояту, қайта қалтына келтірту, еске түсірту.

ТИРІЛТУ Тірлт етістігінің қимыл атауы; жан бітірту.

ТИРІЛУ Тірл етістігінің қимыл атауы.

ТИРІЛІК зат. Тірі жүргендік, тірі болып өмір сүрушілік.

ТИС¹ зат. <лат. dens> 1. анат. Адамның, жан-жануарлардың шайнауға немесе тістеп үзуге бейімделген, ауыз қуысындағы қатар тізілген сүйек мүшесі. 2. Ауылшаруашылық сайман, техникалардың жүзі, тарақтың қысы. 3. ауыс. Өмірдің қиындығы, азабы, зардабы.

Тіс ауруы. мед. Тіс ұлпасы мен қызылшектің қабынуы салдарынан тіс түбірлері жалаңаштанып, іріңдеп тіс қағының орнына сыяқты ауру түрлері. **Тіс басқан.** жерг. Тоқтап, жасы келген, көрі.

Тіс батырысты. Құш қолданысты, қаттырақ құш қолданды. **Тіс емдеу.** мед. <грек. stoma – ауыз, logos – ілім> Тіс, жақ, ауыз қуысы ауруларын емдеумен айналысатын медицина саласы. **Тіс жарды.** а) Сәбиге тіс шыға бастады. б) Үн қатты, сөйледі, сыр ашты. **Тіс жармады.** Сөйлемеді, үн қатпады, үндемеді. **Тіс жарып тыр етпеді [тыр етіп тіс жармады].** Үндемеді, еш нәрсе айтпады, тіл қатпады. **Тіс жарысқан жоқ.** Өзара үндемеді, тіл қатпады. **Тіс жуатын сықпа.** Тіс жууға арналған, фтор қосылған құтыдағы паста. **Тіс қарнесі.** мед. Тістің қатты тіндерінің бұзылуынан тісте қуыстың пайда болуы; өте көп тараған ауру. **Тіске сыздық етті.** Үндемеді, тіс тиерлік алданыш етті. **Тіс қағу.** этн. Сойылған малдың тісін қағып тісіру салты (қазактардың түсінігі бойынша, егер бұл салтты орындамаса, та-затық сақталмаған болып саналады). **Тіс қобысы.** Түйе тісіндегі жарықшақ, түйе жасын анықтауға болатын өлшем. **Тіс қыртысы.** Тіс тілігінен (етінен) шығып тұрған тіс тұрқы. **Тіс мойны.** Тіс сауыты мен тіс түбірін бір-бірінен бөліп тұрған жіңішке аралық. **Тіс өзегі.** анат. Тіс түбірінен канал.

Тіс салды. *Тіседі*, *тісін батырды*. **Тіс сауыты**. *Тістің ауыз қуысына шығып тұрған бөлігі. Тістері тістеріне тимей [тісі тісіне тимей] сақылдады. Қатты тоңды. Тіс тимеген. Тіл жемеген. Тіс түбірі. Тістің тіс ұяларына кіріп тұрған бөлігі. Тіс, тырнағымен жабысты. Жата жармасты, өлердей жабысты. Тісті қамады. Жас алма, қышқылтым жемісті жеп, тіс тұтылып қалды, ауырды. Тістің мөрі*, в. е. т. *Тістің жұлар бетіндегі шырғылдау келген өңезді, қақты бедер өрнегі. Тістің суындай. Сайлы, сайдауыт. Тісті тіске қойды. Аштыққа әрең көнді, шыдады, тарықты. Тіс шұқыр қылтаңақ жоқ. Шөп шықпаған тақыр. Тісі бақаланды. Бір нәрсені өзі жеместен арнап, сақтап қойды. Тісі батпады. Батылы жетпеді, ойындағысын айта алмады. Тісі батты. Батырып сөйледі. Тісі кетиді. Кетік тісі көрініп күлді. Тісі қаладай. Тісі біркелкі ірі, мықты. Тісі қалмады. Тістерінің бәрі түсіп қалды. Тісі қаусады. Ауызда сау тіс қалмады, түзел түсіп қалды. Тісін басты. Еесті, өштесті, жауласты. Тісін батырды. Әлімжеттік керсетті. Тісін батыру. Зорлық-зомбылық көрсету, күштеу. Тісін бұрша ұрса бастады. түйе шар. Түйенің 9 жасар кезінде айырдың қасқа маңдайы үшкілденіп, тоза бастауы. Тісіне басты [сыздық кылды]. Азық етті, үнемдеп талшық қылды. Тісінен шықпады. Ешкіме айтпады, тіс жармады, жан баласына білдірмеді. Тісін жасырды. Арам ойын ішке тықты, қастық ойлады. Тісін қайрады. Өшікті, өштесті, кектенді. Тісін салды. Жыртқыш аң талады, дал-дұлын шығарды. Тісін тісіне қойып сақтады. а) Біреуге арнап, тәтті дәмін өзіне қымай сақтады. ә) Аманатты берік сақтады. б) Сыртқа сыр шығармады. Тісінен шығармады. Ішкі сырын, құпиясын ешкіме айтпады, білдірмеді, жария етпеді. Тісінің сыздығына сақтады. Сырды берік, бекем, құпия ұстады; жария етпеді. Тісің барда ысықырып қал. Қайратың барда көріп қал; қолыңнан келіп тұрғанда дегенді істеп қал деген мағынада. **Тісі өтпеді**. а) Қатты нәрсені тіспен сындыра алмады. ә) Айтқанын істете алмады, сөзі жүрмеді. **Тісі сақылдады**. Тоңаннан, қайрағаннан қалш-қалш етіп, тістері бір-біріне тиді. **Тісі сары қайрақ**. Әбден қартайған деген мағынада айтылады. **Тісі сойдыды**. Тісі ырсып, ақсиды. **Тіс ісігі [қан-жел]**, м. е. д. Пародонт ұлпаларының жеткіліксіз қоректенуінен туындайтын созылмалы ауру. **Тісі түсті**. а) 6 жасқа келген баланың сүт тістері түсті. ә) Аздадағы әртүрлі аурудан, калың жетіспеуден, тісжегі әсерінен тіс түбірінен босап қалды. **Тісі тісіне тимеді**. Қатты тоңды, қалш-қалш етті, діріл қақты. **Тісі шыққан**. Тәжірибесі бар, ысылған. **Тісі шықты**. а) Тіс жарды. ә) Есейді, ер жетті.*

Тіс² зат. жерг. Қайықтың тұмсығына көлденең орнатылған ағаш.

ТІСАФАШ зат. кәсіп. Диқандардың қарапайым еңбек құралы, бір жағы иек, ұшталған ағаш.

ТІСБАЙЛАМ зат. биол. <periodontium> Тістерді (тіс түбірін) жоғарғы және төменгі жақ қызыл иек ұяларына (альвеолаларына) бекітіп тұратын дәнекер ұлпалы байлам.

ТІСЕ зат. Құрал-сайман.

ТІСЕ= ет. Алғашқы сүт тіс түсіп, орнына қайтадан жаңа тіс шығу.

ТІСЕК зат. жерг. Үйдің есігіне сүйектен жасалатын ишек, ою.

ТІСЕУ¹ зат. в. е. т. <лат. dentitio> Құлын, тай, құнан сияқты малдарда болатын тіс ауруы.

Тісеу құнан. Сүт тістерінің түсіп, орнына тұрақты тістердің шыға бастаған жылқы төлі.

ТІСЕУ² <лат. dentitio> Тісе етістігінің қимыл атауы.

ТІСЖАРҒЫШ зат. жерг. Қайрақ.

ТІСЖЕП зат. мед. <лат. caries> Ауру қоздырғышы жерінен тіс эмалі мен дентиннің тесіліп сонымен бірге минералдық заттардың жетіспеуінен тісте қуыс пайда болатын ауру.

ТІСКЕ сын. жерг. Жіңішке.

ТІСКЕБАСАР зат. *Қорек етер, жейтіндей (тамақ).*

ТІСКАҚАН сын. 1. Тәжірибелі, ысылған, әккі, қу. 2. Есейген, ересек.

ТІСКАҚАНДЫҚ зат. Көпті көргендік, пысықтық.

ТІСКАҚТЫ сын. Ысылған, әккі, қу.

ТІСҚОЛ сын. жерг. Тыстық, сырттық (мата).

ТІСПАСТА зат. Тіс жууға арналған сықпа.

ТІСТАЗАЛАҒЫШ зат. Тіс тазалауға арналған құрал, щетка.

ТІСТЕ= ет. 1. Тістеп алу, тісін батыру, тісімен бір нәрсені тартып жібермеу, үзіп алу. 2. Ішін-жеу.

Тістеген жерде тіс қалу. жерг. Өштесу, кек алу. Тістегеннің аузында, ұстағанның қолында кетті. Кім болса соның еркінде кетті, талауға түсті.

ТІСТЕГЕРІШТІ: тістегерішті сорғы. техн. Екі роторлы ротациялық сорғының бір түрі.

ТІСТЕГІШ сын. сөйл. **Тістегіш**.

ТІСТЕЙ сын. Тіс сияқты, тіс тәрізді, қатты. **Тістей қатты**. а) Сіресіп қатып қалды, тапжылмады, қозғалмады. ә) Дегенінен қайтпады, қасарысты. **Тістей қату**. Жабысып айырылмау.

ТІСТЕЛ= ет. Тістеп алыну, тіспен үзілу, бөліну.

ТІСТЕЛЕ= ет. Қайта-қайта, үсті-үстіне тістелеу, тістей беру.

ТІСТЕЛЕС= ет. 1. Бір-бірін қайта-қайта тістелеу. 2. ауыс. Ұрысып-керісу, төбелесу, тіресу.

ТІСТЕЛЕСУ Тістелес етістігінің қимыл атауы. **ТІСТЕЛЕУ** Тістеле етістігінің қимыл атауы.

ТІСТЕЛУ Тістел етістігінің қимыл атауы.

ТІСТЕМ: бір тістем. Бір жапырақ, бір тілім.

ТІСТЕМЕ¹ зат. сөйл. Ауыз толтырып шайнап жейтін азын-аулақ ішін-жем, тағам.

ТІСТЕМЕ² зат. жерг. Тістеп жеуге қолайлы етіп жасалған ұсқағалан кесек қант.

ТІСТЕМЕ: тістеме құрақ. көлөнер. Кекілік қас негізінде тігіліп, әрбір көздің үстіне майда-майда ақ қойып шығатын құрақ түрі.

ТІСТЕН= ет. Қатты ызаланып, зығырданы қайнау, кіжіну.

ТІСТЕНДІР= ет. Ызalandыру, кіжіндіру.

ТІСТЕНДІРУ Тістендір етістігінің қимыл атауы.

ТІСТЕНУ Тістен етістігінің қимыл атауы; қатты ызалану, зығырданы қайнау, кіжіну.

ТІСТЕНІС= ет. Бір-бірінен тістесу; зығырдандары қайнау, кіжінісу.

ТІСТЕНІСУ Тістеніс етістігінің қимыл атауы.

ТІСТЕС= ет. 1. Бір-біріне тіс салу. 2. ауыс. Біреумен айтысу, ұстасып қалу, ерегісу, жағаласу, тіресу.

Құйрық тістесті. а) Ат жарыста, шабыста аттар тақалып шапты, жақындасты, соңғысы алдыңғысына тым жуық келді. ә) Арасы үзілмеді, бір-біріне жалғасты.

ТІСТЕСТІР= ет. Қабаттастыру, сірестіру.

ТІСТЕСТІРУ Тістестір етістігінің қимыл атауы.

ТІСТЕСУ¹ Тістес етістігінің қимыл атауы; бір-бірімен тістесіп, жақтың қарысып қалуы.

ТІСТЕСУ² зат. Өзара болған шайқасулар, айқастар.

ТІСТЕТ= ет. 1. Бір затты (тамақ) екінші бір адамның аузына ұсынып, тісіне басқызу. 2. Өз қолымен ұсыну, беру.

ТІСТЕТІР= ет. Тістеткізу, тісіне басқызу; бергізу, ұсындыру.

ТІСТЕТІРУ Тістеттір етістігінің қимыл атауы.

ТІСТЕТУ Тістет етістігінің қимыл атауы.

ТІСТЕУ Тісте етістігінің қимыл атауы; аузымен, тісімен бір нәрсені тістелеу; тіске басу.

ТІСТЕУІК¹ зат. 1. Шеге суыруға не бір нәрсені қатты қысып ұстауға арналған темірден жасалған құрал; атауыз. 2. Қатты бөлуге,

ұстауға және басқа да тағамдарды алуға арналған қайшы тәрізді құрал.

ТІСТЕУІК² сын. Тістеп алатын, қыршаңқы, тістезіш.

ТІСТЕУІШ зат. Араның тістерін оңдайтын, түзейтін темір құрал.

ТІСТІ сын. 1. Тісі бар; тісі өткір. 2. ауыс. Азулы, батыл, жақты. // Батыл, қорықпайтын, жүректі кісі.

Тісті беріліс. техн. Біліктер арасында айналмалы қозғалысты беруге және айналыс жиілігін өзгертуге арналған механизм. **Тісті жонғы**. көлөнер. Керегенің басы мен уықтың алақанына ыру, сызық жүргізу үшін қолданылатын жонғы. **Тісті киттер**. зоол. <лат. odontoceti> Кит тәрізділердің отряд тармағы. **Тісті түйежоңышқа**. өс. <лат. melilotus dentatus> Жоңышқаның бір түрі.

ТІС-ТІС сын. Өркеш-өркеш, ирек-ирек.

ТІСШҰҚЫҒЫШ зат. Тістің арасына тұрып қалған тамақ қалдықтарын алып тастуға арналған жіңішке, ұшкір таяқшалар.

ТІПІРЕ= ет. 1. Қорыққан кезде немесе қуанғанда дененің қалтырауы, дірілдеуі. 2. Жер қыртысы қозғалысының әсерінен жердің қозғалуы, жер сілкіну.

ТІПІРЕН= ет. Шошыну, үрейлену.

ТІПІРЕНДІР= ет. Үрейлендіру, шошындыру.

ТІПІРЕНДІРУ Тіпірендір етістігінің қимыл атауы.

ТІПІРЕНТ= ет. Дір сілкіндіру, дірілдету.

ТІПІРЕНТУ Тіпірент етістігінің қимыл атауы; дір еткізу.

ТІПІРЕНУ Тіпірен етістігінің қимыл атауы.

ТІПІРЕС= ет. Дірілдеу, тоңу, қалшыдау.

ТІПІРЕСУ Тіпірес етістігінің қимыл атауы.

ТІПІРЕТ= ет. 1. Қалтырату, дір сілкіндіру.

2. Дірілдету, гүрілдету. 3. ауыс. Шошыту, ұркіту, қорқыту.

ТІПІРЕТУ Тіпірет етістігінің қимыл атауы; селт еткізу, дір еткізу.

ТІПІРЕУ Тіпіре етістігінің қимыл атауы.

ТІПІРКЕ= ет. сөйл. Қалтырау, тітіркену.

ТІПІРКЕН= ет. 1. Денесі тұршіл, шіміркену.

2. Сескену, шошыну.

ТІПІРКЕНГІШ сын. Денесі тұршіл; көңіліне секем алғыш.

ТІПІРКЕНГІШТІК зат. зоол. Тірі жасушалардың, тіңдердің (ұлпалардың) немесе тұтас ағзаның ішкі және сыртқы тітіркендіргіштерге жауап қайтару қабілеттілігі; ортаның өзгерістеріне бейімделушілік процесі.

ТІПІРКЕНДІР= ет. Түршіктіру, шіміркендіру.

ТІПІРКЕНДІРГІШ зат. Ағза күйінің бұдан кейінгі өзгерістерінің шарты болып көрінетін сыртқы не ішкі, ұғынылатын не ұғынылмайтын кез келген материалдық агент.

Тітіркендіргіш улы заттар. өск. Жұтқыншақ пен көзге әсер ететін (тітіркендіретін) улы заттар.

ТІПІРКЕНДІРУ= Тітіркендір етістігінің қимыл атауы; қоздыру, әсер ету.

ТІПІРКЕНТ= ет. Түршіктіру, қалтырату.

ТІПІРКЕНТУ Тітіркент етістігінің қимыл атауы.

ТІПІРКЕНУ Тітіркен етістігінің қимыл атауы.

1. Дір ету, тұршілді. 2. биол. Тірі клеткалардың, ұлпалардың немесе тұтас организмнің ішкі немесе сыртқы тітіркендіргіштерге жауап қайтаруға қабілеттілігі.

ТІПІРКЕНУШІЛІК зат. 1. Тірі ағзаның сыртқы әсерге жауап беру қабілеті. 2. терм. Тұтас ағзаның, оның органдарының, тіңдерінің жасушаларының физикалық күйінің тітіркендіргіштер деп аталатын сыртқы әсерлердің ықпалымен өзгеруі.

ТІПІРКЕНІС зат. Дене тұршілушілігі, шіміркенушілік.

ТІФӘ од. 1. Жаманат хабарды естіп, не білгенде «өзімен кетсін», «басымызға келмесін» деген мағынада айтылатын одағай сөз. 2. Бір нәрсеге

таңданып, таңырқағанда, разы болғанда көз, тіл тимесін деп айтылатын одағай сөз.

ТІФУ о.д. Налығанда, ренжіп, жаратпағанда айтылатын одағай сөз.

ТІШКЕКАШАУ зат. Жуқа қып көздеуге арналған жіңішке қашау түрі, аспап.

ТІШКЕЛЕУ сын. Жіңішкелеу.

ТЭН зат. өск. Қуаттылығы жоғары жарылғыш зат.

ТЮБИНГ [ағыл. tubing] зат. кен. Қырлы сегменттер түріндегі құрастырмалы шойын, болат және темірбетон элементтер; жер асты имаратының қаптаулары (әдетте цилиндрлік) құрастырылатын элемент.

ТЮБИНГЛІК: тюбинглік шеген. кен. Босан, орнықсыз не сұлы, құмды тұстардағы тік, көлбеу және еңіс қазбаларды бекіту үшін тюбингтерден құрастырылған шеген.

ТЮЛЕНЬ [фин. поггpa] зат. з.о.л. **Итбалық** (Жарғақ табанды, аяқтары жүзуге икемді, теңіздерде өмір сүретін сүтқоректі жануар).

ТЮЛЬ [франц. tulle] зат. Терезеге перде ретінде қолданылатын жуқа, селдір мата.

ТЯНЬ-ШАНЬ: Тянь-Шань арқағы. з.о.л. <лат. ovis ammonkarelini>. Таралу аймағы тарылып, саны азайып жатқан, Тянь-Шань, Шу-Ле таулары мен Жоңғар Алатауын мекендейтін жабайы тау қойының бір түрі. **Тянь-Шань жанаргүлі.** өс. <лат. adonis tianschanica> Биіктігі 7-8 см, өте сирек кездесетін, сабағын түк басқан дәрілік өсімдік. **Тянь-Шань қоңыр аюы.** з.о.л. <лат. ursus arctos isabellinus> Тянь-Шань және Жоңғар Алатауында, орманды және бұтасы қалың таулардың Альпі шалғынына дейін мекендейтін аюдың түрі. **Тянь-Шань шетегі.** б.от. <лат. sorbus tianschanica> Биіктігі 3–5 м, бүрінің ұзындығы 15 мм-ге жететін, діңі қызыл қоңыр түсті жылтыр ағаш.

У

У¹ лингв. 1. Ерінің сүйірленуі арқылы жасалатын үнді дауыссыз дыбыс. 2. Қазақ әліпбиінің жиырма алтыншы әрпі және сол әрпінің жазылу таңбасы.

У витамині. Азаға қажетті дәрумендердің бірі. **У²** зат. 1. Тірі азаға әсер еткенде, қалыпты тіршілік әрекеттерін күрт өзгертетін не өлімге душар ететін химиялық зат. 2. ауыс. Қайғы-қасірет, мұң-шер. 3. ауыс. Зияндық, жамандық.

У да шу. Айқай-ұйқай, ду-ду, гу-гу. **У** жақты. Қаралады, жала жапты. **У** жеген бурыл бөрі порымданды. Ыза кернеп аласырды. **У** жесең [жұтсан, ішсең], руынмен. Не көрсенде ағайын-туған, ел-жұртпен бір көрген дұрыс деген мағынада. **У** жұтқандай болды. Қатты қайғырды, іші шерге толып, уайым жеді. **У қайтарғыштар.** хим. Улы заттарды арнайы байланыстыратын және токсиндермен, улы заттармен уланғанда емдік препарат болып табылатын химиялық қосылыстар. **У** тілді. Тілі ұдай, ақы. **У** ішті. Азап көрді, қиналды, адасты.

УА¹ о.д. 1. Көптің зейінін өзіне қарату үшін көтеріңкі үнмен айтылатын ишарат сөз. 2. Разы болып қолпаштағанда, пай, пәлі деген мағынадағы ишарат сөз. 3. Біреудің зейінін, көңілін өзіне бұрып, мән бердіру үшін көтеріңкі үнмен айтылатын ишарат сөз. 4. Адамның көңіл күйі төмендегенде, қайғырғанда, қапаланғанда айтылатын сөз.

Уа, дарига! а) Арман, өкінішті білдіруде айтылатын одағай сөз. ә) Аңсау, сағыну мәнінде қолданылатын сөз.

УА² шыл. көне. Және.

УА³ зат. вет. Жылқының толарсақ (буынның) қабынуы.

УАҒАЗ зат. **Уағыз** (үгіт-насихат, өсиет).

УАҒДА зат. **Уағда.**

УАҒАЛАЙКУМАССАЛАМ [ар. عليك السلام] зат. Ассалаумағалейкум деп амандасқан ер адамның

сәлемін қабылдау ретінде қайтарылатын жауап.

УАҒДА зат. **Уәде, серт.**

Уағда байлады. **Уәделесті.** **Уағда берді.** **Серт етті, уәде берді.** **Уағда берісті.** **Серт берісті, уәделесті.** **Уағда бұзу.** **Уәдесінен айну, сөзінде тұрмау.** **Уағдадан танды.** **Берген сөзден айныды.** **Уағдада тұрысты.** **Уәдесінен, берген сертінен айнымады, сөзінде тұрды.** **Уағда десті.** **Серттесті, бір-біріне адал дос болды.** **Уағда кесті.** **Ант етті, серт берді.** **Уағда күтті.** **Уәдеде, сертте тұрады деп сенді.** **Уағда қылды [етті].** **Сөз берді, уәделесті.** **Уағдасы берік.** **Бір сөзді, сөзде тұратын.** **Уағдасы болды.** **Келісілген ортақ сөзі болды.** **Уағдасын алды.** **Сөзін алды, уәде беруді сұрады.**

УАҒДАЛАС= ет. **Бір-бірімен уәделесу, серт берісу.**

УАҒДАЛАСТЫҚ зат. **Келіссөз арқылы қол жеткен ортақ мәміле, келісім.**

УАҒДАЛАСУ **Уағдалас етістігінің қимыл атауы.**

УАҒДАЛЫ сын. **Серт жасасқан, уәделі.**

УАҒДАСЫЗ сын. **Уәделеспеген, сөз беріспеген.**

УАҒДАШЫЛ сын. 1. **Уәдеде тұрғыш, сертке берік.** 2. **Уәде бергіш, сертке берік емес.**

УАҒЗА зат. көне. **Уағыз.**

УАҒЫЗ [ар. وعظ] зат. 1. **Үгіт, насихат.**

2. діни. Ислам дінінде Алланың барлығы мен бірлігі, дін шындығы жайлы және адамдарды дінге шақыру мақсатында айтылатын насихат сөздер. 3. Өз ойын, идеясын біреуге таңып, өткізіп, қабылдай алатын үгіт сөз.

УАҒЫЗДА= ет. **Өсиет айту, насихат жүргізу.**

УАҒЫЗДАУ **Уағызда етістігінің қимыл атауы.**

УАҒЫЗДАУШЫ зат. 1. **Бір нәрсе жайлы үгіт жүргізуші, насихаттаушы адам.** 2. діни. Мұсылман дінінің ерекшеліктерін айтушы, насихаттаушы молда, сопы т.с.с.

УАҒЫЗДАУШЫЛЫҚ зат. **Насихат жүргізушілік, үгітшілік.**

УАҒЫЗШЫ зат. **Уағыз айтушы, үгіт жүргізуші.**

УАҒЫЗШЫЛ сын. **Уағыз айтқыш, уағыз айтуға жаны құмар.**

УАҒЫЗШЫЛЫҚ зат. **Уағыз айтушылық, үгітшілік.**

УАЖИП [ар. واجب] зат. көне. **Міндет, талап.**

УАЗИПА [ар. وظيفة] зат. **Міндет.**

УАЗЫНА зат. жерг. **Бытыра мылтыққа салатын дәрінің өлшеуіші.**

УАЙ о.д. 1. **Өзара келіспеушілік, әр жаққа тартушылық орын алғанда, «сөзге құлақ сал», «ақылға кел» деген мағынада біреудің назарын өзіне қарату кезінде айтылады.** 2. **Ау, оу одағайымен мәндес сөз.**

УАЙТ-СПИРИТ зат. хим. Бензин айдағанда алынатын қайнау температурасы 165–200°С болатын көмірсутектердің сұйық қоспасы.

УАЙЫМ [ар. وهم] зат. Адамның жан дүниесіндегі сағыныспен, рухани мұқтаждықты сезінуден байланысты құлазу, қайғыру сезімі; мұң.

Уайым жеді. **Қатты қайғырды, уайымдады.**

Уайым қылды. **Уайымдады, қатты қапаланды.**

Уайымнан құр етпеді. **Қапаландырды, уайымға салды.** **Уайым ойлады.** **Уайымдады, қайғырды.** **Уайым табы кетті.** **Сары уайымнан арылды, жадырады.**

Уайым тиді. **Уайымға батты, уайымдады.** **Уайым шекті.** **Уайымдады, қайғы ойлады.**

УАЙЫМДА= ет. **Бір нәрсеге қайғыру, құсалану.**

УАЙЫМДАҒЫШ сын. **Уайымдай беретін, қайғырғыш.**

УАЙЫМДАН= ет. **Бір нәрсеге қайғыру, құса болу.**

УАЙЫМДАНУ **Уайымдан етістігінің қимыл атауы; қайғыру, құса болу.**

УАЙЫМДАС= ет. **Біреудің қайғысына ортақ болу, қайғырысу.**

УАЙЫМДАСУ **Уайымдас етістігінің қимыл атауы; бірге қайғыру.**

УАЙЫМДАТ= ет. **Бір нәрсе туралы ойланту, қапаландыру, мұңайту.**

УАЙЫМДАТУ **Уайымдат етістігінің қимыл атауы; бір нәрсенің жанға батып ойлантуы, мұңайтуы.**

УАЙЫМДАУ **Уайымда етістігінің қимыл атауы; қайғыру, мұңаю.**

УАЙЫМДЫ сын. **Уайымдай беретін, қайғылы.**

УАЙЫМ-ҚАЙҒЫ зат. **Мұң-шер, қайғы-қапа.** **Уайым-қайғы жоқ.** **Қамығатын, жанын жейтін ештеме жоқ, көңілі орнықты.**

УАЙЫМ-ҚАЙҒЫСЫЗ сын. **Еш нәрседен тарлық көрмей, қамсыз, мұңсыз-шерсіз.**

УАЙЫМ-ҚАЙҒЫСЫЗДЫҚ зат. **Қайғысыздық, ештеме ойламаушылық.**

УАЙЫМ-МҰҢ зат. **Қайғы-шер, зар.**

УАЙЫМСЫЗ сын. **Уайымы, қайғысы жоқ; қамсыз, белден басатын.**

УАЙЫМСЫЗДЫҚ зат. **Уайымға салынбаушылық, жеңіл қарау, жеңіл ойлаушылық, қайғысыздық.**

УАЙЫМШЫЛ сын. **Әр нәрсені уайымдай бергіш, қайғышыл.**

УАЙЫМШЫЛДЫҚ зат. **Уайым ойлаушылық, уайымға салынушылық.**

УАҚ¹ зат. 1. **Мезгіл.** 2. **Сәт.** 3. **Уақыт, кез.** 4. **Шақ, мезет.**

УАҚ² зат. 1. **Ұсақ, майда.** 2. **Аз, шамалы, кішкентай.**

Уақ ақша. **Ұсақ тиын, ұсақ-түйек ақша.** **Уақ мал.** **Қой-ешкі, тоқты-торым, қозы-лақ сияқты малдар.**

УАҚА зат. сөйл. **Оқа.**

Уақа етпес [емес]. **Оқасы жоқ, ештеме етпейді.** **УАҚАП¹:** **уақап үй.** **Көпшілік болып жабылып салған ортақ үй.**

УАҚАП²: **уақап бол.** **Ұқыпты, сақ бол.**

УАҚАПШЫЛАР зат. діни. **Уақапшылық бағытын ұстанушылар.**

УАҚАПШЫЛДЫҚ зат. діни. **Сәләфи бағытындағы ешбір мазһабқа кірмейтін ислам дініндегі ағымның бірі.**

УАҚИБ: **уақиб барған.** **ескікіт.** **Қаңғып барған.**

УАҚИҒА [ар. واقعة] зат. **Қоғамның немесе жеке адамның өміріндегі елеулі бір оқиға, құбылыс.**

Уақиға жасады. **жерг. Жадайд жасады, әрекет етті, ретін келтірді.**

УАҚИҒАЛЫ сын. **Уақиғаға толы, уақиғасы қызық.**

УАҚҚЫ үст. **Бір уақыттық, бір мезгілдік...**

УАҚСЫЗ үст **Мезгілсіз.**

УАҚСЫН= ет. **Уақ деп білу, уақ деп менсінбеу.**

УАҚСЫНУ **Уақсын етістігінің қимыл атауы;**

уақ деп менсінбеу.

УАҚТА= ет. **Ұсақтау, майдалау.**

УАҚТА: **бір уақта.** **Бір мезгілде, бір сәтте.**

УАҚТАҒЫШ сын. **Майдалағыш, ұсақтағыш.**

УАҚТАЛ¹= ет. **Майдалану, ұсақталу.**

УАҚТАЛУ **Уақтал етістігінің қимыл атауы;**

ұсақталу, майдалану.

УАҚТАН= ет. **Болихектену, ұсақталу.**

УАҚТАНУ **Уақтан етістігінің қимыл атауы;**

майдалану, ұсақталу.

УАҚТАТ¹= ет. **Ұсақтату, майдалату.**

УАҚТАТУ **Уақтат етістігінің қимыл атауы;**

ұсақтату, майдалату.

УАҚТАУ **Уақта етістігінің қимыл атауы;**

үгіту, майдалау, ұсақтау.

УАҚ-ТҮЙЕК зат. **Уақ-түйек, майда-шүйде.**

УАҚТЫЛЫ үст. **Дер кезінде, тиісті мезгілінде.**

УАҚТЫЛЫҚ зат. экон. **Есептемелердің сапалық сипаттамасы.**

УАҚ-УАҚ үст. сөйл. **Мезгіл-мезгіл.**

УАҚШЫЛ сын. **Ұсақ-түйекті есептейтін, күйкі (адам).**

УАҚШЫЛДЫҚ зат. **Ұсақтық, күйкілік.**

УАҚЫП зат. діни. Діни орындарға тегін берілген зат, мүлік.

УАҚЫПНАМА зат. көне. Құдайы ісіне жұмсау үшін берілген мүлік жазылған қағаз, уақыт қағазы.

УАҚЫТ [ар. وقت] зат. 1. филос. Материяның үздіксіз дамуы мен өмір сүруінің объективті бір формасы; мезгіл, мерзім. 2. Сәт, кез, мезет. 3. ауыс. Заман, дәуір.

Уақыт бар. Әлі ерте, біраз нәрсеге үлгеруге болады деген мағынада. **Уақыт берді.** Мүмкіндік туғызды, жағдай жасады. **Уақыт болып қалды.** Біраз уақыт өтіп кетті, белгілі бір шаруаның аяқталар мерзімі тақалды. **Уақыт бірлігі.** ин ф. <ағыл. time unit>. Процессордың жұмыс істеу ыргағы. **Уақыт бюджеті.** экон. Қызметкердің, оның отбасы мүшелерінің немесе халықтың жекелеген тобының – уақытты (тәулікті, аптаны, айды, жылды) пайдалануы түрлеріне қарай оның жұмсалудың бөлу. **Уақыт [сын] елегіне түсті.** Уақыт сынынан өтті, сыналды. **Уақыт жоғалту.** Уақытын бос, пайдасыз, бекер істермен өткізіп алу. **Уақыт жоқ.** а) Қол тимейді, мұрша жоқ. ә) Болмайтын нәрсені соза беруге шыдаммен келмейді деген мағынада. **Уақыт [жастық] зуылдады.** Уақыт (жастық) тез өтіп кетті. **Уақыт кешті.** Тағатсызданып, мазасызданып күтті. **Уақыт кетіру.** Уақытты босқа жіберу, өткізу, қажетсіз нәрсемен айналысу. **Уақыт қоры.** экон. Жобаны ең ерте аяқтауға болатын уақыт пен жобаны ең кеш аяқтауға болатын уақыттың арасындағы айырмашылық. **Уақыт мәнінәсі.** окказ. Басқа мезгілге, басқа жағдаятқа лезде тап болушылық. **Уақыт нормасы.** экон. Тиісті біліктілігі бар бір жұмыскердің немесе жұмыскерлер тобының (бригаданың) белгілі бір ұйымдық-техникалық және табиғат-климат жағдайында өнімнің (жұмыстың) бір өлшемін орындау үшін белгіленетін жұмыс уақыты шығынының тәртіптелген шамасы. **Уақыт озды.** а) Аз уақыт өтті. ә) Күндер зымырады, күн артынан күн, ай артынан ай өтті. **Уақыт өткізу.** Кешейілдеу, кешігіп калу, әрекетсіз бос жіберіп алу. **Уақыт өтті.** Мезгілі келді, уақыт жылжыды. **Уақыт санаушы.** ин ф. <ағыл. timer clock> Таймер қызметін атқаратын компьютер құрылғысы. **Уақыт супердиректор.** ин ф. <ағыл. time supervisor> Машиналық таймер негізінде уақыт қызметін ұйымдастыратын операциялық жүйені басқаратын программа. **Уақыт тағдаушы.** ин ф. Белгілі жолға тиісті нұсқаулардың орындалу уақыттарын қосындылау негізінде немесе программаларының белгілі нүктелеріне белгілер қою және осы белгілер арасындағы программа бөлшегінің орындалу уақытын өлшеу негізінде программаның немесе программа бөлігінің орындалу уақытын бағалау немесе өлшеуге арналған аспаптық программалық құрал. **Уақыт тапты.** Қолы тиді, мұршасы келді. **Уақыт тар.** Уақыт аз, қысылтаяқ. **Уақытты бөлу.** ин ф. <ағыл. division of time> Бір компьютер процессорымен бір немесе бірнеше программада бірнеше есептеу процесіне кезектесіп қызмет ететін жүйелердің негізі. **Уақытты бөлу жүйесі.** ин ф. <ағыл. time-sharing operating system> Уақытты бөлу режимінде компьютер жұмысын жасақтайтын операциялық жүйе. **Уақытты бөлу монитормы.** ин ф. <ағыл. time-sharing monitor> Уақытты бөлудің операциялық жүйесі немесе оның құраушысы. **Уақыт тығыз.** Өте асығыс, күттірмейтін мезгіл, уақыт жоқ. **Уақыттың абсолюттік аралығы.** ин ф. <ағыл. absolute timelag> Программаның орындалуының басы мен соңы арасындағы айырмаға тең уақыт аралығы. **Уақыттың көрмесі.** бейн. Заман, кезең. **Уақыттың нақты масштаб.** ин ф. <ағыл. real time> Мәліметтер өңдеудің нақты орындалып жатқан процестерін басқару кезінде пайдаланылатын масштаб. **Уақыттың ісі қиын.** діни. Уақыт еш нәрсемен санаспайды, күтпейді деген мағынада. **Уақытты өткізесу.** Бірге бастан кешіру, бір іске ортақ болу. **Уақыт үзіп кетті.** жерг. Уақыт озып кетті. **Уақыт факторларын талдау.** экон. Келе-

шекте болатын өзгерістерге жеткілікті сенімді көрсеткіш есебінде пайдаланылатын жағдайды ұсынуға негізделген талдау. **Уақыт факторы.** экон. Уақыт жөнінен әрқалай белгіленген төлемдерді мәміле жасасудың басына, түрлі уақытта жұмсалған шығындар мен алынған нәтижелерді ағымдағы мезетке не есепті жылдың басына келтіру кезінде қолданылатын көрсеткіш (коэффициент, дисконттаушы көбейткіш). **Уақыты бітті [жетті, озды].** Ғұмыры таусылды, қайтыс болды. **Уақытын алды.** Біреудің уақытын босқа өңімемен, босқа жүріспен кетірді, мазалады. **Уақытын бөлді.** Негізгі жұмысынан бөлек, басқа бір істі істеуге арнайы уақыт қалдырды. **Уақытын қаза жібермеді.** Уақытын рәсуа етпеді, бос жүріске салынбады.

УАҚЫТСЫ: хош уақытсызды. Көңілденіп қарсы алғансыды.

УАҚЫТСЫЗ сын. 1. Ерте, мезгілінен бұрын. 2. Беймезгіл. // Уақыты шектеулі, мезгілі келмей.

УАҚЫТСЫЗДЫҚ зат. Уақыты жоқтық, жұмысбастылық.

УАҚЫТТАЙ сын. Зулаган, зымыраған мерзімдей.

УАҚЫТТЫҚ сын. Бір мезгілдік, сәттік. **Уақыттық айырмашылық.** экон. Есепті кезеңдегі бухгалтерлік және салық салынатын табыстың арасындағы айырмашылық.

УАҚЫТША ұст. 1. Белгілі бір уақытқа дейін, қысқа мерзімге. 2. Әзірге, басы бүтін емес.

Уақытша аймақ. ин ф. <ағыл. temporary area> Аймақты құрған процесті орындау кезінде ғана болатын аймақ. **Уақытша артықтық.** ин ф. <ағыл. time redundancy> Мәселені шешуге алдын ала қарастырылған уақыт резерві. **Уақытша жад.** ин ф. <ағыл. temporary storage> Өңдеудің аралық нәтижелерін сақтауға резервтелетін арнайы сақтаушы құрылғы немесе жедел жадтың бөлігі. **Уақытша жұмыс.** Шектеулі мерзімге, көбінесе, бірнеше ай ішінде орындауға берілетін жұмыс. **Уақытша көріздеу.** с у ш а р. Топырақтағы тұзды сумен шайып, оны коллекторлар арқылы сыртқа алып кету. **Уақытша келісілген шығарындылар.** экон. Өндірістің ең озық технологиясын игерген, қуаты шамалас және технологиялық процестері ұқсас кәсіпорындардың зиянды заттерді атмосфераға шығару мөлшері. **Уақытша конституция.** құқық. Елдің түпкілікті конституциялық құрылымын әзірлеу қажет болатын өтпелі кезеңде қабылданатын конституция. **Уақытша кітапхана.** ин ф. <ағыл. temporary library> Бір тапсырманың шеңберіндегі мәліметтердің кітапханалық жинағы. **Уақытша құрғату желісі.** с у ш а р. Ойпаң жерлердегі артық суды тоған канал арқылы басқа жаққа ағызып құрату немесе жерасты суының деңгейін төмендетуге арналған гидротехникалық шарала. **Уақытша қызметкер.** Белгілі бір мерзімге жұмысқа қабылданған адамдар. **Уақытша мекен стансасы.** экон. Тірілік етуге айрықша қолайлы жағдайлардың болуына байланысты, белгілі бір түрдің өзі үшін ең ауыр кезеңдерде паналайтын мекені (аумақ, акватория). **Уақытша өкімет.** тар. Ақпан революциясының нәтижесінде Ресейде құрылған билік органы. **Уақытша су көзі.** с у ш а р. Жер беті суының жетіспеушілігіне байланысты анда-санда пайдаланылатын су қоры. **Уақытша тұрғындар.** Тұрақты пайдаланушылардың (пәтер жалдаушының, тұрғын үй-құрылыс кооперативі мүшесінің, тұрғын үй иесінің және онымен бірге тұратын семья мүшелерінің) рұқсат етілумен тұрғын жайда уақытша тұрған азаматтар. **Уақытша үкімет.** тар. саяси. 1917 жылғы ақпан төңкерісінің нәтижесінде патша өкіметі құлатылып, орнына туған буржуазиялық өкімет. **Уақытша файл.** ин ф. <ағыл. temporary (work) file> Даярлану міндеті аяқталғаннан кейін жойылуға жататын файл. **Уақытша ценоз [проценоз]** экон. <лат. pro – бұрын, грек. koinos – ортақ> Көбінесе кездейсоқ түрлерден құралған, динамикалық сипаттамалары өте айнымалы уақытша қауымдастық (әдетте,

алғашқы қауымдастық). **Уақытша шегерім.** экон. Негізінен маусымдық сипаты бар көпшілік қолды өніммен жасалатын саудада қолданылатын баға шегерімі

УАҚЫТЫЛЫ ұст. Өз кезінде, мезгілінде.

УАҚЫТЫНДА ұст. Кезінде, мезгілінде.

УАҚЫФ зат. діни. ескікіт. **Уақып.**

УАЛ зат. жерг. Егін бастатын құрал, талдан тоқып, бір бетін жебелеп жасайтын жабайы құрал.

УАЛАЯТ зат. тар. **Уәлаят.**

УАЛАҒЫ од. сөйл. **Оллаһи.**

УАН= ет. 1. Кішкентай баланың жылағанын қоя қоюы, жұбануы. 2. ауыс. Жұбану, көңілін алдарқату. 3. ауыс. Қуану, көңілі толу, көңілі көтерілу, сену.

УАНДЫР= ет. Алданыш болу, алдандыру.

УАНДЫРУ Уандыр етістігінің қимыл атауы; жылағанын қойдыру; алдандыру.

УАНТ= ет. Жұбату; алданту.

УАНТУ Уант етістігінің қимыл атауы; жұбату, алдарқату.

УАНУ Уан етістігінің қимыл атауы; жұбану, алдану.

УАНЫШ зат. ескікіт. Жұбаныш, алданыш.

УАН зат. тар. Аймақ бастығы, князь.

УАСИҒА зат. Дәреже, лауазымға қосымша берілетін ақының түрі.

УАСИФ [ар] зат. ескікіт. Сипат; белгі; сапа.

УАСЛ: уәсл һәмзә. Араб әліпбиінде сөз басында һәмзәсіз келетін әліф.

УАСЫЛ: [ар. وصال] уасыл айлады. Тілек қабыл болды. **Уасыл қылды.** Мақсатына жеткізді, тілегін қабыл етті.

УАҒЫҚЫ [ар] зат. ескікіт. **Опық.**

УАҒ= ет. 1. Баланың жылағанын қойғызу, жұбату. 2. ауыс. Алдарқату, көңілін аулау. 3. ауыс. Қамқорлық көрсету, сүйеніш болу, көмек қыну.

УАҒ= ет. 1. Үгітілетін нәрсені, тасты ұсату, майдалау, ұнтақтау, үгіту. 2. Тасты шағу, бөлшектеу. 3. ауыс. Ұшыру, құлату, құлату.

УАТҚЫЗ= ет. Ұсақтатқызу, майдалатқызу.

УАТҚЫЗУ Уатқыз етістігінің қимыл атауы; ұсақтатқызу, майдалатқызу.

УАТҚЫШ зат. техн. Тас, көмір т.с.с. ұнтақтайтын, ұататын, майдалайтын техникка.

Уатқыш балға. кен. Соғатын пневматикалық қолмәшине, соғу тетіктерінен тұратын құрылғы.

УАТТЫР= ет. Майдалаттыру, ұсақтаттыру.

УАТТЫРУ Уаттыр етістігінің қимыл атауы.

УАТУ Уат етістігінің қимыл атауы; жұбату, көңілін аулау.

УАТУ Уат етістігінің қимыл атауы; ұсақтау, майдалау.

Уату тақтасы. кен. Балгалы ұсақтатыштың бөлшегі.

УАТУШЫ зат. Жұбатушы, көңілді аулаушы.

УАТУШЫ зат. Тас, көмір т.с.с. бөлшектеуші, майдалаушы, ұсатушы.

УАТЫЛ= ет. Ұсатылу, майдалану.

УАТЫЛ= ет. Езілу, егілу, жылау.

УАТЫЛҒЫШ сын. Тез уатылатын, майдаланғыш.

УАТЫЛҒЫШТЫҚ зат. Омырылғыштық, ұсатылғыштық.

УАТЫЛУ Уатыл етістігінің қимыл атауы.

УАУ од. Басқа біреудің зейінін өзіне қарту үшін айтылатын ишарат сөз.

УАХСУСАН [ар. وخصصا] шыл. ескікіт. **Әсіреце.**

УАҒ од. Тебіреніп, толғанған кезде қолданылады.

УАҒЫМ ар.зат. ескікіт. Уайым, шер.

УАҒАЗ зат. ескікіт. **Опа.**

УАҒАЛЫ сын. ескікіт. Опалы, қайырлы.

УӘ шыл. ескікіт. **Және.**

УӘҒДА зат. көне. **Уағда.**

УӘДЕ [ар. وعدة] зат. Берілген сөз, серт, уағда.

Уәде байлады. Сөз берді, ант етті. **Уәде** байласты. Бір-біріне сөз, уағда берісті. **Уәде** бекітісті. Бірігіп келісті, мәмілеге келді. **Уәде** берді. Сөрт етті, уәделесті. **Уәде** бұзды. Сөзінде тұрмады, сертті, уағданы орындамады. **Уәде** бойынша. Келісуіміз бойынша. **Уәдеге** бекіністі. Өзара шешімге келді, ұйғарысты, бел байласты. **Уәдеге** берік. Сертінде тұрғыш, сенімді. **Уәдеге** күпті болды. Бос сөзге қарық болды, уәдені көп естіді. **Уәдеде** бар болу. Сөзінде тұру, екі сөйлем. **Уәде** [уағда] етті. **Уәде** берді. **Уәде** етісті. **Уәделесті**, серттесті. **Уәде** қоздады. Сөзінде тұрмады, сөз беруі жиіледі. **Уәде** қылды. Сөз берді, ант етті, уағдаласты. **Уәдені** аттады. **Уәдені** бұзды, сертті орындамады. **Уәдені** ұмытты. Сөзінде тұрмады, айныды. **Уәдесін** [уағдасын] бұзды. Берген сертінен тайды, уәдесін орындамады. **Уәдесінде** тұрды [тұрмады]. а) Сөзінде тұрды, уағдасын орындады. ә) Айтқан сөзінен таймады, айнымады. **Уәдесінен** тайды. Сөзінде тұрмады, уағданы бұзды. **Уәдесін** жұтты. Айтқан сөзін орындамады, уағданы ұмытты. **Уәдесін** орындады. Сөзінде тұрды, айтқанын орындады. **Уәде** ұстады. Айнымасқа сөз байласты, келісім-ант жасасты.

УӘДЕГЕЙЛІК зат. *Уәде беріштілік, уәдеге әуестік.*

УӘДЕЛЕС = ет. Сөз байласу, уағда берісу, серттесу.

УӘДЕЛЕСУ *Уәделес етістігінің қымыл атауы; уағдаласу, сөз байласу.*

УӘДЕЛІ сын. *Уәде байласылған, уәделескен.*

Уәделі күн. Шарттасқан, келісілген мерзім.

УӘДЕМЫРЗА сын. *Ешкімнің көңілін қалдырғысы келмей, мүмкіндігі болсын, болмасын уәде бере беретін (кісі).*

УӘДЕНАМЕ зат. тар. *Өзара келісімшарт, келіссөз.*

УӘДЕСІЗ сын. *Уәдеде тұрмайтын, бәтуәсіз.*

УӘДЕСІЗДІК зат. *Сөзінде тұрмаушылық, баянсыздық, бәтуәсіздік.*

УӘДЕШІЛ сын. *Ант-су ішін, уәде бергіш, сертшіл.*

УӘДЕШІЛДІК зат. *Уәдеге беріктік, сертшілдік.*

УӘЖ [ар.] зат. 1. *Бәтуалы сөз, талассыз пікір, дәлелді жауап.* 2. лингв. <франц. motif> *Тілдегі құбылыстардың себепті негізі.* 3. әдеб. *Көркем шығарманың тақырыбына негіз болған нәрсе.*

УӘЖДЕМЕ зат. 1. экон. <ағыл. motivation> *Жекедеген адамның немесе адамдар тобының ұйым мақсатына қол жеткізуге бағытталған әрекетке іштей ынталандырылмалардың жиынтығы.* 2. лингв. *Тілдік құбылыстың пайда болуының негіздемесі; сөзжасамдық, мағыналық байланыс.*

УӘЖДЕМЕЛІК сын. *Уәжеге негізделген.*

Уәждемелік талдау. экон. *Маркетингілік зерттеулердің біршама жаңа, перспективалы бағыты.*

УӘЖДЕС = ет. *Келісу, кеңесу, пікірлесу, ақылдасу.*

УӘЖДЕСУ *Уәждес етістігінің қымыл атауы; келісу, кеңесу, ақылдасу.*

УӘЖДІ сын. 1. *Дәлелі нық, бұлтартпайтын.* 2. лингв. *Тіл құбылыстарының, сөзжасам процестерінің уәжі бар, негізді.*

УӘЖТАПҚЫШ сын. *Сөз тапқыш деген мағынада.*

УӘЖІП [ар. واجب] зат. 1. діни. *Діни сенімде мойынсұнушыға парыздан кейінгі орындалуы міндетті болған діни амал, ғибадаттар.* 2. *Міндет, борыш.*

УӘЗИПА [ар. وظيفة] зат. *Іс, қызмет, әрекет.*

УӘЗИПАЛЫ сын. *Салиқаты, пәтуалы.*

УӘЗІН [ар. وزن] зат. көне. 1. *Мысқалдан өлшеуітін өлшеуіш.* 2. *Өлең өлшемі.*

УӘЗІР [ир. وزیر] зат. көне. *Кейбір шығыс елдерінің ел билеуші ханының немесе патшасының ақылшысы, кеңесшісі; лауазым аты.*

УӘЗІРДЕЙ сын. *Уәзір сияқты, уәзір тәрізді.*

УӘЗІРИЯТ зат. окказ. *Министрлік.*

УӘЗІРЛІК зат. *Уәзір міндетін атқарушылық.*

УӘЙІМСЫЗ сын. сөйл. *Уайымсыз (уайым-қайғысы жоқ, мұңсыз).*

УӘЙІМШІЛ сын. сөйл. *Уайымшыл (қайғырғыш, әр нәрсені ойлай бергіш).*

УӘКІЛ [ар. وكيل] зат. 1. тар. совет. *Белгілі бір мекеменің, ұйымның атынан іс атқаруға өкілдік алған, сенім білдірілген адам.* 2. ресми. *Басқа тұлғаның өкілі болып табылатын, қажет болса соның атынан әрекет етіп, дауыс. беретін заңды немесе жеке тұлға.*

УӘКІЛДІ сын. *Уәкілдік сенімге ие болған.*

УӘКІЛДІК зат. 1. *Уәкіл болушылық.* 2. а. у. с. *Кепілдеме, кәулік.*

УӘКІЛДІЛІК зат. сөйл. *Уәкілдік.*

УӘКІЛЕТТІ сын. *Уәкілдігі бар.*

Уәкілетті аудитор. экон. *Уәкілетті мемлекеттік органның тиісті лицензиясы негізінде сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымның аудиті бойынша қызметті жүзеге асырушы аудиторлық ұйым (аудитор).*

Уәкілетті банктер. экон. а) *Банк заңнамасында көзделген шетел валютасымен операциялар жүргізуге елдің ұлттық (орталық) банкінің лицензиясы бар, валюта операцияларын, соның ішінде пайдаланушылардың тапсырмасы бойынша жүзеге асырушы банктер;* ә) *Белгілі бір банк операцияларын жүргізуге үкімет органдарының арнаулы рұқсаты бар несие-қаржы мекемелері;* б) *Халықаралық валюта-несие ұйымдарында өз елі үкіметінің мүдделерін білдіруші несие-қаржы мекемелері.*

Уәкілетті орган. *Мемлекеттік құрылыстың түрлі салаларында мемлекеттік саясат жүргізу үшін үкімет айқындайтын орган.*

Уәкілетті өкіл. *Инвестициялық-дилерлік фирмаға жұмыс істейтін және тиісті мемлекеттік органда тіркелгені тура-лы құжатты бар бағалы қағаздар.*

УӘКІС¹ зат. *Матаның түрі.*

УӘКІС² зат. сөйл. *Аяққимге жағатын май.*

УӘЛАДЗИНА [ар.] зат. ескікіт. *Некесіз, жеңіл жүрістен туған бала.*

УӘЛАЯТ [ар. ولاية] зат. тар. *Шығыс елдерінде жиі кездесетін аймақтық-әкімшілік бөлік: өлке, аймақ, облыс.*

УӘЛИ¹ [ар. والى] зат. ескікіт. *Әулие, қасиетті адам.*

УӘЛИ² [парс.] зат. ескікіт. *Әмір, аймақ басшысы.*

УӘЛХАСЫЛ [ар.] үст. ескікіт. *Әлқисса, бір сөзбен, қысқаша айтқанда.*

УӘЛІ сын. *Айтқаны келетін қасиетті, дуалы (ауыз).*

УӘЛІЛІК зат. жерг. *Айтқаны келушілік, аузы дуалылық.*

УӘРСАЛӘР зат. көне. *Баспахана.*

УӘСУӘ [ар. وسوسة] зат. көне. *Азғырушылық, жолдан тайдырушылық.*

УӘСУӘЛІ сын. көне. *Азғыратын, жолдан тайдыратын.*

УӘСФИ [ар. وصف] зат. көне. *Бет-пішін, келбет.*

УӘСІЛ [ар. وصل] зат. *Көздеген, дінтеген мақсат.*

УӘУ Араб әліпбиіндегі «у» әрпінің айтылуы.

УӘХИ [ар. وحى] зат. діни. *Құдайдың Жәбір-ейіл періште арқылы пайғамбарға жіберген бұйрық-жарлықтары, хабарлары.*

УӘҒЫМ [ар.] зат. ескікіт. *Қорқыныш, қатер, уайым.*

УӘШТ [ар.] зат. ескікіт. *Өсиет, насихат.*

УБАЛДЫРҒАН зат. өс. <лат. conium> *Сабағы тармақты, жапырақтары 3, кейде 4 тілімді шытырша гүлділер тұқымдасының бір түрі.*

УБИДАЙЫҚ зат. өс. *Астық тұқымдасына жататын көп не біржылдық шөп.*

УБИКВИСТ [лат. ubicque] зат. биол. *Әртүрлі жағдайларда, көбінесе көптеген ландшафты белдеулерде тіршілік етуге бейім ағза (мыс., кәдімгі қарағай, кәдімгі қамыс, қасқыр, түлкі және т. б.).*

УВАРОВИТ зат. геол. *Силикаттар класының гранат тобына жататын минерал.*

УВЕРТЮРА [франц. ouverture] зат. муз. 1. *Опералық, балеттік шығармалардың музыкалық кіріспесі.* 2. *Оркестр үшін жазылған бір бөлімді шығарма.*

Увнольдік шыны. хим. *Ультракүлгін сәулелерді өткізетін, боялған шыны.*

УВИТЕКСТЕР зат. хим. *Швейцарияда шығарылатын оптикалық ағартқыш заттардың саудадағы атауы.*

УВОЛОГИЯ [лат. uva – жүзім, logos – ілім] зат. *Жүзімнің құрылымдық құрауыштары және олардың тамақ өнеркәсібінің шикізаты ретіндегі қасиеттері туралы ғылым.*

УГИЯ [ар.] зат. экон. *Мавритания ақша бірлігі.*

УГЛЕВОД зат. хим. сөйл. *Көмірсу (құрамында крахмал мен қант мол кездесетін қоректік зат).*

УГЛЕВОДСЫЗ сын. сөйл. *Көмірсусыз.*

УГЛЕВОДТЫ сын. сөйл. *Көмірсулы (құрамында углевод бар).*

УГУЛЖАПЫРАҚ зат. өс. *Сиреп бара жатқан өсімдік.*

УҒАМ: уғам баданы. өс. <лат. bergenia ugamica>. *Бадан туысына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.*

УҒАРАҚ сын. *Ащы, кермек.*

УДАЙ сын. 1. *Өте ащы.* 2. а. у. с. *Өте ауыр, қиын.*

Удай ашыды. *Қатты дуылдады, тыз-тыз етіп ауырды.*

Удай ащы. а) *Дәмі өте ащы (тағам).* ә) *Шыңғырған жіңішке, өте қатты (дауыс.).*

Удай қымбат. *Бааасы өте жоғары.*

Удай мас. *Ес-түсін білмейтін, жығыла мас.*

УДАР-ДУДАР сын. *Шашы дударланған, ұйпа-тұйпа.*

УДМУРД: удмурд тілі. *Финн-угор шоғырына жататын удмурд халқының тілі.*

У-ДУ зат. *Дуыл, даңғаз, у-шу.*

У-ДУЛЫ сын. *У-шуы мол, дүрбелең.*

УЕЗ зат. тар. *Ояз.*

УЕЗД зат. тар. *Ояз (қазақ жерін болыстар мен аудандарға бөлуден бұрын болған губерния немесе басқа ірі аймақтарға бағынатын, болыстардан тұратын әкімшілік-территориялық бөлік).*

УЕЗДІК сын. *Уезге қарасты, уезге бағынатын.*

УЗАНС зат. экон. *Сауда ауыртпалығы.*

У-ЗӘР зат. *Жанға жайсыз тиетін, ащы сөз.*

УЗУКАПИЯ зат. экон. *Мүлікті нақты иелену мерзімінің өтіп кетуі себепті меншіктену құқығын сатып алу.*

УЗУРПАТОР зат. экон. *Билікті заңсыз басып алған не бірденеге құқықты иеленіп алған адам.*

УЗУРПАЦИЯ зат. экон. *Билікті заңсыз басып алу, не бірдене бірденеге құқығын иемденіп алу.*

УИКИПЕДИЯ [ағыл. wikipedia] зат. жаңа. *Электронды ашық энциклопедия.*

УИСАЛ сын. ескікіт. *Қосылған, жұп болған.*

УЙЕЗ зат. *Уезд.*

ҮЙЖЫЛЫТҚЫШ зат. *Үйді жылытуға арналған тоққа қосылатын жылу пештері.*

УКАЗ зат. тар. совет. *Өкіметтің жоғарғы органы қабылдайтын, заң жүзінде күші бар қаулы, жарлық.*

УКЕКІРЕ зат. өс. <лат. acroptilon> *Күрделігүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктер.*

УКОЛ зат. *Тері астына сұйық дәрі жіберін емдеуге арналған құрысине.*

УКРАИН зат. *Украинаның негізгі тұрғын халқы.*

УКРОП зат. өс. сөйл. <лат. anethum> *Аскөк (тамақтың дәмін келтіру үшін пайдаланылатын ұсақ жапырақты бақша өсімдігі; әшкөк).*

УҚАЙТАРМА зат. мед. *Удың зәрін қайтаратын, ағза ұланғанда қолданылатын дәрі.*

УҚАЛА= ет. 1. Бетті, теріні қолмен үйкеу, ысқылау. 2. Ауырған аяқ-қолды сипау. 3. Қышыған көзді қасу. 4. Бір нәрсені екі алақанның арасына салып ұмаждау, мыжғылау.

УҚАЛАҒАНСУ Уқалағансы етістігінің қимыл атауы; уқалағандай болу, уқалағанға ұқсату.

УҚАЛАҒАНСЫ= ет. Уқалаған тәріздену, уқалаған болу.

УҚАЛАҒЫШ сын. Уқалауға шебер.

УҚАЛАН= ет. Мыж-мыж болу, ұмаждау.

УҚАЛАНУ Уқалан етістігінің қимыл атауы; мыж-мыж болу, мыжғылану.

УҚАЛАС= ет. Мыжғыласу, ұмаждасу.

УҚАЛАСТЫР= ет. Алақанын бір-біріне үйкеу.

УҚАЛАСТЫРУ Уқаластыр етістігінің қимыл атауы; мыжғыластыру, ұмаждастыру.

УҚАЛАСУ Уқалас етістігінің қимыл атауы; мыжғыласу, ұмаждасу.

УҚАЛАТ= ет. Ауырған жерін сипалату, мыжғылату.

УҚАЛАТҚЫЗ= ет. Сипалатқызу, мыжғылатқызу.

УҚАЛАТҚЫЗУ Уқалатқыз етістігінің қимыл атауы.

УҚАЛАТУ Уқалат етістігінің қимыл атауы; сипалату, мыжғылату.

УҚАЛАУ Уқала етістігінің қимыл атауы. 1. Сипау, мыжғылау. 2. Көзін қолымен қасу.

УҚАЛАУШЫ зат. Денені қолмен үйкелеп, ысқылау арқылы емдейтін массажист-маман.

УҚАН-СУҚАН зат. Өйткен-бүйткен, алдаусыратқан іс.

УҚОРҒАСЫН зат. өс. <лат. aconitum> Таулы жерде өсетін, тамырсабақты, көпжылдық улы өсімдік.

УҚУРАЙ зат. өс. Қурайдың егістікке, малға зиянды түрі.

УЛА= ет. 1. У беру, умен зиян келтіру, өлтіру. 2. ауыс. Басын айналдыру, өтірік алдау. 3. ауыс. Өмірін құрту, зиянын тигізу. 4. ауыс. Мазалау, маза бермеу, ес-түсінен айыру, есін алу. 5. ауыс. Жағымсыз әсерін жасау.

УЛАҒЫШ сын. Уын таратқыш, улайтын қасиеті мол.

Улағыш газдар, өск. Ұрыс жағдайында қолданған кезде адамдар мен жануарларға зақым келтіретін улы (уытты) қоспалар. **Улағыш заттар** д. индациялау. Улағыш заттарды жергілікті жерден, объектілерден, әскери техникадан, әскери киімнен, азық-түлікпен, сондай-ақ ауадан табу немесе барын анықтау, байқап білу. **Улағыш заттар концентрациясы**. Ауаның бірік өлшемі көлеміндегі улағыш заттар мөлшері. **Улағыш заттардың тұрақтылығы**, өск. Улағыш заттардың қорғанышсыз адам үшін зақымдау әсерін біраз уақытқа дейін сақтау қабілеттілігі.

УЛАҒЫШТЫҚ сын. Улағыш заттың адамдар мен жануарларды улау әсерінің күші.

УЛАЙ-УЛАЙ үст. Іріткі сала, дау-дамай тугыза-туғыза.

УЛАН= ет. 1. Улағыш заттың әсеріне қырыау, зардабына шалығу. 2. Спирттік ішімдіктерді көп ішіп, масаю, салыну. 3. ауыс. Біреудің жаман, пасық ойымен жаман жолға түсу. 4. ауыс. Ойы бұзылу, санасы қараю, шырмалу.

УЛАНҒЫШ сын. Улануға бейім, улануы тез.

УЛАНДЫР= ет. 1. Улағыш заттың әсеріне шалдықтыру, қырыату. 2. ауыс. Есін кетіру, мазалау.

УЛАНДЫРҒЫШ сын. Уландыру қасиеті бар, уландыратын.

Уландырғыш заттар. Соғыс мақсатында қолданылатын уландырғыш химиялық қосылыстар.

УЛАНДЫРТ= ет. Улағыш заттың әсеріне қырыату.

УЛАНДЫРТУ Уландырт етістігінің қимыл атауы.

УЛАНДЫРУ Уландыр етістігінің қимыл атауы; улағыш заттың әсеріне шалдықтыру.

УЛАНДЫРУШЫ зат. Теріс уағыз айтушы. **УЛАНДЫРЫЛ**= ет. Улы зат араластырылу. **УЛАНДЫРЫЛУ** Уландырыл етістігінің қимыл атауы.

УЛАНТ= ет. Зиянын тигізу, кесірін тигізу. **УЛАНУ** Улан етістігінің қимыл атауы; улы заттың әсеріне шалдығу.

УЛАП-ШУЛА= ет. У-шу, азан-қазан болу. **УЛАП-ШУЛАУ** Улан-шула етістігінің қимыл атауы; у-шу болу, азан-қазан болу.

УЛАС= ет. Өзара шұылдау, азан-қазан болысу.

УЛАСУ Улас етістігінің қимыл атауы.

УЛАСЫП-ШУЛАСЫП үст. У-шу, азан-қазан болып.

УЛАТ= ет. 1. Ащылау, масайту, улы заттың әсеріне шалдықтыру. 2. Қатты масайту, есін білдірмеу.

УЛАТУ Улат етістігінің қимыл атауы; улы заттың әсеріне шалдықтыру.

УЛАТЫП-ШУЛАТ= ет. У-шу еткізу, даңғалау.

УЛАТЫП-ШУЛАТУ Улатып-шұлат етістігінің қимыл атауы.

УЛАУ Ула етістігінің қимыл атауы; улы заттың әсеріне шалдықтыру.

УЛАУШЫ зат. Зиянын, зардабын тигізетін адам.

УЛЕ= ет. Желдің гүілдеуі; үрлеу, соғу.

УЛЕТ= ет. Үрлеу, борату.

УЛЕТУ Улет етістігінің қимыл атауы; желдің гүілдеуі; қардың борауы.

УЛЕУ Уле етістігінің қимыл атауы; гүілдеу, борау, соғу.

УЛУҒЫЛА= ет. сөй л. Дабырау, улап-шулау.

УЛЫ сын. 1. Уы қишті, тез уландыратын. 2. ауыс. Зәрлі, зиянды, ащы. 3. ауыс. Ащы шындықты бетке айтатын өткір (тіл). 4. Жағымсыз, жаман, қаһарлы, мейірімсіз (көзқарас). 5. ауыс. Ызаты, ашулы, долы.

Улы бездер, биол. Жануарлардың арнайы у бөлетін бездері. **Улы газ**. Тірі ағзалардың қызметі мен өміріне қауіпті газ. **Улы жануарлар**, зоол. Денесінде басқа жануарлар мен адам денсаулығына қауіпті улары (уы) болатын жануарлар. **Улы жыландар**, зоол. Басқа жануарларға улы әсер ететін немесе қорғанатын арнайы у өндіретін бездері бар бауырымен жорғалаушылар. **Улы зат**, Азғаа зиянды улы зат. **Улы заттек**, хим. Азғаа зиянды у бөлетін химиялық заттек (мыс., пестицидтер). **Улы қалдықтар**, экол. Құрамында адам денсаулығына өте зиянды әсер ететін, сондай-ақ қоршаған ортаға қауіп туғызатын заттектері бар қалдықтар. **Улы өсімдіктер**, өс. Өсімдіктерге жауапты жануарлардан қорғану үшін уыт (алкалоидтар, глюкозидтер) бөліп шығаратын өсімдіктер. **Улы препарат**. Химиялық улы зат. **Улы саңырауқұлақтар**, өс. Жемісті денесінде улы зат (микотсин) болатын саңырауқұлақтар. **Улы сөз** [тіл]. Көңілге қатты тиер, жанға батар сөз. **Улы сөз жұтты**. Ащы сөз естіді. **Улы тау жынысы**, геол. Құрамында өсімдіктер мен жануарлардың өсуі мен дамуын тезейтіндей концентрацияда улы заттектер (ауыр металдар, қышқылдық және сілтілік көрсеткіштері өте күшті) (сүлтектік көрсеткіш рН 3,5-тен төмен және 9-дан жоғары) ерітінділер және т. б.) бар тау жыныстары.

Улы толқынды түтін, өск. Улы түтінді құттыны (шашқыны) желдің бағытымен жағу нәтижесінде пайда болған түтінді бүлт. **Улы тұман**, экол. Газ тәріздес ластағыштардың (негізінен күкіртті ангидридтің), шаң түйіршіктерінің және тұман тамшыларының қосындысы. **Улы шоғырлану**, экол. Әртүрлі уақыт аралықтарында әсер еткенде сынақтағы жануарлардың опат болуына апарып соғатын зиянды заттектер концентрацияларының ауқымы.

УЛЫЛЫҚ зат. 1. Уы мол болушылық. 2. ауыс. Өткірлік, ащылық, тілмен, сөзбен шағып алушылық.

УЛЫХИМИКАТТАР зат. хим. Шаруашылық немесе медициналық тұрғыдан жағымсыз ағзалармен күресу үшін қолданылатын химиялық заттектер.

УЛЫ-ШУЛЫ сын. У-шуы мол.

УЛЬТИМАТИСТ зат. Ультиматум қоюшы.

УЛЬТИМАТУМ [лат. ultimus] зат. 1. а. с. я. н.

Халықаралық құқықта бір мемлекеттен екіншісіне қойылатын үзілді-кесілді талап. 2. өск. Соғыс жағдайында әскери өкімшілік тарапынан (әскер топтарында) қарсылас әскеріне қақтығысты тоқтату үшін нәтижесіз қарсылық жасауын тоқтатуды талап ету.

УЛЬТИМО [итал. ultimo] зат. экон. Тауар немесе қор қндылықтарымен жасалған мәміленің орындалуына арналған айдың, тоқсанның, жылдың соңғы күні.

УЛЬТРА [лат. ultra] Шектен тыс (сандық немесе сапалық белгілері бойынша), шеткі орналасуды білдіретін күрделі сөздің бөлігі.

УЛЬТРАБАЗИТТЕР зат. геол. *Гипербазиттер*.

УЛЬТРАДЫБЫС зат. 1. экол. Айналадағы ортаны қорғаудың пассив әдістері өнеркәсіп өндірісінің қалдықтарын пайдаға асыру немесе көму арқылы олардың мөлшерін шектеу жөніндегі шаралар кешені. 2. физ. Адам құлағына естілмейтін жиілігі жоғары дыбыс толқыны.

Ультрадыбыстық толқындар, физ. Жиілігі жоғары, құлаққа естілмейтін дыбыс толқындары.

УЛЬТРАКӨРЛЕН зат. хим. Құрамында алюминий оксидінің мөлшері молдау болатын электротехникалық көрлен.

УЛЬТРАКУЛПІН сын. 1. Аса күлгін немесе көгілдір түсті, жай көзге көрінбейтін электромагнитті (сәуле). 2. Сақтауыш құрылғының қолданбалы программасын жойып жіберуге пайдаланылатын тұс.

Ультракүлгін сәуле. Толқын ұзындығы 40010 нм болатын көзге көрінетін және рентген сәулелерінің арасындағы спектр аймағында жататын көзге көрінбейтін электромагниттік сәуле.

УЛЬТРАМАРИН [нем. Ultramarin] зат. хим. Бертоллидтер класының химиялық қосылысы.

УЛЬТРАМАФЕЛІК: ультрамафелік таужыныстар. геол. Түстілік индексі 90-нан жоғары магмалық таужыныстар.

УЛЬТРАМЕТАМОРФИЗМ зат. геол. Жоғары температуралар мен қысымдардың және ұша заттардың әсерінен түп таужыныстар толықтай немесе жартылай балқитын, химиялық құрам-бөліктер қарқынды түрде жаңаша жинақталатын процесс.

УЛЬТРАМИЛОНИТ зат. геол. Бастапқы таужыныстың бітімі мен құрылымы толық өзгерген, минерал түйірлері түгелдей уатылған милониттің түрі.

УЛЬТРАМИЛОНИТТІК сын. Ультрамилонитке тән.

Ультрамилониттік құрылым, геол. Қарқынды милониттенген таужыныстарға тән; порфиро-бластар болмайтын, түйіршіктердің майдалығы 0,01–0,001 мм-ге дейін жететін құрылым.

УЛЬТРАМИКРОСКОПИЯ зат. хим. Сұйықтық немесе газда таралған коллоидтық бөлшектерді санаудың және бақылаудың оптикалық әдісі.

УЛЬТРАМИКРОТАЛДАУ зат. хим. Масалары 10⁻⁶ г-нан аспайтын аз мөлшерлі үлгілерді талдау әдістерінің жиынтығы.

УЛЬТРАМИКРОТАРАЗЫЛАР зат. Массасы 2 мг-нан аз үлгілерді өлшеуге арналған таразылар.

УЛЬТРАНЕГІЗДІ: ультранегізді таужыныстар. геол. Кремний қышқылы аз (SiO₂ < 45%) және марганецпен молыққан атқылама таужыныстар (ультрабазиттер, гипербазиттер).

УЛЬТРАСУЗГІЛЕР зат. хим. Коллодия тәрізді жасанды қабыршақтан жасалған, тесіктері өте тар сүзі.

УЛЬТРАСУЗУ зат. Бөлінетін қоспа бөлшектерінің тиімді мөлшерінің айырмашылықтарына негізделген қысым әсерімен жарғақтық болу.

УЛЬТРАҮЛКЕН: ультраүлкен ағасу. ин ф. <ағыл. ultra large scale integration> Элементтері барында тығыз орналасқан микросхема.

УЛЬТРАФАРФОР зат. хим. **Ультракәрлен.**

УМАЖДА= ет. 1. Уысқа салып қысу, мыж-мыжсын шығару. 2. ауыс. Басу, жаншу, астына салып илеу.

УМАЖДАС= ет. Ұмар-жұмар болысу, алысу.

УМАЖДАЛ= ет. Мыж-мыж болу, қыртыстану, бүктелу.

УМАЖДАЛУ Умажда етістігінің қимыл атауы; мыж-мыж болу, мыжғылу, қыртыстану.

УМАЖДАН= ет. Топ-топ болып, шоғырлану.

УМАЖДАНУ Умажда етістігінің қимыл атауы; мыж-мыж болу, қыртыстану.

УМАЖДАСУ Умажда етістігінің қимыл атауы; ұмар-жұмар болысу, алысу, айқасу.

УМАЖДАТ= ет. Мыжғылату, жаншыту, уқалату.

УМАЖДАТУ Умажда етістігінің қимыл атауы.

УМАЖДАУ Умажда етістігінің қимыл атауы; мыжғылау, бүктеу.

УМА-ЖУМА үст. Опыр-топыр, астан-кестен.

УМАҚ-ШУМАҚ үст. Топ-топ болып, шоғырланып.

УМАЛАУ Умала етістігінің қимыл атауы; уқалау, мыжғылау.

УМАН-ДУМАН үст. Шат-шадыман, мәз-мейрам.

УМАР-ЖУМАР үст. **Ұмар-жұмар** (бірінің үстіне бірі шыққан, опыр-топыр).

УМАШ: умах көже. этн. тамақ. Ұнды елеп, оған аздап су немесе сүт құйып қайнатып, пісіретін ас.

УМАШТА= ет. сөйл. **Умажда.**

УМРА: умра қажылық. діни. **Кіші қажылық** (жылдың кез келген уақытында орындалатын қажылық).

УМБРА [лат. umbra] зат. хим. Ашық және күңгірт қоңыр түсті табиғи темір оксидті пигмент.

УНАРЛЫҚ: унарлық қатынас. ин ф. <ағыл. unary relation> Атрибуттарының саны 1-ге тең мәліметтердің жазба құжаттық моделінің қатынасы.

УНИВАЛЕНТ [лат. unus – біреу, valens – күшті] зат. биол. Мейоздың бірінші бөліну кезіндегі қосылмайтын, жекелеген хромосомалар.

УНИВЕРМАГ зат. **Әмбебап дүкен** (әр алуан өнеркәсіп тауарларын сататын дүкен).

УНИВЕРСАЛ [лат. universalis] сын. **Әмбебап** (әр нәрсеге лайық, жан-жақты).

УНИВЕРСАЛДЫ сын. 1. **Әмбебап.** 2. Әртүрлі мақсаттарға лайықталған.

УНИВЕРСАЛДЫҚ зат. Универсал болушылық, әмбебаптық.

УНИВЕРСИАДА зат. Университет студенттерінің спорттық жарысы.

УНИВЕРСИТЕТ [нем. Universität] зат. Әртүрлі ғылымдар саласынан кең көлемде жоғары білімді мамандар даярлайтын көп профилді жоғары оқу орны.

УНИВЕРСИТЕТТІК сын. Университетке тән, университетке қатысты.

УНИОНИЗМ зат. Біреуге қосылуға ұмтылушылық.

УНИТАЗ зат. Дәретхананың ішіндегі дәрет сындыратын астауша.

УНИТАРИЗМ [франц. unitarisme] зат. Біртұтастық, әкімшілік-аумақтық бірліктері бір орталықтан басқарылатын, дербес мемлекеттік құрылымдар болмайтын мемлекеттік құрылыс.

УНИТАРЛЫ сын. саяси. Орталықтандырылған басқаруға негізделген.

УНИТАРЛЫҚ: унитарлық кәсіпорын. экон. Өзіне бекітілген мүлікті меншіктенуге құқығы жоқ коммерциялық ұйым.

УНТЕР-ОФИЦЕР [нем. Unteroffizier] зат. өск. Патша армиясындағы және кейбір басқа да армиялардағы кіші командалық құрамға кіретін әскери қызметкер.

УНЦ [лат. uncia] зат. мед. Дәріхана безбенінің 29,8 граммға тең салмақ өлшемі.

УПАНИШАДТАР зат. Ведалар; үнді әдебиетінің ең көне (2 ғ. соңы - б.з.д. 1 ғ. басындағы мыңжылдықтар) діни және философиялық мұралары.

УПРАВА зат. көне. **Әкімшілік.**

УРА о.д. Солдатты шабуылға бастағанда немесе бір нәрсені қолдап қуаттағанда көтеріңкі рухпен айтылатын сөз.

УРАЛА= ет. сөйл. Ура, ура деп дауыстау.

УРАЛАУ Урала етістігінің қимыл атауы; ура, ура деп айқылау.

УРАЛКИД зат. хим. Фталдид ангидридтің біраз бөлігі диизоцианатқа алмастырылған, түрлендірілген алкидті шайыр.

УРАН¹ [грек. uranos] зат. хим. Радиоактивті қасиеттері бар ақ түсті қымбат металл.

Уран қорытпалары. кен. Уран негізіндегі, молибден, цирконий, алюминий, ниобий, хром, темір, кремний қосылған қорытпалар.

УРАН² зат. астр. Күн жүйесіндегі көлемі үлкен жетінші ғаламшар.

УРАНАТТАР [нем. Uranat] зат. хим. Уран қышқылының H₂UO₄ тұздары.

УРАНИНИТ зат. хим. Оксидтер класына жататын минерал.

УРАПОДАЛАР зат. анат. Шаянтектер денесінің артқы жағындағы, жүзгіш тақмашаларға айналған, түрі өзгерген аяқтары.

УРАЦИЛ зат. биол. Пиримидинді негіздер.

УРБАЖҮЙЕ зат. экол. 1. Сәулет-құрылыс объектілерінен және қатты бүлінген табиғи экожүйелерден тұратын табиғи-антропогендік орнықсыз жүйе. 2. Қаланың өзара байланысты әлеуметтік-экологиялық сипаттамаларының жиынтығы.

УРБАКЕШЕН зат. Аумақты кешендердің салыну барысы мен инфрақұрылымның қалыптасуын сипаттау үшін қолданылатын термин.

УРБАНИЗАЦИЯ [лат. urbanus] зат. **Абаттандыру** (өнеркәсіп кәсіпорындарының және тұрғын халықтың ірі қалаларға шоғырлануы, яғни ел немесе аудан экономикасында қала рөлінің артуы).

УРБАНИЗМ [лат. urbanus] зат. 20-шы жылдардың сәулет өнері мен құрылысындағы бағыт; ірілендіру, шоғырландыру, қалаландыру.

УРБАЭКОЛОГИЯ [лат. urbanus] зат. экол. Кенттелген ортадағы адам, табиғат аясындағы елді мекендер, адам мен қоршаған орта арасындағы оң және кері байланыстардың сан алуан көріністері болып табылатын білім саласы.

УРҒА зат. көне. Орда.

УРДУ зат. Пәкістан халқының мемлекеттік тілі.

УРЕМИЯ зат. мед. Бүйрек қызметінің бұзылуы салдарынан малдың өз несембен улануы.

УРЕТАНДАР зат. хим. Күрделі эфирлер класындағы химиялық қосылыстар тобы.

УРИДИН зат. Барлық тірі ағзалардағы РНҚ-да болатын нуклеозид.

УРНА [лат. urna] зат. 1. Әртүрлі қықымдарды, қоқыстарды салу үшін қошелекке, қоғамдық орындарға қойылатын ағаштан не металдан жасалған шелекке ыдыс; қоқышелек. 2. Сайлау бюллетеньдерін салуға арналған үстінде жіңішке тілігі бар жәшік.

УРОБАКТЕРИАЛАР [грек. uron – зәр, bacteria – таяқша] зат. биол. Зәрдің құрамындағы мочевинаны уреаз ферменті арқылы ыдырататын бактериялар.

УРОЛОГ зат. мед. Урология маманы.

УРОЛОГИЯ [грек. uron – зәр, logos – ілім] зат. мед. Зәр шығаратын органдардың ауруларын зерттеп, оны емдейтін медицина саласы.

УРОЛОГИЯЛЫҚ зат. Урологияға тән, урологияға қатысты.

УРОТРОПИН зат. Спирт пен суда ерізіш, ақ ұнтақ зат, аммиак пен формальдегидтің қосындысы.

УРЯДНИК зат. тар. Патшалық Россия кезіндегі уездік полицияның төменгі шендерінің үлкені.

УСАРФАЛДАҚ зат. өс. <лат. ranunculus scleratus> Сызды, батпақты жерлерде, шалғындарда, жартылай су астында да, далалы, таулы аймақтарда тау беткейінің 1800 метрге дейінгі деңгейінде өсетін өсімдік.

УСИҚЫ сын. У жегендей.

УСОЙҚЫ зат. өс. 1. Қасқыржидек, биіктігі 40–80 сантиметр, жапырақтары қалың түкті, хош иісті ақ гүлі бар улы өсімдік. 2. ауыс. Ащы, қыршаңқы тіл.

УСОЙҚЫДАЙ сын. Ащы, өткір, аяусыз.

УСОЙҚЫЛЫҚ зат. Ащы, қыршаңқы тілділік.

УСУЛ [ар. اصول] зат. тар. XX ғ. басындағы ескі араб (қадим) жазу жүйесіне ендірілген «жаңа бағыттағы оқыту» жүйесі.

Усул жадид. тар. Мектепте барлық пәндерді оқытатын, жазуда барлық әріптерді таңбалайтын қадим жазу жүйесіне енгізілген өзгеріс, жаңа жүйе.

УСУН зат. ескікіт. **Үйсін.**

УСТАВ зат. ресми. **Жарғы** (құймдардың, мекемелердің міндеттері мен қызметін белгілейтін сөзсіз орындальуды қажет ететін ережелер жиынтығы, қағида).

УСТАВТЫҚ сын. Уставтың талабына сай.

УСЫЗ сын. 1. Уы жоқ, уы болмайтын.

2. ауыс. Зілсіз, ашу-ызасыз.

УТАМАЙР зат. өс. <лат. cicut> Шатыршагүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық өсімдіктер туысы.

УТАС зат. Үйді ақтауға арналған ақ түсті минералды зат, өк.

УТИЛИЗАЦИЯ [лат. utilis] зат. Қалдықтарды пайдаға асыру.

УТИЛИТАРИЗМ [лат. utilitas] зат. қоғ. әлеум. Адамның қандай да бір мүдделерінің қанағаттандырылуы деп түсінілетін пайда адамгершілік тұрғыдан бағамдаудың негізгі критерийі, ал табысқа жету адам бақытының негізі болып табылады дейтін көзқарастар жүйесі, өмір салты.

УТИЛИТТЕР [ағыл. utility program] зат. ин ф. Операциялық жүйенің мүмкіндіктерін кеңейтетін қосалқы бағдарламалар.

УТОҒЫППАЛАУ [ағыл. dump] зат. экол. Әлемдік мұхитқа және теңіздерге өндіріс қалдықтарын, улы, радиоактивтік заттарды төгу немесе батыру.

УТОПИЗМ зат. филос. Іске аспайтын, болуы екіталай, бос қиял.

УТОПИСТ зат. Утопизмді қолдаушы.

УТОПИЯ [грек. u – жоқ, topos – орын] зат. филос. Мінсіз қоғам жайлы адамның ой-қиялымен құрылған, әлеуметтік идеал ойша жүзеге асырылатын қоғам.

УТОПИЯЛЫҚ зат. Бос қиялшылық, болмайтынды аңсаушылық.

Утопиялық социализм. қоғ.-саяси. Капитализмді сынағанымен, қоғамның даму заңдарын, пролетариат пен оның партиясының жетекші революциялық рөлін ашып бере алмаған социалистік ілім.

УҒ о.д. Толқыған, тебіренген, қиналған көңіл-күйді білдіреді.

Уғ деді. Есін жиып, демін алды.

УҒІЛЕ= ет. Қайта-қайта уһілеу, күрсіну, іштей қайғыру.

УҒІЛЕС= ет. Күрсінісу, қайғырысу.

УЧАСКЕ зат. сөйл. **Участок.**

УЧАСКЕЛІК зат. Участкеге тән, учаскеге қатысты.

УЧАСТОК зат. 1. *Телім (жердің үй салуға, егін егуге т. с. с. арналған белгілі бір бөлігі).* 2. *Әкімшілік-аймақтық бөлік.*

УЧАСТОКТИК сын. *Участокке қатысты, соған тән.*

УЧЕТЧИК зат. *Бригада жұмыстарының есеп-қисабын жүргізетін есепші.*

УЧЕТЧИКТИК зат. *Учетчик болушылық.*

УЧИЛИЩЕ зат. тар. *Белгілі бір мамандық беретін орта және арнаулы оқу орны.*

У-ШУ¹ зат. *Айқай-құқай, шуыл.*

У-ШУ² зат. с п о р т. *Тұлғаны өзін-өзі кемелдендірудегі философиялық, этикалық және психофизикалық аспектілерді негізін салатын дәстүрлі қытай әскери өнерінің кешені.*

УШУИСТ зат. спорт. *У-шумен шұғылданытын спортшы.*

У-ШУЛЫ сын. *У-шуы мол, айқай-құқайлы, мазасыз.*

У-ШУСЫЗ сын. *У-шуы, айқай-құқайы жоқ, тыныш.*

УШЫҒУ *Ушық етістігінің қимыл атауы.*

УШЫҚ= ет. 1. *Жарақаттың асқынып кетуі.* 2. *ауыс. Араздықтың, өкпе-реніштің үдей түсуі, өршуі.*

УШЫҚТЫР= ет. 1. *Сырқаттың асқынуы, үдей түсуі.* 2. *ауыс. Қарым-қатынастағы шиеленісті өршіту.*

УШЫҚТЫРУ *Ушықтыр етістігінің қимыл атауы.*

УШЫҚТЫРУШЫ зат. *Дау-жанжалды өрбітуші, асқындырушы.*

УШЫРМАУЫҚ зат. өс. <лат. atragene> *Саргалдақтар тұқымдасына жататын бұта.*

УЫЗ зат. этн. 1. *Жас төлдеген малдың, жас босанған әйелдің алғашқы 2–3 күнгі құрамында минералдар мен дәрумендері көп қою сүті.* 2. *Жаңа төлдеген малдың төлі емгеннен кейінгі алғашқы сүтінен пісірілген тағам, өте дәмді ақірімшік.* 3. *Жұмыртқаның ағы мен сарысы. // Жас, балғын, қың.*

Уыз байлану. вет. *Ауа-райы қолайсыз жұт жылдары төлде көп шығаратын ауру.* **Уыз ет.** *Жаңа сойылған жас малдың пісірілген еті.* **Уыз қатыру.** *Жаңа төлдеген малдың уызына сүт қосып пісіру, әзірлеу.* **Уыз қуырдақ.** тамақ. этн. *Уыз қосылған қуырдақ.* **Уыз қымыз.** этн. а) *Жазғытұрым кездегі алғашқы қымыз.* ә) *Бие құйындағаннан кейін алғашқы күндері сауылған сүтінен жасалған қымыз.* **Уыз сәби.** окказ. *Өте жас, әлі жас.* **Уыз сүті.** **Уыз таң.** поэт. *Жаңадан атып келе жатқан арайлы таң.* **Уыз тоғілген.** *Асып-тасыған, шылқыған (бай).* **Уызы арылмаған.** *Дәулеті шайқалмаған, бақ-дәулеті таймаған.* **Уызы жарыған [жарымаған].** *Жастайынан байлықта, баршылықта өмір сүрген, таршылық көрмеген.* **Уызын ағыздыру.** *мал шар. Мал пішудегі зауық безін жою тәсілі.* **Уыз ірімшік.** *Уыз сүттен жасалған ірімшік.*

УЫЗДАЙ сын. 1. *Уылжыған, балғын, жас (қыз, келіншек).* 2. *Жас, гүлдеген (гүл, ағаш).*

Уыздай [уылжыған] жас. *Жап-жас, балауса жас.* **Уыздай уылжыған.** *Нұрланған, әдеміленген.* **Уыздай ұйыды.** *Береке-бірлігі бұзылмады, ыпты-мағы жарасты.*

УЫЗДАН= ет. 1. *Уызға айналу, қоймалжыңдану.* 2. *Сүттену.* 3. *ауыс. Ауыздану, нәр алу.*

УЫЗДАНУ *Уыздан етістігінің қимыл атауы; уызға айналу, қоймалжыңдану.*

УЫЗДАУ¹ *Уызда етістігінің қимыл атауы; уыз араластыру.*

УЫЗДАУ² сын. *Әлі қатая қоймаған, жастау.*

УЫЗДЫ сын. 1. *Уызы бар.* 2. *Сүті қою, маңызды.*

УЫЗДЫҚ¹ зат. *Уызға тоюшылық.*

УЫЗДЫҚ² зат. өс. *Мал жейтін шөп.*

УЫЗҚАҒАНАҚ зат. этн. *Қойдың уызы сүтін бүйенге құйып, аузын буып, бұмен пісіретін тағам.*

УЫЗ-ҰЙҚЫ зат. *Рақат, тәтті құйқы.*

УЫҚ зат. этн. *Кереге мен шаңырақтың ара-*

сын қосып тұратын бір басы тұзу, екінші басы иілген жіңішке сырық, киіз үйдің негізгі бөлшектерінің бірі.

УЫҚ бойлады. *Уық бойымен қозғалды.* **Уық калмадады.** *Уықтың келесі қыын «төрт бұрыштап» сүйірледі.* **Уықты қарындау.** этн. *Киіз үйдің уығын бауырлап жону.* **Уықтың қары.** этн. *Уықтың иілген жері.* **Уықтың қыдыруы.** *Уықтың шаңырақтың көзіне сәйкестей айналып кете беруі.* **Уық шаншыды.** *Бір жерге шаңырақ көтеріп үй тікті, орын тепті.*

УЫҚБАУ зат. этн. *Уықтың имек басын керегеге бекітіп байлайтын бау, жіп.*

УЫҚҚАП зат. этн. *Кошкенде сынбас үшін ұяқтардың екі басына кигізілетін қап.*

УЫҚСЫЗ сын. *Уығы жоқ, уық шаншылмаған.*

УЫҚТА= ет. *Уықты шаңыраққа шаншу.*

УЫҚТАЙ сын. *Жіп-жіңішке, арық, иміген.*

УЫҚТАУ *Уықта етістігінің қимыл атауы; уықты шаңыраққа шаншу.*

УЫҚТЫҚ сын. *Уыққа жарайтын, уық жасауға болатын (ағаш).*

УЫҚША зат. *Уық тәрізді кішігірім, қысқа сырық.*

УЫЛ= ет. *Тәттінің, не басқа жағымсыз нәрсе жегеннен ауыздың кілегей қабықтарының жарылып ашып ауыры; күлдіреу.*

УЫЛДАП-ШУЫЛДАП үст. *Улап-шулап, дабырлап.*

УЫЛДЫРЫҚ зат. 1. *биол. Моллюскалар, тікентерілілер, сүйекті балықтар, қосмекенділер және т.б. жануарлардың жыныс бездерінен бөлінетін түйіршекті ұрықтар.* 2. *тамақ. Арнаулы өңдеуден өткізілген тағам түрі, осы уылдырықтан жасалған құнарлы тамақ.*

Уылдырық нан. тамақ. *Торта, тыран сияқты ұсақ балықтардың майда уылдырығына ңн, тұз қосып араластырып, табаға көміліп дайындалатын балық тағамы.* **Уылдырық шашты.** *Балық уылдырықтады, ұрық шашты.*

УЫЛДЫРЫҚТА= ет. *Уылдырық шашу, ұрық шашу.*

УЫЛДЫРЫҚТАУ *Уылдырықта етістігінің қимыл атауы.*

УЫЛДЫРЫҚШЫ зат. *балық шар. Балықтардың уылдырықтарын сорттап өңдейтін маман.*

УЫЛЖУ *Уылжы етістігінің қимыл атауы; сымбаттанып, өңі бал-бұл жану, құлтыру.*

УЫЛЖЫ= ет. 1. *Жидек-жемсістің толысып пісуі; езілу.* 2. *Еттің жұмсақ болып бабымен пісуі; былбырау.* 3. *ауыс. Жаңа өсіп келе жатқан жастың сымбаттанып, өңі бал-бұл жануы, көз тартып құлтыруы.*

УЫЛЖЫТ= ет. *Албырату, балбырату.*

УЫЛЖЫТУ *Уылжыт етістігінің қимыл атауы.*

УЫЛЫТ= ет. *Ауызды ашыту, ойып жіберу.*

УЫЛТУ *Уылт етістігінің қимыл атауы.*

УЫЛУ *Уыл етістігінің қимыл атауы.*

УЫС зат. 1. *Қолдың саусақтарын жымдас-тыра бүккенде шұңғырайған алақан аясының іші, алақанның іші, шеңел.* 2. *ауыс. Қамау, қоршау.*

Уысқа түспеді. *Қолы жете алмады, өкінді.*

Уысқа түсті. *Қолға түсті, ұсталды.* **Уысына алды.** *Еркін билеп, өзіне баурап алды, еркіне жібермей, қатал ұстады.* **Уысынан босатпады [шығармады].**

а) *Еркіне жібермеді, алысқа жібермеді.* ә) *Қатал ұстады, тықсырды, ырық бермеді.* б) *Ешкімге бермей, өзіне қалдырды.* **Уысынан кетпеді [кеткен жоқ].** *Билігінен, өкімінен, қарауынан шықпады.*

Уысынан шықпады. *Қолында болды, айырылмады.* **Уысынан шықты [шығып кетті].** *Қолынан, билігінен кетті, айтқанына көнбеді.* **Уысына түсті.** *Қолы жетті, қолына түсірді, бұйырды.* **Уысында сығылды.** *Билігінде, өкімінде, қарауында қорлық көрді.*

Уысында тұрды. а) *Қолында болды, тиесілі болды.* ә) *Қарамағында болды, тәуелді болды.* **Уысында ұстады.** *Еркіне жібермей, қатал ұстады.*

УЫСТА= ет. *Уысына толтыру, уысын толтыра ұстау.*

УЫСТАЙ сын. *Уыс мөлшеріндегі, уыс көлемінде.*

УЫСТАТ= ет. *Алақанға салу, қолына ұстау.*

УЫСТАТУ *Уыстат етістігінің қимыл атауы.*

УЫСТАУ *Уыста етістігінің қимыл атауы; қолында молынан ұстау.*

УЫС-УЫС сын. *Бірнеше уыс; көп, мол.*

УЫТ зат. 1. *Азғаға дарыған удың зардабы, күші.* 2. *биол. <грек. toxikon> Жыландардың, өрмекшілер мен буылтық денелілердің уының құрамына кіретін, өсімдіктер мен жануарлардың физиологиялық функцияларын тежей алатын немесе олардың опат болуына апарып соғатын ақуыз және полипептид тектес заттектер.* 3. *ауыс. Бір нәрсенің, құбылыстың басқаға тигізер әсері, ықпалы.*

Уыт қайтарғыштар. хим. *Азға ұланғанда пайдаланылатын химиялы заттар.* **Уытын басты [қайырды].** *Бір нәрсенің уын, зәрін жойды, ықпалын азайтты.* **Уытын жайды [шашты].** *Жаңға батты, зардабын тигізді.*

УЫТҚУМАРЛЫҚ зат. *Уытқа құмар болушылық, уытты ұнатушылық.*

УЫТСЫЗ сын. 1. *Уыты, зардабы жоқ, заласыз.* 2. *ауыс. Ықпалы, әсері жоқ.*

УЫТСЫЗДАНДЫР= ет. *Уытын жою. заласыздандыру.*

УЫТСЫЗДАНДЫРУ *Уытсыздандыру етістігінің қимыл атауы; уытын жою, заласыздандыру.*

УЫТТА= ет. 1. *Уқосылу, зәр жайылу.* 2. *жерг. Ашыту, ащылау, күшейту (насыбай туралы).* 3. *ауыс. Құш, құат беру.* 4. *ауыс. Бабын табу, ретін табу.*

УЫТТАҒЫШ сын. *Уыт бергіш, уыттайттын.* **УЫТТАЛ**= ет. *Бойға сіңу, дару.*

УЫТТАЛУ *Уыттал етістігінің қимыл атауы.*

УЫТТАН= ет. 1. *Асқын, дендеу.* 2. *ауыс.*

Қайраттану, рухтану, күш алу.

УЫТТАНДЫР= ет. 1. *Бойға сіңіру, дарыту.*

2. *ауыс. Рухтандыру, күш беру.*

УЫТТАНДЫРУ *Уыттандыру етістігінің қимыл атауы.*

УЫТТАНУ *Уыттан етістігінің қимыл атауы.*

УЫТТАУ *Уытта етістігінің қимыл атауы; қосу, ашыту.*

УЫТТЫ сын. 1. *Улы, зәрлі қасиеті бар.*

2. *ауыс. Әсерлі, қуатты, қишті.*

Уытты қалдықтар. биол. *Адамның немесе басқа тіршілік иелерінің азғасына әртүрлі зақым келтіретін қалдықтар.* **Уытты тау жыныстары.** биол. *Өсімдіктер мен жануарлардың өсуі мен дамуын тежейтіндей, адамның денсаулығына әсер ететіндей шамада уытты заттектер бар тау жыныстар.*

УЫТТЫЛАУ сын. 1. *Уылау, зәрлілеу.*

2. *ауыс. Сұстылау, өткірлеу.*

УЫТТЫЛЫҚ зат. 1. *хим. Улағыш заттың адамдар мен жануарларға зақымдау әсерінің күші.* 2. *ауыс. Өжеттік, қайраттылық, сұсты болушылық.*

Уыттылық мөлшер. хим. *Улағыш заттардың және басқа уытты қоспалардың зақымдаушы әрекетінің сан мөлшерлік сипаттамасы.*

УЫТТЫРАҚ сын. 1. *Уландыру қауіпі молдау.* 2. *ауыс. Әсері молдау, қиштірек.*

УЫШТЫ сын. *жерг. Ұтымды, ұтқыр, шешен.*

УҮЛ зат. 1. *Желдің, самалдың ақырын дыбыс шығарып соғуы.* 2. *Кішкентай сәбидің тілі шыққанға дейінгі шығаратын дыбысы.*

УҮЛДЕ= ет. 1. *У-у еткен дыбыс шығару, азынау.* 2. *У-у етін жел соғу.* 3. *Сәбидің үіл шығаруы.*

УҮЛДЕК зат. муз. этн. *Үрлемелі халықтық музыкалық аспап.*

УҮЛДЕТ= ет. 1. *Азыната жел соқтыру.* 2. *ауыс. Гүлдетіп күй тарту.*

УҮЛДЕТУ *Үлдет етістігінің қимыл атауы.*

ҮІЛДЕУ Үілде етістігінің қимыл атауы. 1. Гулеп жел соғу. 2. Былдырлау, үіл шығару.

ҮІЛДІРІК зат. 1. Қамыс сияқты өсімдіктердің басындағы ұлтасы, майда шашағы. 2. этн. Қазының ең майлы, жұмсақ жері.

ҮІЛДІРІК жерг. Ыдыс-аяқ қоятын жер, орын.

Ү

Ү зат. 1. Қазақ алфавитінің 27 әрпі және сол әріптің жазылу (графикалық) таңбасы. 2. лингв. Ауыздың келте ашылып, ерінінің сүйірленуі арқылы жасалатын қысаң, жуан дауыс.ты дыбыс: фонема.

ҰБАҚ-ШҰБАҚ үст. Іркес-тіркес, шұба-тылған, шұбырған.

ҰБАП-ШҰБАП үст. Бірінен кейін бірі шұбырып, шұбатылып.

ҰБАР зат. жерг. Үлкендігі кептердей үкі сияқты құс.

ҰБЫРЫП-ШҰБЫРЫП үст. Ұбап-шұбап, шұбатылып.

ҰҒЛАН зат. ескі кіт. **Ұлан.**

ҰҒЛЫ зат. ескі кіт. **Ұлы.**

ҰҒЛЫҒ сын. ескі кіт. **Ұлық.**

ҰҒУ Ұқ етістігінің қимыл атауы. 1. Түсіну, түсіну. 2. психол. Адамның білімді, іскерлікті, дағдыны меңгеру арқылы дүниені тануы.

ҰҒУШЫ зат. Түсінуші, пайымдаушы, ойға тоқушы.

ҰҒУШЫЛЫҚ зат. Түсінушілік, пайымдаушылық.

ҰҒЫЛ' зат. ескі кіт. **Ұл.**

ҰҒЫЛ'²= ет. 1. Түсінікті, ұғынықты болу. 2. Тану, біліну.

ҰҒЫЛУ Ұғыл етістігінің қимыл атауы.

ҰҒЫМ зат. 1. Түсінік, мағлұмат, пайым. 2. Мән, мағына, маңыз. 3. филос. Заттар мен құбылыстардың мәнін байланыстарын олардың қарама-қайшылығы мен даму процесін бейнелейтін ой жүйесі; белгілі бір тұтастықтағы заттардың ішкі байланысын, оларға тән ортақ ерекшеліктерді көрсететін теориялық танымның формасы.

ҰҒЫМ жасау. жерг. Ұғыну, қорытынды шығару.

ҰҒЫМДЫ сын. 1. Түсінікті, көкейге қонымды. 2. Ұғымтал, зерек.

ҰҒЫМДЫҚ сын. Ұғымға қатысты, ұғымға тән.

Ұғымдық категориялар. лингв. Табиғи тілде әртүрлі жолмен білінетін сөздердің үлкен топтарына тән мағыналық категориялар.

ҰҒЫМДЫЛЫҚ зат. Ұғымталдық, зерделілік. **ҰҒЫМДЫЛАУ** сын. Түсініктілеу, көкейге қонымдылау.

ҰҒЫМДЫРАҚ сын. Ұғымдылау, түсініктілеу.

ҰҒЫМПАЗ сын. Ұғымтал, алғыр, зерек.

ҰҒЫМПАЗДЫҚ зат. Ұғымталдық, алғырлық, зеректік.

ҰҒЫМСЫЗ сын. 1. Ұғынықсыз, түсініксіз. 2. ауыс. Зейінсіз, ықпалсыз.

ҰҒЫМСЫЗДАУ сын. Түсініксіздеу, ұғынықсыздау.

ҰҒЫМСЫЗДЫҚ зат. Түсінігі жоқтық, топастық.

ҰҒЫМТАЛ сын. Ұғымпаз, құқыш, зерек. // Құқыш зерек адам.

ҰҒЫМТАЛДАУ сын. Зеректеу, алғырлау.

ҰҒЫМТАЛДЫҚ зат. Ұғымпаздық, зеректік, алғырлық.

ҰҒЫН= ет. Түсіну, пайымдау.

ҰҒЫНҒЫШ сын. Түсінгіш, ұғымтал.

ҰҒЫНДА= ет. Ұғыну, байыбына бару.

ҰҒЫНДЫР= ет. Түсіндіру, көз жеткізу.

Ақыл ұғындырды Ақыл айтты, түсіндірді.

ҰҒЫНДЫРУ Ұғындыр етістігінің қимыл атауы.

ҰҒЫНДЫРЫЛ= ет. Түсіндірілу, баяндалу.

ҰҒЫНДЫРЫЛУ Ұғындырыл етістігінің қимыл атауы.

ҰҒЫНТ= ет. Ұғындыру, түсіндіру, көзін жеткізу.

ҰҒЫНТУ Ұғынт етістігінің қимыл атауы.

ҰҒЫНУ Ұғын етістігінің қимыл атауы.

ҰҒЫНЫҚСЫЗ сын. Түсініксіз, ұғымды емес.

ҰҒЫНЫҚТЫ сын. Түсінікті, ұғымды, ақылға қонымды.

ҰҒЫНЫҚТЫЛЫҚ зат. Түсініктілік, ұғымдылық.

ҰҒЫНЫЛ= ет. Түсінілу, айқындалу.

ҰҒЫНЫЛУ Ұғыныл етістігінің қимыл атауы.

ҰҒЫНЫС зат. 1. Түсінік, ұғым. 2. Түсіністік, келісім.

ҰҒЫНЫС²= ет. Өзара түсінісу, тіл табысу.

ҰҒЫНЫСУ Ұғыныс етістігінің қимыл атауы.

ҰҒЫНЫСУШЫЛЫҚ зат. Түсінісушілік, тіл табысушылық.

ҰҒЫНҚЫРА= ет. Түсініксіреу, ұға түсу.

ҰҒЫНҚЫРАУ Ұғынқыра етістігінің қимыл атауы.

ҰҒЫР зат. жерг. Жөн, рет, орын.

ҰҒЫРЛА= ет. ескі кіт. **Ұрлау.**

ҰҒЫС= ет. 1. Түсінісу, келісу, тіл табысу.

2. Анық-қанығын айту, анықтау. // Түсініскен, тіл табысқан жандар.

ҰҒЫСТЫР= ет. Бір-бірін түсінуге мүмкіндік беру, табыстыру.

ҰҒЫСУ Ұғыс етістігінің қимыл атауы.

ҰДАЙ үст. сөйл. **Ұдайы.**

ҰДАЙ: екі ұдай. а) Қарама-қарсы екі топ, екі дай. ә) Әрі-сәрі, дудамал; екі ұшты.

ҰДАЙЫ үст. Үнемі, ылы; үздіксіз, толассыз.

Ұдайы өндіріс. экон. Ұдайы жаңартып отыратын, айналоқпа кезеңдік сипаттағы өндіріс үдерісі. **Ұдайы өндірістік цикл.** экон. Үздіксіз қайталанатын, жаңартылып отыратын «өндіру – бөлу – айырбастау – тұтыну» циклі.

ҰДАЙЫМЕН үст. Арасын үзбей, қатарынан.

ҰДАҚТАС= ет. сөйл. Бірлесу, одақтасу, ұйымдасу.

ҰДДА: ұддасынан шыға алмады. Шама-шарқына, шегіне жете алмады.

ҰЖДАН [ар. وждан] зат. 1. Ар, намыс, қыят.

2. психол. Адамның өз мінез-құлқын бақылау, қадағалау, оған белгілі бір шек қойып, мұткізсіз орындау қабілетін бейнелейтін әдептану санаты.

Ұжданды жаралау. Намысын аяққа басу, ардан безу.

ҰЖДАНДЫ сын. Ұжданы, ар-қыаты бар.

ҰЖДАНСЫЗ сын. Арсыз, қыятсыз, намыссыз.

ҰЖДЫҚ: ұждық етті. діни. Аллаға құлшылық етті.

ҰЖМАҚ зат. сөйл. **Жұмақ.** 1. діни. Алла тағаланың рақымы түскен сүйікті құлдарының о дүниедегі рақат орны; пейіш. 2. ауыс. Шаруашылық пен тұрмысқа қолайлы жер, жайлы мекен.

ҰЖМАҚТАЙ сын. Ұжмақ сияқты, жұмақ тәрізді.

ҰЖЫМ зат. <лат. collectivus> 1. Ортақ мақсатпен, ортақ мүддемен біріккен адамдар жиынтығы, яғни қоғамдық, топтық және жеке адами мүдделер тоғысқан шағын ұясы. [Белгілі бір меншік нысаны шеңберінде жүзеге асырылатын қоғамдық қызметтің нақты түрі және осы қызмет барысында қалыптасатын өзара жауапкершілік қатынастар, мүдделер, құндылық бағыттары, мінез-құлық қалыптары мен нормалары бойынша біріккен адамдардың ұйымдық қауымы]. 2. сөйл. Ауызбірлік, ұйымшылдық, ынтымақ.

ҰЖЫМДАС= ет. Ынтымақтасу, бірлесу.

ҰЖЫМДАСТЫР= ет. Ынтымақтастыру, бірлестіру.

ҰЖЫМДАСТЫРУ Ұжымдастыр етістігінің қимыл атауы.

Ұжымдастыру саясаты. тар. XX ғасырдың басында жекеменшіктегі мал-мүлікті зорлықпен ұжымдарға тартып алып беру арқылы, ұжымдық шаруашылық құруға бағытталған қиыту саясаты.

ҰЖЫМДАСТЫРЫЛ= ет. Бірлестірілу, ынтымақтастырылу.

ҰЖЫМДАСТЫРЫЛУ Ұжымдастырыл етістігінің қимыл атауы.

ҰЖЫМДАСУ Ұжымдас етістігінің қимыл атауы.

ҰЖЫМДЫ сын. Ынтымақты, ұйымшыл.

ҰЖЫМДЫҚ сын. Ұжымға тән, ұжымға қатысты.

Ұжымдық ақша өлшемдері. экон. Халықаралық есеп айырысу және несие қатынастарына қатысушылардың өзара міндеттемелері мен төлемдерінің мөлшері есептелетін жасанды валюталық шот өлшемдері. **Ұжымдық белгі.** экон. Одақтың, шаруашылық қауымдастығының немесе өзге де кәсіпорындардың ерікті бірлестіктерінің өздері шығаратын немесе өткізетін бірыңдай сипатты, өзге де ортақ сипаттамалары бар тауарларын таңбалауға арналған тауар белгісі. **Ұжымдық валюта.** экон. Мемлекетаралық экономикалық одақтардың шеңберінде халықаралық есеп айырысуларда пайдаланылатын валюта. **Ұжымдық еңбек дауы.** экон. Жұмыскерлер мен жұмыс берушілер арасындағы еңбек шарттары (жалақыны қоса) белгілеу және өзгерту, әлеуметтік-еңбек қатынастары мәселелері бойынша ұжымдық келісімшарттарды, келісімдерді жасасу, өзгерту және орындау жөніндегі реттелмеген алауыздық.

Ұжымдық кәсіпорын. экон. Мемлекеттік кәсіпорынды құнын төлеп алған жағдайда немесе мүлікті еңбек ұжымы заңды жолмен сатып алған жағдайда құрылатын шаруашылық бірлік. **Ұжымдық қауіпсіздік.** саяси. Халықаралық құқық, халықаралық дау-жанжалдарды бейбіт реттеу, бейбітшілікке төнген қауіптің алдын алу, тыйып тастау, жоюдың ұжымдық шараларының ережелері мен қағидаттарының жалпы мойындалған жүйесі. **Ұжымдық меншік.** экон. Әрқайсысының белгілі бір үлесі бар (үлестік меншік) немесе белгілі бір үлесі жоқ (бірлескен меншік) бірнеше адамға бір мезгілде тиесілі мүлік. **Ұжымдық мердігерлік.** экон.

Ұжымдық еңбекті ұйымдастыру мен ынталандыру нысаны. **Ұжымдық сана.** Адам тобының әр мүшесіне (топтық сана туралы сөз болғанда) немесе жалпы барлық адамдарға («жалпы сана» немесе «жеке сана» туралы сөз болғанда) тән барлық саналы әкптілер мен сана мазмұнының жиынтығы. **Ұжымдық шарт.** экон. Кәсіпкер (немесе фирма өкімшілігі арқылы оның өкілі) мен қызметкерлер (кәсіподақ арқылы олардың өкілдері) арасындағы еңбек жағдайы, жалақы, кәсіпорындағы жұмысшы ұйымдарының құқықтары т.б. туралы келісім. **Ұжымдық шаруашылық.** экон. Ұжымдық меншік негізінде жұмыс істейтін шаруашылық.

ҰЖЫМТОП зат. пед. Мектеп немесе мектептен тыс тәрбие ұжымы кеңесінің шешімі бойынша құрылған оқушылар ұйымының негізгі құрылымдық бөлігі.

ҰЖЫМШАР зат. совет. Кеңес өкіметі тұсында құрылған ұжымдық шаруашылық нысандарының бірі.

ҰЖЫМШЫЛ сын. Ынтымақты, ұйымшыл. **ҰЖЫМШЫЛДЫҚ** зат. <лат. collectivus> Ұжымның мақсаты мен мүддесін жекебастың ұлтылыстарынан жоғары қоятын және топтық ұйымдасушылық белгідейтін жоғарылығымен сипатталатын адамгершілік қағида.

ҰЗА= ет. 1. Алыстау, қашықтау. 2. Қол ұзу, ажырау. 3. Тез аяқталмау, көпке созылу. 4. Кешікпей, уақыт оздырмай.

Ұзап шықты. Дара бөлініп шықты.

ҰЗАҒЫРАҚ сын. 1. Ұзақтау, біршама ұзақ. 2. ауыс. Көбірек, молырақ.

ҰЗАЙ= ет. сөйл. **Ұзар.**

ҰЗАЙТ= ет. Ұзарта түсу, соза түсу.

ҰЗАЙТУ Ұзайт етістігінің қимыл атауы.

ҰЗАҚ¹ зат. зоол. Үсті қара, басы бозғылт, қарға тұқымдас кішкентай жыл құсы; ұзақ қарға.

ҰЗАҚ² сын. 1. Алыс, қашық, жырақ. 2. Көп уақытқа созылған, тез емес. // Асықпай, көпке шейін. 3. Ұзын, шұбалдаңқы; қысқа емес.

Ұзағынан жарылқасын [сүйіндірсін]. алғыс. Жақсылығын көпке созылсын, мәңгілік болсын! **Ұзақ ғұмыр**. Көп жасаған өмір. **Ұзақ жылдар**. Ұзақ уақыт. **Ұзақ кеш**. Жазғы, ел жатып болмайтын кеш. **Ұзақ күнді кеш қылды**. Уақытын босқа өткізді. **Ұзақ күндік өсімдіктер**. ботан. Күннің ұзақтығы (тәуліктің жарық бөлігінің ұзақтығы) 14 сағат болатын не одан ұзағырақ кезде ғана құрдап, түйін салатын өсімдіктер. **Ұзаққа бармады**. Көпке созылмады; қысқа болды. **Ұзақ мерзімді несие**. экон. Банк несиемен өтеу мерзімімен айқындалатын несие нысаны. [Ұзақ мерзімді несиемен банк немесе бейбанклік несие мекемелері береді]. **Ұзақ сарын**. Бітпейтін жыр, созылып кеткен әуен. **Ұзақ сонар** [сүре]. Тез біте қоймайтын, көпке созылған, бір-біріне ұласқан. **Ұзақ сонарға салды**. Таусылмас сөзбидеаға салды. **Ұзақтан жем ілді**. Тоятты алыстан іздеді; өз төңірегінен жырақ ізденді.

ҰЗАҚМЕРЗІМДІ сын. Ұзақ уақытқа арналған.

Ұзақмерзімді қарыз міндеттемесі. Бір жылдан жазары мерзімде өтелетін міндеттеме.

ҰЗАҚСЫН= ет. Ұзақ санау, ұзақ көру.

ҰЗАҚТА= ет. Алыстау, қашықтау, жырақтау.

ҰЗАҚТАЙ сын. Ұзақ сияқты, ұзақ тәрізді.

Ұзақтай шулады. Бетімен жамырады, дуылдады.

ҰЗАҚТАТ= ет. Жырақтату, алыстату.

ҰЗАҚТАТУ Ұзақтат етістігінің қимыл атауы.

ҰЗАҚТАУ¹ сын. 1. Қашықтау, алыстау. 2. Ұзындау, көлемділеу.

ҰЗАҚТАУ² Ұзақта етістігінің қимыл атауы.

ҰЗАҚТЫ: ұзақты күн. Күн ұзын, күні бойы.

Ұзақты түн. Түні бойы, таң атқанша.

ҰЗАҚТЫҚ зат. 1. Ұзақ болушылық, көпке созылушылық. 2. Шалайлық, қашықтық.

ҰЗАҚ-ҰЗАҚ сын. 1. Алыс, қашық. 2. Көп уақыт, көпке шейін.

ҰЗАҚША үст. Ұзақ құсы секілді, ұзаққа ұқсап.

Ұзақша шулады. Шу ете қалды, у-шу болды.

ҰЗАҚШЫЛ сын. Алыс қашықтыққа төтеп беретін, шаршамайтын.

ҰЗАЛТ= ет. Ұзағынан болу, шұбалу.

ҰЗАМАЙ үст. Көп уақыт өтпей, көпке созылмай.

ҰЗАҢҚЫРА= ет. Алыстанқырау, қашықтаңқырау.

ҰЗАҢҚЫРАУ Ұзаңқыра етістігінің қимыл атауы.

ҰЗАР= ет. 1. Ұаяу түсу, биіктеу, осу. 2. Созылу, жайылу. 3. Мезгіл-мерзімнің тез өтпей, көпке созылуы. 4. ауыс. Көбею, молаю.

ҰЗАРТ= ет. 1. Алыстату, қашықтату, жырақтату. 2. Созу, көбейту, малайту.

ҰЗАРТҚЫШ зат. Ұзайтқыш, жайғастырғыш.

ҰЗАРТТЫР= ет. Созғызу, ұзақ ету.

ҰЗАРТТЫРУ Ұзарттыр етістігінің қимыл атауы.

ҰЗАРТУ Ұзарт етістігінің қимыл атауы. 1. Созу, ұзын ету. 2. Ұзақ ету, көбейту.

ҰЗАРТЫЛ= ет. Ұзыннан ұзақ созылу.

Ұзартылған жұмыс жабдығы. тех. Бір шөмішті экскаватордың жебесі мен тұтпасының экскаватордың жұмыс радиусын ұзартатын түрлері. **Ұзартылған заряд**. әск. Миналы жарылғыш және басқа бөгеттерден өткел жасау үшін қолданылатын заряд. **Ұзартылған күн топтары**. пед. Оқушылардың сабақтан тыс уақытын дұрыс ұйымдастыруға септігін тигізетін мектеп жанынан ашылған оқу-тәрбие орны.

ҰЗАРТЫЛУ Ұзартыл етістігінің қимыл атауы; көбейтілу, созылу.

ҰЗАРУ Ұзар етістігінің қимыл атауы; созылу, ұзағырақ болу.

ҰЗАТ= ет. 1. Қашықтау, алыстату. 2. Уақыт өткізу, шығарып салу. 3. Бөліп шығару, жеке шығару. 4. этн. Қалыптасқан дәстүр бойынша түрлі ырым-сырымын, жөн-жоралғысын жасап, қызды күйеуге беру.

Ұзатар көбейсін. этн. тілек. Қыз ұзату тойының үстіне келген адамның айтатын тілегі. **Ұзатып салды**. Біраз жерге шығарып салды, біраз жерге дейін ілесті.

ҰЗАТТЫР= ет. Жырақтату, қашықтату.

ҰЗАТТЫРУ Ұзаттыр етістігінің қимыл атауы.

ҰЗАТУ Ұзат етістігінің қимыл атауы; қызды той жасап, ұзатып салу.

Ұзату тойы. этн. Айттырылған қыздың елінде құда түсіп, сығға салып келгеннен кейін жасалатын салтанатты той-жиын.

ҰЗАТЫЛ= ет. этн. Қыз тойы жасалып, айттырылған жеріне кетті.

ҰЗАТЫЛУ Ұзатыл етістігінің қимыл атауы.

ҰЗАТЫҢҚЫРА= ет. Алыстатыңқырау, қашықтатыңқырау.

ҰЗАТЫҢҚЫРАУ Ұзатыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ҰЗАТЫС= ет. Бүкіл ауыл, туған-туыс болып қызды күйеуге беру.

ҰЗАТЫСУ Ұзатыс етістігінің қимыл атауы.

ҰЗАУ Ұза етістігінің қимыл атауы; жырақтау, қашықтау.

ҰЗАЮ Ұза етістігінің қимыл атауы.

ҰЗЫН сын. 1. Қысқа емес, шұбатылған. 2. Биік, сарайған, сойдиган. 3. Ұзақ, көп уақытқа созылған.

Ұзын арқан [арқау], кең тұсау. Арқасын кеңге салу, жайбарақаттыққа салыну деген мағынада.

Ұзын арқан, кең тұсауға салды [кең тұсаумен жүрді]. Арқасын кеңге салды, жайбарақаттанды.

Ұзын аяқ. эвф. Аяқты мал; жылқы. **Ұзын бойлы**. Бойшаң, сұңғақ. **Ұзындағы өшін**, қысқадағы кегін алды. Бұрынды-соңды кеткен есесін, жаудықтың қарымтасын қайтарды. **Ұзында** [ұзыннан] өшті, қысқада [қысқадан] кекті. Бұрыннан араздығы бар, ақысы, есесі кеткен. **Ұзынды күрмеп**, қысқаны жалғады. Елтеп-селтеп, өйтіп-бүйтті, амалдады.

Ұзын елдің ірі, қысқа елдің қиыры. Дүйім жұрт, барлық ел. **Ұзын елдің үйіріне**, қысқа елдің қиырына кетті. Көпке жария болды, шартарақ тарады.

Ұзын етек. экспр. эвф. Әйел, қатын-қалаш деген мағынада айтылады. **Ұзын жалынды көмір**. геол. Көмірленудің нақтылы дәрежесіне сәйкес келетін, яғни метаморфизмнің I сатысындай қалыптасқан таскөмір түрі. **Ұзын жас берсін**. тілек. Ұзақ ғұмыр берсін, көп жасасын. **Ұзын жол**. Алыс жол, қиыр шет. **Ұзын күнді мың бейнетпен өткізді**. Әбден қиналды, бейнет шекті. **Ұзын қоржын**. этн. жерг. Сыйлық, тарту. **Ұзын құйрық субүркіт**. зоол. Құйрықтары ұзынша болып біткен субүркіттің түрі. **Ұзын құлақ**. а) эвф. **Қоян**. ә) Біреуден біреуге жетіп, ел арасына тараған хабар. **Ұзын омыртқа**. анат. Арқа омыртқа мен бел омыртқаның аралығындағы омыртқа. **Ұзын өріс қысқарып**, кең қонысы тарылды. Өрісінен, қонысынан айырылды, жерінен ажырап қалды. **Ұзын салқар**. Ұзыннан-ұзақ, шұбатылған, шұбырған. **Ұзын саны** [қарасы]. Жалпы мөлшері, ұзын-ығасы. **Ұзын сонарға** [сүреге] салынды [түсті]. Тез арада бітпей, ұзаққа созылды. **Ұзын** [ұзақ] сүре. Бірінен кейін бірі жаласқан ұзақ сонар (өңгіме). **Ұзын сызғанына жүріп**, қысқа сызғанына көнді. жерг. Еркіне көнді, айтқанымен жүрді. **Ұзын толқын**. физ. Ұзындығы теңіз тереңдігінен екі есе асып түсетін теңіз толқыны. **Ұзынынан көсілді**. Ұзыннан-ұзақ созылды.

ҰЗЫНА: ұзына бойы. Өн бойы, бастан-аяқ.

ҰЗЫНДА= ет. Ұзару, ұзын болу. Ұзындағы өшін, қысқадағы кегін алды. Бұрынды-соңды кеткен есесін, жаудықтың қарымтасын қайтарды.

ҰЗЫНДАУ¹ сын. Ұзынырақ, біршама ұзын.

ҰЗЫНДАУ² Ұзында етістігінің қимыл атауы; созып, ұзарту түсу.

ҰЗЫНДЫ: ұзынды күн. Күні бойы, ертеден қара кешке дейін.

ҰЗЫНДЫ-КЕШ үст. Өне бойы, ұзақ уақыт.

ҰЗЫНДЫҚ зат. 1. Бір заттың ұзыннан алғандағы қалты, тұрқы. 2. мат. Сызықтар шама-сының сандық сипаттамасы.

Ұзындықтың өлшеу бірліктері. мат. Белгілі бір заттың биіктігін немесе бірнеше заттың арақашықтығын өлшеу үшін қолданылатын өлшем бірліктер.

ҰЗЫНДЫ-ҚЫСҚАЛЫ сын. Бірі ұзын, бірі қысқа; ұзын-қысқасы аралас.

ҰЗЫНКИМДІ зат. Әйел адам.

ҰЗЫНҚАНАТ зат. зоол. Жер шарының тропиктік және қоңыржай белдеулерін мекендейтін қанаттары ұзын болып келетін құстар.

Ұзынқанат барбус. зоол. Қанаты ұзын барбустың түрі. **Ұзынқанат қарлығаш**. зоол. Қанаты ұзын өрі жіңішке, тұмсығы мен аяғы қысқа, сәл жалпақтау біткен, сырт пішіні қарлығашқа ұқсас құс.

ҰЗЫНҚАНАТТЫЛАР зат. зоол. <лат. arodiformes> Жер шарының тропиктік және қоңыржай белдеулерін мекендейтін құстардың бір отряды.

ҰЗЫНҚҰЙРЫҚ: ұзынқұйрық сарышұнақ. зоол. Кеміргіштер отряды, тиіндер тұқымдасының құйрығы ұзын түрі.

ҰЗЫНҚҰЛАҚ зат. 1. көне. Байырғы қазақ қоғамындағы біреуден біреу есту арқылы тарайтын хабар, ақпарат алудың, ақпарат берудің коммуникативті тәсілі. 2. жағымсыз. Біреуден біреуге жететін, дерегі айқын емес, әркімнің өсіре, қоса айтқан алыпқашты сөзі.

ҰЗЫН-КЫСҚА сын. Ұзыны, қысқасы аралас.

ҰЗЫННАН-ҰЗАҚ үст. Ұзына бойын қуалай, қаз-қатар тіркесіп, шұбатылып.

Ұзыннан-ұзақ шұбатылған. Ұн-ұзын болып созылған.

ҰЗЫНСАРЫ зат. Жуанның жіңішкеріп, жіңішкенің үзілетін, наурызға тура келетін көктемгі көкөзек шақ.

ҰЗЫНТҰРА сын. Сидиган арық, ұзын бойлы (адам).

ҰЗЫНША сын. 1. Ұзындау, сопақша. 2. Сұңғақтау, бойшаңдау.

ҰЗЫНШАҚ сын. Ұзындау, ұзынырақ.

ҰЗЫНШАҚТА= ет. Ұзыншақ ету, ұзын ету.

ҰЗЫНШАҚТАУ¹ сын. Сәл ұзыншақ, сопақшалау.

ҰЗЫНШАҚТАУ² Ұзыншақта етістігінің қимыл атауы.

ҰЗЫНШАҚ-ҰЗЫНШАҚ сын. Ұзын-ұзын, сарайған.

ҰЗЫН-ШҰБАҚ сын. Ұзыннан-ұзақ, алысқа созылған.

ҰЗЫНЫРАҚ сын. Әжептәуір ұзын, ұзындау.

ҰЗЫН-ЫРҒАСЫ зат. 1. Бір нәрсенің жалты нобайы, жобасы, желісі. 2. Бас-аяғы, жалты саны.

ҰЙБАЙ од. Жаны қиналғанда, ренжігенде, таңырқағанда айтылатын, көңіл күйін білдіретін сөз; ойбай.

ҰЙҒАР= ет. 1. Белгілі бір шешімге, тоқтамға келу, ой қорыту. 2. Жору, жорамалдау, болжалдау. 3. Лайық көру, тең санау.

ҰЙҒАРУ¹ зат. 1. Резолюция, тоқтам, шешім. 2. Болжам, жорамал.

ҰЙҒАРУ² Ұйғар етістігінің қимыл атауы. 1. Шешімге келу, тоқтамға келу. 2. Жору, жорамалдау. 3. Шешім, тоқтам.

ҰЙҒАРЫЛ= ет. 1. Белгілі бір шешім шығарылу.

ҰЙҒАРЫЛ зат. 1. Лайық саналу, сайлау.

ҰЙҒАРЫМ зат. Шешім, тоқтам, байлам.

ҰЙҒАРЫНДЫ зат. Тоқтам, шешім, ұйғарым.

ҰЙҒАРИС= ет. Келісілу, шешілу.

ҰЙҒАРИСУ Ұйғарыс етістігінің қимыл атауы.

ҰЙҒЫР зат. Орталық Азиядағы көне түркі халықтарының бірі.

Ұйғыр жазуы. лингв. Бірінші мыңжылдықтың аяқ кезінде соды алфавиті негізінде жасалған жазу жүйесі [Жоғарыдан төмен қарай тік әріптермен солдан оңға бағыттала жазылатын ұйғыр жазуы сирия-арамей әліпбилерінің біріне саяды]. **Ұйғыр тілі.** лингв. Түркі тілдерінің оңтүстік-шығыс тобындағы қарлұқ бұтағына жататын тіл [Ұйғыр тілі КХР-ның Шыңжаң-Ұйғыр автономиялы районуына (8 млн., 2004) және Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Түрікменстан республикаларына (300 мың), Үндістан, Пәкстан, Ауғанстан елдеріне (200 мың) таралған].

ҰЙҒЫРТАНУ зат. 1. Ұйғыр халқының тілі, әдебиет, мәдениеті, ауыз әдебиетімен шұғылданын филологияның бір саласы. 2. Ұйғыр тілінің тарихы және қазіргі жайы туралы ғылым.

ҰЙҒЫРША үст. Ұйғыр халқының дәстүрінше, әдет-ғұрпынша. // сөйл. Ұйғыр тілі.

ҰЙҚАС әдеб. <грек. rhythmos> Өлең-жырларда тармақтың (өлең жолы) соңындағы бірнеше буынның келесі тармақтағы сәйкес буындармен үйлесуі (дыбыс үндестігі).

Ұйқас құды. Өлеңнің мәнді-мағыналы болуын ескермстен, жолдарының ұйқасты болуын, дыбыстардың үйлестігін ғана ескерді. **Ұйқас теру.** Ұйқастыру, ұйқас құрастыру.

ҰЙҚАС² сын. Ұқсас, сәйкес.

Ұйқас мүшелер. Ұқсас, сәйкес мүшелер.

ҰЙҚАС= ет. 1. Сәйкесу, сай, келу, үйлесу. 2. әдеб. Сөздердің өзара үндесіп, үйлесіп келуі, қиоласуы.

ҰЙҚАССЫЗ сын. Ұйқасы жоқ, ырғақсыз.

ҰЙҚАСТЫ сын. Ұйқасы бар, ұйқасқа құрылған.

ҰЙҚАСТЫҚ зат. Ұйқасы болушылық, үндесушілік.

ҰЙҚАСТЫР= ет. 1. Үйлестіру, сәйкестендіру. 2. әдеб. Ұйқасты ету, үндестіру.

ҰЙҚАСТЫРУ= ет. Ұйқастыр етістігінің қимыл атауы; үндестіру, ұқсату.

ҰЙҚАСТЫРЫЛ= ет. Үндестірілу, қиоластырылу.

ҰЙҚАСТЫРЫЛУ Ұйқастырыл етістігінің қимыл атауы.

ҰЙҚАСУ Ұйқас етістігінің қимыл атауы; үндесу, қиоласу.

ҰЙҚАСЫМ зат. Үндесіп келушілік, үйлесім.

ҰЙҚАСЫМДЫ сын. Ұйқасып келген, ұйқасымы бар.

ҰЙҚАСЫМДЫЛЫҚ зат. Ұйқасымды болып келушілік.

ҰЙҚЫ зат. 1. Адам мен кейбір жануарлардың тынығып дем алуы үшін, белгілі бір мерзімде қайталанып отыратын физиологиялық жағдайы. 2. ауыс. Қараңғылық, сауатсыздық. 3. ауыс. Өлім.

Ұйқы басты. Ұйқы меңдетті, ұйқыдан бас көтере алмады. **Ұйқы безі.** анат. <лат. pancreas>. Азада көмірсу, май, ақуыз алмасуына, яғни ас қорытуға қатысатын мүше. **Ұйқы буды.** Көзіне ұйқы тығылды, қалғып-мүлгіді. **Ұйқы бұзылды.** а) Тынышы кетіп, мазасызданды, ұйқысы қашты. ә) мед. Ұйқыке жүйесінің қозғалысынан, адам ағзасының әлсіреуінен және т. б. себептерден мазасы кетті, ұйқысынан айырылды. **Ұйқыға енді.** Ұйықтап етті, қалғып-мүлгіді. **Ұйқыға кеткен айдаһардай қозғалады.** б е й н. Бір орнынан тапжылмады, табандап тұрып алды.

Ұйқыға кетті [жатты]. а) Ұйқыға кірісті, ұйқыға бас қойды. ә) Тынышталды, тынышды. б) Қайтыс болды, дүние салды. **Ұйқыға маза бермеді.** Ұйықтаппады, ұйықтауға кедергі болды. **Ұйқыға тоймады.** Көп ұйықтады, ұйықтап берді. **Ұйқыға шому.** Ұйқыға берілу, ұйықтап кету. **Ұйқыда жатты.** Мүлгіген тыныштық орнады. **Ұйқыдан қалды.** а) Уайымдап, қайғырғаннан не ауру меңдегеннен ұйқысы келмеді. ә) Тынып таппады, мазасызданды,

әбiгер болды. **Ұйқыдан тұрды.** Ояңды, күнделікті күйбең тіршілікке кірісті. **Ұйқы жамылды.** Тыныштық басты, тынышталды. **Ұйқы жеңді.** Шаршап ұйқысы келді, ұйықтап кетті. **Ұйқы көрмеді.**

а) Көз ілмеді, мызғымады. ә) Дамыл таппады, мігір көрмеді. **Ұйқы қысты.** Ұйықтағысы келді, көзіне ұйқы тығылды. **Ұйқының шырың бұзды.** Оятып жіберді, ұйықтаппады, мазалады. **Ұйқыны селдіретті.** Ұйқыны ашты, ұйқыны қашырды. **Ұйқыны тыншытты.** Ұйқыны бұзады, мазаламады.

Ұйқысы ашылды. Ұйқысы тарап кетті, сергіді. **Ұйқысы бұзылу.** Жөнді ұйықтай алмау, мазасы кету. **Ұйқысы келді.** Көзіне ұйқы тығылды. **Ұйқысы қалды.** Тынышы қашты, ұйықтай алмады, мазасызданды. **Ұйқысы қанды.** Жақсы ұйықтап, тынықты. **Ұйқысын қандырды.** Жақсы ұйықтап ояңды, әбден ұйықтап тұрды. **Ұйқысы қанық.** Ұйқыны қандырғандық, тыныққандық. **Ұйқысы қашты.** Ұйқысы келмеді, тынышы кетті. **Ұйқысын алды.** этн. саят. Түз бүркітін қолға үйрету үшін ыргаққа отырғызып, есін алды. **Ұйқысын ашпады.** Мәңгі ұйқыдан ояңбады. **Ұйқысын ашты.** Ояңды, сергіді. **Ұйқысын бұзды [бөлді].** а) Ұйқысына бөзет жасап, кедергі келтірді, мезгілсіз уақытта оятты.

ә) Мазасын алды, тынышын кетірді. **Ұйқысы сергек.** Өте сақ ұйықтайтын, сәл сыбырға оянып кететін (кісі). **Ұйқысы үзілді.** Ұйқысы ашылып кетті. **Ұйқысы шайдай ашылды.** Ұйқысы бірден тарап кетті, сергіп сала берді.

ҰЙҚЫР зат. Малдың шажырқай майына жабса біткен біржыр-біржыр үркен без.

Ұйқы безі. анат. а) Адамдардың ағзасында ас қорыту, сөл түзу міндетін атқаратын без. ә) <лат. pancreas> Жануарлар ағзасында қосарлы қызмет атқаратын сыртқы және ішкі секреция безі.

ҰЙҚЫШАР зат. этн. Ұзақ танды ұйықтамай қарсы алу үшін жасалатын әрекет, ән-өлең, қызықты әңгіме.

ҰЙҚЫДАЙ сын. Ұйқы сияқты, ұйқы тәрізді.

ҰЙҚЫҚАҚТЫ: ұйықакты болды. Ұйқыдан бас көтермеді.

ҰЙҚЫҚУДЫ сын. Ұйқысын қашыраған, ұйқы бермеген.

ҰЙҚЫЛЫ сын. Ұйқысы ашылмаған, ұйқысы сергімеген.

Ұйқылы көз. Ұйқысын аша алмай тұрған адам. **ҰЙҚЫЛЫ-ОЯУ** сын. 1. Ұйқы мен ояудың арасында, қатты ұйқыға кетпеген, қалғып-мүлгіген. 2. ауыс. Селқос, ықылассыз.

ҰЙҚЫСЫЗ сын. Ұйқы жоқ, ұйқы қашқан.

ҰЙҚЫСЫЗДЫҚ зат. мед. Қалыпты ұйқының бұзылуы, ұйқысы қашушылық, ұйықтай алмаушылық.

ҰЙҚЫСЫРА= ет. Ұйықтап жатып сөйлеу.

ҰЙҚЫСЫРАУ Ұйқысыра етістігінің қимыл атауы.

ҰЙҚЫ-ТҰЙҚЫ сын. 1. Асты-үстіне шыққан, қобыраған, дудыраған. 2. Алай-дүлей, аласапыран, астан-кестені шыққан. 3. ауыс. Ойран-асыр, бейберекет.

Ұйқы-тұйқы болды. Астан-кестені шықты, қобырады. **Ұйқы-тұйқы қылды.** Астан-кестені шығарды, қобыратты, қоқсытты. **Ұйқы-тұйқысын шығарды.** Астан-кестені шығарды, опыр-топыр етті. Мазасын алды, тынышын бұзды. **Ұйқы-тұйқысы шықты.** Астан-кестені шықты, опыр-топыр болды.

ҰЙҚЫШ Айқұш-ұйқыш қос сөзінің екінші сығары.

ҰЙҚЫШЫ сын. сөйл. **Ұйқышыл.**

ҰЙҚЫШЫЛ сын. Көп ұйықтайтын, ұйықтай беруді ұнататын (адам).

ҰЙҚЫШЫЛДЫҚ зат. Көп ұйықтауды ұнатушылық, ұйықтай бергіштік.

ҰЙЛЫҒУ Ұйлық етістігінің қимыл атауы.

ҰЙЛЫҒЫҢҚЫРА= ет. Аздап ұйлығып қалу, шоғырланыңқырау.

ҰЙЛЫҒЫҢҚЫРАУ Ұйлығыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ҰЙЛЫҒЫС= ет. Бөле-жарылмау, топтасу. **ҰЙЛЫҒЫСУ** Ұйлығыс етістігінің қимыл атауы.

ҰЙЛЫҚ= ет. 1. Топтану, бір жерге шоғырлану. 2. ауыс. Дағдару, қысылу.

ҰЙЛЫҚТЫР= ет. Топтастыру, шоғырландыру.

ҰЙЛЫҚТЫРУ Ұйлықтыр етістігінің қимыл атауы.

ҰЙНАҚ зат. жерг. Кебек.

ҰЙПА сын. сөйл. **Ұйналақ.**

ҰЙПА²= ет. Жайпау, қырып-жою, қирату.

ҰЙПАҚ-ТҰЙПАҚ сын. сөйл. **Ұйна-тұйна.**

Ұйнақ-тұйнағын шығарды. Ұйна-тұйнасын шығарды, ұйна-тұйна етті.

ҰЙПАЛА= ет. 1. Қобырату, будырату; умаждау. 2. ауыс. Ұйна-тұйнасын шығарып, жайратып салу, жайпап жіберу.

ҰЙПАЛАҚ сын. 1. Қобырап ұйпаланған, будыраған (шаш, сақал). 2. Мыж-мыж, қыртыс-қыртыс; умаждаған.

ҰЙПАЛАҚТА= ет. 1. Қобырату, дудырату.

2. ауыс. Апыр-топыр, ұйна-тұйнасын шығару, жайратып салу.

ҰЙПАЛАҚТАЛ= ет. Қобырау, дудырау.

ҰЙПАЛАҚТАЛУ Ұйналақтал етістігінің қимыл атауы.

ҰЙПАЛАҚТАН= ет. Қобырау, дудырау.

ҰЙПАЛАҚТАНУ Ұйналақтан етістігінің қимыл атауы.

ҰЙПАЛАҚТАУ¹ сын. Сәл ұйналақ болып келген.

ҰЙПАЛАҚТАУ² Ұйналақта етістігінің қимыл атауы.

ҰЙПАЛАҚ-ТҰЙПАЛАҚ сын. Ұйналақтанған, қобыраған, бобыраған.

ҰЙПАЛАН= ет. Қобырау, дудырау.

ҰЙПАЛАНДЫР= ет. Қобырату, дудырату.

ҰЙПАЛАНДЫРУ Ұйналандыр етістігінің қимыл атауы.

ҰЙПАЛАНУ Ұйналан етістігінің қимыл атауы.

ҰЙПАЛАУ Ұйналау етістігінің қимыл атауы; қинау, қорлау.

ҰЙПА-ТҰЙПА сын. 1. Ұйқы-тұйқысы шыққан, қобыраған. 2. ауыс. Ойран-асыр, опыр-топыр.

Ұйна-тұйнасы шықты. а) Ұйналақтанды, мыж-мыж болды. ә) Ойран-асыр болып, ұйқы-тұйқысы шықты.

ҰЙПАУ Ұйна етістігінің қимыл атауы; қырып-жою, көзін құрту.

ҰЙТҚУ Ұйтқы етістігінің қимыл атауы; бір жерге топтасу, лықсу, аласыру.

ҰЙТҚЫ= ет. 1. Жел, боранның т.б. тез көтеріліп, кері үйіріле соғу. 2. ауыс. Лаулау, қаумалау, қаулау. 3. ауыс. Буырқану, бұрқырау (көңіл-күй, сезім).

Ұйтқып соқты. Шарқ ұрды, лықсыды.

ҰЙТҚЫЛЫ сын. Ұйысқан, ұйымшыл, ауыз-біршілікті.

ҰЙТҚЫМА¹ зат. Қысқа уақыт аралығында күрт күшейіп, бағытын қым-қиғаш өзерткен жел. **Ұйытқыма [ұйытқыған]** боран. Ұйытқы соққан қарлы боран.

ҰЙТҚЫМА² сын. 1. Ұйтқы соққан. 2. ауыс. Аумалы-төкпелі, құбылмалы.

ҰЙТҚЫМАЛЫ сын. сөйл. **Ұйтқыма.**

ҰЙТҚЫТ= ет. 1. Ұйтқы, үйіре соғу. 2. ауыс. Астындағы атты құйғыту, қатты жүріспен ағыз. 3. ауыс. Берекесін кетіру, шырың бұзу.

ҰЙТҚЫТУ Ұйтқыт етістігінің қимыл атауы; үйіру, борату.

ҰЙЫ= ет. 1. Сұлттың айранға айналуы. 2. Қанның қоюланып қалуы. 3. биол. Қан жұрісінің бұзылуына байланысты дене мүшесінің шымырлап, жансызданған сияқтануы. 4. ауыс. Бар ынта-сымен ден қойып тыңдау, елту; қалтқысыз сену. 5. ауыс. Тоқтау, кідіру. 6. ауыс. Жинақталу, топталу.

Ұйып тұрған қатықтай. а) Өз дегенінен қайтпайтын, анау-мынауға мызғымайтын. ә) бейн. Өте салмақты, сабырлы, сырбаз. **Ұйып тыңдады.** Бар ынта-шынығымен, қалтқысыз тыңдады.

ҰЙЫҚ' зат. 1. этн. Түйе мен қой жүнінен, ешкі түбітінен иірілген жіптен тоқылатын аяқкиім. 2. **Шұлық.** 3. жерг. Пима.

ҰЙЫҚ² зат. 1. Ұйма, тартпа, ми батпақ. 2. су шар. Беткі 1–2 м қабатын өсімдік басқан суқоймасы. 3. су шар. Су шаралардағы суға қаныққан майда түйірлі, нығыздалмаған шөгінді.

Ұйық суы. геол. Тұп шөгінділердің кеуектерін толтырып тұратын су, немесе дисперстік жүйе ретіндегі шөгінділердің сұйық бөлігі.

ҰЙЫҚ³ зат. кәс. Бір жерге топталып, шоғырланған балық.

ҰЙЫҚ= ет. Ит тұқымдас хайуандардың ылығы.

ҰЙЫҚТА= ет. 1. Ұйқыға кету, ұйқыға шому. 2. ауыс. Тынышталу, жым-жырт болу. 3. ауыс. Алаңсыз, жайбарақат күйде болу.

Ұйықтамай түскөрді. Құр қиял, есек дәме болды. **Ұйықтап кетті.** а) Мызғиды, көзі ілінді, қалғиды. ә) Дуние салды. Ұйықтап кетті. Көзі ілінді, мызғиды.

ҰЙЫҚТАҒАНСУ Ұйықтағансы етістігінің қимыл атауы.

ҰЙЫҚТАҒАНСЫ= ет. Ұйықтаған сияқты күйде болу, ұйықтаған сыңай білдіру.

ҰЙЫҚТАҢҚЫРА= ет. Ұйқыға кетіңкіреу.

ҰЙЫҚТАҢҚЫРАУ Ұйықтаңқыра етістігінің қимыл атауы.

ҰЙЫҚТАТ= ет. 1. Ұйықтауға мәжбүр ету, ұйықтауға жағдай жасау. 2. ауыс. Тыныштандыру, жым-жырт еткізу. 3. ауыс. Мазаламау, мазасын алмау.

ҰЙЫҚАТУ Ұйықтат етістігінің қимыл атауы.

ҰЙЫҚАТЫЛ= ет. Ұйықтауға жағдай жасау, әсер ету.

ҰЙЫҚАТЫЛУ Ұйықатыл етістігінің қимыл атауы.

ҰЙЫҚТАУ Ұйықта етістігінің қимыл атауы. 1. Ұйқыға кету, ұйқыға шому. 2. ауыс. Тынышталу, жым-жырт болу.

ҰЙЫҚТЫ сын. геол. Ұйығы бар, ұйықтан құралған.

ҰЙЫЛ сын. Мығым, шымыр.

ҰЙЫМ зат. <франц. organisation> 1. Өзара байланысты ерекше мақсаттарға жетуге бағытталған әлеуметтік топ, саяси бірлестік. 2. Белгілі бір мақсат жолында біріккен адамдардың тобы.

Ұйым басшылығы. Ұйымның мақсатына қол жеткізу үшін жекелеген адамдар мен топтарға ықпал жасап, оларды жұмысқа жұмылдыруға қабілетті басшы. **Ұйымдағы билік.** Ұйымда тапсырмаларды орындауға адамдардың бір бөлігінің күшін және ұйымның ресурстарын пайдалануға бағытталған құқық. **Ұйым жетекшісі.** Ресми және ресми емес басшылық пен жетекшілікті тиімді жүзеге асыратын адам.

ҰЙЫМА зат. жерг. Тартпа, ми батпақ.

ҰЙЫМАЛА= ет. жерг. Батпақтау, батпаққа бату.

ҰЙЫМАЛАУ Ұймала етістігінің қимыл атауы.

ҰЙЫМДАС= ет. 1. Қоғамдасып бірігу, бас қосып, топ құру. 2. Ұйым болып құрылу.

Ұйымдасқан қылмыс. заң. Негізінен экономика аясындағы біріккен жүйелі қылмыстық әрекет [Ұйымдасқан қылмыс ұзақ уақытқа есептеліп, көпшілік түрінде жасалады, оны қылмыстық қоғамдастықтар (қылмыстық ұйымдар) материалдық пайда алу немесе қоғамдық өмірдің белгілі бір аясына ықпал ету мақсатымен жоспарлап, жүзеге асырады]. **Ұйымдасқан топ.** заң. Қылмысты бір немесе бірнеше қылмыс жасау үшін күні бүрын біріккен адамдардың тұрақты тобы жасалатын қылмысқа қатысу нысаны.

ҰЙЫМДАСТЫР= ет. 1. Бір жерге топта-

стыру, шоғырландыру. 2. Ұжымдастыру, ұйытқы болу, құру.

ҰЙЫМДАСТЫРҒЫШ сын. Ұйымдастыруға шебер, қабілетті.

ҰЙЫМДАСТЫРҒЫШТЫҚ зат. Жұмысты ұйымдастыруға білу қабілеті; іскерлік.

ҰЙЫМДАСТЫРТ= ет. Бір жерге топтастыруға, шоғырландыруға атсалысу.

ҰЙЫМДАСТЫРТУ Ұйымдастырт етістігінің қимыл атауы.

ҰЙЫМДАСТЫРУ Ұйымдастыр етістігінің қимыл атауы. <франц. organiser> 1. Топтастыру, шоғырландыру. 2. Қандай да бір іс-шараларды өткізу бойынша ақылдасу, бір нәрсеге ұйытқы болу.

Ұйымдастырудың даралық нысаны. пед. Әр оқушының мүмкіндігіне орай өзіндік тапсырмалар беру арқылы жекейелі оқытуды кемелдендіру. **Ұйымдастырудың топтық нысаны.** пед. Белгілі бір тапсырмаларды орындату үшін оқушыларды топқа бөліп жүргізілетін жұмыс. **Ұйымдастырудың тұтастық нысаны.** пед. Педагогтың бүкіл оқу тобымен бір мезгілде жүргізетін жұмысы. **Ұйымдастыру жасақтамасы.** и н ф. <ағыл. organization support> Компьютерлер мен автоматтандырылған жүйелердің жұмыс істеу тәртібін белгілейтін өлшемдер мен шаралар жиынтығы.

ҰЙЫМДАСТЫРУШЫ зат. 1. Бір нәрсені ұйымдастырып, жүзеге асыруда ұйытқы, жетекші болушы. 2. пед. Әртүрлі күнтізбелік даталарға байланысты мәдени-ағарту шараларын, қоғамда күнделікті болатын іс-шараларды оқушылармен жүргізілетін жоспарлы жоспардан тыс оқу-танымдық іс-әрекеттерді ұйымдастыратын адам.

ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ зат. Ұйымдастыру білділігі, ұйымдастыру ісін атқарушылық.

Ұйымдастырушылық жетекшілік. Ұйымның мақсаттарға жетуі үшін жеке адамдар мен топтардың әрекеттеріне әсер етуге қабілеттілігі. **Ұйымдастырушылық шешім.** Басшы өзі атқарып отырған қызметке байланысты міндеттерді орындауы үшін жасауға тиіс таңдауы. **Ұйымдастырушылық шығармашылық.** пед. Басқару мен ұйымдастыру әрекеті саласындағы жоспарлауды, бақылауды, күштерді орналастыруды қорларды жұмылдыруды, ортамен байланысты, тәлімгер мен оқушылардың өзара әрекеттестігін қамтамасыз ететін шығармашылық.

ҰЙЫМДАСТЫРУШЫ= ет. 1. Шаралардың іске асырылуы, жүзеге келтірілуі. 2. Құрылу, пайда болу.

Ұйымдастырылмаған рынок. заң. Мәміле және оның қатысушыларына ұйымдастырылған рынок талаптарын сақтамай бағалы қағаздармен мәмілелер жүзеге асырылатын бағалы қағаздар айналым өрісі.

ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУ Ұйымдастырыл етістігінің қимыл атауы; белгілі бір шараның іске асырылуы, ретке келтірілуі.

ҰЙЫМДАСУ Ұйымдас етістігінің қимыл атауы; бірігу, топтасу, шоғырлану.

ҰЙЫМДЫ сын. Ұйымдасқын, ұйымшыл.

ҰЙЫМДЫҚ сын. Ұйымға қатысты, ұйымға тән.

Ұйымдық құрылым. Мақсатқа тиімді түрде қол жеткізуді қамтамасыз ету үшін ұйымдастырылған басқару деңгейлері мен атқарымдық салалардың қисынды арақатынасы.

ҰЙЫМШЫЛ сын. Ынтымақшыл, ауызбірлігі күшті.

ҰЙЫМШЫЛДЫҚ зат. Ұйымшыл болушылық, ынтымақтастық.

ҰЙЫНДЫ зат. Ұйып қалған за т.

ҰЙЫС= ет. 1. Қалың, қою болып өскен заттардың (шаш, сақал, жүн, шөп т.б.) өзара тұтасып, бытысып қалуы. 2. ауыс. Бір жерге үйіріліп топталу, ұйығу. 3. сөйл. Бірігу, ұйымдасу, қоғамдасу.

ҰЙЫС= ұрысқа салу, жерг. Ортаға салу.

ҰЙЫСҚАҚ сын. Ұйысқыш, тез ұйысатын.

ҰЙЫСҚЫШ сын. Ұйыса бергіш, ұйысқақ.

ҰЙЫСПАЛЫ сын. Ұйыса беретін, ұйысқақ.

ҰЙЫСТЫР= ет. Ұйымдастыру, біріктіру, топтастыру.

ҰЙЫСТЫРУ Ұйыстыр етістігінің қимыл атауы; біріктіру, топтастыру, ұйытқы болу.

ҰЙЫСТЫРЫЛ= ет. Ұйымдастырылу, біріктірілу.

ҰЙЫСТЫРЫЛУ Ұйыстырыл етістігінің қимыл атауы.

ҰЙЫСУ¹ зат. Консолидация.

ҰЙЫСУ² Ұйыс етістігінің қимыл атауы.

1. Шатасу, қобырау, дудырау. 2. ауыс. Бірігу, топтасу, бас қосу.

ҰЙЫТ= ет. 1. Сұтті айранға айналдыру. 2. ауыс. Еліту, еліктіру. 3. ауыс. Біріктіру, басын қосу.

ҰЙЫТҚУ Ұйытқы етістігінің қимыл атауы.

ҰЙЫТҚЫ зат. 1. Сұтті ұйытып, айран жасайтын ашытқы. 2. ауыс. Бірікті ұйымдастырушы, жетекшілік көрсетіп үлгі болушы, бастаушы.

Ұйытқы болды. а) Бірікті жүзеге асырушы негізгі күш, тірек болды. ә) Басшылық етті, жәрдемдесті. **Ұйытқысын бұзды** [шайқады]. Береке-бірлігін кетірді, шырқын, бірлігін бұзды. **Ұйытқысы шайқалды.** Шырқы бұзылды, береке-бірлігі кетті.

ҰЙЫТҚЫЗ= ет. Сұттен айран жасатқызу.

ҰЙЫТҚЫЗУ Ұйытқыз етістігінің қимыл атауы.

ҰЙЫТҚЫЛЫ сын. Береке-бірлігі бар, топты.

ҰЙЫТҚЫЛЫҚ сын. Ұйытқы болуға жарарлық.

ҰЙЫТҚЫМА сын. Ұйытқыған, ұйытқы соққан.

Ұйытқыма [ұйытқыған] боран. Ұйытқы соққан қарлы боран.

ҰЙЫТҚЫМАЛЫҚ зат. Ұйытқушылық, тұрақсыздық, әркежілік.

ҰЙЫТҚЫП-ШАЛҚЫ= ет. Топтасып, береке-бірліктері жарасу.

ҰЙЫТУ Ұйыт етістігінің қимыл атауы; сұттен айран жасау.

ҰЙЫТЫЛУ Ұйытыл етістігінің қимыл атауы.

ҰҚ= ет. Түсіну, санаға тоқу, жадында сақтау; бір нәрсені мән-жайын білу, түсіну. 2. Санау, солай деп қабылдау. 3. ауыс. Қадірлеу, бағалау, парқын айыру.

ҰҚАНДЫҚ зат. Түсінгендік, білгендік.

ҰҚҚЫЗ= ет. Түсіндіру, ұқтыру, санасына тоқтыту.

ҰҚҚЫШ сын. Ұғып алғыш, түсінгіш, ұғымтал, жадына сақтағыш.

ҰҚҚЫШТЫҚ зат. Түсінгіштік, ұғымталдық.

ҰҚМЫШ зат. көне. ескікіт. Ұққыш, түсінгіш, білгіш.

ҰҚСА= ет. Ұқсас болу, сәйкес, бейнелес келу.

Ұқсамасаң тумағыр! Айнымай қалған, аузынан түскендей деген мағынада.

ҰҚСАҒАНДЫҚ зат. Сәйкестілік, сайма-сай келгендік.

ҰҚСАҢҚЫРА= ет. Аздап ұқсау, біршама ұқсас келу.

ҰҚСАҢҚЫРАУ Ұқсаңқыра етістігінің қимыл атауы.

ҰҚСАРСЫЗ сын. Орынсыз айтылған (сөз).

ҰҚСАС сын. Бейнелес, тәріздес.

Ұқсас егіздер. биол. Бір жұмыртқадан пайда болған, монозиготалы егіздер. **Ұқсас жным.** и н ф.

Өлшемі және индексдерді өлшеу шекаралары бірдей екі немесе одан да көп жұымдардың бірі. **Ұқсас тауар.** экон. Жұмыс істеу мақсаты, қолданылуы, сапалық және техникалық сипаттамалары жағынан және басқа да негізгі қасиеттері жағынан басқа тауарлармен толық бірдейленген немесе салыстыруға болатын тауар.

ҰҚСАСТАН= ет. Ұқсау, ұқсас болу.

ҰҚСАСТАУ сын. Біршама ұқсас, сәйкестеу.

ҰҚСАСТЫҚ зат. 1. Ұқсас болушылық, айнымай дәл келушілік. 2. лингв. <грек. analogia>

Өзара қатысты тіл элементтерінің бір-біріне әсер етуінен жасалған ұқсас сөздер мен сөз формалары. **3. геом.** Геометриялық фигуралардың (олардың мәлішеріне тәуелсіз) бірдей болатындығын сипаттайтын геометриялық ұғым. **4. заң.** Құқықтық реттеуді талап ететін, алайда тікелей заңмен немесе заңнан туындайтын актімен көзделмеген құқықтық реттеуді қажет ететін қоғамдық қарым-қатынастарға ұқсас қарым-қатынастарды реттейтін құқықтық нормаларды қолдану, ал ондай нормалар болмаған жағдайда құқықтың немесе құқықтық институттың тиісті саласын құқықтық реттеудің жалпы ережелері мен қағидаттары.

Ұқастық тапты. Ұқастық, ұқсас жерлерін анықтады. **Ұқастық теориясы.** физ. Физикалық құбылыстардың (үдерістердің, жүйелердің) ұқсастық шарттарын зерттейтін ілім [Ұқастық теориясының негізгі мақсаты – әртүрлі процестердің ұқсастық критерийлерін анықтау және олар арқылы сол процестердің қасиеттерін зерттеу].

ҰҚАСТЫР= ет. Бейнелестіру, сәйкестендіру.

ҰҚАСТЫРҒЫШ зат. инф. <ағыл. identifier> Нысандарға атау беру кезінде пайдаланылатын бедер-белгілік тізбек.

ҰҚАСТЫРУ Ұқастыру етістігінің қимыл атауы. **1.** Сәйкестендіру, үйлестіру. **2.** инф. <ағыл. identification> Қатынау нысандары немесе ұсынылған ұқсастырғышты тәлінген ұқсастырғыштар тізімімен салыстыру.

Ұқастыру символы. инф. <ағыл. symbol identification> Бекетті ұқсастыру үшін ауыстырып қосылатын желі бойынша бекеттен берілетін символ.

ҰҚСАТ¹= ет. **1.** Біртектес заттардың сәйкес келуі, сол сияқты болуы; балау. **2.** Бір нәрсеге теңестіру, сәйкестендіру.

ҰҚСАТ²= ет. Істі, шаруаны орнына келтіріп, тап-тұйнақтай етіп тындыру.

ҰҚСАТҚЫЗ= ет. Жоқпан бар жасау, кәдеге жарату, оқсату.

ҰҚСАТҚЫЗУ Ұқсатқыз етістігінің қимыл атауы.

ҰҚСАТҚЫШ зат. инф. <ағыл. simulator> **1.** Ұқсататын құрылғы. **2.** Модельдейтін бағдарлама.

ҰҚСАТУ Ұқсат етістігінің қимыл атауы; кәдеге жарату.

ҰҚСАТЫЛ= ет. Сәйкестендірілу, ұқсату.

ҰҚСАТЫЛУ Ұқсатыл етістігінің қимыл атауы.

ҰҚСАТЫМПАЗ сын. Жоқты бар етіп ұқсатқыш.

ҰҚСАУ Ұқса етістігінің қимыл атауы; бірдей, сәйкес болу.

ҰҚСАУШЫЛЫҚ зат. Ұқсас болушылық, ұқсастық.

ҰҚТЫР= ет. Түсіндіру, санасына тоқыту. **2. ауыс.** Сездіру, білдіру. **3. ауыс.** Мойындату, көзін жеткізу, дәлелдеу.

ҰҚТЫРУ Ұқтыр етістігінің қимыл атауы; білдіру, сездіру.

ҰҚЫҚ зат. сөйл. Әкімшілік-аумақтық бірлік.

ҰҚЫП зат. **1.** Тиянақтылық, тыңғылықтылық, тындырымдылық. **2.** Ысырапқа жол бермеушілік, үнемшілдік.

ҰҚЫПСЫЗ сын. Ұқыпты емес; салақ. // Салақ, малшашақ, ыңғалақ адам.

ҰҚЫПСЫЗДЫҚ зат. Ұқыпсыз болушылық, салақтық.

ҰҚЫПТА= ет. **1.** Ыждағаттау, реттестіру. **2.** Зейін салу, ден қою.

ҰҚЫПТАЛ= ет. Ретке келтірілу.

ҰҚЫПТАЛУ Ұқыптал етістігінің қимыл атауы; ретке келтірілу, ыждағаттау.

ҰҚЫПТАУ Ұқыпта етістігінің қимыл атауы.

ҰҚЫПТЫ сын. Тап-тұйнақтай, жинақы (салақ емес); тыңғылықты.

ҰҚЫПТЫЛЫҚ зат. Жинақылық, тыңғылықтылық.

ҰЛ зат. **1.** Еркек бала, ер бала. **2.** этн. Дәстүрлі қазақ мәдениетінде (кеңжесі болса) қарашаңырақтың иесі болып қалатын, қартайғанда әке-шешесін бағатын әулеттің мұрагері, тегін, ұрпағын жалғастырушы ер бала. **3.** Халық қамын ойлайтын ер азамат, ел-жұртының қорғаушысы. **4.** Бозбала, кәмелетке жеткен ер бала.

Ұлға балады. Ардақтады, өзгеден бағасын артық көрді. **Ұл қылды.** Өзінен туған баладай көрді, асырап алды. **Ұл тап.** этн. тілек. Мұрагерін, тірегің болсын деген мағынада жас келіншекке айтылатын бата тілек. **Ұл тапқанды** қуанды. Ерекше қуанды, мәз болды, шаттанды. **Ұлын уяға, қызын қияға қондырды.** Балалары отбасын құрып, өмірде өз орындарын тапты. **Ұлын ұрымға [үрімге], қызын қырымға [қытайға] шұбыртты [зыгтырды, тентіретті].** Ұрім-бұтағы тоз-тоз болып, қаңғырып кетті. **Ұлын Ұрымға [Үрімге], қызың Қырымға [Қытайға] шұбырсын [кетсін, зытсын!].** қарғыс. Ұрім-бұтағың бытырап, тоз-тоз болсын деген мағынада. **Ұлы ойда, қызы қырда.** Бытырап, тарап кеткен деген мағынада.

ҰЛАҒАТ зат. Халықты игілікке, адамгершілікке, бауырмалдыққа, береке-бірлікке шақыратын ізгі өнеге, ақыл-кеңес.

ҰЛАҒАТТЫ сын. **1.** Тәлім-тәрбиелік мәні бар.

2. Парасатты, оқымсыз, ғұлама. 3. Үлгілі-өнегелі.

ҰЛАН¹ зат. **1.** Жасөспірім, жеткіншек, өрен.

2. ауыс. Орасан, ұлы, зор. **3. тар. әск.** Әуелде патшаны күзететін әскер; орта ғасырдағы атты әскер бөлімі, 13–14 ғ-да түркі-моңғол әскерлерінде садақпен қаруланп, шашақты найза ұстаған атты жауынгер. **4. ауыс.** Батырлық, табандылық пен ерекше құрметке бөленген жауынгер, әскери бөлім.

ҰЛАН² үст. Бүкіл, барлық, түгел.

Ұлан асыр той. Ұлкен қуаныштың құрметіне бүкіл елге жасалтын жиын. **Ұлан байтақ.** Ұлан асыр, шексіз кең. **Ұлан бой.** Тұла бой, бүкіл дене. **Ұлан жаздай.** Жаз бойы, жаз өткенше. **Ұлан қыстай.** Қыс бойы, қыс өткенше.

ҰЛАН= ет. сөйл. **Ұласу.**

ҰЛАН-АСЫР сын. Ағыл-тегіл, аста-төк.

Ұлан-асыр той жасады [болды]. Бүкіл елге әйгілеп, жұрттың есінде қалардай айнала-аймақты түгел шақырып, үлкен думанды дүрмек өткізді.

ҰЛАН-БАЙТАҚ сын. Көз жеткісіз кең, көсіліп жатқан, шетсіз-шексіз.

ҰЛАН-ҒАЙЫР сын. **1.** Ұшы-қиырсыз үлкен, көз жеткісіз кең. **2.** Есепсіз мол, сан жетпес көп.

3. Ұзақ, көлемді.

ҰЛАН-ҚИЫР үст. Өте алыс, шексіз.

ҰЛАР зат. **1.** Таудың биік шыңдарын мекендейтін, түсі сұрғылт, еті дәмді, ірі құс. **2. зоол.** <лат. tetraogallus> Тау күркемәуығы, тауықтәрізділер отряды, қырғауылдар тұқымдасына жататын бір туыс.

ҰЛАРДАЙ үст. Ұлар сияқты, ұларға ұқсап.

Ұлардай шулады. а) Ұлап-шулап дүрлікті. ә) Дауыс қосып жылысты.

ҰЛАС= ет. **1.** Бір-біріне жалғасу, ұштасу. **2. ауыс.** Жеткізу, апару. **3. ауыс.** Ұтасу, қоршау. **4. Араласу, бытысу.**

ҰЛАСТЫР= ет. Жаластыру, ұштастыру.

ҰЛАСТЫРЫЛ= ет. Жаластырылу, ұштастырылу.

Ұластырылған баланс [теңгерім]. экон. Негізгі серіктес пен еншілес серіктестердің біріктірілген есеп-қисабы; бірнеше серіктестердің біртұтас баланстары. **Ұластырылған борыш.** экон. Әдетте, найыздар әкелетін облигациялар немесе борыш міндеттемелері.

ҰЛАСТЫРУ Ұластыр етістігінің қимыл атауы. **1.** Жаластыру, ұштастыру, ұтасу. **2. психол.** <грек. synthesis> Қандай да бір заттың, құбылыстың құрамдас бөліктерін ұтастай, өзара тығыз байланыста қарайтын таным үдерісінің бір өдісі. **3.** ауылшар. <көне лат.

transplantation> Бір өсімдіктің (мелінуші) жас өркенінің бүршігін (қалемшесін) не көзшесін екінші өсімдікке (мелінуші) телу.

ҰЛАСУ Ұлас етістігінің қимыл атауы; жалғасу, ұтасу, ұштасу.

ҰЛҒАЙ= ет. **1.** Өсу, көбею. **2.** Өршу, шиеленісу. **3.** Үдеу, үдей түсу. **4.** Ауырлай түсу, тереңдеу, күшею. **5.** Кеңею, ауқымы арту. **6. ауыс.** Жасы егде тарту, қартайыңқырау. Ұлғайған көрілік. стнль. Әбден қартайған шақ.

ҰЛҒАЙМА: ұлғайма атырау. су шар. Өзеннің шөгінді жинау әрекеті нәтижесінде аумағы ұлғайтын атырау.

ҰЛҒАЙМАЛЫ сын. Үнемі ұлғайып, өсіп отыратын.

Ұлғаймалы ұдайы өндіріс. экон. Қосымша өндіріс құрал-жабдықтары мен тұтыну заттарын өндіретін өндіріс процесі.

ҰЛҒАЙТ= ет. **1.** Үлкейту, көбейту. **2. ауыс.** Зорайту, маңызын арттыру, мәртебесін көтеру. **3.** Кеңейту, ауқымын арттыра түсу. **4.** Өршіту, өрбіту, үдету.

ҰЛҒАЙТҚЫШ: ұлғайтқыш әйнек. Ұсақнәрсені 3–5 есе үлкейте алатын қарапайым құрал, лупа.

ҰЛҒАЙТУ Ұлғайт етістігінің қимыл атауы.

1. Кеңейту, ауқымын арттыру, үдету. **2.** Үлкейту, көбейту. **3.** Өршіту, үдету.

ҰЛҒАЙТЫЛ= ет. **1.** Ірілендірілу. **2.** Кеңейтілу, көбейтілу.

Ұлғайтылған терезе. инф. <ағыл. maximized window> Құжаттың немесе қолданбалы бағдарламалардың жұмыс терезесі ұлғайтылғанда бір өзі экранның бетін толық жауып тұруы.

ҰЛҒАЙТЫЛУ Ұлғайтыл етістігінің қимыл атауы; үлкейтілу, ірілендірілу.

ҰЛҒАЙЫҢҚЫРА= ет. **1.** Үлкейіңкіреу, үдеңкіреу. **2.** Егде тарта бастау.

ҰЛҒАЙЫҢҚЫРАУ Ұлғайыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ҰЛҒАТ зат. Ұл, тұрға.

ҰЛҒАЮ Ұлай етістігінің қимыл атауы. **1.** Ұлкею, кеңею; көлемнің арта түсуі. **2.** Өршу, үдеу. **3. ауыс.** Адамдардың өсуі, ересек болуы, зораю.

ҰЛҒАЯ-ҰЛҒАЯ үст. Кеңейген үстіне кеңейіп, шегінен аса.

ҰЛДАЙ сын. Ұл сияқты, ұл тәрізді.

ҰЛДЫ сын. Ұл балалы.

ҰЛДЫҚ сын. Ұлға тән.

ҰЛ-ҚЫЗ зат. **1.** Оқушы жастар. **2.** Бала-шаға, өсіп-өнген ұрпақ. **3.** Жас ұрпақ, елдің болашақ тіреуі.

ҰЛМА-ЖҰЛМА сын. Дал-дұл, алба-дұлба.

ҰЛПА¹ сын. **1.** Мамықтай, үлтілдеген, жұп-жұмсақ. **2.** Өте ұсақ, мап-майда.

Ұлпа бүлт. бейн. Ашық күні болатын аптақ жеңіл бүлт. **Ұлпа [үлпек] қар.** Жаңа жауан жұмсақ қар. **Ұлпа бұтақ.** поэт. Тал шыбықтай майысқан, нәзік, сымбатты денелі қыс деген мағынада.

ҰЛПА² зат. **1. бот.** <грек. histos; лат. textum> Өсімдіктердің шыңқан тегі, құрылымы және аздаағы атқаратын қызметі бір-бірімен байланысты жасушалар жүйесі. **2.** Кейбір өсімдіктердің басындағы жұп-жұмсақ үлтілдек бөлшегі. **3. зоол.** Жануарлар организмі мүшелерінің құрамына кіріп, арнайы қызметтер атқаратын, шығу тегі, құрылысы, қызметі ұқсас клеткалар мен клеткааралық заттардың тарихи қалыптасқан жүйесі. **4. тамақ.** <франц. poudre, лат. pulvis> Ұнтақталған ақ минералдан (талық), каолиннен, жүгері крахмалынан, бояғыштардан, хош иісті заттардан тұратын косметикалық зат.

ҰЛПАБАС зат. өс. <лат. eriophorum> Қыяқ-өлеңдер тұқымдасына жататын көп жылдық шөптесін өсімдік [Ұлпабастың жапырақтары жіңішке, таспа тәрізді, үш қырлы. Гүлдері көп, қосжынысты, жұқа жатпа қылтандарының қолтығына бір-бірінен орналасып, масақ құрайды].

ҰЛПАДАЙ сын. Жұп-жұмсақ, мап-майда.

ҰЛПАЛАН= ет. Жұп-жұмсақ, мап-майда болу.

ҰЛПАЛАНУ Ұлпалан етістігінің қимыл атауы. Жұмсақ, майда болу.

ҰЛПАН зат. Аңның ұлпидек жүнді өңделген бағалы терісі.

ҰЛПАНДЫ сын. Ұлпидек жүнді, терісі бағалы. **Ұлпанды аңдар.** Жабайы немесе қолда өсірілетін түгі мамық, бағалы аң.

ҰЛПА-ОТАНЫМЕН үст. Түп-тамырымен, тұқым-жұрағатымен, зәуәтімен.

ҰЛПАТ сын. көне. Шын берілген, жақын (дос туралы). // Жақындық, достық.

ҰЛПАТТАС=ет. Ынтымақтасу, пікірлесу.

ҰЛПАТУЗІЛУ зат. биол. <лат. histogenesis, грек. histos – ұлпа, genesis – түзілу, даму> Ұрықтық даму кезіндегі ұрық жапырақшалары мен бірлік мүшелерден энтодермадан ұрықтық (ішектік) және ұрықтан тыс энтодерма, тыныс алу, ас қорыту мүшелерінің эпителий қабаттары мен бездері және ұрықтың сарыуыз қапшығының эпителий қабатының даму процесі.

ҰЛСЫЗ сын. Ер баласыз; азаматсыз.

ҰЛТ зат. 1. қоғ.-саяси. Тіл, территория, экономикалық өмір тұтастығы негізінде және психологиялық мінез-құлықтың ортақтығы негізінде қалыптасқан адамдардың тарихи әлеуметтік, этникалық тұтастығы, адамдардың тарихи қалыптасқан әлеуметтік-этностық қауымының жоғарғы түрі. 2. Ел, жұрт, ұлыс, бір елдің халқы. 3. Этнос, бір тілде сөйлейтін, тарихи жады ортақ, әрбір мүшесі өзін тілдік, мәдени, ділдік, діндік жағынан ортақ санамен бірегейлендіретін тарихи, мәдени, рухани қауым. // Ұлтқа тән, ұлттық.

Ұлт аспаптар оркестрі. муз. Құрамы әр ұлттың өзіне тән музыкалық аспаптарын тұратын, музыкалдық тобы. **Ұлт мәселесі.** қоғ.-саяси. Ұлттардың, этникалық топтардың, халықтардың арасындағы саяси, экономикалық, аумақтық, құқықтық, идеологиялық және мәдени қатынастардың жиынтығы. **Ұлт мектебі.** Белгілі бір ұлтқа қызмет ететін түлек тәрбиелетінін мектеп. **Ұлт меншігіне айналдыру.** саяси.-экон. <франц. nationalisation> Жеке кәсіпорындардың, жердің, банктердің, көліктің, басқа да құралдардың мемлекет меншігіне өтуі. **Ұлт меншігіне айналдырылған тауар.** саяси.экон. Кеден бақылауынан өткен және осы елдің экономикалық аумағында еркін сату үшін рұқсат етілген импорттық тауар. **Ұлт [ұлттық] намысы.** Бүтіндей бір ұлттың адамишілік, ар-ождан, ділі тұрғысынан жоғары бағаланатын, өз бет-бейнесін, бірегейлігін сақтап қалу жолындағы күресінен көрініс табатын жалпы ұлттық сананың көрінісі ретіндегі этностың ең нәзік, ең жоғары сезімі. **Ұлт саясаты.** Көпэтникалық мемлекеттің өз аумағындағы ұлттар, ұлттар мен халықтарға қатысты саясаты. **Ұлттар ұйымы.** тар. Бірнеше мемлекеттерден құралған халықаралық ұйым. **Ұлттың рухани өмірі.** мөд. Өмір сүруінің экономикалық және жаратылыстық-тарихи негіздерін бейнелейтін ұлттық (этностық) қоғамдастықтың тіршілік қарекеті мен өзін-өзі көрсетуінің ерекше нысаны. **Ұлт шаруашылығы.** саяси.-экон. Белгілі бір аумақтық шекараларда тарихи тұрғыда қалыптасқан қоғамдық ұдайы өндіріс жүйесі.

ҰЛТАБАР¹ зат. <лат. diodeni> 1. Жалбырашақ қарын мен он екі елі ішекке жалғасып біткен ас қорыту мүшесі. 2. а н а т. <лат. abomasum> Күйісті жануарлардың көп бөлімді қарынының соңғы безді бөлімі.

Ұлтабар құрты. <лат. haemonchosis> Малдың ұлтабарын зақымдап, қанын азайтып, денесіне көптеген ісік түсіретін күйсі қайыратын малдардың құрт ауруы. **Ұлтабар ұшы бездері.** <лат. glandula duodenal, лат. glandula – без, duodenum – ұлтабар ұшы, 12 елі ішек> Құрылысы жағынан күрделі түтікше немесе көпіршікті-түтікше бездерге жататын ұлтабар ұшы ішегі кілегейлі асты негізде орналасқан, қабырғалық асқорыту безі.

ҰЛТ-АЗАТТЫҚ сын. тар. Ұлттың жаппай қатысуымен болатын және бодауға тәуелділікке қарсы.

Ұлт-азаттық армия [әскер]. тар. Екінші дүниежүзілік соғыс кезі мен ол аяқталған соң, отаршылдықтан құтылу, басқыншылар мен ішкі контрреволюцияға қарсы күресуші елдердегі халықтардың қарулы күштерінің аты. **Ұлт-азаттық революция [төңкеріс].** тар. Шетел жаулаушылары, отарлаушыларына тәуелді болып келген отар немесе жартылай отар елдерді ұлттық тәуелсіздікке жеткізетін революциялық процесс.

ҰЛТАН зат. 1. Аяқкіімнің табанына салатын қалың, қатты былғары. // Ұлтан болуға жарайтындай қалың, қатты. 2. ауыс. Қаратабан, кедей. 3. ауыс. Өзеннің, сайдың, көлдің, жыраның т.б. табаны. 4. вет. <лат. solea unguale> Түйе табанының мүйізді қалың қабаты.

Ұлтан белбеу [белдеу]. Жалпақ белбеу. **Ұлтан шершеуі.** вет. <carilago pulvini> Түйе табанындағы шеміршек (шершеуі) қабат.

ҰЛТАНДА=ет. Аяқкіімге ұлтан салу.

ҰЛТАНДАТ=ет. Аяқкіімге ұлтан салғызу.

ҰЛТАНДАТТЫР=ет. Аяқкіімге ұлтан салдырту.

ҰЛТАНДАТТЫРУ Ұлтандаттыр етістігінің қимыл атауы.

ҰЛТАНДАТУ Ұлтандат етістігінің қимыл атауы.

ҰЛТАНДАУ Ұлтанда етістігінің қимыл атауы; аяқкіімге ұлтан салу.

ҰЛТАНДЫ сын. 1. Ұлтандалған, ұлтан салған. 2. ауыс. Мықты, күшті.

ҰЛТАНДЫҚ сын. Ұлтан боларлық, ұлтанға жарарлық.

Ұлтандық тері. Ұлтан жасауға арналған тері.

ҰЛТАНСЫЗ сын. Ұлтаны жоқ, ұлтаны түспіп қалған.

ҰЛТАР=ет. Қонышты аяқкіімді бастау, жаңадан ұлтан салу.

ҰЛТАРАЗДЫҚ зат. Ұлттар арасындағы қақтығыс, қырғиқабақтық.

ҰЛТАРАҚ зат. Аяқкіімнің ішінен табанға салатын төсеніш з а т.

Ұлтарак қылды. Намысына тиді, қорлады, аяқасты етті.

ҰЛТАРАҚТАЙ сын. Көлемі кішкентай, алақандай. **Ұлтарактай жер.** этн. Азантай, болмашы жер.

ҰЛТАРАҚТЫҚ сын. Ұлтарак боларлық.

ҰЛТАРАЛЫҚ сын. кіт. Ұлттар арасындағы, ұлт пен ұлт арасындағы.

Ұлтаралық банктер. экон. а) Шетелдік активтері бар және халықаралық операцияларды жүзеге асыратын бірқатар ірі елдердің ірі банк институттары. ә) Түрлі елдерде, түрлі аяларда, түрлі валюталармен операциялар жасайтын әмбебап тұрпаттығы халықаралық қаржы-несие кешені. **Ұлтаралық келісім.** саяси. Қазақстан тәуелсіздігін алған соң елдегі титулдық ұлт – қазақтардың басқа ұлттармен татулығы негізінде жаппай қоғамға тән сипат алып, мемлекет саясатында басшылыққа алынған ұлттар арасындағы жақын, жылы қарым-қатынас. **Ұлтаралық компаниялар.** экон. Қызметін өзі тіркелген елден сырт жерде жүзеге асыратын фирмалар [Негізінен қызмет бір не бірнеше шетелдің аумағындағы тәуелді немесе бақыланбалы заңды тұлғалардың ұйымы арқылы жүзеге асырылады. Ел аумағында шетелдік инвесторлардың қатысуымен құрылған барлық заңды тұлғалар, біріккен кәсіпорындар дейтіндер ұлтаралық фирмалар болып табылады]. **Ұлтаралық корпорациялар.** экон. Шетелден тікелей инвестицияланатын БҰҰ-ның анықтамасы бойынша жылдық айналымы 100 млн доллардан асатын және кем дегенде алты елде бөлімшелері бар мекемелер. **Ұлтаралық қақтығыс.** саяси. Түрлі ұлттардың, этникалық топтардың арасында тәуелсіздікке, саяси билікке ұмтылуға, жер дауына, діни, этникалық кемсітушілікке,

т.б. себептерге байланысты туатын шиеленіс.

Ұлтаралық қаржы-өнеркәсіптік топтары. саяси. Қатысушылары арасында Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына мүше елдердің құзыретіндегі, аталмыш мемлекеттердің аумағында оқшауланған бөлімшелері бар, не олардың аумағында күрделі жұмсалымды жүзеге асыратын заңды тұлғалардан құралатын қаржы-өнеркәсіптік топтар. **Ұлтаралық [этносаралық] қатынас.** қоғ.-саяс. Көп ұлтты, көпэтникалық қоғамда өмір сүріп жатқан ұлттар мен этностардың өзара қатысу мәдениеті. **Ұлтаралық монополия.** экон. Капиталды бойынша ұлттық және қызмет аясы бойынша халықаралық ірі өнеркәсіптік бірлестік. **Ұлтаралық тіл.** саяси. Көпэтникалық мемлекеттерде халықтардың өзара қарым-қатынастарын қамтамасыз ететін сөйлеу құралы.

ҰЛТАРМА: ұлтарма бас етік. этн. Басы мен қонышын тұтас пішіп алып, бітеу бастап ұлтарған етік.

ҰЛТАРТ=ет. Ұлтарак салдырту.

ҰЛТАРТУ Ұлтар етістігінің қимыл атауы.

ҰЛТАРУ Ұлтар етістігінің қимыл атауы.

1. Ұлтарак салу. 2. этн. Етікті бітеу бастап тігу. // Ұлтарып тігуге арналған.

ҰЛТАРЫЛ=ет. Ұлтаны тігілу, ұлтарак салыну.

ҰЛТАРЫЛУ Ұлтарыл етістігінің қимыл атауы.

ҰЛТБЕЗЕРЛІК зат. Өз ұлтының тілін, мәдениетін, әдет-ғұрпын білмеушілік; ұлтының намысын аяққа басушылық.

ҰЛТЖАНДЫ сын. Өзінің ұлтын қалтқысыз сүйетін (адам).

ҰЛТЖАНДЫЛЫҚ зат. Өз ұлтының тілін, дінін, дәстүрін сүюдік белгісі, өз ұлтының мәдениетін, әдебиетін, дәстүрін қадірлейтін, ұлттық намысты қорай білетін адамның қасиеті.

ҰЛТСЫЗ сын. 1. Ұлты жоқ. 2. Ұлтын ұмытқан.

ҰЛТСЫЗДАН=ет. Бір ұлттың екінші бір (үстем) ұлтқа сіңіп, өзінің төл ұлттық құндылықтарын жоғалтуы, мәдениеті мен салт-дәстүрін, ділі мен тілін ұмытуы.

ҰЛТСЫЗДАНДЫР=ет. Ұлттық мәдениет пен дәстүрді, тілін әлсірету, ұлттық құндылықтарды жою.

ҰЛТСЫЗДАНДЫРУ=ет. Ұлтсыздандыр етістігінің қимыл атауы.

ҰЛТСЫЗДАНДЫРЫЛ=ет. Ұлттық қасиетінен айырылу, мәңгірттендірілу.

ҰЛТСЫЗДАНУ Ұлтсыздан етістігінің қимыл атауы.

ҰЛТСЫЗДЫҚ зат. Ұлттық құндылықтарды, мәдениеті мен салт-дәстүрін, ділі мен тілін ұмытушылық.

ҰЛТТАНДЫРУ Ұлттандыр етістігінің қимыл атауы.

ҰЛТТАНУ зат. Ұлтқа айналу.

ҰЛТТАСТЫРУ зат. саяси. Мемлекеттік меншікке алу, халық байлығын жеке қолдан мемлекетке өткізу.

ҰЛТТЫ: көп ұлтты. Көптеген ұлттардың басы қосылған, бірнеше ұлттан тұратын.

ҰЛТТЫҚ сын. 1. Белгілі бір ұлтқа тән, ұлтқа қатысты; ұлт ерекшеліктерін көрсететін, қамтитын. 2. Ұлттық ауқымдағы, мемлекет деңгейіндегі. 3. Бүкіл ұлт мүддесіне жұмыс істейтін, ұлт қамын жейтін. // Ұлтқа қатыстылық, ұлтқа тән болушылық, ұлттық қасиет.

Ұлттық ақша жүйесі. саяси. экон. Елдегі ақша айналысын ұйымдастырудың тарихи тұрғыда қалыптасқан және заңмен баянды етілген нысаны. **Ұлттық бағдарлама.** қоғ.-саяси. Мемлекеттің құрған жаппай ұлттың мүддесіне байланысты белгілі бір мақсаттарды орындауға бағытталған шараларының кешенді жүйесі. **Ұлттық байлық.**

экон. Бір ұлттың қауымдастығына жататын адамдардың еңбегімен қорланған және белгілі бір кезеңде ең аумағында бар материалдық игіліктер, сондай-ақ, табиғат ресурстары, халық байлығы. **Ұлттық басылымдар.** Белгілі бір ұлттың тілінде жарыққа шығатын газет-журналдар. **Ұлттық валюта.** саяси. экон. Мемлекет (мемлекеттік банк немесе ұлттық банк) осы мемлекеттік аумағында есептесу және төлем төлеу кезінде пайдалану үшін шығаратын ақша өлшемі; белгілі бір мемлекетте қабылданған ақша төлемі: теңге, сом, рублий т.б. ұлттық, есеп бөлшегі және төлем құралы. **Ұлттық валюта жүйесі.** саяси. экон. Валютаның елдің сыртқы экономикалық байланыстарын қамтамасыз ету үшін жұмыс істеуін көздейтін экономикалық ақша-несие қатынастарының жиынтығы. **Ұлттық дәстүр.** Тарих барысында қалыптасып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып отыратын әдет-ғұрыптар, салт-сана, қоғамдық тәртіп, заң, мінез-құлық қалыптары. **Ұлттық дүниетаным.** филол. Адам мен табиғатқа, құндылықтарға, моральдық нормаға тұлғаның көзқарасын білдіретін, қоршаған ортамен қатынасын қалыптастыратын қоғам мүшелеріне ортақ, ұлттық негіздегі жүйе. **Ұлттық есептеу жүйесі.** экон. Елдің есептеу институттарының; депозитарийлік қызметті жүзеге асырушы ұйымдардың, бағалы қағаздар иелерінің тіркелімін жүргізу қызметін жүзеге асырушы ұйымдардың жиынтығы. **Ұлттық ескерткіш.** «Мемлекеттік ескерткіш» ұғымының синонимі, яғни мемлекеттің қорғауындағы ескерткіш. **Ұлттық идея.** Ұлтты белгілі бір мақсатқа бағыттайтын, жұмылдыратын ортақ мүдде. **Ұлттық кадр.** Белгілі бір ұлт өкілдерінен шыққан немесе ұлт мүддесіне жұмыс істейтін маман. **Ұлттық келісім.** Ұлттардың бір мемлекет аумағында өзара татулық пен бейбіт қатар өмір сүру қағидасы. **Ұлттық киім.** Белгілі бір ұлтқа тән, ұлт ерекшеліктерін көрсететін, киім. **Ұлттық күрес.** саяси. Белгілі бір ұлттың мүддесін қорғауға бағытталған үздіксіз жүргізілетін іс-қимыл, рухани актілер. **Ұлттық кітапхана.** Анықтамалық-библиографиялық жұмыстар жүргізетін, баспа өнімдері мен жазбалар жинайтын және сақтайтын мемлекеттік мәртебесі бар мекеме. **Ұлттық қарулы күштер.** әск. саяси. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің қарулы ұйымы; ұлттың қауіпсіздігін қамтамасыз ету, өмірлік маңызды мүдделерін қарулы күш-құралдармен жеке және жұмысдық қорғау үшін құрылған, тәуелсіз мемлекеттің маңызды институттарының бірі. **Ұлттық қауіпсіздік.** саяси. Ұлттың (мемлекеттің) өмірлік қарекетін қамтамасыз ететіндей күй, беталыс және жағдайлар. **Ұлттық қозғалыс.** саяси. Белгілі бір ұлттың мүддесін қорғауға арналған ұлт ішінде шыққан ұйымдасқан топтардың келісім жүргізген шаралары. **Ұлттық құндылық.** филол. Белгілі бір ұлттың мүддесіне, таным-түсінігіне бағытталған мәнділік. **Ұлттық мақтанаш.** Бүкіл бірұлтқа ерен еңбегі, ерлігі, рухы, күш-қайраты, елжандылығымен танымал болған тұлғаларға қатысты туындайтын жаппай бір ұлтқа тән позитивті сезім. **Ұлттық мектеп.** Әрбір ұлттың тілін, тарихын және сол ұлт тілінде барлық пәндерді оқытатын мектеп. **Ұлттық мемлекет.** саяси. Бір ұлттың негізінде, яғни мемлекетқұрушы ұлттың тарихи қалыптасу, даму барысында сол ұлттың мүддесін қамтамасыз ету мақсатында құрылған мемлекет. **Ұлттық мүдде.** Белгілі бір ұлтқа тән көзқарастар жиынтығы, тұтас бір ұлттың болашағының рухани біртұтастығын қамтамасыз ететін қоғамдағы әлеуметтік субъектілер іс-әрекетінің, өмір сүру бағдарының негізгі, қозғаушы күші. **Ұлттық мінез.** Белгілі бір халыққа, елге тән мінез-құлық, дәстүр. **Ұлттық намыс.** Әрбір ұлт өкілінің отансүйгіштік қасиетін көрсететін жігерлі сезімінің, саналы іс-әрекетінің көрінісі; ұлттық санасының жоғары деңгейін көрсететін әлеуметтік-психологиялық, эмоциялық жеке адамға немесе белгілі бір қауымға тән сезім. **Ұлттық**

нан. тамақ. Қазақ халқының дастарқан мәзіріне тән ашыған қамырдан от шоғына пісірілетін нан-дар. **Ұлттық нарық.** экон. Бір елдің мемлекеттік шекарасының аумағымен шектелген жалпы ішкі нарық, **Ұлттық нигилизм.** Ұлттық ерекшеліктерді, құндылықтарды мойындамау, жоққа шығару. **Ұлттық ойындар.** Белгілі бір халыққа тән, қалыптасқан дәстүрлі ойын-сауық түрлері. **Ұлттық психология.** әлеум.-псих. Белгілі бір ұлттық қауымдастыққа тән орнықты сезімдік, эмоциялық қасиеттердің, әлемді ұғыну өзіміз мен оған әсер-ықпал нысандарының тарихи тұрғыда қалыптасқан жинақтамасы. **Ұлттық республика.** саяси. Республика түрінде құрылған ұлттық мемлекет. **Ұлттық рух.** қоғ.-мәд. Ұлттық сананың заттық және рухани мәдениеттегі көрінісі арқылы берілетін әлеуеті, күш-қуаты; ұлтшылық, елжандылық сезімінің күштілігі, ұлттық сананың биік түрі. **Ұлттық руханият.** Тұтас бір ұлттың рухани мұрасы, құндылығы. **Ұлттық [өзіндік] сана.** филол. Белгілі бір тарихи қалыптасқан, бірдей бірегейліктегі, бір тілде сөйлейтін қауымдастықтың қоғамдық шындықты өзіне қабылдап, оны салт-дәстүр, тілі, өнері арқылы білдіруі; ұлттық-этникалық топтың әлеуметтік, саяси, экономикалық, эстетикалық, діни, философиялық т.б. көзқарастар жиынтығынан тұратын, рухани даму деңгейі мен ерекшелігін көрсететін ұғым. **Ұлттық сана-сезім.** Ұлтқа тән сана мен отансүйгіштік, елжандылық, ұлттық намыс сияқты күрделі сезімдер жүйесі. **Ұлттық саябақ.** Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар нысандарының бірі. **Ұлттық саясат.** саяси. Белгілі бір ұлт мүдделерінің шеңберінде жүргізілетін мемлекеттік саясат. **Ұлттық спорт түрлері.** спорт. Әр ұлтқа тән, тирмис-салтына ыңғайландырылған, ертеден келе жатқан дене тәрбие жүйесіне жататын спорт түрлері. **Ұлттық стандарт.** Стандарттау жөніндегі ұлттық орган қабылдаған және тұтынушылардың қалың көпшілігінің қолы жетімді стандарт. **Ұлттық сусындар.** тамақ. Сүт және сүт өнімдерінен дайындалатын, сондай-ақ жарма дәндерінен қайнатылатын сусындар. **Ұлттық табыс.** экон. а) Бір жылы өндірілген тұтыну заттары және өндіріс құрал-жабдықтары. ә) Елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының қорытындылаушы көрсеткіші. **Ұлттық табыстың ікемділігі.** экон. Өндіріс түрткізайттарының кез келгенін 1 пайызға үлгіткенде, ұлттық табыстың қанша пайызға өзгергенін сипаттайтын көрсеткіш. **Ұлттық тағамдар.** тамақ. Қазақтың дәстүрлі дастарқан мәзіріне тән ас-ус. **Ұлттық тауар.** экон. Белгілі бір мемлекеттің экономикалық аумағында өндірілген тауар. **Ұлттық тәуелсіздік.** саяси. Белгілі бір ұлттың (мемлекеттің) басқа елдің бодауынан, тәуелділіктен өз алдынша дербестігі, егемендігі. **Ұлттық теңдік.** саяси. Белгілі бір ұлттың (мемлекеттің) өзге ұлттармен (мемлекеттермен) бірдей мәртебеге болуы. **Ұлттық тұтастық.** Белгілі бір ұлттың берік бірегейлігі. **Ұлттық тіл.** Ұлт болып қалыптасқан халықтың рухын, ділін, мәдениетін көрсететін қарым-қатынас құралы, ұлттық бірегейліктің қажетті де ең маңызды нышаны. **Ұлттық ұлан.** әск. Тәуелсіз Қазақстан Республикасының ұлттық әскери құрамының маңызды мемлекеттік әскери шаралары жүзеге асыруға, мемлекеттік нысандарды қорғауға арналған бөлігі. **Ұлттық повинизм.** саяси. Әсіреұлтышылдық көзқарас. **Ұлттық шоттар.** экон. Белгілі бір уақыт кезеңінде экономика дамуының сандық сипаттамасы болып табылатын шоттар мен баланстық кестелер жүйесі. **Ұлттық шоттар жүйесі.** экон. Көрсеткіштері табыстың, тұтынушылық қорланудың, мәшһерін және күрделі шығынның шамасын анықтауға арналған баланстық кестелердің өзара байланысты кешені. **Ұлттық экономика.** саяси. экон. Көбінесе қызметі елдің экономикалық аумағында жүзеге асырылатын шаруашылық бірліктерінің жиынтығы (үкімет, жеке тұлғалар, пайда алмайтын жеке жеке ұйымдар, әкіпторлар, фирмалар, компаниялар,

т.б.). **Ұлттық элита.** қоғ.-саяси. Әр ұлттың құрамындағы қоғамдық өмірдің барлық салаларына неғұрлым белсенді ықпал ететін зиялы топтары.

ҰЛТТЫҚ-БАҒЫТТЫ: ұлттық-бағытты білім. пед. Оқушының өз ұлттық мәдениетін игеріп, әрі қарай дамытуға бағытталған оқытудың ұстанымдық құрылымы, мазмұны мен технологиясы.

ҰЛТШЫЛ сын. 1. жағымды. Ұлтжанды, ұлтаның мүддесін жеке мүддесінен жоғары қоятын, азаматтық парызын жауапкершілікпен сезінетін. 2. с. о. в. Әсіреұлтышылдықты жақтаушы, соның сойылын соғушы, өз ұлтын тәкаппарлықпен басқа ұлттан артық көруші, өзге ұлтты кемсітуші.

Ұлтшыл бұқара. Ұлтжанды азаматтар, халық өкілі.

ҰЛТШЫЛДЫҚ зат. қоғ.-саяси. 1. Төлэтикалық құндылықтары мен мақсат-мұраттарын құрметтеуімен сипатталатын адам санасындағы әлеуметтік-саяси және психологиялық-этикалық құбылыс. 2. совет. Кеңестік идеология бойынша ұлттар арасындағы алауыздықты насихаттайтын, еңбекшілер мүддесіне жат буржуазиялық идеология мен саясат.

ҰЛУ¹ зат. 1. зоол. <лат. molluscus> Омыртқасыз, көпшілігі сауытты, былқылдақ денелілерге жататын жануар түрі. 2. Сыртында бақалшақ сауыты болатын, өте баяу қозғалатын, шыршыты жұмсақ денелі жәндік. 3. Осы жәндіктің сыртқы қатты қабығы. 4. этн. Ескіше жыл аты – мүшел есебінің бесінші жылына негіз болған жәндік аты.

Ұлу жылы. Қоян жылынан кейін, жылан жылынан бұрын келеді, әрбір 12 жылда қайталанып отыратын мүшел есебінің 5-жылы.

ҰЛУ² зат. анат. Ішкі құлақтың құлаға ұқсас бөлігі.

ҰЛУ³ ұл етістігінің қимыл атауы; қасқырдың не іттің қатты созып үн шығаруы.

ҰЛУТАС зат. геол. Теңіз жағалауларында құла қабыршақтарының қалдықтарынан пайда болған жыныс.

ҰЛУҒ сын. ескікіт. Ұлы.

ҰЛША ұст. Үл секілді, ұла ұқсас.

ҰЛЫ сын. 1. Ұлан-асыр, аса үлкен, ауқымы зор. 2. ауыс. Асқан маңызды, теңдесі жоқ, ала-мат. 3. Асқан кемеңгер, данышпан; атақты, озық ойлы. // Ұлы адам, ұлы тұлға. 4. Асқақ, биік.

Ұлы ата. Ұлкен ата, әулеттің негізін қалаған арғы ата. **Ұлы әңгіме.** әдеб. Роман-эпопея, бір ұлттың тұтас бір тарихи кезеңін кейіпкерлері тағдыры арқылы сипаттайтын ауқымды прозалық көркем шығарма жанры. **Ұлы бесін.** а) Күннің қақ маңдайға келген кезі. ә) Бесін намазын оқитын уақыт, түс маңдайдан енді аяған кез. **Ұлы дала.** көтеріңкі стиль. Кең байтақ, аса ауқымды жерді алып жатқан киелі мекен (қазақтың тарихи жері туралы). **Ұлы достық.** поэт. Биік, жоғары сезім. **Ұлы дүбір.** а) Бүкіл қауым жиналып өткізетін қызықты да думанды жиын-той, жарыс т.б. ә) Жалтыхалықтық үлкен іс, қозғалыс. б) әкспр. Жанқұйер көп жиналатын спорттық ойындардың шешуші жарыстары деген мағынада. **Ұлы жеңіс.** Ұлкен, орасан, зор табыс. **Ұлы жол.** Дұрыс бағыт, оң, адал жол. **Ұлы жүз.** этн. Қазақ халқының этникалық құрамына енген рулар мен тайпалардың саяси, экономикалық және мәдени бірлестігі; негізінен, Оңтүстік, Оңтүстік-Шығыс Қазақстандағы ру-тайпалар бірлестігі. **Ұлы жібек жолы.** Еуразия құрлығындағы сауда, керуен жолдарының жаты атауы. **Ұлы керуен.** поэт. Ұлкен, ұлы көш, өзеріс, дәуір. **Ұлы кеуде.** Тәкаппар, кісілік. **Ұлы күмбез.** сәулет. Фимараттың ең үлкен, негізгі күмбезі. **Ұлы Октябрь социалистік революциясы.** тар. сов. Россияда пролетариат диктатурасын орнатқан тарихтағы алғашқы социалистік төңкеріс. **Ұлы Отан соғысы.** тар. 1941–1945 жылдарда КСРО-ның фашистік басқыншыларға қарсы жүргізген, кеңес халқының жеңіспен аяқтаған Отан қорғау соғысы. **Ұлы Отан соғысының ардагері.**

совет. 1941-1945 жылдарда фашистік басқыншыларға қарсы жүргізілген Отан қорғау соғысына қатысқан адам. **Ұлы сәске.** этн. Құн арқан бойы көтерілген (түс мезгіліне таянған) кез. **Ұлы сезім.** поэт. Адам баласын жақсылыққа жетелейтін асқақ ой, терең толғаныс. **Ұлы сөз.** Мағыналы да мәнді, ойлы сөз. **Ұлы той.** Үлкен мереке, ұлан-асыр той. **Ұлыстың ұлы күні.** а) көне. Қазақтың ескі күнтізбесі бойынша жаңа жылдың басы (22 март) наурыз. ә) Салтанатты, қуанышты, мерекелі күн. **Ұлы түс.** Тал түс, шаңқай түс.

ҰЛЫ= ет. 1. Иттің, қасқырдың даусын созып үн шығаруы. 2. ауыс. Боранның, желдің гүлдеп, азынап қатты соғуы. 3. ауыс. Үннің, обыстың созылып, гүлдеп шығуы. 4. ауыс. Сөзін сөйлеу, жоғын жоқтау, сойылын соғу.

ҰЛЫҒ сын. ескікіт. Ұлық (мәртебелі).

ҰЛЫҒУ Ұлық етістігінің қимыл атауы.

ҰЛЫ-КІШІ зат. Үлкені мен кішісі, барша жұрт.

ҰЛЫҚ зат. көне. 1. Ертеректегі қазақ қоғамындағы ел билеуші әлеуметтік топ өкілі. 2. Билеуші, әкім. 3. Тәкаппар, өр-көкірек, менмен адам. 4. Өктем, үстем тап, езуші, қанаушы.

Ұлық қылды. Ел билетті, қолына билік берді. **Ұлық тұтты.** Басымдық берді, қастерледі.

ҰЛЫҚ² сын. көне. 1. Ұлы, қасиетті. 2. діни. Ұлылардың ұлысы, ең мәртебелі деген мағынадағы Алла тағалаға тән мадақ. 3. Аса мәртебелі деген мағынадағы жоғары лауазымды ел билеушісің ұлықтау сөз. 4. ауыс. Ұлан-асыр, аса үлкен. **Ұлық болсаң, кішік бол.** Негұрлым мәртебелі, үлкен т.б. болсаң, соғұрлым кішіпейіл бол деген мағынада.

ҰЛЫҚСАТ зат. сөйл. **Рұқсат.**

ҰЛЫҚСАТСЫЗ сын. сөйл. Рұқсатсыз.

ҰЛЫҚСУ Ұлықсы етістігінің қимыл атауы.

Ұлық болғансу, ұлықтын деу.

ҰЛЫҚСЫ= ет. Жақтырмау, ұлық болғансу, өзін ұлықтын деу.

ҰЛЫҚСЫН= ет. Ұлық болғансу.

ҰЛЫҚСЫНУ Ұлықсын етістігінің қимыл атауы.

Ұлық болғансу, ұлықтын деу.

ҰЛЫҚТА= ет. 1. Ерекше құрметтеу, қадір тұту. 2. саяси. Мәртебелі тұлғаның қызметіне кірісуінің салтанатты рәсімін өткізу.

ҰЛЫҚТАЛ= ет. Ерекше құрмет көрсетілу.

ҰЛЫҚТАЛУ Ұлықтал етістігінің қимыл атауы.

ҰЛЫҚТАУ¹ зат. саяси. <ағыл. inauguration> Таққа отырған монархты немесе билік басына келген мәртебелі қызметке сайланған билеушінің ресми түрде қызметіне кірісуінің салтанатты рәсімі.

ҰЛЫҚТАУ² Ұлықта етістігінің қимыл атауы.

1. Қадірлеу, құрмет тұту. 2. ауыс. Жұрт алдында мадақтау.

ҰЛЫҚТЫҚ¹ зат. Ұлық, әкім болушылық, соған тән іс-әрекет, мінез-құлық.

ҰЛЫҚТЫҚ² зат. Ұлылық, данышандық.

ҰЛЫҚШЫЛ сын. Ұлықты жақтаушы, ұлық болуға құмар.

ҰЛЫЛА= ет. Ұлылығын таныту, тұлғаландыру, ұлықтау.

ҰЛЫЛАН= ет. Ірілену, биіктеп тұлғалану.

ҰЛЫЛАНУ Ұлылан етістігінің қимыл атауы.

Ірілену, биіктеп тұлғалану.

ҰЛЫЛЫ-КІШІЛІ сын. Үлкенді-кішілі, ірілі-уақты.

ҰЛЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰЛЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰЛЫМА зат. эвф. Қасқыр.

ҰЛЫС зат. көне. 1. Рулық бірлестік; әулет.

2. тар. көне. Мекен, аймақ, әкімшілік мағынасын беретін көне түркі сөзі. 3. ауыс. Бүкіл ел, барлық халық.

Ұлыс күні. Ұлыстың ұлы күні. Ұлыстың ұлы күні [ұлыс күні]. этн. Қазақ күнтізбесіндегі жаңа

жылдың бірінші айының бірінші күні (22 наурыз); Жыл басы ретінде тойланатын наурыз мерекесінің алғашқы күні.

ҰЛЫС= ет. Қасқырдың не иттің жан-жақпан қатты созып үн шығаруы.

ҰЛЫСАРАЛЫҚ сын. Ұлыстар арасындағы.

ҰЛЫСБЕП зат. тар. көне. Моңғолстан мемлекетіндегі жоғарғы лауазым.

ҰЛЫСТЫҚ сын. Рулық бірлестікке тән, рулық-қауымдық.

ҰЛЫСУ Ұлыс етістігінің қимыл атауы.

Қасқырдың не иттің жан-жақпан қатты созып үн шығаруы.

ҰЛЫТ= ет. 1. Қасқырды, итті созып үн шығарту. 2. ауыс. Қырып-жойып, зар қақсату, шулату.

ҰЛЫТУ Ұлыт етістігінің қимыл атауы.

ҰМА зат. 1. анат. <лат. scrotum> Еңқаптың сыртқы етті-терілі қабығы. 2. Еркек малдың аталық зәр шығару мүшелерінің тері астындағы сыртқы бөлігі.

Ұма майы шайқалған [қалпақтай]. Мықты ат сыны.

ҰМАР-ЖҰМАР үст. 1. Бірінің үстіне бірі шыққан, отыр-топыр, үйме-жүйме. 2. Үсті-үстіне, қатар-қабат.

ҰМАШ зат. этн. Қазақтың ұлттық таамағы – көжесің бір түрі.

ҰМБАР-ЖҰМБАР сын. Жұмбаздалған, ұмар-жұмар.

ҰМСЫН= ет. 1. Ілгері қарай ұмтыла түсу, талпыну. 2. Ұсынған болу, ишарат ету, мезірет қылу. 3. ауыс. Бой алдыру. 4. Қол созып, сұрау.

5. Талаптану, тырысу.

ҰМСЫНДЫР= ет. Мезірет еткізу, ишарат қылдыру, дәмелендіру.

ҰМСЫНДЫРУ Ұмсындыр етістігінің қимыл атауы; мезірет ету, ишарат қылу, дәмелендіру.

ҰМСЫНТ= ет. 1. Алға ұмтылу, ентелеу.

2. Ынтықтыру, дәмелендіру.

ҰМСЫНТУ Ұмсынт етістігінің қимыл атауы; мезірет ету, дәмелендіру; ентелту.

ҰМСЫНУ Ұмсын етістігінің қимыл атауы; ұсыну, созу.

ҰМТЫЛ= ет. 1. Ілгері қарай ентелеу, омыраулау. 3. ауыс. Болашақты ойлау, ертеңгі күннің қамын жеу, алға жылжу. 4. Секіру, жүйткіп жылжу.

5. Қимыл-ишарат ету, әрекеттену.

ҰМТЫЛҒЫШ сын. Талаптанғыш, тырысқыш.

ҰМТЫЛДЫР= ет. Талаптандыру, алға жетелеу.

ҰМТЫЛДЫРУ Ұмтылдыр етістігінің қимыл атауы; талаптандыру, алға жетелеу.

ҰМТЫЛТ= ет. Талаптандыру, қанаттандыру.

ҰМТЫЛТУ Ұмтылт етістігінің қимыл атауы; талаптандыру, қанаттандыру.

ҰМТЫЛУ Ұмтыл етістігінің қимыл атауы.

1. Ұсыну, алға қарай ентелеу. 2. Талаптану, тырысу. 3. Күй-жару, басқалардың мүддесін аяққа басып, баса-көктеу. 4. Зымырау, зулау. 5. Мақсат тұту, әрекеттену.

ҰМТЫЛУШЫЛЫҚ зат. Талаптану шылық, тырысушылық.

ҰМТЫЛУШЫҚЫРА= ет. Ілгері қарай сәл ұмтыла түсу, ентелей түсу.

ҰМТЫЛУШЫҚЫРАУ Ұмтылушылық етістігінің қимыл атауы. Ілгері қарай сәл ұмтыла түсу, ентелеу.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

ҰМТЫЛЫҚ зат. Кішілік, қарапайымдылық, т.б. сияқты ұлыққа тән қасиет. // Ұлы адам, ұлы тұлға.

ҰМТЫЛЫҚ КӨЗІ. Даналық пен мәңгі құндылықтардың бастауы.

Ұмыт қалды. Ұмытылды, естен шықты, есте сақталмады. **Ұмытылып кетті.** Ұмытылды, ұмытты. **Ұмытып кетті.** а) Қайда есінен шығып кетті. ә) Хабарласуды қойды, қатыспай кетті.

ҰМЫТҚЫЗ= ет. Естен шығарту.

ҰМЫТҚЫЗУ Ұмытқыз етістігінің қимыл атауы; естен шығартқызу.

ҰМЫТҚЫШ сын. Тез ұмытатын, ұмытшақ.

ҰМЫТПАС сын. Ешқашан естен шығармайтын.

ҰМЫТТЫР= ет. Естен шығару.

ҰМЫТТЫРУ Ұмыттыр етістігінің қимыл атауы; естен шығарттыру.

ҰМЫТУ Ұмыт етістігінің қимыл атауы.

1. Естен шығару, еске алмау. 2. ауыс. Санадан өшіру, жадтан шығару. 3. псих. Ақпараттың адам жадында сақталмай қалуы.

ҰМЫТУШЫ зат. Есте сақтамайтын, жадынан шығарғыш адам.

ҰМЫТШАҚ сын. Естігенді жадына сақтай алмайтын, ұмытқыш.

ҰМЫТШАҚТЫҚ зат. Естігенді жадта сақтай алмаушылық, есте ұзақ сақтамаушылық.

ҰМЫТШАҚТЫҚ зат. Меңгерілген материалдың еске түсуі және қайта жаңғыру мүмкіндігінің біртіндеп кемюімен сипатталатын процесс.

ҰМЫТЫЛ= ет. 1. Естен шығарылу. 2. ауыс. Санадан өшіті, есібір белгісі де қалмады, ізі өшті.

ҰМЫТЫЛМАС сын. Естен шықпастай, жадынан шығармастай.

ҰМЫТЫЛУ Ұмытыл етістігінің қимыл атауы; естен шығарылу.

ҰМЫТЫНҚЫРА= ет. Аздап ұмыту, жадында сақтаңқырамау.

ҰМЫТЫНҚЫРАУ Ұмытынқыра етістігінің қимыл атауы; біршама ұмытып қалу.

ҰМЫТЫС= ет. Естерінен, жадтарынан шығарып тастау.

ҰМЫТЫСУ Ұмытыс етістігінің қимыл атауы.

ҰН зат. Астықтың дүрменге тарту арқылы алынатын, түрлі нан тағамдары пісірілетін шикі азық, тағамдық өнім.

Ұн ассортименті. тамақ. Ұнның сорттары, түр-түрінің жиынтығы. **Ұнға аунату.** тамақ. Кейбір жартылай фабрикаттарды (мыс, ет, балық өнімдерін) майға қуырып пісіру үшін оларды ұнға немесе кепкен нан ұнтақтарына аунастыры алу. **Ұнды ауаландыру.** тамақ. Ұнның сапасын жақсарту үшін оны қоршаған ортадағы ауамен қанықтыру [Ол үшін ұнды ауа ағынымен араластырады, сол кезде ұн ауадағы оттектен қанығады]. **Ұнды шала қуыру** [пассерлеу]. Тұздыққа арналған ұнды қуыру [Май салмай қыздыру кезінде еленген ұнның қалыңдығы 3–5 см болады. Пассерленген ұн көп мөлшерде керек болғанда біркелкі қуырылуды үшін түзбен араластырып қыздырады]. **Ұн жағу.** этн. Кейбір жерлерде құдаласқан екі жақтың құйрық-бауыр жемесі бірың бір-бірінің беттеріне ақ жағып, ойын-сауық құру, жақындасу үшін жасалатын әзіл рәсімі.

Ұн кенелері. зоол. <лат. tyroglyphidae> Кене отрядының бір тұқымдасы. **Ұн көже.** этн. Қайнап жатқан суға қуырылған ұн қосып пісірілген тағам.

Ұннан майда. бейн. Көзге көрінбейтін, ұсақ.

Ұнның ашуы. Ұзақ уақыт жылы жерде сақталған ұнның микроорганизмдер әсерінен қышқылдануы. **Ұн тағамдары.** тамақ. Ұннан дайындалған тағамдар.

Ұн тарту. Астық дәндерінің элеваторларда әртүрлі қоспалардан тазаланып ұн зауытының тарту желісіне берілуі. **Ұн шаңы** [тозаңы]. Ұнның ауадағы немесе қонған өте ұсақ түйіршіктері.

ҰНА= ет. 1. Жағу, көңілінен шығу. 2. Жанына жайлы тию, жаны жай табу. 3. Ынтық болу, сүйіспеншілік сезімі ояну.

ҰНАМ зат. сөйл. Үйлесім, жағымдылық, жарасымдық.

ҰНАМДЫ сын. 1. Жарасымды, жағымды.

2. Жанға жайлы, оң, орынды.

ҰНАМСЫЗ сын. Жағымсыз, жарамсыз, қолайсыз.

ҰНАМСЫЗДЫҚ зат. Жағымсыздық, жарамсыздық.

ҰНАҢҚЫРА= ет. Жағыңқырау, көңілге қоңыңқырау.

ҰНАҢҚЫРАУ Ұнаңқыра етістігінің қимыл атауы.

ҰНАС= ет. 1. Бірін-бірі жақтыру, бір-біріне сүйіспеншілік, ынтықтығы ояну. 2. Жандары жайланысу, жай табысу, келісу, келісімге келу. 3. Қонымды болып үйлесу, лайықты, сай келу, жарасу. 4. ауыс. Дұрыс, лайықты болу, оң болысу.

ҰНАСТЫР= ет. 1. Бірін-бірі жақтырту, ынтықтық, сүйіспеншілігін ояттыру. 2. Үйлестіру, қонымды, жарасымды ету.

ҰНАСЫМ зат. Үйлесім, жарасым; қысын.

ҰНАСЫМДЫ сын. 1. Жарасымды, қонымды, келісті. 2. Лайықты, сәйкес, жағымды, үйлесімді. 3. ауыс. Оң, орынды, жанаа жайлы.

ҰНАТ= ет. 1. Жақсы көру, ынтызар, ынтық болу, қалау. 2. Жақтыру, жарату. 3. Мақұл көру, қолау.

ҰНАТҚЫШ сын. Тез ұнататын, жақсы көріп қалатын адам.

ҰНАТУ Ұнат етістігінің қимыл атауы; жақтыру, жарату.

ҰНАТУШЫЛЫҚ зат. Жақсы көрушілік, жаратушылық.

ҰНАТЫС= ет. Бір-бірін жақсы көру.

ҰНАТЫСУ Ұнатыс етістігінің қимыл атауы; бір-бірін жақсы көру.

ҰНАУ Ұна етістігінің қимыл атауы; көңілге қону, ойдан шығу.

ҰНДАЙ сын. Ұн сияқты.

ҰНДЫ сын. Ұны көп, ұнан жасалған.

Ұнды кондитер өнімдері. тамақ. Печенье, пряник, торт, кекс, орама (рулет), вафли т.б. өнімдер.

ҰНЖЫРҒА: ұнжырғасы түсті. Еңсесі түсті, салы сұға кетті.

ҰНСЫЗ сын. Ұны жоқ, ұны таусылған.

ҰНТА= ет. Түйір-түйір, кесек-кесек нәрсені майдалап ұғу, ұнтақтау.

ҰНТАУ Ұнта етістігінің қимыл атауы; ұнтақтау, ұгіту, майдалау.

ҰНТАҚ зат. 1. Бір заттың ұнтақталған үйіндісі, уатылған қалпы. 2. геол. Қатты қосылыстардың ұсақ бөлшектері. 3. фарм. Фармакология өндірісі шығаратын, бір не бірнеше ұсақталған заттардан тұратын дәрілік қалыптар.

Ұнтақ әдісі. геол. Минералдарды рентген-құрылымдық түрғыдан зерттеу әдістерінің бірі. **Ұнтақ жарма.** тамақ. Бидайдан сорттық ұн тарту кезінде, оның массасы бидай массасының 2%-ындай болатын қиыршықты жармаларынан таңдап алынған жарма. **Ұнтақ құрт.** Түйін, әдейі ұнтақтаған немесе қап түбінен қақып алған ұнтақ құрт. **Ұнтақ металл металлургиясы.** Металл ұнтақтарынан, сондай-ақ металдардың бейметалдармен қоспаларынан ұнтақ және жентектелген металл өндіру [Бұл әдіс арқылы балқыту жолымен алуға болмайтын материалдар мен бұйымдар алынады].

ҰНТАҚТА= ет. Бір затты уату, үгіндіге айналдыру.

ҰНТАҚТАҒЫШ зат. тех. Кесек материалдарды жармалайтын және жемді ұнтақтап, ара-ластыратын машина.

ҰНТАҚТАЛ= ет. Үгітілу, майдалану, уатылу.

Ұнтақталған бұрыш. тамақ. Қара, ақ, хош иісті және қызыл бұрыштардың кептірілген дәндерін немесе сабақтарын ұнтақтап алынған дәмдеуіш. **Ұнтақталған какаоөвелла.** тамақ. Какао қабықтарынан ұнтақталып алынған өнім.

ҰНТАҚТАЛУ Ұнтақтал етістігінің қимыл атауы; уатылу, үгітілу, майдалану.

ҰНТАҚТАЛЫН= ет. Майдалану, үгітілу, ұсақталу.

ҰНТАҚТАЛЫНУ Ұнтақталын етістігінің қимыл атауы; майдалану, үгітілу, ұсақталыну.

ҰНТАҚТАУ Ұнтақта етістігінің қимыл атауы. 1. Ұсақтау, майдалау, үгіту. 2. терм. Қандай да бір тұтас, қатты материалды үйкелеу, ысқылау немесе жармалау арқылы бөлшекке, ұнтаққа айналдыру.

ҰНТАЛ= ет. Үгітілу, майдалану, ұсақталу.

ҰНТАЛУ Ұнтал етістігінің қимыл атауы; үгітілу, майдалану, ұсақталу.

ҰНТАТ= ет. Үгіткізу, майдалатқызу.

ҰНТАТУ Ұнтат етістігінің қимыл атауы; үгіткізу, майдалатқызу.

ҰНТАТЫЛ= ет. Үгітілу, майдалану.

ҰНТАТЫЛУ Ұнтатыл етістігінің қимыл атауы; үгітілу.

ҰНТАУ Ұнта етістігінің қимыл атауы; майдалау, ұсақтау, үгіту.

ҰНТЫ зат. Иттің терісінен тігілетін сол-түстік халықтары киетін жылы қыстық етік, аяқкіім түрі.

ҰНША үст. Ұн сияқтынып, ұнға ұқсап.

ҰНҒУ Ұңғы етістігінің қимыл атауы; бір заттың ішін ойып қуыстау.

ҰНҒУЫР зат. қолөнер. Ағашты ұңғып белгілі қалыпқа келтіретін құрал.

ҰНҒЫ зат. 1. Кетпен-шоттың, балтаның, күректің сапқа күйлетін қуыс жағы, сап кигізілетін жері. 2. Мылтықтың оқ шығатын жері, оқатар қарудың негізгі бөлігі.

Ұңғының оқталатын бөлігі. әск. Артиллериялық зеңбіректің артқы бөлігі [Бұл жерде оқпалатын бөлік бекітіледі, ұңғының оқпалатын бөлігі арқылы зеңбіректі оқтау жүзеге асырылады].

ҰНҒЫР зат. геол. **Ұңғыма.**

ҰНҒЫ= ет. Бір заттың ішін ойып ұңғу, қуыстау.

ҰНҒЫДАЙ сын. Ұңғы сияқты.

ҰНҒЫЛ зат. көне. Түйрейдін қару.

ҰНҒЫЛА= ет. 1. Бір заттың ішін үңгіп қуыстау. 2. ауыс. Тереңдей түсу, тәптіштеп талдау.

ҰНҒЫЛАН= ет. Іші ойылып, қуысталу.

ҰНҒЫЛАНУ Ұңғылан етістігінің қимыл атауы; іші ойылып, қуысталу.

ҰНҒЫЛАС= ет. Қолдағы қарумен айқасу, арпалысу.

ҰНҒЫЛАСУ Ұңғылас етістігінің қимыл атауы.

ҰНҒЫЛАТ= ет. Жерді ойып, қуыстата тереңдей қаздыру.

ҰНҒЫЛАТУ Ұңғылат етістігінің қимыл атауы.

ҰНҒЫЛАУ Ұңғыла етістігінің қимыл атауы.

ҰНҒЫЛ-ШҰҢҒЫЛ сын. Кедір-бұдыр, ойлы-қырлы (жер). // Кедір-бұдыр, ойқыш-ойқыш жер.

ҰНҒЫЛЫ сын. Ұңғы салынан, ұңғысы бар. **Ұңғылы артиллерия.** әск. Снаряд бастапқы жылдамдығын ұңғыдағы оқ-дәрі газының әсерінен алатын артиллериялық қарулар.

ҰНҒЫМА зат. кен. Тау жыныстарында немесе пайдалы қазбаларда механикалық немесе өзге әдістермен бұрғыланған тау-кен қазындысы.

Ұңғымалардың [құдықтардың] өзара әсері. с у ш а р. Бір ұңғымадан (немесе құдықтан) сутартудың сол маңдағы басқа ұңғымалардың су өнімділігіне тигізетін әсері (ықпалы). **Ұңғыманың құмдануы.** с у ш а р. Құм аралас кеуекті саздақ шөпінділердегі суларды зерттеу барысында бұрғыланған ұңғыманы құм басу. **Ұңғыманың меншікті өтімі, шығымы.** с у ш а р. Секундына литрмен (л/с) алынған ұңғыма өтімінің, ондағы су деңгейін 1 метрге төмендеткендегі шамасы. **Ұңғыманың шығымы.** с у ш а р. Су кезінің белгілі бір өлшемде беретін суы, ұңғымадан сорғы арқылы алынатын сұйықтық мөлшері [Өнімділік өлшемдері: л/сек, м³/сағат, м³/тәулік]. **Ұңғыма өнімділігі.** с у ш а р. Ұңғымадан белгілі бір уақытта (секунд, тәулік) алынатын су мөлшері (литр, текше дециметр, текшеметр). **Ұңғыма [құдық] өтімі, шығымы.** с у ш а р. Ұңғымадан (құдықтан) уақыт

бірлігі ішінде шығатын (келетін) су, мұнай немесе газ көлемі [Ол секундына литрмен немесе сағатына, тәулігіне текше метрмен өлшенеді. Синонимі – құдық (ұңғыма) өнімділігі, өтімі]. **Ұңғыма сүзгісі.** с у ш а р. Бортылдақ таужыныстардағы ұңғыманың су қабылдайтын бөлігінің қабырғасын бекітуге, сулы таужыныстың ұсақ түйіршіктерін ұңғымаға және суды өткізуге арналған ерекше құрылғы.

ҰҢҒЫМАЛЫ сын. 1. Ұңғылып кете беретін, сусымалы. 2. кен. Ұңғыма жасалған, ұңғымасы бар, ұңғымаға қатысты.

Ұңғымалы сорғы. тех. Бұрғылау ұңғымаларынан сұйықтықты көтеруге арналған гидравликалық машина.

ҰҢҒЫРАУ зат. сөйл. **Ыңғыру** (ұста аспабы).

ҰҢҒЫСЫЗ сын. Ұңғысы жоқ, ұңғы салынбаған.

Ұңғысыз артиллерия. әск. Реактивті артиллерияның ұңғы болмайтын түрі (лақтыру және цығу қондырғысы).

ҰҢҒЫТ= ет. Жерге батыра, тереңдете кіргізу.

ҰҢҒЫТУ Ұңғыт етістігінің қимыл атауы.

ҰПАЙ зат. 1. спорт. Спорт сайысында немесе белгілі бір жарыста жеңіс көрсеткішін белгілейтін өлшем бірлігі. 2. ауыс. Есеп, қарымта, есе.

ҰПАЙЕСЕПТЕГІШ зат. спорт. Кейбір спорт ойындары түрлерінен (баскетбол, волейбол, теннис т.б.) команданың немесе жеке спортшының алған ұпай сандарын көрсетіп отыратын аспап.

ҰПАЙЛАС сын. Ортақтас, мүшелес, еншілес.

ҰПАЙЛАС= ет. Мүдделес болу, ортақ тасу.

ҰПАЙЛАСУ Ұпайлас етістігінің қимыл атауы; мүшелес болу, ортақтасу.

ҰП-ҰСАҚ сын. Мап-майда, уақ, күлдей.

ҰПЫН: ұпыны ұшты. Қатты үрейленді, үрейі қиты.

ҰПЫН= ет. сөйл. Өкіну, опық жеу.

ҰПЫНУ Ұпын етістігінің қимыл атауы; өкіну, опық жеу.

ҰР= ет. 1. Бабау, соғу, тоқпақтау. 2. ауыс. Қиындыққа тап қылу, сынаққа салу. 3. Қарқындау, үдей түсу, әсерін күшейте түсу (жайсыз ауа райына қатысты). 4. Қақтығысу, соқтығысу.

Ұр да жық. Дөкір, содыр. **Ұр тоқпақ.** фолькл. Ертегілерде өзінен-өзі ұра жөнелетін қолаташ.

ҰРА зат. 1. Астық сақтау үшін жерден қазып жасалған қарапайым орын, жасырын, жабық көмбе. 2. ауыс. Қалтарыс. 3. құр. Ғимарат қабырғаларына үңгіп жасалатын ойық түріндегі құрылыстық элемент.

ҰРА зат. Жан-жануарлардың денесіне шыққан бөрткі, томпак ісік.

ҰРАБАЙЛА= ет. Қатты айқайлау, уралау.

ҰРАЛА= ет. Ұра қылып тереңдетіп қазу.

ҰРАЛАС сын. Ұрасы бірге, қатар орналасқан.

ҰРАЛАУ Ұрала етістігінің қимыл атауы; ұра қылып тереңдете қазу.

ҰРАЛЫ сын. Ұрасы бар, ұрасы көп.

ҰРАН зат. 1. Халықты бір іске жұмылдыру мақсатында айтылатын үндеу, шақыру, дабыл. 2. Үндеу, шақырулар жазылған плакаттар, қағаз немесе көше жазбалары. 3. ауыс. Өмірлік ұстанымы, басты қағидат, credo.

Ұран болды. Бір елдің, жұрт немесе топтың рухтандырушысы, басын қосуды, мақтаншығы болып, соғысқа шыққанда, бір іске жұмылғанда аруағын шақыру үшін атын ауызға алып атойлайтын сөзге айналды. **Ұранға ерді.** Бір іске жұртпен бірге жұмылып, шақыруға ерді. **Ұран салды.** Дабыл қақты, ұрандады, бір іске жұмылуға, бас қосуға шақырды. **Ұран тастады.** Жұрттың басын қосатындай қысқа, мақмұнды сөз айтты, бір іске жұмылдырды. **Ұран шақырды.** Жұртты бір іске шақырды, бәрін бір адамдай жұмылдыру үшін ұрандады.

ҰРАНҒЕР зат. Ұран шақырушы адам.

ҰРАНДА= ет. Ұран салу, дабыл қағу.

ҰРАНДАЛ= ет. Дабыл болып қағылу, цран болу.

ҰРАНДАЛУ Ұрандал етістігінің қымыл атауы.

ҰРАНДАС= ет. Жан-жақтан атойлап, цран салысу.

ҰРАНДАСТЫР= ет. Ұран тастап біріктіру, ынтымақтастыру.

ҰРАНДАСТЫРУ Ұрандастыр етістігінің қымыл атауы.

ҰРАНДАСУ Ұрандас етістігінің қымыл атауы.

ҰРАНДАТ= ет. Қатты айғайлап, дабыра қылдыру.

ҰРАНДАТТЫР= ет. Ұран салғызу, дабыра қылғызу.

ҰРАНДАТТЫРУ Ұрандаттыр етістігінің қымыл атауы.

ҰРАНДАТУ Ұрандат етістігінің қымыл атауы.

ҰРАНДАУ Ұранда етістігінің қымыл атауы; цран салу, дабыра қылу.

ҰРАНДЫ сын. Ұран айтып шақырған, лебіді, үнді.

ҰРАНКЕШ сын. Ұран тастағыш, цраншыл, дабырашыл.

ҰРАНҚАЙ зат. этн. Уық тәрізді сидам ағаш-тардан басын түйістіріп тігілетін, негізінен киіз үй-дің бірқатар бөліктерінен ғана құралатын баспана.

ҰРАНҚАЙЛАП үст. жерг. Ұрандап, дабыдап.

ҰРАНШЫ зат. 1. Ұран салушы, дабыл қағушы жасауыгер. 2. ауыс. Біріске жұмылдырушы, бастамашы адам, тұлға.

ҰРАНШЫЛ сын. 1. Ұрандағыш, цран салғыш. 2. жағымсыз. Дабырашыл, бос сөзге салынғыш.

ҰРАНШЫЛДЫҚ зат. Ұран салғыштық, дабыл қағушылық.

ҰРҒАНСЫ= ет. Ұғандай болу, црган сыңай таныту.

ҰРҒАШЫ зат. 1. Жан-жануарлардың аналық жыныстылары. 2. Әйел жамағаты, зайып, қатын.

Ұрғашы жіп. этн. қолөнер. Өрмектің бой жібінің астыңғысы. **Ұрғашы күміс.** Жұмсақ ақ күміс.

Ұрғашы тас. зат., Дирменнің үстінгі беті.

ҰРҒАШЫДАЙ сын. Ұрғашы сияқты.

ҰРҒАШЫЛЫҚ зат. 1. Ұрғашы жыныстылық.

2. жағымсыз. Әйелдік, төменетектік.

ҰРҒЫ зат. көне. Астық бастыратын ертедегі құрал.

ҰРҒЫЗ= ет. Соққызу, сабау.

ҰРҒЫЗДЫР= ет. Соққыздыру, сабатқызу.

ҰРҒЫЗДЫРТ= ет. Біреуге соққыздырту, сабатқызу.

ҰРҒЫЗДЫРТУ Ұрғыздырт етістігінің қымыл атауы.

ҰРҒЫЗДЫРУ Ұрғыздыр етістігінің қымыл атауы.

ҰРҒЫЗУ Ұрғыз етістігінің қымыл атауы.

ҰРҒЫЛА= ет. Үсті-үстіне цру, қоймастан цра беру.

ҰРҒЫЛАТ= ет. Үсті-үстіне соққызу.

ҰРҒЫЛАТУ Ұрғылат етістігінің қымыл атауы.

ҰРҒЫЛАУ Ұрғыла етістігінің қымыл атауы; қайта-қайта црғылау.

ҰРҒЫШ сын. Ұруға шебер, соққыш.

ҰРҒЫШТА= ет. Қайта-қайта цра беру, үсті-үстіне сабау.

ҰРҒЫШТАУ Ұрғышта етістігінің қымыл атауы; үсті-үстіне сабау, тоқпақтау.

ҰРДЫР= ет. Соққызу.

ҰРДЫРТ= ет. Сабатқызу, соққызу.

ҰРДЫРТУ Ұрдырт етістігінің қымыл атауы.

ҰРДЫРУ Ұрдыр етістігінің қымыл атауы.

ҰРКӨПШЕ сын. сөйл. Боспе, даңғой, елірме.

ҰРЛА= ет. 1. Біреудің бір затын білдіртпей, жасырып алып кету. 2. ауыс. Жаулап алу, өзіне иелік еткізбеу. 3. ауыс. Кеміту, білдіртпей азайту; жүдету, қартайту.

ҰРЛАҒЫШ сын. Ұрлауға шебер, црлықты көсіп еткіш.

ҰРЛАН= ет. 1. Бір затты иесіне білдіртпей,

жасырын алынып кетуі. 2. Жасырыну, бұғыну, сақтанып қозғалу. 3. ауыс. Білінбей таусылу, азая беру, жоғалу.

ҰРЛАУ Ұрлан етістігінің қымыл атауы; жоғалу, біреудің жасырын алып кетуі.

ҰРЛАП-ҚАРЛАП үст. Оғып-бұғып, онан-мнан жырымдап.

ҰРЛАС= ет. Бірге црлық жасасу.

ҰРЛАСУ Ұрлас етістігінің қымыл атауы.

ҰРЛАТ= ет. Біреу арқылы црлық жасату.

ҰРЛАТҚЫЗ= ет. Біреуге црлық жасату.

ҰРЛАТҚЫЗУ Ұрлатқыз етістігінің қымыл атауы.

ҰРЛАТТЫР= ет. Біреуге црлық жасаттыру.

ҰРЛАТТЫРУ Ұрлаттыр етістігінің қымыл атауы.

ҰРЛАТУ Ұрлат етістігінің қымыл атауы.

ҰРЛАУ Ұрла етістігінің қымыл атауы. 1. Бір-нәрсені жасырын, көрсетпей алып кету. 2. ауыс. Суыртпақтап біліп алу.

ҰРЛЫҚ зат. Біреудің бір затын білдірмей, көрсетпей алып кету ісі. 2. құқық. Мүлікті жасырын қамқыру.

Ұрлық жасады [қылды]. Біреудің иелігіндегі затты, нәрсені т.б. жасырын иемденіп қылмысқа барды. **Ұрлық жасаумен көзі шықты.** Ұрлық жасау арқылы күн көрді, сонымен қалыптасты. **Ұрлық жүріс.** Жеңіл жүріс.

ҰРЛЫҚ-ЗОРЛЫҚ зат. Ұрлық істеу және күш көрсету, күш қолдану.

ҰРЛЫҚ-ҚАРЛЫҚ зат. Ұрлық істегендік, біреуді тонаушылық.

ҰРЛЫҚШЫ зат. Ұрлық істеп дәніккен, црлықты кәсіп еткен адам.

ҰРЛЫҚШЫЛЫҚ зат. Ұрлықты кәсіп етушілік.

ҰРЛЫҚЫ сын. Ұрланып жүретін, жасырын, құпия.

ҰРМА зат. Кесек белжырдап соғылған құрылыс; балшықтан құйылған қабырға.

Ұрма қалып. Соқпа қалыптардың жалпы атауы, цшында ою, бедері бар болат шыбық; қолдаубас. **Ұрма сөз.** жерг. Қалай болса, солай ойланбай айтыла алған сөз. **Ұрма толқын.** Теңіз (көл) толқынының жағада тікелей деформацияға цшырау құбылысы.

ҰРМА сын. Тоңмойын, нойыс, дүлей.

ҰРМАЛАУ сын. Нойыстау, тоңмойындау. // Нойыстау, тоңмойындау адам.

ҰРМАЛЫҚ зат. Нойыстық, тоңмойындық.

ҰРМАНДАЙ сын. Өнербақан, нойыс.

ҰРПАҚ зат. 1. Тұқым, журағат. 2. өлеум. Қоғамның қарайлас мезгілде дүниеге келген мүшелерінен тұратын топ. 3. Өмірдің жалғасы, болашағы. 4. Ел-жұрт, халық. 5. Бала-шаға. 6. Малдың тұқымы, тұяғы.

Ұрпағы жоқ. Ұрпақсыз, перзенті жоқ. **Ұрпақ қалдырмады.** Перзент сүймеді, баласы болмады. **Ұрпақ қамын ойлады.** Ел-жұртының, халқының қамын жеді. **Ұрпақ өсірді.** Перзент сүйді, црім-бұтақты болды. **Ұрпақтан-ұрпаққа жалғасты.** Келесі црпаққа дейін жетті, мира болып қалды. **Ұрпақ тарарды.** Ұрпағы жалғасты, црім-бұтақты болды.

ҰРПАҚ² зат. 1. Ұның еленгеннен кейін қалған қалдығы; кебек. 2. Жұқа нанға себілетін цн.

ҰРПАҚТА= ет. Өніп-өсу, өрістеп-даму.

ҰРПАҚТЫ сын. Ұрпағы өсіп-өндіген, црім-бұтақты.

ҰРПАҚТЫ² сын. Жайма қамырға цнның шектен тыс көп себілуі; црпағы көп.

ҰРПАҚТЫҚ зат. жерг. Нан жайғанда тақтайға себетін цла цн.

ҰРПАҚСЫЗ сын. Црім-бұтақсыз, тұқымсыз.

ҰРПАҚСЫЗ² сын. Жайма қамырға цнның аз себілуі; црпағы аз.

ҰРПАҚСЫЗДЫҚ зат. Ұрпағы жоқтық, црпағы өсіп-өбеген, црім-бұтақсыз болушылық.

ҰРПАЯ зат. көс. Ұрыққа қалдырылған жоңышқаның дәні алынбай сабағымен, яғни паясымен тұрғандағы қалты.

ҰРСУ Ұрс етістігінің қымыл атауы; зеку, жазғыру, соғу.

ҰРСЫҢҚЫРА= ет. Жазғырыңқырау, сөзін-кіреу.

ҰРСЫҢҚЫРАУ Ұрсыңқыра етістігінің қымыл атауы.

ҰРСЫС= ет. 1. Бір-біріне қатты сөз айту; сөзге келу. 2. Бір-біріне өкпелеп, ренжісу, қабақ шытысу.

ҰРСЫСУ Ұрсыс етістігінің қымыл атауы; бір-біріне қатты сөз айтысу, жанжалдасу, дауласу.

ҰРТ¹ зат. анат. <лат. bussa> 1. Жақ пен иекті тұтастырып тұратын езуден шығыштыққа дейінгі жердегі ет. 2. Етік тұмсығының (басының) екі жақ бүйірі.

Ұрт еті босады. Ұрты салбырап, жүдеді. **Ұрты мен мұрты бірдей май болды.** Әбден ішіп-жеп ықылық атты, аузы-басы майланды. **Ұртын алып, мұртына жалғады.** Жетпегенді етпен қулықпен жалғастыраанда айтылады. **Ұртына қан толды.** Қаны қарайып түптікті, қаһарына мінді. **Ұртын майлады.** Біреуді ішіп-сегізін, аузын алды. **Ұртын кептірді.** Менменсіді, кеудесін керді. **Ұртын шымшыды.** паралингв. Біреудің не өзінің жасаған цятты іске ішкі сезмін білдіргенде, өкіну т.б. көңіл күйді білдіруде қолданылатын ым-ишарат. **Ұрты суалды [солды].** Азып-тозды, жүдеп-жадады.

ҰРТ² сын. Бірбет, нойыс, дүңк.

Ұрт жігіт [ұрт адам]. Мінезі томырық, бірбет адам туралы айтылады.

ҰРТҚАЛ сын. жерг. Тентек, кері сөйлейтін кісі (адам).

ҰРТҚАЛТА зат. анат. Кейбір қалталылардың, кемірушілер мен тарманалуы маймылдардың цртында болатын қалта тәрізді қуыстар.

ҰРТТА= ет. Сұйық затты ауызға толтырып алып, бөліп-бөліп жцту, сіміру. 2. Ішімдік ішіп, қызып жүру.

Ұрттап ішіп, шайқап төкті. Ішіп-жеп, тәгіп шашу, ысырап ету.

ҰРТТАҒЫШТА= ет. Қайта-қайта црттау, үсті-үстіне црттау.

ҰРТТАҒЫШТАУ Ұрттағышта етістігінің қымыл атауы.

ҰРТТАЛ= ет. Сұйық заттың ауызға толтырылып, жцтылуы, сімірілуі.

ҰРТТАЛУ Ұрттал етістігінің қымыл атауы.

ҰРТТАМ сын. Бір црттарлық, бір жцтым.

[Бір] црттам су. Бір жцтым су, бір црттаған-дағы судың мөлшері.

ҰРТТАҢҚЫРАУ Ұрттаңқыра етістігінің қымыл атауы.

ҰРТТАС= ет. 1. Сұйық затты (су, црт т.б.) ауызға толтырып алып сімірісу. 2. Ішімдік ішісу, қосылып арақ ішу.

ҰРТТАСУ Ұрттас етістігінің қымыл атауы.

ҰРТТАТ= ет. 1. Бөліп-бөліп жцтқызу, сұйық затты ішкізу. 2. Ішімдік ішкізу, шарап беру.

ҰРТТАТҚЫЗ= ет. Сұйық затты (су т.б.) бөліп-бөліп жцтқыздыру, ішкізу, сімірткізу.

ҰРТТАТҚЫЗУ Ұрттатқыз етістігінің қымыл атауы.

ҰРТТАТУ Ұрттат етістігінің қымыл атауы.

ҰРТТАУ¹ Ұртта етістігінің қымыл атауы.

ҰРТТАШ² сын. Нойыстау, дүңктеу.

ҰРТТАШ зат. жерг. Бауыры ақшылдау, сырты қызыл түсті тиышқан.

ҰРТТЫ сын. Ұрты цлкен.

ҰРТТЫҚ зат. анат. Жеген затты цстап тұратын ауыз қуысының мүшесі.

ҰРТУ сын. жерг. Ұялашқ.

ҰРУ¹ зат. сөйл. **Ру.**

ҰРУ² Ұр етістігінің қымыл атауы. 1. Тоқпақтау, црғылау. 2. Сабау, таяқтау. 3. ауыс. Жығу, құлату, соғу.

ҰРУЛАС сын. сөйл. **Рулас.**

ҰРШОҚПАР зат. жерг. Қолшоқпар.
ҰРШЫҚ¹ зат. 1. Шүйкеленген жүннен жіп иіруге арналған аспап. 2. ауыс. Тоқтаусыз уақыт.

Ұршық иірді. Ұршықпен жүннен жіп ширатты.
Ұршық иіру. Ұршық аспабын айналдырып жүнді ширатып созу; жіп иіру. **Ұршық созды.** Жіп иірді.

ҰРШЫҚ² зат. анат. Жан-жануарлардың асықты жілігі мен ортан жілігінің түйіскен жеріндегі қозғалмалы сүйек.

Ұршық буын. Жамбас пен ортан жілік түйісі.
ҰРШЫҚБАЛЫҚ зат. зоол. Майда, ұсақ балық.

ҰРШЫҚБАС¹ зат. Шөп, егін мәшинелерінің шалғысын бекітетін жер.

ҰРШЫҚБАС² зат. Қорғасыннан құйылған немесе тастан қашап жасалған ортасы ойық, цршықты айналдырып тұратын бөлігі.

ҰРШЫҚБАС³ зат. анат. Ортан жіліктің үлкен дөңгелек бөлігі.

ҰРШЫҚТАЙ сын. 1. Ұршық сияқты. 2. ауыс. Ширақ, жеңіл.

Ұршықтай дөңгелеңді. Шыр көбелек айналды. **Ұршықтай үйірді [іірді].** а) Дөңгелектіп ала жөнелді. ә) Жұртты қаратты, игеріп алды. // Өмірдің өз заңдылығына бағындыру, дегенін істеу. **Ұршықтай үйірді.** а) Бір нәрсені игеріп әкетті. ә) Бағындырды, көндірді.

ҰРШЫҚТАЙЫН сын. **Ұршықтай.**

ҰРШЫҚША ұст. Ұршық тәрізді, цршық секілді.

Ұршықша үйірді [іірді]. Дөңгелектіп ала жөнелді. **Ұршықша [ұршықтай] иірді.** а) Емін-еркін меңгерді, иерді. ә) Тез, жеңіл қимылдады. б) Дегеніне көндірді, басын айналдырды. **Ұршықша үйірді.** Тез игеріп әкетті, күй-жарып кетті.

ҰРЫ зат. Ұрлықты кәсіп еткен адам.

Ұры алды. Қолды болды, ұрланды. **Ұрыға құрық берді.** Қарақшыны қолдап, дем берді. **Ұрыға құрық салдырмады.** Малды құрыға алдырмады, қырағы болды. **Ұры иттей.** Сұзанақтанып, сумаңдап. **Ұры иттей шұлатты.** Азан-қазан қылды. **Ұрының арты қуыс.** Сезігенді, қорықты. **Ұрының қолын кестірген.** Ұрыққа тыйым салған, црыны жасалаудың түрі. **Ұры сай.** Жықтыл-жықпылы көп жынысты сай. **Ұры тіс.** Тіс қабатының үстіңгі жағымен қабаттаса шыққан қосалқы тіс.

ҰРЫ-БӨРІ зат. Ұры-қары, жау.

ҰРЫДАЙ сын. Ұры сияқты.

ҰРЫҚ зат. 1. биол. <лат. embryo> Аталық және аналық жыныс жасушаларының қосылу үдерісі – црықтану нәтижесінде түзілген бір жасушалы жаспа ағза (зигота). 2. Тұқым; дән. 3. ауыс. Негіз, түп тамыр. 4. жерг. Ру, тек, ұрым-бұтақ.

Ұрық алмастыру. биол. Екпе өсімдіктерді бір жерге кезектестіріп өсіру әдістері. **Ұрық ауыстыру.** биол. Жатында пайда болған црықты екінші ағза жатынына орналастыру. **Ұрық жапырақшалары.** биол. <лат. strata germinalia> Ұрықтық дамудың гастрүляция кезеңінде бластуладан пайда болатын, маманданған жасушалар қабаттары (сыртқы қабат – эктодерма, ішкі қабат – энтодерма, ортаңғы қабат – мезодерма және оларды өзара байланыстаратын эмбрионалдық дәнекер ұлпасы – мезенхима). **Ұрық жолы.** биол. Пісіп жетілген црық өтетін түтік. **Ұрық көпіршігі.** биол. <лат. blastocystis, грек. blastos – бастама, cystis – көпіршік> Болшектену кезеңі нәтижесінде түзілетін, іші қуыс сүтқоректілер црығы. **Ұрық қандауыры.** биол. <лат. acrosoma, грек. acron – ұшы, soma – дене> Аталық жыныс жасушасы – сперматозоид басының құрамындағы құрылым. **Ұрық тамыршысы.** биол. Өсімдік тамырының црықтағы белгісі. **Ұрық түйіні.** биол. <лат. nodulus embryonicus> Сүтқоректілер црық көпіршігі (бластоциста) ішіндегі күңгірт түсті ірі жасушалардан (бластомерлер) құралған түйін (эмбриобласт). **Ұрық шашты.** Өніп-өсті, көбейді.

ҰРЫҚҚАП зат. биол. Жемістің тұқымды (црықты) қоршаған бөлігі.

ҰРЫ-ҚАРЫ зат. Ұрлық жасайтын, соны кәсіп ететін адам.

ҰРЫҚСАТ зат. сөйл. **Рұқсат.**

ҰРЫҚСАТСЫЗ сын. сөйл. **Рұқсатсыз.**

ҰРЫҚТАН=ет. Тұқым шашу, црық егу.

ҰРЫҚТАНДЫР=ет. Тұқым шаштыру, црық ектіру.

ҰРЫҚТАНДЫРҒЫЗ=ет. Тұқым шашқызу, црық еккізу.

ҰРЫҚТАНДЫРҒЫЗУ Ұрықтандырғыз етістігінің қимыл атауы.

ҰРЫҚТАНДЫРУ Ұрықтандыру етістігінің қимыл атауы.

ҰРЫҚТАНДЫРЫЛ=ет. Тұқым шаштырылу, црық ектірілу.

ҰРЫҚТАНДЫРЫЛУ Ұрықтандырылу етістігінің қимыл атауы.

ҰРЫҚТАНУ Ұрықтан етістігінің қимыл атауы; аталық және аналық жыныс клеткаларының қосылып, бір клеткалы црық-зиготаның түзілу процесі.

ҰРЫҚТЫҚ сын. Ұрық боларлықтай, црыққа тән.

Ұрықтық кезең. биол. Эмбриогенездің бастапқы кезеңі. **Ұрықтық ұлпа.** биол. <лат. mesenchyma> Ұрықтың алашқы дәнекер ұлпасы.

ҰРЫҚ-ШАРҚЫ зат. Ұрым-бұтақ, рух.

ҰРЫЛ=ет. 1. Қақтығу, соқтығу. 2. Таақ жеп, соққыға жығылу.

ҰРЫЛУ Ұрыл етістігінің қимыл атауы.

ҰРЫМ: ұлын Ұрымға [Ұрымге], қызын Қырымға [Қытайға] шұбыртты [зыттырды]. Ұрым-бұтағын бытыратып, тоз-тозын шығарды.

ҰРЫМТАЛ сын. 1. Жақын, жуық, таяу. 2. Қолайлы, ыңғайлы (жағдай).

Ұрымтал жер. а) Қолайлы жағдай, ыңғайлы жер. ә) Тұтқиылдан соқтығатын өкпе тұс, төте. **ҰРЫМТАЛДАУ** сын. Қолайлырақ, ыңғайлылау.

ҰРЫМТАЛДЫҚ зат. Қолайлылық, ыңғайлылық.

ҰРЫН=ет. 1. Бір нәрсеге қақтығу, тиісу, соқтығу. 2. ауыс. Бір пәлеге, жаманшылыққа душар болу, кездесу, кезігу. 3. ауыс. Ебін, оңтайын табу.

Ұрынарға [ұрынуға] қара таппады. Кімге соқтығарын білмеді, біреуге тиісуге ілік іздеді. **Ұрынып қалды.** Сәтсіздікке жолықты, қапыда қалды.

ҰРЫН: ұрын жіберді. этн. Айттырған қыздың аулына күйеу жігітті сый-сыяпатпен жасырын аттандырды. **Ұрын жіберу.** этн. Күйеуді айттырған қызға тойдан бұрын жеңгелеріне сыйлықтарын алып, қыздың аулына жасырын жөнелттіру салты. **Ұрын келді [барды].** этн. Айттырған қыздың аулына жеңгелеріне сый-сыяпат алып, жасырын келді. **Ұрын келу.** этн. Қалыңмалының біразын өткізгеннен кейін күйеудің жөн-жоралғысымен, сыйлықтарымен қыз аулына бірінші рет келуі.

ҰРЫНҒЫШ сын. Ұрынаш, тез бейімделгіш.

ҰРЫНДА=ет. Ұрын бару.

ҰРЫНДЫ: ұрынды жер. Ыңғайлы жер, қолайлы сағат.

ҰРЫНДЫР=ет. Душар ету, кезіктіру.

ҰРЫНДЫРУ Ұрындыру етістігінің қимыл атауы; душар ету.

ҰРЫНДЫРЫЛ=ет. Душар еткізу.

ҰРЫНКЕЗЕК сын. жерг. Немқұрайды.

ҰРЫНТ=ет. 1. Душар ету, кезіктіру. 2. Терлеу, иаршату.

ҰРЫНТУ Ұрынту етістігінің қимыл атауы.

ҰРЫНУ Ұрын етістігінің қимыл атауы.

Ұрынуға қара таппады. Өз-өзінен басына бәле тіледі, сеңдей соғысты, қағынды, құтырды.

ҰРЫНУШЫЛЫҚ зат. Кезігушілік, цшыраушылық.

ҰРЫНШАҚ сын. 1. Орынсыз біреуге тиісе беретін, соқтыға бергіш. 2. Жаңғалақ, тұзы жеңіл. // Жаңғалақ, соқтыққыш кісі. 3. Асау, алаңғасар, шәкес (ат).

Ұрыншақ ат. Қызба, соқтыққыш ат.

ҰРЫНШАҚТАУ сын. Жаңғалақтау, алаңғасарлау.

ҰРЫНШАҚТЫҚ зат. Жаңғалақтық, алаңғасарлық.

ҰРЫНЫС=ет. Қақтығысу, соқтығысу.

ҰРЫҢҚЫРА=ет. Сабаңқырау, цыммырық цымсаңқырау.

ҰРЫҢҚЫРАУ Ұрыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ҰРЫП-ЖЫҒУ Ұрып-жық етістігінің қимыл атауы.

ҰРЫП-ЖЫҚ=ет. Мерт қылып сабау, сылқмта өлімші қылып цру.

ҰРЫП-СОҒУ Ұрып-соқ етістігінің қимыл атауы; соққыға жығу, таяқтау.

ҰРЫП-СОҚ=ет. Соққыға жығып, жәбірлеу.

ҰРЫП-ҰРЫШ ұст. Ұрып-соғып, жәбірлеп.

ҰРЫС¹ зат. 1. Соғыс, шайқас. 2. Керіс, талас, жанжал.

Ұрыс дағдарысы. әск. Ұрыс қимылдары барысындағы шешуші кезең. **Ұрыс даласы.** Майдан даласы. **Ұрыс жоспары.** әск. Ұрыс қимылдарын жоспарлау жөніндегі құжаттар жиыны. **Ұрыс жүргізу.** Соғысу, црысқа шығу. **Ұрыс қимылдары.** әск. Қарулы күштердің барлық түрлерінің, бөлімдерінің, құрамаларының, бірлестіктерінің қойылған црыс тапсырмасын орындау барысында цымдасқан қимылдары. **Ұрыс қылды.** Наразылық білдірді, керісті. **Ұрыс мәшинесі.** әск. Түгелдей немесе жартылай сауыттанған, црыс жүргізуге, црыстық қимылдарды қамтамасыз етуге және әскерді басқаруға арналған қару-жарақ орнатылған шынжыр табанды немесе дөңгелекті өздігінен жүретін мәшине. **Ұрыс салды.** а) Қолма-қол црысқа кірісіп кетті, соғысты. ә) Жанжал шығарды. **Ұрыс сипаты.** әск. Белгілі бір црысқа тән жалпы сипаттар мен қасиеттердің және оның ерекшеліктері мен өзіне тән белгілерінің жиынтығы. **Ұрыс тиімділігі.** әск. Қарудың црыстық тиімділігі, оның әртүрлі жағдайдағы црыс тапсырмасын орындауға бейімделу деңгейі.

ҰРЫС²=ет. 1. Керісу, дауласу, жанжалдасу.

2. Қатты сөз айту, соғу. 3. Араздасу. 4. Соғысу, төбелесу, қырқысу. 5. Қуңкілдеп, жақтырмай сойлеу. 6. Ақыл айту, дұрыс жолға бағыттау. 7. Налу, қапа болу.

Ұрысып алды. Ешкім жоқта, оңашада кейді.

ҰРЫС-ЖАНЖАЛ зат. Дау, црыс, керіс.

ҰРЫС-КЕРІС зат. Дау-жанжал, сойқан.

ҰРЫС-ҚАҒЫС зат. Уақ-түйек, ілін-тартпа, кикілжің, шашу сөз.

ҰРЫСҚАҚ сын. Ашушаң, црысқұмар, керіскіш, шәкес мінезді.

ҰРЫСҚАҚТЫҚ зат. Ашушаңдық, жанжалқойлық, црысқұмарлық.

ҰРЫСҚАЛ сын. жерг. Ұрысқақ.

ҰРЫСҚАНСУ Ұрысқансы етістігінің қимыл атауы.

ҰРЫСҚАНСЫ=ет. Ұрысып, жекірген сияқты болу.

ҰРЫСҚЫШ сын. Ұрысқақ, ашуланшақ, керіскіш.

ҰРЫС-ТАЛАС зат. Дау-дамай, жанжал.

ҰРЫС-ТӨБЕЛЕС зат. Жанжал, қырғын, алыс-жұлыс.

ҰРЫСТЫҚ сын. Ұрысқа арналған, црысқа қатысты.

Ұрыстық атыс. әск. Штаттық оқ-дәрілермен штаттық қарудан нысаналарға ату; ату дайындығының жоғары формасы, армия мен флоттың жеке құрамын црысқа өте ұқсас жағдайдарда қаруды қолдануға цірету. **Ұрыстық барлау шолғыны.** әск. Маңдайшап алдында және батальон немесе ротаның қапталдарында жергілікті жерді және қарсыласты барлау цшін жіберілетін барлау органы. **Ұрыстық жабдықтау пункті.** Қару қабылдау, оқ-дәрі қорларын сақтау, оларды атысқа ішінара дайындау және олармен бөлімшелерді қамтамасыз ету цшін црыс қимылдары кезеңінде батальонда

(ротада) ұйымдастырылатын ұрыстық жабдықпау пункті.

ҰРЫСТЫР= ет. 1. Жанжалдастыру, керістіру. 2. Ұрысқыз, қатты сөз айтып, сөккізу. 3. Соғыстыру, шайқастыру, төбелестіру.

ҰРЫСТЫРУ Ұрыстыр етістігінің қымыл атауы.

ҰРЫСУ Ұрыс етістігінің қымыл атауы. 1. Жанжалдасу, керісу. 2. Соғысу, шайқасу, төбелесу.

Ұрысуға қара таппады. Ілік іздеді, сойқан салғысы келді.

ҰРЫСШЫЛ сын. Ұрысқұмар, басқаға тиіскіш.

ҰРЫСЫҢҚЫРА= ет. Ұрса тұсу, жазғырықырау.

ҰРЫСЫҢҚЫРАУ Ұрысыңқыра етістігінің қымыл атауы.

ҰРЫСЫС= ет. Сөзге келісу, жанжалдасу.

ҰРЫША ұст. Ұры сияқты.

ҰСА= ет. сөйл. **Ұқса.**

ҰСАҚ сын. 1. Кішігірім, майда, уақ. 2. ауыс. Тыннан құралған майда ақша. 3. ауыс. Қой-ешкі, уақ мал. 4. ауыс. Күйкі тіршілік, уақ-түйек. 5. ауыс. Қақ-соққа құмар, өсек-аянға мән бергіш (адам). 6. ауыс. Кішкентай, болмашы нәрсе. 7. Жұқалтаң, сіркіреп жатқан, майда (жаңбыр, қар). 8. ауыс. Мәңсіз, елеусіз, қарапайым.

Ұсақ адам. Біреудің мерейін көре алмайтын, іші тар кісі. **Ұсақ бұзақылық.** заң. <ағыл. small hooliganism>. Қылмыстық жаза қолданылатын бұзақылыққа жетекшілік етімілік құқық бұзушылық. **Ұсақ бүрлер.** биол. <лат. microvilli> Жасуша қабықшасы (плазмолемма) мен цитоплазмасының тым ұсақ өсінділері. **Ұсақ глиоциттер.** биол. <лат. microglia> Жүйке ұлпасының құрамында болып, қорғаныш қызметін атқаратын моноциттер туындысы. **Ұсақ қара.** Қой, ешкі сияқты уақ мал. **Ұсақ құмды саздақ.** Кейбір қасиеттерімен лёсқа ұқсас, бірақ көп қабатты, сазды, құмды, кейде қиыршық түйірлер түрінде болатын саздақ. **Ұсақ саудагер.** Ұсақ-түйек сатумен тын-тебенін тауып жүрген адам. **Ұсақ сезім.** бейн. Көрсекызарлық, желікпе сезім. **Ұсақ сөз.** Мәңсіз әңгіме, өсек-аян, пыш-пыш сөз. **Ұсақ топырақ.** Түйірлері өте ұсақ, 1 мм шамасынан да кіші болатын топырақ. **Ұсақ түйіршікті уылдырық.** Сазан, көксерке, қаракөз, табан, шортан, жайын сияқты балықтардан алынатын уылдырықтың түрі. **Ұсақ шабақ.** Тұқы тұқымдасына жататын ұсақ балық.

ҰСАҚЖАПЫРАҚТЫСЫН. Жатырағы майда. **Ұсақжапырақты ақсора.** өс. <лат. suaeda microphylla>. Өркендері күлгін түсті, жапырағы ұсақ, гүлі екі-үштен шоғырлана орналасқан сора туысына жататын бұта түріндегі біржылдық өсімдік.

ҰСАҚЖАПЫРАҚТЫЛЫҚ зат. биол. Топырақта цинк жетіспеуден болатын жеміс дақылдың кеселі.

ҰСАҚСЫН= ет. Менсінбеу, қанағат тұтпау. **ҰСАҚСЫНУ** Ұсақсын етістігінің қымыл атауы.

ҰСАҚТА= ет. 1. Майдалау, ұнтақтау, ұсату. 2. ауыс. Азындану, азып-тозу. 3. Ақшаны майдалау. 4. ауыс. Босату, жібіту. 5. ауыс. Тірішілік күйбеңнен аса алмау, қақ-соққа мән беру.

ҰСАҚТАҒЫШ зат. Мал азығын ұнтақтап бөлуге арналған машина.

ҰСАҚТАЛ= ет. 1. Майдалану, ұсатылу, ұнтақталу. 2. ауыс. Азындану, азып-тозу. 3. ауыс. Шашырау, әр тарапқа кету, шым-шытырық болу.

Ұсақталған тас. Табиғи жолмен үгілген немесе жасанды түрде әдейі майдаланған ұсақ тастар.

ҰСАҚТАЛУ Ұсақтал етістігінің қымыл атауы. 1. Майдалану, ұсатылу. 2. ауыс. Азындану, азып-тозу, күйбең тіршіліктен аса алмау.

ҰСАҚТАН= ет. Майдалану, азып-тозу, азындану.

ҰСАҚТАНУ Ұсақтан етістігінің қымыл атауы.

ҰСАҚТАС зат. Құрылыстық және жол жұмыстарына пайдаланылатын майдаланған тас.

ҰСАҚТАТ= ет. 1. Майдалату, ұсату. 2. Ақшаны майдалату, ірі ақшаны майда ақшаға айырба-стау. 3. ауыс. Азып-тоздыру, азындану, күйбең тіршілікке бой ұрғызу.

ҰСАҚТАТУ Ұсақтат етістігінің қымыл атауы.

ҰСАҚТАУ¹ сын. Майдалау, онша үлкен емес, кішірек.

ҰСАҚТАУ² Ұсақта етістігінің қымыл атауы.

ҰСАҚТАУШЫ зат. Жынысты уату, ұсақтау жұмыстарымен шұғылданушы маман.

ҰСАҚ-ТҮЙЕК зат. 1. Майда-шүйде (зат).

2. Кәкір-шүкір, қиқшы-сиқым, жеңіл-желпі. 3. ауыс. Кемшілік, қателік. 4. ауыс. Күнделікті күйбең, күйкі тіршілік.

Ұсақ-түйек дүкені. Күнделікті тұрмысқа қажетті майда-шүйде зат сататын сауда орны.

Ұсақ-түйек сатты. Күнделікті тұрмысқа қажетті майда-шүйде затпен сауда жасады. **Ұсақ-түйек шаруа.** Майда-шүйде тіршілік қамы.

ҰСАҚТЫҚ зат. Оншалықты маңызы жоқ, уақ-түйек, мәңсіз мәселелен шұғылдандырылық.

ҰСАҚТІКЕН: ұсақтікен жүзген. өс. <лат. calligonum spinulosum> Қирказондар тұқымдасы жүзген туысына жататын өсімдіктің түрі.

ҰСАҚ-ҰЛАН сын. Үлкенді-кішілі, азы-көпті, майда-шүйде.

ҰСАҚШЫЛ сын. Ұсақ-түйекке мән бергіш, елегіш.

ҰСАҚШЫЛДЫҚ зат. Ұсақ құлық, анау-мынауға, ұсақ-түйекке мән берушілік.

ҰСАТ= ет. 1. Майдалау, ұнтақтау. 2. Ақшаны майдалау.

ҰСАТ= ет. сөйл. **Ұқсат.** 1. Айнытпау, ұқсас ету. 2. ауыс. Жолын құғызу. 3. Балау, телу.

ҰСАТҚЫШ зат. Қатты заттың кесектерін ұсақ бөлшектерге айналырып ұсатуға, майдалауға арналған зертханалық не техникалық аспап.

ҰСАТТЫР= ет. Майдалату; ұсатқызу, ұнтақтау.

ҰСАТТЫРУ Ұсаттыр етістігінің қымыл атауы.

ҰСАТУ Ұсат етістігінің қымыл атауы.

ҰСАТЫЛ= ет. Майдалану, уатылу.

ҰСАТЫЛУ Ұсатыл етістігінің қымыл атауы.

Ұсатылу белдемі. кен. Жер қыртысының жарықтар мен жарықшақтар жүйесі кеңінен қамтыған белдемі.

ҰСАУ Ұса етістігінің қымыл атауы.

ҰСҚЫН зат. Әлпет, кескін, кейіп.

Ұсқыны жаман. Түрі үрейлі, адам көргісіз, келісіз. **Ұсқыны қашты.** Түрден түр қалмады, сұрқы кетті. **Ұсқының құрғыр!** қарғ. Сұры, тұрпаты келіспеген адамға айтылады.

ҰСҚЫНДЫ сын. Ұқсас, кескіндес, тұстес.

ҰСҚЫНСЫЗ сын. 1. Түрі жаман, бет-әлпеті келіспеген, реңсіз (кісі). 2. Жаман, ескі, жұптыны (зат, нәрсе). 3. Сұрқай, сұрқысыз (табиғат.) 4. Жазымсыз, жеккөрінішті. 5. стиль. Ақын бұл жерде қартая бастаған мосқал адамға қатысты айтып отыр.

ҰСҚЫНСЫЗДАН= ет. Түсі қашу, өңсіздену.

ҰСҚЫНСЫЗДАНУ Ұсқынсыздан етістігінің қымыл атауы.

ҰСҚЫНСЫЗДАУ сын. Кескінсіздеу, реңсіздеу, сұрқысыздау.

ҰСҚЫНСЫЗДЫҚ зат. 1. Кескінсіздік, реңсіздік, бет-әлпеттің келіспеушілігі. 2. Заттың, нәрсенің көнетоз, жұптыны болуы, көріксіздік. 3. Жағымсыз, жеккөрінішті әрекеттер.

ҰСТА зат. 1. Темірден неше түрлі бұйым жасап шығаратын қолөнері бар адам. 2. ауыс. Өнерлі, шебер. 3. ауыс. Тілмар, шешен. 4. ауыс. Белсенді, көшбасшы, белді (азаматы).

Ұста дүкені. Ұсталық қалыптау немесе ұсталық басалау жұмыстарын орындау үшін

жабдықталған орын; Ұстахана, ұстаның жұмыс істейтін шеберханасы. **Ұста көрген бала.** Тәлім-тәрбие көрген бала.

ҰСТА= ет. 1. Бір нәрсені қолмен қармап тұту. 2. Қолмен демеу, сүйеу. 3. Жармасу, уыстау. 4. Қолға түсіру. 5. Бір нәрсені бекітіп жібермеу. // Адамның өз бойын белгілі бір қалыпта көрсетуі. 6. Бір нәрсенің қолда болуы, кәсіп ету. 7. Бағып-қағу, өсіру, күту. 8. Бір затты бір жерге тұту, құру. 9. Бір затты қажетке жарату, кәдеге асыру, пайдалану. 10. Жазалап қамау, тұтқындау. // Қамап қою, торға салу. 11. Елді басқару, ие болу. 12. Жолын құу, қолдау, жолына түсу. 13. Еске сақтау, қадір тұту. 14. Жібермей тұру, тоқтату. 15. Көтеру, алдына алып отыру. 16. Адамның өзін ертірді жағдайда көрсетуі. 17. ауыс. Қалқан қылу, қорғану.

Ұстағанның қолында, тістегеннің аузында.

Кім көрінгенге жем болды, талапайға түсті. **Ұстап алды.** а) Қолға түсірді, тұтқындады. ә) Шап берді, бас салды. **Ұстаға – уысында, ашса – алақанында.** Дегенін қылды, білгенін жасады, бар билік өзінде.

ҰСТАҒАН зат. жерг. Ет турағанда қонақ қарап отырмас үшін берілетін кесек ет.

Ұстағандап беру. Етті ұсақтап турамай, кесек түрінде беру.

ҰСТАҒАНСЫ= ет. Ұстаған сияқты қымыл жасау.

ҰСТАҒЫШ¹ зат. Зат ұстау қабілеті бар бұйым.

ҰСТАҒЫШ² зат. жерг. Балық ұстайтын ау.

ҰСТАҒЫШ³ зат. жерг. Тұтқа.

ҰСТАҒЫШ⁴ сын. Ұстауға шебер.

Ұстағыш канал. с у шар. Құрғатылған егістікке сырттан жерасты ыза суының келуін тоқтататын канал.

ҰСТАД зат. ескікіт. Ұстаз, ақылшы.

ҰСТАЗ [ир. استاد] зат. 1. Тәлім-тәрбие, білім егетін оқытушы. 2. Белгілі бір өнердің түрін үйретуші. 3. Ақылшы, басшы.

Ұстаздан ғылым алды. Мүғалімнен ілім-білім үйренді, саудатын ашты. **Ұстаз [алдың] көрмеген.** Ұстаздан дәріс алмаған, оқымаған, сауатсыз. **Ұстаз тұтты.** Ұстазын деп санады.

ҰСТАЗДЫҚ зат. Оқытушылық, мүғалімдік, жетекшілік, басшылық.

Ұстаздық қылды [етті]. Бала оқытты, үйретті, мүғалімдік қызмет атқарды.

ҰСТАЗХАНА зат. Мектептегі мүғалімдер бөлмесі.

ҰСТАЛ= ет. 1. Қолға тұсу, қамалу, тұтқында-лу. 2. Пайдаланылу, жаратылу. 3. Ұстанылу, бағыт алу. 4. Қаражаттың, ақшаның белгілі бір бөлігінің аударылмай, бөлінбей қалуы, қолға берілмеуі. 200 теңге ұст алды.

Ұсталған шығын. экон. Өнімді өндіруге жұмсалатын ағымдағы шығын.

ҰСТАЛУ Ұстал етістігінің қымыл атауы.

1. Қолға түсірілу, тұтқындау, қамауға алыну. 2. Қолда болу, пайдаланылу.

ҰСТАЛУШЫ зат. заң. Қолға, қамауға түскен адам.

ҰСТАЛЫҚ зат. 1. Ұста өнерін кәсіп етушілік. 2. Шеберлік.

Ұсталық цех. тех. Тоқпақта соғып, соғылма жасайтын цех.

ҰСТАЛЫҚ-ҚАЛЫПТАУ: ұсталық-қалыптау цехы. тех. Ыстықтай қалыптайтын қосынды баспақта және көлденең соғу машинасында қалыптап, соғылма жасайтын цех.

ҰСТАЛЫМ зат. Фотоаппарат тетігінің ашылып-жабылу уақыты.

ҰСТАЛЫН= ет. 1. Қолға түсірілу. 2. Ақшаның белгілі бір бөлігінің берілмей, алынып қалуы.

ҰСТАЛЫНУ Ұсталын етістігінің қымыл атауы.

ҰСТАМ зат. Өзін-өзі ұстай білушілік.

ҰСТАМА¹ зат. Соқпа-соқпада ауыратын ауру, елірме мінез.

Ұстамасы ұстады. Ауырып қалды, ұстама ауруы қайталады.

ҰСТАМА² зат. **Қуғын.**

ҰСТАМАЛА= ет. Қауалап ұстай беру.

ҰСТАМАЛАУ Ұстамала етістігінің қимыл атауы.

ҰСТАМАЛЫ сын. Соқпа-соқпада ұстайтын, үйренішті талма (ауру).

Ұстамалы ауру. мед. <лат. epilepsy>. Қояншық, талма ауруы.

ҰСТАМДЫ сын. Байыпты, байсалды, сабырлы.

ҰСТАМДЫҚ зат. сөйл. 1. **Ұстамдылық.**

2. Беріктік, мықтылық.

ҰСТАМДЫЛЫҚ зат. 1. Байыптылық, байсалдылық, сабырлық. 2. псих. Адамның бойындағы жазғымды қасиет; өз тәртібін қадағалай білу, қызығалығы мен үстірт әрекетін тежей алу, оларды қолданыстағы тәртіп нормалары мен ережелеріне бағындыру.

ҰСТАМДЫРАҚ сын. Ұстамдылау, байсалдырақ, сабырлылау.

ҰСТАМПАЗ сын. Ұстағыш.

ҰСТАМСЫЗ сын. 1. Өзін-өзі ұстай алмайтын, шидамсыз. 2. Өзіндік ұстамы жоқ, тұрақсыз.

ҰСТАМСЫЗДЫҚ зат. 1. Өзін-өзі ұстай алмаушылық, шидамсыздық, сабыр сақтамаушылық. 2. Өзіндік ұстамы жоқтық, тұрақсыздық, бостық.

ҰСТАН¹ зат. жерг. Тіреу.

ҰСТАН²= ет. Бір нәрсеге жан-тәнімен берілу, соның жолын қуу.

Ұстанған діні. Діни наным-сенімі, тұтыған діні.

ҰСТАНЫМ зат. Нақты бір мәселеге көзқарас.

ҰСТАНУ Ұстан етістігінің қимыл атауы.

1. Бір нәрсенің жолын қуу, өмірлік ұстаным ету. 2. Үлгі түту.

ҰСТАҢҚЫРА= ет. Ұстағандай болу, ұстаған сияқтану.

ҰСТАҢҚЫРАУ Ұстаңқыра етістігінің қимыл атауы.

ҰСТАР: ат ұстар. көне. этн. Жаңа туған жас бала, ұл.

ҰСТАРА [ар. استره] зат. 1. Шаш алатын, сақал-мұрт қыратын өткір пышақ. 2. ауыс. Қылшылдаған, өткір.

Ұстараның жүзіндей. а) Аумалы-төкпелі, бірде олай, бірде былай. ә) Өткір, қайраған. **Ұстараның жүзінде отыр.** Өте қиын, қысылтаяң жағдайда қалу туралы айтылады. **Ұстараның жүзінде отырды.** Өте қиын, қысылтаяң жағдайда қалды. **Ұстара дүзі тимеген.** Сақал-мұрты көптен алынбаған.

ҰСТАРАСЫЗ сын. Ұстарасы жоқ, ұстара қолданбаған, ұстарамен алынбаған.

ҰСТАРЛЫҚ: ел ұстарлық. Ел билерлік, ие боларлық.

ҰСТАРТ= ет. 1. Жетілдіру, ұстау, шыңдау. 2. Әрі қарай айта түсу, қыздыру, орбіту.

ҰСТАРТУ Ұстарт етістігінің қимыл атауы.

ҰСТАС= ет. 1. Алысу, тіресу, төбелесу. 2. Біреумен байланысу, өштесу, тартысу. 3. Жанжалдасу, керісу. 4. Ұстауға көмектесу, болысу. 5. ауыс. Су бетіне мұз қатып, беки түсу.

ҰСТАСТЫ= ет. Қол ұстастыру, біріктіру, қосу.

ҰСТАСТЫРУ Ұстастыр етістігінің қимыл атауы; байланыстыру, біріктіру, жапсарластыру.

ҰСТАСУ Ұстас етістігінің қимыл атауы.

1. Алысу, тіресу, төбелесу. 2. Біреумен байланысу, тартысу, жағаласу.

ҰСТАТ= ет. 1. Қолға беру. 2. Екі затты бір-бірімен байланыстыру, бекіту. 3. Бір затты екінші затқа ілу, таңу. 4. Қамату, тұтқындату, түрмеге жаптыру. 5. Болымсыз түлғада жеткізбеу, қашу деген мағынаны білдіреді. 6. Болымсыз түлғада қолға түспеу, арман болу деген мағынаны білдіреді.

ҰСТАТҚЫЗ= ет. Қолға бергізу, қол тигіздіру, ұстаттыру.

ҰСТАТҚЫЗУ Ұстатқыз етістігінің қимыл атауы.

ҰСТАТТЫР= ет. Бір-бірінің қолынан ұстатқызу. 2. Байланыстыру, бекіту.

ҰСТАТТЫРУ Ұстаттыр етістігінің қимыл атауы.

ҰСТАТУ Ұстат етістігінің қимыл атауы. 1. Қолға беру, қолға тигізу. 2. Бекіту, байланыстыру. 3. Тұтқындату, қамауға алғызу, түрмеге жаптыру.

ҰСТАУ Ұста етістігінің қимыл атауы. 1. Бір нәрсені қолмен қармап тұту. 2. Белгілі бір жерде болуын қадағалау. 3. Қолға түсіру, қамау. // заң. Қамауға алу түрінде бұлтартпау шарасын қолдану туралы мәселені шешу, ұсталған адамның қылмысқа қатыстылығын анықтау мақсатында қылмыс жасады деп сезіктелген адамға қолданатын қысқа мерзімді мәжбүрлеу шарасы.

Ұстауға салу. Қамау, түрмеге жабу.

ҰСТАХАНА зат. Темірден әртүрлі заттар жасап шығаратын дүкен.

ҰСТЫН зат. 1. Үй құрылысының үстіңгі жағын көтеріп ұстап тұру үшін қойылатын тіреу, баған. 2. ауыс. Тірек, қорғаныш, тұғыр.

ҰСТЫНДЫҚ сын. Тірек боларлық, негізгі.

ҰСТЫНША зат. 1. Қатар бағанаша. 2. Бірінің астына бірі жазылған қысқаша жазулардың қатары.

ҰСЫН= ет. 1. Бір затты біреуге қолымен әперу. 2. Қолын беру. 3. ауыс. Белгілі бір атақ-дәреже алуға қолайлы деп табу, ұйауру, қалау. 4. Белгілі бір мақсатты жүзеге асыруға ұсыныс жасау. 5. Беру, сыйлау. 6. ауыс. Көрсету, таныту. 7. ауыс. Көздеу, нысанға алу, кезеу. 8. ауыс. Орын беру.

ҰСЫНАҚТЫ сын. сөйл. Өнерпаз, шебер.

ҰСЫНАБАЛЫ сын. Белгілі бір ұсыныстарды, пікірлерді қамтитын.

Ұсынабалы көрсеткіш. Белгілі бір ұсыныстарды, пікірлерді қамтитын көмекші құрал.

ҰСЫНҒЫЗ= ет. Бір затты біреуге әпергізу, қолын бергізу.

ҰСЫНҒЫЗУ Ұсынғыз етістігінің қимыл атауы.

ҰСЫНДЫР= ет. Белгілі бір атақ-дәрежеге, қызметке қолайлы деп таптыру, ұйарту.

ҰСЫНДЫРУ Ұсындыр етістігінің қимыл атауы.

ҰСЫНТ= ет. Ұсыныс жасату.

ҰСЫНТУ Ұсынт етістігінің қимыл атауы.

ҰСЫНУ Ұсын етістігінің қимыл атауы. 1. Бір затты біреуге қолымен әперу. 2. Бір мақсатты жүзеге асыруға ұсыныс жасау.

ҰСЫНЫҚТЫ сын. сөйл. **Ұсынақты.**

ҰСЫНЫҚТЫЛЫҚ зат. Іскерлік, пысықтық, шеберлік.

ҰСЫНЫЛ= ет. 1. Берілу, әперілу. 2. Белгілі бір мақсатты жүзеге асыруға ұсыныс жасау. 3. Белгілі бір атақ-дәреже, қызметке қолайлы деп табылу.

ҰСЫНЫЛУ Ұсыныл етістігінің қимыл атауы.

1. Белгілі бір қызметке тағайындалу, атақ-дәреже берілу; ұсыныс жасалу. 2. Пайдаланылу, пайдаға жаратылу.

ҰСЫНЫМ зат. экон. Рыноқтағы немесе тауар өндірушіні қанағаттандыратын тиімді баға бойынша өндіріліп, сатуға ұсынылуы мүмкін тауарлардың жиынтығы.

Ұсыным ауытқымасы экон. Сатушылар (сатушы) белгілі бір уақыт кезеңі ішінде түрлі бағамен сатуға ұсынатын тауарды немесе қызметтің мөлшерін көрсететін ауытқыма. **Ұсынымды молайту.** экон. Рыноқта кез келген бағамен ұсынылатын тауарлар мен қызметтердің көлемін ұлғайту; ауытқымалы ұсынымды оңа қарай сырғыту. **Ұсыным жер.** Жақын қашықтық. **Ұсыным факторы.** экон. Ресурстың қолда бар мөлшерін ұлғайту, оның сапасын арттыру немесе экономика үшін тауарлар мен қызметтерді көп мөлшерде өндіру мүмкіндігін жасайтын техникалық білімдерді кеңейту.

ҰСЫНЫМ: қол ұсыным. Өте жақын қашықтықты білдіретін халықтық өлшем.

ҰСЫНЫС¹ зат. Нақтылы тілек, тұжырымды пікір.

ҰСЫНЫС² зат. жерг. Қайырым, қатынас, аралас.

ҰТ= ет. 1. Екі жақ болып сайысқанда біреуі екіншісін тізе бүктіру, жеңу; пайда келтіру. 2. Соғыста, шайқаста жеңіп шығу, тізе бүктіру. 3. Бастырмалау, тықсыру. 4. Жол қысқарту. 5. Уақытты үнемді пайдалану. 6. Өз пайдасына шешу, пайда келтіру.

ҰТҚЫЗ= ет. 1. Ойыннан жеңілу. 2. Жол қысқарту.

ҰТҚЫЗУ Ұтқыз етістігінің қимыл атауы.

ҰТҚЫЗЫҢҚЫРА= ет. Жеңіліңкіреу.

ҰТҚЫР сын. Ұтымды, мазмұнды, өнімді.

ҰТҚЫРЛЫҚ зат. Ұтымдылық, мазмұндылық.

ҰТТЫР= ет. 1. Ойыннан жеңілу. 2. Біреуде есесі кету, есесін жіберіп алу. 3. Уақытты босқа кетіру.

ҰТТЫРУ Ұттыр етістігінің қимыл атауы.

ҰТУ Ұт етістігінің қимыл атауы. 1. Жеңу. 2. Біреуге есесін жібермеу. 3. Уақыттан озу, уақытты үнемді пайдалану.

ҰТЫҚ¹ зат. Ұтымды түйін, түйінді сөз.

ҰТЫҚ² зат. жерг. Ұрық, ру, сүйек.

ҰТЫҚТЫ сын. Ұтымды, үйлесімді, орынды.

Ұтықты сөз. Орамды, ұтымды сөз.

ҰТЫЛ= ет. 1. Екі жақ болып сайысқанда біреуінің екіншісіне тізе бүгуі, жеңілуі. 2. Соғыста, шайқаста жеңіліс табу, тізе бүгу. 3. Есесін жіберіп алу. 4. Шығындану, пайда көрмеу.

ҰТЫЛА= ет. 1. Бірінен соң бірі іліп әкету, жалтаруға мүмкіндік бермеу, бастырмалау. 2. Сатылау.

ҰТЫЛАС= ет. Бір-бірімен жалғасу.

ҰТЫЛАСУ Ұтылас етістігінің қимыл атауы.

ҰТЫЛАУ Ұтыла етістігінің қимыл атауы.

ҰТЫЛУ Ұтыл етістігінің қимыл атауы.

1. Жеңілу, мойынсыну. 2. Уақыт оздыру. 3. Шығындану, ұтылыс табу, пайда көрмеу.

ҰТЫЛЫҢҚЫРА= ет. Ұтылыс табыңқырау, жеңіліңкіреу.

ҰТЫЛЫҢҚЫРАУ Ұтылыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ҰТЫЛЫС зат. Ұтылып қалушылық, жеңіліс.

Ұтылыс тапты. Ұтылып қалды, жеңілді.

ҰТЫЛЫССЫЗ сын. Ұтылысы жоқ, ұтылмайтын.

Ұтылыссыз қарыз. Қарыз мерзімі бойынша барлық облигациялар ойналып, ұтатын қарыз.

ҰТЫМ зат. Нәтиже, қорытынды.

ҰТЫМДЫ сын. 1. Ұтықты, ұтқыр (сөз). 2. Тиімді, пайдалы.

ҰТЫМДЫЛЫҚ зат. Тиімділік, ұтқырлық.

ҰТЫМДЫРАҚ сын. Ұтықтылау, тиімдірек.

ҰТЫМСЫЗ сын. Мәнсіз, жөн-жосықсыз, тиімсіз.

Ұтымсыз сұраным. экон. Мақсатты түрде қарсы әрекет жасауды талап ететін, денсаулыққа зиянды тауарларға (темекіге, алкогольді ішімдіктерге б.) сұраным.

ҰТЫМТАЛ сын. Бір нәрсенің, не қимылдың тиімді, қолайлы жері.

ҰТЫҢҚЫРА= ет. 1. Жеңіңкіреу, жеңіске жетіңкіреу. 2. Өндіріп тастау, кетіру.

ҰТЫҢҚЫРАУ Ұтыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ҰТЫР зат. жерг. Жөні, реті, қисыны.

Ұтыры келген жерде. Орайы келгенде, сәті түскенде. **Ұтырын тапты.** Жөнін, ретін, қисынын келтірді.

ҰТЫРЛАС= ет. жерг. Бірлесу, жабылу.

Ұтырласып сөйлесу. жерг. Кезектесіп сөйлесу.

ҰТЫРЛЫ сын. жерг. 1. Ұтымды, ұтқыр. 2. Пайдалы, тиімді. 3. Ұтымтал, қолайлы.

Ұтырлы жерін тапты [күтті, тосты]. Қолайлы кезін, ұтымды сәтін пайдаланды.

ҰТЫС зат. 1. Сайысқа түсіп жеңіп шығу, жеңіске ие болу ісі. 2. Ұтып алынған пайда, түсім, олжа.

ҰТЫС=ет. Ойында алма-кезек ұту.

Ұтыстық қарыз. Ұтыс түрінде табыс төлетіні қарыз.

ҰШ зат. Бір нәрсенің таусылған жері, шеті, шегі.

ҰШ¹=ет. 1. Көкке көтерілу, аспанға шығып қалықтау, әуелеу. 2. Қанаты қату. 3. Желдің, дауылдың, құйынның әсерінен жерден бір көтеріліп, бір түсіп домалау. 4. Буланып, түтін болып, жоғары шығып таралу, жайылу. 5. Шаңу, шаңы шығу. 6. стиль. Қаны кеуіп, шолдеу, қаталау. 7. Шапшаң басып жүгіру, зымырау. 8. Ұшаққа мініп жету. 9. Оқ атылу. 10. Ағаш жапырағының желдің әсерінен түсіп қалуы. 11. ауыс. Ұмтылу, талаптану. 12. ауыс. Ән салынып, жыр айтылу.

Ұшарға қанаты жоқ. а) Тағат таппады, не қыларын білмеді. ә) Қолдан келер ештеңе жоқ, шарасыз, дәрменсіз. б) Аңсау, тағат таппай құту мағынасында. **Ұшар көл, қонар көгі тарылды.** Бұл жерде мекен еткен жері тарылды деген мағынада айтылып тұр. **Ұшарымды жел [ұшарын], қонарымды [қонарын] сай білсін [біледі].** Белгілі тұрағы жоқ, басы ауған жаққа босып жүру мағынасында. **Ұшарын жел, қонарын сай біледі.** Белгілі тұрағы жоқ, басы ауған жаққа босып жүрді. **Ұшатын құстай қомданды.** Қанатын жазды. **Ұшқан күс, жүгірген [жортқан] аң.** Қыбыр еткен жан-жануар. **Ұшқан құспен жарысты.** поэт. Жүрісіне, шабысына көз ілеспеді. **Ұшқан құстай шарықтады.** Аяғы-аяғына тимеді, заулады. **Ұшқан құстан озды.** Зымырады, жүйтікіді (жүйрік ат туралы). **Ұшқан [ызындаған] шыбынның ызыңы [даусы] естілердей [естілетін(дей), білінетін(дей)].** Бң-дың жоқ, тып-тыныш. **Ұшып түсті.** Құлады, жәлт ете қалды.

ҰШ²=ет. 1. Егіннің, өсімдік жемісінің суыққа ұрынып үсіп кетуі. 2. Суыққа ұрынып олу, қырылу.

ҰША¹ зат. Екі жамбастың үстіндегі қалың етті омыртқа мен сүбе қабырғалардың жиынтығы; сойылған малдың терісі, бас-сирағы, ішек-қарыны, өкпе-бауырынан басқа бөлігі.

Ұшанды сайла. этн. Сыйға лайықты сый қайтар деген мағынада айтылады.

ҰША² зат. жерг. Биік ағаштың ең жоғарғы қысы (ұшар басы).

ҰШАҚ зат. Аспан арқылы адам және жүк таситын әуе кемесі.

Ұшақ курсы. Меридиандардың бірі мен көлденең қышу кезінде ұшақтың бойлық осі арасындағы бұрыш. **Ұшақты басқару.** Ұшу аппаратын адам немесе борттық автоматтық құрылғылар кешені жүзеге асыратын басқару процесі.

ҰШАҚ-АНФИБИЯ зат. Суда да, құрлықта да қозғалуға ыңғайлы көліктік не әскери мәшине.

ҰШАҚ-НЫСАНА зат. әск. Ұшқышсыз ұшақ.

ҰШАЛА=ет. 1. Ұшаға бөлу. 2. ауыс. Түйінін шешу, саралау.

ҰШАН¹ зат. жерг. Желкенді қайықтың қлкен түрі.

ҰШАН² зат. жерг. Теңіз айдыны.

ҰШАН³ сын. 1. Ұшы-қыры жоқ. 2. ауыс. Көл-көсір, мол.

Ұшан дала. Кең дала, кең жазық.

ҰШАНДАҚ зат. көне. Ұшы-қыры жоқтық.

ҰШАН-ДАРИЯ сын. Көз жеткісіз, қысы-қыры жоқ, орасан көп.

ҰШАН-ТЕҢІЗ сын. 1. Ұлан-қайыр, шексіз-шетсіз. 2. Көл-көсір.

ҰШАР¹ зат. Биік ағаштың, таудың жоғарғы жағы.

Ұшар басы. Биік ағаштың, таудың т.б. ең жоғарғы қысы, төбесі.

ҰШАР² зат. зоол. <лат. pteromyini> Денесі жалтақтау, құйрығы қысқалау, алдыңғы

және артқы аяқтарын қалың жабылған жалтақ тері қаптары бар тийнге ұқсас жәндік.

ҰШАР: ұшар ит. зоол. Итбас жарқанаттың бір түрі.

ҰШАТ зат. жерг. Ішіне 4-5 шелек су сиятын екі жағында құлағы бар ағаш ыдыс.

ҰШБҰ есім. көне. Осы.

ҰШБЫР зат. Майдалайтын құрал.

ҰШҚАЛАҚ зат. Барлық өшекей ісіне тән қиыңды, қи тармақты, қи жапырақты өрнек.

ҰШҚАЛАҚ сын. 1. Ұйытқып соққан (жел). 2. ауыс. Жеңілтек, шошақай, тұштақай. 3. ауыс. Алып-қашпа, анық емес.

Ұшқалақ мінез. Алып-қашпа, жеңілтек, жаңғалақ мінез.

ҰШҚАЛАҚТА=ет. Ұшқалақтық көрсету, жеңілтектік жасау.

ҰШҚАЛАҚТАН=ет. Жеңілтектену, шошақайлану.

ҰШҚАЛАҚТАНУ Ұшқалақтан етістігінің қимыл атауы.

ҰШҚАЛАҚТАУ¹ сын. Шошақайлау, жеңілтектеу.

ҰШҚАЛАҚТАУ² Ұшқалақта етістігінің қимыл атауы.

ҰШҚАЛАҚТЫҚ зат. Жеңілтектік, шошақайлық, тұштақайлық.

Ұшқалақтық істеді [жасады]. Асықты, асығыстық жасады.

ҰШҚАНАҚ зат. Ұша қар, сирек жауған қар.

ҰШҚАРЫ сын. Байыбына бармай, жеңіл-желпі, үстіртін.

Ұшқары сөйлеу. Ойланбай айта салу.

ҰШҚАРЫЛАУ сын. Жеңіл-желпілеу, үстіртіндеу.

ҰШҚАРЫЛЫҚ зат. Істің байыбына бармай, үстіртін қимыл-әрекет жасаушылық.

ҰШҚАРЫРАҚ сын. Ұшқарылау, жеңіл-желпілеу.

ҰШҚАС=ет. Бір-бірімен жалғасу, ынтымақтасу.

ҰШҚАСУ Ұшқас етістігінің қимыл атауы.

ҰШҚАТ зат. өс. <лат. lonicera> **Ұшқат.** Ұсақ жапырақты бұта өсімдігі.

ҰШҚЫН зат. 1. Жалын шашқан ұсақ шоқ. 2. Ұшқындап жауған майда қар, қылау. 3. ауыс. Бір нәрсенің белгісі, нышаны, көрінісі. 4. Шашыранды, ұсақ зат. 5. ауыс. Болмашы, кішкене нәрсе.

6. ауыс. Қайрат-жігер. 7. ауыс. Махаббат, сезім.

Ұшқын жылтырады. Үміттенді. **Ұшқыннан өрт [от] шығады.** Болмашы нәрседен зор шатақ туады деген мағынада. **Ұшқын шашты [атты, шашырады, шықты].** Жарқырады, жайнады, жалын шашты.

Ұшқыны тиді. Кесір шарпуы іліп кетті.

ҰШҚЫНДА=ет. 1. Ұшқын болып қышу, қиыршықтау. 2. Алаулап көріну. 3. Көзінен қиқын шашу, жайнау.

ҰШҚЫНДАЙ сын. Ұшқын сияқты.

ҰШҚЫНДАЛ=ет. Ұшқын шашу, жалындау.

ҰШҚЫНДАЛУ Ұшқындал етістігінің қимыл атауы.

ҰШҚЫНДАН=ет. 1. Ұшқын шашу, алаулану. 2. Көзі жайнау, от шашу.

ҰШҚЫНДАНУ Ұшқындан етістігінің қимыл атауы.

ҰШҚЫНДАС сын. Ұқсас, бір сарынды.

ҰШҚЫНДАТ=ет. 1. Ұшқын шаштыру, қиқын қып шашырату. 2. Көзінен қиқын шашқызу.

3. ауыс. Бір нәрсенің белгісін, нышанын білдіру, үміттендіру.

ҰШҚЫНДАТУ Ұшқындат етістігінің қимыл атауы.

ҰШҚЫНДАУ Ұшқында етістігінің қимыл атауы. 1. Ұшқын болып қышу. 2. ауыс. Ұшқыны тию, пайда болу.

ҰШҚЫНДЫ сын. 1. Ұшқын атқан, қиқын-даған. 2. Жайнаған, қиқын шашқан өткір (көз).

3. ауыс. Жалынды, тегеурінді (сөз).

ҰШҚЫНДЫР=ет. Ушықтыру, шиеленістіру. **ҰШҚЫНДЫРУ** Ұшқындыр етістігінің қимыл атауы.

ҰШҚЫНТ=ет. Құтырту, қыздыру.

ҰШҚЫР сын. 1. Ұшатын, қышқын.

2. Жүрдек, қыла (поезд, самолет т.б.). 3. Жүйрік (ат). 4. ауыс. Тегеурінді, өткір, майталман.

5. ауыс. Шебер, бейім. 6. ауыс. Аумалы-төкпелі заман.

Ұшқыр аттай. Жұлдыздай ағатын жүйрік аттай.

ҰШҚЫРЛА=ет. 1. Ұштау, ширату. 2. ауыс. Шыңдау, жетілдіру.

ҰШҚЫРЛАН=ет. Өткірлену, ұшталу.

ҰШҚЫРЛАНДЫР=ет. Ұшқыр ету, ұштау, шыңдау.

ҰШҚЫРЛАНДЫРУ Ұшқырландыр етістігінің қимыл атауы.

ҰШҚЫРЛАНУ Ұшқырлан етістігінің қимыл атауы.

ҰШҚЫРЛАУ¹ сын. 1. Ұшқырырақ, өткірірек. 2. Жүйріктеу.

ҰШҚЫРЛАУ² Ұшқырла етістігінің қимыл атауы.

ҰШҚЫРЛЫ сын. Ұшталған, өткір.

ҰШҚЫРЛЫҚ зат. 1. Жүрдектік, шапшаңдық, қыпалық. 2. Жүйріктік. 3. ауыс. Тегеурінділік, өткірлік.

ҰШҚЫШ¹ зат. Ұшақ, тікұшақ сияқты әуе кемесін қышып басқаратын адам, пилот.

Ұшқыштар мектебі. Ұшқыш мамандығын оқытатын оқу орны.

ҰШҚЫШ² сын. Ұшуға бейім, ұшатын.

Ұшқыш кесірткелер. зоол. <лат. pterosauria> Ұшуға бейімделген диapsидті бауырымен жорғалаушылар отряды. **Ұшқыш шар.** Көлемі 3–4 текше метрге дейін болатын, сүтегімен толтырылған резеңке шар.

ҰШҚЫШТЫҚ зат. Әуе кемесін жүргізушілік.

ҰШПА¹ зат. жерг. Таудың ең биік жері, шың, құз.

ҰШПА² сын. 1. Ұшатын, қышып жүретін.

2. Жеңіл, қаңылтақ. 3. ауыс. Жеңілтек (мінез).

4. Тіз етпе, шықпа, қышқыр. 5. ауыс. Алып-қашпа (көңіл).

Ұшпа балықтар. зоол. Теңізде, мұхитта кездесетін және су бетіне шығып, ондаған, жүздеген метрге дейін қша алатын балық түрлері. **Ұшпа бұлт.** Түйдек-түйдек болып шоғырланған алашабыр бұлт. **Ұшпа жеміс.** бот. Өсімдік тұқымдары мен жемістерінің жел арқылы тарауға бейімделген түрлері.

ҰШПА³ зат. Шоқ-шоқ болып жөңкіген бұлт.

ҰШПАДАЙ сын. Ұша сияқты.

ҰШПАҚ зат. 1. діни. Бейіш, жұмақ. 2. ауыс. Бақытты өмір, шат тұрмыс.

Ұшағына жетті. Мұрат-мақсаты орындалды, бақытты болды. **Ұшаққа жеткізді.** Жарылқады.

Ұшаққа шығарды. Жарылқады, бақытқа жеткізді.

Ұшаққа шықты. Бақытқа кенелді, мақсатына жетті; арман-мақсатының бәрі орындалды.

ҰШПАЛЫ сын. 1. Ұшып кететін, қышып жүретін. 2. ауыс. Алып-қашқан.

ҰШПЫР зат. сөйл. **Ұшбыр.**

ҰШПҮТТА=ет. жерг. Шідерлеу, шідер салу.

ҰШТА=ет. 1. Бір нәрсені сүйірлеп қышып шығару. 2. ауыс. Шеберлік пен өнерлікті арттыру, жетілдіру, жақсарту.

ҰШТАЛ=ет. 1. Ұшы шығарылу. 2. Киімнің жең қышының шығарылуы. 3. ауыс. Жақсартылу, жетілдірілу, шыңдалу.

ҰШТАЛУ Ұштал етістігінің қимыл атауы.

1. Ұшы шығарылу. 2. Жақсартылу, жетілдірілу, шыңдалу.

ҰШТАН=ет. Үшкірлену, қышы шығу.

ҰШТАНҚЫРА=ет. Ұшын шығарыңқырау.

ҰШТАНҚЫРАУ Ұштанқыра етістігінің қимыл атауы.

ҰШПАТ зат. Ақ түсті тығыз мата.

ҰШТАС=ет. Ұласу, жалғасу.
ҰШТАСТЫҚ зат. Үйлесімділік, жарасымдылық.

ҰШТАСТЫР=ет. 1. Ұластыру, жалғастыру. 2. ауыс. Байланыстыру, қатар алып жүру.

ҰШТАСТЫРУ Ұштастыр етістігінің қимыл атауы. 1. Ұластыру, жалғастыру. 2. Байланыстыру. **ҰШТАСТЫРЫЛ**=ет. 1. Ұластырылу, жалғастырылу. 2. Байланыстырылу, қатар жүрілу.

ҰШТАСТЫРЫЛУ Ұштастырыл етістігінің қимыл атауы; байланыстырылу, қатар жүрілу.

ҰШТАСУ Ұштас етістігінің қимыл атауы. 1. Ұласу, жалғасу, байланысты болу. 2. Бірігу, қосылу.

ҰШТАТ=ет. 1. Ұшын шығару, сүйірлету. 2. Шөп жинау.

ҰШТАТУ Ұштат етістігінің қимыл атауы. **ҰШТАУ** Ұшта етістігінің қимыл атауы.

1. Ұшын шығару. 2. ауыс. Жақсарту, жетілдіру, шыңдау.

ҰШТАУЛЫ сын. Ұшы шыққан, ұшталған. **ҰШТЫ** сын. Ұшы бар, ұшы шыққан, үшкір.

ҰШТЫ-КҮЙДІ үст. сөйл. Біржолға, мүлдем, із-түзсіз.

ҰШТЫ-КҮЙЛІ үст. сөйл. **Ұшты-күйді.** Ұшты-күйлі жоғалды. Із-түзсіз жоқ болды, хабарсыз кетті. Ұшты-күйлі жоқ [болды]. Зымзия жоғалды.

ҰШТЫҚ зат. 1. Бір нәрсенің ұш жағы. 2. ауыс. Бір нәрсенің кішігірім бастамасы, шет-түпнағы.

Ұштығына шыға алмады. Шегіне жете алмады, шешімін таппады. **Ұштығын шығарды.** Шет-жағасын білдірді. **Ұштығы түгіл, пұштығы да жоқ.** Ештеңесі де жоқ, аты түгіл заты да жоқ деген мағынада.

ҰШТЫҚ² зат. жерг. Қаламұш.

ҰШТЫРМА зат. Қатты соққан жел, дауыл.

ҰШУ Ұш етістігінің қимыл атауы. 1. Самғау, қалықтау. 2. Әуеге ұшақ (зымыран т.б.) шығару.

Ұшу алаңы. Аэродром аумағының ұшақтардың ұшуы мен қонуы үшін арнайы жабдықталған және дайындалған бөлігі. **Ұшу жылдамдығы.** Ұшақтардың ұрыстық қасиеттерін сипаттайтын негізгі фактор. **Ұшу эшалоны.** Әуе бойынша жаңа аэродромдарға орналастырылатын авиациялық бөлім мен құрамалардың күштері мен құралдары.

ҰШЫҒАДАЙ сын. жерг. Ұшы-қыры жоқ. **ҰШЫҒУ** Ұшық етістігінің қимыл атауы; ишенісу.

ҰШЫҚ зат. Ұшындудан пайда болатын ауыз-мұрына шығатын бөртпе, суды жара.

Ұшық шықты. Суық тиіп не шынып, ерніне жара пайда болды.

ҰШЫҚ² зат. Дөңді-дақылды қырманды ұшырғанда шығатын жартыкеш жеңіл дән.

ҰШЫҚ³ зат. 1. Инеден қалған жіптің үзіндісі, үзгі. 2. ауыс. Бір нәрсенің шет-түпнағы, нышаны.

Ұшығына шықты. Бір нәрсенің шегіне жетті, шешімін тапты. **Ұшығын шығарды.** Шет-жағасын айтты, әңгіме бастады.

ҰШЫҚ=ет. 1. Ұшығу, қағыну, зақымдану. 2. ауыс. Шиеленісу, өрбіп-өршу.

ҰШЫҚ-ҰШЫҚ зат. этн. Ұшықпағанда айтылатын сөз.

ҰШЫҚБАС зат. Ортан жіліктің үлкен басы.

ҰШЫ-ҚИЫРЫ зат. Ол шеті мен біз шеті.

Ұшы-қиыры жоқ. а) Шексіз-шетсіз, ұлан-байтақ. ә) Есепсіз, сансыз, мол. **Ұшы-қиырына** [ұшы мен қиырына] көз жетпейді. Ұшы-қиыры жоқ, ұлан-байтақ.

ҰШЫ-ҚИЫРСЫЗ сын. 1. Шетсіз-шексіз, ұшы-қиыры жоқ. 2. ауыс. Көп, мол.

ҰШЫҚТА=ет. 1. Ауруды аластап емдеу. 2. ауыс. Сабақтап жаластыру, дамыту.

ҰШЫҚТАЛ=ет. Аластатылу, ем-дом жасалу.

ҰШЫҚТАЛ²=ет. Аяқталу, тәмамдалу.

ҰШЫҚТАЛУ Ұшықтал етістігінің қимыл атауы; аяқтау, тәмамдау.

ҰШЫҚТАТ=ет. Аластату, ем-дом жасату.

ҰШЫҚТАТУ Ұшықтат етістігінің қимыл атауы.

ҰШЫҚТАУ Ұшықтап етістігінің қимыл атауы; ауруды аластап емдеу.

ҰШЫҚШЫ зат. Ауруды ұшықтайтын адам.

ҰШЫН=ет. Бір нәрседен жеркеліп, тітіркеніп ауыру.

ҰШЫНДЫР=ет. Бір нәрсені әдейі ұшықтыру, өршіту.

ҰШЫНДЫРУ Ұшындыр етістігінің қимыл атауы.

ҰШЫНУ Ұшын етістігінің қимыл атауы.

ҰШЫП-ҚОН=ет. 1. Құстың ұшып-қонып жүруі. 2. Жеңілтекпену, шошаңдау. 3. ауыс. Бәйек боп, зыр қағу, құрдай жорғалау.

ҰШЫП-ҚОНБА сын. Жеңілтек, шошақай.

ҰШЫП-ҚОНУ Ұшып-қон етістігінің қимыл атауы.

ҰШЫР зат. көне. Диқандардың астық өнімінен беретін діңи салығы.

ҰШЫР=ет. 1. Құсты аспанға әуелету, қалықтау, жіберу. 2. Жел қағу, жел соғу. 3. Әуеге ұшақ шығару. 4. Қырмандағы астықты қауызын желдетіп тазарту. 5. ауыс. Лақтыру, екпіндете соғу, құлату, мерт қылу. 6. ауыс. Жарыққа шығару. 7. ауыс. Баптау, өсіріп-өндіру.

Ұшырып жіберді. а) Қамаудағы құсты тұғырынан босатып, көкке бағыттап еркіне жіберді. ә) ауыс. Адамды немесе затты қатты соғу, итеріп қалу арқылы, оқыс қылатты.

ҰШЫРА=ет. 1. Жүздесу, жолығу. 2. Кездесу, қырысу. 3. Бір қырсыққа тап болу, сәтсіздікке ұрыну, шатылу.

ҰШЫРАС=ет. 1. Кездесу, кез болу. 2. Жолығу, жүздесу.

ҰШЫРАСТЫР=ет. Кездестіру, жолықтыру.

ҰШЫРАСТЫРУ Ұшырастыр етістігінің қимыл атауы.

ҰШЫРАСУ Ұшырас етістігінің қимыл атауы; кездесу, жолығу, жүздесу.

ҰШЫРАТ=ет. 1. Кездестіру, жолықтыру. 2. Ұрындыру, қырсыққа тап қылу.

ҰШЫРАТУ Ұшырат етістігінің қимыл атауы.

ҰШЫРАУ Ұшыра етістігінің қимыл атауы.

1. Жүздесу, жолығу, кездесу. 2. Қырсыққа тап болу, сәтсіздікке ұрыну.

ҰШЫРҒЫШ зат. тех. Астық дәндерін қауыз-мекенінен айналдыратын желдеткішпен тазалауға арналған машина.

ҰШЫРМА зат. Желге ұшырып ойнайтын зат.

ҰШЫРМА² зат. жерг. Үйдің төбесіне салынған жеңіл жаздық шатыр.

ҰШЫРТ=ет. 1. Астықты қауызынан аршып тазарту. 2. Құйғыту, зырлату, жұйткіту.

ҰШЫРТУ Ұшырт етістігінің қимыл атауы.

ҰШЫРУ Ұшыр етістігінің қимыл атауы.

1. Құсты аспанға әуелетіп жіберу, самғату, қалықтау. 2. Әуеге ұшақ, зымыран т.б. шығару. 3. егін шар. Қырмандағы астықтың қауызын желдетіп тазарту.

ҰШЫРЫЛ=ет. 1. Әуеге шығарылу. 2. Астықтың қауызынан артылып тазартылуы.

ҰШЫРЫЛУ Ұшырыл етістігінің қимыл атауы.

ҰШЫРЫНДЫ зат. Астық ұшырудан шыққан ұшық, қауыз сияқты жеңіл-желпі заттар.

ҰШЫРЫС=ет. Астықты аршысып тазарту.

ҰШЫРЫСУ Ұшырыс етістігінің қимыл атауы.

ҰШЫС зат. Ұшып жүру қимылы.

ҰЙЫ=ет. 1. Аяқ-қолдың қан жәрмей қалудан жаны кетіп, қозғалтпай қалуы. 2. Жылы сүтке қатық салып, орап қойғаннан біраз уақыт өткеннен кейінгі айран болуы. 3. Қан айналымының

бұзылуынан қанның қойылып кетуі. 4. ауыс. Ден қою, илану.

ҰЮ Ұйы етістігінің қимыл атауы. 1. Аяқ-қолдың жаны кетіп, қозғалтпай қалуы. 2. Сүттің қиы. 3. Қанның қоймалжыңдануы.

ҰЯ зат. 1. Құс пен араның балапан басатын, бал жинап, ұрық салатын орны. 2. Белгілі бір заттарды шоғырландырып орнататын шұңқыр, тесік. 3. Күннің батар жері. 4. совет. Партия, комсомол комитеттерінің бастауыш ұйымы. 5. ауыс. Орын тепкен, қоныстанған жер (туған жер, мектеп, үй, отбасы). 6. ауыс. Бір нәрсеге ұйытқы болған негіз, шоғырланған жері.

Ұя басты. Ұя салып, балапан басты. **Ұя бұзбас.** бейн. Тірі жанға қиянаты жоқ, жуас. **Ұя бұзды** [бұзылды, бұзар]. а) Отбасының шырқын бұзды, ынтымағын кетірді. ә) Бір нәрсенің ордасын, негізін жойды. б) Берекені алды, ынтымақты кетірді. **Ұядан үш түлеген.** бейн. Ақиық, қыран құс. **Ұя салды.** а) Құс ағаш басына немесе үй қабырғасына қя жасады. ә) Қоныс тепті. **Ұя салу.** Құстардың жұмыртқа салып, балапан басып шығаруы үшін орын дайындап, қя жасауы (көктемнің аяғы мен жаздың басы).

ҰЯ¹ зат. физ. Электрлік және механикалық қосылысы бар кабельдік жүйені қосатын элемент.

ҰЯБАСАР зат. саят. Қыранның ұрғашысы.

ҰЯБӨРКІ сын. Тартыншақтау, именшектеу, орташа ғана деген мағынада.

ҰЯДАЙ сын. Жып-жинақы, шағын, жып-жылы.

ҰЯ-ЖАЙ зат. Мекен ететін орын.

ҰЯЛ=ет. 1. Бетінен оты шығып қызару. 2. Қысылу, қымтырылу. 3. Жүрексіну, батылы бармау. 4. Қорқу, тайсалу. 5. Арлану, намыстану. 6. Әдеп сақтау.

ҰЯЛА=ет. 1. Ұя салу, қя жасау. 2. ауыс. Жиналу, іркілу, толу. 3. Шұңқыр жасау, шұңқырлап қағу. 4. ауыс. Пайда болу, шырматып шықпау.

Ұялап себу. егін шар. Тұқымды топтап орналастырып себу.

ҰЯЛАН=ет. Ұя пайда болу, жиналу.

ҰЯЛАНУ Ұялан етістігінің қимыл атауы.

ҰЯЛАС сын. Бір қяда жатқан, бірге туған (құс, жан-жануар т.б.).

Ұялас [ұялы] бөрідей. Құш біріктірген, тобын жазбайтын. **Ұялас ит.** Бірге туған, ағайын, туысқан, жастайынан бірге өскен адамдар бір-бірін жақын тартады, көп қылықтары ұқсайды деген мағынада. **Ұялас өсімдіктер.** бот. Аталық гүлі, аналық гүлі немесе аталық жыныс мүшесі мен аналық жыныс мүшесі бірдей өсіп-жетілген өсімдік тобы.

ҰЯЛАТ=ет. 1. Шұңқыр қазып егу, дән егетін қя жасату. 2. ауыс. Жиналу, іркіту, толтыру. // Пайда болғызу.

ҰЯЛАТУ Ұялат етістігінің қимыл атауы.

ҰЯЛАУ Ұяла етістігінің қимыл атауы.

1. Шұңқырлап егу. 2. Ұя салу.

ҰЯЛҒАНСУ Ұялғансы етістігінің қимыл атауы.

ҰЯЛҒАНСЫ=ет. Ұялғандай болу.

ҰЯЛМАЙ-ҚЫЗАРМАЙ үст. Ешбір шімірік-пестен, қыластан.

ҰЯЛТ=ет. Біреуді қылауға мәжбүр ету, айыбын бетіне басып қаймықтыру, қызарту.

ҰЯЛТУ Ұялт етістігінің қимыл атауы; біреуді қылауға мәжбүр ету, қысылту.

ҰЯЛУ Ұял етістігінің қимыл атауы. Бетінен оты шығып, қызару, қысылу, қымтырылу. // псих. Адамның өз қылықтарының немесе қайсыбір дара-лық көріністерінің сол қоғамда қабылданған және оның өзі де қостайтын нормаларға, мораль талап-тарына іс жүзінде сәйкестеуін ұғынуы не сәйкеспеді деп білді нәтижесінде пайда болатын эмоция.

ҰЯЛШАҚ сын. 1. Ұялғыш, қяң. 2. ауыс. Меңіреу, құлазыған.

ҰЯЛШАҚТА=ет. Именіп қысылу, біреуге батып, ойындағысын айта алмау.

ҰЯЛШАҚТАН= ет. Ұялу, қяңдық көрсету, жасқану, имену.

ҰЯЛШАҚТАНУ Ұялашақтан етістігінің қимыл атауы.

ҰЯЛШАҚТАНДЫР= ет. Ұялашақ ету, қяңдандыру.

ҰЯЛШАҚТАНДЫРУ Ұялашақтандыру етістігінің қимыл атауы.

ҰЯЛШАҚТАУ¹ сын. Ұяң, қяңдау.

ҰЯЛШАҚТАУ² Ұялашақта етістігінің қимыл атауы.

ҰЯЛШАҚТЫҚ зат. Ұялғыштық, қяңдық, именшектік, жасықтық.

ҰЯЛЫ сын. 1. Ұясы бар, қя салынған. 2. Ұядан тұратын. 3. Ұялау арқылы жасалған, іске асырылатын. 4. Бір енеден туған, бір қяда өсіп-өнген. 5. ауыс. Қалың, қаулаған.

Ұялы байланыс тех. Телефон байланысының жетілдірілген кабельсіз жүзеге асатын түрі. **Ұялы бөрідей** [қасқырдай]. Бірге тобымен жүрген, тізе қосқан, алыссоғар, дырдай деген мағынада айтылады. **Ұялы көз**. Әдемі құлкен көз. **Ұялы телефон**. Белгілі бір ортадан байланысатын телефон жүйесі.

ҰЯЛЫҢҚЫРА= ет. Ұялан қалыпта болу, қысылу, қызарақтау.

ҰЯЛЫҢҚЫРАУ Ұялыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ҰЯЛЫС зат. Ұялуға тән қылық.

Ұялыс тапты. Ұялды, қысылып-қымтырылды, қызарақтады.

ҰЯЛЫС= ет. Қызарып-қымтырылысу, қялуға мәжбүр болысу.

ҰЯҢ сын. 1. Биязы, жұмсақ (жүн). 2. ауыс. Ұялаш, бұйығас. 3. Жасық, төменшік, именшек. 4. ауыс. Нәзік (сезім).

Ұяңдыбыс. лингв. Салдырдың басымырақ қатысуымен жасалатын дауыссыз дыбыс. **Ұяң жүзді**. Ұялаш, бұйығы. **Ұяң жүн**. Құрмадағы аралық және майда талшықтары бар жүн. **Ұяң мінез**. Мінезі ашық емес, бұйығы, именшек мінез. **Ұяң** [тұйық] жігіт. Сыпайы, сөзге сараң, тәрбиелі жігіт.

ҰЯҢДА= ет. Жұмсарту, майдалану, биязылану.

ҰЯҢДАН= ет. Ұяң болу, қялу, бұйығылану, именшектену.

ҰЯҢДАНУ Ұяңдан етістігінің қимыл атауы.

ҰЯҢДАС= ет. Ұяң дыбысқа айналу.

ҰЯҢДАУ¹ сын. Бұйығылау, қялашақтау.

ҰЯҢДАУ² Ұяңда етістігінің қимыл атауы.

ҰЯҢДЫҚ сын. Бұйығылық, қялашақтық, жасықтық, именшектік.

Ұяңдық істеді. Бұйығылық, именшектік танытты, жасықтық көрсетті.

ҰЯҢДЫЛЫҚ зат. Ұяңдық, қялушылық.

ҰЯҢҚЫ сын. Ұяң, бұйығы.

ҰЯТ зат. 1. Адам бойындағы ізгі қасиет, ар-намыс, адамдардың қарым-қатынас мәдениетіндегі ненің жақсы, ненің жаман екендігін түсіну және ажырата білуі. 2. псих. Адамның ұждан мен қоғамдағы моральдық принциптерге үйлеспейтіні жағымсыз, теріс қылық жасаған кезде байқалатын сезімі. 3. ауыс. Жарасымсыз, келіспейді деген мағынада.

Ұят болды. Бейбастақ іс істелді; ыңғайсыз болды. **Ұятқа қалды**. Өз атына кір келтірді; ұятты жынып қойды. **Ұятқа қалдырылды**. Масқара етті, жер қылды, қялтты. **Ұят қой**. Ұят болады. **Ұят пердесін жыртты**. поэт. Ұятты жинап қойды; ұятқа қалды, абыройы төгілді. **Ұят сақтады**. Ізет қылды, бой тартты. **Ұят сөз**. Боқандық, дөрекі сөз. **Ұяттан айырылды**. Ар-ұятты жынып қойды, ұяттан безді. **Ұяттан аттады**. Өз атына кір келтірді, ұяттан безді. **Ұяттан аттап кете алмады**. Ар-намысты сақтады. **Ұяттан безген**. Арсыз, ұятсыз. **Ұяттан беті күйді**. Ұятқа қалды, масқара болды. **Ұяттан өлді**. Қатты қялғаннан жерге кіріп кете жаздады. **Ұятты шүберекке түйді**. Ар-намысқа келер істен шімірікпеді. **Ұятты жоқ**. Ұяттан безген, ұятсыз, арсыз.

ҰЯТ-АР зат. **Ар-ұят**.

ҰЯТСЫЗ сын. Ардан безген, көргенсіз, әдепсіз. // Ұятты жоқ, ардан безген адам.

ҰЯТСЫЗДАУ сын. Арсыздау, ұятты жоқтау, әдепсіздеу.

ҰЯТСЫЗДЫҚ зат. Арсыздық, көргенсіздік, әдепсіздік.

ҰЯТСЫН= ет. Ұят деп білу, қялу, арлану.

ҰЯТСЫНУ Ұятсын етістігінің қимыл атауы.

ҰЯТТА= ет. жерг. Ұялту, ұятқа қалдыру.

ҰЯТТАУ сын. Сыықсыздау, қолайсыздау, ыңғайсыздау.

ҰЯТТЫ сын. 1. Ұятқа қалған. 2. Ұятты бар.

Ұятты болды. Ұялып қолайсыз жағдайда қалды.

ҰЯТТЫҚ; **ұяттығы жоқ**. Сөкет емес, ұят емес.

ҰЯТТЫЛАУ сын. Ұятты, ұятты бардай.

ҰЯТШЫЛ сын. сөйл. Намысқор, арышыл.

ҰЯТЫРАҚ сын. Сәл ұяттау. ыңғайсыздау.

ҰЯШЫҚ зат. Кішірек қя.

ҰЯШЫЛ сын. Ұяқұмар.

Ұяшыл масылдық. Әдетте жұмыртқаларын басқа құстарға салып, ұртағына қамқорлық жасауды басқа құстарға табыстау амалы.

Ұ

Ұ лингв. 1. Жіңішке, қысаң, еріндік дауысты дыбыс. 2. Осы дыбысты белгілейтін әріп.

ҰББЕ зат. миф. Орманда, өзен-көлдерде жүретін әйел адамдарға әртүрлі қорқынышты бейнеде көрінетін зиянкес, қасқой құс; мифологиялық персонаж [Байыры түсінік бойынша күн батқан соң, әйелдерді ұббі тиеді деп су алуға жібермейді; ұббі шикі өкпе, мыстан келтір бейнесінде бір түрден бір түрге ауысып көрініп отырады].

ҰБЕКТЕ= ет. сөйл. **Өбекте**.

ҰБРЕШІМ зат. көне. Шахматтың бір түрі.

ҰБШҢ зат. ескікіт. Үй-іші.

ҰБІ зат. Үй бұйымы, жиһаз, дүниеліктер.

ҰБЖІК зат. жерг. Құбыжық.

ҰБЛІ сын. Жиһазды, дүниеге толғы.

ҰЫР-ДҰЫР зат. Дабырлап, дүбірлеп шыққан әртүрлі дыбыс.

ҰЫРЛІ-ШҰЫРЛІ сын. Балалы-шағалы, ұрым-бұтақты.

Ұбірлі-шүбірлі бол! тілек. Бастарың өсіп көбейсін деген мағынадағы сөз. **Ұбірлі-шүбірлі болды**. Балалы-шағалы болды.

ҰЫРІНДІ-ШҰБЫРЫНДЫ сын. Балалы-шағалы.

ҰБІСТІР= ет. жерг. Жалғастыру, байланыстыру, жабыстыру.

ҰБІСТІРУ Ұбістіру етістігінің қимыл атауы.

ҮГҮ Үк етістігінің қимыл атауы.

1. Ұнтақтап, майдалап ұсақ бөлшектерге бөлу, түйіршектерге айналдыру. 2. Диірменде астықтан ұн тарту, ұнтақ жасау.

ҮГҮШ зат. Бір нәрсені үгетін адам.

ҮГІЛ= ет. 1. Үгітілу, майдалану, ұнтақталу. 2. Желіну, жемірілу. 3. ауыс. Таусылу, тауы шағылу, құйреу.

Үгіліп мүжілу. геол. Табиғи факторлардың әсерінен тау жыныстарының мүжілуі, химиялық өзгеріске ұшырауы.

ҮГІЛГІШ сын. Тез үгіліп кететін, үгілмелі.

ҮГІЛМЕЛІ сын. Мүжілгіш, үгілгіш.

Үгілмелі шірінді. биол. Борпылдақ қара шірік.

ҮГІЛТ= ет. Үгітілту, майдалау, ұнтақтау.

ҮГІЛТУ Үгіт етістігінің қимыл атауы.

ҮГІЛУ Үгіл етістігінің қимыл атауы. 1. Үгітілу, майдалану, ұнтақталу. 2. геол. Жер бетінде немесе оған жақын маңдағы температура ауытқуларынан, атмосфераның судың және организмдердің химиялық және механикалық әсерінен таужыныстардың бұзылуы мен химиялық өзгеріске ұшырау процесі.

Үгілу қыртысы. Көптеген факторлардың әсер етуі нәтижесінде магмалық, метаморфоздық және

шөгінді жыныстардың бұзылып, өзгеруінен пайда болатын борпылдақ жыныстар қабаты.

ҮГІЛҢКІРЕ= ет. Аздап үгілу, мүжіліңкіреу.

ҮГІЛҢКІРЕУ Үгілңкіре етістігінің қимыл атауы.

ҮГІМ: бір үгім. Түйіршік заттарды уатып майдалауға, ұсақтауға керекті мөлшері.

ҮГІН зат. сөйл. **Үгінді**.

ҮГІНДІ зат. Үгітілген, ұнтақталған зат.

ҮГІНДІРІК зат. Көмірді жинақтап көсеуге арналған құрал.

ҮГІНТІК зат. Жанатын заттардың қалдығы.

ҮГІРШІК зат. Ағашты сүйреу үшін қолданылатын құрал.

ҮГІС= ет. Үгітісу, майдаласу, ұнтақтасу.

ҮГІСУ Үгіс етістігінің қимыл атауы.

ҮГІТ зат. 1. Әңгіме, баяндама өткізу арқылы бұқараға саяси әсер етудің құралы. 2. Ақыл-кеңес.

Үгіт айтты. Үгіттеді, үгіт-насихат жасады, ақыл-кеңес берді. **Үгіт жүргізді**. Насихаттады, үгіттеді. **Үгіт өлен**, әдеб. Ықпал ету мақсатында жазылған өлен.

ҮГІТ= ет. 1. Бүтін нәрсені майдалау, ұсақтау, уақтау. 2. Сындыру, езу, жаныштау.

ҮГІТ-НАСИХАТ [лат. agitatio] зат. Белгілі идеяларды, ілімді, саяси теорияларды ұғындыру, тарату арқылы көпшілікке ықпал жасау, әсер ету ісі.

Үгіт-насихат технологиялары. Жалпы адамдардың сана-сезімін бақылап, арбауға бағытталған технологиялар.

ҮГІТТЕ= ет. Ақыл-кеңес айтып көндіру, жөнге келтіру.

ҮГІТТЕС= ет. Үгіт жасасу.

ҮГІТТЕУ Үгітте етістігінің қимыл атауы; үгіт жасау, үгіт-насихат жүргізу, көндіру.

ҮГІТТЕУШІ зат. Үгіт жүргізуші, үгіт айтушы.

ҮГІТТІК сын. Үгітке тән, соған қатысты.

ҮГІТУ Үгіт етістігінің қимыл атауы. 1. Бүтін нәрсені майдалау, ұсақтау. 2. Денедегі қабыршақ, түзды заттарды тырналап түсіру.

ҮГІТУШ зат. Бір нәрсені уатушы, ұсақтаушы адам.

ҮГІТШ зат. Көпшілік арасында үгіт жүргізуші, үгіт жасаушы адам.

ҮГІТШІЛІК зат. Үгітші болушылық.

ҮГІТЛ= ет. 1. Майдалану, ұсақталу, уақтау. 2. Мүжілу, желіну, ыдырау.

ҮГІТЛІГІШ сын. Тез үгітілетін, үгітіле беретін.

ҮГІТЛІ Үгітіл етістігінің қимыл атауы.

ҮГІТІНДІ зат. Үгілген, ұсақталған, майдаланған зат. // Үгілген, ұсақ, майда.

ҮДЕ зат. Мақсат-мұрат, талап-тілек деген мағынада.

ҮДЕ= ет. Бір нәрсе қарқынының қалыпты шамадан артуы; ұялау, күшею.

ҮДЕ: үдесінен [үдеден] шықты. Ойындағысын орындады, мұратына жетті.

ҮДЕЛІ сын. Мүдделі, мақсатты.

ҮДЕМ зат. Үдемелі қозғалыс, қарқын, ектің.

ҮДЕМЕ сын. Үдей түсетін, дамымалы.

ҮДЕМЕЛЕ= ет. Үдей түсу, үсті-үстіне даму.

ҮДЕМЕЛЕТ= ет. Үсті-үстіне үдете, дамыта түсу, күшейту.

ҮДЕМЕЛЕТУ Үдемелет етістігінің қимыл атауы.

ҮДЕМЕЛЕУ Үдемеле етістігінің қимыл атауы.

ҮДЕМЕЛІ сын. Еселеніп арта беретін, үсте-меленіп молая түсетін.

Үдемелі дауыс. толқыны. лингв. Дауыс. толқыны үздіксіз артып отыратын қозғалыс. **Үдемелі қозғалыс**. физ. Жылдамдығы үздіксіз артып отыратын қозғалыс. **Үдемелі салық** экон. Салық салынатын табыс мөлшерінің өсуіне қарай пайыздық тұрғыда өсіп отыратын салық.

ҮДЕМЕЛІК зат. Үдей түсушілік, дамығыштық.

ҮДЕМПАЗ сын. Жүйрік.

ҮДЕҢКІРЕ= ет. *Үдей тұсу, дамыңқырау, өсіңкіреу.*

ҮДЕР= ет. **1.** *Босу, асып-сасып жедел көшу.* **2.** *ауыс. Бұлттың түйіліп, жоңқи көшуі.* **3.** *ауыс. Қорқу, шошу.*

ҮДЕРЕ үст. *Жедел, тоқтаусыз, жаптай.*

Үдере көшті. а) *Түйенің теңін шешпей, қомын шешіп, бір қоныста ұзақ аялдамай жедел көшті.* ә) *Дамылыс, суыт көшті, жаптай көшті.*

ҮДЕРЛІ сын. *Сергек, серпінді.*

ҮДЕРМЕ сын. *Тоқтаусыз, жылжымалы, қозғалмалы.*

ҮДЕРМЕЛІ сын. *Тоқтаусыз, үздіксіз, ұзақ.*

ҮДЕРТ= ет. *Үдету, қарқындату, күшейту.*

Үдерте көшпді. *Асығыс көшпді.*

ҮДЕРТУ *Үдерте* етістігінің қимыл атауы.

ҮДЕРТІС= ет. *Қорқыту, шошыту, үркіту.*

ҮДЕРУ *Үдерте* етістігінің қимыл атауы.

ҮДЕРІЛ= ет. *Қарбаласу, қауырт қозғалу.*

ҮДЕРІЛУ *Үдерілі* етістігінің қимыл атауы.

ҮДЕРІМ зат. *Қозғалыс, бас көтеру, көтеріліс.*

ҮДЕРІС зат. **1.** *Қауырт қозғалыс, қарбалас.* **2.** *к і т ж а ң а. <лат. processus> Белгілі бір құбылыстың, күйдің өту, ауысу барысы.*

ҮДЕРІС= ет. *Шошу, қорқу.*

ҮДЕТ= ет. *Күшейту, қарқындату.*

Үдете желдету. *Өнімді жақсы сақтау үшін құрамы, ылғалдылығы және температурасы белгілі ауа мөлшерін айдап өткізіп отыру.*

ҮДЕТКІШ зат. *тех. Істің, қимылдың қарқынын күшейте, үдете түсілі, бейнелі сөздерді, бірыңғай эпитеттерді, ұқсас теңеулерді, мәндес сөздерді (синоним) тізбектеп келтіріп, ойды өзгеше әсерлі еткізіп жеткізу.*

ҮДЕТПЕЛІ сын. *Үдей тұскен, дамытпалы.*

ҮДЕТУ *Үдет* етістігінің қимыл атауы.

1. *Күшейту, өсіру, қарқындату.* **2.** *ә д б. Шешендік сөз қолдану тәсілі, бейнелі сөздерді, бірыңғай эпитеттерді, ұқсас теңеулерді, мәндес сөздерді (синоним) тізбектеп келтіріп, ойды өзгеше әсерлі еткізіп жеткізу.*

ҮДЕТІЛ= ет. *Күшейтілу, қарқындатылу.*

ҮДЕТІЛУ *Үдетілі* етістігінің қимыл атауы.

ҮДЕТІҢКІРЕ= ет. *Дамытыңқырау, өсіріңкіреу, күшейтіңкіреу.*

ҮДЕТІҢКІРЕУ *Үдетіңкіре* етістігінің қимыл атауы.

ҮДЕУ¹ зат. *физ. Жылдамдық қарқынының уақыт бірлігі ішінде өзгеруін көрсететін физикалық шама.*

ҮДЕУ² *Үде* етістігінің қимыл атауы; *күшею, өсу, қарқындау.*

ҮДІР¹= ет. *Жанталасу, қарбаласу.*

ҮДІР² сын. *жерг. Қыры.*

ҮДИРЕ= ет. *жерг. Өсіп-ону, көбею, тарау.*

ҮДИРЕЙ= ет. **1.** *Тікірею, ұрпию, күжірею.* **2.** *ауыс. Қорқу, зәресі ңшу.*

ҮДИРЕЙТ= ет. *Ұрпиту, күжірейту, тікірейту.*

ҮДИРЕЙТУ *Үдірейте* етістігінің қимыл атауы.

ҮДИРЕЙІС= ет. *Ұрпису, қорқысу, үркісу.*

ҮДИРЕЙІСУ *Үдірейіс* етістігінің қимыл атауы.

ҮДИРЕЮ *Үдірей* етістігінің қимыл атауы.

ҮДИРТ= ет. *сөйл. Үдерм.*

ҮДІРІМ зат. **Үдеріс** (құбылыс, күйдің өтуі, ауысу барысы).

ҮЖІРЕ зат. *жерг. Негізгі үйге жапсарластыра немесе тақау салынған үй-жайдың бір бөлігі; өтіре.*

ҮЗ= ет. **1.** *Бүтін, тұтас заттың, нәрсенің бір бөлегін қолмен жұлып алу, бөлектеу.* **2.** *Байланған жін, сым, арқан т.б. заттардың бөлініп қалуы.* **3.** *ауыс. Белгілі істі әрі қарай дамытпау, тоқтату.*

Үзіп-жұлып бара жатқан еш нәрсе жоқ. *Бүлініп, бұзылып, қираған түгі жоқ (жұбатату мәнінде айтылады).*

ҮЗБАРА зат. *зоол. <лат. cervus elaphus xanthopygus> Жұптұяқтылар отрядының бұғылар тұқымдасына жататын сүтқоректі.*

ҮЗБЕ¹ зат. *Шыңжыр және т.б. заттардың әрбір жеке түйіні, өзара тізбектеле байланысатын жеке-жеке бөлегі.*

ҮЗБЕ² зат. *қолөнер. Күміс, алтын белбеу-дің қиына бастырған темір бастырғы.*

ҮЗБЕ³ зат. *тамақ. Сүтке, сорпаға тісірілетін қамыр кесектері.*

ҮЗБЕЙ¹ үст. *Күнделікті, дағдылы.*

ҮЗБЕЙ² зат. *жерг. Қармаға қосылатын нан.*

ҮЗБЕКТЕ= ет. *Бөшкектеу, бөлек-бөлек ету.*

ҮЗБЕКТЕЛ= ет. *Үзлу, үзбек-үзбек болу, бөшкектелу.*

ҮЗБЕКТЕЛУ *Үзбектел* етістігінің қимыл атауы.

ҮЗБЕКТЕП-СОЗБАҚТА= ет. *Әне-міне деп сөзбұйдаға салу, созу.*

ҮЗБЕКТЕП-СОЗБАҚТАУ *Үзбектеп-созбақта* етістігінің қимыл атауы.

ҮЗБЕКТЕУ *Үзбекте* етістігінің қимыл атауы.

ҮЗБЕЛЕ= ет. *Қайта-қайта ұзу, бөлу; буынтық-буынтық етіп құрау, тізу.*

ҮЗБЕЛЕУ *Үзбеле* етістігінің қимыл атауы.

ҮЗБЕЛІ сын. *Үзілмелі, бүктемелі, құрамалы.*

Үзбелі білезік. *қолөнер. Шығыр, доғабас, ілмек тәрізді етіп соғып, бөлек-бөлек күмістерден жасалған білезік. Үзбелі домбыра. Құлағы мен басы сағағынан бүктетілетін, жол жүруге ығайлы, құрастырмалы домбыра. Үзбелі сырға. Бірнеше буынтықты сырға. Үзбелі түйме. Алтыннан не күмістен үзбелеп жасалған түйме, әшекей.*

ҮЗБЕН зат. *жерг. Кеспе көже.*

ҮЗБЕНТАЙ зат. *жерг. Нанын үзіп-үзіп салған көженің түрі; үзбен.*

ҮЗБЕСТЕН үст. *Үнемі, ұдайы, ылғи.*

ҮЗГІЗ= ет. *Буынның қатайып кеткен жерлерін тастау.*

ҮЗГІЗУ *Үзгіз* етістігінің қимыл атауы.

ҮЗГІЛЕ= ет. *Бір нәрсені, затты бөлектеу, үзіп-үзіп тастау.*

ҮЗГІЛЕУ *Үзгіле* етістігінің қимыл атауы.

ҮЗГІШ сын. *Үзілмас, үзуге шебер.*

ҮЗДІГУ *Үздік* етістігінің қимыл атауы.

ҮЗДІК¹= ет. **1.** *Үзік-үзік болу; әлсіреу, нашарлау.* **2.** *ауыс. Қарны ашу.* **3.** *ауыс. Ықыласы түсіп берілу, елжіреу, мейірлену.* **4.** *Қатты құмарту.*

ҮЗДІК² сын. *Елден асқан озат, озық, алдыңғы қатарлы; ерекше, айрықша, артық.*

Үздік баға. *пед. Оқушының біліміне қойылатын жоғарғы баға. Үздік оқушы.* *пед. Мектепте сабақты тек 5-тік бағаға оқитын озат оқушы. Үздік шықты. Озды, алды болды.*

ҮЗДІК-СОЗДЫҚ сын. **1.** *Аралары алыс-алыс созылған, ілгері-кейінді шұбатылған.* **2.** *Өз уақытында емес, ыргалып-жырғалып.* **3.** *Қысқа қайырылған немесе созылып айтылатын (әуен, ән).* **4.** *Үзіліссіз, тоқтаусыз.*

ҮЗДІКСІЗ сын. *Тынымсыз, үнемі, ылғи, толассыз.*

Үздіксіз білім беру. *Білімнің бір сатысы мен екінші сатысының жалғасып келуі, үздіксіз білім беру ісі.*

ҮЗДІКСІЗДІК зат. *Толассыздық, тынымсыздық.*

ҮЗДІКТЕН= ет. *Үзік-үзік болу, шашырау, бөліну.*

ҮЗДІКТІ: *үздікті сигнал.* *инф. Уақыт кезеңіне және өз деңгейіне қарай бөліп қамдастыру арқылы немесе уақытқа да, деңгейге де қарай үздіксіз белгілеп болу арқылы жасалған үздік-үздік элементтерден тұратын сигнал; дискретті сигнал.*

ҮЗДІКТІК зат. *Озаттық, озықтық, алда болушылық.*

ҮЗДІКТІР= ет. **1.** *Үзік-үзік ету, созу.* **2.** *Әлсірету, нашарлату.* **3.** *Қарнын аштыру, өзегін талдыру.* **4.** *ауыс. Құмарттыру.*

ҮЗДІКТІРУ *Үздіктіре* етістігінің қимыл атауы.

ҮЗДІКТІ-СОЗДЫҚТЫ сын. *Ілгері-кейінді шұбатылған созылған.*

ҮЗДІК-ҮЗДІК сын. *Ауық-ауық, анда-санда бір, бөлек-бөлек.*

ҮЗДІР= ет. **1.** *Бүтін, тұтас заттың, нәрсенің*

бір бөлегін қолмен жұлып алғызу. **2.** *Жібін шешу, босату.*

ҮЗДІРТ= ет. *Бүтін, тұтас заттың, нәрсенің бір бөлегін қолмен жұлып алғыздыру.*

ҮЗДІРТУ *Үздірт* етістігінің қимыл атауы.

ҮЗДІРУ *Үздір* етістігінің қимыл атауы.

ҮЗЕҢГІ¹ зат. *Көлікке міну үшін жасалған, ер-тұрман өзбелінің аяқ салатын бөлігі.*

Үзенгі [үзенгілес] жолдас [дос]. *Көп уақыт қызметтес болған, бірге жүрген қатарлас, замандас. Үзенгі қағысты. а) Ат үстіндегі адамдар бір-бірінен қалыспай қатарласып жүрді. ә) Еңбек жарысына түсіп, тайталасты. Үзенгісін тең басқан. Әділетті, әділ деген мағынада.*

ҮЗЕҢГІ² зат. *вет. Жықының қан алатын тамыр түрі.*

ҮЗЕҢГІ³ зат. *жерг. Баспалдақ.*

ҮЗЕҢГІБАУ зат. *этн. Үзенгіні ерге тағу үшін қалың қайыстан не былғарыдан екі қабаттан жасайтын айылбасты бау.*

Үзенгібау қағысты. *Ат үстіндегі адамдар бір-бірінен қалыспай қатарласып жүрді. Үзенгібауы алты қабат екен. Төкаппар, менменшіл, өр көкірек кісі туралы айтылады.*

ҮЗЕҢГІЛЕС¹ сын. **1.** *Бірге жүрген қатар-құрбы.* **2.** *Бірдей, тең.*

ҮЗЕҢГІЛЕС²= ет. *Қатарласу, тең тұсу.*

ҮЗЕҢГІЛЕСТІК зат. *Қатар-құрбылық, жолдастық.*

ҮЗЕҢГІЛЕСТІР= ет. **1.** *Үзенгі байластыру.*

2. *Қатарластыру, жақындастыру.*

ҮЗЕҢГІЛЕСТІРУ *Үзенгілестіре* етістігінің қимыл атауы.

ҮЗЕҢГІЛЕСУ *Үзенгілес* етістігінің қимыл атауы.

ҮЗЕҢГІЛІК зат. **1.** *Малдың қолының, яки алдыңғы аяғының арты, қолтық тұсы, жүрек тұсы, жысыққа үзеңгімен тебінгенде тиетін тұсы.* **2.** *ауыс. Сатының табан шегін жері, баспалдақ.* **3.** *ауыс. Адам табанындағы жалтақ сүйегі.* **4.** *ауыс. Аттың үзеңгі тұратын тұсына дейінгі, шамамен, жерден 1 метр шамасындағы биіктік.*

ҮЗЕР: *үзер болды. Құмар, ынтық болды.*

ҮЗУ *Үз* етістігінің қимыл атауы; *бүтін, тұтас заттың, нәрсенің бір бөлегін қолмен жұлып алу, бөлу, бөлектеу.*

ҮЗІК¹ зат. *этн. Киіз үйдің жоғарғы жағына, уықтың үстіне, туырлықпен астастарыла жабылатын киіз.*

ҮЗІК² зат. **1.** *Жіп, арқан сияқты заттың үзілген бөлегі.* **2.** *Белгілі бір заттың, не құбылыстың бөлшегі.*

ҮЗІК³ сын. *Үзілген, үзіліп, жұлынып қалған.*

ҮЗІК-ЖҰЛЫҚ сын. *Үзілген, жұлынған, бейберекет.*

ҮЗІК-КЕСІК сын. *Үзілген, кесілген.*

ҮЗІК-СОЗЫҚ үст. *Ілгері-кейінді, бірінен кейін бірі.*

ҮЗІКСІЗ сын. *Үзігі жоқ.*

ҮЗІКТЕМЕ зат. *Белгілі бір нәрсенің бір бөлігі, үзінді, фрагмент.*

ҮЗІКТІ сын. *Үзік жабылған, үзігі бар.*

ҮЗІК-ҮЗІК сын. *Үзілген, жұлынған, бөлек-бөлек.*

ҮЗІЛ= ет. **1.** *Жұлыну, түсіп қалу.* **2.** *Бөліну, кесілу.* **3.** *ауыс. Таусылу, біту, тоқтау.* **4.** *ауыс. Көз жұму, қайтыс болу.* **5.** *ауыс. Хабарсыз кету, қатыспай қалу.* **6.** *ауыс. Үздігу, ықыласы түсіп берілу, елжіреу.* **7.** *ауыс. Сөңу, ошу.*

Үзіліп кетті. *Өлді, жан тәсілім қылды.*

ҮЗІЛІПШ сын. *Үзіле беретін, үзілімпаз.*

ҮЗІЛГІШТІК зат. *Үзілімпаздық, үзіле беретіндік.*

ҮЗІЛДІ-КЕСІЛДІ үст. *Біржолата, ада-күде.*

ҮЗІЛДІР= ет. **1.** *Нақысына келтіріп ән шырқау.* **2.** *ауыс. Емірену, елжіреу.*

ҮЗІЛДІРУ *Үзділдіре* етістігінің қимыл атауы.

ҮЗІЛЕЛІ сын. *Үзілетін, үзілгінші.*

ҮЗІЛТ= ет. 1. Нақысына келтіріп, ән шырқау. 2. Әлсірету, қуатынан айыру. 3. а уыс. бейн. Әдемі көрінетіндей салбырату.

ҮЗІЛТУ Үзіт етістігінің қимыл атауы.

ҮЗІЛУ Үзіл етістігінің қимыл атауы. 1. Жұлыну, түсіп қалу. 2. Бөліну, кесілу. 3. а уыс. Таусылу, тоқтау, біту. 4. а уыс. Қайтыс болу, көз жұму.

ҮЗІЛІН= ет. сөйл. Үзілу.

ҮЗІЛІС зат. 1. Белгілі бір іс, жұмыстың тоқталатын аралық уақыты; кідіріс, тыныс, демалыс. 2. пед. Мектептегі әрбір сабақтың арасында берілетін 5–10 минуттық демалыс.

Үзіліс жариялады. кіт. Жиылыс, жиналыс, той-дүрмектің ресми өту барысы тамақтану т.б. үшін сәл уақытқа тоқтатылатын туралы айтты. **Үзіліс жарияланды.** кіт. Жиналыс, той-дүрмектің ресми өту барысы сәл уақытқа тоқтатылатын туралы хабарланды.

ҮЗІЛІССІЗ үст. Демалыссыз, кідіріссіз.

ҮЗІМ¹ зат. Бір заттың, нәрсенің үзіп алынған кішіне бөлегі.

ҮЗІМ² зат. сөйл. **Жүзім.**

Үзім суы. сөйл. Жүзім суы, шарап.

ҮЗІМДЕ= ет. Үзіп-үзіп бөлу, аз-аздап бөлшектеу.

ҮЗІМДЕУ Үзімде етістігінің қимыл атауы.

ҮЗІМШІЛІК зат. жерг. Жүзім өсірумен айналысушылық.

ҮЗІНДІ зат. Сөйлеген сөзден, шығармадан бөлініп алынған бөлшек.

ҮЗІП-ЖАР= ет. Бөліп-жару, үзіп-жүлу.

ҮЗІП-ЖАРУ Үзіп-жар етістігінің қимыл атауы.

ҮЗІП-ЖҰЛ= ет. 1. Үзіп-қашу. 2. Жырымылау, там-түмдеп алу.

ҮЗІП-ЖҰЛУ Үзіп-жұл етістігінің қимыл атауы.

ҮЗІП-СОЗ= ет. Ұзаққа созу, созбұйдаға салу.

ҮЗІП-СОЗУ Үзіп-соз етістігінің қимыл атауы.

ҮЗІП-ШАЛ= ет. Үзіп-қашу, жүре істеу.

ҮЗІП-ШАЛУ Үзіп-шал етістігінің қимыл атауы.

ҮЗІР¹ зат. көне. Тілек, өтініш.

ҮЗІР² зат. жерг. Ауру, науқас.

ҮЗІР³ зат. көне. Дөңел, сылтау, себеп.

ҮЗІРЕ зат. ескікіт. Жоғары, үсті.

ҮЗІР-МӘЗІР зат. Қалаан нәрсе, қолқа, тілек.

ҮЗІРНИЯЗ зат. ескікіт. Өтініш, тілек, қайыр сұрау.

ҮЗІРІ зат. ескікіт. Құзыры, қарауы, қарамағы.

ҮЗІС= ет. 1. Жеміс-жидек, қауын-қарбыз жинасу, үзуге көмектесу. 2. Ұрып-жығу, алысу.

ҮЗІСУ Үзісетістігінің қимыл атауы.

ҮЙ¹ зат. 1. Адам тұратын, мекендейтін баспана. 2. а уыс. Бірге тұратын адамдар, үй іші. 3. а уыс. Отбасы, шаңырақ. 4. Белгілі бір қоғамдық қажеттілік үшін пайдаланылатын орын, ғимарат. 5. жерг. Түрме.

Үй арқалау. этн. Жаман ырым; үйге арқасын беріп, сүйеніп тұру. **Үй баласы.** Үйдің ұсақ-түйек шаруасын атқаратын жеткіншек, жасөспірім бала. **Үй басы.** Әрбір үй. **Үй бастырды.** Дауыл, қатты жел тұрғанда киіз үйді аудармас үшін арқанмен бекітті. **Үй болды.** а) Өз алдына түтін түтетіп, бөлек үй болып шықты. ә) Отбасын құрды, үйленді. **Үйге алып істейтін жұмыс.** Фирма жұмыскерінің өндірістік ғимаратта емес, өзінің үйінде немесе шеберханасында орындайтын жұмыс. **Үйге жеткізіп беру.** Керекті затты, бұйымды тапсырыс бойынша үйге жеткізіп беру қызметі. **Үйге кір!** этн. Дәстүрлі қазақ мәдениетіндегі үйге келген, есік ашқан адамға қонақжайлық таныту, сый-құрмет көрсету нышанымен айтылатын сөз. **Үйге кірді.** Жаңа үй, баспана тұрызды. **Үйге сыймады.** Бір нәрсені ойлап, уайымдап, татам тауып отыра алмады, кіріп-шыға берді. **Үйге түсті.** а) Белгілі бір үйге қонақ боп келді, тоқтады. ә) жерг. Түрмеге түсті, абақтыға жабылып қалды. **Үйде жатқыз-**

бады. Мазаны алды, тыныштық бермеді. **Үйде жатты.** Ешқайда бармады, үйде болды. **Үйде жұмыс істейтін қызметкерлер.** Жұмыс берушімен өзінің материалдарымен және өзіндегі немесе жұмыс беруші бөлетін не жұмыс берушінің қаражаты есебінен сатып алатын жабдықтарды, құрал-саймандар мен тетіктерін пайдалана отырып, жұмысты өз еңбегімен орындау туралы жеке еңбек шартын жасасқан адамдар. **Үйден адым [қарыс] аттапнады.** Үйден шығармады, ешқайда жібермеді. **Үйден аттап шықпайды.** Ұзап ешқайда бармайды. **Үйден кетті.** Басқа жақта тұрды, бірге тұрмады. **Үйден шықпады.** а) Жиі келіп тұрды, араласты. ә) Бас көтермеді, тырт етпеді, қозғалмады. **Үйде отыру.** Жұмыс істемеу, бос болу. **Үйде тұрмайды.** Үйде жоқ, қыдырылмай, жұмысбасты. **Үйді басына көтерді.** Даурығып қатты сөйледі, шулады. **Үй жалдады.** Уақытша тұру үшін біреудің үйіне ақы беріп, тұрақтады. **Үй жануары.** Қолға үйретілген, адамға үйренген хайуанат. **Үй жапқандай қылды [жасады].** Үйіп-төзіп тастады, қарық қылды. **Үй жапты.** Үйдің төбесіне ағаш т.б. салды, үстін бекітті. **Үй жасауы.** Үй мүлкі, жиһаз. **Үй жоқ, күй жоқ.** Үйсіз-күйсіз, баспанасыз. **Үй жолдас.** а) Жан серік, айырылмас дос. ә) Жұбай, зайып. **Үй жығылды.** Киіз үйдің киіздері алынып, уықтары суырылып, шаңырағы түсіріліп, көшуге т.б. дайындалды. **Үй жықты.** Киіз үйдің керегелерін жинап, шаңырағын, уықтарын буып-түю. **Үй несі.** Үй қожасы, отағасы. **Үй комитеті.** Қоғамдық негізде жұмыс істейтін орган, мемлекеттік және қоғамдық тұрғынүй қорын және оның сақталуын қамтамасыз етуді басқаруға халықты қатыстырудың бір формасы. **Үй көрмеді.** Үнемі түзде болды. **Үй қояны.** Үй жағдайында өсірілетін қоян. **Үй кісісі.** Үй-жайға ие өйел туралы айтылады. **Үй құстары.** Тауық, құркетауық, құрек пен қаз сияқты үй жағдайында ұсталатын құстар. **Үй қызметкерлері.** Жұмыс беруші – жеке тұлғаларда үй шаруашылығында жұмыс істейтін (қызмет көрсететін) жеке еңбек шартын жасасқан қызметкерлер. **Үйлердің қирау дәрежесі.** т.ех. Ғимараттың беріктігін, сыртқы әсерге қарсы тұру қасиетін анықтайтын шама. **Үй мүлкі.** Үй ішінің жиһазы, ұсақ-түйек дүниесі. **Үй орындай.** Аумағы шағын, оңша үлкен емес. **Үй өсімдігі.** Үй жағдайына бейімделген өсімдік. **Үй салды.** Баспана тұрғызды. **Үй сәндеу.** жаңа. Үйдің ішіндегі жиһазды, ішкі безендіру мен жөндеуін үйлесімді етіп әртүрлі талғамға сәйкес әсемдеу өнері. **Үй сынығы.** этн. Қалыңмалдың үстінен қосылып берілетін кәде. **Үй тапсырмасы.** пед. Шәкірттің, оқушының сыныптан тыс, үйде орындап келуі үшін берілетін тапсырма. **Үй тұтқыны.** **Үйқамақ.** **Үй тышқаны.** Үйде, ғимараттарда ит салатын ұсақ жыныс кеміргіш аң, **Үй тігу.** а) Киіз үйді құру, қоныстану. ә) этн. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы үлкен той жасап, ас беру салтанатында жасалатын рәсім. **Үй тіршілігі.** Үй шаруасының әрекет қамы. **Үй шаруасы.** Әрбір үйдегі күндегі атқарылатын іс. **Үйінен кісі үзілмейтін.** Келімді-кетімді қонағы көп, адамдар келіп-кетіп жататын. **Үйін кеңейтті.** а) Тұртып жатқан үйіне бөлме қосып салды, үлкейтті. ә) Пәтерін көп бөлмелі пәтерге ауыстырды. **Үйінде шымылдығың желбіреп тұр ма?** экспр. Үйінде жас келіншегің күтіп отыр ма деген мағынада асығып-аттыққан кісіге айтылатын өзіл. **Үйің күйгір!** қ а р ғ ы с. Отаның бұзылғыр деген мағынада. **Үйіңнен ит жаланып шықпайды.** Үйінде ит жейтін де ас жоқ деген мағынада. **Үйіңнен ит жаланып шықпайтын.** Барып тұрған сараң, ешкімге түк бермейтін (адам). **Үйіңнен үркіп шыққыр!** қ а р ғ ы с. Қуғын, тұртқ-тұртпек көгір. **Үйіңнің төбесінен күйкентай ебелектегір!** қ а р ғ ы с. Кім көрінген басынып, әркім мазақ еткір! **Үйі сынық.** Әйелі жоқ еркек туралы айтылады. **Үйі түсу.** Саулықтағы жатыр түсу кінәраты. **Үй іші.** Бір отбасындағы барлық жан, үй адамдары, отбасы мүшелері. **Үй ішінен үй тіккен.** Мекемеде, жұмыс орнында тікелей башылыққа бағынбай, өз алдына әрекет жасаған адамдар, қыз-

меткерлер туралы айтылады. **Үй іші түгел, отбасы аман ба?** этн. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы алыстан, көптен көрмеген таныс, жақын, жүрағаттарымен амандық-сәулық сұрау түрі.

ҮЙ²: үйіне жетті. Ит бір жасқа толды.

ҮЙ= ет. 1. Затты, нәрсені бір жерге төбе қылып жинау, топтау. 2. а уыс. Көп, мол қылу, үйіп-тоғу.

ҮЙБАЙ од. сөйл. **Ойбай.**

ҮЙБИДАЙЫҚ зат. өс. <лат. lolium> Ма-лазығындық дақылға және арамшөпке жататын біржылдық, екіжылдық немесе көпжылдық өсімдік туысы.

ҮЙГІЗ= ет. Үйіп қойғызу.

ҮЙГІЗУ Үйгіз етістігінің қимыл атауы.

ҮЙГІШТЕ= ет. 1. Қайта-қайта үю, көп етіп үю. 2. а уыс. Үйіп-тоғу, төнеу.

ҮЙГІШТЕУ Үйгіште етістігінің қимыл атауы.

ҮЙДЕЙ сын. 1. Үй сияқты. 2. а уыс. Көлемі үлкен, зор.

ҮЙДЕК-ТҮЙДЕК үст. Тобымен, топ-топ, түйдек-түйдек болып.

ҮЙДІР= ет. Біреуге үйгізу, төбе қылып жинау.

ҮЙДІРУ Үйдір етістігінің қимыл атауы.

ҮЙДІ-ҮЙ үст. Үй сайын, үй басы.

ҮЙЕЗ зат. Түйе малының тұрмай үйелеп жатып қалатын дерті.

ҮЙЕЗ¹ зат. сөйл. 1. **Үезд.** 2. Үезд бастығы, болыс.

ҮЙЕЗ² зат. жерг. Сыыр шірілген жердің тезегі.

ҮЙЕЗДЕ= ет. Күннің ыстық кезінде жылқының, қойдың шыбыннан, бөгелектен қорғанып, тұмсығын бір-бірінің көлеңкесіне жасырып, топтанып тұрды.

ҮЙЕЗДЕС= ет. Сүйкенісіп, бастарын бір-бірінің бауырына тығысып топтанып тұру.

ҮЙЕЗДЕТ= ет. 1. Үйіру, топтау. 2. а уыс. Үйіп-тоғу.

ҮЙЕЗДЕТУ Үйездет етістігінің қимыл атауы.

ҮЙЕЗДЕУ Үйезде етістігінің қимыл атауы.

ҮЙЕЗНАЙ [ор. уездной] зат. көне. сөйл. Үезд бастығы.

ҮЙЕК¹ зат. 1. Тіршілікке, тұрмысқа табиғаты қолайлы, күні жылы, шөбі шүйгін жер. 2. а уыс. Жаны жайсаң, жайдары.

ҮЙЕК² зат. Малдың, аңның тамағынан бастап, көктей шапқа дейін созылатын, 5–6 елідей жалпақ тері; жануарлардың құрсақ бұлшық етінің бітісу шегі.

ҮЙЕК³ зат. Жердің ойша осьтері өтетін нүктелер; полюс.

ҮЙЕКІЗДЕНУ зат. хим. Кристаллмандық катиондар мен аниондардың өзара әрекеттесуінің үйектену мен қарсы үйектену аралық түрі.

ҮЙЕКТЕПШ зат. Петрографиялық микроскоптарда үйектелген жарық алу үшін қолданылатын құрал.

ҮЙЕКТЕЛПШТІК зат. хим. 1. Атомдардың, молекулалардың, иондардың сыртқы электр өрісінде диполь моментіне ие болу қабілеті. 2. Диполь моментінің шамасы.

ҮЙЕЛЕ= ет. Ойыстау жерге, шұңқырға шалқасынан жатып қалған малдың өз бетімен тұра алмауы.

ҮЙЕЛЕҢ сын. Жұтаң, күйсіз.

ҮЙЕЛЕТ= ет. 1. Шалқасынан түсіру, тұрғызбау. 2. сөйл. Үйелету.

ҮЙЕЛЕТУ Үйелет етістігінің қимыл атауы.

ҮЙЕЛЕУ Үйеле етістігінің қимыл атауы.

ҮЙЕЛМЕЛІ-СҮЙЕЛМЕЛІ сын. Бір отбасындағы бір-біріне жасы, бойы жағынан телелес; туысқан, ағайын.

ҮЙЕЛМЕН сын. Үйелменді-сүйелменді жан-дар, отбасы.

ҮЙЕЛМЕНДЕЙ сын. Сомадай, дәу, үлкен.

ҮЙЕЛМЕНДІ сын. Бір-біріне туыс, жақын, ағайында, бауырлас.

ҮЙЕЛМЕНІМЕН үст. *Түп-түгелімен, тұяқ-тұқиянымен.*

ҮЙЕМЕ сын. Бетімен-бет болып толған, ұстiне мол етiп, қомақпалып үйiлген.

ҮЙЕМЕЛЕ=ет. Үйiп салу, тым көп салу.

ҮЙЕМЕЛЕТ=ет. Үйеме-үйеме ету.

ҮЙЕМЕЛЕТУ Үйемелет етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙЕМЕЛЕУ Үйемеле етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙЕҢКІ зат. өс. <лат. асег> Жапырағы қалақша тәрізді, жалпақ болып келетін ағаш.

ҮЙ-ЖАЙ зат. 1. Тұрмысқа қажетті шаруашылық жағдай. 2. Тұрғын үйдегі (тұрғын жайдағы) жеке ішкі кеңістік.

ҮЙКЕ=ет. Бір нәрсені екінші нәрсеге ысу, жану.

ҮЙКЕК зат. жерг. Ошақтан, оттан түсірілген қазанның орнықты тұруы үшін астына дөңгелентіп қою үшін жасалатын тұғыр.

ҮЙКЕКТЕ=ет. Қайта-қайта үйкелу, көп үйкеу.

ҮЙКЕКТЕУ Үйкекте етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙКЕЛ=ет. Бір заттың екінші бір затқа сүйкеліп, ысылуы; жанасу, жанылу, түйісу.

ҮЙКЕЛДІ зат. жерг. Қарақұрт шаққан адамды, малды оқығанда салатын құмырсқа.

ҮЙКЕЛЕ=ет. Бір нәрсені екінші нәрсеге ыспалау, ысу.

ҮЙКЕЛЕТ=ет. Үйкеткізу, сүйкелету.

ҮЙКЕЛЕУ Үйкеле етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙКЕЛҮ Үйкел етiстiгiнiң қимыл атауы; ысылу, жанылу, сүйкелу, қажалу.

ҮЙКЕЛІС зат. 1. Бір заттың басқа, екінші затқа үйкеліп, тиіп өтетін қозғалысы. 2. физ. Қатты дене лер арасындағы олардың түйіскен жерлерінде пайда болатын және денелердің түйісу жазықтығындағы бағытта салыстырмалы жылжуына бөгет жасайтын механикалық өзара әрекеттестік.

Үйкеліс коэффициенті. физ. Түйісетін екі заттың беттері арасындағы физикалық әрекет күшін сипаттайтын көрсеткіш.

ҮЙКЕЛІСТІР=ет. Үйкеу, жану, ысу, үйкеліс жасату.

ҮЙКЕЛІСТІРУ Үйкелістір етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙКЕН=ет. сөйл. *Сүйкен.*

ҮЙКЕНУ Үйкен етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙКЕУ Үйке етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙ-КҮЙ зат. Адам тіршілік жасайтын баспана, шаруашылық жағдай, үй іші тұрмысы.

Үй-күйі жоқ. Баспанасы, барар жер, басар тауы жоқ.

ҮЙ-КҮЙСІЗ сын. Күтім-күй жоқ, баспанасыз.

ҮЙКҮШПҚ зат. Үйден ұзап шықпайтын, үнемі үйде жүретін кісі.

ҮЙКҮШПҚТЕН=ет. Үйден шықпау, ешкіммен араласпау.

ҮЙҚАМАҚ зат. Істі болған адамдарды өз үйінен, мекен-жайынан сыртқа шығармай тұтқында ұстаудың бір түрі.

ҮЙЛЕН=ет. Әр жынысты екі адамның қосылып тұрмыс құруы; әйел алу.

ҮЙЛЕНДІР=ет. Әйел мен еркекті қосу; әйел әперу, күйеуге беру.

ҮЙЛЕНДІРУ Үйлендір етiстiгiнiң қимыл атауы; әйел әперу.

ҮЙЛЕНУ Үйлену етiстiгiнiң қимыл атауы.

Үйлену тойы. Қыз бен жігіттің қосылу құрметіне жасалған ойын-сауықты салтанатты жиынтамаша.

ҮЙЛЕНУ-САЛТ: үйлену-салт өлеңдері. өд е б. Тойбастар, жар-жар, сыңсу, беташар секілді ғыртылық өлең-жырлар.

ҮЙЛЕНУШІ сын. Әйел алушы, тұрмыс құрушы ер адам; тұрмысқа шығушы әйел, қыз.

ҮЙЛЕНІС=ет. Бір-біріне үйлену.

ҮЙЛЕНІСУ Үйленіс етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙЛЕС сын. Сәйкес, жарасымды, келісті.

Үйлес тапты. Үйлес келді, жарасты.

ҮЙЛЕС=ет. 1. Сәйкес келу, жарасу, келісу, үйлесім табу. 2. Өлең жолдарының үйқасуы.

ҮЙЛЕСТІК зат. 1. Сәйкестік, жарасымдық, үйлесімділік. 2. Ұқастық.

ҮЙЛЕСТІР=ет. Сәйкестендіру, үйқастыру, жарастыру, келістіру.

ҮЙЛЕСТІРУ Үйлестір етiстiгiнiң қимыл атауы.

Үйлестіру әдісі. бот. Қашық туысты өсімдіктерді бір-бірімен тозандандыру тәсілі. **Үйлестіру кеңесі [комиссиясы].** қоғ. Белгілі бір мәселе жөніндегі жұмыстарды қадағалап тексеріп, бағыттап отыратын кеңес.

ҮЙЛЕСТІРУШІ зат. Үйлестіру жұмысын басқарушы.

ҮЙЛЕСТІРІЛ=ет. Сәйкестендірілу, үйқастырылу.

ҮЙЛЕСТІРІЛУ Үйлестіріл етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙЛЕСУ Үйлес етiстiгiнiң қимыл атауы; жарасу, сәйкестену, үйқасу.

ҮЙЛЕСІМ зат. Жарасым, келісім; сәйкестік. Үйлесім тапты. Сәйкесті, жарасты, үйлесті.

ҮЙЛЕСІМДІ сын. Жарасымды, ұнамды, қонымды.

Үйлесімді мінез. Сөзі мен ісі сәйкес, ұнамды, жағымды мінез.

ҮЙЛЕСІМДІК зат. Сәйкестік, жарасымдық.

ҮЙЛЕСІМДІЛІК зат. Жарастылық, сәйкестілік.

ҮЙЛЕСІМСІЗ сын. Үйлесімі жоқ.

ҮЙЛЕСІМСІЗДІК зат. Сәйкессіздік, жараспаушылық.

ҮЙЛЕСІҢКІРЕУ=ет. Сәйкесіңкіреу, ұқсаңқырау.

ҮЙЛЕСІҢКІРЕУ Үйлесіңкіре етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙЛІ сын. Өз алдына үй болған, жеке үй болып тұратын, үйі бар.

ҮЙЛІ-БАРАН зат. Үй іші, бала-шаға.

ҮЙЛІ-БАРАНДЫ сын. Үйлі-жайлы, бала-шағалы.

Үйлі-баранды болды. Өз алдына үй болды.

ҮЙЛІ-ЖАЙЛЫ сын. Өз алдына бас құрап, үй болып, тұрмыс құрған.

ҮЙЛІК¹ зат. Үй қызметін атқарушылық.

ҮЙЛІК² сын. Үй болып отырған, үй болып тұрған.

ҮЙЛІ-КҮЙЛІ сын. Әйел алып, күйеуге шығып, балалы-шағалы болған.

ҮЙЛІПҚ зат. Үй болушылық, үй болып отырушылық.

ҮЙМЕ¹ зат. Үйілген зат, нәрсе, үйінді.

ҮЙМЕ² сын. Үйілген, толтыра салынған.

ҮЙМЕ-ЖҮЙМЕ үст. Бір жерге шоғырланып, топтанып; опыр-топыр.

Үйме-жүйме болды. Бір жерге опыр-топыр боп топталып жиналды.

ҮЙМЕК зат. Үйілген зат, нәрсе, үйінді.

ҮЙМЕКТЕ=ет. Жинау, үю, төбе қылу.

ҮЙМЕКТЕЛ=ет. Жиналу, шоғырлану, үйілу.

ҮЙМЕКТЕЛУ Үймектел етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙМЕКШІ зат. Үймек үюші.

ҮЙМЕЛЕ=ет. Бір жерге шоғырлану, топталу.

ҮЙМЕЛЕН=ет. сөйл. *Үймелеу* (Топталу, шоғырлану).

ҮЙМЕЛЕНУ Үймелен етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙМЕЛЕС=ет. Үйілу, топтасу.

ҮЙМЕЛЕСУ Үймелес етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙМЕЛЕТ=ет. Көп етіп үйіп тастау, үйіп тоғу.

ҮЙМЕЛЕУ Үймелет етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙМЕЛЕУ Үймеле етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙМЕ-ҮЙ үст. Үй сайын, үй басына.

ҮЙМЕРЕТ зат. Құрылыс, ғымарат.

ҮЙМЕШІК зат. Шағын үйме, өсімдік тамыры көму үшін жасалған үйінділер.

ҮЙРЕК зат. зоол. <лат. anas platyrhynchos var. domestica> 1. Башпайларының арасы жұқа жарғақ терімен тұтасқан, тұмсығы жалпақ су құсы; құрақта да, суда да тіршілік ететін құс. 2. бейн. Ақын бұл жерде үйректтей әдемі, сұлу қыздарды айтып отыр.

Үйрек бас ер. қолөнер. Ердің алдыңғы қасы үйректің басына ұқсатылып жасалған түрі. **Үйрек ұшып, қаз қонды [қанқылдады].** Мол сулы жер туралы, еркін өмір туралы айтылады. **Үй үйрегі.** Үй жағдайына бейімделген үйрек.

ҮЙРЕКБАЛЫҚ зат. зоол. Балықтың бір түрі.

ҮЙРЕК-ҚАЗ зат. Үйрек, қаз сияқты үй құстарының жиынтық атауы.

ҮЙРЕКТЕЙ сын. Үйрек сияқты.

Үйректей жүзді, қаздай қалқыды. Өмірдің қызығын көрді, емін-еркін шаттықта өмір сүрді.

ҮЙРЕКТҰМСЫҚ зат. зоол. <лат. ornithorhynchus anatinus> Тұрқы кішілеу, ұзындығы 60 см шамасындай сүтқоректі жануар.

ҮЙРЕН=ет. 1. Өзі білмеген нәрсені түсініп, көңілге тоқу, басқадан біліп алу; оқу. 2. Біреудің ісіне еліктеу, бойына сіңіру, үлгі алу. 3. ауыс. Бір нәрсеге дағдылану, көзі жірену, машықтану. 4. Білу, жаттығу, иеру. 5. Үлгі, өнеге ету, сабақ алу. 6. Бойы жірену, бауыр басу.

Үйреніп қалды. Бойы жіренді, дағдыланды.

ҮЙРЕНГІШ сын. Білмегенін жіреніп алғаны, тез жаттыққаны.

ҮЙРЕНДІР=ет. Үйрету, дағдыландыру.

ҮЙРЕНДІРУ Үйрендір етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙРЕНУ Үйрену етiстiгiнiң қимыл атауы. 1. Білмегенді басқадан біліп алу, көңілге тоқу. 2. Бой жірету, дағдылану, көндігу. 3. пед. Адамның белгілі бір білім жіңілерін, тиісті қимыл-қозғалыстар мен амалдарды меңгере алуы.

ҮЙРЕНУШІ зат. Басқадан білім алушы, жіренетін адам; тәлім, өнеге алушы.

ҮЙРЕНУШІЛІК зат. Оқып білушілік, жаттығушылық.

ҮЙРЕНШК сын. Үйренген, дағдылы.

Үйреншік иттей жұмсады. Қолбала қылды, дамыл бермеді. Үйреншік иттей жұмсады. Қолбала қылды, дамыл бермеді.

ҮЙРЕНШКІТІ сын. Бұрыннан белгілі, ет жіренген, дағдылы.

Үйреншікті зейін. псих. Зейіннің ерекше түрі; қажетті әрі құнды болып саналатын объектіге адам санасының шоғырлануы. Үйреншікті зейін. псих. Адамның әдетіне айналып кеткен әрекет.

ҮЙРЕНІЛ=ет. Үйреніп алыну, көңілге тоқылу.

ҮЙРЕНІЛУ Үйреніл етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙРЕНІҢКІРЕУ=ет. Үйрене түсу, жірене беру.

ҮЙРЕНІҢКІРЕУ Үйреніңкіре етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙРЕНІС=ет. Жағдайға, іске ікемделіп, бейімделіп кету.

Үйреніскен жау. «Ет өлді» болған ежелгі дұшпан. Үйреніскен ит. кекесін. Ежелден бірін-бірі білетін қатар адам деген мағынада. Үйреніскен ұя. Етене болған шаңырақ, өскен, туған үй. Үйреніс қылды. Бой жіретті, дағдыланды, машықтанды.

ҮЙРЕНІСУ Үйреніс етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙРЕТ=ет. 1. Білмегенді білдіру, оқыту.

2. Жаттықтыру, машықтандыру. 3. Тәлім-тәрбие беру. 4. ауыс. Асау малға бас білдіру, ырыққа, жөнге көндіру. 5. Сабақ болу. 6. Әдеттендіру, дағдыландыру. 7. Ақыл беру. 8. Өнер сіңіру. 9. Көндіктіру, мойынсұндыру.

ҮЙРЕТКЕНСУ Үйреткенсі етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙРЕТКЕНСІ=ет. Үйреткен болу, дағдыландырылған.

ҮЙРЕТКІЗ=ет. 1. Білмегенді білгізу, оқытқызу. 2. Асау малды ырыққа көңгізу.

ҮЙРЕТКІЗУ Үйреткізу етiстiгiнiң қимыл атауы.

ҮЙРЕТКІШ сын. Білмегенді түсіндіргіш, ұғындырғыш; үйретуге шебер.

ҮЙРЕТПР= ет. 1. Білмегенді білдіру, оқытыру. 2. Асау малды ырыққа көндіру.

ҮЙРЕТПІРУ Үйреттір етістігінің қимыл атауы.

ҮЙРЕТУ Үйрет етістігінің қимыл атауы. Білмегенді білдіру, оқыту.

ҮЙРЕТУШІ зат. 1. Білмегенді білдіруші, оқытушы. // Оқушының (студенттің т.б.) белгілі бір пәннен немесе өнердің бір саласынан білімін толықтыра түсуге ақы алып жәрдемдесетін адам. 2. Асау малды ырыққа көндіруші. 3. Үгіттеуші, уағыздаушы. 4. Жаттықтырушы, машықтандырушы.

ҮЙРЕТІЛ= ет. 1. Оқытылу, дағдыландырылу, машықтандырылу. 2. Асау малдың ырыққа көндірілуі, жаттықтырылуы.

ҮЙРЕТІЛУ Үйретіл етістігінің қимыл атауы.

ҮЙРЕТІМ за т. Үйрету, оқыту үдерісі.

ҮЙРЕТІНДІ сын. 1. Дағдыланған, төселген.

2. Үйретілген, жаттықтырылған. // Үйретіп қойған, үйретілген амал-әрекет.

ҮЙРЕТІМПАЗ сын. Үйреткіш, үйрету қабілеті күшті адам.

ҮЙРЕПІС= ет. Бір-біріне бой үйрету.

ҮЙРЕПІСУ Үйретіс етістігінің қимыл атауы.

ҮЙСЫНЫҚ зат. жерг. Әйелі өлген кісі.

ҮЙСІЗ сын. Үйі, тұратын жері жоқ.

ҮЙСІЗ-КҮЙСІЗ сын. Тұрмыс жағдайы жоқ, үй-күйінен айырылған.

Үйсіз-күйсіз жүрді. Баспанасыз, күтім-күйсіз болды.

ҮЙТ'= ет. Олай ету, сойту.

ҮЙТ'= ет. Малдың бас-сирағын, кейде денесін отқа ұстап қақтау.

Үйтіп жіберді [жеді]. Талап, жеп қоя жаздады; жанын жатпарға таяды, әлек-шәлегін шығарды.

ҮЙТАС зат. Жорықта, қырғын соғыста т.б. ерекше жағдайда қаза болғандардың жерленген орны, қорған; ұржымды жерлеудің бір түрі.

ҮЙТЕНТЕК сын. Мінезі шалқас, еркетотай.

ҮЙТ-БҮЙТ= ет. Олай ету, бұлай ету.

ҮЙТКЕНМЕН шы л. Олай еткенмен, сонда да.

ҮЙТКЕНІ шы л. **Өйткені.** Көбіне салдары бұрын, себебі соңынан келетін себеп-салдар салалас құрмалас сөйлемнің арасына қойылатын шылау сөз.

ҮЙТКІЗ= ет. Сойған малдың бас-сирағын, кейде денесін отқа ұстап күйдірткізу, қақпатқызу.

ҮЙТКІЗУ Үйткіз етістігінің қимыл атауы.

ҮЙТУ' Үйт' етістігінің қимыл атауы; олай ету, сойту.

ҮЙТУ' Үйт' етістігінің қимыл атауы; отқа қақтау.

ҮЙ-ТУҒАН зат. Туған-туыс.

ҮЙТІЛ= ет. 1. Сойылған малдың бас-сирағының, кейде денесінің күйдіріліп, отқа қақталуы.

2. Жану, өртену, құю.

ҮЙТІЛУ Үйтіл етістігінің қимыл атауы.

ҮЙТІП-БҮЙТІП үст. Оғып-бұғып, амалдап; әрең-мәрең.

ҮЙТІС= ет. Сойылған малды тұтас, не бас-сирағын отқа қақтасу, үйтуге көмектесу.

ҮЙТІСУ Үйтіс етістігінің қимыл атауы.

ҮЙШІ зат. 1. этн. Күіз үйдің сүйегін, қаңқасын жасайтын шебер адам. 2. Үй салушы, құрылысшы.

ҮЙШІК зат. 1. Уақытша жасалған аласа, шағын, кішкене үй. 2. Ит, құс және т. б. аң-құстардың тұрағы, жатағы. 3. Қабадан аудың балық кіру үшін жасалған құыстары.

ҮЙШІКТЕЙ сын. Кішкентай, шағын ғана.

ҮЙШІК-ҮЙШІК зат. Ойын атауы, балалардың отбасы мүшелерінің ролінде ойнауы.

ҮЙІК зат. Үйілген зат, нәрсе.

ҮЙІЛ зат. 1. Қарағайдың шор боп біткен қатты жері. 2. ауыс. Қатты қатал.

ҮЙІЛ= ет. 1. Заттың, нәрсенің бір жерге төбе болып жиналуы. 2. ауыс. Бір жерге топталу. 3. ауыс. Көп, мол болу.

ҮЙІЛУ Үйіл етістігінің қимыл атауы; төбе болып жиналу, топталу.

ҮЙІЛІП-ТӨГІЛІП үст. Топырлап, қаптап.

ҮЙІЛІС= ет. Топырласу, топтасу.

ҮЙІМ зат. Үйілген, жиналған за т.

ҮЙІНДЕУІШІ зат. Қызылша жемісін үйіп, үстіне қызылша үйетін мәшине.

ҮЙІНДІ зат. 1. Төбе-төбе болып үйілген, жиналған за т. 2. Тозығы жетіп құлаған, бұзылған үйдің т.б. құрылыстың қалдығы, сарқыншағы. 3. әск. Кесілген ағаштар, тастар, қар және басқа заттардан жасалған танкіге қарсы кедергілер. 4. геол. Кенсіз бос тау жыныстардың, кондициясыз пайдалы қазылымдардың не қалдықтардың жер үстіндегі үйінділері. 5. <лат. alluvio> Белгілі бір арнамен ағатын су тасқындарының әрекетінен түзілетін шөгінділер (малтатас, қыршықтықас, құм және т. б.); құрлықтың көлтабанды немесе лагуна-ны теңізден бөліп тұратын үйінді бөлігі.

ҮЙІНДІЛЕ= ет. Үйінді жасау, төбе-төбе етіп қою.

ҮЙІНДІЛЕУ Үйінділе етістігінің қимыл атауы. 1. Үйінді жасау. 2. геол. Жер бетіне жақын жатқан денесі үстіндегі бос тау жыныстарды қопарғаннан кейін жинақтап, үйінді ретінде бір жерге орналастыру.

ҮЙІНДІЛЕУШІ зат. жерг. Аршылым тау-жыныстарын үйіндіге қаптап салуға арналған үзіліссіз жұмыс істейтін мәшине.

ҮЙІНШЕК зат. Кішкентай үйінді, аздап үйілген за т.

ҮЙІП-ТӨГУ Үйіп-төк етістігінің қимыл атауы.

ҮЙІП-ТӨК= ет. 1. Мол етіп бәрін бір-ақ бере салу, жарылқау. 2. Топырлату, жинап алу. 3. Көп, мол ету.

ҮЙІР' зат. 1. Бір айғырдың қарамағындағы құлын-тайы аралас 15–20 шақты биелер тобы. 2. ауыс. Өскен, еңбек еткен орта, тең-құрбының арасы. 3. Топ.

Үйір болды. а) Бауыр басып, үйреністі, шығалап шықпай қойды. ә) жағымды. Әуестенді, әдеттенді. б) жағымсыз. Пайда болды, жабысты. **Үйірге қосылды.** Өз ортасына қайта келді, қатарға қосылды. **Үйірге салды.** Үйір алды, үйірге қосты. **Үйірге түсті.** Айғыр үйірге кірді. **Үйірде құтпан жалды айғыр.** поэт. Өз үйірін қорғайтын мықты айғыр. **Үйірден айырылды [адасты].** Өзімен қатар өскен жора-жолдастардан ажырады. **Үйірден шықпады.** Қауымның, топтың ойынан шықты. **Үйірімен үш тоғыз.** этн. Аңшылықта айтылатын олжаң көбейсін, қанжығаң майлансын деген мағынадағы тілек. **Үйірін тапты.** Өскен ортаға қосылды.

Үйір² сын. Бір нәрсеге жақын, жанасқыш, үйірсек, құмар.

Үйір болды. а) Бауыр басып, үйреніп кетті; шығалап шықпай қойды. ә) Әдеттенді, дағдыланды. б) Құмартты, қызық көрді. в) Әуес етті. г) Үйреншікті болды, сіңісті болды. **Үйір қылды.** а) Бойына жақын етті, үйретті. ә) Әуес қылды, құмар қылды.

ҮЙІР³= ет. 1. Бір жерге жинау, топтау. 2. ауыс. Өзіне тарту, қызықтыру, жақындату. 3. ауыс. Еліту, бағындыру.

ҮЙІР⁴= ет. 1. Шыр көбелек айналдыру, дөңгеле-ту. 2. Таяқ, қылыш, пышақ, найза сияқты заттарды жұмсауға оқталу, төндіру. 3. Блқтыру, ұшыру.

ҮЙІРБАСЫ зат. Қоңырандардың (құлан, киік, арқар) үйірін бастаушы қауауы.

ҮЙІРГЕЛІК зат. Үйдің қасындағы, маңайындағы меншікті жер.

Үйіргелік телім. Үйдің маңайынан шаруашылық жүргізуге пайдалануға берілген арнайы жер бөлігі.

ҮЙІРГІШ сын. Үйіріп әкеткіш, өзіне тартқыш.

ҮЙІРЛЕ= ет. Топ-топ ету, шоғырландыру.

ҮЙІРЛЕН= ет. 1. Топ-топ болу, топтану, шоғырлану. 2. ауыс. Үйір болу, бауыр басу.

ҮЙІРЛЕНДІР= ет. Әуестендіру, құмарландыру.

ҮЙІРЛЕНДІРУ Үйірлендір етістігінің қимыл атауы.

ҮЙІРЛЕНУ Үйірлен етістігінің қимыл атауы.

ҮЙІРЛЕС¹ сын. Бір үйірдегі, үйірі бір.

ҮЙІРЛЕС²= ет. Үйренісу, бауыр басу.

ҮЙІРЛЕСТІК зат. Қауымдастық, ұжымдастық.

ҮЙІРЛЕСТІР= ет. Топқа қосу, жақындастыру, бауыр бастыру.

ҮЙІРЛЕСТІРУ Үйірлестір етістігінің қимыл атауы.

ҮЙІРЛЕСУ Үйірлес етістігінің қимыл атауы.

ҮЙІРЛЕУ¹ Үйірле етістігінің қимыл атауы.

ҮЙІРЛЕУ² сын. Жанасқыштау, жақындау, құмарлау.

ҮЙІРЛІ сын. Үйір-үйір болып топталған, топ-топ болып жиналған.

Үйірлі жылқы. Үйір-үйір болып топталған жылқы. **Үйірлі мүше.** Кемінде екі не одан көп сөзден құралып, бастауыштық-баяндауыштық қатынастан тұратын, бір сөйлем мүшесінің қызметін атқаратын сөздер тобы.

ҮЙІРЛІК зат. Өзара жақын-жуықтық, құмарлық, үйір болушылық.

ҮЙІРМЕ зат. Белгілі бір іспен, өнермен айналысу үшін біріккен бір топ адам.

Үйірме жұмысы. пед. Оқушылардың өздігінен орындайтын әс-әрекеті; сабақтан және мектептен тыс жұмыстың бір түрі.

ҮЙІРМЕКІЛ зат. ойын. Асық ойынының бір түрі.

ҮЙІРМЕШІ зат. Іспен, өнермен айналысатын топтың жетекшісі.

ҮЙІРСЕК сын. 1. Үйіріне әбден үйренген, үйірінен шықпайтын (жылқы). 2. ауыс. Кісіге, іске жақын, үйір, бауырмал (адам). 3. ауыс. Құмар. **Үйірсек аттай.** Бір үйге я ауылға келе бергіш кісі туралы айтылады.

ҮЙІРСЕКТЕ= ет. Үйір болу, жақын тарту.

ҮЙІРСЕКТЕН= ет. Үйір болу, құмар болу, жақын тарту, үйренісу, бауыр басу.

ҮЙІРСЕКТЕНУ Үйірсектен етістігінің қимыл атауы. 1. Құмарту. 2. Үйренісу, жақын тарту.

ҮЙІРСЕКТЕҢКІРЕ= ет. Үйірсектей тұсу, үйірсектей беру.

ҮЙІРСЕКТЕҢКІРЕУ Үйірсектеңкіре етістігінің қимыл атауы.

ҮЙІРСЕКТЕТ= ет. Үйір ету, жақын тарту, бауыр бастыру, құмар қылу.

ҮЙІРСЕКТЕУ Үйірсектет етістігінің қимыл атауы.

ҮЙІРСЕКТЕУ¹ Үйірсекте етістігінің қимыл атауы.

ҮЙІРСЕКТЕУ² сын. Жақындау, үйірлеу.

ҮЙІРСЕКТІК зат. Жақын тартушылық, бауырмалдық, құмарлық.

ҮЙІРСІРЕ= ет. Үйірін жоқтау, іздеу.

ҮЙІРСІРЕУ Үйірсіре етістігінің қимыл атауы.

ҮЙІРТ= ет. 1. Бір жерге жинау, топтату.

2. ауыс. Өзіне тарту, қызықтыру.

ҮЙІРТПЕКТЕ= ет. сөйл. **Үйірсекте.**

ҮЙІРТПЕКТЕУ Үйіртпекте етістігінің қимыл атауы.

ҮЙІРУ¹ Үйір етістігінің қимыл атауы. 1. Шыр көбелек айналдыру. 2. ауыс. Тарту, қызықтыру.

ҮЙІРУ² зат. спорт. Балуанның қарсыла-сының денесін қапсыра ұстап қатпалған немесе жоғары көтеру әдісі.

ҮЙІРУШІ: қамшы үйіруші. Қоқан-лоқы жасушы, бұзақы.

ҮЙІР-ҮЙІР¹ сын. Топ-топ болып шоғырланған, бірнеше топ.

Үйір-үйір жылқы. Мыңғырған көп жылқы.

ҮЙІР-ҮЙІР² сын. жерг. Таныс, аралас.

ҮЙІР-ШҮЙІР сын. Бауыр, аралас-құралас.

ҮЙІРШІЛ сын. Үйірін, тобын іздегіш, үйір-құмар.

ҮЙРІЛ= ет. 1. Бір жерге жиналу, топталу, қоршау. 2. ауыс. Үйір болу, бауыр басу, құмарту. 3. ауыс. Үйрену, сіңісу. 4. ауыс. Пайда болу, көрініс беру. 5. ауыс. Бұлт басу, тоңу.

ҮЙРІЛГІШ сын. Үйірілуге құмар, үйірілімпаз.

ҮЙРІЛДІР= ет. Жақын тарту, еліктіру.

ҮЙРІЛДІРУ Үйірлдір етістігінің қимыл атауы.

ҮЙРІЛТУ= ет. 1. Шыр айналдыру. 2. ауыс. Еліктіру, қызықтырту. 3. ауыс. Мейірлендіру, елжірету.

ҮЙРІЛТУ Үйірілт етістігінің қимыл атауы.

ҮЙРІЛУ Үйіріл етістігінің қимыл атауы.

ҮЙРІЛІС= ет. 1. Жиналысу, топтасу. 2. Үйренісу, бейімделу.

ҮЙРІЛІС зат. Үйіріп әкетушілік.

ҮЙРІЛІСУ Үйіріліс етістігінің қимыл атауы.

ҮЙРІМ зат. 1. Үйірілген, бір жерге көп жиналған су; ірім. 2. Әнің не күйдің іңдістікке құрылған шоғыры.

ҮЙРІМ² зат. жерг. Топ.

ҮЙРІМДЕЛ= ет. 1. Шоғырлану, жинақталу. 2. Үйірім болу, ірімделу.

ҮЙРІМДЕЛУ Үйірімдел етістігінің қимыл атауы.

ҮЙРІМДЕУ сын. **Іірімдеу**.

ҮЙРІМДІ сын. 1. Үйіріп әкететін, орамды, жанасқыш. 2. Орамды, жағымды.

ҮЙРІМДІЛІК зат. Жұғымдылық, жанасқыштық, үйіріп алушылық.

ҮЙРІМ-ҮЙРІМ сын. 1. Топталған, шоғырланған. 2. Іілім-іірім.

ҮЙІС= ет. **Жинасу**.

ҮЙІСТІР= ет. Жинастыру, үйе салу.

ҮЙІСТІРУ Үйістір етістігінің қимыл атауы.

ҮЙІСУ Үйіс етістігінің қимыл атауы; жинасу.

ҮК= ет. 1. Бір нәрсені уатып майдалау, ұсақтау. 2. Дәнді қауызынан ажыратып, бөліп алу. 3. Дәнді диірменге салып тартып, талқан, ұн жасау. 4. ауыс. Қирату, ойсырату, қырып-жою.

ҮКЕ зат. Жасы кіші ер адамдарға еркелете айтылатын атауы.

ҮКЕМА зат. көне. Тұс жорушы, бал аша-тын кісі.

ҮККІЗ= ет. Тартқызу, ұсақтау, уатқызу.

ҮККІШ¹ зат. Бір затты үгіту, ұсату, майдалау үшін қолданылатын құрал.

ҮККІШ² зат. анат. <лат. gadula> Көптеген моллюскілердің (қосжақтаулылардан басқа) жұтқышшағының құрсақ жағындағы етті тілінің сыртында болатын тісшелері бар иілгіш хитинді табақша.

ҮКПЕЛІ сын. Үзітілген, ұнтақталған.

ҮКПЕЛІС зат. Азу тістер.

ҮКПІР= ет. Үзітіріу, ұсаттыру, тарттыру.

ҮКПІРУ Үктір етістігінің қимыл атауы.

ҮКІ¹ зат. 1. зоол. <лат. bubo> Жапалақтар отрядына жататын, түнде ұшатын ірі жыртқыш құс. 2. этн. Түнде ұшып қоректенетін, жүні, тырнағы бойтұмар саналған ірі жыртқыш құс [Қазақ халқында қасиетті құс саналады, оның қауырсынындағы бедер Қиранның құпияланып жазылған нұсқасы деп, баланың бесігіне, бас киіміне жүнін қадаған, бақыт, табыс әкеледі деген сеніммен салсерілер, ақын-әншілер, батырлар бас киімдерін, ат өзбелдерін, домбыраларын, аттарын үкілеген]. 3. этн. Әйел адамның (қыз-келін) бас киіміне (тақия, бөрік, сәукеле т. б.) тіл-көзден, жағымсыз күштерден қорғайды деген наныммен әрі сәндік үшін тағатын, қадайтын үлгідегі жүні. 4. этн. Тіл-көзден, жағымсыз күштерден қорғайды деген наныммен әрі сәндік үшін тағалатын қызыл жүні. 5. Батырлардың, сал-серінің, жігіт-желеңнің бас киіміне (бөрік, дулыға т. б.) тіл-көзден, жағымсыз күштерден қорғайды деген наныммен әрі сәндік үшін тағалатын үкінің жүні.

Үкі бас қой. Қойдың қозы күнінен бастап бос жүндері үкінің басына ұқсас ербие түсіп, екі шөкесінің үстін ала тіктеу шыққан күшірек екі

айдары барын білдіреді. **Үкі бота** [үкілі бота]. Көз тиеді деген ұғыммен нұқтасына, төбесіне үкінің қауырсынын тағып сәндеген бота. **Үкі көз**. Үкінің көзі секілді, бадырайған, үлкен көз. **Үкі тағу**. этн. Күйеу жігіттің әке-шешесі, туыстары құдаласқан күні қалыңдықтың бас киіміне үкінің жүнін тағып, қызды айттырып қойғанының белгісін жасауы [Үкі тағылған қыз сол күнінен бастап айттырылған болып, оған басқалар құда түспейді].

ҮКІ² зат. Қыста қатып қалған өзен, көлдің мұзын ойып жасалған суат.

ҮКІАЯҚ зат. этн. Әйелдің бас киіміне тіл-көзден қорғайды деп тағып қоятын үкінің аяғындағы тырнақтарын күміспен, моншақпен әшекейлеп жасаған салпыншақ тұмар түріндегі зергерлік бұйым.

ҮКІДЕЙ сын. Үкі сияқты әдемі, сүйкімді.

Үкідей ұшты. Қатты жүгірді, зыр қақты.

ҮКІЛЕ= ет. 1. Үкі қадап сәндеу, тіл-көзден қорғау, әдемілеу. 2. ауыс. Алақанына салып бағыт-қағу, аялау, әлестеу.

ҮКІЛЕН= ет. Үкі тағылып тіл-көзден қорғалу, әдемілену, сәнделу.

ҮКІЛЕНДІР= ет. Үлгілету.

Үмітін үкілендірді. Сенімін арттырды, шыдамын шыңдай түсті.

ҮКІЛЕНУ Үкілен етістігінің қимыл атауы.

ҮКІЛЕТ= ет. Үкі таққызу, сәндеу.

ҮКІЛЕТУ Үкілет етістігінің қимыл атауы.

ҮКІЛЕУ Үкіле етістігінің қимыл атауы.

ҮКІЛІ сын. Үкісі бар, үкіленген.

Үкілі бота. «Көз тиеді» деген ұғыммен нұқтасына, төбесіне үкінің қауырсынын тағып сәндеген бота. **Үкілі бөрік**. этн. Төбесіне үкі таққан сәнді бас киім. **Үкілі домбыра**. а) Бәсеке-жарыс, көрмелерде өзінің шешендігімен, домбырашының шебер тартуымен үздік бағаланып жүлде алған, ел арасына атағы шыққан, иесін тіл-көзден сақтасын деген ниетпен басына үкі тағып ұстайтын хас шебердің қолтума домбырасы. ә) Қасиетті, қастерлі домбыра. **Үкілі жүген**. қолөнер. Сәндік үшін яки ырым етіп үкі қауырсыны тағылған жүген. **Үкілі қыз**. этн. Айттырылып қойған қыз. **Үкілі пошта**. көне. Ресми түрде жедел жіберілетін хат-қааза. **Үкілі сәукеле**. этн. Төбесі үкінің қауырсындарымен әшекейленген сәукеле. **Үкілі тымақ**. этн. Үкі тағылған тымақ.

ҮКІЛІ-ТҰМАРЛЫ сын. Үкі-тұмар тағылған. **Үкілі-тұмарлы ат**. этн. Әшекейлі ат өзбелдерімен (үкі, тұмар т. б.) безендірілген сәнді ат.

ҮКІМ зат. 1. заң. Соттың қылмысты істер жөніндегі шешімі; жаза. 2. ауыс. Кесім, жарлық, билік. 3. ауыс. Бұйрық, жазымы.

Үкім айтты [жүргізді, қылды]. Билік сөзін, шешімін жариялады, бұйрық етті. **Үкім кесті**. Үкім шығарды, жазаға бұйырды. Үкім кесті. Жаза кесті, жазалады, соттады, үкім шығарды. **Үкім қылды**. Бұйырды, әмір етті. **Үкім шығарды**. Сот қылмысты істер жөнінде шешім қабылдады. **Үкім шықты**. Соттың қылмысты іс жөнінде шешімі қабылданды, жазаға тартылды. **Үкімі жүрді**. Айтқаны болды, дегені орындалды.

ҮКІМДАР зат. ескікіт. Өкімет, билеушілер.

ҮКІМДЕЛІ= ет. Үкімге кесілу, жазалану.

ҮКІМДІК зат. Үкім етушілік, билік.

ҮКІМЕТ зат. Мемлекеттің атқарушы билігінің жоғарғы органы. 2. ауыс. Өкімдік. 3. ауыс. Басшы, билеуші. 4. ауыс. Мемлекет.

Үкімет борышы. Белгілі бір мерзімде алынған және өтелмеген мемлекеттік қарыздардың, сондай-ақ заңнамалық келісімдер мен үкімет борышына жатқызылған борышқорлық міндеттемелердің сомасы. **Үкімет қаулысы**. заң. Қазақстан Республикасының Үкіметі шығарып, Премьер-министр қолы қойылатын заң күші бар құжат.

ҮКІМЕТАРАЛЫҚ сын. Түрлі мемлекеттер үкіметтерінің өзара байланысы, қарым-қатынастары және соларға тән қасиеттер.

Үкіметаралық қарыз. Бір елге екінші ел тарапынан мерзімділік және белгіленген төлем үшін қайтарым шарттарымен тауар-материалдық қарызылықтар, ақшалай қаражат беру нысанындағы халықаралық несие.

ҮКІМЕТБАСЫ зат. Әрбір мемлекеттің жоғарғы үкіметін басқарушы; премьер-министр.

ҮКІМЕТТІК сын. Үкіметке қатынасты, үкімет ісіне байланысты.

Үкіметтік емес ұйымдар. қоғ. -саяси. Жеке немесе заңды тұлғалардың бірігуі нәтижесінде құрылған, қызметі үкіметтің ішкі саясатынан тыс жүргізілетін ұйымдар. **Үкіметтік емес халықаралық ұйымдар**. Мемлекетаралық келісім негізінде емес, жеке немесе заңды тұлғалардың бірігуі нәтижесінде құрылған, қызметі үкіметтің ресми сыртқы саясатынан тыс жүргізілетін ұйымдар.

ҮКІМРАНДЫҚ сын. Билеушілік, әкімшілік, патшалық.

ҮКІМШІ зат. Үкім айтушы, кесім кесуші; үстемдік етуші, билік айтушы.

ҮКІРДАЙ зат. жерг. Болыс, болысты басқаратын әкім; рубасыларына берілетін атақ.

ҮКІРДАЙЛЫҚ сын. **Болыстық**.

ҮКІ-ТҮКІ үст. сөйл. Үйіп-түйіп, үй-қы-түйқы.

ҮКІШАБАҚ зат. зоол. Тұққы тұқымдас балықтарға жататын ұсақ балық.

ҮКІШЕ үст. Үкіге ұқсап, үкі тәрізденіп.

ҮЛ: үл болмаса күл болсын. сөйл. Не болса о болсын.

ҮЛБІР зат. Үлгідегі жүнді жануарлардың бағалы терісі. // Жұқа, нәзік.

ҮЛБІРЕ= ет. 1. Мамықтай, жұп-жұмсақ болу. 2. ауыс. Үлжу, нәзіктену. 3. ауыс. Үлгідеу. 4. ауыс. Жұқару, тозу. 5. ауыс. Жап-жас, уыздай. 6. ауыс. Сұлу, ару.

ҮЛБІРЕК¹ зат. өс. <лат. lavatera> Құлқайыр тұқымдасына жататын бір не көп-жылдық шөптесін өсімдіктер.

ҮЛБІРЕК² сын. 1. Үлбіреген, жұмсақ. 2. Нәзік.

ҮЛБІРЕТ= ет. 1. Үлгілету. 2. ауыс. Нәзіктендіру, алақанға салып, тым еркелетіп жіберу.

ҮЛБІРЕТУ Үлбірет етістігінің қимыл атауы.

ҮЛБІРЕУ Үлбіре етістігінің қимыл атауы.

ҮЛБІРЕУІК сын. Үлбіреген, өте нәзік.

ҮЛБІРТОН зат. Бағалы аң терісінен жасалған сырт киім.

ҮЛПЕР= ет. 1. Бір нәрсені белгілі уақытқа дейін істеп біту, тамамдау. // Қандай да бір іс-әрекетті белгілі бір уақыт арасында істеуге мүмкіндігі болу, жүзеге асыру. 2. Оқуда жаман баға алмай, құрбы-құрдастарымен қатар болу.

ҮЛПЕРМЕУШЛІК зат. 1. Іс-әрекетті белгілі бір уақыт аралығында іске асыра алмаушылық. 2. пед. Оқушылардың білім мазмұнын игеру деңгейінің оқу бағдарламасында көзделген деңгеймен салыстырғанда неғұрлым төмен болушылық.

ҮЛПЕРТ= ет. Істеп бітірту, тамамдату.

ҮЛПЕРТУ Үлперт етістігінің қимыл атауы.

ҮЛПЕРУ Үлгер етістігінің қимыл атауы.

ҮЛПЕРІМ зат. пед. Оқушылардың оқу бағдарламасымен белгіленген білім, білік, дағдыны олардың тереңдігі, саналығы, толықтығы мен беріктілігі тұрғысынан меңгеру дәрежесі; оқуды меңгерушілік, игерушілік.

ҮЛГІ¹ зат. 1. Өнеге, тәлім. 2. Бір нәрсеге көрнекті құрал ретінде қолданылатын зат, нұсқа. 3. Сән, киім кию, шаш қою формасы, моделі, түрі.

Үлгі алды. Үйренді, тәлім-тәрбие, өнеге алды.

Үлгі берді. Тәлім-тәрбие көрсетті, өнеге болды.

Үлгі болды. Өнегелі іс жасады, үлгі көрсетті. **Үлгіге сәл**. Дайын пішінге, қалыпқа салып шығару (пішу, тігу, т. б.). **Үлгі етті**. Өнеге тұтты, үлгі қылды. **Үлгі көрді**. Өнегелі іс деп танып, дұрыс санады. **Үлгі**

көрсетті. Үлгі-өнеге берді. Үлгі қылды. Үлгі-өнеге етті. Үлгі шашты. Үлгі-өнеге, тәлім-тәрбие берді.

ҮЛГІПЕР з.т. Әртүрлі замануи киім үлгілерін ойлап табушы маман; модельер.

ҮЛГІҚАЛЫП з.т. Бұйымның сапасы мен қасиеті жағынан танылған, қалыптасқан үлгі.

ҮЛГІЛЕ= е.т. Үлгі жасау, үлгі ету.

ҮЛГІЛЕС сын. Үлгілері ұқсас, шамалас.

ҮЛГІЛЕУ Үлгіле етістігінің қимыл атауы.

ҮЛГІЛЕУШІ з.т. Үлгіге салатын адам.

ҮЛГІЛІ сын. 1. Өнегелі, тәлім-тәрбиелі.

2. Оқуда оз а т.

ҮЛГІЛІК сын. Үлгі боларлық, үлгі етерлік.

ҮЛГІЛІЛІК з.т. Үлгі болушылық, тәрбиелілік.

ҮЛГІ-НҮСҚА з.т. Үлгі-өнеге болу үшін жасалған нәрсе.

ҮЛГІ-ӨНЕГЕ з.т. Тәлім-тәрбиелік маңызы бар нәрсе, нұсқа.

Үлгі-өнеге етті. Тәлім-тәрбиелік маңызы бар іс ретінде көрсетті. Үлгі-өнегесін көрді. Тәлім-тәрбиесін алды.

ҮЛГІР= е.т. 1. Жұмысты, іс-әрекетті дер кезінде істеп болу, аяқтау, бітіру, үлгеру. 2. Оқу ісінде құрбы-құрдастарынан кейін қалмай, солардың қатарында жүру.

ҮЛГІРМЕУШІ з.т. Сабақты меңгеріп оқып кете алмаушы.

ҮЛГІРМЕУШІЛІК з.т. Сабақты жақсы оқи алмаушылық.

ҮЛГІРТ= е.т. Белгілі бір іс-әрекетті дер кезінде аяқтау, үлгерту.

ҮЛГІРТУ Үлгірт етістігінің қимыл атауы.

ҮЛГІРТІЛ= е.т. Белгілі бір іс-әрекеттің дер кезінде аяқталып, үлгертілуі.

ҮЛГІРТІЛУ Үлгірт етістігінің қимыл атауы.

ҮЛГІРУ Үлгір етістігінің қимыл атауы.

ҮЛГІРУШІ з.т. Істі, жұмысты, оқуды дер кезінде меңгеруші, игеруші.

ҮЛГІРІЛ= е.т. Белгілі бір жұмыстың, іс-әрекеттің дер кезінде аяқталып, үлгерілуі.

ҮЛГІРІЛУ Үлгір етістігінің қимыл атауы.

ҮЛГІРМ з.т. пед. Сабақты меңгеру, игеру ісі.

ҮЛГІШІ з.т. Киім, кілем тағы басқа нәрсенің үлгісін жасаушы маман.

ҮЛГІШІЛІ сын. Дәстүрлі.

ҮЛГІСІЗ сын. 1. Үлгісі жоқ, үлгі пайдаланылмаған. 2. ауыс. Тәрбиесіз, көргенсіз, өнегесіз. 3. ауыс. Артық-кем, дөлемес.

ҮЛГІСІЗДІК з.т. Үлгі-өнеге көрмеушілік.

ҮЛДЕ з.т. Қымбат жұқа ата.

Үлде мен бүлде. Қымбат маталар, ылғи асыл киімдер. Үлде мен бүлдеге бөледі. Барынша жақсы киіндірді, әлештеп бақты. Үлде мен бүлдеге бөленді [оранды, малынды]. Ең жақсы, сәнді киім киді, ырысқа кенелді, төрт түлігі сай болды. Үлде мен бүлдеге малындырды. Байлықты үйіп-төкті, кимегенді киіндірді. Үлде мен бүлдеге орады. Бар жақсыны үстіне кигізді.

ҮЛДІР¹ з.т. Фотосуретке түсіруде қолданылатын жабдық.

ҮЛДІР² сын. Өте жұмсақ, ұлпадай; жұп-жұқа.

ҮЛДІРЕ= е.т. Қолдың, табанның терісі жұқарып, қолдырауы; жұқару.

ҮЛДІРЕК¹ сын. Жұп-жұқа, өте жұмсақ.

ҮЛДІРЕК² з.т. жерг. Селдір ата, дәке.

ҮЛДІРЕТ= е.т. Құлдірету.

ҮЛДІРЕТУ Үлдірет етістігінің қимыл атауы.

ҮЛДІРЕУ Үлдіре етістігінің қимыл атауы.

ҮЛДІРІК¹ з.т. Ыдыс-аяқ, тағам қоюға арналған сөре, орын.

ҮЛДІРІК² з.т. Жұқа шүберек, дәке.

ҮЛДІРІК³ з.т. Камыстың басындағы жұқа, жұмсақ шашақ.

ҮЛЕ= е.т. Үлестіру, таратып беру.

ҮЛЕК з.т. 1. Таза қанды нар түіенің таза тұқымды бұрасы. 2. ауыс. Төбе, биіктік.

Үлек бота. Таза аруана мен үлектен туған

жалғыз оркешті еркек бота. Үлек нар. Қысық төс нардың ұрғашысын лөкке шағылыстырудан туған түіе.

ҮЛЕКСЕТӘРІЗДІ: үлексетәрізді сарытікен. ө.с. <лат. horaninovia anomala> Алабұталар тұқымдасына жататын біржылдық шөптесін өсімдік, сарытікеннің Қазақстанда өсетін бір түрі.

ҮЛЕКТЕЙ сын. Үлек сияқты.

ҮЛЕКШЕ¹ з.т. Үлек дәрежесіне жетпеген, төрт жастан асқан аруана нәсілде еркек түіенің атауы.

ҮЛЕКШЕ² ұ.ст. Үлекке ұқсап, үлек тәрізді.

ҮЛЕМ з.т. Топ, ағым.

ҮЛЕС з.т. 1. Сыбаға, тиесі. 2. Белгілі бір істің, жұмыстың орындалуына қосылған еңбегі. 3. <лат. portio> Меірамханада, асханада бір адамға шақталып берілетін тағам немесе сусын. 4. Меншік. 5. ауыс. Алланың берген ризығы.

Үлес алды. Тиесілі сыбағасы қолына тиді. Үлес қосты. Қандай да бір еңбегі сіңді; пайдасын тигізді, көмегі болды, қол қышын берді. Үлес қосу. Бір істің орындалу, жүзеге асуына атсалысу, септігін тигізу. Үлес салмағы. а) физ. Бір зат салмағының басқа заттар салмағына қатынасын білдіретін өлшем. ә) Алатын орны, рөлі. Үлестен құр қалды. Сыбаға тиemedі. Үлесі кетті. Есесі кетті, еңбегі еш болды.

ҮЛЕС= е.т. 1. Белгілі бір нәрсені әркімге тарату, бөліп беру. 2. Тиесілі үлесін, сыбағасын бөліп алу. 3. ауыс. Бірден-бірге ету, қолдан-қолға көшу.

ҮЛЕСКЕР з.т. экон. Жоспарланған нәтиже алу (табыс алу, әлеуметтік және табиғат қорғау объектілерін, т.б. іске қосу) мақсатымен ақшалай қаражаттың, мүлктің немесе қандай да бір басқа құндылықтардың белгілі бір сомасын жарғы капиталына енгізу арқылы қандай да бір бірлескен жобаға қатысушыға айналған жеке немесе заңды тұлға.

ҮЛЕСКЕРЛІК з.т. экон. Жер иесінің жалдау ақысын онан түскен өнімінің бір бөлігімен алатын жерді жалға берудің бір түрі.

ҮЛЕСКІ з.т. Жердің, т.с.с. шағын бөлегі.

ҮЛЕСПҮЛ з.т. экон. Ортақ іске жеке қатысушының осы ортақ іске қосқан ақшалай жарнасы.

ҮЛЕСПҮЛДЫК сын. Үлеспұлға қатысты.

Үлеспұлдық қор. экон. Кооперативтік ұйымның үлеспұлдық жарналардан құралатын мүлктік және ақшалай қоры.

ҮЛЕСТІ сын. Тиісті, сыбағасына тиген.

ҮЛЕСТІК сын. Сыбағасына, үлесіне тиген (нәрсе).

Үлестік әдіс. Астықты үздіксіз тасымалдауды қамтамасыз ететін тәсіл. Үлестік меншік. экон. Қатысушылардың үлесі анықталған ортақ меншік. Үлестік міндеттеме. экон. Бірнеше несиегердің немесе бірнеше борышқордың қатысуымен қабылданатын міндеттеме.

ҮЛЕСТІР= е.т. 1. Тарату, бөліп беру. 2. ауыс. Ризық ету, нәсіп ету. 3. ауыс. Дарыту. 4. ауыс. Міра ету, мирас етіп қалдыру.

ҮЛЕСТІРГІШ з.т. Затты үлестіретін, тарататын құрал.

ҮЛЕСТІРМЕЛІ сын. Үлестіретін, тарататын.

ҮЛЕСТІРУ Үлестіре етістігінің қимыл атауы; таратып беру.

ҮЛЕСТІРУШІ з.т. Таратушы, бөліп беруші.

ҮЛЕСТІРІЛ= е.т. Таратылу, бөлініп берілу.

ҮЛЕСТІРІЛУ Үлестіріл етістігінің қимыл атауы.

ҮЛЕСТІРІМ: жиілік үлестірім. экон. Көп қайталанатын оқиғалар мен құбылыстардың белгілі бір мәндерінің пайда болу жиілігінің есебі.

ҮЛЕСУ Үлес етістігінің қимыл атауы; бөліп, сыбағасын алу.

ҮЛЕСІЛ= е.т. Таратылу, үлестірілу.

ҮЛЕСІЛУ Үлесіл етістігінің қимыл атауы.

ҮЛЕСІЛУ Үле етістігінің қимыл атауы.

ҮЛКЕЙ= е.т. 1. Көлемі арту, кеңею, зороа.

2. Көзі бақырау, шарасынан шығу. 3. ауыс. Өсу, ер жету, жетілу. 4. ауыс. Қартаю, жасы келу, мосқал тарту. 5. ауыс. Қызметі, атақ-дәрежесі жоғарылау. 6. ауыс. Орны, жолы жоғарылау.

ҮЛКЕЙТ= е.т. 1. Үлкен ету, көлемін ұлғайту.

2. Кеңейту. 3. Жасын қосып айтуды, жасын үлкен санау. 4. ауыс. Асыру, өсіре айтуды.

ҮЛКЕЙТКІШ¹ з.т. Бір нәрсені ұлғайтып көрсететін құрал; лұпа.

Үлкейткіш өйнек. Бір жағы ойыс, бір жағы дөңес, үлкейтін көрсететін шыны, лұпа.

ҮЛКЕЙТКІШ² сын. Үлкейтін көрсететін, үлкейтетін.

ҮЛКЕЙТТІР= е.т. Көлемін ұлғайттыру.

ҮЛКЕЙТТІРУ Үлкейттіре етістігінің қимыл атауы.

ҮЛКЕЙТУ Үлкейт етістігінің қимыл атауы; көлемін ұлғайту.

ҮЛКЕЙТІЛ= е.т. Көлемі ұлғайтылу.

ҮЛКЕЙТІЛУ Үлкейтіл етістігінің қимыл атауы.

ҮЛКЕЙТІНҚІРЕ= е.т. Үлкейте түсу, ұлғайтыңқырау.

ҮЛКЕЙТІНҚІРЕУ Үлкейтінқіре етістігінің қимыл атауы.

ҮЛКЕН сын. 1. Көлемі жағынан аумақты, зор, дәу. 2. Маңызды, көрнекті. 3. ауыс. Бұрын туған, жасы артық. 4. ауыс. Көпті көрген көне, көп жасаған. // Жасы үлкен адам, көпті көрген қарт, қария. // Ересек, естияр. 5. ауыс. Айтуды, белгілі. 6. ауыс. Сенімді, жанашыр. 7. ауыс. Шектен шыққан. 8. ауыс. Бағалы, құнды. 9. ауыс. Қызметі жоғары адам. 10. ауыс. Бас көтерер. 11. ауыс. Мол көп.

Үлкен адам [кісі]. Еліне елеулі, халқына қалаулы адам. Үлкен азу. Ұрт азуының арғы жағынан асты, үстіне үш-үштен орналасқан тіс. Үлкен андыз. ө.с. Күрделіздіктер тұқымдасына жататын, биіктігі екі метрге дейін жететін көпжылдық шөптесін өсімдік. Үлкен ауыл. этн. Қара шаңырақты ауыл, ру басының отырған ауылы. Үлкен әйел [қатын]. этн. Бірінші алған әйел, бәйбіше. Үлкен дәрет. Адамның нәжисі, қою дәреті. Үлкенді сыйлау. этн. Қазақ халқының жасы үлкен кісіні құрметтеу, алдынан өтпеу, үлкеннен бұрын сөз алмау, әдеп сақтау, үлкеннің сөзін тыңдау, айтқанына құлақ асу т.б. тұратын мінез ерекшелігі. Үлкен есеппен жасады. Белгілі бір пікірмен істелді, алдына зор мақсат қойды. Үлкен жүректі. Кеңпейілді. Үлкен күнәлар. д.и.н. Жасаған күнәсі үшін шарият заңы бойынша бұл дүниеде жазаланатын, адамның өзімен бірге тозаққа ала баратын, Аллаға серік қосу, зинақорлық, кісі өлтіру, жала жабу, жетімнің несібесін жеу сияқты т.б. күнәлар. Үлкен [жасы үлкен] кісі. а) Жасы ұлғайған егде адам. ә) Өте беделді, әмірі екі болмайтын адам. Үлкен кісідей. Ересек адамша. Үлкен кісіше. Ересек, естияр адамша. Үлкен қулық бие. Мінстен ергашты болып, күш-көлікке басылып, үйірге қосылмай жүріп, кейіннен айғырдан шығып құлдыдаған ірі бие. Үлкен ми. а.нат. Орталық жүйке жүйесінің екінші бөлігі. Үлкен ой. Кеңнен толғау, терең ой. Үлкен сегіздік [сегіздік тобы]. с.ая.с.н. Әлемдік экономикалық мәселелерді талқылау үшін үнемі басқосулар өткізіп отыратын КШ, Жапония, Германия, Франция, Ұлыбритания, Канада, Италия, Ресей сияқты сегіз ірі елдерден құралған топ, ұйым. Үлкен орын. Басшылық ететін, жоғарғы қызмет, мансап. Үлкен үй. этн. Әке-шешесінің үйі; қара шаңыраққа ие болып отырған үй. Үлкен шаңырақ. этн. Үлкен үй; үлкен мекеме. Үлкен [ұлы] шеше. Баланың әкесінің шешесі; әже. Үлкеннің алдынан өтпеді. этн. Жасы үлкен адамды сыйлау, құрметтеу ишарасын жасап, оған жол берді, жолын кеспей, ол жүргеннен кейін қозғалды. ҮЛКЕНДЕУ сын. 1. Бір жағынан үлкендігі бар, ересектеу. 2. Ірілеу, көлемдірек, аумақтырақ.

ҮЛКЕНДІК зат. 1. Үлкен болгандық, дәулік. 2. Көлем, пішін. 3. ауыс. Жасы ұлғайғандық, ағалық. 4. ауыс. Әлімжеттілік, күші артықтық, лауазымы жоғарылық.

ҮЛКЕНДІ-КІШІЛІ сын. Үлкені мен кішісі аралас, әртүрлі.

ҮЛКЕНКАЛИБРЛІ сын. Калибрі үлкен (қару).

ҮЛКЕН-КІШІ сын. 1. Кәрі-жасы аралас, бариша қауым. 2. Ірілі-уақты. 3. Азды-көпті.

Үлкен-кіші демейді. Бөлін-жармайды.

ҮЛКЕН-КІШІЛІ сын. 1. Үлкені бар, кішісі бар, ірілі-уақты; әртүрлі. 2. Кәрі-жасы аралас.

ҮЛКЕН-КІШІЛІК зат. Үлкен не кіші екендік, заттың, нәрсенің көлемі.

ҮЛКЕНСУ Үлкенсі етістігінің қимыл атауы.

ҮЛКЕНСЫМАҚ сын. экспр. Өзінің үлкендігін көрсеткісі келген, үлкен болғансыған (адам).

ҮЛКЕНСІ= ет. Үлкен болғансу, үлкен болуға ұмтылу, үлкен екендігін көрсеткісі келу.

ҮЛКЕНСІН= ет. Үлкен санау.

ҮЛКЕНСІНУ Үлкенсін етістігінің қимыл атауы.

ҮЛКЕНСІТ= ет. Үлкен санату.

ҮЛКЕНСІТУ Үлкенсіт етістігінің қимыл атауы.

ҮЛКЕНШЕ ұст. Үлкен кісі сияқты, үлкенге ұқсап.

ҮЛКЕНІРЕК сын. 1. Дәуірек, зорырақ. 2. Жасы үлкендеу. 3. Күрделірек, қиындау. 4. Дәрежесі артығырақ.

ҮЛКЕЮ Үлкей етістігінің қимыл атауы. 1. Көлемі ұлаюу. 2. Кеңею. 3. ауыс. Жасы ұлаюу. 4. ауыс. Дәрежесі, қызметі өсу.

ҮЛП елік. Үп етіп жай ғана соққан желдің лебін бейнелейтін сөз.

Үлп етті. Желтіп қана өтті.

ҮЛПАТ¹ сын. көне. Жақын, үйір.

ҮЛПАТ² зат. жерг. этн. 30–40 жасіт бірлесіп үде байлап, бірін-бірі шақырып қонақ болу.

ҮЛПАТТАС= ет. Жақындасу, үйір болу, тіл табысу.

ҮЛПАТТАСУ Үлпаттас етістігінің қимыл атауы.

ҮЛПЕ сын. Үлпідеген мамық.

ҮЛПЕК сын. Мамық, ұлпа. // Төбіндеп шығып келе жатқан сақал-мұрт.

Үлпек қар. Жеңіл, ұла қар.

ҮЛПЕКТЕН= ет. Үлпек-үлпек болу, ұлпалану, қыраулану.

ҮЛПЕКТЕНУ Үлпектен етістігінің қимыл атауы.

ҮЛПЕРШЕК зат. 1. анат. <лат. pericardium> Көкірек қуысында жүректі қаттап жатқан сірлі, фиброзды қатшық. 2. тамақ. Жүрек қабына май, кесек ет т.б. салып жасалған, ширжық тәрізді тағам. // Үлбіреп тұрған, жұп-жұмсақ.

ҮЛПЕРШЕКТЕЙ сын. Ұылжыған, сұп-сүйкімді.

ҮЛПЕРШЕКТІ сын. Майлы, әрлі.

ҮЛПЕТПІ сын. жерг. Құрметті, сыйлы.

ҮЛП-ҮЛП: үлп-үлп етті. Үлпідеді.

ҮЛПІ= ет. Желдің соғуы.

ҮЛПІКЕР сын. Үлпідеп тұрған, жұп-жұмсақ.

ҮЛПІЛ: үлпіл қақты. Үлпідеді, нәзік, биязы

түрде желілдеді.

ҮЛПІЛДЕ= ет. Жеңіл, нәзік желілдеу, үлбіреу.

ҮЛПІЛДЕК¹ зат. Өсімдік басының шыңда болатын мамық шашағы.

ҮЛПІЛДЕК² сын. 1. Өте жұмсақ, үлбіреген, үлпіл қаққан. 2. Жаңа жасаған ұла (қар).

ҮЛПІЛДЕТ= ет. Үлп-үлп еткізу, үлпіл қақтыру, үлбірету. 2. ауыз. Аяқ-қолын жерге тигізбей еркелетіп өсіру.

ҮЛПІЛДЕТУ Үлпідет етістігінің қимыл атауы.

ҮЛПІЛДЕУ Үлпідет етістігінің қимыл атауы.

ҮЛПІР сын. Нәзік, үлбір.

ҮЛІК зат. жерг. Қайық қақпағы.

ҮМБЕТ зат. діни. Хақ дінінің біріне мойынсұнған, бағынышты, оның пайғамбарының соңынан ерген қауым.

ҮМБЕТПІК зат. діни. Хақ діндердің біріне мойынсұнушылық.

ҮМЕ зат. этн. Белгілі бір жұмысты істеуге көпшілікті шақыру салты; көмек, жәрдем, асар.

ҮМЕК-ШҮМЕГІМЕН ұст. Тұп-түгел, барлығы.

ҮМЕЛЕ= ет. Көпшілік болып көмектесу, асарлау.

ҮМЕЛЕУ Үмеле етістігінің қимыл атауы.

ҮМЕШІ зат. Үмеге келген адам, асаришы.

ҮМІТ зат. 1. Белгілі бір істің, ойдың жүзеге асуына білдірілген сенім, дәме. 2. Арман-тілек. 3. ауыс. Үміт артаты, сенері.

Үміт артты. Сенім білдірді. **Үміт бар.** Сенімін жоғалтпаған, дәмелі. **Үміт дүниесі.** Арман, ой, тілек. **Үміт етті [қылды].** а) Армандады, дәмеленді.

ә) Сенім артты. б) Күдер үзбеді. **Үміт [-тің шамы]** жанды. Арманы оялды, болашаққа деген сенім пайда болды. **Үміт жетеледі.** Сенім ұялатты, дәмелендірді.

Үмітке жетті. Сенім ақталды, арман-тілегі орындалды. **Үміт жібі.** поэт. Бір нәрсеге ұмтпену, жақсылық құту. **Үміт күтті.** Дәмеленді, үміт етті. **Үміт қылды.** Күдерін үзбеді, сенімін жоғалтпады. **Үміт ордасын тікті.** поэт. Сенімді, баянды іс жасады.

Үміт оты. Арман, тілек. **Үміт оты жалы-жүлп етті.** Үміті, сенімі біресе күшейді, біресе жоғалды. **Үміт оты [үміті] өшті.** Үміті үзілді, сенімі ақталмады.

Үміт өлен. Үміт күте жазылған өлең. **Үмітпен күткен.** Сенім артқан. **Үміт сәулесі.** поэт. Арман-тілегі, жарқын болашақ. **Үміт сенгі.** Үміттендірді, болашаққа сендірді. **Үмітті ақтады.** Ойлаған ойды, тілекті орындады. **Үміттің жібін үзді.** поэт. Сенімін жоғалтты. **Үміттің көлін кешті.** поэт. Әлі де үмітім бар деген мағынада. **Үміттің оты ойынады.** поэт. Сенім артты, болашағынан зор үміт күтті. **Үміт үзбеді.** Сенімін жоғалтпады. **Үміт [үмітін] үзді.** Түңілді, үміттенбеді, сенімі жоғалды.

Үміт үзді. Барлық сенімін жоғалтты, үміттенбеді, күдерін үзді. **Үміт шамын өшірді.** бейн. Үмітін үзді, сенім артуын қойды. **Үміті ақталды.** Тілегі орындалды. **Үміті алда.** Болашағы зор. **Үміті алданды.** Жер соғып қалды, соқыр сенімге қиырады. **Үміті желге ұшты.** Сенім-дәмесі босқа кетті. **Үміті желге ұшты.** Үміті үзілді, босқа кетті. **Үміті жанды.** Арман-тілегі орындалды, дәмесі артты, сенімі күшейді.

Үміті жеткізбеді. Арман-тілегі орындалмады. **Үміті жоғалды.** Сенімнен айырылды, үміті үзілді.

Үміті кесілді [қылды]. Көздеген мақсаты, ниеті орындалмай қалды. **Үміт көп.** Сенімі мол. Үмітін кесті. Сенім қалдырмады. **Үміті қылды.** Ойлағаны болмады, үміті үзілді. **Үмітін көмді.** Үмітін өшірді.

Үмітін сөндірді. Үмітін үздірді. **Үміті өшті [сөнді].** Сенімі жоғалды. **Үмітін өшірді [сөндірді].** Сенімін жоғалтты. **Үмітін ұстады.** Бұл жерде күдерін үзбей, тілектес болды деген мағынада. **Үмітін үздірді.** Барлық сенімін жоғалтты. **Үмітінің сәгі түсті.** Арман-тілегі орындалды. **Үміті үзілді.** Арман-тілегі орындалмай қалды, сенімін жоғалтты. **Үміті үзілу.** Арман, мақсаты орындалмай қалу, үміті сөну.

ҮММЕТ зат. діни. сөйл. **Үмбет.**

ҮМІТКЕР зат. 1. Белгілі бір істен дәмелі адам. // Үміті бар, дәмелі. 2. Спорт т.б. салада белгілі бір жарыс межесінен өтіп, одан кейінгі бәсекеге қатысуға мүмкіндік алған адам.

ҮМІТКЕРЛІК зат. жаңа. Үміткер болушылық (бәсеке, жарысқа, байқауға қатысуға мүмкіндік алушылық). // Үміткер болуға қатысты.

ҮМІТ-ҚОРҒАН зат. Сенері, арқа сүйері, қорғаушысы.

ҮМІТ-МҰРАТ зат. Белгілі бір ойдың іске асуына білдірілетін сенім, арман.

ҮМІТСІЗ сын. Күдер үзген, үміті кесілген, сенімін жоғалтқан.

Үмітсіз шайтан [ісі]. Ешқашан жақсылықтан күдер үзбе, үмітіңді кеспе, жойма деген мағынада [тәкаппарлық, адам баласына бас июге бас

тартқаны, сол арқылы жаратушысы – Аллаға қарсы шыққаны үшін жұмақтан айдалып, ақырзаманға дейін жер бетінде жүріп, тозаққа кететіндіктен, Алланың кешірімінен үмітсіз шайтан ана].

ҮМІТСІЗДЕН= ет. Үмітін үзу, сенімін жоғалту.

ҮМІТСІЗДІК зат. Күдер үзгендік, сенбеушілік. **Үмітсіздік биледі.** Сенімін жоғалтты, күдерін үзді. **Үмітсіздікке салынды.** Күдер үзе түңілді.

ҮМІТТӘЙІМ сын. жерг. Алдамшы, қу.

ҮМІТТЕН= ет. 1. Белгілі бір уақиғаны болады деп құту, бір нәрсеге сену, дәмелену. 2. Үміт құту, сенім арту.

ҮМІТТЕНДІР= ет. Дәмелендіру, сендіру.

ҮМІТТЕНДІРУ Үміттендір етістігінің қимыл атауы.

ҮМІТТЕНУ Үміттен етістігінің қимыл атауы. **ҮМІТТЕНІС**= ет. Үміт етісу, дәме қылысу.

ҮМІТТЕНІСУ Үміттеніс етістігінің қимыл атауы.

ҮМІТТЕС сын. Үміті, тілегі бір.

ҮМІТТІ сын. Белгілі бір нәрседен дәмелі.

ҮМІТ-ТІЛЕК зат. Дәмелі арман, мақсат.

ҮМІТТІРЕК сын. Сенімі зорырақ, үміттілеу.

ҮМІТУАР сын. ескікіт. Үмітті, үміті бар, сенетін.

ҮМІТШІЛ сын. Үміт еткіш, дәмеленгіш.

ҮМІТШІЛДІК зат. Дәмеленушілік, үміт құтушілік.

ҮН зат. 1. Құлаққа естілетін дыбыс; дауыс. // Сөбидің, нәрсенің іңгәләп жылаған дауысы. // Мәшине, трактор т.б. жол көліктерінің оталда шығатын дауысы; гүріл. // Қоңырау дауысы, сылдыр, шырыл. 2. Әуен, ән. 3. ауыс. Сөз, сөйленіс. // Музыкалық аспапты тартқанда, ойнағанда шығатын саз. // Ырғақ, әуез. 4. ауыс. Ұран.

5. ауыс. Құстардың сайрауы. 6. ауыс. Иттің үрген дауысы, арсылы.

Үн берді. Хабарлады, үндеу тастады, тілек қосты, қостады. **Үн жоқ.** Тіл қатпады, бір ауыз сөз айтпады. **Үн жоқ, түн жоқ.** Ешбір дыбыс шығармастан; үнсіз-тыңсыз, тым-тырыс. **Үн көтерді.** Ұран тастады, үндеу тастады, дабыл қақты. **Үн қатпады.** Тіс жармады, ләм-мим демеді. **Үн қатты.** Дыбыс берді, сөйледі, жауаптасты. **Үн қосты.** а) Жаңа бастаманы, жаңалықты қолдайтынын білдірді.

ә) ауыс. Бірге жыласты, бірге дауыс шығарды. **Үннен қалды.** Сөзден қалды, үндемеді. **ҮН** салды. Дауыс шығарып жылады. **ҮН [дыбыс] шығармады [шығарған жоқ].** а) Ләм-мим демеді, үндемеді, тіл қатпады. ә) Қың демеді, ауырсынбады; бәріне де төзді. **Үн шығару.** Бұл жерде ақын соңғы сөзін, ақтық тілегін айтты деген мағынада қолданған. **Үні бітті.** а) Дауыс қарлығын, дыбысы шықпай қалды. ә) Сөйлеуден қалды, үндей алмады. **Үні жер [қоқ] жарды.** Атағы шартарапқа жайылды. **Үні кетпеді.** Сөзі, дауысы үнанды, жағымды деген мағынада. **Үнін өшірді.** а) Жағын қарыстырды, сөйлеуін қойды. ә) Мазалауын қойғызды. б) Жауды жойды, талқандады. **Үнін шығарма.** Жылатпа, дауысын шығарма, ауызын жап деген мағынада. **Үніңді өшір!** кейіс. Даусыңды шығарма, сөйлеме. **Үніңді [дыбысыңды] шығарма!** Аузыңды жап, үніңді өшір деген мағынада айтылатын зекү. **Үнің өшкір!** қарғыс. Дауысың шықпай қалғыр! **Үні [дауыс] өмненнен өтті.** Жаңға батты, көңілді қалдырды. **Үні өшті.** а) Сөзден бөгелді, үндеуге шамасы келмеді. ә) Жойылды, құртылды, қиратылды. **Үні шықпады.** а) Сөз таба алмады, сөзден тосылды. ә) Көмексіз, мүсепір болу мағынасында. б) Дыбысы шықпай қалды, тілі байланды. **Үні шықты.** Дыбысы естілді.

ҮНАЛҒЫ зат. жаңа. Дауысты қатты шығаратын құрал.

ҮНДЕ= ет. Бірдеме деу, сөйлеу.

ҮНДЕ= ет. Белгілі бір істі істеуге шақыру, жар салу.

ҮНДЕМЕ= ет. 1. Еш нәрсе демей, үн шығармай, ләм-мим демей, сөйлемей. // Тым-тырыс қалу, тыну.

2. Дымын шығармай, үнін өшіру. 3. ауыс. Қарсы

дау айтпау, сөзге келмеу. 4. ауыс. Тоқтай тұр, сабыр ет, кейінірек деген мағынада

Үндемеген үйдей пәледен құтылады. Ешкімге тиіспей тыныш жүрген түймді деген мағынада. **Үндемей қоя салды.** Шапақ шығармады, іштен тынды.

ҮНДЕМЕЙ-ТҮНДЕМЕЙ үст. Тіс жарып ештеме айтпастан.

ҮНДЕМЕС¹ зат. ойын. Ойын кезінде үндемей, құлмей отыратын ұлттық ойын; тымпи.

ҮНДЕМЕС² сын. Аз сөйлейтін, сөзге әуестігі жоқ.

ҮНДЕМЕСТІК зат. Көп сөйлемейшілік.

ҮНДЕС¹ сын. Мазмұнда, әуендес, сарында.

ҮНДЕС² сын. жерг. Сырлас.

ҮНДЕС= ет. 1. Үн қатысу, сөйлесу, тілдесу.

2. Сәйкес келу, бір сарынды болу.

ҮНДЕСТІК зат. 1. Бірімен-бірі сәйкестік, үйлесімділік. 2. лингв. Сөз ішіндегі, сөздердің аралығындағы буындармен дыбыстардың үйлесіп келуі.

Үндестік заңы. лингв. Сөз ішіндегі дауыс. тылдардың бірыңғай не жуан, не жіңішке болып әуендесіп (үндесіп) айтылуы; сингармонизм. Үндестік заңы. лингв. Түркі тілдерінің қыпшақ тобына тән; сөздің жуан, бірыңғай жіңішке дыбыстармен айтылу сипаты, заңы.

ҮНДЕСТІР= ет. Сәйкестендіру, үйлестіру.

ҮНДЕСТІРҮ Үндестірі етістігінің қимыл атауы.

ҮНДЕСУ Үндес етістігінің қимыл атауы. 1. Тілдеу, сөйлесу. 2. Үйлесу, сәйкесу, бір сарынды болу. 3. лингв. Сөз ішіндегі, сөздер аралығындағы дыбыстардың, буындардың үйлесуі, әуендесуі.

ҮНДЕСІМ зат. лингв. Дыбыстардың әуендесіп айтылуы.

Үндесім заңы. лингв. **Үндестік заңы.**

ҮНДЕТ= ет. Сөйлету, үн шығарту.

ҮНДЕТУ Үндет етістігінің қимыл атауы.

ҮНДЕУ¹ зат. 1. Халықты белгілі бір іске жұмылдыру үшін жазылған ұран; шақыру.

2. **Үндеу хат.**

ҮНДЕУ² Үнде¹ етістігінің қимыл атауы; бір-деме деу, сөйлеу.

ҮНДЕУ³ Үнде² етістігінің қимыл атауы; белгілі бір істі істеуге шақыру.

ҮНДЕУХАТ зат. саяси. <лат. proclamatio> Батыл қимылға, ереуіл, қарулы көтеріліске шақыратын, үгіттеу мәніндегі хат.

ҮНДЕУШІ зат. Халықты белгілі бір іске жұмылдырушы.

ҮНДІ¹ зат. Үндістанның негізгі халқы, индустар.

Үнді тілі. Үнді халқының ұлттық тілі. **Үнді философиясы.** Б.з.б. 4 ғасырда Үндістанда дүниеге келіп, қазіргі заманға дейін жалғасын тапқан әлем, адам және олардың қатынас формалары жайлы танымдық, әлеуметтік, ақылғақтық, эстетикалық тұрғыдағы теориялық ілімдер жиынтығы.

ҮНДІ² сын. 1. Үні, дауысы бар. 2. Дауысы зор, күшті.

Үнді дауыссыздар. линг. Дауыс пен салдырдан құралған, бірақ салдырдан зор дауыс басымырақ р, л, м, н, ң дыбыстары. **Үнді екпін.** лингв. Дауыс әуенімен, ырағымен ерекшеленетін сөз екпіні; музыкалық екпін.

ҮНДІЕУРОПА: үндіеуропа тілдері. лингв. Еуразиядағы ең ірі тіл шоғырының бірі.

ҮНДІЕУРОПАЛЫҚТАР зат. Еуропа халықтары.

ҮНДІК зат. сөйл. Көркей, асыранды үй құсы.

ҮНДІЛЕР зат. Үнді мұхиты жағалауында, Оңтүстік Азияда орналасқан Үндістан елінің халқы.

ҮНДІЛЕУ сын. Үні басыдау, үндірек.

ҮНДІЛІК зат. Дауыстың күштілігі, жоғарылығы.

ҮНДІРЕК сын. Үні басымырақ, күштірек.

ҮНДІС зат. сөйл. **Индус.**

ҮНДІШЕ үст. Үнді тілінде.

ҮНДІШЕ үст. Үнді тілінде, үнді халқының дәстүрінше.

ҮНЕМ зат. 1. Шығындарды азайту, еңбектің өнімділігін арттыру арқылы қор жинау я құрау тәсілі. 2. Құнттау арқылы құралған тамақ, қор, азық-түлік.

Үнем етті [қылды]. Талшық етті, қорек қылды, ептеп-септеп жеткізді. **Үнем режімі.** экон. Нақты және заттанған еңбекті барынша сақтап, неғұрлым түймді қолдануға негізделіп құралған шаруашылықты жүргізу жүйесі; өндіріс түймділігін арттырудың басты шарттарының бірі.

ҮНЕМДЕ= ет. Затты түймді, құқықты пайдалану, үнемді жұмсау.

ҮНЕМДЕЛ= ет. Үнем жасалу, түймді пайдаланылу, ысырап болмау.

ҮНЕМДЕЛУ Үнемдел етістігінің қимыл атауы; үнем жасалу, түймді пайдаланылу.

ҮНЕМДЕУ Үнемде етістігінің қимыл атауы.

ҮНЕМДІ сын. 1. Түймді, пайдалы. 2. поэт.

Бұл жерде ақын жорға аттың жүйріктігін сипаттап отыр.

ҮНЕМДІЛІК зат. Үнемді, түймді болушылық.

ҮНЕМДІРЕК сын. Біршама үнемді.

ҮНЕМҚОР сын. Үнемдегіш, үнемшіл.

ҮНЕМСОЗАР сын. Жүріске берік, ұзақ жүріске шыдамды (ат).

ҮНЕМСІЗ сын. Пайдасы жоқ, түймсіз.

ҮНЕМШІЛ сын. Ысырапқа жол бермейтін, құқықты.

ҮНЕМШІЛДІК зат. Үнемдеу ісіне құқықтылық, үнемшіл болушылық.

ҮНЕМІ үст. Әрқашан, әрдайым, ылғи, ұдайы.

ҮНЖАЗБА зат. жаңа. Үнтаспаға жазылған дыбыстық материал.

ҮНЖАРИЯ зат. Бұқаралық ақпарат құралдары.

ҮНҚҮШЕЙТКІ зат. Дыбысты қатты шығаратын құрал, микрофон.

ҮНҚАҒАЗ зат. Белгілі бір шараға қатысуға шақыратын, жаппай қола таратылатын қағаз.

ҮНҚАТЫСУ зат. Екі немесе одан да көп адамдардың өзара жүргізіген әңгімесі, диалог; келісім жүргізу, келісімшарт жасасу.

ҮНПАЗ зат. 1. Алға бастаушы көсем. 2. ауыс. Үнді құстарға қатысты айтылады.

ҮНПАЗДЫҚ зат. Үнпаз болушылық.

ҮНПАРАҚ зат. Саяси үгіт жүргізу немесе ақпараттық сипатта жазылған қағаздар; листовка.

ҮНСТЕТ зат. сөйл. Институт.

ҮНСІЗ сын. 1. Дыбыс шығармай, дыбыссыз.

2. Жым-жырт, ләм демей. 3. ауыс. Меңіреу (тыныштық).

Үнсіз қалды. Ештеңе айта алмай, дағдарып қалды. **Үнсіз масалар.** зоол. <лат. phlebotomidae> Жәндіктер класының қосқанаттылар отрядының бір тұқымдасы. **Үнсіз сөйлеу.** Сөйлеу әрекетінің ерекше түрі. **Үнсіз тұру.** Белгілі бір қайғылы оқиғаны, қайтыс болған адамды еске алып, құрмет көрсету нышанымен 2–3 минут тым-тырыс тұру.

ҮНСІЗДІК зат. Тым-тырыс болушылық, тыныштық.

ҮНСІЗ-ТҮНСІЗ сын. 1. Ешбір дыбыс шығармай, үн-түнсіз. 2. Ештеңе айтпастан. 3. ауыс. Мызғымастан, тып-тыныш.

ҮНТАБАҚ зат. Патефон, радиол, магнитола сияқты дыбыс шығаратын аспаптарда ойналатын дыбыс, ән-күй жазылған табак; пластинка.

ҮНТАСПА зат. жаңа. <франц. cassette> Дыбыс немесе бейне жазбаларды сақтауға арналған магнит таспа.

ҮН-ТҮН: үн-түн жоқ. Ештеме айтпастан, еш нәрсе деместен.

ҮН-ТҮНСІЗ сын. 1. Тіл қатпай, дыбыс шығармай. 2. Айтпастан, ешкімге білдірмей. 3. Тып-тыныш, меңіреу.

ҮН-ТІЛСІЗ үст. Ешбір сөз айтпай, үндемей, тіл қатпай.

ҮНСІЗ-ТІЛСІЗ үст. Ләм-мим деместен, тіл қатпай.

ҮНШЕҢ сын. Үнді, ашық үнді, ақ жарқын.

ҮНШІ зат. Бір істің мәнін жеткізуші жарышысы.

ҮНҒҮ Үңгі етістігінің қимыл атауы.

ҮНГҮБЕТ зат. геол. Кен орнын жер асты әдісімен қазып алу барысында үңгілеп қопарылатын кен немесе бос тау жыныстар беті.

Үңгүбет қозғалтқышы. кен. Ұңғыманың түбіне тікелей орналасып, бұрғы ұшын (бұрғы-тәжді) айналдырып тұратын құбырбұрғы және электрбұрғы. **Үңгүбет реакциясы.** кен. Массивтің бұзу құралының өзіне енуіне жасайтын кедергі күші.

ҮНГҮІР зат. қолөнер. Пышақтың бір түрі.

ҮНГҮІШ сын. Жерді үңгіп қазғыш, үңгірлегіш.

ҮНГІ= ет. 1. Бір жерді қуыстап қазу, үңгірлеу.

2. ауыс. Жезідей жеу, жанға бату.

Үңгі жырту. ауылшар. Топырақты 40 см, minmi одан да терең жырту.

ҮНГІҚОҢЫЗ зат. зоол. <лат. anobiidae>

Жәндіктер класының қаттықанаттылар отрядының тұқымдасы.

ҮНГІЛ= ет. 1. Қазылу, үңгірлену, ойылу.

2. ауыс. Теңделу, қазалану.

ҮНГІЛЕ= ет. Қуыстау, үңгілеу, үңгу.

ҮНГІЛЕУ Үңгіле етістігінің қимыл атауы.

Үңгілеу агрегаты. геол. Қазбаларды жүру кезінде барлық негізгі процестерді (үңгілеу, тиеу, тасымалдау, қазбаны шегендеу және т. б. жұмыстарды) орындайтын кен машинасы. **Үңгілеу комбайны.** геол. Кен қазбаларын жүру және сонымен қатар пайдалы қазылымдарды немесе тау жыныстарды массивтен бөліп алудан бастап, оны вагоншыларға немесе конвейерге тиеумен аяқталатын негізгі жұмыстарды орындайтын күрделі кен қазу машинасы. **Үңгілеу қалқасы.** геол. Қазбаны тау жыныстар қысымынан және олардың құлап түсуінен қорайтын механикаландырылған жылжымалы шеген. **Үңгілеу циклі.** геол. Бірдей уақыт аралығы ішінде қайталанып орындалатын қазба жүру процестері мен операциялардың жиынтығы.

ҮНГІР зат. 1. Тауды жерде кездесетін табиғи, я болмаса қолдан кеуектеп қазылған қуыс. 2. геол. Жер бетімен бір немесе бірнеше жол арқылы байланыстарын жерасты қуысы.

ҮНГІР-ҮНГІР сын. Қуыс-қуыс.

ҮНГІРДЕЙ сын. Үңгір сияқты терең ойық; қараңғы.

ҮНГІРДЕЙІН сын. фольк. **Үңгірдей.**

ҮНГІРЛЕ= ет. Белгілі бір жерді үңгір етіп қазу; қуыстау.

ҮНГІРЛЕНУ Үңгірлен етістігінің қимыл атауы.

ҮНГІРЛЕУ¹ Үңгірле етістігінің қимыл атауы.

ҮНГІРЛЕУ² сын. Ойықтау, шұңқырлау.

ҮНГІР-МҰЗДЫҚ зат. геогр. Суық үңгір, ауаның температурасы жыл бойы 0°C-тан градустан төмен болатын үңгірдің түрі.

ҮНГІРШЕ сын. Кішігірім үңгір.

ҮНГІТ= ет. Бір жерді қуыстап қаздыру, үңгірлету, ойықтау.

ҮНГІЛ= ет. 1. Мұқият, шұқшия қарау. 2. ауыс. Зер салу, ден қою, көңіл болу.

ҮНГІЛГІШ сын. Жан-жағына зер салғыш, байқағыш.

ҮНГІЛДІР= ет. Шұқшиу, көңіл бөлдіру, назар аударту.

ҮНГІЛДІРУ Үңгілдір етістігінің қимыл атауы.

ҮНГІЛТ= ет. Мұқият қарату, ден қойғызу, зер салғызу. Шығ.).

ҮНГІЛТУ Үңгіл етістігінің қимыл атауы

ҮНГІЛУ Үңгіл етістігінің қимыл атауы.

1. Шұқшия қарау. 2. ауыс. Зер салу, ден қою.

ҮНГІЛКІРЕ= ет. Үңгіл түсу.

ҮНГІЛС= ет. Шұқшия қарасу, ден қойысу.

ҮНГІЛСУ Үңгіл етістігінің қимыл атауы.

ҮНІРЕЙ= ет. 1. Ойылу, үңгірлену. 2. Ойыңқы келу, ішке қарай сәл тартылу, ішкі рею. 3. ауыс. Кему, азаю, ойсырау, орны толмау.

ҮНІРЕЙТ= ет. 1. Ойылту, үңгірлеу. 2. ауыс. Ойсырату, орнын жоқтату.

ҮНІРЕЙТУ Үңірейті етістігінің қимыл атауы.

ҮНІРЕК¹ сын. Көздік пен ұрттың ішке тартып ішкірейіп тұруы.

ҮНІРЕК² зат. жерг. Іш ауруы.

ҮНІРЕККӨЗ зат. Жұқпалы ауру түрі.

ҮНІРЕНДЕ= ет. Телміріп ашқарақтану, сұғанақтану.

ҮНІРЕНДЕУ Үңіренде етістігінің қимыл атауы.

ҮНІТ зат. жерг. Жолы, жайы.

ҮНІ¹ зат. көне. Зат, дүние, мүлік, жасау.

ҮНІ² елік. Ауызбен үрлегендегі немесе желдің лебіне ұқсас қысқа дыбысты білдіретін сөз.

Үп десең ұшып кетеді. Қаңбақтай жеңіл. Үп еткен жел жоқ. Тымырсық, желсіз.

ҮПӘД сын. ескікіт. Аса, зор.

ҮПЕК¹ зат. Малдағы жыныс мүшесі ауруы.

ҮПЕК² зат. жерг. Қырсық, кедергі.

ҮПЕК-ТАПЫҚ сын. жерг. Жетімсіз, жетержетпес.

ҮПЕЛЕК зат. Қамыстың (т.б. кейбір өсімдіктердің) ұлпалы шашағы.

ҮПЕЛЕКТЕ= ет. Үпелек-үпелек болу.

ҮПЕЛЕКТЕН= ет. Үпелек басу.

ҮПТЕ= ет. Түк қалдырмай ұрлап кету, тонау.

Үптен кетті. Дым қалдырмай сытырып әкетті, тонады, ұры түсті.

ҮПТЕЛ= ет. Тоналу, ұрлану, ұры түсу.

ҮПТЕЛУ Үптеле етістігінің қимыл атауы.

ҮПТЕУ Үпте етістігінің қимыл атауы; тонау, ұрлық жасау.

ҮПТІ сын. Дүние-мүлікті, жасаулы.

ҮП-ҮЛКЕН сын. Әжестәуір үлкен.

ҮПІЛЕ= ет. 1. Үп-үп деп үрлеу. 2. ауыс.

Аялау, мәтелеу.

ҮПІЛЕУ Үпіле етістігінің қимыл атауы.

ҮПІЛМӘЛІК зат. о.с. <ricinus communis> Салазы, ірі жапырақты, шоқ күрді, жылы жақта өсетін, көпжылдық техникалық өсімдік.

ҮПІР= ет. жерг. **Үрле.**

ҮПІРЛІ-ШҮПІРЛІ сын. Үпір-шүпір болған.

ҮПІР-ШҮПІР сын. сөйл. **Үрпе-шүрпе.**

ҮПІ-ТӘШ ұст. Зорға, әрең.

ҮР¹= ет. Ерінді қомақтап, «үф» деп, ауыздан күшті дем шығару, үрлеу.

Үрген қарындай [қуықтай]. Өте семіз, домаланған, тырсиган (адам). **Үрген қарын** секілді. Керіліп, кербезденіп, дандайсып қалу мағынасында. **Үрген қуықтай.** Торсыған, биітқан; торсықтай. **Үрген мөстей [тұлыптай].** Тырсиган, жуан, семіз. **Үрген өкпе.** саят. Құсты жемтік ретінде алдаусырататын ішіне ауа толтырылған өкпе; боз өкпе. Үрге іті, сығарға биті [түгі] жоқ. Ішере асы, киерге киімі болмады. **Үріп ауызға салғандай.** Сұп-сүйкімді, өте әдемі. **Үріп ішіп, шайқап төкті.** Өмірі молшылықта, тоқылықта өтті.

ҮР²= ет. 1. Иттің абалап шәуілдеуі, арсылдауы. 2. ауыс. Аузына келгенді сөйлеп, балағаттау. 3. ауыс. Біреудің сыртынан сөйлеу, күндеу.

Үрге іті жоқ. Түгі жоқ, кедей. Үрге іті, сығарға биті жоқ. Тахыр кедей.

ҮР³: үр жаңа. Су жаңа, жап-жаңа.

ҮР⁴ зат. жерг. Торпа.

ҮР⁵ зат. **Үр қызы.**

Үр қызы. Хордың, періштенің сұлу қызы.

ҮРБ зат. Ұла, ұлалдек.

ҮРГЕДЕК¹ зат. бот. сөйл. **Бақ-бақ**

ҮРГЕДЕК² сын. жерг. сөйл. **Үркек.**

ҮРГЕДЕКТЕН= ет. Үрейлену, үрку, қорқақтау.

ҮРГЕДЕКТІК зат. Үркектік, қорқақтық.

ҮРГЕЛЕК сын. жерг. Қорқақ, үркек, секемшіл.

ҮРГЕЛЕКТЕ= ет. Қорқу, үрку, жасқанишақтау.

ҮРГЕЛЕКТЕН= ет. Үркектену, жасқан-шақтану, қорқу.

ҮРГЕЛЕКТЕНУ Үргелектен етістігінің қимыл атауы.

ҮРГЕЛЕКТЕУ Үргелекте етістігінің қимыл атауы; үркектеу, қорқу.

ҮРГЕЛЕКТІК зат. Қорқақтық, шошынғыштық.

ҮРГІЗ= ет. 1. Итті шабаландыру, тыйым салмау. 2. ауыс. Аузына келгенін сөйлеттіру.

ҮРГІЗУ Үргіз етістігінің қимыл атауы.

ҮРГІЛЕ= ет. Қайта-қайта үрлей беру, үрлей түсу.

ҮРГІЛЕУ Үргіле етістігінің қимыл атауы.

ҮРГІН зат. сөйл. **Үрінді.**

ҮРГІН-СҮРГІН зат. Қуғын-сүргін, әуре-сарсаң.

ҮРГІШ сын. Үріп тұратын, үрген.

ҮРГІШТЕ¹= ет. Қайта-қайта үрлеу.

ҮРГІШТЕ²= ет. Иттің қайта-қайта үру, әлсін-әлсін үруі.

ҮРДЕ зат. жерг. **Мүдде.**

ҮРДЕСІН сын. жерг. Қардың тау болып қйлуы.

ҮРДІР= ет. 1. Итті абалату, шабаландыру. 2. ауыс. Аузына келгенін сөйлету.

ҮРДІРУ Үрдір етістігінің қимыл атауы.

ҮРДІС¹ зат. жерг. 1. Әдет-ғұрып, салт-дәстүр, дағды. 2. ауыс. Өнер, кәсіп.

ҮРДІС² зат. <нем. Tendenz> Ис-әрекет, дамудың беталысы; тенденция.

Үрдіс алды. Үрдіске айналды, етек алды.

ҮРДІС³ сын. 1. Екпіні құшті, қарқынды; қауырт. 2. Тез, жылдам, шапшаң; кенет, оқыс.

3. Үздіксіз, тоқтаусыз, тынбай.

Үрдіс жүрді. Тез, шапшаң жүрді.

ҮРДІСТЕУ сын. Екпінділеу, қарқындылау, күштілеу.

ҮРДІСТІ сын. жерг. Дәстүрлі, дағдылы.

ҮРДІСТІЛІК зат. Үрдісті болушылық, дәстүрлілік.

ҮРЕГЕН сын. Көп үретін, үргіш (ит).

ҮРЕЙ¹ зат. 1. Зәре, құт, қорқыныш. 2. психол. <грек. panion>. Жалған немесе шындық қауіптерден жаптай үрейлену.

Үрейге батырды. Қорқытты, шошытты, үрейлендірді. Үрей биледі. Қорқыныш қылады, құты қашты, үрейленді. Үрей кеуделі. Қорқыныш кірді, жатқызбады, маза бермеді. Үрей кірді. Қорқыныш қылады. Үрей салды. Үрей туғызды. Үрей туғызды. Қорқытты, шошындырды. Үрейі жоғалды. Қорықпады. Үрейі қашты. Зәресі кетті, қорықты. Үрейін алды. Зәресін алды, үрейлендірді; қорқытты. Үрейі ұшты. Зәре-құты қалмады, қатты қорықты. Үрейі шапшыды. Үрейленді, үрейі ұшты.

ҮРЕЙ² зат. Құр сүлдер, сырт бейне.

ҮРЕЙЛЕН= ет. Зәресі қыу, қорқу.

ҮРЕЙЛЕНДІР= ет. Қорқыту, үрейін қышу.

ҮРЕЙЛЕНДІРУ Үрейлендір етістігінің қимыл атауы.

ҮРЕЙЛЕНУ Үрейлен етістігінің қимыл атауы; зәресі қыу, қорқу.

ҮРЕЙЛЕНУШІ зат. Зәре-құты қашып қорқатын адам.

ҮРЕЙЛЕНУШІЛІК зат. Зәре-құты қалмаушылық, қорқушылық.

ҮРЕЙЛЕНІҢКІРЕ= ет. Үрейлене бастау; аздап қорқықырау.

ҮРЕЙЛЕНІҢКІРЕУ Үрейленіңкіре етістігінің қимыл атауы.

ҮРЕЙЛЕНІС= ет. Қорқу, үрейлері қышу.

ҮРЕЙЛЕНІСУ Үрейленіс етістігінің қимыл атауы.

ҮРЕЙЛІ сын. Адамның зәре-құтын аларлық, қорқынышты.

ҮРЕЙСІЗ сын. Қорқынышсыз, алаңсыз.

ҮРЕЙШІЛ сын. Сұжүрек, қорқақ.

ҮРЕЙШІЛДЕУ сын. Жүрексіздеу, қорқақ.

ҮРЕЙШІЛДІК зат. Қорқақтық, жүрексіздік.

ҮРЕЛЕ= ет. жерг. Берекесі кетіру, үрейін алу.

ҮРЕНДЕ зат. Ит-құс.

ҮРЕСІН: үресін қар. Жел айдап келіп үйін тастаған күрткік қар.

ҮРЕТ сын. жерг. Терең, жарлауыт.

ҮРЗАДА сын. 1. Әдемі, сұлу. 2. ауыс. Ашық жарқын, мейірбан.

ҮРИТ: үрит соқ-соқ [соқтады]. а) Сүзіскен қошқарларды, текелерді онан әрі өшіктіре түсу үшін айтылатын ишарат сөз. ә) Екі адамның арасына от жақты, жанжалға итермеледі.

ҮРК= ет. сөйл. **Үрік.**

Үрке қарады. Қорықты, сескенді.

ҮРКЕК сын. 1. Кез келген нәрседен шошынғыш, үріккіш (мал). 2. ауыс. Қорқақ, батыл емес (адам).

Үркек түйе. Бота кезінде қолға жөнді үйретілмей, бас білдіру кезінде ит қуып, бас үйретушіні жығып, нашар үйретілген будан ұрпағының атауы.

ҮРКЕКТЕ= ет. 1. Қайта-қайта үрку. 2. ауыс. Қорқақтау, үрейлену, шошыну. 3. ауыс. Бойын аулақ салу, жатырқау.

ҮРКЕКТЕН= ет. Үркек болу, қорқақтау.

ҮРКЕКТЕНУ Үркектен етістігінің қимыл атауы.

ҮРКЕКТЕТ= ет. Қорқыту, үркіту.

ҮРКЕКТЕУ¹ сын. Үрке беретін, шошынғыш, қорқақтау.

ҮРКЕКТЕУ² Үркекте етістігінің қимыл атауы.

ҮРКЕКТІК зат. Үрке беретіндік, үріккіштік, қорқақтық.

ҮРКЕШПЕ сын. **Үркөппе** (бөспе, лепірме).

ҮРКЕШПЕЛЕУ сын. Үркөппелеу, бөспелеу.

ҮРКЕР зат. астр. <грек. pleiades> Торпақ шоқжұлдызының құрамына енетін топтанған жұлдыз шоғыры.

Үркек [төбеден] ауды. Қыс ортасынан өтті. Үркеге маңдайын берді. Үркеді бетке алды. Үркек жамбасқа түсті. этн. Күн мен түн теңеліп, күн жылынып, көктемнің басталған шағы. Үркек жерге түсті. этн. Үркек көкжиектен көрінбей кетті [Үркек тасқа батса құрғақшылық, суға батса жаз жаңбырлы, жерге батса жаз ыстық болады].

ҮРКЕРГҮЛ зат. қолөнер. Кесте тіккенде, күміс бедерленгенде топ жұлдызшалардан құралған ұсақ өрнек.

ҮРКЕРДЕЙ сын. Бір жерге топтанған, әзкем топтанған, шоғырланған.

Үркекдей иірді. Шып-шығасын шығармай, үйірімен айдап келді.

ҮРКЕРШЕ ұст. Үркеге ұқсап.

ҮРКЕСОҚ ұст. Шеткері, оқшау, бөлек.

ҮРКЕСОҚТА= ет. Үрке қарап шеткері жүру, бөлектену.

ҮРКУ Үрк етістігінің қимыл атауы; қорқу, шошу, зәресі қыу.

ҮРКІН зат. Жаудан үріккен, зорлық-зомбылық көріп қаша көшкен ел.

Үркін ел. көне. Тыныштығы кетіп, жер ауған ел. Үркін көш. Үркін, қорқып қашқан көш.

ҮРКІН= ет. Шошыну, қорқу, үркектеу.

ҮРКІНДІ зат. сөйл. **Үркіншілік.**

ҮРКІН-ҚОРҚЫН сын. Үріккен, қорыққан.

ҮРКІНУ Үркін етістігінің қимыл атауы; шошыну, қорқу.

ҮРКІНШІЛІК зат. Қуғын-сүргінге, үркінге қышыраған күй, жай.

ҮРКІНШ зат. сөйл. **Үркіншілік.**

ҮРКІНШТІ сын. сөйл. Қорқынышты, үрейлі.

ҮРКІҢКІ сын. Адам шошырлықтай, қорқынышты, үрейлі.

ҮРКІҢКІРЕ= ет. Аздап шошыныс байқату.

ҮРКІС= ет. 1. Малдың бір нәрседен қорқып қашуы, жатпай үркектеуі. 2. Шошынысу, зәре-құттары қашу.

ҮРКІСУ Үркіс етістігінің қимыл атауы.

ҮРКІТ= ет. 1. Малға, жан-жануарға тосыннан тиіп шошындыру. 2. ауыс. Қорқыту, үрейін алу.

ҮРКІТІП= ет. Қорқыттыру, үрейін алғызу.
ҮРКІТІПІУ Үркітті етістігінің қимыл атауы.
ҮРКІТУ Үркіт етістігінің қимыл атауы.
1. Малды, ит-құсты шошыту. **2.** а.у.с. Қорқыту, үрейін алу, қашыру, бездіру.
ҮРКІТУШІ зат. Үркіткен, үркітетін адам.
ҮРКІТШІЛІК зат. жерг. Үркін-сүргін, дүр-белен, шабыншылық.
ҮРКІТІЛ= ет. Қорқытылу, шошытылу.
ҮРКІТІЛУ Үркітіл етістігінің қимыл атауы.
ҮРЛЕ= ет. Екі ұртты желге толтырып, ауыздан қайта-қайта дем шығару, дүркін-дүркін ұру.
2. Отты үріп тұтандыру.
Үрлеп ішіп, шайқап төкті. Не ішіп, не жеймін демей, молшылықта өмір сүрді.
ҮРЛЕМЕ сын. сөйл. **Үрмелі.**
ҮРЛЕМЕЛЕ= ет. Қайта-қайта үрлеу.
ҮРЛЕМЕЛЕУ Үрлемелеу етістігінің қимыл атауы.
ҮРЛЕМЕЛІ сын. сөйл. **Үрмелі.**
Үрлемелі оркестр. муз. Үскірік, тастауық, сырнай т.б. үріп тартылатын музыкалық аспаптардан құрылған оркестр.
ҮРЛЕН= ет. Ауа толтырылу, үрілу.
ҮРЛЕНУ Үрлен етістігінің қимыл атауы.
ҮРЛЕС= ет. Бірге үрлеу, үрісу.
ҮРЛЕСУ Үрлес етістігінің қимыл атауы.
ҮРЛЕСІН сын. сөйл. **Үрінді.**
ҮРЛЕТ= ет. Ауа толтырту, үргізу.
ҮРЛЕТУ Үрлет етістігінің қимыл атауы.
ҮРЛЕУ¹ зат. Көзіне ақ түскенді емдейтін магиялық-мистикалық дәстүрлі емдеу тәсілі.
ҮРЛЕУ² Үрле етістігінің қимыл атауы. **1.** Үпіру, ұру. **2.** а.у.с. Демей, сүйеу.
ҮРЛЕУЛІ сын. Үрлеп қойған, үрленген, ауа толтырылған.
ҮРЛЕУШІ: үрлеуші машина. Ауа үрлеп тұратын машина.
ҮРЛІК зат. жерг. Мәтке; үйдің төбесіндегі жуан ағаш.
ҮРМЕ сын. Үріп тұратын, еспе (жел, құм).
Үрме қар. Жел үрлеп, тығыздап тастаған қар.
ҮРМЕБҰРШАҚ зат. бот. <лат. phaseolus>
 Гүлі ірі, қос жарнақты биік шұңқымдас біржылдық дәнді дақыл.
ҮРМЕК-ДҮРМЕК үст. Тобымен, тегіс.
ҮРМЕЛЕ= ет. Қайта-қайта ұру, үрлеу.
ҮРМЕЛЕУ Үрмеле етістігінің қимыл атауы.
ҮРМЕЛІ сын. **1.** Ауызбен үріп ойнайтын.
2. Ішіне жел толтырылған.
Үрмелі қайық. Үрмелі эластик корпусы шағын еспелі қайық, **Үрмелі оркестр.** муз. Құрамы негізінен үрмелі аспаптардан құралған оркестр.
ҮРМЕТ зат. жерг. Құрмет.
ҮРПЕЙ= ет. сөйл. **Үрпі** (түршігу, үрейлену).
ҮРПЕЙІС= ет. Үрейленісу, қорқу.
ҮРПЕЙІСУ Үрпейіс етістігінің қимыл атауы.
ҮРПЕЙІСНІКІРЕ= ет. Аздап үрпейісу.
ҮРПЕК¹ зат. жерг. Шөбі қалың өскен дөң жер.
ҮРПЕК² сын. **1.** Жаңа өсе бастаған (түк, жүн). **2.** Үртіген, ұйпа-тұйпа (шаш).
Үрпек бас [үрпек бас шак]. Таңың әлі жарық түспеген, елең-алаң кезі.
ҮРПЕКТЕУ сын. Шашы тіктейген, үртіген.
ҮРПЕТ зат. жерг. **Тұрпат.**
ҮРПЕ-ТҮРПЕ сын. Қобырап кеткен, дүр-дүр.
Үрпе-түрпе[сі] шықты [болды]. Ұйқы-тұйқысы шықты, ұйпа-тұйпа болды.
ҮРПЕ-ШҮРПЕ сын. **Үйелмелі-сүйелмелі.**
ҮРПИ= ет. **1.** Ұйпа-тұйпасы шығу, додалану.
2. а.у.с. Суыққа тоңу, дірдектеу, қалтырау.
3. а.у.с. Бір нәрседен үрейлену, қорқу, шошу.
Үрпиген [үріккен] балапандай. Қатты қорыққан.

ҮРПИТ= ет. **1.** Ұйпа-тұйпасын шығару, додаландыру. **2.** Жүнін күжірейту. **3.** а.у.с. Қорқыту, шошыту, үрейлендіру.
ҮРПИТУ Үрпіт етістігінің қимыл атауы; жүнін күжірейту.
ҮРПИІС= ет. **1.** Арқа жүндерін күжірейтісу. **2.** а.у.с. Жаппай қорқу, үрейленісу.
ҮРПИІСУ Үрпііс етістігінің қимыл атауы; жаппай қорқу, ұрку.
ҮРПИЮ Үрпі етістігінің қимыл атауы.
ҮРПИЯ зат. зоол. **Жарқанат.**
ҮРПІ зат. <лат. rapilla mamma> **1.** Емшектің сүт шығатын шыы. **2.** Еркектің жыныс мүшесіндегі неспелі жүретін түтік.
ҮРПІКТЕН= ет. Өсімдік басының жемісі піскен кезде белгі беріп толысып, үрпекбастануы.
ҮРПІЛЕН= ет. Сүті қайту.
ҮРПІ-МӨРДА зат. жерг. Белгілі бір аймақтың шұғылданатын негізгі көсібі, күн көрісі.
ҮРПІ-ТҮРПІ сын. сөйл. **Үрпе-түрпе.**
ҮРТ үст. Бірден, тез, кілт.
ҮРТУ сын. Ұялашақ.
ҮРТІК зат. жерг. Жабу.
ҮРТИС үст. Шұғыл, жыдам.
ҮРҮ¹ Үр¹ етістігінің қимыл атауы; ауыздан қишті дем шығару, үрлеу.
ҮРҮ² Үр² етістігінің қимыл атауы; иттің аба-лап шәуілдеуі, арсылдауы.
ҮРІК= ет. **1.** Малдың бір нәрседен қорқып қашуы, жалт беруі. **2.** а.у.с. Зәресі қшу, қорқу. **3.** а.у.с. Тосырқау, жатырқау. **4.** а.у.с. Жаудан қаша көшу.
Үріккен қойдай. Жау тигендей, қасқыр шапқандай. **Үріккен қойдай қамалды.** Үйме-жүйме болды, топтана отыр-топыр болды. **Үріккен тананың көзіндей.** Үлкен, бадырақ көз. **Үріккен түіе [қой] көзденді.** Қорқып ежірейе қарады, алақтады. **Үріккен түіеше [лақ, текеше] едірендеді.** Жан-жағына үрке қарады, елеңдеді.
ҮРІЛ= ет. Жел берілу, ауа толтырылу.
ҮРІЛДІРІК зат. жерг. Камыстың басындағы үпелек, үлгілдек.
ҮРІЛУ Үріл етістігінің қимыл атауы.
ҮРІМ¹ зат. Өсіп тұрған өсімдіктің (ағаштың) шыбық шығындағы соңғы бүршігі.
ҮРІМ² зат. Аталық ұрпақ.
ҮРІМ³ сын. жерг. Кесек, бүтін, түгел.
ҮРІМДІ: үрімді мылтық. этн. көне. Бағалы Рим (Византия) мылтығы.
ҮРІМ зат. Шығыс халықтары орта ғасырларда Византияны осылай атаған. Көптеген шығыс халықтарының әдеби-фольклорлық туындыларында Рим те атыс, саржайып өлкені бейнесін елестеткен.
ҮРІМ-БҰТАҚ зат. Бір атадан тараған бала-шаға, ұрпақ.
ҮРІМДЕЙ үст. жерг. Уақтап тұрмай, кесектей, бүтіндей.
ҮРІМДЕЙ² сын. сөйл. Өрімдей, жап-жас.
ҮРІМПАР зат. қолөнер. Зергер көріктің шоққа жел үрлейтін аузы, көріктің желдеткіші.
ҮРІНДІ сын. Үріп әкеп тығып тастаған (қар); үрлесін, үргін.
ҮРІПТЕС сын. жерг. Аталас, ағайын, туысқан, емшектес.
ҮРІС зат. Иттің ұруы.
ҮРІТ зат. Ойрат руларының атауы.
ҮРІШПАР зат. қолөнер. Көріктің желдеткіші.
ҮС= ет. Қатты суықтан тоңып қалу, мұздай болып қату.
ҮСКЕНЕ зат. жерг. Баспана, үй-жай.
ҮСЕНШІК зат. кәс. Балға, біз, тістеуік сияқты саймандарды салып қоятын тері қашық.
ҮСКІ зат. қолөнер. Ағашты, былғарыны т.б. тесетін іші құыс біз.
ҮСКІДЕЙ сын. **1.** Үскі сияқты. **2.** а.у.с. Төте, тік, тура.
ҮСКІЛЕ= ет. Үскімен тесу.

ҮСКІЛЕН= ет. **1.** Үскімен тесілу. **2.** а.у.с. Шыңдалу, жақсартылу.
ҮСКІЛЕНУ Үскілен етістігінің қимыл атауы.
ҮСКІЛЕУ Үскіле етістігінің қимыл атауы.
ҮСКІН зат. жерг. Мүсәпір, бейшара.
ҮСКІР= ет. Жел қатты соғу, борау, азынау.
ҮСКІРУ Үскір етістігінің қимыл атауы.
ҮСКІРІК¹ зат. Бет қаратпайтын суық жел, аяз.
Үскірік аяз. Боранды, желді аяз. **Үскірік боран.** Құрғақ, суық боран. **Үскірік жел.** Екпіні қатты аса суық күзгі жел.
ҮСКІРІК² зат. муз. Үріп ойналатын музыкалық аспап.
ҮСКІРІКТІ сын. Ызғары қатты, суығы бар (жел).
ҮСКІРІН= ет. Боран соғу.
ҮСКІРІНУ Үскірін етістігінің қимыл атауы.
ҮСПЕ зат. жерг. Көзі бітеліп қалған құдық.
ҮСТЕ= ет. Бір нәрсенің үстіне тағы қосу, еселеу.
Үстеп қоректендіру [азықтандыру]. Негізгі қоректің үстіне минералды тыңайтқыш қосуы.
ҮСТЕЛ [ор. стол] зат. Ағаштан т.б. заттан жасалып, тамақ ішуге, жазу жазуға арналған төрт аяқты, үсті тегіс үй жиһазы.
ҮСТЕЛ= ет. Қосылу, үстеме жасалу.
ҮСТЕЛЕ= ет. Қосымшалау, қосарлау.
ҮСТЕЛЕУ Үстеле етістігінің қимыл атауы.
ҮСТЕЛУ Үстел етістігінің қимыл атауы.
ҮСТЕЛҮСТІЛІК сын. Үнемі үстел үстінде тұратын, үстелге қоюға арналған.
Үстелүстілік кітап. Үнемі пайдалануға қажетті кітап. **Үстелүстілік сағат.** Үстел үстіне қоюға арналған сағат.
ҮСТЕМ үст. Өктем, басым.
Үстем болды. Басым түсті, өзіне қаратты.
Үстем санады. Артық көрді.
ҮСТЕМАҚЫ зат. Есептелген мөлшерден тыс берілетін артық ақша, төлем.
ҮСТЕМДЕГІШ зат. кен. <лат. ligatura> Металлургияда балқыған металлға қажетті элементтерді қосу үшін қолданылатын қосалқы қоспалар.
ҮСТЕМДІК зат. Басымдық, қиштілік, қожалық.
Үстемдік алды. Басымдыққа ие болды. **Үстемдік етті [құрды].** Биілеп-төстеді, қиштілік көрсетті.
ҮСТЕМДІЛІК зат. Үстем болушылық, өктемділік.
ҮСТЕМЕ сын. Қосымша, қосалқы. // Қосымша, қосалқы төленетін ақша.
Үстеме баға. а) Өз бағасынан артық қойылған баға. ә) экон. Тауардың өзіндік бағасының үстінен қосылатын қаражат, құн. **Үстеме шығын.** экон. Өндірісті ұйымдастырумен, басқарумен, оған қызмет көрсетумен байланысты шығын.
ҮСТЕМЕЛЕ= ет. Бірдеменің үстіне тағы қосу, еселеу.
ҮСТЕМЕЛЕН= ет. Еселену, қосылу.
ҮСТЕМЕЛЕНУ Үстемелен етістігінің қимыл атауы.
ҮСТЕМЕЛЕТ= ет. **1.** Еселету, қосу. **2.** а.у.с. Үдету, бастырмалату, қиштіту.
ҮСТЕМЕЛЕТУ Үстемелет етістігінің қимыл атауы.
ҮСТЕМЕЛЕУ Үстемеле етістігінің қимыл атауы. **1.** Қосу, еселеу. **2.** әдеб. <лат. gradatio> Алдыңғы сөзден соңғы сөзді, алдыңғы ой-пікірден соңғы лебіздің, алдыңғы құбылыстан соңғы құбылыстың қуат-тегеурінінің асып түсіп отыруы.
ҮСТЕМЕЛІ үст. Қосалқы, қосымша.
ҮСТЕМСУ Үстемсі етістігінің қимыл атауы.
ҮСТЕМСІ= ет. Көкірегін керіп қиштісіну, басымсыну.
ҮСТЕМАП тар. Қазан төңкерісіне дейін қоғамда әмірін жүргізіп, биілеп келген қанаушы тап.
ҮСТЕМШІЛ сын. Біреуге үстемдік етуші, зорлықшыл.

УСТЕМШІЛДІК зат. Устем болушылық, зорлықшылық, озбырлық.

УСТЕМШІЛІК зат. Устемдік, билік жүргізушілік.

УСТЕМИРЕК сын. Устемдеу, басымырақ, қуштірек.

УСТЕУ¹ зат. Бір нәрсенің үстіне қосылған үстеме, қосымша зат (мал, ақша).

УСТЕУ² зат. лингв. Сөйлемде түрленбей-ақ мекен, мезгіл, сын-сипат мәнін білдіріп, пысықтаушы қызметін атқаратын сөз табы.

УСТЕУЛЕН¹=ет. Устелу, еселену.

УСТЕУЛЕН²=ет. лингв. Устемге айналу, адвербиалдану.

УСТІР көмекші сөз. 1. Бір заттың астына қарама-қарсы жағы, үстіңгі беті, жоғарғы жағы. 2. Адамның үсті-басы, тұла-бойы; дене. 3. Уақиғаның дәл мезгілі, болып жатқан уақыты.

Үстінде [бүтін, тәуір] киімі жоқ. Дұрыс киімі жоқ, үсті-басы жыртық-жыртық, алба-жұлбасы шыққан. Үстіне [бетіне] шыбын қондырмайды. Үстіне шаң жуытпайды, мәпелеп күтеді. Үстіне жапсырды. Бар тапқан-таянғанын аямады, киінді, киім әперді, киіндірді. Үстіне жығылды. Үстіне құшақпай құлады. Үстіне қона кетті [түсті]. Қарғын мінді, бүркітше бүрді. Үстінен қара дауыл қаптады [соқты]. п о з т. Қиын-қыстау кезеңге тап болды, қиын заман басына түсті. Үстінен қарады. Бәрінен жоғары билік етті. Үстінен күс ұшырып, астынан ит жүгіртті. Ізін бақты, қуғаныңа қырыпты. Үстінен суық су құйып жібергендей болды. Тұла бойы туршайтты. Үстінен түсті. а) Уақиғаның нақ болып жатқан мезгіліне тап болды. ә) Біреудің ойындағысын тапты, ойынан шықты. Үстінен [маңайынан] шыбын ұшырмайды. Мәпелеп күтеді, әлпештейді. Үстінен шықты. Бір нәрсенің қуәсі болды, көзімен көрді.

УСТІ-БАСЫ зат. 1. Жеке адамның киім киісі, дене тазалығы, сырт келбеті. 2. сөйл. Заттың сырты.

Усті-басы малмандай [су]. Өне-бойы әбден су болған, суга малынған.

УСТІК зат. Ағаш ұстасының үстіріктейтін құралы.

УСТІЛІК зат. мед. Сыртқы анестезия.

УСТІН¹ сын. Устем, ерен, бекем.

УСТІН² зат. жерг. Үйдің діңгегі, тіреу.

УСТІМІЗДЕГІ үст. ресми. Қазіргі, ағым-дағы.

Үстіміздегі жыл. Осы жыл.

ҮСТІНДЕ үст. Бір нәрсенің жоғарғы жағында, үстіңгі жағында.

ҮСТІНДЕГІ үст. Үсті-басындағы, бойындағы. Үстіңдегі үй, окказ. Басындағы үй, баспана.

УСТІНЕ үст. 1. Сырт киім ретінде. 2. Қосымша үстеме ретінде.

УСТІНЕН¹ үст. Сыртынан, адамның өзі жоқ жерде.

УСТІНЕН² шыл. жерг. Арқылы.

УСТІН-УСТІН үст. Дүркін-дүркін, қайта-қайта, үсті-үстіне.

УСТІНГІ сын. Жоғарғы, сыртқы, беткі.

Үстіңгі бүйір. кен. Тікелей қабыса бітіп, бос тау жыныстармен шектесетін пайдалы қазылымдардың үстіңгі жағы. Үстіңгі қанат. зоол. Қоңыздардың екі жұп қанаттарының бірінші жұбы, мүйізді, элипра деп аталатын қатты қанаты. Үстіңгі түмсық. зоол. Құстардың үстіңгі жақ сүйектері және оның сыртындағы тұтас мүйізді жабыны. Үстіңгі ыза суы. с у ш а р. Жердің беткі қабатына жақын ылғал.

УСТІН үст. сөйл. Өстіп, осылай етіп.

УСТІРТ¹ зат. геогр. Биіктігі 200–500 мге дейін баратын маңайындағы жазықтардан жарқабақпен ерекше оқшауланып тұратын қыратты жазық.

Үстірт арқары. зоол. <лат. ovis vignei arkal> Қуымүйізділер тұқымдасына жататын аша

тұяқты аң. **Үстірт қойы.** зоол. Жабайыланған тағы қой; муфлон.

УСТІРТ² үст. Жеңіл-желпі, асығыс, жедел, шала-шарты, немқұрайды.

Үстірт қарады. Жеңіл-желпі, немқұрайды істеді. **Үстірт нәтиже.** Жеңіл-желпі, жедел қорытынды.

УСТІРТ³ зат. кәс. Аяқ киімнің үстіңгі жағын көтеріп, белгілі бір формаға түсіру үшін қолданылатын құрал.

УСТІРТТЕ=ет. Тереңге, байыбына бармау.

УСТІРТТЕУ¹ сын. Доңестеу, биіктеу.

УСТІРТТЕУ² үст. Немқұрайдылау, жеңіл-желпілеу.

УСТІРТТІ сын. Қыратты жазығы бар.

УСТІРТТІК зат. Жеңіл-желпі ойланушылық, шалағайлық, асығыстық.

УСТІРТІН үст. Жеңіл-желпі, шала-пұла, асығыс.

УСТІРТІНДІК зат. Жеңіл-желпілік, шалағайлық, асығыстық.

УСТІРІК¹ зат. жерг. Қалыптың үстінен басына таман қоятын қосымша ағаш.

УСТІРІК² зат. сөйл. Сүргі, тақтай жонатын аспап.

УСТІРІКТЕ=ет. сөйл. Ағашты сүргілеу.

УСТІРІКТЕЛ=ет. Сүргілену, жонылу.

УСТІРІКТЕЛУ Үстіріктел етістігінің қимыл атауы.

УСТІРІКТЕУ Үстірікте етістігінің қимыл атауы.

УСТІ-УСТІНЕ үст. Үстін-үстін, дүркін-дүркін, қайта-қайта, әлсін-әлсін.

УСУ Үсі етістігінің қимыл атауы; суықтың әсерінен денедегі тіндердің зақымдануы.

УСИ=ет. Аязға, боранға қырып, үсікке шалдығу.

УСПЕН зат. жерг. Ақ балық.

УСПІШ сын. Усуге бейім, тез цуситін.

УСПІШТІК зат. Үсіп кетушілік.

УСІК¹ зат. 1. Көктем мен күзде кенеттен болатын ызарлы суық, аяз. 2. Үсікке шалдығушылық, үсінушілік.

Үсік жүрді [ұрды]. Көктемде, күзде кенеттен күн суытып кетіп, көктемелерді үсітті. **Үсік шалды.** Үсіді, аязға ұрынды.

УСІК² сын. Үсік шалған, үсіген.

УСІН=ет. Үсікке ұрыну, үсікке шалдығу, қатты аязда қалу.

УСІНДІР=ет. Үсікке шалындыру, аязда қалдыру.

УСІНДІРУ Үсіндір етістігінің қимыл атауы.

УСІНУ Үсін етістігінің қимыл атауы.

УСІНІП-ҚАБЫН=ет. Үсіну, аязға шалдығу.

УСІНІП-ҚАБЫНУ Үсініп-қабын етістігінің қимыл атауы.

УСІР зат. діни. жерг. Езін еккен адамдардан 10 табақтан бір табақ, 10 пұттан бір пұт астық алу, яғни өнімнің оннан бірін алатын алым-салықтың бір түрі.

УСІР=ет. Үсікке қалдыру.

УСІРУ Үсір етістігінің қимыл атауы.

УСІТ=ет. Үсікке ұрындырып алу, аязда қалдыру.

УСІТУ Үсіт етістігінің қимыл атауы. **ҮТ** зат. көне. Ақпанның 22-нен наурыздың 21-не дейінгі мерзім, сыыр шуақ басталған кез.

ҮТІК [ор. утюг] зат. Қыздырып алып, киімнің қыртыс-тыртысын жазуға арналған электрлі тұрмыстық техника.

ҮТІКТЕ=ет. Киім-кешектің, матаның бырсы-тырсысын, қыртысын үтікпен жазу.

ҮТІКТЕЛ=ет. Үтікпен бастырылу, үтік жүргізілу.

ҮТІКТЕЛУ Үтіктел етістігінің қимыл атауы.

ҮТІКТЕУ Үтіктеу етістігінің қимыл атауы.

Үтіктеу үстелі. Киім-кешек үтіктеуге арналған құрылғы.

ҮТІКТЕУШІ зат. Киімнің қыртыс-тыртысын үтікпен тегістелуші адам.

ҮТІР¹ зат. лингв. Бірыңғай сөйлем мүшелерінің, сөйлемдердің, оқшауланған сөздердің т.б. арасына қойылатын, мәтінді түсініп оқуға көмектесетін, сөз ауқымындағы кідірісті білдіретін кіші тыныс белгісі.

ҮТІР² зат. жерг. Істің ыңғайы, жөні, реті.

ҮТІР³ Араб әліпбиіндегі дауыссыз дыбыстардың үстіне қойылатын қосымша белгінің атауы.

ҮТІРЛІК сын. Кішкентай, болмашы ғана.

ҮУ е л і к. Ызыдап, гулеп соққан желдің дауысына ұқсас дыбысты бейнелейтін сөз.

Үу етті. Жел кенеттен гу етіп соқты.

ҮУЛ зат. сөйл. Гуіл, гулеген дыбыс.

ҮФ од. 1. Ерінді жығырып, ауызбен үрлегенде шығатын дыбыс. 2. Бірдемеге ренжіп, шаршап, қажып шығарғандағы дыбыс.

ҮҒ е л і к. Шаршап алқынғанда, қайғырып қажығанда қатты күрсіністен шығатын дыбысты бейнелейтін сөз.

Үһ деді [десті]. Бір жұмысты бітіріп, көңілі жайланды.

ҮҮЛ зат. Жанға батқанда, қайғырғанда шығатын үһ деген дыбыс, күрсініс.

ҮҮЛЕ=ет. Қайта-қайта үһ деп дем шығару, күрсіну.

ҮҮЛЕП-АҒЫЛАП үст. Үһ-аһ деп, шаршап, қиналып, шаршағанын, қиналғанын көрсетіп.

ҮҮЛЕС дес. Ү. Аһ-үһ дес, шаршау.

ҮҮЛЕСУ Үһлес етістігінің қимыл атауы.

ҮҮЛЕТ=ет. Шаршату, күрсіндіру, қажыту.

ҮҮЛЕТУ Үһлет етістігінің қимыл атауы.

ҮҮЛЕУ Үһле етістігінің қимыл атауы.

ҮШ¹ с а н. 1. Екіден жоғары сан. 2. пед. Оқушының білім дәрежесін анықтауда қойылатын қанағаттанарлық орташа баға. 3. этн. Үш санына киелі, мифтік дүниетанымда қараған көзқарас негізіндегі цығыл.

Үш айлық бидай. жерг. Бидайдың сорты.

Үш-ақ түрлі өмір. этн. Адам ғұмырының жастық шағы, ағалық шағы, көрлік шағы. **Үш алаш.** Үш жүз (Ұлы жүз, Орта жүз, Кіші жүз). **Үш ананың баласы.** этн. бейн. Үш жүз. **Үш арсыз.** Тоқтау салу мүмкін емес, адамның еркіне бағына қоймайтын нәсілдерге дауа болмайды деген мағынада айтылады. **Үш ауыз.** Бір ауыз сөз, тоқтету. **Үш аяқ келтір.** жерг. Сырға айтылатын қарғыс сөз. **Үш басы.** жерг. Шеті, тамтығы, қалдығы. **Үш байлық.** этн. Адам бақытына қажетті денсаулық, жақсы жар, дәулеттің жалты атауы. **Үш басып [үшбасарлап] тігу.** қолөнер. Алғашқы екі жіпті көбейту амалының белгісі түрінде (Х) тігіп, соңғы үшінші жіпті соңғы белінен көлденең басып тізетін, нәтижесінде тең алты тармақ пішіні шығатын көркем тігіс. **Үш бөлек.** сөйл. Үш түрлі, үш жүйелі. **Үш ғалам.** Аспан әлемі, жер үсті, жер асты. **Үш егіз.** жерг. Қойдың я ешкінің үшеу табуы, үшем. **Үш есіктен өткізді.** діни. Балалық шақта үш үйдің тәрбиесінен шықты. [Мұхаммед пайғамбарымыздың әуелгі тәрбиені өз анасы Әмина мен сүт анасы Әлімадан алып, одан кейін бабасы Әбдімүтәліп, ағасы Әбуәліптердің қолында болғаны осылайша айтылады]. **Үш жақтады.** Үшеуледі, үш кісі жабылды. **Үш жок.** Бір нәрсенің, заттың жаратылысында жоқты іздеуге болмайды деген мағынада айтылады. **Үш жүз.** этн. Ертедегі қазақ тайпаларының ұлыстық, әкімшілік-аумақтық, шаруашылық жағынан құрылған тайпалық одағы. **Үш жүз алпыс екі тамыры кепті [суалды].** Дәрмені таусылып, бітіп, емешесі құрыды. **Үш жүздің серкесі.** Елдің ардақты адамы. **Үш көсе.** жерг. Бір арбаға үш параттың жегілуі. **Үш күндік пәни.** п о з т. Өтпелі қысқа өмір. **Үш қабат.** Қабат-қабат, қалың етіп. **Үш қабатты тазарту.** кен. Төменгі анод қабаты 30-40% мыс қосылған алюминий балқыма, жоғарғысы – таза алюминий, екі қабат аралығында хлорлы барийдің алюминий және натрий фторидтерімен қоспасы бар электролит қабаты бар алюминийді электролитті тазалау. **Үш қайнаса сорпасы қосылмайды.** Еуқандай, ешбір қатысы жоқ. **Үш қат**

бөз. Мәйітті жерлегенде орайтын кебін. **Үш қиян.** Үш өзеннің аралығын алып жатқан үлкен аймақ [Жайық, Ойыл, Қызыл]. **Үш құмар.** окказ. Аса ынтық, құштар болатын нәрселер. **Үш қырыққан түйе.** жерг. Алдыңғы сегіз тісі түгел тегістелген 27 жастағы түйе. **Үш метр.** этн. а) Әйел адамға көйлектік тауар ретінде берілетін матаның өлшемі. ә) Қайтыс болған адам жерленген моланың өлшемі. **Үш мүйіз болды.** Үш топқа бөлінді, үш топ құрды (әскери шеп құрудың бір түрі). **Үш мысқалдық.** Түттей, мардымсыз. **Үш өлшемдік кеңістік.** Өлшемі үшке тең кеңістік. **Үш сүю.** этн. филос. Алланы, адамзатты, әділетті сүюді негіздеген Абай шығармашылығындағы діни сенімнің, жоғары ақылдың асылы деп таныған адамгершілік қағидасы. **Үш тап.** этн. филос. Ақыл, жүрек, қайраттан тұратын адамның жан дүниесі. **Үштен бірі.** Санамалап бөлінбейтін нәрсені үшке шамалағандағы бір бөлігі. **Үш тоғыз.** этн. Әрқайсысы тоғыздан тұратын үш топ сыйлық (айып). **Үш ұйықтаса [да] түсіне енген емес [енбеген].** Ойына еш кіріп-шықпаған, мүлдем ойламаған, күтпеген. **Үш ұйықтаса ойында жоқ.** Мүлде ойламаған, күтпеген. **Үш ұйықтаса да түсіне кірмеді [өңі түгіл түсіне де кіріп шықпады].** Бұлай болады деп ойламады, мүлде күтпеді.

Үш² зат. жерг. Кимешектің сыртынан тартатын ақ шүберек.

ҮШАҚА¹ зат. жерг. Үш тармақты ағаш айыр.

ҮШАҚА² зат. жерг. Белбеудің айылбасы.

ҮШАРҚАР: ұшарқа таразы. астр. <лат. orion> Байырғы кезде қазақтардың Күн жүйесінен бұрынғы Үркер жұлдызы бойынша жыл санауында қозғалысына қарап күн райын, амалдарды белгілеп отырған жарқырап көрінетін экваторлық шоқжұлдыз.

ҮШАЯҚ зат. сөйл. 1. Темір мосы. 2. жерг. Шайдың шоғын салатын ыдыс. 3. Бауырсақ пісіретін үш аяқты қазан.

ҮШБАҚ зат. діни. сөйл. Ұшақ, бейіш, жұмақ.

Үшбақы болғыр. Ұжмақта болғыр, бейіште болғыр деген мағынада сүйсінуді білдіретін қолданыс.

ҮШБАСАРЛА: үшбасарлап тігу. көс. Алдымен алғашқы екі жіпті крест түрінде тігіп алып, соңғы үшінші жіпті соның белінен көлденең басып тігіс жүргізу.

ҮШБҮ есім. ескікіт. Мына, бұл, осы.

Үшбу сәлем жолдады. Алыстан жеткен хат-хабар, амандық біліс хабар жіберді.

ҮШБҮРЫШ зат. геом. Өзара қиылысатын үш түзу сызықпен шектеліп жасалған геометриялық фигура.

ҮШБҮРЫШТЫ сын. Үш бұрышы бар, үш бұрыштанған (зат).

Үшбұрышты суағар. Өзен суының су өтімін өлшеуге арналған аса қолайлы, қиыршықты, жұқа қабырғалы гидротехникалық құрылыс.

ҮШЕК зат. жерг. Үйдің сыртқы төбесі.

ҮШЕМ зат. Бір ене, бір анадан туған үш төл, бала.

ҮШЕН сын. сөйл. **Үшем.**

ҮШЕНДІК сын. Үш жақты.

ҮШЕУ сан. Үш санының жинақтық түрі.

ҮШЕУЛЕ= ет. Үш адам біріге әрекет жасау.

ҮШЕУЛЕУ Үшеуле етістігінің қимыл атауы.

ҮШЕУІНДЕЙ сын. Үшеуі тәріздес, үшеуі сияқты.

ҮШЖАҚ зат. спорт. Үстел үстіне бір-біріне аралары түйістіріліп, қиыршыталып, қойылған біркелкі шаралар.

ҮШКӘПР зат. жерг. Үш амал; 12–13 желтоқсаннан бастап, 18 желтоқсанға дейінгі қатты суық болатын қыс амалы.

ҮШКҮЛ¹ зат. сөйл. **Үшкіл.**

ҮШКІЛ² сын. 1. Үш бұрышты зат. 2. Көйлектің етегін кеңейту үшін оған қиыршытап қоятын қықша; шабу. 3. Мәсінің сірісі. 4. жерг.

Көйлектің кеудесі не жеңін біріктіргенде қолтыққа қойылатын төрт бұрышты қыяқ.

ҮШКІЛДЕ= ет. Үшкіл ету, қиыршықтау.

ҮШКІЛДЕНУ= ет. Сүйірлену, қиы жүйішкеру.

ҮШКІЛДЕНУ Үшкілден етістігінің қимыл атауы.

ҮШКІЛДЕУ¹ сын. Үшкілдене біткен.

ҮШКІЛДЕУ² Үшкілде етістігінің қимыл атауы.

ҮШКІЛСІЗ сын. Үшкілі жоқ, шабуысыз.

ҮШКІЛТІМ сын. Бір жағы сүйірлене біткен.

ҮШКІР сын. 1. Ұшы сүйір, істіктей. 2. ауыс.

Өткір біздей (тіл).

ҮШКІР= ет. діни. 1. Ауырған адамға дем салып, су буржу, дұға оқу. 2. ауыс. мысқыл. Басқа біреудің күші басым түсу.

ҮШКІРГЕН-ТҮШКІРГЕН= ет. Ем-дом салған, дұға оқыған.

ҮШКІРҚҰРТ зат. зоол. **Бөсір.**

ҮШКІРЛЕ= ет. Бір нәрсені еген не жонып қи шығару, қишау.

ҮШКІРЛЕУ= ет. Сүйегі, қыры шығу; көріну.

ҮШКІРЛЕНУ Үшкірлен етістігінің қимыл атауы.

ҮШКІРЛЕУ¹ сын. Сүйірлеу, сопақтау.

ҮШКІРЛЕУ² Үшкірле етістігінің қимыл атауы.

ҮШКІРЛІК зат. Сүйірлік, қиырлық.

ҮШКІРТ= ет. Дем салдыру, дұға оқыттыру, су буржіту.

ҮШКІРТАС зат. геол. Жұмырланбаған, қырлары мұқалмаған, сүйіршек келген 10–100 мм шамасындағы ірі кесекті бортылдақ тау жынысы.

ҮШКІРТУ Үшкірт етістігінің қимыл атауы.

ҮШКІРУ Үшкір етістігінің қимыл атауы; адам ағзасы дертке шалдығып, ауырғанда аят-дұға оқып, шипа тілеу.

ҮШКІРУШ зат. Дұға оқып, дем салушы адам.

ҮШКІРІП-ТҮШКІР= ет. Емдеп-домдау; қиықтау, бақсының ем-дом жасауы.

ҮШКІРІП-ТҮШКІРУ Үшкіріп-түшкір етістігінің қимыл атауы.

ҮШҚАТ зат. өс. <лат. caprifoliaceae> Гүлінің түсі әртүрлі бұта өсімдіктер тұқымдасы және сол өсімдіктің ащы дәмді жемісі.

ҮШҚАТТЫ сын. Үшқат көп, қалың өсетін (жер).

ҮШҚҰЛАҚ зат. қолөнер. Барлық әшекей ісіне тән үш мүйізді, қи жапырақты, қи тармақты өрнек.

Үшқұлақ тымақ. зат. этн. Түлкі терісінен, пұшақтан, қозы терісінен тігілетін баскым.

ҮШҚҰЛТАН зат. өс. <лат. trisetum> Астық тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

ҮШӨЛШЕМДІ: үшөлшемді полимерлер. хим. Торлы полимерлер – буындары бірыңғай химиялы байланысқан кеңістіктік тор түзетін полимерлер.

ҮШПЕК зат. жерг. Терлік.

ҮШСАЙЫС зат. спорт. Белгілі бір спорттың үш түрі бойынша бір ғана спортшының сайысқа түсу жарысы.

ҮШСАЙЫСШЫ зат. спорт. Үшсайыс шебері.

ҮШСЕКІРІС зат. спорт. Серпілу, аттау және секірістен тұратын жеңіл атлетиканың бір түрі.

ҮШТАБАН зат. жерг. Асық ойынының бір түрі.

ҮШТАҒАН зат. әдеб. Үш нәрседен, бөлікпен тұратын тұтастық, бірлік; триада.

Үштаған болып жауласқан. Үш қияннан келіп соғысқан.

ҮШТАП зат. жерг. Екі түсті жуантық жіппен тығыз тоқылған бедерлі жібек матаның бір түрі.

ҮШТАРМАҚ: ұштармақ итошаған. өс. <лат. bidens tripartita>. Кірделігүлділер тұқымдасы итошаған тұсына жататын өсімдік түрі.

ҮШТЕ= ет. жерг. Сүрекіту, жекелеу.

ҮШТЕЛНЕЙ зат. жерг. Жер асты, үңгір тау.

ҮШТОҒЫЗ зат. этн. 1. Бас тоғыз (түйе бастаған құнды бие, қос ат, жамбы, жағалы күйм, тұтас құндыз, қылыш т.б.), орта тоғыз (бие бастаған тоғыз мал және әртүрлі бұйымдар) және аяқ тоғыздан (бұзаулы сиыр бастаған тоғыз тайынша, қоралы қой және басқа бұйымдар) тұратын, құдаласқаннан кейін күйеу ұрын барған кезде және алып қашқан жағдайда жігіт жағы айып-ажы ретінде бірін атайтын, беретін қазақ дәстүрлі қоғамының жоралғысы. 2. Күресте бас бәйгеге берілген жүлде.

ҮШТОСАР зат. жерг. Ескі мылтықтың атауы.

ҮШТОСАРЛЫ сын. Мылтықты.

ҮШ-ТӨРТ сан. 1. Үш не төрт шамалы болжалдық санды азырқанған, аз көрген мағынада қолданылады. 2. Үш, төрт шамалы болжалдық санды көп көрген мағынада айтылады.

ҮШТҰҒЫРЛЫҚ: тілдің үштұғырлығы. қоғ. саяси. жаңа. Жеке тұлғаның қазақ, орыс және ағылшын тілін білуін, меңгеруін қоғамдық, мемлекеттік мүдде етушілік.

ҮШТІК¹ зат. пед. Студенттердің оқушылардың біліміне қойылатын орташа баға, балл.

ҮШТІК² зат. спорт. Спорттық және басқа да конкурстық жарыстардағы алғашқы жүлделі үш орын.

ҮШТІК³ сын. Үшке тән, үшке байланысты.

Үштік байланыс. хим. Екі атом арасында үш рет электрон жұптасуынан пайда болатын химиялық ковалентті байланыс. **Үштік нүкте.** физ. Заттың үш фазасының да бірдей, бір мезгілдегі тепе-теңдік күйіне сәйкес келетін күй диаграммасындағы нүкте. **Үштік шам.** Шишасының түбінің аумағы үш сантиметрлік шам. **Үштікті ирелендетіп шықты.** окказ. юмор. Үштік бағасын алып қалды, орташа деңгейдегі білім көрсетті.

ҮШТІКЕНДІ: үштікенді қарамала. өс. <лат. gleditschia tricanthos> Сабақтарының және бұтақтарының қабығы қоңыр, тікенектері жиі тармақталған бұршақ тұқымдасына жататын ағаш.

ҮШТІ-КҮЙЛІ үст. Із-түзіз, зым-зия.

ҮШҮЙЛІ зат. бот. Үш тінді өсімдік.

ҮШҮНДІЛІК зат. муз. Музыкада дыбыстары терция интервалында орналасқан немесе орналаса алатын аккорд.

ҮШ-ҮШТЕН үст. Үшеу-үшеу болып, үштен топтап.

ҮШ зат. этн. Қайтыс болған адамды еске түсіру үшін үш күннен кейін берілетін ас.

Үшін берді. этн. Қайтыс болған адамның туған-туыстары жиылып, үш күннен соң еске алып, киім-кешегін таратты, ас берді.

ҮШН шыл. Зат есімге, есімдіктерге, етістік-тің қимыл атауларына, кейбір есімшелерге тіркесіп, оларға мақсат, себеп, арнау мәнін үстейтін септеулік шылау.

ҮШНІНШ сан. 1. Екіден жоғары реттік сан. // Үшінші ретте, үшінші кезекте. 2. Айтатын не жазатын ойын жүзелей, санамалағанда, сөзін салмақтау үшін қыстырма сөз ретінде айтылады.

Үшінші әлем. саяси. Батыс елдерінің өз экономикалық дамуы тұрғысынан салыстыра отырып атаған әлемдегі дамушы елдердің шартты атауы. **Үшінші буын тілі.** инф. Жоғары деңгейлі тіл. **Үшінші интернационал.** тар. совет. Негізі 1919 ж. Мәскеуде қаланған, өзін бірінші және екінші интернационалдардың тарихи мұрагері санаған, коммунистік партиялардың халықаралық бірлестігі. **Үшінші космостық жылдамдық.** астроном. Жерден шығырылған ғарыш кемесінің Күннің тартылыс күшін жеңіп, Күн жүйесінен асып кетуіне керекті жылдамдық (яғни 16,67 км/сек). **Үшінші текті электродтар.** физ. Ерітмалді түзбен бірдей катионы бар электролит ерітіндісінде болатын екі ерітмалді түзбен жанасатын металдан жасалған жүйелер. **Үшінші тұлғалар.** Азаматтық сот ісін

жүргізуде: басқа тұлғалардың (тараптардың) жүгінуі бойынша қозғалған азаматтық істе өз құқықтарын және заңмен қорғалатын мүдделерін қорғаушы тұлғалар.

ҮШІНШІДЕН үст. Бір мәнді нәрселерді санамалап айтқанда үшінші жақтан деген мағынада қолданылады.

ҮШІНШІЛІК зат. Үшінші орын.

ҮШІР [ар.] зат. діни. Жерден өндірілетін өнімге, саудадан түскен қаржыдан салына тын онның бір бөлігіндей алым, салық.

ҮЮ Үй етістігінің қимыл атауы; нәрсені бір жерге жинау, айналасын қомақтау.

ҮЮЛІ сын. Үйіліп қойылған, жиналған.

Ф

Ф 1. Тіс пен еріннің жуысуынан жасалатын кірме ызың дауыссыз дыбыс.

ФА [итал. fa] зат. муз. Музыка гаммасының төртінші нотасы.

ФАБРИКА [лат. fabrica] зат. экон. Шикі-затты техникалық тәсілмен өңдейтін өнеркәсіп орны.

ФАБРИКАЛЫ сын. 1. Фабрикасы бар, фабрикаға ие. 2. Белгілі бір фабрикаға тән.

ФАБРИКАЛЫҚ сын. Фабрикаға қатысты, фабрикаға тән.

ФАБРИКАТ зат. Өз меншігінде фабрикасы бар кәсіпорын иесі, қожасы.

ФАБРИКАТ [лат. fabricatus] зат. Өндірістің дайындаған өнімі, фабриканың дайын бұйымы; қосымша өңдеусіз өндірісте не жекелей тұтынылатын өнім.

ФАБРИК-ЗАУЫТ зат. Фабрикалар мен зауыттар.

ФАБУЛА [лат. fabula] зат. 1. әдеб. Әдеби шығармалардағы баяндалатын оқиғалардың желісі, қысқаша мазмұны. 2. и.н.ф. <ағыл. track> Мультимедиялық анимацияларда – цысун ортасының анықтамалық «фильмдік» мәліметтері.

ФАБУЛИТ зат. Жасанды минерал, стронций титанаты.

ФАВОРИТ [франц. favorite] зат. 1. саяси. Билеушінің, ықпалды тұлғаның басқалардан мысы басым, ерекше артықшылықтармен есептелетін тамыр адамы, өз кезегінде билеушіге ықпалы өте күштісі. 2. Сайлауалды кампанияларында әлеуметтік зерттеу, сауалнамалардың қорытындысы бойынша рейтингісі жоғары, жеңістен бірден-бір үміткер тұлға. 3. спорт. Біріншілікке шығуға, жеңіске ие болуға мүдделі демегер. 4. экон. Басқа фирмаларға қарағанда пайда алуға, бәсекелі күресте жеңіске жетуге мүмкіндігі көп фирма.

ФАГ [грек. phagos] 1. биол. «Жеп қоятын», «жұтып жіберетін» деген ұғымдарды білдіретін күрделі сөздердің бір бөлігі; мысалы, бактериофагтар, фагоциттер. 2. и.н.ф. Детектор қызметін орындайтын және сонымен бірге вирусты жоятын антивирус (программа).

ФАГОПРОФИЛАКТИКА [грек. phagos – жалмау, жеу, грорфилaktikos – сақтандыратын] зат. биол. Кейбір ішек ауруларынан (дисентерия, сирепе, т.б.) бактериофагтар препараттары арқылы алдын ала сақтандыру әдісі.

ФАГОСОМА [phagosoma, лат. phagein – жалмау, obu, жеу, soma – дене] зат. биол. Ішінде фагоцитоз процесінің толық қорытылмаған өнімдері болатын, клетка цитоплазмасындағы жеке жаракпен шектелген көпіршік.

ФАГОТ [итал. fagotto] зат. муз. Ағаштан істелген, дыбысы жуан үрлемелі музыкалық аспап.

ФАГОТЕРАПИЯ [грек. phagos – жеймін, therapeia – емдеу] зат. мед. Кейбір жұқпалы ауруларды (іш сүзегі, дизентерия, тырысқақ, т.б.) ерекше зат – бактериофагтар көмегімен емдеу.

ФАГОЦИТЕЛЛОТӘРІЗДІЛЕР [лат. phagocytellozoa] зат. биол. Алғашқы қарапайым құрылысты көпклеткалылар.

ФАГОЦИТОЗ [грек. phagos – жеймін, kytos – жасуша] зат. биол. Тірі жасушалар мен өлі нәрселерді біржасушалы организмдердің жеміруі.

ФАГОЦИТТЕР зат. биол. Фагоцитоз түзетін, адам мен жануарлардың дәнекер тіндерінде болатын арнайы қорғаныштық клеткалар.

ФАГТАР зат. биол. Қожайыны бактериялар болып саналатын вирустар.

ФАҒАН [ир. فغان: фаған қылды. ескі кіт. Минәжат етті, зарлады.

ФАҒАН [парс. فغان] зат. ескі кіт. Күрсініс, қиналыс, күңірлену.

ФАДИГҒҰНДАЙ сын. ескі кіт. Пәк, таза, әсем.

ФАЗА [грек. phasis] зат. 1. Жанды заттың не құбылыстың дамуындағы белгілі бір кезең, күй, қалып. 2. Қозғалыс тарихи дамуындағы белгілі бір дәуір. 3. тех. Генератор орамдарының жеке тобы. 4. и.н.ф. Тапсырманы өңдеу кезеңі.

Фазаларды ығыстыру компенсаторы. тех. Электр қондырғылардың қуат коэффициентін жоғарылататын электрмәшині (синхронды мәшине, коллекторлы мәшине, электр конденсатор).

ФАЗАБҰРҒЫШ зат. физ. Құрылысның шығысындағы электромагниттік тербеліс фазасының кірісіндегі тербеліс фазасына қарағанда өзгертуге арналған электр құрылғыларының ортақ атауы.

ФАЗАЛЫ зат. техн. Генератор орамдарының жеке тобы мен оған жалғанған электр сымы.

ФАЗАЛЫҚ сын. Фазаға тән, фазаға қатысты.

Фазалық ауысу. физ. Фазалық түрлену кең мағынасында сыртқы жағдайлар (температура, қысым, магниттік және электрлік өріс т.б.) өзгергенде заттың бір фазадан екінші фазаға ауысуы; тар мағынасында сыртқы параметрлер үздіксіз өзгергенде физикалық қасиеттердің секірмелі өзгеруі. **Фазалық модуляция.** физ. Тербеліс модуляциясының бір түрі. **Фазалық тепе-теңдік.** физ. Термодинамикалық тепе-теңдіктегі фазалардың бір мезгілде көп фазалық жүйеде болуы.

ФАЗЕНДА [порт. fazenda] зат. Шаруашылықпен айналысу үшін қала сыртынан салынғай үй-жай.

ФАЗОМЕТР [грек. phasis – пайда болу, metro – өлшем] зат. физ. Екі электрлік тербелістің фазалар айырымын немесе электр тізбегіндегі ток күшінің жоғары мәндеріндегі қуат коэффициентін өлшеуге арналған аспап.

ФАЗОТРОН зат. физ. Синхроциклотрон – ауыр зарядталған бөлшектердің (протондар, иондар) циклдік резонанстық үдеткіші.

ФАЗЫЛ [ар.] зат. көне. 1. Құдірет, қасиет. 2. Өте қадірлі, құрметті, беделді. 3. Адамгершілік, абырой, жақсылық. 4. Меірім.

Фазыл сезім. поэт. Биік, кемел түсінік, адал, игі ой.

ФАЗЫЛАТТЫ сын. көне. Қайырымды, рақымды, жағымды.

ФАЙ зат. діни. Барлық кіріс атаулының түрі, мұсылман қауымының бейбіт жолмен басқа діндегі адамдардан алған мүліктері, түрлі алым-салық табыстары.

ФАЙД [ар. فایض] зат. діни. Ағынан жарылу, занаиция.

ФАЙЛ [ағыл. file] зат. 1. и.н.ф. Сыртқы жад құрылғыларында орналасатын және жеткізу мен өңдеу кезінде бөлінбейтін, біртұтас қарастырылатын жазбалар тізбегі; белгілі бір атаумен аталып, реттеліп жазылған байттар тізбегі. 2. Атау беруе болатын құжат немесе қолданылатын программа.

Файлдар каталогы. и.н.ф. <ағыл. file catalog> Файлдың атауы, типі, көлемі, орналасуы мен даярланған немесе соңғы өзгертілген уақыты туралы ақпаратты сақтайтын каталог. **Файлдарды**

көшіру. и.н.ф. <ағыл. file copying> Операциялық жүйенің стандартты құралдарымен жасақталатын сыртқы құрылғылардың арасында файлдар алмасу процедурасы. **Файлды ашу.** и.н.ф. <ағыл. file opening> Файлдың қолайлылығын тексеру және жазбаларды енгізу-шығару үшін негізгі жадта буфер бөлу, сыртқы жадтағы файлдың тұрған орнын анықтау, мәліметтерді басқару блогын басқарушы ақпараттармен ақтық толықтыру процедурасы. **Файлды бұғаттау.** и.н.ф. <ағыл. locking file> Файлға жазылған мәліметті өзгертуге мүмкіндік бермейтін әрекет. **Файлды даярлау.** и.н.ф. <ағыл. creation of a file> Сыртқы жадты бөлу, файл ентандасын дайындауды және оған жазбаларды жүктеуді қамтитын операциялар кешені. **Файлды жабу.** и.н.ф. <ағыл. file closing> Бағдарламаның файлмен жұмысты аяқтау операциясы. **Файлды иемдену.** и.н.ф. <ағыл. fail locking> Көпесетті жүйеде немесе жергілікті желілерде файлдық жүйенің беріктігін арттыру құралы.

ФАЙЛ-СЕРВЕР зат. и.н.ф. Бір-бірінен алыста орналасқан ортақ файлдарды пайдаланатын бірнеше жұмыс станцияларына қызмет ететін жергілікті желінің қуатты компьютері.

ФАК зат. экон. Жүк мөлшері үшін оған кіретін тауарлардың номенклатурасына қарамастан белгіленетін көлік тарифінің бірыңғай мөлшерлемесі.

ФАКЕЛ [нем. Fackel] зат. астр. Күн шеңберінің жегіндегі қысық формалы, ішінде әртүрлі сызықтар мен жарық нүктелер және әрқилы түйіршектері бар жарықтаңба.

ФАКЕЛ² зат. Таяқ басына майлы шүберек немесе май құйылған темір құты байлап жасалған (көбіне тұтқаға бекітілген) олимпиада ойыны өтетін орына әкелінетін жалынды шырақ.

ФАКЕЛШІ зат. Факелді ұстаушы, факелді алып жүруші.

ФАКИР [ар. فقير] зат. 1. діни. Мұсылман діні үшін өз өмірін пақырлыққа, сопылыққа арнаған адам. 2. Көз байлаушы, сиқыр адам.

ФАКИХ [ар.] зат. діни. Дінішіл, заңгер, Құран сөзінің білгірлері.

ФАКОЛИТ [грек. phakos – линза, lithos – тас] зат. геол. Көбінесе антиклинді, сирегірек синклинді қатпар құлды өңіріне кіргізіп линза пішіндес шағын гана шоғыр түрінде оқшауланатын интрузиялық дене.

ФАКС [ағыл. fax, facsimile] зат. Құжаттарды, оның ішінде схемаларды, сызбаларды, фотосуреттерді электрондық жеткізу жүйесі; графикалық мәліметтерді немесе мәтіндерді екілік кодтар түрінде телефон желілері арқылы жеткізу, жіберу құралы.

ФАКСИМИЛДІ сын. Суретке түсіріліп көшірілген, тұтқиқаға дәл келетін.

ФАКСИМИЛЕ [лат. simile] зат. Қолжазба, қолтаңба, құжаттардың тұтқиқаларының фотографиялық не баспа әдісімен алынған дәл көшірмесі.

ФАКС-МАШИНА зат. и.н.ф. Графикалық мәліметті немесе мәтінді екілік кодтар түрінде телефон желілері арқылы жеткізу, жіберу құралы.

ФАКС-МОДЕМ [ағыл. fax modem] зат. и.н.ф. Бір компьютердегі графикалық түрдегі құжаттарды (файлды) қағазға баспай-ақ, басқа жерде орналасқан факсимилді мәшинеге жіберетін (қабылдайтын) электрондық құрылғы.

ФАКСХАТ зат. Факс арқылы жіберілген хат, құжат.

ФАКТ [лат. factum] зат. Анық іске асқан оқиға; шын болған іс.

ФАКТИТИВ зат. лингв. 1. Іс-әрекетке тікелей қатысты етістіктің тұлғасы мен лексикалық мағынасы. 2. Зат есім мен сын есім негіздерден жасалған етістік.

ФАКТОЛОГИЯ зат. Дәлел, дәйек болатын материалдарды, фактілерді, құжаттарды салыстырып зерттейтін ғылым саласы.

ФАКТОР [лат. factor] з.т. *Түрткіжайт.*
1. Қандай да бір құбылыстың, процестің сипатын не жекелеген белгілерін анықтайтын қозғаушы күші, себебі; саяси ғылымда саяси құбылыстарға, процестерге түсініктеме беретін түсілдер жиынтығы.
2. экон. Кәсіпорынның өндірістік қызметінің және жалпы экономиканың негізгі ресурстарының бірі (жер, еңбек, капитал, кәсіпкерлік); экономикалық, өндірістік үдерістердің өндірістік, экономикалық қызметтің нәтижесіне ықпал ететін қозғаушы күш; ағылшынның сауда тәжірибесінде тауарларды сатуға, сатып алуға немесе тауарды кепілге салып, қарызға ақша алуға өкілеттігі бар агент.

Факторлар теориясы. әлеум. 19 ғасырдың аяғынан бастап Батыста және Ресейде таралған позитивистік социологиялық концепция.

ФАКТОРИНГ [ағыл. factoring] з.т. заң. Ақшалай талапты беріп қаржыландыру.

ФАКТОРИНГЛІК сын. Факторингке тән.
ФАКТОРИЯ [ағыл. factory] з.т. экон. **1.** Елден алыс жерлердегі сауда-саттық және мәдени пункт. **2.** Еуропа көпестерінің отар елдердегі сауда жасайтын елді мекені.

ФАКТОРЛЫҚ сын. Қандай да бір факторға қатысты.

ФАКТУРА [лат. factura] з.т. өнер. Көркемөнер шығармаларындағы көркемдік техникасының өзіндік ерекшелігі; көркемсурет туындысының сыртқы өңі, түр сипаты.

ФАКТУРА з.т. **1.** экон. Сатып алушыға берілетін тауардың аты, баасы жазылған қағаз, босатылған тауарға берілетін шот. **2.** ауыс. Есеп, бақай есеп.

ФАКТУРАЛА = е.т. Жөнелтілетін тауарларды тізімге түсіріп, есепке алу, хаттау.

ФАКТУРАЛАН = е.т. Тізімделу, хатталу.

ФАКТУРАЛАНУ Фактуралану етістігінің қимыл атауы.

ФАКТУРАЛАУ Фактурала етістігінің қимыл атауы.

ФАКТУРАЛЫҚ сын. Фактураға қатысты.
Фактуралық баға. экон. Жеткізілген тауар шотында (инвойста, фактурада) көрсетілетін баға.

ФАКТЛІ сын. Нақтылы, ақиқатқа негізделген, шынайы.

ФАКУЛЬТАТИВТІ [франц. facultatif] сын. пед. Қосымша, үстеме білім беруге қатысты, негізгі емес, қосалқы.

ФАКУЛЬТАТИВТІК сын. пед. Негізгі емес, қосалқы, белгілі пәннен тереңдетіп оқытатын, сабақтан тыс.

Факультативтік курс. пед. Жоғары және орта оқу орындарында оқушылардың жалпы мәдени және ғылыми-теориялық таным аясын кеңіту немесе қосымша мамандық беру үшін оқылатын міндетті емес оқу курсы немесе пән. **Факультативтік сабақ.** пед. Жеке мәселе, курс, тақырып бойынша оқушылардың қалауы мен қызығушылығына сәйкес, білімдерін тереңдетуге арналған міндетті емес сабақ.

ФАКУЛЬТЕТ [нем. Fakultät] з.т. Жоғары оқу орнының белгілі бір пән саласын қамтитын бір бөлімі.

ФАКУЛЬТЕТАРЛЫҚ сын. Факультеттер арасында өтетін шараларға қатысы бар.

ФАКУЛЬТЕТТІК сын. Факультетке қатысты, соған тән.

ФАҚИЙ [ар. فقيه] з.т. Діни заңгер; Құран сөзінің білгірі.

ФАҚЫР з.т. сөйл. **Пақыр.**

ФАЛАНГА [грек. phalanx (phalangos)] з.т. анат. Саусақ пен бақай сүйектерінің ғылыми атауы.

ФАЛЕРИСТ з.т. Фалеристикамен шұғылданушы, коллекциямен айналысушы.

ФАЛЕРИСТИКА [лат. falerae] з.т. Значоктарды, төсбелгілерді, жетондарды т.б. коллекциялау және зерттеу.

ФАЛСАФ з.т. Философ.

ФАЛЬСИФИКАЦИЯ [лат. falsificare] з.т. Қолдан жасау; нақтылы, шынайы мәліметті жалған, өтірікпен алмастыру.

ФАЛЬСТАРТ [ағыл. false start] з.т. спорт. Жарысты бір мезетте бастамағандықтың себебінен болатын ереже бұзушылық.

ФАЛЬЦ [нем. Falz] з.т. полигр. **1.** Баспа табақ қағазының бүгілген жері. **2.** тех. Жұқа металдан, қаңылтырдан жасалған бұйымдардың өзара қиоласы, жалғасқан жеріндегі бүктесінді жік, жапсар.

ФАЛЬЦЕТ [итал. falsetto] з.т. муз. Әнші даусының (көбіне ерлер даусы) белгілі бір регистрі.

ФАЛЬЦОВКА [нем. Falzen] з.т. полигр. Баспа орындарында баспа табақ қағаздарды тиісті үлгіге келтіріп бүктеу әрекеті.

ФАЛЬЦОВЩИК з.т. полигр. Баспа орындарында баспа табақ қағаздарын белгіленген үлгіге келтіріп, бүктеп тұратын маман қызметкер, бүктеуші.

ФАМИЛИСТИКА з.т. Отбасы туралы білімдер жиыны, отбасын зерделеу кезіндегі факторлардың, процестер мен құбылыстардың жиынтығы.
ФАМИЛИЯ [лат. familia] з.т. Әулетісім; бір отбасының әулетіне арғы ата тегінен бастап қойылып келе жатқан әулеттік атау.

ФАМИЛИЯЛАС сын. Фамилиясы бір, ұқсас.
ФАНА з.т. діни. Сопылық атаулар, Құран сүресіне дейін көтеріп, өзінің тұлғасын шенеп-мінеп, оның орнына Құдайдың құдіретін мадақтаушылар.

ФАНАТ з.т. сөйл. **Фанатик** (Дінге берілген адам).

ФАНАТИЗМ [лат. fanaticus] з.т. Өзінің ұнатқан қалағанына, өзінің наным-сеніміне, белгілі бір идеяға деген қатты құштарлықты, нық сенгендікті, таза берілгендікті көрсету.

ФАНАТИК [лат. fanaticus] з.т. **1.** Дін жолына басы бүтін берілген, нағыз діниші адам. **2.** ауыс. Белгілі бір іске жан-тәнімен берілген, сол жолда бар еңбегін сарп еткен адам.

ФАНАТИКТІК з.т. **1.** Нағыз фанатик. **2.** Белгілі бір іске жан-тәнімен берілгендік.

ФАНГТЕР з.т. Пангвөлдер, пахундер, фанвөлдер, мфангтар, орталық Африканың жергілікті тұрғындары – бантулар құрамына кіретін халықтар тобы.

ФАНЕР [нем. Furnier] з.т. Бірнеше қабаттап ағаш талшықтарынан істелген жұқа тақта.

ФАНЕРЛЕ = е.т. Бір нәрсенің үстін, бет жағын фанермен қаптау, жапсыру.

ФАНЕРЛЕУ Фанерле етістігінің қимыл атауы.

ФАНЕРЛІ сын. Фанерленген, фанері бар.

ФАНОРОЗОЙ [грек. phaneros] з.т. геол.

Жердің геологиялық тарихындағы аса үлкен кезең.
ФАНОРОФИТТЕР [грек. phaneros – ашық, айқын, rhyton – өсімдік] з.т. биол. Қайта түлейтін бүршіктері топырақ бетінен қашық орналасқан (25-ден биік) өсімдіктер.

ФАНИ сын. діни. ескікіт. **Пәни.**

ФАН-КЛУБ з.т. Әртүрлі ортақ мүддеге (спорт, музыка т.б.) сай жиналған адамдар тобы.

ФАНТАЗИЯ [грек. phantasia] з.т. **1.** Адам қиялының идеяды қайта құрушы мүмкіншілігімен байланысты. **2.** әдеб. Ақын, жазушының көркемдік қиялы. **3.** муз. Жалпы қолданылатын формадан ауытқып, еркін жазылатын музыкалық шығарма.

ФАНТАСМАГОРИЯ [грек. phantasma – елес, agoreuo – айтамын] з.т. филос. Қиял, сандырақ, елес; оптикалық аспаптар арқылы түрліше елестетіліп, көрсетілетін галлей көріністері.

ФАНТАСМАГОРИЯЛЫҚ сын. Фантасмагорияға тән.

ФАНТАСТ [грек. phantastikos] з.т. Шығармасын табиғи қалыптан тыс әсірелеп, қиялдан құрап жазатын жазушы.

ФАНТАСТИКА [грек. phantastike] з.т. әдеб. Қиялдан шығарылған бейне, яғни табиғи

қалыптан тыс, ой, елестету арқылы әсірелеп бейнеленетін шығарма.

ФАНТАСТИКАЛЫҚ сын. Фантастикаға қатысты, қияла негізделген.

ФАНТОМ [франц. fantome] з.т. Адамның қиялынан туындаған таңғажайып елес, көрініс.

ФАНТОМДЫҚ сын. Фантомға тән, қатысты.

Фантомдық бұзылулар. псих. Жоқ дене мүшесі жағынан (мыс., қол не аяқ кесілгеннен кейін) болатын жалған түйсінулер (ауыру, қышу, анемия, сіңірі тартылып қалу және т. б.).

ФАНФАРА [итал. fanfara] з.т. муз. **1.** Труба тәрізді етіп, жезден жасалған үрлемелі музыкалық аспап керней. **2.** Салтанатты, шаттық жайда бірнеше кернеймен орындалатын қысқаша ғана музыкалық әуен.

ФАНФАРАЛЫҚ сын. муз. Фанфарада ойналатын, фанфараға арналған.

ФАОЛИТ з.т. хим. Сұйық резольды фенол-формальдегидті шайырлар негізіндегі қышқылға тұрақты терморезистивті пластмасса.

ФАР [франц. phare] з.т. Жолға жарық түсіру үшін көлік және ауылшаруашылығы машиналарының алдыңғы жағына орнатылатын электршам; фара.

ФАРАДЕЙ з.т. физ. Электр зарядының бірліктерінің халықаралық жиынының мың бірлігі.

Фарадей заңдары. физ. Электролиттер арқылы электр тогы өткенде электролиттер бөлінетін не ыдырайтын заттардың мөлшерін (массасын) анықтайтын электролиз процесінің негізгі заңдары.

ФАРАН з.т. көне. Еуропада жасалған тері.

ФАРАОН [грек. pharaon] з.т. тар. Ертедегі

Мысыр патшаларының құрметті атағы, перғауын.

ФАРАУАН ұст. ескікіт. Мол, ағыл-тегіл.

ФАРВАТЕР [голл. vaarwater] з.т. **1.** Су асты және су үсті кедергілері арасынан кемелердің қауіпсіз жүзетін су жолы. **2.** Саяз сулы айдындарда кемелердің жүзуіне арналып тереңдетілген канал.

ФАРВАТЕРЛІК сын. Фарватерге қатысты, фарватерге тән.

ФАРИАД з.т. ескікіт. Айғай, жылау.

ФАРИНГАЛЬ: фарингаль дауыссыздар. лингв. <грек. pharyngos> Көмей дауыссыздары, тіл артының кейін шегініп, жұтқыншақ қуысының тарылуы арқылы жасалатын дауыссыздар.

ФАРИНГИТ [грек. pharynx] з.т. мед. Жұтқыншақтың ішкі кілегейлі бетінің қабынуынан болатын ауру.

ФАРИСЕЙ з.т. Ертедегі еврейлердің саяси-діни партиясының мүшесі; жанамма мағынасында жағымпаз, арам, екіжүзді адам дегенді білдіреді.

ФАРИЯД ар.: фарияд қылды. ескі кіт. діни. Көңіл айтты, марқұмды жоқтады, Аллаға сиынып, зарлады.

Фарияд салды. діни. Жоқтады, зарлады.

ФАРҚАД парс. з.т. ескікіт. Ойын-сауық, рахат, ләззат.

ФАРМАКОЛОГ з.т. мед. Дәрі-дәрмек, фармакология маманы.

ФАРМАКОЛОГИЯ [грек. pharmakon – дәрі, logos – ілім] з.т. мед. Адам ағзасына әртүрлі дәрілік және биологиялық белсенді заттардың тигізетін әсерін зерттейтін, сондай-ақ дәрі-дәрмектің жаңа түрлерін іздеп табуды қарастыратын ғылым.

ФАРМАКОЛОГИЯЛЫҚ сын. Фармакологияға қатысты.

ФАРМАКОПЕЯ [грек. pharmakopoiia] з.т. Дәрі-дәрмектер, олардың латынша және орысша аттары, химиялық құрамы, оларды дайындау, сақтау, қолдану тәсілдері туралы мәліметтердің жиынтығы.

ФАРМАН [ир. فرمان] з.т. ескікіт. Пәрмен, бұйрық, әмір, жарлық.

ФАРМАЦЕВТ [грек. pharmakeia] з.т. мед. Дәрі-дәрмек жасайтын адам, маман.

ФАРМАЦЕВТИКА зат. Дәрі-дәрмектік заттарды зерттеу мен дайындау, жасау жайындағы ғылым.

ФАРМАЦЕВТИКАЛЫҚ сын. Фармацевтикаға қатысты.

ФАРМАЦЕВТІК сын. Фармацевтқа қатысты бар.

Фармацевтік химия. хим. Синтетикалық және табиғи дәрі-дәрмектік заттарды зерттейтін химия саласы.

ФАРМАЦИЯ [грек. pharmakeia] зат. мед. Дәрі дәрмектік заттарды зерттеу, дайындап сақтау жайлы ғылым саласы.

ФАРМКОМПАНИЯ зат. Дәрі-дәрмек шығарумен, тасымалдаумен, сатумен шұғылданатын коммерциялық ұйымдар.

ФАРС [франц. farsе] зат. әдеб. Жеңіл құлкіге құрылған, жасанды оғаш қимыл-әрекеттерге орын беретін, мағынасы жағынан дөрекілеу келген пьеса.

ФАРСАХ зат. ескікіт. Жол қашықтығының 6–7 км шамасындағы өлшемі.

ФАРСАХТАЙ сын. Фарсах көлемінде, фарсах шамасында.

ФАРСЫ зат. Парсы.

ФАРСЫША үст. Парсы тілі, парсы тілінше.

ФАРТУК зат. сөйл. 1. Алжарқыш (жұмыс кезінде, үй ішінде ас дайындағанда алға тартатын күйм). 2. тар. совет. Кеңес дәуірі кезіндегі мектеп оқушылары қыздарының ақ матадан, гефюрден тігілген алжарқышы.

ФАРУАЗ зат. Наз, өлең-жыр.

ФАРУАЙ ир.зат. ескікіт. Пәруай.

ФАРФОР зат. 1. Ақ балшықтың ең таңдаулы түрінен жасалатын, су мен газды өткізбейтін минералды қоспа. 2. Осындай қоспадан істелген ыдыс-аяқ, түрлі бұйым.

ФАРШ [франц. farsе] зат. тамақ. Ас дайындау үшін арнаулы машинамен өте ұсақ етіп тартылған шикі ет.

ФАРШТАЛ= ет. Ет тартқыштан өткізілу, тартылу.

ФАРШТАУ Етті еттартқыш машинамен өткізу.

ФАРХ ар.зат. діни. Мұсылмандардың орындауға тиісті діни рәсімдері, парыз.

ФАРЫЗ зат. көне. Парыз.

Фарыз уәжіп. діни. Міндет, парыз, жүк.

ФАС' [франц. fase] зат. Бір нәрсенің маңдай алды, алдыңғы беті.

ФАС'зат. экон. Тауарды су жолымен жеткізуге байланысты сыртқы сауда саласында қолданылатын сатып алу-сату келісімшартының бір түрі.

ФАСАД [франц. facade] зат. сәулет. Үйдің, үлкен ғимараттың алдыңғы кіреберіс жағы.

ФАСЕТ [франц. facette] зат. Қандай да бір ортақтық белгісі (сипаттамасы, бөлінуге негізгі) бар біркелкі терминдер тобы.

ФАЦИЛИТАЦИЯ [ағыл. facilitate] зат. пед. Басқа адамның белсенді қатысуымен бір адамның немесе топтың іс-әрекетін жеңілдету процесі.

ФАСОЛЬ [лат. phaseolus] зат. бот. Бұршақ тектес біржылдық бақша өсімдігі, сондай-ақ осы өсімдіктің дәні.

ФАСОН [франц. facon] зат. 1. Тізілген бұйымның пішім үлгісі. 2. Кімнің сырт көрінісі, сәні.

ФАСОНДА= ет. Пішімін жаңа үлгіге салып, құбылтып тігу.

ФАСОНДЫ сын. Белгілі бір үлгіге, фасон, сәнге қатысты.

ФАСТНАХТШПИЛЬ [нем. Fastnachtspiel] зат. 14-15 ғасырлардағы карнавал ойын-сауығының бір түрі.

ФАСТФУД [ағыл. fast food] зат. Жылдам тамақтану жүйесі; осындай жүйеде сатылатын тағамдар (хот-догтар, гамбургерлер т.с.с.).

ФАСЦИОЛЕЗ зат. Адамда және барлық малда кездесетін бауырқұрт ауруы.

ФАСЫЛ [ар. فصل] зат. көне. 1. Жыл мезгілі. 2. Бөлім, тарау.

ФАТАзат. Еуропа, Батыс елдері мәдениетіндегі қалыңдық қыз үйлену тойы кезінде кино үшін жұқа жібек кездемеден, шілтерден тігілетін жамығы.

ФАТАЛИЗМ [лат. fatalis] зат. филос. Әрбір оқиғаны және адамның әрбір әрекетін о баста бекітілген деп білетін, қалау еркі мен кездейсоқтықты жоққа шығаратын дүниетанымдық тұрғырымдама.

ФАТАЛИСТзат. Фатализмге бейім, нанғыш, діндар адам.

ФАТАЛИСТІК сын. Фатализмге қатысты.

ФАТИМИА [ар. فاطمة] зат. діни. X–XI ғасырларда фатимашындар құрған халифаттың аты.

ФАТИХА [ар. فاتحة] зат. ескікіт. 1. Құран кәрімнің бірінші сүресі. 2. Бата.

Фатиха сүресі. діни. Құран Кәрімнің беташар сүресі.

ФАТОС зат. Ерекше үн қатысу.

ФАТУА [ар. فتوا] зат. Шариятты қолданған мүфтидің не қазіреттің тоқтамы, қорытындысы, шешімі.

ФАТХ [ар. فتح] зат. 1. Ашу. 2. Жеңіп алу, жеңіс. **ФАУНА** [лат. fauna] зат. биол. **Мақлұқат** (белгілі бір аумақта мекендейтін не Жер тарихының белгілі бір кезеңінде тіршілік еткен барлық жануарлар түрлерінің жиынтығы).

ФАУНАЛЫҚ сын. **Мақлұқаттық** (фаунаға қатысты).

Фауналық аймақ. Жер шарын фаунасының ерекшеліктеріне қарай аудандастырудың негізгі бірлігі.

ФАУСТПАТРОН [нем. Faustpatrone] зат. әск. Неміс-фашист армиясы 1945 ж. тұңғыш рет қолданған кері теппейтін (реактивті) қол қаруы.

ФАУСТЫҚ: фаустық мәдениет. филос. Рухани-шығармашылық мүмкіндігін сапп етіп, өлі өркениеттілік күйге өтіп бара жатқан, табиғатқа өктемдік жасауға бейімділігімен ерекшеленетін қазіргі батыстық мәдениет.

ФАХВЕРК [нем. Fachwerk] зат. сәулет. 1. Құрылыс сыртынан салынатын қорғаныш конструкцияның қаңқасы. 2. Каркас үй қаңқасының бір түрі.

ФАХРзат. сөйл. Пақыр.

ФАҒАМ [ар. ڤاڤم] зат. Сөз қадірі, пайымы.

ФАҒАНА зат. ескі кіт. Бәһана, бәле-жала.

ФАҒИМ ар.зат. ескі кіт. Түсінік, пайым, зейін, ой.

ФАҒЫМ [ар. ڤاڤم] зат. ескі кіт. Пайым.

ФАҒЫМЛІ сын. ескі кіт. Пайымды, парасатты.

ФАЦИЛИТАЦИЯ [ағыл. facilitate] зат. саяси. Субъект әрекетінің әсерлілігін арттыру, басқа адамдардың алдында әрекет етуін психологиялық тұрғыда жеңілдету.

ФАЦИЯ [лат. facies] зат. геогр. 1. Жауын-шашын жиналуының физикалық-географиялық жағдайы. 2. Белгілі бір физикалық-географиялық жағдайда пайда болатын тау жынысы немесе тұнба. 3. Ландшафттануда – географиялық ландшафттың қарапайым морфологиялық бірлігі. 4. Шөгіндінің не шөгінді таужыныстың шөгіндену не түзілу жағдайын айна-қатесіз анықтайтын болмыс-бітім ерекшеліктерінің жиынтығы.

ФАЦИЯЛЫҚ сын Фацияға тән, фацияға қатысты.

Фациялық баламалар. геол. Таужыныстардың литологиялық-фациялық тұрғыдан бір-біріне ұқсас бірлестіктері. **Фациялық ерекшеліктер.** геол. Магмалық таужыныстардың, денелердің, бірлестіктердің өз жаралуының фациялық жағдайларынан туындайтын қасиеттері – олардың минералдық құрам ерекшеліктері, құрылымдары, бітімдері, магмалық дене болмысында орналасу ерекшеліктері, жасарлық әсер, метаморфизм және қоспалану сипаттары және т.б. **Фациялық жағдайлар.** геол. Магмалық, таужыныстардың, денелердің, бірлестіктердің қалыптасу

ерекшеліктерін анықтайтын геологиялық жағдайлар жиынтығы – магмалық денелер мөлшері мен олардың астасу пішіндері, жаралу тереңдігі, кіріктіруші таужыныстармен әрекеттесу және жаспарласу сипаттары және т.б. **Фациялық қатар (тізбек).** геол. Геологиялық формациялардың құрамбөліктері болып табылатын, геологиялық көнелігі бір-бірімен тұстас болғанымен, құрамдық және құрылымдық өзгешеліктері бар, бір-бірін кеңістікте алмастырып отыратын таужыныстар жиынтығы. **Фациялық талдау.** геол. Шөгіндінің өткен геологиялық кезеңдердегі физикалық-географиялық жағдайын анықтау үшін қолданылатын әдістер мен арнайы әдістемелердің жиынтығы.

ФАШ [ир. ڤاش]: **фаш етті.** сөйл. **Паши етті.** а) Жұрт алдында сырын шыкере етті, ашты, айыбын бетке басты. ә) Жұртқа мәлім қылды, әйгіледі.

ФАШИЗМ [итал. fascismo] зат. 1. Билікті сакрализациялау, мемлекеттің, оның диктаторлық функцияларының қызметінің күшеюі, демократиялық еркіндіктермен күрес, адам құқының күрт шектелуі, шовинизм, расизм, экстремистік ұтшыылдық, элитаризм, әскери агрессияға талтыну сияқты қатал реакциялық тәртіп орнату және агрессиялық соғыстар жүргізу мақсатына бағытталған буржуазияның саясатын ашықтан-ашық қолдайтын террорлық диктатура. 2. Неміс басқыншылары.

ФАШИСТ зат. Фашизмді жақтаушы; фашистік германия басқыншылары. // Қаныпезер, арам. **ФАШИСТЕНДІР**= ет. Бір жерге фашизмді енгізу.

ФАШИСТЕНДІРУ Фашистендір етістігінің қимыл атауы.

ФАШИСТІК сын. Фашизмге қатысты, соған тән.

ФАЭТОН [грек. phaethon] зат. *Cepinneli* жеңіл арба, күйме.

ФАЯЛ зат. геол. Алғаш Азор түбегіне жақын жердегі Фаял аралынан табылған, оқшауланған силикаттар тобына жататын минерал.

ФАЯНС [франц. faïence] зат. Гипс қоспасына басқа заттарды араластырып иленетін саз балшық. // Осындай сазбалшықтан жасалған (ыдыс-аяқ).

ФӨЛӘКзат. сөйл. **Пөлек.**

ФӨЛСАПА [ар. ڤلسفة] зат. сөйл. **Философия.**

ФӨЛСАФАзат. сөйл. **Философия.**

ФӘНзат. **Пән.**

ФӘНИ зат. 1. **Пәни** (турағы жоқ баянсыз, алдамшы дүние, жалған).

Фәнидің жүзінде. көне. Тіршілік, өмірде, дүниеде, бұл жалаңда. **Фәни жалған** [дүние, тірлік]. көне. Опасыз, тұрақсыз өмір.

ФӘРАНзат. **Фараң.**

ФӘРДА [ир. ڤر دا] зат. көне. 1. Ертен, ертеңгі күн. 2. ауыс. Келешек.

ФӘРЗАНА [ир. ڤزانه] сын. көне. 1. Данышпан, ғалым. 2. Ақылды, есті, парасатты.

ФӘРИДА [ар. ڤریده] зат. көне. 1. Инжу, моншақ. 2. Сирек, теңдесі жоқ зат, өте сирек, бірден-бір.

ФӘРИЯД [ир. ڤریداد] зат. көне. Тілек, сиыну түрінде айтылатын зар, үн.

ФӘРҚ сөйл. **Парық.**

ФӘРМӘНзат. сөйл. **Пәрмен.**

ФӘРҒАЗзат. ескікіт. **Наз.**

ФӘТӘНАТ [ар.]зат. діни. Тек қана пайғамбарларға тән зеректік, ерекше зейінділік.

ФӘТУАзат. сөйл. **Пәтуа.**

ФӘҒЫМ [ар. ڤاڤم] зат. ескікіт. Пайым, қадір, зерде.

ФЕВРАЛЬзат. сөйл. **Ақпан айы.**

ФЕДДАН [ар. ڤدان] зат. көне. Жер өлшемі.

ФЕДЕРАЛДЫ сын. Одақ боп біріккендікті

білдіретін, құрама.

ФЕДЕРАЛДЫҚ сын. Федерацияға қатысты, соған тиісті.

Федералдық бюджет. экон. Мемлекеттік құрылыстың федерациялық нысаны бар мемлекеттердегі орталық үкіметтің бюджеті.

ФЕДЕРАЛИЗМ [франц. federalisme] зат. саяси. **1.** Конституцияда немесе келісімде көрсетілген мәселелер бойынша оның құрамдас аумақтық бөліктері жекелеген дербестіктерге ие мемлекеттің ішкі құрылымын құру және қызмет ету өдісі. **2.** Кейбір көңілді мемлекеттердегі федерацияны жақтайтын қозғалыс.

ФЕДЕРАТИВТІ сын. саяси. Федерацияға қатысты.

Федеративті мемлекет. саяси. Заңдық тұрғыда белгілі дәрежеде саяси дербестігі бар жекелеген мемлекеттік құрылымдардан құралған күрделі одақтық мемлекет.

ФЕДЕРАТИВТІК сын. саяси. Федерацияны білдіре алатын, соған қатысты.

ФЕДЕРАЦИЯ [лат. foederatio] зат. саяси. **1.** Заңдық тұрғыда белгілі дәрежеде саяси дербестігі бар жекелеген мемлекеттік құрылымдардан құралған күрделі одақтық мемлекет. **2.** Жеке қоғамдар мен ұйымдардың одағы.

ФЕДЕРАЦИЯЛЫҚ сын. саяси. Федерацияға қатысты, соған тән.

ФЕЕРИЯ [франц. feerie] зат. өнер. **1.** Ерекше қойылмдық эффект тұбыруға негізделген театр ойын-сауығының бір жанры.

ФЕЙЕРВЕРК [нем. Feuerwerk] зат. **Отшашу** (той, салтанат кезінде әртүрлі дәрілік қоспаларды тұтатқаннан, жаққаннан болатын алуан түсті жарық).

ФЕЙЕРВЕРКЕР [нем. Feuerwerker] зат. әск. Патша армиясындағы артиллерияның унтер-офицери.

ФЕЙХОА [исп. feijoa] зат. өс. Жемісі сопақша келген, жасыл не сарғыш жасыл түсті, сырты кедір-бұдыр болып келетін, шырыны мол, дәмі тәтті, қышқылтым, жасымды иісі бар Грузияда, Сочи аудандарында өсірілетін ағаш, жеміс ағашы.

ФЕЛЛАХ зат. Араб елдеріндегі жер шаруашылығымен шұғылданушы диқандар.

ФЕЛЬДМАРШАЛ [нем. Feldmarschall] зат. Ерте кездегі Ресейде және кейбір шетел армиясында болған жоғары әскери шен, сондай-ақ осы шенді иемденген адам.

ФЕЛЬДФЕБЕЛЬ [нем. Feldwebel] зат. әск. Патшалық Ресей және кейбір шетелдік армиясындағы унтер-офицер ролы командирінің көмекшісі.

ФЕЛЬДШЕР [нем. Feldscher] зат. мед. Медициналық орта білімі бар, ауылдық жерлерде, медициналық пункттерде істейтін адам, дәрігердің көмекшісі.

ФЕЛЬДШЕРЛІК сын. Фельдшерге қатысты, соған тиісті.

ФЕЛЬДШПАТОИДТАР [нем. Feldspat – дала шпаты, грек. eidos – түр] зат. хим. Химиялық құрамы жағынан кремний қышқылына қанықпаған тау жыныстарын түзуші минералдардың (сілтілі алюмосиликаттар) тобы.

ФЕЛЬДЪЕГЕРЬ [нем. Feldjäger] зат. әск. Өте маңызды, жауапты шаруаны орындаушы әскери не үкімет шабарманы.

ФЕЛЬЕТОН [франц. feuilleton] зат. әдеб. Көркем әдебиеттегі сықақ сайқымзақ жанры.

ФЕЛЬЕТОНИСТ зат. Фельетон жазумен айналысатын автор, фельетоншы.

ФЕЛЬЕТОНШЫ зат. Фельетон жазушы.

ФЕЛЬЗИТ [нем. Felsit] зат. геол. Кварц пен дала шпатының ұсақ түйіршікті агрегаттарынан тұратын қышқыл жанартаулық ашық түсті тау жынысы.

ФЕМИНИЗАЦИЯ зат. Қоғамда әйелдер ролінің артуы.

ФЕМИНИЗМ [франц. feminisme] зат. Қоғамның барлық салаларында әйелдердің ерлермен теңестуіне талпынуы; әйелдерді кемсітушілікті жою және олардың құқын ерлермен теңестіруді көздеген әйелдер қозғалысы.

ФЕМИНИСТ зат. Феминистік көзқарастағы адам.

ФЕМИНИСТІК сын. Феминизмге тән, феминизмге қатысты.

ФЕН¹ [ағыл. fan] зат. Шаш кептіруге арналған электрлік құрал.

ФЕН² зат. биол. Генотип арқылы анықталатын белгінің көрінісі.

ФЕНАЗИН [ағыл. penazine] зат. хим. Гетероциклді азоты бар қосылыс.

ФЕНАКИТ [грек. phenax (phenakos)] зат. хим. Силикаттар класына жататын минерал.

ФЕНАНТРЕН зат. хим. C₁₄H₁₀ - конденсацияланған ароматты көмірсутек.

ФЕНАЦЕТИН зат. Денеде антипирин сияқты әсер тигізетін түссіз, жылтыр кристалл.

ФЕНВАЛЕРАТ зат. хим. Фототұрақты пиретроид, май қышқылы туындысының ароматты эфири; мақта өсімдігі және басқа ауыл шаруашылығының өсімдіктер зиянкестеріне қолданылатын орташа уытты инсектицид.

ФЕНИКС [грек. phoenix] зат. миф. Ежелгі грек мифологиясында өзі отқа жанып кетіп, күлінен қайта тірілетін құс.

ФЕНИЛ зат. хим. Бензолдың бір валентті ароматты радикалы, жиынтық формуласы C₆H₅.

ФЕНИЛДИАМИНДЕР зат. хим. CeH₄(NH₂)₂ – ароматты аминдердің о-, м-, п-изомерлер тобы.

ФЕНИЛДИХЛОРСИЛАН зат. хим. Қайнау температурасы 181,5°C, салғырт органикалық еріткіштерде еритін сұйық зат – C₆H₅SiHCl₂.

ФЕНОБАЛАСТАР зат. геол. Порфири-бластар терминінің синонимі.

ФЕНОГЕНЕТИКА зат. биол. Организмнің жеке дамуы (онтогенез) барысында генотиптің ролін зерттейтін генетика ғылымының бір тармағы.

ФЕНОКОПИЯ [грек. phaino – жарықтандыру, көрсету, лат. copia – жиынтық] зат. биол. Сыртқы орта факторларының және қандай да болмасын тұқым қуалайтын мутацияның әсерінен пайда болатын организм фенотипінің тұқым қуаламайтын өзгерісі (модификациясы).

ФЕНОКРИСТЕР зат. геол. Магмалық тау жыныстар құрамында өздеріне қарағанда тығыздау ұсақ түйірлі немесе шыны тектес масса арасынан шығаратын, молшері мен идиоморфизмі тұрғысынан анық ерекшеленетін жеке септелер.

ФЕНОКАЗИН зат. хим. Оттекті және азотты гетероциклді қосылыс, хинонимінді бояғыштар қатарының құрылым фрагменті.

ФЕНОЛ [грек. phaino – жарықтандыру, көрсету, лат. ol(eum) – май] зат. хим. Бензолмен тікелей байланысқан гидроксил тобы бар органикалық қосылыс.

ФЕНОЛОГ зат. Фенология ғылымының маманы.

ФЕНОЛОГИЯ зат. Жануарлар мен өсімдіктер тіршілігінде болатын құбылыстардың заңдылықтарын жыл мезгіліне байланыстыра зерттейтін биология ғылымының бір тарауы.

ФЕНОЛОГИЯЛЫҚ сын. Фенологияға тән. Фенологиялық карталар. Органикалық дүниенің маусымға сай өзгеріп отыруын, өсімдіктер мен жануарлардың даму сатыларының басталуын бейнелейтін карталар.

ФЕНОЛФТАЛЕИН зат. хим. Полифункционалы, көп ядролы ароматты қосылыс; сілтілік ортада өзінің түсін ақтан таңқурай қызылға дейін өзгеретін индикатор.

ФЕНОЛЯТТАР зат. хим. Фенолдардың гидроксил тобындағы сутектің орнын басу өнімдері.

ФЕНОМЕН [грек. phainomenon] зат. **1.** Философиялық шындықты қамтымай, тәжірибеде, сезімдік тануда берілген құбылысты білдіретін философиялық ұғым. **2.** а у с. Өмірде сирек кездесетін, ерекше жаралған, көрнекті адам, небір ғажап таңғаларлық нәрсе.

ФЕНОМЕНАЛДЫ сын. Өмірде сирек кездесетін, таңғаларлық ерекше, айрықша нәрсе.

ФЕНОМЕНОЛОГИЯ [грек. phainomenon – болмыста бар, logos – ілім] зат. филос. Санның әлемді қабылдауын, әлемнің санада құбылуын зерттеу арқылы нағыз танымға, шынайы ақиқатқа жетуді көздейтін 20 ғ. философиясындағы ықпалды бағыт.

ФЕНОМЕНОЛОГИЯЛЫҚ сын. филос. Феноменологияға тән, феноменологияға байланысты.

ФЕНОМЕНОЦЕНТРИЗМ зат. пед. Өзінің жеке, тікелей тәжірибесін психиканың ақиқат аспектілерін аңғартатын тәжірибе деп қарастыратын беталыс.

ФЕНОПЛАСТАР зат. Фенол-формальдегидті шайырлар негізіндегі терморезистентті пластмассалар.

ФЕНОТИАЗИН зат. хим. Күкіртті бояғыштар, дәрі-дәрмектік заттар алуда, полимерленудің тежегіші, антиоксидант ретінде қолданылатын гетероциклді қосылыс.

ФЕНОТИАЗИНДЕР зат. мед. Психологиялық ауру кезінде, әсіресе шизофрения кезінде жағдайды жеңілдету үшін қолданылатын антипсихоздық дәрілік заттардың негізгі тобы.

ФЕНОТИП [грек. phaino – байқаймын, typos – таңба, нысан, үлгі] зат. биол. Организмнің бақылауға келетін кез келген морфологиялық, физикалық, мінез-құлықтық нышаны.

ФЕНХЕЛЬ [нем. Fenchel] зат. өс. Шатырша-гүлділер тұқымдасы, бір, екі және көпжылдық шөптесін өсімдіктер туысы; биіктігі екі метрдей, жапырағы тілімденген, гүлдері сары, шатырша болып орналасқан, жемісі екі дөңді, дәрілік қасиеті бар өсімдік.

ФЕОД [лат. feodum] зат. Батыс Еуропада орта ғасырлардың алашқы кезеңінде болған ақсүйек тұқымы өзінің әулетіне қызмет ету (көбінесе әскери қызмет ету) шартымен мұраға қалдырған жер иелігі.

ФЕОДАЛ [лат. feodalis] зат. Феодализм кезінде басыбайлы шаруалардың еңбегін қанаушы ірі жер иесі, бай-манап, алпауыт.

ФЕОДАЛДЫҚ сын. Феодалға тән, соған қатысты.

Феодалдық қоғам. тар. Тарихи дамудың капитализмге дейінгі қоғамдық формациясы.

ФЕОДАЛИЗМ [лат. feodum] зат. саяси. Жер, өндіріс құрал-жабдықтары, басыбайлы шаруалар түгелдей ірі феодалдардың тәуелсіздігіне негізделген капитализм алдындағы әлеуметтік-экономикалық формация.

ФЕРГУСОНИТ зат. хим. Күрделі оксидтер тобына жататын минерал.

ФЕРҒАУЫН зат. сөйл. **Перғауын.** Ферғауын болып кетсең де. Бұрынғы уақыттағы ауызекі тілдегі «қандай күшті болсаң да» деген мәнде айтылған қолданыс.

ФЕРДАУСИ ар. зат. ескікіт. Ұсмақ, ұржамақтық, ұржамақ бағы [Құран Кәрім бойынша ұсмақ бірнеше бөліктен тұрады. Біреуінің атауы – Фердаус. Бертін келе мұсылман елдерінің фольклоры мен әдебиетінде «Фердаус» сөзі мәңгі гүлден тұратын мәуе бақтың символы ретінде қолданылады].

ФЕРЗЬ зат. Шахмат ойынындағы ең күшті фигура.

ФЕРМА¹ [лат. ferma] зат. ауылшар. **1.** Ауылшаруашылығының мал өсірумен шұғылданылатын бөлімшесі. **2.** Капиталистік қоғамда жеке адамдардың өз жерінде не жалға алған жерде жүргізетін жекеменшікті ауылшаруашылық кәсіпорны.

ФЕРМА² [франц. ferme] зат. Темірден, тұзу стерженьдерден, бетоннан құрсаулы не құрлы жуан ағаштан мықтап жасалған құрылыс.

ФЕРМЕНТ [лат. fermentum] зат. биол. Тірі ағзалар денесінде болатын, организм алмасуын реттеп тұратын күрделі органикалық заттар.

Ферментті электрод. физ. Электродтық, реакцияға қатысушылардың бірі фермент болып келетін электрод.

ФЕРМЕНТАЦИЯ [лат. fermentare] зат. Ферменттердің әсерінен органикалық заттардың ыдырау процесі.

ФЕРМЕНТТЕН = ет. Тірі клеткалардан органикалық зат бөліну.

ФЕРМЕНТТЕНУ Ферменттен етістігінің қимыл атауы.

ФЕРМЕР [ағыл. farmer] зат. Жекеменшікті ауылшаруашылық фермасының иесі, жерді жалға алушы.

ФЕРМЕРЛІК сын. Фермерге қатысты, соған тән.

ФЕРМИ зат. физ. Ұзындықтың жүйеден тыс бірлігі.

ФЕРМИЙ зат. хим. Жасанды жолмен алынған радиоактивті химиялық элемент.

ФЕРОМОН [грек. phero – іздестіру, бірге алып жүру, hoptao – қозғалысқа келтіремін] зат. биол. Қоршаған ортаға кейбір жануарлар түрлері бөлетін биологиялық белсенді заттар.

ФЕРАТТАР зат. хим. Бос күйінде алынбаған темір қышқылының H_2FeO_4 тұздары.

ФЕРРИТЕНУ зат. Темірлену деген ұғымды білдіретін термин; темір тотығымен қаныққан таужыныстардың жаппай қалыптасуына жағдай туғызатын тотығу белдемдерінің беткі бөлігінде болатын процесс.

ФЕРРИТТЕР [лат. ferrum] зат. хим. Темір (III) оксидінің басқа металдар оксидтерімен химиялық қосылыстары.

ФЕРРО... [лат. ferrum] Темірге қатысы бар химиялық, техникалық т.б. терминдердің (мыс., ферромагниттілік, феррит, ферроқорытпалар, т.б.) құрамдас бөлігі.

ФЕРРОБАЛҚЫТУ сын. Темір, мыс қорытпаларын дайындайтын.

ФЕРРОГРАФИЯ [ағыл. ferrography] зат. инф. Ақпаратты ферромагнитті ұнтақ көмегімен жазу.

ФЕРРОЗОНД зат. физ. Магнит өрісінің кернеулігі мен градиенттерін өлшеуге арналған аспап.

ФЕРРОҚОРЫТПАЛАР зат. хим. Болатты қышқылсыздандыру және легирлеу үшін пайдаланылатын темір мен басқа элементтердің қорытпалары.

ФЕРРОҚҰЙМАЛАР зат. хим. Темірдің басқа элементтерімен құймасы.

ФЕРРОМАГНИТ зат. геол. Магнит өрісінде жаңадан магниттелу және магнит өрісі жоғалғаннан кейін де осы қасиетінің жұрнағын сақтап қалу қабілеті бар зат.

ФЕРРОМАГНИТТІЛІК зат. физ. Атомдарының магнит моменттері параллель бағытталған, өздігінен магниттеле алатын, магниттелуі реттелген заттың күйі.

ФЕРРОСИЛИЦИЙ [нем. Ferrosilizium] зат. хим. Темір мен кремний құймасы.

ФЕРРОСПЛАВ зат. Темірді басқа металдарға қосып балқытқаннан шығатын қорытпа.

ФЕРРОЦЕН зат. хим. C_5H_5Fe - темірдің сандық қосылысы, полимерлер.

ФЕРСИНГ зат. спорт. Бокстағы қатты қарқынмен шатшаң орындалатын үздіксіз шабуыл жасау әдісі.

ФЕРТИЛЬДІЛІК зат. биол. Азаның тіршілікке қабілеті бар ұнтақ беру қасиеті.

ФЕСТИВАЛЬ [ағыл. festival] зат. Коркемөнердің әр алуан түрлеріне байқау жүргізе отырып, оларды көпшілікке көрсететін сауық, қоғамдық мереке.

ФЕСТИВАЛЬДЫҚ сын. Фестивальға қатысты.

ФЕТИШ [франц. fetiche] зат. 1. Алғашқы қоғам адамдарының киелі деп табылатын киелі заты. 2. ауыс. Қалтқысыз сенуге болатын, дауласуға келмейтін нәрсе деп танылған зат не құбылыс.

ФЕТИШИЗМ [франц. fetichisme] зат. филос. 1. Алғашқы қоғам адамдары киелі, аруақты деп табынған жансыз бұйымдар. 2. ауыс. Соқыр сенімге айналған ұғым, түсінік.

ФЕТИШТЕН = ет. Фетишке айналу.

ФЕТИШТІК сын. Фетишке қатысты, фетишизмге тән.

ФЕТР [франц. feutre] зат. Биязы жүннен тығыздап, ширақ басылған киіз, қалпақ жасауға арналған киіздің жұқа, тығыз сорты.

ФЕХРАЛЬ зат. хим. Меншікті электр кедергісі жоғары, темір негізіндегі 8–15% хром және 3,5–5,5% алюминий қосылған, ыстыққа берік қорытпалар тобының атауы.

ФЕХТОВАНИЕ [нем. Fechten] зат. спорт. Рапира, эскадрон қылыштарымен сайысатын спорт ойыны.

ФӨН [нем. Föhn] зат. геол. Көптеген тау жүйелеріндегі аңғарға қарай соғатын (температурасы жоғары, ылғалдылығы төмен) күшті жел.

ФИ [ар. فاء] Араб алфавитіндегі «ф» дыбысының айтылуы.

ФИАЛКА [лат. viola] зат. өс. Құлjin, сары, ақ гүлді шөптесін өсімдік, гүл.

ФИАНИТ зат. мин. Цирконийдің кубтық оксиді болып саналатын жасанды жолмен алынған (1976) минерал.

ФИБРИН [лат. fibra] зат. Қан плазмасының белогы.

ФИБРОЛИТ [лат. fibra – талшық, грек. lithos – тас] зат. хим. Портландцемент сіңірілген ағаш үгінділерін жанышп жасаған табақша; жылу және дыбыс өткізбейтін, отқа шыдамды жеңіл зат.

ФИГУРА [лат. figura] зат. 1. мат. Геометрияда жазықтықтың тұйық сызықпен шектелген бір бөлігі немесе белгілі бір тәртіппен орналасқан нүктелердің сызықтар мен беттердің, денелердің жиынтығы. 2. Кітаптағы мәтін ішінде берілген сызбалардың аты. 3. ауыс. Адамның дене бітімі, сыртқы келбеті. 4. Шахмат тастарының (король, ферзь, лады, ат, піл секілділерінің) пешкалардан өзге жалты атауы. 5. әдеб. Сөздердің мәнерлілігін арттыра түсетін сөз орамдары мен сөз тіркестерінің айрықша синтаксистік құрылысы.

Фигурасы бұзылды. сөйл. Мүсін бұзылды.

ФИГУРИСТ зат. спорт. Конькиді мәнерлеп тебуден шебер адам.

ФИГЫЛ [ар. فَعَلَ] зат. ескікіт. Іс, әрекет.

ФИГЫЛ [ар. فَعَلَ] зат. ескікіт. Пиғыл, пейіл.

ФИДА зат. ескікіт. *Пидә.*

Фида кылды. ескікіт. Құрбан етті, жанын салды, аянбады.

ФИДАИ [ар. فدائي] зат. діни. Қауым басының тапсырмасын орындау үшін үнемі өз өмірін өзі құрбандыққа шалған исмаилшылар.

ФИДЕИЗМ [лат. fideisme] зат. филос. Әлемді рационалды тұрғыдан түсінетін ақыл-ойдан діни сенімді, осы негізде табылған шындықты жоғары қоятын философиялық ағымының жалты атауы.

ФИДЕИСТ зат. Фидеизмнің жолын қуған адам.

ФИДЕНКОМИСС зат. экон. Мұраға қалдырушының мұраға қалдырылған мүдкінің бір бөлігін не бәрін үшінші тұлғаға беру жөніндегі мұрагерге берген тапсырмасы.

ФИДЕР [ағыл. feeder] зат. 1. Энергетикада – электр стансысында өндірілген тоқты энергия үлестіргіш құрылғыға дейін жеткізетін кабельді немесе аспалы желі. 2. Радиотехникада – радиожиілік диапазонындағы электрлік тербелістерді таратуға арналған сымдар желісі.

ФИДИЯ зат. діни. *Пидия* (өліктің кінәсін молдаға сату, күнәдан құтқару төлемі).

ФИДУСЪАНТ зат. экон. Клиент.

ФИДУСЪЕР зат. экон. Сенімгер тұлға.

ФИДУЦИЯ зат. экон. Мәміле, шарт.

ФИДУЦИЯЛЫҚ: Фидуциялық эмиссия. экон. Эмиссиялық банктің босалқы металл қорымен қамтамасыз етілмеген банкноттық эмиссия.

ФИЗАЛИС [грек. phyalis] зат. өс. Қызыл шартәрізді жемісі бар, шырмауықты, жіңішке ағаш тектес, бұтақты бақша өсімдігі.

Физалис жаңғағы. өс. Алқалар тұқымдасына жататын бір және көпжылдық, шырмауықты, жіңішке, ағаш тектес бұтақты бақша өсімдігі.

ФИЗИК зат. Физиканың маманы.

ФИЗИКА [грек. physike] зат. 1. Материяның жалты қасиеттерін, олардың қозғалысы мен өзгеру жолдарын, неорганикалық табиғат құбылыстарының жалты заңдылықтарын зерттейтін ғылым. 2. Физика ғылымын түсіндіретін пән.

ФИЗИКА-ГЕОГРАФИЯЛЫҚ сын. геогр. Физикалық географияға қатысты.

ФИЗИКАЛИЗМ зат. Ғылымдағы кез келген жайттардың дұрыстығын, ақиқаттығын тек физика тілінде ғана түсіндіруге болады деген неопозитивистік тұжырым.

ФИЗИКАЛЫҚ сын. Физикаға қатысты, физикаға байланысты.

Физикалық антропология. Адамды көбіне биологиялық және эволюциялық көзқарас тұрғысынан зерттеумен шұғылданытын антропология саласы. **Физикалық география.** геогр. Жердің географиялық қабығын зерттейтін жаратылыстану ғылымы. **Физикалық географиялық белдеу.** геогр. Географиялық қабықтанудың ең ірі бөліктері. **Физикалық жад.** инф. <ағыл. physical (core) storage> Компьютердің жедел және сыртқы жады. **Физикалық жазба.** инф. Компьютердің сыртқы және ішкі жадтары арасында мәліметтер алмасу бірлігі болып саналатын ақпарат мөлшері. **Физикалық желі.** инф. <ағыл. physical line> Терминалдарды компьютермен жаластыру тәсілі [Терминалдарды арнайы электр кабелі арқылы тікелей қосады]. **Физикалық залалсыздандыру.** терм. Уль-трақұлді, радиациялық, лазерлік сәулелермен, ультрардиыспен өңдеу; қайнату, ортеу, бумен немесе ыстық ауамен өңдеу т.б. **Физикалық идеализм.** филос. Физика ғылымдарының жетістіктерін субъективтік-идеалистік тұрғыдан бағалайтын философиялық ағым. **Физикалық интерфейс.** инф. Әртүрлі құрылғыларды байланыстыратын электрондық құралдар деңгейін анықтайтын интерфейс. **Физикалық кинетика.** физ. Молекулалық-кинетикалық теория негізінде заттағы тепе-теңдіктегі емес процестер қарастырылатын статистиканың физикалық бөлімі. **Физикалық құрылы.** инф. <ағыл. physical unit> Белгілі бір қызметті орындайтын техникалық құрал. **Физикалық өріс.** физ. Материяның ерекше түрі; еркіндік дәрежесінің саны шексіз көп физикалық жүйе. **Физикалық тұрақтылар.** физ. Физикалық константалар – физикалық заңдар теңдеулерінің құрамына енетін және кейбір жағдайда физикалық процестер мен шағын нысандардың (микрообъектілердің) масштабтық сипаттамалары болатын сандық коэффициенттер. **Физикалық үгілу.** Ауа температурасының күрт өзгеруі мен ылғалдың араласуынан таужыныстардың шытынап жарылып, ұсақ кесектерге бөлінуі. **Физикалық химия.** хим. Физиканың жалты ұстанымдарына сүйене отырып, химиялық құбылыстарды түсіндіретін және олардың заңдылықтарын анықтайтын ғылым.

ФИЗИКА-ХИМИЯЛЫҚ сын. Физика мен химияға қатысты, ортақ.

Физика-химиялық талдау. хим. Тепе-теңдіктегі жүйе қасиеттерінің күй параметрлеріне тәуелділігін зерттейтін талдау әдістерінің жиынтығы.

ФИЗИОГНОМИКА [грек. physiognomike] зат. псих. Адамның ішкі сезімінің сырт көрінісі туралы ілім.

ФИЗИОКРАТИЯ [грек. physis – табиғат, kratos – билік, өкімет] зат. Францияда 18 ғ-дың 2-жартысында дүниеге келген саяси экономияның екінші мектебі.

ФИЗИОКРАТТАР зат. саяси. Жерді байлықтың бірден-бір көзі ретінде қараған және сондықтан да салық салуға тұрарлық деп санаған саяси-экономикалық ағым.

ФИЗИОЛОГ зат. Физиология ғылымының маманы.

ФИЗИОЛОГИЯ [грек. physis – табиғат, logos – ілім] зат. биол. Тірі организм мен оның жеке жүйелері, органдары, тіндері (цпталары) мен клеткаларының тіршілік әрекеттерін, қызметін, биологиялық маңызын және организмнің сыртқы ортамен қарым-қатынасы мен оған бейімделу процестерін зерттейтін ғылым.

ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ сын. Физиологияға қатысты, сонымен байланысты.

Физиологиялық акустика. биол. Жануарлардың дыбыс шығаруы мен қабылдауын зерттейтін акустика бөлімі. **Физиологиялық ырғақ**. биол. Тіршілік процестерінің орындалу заңдылығын бейнелейтін ағзаның әртүрлі функцияларының мерзімдік ауытқулары.

ФИЗИОТЕРАПЕВТ зат. мед. Физиотерапия маманы.

ФИЗИОТЕРАПИЯ [грек. physis – табиғат, therapeia – қамқорлық] зат. мед. Клиникалық медицинаның табиғи (су, ауа, күн сәулесі, күн шұғыласы) және жасанды (электр тоғы, сәуле қуаты, т.б.) факторлардың адам организмне тигізетін әсерін зерттеп, осы факторларды емдеу, аурудан сақтану мақсаттарына қолдану әдістерін ізде-стіретін бөлімі.

ФИЗИОТЕРАПИЯЛЫҚ сын. Физиотерапияға қатысты.

ФИЗКУЛЬТУРА зат. Түрлі гимнастикалық жаттығулар арқылы адам дене бітімін жетілдіріп, нығайта түсетін дене тәрбиесі, пән.

ФИЗКУЛЬТУРАЛЫҚ сын. Физкультураға қатысты.

ФИЗКУЛЬТУРАШЫ зат. Дене шынықтырумен, спортпен айналысатын адам.

ФИКОБИЛИНДЕР [грек. phikos – балдыр, лат. bilis – өт] зат. биол. Балдырларға тән қызыл, қоңыр, көк пигменттер.

ФИКС [франц. fixe] зат. экон. 1. Тауарлардың белгіленген бағасы. 2. Белгілі бір жұмыс түрі үшін сыйақының, төленетін ақының дәл белгіленген мөлшері.

ФИКСАЖ [франц. fixage] зат. Сурет үлдірін шаятын немесе ондағы сурет кескінін бекіте түсетін химиялық ерітінді.

ФИКСАНАЛ зат. хим. Бітеу шыны ампулада сақталатын (әдеттегі мөлшері 0,1 моль) химиялық заттар.

ФИКСИЗМ [лат. fixus] зат. геол. Геотектоникалық гипотеза.

ФИКСИНГ [ағыл. fixing] зат. экон. Әрбір валюта бойынша сұраным мен ұсынымды дәйектілікпен салыстыру арқылы валюталардың банкаралық бағамын анықтап, тіркеуден тұратын баға белгілеу тәртібі.

ФИКУС [лат. ficus] зат. өс. 1. Қысы-жазы үй ішінде сән үшін өсірілетін ірі жапырақты тропиктік ағаш. 2. Тұт тұқымдасына жататын мәңгі жасыл ағаштар мен бұталар [Тропиктік, аздаған түрі субтропиктік аймақтарда өседі].

ФИКХ [ар. فقه] зат. діни. Мұсылмандық тәртіп және құқық туралы шариғат ілімі.

ФИЛАНТРОП [грек. philanthropos] зат. Филантропиямен айналысатын адам; қайырымдылық қызметпен айналысушы адам.

ФИЛАНТРОПИЯ [грек. philanthropia] зат. Қоғамдық маңызға ие іс-әрекет түрлеріне (мәдени ескерткіштер мен мұраларды қорғау, қоршаған ортаға қамқорлық көрсету және т. б. сынды) қол ұшын беріп, көмек көрсету түрі.

ФИЛАНТРОПИЯЛЫҚ сын. Филантропияға қатысты, соған тән.

ФИЛАНТРОПИЯШЫЛДАР зат. Филантропия жолындағы адам, топ, филантропияшылдар.

ФИЛАРМОНИЯ [грек. phileo – сүйемін, harmonia – үйлесімділік] зат. Концерттер ұйымдастырып, музыка өнерін насихаттаумен айналысатын ұйым, мекеме.

ФИЛАРМОНИЯЛЫҚ сын. Филармонияға қатысты.

ФИЛАТЕЛИСТ зат. Филателиямен айналысушы, сонымен әуестенуші адам.

ФИЛАТЕЛИЯ [грек. phileo – сүйемін, ateleia – төлемнен босау] зат. Неше түрлі пошта, ақша маркаларын т.б. топтамасын жинау ісі.

ФИЛЕ [франц. filet] зат. 1. Сүйек, қылтанақтан ажыратылған балық еті. 2. Мал субесі, жұмсақ ет.

ФИЛИАЛ [лат. filialis] зат. Заңды тұлғаның тұрған жерінен тыс орналасқан және оның міндеттерінің бәрін немесе бір бөлігін, соның ішінде өкілдік міндетін жүзеге асырушы оқшау бөлімшесі.

ФИЛИРОВКА зат. Шашты жұқалап қию әдісі.

ФИЛИСТЕР [нем. Philister] зат. филос. Мәдени таным шеңбері тар, көрген-білегінің аздығына қарамастан, өзіне-өзі көңілі толы, екіжүзді мінез көрсететін адам.

ФИЛЛАХ зат. Адам, халық, көпшілік, бұқара. **ФИЛЛИТ** [грек. phyllon] зат. геол. Кварц пен серициттен тұратын, кейде хлориттің, биотиттің және альбиттің азын-аулақ қоспаларын кіріктіретін қоңыр реңді біршама тығыз жік-жапсарлы метаморфтық таужыныс.

ФИЛЛИТЕНУ зат. геол. Сазды тақтатастардың аймақтық метаморфизм салдарынан өзгерістерге ұшырау процесі [Сазды тақтатастардың тығыздала түсуімен, оларға тиесілі минералдардың қайтадан кристалдануымен, яғни сазды минералдардың жаппай серицитке, биотитке және хлоритке айналуымен сипатталады].

ФИЛЛОНИТ зат. геол. Сырт көрінісі филлитке ұқсас, бірақ миллиониттену процесі нәтижесінде қалыптасқан таужыныс.

ФИЛОГЕНЕЗ [грек. phyle – туыс, тайпа, genesis – шығу тегі] зат. биол. Жалпы тірі организмдердің және олардың жеке жүйелік топтарының (тип, бөлім, класс, отряд, қатар, тұқымдас, т.б.) тарихи дамуы.

ФИЛОГЕНИЯ зат. Организмдердің түрлерінің, туыстарының, тұқымдастарының, қатарларының (отрядтар), кластарының, бөлімдерінің, патшалықтарының тарихи дамуы.

ФИЛОЛОГ [грек. philologos] зат. Тіл мен әдебиет ғылымдарын зерттеуші маман.

ФИЛОЛОГИЯ [грек. phileo – сүйемін, logos – ілім] зат. Жазба ескерткіштердің тілін, стилін, тарихын, жалпы халық мәдениетін (тіл мен әдеби шығармалар арқылы танылатын байлығын) зерттейтін тіл мен әдебиет ғылымдарының жиынтық аты.

ФИЛОЛОГИЯЛЫҚ сын. Филологияға қатысты, соған тән.

ФИЛОКАРТИСТ зат. Филокартиямен айналысушы, жинаушы.

ФИЛОКАРТЯ [грек. phileo – сүйемін, франц. carte – карточка] зат. Пошта ашықхаттары мен суретті ашықхаттарды зерттеу және жинау.

ФИЛОСОФ [грек. philosophos] зат. 1. Философия ғылымының маманы, оқымысты, сондай-ақ дүниетану мәселелерін зерттеп табу жолына түскен ойшыл адамдарға берілетін жалпы ат. 2. а у с. Өмірде кездесетін құбылыстарды ақылға салып, байсалды түрде жете түсінетін адам.

ФИЛОСОФИЯ [грек. philosophia] зат. 1. Әлемнің, дүниенің, қоғамның және ойлау жүйесінің ортақ заңдылықтары туралы ғылым. 2. Белгілі бір ғылымның негізі болған методологиялық принцип. 3. а у с. Іске ешбір қатысы жоқ дерексіз пайымдау.

ФИЛОСОФИЯЛЫҚ сын. Философияға қатысты, соған тән.

Философиялық антропология. филос. Адам жайлы, оның жан дүниесі мен табиғаты, әлемдегі орны туралы философиялық ілім. **Философиялық лирика**. әд. б. Лириканың тақырыптық табиғатына, мазмұндық-идеялық тұрғыда жіктелуіне қатысты туған ұғым. **Философиялық поэма**. әд. б. Өлеңмен жазылған көлемі шағын лирикалық немесе сюжетті поэманың ойшылдық сарыны басым келетін жанрлық түрі. **Философиялық роман**. әд. б. Роман жанрының композициялық-сюжеттік принциптеріне, баяндау тәсілдеріне негізделген философиялық шығарма.

ФИЛУМЕНЯ [грек. phileo – сүйемін, лат. lumen – жарық, от] зат. Сіріңке қоратшаларының әртүрлі этикеткаларын және коллекция жасаушылар үшін арнайы шығарылатын бланк этикеткаларын белгілі бір принцип, тақырып бойынша мақсатты түрде жинау, зерттеу және жүйелеу; коллекциялаудың кең тараған түрлерінің бірі.

ФИЛБЕРА зат. экон. Сатушы берген ерекше вексель.

ФИЛБЕРЛЕР зат. хим. Сұйық массадан талшық созуға арналған фильерлі пластинадағы калибрленген тесік.

ФИЛЬМ [ағыл. film] зат. Көпшілікке көрсету үшін пленкаға түсірілген кинокартина.

ФИЛЬМОГРАФИЯЛЫҚ сын. Фильмдерді тізетін, жазатын.

ФИЛЬМОСКОП [ағыл. film – фильм, грек. skopeo – қараймын, бақылаймын] зат. Бейнетаспадағы сурет кескіндерін көрсететін арнайы аспап.

ФИЛЬМОТЕКА [ағыл. film – фильм, грек. theke – қойма] зат. Кинокартиналар түсірілген бейнетаспаларды жылы сақтап әрі оларды зерттеп, көпшілік арасына насихаттап отыратын мекеме.

ФИЛЬМХАНА зат. Фильмдерді сақтайтын мекеме немесе құрамындағы бөлімі, фильмотека.

ФИЛЬТР [франц. filtre] зат. тех. 1. Сұйық заттарды өзге қоспалардан тазартатын сүзгі. 2. Кейбір сәулелерді, дыбыстарды, электромагнитті толқындарды өткізбейтін арнаулы аспап.

ФИЛЬТРАТ зат. Сүзгіден өткізіліп, тазартылған сұйық.

ФИЛЬТРЕУ = е т. Сұйықтықтың кеуек нәрселерден, жарықшақтың табиғи сүзгілерден өткізу, тазарту, сүзу.

ФИЛЭМБРИОГЕНЕЗ [грек. phyle – туыс, тайпа, embryo – ұрық, genesis – шығу тегі] зат. биол. Жануарлар ұрығының даму кезеңінде пайда болатын эволюциялық өзгерістер.

ФИНАЛ [итал. finale] зат. 1. Спорт жарыстарының жеңімпазды анықтайтын ақтық кезеңі. 2. Концерттің, белгілі бір музыка, опералардың ақтық кезеңі, соңғы қорытынды бөлімі. 3. әд. б. Әдеби шығарманың аяқтамасы, ең соңғы эпизоды, суреттемесі. 4. а у с. жағымсыз. Өмірдің ақыры, жалған.

ФИНАНС [франц. finance] зат. экон. **Қаржы** (халық шаруашылығы айналымының элементі болып табылатын ақша қаражаты).

ФИНАНСИСТ зат. 1. **Қаржыгер** (қаражат істерін жүргізетін қызметкер, қаражат жұмысының маманы). 2. Күрделі ақша операцияларын жүргізетін капиталист, банкир.

ФИНАНСТА = е т. Ақшалай қаражатпен қамтамасыз ету.

ФИНАНСТАУ Финанста етістігінің қимыл атауы.

ФИНАНСТЫҚ сын. Финансқа қатысты, соған тән.

ФИНДЕР зат. Финляндия мемлекетінің негізін құраған, финн-угор тіл тобының батыс тармағы болып саналатын халық.

ФИНИК [грек. phoinix (phoinikos)] зат. өс. Сабағы шашыраңқы келген қауырсын тәрізді жапырақты өсем пальма.

ФИНИКИЯ: финикия жазуы. лингв. Финикийлердің б.з.д. 2-мыңжылдығының орта шенінде пайда болған консонанттық жазуы.

ФИНИФТБ [грек. chymeyton] зат. металлдан, фарфордан жасалған бұйымдардың сырт бетін мәнерлеп әшекейлетін эмаль.

ФИНИШ [ағыл. finish] зат. 1. Спорт жарыстарының озып келгендігін көрсететін мәре. 2. Жаяу жарыс пен ат бөйгесіндегі жарыс жолының мәреге жетер алдындағы азгана жері.

ФИНН: финн тілі. Финн халқының тілі, Финляндия Республикасының ресми тілі.

ФИННА зат. Таспа құрттардың онкосферадан дамитын дернәсілі.

ФИНН-УГОР: финн-угор тілдері. зат. Финдер, венгрлер, карелдер мен эстондықтар, удмурттардың туыстықтарын білдіретін тілдер тобы.

ФИНОКРИСТАЛДАР зат. хим. Сеппелер, септе бөлшектер.

ФИНТ [итал. finta] зат. спорт. Футболда ойыншының допты қарсыласының бір жағын ала орай теуіп, өзі оның екінші жағын тез айналып өтуді қолдану әдісі.

ФИРАҚ: фирақ оты. діни. Тозақ оты.

ФИРКА [ар. فِرْقَة] зат. діни. Белгілі бір қағиданың немесе бірнеше мәселелер бойынша бірдей пікірдегі адамдардың тобы, мектеп, қауым.

ФИРМА [итал. firma] зат. экон. 1. Пайда алу мақсатымен ресурстарды тауарлар өндіру немесе қызметтер көрсету үшін пайдаланатын, бір немесе бірнеше кәсіпкер иеленетін және басқаратын ұйым; заңды тұлға құрықтарын пайдаланатын шаруашылық, өнеркәсіптік, сауда кәсіпорны; бір текті немесе сабақпас кәсіпорындар бірлестігі; жржымдық немесе жеке кәсіпкерлердің ең кең таралған ортақ атауы. 2. Біртекті кәсіпорындарды біріктіру негізінде құрылған, дербес праволары бар, шаруашылық есептегі өндіріс бірлестігі.

ФИРМАЛЫҚ сын. Фирмаға қатысты, белгілі бір фирма дайындаған.

Фирмалық несие. экон. Тауар нысанындағы несие; өткізу рыногы үшін қиыр құралдарының бірі. **Фирмалық стандарт.** Өнімінің, үдерістің (жұмыстың), қызмет көрсетулердің нақты түріне қойылатын талаптарды белгілейтін, бір заңды немесе жеке тұлға әзірлеген және тек сол жеке немесе заңды тұлға ғана қолданатын құжат. **Фирмалық стиль.** Безендірілу қағидаттарының бірілгі, фирманың көзге көрінетін танымал бейнесін қамтамасыз ететін графикалық, тұртыстік, пластикалық, дыбыстық, диалық әдістерінің жиынтығы.

ФИРН [нем. Firn] зат. геогр. Мұзқар, қардың жоғарғы қабатының қысымынан және беткі қардың әлденеше рет еріп, қайта қатуынан, мұз түйіршіктерінен қалыптасқан қабат; мұз бен қар арасындағы өтпелі фаза.

ФИРУЗ [ир. فیروز] сын. 1. Жеңімпаз, жеңгіш. 2. Табысты, бақытты.

ФИРУЗА [ир. فیروزه] зат. мин. Березе, фосфаттар класына жататын, құрамы біршама күрделі минерал; көкішіл түсті асығ тас.

ФИРУЗАБАТ [ир. فیروزاباد] зат. ескі кіт. 1. Жеңімпаз күлі, жеңіс туының күлі. 2. ауыс. Бақыт күлі.

ФИСТАРМОНИЯ [нем. Fisharmonium] зат. муз. Орган тәрізді көп дауысты клавишті музыкалық аспап.

ФИСТУЛА [лат. fistula] зат. муз. Шаңқылдап шыққан жіңішке дауыс.

ФИТИНГ [ағыл. fitting] зат. Құбырлардың бұрылысына, тармақтарына, бір диаметрден екінші диаметрге жалғасуына пайдаланылатын байланыстыру бөлшектерінің жалты атауы.

ФИТНА зат. діни. Іріткі, бүлік, жөңсіздік; фитна.

ФИТНЕС [ағыл. fitness] зат. спорт. Дене бітімінің сыыматты болуы, бұлшық еттерді ширату, ағзаны күшейту үшін арнайы спорт тренажерларында жасалатын әртүрлі жаттығулар жиіесі.

ФИТНЕС-ЗАЛ [ағыл. fitness] зат. спорт. Фитнеспен шұғылдану үшін арнайы тренажерлармен жабдықталған бөлме, жай.

ФИТНЕС-ИНДУСТРИЯ зат. спорт. Фитнеспен шұғылдану үшін қызметтер көрсету ортасы.

ФИТНЕС-КЛУБ зат. спорт. Фитнес-залы бар спорт клубы.

ФИТНЕС-ОРТАЛЫҚ зат. спорт. Бірнеше фитнес-залдары және басқа да спортпен айналысуға арналған бөлмелері, сондай-ақ массаж кабинеті, солярий және т. с. с. бар үлкен спорт орталығы.

ФИТ(О)... [грек. phyton] Өсімдік немесе өсімдіктер туралы ғылым – ботаникаға қатысты айтылатын күрделі сөздің бір бөлігі; мыс., гаметофит, фитоценология.

ФИТОАЛЕКСИНДЕР [грек. phyton – өсімдік, alexo – қорғаймын] зат. биол. Қалыпты жағдайда сау өсімдіктерде болмайтын, бірақ қоздығыш зақымдануынан қорғаныш реакциясы ретінде түзілетін фенолдың қосындылар.

ФИТОБАР [гр. phyton] зат. Дәрілік өсімдіктерден жасалатын сусындар мен қайнатпаларды сататын арнаулы бөлімше; фитозал.

ФИТОБЕНТОС [грек. phyton – өсімдік, benthos – тереңдік] зат. биол. Өзендер мен сұйықмалардың түбінде өсетін түтік өсімдіктер, өсімдіктекті организмдер жиынтығы.

ФИТОГЕОГРАФИЯ [грек. phyton – өсімдік, ge – жер, grapho – жазамын] зат. Өсімдіктердің жер бетіне таралу заңдылықтарын зерттейтін ғылым.

ФИТОГОРМОН зат. биол. Өсімдік гормоны.

ФИТОГОРМОНДАР [грек. phyton – өсімдік, hormao – қозғалысқа түсіру] зат. биол. Жоғары сатыдағы өсімдіктердің арнайы ұлпаларында өндірілетін органикалық заттар.

ФИТОДИЗАЙНЕР [грек. phyton – өсімдік, ағыл. designer – дизайнер] зат. кәс. Интерьерді өсімдіктермен (тірі немесе жасанды) сәндіетін маман.

ФИТОКЛИМАТ [грек. phyton – өсімдік, klima – ауа райы] зат. биол. Өсімдікке қатысты климаттың (ауа райының) ерекшелігі.

ФИТОМАССА [грек. phyton – өсімдік, lat. massa – бөлшек] зат. биол. Барлық өсімдік текті организмдердің, олардың қандай да бір тобының немесе қауымдастықтағы жеке өсімдіктердің жиынтық массасы.

ФИТОМЕЛИОРАЦИЯ зат. биол. 1. Топырақтағы ерітінді түздары сыртқа өсімдік арқылы шығарудың биологиялық әдісі. 2. экон. Қоршаған ортаны жақсарту жөніндегі шаралар кешені.

ФИТОНИЦИДТЕР [грек. phyton – өсімдік, lat. caedere – өлтіремін] зат. биол. Жоғары сатыдағы өсімдіктер бөліп шығаратын, бактериялардың, саңырауқұлақтардың, қарапайымдылардың тіршілігін тежейтін немесе мүлде тоқтататын биологиялық белсенді заттар.

ФИТОПАТОЛОГ зат. биол. Өсімдіктер ауруын зерттейтін маман.

ФИТОПАТОЛОГИЯ [грек. phyton – өсімдік, pathos – қайғыру, logos – ілім] зат. биол. Өсімдік ауруларының себептері мен салдарын, оларды қоздыратын микроорганизмдердің морфологиялық және биологиялық ерекшеліктерін анықтап, айықтыру, дамуын шектеу жолдары мен әдістерін зерттейтін ғылым саласы.

ФИТОПЛАКТОН зат. Судың беткі қабатында қалқып жүрген өсімдіктер жиынтығы, көбінесе балдыр түрлері және қылағыштар.

ФИТОТЕРАПЕВТ [грек. phyton – өсімдік] зат. кәс. Фитотерапия бойынша маман.

ФИТОТЕРАПИЯ [грек. phyton – өсімдік] зат. кәс. Өсімдіктермен емдеумен айналысатын медицинаның саласы.

ФИТОТРОН [грек. phyton – өсімдік, thronos – орын] зат. биол. Факторлары жасанды жолмен реттелетін, өсімдіктерді

өсіруге, ғылыми-ізденіс жұмыстарын жүргізуге бейімделген мекен-жай.

ФИТОФАГТАР [грек. phyton – өсімдік, phagos – кеміруші] зат. Өсімдіктермен қоректенетін жануарлар, насекомдар.

ФИТОФТОРОЗ зат. биол. Phytophthora туысына жататын саңырауқұлақтар қоздыратын өсімдік ауруы.

ФИТОЦЕНОГЕНЕЗ зат. биол. Өсімдіктер қауымдастықтарының қалыптасу және даму процесі.

ФИТОЦЕНОЗ [грек. phyton – өсімдік, koinos – жалпы] зат. биол. Өсімдіктер қауымдастығы – құрлықтың біртекті телімдерінде орналасқан, өзара және сыртқы ортамен тығыз әрекетте болатын өсімдіктер жиынтығы.

ФИТОЦЕНОЛОГИЯ [грек. phyton – өсімдік, koinos – жалпы, logos – ілім] зат. биол. Геоботаниканың және биогеоценологияның бөлімі.

ФИТОЦЕНОТИПТЕР [грек. phyton – өсімдік, koinos – жалпы, typos – таңба, нысан, үлгі] зат. биол. Биоценозда тұрақты орын алуға биологиялық мүмкіншіліктері бірдей түрлер жиынтығы.

ФИТОШАЙ [грек. phyton – өсімдік] зат. Дәрілік өсімдіктерден дайындалған шай.

ФИФО [ағыл. fifo – first-in-first-out] зат. экон. Алғашқы болып түскен не дайындалған топтаманың бағасы бойынша тауар-материалдық босалқы қорларды бухгалтерлік есепке алу әдісі.

ФИЫҚА ар. зат. ескі кіт. Діни қағидалар, ережелер.

ФИШКА зат. Әртүрлі ойындарда ұнай санын санау үшін қолданылатын сүйектен жасалынған кубик не дөңгелекше.

ФЛАВАНТРОН зат. хим. Полиадролы гетероциклді қосылыс.

ФЛАГМАН [голл. vlagman] зат. 1. Соғыс кемелері құрамасының, эскадраның қолбасшысы. 2. Әуе немесе теңіз флотындағы жетекші ретінде есептелетін ең ірі кеме, сондай-ақ белгілі бір аймақтың флотындағы ең үлкен және ең әдемі корабль. 3. ауыс. Белгілі бір өндіріс саласындағы кәсіпорындарының ең үлкені, ең басты орындағысы.

ФЛАГОПИТ зат. геол. Түсі сарғылт, кірпіштей қызыл, қоңыр, шыныдай жылытр минерал, бағалы электртехникалық, радиотехникалық материал.

ФЛАГШТОК [голл. vlagstok] зат. Жалауды тік көтеру үшін тізінен орнатқан ұзын сырық.

ФЛАЖОЛЕТ [франц. flageolet] зат. муз. Үрлемелі көне музыкалық аспап; флейтаның бір түрі.

ФЛАКОН [франц. flacon] зат. Иіссу мен өтір құятын кішкентай ышыа.

ФЛАМИНГО [порт. flamingo] зат. зоол. **Қоқиғаз** (мойны мен сирағы ұзын, оңтүстікте болатын, түсі нәзік қызғылт реңді су құсы).

ФЛАНГ [франц. flanc] зат. әск. Сапта тұрған немесе бір жерге орналасқан әскерлердің оң жақ, сол жақ қанаты.

ФЛАНЕЛЬ [франц. flanelle] зат. Екі жағы да ұлтілдеген сирек түкті жеңіл мата.

ФЛАНЕЦ [нем. Flansch] зат. Жазық сақина немесе бұрандама салуға арналған тесіктері бар диск тәрізді біліктерді, құбырларды, бір-біріне жалғауға арналған бөлік, металл немесе басқа беттердің тұбырыш жасалып қайырылған шеті.

ФЛАТ [ағыл. flat] зат. экон. 1. «Пайызды есептемей» деген мағынаны білдіретін биржа термині (пайыз акцияның бағамына енгізіліп қойылған). 2. Сауда мәмілесінде «қалыпты» сапада (қосымша дәлдемей) деген мағынаны білдіретін сөз.

ФЛЕБИТ [грек. phleps] зат. биол. Адам ағзасындағы көк тамырдың (венаның) қабынуы.

ФЛЕГМАТИЗМ зат. псих. Дүниенің бәріне немқұрайды қараумен ұштасып жататын адам мінез-құлқындағы шектен тыс тұйықтық, самарқаулық.

ФЛЕГМАТИК [грек. phlegmatikos] зат. псих. Эмоциялық сезімі тез қоза қоймайтын самарқау, салғырт адам.

ФЛЕГМОНА [грек. phlegmone] зат. биол. Дәнекер тінде болатын қабыну.

ФЛЕЙТА [итал. flauto] зат. муз. Ағаштан керней тәрізді етіп жасалған, үстіндегі тесікшелерін жауып тұратын қақпақшалары бар црлемелі музыка аспабы, сырнай.

ФЛЕЙТАШЫ зат. Флейта аспабында ойнайтын музыкант.

ФЛЕКСИЯ [лат. flexio] зат. лингв. 1. Флексивті тілдердің типологиялық белгілеріне сәйкес грамматикалық құрылымы мен сөздердің атқарар қызметін анықтайтын көпмағыналы термин. 2. Сөзді септегенде, жіктегенде түбірдің өзгеріске ұшырауы, сөз түлғасының жаңаруы.

ФЛЕКСУРА [лат. flexura] зат. кен. Бүгіліс; таужыныстар қабатының бір жақты иіле бітуі.

ФЛЕКТИВТІ сын. лингв. Ішкі флексия арқылы, дауысты, дауыссыздардың алмасуы арқылы сөздердің жаңа мағынаға ие болуы.

ФЛЕКТИВТІ ТІЛДЕР. лингв. Агглютинативті тілден өзгеше, ішкі флексияның болуы, дауысты, дауыссыздың алмасуы арқылы жаңа мағына жасалатын, морфологиялық құрылыс бойынша топтастырылған дүниежүзі тілдерінің бір тобы.

ФЛЕШ-АНИМАЦИЯ зат. Анимациялық фрагмент.

ФЛЕШ-БАҒА зат. экон. Биржадағы баға туралы деректер кешіккенде берілетін жедел ақпарат.

ФЛЕШ-ЖАД зат. инф. <ағыл. flash memory> Электрлік жолмен жазылған мәліметтерді есте сақтай алатын микросұлба (чип) түрінде жасалған жад түрі.

ФЛЕШКА зат. **Флеш-карта**.

ФЛЕШ-КАРТА [ағыл. flash card] зат. Флеш жадысы бар карта.

ФЛИАКИ [грек. phlyax] зат. Ежелгі Грекиядағы халық ойын-сауықтары.

ФЛИГЕЛЬ [нем. Flügel] зат. Бас ғимараттың жанындағы тұрғынжай немесе үлкен ғимараттың ауласындағы шағын үй.

ФЛИНТЕР зат. Құрамындағы қорғасын оксидінің мөлшері 3%-тен кем болмайтын оптикалық шынылар тобы.

ФЛИШПЕР зат. экон. Қысқа мерзімді қаржы мәмілесін жасасушы; акцияларды сатып алғаннан кейін бірден сатушы тұлға.

ФЛИШ [нем. Fliessen] зат. Тау тізбектерімен жиектелген теңіздің түбінде түзілетін шөгінділердің өте қалың (жүздеген, мыңдаған м) қабаттарының жиынтығы.

ФЛИШОИДТЕР зат. геол. Флиш тектес шөгінді таужыныстар қабаты.

ФЛОГИСТОН [грек. phlogistos] зат. биол. 17–18 ғ-лар химиктерінің түсінігінше, барлық заттың құрамында болатын жанғыш немесе жаққанда қаққа және әкке айналатын зат.

ФЛОГОПИТ [грек. phlogopos] зат. мин. Силикаттар класы, слюдалар тобына жататын минерал.

ФЛОКУЛЯЦИЯ [лат. flocclui] зат. кен. Ұнтақ түйіршіктерді жоғары молекулалы органикалық заттармен өңдеп, біріктіру процесі.

ФЛОМАСТЕР [ағыл. flowmaster] зат. Арнаулы бояу сіңірілген қуысты жазу өзекшесі бар, жазуға, сурет салуға арналған оқу құралы.

ФЛОРА [лат. flora] зат. биол. **Нәбәтат** (белгілі аймақта өсіп, тіршілік етуге бейімделген өсімдіктер түрлерінің жиынтығы).

ФЛОРАЛЫҚ сын. к.т. **Нәбәтаттық** (флораға қатысты).

Флоралық аймақ. геогр. Жер шарын флорасының ерекшеліктеріне қарай аудандастыру бірлігі.

ФЛОРИСТИКА [лат. flora] зат. Жер шарындағы және оның жеке аймақтарындағы флоралар құрамындағы өсімдік түрлері, олардың өзара қа-

тынасы, шығу тегі, ерекшеліктері туралы ғылым.

ФЛОРОГЕНЕЗ зат. биол. Түр құрылу және өсімдіктер қауымдастықтарының қалыптасуы процесінің нәтижесінде флораның тарихи дамуы.

ФЛОТ [гол. vloot] зат. 1. Белгілі бір теңіздегі немесе өзен, әуе алабындағы әскери не сауда кемелерінің жиыны. 2. Әск. Созғыс-теңіз кемелерінің ірі құрамасы. 3. Әск. Кейбір мемлекеттердегі (АҚШ, Ұлыбритания, Франция, т.б.) тактикалық құрама. 4. Кейбір мемлекеттердегі (Франция әскери-теңіз күштері, т.б.) атомды ракеталық стратегиялық мақсаттағы сүңгуір қайықтарының оперативтік бірлестігі. 5. Кәсіптік, экспедициялық немесе спорттық кемелердің құрамасы.

ФЛОТАЦИЯ [франц. flotation] зат. 1. кен. Барлық ұнтақ секілді қазылымдарға қолданылатын, минералдардың физикалық-химиялық қасиеттерінің айырмашылықтарына негізделген, ең көп тараған байыту процесі. 2. Әртүрлі заттардың суға әрқалы шылданыны негізінде бағалы металдарды ажыратып алу тәсілі.

ФЛОТЕР зат. экон. Пайызы өзгермелі қысқа мерзімді ауызекі міндеттеме.

ФЛОТИЛИЯ [франц. flotille] зат. 1. Белгілі өзендегі, көлдегі, жабық теңіздегі әскери кемелердің жиыны. 2. Арнаулы мақсаттағы топтастырылған кемелер легі (отряды). Кейбір елдердің әскери-теңіз күштеріндегі оперативтік бірлестік немесе құрама.

ФЛОТИНГ зат. экон. Бағаның еркін ауытқуы.

ФЛУКТУАЦИЯ [лат. fluctuatio] зат. физ. Физикалық шамалардың (бақыланатын мәндері) өздерінің орташа мәндерінен кездейсоқ ауытқуы.

ФЛУОРЕСЦЕНЦИЯ зат. хим. Оксиксантенді бояғыш; тоқыма емес материалдарды сары түске бояуға арналған қышқылдық-негіздік индикатор.

ФЛУОРЕСЦЕНЦИЯ зат. физ. Қозыру әсері тоқтағаннан кейін тез өшіп қалатын люминесценция.

ФЛЮАТТАР зат. Суда оңай еритін фторсиликаттардың техникалық атауы.

ФЛЮВИОГЛЯЦИАЛДЫҚ; **флювиогляциалдық шөгінділер**. <лат. fluvius – ағын, glacialis – мұз> геогр. Еріген мұздық суы ағынынан шөккен шөгінділер.

ФЛЮГЕР [нем. Flügel] зат. Желдің бағыты мен жылдамдық білу үшін діншек басына орнатылған айналмалы қалақшасы мен жалаушасы бар аспап.

ФЛОКТУАЦИЯ зат. экон. Әкзжүйенің әр жылдық өзгерістігі, жылдан-жылға қайта өзгеруі.

ФЛЮОРАЙТТАР зат. Ұлыбританияда шығарылатын оптикалық аэартқыш заттардың саудадағы атауы.

ФЛЮОРИТ [лат. flua] зат. геол. Мөлдір, түссіз, солғын сары, жасыл, күлгін, шыныдай жылтыр, металлургияда флюс ретінде, кіреуке, криолит алуға қолданылатын минерал.

ФЛЮОРОГРАФ зат. мед. Адам кеудесінің ішкі мүшелерін суретке түсіретін аспап.

ФЛЮОРОГРАФИЯ [лат. fluo – ағыс, грек. grapho – кескінін көрсету, бейнелеу] зат. Фотографиялық пленкаға флюоресценттік (сәулелендіруші) экраннан зерттелетін нысанның рентгендік кескінін алудан тұратын рентгенологиялық зерттеу әдісі.

ФЛЮОРОЗ [лат. fluorum] зат. мед. Организмге фтордың шамадан көп түсуінен (мыс., ауыз суда ол 1,5 мг/л-ден артық болғанда) болатын негізінен остеосклероз және тіс кіреукеінің гипоклазиясынан көрінетін созылмалы ауру.

ФЛЮС [нем. Fluß] зат. кен. Домна пешінің шихтасына бос жыныстардың балқу температурасын төмендету және құл мен күкіртті қож түрінде ығыстыру үшін қосылатын минералды заттар.

ФЛЯГА [нем. Flasche] зат. 1. Сұйық зат құйып, жорықта не жолда алып жүру үшін істелген қалайы құты. 2. Су, сүт сияқты заттарды тасу үшін қалайыдан істелген сыйынды ыдыс.

ФЛЯК зат. спорт. Алдымен шалқайып, сосын бүгіліп барып екі аяқпен жоғары қарай артқа секіріп барып орындалатын қимыл.

ФОВ [ағыл. FOB – free on board] зат. экон. Халықаралық саудада тауарды жеткізу мен ақысын төлеу, оның бағасында тасымалдауға, жүк тиеу-түсіруге жұмсалған шығынды есептеу тәртібін айқындайтын жағдай; тиелген және жөнелтуге дайын тауардың бағасы.

ФОБИЯ [грек. phobos] зат. филос. Негізсіз, яғни нақты үрей тудыратын жағдайсыз пайда болатын қорқыныш түрлері.

ФОВИЗМ [франц. fauve] зат. өнер. Француздың бейнелеу өнеріндегі ашық бояуды еркін пайдалануымен ерекшеленетін кескіндеме стилі.

ФОЙЕ [франц. foyer] зат. 1. Ғимарат ішіндегі демалуға әртүрлі шаралар өткізуге арналған ашық залы. 2. Көрермендердің спектакль басталар алдында, антракт кезінде дем алып, тыныстайтын залы.

ФОК [ағыл. FOK, fill-or-kill] зат. экон. Нұсқау беруші делдалға берілген тапсырмаға қосымша жағдайға қарай тек бір дүркін ғана ұсыну немесе өтініш жасау жөніндегі өкім.

ФОКОН зат. Ұзындық өлшемдері өзгертетін және пішіні құма тәрізді болатын сәулелік кесіндісі.

ФОКСТЕРЬЕР [ағыл. fox-terrier] зат. зоол. Инде жататын аңдарды аулауға пайдаланылатын ең көп таралған аңшы иттер тұқымының бірі.

ФОКСТРОТ [ағыл. foxtrot] зат. Төрт бөлімді екпінді ырғаққа құрылған би және осы бидің сазы.

ФОКУС¹ [лат. focus] зат. 1. физ. Сыңған немесе шағылысқан сәулелердің тоғысу нүктесі.

2. Суретке түсірілетін нәрсенің кескіні айқын белгіленетін нүкте. 3. мат. Математикада қисық сызықтың (эллипстің, гиперболаның немесе параболаның) кез келген М нүктесіне дейінгі қашықтығының сол нүктеден белгілі бір түзуге (директрисаға) дейінгі қашықтығына қатынасы тұрақты шама (эксцентриситет) болатын нүкте.

ФОКУС² [нем. Hokusfokus] зат. 1. Шаншаң қимылдың, қолдың ептілігімен алдап-арбап, көз бояп, неше түрлі сиқырлы гажап ойындар көрсету әрекеті, сиқырлық. 2. ауыс. Таңғаларлық іс, ептілік.

ФОКУСШЫ зат. Фокус көрсетуші эстрада немесе цирк артисі.

ФОЛ [ағыл. foul] зат. спорт. Спорттық ойындарда ережелердің бұзылуы.

ФОЛИО [ағыл. in folio] зат. экон. Бухгалтерлік (есептік) кітаптарда рет нөмірі бірдей сол және оң беттер.

ФOLЛИКУЛИТ [лат. folliculitis] зат. мед. Шап фолькулардың іріңді қабынуы.

ФOLЬГА [лат. folium] зат. Айна жасауда, әсемдеп өрнек салуда және азық-түлікті орау үшін металдан өте жұқа етіп істелген қаңылтыр тәрізді нәрсе.

ФOLЬКЛОР [ағыл. folklore] зат. 1. әдеб. Халық арасында кең таралған, белгілі әрі халықтың өзі туындатқан шығармалар (аңыз-ертегілер, мақал-мәтелдер, өлең-жырлар, билер, әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер және т.б.). 2. Фольклоршы, ауыз әдебиетін жинаушы.

ФOLЬКЛОРИСТИКА зат. Ауыз әдебиеті мен халық музыкасын зерттейтін, халық творчествосы жайлы ғылым.

ФOLЬКЛОРЛЫҚ сын. Халық ауыз шығармашылығына, ауыз әдебиетіне тән.

ФOLЬКЛОРТАНУ зат. әдеб. Фольклорды зерттейтін ғылым.

ФOLЬКЛОРШЫ зат. Халық шығармашылығын, ауыз әдебиетін зерттеуші.

ФOLЬФАРГ зат. экон. Польшадағы помещик шаруашылығы.

ФОН¹ [франц. fond] зат. 1. Полотноға салынған суреттің негізгі түсі, жалты өңі. 2. ауыс. Бір нәрсе болып жатқан жердің жалпы көрінісі.

3. инф. Жұмыс істеп тұрған активті терезе сыртындағы аймақ. 4. Орта, ая, табиғи фон – бір нәрсеге табиғи концентрацияның немесе табиғи заттардың әсер ету дәрежесі.

ФОНЪ [грек. phone] зат. тех. Телефон не радио арқылы алыстан естіліп тұратын дыбыс, шу. **ФОНАРИК** зат. Батареямен жанатын қолға ұстайтын шам.

ФОНАРЬ [грек. ponation] зат. Түнде қолға ұстап жүретін немесе іліп қоятын шишалы шам. **ФОНАРШЫ** зат. Фонарьды жөндеп, мезгілінде жағып тұрушы адам.

ФОНАЦИЯ [франц. phonation] зат. лингв. Дыбыстау мүшелерінің әрекеті нәтижесінде тіл дыбыстарының айтылуы я жасалу процесі.

ФОНД [франц. fond] зат. Кор. 1. Нақты бір мақсатқа арналған, жиналған, сақталған қаржы. 2. Бір нәрсенің жиналған топтамасы.

ФОНДЫҚ; фондық режим. инф. <ағыл. background mode> Жұмыс істеуші адамның назарын аудармай-ақ программаның өз тапсырмасын әрі қарай орындау режимі.

ФОНЕМА [грек. phonema] зат. лингв. Сөздің мағынасы мен түпсаясы түрлендіре алатын тілдегі ең кіші дыбыстық бірлік.

Фонемалардың айырым белгілері. лингв. Фонемаларды бір-бірінен ажырататын белгілер.

ФОНЕМАТИКАЛЫҚ сын. Фонологияға қатысты, фонологияға тән.

ФОНЕТИКА [грек. phonetike] зат. лингв. 1. Тілдің дыбыстық жүйесін зерттейтін тіл білімінің саласы. 2. Тілдің дыбыстық құрылымы, дыбыстың құрамы, артикуляциясы, акустикасы, перцепциясы.

ФОНЕТИКАЛЫҚ сын. Фонетикаға қатысты, фонетикаға тән.

Фонетикалық алмасу. лингв. Қазіргі фонетикалық процестерге байланысты сөйлеудегі дыбыстық өзгерістер. **Фонетикалық әліпби.** лингв. Фонетикалық транскрипцияда (дыбыс таңбада) қолданылатын әліпби. **Фонетикалық жазу.** лингв. Емле ережелерін фонетикалық принципке негіздеп, сөздерді айтылуына жақындатып жазу. **Фонетикалық заңдылықтар.** лингв. Дыбыстардың өз қалпын сақтауы мен үздіксіз болып отыратын өзгерістерін, өзара алмасуы мен тіркестерін зерттеп отыратын дыбыстардың даму заңдылықтары. **Фонетикалық транскрипция.** лингв. Ауызша айтылған сөздің дыбысталуын неғұрлым дәл беру үшін қолданылатын жазу тәсілі.

ФОНЕТИСТ зат. лингв. Тілдің дыбыс жүйесін зерттейтін маман, ғалым.

ФОНО... [грек. phone] Дауысқа, дыбысқа қатысты айтылатын біріккен сөздің алғашқы бөлігі, фонограф, фонограмма.

ФОНОГРАММА [грек. phone – дыбыс, gramma – әріп] зат. 1. Дыбыс жазылып алынған табақша пластинка, кішкене білік. 2. лингв. Сөздің дыбыстық құрамын нақты ажыратып көрсетуге қызмет ететін графикалық таңба, сөз дыбыстарының таңбасы.

ФОНОГРАФ [грек. phone – дыбыс, grapho – жазамын] зат. Дыбысты жазып алып, қайтадан естіртетін аспап.

ФОНОГРАФИЯЛЫҚ сын. Фонографияға қатысты, соған тән.

ФОНОКАРДИОГРАФИЯ зат. спорт. Жүректің жұмысын оның дыбыс естіліміне байланысты сызып, тіркеуге негізделген зерттеу тәсілі.

ФОНОЛОГИЯ [грек. phone – дыбыс, logos – ілім] зат. лингв. Тіл дыбыстарын, фонеманы атқаратын қызметіне қарай зерттейтін тіл білімінің саласы.

ФОНОМЕТР [грек. phone – дыбыс, metron – өлшем] зат. линг. Дыбыстың айтылу, шығу күшін өлшейтін аспап.

ФОНОМОРФОЛОГИЯ зат. лингв. Фонология мен морфологияның байланысын, морфологиялық ерекшеліктерді фонологиялық құбылыстарды

зерттеу арқылы түсіндіретін, сөздер мен морфемалардың фонемалық құрамын тексеретін тіл білімінің саласы.

ФОНОН [грек. phone] зат. физ. Кристалл атомдарының (иондарының) және молекулаларының ығысу толқынына сәйкес келетін квазибөлшек.

ФОНОСЕМАНТИКА [грек. phone – дыбыс, semantics – белгілеуші] зат. лингв. Тіл дыбыстарының мағыналық бейнелеушілік сипатын зерттейтін сала.

ФОНОСКОП [грек. phone – дыбыс, skopeo – қараймын] зат. лингв. Дыбыстардың өзгеруін, жеке дыбыстарды айтудағы бет құбылысы мен ерін қозғалысын бақылайтын аспап.

ФОНОТЕКА [грек. phone – дыбыс, theke – қойма] зат. Музыка шығармалары мен жеке адамдардың сөздері жазылып алынған пластинкалар, таспалар сақталатын орын.

ФОНТАН [итал. fontana] зат. Сәулет өнерінде негізгі ғымарат төңірегіне салтанатты сипат беру әрі ауаны жақсарту мақсатымен орнатылатын су атқылайтын қосымша құрылыс.

ФОНТАНДА=ет. Судың т.б. сұйықтың шап-шып атқылауы; бұрқақтау.

ФОНТАНДАТ=ет. Суды аспанға атқылату, бұрқақтату.

ФОНТАНДАТУ Фонтандат етістігінің қымыл атауы.

ФОНТАНДАУ Фонтанда етістігінің қымыл атауы.

ФОРАМИНИФЕРАЛАР [лат. foramen (foraminis) – тесік, foro – көтеріп жүру] зат. зоол. Тамыраяқтылардың құрамына кіретін қарапайым жануарлар отряды.

ФОРБАҒА зат. экон. Жеткізілімінің базистік шарттарын қамтитын база [Сатушы тауарды өзінің есебінен тасымалдап, вагондарға тиейді немесе стансадағы қоймаға өткізеді, сатып алушыға көлік құжаттарын мен басқа да коммерциялық құжаттарды табыстайды. Сатып алушы тауардың тасымал ақысын төлейді, барлық кеден құжаттарын ресімдейді, тауар көлік ұйымына табысталған сәттен бастап оның бүлінгені үшін жауапкершілікті міндетіне алады].

ФОРВАРД [ағыл. forward] зат. экон. Мәміле жасасылғаннан кейін әрі кеткенде 2–3 күн өткен соң жүргізілетін мерзімді есеп айырысу нысаны.

ФОРВАРДТЫҚ сын. Форвардқа тән.

Форвардтық маржа. экон. Қолма-қол ақшаға жасасылған мәміле бойынша валюта бағамы мен мерзімдік мәміле бойынша валюта бағамы арасындағы айырма.

ФОРЕЗИЯ [грек. phoreo] зат. биол. Кеңістікте бір организмнің басқалардың көмегімен орын ауыстыру құбылысы.

ФОРЕКС зат. экон. Валюта айырбастау операциясының атауы.

ФОРЕЛЕНШТЕЙН зат. хим. Троктолит терминінің синонимі.

ФОРЕЛЬ [нем. Forelle] зат. зоол. Тау өзендері мен көлдерінде тіршілік ететін, албырт тұқымдасына жататын кішігірім қызыл жолақты балық.

ФОРЗАЦ [нем. Vorsatz] зат. полигр. Кітап мұқабасы мен негізгі беттерін біріктіретін екі (үш) қабатын парақ.

ФОРИНТ [венг. forint] зат. экон. Венгрияның ақша бірлігі, 100 филлерге тең.

ФОРКАСТИНГ зат. экон. Деректерді пайдалана отырып, нарықтың ағымдағы бағытын жобалау.

ФОРЛАНД [нем. vor – алға, land – ел] зат. геол. Геосинклиндік кешендердің қатпарлануы барысында тангенциальды кернеулер әсерін дәйім сезінетін енжар блоктардың не салғырт атыраптардың (кратонның, платформаның, массивтің) орогенмен жапсарласу жиегі қатпарлы белдеу алдында жатқан платформалық атырап.

ФОРМА [лат. forma] зат. 1. Заттың сыртқы түрі, тысқы пішіні, көрінісі. 2. Белгілі бір мазмұнның сыртқы көрінісі болып танылатын түрі, үлгісі, құрылымы. 3. Белгілі бір мекеме қызметкерлеріне, әскери адамдарға, мектеп оқушыларына арналып, бірнәрсеге үлгімен тізілген киім. 4. Түсті үлгі бойынша дайындалған ісқағаз үлгісі. 5. мат. Математикада барлық мүшесінің дәрежесі бірдей болып келетін бірнеше айнымалы шамалар көпмүшелігі.

ФОРМАЛА=ет. Белгілі бір түрге, пішінге, қалыпқа келтіру.

ФОРМАЛАН=ет. Формаға түсірілу, бір қалыпқа келтірілу.

ФОРМАЛАНУ Формалан етістігінің қымыл атауы.

ФОРМАЛАС сын. Сыртқы түрі ұқсас, пішіндес.

ФОРМАЛАТ=ет. Белгілі бір түрге келтірту, түсірту.

ФОРМАЛАТУ Формалат етістігінің қымыл атауы.

ФОРМАЛАУ Формала етістігінің қымыл атауы.

ФОРМАЛДЫ сын. Көрек көзге ғана істелетін, қағаз жүзінде, формализмге негізделген, көзбояушы.

Формалды арифметика. мат. Арифметиканы формалды жүйе ретінде түсінуде. **Формалды логика.** Формализм принциптеріне негізделген логика; ой формалары мен олардың байланысу формаларын зерттейтін ғылым.

ФОРМАЛДЫҚ сын. сөйл. **Формалды.**

ФОРМАЛДЫЛЫҚ зат. Кабылданған тәртіп тұрғысынан қажетті бір істі орындауда сырттай ұсақ-түйегіне дейін түп-түгел тізуділік.

ФОРМАЛИЗМ зат. 1. Істің мән-мазмұнын ескермей, оның сырттай көрінісіне ғана басым көңіл бөлу жолы. 2. Көркемөнерде, әдебиетте, әдебиеттану мен басқа да ғылым саласында шығарманың түрін мазмұнынан бүтіндей бөліп алып, оны ең негізгі деп танытын идеалистік бағыт. 3. Белгілі бір іске селқос, немқұрайды, үстірт қараушылық. 4. құқық. Мораль табиғатын зерттеуде әлеуметтік мазмұнға қарағанда формалдық-логикалық сәттердің басымдығын білдіретін этикалық принцип.

ФОРМАЛИН зат. мед. Залалсыздандыру үшін қолданылатын, ашы иісті ұландырығыш дәрі.

ФОРМАЛИСТ зат. Жұмысқа немқұрайды, үстірт қарайтын кісі, формализмнің жолын қуушы.

ФОРМАЛИСТИК сын. Формализм принциптеріне негізделген, сонымен байланысты.

ФОРМАНТ [лат. formans] зат. лингв. Сөз тудырушы, сөз өзгертуші қосымша.

ФОРМАТ [франц. format] зат. 1. Кітаптың, журналдың көлемі, пішімі, мөлшері. 2. инф. Компьютер жадында немесе басқа мәлімет сақтау құрылғыларында ақпараттарды бейнелеу, орналастыру тәсілі.

ФОРМАТТАЛҒАН; форматталған диск. зат. инф. Пішімделіп сатылатын иілгіш диск.

ФОРМАТТАУ; форматтау тақтасы. зат. инф. Мәтінді пішімдеу үшін пайдаланылатын стандартты операцияларды орындауға қызмет ететін параметрлер мен батырмалар жолы.

ФОРМАЦИЯ [лат. formatio] зат. коғ.-с. а. яс. н. Қоғамның дамуындағы белгілі кезең және сол даму кезеңіне тән өндірістік тәсілдің сипатынан көрінетін қоғамдық құбылыс.

ФОРМАЦИЯЛЫҚ сын. Формацияға тән.

Формациялық талдау. геол. Геологиялық формацияларды зерттеу әдісі.

ФОРМИАТТАР зат. хим. Құмырсқа қышқылының тұздары және эфирлері.

ФОРМОВИЩ зат. Қалыптаушы, қалыпқа құю ісінің маманы, жұмысшы.

ФОРМУЛА [лат. formula] зат. 1. Қысқа, тұжырымды айтылатын қорытынды. 2. мат. Математикалық шамалардың шартты белгілермен таңбалаған қатарлары. 3. хим. Химиялық

қосындылармен процестердің құрамын белгілейтін әріп таңбалары.

ФОРМУЛЯР [нем. Formular] зат. 1. Абонентке берілетін кітап туралы барлық мәліметтер толықтырылған кітап тізімінің есеп карточкасы. 2. экон. Азаматтық және сауда құқығындағы үлгі шарт.

ФОРПОЛИМЕРЛЕР зат. хим. Молекулалардың құрамына осы немесе тізбектер тігілу реакцияларына сай жоғары молекулалық полимер түзуге қатысатын қабілеті бар функциялық топтар кіретін олигомерлер.

ФОРПОСТ [нем. Vorposten] зат. әск. Алдыңғы жақтағы шепте салынған қорғаныс орны, бекініс.

ФОРСАЖ [франц. forçage] зат. тех. Жылдамдықтың не қозғалтқыш қуатының бірден артуы.

ФОРС-МАЖОР [франц. force majeure] зат. құқық. Төтенше және болмай қоймайтын жағдайлардың туындауы; төтенше оқиға.

ФОРСТЕРИТ зат. хим. Магний силикаты.

ФОРСУНКА [ағыл. force-pump] зат. тех. Сұйық немесе ұнтақ тәріздес жанармайды бу қазандарының оттығына, қозғалтқыштардың цилиндрі ішіне бүркіп, шашып тұратын арнаулы тетік.

ФОРТ [нем. Fort] зат. Камал құрылысы жүзі-есіндегі шағын бекініс орны, қорған.

ФОРТЕ [итал. forte] зат. муз. Қатты, күшті дыбыс.

ФОРТЕПЬЯНО [нем. Fortepiano] зат. муз. Ішекті соқпалы-клавишті рояль мен пианино музыка аспабының жалпы атауы.

ФОРТИФИКАЦИЯ [лат. fortificatio] зат. әск. Күнілгері және соғыс барысында қарулы күштердің жауынгерлік қабілетін көтеру, әскери қимылдардың тиімділігін арттыру, әскерді, басқару орындарын, халықты және шаруашылық нысандарын қарсылас шабуылдан қорғау үшін жергілікті жерде бекіндірудің теориясы мен практикасын қамтитын әскери-инженерлік өнер саласы.

ФОРТИФИКАЦИЯЛЫҚ сын. әск. Фортификацияға тән, фортификацияға қатысты.

ФОРТОЧКА зат. сөйл. Үйдің ауасын жаңартып, желдетуде пайдаланылатын терезенің ашылмалы көзі, желкөз.

ФОРТРАН [ағыл. fortran] зат. ин ф. Инженерлік және ғылыми есептерді шығаруға арналған жоғары деңгейдегі бағдарламалау тілі.

ФОРУМ [лат. forum] зат. Нақты бір мәселені сарапқа салу үшін тиісті жұртшылықтың бас қосқан үлкен жиыны.

ФОРУМШЫ зат. Форумға қатысушы.

ФОРФАРД-БАҒАМ зат. экон. Белгілі бір мерзімде өтелетін операциялар жүзеге асырылатын бағам.

ФОРФЕЙТЕР зат. экон. Форфейтинг нысанында несиелендіру кезінде вексельді не тұтас вексельдер пакетін сатып алуды.

ФОРФЕЙТИНГ [ағыл. forfeit] зат. экон. Импортшы ризалық берген вексельдерді экспортшылардан сатып алу нысанында сыртқы экономикалық операцияларды несиелендіру.

ФОРФЕЙТИРЛЕУ [ағыл. forfeit] зат. экон. Коммерциялық вексельдерді, сыртқы сауда мәмілері бойынша басқа да қарыз талаптарын сатушыға арналған тауар айналымынсыз экспортты несиелендіру; коммерциялық несиені банктік несиеге ауыстырудың түрі.

ФОРШОК [ағыл. for – дейін, shok – дүмпу] зат. геол. Күшті жер сілкінуі алдында болатын болмашы дүмпу түрі.

ФОРЫМДЫ сын. Кескінді, түрлі, келбетті.

ФОСГЕН зат. хим. СОС12 – көмір қышқылының хлор туындысы.

ФОСФАТ зат. хим. Техника мен медицинада қолданылатын фосфор қышқылының тұзы, минералды а т .

ФОСФАТАЗАЛАР зат. хим. Фосфор қышқылының күрделі эфирлерінің гидролизін тездетуші және организмде фосфаттардың дәрежесін көтермелейтін ферменттер.

ФОСФАТИДТЕР зат. биол. Организмде май, май қышқылдарын және холестеринді тасымалдауға қатысатын күрделі липидтер.

ФОСФАТТАУ зат. хим. Беттерді бояуға дайындауға және металдың бетіне жемірлікке қасиеттері бар ерімейтін фосфаттардан жұқа қабықша жалатуға арналған технологиялық операция.

ФОСФИДТЕР зат. хим. Фосфордың электрон, элементтермен химиялық қосылыстары.

ФОСФИН зат. хим. Фосфор гидриді, жағымсыз иісті газ РН₃.

ФОСФОНИЙ [итал. fosfonio] зат. хим. РН+4. Бір оң валентті радикал.

ФОСФОР [грек. phosphoros] зат. хим. Кейбір минералдарда, жануарлардың сүйегінде, жанды организмдер мен өсімдік клеткаларында болатын тез тұтанғыш әрі қараңғыда жылтырап тұратын химиялық элемент.

Фосфор қышқылы. хим. Фосфор тотықтары негізінде түзілетін оттекті қышқылы. **Фосфор тотығы**. хим. Фосфордың оттегімен біріккен қосылысы.

ФОСФОРЕСЦЕНЦИЯ [грек. phosphoros – жарық тасығыш, лат. essentia – әлсіз әсерді білдіретін жұрнақ] зат. физ. Қоздыру әсері тоқтағаннан кейін де белгілі бір уақытқа дейін созылатын люминесценция құбылысы.

ФОСФОРИДЕУ зат. хим. Органикалық қосылыстардағы сутек атомдарының фосфор қышқылдарының орынбасу процесі.

ФОСФОРИТ зат. хим. Кальций фосфаттарынан алынатын сұрылт сары түсті тыңайтқыш минерал.

ФОСФОРЛЫ сын. Фосфоры көп. **Фосфорлы тыңайтқыштар**. Өсімдікті қорегіне қажетті фосформен қамтамасыз ету үшін қолданылатын минералды және органикалық заттар.

ФОТ [грек. photos] зат. Жарықталыну мен жарқыраудың ескірген өлшем бірлігі.

ФОТО [грек. phos, photos] зат. 1. Фотосурет, фотографиялық жолмен түсірілген сурет. 2. Жарыққа қатысы бар күрделі сөздердің бастапқы бөлігі.

ФОТОАЙҒАҚ зат. кіт. Бұлтартпай дәлелдеуді қажет ететін істерде пайдаланылатын фотоға түсірілген нысан.

ФОТОАЛЬБОМ зат. Фотосуреттер жапсырылған альбом.

ФОТОАППАРАТ зат. Фотосуретке түсіретін аспап.

ФОТОГРАФИЯЛЫҚ сын. Фотографияға тән.

ФОТОКАРТА зат. 1. Әск. Жергілікті жердің жоспарлы фотобейнесі мен сол жердің топографиялық картасында бар мәліметтерді қамтитын фотоқұжат. 2. Картографиялық көрсетулер, горизонтальдар, жазулар түсірілген фотопланнан алынған полиграфиялық оптикск.

ФОТОКАРТОЧКА зат. сөйл. **Фотосурет**.

ФОТОКАТОД зат. физ. Теледидарлық электрондық-сәулелік беру құралының катоды.

ФОТОКОЛОРИМЕТР зат. хим. Фотометрлік өлшеулер жүргізуге арналған аспап.

ФОТОКОРРЕСПОНДЕНТ зат. Суретке түсіру жұмысымен шұғылданытын журналист.

ФОТОКӨРМЕ зат. Көпшіліктің байқауы үшін фотосуреттер ілінген орын.

ФОТОКӨШІРМЕ зат. Бірнәрсенің түпнұсқадан суретке түсіріліп алынған данасы.

ФОТОҚАҒАЗ зат. Түсірілген фотосуреттерді шығаратын арнайы қағаз.

ФОТОҚОНДЫРҒЫ зат. Фотосуреттік құрылғы.

ФОТОҚҰЖАТ зат. Фотоға түсіріліп сақталған құжат.

ФОТОЛАБОРАТОРИЯ зат. Пленкалардағы көмескі бейнелерді айқындап, фотосуреттерді шығаруға лайықталған арнайы қондырғылармен, аспаптармен, электр шамдарымен жабдықталған жұмыс бөлмесі.

ФОТОЛИЗ [грек. phos – жарық, lysis – ыдырау] зат. физ. Жұтылған жарық әсерінен молекулалардың ыдырауы.

ФОТОЛИТОГРАФИЯ зат. Тақта не металл пластинкада жайпақ баспа формасын дайындаудың фотомеханикалық тәсілі.

ФОТОМӘРЕ зат. спорт. Бір немесе бірнеше жарысып келе жатқан спортшылардың (мәшине, ат т.б.) мәре сызығы бір мезгілде бірдей қып өтетін жағдайында олардың қайсысының бірінші болғанын мәре сызығын фотосуретке түсіру арқылы анықтау.

ФОТОМЕТР [грек. phos – жарық, metreo – өлшеймін] зат. Жарық күшін өлшеуге арналған аспап.

ФОТОМЕТРИЯ зат. физ. Физикалық оптиканың сәуленің энергетикалық сипаттамаларын қарастыратын бөлімі.

ФОТОМЕТРИЯЛЫҚ сын. Фотометрияға қатысты.

Фотометриялық талдау. физ. Әртүрлі заттардың инфрақызыл немесе ультракүлгін сәулеленуді, сол сияқты күндізгі жарықты өткізу, сіңіру немесе шашырап тарау мәлішерін өлшеуге негізделген талдаудың оптикалық әдісі.

ФОТОМЕХАНИКА зат. Фотографияны механика жолымен жүзеге асыратын тәсіл.

ФОТОМОДЕЛЬ [ағыл. foto – сурет, model – модель] зат. Жарнамалық мақсатта суретке түсетін сымбатты, келбетті адам.

ФОТОМОНТАЖ зат. Ортақ тақырыпқа құрастырылған фотосуреттер топтамасы.

ФОТОН [грек. phos (photos) зат. физ. Электромагниттік сәуленің кванты; элементар бөлшек.

ФОТООБЪЕКТИВ зат. тех. Фотоаппараттың бірнеше линзалардан тұратын бір бөлшегі.

ФОТООҢЕР зат. Фотографияның көрерменге әсер ететін барлық мүмкіншіліктерін пайдалану негізінде құрылған көркем шығармашылықтың бір түрі.

ФОТОӨТКІЗГІШТІК зат. физ. Электромагниттік сәуле әсерінен заттың электр өткізгіштігінің өзгеруі.

ФОТОПЕРИОДИЗМ зат. Қоңыржай белдеуде қоныстанған организмдердің тіршілік барысын уақыт кеңістігінде реттейтін маңызды белгілердің бірі, яғни күннің жарық мерзімі.

ФОТОПЛЕНКА зат. **Фотоцүлдір**.

ФОТОПОЛИМЕРЛЕНУ зат. хим. Жарық әсерінен өтетін полимердің түзілу процесі.

ФОТОПРИНТЕР [ағыл. foto – сурет, printer – басып шығару] зат. Сандық камерамен түсірілген түрлі-түсті суреттерді басып шығаратын принтер.

ФОТОРЕЗИСТОР зат. Жұмысы ішкі фотоэффектіге негізделген, жарық әсерінен электрлік кедергісі кезігіп, электрөткізгіштігі артатын шалаөткізгіш аспап.

ФОТОРЕПОРТАЖ зат. Газет-журнал беттерінде фотосуреттерді бір араға жинақтап жариялау арқылы берілген мәлімет, хабар.

ФОТОРЕПОРТЕР зат. Фоторепортаж ісімен айналысып жүрген фотограф.

ФОТОРЕЦЕПТОРЛАР [грек. phos – жарық, лат. receptio – қабылдау] зат. биол. Тірі организмдердің ішкі және сыртқы орта тітіркендіргіштерінің әсерін қабылдап, оларды ерекше электрхимиялық сигналдарға айналдыратын арнаулы сезімтал жүйке ұштары; жарық қабылдаушы және жарыққа сезімтал құрылымдар.

ФОТОРЕЦЕПЦИЯ [грек. phos – жарық, лат. receptio – қабылдау] зат. биол. Бір клеткалы организмдердің немесе арнаулы фоторецепторлық құрылымдардың жарық қабылдауы.

ФОТОСИНТЕЗ [грек. phos – жарық, synthesis – қосылыс] зат. биол. Жатырақтардағы хлорофилдерде күн сәулесінің көмегімен органикалық емес заттардан, яғни көмір қышқыл газы мен судан органикалық заттардың түзілу процесі.

ФОТОСИТАЛДАР зат. хим. Жарық сезгіш шынның фототермохимиялық өңдеу арқылы алынатын ситалдар.

ФОТОСУРЕТ зат. Заттың, адам тұрпатының фотографияға түсірілген кескіні.

ФОТОСФЕРА [грек. phos – жарық, sphaira – шар] зат. Күн атмосферасының төменгі қабаты.

ФОТОТЕЛЕГРАММА зат. Қолдан. мәтін күйінде фототелеграф арқылы жеткізетін жеделхат.

ФОТОТЕЛЕГРАФ [грек. phos – жарық, tele – алыс, grapho – жазамын] зат. Заттың бейнесін, суреттер, қолжазба, фотосуреттерді алыстан телераф немесе радио арқылы беретін техникалық құрал.

ФОТОТЕРАПИЯ [грек. phos – жарық, therapeia – қамқорлық] зат. мед. Науқасты сәулелі жарығымен емдеу жолы.

ФОТОТЕРІМ зат. Кітап-журналдарды фото тәсілімен теру.

ФОТОТРАНЗИСТОР зат. Ішкі фотозефекті негізінде жұмыс істейтін, фототокты күшейту үшін транзисторлар құрылымдары мен жұмысы пайдаланылатын фотозлектрондық шалаткізгіш аспап.

ФОТОТЫНЫС: фототыныс алу. Жарықпен тыныс алу – өсімдік клеткасында жарықтың әсерінен оттектің сіңіріліп, көмірқышқыл газдың бөліну қарқынының арту процесі.

ФОТОТІЛШІ зат. Газет-журналдарда ақпараттарды фото арқылы бейнелеп беретін тілші.

ФОТОҮЙІРМЕ зат. Мектеп жанынан ашылған балаларды фотосурет өнеріне баулитын арнайы топ.

ФОТОҮЛДІР зат. Фотографияда заттың бейнесін түсіріп алу үшін пайдаланатын жарық сезгіш лента.

ФОТОҮЛКЕЙТКІШ зат. Шағын, кішкене суреттерді үлкейтетін аппарат.

ФОТОХИМИЯ зат. Химия ғылымының жарық сәулелері әсерінен жүретін реакцияларды зерттейтін саласы.

ФОТОХИМИЯЛЫҚ сын. Фотохимияға қатысты, соған тән.

ФОТОХРОМДЫ: фотохромды шыны. хим. Сәулемен әсер еткенде қайтымды күңгірттене алатын шыны.

ФОТОХРОМИЗМ [грек. photoschroma] зат. хим. Жарық әсерінен және зат түсінің өзгеруімен өтетін молекула, ион, радикал құрылымының немесе электрондық күйінің қайтымды өзгеру қабілысы.

ФОТОХРОНИКА зат. Болып өткен оқиғаны фотосуреттер арқылы көрсететін хабар.

ФОТОШАБЛОН зат. Мәлдір және қарайтылған бөліктері; микросызбаның қабатты суреті бар шыны перде немесе фотоцүлдір.

ФОТОШАҚПАҚ зат. тех. Фотоаппараттың жарық беретін, түсіретін құрылғысы.

ФОТОЭЛЕКТРОХИМИЯ зат. хим. Электрондық өткізгіш; электролит жүйесінде жарық және электр энергияларының өзара өзгерулерін зерттейтін электрохимия бөлімі.

ФОТОЭЛЕМЕНТ [грек. phos – жарық, лат. elementum – табиғат бөлшегі] зат. физ. Электрондар ағыны немесе электр тогы жарық арқылы басқарылатын электрондық құрылғы.

ФОТОЭТЮД зат. Кездейсоқ, жеке бір тақырыпқа арналған шағын көлемді фотосурет.

ФОТОЭФФЕКТ зат. физ. Заттан электромагниттік сәуленің әсерінен электрондардың шығу қабілысы.

ФРАГМЕНТ [лат. fragmentum] зат. Музыкалық шығарманың, көркем мәтіннің үзіндісі.

ФРАЗА [грек. phrasis] зат. 1. Әдеб. Аяқталған бір ойды білдіретін көркем сөз. 2. лингв.

Сөйлеудің пауза арқылы ажыратылатын, интонациялық-мағыналық жағынан дербес, ең шағын бірлігі.

Фазалық талдау. хим. Зерттелетін жүйенің құрамындағы жеке фазалардың құрамы мен құрылымын анықтайтын талдау әдісі.

ФРАЗЕОЛОГИЯ [грек. phrasis – сөйлемше, logos – ұғым] зат. лингв. 1. Турақты сөз тіркестерін зерттейтін тіл білімінің саласы. 2. Белгілі бір тілге тән турақты сөз орамдарының жиынтығы.

ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ сын. лингв. Турақты сөз тізбектеріне қатысты.

Фразеологиялық байлаулы мағына. лингв. Сөздің белгілі ғана сөздермен тіркесу арқылы, яғни фразеологиялық тіркестерде берілетін лексикалық мағынасы. **Фразеологиялық сөздік.** лингв. Тілдегі сан алуан турақты тіркестерді жинап, мағыналық жағынан бір жүйеге түсіретін лексикографиялық еңбек. **Фразеологиялық тіркес.** лингв. Турақты сөз тізбектері.

ФРАЗОГРАФИЯ зат. Пиктография, логография, тұтас айды таңбалайтын жазудың дыбыстық түріне дейінгі түрі.

ФРАК [франц. frac] зат. Алдыңғы екі етегі артық бойына қарай қығаштап ойып тіккен, ұзын етекті ерлер киімінің түрі.

ФРАКЦИЯЛЫҚТАР зат. Ежелгі заманда Балқан түбегінің солтүстік-шығысын мекендеген үндіеуропалық тайпалардың жалпы атауы.

ФРАКЦИОНЕР зат. қоғ.-саяси. Саяси бір партияның ішінде өз алды оқшауланған шоғырдың мүшесі.

ФРАКЦИЯ [франц. fraction] зат. қоғ.-саяси. Белгілі бір партия мүшелерінің парламенттегі, қоғамдық ұйымдардағы тобы немесе саяси партия ішіндегі бір топ болып, оқшауланған шоғыры.

ФРАКЦИЯЛЫҚ сын. Фракцияға қатысты.

Фракциялық конденсация. хим. Газдық қоспаларды салқындатып бөлу әдісі.

ФРАКЦИЯШЫЛ сын. Алалық тудыруға бейім, жікшіл.

ФРАКЦИЯШЫЛДЫҚ зат. Алалық тудыруға бейімдік, жікшілдік.

ФРАНК [франц. franc] зат. Франция, Бельгия мен Швейцария елдерінің ақша бірлігі.

ФРАНКО [итал. franco] зат. экон. Тауарды сатып алу-сату (жеткізу) мәмілесінде шартта көрсетілген жерге дейінгі көлік шығынын сатушы мен сатып алушы арасында бөлісуді білдіретін коммерциялық термин.

Франко баға. экон. Өнімді тапсырыс берушіге жеткізуге байланысты көлік шығынының орнын толтырудың көзделген тәртібін ескере отырып белгіленген көтерме сауда бааасы.

ФРАНКО-ТАЛАП зат. экон. Сату шарты. Бұл шартқа сәйкес жүктерді тиеуге және тасымалдауға жұмсалатын тікелей шығындардың тауар бағасына енгізілуіне байланысты сатып алушы осы шығындардан босатылады.

ФРАНЦИЙ [лат. Francium] зат. хим. Радиоактивті химиялық элемент, таңбасы - Fr.

ФРАНЦУЗ зат. Франция мемлекетінің негізін құраған, үндіеуропа тіл тобының бірі болып саналатын халық, сол халық өкілі.

Француз тілі. лингв. Үндіеуропа тілдері шоғырының роман тобына жататын француз халқының тілі.

ФРАНЦУЗША үст. Француз тілінде, француз үлгісінде.

Французша күрес. спорт. Грек-рим, классикалық күрес түрінің XX ғ. 30-жылдарындағы кезеңдік атауы.

ФРАНЧАЙЗИНГ [ағыл. franchise] зат. экон. Ұзаққа созылған іскерлік қатынас түрі.

ФРАНШИЗА [франц. franchise] зат. экон. Сақтандыру шартының сақтандырушыны белгілі бір мөлшерден аспайтын залалдарды төлеуден босатуды көздейтін малабы.

ФРАХТ [нем. Fracht] зат. экон. Теңіз немесе әуе жолымен жүкті тасымалдау үшін төленетін ақы.

ФРАХТ-АУТ зат. экон. Тауар сату кезінде жұмсалған көлік шығыны.

ФРАХТО-АВАНС зат. Тасымал-аванс.

ФРАХТ-РЕЛИЗ зат. экон. Тасымал-хабарлама.

ФРЕГАТ [франц. fregate] зат. өск. 1. Үш дңгекті, желкенді соғыс кемесі. 2. Кейбір мемлекеттердің флотында крейсерлік, күзетшілік қызметіндегі соғыс кемесі.

ФРЕЗЕР [франц. fraise] зат. тех. Металдан не ағаштан жасалған түрлі заттардың сыртын жонып, өңдеуге арналған, бірнеше айналмалы тістері бар ұсталық сайман.

ФРЕЗЕРЛЕ= ет. Айналмалы тістері бар ұсталық сайманымен металдан не ағаштан жасалған заттардың сыртын жонып өңдеу.

ФРЕЗЕРЛЕУ Фрезерле етістігінің қимыл атауы.

ФРЕЗЕРШІ зат. Фрезер станогымен жұмыс істейтін маман жұмысшы.

ФРЕНОЛОГ зат. Френология жолын қуған адам.

ФРЕНОЛОГИЯ [грек. phren – ақыл, logos – ілім] зат. Адамның психологиясын бас сүйегінің бітіміне қарап білуге болады дейтін жалған ғылыми теория.

ФРЕНЧ зат. Сыртынан бастырыла тігілген үлкен-үлкен төрт қалтасы бар әскери үлгідегі кеудеше.

ФРЕНЧАЙЗИНГ зат. экон. Ірі корпорациялар мен ұсақ фирмалар не жекелеген кәсіпкерлер арасында жасалынған мәміле.

ФРЕОНДАР [лат. frigor] зат. Тоңазытқыш машиналарда сұйытқыш реагент ретінде қолданылатын құрамында фторы бар қаныққан көмірсутектердің қосылыстары.

ФРЕСКА [итал. fresco] зат. Дуалға, қабырғаға сылағы кеппей тұрғанда салынатын сырлы сурет, кескіндеме.

ФРИЗДЕР зат. Ұлт; Нидерландтағы халық.

ФРИКАТИВ [лат. fricatus] сын. лингв. Дыбыстау мүшелерінің жуысуынан сүзіліп шығатын ызың (дыбыс).

ФРИКАТИВТІ [ағыл. fricare] сын. лингв. Дыбыстағанда ауа шұғыл шықпайтын, ызыңды.

ФРИКЦИЯЛЫҚ: фрикциялық жұмыссыздық. Қызметкерлердің жұмыс орнын ерікті түрде ауыстыруымен және жұмыстан уақытша босау кезеңдерімен байланысты (қызметкерлердің бір жұмыстан екінші жұмысқа ауысқан кездегі уақытша жұмыспен қамтылмауы) құбылыс.

ФРИСТАЙЛ [ағыл. freestyle] зат. спорт. Тау шаңғысы спортында төменге жылдамдықпен түсуді акробатика элементімен ұштастыратын түрі.

ФРИСТАЙЛШЫ зат. спорт. Фристайл спортымен шұғылданатын спортшы.

ФРОНТИНГ зат. экон. Компания сақтандыру полисін тіркегенімен тәуекелді басқа сақтандырушыға табыстайтын операция.

ФРОНТИТ [лат. frons] зат. мед. Маңдай қуысының қабынуы.

ФРУКТОЗА [лат. fructus] зат. хим. Жеміс-жидек шырыны, қантты, моносахаридтер тобына жататын тәтті зат.

ФРУСТРАЦИЯ [лат. frustratio] зат. псих. Мақсатқа жету жолында жеңу мүмкін емес (немесе субъективті қабылданатын) қиыншылықтардан объективті негізде туындайтын жүріс-тұрыс пен уайым ретінде танылатын адамның психикалық қалы.

ФТАЛОЗОЛ зат. Дизентерия, гастроэнтерит т.с. ауруларды емдеу үшін қолданылатын суда ерімейтін ақ ұнтақ зат.

ФТАЛОИЛАКРИДОН зат. хим. Кубтық бояғыштар өндірісінде қолданылатын антрохинон туындысы.

ФТАЛОИКАРБАЗОЛДАР зат. хим. Полициклді қосылыс.

ФТАЛОЦИАНОГЕНДЕР зат. хим. Мата бетінде тікелей фталоцианинді бояғыштар түзуші қосылыстардың ТМД-да қабылданған атауы.

ФТАМИНДЕР зат. хим. Ксантогенді бояғыштарға жататын синтетикалық бояғыштар.

ФТИЗИАТР [грек. phthisis – құрт ауруы, iater – дәрігер] зат. Фтизиатр мамандығына ие дәрігер.

ФТИЗИАТРИЯ [грек. phthisis – құрт ауруы, iatreia – емдеу] зат. мед. Медицианың өкпе туберкулезінің емдеу әдісін зерттейтін бөлімі.

ФТОНИТ зат. геол. Шөгінді тау жынысы.

ФТОР [грек. phthoros] зат. хим. Ащы иісті, улы газ түріндегі солғын сары түсті элемент.

Фтор қосылыстары. хим. Құрамында фторы бар химиялық заттар.

ФТОРИДТЕР зат. хим. Элементтердің фтормен бинарлы химиялық қосылыстары.

ФТОРКӨМІРТЕКТЕР зат. хим. Сутек атомдарының орнын түгелдей фтор атомдары басқан көмірсутектердің туындылары.

ФТОРЛАУ = ет. 1. Химиялық қосылыстарды фтормен өңдеу арқылы тотықтыру. 2. Өнімге фтор қосылыстарын енгізу.

ФТОРОЛИТТЕР зат. геол. Фторға бай шөгінді таужыныстар.

ФТОРОМЕТРЛЕУ зат. хим. Фторидтер немесе фторидті кешендер көмегімен F-, Al³⁺, Fe³⁺, Si⁴⁺ және т. б. иондарды анықтауға арналған талдаулық әдістер жиынтығы.

ФТОРОФОРМ зат. хим. CHF₃ – фторкөміртек; тыныс жолдарын қоздыратын газ.

ФТОРІЛАСТАР зат. хим. Фторлы полимерлердің, сонымен қатар этилен фторполимерлерінің, этиленмен, пропиленмен және басқа олефиндермен қосаполимерлерінің техникалық атауы.

ФТОРІЛАСТЫ: фторіласты эмальдар. хим. Фторіласты лак негізіндегі эмальдар.

ФТОРПОЛИМЕРЛЕР зат. хим. Макромолекулаларының құрамына фтор атомдары кіретін полимерлер; жылуға төзімді, химиялық тұрақты, диэлектрлік қасиеттері жоғары, үйкелу коэффициенттік мәндері төмен материалдар.

ФТОРСИЛИКАТТАР зат. хим. Кремний фторсутек қышқылының H₂SiF₆ тұздары.

ФТОРСУТЕК зат. хим. HF – фторорганикалық қосылыстар алуда қолданылатын шикізат.

ФУГА [итал. fuga] зат. муз. Музыкалық шығармадағы негізгі сарынның бірнеше дауыспен ұлғайтып, кеңейіп қайталануы.

ФУГАС [франц. fougasse] зат. Ішінде жарылғыш зат бар мина.

ФУГАСТЫ: фугасты бомба [снаряд]. өск. Нысананы атқылағанда оған оқтың не жалынның күшімен емес, жарылғанда пайда болатын газдармен әсер ететін жарылғыш зат.

ФУГАТ зат. хим. Суспензияны үйірткілегенде бөлінетін сұйық фаза.

ФУГИТИВТІК зат. хим. Идеалды газдар күйлерінің теңдеуіндегі қысымның орнына қойғанда, ол теңдеулерді реал газдардың қасиеттерін сипаттауға жарайтындай ететін шама.

ФУГУ зат. Улы балық.

ФУЖЕР [франц. fougere] зат. Үлкен рюмка тәрізді етіп жасалған шаарап не сусын ішетін бокал.

ФУЗАРИОЗ зат. биол. Фузариум туысына жататын саңырауқұлақтар тудыратын өсімдік ауруы.

ФУКС [нем. Fuchs] зат. спорт. Бильярдда күптеген жерден торқалтаға түскен шар.

ФУКСИНДЕР зат. хим. Тоқыма емес материалдарды бояуда бояғыштар ретінде, сонымен қатар сия, түсті қарындаштар жасауда қолданылатын трифенилметан туындылары.

ФУКСИТ зат. хим. Минерал, құрамында 1-6% Cr₂O₃-і бар мусковиттің түрі; хроммусковит.

ФУКСИЯ [нем. Fuchsia] зат. өс. Гүлінің көбі ашық ал қызыл түсті, көбіне сән үшін үйде өсірілетін өсімдік.

ФУЛЬМИНАТТАР зат. хим. Куркіреуік қышқылдың тұздары.

ФУМАРОЛА [итал. fumarola] зат. Жанартаудан шығатын ыстық газдар мен су буы.

ФУМИГАНТТАР зат. хим. Газ немесе бу тәрізді күйде қолданылатын немесе қолдану кезінде газ тәрізді агент бөліп шығаратын пестицидтер.

ФУМИГАЦИЯ [франц. fumigation] зат. экон. Кеме трюмдарын, порт қоймаларын, жүктерді зиянкестерге қарсы дәрілеу.

ФУНГИЦИДТЕР [лат. fungus – саңырауқұлақ caedo – өлтіру] зат. хим. Ауыл шаруашылығы өсімдіктерінің саңырауқұлақ ауруларына қарсы қолданылатын химиялық заттар.

ФУНДАЛЬ [лат. fundus]: **фундаль безі.** анат. Адам мен омыртқалы жануарлардың қарынының қабырғасы мен түбінің шырышты қабатында орналасқан без.

ФУНДАМЕНТ [лат. fundamentum] зат. 1. қ Ұр. Үйдің іргесі, табаны. 2. ауыс. Бір істің негізі.

ФУНДАМЕНТАЛДЫ сын. Іргелі, негізі нық, тиянақты, басты.

ФУНДАМЕНТАЛИСТ зат. экон. Банкінің немесе делдалдық компанияның нарық жағдайына талдау жасауға маманданған қызметкері.

ФУНДУК зат. өс. Кавказ бен Қырымда өсетін жаңғақ тектес бұталы өсімдік, сондай-ақ осы бұтаның жеуіге жарайтын жемісі.

ФУНИКУЛЕР [франц. funiculaire] зат. Тік беткейлерге вагонды темір арқанмен сүйреп шығаратын, рельстерінің арасында вагон кейін сырғып кетпес үшін орнатылған тісті рейкалары бар тау теміржолы.

ФУНКЦИОНАЛ зат. мат. Бір не бірнеше функцияға тәуелді болатын айнымалы шаманы білдіретін математикалық ұғым.

ФУНКЦИОНАЛДЫ сын. Бір нәрсенің құрылысы, құрамынан емес, қызметінен болатын, соның әрекетіне байланысты.

ФУНКЦИОНАЛДЫҚ сын. Бір нәрсенің қасиеттеріне байланысы жоқ, тек атқаратын қызметіне сәйкес.

Функционалдык грамматика. лингв. Тілдің грамматикалық формаларының мәтіндегі, сөз ішіндегі қызметінен шығарылған мағынаны қарастыратын грамматика; жұмсалымды грамматика.

Функционалдык лингвистика. лингв. Структуралық лингвистиканың бір тарауы ретінде пайда болған мектеп пен бағыттардың жиын-тығы.

Функционалдык стиль. лингв. Сөздің көркем сөз, шаршысөз, ғылыми, ресми және сөйлеу тілі стильдеріндегі қолданыс ерекшелігі.

ФУНКЦИОНАЛИЗМ [лат. functio] зат. 20 ғасырдағы сәулет өнерінде өріс алған бағыт.

ФУНКЦИЯ [лат. functio] зат. 1. Өзіндей басқа бір өзгеріске тәуелді, соның әуенімен бірге өзгеретін құбылыс. 2. мат. Айнымалы шамалар арасындағы тәуелділікті білдіретін математикалық ұғым.

3. Дене мүшелерінің, организмнің атқаратын қызметі. 4. ауыс. Белгілі бір нәрсенің ролі, маңызы.

5. Қызмет бабына байланысты, жүктелген міндет, атқаруға тиісті істердің жалпы аумағы.

Функция тақырыбы. н.н.ф. <ағыл. function header> Функция идентификаторы және формальды параметрлер тізімін қамтитын функция сипаттамасының бастапқы бөлігі.

ФУНКЦИЯЛЫҚ сын. Функциясына қызметіне қатысты.

Функциялық талдау. хим. Берілген затқа тән функциялық топтарды анықтайтын талдау әдісі.

ФУНТ [ағыл. pound (sterling)] зат. Кейбір елдердегі ақша өлшемі.

Фунт стерлинг. қаржы. Англиядағы негізгі ақша өлшемі.

ФУРАЖКА зат. Жалақ жиекті, маңдай алды биіктеу келген күңжағары бар жаздық баскым.

ФУРАН зат. хим. Бесмүйелі сақиналы оттекті гетероциклді қосылыс.

ФУРАНОЗАЛАР зат. хим. Моносахаридтердің циклді түрлері.

ФУРАЦИЛИН зат. мед. C₆H₁₆O₄N₄ - антисептикалық дәрі.

ФУРГОН [франц. fourgon] зат. 1. Үсті жабық, жүк таситын арба. 2. Жүк не жолаушылар тасушы автомобильдің, тіркemenің белгілі бір жүкті (тамақ өнімі, жиһаз, мал, т.б.) тасымалдауға арналған арнаулы жабық қорабы.

ФУРКИ зат. Театр спектакльдерінде декорациялық жасау-жиһаздарды қажет кезінде сахнада жылжытып тұруға көмектесетін платформа.

ФУРМА [нем. Form] зат. Металлургиялық пештер мен агрегаттарда үрлеу процесінде қолданылатын құрылғы.

ФУРНИТУРА [франц. fourniture] зат. Ағаштан, металдан, басқа да материалдардан әшекей ретінде, болмаса айыбас, тартпа, қыстырма, ілгек ретінде жасалған заттар.

ФУРОР [лат. furor] зат. экон. Даңғазатабыс.

ФУРУНКУЛЕЗ [лат. furunculus] зат. мед. Денеге бірнеше сыздауықтың шығуынан терінің іріңді қабынуы.

ФУРФУРОЛ [лат. furacilin] зат. хим. Фуран алуда, шайырлар өндірісінде еріткіш ретінде және т. б. қолданылатын альдегид, фуран туындысы.

ФУРШЕТ [франц. fauchette] зат. Ресми жиылыстардың үзілістерінде, салтанатты кештерде тұрып тамақтануға арналған жеңіл тағамдар дастарханы.

ФУСТИ зат. экон. Тауардағы қоспа үшін ретінде берілетін таразыдан кемітілген шегерім.

ФУТ [ағыл. foot] зат. Ағылшын өлшем жүйесіндегі 12 дюймге (30, 48 см) тең ұзындық өлшемі.

ФУТБОЛ [ағыл. football] зат. спорт. Әрқайсысы он бір адамнан құрылған екі команданың допты аяқпен тегіп жүріп, қарсы жақтың қақпасына түсіруді мақсат ететін спорт ойыны; аяқдоп.

ФУТБОЛКА зат. Спортшылар, сондай-ақ көпшілік киетін қысқа жеңді, қайырма жағалы тоқыма жейде.

ФУТБОЛСҮЙЕР сын. Футбол ойынын тамашалағанды, ойнағанды ұнататын.

ФУТБОЛШЫ зат. спорт. Футбол командасының ойыншысы.

ФУТЗАЛ зат. спорт. Залда ойналатын шағын футбол.

ФУТЗАЛШЫ зат. спорт. Футзалмен шұғылданытын спортшы

ФУТУРИЗМ [лат. futurum] зат. XX ғасырдың бас кезінде әдебиет пен көркемөнер саласында реализмді жоққа шығарып, ескі дәстүрлер мен тәсілдердің бәрін күйрететіндей жаңа стиль тұдырмақ болған буржуазияшыл формалистік бағыт.

ФУТУРИСТ зат. Футуризм бағытындағы адам.

ФУТУРОЛОГИЯ [лат. futurum – болашақ, logos – ілім] зат. Адамзаттың және қоғам тұрмысының ежелкеген салаларының болашақтағы дамуын болжап білу мақсатын көздейтін кешенді ілім.

ФУТШТОК [нем. Footstock] зат. Теңіз, өзенкөл жағалауларындағы су өлшейтін орындарда судың деңгейін бақылау үшін қондырылған, бөліктерге бөлінген таяқша-аспап.

ФУФАЙКА зат. Тысы мен астары арасына жүн не мақта салып, сыртып тіккен шалақ сырт киім.

ФУФАЙКАЛЫ сын. Фуфайка киген, фуфайкасы бар.

ФУШТЫ зат. көне. Тарақ.

ФҰРСАТ зат. ескікіт. Мүмкіндік, мүрсат.

ФЬЮЧЕРС зат. экон. Нақты материалдық

немес бейматериалдық өнімнің белгілі бір мөлшерін жеткізу немесе алу күні ескерілетін биржалық келісімшарт.

ФЬЮЧЕРСТИК: фьючерстік келісімшарт. экон. Биржа активін мәміле жасасу сәтінде тараптар белгілеген баға бойынша келешекте белгілі бір сәтте сатып алу-сату (жеткізу) жөніндегі стандарттық биржалық шарт, яғни келешектегі тауар жеткізгілігі туралы келісім.

Фьючерстік мәміле. <ағыл. futures fransactions> Тауар және қор биржасындағы мәміле түрі, мерзімдік мәміле.

ФЭКТОР зат. экон. Сауда фирмасының тапсыруымен сатып алушыдан борышты өндіріп алушы сенімді өкіл, агент, делдал.

ФЭКТОРИНГ зат. экон. Делдалдық сауда фирмасының өз тапсырыскеріне ұзақмерзімді келісімшарт негізінде қызмет көрсетуі.

ФЮЗЕЛЯЖ [франц. fuselage] зат. Ұшақтың барлық бөлшектерін тұтастыра бекітіп тұрған құрсауы, корпус.

ФЮЗЕН [франц. Fusain] зат. хим. Көмірдің құрамдас бөлігі.

ФЮЗЕНДЕНУ зат. хим. Өсімдіктердің лигнин-целлюлозалық тіндер қалдығының тотығып өзгеру процесі.

ФҮТНӘ [ар. فتنه] зат. 1. Таңғажайып, таңғаларлық, бойтартарлық. 2. Еліктіруші, қызықтырушы, арбаушы, алдамшы. 3. Көтеріліс, бүлік, бүліңшілік. 4. Ақылсыздық, есуастық.

ФІДИЯ зат. ескікіт. **Пидия.**

ФЭН-ШҮЙ [қыт. фэн – жел, шүй – су] зат. Дүниенің энергетикалық табиғатын танып білу арқылы қоршаған ортамен үйлесімділік іздеудің, адам денсаулығына, отбасы тіршілігіне, еңбек ету қабілетіне игі әсері туралы ежелгі қытайлық ілім.

X

X 1. Тілдің түбі таңдайдың артқы шенімен нық жымдаспай, тек жуысуынан пайда болатын ызың дауыссыз дыбыс. 2. Қазақ әләпбиіндегі осы тіл арты, ызың, қатаң дауыссыз дыбыстың графикалық таңбасы, әріп.

ХАБАР [ар. خبر] зат. 1. Болған іс, оқиға, сондай-ақ біреулердің хал-жайы жөнінде білдірілген қысқаша мәлімет. 2. ресми. Телерадио бағдарламалары арқылы берілетін ресми ақпараттар.

Хабар айтты. Сәлем жолдады, жеткізді, білдірді. **Хабар алды.** а) Хат-хабар келді, жай-жапсарды білді. ә) Құлағдар болды, хабарланылды. **Хабар берді.** Болған іс, оқиға жайын екінші бір жерге білдірді, мәлім етті. **Хабар етті.** Мәлімеді, жеткізіп айтты. **Хабар жоқ.** Іс-түзсіз, жым-жырт, хабарсыз. **Хабар салды.** Бір нәрсені мәлім қылды, білдірді, хабар жіберді. **Хабар тиді.** Хабар жетті, құлағдар болды. **Хабары бар.** Хабардар, білімді. **Хабары жоқ.** Еш нәрсе сезбейді, соңғы мәліметтері белгісіз, хабарсыз.

ХАБАРГЕР зат. Хабар беруші, тыңшы, жансыз.

ХАБАРДАР [ар.+ир. خبردار] сын. Біреудің я болмаса болған істің, оқиғаның мән-жайынан мағлұматы, дерегі бар, құлағдар.

ХАБАРДАРЛЫҚ зат. Бір нәрсе жайында мәліметі барлық, құлағдарлық.

ХАБАРЛА=ет. Болған оқиға немесе болатын іс жайлы айту, құлағдар ету, хабар беру.

ХАБАРЛАҒЫШ зат. Қабылдаған дыбысты естіретін аспап.

ХАБАРЛАМА зат. 1. Ауызша не жазбаша түрде қысқаша ғана баяндалатын мәлімет. 2. Құлақтандыру ретіндегі хабарландыру. 3. жаңа. Қолтелефон қызметі, ғаламтор арқылы екінші тарапқа берілетін, жазылатын хат.

ХАБАРЛАМАШЫ зат. Әр алуан тақырып-тарға байланысты әңгіме, хабар беретін, айтатын адам.

ХАБАРЛАН=ет. Хабар есту, мәлімет алыну. **ХАБАРЛАНДЫР**=ет. Хабар беру, хабардар ету, болар жайды білдіру.

ХАБАРЛАНДЫРУ¹ зат. Бір іс жайлы газет-журналға басылған не қағазға жазып, іліп қойылатын құлақтандыру.

ХАБАРЛАНДЫРУ² Хабарландыр етістігінің қимыл атауы.

ХАБАРЛАНДЫРЫЛ=ет. Хабар берілу, айтылу.

ХАБАРЛАНДЫРЫЛУ Хабарландырыл етістігінің қимыл атауы.

ХАБАРЛАНУ Хабарлан етістігінің қимыл атауы; хабар берілу.

ХАБАРЛАС=ет. Хабар алысу, хабар берісу.

ХАБАРЛАСТЫҚ зат. Бір нәрсе жайында мәліметі болушылық.

ХАБАРЛАСТЫР=ет. Хабар алысу, байланыстыру.

ХАБАРЛАСТЫРУ Хабарластыр етістігінің қимыл атауы.

ХАБАРЛАСУ Хабарлас етістігінің қимыл атауы.

ХАБАРЛАТ=ет. Хабар бергізу, хабардар ету. **ХАБАРЛАТТЫР**=ет. Хабар жіберткізу, хабар бергіздірту.

ХАБАРЛАТТЫРУ Хабарлаттыр етістігінің қимыл атауы.

ХАБАРЛАТУ Хабарлат етістігінің қимыл атауы.

ХАБАРЛАУ Хабарла етістігінің қимыл атауы; болған, істелген іс жайлы хабар беру.

ХАБАРЛАУШЫ зат. Бір нәрсе жайындағы мәліметті айтып жеткізуші.

ХАБАРЛАУШЫЛЫҚ зат. Мәлімет берушілік.

ХАБАРЛЫ сын. Бір нәрсе жайында мәліметі бар, хабардар.

Хабарлы сөйлем. линг. Бір істің жайын баяндау мақсатымен айтылатын сөйлем.

ХАБАРНАМА зат. окказ. Ғылыми ақпараттың берілу әдістері мен жалпы қасиеттерін, құрылымын зерттейтін пән; информатика.

ХАБАР-ОШАР зат. Біреу не бір нәрсе жайынан айтылар дерек, мағлұмат.

ХАБАР-ОШАРСЫЗ сын. Із-түзсіз, дерексіз, мәліметсіз.

Хабар-ошарсыз кету. Азаматтың тұрақты тұрғылықты жерінде ұзақ уақыт бойына дерексіз жоғалуы.

ХАБАРСЫЗ сын. 1. Қайда, қалай екені белгісіз, дерегі жоқ, хабар-ошарсыз. 2. Хабар бермей, үн-түңсіз, тым-тырыс. 3. ауыс. Ешбір түсінігі, хабары жоқ.

Хабарсыз қалды. Бейхабар болды, хабардар болмады. **Хабарсыз кетті.** Із-түзсіз, қиты-қүйлі жоқ болды.

ХАБАРСЫЗДЫҚ зат. 1. Бір нәрсе жайынан хабары жоқтық, хабардар еместік, дерегі жоқтық. 2. Ешбір түсінігі жоқтық, түк білмеушілік.

ХАБАРШЫ зат. тар. Ертедегі қазақ тұрмысында екі ел, екі ауыл, ру арасына қатысты оқиғаларды жеткізуші адам, хабар әкелуші, хабар беруші, хабарлаушы. // Белгі беретін, хабар беретін.

ХАБАС ар.зат. ескікіт. Қапас, тар қапас.

ХАБЕРТИОЗ зат. вет. Кой мен ешкінің ішқұрт ауруы.

ХАБИБ ар.сын. ескікіт. Сүйікті, қадірлі. **Хабиб Алла.** Алланың сүйген құлы, Алланың сүйіктісі.

ХАДАКРИСТАЛДАР зат. мин. Пойкиститтік құрылымда үлкен түірлі минералдардың (ойокристалдардың) ішіндегі ретсіз орналасқан ұсақ кіріңді минералдар.

ХАДАЛИТТЕРзат. геол. Жанартау көмейінен төгілген лава құрамындағы әр түрлі қатты

кірікпелер.

ХАДИМ [ар. خادم] зат. Ескі, бұрынғы.

ХАДИС [ар. حديث] зат. діни. Мұсылман қауымы өмірінің әр алуан діни-құқықтық мәселелерін қамтитын, Мұхаммедтің сөзі мен істерін дәріптейтін аңыз әңгімелер; Ислам дініндегілердің ұғымы бойынша, Мұхаммед пайғамбардың айтқан қасиетті өсиеттері, сөздері.

Хадис ілімі. діни. Хадистерді зерттеуге арналған білім саласы [Ислам дамуының алғашқы кезеңінде-ақ жолдан қосылған жалған хадистер санының көбеюі мұсылман ғалымдары ортасында оларға қатысты сын көзқарас туғызды. Мұхаддистер айналымға күмәнді материалдардың қосылып кеткенін, «жалған» өсиеттерді анықтап, шынайы өсиеттерді олардан тазарту үшін зерттеу жүргізу қажеттігін түсіндірді].

ХАЖзат. діни. сөйл. **Қаж.**

ХАЖАРУЛ: хажарул асуад. діни. Қабада орналасқан қасиетті қара тас.

ХАЖИП ар.зат. ескікіт. Қайраткер, жоғары дәрежелі қызметші.

ХАЗМОФИТТЕР зат. өс. <грек. chasma – терең, жарық, phyton – өсімдік> Мүжілу өнімдері жиналатын жартастар жарықтарында өсетін, тастақты мекенорта өсімдіктері (липтофиттері).

ХАЗІР ескікіт. **Қазір.**

ХАЗІРЕТ [ар. حضره] зат. 1. Дін басы. 2. Ұлы мәртебелі, мырза, тақсыр.

Хазіреті Имам Ағзам. діни. Ғұлама Әбу Ханифа [Жоғары дәрежелі дін иесі, діни қағидаларға жүйрік, ғұлама Әбу Ханифа әл-Нұғман бин Сәбит әл-имам әл-азам (699-767 жылдар) – ханафиттік мазһабтың негізін салған сүнниттік төрт ұлы имамның бірі, исламның діни іліміндегі жазба дәстүрді қалыптастырушылардың бірі, ислам негіздері туралы бірнеше еңбектердің авторы, хадистер жинағын құрастырушы].

ХАЙАЛ ар.зат. ескікіт. Қиял; арман.

ХАЙДАР ир.зат. ескікіт. Арыстан; Хазіреті Ғалидің эпитеті.

ХАЙЛАзат. **Айла.**

ХАЙЛАШЫзат. Айлакер, қу.

ХАЙРИНГ [ағыл. hiring] зат. экон. Негізгі құрал-жабдықты жалдаудың орта мерзімдік шарты, экспорттың тауарға меншік құқығын жалгерге табыстамай несиелендіру нысандарының бірі [қысқа мерзімге арналған жалгерлік рейтинг, ұзақ мерзімге арналған жалгерлік лизинг деп аталады].

ХАЙРИЯ зат. Дәрігерлік көмек беретін орта білімі бар маман.

ХАЙТЭК-КОМПАНИЯ зат. экон. Жоғары технологиялық үдерістерді енгізіп, қолданушы компания.

ХАЙУАН [ар. حيوان] зат. 1. Төрт аяқты мақұлық, жануар. 2. ауыс. Ардан безіп, азығындаған қасқұнем, жауыз.

ХАЙУАНАТ [ар. حيوانات] зат. Жан-жануарлардың, мақұлықтардың жалпы аты.

Хайуанаттар паркі. Жан-жануарларды, мақұлықтарды бір араға жыпып, көпшілікке көрсету шараларымен ішуге алынатын мекеме.

ХАЙУАНАТХАНА зат. Айуанаттар паркі, зоопарк.

ХАЙУАНБАҚзат. Хайуанаттар паркі.

ХАЙУАНДЫҚ зат. Мақұлыққа тән іс-әрекет, қатыгездік.

ХАЙУАНИ [ар. حیوانی] сын. Хайуанға тән, хас.

ХАЙУАНША үст. Хайуанға ұқсап, хайуан сияқты (іс-әрекет).

ХАЙЫЗзат. ескікіт. Әйелдердің айында бір қайталанып отыратын қан алмасу үдерісі, етеккір.

ХАЙЫЗДЫсын. Әйелдердің етеккірі келген уақыты.

ХАЙЫЗ-НИФАСзат. ескікіт. **Етеккір.**

ХАЙЫР ар. зат. ескікіт. Жақсылық; садақ.

ХАЙЫР-ИХСАН ар. зат. ескікіт. Адамшылық, жақсылық.

ХАКАМ зат. діни. Түрлі құқықтық мәселелерді шешу үшін төрелікке жүгінетін құқық билігі.

ХАКАС зат. Ресей федерациясы құрамындағы Хакас автономиялық облысының негізгі тұрғын халқы, осы ұлттың өкілі.

Хакас тілі. лингв. Түркі тілдерінің шығыс тармағының ұйғыр-оғыз тобына жататын, Ресейдегі хакас ұлтының тілі.

ХАКЕР [ағыл. hacker] зат. 1. Ешқандай құқығы жоқ болса да жүйелі программалық жасақтамаға өзгеріс енгізуге әрекет жасайтын адам. 2. Басқалардың файлдарындағы мәліметтерді өзгертетін компьютерлік бұзақы. 3. Компьютермен және программамен әртүрлі тәжірибелер жасап, толық игеріп, кейде ешбір мақсатсыз-ақ оның мүмкіндіктерінің қырымен сырын ұғып, шарықтау шегінде жұмыс істейтін, содан ләззат табатын білімқұмар адам.

ХАКИМ [ар. حَكيم] зат. 1. көне. Даулы мәселені шешетін тәуелсіз төреші. 2. Басқарушы, әкім. 3. Оқымысты, данышпан, философ.

Хакім салды [қылды]. Жария қылды, жарлық етті, үкім етті.

ХАКИМДІК зат. Хакімге тән қасиет, әкімдік.

ХАКИМШІ зат. Басқарушы, әкім.

ХАКИМШІЛІК зат. Әкімшілік.

ХАҚ [ар. حق] зат. Нағыз шындық, шын, рас, ақиқат.

ХАҚ² [ар. الحق] зат. діни. Құдайдың лақап аттарының бірі; Алла, Құдай.

Хақ дидарын көрді. Діни сенім бойынша, Алла тағаланың рақым, шапағатын көру. **Хақ ниет.** Тура, дұрыс ниет, адал, тіпті көңіл. **Хаққа жарады.** Аллага, Құдайға істеген ісі жақты. **Хаққа тапсырды.** көне. Алла тағалаға аманат етті. **Хақ тағала.** Жаратушы Құдай, Алла, Тәңірі. **Хақтың жазуы.** Бұйрықтық іс, Алланың ісі, жазмышы деген мағынада.

ХАҚИҚАТ [ар. حَقِيقَة] зат. діни. Білім толысуымен байланысты сопылық сатының бірі.

ХАҚТЫҚ зат. Ақтық, дұрыстық.

ХАҚЫ¹ зат. сөйл. 1. Ақы. 2. Біреудің адал еңбегі, үлесі, ақысы.

Хақын жеді. Еңбегін қанады, еңбекақысын бермеді, төлемеді. **Хақын жүктеді.** Обалына қалды, әділдіктен тайды.

ХАҚЫ² зат. Ерік, құқық.

Хақы бар. Ерікті, құқыққа ие.

ХАҚЫЛЫ сын. Толық ерікті, құқылы.

ХАҚЫНДА шыл. Туралы, жөнінде, жайында.

ХАЛ [ар. حال] зат. 1. Бойдағы қуат, әл-дәрмен, шама. 2. Тап болған жағдай, жай-күйі.

Халден кетті. Ойға алған ісін орындай алмайтын болды, мүмкіншілігі шектеулі болды. **Хал сурады.** Аурудың хал-жайын біліп, көңілін сурады, жайын білді. **Хал үстінде.** Дүние салу алдында, өлім аузында; өлі мен тірінің арасында, өлім аузында. **Халі бітті.** Әлі кетті, күш-қуаты кетуді, қозғалуға да шамасы келмеді. **Халі қыныға қалды.** Жағдайы мүшкіл болды, қиындады. **Халі мүшкіл.** Жағдайы тым ауыр; жаман күйге тап болды. **Халіп [хал-жайын, жағдайын] сурады.** Жай-күйді, ахуалды білді.

ХАЛАЙЫҚ [ар. خلایق] зат. Бір араға жиналған көпшілік, дүйім жұрт.

ХАЛАЛ [ар. حلال] зат. діни. 1. Рұқсат етілген әрекет, пайдалануға тыйым салынбаған тамақ, зат. 2. Некелесуге тыйым салу жүрмейтін әйел немесе ер адам. 3. Бауыздалған малдың немесе аңның еті. 4. Қажыға қол тапсырып қайтқан, шашын қырғызып, күнделікті киімін киіп, әдеттегі тіршілігіне кірісуге даяр адамның күйі.

ХАЛАП: халап болу. кіт. Сөйкес, сай, мағыналас болу.

ХАЛАС [ар. خالص]: халас болды. а) Құт-қарылды, босатылды. ә) Әр бөледен таза болды, арылды.

ХАЛАТ зат. Матадан тізіліп, әдетте іш киім немесе дағдылы киім үстінен, сондай-ақ жалаңаш денеге де киетін жеңілдеу, ұзынша сырт киім.

ХАЛАТТЫ сын. Үстіне халат киген, халаты бар.

ХАЛАФ¹ ар. зат. сын. **Теріс.**

ХАЛАФ² сын. ескікіт. Қарсы.

ХАЛ-АХУАЛ зат. Тұрмыс күйі, тірлік жайы; жағдай.

ХАЛҒАТ [ар. خلعت] зат. ескікіт. Сыйлыққа берілген бағалы киім; шапан.

ХАЛЕ ар. сын. ескікіт. Қалы. (Қымбат, бағалы).

Хале тон. Құрметті шапан, тон.

ХАЛЕЛ ар. сын. ескікіт. Сүйікті, аяулы.

Халел Алла ескікіт. Алланың сүйіктісі, Алланың досы.

ХАЛЕТ зат. көне. Жағдай, хал-ахуал деген мағынада.

ХАЛ-ЖАҒДАЙ зат. Жай-күй, ахуал.

ХАЛ-ЖАЙ зат. Тұрмыс жағдайы, ахуал.

ХАЛИД [ар. خالد] сын. Мәңгі, өшпейтін, өлмес.

ХАЛИЛ ар. зат. ескікіт. Дос, жолдас.

ХАЛИМ [ир. حليم] зат. тамақ. Бидай мен еттен жиырма сағатқа жуық қайнатылып пісірілетін тағам.

ХАЛИС [ар. خالص] сын. көне. Шын, нағыз, таза, адал.

ХАЛИФ [ар. خليفة] зат. көне. Билеуші, патша.

ХАЛИФА [ар. خليفة] зат. көне. Орта ғасырларда мұсылман дініндегі елдердің діні мен үкіметін бір өзі басқарып отырған мемлекет билеушісінің құрметті атағы, лауазымы.

ХАЛИФАТ [ар. خلافة] зат. көне. Халифа өулеттері билеген, солардың қол астында болған ел, патшалық.

ХАЛИФАТТЫҚ зат. Патшалық.

ХАЛИЯЛЫ сын. ескікіт. Байтақ, іргелі.

ХАЛИЯН ар. зат. ескікіт. Қалы.

ХАЛ-ҚАДЕР зат. Қолдан келер шама-шарық, мүмкіндік.

ХАЛ-ҚАДЕРІНШЕ үст. Шама-шарқы келгенінше, мүмкіндігі болғанынша.

ХАЛА: халла тон зат. діни. Жұмақта киілетін тон.

ХАЛАҚ ар. зат. Жаратушының есімдерінің бірі.

ХАЛСЫЗ сын. Нашар, әлсіз, ойдағыдай емес. **ХАЛУА** [ир. حلول] зат. тамақ. Тәтті тағам; күйдірген, майға қуырылған ұнды шекер ерітілген суға шылған әзірлеген тәтті шекер, алуа.

ХАЛФЕ [ар. خليفة] зат. діни. Мұсылманша оқудың белгілі кезеңін аяқтағандарға берілетін атақ, ишанға дейінгі дәреже; қалпе.

ХАЛФЕЛІК сын. Халфеге тән, соған қатысты.

ХАЛЫҚ [ар. خلق] зат. 1. Белгілі бір елді, мемлекетті мекендейтін адамдардың жалпы жиыны. 2. Ел-жұрт, бұқара, көпшілік. 3. саяси. -әлеум. Мемлекеттің, елдің тұрғындары, тарих субъектісі, белгілі бір қоғамның тарихи тағдыры ортақ таптарының, ұлттарының, әлеуметтік топтарының жиынтығы. 4. Тілдік-мәдени мағынада этнос ұғымымен бір.

Халық айтса, қате айтпайды. Халық айтса, қалпы айтпайды (жұрт, көпшілік қателеспейді, дәл, турасын, шындықты айтады). **Халық артисі.** Әртисілік өнер саласында жоғары шеберлікке қол жеткізген адамға мемлекет тарапынан берілетін ресми жоғары атақ. **Халық әдебиеті.** әдеб. Ауыз әдебиеті. **Халық өні.** муз. Авторы белгісіз халық шығармасының туындысы ретінде вокалдық музыканың жанры. **Халық бұқарасы.** Қарапайым халық, қалың көпшілік, ел. **Халық [ұлт] достығы.** Бір мемлекетте тұрып жатқан ұлттар мен ұлыстар, халықтар арасындағы сенімге, ынтымаққа негізделген қарым-қатынасы. **Халық жасағы.** өск. Жұмылдыру кезінде армия қатарына шақыруға

жатпайтын адамдардан құралған жасақ, бөлімше, бөлім және құрамалар түріндегі еріктілердің уақытша әскери құрамалары. **Халық жасақшылары.** сов. Қоғамдық тәртіпті бұзушылармен күресуші ерікті ұйымның мүшелері. **Халық жауы.** саяси. XX ғасырдың отызыншы жылдары кеңестік өктемдік, үстемдік замандағы бірсыпыра адамдарға тағылған жалған саяси жала, ауыр айып. **Халық жыры.** Ел аузында сақталған жыр. **Халық комиссары.** тар. совет. КСРО-да министрліктер құралғанға дейін Халық комиссариаттарын басқарған үкімет мүшелері. **Халық қалаулысы.** а) Халықтың ұнатып, қолдаған адамы. ә) п у б л. Халық атынан сайланған депутат. **Халық [ел] қамын ойлады.** Ел мүддесін ойлады, ел қамын жеді. **Халық педагогикасы.** Ғасырлар бойы атадан балаға мирас болып келе жатқан тәрбие үлгісі. **Халық поэзиясы.** Халыққа тән, халықтың иілігі болып саналатын әдеби шығарма. **Халық прозасы.** Қара сөзбен ауызша айтылған байырғы ертегі, аңыз әңгімелер т.б. тәрізді шығарма. **Халық салымдарының орналастырылуы.** экон. Халық салымдарының түрлі банктерге, компанияларға, қорларға, қаржы ұйымдарына, акционерлік қоғамдарға орналастырылуы. **Халық санағы.** саяси. әлеум. Белгілі бір уақыт шеңберінде бүкіл елдің халқының немесе оның бір бөлігінің демографиялық, экономикалық, әлеуметтік сипаттағы ақпаратын жинау, өңдеу, жариялау, тарату мақсатындағы жалтымемлекеттік статистикалық шаралар. **Халық санағының уақыты.** Халық санағы өткізілетін күнтізбек жылының маусымы, адамдардың қозғалысы анағұрлым аз болатын мерзім. **Халықтар Достығы ордені.** тар. совет. Халықтар арасындағы ынтымақ үшін күресушілер мен социалистік қоғамды дамытудағы қосқан үлесі үшін жеке адамдарға және ұйым, мекемелерге берілетін жоғары наарада. **Халық театры.** Көркемөнерпаздардан құралған ойын-сауық ұжымы. **Халық тұрмысы денгейінің статистикасы.** Халықтың материалдық және рухани қажеттіліктерінің қанағаттандырылуы мәселелерін зерттейтін статистика саласы. **Халықтың адамы болды.** Көпшіліктің қалаулы кісісі, ел қамын жеген ер болып өсті. **Халықтың әл-ауқаты.** экон. әлеум. Халықтың әлеуметтік-экономикалық және тұрмыс жағдайының қажеттерін қанағаттандырудың сипаттамасы. **Халықтың әлеуметтік қорғалуы.** экон. Заңмен (экономикалық, құқықтық, әлеуметтік) тиынақталған, инфляция, жұмыссыздық, кедейлік сияқты тұрақсыздандырушы факторларға қарсы әрекет ететін кепілдіктер жүйесі. **Халықтың денсаулығы.** экон. Адамдар қауымдастығының негізгі қасиеті, оның табиғи жайкүйі [Адамдар қоғамының әрбір мүшесінің жеке бейімделгіш реакциясын және бүкіл қауымдастықтың нақты бір аймақтың белгілі бір жағдайында өздерінің әлеуметтік және биологиялық функцияларын неғұрлым пәрменді атқаруға қабілеттілігін көрсетеді]. **Халықтың [елдің] қамын жеді.** Ел мұңын жоқтады, ел мүддесін ойлады. **Халықтың орналасу тығыздығы.** физ. геогр. Белгілі бір территорияның 1 шаршы шақырымына келетін адам саны. **Халықтың өмірлік әлеуеті.** экон. Жасақ қатысты өлім-жітімнің белгілі бір деңгейі сақталған жағдайға орайлас есептелетін белгілі бір жастағы адамдар тобының алдағы өмір сүретін жылдарының саны [Өмірлік әлеует адам-жылымен есептеледі. Бұл көрсеткіш әлеуеттік демография деп аталған демография саласына қатысты]. **Халықтың өмірлік қарекеті.** экон. Адамның бүкіл құмыры бойында өзінің биологиялық және әлеуметтік ролін жүзеге асыру процесінде үнемі атқаратын іс-әрекеті. **Халықтың табысы.** экон. Жеке қажеттерді қанағаттандыру үшін халыққа ақшалай нысанда түсетін қаражат [Оның құралуының негізгі көздері: қосалқы шаруашылықты қосқанда табыстың барлық түрлері, зейнетақы, жәрдемақы, стипендия, салымдар бойынша пайыздар, сақтандыру өтемдері

және басқа түсімдер түріндегі төлемдер]. **Хақтың ісі.** Құдайдың ісі, тағдыр, жазмыш. **Халық тілі.** лингв. Белгілі бір тарихи дәуірде қалыптасқан халықтың тілі, қарым-қатынас құралы. **Халық үстіндегі адам.** Басқаның еңбегімен күн көретін адам. **Халық шаруашылығы.** Халықтың қоғамдық құрылыстағы өндіріс, кәсіпорындарының жүйесі.

ХАЛЫҚ-АЗАТТЫҚ сын. Бостандық, еркіндік жолындағы күреске қатысты.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ сын. 1. Сыртқы саясатқа, халықтар мен елдердің өзара байланысына қатысты, соларға тән. 2. Көптеген халықтарға тараған, солардың арасында болатын, интернационалды.

Халықаралық арена. к.іт. Бүкіл әлемдік көлем. **Халықаралық аудит стандарты.** экон. Аудиторлық тексеруді оңтайландырып, жеңілдететін, халықаралық тәжірибені ескеретін, кейбір аудиторлық фирмалар (құымдар) сапасының салыстырылуын қамтамасыз ететін нормалар мен жалпы ережелер кешені. **Халықаралық ахуал.** саяси. Мемлекетаралық қатынастардың жай-жапсары, жағдайы. **Халықаралық байланыс.** а) саяси. Мемлекеттер, халықтар арасындағы қатынас. ә) тех. Телефон, телеграф, радио, спутниктік техникалық құралдар арқылы басқа алыс-жақын иетелдермен қатынас. **Халықаралық бухгалтерлік стандарт.** экон. Бухгалтерлік есепті жүргізудің нарықтық және инфляциялық процестерді және олардың кәсіпорынның материалдық-өндірістік босалқы қорларын бағалауға ықпалын ескеретін жалпы ережелер түріндегі бағдары. **Халықаралық бірлік жүйесі.** 1960 жылы Парижде өткен мөлшер мен салмақ туралы XI Генералдық конференцияда барлық ғылыми, техникалық, халықшаруашылығы салаларына және білім жүйесіне арналып қабылданған физикалық шамалардың әмбебап бірлік жүйесі.

Халықаралық валюта қатынастары. экон. Дүниежүзілік шаруашылықта валютаның жұмыс істеуі кезінде қалыптасатын, ұлттық шаруашылықтар қызметінің нәтижелерін өзара айырбастауға қызмет көрсететін қоғамдық қатынастар жиынтығы. **Халықаралық валюта өтімділігі.** экон. Жеке елдің елдің немесе барлық елдердің өзінің сыртқы міндеттемелерін қолайлы төлем қаражатымен үздіксіз төлеу мүмкіндігі. **Халықаралық еңбек бөлінісі.** экон. Қоғамдық еңбек бөлінісі дамуының жоғары сатысы, жеке елдердің өнімнің осы елдер айырбастайтын белгілі бір түрлерін өндіруге мамандануы. **Халықаралық есеп айырысу.** экон. Әртүрлі елдер мен фирмалардың өкілдері арасындағы экономикалық, саяси және мәдени байланыстар негізінде туындайтын есеп айырысу. **Халықаралық келісімдер.** саяси. Орындалуы міндетті, халықаралық қауымдастық мүшелерінің арасында, мейлі ол егеменді мемлекеттер болсын немесе халықаралық құымдар болсын кез келген келісімшартқа отыру. **Халықаралық қауым.** сөйл. Дүниежүзі, әлем. **Халықаралық қауіпсіздік.** саяси. а) Халықаралық қатынастар жүйесінің тұрақсыздандыру, конфронтация, қарулы қақтығыстар мен соғыстар қауіп-қатерінен қорғалуы. ә) Бүкіләлемдік бейбітшілікті бұзуды немесе халықтар қауіпсіздігіне қатер төндіруді жоққа шығаратын халықаралық қатынастар қалпы. **Халықаралық қоғамдастық.** Ортақ мүдделі халықтардың құймасыдан бірлестігі. **Халықаралық құқық.** заң. <ағыл. international law> Мемлекеттер мен халықаралық байланыстың басқа да қатысушылары арасындағы қарым-қатынастарды реттейтін заңдық ұстанымдар мен нормалардың жиынтығы. **Халықаралық лаңкестік [терроризм].** саяси. Мемлекет басыуларының, топ адамдардың, жалпы халықтың үрейін ұшыру мақсатында адамдарға немесе жеке меншікке бағытталған бір мемлекет өкілдерінің екіншісіне қарсы акті жасау, қысымдастыру, жүзеге асыруға жәрдемдесу, қаржыландыру немесе қолдау көрсетуі немесе оған жол беру әрекеттері (БҰҰ-ның адамзаттың қауіпсіздігі мен бейбітшілікке қарсы қылмыстар Кодексінің жобасындағы анықтамаларға

сәйкес). **Халықаралық лаңкестік.** Мемлекетаралық саяси күштер, дін, саясат арасындағы алақоздік, қасақана қылмыстық іс-әрекет. **Халықаралық лизинг.** экон. Әртүрлі елдердің кәсіпорындары мен құымдары жасасатын жалгерлік шарт [Лизингтік фирма мен жалгердің немесе лизингтік фирма мен жеткізудің (жалға берілетін мүлік иесінің) әртүрлі елдерде болатындығымен сипатталады]. **Халықаралық маркетинг.** экон. Ұйым орналасқан елден тыс жерлердегі тауарлар мен қызметтер маркетингі. **Халықаралық монополиялар.** экон. Барынша көп пайда алу мақсатымен дүниежүзілік шаруашылықтың бір немесе бірнеше саласын бақылайтын жеке және акционерлік кәсіпорындардың ірі бірлестіктері [Олар шетелде күрделі жұмыс-құымдары бар ұлттық (ұлттаралық) трестер мен концерндер, меншікті-халықаралық (ұлттаралық) монополиялар және фирмаларлық одақтар (картельдер, синдикаттар, трестер) нысанында болып келеді]. **Халықаралық несие.** экон. Мемлекеттер, халықаралық банктер, қаржы құымдары, жеке банктер мен фирмалар, басқа да заңды және жеке тұлғалар халықаралық ынтымақтастық барысында мерзімділік қайтарыммен және пайыз төлеу шартымен беретін несие. **Халықаралық өзендер.** геогр. Екі немесе бірнеше мемлекеттің территориясын бөліп тұратын өзендер. **Халықаралық сауда.** экон. Қалыптасқан мемлекеттік ұлттық шаруашылықтар арасындағы тауарлар мен көрсетілетін қызметтер айырбасы. **Халықаралық сауданы ырықтандыру.** экон. Халықаралық сауданы дамыту жолында тұрған кедендік және тарифтік емес кедергілерді азайту үдерісі. **Халықаралық сауда-саттық.** экон. Халықаралық рынокта жабдықты сатып алуға берілген тапсырыстарды орналастырудың немесе кешенді нысандарды салу және басқа жұмыстарды орындау, сондай-ақ инженерлік қызметтерді көрсету үшін мердігерлерді тартудың конкурстық нысаны. **Халықаралық саяси төртін.** саяси. Халықаралық қатынастар жүйесіндегі қандай да бір сапалық жағдайды, қалыптасуда қолданылатын ұғым. **Халықаралық сот.** заң. Біріккен Ұлттар Ұйымының негізгі сот органы [1945 жылы құрылған. Орналасқан жері – Гаага қаласы]. **Халықаралық сөздер.** лингв. Сыртқы тұлғасы жағынан бірдей, мағынасы жағынан толық не жартылай сәйкес келетін, ғылым, техника, саясат, мәдениет, өнер саласындағы халықаралық құымдарды білдіретін, әртүрлі тілде, оның ішінде туыс емес тілдерде қолданылатын сөздер; интернационалдану. **Халықаралық стандарт.** Стандарттау жөніндегі халықаралық құым қабылдаған және тұтынушылардың қалың көпшілігінің қолы жетімді стандарт. **Халықаралық төртінгер.** саяси. <ағыл. international regimes> **Халықаралық қатынастардың қандай да бір саласында әлемдік қауымдастық мүшелерінің талап-тілектеріне сәйкес келетін принциптер, ережелер, нормалар, процедуралар жиынтығы.** **Халықаралық тілдер.** лингв. Әртүрлі мемлекеттерде тұрып жатқан халықтардың өзара қарым-қатынас құралы ретінде пайдаланылатын тілдер [Пиджин, лингва франкадан бірнеше тілдің араласып, сауда жүйесіне қолданылатын гибридтілдер, көбінесе мемлекеттер арасында шекаралық аймақтарда кездеседі]. **Халықаралық ұйымдар.** саяси. Мемлекеттердің немесе олардың құрылымдарының, сондай-ақ қоғамдық құымдардың, ұлттық қоғамдардың, үкіметтік емес сипаттағы қауымдастықтардың, әртүрлі мемлекеттердің атынан жүретін жеке мүшелердің бірлесуі [Қоғамдық өмірдің әртүрлі (саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени, ғылыми-техникалық және т.б.) салаларында ортақ мақсаттарға жету үшін құрылады және халықаралық әріптестіктің аса маңызды түрі болып табылады]. **Халықаралық шарт.** саяси. экон. Тең құқықты екі немесе бірнеше мемлекеттің арасындағы немесе халықаралық құымдардың арасындағы олардың саяси, экономикалық, мәдени т.б. ынтымақтастық саласындағы

өзара құқықтары мен міндеттерін белгілеуге, өзгертуге немесе тоқтатуға қатысты ерікті келісім.

ХАЛЫҚ-ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ сын. Даму барысы бұқаралық демократияға қатысты.

ХАЛЫҚНАМА зат. Халықтардың тұрмысын, салт-санасын, мәдениетін зерттейтін білім саласы.

ХАЛЫҚТЫҚ сын. Ел мүддесіне тән, соған лайық.

Халықтық [халық] медицина [медицинысы]. Халықтың емдеу әдістері мен жолдары, дәрілік құралдар, шөптер, гигиеналық ұғым-салт жөніндегі ғасырлар бойы жинаған білім-тағылымының жиынтығы. **Халықтық өнер.** Бір халықтың өзіне тән, елдік тарихымен бірге жасан, біте қайнасқан көркем өнері. **Халықтық рух.** Бір этносқа тән өршілдік, асқақ сезім. **Халықтық сот.** Халық сайлаған заң орнының ресми адамы.

ХАЛЫҚШЫЛ сын. Халықшылдық ағымының жолын ұстанған, соны қолдаушы.

ХАЛЫҚШЫЛДЫҚ зат. қоғ.-саяси. XIX ғасырдың соңғы кезеңіндегі төңкерістік қозғалыста жұмысшы табының жетекшілік ролін жоққа шығарып, шаруалар қауымын көксеген ұсақ буржуазиялық бағыт.

ХАЛЬКОЗИН [грек. chalkos] зат. хим. Сульфидтер классына жататын минерал; мыс кені.

ХАЛЬКОПИРИТ [грек. chalkos – мыс, pyritēs – пирит] зат. хим. Сульфидтер классына жататын минерал; мыстың ең маңызды кені.

ХАЛЬЦЕДОН [грек. chaledon] зат. хим. Минерал, кварцтың бір түрі.

ХАМЕЛЕОН [грек. chamaileōn] зат.

1. Тіршілік ететін орта жағдайына сәйкес түсін өзгертіп отыратын ыстық жақ жәндігі. 2. а у ы с. Жеке басының пайдасы үшін ой-тікірін, көзқарасын өзгерте қоятын құбылмалы адам.

ХАМЕФИТТЕР зат. Жаңадан өркендеу бүршіктері топырақ бетіне жақын орналасқан өсімдіктер тобы.

ХАМИД [ар. حميد] сын. ескікіт. Мақтаулы, текті, бекзанда.

ХАМИЛА ар.зат. ескікіт. Іштегі бала; жүк, нәресте.

ХАМИТ: хамит тілдері. лингв. Семит тілдерімен ұқсас тілдерді білдіретін тіл біліміндегі XIX ғ. қолданылған термин.

ХАМСА¹ зат. Майшабақ тектес кішкене теңіз балығы.

ХАМСА² [ар. خمسة] зат. Орта ғасырда жасалған, әлемге белгілі Шығыс ақындары Низамидің, Хусраудың, Науаидің бес дастандық шығармаларының аттары.

ХАМХАМ зат. діни. Көктем түскен төрт қылыштың бірі [Діни аңыз бойынша көктем төрт қылыш түскен: 1. Хамхам. 2. Саясам. 3. Зұлтықар. 4. Зұлперен].

ХАМЫР [ар. خمير] зат. ескі кіт. Ашыту арқылы жасалатын шараптың түрі.

ХАН зат. тар. Байырғы хандық мемлекеттегі ең жоғары лауазым, билік иесі, ел билеуші.

Ханға сәлем бермейді. Шаруашына ісі сай, мұртын балта кеспейді. **Ханға сәлем бермейтін.** а) жағымды. Өрмінез, намысшыл. ә) жағымсыз. Төқапар, өркеуде. **Хан болсын, қара болсын.** көне. Кім болса, ол болсын. **Хан [хан жарлығы] екі айтпайды [екі болмайды].** көне. **Хан айтса орындалмай қалмайды, хан екі сөйлемейді, айтқанын істетеді, орындайды. Хан жақсы ма?** этн. Қазақтың ұлттық ойын-сауығының бірі. **Хан жарлығы екі болмайды.** Бұйрық сөзсіз орындалды. **Хан нем.** Менің ханым, табынатын бас иемдеген мағынада. **Хан көкірек адам.** көне. Өте төқапар адам туралы айтылады. **Хан көтерді.** а) этн. Ақ киізге отырғызды, хан етіп сайлады. ә) Сый тұтып, құрмет көрсетті. **Хан нәсілі.** Тексті, асыл тұқымды, хан ұрпағы. **Ханның қара өгізін сойып алғаннан жаман не бар.** көне. Өктем таттың аяусыз, қаныпезер қылығы туралы айтылады. [Ескі заманда ханның малын барымталаған кісі

немесе рулы ел оны әденеше есе етіп төлеуге мәжбүр болған, ал барымташы кісіні хан үкімімен масқаралап, құртып жіберу дәстүрі болған]. **Хан ордасы.** Хан отыратын, билік жүргізетін орын, хан сарайы. **Хан сайлауы.** саяси. Қазақ ордасында қалыптасқан ең жоғары билік иесін, ел басшысын сайлаудың рәсімі мен жөн-жоралғысы [Ежелгі түріктің қият руынан шыққан Шыңғыс хан ұрпағы қазақ ордасында ақсүйек, айрықша текті әулет деп саналып, солардан хан сайланған. Қазақ ордасының, мемлекеттілігінің туын көтерген Керей мен Жәнібектен тараған ұрпақ қазақтың үш жүзіне ортақ саналған. Осындай жеке әулеттен хан сайлау ел бірлігі үшін аса маңызды рәсім болды. Осының нәтижесінде хан сайлау – ру таласынан тысқары, барлық ұлыс үшін тең дағудағы ортақ игілікке айналды]. **Хан сарқыты.** этн. Хан сайланған соң атқа мініп, ордаға түскен кезде әр тайпадан, әр таппан арнайы іріктелген адамдар ханның өрістеі малын, қозы-лақ, құлын-тайына дейін түк қалдырмай бөліске салу рәсімі [Оның мәні – ханға малдың керегі жоқ. Хан – ел иесі, жұрт тұлғасы, елде бар болса, хан да бар, ханның халықтан бөтен тілегі болмауы тиіс дегенге саяды. Сайлауға келе алмаған жұрт тойдан дәм татады, сарқыт алады, хан малының тұқымы қалан елге құт әкеледі]. **Хан сыртынан жұдырық.** Доқ, айбат қылу, қоқан-лоқы, қыр көрсету деген мағынада. **Хан тажы.** Қызыл-жасыл ақық, жалт-жұлт еткен сауһар, меруерт сияқты асыл тастармен әшекейлеген ханның сәнді баскімі. **Хан талау.** көне. Ханталау (елді тұрыс басқара алмаған хандардың жазасы). **Хан төңірінің биігіне шанышылды.** Ең биік белеске көтерілді, аспанмен теңесті деген мағынада (Хан тәңірі атты биік бейнелене айтылып тұр).

ХАНА [ир. خانة] зат. Тұрғын үй немесе үйдің өз алдына бөлек бір бөлмесі.

ХАНАДАН зат. ескі кіт. Әулет, династия.

ХАНАКА [ир. خانگاه] зат. Орта Азияда дәріуштерге арналып жасалған, жатақханасы бар мешіттер.

ХАНАС зат. ескі кіт. Әзәзіл.

ХАНДЫҚ зат. 1. Ханға берілген атақ, дәреже. 2. Белгілі бір территорияны билеген ханның қол астындағы мемлекеттік бірлестік.

ХАНЗАДА зат. тар. Арғы заты, шыққан тегі хан тұқымынан тараған ұрпақ, ханның ұлы, немересі.

ХАНЗАДАЛЫҚ сын. Ханзадаға тән, соған лайық.

ХАНЗУ зат. Қытай ұлтының өз елі ішіндегі атауы.

ХАН-КАРА зат. Хан мен жалпы қара халық.

ХАНҚЫЗЫ зат. зоол. Кішкентай қызыл қоңыз.

ХАНСУ зат. сөйл. Ханзу.

ХАН-СҮЛТАНДАР зат. Хан мен биле-п-төстелуші шонжарлар, сұлтандар.

ХАНТАЛАПАЙ зат. этн. Қызыл (сақа) асық алышынан түссе болды, ортада жатқандарын жапа-тармағай талап алатын қазақтың ұлттық ойыны.

Ханталапайға салды. Талауға, талапайға түсірді.

ХАНТАЛАУ¹ зат. этн. саяси. Ел сенімін ақтамаған, дарынсыздығымен емес, қорқаулығымен жексеру болған, ақылсыздығын зана емес, арамдығын, аярылығын танытқан, түзелмейтін әміршінің мал-мүлкін тігерге тұяқ қалдырмай бөлісіп алу әрекеті.

Ханталауға түсті. Ханталапайға салу, талап ақтау.

ХАНТАЛАУ² зат. Ойын асықтарын шашып жіберіп, талапай-талай деп, тиген тигенімен іліп алатын балалар ойыны.

ХАНТЫ: ханты тілі. зат. Финн-угор тобына жататын тілдердің бірі, остяк тілі [Хантымansi және Ямал-неңец автономиялы аймақтарында, Түмен облысында кең тараған тіл].

ХАНША зат. тар. Хан тұқымынан шыққан әйел жынысты адам, ханның қызы, қарындасы.

ХАНШАЙЫМ зат. тар. Хан тұқымынан шыққан жас қыз, бикеш.

ХАНШЫЛ сын. Ханды жақтаушы, соның сойылын соғушы.

ХАНШЫЛДЫҚ зат. Ханды жақтаушылық, соның сөзін сөйлеушілік.

ХАНЫМ зат. 1. тар. Ханның әйелі, зайыбы.

2. Әйел адамға қарата салтанатты түрде сөйлегенде оның тегі мен атағына қоса айтылатын сыпайы түрдегі қаратпа сөз.

ХАРАБ [ар. خراب]: хараб болды. Қиын, нашар, мүшкіл болды.

ХАРАЖ [ар. خرج] зат. көне. Салықтың түрі.

ХАРАКАТ [ар. حركة] зат. Араб жазуындағы қысқа дауыстыларды білдіретін дәйекше белгілер.

ХАРАМ [ар. حرم] сын. діни. 1. Пайдалануға рұқсат етілмейтін зат, тыйым салынған әрекет (халалға қарама-қарсы) 2. Үйленуге немесе некелесуге болмайтын жағдайлар. 3. Пайдалануға тыйым салынған тағам, ішімдік. 4. Құмарлық ойынға және ойын-сауыққа салынатын тыйым. 5. Қажыға қол тапсыруға баған адамға қару асынуға, күнделікті киіммен жүруге, мұрт, сақал басып, шаш алуға, жыныстық қатынас жасауға және т.б. салынатын тыйым.

ХАРАМЗАТ ар.зат. ескі кіт. Күнәһар.

ХАРАП [ар. خراب]: харап болды. Быт-шыты шықты, құрыды, жойылды.

Харап етті [қылды]. Быт-шытын шығарды, құртты, жойды.

ХАРБИЯ ар.зат. Соғыс мектебі.

ХАРЕМ ар.зат. ескі кіт. Гарем, әйелдер бөлмесі.

ХАРИЗМА [грек. charisma] зат. 1. Аса дарындылық; қандай да бір тұлғаның қисымын түсіндіруге келмейтін, айналадағыларға қатты ықпал ету, әсер ету мүмкіндігі. 2. пед. Жеке тұлғада оған бас игізетіндей және оның мүмкіндіктерге сөзсіз сенетіндей қасиеттер бар деп білу [Бұл феномен топтасу процесінде өз мұраттарын жеке бір адамға түгелдей дарыған деуге бейім шағын және әсіресе үлкен топтарға тән].

ХАРИЗМАЛЫҚ сын. Харизма қасиетіне ие. Харизмалық жетекші. Үйірімпаздығымен қызметкерлерді алға қойылған міндеттерді орындауға жұмылдыра алатын адам.

ХАРИУС [лат. thymallus] зат. зоол. Тұщы суларда өсіп-өнетін, лосось тұқымдасына жататын ірі балық.

ХАРТИЯ зат. 1. лингв. Ескі қолжазба материалы, құжаттар. 2. Саяси-қоғамдық, саяси мәнді құнды құжаттар.

ХАС [ар. خاص] сын. 1. Шын мәніндегі, нағыз, нақ, дәл. 2. Бір нәрсенің бойына тән, соған лайық.

ХАСАН ар. сын. ескі кіт. Жақсы.

ХАСИДИЗМ зат. мәд. 18 ғ. 30 жылдарында Украинаның кедей еврейлерінің арасында пайда болған иудаизмнің мистикалық бағыты.

ХАСИЛ ар.зат. Нәтиже, қорытынды, пайда, өнім.

ХАСЛАТ ар.зат. Сипат, түр, қасиет.

ХАССА ар. сын. Нағыз, айқын.

ХАСТЕ зат. ескі кіт. Сырқат, ауру.

ХАСТЕЛЛОЙ [ағыл. hastelloy] зат. хим. Никель негізіндегі қышқылдарға төзімді құймалардың жалпы атауы, құрамында 33% молибден, 23% хром, кейде 29% кобальт бар; құрылымдық материал ретінде машина жасау мен авиация өндірісінде қолданылады.

ХАСЫЛ ар.зат. ескі кіт. Орындалу, тілегіне жету; нәтиже, қорытынды.

ХАСИЛ¹ [ар. حاصل] зат. Өнім, түсім.

ХАСИЛ²: хасіл болды. Ойлағаны іске асты, тілегі орындалды.

ХАТ [ар. خط] зат. 1. Біреуге немесе бір мекемеге хабар жіберу үшін жазылып қойылған не

жөнелтілген мәтін. 2. Сөз ретінде қағаз бетіне түсірілген графикалық таңбалардың жүйесі, жазу.

Хат білді [таныды]. Сауатын ашты, оқып, жазып үйренді, оқып білім алды. **Хат жазысу.** Хат арқылы қатынасу, хабарласу. **Хат жолдады.** Хат жазды. **Хатқа жүйрік.** Жазуға шебер, тез жазғыш, тез оқығыш. **Хатқа түсті.** Жазылып алынды. **Хатқа түсірді.** Қағазға түсіріп жазды, кітап етіп шығарды. **Хат өлен.** әдеб. Арнау өлеңінің бір түрі [Қазақ өмірінде өлеңмен хат жазысу ертеден орын алған. Кейін бұл үлгі поэзияға келді. Абайдың «Мен сәлем жазамын» деп басталатын өлеңі хат өлең үлгісінде берілген...]. **Хат салды.** Хат жазып жіберді. **Хат таныды.** Оқып, жаза білді, сауатын ашты. **Хат таныту.** Сауат аштыру, сауаттандыру. **Хат тіркеуші.** Басқа мекемелерден келген хаттарды хаттаушы редакция қызметкері.

ХАТА [ар. خطاء] сын. ескі кіт. Қате; кемшілік.

ХАТЕП зат. Түйе ерінің (ашамайы не ауы-тының, көтебінің) біріне-біріне түйістіріп қосқан екі басы.

ХАТҚАЛТА зат. Хат салуға арналып қағаздан жасалатын қалташа, конверт.

ХАТСАУАТ зат. жерг. Сауат ашу, әріп тану.

ХАТТА үст. көне. Тіпті, кейде.

ХАТТА=ет. Есепке алынған заттарды тізімге, хатқа түсіру, ресмилеу.

ХАТТАЛ=ет. Есепке алыну, тіркелу, қағазға, шаруашылық кітабына жазылу.

ХАТТАЛУ Хаттал етістігінің қимыл атауы.

ХАТТАМА зат. <грек. protokollon> Жиналыстың қағазға түсірілген, жазба түріндегі толық мазмұны.

ХАТТАМАШЫ зат. Жиналыс мазмұнын хаттамаға түсіріп отыратын адам, хатшы.

ХАТТАНУШЫ зат. Сауатты, білімі бар, көзі ашық адамдар.

ХАТТАС=ет. Хаттау жұмысына атсалысу, заңдастыруға қатысу.

ХАТТАСУ Хаттас етістігінің қимыл атауы.

ХАТТАТ=ет. Есепке алдырту, жаздырту.

ХАТТАТУ Хаттат етістігінің қимыл атауы.

ХАТТАУ Хатта етістігінің қимыл атауы.

ХАТТАУЛЫ сын. Тіркелген, есепке алынған, есеп кітабына жазылған.

ХАТТАУШЫ зат. Кеңсеге келген хаттар мен қажетті құжаттарды т.б. тіркеуші адам.

ХАТ-ХАБАР зат. Ауызша не жазбаша түріндегі дерек, мағлұмат.

ХАТХАНА зат. Газет-журнал редакциясы мен мекемелерге жіберілген хат-хабарларды қабылдайтын бөлім.

ХАТ-ШОТ зат. Жазу-сызу, есеп-қисап ісі.

ХАТШЫ зат. тар. <франц. secrétaire>

1. Партия, комсомол комитетінің және олардың бастауыш ұйымдарының жетекшісі. 2. Белгілі бір мекеменің ісқағаздарын жүргізуші қызметкер, сондай-ақ, жиналыстарда мәжіліс барысын жазып отыруға белгіленген адам.

ХАТШЫЛЫҚ зат. Хатшыға жүктелген қызмет, міндет.

ХАТЫМ [ар. ختم] зат. діни. Белгілі бір шараның қарсаңында діндарлардың құранды түгел оқып, аяқтап шыққан кезі және соның құрметіне берілетін ас-су, қатым.

Хатым қылды. діни. Оқуды аяқтап шықты, тамамдады.

ХАТЫМ: хатым құран. зат. ескі кіт. Құранды бастан-аяқ оқу.

ХАУА зат. діни. **Хауана.**

ХАУАНА [ар. حواء] зат. діни. Барша адам атаулының ең алашқы анасы, Адам ата пайғамбардың жұптысы.

ХАУАС ир. сын. ескі кіт. Әуес (Құштар, ынтық, құмар).

ХАУЫЗ [ар. حوض] зат. <франц. bassin> Су сақтайтын, жан-жағы, түбі шегенделген шұңқыр.

ХАУЫСІЗДІК зат. сөйл. **Қауысідік.**

Хауіпсіздік комитеті. Ұлт, мемлекет мүддесін қауіп-қатерден сақтау шараларымен айналысатын коллегиялы ұйым. **Хауіпсіздік советі.** Біріккен Ұлттар Ұйымының халықаралық жағдайды шиеленістіруге бағытталған әрекеттерге қарсы тиісті шаралар қолдануға құқығы бар тұрақты органы.

ХАФИЗ ар. зат. діни. **1.** Құранды жатқа білетін мұсылман. **2.** Қорғаушы, көшіруші, ара тұрушы (Алланың 99 атының бірі).

ХАФИЛ сын. ескікіт. **Бекер.**

ХАФИЛАТ сын. ескікіт. *Ештеңемен ісі жоқ.*

ХА-ХА елік. Қатты күлгенде шығатын дыбысты бейнелейтін сөз.

ХА-ХАХАЛА= ет. Қарқылдап қатты құлу.

ХА-ХАХАЛАУ *Ха-хала етістігінің қымыл атауы.*

ХАШИЕ [ар. حاشية] зат. Табақтың ернеуіндегі, кітаптың ішкі мәтініндегі кейбір сөздерді сол кітаптың шетіне шығарып жазып түсінік беру.

ХАЯС [ар. حياء] зат. көне. Ұят, ар.

ХАЯТ [ар. حياة] зат. көне. Өмір, тірлік.

ХӘКІМ [ар. حاكم] зат. ескі кіт. сөйл. Әкім.

ХӘКІМШІЛІК зат. Әкімшілік, билік.

ХӘМЛӘ ар. зат. Айла-әрекет.

ХӘЛӘЛ [ар. حلال] зат. ескі кіт. **Адал.**

ХӘРЕКЕТ [ар. حركة] зат. ескі кіт. **Әрекет.**

ХЕДЖ [ағыл. hedge] зат. экон. Бағаның болашақта қалайсыз өзгеруі қатерінен сақтандыру, осы қатерден сақтандыруға арналған баға шарт; бағаның ықтимал төмендеуінен сақтандыру үшін жасасылған мерзімдік мәміле.

ХЕДЖЕР [ағыл. hedge] зат. экон. Фьючерстік биржада хеджерлеу операциясын жүзеге асыратын кез келген кәсіпорын (банк, фермер, кәсіпкер).

ХЕДЖЕРЛЕ= ет. экон. <ағыл. hedging> Сатушы мен сатып алушыны болашақта баға мен валюталар бағамының ықтимал өзгеруі қатерінен сақтандыру мақсатымен жасасылған хедж-мәміле жасасу.

ХЕДЖЕРЛЕУ *Хеджерле етістігінің қымыл атауы.*

ХЕДЛАЙНЕР [ағыл. headliner] зат. Көптен күткен танымал тұлғаның фестивальде, концертте т. б. ең соңғы боп өнер көрсетуші.

ХЕЛИНГ зат. спорт. Ирландықтардың көгалдағы хоккейге ұқсас ұлттық байырғы спорт ойыны.

ХЕМОГЕНДІК: хемогендік шөгінділер. геогр. <лат. chimia – химия, грек. genes – туған> Мұхит түбіндегі және мұхит түбі су қабатында өтетін химиялық және биохимиялық процестердің нәтижесінде қалыптасатын шөгінділер (мыс, темір-марганец тасбериштері).

ХЕМОЖҰТЫЛУ зат. экон. Қатты дененің бетімен заттектерді сіңіру (адсорбция) [Бұл кезде адсорбцияланған молекула мен қатты дене арасында химиялық өзара әрекет пайда болады].

ХЕМОҚҰРЫЛЫМСЫЗДАНУ= ет. Желі орта әсерінен жүретін материалдар құрылымсыздануы.

ХЕМОСИНТЕЗ [лат. chymia – химия, грек. synthesis – қосылыс] зат. экон. Минерал заттектерді (аммиакты, күкіртсутекті және т. б.) химиялық тотықтыру арқылы алынатын энергия есебінен органикалық заттектерді синтездеу үдерісі.

ХЕМОСОРБЦИЯ [лат. chimia – химия, sorbere – сіңіру, жұту] зат. кен. Қатты заттардың бетінде заттардың химиялық қосылыс түзіп, шоғырлануы.

ХЕМОСОРУ зат. биол. Сіңірілетін зат (сорбит) пен сіңіргіш зат (сорбент) химиялық әрекеттесіп, жаңа зат түзетін сорбцияның түрі.

ХЕМОСТАТ зат. хим. Биосинтез өнімдерін үздіксіз бөліп алып отыратын шала өткізгіш жарғақты ферменттер.

ХЕМОТАКСИС зат. Кебісшелердің химиялық тітіркендіргіштерге қарай қозғалуы немесе ашиқатауы.

ХЕМОФОБИЯ зат. экон. Адамның сапасы төмен тамақтан, ластанған ауадан, химияға қатысты тұрмыстық қолданымдағы заттардан химиялық улану қаупінен қорқушылығы негізінде қалыптасатын, дами келе ауруға барабар деңгейге жететін жағдайы.

ХИАФАТ ар. зат. ескікіт. Кескін, кейін, тұр.

ХИБАИ сын. көне. Күіз шатырлы.

ХИДЖАБ [ар. حجاب] зат. Мұсылман әйелінің көшеге шыққанда бетін, денесін жасыру үшін киетін киімі, чадра, паранжа, жамылғы.

ХИЖРА [ар. هجرة] зат. Мұсылман дінін ұстанатын елдердегі жыл санау жүйесінің басталар күні.

ХИКАЯ [ар. حكاية] зат. **1.** Бастан кешкен жағдай, болған іс, оқиға. **2.** Алуан түрлі ғажайып оқиғалар жайлы жазылған, шығыс әдебиетіндегі әңгіме, новелла тәрізді көркем шығарма.

ХИКАЯЛА= ет. Хикая етіп әңгімелеу, баяндау.

ХИКАЯЛАУ *Хикаяла етістігінің қымыл атауы.*

ХИКАЯЛЫ сын. Ғажайып сырға толы.

ХИКАЯТ [ар. حكايات] зат. ескікіт. Әдеби шығармалардың, жинақтардың аты.

ХИКАЯШЫЛ сын. Ғажайып оқиғаларды айтқыш, әңгімешіл.

ХИКМЕТ [ар. حكمة] зат. **1.** Адамның ақылына қонбайтын ғажайып іс, керемет, сұмдық. **2.** Ауыр бейнет, азап.

ХИКМЕТСІЗ зат. Ғажайыпсыз, кереметсіз.

ХИЛАФ зат. ескікіт. Қарсы, қате, теріс.

ХИЛАФСЫЗ сын. ескі кіт. Адал, шын, таза.

ХИЛУС [грек. chylus] зат. Шек шырыны, құрамдында денеге сіңген қоректік заттар бар шек лимпасы.

ХИМЕРА зат. Грек мифологиясы бойынша ғажайып хайуанатқа байланысты туған антикалық және кейінгі стильдердегі бейнелеу мотивтері.

ХИМИК зат. **1.** Химия ғылымының маманы. **2.** Химия өнеркәсібінің қызметкері.

ХИМИК-БАРЛАУШЫ зат. әск. Химиялық қорғаныс бөлімшесінің сарбазы.

ХИМИКАТ зат. экон. Лаборатория, фабрика жағдайында дайындалған химиялық дәрі-дәрмектік, тыңайтқыштық өнім, химиялық заттектер.

ХИМИКАТСЫЗ сын. Химикат жоқ, химикатты қатысынсыз.

ХИМИЯ [лат. chimia] зат. Материяның ішкі құрамын, оның құрылысын, сапалық өзгерістердің заңдылықтарын, заттардың ыдырауы мен өзгерісін, сондай-ақ, сапалық өзгерістердің нәтижесінде жаңа заттардың пайда болу заңдылықтарын зерттейтін жаратылыстану ғылымдарының бірі.

ХИМИЯЛАНДЫР= ет. Халық шаруашылығына химия өнімдерін ендіру.

ХИМИЯЛАНДЫРУ *Химияландыр етістігінің қымыл атауы; химия ғылымының табыстарын өндірісте, ауылшаруашылығында кеңінен пайдалану.*

ХИМИЯЛЫҚ сын. Химия ғылымына, оның зерттеу нысандарына, тәсілдері мен жолдарына тән, соған қатысы бар.

Химиялық авиациялық бомба. әск. Улағыш заттардан жасалатын бомба. **Химиялық әскерлер.** әск. Жаппай қырпы-жоятын қарудан қорғану шараларын орындау үшін арнайы құрылған әскер. **Химиялық бақылау посты.** әск. Радиациялық және химиялық, биологиялық (бактериологиялық) жағдайды бақылау органы. **Химиялық барлау.** әск. Әскердің орналасқан жерін және жүретін маршруттарын химиялық жолмен барлау арқылы қарсыластың улаңдығын заттар қолдану мүмкіндігін анықтау. **Химиялық бүркемелеу.** хим. Талдаулық химияда талдау кезінде кедергі жасайтын иондарды аз диссоциацияланатын қосылысқа байланыстыратын тәсіл. **Химиялық жіп.** хим.

Табиғи немесе синтездік полимерлерді химиялық өңдеу жолымен алынатын жіптер. **Химиялық зақым ошағы.** хим. Химиялық қарудың немесе өте күшті улы заттардың әсеріне ұшыраған аумақ. **Химиялық залалсыздандыру.** терм. Химикаттар, химиялық заттарды қолдану арқылы тазарту. **Химиялық зат.** Химикат, химиялық заттек. **Химиялық кибернетика.** хим. а) Химия-технологиялық жүйелерді зерттейтін кибернетика бөлімі. ә) Химия-технологиялық жүйелердегі процестер мен құбылыстарды басқару және байланыстыру туралы ғылымның бөлімі [Менгеру пәні – химиялық нысандар және олардың жиынтығы (химиялық өндіріс орындары), ғылыми әдісі – математикалық модельдеу, орындау құралы – ЭВМ]. **Химиялық кинетика.** хим. Химиялық процестердің жылдамдығын зерттейтін химия ғылымының арнаулы бір саласы. **Химиялық қару.** әск. Улағыш заттар мен құралдарды қолдануға арналған машиналар, жабдықтар, қару-жарақтар. **Химиялық қарудан қорғану.** әск. Әскер мен халықты химиялық қару әсеріне ұрындырмау немесе бұл әсерді барынша бәсеңдету, әскерлердің ұрыс қабілеттілігін сақтау және олардың жауынгерлік міндеттерін сәтті орындауын қамтамасыз ету мақсатында жүргізілетін арнайы шаралар жүйесі. **Химиялық қосылыстар.** хим. Бірден артық нуклид бір нуклидті-электроны жүйелер. **Химиялық қосылыстар класы.** хим. Химиялық қосылыстардың ауқымды тобы, оларды жіктеу кезінде жалпы белгі немесе белгілер негізге алынады. **Химиялық ластану.** экон. Қоршаған орта ның табиғи химиялық қасиеттерінің қарастырылып отырған уақыт кезеңі үшін қайсыбір заттектердің көпжылдық орташа ауытқуларынан асып түсетіндей болып өзгеруі немесе қоршаған ортаға әдетте онда болмайтын заттектердің түсуі немесе нормадан артық шамада түсуі. **Химиялық мелиорация.** экон. Тұзды, сортаң жердің тұздылығы мен қышқылдығын химиялық мелиоранттардың көмегімен бейтараптандырып, топырақтың химиялық құрамын жақсарту арқылы тұрақты мол өнім алу әдісі [Химиялық мелиорант ретінде гипс және құрамында гипс бар заттар (фосфогипс, сазды гипс), хлорлы кальций, күкірт, темір купоросы, органикалықсыз қышқылдар пайдаланылады]. **Химиялық нышан.** хим. Химиялық элементтің шартты белгісі. **Химиялық оқ-дәрілер.** әск. Ұрыстық улағыш заттармен немесе әскери мақсаттағы гербицидтермен жабдықталған оқ-дәрілер. **Химиялық өңдеуге арналған целлюлоза.** хим. Химиялық тазалығы жоғары техникалық целлюлоза. **Химиялық реакцияның изобарасы.** хим. Тұрақты қысымда химиялық реакцияның тепеңдік константасының температураға тәуелділігін көрсететін термодинамикалық теңдеу. **Химиялық стақан.** хим. Шыныдан немесе көрленнен жасалған, сүзуге, тұндыруға және химиялық зертханаларда жүргізілетін басқа да тәжірибелерге қолданылатын ыдыс. **Химиялық тазалау.** хим. Мамандандырылған кәсіпорындарда киім-кешектердегі қатпарды кетіру мен жалты кірден тазартудың күшті әрекетті органикалық ерітінділер қолданылатын әдісі, химтазалау. **Химиялық тазарту.** кен. Химиялық реакцияның әсерінен тазалау. **Химиялық шабуыл.** әск. Қарсыластың әскері мен тыл объектілеріне қарсы адам күшін жою мен басу мақсатында химиялық қару қолдану. **Химиялық шөгінділер.** геогр. Су температурасының өзгеруі және басқа құбылыстар кезінде химиялық және биохимиялық реакциялар барысында судағы ерітінділерден тұнған шөгінділер. **Химиялық үгіту.** Химиялық реакциялардың жүруінен тәуелсіз заттардың құрамы өзгеріске ұшырап, жаңа минералдардың қалыптасуы. **Химиялық ынтқы.** хим. Химиялық реакцияда Гиббс энергиясының өзгеруінің теріс мәніне тең етіп алынған күй функциясы. **Химиялық экология.** экон. Химикаттарды қолданудың салдарын және олардың қоршаған ортаға түскендегі әрекетін зерттейтін, экологиялық мониторингтің

әдістерін талдап-белгілейтін ғылым. Химиялық элемент. хим. Рет нөмірлері бірдей нуклидті электрондардың жүйелер жиынтығы.

ХИМИЯЛЫҚ-СПЕКТРЛІК: химиялық-спектрлік талдау. хим. Үлгіні химиялық әдістермен ерітіндіге ауыстырып өңдеу сатысы кіретін және сол ерітіндіні эмиссиялық спектрлік талдаумен зерттеу.

ХИММОТОЛОГИЯ [лат. chimia – химия, motog – қозғалысқа келтіру, грек. logos – ұғым, ілім] зат. отын. мұнай. Отынның, жазармайдың және арнайы сұйықтардың сапасын ескере отырып, олардың техникада тиімді пайдалану жолдарын зерттейтін ғылым.

ХИМТАЗАЛАУ зат. Киім-кешекті химия әдісімен өңдеп тазалау қызметі.

ХИНА зат. сөйл. **Хинин ағашы.**

ХИНДИ: хинди тілі. Үндістанның мемлекеттік және негізгі әдеби тілінің бірі.

ХИНДСАЙТ: хиндсайт қатесі. пед. Оқига өтіп кеткеннен кейін «осылай болатынын білген едім» деп ойлау.

ХИНИН [перуан. kina] зат. Хинин ағашының қабығынан жасалып, безгек ауруына қарсы қолданылатын, дәмі кермек, ақ ұнтақ дәрі.

Хинин ағашы. бот. Қабығынан хинин дәрісі жасалатын, Оңтүстік Америкада, Үндістанда өсетін ағаш.

ХИНОЛИН зат. хим. Күкірт, фосфор т.б. еріткіші ретінде органикалық бояғыштар синтезінде және медицинада қолданылатын гетероциклді қосылыс.

ХИНОНДАР зат. хим. Еселенген байланыстары бар бейароматты карбонильді қосылыстар; бояғыштардың, илеуші заттардың, т.б. құрылым бірлігі.

ХИОНОСФЕРА [грек. chion – қар, sphaira – шар] зат. Қатты жауын-шашынның түсуі оның шығындалуынан жоғары болатын тропосфера қабаты туралы шартты ұғым [Хионосфераның жоғарғы шекарасы, әдетте, ең биік таулардың деңгейінен де жоғарыда болады және қатты жауын-шашынның нөлдік теңдестігіне сәйкес келеді].

ХИОНОФИЛДЕР [грек. chion – қар, phileo – сүйемін] зат. экол. Қыста қар жамылғысы қалың кезде тіршілік етуге бейімделген қарсүйгіш организмдер (көртышқан, леммингтер, тоқалтіс және т. б.).

ХИППИ [ағыл. hippie] зат. Әуелде америкалық жастардың қоғамдық тәртіп пен қоғамдық құндылықтарды көзге ілмейтін, жеке тұлғалық рухани тәуелсіздік пен бостандықты алға ұстаған бейресми тобының мүшесі.

ХИРҚА [ар. حرقه] зат. діни. Ақирет кезінің әйел кеудесін жабатын бөлігі.

ХИРОМАНТИЯ [грек. cheir – қол, manteia – бал ашу, көріпкелдік] зат. Адамның даралық ерекшеліктері туралы, оның мінезі, басынан кешкендері және алдағы тағдыры туралы алақан терісінің бедеріне – папиллярлық және әсіресе флексорлық сызықтарға қарап бал ашудың ең ежелгі жүйелерінің бірі.

ХИРУС зат. көне. Дүниеқұмарлық, дүниеге қызығушылық.

ХИРУРГ зат. мед. Хирургия маманы, оташы.

ХИРУРГИЯ [грек. cheir – қол, ergon – жұмыс] зат. мед. Ауруды операция жасау арқылы емдейтін медицинаның бір саласы.

ХИРУРГИЯЛЫҚ сын. Хирургияға қатысты, сонымен байланысы бар.

Хирургиялық инелер. Операция жасаған кезде адам не мал тіндерін тізуге арналған құрал. **Хирургиялық стоматология.** мед. Әртүрлі қабыну үдерістерін жасқ, бет, тіс сүйектерін хирургиялық операция арқылы емдейтін сала.

ХИСАБ ар.зат. ескікіт. Есеп, қисап.

ХИСАП зат. көне. Есеп, дерек деген мағына береді.

ХИСАПТА= ет. **Есептеу.**

ХИТ [ағыл. hit] зат. муз. Ең танымал эстрадалық өн.

ХИУА: хиуадай базарлы. Жүрген жері той-думан, көңілді, ашық-жарқын кісі мәнінде айтылатын сөз.

ХИЯТ ар. зат. ескікіт. Тіршілік, жаратылыстану.

ХЛОР [грек. chlōros] зат. хим. Техникада және санитариялық шараларда дезинфекция құралы ретінде қолданылатын, соғыс ісінде уландырғыш заттар жасауға пайдаланылатын химиялық элемент, улы, сасық газ.

Хлор суы. хим. $\text{Ca}(\text{ClO})_2$, CaCl_2 , $\text{Ca}(\text{OH})_2$ – күрделі кешені [Құрамында 28–38% белсенді хлор (тұз қышқылымен әрекеттескенде бөлінетін хлордың мөлшері) бар. Күшті тотықтырғыш, органикалық заттармен жану арқылы әрекеттеседі. Зарарсыздандырушы және газсыздандырушы зат ретінде маталардың ағартуда қолданылады].

ХЛОРАЗИД зат. хим. C_1N_3 – азотты сутек қышқылының хлорлы туындысы. Түссіз газ, өте күшті қопарылғыш зат.

ХЛОРАКНЕ [лат. chloracne] зат. биол. Полихлорфенолдың әсерінен пайда болатын май бездерінің созылмалы қабынуы.

ХЛОРАЛЬ зат. хим. CCl_3CHO ацетальдегидтің хлортуындысы, хлороформ, инсектицидтер.

ХЛОРАМИНДЕР зат. хим. Құрамында хлор атомы азот атомымен байланысқан, аммиак пен аминдердің хлортуындылары кіретін химиялық қосылыстар.

ХЛОРАНГИДРИДТЕР зат. хим. Сүмен реакцияласып, тұз қышқылын және басқа бір оттекті қышқыл түзетін заттар.

ХЛОРАПИРИТ зат. хим. AgCl – хлоридтер класына жататын минерал; күміс кені.

ХЛОРАТ зат. хим. Хлорлау қышқылының тұздары, күшті тотықтырғыш.

ХЛОРАЦЕТОФЕНОН зат. хим. Тітіркендіретін (қозден жас ағызатын) улағыш зат.

ХЛОРБАКТЕРИЯЛАР зат. биол. *Chlorobacteriaceae* тұқымдасына жататын хлоро-биум-хлорофилді жасыл пигментті бар микроорганизмдер.

ХЛОРБЕНЗОЛ зат. хим. Құрамында галогені бар ароматты көмірсутек [Органикалық синтезде шикізат ретінде, пестицидтер, дәрі-дәрмектік; заттар өндірісінде, еріткіш ретінде қолданылады].

ХЛОРБУТИЛКӨКСАҒЫЗ зат. хим. Полимерлік тізбектерінде біраз мөлшерде хлор бар галогенденген бутил-көксағыз.

ХЛОРИД зат. хим. Хлордың өздігінен электртерістігі аздау элементтермен химиялық қосылыстары.

ХЛОРИН зат. хим. ТМД-да шығарылатын поливинилхлоридті талшықтың саудадағы атауы.

ХЛОРИТТЕНУ зат. хим. Көбінесе негізді және ультранегізді, кейде қышқыл және орташа қышқыл тау жыныстардың метаморфтық не метасоматоздық өзгерістерге ұшырауы барысында олардың құрамындағы түсті минералдардың (амфиболдардың, пироксендердің, биотиттердің, эпидоттардың және т.б.) хлоритпен жаппай алмасу процесі.

ХЛОРИТТЕР зат. хим. Хлорлы қышқылдың HClO_2 тұздары, қопарылу қаупі бар заттар, күшті тотықтырғыштар [Мата, целлюлоза, қағаз ағартуға пайдаланылады].

ХЛОРКӨКСАҒЫЗ зат. хим. Табиғи немесе синтетикалық көксағызды хлорлау нәтижесінде алынған өнім [Желімдер, лактар, боялар өндірісінде қолданылады].

ХЛОРЛА= ет. Заттардың құрамына хлор араластырып залалсыздандыру, дезинфекция жасау.

Хлорлай күйдіру. Хлорлау процесі арқылы күйдірілген материалдардың оксидтері мен сульфидтерін суда ерітін немесе қиатын қосылыстарға айналыру.

ХЛОРЛАН= ет. хим. Хлор араластырылу, хлормен залалсыздандырылу.

Хлорланған көмірсутектер. экол. Құрамына көміртек пен сутектен басқа хлор да кіретін органикалық және химиялық қосылыстардың жалпы атауы.

ХЛОРЛАУ Хлорла етістігінің қимыл атауы. 1. су шар. Суды залалсыздандырудың негізгі тәсілі; химиялық реакция әсерінен және оттектің еркін атомының бөлінуі арқылы бактерияның тотығып жойылуын қамтамасыз ету [Суды хлорлау кезінде хлордың екі атомы бір атом оттегін бөліп шығарады. Ауылшаруашылығын сүмен қамтамасыздандыруда суды залалсыздандыру үшін хлорлы әкті пайдаланады]. 2. экол. Суга газ тәріздес (не басқадай нысанда) хлор қосу процесі [Осы арқылы хлорлы қышқыл немесе гипохлоридті иондар түзіліп, олар бактериялардың өніп-өсуін, органикалық заттектердің қышқылдануын тоқтатады, коагуляция процесін жеделдетеді және иісті азайтады].

ХЛОРЛИГНИН зат. хим. Лигнинді хлорлау өнімі.

ХЛОРЛЫ сын. Құрамында хлоры бар, хлормен қосылған (өк, сутегі).

ХЛОРОЗ [грек. chloros] зат. экол. Хлорофилдердің түзілуінің, бұзылуының салдарынан болатын өсімдік ауруы [Негізінен қоршаған ортаның антропогендік ластануынан болады. Мыс., жапырақта ағаш тұқымдарының жапырақтары өнеркәсіптік кәсіпорының түпінді шығарындыларының әсерінен күрең тартады. Ауада болатын ауыр металдардың әсерінен көптеген өсімдіктердің жапырақтары бозғылттанады. Атмосфера әртүрлі улы заттектермен тұрақты ластанғанда ағаштардың баяу өсетіні, биологиялық өнімділігінің азаятыны (әсіресе қылқан жапырақтылардың), сұйбасының сиреуі және т. б. байқалады].

ХЛОРОПЛАСТАР [грек. chloros – жасыл сарғыш, plostes – түзуші] зат. Өсімдіктер клеткасының фотосинтез процесін жүргізетін ішкі органоиды.

ХЛОРОФИЛЛ [грек. chlōros – жасыл, phyllon – жапырақ] зат. биол. Жапырақтағы хлоропластарда болатын жасыл пигмент.

ХЛОРОФОРМ [франц. chloroforme] зат. хим. Құрамында хлоры бар, ерекше иісті, ұйқыға шомдыратын түссіз органикалық сұйық зат.

ХЛОРОФОС зат. хим. Суда жақсы ерітін, ісі шамалы ғана білініп тұратын, ақ түсті, кристалды улы дәрі.

ХЛОРПИКРИН [грек. chlōros – жасыл сарғыш, rikros – ашты] зат. хим. Ісі мұрын жаратын, ауылшаруашылық зиянкестерімен күресуде, дезинфекция жасауда, сондай-ақ улағыш зат есебінде қолданылатын өткір иісті, түссіз сұйық зат.

ХЛОРПРЕН зат. хим. $\text{CH}_2\text{-CClCH=CH}_2$ – галогені бар қанықпаған алифатты көмірсутек.

ХЛОРСУТЕК зат. хим. HC_1 – тұз қышқылы.

ХЛОРТЕРАЦИКЛИН зат. биол. Емдік қасиеті күшті дәрі биомидин деп те аталады [Actinomyces aureofaciens-тен алынады. Қоректік ортада В₁₂ витаминін түзе алады. Сары түсті, кристалл ұнтақ, күн сәулесі түскенде тез бүлініп кетеді. Бөлме температурасында, қараңғы жерде ыдыста сақтанда ишпалық қасиеті жойылмай, үш жылға дейін сақталады].

ХОАНОЦИТТЕР зат. биол. Губкалардың энтодерма қабатында орналасқан талшықты-жағалы жасушалары.

ХОББИ [ағыл. hobby] зат. мәд. Әрбір адамның бос уақытын өткізудің ең қызық, лайық жолы деп танитын өзіне ғана тән іс-әрекет әуестігі [Біреулер пошта маркаларын жинаса,

екіншілері автомобильдер тарихын қызықтайды, келесілері – су түбіне сүңгумен айналысады].

ХОББИШ з.ат. Белгілі бір әуесқойлық нәрсемен шұғылданатын адам.

ХОККЕЙ [ағыл. hockey] з.ат. спорт. Мұз алаңында немесе коғал үстінде екі жақтың бір-бірінің қақпасына имек басты таяқшамен доп не шайба түсіру үшін бөсекелесетін спорт ойыны.

ХОККЕЙШ з.ат. спорт. Хоккей ойнайтын спортшы.

ХОЛДИНГ [ағыл. holding] з.ат. экон. Тәуелді және еншілес компаниялар акцияларының бақылау пакеттерін иеленуші басты компания, заңды түлға.

ХОЛДИНГІЛІК: холдингілік компания. <ағыл. holding company> а) Заң жүзінде дербес фирмалар немесе банктер акцияларының бақылау пакеттерін иеленуші акционерлік қоғам. ә) Басқа компаниялардың қызметіне бақылау орнату және дивиденд түрінде табыс алу мақсатымен капиталы көбінесе олардың акцияларының бақылау пакеттерін сатып алу үшін пайдаланылатын акционерлік компания.

ХОЛЕРИК [лат. cholericus] з.ат. псих. пед. Эмоциялық қозуы өте шапшаң, өзінің сезім күйін бірден байқататын, қызу мінезді адам; темпераменттің бір түрі.

ХОЛЕСТЕРИН [грек. chole] з.ат. мед. тамақ. Стериндер тобына жататын заттек; жануарлар организмнің барлық клеткаларында, бүйрек үсті безі, ми, бауыр, жұмыртқа сары уызында көп болатын органикалық заттектер.

ХОЛЕЦИСТИТ [грек. chol – өт, kystis – қап] з.ат. мед. Өт қалтасының қабынуынан болатын ауру.

ХОЛИН [грек. chole] з.ат. хим. В тобының дәрумені [Дәнді, бұршақты дақылдардың дәнінде, қызылмияда және басқа да өсімдік тектес өнімдерде, ашытқыда, бауырда болатын, зат алмасуда маңызды мәні бар].

ХОЛИСТІК: холистік көзқарас. экон. Кейіннен (қажет болған жағдайда) бөліктерін зерделейтін болып, жүзінің қасиеттерін тұтастай бағалау.

ХОНДРИТТЕР [грек. chondros] з.ат. геол. Ұсақтүйіршікті силикатты масса аралығына кіркен хондрлар деп аталатын, жекелеген шар тұрқылас силикатты тамшылардан тұратын тасты таужасынстастар.

ХОНДРОБЛАСТАР [chondroblastus, грек. chondros – шеміршек, blastos – өскін, бастама] биол. Дінгекті жасушадан түзілген, пішіні сопақша келген жас шеміршек жасушасы.

ХОНДРОЦИТ [грек. chondros – шеміршек, кұтос – жасуша] з.ат. биол. Шеміршек ұтасының жасушасы.

ХОШПЕР [ағыл. horper] з.ат. кен. Көмір, кен және басқа да сусымалы жүктерді тасуға арналған бункер түріндегі шанағы бар жүк вагоны.

ХОР¹ [грек. choros] з.ат. муз. 1. Вокалдық музыканы қосылып орындайтын өншілер тобы. 2. Өншілер тобының орындауы үшін жазылған көп дауысты музыкалық шығарма.

ХОР² с.ын. Сілү, көркем, кемшіліксіз, сымбатты.

Хор қызы. діни. поэт. Жұмақтағы (пейіштегі) ең сілү қыз деген мағынада.

ХОРАЛ з.ат. діни. Католиктер мен протестанттардың шіркеуде орындайтын көп дауысты діни әндерінің бір түрі, сондай-ақ осындай түрде жазылған музыкалық шығарма.

ХОРДА¹ [грек. chordē] з.ат. мат. Шеңбердің екі нүктесін қосатын түзудің кесіндісі.

ХОРДА² з.ат. биол. Адамның және хордалы жануарлардың арқа жағындағы ұзына бойына созылған желі тәрізді құрылым.

ХОРДАБҰРЫШ: хордабұрыш өлшеуіш. Бұрыштарды өлшеп салу және картада қашықтықты өлшеп, сызу үшін қолданылатын құрал.

ХОРДАЙ с.ын. Хор қызы сияқты, хордың қызындай, аса сілү.

ХОРДАЛЫЛАР з.ат. зоол. Денесінде хордасы немесе омыртқа жотасы болатын жоғары сатыдағы жануарлар.

ХОРЕЙ [грек. choreios] з.ат. әдеб. Өлең құрылысының тоникалық жүйесіндегі алғашқы буынына екпін түсетін екі буынды бунақ.

ХОРЕОГРАФ з.ат. Жеке билер мен балет шығармаларын сахнаға қоюшы.

ХОРЕОГРАФИЯ [грек. choreia – би, graphō – жазамын] з.ат. Би және балет спектакльдерін қою өнері.

ХОРЕОГРАФИЯЛЫҚ с.ын. Хореографияға тән, сонымен байланысты.

ХОРИОН [грек. chorion] з.ат. биол. 1. Сүтқоректілер ұрығының сыртқы бірлі қыры қабығы. 2. Жоғары сатылы омыртқалы жануарлардың ұрығының алғашқы даму кезеңінде пайда болатын сыртқы қыры қабық [Хорион трофобластан және ұрықтан тыс мезодермадан дамиы].

ХОРМЕЙСТЕР [грек. choros – хор, нем. Meister – жетекші] з.ат. муз. Хор басқарушы дирижер, хор жетекшісі.

ХОРТОБИОНТТАР з.ат. бот. Шөптерде мекендейтін организмдер.

ХОРУНЖИЙ [поляк. chorazy] з.ат. тар. Патша армиясындағы казак офицерлеріне берілетін подпоручикке тең әскери шен.

ХОСПИС [ағыл. hospice] з.ат. Науқастың демі тау сылар күн жақындағанын біле тұра оны тәни және жан қиналысын жеңілдетуге тырысатын әлеуметтік қызмет, оның мамандары.

ХОСПИСТІК с.ын. Хоспике қатысты.

ХОССА з.ат. экон. Бағалы қағаздардың бағамын не тауарлардың бағасын көтеруге бағытталған биржалық алыпсатарлық.

ХОСТАЛАНДАР з.ат. хим. ГФР-да шығарылатын жүн бояуға арналған бояғыштардың саудадағы атауы.

ХОСТ-КОМПЬЮТЕР з.ат. инф. 1. Желідегі басқа компьютерлер (клиенттер) пайдалана алатын программалар мен файлдарды сақтайтын орталық компьютер. 2. Желі жүйесімен (мыс., интернет желісімен) тікелей байланысқан, өзіндік жеке адресі бар компьютер.

ХОСТМОДУЛЬ [ағыл. hostmodule] з.ат. инф. Ақпараттық есептеу процестерін және осы процестердің есептеу желісімен өзара әрекетін сипаттайтын есептеу желісі құрылымының логикалық элементі.

ХОШ¹ [ир. خوش] з.ат. Көңілдің жан сүйсінерліктей жай-күйі, ықылас-зауқы.

Хош келіңіз. Жақсы, дурыс келіңіз, келгеніңіз орынды болды. **Хош көрді**. Жақсы ниетпен қарсы алды, мақұлдады.

ХОШ²: хош іс. а) Аңқыған жұпар иіс. ә) Жанға жайлы, елжіретіп әкететін нәрестенің, сәбидің тәтті иісі. **Хош иісті бактериялар**. биол. Тіршілігі барысында хош иісті заттар түзе алатын кейбір микроорганизмдер. **Хош иістендірілген шараптар**. тамақ. Жүзім шараптарынан спирт, қант және хош иісті шөптер мен тамырлардың тұнбалары қосылып дайындалған шараптар. **Хош иісті заттар**. тамақ. Әдетте жағымды иісі бар органикалық қосылыстар. **Хош иісті өсімдіктер**. биол. Жапырағы, гүлі, тамыры және т. б. бұйымдары эфир майын алу үшін өсірілетін өткір иісті, құрамында эфир майы бар өсімдіктер тобы.

ХОШ³ од. Алдыңғы айтылған ойды жорамал ретінде қабылдай отырып, оған қарсы дерек айтарда қолданылатын құптау сөз.

Хош көрді. Құптады, мақұлдады, жөн санады.

ХОШНИСТЕНДІРГІШ з.ат. Қандай да бір заттың құрамына қосылатын немесе себілетін әртүрлі жағымды иістер.

ХОШЛЫҚ з.ат. Адамдық, жақсылық.

ХОШРАЙ ир. с.ын. ескікіт. Әдемі, сілү жүзді.

ХОШСЫЗ с.ын. Көңіл күйі жоқ, ықылассыз, зауықсыз.

ХОШСЫЗДЫҚ з.ат. Көңіл күйі төмендік, ықылассыздық, зауықсыздық.

ХОШТАН= ет. Көңіл-күйі көтерілу, ықыластану.

ХОШТАНУ Хоштан етістігінің қимыл атауы.

ХОШТЫҚ з.ат. Көңіл күйі көтеріңкілік, ықыластылық.

ХОШУАҚ с.ын. Көңілді, жарқын.

ХОШУАҚЫТ ир. з.ат. ескікіт. Хош көңіл, көңілді, бақытты.

ХРАМ з.ат. 1. Құдайға құлшылық ету үшін салынған ғимарат, шіркеу. 2. ауыс. Жоғары оқу-білім, ғылым орасы.

ХРЕСТОМАТИЯ [грек. chrēstomatheia] з.ат. Көпшілікке танымал болған шығармалардың үзінділерінен немесе әдеби шығармалардың үзгілерінен тұратын, оқушыларға, студенттерге арналған жинақ.

ХРИЗАНТЕМА [грек. chrysanthemon] з.ат. өс. Әдемі болып ашылатын, қат-қабат шоқ гүлдері түрліше реңді сәндік өсімдік және осы өсімдіктің гүлі.

ХРИЗОБЕРИЛЛ [грек. chrysos – алтын, beryllus – берилл] з.ат. геол. хим. Оксидтер класына жататын минерал [Химиялық формуласы: BeAl₂O₄]. Сингониясы – ромбылық, кристалдары – қалың тақта, призма. Түсі – сары, жасыл-сары, жасыл (александрит); жылтырлығы – шыныдай; қаттылығы – 8,5; жіктілігі жетілген; меншікті салмағы – 3,50–3,84. Пегматиттерде, метасоматиттерде кездеседі. Мөлдір түсті түрі зергерлік істе қолданылады].

ХРИЗОДИН з.ат. хим. Азоқосылыс [Былғарыны, қағазды сары түске, целлюлозалы талшықты қызғылт сары түске бояуға қажет бояғыш ретінде, полиграфтық бояу дайындауда, т.б. қолданылады].

ХРИЗОКОЛЛА [грек. chrysos – алтын, kolla – желім] з.ат. геол. Силикаттар класына жататын минерал [Химиялық формуласы: SiSiO₂·nH₂O. Агрегаттары – криптокристалды, бүйрек, топырақ тәрізді, қабықшалар. Түсі – көгілдір, жасыл, көк, қоңыр, қара; қаттылығы – 2–4, меншікті салмағы – 2,3. Хризоколла мыс кендерінің тотықтану белдемінде қалыптасады].

ХРИЗОЛИТ [грек. chrysos – алтын, lithos – тас] з.ат. геол. Силикаттар класына жататын минерал; оливиннің мөлдір жасыл түсті түрі; асыл тас.

ХРИЗОПРАЗ [грек. chrysos – алтын, prasios – жасыл] з.ат. геол. Минерал, әдемі жасыл түсті халцедон; әшекей тас.

ХРИЗОТИЛ-АСБЕСТ [грек. chrysos – алтын, tilos – талшық] з.ат. геол. Серпентиннің талшықты түрі [Оның агрегаттары серпентин массасының ішінде қабырғаларына тік орналасқан талшықтан тұратын желілер болып келеді. Талшықтардың ұзындығы мм-дің оннан бір бөлігінен 20–25 мм, кейде 50 мм, өте сирек 160 мм-ге дейін жетеді. Түсі – жасыл сары, кейде ақ, қоңыр, жылтырлығы жібектей, қаттылығы – 2–3. Жіңішке, берік және майысқақ талшықтарға оңай бөлінеді].

ХРИЗОФЕНИН з.ат. хим. Азоқосылыс [Целлюлозалық материалдарға арналған тікелей бояғыштар ретінде қолданылады].

ХРИСТИАН з.ат. Христиан діні жолын құлушы адам.

Христиан діні. діни. Иисус Христостың атына табынуға негізделген дін; будда және ислам діндерімен қатар дүниеде кең тараған діндердің бірі.

ХРИСТИАНДЫҚ з.ат. діни. Христиан дінінің жолын құлушылық, соған тән қасиет.

ХРИСТИАНШЫЛ с.ын. Христиан дінін жақтаушы.

ХРИСТИАНШЫЛДЫҚ з.ат. діни. Христиан дінін ұстаушылық, христиандықты жақтаушылық.

ХРОМ¹ [грек. chrōma] з.ат. хим. Сұрғылт түсті, жалтырауық қатты металл; химиялық элемент.

ХҮСНА [ар. حُسنی] сын. көне. Ең жақсы, өте әдемі, асқан сұлу, тамаша.

ХҮСНИ [ар. حُسنی] сын. көне. Ең жақсы, өте әдемі, асқан сұлу.

Хүсни жамал. көне. Асқан сұлулық, көркемдік.
ХҮСНИХАТ [ар. حُسن الخَط] зат. көне. <грек. kalligraphia] Әдемі, анық, көркем етіп жаза алу өнері, құсн жазу.

ХҮСІДШІЛДІК [ар. حُسن] зат. көне. Күн-дестік, күншілдік.

ХҮТБА [ар. خطبة] зат. діни. 1. Уағыз, хатибтың (имамның) уәзі [Хұтба туралы Пайғамбардың өмірнамасында, көптеген хадистерде сөз болады. Хұтба, негізінен, жұма күні ірі мейрамдар кезінде және ерекше жағдайда (күш тұтылғанда, қуаңшылықта т.б.) оқылады. Хұтбаны имам-хатиб мінберде тұреп тұрып оқиды]. 2. Неке дуғасы, уағыз сөз.

ХҮТПА зат. діни. **Хұтба.**
ХҮЖРА ар.зат. ескікіт. Құжра; бөлме.
ХҮКІМ зат. ескі кіт. **Үкім.**
ХҮКІМЕТ зат. ескі кіт. **Үкімет.**
ХҮРМЕТХАНА зат. көне. Мейрамхана [Міржақып Дулатов ресторанды «хұрметхана» деп атаған].

БАҚ сын. Ақ, ақиқат мағынасында.
БАЛЕКЕТ зат. ескі кіт. Пәлекет.
БАУАЛАН зат. ескі кіт. Мәстану, желігу.
БӘМ зат. ескі кіт. Немесе, және.
БӘМИША ир. үст. Бәли, үнемі.
БӘММА зат. ескі кіт. Барлығы, жалпы.
БӘММӘ шыл. Әрі.
БӘР зат. Әр, әрбір.
БӘУАС ар.зат. Орынсыз әуесқойлық, соқыр сезім.

БЕШ ар.ес.ескікіт. **Еш.**
БИНДИ ар.зат. ескікіт. **Үнділік.**

Ц

Ц зат. 1. Тіл ұшы үстіңгі күрек тіске барып соқтығудан жасалатын дауыссыз дыбыс. 2. Қазақ әліпбиіндегі тіл алды, қатан, аффрикат дауыссыз дыбысты белгілейтін әріп.

ЦАПОНЛАК [нем. Zaponlack] зат. хим. Құрамына пластификаторлар қосылмайтын түссіз немесе боялған нитроцеллюлозаның лақ.

ЦАПФА [нем. Zarfен] зат. тех. Біліктің я жұмыр валдың подшипнигінде айналатын жері.

ЦАРИЗМ зат. тар. Патшалық Россия кезінде ел билеудің тізгіні жалғыз адамның, монархтың қолында болған мемлекеттік құрылыс.

ЦЕДЕЛ зат. экон. Бағалы қағаздармен жасалатын операциялар бойынша банк аралық есептеудің халықаралық автоматтандырылған жүйесі.

ЦЕДЕНТ [лат. sedere] зат. экон. Өзінің талап ету құқығын басқа адамға беруші несиегер.

ЦЕЗИЙ [лат. caesium] зат. хим. Ауада өздігінен тұтанатын алтындай сары реңкті ашық металл; химиялық элемент, таңбасы - Cs.

ЦЕЗИУМ зат. Жұмсақ бидайдың тұр тармағы; масағы сұрқай қызыл, қылтанақты, түссіз бидай.

ЦЕЙТНОТ [нем. Zeitnot] зат. Шахмат ойынында кезекті жүрісті қалай жүздерін білмей, тұйыққа тіреліп, уақытты құтқызу.

ЦЕЙТНОТТЫҚ зат. Цейтнотқа түсу жағдайы. Шахматта кезекті жүрісті таба алмай уақыт өткізушілік.

ЦЕЙХАУЗ [нем. Zeughaus] зат. әск. Бұйым, әртүрлі зат қоймасы.

ЦЕЛЕСТИН [лат. caelestis] зат. геол. Түсі солғын көк, жасыл, қызғылт, түссіз шыныдай жылтыр, шөгінді жыныстарда, гидротермалдық желілілерде ұшырасатын минерал.

ЦЕЛИЙ зат. хим. Химиялық элемент.

ЦЕЛЛОФАН [лат. cellula – жасуша, грек. phanos – мөлдір] зат. Целлюлозадан істелінетін, су өтпейтін мөлдір жұқа пленка.

ЦЕЛЛЮЛОИД [лат. cellula – жасуша, грек. eidos – түр] зат. 1. Целлюлозадан істелінген созымалы берік зат. 2. хим. Целлюлоза нитраты негізіндегі термопласт.

ЦЕЛЛЮЛОЗА [лат. cellula] зат. 1. Қағаз, оталғыш, жарылғыш заттар жасауға жұмсалатын, ағаштан өндірілетін шикізат. 2. хим. Құрылымдық полисахарид, глюкозаның тармақталмаған полимері; жасуша қабырғаларының басты құрам бөлігі, өсімдік массасының 50–99% құрайды, тоқыма, микробиология өнеркәсіптерінде қағаз, қабықша өндіру т.б. ретінде қолданылады.

ЦЕЛОМАТА [лат. coelomata] зат. зоол. Қайталама қуыстары бар бір топ жануарлар (буылтық құрттар, моллюскалар, буынастырлар, жартылай хордалылар).

ЦЕМЕНТ [нем. Zement] зат. 1. Майда үгінді түрінде әзірленген, су қосып араластырылған тұтқыр жабысқақ қоспа болып шығатын құрылыс материалы. 2. экол. Құрылыс өнеркәсібінде қолданылатын стандартты материал [Құны төмен және жұмысқа қолайлы болғандықтан, радиоактивті қалдықтарға қатысты жұмыстарда көп қолданылады]. 3. хим. Кальций силикаттары, алюминаттары немесе ферриттері негізіндегі байланыстырыш материал. Ц

ЦЕМЕНТИТ зат. хим. Темір карбиді, темір-көміртекті құймалардың фазалық және құрылымдық негізі, перлит, сорбит, ледебурит және болат өнімдерінің құрамбөлігі.

ЦЕМЕНТТЕ= ет. Цемент қосып ұстату, бекіту.

ЦЕМЕНТТЕЛ= ет. 1. Цемент құйылу, сылану. 2. геол. Тас сияқты қатты күйге айналу.

ЦЕМЕНТЕЛУ Цементтел етістігінің қимыл атауы; қатты күйге айналу.

ЦЕМЕНТТЕТ= ет. Цементтен құйдыру, бекіту, сылату.

ЦЕМЕНТТЕТУ Цементтет етістігінің қимыл атауы.

ЦЕМЕНТТЕУ Цементте етістігінің қимыл атауы. 1. Цемент қосып бекіту, ұстату. 2. хим. Түсті металлургияда – алтын мен мысты шөктіруде, никель өндіру кезінде электролитті тазалауда қолданылатын гидротермалургиялық процесс. 3. Металл өңдеуде металл (көбіне болат) бұйымдардың химиялық-термиялық өңдеудің бір түрі; бұйым беті 900–950°C-та көміртектен қанықтырылады. 4. кен. Грунттарды цементтеу – құймаларға цементті не цементті-балшықты ерітінділерді қысыммен айдау арқылы грунттарды бекіту әдісі.

ЦЕМЕНТТІ сын. Цемент араластырып істелген, құрамда цементі бар.

ЦЕНАНАБИОЗ зат. биол. Әртүрлі сыртқы факторларды және микроорганизмдердің құрамын өзгерту арқылы өнімдерді сақтау әдісі.

ЦЕНЗ [лат. census] зат. Азаматтардың белгілі бір саяси құқықтарын іске асыруды шектеп отыратын шарт.

ЦЕНЗОР [лат. censor] зат. Баспа орындары басқан кітап не газет-журнал, тағы басқаларды бақылаушы қызметкер.

ЦЕНЗУРА [лат. censura] зат. 1. Баспасөзге дайындаған, сахнаға қоюға әзірлеген шығармаларға бақылау жасайтын орын. 2. заң. Бұқаралық ақпарат құралдарының хабарларын және материалдарын мемлекеттік органдармен, лауазымды адамдармен және өзге де ұйымдармен олардың талап етуі бойынша немесе өзге де негіздер бойынша хабарлар мен материалдары не олардың жеке бөліктерін таратуды шектеу немесе оларға тыйым салу мақсатымен алдын ала келісу.

ЦЕНОБИОЗ зат. экол. Организмдердің қауымдастықтарда бірлесіп тіршілік етуі.

ЦЕНОБИОНТ зат. экол. Қауымдастықтың мүшесі ретіндегі организм (біртүрлік қауымдастық ретіндегі популяцияда немесе көптірлік қауымдастық ретіндегі биоценозда).

ЦЕНОГЕНЕЗ [грек. kainos – жаңа, genesis – тек] зат. экол. 1. Организмнің эмбриондық немесе дернәсілдік дамудың тән жағдайларына бейімделу үдерісі. 2. Табиғи эволюцияның нәтижесінде, соның ішінде адамның әрекеті нәтижесінде де бұрын болмаған жаңа табиғи қауымдастықтардың қалыптасуының ұзақ үдерісі; мыс., америкалық үйеңкінің еуропалық орманды дала өңірінде қолдан өсіріліп тарауы.

ЦЕНОЗ [грек. kainos] зат. экол. Кез келген қауымдастық (биоценоз, зооценоз, фитоценоз және т.б.).

ЦЕНТ [лат. centum] зат. қаржы. АҚШ, Канада сияқты кейбір елдердегі бір доллардың жүзден біріне тең ұсақ ақша.

ЦЕНТНЕР [нем. Zentner] зат. Жүз килограмға тең салмақ өлшемі.

ЦЕНТНЕРЛЕ= ет. Центнер-центнер ету, мол ету.

ЦЕНТНЕРЛЕУ Центнерле етістігінің қимыл атауы.

ЦЕНТНЕРЛІК сын. Бір центнерге жететін.

ЦЕНТРАЛИЗМ зат. саяси. тар. Бір орталықтан басқару жүйесі.

ЦЕНТРИЗМ зат. саяси. тар. 1. П Интернационалдағы реформистік және революциялық бағыттағылардың күрес барысында туған оппортунистік идеялық саяси ағым. 2. саяси. Қалыпты реформалар жүргізу арқылы әртүрлі әлеуметтік-саяси күштерді біріктіруге талпынатын көшбасшылар мен ұйымдардың саяси көзқарасы. Оңшыл радикалды, солшыл радикалды идеялық-саяси ағымдардың экстремизмі.

ЦЕНТРИФУГА [нем. Centrifuge] зат. техн. Сыртқа тепкіш күш арқылы аралас затты құрама бөліктерінен ажырататын қондырғы.

ЦЕНУР зат. биол. Таспа құрттардың финна дернәсілінің бір түрі.

ЦЕОЛИТТЕНУ зат. хим. Цеолит пайда болатын гидротермалық метасоматоз процесі.

ЦЕОЛИТТЕР [грек. зөб – қайнау, lithos – тас] зат. отын. мұнай. Кристалды алюмосиликаттар – крекинг процесінде катализатор үшін және табиғи елек ретінде, көмірсутектердің топтарын бір-бірінен айыруға, газдарды сусыздандыруға қолданылады.

ЦЕРВИЦИТ зат. вет. [лат. cervix (uteri)] Көбінесе малдың қысыр қалуына әкеліп соғатын жатыр мойнының қабынуы.

ЦЕРЕЗИН зат. отын. мұнай. Парафин көмірсутектерінен тұратын қатты қоспа [Церезин озокеритті арнайы әдістермен өңдеу жолымен дайындалады].

ЦЕРЕМОНИАЛ зат. Белгілі бір шараны салтанатты түрде өткізудің ресми тәртібі.

ЦЕРЕМОНИЯ [лат. caerimonia] зат. Белгілі бір шараны өткізудің дағдылы салтанатты тәртібі, жон-жосығы.

ЦЕРИЙ [лат. cerium] зат. хим. Сұрғылт түсті, оңай балқитын жұмсақ металл.

ЦЕРУССИТ [лат. Cerussa] зат. хим. Карбонаттар класына жататын минерал.

ЦЕССИОНАРИЙ [франц. cessionnaire] зат. экон. Өзіне талап ету құқығы берілгендіктен, несиегерге айналушы адам.

ЦЕССИЯ [лат. cesso] зат. 1. экон. Өзінің меншікті, құрал-жабдықты, қаражатты иеленуі немесе оларды алуы құқығын басқа адамға ұсыну, табыстау. 2. заң. Азаматтық заңдарға сәйкес міндеттемедегі талаптарды азайту.

ЦЕСТОДОЗДАР зат. мед. Таспа тәрізді ішқұрттарды тудыратын аурулар (мониезиоз, тризаниезиоз, ценуроз, эхинококкоз, цистицеркоз т.б.).

ЦЕТАН зат. хим. $CN_3(CH_2)_{14}CN_3$ - қаныққан алифатты көмірсутектер.

ЦЕТАНДЫҚ; **цетандық сан**, хим. Дизельдік отындардың детонациялық тұрақтылығының сипаттамасы.

ЦЕХ [нем. Zeche] зат. Өнеркәсіп орнының негізгі өндірістік бөлімшесі.

Цехтың өзіндік күн, экон. Цехтың өнім өндіруге (жұмыстарды орындауға, қызмет көрсетуге) жұмсаған ақшалай шығыны. **Цех шығысы**, экон. Өндірісті ұйымдастыруға, басқаруға, оған қызмет көрсетуге жұмсалған шығын; жалпы өндірістік шығыстың құрамдас бөлігі.

ЦИАН [грек. kyanos] зат. хим. Азот пен көміртегінің қосындысынан тұратын өте улы, өткір иісті, түссіз газ.

ЦИАНАЗИД зат. хим. N_3CN - азотты сутек қышқылының циан туындысы.

ЦИАНАЛДАР зат. хим. Фталоцианинді бояғыштар туындылары ерітінділерінің ТМД-да қабылданған атауы.

ЦИАНАМИД зат. хим. Жартылай өнім ретінде синтетикалық шайырлар өндірісінде қолданылатын NH_2CN - көгертілген қышқылдың амиді.

ЦИАНИДТЕР зат. хим. Көгертілген қышқылдардың тұздары.

ЦИБАЛАНДАР зат. хим. Жүнді және табиғи жібекті бояуға арналған, Швейцарияда шығарылатын белсенді бояғыштардың саудадағы атауы.

ЦИВИЛИЗАЦИЯ [лат. civilis] зат. Белгілі бір қоғамдық-саяси құрылыс кезіндегі рухани және материалдық мәдениеттің даму сатысы; өркениет.

ЦИВИЛИЗАЦИЯЛАН = ет. Белгілі бір қоғамдық-саяси құрылыс кезінде рухани және материалдық мәдениет жағынан дамып өркендеу; өркениеттену.

ЦИВИЛИЗАЦИЯЛАНУ Цивилизациялану етістігінің қымыл атауы.

ЦИГЕЙКА зат. Жүнін қысқалау етіп қырқып, бояған қой терісі.

ЦИКЛ [грек. kyklos] зат. **1.** Мөлшерлі уақыт ішінде толық бір айналыс жасайтын белгілі бір құбылыстар жүйесіндегі үдерістердің жиынтығы. **2.** әдеб. Қаһармандарының я тақырыбының немесе тарихи дәуірінің бірыңғай болып келуіне қарай топтастырылған шығармалар тобы. **3.** и.н.ф. Алгоритмнің немесе программаның бірнеше рет орындалатын бөлігі.

Циклді қосылыстар, хим. Құрамына циклдер кіретін химиялық қосылыстар. **Циклдерді оптимизациялау**, и.н.ф. <ағыл. cycle optimization> Программаларды оптимизациялаудың негізгі мақсаты болып саналатын алгоритмдер мен программалардағы циклдердің орындалу уақытын жергілікті оптимизациялау. **Циклдерді санауыш**, и.н.ф. <ағыл. the counter of cycles> Циклдің қадамдар санын есептейтін программа операторы. **Цикл индексі**, и.н.ф. <ағыл. cycle index> Циклдің орындалған қадамдарының саны. **Цикл қадамы**, и.н.ф. <ағыл. cycle step> Цикл параметрінің ағымдағы мәнін қосу немесе азайту арқылы өзгертетін шама. **Цикл операторы**, и.н.ф. <ағыл. cycle statement> Циклге кіретін операторлар тобының бірнеше рет қайталанып орындалуын анықтайтын программадағы оператор. **Цикл параметрі**, и.н.ф. <ағыл. cycle parameter> Цикл операторында циклдің қайталанулар (қадамдар) санының санауышы ретінде пайдаланылатын айнымалы. **Цикл тізімі**, и.н.ф. <ағыл. the list of a cycle> Цикл айнымалысының мәндерін есептеу ережесі мен оның аяқталу шартын анықтайтын цикл операторы құрылымының бөлігі. **Цикл уақыты**, и.н.ф. <ағыл. cycle time> Бір тізбек оқиғалардың немесе құбылыстардың шығуының уақыт аралығы (мысалы, жадқа жүйелі түрде назар аударудағы уақыт аралығы).

ЦИКЛДЕН = ет. и.н.ф. Программаның орындалу барысында шексіз қайталанудың пайда болуы; мұндай циклден шығу үшін компьютер операторының программаны еріксіз үзугі.

ЦИКЛДЕНУ Циклден етістігінің қымыл атауы. **ЦИКЛДІ-АҒЫНДЫ**; **циклді-ағынды технология**, кен. **1.** Кен орындарын жерасты әдісімен пайдалануда – қазып алудың белгілі бір жүйелерінде руданың үздіксіз берілуін қамтамасыз ету мақсатында бірқатар технологиялық процесстерді ұштастыруды көздейтін кен жұмыстарын жүргізу сұлбасы. **2.** Кен орнын ашық пайдалануда – қатты таужыныстар мен рудаларды қазып алу сұлбасы [Бұл үшін жару жұмыстарын жүргізу және конвейерлік көлікте қолдану керек болады].

ЦИКЛДІК; **циклдік алгоритм**, и.н.ф. <ағыл. round-robin algorithm> Есептеу процесінің бірнеше рет қайталап орындалатын бөлігі бар алгоритм; уақытты бөлу бар жүйелерде – орталық процессордың өзіне бөлінген квант уақытын пайдаланған мәселені үзуде әрі кезектің соңына орналастыруда қолданылатын алгоритм.

Циклдік бақылау байты, и.н.ф. <ағыл. cyclic check byte> Циклдік бақылау жайында ақпаратты бар әрі магниттік тасуышқа мәліметтер блогын жазуды жүзеге асыратын байт. **Циклдік буфер**, и.н.ф. <ағыл. circular buffer> Мәліметтерді жазу мен оқу кезінде жылжитын еркін кеңістіктің басы мен соңын көрсетушісі бар жүйем түрінде буферді ұйымдастыру [Жүйемнің соңына жеткен соң көрсетуші оның басына орнатады]. **Циклдік код**, и.н.ф. <ағыл. cyclic code> Егер V – кодтық сөз болса, онда оның циклдік ығысуының барлық нәтижелері де кодтық сөздер болатын сызықтық код.

Циклдік қосынды, и.н.ф. <ағыл. the cyclic sum> Әдетте, жедел жадтың қышығына сәйкес келетін біркелкі пішімдегі мәліметтер элементтерінің қосындысы [Мұнда үлкен разрядтан тасымалдау кезінде келесісі үлкендігі бойынша кіші разряд болып саналады]. **Циклдік программа**, и.н.ф. <ағыл. cyclic program> Алгоритмнің ең болмағанда қайталайтын бір бөлігі – цикл бар программа. **Циклдік процесс**, и.н.ф. <ағыл. cyclic process> Алгоритмнің (программаның) сол бір ғана бөлігін әлденеше рет қайталау процесі. **Циклдік регистр**, и.н.ф. <ағыл. circular register> Мәліметтер регистрі. **Циклдік сұрау әдісі**, <ағыл. search ring method> Үзілім желісін сұрау циклдік тәртіппен жүзеге асырылатын, сондай-ақ бірінші ең жоғарғы басымдылық сұралатын басым үзілімдер жүйесі. **Циклдік тасымалдау**, и.н.ф. <ағыл. end-around-carry> Кері кодта ұсынған екі бүтін санды қосындылау кезінде талап етілетін тасымалдау түрі [Егер сандардың үлкен разрядтарын қосындылау кезінде тасымалдау жағдайы туатын болса, онда оны кері кодта берілетін нәтиженің кіші разрядына қосу қажет]. **Циклдік ығысу**, и.н.ф. <ағыл. circular shift> а) Циклдік ығысу командасымен берілетін ығысу операциясы. ә) Регистрдің бір шетінен жылжитылатын разрядтар оның екінші жағына келіп, сол ретпен босаған орынға орналастырылған ығысу.

ЦИКЛОГРАФИЯ [грек. kyklos – шеңбер, ggrapho – жазамын] зат. тех. Бір кадрде қозғалыстың тізбегін, сол сияқты жеке нүктелерді, бүтін тұлғаларды суретке түсіре алатын арнайы жабдық.

ЦИКЛОН [грек. kyklon] зат. геогр. Ауа қысымының төмендеуімен байланысты қалың бұлт қаптап, жауын-шашынға айналатын атмосфераның құйынды күйі.

ЦИКЛОНДЫ; **циклонды әдіс**. Мысты балқыту тәсілдерінің бірі.

ЦИКЛОНДЫҚ с.н.ф. Циклонға қатысты. **Циклондық әрекет**. Атмосферадағы жалпы айналымының нысаны, онда циклондар мен антициклондардың пайда болуы, дамуы, қозғалысы мен ыдырауы.

ЦИКЛОТРОН [грек. kyklon – дөңгелек, elektron – көріпте] зат. физ. Ядролық бөлшектердің қозғалыс қуатын үдететін арнайы күрделі құрылғы.

ЦИЛИНДР [грек. kyliandros] зат. **1.** геом. Тұйық цилиндрлік бетпен және өзара параллель

екі жазықтықпен шектелген геометриялық дене. **2.** тех. Мәшине мен механизмдердің (іштен жанатын двигателдің, бу машинесінің, гидравликалық не пневматикалық жүйелердің) поршеньді қаптап тұратын жұмыр шелекшесі. **3.** Формасы осындай биік төбелі, жиегі тарлау қатты қалпақ. **4.** и.н.ф. Магниттік дискілер дестесіндегі сызықжолдардың жиынтығы. Мұнда жазбаға қатынас құру қатынас құру тетігінің орнын өзгертпестен жүзеге асырылады.

Цилиндрлер индексі, и.н.ф. <ағыл. cylinder index> Индекстік-тізбекті мәліметтер жинағының аймағы [Оған осы мәліметтер жинағы орын алатын цилиндрлер адресі және берілген цилиндрлерде орналасқан кілттердің максимал мәндері кіреді]. **Цилиндр нөмірі**, и.н.ф. <ағыл. cylinder number> Магниттік дискі цилиндріне телінген реттік нөмір.

ЦИМБАЛ [венг. cimbalom] зат. муз. Түрін ішек тартылған жәшікке ұқсатып жасап, кішіне таяқшамен ұрып ойнайтын украин халқының музыкалық аспабы.

ЦИНИЗМ [грек. kynismos] зат. саяси. Мәдениет жетістіктеріне, адамгершілік қасиетке немқұрайды қарайтын шектен асқан арсыз қылық.

ЦИНК [нем. Zink] зат. хим. Көздірі ақ таңдақ түсті химиялық элемент, қамтауға төзімді металл; мырыш.

ЦИНКАТТАР зат. хим. Бос күйінде болмайтын мырыш қышқылының H_2ZnO_2 тұздары.

ЦИНКОГРАФ зат. полигр. Баспаға басылатын суреттің мырыштан құйылатын қалыбын дайындаушы жұмысшы.

ЦИНКОГРАФИЯ [нем. Zink – мырыш, грек. grapho – жазамын] зат. полигр. Фотография жолымен мырыштан суреттердің қиысын дайындау тәсілі, сондай-ақ клише әзірлейтін орын.

ЦИНКТЕЛ = ет. Цинк қосылу.

ЦИНКТИ с.н.ф. Құрамына цинк қосылған, мырышты.

ЦИПЕРМЕТРИН зат. хим. Мақтаны, жеміс-жидек өсімдіктерді өңдеуде инсектицид ретінде қолданылатын фототұрақты пиретроид, перметриннің циантуындысы.

ЦИРК [лат. circus] зат. Акробаттар мен сайқымазақтардың, қолға үйретілген хайуандардың қатыстырылуымен ойын-сауық көрсететін көпшілік орын.

ЦИРКОН¹ [нем. Zirkon] зат. геол. Түсі түрлі реңді қоңыр, қызыл сары, сары сұрғылт, алқызыл, қызыл, жасыл, алмаздай, шыныдай жылтыр, қышқыл, сілтілі жыныстарда, қорымдарда ұшырасатын, кіреуке, керамика, кәрлен, отқа төзімді кірпіш пен шыны өндірісінде, цирконий, гафний алуға қолданылатын минерал.

ЦИРКОН² зат. хим. Силикаттар класына жататын минерал.

ЦИРКУЛЬ [лат. circulus] зат. Шеңбер сызатын, сондай-ақ, чертеждердің ұзындығын өлшейтін екі ашалы аспап.

ЦИРКУЛЯР [нем. Zirkular] зат. Белгілі бір мекемелерге қарасты орындарға нұсқау ретінде жоғарыдан берілетін жарлық.

ЦИРКУЛЯЦИЯ [лат. circulatio] зат. астр. Ауа ағысының не сұйықтықтың белгілі бір тұйықтық бойымен айналып тұру жүйесі.

ЦИСТА [грек. kystis] зат. Біржасушалы және көпжасушалы жануарлардың (зымырақтар, жұмырқұрттар) уақытша тығыз қабықшамен қапталған тіршілік формасы.

ЦИСТАЛАНУ зат. Ағзалардың тығыз қабықша түзуі.

ЦИСТЕРНА [лат. cisterna] зат. Вагон, машина үстіне орнатып, сұйықтықты бір орыннан екінші орынға жеткізуге не сақтау үшін пайдаланылатын сыйымды, үлкен ыдыс.

ЦИТАДЕЛЬ [франц. citadelle] зат. өск. Жаудан қорғаныс кезінде паналайтын, дербес тұрғызылған қамал, бекініс.

ЦИТАТА [лат. citatum] зат. Белгілі бір шығармадан өзертпей, сөзбе-сөз алынған үзінді.

ЦИТВАР: цитвар жусаны. өс. **Дермене.**

ЦИТОЗИН зат. хим. Нуклеин қышқылы-рының құрамына кіретін пиримидинді гетероциклді негіз.

ЦИТОЛОГ зат. Цитология ғылымының маманы.

ЦИТОЛОГИЯ [грек. kytos – жасуша, logos – ілім] зат. биол. Жасушаның шығу тегін, дамуын, құрылысын және қызметін зерттейтін ілім.

ЦИТОПИКИНДЕР зат. биол. Өсімдікті гормондар.

ЦИТОПЛАЗМА [грек. kytos – жасуша, plasma – қалыптасқан] зат. биол. Ядроны қоршап жатқан жасуша бөлігі.

ЦИТОСПОРОЗ зат. бот. Жеміс ағаштары мен орман ағаштарының құрап қалу ауруы.

ЦИТОСТОМ зат. Кебісшелердің жасушалық ауызы.

ЦИТОХРОМДАР [грек. kytos – жасуша, chroma – түс] зат. биол. Құрамында темірі бар белоктар [Цитохромдардың a, b, c, d түрлері белгілі. Тыныс алу және фотосинтез процесінде электрондар тасымалдау ролін атқаратын, құрамында гелі бар ферменттер].

Цитохромдар жүйесі. биол. Электрондары флавопротеиндерден ауадағы оттекті тасымалдауға қатысатын, құрамында темір болатын цитохромдар мен цитохромоксидазалар тізбегі.

ЦИТОЭКОЛОГИЯ зат. экол. Жасушалардың қоршаған орта жағдайларына бейімделу заңдылықтарын зерттейтін цитология саласы.

ЦИТРА [нем. Zither] зат. муз. Музыка аспабының бір түрі.

ЦИТРИН зат. хим. Минерал, кварцтың сары түсті түрі.

ЦИТРУС [лат. citrus] зат. бот. Қабықтарында эфир майлары болатын лимон, апельсин, мандарин өсімдіктерінің жалты аты.

Цитрус дақылдары. Шырынды жемістер беретін мәңгі жасыл өсімдіктердің үлкен тобы [60тан астам түрі, түр тармағы бар. Апельсин, мандарин, лимон көбірек тараған, ал басқалары цитрон, бигардия, помпельмус, шеддок және т. б. аз тараған].

ЦИФЕРБЛАТ [нем. Zifferblatt] зат. Сағаттың тілі айналып тұратын цифрлы беті.

ЦИФР зат. Сан ұғымын жазуда белгілейтін таңба.

ЦИФРЛА = ет. Цифрлар қойып белгілеу, нөмірлеу.

ЦИФРЛАН = ет. Цифрмен белгілену, нөмірлену.

ЦИФРЛАНУ Цифрлан етістігінің қимыл атауы.

ЦИФРЛАТ = ет. Цифрмен жаздырту, белгілеу.

ЦИФРЛАТУ Цифрлат етістігінің қимыл атауы.

ЦИФРЛАУ Цифрла етістігінің қимыл атауы.

1. Цифр қою, цифрмен белгілеу, нөмірлеу. 2. и н ф. <ағыл. quantization> Қандай да бір шамаларды өзгерту және алынған мәндерді цифрлық пішінге ауыстыру.

ЦИФРЛЫ сын. Цифрланған, нөмірленген, нөмірі бар.

ЦИФРЛЫҒ: цифрлы ақша. Электронды ақша.

ЦИФРЛЫҚ зат. и н ф. <ағыл. digital>

1. Арифметикалық сандарды, үздіксіз өзгертін шамалар аппроксимациясын, логикалық өрнектерді немесе логикалық айнымалыларды ұсыну үшін қандай да бір жолмен цифрлар пайдаланылатын әдіс. 2. Кернеу деңгейі бойынша ақпаратты ұсыну тәсілі.

Цифрлық байланыс. и н ф. <ағыл. digital link> а) Цифрлық таңбалау ағыны. ә) Ақпаратты цифрлық пішінді жеткізу. **Цифрлық басқару.** и н ф. <ағыл. numerical control> Жабдықтар мен технологиялық процестерді программаланатын

есептеуіш құрылғылар арқылы басқару. **Цифрлық дыбыс.** и н ф. <ағыл. digital sound> Компьютер жадына дыбысты сандар тізбегі түрінде жазу әдісі.

Цифрлық желі. и н ф. <ағыл. digital network>

Мәліметтердің цифрлық сигналдарымен операция орындайтын мәліметтерді жеткізу желісі. **Цифрлық жеткізу.** и н ф. <ағыл. digital transmission>

Жеке үздікті импульстер немесе сигналдар деңгейі түрінде кодталған мәліметтер символын жеткізу. **Цифрлық жобалау.** и н ф. <ағыл. digital desing – logical desing> Кірісі мен шығысы үздікті

айнымалылар сияқты ұсынылған схемалар мен жүйелерді жобалау. **Цифрлық жүйе.** и н ф. <ағыл. digital system> Цифрлық (үздікті) сигналдарымен операция орындайтын кез келген жүйе. **Цифрлық зонд.** и н ф. <ағыл. digital wand> Штрихталған

кодтарды немесе символдарды оқу үшін пайдаланылатын шағын аспап. **Цифрлық код.** и н ф. <ағыл. numeric cod> Таңбалар жинағы тек цифрлардан тұратын код; символдары ретінде цифрлар алынатын

шарттаңба. **Цифрлық кодтау.** и н ф. <ағыл. digital coding> Кодталатын хабар цифрлар мен сандар тізбегі түрінде жазылатын кодтау. **Цифрлық кодтық жинақ.** и н ф. <ағыл. numeric> Цифрлардан

тұратын, сонымен қатар басқару элементтері мен арнайы бедер-белгілер қамтылатын, бірақ, әдетте, әріптер кірмейтін кодтық жинақ. **Цифрлық коммутация.** и н ф. <ағыл. digital switching> Мәліметтерді жеткізу желісіндегі цифрлық сигналдарды

аналогтық түрге ауыстырмайақ, олармен әртүрлі әрекеттерді (операцияларды) орындау арқылы байланыс орнататын коммутация түрі. **Цифрлық қолтаңба.** и н ф. <ағыл. digital signature> Мәліметтердің ұқсастығын және тұтастығын жасақтау үшін хабар соңына қосылатын биттер тіркестігі.

Цифрлық қосындылауыш. и н ф. <ағыл. digital adder> Кірісіне берілген әрі сигналмен ұсынылған екі санның қосындысын қалыптастыратын құрылғы.

Цифрлық мәліметтер. и н ф. <ағыл. digital data> Санаудың белгілі бір жүйесінде үздікті пішінде ұсынылған мәліметтер. **Цифрлық планшет.** и н ф. <ағыл. digitizing tablet – digitizing pad> Қаламш

деп аталатын арнайы аспаппен жабдықталған, үстелге орнатылған жазық тақта. **Цифрлық пішін.** и н ф. <ағыл. digital form> Ақпаратты цифр түрінде (аналогты пішінінен айырмашылығы) ұсыну және сақтау тәсілі. **Цифрлық сигнал.** и н ф. <ағыл. digital signal> Тек екі мәнді, әдетте нөл мен бірді қабылдайтын сигнал; уақыттың кез келген сәтінде кернеу мәні бірнеше (әдетте, екі) деңгейдің біріне сәйкес келетін сигнал. **Цифрлық сұрыптау.** и н ф. <ағыл. numerical sorting> Сұрыптау кілті

цифрлық кодпен ұсынылатын сұрыптау. **Цифрлық сүзу.** и н ф. <ағыл. digital filtering> Цифрлық оңдеу әдістерінің негізінде сигналдарды сүзу. **Цифрлық схема.** и н ф. <ағыл. digital circuit> Үздікті сигналдарға назар аударатын және шығуында үздікті сигналдарды тудыратын электрондық схема. **Цифрлық үлгі.** и н ф. <ағыл. numeric picture> Цифрлық мәліметтерді сипаттауға арналған үлгі. **Цифрлық шама.** и н ф. Дискретті өзгертін және санмен берілетін шама. **Цифрлық ЭЕМ.** и н ф. <ағыл. digital computer> Дискрет шамалармен операция орындайтын компьютер.

ЦОКОЛЬ [итал. zoccolo] зат. сәулет. Үйдің, ескерткіштің, колоннаның т.б. заттардың төменгі бөлігі, етек тұсы.

ЦУКАТ [польск. cukaty] зат. тамақ. Жемістің (лимон, апельсин, қауын және т. б.) қантты қабығы немесе қантты жеміс.

ЦУНАМИ [жапон. tsunami] зат. Негізінен су астында болатын жер сілкінумен мұхит табының біраз тегімінін жоғары не төмен жылжуы нәтижесінде пайда болатын гравитациялық, аса

ұзын теңіз толқындары.

ЦЫГАН зат. сөйл. **Сыган** (дүниежүзінің әртүрлі елдерінде көшпелі өмір сүретін үнді тектес халық).

Ч

Ч зат. 1. Тістің қызыл етіне тіл шыңының келіп тиюінен жасалатын тіл шыңы дыбысы. 2. Қазақ әліпбиіндегі тіл алды қатаң, аффрикат дауыссыз дыбысты белгілейтін әріп.

ЧАПАРАЛЪЛЪ [испан. chapparal] зат. бот. Жапырағы түсетін және қатты болып келетін жартылай мәңгі жасыл, субтропикалық белдеуде өсетін, қопалы, көптікпенді, бұталы өсімдік түрлері.

ЧАРДАШ [венг. csárdás] зат. муз. Венгр халық бйі, сондай-ақ, осы би ырағында жазылған музыка.

ЧАРЛЬСТОН [ағыл. chrleston] зат. Би түрі.

ЧАРТ [ағыл. chart] зат. экон. Бағаны есепке алу және болжау үшін қолданылатын баға кестелері.

ЧАРТЕР [ағыл. charter] зат. экон. Көлік құралын немесе оның бір бөлігін белгілі бір мерзімге не бір сапарға жалдау туралы шарт [Онда тараптардың атауы, көлік құралы туралы, жүктің мөлшері туралы деректер, жүк тиелетін және түсірілетін жерлер көрсетіледі, стабилілік уақыт (кемеге жүк тиелуге және одан түсірілуге кететін мерзім), диспач (жүктің мерзімінен бұрын тиеліп, түсірілгені үшін төлем) пен демередж (кеменің стабилілік уақыттан тыс бол тұрғаны үшін төлем) мөлшері туралы мәліметтер қамтылады].

ЧАРТЕРЛІК сын. Чартерге тән.

Чартерлік коносамент. Чартерлік тасымалда берілетін коносамент. **Чартерлік шарт.** заң. Әуе кемесімен жалданушы және әуе кемесін жалдаушы арасында жасалатын әуе кемесін жалдау шарты.

ЧАРТИЗМ [ағыл. chartism] зат. тар. XIX ғасырдың 30–50-жылдарында жұмысшы қозғалысының тарихында түңғыш рет Англияда болған пролетариаттың бұқаралық саяси-революциялық қозғалысы.

ЧАРТИНГ [ағыл. chart] зат. экон. Нарыққа талдау жасау кезінде жасалған диаграммалар мен кестелер.

ЧАРТИСТ [ағыл. chartists] зат. тар. Чартизм қозғалысына қатысушы.

ЧАСТУШКА ор. зат. Орыс халқының ауыз әдебиеті поэзиясындағы екі не төрт тармақтан тұратын, көбіне белгілі бір әуенмен күлдіргі, лирикалық сарында айтылатын өні.

ЧАТ [ағыл. chat] зат. Ақпараттық желі арқылы қолданушылар арасындағы шынайы уақытта хат алмасуы.

ЧАТТЫҚ сын. Чатқа қатысты.

ЧЕК [ағыл. cheque] зат. 1. Кассаға ақша төлегенде берілетін талон. 2. экон. Қатаң түрде белгіленген нысандағы баалы қағаз [Онда чек берушінің чекте көрсетілген ақшалай соманы чек ұстаушыға төлеу жөнінде банкке берген өкімі баяндалады]. 3. заң. Чек берушінің чек ұстаушыға онда көрсетілген соманы төлеу жөнінде банкке ешқандай шарт қойылмаған жазбаша үкімі бар баалы қағаз.

Чек бланкілері. экон. Баспаналық әдіспен дайындалған чек формұялары [Жалған жасалуына жол бермеу үшін арнаулы қағазға басылып, тізбекті нөмірлер қойылады. Клиенттерге беру үшін чек кітапшаларына түптеліледі]. **Чек кітапшасы.** экон. Банк ағымдағы немесе есеп айырысу шотының иесіне беретін чектердің түптелген бланкілері [Чектерді пайдалана отырып, банк клиенті шоттан қажетті соманы алуына, оны қолма-қол ақша түрінде алуына немесе үшінші тұлғалармен чек арқылы тікелей есеп айырысуына болады. Шотқа өкім жасау құралы].

ЧЕКА зат. тар. 1917–1921 жылдар арасында елдегі контрреволюциямен, өкіметке қарсы астыртын әрекетпен, алысатарлықпен күресу кезінде болған Бүкілроссиялық төтенше комиссияның орысша қысқартылған аты.

ЧЕКИСТ зат. тар. Чеканың қызметкері, сондай-ақ жалты мемлекеттік қауіпсіздік органдары қызметкерінің атауы.

ЧЕМОДАН зат. Жол жүргенде ішіне киім салып, қолға ұстауға ыңғайлап жасалған төрт бұрышты сандықша.

ЧЕМПИОН [ағыл. champion] зат. 1. спорт. Спорттық жарыстарда бірінші орынды жеңіп алған спортшы. 2. совет. Сыңа түскен бөсектерде үздік нәтиже көрсетіп, маңдайалды атанған жеңімпаз.

ЧЕМПИОНАТ зат. Спорттың әр түрінен өткізіліп тұратын республикалық, одақтық, европалық, әлемдік біріншіліктер.

ЧЕМПИОНДЫҚ зат. спорт. Жарыстарда бірінші орынға ие болған жеңімпаздық атақ.

ЧЕРЕПИЦА зат. Саз балшықтан немесе цементтен науашық тәрізді етіп құйылып, үй шатырын жабуға пайдаланылатын а т.

ЧЕРКЕС зат. этн. Ресей Федерациясындағы Қарашай-Черкес автономиялы облысында тұратын халық.

ЧЕРЛИДИНГ зат. спорт. Командалар жанкүйерлерінің назарын аудартып, ойынға құмарлығын арттыру мақсатында жарыстың алдында екі қарсылас жақтан түрлі түсті киім киінген қыздар тобы шығып, спорттық би билеп, өнер көрсетіп жарысатын сайыс.

ЧЕРТЕЖ зат. Құрылыс жобаларының, мәшине бөлшектерінің техникалық суреттерінің қағаз бетіне түсірілген сыздық кескіндері.

ЧЕСТЬ: честь берді. әск. сөйл. Қолды бас киімге тақай ұстап сәлемдесті.

ЧЕХ зат. Чехияның негізгі тұрғындарын құрайтын батыс славян халқы.

ЧЕЧЕН зат. Ичкерияда (Шешенстанда) тұратын негізгі тұрғын халық.

ЧИЗБУРГЕР [ағыл. cheese burger] зат. тамақ. Ірімшігі бар гамбургер.

ЧИНОВНИК зат. сөйл. *Шенеунік*. Патша өкіметі кезіндегі кеңсе қызметкері.

ЧИП [ағыл. chip] зат. Есептеуіш жүйелерді құру үшін қолданылатын кристаллға орнатылған электронды модуль немесе микросхема.

ЧИПС [ағыл. chips] зат. тамақ. Жұқалап туралып, майға қуырылған қытырлақ картоп.

ЧИПСЕТ зат. инф. <ағыл. chipset> Дербес компьютердің ең маңызды құрылғыларының бірі, микропроцессордың микросхемалар жиынтығы.

ЧИПТІК сын. Чипқа қатысты.

ЧУВАШ зат. Чуваш Республикасында тұратын негізгі тұрғын халық, ұлт, осы ұлттың өкілі.

Чуваш тілі. лингв. Чуваш республикасында тұратын негізгі тұрған халықтың тілі, түрлі тілдерінің бірі.

ЧУКЧА зат. Чукот ұлттық округінде тұратын халық.

ЧУМА зат. Өкпеден, безден тиетін өте жұқпалы ауру, қатыгез дерт.

Ш

Ш лингв. Қазақ әліпбиінің 34-і әрпі және осы әрпі таңбалайтын дауыссыз дыбыс.

ШАБАҒЫНШЫЛ сын. Шапқыншы жау, шабуылшы.

ШАБАДАН ор.зат. сөйл. *Сөмке*.

ШАБАЗ зат. сөйл. *Шаһбаз*.

ШАБАҚ¹ зат. Арба дөңгелегінің шеңбері мен күштекті жалғастырып бекітіп тұратын таяқша тіреуіштер, кегей.

ШАБАҚ² зат. Уылдырықтан шыққан соң өсе бастаған ұсақ, майда балық.

Шабақ өрісі. кәс. Кастий теңізінде, Еділдің төменгі сағасында жайын балықтың уылдырық шашатын орны, жері. **Шабақ тоғаны.** кәс. Жас шабақ балық өсіру үшін арнайы жасалған, суга толы тоған, арық.

ШАБАҚТА= ет. 1. Денедегі ісікті, етті т.б. өткір пышақ шығымен, біз немесе инемен шанышқы-

лап іріңді, арам қанды шығару, піспектеу. 2. Тілгілеу, кескілеу. 3. Ұйысқан жүнді, мақтаны сабаумен жайлап сабап, көпсіту. 4. Күіз басарда басылатын жүнді ише сабаумен жұқалап жаймалап реттеу. 5. ауыс. Біреудің намысына тие түйреулеу, қақтығысу.

ШАБАҚТАЛ¹= ет. Түйрелу, шанышлу, ілігу.

ШАБАҚТАЛ²= ет. Күіз басарда жүннің жаймаланып төселуі, реттелуі.

ШАБАҚТАЛУ Шабақтал етістігінің қимыл атауы.

ШАБАҚТАС= ет. Жүнді жаймаласу, сабаумен сабасып көпсіту.

ШАБАҚТАТ= ет. Шанышқылату, піспектеу.

ШАБАҚТАТУ Шабақтат етістігінің қимыл атауы.

ШАБАҚТАУ Шабақта етістігінің қимыл атауы. Шабақтап жаймалау.

ШАБАҚТЫ¹ сын. Шарбақты, шыбықтан тоқылған қоратпы (арба).

ШАБАҚТЫ² сын. Шабақ балығы көп, мол.

ШАБАҚТЫҚ сын. Дөңгелектің кегейіне жарамды (ағаш).

ШАБАҚША үст. Шабақ сияқты, шабақтай етіп.

ШАБАЛ сын. Әлжуаз, әлсіз.

ШАБАЛА зат. жерг. Піскен етті, қуырдақты қазаннан сүзіп алатын кепсер.

ШАБАЛА= ет. Өршелене ұру, абалау.

ШАБАЛАҚТА= ет. 1. Қайта-қайта, үсті-үстіне ұру. 2. ауыс. Тосын мінез көрсетіп, біреуге өршелене ұрсу, байбалам салу.

ШАБАЛАҚТАУ Шабалақта етістігінің қимыл атауы.

ШАБАЛАН= ет. 1. Иттің өршелене ұруы. 2. ауыс. Шайпау мінез, ерсі айқай-шу шығару.

ШАБАЛАНДЫР= ет. Өршелендіру, өрііту.

ШАБАЛАНДЫРУ= ет. Абаландыру, үргіздіру.

ШАБАЛАНУ Шабалан етістігінің қимыл атауы.

ШАБАЛАҢ зат. 1. Иттердің өршеленген үрісі.

2. ауыс. Шайпау мінез, ерсі сөз.

Шабалаң етті. Шыжбындады, шаптығып қарсы сөз сөйледі.

ШАБАЛАНДА= ет. 1. Иттердің өршелене түсуі, үсті-үстіне арсылдап ұруы. 2. ауыс. Шайпау мінез көрсетіп өкілену, шаптығып, өршелену.

ШАБАЛАНДАС= ет. Арсылдау, ұрсу.

ШАБАЛАНДАСУ Шабалаңдас етістігінің қимыл атауы.

ШАБАЛАНДАТ= ет. Арсылдату, өршелендіріп үргізу.

ШАБАЛАНДАТУ Шабалаңдат етістігінің қимыл атауы.

ШАБАЛАНДАУ Шабалаңда етістігінің қимыл атауы.

ШАБАЛАТ= ет. Шабалаңдату, арсылдату.

ШАБАЛАТУ Шабалат етістігінің қимыл атауы.

ШАБАЛАУ Шабала етістігінің қимыл атауы.

ШАБАН сын. 1. Жайбасар, енжар, жалқау.

2. Баяу, жай, сұлбыр.

Шабан ат. Жайбасар, жүрдек емес ат. **Шабан үйрек бұрын ұшар.** Өзінің мүшкіл халін білген тез қимылдар, әрекет етер деген мағынада.

ШАБАНДА= ет. 1. Ақырындау, баяулау.

2. Сұлбыр тарту, жайлау, баяулау.

ШАБАНДАН= ет. Шабан тарту, сұлбырлану, жайбарақаттану.

ШАБАНДАТ= ет. Баяулату, жайлату.

ШАБАНДАТУ Шабандат етістігінің қимыл атауы; кешіктіру, кешеуілдету.

ШАБАНДАУ¹ сын. 1. Сұлбырлау, жалқаулау.

2. Тым баяулау, жайбарақаттау.

ШАБАНДАУ² Шабанда етістігінің қимыл атауы.

ШАБАНДОЗ зат. 1. Бәйге атына мініп шабатын, өнерлі (жігіт, бала). 2. Көкпар шабудың шебері (көкпарда жеңіп шығушыларға

халық қойған атақ). 3. ауыс. Белгілі бір істің, өнердің хас шебері.

Шабандоз жігіт. Ат құлағында ойнайтын, қолы қарулы, аса етті, батыл жігіт.

ШАБАНДОЗДЫҚ зат. Бәйге атына мініуге шеберлік.

ШАБАНДОЗША үст. Шабандоз сияқты, атқа мықты кісіше.

ШАБАНДЫҚ зат. Баяу қимылдаушылық, жайбарақаттық, сұлбырлық.

ШАБАН-ШАЛАҒАЙ зат. Шала-шарпы, шала-шардақ.

ШАБАН-ШАЛАЙ: шабан-шалай адам. жерг. Шама-шарқы кем адам, ат-көліксіз, кедей, кембағал.

ШАБАН-ШАРДАҚ сын. Арық-тұрық; кедей-кешік.

ШАБАР зат. сөйл. *Шабарман*.

Шабар көбейсін. Бәйгеге ат қосқанда, ат жарысында айтылатын тілек.

ШАБАРА зат. жерг. Тор, темір құрсау.

ШАБАРМАН зат. 1. көне. Белгілі бір іс, оқиға жайынан хабар айтатын үлкенді-кішілі ел билеушілерінің тапсырмаларын орындайтын шапқыншы, хабаршы. 2. кіт. <франц. courtier> Кеңсе қазғаздарын таситын қызметші немесе осы қызмет түрін көрсететін заңды, жеке тұлға.

ШАБАРМАНДЫҚ зат. Шабарман міндетін атқарушылық, шабарман болушылық.

ШАБАТА зат. көне. Жазда жөкеден, талдың қабығынан т.б. тоқылған не тері, былғары сияқты материалдардан құрастырып тіккен жеңіл шәркей; шоқай.

ШАБА-ШАБА үст. Шапқылай-шапқылай.

ШАБДАЛЫ зат. бот. <лат. persica>

1. Қазақстанның оңтүстік өңірінде өсетін жеміс ағашы. 2. Шабдалының домалақ пішінді, жұмсақ, тәтті шырынды.

ШАБДАР сын. 1. Сыртқы түзі ақиып сары, жал-құйрығы бурыл келген, құла-жирен жылқы (ат). 2. ауыс. Шикіл сары, жирен (адам).

Шабдар беде. өс. Мал азығы ретінде өсірілетін беденің бір түрі [Ғылымда оны парсы бедесі деп те атайды]. **Шабдар бие.** Жал-құйрығы сарғыш келген құла жирен түсті бие. **Шабдар сәске.** жерг. Күндізгі сағаттың он, он бір жарым кезі.

ШАБДАРЛАН= ет. Сары күрең тарту, қызғылт күңгірттену.

ШАБДАРЛАНДЫР= ет. Сары күреңдендіру, ала-құлаландыру.

ШАБДАРЛАНДЫРУ Шабдарландыр етістігінің қимыл атауы.

ШАБДАРЛАНУ Шабдарлан етістігінің қимыл атауы.

ШАБДАРЛАУ сын. Шабдарға ұқсастау, сарқызыл жирендеу.

ШАБДАРЛЫ сын. Шабдар аты бар, шабдар мінген.

ШАБЛОН [нем. Schablone] зат. 1. Біртектес нәрселер жасалатын қалып. 2. ауыс. Ығыр, жауыр болған.

ШАБУ¹ зат. Киімнің етегіне, қолтығына, ауына үшкілдеп қиып салынатын қыяқша.

ШАБУ² Шап етістігінің қимыл атауы; талау, тонау, ұрлау.

ШАБУ³ Шап етістігінің қимыл атауы; жарысу, шапқылау.

ШАБУ⁴ Шап етістігінің қимыл атауы. 1. Өткір құралмен кесіп түсу, шауып жіберу. 2. т. е. х. Металды аспаппен немесе созу қимылдарын атқаратын қалыптармен бөлу. 3. Металл пластинкаларды, алтын не күмісті былғарыға, ағашқа не темірге жапсыру, орнату.

ШАБУЛАН= ет. Шабу салыну; тілмешектену, жырымдану.

ШАБУЛЫ сын. Шабу салынған, үш бұрыштан тігілген.

ШАБУСЫЗ сын. Шабу салынбаған, шабуы жоқ.

ШАБУШЫ¹ сын. Бәйге атына мініп шабатын.

ШАБУШЫ² зат. Шөп, ет шабатын адам.

ШАБУШЫЛЫҚ¹ зат. 1. Атқа мініп шапқандық.

ШАБУШЫЛЫҚ² зат. Бір елді шауып алушылық.

ШАБУЫЛ зат. 1. Соғыста жауға қарсы қарсыласты жеңуге бағытталған қимыл-әрекет, ұрыс әрекетінің негізгі түрі. 2. Біреуге қарсы іс-әрекет, қимыл. 3. Ары-бері шауып, ат сабылтқандық. 4. экон. Компаниялардың рынокта жетекші орын алу мақсатымен қолданатын баға саясаты.

Шабуыл алқабы. әск. Бірлестік (құрама, бөлім) жауынгерлік міндеттерін орындаумен байланысты шабуыл жүргізетін, маневр және басқа да қимылдарды жүзеге асыратын шектегі жергілікті жер алқабы. **Шабуылға [ұрысқа] қамданды.** Соғысқа, шабуылға дайындалды, өзирленді. **Шабуыл жасады.** Атой салды, шабуылға шықты, ұмтылды.

Шабуыл қарқыны. әск. Өз әскерлері және қарсылас жақтың жауынгерлік қабілеті мен санына, қорғаныс сипаты мен жергілікті жер ерекшеліктеріне, дайындыққа, шабуылдың батылдығына т.б. байланысты шабуылдаушы әскердің қозғалу жылдамдығы км/тәулікпен өлшенетін операция ауқымының бірден-бір көрсеткіші. **Шабуыл сағаты.** әск. Қарсыластың алдыңғы қорғаныс шебіне танк және мотоатқыштар бөлімшелерінің бір мезгілде шабуылға шығуын қамтамасыз ету мақсатында командирдің алдын ала хабарлайтын уақыты [Шабуылға шығу жөніндегі белгі (сигнал) қарсыластың алдыңғы шебіне танкілер мен мотоатқыштар әскерлерінің сол «сағатта» жетуі ескеріліп беріледі]. **Шабуыл салды.** Атой берді, шабуылдады. **Шабуыл шебі.** әск. Әскердің қарсылаасқа қарсы шабуылын бастайтын бөлімше командирі анықтап берген жергілікті жердің белгілі бір бөлігі.

ШАБУЫЛДА= ет. 1. Үсті-үстіне шабуылға шығу, тынбастан соғыс салу. 2. Жан-жаққа суыт шапқылау.

ШАБУЫЛДАС= ет. Бірлесе шабуыл жасасу. **ШАБУЫЛДАСУ** Шабуылдас етістігінің қимыл атауы.

ШАБУЫЛДАТ= ет. Жылдамдату, тездету. **ШАБУЫЛДАТУ** Шабуылдат етістігінің қимыл атауы.

ШАБУЫЛДАУ Шабуылда етістігінің қимыл атауы.

ШАБУЫЛДАУШЫ зат. Шабуылға шығушы, үсті-үстіне шабуыл жасаушы.

ШАБУЫЛДЫ сын. Шабуыл салған, атойлаған.

Шабуылды ұрыс. әск. Қарсыластың қарсы тұратын тактикалық топтарын талқандау және одан әрі іс-қимыл жасауға қолайлы болып табылатын маңызды ауданды (шепті, объектіні) басып алу мақсатында жүргізілетін әскердің тактикалық қимылдарының негізгі түрі [Жеңіске жету үшін оның маңызы өте зор].

ШАБУЫЛШЫ зат. 1. Жау шебіне шабуыл жасаушы. 2. спорт. Шабуыл жасайтын ойыншы.

ШАБЫҚ¹ зат. кәс. Мақта, бау-бақша өсімдіктерінің түбін қопсыту, босату жұмысы.

ШАБЫҚ² зат. көне. Шақпақ тас, шар тас.

ШАБЫҚТА= ет. кәс. Өсімдік түбінде өскен арамышты отау, топырақты босату, қопсыту.

ШАБЫҚТАЛ= ет. кәс. Өсімдіктің оталуы, түбінің қопсытылуы.

ШАБЫҚТАЛУ Шабықтал етістігінің қимыл атауы.

ШАБЫҚТАТ= ет. кәс. Өсімдік түбін босату, қопсыту.

ШАБЫҚТАТУ Шабықтат етістігінің қимыл атауы.

ШАБЫҚТАУ Шабықта етістігінің қимыл атауы.

ШАБЫҚТАУШЫ зат. кәс. Шабықтау ісін істейтін; шабықшы.

ШАБЫҚТАУЫШ зат. кәс. Мәдени өсімдіктердің түбін қопсыту, босату үшін жасалған құрал.

ШАБЫҚШЫ зат. кәс. Өсімдік түптерін босатып, қопсыту жұмысын атқарушы, арам шөпті отаушы.

ШАБЫЛ¹= ет. 1. Орылу. 2. Қазылу, шабылып тазалану. 3. Кесілу, жұпыну, үзілу.

ШАБЫЛ²= ет. 1. ауыс. Шабысқа, жарысқа түсу. 2. Дүре-сарсаңға түсу, сабылу.

ШАБЫЛУ Шабыл етістігінің қимыл атауы; кесілу, орылу.

ШАБЫЛЫП-ШАНШЫЛ= ет. Жан-тәнімен кірісу, жанталасу.

ШАБЫЛЫС зат. Әрі-бері шапқылаған жүріс.

ШАБЫН зат. сөйл. **Шабындық.**

ШАБЫН¹= ет. Буырқанып-бұрсану, өршелену, қатты қайрат көрсетіп долдану, шамырқану, шабалдану.

ШАБЫН²= ет. Моншада ыстық бұға қыздырынып, сыбыртқымен сабалдану.

ШАБЫНДЫ¹ зат. 1. Шөбі шүйін өскен шабындық жер. 2. Шөбі не егіні шабылып алынған жер, егіндік, егінжай.

ШАБЫНДЫ² зат. көне. Жауласқан елдер арасындағы шапқыншылық, бітіспес жаугершілік.

ШАБЫНДЫҚ¹ зат. Шөбі шүйін, қау өскен пішендік; шабындық жер.

ШАБЫНДЫҚ² зат. Шапқыншылық, жаугершілік.

ШАБЫНДЫР= ет. Өршелендіру, шамырқандыру, долдандыру.

ШАБЫНДЫРУ Шабындыр етістігінің қимыл атауы.

ШАБЫНТ= ет. Өршеленту, долданту, шамырқанту.

ШАБЫНТУ Шабынт етістігінің қимыл атауы.

ШАБЫНУ¹ Шабын¹ етістігінің қимыл атауы.

ШАБЫНУ² Шабын² етістігінің қимыл атауы.

ШАБЫНШЫЛЫҚ зат. сөйл. **Шапқыншылық.**

ШАБЫНЫС= ет. Бір-біріне бата алмай тайталасу.

ШАБЫНЫСУ Шабыныс етістігінің қимыл атауы.

ШАБЫР¹ зат. Ағаш пен бұтасы, өсімдігі сиректеу өскен жер.

Ала шабыр. Ала-құла, ойдым-ойдым, селдір, сирек. Ала шабыр бұлт. Сирек, шарбы бұлт.

ШАБЫР² зат. бот. Өзен-көлде өсетін балдыр.

ШАБЫРА¹ зат. Ешкі терісінен иленген былғары.

ШАБЫРА² зат. жерг. Қар тоқтататын бөзесін, қалқа.

ШАБЫРА³ зат. жерг. Күрке, қос.

ШАБЫРҚАН= ет. Бұрқану, бұрсану, шабыну.

ШАБЫРҚАНУ Шабырқан етістігінің қимыл атауы.

ШАБЫРЛАН= ет. Бұлттану, бұлт қатпау.

ШАБЫРЛАНУ Шабырлан етістігінің қимыл атауы.

ШАБЫРЛЫ сын. Сирек-сирек, ала-құла.

ШАБЫРТ зат. көне. **Шабыт.**

ШАБЫС¹ зат. 1. Аттың қосаяқтап қатты шапқан күйі. 2. Аттың бағын сынайтын, бәйгеге қосатын думанды жер. 3. ауыс. Екпін, қарқын.

4. ауыс. Сабылыс, әрі-бері жүріс.

Шабыс қосты. Шабысы қызды, үдеді. **Шабысы бұзылды.** Жүйріктігінен айырылды. **Шабысынан тайған жок.** Қауһар-күші азаймады, әлі сол қалпында.

ШАБЫС² зат. Шөп шабатын жер, шабындық.

ШАБЫС³ зат. Жауласқан екі ел арасындағы бүліншілік, соғыс, шабынды.

ШАБЫС⁴= ет. Жан аямай соғысу, шайқасу. 2. Айттысып-тартысу, жан алып, жан берісу, кескілесу.

ШАБЫС⁵= ет. Шапқыласу, жарысу.

ШАБЫСКЕР зат. Бәйгі атына мініп, жақсы шабатын; шабандоз.

ШАБЫСТАУЫШ зат. Мәдени өсімдіктердің түбін босату, қопсыту үшін жасалған құрал.

ШАБЫСТЫ сын. Шабысқа төзімді, шыдамды (ат).

ШАБЫСТЫР= ет. Жауластыру, соғыстыру, таластыру.

ШАБЫСТЫРУ Шабыстыр етістігінің қимыл атауы.

ШАБЫСУ Шабыс етістігінің қимыл атауы; соғысу, шайқасу.

ШАБЫТ зат. Адамның көңіл-күйінің ерекше ықыласы, әсерлі сәті.

Шабыт берді. Қуат берді, жігерлендірді, демеді.

Шабыт буды. Шабыт кернеді, бір іске зауқы соқты.

Шабыт келді. Қанаттанды, бір істі орындауға ерекше ықыласы оялды, шығармашылығы оялды.

Шабыт көседі. Шабыт шақырды, шабыттанды.

Шабытқа қозғау салды. Бір істі орындауға итермеледі, шығармашылығын оятты. **Шабытқа мінді.** Шабыттанды, жігерленді.

ШАБЫТСЫЗ сын. Қабілетсіз, қайрат-жігерсіз.

ШАБЫТСЫЗДЫҚ зат. Шабыты жоқтық, шабыты келмегендік.

ШАБЫТТАН= ет. Қандай да бір істі орындау, атқаруда адамның көңіл күйінің, ынта-жігерінің арта түсуі.

ШАБЫТТАНДЫР= ет. Ынталандыру, жігерлендіру, шабытты артыра түсу, қуаттандыру.

ШАБЫТТАНДЫРУ Шабыттандыру етістігінің қимыл атауы.

ШАБЫТТАНУ Шабыттан етістігінің қимыл атауы.

ШАБЫТТЫ сын. Шабыты жоғары, жігерлі, серпінді, қарқынды.

ШАБЫТТЫЛЫҚ зат. Шабыты келгендік, құлшынып тұрғандық.

ШАҒАЛ зат. Өлексемен қоректенетін қасқыр тұқымдас жыртқыш аң.

ШАҒАЛА зат. 1. Балықпен қоректенетін ақ түсті, суда тірілік ететін су құсы. 2. зоол. <лат. Iarus> Татреңтәрізділер отряды, шағала тұқымдасына жататын құс туысы.

ШАҒАЛАДАЙ сын. Шаңққан аппақ.

ШАҒАЛАЛЫ сын. Шағаласы көп, шағаласы қалың.

ШАҒАЛАША үст. Шағала сияқты, шағала тәрізді.

ШАҒАЛДАҚ зат. жерг. Жүгерінің собығынан дәнін үзіп алғанда ортасында қалатын өзегі.

ШАҒАН¹ зат. бот. <лат. fraxinus> Зәйтүн тұқымдасына жататын, жапырағы түсетін ағаш.

ШАҒАН² сын. Шаңқан, мүлдем ақ.

ШАҒАТАЙ; шағатай тілі. Орта Азия мен оның төңірегіндегі аймақтарда (бұрынғы Шағатай ұлысында) 15–16 ғ-ларда классикалық тіл ретінде қалыптасып дамыған, ортағасырлық түркі жазба әдеби тілі.

ШАҒАТАЙША үст. Шағатай тілінде, шағатай сөзі үлгісінде.

ШАҒАТАЙШЫЛАП үст. Шағатай тілінде сөйлеп.

ШАҒИ зат. Жұқалаң жұмсақ және таза мата.

Шағи бешпет. этн. Жұқа, жұмсақ матадан тігілген жеңіл жеңсіз кеудеше.

ШАҒУ¹ Шақ¹ етістігінің қимыл атауы; сындыру, ұсату.

ШАҒУ² Шақ² етістігінің қимыл атауы; тістегу, талау.

ШАҒУ³ Шақ³ етістігінің қимыл атауы; мөлшерлеу, салыстыру.

ШАҒЫЛ¹ зат. 1. Белес-белес, жота-жота боп үйіліп қалған құм. 2. Ұсақталған қиыршық тас. 3. Күнгейде ұсақ-ұсақ қорым тас, соған ұқсас ағаштың ақ сөңке боп кепкен түрі. 4. геогр. Құмды шөл және шөлейт жерлерде жел әрекетінен пайда болатын ысырынды құм төбелері, жер бедерінің пішіні.

ШАҒЫЛ МЫСЫҒЫ. зоол. <лат. felis margarita> Мысықтәрізділерге жататын түр.

ШАҒЫЛР^{с ы н}. 1. Ашық, шаңқан, жарқыраған күн. 2. Ақ, аппақ.

ШАҒЫЛ¹ = ет. Сыну, қирау.

ШАҒЫЛР² = ет. Жәндікке талану, тістелу.

ШАҒЫЛ³ = ет. Жалт-жұлт етіп жарқылдап сәуле түсу; тегіс жалтыр бетке сәуленің шағылысуы.

ШАҒЫЛДАН = ет. Шағылга айналу. Шағыл құм бола бастау.

ШАҒЫЛДАНУ Шағылдан етістігінің қимыл атауы.

ШАҒЫЛДЫ^{с ы н}. 1. Шағылы көп, шағыл құмы бар. 2. геогр. Барханды, ысырынды құм төбелері бар жер бедеріне қатысты.

ШАҒЫЛДЫР¹ = ет. Жәндікке талатылу, тістелілу.

ШАҒЫЛДЫР² = ет. Көзді қарықтыру, шағылыстыру.

ШАҒЫЛДЫРУ¹ Шағылдыр¹ етістігінің қимыл атауы; талатылу.

ШАҒЫЛДЫРУ² Шағылдыр² етістігінің қимыл атауы; шағылыстыру.

ШАҒЫЛТ = ет. **Шағылыстыру.**

ШАҒЫЛТУ Шағылт етістігінің қимыл атауы.

ШАҒЫЛУ¹ Шағыл етістігінің қимыл атауы; қирау.

ШАҒЫЛУ² Шағыл етістігінің қимыл атауы; жәндікке талану.

ШАҒЫЛУ³ Шағыл етістігінің қимыл атауы; әр басқа есептелу.

ШАҒЫЛУ⁴ Шағыл етістігінің қимыл атауы; шағылысу.

ШАҒЫЛЫС¹ = ет. Малдардың, аңдардың ұрықтану кезі.

ШАҒЫЛЫС МҮШЕЛЕРІ. Жыныс мүшелері. **Шағылыс сәні.** зоол. Балықтың, басқа да жануарлардың шағылысу, ұылдырық шашу кезінде пішінін өзгертуі.

ШАҒЫЛЫС² = ет. Құн сәулесінің әсерінен бір нәрсенің бетіне сәуле түсу, жарқылдау, жалтылдау.

ШАҒЫЛЫСТЫР¹ = ет. малшар. Ұрықтандыру, будандастыру.

ШАҒЫЛЫСТЫР² = ет. Жарқылдау.

ШАҒЫЛЫСТЫРҒЫШ зат. физ. Тегіс, жалтыр бетке сәуле түсіру арқылы, сәулені сындырғыш, жарықтандырғыш құрал.

ШАҒЫЛЫСТЫРУ¹ Шағылыстыр етістігінің қимыл атауы; ұрықтандыру. // Күйлеген аналық малды аталық малмен табиғи және қолдан ұрықтандыру әдістері.

ШАҒЫЛЫСТЫРУ² Шағылыстыр етістігінің қимыл атауы; жарық сындыру.

ШАҒЫЛЫСТЫРЫЛ¹ = ет. Ұрықтандырылу, будандастырылу.

ШАҒЫЛЫСТЫРЫЛ² = ет. Сәуле түсірілу, жалтылдауылу.

ШАҒЫЛЫСТЫРЫЛУ¹ Шағылыстырыл¹ етістігінің қимыл атауы; ұрықтандырылу.

ШАҒЫЛЫСТЫРЫЛУ² Шағылыстырыл² етістігінің қимыл атауы; сәуле түсірілу.

ШАҒЫЛЫСУ¹ Шағылыс¹ етістігінің қимыл атауы.

ШАҒЫЛЫСУ² = ет. Шағылыс² етістігінің қимыл атауы; жарқылдау.

ШАҒЫМ¹ зат. 1. Біреудің үстінен айтылған наразылық арыз. 2. заң. Сот тарапынан кесілген үкімге наразылық ретінде жоғары заң орындарына жазылған өтініш.

Шағым арыз. Қылмысты адамның кешірім сұрап берген өтініші. **Шағым қылды** [етті, жасады]. Арызданды, өтініш жасады. **Шағым кітабы.** ресми. Халыққа қызмет көрсететін мекемелерде болатын қызмет тұтынушылар шағымын жазып қалдыратын қалың дәптер.

ШАҒЫМ²: бір [бір-екі] шағым қант. Бір кесе шайға жететіндей шағылған қатты қанттың мөлшерін білдіретін халықтық өлшем.

ШАҒЫМ³: бір шағым қу. көне. Шақпақ таспен тұтатқандағы оттық алуға болатындай бір тұтам жапырақ, не қу шөп мөлшерін білдіретін халықтық өлшем.

ШАҒЫМДА = ет. Біреудің үстінен шағым айту, арыз жазу.

ШАҒЫМДАН = ет. Наразылық білдіріп, шағым айту, арыздану.

ШАҒЫМДАНУ Шағымдан етістігінің қимыл атауы; шағымдану, арыздану.

ШАҒЫМДАС = ет. Араздасу, таласып-тартмасу.

ШАҒЫМДАСУ Шағымдас етістігінің қимыл атауы.

ШАҒЫМДЫ^{с ы н}. Шағып түсетін, дөп келетін, ұтымды, тиймді.

ШАҒЫМҚОР^{с ы н}. Шағымданғыш, арызқой, жалақор.

ШАҒЫМПАЗ^{с ы н}. Шағым айтқыш, арызшы, жалақор.

ШАҒЫМШЫ зат. Шағым айтушы, арызшы. // Шағымданғыш, арызқой.

ШАҒЫМШЫЛ^{с ы н}. Шағым айтқыш, жалақор, палеқор.

ШАҒЫН^{с ы н}. 1. Кішкентай, ықшам. 2. Аз санды, ортайған. 3. Аз, көп емес.

Шағын аймақтағы соғыс. әск. Бір мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделеріне әсер ететін және оның аумағынан шықпайтын әскери жанжал.

Шағын алаулы оттық. тех. Жылыту пештері жүйесіндегі газдың тұтыну көлемін үнемдейтін оттық түрі.

Шағын архитектуралық формалар. сәул. ет. Негізгі құрылысты сыртынан көркейтуді толықтыра түсетін құрылыстар және жабдықтар мен элементтер.

Шағын аудан. Үлкен қала ішіндегі өз инфрақұрылымы бар кішігірім аудан.

Шағын [кәсіпкерлік] бизнес. экон. Ешқандай монополистік бірлестікке кірмейтін және экономикада монополияға қатысты бағынышты рөл атқаратын жеке меншіктегі ұсақ және орта кәсіпорындардың қабылданған жиынтық атауы.

Шағын калибрлі винтовка. зат. әск. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін мылтық салмағын жеңілдету, оқтың қорын молайту үшін шығарылатын қару.

Шағын кәсіпорын. экон. Жұмысшылар саны мен шаруашылық айналымы (өнеркәсіпте өнім көлемі, саудада тауар айналымының көлемі) белгілі бір мөлшерлік өлшеммен шектелетін жанадан құрылған немесе бұрыннан жұмыс істеп тұрған кәсіпорын.

Шағын қыран. саят. Дене тұрқы кішілеу келген, жемтігін теуіп алатын алғыр қыран құстар.

Шағын литражды автомобиль. Қозғалтқыштың көлемі 0,85 л және массасы 700-100 кг жеңіл автокөлік.

Шағын полигон. зат. әск. Артиллериядан атып үйретуге және атуды басқаруға арналған жабық жайдағы немесе жергілікті жердегі имитациялық құрылым.

ШАҒЫН = ет. Біреуге миң-мұқтажсын айтып шағымдану.

ШАҒЫНДА = ет. Азайту, кеміту, ықшамдау.

ШАҒЫНДАЛ = ет. 1. Ықшамдалу, жинақлану. 2. Азаю, кему, ортаю.

ШАҒЫНДАЛУ Шағындал етістігінің қимыл атауы.

ШАҒЫНДАП үст. Аздап, көлемін мөлшерлеп.

ШАҒЫНДАТ = ет. Шағын еткізу, азайту.

ШАҒЫНДАТЫП үст. поэт. Шағын сияқты сусылдатып, біркелкі жылжытып.

ШАҒЫНДАТУ Шағындат етістігінің қимыл атауы; азайту.

ШАҒЫНДАТЫЛ = ет. Азайтылу.

ШАҒЫНДАТЫЛУ Шағындатыл етістігінің қимыл атауы.

ШАҒЫНДАУ¹ с ы н. Кішірек, шамалылау, мардамсыздау.

ШАҒЫНДАУ² Шағында етістігінің қимыл атауы; ықшамдау.

ШАҒЫНДЫҚ зат. 1. Бір нәрсенің көлемі жағынан кішілік, ықшамдылық. 2. Аздық, кемдік.

ШАҒЫНУ Шағын етістігінің қимыл атауы; шағымдану, арыздану.

ШАҒЫНУШЫЛЫҚ зат. Біреудің үстінен шағым айтушылық.

ШАҒЫР¹ с ы н. 1. Ағы мен аласы көп, шегір (көз). 2. ауыс. Мінезі жаман, шәлкем-шалыс.

3. ауыс. Тарпаң, асау, шайпау.

ШАҒЫР² зат. өс. Құмды, шағылды жерлерге өсетін көпжылдық шөптесін өсімдік.

ШАҒЫР³ с ы н. Шағыл, қыршық, ұсақ (тас).

ШАҒЫРАЙ = ет. сөйл. **Шақыраю.**

ШАҒЫРБИДАЙ зат. <лат. melica> Астық тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктер.

ШАҒЫРБОЯУ зат. көне. Бұқарадан әкелінетін тері бояуы.

ШАҒЫРДАН зат. жерг. 1. Тарының бір түрі. 2. Осы шағырдан жасалған арақ.

ШАҒЫРЛАУ^{с ы н}. 1. Шегірлеу. 2. ауыс. Шайпаулау, шәлкестеу.

ШАҒЫРЛАН = ет. сөйл. Құн сәулесінің тура түсіп, шақыраюы.

ШАҒЫРЛЫ^{с ы н}. Шағыр көп өскен, шағыры қалың.

ШАҒЫРМА^{с ы н}. көне. Жарқыраған, ашық, жарық (жұлдыз).

Шағырма жұлдыз, шарт аяз. этн. Сұраныл, қатты аяз болатын қыстағы амал.

ШАҒЫРМАҚ^{с ы н}. 1. Күннің қызуы мол, шуақты кезі. 2. ауыс. Дәмді, ащы емес.

ШАҒЫРМАҚТАН = ет. Күннің қызуы көбейіп, шуақты болу.

ШАҒЫРМАҚТАНУ Шағырмақтан етістігінің қимыл атауы.

ШАҒЫРМАҚТАУ^{с ы н}. Күннің қызуы молырақ, шуақтылау.

ШАҒЫРТАС зат. құр. Құрылыс материалы ретіндегі біркелкі таужыныстарын ұсақтау арқылы алынған тас.

ШАҒЫРТІКЕН зат. өс. <лат. oporodum> Күрделі гүлділер тұқымдасына жататын екі жылдық шөптесін өсімдік.

ШАҒЫРШАЙ зат. өс. Етжапырақ бадан.

ШАҒЫС = ет. Мұң-зар айтысып арыздасу.

ШАҒЫСТЫР = ет. Бір адамды екінші біреуге жамандау, өшіктіру, айдап салу.

ШАҒЫСТЫРУ Шағыстыр етістігінің қимыл атауы.

ШАҒЫСТЫРУШЫ зат. Бір адамды екінші адамға жамандаушы, өшіктіруші, айдап салушы.

ШАҒЫСУ Шағыс етістігінің қимыл атауы.

ШАД зат. көне. Батыс Түрік қағанатындағы жоғары лауазым.

ШАДИЯР зат. діни. Ислам дінінде рухы мен иманының деңгейі жоғары мұсылмандарға берілетін діни мәртебе.

ШАДЛЫҚ сөйл. **Шаттық.**

ШАДЛАН = ет. ескікіт. **Шаттану.**

ШАДЫ ир.зат. ескікіт. **Шаттық**, жайда-рылық, көңіл көтеру.

ШАДЫМАН [ир. شادمان] с ы н. **Шат**, **шаттыққа** толы; көңілді.

Шадыман жұрт. Көңілді, қуанышты ел.

ШАДЫМАНДЫ^{с ы н}. Қуанышты, көңілді.

ШАДЫР^{с ы н}. Күйгелек, тез ашуланишақ, мінезі шайпау, шәлкес, шырты етпе.

Шадыр көз. Шақырайған, шатынаған көз.

Шадыр өрелеу. жерг. Мінер жақ алдыңғы аяқты қамшылар жақ (биеде сауар жақ) (қарама-қарсы) жақтағы артқы аяқты өзара өремен қосақтап байлау, бекіту.

ШАДЫРА¹ [ир. چادر] зат. Жұқа матадан тігілген, шығыс әйелдерінің тәнін жауып тұратын киім, жамылғы.

ШАДЫРА² зат. жерг. 1. Жөкеден тоқылған ыдыс. 2. Сирек шыққан шөп.

ШАДЫРАЙ = ет. Оғаш мінез көрсетіп, көзін адырайту, шақшиту; шатынау.

ШАДЫРАЙТ = ет. Көзді бадырайту.

ШАДЫРАЙТУ *Шадырайт етістігінің қимыл атауы.*

ШАДЫРАН: *шадыраң етті. Көзін адырайтты, адыраң қарады.*

ШАДЫРАЮ *Шадырай етістігінің қимыл атауы.*

ШАДЫРЛАН *ет. Қиястану, шатынау.*

ШАДЫРЛАУ *сын. Мінезі аздап шадыр; шайтаулау, шалкестеу.*

ШАДЫРЛЫҚ *зат. Мінезі шайпаулық, шәл-кестік.*

ШАДЫР-ШӘЛКЕС *сын. Қырсық-қыңыр, қиқар, шалт етпе, қиқалақ.*

ШАЖ *елік. Шыр еткен ащы дауысты (әдетте нәрестенің жылауын) білдіретін сөз.*

Шажа етті. *Ащы дауыс шығарды.*

ШАЖА¹ *сын. 1. Қиқар, қырсық, тілазар. 2. Ілмген арық, нашар.*

Шажа болды. *Нәзік, әлсіз, беймаза болды. Шажа байтал. Ілмген арық байтал.*

ШАЖА² *зат. Таудың шынар басын мекендейтін, даусы ащы құс.*

ШАЖАМАЙ¹ *зат. этн. 1. Аяққиймнің басы мен табанының жапсарына жылықты бастырып жапсыра тігілген жіңішке көмкерме, сыздық. 2. Кебістің өкшелігі мен ернеуінің арасы.*

ШАЖАМАЙ² *зат. этн. Малдың ішмайы, шажықай.*

ШАЖАМАЙЛЫҚ *зат. Шажамайға керекті, қажет зат.*

ШАЖАР *зат. мед. Қышыма қотырдың ірің қатпары.*

ШАЖЫЛДА *ет. 1. Бажылдау, шыжылдау. 2. ауыс. Күйіп-пісу, бажылдау, шырылдау.*

ШАЖЫЛДАТ *ет. Шажылдау, бажылдау.*

ШАЖЫЛДАТУ *Шажылдат етістігінің қимыл атауы.*

ШАЖЫЛДАУ *Шажылдат етістігінің қимыл атауы.*

ШАЖЫРҚАЙ *зат. 1. Ішектерді орап тұратын, жұқа шарпы, іш май. 2. зат. <лат. mesenterium> Мезентерий – тірі ағзаның құрсақ қуысындағы мүшелерін бекітіп, бірқалыпты ұстап тұратын сіңір.*

ШАЙ¹ *зат. 1. Мәңгі көгеріп тұратын ауыл-шаруашылық дақылына айналған сергітетін сусын дайындалатын мәдени өсімдіктің кептірілген жапырағы. 2. Шөл қандыру үшін ішетін, шайдан дайындалған сусын [Қазақтың дәстүрлі дастарқан мәзірінде шай қою, ыстық әрі сүт қатқан түрде басқа да дәммен (қант, қаймақ, талқан, жент, құрт, бауырсақ т.б.) бірге, әдетте ыстық қою тамақтан (етпен) бұрын немесе одан кейін ұсынылады]. 3. <лат. thea> Шай тұқымдасына жататын мәңгі жасыл ағаштар мен бұталар туысының бір түрі.*

Шай берді. *Қонақ қылып күтті, дастарқаннан дәм татқызды. Шай бордақтады. Шайды қайна-тып баптады. Шай демдеді. Шәйнектегі шайды шығарып, түңдырды, ішуге әзірледі. Шай кесе. Шай ішетін кішкене, жұқа шыны. Шай кеседей. а) Үп-үлкен. ә) Сұп-сүйкімді, топ-томпақ. Шай кесілді. Шайдың қызылы сұйылды, шай ағарып кетті. Шай қайнады. Шай шығарып демдейтін су қайнады. Шай қайнаттым уақыт. Бір шай қайнаттым мәлішеріндегі уақытты білдіретін халықтық өлшем. Шай қасық. Шай ішкенде пайдаланатын кішкентай қасық. Шай қойды. Шай қайнату қамына кірісті. Шай тостаған [кесе]. Шай ішуге арналған шағын ыдыс (әдетте шыныдан жасалады). Шай [жақсы] шықты. Шай қызыл болып бықты.*

ШАЙ² *зат. сөйл. Шайы (мата).*

ШАЙ³ *шай деспеді. Ренжіспеді, көңіл қалды-рыспады, тәйт, ей демей, тұс шайыспады.*

ШАЙ *ет. 1. Сумен жуу, шайқау, тазарту. 2. Қатты аққан ағын судың немесе нөсерлеп жауған жаңбырдың жер қыртысын жуып, қазып кетуі.*

Шайып суару, *егін шар. Топырақ құрамындағы артық тұзды кептіру үшін атқарылатын шара.*

ШАЙБА [нем. Scheibe] *зат. 1. тех. Винттің астынан кигізілетін жұқа сақина темір. 2. спорт. Хоккей ойынында қақпаға соғып ойнайтын дөңгелек, қатты резеңке.*

ШАЙБАЛЫ *сын. спорт. Шайбамен ойнайтын.*

Шайбалы хоккей. *спорт. Мұз үстінде таяқшамен шайбаны ұрып, қақпаға түсіріп ойнайтын хоккей спортының бір түрі.*

ШАЙ-БУДАН: *шай-будан раушангүлдер. өс. Ремонтантты раушангүлдерді шай раушан-гүлдерімен будандастырудың нәтижесінде алынған раушангүл түрі.*

ШАЙҒЫ *зат. жерг. Семіз құсты аздап арықтататын жем.*

ШАЙҒЫЗ *ет. Сумен жуғызы.*

ШАЙҒЫЗДЫР *ет. Сумен жуғыздыру.*

ШАЙҒЫЗДЫРУ *Шайғыздыр етістігінің қимыл атауы.*

ШАЙҒЫЗУ *Шайғыз етістігінің қимыл атауы.*

ШАЙҒЫЛА *ет. Қайта-қайта, үсті-үстіне шаю, тазалау.*

ШАЙҒЫЛАУ *Шайғыла етістігінің қимыл атауы.*

ШАЙҒЫНДА *ет. Шайғында етістігінің қимыл атауы.*

Шайғындау талғамдығы. *хим. Күрделі қопа құрауыштарының шайғындық сипаттамасы.*

ШАЙҒЫНДАҒЫШ *зат. хим. Газдық және сұйықтық шайғындауға арналған құрылғы.*

ШАЙДАЙ *сын. Бұтсыз ашық, жарқыраған күн (аспан).*

Шайдай ашық. *Бұтсыз, жауын-шашынсыз (аспан, күн). Шайдай ашылды. Жадырады, қырысы тарқайды.*

ШАЙДЫР *ет. Шайқатып алу, жуындыру.*

ШАЙДЫРТ *ет. Шайқаттыру, жудырту.*

ШАЙДЫРТУ *Шайдырт етістігінің қимыл атауы.*

ШАЙДЫРУ *Шайдыр етістігінің қимыл атауы.*

ШАЙ ЖАПЫРАҚ *зат. өс. <лат. rhaponticum> Күрделі гүлділер тұқымдасына жататын көп жылдық көген тамырлы өсімдіктер.*

ШАЙЖИНАҒЫШ *зат. тех. Шай өсімдігінің жас жапырағын жинауға арналған құрал.*

ШАЙҚА *зат. сов. Ұры, банды.*

ШАЙҚА *ет. 1. Әрлі-берлі ырғап қозғау, тербеу. 2. Сұйық зат құйылған ыдысты, құтыны т.б. ырғау, кір болған затты суға салып әрі-бері бұлғап жуу, шайын тазарту. 3. ауыс. Дүниені судай сапырып, қызық-дәурен сүру, тамашалау.*

Шайқап өтті. *Дүниені, ақша-пұлды аямай, шашып-төгіп өтті. Шайқап төгіп, үріп ішті. Ішкені алдында, ішпегені артында болып өтті.*

ШАЙҚАҒЫШ *сын. Бір нәрсені шайқайтын, шайқай беретін.*

ШАЙҚАЙНАТЫМ: *шайқайнатым уақыт. Шай қайнатуға кететіндей уақыт ұзақтығын білдіретін білдіретін халықтық өлшем.*

ШАЙҚАҚ *елік. Қисаңдаған, шайқалған қимылды бейнелейтін сөз.*

Шайқақ қақты. *Ерсілі-қарсылы, әрі-бері теңселіп, шайқақтады.*

ШАЙҚАҚТА *ет. 1. Шайқалу, теңселу, шайқалаңдау. 2. ауыс. Ешбір жанды өзіне тең көрмей шалқақтау, шірену, менменсу.*

ШАЙҚАҚТАТҚЫЗ *ет. Теңселткізу.*

ШАЙҚАҚТАТҚЫЗУ *Шайқақтатқыз етістігінің қимыл атауы.*

ШАЙҚАҚТАУ *Шайқақта етістігінің қимыл атауы.*

ШАЙҚАЛ *ет. 1. Белгілі бір қимылдың әсерінен араласу, шайқалып кету. 2. Әрі, бері теңселу, шайқалданп жүру. 3. Тыныш тұрған қалынан қозғалып кету, тербелу, ырғалу. 4. ауыс. Жақсы қалынан айырылу, күйзелу. 5. ауыс. Шалқу, жақсы, қиындықсыз өмір кешу.*

ШАЙҚАЛАҚ *елік. Шайқалған, қиқаңдаған қайталама қимылды бейнелейтін сөз.*

Шайқалақ қақты. *Шайқалаң қақты, шайқа-лаңдады.*

ШАЙҚАЛАҚТА *ет. Қайта-қайта шайқалу, теңселу.*

ШАЙҚАЛАҚТАУ *Шайқалақта етістігінің қимыл атауы.*

ШАЙҚАЛАҚТАТ *ет. Қайта-қайта теңселту, шайқалту.*

ШАЙҚАЛАҢДА *ет. Шайқалақтау, шайқаңдау, теңселу.*

ШАЙҚАЛАҢДАУ *Шайқалаңда етістігінің қимыл атауы.*

ШАЙҚАЛҒЫЗ *ет. Теңселткізу.*

ШАЙҚАЛҒЫЗУ *Шайқалғыз етістігінің қимыл атауы.*

ШАЙҚАЛДЫР *ет. Теңселткізу.*

ШАЙҚАЛДЫРУ *Шайқалдыр етістігінің қимыл атауы.*

ШАЙҚАЛТ *ет. 1. Ырғалту, қозғалту. 2. ауыс. Белгілі бір жағдайды, мемлекеттік жүріні өзгерту, күйрету.*

ШАЙҚАЛТУ *Шайқалт етістігінің қимыл атауы. 1. Ырғалту, қозғалту. 2. ауыс. Белгілі бір жағдайды, мемлекеттік жүріні өзгерту, күйрету.*

ШАЙҚАЛУ *Шайқал етістігінің қимыл атауы; қозғалу, теңселу, сілкіну.*

ШАЙҚАЛЫС *зат. 1. Белгілі бір күштің әсерінен болатын қозғалыс, тербеліс, қимыл. 2. ауыс. Саяси іс-әрекетпен байланысты қозғалыс, өзгеріс.*

ШАЙ-ҚАНТ *зат. Кәмпит, шай, шекер, қант сияқты шай дәмі.*

ШАЙҚАҢДА *ет. Әрлі-берлі ырғап, шалқақтау.*

ШАЙҚАҢДАТ *ет. Ырғалаңдату, ырғақтау.*

ШАЙҚАҢДАТУ *Шайқаңдат етістігінің қимыл атауы.*

ШАЙҚАҢДАУ *Шайқаңда етістігінің қимыл атауы.*

ШАЙҚАҢҚЫРА *ет. Әрлі-берлі қозғаңқырау, шайқап-шайқап қою.*

ШАЙҚАҢҚЫРАУ *Шайқаңқыра етістігінің қимыл атауы.*

ШАЙҚАП-ТӨК *ет. Төгіп-шашу; кеңшілікте емін-еркін өмір сүру.*

ШАЙҚАС *зат. 1. Жауласқан екі жақтың арасында болатын ұрыс, соғыс, айқас. 2. саяси. Белгілі бір саяси топтар арасындағы айтыс-тар-тыс, қақтығыс, күрес. 3. әск. Операцияның құрамдас бөлігі, жалты мақсатпен бірлестірілген, белгілі бір әскер топтастықтарымен (күштерімен) жүргізілетін және бір операциялық тапсырманы орындауға бағытталған неғұрлым маңызды және қауырт ұрыстық соққылардың жиынтығы; ұрыс-тық қимылдардың түрі.*

ШАЙҚАС *ет. 1. Жаумен алысу, майдан шебінде соғысу. 2. ауыс. Біреумен айтысу, егесу, жанжалдасу.*

ШАЙҚАСТЫР *ет. Айтыстыру, егестіру, жанжалдастыру.*

ШАЙҚАСТЫРУ *Шайқастыр етістігінің қимыл атауы.*

ШАЙҚАСУ *Шайқас етістігінің қимыл атауы; ұрысу, соғысу.*

ШАЙҚАТ *ет. Қозғалту, тербету.*

ШАЙҚАТТЫР *ет. Ырғату, теңселту.*

ШАЙҚАТТЫРУ *Шайқаттыр етістігінің қимыл атауы.*

ШАЙҚАТУ *Шайқат етістігінің қимыл атауы.*

ШАЙҚАТЫЛ *ет. Қозғалту, теңселтілу.*

ШАЙҚАТЫЛУ *Ырғатыл, қозғалтылу.*

ШАЙҚАУ *Шайқа етістігінің қимыл атауы; ырғап қозғау.*

ШАЙҚАУШЫ *зат. Бір нәрсені шайқаған адам.*

ШАЙҚАУЫШ *сын. Бір нәрсені шайқайтын.*

ШАЙҚОЙ *сын. Шайқор.*

ШАЙҚОР *сын. Шайды көп ішетін, шайқұмар.*

ШАЙҚОРЛАН= ет. *Шайқұмар болу, шайшыл болу.*

ШАЙҚОРЛЫҚ зат. *Шайшылдык, шайқұмарлық.*

ШАЙҚУРАЙ зат. өс. <лат. hypericum> *Ұсақ сарғыш гүлді, шөптесін және бұташық өсімдік тұясы.*

Шайқурай тұқымдасы. бот. <лат. hypericaceae> *Ағаш, бұта, шала бұта, шөптесін өсімдіктер, кейде шырмауық түрінде де өсетін қос жарнақты өсімдіктердің бір тобы.*

ШАЙҚЫ зат. 1. *Сайқы, жұртты құлкіге қарық қылып жүретін қалжыңбас, қуақы, диуана.* 2. сөйл. *Шайхы.*

ШАЙҚЫ-БҰРҚЫ зат. көне. діни. *Имандылықтың ең жоғары дәрежесіндегі, әулиелердің рухани ұстаз деңгейіндегі рух, биік қасиетті машайық.*

ШАЙҚЫ-БҰРҚЫ сын. *Тентек, долы, шәлкес.*

ШАЙҚЫЛЫҚ зат. *Қылжақбастық, диуаналық.*

ШАЙҚЫРЫҚҚЫШ зат. тех. *Шай өсімдігін шырпып қалыптастыратын құрал.*

ШАЙЛА зат. *Төбесін шошайтпн тіккен баспана, күрке, қос.*

ШАЙЛА²=ет. *Малдың май басып, семіздіктен тұра алмай қалуды.*

ШАЙЛА³=ет. *Қанғанша шай ішу; шай беру.*

ШАЙЛАН¹=ет. *Малдың семіруі, майлануы.*

Шайланған сныр. зат. *Әдеттен тыс қатты семіріп, аяғын зорға алып, жай басатын сныр.*

ШАЙЛАН²=ет. *Шай ішіп, шайға қану.*

ШАЙЛАНУ *Шайлан етістігінің қымал атауы.*

ШАЙЛАТ¹=ет. *Малды семірту, қондандыру.*

ШАЙЛАТ²=ет. *Шай бергізу, шаймен сыйлау.*

ШАЙЛАТУ¹ *Шайлат*¹ етістігінің қымал атауы; семірту.

ШАЙЛАТУ² *Шайлат*² етістігінің қымал атауы; шай ішкізу.

ШАЙЛАУ¹ *Шайла етістігінің қымал атауы.*

ШАЙЛАУ² сын. *Шадыр мінезді шайпаулау, ащы тілділеу.*

ШАЙЛАУ³ зат. *Шай ішетін орын, шайхана.*

ШАЙЛЫ сын. *Әлді, ауқатты, дәулетті.*

ШАЙЛЫҒУ *Шайлық етістігінің қымал атауы.*

ШАЙЛЫҚ¹ зат. *Шай-жемін алуға ғана жарар пұл, қаражат.*

ШАЙЛЫҚ² сын. *Шайға қататын, шайға қосатын; шай қоятын.*

ШАЙЛЫҚ³=ет. *Біреуден тайсалып қаймығу, беті қайту.*

ШАЙЛЫҚТЫР=ет. *Бетін қайтару, ығыстыру.*

ШАЙЛЫҚТЫРУ *Шайлықтыр етістігінің қымал атауы.*

ШАЙМА зат. 1. *Су шайып, жуып кететін жер.*

2. *Шайынды, жұғынды.*

ШАЙМАЛА=ет. *Қайта-қайта шайқау, екі ыдысқа алмастырып құю.*

ШАЙМАЛАН=ет. *Қайта-қайта шайылу, жуылу.*

ШАЙМАЛАНУ *Шаймалан етістігінің қымал атауы.*

Шаймалану суы. су шар. *Химиялық құрамы әртүрлі тау жыныстары мен минералдардың жер қойнауынан сүзілді нәтижесінде пайда болған жер асты сулары.*

ШАЙМАЛАУ¹ зат. геол. *Тау-кен ісінде, гидрометаллургияда, химия өнеркәсібінде, қант өндірісінде, т.б. пайдаланылатын, еріткіш пен қатты заттың жеке құраушыларын бөліп алу.*

ШАЙМАЛАУ² *Шаймала етістігінің қымал атауы.*

ШАЙНА=ет. 1. *Ауыздағы асты тістің көмегімен майдалап ұсату.* 2. *Қатты тістелеу, қыршу.* 3. ауыс. *Жеу; асау.*

Шайнап берген ас болмайды. Біреудің аузына сөз салғанмен өзі білмесе, түк болмайды деген мағынада.

ШАЙНАЛ=ет. *Шайналып болу.*

ШАЙНАЛУ *Шайнал етістігінің қымал атауы.*

ШАЙНАМ зат. *Ауызға салып, шайнап жейтін қою ас, тағам.*

ШАЙНАМА зат. 1. *Шайнап жейтін қою ас, тағам.* 2. *Арақ, шарап ішкенде дастарқанға қоятын жеңіл тағам.*

ШАЙНАҢДА=ет. *Аузы тыным таппай шайнаң-шайнаң ету.*

ШАЙНАҢДАТ=ет. *Шайнаң-шайнаң еткізу, қисандату.*

ШАЙНАҢДАТУ *Шайнаңдат етістігінің қымал атауы.*

ШАЙНАҢДАУ *Шайнаңда етістігінің қымал атауы.*

ШАЙНАС зат. *Шайнау кезі, шайнау әрекеті.*

ШАЙНАС=ет. *Тістесу, алысу, жұтысу.*

ШАЙНАСТЫР=ет. *Алыстыру, жұдыстыру, тістестіру.*

ШАЙНАСТЫРУ *Шайнастыр етістігінің қымал атауы.*

ШАЙНАСУ *Тістесу, кіжінісу, азуын батырысу.*

ШАЙНАТ=ет. *Тістету, қаттыру.*

ШАЙНАТТЫР=ет. 1. *Тістеттіру, талаттыру.* 2. ауыс. *Ас ішкізу, тамақтандыру.*

ШАЙНАТТЫРУ *Шайнаттыр етістігінің қымал атауы.*

ШАЙНАТУ *Шайнат етістігінің қымал атауы.*

ШАЙНАУ *Шайна етістігінің қымал атауы.*

ШАЙНЕК зат. *Шай қайнататын (шығаратын) ыдыс; аққұман.*

ШАЙНЕКТЕЙ сын. *Шайнек сияқты.*

ШАЙНЫШҚАҚ зат. *Күн өтуден болатын ауру.*

ШАЙПА=ет. *Жөнді-жосықсыз әркімге бір тиісу.*

ШАЙ-ПАЙ зат. сөйл. *Шай т.б. жеңіл тамақ, дәм.*

ШАЙ-ПАЙЛЫҚ зат. сөйл. *Ішім-жем, шайпайға қажет заттар.*

ШАЙПАУ сын. *Шадыр мінезді, тілі ащы, ашушаң.*

Шайпау мінезді [тілді]. *Тілі ащы, мінезі шатақ, шәлкес қылықты адам.*

Шайпау сөз. *Ашу шақыра айтылған қатқыл сөз.*

ШАЙПАУЛАН=ет. *Ашу шақыру, қыңыр-қырсық мінез көрсету.*

ШАЙПАУЛАУ сын. *Мінезі шәлкестеу, оғаштау.*

ШАЙПАУЛЫҚ зат. *Оғаш мінезділік, шәлкестік.*

ШАЙ-ПҰЛ зат. сөйл. *Шай-шапым, оны-мұны ұсақ жоралғы дүниелер.*

ШАЙСАНДЫҚ зат. этн. *Шай өзбелдерін салатын сандық.*

ШАЙСАУЫТ зат. *Шай салатын құты.*

ШАЙ-СУ зат. *Жеңіл-желті тамақ, ас-су.*

Шай-суын ала жүгірді. *Шын пейілімен қызмет етті, күтті.*

ШАЙСЫЗ сын. *Шайдан ада, шайдан кем. // Шай болмаса, шай жоқта.*

ШАЙТ од. *Қойды қайтару үшін айтылатын одағай сөз.*

ШАЙТАЗАРТҚЫШ зат. тех. *Жиналған шай жапырақтарын сапасыз жапырақтардан бөлектет тазартатын құрал.*

ШАЙТАҚТАЙ зат. жерг. *Аласа үстел, жозы.*

ШАЙТАН [ар. شیطان] зат. 1. діни. *Ібіліс, адам баласын аздырып, азғындатушы қара күш иесі, Алла тағалаға қарсы шыққан отпан жаралған бұрынғы пері.* 2. *Отпан жаратылған, Ібілістің бұйрығын орындаушылар.* 3. ауыс. *Жын, ұстама. // Оңбазан, Құдай ұран, соққан.*

Шайтан [өзәзіл, сайтан] азғырды. *Жақсыдан айныды, жолдан тайды, бұзылды. Шайтан бақы-*

раш. зат. жерг. Теңіз жағасындағы молоскалардың қабыршығы (ракушка). Шайтан бұзды. Жаман іске арандап қалды, шайтанның арбауына түсті. Шайтанға ерді. Азбы, азғындады. Шайтан [жын-шайтан] қашады. діни. Бойында қасиеті бар діндар адамнан, Құраннан қырсық, бәле алыс жүреді деген мағынада. Шайтан қашар бақсы. м и ф. Атақты, күші, мысы басым бақсы. Шайтанның асуысына енді. діни. Шайтанның азғыруына сенді. Шайтанның ойнағы. Жын-перінің мекені, жиналатын орны, жері. Шайтанның үйірі. зат. Шайтанның тобы, серіктесі. Шайтан тиек. зат. жерг. Домбыраның бас тиегі. Шайтан түртті. Жын қақты, соқты, жаман жолға арандап қалды.

ШАЙТАНАРБА зат. көне. сөйл. *Велосипед.*

ШАЙТАНДАЙ сын. *Шайтан сияқты, шайтан тәрізді.*

ШАЙТАНДЫҚ зат. *Шайтанға тәндік, өзәзілдік. // Жаман, теріс, адал емес, харам.*

ШАЙТАНИ сын. *Шайтандыққа тән, харам.*

ШАЙТАНША үст. *Қолды-аяғы жерге тимей, тез, жылдам.*

ШАЙТҰЛЫП зат. этн. 1. *Кесек, престелген шайды үгітуге, ұсатуға, оны салып сақтайтын дорба. // Шәулім, шәйнек, шәй өзбелі деген мағынада.*

ШАЙ-ШАБЫТ зат. жерг. *Шай-пай.*

ШАЙ-ШАЙЛА=ет. *Айқайлай дауыс шығарып, қойды қайыру.*

ШАЙХАНА зат. *Кейбір Шығыс елдері мәдениетіне тән шай ішетін орын.*

ШАЙХАНАШЫ зат. *Шайхана ұстаушы.*

ШАЙХИСАЛАМ зат. көне. діни *дәреже, атақ.*

ШАЙХЫ [ар. شيخ] зат. діни. *Мұсылман дінінде діндарлық, тақуалық ілім деңгейіне қарай берілетін жоғары діни атақ.*

ШАЙШӨП зат. өс. *Жапырағынан шай дайындалатын шөп түрі, шайқурай.*

ШАЙ-ШАҚПЫТ зат. сөйл. *Құнделікті ішіп-жемге керекті қант-шай, бал-шекер сияқты заттар.*

ШАЙШЫЛ сын. *Шайқұмар, шайға әуес, шайқор.*

ШАЙШЫЛДАУ сын. *Шайқұмарлау, шайқорлау.*

ШАЙЫ зат. *Үлбіреген, жұқа жібек мата.*

ШАЙЫЛ=ет. 1. *Жуылу, тазару.* 2. ауыс. *Жойылу, жоғалу, із-түзсіз жоқ болу.*

ШАЙЫЛДЫР=ет. *Сумен тазартылу.*

ШАЙЫЛТ=ет. *Тазартқызу.*

ШАЙЫЛТТЫР=ет. *Сумен тазарттыру.*

ШАЙЫЛТУ *Шайыт етістігінің қымал атауы.*

ШАЙЫЛУ *Шайыл етістігінің қымал атауы.*

ШАЙЫЛЫМДАР зат. геол. *Беткей мен баурайдағы үгілуге шалынған жыныстардың сазды бөлшектерінің мол түскен жауын-шашын суларымен қанығуы немесе қардың тез еруі нәтижесінде сырғанап жылыжуы.*

ШАЙЫМ зат. жерг. *Кішкене көлшік, судың шайылған жері.*

ШАЙЫН=ет. *Жуыну, сумен құйыну.*

ШАЙЫНДЫ сын. *Ыдыс-аяқты жуғаннан соңғы жуынды.*

ШАЙЫНУ *Шайын етістігінің қымал атауы.*

ШАЙЫП-ЖУ=ет. *Жік-жапар болып айыбын жеңілдету, жұмсарту, майпаздау.*

ШАЙЫП-ЖУУ *Шайып-жу етістігінің қымал атауы.*

ШАЙЫР¹ зат. 1. *Қарағайдың зақымдалған діңінен ағып шығатын жылытыр сарғыштау немесе қоңыр түсті созылмалы сұйық, қатқан соң сағыз түріне түсетін зат.* 2. *Қойдың жүнінің тұтасып, баттаса желімденген кірі.* 3. *қой шар. Шуаш, қой терісіндегі май және тері бездерінен бөлінетін тұтқыр зат.* 4. хим. *Табиғи немесе синтетикалық қатты, кейде өте тұтқыр сұйықтық күйіндегі полимер.*

Шайыр сасыр. өс. <лат. ferula schair> Шатыргүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық, малазықтық, дәрілік, балды шөптесін өсімдіктің шайырлы түрі.

ШАЙЫР² [ар. شاعر] зат. Түркіхалықтарында суыртып салма ақын.

ШАЙЫР³ зат. жерг. Су толқынымен көл жасасында шығып қалған құм, қиыршық тастар.

ШАЙЫРҒАЛ сын. сөйл. Не болса соған мән бергіш, қисық, қыңыр.

ШАЙЫРҒАЛДАН=ет. Шиеленісу, үдей түсу.

ШАЙЫРҒАЛДАНУ Шайырғалдан етістігінің қимыл атауы.

ШАЙЫРҒАЛДАС=ет. Байланысу, айтысып-таласу, шарылдасу.

ШАЙЫРҒАЛДАСУ Шайырғалдас етістігінің қимыл атауы.

ШАЙЫРҒАЛДЫҚ зат. Ұсақшылдық, қыңырлық.

ШАЙЫРЛА=ет. 1. Шайыр жағу, шайырмен ысқылау. 2. Жабыстыру, байланыстыру. 3. Малдың ет алып қондануы, семіру.

ШАЙЫРЛАН=ет. 1. Шайырмен ысқылану. 2. Тұтасу, ұйысу, тығыздалу.

ШАЙЫРЛАНУ Шайырлан етістігінің қимыл атауы.

ШАЙЫРЛАУ Шайырла етістігінің қимыл атауы.

ШАЙЫРЛЫ сын. 1. Шайыры бір жерге жиналып тұтасқан, шайыры көп. 2. Сірленген, тұтасқан, баттасқан майлы (қой жүні).

ШАЙЫРЛЫҚ¹ сын. Шайырлы болушылық; шайырга тән қасиет.

ШАЙЫРЛЫҚ² зат. Ақындық қабілет. // Ақындыққа қатысты.

ШАЙЫРШЫҚ зат. хим. Изомерлі бір негізді шайырлы қышқылдар мен оларға ілеспелі сабынданбайтын қосылыстардан тұратын қылқан жапырақты ағашты өңдеуде түзілетін қатты өнім.

ШАЙЫС=ет. Сумен тазаласу, бірге шайқау.

ШАЙЫСУ Шайыс етістігінің қимыл атауы.

ШАҚ¹ зат. 1. Уақыт мезгілі, мезет. 2. Кез, тұс, кезек; дәуір. 3. Сәт, қысқа уақыт аралығы.

ШАҚ² сын. Дәл, лайық, құйып қойғандай.

Шақ болды. Тура, дәл келді, құйып қойғандай болды.

Шақ келмеді. а) Дәл, тура келмеді, лайық болмады. ә) Төтеп бере алмады.

ШАҚ³ үст. 1. Әрең, әзер, зорға. 2. Сәл.

Шақ қалды. Сәл болғанда бір нәрсеге ұрына, соқтыға жаздады.

Шақ отыр. Зордан, әрең отыр.

Шақ түр. Зорға ілініп, әрең түр.

ШАҚ⁴ сын. Қысқа, шағын, сәл, аз.

ШАҚ⁵ зат. көне. Насыбайға құты жасауға, тарақ істеуге пайдаланылатын малдың, арқардың мүйізі, мүйіз.

ШАҚ⁶ елік. Қатты нәрсенің екінші бір нәрсеге соқтығысқанда, шақ етіп тигенде шығатын қысқа қатты дыбысты бейнелейтін сөз.

Шақ етті. а) Шаңқылдады, шақылдады, қатты дауыс шығарды. ә) Бұрқ етіп беттен алды, қарсы сөйледі.

ШАҚ¹=ет. 1. Быт-шыт етіп сындыру, ұсату, қирату. 2. ауыс. Бүлдіру, құрту, жою.

ШАҚ²=ет. 1. Жәндіктің тістегуі, талауы. 2. ауыс. Біреуді сыртынан жамандау, өсектеу, тіл тигізу. 3. ауыс. Сөзбен тіл тигізу, шаныу, түйреу, жанына, шымыбайына т.б. батыру.

Шағып алды. Өткір тілмен түйреді, жанына батырып сөз айтты.

ШАҚ³=ет. Бір нәрсенің бағасын екінші бір зат қырымен есептеу, мөлшерлеу.

ШАҚ⁴=ет. Шырты, сіріңке тұтату, жандыру.

ШАҚ⁵=ет. Біреуге шағың, арыздану.

ШАҚА¹ зат. Жаңа туган нәресте, жас сәби; жүні жетілмеген балапан, төл. // Жас, жетілмеген.

Шақа бұзау. Енесінен жүні жетілмей өте тықыр боп, яғни шала туылған бұзау.

ШАҚА² зат. Ұсақ тиын, қара бақыр.

ШАҚА³ зат. жерг. Қаңылтырдан жасалған шелек; бақыр.

ШАҚА⁴ зат. жерг. Арбизан ағаш, қада.

ШАҚА⁵ зат. жерг. Үрім-бұтақ.

ШАҚАЙ зат. жерг. Жылқының не сиырдың ишкі терісінен ілемей істелетін аяққим, шәркей, шоқай.

ШАҚАЛАҚ¹ зат. жерг. 1. Сәби, жас бала. 2. кіт. Эмбрион, әлі жетілмеген құрсақтағы ұрық.

ШАҚАЛАҚ² зат. көс. Диірменнен шыққан ұнының түсетін жері.

ШАҚАР зат. Өз үйіріндегі биелерді місе тұтпай, басқа айғырдың бауырындағы үйірін шайнасып жүріп тартып алатын айғыр. // Айтқанын істемей қоймайтын, бірбет.

ШАҚАРЛАН=ет. Ызалану, қаһарлану.

ШАҚАРЛАНУ Шақарлан етістігінің қимыл атауы.

ШАҚАРЛАУ сын. Долылау, ызақорлау.

ШАҚАРЛЫҚ зат. Ызақорлық, бірбеткейлік.

ШАҚАТ¹ зат. Қағы кепкен сортаң жер.

ШАҚАТТАУ сын. Сортаңдау, қатқылдау.

ШАҚАТТЫ сын. Қағы кепкен, сортаңды, қатқылды.

ШАҚИТ зат. Қағы кепкен сортаң жер.

ШАҚҚА үст. Әрең дегенде, зорға.

ШАҚҚЫЗ¹=ет. 1. Қиратқызу. 2. Дәнін алғызып, қабын сындыру.

ШАҚҚЫЗ²=ет. Бас санына есептеу.

ШАҚҚЫЗ³=ет. Тістету, талату.

ШАҚҚЫЗ⁴=ет. Тұтату.

ШАҚҚЫЗ⁵=ет. Шағым жасату.

ШАҚҚЫЗУ Шаққыз етістігінің қимыл атауы.

ШАҚҚЫЛА=ет. Қайта-қайта шағу, шаққан үстіне шағу.

ШАҚҚЫЛАУ Шаққыла етістігінің қимыл атауы.

ШАҚҚЫШ¹ зат. 1. Қант, науат, жаңғақ шағатын құрал. 2. Қатты затты ұсатқыш, ұнтақтағыш, сындырғыш.

ШАҚҚЫШ² сын. Шағып алғыш, тістегіш (жәндік). // Шағатын жәндік.

ШАҚҚЫШТЫҚ зат. Шағып алғыштық, тістегіштік.

ШАҚПА¹ сын. Қақтықпа, шымышма (сөз).

Шақпа сөз. зат. Өткір, әжуа сөз.

Шақпа тіл [тілді]. Қыршаңқы өткір сөз.

ШАҚПА²; **шақпа қант.** Қатты қант.

ШАҚПАҚ¹ зат. Бір-біріне шағып, от шығару үшін пайдаланылатын тас, оттық.

Шақпақ денелі. Төртпақ, мығым, сом денелі.

Шақпақ етті. Кесек-кесек, бұлшық етті.

ШАҚПАҚ² зат. Қатты тау жыныстарынан тұратын төрт қырлы болып келетін биік жер бедері бөлігі.

ШАҚПАҚ³ сын. Төрт бұрышты, тор көзді.

Шақпақ бас. **Шақша бас.** **Шақпақ етті.** Кесек-кесек, бұлшық етті. **Шақпақ қант.** Төрт бұрышты қант. **Шақпақ салды.** жерг. Қарбыз-қаруынды бұрыштап кесіп, ен салып, дәмін көрді.

ШАҚПАҚТА=ет. Шақпақ тәрізді етіп, төрт бұрыштап жасау.

ШАҚПАҚТАЙ сын. 1. Шақпақтас, оттық сияқты. 2. ауыс. Қатты, тастай, шымыр.

ШАҚПАҚТАЛ=ет. Торкөздеу, төрт бұрыштау.

Шақпақталған мыс. зат. геол. Тазартылған қоспасыз мыс.

ШАҚПАҚТАЛУ Шақпақтал етістігінің қимыл атауы.

ШАҚПАҚТАН=ет. Шақпақ сияқтанып шашырау.

ШАҚПАҚТАНУ Шақпақтан етістігінің қимыл атауы.

ШАҚПАҚТАС¹ зат. геол. Әртүрлі кремнийлі тау жыныстарының қазақша жалты атауы.

ШАҚПАҚТАС² зат. көне. **Шақпақ** (оттық).

ШАҚПАҚТАУ Шақпақта етістігінің қимыл атауы.

ШАҚПАҚТЫ сын. Төрт бұрышты шақпақ тәрізді.

ШАҚПАҚТЫҚ сын. Шақпақ боларлық, шақпақ жасауға жарарлық.

ШАҚПАҚША үст. Шақпақ, оттық тәрізді, шақпаққа ұқсас.

ШАҚПАҚШАМ зат. тех. Фотоаппараттың жарық беретін құрылғысы (фотовспышка).

ШАҚПАТАС зат. геол. Ірі сынықты, болбыр шөгінді тау жынысы.

ШАҚТАП үст. Ретімен, ыңғайына қарай.

ШАҚТАЛ=ет. Мөлшерлену, шамалану, есептелу.

ШАҚТАЛУ Шақтал етістігінің қимыл атауы.

ШАҚТАС сын. Шамалас, шектес.

ШАҚТАТ=ет. Ыңғайлау, лайықтау.

ШАҚТАТТЫР=ет. Ыңғайлаттыру, лайықтатқызу.

ШАҚТАТУ Шақтат етістігінің қимыл атауы.

ШАҚТАУ¹ сын. Шақ келетін, дәлдеу.

ШАҚТАУ² Шақта етістігінің қимыл атауы.

ШАҚТЫ шыл. Сан есімдермен тіркесіп келіп, «жуық», «шамалы» деген мағынаны білдіретін көмекші сөз.

ШАҚТЫҚ зат. 1. Көлемі, үлкен-кішілігі жағынан дәл келетіндік. 2. лингв. Етістіктің шақ категориясына тәндік.

ШАҚТЫР¹=ет. 1. Бүлдіру, қираттыру. 2. Жарғызу, бөлгізу.

ШАҚТЫР²=ет. Жәндікке талаттыру, тістеттіру.

ШАҚТЫРУ¹ Шақтыр¹ етістігінің қимыл атауы; қираттыру.

ШАҚТЫРУ² Шақтыр² етістігінің қимыл атауы; талаттыру.

ШАҚША зат. этн. Сыыр, серке, тау ешкілерінің мүйіздерінен жасалған, насыбай салатын құты.

Шақша бас. Маңдайы тайқылау кішкене сопақ бас.

ШАҚШАДАЙ сын. Кішкентай, титімдей.

Шақшадай басы шарадай болды. Не істерін білмей дәл болып абыржыды.

ШАҚ-ШАҚ елік. Қатты нәрсенің екінші бір қатты затқа соқтыққандағы шығатын қайталама қысқа дыбыс.

ШАҚШАҚ зат. сөйл. **Шақшақай.**

ШАҚШАҚАЙ зат. 1. Ескі інді мекендейтін ақшыл сұр түсті торғай. 2. <лат. oenanthe> Сайрауықтар тұқымдасына жататын құстардың туысы.

ШАҚШАҚҰНДЫЗ зат. жерг. Түсі қызыл қоңыр, сабағы тіп-тік, ұзын өсетін, жапырағының тілімі тоғыз бөлек, майлы өсімдік.

ШАҚШАҚТЫ сын. Мүйізінде шақысы бар.

ШАҚШАЛАУ сын. Шақшаға ұқсас, сопақтау.

ШАҚШАЛЫ сын. Шақша ұстаған, шақшасы бар.

Шақшалы күлте. зат. бот. Шырын шақшасы бар өсімдік күлтесі.

ШАҚШАҢДА=ет. Едіреңдеу, шәңк-шәңк етіп, ерсі мінез көрсету.

ШАҚШАҢДАУ Шақшаңда етістігінің қимыл атауы.

ШАҚ-ШАЛЕКЕЙ үст. сөйл. Быт-шыт, құл-талқан.

ШАҚШАСЫЗ сын. Шақшасы жоқ.

ШАҚШИ зат. 1. Күннің шақырайып, шығып тұруы. 2. ауыс. Ерсі мінез көрсетіп едірею, ақию, ажыраю (адам).

ШАҚШИТ=ет. Көзін шақырайта қарау.

ШАҚШИТҚЫЗ=ет. Шақыратқызу.

ШАҚШИТУ Шақшит етістігінің қимыл атауы.

ШАҚШИЮ Шақши етістігінің қимыл атауы.

ШАҚ-ШҰҚ елік. Тақ-тұқ, тық-тық еткен күрделі дыбысты бейнелейтін сөз.

ШАҚЫ зат. Қошқар мүйізінің түп жағынан бастап жыл сайын пайда болатын сақина іспеттес дөңгелек сызықтар.

ШАҚҰР-ШҰҚЫР елік. Шықыр-шықыр, шақ-шақ еткен дыбысты бейнелейтін сөз.

ШАҚЫЛ¹ зат. Қатты заттардың бір-біріне тиіп, соқтығысқанынан шығатын дыбыс.

ШАҚЫЛ² зат. жерг. Ай мүйіз; шақша жасайтын ай мүйіз.

ШАҚЫЛДА= ет. 1. Шақ-шұқ ету. 2. ауыс. Шаңқылдап қатты сөйлеу.

ШАҚЫЛДАҚ сын. Шақылдап қалған, шақар.

ШАҚЫЛДАҚ¹ зат. зоол. <лат. ochotonidae> Қоянтәрізділер отрядының тұқымдасы.

ШАҚЫЛДАҚ² зат. Дүірменнің бидайды тарытып, ұн шығаратын тасы.

ШАҚЫЛДАҚ³ сын. Даусы шақ-шақ еткен.

ШАҚЫЛДАС= ет. Шақ-шақ етісу.

ШАҚЫЛДАСУ Шақылдас етістігінің қимыл атауы.

ШАҚЫЛДАТ= ет. Сарт-сұрт еттіру, сартылдату.

ШАҚЫЛДАТУ Шақылдат етістігінің қимыл атауы.

ШАҚЫЛДАУ Шақылда етістігінің қимыл атауы; шақ-шақ ету.

ШАҚЫЛДАУЫҚ сын. Шақылдап қалған, шаңқылдақ, қатты сөйлейтін.

ШАҚЫЛЫҚТА= ет. сөйл. Қайта-қайта шақылдау.

ШАҚЫЛЫҚТАУ Шақылықта етістігінің қимыл атауы.

ШАҚЫР зат. Шақ-шақ еткен дыбыс.

ШАҚЫР= ет. 1. Басқа жерде тұрған адамды дауыстап, болмаса қол бұлап кел деу. 2. Құрметтеп, сыйлап бір жерге келтіру, қонақ ету. 3. ауыс. Белгілі бір мақсат-мұратқа үндеу, бір ниетке жұмылдыру. 4. ауыс. Айқайлап дауыс шығару, қышқыру (қораз).

Шақырып алды. Хабар жіберіп, келтірді.

ШАҚЫРАЙ= ет. 1. Күн сәулесінің шаңқиоы, шақшиоы. 2. ауыс. Біреуге ашуланғанда бетіне шатынай қарау, бажыраю.

ШАҚЫРАЙТ= ет. Баажиту, бадырайту.

ШАҚЫРАЙТУ Шақырайт етістігінің қимыл атауы.

ШАҚЫРАУЫҚ зат. көне. сөйл. Тауық. **ШАҚЫРАЮ** Шақырай етістігінің қимыл атауы.

ШАҚЫРҒАНСУ Шақырғансы етістігінің қимыл атауы.

ШАҚЫРҒАНСЫ= ет. Шақырғандай болу, шақырған сыңай таныту.

ШАҚЫРҒЫЗ= ет. Кел деп айтқызу немесе ишарат білдірту.

ШАҚЫРҒЫЗУ Шақырғыз етістігінің қимыл атауы.

ШАҚЫРҒЫШ сын. Жиі шақыратын, шақырмпаз.

ШАҚЫРҒЫШТА= ет. Үсті-үстіне, қайта-қайта шақыру.

ШАҚЫРҒЫШТАУ Шақырғышта етістігінің қимыл атауы.

ШАҚЫРЛА= ет. 1. Шақыр-шұқыр ету, шықырлау. 2. Сақырлау, сықырлау.

ШАҚЫРЛАС= ет. Шақұр-шұқыр етісу, сылдыр қағу.

ШАҚЫРЛАСУ Шақырлас етістігінің қимыл атауы.

ШАҚЫРЛАТ= ет. Сақырлату, шықырлату, қышырлату.

ШАҚЫРЛАТҚЫЗ= ет. Шақыр-шақыр еткіздіру.

ШАҚЫРЛАТУ Шақырлат етістігінің қимыл атауы.

ШАҚЫРЛАУ Шақырла етістігінің қимыл атауы.

ШАҚЫРТ= ет. 1. Біреуді келтіруге адам жұмсау. 2. Үлкен шараға қатысуға жұмылдыру, келтіру.

ШАҚЫРТҚЫ зат. саят. Қыран құсты қайтару үшін шақырып үйрететін жем.

ШАҚЫРТҚЫЗ= ет. Келтірту.

ШАҚЫРТҚЫЗУ Шақыртқыз етістігінің қимыл атауы.

ШАҚЫРТТЫР= ет. Келтіргізу.

ШАҚЫРТТЫРУ Шақырттыр етістігінің қимыл атауы.

ШАҚЫРТУ Шақырт етістігінің қимыл атауы.

ШАҚЫРТУШЫ зат. Шақырып келуші, шақыртқан адам.

ШАҚЫРТЫЛ= ет. Келтірілу.

ШАҚЫРТЫЛУ Шақыртыл етістігінің қимыл атауы.

ШАҚЫРУ¹ Шақыр етістігінің қимыл атауы.

Шақыру белгілері. әск. Бірлестіктердің, құрамалардың, бөлімдердің, бөлімшелердің байланыс тораптары мен байланыс станцияларына, сондай-ақ командирлерге және де басқа лауазымдық тұлғаларға, оларды техникалық, байланыс құралдарымен шақыру барысында шын аттарын қарсыластан жасыру мақсатында берілетін шартты сөзден немесе әріптерден, сандардан құралған тіркестер. **Шақыру билеті.** Той, салтанаттарға ресми түрде шақыруға арналған қағаз. **Шақыру қағазы.** а) ресми. Бір мекеменің немесе лауазымды тұлғаның шақырылатын жақты белгілі уақытқа келуін сұраған жазбаша хабар. б) Тойға, салтанатты жиынға т.б. қонақ ретінде қатысуды жазбаша хабарлайтын қағаз.

ШАҚЫРУ² зат. 1. Саяси ұрандар жазылған мата немесе қағаз. 2. Шақыру қағаз.

ШАҚЫРУСЫЗ сын. Арнайы шақырылмай, өз бетімен.

ШАҚЫРУШЫ зат. Тойға, жиынға, қонаққа шақырып келуші.

ШАҚЫР-ШҰҚЫР елік. Қарш-қарш, қырш-қырш, шықыр-шықыр еткен дыбысты бейнелейтін сөз.

ШАҚЫРЫҚ зат. зоол. Шөлей жерде, құмда тіршілік ететін, балықшы құстармен тұқымдас, сарғыш түсті, бадырақ көз құстар.

ШАҚЫРЫЛ= ет. Келтірілу.

ШАҚЫРЫЛУ Шақырыл етістігінің қимыл атауы.

ШАҚЫРЫЛЫМ зат. кіт. Кезеңмен немесе белгілі мерзім сайын өткізілетін ресми жиынның кезектесі; белгілі мерзімге сайланған алқалық органның жұмыс кезеңі.

ШАҚЫРЫМ зат. Бір мың метрге тең қашықтық өлшемі; километр.

ШАҚЫРЫМДАЙ сын. Бір шақырымға жақын.

ШАҚЫРЫМДЫҚ сын. Шақырым болатын, шақырымдай.

ШАҚЫРЫС= ет. Сөзбен немесе ишаратпен кел десу.

ШАҚЫРЫСУ Шақырыс етістігінің қимыл атауы.

ШАЛ¹ зат. көне. Қора-қопсы.

ШАЛ² зат. қарап. 1. Қария, қарт. 2. әлеу. Өз үй-іші шаруасымен айналысатын, әлеуметісінен сырттай жүретін, бала-шаға қамында өзімен-өзі болған қарт кісі.

Шал болды. Қартайды, қаусады.

ШАЛ³ зат. көне. Боз, ақ.

Шал күйрек зат. Жықның күйрек қылының ақ араласқан, ақиылдап біткен түрі.

ШАЛ⁴= ет. 1. Күресіп жүрген адамды жығу үшін оның аяғын қағып қалу немесе іштен іліп алу. 2. Арқанды, жіпті қазыққа я ағашқа тартып, орап байлау. 3. Оттың, өрттің бір нәрсені шапнуы; аздап күйдіру. 4. ауыс. Біреуді сөзбен шенеу, кекету-мұқату.

Шалып байлау. Бір нәрсені ары-бері айналдыра орап бекітетін байлаудың түрі. **Шалып тігу.** к.с.

Кесте өнерінде бізкестемен тіккен сияқты қос ілмек болып түсетін тігіс түсіру тәсілі.

ШАЛ⁵= ет. Малдың шөп басын жүре жұлып оттауы.

ШАЛА¹ зат. Оттың толық жанып бітпеген қалдығы.

ШАЛА² сын. Толық емес, жартылай, шалағай.

Шала байыды. а) Біршама байып қалды. ә) Көңілі өсті, толды, масайрады. **Шала бұта.** б о т. Кейбір белгілері жағынан шөптесін өсімдіктерге ұқсас, бойлары аласа түп-түп болып өсетін өсімдіктер түрі. **Шала бүлінді.** а) Қатты ашуланды, бұрқан-тарқан болды. ә) Бәйек болды, жаны қалмады. **Шала дәулетті.** Ортан қолды, байлығы аз. **Шала естілеу** болып қалды. Кейде есін біліп, кейде білмей қалатын ауруға ұшырады. **Шала көшпелі.** Жартылай отырықшы, жартылай көшпелі. **Шала қазақ.** Басқа ұлтпен аралас некелі немесе өз ана тілінде шала сөйлейтін, мәдениетінен қол үзе бастаған, үзін кеткен қазақ. **Шала қалды.** Толық аяқталмады, бітпеді.

Шала қарпыған киіздей. а) Қоныссыз, үйлесімсіз. ә) Бос, болбыр. **Шала мас.** Аса қатты масаймаған, ес-тұсын білетін мас. **Шала мейір.** Ынтасыз, ықыласы аз, пейілі тар. **Шала молда.** Оншалық білімі жоқ, діни сауаты төмен молда. **Шала оқу.** Үстірт, жарым-жартылай, білгенсіп деген мағынада. **Шала өткізгішті приборлардағы коллектор.** физ. Базадан заряд тасушылардың басым бөлігі жиналатын шала өткізгіш прибордың (битоларлы транзистор т.б.) бір бөлігі. **Шала сауатты.** Білімі шамалы, сауаты кем. **Шала түрленіп дамнитындар.** зоол. <лат. hemimetamorphosis> Төменгі сатыдағы қанатсыз жәндіктерге және жоғарғы сатыдағы жәндіктердің бірқатар отрядтарына тән даму жолы. **Шала туды.** Айы күні толмай жатып дүниеге келді. **Шала ұйқы [ұйқысы шала].** Ұйқысы қанбаған, аз ұйықтаған. **Шала ұйқылы.** Ұйқысы қанбаған, дұрыс ұйықтамаған. **Шала ұйықтады.** Жөнді ұйықтай алмады, шала ұйқы болды.

ШАЛАҒАЙ сын. Бастаған істі толық аяқтамайтын олақ, ұрыпсыз.

ШАЛА-БҰЛА үст. сөйл. Жартылай, шалағай.

ШАЛАҒАЙЛАН= ет. Шала көріну, жетілмегені біліну.

ШАЛАҒАЙЛАНДЫР= ет. Шала көрсету.

ШАЛАҒАЙЛАНДЫРУ Шалағайландыру етістігінің қимыл атауы.

ШАЛАҒАЙЛАНУ Шалағайлан етістігінің қимыл атауы.

ШАЛАҒАЙЛАУ сын. Шалалау, іске олақтау.

ШАЛАҒАЙЛЫҚ зат. Іске олақтық, шалалық, үстірттік, атустілік.

ШАЛАҒАТ сын. Шалағай, ұқытсыз.

ШАЛА-ДҮМБІЛ сын. Шала-шарты, шалағай.

ШАЛА-ДҮМБІЛЕЗ сын. Шала-шарты, шалағай.

ШАЛА-ДҮМБІЛЕЗДЕУ сын. Шала-шартылау, шалағайлау.

ШАЛА-ЖАНСАР сын. Өлі мен тірінің арасында, өлмеші.

ШАЛА-ЖАНСАРЛАН= ет. Шала-жансар сияқты көріну, өлімсіреу.

ШАЛА-ЖАНСАРЛЫҚ зат. Әрі-сәрі халде жатқандық; не өлі, не тірі еместік.

ШАЛАҚАЗАҚ сын. Қазақша дұрыс сөйлей алмайтын.

ШАЛАҚҰРСАҚ сын. Ашқарақ, ашқарым.

ШАЛАЛАУ сын. Толық емес, жарым-жартылай, шалағай.

ШАЛАЛЫҚ зат. Белгілі бір істі ойдағыдай тындырмаушылық, шалағайлық, үстірттік, асығыстық.

ШАЛАН¹ зат. Су түбінде өсетін көпжылдық өсімдік, ұзын-ұзын шөп.

ШАЛАН² зат. жерг. Көлде, шалшық, лай суларда болатын кішкене ақ құрт.

ШАЛАӨТКІЗГІШТЕР зат. физ. Электр өткізгіштігі бойынша металдар мен

диэлектриктердің арасынан орын алатын заттар.

ШАЛАП зат. Айранға су қосып жасаған сұйық сусын.

Шалабын шайқады. Берекесін кетірді, тыныштығын, татулығын бұзды.

ШАЛАПАЙ сын. сөйл. Жұмыс істемейтін, сандалбай, бос жүретін жалқау; іссіз, әрекетсіз.

ШАЛА-ПҰЛА үст. Шала-шарпы, шалағай, атүсті, қалай болса солай.

Шала-пұла түсіну. Толық емес, жарым-жартылай ұғыну.

ШАЛАПТА=ет. Шалап жасау, шалап істеу.

ШАЛАТІКЕНДІ: шалатікенді сарыбас қурай. өс. <лат. sisimbrium subspinescens> Орамжатырақ тұқымдасына жататын бір немесе көпжылдық шөптесін өсімдіктің сирек кездесетін түрі.

ШАЛАУ зат. өс. Су түбінде ұйысып өсетін, ұсақ жатырақты шөп; шалаң.

ШАЛАУЛАН=ет. жерг. Балдырлану, шалау басып кету, шалау шығу.

ШАЛАУЛАНУ Шалаулан етістігінің қимыл атауы.

ШАЛАУЛЫ сын. Шалау өскен, шалауы көп.

ШАЛАШ зат. Жеңіл-желпі баспана, қос, күрке.

ШАЛА-ШАРПЫ үст. Толық емес, жартылай; шала-пұла.

Шала-шарпы [кіресілі-шығасылы] есі бар. Есі кіресілі-шығасылы.

ШАЛА-ШАРПЫЛАУ үст. Толық еместеу, шалағайлау.

ШАЛАШИРАҚ: шалаширақ балапан. зоол. Ұядан жан-жаққа шыға алатын қызылшақа және балапандар арасында өтпелі тип.

ШАЛБАР зат. 1. көне. Бұтқа киетін қой не ешкі терісінен тігілген ер адамның бұт киімі. 2. Ер адамға арналатын түрлі матадан тігілген бұт киім.

Шалбар бет. сөйл. Бет терісі әжім-әжім, қатпар-қатпар адам.

ШАЛБАРЛАН=ет. 1. Койлек-көншектең етегін шалбардың ышқырына салу, тығып қою.

2. ауыс. Қатпарланып, құрысып тұру, әжім басу.

ШАЛБАРЛАНУ Шалбарлан етістігінің қимыл атауы.

ШАЛБАРЛЫ сын. Шалбар киген, шалбары бар.

ШАЛБАРЛЫҚ сын. Шалбар боларлық, шалбарға арналған.

ШАЛБАРСЫЗ сын. Шалбары жоқ, шалбар кимеген.

ШАЛБАР-ШАЛБАР сын. Әжім басқан, қатпар-қатпар, қыртыс-қыртыс.

ШАЛБАРШАҢ үст. Үстінде шалбары ғана бар.

ШАЛБАСТАН=ет. Бозару, ағару, қыраулану.

ШАЛБАСТАНУ Шалбастан етістігінің қимыл атауы.

ШАЛГЕЗ сын. Шәлкем-шалыс, қыңыр; шәлкес, қарсы.

ШАЛҒАЙ зат. 1. Сырт киімнің қиылысатын алғы тұсы. 2. ауыс. Киімнің етегі. 3. ауыс. Мұрт жебесінің үш жағы. 4. саят. Қыран құстың керілген қанаты.

ШАЛҒАЙ² үст. Алыс, қашық, қыр-шет.

Шалғайға ұшатын авиация. өск. Қарсыластың алыс тылында орналасқан құрлықтағы және теңіздегі маңызды объектілерін жойып жіберуге, істен шығаруға немесе әуеден барлау жүргізуге арналған авиация түрі. Шалғайынан ала кетті. Жармаса кетті.

ШАЛҒАЙЛА¹=ет. Бір жерден қашықтап кету, алыстау.

ШАЛҒАЙЛА²=ет. Шалғайына жармасу, иектеп алу.

ШАЛҒАЙЛАН=ет. Ашақтау, алыстау.

ШАЛҒАЙЛАНУ Шалғайлан етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҒАЙЛАТ=ет. Алыстау.

ШАЛҒАЙЛАТУ Шалғайлат етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҒАЙЛАУ¹ Шалғайла етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҒАЙЛАУ² сын. Қашықтау, алысырақ.

ШАЛҒАЙЛЫ¹ сын. Қашықтау, ашақтау.

ШАЛҒАЙЛЫ² сын. Киімнің етегі үлкенірек, етекгілеу.

ШАЛҒАЙЛЫҚ¹ зат. Қашықтық, ашақтық.

Шалғайлық авиация. өск. Қарсыластың алыс тылында орналасқан құрлықтағы және теңіздегі маңызды нысандарын жойып жіберуге, істен шығаруға немесе әуеден барлау жүргізуге арналған авиация түрі. Шалғайлық басшылық посты. өск. Кемедегі артиллериядан аруды басқаратын басшылық пункті.

ШАЛҒАЙЛЫҚ² зат. Мұрттың екі жақ жебелі.

ШАЛҒАЙСЫЗ сын. Етексіз, келте.

ШАЛҒАЙ-ШАЛЫС сын. 1. Қашық-бұрыс; алыс, ашақ. 2. Қысқы-қыңыр, шала-шарпы.

ШАЛҒАЙЫРАҚ сын. Қашықтау, алысырақ.

ШАЛҒАМ зат. бот. <лат. raphanus sativus>

Шалқам (бағалы көкөніс ретінде жеуге жарамды бірнеше сорты бар орамжапырақ тұқысына жататын бір не екі жылдық шөптесін өсімдік).

ШАЛҒАЯҚТА=ет. Кергу, кесірлену.

ШАЛҒАЯҚТАУ Шалғаяқта етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҒЫ¹ зат. Қобыз, скрипканың ішегін тартатын ысқы; қыяқ.

ШАЛҒЫ² зат. 1. Ұзын ағашқа сапталған, жүзі өткір, шөп шабатын ауылшаруашылық құрал. 2. Шөп, егін шабатын ауылшаруашылық мәшинелерінің пышағы. 3. саят. Қыран құстың қанатының шеткі қауырсындары.

Шалғыға түсті. Шалғыға қақтықты, ұрынды; шалғыға аранады. Шалғы орақ. сөйл. Шалғы.

Шалғы салды. Егін мен шөпті шаба бастады.

Шалғы тартты. Шалғымен шөп шапты. Шалғы темір. Шалғы жасалған темір. Шалғы түсті. Шаба бастады.

ШАЛҒЫ³ зат. Мұрттың қыяғы, жебесі.

ШАЛҒЫ⁴ зат. жерг. Алжапқыш, белдемше.

ШАЛҒЫЗ¹=ет. Сойғызу, шалдыру.

ШАЛҒЫЗ²=ет. Шөп жегізу, жаю.

ШАЛҒЫЗУ Шалғыз етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҒЫЛА¹=ет. 1. Шалғымен шөп шабу (ору). 2. Ары-бері сілтеу, оңды-солды сұмаңдату.

ШАЛҒЫЛА²=ет. Мұрт қыяғын тарамдау, жебелеу.

ШАЛҒЫЛАУ Шалғыла етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҒЫЛЫ¹ сын. Шалғысы бар, шалғы ұстаған.

ШАЛҒЫЛЫ² сын. Мұрт қыяғы үлкен, жебелі.

ШАЛҒЫЛЫҚ зат. Бүркіттің қанаты.

ШАЛҒЫН зат. 1. Қалың өскен көкорай биік шөп, шабындық. 2. биол. <франц. prairie>

Көпжылдық шөптесін өсімдіктердің, негізінен жеткілікті және артық ылғал жағдайындағы астықтұқымдас және өлеңтұқымдасардың басымдығымен сипатталатын белдемдік және интрабелдемдік өсімдіктер типі.

Шалғын баймана. өс. <лат. cardamina pratensis>. Баймана тұқысына жататын шөптесін өсімдік түрі. Шалғын көбелегі. зоол. <лат. loxostege sticticalis> Қанкөбелек тұқымдасына жататын, қанаттарының өрісі – 18–26 мм, алдыңғысы сұрғылт, қызыл қоңыр қара жолақты, ал артқы қанаттары қоңыр сұрғылт болып келетін көбелек.

ШАЛҒЫНДА=ет. Шалғынға жайылу.

ШАЛҒЫНДАЙ сын. Шалғын сияқты, шалғын тәрізді.

ШАЛҒЫНДАН=ет. Шөптің қалың болып өсуі, шалғынға айналу.

ШАЛҒЫНДАНДЫР=ет. Шалғынға айналдыру.

ШАЛҒЫНДАНДЫРУ Шалғындандыру етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҒЫНДАНУ Шалғындан етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҒЫНДЫ сын. Шалғыны мол, шалғын қалың өскен.

Шалғынды батпақ. геогр. <фин. laita>. Ресейдің (ТМД-ның) солтүстік теңіздерінің көтерілген суы астында қалып, ол қайтқанда құрғайтын ойпаң жағалау. Шалғынды жаға. Жайылмасы мен аласа жайылма үсті терассалары жақсы дамыған өзеннің аласа жағасы, асимметриялық өзен аңғарының жайпақ беткейі. Шалғынды топырақ. Табиғи жағдайда аудан түсетін ылғал мен күн сәулесі жеткілікті, жаз бойы шөп қалың өсетін аймақтарда түзілетін топырақ түрі.

ШАЛҒЫНДЫҚ зат. Мал азығы дайындалатын шабындық, пішіндік жер.

Шалғындық дала. Жеткілікті ылғалда жақсы өсетін далалық өсімдіктер (шалғынға ауыспалы) түрі. Шалғындық қоңырбас. бот. <лат. roa pratensis> Астық тұқымдасына жататын көпжылдық тамыр сабақты шөптесін өсімдік.

ШАЛҒЫНШЫ¹ зат. Айналаны байқап қарайтын барлаушы; шолғыны.

ШАЛҒЫНШЫ² зат. сөйл. Шөп шабушы, шалғышы.

ШАЛҒЫР сын. Байқағыш, алғыр, тілі орамды.

ШАЛҒЫРЛЫҚ сын. Іліп алғыштық, байқағыштық; алғырлық.

ШАЛҒЫРТ¹ зат. Көзге түскен ақ шел, ноғала.

Шалғырт тартты. Ағара бастады, бұрыл тартты, сарғыштанды.

ШАЛҒЫРТ² сын. Ақшыл, шалғырт тартқан, ақшыл тартқан.

ШАЛҒЫРТ³ сын. Шалғыр, алғыр.

ШАЛҒЫРТСЫЗ сын. Еш қоспасы жоқ, бұрыл тартпаған.

ШАЛҒЫРТТАН=ет. Бұрыл тарту, ағару, сарғаю.

ШАЛҒЫРТТАНУ Шалғырттан етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҒЫШ¹ зат. 1. Алдыға байлайтын белдемше, алысқағыш. 2. кәс. Батықшылардың алжапқышы.

ШАЛҒЫШ² сын. Күрес, айқас кезінде жығу үшін аяқты шалатын не қағатын айла-әрекеттің шебері.

ШАЛҒЫШ³ сын. Алыстан байқағыш қырағы.

ШАЛҒЫША үст. Шалғы тәрізді, шалғыға ұқсап.

ШАЛҒЫШЫ зат. Шалғымен шабушы.

ШАЛДАЙ сын. Шал сияқты, шал тәрізді.

ШАЛДАУ сын. Қартаю бастаған, қартамас.

ШАЛДУАР¹ зат. жерг. 1. Тастан, балшықтан жасалған үсті ашық, аласа мал қора. Төлді көктемде ш а л д у а р д а ұстаймыз (Қазақ тілі. аймақ сөздігі). 2. Бұзылған, тозған үйлердің лайдан тұрғызған қабырғалары.

ШАЛДУАР² сын. Мінезі шәлкем-шалыс, аусар.

Шалдуар мінез. Шәлкем-шалыс, аусар мінез.

ШАЛДУАРЛА=ет. Шәлкем-шалыстық істеу, аусарлану.

ШАЛДУАРЛАН=ет. Шәлкем-шалыс болу, аусарлану.

ШАЛДУАРЛАНУ Шалдуарлан етістігінің қимыл атауы.

ШАЛДУАРЛАУ¹ сын. Мінезі шалыстау, аусарлау.

ШАЛДУАРЛАУ² Шалдуарла етістігінің қимыл атауы.

ШАЛДУАРЛЫҚ зат. Мінездегі шәлкем-шалыстық, аусарлық, бейбастақтық, жүгенсіздік.

Шалдуарлық істеді. Бұзықтық істеді, тыңдамады.

ШАЛДЫҒУ Шалдық етістігінің қимыл атауы.

1. Әлі құрып, шаршау, болдыру. 2. Науқастану, ауырып қалу.

ШАЛДЫҒУШЫ зат. Бір нәрсеге шалдыққан адам, кеселге тап болушы.

ШАЛДЫҚ¹ зат. Шал болушылық, қарттық, көрілік.

ШАЛДЫҚ²=ет. 1. Әлі құрып шаршау, болдыру. 2. ауыс. Бір жайсыз жағдайға тап болу, күйзелу.

ШАЛДЫҚҚЫШ=ет. Бір нәрсеге тап болғыш, қышырағыш.

ШАЛДЫҚТЫР=ет. 1. Болдырту, шаршату. 2. Ауру жұқтыру, ауыру.

ШАЛДЫҚТЫРУ Шалдықтыр етістігінің қимыл атауы. 1. Болдырту, шаршату. 2. Ауру жұқтыру, кеселге қырату.

ШАЛДЫР=ет. 1. Өртке қырату. 2. Сойдыру, шалғызу. 3. ауыс. Сөзден ұтылу, мүдіру. 4. ауыс. Жаза басу, қателесу.

ШАЛДЫР-БҮЛДЫР сын. Шүлдірлеген, шала-шарты.

ШАЛДЫРЛА=ет. Біріне-бірі қақтығып шалдыр-шалдыр ету.

ШАЛДЫРЛАТ=ет. Шалдыр-шалдыр еткізу, салдырлату.

ШАЛДЫРЛАТУ Шалдырлат етістігінің қимыл атауы.

ШАЛДЫРТ¹=ет. Шалғызу, сойғызу.

ШАЛДЫРТ²=ет. 1. Жұқтыру, тигізу. 2. Ұстатпау, ойына келгенін істетпеу.

ШАЛДЫРТУ Шалдырт етістігінің қимыл атауы.

ШАЛДЫРУ Шалдыр етістігінің қимыл атауы; аттың демін алдыру, отқа жіберу.

ШАЛДЫР-ШАЛДЫР елік. Шалдыр-лаған, шалдыр-шалдыр еткен жағымсыз дыбысты бейнелейтін сөз.

Шалдыр-шалдыр сөйледі. Әр нәрсені шатыпбұтып, қалай болса солай сөйледі.

ШАЛДЫР-ШАТПАҚ сын. Қалай болса, солай айтылған мәнсіз мылжың.

Шалдыр-шатпаққа айналдырды. Мазақ етті, әжуа етті, мылжындады.

ШАЛДЫР-ШҮЛДЫР елік. Шалдырлап, салдыр-сұлдыр етіп шыққан шулы, жағымсыз дыбысты білдіретін сөз.

Шалдұр-шүлдір еткізді. Шалдырлатты, салдыр-сұлдыр еткізді.

ШАЛЖАЙ=ет. сөйл. **Шалжси.**

ШАЛЖАҚ сын. Бетімен кеткен ерке, шолжың.

Шалжағына жібермеді. Шолжаңдатпады, бетімен жібермеді. **Шалжақ ауыз.** Дұрыс жабылмайтын, алқам-салқам. **Шалжақ ауыз сандық.** Аузы жабылмайтын, тозығы жеткен сандық.

ШАЛЖАҚТА=ет. Ойына келгенін істеп шолжыңдау, бетімен кету.

ШАЛЖАҚТАУ Шалжақта етістігінің қимыл атауы.

ШАЛЖАҢДА=ет. Асып-тасып шалжақтау, шолжаңдау.

ШАЛЖАҢДАТ=ет. Шалжақтату, шолжыңдату.

ШАЛЖАҢДАТУ Шалжаңдат етістігінің қимыл атауы.

ШАЛЖАҢДАУ Шалжаңда етістігінің қимыл атауы.

ШАЛЖАЮ Шалжжай етістігінің қимыл атауы.

ШАЛЖИ=ет. 1. Айқара ашылу. 2. ауыс. Емін-еркін, қаннен-қанперсіз жайғасу, шолжю.

ШАЛЖИМА зат. жерг. Қақпан.

ШАЛЖИЮ Шалжси етістігінің қимыл атауы.

ШАЛИ=ет. сөйл. **Шалжси.**

ШАЛЕКШ сын. сөйл. **Шәлкес** (мінезі кедір-бұдыр, асау).

ШАЛҚА: шалқақан [шалқасынан] құлады [түсті, жатты]. а) Бетін көкке (тобеге) қаратып құлап түсті, жығылды, жатты. ә) Арқасын жерге беріп, жоғары қарап көсіліп жатты. б) Жаңа Ай шалқалай туды, Ай орағы артқа қарай еңкіштеңе жатты. **Шалқасынан** кетті. Қатты ашуланды,

шамданды. **Шалқасынан** түсірді. Мұрттай қырыды, құлатты.

ШАЛҚАҒЫРАҚ сын. Тұзу, еңкіш емес, шалқақтау.

ШАЛҚАЙ=ет. 1. Басты артқа қарай қайқайту. 2. ауыс. Кергу, кесірену, паңдану.

Шалқая берді. Көңбеді, өзімсіңді, әлдеқандай болды.

ШАЛҚАЙМА сын. Қайқайған, шалқақ.

ШАЛҚАЙТ=ет. 1. Басты артқа қарай қайқайту. 2. Есікті, түндікті барынша аңқайта, айқара ашу.

ШАЛҚАЙТУ Шалқайт етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҚАЙЫҢҚЫРА=ет. Шалқая тұсу, көбірек шалқақ.

ШАЛҚАЙЫС=ет. 1. Бастарын артқа қарай қайқайтысу. 2. ауыс. Кергу, паңдану, әлдеқандай болысу.

ШАЛҚАЙЫСУ Шалқайыс етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҚАҚ сын. 1. Шалқайған, қайқаң. 2. ауыс. Пан, кейкіген.

Шаңырағы шалқақ, поэт. Кең, қарымды, өрісті.

ШАЛҚАҚТА=ет. 1. Ту сыртқа, артқа қарай қайқақтау. 2. ауыс. Кердеңдеу, паңдану, кейкіно.

3. ауыс. Дәулетіне масаттану, шалқып тасу.

ШАЛҚАҚТАТ=ет. 1. Басын қайқайту. 2. ауыс. Кердеңдету, кергілендіру.

ШАЛҚАҚТАТУ Шалқақтат етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҚАҚТАУ¹ сын. Тұзу емес; шалқағырақ.

ШАЛҚАҚТАУ² Шалқақта етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҚАҚТЫҚ сын. 1. Артқа, ту сыртқа қарай иілушілік, қайқақтық. 2. ауыс. Менмендік, төкаптарлық, кердеңдік.

ШАЛҚАЛА=ет. 1. Ту сыртқа, артқа қарай шалқаю, қайқаю. 2. ауыс. Кердеңдеу, кергілену, паңдану.

ШАЛҚАЛАҚТА=ет. Ту сыртқа, артқа қарай қайқалақтау.

ШАЛҚАЛАҚТАУ Шалқалақта етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҚАЛАН=ет. Кергілену, кердеңдеу.

ШАЛҚАЛАНУ Шалқалан етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҚАЛАҢҚЫРА=ет. Шалқая тұсу, шалқаю.

ШАЛҚАЛАҢҚЫРАУ Шалқалаңқыра етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҚАЛАТ=ет. 1. Арқасымен жатқызу, шалқайту. 2. Айқара ашу.

ШАЛҚАЛАТУ Шалқалат етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҚАЛАУ Шалқала етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҚАМ зат. өс. <лат. raphanus sativus> Тамыр түінекішесі жеуге жарайтын бақша өсімдігі.

ШАЛҚАН зат. 1. өс. Тамыр түінегі жеуге жарайтын, шалқаннан үлкен бақша өсімдігі (репа). 2. өс. <лат. brassica rapa> Шаршыгүлділер тұқымдасының қырыққабат туысына жататын екіжылыдық тамыр жемісті өсімдік; көкөніс дақыл.

ШАЛҚАН елік. Шалқалақтаған, қайқаңдаған қимыл-қозғалысты бейнелейтін сөз.

Шалқан етті. а) Шалқан кетті, шалқасынан түсті. ә) Айқара ашылды.

ШАЛҚАҢДА=ет. 1. Артқа, ту сыртына қарай шалқалау. 2. ауыс. Кердеңдеу, кергілену, менменсу.

ШАЛҚАҢДАУ Шалқаңда етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҚАР сын. 1. Кең-байтақ, шексіз, шетсіз, үлкен. 2. ауыс. Көл; айдын. Қайран көктем, 3. ауыс. Көп, мол. 4. ауыс. Әл-дәрмен, күш-қуат.

Шалқар көл. поэт. Көсіліп жатқан қиы-қиырсыз өзен-көл туралы. **Шалқар** көлдей несібе. Асып-

тасқан береке, бақ-дәулет. **Шалқар** көңіл. поэт. Шат-шадыман көңіл күй.

ШАЛҚАР-ШАЛҚАР сын. Шексіз-шетсіз, қиан-теңіз.

ШАЛҚАРЛАН=ет. Жайылу, кеңею.

ШАЛҚАРЛАНУ Шалқарлан етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҚАРЛАУ сын. Ұлылау, үлкенірек, кеңдеу.

ШАЛҚАРЛЫҚ зат. Ұлылық, үлкендік, кеңдік.

ШАЛҚАСЫНАН үст. Ту сыртымен, арқа жағымен.

Шалқасынан жығылды. Арқасымен, шалқалай құлады. **Шалқасынан** түсірді. **Шалқасынан** құлатты, сұлатты.

ШАЛҚАЮ Шалқай етістігінің қимыл атауы. 1. Шалқалақтау, қайқаю. 2. ауыс. Паңдану, кердеңдеу, кейкіно.

ШАЛҚАЯҚТА=ет. 1. Артқа қарай шалқалақтау, қайқалақтау. 2. ауыс. Кергу, кесірену.

ШАЛҚАЯҚТАУ Шалқаяқта етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҚИ=ет. сөйл. **Шалқай.**

ШАЛҚИТ=ет. 1. Қайқайту, шалқайту. 2. Айқара ашу.

ШАЛҚИТУ Шалқит етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҚИЫС=ет. Шалқайысу, шалқалай жатысу.

ШАЛҚИЫСУ Шалқиыс етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҚИЮ Шалқи етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҚУ Шалқы етістігінің қимыл атауы.

1. Тербелу, толқу. 2. ауыс. Шалықтау, желтіну.

ШАЛҚЫ=ет. 1. От жалынының айналыны шарты ұйтқы, шартуы, жайылуы, лаулауы. 2. ауыс. Тербелу, толқу. 3. ауыс. Ырғалу, шайқалу. 4. ауыс. Шарықтау, қалықтау. 5. ауыс. Шалықтау, желтіну. 6. ауыс. Көңіл тасу. 7. ауыс. Мол болу, жер-көкке сыймай асып-тасу.

ШАЛҚЫМА сын. 1. Сөн-салтанаты мол, асып-тасқан. 2. ауыс. Лепірме, желтінген.

ШАЛҚЫМАЛЫ сын. Асқақтаған, толқыма-лы; аумалы-төкпелі.

ШАЛҚЫП-ТАСЫ=ет. Не кием, не ішем демей, емін-еркін жүру, асып-тасу.

ШАЛҚЫП-ТАСУ Шалқып-тасы етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҚЫТ=ет. 1. Тербелту, толқыту. 2. ауыс. Асқақтату, шарықтату.

ШАЛҚЫТҚЫЗ=ет. Шарықтату, шалқыту.

ШАЛҚЫТҚЫЗУ Шалқытқыз етістігінің қимыл атауы.

ШАЛҚЫТУ Шалқыт етістігінің қимыл атауы.

ШАЛМА¹ зат. этн. Лақтыру әдісімен қашағанды ұстайтын, бір қиы тұзақталған ұзын жіп, бұғалық.

Шалма қосақ. этн. Қазық қақпай-ақ арқанның бір қиынан ілмек жасап, қойларды екі-екіден жұптап, мойнынан арқанды ілмектеп шалып, қарама-қарсы қатарлап тізіп шыққан қосақтың түрі.

Шалма тастам жер. этн. Бұғалық түсе алатын қашықтықты білдіретін халықтық өлшем.

ШАЛМА² зат. діни. Басқа орайтын ақ мата, сәлде.

ШАЛМА³ зат. этн. Уықты байланыстырып тұратын тоқылған еңсіз құр.

ШАЛМА⁴ зат. ойын. Екі қолдың он саусағына тартылған жіпті сол қалтынан аудармай, екінші адамның өз саусақтарына көшіретін ойын аты.

ШАЛМА⁵ зат. этн. қолөнер. Жіпті не таспаны ары-бері өткізіп тоқу мен өрудің бір әдісі, осы әдістің аты.

Шалма тор. кәс. Бекіре, шоқыр, қортпа аулайтын, көзінің кеңдігі 20 см-дей ау.

ШАЛМА⁶ зат. жерг. Қора ішіне қыс бойы мал аяғының астында тапталып жатқан көңді кетпенмен шауып, көшіріп жайып тастаған тезек.

ШАЛМА⁷ зат. жерг. Мойынға орайтын шарф, мойыншалғы.

ШАЛМАГЕР зат. Қашағанды ұстаушы, шалма лақтыруға шебер (адам).

ШАЛМАЛА=ет. Орай байлау, шалып тарту.

ШАЛМАЛАУ Шалмала етістігінің қимыл атауы.

ШАЛМАН¹ зат. жерг. Бөрене, теміржол рельсіне төсейтін жуан ағаш.

ШАЛМАН² сын. жерг. Тентек, бұзық, сотқар.

ШАЛМАШЫ зат. этн. Қашағанды ұстау үшін шалма лақтыратын адам.

ШАЛОРАҚ зат. жерг. Шалғы.

ШАЛП елік. Салмағы бар заттың сұға, сұйықтыққа (су, т.б.) түсіп кеткенде құм етіп шыққан дыбысын бейнелейтін сөз.

Шалп етті. Су шолп ете қалды, бір нәрсеге соқтығып шашырады.

ШАЛПЫ сын. жерг. Шайпау, тілі ащы, ұрысқақ.

Шалпы тіл. Шайпау тілді, тілі ащы.

ШАЛПЫЛ зат. Судың шалп-шалп еткен дыбысы, шолтыл.

ШАЛПЫЛДА=ет. Судың шалп-шалп етуі.

ШАЛПЫЛДАС=ет. Шалп-шалп етісу.

ШАЛПЫЛДАСУ Шалпылдас етістігінің қимыл атауы.

ШАЛПЫЛДАТ=ет. Шалп-шалп еткізу, құмилдету.

ШАЛПЫЛДАТУ Шалпылдат етістігінің қимыл атауы.

ШАЛПЫЛДАУ Шалпылда етістігінің қимыл атауы.

ШАЛСЫМАҚ зат. Шал орнында жүрген шал-шақыт.

ШАЛТ¹ үст. Өте шатшаң, тез. // Шапшаңдық, тездік.

ШАЛТ² сын. жерг. Шат, қуаныш, көңілі көтерілді.

Шалт мінез. Шарт мінез.

ШАЛТАЙ-БАЛТАЙ зат. сөйл. Керексіз бос сөз, мыжыма.

ШАЛТТАП үст. жерг. Тездетіп, жылдамда-тып, шатшаң.

ШАЛТТЫҚ зат. Шапшаңдық, тездік.

ШАЛТЫРЛА=ет. Құн күркіреу, шатырлау.

ШАЛТЫРЛАУ Шалтырла етістігінің қимыл атауы.

ШАЛУ¹ зат. жерг. От жер, малдың өрісі, шөбі шүйгін жер.

ШАЛУ² зат. өс. Суы тартылған жерге шыққан өлең шөп.

ШАЛУ² Шал етістігінің қимыл атауы.

ШАЛУАТТА=ет. Сынап-мінеу, іліп тарту, кеміту.

ШАЛУАТТАУ Шалуатта етістігінің қимыл атауы.

ШАЛУШЫ зат. Байқағыш, болжағыш адам.

ШАЛФЕЙ [лат. salvia] зат. бот. Ерінгүлділер тұқымдас көпжылдық шөптер мен жартылай бұталар туысы.

ШАЛША зат. жерг. Кішкентай алаша.

ШАЛ-ШАБАН зат. сөйл. Шал-кемпір, шал-шауқан.

ШАЛ-ШАБЫР зат. сөйл. Шал-шақыт.

ШАЛ-ШАПҚЫТ зат. сөйл. Ауыр жұмысқа жарамайтын шалдар тобы.

ШАЛ-ШАПҚЫТ зат. сөйл. Шал-шауқан, шал-шақыт.

ШАЛ-ШАПЫР зат. сөйл. Шал-шабан, шал-шауқан.

ШАЛ-ШАУҚАН зат. сөйл. Шал-шақыт.

ШАЛ-ШАУҚАТ зат. сөйл. Шал-шауқан, шал-шақыт.

ШАЛШЫҚ зат. Ақпайтын, тартылған саяз су, қақтағы іркінді су.

ШАЛШЫҚТАН=ет. Судың тартыла бастауы, шалшыққа айналуы.

ШАЛШЫҚТАНУ Шалшықтан етістігінің қимыл атауы.

ШАЛШЫҚТЫ сын. Ақпайтан, іркінді сулары мол, шалшығы бар.

ШАЛШЫҚШЫ: құртамаш шалшықшы. зоол. <лат. nimenius minutus> Сирек, таралған аймағы шағын, реликті тұр, Сібір эндемигі [Шығыс Сібірде ұялайды, Шығыс Австралия мен Тасманияда қыстайды. Тау және тау бөктеріндегі селдір ормандарды мекендейді].

ШАЛЫ¹ зат. Қамыс бумасы.

ШАЛЫ² зат. жерг. Қамыстың түбін жерге я қарға көміп жасайтын төбесі ашық мал қора.

Шалы қора. жерг. Қамыстан салынған қора.

ШАЛЫ³ зат. кәс. Өсіп тұрған күріш егістігі, жердің бетінде өсіп тұрған күріш. 2. Қарызынан тазаланбаған күріш дәндері (Қаз. тілі термин. Тамақ.).

ШАЛЫҒУ Шалық етістігінің қимыл атауы.

ШАЛЫҚ зат. 1. Бас айналып, мең-зең боп ауыратын ұстамалы ауру, жірме. 2. ауыс. Бір нәрсенің көтеріңкі әсері; есірік, желік.

Шалығы [шарпуы] тиді. Ықпалы, әсері болды.

Шалық шалды [тиді]. а) Шалық ауруына шырады. ә) Ықпалы, әсері болды.

ШАЛЫҚ=ет. 1. Шаршау, шалдығу. 2. Отқа шартылу, құю.

ШАЛЫҚТА=ет. 1. Ақылдан адасу, естен айырылу, есіру. 2. ауыс. Жас баланың ұйықтап жатқандағы езу тартып күрілі. 3. ауыс. Көңілдің көтерілуі, шалқу, асып-тасу. 4. ауыс. Шалқақтау, қашқақтау, басын алып қашу.

ШАЛЫҚТАМА зат. мед. Шалық ауруы.

ШАЛЫҚТАН=ет. 1. Шалықтау, шатасу. 2. ауыс. Қуану, шалқу, шаттану.

ШАЛЫҚТАТ=ет. 1. Есінен айыру, шатастыру. 2. ауыс. Шарықтату, шалқыту.

ШАЛЫҚТАТУ Шалықтат етістігінің қимыл атауы.

ШАЛЫҚТАУ Шалықта етістігінің қимыл атауы. 1. Ақылдан адасу, есіру. 2. ауыс. Жас баланың ұйықтап жатып езу тартып күрілі. 3. ауыс. Көңіл көтеру, шалқу, асып-тасу.

ШАЛЫҚТЫР=ет. 1. Шалдықтыру, душар ету. 2. Болдыру, шаршату.

ШАЛЫҚТЫРУ Шалықтыр етістігінің қимыл атауы.

ШАЛЫМ зат. 1. Шалып алып, қамтып қалған жер. 2. ауыс. Алыстан болжағыштық, байқағыштық. 3. ауыс. Сенім.

Шалымы кең. Мүмкіншілігі мол, ауқымы кең.

ШАЛЫМДЫ сын. 1. Орап тартқыш; іліп қалғыш, ұстағыш. 2. ауыс. Алыстан байқағыш, көргіш. 3. ауыс. Әр нәрсені сезгіш, аңғарғыш. 4. ауыс. Жүйрік, ұшқыр.

ШАЛЫМДЫЛЫҚ зат. Ептілік, байқағыштық, аңғарымпаздық.

ШАЛЫН=ет. 1. Көзге түсу, көріну. 2. ауыс. Ықпалына шырау, әсеріне бөлену.

ШАЛЫНАР-ШАЛЫНБАС үст. Көрінер-көрініс, байқалар-байқалмас.

ШАЛЫНДЫР=ет. Көрсету, көзге түсіру.

ШАЛЫНДЫРУ Шалындыр етістігінің қимыл атауы.

ШАЛЫНУ Шалын етістігінің қимыл атауы; көріну, көзге түсу.

ШАЛЫНЫС=ет. Соқтығысу, шатасу, шалысу.

ШАЛЫНЫСУ Шалыныс етістігінің қимыл атауы.

ШАЛЫҢҚЫРА=ет. Аздап шалу, шала түсу.

ШАЛЫҢҚЫРАУ Шалыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ШАЛЫ⁴ зат. кәс. Жіпті не таспаны ары-бері өткізін тоқу.

ШАЛЫС² сын. 1. Қисық, түзу емес. 2. ауыс. Қырық, қыңыр. 3. ауыс. Теріс, бұрыс. 4. ауыс. Қыр, шет, алыс.

Шалыс басты. а) Қисалаңдап әрең жүрді, тәттіректеді. ә) Кателесті, жаңылды. **Шалыс ұйқас.** әдеб. Шумақтың бірінші жолы мен

үшінші жолының, екінші жолы мен төртінші жолының ұйқасып келген өлең өлиемі.

ШАЛЫС зат. Аяқтан шалатын күрес әдісі.

ШАЛЫС=ет. Құш сынасу, байқасу.

ШАЛЫСТАН=ет. Теріс кетін, қырсығу.

ШАЛЫСТАНУ Шалыстан етістігінің қимыл атауы.

ШАЛЫСТАУ сын. 1. Қиғаштау, қисықтау. 2. ауыс. Қыңырлау, терістеу.

ШАЛЫСТЫҚ зат. 1. Қайшылық, теріс кетушілік. 2. машина жасау. Металл бұйымдардың пішіні мен өлшемдерінің өзгеруі немесе ақау түсуі.

ШАЛЫСТЫР=ет. Айқастыру, шалыс басу.

ШАЛЫСТЫРУ Шалыстыр етістігінің қимыл атауы; шатастыру, ауыстыру, алмастыру.

ШАЛЫСУ Шалыс етістігінің қимыл атауы; аяқтан шалу, құш сынасу.

ШАМ¹ [ар. شع] зат. 1. Маймен жанатын шынысыз, жайдақ яки шыны салынған жарық беретін құрал, шырақ. 2. Қараңғыда үй ішін, көшені жарық қылатын әртүрлі құрылғылардың жалты атауы. 3. ауыс. Жерге жарық беріп тұратын аспан денелері (жұлдыз, күн, ай). 4. ауыс. Тірек, сүйеніш, медеу.

Шамды бүқтырды. Шамның білтесін бастырды, жарығын азайтты, сығырайтып қойды. **Шам етті.** Жарық етті, жарқыратты. **Шам жақты.** Жарық жандырды. **Шам жамырады.** Күн қысына кіріп, қас қарайды. **Шамы сөнді [өшті].** а) Ұйықтады, ұйқыға кетті. ә) Өмірден өтті, қайтыс болды.

ШАМ² зат. физ. Жарық күші бірлігінің ескірген атауы [Бірліктердің халықаралық жүйелерінде (СИ) жүйесі] бұл бірліктің орнына кандела алынады]. **ШАМ**³ зат. Ар-ұят, намыс.

Шам алды. Шамданды, көңілге дық санады. **Шам алмады.** Көңіліне алмады, шамданбады, ренжімеді. **Шам көрді [алды].** Намыстанды, жақтырмады, көңіліне алды. **Шам шығарды.** Ашу шақырды, тулады. **Шамына тиді.** Ар-ұятына кір келтірді, намысына тиді.

ШАМ⁴ зат. жерг. Арықтың қазылып бітпеген жері, қалдығы.

ШАМ⁵ зат. Кеш, ақшам, намаздыгер.

ШАМА¹ зат. 1. Бойдағы құш-қуат, әл, дәрмен. 2. Болжалды көлем, мөлшер. 3. философ. Нәрсенің немесе құбылыстың сапалық және сандық айқындалығының табиғи бірлігін білдіретін философиялық категория. 4. физ. Заттардың, құбылыстардың және үдерістердің әртүрлі өлшемдерін (көлем, аудан, қысым және т.б.) жалпылама сипаттайтын ұғым. 5. физ. Физикалық құш мөлшерін көрсететін өлшем бірлігі. 6. мат. Мәні математиканың дамуына байланысты жалпыланып отырылған негізгі математикалық ұғымдардың бірі. 7. инф. <ағыл. value> Белгілі бір жиындағы мәндерге ие болатын объект.

Шама қалды. Шамалады, мөлшерледі. **Шамадан тыс.** Мөлшерден артық, тым көп. **Шамасы жетпеді.** Құш келмеді, әл-дәрмені құрыды. **Шамасы жетті.** Әл-дәрмені жетті, батылы барды. **Шамасы жоқ.** а) Әл-дәрмені, қауқары жоқ, дәрменсіз. ә) Мүмкіндігі, жағдайы жоқ. **Шамасы жоқтық.** Әлсіздік, қуатсыздық. **Шамасы келгеніше.** Барынша, әлі жеткенше. **Шамасы келді.** а) Мүмкіндігі, әлеуеті жетті. ә) Әл-дәрмені жетті, мүшрасы жетті. **Шамасы келмеді [неге келсін, қайдан келсін].** Әлеуеті жетпеді, мүмкіндігі болмады. **Шамасын білді.** Мүмкіндігін, дәрменін байқады.

ШАМА² зат. жерг. Қайнатқан шайдың аққұманда қалған қалдығы.

ШАМАДАН зат. сөйл. **Шабадан.**

ШАМАЙ зат. кәс. Ұсақ балықтың бір түрі. **Шамай ау.** кәс. Шамай балыққа құрылатын, көзі тар ау.

ШАМАҚ зат. көне. Шама-шарық.

ШАМАЛ зат. жерг. 1. Самал, қоңыр салқын жел, көбінесе жазда ыстықта кешке қарай соғатын жел. 2. Шық, таң алдында жерге түсетін дымқыл.

ШАМАЛА= ет. 1. Бір нәрсені болжау, бағдарлау, мөлшерлеу.

ШАМАЛАН= ет. Болжану, мөлшерлену.

ШАМАЛАНУ Шамалан етістігінің қимыл атауы.

ШАМАЛАС сын. 1. Белгілі бір шамаға жуық, мөлшерлес. 2. Жас мөлшері тұстас, қарайлас.

ШАМАЛАСТАУ сын. 1. Шағындау, кішілеу, жуықтау, мөлшерлестеу.

ШАМАЛАСТЫР= ет. Бір-бірімен деңгейлестіру, бір мөлшерге жақындату.

ШАМАЛАСТЫРУ Шамаластыр етістігінің қимыл атауы.

ШАМАЛАТ= ет. Болжату, мөлшерлету.

ШАМАЛАТУ Шамалат етістігінің қимыл атауы.

ШАМАЛАУ Шамала етістігінің қимыл атауы.

ШАМАЛАУЫНША мод. Болжауынша, мөлшерлеуінше, байқауынша.

ШАМАЛЫ сын. 1. Көлемі шағын, кішкене, азғана. 2. Белгілі бір шамаға жақын, соған мөлшерлес.

ШАМАЛЫЛАУ сын. 1. Шағындау, кішілеу, тапшылау. 2. Дәулеті аз, кедейлеу.

ШАМАЛЫЛЫҚ зат. Бір нәрсенің аздығы, тапшылық.

ШАМАЛЫРАҚ сын. Азырақ, тапшылау, кемірек.

ШАМАМЕН үст. Шамалап алғанда, мөлшерлеп қарағанда.

ШАМАН зат. діни. Солтүстік-шығысты мекендейтін, көк Тәңіріне табынатын халықтардың сиқыршы бақсы-балгері.

Шаман діні діни. Көк Тәңіріне құлшылық ететін дін, шаманизм.

ШАМАНДЫҚ¹ зат. діни. Көк Тәңіріне табынатын наным-сенімнің көне түрі.

ШАМАНДЫҚ² сын. Шаман дініне тән, шаман ұғымына қатысты.

ШАМАНИЗМ зат. діни. Шаман дінін қолдағандық, шаманизмге құлшылық етушілік.

ШАМАНИСТИК сын. діни. Шаман дініне тән, шаманизмге қатысты.

ШАМАНША үст. Шаманға ұқсап, шаман сияқтанып.

ШАМАСЫ мод. Бір нәрсенің мөлшері, нобайы, болжамы.

Шамасы келді. Күші жетті.

ШАМАСЫЗ сын. 1. Әлсіз, дәрменсіз; қауқары жоқ. 2. ауыс. Амалсыз, айласыз, шарасыз.

ШАМАСЫЗДАН үст. Лажсыздан, амалсыздан.

ШАМАСЫНДА үст. Белгілі бір уақыт мөлшерінде, сол кезде.

ШАМАСЫНША үст. 1. Әлі келгенше, күші жеткенше. 2. ауыс. Хал-қадірінше, мүмкін болғанынша.

ШАМА-ШАРҚЫНША үст. Құш-қауқарының жеткенінше, әл-шамасы келгенше.

ШАМА-ШАРЫҚ зат. Құш-қуат, әл-шама.

ШАМБА зат. сөйл. жерг. Шама, қайнатқан шайдың қалдығы.

ШАМБАЛ зат. кәс. Желкендердің ағашын бетіне жібермей, ұстап тұру үшін жасалған шығыршық.

ШАМБЫЛ сын. Жағал сыр.

ШАМҒАЛ зат. көне. Мылтықтың түрі.

ШАМДАҒАЙ сын. сөйл. *Самдагай.*

ШАМДАЙ сын. Шам сияқты, шам тәрізді.

ШАМДАЛ зат. 1. Май шамдарды қоятын тұғыр, жабдық. 2. жерг. Аспалы шам.

ШАМДАН= ет. Бір нәрсеге ыза болу, қызараңдап ашу шақыру.

ШАМДАНҒЫШ зат. Ашуланғыш, ызаланғыш, ренжігіш.

ШАМДАНҒЫШТЫҚ зат. Ашуланғыштық, ызакорлық, ренжушілік.

ШАМДАНДЫР= ет. Ашуына тию, ашуландыру.

ШАМДАНДЫРУ Шамдандыр етістігінің қимыл атауы.

ШАМДАНСАҚТАН= ет. 1. Шамдану, шам шығару. 2. Малдың (ат т.б.) аяғын баспай, жүрмей, тастабандап тұрып алуы.

ШАМДАНТ= ет. 1. Ызalandыру, шамдандыру, шамырқанту. 2. ауыс. Долданду, толқындату (өзен-су туралы).

ШАМДАНТУ Шамдant етістігінің қимыл атауы.

ШАМДАНУ Шамдан етістігінің қимыл атауы; көңілге алу, ашулану, шамырқану.

ШАМДАНШАҚ сын. Ашуланшақ, ренжігіш.

ШАМДАНЫС= ет. Шамырқанысу, ашу шақырысу.

ШАМДАНЫСУ Шамданыс етістігінің қимыл атауы.

ШАМДЫҚ сын. Шамға тән, шамға қатысты.

ШАМКЕС сын. сөйл. Шамшыл, шәл-кем-шалыс.

ШАМКЕСТІК зат. сөйл. Қыңырлық, шәл-кем-шалыстық.

ШАМҚАЛ зат. Қару түрі, винтовка.

ШАМҚАЛЫП зат. Май шамды құйып шығару үшін жасаған қалып.

ШАМОТ [франц. chamotte] зат. құр. Күйдірілген балшық және балшықтан күйдіріліп жасалған, отқа төзімді кірпіш.

ШАМПАН зат. Жүзім шырынынан істелген, көпірішіп, шапышты тұратын ақ шарап.

ШАМПАНДАТ= ет. сөйл. Шампан ішу, шампанды ағыл-тегіл ету.

ШАМПАНДАТУ Шампандат етістігінің қимыл атауы.

ШАМПАНША үст. Шампанға ұқсап, шампан тәрізденіп.

ШАМПУНЬ [ағыл. shampoo] зат. *Сабынсу.*

ШАМСУ-ҚАМАР ар. сын. ескікіт. Ай мен күн(дей).

ШАМША үст. Шамға ұқсап, шам тәрізді.

ШАМШАТ зат. бот. <лат. fagaceae> Дүниежүзінің қоңыржай, тропиктік және субтропиктік аймақтарында өсетін, биіктігі 50 м-ден, діңінің жуандығы 2 м-ден асатын сүрегі берік, ірі ағаш.

ШАМШЫЛ сын. 1. Ызаланғыш, шамданғыш, ашушан. 2. ауыс. Ырыққа көнбейтін, тулағыш.

ШАМШЫЛДЫҚ сын. Ызақорлық, ашуланшақтық.

ШАМШЫЛДЫҚСЫЗ сын. Шамданбайтын, ызасыз.

ШАМШЫРАҚ зат. 1. Түңгі жарық, сәуле, шырақ. 2. сұшар. Кемелің жағалауды бағдарлауына әрі өз орнын анықтауын және оны әртүрлі навигациялық қауіптерден сақтандыруға арналған мұнаралық құрылыс. 3. ауыс. Маңдайалды адам, еңбек озаты.

Шамшырағы өшті [сөнді]. Үміті ақталмады.

ШАМШЫРАҚТАЙ сын. Шамшырақ сияқты, шамшырақ тәрізді.

Шамшырақтай жайнады. Жайнаң қақты, жайраңдады.

ШАМШЫРАҚТЫ сын. Шамшырағы бар, шамшырағы көп.

ШАМШЫРАҚША үст. Шамшыраққа ұқсап, шамшырақ тәрізді.

ШАМЫҚ= ет. Қуану, шаттану деген мағынада.

ШАМЫРҚА= ет. Қатты ашулану, ыза болу, шырығу, қатулану.

ШАМЫРҚАН= ет. Сілкіну, күш жию, шамырқану, ашулану.

ШАМЫРҚАНҒЫШ сын. Шамданғыш, ашуланғыш, ренжігіш.

ШАМЫРҚАНДЫР= ет. Ашуландыру, шамдандыру, ызасын келтіру.

ШАМЫРҚАНДЫРУ Шамырқандыр етістігінің қимыл атауы.

ШАМЫРҚАНТ= ет. Шамына тию, шамдандыру.

ШАМЫРҚАНТУ Шамырқант етістігінің қимыл атауы.

ШАМЫРҚАНУ Шамырқан етістігінің қимыл атауы; ренжу, кео, ашулану.

ШАМЫРҚАТ= ет. Шамдандыру, шамына тию.

ШАМЫРҚАТУ Шамырқат етістігінің қимыл атауы.

ШАМЫРҚАУ¹ сын. Аздап шырққан, қатыңқы.

ШАМЫРҚАУ² Шамырқа етістігінің қимыл атауы.

ШАМЫРЫҒУ Шамырық етістігінің қимыл атауы.

ШАМЫРЫҚ= ет. Бір нәрсеге қапалану, ренжу; шамырқау.

ШАМЫРЫҚҚЫШ зат. Ашуланғыш, ренжігіш.

ШАМЫРЫҚТЫР= ет. Шамдандыру, шамына тию.

ШАМЫРЫҚТЫРУ Шамырықтыр етістігінің қимыл атауы.

ШАН зат. 1. кәс. Ағаштан не металдан жасалған үлкен бөшке. 2. кен. Пульпаны реагенттермен немесе ауамен араластыру үшін қолданылатын цилиндрлі сыйымды жабдық.

ШАНА зат. Жүк тасуға арналған қару үстінде сырғанаптын, көлікке жекілген, трактор, мәшинеге тіркелген қос табанды сүйретпе құрал.

ШАНАБАС зат. Су өтпес үшін төбе жағы шошайтып үйілген бірнеше шөмеле шөптің үйіндісі.

ШАНАҚ¹ зат. 1. муз. Қобыз, домбыра тәрізді ішекті музыка аспаптарының үш бұрышты немесе домалақша келген дүмі. 2. кәс. Діірменнің астық құйылатын немесе үн төгілетін жәшігі. 3. Арба мен мәшиненің сыртқы қорабы. 4. жерг. Шыбықтан тоқылған себет. 5. сөйл. Өңделген теріден істелген сусын құятын үлкен ыдыс; шана. 6. Жүгерінің сабағы.

ШАНАҚ² зат. жерг. Мақта талшығы жетіліп, ашылғанына, оны ыстықтан қорғап тұратын мақта қауашағы.

Шанақ байлады. Мақта қауашақ салды. **Шанақ төкті.** Мақтаның қауашағы құрап, түсіп қалды.

ШАНАҚ³ зат. бот. Өсімдіктің гүл қауашағы.

ШАНАҚТА= ет. Гүл қауашағының ашылуы, шешек атуы.

ШАНАҚТАЙ сын. 1. Шанақ сияқты, шанақ тәрізді. 2. Шанақ күйінде, шанағымен.

ШАНАҚТАН= ет. Гүл ату, шешек ату.

ШАНАҚТАНУ Шанақтан етістігінің қимыл атауы.

ШАНАҚТАУ Шанақта етістігінің қимыл атауы.

ШАНАҚТЫ сын. Шанағы үлкен, шанағы ерекше.

ШАНАЛАП үст. Шанаға толтырып, шана-шана етіп.

ШАНАЛЫ сын. Шана жеккен, шанаға мінген.

ШАНАП зат. кен. <ағыл. bunker> 1. Үймелі және жеке материалдарды (астық, көмір, құм, кен т.б.) сақтауға арналған сыйымдылық. 2. Белгілі уақыт ішінде кен сақтайтын және бір үдерістен екінші үдеріске ауысар алдында кенді жинақтайтын сыйымды жабдық.

ШАНАШ зат. этн. 1. Малдың терісінен істелген ыдыс, қап. 2. Ешкі терісінен жасалған торсық, мес, сусын құятын ыдыс.

ШАНАША үст. Шанаға ұқсап, шана тәрізденіп.

ШАНАШТАП үст. Шанашты толтырып, шанауша салып.

ШАНАШЫ зат. Шана жасайтын; шана жүргізетін адам.

ШАНАШЫҚ зат. Сұйық зат құятын шағын ыдыс.

ШАНҒА зат. кәс. Балықтың шеміршегі.

ШАНДА үст. Анда-санда, оқта-текте; бірлі-жарым.

ШАНДАҒАЙ сын. жерг. Бытыраңқы, бөлек-бөлек.

ШАНДАҒАЙЛАН=ет. Бытырау, бет-бетіне ыдырау.

ШАНДАР зат. хим. Қатты майдалық фазалы тұрақсыз аэрозольдар.

ШАНДОЗ сын. 1. Асқан жүйрік; жарыста озып шыққан жеңімпаз. 2. жерг. Көз тартарлық сұлу, көркем. 3. жерг. Кербез, талғампаз.

ШАНДОЗДА=ет. жерг. Әдемілеп сомдау, көркемдеу.

ШАНДОЗДЫҚ зат. Көз тұнарлық көркемдік, әдемілік.

ШАНДОЗСЫ=ет. Шандоз болғансу.

ШАНДУ Шанды етістігінің қимыл атауы.

Шанду арқан. Жүкті, теңді т.б. шандап байлау үшін қолданылатын арқан.

ШАНДУЛЫ сын. Шандып байланған, таңулы.

ШАНДЫ=ет. Шешілместей етіп таңу, байлап тастау.

Шандып байлау. Шешілместей шиелеп байлаудың түрі.

ШАНДЫЛ=ет. Шандылып байлану.

ШАНДЫЛУ Шанды етістігінің қимыл атауы.

ШАНДЫМА сын. Айқыш-ұйқыш тартылып байланған.

ШАНДЫР¹ зат. 1. Тіс өтпейтін тарамыс ет. 2. биол. <лат. fascia> Бұлшық еттің дәнекерді-палық жұқа қабығы.

ШАНДЫР² зат. жерг. Айыл, ердің шап айылы.

Шандыр тартпа. Шөптің үстінен тартылып тұратын артқы тартпа.

ШАНДЫРЛА=ет. Шанду, шешілместей етіп таңу.

ШАНДЫРЛАН=ет. Етінен арылып, шандыр боп қалу, тарамыстану.

ШАНДЫРЛАНУ Шандырлан етістігінің қимыл атауы.

ШАНДЫР=ет. жерг. Куәландыру, растау.

ШАНДЫС=ет. Шандып байласу.

ШАНДЫСУ Шандыс етістігінің қимыл атауы.

ШАНДЫТ=ет. Шандып байлату.

ШАНДЫТУ Шандыт етістігінің қимыл атауы.

ШАНЖА зат. 1. Ұзын боп өскен жіңішке жас қарағай. 2. жерг. Сырауылы, сырық. 3. жерг. Белағаш, арқалық үстіне салынатын жіңішке ағаш.

ШАНЖАҒАЙ сын. Анда-санда бір көрінетін, әредік, сирек.

ШАНЖАҒАЙЛАП үст. Андыздап, шашырап, бытырап.

ШАНЖАУ үст. Шашау, андыз-андыз, бытырап.

ШАНЖАУЛА=ет. Бытырап кету, шашау шығу.

ШАНЖАУЛАУ Шанжаула етістігінің қимыл атауы.

ШАНЖИ=ет. 1. Қаннен-қаперсіз шалжиып жату, шәнио. 2. ауыс. Масаттану, кердеңдеу.

ШАНЖИЮ Шанжи етістігінің қимыл атауы.

ШАНИ=ет. сөйл. Қаннен-қаперсіз отыру.

ШАНСОНЬЕ [франц. chansonnier] зат. муз. Француздың көбіне өзі шығарған ән-жырларды орындайтын эстрада әншісі [Шансонье өнері 18–19 ғасырдағы француз революциялары кезінде кеңінен дамыды].

ШАНТА зат. кәс. Балықтың ішек-қарны.

ШАНТАҚ зат. жерг. Фанерден істелген жәшік.

ШАНТЫ=ет. Әр нәрсені айту, танту.

ШАНШАР¹ зат. 1. зоол. <лат. ichneumonidae> Жарғақ қанаттылар отряды, сабақшалы құрсақтылар отряд тармағына жататын паразитті жәндіктердің бір тобы [Шаншарлар дене тұрқы 0,2–40 мм, антенналары (мұртшалары) ұзын, алдыңғы қанаттарында тығыз қара дағы болады, араларында кейде қанатсыз аналықтары да кездеседі.

Шаншарлардың жұмыртқа салғыштары ұзын, ине тәрізді өткір болады].

ШАНШАР² зат. зоол. Жота қанаты тікенекті балық.

ШАНШУ¹ зат. Суыққа қшыраудан болатын сырқат, науқас.

Шаншу боп қадалды. Өңменінен өтті, жайсыз тиді. **Шаншу қадалды.** Суық тиген т.б. науқа-станған жері үшкір зат тығып алғандай ауырды.

ШАНШУ² Шаншы етістігінің қимыл атауы.

ШАНШУДАЙ сын. Шаншу сияқты, шаншу тәрізді.

ШАНШУЛА=ет. Суық тиіп сырқаттану.

ШАНШУЛАТ=ет. Шаншу тигізу.

ШАНШУЛАТУ Шаншулат етістігінің қимыл атауы.

ШАНШУЛАУ Шаншула етістігінің қимыл атауы.

ШАНШУЛЫ сын. Шаншылған, қадалған.

ШАНШУША үст. Шаншуга ұқсап, шаншу тәрізденіп.

ШАНШЫ=ет. 1. Түйреу, қадау. 2. Бір нәрсені қиыстыру, сұзу. 3. сөйл. Көшет отырғызу, тігу. 4. Дененің сұққылап, түйреп ауыруы. 5. ауыс. Біреуді сөзбен шенеу, хекету. 6. ауыс. Шағылысу. 7. ауыс. Найзағайдың жарқылдауы.

Шаншып алма [шанышпа] тіл. Ұятты, зілді сөз.

ШАНШЫЛ=ет. 1. Қадалу, түйрелу. 2. ауыс. Көкке көтерілу, жоғары қышу. 3. ауыс. Қозғалмау, тырп етпеу. 4. ауыс. Қолға түсу, құрықтау.

ШАНШЫЛА=ет. 1. Әрі-бері сұққылау, үстіүстіне шаншу. 2. Түйреп, қадалып ауыру. 3. Төтесінен келу.

Шаншыла қарады. Тесіле көз тікті.

ШАНШЫЛАУ Шаншыла етістігінің қимыл атауы.

ШАНШЫЛДЫР=ет. Қадалту, түйреу.

ШАНШЫЛДЫРУ Шаншылдыр етістігінің қимыл атауы.

ШАНШЫЛМА сын. Тіп-тік, қаққан қададай.

ШАНШЫЛТУ Шаншылт етістігінің қимыл атауы.

ШАНШЫЛУ Шаншыл етістігінің қимыл атауы; қадалу, түйрелу.

ШАНШЫЛЫС зат. Тік тұра қалушылық, қадалыс.

ШАНШЫМ зат. қолөнер. Инемен шанышп тіккендік.

ШАНШЫМА зат. Түйреп, шанышп кететін ауру.

ШАНШЫП-ШАНШЫП үст. Таңдап тұрып, іріктеп.

ШАНШЫС=ет. 1. Қадасу, бірге шаншу. 2. Түйресу, сұққыласу.

ШАНШЫСУ Шаншыс етістігінің қимыл атауы.

ШАНШЫТ=ет. Шанышқызу, түйрету.

ШАНШЫТУ Шаншыт етістігінің қимыл атауы.

ШАНЫ зат. жерг. Айағы, дәлелі.

ШАНЫ=ет. Кекетіп-мұқату, шалу, қағыту.

ШАНЫШ=ет. сөйл. **Шаныш.** 1. Қадау, түйреу. 2. ауыс. Кекету, мұқату.

ШАНЫШҚАҚ¹ сын. Шаныш беретін, жіі шаныштың.

ШАНЫШҚАҚ² зат. сөйл. **Шанышқы.**

ШАНЫШҚАҚ³ зат. жерг. Сиярда болатын ауру; оқыра, сөйгел.

ШАНЫШҚАҚ⁴ зат. бот. <лат. pulsatilla> Сарғалдақтар тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

ШАНЫШҚАҚТА=ет. Оқыра тию, оқыралау, сөйгел тию.

ШАНЫШҚАҚТАУ Шанышқақта етістігінің қимыл атауы.

ШАНЫШҚЫ зат. 1. кәс. Балық ұстайтын қш айыр істік темір. 2. спорт. Шаншуга, түйреуге арналған сайыс құралы. 3. Тамақ алып

жейтін тармақты құрал. 4. Қосарланған қшы бар құралдардың жалты атауы (ҚҰЭ).

ШАНЫШҚЫЛА=ет. 1. Қайта-қайта шаншу, түйрей түсу. 2. ауыс. Шанышп-түйреп ауыру.

ШАНЫШҚЫЛАС=ет. Таласу, дауласу, айыра ала жүгірісу.

ШАНЫШҚЫЛАСУ Шанышқылас етістігінің қимыл атауы.

ШАНЫШҚЫЛАУ Шанышқыла етістігінің қимыл атауы.

ШАНЫШҚЫЛЫ сын. Шаныштын құралы бар, найзалы, істікті.

ШАНЫШПА сын. 1. Шаныштып тігілген, шанышлатын. 2. ауыс. Шағып алатын, шым-шыма.

Шанышпа қос. Бірнеше ұықты жерге шанышп жасаған қос.

ШАҢ¹ зат. 1. Ауа кеңістігінде не жер бетінде болатын күлдей майда тозаң. 2. Топырақтың аспанға ұшқан тозаңы. 3. хим. Газ тәріздес ортадағы мөлшері 0,1 мм-ден аспайтын қатты бөлшектер.

Шаң ауруы. мед. <грек. рнеumon – өкпе, kopia – шаң> Шаңды ауамен демалудан пайда болатын ауру. **Шаңға қаққызды.** Артта қалдырды, ілескізбеді. **Шаң басты.** а) Шаңға бөкті, шаң-тозаңның астында қалды. ә) Көптен бері қолға алынбады, ұмыт қалды. б) Су сеуіп, шаңын сөйілтті, азайтты. **Шаң басу.** кен. Әртүрлі әдістермен және техникалық құралдардың көмегімен ауаға көтерілгенге дейін пайда болатын және пайда болған шаңды басу және ауадағы тозаңды отырғызу. **Шаң берді.** Белгі берді, байқалды. **Шаң бермеді.** Озық болды, алдына жан салмады. **Шаң болды.** Шаңға бөкті, шаңға көміді. Шаң ілеспес. **Өте жүірді.** Шаңды боратты. Шаңға көмді, шаңның астына қалдырды. **Шаң жуытпады [жұқтырмады, тигізбеді].** Қорғаштады, кір келтірмеді. **Шаң жүкпады.** а) Алдына жан салмады, озды. ә) Сөз келмеді, кесірі тимеді. **Шаң жұтқан.** Жүйрік бәйге аты туралы. **Шаң көрсетті.** Белгі берді, байқатты. **Шаң қапты [құшты].** Шаңға көміді, артта қалды. **Шаң қаптырды.** Жұытпады, жақындаптады. **Шаң қылды.** Шаңға бөктірді, шаңдатты. **Шаңның астында қалды.** У-шудың, шаң-топаңалыңның ішінде қалды. **Шаңның жарылғыштығы** кен. Кейбір материалдардың өте ұсақ бөлшектерінің белгілі бір жағдайда жарылу, яғни оттекпен тез қосылуы кезінде мол көлемде жылу бөліп шығару қасиеті. **Шаңның жарылғыштығын сынау.** кен. Шаңның жарылғыштық дәрежесін анықтау. **Шаңның үлестік шығымы.** кен. Қопарылған массивтің немесе тиелген таужыныстың бірлік өлшеміне сәйкес ауада пайда болған шаң мөлшері (шамасы). **Шаңның шоғырлануы.** кен. Шығарылған газдардың, шығарынды газдардың белгілі бір көлеміндегі, жұмыс орындарының, өнеркәсіптік аймақтардың, елді мекендердің қоршаған ауасындағы не атмосферадағы шаң мөлшері. **Шаң тастады.** Белгі білдірді. **Шаң түту.** а) Газдарды шаң мен тұманнан тазарту, ауадан қатты бөлшектерді бөлу. ә) Шанды бөлінетін жерінен сору арқылы алу және сонан соң шаңтұтқыштарда отырғызу. **Шаң түту түрлері.** кен. Шандалған газды пайда болған жерінен бөліп алып, одан кейін ішіндегі қатты бөлшектерді газ ағынынан ажырататын инженерлік-технологиялық кешеннің шаралары мен үдерістері. **Шаң түсу қарқындылығы.** кен. Таужыныстарды қопару жұмыстары барысында уақыт бірлігі ішінде ауаға араласатын шаңның көлемі (кг/мин). **Шаң ұшты.** Шаңы шықты, шаңы көтерілді. **Шаң шығару деңгейі.** кен. Технологиялық процестерде пайда болатын шаңның мөлшері. **Шаңына ере алмады [ілеспеді].** Қуып жете алмады, қарасын көре алмады. **Шаңын аспанға шығарды.** Шаң-тозаңды бүркыратты. **Шаңын басты.** Бүркыраған тозаңға су сеуіп тастады, сүбіркіді. **Шаңын қақты [сілкіті].** Астан-кестенің шығарды, ырысты.

ШАҢ² зат. жерг. кәс. Балық тұздайтын үлкен ыдыс.

ШАҢБАҚ зат. жерг. кәс. Теріден жасалған қауғаның аузын керіп тұратын темір шеңбер.

ШАҢБАСАР зат. көне. Бөтен біреуден ауыл сыртынан мал айдап өтіп, шаңдатқаны үшін алынатын салық.

Шаңбасар алды. көне. Салық алды.

ШАҢҒА¹ зат. жерг. Ірі балықтың сыртындағы тікенек қанаты.

ШАҢҒА² зат. жерг. кәс. **1.** Жақша тәрізді темір (тақтайдың жігін ұстататын темір). **2.** Дөңгелектің шен темірінің ішіндегі имек ағашы (Қазақ тілі аймақ сөздігі).

ШАҢҒАЛАҚ зат. Жаңақтың, өріктің дәнегін қаптап тұран сыртқы қатты қабығы. **2.** Мақта-ның сыртындағы қабығы.

ШАҢҒАРАҚ зат. сөйл. **Шаңырақ.**

ШАҢҒАРАҚТАЙ сөйл. **Шаңырақтай.**

ШАҢҒЫ зат. спорт. Адам аяғына іліп, қар үстінде сырғайтын, шана табаны сыяқты жалпақтау келген, басы қайқы жұқа ағаш.

ШАҢҒЫАУЫЗ зат. сөйл. **Шаңқобыз.**

ШАҢҒЫЛЫҚ сын. Шаңғыға тән, шаңғы тебуге арналған.

ШАҢҒЫТ зат. жерг. Жел, ұйытқыған жел.

ШАҢҒЫТ=ет. сөйл. **Шаңыт.**

ШАҢҒЫТАЯҚ зат. спорт. Бамбуктен, қамыстан, іші қуыс металдан жасалатын шаңғы тебушінің қолына ұстап жер тірейтін құралы.

ШАҢҒЫШЫ зат. Шаңғы тебуші; шаңғы тебудің шебері.

ШАҢДА=ет. Шаңшығару, шаңын бұрқырату.

ШАҢДАҚ сын. **1.** Шаңы мол, тозанды жер.

2. Түйенің жататын, аунайтын жері. **3.** ауыс. Мұнар, буалдыр. **4.** ауыс. Соқыр, ой-өрісі төмен, саяз.

Шаңдақ салды. Ұрыс салды, соғысты.

ШАҢДАҚТАН=ет. Шаң басу, шаңы шығып жату.

ШАҢДАҚТАНУ Шаңдақтан етістігінің қимыл атауы.

ШАҢДАҚТАУ сын. Шаңы молырақ, шаңдылау.

ШАҢДАҚТЫ сын. Шаңы мол, шаңы шығып жатқан.

ШАҢДАҚ-ШАҢДАҚ сын. Шаң басқан, шаң-шаң.

ШАҢДАЛ=ет. Шаңы шығу, шаң бұрқырау.

ШАҢДАЛУ Шаңдал етістігінің қимыл атауы.

ШАҢДАН=ет. Шаң басу, шаң болу.

ШАҢДАНУ Шаңдан етістігінің қимыл атауы.

Шаңдану қарқындылығы. кен. Таужыныстарды қопару жұмыстары барысында уақыт бірігізі ішінде пайда болған шаң көлемі (кг/мин).

ШАҢДАТ=ет. **1.** Шаң ету, шаңға бөктіру. **2.** ауыс. Шарлау, шыр айналу.

ШАҢДАТҚЫШ зат. тех. **1.** Шаңды үрлеп көтеретін техникалық аспап. **2.** Сұйықтықты ұнтақты шашыратуға, тозаңдатуға арналған құрал (Қаз. тілі термин. Тамақ.).

ШАҢДАТУ Шаңдат етістігінің қимыл атауы.

1. Шаң қылу, шаңға бөктеру. **2.** Іс көтеру, іс қозғау.

ШАҢДАТЫС=ет. Шаң етісу, шаңға бөктірісу.

ШАҢДАТЫСУ Шаңдатыс етістігінің қимыл атауы.

ШАҢДАУ¹ сын. Шаңы молырақ, шаңдылау.

ШАҢДАУ² Шаңда етістігінің қимыл атауы.

ШАҢДАУЫТ сын. Шаңы шыққан, шаңдылау.

ШАҢДАЯҚ сын. сөйл. Қыдырымпаз, ел кезгіш.

ШАҢДОЗ сын. Асқан жүйрік, жарыста озып шыққан жеңімпаз.

ШАҢДЫ сын. Шаңы мол, борпылдақ.

Шаңды аяқ. Мал соңынан жүрген құл. **Шаңды дауыл.** экол. Өсімдік жамылғысы жоқ тақырланған және басқа да ашық өңірлерден көтерілген қатты бөлшектердің орасан көп мөлшерін (топы-

рақ, құм түйіршіктерін) өзімен ілестіретін қатты жел (25–30 м/сек). **Шаңды заттардың бірігуі.** кен. Шаңды заттарды әртүрлі әдіспен (мыс, сулау, электр өрісінде өңдеу әдісімен) біріктіру арқылы ірілендіру.

ШАҢЖҰҚПАС сын. Аузымен құс тістеген, жүйрік, жүйріктің жүйрігі.

ШАҢҚ елік. Оқыстан, кенет шаңқылдап шыққан қатты, жаңғырыққан дыбысты бейнелейтін сөз.

Шаңқ етті. Даусы саңқ етіп шықты.

ШАҢҚАЙ сын. сөйл. **Шаңқан.**

ШАҢҚАЙ=ет. Аппақ болу, ағару.

ШАҢҚАЙ: шаңқай түс. Тал түс, нағыз түс.

ШАҢҚАЙТ'=ет. Азарту, аппақ ету.

ШАҢҚАЙТ'²=ет. Айқара ашу, шаңқайту.

ШАҢҚАН сын. Ақ сұттей, аппақ.

Шаңқан боз. Ашық, шымқай боз.

ШАҢҚАНДАЙ сын. Аппақ құдай, шаңқайған.

ШАҢҚАНДАН=ет. Шаңқандай болу, аппақ болып ағару.

ШАҢҚАНДАНУ Шаңқандан етістігінің қимыл атауы.

ШАҢҚАНДЫҚ зат. Шаңқандай болып ағарушылық, ақтық.

ШАҢҚАЮ Шаңқай етістігінің қимыл атауы.

ШАҢҚИ=ет. Аппақ болып көріну, шаңқаю.

ШАҢҚИЮ Шаңқи етістігінің қимыл атауы.

ШАҢҚОБЫЗ зат. муз. этн. Ауызға салып тартатын, темір тілікшелі музыкалық аспап.

ШАҢҚ-ШАҢҚ елік. Оқыстан қайта-қайта шаңқылдап шыққан қатқыл дыбысты бейнелейтін сөз.

ШАҢҚЫЛ зат. Шаңқ еткен ащы дауыс, шаңқылдаған дыбыс.

ШАҢҚЫЛДА=ет. **1.** Шаңқ еткен ащы дыбыс шығару, шаңқ-шаңқ ету. **2.** Шәуілдеу, ұру. **3.** ауыс. Ұрысу, балазаттау, айғайлау.

ШАҢҚЫЛДАҚ сын. Шаңқылдаған, жағымсыз, ащы (дыбыс).

Шаңқылдақ қыран. зоол. <лат. aquila clanga> Сұңқартәрізділер отрядына жататын жыртқыш құс [Шаңқылдақ қыран Солтүстік және Шығыс Қазақстан аралас ормандары шоқ қайыңдары арасында, Алматы облысында Жетісу (Жоңғар) Алатауындағы қайың, ырай, терек, самырсын және шырша өскен аралас ормандарда, теңіз деңгейінен 1000–2000 м биіктікте кездеседі].

ШАҢҚЫЛДАС=ет. Шаңқ-шаңқ етісу, ұрысу, таласу, дауласу.

ШАҢҚЫЛДАСУ Шаңқылдас етістігінің қимыл атауы.

ШАҢҚЫЛДАТ=ет. Шаңқ-шаңқ еткізу.

ШАҢҚЫЛДАТУ Шаңқылдат етістігінің қимыл атауы.

ШАҢҚЫЛДАУ Шаңқылда етістігінің қимыл атауы; шаңқ-шаңқ ету, шәуілдеу.

ШАҢҚЫЛДАУЫҚ сын. **Шаңқылдақ.**

ШАҢҚЫРАУ сын. жерг. Дәу, үлкен.

ШАҢӨЛШЕГІШ сын. Ауаның шаңдылығын өлшейтін.

Шаңөлшегіш аспаптар. кен. Ауадағы шаңның шоғырлануын анықтайтын құрылғылар мен аппараттар.

ШАҢСОРҒЫШ зат. тех. Бөлменің еденін, қабырғасын, сондай-ақ жиһаз, кілем, киім т.б. осы сияқты тұрмыстық заттар мен бұйымдарды шаң-тозаңдан арылтуға арналған құрылғы.

ШАҢСЫЗ сын. Шаңы жоқ, шаңы шықпайтын.

ШАҢСЫЗДАНДЫР=ет. **1.** Шаңнан арылту.

2. кен. Пайдалы қазылым шикізатын не байыту өнімдерін шаңдарын азайту үшін пневматикалық өңдеу. **3.** Кеніштегі шаң ағындарын суландыру не шаң шығатын жерлерде оқшаулап басу арқылы ауаны шаңнан тазарту.

ШАҢСЫЗДАНДЫРУ Шаңсыздандыру етістігінің қимыл атауы.

ШАҢТАҚ зат. кәс. Айналып тұратын білікке

орнатылған астық бастыратын бірнеше қырлы тас; тұғырлықтас.

ШАҢ-ТОЗАН зат. Шаң мен тозаң.

Шаң-тозаң тәрізді саздақ. Мұзды-сулы алаптарда қалыптасып, жұқа қабаттар түзетін саздақ.

ШАҢ-ТОНЫРАҚ зат. Шаң және топырақ.

ШАҢТҮТҚЫШ зат. тех. Ауа (газ) ағынынан шаңды және басқа ұсақ қоспаларды ұстауға (ажыратуға) арналған құрылғы.

ШАҢҮСТАҒЫШ зат. тех. Ауаны шаңнан тазартуға арналған аппараттар.

ШАҢ-ШӨЛЕКЕТ сын. жерг. Астан-кестен.

ШАҢ-ШҰҢ зат. **1.** Шақ-шұқ етіп шыңылдаған дыбыс, ызың-шу. **2.** ауыс. Ұрыс-керіс, айтыс-тартыс.

ШАҢЫЛДА=ет. Шаң-шұң еткен дыбыс шығару, шуылдау.

ШАҢЫЛТАҚ сын. сөйл. **Шаңылтыр.**

ШАҢЫЛТЫР сын. Катқыл, құрғақ; шыңылтыр.

ШАҢЫРАҚ¹ зат. **1.** этн. Киізүйдің төбесінде уықтарын біріктіріп ұстап тұратын күлдіреуіштері бар дөңгелек шеңбер. **2.** ауыс. Өзінің туған тұрғын үйі. **3.** ауыс. Орда, мекен. **4.** ауыс. Әулет, үрім-бұтақ. **5.** ауыс. Отбасы, жансы.

Шаңырағы биік, іргесі берік болсын! тілек. Үлгілі, мәртебелі болсын. **Шаңырағы кергілді.** Отбасының шырқы бұзылды, берекесі кетті. **Шаңырағы құлады.** Түтіні өшті, үй болудан қалды. **Шаңырағына ат ойнатты** [қобыз ойнатты, қобыз тартты], шаңырағын қиратып, түндігін тілді [ортасын түсірді]. Астан-кестенің шығарып ойрандады, әлек салды; төбесіне әңгіртаяқ ойнатты.

Шаңырағынан жылу тапты. Шаңырағын паналады, сағалады. **Шаңырағын жықпады.** Отын өшірмеді, орнын сақтады. **Шаңырағын күйретті** [құл қылып талқандады]. Үйін қиратты, отбасының берекесін кетірді. **Шаңырағын қиратты.** Астан-кестенің шығара ойрандады, әлек салды; қым-қуым, у да шу етті. **Шаңырағын қиратты,** түндігін тілді. Астан-кестенің шығарды, ойрандады, әлек салды. **Шаңырағын құлатты** [жықты]. Үйін қиратты, отбасының берекесін кетірді. **Шаңырағын ортасына түсірді.** Үйін қиратты, жоқ қылды. **Шаңырағын отын қылды.** Үйін қиратты, жоқ етті, отбасының берекесін кетірді. **Шаңырағын тірен қалды** [ұстап қалды, сақтады]. Отбасының берекесін келтірді, үйіш аман алып қалды. **Шаңырағына шаң түспесін.** тілек. Көңіліңе кірбің түспесін деген мағынада.

Шаңырағы биік болсын. тілек. Үй көтергенде, үй тіккенде, үй боп бөлініп шыққанда айтылатын тілек. **Шаңырағы ортаға түсті.** Отбасы бұзылды. **Шаңырағы ортасына түсті.** Отауы бұзылды, отбасының берекесі кетті, үй-орманы ыдырады; жойылды, қирады. **Шаңырағы шайқалды.** Отбасының берекесі кетті, отауы күйзелді. **Шаңырақ асты.** Бір отбасы, үй іші. **Шаңырақ көтерді.** а) Әйел алып, өз алдына үй болды, үйлі-баранды болды. ә) Үй тікті. б) Ел болып, етек-жеңің түзеді. в) Үйымдастырылды, ашылды. **Шаңыраққа би болды.** жағымсыз. Әрқайсысы отбасына мәтіби болды, бірін-бірі тыңдамады. **Шаңыраққа қара.** Өз үйің емес, бөтен үй; тыныш отыр, жай отыр, абайла деген мағынада. **Шаңыраққа уық болып шаңшылды** [тіреу болды]. Отбасына береке кіргізді, жосын түгендеді. **Шаңырақ мүйіз.** Екі қыш иіле-иіле келіп, бір-біріне түйісе біткен мүйіз. **Шаңырақ салма.** этн. Киіз үйдің киісі. **Шаңырақ салығы.** көне. Әр үйге, түтінге түсетін салым. **Шаңырақ түйе.** этн. Арнайы шаңырақ артатын түйе.

ШАҢЫРАҚ² зат. жерг. Арба дөңгелегінің имек ағашы.

ШАҢЫРАҚБАСУ зат. этн. Әсемдік үшін әртүрлі иірілген жіптен жасалып, шаңыраққа салбырата байланатын шашағы күттелеген бау.

ШАҢЫРАҚСЫЗ сын. Үйсіз-күйсіз, баспанасыз.

ШАҢЫРАҚТАЙ сын. Шаңыраққа ұқсас, ұлкен.

ШАҢЫРАҚТАН= ет. Арбию, ұлкею, дөңгелектену.

ШАҢЫРАҚТАНУ Шаңырақтан етістігінің қимыл атауы.

ШАҢЫРАҚТАС сын. Шаңырағы бір, ортақ. **ШАҢЫРАҚША** үст. Шаңыраққа ұқсап, сол тәрізденіп.

ШАҢЫРАҚШАЛА= ет. Шаңырақ тәрізді ету, шаңыраққа ұқсату.

ШАҢЫРАҚШАЛАУ Шаңырақшала етістігінің қимыл атауы.

ШАҢЫРҚА= ет. 1. Шаң басу, ақ тозаңдану. 2. ауыс. Қаны кеуіп шөлдеу, қаталау, сусату.

ШАҢЫРҚАС= ет. Шөлдеу, қаталау.

ШАҢЫРҚАТ= ет. 1. Шаңдату, шаңды бора-ту. 2. ауыс. Әбден шөлдету, сусату.

ШАҢЫРҚАТУ Шаңырқат етістігінің қимыл атауы.

ШАҢЫРҚАУ Шаңырқа етістігінің қимыл атауы.

ШАҢЫТ зат. жерг. Шаң, тозаң.

ШАҢЫТ= ет. Шаң болу, ақ тозаңдану.

ШАҢЫТТАН= ет. Шаң басу, тозаңдану.

ШАҢЫТТАНУ Шаңыттан етістігінің қимыл атауы.

ШАҢЫТТЫ сын. Шаң-тозаңды, шаңытқан.

ШАҢЫТУ Шаңыт етістігінің қимыл атауы.

ШАП зат. анат. 1. <лат. inguen> Қарынның төменгі жағы мен санның ішкі түйіскен жері. 2. окказ. Бұл жерде ақын шүйгіні жоқ тақыр жер, жұптан тұрмыс туралы айтып отыр.

Шапқа түртті. Бізасын келтірді, ашуландырды.

ШАП¹= ет. 1. Атпен құйғыта жорту, ызғыту. 2. Бәйгеге түсіп, сыналу. 3. ауыс. Зымырау, зулау. 4. ауыс. Қарсы тиру, бетпе-бет келу. 5. Тас-талқанын шығару, жермен-жермен ету. 6. ауыс. Жаулап алу, басып алу. 7. ауыс. Жену, басым түсу. 8. ауыс. Құрту, жою, жоқ қылу.

Шапқан аттай. Бізғытып шапқылаған ат секілді тез, көзді ашып-жұмғанша. **Шапқан аттай желіккен дау-жанжал.** Ел үшін ала-құйындатқан, елірмеге дем болған ерегіс, егес.

ШАП²= ет. 1. Өткір құралмен кесу. 2. Ағашты балталау, шапқылау. 3. Шөп ору.

Шапқан шөптей баудай түсті. Жапырыла құлады; қырылды.

ШАП³= ет. Бір нәрсеге жүгу, ұстап қалу.

ШАП⁴: шап берді. Тарпа бас салды, тұра ұмтылды.

Шап ете қалды. Бір сөзге келмей, тыз етіп ашуланды. **Шап ете түсті.** Бір сөзге келмей тыз етіп ашуланды; тап берді. **Шап етті.** а) Кенеттен бас салды, тап берді. ә) Бір сөзге келмей тыз етіп ашуланды; тап берді. **Шап келді.** Тап берді, ойламаған жерден кез болды.

ШАПАҒАТ [ар. شفاعت] зат. Рақым, мейірім, шарапат.

Шапағатын көрді. Көмегі тиді, шарапатын көрді. **Шапағаты тиді.** Пайдасы болды, көмек жасады.

ШАПАҒАТТЫ сын. Мейірімді, рақымды, қайырымды.

ШАПАҒАТШЫ зат. діни. Мұсылмандардың бұл дүниелік күнәсінің Құдай алдында кешірілуін сұрап, қамқор, қорғаныш болатын Мұхаммед (ғ.с.) пайғамбардың әрекетін білдіретін ұғым.

ШАПАҒАТШЫЛ сын. Рақым, мейірім жасағыш, жақсылық етуші.

ШАПАҒҰЛ зат. ескікіт. Шабуылдаушы.

ШАПАЙЫЛ зат. Аттың шабын ала тартылатын айыл, артқы айыл.

ШАПАҚ зат. Күннің шығар немесе батар кезіндегі қызыл арай сәулесі.

Шапақ атсын. жерг. Өлім арты қайырлы болсын. **Шапақ шашты.** Нұрын төкті, сәулесін шашты.

ШАПАҚТА= ет. 1. Шапалақпен цру, соғу. 2. ауыс. Кеңіл жұбатау.

ШАПАҚТАН= ет. Күннің шапақ атуы, сәуле шашуы.

ШАПАҚТАНУ Шапақтан етістігінің қимыл атауы.

ШАПАҚТАУ Шапақта етістігінің қимыл атауы.

ШАПАҚТЫ сын. Қызыл арайлы, сәулелі. **ШАПАЛАҚ** зат. Қолдың алақаны.

Шапалақ ду ете түсті. Алақаны ысып кетті.

Шапалақ жеді. Шапалақпен ұрылды, соғылды, таяқ жеді. **Шапалақпен тартып жіберді.** Шапалақтады, шапалақпен салып қалды. **Шапалақ соғылды.** Алақан ұрылды, қошемет көрсетілді. **Шапалақ соқты [ұрды].** Қол соғып қошеметтеді.

ШАПАЛАҚТА= ет. 1. Шапалақпен цру, соғу. 2. Қол соғу, алақан соғу.

ШАПАЛАҚТАС= ет. 1. Шапалақпен црысу. 2. ауыс. Шапылдасу, шалтылдасу.

ШАПАЛАҚТАСУ Шапалақтас етістігінің қимыл атауы.

ШАПАЛАҚТАУ Шапалақта етістігінің қимыл атауы.

ШАПАН зат. этн. Астарына жүн не мақта салынып, сыртын шұға, барқыт сияқты матамен қаптаған, іші астарланған кәделі киім.

Шапан жапты [кигізді]. этн. а) Сый тартты, құрмет көрсетті. ә) Айып тартты, айыбын өтеді. **Шапан киді.** этн. Сый алды, сый-құрметке ие болды.

ШАПАНДЫ сын. Шапаны бар, шапан киген. **ШАПАНДЫҚ** сын. Шапан тізуге жарамды (кездеме, мата).

ШАПАНША зат. Кішкене, шағын, жеңіл шапан.

ШАПАНШАҢ үст. Үстінде шапаны ғана бар, шапан ғана жамылған.

ШАПАН-ШАПҚЫТ зат. Аздаған құрмет, сыйлық.

ШАПАТА зат. жерг. **Шабата** (көннен, ішкі теріден, жөкеден істелген өкшесіз кебіс, шәркей).

ШАПАТТА= ет. жерг. Ұру, соғу, шапалақтау, сабаласу.

ШАПАТТАС= ет. жерг. Шапалақтасу, црысу, сабаласу.

ШАПАТТАСУ Шапаттас етістігінің қимыл атауы.

ШАПАТТАТ= ет. Ұрғызу, соқтыру.

ШАПАТТАТУ Шапаттат етістігінің қимыл атауы.

ШАПАТТАУ Шапатта етістігінің қимыл атауы.

ШАПАТЫ сын. жерг. 1. Ұзын да, қысқа да емес; шамалы, шағын (дене). 2. Шамалы, жұқалтай, болмашы, болар-болмас.

ШАПАТЫЛЫҚ зат. Шағын денелілік, шамалылық.

ШАПАШОТ зат. Бірыңғай ағаш шабатын, имек ағашқа сапталған, цығыдан төменгі жағы цзынша келген, шот пішінді жеңіл шағын құрал, шот.

ШАПИТО [франц. chapiteau] зат. Негізінен цирк ойын-сауығына арналған театр ғымаратының уақытша түрі.

ШАПКЕ [ор. шапка] зат. сөйл. **Қалтақ**, **ШАПҚАТ** зат. кіт. **Шапагат**.

ШАПҚАТАРЛА= ет. Бір түйенің басын құйрық жағына, екіншісінің, керісінше, құйрығын басына қаратып айқастыра байлау.

ШАПҚЫ зат. 1. Қатты затты (темір, тас т.б.) кесу үшін асыл темірден жасалған кескіш. 2. жерг. Ағашты жонып тегістеуге арналған құрал.

ШАПҚЫ² зат. Жер өңдеуге арналған құрал. **ШАПҚЫ**³ зат. Мылтық патронының пестонын ұрып, дәріге от алдыратын шапта темір.

ШАПҚЫ⁴ сын. Жүйрік (ат туралы). **ШАПҚЫ**⁵ зат. жерг. **Балта**.

ШАПҚЫЗ¹= ет. 1. Орғызу, пішен шаптыру. 2. Жасату, даярлату.

ШАПҚЫЗ²= ет. 1. Шаптыру, хабар жіберу. 2. Бәйгеге ат қостыру.

ШАПҚЫЗУ Шапқыз етістігінің қимыл атауы; шаптыру, хабар жіберу.

ШАПҚЫЛА¹= ет. 1. Дамыл таппай, атпен шабу. 2. Асыр салып жүгіру. 3. ауыс. Заулау, зымырау. 4. ауыс. Әбігер болу, әурелену.

ШАПҚЫЛА²= ет. Қайта-қайта шабу, кескілеу.

ШАПҚЫЛАС= ет. 1. Атпен шабысу; құлпытандың асыр салып ойнақтауы. 2. ауыс. Әбігер болысу, әуреленісу.

ШАПҚЫЛАСУ Шапқылас етістігінің қимыл атауы.

ШАПҚЫЛАТ= ет. 1. Қайта-қайта шапқылау. 2. ауыс. Зулату, зымырату.

ШАПҚЫЛАТУ Шапқылат етістігінің қимыл атауы.

ШАПҚЫЛАУ Шапқыла етістігінің қимыл атауы; әбігерлену, әуре болу.

ШАПҚЫН¹ зат. Шабуыл, црыс.

Шапқыға ұшырағандай. Астан-кестен, ойран-топыры шыққан.

ШАПҚЫН² зат. Болған уақиғаны жеткізетін хабаршы, шапқыншы.

ШАПҚЫНДА= ет. Шабуылдау, црыс салу.

ШАПҚЫНДАУ Шапқында етістігінің қимыл атауы.

ШАПҚЫНДЫҚ сын. Шабуылдық, црыс салған.

ШАПҚЫНШЫ¹ зат. Басқа бір елді немесе мемлекетті күштеп жсаулап алушы, басқыншы.

ШАПҚЫНШЫ² зат. Болған істі, уақиғаны жеткізетін, айтатын хабаршы.

ШАПҚЫНШЫЛЫҚ зат. Басқа елдің жерін басып алу үшін жасалған қарулы шабуыл, басқыншылық.

Шапқыншылыққа ұшырады. Дүние-мүлкі талан-таражға, халқы құлдыққа түсті.

ШАПҚЫР сын. Шапқыш, қапқыш.

ШАПҚЫШ¹ зат. жерг. 1. **Шапқы**. 2. сөйл. **Балта**.

ШАПҚЫШ² сын. Атқа шабуға төселген, дағдыланған.

ШАПҚЫШ³ сын. Бір нәрсені шаба білетін, кескіш.

ШАППА¹ зат. Мылтықтың патрон пестонын ұрып от алдыратын қайырмасы; шапқы.

ШАППА² зат. жерг. Қалтаға салып жүруге ыңғайлы бүктеме пышақ; бөкі.

Шаппа домбыра. этн. Шанағын тұтас ағаш кесіндісінен ішін ойып, шауып жасайтын домбыра.

ШАППА³ зат. жерг. Есікті жабатын темір тілшік; ілгек.

ШАППА⁴ зат. жерг. Шөбі шауып алынған жер, шабындықтың орны.

ШАПАЛАЛЫ сын. Шаппасы бар (мылтық).

ШАППАТТАЙ сын. жерг. Кішкентай, титімдей.

ШАППА-ШАП үст. Қолма-қол, бетпе-бет.

Шаппа-шап келді. Бетпе-бет цшырасты.

ШАППАШОТ зат. сөйл. **Шапашот**.

ШАППАШОТТАЙ сын. Шаппашот сияқты, шаппашот тәрізді.

ШАППА-ШҰП үст. Жалма-жан, шартта-шұрт.

ШАПТА= ет. 1. Бір нәрсені екінші нәрсеге жапсыру. 2. Шабынан қысып тарту, бекіту. 3. ауыс. Шағыстыру, біреудің қолтығына су бурку, біреуді біреуге айдап салу.

ШАПТАЛ= ет. Жапсырылу.

ШАПТАЛУ Шаптал етістігінің қимыл атауы.

ШАПТАРТПА зат. жерг. Шаптан тартылатын қосымша тартпа.

ШАПТАСТЫР= ет. Пішіліп жатқан матаның жетпей қалған жерін қиыластырып құрау.

ШАПТАС= ет. жерг. Соңына түсу, айналысу.

ШАПТАУ¹ зат. жерг. Жылқының шабынан тартылатын айыл, тартпа; шап айыл.

ШАПТАУ² зат. Шапайыл, тартпа.

ШАПТАУ жерг. Шапта етістігінің қимыл атауы.

ШАПТЫҒУ Шаптық етістігінің қимыл атауы; өршелену, беттен алу.

ШАПТЫҒЫС = ет. Шабаланысу, беттерінен алысу.

ШАПТЫҒЫСУ Шаптығыс етістігінің қимыл атауы.

ШАПТЫҚ = ет. 1. Өршелену, шабалу. 2. ауыс. Беттен алу, ұрысу, тілдеу. 3. ауыс. Толқынның жағаға соғып шапшуы.

ШАПТЫҚПА сын. Ашуланшақ, ұрысқақ. // Ашуланшақ, өршеленіп кететін мінез.

ШАПТЫҚТЫР = ет. Ашуландыру, долдандыру.

ШАПТЫҚТЫРУ Шаптықтыр етістігінің қимыл атауы.

ШАПТЫР¹ = ет. Кісі жіберу, шақырту.

ШАПТЫР² = ет. қарап. Тік тұрып зөрсіндіру.

ШАПТЫР³ = ет. кәс. Арқанды жазып салу, жылжының арқанын суға жазып тастау.

ШАПТЫРМА: шаптырма арқан. кәс. Жылым аудын екі жағына тағылған ұзын кендір арқан.

ШАПТЫРТ¹ = ет. Кісі жіберту, шақырту.

ШАПТЫРТ² = ет. Кестірту, шапқызу.

ШАПТЫРТУ Шаптырт етістігінің қимыл атауы.

ШАПТЫРУ Шаптыр етістігінің қимыл атауы.

ШАПТЫРЫЛ = ет. Бәйгеге түсіп, ат жарыстырылу.

ШАПТЫРЫЛУ Шаптырыл етістігінің қимыл атауы.

ШАПТЫРЫМ зат. этн. Көбінесе ат көлігіне қатысты қашықтықты білдіретін халықтық өлшем [Мысалы: атшаптырым, тайшаптырым, қыраншаптырым].

ШАПША зат. кәс. Пісіп жетілмеген қауын, пісуге жақындап тұрған қауын.

ШАП-ШАҒЫН сын. Аумағы, көлемі кіп-кішкене, ықшамды.

ШАПШАҚ зат. Ағаштан құрсау салып жасалған қымыз ашытатын ыдыс.

ШАП-ШАҚ сын. Құйып қойғандай, дөпдөп.

ШАПШАҚ: құрама шапшақ. этн. Қымыз ашыту үшін ағаштан кіріктіріп жасалған ыдыс, күбінің бір түрі.

ШАПШАҚАЙ зат. Құстың түрі.

ШАПШАҢ үст. Тез, жылдам.

Шапшаң әрекетті жад. инф. <ағыл. high speed storage> Сыйымдылығы үлкен операциялық жадтан таңдаудың салыстырмалы үлкен уақыты мен операцияларды орындаудың аз уақытын сәйкестендіру үшін өнімділігі жоғары процестерде буферлік жад ретінде пайдаланылатын таңдау уақытының циклі аз жад. **Шапшаң нейтронды реактор.** физ. Ядролық отын бөлінуінің тізбекті реакциясы шапшаң нейтрондар арқылы жүзеге асатын ядролық реактор. **Шапшаң перне.** инф. <ағыл. fast key> Бірнеше менюден өтпестен, қажетті әрекетке шапшаң өтуді жүзеге асыратындай бағдарламаланған перне.

ШАПШАҢБАЙ зат. сөйл. Жұмысты, істі тез, жылдам орындаушы.

ШАПШАҢДАТ = ет. Бір нәрсені тездетіп істеу, жылдам қимылдау.

ШАПШАҢДАТҚЫШ сын. Шапшаңдатушы, тездетуші.

ШАПШАҢДАТУ Шапшаңдат етістігінің қимыл атауы.

ШАПШАҢДАТЫЛ = ет. Тездетілу, жылдамдатылу.

ШАПШАҢДАТЫЛУ Шапшаңдатыл етістігінің қимыл атауы.

ШАПШАҢДАТЫҢҚЫРА = ет. Тездете, жылдамдата түсу.

ШАПШАҢДАТЫҢҚЫРАУ Шапшаңдатыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ШАПШАҢДАУ сын. Жылдамдау, тездеу.

ШАПШАҢДЫҚ зат. 1. Қимыл-әрекеттегі тездік, жылдамдық. 2. инф. Белгілі бір уақыт аралығында орындалатын әрекеттердің саны арқылы есептеу жүйесінің өнімділігін сипаттайтын параметр.

ШАПШАҢДЫЛЫҚ зат. сөйл. **Шапшаңдық.**

ШАПШАҢЫРАҚ үст. Тезірек, жылдамдырақ.

ШАПШУ Шапшы етістігінің қимыл атауы.

ШАП-ШҮП: шап-шүп жетті. Зорға жетті.

ШАПШЫ = ет. 1. Сұйық заттың сыртқа атылып шығуы. 2. Бір жаққа қарай секіру, ырыңу, қашу.

ШАПШЫ зат. жерг. Күізден істелген бұйымдарды жақсылап істеуші маман адам.

ШАПШЫМА¹ сын. Шапшып, атылып тұрған (су).

ШАПШЫМА² зат. Құлама су.

ШАПШЫМАЛЫ сын. Жоғары қарай атқылағыш, шапшығыш.

ШАПШЫҢҚЫРА = ет. Әуелгіден көрі шапши түсу.

ШАПШЫҢҚЫРАУ Шапшыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ШАПШЫТ = ет. Шапшырату, атқылату.

ШАПШЫТУ Шапшыт етістігінің қимыл атауы.

ШАПЫЛДА = ет. Шап-шап етіп беттен алу, ұрысу.

ШАПЫЛДАҚ сын. Беттен алғыш, ұрысқақ. // Ұрысқақ адам.

ШАПЫЛДАС = ет. Ұрысу, беттен алысу.

ШАПЫЛДАСУ Шапылдас етістігінің қимыл атауы.

ШАПЫЛДАУ Шапылда етістігінің қимыл атауы.

ШАПЫРАШ сын. Көзі қисық, қылы.

ШАПЫРАШТАН = ет. Қиғаштану, қылылану, қисықтану.

ШАПЫРАШТАНДЫР = ет. Қиғаштандыру, қылыландыру.

ШАПЫРАШТАНДЫРУ Шапыраштандыр етістігінің қимыл атауы.

ШАПЫРАШТАНУ Шапыраштан етістігінің қимыл атауы.

ШАПЫРАШТАУ сын. Қиғаштау, қылылау, қисықтау.

ШАПЫРАШТЫҚ зат. Көздің қисықтығы, қиғаштығы, қылылық.

ШАПЫРЛА = ет. Көп болу, жытырлау, топырлау.

ШАПЫРЛАС = ет. Жытырласу, топырласу.

ШАПЫРЛАСУ Шапырлас етістігінің қимыл атауы.

ШАПЫРЛАТ = ет. Жытырлату, топырлату.

ШАПЫРЛАТУ Шапырлат етістігінің қимыл атауы.

ШАПЫРЛАУ Шапырла етістігінің қимыл атауы.

ШАПЫР-ШҮПЫР елік. Сарт-сұрт, атыр-тапыр.

ШАР¹ зат. 1. геом. Дөңгелектің өз диаметрінен айналуынан пайда болатын геометриялық дене. 2. Осы геометриялық дене формалас домалақ (зат).

Шар сегменті. Шар мен кез келген жазықтықтың қиылысуынан шығатын шар бөлігі.

Шар түйме. Әйелдің сабақты күміс түймесі. **Шар табақтай.** Өте үлкен, быттиған.

ШАР² зат. Той-томалақ, мерекелік кештерді әсемдеу үшін тағылатын резіңкеден жасалған жұқа үрмелі зат.

ШАР³ зат. көне. 1. Дауыс бергенде, сайлағанда жасырын салынатын домалақ тас. 2. ауыс. Дау-дамай, талас-тартыс.

Шарға түсті. көне. Сайлауда жасырын дауысқа түсті. **Шар салды.** т а р . көне. Болысты

сайлауға дауыс берді, сайлау тасын салды. **Шары шықты.** Ойлағаны іске асты, жолы болды.

ШАР⁴ зат. жерг. Шама, қайнатқан шайдың қалдығы.

ШАР⁵ зат. 1. егін шар. Астықтың үгітілген, бірақ қауызынан ажырамаған басы. 2. Қиқым-сиқым, шөп-шалам, қауыз.

ШАР⁶ зат. жерг. Шұбырған көп із, шыыр.

ШАР⁷ зат. жерг. Шарық, шарық қайрақ.

Шарға ұстады. Қайрады, өткірледі. **Шар болат.** Таза, сапасы жоғары болаттан жасалған қылыш.

Шар қайрақ. Темірді қайрауға арналған қайрақ.

ШАР⁸ сын. жерг. Ашулы, ызалы.

ШАР⁹ елік. Кенеттен, оқыс шыққан жағымсыз, ащы дауысты бейнелейтін сөз.

Шар етті [ете қалды]. а) Жағымсыз үнмен қатты дауыстап жіберді. ә) Кенеттен қатты дауыстап жылады.

ШАР¹⁰: шар тартты. а) Егде тартты, жасы ұлайды; шау тартты. ә) Самарқауланды, жалқауланды.

ШАРА¹ зат. 1. Сұйық тағамға арналып, ағаштан жасалған пішіні дөңгелек, іші шұңғыл үлкен ыдыс, аяқ. 2. ауыс. Көздің ұясы, ойдымы. 3. ауыс. Бір нәрсенің аумағы, бөгейі.

Шара аяқ. Суын ішетін үлкен аяқ. **Шарасынан асты [шықты].** Шамадан артып кетті, шектен шықты. **Шарасына түсті.** Қалтына, сабасына келді, саябыр тапты.

ШАРА² зат. 1. Белгілі бір жұмысты орындау үшін қолданылатын амал, айла. 2. Келешекте іселемін іс, міндет.

Шара бар ма? Амал жоқ, дәрмен жоқ деген мәндегі сөзқолданыс. **Шара жоқ.** а) Амалы жоқ, дәрменсіз. ә) Емі жоқ, дауасы жоқ. **Шара қолданды.** а) Жолын тапты, амал істеді. ә) Жазалады, кінәлады, айыптады. **Шараң қанша.** Амал жоқ, дәрменсіз. **Шарасы болмады.** Амалы қалмады, дәрменсіз күйге түсті. **Шарасы таусылды.** Амалы құрыды, дәрмені болмады. **Шара таппады.** Амалын таппады, дәрменсіз күйге түсті.

ШАРАҒАТ зат. діни. **Шаригат.**

ШАРАҒАТШЫЛ сын. діни. Шаригат айтуға құмар.

ШАРАДАЙ сын. 1. Шара сияқты, шара тәрізді. 2. ауыс. Үлкен, дәу.

Шарадай [шақшайдай] басы шақшайдай [шарадай] болды. Не істерін білмей, дел-сал болды, басы қатты.

ШАРАЙ: шарай топ. жерг. Шаршытоп, жыын.

ШАРАЙНА¹ зат. 1. Анық көрсететін үлкен төрт бұрышты айна. 2. ауыс. Айнадай тұңық, мөлдір. 3. ауыс. Қорғаныш, тірек, сүйеу.

ШАРАЙНА² [ар. چارينه] зат. көне. Найза мен семсерден қорғану үшін батырлар киетін болат көкірекше.

Шарайна белдік. Қайыс бауға ілгек арқылы бекітілген шарайнасы бар белдік. **Шарайнасы шалқасынан екен.** Кесірілі, кесепатты адам туралы айтылады.

ШАРАЙНАДАЙ сын. Шарайна сияқты, шарайна тәрізді.

ШАРАЙЫН сын. жерг. Ұят, өрескел.

ШАРАЛАН = ет. Көзі шарасынан шығу, үлкену.

ШАРАЛАНУ Шаралан етістігінің қимыл атауы.

ШАРАЛЫ сын. Аумақты, үлкен (көз).

ШАРАНА зат. 1. Жатырдағы төлді, нәрестені қоршап тұратын жұқа қабыршақ, шырыш.

2. Қойдың ай, күні жетілмей іш тастаған қозысы. 3. ауыс. Нәресте, сәби.

Шаранадан шайқап өсірген. Өз қолында өскен, бала күннен көз алдында өскен, жастайынан өзі тәрбиелеп өсірген. **Шаранасы кеппеген [тазармаған].** а) Жаңа туған жас нәресте, сәби. ә) Есін жия қоймаған, жас.

ШАРАНАЛАС сын. Бір анадан туған, бауыр.

ШАРАНАТОҒЫ зат. Төлдің уыз емген кездегі нәжисі.

ШАРАП [ар. شراب] зат. Қышқыл дәмді, тұр-түсі әртүрлі, спирт қосылған ішімдік.

Шарап қышқылы. хим. Екі негізді органикалық қышқыл; суда жақсы, спиртте нашар еритін түссіз кристалдар. **Шарап өнеркәсібі.** Тамақ өнеркәсібінің жүзім және жеміс-жидек шарабын, аққайнар, коньяк өндіретін саласы [Шарап өндірісі екі кезеңнен тұрады: алғашқысында – жүзім ұсақталып, шарап материалдары дайындалады, екінші кезеңде шарап материалдарына тиісті дәм, хош иіс және бұзылмайтын және т. б. сапа беру үшін оларды қайта өңдеу және белгілі бір мезгілде сақтау процестері жүреді]. **Шарап спирті.** хим. Бір атомды, қаныққан, өзіне тән иісі бар, түссіз сұйық спирттердің бірі.

ШАРАПАТ [ар. فاقة] зат. Біреуге жасалатын қайырым, мейірім, жақсылық.

Шарапаты тиді. Біреуге жақсылық жасады, қайырымдылық көрсетті.

ШАРАПАТСЫЗ сын. Шапағаты жоқ, шапағат болмай, шарапаты тимей.

ШАРАПАТТЫ сын. 1. Қайырымды, мейірімді. 2. Пайдалы, тиімді.

ШАРАПАТТЫЛЫҚ зат. Қайырымдылық, шарапатын тигізушілік.

ШАРАПҚҰМАР сын. Ішкіш, ішімдікті жақсы көретін, маскүнем.

ШАРАПҚҰМАРЛЫҚ зат. Шарап ішкіштік, ішімдікті жақсы көрушілік, маскүнемдік.

ШАРАПТАЙ сын. Шарап сияқты, шарап тәрізді.

ШАРАПХАНА зат. Шарап сататын дүкен.

ШАРАПШЫ зат. Шарап сатушы адам.

ШАРАПШЫН зат. жерг. Дәке, мәрлі.

ШАРАСЫЗ сын. Істер амалы жоқ, амалсыз, лажсыз. // Дәрменсіз адам.

Шарасыз иондар. кен. Кен байыту процестерінде пульпада табиғи түрде кездесетін иондар.

ШАРАСЫЗДАН үст. Амалсыздан, лажсыздан.

ШАРАСЫЗДАН= ет. Амалы құру, лажсыздану.

ШАРАСЫЗДАНУ Шарасыздан етістігінің қимыл атауы.

ШАРАСЫЗДЫҚ зат. Амалы жоқтық, дәрменсіздік, лажсыздық.

ШАРАФАТ зат. сөйл. **Шарапат.**

ШАРАЯҚ зат. Сұйық тамақ ішуге арналған шырғыл, дөңгелек үлкен ыдыс.

ШАРБАҚ зат. 1. Тал, қараған, мойыл т.б. құрылыс материалдарынан жерге қада қағу арқылы тоқылған қоршау. 2. Сырты шарбақпен қоршалған қора, аула. 3. кәс. Құрма ауың екі басының арасындағы бос алаң, бос жер.

Шарбақ жүзік. зерг. Шығыршыққа қондырған бөлігі төртбұрыш пішінді болып келетін, оған (кейде) асыл тас қондырылатын жүзік түрі. **Шарбақ ошақ.** этн. Бірнеше тіреуіштен тұратын, темір қадалардан қиюластырылып жасалған ошақтың түрі. **Шарбақ үй.** Қаңқасы бұтақтарымен шабақталған шарбақтан құрастырылып, іші-сырты сыланып тасталатын мекен-жай.

ШАРБАҚТА= ет. Бір нәрсенің айналасын қоршау, шарбақ жасау.

ШАРБАҚТАЛ= ет. Шарбақ жасалу, шарбақ орнатылу.

ШАРБАҚТАЛУ Шарбақтал етістігінің қимыл атауы.

ШАРБАҚТАУ Шарбақта етістігінің қимыл атауы.

ШАРБАҚТЫ сын. Шарбағы бар, шарбақпен қоршалған.

ШАРБАҚША зат. Кішкене, шағын шарбақ.

ШАРБАТ зат. сөйл. **Шәрбат.**

ШАРБАТШЫ зат. Аспаз.

ШАРБОЛАТ зат. 1. **Шарайна.** 2. Өте берік, құрыш, асыл болат.

ШАРБЫ зат. Малдың, аңның қарнын орап тұратын жұқа май.

Шарбы бұлт. Селдір, сирек бұлт. **Шарбы кніз.** этн. Жүн жұқа салынып, жұқалтаң етіп басылған кніз, текемет.

ШАРБЫМҰЗ зат. Су бетіндегі ұсақ мұз кристалдарының қалың қабаты.

ШАРБЫЛАН= ет. 1. Шарбы пайда болу, семіру. 2. ауыс. Селдіреп тұтасу.

ШАРБЫЛАНУ Шарбылан етістігінің қимыл атауы.

ШАРБЫА зат. жерг. Шама-шарқы, мүмкіндік, қабілет.

Шарғасы жетпеді. жерг. Амалы жоқ, лажсыз, амалсыз.

ШАРҒА² сын. Әлсіз, күйсіз (мал).

Шарға ұстаған қара балта. бейн. Бұл жерде қайрауы жеткен, бапталған қару-жарақ бейнеленіп отыр.

ШАРҒА³ сын. **Шарғы**³.

ШАРҒАЛАУ сын. сөйл. **Шарғылау.**

ШАРҒИ ар. сын. ескі кіт. Заңды, шариғатқа сай.

ШАРҒИ зат. діни. Шариғат ережелері.

ШАРҒИ: шарғи кітап. діни. ескі кіт. Шариғат ережелері жинақталған диуаны кітап.

ШАРҒИЯ зат. көне. Заң, ереже.

ШАРҒЫ¹ зат. діни. Ислам дінінің жолы, шариғат заңы.

ШАРҒЫ² зат. этн. Дәстүрлі қазақ қоғамында ұзатылған қыздың соңынан ерген сіңісіне өзінің жолын тілеп, тақиясын, бөркін ырымдап беру салты.

ШАРҒЫ³ сын. 1. Қысқа бойлы, аласа, тапал (адам). 2. ауыс. Шамалы, аз.

ШАРҒЫ⁴: шарғы жіп. Домалақтаған жіп.

ШАРҒЫЛАУ сын. Қысқалау, тапалау.

ШАРДАҚ¹ зат. жерг. **Шарбақ.**

ШАРДАҚ² зат. жерг. Жермай шамның шілітері.

ШАРДАҚ³ сын. Дәрменсіз, әлсіз.

ШАРДӨРІ зат. Халық елшілерінің шипалық қасиеті бар әртүрлі заттардан қосып жасаған дәрісі.

ШАРЖ [франц. charge] зат. 1. Сатуралық немесе юморлық суретті бейне. 2. Осы стильде орындалған бейнелеу өнерінің шығармасы.

ШАРЖАУ: шаржау қауын. кәс. Ақсары түсті, сыртындағы торы сирек және торы тек сабақ жағына жақын жерде болатын қауын. Бұл сөз Шаржау деген жер атынан алынған.

ШАР-ЗОНД зат. Аэрологиялық аспаптарды (метеорограф немесе радиозонд) аспан кеңістігіне көтеретін, ішіне сутек немесе гелий толтырылған ауа шары.

ШАРИФАТ [ар. شريعة] зат. діни. Мұсылмандардың иманын айқындап, адамгершілік мұраттары мен діни құданың қалыптастыратын, сондай-ақ олардың мінез-құлқын реттеуші нақтылы өлшемдер бастауы болып табылатын, Құран Кәрім және сунна арқылы пысықталған нұсқаулар жиынтығы.

Шариғат бұзды. діни. Мұсылмандық ережелеріне қайшы келді. **Шариғат жолын тұтты.** діни. Дін (ислам) қағидаларын сақтады. **Шариғатқа сыймады.** діни. Ислам ережесіне сай келмеді. **Шариғатпен кескен бармақ ауырмас.** Ақылдасып, келісіп жасаған іс пайдалы болмақ. **Шариғаттың бұйрығы.** діни. Шариғаттың жолы, тура жол.

ШАРИҒАТШЫЛ сын. Шариғат айтқыш, шариғатқа құмар.

ШАРИҚ зат. сөйл. Кішкене келген домалақ зат.

ШАРИФ [ар. شريف] зат. ескі кіт. Текті, қасиетті; Мұхаммед (с.ә.с.) пайғамбардың немересі Хасеннен тараған ұрпақтарына берілген құрметті атақ.

ШАРҚ¹ зат. Қуат, әл, шама.

ШАРҚ²: шарқ етті [ете қалды]. Шақ ете қалды, тыз етпе мінез көрсетті.

ШАРҚ³: шарқ ұрды. Ешбір тыным таппады, аласұрды.

Шарқ ұрды. Жер-көкті шарлап аласұрды.

ШАРҚАЙ зат. сөйл. **Шәркей.**

ШАРҚАТ¹ зат. жерг. 1. Әйелдердің басына тартатын тоқыма түбіт шәлі. 2. этн. Жаңа түскен келіннің басына жабатын жібек орамал.

ШАРҚАТ² зат. жерг. Шама, әл, мұрша.

ШАРҚАШАУ зат. кен. Өз өсіне еркін орнатылған және ұңғыма ұңғубетін оның үстімен тербетілуі кезінде бұзып қопаратын құрал.

ШАРҚАЯ сын. жерг. Бұзақы, ұрысқақ, ашушаң.

ШАРҚИ ар. сын. ескі кіт. Шығыс, шығыстық.

ШАРҚЫ сын. Шама-шарқы төмен, әлсіз.

ШАРҚЫЛДА= ет. 1. Шаңқылдау, саңқылдау (адамның үн шығаруы туралы). 2. Сартылдау, тарс-гүрс ету (бір нәрсенің тарсыл-гүрсіл етуі).

ШАРҚЫЛДАС= ет. сөйл. Ұрысу, керісу.

ШАРҚЫЛДАСУ Шарқылдас етістігінің қимыл атауы.

ШАРҚЫШ сын. жерг. Салдырап қалған, ескі, көне.

ШАРЛА¹= ет. 1. Көп жерді аралап кезу, қыдыру. 2. Тінту, іздеу.

Шарлап өтті [шықты]. а) Кезіп шықты. ә) Тексеріп өтті.

ШАРЛА²= ет. Бидайдың шарын тазалау, тазарту.

ШАРЛАҚ ар. зат. ескі кіт. Шардақ, қарауыл қарайтын орын.

ШАРЛАМА зат. жерг. Ұызға үн қосып, майға пісірілетін тағам (Қазақ тілі. аймақ сөздігі).

ШАРЛАН¹= ет. Шыр пайда болу, майлану, семіру.

Шарланған бие. Құлыны өліп не құлының қасқыр жеп, басқа биенің құлынына телінбей, мүлде су алып кетіп, семірген бие.

ШАРЛАН²= ет. Қырмандағы астықтың қызылданып, желеге шығырылып, шөп-шардан арылтылуы.

ШАРЛАНУ Шарлан етістігінің қимыл атауы.

ШАРЛАС= ет. Бірге қыдыру, кезу.

ШАРЛАСУ Шарлас етістігінің қимыл атауы.

ШАРЛАТ= ет. 1. Аралату, кездіру. 2. Іздету, тінткізу.

ШАРЛАТАН [франц. charlatan] зат. Өзін білгір, маман етіп көрсететін дүмше, алдаушы.

ШАРЛАТАНДЫҚ зат. Алдаушытық, алдампаздық.

ШАРЛАУ¹ зат. Малдың әрлі-берлі өткен іздері.

ШАРЛАУ² Шарла етістігінің қимыл атауы; қыдыру, аралау, кезу.

ШАРЛАУШЫ сын. Қырмандағы астықты желдетіп, оның дәнін тазалаушы.

ШАРЛАШ сын. жерг. Бұзақы, тентек.

ШАРЛЫ¹ сын. Шары бар, шар орнатылған.

Шарлы бетгі тіреу. кен. Конусты ұсаққаштың білікке орнатылған қозғалмалы конустың астыңғы шарлы беті тірелетін бөлігі.

ШАРЛЫ² сын. Шөп-шаламы тазармаған, қауызы аралас (астық туралы).

Шарлы дірмен. кен. Кенді ұнтақтауға арналған дірмен.

ШАРМАЙ¹ зат. зоол. <лат. shirothorax> Ұлы балықтың бір түрі; тау өзендері мен көлдерін мекендейтін қабырышқ бояуы құбылмалы тұңғы су балығы.

ШАРМАЙ²: бетінен шармай алды. Беттен алды, шап ете қалды.

ШАРПУ¹ зат. Бқпал, әсер.

Шарпуын тигізбеді. Карсы тұрды, бөгет болды.

Шарпуы тимеді. Кесірі тимеді, әсер етпеді.

ШАРПУ² *Шарты етістігінің қымыл атауы. 1. От жалынының, будың тиюі, қарпу. 2. а у ы с. Қамту, тию, әсер ету.*

ШАРПЫ= ет. *От жалынының, будың тиюі; шалу, қарпу. 2. а у ы с. Қамту, тию.*

ШАРПЫЛ= ет. *От жалынына, буга тию, қарпылу.*

ШАРПЫЛА= ет. *Жемістер мен көкөністерді ыстық сумен, бумен өңдеу; көкөністерді қарайып кетуден сақтау.*

ШАРПЫЛАУ *Шарпыла етістігінің қымыл атауы.*

ШАРПЫЛУ *Шарты етістігінің қымыл атауы.*

ШАРПЫС= ет. *Сөз таластыру, ұрысу.*

ШАРПЫСУ *Шарты етістігінің қымыл атауы.*

ШАРПЫТ= ет. *Әсерін тигізу, қарпыту.*

ШАРПЫТУ *Шарты етістігінің қымыл атауы.*

ШАРСАУЛЫҚ з.т. *Орта жастағы қой.*

ШАРТ¹ з.т. *1. Міндет, борыш. 2. құқық. Екі және одан көп тараптардың азаматтық құқықтар мен міндеттерді белгілеу, өзертү, тоқтату туралы ерікті келісімі. 3. Керек, қажет деген мағынада.*

Шарт байлады. *Қатты таңып, шимайлап, шешімстей байлады. Шарт бұзды. Келісімді бұзды, келісімді орындай алмады. Шарт жасады. Келісімге келді, уәделесті. Шарт жасасты. Шарттасты, шартқа отырды, келісті. Шарт жүгінді. Тізе бүгін отырды. Шарт қағаз. сөйл. Келісімшарт (мекемелер не мекеме мен жеке адамдар арасында жасалған өзара міндеттері туралы жазбаша келісім). Шарт қойды [қылды]. Талап қойды, міндет жүктелді. Шарт [талап] қойылды. Міндет жүктелді. Шартқа отырды. Келісімге келді, шарт жасасты. Шарт талаптары. экон. Шарт жасасушы тараптар шартта белгілеген және оның мазмұнында аталатын талаптар. Шарттық баға. экон. Шарт жасасу арқылы белгіленген баға. Шарттың коды. ин ф. <ағыл. condition code> Бағдарламаның немесе үдерістің нәтижесі ретінде қайталанатын қателер деңгейімен байланысты сандық мән.*

ШАРТ² үст. *Қатты, мықты, шешімстей.*

Шарт буынды. а) *Тас түіін байлады.* ә) *Мықтап бекінді. Шарт жұмды. Қатты қысты, тас қып жұмды. Шарт жүгінді. Екі аяғын бүгін, тізесімен жер тіреп отырды. Шарт кінді. Белін буынып, жинақы киініп алды.*

ШАРТ³ елік. *Қатты нәрсе сығанда шығатын дыбысты бейнелейтін сөз.*

Шарт кетті. а) *Сарт ете түсті, сарт ете қалды.* ә) *Қатты ашуланды, бүрк ете қалды. Шарт сынды.* а) *Сарт ете қалды, сарт ете түсті.* ә) *Бірден морт үзді.* б) *Қатты ашуланды, бықан-талқан болды.*

ШАРТА: *шарта жүгінді. Тізе бүгін отырды, шарт жүгінді. Шарта жұмды. Шарт жұмды, тарс жұмды.*

ШАРТАБАҚ з.т. этн. *Тамақ салатын үлкен табақ.*

ШАРТАБАҚТАЙ сын. *Жалпаған, үлкен.*

ШАРТАҚ¹ з.т. жерг. *Бір нәрсені күзету үшін, төрт бөренені биік етіп орнатып, үстіне көлденең тақтай шегелеп жасалған сәкі.*

ШАРТАҚ² з.т. жерг. *Талдан тоқылған шарбақ, қоршау.*

ШАРТАҚ³ з.т. жерг. *Құрт, қауын, жеміс жаятын сөре.*

ШАРТАҚ⁴ з.т. жерг. *1. Бәйге аттары келетін қарақшы, мәре. 2. Бәйге.*

ШАРТАҚ⁵ з.т. кәс. *Балық салатын кәрзеңке тәрізді ыдыс.*

ШАРТАЛА= ет. жерг. кәс. *Суармалы егістікті өңдеу, атыз-арығын жөндеу.*

ШАРТАЛАУ *Шартала етістігінің қымыл атауы.*

ШАРТАРАП [ир. چهار طرف] з.т. *1. Дүниенің төрт бұрышы, жан-жақ, төңірек. 2. Алуан түрлі, сан қилы.*

Шартарапқа жайылды. *Бүкіл елге тарады, бәріне мәлім болды.*

ШАРТИ= ет. *Местей болып үлкею, шертю.*

ШАРТИТ= ет. *Шертю, үлкейту.*

ШАРТИТУ *Шартит етістігінің қымыл атауы.*

ШАРТИО *Шарти етістігінің қымыл атауы.*

ШАРТИНАМА з.т. кіт. *Келісім, шарт жазылған құжат.*

ШАРТПА-ШҮРТ үст. *Шартта-шұрт.*

ШАРТСЫЗ сын. *Шарт жасасаған, келісімсіз.*

Шартсыз оператор. ин ф. <ағыл. unconditional statement> *Тізбектік әрекеттердің мүмкін болатын тек бір ғана нұсқасын анықтайтын оператор бағдарламадағы әрекеттердің орындалу реттілігін, яғни табиғи тізбегін бұзып, тек көрсетілген бір ғана басқа орынға (алға немесе артқа) ауысу мүмкіндігін анықтайтын оператор. Шартсыз өту. ин ф. <ағыл. unconditional branch> Берілген мәселені шешу кезінде қандай да бір шарттардың орындалуын тексерместен бағдарламада көрсетілген нүктеге өту. Шартсыз рефлекстер. б.и.о.л. Туа пайда болған, биологиялық тұрғыдан ағзаның әртүрлі ішкі немесе сыртқы әсерлерге орталық жүйке жүйесінің қатысуымен беретін жауабы.*

ШАРТТАЛ= ет. *Шартқа түсу, шарттылыққа құрылылу.*

ШАРТТАС= ет. *Келісімшарт жасасу, келісу.*

ШАРТТАСТЫҚ з.т. *Байланыстылық, ілік-тестік.*

ШАРТТАСУ *Шарттас етістігінің қымыл атауы.*

ШАРТТА-ШҮРТ үст. *Шат-шәкей, сатыр-сұттыр.*

ШАРТТЫ сын. *1. Шарттасқан, белгіленген, уәделескен. 2. Жобамен, шамамен.*

Шартты баға. экон. *Өнімді өндіруші (сатушы) мен тұтынушы (сатып алушы) арасындағы уағдаластық бойынша белгіленген баға. Шартты бағыныңқылы сабақтас. лингв. Бағыныңқы сөйлемі шартты рай тұлғасында қолданылатын, шарттық мағынаны білдіретін сабақтас сөйлемнің бір түрі. Шартты белгі. а) Мәні, мағынасы келісілген таңба. ә) Географиялық карталар мен географиялық құжаттарда қолданылған жергілікті нысандардың символикалық-штрихтық және түстік (фон) белгілері мен әскери және метеорологиялық жағдайы. Шартты зарданты бактериялар. Бактериялардың бір тобы. Шартты оператор. ин ф. <ағыл. conditional statement> Арықаттық немесе жаландық шартына тәуелді орындалатын әрекет пен шартты анықтайтын оператор. Шартты өлшемдер әдісі. экон. Қасиеттері бойынша айырмашылықтары бар біртекті өнім түрлері өлшемдерінің жалпы санын бір түрдің шартты өлшемі ретінде қабылданған өлшемімен көрсету әдісі. Шартты рай. лингв. Қымылдың, іс-әрекеттің істелу, іске асу мүмкіндігінің шартын білдіретін етістік түрі. Шартты рефлекс. б.и.о.л. Тірікөңдіргіштің әсер етуінен жүре пайда болатын, жеке-дара бастарға тән және ұрпақ қуаламайтын әрекеттер, рефлекс. Шартты таза су. эк.о.л. Тазартылғаннан кейін не тазаланбаған күйінде су объектісіне жіберілгенде оңағасы су сапасының нормаларын бұзғуы тиіс емес ақаба сулар. Шартты таңбалау. ин ф. <ағыл. encryption> Мәтінді шартты түрде таңбалап түрлендіру арқылы хабарды рұқсатсыз оқудан қорғау. Шартты төртпін. экон. Шаруашылық шартында көзделген міндеттемелердің уақытылы толық орындалуы. Шартты түрде. Мошерлеп, жобамен. Шартты түрдегі таза өнім. экон. Өнімді өлшеудің құндық көрсеткіштерінің бірі. Шартты түрдегі тегін бағдарлама. ин ф. <ағыл. shareware> Жаңа жасалған программаны өндіріске енгізілген алғашқы уақытта, яғни тексеру мерзімінде (30 күнде) пайдаланушыларға тегін берілетін түрі. Шартты түрде соттау. құқық. Қылмыстық заңда белгіленген жағдайда сот қолданатын қылмыстық-құқықтық ықпал жасау шарасы. Шартты топ. п.ед. Белгілі бір нышаны бойынша (іс-әрекетінің сипаты, жынысы, жасы, білім деңгейі, ұлты және т.б.) біріккен, әле-*

уметтік психологияның зерттеу объектісі болып табылатын және бір-бірімен тікелей не жанама объективтік қарым-қатынастары жоқ адамдардың қауымдастығы.

ШАРТТЫҚ сын. *Шартқа қатысты.*

Шарттық сатылас маркетингтік жүйе. экон. *Жеке-дара болғандағыдан гөрі көбірек үнемдеуге немесе көбірек коммерциялық нәтижелерге бірлесіп қол жеткізу үшін шарттық қатынастармен байланысқан және өз қызметінің бағдарламаларын үйлестірген тәуелсіз фирмалардың жиынтығы.*

ШАРТТЫЛЫҚ з.т. *Шартты түрде қалыптасқандық, формалдылық.*

ШАРТ-ШҮРТ елік. *Қайта-қайта сатырлап, шартылдап шыққан қатты дыбысты білдіру үшін қолданылатын сөз.*

Шарт-шұрт етті. *Қайта-қайта шартылдады, шартылдаған дыбыс шығарды.*

ШАРТЫҚ¹ з.т. сын. *1. мал шар. Тарт-тыранда ен тамыры толық үзілмей, шала үзілген еркек мал. 2. а у ы с. Қолынан еш нәрсе келмейтін, икемсіз, берекесіз.*

ШАРТЫҚ² сын. *Бүйірі шыққан, шермген.*

Шартық нар бұра. *Сүйек тұлғасы жағынан өзгешеу, біртума нарлардан көбірек шағын тұқымдық бұдан.*

ШАРТЫЛ з.т. *Бір зат пен екінші заттың соғылуынан пайда болған дыбыс.*

ШАРТЫЛДА= ет. *1. Дыбыстың қайта-қайта шарт-шарт етіп қатты шығуы. 2. а у ы с. Бұрқ-сарқ етіп ашулану, долдану.*

ШАРТЫЛДАТ= ет. *Шарт-шұрт еткізу, сартылдату.*

ШАРТЫЛДАТУ *Шартылдат етістігінің қымыл атауы.*

ШАРТЫЛДАУ *Шартылда етістігінің қымыл атауы.*

ШАРТЫЛДАУЫҚ з.т. этн. муз. *Қазақтың көне музыкалық аспабы.*

ШАРУ¹ з.т. жерг. *Шананың әртүрлі бөліктерін бір-біріне байлайтын бұрау шыбық.*

ШАРУ² з.т. *Бос сөз, сандырақ.*

ШАРУ³ *Шары етістігінің қымыл атауы.*

ШАРУА¹ з.т. *1. Жер, мал, егін шаруашылығымен айналысатын адам. 2. тар. Қоғамдағы заттай байлықты өндірушілердің негізгі тобын құрайтын, өз алдына жеке шаруашылығы бар халық бұқарасы.*

ШАРУА² з.т. *1. Халықтың құнелісті, тіршілігі, тұрмыс қалпы. 2. Жұмыс, іс, тіршілік, кәсіп, қарекет. 3. Хал-жағдай, ахуал. 4. а у ы с. Еңбекқор, бейнеткер адам.*

Шаруа баққан [қуған, күйттеген]. *Іс істеп, тірлік еткен, қызмет қылған. Шаруаға жегілді. Жұмысбасты болды, қолы босамады. Шаруаға керек. Қолынан іс келетін, шебер, іскер. Шаруа кетпенінен іздеді. Егіншіліктен, бақшадан табылды, күні-түні кетпен қазды, еңбектенді. Шаруаға көріпкел. Етті, ыңғайлы. Шаруаға күйіп-пісті. Тіршілік қамымен жүрді, уайым қылды. Шаруаға қыры жок. Жұмысқа, іске ыңғайы, ебі жок; олақ. Шаруа жиды. Тіршілік істеді, тіршілік қамымен жүрді. Шаруа күйзелді. Күн көрісі, тіршілігі қиындады. Шаруа қамдады. Еңбек етті, тіршілік істеді. Шаруа қожалықтары. Жаңа экономикалық қатынастар кезеңіндегі ауылшаруашылық өнім өндірушілерінің шаруашылық бірлігі. Шаруа қолды. Шаруашылыққа қолайлы. Шаруа қылды [істеді]. Еңбек етті, еңбектенді. Шаруамен жүрді. Жұмыс істеді, тіршілік істеді; қолы босамады. Шаруаны дүірменді дөңгелетті. Шаруаға тысық болды, бәрін тындырды. Шаруаның баласы. Еңбекқор, еңбексүйгіш. Шаруаның құлжын табу. к.ө.н. Жұмыстың, шаруаның ретін келтіру, ыңғайын білу. Шаруаң қанша? Не жұмысың бар? Шаруа солға айналды. Оңға баспайтын, сәтсіз жұмыс туралы айтылады. Шаруасы азды. Тіршілігі кері кетті. Шаруасы болды. Керек қылды, іздеді. Шаруасы бітпеді [біткен адам емес]. Жұмысы өнбеді. Шаруасы бітті. а) Сорлады, соры қайнады. ә) Іс-әрекеті аяқталды, жұмысы*

бітті. Шаруасы жоқ. Жұмысы жоқ, шатағы жоқ. Шаруасы дөңгеленді. Жұмыс ілгері басты, өрге домалады. Шаруасын дөңгелентті. Жұмысты еркін меңгерді, ілгері бастыры. Шаруасы қирады. Құн көрісі ауырлады, ісі жүрмеді. Шаруасына қарады. Жұмысына көмектесті, қарайласты. Шаруасын жөндеді. Тіршілігін қомдады, жұмысын істеді. Шаруасы таусылды. Ісінің берекесі болмады, күнелтісі қиындады. Шаруасы түгел. Есебі, ойына алған ісі орнында. Шаруасы шалқыды. Еңбегі берекелі болды, ісі оңды. Шаруасы шалқайды. Шаруасы жайланды, жұмысы жүрді. Шаруа таппады. Ерігіз бос жүрді, жұмыссыз сенделді. Шаруа тындырды. Жұмысты бітірді, ондіріп жұмыс істеді.

ШАРУАБАСТЫ сын. Жұмыстан қолы ешбір босамайтын, жұмысбасты.

ШАРУАБАСТЫЛЫҚ зат. Жұмысбастылық.

ШАРУАГЕР сын. Шаруагер, шаруагер.

ШАРУАГЕРЛІК зат. Шаруаға икемділік, шаруагерлік.

ШАРУАЖАЙ сын. Шаруаға бейім, шаруашыл.

ШАРУАЖАЙЛЫҚ зат. Шаруаға бейімділік, шаруагерлік.

ШАРУАКЕШ сын. Шаруақор, шаруагер.

ШАРУАКЕШТІК зат. Шаруагерлік, шаруақорлық.

ШАРУАҚОЙ сын. Шаруаға икемді, шаруашыл.

ШАРУАҚОЙЛЫҚ зат. Шаруақорлық, шаруагерлік.

ШАРУАҚОЛ сын. Жұмысқа, іске ыңғайлы, бейім.

ШАРУАҚОР сын. Шаруаға қыры бар, шаруашыл.

ШАРУАҚОРЛЫҚ зат. Шаруагерлік, шаруақорлық.

ШАРУАЛА ет. Шаруасын, жұмысын істеу.

ШАРУАЛАС ет. жерг. Ақылдасу, шаруашылығының жайын айтып, біреумен кеңесу.

ШАРУАЛЫ сын. Тұрмыс халі жақсы, шаруасы тәуір, ауқатты.

ШАРУАЛЫҚ зат. жерг. Шаруашылық, жұмыс, іс.

ШАРУАСЫЗ сын. Еңбекпен шұғылданбайтын, қарекетсіз.

ШАРУАШЫЛ сын. Шаруаға бейім, шаруақор, еңбекқор.

ШАРУАШЫЛЫҚ зат. 1. Белгілі бір өндірістік қатынастардың жиынтығы. 2. Шағын өндірістік бірлік. 3. Табиғи ресурстарды пайдаланатын өндірістік бірлік (ауылшаруашылығы, қорықты-аңшылық шаруашылығы, орман шаруашылығы, орман-аңшылық шаруашылығы, балық шаруашылығы, тоған шаруашылығы, көл шаруашылығы, теңіз шаруашылығы және т. б.). 4. Адам қоғамы мен табиғат арасындағы қарым-қатынастар.

Шаруашылық акті. экон. Белгілі бір шаруашылық операциясының болғанын (жасалғанын) қуаттайтын құжат. **Шаруашылық бөлімі.** Кәсіпорын, ұйым, мекеменің т.б. шаруашылық ісімен шұғылданатын арнаулы саласы. **Шаруашылық даулары.** экон. Кәсіпкерлік және шаруашылық қызметте, сондай-ақ түрлі шарттар мен келісім-шарттарға негізделген қаржы-несие қатынастары кезінде туындайтын даулар. **Шаруашылық дербестік.** экон. Шаруашылық шешімдерді тәуелсіз қабылдаудың, тәуекелмен байланысты іс-қимылдарды қоса заңмен тыйым салынбаған кез келген іс-қимылды жасаудың құқық нормаларымен қамтамасыз етілген мүмкіндігі. **Шаруашылық есеп.** экон. Өз шығынын өз табысының есебінен толтырып, өндірістің тиімділігін қамтамасыз етуге негізделген, шаруашылықтың жостармен жүргізу өдісі. **Шаруашылық жүргізуші субъект.** экон. Шаруашылық қызметпен айналысушы заңды немесе жеке тұлға. **Шаруашылық қауымдастықтар.** экон. Өндірістік-шаруашылық қызметтерді үйлестіру мен орталықтандыру, өнімге деген қажет-

тіліктерін қанағаттандыру, оны өткізу үшін өндірісті мамандандыру және кооперацияны дамыту мақсатымен шарт негізінде құрылған кәсіпорындар бірлестігі. **Шаруашылық қоғам.** экон. Жарғылық капитал бойынша құрылтайшылардың (қатысушылардың) үлестеріне бөлінген коммерциялық ұйым. **Шаруашылық құқық.** экон. Үлгілік экономикалық қатынастарды (мыс., кооперативтік құқық) және күнделікті шаруашылық қызметті (мыс., жеткізілімдер, кепілдіктер т.б. туралы шарттар) айқындайтын азаматтық та, қылмыстық та құқықтың нормалары. **Шаруашылық серіктестік.** экон. Ортақ коммерциялық мақсатқа қол жеткізу үшін құрылған заңды және жеке тұлғалар бірлестігі. **Шаруашылық серіктестік.** экон. Жарғы капиталы құрылтайшылардың (акционерлердің) үлестеріне (акцияларына) бөлінген акционерлік ұйым. **Шаруашылық тетігі.** Экономикалық құрылымдардың, институттардың шаруашылықты жүргізу нысандары мен әдістерінің жиынтығы. **Шаруашылық шарт.** Кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру барысында кәсіпкерлік қызмет субъектілері арасында жасалатын азаматтық-құқықтық шарт: фирмалар, компаниялар, ұйымдар арасында олардың шаруашылық қызметті қамтамасыз ету, оларға қызмет көрсету және экономикалық, шаруашылық қызметті жүзеге асыру үдерісінде өзара міндеттерді орындау мақсатымен жасалынған келісім. **Шаруашылықты экономикалық реттеу.** экон. Ресурстарды бөлу және ұлттық экономиканың дамуы кезінде белгілі бір тетіктердің – институттар, нысандар мен құралдар жиынтығының көмегімен қоғамдық қажеттіліктерге сай келетін үйлесімділікті қалыптастыру.

ШАРУАШЫЛЫҚАРАЛЫҚ сын. Шаруашылықтар арасындағы.

Шаруашылықаралық арна. с.у.ш.ар. Суды бас арнадан алып, жақын орналасқан бір топ шаруашылыққа тасымалдау үшін салынатын жүйе. **Шаруашылықаралық коллектор.** с.у.ш.ар. Бір топ шаруашылықтан суару кезіндегі ағынды суларды жинап, сыртқа алып кететін жүйе. **Шаруашылықаралық мелиорациялық жүйе.** с.у.ш.ар. Екі және одан көп шаруашылықтың суармалы жерлерін сумен қамтамасыз ететін жүйе.

ШАРУАШЫЛЫҚШІЛІК сын. Шаруашылықтың өз ішіндегі.

Шаруашылықшілік мелиорациялық желі. Бір шаруашылық аймағындағы және сол шаруашылықтың жерін сумен қамтамасыз ететін суландыру желілері.

ШАРФ [пол. szarfa] зат. сөйл. **Мойынорағыш** (мойынға салу үшін матадан жасалған не жіптен тоқылған бұйым).

ШАРХ [ар. شرح] зат. ескікіт. Түсінік, түсіндірме.

ШАРХИ [ар. شرحی] зат. Шығыс.

ШАРША ет. 1. Денесі дел-сал болып қалжырау, болдыру. 2. Мезі болу, ығыры шығу. 3. ауыс. Ренжу, ашулану, ыза болу.

ШАРШАҒЫШ сын. Тез шаршайтын, болдырғыш.

ШАРШАҒЫШТЫҚ зат. Жылдам шаршайтындық, шаршампаздық.

ШАРШАҚ зат. жерг. Шөп үйетін айыр.

ШАРШАМПАЗ сын. Тез шаршайтын, шаршағыш.

ШАРШАМПАЗДЫҚ зат. Жылдам шаршайтындық, шаршағыштық.

ШАРШАҢҚЫРА ет. Шаршай түсу, қалжыраңқырау.

ШАРШАҢҚЫРАУ Шаршаңқыра етістігінің қимыл атауы.

ШАРШАП-ТАЛ ет. Қажу, болдыру, діңкелету.

ШАРШАП-ТАЛУ Шаршап-тал етістігінің қимыл атауы.

ШАРШАП-ШАЛДЫҒУ Шаршап-шалдық етістігінің қимыл атауы.

ШАРШАП-ШАЛДЫҚ ет. Қажып-талу, болдыру, діңкесі құру.

ШАРШАТ ет. 1. Әлін құрту, діңкелету, әлауқатын кетіру, қалжырату. 2. ауыс. Мезі ету, ығырын шығару.

ШАРШАТУ Шаршат етістігінің қимыл атауы.

ШАРШАУ зат. психол. Ұзаққа созылатын және қарқынды жұмыстың салдарынан ағзаның жұмыс қабілетінің төмендеуіне байланысты функциялық жағдайдың уақытша пайда болатын ерекше түрі.

ШАРШАУ зат. жерг. 1. Терезе пердесі.

2. Үйдің бір жағын бөліп тұратын перде. 3. Шымдықтың балдағы.

ШАРШАУ Шарша етістігінің қимыл атауы.

ШАРШАУ шаршау тары. Тарының ұсақ, майда түрі.

ШАРШАУЫҚ сын. Тез шаршағыш, шаршампаз.

ШАРШЫ зат. геол. 1. <лат. quadratus> Кабырғалары тең тік төрт бұрышты геометриялық дене; квадрат. 2. ауыс. Әйелдер басқа салатын кішкене орамал. 3. ауыс. Көпшілік, халық, шаршы топ.

Шаршы метр. Бір нәрсенің аумағын, көлемін білдіретін өлшемдік бірлік; квадрат метр. **Шаршы орамал.** Той-томалақта өнер көрсеткендерге сый-құрмет белгісі ретінде берілетін сый-сияпат. **Шаршы топ.** Дүйім жұрт, күллі халайық. **Шаршы төр.** Мекен, орын, қақ төр, сыйлы орын. **Шаршы төс.** Тік қиялы беткей. **Шаршы ұялы әдіс.** егін шар. Жемісті, дақылды шаршы жалап егу амалы.

ШАРШЫ зат. жерг. Ойын картасының қиығы.

ШАРШЫЛА ет. 1. Бір заттың, нәрсенің ұзындығы мен енін бірдей ету, төрткілдеу. 2. Үш бұрыштан, үшкілден байлау.

Шаршылап байлау. Үш бұрыштан, үшкілден байлау (орамалды).

ШАРШЫЛАУ сын. Төрт бұрыштылау, төрткілдеу.

ШАРШЫЛАУ Шаршыла етістігінің қимыл атауы.

ШАРШЫЛАН ет. Төртбұрыштану, төрткілдену.

ШАРШЫЛАНУ Шаршылан етістігінің қимыл атауы.

ШАРШЫЛЫ сын. Шаршысы бар, басымна шаршы салған.

ШАРШЫСӨЗ зат. Қандай да бір ресми жиындарда, дүйім жұрт алдында айтылатын сөз, көпшілік алдында ойды дәл, шешен тілмен жеткізе білу.

ШАРШЫТОП зат. Көпшілік жиналған жер, дүйім жұрт.

ШАРШЫ ет. Бір нәрсені әрлі-берлі орап байлау.

ШАРШЫ ет. Шарқылдану, жаратпай өзіңше болып шалқу.

ШАРЫҚ зат. Шалғы, қанжар, тышақ, балта, орақ және басқа құралдарды қайрау үшін арнайы жасалған дөңгелек тас қайрақ.

Шарық қайрақ. Пышақты, балтаны әлсін-әлсін қайрап отыратын төрт бұрышты шым қайрақ.

Шарық тас. Құмнан жасалған дөңгелек қайрақ.

ШАРЫҚ зат. Көк, аспан.

Шарық атты. Биікке шықты, шыңға зулады.

ШАРЫҚ зат. Теріден, тал қабығынан және т. б. арзан заттан лекерлеп жасалған аяққайм; шәркей.

ШАРЫҚ зат. жерг. Құдықтан су тарту үшін орнатылған ағаш бұтағы.

ШАРЫҚ зат. Жіңішке жіп орайтын, екі басында қалмақша дөңгелегі бар, іші қуыс ағаш.

ШАРЫҚ зат. Әл, шама, құш.

ШАРЫҚЖІП зат. қолөнер. Іс тігуге арналған жіңішке ұзын жіп.

ШАРЫҚТА ет. 1. Жозарылап, аспандап ұшу, қалықтау. 2. Жан-жақты кезу, шарлау. 3. ауыс. Даму, өркендеу, қанат жаю.

ШАРЫҚТА²= ет. *Жүзі бар құралдарды шарыққа салып қайрау.*

ШАРЫҚТАЛ= ет. *Қайралу, өткірлену.*

ШАРЫҚТАЛУ *Шарықтал етістігінің қимыл атауы.*

ШАРЫҚТАТ¹= ет. 1. *Аспандатып қиыру, қалықтату.* 2. ауыс. *Асқақтату, өрлету.*

Шарықтатып ән салды. *Әнді нақышына келтіріп, шалқытып орындады.*

ШАРЫҚТАТ²= ет. 1. *Жүзі бар құралдарды шарыққа салып қайрату, өткірлету.*

ШАРЫҚТАТУ *Шарықтат етістігінің қимыл атауы.*

ШАРЫҚТАУ¹ зат. астрон. *Аспан координаттарының экваторлық жүйесіндегі координаттарының бірі.*

ШАРЫҚТАУ² *Шарықта*¹ етістігінің қимыл атауы. 1. *Жоғарылау, бийкке самғау.* 2. ауыс. *Өрлеу, даму, қанат жаю.*

Шарықтау шегі. а) *Жеткен жері, қызған тұсы.* ә) *Әдеб. Көркем шығармада оқиганың шиеленісіп, шегіне жетіп өрістеген тұсы, кульминация.*

ШАРЫҚ-ШАМА зат. *Әлеует, қиш.*

ШАРЫҚШЫ¹ зат. *Жүзді құралдарды шарықпен қайраушы адам.*

ШАРЫҚШЫ² сын. жерг. *Ұрысқақ, ашушаң.*

ШАРЫЛ зат. *Шар ете қалан дыбыс.*

ШАРЫЛДА= ет. 1. *Шар еткен күшті дыбыс шығару.* 2. *Шырылдап жылау.* 3. ауыс. *Ашу қысып, бұлқан-талқан болып қатты сойлеу.*

ШАРЫЛДАҚ сын. *Шар-шар еткен қатты дауыс шығаратын, шарылдай беретін.*

ШАРЫЛДАС= ет. 1. *Шар-шар етісу, шулау.* 2. ауыс. *Ұрысу, ренжісу.*

ШАРЫЛДАТУ *Шарылдат етістігінің қимыл атауы.*

ШАРЫЛДАТ= ет. *Шар-шар еткізу, қатты айғайлату.*

ШАРЫЛДАТУ *Шарылдат етістігінің қимыл атауы.*

ШАРЫЛДАУ *Шарылда етістігінің қимыл атауы.*

ШАССИ [франц. châssis] зат. *Ұшақтың дөңгелегі және сол дөңгелек орналасқан бөлегі.*

ШАТ¹ зат. *Екі санның түйіскен жері, іш жағы.*

ШАТ² зат. 1. *Таудың қойнауындағы жықпыл-жықпыл терең сай.* 2. геол. *Беткейлері тік құйалтын, түпкі жазықтығы түзегімен сумен тоғытылған, көбінесе терең де еңсіз болып келетін өзен аңғары.*

ШАТ³ сын. *Қуанышты, көңілді, шадыман.*

Шат болды. *Көңіл тасыды, қуанды, шаттанды. Шат күлкі.* *Көңілді, қуанышты сөз. Шат күн.* *Қуанышқа, шаттыққа толы күн. Шат қылды.* *Қуантты, шаттандырды. Шат өмір.* *Қуанышты тіршілік.*

ШАТ= ет. 1. *Шандып байлау, буу.* 2. ауыс. *Шатастыру, бүлдіру.* 3. ауыс. *Бетімен сөйлеу, лагу.*

ШАТА¹ зат. *Некесіз туған бала.*

ШАТА² сын. *Мінезі шәлкес, тентек, шатақ шығарғыш.*

ШАТА= ет. жерг. *Шырмау, шатастыру.*

ШАТАЙЛАУ= ет. 1. *Кемелің, қайықтың шайқалуы, ырғады.* 2. ауыс. *Қыдырымтаздыққа, кезбелікке салыну.*

ШАТАҚ¹ зат. 1. *Шиеленіскен дау, жанжал.* // *Қысық, қыңыр (мінез).* 2. ауыс. *Қиын, күрделі (іс).* **Шатағым не [не шатағым бар].** *Жұмысым жоқ, бәледен аулақ деген мағынада. Шатақ болды.* *Жанжал, дау шықты. Шатақ мінез.* *Қысық, қыңыр, қиын мінез. Шатақ шығарды.* *Жанжал шығарды, дауласты.*

ШАТАҚ² зат. жерг. *Жекжат, жақын.*

ШАТАҚ-БҰТАҚ зат. жерг. *Жекжат.*

ШАТАҚ-ЖАНЖАЛ зат. *Дау, жанжал, ұрыс-керіс.*

ШАТАҚҚОЙ сын. *Дау, жанжал шығарғыш, даукес.*

ШАТАҚҚОР сын. *Шатаққұмар, жанжалқой.*

ШАТАҚҚҰМАР сын. *Шатаққой, даукес, жанжалқұмар.*

ШАТАҚҚҰМАРЛЫҚ зат. *Шатақ шығарғыштық, даукестік.*

ШАТАҚТАС= ет. *Біреумен дауға келу, жанжалдасу.*

ШАТАҚТАСУ *Шатақтас етістігінің қимыл атауы.*

ШАТАҚТАУ сын. *Қияңқылау, тентектеу, даукестеу.*

ШАТАҚШЫЛ сын. *Шатаққұмар, шатаққор.*

ШАТАЛ= ет. 1. *Істі болу, айыпқа килігу, қылмысқа ұрыну.* 2. ауыс. *Құрыққа түсу, ығымалу, арбалу.*

ШАТАЛАН= ет. жерг. *Шатасу, бетімен лағып сөйлеу.*

ШАТАЛАУ= ет. 1. *Жаңылу, қателесу.* 2. ауыс. *Басы қату, әуре-сарсаңға түсу.*

ШАТАҢ зат. *Тау аңғары, сайдың екі айырылған тұсы.*

ШАТАС¹ зат. жерг. *Екі түрлі тұқымның араласуынан туған мал.*

ШАТАС² зат. жерг. *Қате, жаңылыс.*

ШАТАС³ сын. жерг. *Шатақ.*

ШАТАС= ет. 1. *Шым-шытырық болып бытысу, шатылу.* 2. ауыс. *Жанжалдасу, дауласу, ұрысу.*

ШАТАСТЫР= ет. сөйл. **Шатыстыр.** 1. *Жаңылысу, таба алмау.* 2. *Қателестіру, адастыру.*

ШАТАСТЫРУ *Шатастыр етістігінің қимыл атауы.*

ШАТАСТЫРУШЫ зат. *Жаңылыстырушы, қателестіруші, адастырушы.*

ШАТАСТЫРЫЛ= ет. *Жаңылысу, қателесу, бірінің орнына екіншісін алу.*

ШАТАСТЫРЫЛУ *Шатастырыл етістігінің қимыл атауы.*

ШАТАСУ *Шатас етістігінің қимыл атауы; жаңылысу, қателесу.*

ШАТАСУШЫ зат. *Жаңылысушы, қателесуші.*

ШАТАСУШЫЛЫҚ зат. *Қателесушілік, жаңылысушылық.*

ШАТАСЫҢҚЫРА= ет. 1. *Шатаса түсу, қателесіңкіреу.* 2. ауыс. *Кікілжіңге келу, ренжісу.*

ШАТАСЫҢҚЫРАУ *Шатасыңқыра етістігінің қимыл атауы.*

ШАТ-ДУМАН зат. *Адам көңілінің көтеріліп масайраған кезі, мәз-мейрам жағдай, қуаныш.*

ШАТ-ДУМАНДЫ сын. *Қуанышқа толы, думаны мол.*

ШАТҚАЛ зат. 1. *Тауларда ғана болатын, тар, терең және тік беткейлі аңғар.* 2. геол. *Таулы өлкелерге тән, түбі терең (тереңдігі 1800 м-ге дейін жететін) әрі тар, беткейлері тік аңғар.* 3. ауыс. *Қиын-қыстау кез, ауыр жағдай.*

ШАТҚАЛАҢ зат. 1. *Жүруі қиын таулы жер, шатқал.* 2. ауыс. *Қиыншылық, азап, әлек.*

ШАТҚАЛДАН= ет. *Шатқал болу, тарылу.*

ШАТҚАЛДАНУ *Шатқалдан етістігінің қимыл атауы.*

ШАТҚАЛДЫ сын. *Шатқалы бар, шатқалы мол.*

ШАТҚАЛ-ШАТҚАЛ сын. *Шатқалы көп, шатқалды.*

ШАТҚАЯҚ¹ зат. *Екі аяқтың арасы ашыла, талташа тұрған қалы.*

ШАТҚАЯҚ² сын. 1. *Қысық, шәлкем-шалыс.* 2. ауыс. *Күрделі, даулы.*

ШАТҚАЯҚТА= ет. 1. *Аяғын шалыс басу, қысық-қыңыр жүру; талтаңдау.* 2. ауыс. *Қыңырау, қисаю, бұра тарту.*

ШАТҚАЯҚТАН= ет. *Талтаңдау, аяғын шалыс басу.*

ШАТҚАЯҚТАНУ *Шатқаяқтан етістігінің қимыл атауы.*

ШАТҚАЯҚТАТ= ет. *Шалқалату, шалқақтау.*

ШАТҚАЯҚТАТУ *Шатқаяқтат етістігінің қимыл атауы.*

ШАТҚАЯҚТАУ *Шатқаяқта етістігінің қимыл атауы.*

ШАТПА зат. этн. *Киіз үй.*

ШАТПАҚ зат. 1. *Қалай болса, солай жазылған жазу, шимай.* 2. ауыс. *Ерке содырлық, бұзақылық.*

Шатпаққа түсті. *Басын бәлеге шатты.*

ШАТПАҚТА= ет. *Әр нәрсенің басын бір шалып, мәңсіз бірдеңені жазу, айту.*

ШАТПАҚТАЛ= ет. *Шимайлану, шатпақ-шатпақ болу.*

ШАТПАҚТАЛУ *Шатпақтал етістігінің қимыл атауы.*

ШАТПАҚТАТ= ет. *Шимайлату, шатпақ-шатпақ еткізу.*

ШАТПАҚТАТУ *Шатпақтал етістігінің қимыл атауы.*

ШАТПАҚТАУ *Шатпақта етістігінің қимыл атауы.*

ШАТПАҚ-ШИМАЙ зат. *Шатпақтап жазған жазу.*

ШАТПАҚШЫЛ сын. *Не болса соны айтатын, содыр, даукестеу, бәлекой.*

ШАТПАҚШЫЛДЫҚ сын. *Содырлық, даукестік, бәлекойлық.*

ШАТПЫРАҚ сын. *Шатып-бұтқан, шатпақтаған (сөз, жазу).*

ШАТПЫРАҚТА= ет. *Қалай болса, солай сөйлеу, шатып-бұту.*

ШАТПЫРАҚТАУ *Шатпырақта етістігінің қимыл атауы.*

ШАТТАМА зат. жерг. *Тор.*

ШАТТАН= ет. *Мәз болып қуану, көңілдену, масайрау.*

ШАТТАНДЫР= ет. *Қуанту, шат қылу.*

ШАТТАРДЫРҒЫШ: **шаттандырғыш газ.** хим. *Балқу $t = 91^{\circ}\text{C}$, суда нашар еритін, тұз түзбейтін оксидтерге жататын тұссіз, жағымды иісті газ.*

ШАТТАНДЫРУ *Шаттандыр етістігінің қимыл атауы.*

ШАТТАНУ *Шаттан етістігінің қимыл атауы.*

ШАТТАНЫС¹ зат. *Қуаныш, шаттық.*

ШАТТАНЫС²= ет. *Қуанысу, масаттанысу.*

ШАТТАНЫСУ *Шаттаныс етістігінің қимыл атауы.*

ШАТТАУЫҚ¹ зат. 1. *Темірді өңдеу үшін қысып, бекітіп қоятын құрал; қысқыш.* 2. жерг. *Шымышур, отқысқыш.* 3. *Ұста дүкеніндегі қызған темірді ұстайтын құрал, қысқаш.*

ШАТТАУЫҚ² зат. 1. *Басында жаңағы, дәні бар жабайы өсетін ағаш.* 2. жерг. *Жаңғақ.*

ШАТТАУЫҚ³ зат. кәс. 1. *Талқы, илеген теріні жұмсарту үшін қолданылатын құрал.* 2. *Іскенже.*

ШАТТАУЫҚТАЙ сын. *Шаттауық сияқты, шаттауық тәрізді.*

ШАТТЫ сын. *Көңілді, қуанышты.*

ШАТТЫ-БҰТТЫ сын. *Шатып-бұтқан, көңілге қонбайтын (сөз, әңгіме).*

ШАТТЫҚ зат. *Адамның аса риза болған кездегі сезім күйі, қуаныш.*

Шаттығын жасырмады. *Әбден қуанды, мәз-мейрам болды. Шаттығымының тостағаны кергілді. поэт. Бастан бақ тайды, бақытсыздыққа душар болды. Шаттық жыры.* поэт. *Көңілді әуен. Шаттық құрды.* *Қуанды, шаттанды. Шаттық таппады.* *Қуана алмады, шаттанбады. Шаттық толды.* *Қуанышқа бөленді.*

ШАТТЫҚТАЙ сын. *Шаттық сияқты, шаттық тәрізді.*

ШАТУ *Шат етістігінің қимыл атауы; аузына келгенін сөйлеп шатпақтау, не болса соны айту.*

ШАТУЛЫ сын. *Шатылған, шатысы бар.*

ШАТУН зат. тех. *Поршеньді қозғалтқыштың валымен жалғастыратын тетік.*

ШАТХАНА зат. *Салтанатты мерекелер, жиылыстар, той-думандар, банкеттер өткізілетін кең, жарық, сәнді зал; тойхана.*

ШАТ-ХАРАМ ир.зат. ескікіт. *Ойын-құлкі, қуаныш.*

ШАТ-ШАДЫМАН сын. *Қоңілі көтеріңкі, масайраған, мәз-мейрам.*

ШАТ-ШӘЛЕКЕЙ сын. *Быт-шыт, тас-талқан.*

ШАТЫЛ=ет. 1. Торға, жіпке оралып байланып қалу. 2. ауыс. *Пөлеге қыырау, шатаққа қалу.*

ШАТЫЛДЫР=ет. *Пөлеге қыырату, шатаққа қалдыру.*

ШАТЫЛДЫРУ Шатылдыр етістігінің қимыл атауы.

ШАТЫЛТ=ет. *Шатылдыру, араластыру.*

ШАТЫЛТУ Шатылт етістігінің қимыл атауы.

ШАТЫЛУ Шатыл етістігінің қимыл атауы; *бос-бекерге жүру, әурелену.*

ШАТЫЛЫС=ет. *Шатысу, байлану.*

ШАТЫЛЫСУ Шатылыс етістігінің қимыл атауы.

ШАТЫНА=ет. 1. Сытырлап немесе шырт етіп жарылу, сыну. 2. ауыс. *Ашулану, шамдану.*

ШАТЫНАҢҚЫ сын. *Аздап шатынаған.*

ШАТЫНАҢҚЫРА=ет. *Шатынай тұсу, ашуланыңқырау.*

ШАТЫНЫҢҚЫРАУ Шатыныңқыра етістігінің қимыл атауы.

ШАТЫНАС=ет. *Ашулану, ашуға булығыу, шамданысу.*

ШАТЫНАСУ Шатынас етістігінің қимыл атауы.

ШАТЫНАТ=ет. *Шарт-шұрт еткізу.*

ШАТЫНАТУ Шатынат етістігінің қимыл атауы.

ШАТЫНАУ Шатына етістігінің қимыл атауы.

ШАТЫНАУЫҚ сын. 1. Шатынап кеткіш, жарылғыш, сынғыш. 2. ауыс. *Ашушаң, шамшыл.*

ШАТЫНАУЫҚ зат. жерг. *Темір ұстахана-насындағы темірді қысып тұратын аспап, атауыз, іскенже.*

ШАТЫП-БҮТ=ет. *Қалай болса, солай сөйлеу, аузына келгенін айту.*

ШАТЫП-БҮТУ Шатып-бұт етістігінің қимыл атауы.

ШАТЫР¹ зат. 1. Үйдің жауын өтпес үшін арнайы жасалған атжалданып келген қосымша төбесі.

Шатыр жапты. Үйдің төбесін шатырлады, шатыр салды.

ШАТЫР² зат. 1. Мықты матадан, брезенттен жасалған, төрт бұрышын керіп тігетін жеңіл баспана; палатка. 2. Сая қылатын күрке, баспана. 3. әск. Далалық жағдайларда жеке құрамды, әскери техниканы, медициналық мекемелерді, шеберханаларды және қоймаларды орналастыруға арналған жиналмалы құрылыс. 4. ауыс. *Отар.*

Шатыр байғазы. этн. *Күйеу жігіттің шатыр орнатқан келіншектерге беретін сыйлық кәдесі.*

ШАТЫР³ зат. 1. Жауын-шашыннан, қардан, күннің көзінен қорғану үшін жасалып, қолға ұстап жүретін бұйым; қолшатыр. 2. ауыс. *Пана, қорған.*

ШАТЫР⁴ елік. *Кенеттен, ойламаған жерден шатырлап шыққан қатты дыбысты бейнелейтін сөз.*

Шатыр етті. *Шатырлады, сатырлады.*

ШАТЫРАҚ зат. өс. <лат. seseli> *Тырнашап (шөптесін өсімдік).*

ШАТЫРАНЖЫ зат. жерг. *Дойбы.*

ШАТЫРАУ зат. жерг. *Үйдің төбесі, шатыр.*

ШАТЫРАУЛА=ет. *Шатырлау, үйдің төбесін шатырлап жабу.*

ШАТЫРАШ¹ зат. *Дойбы.* // *Дойбы тақта-сындай тақта-тақта.*

Шатыраш кесте. экон. *Кәсіпорының кірісі мен шығысы балансына қосымша тексеру кестесі.*

ШАТЫРАШ² зат. жерг. *Қос, күрке.*

ШАТЫРАШ³ сын. жерг. *Тентек, мінезі шатақ.*

ШАТЫРАШТА=ет. *Дойбы тақтасының қысы сияқты етіп шаршылау.*

ШАТЫРАШТАН=ет. *Ағы мен қарасы араласу, алару.*

ШАТЫРАШТАНУ Шатыраштан етістігінің қимыл атауы.

ШАТЫРАШТАУ Шатырашта етістігінің қимыл атауы.

ШАТЫРДАЙ сын. *Шатыр сияқты, шатыр тәрізді.*

ШАТЫРЛА¹=ет. *Үйдің, қораның және тағы басқа құрылыстың төбесіне шатыр салу.*

ШАТЫРЛА²=ет. *Шатырлаған дыбыс шығу, шатыр-шатыр ету.*

ШАТЫРЛАН=ет. *Шатырмен жабылу, шатыр салыну.*

ШАТЫРЛАНУ Шатырлан етістігінің қимыл атауы.

ШАТЫРЛАТ¹=ет. *Шатыр жапқызу, шатыр салдыру.*

ШАТЫРЛАТ²=ет. *Шатыр-шұтыр еткізу, сатырлату.*

ШАТЫРЛАТУ Шатырлат етістігінің қимыл атауы.

ШАТЫРЛАУ¹ Шатырла етістігінің қимыл атауы; *шатырмен жабу, шатыр салу.*

ШАТЫРЛАУ² Шатырла етістігінің қимыл атауы; *сатырлау, шатыр-шұтыр ету.*

ШАТЫРЛЫ сын. *Шатыры бар, шатырланған.*

ШАТЫРХАТ зат. көне. *Медресе бітіргендерге берілетін куәлік, аттестат.*

ШАТЫРША¹ зат. *Кішкене, шағын шатыр.*

ШАТЫРША² үст. *Шатыр тәрізді, шатырға ұқсас.*

ШАТЫРШАГҮЛ зат. бот. *Ұрпақтану оркенинің қызында бір жерден шыққан, қысқарған негізгі тірегі және тең, соған жақын гүлсағағы бар гүлшоғыры.*

ШАТЫРШАГҮЛДІЛЕР зат. бот. <лат. umbelliferae moris> *Шөптесін, сирек бұта немесе ағаш түріндегі жапырақтары тілімді ұсақ қосжарнақты өсімдіктер тұқымдасы.*

Шатыршагүлділер тұқымдасы. бот. <лат. ariaceae> **Шатыршагүлділер.**

ШАТЫР-ШАЙЛА зат. *Баспана, күрке, қос.*

ШАТЫРШАЛА=ет. *Шатыр сияқты ету, шатырға ұқсату.*

ШАТЫРШАЛАУ Шатыршала етістігінің қимыл атауы.

ШАТЫР-ШҰТЫР елік. *Қайта-қайта сатыр-сұтыр, тасыр-мұсыр етіп шыққан дыбысты білдіретін сөз.*

ШАТЫС зат. 1. Шиеленіскен түйін. 2. ауыс. *Қарым-қатынас, байланыс.* // *Туыстық жағыман жақындығы бар, ілік-шатыс.*

Шатыс бие. *Жай тұқымнан шыққан биенің жақсы айғырға шағылысуынан туып-өскен, асылданған бие.*

ШАТЫС=ет. 1. Жіптің, арқанның т.б. заттың шиеленісіп оралып қалуы. 2. ауыс. *Шатасу, қателесу, жаңылысу.*

ШАТЫСТЫҚ зат. *Белгілі бір қарым-қатынасы, жақындығы барлық.*

ШАТЫСТЫР=ет. *Жаңылыстыру, қателестіру, адастыру.*

ШАТЫСТЫРУ Шатыстыр етістігінің қимыл атауы.

ШАТЫСУ Шатыс етістігінің қимыл атауы.

ШАУ¹ зат. *Адамның, малдың жасы келіп, әбден қартайған кезі.* // *Шабан, баяу, самарқау, сылбыр.*

Шау тартты. *Денесі ауырлады, мосқал тартты.*

Шау түйе. *Міністен де, жүк көтеруден де қалған, денесі кішірейе бастаған кәрі түйе.*

ШАУ² зат. жерг. *Қайықтың ескегі.*

ШАУ³=ет. *Шабу.*

Шауып алды. *Қиратты, қолынан келгенін істеді.* **Шауып жіберу.** *Адамнан, аңнан үркектелген қыран құстың оларға қарсы ұмтылып,*

қанатымен сабалап, тырнағымен осып жіберуі т.б.

ШАУАШ: *шауаш ету. Бітіру, аяқтау.*

ШАУЖАЙ зат. 1. Аттың шылбыры мен тізгінінің түйіскен тұсы. 2. *Алқым, омырау.*

Шаужайға [шаужайынан] қакты. *Шаужайға соғып, атты дегеніне көндірді. Шаужайдан алды. Жагадан алды, бөгет жасады. Шаужайға оралды [жабысты, жармасты]. Кесе-көлденең тұрды, бөгет болды. Шаужайдан ұстады. Кедергі болды. Шаужай қактырды. Дегеніне көндірді, айт қанын істетті. Шаужайына жармасты. Жағасынан алды, бетінен алды. Шаужайынан айырылды. Еркiне жіберді, бос қоя берді. Шаужайынан қақпады. Жолына, ісіне бөгет жасамады, бетін қайтармады.*

ШАУЖАЙЛА=ет. 1. Аттың тізгінін жылқа тартып, жүрісін ретке келтіру, еркiне жібермеу. 2. ауыс. *Бір нәрсені жөнге салу, тежеу.*

ШАУЖАЙЛАН=ет. *Шаужайына қақтыру.*

ШАУЖАЙЛАНУ Шаужайлан етістігінің қимыл атауы.

ШАУЖАЙЛАС=ет. 1. Қатарласу, қатар жүру. 2. ауыс. *Сөйлесу, әңгімелесу.*

ШАУЖАЙЛАСУ Шаужайлас етістігінің қимыл атауы.

ШАУЖАЙЛАТ=ет. *Жақындату, қатарластыру.*

ШАУЖАЙЛАТУ Шаужайлат етістігінің қимыл атауы.

ШАУЖАЙЛАУ Шаужайла етістігінің қимыл атауы; *аттының тізгінін жылқа тартып жүрісін реттеу.*

ШАУҚАР сын. *Шұбар, теңбіл.*

ШАУҚАРДА үст. *жерг. Анда-санда, арагидік.*

ШАУҚАРҒА зат. зоол. <ағыл. pygthosogax graculus> *Тұмсығы сары, басы ақшылдау боп келетін қара қарғаның кішілеу түрі.*

ШАУҚАРҒАДАЙ сын. *Шауқарға сияқты, шауқарға тәрізді.*

ШАУҚАРДАЙ сын. *Шауқар сияқты, шауқар тәрізді.*

ШАУҚЫЛДАС=ет. *Жапа-тармағай дыбыс шығару, шу-шу ету.*

ШАУҚЫЛДАСУ Шауқылдас етістігінің қимыл атауы.

ШАУҚЫМ зат. жерг. 1. Ойын-сауық, қызық-думан. 2. *Айғай, шу.*

Шауқым салды. *Сауық-сайран құрды, қызық думанмен өткізді.*

ШАУЛА¹=ет. *Қартайып жүре алмай қалу, шау тарту.*

ШАУЛА²=ет. *Жылжыту, босату, арылту.*

ШАУЛАТ=ет. *Шау тартқызу, болдырту.*

ШАУЛАТУ Шаулат етістігінің қимыл атауы.

ШАУЛАУ¹ сын. жерг. *Еріншек, жалқау.*

ШАУЛАУ² Шаула етістігінің қимыл атауы; *жылжыту, босату, арылту.*

ШАУЛЫҚ зат. *Шау тартқандық, сылбырлық.*

ШАУЛЫҚ зат. жерг. *Шөбере.*

ШАУЫРМА зат. тамақ. *Ащы дәмдеуіштер, кетчуп және т. с. қосылған ет немесе тауық еті оралған ыстық нан.*

ШАУЫЕТ зат. сөйл. *Шаһуат.*

ШАУШАЙ¹ зат. өс. *Биіктігі 20–25 см-дей сәбіз тәрізді түбірлі жеуге жарамды өсімдік.*

ШАУШАЙ² зат. жерг. *Бақай, башай.*

ШАУЫШ зат. жерг. *Жаңа ғана қатқан жұқа мұз.*

ШАУЫШТАН=ет. жерг. *Судың бетіне мұздың қабыршақтанып қатуы.*

ШАУЫШТАНУ Шауыштан етістігінің қимыл атауы.

ШАФАҒАТ зат. ескікіт. *Шанағат.*

ШАФИҒИШЛЕР зат. діни. *Негізін имам Мұхаммед аш-Шафиғи қалаған мазхабаты ұстанушылар.*

ШАФҚАТ зат. ескікіт. *Шанқат.*

ШАФРАН зат. 1. бот. <лат. *crocus*> Құртқашаштар тұқымдасы. 2. өс. <лат. *crocus alatavis*> Зағытыран, құртқашаштар тұқымдасы бойынша бөйшешек туысына жататын шөптесін өсімдік. 3. Мәуесі сарғыш, оңша ірі емес тәтті алма сорты.

ШАФХАТ [ар. شفاقة] зат. ескі кіт. Шапағат.

ШАФЪАТКЕР ар. зат. ескі кіт. Қолдаушы, жақтаушы.

ШАХ¹ [ир. شاه] зат. Ирандағы монархтың, Үндістандағы кейбір мұсылман билеушілерінің лауазымы.

ШАХ² зат. Шахмат ойынында бір фигураның қарсы жақтың короліне шабуыл жасауы.

ШАХБИЫ зат. Шахтың әйелі.

ШАХЗАДА [ар. شاهزاده] зат. Шахтың, патшаның баласы.

ШАХИНШАХ [ир. شاهنشاه] зат. Шахтың шахы, шахтың ең үлкені.

ШАХИРСТАН [ир. شهرستان] зат. көне. Орта Азияның феодалдық аумағының дуалмен қоршалған негізгі бөлігі.

ШАХМАТ зат. спорт. Ақ және қара фигура-лармен тақта бетіндегі алыс төрт тор көзде өзіне тән ережелері бойынша ойналатын ойын.

Шахмат тақтасы. Шахмат, дойбы тастарын жүргізіп ойнауға арналған тақта.

ШАХМАТШЫ зат. Шахмат ойнаушы адам.

ШАХСИЯТ зат. ескі кіт. Жеке адам мен тұлғаның қасиеттері мен мінез-құлқы.

ШАХТА [нем. Schacht] зат. Жер астынан пайдалы кен қазу жұмыстарын жүзеге асыратын тау-кен кәсіпорны.

Шахта алабы. кен. Кенді қазып алуға бөлінген кен орнының бір бөлігі. **Шахта алабының шекарасы.** кен. Шахта алабының кенорынның басқа бөліктерінен бөліп тұрған үстіңгі беті. **Шахта желдеткіштері.** кен. Жерасты қазбалар желісі арқылы ауаның, газдың, шаңның жылыстылуын қамтамасыз ететін мәшинелер. **Шахта клеттері.** кен. Шахта оқпаны бойымен пайдалы қазылым не таужыныс тиелген вагоншаларды көтеріп шығаруға, адамдарды, жабдықтар мен материалдарды көтеріп-түсіруге арналған қондырғы. **Шахта көлігі.** кен. Шахтаның жұмысшыларды, қазылып алынған кенді және басқа заттарды (бекітпе, қопарғыш заттар, құрал-жабдықтар, мәшинелер т.б.) тасымалдауға арналған көлігі. **Шахта құдығы.** Қабырасын ағашпен, таспен, кірпішпен, бетонмен немесе шеңберлі темірбетон немесе сексеуілмен және т.б. материалдармен бекітіп, халық мұқтаж-дығына пайдаланатын шахта түріндегі механизмдер көмегімен жұмыс істейтін шыңырау құдық.

Шахта оқпандары. кен. Жер бетіне шықпасы бар, шахта алабы шегіндегі жерасты жұмыстарын қамтуға арналған тік не көлбеу оқпандар, тұрақты тіреулері бар, тік немесе көлбеу қуыс жол. **Шахта парашоті.** кен. Көтергіш сым арқан үзіліп кеткен жағдайда шахта клеттерін (еңіс көтерілім кезінде – вагоншаларды) ұстап, баяулатып тоқтатуға арналған, автоматты түрде жұмыс істейтін құрылғы. **Шахта сулары.** кен. Пайдалы қазбалар өндіру кезінде жерасты суларының кең қиғымаларға ағып келуінен құралатын сулар.

ШАХТАЛАС сын. Бір шахтада жұмыс істейтін.

ШАХТАЛЫ сын. Шахтасы бар.

ШАХТАЛЫҚ сын. Шахтаға қатысты, шахтаға тән.

Шахталық көтерігі қондырғылар. кен. Өндірілген кенді (көмірді) және жерасты қазбаларын үңгу барысында алынған таужыныстарды жерүстіне шығаруға, адамдарды тез және қауіпсіз көтеріп, түсіруге, шахта жабдықтарын, құрал-саймандарын және басқа материалдарды тасымалдауға арналған қондырғылар. **Шахталық пеш.** кен. Жұмыстық кеңістігі дөңгелек не тік бұрышты биік шахта түрінде жасалған өнеркәсіптік пеш. **Шахталық**

су. кен. Көмір өндірілетін жерлерде тау-кен қазындарының ішіне ағып кіретін (енетін) және пайдалы қазбалар кенорындарының үстін ашу және ормен қарай қазу жағдайларына әсер ететін жерасты (кейде жерүсті) суы. **Шахталық сужығы.** кен. Жер үстіне су тартып шығару алдында оны жинап, түндыруға арналған орын. **Шахталық таспа.** кен. Жер астындағы кен қазбаларының арасын өлшеуге және геодезиялық-маркшейдерлік жұмыстарда бағыттарды дәл анықтауға арналған аспап. **Шахталық үйінді.** кен. Жерасты жұмыстары кезінде қазып шығарылатын бос таужыныстарын үю нәтижесінде құралатын үйінді.

ШАХТЕР зат. Шахталарда жұмыс істейтін таукен жұмысшысы.

ШАХТКОМ зат. Шахта комитеті.

ШАЪ [ир. شاه] зат. 1. Шах, патша. 2. Шығыстың кейбір елдеріндегі жоғары билеушінің лауазымы.

ШАЪАДАТ [ар. شهادة] зат. ескікіт. 1. Айғақ; куәлік; көрсеткіш; куәлік ету, куә болу. 2. Кәлімаға тілін келтіру.

ШАЪАДАТНАМА зат. ескікіт. Анықтама, қолхат.

ШАЪАНШАЪ ир. зат. ескікіт. Патшалардың патшасы (Иран шаһының мәртебесі).

ШАЪАР [ир. شهر] зат. ескікіт. 1. Қала, шәр. 2. Мекен, орын.

ШАЪАРИ¹ зат. ескікіт. Қалалық адамдар, қала адамдары.

ШАЪАРИ² зат. <грек. megas – үлкен, polis – қала> Үлкен қала, ірі мәдени-өндірістік әрі әкімшілік-аумақтық орталық.

ШАЪАРИАР ир. зат. ескікіт. Шадиар. (Мұхаммед пайғамбардың төрт серігі). [Әбубәкір, Омар, Осман, Әли. Кейде төрт жар, төрт шәрі деп те аталады. Бұлар араб халифатын бірінен кейін бірі билеген төрт әділетті халифа тарихта «ал-хулафа ар-рашидун» деген атпен белгілі болған].

ШАЪАРСТАН зат. <грек. megas – үлкен, polis – қала> Үлкен қала, ірі мәдени-өндірістік, әрі әкімшілік-аумақтық орталық.

ШАЪБАЗ [ир. شاهباز] зат. ескікіт. 1. Кең пейіл, ержүрек сабаз. 2. Жігіт, кісі, адам.

ШАЪБАЗ ар. зат. ескікіт. Сұңқар, қыран.

ШАЪЗАДА [ир. شاهزاده] зат. ескікіт.

Шахзада, шахтың ұлы.

ШАЪЗАТ ир. зат. ескікіт. Шаһизат, шахзада.

ШАЪИД [ар. شهيد] зат. діни. ескікіт. Дін жолында құрбан болған адам, шейіт.

ШАЪИТ [ар. شهيد] зат. 1. Дін жолында құрбан болған адам, шейіт. 2. ауыс. Адал, дұрыс, ақ іс үшін қаза тапқан кісі.

ШАЪИЯР зат. діни. ескікіт. Шадиар.

ШАЪМАРАН ир. зат. ескікіт. Жыландар патшасы, маржылан.

ШАЪМҮРҒАН зат. миф. Құс патшасы.

ШАЪНАЛЫҚ сын. ескікіт. Қазыналық, қоғамдық.

ШАЪР зат. ескікіт. **Шаһар.**

ШАЪУАТ¹ [ар. شهوة] зат. Жыныс безінің ұрығы; сперматозоид.

ШАЪУАТ² [ар. شهوة] зат. ескікіт. Биліктік, құмарлық.

ШАШ¹ зат. 1. Адамның бас терісіне біткен жіңішке көп қыл. 2. биол. Эпидермистің жіпше бітімді қылтық өскіні.

Шаш ағарды. а) Шашына ақ түсті. ә) Жасы ұлғайды, қартайды. б) Қажыды, шаршады, ығыры шықты. **Шаш ал десе, бас алды.** Асыра сілмеді, шамадан, мәлішерден тыс кетті. **Шаш етегінен малынды.** Байлыққа қол жетті, кенелді, батты. **Шаш етектен.** Шамадан тыс, мәлішерден көп. **Шаш етектен олжаға [пайдаға] батты.** Молшылыққа батты, табысқа қарық болды. **Шаш етектен пайда келтірді [түсірді].** Көп пайда әкелді, қарық етті. **Шаш жетпеді.** Ұшан-теңіз, өте мол деген мағынада. **Шаш жіберу.** Шаш өсіру, мезгілінде қып отырмау.

Шашқа қылау қосты. Қартайды, шашы ағарды. **Шаш қойды [жіберді].** Шашын өсірді. **Шаштан көп.** Өте көп, сансыз, мол. **Шашы ағарды.** а) Қартайды, жасы ұлғайды. ә) Шаршады, қажыды, азап шегіп, уайым басты. **Шашы жетпейді.** Ұшан-теңіз, есепсіз, мол. **Шашына ақ кірді.** Қартайды, шашы ағарды. **Шашына ақ тал енді.** Шашын ағартты. **Шаршату, қажыту, күйікке салу, қартайту.** **Шашын ақ қар шалды.** э.кспр. Шашы ағарды, егде тартты, жасы ұлғайды. **Шашы ағара бастады, қартайды.** **Шашына қырау түсті.** Шашы ағарды, қартайды. **Шашын жайды.** көне. этн. Ескі дағды бойынша әйелдің қаралы болуының белгісі. **Шашын жұлды.** а) Әйел адам қатты күйінгендіктен өзін-өзі азаптады, ойбайлады. **Шашын жүлү.** Айайдың астына алу, әңгіртаяқ ойнату. **Шашын [самай шашын] қырау шалды.** Шашын, самайын ақ басты. **Шашын түйді.** Шашын біріктіріп жинады. **Шашың жайылғыр.** қарғ. Жақын-жанашырың өліп, аза тұтқыр деген мағынада. **Шашы шақ келмеді.** Қолындағы, бойындағы т.б. барын берсе де, жететін емес.

ШАШ²: шаш өлең. Өлең шөптің бір түрі.

ШАШ= ет. 1. Бір затты әр жерге таратып салу, төгу. 2. Бұрку, шашырату, себу. 3. Тарату, жасу. 4. Өз ішінен бір затты бөліп шығару. 5. ауыс. Жиган-терген мал-мүлікті, қаражатты орынсыз жұмсау, ысырап қылу.

ШАША зат. Жылқының сырағы мен бақайшағы түйіскен жердегі бір шот ұзын қыл.

Шашасына шаң жұқпайды [жұқтырмайды, шалмайды]. Жүйрік, шабысқа жүйрік; сөзге жүйрік, саңлақ. **Шашасына шаң жұқпады.** Оза шатты, алдына жан салмады. **Шашасын шаң шалмайды.** Алдына жан салмайтын жүйрік.

ШАШАҚ зат. 1. Бір заттың шетіне әдемілік, сәндік үшін жасалған тарам-тарам салтынашақ; жіп күлтесі. 2. Бір нәрсенің шеті, жиегі. 3. әск. Әскери дәрежені білдіретін рәміздік белгі.

Шашақ атты [жарды]. а) Үлдеді, құлтырды. ә) Есейді, бой жетті.

ШАШАҚҮЛ: шашақгүл тұқымдасы. бот. <лат. resedaceae>

ШАШАҚҮЛДЕР зат. бот. <лат. resedaceae> Шөптесін, кейде бұта, бұташық түріндегі қосжарнақты бір-екі немесе көпжылдық өсімдіктер тұқымдасы.

ШАШАҚАНАТТЫЛАР зат. зоол. <лат. thysanoptera> Денесінің ұзындығы 0,5–2 (сирек 14) мм. 2 жұп қысқа қанаты бар жәндіктердің бір отряды.

ШАШАҚТА= ет. Шашақ салу, шашақ тағу.

ШАШАҚТАЛ= ет. Шашақ тағулы, шашақпен көмкерілу.

ШАШАҚТАЛУ Шашақтал етістігінің қимыл атауы.

ШАШАҚТАН= ет. Шашақ түрінде болу.

ШАШАҚТАНУ Шашақтан етістігінің қимыл атауы.

ШАШАҚТАУ Шашақта етістігінің қимыл атауы.

ШАШАҚТЫ сын. Шашағы бар, шашақталған.

Шашақты найза. этн. Батырлық белгісі ретінде тағылған шашағы бар найза.

ШАШАЛ зат. көс. Мұз үстінде балық аулау үшін қолданылатын темірден жасалған айыр тәрізді құрал.

ШАШАЛ= ет. Тамақты бір нәрсенің жыбыр-латуы салдарынан қақалу, жөтелу.

ШАШАЛТ= ет. Шашалдыру, қақалдыру.

ШАШАЛТУ Шашалт етістігінің қимыл атауы.

ШАШАЛУ Шашал етістігінің қимыл атауы.

ШАШАЛЫ сын. Шашасы ұзын, қалың.

ШАШАЛЫҚ зат. Шаша тұратын жер.

ШАША-МАША үст. сөйл. Төгіп-шашып, сүрініп-қабыну.

ШАШАУ үст. Шашылып-төгіліп, оқшау, жырақ.

Шашау жатты. Бөлек, бақылаусыз болды.

Шашау шығармады. Ресуа етпеді, босқа шаш-

пады; шашыратып алмады. **Шашау шықпады.** Бөлек кетпеді, топтанып бірге жүрді.

ШАШАУЛА= ет. Шеттеу, оқшаулау.

ШАШАУЛАН= ет. Шеттеу, оқшаулану, шеткерілену.

ШАШАУЛАНУ Шашаулан етістігінің қимыл атауы.

ШАШАУЛАУ Шашаула етістігінің қимыл атауы.

ШАШАУСЫЗ үст. 1. Ысырапсыз, шығынсыз. 2. Түгелімен, тұтастай, біртұтас.

ШАШБАУ зат. этн. Бұрымның қи жағына қоса өретін, күміс теңге, шолпы тәрізді түрлі әшекей таққан, таспадай жіңішке жай жіптен не жібектен ескен бау.

Шашбауын көтерді. Біреудің сөзін сөйлеп жағынды, жыртысын жыртып.

ШАШБАУЛА= ет. 1. Шашбау тағу, шашбау салып өру. 2. ауыс. Кошметтеу, көтермелеу.

ШАШБАУЛАУ Шашбаула етістігінің қимыл атауы.

ШАШБАУЛЫ сын. Шашбау таққан, шашбауы бар.

ШАШКЕПІРГІШ зат. Жуган шашты кептіруге арналған құрылғы.

ШАШҚА зат. егіншар. Шөп-шары, қауызы, шаңы толық арылмаған бидайдың қырмандығы үйіндісі.

ШАШҚАП зат. этн. Шашты, бұрымды шаң-тозаңнан, күн көзінен қорғау үшін арнайы тігілетін ұлттық сәндік бұйым.

ШАШҚЫЗ= ет. Шаштыру, шашырату.

ШАШҚЫЗУ Шашқыз етістігінің қимыл атауы.

ШАШҚЫН сын. Шашыранды, шашырап, бытырап жатқан.

ШАШҚЫСТЫРҒЫШ зат. Шашты жинап, түйіп, байлап қоюға арналған қыстыратын сәндік бұйым.

ШАШҚЫШ зат. тех. Дәрі-дәрмек себуге арналған құрал.

ШАШЛЫҚ зат. тамақ. Істікке шанышп шоққа пісірілген ет; қауап.

ШАШЛЫҚШЫ зат. Шашлық пісірумен маманданған адам.

ШАШЛЫҚХАНА зат. Шашлық пісіріп, сататын орын.

ШАШМАҚАМ зат. өнер. Өзбек және тәжік халықтарының ежелден келе жатқан кәсіби музыка жанры, классикалық музыка үлгісі.

ШАШМАР зат. жерг. Аңыз, егін салған жердің орны, егіні орылған жер.

ШАШПА¹ зат. сөйл. Малға шөп, жем шашып, азықтандыратын орын.

ШАШПА² сын. жерг. Мырза, қолы ашық, берген.

ШАШПАЙ-ТӨКПЕЙ үст. Ысырап етпей, шығындамай.

ШАШПАУ зат. сөйл. *Шашбау.*

ШАШСИПАР көне. этн. Құйеуді қалыңдығымен алғаш таныстырудағы жоралғы.

ШАШСИПАТАР зат. этн. көне. Жеңетайлық үшін берілетін ырым.

ШАШТАЙ сын. Шаш сияқты, шаш тәрізді.

ШАШТАРАЗ зат. 1. Шаш қығзып, сақал-мұрт алдыратын орын. 2. Осы мамандықты кәсіп еткен адам.

ШАШТАС= ет. Шаштан алып жұтысу.

ШАШТАСУ Шаштас етістігінің қимыл атауы.

ШАШТЫ сын. Шаш қойған, шашы бар. //

Шашы бар, шаш қойған адам.

ШАШТЫҚЫЗ зат. бот. <лат. arthraxon> Астық тұқымдасына жататын біржылдық өсімдіктер.

ШАШТЫР= ет. Шашқызу, шашыратқызу.

Жар шаштырды. Әмірін тарапты.

ШАШТЫРУ Шаштыр етістігінің қимыл атауы.

ШАШУ¹ зат. 1. этн. Бала туылғанда, тұсау

кескенде, сүндетке отырғызылғанда, келін тұскенде, күйеу келгенде, отау көтергенде, бүркіт ұстап әкелгенде, жіңірік ат бәйгеден озғанда, алыс сапардан жолдаушы оралғанда т.б. қуанышты жағдайларға байланысты шашылатын құрт, ірімшік, өрік-мейіз, көмпит жынынтығы. 2. ауыс. Сый, сыйлық.

Шашу шашты. этн. а) Жаңа тұскен келін, жас нәрестеге т.б. қуанышты жайға байланысты жасалатын ырым. ә) Тойға арнау, жыр айтты.

ШАШУ² Шаш етістігінің қимыл атауы. 1. Себу, егу. 2. Шашырату. 3. ауыс. Рәсуа ету, ысыраптау.

ШАШУДАЙ сын. Шашу сияқты, шашу тәрізді.

ШАШЫҚ¹ зат. сөйл. *Сұлгі.*

ШАШЫҚ² сын. жерг. Сирек, шашыраңқы, бытыраңқы, сұйылыңқы.

ШАШЫЛ= ет. 1. Таралу, үлестірілу. 2. Төгілу, шашырау, жайылу. 3. Бөлініп шығу, таралу. 4. Егін егілу, тұқым себілу. 5. Ыбырсу, қоқу. 6. Әр жерде бір қалу, бытырау. 7. Жан-жаққа жайылу, бөліну. 8. ауыс. Жария болу, бәріне белгілі болу. 9. ауыс. Көп болып, толып жату. 10. ауыс. Ыдырау, берекесінен айырылу. 11. ауыс. Барын салу, аянау. 12. ауыс. Рәсуа ету, ысырап жасау.

ШАШЫЛҒЫ зат. этн. тамақ. Ұлттық тағамдардың бір түрі.

ШАШЫЛУ Шашыл етістігінің қимыл атауы; аянау, барын салу.

ШАШЫЛЫП-ТӨГІЛ= ет. Бейберекет жату, рәсуа болу.

ШАШЫЛЫП-ТӨГІЛУ Шашылып-төгіл етістігінің қимыл атауы.

ШАШЫН зат. Жауын-шашын қос сөзінің екінші сыңары.

ШАШЫН зат. Қар көшкіні жиі түсетін беткей, жер бедері.

ШАШЫҢҚЫ сын. Бытыраңқы, жинақы емес.

ШАШЫҢҚЫРА= ет. Шаша тұсу, аздап шашу.

ШАШЫҢҚЫРАУ Шашыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ШАШЫП-ТӨГУ Шашып-төк етістігінің қимыл атауы.

ШАШЫП-ТӨК= ет. Ысырап қылу, рәсуа ету.

ШАШЫРА= ет. 1. Бытырау, жан-жаққа кету. 2. Басы қосылмау, бірікпеу, ұйыспау. 3. Жарық тұсу, жан-жаққа сәуле шашу. 4. Су шалу, себелену, төгілу. 5. Таралу, жайылу. 6. Бөлініп шығу, басталу. 7. ауыс. Тырым-тырақай қшу.

ШАШЫРАН зат. сөйл. Диаспора.

ШАШЫРАНДЫ сын. 1. Шашыраған, әр жерде бір көрінген. 2. ауыс. Бытыраңқы, басы бірікпеген, тұтаспаған, жүйесіз. 3. Әр жерден бір шыққан, әр жерден естілген.

Шашыранды металдар. геол. Тау жыныстар мен рудаларда өте аз мөлшерде ұшырасатын, өзіндік минералдық агрегаттарды да өте сирек құратын металдар (элементтер). Шашыранды элемент. хим. геол. Табиғи жағдайда химиялық қосылыстары өте сирек кездесетін немесе өз қосылыстарын түзбейтін химиялық элементтер.

ШАШЫРАНДЫЛАУ сын. 1. Шоғырланбаған, тұтаспаған, сиректеу. 2. ауыс. Жүйесіздеу, бытыраңқы.

ШАШЫРАНДЫЛЫҚ зат. Бытыраңқылық, жүйесіздік.

ШАШЫРАҢҚЫ сын. 1. Аздап шашыраған, сирек орналасқан, шоғырланбаған. 2. ауыс. Жүйесіз, бытыраңқы.

Шашыраңқы элементтер. хим. Жеке өз минералдарын түзбейтін химиялық элементтер.

ШАШЫРАҢҚЫЛЫҚ зат. Бытыраңқылық, шашырандылық.

ШАШЫРАҢҚЫРА= ет. Бет-бетімен тарап кету, бытыраңқырау.

ШАШЫРАҢҚЫРАУ Шашыраңқыра етістігінің қимыл атауы.

ШАШЫРАТ= ет. 1. Бытырату, басын біріктірмеу, шоғырландырмау. 2. Жинақтамау, әр нәрсені бір айту.

ШАШЫРАТҚЫ¹ зат. 1. Ұзын сабақты, басы бүршікті дәрі-дәрмектік қасиеті бар өсімдік. 2. <лат. cichorium> Биіктігі 20–150 см-дей, тамыры жуан, тік өсетін сабағының сыртын сиректеу тұқ басқан күрделі гүлділер тұқымдасына жататын бір, екі және көпжылдық шөптесін өсімдік.

ШАШЫРАТҚЫ² зат. этн. 1. Мал күйлеген, шағылысқан кездегі жасалатын ырым, той.

2. Тоқты, шыбыш күйектен шыққанда қойшыға ырым қып беретін сыйлық.

ШАШЫРАТУ Шашырат етістігінің қимыл атауы.

ШАШЫРАУ¹ зат. әск. Бірыңғай жағдайда бір қарудан атыс (зымыран жіберу, бомба тастау) кезінде кейбір алаңдарда (кейбір кеңістіктерде) снарядтардың, оқтардың, гранаттар мен бомбалардың тұсу нүктелерін (әуеде жарылуын) шашырату әдісі.

ШАШЫРАУ² Шашыра етістігінің қимыл атауы; шашылу, төгілу.

Шашырау ауданы. әск. Атыс кезінде бір қондырғыдан атылған снарядтардың (оқтардың, гранаттардың) құлау нүктелері анықталатын алаң. **Шашырау ореолы.** геол. Кен орындарымен байланысты химиялық элементтер мөлшерінің геохимиялық фонмен салыстырғанда жоғары (кейде төмен) болып келетін табиғи түзілімдердің белдемдері.

ШАШЫС= ет. Шашырату, шашу, төгу, ыбырсытысу.

ШАШЫСУ Шашыс етістігінің қимыл атауы.

ШАЮ Шай етістігінің қимыл атауы. 1. Жуу, су тигізу. 2. саят. Бабына келтіру үшін арнайы тәсілдермен қыран құстың қаясын түсіру, ішін тазалау.

ШАЯ¹ зат. жерг. Тұқым сепкен кезде дәл сирек түсіп, егін шықпай қалан жер.

ШАЯ² сын. жерг. Бойы аласа, өзі сирек шыққан (өсімдік).

ШАЯ³ сын. Ашуланшақ, ызақор.

ШАЯЛА= ет. жерг. Быртып бойы өспей қалу.

ШАЯЛАН= ет. жерг. Тырбып, өспей қалу.

ШАЯЛАУ¹ сын. Шақарлау, ызақорлау.

ШАЯЛАУ² Шаяла етістігінің қимыл атауы.

ШАЯЛЫҚ зат. Ызақорлық, шақарлық.

ШАЯН зат. зоол. <лат. astacus fluviatilis> Көпаяқты, денесі бунақ-бунақ, бунақаяқтылар типі, шаянтәрізділер класына жататын су қоймаларында тіршілік ететін жәндік.

Шаян тіл. Шағып алатын, ұлы тілді сөз.

ШАЯНБУНАҚ зат. Кекіренің бір түрі; түстік кекіре; емкекіре, укекіре.

ШАЯНДАЙ сын. Ұлы, ащы.

ШАЯНҚӨЗДІ сын. Жексұрын пизғылды.

ШАЯНМОЙНАҚ зат. өс. Шаянбунақ, кекіренің бір түрі.

ШАЯНМОЙЫН зат. өс. сөйл. Жылан-тамыр.

ШАЯНОТ зат. бот. <лат. agaseae> Лиана, эпифий, кейде су өсімдіктер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

ШАЯНТӘРІЗДІЛЕР зат. зоол. <лат. crustacea> Тұқысу сұқоймаларда, теңіздерде көп тараған, денелерінің ұзындығы – 1–2 мм-ден 80 см-ге дейін жететін екі қос мұртшалары бар баскеуде және құрсақ бөлімінен тұратын буынақтылар типінің үлкен бір класы.

ШАЯНТЕКТЕСТЕР зат. зоол. *Шаян-тәрізділер.*

ШАЯНША үст. Шаян сияқты, шаянға ұқсап. *Шаянша шакты.* Ащы тілмен шанышты, тілдеді, түйреді.

ШӘДДЕ [ар. شدة] сын. жерг. Ашушаң, күйгелек.

ШӘДИТ зат. көне. Жоқтық, қайғы.

ШӘЖДЕ [ар. سجة] зат. сөйл. *Сәжде.*

шәй¹ зат. сөйл. *Шай*.
шәй² о д. *Кой-ешкіге айтылатын жекіру одағайы.*

Шәй деспеді [десіп көрмеді]. *Сөзге келіп ұрыспады, ешкіммен түс шайыспады.*

шәйгөн зат. жерг. *Аққұман, шай қайна-татын құман.*

шәйкесе зат. жерг. *Шай ішетін кесе.*
шәйла зат. жерг. *Жазда мал тұратын қа-мыстан, қурайдан, талдан жасалған күрке, қос қора.*

шәйлан= ет. *Шай ішу.*

шәй-мәй зат. жерг. *Шәй-пай.*
шәйнек зат. 1. *Шай қайнататын 3–4 литрлік ыдыс, шөугім.* 2. жерг. *Шай шығаратын ыдыс, аққұман.*

шәйпи зат. өс. жерг. *Ермен, алабота, шырмауық сияқты арамшөптің бір түрі.*

шәй-пұл зат. сөйл. *Ұсақ-түйек нәрселер, шай мәзірі.*

шәйп сын. жерг. *Шайпау, ашушаң, ұрысқақ, жанжал шығарғыш.*

шәйсандық зат. жерг. этн. *Шай жаб-дығын салып қоятын сандықша.*

шәйт о д. *Кой-ешкіні қайтару одағайы.*

Шәйт демеді. *Үндемеді, біреуде-біреудің жұмы-сы болмады, қыңқ етпеді.* **Шәйт** демеу. *Үндемеу, біреуде біреудің жұмысы болмау, қыңқ етпеу.*

шәй-секер зат. жерг. *Шай-қант, шай жабдық.*

шәй-шамалақ зат. жерг. *Шай-пай, шай-шапқыт.*

шәй-шәйла= ет. *Шәй, шәй деп қойды қайыру.*

шәй-шәйлау *Шәй-шәйла етістігінің қимыл атауы.*

шәйшөп зат. жерг. *Шайға түсі құсас жатырақты шөп.*

шәйым: *шәйымға келтірмеді. Шыдатпады.*

шәйі зат. *Үлбіреген жібек мата. // Нәзік, жұқа.*

шәйір зат. сөйл. *Шайыр.*
шәйт зат. діни. *Шейт.*

шәк [ар. شاك] зат. *Күмән, күдік, шүбә.*

шәк келтірмеді. *Ешбір күдік келтірмеді, шүбәланбады.*

шәккі сын. жерг. *Нашар, өнімсіз.*

шәкрат зат. көне. *Кәсіби әскери қызмет.*

шәксіз сын. жерг. *Шүбәсіз, күмәнсіз, кәміл, қалтқысыз.*

шәк-шәк зат. тамақ. *Шай дастарқа-нына арналған, майға қуырылған, қытырлақ, балға шыланған тәтті тағам.*

шәк-шәлкей: *шәк-шәлкейін шығарды. Быт-шыт қылды.*

шәктен= ет. *Күдіктену, күмәндану, шүбәла-ну.*

шәктену *Шәктен етістігінің қимыл атауы.*

шәккіл зат. экон. *Түрлі мерзімдегі depo-зиттік сертификат бойынша пайыздың түрлі мөл-шерлемесін төлеуді ұсынатын банкідегі бағамдар, бағалар, мөлшерлемеле жиынтығы.*

шәкіме зат. қолөнер. *Зергерлік сайман-ның бір түрі.*

шәкірә зат. жерг. *Жас лақ.*

шәкірлік зат. ескі кіт. *Шүкірлік, қанағат қылушылық, барға ырза болушылық, ырзалық.*

шәкірт [ир. شاگرد] зат. 1. *Медреседе оқитын оқушы.* 2. *Мектепте тәлім-тәрбие алушы оқушы.* 3. *Ғалымдардың ақыл-кеңесімен, жетекшілігімен ғылыми еңбек жазушы, ізденуші.* 4. ауыс. *Ұстаз-дың жолын қуған, соның ісін алға апарушы үйренуші адам.*

шәкіртақы зат. жаңа. <лат. stipendium> *Жоғары, арнайы кәсіптік оқу орындарының белгілі бір санаттағы тәлімгерлеріне ай сайын ақшалай берілетін әлеуметтік төлемақы.*

шәкіртсіз сын. *Шәкірті жоқ.*

шәкірттік зат. *Шәкіртке лайық қылық, іс, әрекет.*

шәкіртше үст. *Шәкіртке ұқсап, шәкірт сияқты.*

шәлдуар сын. жерг. *Ерке тотай.*

шәлдүрш сын. жерг. *Сөзі, ісі тиянақсыз (адам).*

шәлдір зат. экспр. *Тыянақ-тұрлауы жоқ, берекесіз жан.*

шәлдір-бүлдір сын. *Әр нәрсені шатыс-тырып-бытыстырып жүретін, шатты-бұтты.*

шәлдірле= ет. *Бұтып-шатып, былдырлап сөйлеу.*

шәлдірік сын. *Бір нәрсені жете білмейтін, әр нәрсенің басын шалып, бұтып-шатып сөйлей беретін (кісі).*

шәлдірікте= ет. *Әр нәрсені шатып-бұтып сөйлеу.*

шәлдіріктен= ет. *Әр нәрсені шатып-бұту, беталды, жауапсыз сөйлеу.*

шәлдіріктеу сын. жерг. *Шәлкем-шалыс, жауапсыз.*

шәлкей сын. *Шалағай.*

шәлкез зат. жерг. *Қамыт, шлия.*

шәлкез сын. 1. *Күтпеген жерден жағымсыз қылық көрсететін, теріс-қағыс сөйлейтін.* 2. жерг. *Қате, жаңсақ, жаңылыс.*

шәлкемде= ет. жерг. *Егіннің бауын бір жерге жинау.*

шәлкемдес= ет. *Сөзге келісу, ұрысу.*

шәлкемдесу *Шәлкемдес етістігінің қимыл атауы.*

шәлкемдеу *Шәлкемде етістігінің қимыл атауы.*

шәлкем-шалыс сын. *Теріс-қағыс, керезар.*

Шәлкем-шалыс келді. а) *Қарсы келді, келіспеді, қарсыласты.* ә) *Көңіліне келді, ауыр тиді.*

шәлкем-шалыстау сын. *Араз-қураз-дау, қырбайлау.*

шәлкем-шалыстық зат. *Қырғиқа-бақтық, араздық.*

шәлкес сын. 1. *Асау, үйретілмеген.* 2. ауыс. *Қыңыр, сотқар.*

шәлкес басты. *Қателесті, жаңылысты. Шәл-кес кетті. Түсініспеді, қарсы келді. Шәлкес сөз. Қисық-қыңыр сөз.*

шәлкестен= ет. *Қиястану, қиқаю, қыңыр-лану.*

шәлкестену *Шәлкестен етістігінің қимыл атауы.*

шәлкестеу сын. 1. *Асаулау, бұғауға бағы-на қоймаған.* 2. *Қыңырлау, қырсықтау.*

шәлкестік зат. *Қиқарлық, қиястатық, шәл-кем-шалыстық.*

шәлкі¹ зат. жерг. *Жағаға тоқтағанда қайықты байлайтын арқан.*

шәлкір сын. жерг. *Шәлкес, қырсық, қыңыр.*

шәлпей зат. өс. сөйл. *Сәлбен (тау бет-кейлерінде, тастақты жерлерде өсетін, биіктігі 30-70 см-дей, құрамында эфир майы болатын, дәрілік, көпжылдық шөптесін өсімдік).*

шәлпи зат. өс. жерг. *Суға қайнатып тұнбасын пайдаланатын шөптің бір түрі, шәлпей.*

шәлпі зат. өс. сөйл. *Шәлпей, сәлбен.*

шәлтен елік. *Арық, тыриған адамның, малдың т.б. қиралаң етіп қозғалғандағы қысқа қимылдың бейнелейтін сөз.*

шәлтенде= ет. *Қиқаңдау, бұлғақтау.*

шәлтендеу *Шәлтенде етістігінің қимыл атауы.*

шәлти= ет. *Бойының қысқалығына қарамай шірену, қайқаю.*

шәлтию *Шәлти етістігінің қимыл атауы.*

шәлтүріш сын. жерг. *Шәлкес, қыңыр (адам).*

шәлтүріштік зат. *Шәлкестік, қыңырлық.*

шәлтік зат. *Шәлтиіп қалған, бойы тапал адам.*

шәлі зат. *Әйелдердің басына жамылатын үлкен жылы орамал.*

шәлік зат. *Теңіздің жағасындағы суға сұғына кіріп тұрған құрғақ жер, жал.*

шәлілі сын. *Шәлісі бар, шәлі салған.*

шәлілік сын. *Шәлі боларлық, шәліге лайық.*

шәмбе зат. жерг. *Қайнатқан шайдың қалған қалдығы, шама.*

шәмбіл зат. тамақ. *Құс етінің ішіне картоп салып, қою-сұйығы бірдей қуырылып жа-салатын сорпа.*

шәмпші зат. өс. жерг. *Саңырауқұлақ.*

шәмсі [ар. شمسی] зат. ескі кіт. *Күн.*

шәни= ет. *Паңсынып шірену, қайқаю.*

шәнию *Шәни етістігінің қимыл атауы.*

шән-сауқат зат. сөйл. *Сән-салтанат.*

шәнти= ет. экспр. *Бойы тапал адамның шіреніп отыруы, тұруы.*

шәнтию *Шәнти етістігінің қимыл атауы.*

шәнтік сын. экспр. *Шәнтиген, шәниген.*

шәншәруй зат. жерг. *Қазан жаққа тігіп қоятын тік уықты, сүйір төбелі кішкене қосалқы киіз үй.*

шәніз зат. ескі кіт. *Шен, дәреже.*

шәнік зат. жерг. *Өріктің сүйегі.*

шәңге¹ зат. жерг. тамақ. *Арасына ет салып табаға көмген нан.*

шәңге² зат. жерг. *Ирек-ирек болып сырма бораннан кейін түскен шыыр қар.*

шәңгек зат. 1. этн. *Малды іліп соятын аспа ілмек ағаш.* 2. *Дүкендегі ет іліп қоятын басы қайырылған темір.* 3. *Тармақтала өскен бұтақтары бар қатты ағаштан, еліктің мүйізінен немесе темірден жасалған аспап.* 4. *Майда-шүйде заттарды іліп қою үшін қабырғаға не үйдің төбесіне бекітілген, қозғалып тұратын ағаш.*

шәңгірле= ет. *Шәңгір-шәңгір ету, шәңгілдеу.*

шәңгірлеу *Шәңгірле етістігінің қимыл атауы.*

шәңгіш зат. өс. сөйл. *Шәңкіш (ұшақат тұқымдасына жататын жемісті бұта өсімдігі).*

шәңк елік. *Кенеттен шаңқ ете қалған жіңішке дыбысты білдіретін сөз.*

шәңкілде= ет. 1. *Шәңк-шәңк еткен ұн шыға-ру, ұру.* 2. ауыс. *Шаңқылдап сөйлеу, дауыс көтеру.*

шәңкілдек сын. *Шәңк-шәңк еткен, шәңкілдеген.*

шәңкіш зат. өс. <лат. viburnum> *Ұшақат-тар тұқымдасына жататын бұта немесе аласа ағаш түріндегі өсімдік туысы.*

шәпеті сын. *Үлкен де емес, кіші де емес, шағын.*

шәпшөр зат. жерг. *Сандал сияқты аяқкіім.*

шәп зат. ескі кіт. *Шаһар.*

шәрбат [ар. شراب] зат. 1. *Жүзім суы, шы-рыны.* 2. ауыс. *Тәтті дәм. // Шырынды, шырыны мол.* 3. *Қасиетті су, тәтті сусын.* 4. ауыс. *Жан саясы, рақат.* 5. ауыс. *Саф, таза ауа.*

шәрбаттай сын. *Шәрбат сияқты, шәрбат тәрізді.*

шәрбатты сын. *Бал татыған, тәтті.*

шәрбатшы зат. *Шәрбат дайындаушы.*

шәргез сын. *Шәлкес, шалыс, қыңыр, қырсық. Шәргез келді. Қарсы болды, келіспеді.*

шәргездік зат. *Қыңырлық, қырсықтық.*

шәргілтек зат. жерг. *Кішкентай.*

шәргі зат. ескі кіт. *Шарғат.*

шәрдәрі зат. *Емдік қасиеті мол, ем болатын дәрі; бірнеше дәрінің қосындысы.*

шәрдәріле= ет. *Дәрі-дәрмек жұмсап, жақсылап емдеу.*

шәрдәрілеу *Шәрдәріле етістігінің қимыл атауы.*

шәриксіз сын. ескі кіт. *Тең келмейтін, бірдей болмайтын, өзімен қатар түспейтін.*

шәрке зат. *Ірі қараның терісінен, көннен жасалған өкшесіз, жеңіл аяқкіім, шоқай.*

шәркей зат. сөйл. *Шәрке.*

ШЕГІЛ¹= е т. Темекі тартылу.

ШЕГІЛ² = е. т. қолөнер. *Өрнектелу, безендірілу.*

ШЕГІЛДЕК зат. өс. жерг. **Бұрметікен.**

ШЕГІЛТЕК зат. жерг. *Қурап, кеуіп қалған, қаудыраған шөп.*

ШЕГІЛҮ¹ *Шегілі*¹ етістігінің қымыл атауы.

ШЕГІЛҮ² *Шегілі*² етістігінің қымыл атауы.

ШЕГІМ¹ зат. сөйл. жерг. **Шекара.**

ШЕГІМ² шыл. сөйл. *Шейін, дейін.*

ШЕГІН = е. т. **1.** *Артқа қарай көткеншектен жылжыу, шегіншектеу.* **2.** *әск. Өз тұғырын беру, кейін жылжыу.* **3.** *Жылыстау, ығысу.* **4.** *ауыс. Кері кету.* **5.** *ауыс. Көну, келісу.*

ШЕГІНДІ зат. Темекінің шегілгеннен кейін қалған қалдығы, тұқыл.

ШЕГІНДІР = е. т. **1.** *Кейін қарай ығыстыру, жылжыту.* **2.** *Тықсырта қуу, кейін ысыру.*

ШЕГІНДІРУ *Шегіндір* етістігінің қымыл атауы. **1.** *Кейін жылжыту.* **2.** *Кейін ысыру.*

ШЕГІНДІРІЛ = е. т. *Тықсырта қуылу, шегіншектету.*

ШЕГІНДІРІЛУ *Шегіндіріл* етістігінің қымыл атауы.

ШЕГІНТ = е. т. **1.** *Шегіндіру, кейін қарай ығыстыру.* **2.** *әск. Тықсырту, шегіншектету.*

ШЕГІНТУ *Шегінт* етістігінің қымыл атауы.

ШЕГІНҮ¹ зат. **1.** *әск. Қарсыластың басым күшінің соққысынан шығу мақсатында жүргізілетін әскерлер маневрі, келесі іс-қимылға тиімді жағдай табу, уақытты ұту және басқа бағыттардағы іс-қимыл үшін күштерді босату қымыл әрекеті.* **2.** *инф. Бағдарламалаудың диалогтық редакторлары мен жүйелерінде – алдыңғы команданың (бірнеше команданың) орындалу нәтижесін болдырмайтын және өңделетін айнымалының немесе мәтіннің қалып-күйін қалтына келтіретін әрекет.*

ШЕГІНҮ² зат. спорт. Тізгінді қолына алған бөсекелесін шаришату мақсаты мен қорғаныс тактикасына көшіп спортшының (команданың) уақытша позициясын беру әдісі.

ШЕГІНҮ³ *Шегін* етістігінің қымыл атауы. **1.** *Артқа қарай шегіншектету.* **2.** *әск. Кері жылжыу, позициясын беру.* **3.** *ауыс. Райыннан қайту, айну.*

Шегіну жолағы. *әск. Шегінуді жүзеге асыру үшін бірлестік (құрама) тағайындайтын жергілікті жер жолағы.*

ШЕГІНШЕК¹ зат. вет. *Мал ауруының бір түрі.*

ШЕГІНШЕК² сын. *Көткеншек, жасқаншақ.*

ШЕГІНШЕКТЕ = е. т. **1.** *Көткеншектету, шегіну.* **2.** *Ыңғайсыздану, кейін тартыну.*

ШЕГІНШЕКТЕТ = е. т. *Шегіндіру, тартындыру.*

ШЕГІНШЕКТЕТУ *Шегіншектет* етістігінің қымыл атауы.

ШЕГІНШЕКТЕУ *Шегіншекте* етістігінің қымыл атауы.

ШЕГІНІҢКІРЕ = е. т. *Шегіне түсу, аздап көткеншектеу, шегіншектендіреу.*

ШЕГІНІҢКІРЕУ *Шегініңкіре* етістігінің қымыл атауы.

ШЕГІНІС зат. **1.** *Алған беттен кейін қайту, райдан қайту, айну.* **2.** *инф. <ағыл. indent> Жолдың сол жақ шекарасынан оңға ығыстырыла орналасқан символға дейінгі кеңістік, яғни азат жол алдындағы өріс.* **3.** *инф. Беттің өрісі мен берілген мәтін жолының басы немесе соңы арасындағы кеңістік.* **4.** *инф. Басты командаларды ерекше-лейтіндей етіп бағдарлама командаларын жазу.*

Шегініс жасады. *Кері шегінді, шегіншектеді.*

ШЕГІНІС = е. т. **1.** *Кейін шегіншектесу, кері жылжысу.* **2.** *әск. Позицияларын беріп, кейін кету.* **3.** *ауыс. Егесу, ерегісу.* **4.** *ауыс. Тайсалу, жалтақтау.*

ШЕГІНІСУ *Шегініс* етістігінің қымыл атауы.

ШЕГІР сын. *Сарғылт, сарғыш түсті.*

Шегір көз. *Сарғыш келген көз.*

ШЕГІРГҮЛДЕР зат. өс. <лат. viola> *Шегіргүл тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктер, кейде шала бұталар.*

Шегіргүл тұқымдасы. бот. <лат. violaceae> *Қос жарнақты, шөптесін өсімдіктер, кейде бұта, шала бұталар.*

ШЕГІРЕЙ = е. т. *Көзбен тесірейіп қарау, тесілу.*

ШЕГІРЕЙТ = е. т. *Тесіле қарау, тесірейту.*

ШЕГІРЕЙТУ *Шегірейт* етістігінің қымыл атауы.

ШЕГІРЕН зат. этн. *Ешкі мен қой терісінен жасалатын, бетінде бұдыры бар жұмсақ былғары.*

ШЕГІРЕЮ *Шегірей* етістігінің қымыл атауы.

ШЕГІРЛЕН = е. т. *Шегір тарту.*

ШЕГІРЛЕНУ *Шегірлен* етістігінің қымыл атауы.

ШЕГІРЛЕУ сын. *Шегір тартқан, тарғылдау.*

ШЕГІРТАРЫ өс. жерг. *Тарының азғын түрі, күрмек.*

ШЕГІРТКЕ зат. **1.** *Шырылдақ дауысты секіріп жүретін қос қанатты жәндік.* **2.** *зоол. <лат. tettigoniodea> Тікқанатты жәндіктер отрядының қысқамұрттылар тармағына жататын жәндік.*

Шегірткенің айғырындай. *Кіп-кішкене болып алып, қыдылдап ақылсынан адам туралы айтылады.*

ШЕГІРТКЕДЕЙ сын. *Шегіртке сияқты, шегіртке тәрізді.*

Шегірткедей қаптаған. *Қалың, сансыз көп.*

ШЕГІРТКЕШЕ үст. *Шегірткеге ұқсап.*

ШЕГІРШІН зат. өс. <лат. ulmus campestris>

Діңінің қабығы күңгірт сұр, қабыршақ тәрізді, жапырағының ұзындығы 6–12 см, ені 3–6 см, түкті жапырақ сабағының ұзындығы 4–8 мм болып келетін, қарағаш тұқымдасына жататын өсімдік, қатты, биік ағаш.

ШЕГІС = е. т. *Темекі тартысты, шылым тартысты.*

ШЕГІСУ *Шегіс* етістігінің қымыл атауы.

ШЕДҮЛА зат. экон. *Бөлектеме, салық салу кезінде табыс көздері бөлінетін разрядтар.*

ШЕДҮЛАЛЫҚ сын. экон. *Бөлектемеге, шедулаға қатысты.*

Шедулалық табыс салығы. экон. *Бөлектемелі табыс салығы.*

ШЕДІРЕЙ = е. т. *Едірею, делдию; шетірей.*

ШЕДІРЕМ: *шедірем қал.* қарғ. *Әдірем қал, адыра қал.*

ШЕДІРЕЮ *Шедірей* етістігінің қымыл атауы.

ШЕЕЛІТ зат. хим. *Түсі сұр, сары, қоңыр, кейде түссіз, сызығы ақ, жылтырлығы майдай, алмастай, вольфраматтар класына жататын минерал.*

ШЕЖІРЕ [ар. شجرة] зат. **1.** *Тарихи оқиғаларды жазып отыратын жылнама.* **2.** *ғыл. Халықтың шығу тегін, таралуын баяндайтын тарих ғылымының тармағы.* **3.** *ауыс. Көпті көрген, көп білетін адам.*

Шежіре боп кетті. *Шешен болды, ұзақ сөйледі.*

Шежіре тілі. *Халықтың, ру-тайпаның, ата-бабаның шығу тегін, тарихын баяндайтын ауызекі не жазба шежірелердің өзіндік тілі; ата-тегін баяндайтын тарихи сөз.*

ШЕЖІРЕДЕЙ сын. *Шежіре сияқты, шежіре тәрізді.*

ШЕЖІРЕЛЕ = е. т. *Шежіре қылып айтып беру.*

ШЕЖІРЕЛЕУ *Шежіреле* етістігінің қымыл атауы.

ШЕЖІРЕЛІ сын. *Шежіреге толы, тарихы мол.*

ШЕЖІРЕЛІК зат. *Көп білетіндік, бәрін есте ұстаушылық.*

ШЕЖІРЕШІ зат. **1.** *Халықтың өткен тарихын, тұрмыс-тіршілігін ауызша таратып, ұрпақтан ұрпаққа жеткізуші.* **2.** *Көпті көрген, тарихи оқиғаларды көп білетін адам.*

ШЕЖІРЕШІЛ сын. *Шежіре айтқыш, шежірекұмар.*

ШЕЖІРЕШІЛДІК сын. *Шежірешіл болушылық.*

ШЕЗЛОНГ [франц. chaise longue] зат. *Жантайып жатуға болатын, отырғышы ұзыншалау, жазылып-жиналуы жеңіл кресло.*

ШЕЙІНІНГ [ағыл. body shaping] зат. спорт. *Басты мақсаты дененің саулығын жақсарту мен сұлу мүсінді қалыптастыру болып есептелетін дене тәрбиесі мен денсаулықты түзудің философиялық жүйесі.*

ШЕЙР-ДРАФТ: *шейр-драфт шот.* экон. *Несие одақтарында салымшыларға пайыз әкелетін және чектерді төлем төлеу үшін жазуға мүмкіндік беретін чектік салым.*

ШЕЙХ [ар. شيخ] зат. діни. *Діни қайраткерлерге, діни пәндер білімпаздарына, сопылық бауырластықтар мен сауда-қолөнер серіктестігі басыларына, ұстаздарға қатысты айтылатын құрметті атақ.*

ШЕЙХЫ: *шейхы әл-ислам* [ар.] діни. *Лауазым, ислам ақсақалы мағынасындағы құрметті атақретінде факихтерге, сопыларға берілген атақ.*

ШЕЙІН шыл. *Бір нәрсенің шегін көрсететін демеулік шылау; дейін.*

ШЕЙІТ [ар. شهيد] зат. діни. **1.** *Дін жолында құрбан болған адам.* **2.** *Ақ өлім; елінің құрбаны болған адам.*

Шейіт болды. діни. *Дін жолында жанын тида қылды, хақ, адалдық жолында өлді; дін жолында құрбан болды.*

Шейіт кетті. *Құрбан болды, тосыннан жан тапсырды.*

ШЕК¹ зат. **1.** *Бір нәрсенің жеткен жері, аяқталып таусылар шекарасы.* **2.** *Белгілі мөлшер, шама, меже.* **3.** *матем. Математиканың негізгі ұғымдарының бірі.*

Шегі жоқ [шек бар ма?]. *Сансыз, өте көп, шексіз. Шегінен аса алмады. Шамадан шықпады.*

Шек қойды. *Белгілі бір меже қойды. Шектен асты [шықты].* *Асқынды, шамадан тыс кетті. Шектен тыс. Тым көп, шамадан тыс, ерекше. Шектен шығып кету.* *спорт. Жеңіл атлетикада спорт құралын лақтыру немесе секіру кезінде спортшы денесінің немесе киімінің дөңгелек сызықтың (тіреуіштен, белгіден) шегінен тыс кетуі. Шек шыққан. Оғаш кеткен, оңашаланған.*

ШЕК² зат. *Құмән, күдік, шүбә.*

Шек келтірмеді. *Дау-дамайы жоқ, құмәнсіз, даусыз.*

ШЕК³ зат. сөйл. **Шек. 1.** *Адамның, малдың, хайуанаттардың ас қорытатын мүшелерінің бірі.* **2.** *Мал ішегінен, тарамыстан ширатылған, домбыраға таққанда үн шығаратын жіп.*

Шегі қатты [түйілді]. *Қатты күлді. Шегі шұркырады. Қарғы ашты.*

ШЕК⁴ зат. этн. *Құрбан айттың алдыңғы күні о дүниелік болған туыстарына арнап берілетін ас.*

ШЕК⁵ о. д. *Ешкі малын қайыру, тоқтату ишараты.*

ШЕК = е. т. **1.** *Бір нәрсеге өрнек түсіру, кестелеу.* **2.** *Темекіні іше қарай тарту, сору.*

ШЕКАРА зат. **1.** *Аумақтық жағынан бір-біріне шектесіп жатқан жер.* **2.** *Шек, меже.* **3.** *инф. <ағыл. boundary> Қандай да бір шаманың өзгертілу межесі.* **4.** *саяси. Қандай да бір мемлекеттің әлемдік қауымдастық мойындаған, жер ауқымының басқа мемлекеттермен шектескен сыртқы межесі.*

Шекара әскерлері. *әск. Мемлекеттік шекараны күзету мен қорғауға, елдің егемендігі мен аумақтық тұтастығына қол сұғушылық, әрекеттерінің жолын кесуге арналған арнайы әскерлер.*

Шекара демилитарландырылуы. *әск. Халықаралық келісімшарттар негізінде шекараға жанасып жатқан қарулы күштерді жер аумағынан шығару және осы аймақтағы бекіністер мен құрылыстардың салынуына тыйым салу.*

Шекараны анықтау. *әск. Шекараны делимитациялау, келіссөз жолымен мемлекеттік шекараны шебін айқындау, оның өтетін шегін сипаттау, картаға түсіру, халықаралық шартқа тиісті шарттарды енгізу.*

Шекараны қайта межелу. *әск. Шекараны реде-маркациялау – халықаралық құқықта – мемлекет-*

тік шекараның белгіленген шебін бірлесіп тексеру және қажет болған жағдайда жергілікті жерлерде қыраан шекаралық белгілерді қалпына келтіру немесе жаңа шекаралық белгілер орнату, бір үлгідегі белгілерді екінші үлгідегі белгілермен ауыстыру, қосымша белгілер орнату. **Шекараны межелесу**. әск. Шекараны демаркациялау, жергілікті жердегі мемлекеттер теңе-теңдік негіздерде құратын бірлескен комиссиялардың шекараны анықтау туралы халықаралық-құқықтық құжаттардың (шарттар, карталар, шекараны сипаттамалары) негізінде жергілікті жерлерде олардың арнаулы шекаралық белгілерін таңбалай отырып, мемлекеттік шекара шебін анықтау.

ШЕКАРАЛАС сын. 1. Шекаралары шектес, қанаттас. 2. Іргелес, қоныстас. 3. ауыс. Қатарлас.

ШЕКАРАЛЫҚ сын. Шекарамен байланысты, шекараға қатысты.

Шекаралық баға. экон. Елдің шекарасында немесе келген портта сатуға түскен тауардың бағасы, яғни экспорт үшін FOB баға және импорт үшін СИФ баға. **Шекаралық демилитаризация**. әск. Халықаралық келісімшарттар негізінде шекараға жанаспай жатқан жер аумағынан қарулы күштерді шығару және осы аймақтағы әскери бекіністер мен құрылыстарды жою. **Шекаралық қабат**. хим. Тұтқыр сұйықтық (газ) ішінде қозғалған қатты дене бетінде немесе температурасы, химиялық құрамы және жылдамдығы әртүрлі екі сұйықтықтың шекарасында пайда болатын өте жұқа сұйықтық (газ). **Шекаралық өзендер**. әск. Мемлекеттік шекарадан өтетін өзендер. **Шекаралық тәртіп**. әск. Шекаралық аймақпен шекаралық өңірде азаматтардың келу, уақытша болу, тұру, жүріп-тұру тәртібін, жұмыстар жүргізу, кеме тұрақтарында, айлақтарда, өздігінен жүретін және өздігінен жүрмейтін кемелер мен мұз арқылы жүруге арналған құралдар аялдайтын орындарда есеп жүргізу және ұстау, ішкі суларында жүзу және қозғалу тәртібі.

ШЕКАРАШЫ зат. Шекара күзетінде әскери қызмет атқаратын адам.

ШЕКАРАШЫЛЫҚ зат. Шекарашыға тән міндет, қызмет.

ШЕКЕ зат. 1. Құлақпен маңдай аралығындағы бас сүйектің бір бөлігі. 2. Белгілі бір заттың үстіңгі бір жақ бырышы. 3. этн. Ауыл ақсақалдарына, сыйлы қонақтарға берілетін, наурыз мерекесінде асылатын тамақ.

Шекеге шертілу. Ескерту алу, бет қайту. **Шекеден шығу**. Бұл жерде аса суық су туралы айтылып тұр. **Шекесі зіркілдеді**. Басы ауырды. **Шекесі қызбады**. Көңілі толмады, мәз таппады. **Шекесі қызды**. а) Бірдеңеге қол жетті, жетісті. ә) Егесуге, ерегесуге дайын тұрды. **Шекесінен қарады**. а) Қақшиды, жатырқады. ә) Кекиді, кекжиді, паңсынды. **Шекесінен отырды**. Тізесін жерге тигізіп отырды. **Шекесінен тыңдады**. Жүре тыңдады, құлақ аспады. **Шекесінен шертіп жүріп таңдады**. Ең жақсысын қалады. **Шекесіне тиді**. Тауы шағылып, беті қайтты. **Шекесіне шық етті**. Салқындық басына (шекесіне) дейін өтіп кеткендей болды, басы (шекесі) ауырды, тыз етті. **Шекесін қыздырды**. Жарылқады, мандытты. **Шекесін тесті**. Зығырда-нын қайнатты, ашыуна тиді. **Шекесін шылықты**. Әл-ауқатын арттырды; мерейін өсірді. **Шекесі шылық етті**. Жетісті, қарқ болды. **Шекесі шылық-дады**. Жарыды, жетісті, молшылыққа кенелді. **Шеке тамыры солқылдады**. Басы зепін ауырды.

ШЕКЕЙІН шыл. жерг. **Шейін**. **ШЕКЕЛДІК** зат. этн. жерг. Жүгеннің кекілдігі, кекіл бастырғышы.

ШЕКЕЛЕ= ет. 1. Шекесінен ұрғылау; шекесінен соққылау. 2. ауыс. Жоғарыдан қарау, менсінбеу.

ШЕКЕЛЕС= ет. Ерегісу, кыкілжіңдесу.

ШЕКЕЛЕСУ Шекелес етістігінің қимыл атауы.

ШЕКЕЛЕТ= ет. Шекесіне қию.

ШЕКЕЛЕТУ Шекелет етістігінің қимыл атауы.

ШЕКЕЛЕУ Шекеле етістігінің қимыл атауы.

ШЕКЕЛІ сын. Шекесі үлкен, шекесі шығыңқы.

ШЕКЕЛІК¹ зат. Шеке бітімі, шеке құрылысы.

ШЕКЕЛІК² зат. Басқимнің шеке тұсы.

ШЕКЕЛЬ зат. қаржы. 100 агортқа тең, 1980 ж. Израиль фунтының орнына енгізілген Израильдің ақша өлшемі.

ШЕКЕМ¹ шыл. сөйл. Дейін, шейін.

ШЕКЕМ²: **шекем болу**. жерг. Сақтау, сақ болу.

ШЕКЕМҚОРАЗДАН= ет. жерг. Шекірею, мардымсу.

ШЕКЕМТАС зат. этн. Бес таспен ойнайтын ойын, қақпатас.

ШЕКЕН зат. өс. жерг. **Қылаша**.

ШЕКЕР зат. 1. Майда қант, үкпе қант; құм-шекер. 2. ауыс. Тәтті, дәмді нәрсе.

Шекермен тең [барабар]. Шекердей, көңілден шығатын. **Шекер татыды**. Көңілден шықты, ұнады.

ШЕКЕРДЕЙ сын. Шекер сияқты, шекер тәрізді тәтті.

ШЕКЕРҚАЙШЫ зат. этн. Қант қысқыш, қант шаатын құрал.

ШЕКЕРПАРА зат. кәс. Көк тұсті, піскені сырттай белгісіз, көлемі кіші, торларының арасы кең, сыртына шырыны шығып тұратын қауынның бір түрі.

ШЕКЕТУ зат. этн. қолөнер. Белбеуге, жүген-құйысқанға, ер-тұрман, ат-өбзелге салатын зергерлік әшекей.

ШЕКЕТУЛІ сын. этн. қолөнер. Белбеу, ер-тұрман, жүген-құйысқан сияқты нәрселерге зергерлік әшекей салынған, әшекейленген.

ШЕКИ= ет. Кердеңдеу, паңсыну.

ШЕКИЮ Шеки етістігінің қимыл атауы.

ШЕККІ¹ зат. жерг. **Таразы**.

ШЕККІ² сын. Теріс, жөнсіз.

Шеккі емес. Қате болмас, дұрыс; жаман емес, сөлектілігі жоқ. **Шеккі көрмеді [жорған жоқ]**. Теріс таппады, тәуір деп есептеді.

ШЕККІЗ= ет. Шекірту, бастан өткеру.

ШЕККІЗУ Шеккіз етістігінің қимыл атауы.

ШЕККІЛІ сын. жерг. Салмақты, таразы тартатын.

ШЕККІШ зат. жерг. Таразышы, безбенші, таразы тартушы.

ШЕККІШ: **темекі шеккіш**. Шылымқұмар, темекі тартқыш.

ШЕККІТОН зат. спорт. Антарктиданы зерттеген ағылшын ғалымының құрметіне аталған тауға шыққанда киетін аяқкиім.

ШЕКПЕЛЕН= ет. Қашалып шекілу.

ШЕКПЕН зат. 1. этн. Түйе, қой жүнінен иіріп, өрмекпен тоқылған шапанға ұқсас сырткіім. 2. ауыс. Атақ-дәреже, мансап.

ШЕКПЕНДІ сын. Шекпен киген, үстінде шекпені бар.

ШЕКПЕНШЕ зат. этн. Кішірек тігілген шекпен.

ШЕКПЕНШЕ сын. Шекпен ғана киген, шекпенмен жүрген.

ШЕКСІЗ сын. 1. Ұшы-қиыры жоқ, кең-байтақ. 2. ауыс. Өте көп, мол. 3. ауыс. Өлшеусіз, қалтқысыз.

Шексіз аз шама. матем. Шегі нөлге ұмтылатын айнымалы шама. **Шексіз билік**. қоғ. саяси. Шектеусіз, барлық билік. **Шексіз үлкен шама**. матем. Абсолют шамасы белгілі бір мәннен бастап алдын ала берілген кез келген үлкен оң саннан артық болатын айнымалы шама.

ШЕКСІЗДІК зат. 1. Ұшы-қиыры жоқтық, біріне-бірі ұласып кете беретіндік. 2. матем. Математиканың әртүрлі салаларында кездесетін түсінік, негізінде «шексіздік» ұғымына қарама-қарсы ұғым.

ШЕКТЕ= ет. 1. Тежеу, ауыздықтау. 2. жерг. Қысқарту, азайту. 3. Шек қою.

Шектейтін жақтау. инф. Мәтінде немесе графикада пайдаланылатын төртбұрышты кеңістік.

ШЕКТЕЙІН шыл. жерг. Дейін, шейін.

ШЕКТЕЛ= ет. 1. Қысқартылу, тежелу. 2. Шек қойылу, жол берілмеу.

ШЕКТЕЛУ Шектел етістігінің қимыл атауы.

1. Тежелу, қысқартылу, аспау. 2. Шек қойылу, жол берілмеу.

ШЕКТЕЛУШІЛІК зат. Шектеліп қалушылық.

ШЕКТЕЛІМ зат. экон. Адамның қандай да болса құқықтарына қойылатын шектеулі шарт; ценз.

ШЕКТЕМЕ зат. жерг. Талдан тоқыл жа-салған мал қора.

ШЕКТЕН= ет. Тежелу, бойын аулақ ұстау.

ШЕКТЕНУ Шектен етістігінің қимыл атауы.

ШЕКТЕС сын. Іргелес, шекаралас, көршілес.

ШЕКТЕС= ет. 1. Шегі бір жерден келу, шека-раласу. 2. Қатарласу, қатар болу.

ШЕКТЕСТІК зат. Көршілестік, іргелестік.

ШЕКТЕСУ Шектес етістігінің қимыл атауы; жанжалдасу, шатақтасу, ұрыспы-керісу.

ШЕКТЕУ¹ зат. 1. Шек, шекара, меже. 2. инф. <ағыл. constraint, restriction> Компьютердің жұмыс істеу жылдамдығын шектейтін құрылғы немесе бағдарлама.

Шектеу сызықтары. әск. Ұрыс міндетін қою кезінде аға командир анықтайтын жергілікті жердегі шартты сызықтар.

ШЕКТЕУ² Шекте етістігінің қимыл атауы.

1. Ауыздықтау, тежеу. 2. Шек қою, жол бермеу.

Шектеуші саты. хим. Процесс жылдамдығын тұтас анықтайтын саты.

ШЕКТЕУЖИЕКТІК сын. кен. Мұнай жатынының шектеулері маңындағы белдемдерге орналасқан.

Шектеужиектік сумен тотығу. кен. Тотығу ұңғымалары мұнай жатынының шектеулері маңындағы белдемдерге орналастырылудымен сипаттала-тын сумен тотығу әдістерінің жеке тәсілі.

ШЕКТЕУЛІ сын. Тежелулі, өлшеулі.

Шектеулі айырымды есептеу. матем. Функ-цияның аргументі үздіксіз өзгереді деп ұйғарыла-тын дифференциалдық есептеу мен интегралдық есептеуден өзгеше – аргументі дискретті болып өзгертін функцияларды зерттейтін математика саласы. **Шектеулі акциялар**. экон. Жай дивиденд-тер өкелетін, бірақ дауыс құқығын толық бермейтін немесе оны мүлдем бермейтін акциялар. **Шектеулі жауапкершілік**. экон. Іске қашпал салған меншік иесіне кәсіпорын (фирма) пассивтері үшін тек өзі салған капитал мөлшерінде ғана жауапкершілік жүктелетін заңды ереже. **Шектеулі өсу стратегия-сы**. экон. Инфляцияны ескере отырып, бұрынғы мақсат деңгейінде бекітілген стратегиялық балама. **Шектеулі шығындар**. экон. Өнімнің қосымша өлшемін өндіру кезінде жұмсалатын қосымша шығындар.

ШЕКТЕУСЫРТТЫҚ сын. кен. Өнімді қойнауқат жатын шекарасынан сырт орналасқан.

Шектеусырттық алқап. кен. Өнімді қой-науқат түгелімен қойнауқаттық сумен қаныққан, жатын шекарасынан сырт орналасқан белдем. **Шектеусырттық белдем**. кен. Шектеусырттық алқап. **Шектеусырттық ұңғыма**. кен. Барланан мұнай және газ жатыны шектеуінің сырт өңірі аумағынан өнімді қойнауқатты тесіп өткен іздеу немесе барлау ұңғымасы.

ШЕКТЕУСЫЗ сын. Шексіз, шегі жоқ, шек-телмеген.

Шектеусіз ондық бөлшек. матем. Өрқашан келесі таңбасы болғанымен, ең соңғы таңбасы көр-сетілмейтін ондық бөлшек түрінде жазылған сан.

ШЕКТЕУШІ зат. инф. <ағыл. delimiter>

1. Литерлік жолдың не басқа лексеманың басы немесе соңын индекстейтін лексема. 2. Кейбір

мәліметтер тізбегі соңының нышаны ролінде шығатын мәліметтер элементі.

ШЕКТЕУШТИК: шектеуіштік сумен тотығу. кен. *Мұнай жатығына су айдай отырып, мұнайлы қабаттың қойнауқаттық қысымы мөлшерін қалыпты жағдайда ұстап тұру тәсілі.*

ШЕКТІ' сын. *Шегі бар, шекарасы айқын.*

Шекті аралық. инф. <ағыл. critical region> Басқа процестер тарапынан үзілмей орындалуға тиіс бағдарлама бөлігі. **Шекті диаметр.** инф. Жарылғыш зат оқтаманың тұрақты дүмпуін қамтамасыз ететін оның ең кіші диаметрі. **Шекті концентрация.** хим. Ерітіндідегі ерітілген заттардың максимал концентрациясы. **Шекті өзіндік күн.** экон. Өнімнің бір өлшеміне шаққанда өндіріс көлемін ұлғайту немесе азайту кезінде жұмсалатын толық шығынның көбейген не азайған түрі. **Шекті пайдалылық.** экон. Тұтынушы тауардың немесе қызметтің бір қосымша өлшемінен алатын қосымша пайдалылық. **Шекті рауалы өнім.** экол. Популяциядан (немесе экожүйеден) экологиялық тепе-теңдікке ықсан келтірмей алуға болатын биологиялық өнімнің шекті рауалы мөлшер-шамасы. **Шекті рауалы төгінді.** с.у. Бақылау пунктіндегі судың сапасын қамтамасыз ету мақсатында белгілі су объектісі пунктінде, кесімді уақыт ішінде, бекітілген режим бойынша барынша жоғары рауалы жіберілмді ағынды судағы заттек массасы. **Шекті рауалы түсім.** экол. Белгілі бір алаңда немесе көлемге кесімді бір уақыт ішінде келіп түсетін, нормативте белгіленген шекті рауалы концентрация мөлшерінен аспайтын ластағыштар ағыны. **Шекті рауалы шығарынды.** экол. Жермен астасқан ауа қабатындағы негізден не негіздер тобынан түскен ластағыш заттектің шамасы тұрғындарға, жануарлар мен өсімдіктер әлеміне арналған сапасының нормативінен аспайтындай етіп белгіленген ғылыми-техникалық норматив. **Шекті салмақ.** әск. Берілген траектория бойынша белгіленген арақашықтыққа ракетамен жеткізуге болатын ену құралдары мен ыдырату және кездеу құрылғысындағы оқтымсықтың максимум салмағы. **ШЕКТІ-МУМКІН:** шекті-мүмкін концентрация. хим. а) Технологиялық, экологиялық, санитарлық т.б. нормалар тұрғысынан алғанда асуга болмайтын қоспадағы кез келген компоненттің концентрациясының шартты мөлшері. ә) Күнделікті өте ұзақ уақыттар бойында әсер етсе де ағзаға зиян келтірмейтін, тұқымына кесір келтірмейтін заттың ауадағы, судағы, тағамдық өнімдердегі т.б. максималды концентрациясы.

ШЕКТІ' шыл. жерг. Шейін, дейін.

ШЕКТІК сын. Шекке қатысты, шекке тән.

ШЕКТІЛІК зат. филос. Объективті дүниенің бір-бірімен тығыз байланыстағы қарама-қарсы өлшемге сыйымдылық мөлшерін білдіретін материалстік категориялар.

ШЕКТІР: сапар шектірді. Жолға шығарды, сапарға шығарды.

ШЕКУЛІ сын. Шекілген, безендірілген, әшекейлі.

ШЕКШЕК' зат. зоол. Ұзын мұрттылар тармағына жататын тұқымдас зиянды жәндіктердің бір түрі.

ШЕКШЕК' зат. вет. Ешкі ауруы.

Шекшек ата. миф. Ешкі малының иесі, киесі, пірі.

ШЕКШИ= ет. Шекесінен қарау, одырау.

ШЕКШИЮ Шекши етістігінің қимыл атауы.

ШЕКУ Шекі етістігінің қимыл атауы.

ШЕКІ сын. жерг. Ерсі, сөкет.

ШЕКІ'= ет. Аяқтарын сілтеп тастау, тік басу.

ШЕКІ'= ет. 1. Бір нәрсенің шетін аздап кетітіп түсіру, сындыру. 2. ауыс. Қинау, күш көрсету, қорлау.

ШЕКІЛ= ет. зерг. Бедерлену, ойылу.

ШЕКІЛДЕК' зат. тамақ. Қытырлақ шибайырсақ.

ШЕКІЛДЕК' зат. жерг. Құнбағыстың дәні, шемішке.

ШЕКІЛДЕК зат. өс. жерг. Құнбағар.

ШЕКІЛДЕУІК зат. Сыртында құбағы бар дәні майлы өсімдік; құнбағыс дәні, құнбағыстың ұрығы.

ШЕКІЛУ Шекіл етістігінің қимыл атауы.

ШЕКІМ шыл. жерг. Дейін, шейін.

ШЕКІМЕ зат. зерг. 1. Ою-өрнек салуға арналған, болаттан соғылған шапқы тәрізді балға. 2. Қаңылтыр бетіне түсірілген бедерлі бейне. 3. Кейбір кедір-бұдыры мен жапсар-жымы өңделіп тегістелген көркем құйма бұйымдар мен сомдалған мүсіндемелер ұсақ-түйек бөлшектерін әдемілеп әрлеу тәсілі. 4. Медальдар мен шақалар т.б. бұйымдардың бетіне түсірілген бедер.

ШЕКІРЕ сын. Әлпештеген, алақанға салып аялаған ерке (адам).

ШЕКІРЕЙ= ет. Шекесінен қарау, шікіреу.

ШЕКІРЕЙТ= ет. Шекірейту, қисайту.

ШЕКІРЕЙТУ Шекірейт етістігінің қимыл атауы.

ШЕКІРЕЛЕН= ет. Шекіреу, менменсу, дандайсу.

ШЕКІРЕЛЕНУ Шекіренелен етістігінің қимыл атауы.

ШЕКІРЕЮ Шекірей етістігінің қимыл атауы.

ШЕКІРТАРЫ зат. өс. сөйл. Шегіртары (тарынның азғыны)

ШЕКІС= ет. Бір-біріне қарсы келу, қақтысу, ұрысу.

ШЕКІСТІР= ет. Айтақтау, ерегестіру.

ШЕКІСТІРУ Шекістір етістігінің қимыл атауы.

ШЕКІСУ Шекіс етістігінің қимыл атауы.

ШЕКІТ= ет. Қаздаңдату, аяқтарын сілтей бастыру.

ШЕКІТУ Шекіт етістігінің қимыл атауы.

ШЕЛ' зат. 1. Тері мен еттің аралығында біткен жұқа май қабаты. 2. Көздің қарашығын жауып тұратын ақшыл ет, ноғала.

Шел байланды. Шел бітті, ақ түсті.

ШЕЛ' зат. 1. Атыздың төрт жағынан ұзынша етіліп үйілген топырақ. 2. Арықтың құлағы.

ШЕЛДЕ= ет. Терінің майын, шелін қырып алу.

ШЕЛДЕЙ сын. Шел сияқты, шел тәрізді.

ШЕЛДЕН= ет. 1. Семіру, майлану, тойыну.

2. Көзіне шел пайда болу, азару.

ШЕЛДЕНДІР= ет. Семірту, майландыру.

ШЕЛДЕНДІРУ Шелдендір етістігінің қимыл атауы.

ШЕЛДЕНУ Шелден етістігінің қимыл атауы.

ШЕЛДЕУ Шелде етістігінің қимыл атауы.

Шелдеу мәшинесі. тех. Терінің шелін алу үшін былғары және тері өндірісінде қолданылатын мәшине.

ШЕЛДІ сын. 1. Шелі бар, шел біткен, майлы, семіз. 2. Көзіне ақ түскен, шел басқан.

ШЕЛЕЙ зат. сөйл. **Шел** (көздің қарашығын жауып тұратын ақшыл ет).

ШЕЛЕК' зат. Сұйықтық құюға, сусымалы заттарға арналған, тұтқасы бар үлкен ыдыс.

ШЕЛЕК' зат. жерг. Күпшек, арба дөңгелегінің күпшегі.

ШЕЛЕКТЕЙ сын. Шелек сияқты, үлкен, делдіген.

ШЕЛЕКТЕП үст. 1. Шелек-шелек етіп, шелек-ке құйып. 2. ауыс. Сорғалап, шүмектеп. 3. ауыс. Мол етіп, көп етіп.

ШЕЛЕКШЕ зат. Кішірек шелек.

ШЕЛИ= ет. сөйл. Шению, кергу, кердеңдеу.

ШЕЛИТ= ет. Кердеңдету, шәніту.

ШЕЛИТУ Шелит етістігінің қимыл атауы.

ШЕЛИЮ Шели етістігінің қимыл атауы.

ШЕЛМАЙ зат. анат. Тері мен еттің ара-сындағы май қабаты.

ШЕЛІМШ сын. экспр. Жүдеу, арық, әлжуаз (адам туралы).

ШЕЛПЕК зат. 1. этн. Қайтыс болған кісінің асына, батаоқырына, құдайысына т.б. наным-сенімге қатысты ырымдарда, қонақасыларда пісірілетін, майға қуырылған дөңгелек жұқа нан. 2. Етке салынатын жұқалап жайылған қамыр, жайманан.

ШЕЛПЕКТЕ= ет. тамақ. Қамырды жұқалап жаю, жалпақтау.

ШЕЛПЕКТЕУ Шелпекте етістігінің қимыл атауы.

ШЕЛПИ= ет. Жұқалап боп көріну, шелтию.

ШЕЛПИЮ Шелпи етістігінің қимыл атауы.

ШЕЛТИ= ет. экспр. Тәштию, шәнію.

ШЕЛТИТ= ет. 1. Шоайту, шешірейту. 2. ауыс. Шәніту, тәштитү, кердеңдету.

ШЕЛТИТУ Шелтит етістігінің қимыл атауы.

ШЕЛТИЮ Шелти етістігінің қимыл атауы.

ШЕЛТІК сын. Шелтиген, ілмген.

ШЕЛТИРЕЙТ= ет. Қоқитү, қоқырайту, шәніту.

ШЕЛТИРЕЙТУ Шелтірейт етістігінің қимыл атауы.

ШЕЛПР= ет. Шәнію, еліру.

ШЕЛПРУ Шелпр етістігінің қимыл атауы.

ШЕЛЬФ зат. геол. <ағыл. shelf> Континенттердің мұхит суы түбіндегі аумақты бөлігі.

ШЕМАЯ зат. зоол. Майбалық.

ШЕМДЕУЛІ сын. Шектеулі, тежеулі.

ШЕМЕКІ зат. жерг. Құнбағыс, шемішке.

ШЕМЕКІЛЕ= ет. жерг. Шемішке шағу, құнбағыс дәнін шағу.

ШЕМЕН' зат. 1. мед. Қол-аяғы жіңішкеріп, іш қуысына сары жалқақ толып кететін ауру.

2. мед. Қан мен лимфа сұйығының қалыптан тыс көп бөлініп, ағза тініне қайта сіңілуінің нашарлауынан тері асты май қапарттарына, тіндерге, буынға, органдарға жиналатын сұйық (транссудат). 3. ауыс. Көңілге түскен дық, қайғы-қасірет, уайым-шер.

Шемен боп байланды [қатты]. Тастай болып жабысты, түйілді.

ШЕМЕН' шемен жігіт. Қысқа, тапал, шымыр жігіт.

ШЕМЕНДЕ= ет. 1. Қатып қалу, қатпарлану.

2. Түйін болып байлану, жинақталу, қордалану.

ШЕМЕНДЕЙ сын. Тас түйін болып қатып қалған, жібімейтін.

ШЕМЕНДЕН= ет. Қатаю, беріштену.

ШЕМЕНДЕНУ Шеменден етістігінің қимыл атауы; беріштену, қату.

ШЕМЕНДЕУ Шеменде етістігінің қимыл атауы.

ШЕМЕНДІ сын. Қайғылы, мұңды, шерлі.

ШЕМЕНТАС зат. геол. <лат. lapillus> Әдетте бұршақ дәнінен жаңғақ дәніне дейінгі аралықтағы мөлшерлерде, домалақ пішінді немесе үшкір тастар түрінде шығаратын жанартау атындағылар.

ШЕМЕНТАСТЫ сын. геол. Шементасы бар, шемента араласқан.

ШЕМЕУ сын. Шешу, кешір.

ШЕМШРЛІК зат. этн. жерг. Қолдан өрілген нөқта.

ШЕМІРШЕК зат. анат. <ағыл. cartilago> Сүйек пен сүйек түйіскен жерді, буын мен буынды байланыстырып тұратын иілгіш жұмсақ зат. // Жұқалаң, қатқыл. // Жұмсақ, әлсіз.

Шеміршек ұлпа. анат. <лат. textus cartilagineus> Қаңқалық дәнекер ұлпасы.

ШЕМІРШЕКҚАП зат. биол. <грек. perichondrium> Шеміршек ұлпаларының сыртқы дәнекерұлпалы қабығы.

ШЕМІРШЕКТЕ= ет. Аузы-мұрнынан шығып толу, тою.

ШЕМІРШЕКТЕЙ сын. 1. Шеміршек сияқты, қапталған, қата бастаған. 2. ауыс. Қордалану, жинақталу.

ШЕМІРШЕКТЕН= ет. Шеміршек болып қата бастау.

ШЕМІРШЕКТЕНУ Шеміршектен етістігінің қимыл атауы.

ШЕМІРШЕКТЕТ= е.т. Лық толтыру, үстемелету, ілілдету.

ШЕМІРШЕКТЕТУ Шеміршектет етістігінің қимыл атауы.

ШЕМІРШЕКТЕУ Шеміршекте етістігінің қимыл атауы.

ШЕМІРШЕКТІ сын. биол. Шеміршек қалың біткен, шеміршектен тұратын.

Шеннен асқан. Есебі жоқ, көп, мол. **Шеніне** жуытпады. Маңына жолатпады, маңайлатпады, өзінен аулақ ұстады. **Шеніне** келмеді [жоламады]. Қасына жуымады, жақындамады. **Шенінен** жан жүрмеді. Қасына ешкім жоламады, маңайламады. **Шенінен** жүргізбеді. Маңайлатпады, жуытпады.

ШЕН¹ зат. 1. Арбаның дөңгелегінің сыртын қоршап тұратын, іліп келетін темір, шеңбері. 2. ауыс. Бір заттың төңірегі, маңы, айналасы. 3. Белгілі бір уақыт, мөлшерлі кез.

Шеннен асқан. Есебі жоқ, көп, мол. **Шеніне** жуытпады. Маңына жолатпады, маңайлатпады, өзінен аулақ ұстады. **Шеніне** келмеді [жоламады]. Қасына жуымады, жақындамады. **Шенінен** жан жүрмеді. Қасына ешкім жоламады, маңайламады. **Шенінен** жүргізбеді. Маңайлатпады, жуытпады.

ШЕН² зат. 1. Әскери қызмет дәрежесі, атақ, мансап. 2. Атақ-дәреже, марапат.

Шен алды. Атаққа, билік-мансапқа ие болды.

Шен тақты. Дәреже, билікке ие болды. **Шен** тимеске шен тиді. Кім болса сол билік етті.

ШЕНДЕ¹= е.т. 1. Көбею, молаю, қаптап шығу. 2. Өсімдіктің түбінен тармақталып шығуы, өсімдік сабақтарының көбеюі.

ШЕНДЕ²= е.т. 1. Ілесу, маңайласу, жету.

2. ауыс. Шеніне бару, тең келу, теңдесу.

ШЕНДЕН= е.т. Дандайс, кісімсу, бәлсіну, өзінше болу.

ШЕНДЕС сын. 1. Шамалас; шектес, іргелес.

2. Дәрежелес, қатарлас.

ШЕНДЕС¹= е.т. 1. Қатарласу, жақындасу, маңайласу. 2. ауыс. Пар келу, теңдесу, қатарласу.

ШЕНДЕСТІР= е.т. Салыстыру, салғастыру, теңестіру.

ШЕНДЕСТІРУ¹ зат. әдеб. Қарама-қарсы алысқа екі ұғымды, екі затты, көріністі бетпе-бет қойып суреттеу тәсілі.

ШЕНДЕСТІРУ² Шендестіру етістігінің қимыл атауы.

ШЕНДЕСТІРІЛ= е.т. Қатар қойылу, салыстырылу.

ШЕНДЕСТІРІЛУ Шендестіріл етістігінің қимыл атауы.

ШЕНДЕСУ Шендес етістігінің қимыл атауы; қатар қою, салыстыру.

ШЕНДЕТ= е.т. Жолату, жақындату.

ШЕНДЕТУ Шендет етістігінің қимыл атауы.

ШЕНДЕУ Шенде етістігінің қимыл атауы.

ШЕНДІ сын. 1. Шен алған, шені, дәрежесі бар. 2. Шенін білдіретін, атақ-дәрежесін, деңгейін көрсететін.

Шенді шекпен. Атақ-лауазым, дәреже. **Шенді шекпен** жапты. Атаққа, билік-мансапқа ие болды.

ШЕНЕ= е.т. Біреуді-біреу сынап-мінеу, мысқылдау, сықақ ету, әжуалау.

ШЕНЕГІШ сын. Сынап-мінеп, сын айтқыш.

ШЕНЕЙ зат. Маңай, төңірек, айнала.

ШЕНЕЛ= е.т. Сынау, мінеу, сынга алыну.

ШЕНЕЛУ Шенел етістігінің қимыл атауы.

ШЕНЕС= е.т. 1. Шанышласу, қадасу. 2. ауыс. Ерегісу, қарсы келу.

ШЕНЕСУ Шенес етістігінің қимыл атауы.

ШЕНЕУ¹ зат. Ащы мысқыл, кекесін, сықақ, келеке.

ШЕНЕУ² Шене етістігінің қимыл атауы; әжуалау, мысқылдау.

ШЕНЕУНІК [ор. чиновник] зат. Мемлекеттік мекемелерде қызмет істейтін қызметкерлер.

ШЕНИ= е.т. жерг. Шәнио, шікірею, шекірею.

ШЕНҚУМАР сын. Атақ-дәрежеге үйір, мансапқор.

ШЕНҚУМАРЛЫҚ зат. Атаққұмарлық, мансапқорлық.

ШЕННОН [ағыл. shannon] зат. инф. Ақпарат мөлшерінің өлшем бірлігі.

ШЕНСІРЕ= е.т. Шенді керек ету.

ШЕН-ШЕКПЕН зат. Атақ-дәреже, мансап.

Шен-шекпенге сатылды. Атақ-дәрежені, мансапты жоғары санап, тек сол үшін қызмет етті.

ШЕН-ШЕКПЕНДІ сын. Шен-шекпені бар, атақ-дәрежесі үлкен.

ШЕНШІЛ сын. сөйл. **Шенқұмар**.

ШЕНІК зат. жерг. **Мырза**.

ШЕНБЕКТЕ= е.т. Мығымдау, қыса ұстау.

ШЕҢБЕР¹ зат. 1. Бір заттың сыртына қапталған темір құрсау. 2. Дөңгелек қоршау.

3. геом. Барлық нүктесі берілген нүктеден (шеңбер центрінен) бірдей қашықтықта жататын тұйық сызық. 4. ауыс. Бір нәрсенің аумағы, ауқымы.

ШЕҢБЕР² зат. жерг. Шоқайдың сыртынан қарға батпау үшін киетін аяққым.

ШЕҢБЕР³: шеңбер атты. сөйл. Шеңбірек атты, қатты тойды.

ШЕҢБЕРДЕЙ сын. Шеңбер сияқты, шеңбер тәрізді.

ШЕҢБЕРЛЕ= е.т. Шеңбер сияқты етіп дөңгелетіп шо.

ШЕҢБЕРЛЕН= е.т. Шеңбер сияқты етіп дөңгелену.

ШЕҢБЕРЛЕНУ Шеңберлен етістігінің қимыл атауы.

ШЕҢБЕРЛЕТ= е.т. Дөңгелектету, шеңбер түрінде шығару.

ШЕҢБЕРЛЕТУ Шеңберлет етістігінің қимыл атауы.

ШЕҢБЕРЛІ сын. Шеңбер салынған, шеңберленген.

Шеңберлі тіреуіш. кен. Орташа және ұсақ ұсату сатысында қолданылатын ішкі беті бұрандалы конусты ұстатқыштардың бөлшегі.

ШЕҢБІРЕК: шеңбірек атты. Аузы-мұрнынан шықты, қарны қампайды, лықылдап толды.

ШЕҢГЕК зат. этн. Ет жаю үшін ағаштан я темірден жасалған сөре.

ШЕҢГЕЛ¹ зат. 1. Бұта. 2. бот. <лат. halimodendron> Бұршақ тұқымдасына жататын тікенекті бұта.

ШЕҢГЕЛ² зат. 1. саят. Саят құсының аяғындағы төрт саусағының сыртқы жағындағы шынашағының атауы. 2. Саусақтардың тарбиып кең ашылған аясы, уыс. 3. ауыс. Қоршау, қамау.

Шеңгел салды. Зорлықпен қол салды, ауыз салды. **Шеңгелін** батырды. Зорлық-зомбылық көрсетті, қинады. **Шеңгеліне** түсті. Қолына түсті, ұсталды. **Шеңгеліне** ілінді [ілікті]. Қармағына түсті. **Шеңгелі** толмады. Олқы көрді, қорашынды.

ШЕҢГЕЛДЕ= е.т. Шеңгелмен сығымдап ұстау, бұру, ұыстау.

ШЕҢГЕЛДЕН= е.т. Тікенектену, тарамыстану.

ШЕҢГЕЛДЕН²= е.т. Бүрілу, шеңгел тәріздену.

ШЕҢГЕЛДЕНУ Шеңгелден етістігінің қимыл атауы.

ШЕҢГЕЛДЕС= е.т. Шеңгелдерімен ілу, жабысу.

ШЕҢГЕЛДЕСТІРУ зат. саят. Қолға үйренген бүркітпен тұз құсын ұстаудың бір тәсілі.

ШЕҢГЕЛДЕУ Шеңгелде етістігінің қимыл атауы.

ШЕҢГЕЛДІ¹ сын. Шеңгел көп өскен, шеңгелі көп.

ШЕҢГЕЛДІ² сын. саят. Шеңгелі үлкен, жалпақ.

ШЕП зат. 1. әск. Соғыс майданында қарсыласты өткізбеу үшін жасалған бөгет, кедергі, қорғаныс, қамал. 2. Талдан я қамыстан жасалған

мал қора. 3. ауыс. Бір нәрсенің ауқымы, көлемі.

4. ауыс. Кеңістік, орын, мекен.

Шеп бұзды. Жаудың бекінісін талқандап, жарып өтті. **Шеп құрды**. а) әск. Қарсыласты өткізбеу үшін бөгет жасады. ә) Қарсы шықты, қатың қол жиып, сап түзеді. **Шеп тартты** [салды]. Қарсы сап түзеді. **Шепті бұзып өту**. әск. Соғыс тактикасындағы жаудың алдын ала даярланған қорғанысын бұзып, оның негізгі тобын майданның сол бөлігінде қирату және шабуылды одан әрі жалғастыру.

ШЕПЕК зат. Суық зат құйып бір жерден екінші жерге тасу үшін пайдаланылатын тұтқасы бар үлкен ыдыс.

ШЕПТЕ= е.т. Дөңгелекті құрсаулау, дөңгелекке құрсау салу.

ШЕПТЕЙ сын. Шеп сияқты, шеп тәрізді.

ШЕПТЕС сын. Бір шепте болатын, шебі жақын адамдар.

ШЕП-ШЕБЕР сын. сөйл. Өте шебер, пысық.

ШЕП-ШЕП о.д. Тауықты шақырғанда айтылатын одағай сөз.

ШЕПШЕР зат. жерг. 1. Үйге киетін өкшесіз аяққым. 2. Көннен жасалған кебіс тәрізді аяққым. 3. Ілеусіз тұзға піскен тері, көннен жасалған аяққымның сыртынан киетін қорғаныш.

ШЕПІК¹ зат. жерг. Табаны ғана бар, аяққа тікен кірмес үшін жасалған аяққым.

ШЕПІК² зат. жерг. Арша тақтай, желімдеп жасалған жұқа тақтай.

ШЕПІК³ сын. жерг. Әлсіз, нәзік, ілбиген.

ШЕПІК⁴ сын. жерг. **Кірпіяз**.

ШЕР¹ зат. Қайғы-қасірет, мұң-зар, уайым.

Шер артты. Мұң-шерін, уайымын айтты.

Шер аяқты. Қайғы-қасіретке басты, қайғы-мұңға салынды. **Шер басты**. Уайымға түсті, торықты. **Шер** болды. Қайғы-қасіретке басты, қайғыланды. **Шерге** батты. Қайғырды, шерленді, уайымдады. **Шерге** толды [қамауланды]. Уайым басты, қайғырды. **Шер жұтты**. Қайғырды, мұңайды, қайғы-мұң басты, көкірегін шер басты. **Шер құмардан шықты**. Еркін сөйлесіп, көңілдегісін айтты.

Шер құшты. Шерге салынды, уайым-қайғы басты. **Шер таркады**. Қайғы-мұң сейілді, уайым-қайғыдан арылды. **Шер тарқатысты**. Мұңдасу, қайғы-мұңын бөлісу. **Шері** анықпады [қайтапайды]. **Шер** басты, шерлі болды, қайғы-мұң басты. **Шері** қайнады. Азапқа түсті, қиналды. **Шерін** төкті [бояндады]. Мұңын шақты, сырын ақтарды. **Шерін** шығарды [тарқатты, шертті]. Көңілдегі, қайғы-қасіретін айтып, біреуден сірхаттасты, қайғысын шығарды, мұңын шақты.

ШЕР² зат. көне. **Жолбарыс**. // Ержүрек, қайратты, жірексіз, батыл.

ШЕРБЕК¹ зат. жерг. Жуан ағаш кесетін екі тұтқалы үлкен ара.

ШЕРБЕК² зат. Себет, шыбықтан тоқылған үлкен қорап.

ШЕРБЕТ зат. сөйл. тамақ. **Шәрбат**.

1. Жеміс-жидек шырынынан жасалған табиғи салқындатқыш сусын. 2. Жаңғақ қосылған қант, шоколад, жеміс немесе кофе қосып дайындалатын қою массаның атауы.

ШЕРДЕЙ сын. Шер сияқты, шер тәрізді.

ШЕРЕЗ зат. жерг. 1. Желімдеп жасалған жұқа тақтай. 2. Жәшік.

ШЕРЕБЕ зат. тамақ. Тұздық, тұзы ащы тағам.

ШЕРЕК сын. сөйл. **Ширек**.

ШЕРКЕЗ зат. өс. Құмды, сортаңды, шөлді далаларда өсетін, қабығы ақылды сұр түсті, сабағы бұтақты, жапырақтары жіңішке, кезектесіп орналасқан, гүлі майда, биіктігі 1-1,5 м-дей бұта, илік өсімдік.

ШЕРКЕС зат. этнон. Халық аты, черкес.

ШЕРКӨЗ зат. өс. сөйл. **Шеркес**.

ШЕРКӨКІРЕК сын. Қайғылы, қасіретті, мұңды.

ШЕР-КҮЙІК зат. Шер, қайғы, күйік, уайым.

ШЕРҚҰРТ зат. вет. Қой ауруының бір түрі.
ШЕРЛЕ = ет. Қайғыру, қамығу.
ШЕРЛЕН = ет. Шер басу, шерге толу.
ШЕРЛЕНДІР = ет. Шерлі ету, қайғы-мұңға батыру, қайғыртту.

ШЕРЛЕНДІРУ Шерлендір етістігінің қимыл атауы.

ШЕРЛЕНУ Шерлен етістігінің қимыл атауы.
ШЕРЛЕС¹ сын. Қайғы-қасіреті ортақ, мұңдас.

ШЕРЛЕС² = ет. Шер тарқатысу, сырласу.
ШЕРЛЕСУ Шерлес етістігінің қимыл атауы.
ШЕРЛЕУ Шерле етістігінің қимыл атауы.

ШЕРЛІ¹ сын. 1. Уайымы мол, мұңды. 2. Қайғы басқан, қасіретті. // Мұң басқан, шерге толы адам.

ШЕРЛІК зат. Ерлік, қайраттылық.

ШЕРМЕНГҮЛ зат. ө.с. <лат. gentiana> **Көкгүл** (тырбық өсетін гүлді өсімдік).

ШЕРМЕНДЕ¹ зат. 1. Қайғы, мұң, шер. 2. ауыс. Қайғы, мұң басқан, шерлі адам.

Шерменде болды. а) Қайғы басты, уайымға батты. ә) Әуре-сарсаңға түсті. **Шерменде қылды.** Қайғы-уайымға түсірді, қайғырды.

ШЕРМЕНДЕ² о.д.а) Кісіге жаны ашығанды, «бейшара» дегенді білдіретін сөз. ә) Кісіні ұнатпағандықты, жақтырмаушылықты білдіретін кейіс сөз.

ШЕРМЕНДЕЛІК зат. Шарасыздық, пенде болушылық, бейшаралық.

ШЕРМЕҢ елік. Қампиган, шермиген, қысқа қозғалысты бейнелейтін сөз.

ШЕРМЕНДЕ = ет. Қарны қампып қайқаңдап басу.

ШЕРМЕНДЕТ = ет. Қарнын қампиту, қайқаңдау.

ШЕРМЕНДЕТУ Шермендет етістігінің қимыл атауы.

ШЕРМЕНДЕУ Шерменде етістігінің қимыл атауы.

ШЕРМИ = ет. Қарны қампып шығып тұру.

ШЕРМИТ = ет. 1. Қарнын қампиту. 2. Сықау, лық толтыру.

ШЕРМИТУ Шермит етістігінің қимыл атауы.

ШЕРМИЮ Шерми етістігінің қимыл атауы.

ШЕР-МҰЗ зат. Көңілге тоң болып қатқан қайғы-шер.

ШЕР-МҰҢ зат. Мұң-зар, қайғы-шер.

ШЕРМІК сын. Қампиган, шертиген, торсиган.

ШЕРМІН сын. Жауыз, арамза.

ШЕРМІШ сын. 1. Қарны қампып, жүре алмай қалған, ауру, мешел. 2. ауыс. Пасық, бақас, ұры-қар.

ШЕРМІШТІК зат. Қулық, сұмдық, арамдық.

ШЕРПАЛАР [ағыл. sherpa] зат. антроп. Антрополиялық жазынан үлкен моңғол нәсілінің Тынық мұхиттық нәсіліне жататын Шығыс Непалда, Үндістанда тұратын халық.

ШЕРТ = ет. 1. Саусақпен тырс еткізіп ұрып қалу. 2. Домбыра сияқты шекті аспапты тартып ойнау. 3. ауыс. Бір нәрсе жайында жұртты қызықтырып айтып беру, әңгімелеу, баяндау. 4. ауыс. Бетінен қағу, қарсы келу, тыйым салу.

Шертер күй, шығар мұң. Айтар арыз, көңілдегі сыр.

ШЕРТЕК зат. жерг. 1. Үйдің кіреберісіне көлеңке түсу үшін жалғастырып салған, тек төбесі ғана жабық құрылыс. 2. Үсті жабылған жан-жағы ашық, жаз айларында күннің ыстығында отыратын жер.

ШЕРТЕР зат. муз. этн. Қобызға ұқсас келген екі не үш ішекті қазақ халқының көне ұлттық аспаптарының бірі.

ШЕРТИ = ет. 1. Қарны қампып шығып тұру. 2. ауыс. Шірену, шекіреу.

ШЕРТИТ = ет. Қарнын қампайту, шермиту.

ШЕРТИТУ Шертит етістігінің қимыл атауы.
ШЕРТКІЗ = ет. Домбыра тартқызу, шертіп ойнату.

ШЕРТКІЗУ Шерткіз етістігінің қимыл атауы.
ШЕРТКІЛЕ = ет. Бір нәрсені үсті-үстіне шерте беру.

ШЕРТКІЛЕУ Шерткіле етістігінің қимыл атауы.

ШЕРТКІШ сын. Шертуге бейім, шертуге құмар.

ШЕРТПЕ: шертпе күй. муз. этн. Домбырада шертіп орындалатын күй.

ШЕРТПЕК¹ зат. Балалардың бір-бірін шертіп ойнайтын ойыны.

Шертпек алды. этн. ойын. Ойыннан ұтылған адамның маңдайына шертіп «қарыз» қайыратын ойын түрі.

ШЕРТПЕК² зат. этн. ойын. Дәрі-дәрмек, спирт құятын үлкен шыны ыдыс.

ШЕРТПЕКІЛ зат. этн. ойын. Шертіп ойнайтын ойын аты; шертпек.

ШЕРТПІР = ет. Домбыра тарттыру.

ШЕРТПІРУ Шерттір етістігінің қимыл атауы.

ШЕРТУ Шерт етістігінің қимыл атауы.

Шертуге келмейді. Күші тең емес.

ШЕРТІК сын. Қарны қампайған, шертиген.

ШЕРТІЛ = ет. 1. Домбырада, қобызда күй, әуен ойналу. 2. Баяндалу, айтылу.

ШЕРТІЛУ Шертіл етістігінің қимыл атауы.

1. Саусақпен тырс еткізіп ұру. 2. Күй ойналу, күй тартылу.

ШЕРТІС зат. Домбырада күй тартып, өнер көрсету тәсілі.

ШЕРТІС = ет. Қызықтырып айтып беру, баяндау.

ШЕРТІСУ Шертіс етістігінің қимыл атауы.

ШЕРУ зат. әск. 1. Бір елдің қарулы әскері, қалың қол. 2. Топталып бір жаққа аттанасы, қалың жиын. 3. <франц. parade> Арнайы мереке-лерге байланысты сап түзеген әртүрлі ұжымдар. 4. ауыс. Ұзын-ырақ әңгіме желісі.

Шеру кол. көне. Жорыққа аттанған қалың қол (әскер). Шеру тартты. Сап құрып, жорыққа аттанды, жолға шықты.

ШЕРУЛЕ = ет. Бір жаққа бағыт алып, топталып жөңкілу, сап түзеп аттану.

ШЕРУЛЕТ = ет. Шеру құру, сап түзеу.

ШЕРУЛЕТУ Шерулет етістігінің қимыл атауы.

ШЕРУЛЕУ Шеруле етістігінің қимыл атауы.

ШЕРУЛІ сын. Сән-салтанаты жарасқан, шеру тартқан.

Шерулі көш. этн. Сырнай, қобыз тартылып, ән шырқалып думандатқан көш. Шерулі кол. көне. Шеру қол.

ШЕР-ШЕРМЕН зат. Іштегі қайғы-қасірет, мұң-зар.

ШЕР-ШЕРМЕНДІ сын. Мұңлы-зарлы, қайғылы.

ШЕРШЕУ зат. анат. Төс сүйектің төменгі жағындағы қалақша шеміршек.

ШЕРІ зат. көне. Жолбарыс.

ШЕРІК¹ зат. Жиын.

ШЕРІК² зат. көне. Сарбаз, жауынгер, қарулы әскер.

ШЕРІМ зат. этн. Қолдан иленген тері, көн.

Шерім етік. этн. Көн етік.

ШЕРІН зат. Ортақ, бөліске түскен үлес, сыбаға.

ШЕСТЕРНЯ ор.зат. тех. Тісті дөңгелек.

ШЕТ зат. 1. Заттың бір жақ қысы, жиегі, бырышы. 2. Сырт жер, жырақ, оқшау маң. 3. Шек, шекара. 4. Жақ, тұс. 5. Алыс, шалғай жер. 6. Сырттан келген, шетелдік. 7. Дала, далалық жер.

Шет болды. Жек көрінішті болды, ұнамады.

а) Бір нәрсенің шеті, жиегі, жатпасы. ә) Әңгіме,

сөз, хабар сияқты нәрселердің шет пұшағы, аздаған қысығы. **Шет жағалап.** Ештеп-септеп, тиіп-қашып. **Шет-жағасын айтты.** Ештеп сездірді, шетпұшақтап жеткізді. **Шет-жағасын шығарды.** Бір ойды ештеп қана сездірді, білдірді. **Шет жағасы.** Түгелдей емес, аздаған бөлігі. **Шет жайлады.** Басқа жақта, сыртта жүрді. **Шет жайылды.** Оқшауланды, оңашаланды. **Шет жүрді.** Оқшау жүрді, оңашаланды. **Шет елдер.** Сыртқы, өзге елдер. **Шетке қакты.** Сыртқа тепті, сырттады, қағажу көрсетті. **Шетке қашты.** Жоламады, жақындамады. **Шетке тепті.** Шеттепті, сырттапты. **Шет кетті.** Алысқа кетті, оқшауланды. **Шетке шығыңқырады.** Оқшауланды, шеткерірек шықты. **Шетке шықты.** а) Оқшауланды, шеткері шықты. ә) Топқа қосылмады, өзінше болды, жырақ болды. **Шет көрді.** Жат санады, ұнатпады. **Шет қалды.** Топқа қосылмады, өзінше болды; жырақ болды. **Шет қонды.** Оңашаланды, оқшауланды. **Шет қонып, қиыр жайлады.** Жырақ жерде қоныстанды, ағайыннан алыс жүрді. **Шет пұшағы.** Шет жағасы, аздаған ғана бөлішегі. **Шетте қалды.** Оқшау қалды, мән берілмеді, көңіл бөлінбеді. **Шет тілі.** Ана тілінен басқа, мемлекеттен тыс жерде тұратын халықтар тілі. **Шетін көрсетті [шығарды].** Шет-жағасын сездірді, ыңғай танытты.

ШЕТЕЛ зат. Бөтен ел, басқа мемлекет.

Шетел азаматтары. қоғ.-саяси. Мемлекеттің азаматтары болып табылмайтын, өз мемлекетінің азаматтығына жататынын дәлелдейтін айғақтары жоқ адамдар. **Шетел валютасы.** экон. а) Шет мемлекеттердің ақша белгілері, сондай-ақ есеп айырысуда (халықаралық, аймақтық, мемлекетаралық т.б.) пайдаланылатын шетелдік ақшалай өлшем түріндегі төлем және кредит құжаттары (чексельдер, чектер). ә) Түісті шет мемлекетте және мемлекеттер тобында айналыста жүрген және заңды төлем қаражаты болып табылатын банкнот, қазынашылық билет, мәнет, сондай-ақ айналыстан алынған немесе алынатын, бірақ айыр-басталуға тиіс ақша белгілері. б) Шоттардағы шет мемлекеттердің ақша өлшемдері және халықаралық ақша немесе есеп айырысу бірліктері түріндегі қаражат. **Шетел нарығы.** Шетелден әкелінетін өнім саудасы.

ШЕТЕЛДІК сын. Шетелден келген, өзге жұрттық.

Шетелдік банк. экон. Капиталы толық немесе ішінара шетелдік салымының (иеленушінің) есебінен құралған банк. **Шетелдік жұмыс күші.** экон. Еңбек заңнамасы сәйкес жұмысқа тартылған шетелдік азаматтар. **Шетелдік инвестиция.** экон. Шетелдік инвесторлар мен резидент заңды тұлғалардың шетелдегі бөлімшелері қабылдаушы (реципиент) елдің экономикасына салған ұзақ мерзімді жұмсалымы, сондай-ақ олардың пайда немесе активтер алу мақсатымен корпоративтік және мемлекеттік бағалы қағаздарды сатып алуы. **Шетелдік инвестор.** экон. Орналасқан елінің заңнамасына сәйкес инвестицияны жүзеге асыру үшін құрылған және соған құқылы шетелдік заңды тұлға, сондай-ақ кез келген шетелдік компаниялар, фирмалар, кәсіпорындар, ұйымдар немесе қауымдастықтар, шетелдік азаматтар мен азаматтығы жоқ адамдар, шет мемлекеттер, халықаралық ұйымдар.

Шетелдік кәсіпорын. экон. Республика заңдарына сәйкес ел аумағында құрылған, шетелдік инвестордың толық иелігіндегі, яғни жарғы капиталында 100% үлесі бар кәсіпорын. **Шетелдік қадағалаушы.** қоғ.-саяси. Шетелдік немесе халықаралық ұйымның өкілдігін білдіретін, заңмен белгіленген тәртіптен елде сайлауға және референдумға дайындықты және оның өткізілуін қадағалауға құқық алған тұлға. **Шетелдік несие.** экон. Халықаралық

экономикалық қатынастар саласындағы несие капиталының қайтарымы, мерзімділік және пайыз төлеу шартымен валюта және тауар ресурстарын беруге байланысты қозғалысы.

ШЕТЕЛШІЛ сын. Шетелге еліктегіш, шетелдіктерді дәріптейтін.

ШЕТЕН зат. 1. Суық пен қуаңшылыққа төзімді, биіктігі 15 метрге дейін жететін, қабығы қызыл қоңыр түсті ағаш. 2. <лат. sorbus> Раушан-гүлділер тұқымдас ағаштар мен бұталар туысы; жидекті және сәндік дақыл. 3. Шетен ағашының сарғыш қызыл түсті домалақ жемісі. 4. Шетеннің жіңішке шыбықтарынан тоқылған тоқыма.

Шетен қора. Талдан тоқылған шаруашылық құрылысы. **Шетен құрық [сойыл].** Шетен ағашынан жасалған құрық, сойыл. **Шетен тосабы.** тамақ. Құрамында микрэлементтер, сондай-ақ дәрумендер, пектинді заттар мол болатын, емдік қасиеті бар тосап.

ШЕТЕНДЕНІ = ет. Шетен тәрізденіп қызару.

ШЕТЕНДЕНІ = ет. Ерекшелену, оғаштану.

ШЕТЕНДЕНУ Шетенден етістігінің қимыл атауы.

ШЕТЕУ үст. жерг. Оқшау, шеткері, сыртқары.

ШЕТЕУЛЕ = ет. Бір нәрседен шет кету, шеткерілеу.

ШЕТЕУЛЕУ Шетеуле етістігінің қимыл атауы.

ШЕТКЕЙ үст. Шеткері, сыртқары, тысқары.

ШЕТКЕЙЛЕ = ет. Шетке шығу, бөлектену, аулақтау.

ШЕТКЕЙЛЕН = ет. Шетке шығып оңашалану, бөлектену.

ШЕТКЕЙЛЕНУ Шеткейлен етістігінің қимыл атауы.

ШЕТКЕЙЛЕТ = ет. Шетке шығарып оңашалату, бөлектету.

ШЕТКЕЙЛЕТУ Шеткейлет етістігінің қимыл атауы.

ШЕТКЕЙЛЕУ¹ сын. Алыстау, тысқарылау, сырттау.

ШЕТКЕЙЛЕУ² Шеткейле етістігінің қимыл атауы.

ШЕТКЕЙЛІК зат. Алыста, жырақта болушылық, оқшаулық.

ШЕТКЕРГІ сын. Бір нәрсенің шетіндегі, сыртқарғы, шеткі.

ШЕТКЕРЕК сын. Бір нәрседен шеттеу, оңашарақ, оқшауырақ.

ШЕТКЕРІ сын. 1. Шеттеу, оқшаулау, оңашалау. 2. Алыс, жырақ, шалғай, қашық. 3. Сырт, тысқары.

ШЕТКЕРІЛЕ = ет. Шеттеу, аулақтау, тысқарылау.

ШЕТКЕРІЛЕН = ет. Оқшаулану, оңашалану.

ШЕТКЕРІЛЕНУ Шеткерілен етістігінің қимыл атауы.

ШЕТКЕРІЛЕТ = ет. Оқшаулату, оңашалату.

ШЕТКЕРІЛЕТУ Шеткерілет етістігінің қимыл атауы.

ШЕТКЕРІЛЕУ сын. Сәл шеттеу, сыртқарылау, оңашалау.

ШЕТКЕРІЛІК зат. Тым шет болушылық, алыстық, қашықтық.

ШЕТКЕРІРЕК сын. Сәл шеттеу, оқшауырақ, сыртқарырақ.

ШЕТКЕРІРЕКТЕУ сын. Шеткері тамандау, шеткерілеу.

ШЕТКІ сын. Шетте тұрған, шет жақтағы.

Шеткі бөлме. Есікке жақын орналасқан, кіріп-шығуға ыңғайлы бөлме. **Шеткі жүйке жүйесі.** анат. Бассүйектің іші мен жұлыннан тыс орналасқан жүйке талшықтары. **Шеткі иілме.**

геогр. Катпарлы құрылым мен платформа арасындағы ұзын иілме [қалың шөгінді жыныстар толтырып тұратын мұндай жерлерде көмір, мұнай, тұз кен орындары кездеседі]. **Шеткі морена.** геогр. Аңғарлық мұздық тілінің шетіне шөккен бір немесе бірнеше доғалық тізбектен тұратын, аңғарды көлденең алып жатқан белдем түріндегі үйінді тау жыныстары. **Шеткі мореналық көлдер.** геогр. Шептік мореналар тізбектерінің арасындағы ойыстарда немесе мұздыққа дейінгі аңғарларды шептік-мореналық жалдардың бөгеуі нәтижесінде қалыптасатын көлдер. **Шеткі теңіз.** геогр. Мұхиттың аралдар арқылы немесе құрлыққа суына кіріп орналасқан және мұхитпен еркін жалғасатын бөлігі.

ШЕТҚАҚПАЙ: шетқақпай қылды. Шеттетті, сырттапты.

ШЕТҚАҚПАЙЛА = ет. Шеттету, ысыру, сырттау.

ШЕТҚАҚПАЙЛАУ Шетқақпайла етістігінің қимыл атауы.

ШЕТМОЙЫН зат. тех. Осының біліктің мойынтірекке тірелетін бөлігі; барабанды диірмендердің кен түсетін және ұнтақталған кен шығатын текі қақпақтарына жалғанған цилиндрлі мойындары.

ШЕТПЕ зат. вет. Қойда болатын аурудың түрі.

ШЕТПЕР зат. Жөке ағашының талшықты ұзын қабығынан тоқылған тығыз мата.

ШЕТПҮШПАҚ зат. Бір нәрсе жайында алынған аздаған мәлімет.

ШЕТПҮШПАҚТАП үст. Ештеп, шет жағалап.

ШЕТСІЗ сын. 1. Ұшы-қыры жоқ, көз жеткісіз, шексіз. 2. ауыс. Есепсіз, таусылмайтын.

ШЕТСІЗДІК зат. Шексіздік, шеті жоқтық.

ШЕТСІЗ-ТҮПСІЗ сын. Шеті мен түбі көрінбейтін.

ШЕТСІЗ-ШЕКСІЗ сын. 1. Шеті мен шеті жоқ, көрінбейтін. 2. ауыс. Шектен тыс, есепсіз, өлшемсіз.

ШЕТСІН = ет. Шет санау, алыссыну.

ШЕТСІНУ Шетсін етістігінің қимыл атауы.

ШЕТСІРЕ = ет. Шет деп, алысырау.

ШЕТСІРЕТ = ет. Өзге, шет деп санату.

ШЕТСІРЕТУ Шетсірет етістігінің қимыл атауы.

ШЕТСІРЕУ Шетсіре етістігінің қимыл атауы.

ШЕТТЕГІШ сын. Сырғығыш, қашқалақ.

ШЕТТЕЛ = ет. Аулақтану, алыс жүру. // Алыстатылу, ысырылу.

ШЕТТЕЛУ Шеттел етістігінің қимыл атауы.

ШЕТТЕН = ет. Шет жүру, аулақтау.

ШЕТТЕНУ Шеттен етістігінің қимыл атауы.

ШЕТТЕҢКІРЕ = ет. Сырттай тұсу, оңашаланыңқырау, оқшаулаңқырау, жақындаңқырамау.

ШЕТТЕҢКІРЕУ Шеттеңкіре етістігінің қимыл атауы.

ШЕТТЕТ = ет. 1. Алақтату, сырттау. 2. Шетқақпайлау, бөліп тастау.

ШЕТТЕТКІЗ = ет. Алақтатқызу, сырттақызу.

ШЕТТЕТКІЗУ Шеттеткіз етістігінің қимыл атауы.

ШЕТТЕТТІР = ет. Алақтаттыру, сырттаптыру.

ШЕТТЕТТІРУ Шеттеттір етістігінің қимыл атауы.

ШЕТТЕТУ Шеттет етістігінің қимыл атауы.

ШЕТТЕЛУ = ет. Алақтатылу, алыстатылу.

ШЕТТЕТІЛУ Шеттетіл етістігінің қимыл атауы.

ШЕТТЕУ¹ сын. Оқшаулау, оңашалау.

ШЕТТЕУ² Шетте етістігінің қимыл атауы; аулақ жүру, алыстау.

ШЕТТЕУШІЛІК зат. Алақтаушылық, алыстаушылық.

ШЕТТЕУІК зат. жерг. Жеміс сүйегі, жемістің ішіндегі ұрығы.

ШЕТТІК¹ зат. этн. Ердің алдыңғы жақтауларындағы айыл, жырым, құйысқан байлайтын қайыс баулық.

ШЕТТІК² зат. қолөнер. Кимешектің жақтауына қадайтын маржан, күміс тәрізді әшекейлі заттар.

ШЕТТІК³ зат. өс. Тобылғы, шеңгел тәрізді тау беткейлерінде өсетін әдемі гүлді бұта.

ШЕТТІК⁴ зат. Бөтендік, бөделік, оғаштық.

ШЕТТІК⁵ зат. этн. Мырындықты бұйдаға жалғайтын жел бұйда орнындағы мықты, жіңішке жіп.

ШЕТТІК⁶ зат. кәс. Жылым аудың бір жақ жартысының жіп тоқылған бөлігі.

ШЕТУ Шет етістігінің қимыл атауы. // Дене бөлігінен азғана жерін тіліп қан алу.

ШЕТ-ШАЛҒАЙ үст. Алыс, қашық, тым арыда.

ШЕТ-ШЕПІР зат. жерг. **Шет-жаға.**

ШЕТ-ШЕПІРЛЕП үст. Аздап, шет жағалап.

ШЕТ-ШЕТТЕН үст. Жан-жақтан, түкпір-түкпірден.

ШЕТИК¹ зат. көне. Темір құрсау.

ШЕТИК² зат. этн. жерг. Мәсі, жұқа былға-ры байпақ.

ШЕТИН¹ сын. Осал, нашар, нәзік.

Шетін жол. Алмағайыбы, қатері көп жол. **Шетін келеді.** Шыдамсыз, нәзік, әлжуаз болады.

ШЕТИН² сын. Шектен шыққан, өрескел, оғаш, ерсі.

ШЕТИНДІК зат. Кемістік, нашарлық, осалдық.

ШЕТИНЕ = ет. 1. Жастай өлу, қаза болу. 2. ауыс. Шетінен азаю, кему, таусылу.

ШЕТИНЕТ үст. 1. Бәрі, түгел, барлығы, тегіс. 2. Үнемді түрде, аз-аздан. 3. Біртіндеп.

ШЕТИНЕТ = ет. Азайту, кеміту.

ШЕТИНЕТКІЗ = ет. Азайтқызу, кеміткізу.

ШЕТИНЕТКІЗУ Шетінеткіз етістігінің қимыл атауы.

ШЕТИНЕТПІР = ет. Азайттыру, кеміттіру.

ШЕТИНЕТУ Шетінет етістігінің қимыл атауы.

ШЕТИНЕТУ Шетіне етістігінің қимыл атауы; жастай өлу.

ШЕТИРЕК сын. Сәл шеткері, аздап шеттеу.

ШЕФ [франц. chef] зат. кіт. 1. Жетекшілік қызмет атқаратын ресми адам, кәсіпорынның, мекеменің басшысы, бастығы. 2. Бір ұйымның басқа бір ұйымға қамқорлық, жетекшілік қызметі.

Шефке алды. Қамқорлыққа алды, жетекшілік етті.

ШЕФМОНТАЖ зат. экон. Жабдық жеткізу мен құрастыруды жеткізудің тарапынан қадағалау, бақылау және ұйымдық-техникалық басқару ісі.

ШЕФМОНТЕР зат. экон. Басшы құрастырушы.

ШЕФПЕРСОНАЛ зат. экон. Басшы қызметкер.

ШЕФТІК сын. кіт. Шефке қатысты, шефке тән.

ШЕШ = ет. 1. Байланған, яки түйілген жіптің, т.б. нәрсенің ұшын ағыту, босату. 2. Үстіндегі киімін сытырып тастау. 3. ауыс. Белгілі бір мәселені тиянақты түрде жүйеге келтіру, реттеу. 4. ауыс. Белгілі бір нәрсенің шешімін табу. 5. ауыс. Математикада есепті, амал-тәсілді шығару.

ШЕШЕ зат. 1. Баланың туған анасы, апа. 2. этн. Жасы үлкен әйел адамға айтылатын қаратпа сөз.

ШЕШЕЙ зат. экспр. Жасы үлкен әйелге құрметпен айтылатын қаратпа сөз; шеше. 2. жерг. Кіші іні әйелінің үлкен ағасының әйеліне құрметпен айтылатын сөз.

ШЕШЕК¹ зат. Түрлі түсті жұпар иісті гүл. **Шешек атты [жарды]**. Гүл ашты, құлдырды, гүлденді.

ШЕШЕК² зат. мед. 1. Адам денесіне бөртіп, күлдіреп ұйыса шығатын жұқпалы ауру. 2. **Шешек дақ**.

Шешек дақ. Жарадан және шешек егуден денеде қалған орны, таңба. **Шешек егу**. Шешекке қарсы, шешек ауруының алдын алу үшін дәрі салу. **Шешек екті**. Жас сәбиді шешек ауруынан қорғау үшін ағзасына ауруға қарсы иммунитет тудыратын сол аурудың таяқшасын жіберді. **Шешек келгір [тигір, шыққыр]**! Қатты наразы болғанда айтылатын қарғыс.

ШЕШЕКЕ зат. экспр. **Шешей**. **ШЕШЕКТЕЙ** сын. Шешек сияқты, шешек тәрізді.

ШЕШЕКТІ сын. Шешек гүлі бар, гүлді. **ШЕШЕЛЕ**= ет. Шеше-шеше деп қайта-қайта айту.

ШЕШЕЛЕС сын. Анасы бір, бір анадан туған. **ШЕШЕЛЕС**= ет. Шеше-шеше десу. **ШЕШЕЛЕСУ** Шешелес етістігінің қимыл атауы.

ШЕШЕЛЕУ Шешеле етістігінің қимыл атауы. **ШЕШЕЛІ** сын. Шешесі бар, аналы. **ШЕШЕЛІ-БАЛАЛЫ** сын. Анасы мен баласы, аналы-балалы.

ШЕШЕЛІК зат. Шеше болушылық, аналық. **ШЕШЕН** зат. 1. Сөзге ағып тұрған, қызыл тілді, тілге жүйрік адам. 2. <лат. orator> Паршы топ алдында тапқырлық танытып, нанымды, шебер сөйлеуші адам. 3. этн. Би, ділмар. // Домбыраға қатысты әуезді деген мағынада.

Шешен жігіт. Сөйлер сөзге тосылмайтын, тауып айтатын, әділдікті жақтамайтын, тура сөйлейтін ділмар жігіт.

ШЕШЕНДЕН= ет. Тілі мен жағына сүйену, ділмарсу.

ШЕШЕНДЕНУ Шешенден етістігінің қимыл атауы.

ШЕШЕНДЕУ сын. Сөзге шеберлеу, тілге жүйріктеу.

ШЕШЕНДІК зат. Сөзге жүйріктік, шебер сөйлеушілік.

Шешендік өнер. <грек. rhētorikē> Софисти-калық бағыттағы далалық риторика. **Шешендік сөз**. а) әдеб. Қазақ ауыз әдебиетіндегі көркем, әрі шағын дидактикалық жанр; ғибраттылық мәні, өнегелі ой-тұжырымы бар, айрықша тапқырлық танытатын нақыл сөз. ә) лингв. Қазіргі кездегі шешендік сөз таланына сай келетін саяси-әлеуметтік тақырыптағы баяндамалар, митинг, конференция, форумдарда айтылатын сөздер, радио, теледидарда ауызша жүргізілетін саяси-әлеуметтік шолулар, сот ісінде, діни қызметте айтылатын, күнделікті әлеумет өмірінде салтанатты, болмаса қаралы жиындарда, мерейтойларда т.б. айтылатын сөз үлгілері.

ШЕШЕНСУ Шешенсі етістігінің қимыл атауы. **ШЕШЕНСЫМАҚ** зат. Шешен сияқты көсемсіп көп сөйлейтін адам.

ШЕШЕНСІ= ет. Мақалдап, мәтелдеп көп сөйлеу, ділмарсу, көсемсу.

ШЕШЕНСІН= ет. Өзін шешен санап, көсемсінін сөйлеу.

ШЕШЕНСІНУ Шешенсін етістігінің қимыл атауы.

ШЕШЕТАЙ зат. Жасы үлкен әйел адамға ізетпен айтылатын қаратпа сөз.

ШЕШКІЗ= ет. 1. Күілген, жабылған киімді сыпырғызу, шештіру. 2. Байланған, бекітілген нәрсені босатқызу. 3. ауыс. Бір нәрсенің шешімін тапқызу.

ШЕШКІЗУ Шешкіз етістігінің қимыл атауы. **ШЕШТІР**= ет. 1. Үстіден сыпырғызу. 2. ауыс.

Шешімін таптыру. **ШЕШТІРУ** Шештір етістігінің қимыл атауы. **ШЕШУ**¹ зат. Жұмбақтың жауабы; бір нәрсенің түйіні; шешім.

ШЕШУ² Шеш етістігінің қимыл атауы. 1. Киімін сыпыру. 2. ауыс. Шешімін табу.

ШЕШУСІЗ сын. Шешімі жоқ, шешілмеген. **ШЕШУШІ**¹ зат. Жұмбақтың жауабын, бір нәрсенің түйінін табушы адам.

ШЕШУШІ² сын. Ең басты, маңызды, негізгі. **Шешуші күшейткіш**. инф. Тұрақты тоқтің күшейткіші мен теріс кері байланыс тізбегін құрайтын сыртқы радиоэлементтерден тұратын кешенді құрылғы. **Шешуші соққы**. әск. Шабуылдаушы қарсыласты жою, жоюға жабдайды қалпына келтіру мақсатында екінші эшелонның немесе оперативті бірлестіктер резервтерінің шабуыл болмаған өңірлерден алынған әскерлермен, сондай-ақ қарсы соққы майданындағы әскерлермен бірлес отырып жүргізген соққы.

ШЕШІЛ= ет. 1. Босатылу, тарқатылу. 2. ауыс. Ашылып, іштегі сырын сыртқа шығару, ақтарылып айту. 3. ауыс. Шешімі табылу. **ШЕШІЛУ** Шешіл етістігінің қимыл атауы. 1. Босатылу, тарқатылу. 2. ауыс. Шешімі табылу. **ШЕШІЛІС** зат. әдеб. Шығармадағы оқиға желісінің шиеленісіп, даму барысындағы байланған түйіндер шешілетін тұсы. **ШЕШІЛІС**= ет. Ашылып сөйлесу, бір-біріне сырын ақтарысу.

ШЕШІЛІСУ Шешіліс етістігінің қимыл атауы. **ШЕШІМ** зат. 1. Бір нәрсенің түйіні, байлам, тоқтам, қорытынды. 2. құқық. Азаматтық істі талқылау нәтижесінде шығарған сот актісі.

Шешім алды. Белгілі бір тоқтамға келді. **Шешімге келді**. Бір нәрсеге байлам, қорытынды жасады, тоқтамға келді. **Шешім қабылдады**. а) Үй-ғарды, шешті. ә) Келісімге келді, тоқтамға келді, келісті. **Шешім қабылданды**. Үй-ғарылды, шешілді. **Шешім қабылдау**. а) Келісімге келу, келісу, тоқтау. ә) Әрекеттер, нақты жұмыстар жасау. **Шешімін табу**. Бір нәрсенің түйінін шешу, жолын қарастыру.

ШЕШІМДІ сын. Өз бетінше шешім жасай білетін.

ШЕШІМДІЛІК зат. Адамның өз бетімен жауапты шешімдер қабылдауға және іс-әрекетте оларды бұлжытпай жүзеге асыруға қабілеттілік.

ШЕШІМСІЗДІК сын. Жауапты шешімдер қабылдай алмаушылық.

ШЕШІН= ет. 1. Үстіндегі киімін өзі шешу. 2. ауыс. Білек сыбану, кірісу.

ШЕШІНГІЗ= ет. Үстіндегі киімін шешуге мәжбүр ету.

ШЕШІНГІЗУ Шешінгіз етістігінің қимыл атауы.

ШЕШІНДІР= ет. 1. Біреудің киімін сыпырғызу. 2. ауыс. Біреудің киімін үстінен күштеп шешіп, тартып алу, тонау.

ШЕШІНДІРТ= ет. Біреуге киімін шешкіздірту, сыпыртқызу.

ШЕШІНДІРТУ Шешіндірт етістігінің қимыл атауы.

ШЕШІНДІРУ Шешіндір етістігінің қимыл атауы; киімін үстінен сыпырғызу.

ШЕШІНДІРІС= ет. Киімді бірге шешіндіру.

ШЕШІНУ Шешін етістігінің қимыл атауы; өз киімін шешу.

ШЕШІНСІ= ет. Үстіндегі киімдерін шешісі.

ШЕШІНСУ Шешініс етістігінің қимыл атауы.

ШЕШІС= ет. 1. Киімді шешуге көмектесу, бірге шешу. 2. ауыс. Бір нәрсенің шешімін бірге табу.

ШЕШІСУ Шешіс етістігінің қимыл атауы; шешімін бірге табу.

ШИ¹ зат. 1. өс. <лат. lasiagrostis> Тұп-тұп болып өсетін, сабағы жіңішке әрі ұзын қамыс тектес өсімдік. 2. Шиден тоқылған бұйым.

Ши алтын. Таза алтын. **Ши бақай**. Арық, жүдеу. **Ши борбай**. сын. а) Сидиған арық, жіп-жіңішке.

ә) Жас, шетілмеген. **Ши бұт**. а) Арық аяқты, сидиған сирақты. ә) Тыриған, арық, әлсіз деген мағынада. б) Бабына келмеген, әлі шикі, шала деген мағынада. **Ши жүгіртті**. Араға от салды. **Ши мойын**. Мойны қылқиян, жіп-жіңішке. **Ши мұрын**.

эвф. Жын, шайтан. **Ши тоқу**. көлөнер. Қазақ халқы мен Орта Азия халықтары арасында кеңінен тараған көлөнер түрі. **Ши ұстау**. этн. Кереге сыртынан бір босағадан екінші босағаға дейін шиді айналдыра ұстау. **Ши шығарды**. Реніш пайда болғызды, іріткі тудырды. **Ши шықты**. Реніш пайда болды, іріткі туды.

ШИ² зат. Сіріңкеңі жіңішке талы.

ШИ³ зат. Бірде ыстық, бірде суық жібергендіктен аттың арқасына шығатын ісікті жара.

Ши арқа ат. Көп міністен жауыр болып, ер батқан соң арқасының шіі шығып тұратын мініс көлігі. **Ши арқа түйе**. Арқа сүйегі ырсып тұрғандай, шидей жұқа, ені тар әрі жіңішке будан түйелердің азғындарының бірі. **Ши қотыр**. Денеге шығатын қотырдың бір түрі, киіз қотыр.

ШИ⁴ зат. жерг. Егістікте жыртылмай қалған жер.

ШИБАРҚЫТ зат. Бет жағы жол-жол болып келген барқаттың бедерлі түрі.

ШИБАУ зат. этн. Үйде ұсталған шидің екі шетіндегі керегеге байланатын жіп.

ШИБАУЫЗ зат. тар. Бір ауылдың жайылымын, шабындығын руқсатсыз, келісімсіз пайдалану үшін салынатын айыптың түрі.

ШИБАУЫРСАҚ зат. тамақ. Сүтке, сорпаға жұмыртқа қосып, иленген қамырды ашытпай жіңішке есіп, ұсақ кесіп, майға жүздіріп пісірген бауырсақ.

ШИБӨРІ зат. сөйл. **Шиебөрі**.

ШИГӘ сын. ескі кіт. Кішкентай, нәзік, жіңішке.

ШИГЕДЕК зат. жерг. Шігесіне қорғасын құйған сақа.

ШИГАЗ зат. діни. 1. Шига мазһабындағылар, Әлидің жолын қуушылар. 2. көне. Партия, топ.

ШИҒЫР [ар.] зат. ескі кіт. Өлең, поэзия. **ШИДЕЙ** сын. Жіп-жіңішке, ілмген.

ШИДЕЛІ шиделі күпі. Қой не түйе жабағысынан бидай шүбіректеліп жасалған күпінің астарсыз шидем шекпенмен тысталған түрі.

ШИДЕМ зат. Жүннен тоқылған істелетін жылы сырт киім.

Шидем шекпен. этн. Ішіне жабағы күскен шекпен.

ШИДЕҢ ел ік. Шидиген, сидиған адамның, малдың т.б. қысқа қозғалысын бейнелейтін сөз.

Шидең бұт. Сыпатай, ұзын, жіңішке аяқты. **Шидең қақты**. Бұтын сидандатып, шидеңдеді.

ШИДЕНДЕ= ет. Шидең-шидең ету.

ШИДЕНДЕУ Шидеңде етістігінің қимыл атауы.

ШИДИ= ет. Ши сияқты жіп-жіңішке болу, сидиу.

ШИДИО Шиди етістігінің қимыл атауы.

ШИЕ¹ зат. бот. 1. Басына қызыл түсті жеміс өсетін ағаш және сол ағаштың домалақ жемісі. 2. <лат. *segetus*> Раушангүлділер тұқымдасына жататын жеміс ағаштарының туысы.

Шие жегендей қылды. Аузы-басын қып-қызыл қан етті. **Шие қызыл**. Аса қызыл, қан қызыл, шиедей қызыл. **Шие шыбыны**. зоол. Үлкендігі 5 мм-дей болатын жылытыр қара шыбын.

ШИЕ² зат. 1. Арқан-жіптерді шешілместей етіп байлаудың түрі. 2. ауыс. Шым-шытырық шатақ, шешілмес түйін.

ШИЕБӨРІ зат. зоол. <лат. *canis aureus*> Ит тұқымдасына жататын сүтқоректі жыртқыш; шүйебөрі.

ШИЕДЕЙ сын. Қып-қызыл, шикандай.

Шиңдей қылды. Қып-қызыл етіп, қанға бояды.

ШИЕЛЕ= ет. Шешілмейтіндей етіп түйін байлау.

Шилеп байлады. Шешілмейтіндей етіп шандып байлады.

ШИЕЛЕН= ет. 1. Шешілмейтіндей өздігінен шандып байлану. 2. ауыс. Күрделену, асқыну.

ШИЕЛЕНДІР= ет. Дау-дамайды, келіспеушілікті ушықтыру, асқындыру.

ШИЕЛЕНДІРУ Шиелендір етістігінің қимыл атауы.

ШИЕЛЕНУ Шиелен етістігінің қимыл атауы; күрделену, асқыну.

ШИЕЛЕНІС зат. 1. Ерегіс, тартыс, талас. 2. әдеб. Сюжеттегі тартыстың кезеңі, оқиғаның алғаш шиеленіс бастаған тұсы.

ШИЕЛЕНІС= ет. 1. Бір-бірімен шиеленіп байлану. 2. ауыс. Шатысу, күрделене түсу. 3. ауыс. Егесу, қақтығысу, шекісу. 4. әдеб. Оқиғаның сюжеттің шиеленісуі.

ШИЕЛЕНІСКЕНДІК зат. 1. Шатысқандық. 2. Ушығыс, талас-тартыс.

ШИЕЛЕНІСТІ сын. Шиеленіскен, тартысты.

ШИЕЛЕНІСТІР= ет. Ушықтырысу, күрделендіре түскізу.

ШИЕЛЕНІСТІРУ Шиеленістір етістігінің қимыл атауы.

ШИЕЛЕНІСУ Шиеленіс етістігінің қимыл атауы. 1. Ушығысу, күрделене түсу. 2. Егесу, қақтығысу, шекісу.

ШИЕЛЕТ= ет. Шандып, түйін байлау.

ШИЕЛЕТУ Шиелет етістігінің қимыл атауы.

ШИЕЛЕУ Шиеле етістігінің қимыл атауы.

ШИЕЛІ¹ сын. Шие өскен, шиеі мол.

ШИЕЛІ² сын. Шым-шытырық шатысқан, бытысқан іс.

ШИЕЛІЛІК зат. Шиеленіп қалғандық, шатысқандық.

ШИЕН¹ зат. өс. сөйл. Шииң (арамшөптің бір түрі).

ШИЕН² зат. 1. Жаңа өсіп келе жатқан көк шалғын. 2. Хайуанның қытайтын іні, үңгірі.

ШИЕНДЕ= ет. Өсімдіктердің биірік ашып, көгере бастауы.

ШИЕНДЕУ Шиенде етістігінің қимыл атауы.

ШИЕТТЕЙ сын. Үйелмелі-сүйелмелі, әрі жас, әрі көп (бала-шаға).

ШИЖУА зат. өс. сөйл. **Жусай**.

ШИЗОГОНИЯ [грек. *schizo* – ыдыратамын, бөлемін; *gone, goneia* – туу, дүниеге келу, ұрпақ] зат. зоол. Кокцидияның және басқа қарапайым жәндіктердің қайта-қайта бөлініп жыныссыз өрбуі.

ШИЗОНТ зат. биол. Споралылардың (қарапайымдардың) жыныссыз көбею сатысындағы көпәуролы дарағы.

ШИЗОФРЕНИЯ [грек. *schizo* – бөлемін, *phren* – ақыл, ой] зат. мед. Түрлі инфекцияның, аурудың әсер етуінен пайда болатын созылмалы психикалық ауру.

ШИИ [ар. *شيعة*] сын. діни. Шиалық, шиғилық.

ШИИЗМ зат. діни. Шигалар ағымы, шиизмнің жолын ұстану.

ШИИТТЕР зат. діни. Шиизмді ұстанып, Галиді жақтаушылар.

ШИКАНЕР зат. экон. Еуропа мәдениетінде арам пияғылы саудагер дегенді білдіретін ұғым.

ШИКАЯТ [ар. *شكایة*] зат. 1. Шағым. 2. Айыптаушылық.

ШИКЕСПЕ зат. тамақ. Жіңішке етіп кесілген кеспе.

ШИКІ сын. 1. Қайнап піспеген, жсеуге әлі болмайтын. 2. Толықтай өсіп-өнген. 3. Өңделмеген, қам. 4. ауыс. Кемеліне келмеген, жетілмеген, шалағай. 5. Сенімсіз, күдікті.

Шикі газ. тех. Ешқандай өңдеуден өтпеген, өңделмеген газ. **Шикі конденсат**. геол. Газ түріндегі көмірсутектердің белгілі бір мөлшері өздерінде еріген, қалыпты жағдайда сұйық көмірсутектерден тұратын дербес газдың іріктелу өнімі. **Шикі көже**. Бидай көже. **Шикі керпіш**. сөйл. **Шикі кірпіш**.

Шикі кірпіш. Балшықтан құйған құйдырмеген кірпіш. **Шикі кірпіш**. Құйдырмеген, өңделмеген қыш, кірпіш, құрылыс материалы. **Шикі қаймақ**. Шикідей тұндырып қойған сүттің бетінен немесе сепаратор машинасыне тартылған сүттен алынатын қаймақ. **Шикі өкпе**. а) Жас бала, сәби. ә) жағымсыз. Қолынан еш нәрсе келмейтін, оң-солын білмейтін, тәжірибесіз. **Шикі сары**. Сап-сары, ашық сары. **Шикі спирт**. хим. Құрамына сивуш майларының қоспасы кіретін этанол.

ШИКІДЕЙ үст. Піспеген күйінде, шикі қалпында, пісірмей.

ШИКІЗАТ зат. кіт. Өндірілуіне, қазып алынуына еңбек жұмсалған еңбек заты.

ШИКІҚҰРАМ зат. хим. Берілген құрамды шикізатты қоспа.

ШИКІҚҰРАМДАУ зат. хим. Қоспаға белгілі бір технологиялық қасиет беру мақсатымен әртүрлі сортты немесе әртүрлі мөлшердегі пайдалы құрам-бөлікті пайдалы қазылымды араластыру үдерісі.

ШИКІЛ сын. 1. Сап-сары, сарғыш. 2. ауыс. Ақылы төлмеген, жас; шала. 3. Жетілмеген, шала.

Шикіл сары. Сап-сары; нағыз шикі сары.

ШИКІЛЕЙ сын. сөйл. **Шикідей**.

ШИКІЛЕУ сын. 1. Пісіп жетіңкіремеген, шала піскен. 2. ауыс. Жетілмеген, шала-шарты, шалағай.

ШИКІЛТІМ сын. Оңша пісіп жетпеген, әлі де шикілеу.

ШИКІЛІК зат. 1. Пісіп жетпегендік, піспегендік. 2. ауыс. Шалағайлық, ысылып-жетілмегендік, шалалық.

ШИКІЛІ-ПІСІЛІ сын. 1. Бабына келтіріліп, пісірілмеген, шала піскен, пісіп жетпеген. 2. ауыс. Шала-шарты, кемеліне жетпеген.

ШИҚ елік. Заттардың үйкелісінен шығатын дыбысты білдіретін сөз.

Шік етті [ете қалды]. Шықылдаған дыбыс шығарды.

ШИҚАЗТАҢДАЙ зат. өс. Қасқыржемнің бір түрі; қылтаңды қасқыржем.

ШИҚАЛПАҚ зат. Шиден тоқылған қалпақ.

ШИҚАН зат. 1. Көбіне суық тигеннен денеге іріңдеп, қызарып, ісініп шығатын тері ауруы. 2. ауыс. жерг. Аязда теңіз мұзының қысыммен шатынауынан пайда болатын мұз төбе, мұз үйіндісі.

ШИҚАНДАЙ сын. Қып-қызыл, шиедей.

ШИҚАНШӨП зат. өс. сөйл. **Иманжапырақ**.

ШИҚОНАҚ зат. өс. сөйл. **Итқонақ**.

ШИҚУРАЙ зат. өс. сөйл. **Сүтқурай** (сабағы жіңішке, тарамдалып өсетін қурай түрі).

ШІҚ елік. Кішілеу құстың, жәндіктің дауысын немесе екі қатты заттың үйкелгенінде шығатын жіңішке, құлақтың тесетін қысқа дауысты білдіретін сөз.

ШІҚ-ШІҚ елік. Кішілеу құстардың, жәндіктердің үсті-үстіне шықылдаған дауысын немесе екі қатты зат үйкелгендегі қайталанған жіңішке дыбысты білдіретін сөз.

Шің-шің етті. а) Құстар шықылдаған дыбыс шығарды. ә) Заттардың үйкелісі салдарынан шықылдап дыбыс естілді.

ШИҚЫЛ зат. 1. Кішілеу құстардың, ұсақ жәндіктердің шің-шің еткен үні. 2. Заттардың үйкелісінен шығатын дыбыс.

ШИҚЫЛДА= ет. 1. Шің-шің ету. 2. Шықылдаған дыбыс шығару.

ШИҚЫЛДАҚ¹ зат. өс. Тау етектеріндегі қиыршық тасты жерлерде, өзен арналарында өсетін, биіктігі 10-30 см-дей, тамыры жуан, жапырақтары ұзын, орақ тәрізді иіліп тұратын, гүлі ақшыл көк, күлгін немесе көкшіл сары түсті құртқа-шаштар тұқымдастарына жататын, көпжылдық жуашықты өсімдік.

ШИҚЫЛДАҚ² зат. өс. <лат. *iridaceae* *iliensis*> Құртқаашаштың ілелік түрі; іле құртқа-шашы.

ШИҚЫЛДАҚ³ сын. Шің-шің ететін, шықылдап қалған.

Шықылдақ торғай. зоол. Орманды мекендейтін торғайдың түрі. **Шықылдақ тышқан**. зоол. Орман ішінде, биік жартастарда тіршілік ететін ерекше тышқан.

ШИҚЫЛДАС= ет. 1. Қосылып шің-шің ету. 2. Шықылдаған дауыс шығарысу.

ШИҚЫЛДАСУ Шықылдас етістігінің қимыл атауы.

ШИҚЫЛДАТ= ет. 1. Шің-шің еткізу. 2. Шықылдаған дауыс шығарту.

ШИҚЫЛДАТҚЫЗ= ет. Шықылдаған дауыс шығартқызу.

ШИҚЫЛДАТҚЫЗУ Шықылдатқыз етістігінің қимыл атауы.

ШИҚЫЛДАТУ Шықылдат етістігінің қимыл атауы.

ШИҚЫЛДАУ Шықылда етістігінің қимыл атауы. 1. Шің-шің ету. 2. Шықылдаған дыбыс шығару.

ШИҚЫЛДАУЫҚ сын. Шің-шің етіп қалған, шықылдай беретін.

ШИЛАН¹ зат. жерг. Ақша салатын күмәз-нік.

ШИЛАН² зат. Сұйық заттарды сақтауға арналған ыдыс.

ШИЛАН= ет. Ет алу, оңалу, түзелу.

ШИЛАНДАЙ сын. Шылан сияқты.

ШИЛЕН зат. өс. Ұнаби (таудың құрғақ тастақты беткейлерінде өсетін, биіктігі 2-5 м-дей, қызыл қоңыр түсті қосылыл тікенді бұта).

ШИЛЕУ зат. өс. жерг. **Ши**.

ШИЛЕУІТ¹ зат. өс. жерг. **Ши**.

ШИЛЕУІТ² зат. **Ши** өскен жер, шілі алқан.

ШИЛЕУІТТІ сын. **Ши** қалың өскен, шілі бар.

ШИЛЛИНГ [ағыл. *shilling*] зат. 1. Ағылшын тиыны. 2. Австрия, кейбір Африка мен басқа да елдердің ақша бірлігі.

ШИЛЫҒУ Шылық етістігінің қимыл атауы.

ШИЛЫҚ= ет. сөйл. **Шырық**.

ШИЛЫҚТЫР= ет. **Шырықтыр**.

ШИЛЫҚТЫРУ Шылықтыр етістігінің қимыл атауы.

ШИЛІ¹ сын. **Ши** өскен, шілі мол (жер).

ШИЛІ² сын. Арқасында шілі бар, жаралаы.

Шілі қара. Бұрын көбірек мініліп арқасы жауыр боп жазылып, мінсе арқасы тез кетіп, тағы сондай жауыр болатын жылқы.

ШИМАЙ зат. 1. Айқыш-ұйқыш, иір-қиыр сызықтар. 2. Оқилуы қиын, нашар жазу, шимай-шатпақ.

ШИМАЙЛА= ет. 1. Айқыш-ұйқыш иректет, ретсіз сызғылау, шатпақтау. 2. Астаң-кестеңін шығару.

ШИМАЙЛАН= ет. 1. Айқыш-ұйқыштану. 2. Шимай-шатпақтау.

ШИМАЙЛАНУ Шимайлан етістігінің қимыл атауы.

ШИМАЙЛАТ= ет. Айқыш-ұйқыш ету, иректету.

ШИМАЙЛАТҚЫЗ= ет. Айқыш-ұйқыш еткізу, иректеткізу.

ШИМАЙЛАТҚЫЗУ Шимайлатқыз етісті-
гінің қимыл атауы.

ШИМАЙЛАТУ Шимайлат етістігінің қимыл
атауы.

ШИМАЙЛАУ Шимайла етістігінің қимыл
атауы; шаттақтап жазу, сызу.

ШИМАЙ-ШАТПАҚ зат. 1. Қалай болса,
солай, асығыс, нашар жазу. 2. Негізсіз жазылған
қолжазба.

ШИМАЙ-ШИМАЙ сын. Шатпақ, айқыш-үй-
қыш, иір-қиыр.

ШИМАЙШЫ зат. Жазу-сызумен айна-
лысушы.

ШИМАҚ зат. сөйл. *Шимай.*

ШИМАҚТА=ет.сөйл. *Шимайла.*

ШИМАҚТАУ Шимақта етістігінің қимыл
атауы.

ШИМАЛ [ар. شمال] зат. 1. Солтүстік. 2. Сол,
сол жақ.

ШИМАН зат. Қалың, ну.

ШИМАНДАЙ сын. Самсаған, қалың, көп.

ШИМАНДЫ сын. 1. Нәрлі, дәмді, жақсы.
2. ауыс. Құнарлы, құйқалы. 3. ауыс. Таңдаулы,
мақтаулы; бетке ұстар.

ШИПАНЗЕ [франц. chimpanze] зат. зоол.
Адамтәрізді маймылдардың понгидтер тұқымдасы-
на жататын адам тектес туысы.

ШИН¹ зат. көлік. *Шина*¹.

ШИН² Араб әліпбиіндегі «ш» әрпінің атауы,
оның айтылуы.

ШИНА¹ [нем. Schiene] зат. көлік. Доңға-
лақтың сыртына кигізілетін қалың резеңке.

ШИНА² зат. инф. <ағыл. bus> Ортақ
қызметтік белгі бойынша біріктірілген және есептеу
машинасының бір құрама бөлігінен екіншісіне
ақпарат тасымалданатын арналар (желілер) тобы.

ШИНГАРД зат. спорт. Боксшы бинттерін
алмастыратын саусақтарсыз арнайы колғаптар.

ШИНДІ сын. көлік. Шині бар, шин кигізіл-
ген.

ШИНЕЛЬ зат. Қалың иіңгедан тігілген, ұзын
етекті әскери сырт киім.

ШИНЕЛЬДІ сын. Үстінде шинелі бар, шинель
киген.

ШИНЕЛЬДІК сын. Шинельге арналған,
шинель тігілетін.

ШИНШИЛЛА [франц. chinchilla] зат. зоол.
Кеміргіштер отрядының бір тұқымдасы.

ШИНЬОН [франц. chignon] зат. Жасанды
шап.

ШИПА [ар. شفا] зат. 1. Ауру, сырқауды са-
уықтыруға себеп болатын ем, дауа. 2. Емдік заттар,
дәрі-дәрмек.

Шипасы тиді. Себі, пайдасы тиді.

ШИПАГЕР зат. Емші, домшы.

ШИПАГЕРЛІК зат. Емшілік, домшылық.

ШИПАЖАЙ зат. <лат. sanatore> Ем алатын
орын.

ШИПАЛЫ сын. Емдік қасиеті бар, ем бо-
ларлық.

Шипалы лай. Емдік қасиеті бар, табиғи ыстық
батпақ. **Шипалы су.** Құрамында емдік қасиеті бар
минералды су.

ШИПАЛЫҚ сын. Ем боларлық, емдік, дару-
лық, дәрілік.

ШИПАЛЫЛЫҚ зат. Емділік, дәрілік қасиет.

ШИПАҢ елік. сөйл. *Шипың.*

ШИПАҢДА=ет.сөйл. *Шипыңда.*

ШИПАҢДАУ Шипаңда етістігінің қимыл
атауы.

ШИПАСЫЗ сын. Шипалы, емдік қасиеті жоқ.

ШИПАХАНА зат. Сауықтанатын орын,
емхана, аурухана.

ШИПАШАҚ зат. мед. <лат. receptum>
Дәрігердің дәріханаға, фармацевтке науқастың
қолына беруге тиісті дәрінің сипаттамаларын
жазып берген қағазы.

ШИПАШЫ зат. Емші, шипагер.

ШИПАЯ зат. өс. жерг. *Ши.*

ШИПАЯ сын. 1. Жақсы өспей қалған, жетіл-
меген. 2. ауыс. Ілмизген, жіп-жіңішке.

ШИПИ=ет. Ілмизу, ет алмау.

ШИПИЮ Шипи етістігінің қимыл атауы.

ШИПЧАНДЛЕР [ағыл. shipchandler] зат.
экон. Кемеге азық-түлік және техникалық жаб-
дық жеткізуге ұйым немесе фирма.

ШИПЫҢ сын. Құйрығын шипыңдатып
қалған; шипаң.

ШИПЫҢДА=ет. Құйрығымен екі бүйірін
сабау, шипың-шипың ету.

ШИПЫҢДАТ=ет. Құйрығымен екі бүйірін
сабат.

ШИПЫҢДАТУ Шипыңдат етістігінің қимыл
атауы.

ШИПЫҢДАУ Шипыңда етістігінің қимыл
атауы.

ШИПИ: шипі емшек бие. Биенің кішкене ем-
шекпісі.

ШИРА=ет. 1. Ширатылған арқанның, жіптің
көбірек есіліп кетуі, тысу. 2. Жуылған киімінің оты-
рып, қысқарып қалуы; апиу. 3. Жердің дегуді, кебу.
4. Адам денесінің сергуі, ширығуы. 5. Қимылқозға-
лыстың артуы; үдей түсу, күшею. 6. Күш жию,
әлдену, тыңаю. 7. Өсу, ересек тарту, есею. 8. ауыс.
Ысығу, шынығу, шыңдау.

ШИРАЗ зат. қой шар. 1. Көк түсті қарақол
елтірісі. 2. Көк елтірілі қарақол қозысы.

ШИРАҚ¹ зат. қолөнер. Тіннің әбден ши-
рыққаны, арқанның тысығы.

ШИРАҚ² сын. 1. Тығыз, қатты; жұмсақ емес.
2. Дегдіген, кебу. 3. Жүріс-тұрысы, қимыл-қозғалысы
ылдым-жылдым, күш-қуаты мол, тың. 4. Күйлі,
қуатты.

ШИРАҚСЫН=ет. Ширақ болып көріну.

ШИРАҚСЫНУ Ширақсын етістігінің қимыл
атауы.

ШИРАҚТАН=ет. Қимыл-қозғалысын тездету,
ширау.

ШИРАҚТАНУ Ширақтан етістігінің қимыл
атауы.

ШИРАҚТАУ сын. Қимыл-әрекеті ширағы-
рақ, ылдым-жылдым.

ШИРАҚТЫҚ зат. Сергектік, жинақылық,
пысықтық.

ШИРАҚТЫЛЫҚ зат. сөйл. *Ширақтық.*
ШИРАҚЫ сын. сөйл. *Ширақ* (жүріс-тұры-
сы ылдым-жылдым, күш-қуаты бар).

ШИРАҚЫЛАН=ет. Ширай түсу, ылдым-жыл-
дым қозғалу.

ШИРАҚЫЛАНУ Ширақылан етістігінің
қимыл атауы.

ШИРАЛ=ет. 1. Қимыл-қозғалыстың артып,
үдетілуі. 2. ауыс. Жетілу, шыңдалу.

ШИРАЛУ Ширал етістігінің қимыл атауы.

ШИРАҢҚЫРА=ет. Ширай түсіңкіреу, жи-
нақы болыңқырау.

ШИРАҢҚЫРАУ Шираңқыра етістігінің
қимыл атауы.

ШИРАТ=ет. 1. Арқан, жіп жасау үшін та-
рамысты, жүнді, қылды, мақтаны т. б. қатты
етіп есу, пыстыту. 2. Бір нәрсені шырылатып орау,
шиыршықтау. 3. Сақал-мұртты бұрап, сәндепін
қою. 4. Денені сергіту, шырықтыру. 5. ауыс. Бір
нәрсеге қозғау салу, жеделдету, тездету. 6. ауыс.
Ысылту, шыңдау, шынықтыру.

ШИРАТҚЫ зат. қолөнер. Арқан, жіп
жасауға қажетті көмекші құрал.

ШИРАТҚЫЗ=ет. Шығармалық, шыыршық-
татқызу.

ШИРАТҚЫЗУ Ширатқыз етістігінің қимыл
атауы.

ШИРАТҚЫШ зат. Бір нәрсені ширататын
мәшине.

Ширатқыш мәшине. тоқыма. Тоқыма өн-
дірісінде жіпті, кордты, шпалатты, арқанды, т.б.
ширату үшін қолданылатын мәшине.

ШИРАТПА сын. 1. Ширатылған, есілген.
2. Сақал-мұртты бұрап, сәндеген. 3. зерг. Ал-

тын, күміс шыбығы, талшығы бұралған, есілген,
өрмеленген.

Ширатпа білезік. зерг. Ширатпа ұста, зергер
технологиясының бір түрімен жасалған білезік.
Ширатпа шыны күміс. зерг. Саф күмістің есілген,
ширатылған түрі.

ШИРАТПАЛЫ сын. Ширатып қойған,
бұрамалы.

ШИРАТТЫР=ет. Естіру, пыстытыру.

ШИРАТТЫРУ Шираттыр етістігінің қимыл
атауы.

ШИРАТУ Шират етістігінің қимыл атауы.

1. Пыстыту, есу. 2. Сақал-мұртты бұрап, сәндеу.
ШИРАТЫЛ=ет. 1. Есіліп, пыстытылу. 2. Ора-
тылу, шыыршықталу. 3. Сақал-мұртты бұрап,
сәндеу. 4. Керіліп-созылу, кербездену.

ШИРАТЫЛТ=ет. Есілту, пысылту.

ШИРАТЫЛТУ Ширатылт етістігінің қимыл
атауы.

ШИРАТЫЛУ Ширатыл етістігінің қимыл
атауы; оратылу, шыыршықталу.

ШИРАТЫҢДЫ зат. Шыыршықталған зат.

ШИРАТЫҢҚЫРА=ет. Ширата түсу, қа-
тайтынқырау.

ШИРАТЫҢҚЫРАУ Ширатыңқыра етіс-
тігінің қимыл атауы.

ШИРАТЫС=ет. Бірге ширату, қатайтысу.

ШИРАТЫСУ Ширатыс етістігінің қимыл
атауы.

ШИРАУ¹ зат. 1. Ширатылу, есілу, бұралу ісі.
2. Шыңдалу, пісіп жетілу әрекеті.

ШИРАУ² Шира етістігінің қимыл атауы; күш
жию, тыңаю.

ШИРЕК [ир. چهار یک] зат. Бүтінінің төрттен
бір бөлігі.

Ширегіне келмейді [татымайды, тұрмайды].
Тырнағына тұрмайды, тең келмейді. **Ширек ға-
сыр.** Бір ғасырдың төрттен бірі, жиырма бес жыл.

Ширек күн. тар. Күннің төрттен бірі. **Ширек
финал.** спорт. Командалардың біріншілік үшін
өтетін спорт ойындарының жартылай финал
алдындағы кездесуі.

ШИРЕКТЕГІШ зат. Кеннен алынған сынама
цнтағын төртке бөлетін құрылғы.

ШИРЕКТЕУ зат. кен. Кеннен алынған
сынаманы өңдеу кезінде оның бастапқы массасын
қысқартуға қолданылатын әдіс.

ШИРЕКФИНАЛДЫҚ сын. спорт. Жар-
тылай финалға шығатындарды анықтайтын.

Ширекфиналдық жекпе-жек. спорт. Бокста
осы бәсекеңің нәтижесінде жартылай финалға
шығатындар яки жарыстың жүлдегерлері анықта-
лады.

ШИРИНИ зат. жерг. Шекер қосқан ба-
уырсақ.

ШИРЫҒУ Шырық етістігінің қимыл атауы;
шыңдалу.

ШИРЫҒЫҢҚЫРА=ет. Шырыға түсіңкіреу.

ШИРЫҒЫҢҚЫРАУ Шырығыңқыра етісті-
гінің қимыл атауы.

ШИРЫҒЫС=ет. Шырығу, шыңдалу.

ШИРЫҒЫСУ Шырығыс етістігінің қимыл
атауы.

ШИРЫҚ=ет. 1. Бұратылу, ширатылу,
шиыршықталу. 2. ауыс. Шымырлану, шыңдалу.

3. Тығыршу, тығыршу. 4. Қатулану, ыза болу,
терісіне сыймау.

ШИРЫҚТЫР=ет. 1. Шыңдай түсу, шират-
тыру, қажырландыру. 2. ауыс. Күйейту, үдету.

ШИРЫҚТЫРУ Шырықтыр етістігінің қимыл
атауы.

ШИСАБАҚ: шисабак қоңырбас. өс. Мал азығы
ретінде пайдаланылатын көпжылдық шөптесін
өсімдіктің түрі.

ШИТАЗЫ зат. этн. Шоқтығы мен бөксе
жағының биіктігі бірдей, өте шапшаң, ұшқыр, сүйегі
жеңіл, нәзік келетін дала тазысы.

ШИТАРЫ зат. өс. <лат. *eragrostis*> Парсышайыр (тау етектерінде, шөл-шөлейтті, сортаңды, тұзды жерлерде, құмды далаларда өсетін астық тұқымдасына жататын, биіктігі 30-100 см-дей, малазықтық көпжылдық шөптесін өсімдік).

ШИТИ= ет. сөйл. **Шиди**.

ШИТИЮ Шити етістігінің қимыл атауы.

ШИТКУ Шитки етістігінің қимыл атауы.

ШИТКІ= ет. жерг. Бір нәрсені көңілге алу, ренжю, өкпелеу.

ШИТКІТ= ет. Ренжіту, өкпелету.

ШИТКІТУ Шиткіт етістігінің қимыл атауы.

ШИТТЕЙ сын. Кішкентай, азғантай.

ШИТҮМСЫҚ: шитүмсық шалшықшы. <лат. *pumenius tenuirostris*> Кіші шалшықшы (та-треңтәрізділер отрядына, тауқұдірет тұқымдасына жататын құс).

ШИТТІ: шитті мақта. Дәнінен ажырамаған шикі мақта.

ШИТГ зат. 1. көне. Ерте кездерде болған, ұңғысы ұзын, екі таянышы (сирағы) бар білмелі мылтық. 2. Әдеттегі мылтықтарға қарағанда ұңғысы тар кіші қолибрлі мылтық.

Шиті мылтық. көне. Негізінен аңшылар аң аулауда қолданатын, аузынан оқталып, білтемен от алатын сирақты мылтық.

ШИТГ зат. кәс. Мақтаның ұрық шашатын тұрқымы, дәні.

ШИТІРСЕК сын. Аяғы шидей.

ШИФА зат. ескі кіт. **Шина**.

ШИФЕР [нем. *Schiefer*] зат. құр. Табиғи тақтатасты, кейде құмтасты қыздыру арқылы алынатын, цемент пен асбестік лайдан қысым арқылы жаныштап жасалған шағын тақта түріндегі жабындық материал; шатыр жабуға пайдаланылатын жасанды құрылыс материалы.

ШИФЕРЛЕ= ет. Үй-жайдың шатырын шифермен жабу.

ШИФЕРЛЕН= ет. Шифер жабылу.

ШИФЕРЛЕНУ Шиферлен етістігінің қимыл атауы.

ШИФЕРЛЕУ Шиферле етістігінің қимыл атауы.

ШИФЕРЛІ сын. Шатыры шиферленген, шифермен жабылған.

ШИФОН зат. тоқыма. Жұқа, жұмсақ, жібек мата.

ШИФОНЬЕР [франц. *chiffonnier*] зат. Қиым-кешек ілетін, салатын, көптеген жәшікшелері бар шкаф.

ШИФР [франц. *chiffre*] зат. кіт. 1. Құпиялау үшін бас әріптерден немесе жеке сөздерден, не сандардан тұратын шартты белгі; құпия хабарласуға арналған шартты әліппе. 2. Кітапханалардағы кітаптарға, қолжазбаларға т.б. қойылатын шартты тіркеу белгілері.

ШИФРАТОР [франц. *chiffre*] зат. кіт. 1. Сигналды кодтауға арналған құрылғы. 2. Әск. Импульстерді кодтауға (шифрлауға), яғни берілетін пәрмендерді (мыс, ракетаға) шартты белгілерге (сигналдарға) айналдыратын телебасқарушы және телеөлшегіш қондырғылардың тасымалдаушы негізгі блоктарының бірі.

ШИФРЛА= ет. кіт. 1. Шифр белгілерін қою. 2. Берілетін ақпаратты бөгде адамға түсініксіз болатындай ету (кодтау).

ШИФРЛАН= ет. Шифр белгілері қойылу.

ШИФРЛАНУ Шифрлан етістігінің қимыл атауы.

ШИФРЛАУ Шифрла етістігінің қимыл атауы.

ШИФРЛАУШЫ зат. инф. <ағыл. *encoder, encipherer*> 1. Кодтау принциптерін өзгерту арқылы ақпаратты ұсыну сипатын өзгертетін құрылғы. 2. Кірістік сигналдарды түрлендіретін компьютер блогы. 3. Ақпаратты автоматты түрде шифрлауға арналған құрылғы.

ШИФРЛЕУ зат. экон. Мұқамдау.

ШИФРЛЫ сын. Құпия белгісі бар.

ШИФТ-ПОНГ зат. спорт. Бокста қарсыласы сол қолымен қатты ұруды ойластырған кезде, жеке-жекегі тұрыстың бұрынғы қалпын оң қапталда ауыстыру тәсілі.

ШИХТА [нем. *Schicht*] зат. тех. 1. Жоғары сапалы металл алу үшін балқыту пешіне салына-тын арнайы қоспа. 2. Кокс алу үшін пайдаланатын көмірлер қоспасы.

ШИХТАЛА= ет. Балқыту пешіне шихта салу.

ШИХТАЛАУ Шихтала етістігінің қимыл атауы.

ШИХТАЛЫҚ сын. Шихтаның орнына жүретін, шихта боларлық.

ШИХТАШЫ зат. Шихта дайындаушы маман.

ШИША¹ [ир. شیشه] зат. Керосин шамның жалын тартатын төменгі жағы, бүйірлі шыны түтікшесі.

ШИША² зат. 1. Әйнек. 2. Сұйық зат құю үшін арнайы жасалған шыны ыдыс; бөтелке. // Арақ-шарап.

ШИШАЛА= ет. Бірнеше ишшасымен ішу.

ШИШАЛАУ Шишала етістігінің қимыл атауы.

ШИШАЛЫ сын. Ишшасы бар, шынылы (шам).

ШИШМА [ир. چشمه] зат. Қайнар көз, бұлақ.

ШИШМАДАЙ сын. Шишма сияқты, ишшма тәрізді.

ШИ-ШЫҚЫТ зат. Шіі аралас өскен бұталар.

ШИЫҚ елік. Екі қатты зат үйкелгенде шығатын созылңқы дыбысты, құстардың шықпын, немесе соған ұқсас дыбысты білдіретін сөз.

Шыық етті. Шыық-шыық етіп дыбыс шығарды, шықылдады.

ШИЫҚ-ШИЫҚ елік. Екі қатты зат үйкелгенде шығатын созылңқы жіңішке қайталанған дыбысты, құстардың қайталанған шықпын немесе т.б. осы сияқты қайталама дыбысты білдіретін сөз.

Шыық-шыық етті. Шыық еткен үн, дыбыс әлсін-әлсін қайталанды.

ШИЫР¹ зат. Мал тұспеген, жайылмаған тың жер.

ШИЫР² зат. 1. Малдың, аңның т.б. жүрген жерінде қалған айқұш-ұйқыш ізі. // Айқұш-ұйқыш, қым-қиғаш, шытырман. 2. ауыс. Шым-шытырық, шытырман іс.

ШИЫР= ет. 1. Бір нәрсені шырылап бұрау, есу. 2. Асық, ұрышқ сияқты нәрселерді шыры айналыдырып жіберу, ішу. 3. сөйл. **Шыырла**.

ШИЫРЛА= ет. Айқұш-ұйқыш, қым-қиғаш етіп әрлі-берлі із тастау.

ШИЫРЛАН= ет. 1. Айқұш-ұйқыш болып, қым-қиғашталып із қалу. 2. ауыс. Айқұш-ұйқыш етіп жазылу, шымақталу.

ШИЫРЛАНУ Шыырлан етістігінің қимыл атауы.

ШИЫРЛАС= ет. Айқасу, қиысу.

ШИЫРЛАСУ Шыырлас етістігінің қимыл атауы.

ШИЫРЛАТ= ет. Айқұш-ұйқыш етіп, қым-қиғаштатып із қалдырту.

ШИЫРЛАТУ Шыырлат етістігінің қимыл атауы.

ШИЫРЛАУ¹ зат. Топырақтың жоғарғы қабаты тығыздалып, биік өсімдіктер бүктеліп жанышлатын өте күшті антропогендік фактор.

ШИЫРЛАУ² Шыырла етістігінің қимыл атауы.

ШИЫРЛЫ сын. Шұбырынды, шыырланған, шыратылған. // Айқұш-ұйқышталған сызық.

ШИЫР¹ зат. спорт. Бадминтон ойынында қалақшаның бет және сырт жағымен керме тордың шетін жанап төмен ұшып келе жатқан қауырсынды өзінін жазық өсінен айналдырып шығып ұру тәсілі.

ШИЫРУ² Шыыр етістігінің қимыл атауы.

ШИЫРШЫҚ зат. Шыыршықталып оралған нәрсе.

Шыыршық атты. а) Тытырышп бір орында

тұрмады, жұлқынып тықырышды. ә) Қайраттанды, қатуланды, бекінді. б) Ызаланды, ыза кернеді, мазасы кетті.

ШИЫРШЫҚТА= ет. 1. Жүнді немесе бір нәрсені ширату, бұрау, есу. 2. Бір шетін қайырып, доңгелете орау.

ШИЫРШЫҚТАЛ= ет. Шеті қайырыла, доңгелете оралу.

ШИЫРШЫҚТАЛУ Шыыршықтал етістігінің қимыл атауы.

ШИЫРШЫҚТАН= ет. 1. Ширатылу, керілу. 2. ауыс. Қайраттану, қатулану.

ШИЫРШЫҚТАНДЫР= ет. Шираттыру, доңгелектендіріп орау.

ШИЫРШЫҚТАНДЫРУ Шыыршықтандыр етістігінің қимыл атауы.

ШИЫРШЫҚТАНУ Шыыршықтан етістігінің қимыл атауы.

ШИЫРШЫҚТАТ= ет. Шыыршық еткізу, ширату.

ШИЫРШЫҚТАТУ Шыыршықтат етістігінің қимыл атауы.

ШИЫРШЫҚТАУ Шыыршықта етістігінің қимыл атауы.

ШИЫРШЫҚТАУЛЫ сын. Білемделіп, ширатылып оралған.

ШИЫРШЫҚТЫ сын. Ширатылған, оралған.

ШИЫР-ШИЫРЛАҢ зат. Қиыр-шыыр жол, із, т.б.

ШИЫРЫҚ зат. **Шыыр**².

ШИИНАТ. сөйл. **Шиен**.

ШИИ зат. өс. Күрмектің бір түрі, күріш егістігінде өсетін аса зиянды арамшөп.

ШИИТ зат. Мақтаның дәні, тұрқымы.

ШИИТТЕ= ет. Мақтаны шіітінен, дәнінен айыру, тазалау.

ШИИТТЕУ Шіітте етістігінің қимыл атауы.

ШИИТТЕУШІ зат. тех. Мақта тазалағыш машина.

ШИИТТІ сын. Шііті бар, шіітінен арылмаған (мақта).

ШКАЛА [лат. *scala*] зат. тех. Әртүрлі өлшеу аспаптарының бетінде көрсетілген өлшем сызықшалар.

ШКАТУЛКА ор. зат. Кішкене қобдиша.

ШКАФ зат. 1. Ішіне түрлі зат салынатын, есігі, текшелері бар үй мүлкі. 2. Кептіруге, дайындауға арналған және т.б. мақсаттарға пайдаланылатын, жабылатын қорап тәрізді арнаулы құрылғы.

ШКАФША үст. Кішігірім шкаф сияқты.

ШКВАЛ [ағыл. *squall*] зат. геогр. Қысқа уақыттың ішінде бағыты кенеттен өзгеріп, ұйтқи соғатын өте күшті жел.

ШКИВ [гол. *schijf*] зат. тех. Сыртына түйықталған бөдік (не сым арқан) кигізілетін құрсаулы доңғалақ түріндегі, диаметрі әртүрлі таспалы беріліс бөлшегі.

ШКИПЕР [гол. *schipper*] зат. навиг. 1. Жүк таситын коммерциялық кемеңің капитаны. 2. Теңіз кемелерінде палуа мүлкіне жауапты адам.

ШЛАГБАУМ [нем. *Schlagbaum*, *Schlag* – соққы, жабылып қалу, Baum – ағаш, бөрене] зат. көлік. Теміржол мен басқа жолдардың түйіскен жеріне қойылатын теміржол өтпесі арқылы өтетін жаяу адамдар мен көлік түрлерін пойыз өткенше тоқта-та тұратын сырғауыл түріндегі бөгесін.

ШЛАК [нем. *Schlacke*] зат. тех. Кен қорыт-пасынан, таскөмірді жаққаннан кейін қалатын қалдық, қоқыс.

ШЛАКБЕТОН зат. құр. Толтырғыш отын не домна шлагы болатын жеңіл бетонның бір түрі.

ШЛАКТАН= ет. Қоқыстану, қалдыққа айналу.

ШЛАКТАНУ Шлактан етістігінің қимыл атауы.

ШЛАКТЫ сын. Шлак аралас, шлак қосылған.

ШЛАМ [нем. *Schlamm*] зат. кен. 1. Кенді бұрғылау кезінде ұнтақталып шыққан өнім (тау жынысы, тұнба). 2. Мысты, мырышты және т.б. металдарды электролиздеу кезінде тұнбаға тү-

сетін, әдетте, құрамында асыл металдар болатын ұнтақ тәрізді өнім. **3.** Сұйықтықты түндырған не сүзген кезде қалатын тұнба. **4.** Пайдалы қазылымдарды байыту кезінде көмірдің не руданың судағы тұнбасы не жұқа жүзгісі.

ШЛАНГ [нем. Schlange] зат. тех. Ішінен сұйық зат не газ жүретін резеңке түтік.

ШЛАНГЛІ сын. Шлангісі бар, шлангі бекітілген.

Шлангілі тереңдік сорғы. кен. Бұрғылау ұңғымаларынан сұйықтықтарды тартуға арналған тікелей іс-әрекетті, өтпе плунжерлік сорғы.

ШЛЕЙФ [нем. Schlepp] зат. **1.** геол. Тау жоталары етегінде сырынды конустардың бірімен-бірінің қосылуынан пайда болған ұсақтылан тау жыныстарының белдеуі. **2.** к.с. Егістік жердің бетін тегістейтін құрал, сүйретпе.

ШЛЕМ зат. **Дульга** (жаяу, атты әскерлер, ұшқыштар, танкистер киетін арнаулы баскиім).

ШЛЕМ-ДИСПЛЕЙ [ағыл. head-mounted display] зат. инф. Адамның басына бекітілетін үшөлшемді дисплей, құлақ аспаптары мен бағдарды, орынды анықтау құралы бар құрылғы; басқа киілетін дисплей.

ШЛЕМОФОН зат. әск. Дауыс арқылы қатынас жасау үшін ыңғайланған қорығысы бар ұшқыш, гарышкер, танкистердің дульгасы.

ШЛИР зат. геол. Интрузиялық тау жыныстарында құрылымдық, құрамдық немесе құрамындағы минералдары арқылы ерекшеленетін минералдық түзілімдер.

ШЛИРЛІК сын. геол. Шлирге қатысты.

Шлирлік бітім. Минералдық құрамымен не түйірлерінің ірілігімен оқшауланатын бөліктері бар тау жыныстың бітімі.

ШЛИФ [нем. Schliff] зат. геол. Тау жыныстарының, минералдарының, қазба көмірлердің микроскоп арқылы зерттеуге арналған аса жұқа пластинкасы.

ШЛЮЗ' [голл. sluis] зат. сушар. **1.** Судың деңгейін көтеру үшін өзенге, каналға орнатылатын арнайы тоспалы құрылыс. **2.** Су бөзетеріндегі артық суды ағызып жіберуге арналған шықек.

ШЛЮЗ' зат. инф. Әртүрлі хаттамалары бар желілердің немесе компьютерлердің өзара байланысуын қамтамасыз ететін аппаратты-бағдарламалық кешен (құрылғы); желіаралық тоған.

ШЛЮЗДЕ=ет. Канал, өзен бойларындағы суды ағызып, көбейтіп тұратын құрылыс жасау.

ШЛЮЗДЕУ Шлюзде етістігінің қимыл атауы.

ШЛЮЗКАМЕРА зат. навиг. Кемелерді бір су деңгейінен екіншісіне көтеріп немесе су деңгейімен төмен түсіріп (камераға су жинап немесе суды ағызып) бір бөзеткен екінші бөзекке көтеріп-түсіруге арналған гидротехникалық кеме тасымалдаушы құрылыс.

ШЛЮПКА [голл. sloep] зат. көлік. Кең әрі берік корпусы бар қайық.

ШЛЯГЕР [нем. Schlager] зат. Модадағы эстрадалық ән, әуен.

ШЛЯХТА [пол. szlachta] зат. тар. Поляктардағы ұсақ дворяндық.

ШМАЛЬТА зат. хим. Кара көктұс беру үшін құрамына кобальт қосылысы араласқан шынының ұнтағы.

ШНИЦЕЛЬ [нем. Schnitzel] зат. тамақ. Жанышпаз еттен жасалған жалпақтау дөңгелек комплет.

ШНУР зат. **Бай** (телефон, радио т.б. нәрселердің бауы).

ШОБЫР зат. Мініске, құи көлікке өте мықты келетін шабан ат. // Қарабайыр, көнбіс (адам).

ШОВИНИЗМ [франц. chauvinisme] зат. саяси. Басқа халықтарды өзіне бағындыруға және оларды езгіде, қанауда ұстауға, халықтар арасында ұлт араздығы мен өшпенділікті қоздыруға бағытталған озбырлық саясат.

ШОВИНИСТ зат. Шовинизм саясатын

жақтаушы.

ШОВИНИСТИК сын. Шовинизмге тән, шовинизмге қатысты.

ШОГАН-ОБЛИГАЦИЯ зат. экон. Атаулы құны бағамен көрсетілмеген, бірақ шетелдік эмитент Жапонияға шығарған, жапон қор биржасында сатылатын облигация.

ШОГАЙ зат. сөйл. **Шоңайна.**

ШОГАЙНА¹ зат. сөйл. **Шоңайна.**

ШОГАЙНА² зат. жерг. Ұсақ шабақ.

ШОГАЛ¹ зат. өс. Балдырған тәрізді өсімдік.

ШОГАЛ² зат. жерг. **1.** Қорқау қасқыр.

2. ауыс. Әзәзіл, сиқыр.

ШОГАН зат. бот. Кебіртек, қиыршықтасты беткейлерде және шөлейт құмдарда өсетін биіктігі 2,5–3 метр бұта.

ШОГЫЛ=ет. Бір жерге жиналу, шоғырлану, топтану.

ШОГЫЛУ Шоғыл етістігінің қимыл атауы.

ШОГЫЛЫС=ет. Жиналысу, шоғырласу.

ШОГЫЛЫСУ Шоғылыс етістігінің қимыл атауы.

ШОГЫР зат. **1.** Қалың топ, жиын, жиынтық.

2. ауыс. Шоқтығы биік тұлғалар. **3.** биол. <лат. colonia> Бір немесе бірнеше түрдің бірігіп тіршілік етіп, бірақ өз беттерінше жеке тіршілік ете алатын, кейде түрлі қызмет атқаратын (мыс., пингвиндердің «балабақшалары») немесе тіпті бір ағзаның жеке мүшесі (кейбір маржандар) ретінде бірігіп қоректенетін, жыртқыштардан топтанып қорғанатын тобы. **4.** геол. Жер қыртысы айналасындағы қоршаған таужыныстардан айқын шектелген пайдалы қазылымдар топтамасы. **5.** хим. Периодтық жүйеде бір-ақ орын алатын элементтер тобы, басқаша айтқанда, бір элементтің изотоптарының жиыны.

ШОГЫРГҮЛ зат. өс. Сабының бойы биік, гүлінің түсі ақ, қызғылт, сары, күлгін болатын, жаз бойы гүлдейтін, ірі гүлді, хош иісті үй өсімдігі.

ШОГЫРҚҰРЫЛЫМДЫ: шоғыр-құрылымды көбік. кен. Қабаты жұқалау, ірі түйіршіктер көптеген көпіршіктермен тұрақты қоршалған, суы аз көбік.

ШОГЫРЛА=ет. Бір жерге топтау, жинау.

ШОГЫРЛАҒЫШ зат. тех. **Аккумулятор.**

ШОГЫРЛАН=ет. Бір жерге жиналу, топталу.

ШОГЫРЛАНБАЛЫ сын. Топталып жиналатын.

ШОГЫРЛАНДЫР=ет. Жинақтау, топтандыру.

ШОГЫРЛАНДЫРМА: шоғырландырма әр-тараптандыру. экон. Бұрыннан бар тауарларға қосымша түрде жаңа тауарлар шығару арқылы тауарлардың түр-түрін кеңейту.

ШОГЫРЛАНДЫРУ Шоғырландыру етістігінің қимыл атауы. **1.** Шоғыр жасау, жинақтау, топтандыру. **2.** ауыс. Ұйыстыру, топтастыру.

Шоғырландыру ауданы. өск. Әскерлер шоғырланатын, орналасатын аймақ.

ШОГЫРЛАНДЫРЫЛ=ет. **1.** Топтандырылу, шоғыр жасап жинаттырылу. **2.** Бір жерге топтастырылу.

Шоғырландырылған атыс. өск. а) Артиллерияда бірнеше батарея мен дивизионның бір нысанаға немесе бір топ нысанаға атысы. ә) Ату құралдарының – бірнеше пулеметтің, бір немесе бірнеше бөлімшенің бір нысанаға немесе қарсылас шебінің бір бөлігін атуы. **Шоғырландырылған баланс.** қаржы. Басты (негізгі) шаруашылық серіктестігінің, еншілес және тәуелді серіктестіктердің қызметінің қаржы нәтижелері туралы жиынтық бухгалтерлік есептеме.

ШОГЫРЛАНДЫРЫЛУ Шоғырландырыл етістігінің қимыл атауы.

ШОГЫРЛАНУ Шоғырлан етістігінің қимыл атауы.

Шоғырлану ауданы. өск. Белгілі бір ұрыс міндеттерін орындауға арналған немесе оны орындағаннан кейін әскердің жиналуына арналған

аудан. **Шоғырлану көкжиегі.** Карьердегі жартылай тұрақты елек-ұсақтағыш жабдықтардың орналасқан горизонтты. **Шоғырлану саны.** хим. а) Кристалдағы берілген бөлшекке жақын орналасқан атомдар немесе иондар саны. ә) Кешен түзушімен тікелей байланысқан атомдар саны.

ШОГЫРЛАС=ет. Топтасу, шоғыр құрысу.

ШОГЫРЛАСУ Шоғырлас етістігінің қимыл атауы.

ШОГЫРЛАУ Шоғырла етістігінің қимыл атауы.

ШОГЫРЛАУЫШ зат. инф. <ағыл. concentrator> **1.** Бірнеше байланыс каналдарын жиіліктік ажырату жолымен ауыстырып қосатын құрылғы. **2.** Қашықта орналасқан есептеу орталығы мен пайдаланушылар арасындағы байланыс арнасы арқылы мәліметтер тасымалдайтын автоматтық жүйенің құрамындағы арнаулы компьютер.

Шоғырлауыш сервер. инф. <ағыл. hub server> Модуль түрінде шоғырлауыш үшін жасалған сервер.

ШОГЫРЛЫ сын. **1.** Топтаулы, жинақталған.

2. Шоғыр болып, шоқтанып өсетін.

ШОГЫРЛЫҚ зат. Жинақтылық, топтасушылық.

ШОГЫРМАҚ¹ зат. Топ, шоғыр, жиын.

ШОГЫРМАҚ² зат. кен. Балқыту жұмысының дирыс жүрмеуі немесе шикіқұрамның өтпозімді шегендермен қолайсыз әрекеттесуі салдарынан балқыту нештерінің ішкі қабырғаларында пайда болатын, қиын балқитын масса.

ШОГЫРМАҚТА=ет. Шоғыр-шоғыр етіп топтау, шоғырлап жинау.

ШОГЫРМАҚТАЛ=ет. Шоғыр етіп топталу.

ШОГЫРМАҚТАЛУ Шоғырмақтал етістігінің қимыл атауы.

ШОГЫРМАҚТАН=ет. Шоғырлану, жиналу.

ШОГЫРМАҚТАНУ Шоғырмақтан етістігінің қимыл атауы.

ШОГЫРШАҚТАР зат. өс. <лат. mollugo> Жапырақтары ұзынша, сабақ буындарына шоғыр тәрізді орналасқан, гүлшоғыры жапырақша, жемісі – қауашақ, тұқымы ұсақ, қара-қоңыр түсті болып келетін бір жылдық шөптесін өсімдіктер тұқымдасы.

ШОДЫР зат. Ісік, томпақ.

Шодыр мінез. Шырт етте, дөкір (мінез).

ШОДЫРАЙ=ет. Сыртқа қарай томпыып шығу, бүлтіып тұру.

ШОДЫРАЙТ=ет. Томпайту, бүлтиту.

ШОДЫРАЙТУ Шодырайт етістігінің қимыл атауы.

ШОДЫРАЮ Шодырай етістігінің қимыл атауы.

ШОДЫРЛАУ сын. Шатақ мінезділеу, содырлау.

ШОДЫРЛЫҚ зат. Содырлық, тентектік, сойқандық.

ШОДЫРМАҚ зат. бот. Қарағай шекілдеуізі.

ШОЙ сын. Орасан зор, дәу, үлкен.

Шой [шойын] кара. Былшыған, дөңкіген кара.

ШОЙБАЛҒА зат. Балғаның үлкен, салмақты түрі.

ШОЙДАЙ сын. **1.** Шойын қазандай, мықты, берік. **2.** Еңгезердей, үлкен, дәу.

ШОЙҚАЙ=ет. Аяққим өкшесінің желініп қисаюы, мыжыраю.

ШОЙҚАЙТ=ет. Қисайту, мыжырайту.

ШОЙҚАЙТУ Шойқайт етістігінің қимыл атауы.

ШОЙҚАҚТА=ет. Шойқаң-шойқаң етіп ақсаңдау.

ШОЙҚАҚТАТҚЫЗ=ет. Шойқаң етіп ақсаңдату.

ШОҚАҚТАТҚЫЗУ Шоқақтатқыз етістігінің қимыл атауы.

ШОЙҚАҚТАТУ Шойқақтат етістігінің қимыл атауы.

ШОЙҚАҚТАУ Шойқақта етістігінің қимыл атауы.

ШОЙҚАЛАНДА = ет. Шойқаң-шойқаң ету.
ШОЙҚАЛАНДАУ Шойқалаңда етістігінің қимыл атауы.

ШОЙҚАҢ елік. Қисаң қаққан қысқа қимылды бейнелейтін сөз.

Шойқаң етті. Қисаң ете қалды.

ШОЙҚАҢДА = ет. Шойқаң-шойқаң ету, ақсаңдау.

ШОЙҚАҢДАТ = ет. Шойқақтату, ақсаңдату.
ШОЙҚАҢДАТУ Шойқаңдат етістігінің қимыл атауы.

ШОЙҚАҢДАУ Шойқаңда етістігінің қимыл атауы.

ШОЙҚАҢ-ШОЙҚАҢ елік. Қисаң қаққан қайталама қимылды бейнелейтін сөз.

Шойқаң-шойқаң етті. Ақсаң-ақсаң етіп, аяқты сылтып басты.

ШОЙҚАЮ Шойқай етістігінің қимыл атауы.

ШОЙҚИ = ет. 1. Қисаю, қикаю, мыжыраю.

2. Шоңқып отыру (жануарларға қатысты).

ШОЙҚИМА сын. Шоңқып қалған, қисық.

ШОЙҚИТ = ет. Қисайту, мыжырайту.

ШОЙҚИТУ Шойқит етістігінің қимыл атауы.

ШОЙҚИЮ Шойқи етістігінің қимыл атауы.

ШОЙҚЫ сын. сөйл. Қисық-қыңыр.

ШОЙНАҚ сын. Бір аяғы бір аяғынан қысқа; ақсақ.

ШОЙНАҢ елік. Ақсаңдаған жүрістегі қысқа қимылды бейнелейтін сөз // Ақсаңдап жүретін, ақсақ.

Шойнаң етті [қақты]. Қисаң етті, аяғын ақсаңдап басты, шойнаңдады.

ШОЙНАҢДА = ет. Шойнаң-шойнаң ету, ақсаңдау.

ШОЙНАҢДАТ = ет. Шойнаң-шойнаң еткізу, ақсаңдату.

ШОЙНАҢДАТТЫР = ет. Шойнаң-шойнаң еткіздіру, ақсаңдаттыру.

ШОЙНАҢДАТУ Шойнаңдат етістігінің қимыл атауы.

ШОЙНАҢДАУ Шойнаңда етістігінің қимыл атауы.

ШОЙРАЛАҢ елік. Ақсаңдаған созылыққы қимылды бейнелейтін сөз // сөйл. Шойнаң.

ШОЙРАЛАҢДА = ет. Қисалаң-қисалаң етіп жүру, шойнаңдау.

ШОЙРАЛАҢДАУ Шойралаңда етістігінің қимыл атауы.

ШОЙРЫЛМА зат. Жылқының белінен құрт жеп, тесіліп ауыратын ауруы.

ШОЙТАЛАҢ елік. **Шойтаң.**

ШОЙТАЛАҢДА = ет. Шойталаң-шойталаң ету.

ШОЙТАЛАҢДАУ Шойталаңда етістігінің қимыл атауы.

ШОЙТАҢ елік. Ақсаң еткен қысқа қимылды бейнелейтін сөз // Ақсаң-ақсаң еткен, шойталаң.

ШОЙТАҢДА = ет. Шойтаң-шойтаң ету, шойталаңдау.

ШОЙТАҢДАУ Шойтаңда етістігінің қимыл атауы.

ШОЙТАС зат. кен. Пайдалы қазылымның не таужыныстың мөлшер жағынан кондициялықтан асып түсетін кесегі.

ШОЙЫН зат. металлург. Көміртегі, белгілі бір мөлшерде марганец, кремний, күкірт, фосфор, басқа да элементтерді қосу арқылы алынған өте берік темір қорытпасы. // Ауыр, зор, солм.

ШОЙЫНДАЙ сын. 1. Шойын сияқты ауыр, салмақты, зілдей. 2. Шойын сияқты, қап-қара.

ШОЙЫНЖОЛ зат. 1. көне. Теміржол.

2. Шойыннан жасалып, төселген жол; рельс.

ШОЙЫҢҚАЛЫП зат. кен. <франц. coquille> Балқыған металды құятын және қайталан пайдалана беруге болатын металл қалып, темірқорам.

ШОЙЫРЫЛ = ет. Белінен тұра алмай қалу, қияң болу.

ШОЙЫРЫЛМА зат. Суық тигеннен болатын сегізкөздің, белдің ауруы, қияң.

ШОЙЫРЫЛМАЛЫ сын. сөйл. **Шойырылма.**

ШОЙЫРЫЛТ = ет. Майырылту, тұрғызбай тастау.

ШОЙЫРЫЛТУ Шойырылт етістігінің қимыл атауы.

ШОЙЫРЫЛУ Шойырыл етістігінің қимыл атауы.

ШОҚ зат. мед. Адам ағзасының психологиялық немесе физикалық зақымдануынан, кенеттен қатты әсер алудан болатын күй.

ШОКОЛАД [нем. Schokolade] зат. 1. Какао ұнтағына оның дәмі мен хош иісін арттыру, сондай-ақ нәзік те қолайлы консистенция беру үшін қант, басқа қоспалар қосып қатырылған кондитерлік тәтті тағам. 2. Осы тағамның ұнтағынан жасалынған тәтті сусын.

ШОКОЛАДАҒАШ зат. өс. Тропикалық аймақта өсетін, жапырақ шығармастан бұрын гүлдейтін, жемісі шоколад өндірісінде пайдаланылатын ағаш.

ШОҚ зат. 1. Жанған отынның сөнбеген қып-қызыл ыстық қалдығы. 2. ауыс. Қызу, қуат.

Шоқ басты. Бірден шыр ете қалды. **Шоқ басқандай.** Шағып алғандай. **Шоқ басқандай шошынды.** Жағасын ұстады, зәре-құты қалмады. **Шоққа отырғызды.** Отырғызып кетті, алдады. **Шоқ тастады [салды].** Екі елді не екі кісіні араздастырды, біріне-біріні айдап салды.

ШОҚ зат. кен. Таужыныс үңгімдерінде өте күрделі қиын жағдайда бірінің жанына бірі белгілі бір ретпен орнатылатын ағаш немесе темір діңгектер тобы.

Шоқ шеген. кен. Тазартып қазып алу қазбаларындағы үңгубет маңында кені алынған кеңістікпен шектескен жерде бұталар тәрізді бірінің жанына бірі 0,1–0,2 м қашықтықта орналасқан ағаш немесе металл тіреулер; кені алынған кеңістік төбесін реттеп отырғызу процесінде қолданылатын шегендердің бір түрі.

ШОҚ зат. Бір топ, уақ құттеленген жіп, қайыс, мата шоғыры.

ШОҚ сын. Бір топ, шоқталған.

Шоқ ағаш. Жазық жерде, шоғырлана, топ-топ болып өскен ағаш. **Шоқ гүл [гүл шоғы].** Әдемілеп топтастырылған гүлдер. **Шоқ карағай.** Көбінесе құмды топырақта өсетін, шағын аумақты қарағайлы орман. **Шоқ мал.** Топ-топ болып өрісте жайылып жатқан төрт түлік. **Шоқ тоғай.** Топталып, шоғырланып өскен тоғай. **Шоқ төбелер.** Жеке тұрған жатаған бұталар шоқтарының жанындағы құм үйінділері.

ШОҚА зат. жерг. Он баулықтары үйіндісі.

ШОҚАЙ зат. Көн теріден бүріп жасалған жеңіл аяқ киім.

ШОҚАЙ зат. сөйл. Төбе, шоқы.

ШОҚАЙ = ет. сөйл. **Шоқи.**

ШОҚАЙЛЫ сын. Шоқай кизен, шоқайы бар.

ШОҚАЙТ = ет. сөйл. **Шоқит.**

ШОҚАЙТУ Шоқайт етістігінің қимыл атауы.

ШОҚАҚ зат. Шоқақтаған жайсыз желіс, текірек, шоқырақ.

ШОҚАҚТА = ет. Шоқақ-шоқақ ету, шоқыта желу.

ШОҚАҚТАТ = ет. Шоқырақтату, шоқыту.

ШОҚАҚТАТУ Шоқақтат етістігінің қимыл атауы.

ШОҚАҚТАУ Шоқақта етістігінің қимыл атауы.

ШОҚАЛ зат. сөйл. **Шоңқал.**

ШОҚАЛАҚ сын. Кедір-бұдыр, тегіс емес, ойлы-қырлы (жер). // Кедір-бұдырлы, ойлы-қырлы жер.

Шоқалаққақты. Шоқырақ-шоқырақ етіп желді, секеден жүрді.

ШОҚАЛАҚТА = ет. Шоқырақтап, текіректен желу, секең-секең етіп жүру.

ШОҚАЛАҚТАТ = ет. Шоқырақтату, секектету.

ШОҚАЛАҚТАТУ Шоқалақтат етістігінің қимыл атауы.

ШОҚАЛАҚТАУ Шоқалақта етістігінің қимыл атауы.

ШОҚАЛАНДА = ет. сөйл. **Шоқалақта.**

ШОҚАЛДАЙ сын. Шоқал сияқты, шоқал тәрізді.

ШОҚАЛ-ШОҚПЫТ зат. Шоңқал, шоқы.

ШОҚАЛ-ШОҢҚАЙ зат. **Шоқы-шоқал.**

ШОҚАҢ елік. Қисайып, ақсаң ете қалған жүрістің қысқа қимылын бейнелейтін сөз.

Шоқаң етті. Кенеттен ақсап, шоңқия кетті.

ШОҚАҢДА = ет. Шоқаң-шоқаң ету, қаусау.

ШОҚАҢДАТ = ет. Шоқаң-шоқаң еткізу.

ШОҚАҢДАТУ Шоқаңдат етістігінің қимыл атауы.

ШОҚАҢДАУ Шоқаңда етістігінің қимыл атауы.

ШОҚАТ сын. Шоқып-шоқып тұрған төбешік, қырат, қырақалар.

ШОҚАТТАЙ сын. Шоқат сияқты, шоқат тәрізді.

ШОҚАЮ Шоқай етістігінің қимыл атауы.

ШОҚБЕЛДЕУ зат. этн. Текті тұрғымынан шыққан яки қызмет-дәрежесі үлкен, лауазымы жоғары, атақты адамдар тағатын асыл тасты белбеу.

ШОҚГҮЛ зат. өс. <лат. soranthus> Биіктігі 1 м-дей, құмды жерлерде өсетін, сабағы тік, жұмыр, ұш жағы бұтақтанған, жапырақтары жіңішке, жиектері тілімделген, гүлі майда, жасылдау түсті, сырты түкті, шатырша гүлділер тұқымдасына жататын, көпжылдық ірі өсімдік.

ШОҚЖАПЫРАҚ зат. өс. <лат. leptunis> Жапырақтары сабағының түбіне топтанып бітетін тау баурайларында өсетін, көпжылдық шөптесін өсімдік.

ШОҚИ = ет. 1. Екі тізені бүзін, жүресінен отыру, шоқаю. 2. Селтису, секису, шошаю.

ШОҚИМА зат. сөйл. Шоқиған баскиім.

ШОҚИТ = ет. 1. Екі тізені бүзін, жүресінен отырғызу, шоқайту. 2. Селтису, секису, шошайту.

ШОҚИТУ Шоқит етістігінің қимыл атауы; шоқайтып отырғызу.

ШОҚИЫС = ет. Екі тізені бүзін, жүресінен отырысу.

ШОҚИЫСУ Шоқиыс етістігінің қимыл атауы.

ШОҚИЮ Шоқи етістігінің қимыл атауы.

ШОҚПАҚТАЙ сын. сөйл. **Тоқпақтай.**

ШОҚПАР зат. 1. этн. Бірғай, тобылғы, қайың сияқты қатты ағаштардан жасалатын бір басы дөңкіп жұмыр келген, кейде басына темір немесе қорғасын құйылатын сойылдан қысқа қол қаруы; батырдың бес қаруының бірі. 2. ауыс. Соққы беретін негізгі құш.

Шоқпар сан. бейн. саят. Қыран құстың жуан саны.

ШОҚПАРБАС зат. өс. <лат. lagopsis> Мәңгі жасыл болып тұратын споралы шөптесін өсімдіктер тобы.

Шоқпарбас плаун. өс. Сабағы жерге төселіп, жайыла өсетін, биіктігі 1,5 метрге жететін, сопақша келген жіңішке жапырақтарының ұшында ұзын әрі өткір ақ түсті шаш сияқты зат, ал бұтақтарының ұшында 3–4 споралы масақшалар бар, мәңгі көгеріп тұратын споралы өсімдік.

ШОҚПАРДАЙ сын. 1. Дәу, үлкен. 2. ауыс. Қалың, ұйысқан.

ШОҚПАРЛА = ет. Шоқпармен цру, шоқпармен соғу.

ШОҚПАРЛАН = ет. Шоқпар тәрізді жұмырлану.

ШОҚПАРЛАНУ Шоқпарлан етістігінің қимыл атауы.

ШОҚПАРЛАС = ет. Бір-бірін шоқпармен цру, шоқпармен соғысу.

ШОҚПАРЛАСУ Шоқпарлас етістігінің қимыл атауы.

ШОҚПАРЛАУ Шоқпарла етістігінің қимыл атауы.

ШОҚПАРЛЫ сын. Шоқпары бар, шоқпар ұстаған.

ШОҚПАРШЫ зат. Шоқпармен соғысатын жауынгер, шоқпармен соғысудың шебері.

ШОҚПЕРНЕ зат. инф. Алдын ала тағайындалған келісім бойынша бір команданы немесе резиденттік бағдарламаны орындауды жылдам жүзеге асыратын перне немесе пернелер комбинациясы.

ШОҚПЫТ сын. Әбден тозығы жеткен, алба-жұлба, жырым-жырым. // Әбден тозығы жеткен бұйым, алба-жұлба киім-кешек.

Шоқпыт бөрік. Тозығы жеткен, алба-жұлба, жырым-жырым бөрік.

ШОҚПЫТТАН е т. Шоқпыт-шоқпыт болып тозу.

ШОҚПЫТТАНУ Шоқпыттан етістігінің қимыл атауы.

ШОҚПЫТ-ШОҚПЫТ сын. Үсті-басы алба-жұлба, жырттық-жырттық, жұдым-жұдым.

ШОҚСАРЫ зат. өс. <лат. bupleurum> Шатыршагүлділер тұқымдасына жататын бір не көпжылдық шөптесін өсімдік.

ШОҚТА е т. 1. Бір жерге топтау, жинау. 2. Шошақ қою, шошайту.

ШОҚТАЙ сын. Шоқ тәрізді, шоқ сияқты.

Шоқтай жанды. Денесі ысып, қызуы көтерілді. **Шоқтай иірді.** Шашау шығармай, сетінетпей, бір жерге топтап жинады.

ШОҚТАЛ е т. Шоқ-шоқ болып топталу, үйірілу.

ШОҚТАЛУ Шоқтал етістігінің қимыл атауы.

ШОҚТАЛЫС е т. Топталысу, жиылысу.

ШОҚТАЛЫСУ Шоқталыс етістігінің қимыл атауы.

ШОҚТАН¹ е т. Шоғырлану, топтану.

ШОҚТАН² е т. 1. Жанып болып, қып-қызыл шоққа айналу. 2. ауыс. Ұшқын атып от шашу, жайнау, жарқырау.

ШОҚТАНДЫР е т. Жайнаттыру, жарқырату.

ШОҚТАНДЫРУ Шоқтандыр етістігінің қимыл атауы.

ШОҚТАНУ Шоқтан етістігінің қимыл атауы; жайнау, жарқырау.

ШОҚТАНЫС е т. Шоғырланып топтасу.

ШОҚТАНЫСУ Шоқтаныс етістігінің қимыл атауы.

ШОҚТАС е т. Топтасу, жиылысу.

ШОҚТАСТЫР е т. Топтастыру, жиылыстыру.

ШОҚТАСТЫРУ Шоқтастыр етістігінің қимыл атауы.

ШОҚТАСУ Шоқтас етістігінің қимыл атауы.

ШОҚТАТ е т. Шашақ таққыз.

ШОҚТАТУ Шоқтат етістігінің қимыл атауы.

ШОҚТАУ Шоқта етістігінің қимыл атауы.

ШОҚТЫ¹ сын. Шоғы бар, отты, өткір.

ШОҚТЫ² сын. Шашағы бар, шашақты.

ШОҚТЫҚ зат. 1. Малдың екі шығының тұйыскен жері, басы; шықтық. 2. ауыс. Таудың, төбенің ең биік жері, қыар басы. 3. Жылқының жауырын тұсындағы жотасы.

Шоқтығы асты. Мерейі үстем болды, артты. **Шоқтығы биік.** а) Басқалардан білім дәрежесі артық, мәртебесі жоғары. ә) Орың бөлек, дара, ерекше. **Шоқтығы биіктеді.** Мәртебесі көтерілді, мерейі үстем болды. **Шоқтығы көтерілді.** Мерейі үстем болды, мәртебесі артты.

ШОҚТЫҚТА е т. Шоқтығынан тістеме, шоқтығынан ала түсу.

ШОҚТЫҚТАН е т. 1. Биік болып, бөлектене көріну, ерекшелену. 2. ауыс. Мерейі өсу, еңсесі көтерілу.

ШОҚТЫҚТАНДЫР е т. Бөлектендіру, ерекшелендіру.

ШОҚТЫҚТАНДЫРУ Шоқтықтандыр етістігінің қимыл атауы.

ШОҚТЫҚТАНУ Шоқтықтан етістігінің қимыл атауы.

ШОҚТЫҚТАУ Шоқтықта етістігінің қимыл атауы.

ШОҚТЫҚТЫ сын. 1. Шоқтығы шығыңқы.

2. ауыс. Шоқтығы биік, ерекше.

ШОҚТЫРЫЛ е т. Шоғырлану, топталу.

ШОҚТІКЕН зат. өс. <лат. schmalhausenia>

Алатаудың альпілік, субальпілік шалғындарында, ұсақ тасты беткейлерде өсетін, биіктігі 20-50 см-дей, сабағы жуан, көп қырлы, тік, жапырақтары тілімделген, ұшы үшкір, тікенекті, қалың түкті, зүлі күрең қызыл түсті күрделі гүлділер тұқымдасына жататын, көпжылдық, тікенекті өсімдік.

ШОҚУ Шоқы етістігінің қимыл атауы.

ШОҚША¹ зат. өс. Сыртқы пішіні – тарының басы сияқты түп-түп болып, ерте көктемде шығатын эфемер шөп.

ШОҚША² сын. Бір топ боп шоқтанған, шоғыр.

Шоқша сақал. Төңірегін түзетін, сәндеп қойған үшкіл сақал; иекке шығатын, сүйір сақал.

ШОҚША³ үст. Шоқ құсатып, шоқ тәрізді.

ШОҚШАБАС зат. өс. Тау беткейлерінің шалғынды жерлерінде өсетін, биіктігі 5-20 см-дей, жапырағы қалың, қауырсын тәрізді, тілімделген папоротник тұқымдас споралы өсімдік.

ШОҚШАКӨК зат. өс. сөйл. **Шоқша⁴.**

ШОҚШАЛА е т. Жан-жағын түзетін, сәндеп сүйірлеу.

ШОҚШАЛАН е т. Сақалдың жан-жағы түзетіліп, сәндеп сүйірлену.

ШОҚШАЛАНДЫР е т. Сақалдың жан-жағы түзетіліп, сәндеп сүйірлендіру.

ШОҚШАЛАНДЫРУ Шоқшаландыр етістігінің қимыл атауы.

ШОҚШАЛАНУ Шоқшалан етістігінің қимыл атауы.

ШОҚШАЛАУ¹ сын. Сәл шоқшаланған, сүйірлеу.

ШОҚШАЛАУ² Шоқшала етістігінің қимыл атауы.

ШОҚШИ е т. Бір топ болып шоқталу.

ШОҚШИТ е т. Сақалды сүйір етіп түзету.

ШОҚШИТУ Шоқшит етістігінің қимыл атауы.

ШОҚШИЮ Шоқши етістігінің қимыл атауы.

ШОҚ-ШОҚ¹ сын. Топ-топ болып шоқтанған.

ШОҚ-ШОҚ² о л. Біреудің сәтсіздігіне қуанып, масайрау, сол керек еді деп, табалау кезінде айтылатын сөз.

ШОҚШҮЙКЕ зат. өс. **Шүйкебас.**

ШОҚЫ зат. 1. Төбенің, жотаның ең биік жері, ұшы. 2. геогр. Жұмыр немесе шыңды таулар мен төбелердің жалпы атауы. 3. ауыс. Қол жеткен табыстың, жетістіктің шыңы.

ШОҚЫ е т. Құстың бір нәрсені тұмсығымен шұқып, теріп жеуі.

Шоқып жіберу. с а я т. Құстың өткір де үшкір тұмсығымен тістеп алуы, қыран құстың қолға алғаш ұсталып, қалауға үйрене алмай жүрген кезінде істейтін әрекеті.

ШОҚЫДАЙ сын. Шоқы тәрізді.

ШОҚЫЛ е т. Тұмсықпен шұқылап терілу.

ШОҚЫЛА е т. Қайта-қайта шоқу.

ШОҚЫЛАН е т. Шоқы болып көтерілу, биіктеу.

ШОҚЫЛАНУ Шоқылан етістігінің қимыл атауы.

ШОҚЫЛАУ¹ сын. Биіктеу, төбешіктеу, көтеріңкі.

ШОҚЫЛАУ² Шоқыла етістігінің қимыл атауы.

ШОҚЫЛЫ сын. Шоқысы бар, шоқысы көп.

ШОҚЫЛЫҚ: шоқылық брекчиялар. к ен.

Балшықты жанартаулар әрекеті нәтижесінде түзілетін брекчиялар.

ШОҚЫЛЫҚТА е т. Қоқылықтап, шықылықтау.

ШОҚЫН е т. діни. 1. Христиан діні бойынша қолын маңдайына, екі шығына тигізіп, Құдайға сыйну. 2. ауыс. Христиан дініне кіру, соны мойындау.

ШОҚЫНДЫ зат. Христиан дініне өткен, соны қабылдаған адам.

ШОҚЫНДЫР е т. діни. Христиан діні бойынша қолын маңдайына, екі шығына тигізіп, Құдайға сыйндыру. 2. Христиан дініне кіргізу.

ШОҚЫНДЫРТ е т. Христиан діні бойынша қолын маңдайына, екі шығына тигізіп, Құдайға сыйндырту.

ШОҚЫНДЫРТУ Шоқындырт етістігінің қимыл атауы.

ШОҚЫНДЫРУ Шоқындыр етістігінің қимыл атауы; христиан дініне кіргізу. // діни. Христиан дінін қабылдаудағы бастапқы жоралғы, діни ғибадат.

ШОҚЫНДЫРЫЛ е т. Христиан дініне кіргізілу, мойындаылу.

ШОҚЫНДЫРЫЛУ Шоқындырыл етістігінің қимыл атауы.

ШОҚЫНТ е т. діни. Христиан дініне кіріп, соны мойындау.

ШОҚЫНТУ Шоқынт етістігінің қимыл атауы.

ШОҚЫНУ Шоқын етістігінің қимыл атауы; Христиан діні бойынша қолын маңдайына, екі шығына тигізіп, Құдайға сыйну.

ШОҚЫНШАҚ зат. сөйл. **Шоқынды.**

ШОҚЫНШЫ сын. Басқа дінге берілген, шоқынған.

ШОҚЫНШЫҚ сын. сөйл. **Шоқынды.**

ШОҚЫНЫС е т. Христиан діні бойынша Құдайға сыйнысу, бірге шоқynu.

ШОҚЫНЫСУ Шоқынис етістігінің қимыл атауы.

ШОҚЫР зат. зоол. <лат. acipenser stellatus> Еті мен уылдырығы бағалы, тұмсығы семсер тәрізді бекіре тұқымдас балық.

ШОҚЫРАҚ зат. 1. Шоқыта жүрген жүріс, текірек. 2. Шоқалақ жер.

ШОҚЫРАҚТА е т. Қатты шаппай шоқыта, желе жүру, текіректеу.

ШОҚЫРАҚТАТ е т. Қатты шаппай шоқыта, желдіре жүру, текіректету.

ШОҚЫРАҚТАҚЫЗ е т. Шоқытқызу, текіректеткізу.

ШОҚЫРАҚТАТУ Шоқырақтат етістігінің қимыл атауы.

ШОҚЫРАҚТАУ Шоқырақта етістігінің қимыл атауы.

ШОҚЫРАҚ-ШОҚЫРАҚ сын. Шағыл-шағыл, шоқдалақ-шоқдалақ.

ШОҚЫС е т. 1. Бірін-бірі шоқу, бір-бірімен тұмсықтасу. 2. ауыс. Бір-бірімен байланысу, ұрсу, жанжалдасу.

ШОҚЫСУ Шоқыс етістігінің қимыл атауы; бір-бірімен байланысу, ұрсу, жанжалдасу.

ШОҚЫТ¹ е т. Құсқа тұмсығымен шұқыту, теріп жегізу.

ШОҚЫТ² е т. Текіректетіп шоқырақтама желу.

ШОҚЫТТЫР е т. Құсқа шоқытқызу, бір нәрсені шұқытып жегіздіру.

ШОҚЫТТЫРУ Шоқыттыр етістігінің қимыл атауы.

ШОҚЫТУ¹ Шоқыт¹ етістігінің қимыл атауы; құсқа тұмсығымен шұқыту, теріп жегізу.

ШОҚЫТУ² Шоқыт² етістігінің қимыл атауы; текіректетіп шоқырақтама желу.

ШОЛ е т. 1. Бір нәрсені қашықтан байқау, бағдарлау. 2. Көз жүгіртіп қарап шығу. 3. Істі, оқиғаны көз алдына келтіру, ой жүгірту.

ШОЛА зат. 1. Біркелкі емес, оймыштанған ала-құла жер.

ШОЛАҚ¹ зат. Құйрық-жалы келте, шұңтиған жылқы.

ШОЛАҚ² сын. 1. Қол не аяқтың кемтарлығы, мүгедек. 2. Қысқа, ұзын емес, келте. // Қысқа айтылған. 3. Баянсыз, мәнісіз, пәтуасыз.

Шолақ аяқбау. саят. Бүркітті қолға ұстау үшін жіліншігіне тағылатын балақбауға жалғанған баудың екінші бөлігі. **Шолақ белсенді.** Дәрежесі кішігірім болғанымен, асыра сілтеуші, тым белсенді адам; шаш ал десе, бас алушылар. **Шолақ дүние.** Тез өте шығар қысқа өмір. **Шолақ қайырды.** Қысқа, тез доғарды, көпке созады. **Шолақ сан.** Қоян, қарсақ, түлкінің жамбассыз екі жілігі. **Шолақ мылтық.** этн. Мылтықтың оқпанын не дүмін кесіп қысқарту арқылы жасалған ату құралы. **Шолақ тон.** этн. Қысқалау келген жеңіл тон.

ШОЛАҚБЕЛСЕНДІЛІК зат. Асыра сілтеушілік.

ШОЛАҚЖЕҢ сын. Жеңін тек шынтаққа дейін ғана келтіріп тіккен, жеңіл (бешепт, камзол).

ШОЛАҚТАУ сын. Келтелеу, қысқалау.

ШОЛАҚТЫҚ зат. Келтелік, қысқалық, баянсыздық.

ШОЛАН¹ зат. Тамақ, оны-мұны сақтайтын аула ішіндегі бөлек бөлме, қойма.

ШОЛАН²: шолан ұрды. этн. Майдан ортасында не көп ішінде еркіндеп, әрі-бері жүрді; әсіресе батырлар не палуандар өзінің қарсыласын жеңіп, екіншісі шыға алмай жатқандағы қимыл-әрекет көрсетті.

ШОЛАСЫЗ сын. Аз емес, едәуір.

ШОЛҒЫЗ= ет. Бір нәрсені қашықтан байқатқызу, бағдарлату.

ШОЛҒЫЗУ Шолғыз етістігінің қимыл атауы.

ШОЛҒЫН зат. 1. Жау әрекетін шолу, барлау ісі. 2. әск. Қарсылас, жергілікті жер, радиациялық және химиялық жағдайлар туралы мәлімет табу, қорғаныстағы әскерлерге тұтқиылдан шабуыл жасақтау мақсатында бөлімшелер мен бөлімдерден жіберілетін барлау органы немесе жорық қызметі.

Шолғын бөлімше. әск. Бөлімшелерден жіберілген, негізгі күштен бөлек әскери тапсырмаларды орындайтын, барлау жүргізетін әскери барлау органы, взводтан жіберілген жаяу застава немесе негізгі шолғын құрамындағы әскери күзет органы.

Шолғын мәшинесі. әск. Қарсыласты тауып анықтау мақсатында жергілікті жерді, жергілікті заттарды байқап қарау үшін барлау жүргізетін, басқа да міндеттерді орындайтын бөлімшелерден жіберілетін мәшине.

ШОЛҒЫНДА= ет. 1. Шолғынға шығу, барлау. 2. Көз жүгірту, қарау.

ШОЛҒЫНДАУ Шолғында етістігінің қимыл атауы; шолғынға шығу, барлау.

ШОЛҒЫНШЫ зат. Барлаушы, шолушы.

Шолғыншы теке. этн. Бөкеннің үйірін бастаушысы ішіндегі мықты еркегі.

ШОЛҒЫНШЫЛЫҚ зат. Шолғыншы болушылық, барлаушылық.

ШОЛҒЫШ сын. 1. Бір нәрсені байымдағыш, қарағыш. 2. Шолып шыққыш, шола білетін.

ШОЛДЫР= ет. 1. Бір нәрсені қашықтан байқаттыру, бағдарлату. 2. ауыс. Көз жүгірту, қараттыру.

ШОЛДЫРУ Шолдыр етістігінің қимыл атауы.

ШОЛЖАЙ= ет. сөйл. **Шолжә.**

ШОЛЖАҚ сын. Ерке, шолжаң, тәйітік.

ШОЛЖАҚАЙ сын. сөйл. **Шолжақ.**

ШОЛЖАҚТА= ет. Шолжаң-шолжаң ету, шолжаңдау.

ШОЛЖАҚТАТ= ет. Шолжаң-шолжаң еткізу, шолжаңдату.

ШОЛЖАҚТАТУ Шолжақтат етістігінің қимыл атауы.

ШОЛЖАҚТАУ¹ сын. Еркелеу, шолжаңырақ.

ШОЛЖАҚТАУ² Шолжақта етістігінің қимыл атауы.

ШОЛЖАҚТЫҚ зат. Еркелік, шолжаңдық.

ШОЛЖАҢ сын. экспр. Бетімен жіберілген, ерке-тотай.

ШОЛЖАҢБАЙ сын. экспр. Ерке-тотай, шолжаң.

ШОЛЖАҢДА= ет. Шолжаң-шолжаң ету, шолжаңдау.

ШОЛЖАҢДАТ= ет. Шолжаң-шолжаң еткізу, шолжаңдату, еркелету.

ШОЛЖАҢДАТУ Шолжаңдат етістігінің қимыл атауы.

ШОЛЖАҢДАУ¹ сын. Шолжақай, ерке-тотайлау.

ШОЛЖАҢДАУ² Шолжаңда етістігінің қимыл атауы.

ШОЛЖАҢДЫҚ зат. Шолжаң болып өскендік, тәйіткітік, ерке-тотайлық.

ШОЛЖАЮ Шолжай етістігінің қимыл атауы.

ШОЛЖИ= ет. Қол-аяқты созып жіберіп, сұлап жату.

ШОЛЖИТ= ет. Қол-аяқты созыртып жіберіп, сұлап жатқызу.

ШОЛЖИТУ Шолжит етістігінің қимыл атауы.

ШОЛЖИЮ Шолжи етістігінің қимыл атауы.

ШОЛЖЫҢ сын. сөйл. **Шолжаң.**

ШОЛЖЫҢДА= ет. сөйл. **Шолжаңда.**

ШОЛЖЫҢДАТ= ет. сөйл. **Шолжаңдат.**

ШОЛЖЫҢДАТУ Шолжыңдат етістігінің қимыл атауы.

ШОЛЖЫҢДАУ¹ сын. сөйл. **Шолжаңдау.**

ШОЛЖЫҢДАУ² Шолжыңда етістігінің қимыл атауы.

ШОЛЖЫҢДЫҚ зат. сөйл. **Шолжаңдық.** **ШОЛП** елік. Бір нәрсенің суға, сұйықтыққа кенеттен түсіп, құлап кетуінен шығатын дыбыс ты білдіретін сөз.

Шолп етті. Суға құм етіп түсіп кетті.

ШОЛПАН¹ зат. астр. <лат. venus (veneris)> Күнге жақын жүретін планеталардың бірі, жарық жұлдыз.

ШОЛПАН² зат. өс. Күздік қарабидайдың бір сорты.

Шолпан шыбынжұты. өс. Шыбынжұттың бір түрі.

ШОЛПАНКЕБІС зат. өс. <лат. cyripedium> Сүйсіндер тұқымдасына жататын тамырсабақты көпжылдық шөптесін өсімдіктердің жалпы атауы.

ШОЛПАНТАРАҚ зат. өс. <лат. scandix> Скандикс тұқымдасына жататын өсімдіктің түрі.

ШОЛПАНШАШ зат. өс. <лат. capillus veneris> Биіктігі 10-30 см-дей келетін әсемдік өсімдік ретінде гүлзарларда өсірілетін дәрілік қасиеті бар өсімдік, сүмбіл өсімдігінің (адантум) бір түрі.

ШОЛПЫ¹ зат. зерг. Алтын не күміс теңгерлерден, қақталған алтын мен күмістен ою-өрнектер, тізбелеп жасаған, шайқа тағатын моншақты, қоңыраулы әшекей.

ШОЛПЫ² зат. жерг. Сүзгі, кепсер, кәкбір, май шолты.

ШОЛПЫ= ет. сөйл. **Шолпылда.**

ШОЛПЫЛ зат. 1. Шолп етіп судан шығатын дыбыс. 2. сөйл. **Шылтыл** (ерінді сылп еткізуден шығатын дыбыс).

ШОЛПЫЛДА= ет. Су бетін шолп-шолп еткізу.

ШОЛПЫЛДАС= ет. Суды шолп-шолп етісу.

ШОЛПЫЛДАСУ Шолпылдас етістігінің қимыл атауы.

ШОЛПЫЛДАТ= ет. 1. Суды шолп-шолп етіп дыбыс шығарту. 2. сөйл. **Шылтылдану.**

ШОЛПЫЛДАТУ Шолпылдат етістігінің қимыл атауы.

ШОЛПЫЛДАУ Шолпылда етістігінің қимыл атауы.

ШОЛПЫЛЫ сын. Шолпы таққан, шолпысы бар.

ШОЛТАҢ елік. Қысқа, шолақ нәрсенің шолтаңдап, оқыс қозғалған қимылды білдіретін сөз.

Шолтаң етті [қақты]. Шолтаңдап қозғалды, шолтаң-шолтаң етті.

ШОЛТАҢДА= ет. 1. Қысқа нәрсенің оқыс селтектетуі. 2. ауыс. Теріс мінез, жағымсыз қылық көрсету.

ШОЛТАҢДАТ= ет. Оқыс селтектету, селтеңдету.

ШОЛТАҢДАТУ Шолтаңдат етістігінің қимыл атауы.

ШОЛТАҢДАУ Шолтаңда етістігінің қимыл атауы.

ШОЛТАҢ-ШОЛТАҢ елік. Қысқа шолақ нәрсенің қайталама қозғалысын бейнелейтін сөз.

Шолтаң-шолтаң етті. Елп-елп етіп қозғалды.

ШОЛТИ= ет. Мейлінше қысқару, құнитоу.

ШОЛТИТ= ет. Мейлінше қысқартып, құнтиту.

ШОЛТИТУ Шолтит етістігінің қимыл атауы.

ШОЛТИЮ Шолти етістігінің қимыл атауы.

ШОЛТЫҚ; **шолтық мінез.** Шалт, шорт мінез.

ШОЛУ¹ зат. кіт. Белгілі бір оқиғаға бір нәрсе жөнінде қысқаша мәлімет, баяндама.

ШОЛУ² Шол етістігінің қимыл атауы.

1. Қашықтан байқау, бағдарлау. 2. Көз жүгіртіп қарап шығу.

ШОЛУШЫ зат. 1. Барлаушы, шолғыншы.

2. ауыс. Байымдап қараушы, бағдарлаушы, пайымдаушы. 3. инф. <ағыл. browser> Ғаламтор тұтынушыларын бағдарламалық жасақтауда – желіде бағыттау жасауға, ақпаратты іздестіру мен қарап шығуға, жеткізуге және т.б. арналған аспаптық құралдар гипермәтінді көру бағдарламасы.

ШОЛЫС= ет. Бажайлап, байқап қарасу.

ШОЛЫСУ Шолыс етістігінің қимыл атауы.

ШОМ¹ зат. этн. Түйенің беліне жүк батпас үшін қамыстан, қожадан не селеуден, кейде күізден де жасалатын немесе қомдалған өркеш арасына сатынатын қарапайым жондық.

ШОМ² зат. жерг. 1. Үйінді. 2. Өзенге, каналға су тасқынында бөгетке салатын құрылыс материалының бір түрі.

Шом қора. Қабырғасы үйіндіден көтерілген қалқа, далда.

ШОМ= ет. 1. Судың түбіне шөгіп, көрінбей кету, бату, сіңу. 2. ауыс. Бір нәрсеге қатты беріліп кету, ойға бату.

ШОМАЖ зат. экон. Өндірістің іркілісінен және тоқпап қалуынан болатын қаржылық залалды сақтандыру.

ШОМАЙ зат. Екі жамбас сүйектің түйіскен жері, құйымшақ.

ШОМАРҚАН зат. этн. Түйеге жүк таңу үшін екі ұшы шомға бекітілген арқан.

ШОМАТАЙ зат. қарап. **Шометей.**

ШОМБАЛ¹ сын. Ірі, үлкен, кесек, зор, алтамса.

Шомбал бітім. геол. Таужыныстың құраушы бөліктері біркелкі бағдарсыз орналасқан бітімі. **Шомбал денелі.** Зор, жуан. **Шомбал жігіт.** Денелі, төртбақ келген, мығым жігіт.

ШОМБАЛ²: шомбал жатын. кен. Құрамы жағынан біртекті немесе әртекті, бірақ мұнайды өз бойынан өткізуге қабілетті таужыныстардың (әдетте карбонатты таужыныстардың) қомақты көтерілімінен құралған тұтқыштағы көмірсутектер жатыны.

ШОМБАЛДА= ет. Домбайлап бір нәрсенің нұсқасына келтіру, доңқиту.

ШОМБАЛДАЙ сын. Ірі, зор денелі, тұлғалы, алтамсадай.

ШОМБАЛДАН= ет. Ірілену, кесектену.

ШОМБАЛДАНУ Шомбалдан етістігінің қимыл атауы.

ШОМБАЛДАУ¹ сын. Денесі ірілеу, жуандау.

ШОМБАЛДАУ² Шомбалда етістігінің қимыл атауы.

ШОМБАЛДЫҚ зат. Тұтастық, жұмырлық, ірілік, кесектік.

ШОМБАЛТАС зат. кен. Таужыныстың табиғи қалпын сақтай отырып кертіліп алынған үлесі.

ШОМҒЫШ сын. Ойға, қиялаға берілгіш.

ШОМДА¹= ет. *Түйеге шом салу, қомдау.*
ШОМДА²= ет. жерг. *Қамысты, қоғаны т.б. өсімдіктерді баулау.*

ШОМДАУ *Шомда етістігінің қимыл атауы.*
ШОМДЫР= ет. *Толгандыру, қиялдандыру.*
ШОМДЫРТ= ет. *Ойландырту, толгандырту.*
ШОМДЫРТУ *Шомдырт етістігінің қимыл атауы.*

ШОМДЫРУ *Шомдыр етістігінің қимыл атауы.*

ШОМП елік. *Домалақ, дағыл заттың ұзыннан суға құм етіп тұскенде шығаратын қысқа дыбысты білдіретін сөз.*

Шомп етті [берді]. *Гүм берді, гүм етті.*
ШОМПОЛ [нем. Stempel] зат. өск. *Қарудың цңғысын тазалау және майлау үшін қолданылатын темір.*

ШОМПЫЛ зат. *Сүмбі.*
ШОМПЫЛДА= ет. *Шомп-шомп ету.*
ШОМУ *Шом етістігінің қимыл атауы.*
ШОМША зат. *Кішкене шом.*
ШОМШЫ зат. *Жүк тиелген түйелері бар керуен.*

ШОМЫЛ= ет. 1. *Суға тұсу, жуыну, шайыну.*
 2. *ауыс. Бір нәрсеге бату, малыну, бөлену.*
ШОМЫЛДЫР= ет. *Жуындыру, шайындыру.*
ШОМЫЛДЫРТ= ет. *Суға түсірту, жуындырту.*

ШОМЫЛДЫРТУ *Шомылдырт етістігінің қимыл атауы.*

ШОМЫЛДЫРУ *Шомылдыр етістігінің қимыл атауы; суға түсіру, жуындыру.*

ШОМЫЛДЫРЫЛ= ет. *Суға түсірілу, жуындырылу.*

ШОМЫЛДЫРЫЛУ *Шомылдырыл етістігінің қимыл атауы.*

ШОМЫЛТ= ет. *Суға түсірту, жуындырту.*
ШОМЫЛТУ *Шомылт етістігінің қимыл атауы.*

ШОМЫЛУ *Шомыл етістігінің қимыл атауы.*
ШОМЫЛЫС зат. *Суға шомылғандық.*
ШОМЫР зат. өс. <лат. raphanus> *Түбірі жеуге жарайтын, ащы дәмді, қырыққабат тұқымдасына жататын, бір не екі жылдық бақша өсімдігі.*

Шомырдың ақкөбелегі. з.о.л. *Шомыр өсімдігін зақымдайтын күнәзгі көбелектің түрі.*

ШОМЫРТ зат. өс. <лат. prunus spinosa> *Биіктігі 3–5 метр, ақ, қызыл гүлді, раушангүлдер тұқымдасына жататын, жер өркені сұр, түкті, жатырағы ұзынша келген бұта тектес өсімдік.*

ШОМЫТ зат. *Ескі-құсқы, шоқтып.*
ШОМЫТТЫ сын. сөйл. *Шомыт.*
ШОНАЙ зат. з.о.л. *Балықтың аталығының ұрығы.*

ШОНАМДАЙ сын. *Tumtey.*
ШОНДАНАЙ зат. анат. <лат. tuber ischiadicum> *Жамбастың шодырайып тұрған шығыңқы жері.*

ШОНЖАР зат. этн. *Бірнеше атадан жалғасып келе жатқан би, болыс, бай, сұлтан тәрізді ел басқарушы әкімдер.*

ШОНЖАРЛЫҚ зат. *Шонжарға тән қасиет, үстемдік етушілік, би-болыстық.*

ШОНТАЙ зат. *Кішкене дорба, қалта.*

ШОНТИ= ет. *Шолтиып қысқару, келте болу, ширтшу.*

ШОНТИТ= ет. *Шолтиту, ширтиту.*

ШОНТИТУ *Шонтит етістігінің қимыл атауы.*

ШОНТИЮ *Шонти етістігінің қимыл атауы.*

ШОҢ сын. *Үлкен, дәу, докей, жуан.*

Шоң желке. *Күжірейген жуан мойын.*

ШОҢАЙНА зат. 1. *Киімге, мал үстіне жабысқыш тікенекті өсімдік.* 2. өс. <лат. arctium> *Күрделігүлділер тұқымдасына жататын екі жылдық шөптесін өсімдіктер туысы.*

Шоңайна жүрені. бот. <лат. aellenia subaphylla> *Биіктігі 50-120 см-дей ұзын жапырақтары кезектесіп орналасқан шала бұта.*

ШОҢАЙНАҚ зат. з.о.л. <лат. acanthis cannabina> *Тауда, таудың етегінде мекендейтін кішілеу құс.*

ШОҢАЙНАША үст. *Шоңайна тәрізді, шоңайнаға ұқсап, жабысып.*

ШОҢБАС сын. *Санасыз, қараңғы.*

ШОҢҒАЛ¹ зат. өс. *Жусан тәріздес шөп.*

ШОҢҒАЛ² зат. 1. *Өзен арнасының ағысы қатты, буырқанып құлап ағатын таяз әрі жартасты телімі.* 2. геол. *Өзен арнасының түбінде кездесетін тасты бұдырлар.*

ШОҢҒАЛ³ сын. *Доңқиіп-доңқиіп жататын, құлкен, ірі.*

ШОҢҚАЙ= ет. 1. *Арт жағын көтере алмай отырып қалу, шоңқию.* 2. *ауыс. Алданып қалу, жер соғу.*

ШОҢҚАЙМА¹ зат. этн. *Қонышы тізеден аспайтын, тұмсығы үшкір, өкшесі тайқы былғары етік.*

Шоңқайма етік. этн. *Тұмсығы үшкір, өкшесі тайқы былғары етік.*

ШОҢҚАЙМА² зат. этн. *Түйеге шөп артудың бір тәсілі.*

ШОҢҚАЙТ= ет. сөйл. *Шоңқит.*

ШОҢҚАЙТУ *Шоңқайт етістігінің қимыл атауы.*

ШОҢҚАЛ зат. *Биіктеу төбешік, көтеріңкі жер.*

ШОҢҚАҢ елік. *Қиқаң еткен қысқа қимылды бейнелейтін сөз.*

Шоңқаң етті. *Қиқаң етіп отыра кетті, шоңқайып қалды.*

ШОҢҚАҢДА= ет. *Шоңқаң-шоңқаң ету, қиралаңдау.*

ШОҢҚАҢДАУ *Шоңқаңда етістігінің қимыл атауы.*

ШОҢҚАЮ *Шоңқай етістігінің қимыл атауы.*

ШОҢҚИ¹= ет. 1. *Арт жағына қарай қисаю, қисаю.* 2. сөйл. *Шоқи.*

Шоңқнып қалды. *Құлап қалды, жарамады.*

ШОҢҚИТ= ет. сөйл. *Шоқит.*

Шоңқитып кетті. *Жер соқтырып алдады, отырғызып кетті.*

ШОҢҚИТУ *Шоңқит етістігінің қимыл атауы.*

ШОҢҚИЮ *Шоңқи етістігінің қимыл атауы.*

ШОҢҚЫ зат. этн. *Асық, сақа ирген кезде бір жағына қисайып тұрған қалты.*

ШОП зат. 1. экон. *Қор делдалының немесе дилерінің кеңсесі.* 2. *Дүкен.* 3. *Өндірістік үйжай.*

ШОПАҚ зат. *Қауын, қарбыз, асқабақ, қияр, т.б. көкөністердің тұқымы, дәні.*

Шопақ құрлы көрмеді. *Көңіл бөлмеді, елемеді, ескермеді; ауырлығын, салмағын сезбеді.*

ШОПАН зат. *Қой бағатын кісі, қойшы.*

Шопан таяғын ұстады. *Қойшылық жолын құды, ізін басты.*

ШОПАНАТА зат. миф. *Қазақ халқының түсінгі бойынша, қой түлігінің пірі, иесі әрі сақтаушысы.*

ШОПАНДЫҚ зат. *Шопан болушылық, қой бағушылық.*

ШОП-ТУР [ағыл. shop – дүкен, tour – саяхат] зат. экон. *Мақсаты көпшілікке арналған тауарларды сатып алып кейіннен сату үшін белгіленген маршрут бойынша ұйымдасып шетелге барып қайтатын сапар.*

ШОП-ШОЛАҚ сын. 1. *Қып-қысқа, шолтиған.* 2. *Қаышқ емес, өте қысқа.* 3. *Мерзімі, уақыт жағынан өте қысқа.*

ШОП-ШОШАҚ сын. сөйл. *Төбесі қатты шошайған, сүйірлеу.*

ШОПЫЛ зат. сөйл. *Шолтыл.*

ШОПЫЛДА= ет. сөйл. *Шолтылда.*

ШОПЫЛДАС= ет. сөйл. *Шөпiлдес.*

ШОПЫЛДАСУ *Шопылдас етістігінің қимыл атауы.*

ШОПЫЛДАТ= ет. сөйл. *Шөпiлдет.*

ШОПЫЛДАТУ *Шопылдат етістігінің қимыл атауы.*

ШОПЫЛДАУ *Шопылда етістігінің қимыл атауы.*

ШОПЫР [франц. chauffeur] зат. сөйл. *Автокөлік жүргізушісі.*

ШОПЫРЛЫҚ сын. *Автокөлік жүргізушісін дайындайтын мамандық. // Автокөлік жүргізушісін дайындайтын. // Шопыр болушылық.*

ШОР¹ зат. 1. мед. *Денедегі қатып қалған түйін, ісік, беріш.* 2. бот. *Өсімдік ұталарының жергілікті өсуінен пайда болған ағаш діңі, сабағы және тамырындағы сопақтау өскен томпақ шор түзуші ұлта.* 3. зерг. *Былғарыға, қайысқа орнатылған алтын, күміс күмбез өшекей.*

ШОР² зат. геогр. **Сор** (Орта Азия мен Қазақстандағы сазды құрақ дала мен шөлде кездесетін, беті ақ жылтыр ойпаңдар).

ШОР³ зат. этнон. *Шығу тегі мен мәдениеті жағынан солтүстік алтайлықтар мен хакастардың кейбір этникалық топтарына жақын, түркі тілдес халық.*

Шор тілі. *Түркі тілдері тобына жататын шор халқының ұлттық тілі.*

ШОРА¹ зат. көне. *Үстем тап өкілі, ел билеген әкім, бек, мырза, шонжар.*

ШОРА² [ар. شوری] зат. *Кеңес, мәслихат.*

ШОРА³: **Шора алтын.** *Кесек алтын, құйма алтын.*

ШОРАҒАЙ зат. з.о.л. *Тайыз суларда мекен ететін шортан тұқымдас кішкентай балық.*

ШОРАИСЛАМИЯ ир. зат. діни. *Ислам кеңесі.*

ШОРАЛЫҚ сын. *Шораға тән өктем, асқақ, кердең; өктемдік, асқақтық.*

ШОРАЯҚ зат. вет. <грек. elephantiasis> *Ұзаққа созылған қабыну және лимфа ағысының баяулауы салдарынан белгілі бір органның, көбінесе аяқтың шектен тыс жуандап табиғи кейпін жоюы.*

ШОРБУЫН зат. мед. <грек. ankylos> *Зат алмасудың бұзылуынан буылық-буылық болып, қатты түйін түрінде пайда болатын созылмалы буын ауруы.*

ШОРҚАҚ сын. *Іске жүйрік емес, олақ, шаалай, орашалақ.*

ШОРҚАҚТА= ет. *Шорқақ болу, кібіртіктеу, мүдіру.*

ШОРҚАҚТАН= ет. *Шорқақтық жасау, орашалақтану.*

ШОРҚАҚТАНДЫР= ет. *Шорқақтық жасату.*

ШОРҚАҚТАНДЫРУ *Шорқақтандыр етістігінің қимыл атауы.*

ШОРҚАҚТАНУ *Шорқақтан етістігінің қимыл атауы.*

ШОРҚАҚТАТ= ет. *Шорқақтық жасату.*

ШОРҚАҚТАТУ *Шорқақтат етістігінің қимыл атауы.*

ШОРҚАҚТАУ¹ сын. *Жетік емес, олақтау, осалдау.*

ШОРҚАҚТАУ² *Шорқақта етістігінің қимыл атауы.*

ШОРҚАҚТЫҚ зат. *Осалдық, олақтық, нашарлық.*

ШОРЛАН= ет. 1. *Шор болып біту, беріштеніп, шодырайып қатып қалу.* 2. *ауыс. Қайғыдан шерлену, шер басу.*

ШОРЛАНДЫР= ет. *Шор қылып беріктендіру.*

ШОРЛАНДЫРУ *Шорландыр етістігінің қимыл атауы.*

ШОРЛАНУ зат. // бот. <лат. callus> *Өсімдіктің зақымдалған жерінде пайда болатын ұлта; өлі ерекшеленбеген жасушалардан құралған шор дене.*

ШОРЛАНУ *Шорлан етістігінің қимыл атауы.*

ШОРЛАС= ет. *Бір-біріне түйідектесу, тіркесу.*

ШОРЛАСТЫР= ет. *Түйдектестіру, тіркестіру.*

ШОРЛАСТЫРУ *Шорластыр етістігінің қимыл атауы.*

ШОРЛАСУ *Шорлас етістігінің қимыл атауы.*

ШОРЛАУ сын. *Аздап шорланған, шор болып біткен.*

ШОРЛЫ сын. 1. Шоры бар, түйінді, берішті. 2. Құмбезді етіп әшекейленген.

Шорлы жүзік. көне. зерг. Құйма жүзік.

ШОРМАҚ зат. Бір нәрсенің шор болып түйінделген жері, түйіншек.

ШОРМАҚТАЙ сын. Шормақ тәрізді.

ШОРСҮЙЕК зат. вет. Мал сүйегінің өсіп кету кеселі, сүйек тасу.

ШОРТ¹ зат. экон. Бағаны төмендету есебімен сатылған келісімшарт.

ШОРТ² үст. Үзілді-кесілді, біржолата, бір-ақ.

Шорт байлады. Шешілмейтіндей етіп қатты таңып байлады. **Шорт кесті.** а) Бірден қырқып салды, бір-ақ қып тастады. ә) Кенет тыйып тастады, кілт тоқтатты. б) Турасын айтып, үзіп тастады. **Шорт кетті.** Аяқасты дүрсе қоя берді, қатты ашуланды. **Шорт мінез.** Дұңқ етпе, шалт мінез. **Шорт сынды.** а) Бірден опырылды, қақ бөлінді. ә) Кенеттен ашуланды, морт кетті. **Шорт түйді.** Жалын, құйрығын түйіп тастады. **Шорт үзді.** Кілт тоқтады, ары қарай созбады.

ШОРТА зат. Белдеме, құйымшақ, жамбас сүйек үшеуінің ұштасқан тұсы.

ШОРТАН зат. зоол. 1. Тұрқы ұзын, басы сопақша келген, азуы үлкен, жыртықшы балық. <лат. esox lucius> Албырт қатарының өзі аттас тұқымдасына жататын балық.

ШОРТАНДАЙ сын. Шортан секілді.

ШОРТАНДЫ сын. Шортаны көп, шортан мекендейтін (өзен, көл).

ШОРТАС зат. этн. қолөнер. Баскіімге қайайтын асыл тас; өкімдік дәрежені көрсететін белгі.

ШОРТТЫҚ сын. экон. Шортқа қатысты, тән.

Шорттық хеджерлеу. экон. Бағалы қағаз не тауар құнының төмендеу қатерін шектейтін не жоютын мәміле.

ШОРТЗЕ зат. вет. Малдың тізе буынындағы ауру асқынған шақта пайда болатын қос уыстай томпақ ісік.

ШОРШУ Шоршы етістігінің қимыл атауы.

ШОРШЫ= ет. Жоғары қарай қарғу, секіру, ыру.

ШОРШЫҒЫШ сын. Қарғығыш, шорши бергіш, секіргіш, ырғығыш.

ШОРШЫЛА= ет. Қайта-қайта шоршу.

ШОРШЫЛАС= ет. Бірге шоршу.

ШОРШЫЛАСУ Шоршылас етістігінің қимыл атауы.

ШОРШЫЛАУ Шоршыла етістігінің қимыл атауы.

ШОРШЫТ= ет. Секірту, ырғыту.

ШОРШЫТУ Шоршыт етістігінің қимыл атауы.

ШОРЫ зат. Қызметкер әйел, қй қызметшісі, малай.

ШОРЫЛ зат. Сұйықтықтың жоғарыдан төмен қарай қатты құйылуынан, ағуынан шығатын дыбыс.

ШОРЫЛДА= ет. Шор-шор ету, сарылдау, сарқырау.

ШОРЫЛДАТ= ет. Сарылдату, сарқырату.

ШОРЫЛДАТУ Шорылдат етістігінің қимыл атауы.

ШОРЫЛДАУ Шорылда етістігінің қимыл атауы.

ШОРЫМЫҚ зат. Ағаштың шоғы.

ШОССЕ [франц. chaussee] зат. Қиыршық тас төселген жол немесе қатты табанды жолдың барлығы.

ШОТ¹ зат. 1. Қысқа сапты, жүзі өткір, ағаш шабатын құрал; шапашот. 2. Кетпеннің құдық, ор қазуға арналған, сабы қысқа, кішірек түрі.

Шот аяқ. Имиен, қисық аяқ. **Шот желке.** Желкесі құжірейген. **Шот маңдай.** Дөңкіген томпақ маңдай.

ШОТ² зат. Есепті тез шығару үшін төрт-бұрыштып жасалған дөңгелек тастары бар қарапайым есеп құрал; есеп-шот.

Шотқа салды [соқты]. Санның есебін шот арқылы шығарды.

ШОТ³ [ор. счет] зат. экон. 1. Төленуге тиіс тауарлардың, жұмыстардың, қызметтердің тізбесі көрсетілетін қаржы құжаты. 2. Қаржы есептері мен міндеттемелерінің жай-күйі, қолда бар нақты ақшалай қаражат, т.б. көрсетілетін қаржы құжаты.

Шоттар корреспонденциясы. Операцияларды екі қайтара жазу, бухгалтерлік шоттарды жүргізу әдісі. **Шоттарды оқшаулау.** қаржы. Шетел адамының банктегі шоттарын ол үшін үкімет шараларымен жауып тастау. **Шот шифрі.** экон. Шот мұқамы.

ШОТ⁴ зат. жерг. Есікті іштен іліп қоятын, бекітетін ілгешек, күршек.

ШОТАҒАШ зат. Бір нәрсені ілуге ыңғайлы басы имек темір құрал, шотаяқ.

ШОТАЛ зат. 1. ойын. Әртүрлі құмар ойындардан ақша ұтқан адамнан қй иесі қызметі үшін алатын үлес. 2. ауыс. Жуу тұлы, пайда, олжа.

ШОТАЯҚ зат. 1. Бір нәрсені іліп тартып алуға ыңғайлы басы имек темір құрал. 2. ауыс. Қағытпа, шымышма сөз.

ШОТАЯҚТАН= ет. Шотаяқ сияқты болып имшо, имектену.

ШОТАЯҚТАНУ Шотаяқтан етістігінің қимыл атауы.

ШОТЕСЕП зат. қаржы. Өзара есеп жүргізетін есеп қағазы.

ШОТЛАНДТ зат. этнон. Шотландияның негізгі тұрғын халқы.

ШОТНАҚ сын. Дөңкіген, томпақ.

ШОТТ [ар. شط] зат. геогр. Жылдың көп уақытында кеуіп жататын Африканың солтүстік-батысындағы тұйық, тұзды ойпаңдар.

ШОТТА¹= ет. Жерді шаппашотпен өңдеу, қопсыту, қазу.

ШОТТА²= ет. Есепті шотқа салып шығару.

ШОТТАЛ= ет. Шотқа салыну, есептелу.

ШОТТАЛУ Шоттал етістігінің қимыл атауы; есептелу.

ШОТТАУ Шотта етістігінің қимыл атауы.

ШОТ-ФАКТУРА зат. қаржы. Барлық қосылған құн салығын төлеушілер үшін міндетті құжат.

ШОТЫР сын. Бетінде дағы бар.

ШОУ [ағыл. show] зат. өнер. Эстрада, цирк, спорт, джаз-оркестр, мұз айдынындағы балет жүлдездарының қатысуымен өткізілетін ұлан-асыр сахналық ойын-сауық.

ШОУ-БИЗНЕС [ағыл. show business] зат. кiт. Сахна, өнер, эстрададағы қаржы табу мақсатын да жүргізілетін бизнестің түрі.

ШОУИНГ зат. экон. Жарнамалық бизнес термині.

ШОФЕР [франц. chauffeur] зат. Автокөлік жүргізуші маман.

ШОФЕРЛІК сын. Шофер болушылық, автокөлік жүргізушілік.

ШОШАЙ= ет. 1. Қолдың, бір нәрсенің, заттың қй жағы селтііп, сорайып тұру. 2. Бір нәрсенің төбесі, жоғарғы жағы сүйірленіп көріну, үшкірлену. 3. ауыс. Көпшіліктен оқшаулануы, оңаша шоқшып отыру.

ШОШАЙМА сын. этн. Төбесі шошайған, шоқима (баскіім).

ШОШАЙТ= ет. Селтиту, серейту.

ШОШАЙТҚЫЗ= ет. Селтиткізу, сорайтқызу.

ШОШАЙТҚЫЗУ Шошайтқыз етістігінің қимыл атауы.

ШОШАЙТУ Шошайт етістігінің қимыл атауы.

ШОШАЙТЫЛ= ет. Селтитілу, сорайтылу.

ШОШАЙТЫЛУ Шошайтыл етістігінің қимыл атауы.

ШОШАЙТЫС= ет. Бір нәрсенің қшын шығарып, селтитісу.

ШОШАЙТЫСУ Шошайтыс етістігінің қимыл атауы.

ШОШАҚ зат. Маядан кіші, бір жерге үйілген он шақты шомеле шоп.

ШОШАҚ² сын. Ұш жағы, төбесі шошайған; сүйір.

Шошақ [бас] ер. этн. Ердің қасы шошақ болып келген түрі; қоқан ері. **Шошақ бөрік.** этн. Төбесі үшкіл етіп тігілген бөріктің түрі.

ШОШАҚ³ зат. сөйл. Бас көтерер адам, басшы.

ШОШАҚАЙ сын. Ұшып-қонған, қиқалақ, жеңілтек мінезді (адам).

ШОШАҚАЙЛАН= ет. Ұшқалақтану, жеңілтектену.

ШОШАҚАЙЛАНУ Шошақайлан етістігінің қимыл атауы.

ШОШАҚТА= ет. Шошақ ету, сүйірлеу.

ШОШАҚТАС зат. көне. этн. Әшекейлі қоқан ері.

ШОШАҚТАУ¹ сын. Төбесі сәл шошақ болып келген.

ШОШАҚТАУ² Шошақта етістігінің қимыл атауы.

ШОШАЛА¹ зат. Азық-түлік қоятын, ас пісіретін үй.

ШОШАЛА² зат. вет. Сиырға тиетін ша-нышқақ.

ШОШАЛАЛА= ет. Оқырадан сақтанып қашу.

ШОШАЛАЛАУ Шошалала етістігінің қимыл атауы.

ШОШАЛАҢДА= ет. Шошақ-шошақ ету, шошандау.

ШОШАҢ елік. Селтең етіп, шошандағандағы қысқа бірреттік қимылды бейнелейтін сөз.

Шошаң етті. Шошаңдады, селтендеді.

ШОШАҢДА= ет. 1. Шошаң-шошаң ету, селтендеу. 2. ауыс. Ұшып-қону, жеңілтектену.

ШОШАҢДАС= ет. Шошаң-шошаң етісу.

ШОШАҢДАСУ Шошаңдас етістігінің қимыл атауы.

ШОШАҢДАТ= ет. Шошаң-шошаң еткізу.

ШОШАҢДАТУ Шошаңдат етістігінің қимыл атауы.

ШОШАҢДАУ Шошаңда етістігінің қимыл атауы.

ШОШАҢ-ШОШАҢ елік. Селтең-селтең еткен, қайта-қайта шошандаған қимылды бейнелейтін сөз.

Шошаң-шошаң етті. Селтең-селтең етті, қайта-қайта шошандады.

ШОШАО Шошай етістігінің қимыл атауы.

ШОШИ= ет. Шошао, селтишо.

ШОШИТ= ет. Шошайту, шоқшиту.

ШОШИТУ Шошит етістігінің қимыл атауы.

ШОШИО Шоши етістігінің қимыл атауы.

ШОШҚА зат. 1. Жұмыр, жуан, сирағы қысқа, айыр тұяқты, еті мұсылмандарда харам саналатын, сүтқоректі өсімтал хайуан; доңыз. 2. зоол. Бітімі ірі, жұмыр, аяқтары қысқа, денесі ақ, қара, қоңыр, қызғылт түстегі қатқыл әрі сирек тұкті, бас сүйегі сүйір, ұзын, төменгі жағында жер қопаратын сүйек өсіндісі бар, тұмсығы тақыр жұптыяқтылар отрядына жататын сүтқоректі жануар. 3. ауыс. Надан, топас, оңбаған.

Шошқа жаңғағы. бот. Емен ағашының жемісі. **Шошқа обасы.** вет. <лат. pestis suum> Арнаулы сүзгіден өтетін вирус тудыратын, қауырт, жіті, жітілеу, созылмалы түрде өтетін, жіті түрінде – шошқаның ыстығы көтерілді, төбетінен айырылу, әлсіреуі, құсуы, біресе іші қатуы, біресе іші отуі, нәжісіне қан араласуы, танауынан қан аралас ірің сорғалауы, денесіне қып-қызыл дақтар шығу, есеңгіреп айнала беру, буаз межежінің іш тастауы сияқты белгілермен сипатталатын жұқпалы ауру. **Шошқа тағаладың ба?** кекесін. Бітірген жұмысың жоқ, не істедің деген мағынада. **Шошқа тілмесі.** вет. Шошқаның жұқпалы ауруы. **Шошқа шаруашылығы.** мал шар. Етің, майың,

терісін және басқа да өнімдер алу үшін шошқа өсіретін мал шаруашылығының бір саласы.

ШОШҚАБАДАМ зат. өс. сөйл. **Тікенді бадам.** Бадам өсімдігінің бір түрі.

ШОШҚАБОРЫҚ зат. мед. Шықшыт безінің қабынып ауруы.

ШОШҚАДАЙ сын. Іркілдеген, семіз, дөңкиген дәу.

ШОШҚАЛАП үст. Ұрсып жекіп, шошқа деп балағаттап.

ШОШҚАЛЫ сын. Шошқасы көп, шошқасы мол.

ШОШҚАЛЫҚ зат. 1. Шошқаға тән сипат. 2. ауыс. Оңбаандық, топастық, апоандық.

ШОШҚАТІКЕН зат. өс. Су бойына шығатын, тікенегі инедей, мал жемейтін өсімдік, ақтікен.

ШОШҚАШЫ зат. Шошқа өсіруші, шошқа бағушы.

ШОШТАҢДА= ет. экспр. Шошаңдау, селтеңдеу.

ШОШТАҢДАТ= ет. Шошаңдату, селтеңдету.

ШОШТАҢДАТУ Шоштаңдат етістігінің қимыл атауы.

ШОШТАҢДАУ Шоштаңда етістігінің қимыл атауы.

ШОШТИ= ет. сөйл. Шоши, шошай.

ШОШТИТ= ет. сөйл. Шошиту, шошайту.

ШОШТИТУ Шоштит етістігінің қимыл атауы.

ШОШТИЮ Шоштит етістігінің қимыл атауы.

ШОШУ Шошы етістігінің қимыл атауы.

ШОШЫ= ет. 1. Зәресі ұшу, қатты қорқу, үрей басу. 2. Ұрку, секем алу, сезікпену. 3. Ісіну, қабыну.

ШОШЫП оянды. Ұйқыдағы адам жайсыз тұс көріп, не басқа бір оқыс жағдайдан кенет оянып кетті.

ШОШЫҚ зат. Шошынғандағы күй.

ШОШЫҒЫ басылды. Қорқып, үрейленуін қойды.

ШОШЫМАЛ зат. жерг. Шошынп, елегізіп ауыратын ауру.

ШОШЫМАЛ² сын. сөйл. **Шошымалы.**

ШОШЫМАЛДАН= ет. Өз-өзінен шошу, үрейлену.

ШОШЫМАЛДАНУ Шошымалдан етістігінің қимыл атауы.

ШОШЫМАЛДЫ сын. сөйл. **Шошымалы.**

ШОШЫМАЛЫ сын. Шоши беретін, шошығыш, үрейленгіш.

ШОШЫМЫЛДЫҚ зат. өс. Тауда өсетін қызылша тәрізді өсімдік.

ШОШЫН= ет. 1. Зәредену, қорқып үрейлену.

2. Секемдену, сезікпену.

ШОШЫНАРЛЫҚ сын. Қорқарлық, сескерлік.

ШОШЫНДЫР= ет. Зәресін шыырғызу, үрейлендіру.

ШОШЫНДЫРУ Шошындыр етістігінің қимыл атауы.

ШОШЫНТ= ет. Зәресін шырту, қорқыту.

ШОШЫНТУ Шошынт етістігінің қимыл атауы.

ШОШЫНУ Шошын етістігінің қимыл атауы.

ШОШЫНЫС= ет. Зәресі шығу, қорқысу.

ШОШЫНЫСУ Шошынис етістігінің қимыл атауы.

ШОШЫТ= ет. Зәресін шырту, қорқыту.

ШОШЫТУ Шошымт етістігінің қимыл атауы.

ШОЯЛА= ет. Қауқарсыздану, қуатсыздану.

ШӨБЕЛЕК зат. этн. Төртінші ұрпақ, шөпшек, шөбереден туған бала.

ШӨБЕРЕ зат. этн. Немереден туған бала; үшінші ұрпақ.

ШӨБЕРЕ² зат. этн. 1. Торта, сарымайды қорытқанда түбінде тұнып қалатын қалдық. 2. Тері бояйтын томар бояуды қайнатқанда, сілті қайнатқанда ыдыс түбінде қалатын тұнба.

ШӨБЕРЕЛЕС сын. этн. Туыстық жағынан бір-бірімен шөбере.

ШӨБЕРЕЛІ сын. этн. Шөбересі бар.

ШӨБЕРЕ-ШӨПШЕК зат. этн. Немереден туған бала мен одан кейінгі ұрпақ.

ШӨБІР сын. Өзіміш, өзінің қатесін көрмейтін (адам).

ШӨБІРЕ зат. Балық еті желінгеннен кейін шыққан сүйектері.

ШӨБІШН зат. өс. Самалдықтың бір түрі; мықыр самалдық.

ШӨГЕЛ¹ зат. саят. Он бір жыл жасаған әккі бүркіт.

ШӨГЕЛ² сын. Пысық, тындырымды.

Шөгел жігіт. Ісіне пысық, жұмысқа тыңғылықты, тірлікке тындырымды, мықты жігіт.

ШӨГЕЛДЕЙ сын. Шөгел сияқты, шөгел тәрізді.

ШӨГЕН¹ зат. Бұйырлы келген, дөңгелек ауызды, ас пісіретін шағындау шойын ыдыс.

ШӨГЕН² зат. спорт. <ағыл. polo> Әрқайсысы төрт салт аттыдан құралған екі команда келдекпен қарсы команданың қақпасына доп салып ойнайтын спорт ойыны.

ШӨГЕР= ет. 1. Түйені тізерлетіп жатқызу, шөктіру. 2. ауыс. Ұрашы түйені бураға, яки лөкке шағылыстыру.

ШӨГЕРГІЗ= ет. Түйені шөккізу.

ШӨГЕРГІЗУ Шөгергіз етістігінің қимыл атауы.

ШӨГЕРМЕ зат. этн. Түрікмендердің басына киетін үлкен сеңсең бөрігі.

ШӨГЕРУ Шөгер етістігінің қимыл атауы.

ШӨГЕРІЛ= ет. Түйені тізерлетіп жатқызылу, шөктірілу.

ШӨГЕРІЛУ Шөгеріл етістігінің қимыл атауы.

ШӨГЕРІС= ет. Түйені тізерлетіп жатқызысу, шөктірісу.

ШӨГЕРІСУ Шөгеріс етістігінің қимыл атауы.

ШӨГУ Шөк етістігінің қимыл атауы; басылу, отыру.

ШӨГУЛІК сын. Шөгуге қатысты.

Шөгүлік талдау. хим. Дисперсті жүйедегі бөлшектердің және полимерлердің ерітінділеріндегі макромолекулалардың молекулалық массасын шөгуге жылауды арқылы анықтау.

ШӨГІЛ= ет. сөйл. Шөгуге.

ШӨГІП зат. саят. Сегіз жастағы бүркіт.

ШӨГІНДЕНУ зат. геол. Шөгінді материалдардың табиғи жағдайда су немесе ауа қабатындағы қозғалымына яки қалқымағы қалпын жоғалтып, тыныш жағдайда, яки шөгінділерге ауысу үдерісі.

ШӨГІНДІ зат. 1. Теңіз, өзен, көл т.б. сулардың түбінде, жалпы шөгін қалан, тұнба зат. 2. геогр. Қойылдырғыштарда шөгін, оның түбіне жиналатын зат.

Шөгінді кендер. геогр. Теңіз, өзен, көл т.б. су айдындары түбіндегі шөгінді жиналу барысында пайда болған түзілімдер. Шөгінді кешен. Болмыс-бітімі бірдей (ұқсас процестер жағдайында қалыптасқан), геологиялық көнелігін дәл анықтау қиын, аймақтық стратиграфиялық шкаланың біршама қалың да қомақты бөлігін біріктіретін шөгінділер атауы. Шөгінді компенсатор. тех. Құбыр желісінің негізгі бос және шөгінді топырақты болып келуіне байланысты байқалатын ұзындық өзгерісін қабылдайтын құрылғы. Шөгіндінің ағымдануы. геол. Шөгінділердің сұйыла келе, аққыш қасиетке ие болуы. Шөгіндінің шымырлануы. геол. Бортылоақ, босаң шөгінділердің (түнбалардың) қысым күшімен тығыздалу, қайтадан кристалдану, жымбаса дөңкерлену және т.б. процестер нәтижесінде шымыр таужыныстарға айналуы. Шөгінді таужыныстар. кен. Бұзылған тау жыныстарының, минералдық, органикалық заттардың сулы ортада шөгін, кейін тығыздалып өзгеруінен түзілген таужыныстар.

ШӨГІНДІЛЕ= ет. Шөгінді жасау, тұнба түзу.

Шөгінділеп байыту. кен. Гравитациялық байыту әдісі [Массалары әртүрлі минералдар кесектері (түйіршіктері) тік бағытта судың шайқалу күшімен тор үстінде екі қабатқа бөлінеді: астыңғы қабатқа ауыр фракция, ал үстіңгі қабатқа жеңіл фракция жиналып, беткі қабат кенмен бірге түсетін судың күшімен ағып кетеді де, астыңғы қабат тор астына түсіріліп бөлінеді].

ШӨГІНДІЛЕН= ет. кен. Шөгіндіге айналу.

ШӨГІНДІЛЕНУ¹ зат. геол. Литосфераның атмосферамен, гидросферамен, биосферамен және ғарыштық кеңістікпен өзара қарым-қатынасы нәтижесінде бүгінгі таңда шөгінділерді қалыптастыруды қамтамасыз етіп отырған барша процестер жиынтығы.

ШӨГІНДІЛЕНУ² Шөгінділен етістігінің қимыл атауы.

Шөгінділену белдемі. геол. Шөгінділердің түзілімдену процесі жүзеге асатын, яғни тұп таужыныстардың бұзылу материалдары есебінен жаңа тау жыныстардың шөгінділенуі қамтамасыз етілетін Жер ғаламшарының беткі бөлігі.

ШӨГІНДІЛЕУ Шөгінділе етістігінің қимыл атауы.

Шөгінділеу мәшинелері. кен. Кенді гравитациялық әдіспен байытқанда жиі қолданылатын аппараттар.

ШӨГІНДІЛІК зат. Шөгіндіге қатысты, шөгінді боларлық.

ШӨГІНКІ сын. Аздап шөккен, шөге түскен.

ШӨГІНКІРЕ= ет. Шөге түсу, сәл ғана шөгуге.

ШӨГІНКІРЕУ Шөгінкіре етістігінің қимыл атауы.

ШӨГІР зат. 1. Шидің, қамыстың, бұтаның тұқылы, үшкір түбірі; шөңге. 2. жерг. Тікен.

ШӨГІРДЕЙ сын. Шөгір сияқты.

ШӨГІРЛЕ= ет. сөйл. Аяққа шөгір кіру.

ШӨГІРЛЕН= ет. Шөгірге айналу.

ШӨГІРЛЕНУ Шөгірлен етістігінің қимыл атауы.

ШӨГІРТІКЕН зат. өс. **Теміртікен.**

ШӨЖЕ зат. Тауықтың, құстың балапаны, шібі. // Жетілмеген, уақ, майда, кішкентай.

Шөже бас. Шүйке бас, жудырықтай, үрек бас.

ШӨЖЕБАС: шөжебас нар. түйе шар. Бір-туардың басқа түйемен араласпаған түрі.

ШӨЖЕДЕЙ сын. Шөже сияқты.

ШӨЖЕКӨЗ сын. кене. Көзі кішкентай, торғайкөз (сауыт, кіреуке).

Шөжекөз сауыт. этн. Торғайкөз сауыт.

ШӨЖЕЛЕ= ет. 1. Мекеннің жұмыртқа басып, шөже шығаруы. 2. ауыс. Арықтау, сему, жүдеу.

ШӨЖЕЛ сын. Шөжесі бар.

ШӨЖЕТОРҒАЙ зат. зоол. Мамық қауырсынды қоңыр сұрғылт, кішкене құс.

ШӨЖУ Шөжі етістігінің қимыл атауы.

ШӨЖІ= ет. 1. Дәннің толмай бірінсіп қалуы.

2. ауыс. Шөгуге, кішірею. 3. ауыс. Еңсесі түсу, жүңжу, жасу.

ШӨЖІК зат. жерг. Майда көк шөбі мол жер.

ШӨЖІМ зат. Ішкімдік, арзанқолды жұқа мата.

ШӨЖІМДЕЙ сын. Кішкентай, титтей.

ШӨЖІТ= ет. Еңсесін түсірту, жұттыту.

ШӨЖІТУ Шөжіт етістігінің қимыл атауы.

ШӨЙГЕЙ зат. жерг. Жырау.

ШӨК од. этн. Өріп бара жатқан түйені өргізбей, тоқтату үшін айтылатын сөз.

Шөк былай. Түйені айдағанда қайыру, тоқтату үшін қолданылады.

ШӨК= ет. 1. Негізінен түйенің, басқа да жануардың тізесін бүгіп, бауырына алып жатуы. 2. ауыс. Аласару, кішірею, мыжырау. 3. ауыс. Басылу, түну.

Шөккен нардай. бейн. Дөңкиген, үлкен, добалдай. **Шөккен морена.** геогр. Еріген немесе шегінген мұздықтардың орнында қалған морена.

ШӨКЕ үст. *Шөкесінен.*
Шөке түсті. Тізесін бүгін, шоқып отырды.
ШӨКЕЙТ зат. этн. сөйл. *Шүкейт* (кішкентай шекідек асық).

ШӨКЕЛЕ = ет. *Шөке тұсу, тізесін бұзу, жүрелеу.*

ШӨКЕЛЕТ = ет. Тізесін бүккізу, жүрелету.
ШӨКЕЛЕТУ *Шөкелет етістігінің қимыл атауы.*

ШӨКЕЛЕУ *Шөкеле етістігінің қимыл атауы.*
ШӨКЕМДЕ = ет. *Аз-аздан, шөкім-шөкімнен жеу.*

ШӨКЕСІНЕН үст. *Екі тізесін бүгін, бауырына алып (отыру, жату).*

ШӨКЕ-ШӨКЕ о.д. *Ешкіні шақыру үшін айтылатын сөз.*

ШӨКИ = ет. сөйл. *Шоқи.*
ШӨКИТ = ет. сөйл. *Шоқит.*
ШӨКИТУ *Шоқит етістігінің қимыл атауы.*
ШӨКИЮ *Шоқи етістігінің қимыл атауы.*
ШӨККІЗ = ет. Тізерткізу, тізесін бүккізу.
ШӨККІЗУ *Шөккіз етістігінің қимыл атауы.*
ШӨКІПЕ зат. 1. *Шөгіп қалған тұнба зат; шөгіңді.* 2. геогр. *Органикалық батпақтар, құрлық су қоймаларының тұнбасы.*

Шөкпе ойыстар. геоморф. *Далалы жерлерде, шөлейт аудандарда қиырғасын дөңгелек пішінді, түпкі жазықтығы біршама тегіс болып келетін алаңдар мен ойыс алаңдар.*

ШӨКІР = ет. Тізертлету, тізесін бүктіру.
ШӨКІРМЕ зат. кәс. *Аудың суга бататын жағындағы арнаулы түрде байланған тастар.*

ШӨКІРҮ¹ зат. кен. *Флоатациялық байыту үдерісінде пульпа түрінде алынған концентраттан суды бөліп алу үшін қолданылатын қойылдыру үдерісі.*

ШӨКІРҮ² *Шөктірі етістігінің қимыл атауы.*
ШӨКІРҮЛІ сын. *Шөккен күйде.*

ШӨКІРІЛ = ет. *Шөгерілу, түіенің тізерлетіп жатқызылуы.*

ШӨКІРІЛУ *Шөктіріл етістігінің қимыл атауы.*

ШӨК-ШӨК о.д. *Елеуреп үріккен түіенің үркуін басып тоқтарда немесе тізесін бүктіріп, шөгеруде айтылатын сөз.*

ШӨКІМ зат. этн. *Үш саусақтың қиымен шымыш ұстағанда ілігетін мөлшерді білдіретін халықтық өлшем.*

ШӨКІМДЕЙ сын. *Кішкентай, азғантай; титтей, құрттай.*

ШӨКІМДЕП үст. *Шөкім-шөкімнен, аздап, еттеп.*

ШӨЛ¹ зат. 1. *Жауын-шашын аз жауатын, суға татшы, ылғалы жоқ, өсімдік сирек өсетін қуаң дала.*

Шөл арық. а) *Суы тарылған, кеуіп кеткен арық.* ә) *Ештеме бермейтін сараң, пайдасыз.* **Шөлге айналду.** *Шөл аумағының төңірегіндегі жерлер есебінен кеңеюі.* **Шөл дала.** а) *Сусыз, құнарсыз дала.* ә) *Құм басқан, өсімдіксіз, қу дала.* **Шөлді шүлен етті.** *Қуаң, құрғақ жерді игерді, шұрайландырды.* **Шөл зебірі.** зоол. <лат. eguus grevgi> *Шөлді жерлерді мекендейтін зебр түрі.* **Шөл қарсақ болды.** жерг. *Шөлдеді, сусады.* **Шөл қысты.** *Әбден шөлдеді, аңқа-сы кетті.* **Шөл тоттығы.** *Шөлді атыраттарда күннің жарығы көп түсетін жартастар мен тау жыныстары сынықтарының беттерінде қошқыл-қоңыр немесе қара түсті болып түзілетін үлдір, қабыршақ.*

ШӨЛ² зат. *Су ішкісі келушілік, сусаушылық.*

Шөлі қанды. *Сусындады, шөлі басылды.*

ШӨЛАДЫР зат. геогр. <ағыл. bad land> *Ретсіз, терең және тар сай-жыралар, жарлар жүйесінен құралатын, аласа таулы аймақтағы эрозия әрекетінен күрделі тілімделуге қиыраған, пайдалануға жарамсыз өңір.*

ШӨЛБЕ зат. *Шап қыстырғыш.*

ШӨЛБИДАЙЫҚ зат. өс. <лат. agropyron desertorum> *Шөлде өсетін мал жайылымдық шөп; астық тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.*

ШӨЛБӨРІ зат. жерг. *Қорқау қасқыр.*

ШӨЛДАЛА зат. геогр. *Бетіндегі өсімдік жамылғысы мен ауа райының белдеуіне қарай шала бұталы, жусанды өсімдіктер өсетін даланың түрі.*

ШӨЛДАЛАЛЫ сын. геогр. *Шөлдалаға қатысты.*

Шөлдалалы жер. геогр. *Жауын-шашын мөлшері аз түсетін, ауа райы континентті ормансыз, таусыз, бетін шөп басқан аймақ.*

ШӨЛДЕ = ет. 1. *Сусау, таңдайы кебу, шөліркеу.* 2. ауыс. *Аңсау, сағыну.*

ШӨЛДЕГІШ сын. *Шөлдеуік, сусағыш.*
ШӨЛДЕМПАЗ сын. *Шөлдегіш, шөлдеуік.*

ШӨЛДЕНУ зат. *Адамның шаруашылық қарекетінің ықпалымен өсімдік жамылғысы сирек, шөлге ұқсас ландшафттардың пайда болу үдерісі.*

ШӨЛДЕНҚІРЕ = ет. *Біршама шөлдеу, шөлейт түсу.*

ШӨЛДЕНҚІРЕУ *Шөлденкіре етістігінің қимыл атауы.*

ШӨЛДЕТ = ет. 1. *Сусату, су, сусын ішкісі келіп, қаталату.* 2. ауыс. *Аңсау, сағындыру.*

ШӨЛДЕТУ *Шөлдет етістігінің қимыл атауы.*
ШӨЛДЕУ¹ зат. биол. *Аздада су азайған кезде немесе судың және қандағы минералдық, сондай-ақ органикалық заттардың қалыпты арақатынасы өзгерген кезде дамитын сезім.*

ШӨЛДЕУ² *Шөлде етістігінің қимыл атауы; аңсау, сағыну.*

ШӨЛДЕУІК сын. *Сусай беретін, шөлдегіш.*

ШӨЛДЕУІТ зат. сөйл. *Шөлді жер, шөлейт.*

ШӨЛДІ сын. *Жері шөл болып келетін, суы татшы.*

ШӨЛДІК сын. *Шөлді жерге тән.*

ШӨЛЕГІН зат. егіншар. *Қолдан суарылмайтын, игерілмей жатқан шөлейтті алқап.*

ШӨЛЕЙТ зат. *Ауа райы қуаң, жауын-шашыны аз, ағынды суға татшы табиғи аймақ.*

Шөлейт белдемі. геогр. *Құрлықтың шөлейттік жертапп түрлері басым тараған бөлігін қамтитын табиғи белдемі.*

ШӨЛЕЙТТЕН = ет. *Өсімдік жамылғысы сирек, шөлге ұқсас жертапптардың пайда болуы, шөлейтке айналу.*

ШӨЛЕЙТТЕНУ *Шөлейттен етістігінің қимыл атауы.*

ШӨЛЕЙТТЕУ сын. *Суға татшылау, қуаңдау.*

ШӨЛЕЙТТІ сын. *Жері шөлейт болып келген, қуаң.*

ШӨЛЕН сын. *Қуаң, шөлейт (жер).*

ШӨЛЕНКЕ зат. жерг. *Тұтқалы, іші эмальданған темір кружка.*

ШӨЛКЕ зат. этн. жерг. *Түйе қамыт.*

ШӨЛКІЯҚ зат. өс. *Сұлыбас тұқымдасына жататын шөптесін өсімдік.*

ШӨЛҚОҢЫРБАС зат. өс. <лат. eremopora> *Шөлде өсетін жабайы өсімдік.*

ШӨЛМАСАҚ зат. өс. <лат. eremostachys> *Биіктігі 10–120 см, сабағы тік, түкті, түйнек тамырлы, жапырақтары қауырсын ойықты, тілікті немесе бүтін, гүлдері қанық сары, ақшылдау, қошқыл күлгін түсті, шөлді, таулы аймақтардың құмды, тасты, тастақты, сарыбалшықты жерлерінде өсетін еріндігүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктер.*

ШӨЛМЕК¹ зат. *Іс мәшinesінің жіп орайтын тетігі, ұрығы.*

ШӨЛМЕК² зат. жерг. 1. *Сұйық зат құюға арналған шыны ыдыс; ботелке, шиша.* 2. сөйл. *Арақ-шарап.*

Шөлмек мың күн сынбай, бір күн сынады. *Аяғыңды абайлап бас, оңды өмір сүр, жақсының қадірін біл, ақты-қараның бір сәтте-ақ үзілер шегі бар деген мағынада.*

ШӨЛМЕКСІЗ сын. *Шөлмегі жоқ.*

ШӨЛМЕКТЕЙ сын. *Өңі боп-боз, құп-қу; жүзі солыққы.*

ШӨЛП елік. *Сүйіп алғанда, немесе құрғақ бетке ылғалды қуыс дене сорып жабысып қайта ажырағанда шығатын қысқа дыбысты білдіретін сөз.*

ШӨЛП-ШӨЛП елік. *Сүйіп алғанда, немесе құрғақ бетке ылғалды қуыс дене сорып жабысып қайта ажырағанда шығатын қайталама дыбысты білдіретін сөз.*

ШӨЛПӨРІ зат. жерг. *Қызыл сары бидай.*

ШӨЛТІК зат. жерг. *Үйдің қабырғасына жапсыра орнатылған кітап я басқа нәрсе қоятын тақтай, сөр.*

ШӨЛІК = ет. сөйл. *Шөліркеу.*

ШӨЛІРКЕ = ет. 1. *Шөлдеу, сусау.* 2. ауыс. *Зәру болу, аңсау.*

ШӨЛІРКЕТ = ет. *Шөлдету, сусату.*

ШӨЛІРКЕТУ *Шөліркет етістігінің қимыл атауы.*

ШӨЛІРКЕУ *Шөлірке етістігінің қимыл атауы; зәру болу.*

ШӨМГЕН = ет. *Жамылу, бүркену.*

ШӨМЕ зат. сөйл. жерг. *Шөмеле.*

ШӨМЕЙ = ет. *Белі бүгіліп бүкірею, бүкшию.*

ШӨМЕЙКЕ зат. зоол. *Өндірістік мәні бар, қылтанағы тікенді кішкене балық.*

ШӨМЕЙТ = ет. *Бүкірейту, бүкшиту.*

ШӨМЕЙТУ *Шөмейт етістігінің қимыл атауы.*

ШӨМЕЛЕ зат. *Төбе-төбе етіп үйілген шөп.*

ШӨМЕЛЕДЕЙ сын. *Шөмеле сияқты, шөмеле тәрізді.*

ШӨМЕЛЕЙ зат. сөйл. жерг. *Шөмеле.*

ШӨМЕЛЕЛЕГІШ зат. ауылшар. *Дестелен шабылған шөпті немесе сабанды жинап, шөмелеге үйетін аспалы мәшине.*

ШӨМЕЛЕЛЕ = ет. *Шөмеле салу, шөмеле етіп үю.*

ШӨМЕЛЕЛЕН = ет. *Шөмеле етіп үйілу.*

ШӨМЕЛЕЛЕНУ *Шөмелелен етістігінің қимыл атауы.*

ШӨМЕЛЕЛЕТ = ет. *Шөмеле етіп үйгізу.*

ШӨМЕЛЕЛЕТУ *Шөмелелет етістігінің қимыл атауы.*

ШӨМЕЛЕЛЕУ *Шөмелеле етістігінің қимыл атауы.*

ШӨМЕЛЕУШ зат. тех. *Пишенді, сабанды жинап, шөмеле салатын мәшине.*

ШӨМЕЛЕҮЙГІШ зат. тех. *Көң, сүрлем, ұнтақ, жүк тиеуге және шөмеле тасуға арналған мәшине.*

ШӨМЕЛЕШ зат. *Шөмеле салушы, шөмеле-үюші адам.*

ШӨМЕҢ сын. *Түсіңкі, салбыраған.*

ШӨМЕҢДЕ = ет. *Шөмең-шөмең ету, бүккендеу, бүрсеңдеу.*

ШӨМЕҢДЕУ *Шөмеңде етістігінің қимыл атауы.*

ШӨМЕЮ *Шөмей етістігінің қимыл атауы.*

ШӨМИ = ет. *Бүрісу, бүкшию.*

ШӨМИЮ *Шөми етістігінің қимыл атауы.*

ШӨМКЕН = ет. *Жамылу, бүркену.*

ШӨМШЕК¹ зат. сөйл. *Шөмшек.*

ШӨМШЕК² зат. *Ағаш отынды жарғанда түскен қоқыс, ұсақ шыры.*

ШӨМІШ зат. 1. *Ас қиятын үлкен ожау.*

2. тех. *Экскаватор сияқты мәшинелердің жер қазуда, жүк тиеуде пайдаланылатын тетігі.*

3. металл. *Балқыған металл, итейін не қожды бөліп құюға, тасымалдауға, қысқа мерзімге сақтауға арналған болат не шойын ыдыс.*

Шөміш қағу. этн. *Ерте көктемде әйелдердің ағаш кесіндісінен ойып жасалған шөмішті сыртқа алып шығын қағып, ақ мол болсын, төл аман сау болсын деген ниетпен жасайтын рәсімі.* **Шөміште тазарту.** хим. *Балқу пешінің өнімділігін арттыру және тазарту процесінде жағдайды жақсарту мақсатында шөміште жүргізілетін тазалау.*

ШӨМШБАЛЫҚ зат. зоол. *Бақшабақ.*

ШӨМІШБАС зат. өс. <лат. *paraquilegia*> Сарғалдақтар тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктер.

ШӨМІШБАСТҰҚЫМ зат. өс. <лат. *paraquilegia*> **Шытырманбас** (басы ұйаланып, қауқырып тұратын тұқымы (ұрығы) кішкентай; шөміштің басы тәріздес көпжылдық шөптесін өсімдік).

ШӨМІШГҮЛ зат. өс. <лат. *aquilegia*> Сарғалдақтар тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

ШӨМІШТЕН= ет. Шөміш сияқтауы.

ШӨМІШТЕП үст. 1. Шөміштен алып, шөміштен мөлшерлеп. 2. ауыс. Уыстап, қомақты етіп.

ШӨМІШТЕУ Шөміште етістігінің қимыл атауы.

ШӨМІШТІ сын. Шөміші бар, шөміш орнаттылан.

Шөмішті қондырғы. кен. Сұрыптағыштан науаға түсетін құмды көсіп алып, диірменге түсіретін, шетмойынға жалғанған, іші бурама жолды қондырғы. **Шөмішті тегістеуші машина**. кен. Суармалы жердің дөңестеу тұсының топырағын сыдырып, ойпаң жеріне жеткізіп тегістейтін машинелер. **Шөмішті элеватор**. тех. Сусымалы жүкті жылжымалы таспаға (таспалы элеватор) не шыңжыра (шыңжырғы элеватор) бекітілген шөміштермен көтеріп тасымалдауға арналған үздіксіз әрекетті мәшине.

ШӨНЕК зат. жерг. кәс. Егістік жердің тақта-тақта етіп, жан-жағынан су ағып кетпестей қып қойған кішкене бөлшегі; атыз.

ШӨНЖІК зат. Жолбарыстың күшігі.

ШӨНТАЙ зат. Кішкентай дорба, қалта.

ШӨНТЕК зат. сөйл. Кішкене түйіншек.

ШӨНТІК зат. этн. Бұзау терісінен тіккен жұқа қауға.

ШӨНШІК зат. 1. Бұзаудың шикі терісі. 2. этн. Иленген бұзау терісінен жасалған, ұсақ-түйек салатын шағындау ыдыс.

ШӨНІК сын. Семік, шолақ, қытымыр, қысқа.

ШӨНҒЕ¹ зат. Шөптің, қурайдың тұқылы; шөгір.

Шөңге болды. Қу тұқыл болды.

ШӨНҒЕ² зат. **Тікен**.

ШӨНҒЕБАС зат. өс. Улы өсімдік.

ШӨНҒЕДЕЙ сын. Шөңге тәрізді, шөңге сияқты.

ШӨНҒЕЛ: кәрі шөңгел. Тіс қаққан, әккі, қу.

ШӨНҒЕЛЕ= ет. Шөптің, қурайдың тұқылы кіру, шөгірлеу.

ШӨНҒЕ зат. Ас пісіретін шағындау ыдыс.

ШӨНҒЕБАС зат. өс. **Көркіз**.

ШӨНҒЕРІЛ= ет. Тоңқалаң асу, төңкерілу.

ШӨНҒИ= ет. Өңкію.

ШӨНҒАС зат. кәс. жерг. Егінбасатын тас.

ШӨНҒДЕЙ сын. сөйл. **Шөгірдей**.

ШӨП¹ зат. Жер бетіне жап-жасыл болып шығатын көкқорай шалғын, балауса; жалты өсімдік атауы.

Шөбі ағып кету. Шабылған шөптің құрап қалуы. **Шөбің жапырымасын!** қарғ. Тізеңді құшақтап жалғыз қалғыр! Шөбі шүйгін. Оты құнарлы, мол. **Шөбі шүйгін**. Оты құнарлы, мол. **Шөп басын қимылдатты**. Шаруа істегенсіді, әрекет қылғандай сыңай танытты. **Шөп басын қимылдату**. Іске кірісу, шаруаны бастау. **Шөп басын сындырмады**. Түк жұмыс істемей қарап жүрді. **Шөп басы толған кез**. Шөптің толықтай өсіп, өніп піскен жаздың аяққы кезі. **Шөп жеген иттей**. Жірмалап, берекесін кетіріп, ойдымдап. **Шөпке қамады**. сөйл. стил. Өсімдіктен жасаған тағаммен, жеміспен ғана тамақтандырды. **Шөп сындырды**. этн. Жақсылық, қуанышты нәрсенің болғанына сүйсініп, ырым етіп, ши алып сындырды, разы болды. **Шөп ұны**. мал шар. Мал азығы ретінде дайындалатын, көпжылдық шөптен жасалатын ұнтақ.

ШӨП² елік. **Шөп**.

Шөп етті [еткізді]. Тез сүйіп алды.

ШӨПАУЫЗ зат. көне. этн. Төңкерістен бұрынғы жылына бір рет халықтан жиналатын салықтың бір түрі; түтін салығы.

ШӨПЕКТЕ= ет. 1. Тамақты шетінен, аз-аздап ішіп-жеу. 2. Оттау, жайылу (малға байланысты).

ШӨПЖЕЛКЕ зат. Елемей, тең көрмей мәнінде қыз балаға айтылатын сөз.

ШӨПЖИЯР зат. өс. <лат. *ixiolirion*> Биіктігі 8–50 см, жуашығы домалақ, қара қоңыр қабықты, сабағы жалаң, тік өсетін, жапырақтары ұзынша, жоғарғы жағы үшкір, аздап салаланған, гүлшоғыры азгүлді, шашақ тәрізді амариллистер тұқымдасына жататын көпжылдық жуашықты шөптесін өсімдіктер.

ШӨПЖЫҢҒЫЛ зат. өс. сөйл. **Қызыл-таңдай**.

ШӨПҚОРЕКТІ сын. зоол. Шөп жейтін, шөптен азықтанатын.

ШӨП-МӨП зат. сөйл. **Шөп-шалам**.

ШӨПТАНАПТЫ сын. ауыл шар. Қолдан егін, жем-шөп ретінде шауып алынатын.

Шөптаналты егіс. ауыл шар. Қолдан егін, жем-шөп ретінде шауып алынатын егін.

ШӨПТЕ= ет. Бау-бақшаның арам шөбін жұлу, тазарту.

ШӨПТЕЛ= ет. Арам шөп жұлуы, тазартылу.

ШӨПТЕЛУ Шөптел етістігінің қимыл атауы.

ШӨПТЕСІН сын. 1. Шөбі қалындау өскен (жер). 2. Шөп тектес (өсімдіктер).

Шөптесін белдеу. Шөп қабатынан тұратын биогеоценоздың кеңістіктік құрылымдық бірлігі (орман экзосүйесіндегі жер бетінен санағанда екінші белдеу). **Шөптесін қанкөбелегі**. зоол. <лат. *grambidae*> Қанкөбелек тұқымдас үсті тобына жататын көбелектің бір түрі.

ШӨПТЕСІНДІ сын. Шөбі қалың өскен, шөбі мол, отты (жер).

ШӨПТЕТ= ет. Жердің шөбін жұлғызу, тазарту.

ШӨПТЕТУ Шөптет етістігінің қимыл атауы.

ШӨПТЕУ Шөпте етістігінің қимыл атауы.

ШӨПТІ сын. Шөбі мол, шөп тығыз өскен.

ШӨПТІК зат. Шөп үйіндісі.

ШӨПХАНА зат. Шөп, пішен сақтайтын жай, шөп сарайы.

ШӨПШАЙ зат. өс. <лат. *helichrysum*> Салаубас бауыр және өт қабы ауруларын дәрі ретінде пайдаланылатын өсімдік.

ШӨП-ШАЛАМ зат. 1. Шөп т. б. сол сияқты өсімдік қалдықтары, түрлі қоқыс. 2. экспр. Көзөніс.

ШӨП-ШАР зат. сөйл. **Шөп-шалам**.

ШӨПШЕК¹ зат. Отқа жағу үшін жерден теріп алған ұсақ бұта, құрай.

ШӨПШЕК² зат. этн. Шөберенің баласы.

ШӨПШЕКТЕП үст. Әр жерден бір теріп, жинап.

ШӨПШЕКШІ зат. Шөпшек теруші адам.

ШӨПШЕНДІ сын. сөйл. **Жөпшенді**.

ШӨПШЕНДЕ= ет. Тез-тез қимылдау, жыт-жыт ету.

ШӨПШЕНДЕТ= ет. Тез-тез қимылдату, жыт-жыт еткізу.

ШӨПШЕНДЕТУ Шөпшендет етістігінің қимыл атауы.

ШӨПШЕНДЕУ Шөпшенде етістігінің қимыл атауы.

ШӨП-ШӨБЕРЕ зат. жерг. Шөп-шар, шөптің қиқымы.

ШӨП-ШӨЛЕҢ зат. жерг. Шөп-шалаң, шөп-шар.

ШӨП-ШӨП елік. **Шөп-шөп**.

Шөп-шөп сүйді. Шөпідетіп бірнеше рет сүйді.

ШӨПШИ= ет. Пірқып, шоқып жеу.

ШӨПШІ зат. Шөп шабу, жинау жұмыстарымен айналысатын адам. // Шөп шабу, жинау жұмыстарымен айналысатын.

ШӨПІЛ зат. Шөпідетіп сүйгенде шығатын дыбыс.

ШӨПІЛДЕ= ет. 1. Шөп-шөп етіп сүю. 2. сөйл.

Шолтылда.

ШӨПІЛДЕК зат. зоол. Арқасы күңгірт дақты, бауыры, төсі ақшылдау, балшықшылар отрядына жататын кішкене құс.

ШӨПІЛДЕТ= ет. Шөп-шөп еткізіп, қайта-қайта сүю.

ШӨПІЛДЕТУ Шөпідет етістігінің қимыл атауы.

ШӨПІР зат. сөйл. **Шопыр**.

ШӨПІТ= ет. сөйл. Шөпідету, шөпідетіп сүю.

ШӨПІТУ Шөпідетістігінің қимыл атауы.

ШӨРӘЛІ зат. миф. Орманды болатын, көзге әртүрлі қорқынышты кейінде көрінетін зиянды құш.

ШӨРЕ о.д. Ешкіні қайырганда айтылатын сөз.

ШӨРЕЙ о.д. Ешкіні қайырганда айтылатын сөз, шөре.

ШӨРЕК зат. этн. тамақ. Қазанға қарып пісірген жұқа нан.

ШӨРЕЛЕ= ет. Шөре-шөре деп ешкіні шақыру.

ШӨРЕЛЕТ= ет. Шөре-шөре дегізу.

ШӨРЕЛЕТУ Шөрелет етістігінің қимыл атауы.

ШӨРЕЛЕУ Шөрелет етістігінің қимыл атауы.

ШӨРЕШӨП зат. өс. Алабота тұқымдасына жататын татыр соранғын екінші атауы.

ШӨРЕ-ШӨРЕ¹ о.д. Ешкіні қайырганда, лағын шақырганда айтылатын сөз.

ШӨРЕ-ШӨРЕ² сын. Тиянақсыз, тұрақсыз, әрі-сәрі, не онда емес, не мұнда емес.

Шөре-шөре болды. Бір тоқтамаға келмеді; істің аяғы сүйіліп кетті.

ШӨРЕ-ШӨРЕЛІК сын. Тиянақсыздық, тұрақсыздық.

ШӨРКЕ зат. Қысқа етіп араланған ағаш кеспелтегі.

ШӨРКЕДЕЙ сын. Шөрке сияқты.

ШӨРЛІК зат. сөйл. **Шөлдiк** (неште, қазан-дықта, үйдің қабырғасында болатын қуыс).

ШӨРІК зат. көне. Ұрыш.

ШӨТЕЙ зат. қарап. Шүметей.

ШӨТЕК зат. жерг. 250 грамдық бөтелке.

ШӨТКЕ¹ зат. сөйл. **Щетка**.

ШӨТКЕ² зат. жерг. Есіктің ілгезі, есік ілгіш.

ШӨТКЕЛЕ= ет. Шөткемен тазарту, қылқы-бырдан айыру.

ШӨШІРЕ зат. тамақ. жерг. **Тұшпара**.

ШПАГАТ [нем. Spragat] зат. Жіңішке кендір-дей берік жип.

ШПАГАТ² зат. спорт. Гимнастикада спортшының бір сызық бойында екі аяғын екі жағына созып отыруы.

ШПАЛ [гол. spalk] зат. Теміржол бойындағы рельс астына тиянақ ретінде көлденең төселетін, ағаштан, темір-бетоннан, металдан дайындалатын келдек.

ШПАЛЕР [нем. Spalier] зат. Станоктарда қолмен тоқылатын кілем-картина.

ШПАРГАЛКА зат. сөйл. Емтихан тапсыруда жасырып қолданылатын билеттердің жауабы жазылған қағаз.

ШПАТ [нем. Spat] зат. геол. Силикат тұқымдас минералдардың бір түрі.

ШПАНА зат. Бұзақы, жүлік.

ШПЕЙЗА [нем. Speise] зат. металлург. Кейбір түсті металдар өндірісіндегі металдардың антимонидтері мен арсенидтерінің қорытпалары болып табылатын қосымша немесе аралық өнім.

ШПИЛЬ [гол. spil] зат. 1. сәулет. Фигура тәбесіне орнатылған конус немесе пирамида іспетті, ұшар басы сүйірленіп келген сүмбі. 2. Ұзын шеге.

ШПИЛЬМАН [нем. Spielmann] зат. өнер. Орта ғасырларда неміс тілінде сөйлейтін елдерде өнер көрсеткен кезбе музыкашы-актерлер.

ШПИНАТ [нем. Spinat] зат. өс. **Саумал-дық.**

ШПИНГАЛЕТ [франц. espagnolette] зат. Есік, терезені бекітіп жабуға арналған темір ысырма.

ШПИНДЕЛЬ [нем. Spindel] зат. Көптеген машиналардың айналатын бөлшегі.

ШПИНЕЛЬ зат. хим. Минералдардың, екі және үш валентті металдардың күрделі тотықтарының тобы.

ШПИОН [нем. Spion] зат. 1. Мемлекеттік құпия сыры бар мәліметтерді жасырын жинап, шетел агентурасына беру ісімен айналысатын қылмыскер, тыңшы. 2. Тінту, бақылаумен айналысатын адам.

ШПИОНАЖ [нем. Spionage] зат. әск. **Шпиондық.**

ШПИОНДЫҚ зат. әск. Әскери және мемлекеттік құпия мәліметтерді шетелдік мемлекетке, шетелдік ұйымға жасырын жинау, ұрлау, беру ісімен айналысатын қылмыстық іс-әрекет.

ШПОН [нем. Span] зат. полигр. Әріп тергенде жол-жолдың арасынан ашық қалдыру үшін қолданылатын металл.

ШПРИЦ [нем. Spritze] зат. 1. мед. Денеге дәрі, қан жіберу үшін пайдаланылатын дәрігерлік құрал, іскі. 2. тех. Цилиндр ішінде поршені мен цилиндр түтікше інесі бар төрт бетін әшекейлеуге, крем құюға арналған аспап.

ШПРОТ [нем. Sprossen] зат. зоол. 1. Майшабақ тұқымдасына жататын теңіз балықтарының бір туысы. 2. Осы балықтардан дайындалатын консерві.

ШПУР [нем. Spur] зат. кен. Бұрғылау нәтижесінде жасалатын диаметрі 75 мм-ге дейін, тереңдігі 5 м-ге дейін болатын дөңгелек не цилиндр тәрізді тесік.

ШПУРЛЫҚ сын. Шпурға қатысты, соған тән.

ШРАПНЕЛЬ [ағыл. shrapnel] зат. әск. Ашық нысананы жоюға арналған домалақ оқ-дәрілермен толтырылған артиллериялық снаряд.

ШРИФТ [нем. Schrift] зат. баспа. 1. Белгілі бір әліпбидің, белгінің және цифрдың таңбасын түсіру үшін пайдаланылатын литералар жиынтығы. 2. Жазудағы әріптердің графикалық пішіні.

ШРОТ [нем. Schrot] зат. тамақ. Майлы өсімдіктердің жер жаңғағы, қыша, майкене, жүгері, күнбағыс, зығыр сығындылары) ұнтақталған, майы алынған тұқым.

ШТАБ [нем. Stab] зат. кен. 1. Әск. Қарулы күштердің барлық түрлері бойынша әскерлерді басқарып отыратын орган, әскери орталық. 2. Әск. Әскери орган орналасқан ғимарат. 3. ауыс. Белгілі бір іске басшылық ететін орган.

Штаб бастығы. әск. Штабтың барлық жұмысына басшылық ететін және тиісті командирдің бірінші орынбасары болып табылатын әскери қызмет адамы.

ШТАБ-ПӨТЕР зат. 1. Әск. Штаб орналасқан орын, үй. 2. экон. Ұйымның, концерннің, компанияның басты, орталық кеңсесі.

ШТАМДАР [нем. Stamm] зат. биол. Морфологиялық және биологиялық қасиеттері бірдей микроағзалардың бір түрінің себінділері, штамм.

ШТАММ [нем. Stamm] зат. мед. Дене құрылысы мен биологиялық қасиеттері, генетикасы (тегі) біркелкі болып келген микроб себіндісі, белгілі бір микробтың әсіресе вакцина жасауда ерекше мәні бар түрі.

ШТАМП [нем. Stampfe] зат. 1. Металды жаныштап өңдеп, соғып шығаратын қалып, форма. 2. Қатынас қағаздың бирышына басылатын төрткіл мөр. 3. Машиқтың дайын әрекет, сөз қолданысының ығыр болған әдіс-тәсілі.

ШТАМПА = ет. Штамп қою, қалыптау.

ШТАМПАУ Штампта етістігінің қимыл атауы.

ШТАНГА [нем. Stange] зат. 1. Көптеген механизмдердің бөлшегі ретінде қолданылатын металл білік. 2. спорт. Екі жақ басына ауыр

дискі орнатылған салмақты сом темір. 3. спорт. Футбол, хоккей қақпасының жоғарғы және екі бүйіріндегі тұғыр.

ШТАНГАЛЫ сын. Штангасы бар, штанга орнатылған.

ШТАНГАШЫ зат. спорт. Штанга көтеру-мен жаттығушы спортшы.

ШТАНГЕНЦИРКУЛЬ зат. тех. Малдың терісінің қалыңдығын өлшеу үшін қолданылатын жылжымалы өлшеуіш аспап.

ШТАНДАРТ [нем. Standarte] зат. 1. Бірқатар елдердің және бұрынғы орыс армиясының атты әскер полктерінің туы. 2. саяси. Кейбір елдердегі мемлекет басшыларының (императордың, корольдің Президенттің) келіп тоқтаған мекенінде көтерілетін жалауы.

ШТАНДОРТ зат. экон. Өнеркәсіптің неғұрлым қолайлы жерде орналасқанын білдіретін термин.

ШТАПЕЛЬ [нем. Stapel] зат. тоқыма. Жасанды жібек жіп қосып тоқылған мата.

ШТАТ [нем. Staat] зат. әкімш. Америка Құрама Штаттарындағы, Латын Америкасы, Аустралия, Үндістан елдеріндегі өзін-өзі басқаратын әкімшілік-территориялық бірлік.

ШТАТ [лат. status] зат. ресми. 1. Белгілі бір мекеме қызметкерлерінің тұрақты құрамы. 2. **Штат кестесі.**

Штат кестесі. Әкімшілік басқару қызметкерлерінің құрылымы мен санын белгілейтін, лауазымдардың (қызмет орындарының) саны, лауазымдардың қызметінің, кәсіптік үстеме ақылар мен көтермелеу ақыларының мөлшері көрсетілетін құжат. **Штатты қысқарту.** Өнімге сұраным азайғанда фирманың қызметкерлері санының шарасыздан азайтылуы, қаржыландырудың, жұмыстар көлемінің, өндірісті автоматтандырудың азайтылуы.

ШТАТИВ [нем. Stativ] зат. 1. Түрлі құрал-аспаптарды ұстап тұратын аяқ, таеан. 2. Суретшілердің мосы іспетті құралы, тұғыр.

ШТАТТЫҚ сын. ресми. Штатқа² қатысты.

Штаттық бірлік. экон. Кәсіпорынның, мекеменің, ұйымның штат кестесінде көзделген лауазым бірлігі.

ШТАФЕЛЬ [нем. Staffellkonto] зат. қаржы. Ерекше нысанды есепшот.

ШТЕЙГЕР [нем. Steiger] зат. кен. Тау-кен мамандығын игерген шеберлер.

ШТЕЙН [нем. Stein] зат. кен. Күкіртті рудалардан және руда концентраттарынан кейбір түсті металдарды (мыс., никель, қорғасын) қорытқанда алынатын аралық өнім, яғни темір сульфиді мен алынатын металл сульфиді.

Штейнді бесемерлеу [конвертерлеу]. кен. Мыс сульфидінің тотығу реакциясы кезінде бөлініп шығатын жылууды пайдалануға негізделетін штейнді мыс алу үшін қайта өңдеу.

ШТЕПСЕЛЬ [нем. Stöpsel] зат. тех. Электр шамын, радиоқабылдағыш, телевизор сияқтыларды электр желісіне қосатын арнайы тетік.

ШТИБЛЕТ зат. Бау тағылған ерлер бәтіңкесі.

ШТИВКА зат. көлік. 1. Кеме қоймасына жүктерді дұрыстап орналастыру. 2. Жүктерді, тауарларды жайғастыру жұмыстарының құры.

ШТИЛЬ [голл. stil] зат. Теңізіндегі толық тыныштық, желсіз немесе жылдамдығы секундына 0,2 м-ден аспайтын болмашы желі бар тыымқ уақыт.

ШТОК [нем. Stock] зат. кен. Бұрыс пішінді, бірақ жалпы бітісі цилиндр тұрқылас шағын мөлшерлі инструменттік дене; кен денелерін немесе оның үстінде жатқан тау жыныстарын қиып өтетін түз қабаты.

ШТОКВЕРК [нем. Stockwerk] зат. тех. Тау жыныстардың массивінде жан-жаққа бағытталып тарамдалған желілер торабы құрайтын әртүрлі бұрыс нысанды кен денелері.

ШТОЛЬНЯ [нем. Stollen] зат. кен. Жер бетіне тікелей шықпасы бар жазықтық бойымен немесе сәл көтеріңкі етіп жүргізілген кен қазбасы.

ШТОПОР [голл. stopper] зат. 1. Бөтелкенің тығынын ашу үшін қолданылатын бұрандалы құрал. 2. Жоғары пилотаж фигурасы.

ШТОРМ [голл. storm] зат. геогр. Теңізде болатын, күші 9 балл шамасында, жылдамдығы секундына 20 м-ден асатын өте күшті дауыл.

ШТРАФ [нем. Strafe] зат. **Айыппұл** (ақшалай төлетіні айып).

ШТРЕК [нем. Strecke] зат. кен. Тікелей жер бетіне шықпайтын, көлбеулігі 3°-тан аспайтын, кенорынның ұзына бойына бағыттал жүргізілген жер астындағы кен қазбасы [кеннің ұзына бойымен қазылған және жер үстімен тікелей байланысы жоқ жазық қазба].

ШТРИХ [нем. Strich] зат. Жіңішке сызық. **ШТРИХ-КОД** [нем. Strich – қысқа сызық, франц. code – код] зат. экон. Техникалық құралдардың көмегімен оқылатын белгілі бір ақпараттары бар, тік сызық түріндегі ақ және қара жолақтар тізбегі.

ШТРИХТЕ = ет. Картаға рельеф формасын кескіндеп түсіру.

ШТРИХТЕУ Штрихте етістігінің қимыл атауы.

Штрихтеу аспабы тех. Сызбаға бірдей 0,25 мм-ден 3,75 мм-ге дейінгі аралықтағы параллель сызықтарды салуға арналған құрылғы.

ШТРИХТ сын. кіт. Штрих сызылған.

Штрихті микроскоп. Теодолиттің айналасындағы бұрыштық өлшемдерді есептейтін микроскоптан тұратын оптикалық құрылғы.

ШТРЕЙКБРЕХЕР зат. экон. Ереуілшілердің талабын жүзеге асыруға кедергі жасаушылар.

ШТУРВАЛ [голл. stuurwiel] зат. тех. Ұшақ, кеме, сондай-ақ кейбір ауылшаруашылық машиналарын, құбыр желілеріндегі жапқыштарды және т.б. механизмдерді басқару тетігі.

ШТУРМ [нем. Sturm] зат. 1. Әск. Белгілі бір бекініске, позицияға шешуші шабуыл. 2. Бір мақсатқа жету үшін жасалатын, жігерлі, батыл әрекеттер.

ШТУРМАН [голл. stuurman] зат. нави г. Кемелерді, құмдарды және басқа құатын аспаптарды жүргізетін, су, өле кемелерінің қозғалу бағытын, келе жатқан орын т.б. айқындайтын және бақылау жасайтын маман.

ШТУРМАНДЫҚ сын. Штурманға қатысты. **Штурмандық қамтамасыз ету.** Авиацияның ұрыс қимылдарын қамтамасыз етудің бір түрі.

ШТУРМОВИК ор. зат. Әск. Жер бетіндегі нысаналарға шабуыл жасайтын соғыс ұшағы.

ШТУФ [нем. Stufe] зат. кен. Құрамынан зерттеуге қажет минералдарды бөліп алуға болатын бағалы затты мол кен кесегі.

ШТЫБ [нем. Staub] зат. кен. Түйіршіктерінің ірілігі 6 мм-ге дейінгі тас көмірдің ірілік класы.

ШТЫК [пол. sztych] зат. Әскери қару, мылтықтың оқпанының ұшына орнатылып, жекпе-жек ұрыста қолданылатын үшкір суық қару.

ШУ зат. 1. Қатты шыққан дауыс, үн; азан-қазан, у-ду. 2. Жағымсыз сезім тудыратын немесе есту органын бұзатын (дыбыстық комфорт шегінен асып кететін кез келген дыбыстар) дыбыстар кешені. 3. ауыс. Дау-дамай, жанжал, керіс.

Шу етті. У-шу болды, бірден шулап қоя берді. **Шу көтерді.** Айқай шығарып, дау туғызды.

ШУ зат. Кейбір жануарларда орган мен ұрық арасындағы байланысты қамтамасыз ететін мүше.

Шуын шұбатты. Ыбырсызды, жиналмады; салдыр-салақ жүрді; жинақы болмады.

ШУ о д. Малды (атты) жүргізу үшін айтылатын сөз.

Шу асау. а) Жүген-құрық тимеген, бас білмейтін, үйретілмеген. ә) Қатаң, талашыл. **Шу**

асау құлын. Қашып қолға ұстатпайтын қашаған құлын. **Шу басы.** Ең басы, бастауы. **Шу дегенде.** Әуелде, бастапқы кезде. **Шу дегеннен [деп].** Бірден, о бастан. **Шу қарақұйрық.** Жым-зия, із-түзсіз көзден ғайып болды деген мағынада. **Шу қарақұйрық деп.** Алды-артына қарамай, «сені қайда көрдім» деп.

ШУА= ет. жерг. **Шұбау, шұбыру.**

ШУАҚ зат. 1. Күннің көзі түскен жер. 2. Күн сәулесі. 3. ауыс. Жылу, мейірім. // Жылы. 4. Қуаныш, шаттық.

Шуағын төкті. Мол жарық, жылу берді. **Шуақ жұтты.** Шуақтады, шуаққа жылынды. **Шуақ кірді.** Әсем күйге енді, шырқы келді. **Шуақ тарады.** Жылынды. **Шуақ төгілу.** а) Күн сәулесі қатты түсті. ә) Күлімдеді, жымиды, қуанды. **Шуақ шашты.** Қуанды, күлімдеді, бал-бұл жайнады.

ШУАҚАР-ШҰҒАР сын. Алабажақ.

ШУАҚЖАЙ зат. сөйл. **Жылыжай.**

ШУАҚСЫЗ сын. 1. Күн сәулесі, шуағы жоқ.

2. ауыс. Көңілсіз, қуанышсыз.

ШУАҚТА= ет. 1. Шуаққа шығып жылыну.

2. ауыс. Орнығу, тұрақтау.

ШУАҚТАЙ сын. Шуақ секілді.

ШУАҚТАЛ= ет. 1. Күн сәулесі түсірілу.

2. ауыс. Жылу қылау, мейірімге толу.

ШУАҚТАН= ет. 1. Күннің көзі түсіп, жарқырау, нұрлану, сәулелену. 2. ауыс. Қуану, бал-бұл жайнау.

ШУАҚТАНДЫР= ет. Нұрландыру, сәулелендіру.

ШУАҚТАНДЫРУ Шуақтандыр етістігінің қимыл атауы.

ШУАҚТАНУ Шуақтан етістігінің қимыл атауы.

ШУАҚТАТ= ет. 1. Күн шуағын түсіріп жылыту. 2. ауыс. Жылу қылау.

ШУАҚТАУ Шуақта етістігінің қимыл атауы.

1. Шуаққа жылыну. 2. Жылу беру, мейірім төгу.

ШУАҚТЫ сын. 1. Шуағы мол, сәулелі.

2. ауыс. Мейірімді, жылы, сезімге толы.

ШУАҚТЫҚ зат. 1. Күн көзінің түскендегі күйі, сәуле шашуы. 2. Шуақ жер, күн түсіп тұрған ық жер.

ШУАЛ¹ зат. жерг. 1. Үлкен қап, қанар. 2. Ааш шелек. 3. Кереге басына ілуді тұратын киім-кешек салатын тоқыма, түкті қалта.

ШУАЛ² зат. жерг. Шошала, кілет.

ШУАЛАҢ сын. жерг. Ұзын, шұбалаңдаған, саландаған.

ШУАЛДАП үст. Қаппен, қап-қап қылып.

ШУАЛДАС= ет. сөйл. **Шуылдас.**

ШУАЛТ= ет. сөйл. **Шұбалт.**

ШУАЛШАҢ зат. сөйл. **Шуалшын.**

ШУАЛ-ШУАЛ сын. Шелек-шелек, қап-қап.

ШУАЛШЫҢ зат. Жауыңқұрт.

ШУАНША үст. Шуан секілді.

ШУАТ¹ зат. сөйл. **Шұбат.**

ШУАТ² сын. Ыстық, күннің ыссылығы.

ШУАТТАН= ет. жерг. Ысу, күннің ысуы.

ШУАТТАНУ Шуаттан етістігінің қимыл атауы.

ШУАТЫЛ= ет. сөйл. **Шұбатыл.**

ШУАШ зат. Көп терлегеннен малда, адамда пайда болатын жағымсыз иіс; тері ауруы.

ШУАШТАН= ет. Шуаш пайда болу.

ШУАШТАНУ Шуаштан етістігінің қимыл атауы.

ШУАЯҚ сын. Жайбасар, жүрісі баяу, шулы аяқ.

ШУГЕ зат. жерг. **Шкаф.**

ШУДА¹ зат. өс. жерг. Малға жұғымды шөптердің бір түрі.

ШУДА² зат. 1. Түйенің өркешіне, желкесіне, тамақ астына шыққан ұзын қышық жүн. 2. ауыс. Будақтаған, шұбатылған түтін, шаң; бұлт.

Шуда бұлт. а) Буылтық-буылтық болып бұйраланған бұлттар. ә) Жамандық. **Шуда жалдану.** Бұйраланып будақтау. **Шуда сақал.** Селдіреген бұйра сақал. **Шуда тартты.** Дененің зақымданған,

суық тиген жерін жылы ұстап емдеу үшін шуда жүрді таңды. **Шуда шаш.** Селдіреген бұйра шаш.

ШУ-ДАБЫЛ зат. Айқай-шу, азан-қазан.

ШУ-ДАБЫР зат. Айқай-шу, дабыр-дұбыр.

ШУДАДАЙ сын. Шуда секілді, бұйраланып шұбатылған.

ШУДАДАЙЫН сын. поэт. Шуда секілді, шудадай.

ШУДАЖІП зат. тоқыма. Түйенің өркешіне, желкесіне, тамақ арасына шығатын ұзынша қыл-шық жүннен ірілген жуан жіп.

ШУДАЖІПТЕЙ сын. Шудажіп сияқты.

Шудажіптей созылған. Ұзақ, баяу өтетін, қызығы жоқ.

ШУДАЛА= ет. 1. Жүндеу, жүнн қырқу.

2. жерг. Бір нәрсеге шуда жіп тағу, шуда жіппен бір нәрсені байлау. 3. ауыс. Будақ-будақ етіп шұбаты.

ШУДАЛАН= ет. 1. Түйенің шудасы желкілдеп өсу. 2. ауыс. Будақ-будақ болып шұбатылу (бұлт, түтін, шаң). 3. ауыс. Бұйралану.

ШУДАЛАНДЫР= ет. Бұйраландыру.

ШУДАЛАНТ= ет. Будақтату, шұбырту.

ШУДАЛАНУ Шудалан етістігінің қимыл атауы.

ШУДАЛАҢҚЫ үст. Шудаланған, шұбыл-лықы.

ШУДАЛАУ Шудала етістігінің қимыл атауы.

ШУДАЛЫ сын. 1. Шудасы қалың. 2. ауыс. Будақталып шұбатылған.

ШУДАША үст. 1. Шудаға ұқсап. 2. Шұбатылып, будақтап.

ШУ-ДҮ зат. Айқай-шу, ырду-дырду.

ШУ-ДҮБІР зат. Айқай-шу, дүрбелең.

ШУ-ЖАНЖАЛ зат. Айқай-шу, ұрыс-керіс.

ШУЛА= ет. 1. Шу-шу ету, шуылдау. 2. Айқай-шу шығару, дүрліктіру.

ШУЛАЙ-ШУЛАЙ үст. Үсті-үстіне шулап,

улап-шулап.

ШУЛАН¹ зат. Қасқырдың ұрғашысы, қан-шығы.

ШУЛАН² зат. 1. Шолан (сарай секілді үйшік).

2. жерг. Аспіретін үй.

ШУЛАН³ сын. Ақпен көккіт арасындағы түс.

Шулан [көк шулан] тарту. Көгеру, сұрлану.

ШУЛАНДАЙ сын. Ұрғашы қасқыр секілді.

ШУЛАНДАС= ет. сөйл. **Шуласу.**

ШУЛАП-УЛАП= ет. Улап-шулап, у-шу қылып.

ШУЛАП-ШУЛАП үст. Үсті-үстіне айқайлап,

у-шу қылып.

ШУЛАП-ШҰБАП= ет. Шұбырып, шу-шу етіп.

ШУЛАС= ет. Шу-шу етісу, қосылып шулау.

ШУЛАСУ Шулас етістігінің қимыл атауы.

ШУЛАТ= ет. 1. У-шу жасату. 2. ауыс. Әбгер-

ге түсіру, маза кетіру.

ШУЛАТУ Шулат етістігінің қимыл атауы.

ШУЛАТЫЛ= ет. Шу көтерілу.

ШУЛАТЫП-ШУЛАТЫП үст. У-шу қылып.

ШУЛАУ Шула етістігінің қимыл атауы.

1. Шу-шу етіп қатты дыбыс шығару. 2. У-шу болу, дуылдау, шуылдау.

ШУЛАУШЫ зат. Айқай-шу жасаушы.

ШУЛЫ сын. Шуы мол, шуға толы.

Шулы аяқ. жерг. Сылбыр, жайбасар, жүріс-тұрысы ауыр, аяғы ауыр қозғалатын (адам туралы).

ШУЛЫҒАН зат. У-шу болған күй, шуылдаған жағдай.

Шулыған қылды [салды, етті, көтерді]. Дүрбелеңге түсіріп, абыр-сабыр етті.

ШУЛЫҒУ¹ Шулық¹ етістігінің қимыл атауы;

шулау.

ШУЛЫҒУ² Шулық² етістігінің қимыл атауы;

кермек тарту, ашқылтымдану.

ШУЛЫ-ДУЛЫ сын. У-шулы, шуға толы.

ШУЛЫҚ¹= ет. сөйл. **Шула** (айқай-шу шығару, у-шу қылу).

ШУЛЫҚ²= ет. Сұйық тамақты ысытқан кезде дәмінің кермек тартуы, ашқылтымданып бізылдуы.

ШУЛЫҚ³= ет. Тұралау, арықтау, жүдеу; кішірейю, тартылу.

ШУЛЫҚТЫР= ет. сөйл. **Шулаттыр.**

ШУЛЫҚТЫРУ Шулықтыр етістігінің қимыл атауы.

ШУМА зат. сөйл. **Чума.**

ШУМАҚ¹ зат. 1. Бір топ нәрсенің жиынтығы, бума. 2. Тізбек, будақ.

ШУМАҚ² зат. әдеб. Өлең-жырларда, дастан-поэмаларда өлең тармақтарының (жолдарының) белгілі ретпен топтасып көбінесе төрт жолдан тұратын тармақтық өлшемі.

ШУМАҚТА¹= ет. 1. Арқан, жіп, сым сияқты ұзын затты топтап тізбектеу, түйдектеу.

2. ауыс. Ойын, пікірін жинақтау, қорыту.

ШУМАҚТА²= ет. Өлең шумағын құрау.

ШУМАҚТАЙ сын. Шумақ сияқты.

ШУМАҚТАЛ¹= ет. 1. Иіріліп, тізбектелу, түй-

дектелу. 2. ауыс. Ой, пікір жинақталу, қорытылу.

ШУМАҚТАЛ²= ет. Өлең шумағы құралу.

ШУМАҚТАЛУ Шумақтал етістігінің қимыл атауы; тізбектелу, түйдектелу.

ШУМАҚТАН= ет. Тізбектелу, түйдектелу.

ШУМАҚТАНДЫР= ет. Тізбектендіру, түй-

дектендіру.

ШУМАҚТАНУ Шумақтан етістігінің қимыл атауы.

ШУМАҚТАП-ШУМАҚТАП үст. Шумақ-шумақ етіп, түйдектеп орап.

ШУМАҚТАС= ет. Тізбектесу, қосып түй-

дектеу.

ШУМАҚТАСУ Шумақтас етістігінің қимыл атауы.

ШУМАҚТАТ= ет. Тізбектету, түйдектету.

ШУМАҚТАТУ Шумақтат етістігінің қимыл атауы.

ШУМАҚТАУ Шумақта етістігінің қимыл атауы.

ШУМАҚТАУЛЫ сын. Шумақталған, түй-

дектеулі.

ШУМАҚТЫ сын. Шумақтан тұратын, шумақталған.

ШУМАҚТЫҚ зат. Шумақтан тұрушылық, шумақ жасаушылық.

ШУМАҚ-ШУМАҚ сын. Түйдектелген, тізбектелген.

ШУМЕР: шумер жазуы. тар. лингв. Ер-тедегі Шумер мемлекетінде қолданылған алғашқы түрі, заттың ерекше белгілерін кескіндеу арқылы жазылып, кейінгі кезеңде бір сөзді нақты таңбамен жазуға көше бастаған б.з.б. 2-мыңжылдықта өмір сүрген тайпалар пайдаланған жазу.

Шумер тілі. лингв. Оңтүстік қос өзен жерінде б.д.д. 2000 ж. бұрын өмір сүрген халықтардың тілі.

ШУМЕРШЕ үст. Шумер тілінде, шумер жазуы бойынша.

ШҰРПА зат. тамақ. сөйл. **Сорпа** (қой етінен сорпа қайнатып, піскен етін бөлек ыдысқа түсіріп алынып, сорпасына текшелен тұраған шикі картоп салып, соң жаңа піскен помидор ұсақтап туралып, шала қуырылған пияз бен сәбіз, лавр жапырағы, тұз, бұрыш қосып, қайнатылып дайындалатын сұйық тамақ).

ШҰРУП зат. тех. Бурандалы шеге.

ШҰРФ зат. геол. Пайдалы кен қазбаларын іздеу үшін, геологиялық карта жасау кезінде, инженерлік-геологиялық, гидрогеологиялық, геофизикалық т.б. зерттеулерді жүргізгенде қазылатын, көлденең қимасы квадрант және тік бұрыш түрінде келген тік кен қазбасы.

ШУСЫЗ сын. 1. Шуы жоқ. 2. Айқай-ұйқайсыз, абыр-дабырсыз.

ШУ-СЫРЫЛ зат. Шуылдап, сырылдаған дыбыс.

ШУ-ШУ¹ зат. У-шу, айқай-ұйқай.

Шу-шу етті. Шуылдады, шулады.

ШУ-ШУ² о д. Малды айдауда, қууда айтыла-тын сөз.

ШУ-ШУЛА= ет. сөйл. **Шу-шуле**.

ШУ-ШУЛЕ= ет. Шу-шу деп малды айдау, жүргізу.

ШУ-ШУЛЕТ= ет. Шу-шудеп мал айдау.

ШУ-ШУЛЕТУ Шу-шүлет етістігінің қимыл атауы.

ШУ-ШУЛЕУ Шу-шүле етістігінің қимыл атауы.

ШУ-ШҰРҚАН зат. Айқай-шу.

ШҰҒРӘТ [ар. شجرة] зат. ескікіт. Атақ, даңқ.

ШУЫЛ зат. 1. Шулаған, шуылдаған дыбыс. 2. инф. Кездейсоқ кедергі (богетіл). 3. ауыс. Шу, абыр-дұбыр. ауыс. Айқай-шу, шу-шұрқан.

ШУЫЛ ҚАҚТЫ [салды]. Шулады, у-шу қылды.

ШУЫЛ= ет. сөйл. **Шулық** (кішірею).

ШУЫЛДА= ет. 1. Бей-берекет қатты дауыс шығарып шулау. 2. ауыс. Зу-зу, су-су еткен дыбыс шығару.

ШУЫЛДАҒЫП сын. сөйл. **Шуылдақ**.

ШУЫЛДАҚ сын. 1. Небір дыбыстар шыға-рып тынымсыз шуылдай беретін. 2. Шуылдағыш, улап-шулап жататын. 3. У-шуды, дауысжалды сүйгіш, айқайшыл, даурықпа. // Шулаған көпшілік.

ШУЫЛДАП-ШУЫЛДАП үст. Айқай-шу қылып, шулап.

ШУЫЛДАС= ет. Қосылып шуылдау, улап-шу-ласу.

ШУЫЛДАСУ Шуылдас етістігінің қимыл атауы.

ШУЫЛДАТ= ет. 1. Шулату, небір дыбыс, шу шығарту. 2. У-шу ету, дабырлату.

ШУЫЛДАТУ Шуылдат етістігінің қимыл атауы.

ШУЫЛДАУ Шуылда етістігінің қимыл атауы; шулау, у-шу жасау.

ШУЫЛДЫ сын. Шулы, абыр-дабыр болған.

ШУЫЛ-СҰРЕҢ зат. Тоқтамай кеткен айқай-шу.

ШУЫНДЫҚ зат. өс. Өсімдік түрі.

ШУЫНДЫҚ зат. өс. сөйл. **Шұғытық**.

ШУЫНЖЫ зат. өс. Өсімдік түрі.

ШУЫ= ет. сөйл. Шөгү, қысқару.

ШУЫТ сын. сөйл. Шұбырған, шұбатылған.

ШУБА зат. сөйл. **Шұба** (күмән, күдік).

ШУБА= ет. Бірінің соңынан бірі тізбектеліп, ұзыннан-ұзақ, үздік-создық жүру, шұбыру.

ШУБАЙ-ШҰБЫРЫП үст. Шұбатылып, созылып, шұбырып.

ШУБАҚ: ұзын шұбақ. Ұзыннан-ұзын, ұзына бойы.

ШУБАҚТА= ет. Шұбау, шұбыру.

ШУБАҚТАЛ= ет. Шұбалы, тізбектелу.

ШУБАЛ зат. сөйл. **Шұбал пеш**.

Шұбал пеш. Кесек кіртіштен қалап салған пеш.

ШУБАЛ= ет. 1. Созыла шұбыру, тізбектелу.

2. Ұзын болып жерге сүйретілу, шұбатылу, солаңдау.

ШУБАЛАН¹= ет. сөйл. **Шұбалған** (күдіктену, күмәндану).

ШУБАЛАН²= ет. Шұбатылу, созылу.

ШУБАЛАНУ сөйл. Шұбалан етістігінің қимыл атауы; күдіктену.

ШУБАЛАҢ сын. 1. Ұзын, шұбатылған, сөлбеңдеген. 2. Ұзыннан-ұзын созылған. 3. ауыс. Сылбыр.

Шұбалаң құйрық. Шұбатылған ұзын құйрық.

ШУБАЛАҢДА= ет. 1. Шұбатылу, сүйретілу, сөлбеңдеу. 2. Ұзыннан-ұзақ созылу. 3. Жинақы бол-май, созылыңқы болу.

ШУБАЛАҢДАТ= ет. Сөлбеңдету, сүйрету.

ШУБАЛАҢДАТУ Шұбалаңдат етістігінің қимыл атауы.

ШУБАЛАҢДАУ¹ сын. Шұбалаңқы, созы-лыңқы.

ШУБАЛАҢДАУ² Шұбалаңда етістігінің қимыл атауы.

ШУБАЛАҢДЫҚ зат. 1. Сылбырлық, жайбасарлық. 2. Басаяғы жинақы болмаушылық, шұбалаңқылық.

ШУБАЛАҢҚҰЙРЫҚТЫЛАР. зат. зоол. <лат. viveridae> Сұтқоректі жануарлардың жыртқыштар отрядының тұқымдасы.

ШУБАЛАҢҚЫ сын. Ықшам, жинақы емес, созылыңқы, ұзақтау.

Шұбалаңқы тартты. Жайбарақат, енжар болды.

ШУБАЛАҢҚЫЛАН= ет. Тым шұбатылу, созылу.

ШУБАЛАҢҚЫЛАУ сын. Созылыңқылау, ұзақтау.

ШУБАЛАҢҚЫЛЫҚ зат. Жинақы, ықшам еместік, шашыраңқылық.

ШУБАЛҒЫДАЙ сын. Шұбырындыдай.

ШУБАЛДЫР= ет. 1. Ұзыннан созылдырту, тізбектелу. 2. ауыс. Ұзақ созыру.

ШУБАЛДЫРУ Шұбалдыр етістігінің қимыл атауы.

ШУБАЛМА¹ зат. Шұбыртпа, шұбырма.

ШУБАЛМА² сын. Шұбатылған, созылыңқы, шұбыртпалы.

Шұбалма пеш. Қабырға етіп салған пеш.

ШУБАЛМАЛЫ сын. сөйл. **Шұбалма** (шұбыртпа).

Шұбалмалы пеш, сөйл. **Шұбалма пеш**.

ШУБАЛТ= ет. 1. Шұбалаңдату, сүйрету.

2. Созылту, тізбектелу, шұбырту. 3. ауыс. Со-зылыңқы ету.

ШУБАЛТПА сын. Шұбыран, шұбатылған.

ШУБАЛТУ Шұбалт етістігінің қимыл атауы.

ШУБАЛШУ Шұбал етістігінің қимыл атауы; созыла шұбыру, тізбектелу.

ШУБАЛШАҢ зат. зоол. Ылғалды жерді сүйетін жіңішке, ұзынша құрт; жауынқұрт.

ШУБАЛШЫН зат. сөйл. **Шұбалшаң**.

ШУБАЛЫҢҚЫ сын. сөйл. **Шұбалаңқы**.

ШУБАЛЫҢҚЫЛЫҚ зат. сөйл. **Шұба-лаңқылық**.

ШУБАМА зат. сөйл. **Шолейт**.

ШУБАР¹ сын. 1. Малдың, жан-жануарлардың т.б. заттардың біреңкей тұс пен теңбіл-теңбіл басқа бір тұс араласқан түрі, түсі. 2. Шешек ауруынан қалған денеде дағы бар, бұжыр; беттегі безеудің орны. 3. ауыс. Бұлтты, сұр. 4. ауыс. Қиын-қыстау. 5. Басқа тілдің сөздерімен аралас.

Шұбар ала. Аласы басым шұбар араласқан тұс түрі. **Шұбар төс**. Бай, шонжар, шені бар адам.

ШУБАР² зат. 1. Ара-арасында ойдым-ойдым жайылымы бар бұталы өріс; қырат, дөңес. 2. Жа-зық далада кездесетін тобылғы, шағыр өскен, шөбі қалың, бұталы ояң жер.

ШУБАР³ үст. 1. жерг. Аса сирек, некен-саяқ, тым аз.

ШУБАРАЯҚ зат. этн. Сырлы тостаған, сырлы аяқ.

ШУБАРБАҚА зат. зоол. <лат. bombina> Дөңгелек тілділер тұқымдасына жататын, құй-рықсыз қосмекенділердің бір туысы.

ШУБАРГҮЛ зат. өс. Жарықты жақсы көретін жапырақтарының бетінде ақшыл сұр сызықтары болатын жапырағы ерекше әшекейлі үй өсімдігі.

ШУБАРКЕЛ= ет. жерг. Жөрмеу, көктеу, көктем тізу.

ШУБАРКЕЛЕ= ет. жерг. Жөрмеу, көктеу, көктем тізу.

ШУБАРКЕЛУ жерг. Шұбаркел етістігінің қимыл атауы.

ШУБАРКҮЗЕН зат. зоол. Түйін тұқымдасына жататын кішілеу тышқан.

ШУБАРҚҰЛАҚ зат. өс. сөйл. Қой сүйсіне жейтін шөптердің бір түрі.

ШУБАРЛА= ет. 1. Теңбілдеу, ала-құла ету, дақ салу. 2. ауыс. Сөйлегенде, жазғанда өзге тілдің сөзін, сөз орамын араластыру, таза

сөйлемей. 3. ауыс. Әңгіме, оқиғаны өзгертіп, әр нәрсемен байланыстырып жеткізу.

ШУБАРЛАН= ет. 1. Теңбілдену, ала-құла дақ салыну. 2. ауыс. Сөйлеуде, жазуда өзге тілдің сөзін араластырып қолдану.

ШУБАРЛАНДЫР= ет. 1. Ала-құла еттіру.

2. ауыс. Айтылатын сөзді өзгерттіріп жеткізу.

ШУБАРЛАНДЫРУ Шұбарландыр етістігінің қимыл атауы.

ШУБАРЛАНУ Шұбарлан етістігінің қимыл атауы.

ШУБАРЛАТ= ет. Түрлі-түсті қылып, ала-құла ету.

ШУБАРЛАТУ Шұбарлат етістігінің қимыл атауы.

ШУБАРЛАУ¹ сын. 1. Аздап шұбары бар, бұжырлау. 2. ауыс. Аздап шет тілдің сөздері қосылған, араласқан. 3. ауыс. Шұбалаңқылау, со-зылыңқылау. 4. ауыс. Сиректеу, аздау, некен-саяқ.

ШУБАРЛАУ² Шұбарла етістігінің қимыл атауы.

ШУБАРЛЫ¹ сын. Шұбары бар.

ШУБАРЛЫ² сын. Жазық далада кездесетін ояң, шөбі қалың, бұталы (жер).

ШУБАРЛЫҚ зат. 1. Шұбар болушылық.

2. Бұжырлық, бұдырлық. 4. ауыс. Шұбалаңқылық, созылыңқылық.

ШУБАРТ= ет. 1. Ала-құла болып, теңбілдену, шұбарлану. 2. ауыс. Бұдырау, сағымдалу, буал-дырлану, тұмандану.

ШУБАРТУ Шұбарт етістігінің қимыл атауы.

ШУБАРТЫШҚАН зат. зоол. **Шұбаркүзен**.

ШУБАРШӨП зат. өс. <лат. saussurea>

Күрделігүлділер тұқымдасы шұбаршын (соссорейя) туысына жататын шөптесін өсімдік.

ШУБАР-ШУБАР сын. Қатты шұбарланған.

ШУБАРЫТ¹= ет. сөйл. **Шұбырт**.

ШУБАРЫТ²= ет. сөйл. **Шұбарт**.

ШУБАС= ет. сөйл. **Шұбырысу**.

ШУБАСЫЗ сын. сөйл. **Шұбәсіз**.

ШУБАТ зат. этн. Түйе сүйінен ашытып жасалған шипалы тағам, сусын.

ШУБАТ= ет. 1. Адамдар тобы, малдың ұзын-нан-ұзақ, бірінің соңынан бірі жүруі. 2. Ұзарту, жазу, ұзын қылып ұстау. 3. Сүйрету, шұбалту. 4. ауыс. Сөзді, әңгімені созу, жалғастыру.

ШУБАТҚЫЛАУ сын. Үздік-создық, аяқтал-маған, созылған.

ШУБАТУ Шұбат етістігінің қимыл атауы.

ШУБАТХАНА зат. Шұбат сататын орын.

ШУБАТЫ зат. жерг. Күйдіргі ауруы.

ШУБАТЫЛ= ет. 1. Адамдар тобының, малдың бірінің артынан бірі созылып жүруі. 2. Адам бойы-нан ұзын нәрсеңің (шаш, киім) жерге сүйретілуі.

3. Сүйретілу, жол-жөнекей шашылу. 4. Жолдың ирелеңдеп, ұзыннан ұзақ жатуы. 5. ауыс. Үйден шығып болмай, болдырап жүріп алуы.

ШУБАТЫЛМАЛЫ сын. Созылмалы.

ШУБАТЫЛМАЛЫҚ зат. Созылмалық.

ШУБАТЫЛТ= ет. Соза түскізу.

ШУБАТЫЛУ Шұбатыл етістігінің қимыл атауы.

ШУБАТЫМ: арқан шұбатым. Жақын, бір арқанның бойындай.

ШУБАТЫНДЫ зат. Созынды, бөлік.

ШУБАУ¹ сын. Ұзыннан-ұзақ.

ШУБАУ² Шұба етістігінің қимыл атауы; сар-сылу, табанынан таусылу, босу.

ШҰБЫЛ= ет. сөйл. **Шұбыр**.

ШҰБЫЛТ= ет. сөйл. Созылту, ирелеңдету, құбылту.

ШҰБЫР= ет. 1. Бірінен кейін бірі қалмай, көп болып жүру, сеңдей соғылысу (адам, мал т.б.). 2. Соралау, ағу, құйылу (тер, жас, сілекей).

3. ауыс. Сенделу, босу, сандалу, табанынан таусылу.

ШҰБЫРҒАН-ШҰБАҒАН үст. Бірінен кейін бірі созылып (жүру), жан-жақтан қаптап, жағып.

ШҰБЫРМА сын. Шұбырған, шұбаған.

ШҰБЫРМАЛЫ сын. *Шұбырған*, топталып жүретін.

ШҰБЫРТ=ет. 1. Адамдарды, балаларды бірінің артынан бірін шұбаттып ерту, сабылту. 2. Көбейту, ұзарту, қаптату. 3. Сөздің арасын үзбей, жалғастырып үсті-үстіне айту, бастырмалату.

ШҰБЫРТА-ШҰБЫРТА үст. Бірінен кейін бірін созып, қаптатып.

ШҰБЫРТПА¹ зат. 1. Шұбыртып, ұзақ, бос айтылған, үсті-үстіне бастырмалатып айтылған сөз. 2. сөйл. Ұзақ айтылатын терменің түрі.

Шұбыртпаға салмай. Шұбатпай, сенделтпей.
ШҰБЫРТПА² зат. сөйл. 1. **Мандам** (манқаға ұқсас жылас ауруы). 2. жерг. Топалаң індетінің жергілікті атауы.

ШҰБЫРТПА³ зат. этн. қолөнер. 1. Сәу-келенің құлақбауы. 2. Алқа, моншақ. 3. Шынжыр. **ШҰБЫРТПА**⁴ сын. 1. Үсті-үстіне босқа, ұзақ айтылған. 2. Шұбатылған, ұзын.

Шұбыртпа сөз. Бастырмалатқан, үдемелеткен, артық сөз.

ШҰБЫРТПАДАЙ сын. Шұбыртпа секілді, шұбыра созылған.

ШҰБЫРТПАЛА= ет. Шұбырту, бастырмалату.

ШҰБЫРТПАЛЫ¹ сын. 1. Ұзақ, шұбыртып айтқан, үсті-үстіне бастырмалатқан (сөз). 2. әдеб. Бірнеше жолға дейін ұйқас болып келетін (өлең). 3. Шұбатылған, ұзын, тізбектелген. 4. Көп, бос, ұзыннан-ұзақ.

Шұбыртпалы соғыс. көне. әск. Табиғи кедергілерді, тау жоталарын пайдалана жағалай соғыс жүргізу. **Шұбыртпалы ұйқас.** әдеб. Өлеңнің барлық жолдары ұйқасып келетін ұйқас түрі.

ШҰБЫРТПАЛЫ² сын. Шұбыртпа (әшекей) таққан.

ШҰБЫРТУ Шұбырт етістігінің қимыл атауы; сөзді үзбей, үсті-үстіне айту.

ШҰБЫРТЫНДЫ сын. Шұбырған.

ШҰБЫРТЫҢҒЫЛЫҚ зат. Ұзақтық, ұзаққа созылушылық.

ШҰБЫРУ Шұбыр етістігінің қимыл атауы. 1. Сандау, ағылу, табанынан таусылу. 2. Сұйық заттың жас, су, қант т.б.) ағуы.

ШҰБЫРУШЫ зат. Шұбырған адамдар, малдар.

ШҰБЫРУШЫЛЫҚ зат. Ерсілі-қарсылы ағылып шұбыртқандық.

ШҰБЫРЫЛ= ет. Сорғалау, қаптау, көбею.

ШҰБЫРЫН сын. Шұбырынды, шұбырған (адамдар, малдар).

ШҰБЫРЫНДЫ¹ зат. 1. Аумалы-төкпелі заманда елінен-жерінен ауып шұбаған күй, жағдай; босқыншылық. // Босқан, тентіреген, қайыршыланған. 2. Төрт түлік малдың шұбырып, ұзыннан-ұзақ, бірінің соңынан бірі ілесе жайылған шоғыры.

Шұбырынды болды. Мал өрістей алмады; бір жерге тұрақтамады, шұбырып жүре берді. **Шұбырындыға ұшырады.** Шұбырып, бірінің соңынан ілесіп, дирыс жайылмайтын күйге түсті.

ШҰБЫРЫНДЫ² сын. 1. Шұбырындыға ұшыраған, босып кеткен. 2. Соқпаққа айнала қоймаған, мал тұяғының ізі батқан ұзыннан-ұзақ тізбектеле созылған (із, сұрлеу).

ШҰБЫРЫНДЫЛЫҚ зат. 1. Босқыншылық. 2. Малдың шұбыра созылған жүрісі.

ШҰБЫРЫНШЫЛЫҚ зат. Шұбырындыға ұшыраушылық.

ШҰБЫРЫП-ШҰБАП сын. Ұзыннан созылып.

ШҰБЫРЫС= ет. Үздік-создық болып, бірінен кейін бірі шұбап жүру.

ШҰБЫРЫСУ Шұбырыс етістігінің қимыл атауы.

ШҰБЫТ сын. жерг. Надан, қараңғы (адам туралы).

ШҰҒА зат. 1. Жұмсақ майда түкті жұнмат. // Шұғадан тізілген, шұғадан дайындалатын. 2. ауыс. Ұлта қар.

ШҰҒАДАЙ сын. Шұға секілді, жұп-жұмсақ,

ШҰҒАЛЫ¹ сын. Шұғасы бар.

ШҰҒАЛЫ² сын. сөйл. Сәулелі, шұғыла.

ШҰҒАНАҚ зат. сөйл. **Шұқанақ** (мұздықтың, судың бүдіру әрекетінен түзілетін аңғар беткейлеріндегі эрозиялық формалар).

ШҰҒАШЫ зат. Шұға тоқушы.

ШҰҒЖИ= ет. сөйл. **Шұқши.**

ШҰҒЫЛ үст. 1. ресми. Тез, тығыз, жедел. 2. Дерее, бірден. 3. Кенет, кілт, аяқ астынан.

Шұғыл берілетін мәлімет. әск. Өз әскерлерінің қимылдары, жағдайы, орны және әдетте өткен тәуліктегі қарсыласы туралы мәлімет берілетін құрама (бірлестік) штабының жауынгерлік есептік-ақпараттық құжаты. **Шұғыл бүркеніш.** әск. Әскердің алда тұрған қимылы, операция мақсаты, аумағы, уақыты мен қарудың жаңа түрлерін қолдану сипатына қатысты қарсыласты жаңылыстыру мақсатында жүргізілетін әртүрлі шаралар жиынтығы. **Шұғыл желі.** әск. Тікелей байланыс. **Шұғыл өңдеу.** инф. <ағыл. time-bound processing> Берілген уақыт ішінде аяқталуға тиіс мәліметтерді өңдеу ісі. **Шұғыл дауыссыздар.** лингв. Айтылу жолына қарай фонациялық ауаның шұғыл үзіліп шығуынан пайда болатын дауыссыз дыбыстар. **Шұғыл тапсырмалар десант.** әск. Ядролық қару алаңдарын басып алу, шабуылға шыққан негізгі күшке көмектесіп, жаудың ту сыртынан соққы беру, қоршауға алу, аралдарды, теңіз жағалауларын басып алып, негізгі күш келіп жеткеніне ұстап тұру т.с.с. майдандық көлемдегі аса маңызды жауынгерлік тапсырмаларды орындайтын арнайы әскери бөлім.

ШҰҒЫЛА зат. 1. Күннің нұры, сәулесі, шапағы. 2. ауыс. Қыздың бет-ажары, ибалығы туралы.

ШҰҒЫЛАДАЙ сын. Шұғыла секілді, жарық сәуле тәрізді. // Жарығын, сәулесін шашып, жарқырап.

ШҰҒЫЛАЛАН= ет. 1. Арайлану, құлтыру.

2. ауыс. Жүзі нұрлану, бүлбүл жайнау.

ШҰҒЫЛАЛАНДЫР= ет. Нұрландыру, құлтырту.

ШҰҒЫЛАЛАНУ Шұғылалан етістігінің қимыл атауы.

ШҰҒЫЛАЛЫ сын. 1. Шұғыласы мол, сәуле шашқан, нұрын төккен. 2. Жайдары, бейбіт, шуақты. 3. Мейірімді шашқан, мейірімді, жылы. 4. Жылы, күн көзі көп түскен.

ШҰҒЫЛАЛЫҚ зат. окказ. Басқа ғаламшар иелері, басқа ғаламшардан келгендер.

ШҰҒЫЛӘРЕКЕТТІ сын. Жедел шешім қабылдап, дереу қимылдайтын.

Шұғыләрекетті топ. әск. а) Майдан өңірінде немесе жекелеген операциялық бағытта әрекет етуші уақытша біріктірілген майдан әскерлері бөлімі. ә) Әскерлер әрекетіне жетекшілік жасау үшін бірлестік (құрама) штабтарынан жіберілген байланыс құралдары бар офицерлер тобы.

ШҰҒЫЛДАН= ет. Белгілі бір іспен айналысу, бір жұмыстың соңына түсу.

ШҰҒЫЛДАНҒЫШ сын. Айналысқыш, бейім.

ШҰҒЫЛДАНДЫР= ет. 1. Бір іспен айналыстыру. 2. Көңілін аудару.

ШҰҒЫЛДАНДЫРУ Шұғылдандыр етістігінің қимыл атауы. 1. Белгілі бір іспен айналыстыру. 2. Назарын аударту.

ШҰҒЫЛДАНУ Шұғылдан етістігінің қимыл атауы; айналысу, бір істің соңына түсу.

ШҰҒЫЛДАНУШЫ зат. Белгілі бір іспен айналысатын адам.

ШҰҒЫЛДАНУШЫЛЫҚ зат. Белгілі бір іспен айналысушылық.

Шұғылданушылық қалып-күй. инф. <ағыл. busy> Кейбір операцияны орындаумен айналысқан кездегі құрылғының қалып-күйі.

ШҰҒЫЛДАНЫЛ= ет. Айналысылу, назарға алынылу.

ШҰҒЫЛДАТ= ет. Тездету, жылдамдату.

ШҰҒЫЛДЫҚ зат. 1. Тығыздық, қарбаластық,

қауыртық. 2. Жеделдік, тездік. 3. Аяқ астынан, тез, оқыс, тұтқиылдан болушылық.

ШҰҒЫЛШАРАЛЫҚ сын. Дерее, тез арада орындалатын іс-қимылдарға, шараларға қатысты.

Шұғылшаралық бүркеме. әск. Майдан (армия) қолбасшысының шешімімен жүргізілетін және операцияларға өзіндік құпиясын сақтауға бағытталған бүркеме.

ШҰҒЫЛ-ШҰҒЫЛ сын. Тез-тез, тым асығыс.

ШҰҒЫЛЫҚ зат. өс. сөйл. **Шұғынық.**

ШҰҒЫМ зат. Құйып салынған ою.

ШҰҒЫНДЫҚ зат. сөйл. **Шұғынық.**

ШҰҒЫНДЫР зат. жерг. Қант қызылшасы.

ШҰҒЫНЫҚ зат. өс. <лат. раeonia> Сарғалдақтар тұқындасына жататын, тау бөктерлерінде, жартастарға шығатын, көктемде өсетін қызыл түсті гүл, таушымындық.

ШҰҒЫНЫҚТАЙ сын. Шұғынық гүлі секілді, қып-қызыл.

ШҰҒЫРЫМ зат. Бекініс орыны, бекет.

ШҰДДАТ зат. ескі кіт. Қуш, салмақ, дәрмен.

ШҰЖЫҚ¹ зат. тамақ. Шикі еттің майлы жерінен турап, тұз, бұрыш қосып, ішекке тығып жасаған тамақ.

Шұжық білезік. зерг. Шұжық тәрізді жұмыр, бірақ іші қуыс білезік. **Шұжық сырға.** зерг. Салпыншағын шұжық сияқтандырып жасаған алтын, күміс сырға.

ШҰЖЫҚ² зат. этн. Жегін көліктің мойнын алмас үшін қамыттың астыңғы жағында тұратын жұмыр, жұмсақ зат.

ШҰЖЫҚ³ сын. Жылырт.

ШҰЖЫҚТА= ет. Шұжық жасағандай қылу, домалатып орау.

ШҰЖЫҚТАЙ сын. 1. Шұжық сияқты, шұжық тәрізді. 2. ауыс. Жұп-жұмыр, семіз.

ШҰЖЫҚТАН= ет. Жұмырлану, буылықтану, біліну.

ШҰЖЫҚШЫЛ сын. Шұжық жегенді жақсы көретін.

ШҰЙЛЫҚ= ет. сөйл. **Шұйлық.**

ШҰҚ зат. сөйл. Ұшық, шеті, аяғы.

ШҰҚАНАҚ зат. Оңша терең емес, су жиналған шұңқыр.

Шұқанақ құдық. жерг. Қол шөмішпен су құйып алатын суы таяз құдық.

ШҰҚАНАҚТА= ет. сөйл. Шұңқылдану, тыныш жүрмеу.

ШҰҚАНАҚТАН= ет. Жырылу, шұңқырлану.

ШҰҚАНАҚТАЙ сын. 1. Кім-кішкентай, түкте емес, мардымсыз. 2. Шұқанақ құрлы.

ШҰҚАНАҚТЫ сын. Шұқанағы бар, шұқанағы мол.

ШҰҚАНАҚ-ШҰҚАНАҚ сын. Шұңқырлы, тегіс емес.

ШҰҚАТ¹ зат. сөйл. **Шоқат.**

ШҰҚАТ² зат. өс. сөйл. Ұшқат, тау бөктерлерінде, жартасты жерлерде өсетін гүл.

ШҰҚАТ-ШҰҚАТ зат. Шұқатты келген, шұңқыр-шұңқыр.

ШҰҚИ= ет. 1. Бас көтермей, шұңқып оқу.

2. Соппо, жалғыз отыру.

ШҰҚИО Шұқи етістігінің қимыл атауы.

ШҰҚУ Шұқы етістігінің қимыл атауы. 1. Тісін шұңқылау, тазалау. 2. ауыс. Бір нәрсені ерінбей, айналыра беру, айналыса беру.

ШҰҚУШЫ: көзге шұқушы. Шындықты бетке басып айтушы адам.

ШҰҚУШЫШ зат. Тістің арасына кірген тамақ қалдығын тазарту үшін пайдаланатын нәрсе, тісшұқыш.

ШҰҚШИ= ет. 1. Бір нәрсеге зер салып үңілу, қадағалап ден қою. 2. Бір нәрсені қадалып сұрау, қадалып іздеу. // Сақтықпен, абайлап. 3. ауыс. Тіусуге қара таппай, ілік іздеу. 4. ауыс. Міз бақпай қарау, төну.

ШҰҚШИМА: шұқшима сұрақ. Тісе қойылған сұрақ.

ШҮҚШИМАЛЫҚ зат. Көп оқығыштық, ерінбеушілік.

ШҮҚШИТ= ет. 1. Мінеп, әбден табалау, кемшілігін бетіне басу. 2. Мардымсыз нәрсені алқы, кіші көру, түштіту. 3. Мінін айтқанда қолымен нық нұсқап, қадап көрсету.

Шүқшитып тұрып көзге шүку. Кемшілігін, мінін тырп еткізбей бетіне айту, басу.

ШҮҚШИТУ Шүқшит етістігінің қимыл атауы.

ШҮҚШИЫС= ет. Бір нәрсеге бәрі қадалысып қарау, бастарын бір жерге түйістіру, ден қойысу.

ШҮҚШИЫСУ Шүқшиыс етістігінің қимыл атауы.

ШҮҚШИЮ Шүқши етістігінің қимыл атауы. 1. Көп оқу, жазу, үнемі кітап, қағазға үңілу. 2. Бір нәрсеге қадалып, ұзақ қарау; ойлану. 3. Белгілі бір істі, кәсіпті ұзақ, жалықпай айналдыра беру. 4. ауыс. Тіуісу, ілік іздеу, көп қадалу.

ШҮҚШИЯ-ШҮҚШИЯ= ет. Қарап-қарап, қадалып, шүқшиып.

ШҮҚ-ШҮҚ од. жерг. Түйені шөктіргенде айтлатын шөк-шөк деген одағайдың жергілікті нұсқасы.

ШҮҚШЫЛ= ет. сөйл. **Шүқши.**

ШҮҚШЫҢДА= ет. Бүгжеңдеу, құнжыңдау. **ШҮҚЫ**= ет. 1. Жерді қазу. 2. ауыс. Мәшине, техниканы жөндемек болу, қарау. 3. Нұқу, нұсқау, көрсету. 4. Тісте тырп қалатын тамақ қалдықтарын шыммен алу.

ШҮҚЫЛ= ет. Техника, құралдардың қаралуы, жөндеуі.

ШҮҚЫЛА= ет. 1. Бір нәрсені қозғау, қайта-қайта шүқи беру, түрткілеу. 2. Техника, құралдардың бұзылған жерін қарау, жөндеу. 3. ауыс. Ананы бір, мынаны бір қазбалау, мазалау, түртпектеу.

ШҮҚЫЛАН= ет. 1. Бау-бақша өсіріп, үнемі көкөністерді қарап жүру. 2. ауыс. Тіміскілену, іздену, тыныш отыра алмау. 3. Үсті-басын қарау, тіпту. 4. Әр жерінен бір шүқып жеу, дұрыс тамақ жемеу. 5. Түртінү, қазбалау.

ШҮҚЫЛАП-ШҮҚЫЛАП үст. Шүқып-шүқып, аз-аздап түрткілеп.

ШҮҚЫЛАС= ет. 1. Түрткілеп қайта-қайта қарасу, көрісу. 2. Техника, құралдардың бұзылған жерін қарасу, жөндесу.

ШҮҚЫЛАСУ Шүқылас етістігінің қимыл атауы.

ШҮҚЫЛАТ= ет. Шоқыту, құсқа жем беру.

ШҮҚЫЛАТУ Шүқылат етістігінің қимыл атауы.

ШҮҚЫЛАУ Шүқыла етістігінің қимыл атауы. 1. Тұрту, шүку. 3. Үнемі айналысып жүрген нәрсесіне шүқшию, қарау. 4. ауыс. Қатты қысылғаннан, ұялғаннан не істерін білмей, бір нәрсені түртпектеу.

ШҮҚЫЛЫҚТА= ет. Шүқылану, шүқшию. **ШҮҚЫЛЫҢ-ШҮҚЫЛЫҢ** үст. Алақ-жалақ, **ШҮҚЫМА** сын. 1. Шүқылауды қажет ететін. 2. Күйбең іс, күйкі сөз.

ШҮҚЫМДА= ет. Шөкімдеу, азайту, кеміту.

ШҮҚЫН= ет. 1. Шүқылану, түртінү. 2. Тәптіштеу, жөндеу. 3. Бір нәрсеге қарау, шүқшию. 4. Техника, құралдарды қарау, жөндеу. 5. Бау-бақша өсіру, үнемі бақшада жұмыс істеу. 6. Қарап отырмай, түртінү бірдеңе істеу, ұсақ-түйек жұмыспен айналысу.

ШҮҚЫНУ Шүқын етістігінің қимыл атауы. **ШҮҚЫНШАҚ** зат. Шүқын көп отыратын адам.

ШҮҚЫНЫҚ зат. өс. сөйл. **Шүқынық** (тау бөктерлерінде көктемде шығатын қызғалдақ тәрізді гүл).

ШҮҚЫҢ елік. Шошаң еткен қысқа, шалт қимылды бейнелейтін сөз.

Шүқын етті. Шошаң етті.

ШҮҚЫҢДА= ет. 1. Күйбеңдеп, үй шаруасымен, мардымсыз бір шаруамен айналысу. 2. Әр нәрсеге бір қарау, түртпектену. 3. Шоқып жеу.

ШҮҚЫҢДАС= ет. Шүқшиысу, түртінү.

ШҮҚЫП-ШҮҚЫП үст. 1. Шоқып-шоқып (құс). 2. Көсеп-көсеп, түртінү-түртінү.

ШҮҚЫР зат. 1. Қазылған, ойылған жер; шүңқыр. 2. ауыс. Қыз баланың бетінде, әсіресе жымиянда білінетін, әдемілікті білдіретін шүқыр.

ШҮҚЫР зат. жерг. Шай ішуге арналған қылақты ыдыс (астында шыны аяғы болады).

ШҮҚЫРАЙ= ет. 1. Ой тұсу, ойықтану, шүңқыр болу. 2. Беті шүқырлану. 3. Түсіп қалған тістің орнының үңіреюі.

ШҮҚЫРАЙТ= ет. 1. Ою, шүңқырлату. 2. Шүңқырайту, шүңқырлау. 3. Жағын қушытып, бетінде шүқыр пайда болғызу, ұртын ішіне тарту.

ШҮҚЫРАЙТУ Шүқырайту етістігінің қимыл атауы.

ШҮҚЫРАН= ет. Оқырану, аяғын тарту.

ШҮҚЫРАҢДА= ет. Шүқылану, шүқшию.

ШҮҚЫРАЮ Шүқырай етістігінің қимыл атауы.

ШҮҚЫРЛА= ет. Шүқыр жасау, жерді ойып қазу.

ШҮҚЫРЛАН= ет. 1. Шүқыраю, қазылу.

2. Беті шүқырлану. 3. Тереңдеп ойылу.

ШҮҚЫРЛАНУ Шүқырлан етістігінің қимыл атауы.

ШҮҚЫРЛАС= ет. сөйл. **Шүқырас.**

ШҮҚЫРЛАТ= ет. Шүқыр жасату.

ШҮҚЫРЛАТУ Шүқырлат етістігінің қимыл атауы.

ШҮҚЫРЛАУ¹ Шүқырла етістігінің қимыл атауы.

ШҮҚЫРЛАУ² сын. Сәл шүқыр болып келген.

ШҮҚЫРЛЫ сын. Шүқыры бар, ойлы-қырлы.

ШҮҚЫРЛЫҚ сын. Шүқыр қазарлық, шүқыр боларлық.

ШҮҚЫР-ТЕСІК сын. сөйл. **Шүқыр-тесік.**

ШҮҚЫР-ҰРА зат. Шүқыр, ойық.

ШҮҚЫРША зат. Кішкентай шүқыр.

ШҮҚЫРШАҚ зат. сөйл. **Шүқыршық.**

ШҮҚЫР-ШҮҚАНАҚ зат. 1. Шүқыр, ой,

жыра. 2. Қалтарыс, бұттарыс, шүқыр-шүқырының бәрі. 3. Қойын-қоныш.

ШҮҚЫР-ШҮҚЫР¹ зат. Шүқыр, ой, қалтарыстың бәрі.

ШҮҚЫР-ШҮҚЫР² сын. 1. Шүқыр-шүқыр (тесілу). 2. ауыс. Әр жерден шошайған, сүстиган.

ШҮҚЫРШЫҚ зат. Кішкентай шүқыр.

ШҮҚЫРШЫҚТАН= ет. Кішкентай шүқыр пайда болу.

ШҮҚЫС= ет. Қазысу, қопарысу.

ШҮҚЫТ¹= ет. сөйл. 1. **Шоқыту.** 2. Көзін шоқып, ағызып жіберу.

ШҮҚЫТ²= ет. Шүқылату, нұқыту.

ШҮҚЫТУ Шүқыт етістігінің қимыл атауы.

ШҮЛАН¹ зат. сөйл. **Шолан.**

ШҮЛАН² зат. Ұрғашы қасқыр.

ШҮЛАН³ сын. Ақ пен көктің арасындағы тұс.

ШҮЛҒА= ет. 1. Шақыру, бұлғау. 2. сөйл.

Шүлғы.

ШҮЛҒАН= ет. 1. Етік, пима, мәсі сияқты қонышты аяқкиімнің ішінен шүлау орану. 2. Орану, киіну.

ШҮЛҒАНУ Шүлған етістігінің қимыл атауы. **ШҮЛҒАУ** зат. Қонышты аяқкиімнің ішінен аяққа орайтын мата.

ШҮЛҒАУДАЙ сын. Шүлғау секілді, шүлғау тәрізді.

ШҮЛҒАУЛАН= ет. Аяққа шүлғау орану.

ШҮЛҒАУЛАНУ Шүлғаулан етістігінің қимыл атауы.

ШҮЛҒАУЛЫҚ сын. Шүлғауға жарарлық, шүлғау боларлық.

ШҮЛҒАУСЫЗ сын. Шүлғауы жоқ.

ШҮЛҒУ Шүлғы етістігінің қимыл атауы;

мақұлдау, келісу, қабылдау.

ШҮЛҒУШЫ= бас шүлғушы. Басын изеуші, мақұл көруші адам.

ШҮЛҒЫ= ет. 1. Аттың шыбындауы, басын изеңдетуі. 2. Адамның басын жоғары-төмен изеуі, біреудің ойына келісуін білдіруі.

ШҮЛҒЫҒЫШ= бас шүлғығыш. Мақұл көргіш, көңгіш.

ШҮЛҒЫЛА= ет. Басын қайта-қайта изеу, шүлғы.

ШҮЛҒЫМА зат. жерг. Дойбы ойынында жүрер жердің болмай қалуы, зәкет.

ШҮЛҒЫНА үст. Серпіле, құлышына.

ШҮЛҒЫП-МҮЛГІП үст. Қалғып, ұйқысырап.

ШҮЛҒЫП-ШҮЛҒЫП үст. Қайта-қайта басын шүлғы, иеп.

ШҮЛҒЫС= ет. 1. Мақұлдасу, келісу, келіскенін білдіріп бастарын иезу.

ШҮЛҒЫСУ Шүлғыс етістігінің қимыл атауы.

ШҮЛҒЫТ= ет. 1. Атты аяқ астынан шаптыра жөнелу, қамшы басу. 2. ауыс. Мойындату, келістіру. 3. Бір нәрсені әрі-бері қозғау. 4. Қалғыту, ұйқысын келтіру. 5. Ұйытып, өзіне қаратып тыңдату, бір ауыздан келістірту.

ШҮЛҒЫТУ Шүлғыт етістігінің қимыл атауы.

ШҮЛҒЫЗ зат. 1. Аяқкиімнің ішінен қиетін тоқыма зат. 2. Мәшиненің темізі.

ШҮЛЫҚ= ет. 1. Сіну, шылану. 2. Дымқылдану, сулану, шылқу.

ШҮЛЫҚША үст. Шүлқықа ұқсатып.

ШҮЛЫҚ зат. 1. Аяқкиімнің ішінен қиетін тоқыма зат. 2. Мәшиненің темізі.

ШҮЛЫҚ= ет. 1. Сіну, шылану. 2. Дымқылдану, сулану, шылқу.

ШҮЛЫҚША үст. Шүлқықа ұқсатып.

Шүлқыша тоқу. колөнер. Айналыра

тоқығанда үнемі оң шалумен тоқу; жазып тоқығанда – бір қатарды (тоқыманың оң жағынан) оң шалумен, екінші қатарды (тоқыманың теріс жағынан) теріс шалумен тоқу.

ШҮЛЫҚ-ПҮЛЫҚ зат. сөйл. Аяққа қиетін шүлқы, шүлғау т.б. сияқты ұсақ-түйектер.

ШҮЛЫҚСЫЗ сын. Шүлқы кимеген, шүлғы жоқ.

ШҮЛЫҚТЫ сын. Шүлқы киген, шүлғы бар.

ШҮЛЫҚ-ҰЙЫҚ зат. Шүлқы түрлері.

ШҮЛЫҚШАҢ үст. Шүлқы киген қалты.

ШҮНАЙ зат. көне. Жоғары лауазымды адам (хан, патша т.б.).

ШҮНАЙ= ет. Шүнақ болу, шүнтію.

ШҮНАҚ¹ зат. өс. Сабағы ұзын, басы келтебас, жапырақтары ірі, гүлі майда, көк түсті көпжылдық шөптесін өсімдік.

ШҮНАҚ² сын. 1. Құлағының шыы кесілген я жабысып біткен. 2. ауыс. Келте, қысқа.

Шүнақ заман. Қиын-қыстау, тар заман.

Шүнақ күн. Қысқа күн, уақыт. **Шүнақ қар!** Қыз, әйелге айтылатын кейіс сөз (кейде наз ретінде айтылады). **Шүнақ құдай.** сөйл. экспр. Қатты қапаланғанда, үнемі сәтсіздік бола бергенде саңырау, тілегіңді естімейтін құдай деген мағынада айтылады.

ШҮНАҚГҮЛ зат. өс. Гүлі шүнақтың гүлі іспеттес, бірақ ірірек келетін жертағандап өсетін, аласа өсімдік.

ШҮНАҚТА= ет. сөйл. **Шүнақта.**

ШҮНАҚТАУ сын. Құлағының қалқаны кішілеу; келтелеу, қысқалау келген.

ШҮНАМДАЙ сын. Кішкентай, қысқа, титтей.

ШҮНАМЫР сын. ескі кіт. Шүнақ.

ШҮНАҢ елік. Құтыңдаған қысқа жеңіл қимылды бейнелейтін сөз.

Шүнаң етті [қақты]. Құтыңдады, шыбыжың қақты, шошаңдады.

ШҮНАҢДА= ет. 1. Шыбыжыңдау, шошаң-шошаң ету. 2. Құтың қағу, шошаңдау.

ШҮНАҢДАУ Шүнаңда етістігінің қимыл атауы.

ШҮНАҢ-ШҮНАҢ елік. Құтыңдаған қайталама жеңіл қимылды бейнелейтін сөз // Шошаң-шошаң етіп, қайта-қайта шыбыжыңдап.

Шүнаң-шүнаң етті [қақты]. Шошаңдады, қайта-қайта шыбыжыңдады.

ШҮНТАҢДАП= үст. Ақсаңдап, шошаңдап.

ШҮНТИ= ет. 1. Қып-қысқа болып сымтию, құрмтию. 2. Құлағы шүнақтану.

ШҮНТИТ = ет. Қып-қысқа етіп, шұнақ қылып кесу, қып тастау.

ШҮНТИТУ Шүнтит етістігінің қимыл атауы.

ШҮНТИЮ Шүнти етістігінің қимыл атауы.

ШҮНТЫНДА = ет. сөйл. **Шұнаңда.**

ШҮҢАЙТ зат. жерг. Құнарлы, шұрайлы әрі терең.

ШҮҢҒЫ = ет. сөйл. Шұңғырлау, шұңғырлау.

ШҮҢҒЫЛ сын. 1. Түбі тереңдеу, шұңғырлау (аяқ, табақ). 2. Түбі терең, шұңқыр (көл, сай).

ШҮҢҒЫЛ КӨЗ. Шұңқыр көз.

ШҮҢҒЫЛАН зат. Шұңқыр, шұңқыр.

ШҮҢҒЫЛДА = ет. Шұңғыл ету, шұңғырлау.

ШҮҢҒЫЛДАН = ет. 1. Шұңғыр ею.

2. Шұңғырлану, шұңғырлану. 3. Ортаю, бітейін деу.

ШҮҢҒЫЛДАНУ Шұңғылдан етістігінің қимыл атауы.

ШҮҢҒЫЛДАТ = ет. Шұңғыл ету, шұңғырлату.

ШҮҢҒЫЛДАТУ Шұңғылдат етістігінің қимыл атауы.

ШҮҢҒЫЛДАУ¹ сын. 1. Сәл шұңғыл боп келген.

2. Түбі тереңдеу, шұңғырлау (өзен, көл, сай).

3. Шұңғырлену.

ШҮҢҒЫЛДАУ² Шұңғылда етістігінің қимыл атауы.

ШҮҢҒЫЛДЫҚ сын. Шұңғыл болып келгендік.

ШҮҢҒЫЛША үст. Шұңғыл сияқты, шұңғылдан.

ШҮҢҒЫЛ-ШҮҢҒЫЛ сын. Шұңқыр-шұңқыр, ойық-ойық.

ШҮҢҒЫМА зат. 1. Ішінде суы бар, көлемді әрі терең шұңқыр. 2. геогр. Мұхит шарасының тереңдігі 5 мың метрден астам ұзынша әрі жіңішке, ойыққа бөлігі. // Шым-шым қып, қым-қиғаш (ой).

ШҮҢҒЫМАДАЙ сын. Шұңғыма секілді.

ШҮҢҒЫМАЛЫ сын. Шұңғымасы бар.

ШҮҢҒИТ = ет. сөйл. **Шүнтит.**

ШҮҢҒЫЛДАУ сын. сөйл. **Шұңғылдау.**

ШҮҢҒЫР¹ зат. Қазылған, ойылған жер, тереңдеу, шұңқыр.

ШҮҢҒЫР² зат. жерг. Шай ішетін құлақты ыдыс.

ШҮҢҒЫРАЙ = ет. 1. Бетінде шұңқыр пайда болу, шұңқырау. 2. Қушыңқырау, қушыю.

3. Тереңдеу, төмендеу.

ШҮҢҒЫРАЙТ = ет. 1. Алақанын шұңғылдату.

2. Көзін шұңғырлету.

ШҮҢҒЫРАЙТУ Шұңғырайт етістігінің қимыл атауы.

ШҮҢҒЫРАШ зат. Кішкентай шұңқыр, шұңқыр.

ШҮҢҒЫРАЮ Шұңғырай етістігінің қимыл атауы.

ШҮҢҒЫРЛА = ет. Шұңқыр жасау, шұңқыр ету.

ШҮҢҒЫРЛАН = ет. 1. Үңірею, тереңдей түсу.

2. Бетінде шұңқыр пайда болу.

ШҮҢҒЫРЛАНУ Шұңғырлану етістігінің қимыл атауы.

ШҮҢҒЫРЛАУ¹ сын. Әжептәуір, біршама шұңқыр.

ШҮҢҒЫРЛАУ² Шұңқырла етістігінің қимыл атауы.

ШҮҢҒЫРЛЫ сын. Шұңқыры бар.

ШҮҢҒЫРСАЛМА зат. жерг. Кеспе сияқты сұйық тамақ.

ШҮҢҒЫРША зат. 1. Кішкентай шұңқыр, шұңқыр. 2. кен. Жерасты қазбалары еденіндегі дінгектерді немесе шегеннің басқа да тіреу элементтерін орнату және орнықтылығын қамтамасыз етуге арналған ойма.

ШҮҢҒЫРШАҚ зат. 1. Кішкентай шұңқыр, жыра. 2. Алақанның ортасы. 3. Беттің сәл шұңқыр-райған жері.

ШҮҢҒЫР-ШҮҚАНАҚ зат. Ойдым-ойдым, шұңқыры көп жер.

ШҮҢҒЫР-ШҮҢҒЫР зат. Шұңқыр, шұңқыр.

ШҮП-ШҮБАР сын. 1. Тіптен шұбар, шұбар-шұбар. 2. Секпіл-секпіл. 3. ауыс. Өзе тіл көп

араласқан, таза емес. 4. ауыс. Суық жүзді, салқын қабақты, реніші бар.

ШҮП-ШҮҚЫР сын. Өте шұңқыр, көбірек шұңқырайған.

ШҮП-ШҮНАҚ сын. Құлағы орнымен жоқ, шүтшиып қалған.

ШҮП-ШҮҢҒЫЛ сын. Өте шұңғыл.

ШҮП-ШҮҢҒЫР сын. сөйл. Өте шұңқыр, көбірек шұңқырайған.

ШҮПЫРЛАС = ет. Жытырласу, қаптау.

ШҮР¹ зат. этн. ойын. Асық ойынының түрі.

ШҮР² елік. Бос қуыстармен сұйық зат өткендегі немесе кейбір құстар мен жәндіктердің қи шығарандағы қысқа дыбысын білдіретін сөз.

Шүр етті. а) Кенеттен үркіп шұңқырады. ә) Шу ете қалды. б) Ішегі шұрылдады.

ШҮРА: шұра салу. этн. кәс. Малды жуасу-ту үшін қолданылатын әдіс.

ШҮРАЙ¹ зат. 1. этн. Қазының ең семіз, майлы жері. 2. Жердің ең құнарлы, таңдаулы бөлігі; суы, оты мол жер. 3. Таңдаулысы, көркемдісі, алдыңғысы.

ШҮРАЙ²: шұрай салды. Атты тағалар алдында немесе асауды бастықтыру үшін ернін бір нәрсемен қысып буып, бұрау салды.

ШҮРАЙЛА = ет. Аттың ерніне шұрай салу.

ШҮРАЙЛАН = ет. 1. Маңызы шығу, шұрай пайда болу, құнарлану. 2. ауыс. Жақсару, жетілу, сапасы көтерілу.

ШҮРАЙЛАНДЫР = ет. Құнарландыру, шұрайын шығару, жердің, жайылымның құнарын кіргізу.

ШҮРАЙЛАНДЫРУ Шұрайландыр етістігінің қимыл атауы.

ШҮРАЙЛАНУ Шұрайлан етістігінің қимыл атауы.

ШҮРАЙЛАУ Шұрайла етістігінің қимыл атауы; аттың ернін бұрап ұстау.

ШҮРАЙЛЫ сын. 1. Жері бай, шөбі құнарлы.

2. сөйл. **Шұрайлы.** 3. ауыс. Етті, майлы.

4. Маңызды, таңдаулы. 5. ауыс. Қызықты, есте қаларлық.

Шұрайлы жер. Топырағы құнарлы, мал жайылымға сайлы, шөбі бітік, суы бар жер. **Шұрайлы тіл [сөз].** Сөзге бай, көркем, мағыналы, шешен айтылған сөз. **Шұрайлы шығарма [туынды].** Көркем шығарма, туындыларының ішіндегі ең таңдаулысы.

ШҮРАЙЛЫЛАУ сын. Еті молдау, майлылау.

ШҮРАЙЛЫЛЫҚ зат. 1. Жердің жайылымның құнарлығы, сайлылығы. 2. ауыс. Шығарма тілінің көркемдігі, байлығы.

ШҮРАЙСЫЗ сын. 1. Жері, жайылымы көпке бай емес, құнарсыз. 2. ауыс. Көркемдігі төмен, пәс.

ШҮРАҚ сын. көне. Дүрдек (ерін).

ШҮРАЛА = ет. Аттың үстіңгі ернін бұрап жуасуы.

Шұралаған асаудай [шұралап бұрау салғандай]. Шыңғырып, мәңгіріп.

ШҮРАЛАУ = ет. Шұра салыну, байлану.

ШҮРАЛАШ Шұрала етістігінің қимыл атауы.

ШҮРАН зат. өс. Тау сағаларында өсетін, әрі биік, әрі сабағы ірі әрі жуан, мал жемейтін өсімдік.

ШҮРАТ зат. 1. Суы, оты мол жайылымдық жер. 2. геогр. <лат. oasis> Шөл және шөлейттің өңірлердегі ағаш аралас шөптесін өсімдік өскен көз алды алқап. 3. Антарктиданың мұздан бос шеткі бөлігі.

ШҮРАТТАЙ сын. Шұрат секілді, шұрат тәрізді.

ШҮРАТТЫ сын. Суы, оты мол.

ШҮРАТ-ШҮРАТ зат. Суы, шөбі мол (жерлер).

ШҮРҚ¹ елік. Қазандағы сұйық емес, қоюлау тамақ қайнағанда шығатын дыбысты бейнелейтін сөз.

Шүрқ етпе. Жылың ішінде болсын, қам жеме.

ШҮРҚ² елік. Жыпырлаған көп тесікті, жыртықты бейнелейтін сөз.

Шүрқ тесік. а) Сау тамтығы жоқ, тесік-тесік. ә) Шаруасы қисайған, жағдайы нашар. б) Жыртық-жыртық, ескі. в) Адыр-бұдыр, кедір-бұдыр.

г) Жарым, көңілсіз. **Шүрқ тесілді.** Ойылып-ойылып тесілді.

ШҮРҚАЙ = үст. Аңқыта (шабу).

ШҮРҚАН¹ зат. этн. тамақ. **Майшұрқан** (семіз ет, құйрық, өкпе, бүйрек қосып қайнатып, үстіне талқан немесе қи салып дайындаған қуырдақтың бір түрі).

ШҮРҚАН² зат. 1. Әлек, бейнет, бәлекет.

2. Қалдық, жұрнақ.

Шұрқан салды [шығарды]. Шамақ шығарып, әлек салды; ылаңдады.

ШҮРҚАТ зат. жерг. Ой, ояң жер.

ШҮРҚА-ШҮРҚА елік. Быт-шымт.

ШҮРҚ-ШҮРҚ¹ сын. 1. Сау тамтығы жоқ, тесік-тесік. 2. ауыс. Ауыр, қатты бататын.

ШҮРҚ-ШҮРҚ² елік. 1. Қазандағы сұйық емес, қою тамақ қайта-қайта бырқылдап қайнағанда шығатын дыбысты бейнелейтін сөз. 2. Суы көп лай-батпақты басқанда қорсылдап шығатын дыбысты бейнелейтін сөз.

Шүрқ-шүрқ етті. Шұрқ-шұрқ деген дыбыс шығарды. **Шүрқ-шүрқ қайнады.** Бұрқ-сарқ етпей, бабымен қайнады.

ШҮРҚЫЛ зат. Шұрқ-шұрқ еткен дыбыс.

ШҮРҚЫЛДА = ет. 1. Шұрқ-шұрқ етіп қайнау.

2. Жүрегі сазып, қарны ашу, шұрқырау.

ШҮРҚЫЛДАТ = ет. 1. Шұрқ-шұрқ еткізіп, қайнату. 2. Суды, сұйық затты екінші бір ыдысқа шұрқ-шұрқ еткізіп құю.

ШҮРҚЫЛДАТУ Шұрқылда етістігінің қимыл атауы.

ШҮРҚЫЛДАУ Шұрқылда етістігінің қимыл атауы.

ШҮРҚЫЛТАЙ зат. анат. Бұғананың үстіңгі жағындағы жұмсақ ойық жер.

ШҮРҚЫНДЫ сын. Шығармалық, тордай болып оратылған.

ШҮРҚЫР зат. Шұрқыраған дыбыс.

ШҮРҚЫРА = ет. 1. Жылқының бір-біріне қи берісіп немесе мазасызданып кісінеуі. 2. ауыс. Жақсы жолдастардың немесе жақын таныстардың кездескендегі даурығыса табысуы, амандық-саулық сұрап, ұлап-шұласуы.

ШҮРҚЫРАС = ет. 1. Бір топ жылқының кісінеп қоя беруі. 2. ауыс. Жақын таныстардың кездескендегі даурыға табысып, ұлап-шұласуы.

ШҮРҚЫРАТУ Шұрқырас етістігінің қимыл атауы.

ШҮРҚЫРАУ Шұрқыра етістігінің қимыл атауы.

ШҮРҚЫРАШ зат. 1. Жылқыға тиіп кісінету, шошындыру. 2. Төлді еңелерінен ажыратып маңыратып қою. 3. Жүректі саздырып, қарнын аштыру, шұрқырлату.

ШҮРҚЫРАТУ Шұрқырат етістігінің қимыл атауы.

ШҮРҚЫРАУ Шұрқыра етістігінің қимыл атауы.

1. Жылқының мазасызданып кісінеуі. 2. ауыс. Жақын жолдас, таныс адамдардың кездескенде бір-бірімен даурыға табысуы, ұлап-шұласуы.

3. ауыс. Жан түрішігерлік дауыс шығару, у-шу болу.

ШҮР-ШҮР елік. Бос ыдыс не кеңістікке сұйықтық құйылғанда шығатын дыбысқа ұқсас дыбыстарды білдіретін сөз.

Шұр-шұр етті. а) Шұрылдаған дыбыс шығарды. ә) Іші шұрқырап, қарны ашты.

ШҮРЫҚ¹ зат. бет. Сырдың тышқақ боп ауырып, қабырғасынан, шабынан, бүйірінен тесіліп, қарын, ішегі терісінің ішін ала сыртына бұлтынып, шығып тұратын аурудың аты.

ШҮРЫҚ² зат. 1. Сай, ойық. 2. Тесік, саңылау.

ШҮРЫҚ³: шұрық етпе. сөйл. **Шұрқ етпе.**

ШҮРЫҚТА = ет. Шұрық тесік ету, ойдым-ойдым қылу.

ШҮРЫҚ-ШҮРЫҚ сын. сөйл. Тесік-тесік, сау жері жоқ.

ШҮРЫЛ зат. Шұрылдап, шұрқырап шыққан дыбыс; құрыл.

ШҮРЫЛДА= е т. 1. Құстың шұр-шұр етіп ұшуы. 2. Бақаның құрылдауы. 3. Судың, сұйық заттың шорылдап ағуы. 4. ауыс. *Ишегі шұрқырап, қарны ашу.* 5. ауыс. Тұла бойды түршіктіру, дыңылдап-тызылдап жіберу.

ШҮРЫЛДАП-ШҮЫЛДАП үст. Шұрылдаған, шуылдаған дыбыстар шығарып.

ШҮРЫЛДАС= е т. Шұрқырасу, уласып-шуласу, арқа-жарқа болысу.

ШҮРЫЛДАТ= е т. Шұрқырату, шұр-шұр еткізу.

ШҮРЫЛДАТУ Шұрылдат етістігінің қимыл атауы.

ШҮРЫЛДАУ Шұрылда етістігінің қимыл атауы.

ШҮРЫМ-БҰРЫМ зат. сөйл. Ұсақ-түйек, майда-шүйде.

ШҮРЫП зат. Шұрқыр, шұқыр.

ШҮШТИ= е т. Шошаю, шұштыю.

ШҮШТИТ= е т. Шошайту, шұштиту.

ШҮШТИТУ Шұштит етістігінің қимыл атауы.

ШҮБА зат. сөйл. **Шүбә.**

Шүба келтірді. Күмәнданды, сенбеді. Шүба келтірмеді. Кәміл сенді, күдік келтірмеді. Шүбамен қарады. Күдікпен қарады, сенбеді, сенімсіздік білдірді. Шүбасы жоқ. Сенімді, күдіксіз.

ШҮБАЛАН= е т. сөйл. **Шүбәлан.**

ШҮБАЛАНУ Шүбалан етістігінің қимыл атауы.

ШҮБАЛЫ сын. сөйл. **Шүбәл.**

ШҮБАСЫЗ сын. сөйл. **Шүбәсіз.**

ШҮБӘ [ар. شُبُهَة] зат. Көзі анық жетпегендіктен туған күмән, күдік.

Шүбә етті [қылды]. Күдіктенді, күмән келтірді. **Шүбә жоқ.** Күдіксіз, анық, сенімді. **Шүбә келтіру.** Сенбеушілік білдіру, күмәндану. **Шүбә қалмады.** Кәміл сенді, күдіктенбеді.

ШҮБӘ-КҮДІК зат. Сенімсіздік, күмәнділік.

ШҮБӘЛАН= е т. Күмәндану, күдіктену, сенбеу.

ШҮБӘЛАНДЫР= е т. Күмәндандыру, күдік туғызу.

ШҮБӘЛАНДЫРУ Шүбәландыру етістігінің қимыл атауы.

ШҮБӘЛАНУ Шүбәлан етістігінің қимыл атауы; күдіктену, күмәндану.

ШҮБӘЛАНУШЫ зат. Күдіктенуші, сенбеуші, күмән келтіруші.

ШҮБӘЛАНУШЫЛЫҚ зат. Күмәнданушылық, күдіктенушілік, сенімсіздік.

ШҮБӘЛАН зат. Күмән, күдік.

ШҮБӘЛЫ сын. Күмәнді, күдікті.

ШҮБӘЛЫЛЫҚ зат. Күмәнданғандық, күдіктенгендік.

ШҮБӘЛП сын. сөйл. **Шүбәлы.**

ШҮБӘСЫЗ сын. Күмәнсыз, күдіксіз.

ШҮБӘСЫЗДЫҚ зат. Күмәнданбаушылық, күдіксіздік.

ШҮБӘСІЗ сын. сөйл. **Шүбәсыз.**

ШҮБӘШЛ сын. Күдіктенгіш, күмәнданғыш.

ШҮБЕРЕК зат. 1. Қиылған я жыртылған шағын мата. // Шүберектен жасалған. 2. этн. Үйге келген адамға, қонаққа құр қол шықпасын деген ырыммен беретін сый-құрмет белгісі. 3. ауыс. Көйлек-көпшек, күйм-көшек. 4. Белгілі бір қасиетті жерге немесе белгі салу мақсатында ағашқа, бағанаға байланатын шағын жыртыс.

Шүберек бас [ты]. сөйл. Ақылы таяз әйел адамға қатысты айтылатын сөзқолданыс.

ШҮБЕРЕКТЕЙ сын. Боп-боз, құп-қу, сұңсұр (өң, түс).

ШҮБЕРЕКТЕН= е т. окказ. Сұрлану, бозару, қуару.

ШҮБЕРЕКТЕНУ Шүберектен етістігінің қимыл атауы.

ШҮБЕРЕКШЕ үст. 1. Шүберек секілді, шүберек тәрізді. 2. Боп-боз болып, қуарып-сұрланып.

ШҮБІРЛЕ= е т. Шұбыру, шұбатылу.

ШҮБІРЛЕС= е т. Шұтірлестің үйіл-төгілу.

ШҮГЕЙ зат. жерг. Жырау, халық жырларын жатқа айтатын адам.

ШҮДІГАР зат. жерг. **Сүдігер** (құзде жыртылған жер).

ШҮЙ зат. 1. Ағаштан жасаған жуан қа-зық, қада. 2. жерг. Өгіз қамыттың бір жағына кигізетін темір таяқша.

ШҮЙ зат. егін шар. Жыртылмай қалған жер.

ШҮЙ: шүй желке. а) Шодырайған май басып тұтасқан желке. ә) Бай-манап, би-болыс деген мағынада. б) Шүйдесін қыртыс-қыртыс май басқан семіз адам туралы айтылады.

ШҮЙ зат. жерг. **Өңір.**

ШҮЙ= е т. 1. Қыран құстың аспаннан, жоғарыдан төмен қарай құлдып ұшуы; шүйілу, шүйлігу. 2. ауыс. Қабағын түйіп қарау. 3. ауыс. Көз тігу, қадалу. 4. ауыс. Басын изеу, мақұлдау. 5. ауыс. Ұнату, қалау.

ШҮЙГӨЙ сын. жерг. Әңгімешіл, ескі әңгімені, жырды көп білетін адам; жырау.

ШҮЙГҮ Шүйгі етістігінің қимыл атауы тойыну.

ШҮЙГҮ Шүйгі етістігінің қимыл атауы; шүйілу.

ШҮЙГҮ= е т. 1. Малдың тойынуы, жем-шөптің мол болуы. 2. ауыс. Белшесінен бату, кенелу, қарық болу. 3. ауыс. Жетісу, асып-тасу.

ШҮЙГҮ= е т. 1. **Шұй** (шүйілу, шүйлігу). 2. ауыс. Тереңдеу. 3. ауыс. Шауып жүру, шапқылау, бірінен екіншісіне оту, орын ауыстыру.

ШҮЙГІЗ= е т. Малды тойындыру, көкке жайғызу.

ШҮЙГІЗУ Шүйгіз етістігінің қимыл атау.

ШҮЙГІН зат. Қалың өскен құнарлы шөп; оты мол, суы соны, шұрайлы жер.

Шүйгін үзді. жерг. Мейірін қандырды.

ШҮЙГІНДЕ= е т. 1. Шүйгінге жайылу. 2. Шөптің қалың болып өсуі. 3. ауыс. Жақындау, жылжу.

ШҮЙГІНДЕНДІР= е т. Шөбін молайту, шұрайландыру.

ШҮЙГІНДЕНДІРУ Шүйгіндендіру етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙГІНДЕТ= е т. Малды шүйгінге жаю.

ШҮЙГІНДЕТУ Шүйгіндет етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙГІНДЕУ сын. Шүйгіні молырақ.

ШҮЙГІНДЕУ Шүйгінде етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙГІНДІ сын. Шөбі құнарлы, қалың.

ШҮЙГІНСІЗ сын. Шүйгіні жоқ, тақыр.

ШҮЙГІНШӨП зат. өс. сөйл. **Шүйіншөп** (валериан тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік; емдік шөптердің бір түрі).

ШҮЙГІР зат. сөйл. **Шүйгін.**

ШҮЙГІТ= е т. 1. Малды шүйгінге жайғызу. 2. ауыс. Тереңдеп сүңгіту. 3. ауыс. Батыру, кенелту.

ШҮЙГІТУ Шүйгіт етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙДЕ зат. 1. Бастың желкеден жоғарғы жері; қарақұстың үстіңгі жағы. 2. ауыс. Балта, шот, кетпен т.б. заттардың басының сырт жағы, желкесі.

Шүйде желке. сөйл. **Шұй желке.**

Шүйдесін көрсетті. Теріс бұрылды.

ШҮЙДЕК-ТҮЙДЕК сын. Түйдектелген, түйір-түйір.

ШҮЙДЕЛЕ= е т. 1. Шүйде тұсынан құруға дәлдеу, құру. 2. ауыс. Бірталып-жыралу, созылу, түйдектелу.

ШҮЙДЕЛЕН= е т. Шүйдесі шығып, семіру, қондану.

ШҮЙДЕЛЕНУ Шүйделен етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙДЕЛЕУ Шүйделе етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙДЕЛІ сын. Шүйдесі шыққан, шүйдесін май басқан.

ШҮЙДЕРКЕ зат. жерг. Ат жеккенде көтермені асып қоятын кішкентай ер тәрізді әбзел.

ШҮЙДІМ сын. Кішкентай, шөкімдей.

ШҮЙЕБӨРІ зат. сөйл. **Шибөрі.**

ШҮЙЕБӨРІДЕЙ сын. Шибөрі секілді, шүйебөрі тәрізді.

ШҮЙЕЛ сын. Бүгілген, майысқан.

ШҮЙЕЛЕ= е т. Белін жазбай бүктетіліп тұру.

ШҮЙЕЛЕЙ үст. Тура, тікелей.

ШҮЙЕЛЕН= е т. Бел жазбай, бүктетілу.

ШҮЙЕЛЕУ Шүйеле етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙКЕ зат. Есуге, иіруге арнап, шумақтап оралған, түтілген жүн; алдын ала дайындалған жүн шумағы. // Кіп-кішкентай, шағын (көбінесе шөгіп, бір ұыс болып қалған қарт адамға қатысты айтылады).

Шүйке жүн. Шумақ, бір орам жүн. **Шүйке кемпір.** Өзі арық, дене тұрқы шағын көрі әйел.

ШҮЙКЕ зат. сөйл. **Шүйде.**

ШҮЙКЕ зат. сөйл. **Шүйде.** Жаңа түскен жас келін, келіншек; көбінесе қыз-келіншекке қатысты айтылатын оспақ сөз.

ШҮЙКЕБАС зат. өс. **Шоқшүйке** (үстің ақ түсті, майда тұқ басқан далалы жерлерде өсетін, ұллекбас гүлді өсімдік).

ШҮЙКЕБАС-МҮЙКЕБАС зат. сөйл. **Қыз-қырқын.**

ШҮЙКЕБАСТАН= е т. Әйел сияқты болу, әйелге тән мінез көрсету.

ШҮЙКЕБАСТАУ сын. Жастау (әйел туралы).

ШҮЙКЕДЕЙ сын. 1. Кіп-кішкентай, бір ұыс. 2. Буыны қаппаған, жап-жас (қыз туралы).

ШҮЙКЕЛЕ= е т. 1. Иіруге, есуге қолайлы болу үшін түтілген, созылған жүнді шумақтап орау; шүйке жасау. 2. Шумақ-шумақ, шоғыр-шоғыр ету. 3. ауыс. Шүйке-шүйке етіп бөлшектеу.

ШҮЙКЕЛЕН= е т. 1. Түтілген, созылған жүннің шумақтап оралды, шүйке жасалу. 2. Түйдек-түйдек болып ұйысу. 3. Будақ-будақ болу, шумақталу (шап, түтін, бұлт т.б.).

ШҮЙКЕЛЕНУ Шүйкелен етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙКЕЛЕУ Шүйкеле етістігінің қимыл атауы; жүнді шумақтап орау, шүйке жасау.

ШҮЙКЕЛП сын. 1. Шүйкесі бар, басына шүйке қыстырған (қрышқ). 2. Қолына шүйке ұстаған. 3. Жүнді, жүні қалың өскен.

ШҮЙКЕЛП сын. Шүйке жасауға арналған.

Шүйкелік жүн. қолөнер. Түтіліп, сабалған жүнді жаймалап қойған қыл үстіне жазып салып, шүйке жасауға дайындалған жүн.

ШҮЙКЕМ зат. сөйл. **Шүйке.**

ШҮЙКЕСІЗ сын. Шүйкесі жоқ, шүйке ұстамаған.

ШҮЙКЕШЕ үст. Шүйкеге ұқсап (бұйраланып, шұбатылып).

ШҮЙКЕ-ШҮЙКЕ сын. Шүйкеленген, шу-мақ-шумақ.

ШҮЙКІ= е т. сөйл. **Шұңқи.**

ШҮЙКИО Шүйки етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙКІ сын. Кішкентай.

ШҮЙКІМДЕЙ сын. Кіп-кішкентай, шөкімдей.

ШҮЙЛЕ= е т. Кадалу, шүйлігу.

ШҮЙЛЕ= е т. жерг. Біреуді біреуге айдап салу, біреулердің арасын ұшықтыру, қайрау.

ШҮЙЛЕНКІ зат. тамақ. Балықтың жон етінен жасалатын тағам.

ШҮЙЛЕУ Шүйле етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙЛГҮ Шүйлік етістігінің қимыл атауы.

1. Қыран құстың түсетін жеміне қарай зулай ұшуы, шүйлігу. 2. ауыс. Қаһар төгу, ызғар шашу, тиісу.

ШҮЙЛГҮШ зат. Тиісуші, жазырушы.

ШҮЙЛІК= е т. 1. Қыран құстың түсетін жеміне қарай зулай ұшуы, шүйлігу. 2. ауыс. Біреуге қарадай тиісу, жазықсыз жазыру, ызбарлану.

ШҮЙЛІКТІР= е т. 1. Қыран құсты жеміне қарай зулатып ұшыру, шүйлігіру. 2. ауыс. Тиіскі-

зу, қаһар төккізу, ызғар шаштыру, ұрыстыру. 3. ауыс. Қадалдыру, құмарландыру, айналсоқтау, қызықтыру.

ШҮЙЛКІТІРУ Шүйілікті етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙЛІМ зат. жерг. Су жаңғағы.

ШҮЙМЕ зат. көс. жерг. Зәкірдің бір тармағына байланатын жуан арқан (зәкірді суырып алу үшін).

ШҮЙМЕК: шүймек темір. жерг. Дөңгелек темір, қайықтың рулін кигізетін темір.

ШҮЙМИ=ет.сөйл. **Сүмірей.**

ШҮЙШЕ зат. жерг. 1. Шамның шишасы.

2. Шыныдан жасалған ыдыс (бөтелке, банки).

ШҮЙІК: шүйігін үзу. жерг. Мейірін қандыру.

ШҮЙІЛ=ет. 1. Көктегі қыран құстың жердегі аңға қарай құлдылауы, зулап келіп төнуі. 2. әск. Соғыс ұшағының оқ жаудыру мақсатында жерге жақын төніп келуі. 3. ауыс. Қаһар төгу, ызғар шашу, ұрысу. 4. ауыс. Үңілу, мұқият қарау, шұқшию. 5. ауыс. Ұмтылу, қол созу. 6. ауыс. Бүктетілу, бүгілу, еңкею. 7. Төну. 8. ауыс. Малдың шүйігіні мол, отты жерді көріп, сұғанақтана жайылуы. 9. ауыс. Күнің бүттанатын, ашылмай түйіліп тұруы. 10. ауыс. Сарқылу, азаю.

ШҮЙІЛЕ қарады. а) Сұсты көзбен ызғар шаша қарады. ә) Тесіле қарады, қадалды, үңілді.

ШҮЙІЛДІР=ет. 1. Көктегі қыран құстың жердегі аңға қарай құлдылату, аңға салу. 2. әск. Соғыс ұшағын жерге жақын ұшыру, төндіру. 3. ауыс. Үңілу, мұқият қарау, шұқшию. 4. ауыс. Қаһар төккізу, ұрыстыру.

ШҮЙІЛДІРУ Шүйілдір етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙІЛТ=ет. 1. Көктегі қыран құстың жердегі аңды алу үшін қанаттарын күжірейтіп төніп келуі. 2. ауыс. Төндіру. 3. ауыс. Қаһар төккізу, ызғар шаштыру. 4. ауыс. Үңілу, шұқшию.

ШҮЙІЛТУ Шүйілт етістігінің қимыл атауы; үңірту, шұқшию.

ШҮЙІЛУ Шүйіл етістігінің қимыл атауы.

1. Көктегі қыран құстың жердегі аңға қарай құлдылай ұшыуы, төніп келуі. 2. // әск. <франц. *riguer une tete*> Ұшақтың (пиландің, қанаты ракетаның) тұрақты бұрышты траекториямен төмен құлдылауды орындайтын пилотаждық фигурасы. 3. ауыс. Ызғар шашу, ызбарлану, қаһарын төгу.

ШҮЙІЛМ¹ зат. өс. Теңіз жиегінде, көлдерде өсетін бес бұрышты су жаңғағы.

ШҮЙІЛМ² зат. өс. Шабындықта өсетін, биіктігі 2 метрдей, сабағы тік, күлгін түсті гүлі бар, дәрілік шөп.

ШҮЙІЛНҚІРЕУ=ет. Шүйіле, төне түсіңкіреу.

ШҮЙІЛНҚІРЕУ Шүйіліңкіре етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙІЛІС зат. Шүйілгендік, төнгендік.

ШҮЙІЛІС=ет. Шүйілісіу, төнісу.

ШҮЙІЛІСУ Шүйіліс етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙІН зат. бот. Дәрілік шөп.

ШҮЙІНГІ: шүйінгі үзу. жерг. Мейірім қандыру.

ШҮЙІНШӨП зат. өс. <лат. *valeriana*> Шабындықта өсетін, биіктігі 200 см-дей, сабағы тік, күлгін түсті гүлі бар, дәрілік шөп.

Шүйіншөп қышқылы. хим. Органикалық қанық қышқыл.

ШҮЙІНШІ зат. сөйл. **Сүйінші.**

ШҮЙІНШІЛЕП үст. сөйл. Шүйінші-шүйінші деп, шүйінші сұрап.

ШҮЙІР=ет. 1. Ернін, мұрнын жоғары қарай тұру, тыржыту. 2. ауыс. Айналыу, шығу, дөңгелеңу. 3. ауыс. Лақтыру, төпелеу, тастау. 4. ауыс. Қолдағы затты жоғары лақтырып, қайта қағып алу. 5. ауыс. Күшею, түйілу. 6. ауыс. Бар екпінмен оқталып келіп дәлдеп ұру.

ШҮЙІРКЕ зат. Жаңға жағымды сөз, әңгіме-дүкен.

ШҮЙІРКЕЛЕ=ет. 1. Әңгімеге кірісу, сыр айттысу. 2. ауыс. Жылы тарту, жылы ұшырау.

ШҮЙІРКЕЛЕНІС=ет.сөйл. **Шүйіркелес.** **ШҮЙІРКЕЛЕНІСУ** Шүйіркеленіс етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙІРКЕЛЕС=ет. Сөйлесу, әңгіме-дүкен құру, жақын сыр тартысу.

Шүйіркелесе кетті [шүйіркелесіп амандасты].

Өзара әңгімеге кірісті, сырласа жай-күй сұрасты.

ШҮЙІРКЕЛЕСУ Шүйіркелес етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙІРКЕЛЕУ Шүйіркеле етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙІРКЕЛІК сын. Әңгіме, сөз боларлық.

ШҮЙІРКЕН=ет. 1. Сүйсіну, жақтыру, мейірлену. 2. сөйл. **Шүйіркелесу.**

ШҮЙІРКЕНУ Шүйіркен етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙІРЛЕС=ет.сөйл. **Шүйіркелес.**

ШҮЙІРЛЕСУ Шүйірлес етістігінің қимыл атауы.

ШҮЙІРМЕК¹: шүйірмек темір. жерг. Дөңгелек темір, қайықтың рулін кигізетін темір.

ШҮЙІРМЕК² зат. этн. тамақ. Іркіттен қайнатылған майы алынбаған тұщы құрттың түрі.

ШҮЙІРМЕКТЕЙ сын. Шүйірмек сияқты.

ШҮЙІРУ Шүйір етістігінің қимыл атауы; мұрнын, ернін жоғары қарай тұру, тыржыту.

ШҮЙІРІЛ=ет. 1. Мұрын, ернінің жоғары қарай түрілуі, тыржытылуы. 2. Айналу, дөңгелеңу, шығырылу. 3. ауыс. Елтілеу, елгезектену, асты-үстіне түсіп қалбалақтау.

ШҮЙІРІЛУ Шүйіріл етістігінің қимыл атауы. 1. Мұрнынның, ернінің жоғары қарай түріліп, тыржытылуы. 2. Жинақталу, топтасу, дөңгелеңу.

ШҮЙІРІНДІ зат. Мұрынның ұшы.

ШҮЙІРІС=ет. 1. Мұрын, еріндерін жоғары түріп, тыржытысу. 2. ауыс. Бір-бірін бар екпінмен оқталып келіп дәлдеп ұру, қару жұмсасу.

ШҮЙІРІСУ Шүйіріс етістігінің қимыл атауы.

ШҮКӘЙТТЕЙ сын. сөйл. **Шүкейттей.**

ШҮКӘТІМ: шүкәтім жер. жерг. Бір аттам

жер, қарыс жер.

ШҮКЕДЕЙ сын. Кішкентай, асықтай ғана.

ШҮКЕЙ зат. сөйл. **Шүкейт.**

ШҮКЕЙТ зат. 1. Ешкінің, киіктің кішкентай асығы. 2. ауыс. Кішкентай, шағын.

ШҮКЕЙТТЕЙ сын. Кішкентай, титімдей.

ШҮКИ=ет.сөйл. **Шүкши.**

ШҮКИТТЕЙ сын. сөйл. **Шүкейттей.**

ШҮКИЮ Шүки етістігінің қимыл атауы.

ШҮКӨЙТ зат. сөйл. **Шүкейт.**

ШҮКРӘТ зат. жерг. Жеміс-жидектен жасалған кәмпиттің бір түрі.

ШҮКШИ=ет. Шүкейдей болып шошаю, қалқыю.

ШҮКШИЮ Шүкши етістігінің қимыл атауы.

ШҮКІМ зат. сөйл. **Шөкім.**

ШҮКІМЕЙТ зат. жерг. Киіктің, қарақүй-рықтың асығы.

ШҮКІМЕТТЕЙ сын. жерг. Кішкентай, титтей.

ШҮКІР¹ [ар. شكر] од. 1. діни. Алланың бергеніне ризамын, барға қанағат, жоққа салауат деген мағынадағы Құдайға тәуба деген сөз.

2. ауыс. Амандық сұрасқанда қазақтың дәстүрлі мәдениетіне сәйкес тәубір, жақсы, жаман емес деген мағынадағы жасау сөз.

Шүкір етті [қылды]. Ризалық білдірді, қанағат қылды.

ШҮКІР² зат. өс. сөйл. **Рауғаш** (құмды жерде өсетін, ұзындығы 30 см-дей, жуандығы білектей, тамыры қант қызылшасына ұқсас өсімдік).

ШҮКІРАНА зат. Тәубешілік, ризалық, шүкіршілік; қанағатшылық, // Ортанқол, орташа.

Шүкірана етті [қылды, жасады]. Шүкіршілік қылды, қанағат, ризалық білдірді.

ШҮКІРАНАЛЫҚ зат. Құдайға шүкіршілік, тәубешілік.

ШҮКІРБОЯУ зат. өс. жерг. **Шүкір**².

ШҮКІРЕЙ=ет.сөйл. **Шікірей.**

ШҮКІРЛЕН=ет. Шүкірлік қылу, риза болу.

ШҮКІРЛЕУ сын. Тәубірлеу, жақсылау.

ШҮКІРЛІК зат. діни. Барға қанағат етушілік, Алланың бергеніне ризалық, жоққа сабырлық етушілік.

Шүкірлік айтты. діни. Барына ризалық білдірді. **Шүкірлік етті** [қылды]. діни. Тәубе қылды, ризалық білдірді.

ШҮКІРСІЗДІК зат. діни. Риза болмаушылық, қанағат тұтпаушылық, тәубесі жоқтық.

ШҮКІРШІЛ сын. діни. Тобашыл, тәубешіл, шүкір, тоба деп жүретін.

ШҮКІРШІЛІК зат. 1. діни. Құдайға шүкір, тәубе қылушылық, қанағат қылушылық.

2. психол. Адамның барды қанағат тұтып, жаратылыс хикметінен габрат алып, тәубаға келушілігі, жоққа сабырмен қараушылық, // этн. діни. Амандық сұрасқанда мұсылман адамның барға ризамын, Алланың бергеніне қанағат, жоққа салауат етемін деген ниетпен білдіретін жасау сөз немесе ризашылықты білдіру сөзі.

Шүкіршілік етті [қылды]. Ризалық білдірді, тәубе қылды.

ШҮКІРІМ од. Айналайын деген мағынадағы атауыш сөз.

ШҮЛГЕЛЕН=ет. жерг. Қырысу, қырыс-тырысу.

ШҮЛГЕЛЕНУ жерг. Шүлгелен етістігінің қимыл атауы.

ШҮЛДІК¹ зат. этн. ойын. Жуандығы бас бармақтың, ұзындығы 15–20 см-дей, екі ұшы ұсталған кішкене ағашты таяқпен ұрып ойнайтын балалар ойыны.

ШҮЛДІК² зат. өс. Тауды жерде жабайы өсетін қызыл қоңыр түсті гүл.

ШҮЛДІК³ зат. көс. Діірмен тасының ортасына орнататын қада темір.

Шүлдік бас. Дәу бас.

ШҮЛДІКСАП зат. этн. Шүлдікті ұратын таяқ.

ШҮЛДІКШЕ үст. Шүлдік құсатын, шүлдік тәрізді.

ШҮЛДІР елік. Шүлдірлеген қысқа дыбысты білдіретін сөз. // Түсініксіз, шүлдірлеп сөйлейтін (адам). // Шүлдірлеп түсініксіз сөйлегендік.

Шүлдір етті. Түсініксіз сөйледі. **Шүлдір шүмек.** сөйл. **Шылдыр шүмек.**

ШҮЛДІРЕ=ет.сөйл. **Шүлдірле** (түсініксіз тілде сөйлеу, былдырлау).

ШҮЛДІРЕК зат. Шүлдір-шүлдір етіп түсініксіз сөйлейтін адам.

ШҮЛДІРЕТ=ет.сөйл. **Шүлдірлет.**

ШҮЛДІРЕТУ Шүлдірет етістігінің қимыл атауы.

ШҮЛДІРЕУ Шүлдіре етістігінің қимыл атауы.

ШҮЛДІРЛЕ=ет. Сөздерді анық, түсінікті сөйлей алмау, шүлдір-шүлдір ету.

ШҮЛДІРЛЕС=ет. Шүлдір-шүлдір етіп түсініксіз тілмен сөйлесу.

ШҮЛДІРЛЕСУ Шүлдірлес етістігінің қимыл атауы.

ШҮЛДІРЛЕТ=ет. Шүлдір-шүлдір еткізу, тілін бұрап сөйлеткізу.

ШҮЛДІРЛЕТУ Шүлдірлет етістігінің қимыл атауы.

ШҮЛДІРЛЕУ Шүлдірле етістігінің қимыл атауы.

ШҮЛДІР-ШҮЛДІР елік. Шүлдірлеген дыбысты бейнелейтін сөз.

ШҮЛЕМ зат. сөйл. **Шлем** (жаяу, атты әскерлер, танкистер киетін арнаулы әскери бас киім).

ШҮЛЕН¹ зат. 1. этн. Ақсыз-пұлсыз тегін таратылатын ас, тағам (зат, нәрсе). 2. Қолындағы барын елге тегін беретін қолы ашық, дарқан кісі; жомарттық, мырзалық. 3. сөйл. **Шүйеін.** 4. ауыс. Рақат өмір.

Шүлен тарату [тарқату]. этн. Жылына бір рет жасалатын қалың бұқараға дәм таттыру, ас беру дәстүрі.

ШҮЛЕН² зат. кәс. *Балықшылардың қазып, үстін қамыстан қалыңдап жауып, ішіне мұз төсеген тоңазытқыш үйшігі.*

ШҮЛЕН: *шүлен қой.* Қылышқ жүнді қой тұрқымы.

ШҮЛЕНАСЫ зат. этн. *Шүлен тарқату кезінде берілетін тегін тағам, дәм.*

ШҮЛЕНГІР зат. сөйл. *Шүлен* (мырза, жомарт).

ШҮЛЕНДІК зат. *Мырзалық, жомарттық, дарқандық.*

ШҮЛЕНКЕ: *шүленке қой.* сөйл. *Шүлен қой.*

ШҮЛЕНСҮ *Шүленсі етістігінің қымыл атауы.*

ШҮЛЕНСІ= ет. *Мырзасыну, жомартсыну.*

ШҮЛЕНШІ зат. *Шүленді таратушы, үлестіруші.*

ШҮЛЕНГЕР сын. сөйл. *Шүлен.*

ШҮЛЖІН сын. *Тілін бұрап сөйлейтін, шүлдір.*

ШҮЛЖІНДЕ= ет. *Тілін бұрап сөйлеу, шүлдірлеу.*

ШҮЛЖІНДЕУ *Шүлжінде етістігінің қымыл атауы.*

ШҮЛПІЛДЕ= ет. *Шылқу, толу, тасуға айнал.*

ШҮЛПІЛДЕТ= ет. *Шылқыту, толтыру.*

ШҮЛПІЛДЕТУ *Шүлпілдет етістігінің қымыл атауы.*

ШҮЛПІЛДЕУ *Шүлпілде етістігінің қымыл атауы.*

ШҮМДЕН= ет. көне. *Байқау, сезу.*

ШҮМДЕНУ көне. *Шүмден етістігінің қымыл атауы.*

ШҮМЕК¹ зат. 1. *Құман, шәугім, шәйнек, самаурын т.б. ыдыстардың су ағатын арнаулы құюс бөлігі.* 2. *Су құбырына орнатылатын, судың ашылуын немесе ағуын реттейтін тетік; кран.* 3. *тех. Сұйықтықтың немесе газдың ағынын күшейтуге, оған белгілі бір бағыт беруіге арналған арнайы пішінмен жасалған жабық арна.* 4. *тех. Дәнеккіш машиненің дән түсетін жері.*

Шүмек бет. *Сопақ бет.*

ШҮМЕК² зат. 1. *этно. Бесіктегі сәбидің кіші дәреті үшін, қойдың асық жәлігінен екі басы тесіліп жасалынған түтік.* 2. *Кішкентай еркек баланың жыныс мүшесі.* 3. *саят. Құстың ішін шаю үшін, су беру үшін тырна жәлігінен немесе ағаштан бір басын жайпақ ауызды етіп жасаған түтік.*

ШҮМЕК³: *шылдыр шүмек.* этн. *Бала тілінде қолдың төртінші саусағы.*

ШҮМЕКГҮЛ зат. өс. *Таулы, тасты жерлерде өсетін, гүлі түтік пішіндес өсімдік.*

ШҮМЕКСІЗ сын. *Шүмегі жоқ, шүмек салынбаған.*

ШҮМЕКТЕ= ет. *Үсті-үстіне төгу, құю, сорғалау.*

Шүмектеп құйды. *Қатты жауды, сорғалата жауды.*

ШҮМЕКТЕЙ сын. *Шүмек секілді, дәу, келсаптай.*

ШҮМЕКТЕТ= ет. *Сорғалату, құю.*

ШҮМЕКТЕТУ *Шүмектет етістігінің қымыл атауы.*

ШҮМЕКТЕУ *Шүмекте етістігінің қымыл атауы.*

ШҮМЕКТІ сын. *Шүмек салынған, шүмегі бар.*

ШҮМЕКШЕ сын. *Шүмек сияқты.*

ШҮМЕК-ШҮМЕК сын. *Үсті-үстіне төгілген, сорғалаған, құйылған.*

ШҮМЕҢДЕ= ет. *Басын төмен салып, құйрығын көкке көтеру, тоңқаңдау.*

ШҮМЕҢДЕУ *Шүмеңде етістігінің қымыл атауы.*

ШҮМЕТЕЙ зат. *экспр. Еркек кіндік жас баланың жыныс мүшесі.*

ШҮМЕТЕК зат. сөйл. *Шүметей.*

ШҮМИ= ет. *Бір ұыс болу, бүрісу.*

ШҮМИО *Шүми етістігінің қымыл атауы.*

ШҮМІ-ШҮМІ елік. *Шүмділдеген дыбысты бейнелейтін сөз.*

ШҮМІПІЛДЕ= ет. сөйл. *Шүтілде.*

ШҮМПІЛДЕТ= ет. *Шүмп-шүмп еткізу, шүптілдету.*

ШҮМПІЛДЕТУ *Шүмпілдет етістігінің қымыл атауы.*

ШҮМПІЛДЕУ *Шүмпілде етістігінің қымыл атауы.*

ШҮМПІШ сын. *Жалтақ.*

ШҮМШЕУІР зат. сөйл. *Шымышуыр.*

ШҮМШПРЕ= ет. *Бүрісу, шүмшо.*

ШҮМШПРЕУ *Шүмшіре етістігінің қымыл атауы.*

ШҮНЕЛ= ет. *Тұралау, шоңқию.*

ШҮНТИ= ет. сөйл. *Шүнти.*

ШҮНТИО *Шүнти етістігінің қымыл атауы.*

ШҮҢГЕЛДЕН= ет. сөйл. *Шүңгілден.*

ШҮҢГЕЛДЕНУ *Шүңгелден етістігінің қымыл атауы.*

ШҮҢГІЛ¹ сын. *Шүңгірейген, шүңғыл (көз).*

Шүңгіл көз. *Көзі шүңгірейген (адам). Шүңгіл көз. Көз сүйегі ойыс орналасқан.*

ШҮҢГІЛ² зат. 1. *Шұңқыр, ойық.* 2. *ауыс. Терең су.*

ШҮҢГІЛДЕН= ет. *Көзі ішке кіру, шүңгірею.*

ШҮҢГІЛДЕНУ *Шүңгілден етістігінің қымыл атауы.*

ШҮҢГІЛДЕС= ет. *Шүйіркелесу, сөйлесу.*

ШҮҢГІЛДЕСУ *Шүңгілде етістігінің қымыл атауы.*

ШҮҢГІЛДЕУ сын. *Шүңгірейген, тереңдеу (көз).*

ШҮҢГІРШЕК зат. *Бүйірі шығыңқы келген кішірек шөген.*

ШҮҢГІТ сын. сөйл. *Шүңгіл, шүңгірек (көз).*

ШҮҢЕЙТ¹ зат. *Жер қыртысындағы ойдым жер, шүңқыр.*

ШҮҢЕЙТ² сын. *Ішке кіріп кеткен, шүңгірейген (көз).*

ШҮҢЕЙТ= ет. *Шүңгірейту.*

ШҮҢЕЙТТЕН= ет. 1. *Ойыс тарту, шұңқыр болу, тереңдеу.* 2. *Көзі ішке қарай кіру, шүңгірею.*

ШҮҢЕЙТТЕНУ *Шүңейттен етістігінің қымыл атауы.*

ШҮҢЕЙТТЕУ сын. *Көзі сәл шүңгірейген, ішке кіре түскен.*

ШҮҢЕЙТТІ сын. *Шүңейті бар.*

ШҮҢЕЙТУ *Шүңейт етістігінің қымыл атауы.*

ШҮҢЕЙТ-ШҮҚАНАҚ зат. *Шұңқыр, шүңқыр.*

ШҮҢЕЙТ-ШҮҢЕЙТ зат. *Шұңқыр-шұқанақ.*

ШҮҢЕК сын. сөйл. *Шүңейт* (шүңгірейген, ішке кіріп кеткен).

ШҮҢЕТ¹ зат. 1. сөйл. *Шүңейт* (ойыс, ойдым жер, шүңқыр). 2. *ауыс. Түбі, тереңі.*

ШҮҢЕТ² сын. *Ішке кіріп кеткен, шүңгірейген (көз).*

ШҮҢЕТТЕН= ет. сөйл. *Шүңейттен.*

ШҮҢЕТТЕНУ *Шүңеттен етістігінің қымыл атауы.*

ШҮҢЕТТЕУ сын. сөйл. *Шүңейттеу.*

ШҮҢЕТТІ сын. *Шүңеті бар, терең, ойық.*

ШҮҢИ= ет. сөйл. *Шұңқи.*

ШҮҢИО *Шүңи етістігінің қымыл атауы.*

ШҮҢКЕ зат. жерг. *Шай ішетін шәшке.*

ШҮҢКИ= ет. 1. *Шүңкедей болып шөгу, бүрісу.*

2. *Сүмірею, сүмшо.*

ШҮҢКИТ= ет. *Бір ұыс ету, бүрістіру, шүйкедей қылу.*

ШҮҢКИТУ *Шүңкит етістігінің қымыл атауы.*

ШҮҢКИЕС= ет. *Бүрісу, сүмшөп отырысу.*

ШҮҢКИЕСУ *Шүңкиес етістігінің қымыл атауы.*

ШҮҢКИО *Шүңки етістігінің қымыл атауы.*

ШҮҢК-ШҮҢК елік. *Шүңкілдеген дыбысты бейнелейтін сөз.*

ШҮҢКІ зат. жерг. *Су астындағы балықты іздейтін құрал.*

ШҮҢКІЛ зат. *Тату-тәтті адамдардың оңаша отырып айтатын өзара әңгімесі, сыры; құбір.*

ШҮҢКІЛДЕ= ет. сөйл. *Шүңк-шүңк ету, құбірлеу.*

ШҮҢКІЛДЕК зат. *Тау бойындағы өте тайыз, сулы құдықтар.*

ШҮҢКІЛДЕН= ет. *Көзі ішке тарту, шүңгірею.*

ШҮҢКІЛДЕНУ *Шүңкілден етістігінің қымыл атауы.*

ШҮҢКІЛДЕС= ет. *Өзара әңгімелесу, шүйір-келесу, сырласу.*

ШҮҢКІЛДЕСУ *Шүңкілде етістігінің қымыл атауы.*

ШҮҢКІЛДЕСУШІ зат. *Өзара әңгімелесуші, шүйір-келесуші.*

ШҮҢКІЛДЕУ *Шүңкілде етістігінің қымыл атауы.*

ШҮҢКІЛ-ШҮҢКІЛ үст. *Шүңк-шүңк, құбір-құбір еткен дыбыс.*

ШҮҢІЛ= ет. *Ұңылу, қадалу, тесілу.*

ШҮҢІРЕЙ= ет. *Көзі қысына кіру, жүдеу.*

ШҮҢІРЕЙТ= ет. *Көзін шүңгірек тартқызу, жүдету.*

ШҮҢІРЕЙТУ *Шүңгірейт етістігінің қымыл атауы.*

ШҮҢІРЕЙІҢКІРЕ= ет. *Көзі ішке кіріп, шүңгірейе түсу.*

ШҮҢІРЕЙІҢКІРЕУ *Шүңгірейіңкіре етістігінің қымыл атауы.*

ШҮҢІРЕК сын. 1. *Көзі қысына кіре түскен, шүңгірейген.* 2. *Ойық, ойдым, ойыңқы.*

Шүңірек көз [көзді]. *Ұясына кіріңкіреген, шүңгірейген көз.*

ШҮҢІРЕКТЕУ сын. *Көзі сәл шүңгірейген, ішке кіріпкі.*

ШҮҢІРЕЮ *Шүңгірей етістігінің қымыл атауы.*

ШҮҢІРКӨЗ сын. сөйл. *Шүңгірек көз.*

ШҮП: *шүп толы.* *Шүптілдеген, тасуға айналған.*

ШҮПЕК¹ зат. *тамақ. Сұйық тағамның түрі.*

ШҮПЕК² сын. *Жұқалтаң, кішілеу.*

ШҮПІЛДЕ= ет. *Өзеннің, көлдің, ыдыстың суға (т.б. сұйық затқа) бетімен бет болып толып тұруы, ернеуінен келуі.*

ШҮПІЛДЕС= ет. сөйл. *Шүпірлес.*

ШҮПІЛДЕСУ *Шүпілде етістігінің қымыл атауы.*

ШҮПІЛДЕТ= ет. *Сұйық затты ыдыстың ернеуіне дейін толтырып құю.*

ШҮПІЛДЕТУ *Шүпілдет етістігінің қымыл атауы; толтыру.*

ШҮПІЛДЕУ *Шүпілде етістігінің қымыл атауы.*

ШҮПІРЕЙ= ет. *экспр. Шошаю.*

ШҮПІРЕЮ *Шүпірей етістігінің қымыл атауы.*

ШҮПІРЛЕ= ет. *Көп болып бір жерге жиылу, жытырлау.*

ШҮПІРЛЕК сын. *Шүпірлеген, жытырлаған.*

ШҮПІРЛЕС= ет. *Көп болу, жытырласу, үйме-жүйме болу.*

ШҮПІРЛЕСУ *Шүпірлес етістігінің қымыл атауы.*

ШҮПІРЛЕТ= ет. 1. *Көп қылып бір жерге жиып алу, шытырлату, шыбырту, қапталу, үйме-жүйме ету.* 2. *Бірінен кейін бірін қойып тізу.* 3. *Толтыру, үйіп-төгу.*

ШҮПІРЛЕТУ *Шүпірлет етістігінің қымыл атауы.*

ШҮПІРЛЕУ *Шүпірле етістігінің қымыл атауы.*

ШҮПІР-ШҮПІР үст. *Шүпірлеп, жытырлап, үйме-жүйме болып.*

Шүпір-шүпір етті. *Жытырлап толып (қаптап) кетті.*

ШҮПІРШУ сөйл. *Шүпірші етістігінің қымыл атауы.*

ШҮПІРШ= ет. сөйл. *Шүпірле.*

ШҮР¹ зат. жерг. *Жаза, сыбаға, сазай.*

ШҮР² елік. *Шүр еткен жіңішке, қысқа дыбысты білдіретін сөз.*

Шүр етті. *Шүрылдады, шүқырады.*

ШҮРЕГЕЙ¹ зат. зоол. <лат. anas> *Жабайы үйректің тұрқы 35 см-дей, салмағы 200-400 г-дай ең кішкене түрі.*

ШҮРЕГЕЙ² сын. *Кішкентай, уақ, майда; әлсіз.*

// *Әлсіз, қолынан ештеңе келмейтін адам.*

Шүрегей тартты. а) Кішірейді; жүдеп-жадады. ә) Азын-тозды, күйзелді, берекесі кетті.

ШҮРЕГЕЙДЕЙ сын. Шүрегей сияқты.

ШҮРЕГЕЙЛЕУ сын. Жүдеу, арықтау, қушиған.

ШҮРЕГЕЙЛІ сын. Шүрегейі бар, шүрегейі мекендеген.

ШҮРЕГЕЙШЕ ұст. Шүрегейге ұқсап, шүрегей тәрізді.

ШҮРПЕ зат. Балапан.

ШҮРПЕДЕЙ сын. Шүрпе сияқты.

ШҮРПИ=ет.сөйл. **Үрпи.**

ШҮРПШ зат. Балапан ағаш, жас тал т.б.

ШҮРТІ=ет.сөйл. **Шүрши.**

ШҮРТИТ=ет.Ернін шүршиту.

ШҮРТИТУ Шүртит етістігінің қимыл атауы.

ШҮРТИЮ Шүрти етістігінің қимыл атауы.

ШҮРШИ=ет.Ернінің дөңгеленіп, бүрісіп, сүйіріленіп, ілгері қарай шығыңқырай түсуі.

ШҮРШИТ=ет.Ернін дөңгелентіп, ілгері шығару.

ШҮРШИТУ Шүршит етістігінің қимыл атауы.

ШҮРШИТІҢКІРЕ=ет.Ернін шүршите, бүрістіре түсу.

ШҮРШИТІҢКІРЕУ Шүршитіңкіре етістігінің қимыл атауы.

ШҮРШИЮ Шүрши етістігінің қимыл атауы.

ШҮРШІК сын. Шүршиген, бүрісіңкі (ауыз, ерін).

ШҮРШІТ зат. 1. көне. Қытайлықтардың ертедегі атауы; қара қытай. 2. сөйл. Қытай елі. 3. ауыс. Бөтен адам, жат кісі; басқа біреу. 4. ауыс. Түкке түсінбейтін түлей, ақылмақ адам; оңбаған, жексұрың.

Шүршіттің тілі. Халық ұғымына белгісіз, түсініксіз тіл; басқа елдің тілі.

ШҮРШПЕ зат. өск. Мылтықты, тапаншаны ату үшін сұқ саусақпен басып қалатын тетік.

ШҮРШПЕЛІ сын. 1. өск. Шүршпесі бар (мылтық, тапанша). 2. тех. Механизмді қозғалысқа келтіретін, яки тежейтін тетігі бар.

ШҮҮ од. Малды айдағанда, тебініп жүргізерде айтылатын ишарат сөз.

Шуу асау. Бас білдірілмеген. **Шуу басында.** Ең басында. **Шуу дегеннен [дегенде].** Әуелден, о бастан.

ШҮҮ-ШҮҮ зат. сөйл. **Шу-шу.**

ШҮҮ-ШҮҮЛЕ=ет. **Шуу-шуу** деп жиі айту, қайталау.

ШҮҮ-ШҮҮЛЕУ Шуу-шууле етістігінің қимыл атауы.

ШҮҮРӘТ [ар. شيرة] зат. Атақ-абырой, жомарттық.

ШҮҮЮ Шүй етістігінің қимыл атауы.

ШЫБАР сын. сөйл. **Шұбар.**

ШЫБАРЛАН=ет.сөйл. **Шұбарлан.**

ШЫБАРТ=ет.сөйл. **Шұбарт.**

ШЫБЖАЛАҚ сын. Шыж-быж етіп күйін-пісетін, күйзелек; шыжбалақ (адам).

ШЫБЖАЛАҚТА=ет. Күйін-пісу, күйзелектеу; шыжбалақтау.

ШЫБЖАЛАҚТАУ Шыжбалақта етістігінің қимыл атауы.

ШЫБЖАЛАНДА=ет.сөйл. **Шыжбалақта.**

ШЫБЖАЛАНДАУ Шыжбалақта етістігінің қимыл атауы.

ШЫБЖЫҚ зат. сөйл. Пайызторғай, сәнді шымшық.

ШЫБЖЫҚАЙ сын. 1. Шыбыж-шыбыж етіп қалаң; мазасыз, шашаң. 2. ауыс. Ұшқалақ, желөкпе.

ШЫБЖЫҚТА=ет.сөйл. **Шыбыжықта.**

ШЫБЖЫҢ елік. Шыжбалақтап тынышсыздандықты бейнелейтін сөз.

Шыбыж қақты [етті]. а) Құйрығын сабалады, қозғалақтады, тыпыршыды. ә) Мазасызданып шыбыжыңдады, тынышсызданды.

ШЫБЖЫҢДА=ет. 1. Тыпыршу, қозғалақтау, бір орнында тұра алмау (мал туралы). 2. ауыс. Шарқ ұру. 3. ауыс. Тынышсыздану, мазасыздану; шыжбаңдау (адам). 4. ауыс. Азар да безер болу.

ШЫБЖЫҢДАТ=ет. 1. Құйрығын қимылдату, сабалату. 2. ауыс. Шыжбалақтату, тынышсыздандыру.

ШЫБЖЫҢДАТУ Шыбыжыңдат етістігінің қимыл атауы.

ШЫБЖЫҢДАУ Шыбыжыңда етістігінің қимыл атауы.

ШЫБЫЖЫҚ зат. Ерте туған ұрғашы лақтың бір жастан асқаны.

ШЫБЫЖЫҚТА=ет. Бір орнында тұра алмай тыпыршу, мазасы кету, тынышсыздану.

ШЫБЫЖЫҚТАЙ сын. Шыбыжық секілді.

ШЫБЫЖЫҚТАУ Шыбыжықта етістігінің қимыл атауы.

ШЫБЫҚ¹ зат. 1. Өсіп тұрған ағаштың бұтағы, жапырағы жоқ, ұзын да жіңішке, солқылдақ жас өркені. 2. Ат қылып мініп ойнайтын, ағаштан кесіп алынған ұзынша, солқылдақ бұтақ. 3. Бір нәрсені жүргізу, ұру, жазалау үшін, қамшы орнына қолданылатын жіңішке, солқылдақ ағаш. 4. Жаңа өсіп келе жатқан жас өркен; көшет. 5. Сабақ үстінде пайдаланатын оқу таяқшасы. 6. Дирижер таяқшасы. 7. Сіріңкеңің бір тамы. 8. Глобустың білдігі. 9. Кабель, тоқ өткізілген сым. 10. Жіңішке, ұзын арматура, темір. 11. Капшалау, ұсақ қан тамыры. 12. Сым (жалпақ, жіңішке, жуан т.б.). 13. Түтік, түтікше. 14. Қауырсын. 15. Ернеу, жиік. 16. Жақтау. 17. ауыс. Таяқ, соққы.

Шыбық басын сындырмау. Түк істемеу. **Шыбық борбай.** Арық, сидиған. **Шыбық күштекті.** Бүршік жары. **Шыбық тимес [тимей]** шыңқ етер. Түіп кетсең жылайтын, өрең тұрған, бос (бала).

ШЫБЫҚ² зат. 1. анат. Адам немесе жануарлар жәлігімен қабаттаса, қабыса, қатар біткен жіңішке сүйек. 2. эфв. Еркек малдың жыныс мүшесі, қамшысы.

Шыбық майы. Шыбық сүйектің ішіндегі май.

ШЫБЫҚҚОРА зат. жерг. Қозы қамайтын қора, шарбақ.

ШЫБЫҚТА=ет.сөйл. 1. Шыбықпен ұру, сабау. 2. кәс. Жүнді сабаумен сабай отырып шабақтау.

ШЫБЫҚТАЙ сын. 1. Шыбық тәрізді, көк өрім, жас. 2. ауыс. Майысқақ, иілгіш. 3. ауыс. Нәзік, алжуаз.

ШЫБЫҚТАН=ет. Бұтақтану, тарамдалып өсу.

ШЫБЫҚТАНУ Шыбықтан етістігінің қимыл атауы.

ШЫБЫҚТАТ=ет. Асыра толтыру.

ШЫБЫҚТАТУ Шыбықтат етістігінің қимыл атауы.

ШЫБЫҚТАУ Шыбықта етістігінің қимыл атауы.

ШЫБЫҚТЫ сын. 1. Шыбығы бар. 2. Жолақты.

ШЫБЫҚША¹ зат. Кішкене шыбық.

2. Дирижердің кішілеу таяқшасы.

ШЫБЫҚША² ұст. 1. Шыбық тәрізді, шыбыққа ұқсап майысып, иіліп, бүрәлып т.б. 2. Оқтау жұтқандай, тіп-тік. 3. биол. Өте ұсақ, майда.

ШЫБЫҚШЫ зат. жерг. Жер өлшеуші.

ШЫБЫН¹ зат. 1. зоол. <лат. brachycera> Бірқатар түрлері адамның, үй жануарларының жұқпалы ауруын тудыратын қоздырыштарды тасымалдайтын қосқанаттылар отрядына жататын кішкене жәндік. 2. ауыс. Жан [ескі] ұғым бойынша адам жаны шыбын тәрізді өте кішкене, нәзік, әлсіз келеді және ол кеудеде ұшып жүреді деген сенімнен қалған түсінік, наным].

Шыбын құрлы көрінбеді. Бұйым болмады, түкке тұрмады. **Шыбын жан.** Өмір, тірлік; құр сүлдер. **Шыбын жанға талас қылды** поэт. Өмір үшін күресті. **Шыбын жаны көзіне [көз алдына] көрінді [келді].** Жанына қатты батты, ауырды. **Шыбын жаны мұрнының ұшында [ұшына келді].**

Жан ұшырды, қорықты; қиналды, азаптанды. **Шыбын жанын қоярға жер таппады.** а) Ауруы жанына қатты батып, бебеу қақты; арпалысты, жанталасты. ә) Мазасы кетті, дегбірсізденді; безек қақты. **Шыбын жанын шүберекке [жалауға] түйді [байлады].** а) Басын қатерге тікті, жанын аямады. ә) Жан ұшырды, аласұрды. **Шыбын жанын шырқыратты.** Жанын көзіне көрсетті, қатты қинады. **Шыбын жаны шыға [шығып кете] жаздады [алқымына тығылды].** Қатты састы, қорықты. **Шыбын жаны [шыбыны] шырқырады [шырылдады].** Безек қақты, жан ұшырды. **Шыбын құрлы көрмеді.** а) Сезбеді, мыңқ демеді. ә) Елемеді, ескермеді. **Шыбынның ұшқаны білініп тұрды.** Құлаққа ұрған танадай, тып-тыныш, ың-жыңсыз. **Шыбын өлімі ғұрлы көрмеді.** Қаныпезер, адамды ит құрлы да көрмеу мағынасында. **Шыбын шаққан құрлы көрмеді.** Елемеді, ескермеді. **Шыбыны ұшты.** Зәре-құты кетті.

ШЫБЫН² зат. ойын. Карта ойынындағы төрт түрлі қазғанды бірі; шытыр, «крест», «айқыш».

ШЫБЫНБАС зат. өс. Шөптесін өсімдік.

ШЫБЫНДА=ет. 1. Малдың тебініп, басын шұлғып, құйрығымен қағып, үстіне қонған шыбынды қууы; шыбыннан қорғану. 2. Шыбыннан қашу, жан сауғалау. 3. ауыс. Неге болса да келісе беру, мақұлдау, қоштау, бас ізету.

ШЫБЫНДАЙ сын. Шыбын секілді.

ШЫБЫНДАС=ет. Шыбыннан қорғанысу.

ШЫБЫНДАСУ Шыбындас етістігінің қимыл атауы.

ШЫБЫНДАТ=ет. Шыбыннан қорғанып тебіндету, бас шұлғыту, тебінту, құйрығын сипаңдату.

ШЫБЫНДАТУ Шыбындат етістігінің қимыл атауы.

ШЫБЫНДАУ Шыбында етістігінің қимыл атауы. 1. Шыбыннан қорғану. 2. ауыс. Мазасыздану, күйзелекпену.

ШЫБЫНДЫ сын. Шыбыны бар, шыбыны көп.

ШЫБЫНЖЕПІ зат. өс. Шыбынды құртуға пайдаланатын өсімдік түрі.

ШЫБЫНЖҮТ¹ зат. өс. сөйл. **Шыбын-жүтқыш.**

ШЫБЫНЖҮТ² зат. өс. Орман алаңқайларында өсетін улы саңырауқұлақтардың бір түрі.

ШЫБЫНЖҮТҚЫШ зат. өс. Шыбын-шіркей, құрт-құмырсқа жейтін, гүлі ірі, ақ түсті, көпжылдық шөптесін өсімдік.

ШЫБЫНҚАБАТ зат. көлөнер. Тоқылған шидің алғашқы бастамасы мен соңғы аяқталу мөлшері шамамен алғанда 20–40 сантиметр.

ШЫБЫНҚАҒАР зат. этн. 1. Сиврдың құйрышығынан істеп саптамаса, шыбын ұратын қыл шашақ. 2. Жылқыны күзеген кезде шыны таман жіңішкелеп қалдырылған құйрығы.

ШЫБЫНҚАҚҚЫШ зат. зоол. Торғайлар отрядына жататын құс түрі.

ШЫБЫНҚАНАТ¹ зат. көлөнер. Шыбынның қос қанатына ұқсас ұсақ өрнек.

ШЫБЫНҚАНАТ² зат. өс. Жатырақтарының пішіні шыбынның қанаты тұрпаттас көпжылдық шөптесін өсімдік.

ШЫБЫНҚУҒЫШ зат. өс. сөйл. **Қалақай.**

ШЫБЫН-ҚҰЙЫН: шыбын-құйын болды.

Ізінен будақтаған шаң қалды.

ШЫБЫН-ҚҰРТ зат. сөйл. **Шыбын-шіркей.**

ШЫБЫНҚЫРҒЫШ зат. өс. Шыбын өлтіретін қасиетіне қарай кейде осылай аталынатын сүмелек өсімдігі.

ШЫБЫННОТЫ зат. өс. сөйл. **Шыбынжегі.**

ШЫБЫНСАЛЫЛАР зат. бот. <лат. salviniaaceae> Ұсақ, су бетінде жүзіп жүретін шөптесін өсімдіктер тұқымдасы.

ШЫБЫН-СОҢА зат. сөйл. **Шыбын-шіркей.**

ШЫБЫНСЫЗ сын. Шыбыны жоқ, шыбын болмайтын.

Шыбынсыз жаз. Жыл мезгілінің жанға жайлы, малға тыныш, қоңыр салқын кезі.

ШЫБЫНША үст. Шыбын тәрізді, шыбынға ұқсап.

ШЫБЫНШЫ зат. Шыбынды қорек ететін құс түрі.

ШЫБЫН-ШІРКЕЙ зат. Қанатты насекомдардың жалты атауы.

ШЫБЫН-ШІРКЕЙДЕЙ сын. Шыбын-шіркей секілді.

ШЫБЫН-ШІРКЕЙЛІ сын. Шыбын-шіркейі көп.

ШЫБЫН-ШІРКЕЙСІЗ сын. Шыбын-шіркейі жоқ.

ШЫБЫНЫМ зат. экспр. Қарағым, қалқам, құтыным.

ШЫБЫНЫМДАЙ сын. Жанымдай.

ШЫБЫНЫМДАП үст. Шыбыным, шыбыным деп, айналып-толғаным.

ШЫБЫРҒАН зат. жерг. Жүзімнің жақсы сортының бірі.

ШЫБЫРТҚЫ зат. 1. этн. Көбінесе арба, шана көлігіне, мал айдауға арналған, кейде өріп, кейде өрмей жасасан ұзын қамшы. 2. сөйл. Жуандығы сұқ саусақтай жіңішке әрі ұзын шыбық. 3. ауыс. Пшмыма сөз.

Шыбыртқы қамшы. этн. Арба, шана тәрізді көлікке жегілген яки бір топ малды айдауға, қайыр-малауға қолданатын, әдеттегі қамшыдан бірнеше ұзын қамшы түрі. **Шыбыртқының астына алды.** Шыбыртқымен ұрды, сабады.

ШЫБЫРТҚЫДАЙ сын. Шыбыртқы секілді.

ШЫБЫРТҚЫЛА ет. Шыбыртқымен ұру, сабау.

ШЫБЫРТҚЫЛАТ ет. Шыбыртқымен шытыту, шартыдау.

ШЫБЫРТҚЫЛАТУ Шыбыртқылат етістігінің қимыл атауы.

ШЫБЫРТҚЫЛАУ Шыбыртқыла етістігінің қимыл атауы.

ШЫБЫТ: қабақ шыбытты. сөйл. Қабақ шытты.

ШЫБЫШ зат. Бір мен екі жас аралығындағы ұрғашы ешкі.

Шыбыш құлақ су. жерг. Аз ғана су.

ШЫБЫШТАЙ сын. 1. Шыбыш секілді. 2. ауыс. Шағын; кішкентай.

ШЫҒАЙ¹ сын. көне. 1. Түгі жоқ, кедей. 2. Түк бермейтін, сараң адам.

ШЫҒАЙ² зат. көне. Елден, жұрттан жырақтап кеткен адам, қашқын.

ШЫҒАЙБАЙ сын. экспр. Түк бермес, сараң, қолы тар.

ШЫҒАЙДА үст. жерг. Анда-санда, оқта-текте, ілуде.

ШЫҒАЙДА үст. жерг. Ертеде, бұрынғы кезде.

ШЫҒАН зат. жерг. Түбек, алқап.

ШЫҒАН зат. 1. Алыс, қашық, шалғай жер; шет, қиян. 2. ауыс. Аспан, көк, биік, гарыш. 3. ауыс. Тым шалғайда (қиянда) жатқан қоныс, мекен. 4. ауыс. Қылмыскер, баскесер.

Шығанға шығу. жерг. Алысқа кету, биіктеп кету. **Шығанға шықты [шығып кетті].** Бір нәрсенің шегінен асып кетті. **Шығаннан шыққан.** Шектен асқан, елден ерекше; нағыз.

ШЫҒАНАҚ зат. геогр. Мұхит, теңіз, көлдің құрлыққа сұғына еніп жатқан бөлігі.

ШЫҒАНАҚ зат. жерг. Ең алды.

Шығанақ ату. жерг. Қауынның жатырақтарына өз кіріп қызғалтақтануы.

ШЫҒАНАҚТА ет. Бір нәрсені (жастық, көрпе т.б.) қолтығының астына салу; шынтақтау.

ШЫҒАНДА үст. Анда-санда, оқта-текте.

Шығанда біреу. Ілуде біреу.

ШЫҒАНДА ет. 1. Алыстап кету, ұзап шығу, жырақтау. 2. Оқшаулану, бөліну, ерекшелену. 3. Көкке көтерілу, шыңға шығу; шарықтау.

ШЫҒАНДАҚ үст. жерг. Алыста, қашықта, қиянда.

ШЫҒАНДАТ ет. 1. Алысқа жіберу. 2. Шарықтау, әуелету, құйқылызту. 3. Жан-жаққа тарату.

ШЫҒАНДАТУ Шығандат етістігінің қимыл атауы.

ШЫҒАНДАУ Шығанда етістігінің қимыл атауы. 1. Ұзап шығу, жырақтау, алысқа көшу. 2. Бөлектену, оқшаулану.

ШЫҒАН-ТОҒАЙДА үст. жерг. Ілуде біреу, сирек, анда-санда.

ШЫҒАҢ зат. сөйл. **Шыған.**

ШЫҒАНДА ет. сөйл. **Шығанда.** 1. Ұзау, алыстау. 2. Шегіне жету. 3. Биіктеу, көтерілу.

ШЫҒАР зат. жерг. Тыс, дала, сырт, есік алды.

Шығарға шығу. жерг. Далаға шығу.

ШЫҒАР ет. 1. Басын, қолын яки аяғын т.б. мүшесін бір нәрсенің ішінен сыртқа қарай жіберу, созу. 2. Қозғалу, сапар шегу, көшу. 3. Сыртқа ақпару, баяндау. 4. Жіберу. 5. Босату, қоя беру. 6. Ағыз; көзін ою. 7. Затты бір нәрсенің үстіне (төбесіне) көтеріп алып бару, жеткізу, тасу. 8. Бір нәрсені (ән, өлең, күй т.б.) ойдан туғызғы, жасау. 9. Есептің жауабын табу, шешу. 10. жерг. Жегулі көлікті доғару.

Шығарда [шығарға] жаны басқа [бөлек]. Жанындай жақсы көреді, өте тату деген мағынада. ә) Бар ынтасымен берілген; тату-тәтті. б) Ерекше жақсы, басқаға қарағанда бөлекше. **Шығар тауы биіктеді.** Үлкен мақсаттар қойды. **Шығарып алынбайтын [алуға келмейтін] инженерлік мина.** әск. Бастапқы жағдайынан өзгертуге немесе қондырылған жерінен ауыстыруға, алуға әрекет жасалған кезде жарылыс жасайтын арнаулы қондырғы. **Шығарып берді.** этн. Қызды алып қашуға көмектесті, септігі тиді. **Шығарып оқу.** инф. <ағыл. reading> Сақтауыш ортадан ақпаратты шығару және түсіну (айырып тану); тасуыштан мәліметтерді оқу. **Шығарып оқу құрылғысы.** инф. <ағыл. reading station> Сақталатын ақпаратты бейнелейтін сақтауыш ортаның физикалық қалып-күйін сигналдық стандартты түріне түрлендіретін құрылғы. **Шығарып салды.** а) Бір жаққа кететін сыйлы адаммен біраз жерге дейін ілесіп барып, қоштасып қалды; жолға салды. ә) Біреуді алдан-сұлан жөнелтті, аттандырды. б) Жолға шығарды, аттандырды. **Шығарып салма жауап.** Алдаусыратып айта салған әңгіме, жүрдім-бардым айтыла салған сөз. **Шығарып салма сөз.** Әншейін емексіткен, алдаусыратқан бос сөз.

ШЫҒАР мод. Есім, етістік сөздердің соңынан тіркесіп келіп, «болар», «болуға тиіс», «гой» мағынасында қолданылатын сөз.

ШЫҒАРҒЫ сын. Ойдан шығарған.

ШЫҒАРҒЫШ сын. Бір нәрсені шығара алатын, шығара білетін.

ШЫҒАРҒЫШТАНУ зат. Ойдан шығарғыштық, ойлап табу.

ШЫҒАРҒЫШТЫҚ зат. Шығармашылық қабілет, шығара алатындық, шығара білгіштік.

ШЫҒАРЛЫҚ сын. Шығаруға болатын, шығатын.

ШЫҒАРМА зат. кіт. 1. Белгілі бір автордың ойдан шығарып жазған әдеби, ғылыми т.б. туындысы. 2. Мектеп оқушыларының әдебиеттен алған білімін жетілдіріп, белгілі бір стильдегі, үлгідегі, композициялық нысандағы мәтін құрастыруы үшін мұғалімдерінің бағыттауымен сыныпта, үйде жазған өзіндік еңбегі; мектептегі шығармашылық тапсырманың бір түрі.

Шығарманы қабылдау. әдеб. Әдеби шығармадан тыңдаушының, оқырманның идеялық, эстетикалық әсер алуы, оның мағыналық, көркемдік байлығын түсініп, сезінуі. **Шығарма тілі.** Көркем шығарманың тілі.

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ зат. кіт. Шығарма тудырушылық, шығарушылық.

Шығармашылық белсенділік. Ой еңбегін дамытудағы жігерлілік. **Шығармашылық еңбек.** Ой еңбегінің жемісі, ой ізденісінің нәтижесі. **Шығармашылық қызмет.** заң. Мәдениетті, соның ішінде әдебиетті, өнерді, дизайнерлік, сәулет, зерттеу және өзге де шығармашылық қызметті жаңғырту мен дамытуға үлес қосатын қызметтің барлық түрлері. **Шығармашылық ойлау.** пед. Субъективтік жаңа өнімнің жасалуымен және оны жасау жөніндегі танымдық іс-әрекеттің өзіндегі жаңа түзілімдермен сипатталатын ойлау түрлерінің бірі. **Шығармашылық психологиясы.** пед. а) Адамдардың ғылым, әдебиет, музыка, бейнелеу және сахналық өнер, өнертапқыштық және рационализаторлық салаларындағы шығармашылық қызметін психологиялық зерттеулер саласы. ә) Суреткердің өмірді танудағы, мәдени қазынаны жасаушы ретіндегі жеке психологиясы, жаңа бір туындының қиялда тууынан бастап, оның аяқталуына дейінгі динамика, яғни көркем шығарма жасаудағы жалты және жекелеген заңдылық процесті, шығармашылық психологияның ерекшелігін зерттейтін әдеби, ғылыми көзқарас.

ШЫҒАРМАЛЫҚ сын. кіт. Шығармаға тән, шығармаға қатысты, шығармашылық.

ШЫҒАРТ ет. 1. Босату. 2. Ойдан құрастырту. 3. Сыртқа тасыту, апарғызу.

ШЫҒАРТҚЫЗ ет. 1. Көтерткізу, тасытқызу. 2. Жасатқызу, туғызу.

ШЫҒАРТҚЫЗУ Шығартқыз етістігінің қимыл атауы.

ШЫҒАРТТЫР ет. 1. Жұмыстан босаттыру. 2. Алдырып тастату.

ШЫҒАРТТЫРУ Шығарттыр етістігінің қимыл атауы.

ШЫҒАРТУ Шығарт етістігінің қимыл атауы.

1. Қызметпен, белгілі бір қызмет орнынан, жұмыстан босату. 2. Математикалық жолмен шешімін таптыру, есептеу. 3. Топ, ұйым мүшелігінен аластату. 4. Баспа бетінде жариялату. 5. Жасату, дайындау.

ШЫҒАРТЫЛ ет. Есептеліну.

ШЫҒАРТЫЛУ Шығартыл етістігінің қимыл атауы.

ШЫҒАРУ¹ Шығар етістігінің қимыл атауы.

1. Тысқа жеткізу, апару. 2. Жариялау. 3. Бір нәрсенің қатарына, құрамна қосу, жіберу. 4. Босату. 5. Есептің жауабын табу. 6. Көтеру, абыройын асыру. 7. <ағыл. output> Ақпаратты компьютердің негізгі жедел жадынан сыртқы құрылғысына бастыру. 8. Деректерді негізгі жадтан сыртқы құрылғыға беру.

Шығару бағдарламасы. а) машина жас. Шығару көлемі (саны) мен орындалу мерзімі көрсетілген, жасалатын немесе жөнделетін бұйым атауларының тізімі. ә) инф. <ағыл. output program> Компьютерден мәліметтерді шығаруға арналған қызмет етуші бағдарлама. **Шығару жылдамдығы.** инф. <ағыл. speed of a conclusion> Уақыт бірлігінде шығарылатын мәліметтер бірлігінің саны. **Шығару кезегі.** инф. <ағыл. output queue> Баспаға шығаруға жататын шығыс файлдарының тізімі. Шығару клапаны. тех. Газ не сұйықтықты сыртқа шығаруға арналған клапан. **Шығару командасы.** инф. <ағыл. output instruction> Мәліметтерді компьютердің негізгі жедел жадынан сыртқы құрылғысына шығаруды орындайтын машиналық команда. **Шығару құрылғысы.** инф. <ағыл. devices of conclusion; output device> а) Шығатын ақпаратты компьютерге түсінікті формадан адамға түсінікті формаға түрлендіретін құрылғы. ә) Мәліметтер сигналы және олардың мәліметтер тасушысындағы жазбасы бойынша мәліметтерді қалпына келтіруге арналған құрылғы; мәліметтерді компьютерден шығаруға арналған құрылғы. **Шығару құрылғысының тілі.** инф. <ағыл. output device language> Шығару құрылғысын өндірушілерінің құрылғымен (мыс., принтермен) байланысты жасақтау үшін ойлап тапқан компьютерлік тілі немесе командалар жиыны. **Шығарулар-**

ды бұғаттау. и н ф. <ағыл. blocking of pins> Үлкен интегралдық схеманы бір жүйеге келтіру кезінде кейбір нүктелерден тиісті мәліметтерді шығаруға кедергі жасайтын жалғаулардың пайда болуы. **Шығару механизмі**, и н ф. <ағыл. inference engine> **Сараптау жүйелерінде** – фактілерге ережелерді қолдану алгоритмі мен оны іске асыратын бағдарламалық тәсілдер; **сараптау жүйесінің** проблемалық тәуелсіз бөлігі. **Шығару операторы**, и н ф. <ағыл. output statement> Мәліметтерді негізгі жадтан сыртқы жадқа, сондай-ақ шығару немесе бейнелеу құрылғысына жеткізуді анықтайтын бағдарламадағы оператор. **Шығару операциясы**, и н ф. <ағыл. output operation> Мәліметтерді компьютердің негізгі жедел жадынан сыртқы құрылғысына шығару кезінде орындалатын компьютер әрекеттерінің жиынтығы. **Шығару стратегиясы**, и н ф. <ағыл. strategy of a conclusion> **Сараптау жүйелерінде** – шығару кезінде ережелер мен фактілерді қолданудың жалпы тәсілі. **Шығару табалдырығы**. Балқыту пешінің төменгі жағындағы қож шығаратын тесігі. **Шығару такті**, мә ш и н е ж а с. Белгілі бір атауы, өзіне тән өлшемі мен орындалу реті бар бұйымдардың шығару уақытының есептелген интервалы. **Шығару тесігі**, к е н. Металлургиялық пештерден (қабырға жағынан, астынан) балқыма шығаратын тесік. **Шығару ырғағы**, мә ш и н е ж а с. Өзіне тән өлшемі мен орындалуы бар белгілі бір бұйымдарды шығару уақытының есептелген интервалы.

ШЫҒАРУШЫ з а т. 1. Бір нәрсені шығарған, шығаратын адам, автор. 2. Жарияланатын газет-журнал, кітап материалын жинақтап, тексеріп дайындаушы. 3. Бірденең ойлап таба қоятын. **Шығарушы объект**, и н ф. <ағыл. output object> Осы объектімен амал-әрекеттің барлық қызметі сүйемелденетін, сондай-ақ оған жалғастырылған шығару міндетінен немесе оның құрама объектілерінен тұратын объект немесе құрама объект.

ШЫҒАРУШЫЛЫҚ з а т. 1. Бір нәрсені жасап шығарандық; шығару ісі. 2. Шығармашылық.

ШЫҒАР-ШЫҚҚАНЫНША ү с т. Әбден шығып кеткенінше.

ШЫҒАР-ШЫҚПАС ү с т. с ө й л.

Шығар-шықпастан.

ШЫҒАР-ШЫҚПАСТА ү с т. с ө й л.

Шығар-шықпастан.

ШЫҒАР-ШЫҚПАСТАН ү с т. Шықпай жатып-ақ; шыға салысымен.

ШЫҒАРЫЛ= е т. 1. Сыртқа қойылу. 2. Өндірілу, дайындалу. 3. Жұмыстан, ұйым мүшелігінен босатылу. 4. Жинақталу, қорытындылану, есеп берілу.

Шығарылан мүздық, с у ш а р. Аңғарлық мүздыққа құсас және қозғалыс жылдамдығының шапшаңдығынан мүздық қалқанның беткейінде бөлектеніп қалған мүздық. **Шығарылан элемент**, мә ш и н е ж а с. Бұйымның бір бөлігінің үлкейтілген масштабтағы кескіні.

ШЫҒАРЫЛУ Шығарыл етістігінің қимыл атауы. 1. Есептелу. 2. Өндірілу. 3. а у ы с. Жерлену. 4. а у ы с. Өсірілу.

ШЫҒАРЫЛЫМ з а т. 1. Лотерея, заем т.б. тәрізді қаржы операцияларын баспасөзде жариялау, айналымға түсіру. 2. Жарияланым.

ШЫҒАРЫЛЫМ² з а т. экон. 1. Ақшаны не бағалы қағазды дайындап, айналысқа енгізу. 2. Белгілі бір уақыт ішінде өндірілген дайын өнім. 3. Кеден органдарының тауарды немесе көлік құралдарын кеден ресімідеуінен өткізілгеннен кейін түлғаның толық билігіне табыстауы. 4. Корпорация не үкімет ұйымы белгілі бір уақытта сататын акциялар не облигациялар. 5. Корпорацияның не үкімет үйінің кепілгер арқылы не жекеше орналастыру арқылы жаңа бағалы қағаздарды сатуы. 6. Өндіріс көлемі.

ШЫҒАРЫЛЫМ-ШЫҒЫН з а т. экон. Өнімді өндіру мен бөрудің сала аралық теңгерімі негізделетін экономикалық-математикалық теңгерімді үлесі.

ШЫҒАРЫНДЫ¹ з а т. экол. Кәсіпорындар тобынан, кәсіпорыннан немесе адамнан қысқа уақыт ішінде немесе белгілі бір уақыт аралығында (сағат, тәулік) қоршаған ортаға түскен, шығарылып тасталған кез келген ластағыш заттар.

Шығарынды газдар, экол. Атмосфераға қозғалтқыштың шығару жүйесінен түзілетін, көптеген улы құрамдастары болатын заттектер. **Шығарынды газдарға арналған тест**, экол. Қалалық цикл деп аталатын, яғни қаланың орталығындағы жүру жағдайлары бойынша жүру кезінде автомобиль қозғалтқышының атмосфераны ластаушы заттектерді шығаруы анықталатын сынау. **Шығарынды үшін төлем**, экол. Ауаға, суға немесе топыраққа ластағыш заттектер шығарғаны үшін ластаушы негіздерге міндеттелетін төлем [Шығарылатын ластағыш заттектердің мөлшері мен түрлеріне орай есептелінді].

ШЫҒАРЫНДЫ²: шығарынды конусы, геол. Жер бедерінің жайпақ қиық конус бітімдес аккумуляциялық нысаны.

ШЫҒАРЫҢҚЫРА= е т. 1. Бір нәрсені шығара түсу, аздап шығару. 2. Біраз жерге дейін жөнелтіңкіреу, апарыңқырау. 3. Даусын көтеріңкіреу, дауыстаңқырау. 4. Қоюландырыңқырау, молайтыңқырау.

ШЫҒАРЫҢҚЫРАУ Шығарыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ШЫҒАРЫС= е т. 1. Малды айдасу, жіберісу. 2. Жариялауға атсалысу. 3. Батпақтан босатысу, көтерісу. 4. Біраз жерге дейін еріп барысу, жолға салып жіберісу. 5. Есеп тапсырмасын бірге орындау.

ШЫҒАРЫСУ Шығарыс етістігінің қимыл атауы. 1. Жозарыға көтеріп алысу. 2. Мал айдасу. 3. Жинақтасу, қорытындыласу. 4. Құрастыруға, жариялауға атсалысу.

ШЫҒАСЫ з а т. 1. Шығайын деп тұрған, бұйырмаған зат. 2. Шығын, зиян.

Шығасыға несі басшы. Шығынға иесінің өзі себепкер деген мағынада (зат я мал иесінің сақтағығынан жоғалғанда айтылады). **Шығасыдан сақтандыру**, экон. Басқа бағалы қағаздарды иелену тәуекелдігін түгел немесе оның бір бөлігін қысқарту немесе бейтараптандыру үшін туынды бағалы қағаздарды (опциондар және мерзімдік мәміле сияқты) сатып алу немесе сату.

ШЫҒАСЫЛЫ с ы н. Шығыны мол, шығынды. **ШЫҒАСЫЛЫ-КІРЕСІЛІ** с ы н. Есі бірде бар, бірде жоқ; аумалы-төкпелі, құбылмалы.

ШЫҒАСЫСЫЗ с ы н. Шығасы жоқ, шығасы болмайтын, шығынсыз.

ШЫҒАУЫЛ з а т. әск. Белгілі бір істің, әрекеттің алдыңғы қатарында (шебінде) жүретін адам; авангард.

ШЫҒАШАҚ с ы н. ж е р г. Шығуға тиіс, шығатын.

ШЫҒАШАҚ с ы н. с ө й л. **Шығашақ**. **ШЫҒУ¹** з а т. Денеге шыққан ісік; кесел, шиқан, сыздауық.

ШЫҒУ² з а т. и н ф. <ағыл. exit> Ағымдағы бағдарламадан оны іске қосқан жоғары деңгейдегі бағдарламаға шығу командасы; орындалып жатқан ағымдағы бағдарламадан оны басқартып отырған, яғни іске қосқан операциялық жүйемен байланысқан негізгі бағдарламаға ауысу үдерісі.

Шығу коды, и н ф. <ағыл. exit code> Сыртқы команданың немесе программаның аяқталуы кезіндегі пайдаланылатын код. **Шығу пернесі**, и н ф. <ағыл. escape key> Ағымдағы жұмыс режимімен бастапқы қалыпқа шығу үшін пайдаланылатын Escape басқарушы пернесі.

ШЫҒУ³ з а т. спорт. Гимнастикада жабдық үстіндегі гимнастың бастапқы қалпынан басқа жабдыққа ауысқанын білдіретін термин.

ШЫҒУ⁴ Шық етістігінің қимыл атауы. 1. Мүшеліктен, жұмыстан босану. 2. Көтерілу, жоғарылау. 3. Бару, аттану. 4. Қарсы алу. 5. а у ы с. Жеңіске жету.

ШЫҒУШЫЛЫҚ з а т. Шығу ісін істегендік, шыққандық.

ШЫҒЫЛ= е т. Көтерілу.

ШЫҒЫЛУ Шығыл етістігінің қимыл атауы.

Шығылу коэффициенті, ф и з. Шағылған және түскен толқындар интенсивтілігінің қатынасы.

ШЫҒЫМ з а т. 1. Егістің, көкөністің, шөптің өсуі. 2. Өнім, түсім. 3. к е н. Кеннен алынған өнім массасын бастапқы кен массасына шаққандағы пайыздық көрсеткіш. 4. х и м. Химиялық реакцияның толық жүруінің сипаттамасы, іс жүзінде алынған өнімнің мөлшерінің стехиометриялық теңдеу арқылы алынатын мөлшеріне қатынасы.

ШЫҒЫМДЫ с ы н. 1. Шығымға жақсы; өнімді, түсімді (егін). 2. Шығым, көктеуі жақсы. 3. Жарамды, мықты. 4. Күреңітіп жақсы шығатын (шай).

ШЫҒЫМДЫЛЫҚ з а т. Өнімділік, түсімділік.

ШЫҒЫМСЫЗ¹ с ы н. 1. Нашар көктеген, шығуы төмен болған. 2. Шығымы нашар, өнімсіз.

ШЫҒЫМСЫЗ² с ы н. ж е р г. Қолынан тұқ шықпайтын, сараң.

ШЫҒЫМСЫЗДЫҚ з а т. ж е р г. Қолы тарлық, сараңдық; пайдасыздық.

ШЫҒЫМТАЛ с ы н. Жақсы шығатын, өсімтал; шығымды.

ШЫҒЫН з а т. 1. Бір нәрсеге жұмсалған қаржы. 2. Босқа кеткен қаржы. 3. Төлетін ақы. 4. а у ы с. Өлім-жітім. 5. көне. Салық. 6. экон. Белгілі бір мақсатта пайдаланылған ресурстардың ақшалай баламмен көрсетілген шамасы; бірлестіктердің, кәсіпорындардың, ұйымдардың өнімді өндіруге, айналысқа жіберуге және өткізуге ақшалай нысанда жұмсаған шығыстарының жиынтығы.

Шығын болды. Зиян шекті, шығынданды. **Шығынға батты**. Зиян шекті, шығынданды. **Шығынға батырды**. Зиян шектірді, борыштың астында қалдырды. **Шығынға белшеден батты**. Мол шығынға ұшырады, қарызданды. **Шығынға ұшырады**. а) Өлім-жітім болды. ә) Көп шығынданды, зиян шекті. **Шығындар сметасы**, экон. Кәсіпорынның белгілі бір күнтізбелік кезеңде өнім өндіру мен өткізуге жұмсалатын шығындарының толық жиынтығы. **Шығынды дисконттау**, экон. Болашақтағы барлық кірістер мен шығындарды уақыттың бір кезеңіне келтіру. **Шығын лимиті**, әск. а) Бірлестіктерге белгілі бір кезеңде жауынгерлік және саяси дайындығын қамтамасыз ету үшін немесе операцияға жұмсау үшін болмаса жекеленген шараларды өткізу үшін бөлінетін материалдық құралдардың шектелген мөлшері. ә) Авиацацияның, сауытты танктің, автотрактордың және басқа техниканың операцияда немесе күнделікті өмірде, белгілі бір кезеңдегі жауынгерлік және саяси дайындықты немесе жекеленген шараларды өткізу үшін пайдаланатын ресурстардың шектелген нормасы.

Шығынның өтелімділігі, с у ш а р. Белгілі бір уақыт ішінде шыққан шығынның өтелуді – гидротехникалық құрылысты салу кезіндегі жұмсалған қаржының орнын белгіленген уақытта толықтырып, алғаш шығарылған шығындарды өтеу. **Шығынын толтыру**. а) Шығасыны өтеу, орнына келтіру. ә) экон. Төлеу.

ШЫҒЫН= е т. с ө й л. Бір жаққа шығып кету, алыстау, ұзау, шеттеу; шығанды.

ШЫҒЫНДА= е т. 1. Қаржы жұмсау, ақша шығару. 2. Босату, жұмсау, оқ ату. 3. Ысырап қылу. 4. Зиян шегу. 5. Өлтіру, айырылу. 6. Өңдеу болу.

ШЫҒЫНДА²= е т. с ө й л. **Шығанда**.

ШЫҒЫНДАЛ= е т. 1. Қаржы жұмсау, шығын шығару. 2. әск. Адамынан айырылу. 3. Босқа кету, текке жұмсау.

ШЫҒЫНДАЛУ Шығындал етістігінің қимыл атауы; шығын шығарылу.

ШЫҒЫНДАН= е т. Шығынға бату, залал шегу.

ШЫҒЫНДАНДЫР= е т. Шығынға қырату. **ШЫҒЫНДАНДЫРУ** Шығындандыру етістігінің қимыл атауы.

ШЫҒЫНДАНУ Шығындан етістігінің қимыл атауы.

ШЫҒЫНДАР сын. Шығынға шыыраған, шығынды болған (адам).

ШЫҒЫНДАТ= е т. 1. Шығынға батыру. 2. Шығын шығарту. 3. Кемітіп алу.

ШЫҒЫНДАТУ Шығындат етістігінің қимыл атауы.

ШЫҒЫНДАУ Шығында етістігінің қимыл атауы. 1. Қаржы жұмсау, ақша шығару. 2. ауыс. Өуре болу.

ШЫҒЫНДЫ¹ зат. 1. Бір нәрседен бөлініп шыққан зат; сытырынды, қалдық. 2. матем. Математикалық амалды орындағаннан кейін шығатын сан; нәтиже.

ШЫҒЫНДЫ² сын. Шығыны бар, шығыны көп. **ШЫҒЫНДЫР**= е т. 1. Бзғыта қуу, алды-артына қаратпау. 2. ауыс. Сыйыстырмау, шетке шығару.

ШЫҒЫНДЫРУ Шығындыр етістігінің қимыл атауы.

ШЫҒЫНСУ Шығынсы етістігінің қимыл атауы.

ШЫҒЫНСЫ= е т. сөйл. **Шығынсын.** **ШЫҒЫНСЫЗ** сын. Шығыны жоқ, шығын шығармай.

Шығынсыз қысу әдісі. и н ф. <ағыл. lossless compression> Сурет түріндегі бейненің сапасын сақтай отырып, мәліметтерді тығыздап қысу тәсілі.

ШЫҒЫНСЫН= е т. Шығын көру, шығын деп білу.

ШЫҒЫНСЫНУ Шығынсын етістігінің қимыл атауы.

ШЫҒЫНТ= е т. Оңашалату, жеке шығарту.

ШЫҒЫНУ Шығын етістігінің қимыл атауы.

ШЫҒЫНШЫ= е т. Шығындану, шығын шығару. **ШЫҒЫҢҚЫ** сын. Аздап ілгері шыққан, сыртқа қарай шығып тұрған.

Шығыңқы баспа. бас па. Мәтін мен суретті көбейтіп басатын негізгі полиграфиялық тәсілдердің бірі.

ШЫҒЫҢҚЫЛАУ сын. Аздап шығып тұрған, шығыңқыраған.

ШЫҒЫҢҚЫЛЫҚ зат. 1. Шығыңқы болушылық, шығыңқырағандық. 2. <ағыл. undent> Мәтіннің бірінші жолының басқа жолдардан ерекшеленіп, сол жақ өріске қарай шығып тұратын жаңа жол пішімі.

ШЫҒЫҢҚЫРА= е т. 1. Сәл ғана ілгері шығу, аздап қана ала шығу. 2. Сөйкес келмей, көлемінен асыңқырау. 3. ауыс. Одырау, көріну, біліну. 4. ауыс. Ауытқу, бұра тарту.

ШЫҒЫҢҚЫРАУ Шығыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ШЫҒЫР¹ зат. 1. көне. Терең сай табанынан дөң басындағы егістікке су шығару үшін жасалған, көлік күшімен айналдырылатын үлкен шеңбері, су жүретін науасы бар қарапайым құрал. 2. Құдықтан су тартып шығару үшін, құдық аузына орнатылып, қолмен бұралатын, қарапайым жүк көтергіш ағаш құрал. 3. Қарапайым жүк машина.

Шығыр арқан. Шық қайыстан (түйе терісінен) өрілетін болмаса қыл қосып жүрнінен есілетін арқан. **Шығыр атан.** Суды құдық түбінен тарту үшін жегілетін көлік. Адай елінде оған мықты, шыдамды түйе малының еркегі жегіледі. **Шығыр бала.** Көлікке мініп (ат не түйе), әрлі-берлі жүргізіп тұратын бала. **Шығыр тарту.** ж е р г. Терең құдықтан көлікпен (көбіне түйемен) су тартып шығару.

ШЫҒЫР² зат. сөйл. **Шығыршық.** **ШЫҒЫРДАЙ** сын. Шығыр секілді, шығыр тәрізді.

ШЫҒЫРЛА= е т. 1. Мойын жібіне шығыр (шығыршық) бекіту; байлап ұстау. 2. Орау, шыыр-шықпау.

ШЫҒЫРЛАН= е т. Тізбектелу, өзара жалғасу. **ШЫҒЫРЛАНУ** Шығырлан етістігінің қимыл атауы.

ШЫҒЫРЛАУ Шығырла етістігінің қимыл атауы.

ШЫҒЫРЛЫ¹ сын. Шығыры бар, шығыр орнатылған.

ШЫҒЫРЛЫ² сын. Шығыршықты келген, шығыры бейнеленген.

ШЫҒАРМАҒЕР зат. жаңа. Жазушы, қаламгер, шығарма жазушы.

ШЫҒЫРМАҚ сын. Жылы (күн).

ШЫҒЫРСЫЗ сын. Шығыры жоқ, шығырды қолданбай.

ШЫҒЫРШЫ зат. Егістікке шығырмен су шығарушы адам.

ШЫҒЫРШЫҚ¹ зат. 1. Екі басы дөңгеленіп келіп, бір жерден түйіскен, ортасы ашық, кішірек келген жұмыр темір. 2. қолөнер. Екі басы ішке қарай іілген өрнектің түрі. 3. Дөңгелекше.

Шығыршық атты. Аспанға шапшыды. **Шығыр-шық сырға.** зер г. Салпынағы дөңгеленіп келген сырға.

ШЫҒЫРШЫҚ² зат. спорт. 1. Вестибулярлық аппаратты тепе-теңдік қалпын басқаратын мүшені жаттықтыру үшін гимнастар мен акробаттар қолданатын құрал. 2. Көркем гимнастикадағы жаттығу құралдарының бірі.

ШЫҒЫРШЫҚ³ зат. жерг. Сырғаның кішкене түрі, шығыршық сырға.

ШЫҒЫРШЫҚСЫЗ сын. Шығыршығы жоқ, шығыршық бекітілмеген. // Шығыршық тақпай, шығыршығы жоқ күйінде.

ШЫҒЫРШЫҚТА¹= е т. сөйл. **Шығыршықта.**

ШЫҒЫРШЫҚТА²= е т. 1. Шығыршық бекіту, шығыршық тағу. 2. Екі басын түйістіру, дөңгелектеу.

ШЫҒЫРШЫҚТАЙ сын. сөйл. **Тығыр-шықтай.**

ШЫҒЫРШЫҚТЫ сын. Шығыршығы бар, шығыршық бекітілген.

ШЫҒЫС¹ зат. 1. геогр. Жер шарының, әлемнің төрт жағының бірі; күн шығатын жақ. 2. Бір нәрседен шығыс жақ беті; батыс жағына қарама-қарсы жағы. 3. ауыс. Жер шарының күн шығысында орналасқан ел, халық.

Шығыс өркениеті. Шығыс мәдениеттерінің әртүрлі уақыт және мекен кеңістігіндегі даму деңгейін бейнелейтін жалпы атау. **Шығыс тасымалы.** а) Тропиктердегі немесе полярлық ендіктердегі тұрақты антициклондардың шетінен ауа массаларының шығыстан батысқа қарай едәуір тұрақты түрде тасымалдануының жалты аты. ә) Барлық «жазғы» жарытшар үстінде, стратосферадағы 20 км-ден жоғары биіктіктегі ауа массаларының шығыстан батысқа қарай тасымалдануы.

ШЫҒЫС² зат. экон. 1. Кәсіпорынның шаруашылық қызмет барысында қаражатын (капиталын) азайтатын немесе міндеттемелерін көбейтетін жұмсаған немесе ұстаған шығыны. 2. Ешқандай пайдасы жоқ, босқа (тегін) кеткен зат; шығын, зиян.

Шығыс балансы экон. Макроэкономикада ұлттық жалпы өнім өндіруге жұмсалған жиынтық шығыстың және өндірілген ұлттық жалпы өнімнің түпкілікті тұтыну мақсатына пайдаланылуының балансы. **Шығыстарды басқару.** Шығындарды бақылауға және үнемдеуді қамтамасыз етуге бағытталған басқару қызметі.

ШЫҒЫС³ зат. Егіннің шығымы, түсім.

ШЫҒЫС⁴: шығыс септік. лингв. Қимылдың кімнен, қайдан басталғандығын, шыққан орнын білдіретін септік түрі.

ШЫҒЫС⁵= е т. 1. Бір-бірімен келісу, ұғысу, ынтымақта болу. 2. ауыс. Жең ұшынан жалғасу, астыртын келісу.

ШЫҒЫС⁶= е т. 1. Араздасу, кетісу, көрместей болу.

Шығыса алмады. Тату-тәтті тұра алмады, жараспады, сыйыса алмады.

ШЫҒЫС⁷= е т. Бірнеше адамның қатар, бірге шығуы.

ШЫҒЫС-БАТЫС зат. Шығыс пен батыстың түйіскен жері.

ШЫҒЫСТА= е т. Шығысқа бағытталу, ойысу. **ШЫҒЫСТАЙ** сын. Шығыс сияқты, шығыс тәрізді.

ШЫҒЫСТАНДЫРУ зат. жаңа. Шығыстық сипат беру үдерісі.

ШЫҒЫСТАНУ зат. ғыл. Азия және ішінара Африка (негізінен Солтүстік Африка) елдерінің тарихын, экономикасын, тілдерін, әдебиетін, этнологиясын, өнерін, дінін, философиясын, мәдениетінің материалдық және рухани ескерткіштерін кешенді түрде зерттейтін ғылым.

ШЫҒЫСТАНУШЫ зат. Шығыстану ғылымы жөніндегі маман, ғалым.

ШЫҒЫСТАУ сөйл. Шығыста етістігінің қимыл атауы.

ШЫҒЫСТЫҚ¹ сын. 1. Шығыс халқына тән, соған қатысты. 2. Шығыстан шыққан, келген.

ШЫҒЫСТЫҚ²: шығыстық ағын. и н ф. <ағыл. output stream> Операциялық жүйемен шығару құрылғысына шығарылатын мәліметтер ағыны.

Шығыстық буфер. и н ф. <ағыл. output buffer> Компьютер жедел жадынан сыртқы құрылғыларға немесе желі арнасына жіберілетін шығыстық мәліметтерді уақытша (басқа құрылғыға жеткізгенге дейін) сақтауға арналған буфер. **Шығыстық мәліметтер.** и н ф. <ағыл. output data> Компьютердің мәліметтерді шығару құрылғысынан келіп түскен мәліметтер. **Шығыстық параметр.** и н ф. <ағыл. output parameter> Бағынықы бағдарламадан негізгі бағдарламаға қайтарылатын параметр; параметр – нәтиже. **Шығыстық порт.** и н ф. <ағыл. output port> Электроника көмегімен сыртқы құрылғыларды жаластыратын компьютердегі ұя.

ШЫҒЫСУ Шығыс етістігінің қимыл атауы.

ШЫҒЫСША үст. Шығыс салтымен, шығыс дәстүріне.

ШЫҒЫСШЫЛ сын. Шығысқа еліктегіш, шығыс елдерін дәріптегіш.

ШЫҒЫТ зат. этн. 1. Ұзатылған қыздың сыйтқа апаратын киімдері. 2. Қайтыс болған адамның сүйегіне түскендерге берілетін киімдер.

ШЫДА= е т. 1. Басқа түскен қиыншылыққа, ауыртпалыққа төзу, көну, төтеп беру; табандылық көрсету. 2. Сабыр ету, бөгелу, аялдау. 3. Бұзылмай ұзақ уақыт сол қалпында сақталуы.

Шыдай алмады. Төзімі, ұстамы жетпеді. **Шыдап бақты.** Шыдады, төзді. **Шыдап отыра** [тұра, жата] алмады. Төзімі жетпеді, жаны жай таппады.

ШЫДАҒЫШТЫҚ зат. Шыдамдылық, төзімділік.

ШЫДАҚ зат. жерг. Шытақ, әлеміш, әшекей (киімге, үй жиһаздарына жапсырылатын әшекей). **ШЫДАМ** зат. Төзім, тағат, сабыр; табандылық.

Шыдамнан шығарды. Маза бермеді, шыдап-пады. **Шыдамнан шықты.** Төзімі кетті, шыдай алмады. **Шыдам таппады.** Мазасызданды, мазасы кетті. **Шыдам тапты.** Шыдап берді, шыдады. **Шыдамы бітті.** Төзімі таусылды. **Шыдамы жетпеді.** а) Шамасы жетпеді, әлі келмеді. ә) Төзімі кетті, тағатсызданды. **Шыдамы кетті** [таусылды]. Тағаты таусылды, мазасызданды. **Шыдамын сарқыды.** Шаршапты, жанын жай таптырмады. **Шыдамы тозды.** Төзімі бітті, тағаты таусылды. **Шыдамы шарт сынды.** Төзімі жетпеді, шы дамы таусылды.

ШЫДАМА зат. сөйл. **Шыдам.**

ШЫДАМАСТЫҚ зат. Шыдамсыздық, төзбестік, шыдай алмайтындық. // Шыдаптайтын, бет қаратпайтын.

ШЫДАМДЫ сын. 1. Неке болса да шыдайтын, төзімді, көңбіс, сабырлы. 2. Мықты, берік (зат).

ШЫДАМДЫҚ зат. сөйл. **Шыдамдылық.**

ШЫДАМДЫЛЫҚ зат. Төзімділік, мықтылық, көңбістік; сабырлық.

Шыдамдылықтан айырылды. Төзімі таусылды, шыдамы бітті. **Шыдамдылық танытты** [көрсетті]. Шыдап бақты, төзді.

ШЫДАМДЫРАҚ сын. Төзімдірек, мықты-рақ.

ШЫДАМПАЗ сын. сөйл. **Шыдамды.**
ШЫДАМПАЗДЫҚ зат. сөйл. **Шыдамды-**лық.

ШЫДАМСЫЗ сын. 1. Еш нәрсеге шыдай алмайтын, төзімсіз; көңбіс емес. 2. Сабырсыз, күйгелек, тағатсыз (адам).

ШЫДАМСЫЗДАН= ет. Шыдамы таусылу, сабыры қалмау, тытырышу, тағатсыздану.

ШЫДАМСЫЗДАНУ Шыдамсыздан етістігінің қимыл атауы.

ШЫДАМСЫЗДАУ сын. Шыдамы аздау, тағатсыздау.

ШЫДАМСЫЗДЫҚ зат. Шыдамы жоқтық, төзімсіздік, тағатсыздық.

Шыдамсыздық көрсетті [етті, жасады, та-нытты, білдірді]. Сабыр сақтай алмады, шыдамы жетпеді; тағатсыздық байқапты.

ШЫДАМШЫЛ сын. Шыдамды, төзімді.

ШЫДАС: шыдас бермеді [бере алмады]. Шыдамады, төзбеді, жарамады.

Шыдас таппады. Шыдай алмады, шыдамы жетпеді.

ШЫДАС= ет. Шыдап бағысу, төзісу.

ШЫДАСУ Шыдас етістігінің қимыл атауы.

ШЫДАТ= ет. Төздіру, шыдас бергізу.

ШЫДАТПА= ет. 1. Төздірмеу, қинау. 2. Жа-нына бату, қатты ауыру. 3. ауыс. Мазасын алу, мазалау. 4. ауыс. Күн көрсетпеу, сыйғызбау. 5. ауыс. Бір нәрсені шақ келтірмеу, құрту; қоймау.

ШЫДАТПАЙ үст. Жиі-жиі, әлсін-әлсін, қайта-қайта.

ШЫДАТПАУ Шыдатпа етістігінің қимыл атауы; сыйғызбау.

ШЫДАТТЫР= ет. Маза бермеу, мазалау, тағатын тауысу.

ШЫДАТТЫРУ Шыдаттыр етістігінің қи-мыл атауы.

ШЫДАТУ Шыдат етістігінің қимыл атауы.

ШЫДАУ Шыда етістігінің қимыл атауы; төзу, шыдас беру.

ШЫДЫР сын. Аласа, тапал.

ШЫЖ елік. Кенеттен быжылдап шыққан, үздіксіз дыбыстың бір үзгіні білдіретін сөз.

Шыж ете қалды [түсті]. Даусы оқыс шықты, шыр ете қалды. **Шыж** еткізді. Отқа қатты қыздырып, шы жылдатты, быжылдатты. **Шыж** көбелек болды. Асты-үстіне түсті, бәйек болды.

ШЫЖАҚ: шыжақ болды [қақты]. Жанын салып бәйек болды, шыжақтады.

ШЫЖАҚТА= ет. Бәйек болу, шыжақ қағу, шырылдау.

ШЫЖАҚТАУ Шыжақта етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖАЛАҚ сын. Шыжбақай, шыжбың қаққан (адам).

Шыжалақ қақты. Шыжылдады, шыжақтады.

ШЫЖАЛАҚТА= ет. Шыжақ қағу, шырылдау.

ШЫЖАЛАҚТАУ Шыжалақта етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖАНДАЙ сын. Қалың, шұбырған.

ШЫЖАНДАЙ сын. жерг. Ығы-жығы, иін тірескен, сендей соғылыққан.

ШЫЖБАЙ¹ зат. жерг. 1. Ары-бері шыыр-лаған із; айқыш-ұйқыш сызылған сызық, шимай. 2. Ою-өрнек, нақыш.

ШЫЖБАЙ² зат. жерг. Текемет, түрлі түсті түскііз.

ШЫЖБАЙЛА= ет. Айқыш-ұйқыш із қалдыру, шимайлау.

ШЫЖБАЙЛАУ Шыжбайла етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖБАЙ-ШЫЖБАЙ сын. Қатты шыж-байланған шыыр-шыыр.

ШЫЖБАҚ: шыжбақ болды. Шыжбақтады, бәйек болды.

ШЫЖБАҚАЙ¹ зат. жерг. Ою-өрнек, әшекей.

ШЫЖБАҚАЙ² сын. Шыжбық қаққан, шыжбаңдаған.

ШЫЖБАҚТА= ет. Шыжбақ қағу, шыжба-лақтау, мазасыздану.

ШЫЖБАҚТАТ= ет. Шыжбалақтау, шыж-баңдату.

ШЫЖБАҚТАТУ Шыжбақта етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖБАҚТАУ Шыжбақта етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖБАЛАҚ зат. Күйгелек, шыж-быж.

Шыжбалақ қақты. Күйін-пісін шыжбақтады, тызылдады.

ШЫЖБАЛАҚТА= ет. Шыр-шыр етіп шыжақ қағу, шыжылдау.

ШЫЖБАЛАҚТАУ¹ сын. Шыдамсыздау, күйгелектеу.

ШЫЖБАЛАҚТАУ² Шыжбалақта етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖБАЛАҢ сын. Шыжбақай, шыжбаң қаққан.

Шыжбалаң қақты. Күйін-пісін шыжбалаңдады, күйгелектенді.

ШЫЖБАЛАҢДА= ет. Күйін-пісін ашулану, шыжбалақтау.

ШЫЖБАЛАҢДАУ Шыжбалаңда етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖБАҢ: шыжбаң еткізді. Жырбаң етті, шыжбаңдатты.

ШЫЖБАҢДА= ет. Шыжбық-шыжбық ету, тытырышу.

ШЫЖБАҢДАТ= ет. Шыжбалаңдату, сабалау.

ШЫЖБАҢДАТУ Шыжбаңдат етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖБАҢДАУ Шыжбаңда етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖ-БЫЖ елік. Шыжылдап, быжылдап шыққан үздіксіз дыбысты білдіретін сөз. // Ашулан-шақ, ашушаң. Қуырып пісірген ас, тағам.

Шыж-быж болды [етті]. Күйін-пісті, ашуланды.

Шыж-быжға түсірді. Қинады, азаптады. **Шыж-быжы шықта.** Ашуланды, быжылдады, быж-быж етті, күйін пісті.

ШЫЖБЫҚ сын. Шыжбың қаққан, шыж-бақай.

ШЫЖБЫҚТА= ет. Шыжбаң қағу, шыж-быңдау.

ШЫЖБЫҚТАУ Шыжбықта етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖБЫҢ сын. Шыжбыңдап қалған, жеңілтек.

ШЫЖБЫҢДА= ет. Ұшқалақтану, жеңілтек-тену, шыжбаңдау.

ШЫЖБЫҢДАТ= ет. Шыжбаң-шыжбаң еткізу, сабалау.

ШЫЖБЫҢДАТУ Шыжбыңдат етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖБЫҢДАУ Шыжбыңда етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖБЫҢ-ШЫЖБЫҢ сын. Желп-желп, шыжбыңдаған, желпілдеген.

ШЫЖГӨБЕК: шыжгөбек болды. Асты-үстіне түсті, бәйек болды.

Шыжгөбек етті. Шырылдапты, бәйек етті.

ШЫЖҒЫР= ет. 1. Майды қызған ыдысқа салып еріту, қыздыру. 2. ауыс. Шыжыт кету, ысыту, күйдіру. 3. ауыс. Ұрсу, екі аяғын бір етікке тығу.

ШЫЖҒЫРМА зат. Ыстық, қатырық, аптап.

ШЫЖҒЫРТ= ет. 1. Ысу, қатты күйдіру. 2. ауыс. Жанына батыру.

ШЫЖҒЫРТУ Шыжғырт етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖҒЫРУ Шыжғыр етістігінің қимыл атауы. 1. Қызған майға тамақты салып қуыру, қыздыру. 2. Күйдіру, отқа шарпу. 3. ауыс. Күннің ысуы, шыжу. 4. ауыс. Кінәлау, айыптау.

ШЫЖҒЫРЫЛ= ет. 1. Ыстық қазанға қуырылу, күйдірілу. 2. ауыс. Күннің ыстығына, аптабына кыю.

ШЫЖҒЫРЫЛУ Шыжғырлы етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖҒЫРЫНДЫ: шыжғырынды болды. Шыңдалды, төселді, үйренді.

ШЫЖКЕБЕКТЕН= ет. Бұртиу, реніш білдіру.

ШЫЖКЕБЕКТЕНУ Шыжкебектен етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖКЕУЕК: шыжкеуек болды. Сұрланды, бұртиды.

ШЫЖКӨБЕК: шыжкөбек болды. Асты-үстіне түсті, бәйек болды.

ШЫЖ-МЫЖ зат. сөйл. **Шыж-быж.**

ШЫЖ-ПЫЖ зат. сөйл. **Шыж-быж.**

ШЫЖУ Шыжы етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖ-ШЫЖ елік. Шыжылдаған, шыж-быж еткен қайталама дыбысты білдіретін сөз.

Шыж-шыж етті. а) Шыж еткен, быжылдаған дыбыс шықты, шыжылдады. ә) Шыр-шыр етіп бәйек болды.

ШЫЖЫ¹= ет. 1. Отқа қыздырылу. 2. Күн күйін кету, ысу.

ШЫЖЫ²= ет. ауыс. Шылқу, толқу.

ШЫЖЫҚ зат. тамақ. 1. Шыжғырылған құйрық, іш майдың қалдығы. 2. ауыс. Бейнет, азап, мекнат.

Шыжық болды. Бәйек болды, асты-үстіне түсті.

ШЫЖЫҚТАЙ сын. Шыжық сияқты, шыжық тәрізді.

Шыжықтай шыжғырды. а) Күн аптабы қайнап күйдірді, ысытты. ә) Қинады, жерден алып, жерге салды.

ШЫЖЫҚША сын. Шыжық секілді, шыжық құсатын.

ШЫЖЫЛ зат. Шыж-шыж еткен, шыжыл-даған дыбыс.

ШЫЖЫЛДА= ет. 1. Шыж-шыж ету, шыжғы-рылу. 2. ауыс. Біреу үшін шырылдау, бәйек болу.

ШЫЖЫЛДАҒЫШ сын. Шыж-шыж деп дыбыс шығаратын, шыжылдайтын.

ШЫЖЫЛДАҚ сын. Ашушаң, күйгелек.

ШЫЖЫЛДАТ= ет. 1. Шыжғыру, шыж-шыж еткізу. 2. Ыңылдату, сыңсу. 3. ауыс. Ашу-ызасын қайнату.

ШЫЖЫЛДАТУ Шыжылдат етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖЫЛДАУ Шыжылда етістігінің қимыл атауы; бәйек болу, жанын салу.

ШЫЖЫМ¹ зат. Арқан тәрізді, бірақ жіңішке етіп есілген мықты жіп.

ШЫЖЫМ² зат. Құпия, сыр, еміс хабар.

ШЫЖЫМ³ зат. жерг. Сым, сым темір.

ШЫЖЫМДА= ет. 1. Шыжым жіптен байлау, бекіту. 2. ауыс. Ақырындап, жаймен қозғау.

3. ауыс. Сыздықтау, баяу шығу.

Шыжымдап жеткізді. Жайлап, бірте-бірте-лен айтып берді.

ШЫЖЫМДАЙ сын. Шыжым сияқты, шыжым тәрізді.

ШЫЖЫМДАЛ= ет. Нығырлану, түінектелу, шиелену.

ШЫЖЫМДАЛУ Шыжымдал етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖЫМДАП үст. 1. Ештеп, ақырындап. 2. Нығырлап, қылғындыра.

ШЫЖЫМДАУ Шыжымда етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖЫМДЫ сын. Шыжымы бар, шыжым салынған.

ШЫЖЫМСЫ= ет. Арқандау, байлау.

ШЫЖЫМСЫЗ сын. Шыжымы жоқ.

ШЫЖЫНА= ет. сөйл. **Шыжы.**

ШЫЖЫНАУ Шыжына етістігінің қимыл атауы.

ШЫЖЫҢ зат. 1. мед. Қуықтың қабынуы-нан, басқа да кеселдің салдарынан түнде төсегіне кіші дәрет жіберіп қоятын ауру. 2. вет. Ырқысыз несеп ағатын мал ауруы.

ШЫЖЫҢДЫҚ зат. *Шыжың ауруымен ауыргандық.*

ШЫЖЫҒУ=ет. Ыстықтату, қайнату, күйдіру.

ШЫЖЫҒУ Шыжығу етістігінің қимыл атауы.

ШЫЙМАНДЫ сын. сөйл. *Шыманды.*

ШЫҚ зат. 1. *Суық түндерде шоп басына тұрып қалатын мөлтілдеген тамшы су.* 2. геогр. *Ауа температурасы 0°С-қа шамалас кезде қалыптасатын атмосфералық ылғал.*

Шық жуытпады [тигізбеді]. *Шаң жуытпады, кір келтірмеді, қорғаштады. Шыққа малынды.* бейн. *Жылытырап тұрды, шық көп тұрды. Шық нүктесі.* геогр. *Ауа өз құрамындағы су буы қанығатындай болып ауа салқындауға тиіс болатын температура (ылғал мен қысым өзгермеген жағдайда); шық түсу үшін қажет жағдай.*

ШЫҚ зат. сөйл. *Былышқ.*

ШЫҚ зат. көне. *Жазаның түрі.*

ШЫҚ=ет. 1. *Бір жасқа баруға беталу, жөнелу, кету.* 2. *Биікке көтерілу, өрмелеу.* 3. *Алыс жолға аттану, сапар шегу.* 4. *Сүйектің буыны жерден тайып кетуі.* 5. ауыс. *Белгілі бір жасқа келу, толу.* 6. ауыс. *Өсіп-өну, көктеу.* 7. ауыс. *Пайда болу, жасалу.* 8. ауыс. *Орнату, құру.* 9. ауыс. *Баспа бетінде жарық көру, басылу.* 10. ауыс. *Біліну, байқалу.* 11. ауыс. *Ағу, жүру.* 12. ауыс. *Таралу, жайылу, айтылу.* 13. ауыс. *Жету, ілігу.* 14. ауыс. *Арақ-шараптың бойға тарауы, тез жайылып мас қылуы.* 15. ауыс. *Көріну, табылу.* 16. ауыс. *Тегі жағынан таралушылық.* 17. ауыс. *Жалықты, мезі болды.* 18. *Негізгі етістіктермен тіркесіп келіп, көмекшілік қызмет атқарады.*

Шыға келді. а) *Бірден, тез пайда болды.* ә) *Кенет қарсы кездесті, жолықты.* б) *Тап берді, ұмтылды.* **Шыға ойлады.** *Салан жерден тез шешімге келді. Шыға ойламады.* *Алысты болжамады, терең ойламады. Шығатын ақпарат, инф. Кіретін ақпараттардың мәліметтерін өңдеу нәтижесінде есептеу машинасының беретін мағлұматтарының жиынтығы. Шыққан тауы биік болды. Зор табысқа жетті, жолы болды. Шыққан тауы биік болсын.* тіл. к. *Үлкен табыстарға жет, жолың болсын. Шықпаған шыбын жан. Құр сүлдер, қызықсыз өмір. Шықпа, жаным, шықпа. Шыда, төз, көн. Шықпа жаным шықпалады [шықпашылады].* *Лдәдамен күн кешті, шыдады, төзді. Шықпа жаным, шықпамен [деп] отырған [тұрған]. Шыда, төз, көн деп отырған, ілдәдамен күн кешкен.*

ШЫҚ елік. *Екі қатты зат соғылғанда сүзіліп шыққан жіңішке қысқа дыбысты білдіретін сөз.*

Шық етті. а) *Зып етті, тайып тұрды.* ә) *Тарс етті, тарсылдады. Шық үңдей алмады. Ойындағысын айта алмады, сөйлейтін жерде сөйлемеді.*

ШЫҚБАЙТАЛ: шықбайтал болу. жерг. *Шетқақпай болу.*

ШЫҚБЕРМЕС: Шықбермес шығайбай. *Түк татырмайтын, нағыз сараң.*

ШЫҚБЕРМЕСТІК зат. *Сараңдық, қытымырлық.*

ШЫҚГҮЛ зат. өс. сөйл. *Шықшоп.*

ШЫҚЕТЕР зат. этн. ойын. *Асық ойынының түрі.*

ШЫҚЕТПЕ сын. *Дымқылсыз, жауын-шашынсыз, құрғақ.*

ШЫҚЖАПЫРАҚ зат. өс. *Өсімдік түрі.*

ШЫҚИ=ет. *Әлдеқандай болып ішкірею, сықию.*

ШЫҚИЮ Шықи етістігінің қимыл атауы.

ШЫҚҚЫЗ=ет. Шығару, шығуға көмектесу.

ШЫҚҚЫСЫЗ: кірсе [кірген кісі] шыққысыз. *Көз тартарлықтай болып жайнап тұрған.*

ШЫҚҚЫШ сын. *Дыбысы немесе дауысы сазды, жақсы шығатын.*

ШЫҚҚЫШТА=ет. 1. *Қайта-қайта тысқа шыға беру.* 2. *Кескестеп жүру.*

ШЫҚҚЫШТАУ Шыққышта етістігінің қимыл атауы.

ШЫҚПЫРТ=ет. 1. *Қамшы, шыбық сияқты т.б. солқылдақ нәрсемен аямай ұрып-соғу, сабау.* 2. ауыс. *Қоздыру.*

Шықпырт тигендей. *Көк ала қойдай, сау-там-тығын қалдырмай (ұру, соққыға жығу).*

ШЫҚПЫРТУ Шықпырт етістігінің қимыл атауы; ұрылау, сабау.

ШЫҚТА=ет. жерг. 1. *Сіркіреу, себелеп жауу.*

2. *Буалдырландыру, тұмандандыру.*

ШЫҚТАЙ сын. *Шық секілді.*

ШЫҚТАН=ет. *Шық тұру, шық түсу.*

ШЫҚТАНУ Шықтан етістігінің қимыл атауы.

ШЫҚТАСЫ зат. жерг. *Шығасы, шығын.*

ШЫҚТАСЫНДАУ сын. *Шығыңқырап тұрған, биіктеу.*

ШЫҚТЫ сын. *Шығы мол, көп.*

ШЫҚША ұст. *Шық терізді, шыққа ұқсап.*

ШЫҚШӨП зат. өс. <лат. drosera> *Биіктігі 25 см-ге жуық, ұсақ жәндіктермен қоректенетін, көпжылдық, шөптесін өсімдік.*

ШЫҚ-ШЫҚ елік. 1. *Шықшылықтаған дыбысты білдіретін сөз.* 2. *Жүріп тұрған сағат тілінің дыбысын білдіретін сөз.*

Шық-шық етті. а) *Шықылдаған дыбыс шықты.*

ә) *Шықылдап күлді.* б) *Тықылдады, тырсылдады.*

Шық-шық тиді. а) *Жағымсыз естілді.* ә) *Күнің көзі өтті, шекені шақты, қыздырып жіберді.*

ШЫҚ-ШЫҚТА=ет. сөйл. **Шықшылықта.**

ШЫҚШЫЛ сын. *Текті, таза (сой).*

ШЫҚШЫЛАҚ зат. өс. *Өсімдік түрі.*

ШЫҚ-ШЫЛАҢ зат. жерг. *Шық, қырау.*

ШЫҚ-ШЫЛАУ зат. жерг. *Шық, ылғал; жауын-шашын.*

ШЫҚШЫЛДАҚ зат. өс. *Көпжылдық шөптесін өсімдіктердің бір туысы.*

ШЫҚШЫЛДЫҚ зат. сөйл. **Шықшылық.**

ШЫҚШЫТ зат. 1. *анат. Жақ сүйектің жоғарғы жағы.* 2. *этн. Кимешектің иектен жоғарғы екі жақтауы.*

Шықшыт безі. *анат. <лат. glandulae parotis, glandula – без, parotis – құлақ түбі> Құлақ маңында орналасқан, өзегі арқылы ауыз қуысына сілекей бөлетін күрделі көпіршікті-түтікше без.*

ШЫҚШЫТТА=ет. 1. *Шықшыттан, алқымнан ұстау; қылғындыру.* 2. ауыс. *Қылғыту, толғау, асау.*

ШЫҚШЫТТАУ Шықшытта етістігінің қимыл атауы.

ШЫҚШЫТТЫ сын. *Шықшыты шығыңқы.*

ШЫҚШЫТТЫҚ зат. *Самай.*

ШЫҚЫЛ зат. 1. *Бір нәрсенің шық-шық еткен дыбысы, тықыл.* 2. *Сағат тілінің тықылы, сыртылы.* 3. *Құстың шықшылықтаған дыбысы; шықыл.*

ШЫҚЫЛДА=ет. 1. *Шық-шық, тық-тық еткен дыбыс шығару.* 2. *Шықшылықтау, шықылдау.* 3. сөйл. *Шықылда.* 4. ауыс. *Шүпілдеу, лық толу.* 5. ауыс. *Шіңгірлеу, шекені шағу, күйдіру.*

ШЫҚЫЛДАҒЫШ сын. *Көп шықылдайтын, қайта-қайта шық-шық ететін.*

ШЫҚЫЛДАҚ сын. 1. *Шық-шық еткен, шықылдауық. // Сағаттың тілі.* 2. ауыс. *Тықылдақ, көп сөйлейтін (адам).* 3. ауыс. *Майда-шүйде іс, жұмыс.*

ШЫҚЫЛДАТ=ет. 1. *Шық-шық еткізіп соғу.*

2. *Шыртылдау.* 3. *Сыртылдау, қағу.*

ШЫҚЫЛДАТУ Шықылдат етістігінің қимыл атауы.

ШЫҚЫЛДАУ Шықылда етістігінің қимыл атауы; шықылдау.

ШЫҚЫЛДАУЫҚ сын. *Мазасыз, ұрыса беретін, шыртытпа.*

ШЫҚЫЛҚАТ зат. 1. *Шықшылықтаған дыбыс, шықыл.* 2. *Шақыл, сақыл.* 3. *Арсыл-ғырсіл.* 4. *Шаңқы; шүңкіл, сүңкіл.*

Шықшылық аты. а) *Шық-шық етті, шықылдады.* ә) *Сақылдады, шақылдады.* б) *Шықылдады, демікті.*

ШЫҚЫЛЫҚТА=ет. 1. *Шықшылық қағу, шықылдау.* 2. *Сақылдау, шақылдау.* 3. *Тықылдау.* 4. *Шүңкілеу, сүңкілеу.*

ШЫҚЫЛЫҚТАС=ет. 1. *Шықшылық-шықшылық етісу, шырылдасу, шықылдасу.* 2. *Саңқылдасу, сыңқылдасу, шықшылықтасу.*

ШЫҚЫЛЫҚТАСУ Шықшылықтас етістігінің қимыл атауы.

ШЫҚЫЛЫҚТАТ=ет. 1. *Шыртылдау, шықылдату.* 2. ауыс. *Сыспыңдату.*

ШЫҚЫЛЫҚТАТУ Шықшылықтат етістігінің қимыл атауы.

ШЫҚЫЛЫҚТАУ Шықшылықта етістігінің қимыл атауы.

ШЫҚЫЛЫҚ-ШЫҚЫЛЫҚ: шықшылық-шықшылық етті [атты]. *Қайта-қайта шықшылықтады, шықылдады.*

ШЫҚЫР=елік. *Қышыр, сықыр еткен дыбысты бейнелейтін сөз.*

ШЫҚЫРЛА=ет. 1. *Шықыр-шықыр, шақ-шақ еткен дыбыс шығу.* 2. *Қышырлау.* 3. *Сықырлау.*

ШЫҚЫРЛАМА сын. *Шықырлайтын, сықырлайтын, сықыр-сықыр ететін.*

ШЫҚЫРЛАС=ет. 1. *Шықыр-шықыр етісу, қышырласу.* 2. *Сықырласу, сықырсықыр етісу.*

ШЫҚЫРЛАСУ Шықырлас етістігінің қимыл атауы.

ШЫҚЫРЛАТ=ет. 1. *Шықыр-шықыр еткізу.* 2. *Қышырлату.*

ШЫҚЫРЛАТУ Шықырлат етістігінің қимыл атауы.

ШЫҚЫРЛАУ Шықырла етістігінің қимыл атауы.

ШЫҚЫР-ШЫҚЫР елік. *Шықырлаған, сықырлаған қайталама дыбысты білдіретін сөз.*

Шықыр-шықыр етті. а) *Шықырлады, шықылдады.* ә) *Қышырлады.*

ШЫЛ зат. сөйл. **Шіл.**

Шылдың боғындай [тезегіндей] тозды [шашылды, өрді]. жерг. *Бытырады, тоз-тоз боп бет-бетіне кетті. Шыл мойын.* жерг. *Қылқиган, жіңішке мойын.*

ШЫЛА=ет. 1. *Құрғақ затқа су (май, сүт, айран, қаймақ т.б.) қосып араластыру, былғау.* 2. *Жас ағу, жылау.* 3. *Сұрту, шаю, жуу.* 4. *Батырып алу, дымқылдау, ылғалдау.*

ШЫЛА=ет. жерг. *Тазалау.*

ШЫЛАБЫР ор. зат. сөйл. *Басында шаң сұртетін, жуатын шүберекті орайтын таяқ.*

ШЫЛАҚ зат. сөйл. **Боқат (шлак).**

ШЫЛАМ¹ зат. 1. *Жас, тамшы.* 2. ауыс.

Шырмау, тұңғыш.

ШЫЛАМ² зат. жерг. *Су өсімдігі, шылау.*

ШЫЛАМА³ зат. жерг. *Майы аз араластырылған тағам.*

ШЫЛАМА² зат. жерг. 1. *Тұзды, сортаңды, топырақты жер.* 2. *Сор, тұз.*

ШЫЛАН¹ зат. жерг. *Қамыстан талдап жасалған қора-қорсы.*

ШЫЛАН² зат. өс. *Жиденің қолдан өсірілген, жемісі ірі, мәдени түрі.*

ШЫЛАН³ зат. *Іркітке түскен май.*

Шылан бітпеген. жерг. *Шыр бітпеген, семірмеген, арық. Шылан түспеді.* жерг. *Іркітке май түспеді.*

ШЫЛАН⁴ сын. жерг. **Жіңішке.**

ШЫЛАН=ет. 1. *Көзі жасаурау, сулану.*

2. *Қатты терлеу, пора-порасы шығу.* 3. *Сулану, араласып, былғау.*

Шыланған периметр. *су шар. Арналық ағынның көлденең қимадағы суастылық контурының ұзындығы, яғни судың көлденең қимадағы шектейтін қатты беттермен түйісу сызығы.*

ШЫЛАНДЫР=ет. *Дымқылдандыру, суландыру.*

ШЫЛАНДЫРУ Шыландыр етістігінің қимыл атауы.

ШЫЛАНУ Шылан етістігінің қимыл атауы.

ШЫЛАҢ зат. өс. <лат. rotamogeton> *Өзі аттас тұқымдасқа жататын көпжылдық су өсімдіктері.*

ШЫЛАПАЙ зат. жерг. *Құдықтүбінде жылтылдап көрінетін болар-болмас қана су.*

ШЫЛАПШЫН зат. жерг. 1. Кір, қол жууға пайдаланатын түбі таяз, металдан, пластмассада жасалған көлемді ыдыс. 2. Шомылуға арналған үлкен ыдыс.

ШЫЛАПШЫНДАЙ сын. Шылапшын тәрізді.

ШЫЛАПШЫНДАП үст. Шылапшынмен алып, шылапшынмен толтырып.

ШЫЛАРЖЫН зат. жерг. Биіктігі 50–70 см-дей, селеу сияқты бір түптен шығатын, уақ дәні бар шөп.

ШЫЛАС=ет. Көзіне жас алысу, жыламсырасу.

ШЫЛАСУ Шылас етістігінің қимыл атауы.

ШЫЛАТ=ет. 1. Суландыру, жасаурау. 2. Лай жасқтыру, араластыру.

ШЫЛАТУ Шылат етістігінің қимыл атауы.

ШЫЛАУ¹ зат. 1. көне. Шаужай. 2. ауыс. Ырық, ықпал. 3. ауыс. Біреудің ықпалындағы малыш-жалшы, жоқ-жітік.

Шылауына оратылды. Айтқанына көнді, дегеніне жүрді.

ШЫЛАУ² зат. лингв. Сөйлем ішіндегі сөзбен сөздің, сөйлем мен сөйлемнің арасын жаластырып, байланыстырып тұратын сөздер тобы.

ШЫЛАУ³ зат. өс. Су ішінде өсетін өсімдік; балдыр.

ШЫЛАУ⁴ зат. 1. Тамшы, шық, ылғал. 2. Белгі, тап, із. 3. Былшық.

ШЫЛАУ⁵ зат. жерг. кәс. Балық сыртындағы жылтылданған шырын, шырыш.

ШЫЛАУ⁶ Шыла етістігінің қимыл атауы.

1. Суға батырып алу, суға араластыру, сулау. 2. Қосып былғау, араластыру.

ШЫЛАУДАЙ сын. Шылау тәрізді, балдырдай.

ШЫЛАУЖЫН зат. Жауынқұрт, шұбалшаң.

ШЫЛАУЛА=ет. көне. Шаужайлау.

ШЫЛАУЛАН=ет. Шықтану, сулану, мөлтілдеу, жасаурау.

ШЫЛАУЛАУ Шылаула етістігінің қимыл атауы; шөп-шаламнан тазалау.

ШЫЛАУЛЫ сын. Шылауы бар, шылау өсіп кеткен.

ШЫЛАУШАҢ зат. сөйл. Шұбалшаң.

ШЫЛАУШЫН¹ зат. сөйл. Шұбалшаң.

ШЫЛАУШЫН² зат. сөйл. Шылауыш¹.

ШЫЛАУШЫНДАЙ сын. Шұбалшаң секілді.

ШЫЛАУЫҚ сын. 1. Тұманды, буалдыр.

2. биол. Көз алмасы қасаң қабығы мен көз бұршағы аралығындағы қуысты толтыратын сұйық.

ШЫЛАУЫМ зат. көне. Шылауыш¹.

ШЫЛАУЫШ¹ зат. көне. этн. Кимешек

үстінен байланатын, үлкен ақ шаршы орнал.

ШЫЛАУЫШ² зат. Шылайтын құрылғы.

ШЫЛАУЫШ³ зат. жерг. Баланың бетіне түсетін жара.

ШЫЛАУЫШ⁴ зат. жерг. Сытырғыш.

ШЫЛУЫР зат. сөйл. Шылбыр.

ШЫЛБЫ зат. Сабағында бүршіктері мен жапырақтары қарама-қарсы орналасқан өсімдік түрі, бұта.

ШЫЛБЫН зат. сөйл. Шылбы.

ШЫЛБЫР зат. этн. Атты бір жерге байлау яки жетектеп жүру үшін ноқтаға, жүгеннің сулығына тағылатын, қылдан есілген жіңішке жіп немесе жалапақ қайыс.

Шылбыр берді. а) Көмектесті, жәрдемдесті. ә) Билік берді. **Шылбыр бойы.** Қашықтығы, ұзындығы шылбырдың ұзындығындай. **Шылбыр жаға.** геогр. геод. а) Өзеннің биік жағасын судың шайып-бұзуы салдарынан етегінде пайда болатын (беті тегіз) өсімдіксіз, еңсіз өңір. ә) Кейде су басып қалатын өзен мен канал бойындағы жол. **Шылбыр қашаған.** Пысық. **Шылбыр ұстатпады.** Маңына жуытпады, зымырап, ағып өтті (жүзірік ат туралы). **Шылбыр ұшып сұрады.** Көмек, жәрдем тіледі. **Шылбыр ұстату.** Ат жарысында таңдаулылар алдында келу; бөйгеге іліну. **Шылбырына жармасты.** Шаужайынан

алды. **Шылбырына оралды.** Құтты, қызмет көрсетті деген мағынада.

ШЫЛБЫРДАЙ сын. Шылбыр тәрізді.

ШЫЛБЫРЛЫ сын. Шылбыры бар.

ШЫЛБЫРТАСТАМ: шылбыртастам жер.

этн. Шылбыр тастайтындай қашықтықты білдіретін халықтық өлшем.

ШЫЛБЫРТАСТАР.ЛЫҚ: шылбыртастарлық жер. этн. Шылбыр тастайтындай қашықтықты білдіретін халықтық өлшем.

ШЫЛБЫРША үст. Шылбыр секілді, шылбырға ұқсап.

ШЫЛҒАЙ үст. сөйл. Шылғи; тым, барып тұрған, өңкей.

ШЫЛҒАН=ет. сөйл. Су болу, суға малышыну.

ШЫЛҒАУ зат. сөйл. Шұқлау.

ШЫЛҒИ¹ сын. Иленбеген, бабына келмеген (тері, қайыс).

Шылғи мес. жерг. Бісталмаған мес. **Шылғи өгірік.** Сөзінде бірде-бір шыңдық жоқ, бастан аяғына дейін жалған.

ШЫЛҒИ² үст. сөйл. 1. Блғи, өңкей, түгелдей. 2. Назыз. 3. Өте, тым. 4. Үнемі, өңкей.

ШЫЛҒИЛА=ет. Сулау, малышылау.

ШЫЛҒЫР сын. Жайқалған, ұзарып өскен.

ШЫЛДАЙ сын. Шіл секілді, шілдей. Бүгін сол

ШЫЛДАҚАНА зат. сөйл. Шілдехана.

ШЫЛДЕҚАНА зат. сөйл. Шілдехана.

ШЫЛДЫР¹ зат. жерг. Қауғаның кергішіндегі арқан байлайтын шығыршық.

ШЫЛДЫР² елік. Соғылған қоңыраудан, жүқа металдардың бір-біріне соқтығуынан шығатын, шыңғыр, сыңғыр еткен қысқа дыбысты білдіретін сөз.

Шылдыр етті. Шылдырлаған дыбыс шықты, шылдырлады. **Шылдыр шүмек.** этн. Ортаншы саусақ пен кішкентай саусақтың арасындағы саусақ.

ШЫЛДЫРА=ет. 1. Шылдыр-шылдыр ету, шылдырлау. 2. Шылжырау, болар-болмас қана ағу.

ШЫЛДЫРАТ=ет. Шылдырлату, сыңғырлату.

ШЫЛДЫРАТУ Шылдырат етістігінің қимыл атауы.

ШЫЛДЫРАУ Шылдыра етістігінің қимыл атауы.

ШЫЛДЫРАУЫҚ сын. Шылдыр-шылдыр дыбыс шығаратын, шылдырайтын.

ШЫЛДЫРЛА=ет. 1. Шылдыр-шылдыр ету, шылдырау. 2. Шаң-шұң шығу.

ШЫЛДЫРЛАС=ет. Шылдырасу.

ШЫЛДЫРЛАСУ Шылдырлас етістігінің қимыл атауы.

ШЫЛДЫРЛАТ=ет. Шылдыр-шылдыр еткізу, шыңғырлату, сыңғырлату.

ШЫЛДЫРЛАТУ Шылдырлат етістігінің қимыл атауы.

ШЫЛДЫРЛАУ Шылдырла етістігінің қимыл атауы.

ШЫЛДЫРЛАУЫҚ сын. Шылдырлай беретін, шылдырлайтын.

ШЫЛДЫРЛЫ сын. Сылдырлы, сыңғырлы.

ШЫЛДЫРМАҚ зат. 1. Шылдыр-шылдыр еткен дыбыс шығаратын ойыншық, сылдырмақ. 2. кәс. Балық аулауда қолданылатын қалтқының бір түрі. 3. этн. Асатаяқ пен қобызға тағылатын сылдырмақ, әлекей-шүлкей салтынашақ. 4. Мал мойнына тығылатын қоңырауша. 5. Салтынашақ, әшекей.

ШЫЛДЫРМАҚТАЙ сын. Шылдырмақ тәрізді, шап-шағын.

ШЫЛДЫРМАҚТЫ сын. Шылдырмағы бар.

ШЫЛДЫРМАН зат. Музыкалық аспаптың түрі.

ШЫЛДЫР-СЫҢҒЫР елік. Шылдыраған, сыңғырлаған күрделі дыбысты бейнелейтін сөз.

ШЫЛДЫР-ШЫЛДЫР елік. Қайта-қайта шылдырлаған дыбысты білдіретін сөз.

Шылдыр-шылдыр етті. а) Шылдырлады. ә) Сылдырлады; салдырлады. б) Сыңғырлады.

ШЫЛЖЫРА=ет. Тым аз мөлшерде ағу, сыздықтау.

ШЫЛҚ елік. Суды басқанда шығатын қысқа дыбысты білдіретін сөз.

Шылқ етті. Солқ етті деген мағынада.

ШЫЛҚА сын. Шылқыған, шылқылдаған.

ШЫЛҚИ=ет. сөйл. Сылқию (сылқия тою).

Шылқия тойды. Кеңірдектен шыққанша жеді.

ШЫЛҚУ Шылқы етістігінің қимыл атауы.

ШЫЛҚ-ШЫЛҚ елік. Шылқ-шылқ, сылқ-сылқ еткен қайталама дыбысты білдіретін сөз.

Шылқ-шылқ етті. а) Шылқылдады, малмандай болды. ә) Сылқ-сылқ етіп қортылдады.

ШЫЛҚЫ=ет. 1. Шылқ-шылқ ету, шылқылдау.

2. Қара су болу, қара су болып терлеу, терге малышыну. 3. Көзку, көлкілдеу.

Шылқыған бай. Өте бай, дәулетті.

ШЫЛҚЫЛ зат. Шылқылдаған су деген мағынада.

ШЫЛҚЫЛДА=ет. 1. Шылқ-шылқ ету, көлкілдеу. 2. Суға малышыну, малмандай болу.

ШЫЛҚЫЛДАҚ сын. 1. Шылқылдаған, көлкіген. 2. Батпақ.

ШЫЛҚЫЛДАТ=ет. 1. Шылқыту. 2. Малмаңдай ету. 3. Көлкілдету.

ШЫЛҚЫЛДАТУ Шылқылдат етістігінің қимыл атауы.

ШЫЛҚЫЛДАУ Шылқылда етістігінің қимыл атауы.

ШЫЛҚЫМ сын. 1. Ағыл-тегіл, көл-көсір, аста-төк. // Көлкіме. 2. ауыс. Асыра айтылған, бөспе, көпірме.

ШЫЛҚЫМАЙ¹ зат. сөйл. 1. Шылқыған байлық. 2. Жайлы орын, молшылық. 3. Аста-төк азық-ауқат, мол тағам. 4. Шылқылдаған ләйсан, батпақ жер.

ШЫЛҚЫМАЙ² сын. 1. Майлы. 2. ауыс. Қан сасыған. // Қан майдан.

ШЫЛҚЫРТА үст. жерг. Шылқыта, мол-молдан (тамаққа қосылатын май туралы).

ШЫЛҚЫТ=ет. 1. Шылқылдату. 2. Малмандай ету, малышылау.

ШЫЛҚЫТУ Шылқыт етістігінің қимыл атауы

ШЫЛҚЫТ зат. Өсімдік түрі.

ШЫЛП елік. Жалпақ затпен басқа затты, сұйықты ұрғанда шығатын қысқа дыбысты білдіретін сөз.

Шылп етті [еткізді]. Сылп, шалп еткен дыбыс шықты. **Шылп етпеді.** Тырп етпеді деген мағынада.

ШЫЛПАРА сын. Құлпара, быт-шыт.

Шылпара қылды [болды]. Быт-шыт қылды (болды), құлпарасын шығарды.

ШЫЛП-ШЫЛП елік. Шылтылдаған дыбысты білдіретін сөз.

Шылп-шылп басты. Аяғын шылтылдапты.

Шылп-шылп етті. Қайта-қайта шылтылдады.

ШЫЛПЫҚ зат. сөйл. 1. Малқора батпағы; шылқыған қи, көң. 2. ауыс. Көзі қысық адам.

ШЫЛПЫҚТАУ сын. Көзі қысықтау.

ШЫЛПЫЛ зат. Шылп-шылп еткен дыбыс.

ШЫЛПЫЛДА=ет. Шылп-шылп ету, шытылдау, сылтылдау.

ШЫЛПЫЛДАҚ¹ зат. кәс. Қайықта тұрып тереңде жүрген жайын балықты, қимылдап тұрған жемге суды шылтылдау арқылы алдап келтіріп қармақты қаптыруға арналған балық аулау құралы.

ШЫЛПЫЛДАҚ² сын. Шылп-шылп еткен, сулы, шалтылдақ (жер).

ШЫЛПЫЛДАТ=ет. 1. Шылп-шылп еткізу, шытылдау, шалтылдау. 2. Ерніп сылп еткізу.

ШЫЛПЫЛДАТУ Шылпылда етістігінің қимыл атауы.

ШЫЛПЫЛДАУ Шылпылда етістігінің қимыл атауы.

ШЫЛПЫТ=ет. Шылтылдау.

ШЫЛТА зат. этн. Насыбай шақша түрі.

ШЫЛТИ=ет. сөйл. 1. Шілти. 2. ауыс. Қолы қысқа ру, кедейлену.

ШЫЛТЫН Шылти етістігінің қимыл атауы.

ШЫЛТЫҢ: шылтың ету. *Жылтыңдау.*
ШЫЛТЫҢДА= ет. сөйл. *Жылтыңда.*
ШЫЛТЫҢДАТ= ет. *Шелтеңдету, шол-тандату.*

ШЫЛТЫПЫРЫМ үст. *Ісіп-кебу.*
ШЫЛТЫРЫҚТАЙ сын. сөйл. *Жылмағай.*
ШЫЛШЫҢ зат. сөйл. *Әзіл, қалжың.*
ШЫЛЫҒУ *Шылық етістігінің қымыл атауы.*
ШЫЛЫҚ зат. *Дәстүрге жат нәрсе, былық.*
ШЫЛЫҚТЫҚ зат. *Былығышылық.*
ШЫЛЫҚШЫ зат. *Былықшылық жасайтын адам.*

ШЫЛЫҚШЫЛ сын. *Былықшыл, ескішіл.*
ШЫЛЫМ¹ зат. *Қағаз түтікке салынып, фабрикада жасалған не қолдан қағазға оралған темекі.*
ШЫЛЫМ² зат. өс. <лат. tгара> *Өзі аттас тұқымдасқа жататын біржылдық су өсімдігі.*

ШЫЛЫМ³ зат. кәс. *Балықтың қабыршағында болатын жабысқақ, желім тәрізді зат.*
ШЫЛЫМДЫ сын. *Шылымы бар, аузына шылым тистеген.*

ШЫЛЫМДЫҚ: бір шылымдық. *Бір тарта-тын темекі мөлшері.*

ШЫЛЫМДЫЛЫҚ зат. *Сыпайылық.*
ШЫЛЫМҚОР зат. *Шылым тартқыш, шылымқұмар.*

ШЫЛЫМҚҰМАР сын. *Шылым тартқыш, шылымқор.*

ШЫЛЫМҚҰМАРЛЫҚ зат. *Темекі тартуға құмар болушылық.*

ШЫЛЫМСЫЗ сын. *Шылымы жоқ; темекісіз.*
ШЫЛЫМШЫ зат. *Шылым тартатын адам, шылымқор.*

ШЫЛЫМШЫДАЙ сын. *Шылымшы тәрізді.*
ШЫЛЫМШЫЛ сын. *Шылым тартқанды жақсы көретін.*

ШЫЛЫМ-ШЫРПЫ зат. *Темекі тартуға арналған қағаз, махорка, сіріңке секілді заттар.*

ШЫМ¹ зат. 1. *Жердің жылдар бойы шөп тамырлары тұтасып өскен құйқалы қабаты.*
 2. *Қора-қопсы қабырасын тұрғызуға, арық суын бекітуге, жүйектерге су таратуға пайдалану үшін құрекпен, кетпен мен жерден ойып алынған шым кесегі.*

Шым бұлау, кәс. көне. *Малдың екі бүйіріне шым қыздырып басып бусандыру тәсілі. Шым үй.*
Шымнан соғылған баспана.

ШЫМ²: шым болды. жерг. *Су ыдыстың, яки арықтың ернеуімен бірдей болып толып тұрды.*

ШЫМ³ сын. *Тұтас, тұтасқан.*

Шым кесте, этн. *Тігілетін материалдың ашық жерін қалдырмай немесе ашық орынды өте аз қалдырып, тұтас кестелеу түрі. Шым ши.* этн. *Тұтас оралып тоқылған ши түрі; терме ши.*

ШЫМ⁴ сын. *Қатты, берік.*
ШЫМ⁵ сын. *Қоспасыз, таза.*

Шым алтын, кәс. *Қоспасыз, таза алтын.*
Шым болат, көне. *Әбден шынықтырылған нағыз болат.*
Шым жасыл, *Жап-жасыл.*
Шым жібек, көне. *Таза жібек.*
Шым қара, жерг. *Шымқай қара, қап-қара.*
Шым қараңғы, *Қап-қараңғы, көзге түртсе, көрінбейтін, тастай қараңғы.*
Шым қызыл, *Шымқай қызыл, қып-қызыл.*

ШЫМ⁶ елік. *Әлсіз тыз еткен қысқа дыбысты білдіретін сөз.*

Шым етті, *Тітіркеніп кетті, тыз ете қалды.*

ШЫМ⁷: **Шым батты**, *Көзден ғайып болды, жоқ болды.*

ШЫМАЙТ сын. сөйл. *Шымдауыт.*
ШЫМАЙТТЫ сын. *Шымды; құнарлы.*

ШЫМАЛ¹ зат. зоол. *Құмырсқаның кішкентай түрі.*

ШЫМАЛ² зат. жерг. *Шіркей, шыбынның ең ұсағы.*

ШЫМАЛАЙ зат. өс. *Гүлінің түсі – көкшіл, ерте көктемде өсетін жуашықтың өсімдік.*

ШЫМАЛДАЙ сын. 1. *Шымал тәрізді, құмырсқадай.*
 2. *Өте ұсақ, майда, кішкентай.*

ШЫМБАЙ зат. *Жан; ішкі жан дүние, көңіл тұпкірі.*

Шымбайына батты, а) *Шамына тиді, ашуын туғызды.*
 ә) *Жанына батты, қатты қиналды.*
Шымбайына батырды, *Жанына тидірді, намысына тигізіп қатты айтты.*
Шымбайына тиді, *Жынын келтірді, намысына тиді.*

ШЫМБАЙЛА¹= ет. *Тәуекел ету.*

ШЫМБАЙЛА²= ет. *Шамына тию.*

ШЫМБАЛ: шымбал пеш. жерг. этн. *Кішілеу пеш түрі.*

ШЫМҒАН зат. өс. *Жүзімнің кеш пісетін асханалық сорты.*

ШЫМДА= ет. *Өрнектеп тоқу.*

ШЫМДАЙ үст. 1. *Бүтіндей, тұтастай.*

2. *Шым сияқты.*

ШЫМДАҚ сын. *Шым болып тұтасқан, құйқалы; шымды.*

ШЫМДАЛ= ет. *Шым болып тұтасу, шымы қалың тарту.*

ШЫМДАЛУ *Шымдал етістігінің қымыл атауы.*

ШЫМДАН= ет. 1. *Шымға айналу.*
 2. *ауыс. Беку, нығаю.*

ШЫМДАНДЫРУ зат. с.у.ш.ар. *Арналардың, бөгеттердің, су қоймасының жақтауларын шым-топырақпен бекіту әдісінің бір түрі.*

ШЫМДАНУ *Шымдан етістігінің қымыл атауы.*

ШЫМДАУ сын. *Шымы қалыңдау, аз да болса шым байланып (жер).*

ШЫМДАУЫТ сын. *Шымды келген, құйқалы (жер).*

ШЫМДАУЫТТАН= ет. *Шымдану, шымға айналу.*

ШЫМДЫ сын. *Шымы жақсы жетілген, шымы қалың (жер).*

ШЫМҚА= ет. 1. *Жан-жағын қымтап орау.*
 2. *ауыс. Үйіп-төгу, қарқ қылу.*

ШЫМҚАЙ сын. 1. *Біркелкі, бірөңкей, бірыңғай.*
 2. *Бояу түсі қанық, қою.*

Шымқай қара, *Қап-қара, шой қара.*
Шымқай қызыл, *Ашық түсті қызыл.*

ШЫМҚАЛ= ет. 1. *Оралу, буылып-түйілу.*
 2. *Жайқалу.*

ШЫМҚАЛАҒЫШ зат. *Шымды қалайтын құрал, аспап.*

ШЫМҚАЛУ *Шымқал етістігінің қымыл атауы.*
ШЫМҚАН= ет. *Қымтану, орану.*

ШЫМҚАНУ *Шымқан етістігінің қымыл атауы.*

ШЫМҚАУ *Шымқа етістігінің қымыл атауы.*
ШЫМҚАУЛЫ сын. *Шымқалған, оралған; қымтаулы.*

ШЫМҚЫ= ет. жерг. *Уыстау, жиыра ұстау.*
ШЫМҚЫ= ет. 1. сөйл. *Шымшы.*
 2. *Шөп тарту, тістеу; жеу.*

ШЫМҚЫЛ: **шымқыл тартты**, сын. *Қышқыл, ашқылтым дәм білінді.*

ШЫМҚЫМ сын. жерг. *Болар-болмас, азғантай ғана, бір шымыш.*

ШЫМҚЫН= ет. *Оттау, қажаяу.*
ШЫМРАУ сын. сөйл. *Шыңырау.*

ШЫМТАЛ зат. өс. сөйл. *Шырымтал.*
ШЫМТЕЗЕК зат. 1. *Малдың тізегі мен жердің шымы араласып тығыздалған, қыстай қорадағы мал жатқан жердің үстіңгі қабаты [қүрекпен, кетпенмен бұрыштап ойып алып, отын ретінде пайдаланады яки жерді тыңайту үшін қолданады].*
 2. биол. *Өсімдіктерден жиналған массаның көмірге айналу сатысының алғашқы өнімі; жанатын пайдалы қазынды; торф.*

Шымтезек битумдары [битумондтері], геол. *Төмен қайайтын ерітінділер, әдетте, спирт-бензол немесе біртіндеп бензол және спирт-бензол арқылы шымтезектен алынатын құрамбөлік. Шымтезек кенорны, геол. Қуаты мен ауданы бойынша өнеркәсіптік мәні бар шымтезек жатынын білдіретін геологиялық ұғым. Шымтезек қалыптастырушылар, геол. Баттақты өңірде шымтезек шоғырларын түзетін өсімдіктер жиынтығы. Шымтезек қалыптасуы, геол. Грунт*

суларының деңгейі төмендегенде бұрын түзілген шымтезек шоғырының беткі қабаттарында микроағзалардың әсерінен біршама тез өтетін, шымтезек қабаты жаңа қалыптасқан түзілімдер есебінен қалыңдай түсетін биохимиялық үдеріс. **Шымтезек сулары**, с.у.ш.ар. *Шымтезекті батпақтармен байланысты сулар.*

ШЫМТЕЗЕКТІ сын. *Шымтезегі бар (жерлер).*

ШЫМТОПЫРАҚ зат. биол. *Өсімдік қалдықтары, тамыры, өркендері тұтасып өскен топырақтың беткі қабаты.*

ШЫМШУ *Шымшы етістігінің қымыл атауы.*

1. *Шымшып алу (ұстау, салу), қымту.*
 2. *ауыс. Қағыту, кекету.*

ШЫМШУЫҚ сын. сөйл. *Шымшыма.*

ШЫМШУЫР зат. *Жаққан оттың шаласын, шоғын, көмірін алатын сабы ұзын темір құрал; қысқаш.*

ШЫМШУЫРЫН зат. сөйл. *Шымшыур.*
ШЫМ-ШУЫТ зат. *Айқай-шу.*

ШЫМШЫ= ет. 1. *Дененің бір жерін бас бармақ пен сүк саусақтың ұшымен қысып ұстап бірау, үзіп алу.*
 2. *Қымту.*
 3. *ауыс. Біреудің намысына тиіп, сөзбен қағыту, кекету.*
 4. *ауыс. Мазалау, жанына бату.*

ШЫМШЫҚ зат. зоол. <лат. parus> 1. *Үлкендігі торғайдай, сұр, көк, қоңыр түсті, ерте көктемде келетін жыл құсы.*
 2. *ауыс. Қолдағы, икемге келіп тұрған қыс.*

Шымшық дауыл, жерг. *Сәуір айының орта тұсында соғатын дауыл, жел [Кей жерде шымшық торғай осы дауылдан кейін келеді деп санайды].*

ШЫМШЫҚАУЫЗ зат. өс. *Бір сағаққа үш жатырақ бірігіп бітетін, гүл қауашағы өте жұқа, шар тәрізді, үш жағы құс балапанның аузы секілді ашылып тұратын, сабағы жіңішке, бұтағы аз, бақшада өсетін арамшөп.*

ШЫМШЫҚБАС¹ зат. өс. *Гүл қауашағы шымшықтың (торғайдың) басына ұқсас, сәндік үшін оны қолдан да егетін көпжылдық өсімдік.*

ШЫМШЫҚБАС² сын. *Басы кішкентай.*
ШЫМШЫҚКӨЗ зат. өс. *Ұсақ гүлді ботагөз.*

ШЫМШЫҚОТЫ зат. өс. сөйл. *Жұғымды, малазықтық шөп.*

ШЫМШЫҚТА= ет. жерг. *Шымшылау, шымшылап мазасын кетіру.*

ШЫМШЫҚТАЙ сын. 1. *Шымшық тәрізді.*
 2. *ауыс. Кішкентай, шағын.*

ШЫМШЫҚТАН= ет. *Шымшық секілді шымшылдай беру, шырылдау.*

ШЫМШЫЛ зат. мед. *Шымши уқалаудың бір түрі.*

ШЫМШЫЛ= ет. сөйл. *Шымшып қысылу.*
ШЫМШЫЛА= ет. 1. *Қайта-қайта шымши беру.*
 2. *Қытықтау.*
 3. *ауыс. Шымшып сөйлеу, қағыту, сөзбен тису.*
 4. *ауыс. Мазалау.*

ШЫМШЫЛАС= ет. *Шымшысу.*

ШЫМШЫЛАСУ *Шымшылас етістігінің қымыл атауы.*

ШЫМШЫЛАТ= ет. *Шымшыту.*

ШЫМШЫЛАТУ *Шымшылат етістігінің қымыл атауы.*

ШЫМШЫЛАУ *Шымшыла етістігінің қымыл атауы.*
 1. *Шымши беру.*
 2. *ауыс. Қағытпалау, сөзбен шымши, кекету.*
 3. *ауыс. Жігерлендіру, қамшылау.*

ШЫМШЫМ зат. 1. *Белгілі бір затты бас бармақ пен сүк саусақтың арасына қысып алғандағы сыйымдық өлшемі.*
 2. *Түттей.*
 3. *Бір кесім, кесіп аларлықтай (ет).*

ШЫМ-ШЫМ сын. 1. *Қол шыдарлықтай, сәл ғана ыстық (сұйықтық).*
 2. *Шанышқан, ашқан, шымырлатқан.*
 3. *Бет қаритын, ызарлы.*
 4. *Түңеуік, терен.*

Шым-шым етті, *Шымырлады. Шым-шым шықты. Тамшылады, моншақтады. Шым-шым шімірікті. Денесі шымырлап кетті, тітіркенді, дірілдеді.*

ШЫМ-ШЫМ² үст. Ептеп, аз-аздап, ақырындап.

Шым-шым шымалақ көне. Туа алмай жатқан майдан төлді тартып түсіргенде айтылатын сөз. **Шым-шым, шымыр-ай, Шұбар аттың құйрығы-ай, Жануардың жүйрігі-ай!** этн. фольк. а) Бие құлындап жатқанда айтылатын сөз. ә) Балалар ойынында қолданылатын сөз.

ШЫМ-ШЫМ: Шым-шым батты. а) Мүлде жоқ болды, көрінбеді. ә) Қатты тиді.

ШЫМШЫМА сын. 1. Астарлы (қалжың), шақпа (сөз). 2. Бет қаритын, ызғарлы (аяз). 3. ауыс. Бүріліп, буылып тігілген. 4. ауыс. Алай-дүлей соққан.

Шымшыма аяз. Бет қаритын, шытқыл, шақпа аяз. **Шымшыма әзіл.** Астарлы, қағымпа қалжың сөз. **Шымшыма нан.** Кішкентай шелтек.

ШЫМШЫМАЛЫ сын. Шымшымасы бар. **ШЫМ-ШЫМДА**¹ ет. Шымырлау.

ШЫМ-ШЫМДА² ет. 1. Асықтау, баяулау. 2. ауыс. Байсал тарту.

ШЫМ-ШЫМДАП үст. Аз-аздап, ептеп, ақырындап.

Шым-шымдап сөйледі. Суыртпақтап, қыбын тауып айтты.

ШЫМ-ШЫМДАТ ет. Сыздықтау.

ШЫМШЫМПАЗ сын. Шымши беретін, тікенекті.

ШЫМШЫҢҚЫРА ет. Қаттырақ шымшу.

ШЫМШЫП-ШЫМШЫП үст. 1. Қайта-қайта шымшылап. 2. Шаншып-шаншып, түйреп-түйреп.

ШЫМШЫС зат. Домбыра тарту тәсілі, шымшып тарту.

ШЫМШЫС ет. Шымшыласу.

ШЫМШЫСУ Шымшыс етістігінің қимыл атауы.

ШЫМШЫТ ет. Шымшылату.

ШЫМ-ШЫТ зат. Айқай-шу.

ШЫМШЫТТЫР ет. Шымшытқызу.

ШЫМШЫТТЫРУ Шымшыттыр етістігінің қимыл атауы.

ШЫМШЫТУ Шымшыт етістігінің қимыл атауы.

ШЫМ-ШЫТЫР сын. сөйл. **Шым-шытырлық.**

ШЫМ-ШЫТЫРА ет. Бытырау, жан-жаққа шашылу.

ШЫМ-ШЫТЫРАҚ сын. сөйл. **Шым-шытырық.**

ШЫМ-ШЫТЫРЛЫҚ сын. сөйл. Шым-шытыр болушылық.

ШЫМ-ШЫТЫРМАН сын. сөйл. **Шым-шытырлық.**

ШЫМ-ШЫТЫРЫҚ сын. Қым-қиғаш, бейберекет, шытырман.

ШЫМ-ШЫТЫРЫҚТАН ет. Қым-қиғаш болу, күрделену.

ШЫМЫҚТЫР ет. сөйл. көне. **Шындықтыр.**

ШЫМЫЛДА ет. сөйл. 1. Тыз-тыз етіп ашу, шымырлау. 2. Шаншу.

ШЫМЫЛДАТ ет. 1. Ашыту, тызылдану. 2. Шымырлату.

ШЫМЫЛДАТУ Шымылдат етістігінің қимыл атауы.

ШЫМЫЛДАУ Шымылда етістігінің қимыл атауы.

ШЫМЫЛДЫҚ зат. этн. 1. Төсек-орынды басқалардың көзінен көлегейлеу, тасалау үшін ұсталатын перде. 2. Сахнаны ашып-жауып тұратын сәнді перде.

Шымылдыңғын желбіреп [желпілдеп, желкілдеп] тұр ма? кекесін. **Қайда асығасың, үйіңде жас жұбайың күтіп отыр ма** деген мағынада. **Шымылдық пеш.** Үш құдық етіп кірпіштен қаланған мұржасы бөлмені екіге бөліп тұратындай етіп салынған жұқа пеш.

ШЫМЫЛДЫҚАШАР зат. этн. Ескі салт бойынша, күйеу жасайтын ырымдардың бірі.

ШЫМЫЛДЫҚБАЙЛАР зат. этн. **Шымылдыққұрар.**

ШЫМЫЛДЫҚҚҰРАР зат. этн. Шымылдық құраны үшін құда-құдағилардан алынатын кәде.

ШЫМЫЛДЫҚСЫЗ сын. 1. Шымылдығы жоқ. 2. ауыс. Бұлтсыз, тұмансыз.

ШЫМЫЛДЫҚТА ет. 1. Бұркеу, жабу. 2. ауыс. Биілеп алу, иектеу.

ШЫМЫЛДЫҚТАЙ сын. Шымылдықтәрізді. Шымылдықтай жайқалу. Тербелу, теңселу.

ШЫМЫЛДЫҚТАН ет. 1. Буалдырлану. 2. Мұнарту, бұлттану.

ШЫМЫЛДЫҚТЫ сын. Шымылдығы бар, шымылдық құрылған.

ШЫМЫЛДЫҚША үст. Шымылдықтай, шымылдық секілді.

ШЫМЫЛТЫР зат. өс. Басында ұсақ дәні бар қыр шөбі.

ШЫМЫР сын. 1. Денесі мығым, тығыр-шықтай, жұп-жұмыр. 2. Салқын, суық, ызғарлы. 3. Өткір, шыңылытыр.

Шымыр денелі. Нығыз, мықты. **Шымыр етті.** Шымырлады. **Шымыр түйе.** кәс. түйешар.

а) Жұмысқа мойымайтын жұқ көтеріп жүрген сайын ширай түсетін жегін түйе. ә) Емі тығыз, денесі ауыр тартатын семіз түйе.

ШЫМЫР ет. колөнер. Боялған жүннен ише өрнек салу.

ШЫМЫРА ет. сөйл. 1. Шымырлану, шынығу, шыңдалу, ширау. 2. Шамырқану.

ШЫМЫРАН ет. Ысыну, күйіп-жану.

ШЫМЫРАНТУ ет. Шырықтыру.

ШЫМЫРАНТУ Шымырант етістігінің қимыл атауы.

ШЫМЫРАНУ Шымыран етістігінің қимыл атауы.

ШЫМЫРАҢҚЫРА ет. жерг. Қысыңқырау, сығыңқырау.

ШЫМЫРАТ ет. Шырықтыру; үздіктіру.

ШЫМЫРАУ: шымырау ши. этн. кәс. Боялған жүннен орап тоқылған мәнерлі, әшекейлі ши; шым ши.

ШЫМЫРАУ Шымыра етістігінің қимыл атауы.

ШЫМЫРҚАН ет. 1. Ширу, шынығу, шымырлану. 2. Қатулану, қаһарлану, шамырқану. 3. Асығу, қылқылату. 4. Мызғымау.

ШЫМЫРҚАНТ ет. 1. Шіміркендіру, тітіркендіру. 2. Шамырқану, буырқану, ашулану.

ШЫМЫРҚАНТУ Шымырқант етістігінің қимыл атауы.

ШЫМЫРҚАНУ Шымырқан етістігінің қимыл атауы; шіміркену, тітіркену.

ШЫМЫРЛА ет. 1. Шымыр-шымыр ету, ақырын, жай бұлкілдеу. 2. Тітіркену, түршігу. 3. Шыршық ату.

ШЫМЫРЛАН ет. 1. Шымыр болу, шынығу, шыңдалу. 2. Қатқылдану, өткірлену.

ШЫМЫРЛАНДЫР ет. 1. Шынықтыру. 2. Жырыңқырау, ернін жымырыңқырау. 3. ауыс. Сымбаттандыру, ажарландыру.

ШЫМЫРЛАНДЫРУ Шымырландыру етістігінің қимыл атауы.

ШЫМЫРЛАНУ Шымырлан етістігінің қимыл атауы.

ШЫМЫРЛАТ ет. 1. Түршіктіру, тоңазыту. 2. Үздіктіру, есін алу. 3. Тебірту. 4. Шошыту, сескендіру.

ШЫМЫРЛАТУ Шымырлат етістігінің қимыл атауы. 1. Шым-шым еткізу. 2. ауыс. Бақыту, елжірету, тамылжыту.

ШЫМЫРЛАУ¹ сын. 1. Аздап шымыр, мықтылау. 2. ауыс. Өктемдеу, қатқылдау. 3. ауыс. Ынталырақ, жігерлік, ширақтау. 4. ауыс. Суықтау, шыңылырау.

ШЫМЫРЛАУ² Шымырла етістігінің қимыл атауы.

ШЫМЫРЛЫ сын. Шымыр, бас-аяғы жинақы.

ШЫМЫРЛЫҚ зат. 1. Шымыр болушылық, мықтылық. 2. Өткірлік.

ШЫМЫРТ ет. 1. Шым-шым ету, дуылдау. 2. ауыс. Түршіктіру, тоңдыру. 3. ауыс. Безеру, түтігу, қанына қарау.

ШЫМЫР-ШЫМЫР елік. Ақырын, жай, бұл-бұл еткен қымылды бейнелейтін сөз.

Шымыр-шымыр етті. Шымырлады.

ШЫМЫРУ Шымыр етістігінің қимыл атауы. 1. Орау, шырыштықтау. 2. Боялған жүннен ише өрнек салу.

ШЫМЫРУЛЫ сын. Өрнектелген, оюланған. **Шымырулы ши.** Боялған жүннен орап, мәнер, әшекей салған ши.

ШЫМЫРЫҚТАН ет. Шымырлану, үсірлік-тену.

ШЫН¹ сын. 1. Нағыз, дәл, нақты. 2. Ақиқат, шындық.

Шын бұнайы. Сүйкімді, жағымды, мінәйім. **Шын ғашық.** Шынымен, қалтқысыз сүю. **Шын жүректен.** Шынайы, таза. **Шын киім.** Ақырет, кебіс. **Шын мәнінде [мағынасында].** Дәл мағынасында, дұрысында, шындығында. **Шын мәнісінде [мәнінде].** Шынында, расында, шын мәнінде. **Шын ниетпен.** Бүкіл жанымен, бар пейілден. **Шынның бетін бояды.** Шындықты жасырып, бүркеді, өңін айналырды. **Шынның жүзі.** Шындық, шындықтың көзі. **Шын пейілімен.** Шын жүректен, таза ниетпен, бар ынта-ықыласымен, адал көңілмен. **Шын пікір.** Шын сөз, жалған емес, ақиқат ойы. **Шын сүйді.** Қатты жақсы көрді, жан-тәнімен ұнатты. **Шын ықыласымен.** Ынты-шынтысымен, бар ниетімен, адал пейілімен. **Шынын айтты.** Ақиқатын, турасын білдірді.

ШЫН² ар. зат. Араб әліпбиіндегі он үшінші әріптің аталуы.

ШЫНАЙЫ сын. 1. Дәл мәніндегі, нағыз. 2. Шыныш, таза, тура. 3. Орынды, мықты.

Шынай қызыл. Нағыз базалы, қымбат. **Шынайы сұлулық.** Хас сұлулық, нағыз әсемдік. **Шынайы үлгі.** Классикалық үлгі-нұсқа. **Шынайы шеберлік.** Хас шеберлік, асқан ұсталық, жоғары нәзік талғам.

ШЫНАЙЫЛА ет. 1. Көңілге қонымды ету. 2. Шындап айналысу.

ШЫНАЙЫЛАН ет. Нығаю, кемелдену. **ШЫНАЙЫЛАНУ** Шынайылан етістігінің қимыл атауы.

ШЫНАЙЫЛЫҚ зат. 1. Нағыз дәлдік, дұрыстық. 2. Бүкілсіздік, адалдық.

ШЫНАҚ: шынақ моншақ, зерг. Жақ моншақ. **ШЫНАҚАЙ:** шынақай жастық, жерг. Шынтақ жастық.

ШЫНАМДАЙ сын. жерг. Өте кіші, кішкентай, мардымсыз.

ШЫНАР зат. 1. <лат. platanus> Өзі аттас тұқымдасқа жататын өсімдік туысы; жапырақ тастайтын, жылы жақпа өсетін, өте ірі өрі биік, жалтақ жапырақты ағаш. 2. ауыс. Биік мақсаты, өр түлға.

Шынар қоржын. этн. Гүлді, өрнекті, ортасы түкті қоржын.

ШЫНАРА үст. сөйл. Ішінара, ара-арасында, бірен-саран.

ШЫНАРДАЙ сын. Шынар ағашы сияқты. **ШЫНАРША** үст. Шынар ағашына ұқсап.

ШЫНАРЫМ зат. Асылым, қымбаттым мәніндегі қаратпа сөз.

ШЫНАШ зат. көне. Байырғы тамақтың түрі.

ШЫНАШАҚ зат. <лат. digitus minimus> Ең кішкене бесінші саусақ.

Шынашағына тұрмайды [татымайды]. Теңестіруге болмайды, түкке тұрғысыз. **Шынашағын шыйыру [шойайту].** Қыз-келіншектердің

шайды ерекше ілтипат білдіре сызылып отырып құюы. **Шынашақ елі.** этн. Шынашақтың қалыңдығындай ана, жұқа. **Шынашақ саусақ.** анат. Адамның қолының басындағы ең кішкентай саусақ. **ШЫНАШАҚТАЙ** сын. Кішкентай, титтей. **ШЫНАШЫҚ:** шынашық қазы. этн. Көлемі шағын қазының түрі.

ШЫНДА= ет. Көңіл қоя кірісу, ықыласпен істеу. **Шындаса шырқайтындай.** мысқыл. Бар мүмкіндігін салса, жетістікке жететіндей деген мағынада.

ШЫНДАЙ сын. Шын сияқты. **ШЫНДАП** үст. Шынымен кірісіп, дурыстап. **ШЫНДАС**= ет. Көңіл қоя кірісу, бар күш-жігерін салысу.

ШЫНДАСУ Шындас етістігінің қимыл атауы. **ШЫНДАУ** Шында етістігінің қимыл атауы.

ШЫНДАУЫЛ зат. муз. Жезден жасалып, шанағының бір жағы көнмен қапталатын, дауыл-пазға ұқсас қазақтың соқпалы музыкалық аспабы.

ШЫНДЫҒЫНДА мод. Ақиқатына келсек, дурысында.

ШЫНДЫҚ зат. 1. Табиғи және қоғамдық-тарихи құбылыстар жынытығының нақтылы дамуындағы объективтік реалдылық. 2. Шынайылық, дурыстық, ақиқат.

Шындық жолы. Ақиқат, нақты бағыт. **Шындыққа жүгінді.** Шындықты мойындады. **Шындыққа жығылу.** Шындықты мойындау. **Шындық тілі.** Ақиқат өмір туралы тура сөз. **Шындықты іс жүзінен іздеу.** жерг. Шындықты, ақиқатты нақты жұмыс барысында танып-білу, сырттай тон пішпеу.

ШЫНДЫҚСЫЗ сын. 1. Шындығы жоқ, ақиқатсыз. 2. Әділетсіз, әділдігі жоқ.

ШЫНДЫҚТАЙ үст. Шындық сияқты.

ШЫНДЫҚШЫЛ сын. Шындық сүйгіш, әділетшіл, ақиқатын айтатын.

ШЫНЖАЛАҚТА= ет. Шыжбалақтау, күйін-тісу.

ШЫНЖАРА зат. мед. Ет пен тері арасына шығатын кеселді ісік.

ШЫНЖАУ сын. Нәзік, арық, әлсіз. **ШЫНЖАУЛАУ** сын. Нәзіктеу, ілмген.

ШЫНЖАУЛЫҚ зат. Нәзіктік, әлжуаздық.

ШЫНЖЫР зат. 1. Бір-біріне ілмектеліп жасалған темір тізбек; бір-бірімен тізбектеле жалғасып, жеке қатар бұрындармен құралған үлгіш бұйым. 2. ауыс. Үстем тап өкілдерінің бұқара халыққа көрсеткен азабы, қысапы.

Шынжыр арқан. Шынжырдан жасалған арқан. **Шынжыр балақ, шұбар тос.** Тегінен тұқымымен үстемдік етуші би-болыс, шонжар. **Шынжыр белдік.** Құрылысшылардың жұмыстың қауіпті жерінде беліне байлап алатын шынжырдан жасалған белбеуі. **Шынжыр бұғау.** Қылмысты адамның екі қолына кигізілетін, арасы шынжырмен байланысқан темір құрсау. **Шынжыр кісен.** Екі аяққа салынатын шынжыр бұғау, тұсау. **Шынжыр сағақ.** Шынжырлап жасалған сағалдырық деген мағынада. **Шынжыр сауыт.** Металдан шығыршықтап тоқыған сауыт. **Шынжыр табақ, тех.** Қатты заттарды уататын машина бөлшегі, тетігі. **Шынжыр табан.** Табаны шынжыр трактор. **Шынжыр тігу.** этн. Кесте тізу түрі [Шынжыр тігуде иені кері шапшып, екі қатар жіптің ортасынан алып тігеді].

ШЫНЖЫРБАУ зат. 1. этн. Әдемілік үшін жылтыр металдан шынжырлап жасалған өшекей бау. 2. Шынжырлап тоқылған жіп, шынжыр білдіре. 3. Қайықты жағаға байлап қоятын шынжыр.

ШЫНЖЫРДАЙ сын. Шынжыр сияқты.

ШЫНЖЫРҚАТАР зат. этн. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы биге қатысты ұғым; текті, жақсы тұқымнан шыққан, билігі мен байлығы үзілмей келе жатқан.

ШЫНЖЫРЛА= ет. Шынжырмен мықтап байлап тастау; бұғаулау.

ШЫНЖЫРЛАН= ет. Шынжырмен байлану, аяқ-қолына шынжырлы бұғау, кісен салыну.

ШЫНЖЫРЛАНУ Шынжырлан етістігінің қимыл атауы.

ШЫНЖЫРЛАТ= ет. Бұғау, кісен салдырту, кісіндету.

ШЫНЖЫРЛАТУ Шынжырлат етістігінің қимыл атауы.

ШЫНЖЫРЛАУ¹ сын. Шынжаулау, ашаңдау.

ШЫНЖЫРЛАУ² Шынжырла етістігінің қимыл атауы.

ШЫНЖЫРЛАУЛЫ сын. Шынжырмен байланған, бекітілген.

ШЫНЖЫРЛЫ сын. Шынжыр таққан, шынжыр байланған.

Шынжырлы беріліс. тех. Параллель екі біліктің арасындағы айналысты біліктерге кигізілген тісті дөңгелектер (жұлдызша тәрізді) мен түйікталған шынжыр арқылы жеткізуге арналған беріліс. **Шынжырлы шен, шұбар тон.** этн. Асыл бұйым, қымбат киім деген мағынада.

ШЫНЖЫРТАБАНДЫ сын. тех. Табаны шынжырдан жасалған техникаға қатысты.

Шынжыртабанды қозғағыш. өск. Шынжыр табанның топырақпен тұтасуы негізінде машинаның бұрылысын, тура жүруін қамтамасыз ететін механизм.

ШЫНЖЫР-ШЫНЖЫР сын. Бұжыр-бұжыр.

ШЫННАН мод. жерг. Шынында, расында.

ШЫНТАҚ¹ зат. анат. <лат. cubitum>

1. анш. Қолдың қар сүйегі мен білек сүйегінің түйіскен сырт жағы. 2. Киім жеңінің шынтақ тұсы.

3. этн. Ертеректе Орта Азия мен Қазақстанда кең тараған ұзындық өлшемдерінің бірі, қолдың ортаңғы саусақтарының шыңнан бастап, шынтақтың бүгілген жеріне дейінгі аралық. 4. жерг. Кернейдің иіні. 5. жерг. Жеңсіз камзолдың бір түрі.

Шынтақ буыны. аңш. Адам мен жануарлардың буыны ойығы бар шынтақ сүйегі мен ұрышқы басы бар тоқпан жіліктің түйіскен, қозғалмалы буыны. **Шынтақ жастық.** этн. Жерде, яки сәкінің үстінде шынтақ астына қойып, жантайып жатуға арналған жастық, көпіш. **Шынтақ тіресті.** Бірге өсіп, бірге жұмыс істеді.

ШЫНТАҚ² зат. этн. Жеңсіз камзолдың бір түрі.

ШЫНТАҚҚҰРАҚ зат. Құрақ құрамы өте кішкене, майда тырнақ қатардан құралған түрі.

ШЫНТАҚТА= ет. Шынтағымен бір нәрсеге сүйену, таяну.

ШЫНТАҚТАЙ сын. Кішкентай, шынтақ сияқты аз мөлшерлі; қысқа.

ШЫНТАҚТАС= ет. 1. Шынтақтары тиетіндей қатар отырысу, жату, түйістіру. 2. Қатарласу, иін тіресу.

ШЫНТАҚТАСУ Шынтақтас етістігінің қимыл атауы.

ШЫНТАҚТАТ= ет. 1. Шынтағымен жатқызу, жантайту. 2. Шынтақтарын тигіздіру.

ШЫНТАҚТАТУ Шынтақтат етістігінің қимыл атауы.

ШЫНТАҚТАУ Шынтақта етістігінің қимыл атауы.

ШЫНТАҚТЫҚ зат. Кім жеңінің шынтақ тұсы.

ШЫНТЕМІР зат. жерг. Арба дөңгелегінің шені.

ШЫНТТА= ет. сөйл. **Шында.**

ШЫНТТАС= ет. сөйл. Шындау, барын салып кірісу.

ШЫНТТАСУ сөйл. Шынттас етістігінің қимыл атауы.

ШЫНТТАУ Пысықтау, істі тиянақтау.

ШЫНТУАЙТ зат. Болған істің шындығы, турасы, расы, ақиқаты.

Шынтуайтқа келгенде. Шындығында, шынтуайтқа келгенде.

ШЫНТУАЙТТАП: шынтуайттап келгенде. Шындығын айтқанда, дурысына келгенде.

ШЫНША зат. Шыныдан жасалған бөтелке, шөлмек, флакон.

ШЫНШЫЛ зат. Шындықты айтатын, қалайтын, іздейтін, турашыл, әділетшіл.

ШЫНШЫЛДА= ет. Шындап, шын мәнінде.

ШЫНШЫЛДЫҚ зат. Шынын айтқыштық, адалдық, әділеттілік.

ШЫН-ШЫНЫ сын. жерг. Шын, айна қатесіз.

ШЫНЫ¹ зат. 1. хим. Металл емес шикізатты балқытып суыту нәтижесінде алынатын химиялық әсерге төзімді, түссіз қатты материал, өйнек. 2. Терезенің шыныдан жасалған көзі. 3. Бөтелке, шөлмек. 4. Дүрбі, бинокль. 5. хим. Балқымаларды аса суыту арқылы алынатын аморфты денелердің жалты аты. 6. тамақ. Кварц құмының ерітіндісінен жасалған мөлдір түсті жұқа зат; фарфордан жасалған шай ыдысы.

Шыны кеседей. Фарфордан жасалған кесе сияқты. **Шыны қоңырау.** хим. Зертханаларда қолданылатын ыдыс-аспап. **Шыны мақта.** хим. Шыны талшықтарынан жасалған мақта. **Шыны маталар.** хим. Өте жіңішке шыны жіптерінен жасалған маталар [Арнаулы киімдер жасауда қолданылады]. **Шыны сүйек.** кәс. Қатты сүйек, қақ сүйек, кеміксіз сүйек. **Шыны тәрізді қабыршық.** машина жас. Өзінің түсі мен пішіні тектес болып қалыптасатын қабыршақ. **Шыны шөлмек.** Шыныдан жасалған бөтелке.

ШЫНЫ² сын. Нағыз, шынымен, шын.

Шыны түлпар. Шынайы жүзірік, сәйгүлік-саңлақ. **Шыны май [құйрық].** этн. Қазақы (құйрықты) қойдың ерітілген таза құйрық майы.

ШЫНЫАЯҚ зат. Фарфордан жасалған шай кесе; пшала.

ШЫНЫБАЛҚЫТУ зат. хим. Шикізаттық материалдарды қыздыру арқылы шыны массасын алу процесі.

ШЫНЫҒУ Шынық етістігінің қимыл атауы; дене жаттығуларын жасау арқылы тәнін ширату, төзімді ету, шынықтыру.

ШЫНЫҒУШЫЛЫҚ зат. 1. Шыныға білгендік, шыныққандық. 2. кен. Болаттың не басқа қорытпаның шынықтыруды белгілі бір тереңдікке дейін қабылдау қабілеті [шыныққан қабат негүрлым терең болса, шынығушылық соғұрлым жоғары болады].

ШЫНЫДАЙ сын. Шыны секілді, шыны тәрізді.

Шыныдай шырты [тырс] етті. Болмашыға ашу шақырды, кейіді, ренжіді. **Шыныдай шытынады.** Ашуланды, шырты ете қалды. **Шыныдай шытырлақ.** Ашушаң.

ШЫНЫЖАҚҚЫМАЙЛАР зат. хим. Балқызған күйде майлағиш қасиет көрсететін шыны сияқты материалдар.

ШЫНЫЖАРЫҚШАҚ зат. хим. Ұсатылған, қайтадан қалпына келтіруге болатын шыны қалдықтары.

ШЫНЫКЕБЕКТЕН= ет. жерг. Ақталу, тазарып шығу.

ШЫНЫКӨЗ зат. жерг. Кішкене ақ түйме.

ШЫНЫҚ= ет. 1. Денешынықтыру жаттығуларын жасау арқылы денесін ыстық, суыққа, ауруға төзімді ету, көндіктіру. 2. Ауыр жұмысқа үйрену, төселу, машықтау. 3. Тапталу, суарылу, төзімді болу (металл туралы). 4. Идеялық, рухани жағынан шыңдалу, ысылу, нығаю.

ШЫНЫҚАП зат. этн. Көшкенде, қонғанда сынбас үшін шыны, фарфор ыдыстарды қаптап салып қоятын, шыбықтан тоқылған, кәзден, былғарыдан тігілген кесекпап.

ШЫНЫҚТЫР= ет. 1. Шыңдау, ысылдыру, төселдіру. 2. жерг. Май шайқау, май былғау.

ШЫНЫҚТЫРУ Шынықтыру етістігінің қимыл атауы. 1. Денені шынықтырумен айналысу. 2. техн. Қыздырылған материалды баяу салқындату кезінде пайда болатын қажетсіз процестерді болдырмау немесе қыздырылған материалды күрт

салқындату арқылы оның жоғары температурадағы күйін сақтауды жүзеге асыру үйін жүргізілетін термиялық өңдеу. **3. м ә ш и н е ж.** Аустенит толық немесе жартылай мартенситке немесе бейнитке түрленуін қамтамасыз ететін жағдайларда аустениттеуге және кейіннен салқындатуға негізделген термиялық өңдеу;

Шынықтыру майы. м ә ш и н е ж. Шынықтырғанда суыту ортасы ретінде қолданылатын май. **Шынықтыру уақыты.** м ә ш и н е ж. Металды (бұйымды) шынықтыруға салатын уақыт.

Шынықтырыл= ет. Термиялық өңделу. **Шынықтырылған қабат.** м ә ш. Шынықтыру жүргізілген металдың (бұйымның) беткі қабаты. **Шынықтырылу** Шынықтырыл етістігінің қимыл атауы.

Шынықыш зат. хим. Қыш және шыны негізіндегі композициялық материалдар.

Шыныла= ет. Бір нәрсенің бетіне шыны салу, әйнектеу.

Шынылану= ет. 1. Терезелену, әйнектелу. 2. хим. Кристалдану, түйіршіктелу. 3. Түссіздену, бозару.

Шынылану Шынылан етістігінің қимыл атауы.

Шынылат= ет. Әйнектету, шыны салдыру. **Шынылату** Шынылат етістігінің қимыл атауы.

Шынылау Шыныла етістігінің қимыл атауы. 1. Шыны салу, әйнектеу. 2. к е н. Шыны тәрзіді күйге қою.

Шынылы сын. Шыны салынған, әйнекті; шынымен қапталған.

Шынылық сын. Шыны жасауға арналған; шыныға төн.

Шынылық күм. геол. Шыны бұйымдарын дайындауға жарамды кварц құмдары. **Шынылық құрылым.** геол. Аморфтық шыныдан тұратын эффузиялық таужыныстың немесе оның арқауының құрылымы.

Шынымақта зат. тех. Екі қатар шынымата аралығына шыны талшықтары салынып, шыныжіппен тігілетін шыны талшықтары.

Шынымасса сын. хим. Шыны балқымағы.

Шыныматалар зат. тех. Шыны талшықтары жіптерінің өзара перпендикуляр айқаспасынан түзілген материалдар.

Шынымен мод. Расымен, шындығында. **Шынымұз** зат. су шар. Жылымық кезінде судан қалыптасқан мұз бетіне шыққан немесе жиналған сир (ескі) мұздың үстіндегі жаңа қатқан жұқа мұз.

Шынында мод. Расында, шындығында. **Шыныпластиктер** зат. хим. Шыны толтырғыштар мен терморезистивтік шайырлар негізіндегі композициялық материалдар [құрылымдық (машинажасау) және құрылыстық материалдар негізінде қолданылады].

Шынысауыт зат. хим. Шыны ыдыс. **Шынысыздан=** ет. 1. хим. Шынының бүкіл өне бойы кристалдануы. 2. геол. Жанартаулық шынының қатты күйінде минералдардың жасырын кристалды агрегатына айналуы. **Шынысыздану** Шынысыздан етістігінің қимыл атауы.

Шынытапшық зат. хим. Радио және электртехникада конструкциялық материал ретінде қолданылатын қысқа шыны талшықтар негізіндегі материал, шыныдан жасалған жіңішке талшық.

Шынытастық:шынытастық беймөлдір шыны. хим. Құрамында жарықты диффузиялап шашырататын көптеген майда көпіршіктер бар шыны. **Шынытастық шыны.** хим. Жоғары химиялық және термиялық тұрақтылығы бар шыны сияқты кремнезем.

Шынытекстолит зат. 1. Қабатты шыныпластик. 2. хим. Қабатталған пласти-

калық материалдар қатарында, шыныматалары негізінде жасалатын, механикалық төзімді, иілгіш, электрден қорғағыш зат. 3. м ә ш. Шынымата және полимерлік байланыстырғыш негізінде жасалған көпқабатты пластик.

Шынышақша зат. хим. <нем. Büchse> Заттың аз мөлшерін өлшеуге және сақтауға арналған қақпағы тығыз жабылатын, кішкене шыны ыдыс.

Шыны-шәйнек зат. Шыны, шәйнек т.б. шай ыдыстарының жалпы атауы.

Шынышөп зат. өс. жерг. Жапырағы шыны (ақшыл көк) түстес шөп.

Шың¹ зат. 1. Таудың қиар басы. 2. Сайдың, шатқалдың терең табаны; құз. 3. ауыс. Бір нәрсенің шарықтау шегі, жеткен жері.

Шың асу. Биік белес, өткел. **Шың ернек.** Шыңды ернеу. **Шыңына жетті [жеткізді].** Тұтықтатты, әлсіретті.

Шың² зат. муз. Жезден жасалған, дыбысы күшті, қазақтың көне соқпалы музыкалық аспабы.

Шың³ зат. қол өнер. жерг. Құралдың жүзін балғамен соғып өткірлейтін төс түрі.

Шың⁴ зат. жерг. Тас.

Шың⁵ зат. жерг. Естіктің сыртқы ілгегін салатын орын, тетік.

Шың⁶ зат. жерг. Арбаның ағаш дөңгелегінің сыртындағы темір шеңбер, шентемір.

Шың⁷ елік. Шың еткен, шыңылдағандағы қысқа дыбысты білдіретін сөз.

Шың етті. Шыңылдаған дыбыс шықты, шыңылдады.

Шың⁸ ет. Тықсыру, қырғидай тию.

Шыңайт зат. 1. жерг. Кішкентай төбе, дөңес жер. 2. ауыс. Биік мақсат, арман. 3. ауыс. Көңіл түкпірі.

Шыңайт= ет. 1. Төбе жасау, цю. 2. Шыңдау, күшейту, дем беру.

Шыңарт зат. Биік-биік шың.

Шыңға зат. жерг. 1. Сандықтың аузындағы, есіктегі құлып яки ілгек салынатын шығыршық темір. 2. көне. Қоңырауша, сылдырмақ.

Шыңғыр= ет. 1. Құлақты жара жан даусын шығарып айқайлау; құлындағы даусы шығу. 2. Жылының шошынғанда қатты дыбыс шығаруы.

Шыңғырла= ет. сөйл. 1. Шыңғыр-шыңғыр ету, сыңғырлау. 2. ауыс. Бірінен бірі өту, оқшаулану.

Шыңғырлат= ет. 1. Шыңғыр-шыңғыр еткізу, шыңғырлаған дыбыс шығару. 2. Бокалды түйістіріп сыңғырлату.

Шыңғырлату Шыңғырлат етістігінің қимыл атауы.

Шыңғырлау Шыңғырлау етістігінің қимыл атауы.

Шыңғырт= ет. 1. Қинап, жан даусын шығарту. 2. Қатты айқайлау. 3. Зар қақтыру, қыңсылату. 4. ауыс. Сайрату, аңырату.

Шыңғырту Шыңғырт етістігінің қимыл атауы.

Шыңғыру Шыңғыр етістігінің қимыл атауы.

Шыңғырық зат. Құлақ жарғандай ащы даусы.

Шыңғырып-шыңғырып үст. Қатты-қатты айқайлап, қайта-қайта шыңғырып.

Шыңғырыс= ет. 1. Үркіп, қорқып кісінесу, яки күшті келген би мен айғырдың бір-бірін иіскеп дыбыс шығаруы, мекірену. 2. Шошқалардың қатты дыбыс шығаруы.

Шыңғырысу Шыңғырыс етістігінің қимыл атауы.

Шыңда= ет. 1. Шалғы, күрек, кет пен сияқты еңбек құралдарын төске салып, балғаның сүйір жүзімен ұрып өткірлеу, таптау. 2. Шынықтыру, ширату, жетілдіру. 3. ауыс. Рухани, саяси жағынан ой-өрісін, дүние танымын нығайту, шынықтыру.

Шыңдайында мод. жерг. Шынында.

Шыңдал= ет. Шынығу, ширатылу. **Шыңдалу** Шыңдал етістігінің қимыл атауы.

ШЫҢДАН= ет. 1. Өткірлену, тапталу.

2. Шынығу, ширату.

ШЫҢДАНДЫР= ет. Жетілдіру, ұштау.

ШЫҢДАНДЫРУ Шыңдандыр етістігінің қимыл атауы; ширқтыру, жетілдіру.

ШЫҢДАНУ Шыңдан етістігінің қимыл атауы.

ШЫҢДАС= ет. 1. Құрал жүздерін өткірлесу.

2. Суарысу. 3. ауыс. Атсалысу, үлес қосу.

ШЫҢДАСУ Шыңдас етістігінің қимыл атауы.

ШЫҢДАТ= ет. Өткірлету, шынықтыру.

2. ауыс. Биіктету, шырқату.

ШЫҢДАТУ Шыңдат етістігінің қимыл атауы.

ШЫҢДАУ Шыңдау етістігінің қимыл атауы.

1. Өткірлеу, таптау. 2. ауыс. Жетілдіру, ұштай түсу. 3. ауыс. Ой елегінен өткізу.

ШЫҢДАУЛЫ сын. Өткірленген, қайралған.

ШЫҢДАУШЫ зат. 1. Құрал-саймандарды шыңдайтын адам. 2. ауыс. Рухани байлығын жетілдіруші, нығайтушы.

ШЫҢДАУЫЛ зат. муз. Жезден жасалып, шанағының бетін көммен қаптаған, қазақтың соқпалы ұлттық музыкалық аспабы.

ШЫҢДАУЫЛ зат. Қарауыл, шолғыншы.

ШЫҢДАУЫЛШЫ зат. көне. Шолғыншы.

ШЫҢДЫ сын. Шыңы бар.

ШЫҢЖАУ сын. Нәзік, әлжуаз.

ШЫҢЖІП зат. кәс. Пысық ширатылған

кілемнің жібі.

ШЫҢ-ШЫҢ елік. Шыңылдаған, жіңішке ұзақ сүзіліп шыққан дыбысты білдіретін сөз. // Мыңғы-дыңғы, өңкі-төңкі.

ШЫҢҚ елік. Сүзіліп шыққан қысқа есілген жіңішке дыбысты білдіретін сөз.

ШЫҢҚЕТЕР зат. өс. <лат. impatiens> Бальзамин тұқымдасына жататын дәрілік, өсімдік өсімдік.

ШЫҢҚОБЫЗ зат. сөйл. **Шаңқобыз** [Жамбыл, Оңтүстік Қазақстан, Қызылорда облыстарында, Қырғызстанда ел ішінде кездесетін, ерінге қойып үрлеп тартатын музыкалық аспап].

ШЫҢ-КҮЗ зат. Биік шың мен терең құз.

ШЫҢ-ҚИЯ зат. Тік беткейлі шың, қия жартаc.

ШЫҢҚ-ШЫҢҚ елік. Қайта-қайта шыңылдаған дыбысты бейнелейтін сөз.

Шыңқ-шыңқ етті. Шыңқыл қақты, шыңқылдады.

ШЫҢҚЫЛ зат. Шыңқылдап шыққан дыбыс.

ШЫҢҚЫЛДА= ет. 1. Шаңқ етті. 2. Шәңкілдеу, шаң-шың шығару.

ШЫҢҚЫЛДАҚ сын. Даусы шыңқ-шыңқ еткен, шыңқылдаған.

ШЫҢҚЫЛДАУ Шыңқылдау етістігінің қимыл атауы; шәңкілдеу.

ШЫҢЛА= ет. сөйл. Тым биікке көтеру, шыңына шығу, шарықтау.

ШЫҢЛАУШЫ зат. көне. 1. Темір ұстасы, қару соғушы ұста. 2. ауыс. Сөздің майын тамызатын, шешен.

ШЫҢТАУ зат. Биік тау.

ШЫҢ-ШАТҚАЛ зат. Биік шың мен тар қыспақты аңғар; шың-құз.

ШЫҢ-ШҰҢ елік. Шаңқ-шаңқ еткен, шыңылдаған, шыңылдаған жіңішке ұзақ созылған дыбысты білдіретін сөз.

ШЫҢ-ШЫҢ елік. Қайта-қайта шыңылдап шыққан дыбысты білдіретін сөз.

Шың-шың етті [еткізді]. Шыңқылдаған, шыңғырлаған дыбыс шығарды.

ШЫҢ-ШЫҢДА= ет. Шыңылдау.

ШЫҢЫ= ет. Жөндеу, түзелу; беку, қатаю.

ШЫҢЫЛ зат. 1. Бір заттың екінші затқа соғылғандағы шың ете қалған, шыңылдаған дыбысы.

2. ауыс. Шың-шың етіп құлаққа естілген жағымсыз дыбыс, шуыл.

ШЫҢЫЛДА= ет. 1. Шың-шың етіп дыбыс шығару. 2. Құлағы шуылдау, басы зегу.

ШЫҢЫЛДАҚ сын. Шыңылдап шыққан, құлаққа жағымсыз (дауыс.).

ШЫҢЫЛДАТ=е т. Шың-шың еткізу [темірді цру немесе темірді бір-біріне црғанда шығатыға ұқсас дауыс шығару].

ШЫҢЫЛДАТУ Шыңылдат етістігінің қимыл атауы.

ШЫҢЫЛДАУ Шыңылда етістігінің қимыл атауы, құлақтың жабылып, ызыңдауы.

ШЫҢЫЛТЫР¹ зат. зерг. Зергерлікте арнайы тәсілмен бұйым сыртына жалатылған жылтырақ қабат.

ШЫҢЫЛТЫР² зат. өс. Астық тұқымдас, көпжылдық дәнді шөп.

ШЫҢЫЛТЫР³ сын. 1. Бзғары бет қаритын құрғақ (аяз). 2. Сұр, сұрқыл. 3. Жуқа, сөтінеген. 4. Мнөзі тызетте, жайлы емес.

Шыңылтыр аяз. Бет қаритын аяз.

ШЫҢЫЛТЫР⁴; шыңылтыр бие. Өмірі ет алып, тойынбайтын не бойына шыр бітпейтін бие. Шыңылтыр ешкі. Жас күнінде енесінің уыз сүті мен жай сүтіне жарымай немесе енесі қақтала сауылып, сүттен қағылжың болып, кеш отығып, ет алып семірмейтін ешкі.

ШЫҢЫЛТЫРЛАН= е т. 1. Қатты суу, ызарлану. 2. Қарлығыңқырау, жіңішкеру (дауыс). 3. Жуқару, азу, арықтау.

ШЫҢЫЛТЫРЛАНУ Шыңылтырлан етістігінің қимыл атауы.

ШЫҢЫРА=е т. Сыңғырлау; шырқау.

ШЫҢЫРАУ зат. 1. Құмды, шөлейт жерлерде тереңдігі 100 метрге дейін қазылған құдық. // Өте терең, түпсіз. // Құлама-құлди, құз. // Өте терең жер. 2. ауыс. Ауыр азапты өмір, қиыншылығы мол кезең. 3. Түрме, абақты, зындан. 4. ауыс. Биіктік, шың, құлама жар қабық. 5. ауыс. Өте алыс, жете алмас жер. 6. ауыс. Биік, қол жетпес арман. 7. бейн. Көз жанары.

Шыңырау құдық. Тереңдігі 10 метрден асатын, одан да терең, суы мөлдір құдық. **Шыңырау құз.** Өте биік құлама құз, жартас.

ШЫП¹ сын. жерг. Шып-шып, шүмтілдеген, шүмтілдеген, толы.

ШЫП² елік. 1. Қамшы, шыбық, сойыл, арқан т.с.с. денеге ұрылғанда шығатын дыбысқа ұқсас жіңішке қысқа дыбысты білдіретін сөз. 2. Тердің, судың тамшылап бөлініп шыққандағы дыбысына ұқсас дыбысты білдіретін сөз.

Шып етті [еткізді]. а) Денені қамшымен, шыбықпен т.б. затпен ұрып қалды, соғып жіберді. ә) Қан, тер сияқты заттар бірден лып етіп шықты. **Шып етпеу.** жерг. Бұл етпеу. **Шып ету.** жерг. Лып ету.

ШЫПА зат. сөйл. **Шипа.**

Шыпасы бітті. жерг. Ақыл-айласы таусылды, амалы құрыды.

ШЫПАЛАН=е т. жерг. Шұбалану, құмөндану.

ШЫПЖЫЛДА ү с т. Күнге шыжу; қиналу, азап шегу.

ШЫПҚЫЛДА=е т. Шыпылдау, пышырлау.

ШЫПТА¹ зат. Үй тұрмысы қажетіне (ас-су қоятын жақты қалқалау; құрт жаю, тары сүзу, кептіру үшін) лайықталып шиден, шіліктен, қамыстан тоқылған бұйым.

Шыптасына шыбын қонбау. жерг. Тұлдыр, тақыр кедей.

ШЫПТА² зат. жерг. Ағаш қабығынан жасалған ыдыс жуғыш (шүберек).

ШЫПТА³ зат. жерг. Жол жүруге арналған билет.

ШЫПТА зат. жерг. Қоғадан тоқылған зат.

ШЫПТАЛА=е т. Шыптамен қоршау.

ШЫПТАЛАУ Шыптала етістігінің қимыл атауы.

ШЫПТАЛЫ сын. Шыптасы бар, шыптамен қоршаулы.

ШЫПТАСЫЗ¹ сын. Шыптасы жоқ, шыптамен қоршалмаған.

ШЫПТАСЫЗ² сын. Билеті жоқ, жол билетсіз. **ШЫПТАХАНА** зат. жерг. Теміржолдың билетін сататын жер.

ШЫПТЫРАТ=е т. жерг. Шатастыру, жаңылысу, бытып-шатту.

ШЫПША зат. жерг. Көсеу.

ШЫП-ШИРАҚ сын. Өте ширақ, тіптен ширақ.

ШЫПШУ Шыпшы етістігінің қимыл атауы.

ШЫПШЫ=е т. Шып-шып етіп қан немесе тер шығу.

ШЫПШЫҚ зат. зоол. <лат. spinus spinus> Торғай тәрізділер отрядының құнақ тұқымдасына жататын құс.

Шыпшық боп жүр. Бәйек болып, безек қақты.

ШЫПШЫҚТАЙ сын. Шыпшық тәрізді, шыпшық сияқты.

ШЫП-ШЫЛҒИ сын. Судай (өтірік).

ШЫПШЫНАЙ зат. жерг. Жылысын, шала туған қозының елтірісі (Қазақ тілі. аймақ. сөздігі).

ШЫП-ШЫП елік. 1. Дүркін-дүркін, үстіүстіне тер немесе қанның шығуын бейнелейтін сөз. 2. Шырқ-шырқ, сорп-сорп еткен дыбысты білдіретін сөз. 3. Сарт-сұрт, шарт-шұрт еткен қамшы, шыбық тигендегі дыбысқа ұқсас дыбысты білдіретін сөз.

Шып-шып етті. а) Тер, қан, су т.б. қайтақайта шықты. ә) Шыбық, қамшы сарт-сұрт тиді, шыпылдады.

ШЫП-ШЫРҒА: шып-шырғасын шығармады. Еш нәрсесін құртпады; шашау шығармай ұстады, ұқыпты болды.

ШЫПЫЛДА=е т. 1. Шып-шып етіп тер шығу. 2. Шып-шып етіп қазандағы сұйықтықтың қайнауы. 3. Шыбық, қамшы сияқты заттың шып-шып тиюі.

ШЫПЫЛДАҚ зат. жерг. Шәркей, үйге киетін өкшесіз, салтылдақ аяққийм.

ШЫПЫЛДАТ=е т. Шып-шып еткізу, цру, қамшымен соғу.

ШЫПЫЛДАТУ Шыпылдау етістігінің қимыл атауы.

ШЫПЫЛДАУ Шыпылда етістігінің қимыл атауы.

ШЫПЫРЛА=е т. Шүтірлеу, толып кету.

ШЫПЫТ=е т. жерг. Шыпылдау, шып-шып цру.

ШЫПЫТСЫ=е т. жерг. Алдау, арбау.

ШЫПЫТСУ Шыпытсы етістігінің қимыл атауы.

ШЫП¹ зат. көне. 1. Нәр, маңыз. 2. ауыс. Әл, қуат, күш.

Шыр байланды [бітті]. а) Ет алды, қонданды, семірді. ә) Жағдайы түзелді, дурысталды. **Шыр бітпеген кедей.** Еш нәрсе бітпеген, тақыр кедей. **Шыр бітпеді.** а) Жүдеді, арыды. ә) Маңайында үрерге иті жоқ, тақыр кедей болды. **Шыр бітірді.** Ет жинатып қондандырды, толықсытты. **Шыр жүкпады.** а) Ет алмады, семірмеді, қоң бітпеді. ә) Дәулет бітпеді, кедейліктен көз ашады. **Шыр жүқтырды.** Оңалды, қоң бітті. **Шыр жоқ.** Арық, көтерем (сойса еті жасасық, майы жоқ мал туралы).

ШЫР² зат. көне. Ынтымақ, бірлік, таулық.

Шыр бұзды. Бұзықтық жасап, берекені алды, татулықты кетірді.

ШЫР³ зат. ойын. Қанша бала болса да қамтыса беретін асық ойынының бір түрі.

ШЫР⁴ елік. Бір орында тұрып, бір осыпен зыр етіп айналанды бейнелейтін сөз.

Шыр айналды. а) Зыр қақты, зыр жүгірді. ә) Кете алмай, айналыштырады. б) Зуылдады, мидай араласты. в) Теріс қарап кетті, бетін әрі бұрды. г) Табансыз болды, тұрақсызданды. ғ) Шарқ ұрып іздеді. **Шыр [көбелек] айналдырды.** Істің көзін тапты, игерді, билеп алды. **Шыр айналды, тырқ айналды.** Бір орында байыздап тұра алмай шыр көбелек

айналды. **Шыр айналу.** спорт. Гимнастикада қолмен, аяқпен, денемен немесе баспен тұйық шеңбер жасап айнала тұтас қозғалу. **Шыр айналып іздеді.** Шарқ ұрды, әбден іздеп шаршады. **Шыр біткізбеді.** Ішкен-жегенін бойына жұқтырмады. **Шыр бітпеді.** а) Майланбады, ет алмады, қонданбады. ә) Тапқан-таянғаны көрінбеді, кедейліктен көз ашады. **Шыр бітті.** а) Ажарланды, өң әрленді. **Шыр бітірді.** Ажарландырды, өң берді. **Шыр көбелек айналды [дөңгеленді].** а) Бір орында зыр қақты, айналды. ә) бейн. Бір-біріне ұласты, қосылды. б) Басы қатты, миы айналды, ештемені ажырата алмады.

ШЫР⁵ елік. Шырылдағандағы қысқа дыбысты бейнелейтін сөз.

Шыр етті [ете қалды]. а) Оқыстан қатты шырылдаған қысқа дыбыс шықты. ә) Біреудің арасына түсті, қорғаштады. **Шыр етіп дүниеге келді.** Жарық дүниеге, өмірге келді, туылды. ә) Біреудің арасына түсті, қорғаштады. **Шыр етіп жерге түскеннен [түскелі, түскесін].** бейн. Көз ашып, өмірге келгені.

ШЫРА¹ зат. жерг. Жермаймен жанатын шынысыз шам.

Шыра шөлмек. жерг. Жермай шамның шынысы, мойны.

ШЫРА² зат. жерг. Ұлпаланған ағаш жаңқа-сы, майда жаңқа.

ШЫРА³ зат. Жемістің шырыны, сөл.

ШЫРАҒДАН зат. 1. Қайтыс болған адамның басына жағып қоятын жарық. 2. сөйл. Майшам, шырақ. 3. Бір немесе бірнеше ұялы металдан, тармақталып жасалған, шырақ (май шам) орнатылатын тұғыр.

ШЫРАҒДАНДАЙ сын. Шырағдан сияқты.

ШЫРАҒИЯ зат. жерг. Шырағым, қарағым деген мағынадағы қаратпа атауы.

ШЫРАҒЫМ зат. 1. Жақсы көргенде айтылатын қарағым, көкем, айналайын деген мағынадағы сөз. 2. Кішкентай балаға атаанасы, жақын туысы еркелете айтатын қаратпа атауы. 3. Жасы кіші адамға бейтаныс адамның немесе қатты туыс емес адамның айтатын қарағым, балам деген мағынадағы қаратпа атауы. 4. этн. экспр. Жеңесінің қайындарына қоятын аты.

ШЫРАДАЙ: көзі шырадай жанды [ашылды].

а) Көзі жайнап кетті, қызықты, елікті. ә) Әл кірді, қуаттанды, шаршағаны басылды. б) Бейнеттен құтылды, жақсылық көрді.

Шырадай тымық. жерг. Тып-тынық, үп еткен жел жоқ.

ШЫРАЙ¹ зат. Адамның көркі, өңі, ажары.

Шырай ашау. жерг. Коңілсіздену, тұнжырау. **Шырай берді [білдірді].** а) Ыңғай көрсетті, айтқанын істеуге ыңғай байқапты. ә) Өңін кіргізді, шырайын кіргізді. б) Жақтырды, өңін жылытты. **Шырай бермеді.** Түсін суытты, ызғарланды, өңін жылытпады. **Шырай бітті.** Ажарланды, көркі кірді.

Шырай жазу. жерг. Жадырау, көңілдену, бетіне күлкі үйірілу. **Шырай қалмады.** Өңінен айырылды, түсі кетті. **Шырайы жылы.** Жүзі жылы, иманды, мейірімді. **Шырайы қашты.** Өң-түстен айырылды, өңі кетті. **Шырайын жылытты.** Ықпалы түсті, көңілденді. **Шырайын келтірді.** Әуенін салды, мақалын тапты. **Шырайы түзелді.** Райы тәуірленді.

ШЫРАЙ² зат. лінгв. Заттың сындық сапасының басқа бір заттан артық-кемдігін, реңк жағынан әртүрлі болатынын білдіретін сапалық сын есім формалары.

ШЫРАЙГҮЛ зат. өс. <лат. petunia> Тамыр жүйесі мықты дамыған, сабағы салбырап тұратын, гүлі ірі алуан түсті, қолдан егілетін, биіктігі 25-75 смдей, біржылдық, хош иісті бақша өсімдігі (гүл).

ШЫРАЙЛАН=е т. Коңілі көтерілгеннен өңі кіру, ажарлану, әбемілеңу, көркею.

ШЫРАЙЛАНДЫР=е т. Жақсы, қуанышты хабардан көңілі көтеріліп, өңі кіру, ажарлану.

ШЫРАЙЛАНДЫРУ Шырайландыр етістігінің қимыл атауы; шырайын шығару, көтермелеу.

ШЫРАЙЛАНУ Шырайлан етістігінің қимыл атауы.

ШЫРАЙЛАС сын. Шырайына келетін, орайлас, ұқсас.

ШЫРАЙЛЫ сын. 1. Көрікті, келбетті, иманжүзді, әдемі. 2. ауыс. Мәнерлі, мәнді, нәрлі.

ШЫРАЙЛЫЛЫҚ зат. 1. Көркемділік, сұлулық. 2. Мәнділік, мәнерлілік, көркемдік.

ШЫРАЙЛЫМ зат. 1. экспр. Келбеттім, сымбаттым, сұлуым деген мағынадағы қаратпа атауыш. 2. Дәстүрлі мәдениетте жеңгесінің ізеттіліктен қайын сіңісіне, қайын інісіне қоятын аты.

ШЫРАЙСЫЗ сын. Көріксіз, құсынсыз.

ШЫРАҚ¹ зат. 1. Бөлмені жарық етіп тұратын шырағдан, шам (майша). 2. этн. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы әулие адамдардың моласына қасиетті жерлерге жағылатын от, шырағдан. 3. ауыс. От, жарық. 4. ауыс. Жол, сәт, бақ. 5. Еуропа мәдениеті бойынша тойланатын жаңа жыл шыршасына ілінетін электр шамдары.

Шырағы бар. Іздеушісі бар, артында қалған ұрпағы бар. **Шырағы жанды.** а) Ұрпақ жалғасты, өсіп-өрбиді. ә) Үміт оты оянды. **Шырағын жандырды.** Жолын болдырды, жағдайын жағдай, көтермеледі. **Шырағын сөндірмеді.** Отына ие болды, үмітін үздірмеді. **Шырағын жансын [жанып тұрсын].** тілек. Ұрпағын өрбісін, отбасың, тұқым-тұяғың аман, көп болсын деген мағынадағы тілек сөз.

Шырағы өшті. [сөнді]. а) Ойлағаны болмады, жолы болмады. ә) Үміті үзілді. б) Ұрпағынан айырылды, шаңырағы жоқ болды. **Шырағы сөнді.** Өмірі үзілді, өлді. **Шырақ алып іздесең де таппайсың.** Қанша іздесең де таба алмайсың деген мағынада. **Шырақ болды.** Шамшырақтай жарқырайды, жарқыратады. **Шырақ жағу.** этн. а) Дәстүрлі қазақ қоғамында әулие адамдардың моласына қасиетті жерлерге шырақ от жағу салты, ырымы. ә) Қайтыс болған адамның жетісіне дейін, кей жерлерде 40-на дейін жағылу дәстүрі. **Шырақ жақты.** а) этн. Өлген аруақтарға арнап шырағдан жақты. ә) Әбден қарап, байқақтады. б) Шырақ қойып, жарықтандырды. в) Көзі отпай, шоқпай болды. г) Үміт отын оятты, үміттендірді. **Шырақ көрмеді.** а) Көзі ашылмады, жақсылық көрмеді. ә) Балаға зар болды, зарықты. **Шырақ қалды.** Бала қалды, ұрпағы үзілмеді. **Шырақты сөндірді.** О дүниеге аттандырды, өмірден оздырды.

ШЫРАҚ² зат. 1. Бейтаныс адамның, жақын тартқысы келгенін білдіретін қалқа деген мағынадағы қаратпа атауыш. 2. Жасы үлкен беделді адамның өзінен кішілерге еркелете айтатын қаратпа атауыш. 3. ауыс. Ұрпақ, перзент, бала.

ШЫРАҚ зат. жерг. **Жарым.**

ШЫРАҚАЙЫМ зат. экспр. Жаным, күнім деген мағынадағы кішкентай балаға айтылатын қаратпа атауыш.

ШЫРАҚҮЛ зат. өс. Суыққа төзімді, гүлдері қоңырау тәрізді, ұсақ қоңыр қызыл түсті, биіктігі 10-15 см-дей бақша өсімдігі (гүлі).

ШЫРАҚДАН зат. 1. сөйл. **Шырағдан.**

2. ауыс. Үміт оты. **ШЫРАҚДАНДАЙ** сын. Шырақдан сияқты. **ШЫРАҚАНАМ** зат. экспр. Шырағым, күнім, айым деген еркелету мәніндегі қаратпа атауыш.

ШЫРАҚ-ҚАРАҚ зат. Шырағым, қарағым деген атауыштардың жалты атауы.

ШЫРАҚ-СЕНІМ зат. бейн. Үміт оты.

ШЫРАҚСЫЗ сын. 1. Баласыз, перзентсіз. 2. ауыс. Кеуделерінде от, қайрат жоқ, жасық.

ШЫРАҚТА= ет. Шарықтау, биіктеу, өрлеу.

ШЫРАҚТАЙ сын. Шырақ секілді, шырақ тәрізді. // Жарқырап, жарық беріп, сөнбей.

Шырақтай сөнді. Әл-қуатынан айырылды, өң-түсі кетті.

ШЫРАҚША үст. 1. Шырақ тәрізденіп, шырақ секілденіп. 2. Бірте-бірте, біртіндеп.

ШЫРАҚШЫ зат. 1. этн. Әулиелердің маңызын күзетіп, зиратшыларға қызмет көрсететін адам. 2. ауыс. Үміт беретін, сенім қылатын нәрсе.

ШЫРАҚШЫЛЫҚ зат. Шырақшы болып қызмет жасаушылық.

ШЫРАЛА¹= ет. жерг. Жаңқалау, ағашты жару.

ШЫРАЛА²= ет. Әулеу, мазалау.

ШЫРАЛА³= ет. жерг. Оңалу, семіру.

ШЫРАЛЖЫН зат. өс. 1. **Шырғалжың** (шашағы нәзік күлтелі, күрделігүлділер тұқымдасы, жусан туысына жататын көпжылдық өсімдік). 2. Сытырғыш жасайтын өсімдік.

Шыралжын жусан. өс. <лат. artemisia dracunculus> **Шырғалжың** (күрделігүлділер тұқымдасына жататын хош иісті жапырағы дәмдеуіш есебінде пайдаланатын жусан тәріздес шөптесін өсімдік).

ШЫРАЛЫҚ зат. Тез тұтанатын майлы, құрғақ отын.

ШЫРАМ зат. Игерілмеген, тыңайған жер.

ШЫРАМЫТ¹= ет. Жыға танымай, жорамалдау, ұқсату, шамалау.

ШЫРАМЫТУ Шырамыт етістігінің қимыл атауы.

ШЫРАПАЯ зат. жерг. Шамның ағаштан жасалған ұзынша келген орындық.

ШЫРАШ зат. қолөнер. Оюдың шетін жиюна және мата үстіне сызықшалап әсем, бедерлі орнаменттер салуға жасалатын кесте (Қаз. дәст.).

Шыраштап тігу. кәс. Ойыстырылған киізді біріктіруге, бастырылған оюдың шетін жиюға және мата бетіне сызықшалап бедерлі орнаменттер түсіруге қолданылатын тігу түрі.

ШЫРБАЗ зат. жерг. Ерте туған төрт-бес айлық қозы.

ШЫРФА¹ зат. саят. 1. Саят құстарын дәнкітіріп баулу үшін бір басына өзге аңның терісіне орап қойылатын жем. 2. Құсты қолға үйреткенде, аңға түсуге бауылғанда қолданылатын тұялы. 3. жерг. Құсты (бүркітті) қайта қондыру үшін қажетті алдамшы қалпа.

Шырғаға қонбеді. Айтқанға мойынсұнбады. **Шырғаға түскен құстай.** бейн. Топырлап, шүтірлеп бірін-бірі білмей. **Шырғаға шақырды.** а) Аң-құстарын алдамшыпен, далбаймен шақырды (кей жерлерде далбайды «шырға» дейді). ә) Алдау-сыратым сыр тартты, сынап көрді. **Шырғасы берік [мықты].** Күші басым, бұғауы мықты. **Шырғасы келіссе.** Бағып-қағуы, баптауы жақсы болса. **Шырға тастады.** Араға от салды, ынтымақты бұзды. **Шырға тартты.** а) Қыран құсты дәнкітіру, қанатын бекіту үшін сүйреткен түлкі терісіне қызыл байлап алдырды. ә) Біреуді алдап үйіріп алды, етке келтірді. **Шырға тарту.** саят. Бүркітті ауыздандыру үшін өлген қоянды ұзын жіпке байлап жіптің қышынан ұстап, атқа мініп шабу, бүркітке қоянды алдырту әдісі. **Шырғасын шығармай.** Түгін қалдырмай, бәрін айту.

ШЫРФА² зат. жерг. Көрпенің жиегіне салатын бұлық.

ШЫРФА³ зат. Ұрыс, керіс, шығалаң.

ШЫРФАЙ зат. 1. бот. Сүрегі қатты және ұзын әрі жіңішке бұта. 2. жерг. Үйдің төбесін жабатын ұзын жіңішке ағаш, сырғауыл.

ШЫРФАЙДАЙ сын. 1. Шырай секілді, шырай тәрізді. // Мың-дың болып, есі шығып.

2. ауыс. Үрейлі, қорқыныш басқан.

ШЫРФАЙСЫЗ сын. Шырайы жоқ, тіреу қойылмаған.

ШЫРФАЛ¹ зат. Шығалаң, беймаза жайқұй жағдай.

ШЫРФАЛ² сын. жерг. Мінезі қыңыр, кесір (адам туралы).

ШЫРФАЛ³= ет. сөйл. **Шырмалу.**

ШЫРФАЛА¹= ет. 1. саят. Шырғаға үйрету, шырға тарту. 2. Бір жерден ұзап кете алмау, төңіректеу. 3. Біреуді сағалау, айналсоқтау. 4. Шырлау, көп сөйлеу.

ШЫРФАЛА²= ет. жерг. Көрпеге бұлық салу, көрпені бұлықтау.

ШЫРФАЛАҒЫШ сын. Бір нәрсеге үйілгіш, айналсоқтағыш.

ШЫРФАЛАН= ет. Шырматылу, айналсоқтау; сыырқұйымшақтау.

ШЫРФАЛАНУ Шырғалан етістігінің қимыл атауы.

ШЫРФАЛАН сын. 1. Шым-шытырық, шытырман. // Дүрбелең, қиын-қыстау заман. л а ң д а. // Қырсық, кесір-кесепат, оқиға, жағдай. 2. Қиын, қырсық, оңай емес. // з а н. Адамның еркінен тыс, өздігінен туындайтын уақиға, сырт белгілері ғана құқық бұзушылық болып көрінетін, кінә нышандарынан ада, заңи жауапкершілік жүктемейтін кездейсоқ іс-әрекет.

Шырғалаңы мол. Шым-шытырық, қиын-қыстаулы. **Шырғалаңға түсті.** Қиындық, сәтсіздікке тап болды. **Шырғалаңға түсті.** Әуре-сарсаңға ұшырады.

ШЫРФАЛАНДА= ет. Бір нәрсеге бөгелу, кедергіге ұшырау; шырмалу.

ШЫРФАЛАНДАУ¹ сын. Шытырманды, шым-шытырық.

ШЫРФАЛАНДАУ² Шырғалаңда етістігінің қимыл атауы.

ШЫРФАЛАНСЫЗ сын. Қиын-қыстаусыз, оңай.

ШЫРФАЛАН-ШАТЫС зат. Шым-шытырық жағдай, қым-қиғаш кез, тартыс.

ШЫРФАЛАС= ет. Айтқысып-тартысу, ұрысу, мәмілеге келе алмау.

ШЫРФАЛАСТЫР= ет. Шатастыру, адастыру.

ШЫРФАЛАСТЫРУ Шырғаластыр етістігінің қимыл атауы.

ШЫРФАЛАСУ Шырғалас етістігінің қимыл атауы.

ШЫРФАЛАТ= ет. Шыырлату, шығалаңдату.

ШЫРФАЛАТУ Шырғалат етістігінің қимыл атауы.

ШЫРФАЛАУ Шырғала етістігінің қимыл атауы.

ШЫРФАЛДАС= ет. Дауласу, келісе алмау, даурығысу.

ШЫРФАЛДЫ сын. Шырғалаңы, айтыс, тартысы көп.

ШЫРФАЛЖЫН зат. өс. <лат. artemisia dracunculus> Күрделігүлділер тұқымдасы, жусан туысына жататын шөптесін өсімдік.

ШЫРФАЛУ Шырғал етістігінің қимыл атауы.

ШЫРФАНАҚ зат. 1. өс. <лат. hipporhæ> Жиде тұқымдасына жататын тікенді бұта. 2. Уақ, домалақ келген шығанақтың сарғыш жемісі.

Шырғанақ майы. Шырғанақтың жемісінен алынатын дәрілік әсері өте күшті май дәрі.

ШЫРФАТЫЛ= ет. сөйл. **Шырғалау.**

ШЫРФАТЫЛУ Шырғатыл етістігінің қимыл атауы.

ШЫРФАУ-ШИМАЙ зат. Шым-шытырық, бүкпе-қалтарыс.

ШЫРҒЫ зат. жерг. Көсеу, от көсейтін құрал.

ШЫРДАЙ: басы шырдай қатты. жерг. Не істерін білмей дал болды, мәңгірді.

Шырдай қылды. жерг. Басын қатырды, басын ауыртты, көп сөйледі.

ШЫРДАМАЛА зат. жерг. **Сырмақ.**

ШЫРДАН зат. жерг. Қозының қарны.

ШЫРДАС зат. өс. сөйл. Күздік алмар.

ШЫРҚЕЛІК. Шырғалағанда, шырқалағанда шығатын қысқа дыбысты білдіретін сөз.

Шырқ айналды. а) Жаны қалмай зыр жүгірді, әбегерге түсті. ә) Шыр айналды. **Шырқ иірді.** а) Малды тықсыртты, бір жерге топтады, жинады,

құйрді. ә) Жан алқымға алып, екі аяғын бір етікке тықты; ашысын қуырды. **Шырк үйрді.** а) Белгілі бір істі тез меңгеріп кетті, игеріп әкетті. ә) Дөңгелетіп әкетті, көтеріп әкетті.

ШЫРҚА=ет. көтеріңкі. **1.** Дауысты көтере, шарықтата, тамылжыта ән салу. **2.** ауыс. Мәселені алыстан бастап, баяндау, айту. **3.** Сарнау, заржақтау. **4.** ауыс. Биіктіктен төменге зулап құлау, шырқырау. **5.** ауыс. Өркендеп алға басу, қарыштап даму. **6.** ауыс. Алысқа қшу, зуылдау.

Шырқап өсті. Көп нәрсеге қолы жетті, жолы болды. **Шырқап шықты.** поэт. Асқақтады, арманына қол жеткізді.

ШЫРҚАЛ=ет. 1. көтеріңкі. Ән салыну, беріліп ән айту. **2.** ауыс. Асқақтап өсу, жолы болу, мәртебесі көтерілу.

ШЫРҚАЛУ Шырқал етістігінің қимыл атауы; әндітілу.

ШЫРҚАЛЫН=ет. Ән салыну, әндітілу.

ШЫРҚАЛЫНУ Шырқалын етістігінің қимыл атауы.

ШЫРҚАМАЛЫ сын. Дауысты биік ала алатын, қандай үнге болсын икемді, құбылмалы (дауыс).

ШЫРҚАС=ет. Ән салысу, әндітісу.

ШЫРҚАСУ Шырқас етістігінің қимыл атауы.

ШЫРҚАТ=ет. Ән салдырту, ән айтырту.

ШЫРҚАТТЫР=ет. Ән салдыртқызу, ән айтырдырту.

ШЫРҚАТТЫРУ Шырқаттыру етістігінің қимыл атауы.

ШЫРҚАТУ Шырқат етістігінің қимыл атауы.

ШЫРҚАТЫЛ=ет. 1. Ән салдыртылу, әндетілу. **2.** ауыс. Мәртебесі көтерілу, өсу.

ШЫРҚАТЫЛУ Шырқатыл етістігінің қимыл атауы.

ШЫРҚАУ¹ сын. **1.** Оңаша, жеке; қашық, жырақ. // Биік жер, шың. **2.** ауыс. Асқақ, шалқақ, жоғары.

Шырқау басы. Шың, таудың шыңы. **Шырқау биік.** Өте жоғары биіктік. **Шырқау биікке [шыңына]** көтерілді [шықты]. Дамды, жетілді, кемеліне келді. **Шырқау көк.** бейн. Аспан. **Шырқау шың.** Ең жоғарғысы, алдыңғысы, ең биік шегі. **Шырқау шыңдай.** Қадірлі, асыл, ыстық.

ШЫРҚАУ² Шырқа етістігінің қимыл атауы.

ШЫРҚЫ зат. Сән, көрік.

Шырқы бұзылды. а) Шырқы бұзылды, мазаланды. ә) Берекесі кетті, сәні кетті. **Шырқын бұзды.** а) Берекесін алды, сәнін кетірді. ә) Ренжітті, ашуландырды, көңіліне тиді. **Шырқын бұзу.** Берекесін алу, ауызбіршілігінен айыру, дағдылы қалтын бүлдіру.

ШЫРҚЫЛ зат. Ауық-ауық шырк-шырк ету-ден шығатын дыбыс.

Шырылдаған дауыс. Жан даусы. **Шырылдақ [шырылдауық] дауыс.** Ер адамның дауысына лайық емес, жіңішке жағымсыз дауыс.

ШЫРҚЫЛДАТ=ет. Шырқ-шырк еткізу, быртылдау.

ШЫРҚЫЛДАС=ет. жерг. Ұрысу, керісу.

ШЫРҚЫЛДАУ Шырқылда етістігінің қимыл атауы.

ШЫРҚЫЛЖЫНДА=ет. Қырқысу, тартысу, таласу, егесу, жалжылдау.

ШЫРҚЫРА=ет. **1.** Баланың қатты жылауы. **2.** Құстың қатты сайрауы. **3.** ауыс. Айналасынан зәбір көріп, зар жылау. **4.** ауыс. Жан дауысы шығып айқайлау, шыңғыру.

ШЫРҚЫРАТ=ет. **1.** Зәресін алу, құтын қашырту. **2.** Зар еңірету, мейірімсіздік көрсету. **3.** Құлын дауысын шығарту, шыңғырту.

ШЫРҚЫРАТУ Шырқырат етістігінің қимыл атауы.

ШЫРҚЫРАУ Шырқыра етістігінің қимыл атауы; зар жылау.

ШЫРҚЫРАУЫҚ сын. Шырқырап жылай беретін (бала).

ШЫРЛА¹=ет. Шырылдау, шыр-шыр ету.

ШЫРЛА²=ет. Пишырлау.

ШЫРЛАМА зат. жерг. тамақ. Сүтке сөк, қи салып пісірілген қою тағам; быламық; бортпе.

ШЫРЛАН=ет. Қоң біту, ет алу, оңалу; шыр біту.

ШЫРЛАНУ Шырлан етістігінің қимыл атауы. **ШЫРЛАТ**=ет. **1.** Шырыдату, шырқырату.

2. Шыиырау, бір нәрсені биікке және алысқа лақтыру.

ШЫРЛАТУ Шырлат етістігінің қимыл атауы. **ШЫРЛАУ** Шырла етістігінің қимыл атауы.

ШЫРЛЫ: шырлы жасуша. биол. Талшықты борпылдақ дәнекер ұлпасында кездесетін ұлпа базофил.

ШЫРМА=ет. **1.** Шешілместей етіп байлап тастау, шанду. **2.** ауыс. Айтқанына көндіру, басын айналыдыру. **3.** ауыс. Жүргізбей тастау, матау.

4. Биіктеу, шыңдау, асқақтау.

ШЫРМАБАЛЫҚ зат. зоол. <лат. gobitidae> Тұқымтәрізділер отрядына жататын майда балықтар тұқымдасы.

ШЫРМАЛ=ет. **1.** Торлану, шандылу. **2.** ауыс. Кедергіге қшырау, шырматылу. **3.** Ұсталу, торға түсу. **4.** Шырмауық құсап шырматылу, оратылу.

5. Кідіру, кідірістеу. **6.** ауыс. Артық жүріске салынбау, ұзап ешқайда шықпау.

Шырмалып жүру. спорт. Сапта жаттығушылардың сапта шырмауық жасап жүруі.

ШЫРМАЛА=ет. **1.** Шанду, байлап-матау. **2.** ауыс. Аяғына тұсау болу, кедергі жасау.

ШЫРМАЛҒЫШ: шырмалғыш өсімдіктер. өс. Сабағымен бір тірекке оралып, жерден едәуір биіктікке дейін өсетін шөптесін не ағаш тектес өсімдіктер.

ШЫРМАЛТ=ет. Торға түсіру, шырматылу. **ШЫРМАЛТУ** Шырмалт етістігінің қимыл атауы.

ШЫРМАЛУ Шырмал етістігінің қимыл атауы. **1.** Орлатылу, торға түсу. **2.** ауыс. Ауыр ойға, сезімге берілу, шыға алмау.

ШЫРМАЛЫС=ет. Шырматылысу, айқасу. **ШЫРМАТ**=ет. Басын қатыру, көп ойландырту.

ШЫРМАТЫЛ=ет. **1.** Аяқ-қолына тұсау салыну, ісі өнбеу, көрінбеу. **2.** Торға түсу, ұсталу. **3.** ауыс. Шиленісу, қиындау.

ШЫРМАТЫЛУ Шырматыл етістігінің қимыл атауы; шиленісу, қиындау.

ШЫРМАУ¹ зат. **1.** Шыбыр, арқан. **2.** ауыс. Кедергі, қырсық, кесепат. **3.** ауыс. Байлауы жоқ, алды белгісіз тұңғыш ой.

Шырмау салды. Кедергі болды, аяғына тұсау болды. **Шырмау салынды.** Үйленіп, алысқа шыға алмайтын болды. **Шырмау сөз.** Алдаусыратып айтылған тұзақтай әңгіме.

ШЫРМАУ² Шырма етістігінің қимыл атауы. **ШЫРМАУЫҚ** зат. **1.** өс. <лат. convolvulus> Өзі аттас тұқымдасқа жататын көп жылдық (кейде бір жылдық) шөптесін өсімдік не шала бұта. **2.** Малазықтық шөптесін өсімдік. **3.** Шиленіс, кедергі.

Шырмауық будра. өс. <лат. glechoma hederacea> Төменгі жағындағы жапырақтары бүйрек сықылды, әрі дөңгелек, жоғарғы жағындағы жапырақтары – жүрек тәрізді, биіктігі 90 см дейін, көпжылдық шөп тектес өсімдік. **Шырмауық секілді.** Не болса соған жабысқыш, жеңіл ойлы.

ШЫРМАУЫҚСАБАҚ зат. өс. Сабағы шырмауықтың сабағы сияқты, бірақ онша ұзын емес өсімдік түрі.

ШЫРМАУЫҚТАР зат. өс. <лат. convulvaceae> Бір және көпжылдық шөптесін, бұта, кейде тікенді төмеліктерге топтанған, бұташық өсімдіктер тұқымдасы.

ШЫРМАУЫҚҒҰЛ зат. өс. <лат. ipomoea> Шырмауықтар тұқымдасына жататын, түп болып өсетін сәндік үшін өсірілетін ұл.

ШЫРМАУЫҚТАЙ сын. **1.** Шырмауық секілді, шырмауық тәрізді. **2.** ауыс. Айырылмастай, желімдей.

ШЫРМА-ШАТУ зат. Тығыз байланыс, өте терең қатынас.

ШЫРП¹ Шырпы етістігінің қимыл атауы. **ШЫРПУШ** зат. Бұталардың басын шырпытын қайшы тәріздем құрал.

ШЫРПЫ¹ зат. өс. Малазықтық шөптердің бір түрі.

ШЫРПЫ² зат. өс. сөйл. Бұталардың бір түрі.

ШЫРПЫ³ зат. **1.** Ағаштың от тұтатуға болатын құрғақ, ұсақ бұтағы. **2.** Сіріңкенің басына күкірт жағылған талы, шиі. **3.** жерг. Сексеуілдің шабылып алынған жас кезі, сексеуілдің жіңішке басы. **4.** жерг. Жаңқа. **5.** жерг. Сіріңке.

Шырпы басын сындырмады [сындырған емес]. сөйл. Еш нәрсеге қол қышып түгізбеді, түк істемеді.

Шырпы қорабы. Сіріңке талы салынған, екі қапталына шағуға арналған күкірт жағылған тартмалы қорап. **Шырпы талы.** Сіріңкенің әр талы, шиі.

ШЫРПЫ¹=ет. Бұталардың басын қырқып тегістеу.

ШЫРПЫ²=ет. Арындау, бұрқырау. **ШЫРПЫЛ**=ет. Өсімдік, бұта типті өсімдіктердің қышығып қырқылуы.

ШЫРПЫЛА=ет. **1.** Басын шырпы, керексіз бұтақтарын кесу, қысқарту. **2.** Отынды, ағашты майдалау, ұсақтау, уату. **3.** жерг. Қой қырқы.

ШЫРПЫЛАУ Шырпыла етістігінің қимыл атауы; басын шырпы.

ШЫРПЫЛДА=ет. жерг. Шырп-шырп ету. **ШЫРПЫЛУ** Шырпыл етістігінің қимыл атауы. **1.** Басы қырқылу. **2.** Аздап кему.

ШЫРПЫЛЫ сын. Шырпысы бар, шырпысы көп.

ШЫРПЫН=ет. жерг. Айбат шегу. **ШЫРПЫН:** шырпыны шығу. Жанын салу, бөйек болу.

ШЫР-ПЫР елік. Күйіп-тысқандағы беймаза күйді бейнелейтін сөз.

Шыр-пыр болды [шыр-пыры шықты]. Күйіп-ністі, әбгерленді.

ШЫРПЫТ=ет. Қырқыту, кертү. **ШЫРСЫЗ** сын. Шыры кеткен, шыры жоқ. // Арық, жағдайы жоқ, күйсіз адам.

ШЫРСЫЗДЫҚ зат. Арықтық, жүдеулік. **ШЫРТ**¹ елік. Қатты нәрсенің морт сынғанда, шытынағанда шығатын және т.б. қысқа дыбысты білдіретін сөз.

Шырт ашуланды [ете қалды]. Қит ете қалды, тез ашуланды, табан астында тулады. **Шырт ете қалды.** Ашуланды, табан астында тулады. **Шырт еткізді.** Шыртылдаған дыбыс шығарды. **Шырт етті.** а) Шырт еткен, морт сынған дыбыс шықты. ә) Техниканың тетігін басып қалды. б) Бырт еткізіп түкірді. в) жерг. Сырт етті, сырт етті. г) Тез ашуланды, тыз етті. **Шырт кететін.** Ашуланишақ, мінезі кіді, шатпа-шырт. **Шырт киіндірді.** э к с п р. Басынан аяғына дейін жаңа, жақсы киім алып беріп, кигізіп қойды. **Шырт сынады.** Тез ашуланады, тыз етте. **Шырт түкірді.** а) Бырт еткізіп түкірді. ә) Шіреніп, әлдеқандай болып көрінді. **Шырт түйді.** Қабағын тырыстырды, түйді. **Шырт тыныштық.** Мүлгіген тыныштық.

ШЫРТ² сын. Көзге түртсе, көргісіз, түк көрінбейтін.

Шырт [шырттай] қараңғы. Түк көргісіз қараңғы, тас қараңғы. **Шырт ұйқы.** а) Әрі қатты, әрі тәтті ұйқы. ә) Түк сезбес, дым сезбес, мақұрым күй. **Шырт ұйқыда.** Қатты ұйқыда, тәтті ұйқының құшағында. **Шырт ұйқыда жатыр.** Қатты ұйқыда.

ШЫРТА зат. жерг. **Шарбақ.** **ШЫРТБАС** зат. жерг. Күйгелек, ашушаң, кейігіш кісі.

ШЫРТ-БЫРТ елік. Шыртылдаған, сарпылдаған күрделі дыбысты білдіретін сөз.

ШЫРТЕТПЕ¹ зат. жерг. Түйме орнына тағылатын бір-біріне кигізілетін металл тетік.

ШЫРТЕТПЕ² сын. Мінезі кіді, ашушаң, ашуланишақ, мінезсіз.

Шыртетпе мінез. Болар-болмасқа ашу білдіретін, ашушаң адам туралы.

ШЫРТЕТПЕЛІК зат. Бір нәрсеге шырт ете қалушылық.

ШЫРТІ= ет. сөйл. экспр. жағымсыз. 1. Өзін-өзі жоғары санап шертию, менменсу. 2. Ренжу, өкпелеу, бұрттия қалу.

ШЫРТИМА сын. Шертиген, быртиган, өзінше болған.

ШЫРПЫРЛА= ет. Шыртылдау, быртылдау.

ШЫРТИЮ Шырты етістігінің қимыл атауы.

ШЫРТ-ПЫРТ елік. Шыртылдап, пыртылдаған дыбысты бейнелейтін сөз.

ШЫРТТАЙ: шырттай киінді. Шыттай киінді, бастан-аяқ жаңа киім киді.

Шырттай қараңғы. Көзге тұртсе көрінбейтін, тастай қараңғы.

ШЫРТ-ШЫРТ елік. Қайта-қайта шыртылдаған дауысты білдіретін сөз.

Шырт-шырт етті. а) Шырт-шырт еткен дыбыс шықты, шыртылдады. ә) Шыбық, тал, қамшы шылп-шылп етіп тиді. б) Ашуланып, шаптықты. **Шырт-шырт** жанды. От шыртылдап, шартылдап жанды. **Шырт-шырт** түкірді. Қайта-қайта түкіріп шіреңген, мардымсыған кейін танытты. **Шырт-шырт** сынды. а) Шыртылдап, шытынап жарылды. ә) Тыз-тыз етіп ашуланды.

ШЫРТЫЛ зат. Шыртылдаған, шырт-шырт еткен дыбыс.

ШЫРТЫЛДА= ет. 1. Шырт-шырт еткен дыбыс шығару, шытынау. 2. Сырылдау, сыртылдау. 3. Тез ашулану, не болса соған аяқ астынан ренжу.

ШЫРТЫЛДАҚ¹ зат. тамақ. 1. Тортасы айырылған сарымайға жытқы майын қосып жасаған май. 2. Аязда қатып тұрған қорытқан сарымай.

ШЫРТЫЛДАҚ² зат. өс. Сопақтау, түсі әртүрлі: ала, ақ, көкшіл, пышақ тиер-тымстен шырт етіп айырылып кеттін қауынның бір сорты.

ШЫРТЫЛДАҚ³ зат. өс. Көп гүлді сылдыршөп.

ШЫРТЫЛДАҚ⁴ сын. Шыртетпе, кіді, ашуланыш (міну).

ШЫРТЫЛДАҚ⁵: шыртылдақ қоңыз. зоол. <лат. elateridae> Қатты қанаттылар тұқымдасына жататын, көккөректілер отрядының жер жүзіне кең тараған қоңыз түрі.

ШЫРТЫЛДАТ= ет. 1. Шырт-шырт еткен дыбыс шығару, сыртылдау. 2. Быртылдау, шырт-шырт еткізіп түкіру. 3. ауыс. жақтырмау. Ақшаны ашкөздікпен санау, қомайғалану; алыпсарттыққа салыну.

ШЫРТЫЛДАТУ Шыртылдау етістігінің қимыл атауы; сыртылдау.

ШЫРТЫЛДАУ Шыртылдау етістігінің қимыл атауы.

ШЫРТЫЛДАУЫҚ зат. муз. Сылдырмақ сияқты тырсылдаған дыбыс шығаратын көне музыкалық аспап.

ШЫРТИЛГЕК зат. жерг. Көйлекке түйме қадайтын темірден жасалған қосақ, жабысқақ түйме (шыртылдақ түйме).

ШЫРША зат. 1. өс. <лат. picea> Қарағай тұқымдасына жататын қылқан жапырақты, мәңгі жасыл ағаш. 2. Жаңа жылды қарсы алғанда шырақтар тағып, безендіретін табиғи не жасанды шырша ағашы. // Шыршалы. // Шырша ағашынан жасалған.

Шырша торғай. зоол. Негізгі азығы қылқан жапырақты ағаштардың жаңғағын шағып жеуге бейімделген, суыққа төзімді, тұмсығы қысқаш тәрізді құс.

ШЫРША-БАТЫР зат. о. к. а. з. бейн. Шыршаның барлық мезгілде өзгермейтін жасылдығы туралы көркем образ.

ШЫРШАҚҰЛАҚ зат. өс. Өзі аттас тұқымдасқа жататын хлорофилсіз сапрофит көпжылдық шөптесін өсімдік.

ШЫРШАДАЙ сын. 1. Шырша сияқты. 2. Шырша сияқты жап жасыл. 3. ауыс. Бітік, қалың.

ШЫРШАЙ зат. өс. Қазақстанның ылғалды жерлерінде кездесетін биіктігі 30-50 (80) см-дей, сабағы түзу, төменгі жапырақтары дөңелек, ал жоғарғы жапырақтары үш бөлікті, сары гүлдері төмен қарай салбырап тұратын, емдік қасиеті барраушан гүлділер тұқымдасына жататын, көпжылдық шөптесін өсімдік.

ШЫРШАЙЫ сын. жерг. Ақшыл қызыл.

ШЫРШАЛЫ сын. Шыршасы бар, шырша қалың өскен.

Шыршалы орман. геогр. Шырша өсетін, биіктігі 40-45 м, диаметрі 1,5-2 м-дей болатын шыршалар кездесетін мәңгі жасыл, қылқанжапырақты орман алқабы.

ШЫРШАУ: шыршау шығара бермей. Шуылдата бермей.

ШЫРШАШӨП зат. өс. <лат. hypopitys> Өзі аттас тұқымдасқа жататын хлорофилсіз, сапрофитті қоректенетін көпжылдық шөптесін өсімдік.

ШЫРШАШӨПТЕР зат. бот. <лат. monotropaceae> Көпжылдық споралы өсімдіктер тұқымдасы.

ШЫРШЫ сын. Шыршы, кір, батмасқан.

ШЫРШЫҚ¹ зат. Лай, батпақты су, өзен.

Шыршық салу. жерг. Арандату, от салу.

ШЫРШЫҚ² сын. жерг. Кісімізген, тәтпаппар, менменсіген (адам туралы).

Шыршық атқан [атылғалы жатқан]. Жарылаын деген, терісіне сыймаған.

ШЫРШУ зат. Ұрыс-керіс, келіспеушілік.

Шыршу шығарды. Ұрыс бастады, керіс шығарды.

ШЫР-ШЫР елік. Шырылдаған қайталама дыбысты білдіретін сөз.

Шыр-шыр етті. а) Құс, балапан шырылдаған үн шығарды. ә) Жас бала қоймай шарылдап жылады.

б) Безек қақты, жан дауысы шықты.

ШЫР-ШЫРЛАП үст. 1. Шыр-шыр етіп.

2. ауыс. Аласұрып, жаны шығып.

ШЫР-ШЫРШЫЛ сын. Шырылдаған, шырпыр еткен.

ШЫРЫҚ: шырық бұзды [кетірді]. Бірнәрсенің берекесін алды, сөнін кетірді.

ШЫРЫҚШӨП зат. өс. <лат. succia> Шалғынды жерлерде өсетін, малазықтықкөпжылдық шөптесін өсімдік.

ШЫРЫЛ зат. 1. Шырылдаған, шыр-шыр еткен дыбыс. 2. Құстардың сайраған дауысы. 3. Жас баланың жылыған дауысы, айайы.

Шырылға басты. Қайта-қайта шырылдады, шыр-шыр етті. Шырылқақты. Шырылдады, безек қақты.

ШЫРЫЛДА= ет. 1. Шырылдаған үн шығару, шылдырлау. 2. Құстардың шыр-шыр етуі, сайрауы. 3. ауыс. Қолды-аяққа тұрмай жылау. 4. ауыс. Ән салу, шырқау. 5. ауыс. Асты-үстіне түсіп, бәйек болу. 6. ауыс. Қиналу, азап тарту.

ШЫРЫЛДАҚ сын. Шыр-шыр еткен, шырылдаған.

ШЫРЫЛДАС= ет. Шыр-шыр етісу, қосылып шырылдау.

ШЫРЫЛДАСУ Шырылдас етістігінің қимыл атауы.

ШЫРЫЛДАТ= ет. Шыр-шыр еткізу, жылату, зар қақсату.

ШЫРЫЛДАТУ Шырылдау етістігінің қимыл атауы.

ШЫРЫЛДАУ Шырылдау етістігінің қимыл атауы; шыр-шыр ету.

ШЫРЫЛДАУЫҚ¹ зат. Малды, аңды, құсты үркіту үшін қаңылтырдан жасап, ағаштың басына іліп қойған шырылдағыш зат.

ШЫРЫЛДАУЫҚ² сын. Шырылдап қалған, шырылдайтын (дауыс, үн).

ШЫРЫМ: шырымын [көз шырымын] алды. а) Көзін ілді, біраз ұйықтап тынықты. ә) Тыным тапты, тынышды.

ШЫРЫМТАЛ¹ зат. жерг. Белдің шойырылып қалатын ауруы, құяң.

ШЫРЫМТАЛ² зат. жерг. Жекен өсімдігінен жасалған жпн.

ШЫРЫМТАЛ³ зат. өс. сөйл. **Шымтал.**

ШЫМТАЛ зат. өс. <лат. salix arbuscula> Таулы, орманды жерлерде өсетін, жіңішке шыбықтары садақ оғына жарамды, домбыра жасауда қолданылатын сүрегі қатты әрі жуан, биік тал.

ШЫРЫН зат. 1. Өсімдіктің бойындағы, оның жемісіндегі (құнарлы) нәр. 2. Ірімшіктің сарысуын қойылғаниа қайнату арқылы алынатын қойыртпақ. // Тәтті. 3. ауыс. Мән, маңыз. // Маңызды, мәнді. // Қызықты, қызыққа толы.

Шырын сөз. Балдай, жазымды, майда сөз.

ШЫРЫН-БАЛ зат. Шырын-шәрбат, шекер. // Көркем, көрікті (тұр, келбет).

ШЫРЫН-БАЛДАЙ сын. Көркем, ұнамды, жағымды.

ШЫРЫНДА= ет. жерг. Көз шырымын алу, ұйықтау.

ШЫРЫНДЫ сын. Шырыны мол, нәрлі, сөкті.

Шырынды азық. ауыл шар. Қурамында химиялық байланыстағы суы мол өсімдіктерден дайындалатын жемшөп.

ШЫРЫНДЫҚ зат. Шырын болушылық, тәттілік.

ШЫРЫНДЫЛЫҚ зат. Шырыны мол болушылық.

ШЫРЫНКЕ зат. сөйл. **Шірінкене.**

ШЫРЫНҚАЙНАТҚЫШ зат. Жеміс-жидектерден шырын алып қайнатуға арналған, екі кастрольден құралған аспап.

ШЫРЫНСЫЗ: шырынсыз түйе. Семірмейтін, қаниа жайылым, күтім көрсе де бойына шыр жұқпайтын азғын бұдан түйе.

ШЫРЫНСЫҚҚЫШ зат. тех. Жеміс-жидектердің шырынын бөліп алға арналған аппарат.

ШЫРЫН-ШӨРБӘТ зат. тамақ. Шырын, шәрбат сияқты дәмді тағамдар.

ШЫРЫН-ШЕКЕР зат. Тәтті тағам.

ШЫРЫШ¹ зат. 1. Тамырынан желім алатын, құмда өсетін малазықтық өсімдік. 2. өс. <лат. egeturus> Таулы аймаққа өсетін, сабағы жатырақсыз, әулі ақ, қызғылт, сары не қоңыр түсті көпжылдық шөптесін өсімдік. 3. ауыс. Бірнәрсені ажырамастай етіп ұстап қалатын зат, желім.

ШЫРЫШ² зат. Жаңа туған төлдің, балықтың т. б. денесіндегі жылтылдақ зат.

ШЫРЫШ³ зат. жерг. Мәткенің үстіне салатын жіңішке ағаштар, шанжа, қабыра ағаш.

ШЫРЫШ⁴: шырыш бұзды. Тыныштығын, берекесін кетірді; шырқын бұзды.

ШЫРЫШТА= ет. Шырыш жағу.

ШЫРЫШТАЙ сын. Шырыш сияқты, шырыш тәрізді.

Шырыштай болып отырды. жерг. Топталып, жиылып отырды.

ШЫРЫШТАН= ет. Шырыш пайда болу, жабысу.

ШЫРЫШТАНДЫР= ет. Шырышты ету, жабысқақ ету.

ШЫРЫШТАНДЫРУ Шырыштандыр етістігінің қимыл атауы.

ШЫРЫШТАНУ Шырыштан етістігінің қимыл атауы.

ШЫРЫШТАУ сын. Қолға жабысқақтау, желім тәрізділеу.

ШЫРЫШТЫ сын. Шырышы мол, шырышқа толы.

Шырышты ұлулар. зоол. Көзі мұртша ұшындағылар отрядына жататын бауыр аяқты құрлық өкпелі моллюскілері.

ШЫРЫШ-ШЫРЫШ сын. Қатты шырыштанған, шыршы жұққан.

ШЫРИ= ет. жерг. Етек-жеңін жинай алау, мұрнынан шапырылу.

ШЫТ¹ зат. 1. Тұрмыста жиі қолданылатын жеңіл өрі арзанқол жұқа мата. // Шыт матадан тігілген. 2. Орамал, шаршы. 3. Беторамал, қолорамал.

Шыт жаңа. жерг. Бұрын ұсталмаған, жаппа-жаңа. **Шыт жаңа қылды**. Жаңғалады, жаңартты.

ШЫТ²: қабақ [қас] шытты. Кейістік білдірді, қынжылды.

ШЫТА¹ зат. жерг. Егістік жерге қар тоқтату үшін қойылатын ағаш қалқан.

ШЫТА² зат. жерг. Шомын ағашы.

ШЫТАҚ зат. этн. көне. Сәукеленің қозасы; қозаты салтынашақ; сәукеленің шынығырлы «аяғы».

ШЫТАҚТАЙ сын. Шытақ сияқты, шытақ тәрізді.

ШЫТҚЫЗ: қабақ шытқызды. Ренжітті, кейітті.

ШЫТҚЫЗУ Шытқыз етістігінің қимыл атауы.

ШЫТҚЫЛ сын. 1. Аздаған ызғар бар, шыңылтыр. 2. ауыс. Қабағы сәл кірбің тартқан, ренішті.

Шытқыл аяз. Қатты құрғақ аяз.

ШЫТҚЫЛДАУ сын. Сәл суықтау, ызғарлы.

ШЫТҚЫЛДЫҚ зат. 1. Аздаған аяз ызғары, болушылық. 2. ауыс. Аздаған көңіл кірбидігі, қабағы қатынғылық.

ШЫТҚЫЛТЫМ сын. Болар-болмас ызғарлы, шыңылтыр.

ШЫТОРАМАЛ зат. жерг. Қол орамал.

ШЫТПА зат. сөйл. Қамыс секілді жіңішке өсімдіктен тоқылған ши.

ШЫТПЫРАТ= ет. жерг. Шатастыру, жаңғылысу, шатып-бұту.

ШЫТТАЙ үст. Бас-аяғына дейін бүтін; су жаңа.

Шыттай жаңа. Су жаңа, жаппа-жаңа.

ШЫТТЫР: қабақ шыттырды. Кейітті, ренжітті.

ШЫТТЫРТ: қабақ шыттыртпады. Ренжітпеді, кейітмеді.

ШЫТТЫРТУ Шыттырт етістігінің қимыл атауы.

ШЫТТЫРУ Шыттырт етістігінің қимыл атауы.

ШЫТУЛЫ: қабағы шытулы. Қабағы қатулы, тиюлі, ренжюлі.

ШЫТ-ШЫБЫР зат. сөйл. Арзанқол мата, шыт-мыт.

ШЫТ-ШЫТ сын. Тілім-тілім болып жарылып кеткен.

ШЫТЫЛ: қабағы шытылды. Қабағы түйілді, кейіді, ренжіді.

ШЫТЫЛУ Шытыл етістігінің қимыл атауы.

ШЫТЫМЫР сын. Шытқылданған, шыңылтыр (аяз).

Шытымыр аяз. Қалың қар түскеннен кейінгі құрғақ шыңылтыр аяз.

ШЫТЫМЫРЛАН= ет. Аяз ызғары біліну, шытымыр тарту.

ШЫТЫМЫРЛАНУ Шытымырлан етістігінің қимыл атауы.

ШЫТЫМЫРЛАУ сын. Сәл суықтау, аяздылау.

ШЫТЫН= ет. 1. Бір нәрсе жанға батып, ауыр-сыну. 2. Қабағын шытып, жақтырмау, менсінбеу.

ШЫТЫНА= ет. 1. Сызат түсіп, шатынап жарылу, сыну. 2. Аяқ-қол, бет терілерінің құрғап, тілім-тілім болуы. 3. ауыс. Арақатынасқа салқындық кіру, көңілге кірбің түсу. 4. ауыс. Ашуланып сыздау, терісіне сыймай тырсыю.

Шытынаған аяз. Қатты құрақ аяз.

ШЫТЫНАТ= ет. Сызат түсіру, жару.

ШЫТЫНАТУ Шытынат етістігінің қимыл атауы.

ШЫТЫНАУ Шытына етістігінің қимыл атауы. 1. Сызат түсіп жарылу. 2. ауыс. Арақатынасқа салқындық кіру.

ШЫТЫНУ Шытын етістігінің қимыл атауы; жақтырмау.

ШЫТЫНЫҢҚЫ сын. Шытыңқы, қабағы түйіліңкі, ренжюлі.

ШЫТЫНЫҢҚЫРА= ет. Қабағын аздап шыту.

ШЫТЫНЫҢҚЫРАУ Шытыныңқыра етістігінің қимыл атауы.

ШЫТЫҢҚЫ сын. Қабағы түйіліңкі, ренжюлі.

ШЫТЫҢҚЫРА= ет. Аз-кем кейіс қалып білдіру, ренжіңкіреу.

ШЫТЫҢҚЫРАУ Шытыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ШЫТЫР¹ зат. өс. <лат. leptaleum> Биіктігі 70 см-ге дейін жететін, гүлі ұсақ, шашақ тәрізді гүл шоғырына топтанған, сортаңдау далада өсетін, шөп тектес өсімдік.

Шытыр жеген өгіздей. Дөңбекшіп, аунақшып.

ШЫТЫР² зат. Шытыр-шытыр еткен дыбыс.

ШЫТЫР³ зат. жерг. Картаның кіресі.

ШЫТЫРА¹ зат. қолөнер. Баскіім мен аяқкіімге қадайтын, омырауға түмелікке қадайтын, ағаш бұйымның бетіне, ер-тоқымға шабылатын, асыл тасты яки асыл тассыз алтын не күміс әшекей; шеттіктің үлкендеу түрі.

ШЫТЫРА² зат. қолөнер. 1. **Шытырман** (өрнек түрі). 2. ауыс. Қырау, қар.

Шытыра қалып. қолөнер. а) Белгілі бір формадағы шытыра созатын құрал. ә) Шытыраға бедер, ою түсіретін қадаубас.

ШЫТЫРА³ зат. өс. сөйл. **Көгілдір** (биіктігі 15–20 сантиметрге жететін, көлбей өсетін, біржылдық, шөп тектес өсімдік).

ШЫТЫРАДАЙ сын. Жалт-жұлт еткен, жалтыраған.

ШЫТЫРАЙ= ет. 1. Бар жақсы киімін киіп, ішікіреу. 2. Өзін біреуден артық санап, маңғазсу.

ШЫТЫРАҚ зат. өс. <лат. Lycopus> Ерінді гүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.

ШЫТЫРАЛА= ет. Шытырамен әшекейлеу, шытыра тағу.

ШЫТЫРАЛАУ Шытырала етістігінің қимыл атауы.

ШЫТЫРАЛЫ сын. Шытырамен әшекейленген, шытырасы бар.

ШЫТЫРДАЙ үст. Кірішкіз, таппа-таза.

ШЫТЫРАЛА= ет. 1. Шытыр-шытыр ету.

2. ауыс. Жоқтан өзгеге кіділену, шырт ете қалу.

ШЫТЫРЛАҚ¹ зат. өс. сөйл. Шыңқертер(көлекелі жерлерде өсетін, жемісінің ұшына қол тиіп кетсе, тұқымдарын өздері алысқа шашатын өсімдік).

ШЫТЫРЛАҚ² зат. өс. сөйл. Әміре қауын.

ШЫТЫРЛАҚ³ сын. 1. Шытыр-шытыр еткен, судай жаңа. 2. ауыс. Болар-болмасқа ашу шақыратын, дыз етпе.

ШЫТЫРЛАТ= ет. Шытыр-шытыр еткізу, сытырлату.

ШЫТЫРЛАТУ Шытырлат етістігінің қимыл атауы.

ШЫТЫРЛАУ Шытырла етістігінің қимыл атауы.

ШЫТЫРМА¹ зат. сөйл. **Шытыра**.

Шытырма көйлек. этн. Әшекей тағылған көйлек.

ШЫТЫРМА² зат. жерг. Керосин шамның ішілтері.

ШЫТЫРМАҚ¹ зат. бот. <лат. lepidium> Орамжапырақ тұқымдасына жататын бір, екі не көпжылдық шөптесін өсімдік, кейде шала бұта.

ШЫТЫРМАҚ² сын. Қым-қиғаш, шимай-шатақ.

ШЫТЫРМАН¹ сын. 1. Әбден бытысып өскен, бір-бірімен тұтасып кеткен, ну. // Қым-қиғаш, адам түсініп болмайтын, шым-шытырық оқиға. 2. Шым-шытырық оқиғаға толы.

Шытырман жол. Айқын-ұйқыш жол. **Шытырман ой**. Бас қатырарлық, қым-қуым ой.

ШЫТЫРМАН² зат. 1. этн. қолөнер. Көпжапырақты өсімдік пен көп тармақты мүйіз және геометриялық фигуралар араласып келетін

күрделі өрнек. 2. жерг. Омырауға тағатын шытыра, түйме.

ШЫТЫРМАН зат. өс. Су өсімдігі.

ШЫТЫРМАНБАС зат. өс. сөйл. Шөміш-бастықым.

ШЫТЫРМАНДАУ сын. Шырғалаңы молдау, қым-қиғаштау.

ШЫТЫРМАНДЫ сын. Шым-шытырық, шатасқан.

ШЫТЫРМАНДЫҚ зат. Шытырманға толы болушылық.

ШЫТЫРША зат. өс. <лат. berteroа> Орамжапырақ тұқымдасына жататын бір, екі және көпжылдық шөптесін өсімдік.

ШЫТЫРШӨП зат. өс. сөйл. Сарыботқа.

ШЫТЫРШЫҚ зат. өс. сөйл. Исат (балауса (жас) кезінде малдың барлық түлігі жейтін шөлді аймақта, құмда ерте көктемде өсетін, биіктігі 10–25 см-дей, біржылдық эфемер шөп).

ШЫТЫС: қабақ шытысты. Ренжісті, кейісті.

ШЫТЫСУ Шытыс етістігінің қимыл атауы.

ШЫШТАЗА сын. жерг. Таппа-таза.

ШЫШ-ШЫҚЫМАН сын. жерг. Нағыз, кәдімгі.

ШШБІ зат. 1. Тауықтың кішкене балапаны, шөже. 2. жерг. Мекпен, тауықтың мекпені.

ШШБТ зат. жерг. Укроп.

ШШЕ зат. этн. ойын. Асықтың бүгесіне қарама-қарсы ішкі шырқыр жағы.

ШШЛ зат. өс. <лат. tetradiclis> Жапырақтары майда, сабағы жіңішке шөптесін өсімдік.

ШШЛДІК зат. өс. Қалың болып өсетін тікенді бұта.

ШШЛТІК зат. жерг. Жабайы жиде.

ШШН зат. жерг. Күрішпен қоса жарыса өсетін жабайы өсімдік.

ШШН зат. өс. сөйл. Шіш.

ШШН зат. өс. жерг. Күріш арамшөбі.

ШШР зат. өс. жерг. Селеу шөбі.

ШШТ зат. жерг. Мақта тұқымы.

ШШТ майы. жерг. Мақта майы.

ШШДЕР зат. этн. Аттың алдыңғы екі аяғы мен артқы бір аяғын қосып тұсайтын тұсамыс, ат әбзелі.

Шідер балағы. этн. Оқтыққа жалғанған жалпақ қабат қайыс. **Шідер бүлдіргесі**. этн. **Шідер тиегі** немесе жетім бұтақ ағаш. **Шідер оқтығы**. этн. **Шідердің** ортасындағы өрме немесе темір қоспасы. **Шідер салды**. а) Жылқының аяғын шідерледі. ә) Еркіне жібермеді, бұғауда ұстады.

ШІДЕРЛЕ= ет. 1. **Шідер салу**. 2. ауыс. Еркіне жібермей, тежеп ұстау.

ШІДЕРЛЕН= ет. 1. **Шідер салыну**. 2. ауыс. Кедергіге тапп болу, еркінен айырылу.

ШІДЕРЛЕНУ Шідерлен етістігінің қимыл атауы.

ШІДЕРЛЕТ= ет. **Шідер салдырту**.

ШІДЕРЛЕТУ Шідерлет етістігінің қимыл атауы.

ШІДЕРЛЕУ Шідерле етістігінің қимыл атауы; шідер салу.

ШІДЕРЛЕУЛІ сын. Шідер салынған, шідерлі.

ШІДЕРЛІ сын. Шідері бар, шідер салынған.

ШІДЕРЛІК зат. Ат сирағының шідер салынатын жері.

ШІК зат. сөйл. **Шіге**.

ШІКӘМ сын. сөйл. Кінәмшіл.

ШІКӘМШІЛ сын. Барлық нәрсені ұната бермейтін, кінәмшіл.

ШІКӘС зат. Жеңілді, ұтылыс.

ШІКЕРТ= ет. жерг. Сырқаттану, науқас-тану.

ШІКИ= ет. Алару, тесірею.

ШІКІЛДЕК зат. өс. жерг. Шемішке, күнбағыс дәні.

ШІКІЛДЕУІК зат. өс. жерг. Шікілдек, шемішке.

ШІКІРӘ: кімнің шікірәсы? [кімге шікірә]. Кімге дәрісің, сенімен кім санасады, қолыңнан не келеді деген мағынада.

ШІКІРӘ¹ сын. жерг. Беткеұстар, әздек, қимас.

ШІКІРӘ² зат. жерг. Кенже лақ.

ШІКІРӘ зат. көне. Әулие.

ШІКІРДЕЙ сын. жерг. Кішкентай, құрттай.

ШІКІРЕ зат. жерг. Ерте туған лақ.

ШІКІРЕЙ= ет. Біреуді менсінбей, шекесінен қарау, шірену.

ШІКІРЕЮ Шікірей етістігінің қимыл атауы.

ШІКІРТТЕН= ет. жерг. Аздап сырқаттану, науқастану.

ШІКІРТТЕНУ Шікірттен етістігінің қимыл атауы.

ШІЛ¹ зат. 1. <лат. perdix> Кекілікке ұқсас, сұрғылт түсті кішкентай құс. 2. зоол. Дене тұрқы 35–37 см, салмағы 330–580 г. құр тұқымдарына жататын құс.

Шілдің боғындай бытырады. Тоз-тоз болып берекесі кетті, жан-жаққа шашылды. Шіл боғындай тозды. Тоз-тоз боп, бет-бетіне кетті. Шілдің қиындай пышырады. Тоз-тоз боп, бет-бетіне кетті. Шілдің құмалағындай тозды [азайды, бытырады]. Тоз-тоз боп, бет-бетіне кетті. Шіл үйрек. сөйл. Кішкентай үйрек.

ШІЛ²: шіл бөрі. Қорқау қасқыр.

ШІЛ зат. өс. сөйл. Шыл (биік болып өсетін өсімдік).

ШІЛӘПШІН зат. жерг. Шылапшың.

ШІЛӘУЖІН зат. жерг. Шылапшың, леген.

ШІЛБИ= ет. Қол-аяғы шидей болып ару, ілмию.

ШІЛБИЮ Шілби етістігінің қимыл атауы.

ШІЛБУЫТ сын. жерг. Жіп-жіңішке, қылдырықтай.

ШІЛБИ зат. өс. сөйл. Шылбы.

ШІЛБІР зат. жерг. Шылбыр.

ШІЛТЕ зат. жерг. Жылдам пісетін әңгелек қауын.

ШІЛГІР сын. сөйл. Шіліңгір.

ШІЛДЕ зат. 1. <лат. julius> Қазақ халқының дәстүрлі күнтізбесіндегі азаматтық жылдың 31 күндік бесінші айы, жаздың екінші айы. 2. этн. Қырық күндік мезгіл [осыдан 25 маусым мен 5 тамыз арасындағы жаздың ең ыстық қырық күнін «үлкен шілде», 25 желтоқсанмен 5 ақпан арасындағы қыстың ең суық қырық күнін «кіші шілде» деп атап кеткен].

Шілдеде мұз қатырған. Ызғарымен елді шошындырған, ықтырған; қатал, озбыр. Шілде суы. этн. Қалжаға сойылған қой етінің қайнағанда шыққан қан көбігін сүзіп алып, баланы шомылдыратын су. Шілде той. этн. Шілдехана.

ШІЛДЕЙ сын. Шіл сияқты, кішкентай, ұсақ.

Шілдей тоздырды. Берекеңін кетірді, быт-шытын шығарды. Шілдей тоздырды. Тоз-тоз қылды, тас-талқан етті.

ШІЛДЕК зат. өс. жерг. 1. Шыбықтан тоқылтып жасалған көрсенке тәрізді ыдыс. 2. Мал сойылғанда пайдаланатын төрт бұрышты нәрсе.

ШІЛДЕКІ¹ зат. кәс. Ерте пісетін жүзімнің бір түрі.

ШІЛДЕҚОҢЫЗ зат. зоол. Шілде айында шығатын қанатты қоңыз.

ШІЛДЕЛІК¹ зат. 1. зоол. <лат. gryllidae> Тікқанаттылар отрядының ұзын мұрттылар тармағына жататын жәндіктер. 2. Аппап ыстықта шырылдап ұшып жүретін қос қанатты жәндік.

ШІЛДЕЛІК² зат. мед. Азаның зат алмасу үдерісінің іштен туа пайда болған ауытқулары; баланың, әсіресе, емшектегі баланың бетіне түсетін жара.

ШІЛДЕЛІК зат. мед. Диатез.

ШІЛДЕР зат. жерг. Шілтер, тоқып жасалған керулеттің үстіне жабатын тор, жапқыш.

ШІЛДЕХАНА зат. этн. 1. Жас сәбидің дүниеге келуі құрметіне жасалатын той. 2. Сәбидің қырық күнге толду тойы мерекесі.

ШІЛДЕХАНА күзетті. этн. Қазақтың салты бойынша, жаңа босанған әйелдің үйінде таң атқанша ойын-сауық құрды. Шілдехана тойы. этн. Жас нәрестенің дүниеге келу құрметіне арналған, бала қырқынан шыққанда жасалатын жиын.

ШІЛДІК зат. сөйл. Шүлдік.

ШІЛДІРЕК сын. Әлжуаз, ілмизен, ыңырашағы айналып тұрған.

ШІЛЕГЕ зат. Қураған жуан ағаш, бөрене.

ШІЛЕНГЕР сын. жерг. Қолының епесі бар, ұсақ-түйек темір соатын шебер, ісмер (адам).

ШІЛЕҢ зат. өс. Құрғақ жерлерде өсетін шөптің түрі.

ШІЛИ ұст. жерг. 1. Ылғи, үнемі, әрдайым. 2. Тым, аса, өте-мөте.

ШІЛИ-МІЛИ ұст. сөйл. Шіли.

ШІЛИ ұст. жерг. Тым, аса, өте-мөте.

ШІЛИКЕ зат. кәс. Түйенің мойнына қамыт орнына кигізетін жалпақ құр тәрізді әбзел.

ШІЛИЯ зат. этн. Бір жақ қиы қамыттың құлақ бауына байланып, екінші жақ қиы арба не шанаға бекітілген, оны сүйрету үшін қажетті жуан қайыс; қамытты аттың мойнына кетірмеу үшін пайдаланылатын әбзел.

ШІЛҚҰЙРЫҚ сын. Шолтиған, қысқа.

ШІЛМАН¹ зат. көне. Қойдың құйрық мойының немесе түйенің өркеші 5–7 түйірін ұзыншалау кесіліп жаймаланған қамырдың арасына бүркемелей салып, дайын пісіретін ұлттық тағамның түрі.

ШІЛМАН² зат. зоол. Теңіз суында үйірімен жүретін, кәсіпшілік үшін ауланатын ұзындығы 15–20 см балық.

ШІЛМОЙЫН сын. Шілдің мойны сияқты жіңішке мойын.

ШІЛМҰРТ зат. өс. сөйл. Секпілгүл (жоғарғы жазындағы жапырақтары ілген мұрт тәрізденіп, маңындағы өсімдіктерге жабысып алатын сабағы жіңішке, биіктігі 80 см-дей көпжылдық шөп тектес өсімдік).

ШІЛОТЫ зат. өс. сөйл. Секпілгүл.

ШІЛПИ= ет. Ілмию, ару, жүдеу.

ШІЛПИЮ Шілпи етістігінің қимыл атауы.

ШІЛТЕ зат. көне. Бетке шіркеу болатын, ұятқа қалдыратын сөз, жала, таба сөгіс, өсек-аяң.

ШІЛТЕН зат. миф. Желеп-жебеп, қолдайтын киелі бейне, әулие.

Шілтеннің шылауы тиді. миф. Желеп-жебеді, батасы тиді.

ШІЛТЕН² Әулие.

ШІЛТЕҢ зат. сөйл. Шілте.

ШІЛТЕР¹ зат. 1. Жібектен, мақта немесе жүн жіптен селдір етіп тоқылған әшекейлі бұйым. 2. Торлы терезе пердесі.

ШІЛТЕР² зат. өс. Көктемде ерте жетілетін, әсіресе қой жақсы жейтін малазықтық өсімдік, шайқұрайдың бір түрі.

ШІЛТЕР³ зат. аймақ. Шамның шыны мойнына кигізілетін тесік-тесік қып жасаған қалқан.

ШІЛТЕР⁴ зат. жерг. Самауырдың оптығы.

ШІЛТЕР⁵ зат. биол. Жасуша.

Шілтердің дәні. биол. Әзек, ядро.

ШІЛТЕРЖАПЫРАҚ¹ зат. өс. Шілтер (көктемде ерте жетілетін, әсіресе қой жақсы жейтін малазықтық өсімдік, шайқұрайдың бір түрі).

ШІЛТЕРЖАПЫРАҚТЫ: шілтержапырақты шайқұрай, өс. Шілтер.

ШІЛТЕРҚҰЙРЫҚ зат. балықшар. Үйде әсемдік үшін аквариумда өсірілетін алтын түсті әдемі балық.

ШІЛТЕРЛЕ= ет. Шілтер жүргізу, шілтермен әшекейлеу.

ШІЛТЕРЛЕН= ет. Шілтер салыну, шілтермен әшекейлену.

ШІЛТЕРЛЕНУ Шілтерлен етістігінің қимыл атауы.

ШІЛТЕРЛЕУ Шілтерле етістігінің қимыл атауы.

ШІЛТЕРЛІ¹ сын. Шілтер ұсталған, шілтермен әшекейлеген.

Шілтерлі кесте. қолөнер. Шілтер болып тоқылатын кесте.

ШІЛТЕРЛІ² сын. биол. Жасушасы бар, жасушалы.

ШІЛТЕРЛІЕ= ет. Шілтер жүргізу, шілтермен әшекейлеу.

ШІЛТИ¹= ет. Жіп-жіңішке болып жүдеу, шидей болу.

ШІЛТИ²= ет. сөйл. Шелти.

ШІЛТИЮ Шілти етістігінің қимыл атауы; шолтию.

ШІЛТІК сын. жерг. Шілбиген, арық, ыңырашағы айналған (ат туралы).

ШІЛТІКЕЙ сын. жерг. Шілтиген, шілтірейген.

ШІЛШЕ ұст. Шіл тәрізді, шілге ұқсас.

ШІЛІК¹ зат. 1. Су бойында өсетін, жіңішке әрі солқылдақ бұта. 2. бот. <лат. salix rosmarinifolia> Тал туысына жататын аласа бұта. 3. зат. Қалың тал өскен жер

ШІЛІК² зат. жерг. Олжаның үлеске бөлген артығы.

ШІЛІКТЕЙ сын. Шілік тәрізді, шілік сияқты.

ШІЛІКТІ сын. Шілік өскен, шілігі мол.

ШІЛІКШЕ ұст. Шілік тәрізді, шілікке ұқсас.

ШІЛІҢГЕР зат. жерг. Іскер, шебер, ұста.

ШІЛІҢГІР сын. Аспан айналып жерге түскендей, тымырсық.

ШІМБЕТ зат. этн. Әйелдердің бетіне жабатын пердесі.

ШІМКӨРЕК сын. жерг. Тамақты өте аз жейтін (адам).

ШІМШҮР зат. жерг. От қысқаш, шоқ қысқыш.

ШІМІР= ет. жерг. Шертү, шертіп ату.

ШІМІРКЕН= ет. 1. Тұрғызу, тітіркену. 2. ауыс. Ұялу, қысылып-қымтырылу, қаймығу.

ШІМІРКЕНДІР= ет. 1. Тітіркендіру, әсер ету. 2. Тұршіктіру, құйқаны шымырлату.

ШІМІРКЕНДІРУ Шіміркендір етістігінің қимыл атауы.

ШІМІРКЕНДІРГІШ зат. биол. Тітіркендіргіш.

ШІМІРКЕНТ= ет. Тітіркендіру, әсер ету.

ШІМІРКЕНТУ Шіміркен етістігінің қимыл атауы.

ШІМІРКЕНУ Шіміркен етістігінің қимыл атауы.

ШІМІРКЕНІС зат. биол. Тітіркеніс.

ШІМІРКЕНІС= ет. Тітіркенісу, жиренісу.

ШІМІРКЕНІСУ Шіміркеніс етістігінің қимыл атауы.

ШІМІР= ет. жерг. Шертү, шертіп алу.

ШІМІРІҒУ Шімірік етістігінің қимыл атауы; ұялу, ыңғайсыздану.

ШІМІРІК= ет. 1. Бір нәрседен тітіркену, денесі тұрғызу. 2. ауыс. Ұялу, ыңғайсыздану.

ШІМІРІКПЕ= ет. Еш нәрседен тайсалмау, қорықпау; ұялмау.

ШІМІРІКПЕУ Шімірікпе етістігінің қимыл атауы.

ШІМІРІКТІР= ет. Тітіркендіру, тұршіктіру.

ШІМІРІКТІРУ Шіміріктір етістігінің қимыл атауы.

ШІНЖАУ сын. жерг. Жүдеген, арық, нәзік.

ШІНҰЛТАН зат. жерг. Ішкіұлттан, етіктің ішкі ұлтаны.

ШІҢГІРЛЕ¹= ет. 1. Жас құлынның жіңішке дауыспен кісінеуі. 2. Шіңгір-шіңгір етіп сөйлеу.

ШІҢГІРЛЕ²= ет. жерг. Қатты ашу, быжынап ашып кету.

ШІҢГІРЛЕК сын. Шіңгір-шіңгір етіп қалған жіңішке (дыбыс, үн).

Шіңгірлек домбыра. Шанағы шағын, мойны қысқа болып келетін, сондықтан дауысы шіңгірлеп шығатын домбыра.

ШҢҒІРЛЕУ Шіңгірле етістігінің қымыл атауы.

ШҢҒІРШІК зат. кәс. сөйл. **Шіңгірік.**

ШҢҒІРІК зат. кәс. **Жүгерінің дәні** алынған собығы.

ШҢҒІРІК зат. өс. Сортаңды жерлерде өсетін шөптесін өсімдік.

ШҢҚ елік. Кенеттен шіңкілдей шыққан қысқа, жіңішке, нәзік дыбысты білдіретін сөз.

ШҢҚЕТЕР зат. өс. сөйл. Шыңқетер.

ШҢҚІЛ зат. Жіңішке, нәзік дауыс.

ШҢҚІЛДЕ ет. Шіңк-шіңк еткен үн шығару.

ШҢҚІЛДЕК¹ зат. Үйректің дауысы шіңкілдеп қалған, дене тұрқы кішірек бір түрі.

ШҢҚІЛДЕК² зат. жерг. Сарыңнақ, егін арасында болатын сарытышқан.

ШҢҚІЛДЕК³ сын. Шіңк-шіңк еткен, жіңішке (үн, дыбыс).

ШҢҚІЛДЕКТЕУ сын. Аздап шіңкілдеген, жіңішкеулеу.

ШҢҚІЛДЕС ет. Шіңк-шіңк етісу.

ШҢҚІЛДЕСУ Шіңкілде етістігінің қымыл атауы.

ШҢҚІЛДЕТ ет. Шіңк-шіңк еткізу.

ШҢҚІЛДЕТУ Шіңкілдет етістігінің қымыл атауы.

ШҢҚІЛДЕУ Шіңкілде етістігінің қымыл атауы.

ШҢҚІЛТЕК сын. жерг. Шіңкілдек, жіңішке (дауыс).

ШҢТӘ зат. жерг. Тоқыған өрнексіз, жадағай ши.

ШҢП-ШИКІ сын. 1. Әлі пісуі жетпеген, көк. 2. ауыс. Әлі буыны қатпаған, тәжірибесіз, жас.

3. ауыс. Мүлде жалған, қысыны жоқ.

ШҢП-ШИКІЛ сын. Тіптен шикіл, сап-сары.

ШҢПШІК зат. жерг. Аудыр арқанын жерге бекітетін қазық.

ШҢПІЛДЕ ет. Бетімен-бет болып, толып тұру, шүгілдеу.

ШҢПІЛДЕТ ет. Лық толтыру, шүгілдету.

ШҢПІЛДЕТУ Шіңгілдет етістігінің қымыл атауы.

ШҢПІЛДЕУ Шіңгілде етістігінің қымыл атауы.

ШҢРЕ зат. Сол, сөк, шыра.

ШҢРЕ ет. 1. Құш салып шірене тарту. 2. ауыс. Өзіне өзі келіп баю, толу, асып-масу.

ШҢРЕ ет. жерг. Толу.

ШҢРЕН ет. 1. Бар құшті екі аяққа салып, кеудені артқа тарту, шіреу. 2. ауыс. Өзін өзі жоғары санап, менменсу, төкаппарсу.

ШҢРЕНТ ет. Қайқау, шіреу.

ШҢРЕНТУ Шірен етістігінің қымыл атауы.

ШҢРЕНУ Шірен етістігінің қымыл атауы; төкаппарсу, кеудесін керу.

ШҢРЕНШЕК сын. Ілгері баспайтын, шіренгіш.

ШҢРЕНШІКРЕ ет. 1. Аздап шірену, аяғын шірей созу. 2. ауыс. Менменси қарау, кеудесін керу, кісіміншіңкіреу.

ШҢРЕНШІКРЕУ Шіреншіңкіре етістігінің қымыл атауы.

ШҢРЕНІС ет. Кеудесін керу, кісімінсу.

ШҢРЕНІСУ Шіреніс етістігінің қымыл атауы.

ШҢРЕС ет. Шіренісу, кеудесін керу.

ШҢРЕСУ Шірес етістігінің қымыл атауы.

ШҢРЕТ [ор. очередь] зат. сөйл. **Кезек.**

ШҢРЕУ Шіре етістігінің қымыл атауы.

ШҢРКЕЙ зат. зоол. <лат. simuliidae>

Қосқанатты қансорғыш жәндіктердің тұқымдасы.

ШҢРКЕЙЛІ сын. Шіркейі қалың, шіркейі бар.

ШҢРКЕЙОТ зат. өс. <лат. yasiona> Сабағы тік, жапырақтарының беті жылтыр, жапырақ бездері тәтті шырын бөліп тұратындықтан шыбын-шіркей қонғыш келетін, сазды жерлерде өсетін, көпжылдық өсімдік.

ШҢРКЕУ¹ зат. діни. Христиан діни ғұрыптары мен ғибадаттарын атқаруға арналған ғимарат.

Шіркеу құқығы. заң. Шіркеу ережесін, шіркеу ғұмыдарының құрылымы мен құзыретін реттейтін нормалар жиынтығы. **Шіркеу музыкасы.** діни. Христиан шіркеулерінде Құдайға құлшылық ету кезінде орындалатын музыка. **Шіркеу салығы.** экон. Шіркеулердің кірісіне түсетін және олардың өз міндеттерін орындауы үшін жиналатын салық. **Шіркеу**² зат. көне. Ұятты болған кезде бетті қалқалап көрсетпей тұратын жапқыш, бетперде.

Шіркеу келтірді. Атына кір келтірді, ұятқа қалдырды.

ШҢРКЕУЛЕ ет. Ұялту, сөз келтіру.

ШҢРКЕУЛЕН ет. Ұялу, қымсыну, ыңғайсыздану.

ШҢРКЕУЛЕНУ Шіркеулен етістігінің қымыл атауы.

ШҢРКЕУЛЕУ Шіркеуле етістігінің қымыл атауы.

ШҢРКЕУЛІ сын. Ұятты, қысылған, ыңғайсызданған.

ШҢРКЕУЛІК зат. Шіркеуге қатысты, шіркеудің қарамағындағы.

Шіркеулік славянизмдер. лингв. Шіркеулік славян тілінен алынған немесе соның үлгісімен туған жасанды сөздер.

ШҢРКЕУШІ зат. діни. Христиан дінін ұағыздаушы шіркеу қызметкері.

ШҢРКІН шыл. 1. Бір нәрсені аңсау, армандау мағынасында айтылатын сөз. 2. Есіл, қайран деген мағынада. 3. Байұс, бейшара, сорлы деген мағынада. **ШҢРКІНДІК** зат. Кереметтік, артықтық.

ШҢРНЕ зат. бот. Өсімдіктің бойында, жемісінде түзілетін тәтті зат.

ШҢРНЕЛІ сын. Шірнесі бар, шірнесі мол.

Шіренелі өсімдіктер. бот. Ғүлінен бал арасы шірне мен тозаң жинайтын жабық тұқымды өсімдіктер тобы.

ШҢРУ Шірі етістігінің қымыл атауы.

ШҢРІ ет. 1. Өсуін тоқтатқан өсімдіктің бүлінуі; түкке жарамау, үгітілу. 2. Аза ұлпаларының бұзылуы; істен шығуы. 3. ауыс. Қор болу, қиналу, азаптану. 4. ауыс. Азу, бүліну, құрттау. 5. Тозығы жету, күйреу.

Шіріген бай. Байлығының шегі жоқ, жұрттан асқан бай. **Шіріген жұмыртқа.** кейіс. Ата-ананың айтқанын тыңдамай, үмітін ақтамай, елден кеткен кісі, теріс бата алған бала.

ШҢРІГІШ сын. Тез шіритін, шіруге бейім.

ШҢРІК¹ зат. кәс. Аңыз, бірнеше жыл тыңайтылған жер.

ШҢРІК² сын. 1. Әбден бұзылып, шіріп кеткен. 2. Сасық, бықсық. 3. ауыс. Ескірген, тозған. 4. ауыс. Намыссыз, ез, былжыр (адам).

Шірік тұнба. биол. Негізінен органикалық заттар мен су азғаларының қалдықтарынан тұратын су қоймаларының түбіндегі органикалық тұнба.

ШҢРІКТЕН ет. Жасық, былжыр болу.

ШҢРІКТЕНУ Шіріктен етістігінің қымыл атауы.

ШҢРІКТІК зат. 1. Шірік болушылық. 2. ауыс. Тозығы жеткендік, дәурені өткендік. 3. ауыс. Ыңжықтық, босбелбеулік.

ШҢРІКШІЛ сын. Шірікқұмар, шірікке жиналғыш.

ШҢРІН зат. жерг. **Шырын.**

ШҢРІНПӘШЕК зат. өс. жерг. Собығы бар сүттіген шөп.

ШҢРІНДІ зат. Әбден шіріген, тозған нәрсе.

ШҢРІНЖІ зат. жерг. Бақшаға түсетін құрт.

ШҢРІНКЕНЕ зат. Сауда-саттықтағы екі жақсы келістіруші делдалдың алатын ақысы.

ШҢРІНШЕ зат. Шықшыт безінің қабынуынан болатын ауру.

ШҢРІНШІКРЕ ет. Аздап шіру, шірі бастау.

ШҢРІНШІКРЕУ Шіріңкіре етістігінің қымыл атауы.

ШҢРІТ ет. 1. Шірікке айналдыру, аздырып-тозырту. 2. ауыс. Әлекке салу, әурелеу.

3. ауыс. Қор қылу, қинау. 4. ауыс. Орынды пайдаланбау, көдеге жаратпау.

ШҢРІТКІШ сын. Шіріту қасиеті бар, шірітін жібберетін.

ШҢРІТТІР ет. Қор қылдыру, қинаттыру.

ШҢРІТТІРУ Шіріттір етістігінің қымыл атауы.

ШҢРІТУ Шіріт етістігінің қымыл атауы. 1. Шірікке айналдыру, құрту. 2. ауыс. Қинау, азаптау, азапқа салу.

ШҢРІТУШІ зат. Шіріте алатын нәрсе, зат.

ШҢТІРЕЙ ет. сөйл. **Шікірей.**

ШҢТІРЕЮ Шітірей етістігінің қымыл атауы.

Щ

Щ лингв. Қазақ әліпбиіндегі қатар келген екі тіл алды, ызың, қатаң дауыссыз дыбыс тіркесін немесе орыс тілінен енген қатаң ызың тіл алды жіңішке дауыссыз дыбысты белгілейтін әріп.

ЩЕТКА зат. **Қылауыш.** 1. Бір нәрсені сүртіп, тазалау үшін ағашқа жип етіп қыл өткізіліп жасалған, сондай-ақ, жөке қабығынан буып істеп, үй ағарту үшін пайдаланылатын бұйым. 2. тех. Қылдан жасалған тетік.

ЩЕТКАЛА ет. Бір нәрсенің үстіңді бетін щеткамен сүрту, тазалау.

ЩЕТКАЛАН ет. Щеткамен тазалану.

ЩЕТКАЛАНУ Щеткалан етістігінің қымыл атауы.

ЩЕТКАЛАТ ет. Щеткамен тазалау.

ЩЕТКАЛАТУ Щеткалат етістігінің қымыл атауы.

ЩЕТКАЛАУ Щеткала етістігінің қымыл атауы.

ЩИ ор. зат. тамақ. Қырықабаттан, кейбір өсімдік жапырақтарынан жасалған орыстың ұлттық сұйық тамағы.

ЩИТ зат. тех. **Қалқан.** 1. Қандай да бір басқару нүктелері, тетіктері орналасқан техникалық құрылғының бөлігі, түйіметакта. 2. Қалқан қызметіндегі тетік бөлігі.

Ы

Ы лингв. 1. Ауыздың тар ашылуынан жасалған қысаң тіл арты, жуан дауысты дыбыс. 2. Қазақ әліпбиінің отыз жетінші әрпі және сол әріптің жазылу таңбасы.

ЫБҒАЛ зат. жерг. Тәлей, тағдыр.

ЫҚБОТ [ор. вход] зат. сөйл. **Шығын.**

ЫБЫҒЫЗСУ жерг. Ыбығызсы етістігінің қымыл атауы.

ЫБЫҒЫЗСУ ет. Қылымсу, ұялу.

ЫБЫЛ ет. сөйл. экспр. Асықпау, сылбыр қымылдау.

ЫБЫЛЖУ Ыбылжы етістігінің қымыл атауы.

ЫБЫЛЖЫ ет. 1. Бір нәрсені ақырын, жай істеу, сылбыр қымылдау. 2. Саябырлап жауу, себелеу.

ЫБЫЛЖЫҚ; **ыбылжық жауын.** зат. экспр. Саябырлап, себелеп, майдалап жауған жаңбыр.

ЫБЫЛЖЫТ ет. сөйл. экспр. Сылбыр-салғырт ету.

ЫБЫЛЖЫТУ экспр. Ыбылжыт етістігінің қымыл атауы.

ЫБЫЛУ экспр. Ыбыл етістігінің қымыл атауы.

ЫБЫЛЫС зат. діни. **Ібіліс** (діни ұғым бойынша, жын-шайтанның аты).

Ыбылыс суы. экспр. Мұсылман дінінде харам етілген мас қылатын сусын, арақ-шарап. **Ыбылыс шайтан.** діни. Адамға қарсы қара күштер, жын-шайтандар.

ЫБЫЛЫСТА үст. сөйл. Қатылыста, асығыста.

ЫБЫЛЫСТАЙ сын. *Ыбылыс сияқты.*
ЫБЫЛЫСТЫР=ет. жерг. *Сапырылыстыру, быбырстыту.*

ЫБЫЛЫСТЫРУ сөйл. *Ыбылыстыр етістігінің қимыл атауы.*

ЫБЫЛЫША үст. сөйл. экспр. *Ыбылысқа ұқсап.*

ЫБЫН зат. жерг. *Кейін, тұр, ұсқын.*
ЫБЫРАТ зат. сөйл. *Ғибрат (ақыл-кеңес; нақыл сөз, мазмұнды мағыналы сөз).*

ЫБЫРАТСЫЗ сын. сөйл. *Ғибратсыз (мағынасыз, мазмұнсыз).*

ЫБЫР-ДУЫРЛІ сын. сөйл. *Қыбырлаған, қалың.*

ЫБЫР-ДЫБЫР елік. *Қыбырлаған қозғалысты бейнелейтін дыбырлаған дыбысты білдіретін сөз.*

ЫБЫР-ЖЫБЫР елік. *Баяу қимыл, күйбеңді бейнелейтін сөз.*

ЫБЫРСУ *Ыбырсы етістігінің қимыл атауы.*
ЫБЫРСЫ= ет. 1. *Қалай болса, солай қобырап-қоңырсу, ретсіз шашылып жату.* 2. *Бекітілу, қоқысқа толу.*

ЫБЫРСЫҢҚЫРА=ет. *Шашылыңқырау.*
ЫБЫРСЫҢҚЫРАУ *Ыбырсыңқыра етістігінің қимыл атауы.*

ЫБЫРСЫП-ҚОҚСУ *Ыбырсып-қоқсы етістігінің қимыл атауы.*

ЫБЫРСЫП-ҚОҚСЫ=ет. *Қалай болса, солай шашылып, қараусыз жату, қоқырсу.*

ЫБЫР-СЫБЫР елік. *Сыбырлаған дыбысты білдіретін, қыбырлаған қимылды бейнелейтін сөз. // ауыс. Ұсақ-түйек, тыш-тыш сөз, өсеаяң.*

ЫБЫРСЫҚ зат. 1. *Қоқсыған, шашылған жай, қоқсық зат.* 2. *ауыс. Шашыраған, жүісесіз ой.*

ЫБЫРСЫТ=ет. *Қоқсыту, шашу.*

ЫБЫРСЫТУ *Ыбырсыт етістігінің қимыл атауы.*

ЫБЫРЫҚ зат. жерг. *Құмыра.*
ЫҒАЙ: *ығай мен [менен] сығай.* көне. *Іріктелген, таңдаулы.*

ЫҒАЙ-СЫҒАЙ сын. *Бірінен-бірі өткен, іріктелген.*

ЫҒАЛ сын. жерг. *Ылғал, дымқыл.*

ЫЖҒЫН зат. жерг. *Қатты жүретін, жүргіш, жүрдек ат.*

ЫҒЛАН [ар. إعلان] зат. тар. 1. *Құрылтайшылық төлем.* 2. *Құрушы, құрамына енуші.*

Ығлан етті. *Құру, ресми түрде құруын жариялау.*

ЫҒЛИАН зат. көне. *Жарнама.*
ЫҒТИБАР зат. көне. *Дөреже, атақ деген сөз.*

ЫҒУ *Ық етістігінің қимыл атауы.* 1. *Жауын-шашыннан, желден пана іздеп, ықпасына тығылу.* 2. *ауыс. Қаймығу, жасу.* 3. *геогр. <голл. drigve> Түрлі заттардың (мұз сеңдері, кеме және т.б.) су бетімен желдің немесе ағыстың ықпалымен орын алмастыруы.*

Ығу ағысы. *сушар. Ұзақ уақыт бір бағытта соғатын немесе басты бағыттағы желдің суқойманың (көл, теңіз) бетіне өтетін тікелей әсерінен болатын және олармен бағыттас келетін ағыс.*

ЫҒУА зат. жерг. *Бақат, жол.*

ЫҒЫ зат. жерг. *Реті, ыңғайы.*

ЫҒЫ-ҒЫЖЫ елік. жерг. *Ығы-жығы.*

ЫҒЫ-ЖӨНІ зат. сөйл. *Бір нәрсенің немесе істің икемі, ебі.*

ЫҒЫ-ЖЫҒАТЫ сын. жерг. *Ығы-жығы.*

ЫҒЫ-ЖЫҒЫ сын. *Ары-бері ретсіз сапырылған, отыр-отыр.*

ЫҒЫЗ=ет. сөйл. *Ыққыз.*

ЫҒЫЛАМ: *ығылам етті.* жерг. *Айтып берді.*
ЫҒЫЛАМ: *ығылам ету.* жерг. *Баяндау, айтып беру.*

Ығылам қылды. *Жариялады, жария қылды.*

ЫҒЫЛАН=ет. жерг. *Илан, сену.*
ЫҒЫЛАНУ *Ығылан етістігінің қимыл атауы.*
ЫҒЫЛЫМ зат. сөйл. *Ыққылым.*

ЫҒЫЛЫСЫП-СЫҒЫЛЫС=ет. сөйл. *Ығы-жығы болып кетпелісу.*

ЫҒЫЛЫСЫП-СЫҒЫЛЫСУ сөйл. *Ығылысп-сығылыс етістігінің қимыл атауы.*

ЫҒЫМДА=ет. *Нығыздау, нығарлау.*

ЫҒЫН¹ зат. *Ағынды су.*

ЫҒЫН² зат. *Ықтасын, желден, жауын-шашыннан таса, ық жер.*

Ығын табу. *жерг. Ретін табу, жөнін қара-стыру.*

ЫҒЫН=ет. *Жасқану, тайсалду, жасу.*

ЫҒЫНДА=ет. *Ағындау; ағын сумен қозғалу.*

ЫҒЫНДАУ *Ығында етістігінің қимыл атауы.*

ЫҒЫНУ *Ығын етістігінің қимыл атауы; тай-салу, қорқу.*

ЫҒЫН-ШЫҒЫН зат. *Бір нәрсеге жұмсалған қаржы, қаражат, еңбекақы.*

ЫҒЫН-ШЫҒЫНСЫЗ сын. *Артық ысырап-сыз, көп шығын көрмей.*

ЫҒЫҢҚЫРА=ет. *Тайсалыңқырау, бетпе-бет келе алмау.*

ЫҒЫҢҚЫРАУ *Ығыңқыра етістігінің қимыл атауы.*

ЫҒЫҢ-ПЫҒЫҢ елік. сөйл. *Судың екі үйкелген зат арасынан қысылып шыққандағы дыбысын білдіретін сөз.*

ЫҒЫП: *ығып тұру.* жерг. *Қалың болу, бығып тұру.*

ЫҒЫР сын. 1. *Көп мініс көріп, ерқашты болған (ат).* 2. *Адамды мезі ететін, мазасыз.*

Ығыр атан нар. *Піштірілген нар түіенің жұмысқа мініліп, қатып, шаршағаны.*

Ығыр болды. а) *Мезі етті, қалжыратты, шаршатты, қажытты, жалықтырды.* ә) *Берекесін кетірді, мазасын алды.* б) *Тынышын кетірді, күйзелтті, мазалай берді, жанын қинады.*

Ығыр етті. *Мазасын алды, берекесін кетірді, мезі қылды.*

Ығыр көрді. *Мезі болды, мазасы кетті.*

Ығыры шықты. *Береке тынышы кетті; ер қашты болды.*

ЫҒЫР=ет. жерг. *Зекін ұрсу, тықсыру.*

ЫҒЫРЛА=ет. *Тықсыру.*

ЫҒЫРЛАУ *Ығырла етістігінің қимыл атауы.*

ЫҒЫРТ=ет. *Зекін ұрсу, тықсырту.*

ЫҒЫРТУ *Ығырт етістігінің қимыл атауы.*

ЫҒЫРШЫҚ зат. этн. *Ат өзбелінің тартпаларының ішінде арқадан өтетін бау жібi.*

ЫҒЫС зат. *Желдің, боранның суығы мен өтінен қашып, малдың бағытына қарай қозғалысы, бағдарынан ауытқуы, адасуы.*

ЫҒЫС=ет. 1. *Бір жаққа қарай сырғып, жылжып орын босату.* 2. *ауыс. Беті қайту, жасқану, қаймығу; шегіну, қаумалай қашу.* 3. *ауыс. Сейілу, жоқ болу.*

ЫҒЫСА-ЫҒЫСА үст. *Біріне-бірі сығылысып, сырғып.*

ЫҒЫСПА зат. геол. *Жер қыртысының тік және көлбеу ығыстырушы жазықтық (бет) бойынша қанаттары горизонталь бағытта ығысатын тектоникалық қозғалыстар.*

ЫҒЫСПАЛЫ сын. *Ығысуға бейім.*

Ығыспалы мутациялар. *биол. ДНК нуклеотидтерінің инсерциясы немесе делециясы әсерінен пайда болатын мутация.*

ЫҒЫСТА=ет. 1. *Сығу, жылжу.* 2. *ауыс. Қаймығу, жасқану, қашу.*

ЫҒЫСТАУ *Ығыста етістігінің қимыл атауы; қашу.*

ЫҒЫСТЫР=ет. 1. *Орнынан жылжыту, сығылыстыру, қозғалту.* 2. *Алмастыру, орнын басу.*

3. *Тықсыру, қашыру, шегіндіру.* 4. *ауыс. Жасыту, жігерінен айыру.* 5. *биол. Дарвин теориясы бойынша түрлердің бірінің экспансиясына қолайлы жағдай қалыптасуының нәтижесінде экологиялық тұрғыдан жақын бір түрдің орнына екінші бір түрдің басуы.*

ЫҒЫСТЫРҒЫШТЫҚ зат. тех. *Заттың суда өз салмағына тең сұйықтылықты қасиеті.*

ЫҒЫСТЫРУ *Ығыстыр етістігінің қимыл атауы.* 1. *Қозғау, жылжыту, сырыту.* 2. *ауыс. Қуу,*

шегіндіру, тықсырту. 3. *хим. Химиялық реакция барысында молекуладан атомдар тобының бөлінуі. // псих. «Психологиялық қорғаныштың» бір түрі, индивид үшін қолайсыз оялардың, естеліктердің, күйініштердің санадан «қуып шығарылу» үдерісі.*

Ығыстыру операциясы. *инф. <ағыл. shift operation> Регистр мәліметтерінің оңға немесе солға бір разрядқа орын ауыстыруын орындайтын мәшинелік операция.*

Ығыстыру регистрі. *инф. <ағыл. shift register> Мәліметті солға немесе оңға разряд бойынша ығыстыруды жасақтайтын регистр.*

ЫҒЫСТЫРЫЛ=ет. 1. *Орнынан қозғалылу, жылжытылу.* 2. *Орын басу, алмастырылу.*

Ығыстырылған бүтін. *инф. <ағыл. biased integer> Кейбір базалық мәнге қатысты ығысумен ұсынылған бүтін айнымалы.*

ЫҒЫСТЫРЫЛУ *Ығыстырыл етістігінің қимыл атауы; алмастырылу.*

ЫҒЫСТЫРЫҢҚЫРА=ет. *Ығыстыра түсіңкіреу, сырғыттыңқырау.*

ЫҒЫСТЫРЫҢҚЫРАУ *Ығыстырыңқыра етістігінің қимыл атауы.*

ЫҒЫСУ *Ығыс етістігінің қимыл атауы.*

1. *Жылжу, орнынан қозғалу.* 2. *ауыс. Тайсалу, қорқу, жасқану.* 3. *Материалдар кедерісінде түскен қарі әсерінен серпімді денелер өзара параллель қабаттарының аралық-қашықтарын өзгертеі деформациялануы.* 4. *инф. <ағыл. shift> Іргелес орындар тізбегіндегі ақпараттың сондай мөлшердегі орынға бір бағытта орын ауыстыруы.*

Ығысу тоғы. *физ. Айнымалы электр өрісінің магниттік әсерін сипаттайтын физикалық шама.*

ЫҒЫСЫҢҚЫРА=ет. 1. *Ығыса түсіңкіреу, жылжыңқырау.* 2. *ауыс. Жасқаныңқырау, сескеніңкіреу.*

ЫҒЫСЫҢҚЫРАУ *Ығысыңқыра етістігінің қимыл атауы.*

ЫҒЫТ зат. жерг. *Қисынды жері, қолайлы сәті, реті.*

Ығытын табу. *жерг. Ретін, ыңғайын табу.*

ЫҒЫТТЫ сын. жерг. *Ұтымды, қолайлы.*

ЫДЫҚ зат. сөйл. *Ыңғай, рет, жөн.*

ЫДЫРА=ет. 1. *Тарқау, бөлініп-жарылып ұсақталу.* 2. *ауыс. Тарам-тарам, топ-топ болып бөліну, басы бірікпеу.* 3. *Сиреу, сейілу.* 4. *Сетінен жыртылу, сегітілу.*

ЫДЫРАҒЫШ сын. 1. *Ыдырап кеткіш, сөтінегіш.* 2. *ауыс. Тез тозғыш, әлжуаз, әлсіз.*

ЫДЫРАҒЫШТЫҚ зат. *Ыдырай бергіштік, сөтінегіштік, тез тозғыштық.*

ЫДЫРАЙ-ЫДЫРАЙ үст. *Сейіле-сейіле, сирей-сирей.*

ЫДЫРАМА: *ыдырама дене.* *биол. <лат. corpus atreticum, лат. corpus – дене, грек. а – жоқ, trema – тесік> Аналық жыныс безі – жұмыртқалықтағы фолликулдардың толық дамыт жетілмей, кері ыдыраған түрі.*

ЫДЫРАҢҚЫ сын. 1. *Сирек, шашыраңқы.*

2. *ауыс. Бытыраңқы, бірауызды емес.*

ЫДЫРАҢҚЫЛАУ сын. *Сиректеу, алшақтау.*

ЫДЫРАҢҚЫЛЫҚ зат. 1. *Шашыраңқылық, сиректік.* 2. *Бытыраңқылық, алауыздық.*

ЫДЫРАП-ЫДЫРАП үст. *Сейіліп-сейіліп, сирей-сирей.*

ЫДЫРАС=ет. *Тарасу, жан-жаққа кетісу.*

ЫДЫРАСУ *Ыдырас етістігінің қимыл атауы.*

ЫДЫРАТ=ет. 1. *Ұсақтату, бөлшектеу.*

2. *ауыс. Алауыз қылу, бытырату.* 3. *ауыс. Шырқын бұзу, бүлдіру.* 4. *Сейілету, тарату.*

ЫДЫРАҢҚЫШ зат. тех. *Бір нәрсені ыдырататын зат.*

ЫДЫРАТУ *Ыдырат етістігінің қимыл атауы.*

1. *Тарқату, тарату.* 2. *ауыс. Бытыраңқы, алауыз қылу.*

Ыдырату әлеуеті. *экол. Табиғи аумақтың және акваторияның табиғи және антропогендік заттектерді (қоқыстар мен қалдықтарды) шірі-*

туге және олардың тіршілікке өзі ыдырамай зиянды әсерін жоюға қабілеттілігі.

ЫДЫРАТУШЫ зат. кіт. Бір нәрсені ұсақтаушы, таратушы, сөйлетуші.

ЫДЫРАТУШЫЛАР зат. биол. <лат. *reducentis*> Органикалық заттектерді ыдыратып, оларды басқа ағзалар сіңіре алатындай бейорганикалық заттектерге айналдыратын ағзалар.

ЫДЫРАТУШЫ-АҒЗАЛАР зат. биол. *Ыдыратушылар*.

ЫДЫРАТЫЛ= ет. Бөлшектендірілу.

ЫДЫРАТЫЛУ Ыдыратыл етістігінің қимыл атауы.

ЫДЫРАУ¹ зат. 1. физ. Ядролардың нейтрондармен соққылануына негізделген атом ядросының бөлшектену үдерісі. 2. хим. Материалдың аса берік тепе-теңдік күйіне көшуіне мүмкіндік беретін, жаңа зоналар мен фазалардың туындауына негіз болатын аса қаныққан ерітінділердің біркелкілігі мен құрамының өзгерісі.

ЫДЫРАУ² Ыдыра етістігінің қимыл атауы. 1. Іру, бөлініп-бөлініп кету; бөлшектену. 2. Таралу; тарау. 3. ауыс. Бұліну, бұзылу.

Ыдырау кернеуі. хим. Электролиз үдерісін жүргізу үшін электродтарға түсірілетін анодтық және катодтық реакциялардың потенциалдарының ең кіші айырымы.

ЫДЫРЫН= ет. экспр. Жайсыздығын білдіріп жұлқыну, жұлғыну.

ЫДЫС зат. 1. Ішіне әртүрлі нәрселер салуға, ас-су құюға арналған тұрмыстық бұйымдар (қап, қалта, аяқ-табақ т.б.). 2. ауыс. Бір жаман қылық, теріс мінездің иесі болған адамға қатысты теңеу сөз. 3. экон. Тара, тауарларды сақтауға, буып-түюге, орауға, тоғанактауға және тасымалдауға арналған сыйымдылық. 4. сөйл. Шөлмек, бөтелке.

ЫДЫС-АЯҚ зат. Ас ішуге, құюға арналған әртүрлі ыдыстар.

Ыдыс-аяқ сыңғырлады. Ерлі-зайыптылар арасында келіспеушілік болды, отбасында ұрыс-керіс шықты.

ЫДЫС-НАУАЛАР зат. Мал жем-суына арналған үлкен ыдыстар жиынтығы.

ЫДЫСША¹ зат. мед. Жатыр сүйелшелері, карункула кірмелерімен байланысып, ұрық жолдасын түзетін, сыртқы ұрық қабығы – хорион бүрлерінің топтаса орналасқан бөлігі.

ЫДЫСША² үст. Ыдыс сияқтанып, ыдыс тәрізденіп.

ЫЖ елік. Су қайнағанда шығатын дыбысқа ұқсас қысқа дыбысты білдіретін сөз.

ЫЖДАҒАТ [ар. *اجتهاد*] зат. 1. діни. Діндар адамның діни-құқықтық мәселелерді зерттеп, оның мәнін тану жолындағы қызметі, осы зерттеу барысында пайдаланған негіздер, дәлелдемелер, әдістер мен тәсілдер жүйесі; ғұламаның діни-құқықтық нұсқаларды білудегі, талдаудағы және түсіндірудегі біліктілік дәрежесі. 2. ауыс. Бннта-жігер, ықылас.

Ыждағат етті [қылды]. Талтынды, ынталанды, бар ынтасын салды.

ЫЖДАҒАТПЕН үст. Жанын салып, бар ынтасымен.

ЫЖДАҒАТТА= ет. Бар ынтасымен, тиянақтап жасау.

ЫЖДАҒАТТАП үст. Ыждағатпен, ықыластымен.

ЫЖДАҒАТТАУ Ыждағатта етістігінің қимыл атауы.

ЫЖДАҒАТТЫ сын. Ықыласты, ынталы.

ЫЖДАҒАТТЫЛЫҚ зат. Ықыластылық, ынталылық.

Ыждағаттылық танытты. Мұқият тексерді, ыждағатпен қарады.

ЫЖДИЯТ зат. ескікіт. *Ыждағат.*

ЫЖЫ-ҒЫЖЫ сын. жерг. Ығы-жығы.

ЫЖЫЛ зат. Су қайнағанда шығатын дыбыс.

ЫЖЫЛДА= ет. Ызылдағанда дыбыс шығару.

ЫЗ елік. Сүзіліп шыққан жіңішке дыбысты білдіретін сөз.

Ыз етті. Ыз еткен дыбыс шығарды, ызылдады.

ЫЗ= ет. Әртүрлі ата қынддыларын жіңішкепеп бүріп тігу, ширатып шыжымбау жасау.

ЫЗА¹ зат. 1. Қатты қысқан ашу, қайнаған қыжыл. 2. Адамның бойындағы қатты ашулану, кектенуден болатын жағымсыз сезім.

Ыза басты. Ашуға булықты, қатты ашудан күйіп-жанды. **Ыза болды.** Қатты ашуданды, қыжылы қайнады. **Ыза буды.** Ызасы келді, ызаланды, долданды. **Ызаға [ызадан] булықты [толды].** Ашу ішін кернеді. **Ызадан жарылардай.** бейн. Қатты ашуланған, булыққан. **Ыза кернеді [қысты].** Ашудан жарылып кете жаздады, булықты. **Ыза көрсетті.** Қаһарына, көріне мінді, қатуланды. **Ыза қылды [етті].** Қыжылына тиді, ашындырды. **Ызасы келді [қайнады].** Ашуы қозды, жыны ұстады. **Ызасын келтірді.** Ашудандырды, қыжылына тиді. **Ызасы өтті [батты].** Қылығы жанына батты, қорлығы өтті. **Ыза тудырды.** Ашуын келтірді. **Ыза шашты.** Ашуданды, ашуын, ызасын жанындағыларға көрсетті. **Ыза шекті.** Қорлық көрді, азап шекті, тақсыретін тартты. **Ыза шықты.** Өкініш, қайғы-реніш түбді.

ЫЗА² зат. 1. Жер астынан шығатын ығал, су. 2. жерг. Суы таяздан шығарылған құдықтың түрі. **Ыза соқты.** Сыз өтті, су шықты. **Ыза су.** а) Жер астынан, таяздан шығатын су. ә) су шар. Жер бетінен төмен бірінші орналасқан тұрақты сулы қабаттағы тегеурінсіз жерасты суы. **Ыза су ағыны.** су шар. Қысымсыз аатынсу сақтағыш көкжиек. **Ыза су беті.** су шар. Ыза су айнасы, түсетін қысымның шамасы атмосфералық қысымға тең ыза сулардың беті (жозарғы шекарасы). **Ыза су деңгейін реттеу.** су шар. Жерасты суларының деңгейін мелиорациялық шараларды жүзеге асыру арқылы жасанды түрде өзгерту әдісі. **Ыза су қозғалысы.** су шар. Жер астының су жүргізетін қабаты мен аэрациялық аумағы. Су көтерілді. **Ызасы көтерілді.** сөйл. **Ызасы қайнады.** Ашуға булығып, күйіп кетті. **Ызасы өтті.** Қорлық, зәбір, зорлық-зомбылық көрді, тізесі батты.

ЫЗА³ зат. Суы бетіне шығып жататын ойпан, сызды, дымқыл жер.

ЫЗА-АШУ сын. Қатулық пен қаһар.

Ыза-ашу кернеді. Ашуы қысты, қаһарына іштей булықты. **Ыза-ашу қосты.** Ашудандыра түсті. **Ыза-ашуы келді.** Жыны ұстады, қатты ашуданды.

ЫЗА-АШУЛЫ сын. Қаһарлы, ашуы келген. **ЫЗАДАЙ** сын. Ыза сияқты.

ЫЗА-ЖЫР зат. окказ. Жауға қарсы жігерлендіретін кекті өлең.

ЫЗА-КЕК зат. Қайнаған ашу, өшпенділік.

Ыза-кек кернеді [қайнады]. Өшпенділік пен ашу ішін кернеді, өштігі мен қаһарына булықты.

ЫЗА-КЕКПІ сын. Өшігіп жауласқан, тісін қайраған, ашулы.

ЫЗАҚ: ызақ құм. Құмы сусымалы, созылып жатқан шөлді жер.

ЫЗА-ҚАЙҒЫ зат. Қатты ашу мен уайым.

ЫЗА-ҚАҒАР зат. Ашу мен қатулық.

ЫЗАҚОР сын. Тез ашуланатын, шамшыл (адам).

ЫЗАҚОРЛАН= ет. Тез ашулану, ызалану.

ЫЗАҚОРЛАНУ Ызақорлан етістігінің қимыл атауы.

ЫЗАҚОРЛЫҚ зат. Ашу қысушылық, қызарақтаушылық.

ЫЗА-ҚЫЖЫЛ зат. Ашу мен іштегі қыжыл.

ЫЗАЛА= ет. Дымқылдану; жылғалану.

ЫЗАЛАН= ет. Ыза болу.

ЫЗАЛАНДЫР= ет. Ашудандыру, ызасын келтіру.

ЫЗАЛАНДЫРУ Ызаландыру етістігінің қимыл атауы.

ЫЗАЛАНДЫРУШЫЛЫҚ зат. Ашуландырушылық, шамына тиюшілік.

ЫЗАЛАНУ Ызалан етістігінің қимыл атауы.

ЫЗАЛАНЫС= ет. Ашулануысу.

ЫЗАЛАНЫС Ызаланыс етістігінің қимыл атауы.

ЫЗАЛА= ет. егін шар. Дымқылдау.

ЫЗАЛАТЫП үст. егін шар. Ыза суымен, ыза суы арқылы.

ЫЗАЛАУ сын. жерг. Дымқылдау.

ЫЗАЛАУ егін шар. Ызала етістігінің қимыл атауы.

ЫЗАЛЫ¹ сын. Ашу-ыза қысқан, кекті.

Ызалы жер. жерг. Сулы, шабынды жер. **Ызалы жүрек,** долы қол. поэт. Ащы тілмен шыңдықты айту туралы.

ЫЗАЛЫ² сын. су шар. Сызды, дымқылдау.

ЫЗАЛЫ сын. жерг. Сызды, дымқылды.

ЫЗАЛЫҚ зат. Ыза болушылық, ашулық.

ЫЗА-НАЗА зат. 1. Сазды, ылғалды, жайлы жер. 2. ауыс. Маңыз-мән, ішкі қуат.

ЫЗА-НАМЫС зат. Ашу мен намыс.

ЫЗАСЫЗ¹ сын. Ашусыз, кексіз, зілсіз.

ЫЗАСЫЗ² сын. Сусыз.

ЫЗАСЫРЫҚ зат. көне. Ертеңтегі білім беру сабақтары тәртібі бойынша білім алушы шәкіртті оқымағаны үшін жазалайтын шыбық. **Ызасырықтан өткізді.** а) Ызасырықпен сабады.

ә) Қатты сыңға алды, әбден аямай сынады.

ЫЗАТ зат. геогр. Қырат сияқты, бірақ төбесі жайпақтау келген жер бедері бөлігі.

ЫЗАТТЫ сын. Ызаты бар, ызаты көп.

ЫЗА-ШЕР зат. Ашу мен кек, зар.

ЫЗА-ШУ сөйл. Аза мен шу.

ЫЗА-ЫЗБАР зат. Ашу, ыза, сес, айбат.

ЫЗА зат. этн. Ызын жасалған бау.

ЫЗБАЙ сын. Жанжалқор, жылауық.

ЫЗБАЙЛА= ет. Ыздию, сызылу.

ЫЗБАЙЛАН= ет. 1. Ауру-сырқаудан мазасы кету, беймаза болу. 2. Созылу, сызылу.

ЫЗБАЙЛАН= ет. жерг. Сүде болып ауыру.

ЫЗБАЙЛАНУ жерг. Ызбайлан етістігінің қимыл атауы.

ЫЗБАЙЛАНУ Ызбайлан етістігінің қимыл атауы.

ЫЗБАЙЛЫ сын. жерг. Сыпайы, ибалы, әдепті.

ЫЗБАЙЛЫҚ зат. Ибалық, сыпайылық.

ЫЗБАЙТЫ: ызбайты пеш. зат. Ааш үйге салынатын пеш түрі.

ЫЗБАЛА= ет. Сызылу, әдеп көрсету.

ЫЗБАН: ызбан ішік. көне. Дәрекі матадан, кенептен т.б. жасалған сыртқым.

ЫЗБАР зат. Ашу, сес, айбат.

ЫЗБАРЛА= ет. Салмақтау; сес көрсету.

ЫЗБАРЛАН= ет. 1. Ызбар көрсету, сұстану.

2. ауыс. Сұрқай тарту, бұттану.

ЫЗБАРЛАНУ Ызбарлан етістігінің қимыл атауы.

ЫЗБАРЛАНЫҢҚЫРА= ет. Сұс көрсетіңкіреу, айбаттаныңқырау.

ЫЗБАРЛАНЫҢҚЫРАУ Ызбарланыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ЫЗБАРЛАУ Ызбарла етістігінің қимыл атауы.

ЫЗБАРЛЫ¹ сын. Ашулық, сұсты.

ЫЗБАРЛЫ² сын. жерг. Тұйық.

ЫЗБИКЕЛЕ= ет. жерг. Шабақ балықты көлденең кесіп-кесіп қою.

ЫЗБОЙКА зат. кәс. Балық сүзетін құрал.

ЫЗБОТ ор. зат. сөйл. *Взвод.*

ЫЗБҰРАЙ зат. жерг. Ер-тирман.

ЫЗБҰТ зат. жерг. Жөн-жосық, келбет.

ЫЗБЫРАЙ зат. жерг. Аттың ер тиірманы.

ЫЗЫБРОЙ [ор. сбруя] зат. сөйл. *Ат жүзегі.*

ЫЗҒАН сын. жерг. Біріктірілген, құрастырылған.

ЫЗҒАР¹ зат. 1. Бет қаритын суық, үскірік. 2. ауыс. Суық рай, ашу.

Ызғар соқты. а) Қатты суық денені қарып өтті. ә) Шашын ақ шалды; қартайды. б) Жанға батты, жайсыз болды. **Ызғар шашты.** а) Суық

ұрып тұрды. ә) Суық рай, ашу танытты. б) Қаһар төкті, ашуланым бетінен оты шықты. **Ызғары қатты** [суық]. Қаһары күшті.

ЫЗҒАР?: ызғар су. егін шар. Мақта көтерілген соң берілетін бірінші су.

ЫЗҒАРЛАН= ет. Түсін суыту, сыздану; айбат шегу.

ЫЗҒАРЛАНУ Ызғарлан етістігінің қимыл атауы.

ЫЗҒАРЛЫ сын. 1. Қатты суық, аязды. 2. ауыс. Суық райлы, қатал.

ЫЗҒАРСУ сын. кәс. Мақта көтерілген соң берілетін бірінші су.

ЫЗҒАРСЫЗ сын. 1. Ызғары жоқ, аязсыз. 2. ауыс. Жайдары, жіліз.

ЫЗҒУ Ызғы етістігінің қимыл атауы; зулау, зымырау.

ЫЗҒЫ= ет. 1. Жүйткі жөнелу, зымырау. 2. Суық жел есу, желдету. 3. жерг. Мыңғыру, сынсу.

ЫЗҒЫЗ= ет. Жүйткіту.

ЫЗҒЫЗУ Ызғыз етістігінің қимыл атауы.

ЫЗҒЫН= сын. жерг. Өте қалың, тығыз; көп.

ЫЗҒЫНДА= ет. Ызғып суық жел есу, үс-кіріктеу.

ЫЗҒЫНДАЙ сын. Қалың, көп, нөпір.

ЫЗҒЫНДАУ Ызғында етістігінің қимыл атауы.

ЫЗҒЫР= ет. Үйіре соғу, цру.

Ызғыр жел. Үйіре соққан жел.

ЫЗҒЫРТ= ет. Үйіре соқтырту.

ЫЗҒЫРТУ Ызғырт етістігінің қимыл атауы.

ЫЗҒЫРУ Ызғыр етістігінің қимыл атауы.

ЫЗҒЫРЫҚ зат. Баяулау есетін, суық жел.

Ызғырық боран. Өңменнен өтер ызғарлы боран.

Ызғырық жел. Ызғарлы, суық жел. **Ызғырық [жел, суық] өңменнен өтті.** Қатты тоңды, мұздады.

ЫЗҒЫРЫҚТА= ет. Ызғырық жел соғу.

ЫЗҒЫРЫҚТАН= ет. Ызғырық соғу, суыту.

ЫЗҒЫРЫҚТАНУ Ызғырықтан етістігінің қимыл атауы.

ЫЗҒЫРЫҚТАУ¹ сын. Аздаған ызғырық желі бар.

ЫЗҒЫРЫҚТАУ² Ызғырықта етістігінің қимыл атауы.

ЫЗҒЫТ= ет. Жүйткі; үйіріп соғу.

ЫЗҒЫТУ Ызғыт етістігінің қимыл атауы.

ЫЗҒЫТЫП-ЫЗҒЫТЫП үст. Үдетіп-үдетіп, зүйдәттеп-зүйдәттеп.

ЫЗДАН= ет. экспр. Өкіну.

ЫЗДАНУ Ыздан етістігінің қимыл атауы.

ЫЗДИ= ет. Барын күіп, байлауышын салу, шікірейіп сәнді кийну.

ЫЗДЫР= ет. Сыдыру, сырғызу.

ЫЗДЫРТ= ет. Сыдырту, сырғызу.

ЫЗДЫРТУ Ыздырт етістігінің қимыл атауы.

ЫЗДЫРУ Ыздыр етістігінің қимыл атауы.

ЫЗНАК [ор. знак] зат. Белгі.

ЫЗУ Ыз етістігінің қимыл атауы.

ЫЗУ-ШУЛЫ сын. Ызыңдаған, шулаған.

ЫЗ-ЫЗ елік. Сүзілп жәңбіре шыққан қай-талама дыбысты білдіретін сөз.

ЫЗЫ-ҚАЙҚЫ зат. У-шу.

ЫЗЫ-КІКҮ елік. У-шу, азан-қазан.

ЫЗЫ-ҚИҚЫ елік. сөйл. **Ызы-қиқу.**

ЫЗЫҚУ зат. жерг. Тал-тал болып таулы жерге шығатын өсімдік.

ЫЗЫЛ зат. Сопа, маса, т.б. ызыңдап шығаратын дыбысы, үні.

ЫЗЫЛ¹= ет. сөйл. **Сызылу.**

ЫЗЫЛ²= ет. Бүріп тигілу.

ЫЗЫЛДА ет. Ыз-ыз еткен дыбыс шығару.

ЫЗЫЛДАҚ сын. Ызылдай беретін, ызылдауық.

Ызылдақ шыбын. зат. <лат. syrphidae> Тұрқы 5–15 мм, ірілері 25 мм-ге дейін болатын қосқанатты насекомдардың бір тұқымдасы.

ЫЗЫЛДАТ= ет. Ыз-ыз еткен дыбыс шығарту.

ЫЗЫЛДАТУ Ызылдат етістігінің қимыл атауы.

ЫЗЫЛДАУЫҚ сын. Ызылдай беретін, ызылдақ.

ЫЗЫЛУ Ызыл етістігінің қимыл атауы.

ЫЗЫМ-ҚАЙЫМ үст. сөйл. **Ізім-қайым.**

ЫЗЫНДЫ сын. жерг. **Ызғын.**

ЫЗЫҢ елік. Ыз еткен ұзақ шыққан үн, ызыл-ды білдіретін сөз.

ЫЗЫҢДА= ет. 1. Ыз-ыз еткен дыбыс шығару, ызылдау. 2. ауыс. Қайта-қайта айтып мезі қылу, сөйлей беру.

ЫЗЫҢДАС= ет. Ыз-ыз еткен дыбыс шығарысу.

ЫЗЫҢДАСУ Ызыңдас етістігінің қимыл атауы.

ЫЗЫҢДАТ= ет. Ыз-ыз еткізу.

ЫЗЫҢДАТҚЫЗ= ет. Ыз-ыз еткіздіру.

ЫЗЫҢДАТҚЫЗУ Ызыңдатқыз етістігінің қимыл атауы.

ЫЗЫҢДАТУ Ызыңдат етістігінің қимыл атауы.

ЫЗЫҢДАУ Ызыңда етістігінің қимыл атауы.

ЫЗЫҢДЫ сын. Ызыңдаған дыбыс шығаратын, сынғырлы.

ЫЗЫҢСЫЗ сын. Ызың еткен дыбыссыз.

ЫЗЫҢ-ШУ зат. Ызыңдау, у-шу болу.

ЫЗЫҢШЫЛ сын. Ызыңдай беретін, ызыңдағыш.

ЫЗЫҢ-ЫЗЫҢ елік. Қайта-қайта ызыңдаудан шығатын дыбыс, ызыл.

ЫЗЫҢ-ЫЗЫҢДАП үст. Қайта-қайта ызыңдап.

ЫЗЫТ зат. жерг. Ыза, ашу.

ЫЗЫ-ШУ елік. Уда шу, азан-қазан.

ЫЙЛА зат. жерг. **Айла.**

ЫҚ зат. 1. Үйдің, қораның, өскен ағаштың т.б. желден, жауынан қабаберіс ықтасын жағы, қалқасы. 2. ауыс. Жағдаят; ыңғай.

Ығы жоқ. Ебедейсіз, қырсыз. **Ығы келді.** Жағдайы жасалды, шабытына дөп келді, ыңғайы түсті. **Ығына жығылды [көшті].** Біреудің айтқанына көнді, ыңғайына көшті. **Ығын есті.** Тынышын бізды, панасын бүлдірді. **Ығынтапты.** а) Орынтапты, паналады. ә) Ретін тапты, ыңғайын, ебін тапты. **Ық беткейі** геогр. Кез келген орографиялық кедергінің (мысалы, тау жотасы, төбе) басым жел жақтағы беткейіне қарама-қарсы ық жақтағы беткейі. **Ық болды.** Пана болды.

ЫҚ= ет. 1. Жауын-шашында, қатты боранда малдың (қой мен жылқы) өз орнынан аша көшуі, ық іздеп кетуі. 2. Балық аулау кезінде, жарылған мұз үстінде су ағымен кету. 3. ауыс. Жасқану, қаймығу, тайқу.

ЫҚЗАР сын. Риза, ырза.

ЫҚҚЫШ сын. Ыға бергіш.

ЫҚПА сын. Ығатын, ыға қозғалатын.

Ықпа мұз. геол. Ығу жағдайында немесе уақытша тоқтап, бірақ қозғалмайтын мұзбен бірігіп қатпаған мұзитағы, теңіздегі, көлдегі, бөгендегі қалқыған мұз. **Ықпа стансылар.** геол. Арктикалық алапта метеорологиялық, гляциологиялық, океанографиялық және геофизикалық байқаулар жүргізу үшін қалқыма мұздарда арнайы құрылған ғылыми-зерттеу стансалары.

ЫҚПАЛ зат. 1. Бір құбылыстың, оқиғаның, жағдайдың адамға немесе құбылысқа, не бір заттың екінші бір затқа ететін әсері. 2. Адамның келесі бір адамға әсері, ыркы.

Ықпал етті. Әсерін тигізді, себепкер болды. **Ықпалына түсті.** Айтқанын істеді, ыңғайына көнді. **Ықпалы тиді.** Әсер етті, ықпал етті.

ЫҚПАЛ² зат. көне. Қалау, тілеу, тілек.

ЫҚПАЛДАС сын. Әсерлес, әрекеттес.

ЫҚПАЛДАС= ет. Өзара әрекеттесу.

ЫҚПАЛДАСТЫҚ зат. жаңа. Өзара әсерлестік, әрекеттестік.

ЫҚПАЛДАСТЫР= ет. Өзара әрекеттестіру.

ЫҚПАЛДАСТЫРУ Ықпалдастыр етістігінің қимыл атауы.

ЫҚПАЛДАСУ Ықпалдас етістігінің қимыл атауы.

ЫҚПАЛДЫ сын. Беделі күшті, ықпалы зор.

Ықпалды топ. Халық арасында беделі бар топ.

ЫҚПАЛДЫЛЫҚ зат. Әсері, ықпалы барлық.

ЫҚПАЛДЫРАҚ сын. Әсер, ықпалы көбірек, беделдірек.

ЫҚПАН зат. көне. Соңы, нәтижесі.

ЫҚПАНА зат. жерг. Жел жағынан ық болу үшін салынған қалқан қора.

ЫҚПЫЛ-ЖЫҚПЫЛ зат. Ұңғыл-шұңғыл, сай-жыра.

ЫҚРАР зат. сөйл. **Ықырап.**

ЫҚСАН зат. көне. Жәрдем, жақсылық, шарапат.

ЫҚСЫР= ет. сөйл. **Тықсыр.**

ЫҚСЫРУ Ықсыр етістігінің қимыл атауы.

ЫҚТА= ет. Қатты бораннан, аяздан, т.б. қорғанып, таса жерге тығылу, қалқаға паналау.

ЫҚТАДАР зат. діни. Ислам дініндегі салық төлеу мен пайдалану шарттары.

ЫҚТАН= ет. сөйл. Бағдарлау, түспалдау.

ЫҚТАНУ Ықтан етістігінің қимыл атауы.

ЫҚТАҢҚЫРА= ет. Ыққа қарай тасаланыңқырау, қалқаланыңқырау.

ЫҚТАҢҚЫРАУ Ықтаңқыра етістігінің қимыл атауы.

ЫҚТАС= ет. Ыққа паналасу.

ЫҚТАСУ Ықтас етістігінің қимыл атауы.

ЫҚТАСЫН зат. 1. Қалқасы бар, ықтау жер. 2. Малды қатты желден, қарлы бораннан қорғап тұратын құрылыс.

ЫҚТАСЫНДАУ сын. Қабаберістеу, қалқа-лау.

ЫҚТАСЫНДЫ сын. Ықтасыны бар, қал-қалау.

ЫҚТАСЫНСЫЗ сын. Қалқа-панасы жоқ, далдасыз.

ЫҚТАТ= ет. Ықты паналату.

ЫҚТАТУ Ықтат етістігінің қимыл атауы.

ЫҚТАУ¹ сын. Ықтасыны бар, қалқалау.

ЫҚТАУ² Ықта етістігінің қимыл атауы.

ЫҚТИКАТ зат. діни. Шыдам, төзім.

ЫҚТИМАЛ үст. Мүмкін. // Мүмкіндік, болу, болмауы белгісіз нәрс.

Ықтимал радиустық ауытқу. өск. Ракетаның ұшырылу дәлдігінің мөлшері.

ЫҚТИМАЛДАНДЫР= ет. кіт. Мүмкін ету, болғызу.

ЫҚТИМАЛДАНДЫРУ Ықтималдандыру етістігінің қимыл атауы.

ЫҚТИМАЛДАУ сын. Мүмкіндеу, лажы келетіндеу.

ЫҚТИМАЛДЫҚ зат. 1. Бір нәрсені жүзеге асырудың объективтік мүмкіндігі, жүзеге асырылу деңгейі. 2. мат. Математикада анықталған шарттарда саны шексіз рет қайталама алатын қандай да болмасын белгілі бір оқиғаның пайда болуының мүмкіндік дәрежесінің сандық сипаттамасы.

Ықтималдық логика. филос. Ықтималды сөйлемдерді зерттейтін ілім. **Ықтималдық теориясы.** мат. Кездейсоқ бір оқиғаның ықтималдығы бойынша онымен қандай да бір байланыста болатын басқа бір кездейсоқ оқиғаның ықтималдығын анықтауға мүмкіндік беретін математикалық ғылым.

ЫҚТИСАТ зат. экон. **Үнемиет.** 1. Белгілі бір қоғамдық-экономикалық формацияның өндірістік қатынастарының жиынтығы. 2. Ауданның, елдің, елдер тобы немесе бүкіл әлемнің шаруашылығы. 3. Материалдық өндіріс саласы мен бейөндірістік саланы қамтитын халық шаруашылығы. 4. Ел немесе оның жекелеген аймақтары шаруашылығының секторлары (өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, қызметтер көрсету) мен салаларын зерделеумен айналысатын ғылым.

ЫҚТИҒАТ [ар. اعتقاد] зат. көне. Ниет етушілік.

ЫҚТИЯР [ар. اختیار] зат. Әр адамға тән ерік, қалау.

Ықтиярға қоймады. Ерік бермеді, ыңғайына

көндірді. **Ықтиярды өзіне салды.** Ерікті өзіне берді. **Ықтияр етті.** жерг. **Рұқсат берді.** **Ықтияры бар.** Ерікті, бостан. **Ықтияры жоқ [болмады].** Еріксіз, өз еркі өзінде емес, біреуге бағынышты. **Ықтияры өзінде.** Өз еркі өзінде, еркі өз қолында.

ЫҚТИЯР-ЕРІК зат. Өз қалауы, жеке ынтасы. **ЫҚТИЯРЛЫ** сын. Өз ықтияры бар, ерікті. **ЫҚТИЯРЛЫҚ** зат. **Рұқсат, еріктілік, қалау.** **ЫҚТИЯРСЫЗ** сын. 1. Амасыз, еріксіз. 2. Жеке басы қалауы жоқ, өзінің дегеніндей жасай алмайтын. // Еріксіз, қиштеп. // Еріктен тыс, қалауына бағынбай, өздігінен.

ЫҚТИЯРСЫЗДЫҚ зат. Ықтияры, еркі жоқтық, тәуелділік.

ЫҚТИЯРХАТ зат. ресми. Белгілі бір жағдайда заң шеңберіне сәйкес ерікті қимыл-әрекетке рұқсат беретін құжат.

ЫҚТИЯРЫМЕН үст. Ерікті түрде, қиштеусіз. **ЫҚТИЯТ** [ар. احتياط] сын. Алды-артын аңғарып істейтін, жинақы, ұқыпты.

Ықтият бол! тілек. Алды-артынды ойланyp істе, ұқыпты бол деген мағынада. **Ықтият етпеді.** **Рұқсат етпеді,** мүмкіндік бермеді.

ЫҚТИЯТТА= ет. **Ұқыптау, тәптіштеу, ұқыпты ұстау.**

ЫҚТИЯТТАУ Ықтиятта етістігінің қимыл атауы.

ЫҚТИЯТТЫ сын. Іске ұқыпты, жинақы. **ЫҚТИЯТТЫЛЫҚ** зат. Ұқыптылық, жинақылық.

ЫҚТЫН¹ зат. сөйл. **Ықтасын.** **ЫҚТЫН²** зат. жерг. Суырылған бидайдың ығына түскен ұсағы.

ЫҚТЫНДЫ сын. Ығы, панасы бар. **ЫҚТЫН=** ет. 1. Қатты соққан желдің ығына, бағытына қарай бұрып әкетуі. 2. ауыс. Ығына жығу, өз дегенін істеп.

ЫҚТЫРМА¹ зат. 1. Бораннан, желден малды қорғау үшін жасалған қалтарыс, қалқа, ықтасын. 2. егіншар. Көкөніс дақылдары, басқа да өсімдік өскен алқапқа екпе өсімдіктерді ыстық желден, құаңшылықтан қорғау үшін жолақтап, таспалап егілетін биік сабақты өсімдіктер (құрбағас, жүгері, қыша т.с.с.).

ЫҚТЫРМА² зат. геогр. Бірімен-бірі қабысқан, не сүйір бұрыш жасайтын ұзына бойы созылған тау жоталарының параллель бөліктерінің орналасуы.

ЫҚТЫРМАЛА= ет. Пана тұту, қалқа көру; ықтырманы пайдалану.

ЫҚТЫРМАЛАУ Ықтырмала етістігінің қимыл атауы.

ЫҚТЫРМАЛЫ сын. Ықтырмасы бар, ықтасынды.

Ықтырмалы сүрі жер. Егісті құрғақшылықтан сақтау үшін, қыста қар тоқтату үшін биік сабақты өсімдіктер әр жерден жолақтап егілетін таза танап.

ЫҚТЫРУ Ықтыр етістігінің қимыл атауы.

ЫҚТЫРЫҢҚЫРА= ет. Ықтыра түсіріңкіреу, бүқтырыңқырау.

ЫҚТЫРЫҢҚЫРАУ Ықтырыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ЫҚШАМ сын. 1. Көлемі шағын, жинақы. 2. Ыңғайлы, жеңіл, шақ.

Ықшам компьютер. и н ф. <ағыл. portable computer; laptop> Жасалу құрылымы көлікпен немесе тұтынушының өзі алып жүруге қолайлы шағын компьютер.

ЫҚШАМАУДАН зат. <грек. mikros – шағын, франц. гауоп – аудан> Көлік магистралдары жақын орналасқан, тұрғындардың мәдени-тұрмыстық қызметтерге сұранымын өтеуге арналған мекемелері бар тұрғын үйлер кешені; микрорайон.

ЫҚШАМАУДАНДЫҚ сын. Ықшамауданға қатысты.

ЫҚШАМДА= ет. Бір нәрсенің көлемін қысқарту, шағындау.

ЫҚШАМДАЛ= ет. Көлемі қысқару, жинақталу, шағындалу.

ЫҚШАМДАЛУ Ықшамдал етістігінің қимыл атауы.

ЫҚШАМДАН= ет. Ықшам, жинақы болу, көлемі қысқару.

ЫҚШАМДАНУ Ықшамдан етістігінің қимыл атауы.

ЫҚШАМДАТ= ет. Ықшам еткізу, көлемін қысқарту.

ЫҚШАМДАТУ Ықшамдат етістігінің қимыл атауы.

ЫҚШАМДАУ¹ сын. Көлемі шағындау, ықшамды; кішілеу.

ЫҚШАМДАУ² Ықшамда етістігінің қимыл атауы. 1. Бір нәрсенің көлемін қысқарту, шағындау. 2. лингв. Сөзжасам тәсілдерінің бірі.

ЫҚШАМДЫ сын. Үлкен де, кіші де емес, шап-шағын, лайық.

ЫҚШАМДЫҚ зат. Көлемі шағын болу, жинақылық.

ЫҚШАМДЫЛЫҚ зат. 1. Шап-шақтық, лайықтық, жинақылық. 2. әдеб. Ойды мейлінше тұжырымды етіп, аз сөзбен айтып жеткізушілік.

ЫҚШАМДЫРАҚ сын. Шағынрақ, жинақылау.

ЫҚШАМСЫЗ сын. Ықшамды, икемді емес, рабайсыз.

ЫҚШАМСЫЗДЫҚ сын. Ықшамы, икемі жоқтық.

ЫҚЫ о д. Есекті жүргізу үшін айтылатын ишарат сөз.

ЫҚЫЛАС [ар. اخلاص] зат. 1. Жақсы ниет, пияғыл. 2. Зерде, ынта. 3. Көңіл, назар.

Ықылас аударды. Ниет қойды, зейін қойды, көңіл бөлді. **Ықылас бөлу.** Көңіл аудару. **Ықылас білдірді [етті].** Ниет қылды, бейіл берді. **Ықылас көрсетті [танытты].** Сыйлады, құрметтеді. **Ықылас қойды.** Мән берді, көңіл аударды. **Ықыласқа бөленді.** Ілтипатын иеленді, ілтипатын алды. **Ықылас салды.** Зейін қойды, көңіл бөлді. **Ықыласы ауды.** Көңілі түсті. **Ықыласын қайтарды.** Айтылған ұсынысты, ұсынылған сыйды, көрсетілген сыйды қабылдамады. **Ықыласы түзу.** Ниеті дұрыс, көңілі ақ.

ЫҚЫЛАС-НИЕТ зат. Ынта-зейін, көңіл, бейіл.

ЫҚЫЛАССЫЗ сын. 1. Шын бейілсіз, көңілсіз. 2. Еріксіз, сылбыр.

ЫҚЫЛАССЫЗДАУ сын. Ықыласы жоқтау, самарқаулау.

ЫҚЫЛАССЫЗДЫҚ зат. Ықыласы жоқтық, бейілсіздік.

ЫҚЫЛАСТА= ет. Көңіл аулау, ықылас-ынтасын арттыру, ынталандыру.

ЫҚЫЛАСТАН= ет. Көңілі тұсу, мейірлену.

ЫҚЫЛАСТАНДЫР= ет. Ынталандыру, қызықтыру.

ЫҚЫЛАСТАНДЫРУ Ықыластандыр етістігінің қимыл атауы.

ЫҚЫЛАСТАНУ Ықыластан етістігінің қимыл атауы.

ЫҚЫЛАСТЫ сын. 1. Ықылас-мейірі бар, бейілді. 2. Ынталы, зейінді.

ЫҚЫЛАСТЫҚ зат. Ерекше көңіл, ынталық, жақсы ниеттілік.

Ықыластық [ықылас] білдірді. Оң қарады, көңілінен шыққанын, жақсы қатынасын көрсетті, сездірді.

ЫҚЫЛАСТЫЛЫҚ зат. Ықылас қоюшылық, көңілмен, зейінмен істеушілік.

ЫҚЫЛАС-ЫНТА зат. Шынайы ықылас, бар көңіл.

ЫҚЫЛАС-ІЛТИПАТ зат. Мейір-шапағат, ықылас-ниет.

ЫҚЫЛЫҚ зат. Кеуде қуысындағы көк еттің жиырылуынан, іштен еріксіз шығатын үздік-үздік дыбыс.

Ықылық атты. а) Ықылықтады. ә) Аузы-мұрнынан шыққанша ішті, тойды. б) Болып-толды, кемеліне келді, толысты. в) Өмірінің соңғы мину-

тында жатқан кісінің жанталасып ыңқылдауы; иек қақты, жан тапсырды. г) Қақалып-шашалды. **Ықылық аттырды.** Ішегі қатқанда кылдірді. **Ықылық тиді.** Ықылық атты, ықылықтады.

ЫҚЫЛЫҚТА= ет. Ықылық тию, ық-ық деп дыбыс шығару.

ЫҚЫЛЫҚТАТ= ет. Ықылық аттыру.

ЫҚЫЛЫҚТАТУ Ықылықтат етістігінің қимыл атауы.

ЫҚЫЛЫҚТАУ Ықылықта етістігінің қимыл атауы.

ЫҚЫЛЫМ [ар. اقليم] зат. Ел-жұрт; мемлекет. **Ықылым [бір ықылым, сан ықылым] заман.** Неше жүз мың жылдық өткен уақыт; есте жоқ ескі заман, көне дәуір. **Ықылым заман.** Есте жоқ ерте дәуір.

ЫҚЫРАЖ [ар. اخراج] зат. діни. Мұсылман қауымындағы салықтың түрі.

ЫҚЫРАМ зат. діни. Қажылардың Меккедегі «әулие» саналатын қасиетті жеріне бару және онда киетін киімді (жамылғышы).

ЫҚЫРАП [ар. اقرار] зат. Мойынсұғандық, көнгендік; ықтыярлылық.

Ықырап болды. Мойынсұнды, көңді.

ЫҚЫРАТ [ар. فراط] зат. діни. Жер салығы.

ЫҚЫРШАҚ зат. жерг. **Ықыршақ.**

ЫЛАЖ зат. сөйл. **Лаж** (амал, айла, мүмкіндік).

ЫЛАЖДА= ет. сөйл. **Лажда** (амалдау, айла тауып, ісін асыру).

ЫЛАЖСЫЗ сын. сөйл. **Лажсыз.**

ЫЛАЖЫҚСЫЗ сын. жерг. **Лажсыз.**

ЫЛАЙ зат. сөйл. **Лай.** 1. Балшық.

2. сушар. Мұхит, теңіз, көл, ағыны баяу өзен және жайылма айдындар түбінде жиналған, суға аса қаныққан және диагенез процестеріне шалынбаған аса ұсақ түйірлі тұнбалар. 3. ауыс. Ауырталшық.

Ылай айдады. Ылай иледі, балшық жасады.

ЫЛАЙЛА= ет. **Лайла** (судың тұнық түбінің лайын шығару).

ЫЛАЙСАН сын. сөйл. **Лайсаң.**

ЫЛАЙЫҚТЫ сын. сөйл. **Лайықты.**

ЫЛАҢ зат. сөйл. **Лаң** (кесір, кесепат).

ЫЛАҢДА= ет. сөйл. **Лаңда.**

ЫЛАТ зат. **Лат²** (былғаныш, лас).

ЫЛАТТАЙ сын. Былғаныштай, лас сияқты.

ЫЛАУ зат. **Лау** (құш көлігі).

ЫЛАУЛА= ет. Елден ат сұрап міну.

ЫЛЫРА= ет. 1. Әбден жұмсартып пісу, ылжырау. 2. ауыс. Жай қимылдау, күйбеңдеу, болбырау.

ЫЛЫРАТ= ет. Әбден жұмсартып пісіру, ылжырату.

ЫЛЫРАТУ Ылырат етістігінің қимыл атауы.

ЫЛЫРАУ Ылыра етістігінің қимыл атауы.

ЫЛҒА= ет. сөйл. **Талға** (таңдау, елеп-екшеу).

ЫЛҒАЛ¹ зат. 1. Заттар құрамындағы су. // Құрамында суы мол, дымқыл (топырақ, ауа).

2. ауыс. Көздің жасы. 3. ауыс. Су, сусын деген мағынада.

Ылғал айналымы. геогр. Жер шарындағы су айналымы. **Ылғал жабу.** Жерді суарып, топырақты дымқылдау. **Ылғал жабушы.** Айдалатын жерге су жіберіп, ылғалдаушы. **Ылғалдың жылыстауы.** сушар. Топырақ қабатында ылғалдың гравитациялық жылжуы, өзгеруі. **Ылғал жеткіліксіздігі.** геогр. Ылғалдың ең мол таралған кезіндегі шамасы мен ауадағы нақтылы су буы мөлшері арасындағы айырма көрсеткішінің төмендігі. **Ылғал қоры.** сушар. Топырақтың егіс еер алдындағы белсенді қабаттарындағы есепке алынған ылғал мөлшері. **Ылғал мөлшері.** хим. Құрақ газдың килограмна қатысты су буының килограмнамен өрнектелген газ ылғалдығы. **Ылғал өткізбеушілік.** геол. Таужыныстың өзі арқылы ылғал өткізбеушілік қасиеті. **Ылғал сыйымдылығы.** геол. Таужыныстарының белгілі мөлшерде су сіңіру және суды өз бойында сақтап қалу қабілеті. **Ылғал тапшылығы.** сушар. Қанығу тапшылығы, берілген

температура мен қысым жағдайында су буының қанықтығы мен іс жүзіндегі серпінділіктері арасындағы айырмашылық.

БҮЛҒАЛҒ зат. жерг. Мүкіс, кемістік.

БҮЛҒАЛАЙНАЛЫМ зат. с у ш а р. Су айналымы; судың табиғаттағы жалпы айналымының бір бөлігі.

БҮЛҒАЛДА= е т. Бұлғал араластыру, сулау, дымдау.

БҮЛҒАЛДАН= е т. Бұлғал тарту, сулану, дымқылдану.

БҮЛҒАЛДАНҒЫШТЫҚ зат. кен. Кейбір заттардың ауадан су буларын өздігінен сіңіру қабілеті.

БҮЛҒАЛДАНДЫР= е т. Суландыру, дымқылдандыру, ылғалды ету.

Бұлғалдандыра суару. Күзде немесе қыста сару арқылы топырақ ылғалдығын және су қорын арттыру.

БҮЛҒАЛДАНДЫРУ Бұлғалдандыр етістігінің қимыл атауы.

Бұлғалдандыру әдісі. с у ш а р. Топырақты ылғалды, дымқыл етудің жолдары. **Бұлғалдандыру нормасы.** с у ш а р. Егін егілер алдында және егілу кезінде (көктемгі ылғалмен қанықтыру) және өсімдіктердің өніп-өсу, даму кезеңіндегі 1 гектар жерге берілетін қанықтырма су мөлшері.

БҮЛҒАЛДАНДЫРЫЛ= е т. Суландырылу, дымқылдандырылу.

БҮЛҒАЛДАНДЫРЫЛУ Бұлғалдандырыл етістігінің қимыл атауы.

БҮЛҒАЛДАНУ Бұлғалдан етістігінің қимыл атауы; заттың құрамындағы су мөлшерінің көбеюі.

Бұлғалдану балансы. с у ш а р. Кез келген жерде белгілі бір уақыт ішіндегі жауын-шашын мен булану мөлшерінің арасындағы миллиметрмен өлшенетін айырма. **Бұлғалдану коэффициенті.** с у ш а р. Белгілі бір кезеңде түсетін жауын-шашын мөлшерінің булану шамасына қатынасы. **Бұлғалдану теңдестігі.** с у ш а р. Белгілі бір уақыт аралығында берілген аумаққа жауған жауын-шашын мен буланғыштық арасындағы айырма. **Бұлғалдану тереңдігі.** с у ш а р. Топырақтың ылғалданған қабаттығының тереңдігі.

БҮЛҒАЛДАТҚЫШ зат. тех. Бұлғал беретін, ылғалдан тұратын тетік.

БҮЛҒАЛДАУ¹ сын. Бұлғал аралас, дымқылдау.

БҮЛҒАЛДАУ² Бұлғалда етістігінің қимыл атауы.

БҮЛҒАЛДАУЫШ зат. Тұрғын үйлерде гигиеналық жағдайды жақсартуға, ауа ылғалдығын қамтамасыз етуге арналған аспап.

БҮЛҒАЛДЫ сын. Құрамында суы, ылғалы бар.

Бұлғалды ауа. геогр. Белгілі бір температурада құрамындағы су буының мөлшері қанығу дәрежесіне жақын шамада болатын ауа. **Бұлғалды белдем.** геогр. Жауын-шашын мөлшері мұхит бетінен буланатын мөлшерден артық болатын климаттық белдем. **Бұлғалды гангрена.** мед. Құрғақ гангренаға шіріткіш микробтар түсуінен пайда болатын тінінің өліптенуі. **Бұлғалды климат.** геогр. Тым ылғалды атыраптардың климаты; гумидтік климат. **Бұлғалды субтропиктік ормандар климаты.** геогр. Қыста біршама жылы (ең суық деген айдың орташа температурасы 2°C-тан төмен емес), жазы ыстық, жауын-шашыны мол климат. **Бұлғалды тропиктік ормандар климаты.** Жауын-шашыны жыл бойы біркелкі таралған, өте жылы ылғалды тропик (экваторлық) климаты. **Бұлғалды шөлдік климат.** геогр. а) Ыстық шөлдерге сұғына орналасқан ішкі теңіздер (Қызыл теңіз, Парсы және Калифорния шығанақтары) климаты. ә) Суық ағыстардың немесе тереңдік сулардың мұхит бетіне жогары көтерілуінің әсерінен пайда болатын жағалық климат.

БҮЛҒАЛДЫЛЫҚ зат. терм. Сулылық, дымқылдылық; материал ішіндегі ылғал мөлшері.

Бұлғалдылығы жетімсіз зона. геогр. Атмосфералық жауын-шашын мөлшерінен булану мөлшері артық болатын құрлық бөлікшесі. **Бұлғалдылығы қалыпты зона.** геогр. Ауқымындағы

атмосфералық жауын-шашынның жылдық мөлшері шамамен олардың булану мөлшеріне тең немесе одан артық болатын құрлық бөлікшесі. **Бұлғалдылығы тұрақсыз зона.** геогр. Ауқымында негізгі ауылшаруашылығы дақылдарын өсіруге қажетті жауын-шашын жыл сайын жаумайтын немесе құрғақ мезгіл болатын құрлық бетінің белдемшесі. **Бұлғалдылық индексі.** геогр. Климат ылғалдылығының $Im = (100s - 60d)/n$ формуласымен өрнектелетін сандық сипаттамасы. **Бұлғалдылық мөлшері.** кен. Қатты зат құрамындағы ылғал мөлшерінің көрсеткіші.

БҮЛҒАЛӨЛШЕУІШ зат. тех. Газдардың, сұйықтардың, қатты денелердің ылғалдылығын өлшеуге арналған аспап.

БҮЛҒАЛСОРҒЫШ зат. тех. Ауадағы ылғалды оңай сіңіретін заттарды сақтауға және баяу кеттіруге арналған зерханалық сауыт.

БҮЛҒАЛСЫЙЫМДЫЛЫҚ зат. хим. Тау-жыныстардың су молекулаларының шартты мөлшерін іріктіру және өз бойында ұстап тұру мүмкіндігі.

БҮЛҒАЛСЫЗ сын. 1. Бұлғал, дымқылды жоқ, құрғақ. 2. ауыс. Таза, қоспасыз.

БҮЛҒАЛСЫЗДЫҚ зат. Бұлғалы жоқтық, құрғақтық.

БҮЛҒАЛТАРТҚЫШТЫҚ зат. с у ш а р. Топырақтың қоршаған ауадағы су буларының молекулаларын өзінің уақ бөлшектеріне жинайтын қабілеті.

БҮЛҒАЛТҰРАҚТЫЛЫҚ зат. хим. Бұлғал ауаның ұзақ әсерінен дененің бетін жапқан қабаттың бүлінбеу қабілеті.

БҮЛҒАУ Бұлға етістігінің қимыл атауы.

БҮЛҒИ ұст. Әр уақытта, қашанда, үнемі.

БҮЛДИ¹ зат. Өрдің, жотаның түсе берісі; еңіс. // бейн. Бұл жерде ақын сараң адамды ылдига теңеп отыр.

Бұлдидың тіктігі. геогр. Бұлди бағыты мен көкжиек жазықтығы арасында пайда болатын бұрыш. **Бұлди құлдығы.** геогр. Горизонталь жазықтық пен ылди бағыты арасындағы бұрыш. **Бұлдиан салса, төске озған.** Қыыншылықты жеңіп шыққан.

БҮЛДИ² зат. өс. жерг. Өсімдік аты.

БҮЛДИЛА= е т. Биіктен төмен қарай түсу, еңістеу.

БҮЛДИЛАТ= е т. Бұлдимен жүру, ылдига түсу, еңістету.

БҮЛДИЛАТУ Бұлдилат етістігінің қимыл атауы.

БҮЛДИЛАУ¹ сын. Еңістеу, сайлау.

БҮЛДИЛАУ² Бұлдила етістігінің қимыл атауы.

БҮЛДИЛЫ сын. Еңісті, сайлы.

БҮЛДИ-ӨР зат. Жогары-төмені, еңісі мен биігі.

БҮЛДИСЫЗ сын. Еңісі, ылдиы жоқ, жазық.

БҮЛДЫМ-ЖЫЛДЫМ ұст. Тез, жылдам.

БҮЛДЫРМАҚ-СЫЛДЫРМАҚ зат. жерг.

Сақина-жүзік сияқты әшекей бұйымдар.

БҮЛЖЫРА= е т. 1. Әбден мылжаланып, езілу.

2. ауыс. **Бұлжсырау.**

БҮЛЖЫРАТ= е т. Уылжыту, балбырату.

БҮЛЖЫРАТУ Бұлжырат етістігінің қимыл атауы.

БҮЛЖЫРАУ Бұлжыра етістігінің қимыл атауы.

БҮЛП елік. Тез әрі етті көз ілестірмейтін қысқа қозғалысты бейнелейтін сөз.

Бүлп етті. Тез арада жасай қойды, көз ілестірмей қозғалды.

БҮЛПА зат. сөйл. **Лыпа.**

БҮЛПУ Бүлпы етістігінің қимыл атауы.

БҮЛПЫ= е т. сөйл. **Лыпы.**

БҮЛПЫЛ ымыл қасты, сөйл. Лыпыл қасты.

БҮЛПЫЛДА= е т. 1. Бұлдым-жылдым қимылдау, тез-тез қозғалу, лыпылдау. 2. ауыс. Өткір болу, қып түсу.

БҮЛПЫЛДАТ= е т. Лыпылдау, ылдым-жылдам, тез-тез қозғалту.

БҮЛПЫЛДАТУ Бүлпылдат етістігінің қимыл атауы.

БҮЛПЫЛДАУ Бүлпылда етістігінің қимыл атауы.

БҮЛП-БҮЛП елік. Көз ілестірмейтін тез әрі етті қайталанба қозғалысты бейнелейтін сөз.

Бүлп-бүлп етті. Жылп-жылп етті; тез қимылдады.

БҮЛПЫҢ зат. Бүлп, ылп-ылп еткен қимыл қозғалыс.

Бүлпың қасты. Қамшы салдырмады, жылдам басты, тез-тез жүрді.

БҮЛПЫҢ-ЖЫЛПЫҢ ұст. Бұлдым-жылдым, тез-тез.

БҮЛТИПАТ зат. **Ілтупат** (шын ниет, зейін, көңіл).

БҮЛЫҒУ Бүлғы етістігінің қимыл атауы.

БҮЛЫҚ= е т. 1. Ит, қасқыр, тағы басқалардың үйірге түсуі, ұрықтануы. 2. ауыс. Желігу, елігу, еру. 3. ауыс. Нану, сену.

БҮЛЫҚТЫР= е т. Желіктіру, еліктіру.

БҮЛЫҚТЫРУ Бүлқытыр етістігінің қимыл атауы; елірту, желіктіру.

БҮЛЫМ зат. жерг. Ілім, ғылым.

БҮЛЫМ-ЖЫЛЫМ сын. Із-түзсіз, ылпың-жылың.

БҮМ зат. Басқа адамға айтпақ ойды дене мүшелерінің, бет-ауыздың қимылымен жеткізу, қолмен, көзбен берілетін дыбыссыз ишара, белгі.

Бүм қасты [жасады, қылды]. Бүммен, ишаралармен сөйлесті; ишара етті, белгі білдірді. **Бүммен сөйлеу.** пед. Естімейтін адамдардың өзіндік лексикалық және грамматикалық заңдылықтармен сипатталатын ымдау жүйелері арқылы тұңғааралық тілдесу әдісі. **Бүм тілі.** лингв. Байланыс жүйесі, ойды білдіру тәсілі дыбыстық тілдердегідей акустикалық емес, кинетикалық (ым, қимыл) негізге құрылған тіл.

БҮМА зат. Бүм, ишарат-белгі, ыңғай, қалау.

БҮМАРАТ зат. сөйл. **Ғымарат.**

БҮМБА зат. сөйл. **Бүм.**

БҮМБАЛА= е т. жерг. Бүмдау, ымдасу.

БҮМҒА зат. жерг. Тау ешкісі.

БҮМДА= е т. Бүммен белгі беру, ой-пікірді ишарат қимылымен білдіру, ұқсау.

БҮМДАҒЫШ сын. Бүм жасағыш, ишаратшы.

БҮМДАС= е т. Белгі берісу, ишарат жасасу.

БҮМДАС-ЖҮМДАС сын. Бүм-жымы бір, тонның ішкі бауындай.

БҮМДАСУ Бүмдас етістігінің қимыл атауы.

БҮМДАТ= е т. Белгі бергізу, ишарат жасату.

БҮМДАТУ Бүмдат етістігінің қимыл атауы.

БҮМДАУ Бүмда етістігінің қимыл атауы.

БҮМ-ЖҮМ зат. Құлық-сұмдық, айла-тәсіл.

Бүм-жымы бір. экспр. жағымсыз. Өзара бірлескен жасырын ойлары мен әрекеттері, құлық-сұмдықтары бар.

БҮМҚАН зат. жерг. Мүмкіндік.

БҮМҚЫР= е т. сөйл. Қымқыру, жымқыру.

БҮМҚЫРУ Бүмқыр етістігінің қимыл атауы.

БҮМҚЫРУЛЫ сын. Ұшқыр, екпінді.

БҮМҚЫРЫП-ЖҮМҚЫР= е т. Жасырын

жабу, ұстай кету.

БҮМҚЫРЫП-ЖҮМҚЫРУ Бүмқырып-жымқыр етістігінің қимыл атауы.

БҮМСЫЗ сын. Ишара, белгісіз, сөзсіз, бірден.

БҮМЫРА зат. Келісім, бітім.

Бүмыраға келді [келмеді]. Тіл табысты, келісті, пәтуаласты.

БҮМЫРАГЕР сын. Келіспаз, ымырашы.

БҮМЫРАГЕРШІЛІК зат. Бүмыра жасағыштық, келісптаздық.

БҮМЫРАЛАС сын. Бүмыраға көнген, тіл табысқан.

БҮМЫРАЛАС= е т. Бүмыраға, келісімге келу, бірлесу, сөз байласу, тіл табысу.

БҮМЫРАЛАСТЫҚ зат. Бір нәрсеге келіскендік, ымыраласқандық.

БҮМЫРАЛАСТЫР= е т. Бүмыраға келтіру, бірлестіру, байланыстыру.

БҮМЫРАЛАСТЫРҒЫШ сын. Бүмыраға келістіргіш, жарастырыш.

ЫМЫРАЛАСТЫРУ Ымыраластыр етістігінің қымыл атауы. **1.** Ымыраға келтіру, келістіру, тіл табыстыру. **2.** Орайластыру, дырыс қолдану.

ЫМЫРАЛАСТЫРУШЫ зат. есім. Келісімге, ымыраға келістіруші; дәнекер.

ЫМЫРАЛА = ет. жерг. Емірену.

ЫМЫРАЛАСУ Ымыралас етістігінің қымыл атауы.

ЫМЫРАЛАУ жерг. Ымырала етістігінің қымыл атауы.

ЫМЫРАН зат. өс. <лат. aster alpinus> Әлпілік, субәлпілік биіктіктерде өсетін, мәдени қашқарғүлінің арғы тегі, жабайы түрі.

ЫМЫРАСЫЗ сын. Келісімге келмейтін, рақымсыз.

ЫМЫРАСЫЗДЫҚ сын. Ымыраға келмеушілік, рақымсыздық.

ЫМЫРАТ зат. сөйл. **Ырым.**

ЫМЫРАШЫЛ сын. Ымыраға келгіш, келісімтас.

ЫМЫРАШЫЛДЫҚ зат. Ымыраға, келісімге келгіштік, жарасқыштық.

ЫМЫРТ зат. Күн батқаннан оның қызылы тарағанға дейінгі аралық, ақшам мезгілі.

Ымырт жабылды. Сам жамырап, қас қарайды, көз байланды. **Ымырт [кеш] жамырады.** Күн батып, кеш түсті. **Ымырт [інір] қараңғысы.** Күн батып қараңғы түсе бастаған кез, қас қарайған уақыт. **Ымырт және таңсәрі.** геогр. Атмосферада күн батқаннан кейін және күн шығар алдында байқалатын оптикалық құбылыс; күндізгі жарықтан түнгі қараңғылыққа немесе керісінше бірқалыпты ауысу құбылысы. **Ымырт үйірілді.** Кеш болды, қараңғы түсті. **Ымырт үйірілу.** Кеш бату, қараңғылық түсу.

ЫМЫРТГУЛ зат. өс. <лат. hesperis> Орам-жатырақ тұқымдасына жататын екі не көпжылдық шөптесін өсімдік.

ЫМЫРТТАТЫП үст. Ымырт кезінде, кештетіп.

ЫМЫРТШЫЛАП үст. Ымырт кезінде, кештетіп.

ЫҢҒАШ зат. Сыйлық.

ЫҢДАУ зат. жерг. Май шығатын өсімдік.

ЫНДЫЗ зат. жерг. Тамыр.

Ындызы жарымаған. Ындыны жарымаған.

ЫНДЫН зат. **1.** Түпкі мақсат, ниғыз, ниет. **2.** Қалау, тілек.

Ындыны ашылды. Құлқыны құрды, ашқарақтанды, араны ашылды. **Ындыны жарымаған.** Тойып ас іштеген, бүйірі шығып көрмеген. **Ындыны жарымаған.** Құлқыны тоймаған. **Ындыны кепті.** Қатты шөлдеді, қаталады. **Ындыны құрды.** а) Шөл қысты, шөліркеді. ә) Аңсары ауды, құмартты.

ЫНЖЫДАЙ үст. Жіңішке етіп, қынай буып. **ЫНЖЫҚ** сын. **1.** Сөзін тіке айта алмайтын, жасық, жігерсіз. **2.** Айтқанға жүрмейтін, кесір. **3.** ауыс. Мәңсіз бос (сөз).

ЫНЖЫҚТАН = ет. Батылсыздық жасау, жасықтық қылу.

ЫНЖЫҚТАНУ Ынжықтан етістігінің қымыл атауы.

ЫНЖЫҚТАУ сын. Батылсыздау, жасықтау. **ЫНЖЫҚТЫҚ** зат. Батылы жоқтық, жасықтық.

ЫНСАП [ар. انصاف] зат. сөйл. **Нысап** (қанағат, тойымдылық).

Ынсап қылды. Қанағат етті. **Ынсапқа енді.** Ақылға келді, тоқтау жасады.

ЫНСАПСЫЗ сын. Ынсабы жоқ, қанағатсыз, тойымсыз. // Ынсабы жоқ тойымсыз, ашкөз адам.

ЫНСАПСЫЗДЫҚ зат. Ынсабы жоқтық, қанағатсыздық, тойымсыздық, ашкөздік.

ЫНСАПТЫ сын. Ынсабы бар, қанағатшыл. **ЫНТА** зат. **1.** Бір нәрсеге ауған ықылас, құлшыныс, ниет. **2.** пед.-псих. Адамның белгілі бір іске ықыластана кірісіп, нәтижелі орындауға тырысу қасиеті. **3.** ауыс. Ерік-қалау, мақсат.

Ынта қойды [салды]. Көңіл бөлді, бейлі берді, ықыластанды. **Ынтаны бұзды.** Адалдықтан

тайды, арам ниғызға барды. **Ынтасын [жүрегің] жүлқындырды.** Жігерлендіру, серпін беру, талап-тандыру.

ЫНТАГЕР зат. экон. Бастамашы **1.** Кепіл-хат бойынша бастапқы қарыз берген жинақ және несиелік не банкир. **2.** Инвестиция салушы банк фирмасы.

ЫНТА-ЖІГЕР зат. Бар құш-қуат, ықылас-ниет.

ЫНТА-КӨҢІЛ зат. Бар ықылас-ниеті, ерік-қалауы.

ЫНТАЛА = ет. Ынталы ету, ықыластандыру, ниеттендіру, қызықтыру.

ЫНТАЛАН = ет. Ықылас қою, құлшыну.

ЫНТАЛАНДЫР = ет. Түрлі жағдайлар жасап, ақшалай-заттай сыйлық беріп, қызықтыру, ынтасын арттыру.

ЫНТАЛАНДЫРМА зат. жаңа <лат. stimulus>. Бір іске, қадамға баруға итермелейтін, әрекет тудыратын күшті сыртқы немесе ішкі түрткізайт, ынталандырушы уәж.

ЫНТАЛАНДЫРУ Ынталандыр етістігінің қымыл атауы. **1.** Ынтасын арттыру, қызықтыру, қызығушылық туғызу. **2.** инф. <ағыл. initiation> Бағдарламаны іске қосу үрдісі, оны активті қалып кәсіпке ауыстыру; белгілі бір жұмысты орындауға команда беру.

ЫНТАЛАНДЫРУШЫ зат. Ынтасын арттырушы, қызығушылық туғызушы.

Ынталандырушы маркетинг. Маркетингінің ең алдымен сұранымды қалыптастырып, ынталандыруға бағытталған түрі.

ЫНТАЛАНУ Ынталан етістігінің қымыл атауы.

ЫНТАЛЫ сын. Ықылас-ынтасы зор, талапты, зейінді.

ЫНТАЛЫЛЫҚ зат. Ықылас-бейілі күштілік, талаптылық.

ЫНТАН зат. жерг. **Ынта.**

ЫНТА-ПЕЙІЛ зат. Шын көңіл, ықылас, ниет.

ЫНТАСЫЗ сын. Ықылас-ниеті жоқ, құлықсыз, зейінсіз.

ЫНТАСЫЗДАУ сын. Құлқысыздау, марғаулау.

ЫНТАСЫЗДЫҚ зат. Құлқы жоқтық, талап-сыздық.

ЫНТА-ЫҚЫЛАС зат. Ниет, көңіл, ден қоюшылық.

ЫНТЫҒУ Ынтығу етістігінің қымыл атауы.

ЫНТЫҒЫС = ет. Бір-біріне ынтық болысу, құмарту, көңілдері кету.

ЫНТЫҒЫСУ Ынтығыс етістігінің қымыл атауы.

ЫНТЫЗАР [ар. انتظار] сын. **1.** Ынтық, құмар, құштар. **2.** Құштар көңіл, ыстық ықылас.

Ынтызар болды. Іңкәр болды, құмартты. **Ынтызар етті.** Сағындырды, ынтықтырды.

ЫНТЫЗАРЛАН = ет. Ынтық болу, құмарту.

ЫНТЫЗАРЛАНУ Ынтызарлан етістігінің қымыл атауы.

ЫНТЫЗАРЛЫ сын. Ынтызары күшті, құмарлы.

ЫНТЫЗАРЛЫҚ зат. Құштар болушылық, іңкәрлік, ынтықтық, сүйіспеншілік.

ЫНТЫҚ сын. Ынтызар, құштар, құмар. // Құштар көңіл, ыстық ықылас.

Ынтығын құртты. Құмарын асырды, ғашық болды. **Ынтығы құрды.** Іңкәрі ауды, құмартты. **Ынтық болды [қақты].** Іңкәр болды, аңсары ауды.

ЫНТЫҚ = ет. Көңілі кету, ынтызар болу, құмарту.

ЫНТЫҚҚУМАРЛЫҚ зат. Құмарпаздық, ынтызар болуды көңілі қалаушылық.

ЫНТЫҚТАНДЫР = ет. Құмарландыру, құштарландыру.

ЫНТЫҚТАНДЫРУ Ынтықтандыр етістігінің қымыл атауы.

ЫНТЫҚТЫҚ зат. **1.** Ынтық болушылық, құмарлық, ынтызарлық. **2.** Бір нәрсеге қызығушылық, әуесқойлық, ынтылық.

ЫНТЫҚТЫР = ет. Ынтық, ынтазар ету, құмарттыру.

ЫНТЫҚТЫРТ = ет. Ынтық, ынтазар еткізу, құмарландырту.

ЫНТЫҚТЫРТУ Ынтықтырт етістігінің қымыл атауы.

ЫНТЫҚТЫРУ Ынтықтыр етістігінің қымыл атауы.

ЫНТЫМАҚ зат. Ұйымшылдық, бірлік; татулық, ауызбіршілік.

Ынтымағы [ынтымақ] артты [қосты]. Сөзі, ісі, түз-дәмі жарасты; ауызбірлігі күшейді. **Ынтымағы жарасты.** Тілек, ойлары бір жерден шықты, тіл табысты. **Ынтымағы жоқ.** Бет-бетімен кеткен, ауызбіршілігі жоқ, берекесіз. **Ынтымаққа келтірді.** Ауызбірлікке көндірді. **Ынтымақ қылды.** Бірікті, тату, ауызбіршілікті болды.

ЫНТЫМАҚ-БІРЛІК зат. Береке-бірлік, ұйымшылдық, туыстық.

ЫНТЫМАҚСЫЗ сын. Береке-бірлігі жоқ, ұйымшыл емес.

ЫНТЫМАҚТАС сын. Ынтымақ қосқан, бірлескен.

ЫНТЫМАҚТАС = ет. Бірлесіп, тату-тәтті жұмыс жасау, ұйымдасу, ынтымақты болу, келісімге келу.

ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ зат. **1.** Тату-тәттілік, ұйымшылдық, бірлік. **2.** саяси. Түрлі мүдделі топтардың бейбітпен қатар өмір сүру жағдайында экономикалық, саяси-әлеуметтік, рухани-мәдени және халықаралық мәселелерді бірлесіп шешудегі қабілеттілігі.

ЫНТЫМАҚТАСТЫЛЫҚ зат. **Ынтымақтастық.**

ЫНТЫМАҚТАСТЫР = ет. Бірлестіру, ынтымаққа келтіру.

ЫНТЫМАҚТАСТЫРУ Ынтымақтастыр етістігінің қымыл атауы.

ЫНТЫМАҚТАСУ Ынтымақтас етістігінің қымыл атауы.

ЫНТЫМАҚТЫ сын. Ауызбірлікті, тату-тәтті.

Ынтымақты жауапкершілік. Екі немесе бірнеше адамның бірлесіп қабылданған ынтымақты міндеттемелерді орындау үшін ортақ жауапкершілігі. **Ынтымақты талап.** Ынтымақтасқан бірнеше несиелердің борышқорға қоятын толық көлемдегі талабы.

ЫНТЫМАҚТЫЛЫҚ зат. Ауызбірлік, ұйымшылдық.

ЫНТЫМАҚШЫЛ сын. Ынтымағы берік, тату-тәтті, ұйымшыл.

ЫНТЫМАҚШЫЛДЫҚ зат. Ұйымшылдық, бірлікшілдік.

ЫНТЫПАТ зат. жерг. Ықылас.

ЫНТЫ-ШЫНТЫМЕН үст. Бар ниетімен, шынайы көңілмен.

ЫНЫҚЫ-МЫНЫҚЫ зат. жерг. Анау-мынау, әне-міне.

Ыңелік. Ыңылдаған дыбысты бейнелейтін сөз.

Ың етті. Ыңылдаған дыбыс шығарды. **Ың да жың.** У да шу, ың-жың. **Ың жоқ, шың жоқ.** Дау-даймысыз, у-шусыз.

ЫҢҒАЗ зат. көне. Ыңғайы, реті.

ЫҢҒАЙ зат. **1.** Бір нәрсенің реті, жөні. **2.** Сипаты, түрі. **3.** ауыс. Заман ағымы, өмір талабы.

Ыңғай берді. Бірісті құптарлық көңіл байқатты, ниетін білдірді. **Ыңғай бермеді.** Құптамады, хош көрмеді. **Ыңғай білдірді [көрсетті, берді, танытты].** Емеурін жасады, ниет танытты. **Ыңғайы келді.** Орайы табылды, реті түсті. **Ыңғайы келмеді.** а) Орайы табылмады, реті келмеді. ә) Икемі, ебі жоқ, олақ деген мағынада. **Ыңғайына жығылды.** Біреудің айтқанына көнді, қарсыласпады. **Ыңғайына көнді [көпті, бағынды].** Дегенің істеді, айтқанымен жүрді. **Ыңғайына қарады.** Біреудің айтқанына, жағдайға қарай әрекет жасады.

ЫҢҒАЙ үст. сөйл. **1.** Әрқашан, ұдайы, үнемі. **2.** Кілең, оңкей.

БҢҒАЙЛА= е.т. 1. Ретке, жөнге келтіру, оңтайлау. 2. Сайлау, дайындық жасау. 3. Баптау, бабына келтіру.

БҢҒАЙЛАН= е.т. 1. Оңтайлану, реттелу. 2. Оқталу, дайындалу. 3. Бекіну.

БҢҒАЙЛАНДЫР= е.т. Бңғайлы, қолайлы ету. **БҢҒАЙЛАНДЫРУ** Бңғайландыр етістігінің қимыл атауы.

БҢҒАЙЛАНДЫРЫЛ= е.т. Бңғайлы, қолайлы етілу.

БҢҒАЙЛАНДЫРЫЛУ Бңғайландырыл етістігінің қимыл атауы.

БҢҒАЙЛАНУ Бңғайлан етістігінің қимыл атауы.

БҢҒАЙЛАС сын. Өзара сабақтас, ортақ, ұқсас жағы бар.

БҢҒАЙЛАС= е.т. 1. Бейімделу, икемделу, ниет білдіру. 2. Тіл табысу, араласу.

БҢҒАЙЛАСПА сын. Ұшастастырылған, үйлестірілген.

БҢҒАЙЛАСПА САУДА. экон. Өнім сатып алу әртүрлі себептермен экспорттық-импорттық операциялар тепе-теңдігіне қол жеткізу мақсатында тауарлардың жауап қадам ретіндегі жеткізілімімен ұшастастырылатын мәмілелер жиынтығы.

БҢҒАЙЛАСТЫҚ зат. Сабақтастық, ұқсастық, сәйкестік, ыңғайлас болушылық.

БҢҒАЙЛАСТЫР= е.т. Бірыңғай ету, ыңғайға келтіру, реттеу.

БҢҒАЙЛАСТЫРУ Бңғайластыр етістігінің қимыл атауы.

БҢҒАЙЛАСТЫРЫЛ= е.т. Бңғайлы келтірілуі, реттелу.

БҢҒАЙЛАСТЫРЫЛУ Бңғайластырыл етістігінің қимыл атауы.

БҢҒАЙЛАСУ Бңғайлас етістігінің қимыл атауы.

БҢҒАЙЛАТ= е.т. Бңғайын келтірту, реттеу.

БҢҒАЙЛАТУ Бңғайлат етістігінің қимыл атауы.

БҢҒАЙЛАУ² зат. спорт. Тебу, соғу үшін (футболда, бокста), көздеу, лақтыру (баскетболда, қол добында, су добында), сайыста шаншу үшін өзіне қолайлы жерді тандап алу мақсатымен спортшының жасайтын әрекеті мен қозғалысы.

БҢҒАЙЛАУ⁴ Бңғайла етістігінің қимыл атауы.

БҢҒАЙЛЫ сын. 1. Жағдайға келетін, қолайлы. 2. Етті, икемді. 3. Біқшам, шақ. 4. Оңтайлы. 5. Жағымды.

БҢҒАЙЛЫЛАУ сын. Қолайлылау, жайлылау.

БҢҒАЙЛЫЛЫҚ зат. Қолайлылық, жайлылық.

БҢҒАЙЛЫРАҚ сын. Қолайлырақ, жайлырақ.

БҢҒАЙПАЗ сын. Бңғайшыл, икемшіл.

БҢҒАЙСЫЗ сын. 1. Жайсыз, қолайсыз. 2. Ұят, сәлекет.

БҢҒАЙСЫЗДАН= е.т. Бңғайсыз жағдайда қалу, қысылу, ұялу.

БҢҒАЙСЫЗДАНДЫР= е.т. Бңғайсыз жағдайда қалдыру.

БҢҒАЙСЫЗДАНДЫРУ Бңғайсыздандыр етістігінің қимыл атауы.

БҢҒАЙСЫЗДАНУ Бңғайсыздан етістігінің қимыл атауы.

БҢҒАЙСЫЗДАНЫҢҚЫРА= е.т. Қысылып-қымтылыңқырау, ұялыңқырау.

БҢҒАЙСЫЗДАНЫҢҚЫРАУ Бңғайсызданыңқыра етістігінің қимыл атауы.

БҢҒАЙСЫЗДАУ сын. Қолайсыздау, жайсыздау.

БҢҒАЙСЫЗДЫҚ зат. Қолайсыздық, жайсыздық.

БҢҒАЙТӨК сын. Аңғарымпаз, көреген.

БҢҒАЙТТЫ сын. сөйл. Бңғайлы, қолайлы.

БҢҒАЙШЫЛ сын. Бңғайға көңгіш, шығысқыш.

БҢҒИ үст. сөйл. **Ылғи**.

БҢҒЫЛ зат. Ниет, ниғыл, жасырын, құпия ой.

БҢҒЫЛ-ЖЫҢҒЫЛ зат. сөйл. Жыңғыл-жықпыл, жыра.

БҢҒЫРУ зат. Қысқа сапты, имек жүзді, ұста пышағы; ағаш ыдыстардың ішін оюға арналған ойғыш құрал.

БҢҒЫРУЛА= е.т. Оймыштау, іңгу, ойық ету. **БҢҒЫРШАҚ** зат. сөйл. **Бңғыршақ** (атты арбаға жеккенде бел көтергіш, қайыс өткізетін ершік).

БҢҒЫТ зат. жерг. Реті, ыңғай.

Бңғыты келді. Істің реті, жөні келді.

БҢ-ДЫҢ елік. Даң-дұң еткен ұзақ шыққан жағымсыз дыбысты білдіретін сөз.

БҢ-ДЫҢСЫЗ сын. У-шусыз, ың-жыңсыз.

БҢ-ЖЫҢ елік. Бң-дың, у-шу еткен күрделі дыбысты білдіретін сөз.

БҢ-ЖЫҢСЫЗ сын. Бң-дыңсыз, у-шусыз, тыныш.

БҢҚ елік. Ауыр салмақпен зырқ етіп құлағанда, қатты соққы тигенде т.б. шығатын дыбысты бейнелейтін сөз.

Бңқ демеді. Ләм-мәм демеді, сыр ашады. **Бңқ етті**. Ауыр салмақпен зырқ етті, гүрс етіп жығылды.

Бңқ етеді. а) Сыр білдірмеді, мінез көрсетпеді. ә) Қабақ шытпады, ауырсынбады.

БҢҚИ= е.т. сөйл. **Тыңқи**.

БҢҚИТ= е.т. Оңдырмай, қатты соғу.

БҢҚИТУ Бңқит етістігінің қимыл атауы.

БҢҚИЮ Бңқи етістігінің қимыл атауы.

БҢҚЫЛ зат. Ауру меңдеген адамнан (малдан) шығатын дыбыс, үн.

БҢҚЫЛА= е.т. 1. Бңқылдаған дыбыс шығару, ыңқ-ыңқ ету. 2. Бүйірі шығып өбден тою.

БҢҚЫЛДАС= е.т. Бңқылдаған дыбыс шығарысу, ыңқ-ыңқ етісу.

БҢҚЫЛДАСУ Бңқылдас етістігінің қимыл атауы.

БҢҚЫЛДАТ= е.т. Бңқылдаған дыбыс шығарту, ыңқ-ыңқ еткізу.

БҢҚЫЛДАТУ Бңқылдат етістігінің қимыл атауы.

БҢҚЫЛДАУ Бңқылда етістігінің қимыл атауы.

БҢҚЫЛДАУЫҚ сын. Бңқылдай бергіш, шыдамсыз.

БҢҚЫЛ-СЫҢҚЫЛ зат. Бңқылдап, қыңқылдап ауырғандық.

Бңқыл-сыңқылы бар. Ауру-сырқаулы.

БҢҚЫЛ-СЫҢҚЫЛСЫЗ сын. Ауру-сырқаусыз.

БҢҚ-ЫҢҚ елік. Қатты қимыл кезінде ауырсынғанда шығатын дыбыс.

Бңқ-ыңқ етті. а) Бңқылдады, қайта-қайта ыңқылдаған дыбыс шығарды. ә) Бүйірі шығып тойынды.

БҢҚЫТ= е.т. сөйл. Бңқ еткізіп ішіп қойды, сіміртп салды деген мағынада.

БҢ-ШЫҢ елік. Бң-жың, бейберекет шуыл, ыңылдап-шыңылдағанда шығатын дыбыстарды білдіретін сөз.

БҢ-ШЫҢСЫЗ сын. Бң-шыңсыз, айғай-шусыз.

БҢЫ= е.т. жерг. Көп, мол болу; шұбыру, толу.

БҢЫЛ зат. Жай, баяу шыққан созылыңқы әуен, сарын.

БҢЫЛДА= е.т. 1. Жай дауыспен ән ырғағын келтіріп әндету. 2. Бңырану, ыңырсыған дыбыс шығару. 3. Дұрыс сөйлемдеу, сөзін анық айтап, мыңқылдау.

БҢЫЛДАС= е.т. Жай дауыспен әндетісу.

БҢЫЛДАСУ Бңылдас етістігінің қимыл атауы.

БҢЫЛДАТ= е.т. Жай дауыспен әндету.

БҢЫЛДАТУ Бңылдат етістігінің қимыл атауы.

БҢЫЛДАУ Бңылда етістігінің қимыл атауы.

БҢЫРАН= е.т. 1. Ауруы жанына батқанда адамның, малдың ыңқыл аралас дыбыс шығаруы, күйзелуі. 2. Бүйірі шығып, өбден тою. 3. Зора сөйлеу, әлдеқандай болу.

БҢЫРАНТ= е.т. Бңырсыған, ыңыранған дыбыс шығарту.

БҢЫРАНТУ Бңырант етістігінің қимыл атауы.

БҢЫРАНУ Бңыран етістігінің қимыл атауы.

БҢЫРАНЫС зат. Бңқылдап ыңыранғандық, күйзелгендік.

БҢЫРАНЫС= е.т. Бңыранған, ыңырсыған дыбыс шығарысу.

БҢЫРСУ Бңырсы етістігінің қимыл атауы.

БҢЫРСЫ= е.т. 1. Жан күйзелісінен ыңыранып дыбыс беру. 2. Даусы өлімсірей, қиналып шығу.

БҢЫРСЫТ= е.т. Бңыранған дыбыс шығарту, өлімсірету.

БҢЫРСЫТУ Бңырсыт етістігінің қимыл атауы.

БҢЫРШАҚ¹ зат. Жылқыға не өзге жәуір тиеу үшін ерттелеетін, ағаштан жасалған биік ер.

Бңыршағы айналғанша. Өбден шаршап болдырғанша, титықтағанша. **Бңыршағы айналды [шықты]**. Өбден көтерем болды, арыды. **Бңыршағы мойнына кетті [түсті]**. Тұрмысы оңалмады, ауыртпалықтан құтылмады. **Бңыршағың айналғыр!** қарғ. **Жүдеп-жада!** **Бңыршағы шыққан [айналған]** кедей. Дүние-мүліктен жүрдай, түгі жоқ, жарлы. **Бңыршағы шыққан кедей**. экспр. Сіңірі шыққан, құ кедей.

БҢЫРШАҚ² сын. Арық, нашар.

БҢЫРШАҚТАЙ сын. Арса-арсасы шыққан, арбыған.

БҢ-РАС сын. экспр. Өтірігі жоқ, шын.

БҢ-ЫҚШАМ сын. экспр. Жып-жынақы, олты-солты емес, шап-шақ.

БҢ-ЫЛАЙ сын. экспр. Тұнық емес, лай.

БҢЫН зат. жерг. **Сұрық, күй**.

Ыпыны кетті [қашты]. Күйі болмады, сұрқы қашты. **Ыпынын кетірді [қашырды]**. Күйін, сұрқын кетірді.

БҢ-БҢҒАЙЛЫ сын. БҢ-ықшамды, оңтайлы.

БҢЫРЫҚ-СЫҢЫРЫҚ сын. жерг. Ыбыр-сыбыр.

БҢЫ-ТЫПЫ үст. Жалма-жан, асығыс, жылдам.

БҢ-ЫСТЫҚ сын. Қызуы, жылуы мол, өте ыстық.

БҢ елік. Иттің, қасқырдың айбат қылғанда ырылдап шығарған дыбысын бейнелейтін сөз.

БҢ етті. Ит, қасқыр, т.б. айбат қылды, ырылдап тісін ақштиты.

БҢА¹ зат. жерг. Таудың құлама етегі, ылди-еңіс, құлди.

БҢА² сын. жерг. Өте, тіпті, тым.

БҢА³: ыра болды. Разы болды, көңілі толды.

БҢАҒИЯ зат. жерг. Бңрық, ерік.

БҢАҚ-ЖАРЫҚ сын. жерг. Ашық-шашық.

БҢАҚ зат. өс. Көктемнің басында шығатын дәнсіз, бойы аласа, жіңішке сабақты құм шөбі, құмдық бетеге.

БҢАНДАЙ сын. Бңаң сияқты.

БҢАТӨБЕ зат. жерг. Ылди, сай.

БҢАЗЫ үст. сөйл. **Разы** (Адамның бір нәрсеге көңілі толғандығын білдіретін ризалық сезімі; ырза, риза).

БҢАҚАЙ зат. жерг. Келісім, түсіністік.

Бңақайға келді. Келісімге келді, түсіністі.

БҢАНДА= е.т. Оттау, жайылу [Раң – көктемнің басында қар суымен шығатын бойы аласа майда шөп].

БҢАҚАЙ сын. қарап. Орынсыз ырбаңдап, жыртаңдап күле беретін, күзегеш.

БҢАҚТА= е.т. сөйл. **Бңбаңда**.

БҢАҚТАУ Бңбақта етістігінің қимыл атауы; ырбаңдау.

ЫРБАҢ елік. Орынсыз күліп, жыртаңдаған, әулекіленген қысқа қимыл-әрекетті бейнелейтін сөз.
Ырбаң қакты. Жыртаңдап, орынды-орынсыз күле берді.

ЫРБАНДА= е.т. Ырбаң-ырбаң етіп күлегештеу, жеңілтектеу; ырбаңдау.

ЫРБАНДАТ= е.т. Ырбаң-ырбаң еткізу, жыртыңдату.

ЫРБАНДАТУ Ырбаңдат етістігінің қимыл атауы.

ЫРБАНДАУ Ырбаңда етістігінің қимыл атауы.

ЫРБИ= е.т. қарап. Ауыздың әлде басқа бір заттың сөлекет ашылуы; жыртышу.

ЫРБИТ= е.т. Аузын сөлекет ашу, жырбиту, жыртыту.

ЫРБИТУ Ырбит етістігінің қимыл атауы.

ЫРБИЮ Ырби етістігінің қимыл атауы.

ЫРБЫНДА= е.т. қарап. Орынсыз күлу, жыртақтау.

ЫРБЫНДАП-ЖЫРБЫНДА= е.т. қарап. Жырбың-жырбың ету, жыртаңдау.

ЫРБЫҢ-ЫРБЫҢ елік. Орынсыз күліп, ыржақтап, жырбың-жырбың еткен қимыл-қозғалысты бейнелейтін сөз.

Ырбың-ырбың етті. Орынсыз ыржақтап күлді.

ЫРҒА= е.т. 1. Тіреу, қазық, өсіп тұрған бұта, тағы басқаларды орнынан суырып алу үшін арлы-берлі шайқай қозғау. 2. Ауыр затты орнынан бар күшін салып екінші бір орынға ауыстыру, көшіру. 3. Жүк, тең арту, теңдеу, тиесу. 4. Айналыру, толғау.

ЫРҒА: ұзын ырғасы. Жалпы мазмұны, шама-шарқы, желісі.

ЫРҒАЙ зат. 1. Тобылғы, жыңғыл тәрізді топтасып түзу өсетін, қоңыр сұр қабықты жіңішке бұта. 2. ө.с. <лат. cotoneaster> Раушангүлдер тұқымдасы ырғай туысына жататын, биіктігі 3 метрден 10 метрге дейін жететін, көпжыңдық, ағаш тектес өсімдік. 3. Сүңгі, найза, қамшының сабын жасайтын мықты, берік ағаш.

ЫРҒАЙДАЙ сын. Сорайған, ұзын, жіп-жіңішке.

ЫРҒАЙЛЫ сын. Ырғай өскен, ырғайы бар.

ЫРҒАҚ зат. 1. Ән-күйдің, өлеңнің өзіне тән нақыс, оралым, тербеліс сазы. 2. лингв. <грек. rhythm> Сөз ағымы бірлігін бірдеммен айту арқылы әрі фонациялық әрі семантика-грамматикалық негізде топтастыратын сөз әуезінің (просодикасы) әуендік-қарқындық шамасы. 3. Бірқалыпты қайталанатын отыратын қимыл-әрекет. 4. псих. Қандай да бір құбылыстың, әрекеттің кезектесіп алмасу реттілігі мен заңдылығы. 5. инф. Процессордың қарапайым ішкі командасын орындау уақыты.

Ырғақпен жүзу. спорт. Су ішінде сазды сүйемелеумен өтетін жүзгіштердің әртүрлі сап қыраулары мен қимыл-қозғалыстары.

ЫРҒАҚ зат. саят. Жаңа ұсталған саят құстарын (бүркіт, қаршыға) қондырып, қолға үйрету үшін, арнайы бастау керілген арқан тұғыр.

Ырғаққа отырғызу [қондыру]. саят. Қыран құстың ұйқысын алу, зар күйіне келтіру.

ЫРҒАҚ зат. этн. Иілген киіз үй ағаштарын қалыпқа келтіретін, салатын арнаулы ағаш үлгі.

ЫРҒАҚ зат. жерг. Есіктің ілгезі.

ЫРҒАҚ зат. жерг. Бас жағын темірден иіп жасаған шөп суыратын құрал.

ЫРҒАҚ-ӘУЕН зат. Өзіндік нақыш, саз.

ЫРҒАҚСЫЗ сын. Ырғағы, ұйқасы жоқ, байланыссыз.

ЫРҒАҚТА= е.т. Ары-бері ырғатылу, шайқалу, теңселу.

ЫРҒАҚТАС= е.т. Шайқалысу, теңселісу.

ЫРҒАҚТАСУ Ырғақтас етістігінің қимыл атауы.

ЫРҒАҚТАУ Ырғақта етістігінің қимыл атауы; тербелу, ырғатылу, шайқалу.

ЫРҒАҚТЫ сын. Белгілі бір сазға, ұйқасқа құрылған, сарынды, үнді.

Ырғақты әуен. лингв. Интонациялық және ритмикалық қалыпқа сай сөйлеудің бөлішектеуі.

Ырғақты даму. Келісті түрде үздіксіз жетілу, өсу. **Ырғақты екпін.** лингв. Сөз ағымында бір ырғақты топты екіншісінен айырып, топ ішіндегі сөздердің басын біріктіріп, бір демге бағындырып тұратын екпін. **Ырғақты қарасөз.** лингв. Сөйлем, сөйлемше-лердің орнекті ықшамдылығынан ырғақ реттілігі байқалып тұратын шешендік қарасөз; ритмикалық проза.

ЫРҒАҚТЫҚ сын. Ырғақ ұйқасына құрылған, сарындық; ритмге тән.

Ырғақтық жиілік. инф. <лат. loop frequency> Процессордың ең қарапайым элементар ішкі операцияларының орындалу жиілігі.

ЫРҒАҚТЫЛЫҚ зат. спорт. Екі немесе одан да көп қимылдардың бір уақытта орындалатын үйлесімділігі.

ЫРҒАҚ= е.т. 1. Тал басының, өсімдіктің желдің лебімен әрі-бері шайқатыла тербелуі. 2. Өзен, көл, теңіз суының толқуы. 3. Желбіреу, көлбеңдеу. 4. Атқа мініп, теңселу, найқалу. 5. Ырғатылып, ұзыннан-ұзақ созылу, ағылу. 6. Ат жеккен арбаның сықырлай қозғалуы. 7. ауыс. Маң-маң басу, мамырлау. 8. ауыс. Асықпау, бипаздану, керіліп-созылу. 9. ауыс. Сыңға түсу, сын сағатта тұру.

ЫРҒАЛАҚТА= е.т. Арлы-берлі шайқалақтау, теңселу, ырақтау.

ЫРҒАЛАҚТАТ= е.т. Арлы-берлі шайқалту, теңселту, тербелту, ырақтау.

ЫРҒАЛАҚТАТУ Ырғалақта етістігінің қимыл атауы.

ЫРҒАЛАҚТАУ Ырғалақта етістігінің қимыл атауы; арлы-берлі шайқалу, теңселу, тербелу.

ЫРҒАЛАҢДА= е.т. 1. Ырғалаң-ыргалаң ету, теңселу, шайқалақтау. 2. ауыс. Теңселе басу.

ЫРҒАЛАҢДАТ= е.т. Ырғалаң-ыргалаң еткізу, теңселту, шайқалақтау.

ЫРҒАЛАҢДАТУ Ырғалаңдат етістігінің қимыл атауы.

ЫРҒАЛАҢДАУ Ырғалаңда етістігінің қимыл атауы; ыргалаң-ыргалаң ету, тербелу, шайқалақтау.

ЫРҒАЛҒЫШ сын. Шайқалғыш, теңселгіш.

ЫРҒАЛМАЛЫ сын. Шайқалмалы, теңселмелі.

ЫРҒАЛТ= е.т. Шайқалту, теңселту.

ЫРҒАЛТУ Ырғалт етістігінің қимыл атауы; теңселту, шайқалту.

ЫРҒАЛТЫП-ЖЫРҒАЛТЫП үст. Үлде мен бүлдеге орап.

ЫРҒАЛУ Ырғал етістігінің қимыл атауы.

1. Әрі-бері шайқала қозғалу. 2. ауыс. Аспай-саспай батпен қозғалу, керіліп-созылу, асықпау, жайбарақат жүру.

ЫРҒАЛЫҢҚЫРА= е.т. Ырғала түсіңкіреу, тербеліңкіреу.

ЫРҒАЛЫҢҚЫРАУ Ырғалыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ЫРҒАЛЫП-ЖЫРҒАЛ= е.т. Жайбасарлық қылу, аспып-саспау; жайбарақат жүру.

ЫРҒАЛЫП-ЖЫРҒАЛУ Ырғалып-жырғал етістігінің қимыл атауы.

ЫРҒАЛЫП-ЖЫРҒАЛЫП үст. Аспай-саспай, жайлап, баттап.

ЫРҒАЛЫС зат. Ырғалған күй, ыргалғандық.

ЫРҒАҢ зат. Жай шайқалыс, шабан жүріс.

ЫРҒАҢДА= е.т. Ырғаң-ыргаң ету, шайқалу.

ЫРҒАҢДАТ= е.т. Ырғаң-ыргаң еткізу, шайқалту.

ЫРҒАҢДАТУ Ырғаңда етістігінің қимыл атауы.

ЫРҒАҢДАУ Ырғаңда етістігінің қимыл атауы; шайқау.

ЫРҒАҢ-ҚИҚАҢ зат. Шайқалыс, тербелу, шабан жүріс.

ЫРҒАҢҚЫРА= е.т. Ырғай түсу, ыргалған жібериу.

ЫРҒАҢҚЫРАУ Ырғаңқыра етістігінің қимыл атауы.

ЫРҒАҢ-ЫРҒАҢ елік. Ырғаң қаққан, шайқақтаған қимыл-қозғалысты бейнелейтін сөз.

Ырғаң-ыргаң етті. а) Ырғатылды, шайқалды. ә) Балпаң-балпаң басты, теңселді.

ЫРҒАП-ЖЫРҒАП үст. 1. Мол дүниені үйіп-төгіп, сән-салтанатын келтіріп. 2. Ішіп-жеп, қарық болып, масайрап.

ЫРҒАП-ЫРҒАП үст. Бірнеше рет ыргал, қозғап-қозғап.

ЫРҒАС= е.т. 1. Екеулеп не жабылып әрлі-берлі шайқай тарту, орнынан қозғау. 2. ауыс. Дауласу, таласу.

ЫРҒАСУ Ырғас етістігінің қимыл атауы.

ЫРҒАТ= е.т. Шайқату, қозғату.

ЫРҒАТУ Ырғат етістігінің қимыл атауы.

ЫРҒАТЫЛ= е.т. 1. Шайқатылу, тербелілу. 2. ауыс. Ойын дәл айтпай орағыта сойлеу, созбақтау. 3. ауыс. Жайбарақаттыққа салынып баяу қозғалу, жай басу. 4. ауыс. Топтаусыз, кібірткісиз ағылу, жөңкілу. 5. ауыс. Құйқылжу, қалықтау.

ЫРҒАТЫЛУ Ырғатыл етістігінің қимыл атауы; баяу қозғалу, шайқатылу.

ЫРҒАУ Ырға етістігінің қимыл атауы; әрі-бері қозғау, шайқау, теңселту.

ЫРҒАШ зат. ө.с. сөй.л. Рауғаш.

ЫРҒУ Ырғы етістігінің қимыл атауы; бір жерден екінші жерге екпінмен атылу, секіру, қарғу.

ЫРҒЫ= е.т. Жылдам қимылмен секіру, қарғу.

ЫРҒЫМА сын. Секірмелі, қарғымалы.

Ырғыма қозғалу. а) Өзен арнасындағы түптік тасындылардың ағыс күшімен ыргы қозғалуы (тасымалдануы). ә) Желмен тасымалданатын құм немесе қар түйіршіктерінің ыргы қозғалуы.

ЫРҒЫЛЖЫҢ сын. сөй.л. Күкілжің.

ЫРҒЫН сын. Мол, көп, қыруар.

Ырғыға кенелді. Көл-көсір олжаға батты.

ЫРҒЫС= е.т. Екпінмен тез қарғысу, секірісу.

ЫРҒЫСУ Ырғыс етістігінің қимыл атауы.

ЫРҒЫТ= е.т. Қатты екпінмен секірту, қарғыту.

ЫРҒЫТҚЫШ сын. Ырғытуға жаны құмар, ыргыта беретін.

ЫРҒЫТУ Ырғыт етістігінің қимыл атауы; қарғыту, секірту.

ЫРДУ зат. Той-думан, ойын-сауық.

ЫРДУАН зат. Арбаның екі доңғалақты, қорабы биік түрі.

ЫРДУ-ДЫРДУ зат. 1. Әртүрлі қуанышпен байланысты өткізілетін дүрмекті жиын, сауық-сайран, той-думан. 2. Ырың-жырын, шо-қшо.

ЫРЖАҚ зат. Қылжақтап, ыржақтап қалған жеңіл мінез.

ЫРЖАҚАЙ сын. экспр. Әркіммен бір ыржақтап жүретін, ойсыз, күлегеш.

ЫРЖАҚТА= е.т. Орынды-орынсыз күлегештеу, қылжақтау, жеңілтектеу.

ЫРЖАҚТАС= е.т. Қылжақтасу, жыртақтасу.

ЫРЖАҚТАСУ Ыржақтас етістігінің қимыл атауы.

ЫРЖАҚТАТ= е.т. Қылжақтату, жыртақтау.

ЫРЖАҚТАТУ Ыржақтат етістігінің қимыл атауы.

ЫРЖАҚТАУ Ыржақта етістігінің қимыл атауы; қылжақтау, ыржалаңдау.

ЫРЖАҚ-ЫРЖАҚ елік. Қайта-қайта ыржақтаған, ыржалақтаған күйді бейнелейтін сөз.

ЫРЖАЛАҚ сын. Ыржаң-ыржаң еткендік, қылжақ.

Ыржалақ қакты. Ыржақтады, ыржаң-ыржаң етті.

ЫРЖАЛАҚТА= е.т. Ыржақтап күле беру, ыржалаңдау, жеңілтектік қылу.

ЫРЖАЛАҚТАС= е.т. Ыржақтап күле берісу; ыржалақ-ыржалақ етісу.

ЫРЖАЛАҚТАСУ Ыржалақтас етістігінің қимыл атауы.

БІРЖАЛАҚТАТ = е. т. Біржақтату, ыржа-лақ-ыржалақ еткізу.

БІРЖАЛАҚТАТУ Біржалақтат етістігінің қимыл атауы.

БІРЖАЛАҚТАУ Біржалақта етістігінің қимыл атауы.

БІРЖАЛАҢ зат. Жеңілетек, арзан күлкі, ыржаң.

Біржалаң қақты. Біржақтады, ыржаңдады, жыртыңдады.

БІРЖАЛАҢДА = е. т. Біржақтап күле беру, ыржың-ыржың ету.

БІРЖАЛАҢДАС = е. т. Біржақтасу, ыржаңдасу, жыртыңдасу.

БІРЖАЛАҢДАСУ Біржалаңдас етістігінің қимыл атауы.

БІРЖАЛАҢДАТ = е. т. Біржақтату, ыржа-лаңдату, ыржалаң-ыржалаң еткізу.

БІРЖАЛАҢДАТҚЫЗ = е. т. Біржақтатқызу, ыржаңдатқызу, ыржалаң-ыржалаң еткізу.

БІРЖАЛАҢДАТҚЫЗУ Біржалаңдатқыз етістігінің қимыл атауы.

БІРЖАЛАҢДАТУ Біржалаңдат етістігінің қимыл атауы.

БІРЖАЛАҢДАУ Біржалаңда етістігінің қимыл атауы; ыржақтау, ыржалақтау, жыртыңдау.

БІРЖАЛАҢ-БІРЖАЛАҢ елік. Орынсыз бос ыржаңдап күле берген күйді бейнелейтін сөз.

Біржалаң-ыржалаң етті. Орынсыз ыржаңдап күле берді, ыржақтап көп күлді.

БІРЖАҢ зат. Орынсыз, арзан күлкі, жеңілтек-тік.

Біржаң етті [қақты]. а) Біржаңдап күлді, ыр-жиды. ә) Берекесіз, мағынасыз, орынсыз, бос ыржақ-тап күлді.

БІРЖАҢБАЙ сын. Не болса соған күлетін, жеңілтек.

БІРЖАҢДА = е. т. Арзан күлкіге бой ұру, ыр-жалаңдау, жыртыңдау.

БІРЖАҢДАС = е. т. Біржалаңдасу, қылжақ-тасу, жыртыңдасу.

БІРЖАҢДАСУ Қылжақтасу, ыржақтасу, жыртақтасу.

БІРЖАҢДАТ = е. т. Біржалаңдату, ыржаң-ыр-жаң еткізу, арзан күлкіге бой ұрдыру, жыртыңдату.

БІРЖАҢДАТУ Біржаңдат етістігінің қимыл атауы.

БІРЖАҢДАУ Біржаңда етістігінің қимыл атауы; ыржақтау, қылжаңдау.

БІРЖАҢШЫЛ сын. Не болса соған күлетін жыртақшыл, күлгеш.

БІРЖАҢ-БІРЖАҢ елік. Біржың-ыржың, жыртың-жыртың еткен қимыл-қозғалысты бей-нелейтін сөз.

Біржаң-ыржаң етті. Біржаңдай берді, езу жи-мады, орынсыз бос ыржақтап күлді.

БІРЖИ = е. т. Езу тарту, күлу, мәз болу.

БІРЖИТ = е. т. Аузын сөлекет ашу, күлу.

БІРЖИТУ Біржит етістігінің қимыл атауы.

БІРЖИЫС = е. т. Езу тартысу, күлісу.

БІРЖИЫСУ Біржыс етістігінің қимыл атауы.

БІРЖИЮ Біржи етістігінің қимыл атауы.

БІРЖЫҢ зат. Біржыңдап күлгендік, ыржақ-тағандық.

Біржың етті [қақты]. Біржаң-ыржаң етті, ыржыңдады, ыржақтап күлді.

БІРЖЫҢДА = е. т. Біржың-ыржың ету, ыр-жыып күле беру.

БІРЖЫҢДАС = е. т. Біржың-ыржың етісу, ыржаңдап күле беру.

БІРЖЫҢДАСУ Біржыңдас етістігінің қимыл атауы.

БІРЖЫҢДАТ = е. т. Біржаңдату, ыржақтату, ыржың-ыржың еткізу.

БІРЖЫҢДАТУ Біржыңдат етістігінің қимыл атауы.

БІРЖЫҢДАУ Біржыңда етістігінің қимыл атауы.

БІРЖЫҢ-БІРЖЫҢ елік. Жымың-жымың етіп күлген қимыл-шаратты бейнелейтін сөз.

Біржың-ыржың етті. Біржыңдап үсті-үстіне күле берді.

БІРЗЫҚ сын. сөйл. **Ризық.**

БІРЗА үст. сөйл. **Риза.**

Бірза болды. Риза болды.

БІРЗАЛАҢ = е. т. Риза, разы болу.

БІРЗАЛЫҚ зат. **Ризалық** (көңіл толушылық, ризашылық, разы болушылық).

БІРЗАШЫЛЫҚ зат. **Ризашылық** (риза бо-лушылық, ризалық).

БІРҚЫ = е. т. жерг. **Лық** толу.

БІРҚЫЛ зат. Ауыр денелі, семіз адамдардың күлгенде шығатын дыбысы.

БІРҚЫЛДА = е. т. экспр. **Бірқ-ырқ ету,** қырқылдау.

БІРҚЫЛДАС = е. т. Бірқ-ырқ етісу, қырқылдасу.

БІРҚЫЛДАСУ Бірқылдас етістігінің қимыл атауы.

БІРҚЫЛДАУ Бірқылда етістігінің қимыл атауы; ырқ-ырқ етіп, үздік-сөздік дыбыс шығару; қырқылдау.

БІРҚЫШТЕК зат. жерг. Реңі қызыл, майда жиде сияқтаған күзде пісетін ағашы тұттың ағашына ұқсас тікенекті жеміс.

БІРУ-ТІРУ сын. жерг. **У-шу,** ырду-дырду.

БІРҚ-БІРҚ елік. 1. Семіз адамның күлген-дегі дыбысын білдіретін сөз. 2. Семіз адамның жүргендегі ырсылдап, ентізіп шыққан дыбысын білдіретін сөз.

Бірқ-ырқ етті. Денесін май басты, ірк-ірк етті.

БІРСАЛА зат. Қағида, нуқсау, кітапша.

БІРСАЛАҚ зат. сөйл. **Біржалақ.**

БІРСАЛАҚТА = е. т. сөйл. **Біржалақта.**

БІРСАЛАҚТАУ Біралақта етістігінің қимыл атауы.

БІРСИ = е. т. 1. Тісін ақситып күлу, ыржыю. 2. Бір заттың жігі, аузы оқыс ашылып қалу, ақсып көріну.

3. ауыс. Қорқынышты, сырқсыз көріну.

БІРСИТ = е. т. Тісін ақситу, ыржыту.

БІРСИТУ Бірсит етістігінің қимыл атауы.

БІРСИЫП-БІРСИЫП үст. Ақсып-ақсып, адырайып-бадырайып.

БІРСИЮ Бірси етістігінің қимыл атауы.

БІРСЫЛ зат. Ауыр жұмыстан, ауырғаннан т.б. ауыр тыныс алғанда, алқынғанда шығатын дыбыс, ентігіс; ыр-ыр етушілік.

БІРСЫЛДА = е. т. Бірс-ыр етіп ентігу, алқыну.

БІРСЫЛДАС = е. т. Бірс-ыр етісу, алқынысу.

БІРСЫЛДАСУ Бірсылдас етістігінің қимыл атауы.

БІРСЫЛДАТ = е. т. Ентіктіру, ыр-ыр еттіру, алқындыру.

БІРСЫЛДАТҚЫЗ = е. т. Алқынтқызу, ентіккізу.

БІРСЫЛДАТҚЫЗУ Бірсылдатқыз етістігінің қимыл атауы.

БІРСЫЛДАТУ Бірсылдат етістігінің қимыл атауы.

БІРСЫЛДАУ Бірсылда етістігінің қимыл атауы; алқыну, ентігу.

БІРСЫҢДА = е. т. сөйл. **Бірси.**

БІРСЫҢДАУ Бірсыңда етістігінің қимыл атауы.

БІРС-БІРС елік. Бірсылдаған, алқынған ды-бысты білдіретін сөз.

Бірс-ыр етті. Дем алысы ауырлады, алқынды, ентікті.

БІРШУ Біршы етістігінің қимыл атауы; секіру, қарғу, ырғу.

БІРШЫ = е. т. 1. Шұғыл секіру, қарғу. 2. Ұстат-пау, қолға түспеу. 3. ауыс. Ақтарылу, айтылу. 4. ауыс. Күтпеген іс-әрекетті, сөзді шошына қабылдау, жаратпау.

Біршып түсті. Шоқ басып алғандай болды, шо-шып кетті.

БІРШЫМАЛЫ сын. Біршып түсетін.

БІРШЫН = е. т. сөйл. Біршып түсу, секіру.

БІРШЫНУ Біршын етістігінің қимыл ата-уы; ыршу.

БІРШЫП-БІРШЫП үст. Атқып-атқып.

БІРШЫТ = е. т. Секірту, қарғыту, қшыру.

БІРШЫТУ Біршыт етістігінің қимыл атауы.

БІРШЫДЫҚ зат. сөйл. **Ризық.**

БІРШЫҚ зат. сөйл. **Ризық.**

БІРШЫҚТЫҚ зат. сөйл. **Ризықтық** (нә-сіптік, сыбағалық, үлестік).

БІРШЫҚ зат. 1. Өз қалауы, ыңғайы; ерік, ық-тияр, билік. 2. Жігер, қайрат.

Бірқына бағынды [көнді]. Айтқанымен, ың-ғаймен жүріп-тұратын болды.

Бірқына бағындыр-ды [жықты]. Дегеніне көндірді, айтқанын істетті.

Бірқына жібермеді [қоймады]. Уысында ұстады, бетімен кетірмеді, дегеніне көндірді.

Бірқынан шықпады [шыға алмады]. Айтқанынан, ыңғайы-нан асып кете алмады.

Бірқында [ырқымен] жүрді. Айтқанымен, ыңғайымен жүріп-тұратын болды.

Бірқы берді. Айтқанына, ыңғайына көнді.

Бірқы бермеді. Бірқына жібермеді, еркіне көнбеді, айтқанына жүрмеді.

Бірқы көнбеді [көнген жоқ]. а) Біреудің айтқанына мойынсынбады, дегеніне жүрмеді. ә) Бас бермеді.

Бірқы күші. спорт. Жаттығулар мен жарыстар барысында белсенділігі арқылы байқалатын спортшының мінез-құлқы.

БІРҚЫСЫЗ сын. 1. Өз ырқы жоқ. 2. Шама-дан, ырықтан тыс, еріксіз.

Бірқысыз етіс. лингв. Істі істеуші белгісіз болып, бейтарап айтылатын етіс түрі.

Бірқысыз зейін. псих. Еріктен тыс, санаңыз түрде орында-латын әрекет.

БІРҚЫСЫЗДАНДЫР = е. т. Бірқысыз еттіру, біреудің, бір нәрсенің (оқиға, құбылыс) ырқынан, ықпалынан тыс қылдыру.

БІРҚЫСЫЗДАНДЫРУ Бірқысыздандыр етістігінің қимыл атауы.

БІРҚЫТА = е. т. Қыястану, қырыстану.

БІРҚЫТАНДЫР = е. т. саяси. Қоғамдық, саяси қатынастарды оңтайландыру, үйлестіру.

БІРҚЫТАНДЫРУ Бірқытандыр етістігінің қимыл атауы.

БІРҚЫТАНДЫРЫЛ = е. т. саяси. Қоғам-дық, саяси қатынастардың оңтайландырылуы, үйлестірілуі.

БІРҚЫТАНДЫРЫЛУ Бірқытандырыл етіс-тігінің қимыл атауы.

БІРҚЫТАУ Бірқыта етістігінің қимыл атауы.

БІРҚЫТЫ сын. Бірқы, еркі күшті, тиынақты.

Бірқыты зейін. псих. Саналы түрде белгілі ерік күшін жамсау арқылы орындалатын әрекет.

Бірқыты экономика. экон. Либералды экономика.

БІРҚЫШЫЛ сын. Бостаншыл, еркін.

Бірқышыл басшы. Бағыныштыларына өз жұ-мысын бақылауға және міндетін таңдауға толық бостандық беретін басшы.

БІРЫЛ зат. Ит, қасқыр, т. б. айбат шеккенде шығаратын дыбысы.

БІРЫЛДА = е. т. Бір-ыр етіп айбат шегу, тісін ақситу.

БІРЫЛДАС = е. т. 1. Бір-ыр етісу, айбат шегісу.

2. ауыс. Сөзге келу, керілдеу, ұрысу.

БІРЫЛДАСТЫР = е. т. 1. Айбат шегістіру.

2. ауыс. Ұрысып-таластыру, жанжалдастыру, керістіру.

БІРЫЛДАСТЫРУ Бірылдастыр етістігінің қимыл атауы.

БІРЫЛДАСТЫРУ Бірылдас етістігінің қимыл атауы.

1. Тісін ақситып, айбат шегісу. 2. ауыс. Керілдеу, жанжалдасу, ұрысу.

БІРЫЛДАТ = е. т. 1. Бір-ыр еткізіп, айбат шектіру. 2. ауыс. Айтқақтау, өшіріктіру, сөзін сөйлету.

БІРЫЛДАТТЫР = е. т. Тісін ақситтырып, айбат шектірту.

БІРЫЛДАТТЫРУ Бірылдаттыр етістігінің қимыл атауы.

БІРЫЛДАТУ Бірылдат етістігінің қимыл атауы.

ЫРЫЛДАУ Ырылда етістігінің қимыл атауы; айбат шегіп, тісін ақситу.

ЫРЫМ зат. 1. Жақсы ниетпен жасалатын әртірлі әдет-ғұрып, көне дәстүр. 2. Жақсы ниетке негізделген нышана, көрініс. 3. пед. Жақсылыққа құштарлықпен жасалған әрекет.

Ырымға жақсы. Жақсылықтың белгісі. **Ырымға** [ештеңе, түк] жоқ [қалмады, болмады]. Атымен жоқ, түп-түгел жойылады. **Ырым қылды** [етті]. Жақсылыққа жорыды. **Ырымын жасады** [істеді]. Ретін істеді, нобайын жасады.

ЫРЫМДА= ет. 1. Ырым ету, жақсылыққа жору. 2. жағымсыз. Ниеті бұзылу, жаманшылыққа бастау, қаралық жасау.

ЫРЫМДАС= ет. Ырым етісу, жақсылыққа жорысу.

ЫРЫМ-ЖЫРЫМ зат. сөйл. **Ырым-сырым.**

ЫРЫМСЫЗ сын. 1. Кәдесіз, жосықсыз. 2. Түксіз, дымысыз.

ЫРЫМ-СЫРЫМ зат. Әртірлі әдет-ғұрып, жосық.

ЫРЫМ-СЫРЫМСЫЗ сын. Ешбір кәдесіз, жосықсыз.

ЫРЫМШЫ зат. Ырым ұстайтын адам.

ЫРЫМШЫЛ сын. Ырым ұстанғыш, салтыш.

ЫРЫМШЫЛДАУ сын. Ырым ұстанғыштау, аздап ырымшыл.

ЫРЫМШЫЛДЫҚ зат. Ырымшыл болушылық, ырым еткіштік.

ЫРЫҢ-ЖЫРЫҢ зат. 1. Адамдар арасындағы бас араздық, кикілжің, ұрыс-талас. 2. Керіс, тартыс, уда шу, айқай-ңұқай, шаң-шир, берекесіздік. **Ырың-жырың** болды. а) Ұрысып керісті, береке-бірлік қашты. ә) Берекесі кетті, сиырқұйым-шақтанды, шырқы бұзылды.

ЫРЫҢ-ЖЫРЫҢСЫЗ сын. Ың-дыңсыз, шусыз.

ЫРЫҢСЫҢ зат. өс. Дәрілік қасиеті зор өсімдік.

ЫРЫС зат. 1. Адамды үстем ететін, қуанышқа бөлейтін игілік, мерей, бақ, береке. 2. Адамның талайына жазылған, бұйырған ішіп-жем, күнкөріс, несібе. 3. Қымбат, қасиетті дүние, асыл зат.

Ырыс бітті [дарыды]. Бақ-береке қонды. **Ырыс** дарыған. Бақ, құт қонған. **Ырыс қонды.** Бақ орнады. **Ырыс қашты.** Құт-берекесі кетті, ырысдығы кеміді. **Ырысы бар.** Бақ қонған, бағы ашылған. **Ырысы бес елі.** Бақ-құты, несібесі мол. **Ырысы қайтты** [кетті]. Береке-байлығы шайқалды. **Ырысы қалың.** Дәулетті, бақ-береке қонған. **Ырысын шашты.** Ырысын рәсуа етті, бейберекет жұмсады.

ЫРЫС-БЕРЕКЕ зат. Берекелі байлық, молшылық.

ЫРЫС-ДӘУЛЕТ зат. Мол байлық, берекелі дәулет.

ЫРЫСКАЛ зат. жерг. Ырыс, несібе.

ЫРЫС-НЕСІБЕ зат. Береке, құт, байлық.

ЫРЫССЫЗ сын. Ырысы жоқ, бақытсыз.

ЫРЫССЫЗДЫҚ зат. Ырысы жоқтық, бақытсыздық.

ЫРЫСТЫ сын. 1. Ырыс-несібесі, байлығы, дәулеті мол. // Аузының салымы бар, бір нәрсе орала кеткіш, нәсіпті. 2. Қазба, байлығы мол (жер, өлке). 3. Бақ қонған.

ЫРЫСТЫЛЫҚ зат. Ырысы молдық, бақыттылық.

ЫС зат. 1. Түтін тозаңынан пайда болатын қара күйе, дақ. 2. ауыс. Ауырталық, кірбің, қаяу.

Ыс басты. Бір нәрсені ыс тұтып қарайтты.

ЫС¹= ет. жерг. Нанды, қамырды жаю.

ЫС²= ет. Бір нәрсемен екінші нәрсені ысқылау.

ЫСКА зат. өс. Тоғайда, ылғалды жерлерде топ-топ болып өсетін, басында үлгідегі бар, биіктігі 3-4 м-дей, қамыс тәрізді, бірақ іші қуыс емес, жылылық сүйейін, қияқты өсімдік.

ЫСКАТ [ар. إسقاط] зат. діни. Шариғат заңы бойынша, өлген адамның тіршілігінде жасаған «күнәсін

кешу» үшін, оның ең жақын адамдарынан ақшалай, заттай алынатын салық; нидия.

Ысқат оқу. діни. Марқұмның тіршіліктегі күнәсін басқа адам алуға тиісті жосын-жоралғы.

ЫСҚАУРЫН зат. этн. Күіз үй ағаштарын керекті қалыпқа келтіріп иіп және түзететін ағаш құрал.

ЫСҚАУЫР зат. жерг. 1. Кереге, уық қарнына бедер түсіретін темір аспап. 2. **Ысқаурын.** **ЫСҚАЯҚ¹** сын. 1. Өмірдің ащысын да, тұщысын да көріп ысылған, тіс қаққан, пысық. 2. Әккі, айлакер, тәжірибелі.

ЫСҚАЯҚ² сын. Желі күшті ашық (жрн).

ЫСҚАЯҚ³ сын. Әбден ұсталған, көнетөз.

ЫСҚАЯҚТАН= ет. Суық рай білдіру, сұстану, ызғарлану.

ЫСҚАЯҚТАНУ Ысқаяқтан етістігінің қимыл атауы.

ЫСҚАЯҚТАУ сын. Пысықтау, жырындылау.

ЫСҚИТ= ет. қарап. Өтірікті шындай, ақсақты тыңдай ету, бөсу.

ЫСКИТУ Ысқит етістігінің қимыл атауы.

ЫСҚЫЗ зат. сөйл. 1. **Ысқыз.** 2. Құмис бетін жылтыратуға арналған былғарымен қапталған қайы таяқша.

ЫСҚЫЛА= ет. Бір затты екінші затпен үйкеп ыспалау, қатты-қатты ысу.

ЫСҚЫЛАН= ет. Ыспалану, үйкеліну.

ЫСҚЫЛАНУ Ысқалан етістігінің қимыл атауы.

ЫСҚЫЛАП-ЫСҚЫЛАП үст. Бірнеше рет ысып, қайта-қайта ысқылап.

ЫСҚЫЛАС= ет. Ыспаласу, ысысу.

ЫСҚЫЛАСУ Ысқылас етістігінің қимыл атауы.

ЫСҚЫЛАТ= ет. Ыспалату, ысыту.

ЫСҚЫЛАТУ Ысқылат етістігінің қимыл атауы.

ЫСҚЫЛАУ Ысқыла етістігінің қимыл атауы. **ЫСҚЫЛТЫМ** сын. жерг. Ыстық емес, жылы, жылынашы.

ЫСҚЫН зат. өс. Малға жүгымды шөптердің бір түрі.

ЫСҚЫР= ет. 1. Ерінді шүйіру арқылы не тіл ұшынан саусақпен қайыру арқылы өткір дыбыс шығару. 2. ауыс. Желдің, боранның үскіріп соғуы. 3. Жыланның ысылдап айбат шегуі. 4. ауыс. Қарлардан, айбаттану, сұстану. 5. ауыс. Зуылдау, суылдау. 6. ауыс. Қатал болу, қатгездену.

ЫСҚЫРҒЫШ¹ зат. сөйл. **Ысқырық.**

ЫСҚЫРҒЫШ² сын. Жақсы ысқыра білетін, қатты ысқыратын (адам).

ЫСҚЫРҒЫШТЫҚ зат. Ысқыра білетіндік.

ЫСҚЫРМА зат. Садақ оғының бір түрі.

ЫСҚЫРТ= ет. 1. Зуылдатып қатты сілтеп сермеу, осып не тартып жіберу. 2. ауыс. сөйл. Өтірік айту, соғып жіберу. 3. ауыс. Өсек сөзді түйдек-түйдегімен зулату.

ЫСҚЫРТУ Ысқырт етістігінің қимыл атауы.

ЫСҚЫРУ Ысқыр етістігінің қимыл атауы; тіс пен тілдің қатысымен үрлеп, қатты дыбыс шығару.

ЫСҚЫРЫҚ¹ зат. 1. Ысқыранда шыққан дыбыс, үн. 2. Жел қатты соғып, борап, азынағанда шыққан дыбыс, үскірік.

ЫСҚЫРЫҚ² зат. спорт. Дыбыстап белгі беретін ысқыру құралы, ысқырғыш.

ЫСҚЫРЫН= ет. 1. Үскірік шашу, қатты жел, дауыл тұру. 2. Жыланның, айдарһардың ысылдап айбат шегуі. 3. Сұстану, қатулану.

ЫСҚЫРЫНУ Ысқырын етістігінің қимыл атауы; айбаттану.

ЫСҚЫРЫС= ет. Еріннің, тіс пен тілдің қатысуымен қатты дыбыс шығарысу.

ЫСҚЫРЫСУ Ысқырыс етістігінің қимыл атауы.

ЫСҚЫШ¹ зат. муз. Қобыз, скрипка тәрізді аспаптарды ысып ойнайтын қыл байланған жіңішке таяқша.

ЫСҚЫШ² зат. жерг. Еттің нанын жаяу-тын құрал; оқтау.

ЫСПА¹ зат. этн. Күіз басқанда шиге шабақталып салынатын жүнді шығыршықтап ораған соң беліне байланатын арқан жіп.

Ыспа көрген. Ысылған, көргені-білгені мол.

ЫСПА² зат. жерг. Жазда атанға (өзгеге, атқа) жегіп, шоп тасуға пайдаланылатын шалғын шоп пен ыспа құм үстімен жүретін шананың бір түрі.

ЫСПАҒАН зат. жерг. Өткір қылыш.

ЫСПАЛА= ет. 1. Қайта-қайта ысқылау, бірнеше рет ысу, сүрткілеу. 2. ауыс. Қысымға алу, сынау.

ЫСПАЛАУ Ыспала етістігінің қимыл атауы; қайта-қайта ысқылау. // Қатты беттерді абразивті аспаппен өңдеу процесі

ЫСПАНДИЯР сын. Әккі, ысылған, ысқаяқ, кәнігі.

ЫСПАР сын. 1. Қандай бір іске әбден төселген, ысылған. 2. жерг. Шебер, ісмер, іскер. 3. Пысық.

ЫСПАРА зат. жерг. Бас үйітетін ағаш.

ЫСПАРЛАН= ет. жерг. Әбден машықтану, төселу, ысылу.

ЫСПАРЛАНУ Ыспарлан етістігінің қимыл атауы.

ЫСПАРЛЫҚ зат. 1. Төселгендік, ысылғандық.

2. Ісмерлік, іскерлік, шеберлік.

ЫСПАТ [ар. اثبات] зат. Айғақ, дәлел.

ЫССЫ сын. жерг. 1. Қатты қызған, ыстық. 2. ауыс. Қызу, қарқынды (жұмыс).

ЫССЫБАЛАУ зат. жерг. Ұнды суга салып, ішіне май қосып жасайтын тамақ.

ЫССЫЛА= ет. Ысып кету, ыстықтау.

ЫССЫЛАЙ үст. жерг. Ыстықтай.

ЫССЫЛАТ= ет. Ыстықтау, ысыту.

ЫССЫЛАТУ Ыссылат етістігінің қимыл атауы.

ЫССЫЛАУ¹ сын. Ыссырақ, ыстықтау.

ЫССЫЛАУ² Ыссыла етістігінің қимыл атауы; ыстықтау.

ЫССЫЛЫҚ зат. Күйіп тұрғандық, ысып кеткендік, ыстықтық, қаттылық.

ЫССЫЛЫ-СУЫҚТЫ сын. 1. Бірде ыстық, бірде суық; ыстық-суығы аралас, ыстықты-суықты.

2. ауыс. Жақсылы-жаманды, ауырлы-жеңілді.

ЫСТА= ет. 1. Саба, күбілерді, соғым етін қайың, тобылғы сияқты ағаштардың түтініне ұстау, ыс сіңіріп дәмін сапаландыру. 2. От жағып түтіндету. 3. ауыс. Сіңіру, бекіту. 4. ауыс. Жанын, жүрегін жаралау.

ЫСТАЛ= ет. 1. Түтінге ұсталу, қақталу. 2. ауыс. Ширатылу, шыңдалу, ысылу.

ЫСТАЛУ Ыстал етістігінің қимыл атауы; түтінге ұсталып, қақталу.

ЫСТАН зат. сөйл. Дамбал, шалбар, сым.

ЫСТАН= ет. 1. Ыс тұтып, қара дақтану.

2. Түтінге ұсталу, кептірілу, қақталу.

ЫСТАНУ Ыстан етістігінің қимыл атауы.

ЫСТАТ= ет. Сабаны, күбіні, соғым етін қайың, тобылғы сияқты ағаштардың түтініне ұстау, қақтату, кептірту.

ЫСТАТУ Ыстат етістігінің қимыл атауы.

ЫСТАУ Ыста етістігінің қимыл атауы. 1. Сақтау мерзімін ұзарту үшін өнімді (мыс, шұжық, ет, балық және т.б.) ыстауцехтарында немесе үйде түтінге ұстау, не түтін сіңірту. 2. Қымыз сақтайтын сабаны, күбіні түтінге ұстау.

ЫСТАУЛЫ сын. Ысталған, кептірілген.

ЫСТИЯ зат. жерг. **Шілия.**

ЫСТЫ сын. Сіңісті болған.

ЫСТЫҚ¹ сын. 1. Отқа қыздырылып, ысыған (ас, су). 2. Қатты қызған, температурасы жоғарылаған (ауа райы). 3. ауыс. Ардақты, қымбат, жақын. 4. ауыс. Қызу сезімге толы, жалындаған, әсерлі. // Адам не мал денесіндегі қалыпты температураы ауыраған кездегі көтерілуі, қызуы.

Ыстығы басылды. сөйл. Ыстығы қайтты, қалыпты температурағы түсті. **Ыстығына күйіп, суығына тонды.** Жақсы-жаман күнінде бірге болды; бар қуаныш-қайғысына бірге ортақтасты. **Ыстық**

ботқадай жабысты. Желімдей жабысты. **Ыстық** бұлақтар. *Ыстық қайнар, температурасы 50–90°C ыстық термальды су көздері (бұлақтар).* **Ыстық** дерт. Ауыр кайғы. **Ыстық жас.** Сағынышты, өксік жас; күйінгеннен, қапаланғаннан шыққан көз жасы. **Ыстық жүрек.** поэт. Сезімтал, мейірімді көңіл; албырт жас, жалынды жүрек. **Ыстық жүректі.** Қызу қанды, жігерлі. **Ыстық көрді.** Көзіне оттай басылды. **Ыстық көрінді [тартты].** Көзіне оттай басылды, қатты қианды, жақын сезінді. **Ыстыққа төзімді** болат. хим. Қыздыру процесі кезінде тотықтары (Cr, Fe)² O³, (Al, Fe)³ O³) қорғаныш қабыршықтарын түзетін элементтер қосылған болат. **Ыстыққа ұрындырды.** Аптапқа кезіктірді, ыстық күннің астында қалдырды, күн өткізді. **Ыстық қоныс.** Туан, өскен мекен, қадірлі, қасиетті ата жұрт. **Ыстық құшақ.** Жалынды, ынтық, құштар көңіл. **Ыстық лебіз.** Жалынды, ізгі тілек. **Ыстық сәлем.** акспр. Ерекше ықыласты, жақын көңілді, сағынышты білдіретін амандық тілеу сөздері. **Ыстық су.** Температурасы 37°C–тан 50°C-қа дейінгі су. **Ыстық тартты.** Қызықтырды, құмартты. **Ыстық үй.** жерг. Қабырғасын тастан, ағаштан, кірпіштен жасаған, сыртын сылаған қыста отыратын жылы үй. **Ыстық шөл.** экол. Жер су бетінен булану атмосфералық жауын-шашын мөлшерінен 40–80 есеге асып түсетін шөл. **Ыстық ықылас** білдірілді. Жақын, жақсы көңілі бар, тілектес екені көрсетілді, айтылды. **Ыстық ішпеді.** Жылы жұмсақ ас таппады.

ЫСТЫҚ² зат. вет. Арқа ісігінің шектен тыс үлжейіп тырсылдып кетуі, ісік.

ЫСТЫҚҚҰРТ зат. тамақ. этн. Қайнап жатқан құртты құйып алып, май қосып сапырып, пайдаланылатын тағам.

ЫСТЫҚ-СУЫҚ зат. Өмірдің ащысы мен тұщысы, қуанышы мен қасіреті.

Ыстық-суығына бірдей төзді [көнді]. Жақсы-жаман күнінде бірге болды; бар қуаныш-қайғысына бірге ортақтасты; қиын-қыстау шақ пен қуанышты күнді бірдей мойнына алды. **Ыстық-суықты көрген.** Дүниенің бір қиыншылығын бастан кешкен, ащы-тұщының дәмін тартқан.

ЫСТЫҚТА= ет. Күн қызуынан не киімнің қалыңдығынан ысылау, терлеу.

ЫСТЫҚТАЙ үст. Ыстық күйінде, ыстық қалтында, ысылау.

Ыстықтай ілемдеу. кен. Үлкен ауыр құйма сом темірді қыздырып алған соң әмбебап орнақтың қарама-қарсы айналатын екі немесе бірнеше пішімбілігі арасына салып қақтап, қалыңдығы әртүрлі қаңылтыр шығару процесі.

ЫСТЫҚТАТ= ет. Ыссылату, терлету, жандыру.

ЫСТЫҚТАТУ Ыстықтат етістігінің қимыл атауы.

ЫСТЫҚТАУ¹ сын. 1. Ыстығырақ, ысылау. 2. ауыс. Қымбаттырақ, сүйкімдірек.

ЫСТЫҚТАУ² Ыстықта етістігінің қимыл атауы; ысылау, терлеу.

ЫСТЫҚТЫҚ зат. 1. Ыстық болушылық, ысып кеткендік. 2. ауыс. Қымбаттық, ардақтылық.

ЫСТЫҚТЫ-СУЫҚТЫ үст. Ыстық-суық күйінде, күтімсіз.

ЫСТЫР= ет. Ысқылату.

ЫСТЫРУ Ыстыр етістігінің қимыл атауы.

ЫСУ¹ Ыс етістігінің қимыл атауы; ысылау.

ЫСУ² Ысы етістігінің қимыл атауы; ауа, су т.б. температурасының жоғарылап, ыстық болуы.

ЫСЫЫ зат. Құбі, саба, етті ыстаушы адам; ыс салушы.

ЫСЫ= ет. 1. Ауа температурасының жоғарылап ыстық болуы; күйіп кету. 2. Адам денесінің қызуы; ысылау.

ЫСЫЛ зат. Желдің, жыланның, т.б. ысылдаған үні, ысқырығы.

ЫСЫЛ= ет. Жұмысқа, іске төселіп қалыпта-су, ширау.

ЫСЫЛДА= ет. 1. Ысылдаған дыбыс шығару, ыс-ыс ету. 2. Атылған оқтың, қатты екпінмен лақтырылған заттың ұшқан кезде суылдаған дыбыс шығаруы. 3. Жыланның аябат шегіп ысқыруы. 4. Желдің үлдеп соғуы, ысқыруы. // Теңіз суының толқығанда шуылдаған дыбыс шығаруы).

ЫСЫЛДАҒЫШ сын. Ыс-ыс еткіш.

ЫСЫЛДАҚ: ысылдақ шүрегей. зool. <лат. anas crecca> Басы қоңыр, екі бүйірі жасыл жолақты, жемсауы сарғылт дақты өзен үйректерінің ең кіші түрі.

ЫСЫЛДАП-ПЫСЫЛДАП үст. Алқынып-жұлқынып, ентізіл.

ЫСЫЛДАТ= ет. Ысылдаған дыбыс шығарту, ыс-ыс еткізу.

ЫСЫЛДАТУ Ысылда етістігінің қимыл атауы.

ЫСЫЛДАУ Ысылда етістігінің қимыл атауы; ысылдаған дыбыс шығару, ыс-ыс ету.

ЫСЫЛДЫР= ет. Шираттыру, төселдіру.

ЫСЫЛТ= ет. Ширату, төселту.

ЫСЫЛТУ Ысылт етістігінің қимыл атауы.

ЫСЫЛУ Ысыл етістігінің қимыл атауы; ширау, қалыптасу, төселу.

ЫСЫЛЫҢҚЫРА= ет. 1. Бір іске, қызметке төселіңкіреу, қалыптасыңқырау. 2. ауыс. Еті ояз тарту, самдағайлану.

ЫСЫЛЫҢҚЫРАУ Ысылыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ЫСЫН= ет. 1. Адам денесінің қызынуы, ысылануы, дене қызуының көтерілуі. 2. ауыс. Көңілі алабырту, әлем-жәлем болу.

ЫСЫНДЫР= ет. 1. Ыссыландыру, ыстықтату. 2. ауыс. Ыстық сезімге бөлеу, құштыру, құшағына алдыру.

ЫСЫНДЫРУ Ысындыр етістігінің қимыл атауы.

ЫСЫНУ Ысын етістігінің қимыл атауы.

ЫСЫНҚЫРА= ет. Аздап ысу түсу.

ЫСЫНҚЫРАУ Ысынқыра етістігінің қимыл атауы.

ЫСЫР= ет. 1. Бір затты өзіне қарай не өзінен ары қарай сырғыту, қозғау. 2. Қағып-соғу, итер-мелеу. 3. Орын ауыстыру, алмастыру. 4. ауыс. Жер аудару, ығыстыру. 5. Шеттету, бөлектеу. 6. ауыс. Кедегі, қиыншылықты жеңу, мойымау.

Ысыра салу. Белгілі бір мәселені орындауды басқа біреуге итере салу, арта салу, міндеттеу.

ЫСЫРАЖИҒЫШ зат. кәс. Шабылған шөпті жинайтын ауылшаруашылық мәшинесі; сүїретте.

ЫСЫРАП [ар. اسراف] зат. 1. Шашылып-төгілуден, қырсыздықтан болатын зиян, шығын. 2. экон. Қарамағына заңды негіздерде түскен ақшаны немесе өзге мүлкікті адамның заңсыз пайдаланушылық.

Ысырап болды. Төгіліп шашылды, бейберекет рәсуә болды; ұстағаннның қолында кетті. **Ысырап қылды [жасады].** Төгіп шашты, бейберекет рәсуә етті. **Ысырап қылушылық.** Дүние-мүлкіктің қадірін білмей, орынсыз шашушылық.

ЫСЫРАПҚОР сын. Ысырапқа жол беретін (адам).

ЫСЫРАПҚОРЛЫҚ зат. Байлықты, ақшаны шашып-төгіп ұстаушылық, шашылушылық.

Ысырапқорлыққа ұшырады. Ысырап болды, төгіліп-шашылды.

ЫСЫРАПСЫЗ үст. Шашып-төкпей, шығынсыз.

ЫСЫРАПТА= ет. Төгіп-шашып рәсуалау, шығындау.

ЫСЫРАПТАУ Ысырапта етістігінің қимыл атауы.

ЫСЫРАПШЫЛ сын. Ысырапқа жол бергіш, ысырапқор.

ЫСЫРАПШЫЛДЫҚ зат. Орынсыз шашылушылық, ысырапқорлық.

ЫСЫРҒЫЗ= ет. Сырғытқыз.

ЫСЫРҒЫЗУ Ысырғыз етістігінің қимыл атауы; сырғытып қозғау.

ЫСЫРҒЫШ зат. Бір затты ысырып жинайтын еңбек құралы.

ЫСЫРҒЫШТЫҚ зат. Ысыра білетіндік, ысырғандық.

ЫСЫРМА¹ зат. сущар. Құбырдан аққан сұйықты тоқтату, ағызу үшін және сол жердегі сұйық ағысын реттеуге, сонымен қатар құбырдағы сұйықтықтың артық тежеуінің келітуге арналған тетік.

ЫСЫРМА² зат. кен. 1. Жерасты жұмыстарында – кен массасын көсіп алуда, ауыстыруда және түсіруде қолданылатын түпсіз шөміш немесе қырғыш. 2. Ашық кен жұмыстарында – таужыныстарды қабат бойынша көсіп алу, ауыстыру және оны қабат жасап немесе бірге түсіру жұмыстарын орындайтын, циклді жұмыс істейтін шөмішті үлгідегі өздігінен жүретін жер қазатын көліктік машина. 3. Тіркеме көліктің түрі.

Ысырма қондырғысы. кен. Пайдалы қазылымдарды және таужыныстарды тазартып қазып алуға және дайындау кен қазбаларында тасымалдауға арналған қондырғы.

ЫСЫРМА³ зат. жерг. Ұзарту, қысқарту үшін айылбасқа тазылған қайыс.

ЫСЫРМАЛА= ет. Астықты, қарды, т.б. ысырғышпен не күрекпен ысырып жинау.

ЫСЫРМАЛАУ Ысырмала етістігінің қимыл атауы.

ЫСЫРМАЛЫ сын. Ысырылып қойылатын, сырғымалы.

ЫСЫРМАЛЫҚ сын. Ысырма жасауға арналған, соған тән.

Ысырмалық шығыр. Ұңғубетте ысырмамен кен массасын ысырмалап тасымалдайтын құрылғы.

ЫСЫРТ= ет. Бір затты ары не бері сырғытқызу.

ЫСЫРТУ Ысырт етістігінің қимыл атауы.

ЫСЫРУ Ысыр етістігінің қимыл атауы; сырғыту, қозғау.

ЫСЫРУЛЫ сын. Ысырылып қойылған, сырғытулы.

ЫСЫРЫЛ= ет. 1. Сырғытылу, түсу. 2. ауыс. Шеткерілену, қағыс қалу, жылжу.

ЫСЫРЫЛМАЛЫ сын. Ары-бері қозғауға қолайлы, сырғытпалы, жылжымалы.

ЫСЫРЫЛУ Ысырыл етістігінің қимыл атауы. 1. Сырғытылу, жылжу. 2. кен. Жарылып бөлшектенген жыныстардың бір бөлігінің екіншісімен салыстырғанда горизонтал бағытта ғана орын ауыстырып, тік (вертикал) бағытта ешбір өзгеріссіз қалуы.

ЫСЫРЫЛЫҢҚЫРА= ет. Отырған орнынан сырғыңқырау.

ЫСЫРЫНДЫ зат. Ысырылған зат, нәрсе. // Ысырылатын, жылжымалы.

Ысырынды конус. сущар. Тау баурайларындағы жыралардың, сайлардың немесе аңғарлардың етегіне уақытша немесе тұрақты ағын сулар тасып әкелген бортылдақ сынық жыныстардан тұратын жер бедерінің пішіні.

ЫСЫРЫЛЫҢҚЫРАУ Ысырылғыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ЫСЫРЫҢҚЫРА= ет. Ысыра түсіңкіреу, сырғытыңқырау.

ЫСЫРЫҢҚЫРАУ Ысырыңқыра етістігінің қимыл атауы.

ЫС-ЫС елік. Қайта-қайта ысылдап, ысқырылған дыбысты білдіретін сөз.

Ыс-ыс етті. Ысылдаған дыбыс шығарды, ысқырды.

ЫСЫТ= ет. 1. Дене қызуын көтеру, ысылату. 2. Суып, демін алып қалған тағамды, шәйді қайта отқа қойып жылыту, қыздыру. 3. ауыс. Ішті өртеу, күйдіру, көкірегін қарс айыру.

ЫСЫТПА зат. жерг. **Безек.**

ЫСЫТТЫР= ет. Ысытқызу, ыстық күйге келтірту, отқа қыздыртқызу.

ЫСЫТЫРУ Ысыттыр етістігінің қимыл атауы.

ЫСЫТУ Ысыт етістігінің қымыл атауы.
ЫСЫТЫЛ= ет. Қыздырылу, отқа қойылу, ыстық күйге келтірілу.

ЫСЫТЫЛУ Ысытыл етістігінің қымыл атауы.
ЫСЫТЫС= ет. Қыздырысу, отқа қойысу.
ЫСЫТЫСУ Ысытыс етістігінің қымыл атауы.

ЫТ= ет. 1. Тұрған жерінен шұғыл қозғалу, зытып кету. 2. Аңның, малдың үркіп ала қашуы, атып, ырышып кетуі. 3. Қатты қорыққаннан, қобалжығаннан, көңіл-күйдің бұзылуынан көзден жастың бұрқ етіп, ырышып шығуы. 4. ауыс. Аузына ие бола алмай қалу, еріксіз, байқаусыз шығып кету.

ЫТҚУ Ытқы етістігінің қымыл атауы; атқу.
ЫТҚЫ= ет. 1. Шұғыл қымылдау, ыту. 2. Бұрқ ету, ырышып шығу.

ЫТҚЫЛА= ет. Ытқып-ытқып шығу, ырышу.
ЫТҚЫЛАУ Ытқыла етістігінің қымыл атауы.
ЫТҚЫП= ет. Зуылдау.

ЫТҚЫТУ Ытқыт етістігінің қымыл атауы.
ЫТУ Ыт етістігінің қымыл атауы.
ЫТЫЛ= ет. Атқылу, ытқытылу.

ЫТЫЛУ Ытыл етістігінің қымыл атауы.
ЫТЫРУ Ытыр етістігінің қымыл атауы.
ЫТЫРЫЛ= ет. Атқу, ытқу, ытылу.

ЫТЫРЫЛУ Ытырыл етістігінің қымыл атауы.
ЫТЫРЫН= ет. Біреуді жақтырмаған пішін көрсету; тыжырыну, жырену.

ЫТЫРЫН= ет. 1. Ытқу, атқу. 2. ауыс. Асығу, тоқтамау.

ЫТЫРЫНУ Ытырын етістігінің қымыл атауы.
ЫША-ЫША о.д. Есекті тоқтатарда, тұрғы-зарда айтылатын одағай сөз.

ЫШҚЫ зат. Талап, іс, өнер.
ЫШҚЫН зат. жерг. өс. Шашақты, түсі қызыл болып шығатын түбірлі өсімдік.

ЫШҚЫН= ет. 1. Күш көрсету. 2. Бір нәрсеге қапа болып, күйінішін шығару, ашыну. 3. Ашулану, ашу шақыру, ызбарлану. 4. Қатты шолдегеннен сусынды (қымыз, шұбат), шайды құмарлана ұрттау, сораптан ішу. 5. Жанына батқаннан, жаны қиналғаннан күшпен ыңқылдау. 6. Қатты боранның, дауылдың ысқырына соғуы. 7. Үрейі ышу, зәре-құты қалмай тұра қашу, алды-артына қарамай зыту. 8. Толғақ қысып қиналғаннан жан даусы шығу. 9. Бар дауыспен айғай салу, шыңғыру. 10. Барын салу, аяңбау. 11. Жаны қиналу, жаны мұрнының шығына келу. 12. Қатты күш салу, күшеңу.

ЫШҚЫНДЫР= ет. Қатты күш салдыру.
ЫШҚЫНДЫРУ Ышқындыр етістігінің қымыл атауы.

ЫШҚЫНТ= ет. Күшеңту, бар күшті салдыру, ышқынғызу.

ЫШҚЫНТУ Ышқынт етістігінің қымыл атауы.

ЫШҚЫНУ Ышқын етістігінің қымыл атауы.
ЫШҚЫНЫС зат. Күшеңген, ышқынған әрекет.

ЫШҚЫР зат. Іш киім, шалбарлардың бау, белдік тағылатын жері, мықындық.

ЫШҚЫРЛАН= ет. Койлек етегін шалбардың ішіне жіберу, шалбарлану.

ЫШҚЫРЛАНУ Ышқырлан етістігінің қымыл атауы.

ЫШҚЫРЛЫҚ зат. сөйл. **Ышқыр**.
ЫШТАН зат. Бұтқа киетін, ұзын балақты кең іш киім, дамбал.

ЫШТАНДЫ сын. Бұтында ыштаны бар.
ЫШТАНСЫЗ сын. Ыштаны жоқ, жалаң бұт.
ЫШТАНСЫЗДЫҚ зат. Ыштаны жоқтық.
ЫЮ-ҚЫЮ зат. Уда-шу, азан-қазан, айқай.

I

І лингв. Жіңішке, қысаң, езулік дауысты дыбыс және сол дыбысты таңбалайтын әріп.

ІБІЛС [ар. ابليل] зат. 1. дін. Адамды пәлге жолықтыратын азғырушы, жын-шайтан, пері.

2. ауыс. Дұрыс бағыттан тайған, азғын, жексұрын, әзәзіл адам.

ІПІР: іпiр де жоқ, мiгiр де жоқ. Ай-шай жоқ, бір ауыз айптастан.

ІЖДАҒАТ [ар. اجتهد] зат. 1. Бір нәрсені істеуге ұмтылушылық, бейіл қоюшылық. 2. Ынта, жігер, талап, зейін.

ІЖДАҒАТСЫЗ сын. Ынтасыз, жігерсіз, талапсыз.

ІЖДАҒАТСЫЗДЫҚ зат. Ынтасы болмаушылық, талап білдірмеушілік.

ІЖДАҒАТТА= ет. Ынталану, зейін салу, қадағалау.

ІЖДАҒАТТАУ Іждағатта етістігінің қымыл атауы.

ІЖДАҒАТТЫ сын. Ықылас-зауқы бар, бейілді; ынталы, талапты, зейінді.

Іждағатты оқушы. пед. Сабаққа ынта-ықыласымен зейін қоятын оқушы.

ІЖДАҒАТТЫЛЫҚ зат. Ынталылық, талаптылық, зейінділік.

ІЖДАҒАТ зат. сөйл. **Іждағат**.

ІЖДӘТ: іждәт қылды. Іждағат етті, талап қылды, зейін қойды.

ІЖДИҒАТ зат. ескікіт. **Іждағат**.

ІЗ зат. 1. Адам, мал, аң, т.б. аяғының жерге түскен таңбасы, басқан жерде қалған дақ. 2. Таптап кеткен жол, соқпақ, шұбырынды. 3. ауыс. Белгілі бір бағыт, бағдар. 4. ауыс. Бір нәрсенің белгісі, нышан. 5. заң. Қрыминалистикада тар мағынада бір объектінің таңбасы, келбеті (қолдың, аяқтың, тістің ізі және т.б.); кең мағынада «қылмыстың ізі» деген ұғымға, оқиға болған жерде қалған жеке заттар, қираған, сынған нәрселер және қылмысқа байланысты айналада болған өзгерістердің бәрі.

Із аңдығыш. а) Ізін қадағалағыш, соңына түскіш. ә) жағымсыз. Бақталасқыш, табалағыш, қадамын бағып мінегіш. **Із аңдыды** [бақты, кесті. Соңына түсті, жолын тосты, торыды. **Ізге түспеді**. Қудаламады, біреудің жолын құмады. **Ізге түсу**. а) Соңына түсу, жүрген жолы бойынша жүріп отыру. ә) спорт. Велослабандоздар бәсекесінің бір түрі, жеке-кей және команда болып тректе жарысу (қашықтық 4 км). **Ізге шөп салу**. Аң ізін, мал ізін қуғандар ізден арасып қалмау үшін іздің жер бетіне түскен таңбасына шөп салып өлшеу атайды. **Іздің ақпараттылығы**. заң. Іздің із қалыптастырушы объектідегі және із қалыптастыру механизмі туралы өзіндегі ақпараттық мәліметтерді сақтауы және жеткізуі. **Із жасырды**. а) заң. Қылмысты істің, ұрлықтың айғағын таптырмайтын етті. ә) Көзден бұлбұл ықты, көрінбей қалды. б) Жалт берді, ұстатпай кетті. **Із жеткізуші объект**. заң. Із табыған барлық объектілер мен субъектілер. **Із жоғалтты**. а) Ұрланған малдың із-түзі білінбеді, ізінен адастырды. ә) Із-түзін таптырмады, жүрген жолынан адастырып кетті. б) ауыс. Істеген қылмысын жасырды, бүркеді. **Із кесу**. Қылмыскерді іздеу, ізіне түсу, соңына түсу. **Із кесті**. Ізіне түсіп аңдыды, іздеді. **Із кесуші**. Қылмыскердің соңына түсіп аңдушы адам. **Із қалды**. а) Соңында мұрагер боларлық тұяқ бар, перзенті бар деген мағынада. ә) Істеген ісінен белгі қалды. **Із қалдырды**. а) Мұрагері боларлық тұяғы болып, ұрпақ жалғастырды. ә) Пайдалы іс, үлгі-өнеге көрсетті, ұмытылмас игілік жасады. **Із суытпай**. Көп кешіктірмей, көп күттірмей. **Із түсті**. а) Жаңа жауған қарды басқаннан, табанының ізі қалды. ә) Біреудің, бір нәрсенің болғанын білдіретін белгі қалды. **Із шалды**. Аңның ізіне түсті, із кесті. **Ізі жоғалу**. Көрінбей, білінбей кету, орны да қалмау. **Ізі кетпеді**. Ұмытылмады, естен шықпады. **Ізін ала**. Артыниша, көп ұзамай. **Ізін аңду**. Соңына түсу, жолын тосу, тору. **Ізін басар**. **Ізбасар**. **Ізін басты**. Біреудің ісін одан әрі жалғастырды. **Ізіне ерді**. Соңына ерді. **Ізінен адасты**. **Ізін жоғалтты** алды. **Ізінен қалмады**. Соңына түсті, жолын торыды.

Ізінен қиыс кетпеді. Өкшелей соңынан қалмады. **Ізіне түсті**. а) Ілесе жүріп отырды; соңына түсті, қуды. ә) Арам ниетпен аңдыды, біреудің соңынан түсті, қудалады. **Ізін сабақтады**. жерг. Дерезу іздеу салды, қолма-қол тексеруге алды. **Ізін сақтады**. Аялады, қамқор болды. **Ізін суытты**. Ат ізін салмай хабарсыз кетті, ышті-күйлі жоғалды, жасырынды. **Ізін шығарып алды**. Барымталап алды (көбіне жылқы малы туралы айтылады). **Ізіне [соңына шырақ алып] түсті**. а) Қыр соңынан қалмады, көз жазбай бақты да отырды. ә) Қудалады, қуғын-сүргінге ұшыратты. **Ізіне түсу**. әск. Толық жою мақсатында шегінуді қарсыласқа жасалған шабуыл [ізіне түсу ала жылқының жоғарғы қарқынына жетуге, қарсыластың қапталы мен тылына шығуға, қолайлы шептерді басып алуға мүмкіндік береді]. **Ізі өшті**. Ешбір белгісі қалмады, жадыдан өшті, ұмыт болды. **Ізі суыды**. Жоғалды, ұмыт болды. **Ізі суымады**. а) Көп кешікпеді, ұзаққа созылмады, болғанына ұзақ уақыт өтпеді. ә) Әңгіме дегенше, дереу.

ІЗАШАР зат. Белгілі бір істі алғашқы болып қолға алушы, оның әрі қарай дамуына жол ашушы.

ІЗБАСАР зат. Өзінен бұрынғылардың соңынан ілесуші, соның жолын ілгері апарушы, жалғастырушы.

ІЗБАСАРЛЫҚ зат. Өзінен бұрынғының ісін ілгері апарушылық, алға бастырушылық, ізбасар болушылық.

ІЗБЕ-ІЗ ұст. Бірінен соң бірі, бірінің ізін бірі басып.

ІЗГІ сын. 1. Адал, ақ, игі. 2. Парасатты, иманды, ақ тілекті. // Игі жақсылар. 3. Қуанышты, жақсылықты.

Ізгі арман. Көңіл түкпіріндегі ақ, адал, таза ой, мақсат. **Ізгі дұға қылды**. Алғыс, жақсылық, тілектестік білдірді. **Ізгі жол**. Ел үшін, жер үшін, т.б. қастерлі дүние үшін алынған бет-бағдар. **Ізгі құлық**. көне. Таза, тәк, адал ниет. **Ізгі ой**. Жақсы ниет, жарқын ой, ақ тілек. **Ізгі тілек**. Риясыз шын көңілмен айтылған жақсы тілек.

ІЗГІЛЕНДІР= ет. Жақсарту, мейірлендіру, адамшылық, адамсүйгіш қарым-қатынастарға жетектеу.

ІЗГІЛЕНДІРУ¹ зат. құқық. Адамсүйгіштік негіздегі жеке адамның құқықтарының басымдығын қамтамасыз ету.

ІЗГІЛЕНДІРУ² Ізгілендір етістігінің қымыл атауы.

ІЗГІЛІК зат. 1. Қайырымдылық, жақсылық. 2. Имандылық, мұсылмандық, тазалық. 3. Адамсүйгіштік, адамгершілік, адамдық, адамға пайда келтіретін ізгі ой, іс, ниет. 4. филол. Адамның қоғамдық және жеке өміріндегі құбылыстардың мұратқа қатысты жағымды адамсүйгіштік, адамгершілік мәнін бейнелейтін моральдық санадың негізгі жалпы ұғымдарының бірі.

Ізгілік білім беру. пед. Оқушыларға ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар негізінде білім беру. **Ізгілік көмек**. әлеум. экон. Үкіметтік және үкіметтік емес ұйымдар арқылы, сондай-ақ басқа елдер мен аймақтардың жеке адамдары тарапынан мұқтаж халыққа (мысалы, дүлей апаттан зардап шеккен халыққа) көрсетілетін қайтарусыз көмек. **Ізгілік тәрбиесі**. пед. Ұрпақты құндылықтар арқылы дамытуға, мәдени дағдыларды игеруге, өз жауапкершілігін арттыруға тәрбиелеу.

ІЗГІЛІКТІ сын. 1. Жақсылығы мол, игілікті. 2. Тәрбиелі, ұлағатты.

ІЗДЕ= ет. 1. Бір нәрсені табу үшін әрекет ету, сұрастыру, іздестіру, бару. 2. Жоқтау, қажет ету, керексін. 3. Аңсау, аңсару ауу, құмарту, сағыну. 4. Бір нәрсені білуге тырысу, талпыну, талаптану. **Іздегенге сұраған**. Бір-біріне сайма-сай, лайық. **Іздеген мақсұты**. Ойлаған мақсаты, арманы, талпынған, ұмтылған мүддесі.

ІЗДЕГІШ сын. 1. *Көп іздейтін, іздемпаз.* 2. *Көңілі бір нәрсеге ауып тұратын, тыныш отыра алмайтын.*

ІЗДЕГІШТІК зат. *Көп іздейтіндік, іздемпаздық.* **ІЗДЕЛ**= ет. *Қарастырылу, іздестірілу, табуға талаптануы.*

Ізделетін нәтиже. и.н.ф. *Мәліметтерді ізде-тіру немесе өңдеу бағдарламасының орындалу нәтижесі.*

ІЗДЕЛУ *Іздеу етістігінің қымыл атауы.* **ІЗДЕМПАЗ** сын. *Ізденімпаз, ізденуден жа-лықпайтын, ізденгіш.*

ІЗДЕМПАЗДЫҚ зат. *Көп ізденушілік, ізден-гіштік, талаптанушылық.*

ІЗДЕН= ет. *Бір нәрсені білуге әрекеттену, талаптану.*

ІЗДЕНГІШ сын. *Көп ізденетін, іздемпаз.* **ІЗДЕНГІШТІК** зат. *Көп ізденушілік, іздемпаздық.*

ІЗДЕНДІР= ет. *Бір нәрсені білуге тырыстыру; талаптандыру, талтындыру.*

ІЗДЕНДІРУ *Іздендіру етістігінің қымыл атауы.* **ІЗДЕНТ**= ет. *Талынт, ұмтылу.*

ІЗДЕНТУ *Іздену етістігінің қымыл атауы.*

ІЗДЕНУ *Іздену етістігінің қымыл атауы.* 1. *к ұқы к. Сот шешіміне риза болмаған жақтың басқа жолдарды қарастыруы.* 2. *Оқу, білім, ғылыми таны-мын кеңейту жолында көп еңбектену, оқу, ұмтылу.*

ІЗДЕНУШІ зат. 1. *ғыл. Бекітілген ғылыми тақырып бойынша зерттеу жұмысымен айналы-сушы, соңына түсіп іздеуші, зерттеуші.* 2. *Айыбын жеңілдету үшін біреудің ісін кудушы.*

ІЗДЕНУШІЛІК зат. 1. *Шығармашылық жұ-мыспен айналысудағы жаңалыққа ұмтылушылық, іздеушілік, зерттеушілік.* 2. *Ғылыми жұмыстағы зерттеушілік.*

ІЗДЕНІМПАЗ сын. сөйл. *Жаңалыққа жаны құмар, бір орында тоқтап қалмайтын, талапшыл, еңбекқор.*

ІЗДЕНІМПАЗДЫҚ зат. сөйл. *Еңбекқорлық, жаңалыққа құмарлық.*

ІЗДЕНІС зат. ғыл. *Ғылыми және шығарма-шылық жұмыстардағы тынбай еңбектенушілік, зерттеушілік.*

Ізденіс жұмыстары. с.у.ш.ар. *Мелиорациялау кезіндегі техникалық, экономикалық және экологиялық жағдайларын жан-жақты анықтау кезінде әртүрлі су объектілерінің көрсеткіштерін толық зерттеу.*

ІЗДЕС= ет. 1. *Бір істің жолын, айла-амалын қарастыру.* 2. *Біреудің жоғын табуға жәрдемдесу.* 3. *Қажет қылысу, керек етісу.* 4. *Сағынысу, бірін-бірі жоқтау.*

ІЗДЕСТІР= ет. *Бір нәрсені табу жолын қарас-тыру.*

ІЗДЕСТІРУ *Іздестіру етістігінің қымыл атауы.* 1. *Белгілі бір мәселенің шешілу жолдарын қарастыру.* 2. *з.аң. Жасырынған құдіктіні не қымыскерді табуға әрекеттену.* 3. *Кен орындарын табуға әрекеттену, зерттеу.*

Іздестіру аймағы. и.н.ф. <ағыл. search domain> *Элементтерінің арасында іздестіру жүргізілетін жер.* **Іздестіру белгісі.** и.н.ф. <ағыл. search word> *Іздестіру жағдайында операнд ретінде пайдаланылатын файл жазбасындағы өріс.* **Ізде-стіру дәлдігінің көрсеткіші.** и.н.ф. *Пайдаланушыға берілген релеванттық құжаттар санының берілген құжаттың толық санына (ішінде релеванттық емес құжаттар болуы мүмкін) қатынасымен анықтала-тын құжаттар ақпараттық-іздістіру жүйелері сапасының семантикалық көрсеткіші.* **Іздестіру жеделдігі.** и.н.ф. <ағыл. search operativeness> *Мәліметтерді тез іздістіруді жасақтайтын бағдарламаның немесе жүйенің қасиеті.* **Іздестіру командасы.** и.н.ф. <ағыл. search command> *Мәтінде бірнеше рет кездесетін сөзді немесе сөздер тіркесін автоматты түрде іздістіру процедураны іске асыратын команда.* **Іздестіру құрылымы.** и.н.ф. <ағыл. search structure> *Сұраныста берілген шарт бойынша мәліметтердің ішкі жасынын жылдам іздістіруді жасақтайтын мәліметтер құрылы-*

мы. **Іздестіру мәзірі.** и.н.ф. <ағыл. search menu> *Дисплей экранына шығарылатын автоматтанды-рылған ақпараттық жүйе жұмысының баламалы режимдерінің жинағы.*

ІЗДЕСТІРІЛ= ет. *Қарастырылу.*

ІЗДЕСТІРІЛУ *Іздестіріл етістігінің қымыл атауы; қарастырылу.*

ІЗДЕСУ *Іздек етістігінің қымыл атауы; табуға көмектесу.*

ІЗДЕТ= ет. 1. *Іздеу салдырту.* 2. *Сағындырту, зар қылу.* 3. *Сурау салдырту, жоқты сурау.*

ІЗДЕТТІР= ет. 1. *Сағындырту, аңсаттыру.*

2. *Қарастырту, таптырту.* 3. *Сураптыру, іздеу салдырту.*

ІЗДЕТТІРУ *Іздеттіру етістігінің қымыл атауы.* **ІЗДЕТУ** *Іздеу етістігінің қымыл атауы.*

ІЗДЕУ¹ *Іздеу етістігінің қымыл атауы.* 1. *Қа-растыру, табу.* 2. *Жоқты табуға әрекеттену.*

3. *Жоқтау, керексін.*

Іздеу салды. *Із-түзсіз жогалып кеткен адам-ды сурастыру, хабарландыру арқылы іздістірді.* **Іздеу салу.** *к.ұқы к. Жогалған адамдарды немесе жасырынған қымыскерді, құдіктіні іздістіру үшін хабарландыру, құлақтандыру жасау.*

ІЗДЕУ² зат. 1. и.н.ф. <ағыл. searching, retrieval> *Орындау нәтижесі берілген тақырып бойынша сақтаушы құрылғыда сақталған мәліметтерді таңдап алуға болатын операциялардың әдістер мен процедуралардың жиынтығы.* 2. *ә.с.к. Бөлімшенің (топтың) тұтқындарды алу, құжаттар мен қа-ру-жарақ үлгілерін басып алу мақсатында белгілен-ген объектіге жасырын түрде және кенеттен ша-буыл жасауымен жүргізілетін әскери барлау тәсілі.* 3. *Әскери-әуе күштерінде қарсыластың әуедегі ұшақтарын немесе маңызды жер үсті объектілерін табу мен жоюдағы жеке ұшақтың немесе ұшақтар тобының өзіндік іс-қимылы.* 4. *Ғарышта түсірілетін ғарыштық аппараттарды табу, экипаждарға және оларды эвакуациялауда көмек көрсету.* 5. *Шекара әскерлерінде іздеу шекара әскерлері бөлімдері мен бөлімшелерінің іс-қимылы түрі.*

Іздеудің гидрохимиялық көрсеткіштері. геол. *Табиғи сулардың минералданғанлығын көрсететін құрамбөліктер мен көрсеткіштер.* **Іздеудің түп-шаймалау әдісі.** геол. *Пайдалы қазбаларды ізде-удің түпшайманың минералдық құрамын зерттеуге негізделген әдісі.* **Іздеу стансылары.** *Радиостан-циялардың түрі мен азым-ауымы, радиолокациялық станциялар мен қарсыластардың радионавигация-лық жүйелерін жұмысы кезінде радиосәулелерін қабылдау арқылы анықтауға арналған арнайы радиоқабылдағыш қондырғы.*

ІЗДЕУСІЗ сын. *Ешкімге қажетсіз, сураусыз.*

ІЗДЕУШІ зат. 1. *Бір нәрсені тауып алуға талаптанушы кісі, іздейтін адам.* 2. *Жоқтаушы, түгендеуші.*

ІЗДЕУШІЛІК зат. 1. *Шығармашылықтағы ізденіс.* 2. *Кен орындарын іздеп табушылық.*

ІЗДІ сын. *Ізі бар, із салатын.*

Ізді құрамдар. *ә.с.к. Жер үсті, теңіз және әуе нысаналарына атқанда оқтын, снарядтын, басқа да оқ-дәрілердің көрінетін (түнде де, күндіз де) траекториясын жасауға арналған пиротехника-лық (атыстық, түпіндік) құрамдар.* **Ізді оқ.** *ә.с.к. Атысты реттеуге және нысананы көрсетуге ар-налған оқ (снаряд).*

ІЗДІК сын. *Басқанда із түсетіндей.*

ІЗДЕКЕШ зат. жерг. *Керексіз суды ағызып жіберетін арық, канал.*

ІЗЕТ зат. этн. *Қазақ халқының жасы үлкен-нің, сыйлы адамның алдында сақтайтын әдеп, сы-пайылық, кішіпейілділік.*

Ізет етті. *Ибалық жасап, әдеп сақтады, құр-мет білдірді.* **Ізетке құрық бойлама.** *Көрсетілген құрмет, сый-сияпатқа аса риза болған жағдайда айтылатын ізет көрсетудің шегі болмайды деген мағынадағы сөзқолданыс.* **Ізет көрсетті.** *Әдептілік білдірді, сыйайылық етті.* **Ізетпен шығарып салды.** *Құрметпен, сыйлап шығарып салды.* **Ізет сақтады.**

Әдеп сақтады, тәрбиелілік көрсетті. **Ізет тұтты.** *Құрметтеді, сыйлады, қадірледі.*

ІЗЕТТІ сын. *Әдеп сақтағыш, инабатшыл, тәрбиелі, сыйтайы, биіз.*

ІЗЕТТІЛІК зат. 1. *Әдептілік, сыйайылық, бия-зылық.* 2. *э.тн. Үлкенге құрмет (алдынан өтпеу, алдымен сөйлемеу, айтқанына мән беру, құлақ асу, амандық сурау т.с.с.), кішіге ілтипат (қамқорлық, кішіпейілділік, кешірімшіл болу т.с.с.) көрсететін қазақ халқының ұлттық мінез сипаты.* 3. *п.ед. Қоғамдағы қалыптасқан этикалық тәртіпті бұл-жытпай орындаушылық, өнегелілік, үлгілілік, қа-рапайымдылық.*

ІЗЕТСІЗДІК сын. *Әдепсіздік.*

ІЗЕТШІЛ сын. *Ізет тұтып тұратын, әдепшіл, ізет сақтағыш.*

ІЗЕТШІЛДІК зат. *Ізет сақтағыштық, сы-пайыгерлік.*

ІЗЕТШІЛІК зат. *Ізет тұтқыштық, сына-йылық, кішіпейілділік.*

ІЗЕКСУШІ зат. з.аң. *Қүдіктінің соңына түсіп, қылымын ашушы, қылымын айғақтауын мәлімет жинаушы.*

ІЗНӨР зат. жерг. *Tinmi.*

ІЗНҮСҚА зат. геол. <лат. relictum> *Көне дәуірлердің қалдығы түрінде сақталған ағзалар.* 2. *Метаморфизм немесе метасоматоз процестері барысында жаңадан қалыптасқан туынды мине-ралдар аралығында арадік байқалып қалатын, осы тау жыныстың өзгергенге дейінгі болмысын құрған бастапқы минералдардың жұрнақтары.*

Ізнұсқа минералдар. геол. *Өздері құрамына енген шөгінді тау жыныстардан әлдеқайда бұрын қалыптасқан минералдар.*

ІЗІСІЗ сын. 1. *Ізі жоқ, ізі түспеген.* 2. *а.у.ы.с. Белгісіз, хабарсыз.* 3. *а.у.ы.с. Есте боларлық бірдеңе қалдырмай, атауға тұрғысыз.*

ІЗ-ТӨЗСЫЗ сын. жерг. **Із-түзсіз.** *Із-тозсыз жоқ болды.* сөйл. *Із-түзсіз жоқ болды.*

ІЗ-ТҮЗ зат. *Дерек, хабар, белгі.*

ІЗ-ТҮЗСІЗ үст. *Дерексіз, хабар-ошарсыз, белгісіз.*

ІЗШІ зат. *Ізге түсіп іздеуші, әскери маман.*

ІЗШІЛ сын. *Ізге түскіш, ізмен тапқыш.*

Ізшіл ит. *Табуға тиісті нысананың жүрген жолын тез аңғартатын, ізкесушілік жұмыстарына үлкен пайдасы бар, соған арнайы үйретілген ит.*

ІЗШІЛДІК зат. *Ізге түскіштік, ізмен тап-қыштық.*

ІЗІМ-ҚАЙЫМ үст. *Із-түзсіз, жым-жылас, зым-зия.*

Ізім-қайым жоғалды. *Зым-зия жоқ болды, дерексіз кетті.*

ІЗІНШЕ үст. *Артыныша, іле-шала, кідіріссіз, тез арада.*

ІКМАТ зат. ескікіт. *Ыждағат, ұқыпты-лық.*

ІЛ= ет. 1. *Қандай да бір затты бір нәрсеге асу, көлденең, көлбеу тұрған нәрсеге қою.* 2. *Есіктің түегін (ілгегін) салу, бекіту.* 3. *Қыран құстың жемін ұста-уы, бұруі, көтеріп әкетуі.* 4. *а.у.ы.с. Сөзбен қағыту, іліп-шалу.* 5. *а.у.ы.с. Үстіне кию, жамылу.*

Іліп алу. а) *Өңі бүтін (күйі), тәуір (зат).* ә) *Жа-рамды, жібі түзу, іске татыр.* **Іліп алды.** *Алдыңғы қатарлы, айтарлықтай.* **Іліп алып кетеді.** *Оп-онай меңгеріп кетеді, тез изерді.* **Іліп әкетті.** а) *Жып еткізіп, көз ілестірмей алып кетті.* ә) *Сөзін, ісін қоштай кетті, мақұлдады; жалғастырды.* **Іліп жалағандай.** а) *Тамақты дәмді қылып, құмар қыла-тындай етіп пісіргенде айтылатын сөз.* ә) *Үй ішінің тап-тұйнақтай жиналып тұрғанын көргенде айты-латын сөз.* **Іліп кетті.** а) *Ұрлап кетті, жымқырды.* ә) *Сөзбен сынады, мінеді.* б) *Алып кетті.* **Іліп қақты.** *Сөзбен шалып өтті, қағытты, кекетті.* **Іліп салып.** *Тез арада, бас салып, жыждам.*

ІЛАН зат. өс. жерг. *Қатқыл жерде шыға-тын тамыр-тамыр жеміс.*

ІЛӘЙІМ үст. сөйл. Әмсе, дәйім, үнемі, әрқашан.

ІЛӘМ зат. жерг. Негіз, қисын.

ІЛӘМСІЗ сын. жерг. Негізсіз, қисынсыз.

ІЛБЕ зат. көне. Сырт киім, тон.

ІЛБИ= ет. Үзіліп кетердей ілмио, ілініп тұру.

ІЛБИТ= ет. Ыңырағын шығару, жүдету.

ІЛБИТУ Ілбит етістігінің қимыл атауы.

ІЛБИЮ Ілби етістігінің қимыл атауы; арып-ашып, жүдеп-жадап, әрең-әрең қозғалу.

ІЛБҮ Ілбі етістігінің қимыл атауы.

ІЛБІ= ет. 1. Әрең-әрең қозғалу, жүру, баяу қимылдау. // Әлсіреп, әрең-әрең. 2. Әлі құру, демі жетпеу, әлсіреу.

ІЛБІ <лат. vulpia> зат. өс. Сабағы тышқанның құйрығы сияқты жіңішке әрі жұмыр, нәзік өсімдік.

ІЛБІК сын. жерг. **Ілбиген**.

ІЛБІС зат. зоол. Мысық тұқымдас жыртқыш аң.

Ілбіс тон. этн. Ел арасында «барыс», «қабалан», «қар қабыланы» деп түріше аталатын терісі өте бағалы аңның терілерінен беттестіріп яки бір қабат терілердің жүнін сыртына қаратып, астарлап тіккен тон түрі.

ІЛБІС= ет. Әрең жүру, баяу қозғалысу.

ІЛБІСУ Ілбіс етістігінің қимыл атауы.

ІЛБІСІН зат. зоол. **Ілбіс**.

ІЛБІТ= ет. Әрең қозғалту, жүргізу, әлсірету.

ІЛБИТУ Ілбит етістігінің қимыл атауы.

ІЛГЕК зат. 1. Есік, терезе сияқты ашылатын нәрселерді бекітіп қоятын темірден жасалған тиек. 2. Бірнәрсенің шетін, киім өңірлерін жалғастыратын, байланыстыратын тетік (түйме, ілгек, түйреуіш және т.б.). 3. Күрмеп байланған жіп; киімнің түймелеуге, ілгек, қыстырғыш бекітуге арналған ойығы. 4. жерг. Көйлек қақпағының астында темірден соқтырып жасаған салпыншақ.

ІЛГЕК² зат. жерг. **Ійнасау**, су ағаш.

ІЛГЕКТЕ= ет. Ілгегін салу, бекіту.

ІЛГЕКТЕЛ= ет. Бекітілу.

ІЛГЕКТЕЛУ Ілгектел етістігінің қимыл атауы.

ІЛГЕКТЕУ Ілгекте етістігінің қимыл атауы.

ІЛГЕКПІ сын. Ілгезі бар.

ІЛГЕКТІК сын. кіт. Ілгекке негізделген.

Ілгектік құрылым. геол. Серпентиннің айқасып жатқан жолақтарынан құралған ілгектерден тұратын құрылым.

ІЛГЕРІ үст. Бұрынғы, бір кездегі, ертедегі.

Ілгергі ойысым. геол. Ұзақ қашықтықтарға саналанатын (әдетте 1000 км-ден астам), көлденең қимасы жалқы пішінді, платформа мен қатпарлы таулы құрылымның аралық белдемінде, яғни бұрынғы геосинклидтік атырап орнында пайда болатын, моласса қабаттарымен және әртүрлі магмалық таужыныстармен көмкерілген ойыс құрылым.

ІЛГЕРІ үст. 1. Алға, алдыңғы жаққа. 2. Озық, алдыңғы қатарда. 3. Алға қарай. 4. Болашаққа, алдағы өмірге. 5. Артық. 6. жерг. Бұрын, ертерек.

Ілгері басқан аяғы кейін кетті. Ісі оңалмады, ісін қырсық шалды. **Ілгері басқанның иті оттайды**. Бағы жүріп, дәулеті асқан кісінің барлық ісі сәтті болады, бар дүниесінің оралымы кеп тұрады. **Ілгері басты**. а) Алға басты, жылжыды, ілгеріледі. ә) Дамыды, жетілді, өркендеді. **Ілгері бастырды**. Алға шығарды, дамытты. **Ілгері басу**. кіт. Даму, жетілу. **Ілгері көз салды**. Болашақты бағдарлады.

ІЛГЕРІДЕ үст. Ертеде, бұрынғы кезде.

ІЛГЕРІ-КЕЙІН үст. Арлы-берлі, біресе алға, біресе кейін.

ІЛГЕРІ-КЕЙІНДІ үст. Біресе ілгері, біресе кейін, шұбатылған.

Ілгері-кейінді қозғалыс. кен. Мәшинелердің, аппараттардың кейбір бөлшектерінің атқаратын жұмысы процесінде ілгері-кейінді қозғалыс жасауы.

ІЛГЕРІЛЕ= ет. Алға қарай жүру, ілгері басу.

ІЛГЕРІЛЕМЕЛІ сын. Алға қарай, жетілген.

ІЛГЕРІЛЕН= ет. Алға қарай озыңқырау.

ІЛГЕРІЛЕНУ Ілгерілен етістігінің қимыл атауы.

ІЛГЕРІЛЕТ= ет. Алға шығарту, алға бастырту, оздырту.

ІЛГЕРІЛЕТУ Ілгерілет етістігінің қимыл атауы.

ІЛГЕРІЛЕУ¹ сын. Сәл ілгері, ілгерірек.

ІЛГЕРІЛЕУ² Ілгеріле етістігінің қимыл атауы.

ІЛГЕРІЛІ-КЕЙІНДІ үст. 1. Арлы-берлі, ілгері-кейін. 2. Бұрын-соңды, әр кезде.

ІЛГЕРІНДІ сын. Алға жылжитын.

Ілгерінді ықпал. лингв. Түбір мен қосымша және сөз бен сөз аралығында қатар келген дауыссыздардың алдыңғысының кейінгісіне түізетін ықпалы өзіне ұқсас дыбысқа алмастыруы.

ІЛГЕРІРЕК сын. Алға таман.

ІЛГЕШЕК зат. жерг. 1. Басқым, көйлек және т.б. ілуге арналған тақта немесе баған, ілгек. 2. Ілгек.

ІЛГЕШЕКТЕ= ет. Ілгегін салу, бекіту.

ІЛГЕШЕКТЕЛ= ет. Ілгешек салыну.

ІЛГЕШЕКТЕЛУ Ілгешектел етістігінің қимыл атауы.

ІЛГЕШЕКТЕН= ет. Біріне-бірі ілінісу, ұштасу.

ІЛГЕШЕКТЕНУ Ілгешектен етістігінің қимыл атауы.

ІЛГЕШЕКТЕУ Ілгешекте етістігінің қимыл атауы.

ІЛГЕШЕКПІ сын. Ілгешегі бар.

ІЛГІЗ= ет. 1. Затты, киімді ілгекке, көлденең затқа астыру, қою. 2. саят. Саят құсына аң, құс алдырту. 3. ауыс. Үздіру, алғызу.

ІЛГІЗУ Ілгіз етістігінің қимыл атауы.

ІЛГІР сын. Іліп алғыш, ілгіш.

ІЛГІШ¹ зат. 1. Белгілі бір затты іліп қоятын нәрсе, ілгек. 2. Ашылып-жабылып тұратын нәрселерді, есікті бекітіп қою үшін жасалған тиек. 3. жерг. Түйреуіш.

ІЛГІШ² сын. Іліп түскіш, қағып алып кететін, ілгір.

ІЛГІШЕК зат. Жүріп-тұрған іс-әрекеттің жолында кездесетін қырсық, оралық, бөгет.

ІЛГІШТЕ= ет. Бірінен соң бірін ілу, қайталап ілу.

ІЛГІШТЕН= ет. Ілінісу, қырсысу.

ІЛГІШТЕНУ Ілгіштен етістігінің қимыл атауы.

ІЛГІШТЕУ Ілгіште етістігінің қимыл атауы.

ІЛГІШТІК зат. Іліп алғыштық, ілінгіштік.

ІЛДАЛА сын. Қажетке әрең жарап тұрған, жоқтан бар; нашар.

ІЛДАЛАЛА= ет. Елтеп-селтеу, бірдеңе етіп амалдау.

ІЛДАЛАЛАУ Ілдалала етістігінің қимыл атауы.

ІЛДЕБАЙЛА= ет. жерг. Өтітіп-бүйту, оғып-бүю, амалдау.

ІЛДІР= ет. 1. Саят құсының, қыран құстың жемін ұстауы, бүріп, көтеріп жектіруі. 2. Есіктің ілгегін салдырту, бекіту. 3. ауыс. Тақтаға құлақтандыру, хабарландыру жапсырту. 4. Кірді жайдырту, арқанға астырту. 5. ауыс. Алдыру, ұстату. 6. ауыс. Тоқтату. 7. ауыс. Көтерту, шығарту.

ІЛДІРТ= ет. 1. Қыран құсқа бүрдірттіру, алдырту. 2. Затты астырту.

ІЛДІРТУ Ілдірт етістігінің қимыл атауы.

ІЛДІРУ Ілдір етістігінің қимыл атауы.

ІЛДІРІК¹ зат. Сақтаған кезде спорт құралдарын немесе басқа заттарды орналастыратын жабдық (Спорт).

ІЛДІРІК² зат. жерг. 1. Есіктің ілгезі. 2. Құлып. 3. Түйме.

ІЛЕ¹ зат. жерг. Малдың ауруы.

Іле сасыры. өс. <лат. ferula iliensis> Шатырғүділер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктің эндемик түрі.

ІЛЕ² үст. Артыниша, тез, шапшаң, көп кідіртпей, қолма-қол.

Іле тарту. спорт. Қарсыласының алда тұрған аяғын сыртынан қағып, шабуыл жасаушының аяғын кейін жоғары көтеретін әдіс.

ІЛЕГЕН зат. жерг. 1. Ас салатын тайпақ табақ. 2. Шылапшын, кірлен.

ІЛЕКЕР зат. Аяққа не үстіне іліп алуға жарайтын науес, ідалда.

ІЛЕКЕРЛЕ= ет. Бір нәрсенің амалын тауып, іліндіріп қою, ілекер ету.

ІЛЕКЕРЛЕУ Ілекерле етістігінің қимыл атауы.

ІЛЕКЕШ зат. жерг. ойын. **Әйкел**.

ІЛЕК-ІЛЕК сын. сөйл. **Лек-лек**.

ІЛЕМ зат. Негіз, қисын, рет.

ІЛЕ-ПАРА үст. жерг. Ілініп-салынып.

ІЛЕРЛІК сын. Пайда түсірерлік, олжа қыларлық.

ІЛЕС= ет. 1. Біреудің не бір нәрсенің соңынан қалмай бірге жүру, еріп жүру. 2. Ойы, идеясы сәйкес адамдара, топқа қосылу. 3. ауыс. Ұласу, жалғасу. 4. ауыс. Бір нәрсеге, біреуге елігу, берілу.

Ілесе алмады. Қатарласа, бірге жүре алмады; шаңында қалып қойды.

ІЛЕС¹ зат. мал дәр. жерг. Ауру, дерт, сырқат.

ІЛЕС² зат. жерг. Нан пісіретін үлкен төрт бұрышты қаңылыр.

ІЛЕСКІЗ= ет. Соңынан ертікізу.

ІЛЕСКІЗУ Ілескіз етістігінің қимыл атауы.

ІЛЕСПЕ сын. Қоса берілетін немесе соңынан еріп отыратын.

Ілеспе аударма. Бір мазмұнды, хабарды бірнеше тілде табан аузында түсіндіріп тұратын синхронды аударма. **Ілеспе газ**. Кен қазу, мұнай және т.б. отын өңдеуде шығатын қалдық түріндегі өндірістік газдар. **Ілеспе газ**. Мұнай өндіруде қосыла шығатын газ. **Ілеспе серуен**. пед. Оқыту-әдістемелік мақсатта мұғалімнің сабақты сыртта табиғат аясында, өндірісте көрсете, түсіндіре жүріп өткізу әдісі. **Ілеспе элементтер**. экол. Қосалқы элементтер терминінің синонимі.

ІЛЕСПЕХАТ зат. ресми. Бірнеше құжат тізімдемелен берілгенді немесе т.б. жағдайда мекеменің тізімді немесе т.б. растау үшін берілетін құжаты.

ІЛЕСТІР= ет. 1. Соңынан еріттіру. 2. ауыс. Елкітіру, құмарттыру.

ІЛЕСТІРУ Ілестір етістігінің қимыл атауы.

ІЛЕСУ Ілес етістігінің қимыл атауы. 1. Соңынан еру. 2. Біреулерге қосылу, топ болу. 3. Заман ағымынан қалмау.

ІЛЕ-ШАЛА үст. Көзді ашып-жұмғанша, лездің арасында, артыниша, тезбе-тез, кідіріссіз, бірінен соң бірі, жедебабыл.

ІЛЕШЕК зат. жерг. Қарт кісілердің басынан мойнына дейін жауып тұратын басқым.

ІЛКІ¹ сын. Бұрынғы, осыған дейінгі, алғашқы, әуелгі, ілгері.

Ілкі ағза. биол. Бұрын тірі тіршілік иелері болмаған өңірге бірінші болып қоныстанып, өзінің тіршілік қарекетімен қауымдастық үшін немесе ең болмағанда басқа түрлер ағзалардың келіп мекендеуі үшін орта дайындайтын микроағзалар, өсімдіктер түрі. **Ілкі түр**. Тіршіліктен ада табиғи не антропогендік текті өңірлерді тұңғыш мекендеуші түр.

ІЛКІ² үст. жерг. Ылғи, ұдайы.

ІЛКІДЕ үст. Алғашқыда, о баста.

ІЛКІМ сын. жерг. Тез.

ІЛКІМДІ¹ сын. жерг. Ұшқыр, жүйрік.

ІЛКІМДІ² сын. 1. Іскер, тапқыр, жігерлі. // Іскер, тысқақай адам, топ. 2. Орайлы, сайлы. // Қолындағы, қол астындағы.

ІЛКІМДІЛІК зат. Жігерлілік, тапқырлық, іскерлік.

ІЛМЕ¹ зат. сөйл. **Ілгек**.

ІЛМЕ²: **ілме шам**. Жарық беру үшін бірнеше лампасы бар аспалы шам; тармақты шамдал.

Ілме қосақ. этн. Екі малды қосақтап байлаған не жіптің ұшын шешілуге оңай болсын деп ілмектей байланған арқан.

ІЛМЕ³ зат. тамақ. жерг. Быламық, сүтке ұн салып қант қосып пісіретін тамақ.

ІЛМЕ⁴ зат. жерг. *Тұтас туырлықтан бөлек, кішкене туырлық.*

ІЛМЕҒАЙЫП сын. 1. Аласапыран, қиын кез. 2. Неғайбыл.

ІЛМЕК зат. 1. Бір нәрсені іліп қоятын немесе іліп әкететін имек ілгіш. 2. сөйл. Есіктің құршегі, ілгек. 3. Малға, құсқа салынатын бұғалықтың, тұзақтың дөңгелек басы. 4. Тік беткеймен жоғары қарай өрмелегенде альпинистің саусақтарымен жармаса алатын жартастағы кішкене төмпешіктер.

ІЛМЕКТЕ= ет. *Шарт байламай, ілмек етіп байлау.*

Ілмектеп байлау. Бау-жіптің бір басын дөңгелектеп бір нәрсеге ілінетіндей етіп бекітетін байлаудың түрі.

ІЛМЕКТЕЛ= ет. *Байлану.*

ІЛМЕКТЕЛУ Ілмектеп етістігінің қымал атауы.

ІЛМЕКТЕН= ет. ауыс. 1. *Тораға түсу, түрмеге түсу.* 2. *Шатасу, байланысу.*

ІЛМЕКТЕНУ Ілмектен етістігінің қымал атауы.

ІЛМЕКТЕС= ет. 1. *Айқасу.* 2. ауыс. *Байланысу.*

ІЛМЕКТЕСТІР= ет. 1. *Айқастыру, қабыстыру.*

2. *Ұштастыру.*

ІЛМЕКТЕСТІРУ Ілмектестіру етістігінің қымал атауы.

ІЛМЕКТЕСУ Ілмектес етістігінің қымал атауы.

ІЛМЕКТЕТУ Ілмектеп етістігінің қымал атауы.

ІЛМЕКТЕУ Ілмекте етістігінің қымал атауы.

ІЛМЕКТЕУЛІ сын. Ілінген, іштен бекітілген.

ІЛМЕКТІ сын. *Ілгекті.*

ІЛМЕЛЕ= ет. *Әзілдеу, қалжыңдау.*

Ілмелеп тігу. кәс. Сырт пішіні ілме бізбен орындаған кестеге ұқсайтын тігу тәсілі.

ІЛМЕЛЕН= ет. *Ілмешектену, түрілу.*

ІЛМЕЛЕС= ет. *Әзілдесу, қалжыңдасу.*

ІЛМЕЛІ: *ілмелі жаулық*, жерг. *Жиектерін кестелеген, шашақты жаулық.*

Ілмелі көйлек. жерг. *Етек-жеңі ілме оюмен өрнектелген көйлек.*

ІЛМЕТІКЕН зат. өс. жерг. *Сабағының биіктігі бір қарыстай тікен.*

ІЛМЕТІКЕН зат. өс. *Қырлы, адырлы жерлерге шығатын, биіктігі бір қарыстай, басында үлкендігі сұлы дәніндей тікені болатын өсімдік.*

ІЛМЕШЕК зат. сөйл. *Ілгек.* 1. *Іліп қоятын нәрсе.* 2. *Бекітетін тиік.*

ІЛМЕШЕК зат. өс. <лат. caucalis> Шөл жерлерде өсетін тікендерінің ұшы қармақ тәрізді өсімдік.

ІЛМЕШЕКТІ сын. *Ілмешегі бар, ілгекті.*

ІЛМИ= ет. *Әбден арықтау, жүдеу, еті қашу, шілмию.*

ІЛМИЮ Ілми етістігінің қымал атауы.

ІЛТАМАС зат. *Ар, өтініш, ұсыныс.*

ІЛТИМАС [ар. التماس] зат. *Сөз, өтініш.*

ІЛТИПАТ [ар. التفتات] зат. *Біреуге деген жақсы ниет, риясыз көңіл; назар, ықылас, пейіл, ниет.*

Ілтипатқа алмады. *Көзге ілмеді, назар аудармады. Ілтипатпен мақтады. Ерекше риясыз көңілмен жақсы сөздер айтты. Ілтипат сақтады. Әдеп бұзады, құрмет көрсетті. Ілтипатына бөленді. Ізет, құрметке кенелді.*

ІЛТИПАТСЫЗ үст. *Ілтипат көрсетпей.*

ІЛТИПАТТЫ сын. 1. *Әдепті, кішіпейіл, биязы.* 2. пед. *Әр құбылысқа ықылас қоятын, үлкеннің сөзін тыңдай біліп, сыйласымдық көрсететін, жақсылыққа назар аудару, жақсылық жасаған адамға ризашылық, әдептілік көрсететін.*

ІЛТИПАТТЫЛЫҚ зат. *Әдептілік, кішіпейілділік, биязылық, ықыластылық, игі ниеттілік.*

ІЛТИПАТШЫЛ сын. *Жақсылықтың қадірін білетін; кішіпейіл.*

ІЛТИПАТШЫЛДЫҚ зат. *Ілтипатшылық.*

ІЛТИФАТ зат. ескікіт. *Ілтипат.*

ІЛУ¹ зат. этн. 1. *Құданды адамдардың бір-біріне сыйға тартатын, құрмет үшін беретін заттары, тарту.* 2. *Күйеудің қайын-жұрты келген-*

де беретін тарту-таралғысы, күйті. 3. Жаңа түскен келінді есік көрсетуге шақырған үйге ала баратын тарту, сыйлық.

Ілуге салу. этн. *Келіннің сыйлығы.*

ІЛУ² зат. спорт. *Киресте балуанның тізесімен орап немесе табанының үстімен қарсыласының аяғын өзіне қарай тартып, не тіреп ұстау әдісі.*

ІЛУ³ Іл етістігінің қымал атауы. 1. *Бір нәрсені жоғары асу, қыстыру.* 2. *Алып қашу.* 3. *Қыран құстың жемін көтеріп әкетуі.*

ІЛУДЕ үст. *Өте сирек, анда-санда, оқта-текте, кейде.*

Ілуде біреу [бiр]. *Некен-саяқ, анда-санда, оқта-текте, мыңда бір.*

ІЛУДЕ-ШАЛУ үст. жерг. *Сирек.*

ІЛУЛІ сын. *Ілініп қойылған, ілінген.*

ІЛУПАРАНДА үст. жерг. *Ілуде бір, сирек.*

ІЛУ-ШАЛУДА үст. сөйл. *Кей кезде, кей-кейде, анда-санда, оқта-текте.*

ІЛУШІ зат. *Ілу ісін істеуші, ілетін адам.*

ІЛҒУ Ілік етістігінің қымал атауы.

ІЛҒИС= ет. *Сөзге келу, қажалдасу.*

ІЛҒИСУ Ілігіс етістігінің қымал атауы.

ІЛҚ¹ зат. 1. *Жежжаттық байланыс, көңіл жақындық.* 2. *Жақын-жұрағат, таныс.* 3. *Біреумен ілінісу ісі; шатақ, бұлік, әлек.*

Ілік болды. *Құда-жежжат болып, келісті кісілер болды. Ілік қылды [жасады].* *Не болса соны сылтауратты. Ілік септік.* лингв. *Қазақ тіліндегі жеті септіктің бір заттың, не адамның біреуге қатысы бар екенін білдіретін түрі. Ілік тақты. Кінә қойды, айыптады. Ілік іздеді. Ілінісе кетер шатақ іздеді, құды.*

ІЛҚ² зат. жерг. *Білім.*

ІЛҚ= ет. 1. *Белгілі бір жерге, межеге жету, келу.* 2. *Іліну, оралу.* 3. *Ұласу, жалғасу.* 4. *Ілесу, жабысу.* 5. *Біреудің қармағына түсу, кіріптар болу.* 6. *Бір нәрсені қолмен ұстау, олжаны бөлу.* 7. *Бір заттың бір нәрсеге ілінуі.*

ІЛҚБЕЛБЕУ зат. спорт. *Әдейі жасалған төбедегі ілмектерге өткізілген, қапталдарында екі жібі бар белбеу.*

ІЛҚ-ЖІЛҚ зат. *Жақын-жұрағат.*

ІЛҚКШ сын. *Іліге беретін, ілігетін.*

ІЛҚКЕ зат. *Іліп қалатын нәрсе.*

Ілікке сөз. а) *Сөйлеп тұрған кісінің сөзін қақпайлау.* ә) театр. *Екінші актер сөзін жалғастырып айта жөнелуге керекті бірінші актердің соңғы сөзі.*

ІЛҚТЕС сын. 1. *Байланысты, сабақтас.*

2. ауыс. *Ілік-шатысы бар, аралас.*

ІЛҚТЕСТІК зат. 1. *Араласы барлық, байланыстылық.* 2. *Орайласық, ұйқастық.*

ІЛҚТІР= ет. 1. *Ілдіру, жеткізу.* 2. *Кездестіру, алдыру.* 3. *Ұстау, бөгеу.*

ІЛҚТІРГІЗ= ет. *Жеткіздіргізу.*

ІЛҚТІРГІЗУ Ілктіргіз етістігінің қымал атауы.

ІЛҚТІРУ Ілктіру етістігінің қымал атауы.

ІЛҚ-ШАТЫС зат. *Бір-бірімен жақындық, байланысы барлық.*

Ілік-шатыс болды. *Ілік-шатыстығы ат-шанпаға жүрді.*

ІЛҚ-ШАТЫСТЫ сын. *Бір-бірімен аралас, байланысты, алыс-берісті.*

ІЛҚ-ШАТЫСТЫҚ зат. *Байланысы барлық, жақындық, қарым-қатынастық.*

ІЛМ¹ зат. 1. ескікіт. *Білім, оқу.* 2. *Табиғи құбылыстың белгілі бір саласы жайындағы теориялық қағидалардың жиынтығы.* 3. *Оқу, орта білім.* 4. *Әдіс, бір нәрсе туралы толық түсінік.* 5. спорт. *Спорт қатпарының нәтижелерін іске асырудың жолдары, түрлері мен тәсілдемелік негіздері.*

ІЛМ²: *ілім тон.* этн. *Құдалық кезінде бас құдадан кейінгі құдаға берілетін тон.*

ІЛМ³ зат. жерг. *Үй төбесіне салынатын жуан ағаш.*

ІЛМ зат. өс. <лат. ulmus campestris> *Шежіршінің бір түрі; дала шегірінші*

ІЛІМ-БІЛІМ зат. *Ұғынылған, танылған ғылым, оқу-білім.*

ІЛІМДАР сын. кіт. *Ілімді.*

ІЛІМДЕМЕ зат. спорт. *Жарыс барысындағы спорттық бәсекені жүргізудің түрлері мен тәсілдерінің жиынтығы.*

ІЛІМДІ сын. 1. *Білімді.* 2. *Алғыр, ілекеш.*

3. *Оқыған, зиялы.*

ІЛІМДІК сын. *Білгір, білгіш.*

ІЛІМДІКШЕ үст. *Білімдар адамша.*

ІЛІМСІЗ сын. *Білімсіз.*

ІЛІМІ зат. саят. *Қыранға ішін тазалау үшін ішкізілетін қант қосқан қызыл шай.*

ІЛІН= ет. 1. *Ие болу, ілігу.* 2. *Шетіне жету.*

3. *Бір заттың бір нәрсеге асылуы.* 4. *Ұсталу, маталу, шырмалу.* 5. *Тап болу, қырау.* 6. *Белгілі бір дәрежеге, бір мәлішерге жету, келу.* 7. *Қыранның құсты тез ұстауы, іліп алуы.*

Ілінген ештеме жоқ. *Олжа боларлық нәрсе түспеді деген мағынада.*

ІЛІНДІР= ет. 1. *Ілкітіру, қолжеткіздіру.* 2. ауыс. *Шырмалу, ірікту.* 3. *Шетінен ілкітіру, алдыру.*

ІЛІНДІРУ Ілдіру етістігінің қымал атауы.

ІЛІНЕР-ІЛІНБЕС: *көзге ілінер-ілінбес.* *Әрең көрінетін, көмескі.*

ІЛІНТ= ет. *Ілдіру, асқызу.*

ІЛІНУ Ілін етістігінің қымал атауы. 1. *Бір заттың бір нәрсеге асылуы.* 2. *Ілігу, елену.*

ІЛІНП-САЛЫН= ет. *Ілмию, ілбию, жүдеп-жадау, арып-ашу.*

Ілініп-салынып жүр. *Жұртқа әзер ілесіп, өзін зорға сүйретіп жүр.*

ІЛІНІС= ет. 1. *Айқасу, қабысу, жабысу.* 2. ауыс. *Пәле іздеп біреумен ұстасу, шатақ шығару, қақтығысу.*

Ілінісе кетті. *Байланыса кетті, жанжалдасты, шатасты, ұрысты.*

ІЛІНІСТІР= ет. *Айқастыру, жабыстыру.*

ІЛІНІСТІРУ Іліністіру етістігінің қымал атауы.

ІЛІНІСУ Ілініс етістігінің қымал атауы.

1. *Айқасу, қабысу.* 2. *Ұстасу, қақтығысу.*

ІЛІП-ҚАҒУ Іліп-қақ етістігінің қымал атауы.

ІЛІП-ҚАҚ= ет. *Әзілмен қағыту, ажуалау.*

ІЛІП-ҚАҚПА сын. *Қағытып айтылатын, ажуалы (сөз).*

ІЛІП-ҚАҚПАЙ¹ зат. *Домбыра қағысының түрі.*

ІЛІП-ҚАҚПАЙ² сын. *Бір атары (жатып атары) бар; кішігірім қу тілді, азырақ ілме, әзіл сөз арасында аяқтан шалып қалар ажуа-қалжыңы бар (кісі).*

ІЛІП-ТАРТ= ет. *Біреуге тиісін сөйлеу, ажуалау, сынап-мінеу.*

ІЛІП-ТАРТПА сын. *Тиісін айтылатын, іліп-қақпа.*

ІЛІП-ТАРТУ Іліп-тарт етістігінің қымал атауы.

ІЛІП-ШАЛ= ет. *Сөзбен тиісін қағыту, ажуалау.*

ІЛІП-ШАЛМА сын. *Қағытып айтылатын, ажуалы.*

ІЛІС= ет. 1. *Бір нәрсені жоғарыға асысу.* 2. *Алжу, ұстасу.*

ІЛІСУ Іліс етістігінің қымал атауы.

ІЛІСП-ШАТЫС= ет. *Араласу, жалғасу.*

ІЛІСП-ШАТЫСУ Ілісп-шатыс етістігінің қымал атауы.

ІМКӘН зат. ескікіт. 1. *Мүмкіндік.* 2. *Қадір, қасиет, құдірет.*

ІН зат. *Жерді үңгіп қазып жасаған, жабайы аңдар, кейбір құстар жататын орын, үңгір.*

Ін қазды. *Жаманшылық ой ойлады, арамдық етті. Іннен шыққан суырдай. Ұсқыны кетіп, сүйретіліп тұрған кісіге айтылады. Ініне су құйды. Құртты, жойды; құды.*

ІНГЕН зат. *Айыр өркешті түіенің ұрғашысы.*

ІНГЕНДЕЙ сын. *Інген сияқты, інген тәрізді; күңіренген, қайғылы.*

ИНГЕНШЕ зат. Төрт-бес жас аралыгындағы ұрғашы айыр түіе.

ИНДЕЙ сын. Инге ұқсаған, іні тәрізді.

ИНДЕК зат. өс. сөйл. **Қызытасыр.**

ИНДЕТ зат. 1. Мал дәрігерлікте жұқпалы ауру қоздырғышының ауру малдан, сау малға жұғып, үздіксіз таралуы. 2. ауыс. Кемшілік, жаман әдет. 3. мед. биол. <грек. еpidētia> **Жұқпалы аурудың қалың көпшілік арасына** (белгілі бір жерге, елге) жаппай тарауы, эпидемия.

ИНДЕТ= ет. 1. Қуып жүріп, ініне тығу; ұстау үшін амал жасау. 2. ауыс. Құрту, түбіне жету. 3. жерг. Түбіне жету, анықтау.

Індете құды. Тықсырды, жаудың бетін қайтарды.

ИНДЕТТІ сын. Жұғатын, жұқпалы (ауру).

ИНДЕТТІК сын. Жаппай, жұқпалық.

ИНДЕТУ Індет етістігінің қимыл атауы; ініне тығу.

ИНДЕТШӨП зат. өс. <лат. scrophularia nodosa> Сабын көктің бір түрі, буынды сабын көк.

ИНДЕТІЛ= ет. Ініне тығылу, ұстау үшін амал жасалу.

ИНДЕТІЛУ Індетілі етістігінің қимыл атауы.

ИНДЕУ зат. сұшар. Жер қабатында орнатылған цилиндр тәрізді кеңіткіш арқылы жасалған дөңгелек ойымалы су ағызғышы бар құбырыш.

ІНДІ сын. Іні бар.

Інді көріз. сұшар. Дөңгелек ойымалы, құбырыс көріз. **Інді көріз мәшинелері.** с.у.шар. Шым-тезекті, сазды және минералды топырақты жерге жасалатын жер құрғату жүйесінде қолданылатын мәшинелер.

ІНДІГЕШ зат. Тышқан іні, індердің мол жері, үстінен басқанда ойылып кететін көп інінің орны.

Індігеш көз. Шұңрек көз.

ІНЖУ зат. 1. Теңіз түбіндегі карбонит құрамды, меруерт бағалас қымбат асыл тас; теңіздік, тұщы сулық қос жақтаулы моллюскілер қабыршағының ішінде дамитын домалақ, сопақша, бұрыс пішінді келген минералдық түзілім. 2. Асыл, қымбат, бағалы нәрсе. // Кейбір құлдардың денесінде дамитын шар тәрізді не бұрыс бітімді түзілім.

Інжу аралы. геогр. Дүниежүзілік мұхиттың тропиктік белдеміндегі теңіздегі ұсақ организмдерінің ерекше қауымдастығы. **Інжуді сүмоншаққа сатты.** ауыс. Пайдалы, жақсы, игі, құнды нәрсені пайдасыз, жаман, зиянды, құнсыз нәрсеге айырбастады.

ІНЖУАН зат. зоол. Бойына меруерт, інжу тастары жиналатын теңіз мақұтығы.

ІНЖУГУЛ зат. өс. <лат. convallaria> Лалагүлділер тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдіктер туысы.

ІНЖУ-МАРЖАН зат. Теңіз түбінен алынатын асыл тастардың жиынтық атауы.

ІНЖУР зат. зоол. Өзен мен көлдерде болатын балық.

ІНЖІЛ зат. діни. <грек. biblia> Иса пайғамбарға Алла тағаладан көктен түскен қасиетті төрт кітаптың бірі, христиандардың қасиетті кітабы [иудаизм мен христиандар қасиетті деп таниатын, Күдайға құлшылық етудің негізі болып саналатын, әр тілде, әр кезеңдерде және әртүрлі сипаттағы жазба мұралардың (б.з.д. 8–2 ғғ.) жинағы].

ІНЖІР зат. өс. <лат. ficus carica> Тұт тұқымдасына жататын субтропиктік жеміс ағашы.

ІНШІК зат. Үйшік, кішкентай бастана.

Іншікте туған тышқандай. бейн. Сырт көзден жасырын, құпия.

ІНІ зат. 1. Бірге туған ер немесе әйел адамдардың жас жағынан кішісі. 2. Жалпы, жасы кіші ер адам. 3. этн. Қазақтың дәстүрлі мәдениетінде кішіні бауыр, жақын көріп, іш тартып айтушылықтағы атау сөз.

ІНІ-АҒАЛАР зат. 1. Бауыр, жақын. 2. Бауырлар деген мағынадағы қаратпа атауы.

ІНІ-БАУЫР зат. Бірге туған ер адамдардың жас жағынан кішісі және туысқан бауырлар.

ІНІДЕЙ сын. Іні сияқты, іні тәрізді.

ІНІ-ҚАРЫНДАС зат. Інісі мен қарындасы, екеуі де.

ІНІЛІ сын. Інісі бар.

ІНІЛІК зат. 1. Іні ретінде өтінерлік наз, өтініш. 2. Кіші болып әдеп, ізет сақтаушылық.

ІНІШЕК зат. 1. Іні сөзінің кішірейте еркелетіп айтылған қаратпа атауышы. 2. Іні сөзінің кішірейте айтылған түрі.

ІНГӘ о.д. Нәрестенің жылағанда шығаратын дыбысы. // Нәрестенің жылауы.

ІНГӘЛА= ет. Нәрестенің «інгә-інгә» деп жылауы.

ІНГӘЛАТ= ет. Жылтату, шығқырату.

ІНГӘЛАТУ Іңгәлат етістігінің қимыл атауы.

ІНГӘЛАУ Іңгәла етістігінің қимыл атауы.

ІНҚӘЛ зат. жерг. Етке салатын нан.

ІНҚӘЛЖАЗҒЫШ зат. жерг. Нан жаятын тақтай.

ІНҚӘЛСІЗ сын. жерг. Қамырсыз.

ІНҚӘР зат. 1. Қимас, жалғыз (баласы).

2. Құмар, ашық, ынтық (сүйіктісі). 3. Туған жер.

4. Ғашық, құмар, ынтызар (зат, жер). 5. ауыс.

Күдік, күмән, шүбә.

Інқәр болды. Құмар болды, көруге зарықты, сағынды, екі көзі төрт болды. **Інқәр қылды.** Зарықтырды, сағындырды, құмар қылды. **Інқәр сезім.** поэт. Ынтықтық, ашықтық.

ІНҚӘРЛІК зат. Ынтық болушылық, құмарлық, ынтызарлық.

ІНҚ зат. Құн батып, қараңғы түсе бастаған ала көлеңке кез.

Інірден келді. Ел жатпай, ерте жарықта келді.

Інірдің соңын ала. Қараңғы қоюлана бастағанда.

Інір қараңғысында. Кешке, қараңғы болғанда.

Інір түсті. Ақшам жамырап, ел орынға отыратын мезгіл болды.

ІНҚРЛЕТ= ет. Құн батып, қараңғы түсе бастағанда межесі жеріне жету.

ІНҚРЛЕТУ Іңқрлет етістігінің қимыл атауы.

ІНҚР= ет. көне. Созып жазу, әріптің иіру.

ІРӘ сын. жерг. Өте, аса, тым.

ІРБІЗ зат. сөйл. **Ілбіс.**

ІРБІТ: ірбіт шапты. Базарға, жәрмеңкеге барып, дүниені мол етіп әкелген кісіге айтылады.

ІРГЕ зат. 1. этн. Кііз үй кережесінің сыртқы жағы, кііз жабылған қоршауы. 2. Үйдің ауласы, қорасы, айналасы. 3. ауыс. Жақын жер, маң.

Ірге ажырату. Бөлектену, оқшаулану. **Ірге айырды.** Алытады, оқшауланды. **Ірге алдырмады.** Шебін бұдырмады, нық тұрды. **Ірге аударды.** а) Отырған жерінен басқа қонысқа көшті, мекен тұрағын ауыстырды. ә) Әйелді қонысқа, мекен орнына балап, бұрынғы әйелін – сары жұрт деп, соған қайта оралу тұрағында айтылады. **Ірге бакты.** Біреудің үйінің сыртынан, есігін аңдыды. **Ірге бермеді.** Ырық бермеді, өз дегенін істеді. **Іргеден сығаламады.** Жасырынбады, ашық, емін-еркін кірді. **Іргеден ұру.** спорт. Қазіргі бокста жиі қолданылатын іргеге еніп, жақын арақашықтықта жұдырықтау.

Іргеден шығару. этн. Күйеуі өлген әйелдің қайын жұртында қалмай, бірақ оның руқсатымен бөлек кетуі [қазақтың отбасылық, жұбайлық салтында ері өлген әйел бір жылдан кейін жесір отырмай күйеуінің аға-інісіне не жақын туыстарының біріне шығуға тиіс. Егер жақын туған-туысы болмаса немесе ол адамды өзіне тең санамаса, бас еркін сұрайтын да кез болады. Бұл ел ақсақалдары мен молданың талқысына салынады. Әйелдің талабы дұрыс болған жағдайда және әйел басқа ерге шығатын болса, бұрынғы күйеуінің мал-мүлкінен үлес ала алмайды, өз төркінінен келген мүлік толық қайтарылады да, руқсат беріледі]. **Іргеден шығу.** этн. Күйеуі өлген жесір әйелдің әмеңгерлікке келіспеген, басқа біреуге тұрмысқа шығуға бел байлауы, төркінінен келген затпен ғана бөлек шығуы. **Ірге көтерді.** Ұйымдас-тырылды, тұрғызылды. **Іргемді ластана.** Жерімді бүлдірме, ары жұр деген мағынада. **Іргені алыс**

салды. Аралас-құраластықты тоқтатты, арасын алысқатты; көңілін суытты, араларына салқындық орнады. **Іргесі берік.** Босағасы мықты, белді. **Іргесі бүтін.** а) Азбаан, тозбаан, сөтінемеген. ә) Тыныш, жайбарақат. **Іргесі бұзылды.** Ел ішіне іріткі түсті, берекесі кетті. **Іргесі қақырады.** Ынтымағы бұзылды, ауызбіршіліктен айырылды. **Іргесі қаланды.** а) **Іргетасы қаланды** (негізі қаланды, негізі тұрғызылды). ә) Тұрғызды, салды, бекітті. **Іргесі тимеген.** Бұрын-соңды болып, қонып көрмеген (ел). **Іргесін аулақ [бөлек] салды.** Алыс жүрді, жоламады, араласпады, қатыспады, қол үзді. **Іргесін аулақ салды.** Алыс жүрді, қашқақтады, жоламады. **Іргесін аулақ [аулаққа, бөлек] салды.** Өзін аулақ ұстады, алыс жүрді, жоламады. **Іргесі сөгілді.** поэт. Ыдырап, тарқан кетті, құрыды, күйреді. **Іргесін ашып алды.** Ашықтан-ашық бөлектенді, бөлінді. **Іргесін ашып алды.** Қарым-қатынасы үзілді, араласпайтын болды. **Іргесін көтерді.** Кетірді, құды, көшіріп жіберді. **Іргесін теңестірді.** Дамыған елмен терезесін тең қылды. **Іргесі сөгілді.** Қабырғасы қақырады; бірлігі кетті, күйреді, жойылды. **Іргесі тимеген жер.** Бұрын-соңды болып, білісін көрмеген ел. **Іргесі түррүлі.** Түс кезінде киіз үйдің іргесін түріп, желдетіп қою. **Ірге тепті.** Тұрақтап қалды, мекендеді, орналасты, түткілікті орнықты. **Ірге тимеген.** Аяқ баспаған, ел көшіп-қонбаған, соны (жер).

ІРГЕБАСАР зат. этн. Күйеу жігіттің ұрын келуінде жеңелер таратынан алынатын ырым.

ІРГЕКАНАТ: іргеқанат қауырсындар. б.и.о.л. Құс қанаттарының тоқпан жілігіне бекітін қауырсындар жиынтығының атауы.

ІРГЕЛЕН= ет. Ірге тебу, орнығу, тұрақтау.

ІРГЕЛЕНУ Іргелен етістігінің қимыл атауы.

ІРГЕЛЕС сын. 1. Бірі мен бірі шектес, көршілес, қатар қонған. 2. Тең, сай, теңдес. 3. Ұласқан, жаласқан.

ІРГЕЛІ сын. 1. Негізі мықты, тұрақтанған. 2. Ақылды, парасаты мол.

Іргелі ел. Белді, ауызбіршілікті, қабырғалы, береке-бірлікті жұрт. **Іргелі жұрт [мемлекет].** Ішкі, сыртқы ұстанымы берік, экономикасы тұрақты, алдыңғы қатарлы ел, мемлекет. **Іргелі зан.** ф.и.о.л. Табиғат заңдары. **Іргелі зерттеу.** а) экон. Сату көлемі, негізгі құрал-жабдық, пайда, тауар және қызметтер көрсету, рынок, басқару сияқты факторларға негізделетін өнеркәсіп пен компания қызметін талдау. ә) ғыл. Ғылыми-зерттеу мекемелеріндегі ғылымның дамуы мен болашағына әсер ететін негізгі теориялық күрделі ғылыми ізденістер бағыты.

Іргелі пікір. Негізгі ой, тұрақты көзқарас.

ІРГЕЛІК зат. 2. Кііз үйдің салқын ауа кіру үшін іргені түріп қойған ашық жері; іргеден салқын ауа кіріп тұру үшін жасалған тесік.

ІРГЕНЕК зат. жерг. Кііз үйге ит кіріп кетпеуі үшін ағаштан не талдан істелін, есікке қойылатын қалқан; кііз үйдің есігі, іткірмес.

ІРГЕСІЗ сын. Іргетассыз, іргесі жоқ.

ІРГЕТАБАН зат. кен. Домна пешінің табан тасы; пештің төменгі бөлігі [Бұйымігі 6 м-ден 16 м-ге дейінгі шахтаны ұстап тұратын темірлі, ұстындар орнатылған, бетон мен болат арқаудан тұратын құрылғы].

ІРГЕТАС зат. <лат. fundamentum> 1. Үйдің қабырғасының астына тас араластырып құятын цемент негіз. 2. Жер бедерінің қалыптасуындағы көне қабат, таужыныстар. 3. ауыс. кіт. Негіз.

Іргетас көтерілімі. геол. Платформалық құрылымның қатпарланған іргетасы жер бетіне өте жақын орналасқан немесе мүлдем ашылып қалған шағын аймақтары. **Іргетастар кешені.** геол. Геосинклиндік түзілімдер бірлестігімен көмкерілген, яғни геосинклиндік құрылымның қалыптасуы барысында оның іргетасы ролін атқарған таужыныстар жиынтығы. **Іргетасы қаланды.** Салына бастады, бой көтерді, іргетасы құйылды. **Іргетасын қаласу.** Негізін салысу.

ІРГЕШӨП зат. өс. <лат. spargularia> Қаламтыр тұқымдасына жататын бір не екіжылдық шөптесін өсімдік.

ІРГІ: іргі қанат, жерг. Құс қанатының негізгі үлкен бөлігін құрып тұрған мүше.

ІРЕ= е т. 1. Сойған малдың не аңның терісін жұдырықпен сыдыру, сылу. 2. ауыс. Сынау, мінеу, састыру.

Іреп [іремей] сойды. а) Әбден балағаттады, жер-жебіріне жетті. ә) Қатты састырды.

ІРЕБДЕЛ сын. сөйл. Ірі, зор, кесек.

ІРЕЛ= е т. Сыдырылу, сылыну.

ІРЕЛУ Ірел етістігінің қимыл атауы.

ІРЕНДЕ-ШІРЕНДЕ зат. Бірду-дырду, ырың-жырың; бастары қосылмау.

ІРЕС= е т. Бауыздалған малдың терісін сыдырысу, сылысу.

ІРЕСУ Ірес етістігінің қимыл атауы.

ІРЕТ= е т. Сойған малдың терісін сыдырту, сылыту.

ІРЕТУ Ірет етістігінің қимыл атауы.

ІРЕУ¹ сын. Таңдаулы, мықты, қоспасыз.

ІРЕУ² Іре етістігінің қимыл атауы. 1. Мал сойғанда қолмен іреуден бұрын терісін етінен пышақпен ажыратып алу. 2. Мал сойғанда, аңның терісін сыпырғанда еті, майы теріге кетіп қалмау үшін терісін етінен жұдырықпен ажырату. 3. ауыс. Айырмасы, өтірік-шыны.

ІРЕУСІЗ сын. Қоспасыз, таза.

ІРЕУІТ зат. Мал сойғанда терісін бітеу алу үшін пышақпен тілмей іреп сойғандағы ірелетін тұс.

ІРЖҢІК зат. өс. сөйл. Құнарлы шөптердің бір түрі.

ІРИ-ТРИ зат. қарап. Бір мәселе жайында келісе алмай, сөзге келу, байланысу.

ІРИТ-СОҚ зат. Айтақ, шағыстыру.

ІРКЕС-ТІРКЕС сын. Бірінен соң бірі тізілген, қиғашқан.

ІРКУ Ірік етістігінің қимыл атауы; бөгеу, тоқтату.

ІРКУСІЗ сын. Бүкпесіз; тоқтаусыз, кедергісіз.

ІРКІЛ= е т. 1. Бөгеу, тоқтау. 2. Ойланп қалу, мүдіру. 3. Бәсеңдеу. 4. Аққан судың бір жерде тұрып қалуы. 5. Көзіне жас үйірілу.

ІРКІЛДЕ= е т. Ірк-ірк ету, бықылдап толу.

ІРКІЛДЕК¹ зат. жерг. ет. Түйенің төрт аяғының жер басатын, жұмсақ қара тұқайты табаны.

ІРКІЛДЕК² сын. Денесі іркілдеген, былқылдаған толық; боп-бос, жұмсақ.

ІРКІЛДЕТ= е т. Ірк-ірк етізсу, бықылдату.

ІРКІЛДЕТУ Іркілдет етістігінің қимыл атауы.

ІРКІЛДЕУ Іркілде етістігінің қимыл атауы; бықылдап толу, ірк-ірк ету.

ІРКІЛМЕ: іркілме су. геол. Жердің күндізгі бетімен байланысы болмайтын жерасты суы.

ІРКІЛМЕЛІ сын. Іркілген, жиналып қалған.

ІРКІЛТ= е т. 1. Баюлату, иіру, кідірту. 2. Мөлтілдету.

ІРКІЛТУ Іркілт етістігінің қимыл атауы.

ІРКІЛУ Іркіл етістігінің қимыл атауы; бөгіліп, тұрып қалу.

ІРКІЛҢКІРЕ= е т. Аздап бөгеу, кідіріңкіреу.

ІРКІЛҢКІРЕУ Іркілңкіре етістігінің қимыл атауы.

ІРКІЛІС зат. Бөгіліс, тосқауыл, кедергі.

ІРКІЛІССІЗ сын. Тоқтаусыз, кедергісіз, бөгетсіз.

ІРКІНДІ сын. Жаңбырдан не еріген қардан соң жиналып, іркіліп қалған (су).

ІРК-ІРК елік. Болтылдаған, былқылдаған қимылды бейнелейтін сөз.

ІРКІС зат. Киім тіккен кезде пайда болатын қатпар не арқан, жіпті тартқанда ширатылып артық қалған түйін. // Кедір-бұдыр.

ІРКІС= е т. Тежесу, тартысу.

ІРКІСТЕН= е т. 1. Қатпарлану, мыржым-тыржым болу. 2. Қожырлану, кедір-бұдыр болу.

ІРКІСТЕНУ Іркістен етістігінің қимыл атауы.

ІРКІС-ТІРКІС сын. 1. Біріне-бірі қиғашқан, жалғасқан. 2. Түйдек-түйдек.

ІРКІСУ Іркіс етістігінің қимыл атауы.

ІРКІТ зат. этн. тамақ. 1. Құрт қайнату үшін үлкен ыдысқа құйып жинаған сүтті пісіп, майын алғаннан кейінгі қалған ақ сусын. 2. Майын алып, құрт қайнату үшін ұйытып, сабада шикі сүттен немесе пісірген сүттен жиналған айран, қатық. 3. ауыс. Жиынтық, қоспа.

ІРКІТТЕ= е т. Іркіт пісіп алған майды қолмен жентектеп алып сығып, сығымдап отырып іркіт, іртік-ірімтіктен тазарту.

ІРКІТТЕУ Іркітте етістігінің қимыл атауы.

ІРМЕЛ= е т. Бөгеу, үйірілу, тоқталу.

ІРМЕЛ= е т. жерг. 1.бі.

ІРМЕЛІЛУ Ірмелі етістігінің қимыл атауы.

ІРТІК зат. Ұйған айранның жентек-жентек бөліктері, ұсақ ірімтік.

ІРТІКТЕН= е т. Іртік-іртік болу.

ІРТІКТЕНУ Іртіктен етістігінің қимыл атауы.

ІРТІК-ІРТІК сын. Бөлек-бөлек, түйдек-түйдек.

ІРУ Ірі етістігінің қимыл атауы. 1. биол. Органикалық заттардың микробтар әсерінен ыдырауы. 2. Тоң-торыс болу, бөліну, ыдырау. 3. мед. Босау, болбырау. 4. ауыс. Азыт-тозу, күжіздіске жету.

ІРІ сын. 1. Тұлға-тұрпаты үлкен, зор. 2. Майда емес, көлем жағынан аумақты, қомақты. 3. ауыс. Ауыз толтырып айтарлықтай, атап айтуға болатын; жоғары, биік. 4. ауыс. Терен, күрделі. 5. ауыс. Сорақы, өрескел. 6. ауыс. Мықты, қишті. 7. ауыс. Атақты, белгілі. 8. ауыс. Ерекше, өзгеше, артық.

Іріген сүттей бұзылды. Тез өзгерді, айныды.

Ірі ауқымды соғыс. әск. саяси. Ұжымдық қауіпсіздік келісіміне қатысушы мемлекеттердің өмірлік маңызды мүдделеріне қауіп төндіретін саяси және стратегиялық-әскери мақсаттағы ұжымдық қауіпсіздіктің екі және одан көп аймақтарында әскери, экономикалық жағынан қуатты мемлекеттердің (мемлекеттер коалицияларының) қатысуымен жүргізілетін соғыс. **Ірі жүрді.** Өз дәрежесіне лайық болды. **Ірі кесектер.** кен. Ұсату машиналарының түсіру жырығына сыймайтын немесе басқа да бір талаптарға сай келмейтін, көлемі белгіленген мөлшерден үлкен кесектер. **Ірі қабыршақтық қурылым.** геол. Түйірлерінің ірілігі 0,01 мм-ден үлкен қабыршақтық қурылымның түрі. **Ірі қара.** этн. Төрт түліктің ішіндегі жылқы, түйе, сиыр малдары.

ІРІ= е т. 1. Ашып бұзылып кету. 2. Тозу, жырттылу, шіру. 3. ауыс. Жанышты, езілу. 4. ауыс. Қобалжу, құлазу, бұзылу.

Іріген ауыздан шіріген сөз шығады. Азындаған адамның сөзі де жаман, сөлекет болады деген мағынада.

Іріген сүттей бұзылды. Тез өзгерді, айныды.

ІРІЖЕМІС зат. өс. сөйл. Балшып.

ІРІК= е т. 1. Тарту, тежеу. 2. Жынау. 3. Тоқтау, кідіру. 4. Ішине бұзу, жасыру, тығу.

ІРІК сын. Майда емес, көлемі үлкен, ірі. Бұлардың мінген аттары ірік-ті.

ІРІКАЛИБРЛІ сын. әск. Оғының диаметрі үлкен болатын (ату қаруы).

Ірікалібрілі пулемет. әск. Әуедегі нысанаға, атыс нүктелеріне және жұқа сауытты әскерлерге қарсы қолданылатын калибрі 12,7–15 мм автоматты қару.

ІРІКТЕ= е т. 1. Таңдап-талғап ала білу, саралау, таңдау. 2. Анықтау; көрсету.

Іріктеп алу. әлеум. Ақпарат жинап, оның іріктеп алынған бір ғана бөлігін талдаудан жұрттың негізгі ірі топтары жөнінде байлам жасау. **Іріктеп аулау.** әкол. Белгілі бір талаптарға сай келетін жануарларды аулау не атып алу.

ІРІКТЕЛ= е т. Таңдап-таңдап алыну, сұрыпталу, екішөлу.

ІРІКТЕЛУ Іріктел етістігінің қимыл атауы.

ІРІКТЕЛІМ зат. Іріктеме, сұрыпталым.

ІРІКТЕЛІН= е т. Екішөлену, сұрыпталыну.

ІРІКТЕЛІНУ Іріктелін етістігінің қимыл атауы.

ІРІКТЕМЕ зат. 1. Сұрыпталып, іріктеліп алынған нысандар, заттар, т.б. 2. әкон. Қорытынды жасау үшін зерделеу мақсатымен іріктеліп алынған экономикалық объектілер немесе көрсеткіштер жиынтығының бір бөлігі; 3. әкон. Нарықты зерттеуге қатысушы және жалпы нақты мақсатты нарық тұтынушыларының пікірін көрсету үшін таңдап алынған респонденттер тобы.

Іріктеме тексеріс. әкон. Ішінара тексеру.

ІРІКТЕМЕЛІ сын. Іріктеліп алынатын.

Іріктемеі байқау. әкон. Зерделенетін және бақыланатын құбылыстар мен процестерді статистикалық байқаудың ықтималдық теориясына негізделген әдісі.

ІРІКТЕН= е т. Саралану, дараланып көзге түсу.

ІРІКТЕНУ Іріктен етістігінің қимыл атауы.

ІРІКТЕС= е т. Таңдау.

ІРІКТЕСУ Іріктес етістігінің қимыл атауы.

ІРІКТЕТ= е т. Таңдау, сұрыпталу.

ІРІКТЕТУ Іріктет етістігінің қимыл атауы.

ІРІКТЕУ Ірікте етістігінің қимыл атауы; таңдап іштей бөлу, сұрыптау.

Іріктеу әдісі. инф. <ағыл. search method>.

Жиынның барлық элементтерін тізбектік түрде қарап шығудан тұратын іздегірудің әмбебап әдісі. **Іріктеу жарыстары.** спорт. Команданы жасақтау немесе қишті спортшының анықтау үшін жаттығулардың барысында өтетін бейресми жарыстағы жеке-жеке. **Іріктеу орталығы.** әкон. Үлгілеу әдісімен адамның еңбек дағдысын орындау қабілетін сынайтын мекеме. **Іріктеу разрядтылығы.** инф. <ағыл. retrieval capacity>. Бір қатынау кезінде негізгі жадтан процессорға және кері берілетін ақпарат мөлшері.

ІРІКТІ сын. көне. Қадірлі, құрметті, беделді.

ІРІК-ШІРІК зат. 1. Іріп-шіріп кеткен нәрсе, қоқыс. 2. ауыс. Зияны тиетін іс-әрекет, кедергі жасайтын әдет-ғұрып. 3. Кем-кетік, кемшілік.

ІРІЛЕ= е т. 1. Ұлаю, үлкею, зораю. 2. Толысу, өсу.

ІРІЛЕН= е т. 1. Қомақталыну, ұлғайтылу, үлкейтілу. 2. ауыс. Өркөкіректену.

ІРІЛЕНП зат. хим. Коллоидтық жүйеден тұрақсызданған жағдайда түзілетін майда фазалы тұнба.

ІРІЛЕНДІР= е т. Үлкейттіру; асылдандыру.

ІРІЛЕНДІРГІ зат. хим. Коллоидты немесе майдалы жүйелерге қосқанда ірілену туғызатын препарат.

ІРІЛЕНДІРГІШ зат. хим. 1. Ірілендіргі.

2. Ірілендірілу жүргізілетін аппарат.

ІРІЛЕНДІРУ Ірілендір етістігінің қимыл атауы; жақсарту, асылдандыру.

ІРІЛЕНДІРІЛ= е т. Аумақтандырылу, үлкейттірілу, ұлғайттырылу.

ІРІЛЕНДІРІЛУ Ірілендіріл етістігінің қимыл атауы.

ІРІЛЕНУ Ірілен етістігінің қимыл атауы.

1. Үлкейттірілу, ұлғайттырылу. 2. хим. Коллоидтық жүйенің майда фаза бөлшектерінің ірірек агрегаттарға біріктірілуі.

ІРІЛЕТ= е т. Көлемі жағынан үлкейту, ұлғайту.

ІРІЛЕТУ Ірілет етістігінің қимыл атауы.

ІРІЛЕУ сын. Үлкендеу, ірірек.

ІРІЛК зат. 1. Үлкендік, көлемділік. 2. ауыс. Пендешіліктен ада болушылық, адамдықтан аспаушылық. 3. ауыс. Қиштілік, мықтылық.

Ірілік класы. кен. Елеуден немесе сұрыптаудан алынған, ішіндегі кесектердің (түйіршіктердің) ең ірілері және ең ұсақтары белгілі диаметрмен шектелген өнім.

ІРІЛ-КІШІЛІ сын. Үлкенді-кішілі, көлемі әртүрлі.

ІРІЛ-УАҚТЫ сын. Ірі, әрі ұсақ, көлемі әртүрлі.

ІРІЛІ-ҰСАҚТЫ сын. Ірі, әрі майда, әртүрлі.
ІРІМТІК зат. Ашыған айранның, іріген сүттің, ұйыған қанның түйіртпегі. 2. Ұсақ іртік.

ІРІМТІКТЕЛ= ет. Ірімтік-ірімтік болу, іртіктену.

ІРІМТІКТЕЛУ Ірімтіктел етістігінің қимыл атауы.

ІРІМТІКТЕН= ет. сөйл. Ірімтіктелу, түйіртпектену.

ІРІМТІКТЕНУ Ірімтіктен етістігінің қимыл атауы.

ІРІМТІКТЕУ сын. Аздап ірімтіктелген, іртіктенген.

ІРІМШІК зат. 1. этн. Майлы сүтті қайнатқаннан шыққан ақшыл сарғыш түсті қоймалжың өнімді қатырып жасаған дәмді ұлттық тағам. 2. тамақ. Сүтті арнайы өңдеуден өткізу арқылы алынатын сіңімді тағамдық өнімдердің бірі.

Ірімшікке май қонды. жерг. Дәл үстінен түсті.

ІРІҢ зат. 1. мед. <грек. ruon> Адам денесіндегі қабынған, жараға айналған жерлерде пайда болатын сары күрең немесе жасылдау түсті қыю сұйықтық. 2. Шаң-тозаң түсуден, аурудан көз айналасында пайда болатын болшық, қоймалжың сұйықтық.

ІРІНДЕ= ет. Ірің пайда болу, ірің кеулеу.

ІРІНДЕН= ет. Ірің жиналу.

ІРІНДЕНУ Іріңден етістігінің қимыл атауы.

ІРІНДЕТ= ет. Ірің кеулету.

ІРІНДЕТУ Іріңдет етістігінің қимыл атауы.

ІРІНДЕУ Іріңде етістігінің қимыл атауы.

ІРІНДІ сын. Ірің басқан, іріңдеген.

Іріңді түйін. жерг. кәс. Түйенің жұқпалы ауруы [Бұл ауруға шалдыққан түйенің тамырлары іріңдеп, қабынады, сондай-ақ тері асты клеткалары зақымданады].

ІРІШ-ІШІРІ= ет. 1. Ұзаққа созылған, емі қиын аурумен ауыру. 2. Бұліну, бұзылып кету, шіріп кету. 3. ауыс. Азып-тозу, бұзылу, азығандау.

ІРІШ-ШІРУ Іріш-іші етістігінің қимыл атауы.

ІРІСЫНЫҚТЫ сын. кен. Сынықтарының көлемі үлкен.

Іріссынықты шөгінділер. геол. Түйірлешімді құрамдыда өлшемі 1 мм-ден асатын бөлшектер басым шөгінділер.

ІРІСЕПКІЛДІ сын. кен. Минерал түйіршіктерінің көлемі үлкен.

Ірісепкілді кен. кен. Түсті металл кендерінде минерал түйіршіктерінің мөлшері 1 мм болатын кен [Сепкілдікті ірі немесе ұсақ деп атау шартты ғым. Мысалы, қара металл кендерінде бағалы минералдардың ірілігі 10–20 мм немесе одан да ірі болып кездеседі, ал 1–2 мм-ден кіші болса, ұсақ сепкілдікке жатады].

ІРІТ= ет. 1. Бұзу, ірімтіктендіру. 2. ауыс. Рухани бұлдіру, берекесін қашыру, киіксіздік тудырту.

ІРІТКІ зат. 1. Ірітіп жіберетін нәрсе; ашытқы, ұйытқы. 2. жерг. Ірімшік жасау үшін сүтке құйған айран. 3. хим. Іріктенудің жүруіне көмектесетін агент. 4. ауыс. Іренде-шіренде, алауыздық, араздық. 5. ауыс. Бұзық, лаң салуды.

Іріткі салды. а) Арасына шоқ салды, араздас-тырды, жауластырды. ә) Берекесін қашырды, ойран салды.

ІРІТКІШ зат. Белгілі бір нәрсені іріту үшін қосылатын, ірітіп жіберетін нәрсе.

ІРІТКІШЛІ сын. Бүлікшіл, іріткі салғыш.

ІРІТКІШІЛДІК зат. Іріткі салушылық, бүлікшілдік.

ІРІТУ Іріт етістігінің қимыл атауы. 1. Ашыту, бұзу (сүтті). 2. Шіріту. 3. ауыс. Алауыздық тудыру, берекесін қашыру, бүлік тудыру.

ІРІТІЛ= ет. Ашытылу, шірітілу.

ІРІТІЛУ Ірітіл етістігінің қимыл атауы.

ІРІ-ІРІ сын. Өте ірі, үлкен-үлкен.

ІСІ зат. 1. Еңбек, жұмыс, қарекет, шаруа. 2. Жасалған бұйым, тауар. 3. Оқиға, жағдай. 4. Нәрсе, жұмыс. 5. Қылық, әрекет. 6. Тігін жұмысы.

7. Қылмысты жұмыс, қылмысты адам туралы қаралатын мәселе. 7. ауыс. Ойға алған шаруа, мақсат, иет. 8. ауыс. Үлгі, өнеге.

Іс жемісті болсын! тілек. Шаруа оңға басын деген мағынада айтылатын сөз. **Іс жүзінде.**

а) Жұмыстың орындалу кезінде, жағдайдың барысында. ә) Ақиқатында, дұрысында, шын мәнінде. **Іс жүргізді.** Жүзеге асырды, орындатты.

Іс жүргізу. заң. Мемлекеттік және мемлекеттік емес орындардағы ісқағаздарын жүргізу қызметі. **Іс жүргізді.** Жұмыстар, ресми, іскери жұмыстар. **Іс жылжыды.** Жұмыс, шаруа алға басты. **Іске алғысыз.** Жарамсыз, түкке тұрғысыз, құрсыз. **Іске араласты.** Жұмыс, қызмет істеді. **Іске асар.** Беткеуістар, бір керегіне жарар, бір пайдаға асар, іліп алар, іске жарайтын. **Іске аспады.** Көдеге жарамады, пайдасы болмады. **Іске асырды.** Істеді, орындады. **Іске асыру.** а) Бірденің жүзеге асыру, жүргізу. ә) Қабылдаған бағдарламаны орындау. **Іске асырылды.** Жүзеге асырылды, орындалды. **Іске жарағысыз.** Жарамайтын, керексіз. **Іске жаралды.** Қажетін өтеді, пайдаға асты. **Іске жарату.** Қажетіне пайдалану. **Іске кірісті.** Белгілі бір шаруаны, тапсырманы істедуді дереу қолға алды, бастап кетті. **Іске қосты.** Жұмыс істетті, қызметке, айналысқа кіргізді. **Іске қосу.** а) құр. экон. Жаңадан салынған құрылыс объектілерін немесе күрделі жөндеуден өткізілген немесе айналымнан тыс активтерге жатқызылған басқа да активтерді шаруашылықта пайдаланудың қолданудың басталуы. ә) Жұмысын бастау, қызметке, айналысқа кіргізу. **Іске қосылды.**

а) Жұмыс істеуге кірісті, қосылды, жұмыс істеді. ә) Қатыстырылды, жұмысқа тартылды. **Іс қылу.** Әрекет ету, іске кірісу. **Іске мұрындық болды.** Бар жұмысқа бастаушы болды. **Іске сәт!** тілек. Ісінің реті түссін, орайы келсін деген мағынадағы жылы лебіз. **Іске тартты.** жерг. Жауапқа тартты. **Іске татиды.** Қажетке жарады, пайдаға асты. **Іске татыр.** Жарамды, іліп алар, әжетке жарар. **Іс насырға айналды.** Жұмыстың ыңайы жамандыққа бет бұрды. **Іс насырға шапты.** Асқынды, қиындай түсті. **Іс сәтті болсын.** тілек. Ойға алғаның, дітің орындалсын деген мағынадағы лебіз, тілек сөз. **Істен шығу.** инф. <ағыл. fault, failure> а) Белгілі бір команданың орындалуы алдында жария етілетін төтенше жағдай [қызмет атқару блогының талап етілген міндеттерді орындау мүмкіндігінен толық немесе жартылай айырылуы]. ә) Құрылғының өз қызметін орындай алмайтын дәрежеге жеткенін көрсететін физикалық құбылыс. **Істен шықты.** Жарамай қалды, бүлінді. **Іс түбін насырға шапқызу.** Бұлдіру, құрту. **Іс тындырды** [бітірді]. Бір шаруаны бітірді, орындады. **Істі жапты** [жым-жылас жапты]. Қылмысты кісінің тергеуге түскен ісін қарауға, тексеруге жатпайтын етіп қорытынды шығарды (көбіне ынамсыз мағынада қолданылады). **Істі жым-жылас жапты.** Қылмысты кісінің тергеуге түскен ісін қарауға, тексеруге жатпайтын етіп қорытынды шығарды (көбіне ынамсыз мағынада қолданылады). **Істі сырттай қарау.** зат. а) Қылмыстық істе: соттың істі сотталушы адамның қатысуынсыз қарауы. ә) Азаматтық істе: соттың істі талапкердің не жауапкердің немесе екеуінің де қатысуынсыз қарауы. **Іс тікті.** Күйі тікті. **Істің көзін** [қыбын] білді. Жұмыстың орындалу тетігін, жүйе-жүйесін, орай-ікемін тауып істеді істің көзін білді. Жұмыстың орындалу тетігін, жүйе-жүйесін, орай ікемін тауып істеді. **Істі шешу.** Даулы мәселелерді реттеу. **Ісі болмады** [жоқ]. Көңіл аумады, еш нәрсемен шаруасы болмады, мән бермеді. **Ісі далаға кетті.** Бар еңбегі за болды, босқа бейнет етті. **Ісі жоқ.** Шаруасы болмау. **Ісін бұздырды.** құқық. Сот үкімі орынсыз деп табылды, теріске шығарылды, қылмыстық іс тоқтатылды, жабылды. **Ісі мақұл болды.** Жұрт ұнатқан іс туралы айтылады, ісін сеніммен түссін. **Ісім сенім болсын.** Ісіне мығым. Шаруасын тындырымды істейтін адам туралы айтылады. Ісінен түңілді. **Істерген әрекетінен көңілі қалды.** Ісін қуды. Біреуді (өзін)

ақтауға әрекет жасады. ісін қуды. істі болуына байланысты жоғарғы орындарға арызданды, шағым етті. **Ісің игілікті болсын!** Ісің оңынан келсін, олжалы бол! **Ісі орынқты.** Шаруасы тыңғылықты, ісі көңілге қонымды. **Ісі өнді.** Жұмысы жақсы бітті, шаруасы ілгеріледі. **Ісі өрге баспады.** Жұмысының сәті болмады, кесір-кедергі көп болды. **Ісі теріске айналды.** Жұмысының сәті болмады, кесір-кедергі көп болды. **Ісі теріске айналды.** Ісі насырға шапты. **Ісі түскенде** – мүсәпір, **ісі біткенде** – кісәпір. **Ісі түскенде** ғана танып, тауып, басқа уақытта керек етпейді деген мағынада. **Ісі түсті.** Біреуге жүзін салды, кіріптар болды, тәуелді болды, біреумен еріксіз байланысты болды, мұқтаждыққа шырады. **Ісі түсті.** Кіріптар болды, тәуелді болды. **Ісі шалысқа кетті.** Ісі теріс кетті, дұрыс болмады.

ІСІ сын. жерг. Үшкір, істік, сүйір.

ІС= ет. 1. Қабынып, дүмпуіп кету, құп болу.

2. ауыс. Өзіңше көкірек керу.

ІС-ӘРЕКЕТ зат. 1. Әртүрлі жұмыс, қарекет. 2. пед. Адамның ақиқат дүниені өзара белсенді әрекеттестігінің іс жүзіндегі көрінісі.

Іс-әрекет педагогикасы. пед. XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында Германияда пайда болған педагогикадағы ағым.

ІС-ӘРЕКЕТСІЗДІК зат. **Іс-әрекет** жасамағандық, қам жасамағандық яки шара қолданбағандық.

ІСЕК зат. қой шар. Екі жастан асқан еркек қой.

Ісек қой. Екі жастан асқан еркек қойдың пішіріліп жіберілгені, ісек қошқар, қи жасар еркек қойдың пішірілмегені. **Ісек қой.** Екі жасар еркек қой.

ІСЕКЕ зат. <франц. pincette> 1. Сақал-мұртты, қасты бір талдап жұлатын кішкене тістеуік темір. 2. Медицинада, техникада майда, нәзік және суыма заттарды ұстауға арналған серіптелі қысқаш.

ІСЕКТЕ= ет. Іскекті пайдалану, іскекпен жұлу.

ІСЕКТЕМІР зат. сөйл. **Іскек.**

ІСЕКТЕУ Іскекте етістігінің қимыл атауы.

ІСЕНЖЕ зат. жерг. 1. Ұста дүкеніндегі үлкен бурандалы темір қысқаш. 2. Тістеуік.

ІСКЕР сын. 1. Қолынан іс келетін, шебер, істің көзін білетін; нысық. 2. экон. Ұымдастыру мәдениетінің елеулі нышаны, ұтымды ұйымдасқан, істің мүддесіне айқын бағдарланған белсенділік; қызметкердің қабілет-қарымға, еңбексүйімділігі, өзінің кәсіптік міндеттеріне іскерлікпен қарауы, еңбек қызметін тымды пайдаланып, қол астындағы қызметкерлердің қызметін ұйымдастырып, іске жұмылдыру блу қасиеті.

ІСКЕРЛІК зат. Қолынан іс келетіндік, шеберлік, іске қабілеттілік; қабілеті күштілік, талабы зор болушылық.

Іскерлік бедел. экон. Жеке немесе заңды тұлғаның кәсіпкерлік саласындағы адал да шынайы іскерліктеріне мүлтікпай айналымға қатысушылардың тарапынан берілген баға. **Іскерлік белсенділік.** экон. Белгілі бір тауарды өндіру немесе қызметтердің нақты нысанын көрсету түрінде нақтыланған экономикалық қызмет. **Іскерлік қарым-қатынас.** Ұжымдағы қызметкерлердің немесе серіктестердің арасындағы өзара қатынастар. **Іскерлік қатынас.** әлеум. экон. Ұтымды ұйымдасқан, істің мүддесіне айқын бағдарланған белсенділік. **Іскерлік қызмет көрсетулер.** экон. Техникалық күтім жасау жөніндегі қызмет көрсетулер, ақыл-кеңес беру сипатындағы қызметтер. **Іскерлік ойын.** а) пед. Кәсіптік немесе өзе әрекеттердегі жағдайларға құрылған ойындар. ә) экон. Әртүрлі өндірістік жағдайда берілген ережелер бойынша басқару шешімдерін айнытпай қабылдау әдісі.

ІСКІ зат. мед. <нем. Spritze> Дәрі егетін ине, шприц.

ІСКІРТ зат. жерг. Мая.

ІСКІРТТЕ= ет. жерг. Маялау, маяға салу.

ІСКІРТТЕУ Іскірте етістігінің қимыл атауы.

ИСҚАҒАЗ зат. Мекеме, кәсіпорындардағы ресми қарым-қатынастарда қолданылатын құжат түрлері.

ИС-ҚАРЕКЕТ зат. **Іс-әрекет.**

ИС-ҚИМЫЛ зат. Түрлі іс-әрекет; жүріс-тұрыс.

ІСЛӘМ зат. сөйл. **Ислам.**

ІСМӘШИНЕ зат. *Киім тігетін қол мәшине.*

ІСМЕР сын. Қолынан әр нәрсе келетін, істің көзін білетін шебер, өнерлі, ұста.

ІСМЕРЛІК зат. Шеберлік, ұсталық.

ИС-МІС: **іс-міс жоқ.** *Ай-шайға қарамады.*

ІСПАРАҚ зат. ресми. Қызметкерлердің, жұмысшылардың кадрлар бөлімінде сақталатын жеке ісқағазы.

ІСПЕК зат. кәс. Қауынның түйнектей бастауы.

ІСПЕКЕР сын. жерг. Шебер, ісмер.

ІСПЕРЕК зат. өс. сөйл. Малазықтық құнды шөптердің түрі.

ІСПЕТ зат. жерг. **1.** *Сық, тұр, тұс.* **2.** *Сипат.*

ІСПЕТТЕН= ет. Ұқсау, сол сияқты болу.

ІСПЕТТЕНДІР= ет. Бір нәрсеге ұқсастыру, ұқсастыру, тәріздендіру, сияқтандыру.

ІСПЕТТЕНДІРУ *Іспеттендір* етістігінің қимыл атауы.

ІСПЕТТЕНУ *Іспеттен* етістігінің қимыл атауы.

ІСПЕТТЕС сын. Бір нәрсеге ұқсас, сол сияқты.

ІСПЕТТІ шы л. Бір нәрсені екінші затқа ұқсастыру үшін қолданылатын көмекші сөз; бір нәрсе тәрізді, сияқты.

ІССАПАР зат. ресми. Кәсіпорын, ұйым, мекеме, фирма қызметкерінің қызмет бабындағы тапсырманы тұрақты жұмыс орынынан тыс жерде орындау үшін басының өкімімен шығатын сапары.

ІССІЗ сын. Жұмыссыз, еңбексіз, шаруасыз.

ІССІЗДІК зат. Жұмыссыздық, еңбексіздік, шаруасыздық.

ІСТЕ= ет. **1.** Бір нәрсемен айналысу, бірдеңе қылу, әрекет ету. **2.** *Іс жүзіне асыру, орындау, жасау.* **3.** *Бір нәрсені жасау, жасап шығару.*

Істеген ісі далаға кетті. *Бар қызметі зая болды, босқа бейнет етті. Істегені осы еді. Әбден көрсетіп еді, енді осы қалды ма деген мағынада айтылады.*

ІСТЕЛ= ет. Бір нәрсенің жүзеге асырылуы; жасалуы.

ІСТЕЛГЕНДІК зат. Жасалғандық, орындалғандық.

ІСТЕЛУ *Істел* етістігінің қимыл атауы.

ІСТЕЛН= ет. **1.** *Жасалу, дайындалу.* **2.** *Орындалу, атқарылу.*

ІСТЕЛІНУ *Істелін* етістігінің қимыл атауы.

ІСТЕМДІК сын. Істеуге болатын, жарайтын.

ІСТЕС сын. Бірге жұмыс істейін, қызметтес, жұмыстас.

Істес болды. сын. Бірге жұмыс істейтін, қызметтес, кәсіптес болды.

ІСТЕС= ет. Бірге жұмыс істеу.

ІСТЕСТІК зат. *Істес болушылық, бірге істегендік.*

ІСТЕСУ *Істес* етістігінің қимыл атауы.

ІСТЕТ= ет. Жұмыс атқарту, бір нәрсені жасату.

ІСТЕТКІЗ= ет. Бір нәрсені жасатқызу, атқартқызу.

ІСТЕТКІЗУ *Істеткіз* етістігінің қимыл атауы.

ІСТЕТПІР= ет. Жасаттыру, орындаттыру.

ІСТЕТПІРУ *Істеттір* етістігінің қимыл атауы.

ІСТЕТУ *Істет* етістігінің қимыл атауы.

ІСТЕУ *Істе* етістігінің қимыл атауы. **1.** *Бір нәрсемен айналысу, жасау, жүзеге асыру.* **2.** *ауыс. Шешу, жасауын табу.*

ІСТЕУШІ зат. Қандай да бір әрекетті атқарушы, жұмысты орындаушы.

ІСТІ сын. Қылмысты, айыпты, күнәсі бар.

ІСТІК¹ зат. **1.** Ұшы үшкірленген темір. **2.** *әск. Топырақ бетінен аздаған тереңдікте орнатылған, жаяу әскерге қарсы миаларды табуға арналған қарапайым әрі сенімді құрал.*

Істік мұрын. Ұшы біздей үшкір мұрын. **Істікке шаншу.** жерг. Себепсіз обалды қылу, бекерден-бекер шырылдату, жамандау. **Істік те, төстік те күймейтін.** жерг. Ешкім де зиян тартпайтын, ешкімге де залалы жоқ.

ІСТІК² сын. Ұшы біздің ұшындай өткір, үшкір, сүйір.

ІСТІКТЕ= ет. Үшкір етіп қытау, қызын шығару.

ІСТІКТЕЛ= ет. Түйірелу, шанышлу.

ІСТІКТЕН= ет. Үшкірлену, үшкірлену.

ІСТІКТЕНУ *Істіктен* етістігінің қимыл атауы.

ІСТІКТЕТ= ет. Сүйірлету, үшкірлету.

ІСТІКТЕТУ *Істіктет* етістігінің қимыл атауы.

ІСТІКТЕУ¹ сын. Үшкірлеу, сүйірлеу; біздіген.

ІСТІКТЕУ² *Істікте* етістігінің қимыл атауы.

ІСТІКТІ сын. Істігі, найзасы бар.

ІСТІНЖА зат. діни. **Істинжа.**

ІСТІР= ет. *Ісіріп алу, қабындыру, домбықтыру.*

ІСТІРУ *Істір* етістігінің қимыл атауы.

ІСУ *Іс* етістігінің қимыл атауы; домбығу.

ИС-ХАРЕКЕТ зат. **Іс-әрекет.**

ИС-ШАРА зат. Жүзеге асырылатын бірқатар амал, шаралар.

ІСШЕҢ сын. Жұмысты жақсы істейтін, еңбекқұмар.

ІСШЕНДІК зат. Жұмысқа ынтылылық, еңбекқұмарлық.

ІСШІ сын. **1.** *Істі жақсы істейтін, іске ұқыпты, еңбексізгіш.* **2.** *Іскер, істің көзін табатын.*

ІСШІЛДІК зат. *Істі жақсы істейтіндік, іске ұқыптылық.*

ІСІК зат. <лат. *tumor*> *Дененің не белгілі бір мүшенің ауру салдарынан зақымданған жері.*

Ісіктері экология. *экол. Ағзалар арасындағы ағзалар мен оларды қоршаған орта арасындағы қатерлі жаңақұрылым түзілуіне апарып созуы мүмкін қарым-қатынастарды зерттейтін ғылыми бағыт.*

ІСІКТІ сын. *Ісігі бар.*

Ісікті пневмония. *мед. Пневмококктардан пайда болатын және онда өкпенің тұтас бөлігі немесе бірнеше сегменті зақымданатын өкпе ауруының түрі.*

ІСІН= ет. **1.** *Суықтың зардабынан дененің зақымданып, домбығып ауруға шалдығуы.* **2.** *Бет-тішіннің, дененің күмтініп, дүрдініп көрінуі.* **3.** *ауыс. Өзіңше ісіп-кебу, көкпеккеру, өзін-мықтыға санау.*

ІСІНГІШ: **ісінгіш саздар.** *геол. Сулы ортада су молекулаларын сіңіріп, қатты көмтініп ісінетін саз түрлері.*

ІСІНГІШТІК зат. *хим. Әртүрлі материалдардың сұйықтарды өздеріне сіңіргенде көлемдерінің ұлғаю қасиеті.*

ІСІНДІР= ет. *Құмтиту, дүрдиту.*

ІСІНДІРУ *Ісіндір* етістігінің қимыл атауы.

ІСІНУ *Ісін* етістігінің қимыл атауы. **1.** *мед. Ағзаның зақымданып барбиюы, дүрдіюі.* **2.** *хим. Қоршаған ортадан сұйықты немесе буды сіңіру нәтижесінде қатты дене көлемінің ұлғаюы.*

Ісіну төбелері. *геол. Аса ылғалды дисперсиялық тау жыныстар тоңға айналуында пайда болатын біржылдық немесе көпжылдық төбелер.*

ІСІНКІ сын. *Аздап іскен, ісінген.*

ІСІНКІЛІК зат. *Аздап іскендік, ісінгендік.*

ІСІНКІРЕ= ет. *Ісіне түсу, аздап домбығу.*

ІСІНКІРЕУ *Ісінкіре* етістігінің қимыл атауы.

ІСІП-КЕБУ *Ісіп-кеп* етістігінің қимыл атауы.

ІСІП-КЕП= ет. **1.** *Адам денесінің ісініп, терінің құрғап кетуі.* **2.** *ауыс. Менменсіп дандайсу, көпіре сөйлеу, мақтану.*

ІСІР= ет. *Қабындыру, ісіндіру.*

ІСІРТ= ет. *Домбықтыру, қабындыру.*

ІСІРТУ *Ісірт* етістігінің қимыл атауы.

ІСІРУ *Ісір* етістігінің қимыл атауы.

ІСІРП зат. *көне. Үйдің іргесі, іретасы.*

ІШІ¹ зат. **1.** *Ішек-қарын орналасқан мүше, құрсақ.* **2.** *Бір нәрсенің ішкі жағы, ортасы, арасы.* **3.** *ауыс. Жаны, болмысы, жүрегі.* **4.** *Көкей, ой, сезім.* **5.** *Астар, астыртын мән, тереңдегі мазмұн.*

Іш еттері. *анат. Дененің алдыңғы жағындағы тұзу, қиғаш, көденең орналасқан, қабырға құрап, ішкі органдарды қорғап тұратын ішкі-тысқы бұлшық еттердің тобы.* **Іш жанды.** *поэт. Іші ашыды, күйінді.* **Іш жарасы.** *поэт. Жанды азапқа салар дерт; қайғы-қасірет.* **Іш жиды.** *Тартынды, бағынды.* **Ішке байланды.** *бейн. Көңілінде шемен боп сақталды.* **Іш кебу.** *вет. <лат. tumpania ruminis> Тез ашитын жемішп жегеннен күйіс қайыратын малдың қарынына шамадан тыс газдың жиналуы.*

Ішке бүгу. *Ойын, сырғын, ниет-пиғылын ешкімге біздірмей, айтпай жасырын сақтау.* **Ішке бүкті.** *Жасырып қалды, айтпады, көңілге сақтады.* **Ішке кірді [енді].** *а) Тіл тауып жақындасты.* *ә) Көкейге қонды, ұнады, түсінікті болды.* **Ішке қайтп сыйған.** *Қалай шыдаған, ішіне сақтаған, сыр ашпаған деген мағынада.* **Ішке қонбады.** *поэт. Жасы ұлғайған соң ешбір қызыққа зауқы соқпады деген мағынада.*

Ішке мұз байланды. *Көңілде дық қалды, өкпелі болды.* **Ішке түйді.** *Ойына тоқыды, бір пікірге келді: іште сақтады.* **Іш қайнайды.** *поэт. Көзі қызықты, құмары артты.* **Іш қуысы.** *анат. Дененің ішек-қарын орналасқан бөлігі.* **Іш мылтықпен атты.** *оказ. Жақтырмай, оқты көзімен қарады.* **Іш пысты.** *а) Жалықты, зерікті.* *ә) Тағатсызданды.* **Іш пікірі.** *Көңілдегісі, түйгені, ойы.* **Іш пікірін білдірді.** *Көңілін, ойын, көңілге түйгенін сөздірді, аңғартты.*

Іш сүзегі. *мед. Арнайы бактерия тудыратын, жедел түрде өршітін жұқпалы ауру.* **Іштері шерін шығарды [төкті, тоқтатты].** *Ішіндегі мұң-зарын айтты.* **Іште жалын [шөк].** *поэт. Ішін оттай күйдірді деген мағынада; қайғы, мұң.* **Іште қалды.** *Анасының құрсағында жатқанда әкесінен қалған, айырылған бала туралы айтылады.* **Іштен жанатын қозғалтқыш.** *физ. тех. Іштен жану энергиясын механикалық энергияға айналыдыратын машина.* **Іштен күйді.** *Ешкімге сыр жармай қайғырды.* **Іштен қара [қыңыр] туған.** *Мінезі шөлкес, өз дегені болмаса, ешкімнің айтқанына көнбейтін. іштен шалды.*

а) Құрескенде аяқты іш жағынан орай қақты. **ә) ауыс. Жасырын, іште жүріп қастық әрекет етті.** **Іштен шалу.** *спорт. Қарсыласты аяқпен шалып құлату әдістерінің бірі.* **Іштен шыққан шұбар жылан.** *Қаһша «жаман» дегенмен өз құрсағынан шыққан, өзінен туған перзент, ыстық-суығына төзесіз, жаман-жақсысына көнесіз деген мағынада.* **Іштері жібісті.** *Бір-біріне көңілдері кетті, іш тартты, жақын көрді.* **Ішті елжіретті.** *Мейірлендірді, емірендірді, ішті жылытты.* **Ішті жалады.** *Өзегін өртеді, ішін күйдіріп барады деген мағынада.*

Ішті жегідей кемірді. *Мазаны алды, қабырғаны қайыстырды, күйзелтті.* **Ішті жеді [кемірді].** *Мазаны алды, қабырғаны қайыстырды, күйзелтті.* **Іші алай-түлей болды.** *Көңілі қобалжыды; көңілі толқып алабыртты.* **Іші алау-жалау болды.** *Іші күйді, қызғанды, іштарлық етті.* **Іші алаулады.** *Күйзелді, толқыды, іші күйді.* **Іші – алтын, сырты – күміс.** *поэт. а) Терең мағыналы, мазмұнды (әңгіме, сөз, өлең). ә) Мінезі жақсы, ақылды адам деген мағынада.* **б) Келісті, таңдаулы.** **Іші ауырды.** *а) Ренжіді, қиналды.* *ә) Өкінді, іші ашыды.* **Іші арам.** *Пығылы жаман, көңілі қара.* **Іші ашыды.** *а) Күйінді, өкінді.* *ә) Қымастық білдірді, амалсыз қымасын бергенге күйінді.* **Іші білді.** *Өзі ғана түсінді, көңілі сезді, шамалады.* **Іші берік.** *Өз есебі өзінде.* **Іші берік болды.** *Іштей өз есебі өзінде болумен қатар, ұстамды, кішіпейіл болу керек деген мағынада.* **Іші бөк.** *т ұ р п. Еш нәрсеге жарамсыз деген мағынада.* **Іші бұзылды.** *Іші өтті.* **Іші бұрап ауырды.** *Түйінеп ауырды.* **Іші бұрды.** *Біреуді жақтады; біреуге жанашырлық жасады, бүйрегі тартты.* **Іші бүлк етті [қылшылдады].** *Бірдемеден сезіктенген кісі туралы айтылады.* **Іші бізді [сезді].** *Өзі ғана түсінді, көңілі сезді, шамалады.* **Іші елжіреді [жылыды].** *Мейірі түсті, жақсы көрді.* **Іші ерді.** *поэт. Жаны ашыры, аяды.*

бактериялар; ішек бактериясы. **Ішек түйілу**. Малда, адамда ішектің түйіліп ауыруы.

ІШЕКЖІП зат. этн. Әртүрлі жарақаттарды тізу үшін пайдаланылады ұсақ малдың аш ішегінен дайындалатын жіп.

ІШЕК-ҚАРЫН зат. 1. Ас қорытатын мүшелер. 2. этн. Сойыс малының тамаққа пайдаланатын ішкі органдары мен етінің кейбір бөліктері.

Ішек-қарны ақтарылды. Қарны жарылды. **Ішек-қарны аралас [араласты]**. Етене жақын қарым-қатынаста (болды). **Ішек-қарнын ақтарды**. Көңілдегісін түгел айтып, бар шындықты жайып салды. **Ішек-қарын аршыды**. Сойылған малдың ішек-қарнын тазалады, жарамдысын бөліп алды.

ІШЕКҚҰЫСТЫЛАР зат. биол. <лат. coelenterata> Денелері сәулелі симметриялы, қос қабатты, пішіні цилиндр, шатыр, табақша, қоңырау тәрізді омыртқасыз жануарлардың үлкен бір тобы [9000-ға жуық түрі бар, теңіздерде, асзана түрлері тұщы суларда мекендейді].

ІШЕКҚҰРТ зат. биол. Адам мен жануарлардың денесінде паразиттік түрде тіршілік ететін құрт.

ІШЕКСОРҒЫ зат. биол. Жұмыр құрттар класының аскарида отрядының өкілдері: адам аскаридасы, жылқы, шошқа аскаридасы.

ІШЕК-СІЛЕ: ішек-сілесі қатқанша [қатып] күлді. Ішегі түйілгенше күлді.

Ішек-сілесі [ішегі] қатты. Қатты күлді, маз болды. **Ішек-сілесін қатарды**. Әбден күлдірді.

ІШЕКТЕЙ сын. Ішек сияқты, ұзын, шыбылған. **Ішектей шұбатылған**. Өте ұзақ, қысы-қиыры жоқ.

ІШЕК-ТҮШЕК зат. сөйл. Ішек сияқты ішкі мүшелер.

ІШЕКТЫНЫСТЫЛАР зат. зоол. <лат. enteropneusta> Жартылай хордалылар типіне жататын теңіз жануарларының класы.

ІШЕКТІ сын. Ішегі бар, ішек тағылған. **Ішекті музыкалық аспаптар**. муз. Ішектері арқылы үн шығаратын музыка аспаптары. **Ішекті музыкалық оркестр**. муз. Ішекті музыкалық аспаптардан құралған орындаушылар тобы.

ІШЕРМЕНДІК зат. жерг. Астық, құндылікті тамағына керекті азық.

ІШЕРМЕН-ЖЕРМЕН сын. Ішіп-жейтін.

ІШЕР-ІШПЕС үст. Ішіп болар-болмастан.

ІШЕЖАРҒЫШ зат. жерг. кәс. Қойдың іші кеуіп ауыратын ауру.

ІШКӨРА жерг. Ешкі мен қойдың күзгі төлі.

ІШКЕН-ЖЕГЕН зат. сөйл. Ас-ақуат.

Ішкен-жегенін [асын] кере қылды. Әбден мазасын алды, ішкен-жегенін желкесінен шығарды, бойға сіңіртпеді.

ІШКЕР зат. жерг. Ішкі жақ, ішкергі өлке.

ІШКЕРІНДЕ үст. жерг. Орталықта.

ІШКЕРІҮСТ. Ішке қарай, ішке таман, ішкі жақ.

ІШКЕРІЛЕ= ет. Ішке қарай кіру, ену.

ІШКЕРІЛЕУ¹ сын. Ішке таман, ішкерірек.

ІШКЕРІЛЕУ² Ішкеріле етістігінің қимыл атауы.

ІШКЕРІРЕК сын. Ішке таман, ішкерілеу.

ІШКІИМ зат. Сырт киімнің ішінен киетін көйлек-дамбал.

ІШКӨЙЛЕК зат. жерг. Әйелдердің ішкі киімі.

ІШКӨТЕР= ет. Малдың тоқтап, буаз болуы.

ІШКӨТЕРУ Ішкөтер етістігінің қимыл атауы.

ІШКІ сын. 1. Іш жағындағы, ішіндегі. 2. Көңілдегі, ойдағы, іштегі.

Ішкі ағынды. с.у.ш.ар. Құрлық суларының дүниежүзілік мұхитқа емес, ішкі тұйық алаптарға ағындысы (мыс, Каспий теңізі, Арал теңізі, Балқаш көлі, Теңіз – Қорғалжын). **Ішкі атау**. и.н.ф. <ағыл. internal name> Берілген программалық блокта сақталған және одан тысқары болмайтын атау.

Ішкі әскерлер. ә.с.к. Құқықтық тұрақтылықты сақтауға, арнайы мемлекеттік объектілерді қорғауға және басқа да қызметтік әскери міндеттерді орындауға арналған әскери бөлімдер. **Ішкі баллистика**. ә.с.к. Оқ-дәрілі газ әсерімен шығарылатын снарядтардың, миалардың және оқтардың қарудың цңғы арнасындағы қозғалысын, сондай-ақ атыс кезінде цңғы арнасында немесе оқ-дәрілі ракетаның жану камерасында болатын басқа процестерді зерттейтін сала. **Ішкі бөлме**. Үйдің ауыз үйден кейінгі ішкері орналасқан бөлмесі. **Ішкі бөлме**. Үйдің ауыз үйден кейінгі ішкері орналасқан бөлмесі. **Ішкі драйвер**. и.н.ф. Компьютердің стандартты құрылғыларын басқаратын бағдарлама. **Ішкі дүние [күй]**. психол. Адамның ой әлемі, танымы. **Ішкі дүниесі өзгерді**. а) Мінез-құлқы, сыр-өзгерді. ә) Ой әлемі, мәдени таным-өзгерді. **Ішкі дүниесі өзгерді**. а) Мінез-құлқы, ниеті өзгерді. ә) Ой әлемі, мәдени таным-өзгерді. **Ішкі ентаңба**. и.н.ф. Ұқастыратын мәліметтермен бірге жазылатын және сақталынатын ентаңба. **Ішкі есеп [қалта]**. Өз көңіліндегі сыр, ешкімге жария етпеген жоспар, шама. **Ішкі есеп**. Өз көңіліндегі сыр, ешкімге жария етпеген сыр, шама. **Ішкі [меншікті] жад**. и.н.ф. <ағыл. internal (private) storage> Есептеу құрылғысының ішінде орналасқан, жылдам істейтін және онымен тікелей басқарылатын, компьютердің орталық құрылғыларымен құрылымдық түрде біріккен және есептеуге қажет командалар мен мәліметтерді жедел, тұрақты немесе жартылай тұрақты сақтайтын компьютер жады. **Ішкі жүйелік интерфейс**. и.н.ф. <ағыл. magistral interface> Әрбір қос құрылғы арасында ақпарат алмасу мүмкіндігі бар жалты шинаға қосылған компьютер құрылғылары арасындағы интерфейс. **Ішкі консалтинг**. экон. Белгілі бір ұйымның құрамында істейтін, ұйымның талдамалы, «штабтық» ішкі жүйесін құрайтын экономика мен басқару жөніндегі мамандар жүргізетін консалтинг. **Ішкі көшкі**. жерг. Киіз үйдің ішкі жағынан, киізіннің астынан қаптауға арналған тігілген жалаң қабат жапқыш. **Ішкі көші-қон**. заң. Жеке адамдардың Қазақстан Республикасы ішінде біржолата, уақытша, сондай-ақ маусымдық орын ауыстыруы. **Ішкі қалта**. Киімнің астарына тігілетін қалта. **Ішкі қуат**. Адам тәнінің тіні және дене мүшелерінің өзара байланысының көрінісі. **Ішкі құлақ**. б.и.о.л. <лат. auris interna, лат. auris – құлақ, interna – ішкі> Есту және теңе-теңдік сақтау рецепторлары орналасқан құлақ бөлігі. **Ішкі күн**. экон. Опцион құны мен негізгі бағалы қағаздардың ағымдағы нақты ақшалай құны арасындағы айырманың доллар түріндегі көрінісі. **Ішкі қызмет**. ә.с.к. Әскери қызметшілердің әскери бөлімдегі күнделікті өмірі мен қызметі [Ол Қазақстан Республикасы Қарулы Күштері Жарғыларының талаптарына сәйкес жүзеге асырылады]. **Ішкі қызмет жарғысы**. ә.с.к. Жауынгерлердің міндеттері мен өзара қарым-қатынасын, бөлім мен бөлімшелердің өз ішіндегі тәртіп ережелерін, жауапты қызмет атқарушы адамдардың міндеттерін белгілейтін ережелер мен шарттар жиынтығы болып табылатын нормативтік-құқықтық акт. **Ішкі модем**. и.н.ф. <ағыл. internal modem> Компьютер құрамына кіретін оның ішкі тақшасында орналасқан модем түрі. **Ішкі монолог**. ә.д.е.б. Кейіпкердің ішкі ойы, өзіне-өзі қарата айтылған арнауы [Көңіл-күй сырын білдіретін, эмоциялық әсерді байқататын көркемдік құралдың бір түрі]. **Ішкі органдар**. а.н.т. Ас қорыту, тыныс алу, зәр шығару мен жыныс мүшелері. **Ішкі Орда**. Бөкей Ордасы. **Ішкі өзегі бордай үгіліп, қантай ереді**. Егілді, уайым жеді, іші елжіреді. **Ішкі өзегі бордай үгіліп, қантай ереді**. Егілді, уайым жеді, іші елжіреді. **Ішкі өзегі бордай үгіліп, қантай ереді**. Егілді, уайым жеді, іші елжіреді. **Ішкі өзегі бордай үгіліп, қантай ереді**. Жан дүниесі елжіреді. **Ішкі өсу**. биол. <лат. interstitium – аралық, intus – ішкі, suscipere – туу> Эмбрионалдық даму кезінде жас шеміршек ұлпасы мен талшықты дәнекер ұлпаларында, ал эмбрионалдық даму кезеңінен кейін, тек шеміршек ұлпаларының қалына келу (регенерация) процесінде байқалатын құбылыс.

Ішкі рынок. экон. Елдің мемлекеттік шекарасымен шектелген тауар айырбасы аясы; тауар өндірушілер мен тұтынушылардың тауарларды өткізу жөніндегі экономикалық қатынастарының жиынтығы. **Ішкі сарай**. а) Адамның ішек-қарын, ішкі мүшелері. ә) Көңіл күйі, жағдайы, сыр. **Ішкі сарай**. а) Адамның ішкі ас қорытатын органдары. ә) Көңілдегі ой-пікір, белгісіз сыр, құпия пікір; жан сарайы. **Ішкі сарайы ашық [түзу]**. Көңілінде қалу жоқ, ешкімге арамдық ойламайды, ақжарқын. **Ішкі саясат**. с.ая.с.и. Қалыптасқан әлеуметтік құрылымды сақтап, нығайтуға бағытталған мемлекеттің, оның құрылымдары мен институттарының қызметінің экономикалық, демографиялық, әлеуметтік-мәдени т.б. бағыттарының жиынтығы. **Ішкі саясат**. с.ая.с.и. Белгілі бір мүдделерді қорғауға бағытталған, ел басқарудағы ішкі қарым-қатынастардың әрекеті, ұстаған бағыты. **Ішкі сәулену**. ә.с.к. Азаның ішіне түскен радиоактивті заттардан сәулену, зардап шегу. **Ішкі сезім тілі**. бейн. Ым-шарат.

Ішкі синтагма. лингв. Морфемалардан құралған қатар ретінде қарастырылатын туынды немесе күрделі сөз. **Ішкі сөз**. лингв. Субъектінің (сөйлеушінің) өзіне арналған, дыбысталып ашық айтылмайтын сөзі (ойы). **Ішкі су**. э.к.ол. Түгелімен белгілі бір мемлекеттің аумағында орналасқан теңіздер, өзендер мен көлдер, жағалаулары бір мемлекетке тиесілі, кірме ендері 10 теңіз мілінен (18,52 км) аспайтын теңіз порттары, қойнаулар мен шығанақтар. **Ішкі сұрыптау**. и.н.ф. <ағыл. internal sorting> Жедел жадта орналасқан мәліметтерді сұрыптау. **Ішкі сыйақы**. экон. Ала қойылған мақсатқа қол жеткізуден алынған қанағат. **Ішкі сыр**. а) Адамның жасырын ойы, құпиясы. ә) Мән, мазмұн, сыр-сипат. **Ішкі сілтеме**. и.н.ф. <ағыл. the internal reference> Сол модульде анықталған объектіні пайдалану. **Ішкі танау тесік**. а.н.т. <лат. choanae> Аңқаман (жұтқыншақтың ауа жүретін жолы) жалғастыратын мұрын қуысының шығарберіс тесігі. **Ішкі теңіз**. с.у.ш.ар. Құрлыққа тереңдей кіріп жатқан, мұхитпен буаз арқылы жалғасатын теңіз. **Ішкі теңіз**. Құрлыққа терең еніп, мұхитпен немесе екінші теңізбен бір шеті гана шектесіп жатқан теңіз. **Ішкі [от] тіс [жұлар]**. Ортадағы маңдай тіс – қасқа тістен кейінгі ұртқа қарай сананадағы екінші тіс. **Ішкі үзілім**. и.н.ф. <ағыл. internal interrupt> Ағымдағы процесс қатынасы бойынша ішкі сигналдар себепші болатын үзілім.

Ішкі үй. Төртегі түпкі бөлме. **Ішкі үйкеліс коэффициенті**. ф.и.з. Сұйықтың немесе газдың түйіскен қабаттарының бірлік ауданына әсер ететін ішкі үйкеліс күші мен осы қабаттар қозғалысының жылдамдық градиенті арасындағы пропорционалдық коэффициент. **Ішкі үйкеліс күші**. кен. Сұйық ішінде түйісе, қатарлас орналасқан қабаттардың қозғалуы кезінде олардың арасындағы пайда болатын үйкеліс күші. **Ішкі флексия**. лингв. Түбірдегі дыбыстардың алмасуы [Ол – сөздің лексикалық мағынасына әсер етпейді, бірақ оның грамматикалық мағынасының өзгеруіне ықпалын тигізеді. Түбірдегі дыбыстық алмасулар Еуропа тілдеріне, араб тіліне тән құбылыс. Қазақ тіліне тән емес]. **Ішкі функция**. и.н.ф. <ағыл. internal function> Өзін шақыратын процедураның ішінде анықталатын функция. **Ішкі шығын**. экон. Кәсіпорынның өзі жұмсайтын (қаржыландыратын) өндіріс шығыны.

Ішкі істер органдары. Мемлекеттің ішкі тәртібі мен шұғылданатын орындар, мекемелер. **ІШКІЗ**= ет. Іштіру, ұрттату. **ІШКІЗУ** Ішкі етістігінің қимыл атауы. **ІШКІЗІЛ**= ет. Сұйық астын, сусынның өңеш арқылы өткізілуі.

ІШКІЗІЛУ Ішкізді етістігінің қимыл атауы.

ІШКІЛІК¹ зат. Адамды мас қылып, ақырын-ан адастыратын алкогольді сусын; арақ-шарап, сиртті ішімдік.

Ішкілікке салынды. Арақ-шарап ішуе берілген кетті.

ІШКІЛІК² зат. жерг. этн. 1. Ер-тұрманның ішкі төселетін бөлігі, ер-тоқымның астындағы ең төменгі тоқым. 2. Ішкі ұлтан.

ІШКІ-ТЫСҚЫ сын. Іш жақтағы мен тыс жақтағы, бөрі.

ІШКІШ сын. 1. Тамақты, асты көп ішетін. 2. ауыс. Ішкіліктің соңына түскен, арақ-шарапты көп ішетін, ішімдікке салынған, маскүнем. // Маскүнем адам.

ІШКІШТІК зат. Ішімдікке берілгендік, маскүнемдік.

ІШҚАБЫҚ зат. биол. <лат. entoderma, грек. entos – ішкі, derma – қабық> Эмбриогенездің гаструляция кезеңінде түзілетін ішкі ұрық жапырақшасы.

ІШҚАҚПА: ішқақпа бездері. а.нат. <лат. glandula pylorica, лат. glandula – без, pylorica – қақпалық> Безді қарынның он екі елі ішекке өтетін қақпалық (пилорикалық) бөлігінің кілегейлі қабығында орналасқан бездер.

ІШҚАТПА зат. мед. Тоқшек қызметінің бұзылуынан дефекация (нәжіс шығару) процесінің қиындауы. іш құса. ішін жегідей жеген уайым, қайғы, шер. іш құсталық. Құлазып құсаланушылық.

ІШ-ҚҰРЫЛЫҚ зат. Ішкі ағзалар.

ІШҚҰСА сын. Мұңды, шерлі, қайғылы.

ІШҚҰСТА сын. сөйл. **Ішқұса.**

ІШМАЙ зат. Малдың ішек-қарнынан сылынып алынатын май.

ІШМЕРЕЗ сын. Ешкімге сездірмей, өзінше арамдық жасайтын, пасық, құлық арам, адамға жақсылық ойламайтын күншіл (адам).

ІШМЕРЕЗДЕН е.т. Арамдық қылу, ашылып сыр шаштау.

ІШПЕЙ-ЖЕМЕЙ ұст. 1. Еш нәрсені аузына алмай, тамақтанбай. 2. ауыс. Үнемдеп, шашпай, жинап. 3. ауыс. Қараптан-қарап, бостан-бос, қырдан-қыр.

Ішпей-жемей көңілі толды [ырза болды]. Қарадай отырып, көңілі көнші түшынды. **Ішпей-жемей мас болды.** Қарадай, жайдан-жай жүріп болып-толды. **Ішпей-жемей мас.** Риза, көңілі көтеріңкі. **Ішпей-жемей сасық кеңірдек болу.** Өзінен-өзі мастану, өзінен-өзі булану.

ІШПЕК зат. этн. 1. Тоқымның астына төселетін жұмсақ киіз, ішкілік. 2. тех. Механизмнің айналымы не теңселмелі бөлігіндегі біліктің немесе осьтің тірегі.

ІШПЕК-ЖЕМЕК зат. сөйл. Ішін-жейтін ас-су.

ІШПЕКТЕ е.т. тех. 1. Аспалы конвейердің жетек атаназының бетін үйкеліс коэффициентін ұғайту үшін қатпау. 2. Арқанды көтергіште арқанның тозбауы үшін шикитерді қатпау. 3. Байыту фабрикаларының құрылғылары мен қондырғыларын, сондай-ақ жабдықтардың жұмыс тетіктерін қорғаныштық қаттамалау. 4. Құбырларды қажалып тозудан сақтау үшін ішкі бетін балқыған базальт, резеңке және т.б. материалдармен астарлау. 5. Жылу агрегаттарын, пештерді, оттықтарды іштен қалап қаттамалау.

ІШПЕКТЕУ тех. Ішпекте етістігінің қимыл атауы.

ІШПЕН ұст. Жасырып, құпия түрде өз ішінде ғана сақтап.

ІШПЕРДЕ зат. биол. <лат. peritoneum> Құрсақ және жамбас қуыстарын ішкі бетінен астарлап жатқан сірлі қабық.

ІШТАРЛЫҚ зат. психол. Біреудің жақсылығын көре алмаушылық, қызғанишақтық сезім, күншілдік.

Іштарлық жасады [көрсетті]. Қолындағысын біреуге беруге қымады; қызғанды.

ІШТАРТ е.т. 1. Жақын тұту, бүйрегі бұру, жақтау, қолдау. 2. Өзімсініп еркінсу. 3. Таңғалу; аңысын аңду. 4. жерг. Толастау, басылу, тыну.

ІШТАРТУ Іштарт етістігінің қимыл атауы.

ІШТАСТА е.т. Малдың төлін мезгілсіз өлі тууы.

ІШТАСТАТТЫР е.т. Малдың төлін уақытынан бұрын өлідей туғызғу.

ІШТАСТАТТЫРУ Іштастаттыр етістігінің қимыл атауы.

ІШТАСТАУ¹ зат. малшар. Буаздық кезең тоқтап, жатырдағы ұрық жартылай немесе түгелдей жойылып кетуі, болмаса дамыған немесе өлген ұрықтың жатырдан сыртқа шығарылуы.

ІШТАСТАУ² Іштаста етістігінің қимыл атауы.

ІШТАРТУШЫЛЫҚ зат. Жақын тартушылық, өзіне жақын көрушілік.

ІШТЕГІ сын. 1. Жан-жануарлардың, тіршілік иелерінің қарнындағы. 2. Арасындағы, ортасындағы. 3. Көңілдегі, ойдағы, санадағы.

ІШТЕЙ ұст. Өз ішінен; естіртпей, білдірмей, үндемей, үн шығармай.

Іштей бекіді. Бел бұды, бір нәрсені мойындап, соған дайын болады. **Іштей конформдылық.** психол. Айналасындағы адамдардың сөздері дұрыс екеніне көз жеткізіп, шың мәнінде өзгеруге тырысушылық. **Іштей қатып қалды.** Өзін-өзі іштен тас түйін етіп бекіді. **Іштей сойлеу.** психол. Тілді (дұрыс, тидік мағыналарды) нақты коммуникация үдерісінен тыс пайдалану түрлері. **Іштей іріту.** Арасына кіріп алып бүлдіру.

ІШТЕН¹ зат. сөйл. **Ыштан.**

ІШТЕН² ұст. 1. Ішкі жақпан. 2. Білдірмей, үндемей, іштей.

Іштен шыққан шұбар жылан. Басқаға «жаман» болса да, өзі үшін «жақсы»; өзінен туған бала.

ІШТЕС е.т. жерг. Іш тарту, жақын тұту, түсіну, араласу, іштегі сырды біреумен бөлісу.

ІШТЕСУ Іштес етістігінің қимыл атауы.

ІШТӨЛ: іштөл кезеңі. биол. Эмбриогенездің гистогенез, органогенез, системогенез, пішін қалыптасу (морфогенез) процестері белсенді қарқынмен жүретін соңғы кезеңі.

ІШТІ сын. 1. Ішінің сыйымы мол, кең. 2. Ішінде төлі бар, буаз.

ІШТІК зат. 1. жерг. Терліктің ішінен салынатын шүберек жабағы. 2. Астарлық ата.

ІШУ Іш етістігінің қимыл атауы; сұйық заттарды жұту, сіміру, құттау.

ІШЦАЙ о.д. жерг. Дене тоңып қатты тұр-шіккенде айтылатын сөз.

Ішцай деспеді [деп көрмеді, дескен емес]. Ешқашан бір-бірімен тұс шайысып, ренжісіп, сөзге келісіп көрген емес.

ІШІ-БАУЫРЫ зат. Адам мен малдың ішкі органдары.

Іші-бауыры [жүрегі] елжіреді. а) Мейірленді, еміренді, жаны ашыды. ә) Егілді, езілді, жасыды. **Іші-бауыры езілді.** а) Мейірленді, жаны ашыды. ә) Көңілі босады, жақсы көріп кетті. б) Қатты қиналды, мұңайды, қайғырды. **Іші-бауыры қатты.** Әлі бітті; дәрмені құрып сілейді. **Іші-бауырына енді.** Мейірленді, елжіретті, еріксіз ықыласын аударды. **Іші-бауырына кірді.** Жылы сөзі, жақсы мінезімен баурап алды, өзіне жақын тартты, жылы сөйлеп, өзіне қаратты. **Іші-бауыры өргенді.** Қатты қаналанды, қайғыдан өртенді.

ІШІК зат. этн. Елтіріден, сеңсеңнен, әртүрлі аң терілерінен тігілген, сырты матанмен тыстала-тын қазақтың ұлттық киімдерінің бірі.

ІШІКТІ сын. Ішік киген, ішігі бар.

ІШҚЫЗЫЛ зат. ө.с. Қауынның ұзақ сақталынатын, алыс жолаға шыдамды сорты.

ІШІЛ е.т. Сұйық заттың жұтылуы.

ІШІЛУ Ішіл етістігінің қимыл атауы.

ІШІМДІК зат. 1. Ішетін нәрсе, сусын.

2. Арақ-шарап т.б. спиртті ішілік.

ІШН е.т. Тойыну, тамақтану.

ІШНАРА сын. 1. Арадік, аралас. 2. Сирек, кейде, анда-мұнда.

Ішінара жұмылдыру. ө.с. Барлық қарулы күштерді қамтымай, тек олардың кейбір бөліктерін жұмылдыру. **Ішінара жұмыссыздық.** э.к.н. Өндірісте істейтін жұмысшы жұмыс аптасы ішінде

жұмыспен толық қамтамасыз етілмейтін жұмыссыздық. **Ішінара сынама.** к.н. Бастапқы заттан орташа сынама алу үшін алдын ала белгілі ережелерді сақтай отырып, одан ішінара сынамалар алу. **Ішінара сынамалар саны.** к.н. Бастапқы заттан алынатын орташа сынама қурайтын сынамалар саны. **Ішінара тыйым.** э.к.н. Алтынның, тауарлардың (көрсетілетін қызметтердің), валютаның, бағалы қағаздардың т.б. қайсыбір елден әкелінуіне немесе қайсыбір елге әкелілуіне мемлекеттің тыйым салуы. **Ішінара іріктеу көрізі.** Жүйесіз түрде орналасқан немесе құбырлы көріз, жер құрғату аумағының жеке жүйелері.

ІШНДІР е.т. Ішкіздіру, тамақтандыру.

ІШНДІРУ Ішіндір етістігінің қимыл атауы.

ІШНУ Ішін етістігінің қимыл атауы.

ІШП-ЖЕ е.т. Тамақтану, қоректену.

Ішіп-жегенге мәз болды. Күнделікті қарекетін місе тұтты. **Ішіп-жеп қарады.** Сұқтана қарды.

ІШП-ЖЕМ зат. Ішін-жейтін қоректік заты, тамақ, ас-су ететін азық-түлік.

ІШП-ЖЕУ Ішін-же етістігінің қимыл атауы.

ІШРТКІ зат. діни. Молдалардың науқас адамдардың дертіне ишпа болу үшін қағазға не ыдысқа жазып езіп ішкізетін дұғасы.

Ішірткідей қабылдады. Бірден мақұл көрді, дұрыс деп татты.

ІШС е.т. Бірге ішу, тамақтану.

ІШСУ Ішіс етістігінің қимыл атауы.

ІШІ-СЫРТЫ зат. Бір нәрсенің іші мен сырты; барлық жері.

ІШІ-ТЫСЫ зат. 1. Заттың сыртқы және ішкі жағы. 2. Барлық жері, бөрі.

Ә

Ә лингв. Қазақ әліпбиінде кірме сөздердегі дауысты дыбысты белгілейтін әрпін.

ӘБЕН: әбен ағашы. ө.с. <лат. diospyros ebenum> Сүрегі қатты, қара көк немесе қара түсті негізінен тропикалық және субтропикалық аймақтарда өсетін биік ағаш.

ЭБОНИТ [грек. ebenos] зат. хим. Табиғи не синтездік каучукты күкіртпен қосып күшті вулкандау арқылы алынатын, қара-қоңыр не қара түсті, қатты, оңай өңделетін, ығал тартпайтын, қышқылдар мен сілтілер әсеріне төзімді, техникада кеңінен пайдаланылатын техникалық материал.

ЭВАКУАЦИЯ [лат. evacuare] зат. ө.с.к. Жау шабуылының қатерінен я көлденең апатты қауіптен сақтанып, тұрғын халықты, жаралыларды, мекемелерді, дүние-мүлктің бұрынғы тұрған орнынан қауіпсіз жерлерге қарай көшіру шарасы.

Эвакуация қабылдағышы. ө.с.к. Жаралылар мен ауруларды көлік келгенге дейін уақытша орналастыруға, қабылдауға, шұғыл медициналық көмек көрсетуге, көлікпен тасуға келмейтіндерді уақытша госпитальдауға арналған медициналық қызмет мекемесі. **Эвакуация пункті.** ө.с.к. а) Соғыс уақытында аурулар мен жаралыларға арнайы медициналық көмек көрсету үшін, сондай-ақ оларды эвакуациялауға дайындау үшін жабдықталатын медициналық мекемелер тобы. ә) Азаматтық қорғаныс жүйесінде эвакуацияланатын халықты жинайтын орын.

ЭВАКУАЦИЯЛА е.т. ө.с.к. Душпан шабуылы мен кездейсоқ қатерден сақтау үшін халықты, жаралыларды, мекемелерді бұрынғы орналасқан орнынан қауіпсіз жерлерге қарай көшіру, эвакуация жасау.

ЭВАКУАЦИЯЛАН е.т. ө.с.к. Қауіпсіз жерлерге көшірілу.

ЭВАКУАЦИЯЛАНУ Эвакуациялан етістігінің қимыл атауы.

ЭВАКУАЦИЯЛАУ Эвакуацияла етістігінің қимыл атауы.

ЭВАКУАЦИЯЛЫҚ сын. әск. Эвакуацияға тән, эвакуацияға қатысты.

ЭВАЛЬВАЦИЯ [франц. evaluation] зат. экон. Бағалау, есептеу.

ЭВАПОРОТРАНСПИРАЦИЯ [лат. eva-poro – буландырамын, trans – арқылы, spirare – дем шығару] бот. Өсімдіктердің өніп-өсуі барысындағы ылғал шығыны.

ЭВДИАЛИТ [грек. eu – жақсы, dialytos – еріту, ыдырату] зат. геол. Түсі түрлі реңді қызыл, шығыдай жылтыр, ультрасілтілі нефелинді сиениттер мен олардың пегматиттерінде, апатит рудаларында кездесетін минерал.

ЭВЕНДЕР зат. этнон. Сахада, Чукот және Коряк автономиялық округтері мен Сібір аймақтарында тұратын халық.

ЭВЕНКІЛЕР зат. этнон. Ресейдің Эвенк автономиялық округі мен Сібір және Қыыр Шығыс аймақтарында мекен ететін халық.

ЭВЕРДЮПОИС [ағыл. avoidupois] зат. экон. Англия мен АҚШ-та қолданылатын таразы жүйесі.

ЭВИКЦИЯ [лат. evicto] зат. экон. Сатып алушыны сатып алған мүлкінен сатуға дейін пайда болған негіздер үшін айыру.

ЭВКАЛИПТ [грек. eu – жақсы, kaluptos – көмкерілген] зат. бот. Діңі, қабығы мен жапырақтары өндіріспен фармакология үшін бағалы шикізат болып есептелетін, ыстық жақта өніп-өсетін, мұрта тобына жататын өте үлкен ағаш.

ЭВОЛЮЦИОНИЗМ [лат. evolutio] зат. филос. 1. Табиғаттағы барлық заттар мен құбылыстардың үнемі даму үдерісінде, эволюция жағдайында болатындығы туралы ілім. 2. Даму үдерісіндегі секірмелі, революцияшыл сапалық өзгерістерді жоққа шығаратын буржуазиялық идеалистік бағыт.

ЭВОЛЮЦИОНИСТ зат. филос. Эволюционизм бағытын ұстаушы.

ЭВОЛЮЦИЯ [лат. evolutio] 1. зат. Бір нәрсенің бірте-бірте және үздіксіз, бір қалыптан екінші қалыпқа өзгеру үдерісі, жалпы даму. 2. Бір нәрсенің жетілу, қалыптасу барысында бірте-бірте үздіксіз сандық өзгерістерге ұшырай отырып, сапалық өзгерістерді әзірлейтін даму үдерісі.

Эволюция факторы. биол. Эволюцияның қозғаушы күштері.

ЭВОЛЮЦИЯЛАНДЫР=ет. Үздіксіз дамыту, жетілдіру.

ЭВОЛЮЦИЯЛАНДЫРУ Эволюцияландыру етістігінің қымыл атауы.

ЭВОЛЮЦИЯЛЫҚ сын. Эволюцияға қатысты, эволюцияға тән.

Эволюциялық ілім. биол. Органикалық табиғаттағы тарихи өзгерістер заңдылықтары мен олардың қалыптасуын және өсімдіктер мен жануарлар эволюциясын зерттейтін ілім. **Эволюциялық экология**. экол. Тіршілік ортасымен ағзалар және олардың топтарының, соның ішінде тұтас биоценоздардың қатынас эволюциясын зерттейтін экологияның үлкен саласының бірі.

ЭВРИБИОНТТАР [грек. eurys – кең, bios – өмір] зат. экол. Бір-бірінен әртүрлі айырмашылығы бар орталарда тіршілік ете алатын жануарлар мен өсімдіктер.

ЭВРИБИОНТТЫ: эврибионтты ағзалар. биол. Қоршаған ортаның өзгермелі жағдайына бейімделіп қалыптасқан өсімдіктер мен жануар түрлері.

ЭВРИГАЛИНДІ: эвригалинді ағзалар. биол. Судағы тұздың айтарлықтай ауытқуына жоғары төзімділік көрсететін және ол құбылысқа қалыптасып бейімделген азда түрлері.

ЭВРИГИРОБИОНТТАР зат. экол. Қоршаған ортадағы ылғалдылықтың едәуір өзгеруіне төзімді ағзалар.

ЭВРИКА [грек. eurēka] о д. Ойына сәтті идея келген, бір нәрсенің шешімін тапқан адамның қуаныш сезімін білдіретін сөз.

ЭВРИОКСИБИОНТ зат. биол. Судағы оттектің мөлшері едәуір өзгерсе де тіршілік ете алатын ағзалар.

ЭВРИСТИКА [грек. heurisko]. зат. 1. Ғылыми жаңалық, жаңа, бұрын-соңды белгісіз танымдарды зерттеу әдіс-тәсілдерінің жиынтығы. 2. Өнімді түрдегі шығармашылық ойлау үдерістерін зерттейтін ғылым. 3. Бастауын Сократтан алатын көмек-сурақ арқылы оқыту тәсілі; осындай тәсіл теориясы.

ЭВРИСТИКАЛЫҚ сын. Эвристикаға тән, эвристикаға қатысты.

Эвристикалық әңгімелер. пед. Сурақ-жауап түріндегі оқыту әдісі.

ЭВРИТЕРМДІ: эвритермді ағзалар. Қоршаған ортаның температурасының айтарлықтай ауытқуына бейімделген ағзалар тобы.

ЭВРИТЕРМИЯ [грек. eurys – кең, therme – жылу] зат. экол. Қоршаған орта температурасының кең аралықта өзгеруіне бейімделу.

ЭВРИТЕРОФИТТЕР [грек. eurys – кең, therme – жылу, phyton – өсімдік] зат. өс. Жылы суда және жылы жерде тіршілік ететін өсімдіктер.

ЭВРИТОПТЫ: эвритопты ағзалар. <грек. eurys> Алуан түрлі мекендерінде тіршілік жасайтын өсімдіктер мен жануарлар.

ЭВРИФАГИЯ [грек. eurys – кең, phagos – жалау] зат. экол. Талаусыз қоректену, жануарлардың алуан түрлі өсімдіктерді және жануарларды қорекпен қоректенуі үдерісі.

ЭВТАНАЗИЯ [нем. Euthanasie] зат. биол. Жазылмайтын қаза дертпен ауыратын адамның өз еркімен, дәрігерлермен келісілген және арнайы дәрілер көмегімен өлуі, өмірін үзуі.

ЭВТРОФИКАЦИЯ [грек. eutrophia] зат. экол. Су қоймаларының биогеоценоз элементтермен ластануы.

ЭВФЕМИЗМ [грек. euphēmismos] зат. лингв. Арнайы, жағымсыз, дөрекі сөздердің орнына қолданылатын сыпайы сөз, ауыс мағынаның ерекше бір түрі.

ЭВФОНИЯ [грек. euphōnia] зат. әдеб. Әдеби шығармаға, өлең тіліне тән әуезділігі, сөз бен сөздің бір-бірімен қисынды қиаласып, тілге жеңіл, құлаққа жағымды естілуі, дыбыстардың жарасымды үндестігі, үйлесімділігі.

ЭГАЛИТАРИЗМ [франц. egalitarisme] зат. саяс. 1. Әлеуметтік теңдік принциптерінің бір түрі; үкімет қызметінде әлеуметтік теңдік пен әлеуметтік саясат басымдық болып табылатын баршаға ортақ берекелі мемлекет теориясының негізгі қағидасы.

ЭГАЛИТАРЛЫҚ сын. Теңестіруші, тең көретін.

ЭГИДА [грек. aigis (aigidos)] зат. Біреудің, бір нәрсенің қорғауындағы, қарамағындағы дүние, зат. **ЭГО...** [лат. ego] Күрделі сөздердің бірінші бөлімі, жеке бастың меніне бағытталған.

ЭГОИЗМ [франц. egoïsme] зат. Жеке бастың мүддесін өзгелердің мүддесінен, қоғамдық мүддеден артық санайтын қылық, өзімшілдік.

ЭГОИСТ [франц. egoïste] зат. Қара басының қамын ғана ойлайтын ұсақ мүдделі, өзімшіл адам.

ЭГОИСТІК сын. Эгоистке тән, эгоистке қатысты.

ЭГОПСИХОЛОГИЯ зат. Психоанализдің ортодокстық фрейдизмге қарсы пайда болған бағыттарының бірі.

ЭГОТИЗМ [ағыл. egotism] зат. психол. Менмендік, астамшылық, өзінің жекебасы, қадір-қасиеті туралы астам пікірде болушылық, өркөкіректік.

ЭГОЦЕНТРИЗМ [лат. ego – мен, centrum ортасы] зат. Жеке бастың меніне тірелген дүниеге деген қатынас.

ЭДАСФЕРА [грек. edaphos – топырақ, sphairos – шар] зат. экол. Аздалардың айналасындағы кеңістік, фитосфера, фитогеоиді дала.

ЭДАТОП [грек. edaphos – топырақ, topos –

орын] зат. экол. Топырақтың құрамы мен қасиетіне байланысты қоршаған ортада қалыптасқан жағдайлар жиынтығы.

ЭДАФИКАЛЫҚ факторлар. бот. Өсімдіктердің өсіп-өнуіне қажетті топырақ жағдайлары.

ЭДАФОН зат. экол. Топырақта тіршілік ететін барлық ағзалардың (микроағзалардың, протозоалардың, буынаяқтылардың) жиынтығы.

ЭДЕЛЬВЕЙС [нем. Edelwei] зат. өс. **Еңлік-гүл** (бүік тау беткейінде өсетін, сырты ақ түкті көпжылдық гүл).

ЭДИФАКТ зат. экон. БҰҰ жанындағы басқаруда, саудада және көлікте деректерді алмасудың әмбебап ережелер жүйесі.

ЭДИФИКАТОРЛАР [лат. aedificator] зат. экол. Биоценоздардың негізін құраушы және биоценоздық орта құруда аса маңызды рөл атқаратын өсімдіктер.

ЭЖЕКТОР [франц. ejecteur] зат. тех. Газды не сұйықтықты сору үшін басқа газдың немесе сұйықтықтың кинетикалық энергиясы пайдаланылатын ағынды аппарат.

ЭЗОП: эзоп тілі. әдеб. Ойды орағытып, бүкпелеп, тұспалдап айту, ащы мысқылды астарлап жеткізу тәсілі.

ЭЗОТЕРИЗМ зат. мәд. Түрлі психологиялық-рухани практикалармен бекітетін, құпиялыққа бағытталған, ақиқатты түсіндіруші ерекше зерделеулер кешені, әдетте ұстаздан таңдаулы шәкіртке ауызша-ауыз таралатын ілім.

ЭЗОТЕРИКА [грек. esoterikos] зат. Мистикалық ілімдерден хабары жоқ адамдарға түсініксіз білімдер мен деректер жиынтығы.

ЭЗОТЕРИКАЛЫҚ сын. мәд. Эзотерикаға қатысты, соған тән.

ЭЗОТЕРИСТІК сын. Құпия, жасырын, белгілі бір қауымға ғана түсінікті.

ЭЗОФАГИТ [грек. oisophagos] зат. малдәр. Әдетте өте ыстық не өте салқын, тікенекті азық жеуден, зәнд енгізудегі орашалақтықтан, дөріден тітіркенуден, аусыл, құл сияқты індеттердің салдарынан, т. б. себептерден болатын, малдың аузындағы азығын жұта алмауы, жұтса да қиналып жұтуы, аузынан сілекей шұбыру, сілекейге қан, ірің араласу сияқты белгілермен сипатталатын дерт, өңеш қабынуы.

ЭЗОФАГОКАРДИОМИОТОМИЯ [лат. oesophagocardiomyotomia] зат. мед. Өңіш пен асқазан түбіне жасалатын отаның бір түрі.

ЭЗОФАГОТОМИЯ зат. мед. Өңештің ішінде тұрып қалған бөгде заттарды алып тастау үшін қолданылатын операция.

ЭЙДЕТИЗМ [грек. eidos] зат. Бұрын қабылдаған заттар мен құбылыстарды объекті көзден таса жағдайда да көріп тұрғандай қабылдайтын ерекше психологиялық құбылыс.

ЭЙДЭКОЛОГИЯ зат. ғыл. Түрлер экологиясы.

ЭЙРЕ зат. экон. Исландияның ұсақ шақасы. **ЭЙФОРИЯ** [грек. euphoria] зат. Объективтік жағдайға сай келмейтіндей көтеріңкі, қуанышты көңіл күйі.

ЭКАУАНТАНТ зат. экон. Қаржыгер-бухгалтер.

ЭКВАЙРЕР [ағыл. bank acquirer] зат. экон. Банктік карточкалар қолданылатын операциялар бойынша төлемдер тізімі.

ЭКВАЙРИНГ зат. экон. Сауда және сервистік ұйымдармен банкоматтарда немесе қолма-қол ақша беретін орындарда карталарды ұстаушыларға қолма-қол ақша беру операцияларына банк карталарын пайдаланып жасалатын есеп айырысу қызметі.

ЭКВАЛИЗЕР [ағыл. equalizer] зат. техн. Қажетті дыбыс шығару деңгейіне жету дыбыс жиілігін реттейтін дыбыстаушы аппаратурадағы (магнитофондағы, музыкалық орталықтардағы т.б.) құрылғы.

ЭКВАТОР [лат. aequator] з. а. т. геогр. Жерді солтүстік және оңтүстік жартышарларға бөліп тұратын белдеу.

ЭКВАТОРЛЫҚ сын. Экваторға қатысты.

Экваторлық нәсіл. геогр. Терісі қара, бұйра шашты (негроидтер), шашы толқынды, денесі түксіз, прогнатизмді, жақ сүйегі біршама шығыңқы, жалпақ мұрынды, қалың ерінді болып келетін негр-австралоидтер.

ЭКВИВАЛЕНТ [лат. aequus – тең, valens (valentis) – мәні, күші бар] з. а. т. к. і. Екінші бір нәрсеге парапар келетін, соған тең зат, балама.

ЭКВИВАЛЕНТТІ сын. Эквивалентке тән, соған қатысты, парапар, тең.

ЭКВИВАЛЕНТТІК з. а. т. Бір нәрсенің баламасы бола алатын, тең-теңдік, парапарлық.

ЭКВИЛИБРИСТ з. а. т. Эквилибристика жан-рымен айналысатын цирк әртісі.

ЭКВИЛИБРИСТИКА [лат. aequilibris] з. а. т. өнер. Керілген арқан, шар үсті сияқты қиын жағдайларда дене салмағын тең-тең ұстай білуге негізделген акробатикалық ойын-сауық түрлерін орындау өнері.

ЭКВИТ: акцияларды ұстаушының эквити. экон. Корпорацияның жалпы активтері минус жалпы міндеттемелері.

ЭКВИТТІККИКЕР экон. Қарызға қатысты істегі меншікті жайғасымын ұсыну.

ЭКЗАНТЕМА [грек. exanthema]. з. а. т. мал дәрі. Бортпе, теріге қаптап розеола – қызылдақ, папула – түйіншек, везикула – күлдіреуік, пустула – іріңді күлдіреуік шығуы.

ЭКЗАРАЦИЯ [лат. exaratio] з. а. т. экол. Мұздық эрозия – глетчер мұзының төмен жылжып, табанындағы борпылдақ жыныстарын төменге үйінен пайда болған бедер пішіні.

ЭКЗАРТИКУЛЯЦИЯ [лат. exarticulatio: лат. ex – содан, осы арадан, articulus – буын] з. а. т. в. е. т. Белгілі бір мүшені, мәселен аяқты, буынынан кесіп алып тастау.

ЭКЗЕКАТУРА [лат. exsequere] з. а. т. құқық. Басқа елде шығарылған сот шешімінің белгілі бір елде орындалуы.

ЭКЗЕКУЦИЯ [лат. executio] з. а. т. 1. құқық. Сот үкімінің немесе өкілшілік шешімінің орындалуы. 2. қаржы. Сауданың орындалуы.

ЭКЗЕРСИС [франц. exercice] з. а. т. өнер. Орындаушылық техниканы дамытуға, жетілдіруге арналған жаттығулар (би, музыка).

ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМ [лат. existentia] з. а. т. филос. Қазіргі заман философия мен әдебиетіндегі иррационалистік бағыт, субъективті идеализм түрі.

ЭКЗО... [грек. exō] Күрделі сөздің бірінші бөлімі; тыс жақта, сыртта орналасқан; тыс жаққа, сыртқа бағытталған.

ЭКЗОБИОЛОГИЯ [грек. exō – тыс, bios – тіршілік, logos – ілім, ғылым] з. а. т. биол. Әлем денелеріндегі даму тегі жердегі тіршіліктің дамуына байланыссыз тіршілікті зерттейтін ғылым.

ЭКЗОГАМИЯ [грек. exō – тыс, gamos – неке] з. а. т. Туыстас отбасылар арасында немесе жақын жерлер арасында некелесуге тыйым салу.

ЭКЗОГЕНДІ сын. 1. к. і. т. Сыртқы себептерден туындайтын. 2. геол. Жер бетінде, жердің ең үстіңгі қабаттарында күн радиациясы, тартылыс күшінен болатын құбылыс.

Экзогенді ырғақ. экол. Қоршаған орта құрауыштарының мезгілдік өзгеруі (күн мен түннің ауысуы, теңіз суларының тасуы мен қайтуы, айдың толуы мен кемуі, маусымның ауысуы және т. б.). Экзогенді үдеріс. а. с. т. Сыртқы үдерістер, негізінен Күн энергиясы мен Жердің өзіне тарту (гравитация) күшіне байланысты геологиялық үдерістер жиынтығы.

ЭКЗОН [ағыл. ex(press)ion] з. а. т. биол. Ақуыздың түзілуін анықтайтын генетикалық ақпаратты алып жүруші геннің (ДНК) айқын білімтін бөлімі.

ЭКЗОПОДИТ [грек. exo – сыртқы, poda – аяқ] з. а. т. биол. Шаянтектердің бунақталған қос тармақты аяғының сыртқы тармағы.

ЭКЗОСПОРАЛАР з. а. т. биол. Саңырау-құлақтардың кейбір түрлерінде конидий сағасынан бөлініп пайда болатын бір, екі не көп жасушалы конидийлері (споралары).

ЭКЗОСТОЗ [грек. exostosis: грек. exo – сырттай, osteon – сүйек] з. а. т. в. е. т. Сүйек үстіне шыққан бұлтық, бұлтыған сүйек, сүйек тысы тіміркенуінің салдары.

ЭКЗОСФЕРА [грек. exo – сырттай, sphaira – шар] з. а. т. экол. Жер атмосферасының ең жоғарғы қабаты.

ЭКЗОТИЗМДЕР [грек. exotikos] з. а. т. лингв. Жырақ жатқан белгілі бір елге, этносқа тән, тұрмысқа, салт-дәстүрге байланысты сөздер.

ЭКЗОТИКА [грек. exotikos] з. а. т. Алыс елдердің (табиғатының, дәстүрінің, көркемөнерінің және т. б.) таңданаарлық ерекшеліктері.

ЭКЗОТИКАЛЫҚ сын. Экзотикаға қатысты, экзотикаға тән.

ЭКЗОЦИТОЗ [грек. exocytosis] з. а. т. биол. Заттардың жасушалардан сыртқа шығу үдерісі.

ЭКЗУВИЯ з. а. т. биол. Буынақтылардың түлеу кезіндегі бос қалған ескі құндақты кутикула жабыны.

ЭКИПАЖ [франц. équipage] з. а. т. 1. Көптеген елдердің қарулы күштерінде танк, жаяу әскер ұрыс мәшинесі, ұшақ және т. б. өздігінен жүретін техникаға тікелей қызмет көрсететін бастауыш (төменгі) бөлімше. 2. Кемеңіз жеке құрамы. 3. Қазіргі әскери-теңіз флотында әрбір флотта жеке флотилия мен әскери-теңіз базаларында құрылатын жағалаудағы әскери бөлім.

ЭККАУТИНГ [ағыл. account – есеп айырысу, accountant – бухгалтер] з. а. т. экон. Түрлі қаржы ақпараттың жинаумен, өңдеумен, сыныптаумен, талдаумен және ресімдеумен байланысты бизнес саласы.

ЭКЛАМПСИЯ [грек. eklampsia] з. а. т. в. е. т. Талықсып құлау, буаз не жаңа төлдеген жанұардың (сыйр, қаншық) діріл қағып, көздерін алаштып, мойнын созып 5-30 минут бойы талықсып жатып алуы.

ЭКЛЕКТИКАЛЫҚ сын. Кереғар, өзара үйлеспейтін бағыт, көзқарастарды біріктіретін, шоғырландыратын.

ЭКЛЕКТИЗМ [грек. eklektikos] з. а. т. филос. Зерттеу жұмыстарында, шығармашылық еңбектерде бірімен-бірінің байланысы жоқ әрлудан көзқарастарды, топшылауларды талғамсыз топтап, дәйексіз біріктіріп бере салушылық.

ЭКЛЕКТИКА [грек. eklektikos] з. а. т. Органикалық біртұтастықты жоққа шығарып, ондағы «шектең шыққандықты» айналып өтуді сылтауратып әркімкі ұғымдарды, көзқарастарды, пікірлерді, теорияларды араластырып, шатыстыру.

ЭКЛЕР [франц. eclair] з. а. т. тамақ. Ортасында кремді (тәтті немесе қышқыл) бар, қайнатпа қамырдан дайындалған және глазурь жағылған торт тілімі.

ЭКЛИПТИКА [грек. ekleiptike]. з. а. т. астр. Жердің Күннің айналып өткендегі жолы, сондай-ақ оның аспан әлемінен өтетін шеңбері.

ЭКМОЛИН з. а. т. в. е. т. Малдың сүзек аурулары, адам дезинтериясын, тұмауды емдеу үшін қолданылатын антибиотик.

ЭКО... [грек. oikos] Күрделі сөздердің бірінші бөлімі, сөзге экологиялық мағынасын береді: экосүйе, экосфера т. б.

ЭКОБИОМОРФТАР з. а. т. биол. Экоморфтар және биоморфтар биологиялық ырғақ кезінде өсу формалары бір-біріне ұқсас келетін түрлердің жинағы.

ЭКОДИНАМИКА [грек. oikos – үй, орын, dinamikos – күшті] з. а. т. экол. Адамның әсер-ықпалынан биосфераның өзгеру үдерістерінің жиынтығы.

ЭКОДРОМ [грек. oikos – үй, орын, dromos – жүгіруге арналған орын] з. а. т. экол. Экологиялық білім мен экологиялық ойлдарды насихаттауға арналған имараттар кешені.

ЭКОЖҮЙЕ з. а. т. экол. <грек. oikos – үй, мекен, systema – жүйе> Тірі ағзалар жиынтығының қоректену, өсу және ұрпақ беру мақсатында белгілі бір тіршілік ету кеңістігін бірлесе пайдалануының тарихи қалыптасқан жүйесі.

Экожүйе орнықтылығы. экол. Экожүйенің сыртқы әсерден туған өзгерістерге төтеп беріп, қайтадан бұрынғы қалпына келе алатынын сипаттайтын қабілеттілігі. **Экожүйе өміршеңдігі.** экол. Экожүйенің экологиялық қорғануға жататын шын көрсеткіштерін сипаттайтын және ландшафт биоценоздарының өзін-өзі қалпына келудің байқалатын қасиеті. **Экожүйе параметрлері.** экол. Экожүйенің функционалдық және консервативтік қасиеттерін: биологиялық өнімділігін, айналымның қарқындылығын, әралуандылықты бейнелейтін шамалар, көрсеткіштер. **Экожүйе пауперизациясы.** экол. Экожүйенің тектік қоры мен түр әралуандылығының жұптануы. **Экожүйе шекарасы.** экол. Іргелес жатқан табиғи аймақ биокөшендерінің шекаралары.

ЭКОЛОГ з. а. т. Экология саласының маманы.

ЭКОЛОГИЗАЦИЯ з. а. т. **Экологияландыру.**

ЭКОЛОГИЯ [грек. oikos – үй, мекен, logos – ілім] з. а. т. биол. 1. Тірі ағзалардың тіршілік ортасымен байланысын зерттейтін биология ғылымының бір саласы. 2. Барлық жануы нәрселердің тіршілік ету табиғаты ортасы мен жалпы ортасы (әдетте олардың нашар жағдайы туралы).

ЭКОЛОГИЯЛАНДЫРУ з. а. т. экол. Өңірлік, аймақтық және аймақтық деңгейде табиғи ортаның сапасын жақсартумен не ең болмаса сақтаумен қатар табиғи ресурстар мен табиғи жағдайлардың пайдаланылу тиімділігін арттыруға себептесетін технологиялық, басқарушылық және басқа да шешімдер жүйелерінің дәйекті түрде енгізілу үдерісі.

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ сын. Экологияға қатысты, экологияға тән.

Экологиялық апат аймақтары. экол. Қолайсыз экологиялық ахуал салдарынан халықтың денсаулығына елеулі нұқсан келтіретін және табиғи экологиялық жүйелер бұзылып, өсімдіктер дүниесі мен жануарлар дүниесі азып-тозған, экологиялық ахуал төтенше аумақтар. **Экологиялық атластар.** экол. Жалпы ортақ бағдарлама бойынша орындалған және кітап, карталар жинағы немесе электрондық нұсқада басып шығарылған карталардың жүйелі жинағы.

Экологиялық аудит. экол. Жобаларға немесе компанияларға экологиялық тұрғыдан тексеру жүргізу; жұмыс істеп тұрған объектілердің қоршаған ортаға тигізетін әсерін бақылау, нормативтік талап пен табиғат қорғау заңдарының компанияларда орындалып жатқанын тәуелсіз түрде тексеру ісі. **Экологиялық ахуал.** Қоршаған орта мен адамдар арасындағы қарым-қатынасқа байланысты туындаған жағдаят. **Экологиялық бақылау.** экол. Сапалық және сандық тұрғыдан әсерлердің, заттектердің табиғатын және олардың көлемдік, массалық мөлшерін анықтап, олардың белгілі рұқсат етілген шамалармен салыстырып, пайдалылығын немесе зияндылығын талдап анықтау жолы. **Экологиялық бейімделу.** экол. Сыртқы ортаның өзгерісіне, қолайсыз жағдайларға ағзаның күйін белсенді түрде өзгертуі. **Экологиялық белдемділік.** экол. Суқоймаларда әртүрлі ағзалар мен бірлестіктер мекендейтін, олардың әрқайсысының тіршілігіне қолайлы бірнеше белдемнің болуы. **Экологиялық болжау.** экол. Экологиялық өзгерістерге алдын ала болжам жасау. **Экологиялық валенттілік.** экол. Ағзалардың орта факторларының белгілі бір шамадағы өзгерісіне төзімділігі, яғни

түрлердің айналадағы ортаға бейімделуінің тепе-теңдігі. **Экологиялық волонтаризм.** экол. Табиғаттың экологиялық факторлардан туындайтын шектеулерді есепке алмай пайдалану. **Экологиялық география.** экол. Ағзалардың географиялық таралуына қазіргі қоршаған ортаның әсерін зерттейтін биогеографияның саласы. **Экологиялық геология.** экол. Геологиялық орта мен техногенез әсерін тигізетін литосфераның жоғарғы қабаттарын зерттейтін геология бағыттарының бірі. **Экологиялық дағдарыс.** экол. а) Адамзат пен табиғат арасындағы қарым-қатынастың асқыну жағдайы. ә) Негізгі кезеңде экологиялық дағдарыс тірі заттардың сапалық тұрғыдан жаңаруы болатын (бір түрлердің құрып-бітуі мен басқа түрлердің пайда болуы) биосфера дамуының фазалары. **Экологиялық декларация.** экол. Өнімдердің (бұйымдардың) қолданған уақыттағы және қалдыққа айналған кездегі экологиялық жағдайға қатысты барлық қасиеттерін баяндау. **Экологиялық демография.** экол. Демографиялық үдерістердің (адамды) қоршаған табиғи орта жағдайымен өзара байланысын зерттейтін демографияның бір саласы. **Экологиялық жоспарлау.** экол. Экологиялық тепе-теңдіктің бұзбай және табиғат игіліктерін қоса пайдаланатын бір шаруашылықтың басқа шаруашылық салаларына зиян келтірмей алатын және қолданатын табиғи ресурстардың немесе аумақтардың мүмкіндік көлемін есептеу. **Экологиялық жүйе.** экол. Тірі ағзалар жиынтығының қоректену, өсу және ұрпақ беру мақсатында белгілі бір тіршілік ету кеңістігін бірлесіп пайдалануының тарихи қалыптасқан жүйесі. **Экологиялық залал.** экол. Қоршаған ортаның пайдалылығының оның ластануы салдарынан өзгеруі. **Экологиялық зиян.** экол. Антропогендік іс-әрекеттердің зардабынан болған қоршаған ортадағы жағымсыз өзгерістер. **Экологиялық инфрақұрылым.** экон. Адамның өмірлік ортасының сақталуы шарттарын қамтамасыз ететін ғимараттар, кәсіпорындар, мекемелер, желілер мен технологиялық жүйелер кешені. **Экологиялық карталар.** экол. Тірі ағзалар (оның ішінде адамдар) мен ортаның өзара әрекеттестігін бейнелейтін, кішірейтілген, математикалық үлгіде қорытылған бейнелік-белгілік кеңістікті модельдер. **Экологиялық картография.** экол. Экология салаларының бірі, топырақты және өсімдіктерді геоботаникалық (фитоэкологиялық) картаға түсіру. **Экологиялық қару.** экол. Қарсыластың халқының қоршаған ортасын өзгерту арқылы оған материалдық нұқсан келтіретін немесе денсаулығын нашарлататын физикалық, химиялық, биологиялық құрал. **Экологиялық қауіп.** экол. Халықтың денсаулық жағдайының және қоршаған ортаның күйінің өздерінің орташа статистикалық мәнінен ауытқуларына себеп болатындай жағымсыз оқиғалар болуы мүмкін жағдай. **Экологиялық қауіпсіздік.** экол. Әрбір жеке тұлғалардың, қоғамның, мемлекеттің қоршаған ортаның шегінен тыс шыққан экологиялық қауіптіліктен қорғанушылық күйі. **Экологиялық қорлар.** экол. Қоршаған ортаны қорғауға және жақсартуға бағытталған мақсаттық қаржылай түсетін түсімді (айыппұл, табыс, пайда) реттейтін, бақылайтын, басқаратын экологиялық қйым. **Экологиялық қуыс.** экол. Ағзаның тіршілік ету жағдайларына қатысты шарттардың жалпы жиынтығы. **Экологиялық құқық.** экол. Экологиялық-заңдылық нормалардың (тәртіп ережелері) жиынтығы. **Экологиялық құқық бұзушылық.** экол. Табиғи ортаны қорғау туралы заңдарды бұзғышларға, табиғи ортаға, адам денсаулығына зиян тигізушілерге, сондай-ақ осы тектес қауіп-қатер туғызушыларға қарсы қолданылатын заңды

іс-әрекет. **Экологиялық қызмет.** экол. Адамның өнім өндіру және пайдалану жөніндегі қызметін қолдайтын, қорғайтын немесе белгілі бір дәрежеде жалпы қолайлылыққа әсер ететін, сонымен қатар өмір сапасының және оның өміршеңдігін сақтайтын қызмет. **Экологиялық кылмыс.** экол. Ұлттық заңнамаларға немесе халықаралық келісімдер мен нормаларға қайшы келетін, қоршаған табиғи ортаны әдейі қаскөйлікпен бұзушылық. **Экологиялық мәдениет.** экол. Адамзаттың өмірі мен болашақтағы дамуында экологиялық проблемалардың өзекті маңызылығын баршаның тереңінен кәміл ұғынушылығымен сипатталатын жалпы дүниежүзілік мәдениеттің дамуының бір кезеңі және құрамдас бөлімі. **Экологиялық медицина.** экол. Қоршаған ортаның тікелей ауру тудыратын факторларына ерекше мән беретін, ластанған ортаның адам денсаулығына тигізер әсерін және олардың арасындағы өзара байланыстарын зерттейтін ғылыми пән. **Экологиялық мониторинг.** экол. Қоршаған ортаның жағдайын бақылау және тексеру жүйелері. **Экологиялық оңтайландыру.** экол. а) Адамның әртүрлі деңгейде қолайлы экологиялық құрауыштарды және экожүйені пайдалану арқылы өте тиімді экологиялық тепе-теңдікке жетуі. ә) Биотикалық алуандылықты толық сақтайтын және биогендердің ағза қауымдастықтарындағы және экожүйелердегі жоғары дәрежеде тұйық айналымын қамтамасыз ететін экологиялық тепе-теңдіктің фазаға жетуі. **Экологиялық оңтайлылық.** экол. а) Түрдің тіршілік қабілеттілігіне барынша қолайлы жағдайлар. ә) Белгілі бір қауымдастықтың басқаларға қарағанда артықшылықтары болатындай жағдайлар. **Экологиялық проблема.** экол. Адамның табиғатқа және керісінше табиғаттың адамға тигізетін қолайсыз әсерлеріне байланысты туындайтын кез келген қиылыс. **Экологиялық психология.** экол. Қоршаған орта мен адам арасындағы қарым-қатынастың психологиялық аспектілері туралы білім саласы. **Экологиялық ресурс.** экол. Табиғи ресурстар. **Экологиялық реттеу.** экол. Қоршаған ортаның ластануын тежеу, шектеу және жою жөніндегі өкімет органдарының қолданатын шараларының белсенді жүйесі мен экологияны басқарудың тиімді тұтқасы. **Экологиялық сақтандыру.** экол. Қоршаған орта мен адамдарға келтірілген залал үшін төленетін ақшалай қаржыны жарна ретінде жинақтау үшін қыымдастырылған (қауіпсіздік) қорды жасақтау мен пайдалану шараларының жүйесі. **Экологиялық сараптау.** экол. Адамдардың шаруашылық немесе басқа да іс-әрекетінің экологиялық қауіпсіздікке сәйкестігін тексеруге бағытталған шаралар жүйесі немесе таңдалған аймақ төңірегіндегі жаңадан енгізілген шаруашылық кешеннің тіршілік ортасына, табиғи ресурстарға және адам денсаулығына тигізетін әсерін бағалау. **Экологиялық сауатсыздық.** экол. Жекелеген тұлғалардың және қоғамдағы барлық адамдардың өздерінің табиғатпен тікелей байланыстылығын, табиғатты қорғаудың, сақтаудың адам баласының парыздарының бірі екенін түсінбеушілік, экологиялық сананың төмендігі. **Экологиялық саясат.** Экологиялық жағдайды және елдің табиғи ресурстарын ұтымды жұмсауды қамтамасыз етуді басқару мақсатында мемлекетпен қабылданған арнайы саяси, экономикалық, заңнамалық және өзге де шаралардың жүйесі. **Экологиялық тепе-теңдік.** экол. Кез келген табиғи қауымдастықтағы тірі ағзалардың түрлік құрамының, олардың санының, өнімділігінің, кеңістікте бөлініп таралуының, сондай-ақ маусымдық өзгерістердің, заттардың биоталық айналымының және басқа да биологиялық үдерістердің біршама тұрақтылығы. **Экологиялық туризм.** экол. жаңа. Сауықтырушылық, танымдық, қарым-

қатынастық қажетсінулер қиынастырылатын, халықтың тынығуға қатысты қажетсінулерін неғұрлым толық қанағаттандыруға мүмкіндік беретін туризм саласы. **Экологиялық тұрақтылық.** экол. Экожүйедегі биогендер айналымының үзілуі негізінде (биогендер мөлшерінің өзгеруі) қоршаған ортаны өзгертетін сыртқы әсерді жоюға бағытталған экожүйенің қабілеті. **Экологиялық факторлар.** экол. Ағзалардың тіршілік ету жағдайын анықтайтын абиоталық, биоталық және антропогендік факторлардың жиынтығы.

ЭКОНОМ... [грек. oikonomos] Сөзге экономикалық мағынасын беретін күрделі сөздердің бірінші бөлімі.

ЭКОНОМГЕОГРАФИЯ зат. Экономиканың география.

ЭКОНОМЕТРИКА [грек. oikonomos – үнемшіл, metron – өлшем] зат. экон. Экономиканың құбылыстар мен үдерістердің сандық жақтарын математикалық және статистикалық талдау құралдарымен зерделетін ғылыми пән.

ЭКОНОМЕТРИЯ зат. экон. 1. Еңбек, капитал, пайыз нормасы, үкімет саясаты сияқты негізгі экономикалық ұғымдардың арасындағы қатынастардың математикалық тіндерін сипаттау үшін компьютерлік талдауды, үлгілеу техникасын пайдалану. 2. Қолданбалы экономикалық пән.

ЭКОНОМИКА [грек. oikonomike] зат. 1. Белгілі бір қоғамдағы үстемдік етуші өндірістік тәсілдерге сай, өндіргіш күштерінің даму дәрежесін сипаттайтын қоғамдық-өндірістік қатынастардың жиынтығы. 2. Өндіріс пен шаруашылықтың белгілі бір саласын зерттейтін ғылыми пән.

Экономика үлгілері. экон. Экономиканың жүйелердің әртүрлі элементтері арасындағы сандық және қисындық тәуелділікті анықтау үшін үдерістерді математикалық әдістермен сипаттау. **Экономиканы реттеу.** экон. Экономиканың құбылыстар мен олардың байланыстарын белгілі бір деңгейде ұстау немесе қалайсыз үдерістерді болдырмау, басып тастау мақсатымен экономикаға ықпал ету. **Экономиканың инфрақұрылымы.** экон. Өндіріске және жалпы шаруашылыққа қызмет көрсететін, олар үшін қажетті іргетас қалайтын, тірек болатын қызмет салалары мен түрлерінің жиынтығы.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ сын. Экономикаға қатысты, экономикаға тән.

Экономикалық аймақ. экон. Аумақтық судан тысқары орналасқан және оған іргелес жатқан теңіз ауданы. **Экономикалық ақпарат.** экон. Материалдық игіліктерді өндірудің, бөлудің, айыр-бастаудың және тұтынушылық қоғамдық үдерістері туралы ақпарат. **Экономикалық әлеует.** экон. Қоғамдық өндірісті дамыту, шығаратын өнімнің көлемін ұлғайту, сапасын жақсарту, күрделі құрылысты еселей түсу және жұмқарту экономикалық тұрғыда тиімді ауқымда тасымалдау, халыққа қызмет көрсету үшін қажетті құралдар мен жағдайлардың жиынтығы. **Экономикалық бағдар.** экон. Елдің экономикалық жағынан дамуының белгілі бір нәтижелерге жету мақсатымен жоспарланған бағыты. **Экономикалық базис.** экон. Адамдардың арасында тарихи тұрғыда қалыптасқан, осы базиске сай келетін қоныстары – саяси, құқықтық және басқа қатынастардың, қоғамдық сананың, мекемелері мен алуан түрлі нысандарының жиынтығын айқындайтын өндірістік қатынастардың жиынтығы. **Экономиканың байланысы.** Қандай да бірлерде немесе ұйымдар, әлеуметтік-әкімшілік аймақтар арасындағы сауда, өндіріс, тауар алмасуға негізделіп, белгілі бір құқықтық ережелермен реттеліп отыратын қатынас. **Экономикалық билік.** экон. Жеке адамның ықпал жасауына негізделген билік. **Экономиканың болжау.** экон. Экономиканың өзгеруі туралы белгіленген себептік-салдарлық байланыстар мен заңдылықтар жүйесіне негізделіп, ғылыми тұрғыдағы

топшылауларды әзірлеу үдерісі. **Экономикалық білім беру.** экон. Оқушының еңбекті қажетсінуін, еңбексүйімділігін, қоғамдық еңбекке белсенділігін, саналы еңбек тәртібін және басқа да моральдық сапаларын қалыптастыру мақсатында берілетін білім. **Экономикалық волонтеризм.** экон. Шаруашылық практикада, экономикалық проблемаларды шешуде объективтік жағдайлар мен ғылыми негізделген ұсыныстарды, нақты мүмкіндіктерді мансұқ етіп, белден басушылық. **Экономикалық география.** геогр. Жалпы және аймақтық экономикалық, сондай-ақ тұрғындар географиясы мен халық шаруашылығының басты салаларын (өнеркәсіп, ауыл шаруашылық; көлік және т.б.) қамтитын жердің экономикалық байлығын зерттейтін география. **Экономикалық ғылымдар.** экон. Қоғамның экономикалық жай-күйі мен дамуының объективтік заңдылықтарын зерделеумен, шаруашылық өмір құбылыстарын статистикалық өңдеумен және теориялық жүйелеумен, материалды игіліктерді өндіру, бөлу, тұтыну және оларды айырбастау саласында практикалық ұсыныстарды әзірлеумен айналысатын ғылымдар жүйесі (кешені). **Экономикалық дағдарыс.** экон. Дағдарысты, тоқырауды, жандануды және өрлеуді дәйекті түрде қамтитын ұдайы өндірістік цикл кезеңдерінің бірі. **Экономикалық даму.** экон. Экономикалық тұрғыдан халық шаруашылығының түрлі салаларының ілгерілеуі, көрсеткіштерінің, жағдайының жақсара түсуі. **Экономикалық даму үлгісі.** экон. Өртүрлі сыртқы және ішкі түрткі жайттарға, географиялық тарихи, саяси т.б. жайттарға байланысты қалыптасқан елдің экономикасының қалыптасу, жетілуінің өзіндік белгілері бар нұсқасы. **Экономикалық жағдаят.** экон. Тауарға (өнімге, бұйымға, қызметтерге, басқа да құндылықтарға) сұраным мен ұсынымның белгілі бір арақатынасымен, бағаның деңгейімен, инвестициялық, кәсіпкерлік белсенділікпен, бағалы қағаздар бағамымен, депозит пен несие бойынша пайыздық мөлшерлемелен, тауардың басалық қорларының болуымен, басқа да көрсеткіштермен сипатталатын нарықта әрбір сәтте қалыптасқан экономикалық ахуал. **Экономикалық жауапкершілік.** экон. Субъектінің өзіне қабылдаған міндеттемелері бойынша жауап беруге, шарттарды орындауға, заңдарды сақтауға, бөге меншікке келтірілген зияндың орнын толтыруға т.б. міндеттілігі. **Экономикалық жүйе.** экон. Экономикалық өнімді өндіру, бөлу, айырбастау, тұтыну барысында туындайтын негізгі экономикалық қатынастардың нысаны мен мазмұнын айқындайтын қағидаттардың, ережелердің заң жүзінде баянды етілген нормалардың тарихи тұрғыда пайда болған немесе белгіленген, елде жұмыс істеп тұрған жиынтығы. **Экономикалық жікшілдік.** экон. Аймақтық (республикалық) экономиканы оқшаулау саясаты. **Экономикалық заңдар.** экон. Тәжірибе, практикалық қызмет негізінде белгіленген, ғылыми зерттеулер жолымен анықталған экономикалық құбылыстар, үдерістер. **Экономикалық зиян.** экон. Табиғат игіліктерін пайдаланушыларды (жеке меншік иесін, тұтынушыны, табиғат қорларын жазға алушыларды) материалдық құндылықтарынан, мүліктерінен айыратын, жұмсаған шығынның қайтарға алмайтын, алдын ала ниет еткен табыстарға қол жеткізуге мүмкіндік бермейтін, қоршаған ортаға әсер ететін зиян. **Экономикалық интеграция.** экон. Өзара экономикалық қарым-қатынастарда, сондай-ақ үшінші бір елдермен қатынастарда келісілген саясат жүргізу мақсатымен мемлекетаралық экономикалық одақтардың құрылуы. **Экономикалық кибернетика.** экон. Кибернетика идеялары мен әдістерін экономикалық құбылыстарды зерделеуге және экономикалық үдерістерді басқаруға қолданумен айналысатын ғылыми бағыт. **Экономикалық конъюнктура.** экон. Әлемдік шаруашылықтың, ел, аймақ шаруашылығының, тауарлар рыногының белгілі бір кезеңдері жағдайын бейнелейтін көрсеткіштердің

жиынтығын сипаттайтын уақытша ахуал. **Экономикалық көрсеткіштер.** экон. Экономикалық үдерістер мен құбылыстардың, олардың даму заңдылықтары мен тенденцияларының сандық сипаттамасы үшін пайдаланылатын абсолютті және салыстырмалы шама. **Экономикалық қатынас.** экон. Халықара-лық сауда, жұмыс күшінің көші-қоны, капитал әкетілімі мен халықаралық несие, халықаралық валюталық қатынастар, халықаралық ғылыми-техникалық және өндірістік ынтымақтастық. **Экономикалық қауіпсіздік.** экон. Тұрақты экономикалық өсу, қоғамдық қажеттердің тиімді түрде қанағаттандырылуы, басқарудың жоғары сапасы, экономикалық мүдделердің ұлттық және халықаралық деңгейлерде қорғалуы қамтамасыз етілетін экономиканың жай-күйі. **Экономикалық қоғамдастық.** Экономика-лық мүдделерінің ортақтығы негізінде құрылған қауымдастық. **Экономикалық мүдде.** экон. Адамдардың шаруашылық қызметіне түрткі болатын себептер. **Экономикалық нәтиже.** экон. Техникалық, шаруашылық немесе өзге де міндеттерді шешу тиімділігінің нақты нәтижесі. **Экономикалық нормативтер.** экон. Халық шаруашылығында экономикалық қатынастарды реттеу үшін қолданылатын және өндіріс шығындары мен нәтижелеріне, олардың бөлінуі мен пайдаланылуына қойылатын тиісті талаптарды білдіретін абсолюттік немесе салыстырмалы шама. **Экономикалық психология.** экон. Адамдардың әлеуметтік топтар мен жіктердің экономикалық өмір шындығын қабылдауына және экономикалық мінез-құлыққа елеулі ықпал ететін өзіндік психологиялық ұстанымдары. **Экономикалық ресурстар.** экон. Өндірісті қамтамасыз ету көздері, құралдары деген мағынаны білдіретін іргелі экономикалық теория ұғымы. **Экономикалық реттегіштер.** экон. Қоғамдық өндіріске қатысушыларға мүдделер тетігі арқылы жанама әсер ететін экономикалық тұтқалар – баға, салықтар, банк пайыздары, санкциялар т.б. **Экономикалық реформалар.** экон. Шаруашылықты жүргізу, экономикалық басқару жүйесіндегі, экономикалық саясатты іске асырудың жолдары мен әдістеріндегі терең жаңғыртулар. **Экономикалық санкциялар.** экон. Қаржы-шаруашылық қызметінде бірмалашылыққа жол бермеу, сол арқылы өзінің серіктестеріне және мемлекетке зиян келтірген кәсіпорындар (үйымдарға) қолданылатын күштеп ықпал жасау шаралары. **Экономикалық саясат.** экон. Елдің мақсаттарына, міндеттеріне, мүдделеріне сәйкес экономикалық үдерістерге белгілі бір бағыт беретін мемлекет, үкімет жүргізетін іс-қимылдар; экономиканы басқару саласындағы шаралар жүйесі. **Экономикалық сот.** заң. Экономика, қаржы дауларын қарап, шешім шығаратын заң орны. **Экономикалық статистика.** экон. Экономикалық құбылыстардың дамуындағы сандық заңдылықтарды олардың сапалық мазмұнымен тығыз байланыста сипаттайтын деректерді жинаумен, өңдеумен, талдаумен және таратумен (жариялаумен) айналысатын экономикалық білімдер мен статистика бөлімі. **Экономикалық стратегия.** экон. Үкіметтің, аймақтар әкімшіліктерінің, кәсіпорындар, фирмалар басшыларының өндіріс, бюджеттің кірістері мен шығыстары, салықтар, күрделі жұмсалымдар, баға, әлеуметтік қорғау мәселелері бойынша ұзақ мерзімді принциптік нұсқаулары, жоспарлары, ниеттері. **Экономикалық талдау.** экон. Экономика дамуының жай-күйі мен процестерін оның түрлі құрылымдары бойынша бағалау. **Экономикалық тәрбие.** экон. Оқушыларға жоспарлау, қаржыландыру, еңбек өнімдерін есептеу мен бөлу тәжірибесін үйрету. **Экономикалық теория.** экон. Экономикалық құбылыстар мен процестер туралы, шаруашылықтың жұмыс істеуі туралы, экономикалық қатынастар туралы, бір жағынан,

логикаға, тарихи тәжірибеге, екінші жағынан, экономист-ғалымдардың теориялық тұжырымдарына негізделген теориялық түсініктер. **Экономикалық тиімділік.** экон. Экономикалық қызметтің, экономикалық бағдарламалар мен шаралардың нәтижелілігі. **Экономикалық топшылау.** экон. Жеке адамдардың және институттардың өздерінің іс-қимылдарының салдары болуы мүмкін тиімділіктер мен шығындарды есептеуге негізделген ұтымды немесе нысаналы шешімдер қабылдау қабілеті. **Экономикалық тренинг.** экон. Басқару әрекеттері тиімділігінің бағалау есептерін жүргізуге мүмкіндік беретін компьютерлендірілген іскерлік ойын. **Экономикалық цикл.** экон. Нарықтық экономиканың бір дағдарыстан екінші дағдарысқа жылжу кезеңі. **Экономикалық элита.** экон. Халық шаруашылығының экономика саласындағы таңдаулы өкілдері, бетке тұтарлары.

ЭКОНОМИКС [ағыл. economics] зат. экон. Барлық экономика ғылымдарының жетістіктерін жинақтайтын, бизнес заңдарын және оларды іске асыру тетігін, шаруашылықты жүргізу әдістерін, экономикалық саясатты, экономиканың кез келген саласындағы практикалық қызметтің проблемалары мен қарама-қайшылықтарын ашатын ғылыми пән.

ЭКОНОМИСТ зат. Жалпы экономика саласының, экономика ғылымның маманы.

ЭКОНОМИЯ [грек. oikonomia] зат. Бір нәрсені ұқыптылықпен жұмсаудан түсетін пайда.

ЭКОНОМ-СЫНЫП зат. авиац. Авиациялық билеттің жай, жалпы тарифке сай келетін санаты.

ЭКОӨНІМ зат. Экологиялық жағынан таза өнім.

ЭКОПОЛИС [грек. oikos – үй, орын, polis – қала] зат. экол. 1. Адамның экологиялық қажеттілігі ескеріліп, жоспарлап салынған қалалық мекен. 2. Қоршаған ортаға сай жоспарланған және онымен үйлесімді функциясын атқаратын қалалық мекен.

ЭКОПСИХОЛОГИЯ зат. экол. Халықтың психологиялық салауаттылығының экологиялық кінәратсыздығымен ицғылданатын экология бөлімі.

ЭКОСАЯСАТТАНУ зат. экол. Экологиялық саясаттың құрылымдық сипатын зерттейтін саяси ғылымның кешенді бағыты.

ЭКОСАЯСИ сын. экол. Экологиялық саясатқа қатысты, экологиялық саясатқа тән.

ЭКОСАЯСИ КЕҢІСТІК. Қазіргі өркеніте өміріндегі экологиялық мәселелер мәнінің артуын, осы мәселелердің саясаттың маңызды факторларына айналуын білдіретін ұғым.

ЭКОТЕХНОЛОГИЯ зат. Экологияға зардап тигізбейтін технология, экологиялық залалсыз технология.

ЭКОТИПТЕР [грек. oikos – үй, орын, typos – үлгі] зат. ботан. Өсімдіктердің ерекше нысандары.

ЭКОТОКСИКОЛОГИЯ [грек. oikos – үй, toxikon – у, logos – ілім] зат. Экожүйеге экологиялық улы заттектердің тигізетін әсерлері мен зардаптарын зерттейтін ғылым.

ЭКОТОН зат. экол. Өртүрлі ландшафттың арасындағы алмасушылық тегі.

ЭКОТОП зат. экол. Биоценоздың құрамына кіретін абиоталық құрылымдар: литосфера, гидросфера және атмосфера.

ЭКОЦИД [грек. oikos – үй, мекен, lat. caedere – өлтіру] зат. экол. 1. Бүкіл тіршілік иелерінің мекен ортасын (тіршілік ортасын) әдейі, қымысты түрде) қирату. 2. Ұлан-ғайыр аймақта соғыс мақсатында адамның мекен ортасын жою.

ЭКРАН [франц. ecran] зат. 1. Өртүрлі энергия көздері шығаратын сәулеленіп жатқан әсерінен қорғану үшін оларды кері қайтаратын, жұпатын және өзгертетін, құбылтанатын беті бар құрылғы. 2. Рентген, диапозитивтер, кино-фото-кескіндерін сәулелендіріп көрсетуге арналған мата не-

месе арнайы затпен көмкерілген пластмасса, шыныдан жасалған бет. **3.** ауыс. Кино өнері. 4. Кинофильмдердің көрсетілімі.

Экранды басқару, и. н. ф. Ақпаратты компьютерде жұмыс істеуіше қолайлы түрде экранда бейнелеу тәсілі. **Экранды тазалау**, и. н. ф. а) Дисплей экранындағы барлық ақпаратты жою операциясы. ә) Дисплей экранынан барлық кескіндерді жою операциясы. **Экран жұлдызы**. Теледидардан жиі көрсету нәтижесінде танымал болған тұлғалар. **Экран қарпі**, и. н. ф. <ағыл. screen fonts> Дисплей бетіне бейне шығару үшін қолданылатын қарпін. **Экран панелі**, и. н. ф. <ағыл. screen panel> Жақтаумен қоршалған және ақпараттық мәліметтерді орналастыруға, пішімдерді баярлауға және басқа да мақсаттарға арналған дисплей экранындағы аймақ. **ЭКРАНДА** = е. т. Көркем шығарма, пьеса, спектакль, сценарий негізінде фильм жасау, экранда көрсетуге лайықтау.

ЭКРАНДАЙ с. ы. н. Экран сияқты, экран тәрізді.

ЭКРАНДАЛ = е. т. Экранда көрсетілу. **ЭКРАНДАЛУ** Экрандал етістігінің қимыл атауы.

ЭКРАНДАУ Экранда етістігінің қимыл атауы. 1. Көркем шығарма, пьеса, спектакль, сценарий негізінде (кино, теледидар үшін) фильм жасау. 2. Зиянды көздердің теріс әсерінен қорғайтын арнайы қалқанмен қорғау, сақпандыру.

ЭКРАНДЫҚ с. ы. н. Экранмен байланысты. **Экрандық графика**, и. н. ф. <ағыл. onscreen graphics>. Графикалық дисплейлерді қолдануға бағытталған мәшинелік графика. **Экрандық интерфейс**, и. н. ф. <ағыл. screen interface> Дисплей көмегімен пайдаланушының компьютермен әрекеттестігін жасақтайтын тілдік және бағдарламалық құралдар. **Экрандық редактор**, и. н. ф. <ағыл. screen editor> Дисплей экранында мәтінді бейнелеу мен редакциялауды жасақтайтын мәтіндік редактор. **ЭКС**... [лат. ex] Күрделі сөздердің бірінші бөлімі, іштен сыртқа қарай шығу, шығару, жылжу дегенді білдіреді.

ЭКС: [лат. ex] **ЭКС оффисно**, э. к. н. Бизнес, биржалық қызметте өркеніетті ашық бәсеке үшін жағдай жасаушылық.

ЭКС²... <Бұрынғы, бұған дейінгі> кейде «кейін» дегенді білдіретін еуропа тілдерінен енген көрме сөздердің құрамындағы көмекші сөз.

ЭКС-АЛЛ зат. экон. Бағалы қағаздарды дивидендісіз, құқысыз, кепілдіксіз не қандай да бір артықшылықсыз сату үрдісі.

ЭКС-ДИВИДЕНД [лат. eks-dividend] зат. экон. Дивиденд төленгеннен кейін сатылатын не сатып алынатын акция.

ЭКСАУМАҚТЫҚ с. ы. н. құқық. Адамды келген елінің құқықтық құзырынан босатуға қатысты. **ЭКСТАУСТЕР** [ағыл. exhauster] зат. тех. Ауа сиретуге (вакуум жасауға) арналған желдеткіш немесе ауаурлеуіш.

ЭКСУМАЦИЯ [лат. exhumatio] зат. құқық. Адамның мәйітін жерленген жерінен қазып алу.

ЭКС-ДИВ: арнаулы экс-див. экон. Акциялармен, облигациялармен дивиденд не пайыз құқығынсыз сауда жасау.

ЭКСИКАТОР [лат. exsiccare] зат. тех. Ауадан ылғалды оңай тартатын заттарды кептіруге және сақтауға арналған, қалың шыныдан жасалған, түбіне ылғал сіңіргіш зат салынатын, беті шыны қақпақпен тығыз жабылатын ыдыс.

ЭКСИТОН [лат. excito] зат. физ. Кристалл құрамындағы атомдардың элементтік бөлшектері аға бастайтын барынша шамырқанған жағдайы.

ЭКСКАВАТОР [ағыл. excavator] зат. Құрылыс жұмыстарында, жол салуда, кен шығаруда қолданылатын, жер қазып, құм, тас, топырақ алып салатын мәшине.

ЭКСКАВАТОРШЫ зат. Экскаваторды басқарушы, жүргізетін жұмысшы.

ЭКСКРЕМЕНТ [лат. excrementum] зат. биол. Ас қорыту нәтижесінде жануарлар бөліп шығаратын қатты және сұйық қалдықтар.

ЭКСКЛЮЗИВТІ [франц. exclusif] с. ы. н. 1. Қайталанбас айрықша, шектеулі дана. 2. Бір ғана тұлға, ұжымға тиесілі, қайталанбас, бірегей.

ЭКСКЛЮЗИВТІК [франц. exclusif] с. ы. н. кіт. Қайталанбайтын, айрықша, шектеулі.

Экслюзивтік құқық, экон. Айрықша құқық тек бір ғана адамға немесе ұйымға берілетін, басқа ешкімге берілмейтін айырықша құқық.

ЭКСКУРС [лат. excursus] зат. Жанама мәселені түсіндіру үшін негізгі тақырыптан ауытқу.

ЭКСКУРСАНТ зат. Экскурсияға қатысушы.

ЭКСКУРСИЯ [лат. excursio] зат. 1. Бір нәрсе жайынан толығырақ мағлұмат алу, сондай-ақ көңіл көтеріп, серуендеп қайту мақсатында ұйымдастырылған ұжымдық арнайы сапар. 2. Ғылым, білім беру, мәдени-ағарту мақсатында белгілі орындарға ұйымдастырылатын ұжымдық сапар не жорық.

ЭКСКУРСИЯЛЫҚ с. ы. н. Экскурсияға қатысты, экскурсияға тән.

ЭКСКУРСОВОД зат. сөйл. Экскурсияны басқарушы кісі.

ЭКСЛИБРИС [лат. ex libris] зат. баспа. Кітап мұқабасының ішкі жағындағы кітап иесінің аты жазылған көркем орындалған кітап таңбасы.

ЭКСПАНСИОНИЗМ зат. Ықпал ету өрісін кеңейте түсуге негізделген империалистік саясат.

ЭКСПАНСИОНИСТІК [франц. expansif] с. ы. н. Экспансионизмге тән, экспансионизмге қатысты.

Экспансионистік шаралар. Халықтың сатып алу қабілетін, мемлекеттік шығындарды, айналыстағы ақша массасын ұлғайтуға, салықты кемітуге, өндірісті кеңейтуге бағытталған шаралар жиынтығы.

ЭКСПАНСИЯ [лат. expansio] зат. саяси. Бөтен аумақтар мен өндіріс бұйымдарын өткізетін базарларды құшпен басып алу мақсатында басқа мемлекеттерге өзінің саяси және экономикалық үстемдігінің өрісін кеңейте түсуге ұмтылатын империалистік саясат.

ЭКСПАТРИАНТ зат. құқық. Азаматтық құқығынан қүштеп айырылған немесе өзі бас тартқан, басқа елге ел ішінен көшірілген немесе өз еркімен көшкен тұлға.

ЭКСПАТРИАЦИЯ [лат. ex – шығыс септігінің мағынасы, patria – Отан] зат. құқық. Азаматтық құқығынан қүштеп айырып, басқа елге көшіру.

ЭКСПЕДИТОР зат. Шаруашылық орындарында қажетті бұйымдарды алып келу, жөнелту ісімен шұғылданатын қызметкер.

ЭКСПЕДИЦИЯ [лат. expeditio] зат. 1. Арнайы тапсырма бойынша жорыққа, сапарға шыққан топ. 2. әск. Маңызды ауданды басып алу, одақтас әскерлерге көмектесу, басқа да саяси-әскери міндеттерді орындау үшін, көбінесе, теңіз (әуе) көлік арқылы жіберілетін бір немесе одақтас бірнеше мемлекеттің қарулы қүштерінің бір бөлігі.

ЭКСПЕДИЦИЯЛЫҚ с. ы. н. Экспедицияға тән, экспедицияға қатысты.

ЭКСПЕКТАЦИЯ [ағыл. expectation] зат. пед. Индивидуінің әлеуметтік рөлдерді атқаруы нормаларына қатысты талаптар жүйесі.

ЭКСПЕРИМЕНТ [лат. experimentum] зат.

1. Зерттеу мақсатына орай нақты бір жағдайларда қандай да бір құбылысты қайта жаңғырту, жаңа құбылысты бақылау мақсатында жүргізілетін ғылыми тәжірибе. 2. Бұрын-соңды сыналмаған нәрсені сынау.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫ с. ы. н. Экспериментке, тәжірибеге негізделген.

ЭКСПЕРИМЕНТАТОР зат. Эксперимент, тәжірибе жүргізуші кісі.

ЭКСПЕРИМЕНТТЕ = е. т. Сынап байқау арқылы тәжірибе жүргізу.

ЭКСПЕРИМЕНТТЕУ Экспериментте етістігінің қимыл атауы.

ЭКСПЕРИМЕНТТІК с. ы. н. Экспериментке тән, экспериментке қатысты.

Эксперименттік авиация, авиация және басқа техника саласында тәжірибелік-конструкторлық, эксперименттік, ғылыми-зерттеу жұмыстары мен сынақтарын жүргізуге арналған авиация. Эксперименттік мектептер. пед. Өз уақытынан озық жаңа педагогикалық идеяларды, сондай-ақ мұғалімдер мен педагогтардың практикалық тәжірибесін тексеруге, тұжырымдауға немесе негіздеуге арналған оқу-тәрбие мекемелері. **Эксперименттік оқыту**, пед. Психологиялық-дидактикалық мәселелерді зерттеу әдістерінің бірі. **Эксперименттік педагогика**, пед. Психология мен педагогикадағы баланы жан-жақты зерттеу және педагогикалық теорияны эксперименттік жолмен негіздеу мақсатын көздейтін бағыт. **Эксперименттік психология**, пед. Эксперименттік әдістерді қолдану арқылы психикалық құбылыстарды зерттеудің әрқилы түрлерінің жалпы белгіленуі. **Эксперименттік ракета**, әск. Нысанға жетудің көптеген тәуелсіз жүйелерімен жабдықталған 10 оқтұжымсы бар американдық континентарлық баллистикалық ракета. **Эксперименттік фонетика**, лингв. Тәжірибелік фонетика; тілдің дыбыстық жүйесін лабораториялық жолмен, тәжірибе жасау арқылы тексеретін фонетика саласы. **Эксперименттік экология**, экол. Адамның орбиталық стансы-лардағы қуш аппараттарының кабиналарында ұзақ уақыт болуын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін жасанды экожүйелер құру әдіс-амалдарын талдап-белгілейтін қолданбалы білім саласы.

ЭКСПЕРТ [лат. expertus] зат. Сарапшы, сараптама жүргізетін маман.

ЭКСПЕРТТІК с. ы. н. Экспертке тән, экспертике қатысты.

ЭКСПЕРТИЗА зат. **Сараптама**.

ЭКСПИРАЦИЯ [лат. expirare] зат. экон. 1. Электронды несие картасының қолданылу мерзімінің бітуі. 2. Опционды қолданылу мерзімінің бітуі.

ЭКСПИРАЦИЯ [лат. expiratio] зат. вет. Дем шығар, тыныс сатысы.

ЭКСПИРАТОРЛЫҚ с. ы. н. кіт. Қатты қарқынды лебізді, қүшті.

Экспираторлық екпін, лингв. Лебізді немесе динамикалық екпін.

ЭКСПЛАНТ зат. биол. Каллус немесе бүтін ағза алу үшін арнайы (жасанды) ортаға егілетін ұлтадан, мүшден оқшаулап алған бөлшек.

ЭКСПЛАНТАЦИЯ [лат. ex – сырт, plantare – егу] зат. биол. Арнайы қоректі ортада жануарлар мен өсімдіктердің жасуша, ұлта, ішкі ағзаларын, мүшелерін ұзақ мерзім сақтау және өсіру.

ЭКСПЛИКАЦИЯ [лат. explicatio] зат. 1. Жоба, карталардағы шартты белгілерге түсіндірме беру ісі. 2. Түсініктеме, бағалау, пайдалану ережелері бар бір нәрсенің қысқа жазбаша сипаттамасы.

ЭКСПЛИЦИТТІ [ағыл. explicit] с. ы. н. лингв. Тілдік материал арқылы ашық айтылып, нақты түсіндірілген.

ЭКСПЛОЗИВ: **эксплозив дауыссыздар**, лингв. <франц. explosif> Жабысыңқы тұрған сойлеу органдары ашылған сәтте шығатын ауаның өтуінен пайда болатын ишғыл дауыссыз дыбыстар: б, п, д, т.

ЭКСПЛОЗИЯ [франц. explosion] зат. 1. геол. Жарылыс, газдың бөлінуі мен күл пайда болуы, жанартаулық бомбалар, пелзма мен туфтар және өзге де күпсек, бортыдақ жанартау жыныстарының бөлінуі қосарлана жүретін жер бетіне тасталған, атқыланған жанартау материалдары. 2. лингв. Жабысыңқы (ишғыл) дауыссыздар жасалуының үшінші фазасы.

Эксплозия деңгейі, геол. Жанартау каналында газ көпіршіктерінің жарылу үдерісінің тереңдігі.

ЭКСПЛОЗИЯЛЫҚ сын. *Эксплозияға тән, эксплозияға қатысты.*

ЭКСПЛОЗИЯЛЫҚ КОНУСТАР геол. *Конус пішінді жанартаулардың жалпы аты.*

ЭКСПЛУАТАТОР зат. *Еңбекші қауымды қанаушы.*

ЭКСПЛУАТАЦИЯ [франц. exploitation] зат. 1. *Бөтен адамның еңбегін пайдалану, қанау.* 2. *Табиғи байлықтарды өңдеу, пайдалану.* 3. *Еңбек және көлік құралдарын, жаңа техниканы, құрылыс орнын пайдалану ісі.* 4. тар. *Антагонистік қоғамда үстем таптың бұқараны қанауы.*

ЭКСПЛУАТАЦИЯЛАУ е.т. 1. *Пайда табу үшін біреудің еңбегін пайдалану, қанау.* 2. *Жаңа техниканы, құрылыс орнын іске қосу, пайдалану.*

ЭКСПЛУАТАЦИЯЛАУ *Эксплуатациялау етістігінің қимыл атауы.*

ЭКСПОЗИЦИЯ [лат. expositio] зат. 1. *Мұражайлар мен көрмелерге қойылған мұрағаттардың белгілі бір жүйе бойынша орналасқан тәртібі және олардың жиынтығы.* 2. әд.б. *Көркем шығармада оқиға дамып-өрістейтін орынды, ортаны, ол оқиғаға қатысатын кейіпкерлерді сипаттап, алғаш оқушыға таныстыру.*

ЭКСПОНАТ [лат. exponatus] зат. *Мұразат (жұрт көру үшін көрмеге, мұражайға қойылған зат).*

ЭКСПОНЕНТ [лат. exponens] зат. *Көрмеге экспонат қоюшы тұлға немесе мекеме, ұйым.*

ЭКСПОРТ [ағыл. export] зат. экон. 1. *Шетелге шығарылған өндіріс өнімдері мен тауарлар, технологиялар, капитал.* 2. *Елден шығарылған тауарлардың жалпы саны мен жалпы сомасы.*

ЭКСПОРТТА е.т. экон. *Шетелге шикізат, тауар, капитал мен технологиялар шығару.*

ЭКСПОРТТАУ *Экспортта етістігінің қимыл атауы.*

ЭКСПОРТТАЛУ е.т. экон. *Шетелге шикізат, тауар, капитал мен технологиялардың шығарылуы.*

ЭКСПОРТТАЛУ *Экспортталу етістігінің қимыл атауы.*

ЭКСПОРТТАУШЫ зат. <франц. exporteur> экон. *Экспорттайтын, шетелге шығаратын тұлға немесе мекеме.*

ЭКСПОРТТЫҚ сын. *Экспортқа тән, экспортқа қатысты.*

Экспорттық әлеует. экон. *Елдің ұлттық шаруашылығының сыртқы рынок үшін бәсекелесуге жарамды өнімді қажетті мөлшерде өндіру қабілеті. Экспорттық бақылау.* экон. *Тауарлардың кейбір санаттарын шетке шығаруға рұқсат беру тәртібін енгізу жолымен белгілі бір әкөтілім заттарына тыйым салу, шек қою, оларды бақылау жөніндегі шаралар жүйесі. Экспорттық лизинг.* экон. *Лизингтік компания ұлттық фирмалардан жабдық сатып алатын, содан соң оны шетелдегі жалгерге беретін мәміле. Экспорттық мәміле.* экон. *Шет мемлекет немесе оның өкілі (кәсіпорын, фирма, жеке тұлға) тараптардың бірі болып табылатын мәміле. Экспорттық несие.* экон. *Тауарлар мен көрсетілетін қызметтерді сатуды қаржыландыру мақсатымен шетелдік сатып алушыларға немесе олардың банктеріне берілетін несие; экспортты ынталандыру құралы. Экспорттық үлестеме.* экон. *Өнімнің белгілі бір түрлері бойынша елдің халықшаруашылығы, жекегелеген өндірістер мен салалар үшін экспорттың мәнділігін сипаттайтын мөлшерлік көрсеткіш.*

ЭКСПРЕЗИДЕНТ зат. *Бұрынғы Президент.*

ЭКСПРЕСС¹ [ағыл. express] *Күрделі сөздердің бірінші бөлімі. Тез, ищғыл қызмет көрсету, шапшаң іске асыру мағыналарына қатысты.*

ЭКСПРЕСС² [ағыл. express] зат. *Ірі стансыларға ғана тоқтап өтетін жүрдек пойыз немесе сондай тәртіптен қатынайтын кеме, автобус.*

ЭКСПРЕССЕМА зат. әд.б. *Поэтикалық мәтін контекстінде эстетикалық мәні бар парадигма.*

ЭКСПРЕССИВТІ сын. *Көрнекі, эмоциялық күйді бейнелей алатын.*

ЭКСПРЕССИВТІК сын. *Экспрессивтік қауесет. Мазмұнында білдіретін эмоциялық күйлер және оған сәйкес эмоциялық реакциялар болатын қауесет.*

ЭКСПРЕССИВТІЛІК [лат. expressio] зат. лингв. *Тіл бірліктерінің семантикалық-стилистикалық белгілерінің жиынтығы.*

ЭКСПРЕССИОНИЗМ [франц. expressionnisme] зат. әд.б. *XX ғасырдың басында Батыс Еуропа елдерінде туып, Ресейге тараған өнер мен әдебиеттегі өмір шындығын бұрмалап көрсетуге негізделген идеалистік агым.*

ЭКСПРЕССИЯ [лат. expressio] зат. 1. *Айқындылық, сезім, күйзелісті көрсету күші.* 2. лингв. *Сөздің сезім күйлерін білдіретін нақышты мәнерлілігі.*

ЭКСПРЕССИЯЛЫҚ сын. *Экспрессияға тән, экспрессияға қатысты.*

ЭКСПРОМТ [лат. expromptus] зат. *Дайындықсыз, қолма-қол суырып салып айтылатын шешендік сөз, өлең-жыр не орындалу үстінде туатын музыкалық туынды.*

ЭКСПРОПРИАТОР зат. кіт. *Қоғамдық мәні бар бір нәрсені заң негізінде күштеп тартып алушы, экспроприация жасаушы, мал-мүлктен айырушы.*

ЭКСПРОПРИАЦИЯ [франц. expropriation] зат. 1. заң. *Біреудің не белгілі бір таптың ірірі меншігін, мүлкін күштеп тартып алу шарасы.* 2. *Мемлекеттік органдардың мүлкіті төлемсіз күштеп (тәркілеу) немесе төлеу (реквизициялау) арқылы тартып алу шарасы.*

ЭКСПРОПРИАЦИЯЛАУ е.т. *Жеке меншікті, мүлкіті заң негізінде тартып алу.*

ЭКСПРОПРИАЦИЯЛАУ *Экспроприациялау етістігінің қимыл атауы.*

ЭКССУДАТ [лат. exsudare] зат. вет. *Жалқа-яқ (қан, лимфа тамырынан шытышып шығып, қабынған ұлпа ішіне, дене қуысына жиналатын сұйық зат).*

ЭКСТАЗ [грек. extasis] зат. 1. кіт. *Шаттық пен масаттанудың есерленуге айналатын ең биік шегі.* 2. мед. *Психикалық аурудың аффективті (күйзелісті) түрі.*

ЭКСТЕНЗИЯ [лат. extensio] зат. мед. *Аяқ-қол немесе дененің басқа мүшелерін бұзу, созу.*

ЭКСТЕНЗОРИ [лат. extendere] зат. *Жазғыш, жаздырғыш (мәселен, буынды) бүлшықеттер.*

ЭКСТЕНСИВТІ [лат. extensivus] сын. *Сапалық емес, сандық жағынан кеңейтуге, ұзартуға бағытталған, сондай-ақ, халықшаруашылығында өнімнің сапасын жақсарту жағы ескерілмей, оның тек санын, көлемін арттыруға бағытталған.*

ЭКСТЕРН [лат. externus] зат. 1. пед. *Белгілі бір оқу орнында оқымай-ақ өзкүшімен емтихан тапсырушы адам.* 2. мед. *Тәжірибеден өту мақсатында емханада немесе өзге мекемеде ақысыз жұмыс істейтін адам, шипатан тыс дәрігер.*

ЭКСТЕРНАТ зат. пед. 1. *Ғылымдарды, оқу курсын өз бетінше жедел оқып игеру жүйесі.* 2. *Ерекше санаттағы адамдарға арналған оқыту нысандарының бірі.*

ЭКСТИПАЦИЯ [лат. extirpacio] зат. вет. *Сылу, сылып тастау, белгілі бір мүшені (мәселен, желінді, жатырды, оның бір бөлігін) кесіп алып тастау.*

ЭКСТРА¹ [лат. extra] сын. *Күрделі сөздің құрамында келіп, ең жақсы, бәрінен жоғары дегенді білдіреді.*

ЭКСТРА² зат. экон. *Сауда-саттыққа қатысушы клиенттердің мұқтаждарына бейімделген валюталық опцион.*

ЭКСТРА³ [лат. extra] сын. экон. *Ең сапалы (тауар туралы)*

ЭКСТРАГЕНТТЕР зат. биол. *Қатты денелерден немесе сұйық қоспалардан жекегелеген құрауыштарды ажыратып алатын заттар.*

ЭКСТРА-ДИВИДЕНД зат. экон. *Компания төлейтін жай дивиденді толықтыру ретінде*

акциялар не қолма-қол ақша нысанындағы қосымша дивиденд.

ЭКСТРАДИЦИЯ [франц. extradition] зат. саяси. *Шет мемлекетке ол елдің заңдарын бұзған адамды беру.*

ЭКСТРАКОРПОРАЛДЫҚ сын. мед. *Денеден тыс ырықтандыруға қатысты.*

ЭКСТРАКТ [лат. extractum] зат. фарм. *Дәрі-дәрмек ретінде қолданылатын өсімдік сығындысы; сөл.*

ЭКСТРАКТОР зат. *Бір нәрсені шығаруға, бөліп алуға арналған құрал.*

ЭКСТРАКЦИЯ [лат. extrahere] зат. хим. *Бір не бірнеше құрауышты бұл ерітіндімен араласпайтын басқа бір ерітіндіге ауыстыру арқылы ажыратып алу үдерісі.*

ЭКСТРАЛИНГВИСТИКАЛЫҚ сын. лингв. <лат. extra сырт, тыс, франц. linguistique – тілдік> *Тілдің өзіндік қасиетінен тыс, қоғамдық өмір жағдайында дамып, қызмет ететін.*

ЭКСТРАПОЛЯЦИЯ [лат. extra – сырт, тыс, polire – өңдеу, теп-тегіс ету] зат. 1. терм. *Құбылыстың бір бөлігін байқау барысындағы қорытындыларды оның басқа бөлігіне таратудан тұратын ғылыми зерттеу тәсілі.* 2. матем. *Бірқатар мәнділіктер негізінде оның бұл қатардан тыс өзге мәнділіктер функциясын табу.*

ЭКСТРАСЕНС зат. психол. *Ауруды, психикалық дертті анықтайтын және емдейтін аса сезгіштік қабілеті бар адам, көріпкел, балгер.*

ЭКСТРАСЕНСОРИКА зат. психол. *Адамның аса сезгіштік қабілеттері арқылы аурулар мен психикалық дерттерді анықтап, емдей алатын қасиеті.*

ЭКСТРАСИСТОЛИЯ [лат. extra – сырттай, systole – жиырылу, қысқару] зат. мед. *Жүректің не оның жеке бөліктерінің мезгілінен бұрын жиырылуы, жүрек ырғағының бұзылуы.*

ЭКСТРАФРАХТ зат. экон. *Әдеттен тыс тасымалақы, әдеттен тыс кірепң.*

ЭКСТРЕМИЗМ [лат. extremus] зат. саяси. *Шектен асатын, біржақты көзқарастар мен шараларға берілгендік.*

ЭКСТРЕМИСТ зат. саяси. *Саясатта тым солақай көзқарасты жақтаушы.*

ЭКСТРЕМИСТІК сын. саяси. *Экстремизмге тән, экстремизмге қатысты.*

ЭКСТРЕМУМ [лат. extremum] зат. матем. *Функцияның математикалық ең көп және ең аз мәндері.*

ЭКСТРОВЕРТ зат. *Өзгерісқұмар адам.*

ЭКСТРУЗИЯ [ағыл. extrusion] зат. хим. 1. *Режеңке, пластмассадан кескінделген ұзын бұйымдарды дайындау ісі.* 2. геол. *Тұтқыр лавалы жанартауларға тән әрекет түрі.*

ЭКСТРУЗИЯЛЫҚ сын. *Экструзияға қатысты, экструзияға тән.*

Экструзиялық таужыныс. геол. *Тұтқыр лавалардың жанартау көмейінен өз тұтастығын сақтай отырып, сығымдала көтерілуі нәтижесінде қалыптасатын таужыныстар түрі.*

ЭКСЦЕДЕНТ [лат. exess] зат. кіт. *Бірдеңенің шектен тыс болушылығы, артықтығы;*

ЭКЦЕНТРИК¹ [франц. excentrique] зат. өнер. *Белгілі бір қалыпқа түскен іс-әрекетті оқыс қимылдармен күлдіргі етіп, керісінше көрсететін цирк не эстрада актері.*

ЭКЦЕНТРИК² [франц. excentrique] зат. тех. *Мәшиненің айналымы қозғалысын реттейтін, оны қозғалысқа қосатын тетігі.*

ЭКЦЕНТРИЛІК сын. астр. *Ортақ центрі жоқ.*

ЭКЦЕСС [лат. excessus] зат. психол. 1. *Көрсекызарлық, ынапсыздық, ұстамсыздық тәрізді сезім күйлерінің шектен тыс асқынған көрінісі.* 2. *Қоғамдық тәртіпті оаш бұзушылық.*

ЭКС-ЧЕМПИОН зат. спорт. *Белгілі бір спорт түріндегі бұрынғы чемпион.*

ЭКТО...[грек. ektos] *Күрделі сөздердің бірінші бөлігінде келіп, тыс, сыртқы деген мағына білдіреді. Мысалы: эктоплазма.*

ЭКТОДЕРМА зат. вет. *Көпжасушалы жауналардың сыртқы ұрық қабаты.*

ЭКТОПАРАЗИТ зат. биол. *Дене сыртында тоғышар түрінде тіршілік ететін ағза (бит, кене).*

ЭКТОПАРАЗИТТЕР зат. мед. *Адам денесінің сыртында тіршілік ететін паразиттер.*

ЭКТОФЕРМЕНТТЕР зат. биол. *Жасушалар сыртқа бөліп шығаратын ферменттер немесе жасуша сыртында болатын ферменттер.*

ЭКУМЕНИЗМ [лат. oecumenicus] зат. діни. *Түрлі христиандық діни ағымдарды біріктіру идеясына негізделген христиан қозғалысы.*

ЭКФРАСИС зат. өнер. *Эпостық суреттеу тәсілі.*

ЭКХИМОЗ [грек. ecchymosis] зат. мед. *Қанталау, ұрылу, соғылу салдарынан жұмсақ тінге (шелге) аздап қан құйылу.*

ЭКШН [ағыл. action] зат. өнер. *Қозғалысты сюжетті фильм.*

ЭКЮ¹ [франц. ecu] зат. экон. *Францияның күмістен және алтыннан соғылған ертедегі монеті.*

ЭКЮ² [ағыл. European Currency Unit сөздерінің қысқартылған түрі] зат. экон. *Еуропалық валюта жүйесінің негізі болып табылатын еуропалық есеп айырысу өлшемі.*

ЭЛАСТИК [лат. elastikos] зат. хим. *Белбеу, құрсау және т.б. тұрмыстық заттар жасалатын, жақсы созылатын резеңке талшықтары қосылған мата.*

ЭЛАСТИН [лат. elastikos] зат. биол. *Эластикалық дәнекер тіндердің негізгі массасын құрайтын ақуыз.*

ЭЛАСТОПЛАСТАР зат. хим. *Жоғары температурада термопластардың аққыштығымен, ал қалыпты температурада резеңке тәрізді қасиеттерімен сипатталатын полимерлер.*

ЭЛАТИВ [лат. elativus] зат. лингв. *Сөздің кейінгі артықшылығын басқа затпен салыстырмай-ақ білдіретін қарыштау (асымалы) шырай формалары.*

ЭЛЕВАТОР [лат. elevator] зат. тех. **1.** *Жүкті тік немесе көлбеу бағытта үздіксіз тасымалдауға арналған, сөрелі, бесікшелі, шөмішті құрылғы.* **2.** *Астықты қабылдап алуға, тазартуға, кептіруге және сақтауға лайық механикаландырылған жабдығы бар үлкен астық қоймасы.*

ЭЛЕГИЯ [лат. elegia] зат. өнер. *Жабырқаулы, мұрды сезім күйлерін білдіретін лирикалық өлең, сондай-ақ сол сарында музыкалық төсеа.*

ЭЛЕКТИВТІК [лат. electus] сын. *Таңдаулы, іріктелген.*

ЭЛЕКТОРАТ [лат. elector] зат. кіт. *Парламенттік, президенттік немесе жергілікті билік органдарына сайлау барысында қандай да бір үміткерді, саяси партияны қолдап, дауыс беруші сайлаушылар тобы.*

ЭЛЕКТР [грек. elektron] зат. **1.** физ. *Материя бөлшектерінің (электрондардың, позитрондардың және протондардың) қозғалысынан пайда болатын қуат күшінің түрі. // Электрге қатысты, электрмен жұмыс істейтін.* **2.** *Осындай қуат күшінен алынатын жарық.*

Электр аспаптар. физ. *Ағаштан, металдан, пластмассада және т.б. әртүрлі бұйымдар жасау, сондай-ақ пәтерді және тұрмысқа қажетті заттарды жөндеу кезінде аралау, егеу, бұрғылау, үшкірлеу, сүргілеу, өңдеу, жылтырату үшін қолданылатын, электр қуатымен жұмыс істейтін құрал-саймандар. Электр контакті.* и.н.ф. *Электр тізбегінің құрамды бөліктерінің электр тогын өткізетін жанасқан жері (беті) немесе осылай жанасуды (жаласуды) қамтамасыз ететін тетігі. Электр кофеұсатқыш.* тех. *Екі бөлікті пластмасса корпустан құралған, бірінде электрқозғалтқыш, ал*

екіншісінде – түбінде саптамамен бекітілген дәнегер арналған бункер орналасқан, кофе дәні шашаң айналатын саптаманың (қазақшасы бар диск) көмегімен ұсақталатын кофеұсатқыш. Электр қозғаушы күш. физ. *Электр тізбегіне жалғанған, табиғаты электростатикалық емес энергия көзі. Электр қуаты.* физ. *Киловатт-сағатпен өлшенетін электр энергиясы. Электр қырықтық.* тех. *Электр қуатымен қой қырқатын аппарат. Электр мәшинесі.* физ. *Электрмагниттік индукция құбылысын пайдалану негізде қозғалатын мәшине. Электр өрісі.* физ. *Электр зарядының айналасында немесе бір уақыт ішіндегі магнит өрісінің өзгерісі нәтижесінде пайда болатын электромагниттік өрістің дербес түрі. Электр плита.* физ. *Тамақ пісіруге арналған электрлік қыздырғыш аспап. Электр тізбегі.* физ. *Электр энергиясын тасымалдауға арналған сым немесе кабель. Электр ұстарасы.* Пышақ блогының іске қосылуы арқылы қырынуға болатын ұстара. **Электр шамы.** физ. *Электр энергиясы оптикалық сәулде энергиясына айналатын жасанды жарық көзі.*

ЭЛЕКТРДӨНЕКЕРЛЕ= ет. *Металдарды жылдам ерітін металлдың көмегімен бір-біріне бекіту.*

ЭЛЕКТРДӨНЕКЕРЛЕУ *Электр дәнекерлеу етістігінің қимыл атауы.*

ЭЛЕКТРДӨНЕКЕРЛЕУШІ зат. *Металдарды тез ерітін металлдың көмегімен бір-біріне жалғайтын, бекітетін маман.*

ЭЛЕКТРДИАЛИЗ зат. экол. *Тұзды суларды тұщыландырып тазалайтын әдіс.*

ЭЛЕКТРДИРМЕН зат. тех. *Астық өнімдерін тартуға арналған, жұмыс органдары электр энергиясының күшімен қозғалатын қондырғы.*

ЭЛЕКТРЕТТЕР зат. хим. *Полюстейтін тудыратын сыртқы әсерді тоқтатқаннан кейін ұзақ уақыт электрленген күйде болуға қабілетті материалдар тобы.*

ЭЛЕКТРЖЫЛЫТҚЫШ зат. физ. *Электр қуатымен жылытатын құрылғы.*

ЭЛЕКТРИК¹ зат. сөйл. **1.** *Электр, электрика саласының маманы, электр қуатымен байланысты істердің техник қызметкері.* **2.** *Электрмонтер, электртехник.*

ЭЛЕКТРИК² [франц. electrique] сын. *Сұрғылт реңкті көгілдір немесе көк түс.*

ЭЛЕКТРИЧКА зат. сөйл. *Электрлі теміржол және осындай жолмен жүретін пойыз.*

ЭЛЕКТРКАРДИОГРАММА зат. мед. *Электркардиографтан алынған, жүректің жұмыс істеуін көрсететін қағазға түскен сызық.*

ЭЛЕКТРКАРДИОГРАФ зат. мед. *Жүректің жұмысын тексеріп, оны қағазға түсіретін аппарат.*

ЭЛЕКТРКАРДИОСТИМУЛЯТОР зат. мед. *Жүректі электр импульстарымен жұмыс істететін құрылғы-аппарат.*

ЭЛЕКТРКОАГУЛЯЦИЯ зат. мед. *Жоғары жиіліктегі электр қуатының аздадағы ақуыз тіндерін ұйыту қасиетіне негізделген қыздырылған электродпен тіндерді күйдіретін электр-хирургиялық емдеу әдісі.*

ЭЛЕКТРКАРДИОГРАФИЯ зат. мед. *Жүректің жұмыс істеу үстіндегі электр толқындарының сызбасына негізделген жүректің жұмысын бақылау тәсілі.*

ЭЛЕКТРКОРУНД зат. хим. *Электрдоғалы балқытудан алынатын синтетикалық корунд.*

ЭЛЕКТРКОЗГАЛТҚЫШ зат. физ. *Электр энергиясын механикалық энергияға айналыратын қозғалтқыш.*

ЭЛЕКТРЛЕН= ет. *Тұрмыс пен халық шаруашылығына электр қуаты ену.*

ЭЛЕКТРЛЕНДІР= ет. *Өндіріс пен тұрмысқа электр энергиясын кеңінен енгізу, электр қуатын жіберу, қуаттандыру.*

ЭЛЕКТРЛЕНДІРУ *Электрлендіру етістігінің қимыл атауы.*

ЭЛЕКТРЛЕНДІРІЛ= ет. *Электр қуаты жіберілу, қуаттандырылу.*

ЭЛЕКТРЛЕНДІРІЛУ *Электрлендіріл етістігінің қимыл атауы.*

ЭЛЕКТРЛЕНУ *Электрлен етістігінің қимыл атауы.*

ЭЛЕКТРЛІ сын. тех. *Электр тогымен жұмыс істейтін.*

Электрлі кофеқайнатқыш. тех. *Қуаты 700-1200 Вт құбырлы электр қайнатқыш элементі бар, жылу ажыратқыш құрылғымен немесе әзірленген кофені ыстық күйінде (кемінде 60°C температурада) сақтауға арналған тетікпен жабдықталған кофеқайнатқыш. Электрлі кофеұсатқыш.* тех. *Электр кофеұсатқыш.*

ЭЛЕКТРЛІК сын. физ. *Электрге қатысты, электрге тән.*

Электрлік бәрбі. тех. *Бәрбінің бұрғылау аспабын электр арқылы айналдыратын түрі. Электрлік кедергі.* физ. *Электр тізбегінің немесе өткізгіштің электр тоғына қарсы бағытталған әсерін сипаттайтын шама. Электрлік конденсатор.* физ. *Диэлектрлік (қағаз, слюда, ауа т.б.) қабаппен бөлінген екі не одан көп қозалатын немесе қозалмайтын электродтар жүйесі. Электрлік тұрақтандырғыш.* физ. *Электр энергиясын қабылдағыштардың ену нүктесіндегі электр кернеуінің немесе тізбектегі ток күшінің мәнін автоматты түрде тұрақтандыруға арналған құрылғы.*

ЭЛЕКТРМАГНЕТИЗМ [грек. elektron – көріптас, magnētis – магнит] зат. физ. *Электр тогының әсерінен пайда болатын магниттік құбылыстар.*

ЭЛЕКТРМАГНИТ зат. физ. *Сыртына оралған сым арқылы ток жүргенде өзекшесінде магнит өрісі пайда болатын, әдетте жұмсақ темір кесегінен істелетін техникалық аспап.*

ЭЛЕКТРМАГНИТТІК сын. физ. *Электрмагнитке тән, электрмагнитке қатысты.*

Электрмагниттік индукция заңы. физ. *Өткізгіштің түйіскіталған контурын кесіп өтетін магнит ағыны өзгергенде, өткізгіште индукциялық ток пайда болатынын көрсететін заң. Электрмагниттік толқындар.* физ. *Электрмен зарядталған бөлшектерді өзара әсерлестіретін толқын түрі. Электрмагниттік өріс.* физ. *Электр заряды бар бөлшектердің өзара әсерін жеткізетін физикалық өріс.*

ЭЛЕКТРМӘШИНЕ зат. тех. *Электр тогымен жұмыс істейтін техникалық құрал, көлік т.б.*

Электрмәшине зәкірі. тех. *Электрмәшинеінің айналымы бөлігі (әдетте, тұрақты ток жағдайында), бір-бірінен лаппен немесе қағаз қабатымен оқшауландырылған электротехникалық болат қаңылтырдан жасалынған магнит өзекше. Электрмәшине коллекторы.* физ. *Электр мәшинеінің зәкірімен (роторымен) біртұтас жасалған жиілік түрлендіргіш механикалық құрылғы.*

ЭЛЕКТРМЕТАЛЛУРГИЯ зат. тех. *Металдарды оксидтерінен тотықсыздандырумен және электр энергиясын жылу көзі ретінде пайдаланып, болат және түрлі құрамды құймалар алумен айналысатын техника саласы.*

ЭЛЕКТРМЕХАНИК зат. *Электромеханика саласының маманы.*

ЭЛЕКТРМЕХАНИКА зат. *Электротехника ғылымының электр мәшинелеріне арналған бөлімі.*

ЭЛЕКТРОВОВЗ зат. *Электр қуатымен жүретін локомотив.*

ЭЛЕКТРОГРАФИЯ зат. баспа. *Полиграфия істерінде электрлі және магниттік тәсілдердің жиынтығы.*

ЭЛЕКТРОД [грек. elektron – көріптас, hodos – жол] зат. физ. *Затқа электр тогын жіберетін өзек, гальваникалық элемент бөлшегі.*

ЭЛЕКТРОДИАЛИЗ зат. физ. *Құрамында электролиттері бар ерітінділерді бөлу әдісі.*

ЭЛЕКТРОДИКА з.т. х.м. Екі фазаның жанасу шекарасында электрхимиялық қиылыстарды зерттейтін теориялық электрхимия бөлімі.

ЭЛЕКТРОДТАР з.т. ф.из. Электродпен байланыста болатын электронды өткізгіш фазалар (металдар, шала өткізгіштер).

ЭЛЕКТРОКАР [грек. elektron – көріпмас, ағыл. car – арба] з.т. Зауыттарда, вокзалдарда және т.б. жерлерде жүк тасымалдауға арналған, электрқозғалтқыш орнатылған, өздігінен қозғалатын арба.

ЭЛЕКТРОЛИЗ [грек. elektron – көріпмас, lysis – бөлшектеу, еру] з.т. ф.из. Ерітіндіге электр тогы жіберілгенде ондағы заттардың өз тектеріне қарай ыдырауы, еруі.

ЭЛЕКТРОЛИЗДЕ = е.т. Ерітіндіге электр тогын жіберіп, ондағы заттарды өз тектеріне қарай бөлу.

ЭЛЕКТРОЛИЗДЕУ Электрлизде етістігінің қимыл атауы.

ЭЛЕКТРОЛИТТЕР [грек. elektron – көріпмас, lytos – бөлшектенетін, ерітін] з.т. х.м. Электр тогының өткізгіш иондардың қозғалысы арқасында өтетін химиялық заттар мен жүйелер немесе еріген не балқыған күйінде электр тогын өткізетін зат.

ЭЛЕКТРОМЕТР [грек. elektron – көріпмас, metron – өлшем] з.т. х.м. Электр тогының кернеуін, күшін өлшеуге арналған аспап.

ЭЛЕКТРОМОБИЛЬ [грек. elektron – көріпмас, autos – өзін, лат. mobilis – жылжымалы] з.т. т.х. Аккумулятор батареяларынан қоректенетін тартымды электрқозғалтқышы бар автомобиль.

ЭЛЕКТРОН¹ [грек. elektron] з.т. ф.из. Массасы $9,108 \cdot 10^{-28}$ тең элементарлы теріс электр заряды бар тұрақты элементарлы бөлшек немесе электрдің ең аз теріс зарядымен зарядталған атомның ең кішкентай ұсақ элементарлы бөлшегі.

Электрон элементтер, х.м. Берілген элементпен салыстырғанда электртерістіліктері төмендеу болатын химиялық элементтер. **Электронға ынтықтық**, х.м. Атомдардың, молекулалардың және аниондардың электронды қосып алып, тұрақты термодинамикалық бөлшек түзуге қабілеттігі.

ЭЛЕКТРОН² з.т. х.м. Авиация құрылысында қолданылатын жеңіл магнит қоспасы.

ЭЛЕКТРОНДЫ с.н. ф.из. Электронға қатысты, электроны бар.

Электронды пошта, и.н.ф. <ағыл. electronic mail, E-mail> Есептеу жүйелерін пайдаланушылар арасында хабар алысу жүйесі. **Электронды торлар**, и.н.ф. Бағалы қағаздардың биржадан тыс рыногы инфрақұрылымының элементі. **Электронды хронометр**, спорт. Жарыстар кезінде уақытты 0,001 секунд уақыт дәлдігімен өлшей алатын аспап.

ЭЛЕКТРОНДЫҚ с.н. Электронға қатысты, электронға тән.

Электрондық авто, әск. Қозғалатын механикалық қондырғылары (айналмалы білігі, тісті қабылдағыштары, ауыстырып қосқышы) жартылай өткізгіш электрондық сызбалармен ауыстырылған автомат. **Электрондық акша**, и.н.ф. <ағыл. digital money, digital cash> Cyber-Cash және DigiCash компанияларының қазіргі кезде жасалатын есептеу құралы. **Электрондық бланк**, и.н.ф. <ағыл. electronic sheet> Көлденең және тік графалармен көптеген ұяшықтарға бөлінген парақ түріндегі компьютер жадының көрнекілік үлгісі.

Электрондық есептеу мәшinesі, и.н.ф. <ағыл. electronic computer> Есептеулерді жоғары жылдамдықпен әрі дәлдікпен орындауға арналған тез әрекет ететін электрондық қондырғы. **Электрондық кесте**, и.н.ф. Сандармен нөмірленген жолдары мен латын әріптерімен белгіленген бағаналары бар кесте түрінде реттелген ақпаратты өңдеу бағдарламалары. **Электрондық қарсышаралар**, әск. Күрделі қорғаныс электроникасына қолданылатын қарсышаралар. **Электрондық құжат**, и.н.ф. <ағыл. electronic document> Бағдарламалық

және аппараттық құралдардың көмегімен адамның қарап шығуына және тыңдауына арналған есептеуіш жүйенің жадындағы мәліметтер жиынтығы.

Электрондық микроскоп, геол. Көріністі үлкейту үшін электрондар шоғы пайдаланылатын аспап.

Электрондық сауда, экон. Тұтынушыны дербес компьютерге немесе теледидарға қосылатын арнаулы басқару тетігі арқылы сапушының деректер қорымен кабельдік немесе телефон желісін пайдалануға негізделетін тікелей маркетинг нысандарының бірі. **Электрондық схема**, и.н.ф. <ағыл. electronic circuit> а) Ақпарат өңдеудің кейбір функциясын жүзеге асыратын электрондық сыңарларды байланыстыратын схема. ә) Берілген міндетті орындау үшін белгілі бір схема бойынша өткізгіштермен жалғастырылған жартылай өткізгіштік құрылғы. **Электрондық теория**, ф.из. Электрлік қиылыстарды көптеген элементарлық электрзарядтары – электрондардың жиынтық жүйесін зерттейтін теория. **Электрондық төлем**, и.н.ф. «Электронды» деген белгі соғылған кәділгі төлем құжаттың негізінде толтырылған төлем құжаты. **Электрондық тіркеу**, и.н.ф. Заңды және жеке тұлғаларды тіркейтін электрондық жүйе.

ЭЛЕКТРОНИКА з.т. ф.из. 1. Электротехника ғылымының газдар мен ауа сусыз кеңістіктегі электр қиылыстарын, сондай-ақ электронды қондырғыларды пайдаланудың техникасын зерттейтін саласы. 2. Тех. Электронды құрылғылар, мәшинелер.

ЭЛЕКТРОНОГРАФИЯ [грек. elektron – көріпмас, graphō – жазамын] з.т. кен. Кристалдары электрондарды өз бойынан оңай өткізетін ұсақ дисперсиялы минералдардың құрылымдық ерекшеліктерін зерттеу әдісі.

ЭЛЕКТРОСКОП [грек. elektron – көріпмас, skopeō – қараймын, бақылаймын] з.т. тех. Дененің электрлену дәрежесін анықтауға арналған аспап.

ЭЛЕКТРОСМОС з.т. х.м. Сыртқы электр өрісінің әсерінен капиллярлы түтікше қабырғаларының бойымен немесе кеуек денедегі каналдар бетімен электролиттің сұйық фазасының бағытты қозғалуы.

ЭЛЕКТРОСТАНЦИЯ з.т. **Электрстансы**. **ЭЛЕКТРОФИЛЬДЕР** з.т. х.м. Бос орбиталдары бар немесе электрондық тығыздығы төмендеу катиондар мен молекулалар фрагменттері.

ЭЛЕКТРОХОД з.т. Электр қозғау күшімен жүретін кеме.

ЭЛЕКТРӨЛШЕУІШ з.т. Электр тогы арқылы жұмыс істейтін өлшеуіш аспап.

Электрөлшеуіш компенсатор, тех. Нөлдік өлшеу әдісі арқылы потенциалдар айырмасын анықтайтын өлшеуіш құрал.

ЭЛЕКТРӨТКІЗГІШ з.т. х.м. Молярлық электрөткізгіш құрамында еріген заттың 1 моль бар бірлікті қалыңдықты электролит ерітіндісінің жайпақ қабатының электр өткізгіштігі.

ЭЛЕКТРӨТКІЗГІШТІК з.т. тех. ф.из. Сыртқы электр өрісінің әсерінен заттардың (таужыныстардың, минералдардың) электр зарядтау тасымалдау қабілеті.

ЭЛЕКТРПЕШ з.т. тех. Токпен қызатын пеш.

ЭЛЕКТРСИНТЕЗ з.т. х.м. Күрделі химиялық қосылыстарды электролиз арқылы алу әдісі.

ЭЛЕКТРСТАНСЫ з.т. тех. Электр қуатын өндіретін орын, құрылғы.

ЭЛЕКТРСТАТИКА [грек. elektron – көріпмас, нем. Statos – тұрақты] з.т. ф.из. Электр өрісі мен қозғалмайтын электр зарядтарының өзара байланысы және соны зерттейтін электр теориясының бөлімі.

ЭЛЕКТРСТАТИКАЛЫҚ с.н. ф.из. Электростатикаға қатысты.

Электрстатикалық мәшине, ф.из. Электр

өрісін алатын құрылғы.

ЭЛЕКТРСҮЗГІ з.т. х.м. Майдалық фазаның бөлшектеріне электр зарядын беріп және одан кейін оларды электр өрісінде тұндырып, газдарды шаң мен тұманнан тазартуға арналған құралы.

ЭЛЕКТРТАЛДАУ з.т. х.м. Заттарды электролиз арқылы анықтауға негізделген сандық талдау әдісі, мыс, никель, қорғасын, т.б. анықтауға және заттар қоспаларын бөлуге қолданылады.

ЭЛЕКТРТАҢБА з.т. спорт. Сайыста ратир және семсердің шанышған нүктесін таңбайтын аспап.

ЭЛЕКТРТАСЫМАЛДАУ з.т. х.м. Тұрақты ток өткізгенде электрондық немесе тесіктік өткізгіштікті жүйелер құрауыштарын бөлу қиылысы.

ЭЛЕКТРТЕРМИЯЛЫҚ с.н. ф.из. Электр өрісі мен жылудың өзара байланысы арқылы, соған тән.

ЭЛЕКТРТЕРІС: электртеріс элементтер, х.м. Берілген элементпен салыстырғанда электртерістіліктері жоғарырақ болатын химиялық элементтер.

ЭЛЕКТРТЕРІСТІЛІК з.т. х.м. Химиялық элемент атомдарының өздері түзген ковалентті байланыстарының полюстену қабілетінің сандық сипаттамасы.

ЭЛЕКТРТЕХНИКА з.т. тех. Электртехника саласы бойынша маман.

ЭЛЕКТРТЕХНИКА [грек. elektron – көріпмас, technikē – шебер] з.т. тех. Электр құбылыстары жайындағы, сондай-ақ электр қуатын, белгілі мақсаттарға орай өнеркәсіпте, ауылшаруашылығы мен тұрмыста пайдалануды зерттейтін ғылым.

ЭЛЕКТРТЕХНИКАЛЫҚ с.н. Электртехникаға қатысты.

Электртехникалық шыны, х.м. Электртехникада қолданылатын шыны бұйымдар.

ЭЛЕКТРУМ з.т. геол. Түсі сары, күмістей ақ, кварц, барит, кальцит, күміс, қорғасын, т.б. металдардың желілерінде, қорымдарда шоғырланатын, алтын мен күміс алынатын, сап металдар класындағы айнымалы құрамды минерал.

ЭЛЕКТРФОН [грек. elektron – көріпмас, rhōnē – дыбыс] з.т. тех. Пластинкаға жазылған дыбысты қайта есту үшін дауыс зорайтқыш орнатылған аспап.

ЭЛЕКТРФОРЕЗ [грек. elektron – көріпмас, phoreō – алып жүру, тасу] з.т. геол. Дисперсиялық ортадағы дисперсиялық фазаға тиесілі бөлшектердің (супспензиялардың, эмульсиялардың, күлдердің) сырттан берілген электр өрісі әсерінен қозғалыстарға ұшырауы.

ЭЛЕКТРХИМИЯ [грек. elektron – көріпмас, chimia – химия] з.т. Физикалық химия ғылымындағы электр тогы мен химиялық процестердің бір-біріне тигізетін әсерін зерттейтін бөлімі.

ЭЛЕКТРХИМИЯЛЫҚ с.н. Электрхимияға қатысты.

Электрхимиялық белсенділік, геол. Таужыныстардың зарядтала отырып, өзін кіріктіруші ортада электр өрісін тудыру қасиеті.

ЭЛЕКТРШӨЙНЕК з.т. Электр тогы арқылы су қайнататын тұрмыстық техника.

ЭЛЕКТРШӨКІТІРУ з.т. х.м. Электродпен арқылы тұрақты электр тогы өткенде катод бетіне металдардың электролиттік тұнуы.

ЭЛЕКТРШЫРАУ з.т. х.м. Электродтер ерітінділері мен балқымаларында, сондай-ақ қатты электролиттерде электродтардағы электр тогының әсерінен жүретін химиялық реакциялар.

ЭЛЕКТРЭНЕРГИЯ [грек. elektron – көріпмас, energia – әрекет] з.т. Электр қуаты.

ЭЛЕКТРЭНЦЕФАЛОГРАФИЯ з.т. мед. Жүйке талшықтарындағы биологиялық токтарды тіркеуге мүмкіндік туғызатын мидағы биоэлектрлік қиылыстарды зерттеу тәсілі.

ЭЛЕМЕНТ [лат. elementum] з.т. 1. х.м. Химиялық жолмен одан әрі бөлшектеуге келмейтін

біртекті қарапайым зат. 2. кіт. Бір бүтін нәрсені құраушы жеке бөлішегі. 3. қоғ.-әлеум. Әлеуметтік-саяси тап, топ немесе күштердің жеке өкілі.

Элементтер миграциясы. хим. Қоршаған ортада табиғат күшінің әсерінен немесе адамдардың шаруашылық әрекеттері нәтижесінде химиялық элементтердің тасымалдануы. **Элементтер шоғыры.** хим. Белгілі бірдей қасиеттер тән химиялық элементтер жиынтығы. **Элементтердің дифференциациясы.** геол. Табиғи процестерде элементтердің миграциясы мен концентрациясының өзгеруіне байланысты жіктелуі. **Элементтердің жылыстауы.** геол. Химиялық элементтердің жер қыртысында және жер бетінде әртүрлі геохимиялық процестер кезінде ауысуы мен қайта бөлінуі. **Элементтің атрибуттары.** инф. Файлда сақталатын және кескіннің элементін бейнелеу кезінде бағдарлама пайдаланатын (сызықтың түсі мен қалыңдығы, қаламұштың түрі сияқты) ақпарат.

ЭЛЕМЕНТАР сын. 1. Бір нәрсенің негізіне ғана қатысы бар, бастапқы. 2. ауыс. Әркімге белгілі, ең қарапайым.

Элементар бөлшек. физ. Заттың ең қарапайым деп есептелетін ұсақ бөлігі. **Элементар геометрия.** матем. Эвклид негізін салған, орта мектепте өтілетін геометрия туралы бастапқы қарапайым білімдер жүйесі.

ЭЛЕМЕНТАРЛЫҚ сын. сөйл. **Элементар. ЭЛЕМЕНТОРГАНИКАЛЫҚ:** элементарорганикалық қосылыстар. хим. Құрамына көміртектен тікелей байланысқан элементтер кіретін (оттек, азот, күкірт және галогендерден басқа) химиялық қосылыстар.

ЭЛЕМЕНТТІК сын. хим. Элементке тән, элементке қатысты.

Элементтік талдау. хим. Зерттелетін заттағы химиялық элементтерді сапалық тұрғыдан ашып, сандық тұрғыдан мөлшерін анықтауға бағытталған талдау әдісі.

ЭЛЕНИУМ [лат. elenium] зат. фарм. Жүйке жүйесіне жайландыратын әсері бар дәрілік препарат.

ЭЛЕРОНДАР [франц. aileron] зат. тех. 1. Ұшақтың қанатының артқы бөлігіне орнатылатын қозғалмалы бөлшектер. 2. әск. Қанатты зымыранда қанаттың жалғасы (бөлігі) болып табылатын тетік.

ЭЛЕУТЕРОКОКК зат. 1. өс. Аралия тобына жататын Қыыр Шығыста өсетін бұтақты өсімдік түрі. 2. мед. Жайландыратын қасиеті бар, осы өсімдіктен өндірілетін дәрі-дәрмек.

ЭЛИЗИЯ [лат. elisio] зат. лингв. Сөздің соңғы дыбысы дауысты дыбысқа аяқталып, оған бірігіп (не тіркесіп) айтылатын сөздің жалғанатын қосымшаның басқы дыбысы дауысты болған жағдайда қатар тұрған бір дауысты дыбыстың түсіріліп айтылуы.

ЭЛИКСИР [франц. elixir] зат. 1. көне. миф. Орта ғасырлардағы алхимиктердің өмірді ұзартуды, жастықты сақтайды деп қиялдаған сиқырлы сусыны. 2. мед. Медицинада, косметикада қолдану үшін спирт не қышқылыға түндірылген дәрі-дәрмектік сұйықтық.

ЭЛИМИНАЦИЯ [лат. eliminare] зат. 1. биол. Биоценоздардан дарақтардың, популяциялардың және түрлердің биологиялық, экотоптық немесе биоценоздық тұртікжайттардың әсерінен жойылып кетуі. 2. кіт. Аластату, шеттету, алып тастау.

ЭЛИТА [франц. elite] зат. 1. қоғ.-саяси. Қоғамның не оның белгілі бір тобының таңдаулы өкілдері, бетке тұтар қалаулылары. 2. ауылшар. Селекция нәтижесінде алынып, одан әрі көбейтуге арналған мал не өсімдіктің ең жақсы, ең таңдаулы тұқымы (түрі).

Элита теориясы. саяси. Қоғамның ақсүйек топтарының (элита) ерекше миссиясы мен әлеуметтік, саяси және зияттық белсенділігі мен қалған адамдардың (бұқараның) енжарлығы туралы теориялар.

ЭЛЛИНГ [гол. helling] зат. тех. 1. Кеме жасауға арналған жабық ғимарат, сонымен қатар құрылыс дозы (кеметирақ). 2. Жонделуге тиісті

кемелерді көтеру мен түсіру үшін жабдықталған қондырғы. 3. Дирижабльдерді жөндеу мен сақтауға арналған арнайы ғимарат.

ЭЛЛИПС [грек. ellipse] зат. матем. Дөңгелек конустың бір жақ қуысының басқа бір жазықтықпен қиылуы сызығы.

ЭЛЛИПСИС [грек. ellipse] зат. лингв. Сөйлеу үстінде түсіріліп айтылатын, бірақ мәтін арқылы қалпына келтіруге болатын элемент.

ЭЛЛИПСОИД [грек. ellipse – түсіп қалу, eidos – түр] зат. матем. Эллипстің өз өсі бойынша айналуынан шығатын геометриялық фигура.

ЭЛЛИПСТІ сын. Эллипсі бар, эллипске тән болған.

ЭЛЛИПСТІК сын. кіт. Эллипс сияқты, эллипске тән.

Эллипстік сөйлем. лингв. Сөйлемде түсіп қалған мүшенің қандай екені белгілі болып тұратын және оны анықтау, орнына келтіру қажет етілмейтін сөйлем.

ЭЛОДЕЯ [лат. elodea] зат. өс. Сабағы да, жапырақтары да жасыл түсті, өте тез өсетін жарықсүйгіш су өсімдігі.

ЭЛБОР зат. хим. Боразол негізіндегі аса қатты композициялық материал.

ЭЛЮАТ зат. хим. Элюентте таралған және хроматография әдісімен зерттелетін зат немесе заттар қоспасы.

ЭЛЮВИЙ [лат. eluere] зат. геол. Тау жыныстарының бастапқы түзілу орнында қалған қалдықтары.

ЭЛЮВИЙЛІК сын. геол. Элювий бар.

ЭЛЮЕНТ зат. хим. Хроматографиялық талдауда сорбентпен салыстырғанда қозғалыста болатын газ тәрізді немесе сұйық фаза.

ЭЛЮЦИЯ зат. хим. Сорбентпен адсорбцияланған немесе оның құрам бөлігі болатын құрауыштарды еріткішпен өңдеу жолымен келтіру.

ЭМАЛЬ [франц. email] зат. тех. 1. Бұйымның бетіне электрохимиялық тәсілмен жалатылатын берік шыны қабат. 2. анат. Тістің сыртқы қатты қабығы.

ЭМАЛЬДА= ет. Бұйымдардың бетіне электрохимиялық тәсілмен берік шыны қабат жалату.

ЭМАЛЬДАН= ет. Шыны қабат жалатылу.

ЭМАЛЬДАНУ Эмальдан етістігінің қимыл атауы.

ЭМАЛЬДАУ Эмальда етістігінің қимыл атауы. 1. Бұйым бетіне жұқа қабатпен қондырылатын бейорганикалық шыны тәрізді қаптаулар. 2. Лактағы пигменттер суспензиясы түріндегі ЛБЖ (кейде толықтырылған).

ЭМАЛЬДАТ= ет. Эмаль жалатқызу.

ЭМАЛЬДАТУ Эмальдат етістігінің қимыл атауы.

ЭМАЛЬДАУ Эмальда етістігінің қимыл атауы.

ЭМАНАЦИЯ [лат. emanatio] зат. геол. Радиоактивті тізбектердің газ күйінде табиғи өнімдер бөліп шығу үдерісі.

ЭМАНОМЕТР зат. геол. Эманациялардың (радон мен торонның) ауа құрамындағы концентрациясын анықтауға арналған аспап.

ЭМАНСИПАЦИЯ [лат. emancipatio] зат. кіт. Қандай да болмасын кіріптанулықтан, шектеуден, бағыншылықтан азат болуы.

ЭМБАРГО [исп. embargo] зат. экон. Сырттан елге алтын немесе шетел валютасын, жеке тауар түрлерін, мысалы, қару-жарақты әкелуге және оны сыртқа шығаруға, немесе басқа шет мемлекеттің мүлкін пайдалануға мемлекет тарапынан салынған тыйым.

ЭМБЛЕМА [грек. emblema] зат. кіт. **Та-нымбел** (зат немесе әдекеандай заттың бейнесі, сондай-ақ белгілі бір идеяны білдіретін шартты белгі, символ).

ЭМБОЛИЯ [грек. emballo] зат. мед. Қан мен лимфа ағысы барысында әдекеандай түйіршіктердің (үзілген тромб, тін бөлшектері, ауа және т.б.) тамырды бітеуі.

ЭМБОССИНГ [ағыл. embossing] зат. экон. Пластикалық карточкаға нөмірін, иесінің аты жөнін не компанияның логотипін механикалық әдіспен басып түсіру.

ЭМБОССИРЛЕУ [ағыл. embosser] зат. экон. Бедерлі белгілер салу жолымен төлем картасындағы сәйкестендірме ақпаратты қолмен басып шығару ісі.

ЭМБРИОГЕНЕЗ [грек. embryo – ұрық, genesis – шығу тегі] зат. биол. Ұрықтанғаннан бастап жұмыртқадан жарып шыққанға немесе туғанға дейінгі ұрықтың (эмбрион) даму мерзімі.

ЭМБРИОЛОГ зат. биол. Эмбриология ғылымының маманы.

ЭМБРИОЛОГИЯ [грек. embryo – ұрық, logos – ілім] зат. биол. Ұрықтың және бүкіл организмнің жеке дамуын зерттейтін биология ғылымының тарауы.

ЭМБРИОН [грек. embryo] зат. биол. Жан-жануар мен адам ағзасының бастапқы даму кезеңі.

ЭМБРИОНДЫҚ сын. биол. Эмбрионға қатысты.

Эмбриондық ұлпа. биол. <textus embryonalis, лат. textus – ұлпа, грек. embryo – ұрық> Гаструляция кезінде аралық ұрық жапырақшасы – мезодермадан түзілетін ұрықтық дәнекер ұлпасы (мезенхима).

ЭМИГРАНТ [лат. emigrans] зат. Өз Отанынан басқа елге өз еркімен немесе күштеп қоныс аударған, эмиграцияда жүрген адам.

ЭМИГРАЦИЯ [лат. emigrare] зат. саяси. Саяси не экономикалық, тағы басқа себептермен өз Отанынан басқа мемлекетке ерікті түрде немесе шарасыздан қоныс аудару ісі.

ЭМИГРАЦИЯЛЫҚ сын. саяси. Эмиграцияға қатысты.

ЭМИКАЛЫҚ сын. лингв. Тіл материалының физикалық қасиеттерін семантикалық деңгейде ажырату қабілетіне ие құбылыс.

ЭМИССАР [лат. emissarius] зат. саяси. Саяси құпия тапсырмамен басқа елге жіберілетін адам.

ЭМИССИЯ¹ [лат. emissio] зат. қаржы. Бағалы қағаздар мен қағаз ақшалар шығару ісі.

Эмиссия бағасы. экон. Жаңа акциялар мен басқа да бағалы қағаздар шығарылған баға. **Эмиссияны шектеу.** экон. Банкнот эмиссиясын реттеу мақсатымен оны заңды түрде шектеу.

ЭМИССИЯ² [лат. emissio] зат. физ. Қыздырудың ықпалымен, электр аясы мен өзге де себептерден қатты және сұйық денелердің фотондар, электрондар мен иондарды бөлуі, сәулелі шығаруы.

ЭМИССИЯЛЫҚ сын. қаржы. Эмиссияға қатысты.

Эмиссиялық банк. қаржы. Банк билеттерін (банкнот) шығарудың монополиялық құқығы берілген банк. **Эмиссиялық директива.** қаржы. Ақшаны айналысқа шығарудың белгіленген тәртіптен айқындалған шекті мөлшері. **Эмиссиялық жүйе.** қаржы. Ақша белгілерін айналысқа шығарудың заң жүзінде белгіленген тәртібі; ақша жүйесінің құрамдас бөлігі. **Эмиссиялық консорциум.** экон. Андеррайтерлердің эмитентке эмиссиялық бағалы қағаздарды шығару мен орналастыру жөнінде қызмет көрсету мақсатында бірлескен қызмет туралы шарт негізінде құрылған бірлестігі.

Эмиссиялық құқық. қаржы. а) Ақша шығару тәртібін айқындайтын құқықтық нормалардың жиынтығы, эмиссиялық жүйенің құқықтық тетігі. ә) Ақша белгілерін айналысқа шығарудың белгілі бір кезеңге арналған белгіленген шектік мөлшері. **Эмиссиялық операциялар.** қаржы. Банктердің, қазына орындарының, акционерлік қоғамдардың, басқа да осындай мекемелердің ақшаны айналысқа шығару және бағалы қағаздар шығару жөніндегі қызметі. **Эмиссиялық пайда.** қаржы. Бағалы қағаздарды (акцияларды, облигацияларды) таратудан алынатын пайда; оны ірі банктер, басқа да несиеқаржы мекемелері

бағалы қағаздарды шығарушылар мен оларды сатып алушылар арасында делдалдық жасау нәтижесінде алады; қаржы олигархиясының баю нысандарының бірі. **Эмиссиялық рұқсат**, қаржы. Банк мекемесіне ақша билеттері мен металл теңгелердің резервтегі қорлары есебінен айналым қассасын нақты ақшамен қосымша нығайту құқығын беретін құжат. **Эмиссиялық сальдо**, қаржы. Банктің белгілі бір кезеңде ақша шығару және оны айналыстан алу жөніндегі операцияларының нәтижесі). **Эмиссиялық салық**, қаржы. а) Алтын стандарты жағдайында банк билеттерінің алтынмен өтелмеген, белгіленген лимиттен асып түскен эмиссиясына салынған салық. ә) Ақшаның шектен тыс шығарылуы салдарынан оның құнсыздануы себепті халық көтеретін шығын. **Эмиссиялық синдикат**, қаржы. Бағалы қағаздар рыногындағы көсіпқой қатысушылардың бірлестігі. **Эмиссиялық спектрлік талдау**, хим. Зерттелетін үлгінің шығару спектрлеріне негізделген элементтік спектрлік талдау әдісі. **Эмиссиялық тәртіп**, қаржы. Ақшаны айналысқа шығару және оны айналыстан алу жөніндегі операцияларды жүргізу және есепке алу ережелерін банк мекемелерінің сақтауы. **Эмиссиялық шығасы**, қаржы. Ақшаны шектен тыс көп шығару салдарынан еңбекші бұқара шегетін шығасы.

ЭМИТЕНТ [лат. emittere] зат. қаржы. Эмиссия жүргізетін мекеме немесе кәсіпорын.

ЭМОТИВТІК сын. лингв. Сезімді, көңіл күйін, әсерленуді, режисуді білдіретін.

ЭМОЦИОНАЛДЫ сын. Тез әсерленетін сезім әрекетінен туатын, соны білдіретін.

Эмоционалды лексика, лингв. Тілдік құралдар эмоционалды бояуға ие болған сөздер.

ЭМОЦИОНАЛДЫҚ сын. Адамның көңіл күйі, сезім, өз қатынасын білдіретін.

ЭМОЦИЯ [франц. emotion] зат. 1. психол. Адамның не жан-жануарлардың ішкі және сыртқы тітіргендіргіштерге қуаныш, қорқыныш, риза болу, режису түріндегі көрініс табатын субъективті реакциясы. 2. Адам жан дүниесіндегі күйініш-сүйініш сезімі.

Эмоциялар қосарластығы, пед. Бірін-бірі итермелейтін эмоциялық келедіген екі бағдар. Олардың біреуі ұғынымсыздыққа қарай ығыстырылып, индивид мінез-құлқына санадан тыс әсер етеді.

ЭМОЦИЯЛЫҚ сын. Сезімдік, эмоцияға қатысты.

Эмоциялық ес, психол. Әртүрлі көңіл күй қозғалысы, өзгерісін санада сақтап, қайта жаңғыртуға жауап беретін жүйке жүйесінің қызметі.

ЭМОЦИЯЛЫҚ зат. психол.-пед. Адамның эмоциялары мен сезімдерінің мазмұнын, сапасы мен динамикасын сипаттайтын қасиеттері.

Эмоциялық екпін, лингв. Жан дүниесіне, сезімге әсер ету үшін эмоциялық жұқ арқалаған сөзге түсірілетін дауыс күші немесе әуен өзгерісі.

ЭМПАТИЯ [лат. empathia] зат. психол. Сезімнің адам бойында жеті кездесетін, өзіндік мән-мағынасы бар ерекшелігі.

ЭМПИЕМА [грек. empyema] зат. вет. Ірің толы қуыс, қабыну салдарынан белгілі бір анатомиялық қуыстың (плевра, буын қуыстарының) не қуыс органының (жатырдың, өт қабының) іріңге толуы.

ЭМПИРИЗМ [грек. empeiria] зат. филос. Дүниетанудың бірден-бір көзі – түйсінуге және тәжірибеге деп біліп, жеке фактілер мен құбылыстарды зерттегенде теориялық топшылауларға мән бермейтін, олардың өзара байланысы мен даму заңдарын теріс түсіндіретін философиялық ілім.

ЭМПИРИК зат. Эмпиризмнің жолын қулушы.

ЭМПИРИКАЛЫҚ сын. Эмпиризмге қатысты.

ЭМПИРИОКРИТИК зат. филос. Эмпириокритицизмнің жолын қулушы.

ЭМПИРИОКРИТИЦИЗМ [грек. empeiria – тәжірибе, kritike – талдау өнері] зат. филос.

1. Материалдығы дүниенің объективті түрде өмір сүретіндігін мойындамай, оны тек санамен, түйсікпен ғана байланысты құбылыс деп танытын, материализмге қарсы субъективті идеалистік философиялық ағым. 2. кіт. Фактілерді сипаттау барысында теориялық тұжырым жасамауға негізделген зерттеу әдісі.

ЭМПИРИЯ [грек. empeiria] зат. кіт. 1. Сыртқы дүниені сезіну органдары ғана қабылдау, адами тәжірибе. 2. Эксперименттен айырмасы – табиғи жағдайда байқау.

ЭМПИРИЯЛЫҚ сын. Эмпирияға қатысты соған тән.

Эмпириялық заң, филос. Заттардың, құбылыстардың бақылауға болатын байланыстарының мәнін түсіндіретін заң.

ЭМУ [португ. ema] зат. зоол. Аустралиялық түйеқұс.

ЭМУЛЬГАТОР зат. хим. Эмульсиялар алуды жеңілдететін заттар (сабындар, ақуыздар, көмірсулар және т.б.).

ЭМУЛЬГИРЛЕН = ет. хим. Эмульсияға айналған.

ЭМУЛЬГИРЛЕНУ хим. Эмульгирлен етістітінің қымыл атауы.

ЭМУЛЬСИЯ [лат. emulgere] зат. 1. хим. Өзге бір сұйықтықтың ерімейтін тамшылары қосылған сұйық зат. 2. физ. Фотопластинкалар мен фотоқағаздардың жарық сәуледен тез құбылыш қабаты.

ЭМУЛЬСИЯЛЫҚ сын. хим. Эмульсияға қатысты.

Эмульсиялық бояулар, хим. Қабырғаларды, көлік құралдарын, теріні, жиһаздарды бояуға арналған ауа өткізбейтін қабат жасайтын бояулар.

ЭМУЛЬСОР зат. тех. Сұт эмульсияларын дайындауға арналған құрылғы.

ЭМУЛЯТОР [ағыл. emulator] зат. инф. Компьютердің немесе электрондық қондырғының басқа бір құрылғы жұмысын бейнелеп көрсетуіне арналған аппараттық-программалық құралдар.

ЭМУЛЯЦИЯ [ағыл. emulation] зат. 1. кіт. Бәсекелесу, бір-бірінен асып түсу ниеті. 2. инф. Бір компьютердің жұмысын екінші бір компьютерде бейнелеп елестете алатын бағдарлама.

ЭМФАЗА [грек. emphasis] зат. 1. әдеб. Сөздің ерекше әсермен қушырлана сөйленуінің тіл білімі мен әдебиеттану ғылымындағы атауы. 2. лингв. Сөйлегенде кейбір жекелеген дыбыстарды қиындықпен айтудың тіл біліміндегі атауы.

ЭМФАТИКАЛЫҚ; **эмфатикалық сөз**, лингв. Көтеріңкі дауыспен мәнерлеп айтылған сөз.

ЭМФИЗЕМА [грек. emphysema] зат. мед. Ішкі ағзаның ауаның шектен тыс жиналуы салдарынан өз қалпынан үлкейіп кету ауруы.

ЭМФИТЕВЗИС [лат. emphyteusis] зат. экон. Бірқатар елдердің құқығына бөгденің жерін мұрагерлікпен ұзақ мерзімге пайдаланудың ерекше түрі.

ЭНАНТ зат. хим. Синтездік талшық; қызуға төзімді зат.

ЭНАНТИОМЕРЛЕР зат. хим. Молекулалары бір-біріне өзінің айнадағы бейнесіне симметриясыз болатын кеңістіктік изомерлер.

ЭНАНТИОТРОПИЯ зат. хим. Жағдайға байланысты тіке және кері бағыттарда жүретін екі полиморфты түр өзгерістерінің өздігінен бір-біріне айналуы.

ЭНДЕМИЗМ [грек. endemos] зат. экон. 1. Ағзалардың тар шектеулі географиялық ауданда таралуы. 2. Флора мен фаунаың кейбір құрауыштарының басқа ұқсас аймақтарда кездеспейтін, тек белгілі бір аумақта немесе акваторияда (мысалы, аралда, көзде, географиялық өңірде, өсімдік формациясында) таралуға бейімділігінің сипаттамасы.

ЭНДЕМИКТЕР [грек. endemos] зат. биол. Көлемі шағын аймақта таралған жануарлар не өсімдіктер.

ЭНДЕМИЯ [грек. endemos] зат. биол. Жергілікті табиғат ерекшелігі мен тұрғындар өмірі салтына байланысты сол жерде белгілі бір ауру түрінің үнемі болуы.

ЭНДЕМИЯЛЫҚ сын. мед. Жергілікті табиғат ерекшеліктері мен өмір салтына қатысты туындаған аурумен байланысты.

ЭНДО... [грек. endon] кіт. Ішкі, іштегі мағынасына қатысты күрделі сөздердің бірінші бөлімі.

ЭНДОАЛЛЕРГЕНДЕР зат. мед. Аздада дамиды, ағзаның өзгерген өзіндік ақуыздары.

ЭНДОБИОСФЕРА зат. экон. Ғарыштық дененің бетінде емес, тереңінде (бетінде болмағандай жағдайда) түзілетін теориялық тұрғыдан мүмкін биосфералық кешен (ағзалар мен олардың тіршілігі үшін жарамды, олар өзгертіп алған ортаның қосындысы).

ЭНДОГАМИЯ [грек. endon – ішкі, gamos – неке] зат. әлеум. Ежелгі алғаш қоғам дәуірінде белгілі бір қоғамдық топтың ішіндегі некелік байланыс; некелік серіні таңдаудағы шектеу.

ЭНДОГАМИЯЛЫҚ сын. әлеум. Эндогамияға қатысты.

Эндогамиялық неке, әлеум. Неке түрі қазақ халқының субэтникалық топтары болып есептелінетін қожалар мен төрелерде некелесудің эндогамиялық, өз ішінде ғана қыз алысатын түрі сақталған.

ЭНДОГЕНДІ [грек. endon – ішкі, genes – туатын, туылған] сын. кіт. 1. Бір нәрсенің ішінде ішкі себептер арқасында пайда болатын, әрекет ететін (экзогендіге қарама-қарсы). 2. мед. Ағзаның ішкі ортасында болатын себептерден туындайтын. 3. геол. Жер қабатында және Жердің ішкі өзгерістеріне байланысты болатын.

Эндогенді процестер, экон. Жердің ішкі күштеріне байланысты жүретін геологиялық процестер. **Эндогенді ырғақтар**, экон. Тіршілік иелерінің барлық түрлеріне тән қабілеттер, яғни өсімдіктер мен жануарлардың уақытты өлшейтін қабілеттілігі (биологиялық сағаттар).

ЭНДОГЕНДІК сын. кіт. Әсер етуші энергияның ішкі түріне қатысты.

Эндогендік процестер, <грек. endon – ішкі, genes – тегі деген сөздерінен шыққан> геогр. Жердің ішкі күштері салдарынан туатын геологиялық процестер.

ЭНДОКАРДИТ [грек. endocarditis] зат. мед. Кейбір жұқпалы аурулар қоздырғыштарының жүрек клапандарын жарақаттауынан болатын жүректің ішкі қабығының қабынуы.

ЭНДОКРИНДІ [грек. endon – ішкі, krino – бөлемін] сын. Ішкі секреция бездерімен байланысты.

Эндокринді бездер, биол. <glandula endocrinae, лат. glandula – без, грек. endon – ішкі, krino – бөлу> Ағзаның сұйық ішкі ортасына (қан, лимфа, ұла сұйықтығы) инкреттерін (гормондарын) бөлетін бездер.

ЭНДОКРИНОЛОГ зат. Эндокринология саласы ғылымының маманы, осы саланың емдеуші дәрігері.

ЭНДОКРИНОЛОГИЯ [грек. endon – ішкі, krino – бөлемін, logos – ілім] зат. физиол. Ішкі секреция бездерінің құрылым ерекшелігімен қызметін, сондай-ақ қызметінің бұзылуы салдарынан болатын ауруларды зерттейтін ғылым.

ЭНДОКРИНОЦИТТЕР [endocrinocyti, грек. endon – ішкі, krino – бөлу, kytos – жасуша] зат. биол. Биологиялық белсенді заттар – гормондарды адам мен жануарлар ағзасының ішкі сұйық ортасына (қан, лимфа, ұла сұйықтығы) бөліп шығаратын безді жасушалар.

ЭНДОМЕТРИТ [грек. endolon – ішкі, metra – жатыр] зат. 1. мед. Жатырдың кілегей қабығының қабынуы, жұқпалы және инвазиялық ауру-

лардың салдарынан іш тастау, шу түспеу секілді аурулардың негізгі себептерінің бірі. 2. зат. Мал жатырының сілекейлі қабығының қабынуы.

ЭНДОМИЗИЙ [endomysium, грек. endon – ішкі, mys – бұлшық ет] зат. биол. Ет ұлпасы жасушалары (миоциттер) мен талшықтары (симпластар) аралығында орналасып, оларды бір-бірімен байланыстырып, біртұтас етіп, ішкі мүшелер мен тамырлар қабырғаларындағы етті қабаттар мен қаңқа бұлшық еттер будаларын түзетін талшықты бортылдақ дәнекер ұлпасының жұқа қабаты.

ЭНДОНЕВРИЙ [грек. endon – ішкі, neuron – нерв] зат. анат. Жүйке талшығын қаптаған жұп-жұқа бортылдақ дәнекер тін.

ЭНДОСМОС [грек. endon – ішкі, ōsmos – түрткі, қысым] зат. экол. Заттектердің сыртқы ортадан жасушалардың ішіне диффузияның әсерімен өтуі.

ЭНДОПАРАЗИТ [грек. endon – ішкі, parasitos – араптамақ] зат. экол. Өсімдіктер мен жануарлардың әртүрлі мүшелерінде және ұлпаларында паразиттік тіршілік ететін вирустар, бактериялар, көптеген саңырауқұлақтар, қарапайымдар және гельминттер.

ЭНДОПЛАЗМАЛЫҚ: эндоплазмалық тор. биол. Жасуша органоиды.

ЭНДОПОДИТ [грек. endon – ішкі, poda – аяқ] зат. биол. Шаянтектердің бунақталған қос тармақты аяғының ішкі тармағы.

ЭНДОСКОП зат. мед. Ішкі тығыз ағзаларды зерттейтін, оптикалық жүйесі мен жарық түсіргіш құралмен қамтамасыз етілген түтікше түріндегі медициналық құрал.

ЭНДОСКОПИЯ [грек. endon – ішкі, skopeo – қараймын] зат. мед. Ішкі тығыз ағзалар мен тығыз түтікті қырғымдарды эндоскоп арқылы зерттеу әдісі.

ЭНДОСПОРАЛАР [грек. endon – ішкі, sporos – спора, тұқым] зат. биол. Жарық сәулесін күшті сындыратын цитоплазмалық денешіктер.

ЭНДОТЕЛИЙ [грек. endon – ішкі, thele – кеуделік, емізгіш] зат. биол. Жүректің, қан, лимфа тамырларының ішкі бетін астарлап, қан және лимфамен тікелей жанасатын жұқа қабық.

ЭНДОТЕРМИЯЛЫҚ сын. х.им. <грек. endon – ішкі, thermē – ыстық, жылу> Жылылықты жұтатындыққа байланысты.

Эндотермиялық реакция. х.им. Энергия сіңіре жүретін химиялық реакциялар.

ЭНДОТОКСИНДЕР [грек. endon – ішкі, toxikon – у] зат. биол. Бактериялар жасушаларымен, соматикалық антиденелермен тығыз байланысты ұрытты заттар.

ЭНДОФАЗИЯ зат. 1. Иштей сөйлеу. 2. Дыбыс шығармай, ерінмен, тілмен және жақпен қимылдап ымдау.

ЭНДОЦИТОЗ [endocytosis, грек. endon – ішкі, kytos – жасуша] зат. биол. Жасушаға қоректік заттардың плазмолемма арқылы өту процесі.

ЭНДШИЛЬ [нем. End(e) – соңы, Spiel – ойын] зат. спорт. Шахмат ойынының соңғы шешуші кезеңі.

ЭНЕОЛИТ [лат. aeneus – мыс, lithos – тас.] зат. археол. Тас дәуірінен қола дәуіріне өту кезеңі, мыс өтпелі дәуірі.

Энеолит дәуірі. археол. Адамзат мәдениеті дамуының неолит пен қола дәуірлері аралығындағы сатысы.

ЭНЕРГЕТИК зат. Энергетика саласының маманы.

ЭНЕРГЕТИКА зат. 1. Қуат көздерінің қасиеттерін зерттейтін физиканың бір бөлімі. 2. Түрлі қуат күшін өндіру мен оны пайдаланудың жолдарын қарастыратын техниканың саласы.

ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ сын. Энергетикаға қатысты, энергияның барлық түрін алу мен қолдануға қатысты.

Энергетикалық дағдарыс. экол. Халықтың шаруашылық және тұрмыстық қажеттерін қанағаттандыру үшін энергия негіздерінің жетіспеуі.

Энергетикалық деңгей. х.им. Атом құрамындағы электрондардың жалпы энергиясын, соған сай кванттық қабаттың нөмірін беретін ұғым. **Энергетикалық деңгейше**. х.им. Атом құрамындағы электрондардың бір деңгейдегі әртүрлі орбитальдарға орналасуын анықтайтын ұғым. **Энергетикалық тізбек**. экол. Биоценоздағы қоректік тізбек, яғни күн энергиясының бір жүйелік ізбен продуценттерден барлық басқа буындарға беріліп отыруы.

ЭНЕРГИЯ [грек. energeia] зат. 1. физ. Материяның басты қасиеттерінің бірі – оның қозғалысының сандық өлшемі (түрлі формасы бар: механикалық, жылулық, электромагниттік, ядролық және т.б.). 2. Әдекеандай дене, заттың әдекеандай жұмыс атқаратын мүмкіндігі немесе жұмыс істей алатын, өндіре алатын күштің көзі болатын мүмкіндігі.

Энергияның сақталу заңы. физ. Кез келген тұйықталған жүйеде өтетін процестің энергиясы жоғалмайтынын (сақталатынын) және оның тек қана бір түрден екінші түрге айналатынын тұжырымдайтын заң.

ЭНЕРГОТИМДІЛІК зат. кіт. Қандайда бір зат, дененің жұмыс атқаратын мүмкіндігін шығынын азайтып барынша көп пайдамен тұтындылық.

ЭНЗИМДЕР [грек. en – ішінде, зуме – ашытқы] зат. биол. **Ферменттер**.

ЭНЗИМОЛОГИЯ [грек. en – ішінде, зуме – ашытқы, logos – ілім] зат. биол. Ферменттерді және олар катализдейтін реакцияларды зерттейтін биохимияның бір саласы.

ЭНЗООТИЯ [грек. en – ішінде, зоо – жануар] зат. зоол. Нақты бір жермен байланысты малдың жұқпалы ауруы.

ЭНКЛИТИКА [грек. enklitike] зат. лингв. Ритмикалық бір бүтін топ құраған сөз тіркесінің құрамындағы өз екінін жоғалтқан, екпін түсетін сөзге жапсарлас айтылатын сөз. Мысалы: сап-сары, түп-тура, аса биік, тым жақсы.

ЭНКОМЬЕНДЕРО [исп. encomienda] зат. тар. XVI–XVIII ғ. Американың испаниялық отарларындағы байырғы тұрғындар – қнділерді қанаудың жүйесі.

ЭНТЕРАЛЬГИЯ [грек. enteralgia: enteron – ішек, algos – ауыру] зат. вет. Шаншу, ішек түйілу салдарынан мала өлі тию.

ЭНТЕРИТ [грек. enteron] зат. мед. Ашшек-тің кілегейлі қабығының қабынуы, әдетте гастроэнтерит (қарын-ішек қабынуы), энтероколит (ашшек – тоқішек қабынуы) ретінде өтетін дерт.

ЭНТЕРОВИРУСТАР зат. биол. Пикорна-вирустар тұқымдастығына жататын қарапайым, сыртқы қабықшасы жоқ, геномы бір жіпшелі, сызықшалы РНҚ-нан тұратын өте ұсақ, шамасы 20–30 нм, пішіндері текше тәрізді вирустар.

ЭНТЕРОЛИТТЕР зат. мед. Ішек түтігінде бос жатқан, әдетте минерал заттардан түзілген, үлкенді-кішілі (тары түйіріндей не диаметрі 30–35 см, салмағы I–II кг) тастар.

ЭНТЕРОЦЕНТЕЗ [грек. enterocentesis: enteron – ішек, kentesis – тесу] зат. мед. Ішегін газ кернеп өлі тиген жылқыға (қашырма) жасалатын операция, ішек тесу.

ЭНТОМОЗЫ [грек. entomon] зат. мал дәр. Мал мен адамның насекомдар (қосқанаттылар, бит-бүргелер, кандала, т.б.) тудыратын аурулары (маллофагоздар, ірі қара гиподерматоздары, жылқы гастроптилоздері, жылқы ринэстроздары, құмыр, пысықыр).

ЭНТОМОЛОГ зат. кіт. Энтомология ғылымының маманы.

ЭНТОМОЛОГИЯ [грек. entomon – жәндіктер, logos – ғылым] зат. биол. Зоология ғылымының құрт-құмырқаларды зерттейтін бөлімі.

ЭНТОМОФАУНА зат. биол. Жәндіктердің барлық түрлерінің жиынтығы.

ЭНТОФАГ зат. биол. Бунақденелермен қоректенетін ағзалар.

ЭНТРОПИЯ [грек. en – ішкі, thropē – бұрылыс, құбылыс] зат. кіт. Соңы қандай болатыны беймәлім жағдаят, белгісіздік.

ЭНТУЗИАЗМ [грек. enthusiasmos] зат. психол. Жұмысқа, еңбекке, жалпы бір нәрсеге құлшына кірісіп, асқан ынта-жігер көрсетушілік, сондай істің бастамашысы болушылық.

ЭНТУЗИАСТ [грек. enthusiasēs] зат. кіт. Өз ісіне жан-тәнімен берілген, құлшына еңбек ететін адам.

ЭНЦЕФАЛИТ [грек. enkephalos] зат. мед. Мидың жұқпалы қоздырғыш түсуінен, зақымдану салдарынан қабынып ауруы.

ЭНЦИКЛОПЕДИЗМ [франц. encyclopedisme] зат. кіт. Білімнің әр саласынан жан-жақты хабардар болушылық.

ЭНЦИКЛОПЕДИСТ [франц. encyclopediste] зат. кіт. Білімнің барлық саласынан жан-жақты хабардар, әр тарапты мағлұматы бар адам.

ЭНЦИКЛОПЕДИЯ [франц. encyclopedie] зат. 1. Білімнің барлық саласынан, не оның бір жеке тарауынан мол мәлімет беретін сөздік түріндегі ғылыми-анықтама кітап. 2. Өмір құбылыстарының әртүрлі салаларының белгілі бір жүйеге келтірілген көрінісі.

ЭНЦИКЛОПЕДИЯЛЫҚ сын. кіт. Білімнің барлық саласына қатысты, мол мәлімет беретін.

Энциклопедиялық сөздік. Анықтама, құрал ретінде ғылыми жүйемен жасалатын күрделі сөздіктердің бірі.

ЭНЦТЕР зат. этнон. Ресейдің Таймыр түбегін мекендейтін сан жағынан аз тұрғылықты тұрғындарының аты; осы халық өкілдері.

ЭНШТЕЙНИЙ зат. хим. Радиоактивті химиялық элемент, таңбасы Es (Einsteinium), атомдық массасы 254, реттік нөмірі 99, +2, +3 тотығу дәрежелері бар; жай зат.

ЭОЗИН [грек. ēōs] зат. хим. Оксиксантенді бояғыштар.

ЭОЗИНОПЕНИЯ зат. мед. Қанда эозинофил лейкоциттер санының азайып кетуі.

ЭОЗИНОФИЛДЕР [грек. ēōs – арай, phileo – сүйіспеншілік] зат. биол. Жасуша цитоплазмасында қышқылдық боялармен ашық қызыл түске боялған ірі түйіршіктері болатын лейкоциттер.

ЭОЗИНОФИЛИЯ зат. мед. Қанда эозинофил лейкоциттер санының көбейіп кетуі, фасциоз, эхинококкоз, финноз, кокцидиоз, алаөкпе т. б. аурулардың бір белгісі.

ЭОЛДЫҚ сын. геол. Жел әрекеттеріне байланысты өтетін геологиялық процестер.

Эолдық құбылыстар. геогр. Желдің әрекетінен пайда болатын құбылыстар.

ЭОЛИТ [грек. ēōs – арай, lithos – тас] зат. археол. 1. Тас дәуірінің ең көне кезеңінің ескі атауы. 2. Адамның қатысуынсыз табиғи күштер арқасында қыры өткірілген кесек тас (кремний).

ЭОН [грек. aion] зат. геол. Халықаралық дәрежеде келісілген бірегей жержылнамалық шкаланың ең ірі (иерархиялық бағыныштылық тұрғысынан) бірінші дәрежелі бірлігі немесе бөлімшесі, бірнеше дәуірді біріктіретін жержылнамалық бірлік.

ЭОНОТЕМА зат. геол. Халықаралық дәрежеде келісілген бірегей жержылнамалық шкаланың ең ірі (иерархиялық бағыныштылық тұрғысынан) бірінші дәрежелі бірлігі немесе бөлімшесі болып табылатын эонның стратиграфиялық баламасы.

ЭПЕЙРОГЕНЕЗ [грек. epeiros – құрлық, құрғақ жер, genes – пайда болу, даму] зат. геол. Жер қабатының ғасырлар бойы ақырын көтерілуі мен төмен түсуі.

ЭПЕНТЕЗА [грек. epenthesis] зат. лингв. Фонетикалық, морфологиялық өзгерістердің әсерінен сөз ішінде дыбыс қосылып айтылуы.

ЭПИБЕНТОС [грек. epi – үстінде, benthos – тереңдік] зат. экол. Су түбіндегі жердің

қатты қабатында немесе бетінде тіршілік ететін бентосты аздалар.

ЭПИГЕНЕЗ з.т. геол. Минералдар мен таужыныстардың (пайдалы қазбаларды қоса есептегенде) жаралуынан кейінгі әртүрлі табиғи (екіншілік) өзгерістері.

ЭПИГЕНЕЗДІК сын. геол. Эпигенезге қатысты.

ЭПИГРАММА [грек. epigramma] з.т. әдеб. 1. Біреу не бір нәрсе жайында мысқылап жазылған көлемі шағын сықақ өлең. 2. тар. Ежелгі Грецияда заттың мәнін түсіндіретін ескерткіштегі, ғымараттағы, сыйлықтағы жазу.

ЭПИГРАФ [грек. epigraphē] з.т. әдеб. Көркем шығарманың басты идеясын аңарту үшін оның бас кезінде, не әр тарауының басталар алдында келтірілетін қысқаша мысал не нақыл сөз.

ЭПИГРАФИКА [грек. epigraphē] з.т. тар. Тас, жартас, плиталарда т.б. ерте заманнан қалған көне жазуларды зерттейтін тарих және филология ғылымдарының бір саласы.

ЭПИГРАФИЯЛЫҚ сын. әдеб. Эпиграфияға қатысты.

ЭПИГРАФИСТ з.т. ғыл. Тасқа жазылған көне жазуларды зерттеуші, маман.

ЭПИДЕМИОЛОГ з.т. мед. Эпидемиология ғылымының маманы.

ЭПИДЕМИОЛОГИЯ [грек. epidēmia – жаппай ауру, logos – ілім] з.т. мед. Жұқпалы аурулардың пайда болуы, едәуір тарауы және онымен алдын ала күресудің шаралары жайлы медицина саласы.

ЭПИДЕМИЯ [грек. epidēmia] з.т. мед. Жұқпалы аурудың етек алуы, індет.

Эпидемияға қарсы шаралар мед. Бөлімдер мен бөлімшелер жеке құрамының денсаулығы мен ұрысқа қабілеттілігін сақтауға бағытталған шаралар жиынтығы.

ЭПИДЕМИОЛОГИЯЛЫҚ сын. мед. Эпидемиологияға қатысты.

ЭПИДЕРМИС [грек. ері – үсті, derma – тері] з.т. 1. биол. Жан-жануарлар мен адам терісінің жалпақ эпителийлерден тұратын сыртқы қабаты. 2. бот. Өсімдіктердің сыртқы қабаты.

ЭПИДИАСКОП з.т. тех. Объектілердің сұлбасын экранда көрсетуге арналған аспап, эпаскоп пен диаскоптың біріктірілуі.

ЭПИДИДИМИТ [лат. epididymitis] з.т. вет. Жарақаттанудан, бруцеллез салдарынан болып, ең қосалқысы көлемінің ұлғаюы, малдың аса қатты ауыртпалық шегуі, ал асқынған жағдайда — малдың ыстығы көтерілуі, ұмасының, күпегі мен ішінің дүмкіл ісіп кетуі сияқты белгілермен сипатталатын дерт.

ЭМПИЕМА з.т. мед. Қабыну салдарынан белгілі бір анатомиялық қуыста ірің жиналуы.

ЭПИЗОД [грек. eposodion] з.т. 1. Тұрмыстағы бір істің, оқиғаның, жағдайдың жеке бір көрінісі. 2. әдеб. Көркем шығарма сюжетіндегі өз алдына мәні бар, өзара байланысқан оқиға желісінің бір бөлігі.

ЭПИЗОДТЫҚ сын. өнер. Шамалы ғана көрініп қалатын, бір сәттік (рөл).

ЭПИЗООТИЯ [грек. ері – үсті, үстінде, зооп – жануар, тірі мақұлық, жан] з.т. вет. Жан-жануарлар арасында жұқпалы аурулардың жаппай тарауы.

ЭПИЗООТОЛОГИЯ [грек. ері – үсті, үстінде, зооп – жануар, logos – ілім] з.т. вет. Ветеринария ғылымының жұқпалы аурулардың пайда болу, таралу және тоқтату заңдылықтарын зерттейтін саласы.

ЭПИЗООХОРИЯ з.т. биол. Өсімдіктердің жемістері мен тұқымдарының жануарлар арқылы таралуы.

ЭПИКАЛЫҚ сын. филос. 1. әдеб. Эпосқа тән. 2. кіт. Ұлылық пен қаһармандыққа толы. 3. ауыс. Байсалды, сабырлы, тидялы.

ЭПИКРИЗ [грек. epikrisis] з.т. малдәр. Ауру тарихының соңғы, мал аурудан айыққаннан кейін жазылатын бөлігі.

ЭПИКУРЕИЗМ з.т. 1. Тіршілік қажеттілігін қанағаттандыруды адам бақытының негізі деп есептейтін ежелгі грек философы Эпикурдың дінге қарсы материалистік ілімі. 2. Өмірдің мәні жан рахатында, жеке бастың игілігін қамтамасыз етуде деп танып, Эпикур ілімін тұрпайы бұрмалаудың негізінде пайда болған буржуазияшы көзқарас.

ЭПИЛЕПСИЯ [грек. epilepsia] з.т. мед. Ұстамалы естен танып қалатын сипаттағы адам миының созылмалы ауруы. Ауызекі сөйлеу тілінде: қояншық.

ЭПИЛЕПТИК з.т. мед. Қояншық ауруы бар адам.

ЭПИЛОГ [грек. epilogos] з.т. әдеб. Көркем шығармадағы кейіпкерлер тағдырының немен біткенін баяндайтын қорытынды бөлім.

ЭПИЛЯЦИЯ [лат. e(x) – содан, pilus – шаш, түк] з.т. мед. Косметикалық және басқа да мақсатта терідегі түктерді жою, жұту, алып тастау.

ЭПИМИЗИЙ [epimysium, грек. ері – үстінде, mys – бұлшық ет] з.т. биол. Бұлшық еттерді, ішкі мүшелер мен тамырлардың етті қабықтарын сыртынан қаптаттын дәнекер ұлпалы қабық.

ЭПИНЕВРИЙ [epineurium, грек. ері – үстінде, neuro – жүйке жасушасы] з.т. физиол. Жүйке талшықтарынан құралған жүйкелердің сыртқы дәнекер ұлпалы қабығы.

ЭПИОРТАЛЫҚ з.т. геол. Зілзала орталығының үстіңгі беті, яғни эпиорталық өңір – жер сілкіну ошағының (гипоорталықтың) Жер бетіндегі проекциясы.

ЭПИСОМА [грек. ері – үсті, soma – дене] з.т. биол. Жасушада хромосомаға тәуелсіз немесе оған кірме ретінде болатын генетикалық элемент.

ЭПИСТАЗ з.т. биол. Аллельді емес гендер арасында болатын әрекеттесу құбылысы.

ЭПИСТЕМА [грек. epistēmos] з.т. кіт. Нақты тарихи кезеңдегі білім шеңберін белгілейтін тәжірибеден бырын берілген тарихи өзгермелі құрылымдар.

ЭПИСТЕМОЛОГИЯ [грек. epistēmologia] з.т. филос. Танымның мәні мен оның ақиқаттығының өлшемін зерттейтін философия бөлімі.

ЭПИСТОЛЯРЛЫҚ [грек. epistole] сын. әдеб. Хат түрінде жазылған шығармаларға, сондай-ақ әдеби мұраға айналған хаттарға қатысты.

ЭПИСТРОФЕЙ [грек. epistropheus] з.т. мед. Ауыз омыртқа (екінші мойын омыртқа).

ЭПИТАКСИЯ з.т. хим. Астар ретінде алынған кристалдың бетіндегі кристалдану құбылысы.

ЭПИТАЛАМА [грек. epithalamios] з.т. әдеб. Некеге тұру құрметіне арналып жазылған өлең, ән.

ЭПИТАФИЯ [грек. epitaphios] з.т. әдеб. 1. Біреудің қазасына арнап жазылған өлең. 2. Кабір үстіндегі құлпытасқа жазылған жазу.

ЭПИТАФИЯ [грек. epitaphios] з.т. лингв. Заттың, яки құбылыстың ерекшелігін, сырт-сипатын бейнелі түрде танытатын поэтикалық және стилистикалық ұғым, экспрессивті айқындаушы сөз, троптың қарапайым түрі.

ЭПИТЕЗА з.т. лингв. Сөз соңынан дыбыс қосылып айтылу құбылысы. Мысалы: абстрактты (абстракт), банки (банк), факті (факт).

ЭПИТЕЛИОЦИТТЕР [epitheliocytes, грек. ері – үстінде, thele – кеуде емізікке, cytos – жасуша] з.т. биол. Эпителий ұлпасын құрайтын жасушалар.

ЭПИТЕТ [грек. epitheton] з.т. 1. әдеб. Көркем бейнелі анықтама, ауыс мағынаның бір түрі, яғни заттың не құбылыстың қасиетін, сыр-сипатын айқындай түсу үшін қолданылатын көркем сөздің бір түрі. 2. Кем дегенде екі сөздің тіркесуінен тұратын, бірінші сыңары (компоненті) коннотативті, екінші сыңары денотативті, өзара қабыса байланысқан, көркем бейнелі, образды тілдік конструкция.

ЭПИФАУНА з.т. биол. Топырақтың бетінде, жартастардың саңылауларында, тастардың арасында және т.б. тіршілік ететін,

бекітілген немесе аз қимылдайтын су түбіндегі омыртқасыздар.

ЭПИФИЗ [грек. epiphysis] з.т. биол. Ара-лық ми эпителиясы құрамына кіретін ішкі секреция бездерінің орталық мүшесі.

ЭПИФИЛДЕР з.т. биол. Өсімдіктерде және ағаштарда тіршілік ететін жәндіктер мен жануарлар.

ЭПИФИТОТИЯ [грек. ері – үстінде, phyton – өсімдік] з.т. биол. Өсімдіктердің жұқпалы ауруларының кең таралуы.

ЭПИФИТТЕР з.т. экол. Тіршілігінің барлық кезеңін немесе белгілі бір кезеңін топырақпен байланыссыз өткізетін автотрофты өсімдіктер.

ЭПИФОРА [грек. epiphora] з.т. лингв. 1. Метафораның қиялға негізделіп айшықталған түрі. 2. Айтылған ойдың әсерлілігін арттыру үшін фразалар соңындағы сөзді не дыбыстық тіркесті қайталаудан тұратын айшықты орамдар.

ЭПИЦЕНТР [грек. ері – үстінде, lat. centrum – орталық] з.т. геол. Жер сілкінуінің не жарылыстың үстіңгі не астыңғы орталығына дөп келетін жер бетіндегі тұсы, эпиорталық.

ЭПОЛЕТ [франц. epaulette] з.т. Ресейлік патша армиясында болған, қазірге кейбір батыс елдер армиясында шеру кездерінде тағатын алтынмен зерленген әшекейлі погон.

ЭПОНИМ [грек. eponymos, ері – кейін, onyma – есім] з.т. лингв. Елді мекен, қала т.б. адам есімімен аталуы.

ЭПОПЕЯ [грек. epos] з.т. әдеб. 1. Белгілі бір тарихи дәуірдің типтік оқиғаларын ортақ идея мен бір тақырыптың аясында кең көлемде сипаттап, көркемдік тұтастықта баяндайтын поэзиялық прозалық ірі шығарма. 2. ауыс. Көлемді бірсыпыра ірі істердің желісінен тұратын күрделі тұтас бір оқиға.

ЭПОС [грек. epos] з.т. әдеб. 1. Көркем әдебиетті өмірді суреттеу тәсілі жағынан үш салаға бөлгенде, лирика, драмамен қатар, өз алдына үлкен бір сала (жанр) болып саналатын, оқиғаны баяндап жеткізуге негізделетін шығармалар тобы. 2. Ауыз әдебиетіндегі батырлар жырының, дастандардың жиынтығы.

ЭПОСТЫҚ сын. әдеб. Эпосқа қатысты, соған тән.

ЭПУЛИС [грек. epulis: ері – үстінде, ulon – қызыл иек] з.т. вет. Қызыл иек ісігі.

ЭРА [лат. aere] з.т. кіт. 1. Кезең, жыл санауы басталған кезең, жылы санау жүйесі. 2. Алдағы кезеңнен түбегейлі түрде өзгеше, ірі тарихи кезең. 3. геол. Халықаралық дәрежеде келісілген бірегей жержылнамалық шкаланың иерархиялық бағыныштылық тұрғысынан екінші дәрежелі бірлігі немесе бөлімшесі.

ЭРБИЙ з.т. хим. Лантаноид тобына жататын таңбасы Er (лат. Erbium), атомдық массасы 167,27; реттік нөмірі 68, балқу температурасы 1520°C, тығыздығы 9050 кг/м³, +3 тотығу дәрежесі бар химиялық элемент; жай зат, күмістей ақ металл, магниттік құймалар құраушы ретінде қолданылады.

ЭРГАСТЕРИЙ [грек. ergasterion] з.т. экон. Ежелгі Грекияда, Римде, Византияда қлдар жұмыс істейтін шеберхана.

ЭРГАТИВ [грек. ergates] з.т. лингв. Кейбір тілдерде пассив етістіктер (ырықсыз етістер) арқылы іс-әрекеттің шығу тегін білдіретін категориялы септік түлғасы.

ЭРГАТИВТІК сын. лингв. Эргативке тән. Эргативтік құрылыс. лингв. Әрекет жасушы мен әрекет иесінің семантикалық қарама-қарсылығына негізделген тіл типологиясы.

ЭРГОГРАФ з.т. спорт. Орындалған қимыл-қозғалысты сызба түрінде белгілейтін және өлшейтін аспап.

ЭРГОЛОГИЯ з.т. экол. Нақты зерттеулер үшін, сондай-ақ мәдениет тарихын зерттеу үшін қызмет ететін этнографиялық-тарихи пән.

ЭРГОМЕТР зат. спорт. Физиологиялық зерттеулер және тест жасау кезіндегі қимыл-қозғалыс қызметін өлшейтін аспап.

ЭРГОМЕТРИЯ зат. спорт. Жеке бұлшық еттердің, бұлшық ет топтарының, тәннің жұмысын зерттеу тәсілдерінің жиынтығы.

ЭРГОНОМИКА [грек. ergon – жұмыс, nomos – заң] зат. экол. Адамды өндірістік қарекетінде кешенді зерттеумен және еңбек құрал-жабдықтары мен жағдайларын оңтайландырумен шұғылданатын ғылымдар тобының жалпы атауы.

ЭРЕ [сканд. ere] зат. экон. Швеция, Дания, Норвегия, Исландияның ұсақ шақасы, 1/100 кронаға тең.

ЭРЕКТУСАЦИЯ зат. тар. Ежелгі адамдардың қауымдасу кезеңі.

ЭРЕМОФИЛДЕР зат. экол. Шөл далада тіршілік ететін жануарлар.

ЭРЕМОФИТТЕР зат. экол. Шөл далада өсуге бейімделген өсімдіктер.

ЭРЗАЦ [нем. Ersatz] зат. тамақ. Бір нәрсенің барабар деуге болмайтын ауыстырмасы, суррогат; мыс, кофе суррогаты.

ЭРИТЕМА [грек. erythema] зат. мед. Терінің шағын немесе едәуір аумағының қызаруы.

ЭРИТРИН зат. хим. Арсенаттар класына жататын минерал; кобальт және никель кендерінің индикаторы.

ЭРИТРОБЛАСТАР [erythroblastus, грек. erythros – қызыл, blastos – бастама, өскін] зат. биол. Сүйектің қызыл кемігі майындағы діңбекті және жартылай діңбекті жасушалардан дамып жетілетін, бір мүмкіндікті эритроциттердің бастама жасушасы.

ЭРИТРОПОЭЗ [erythropoesis, грек. erythros – қызыл, poesis – түзілу, даму] зат. мед. Сүйектің қызыл кемігі майындағы эритроциттердің түзілу процесі.

ЭРИТРОЦИТ [грек. erythros-қызыл, kytos – жасуша] зат. физиол. Құрамында гемоглобині бар қанның құранды бөлігі; қызыл түйіршік.

ЭРКЕР [нем. Erker] зат. сәулет. Бөлмелердің ішкі ауданын үлкейтепін, жартылай шеңбер немесе көп қырлы, терезелері бар үй қабырғасының сыртына шығарылып орнатылған құрылыс.

ЭРЛАНГ зат. инф. Бір құрылғының бір сағат бойы жұмыс істеуіне қажетті жүктеме қарқындылығының бірлігі.

ЭРЛИФТ [ағыл. airlift] зат. тех. Сұйықтықтарды тасымалданатын сұйықтықпен араластырылған сығылған ауамен жоғары көтеретін құрылғы; мысалы, ұңғымадан сығымдалған ауа күшімен мұнайды шығару.

ЭРМИТАЖ [франц. ermitage] зат. 1. Батыс мәдениетінде қала сыртындағы үй, саяжай павильоны. 2. Ірі көркемсурет және тарихи-мәдени мұражай.

ЭРОЗИЯ [лат. erosio] зат. 1. геол. Судың, желдің т.б. табиғи құбылыстардың әсерінен жер қыртысының түгелдей не жарым-жартылай бүлінуі. 2. тех. Электрдің, атмосфералық құбылыстардың әсерінен техника тетіктеріне түсетін тот. 3. мед. Тері мен ішкі ағзаның эпителиялық қабатында жараның пайда болуы.

Эрозия базисі. сұшар. <грек. basis – негіз, лат. erodere – мүжу> Өзеннің, жылғаның әрекет күші әлсіреп, жынысты жуып-шаюға және арнасын тереңдетуге шамасы жетпейтін деңгейлік бет. Эрозия қарқындылығы. геол. Топырақ қырғалығының жыл ішіндегі орташа кему процесі. Эрозия фазасы. геол. Бірінен кейін бірі белгілі бір реттілік бойынша кезектесіп жүретін эрозиялық циклдің бөлігі.

ЭРОЗИЯЛЫҚ сын. кіт. Эрозияға қатысты. Эрозиялық аңғар. сұшар. Ағын сулардың әрекетінен пайда болған аңғарлар. Эрозиялық зерттеулер. экол. Аумақтың эрозияға қарсы ұйымдастырылуы және эрозияға қарсы шараларды жобалау мақсатында, белгілі бір аумақтағы

эрозияның түрлерін, эрозиялық процестердің іс жүзіндегі және ықтимал әрекеттерінің қарқындылығын анықтау жөнінде атқарылатын жұмыстар кешені.

ЭРОС [грек. eros] зат. кіт. Ежелгі грек нанымдарына махаббат құдайы.

ЭРОТЕМАТИКА [грек. erotematikos] зат. кіт. Батыс ғылымында сауал қою өнері.

ЭРОТИКА [грек. erotikos] зат. 1. Батыс мәдениетіндегі сезімталдық, құштарлық. 2. Батыс мәдениетіндегі құштарлық көрінісін сипаттайтын әдебиет, өнер туындысы.

ЭРОТИКАЛЫҚ сын. Эротикаға қатысты. **ЭРСТЕД** зат. физ. Магниттік өрістің кернеу бірлігі.

ЭРУДИТ зат. Ғылымның бір саласынан көп білетін, білімдар адам.

ЭРУДИЦИЯ [лат. eruditio] зат. Ғылымның белгілі бір саласынан терең мағлұмат болушылық, жан-жақты, көп оқығандық, көп білетіндік.

ЭСЕР зат. тар. 1901–1922 жылдар арасында Ресейде болған ұсақ буржуазиялық социалист революционер партиясының қысқарған атауы.

ЭСКАДРА [франц. escadre] зат. 1. әск. Әскери-теңіз флоты кемелерінің, сондай-ақ, әуе флотының ірі құрамасы. 2. Шетелдік шалғайда немесе экспедицияда жүзетін әскери кемелер құрамасы.

ЭСКАДРАЛЫҚ сын. әск. Эскадраға қатысты.

Эскадралық мишалы кеме. әск. Қарсыластың ірі кемелері мен сүңгуір қайықтарын жою, өз жағының ірі кемелерінің теңізден өту және ұрыс кезіндегі қауіпсіздігін сақтау, миша қою және т.б. міндеттерді орындауға арналған соғыс кемесі.

ЭСКАДРИЛЬЯ [франц. escadrille] зат. әск. Әскери-әуе күштерінің негізгі тактикалық және атыс бөлімі.

ЭСКАДРОН [франц. escadron] зат. 1. әск. 20 ғасырдың ортасына дейін көптеген мемлекеттерде атты әскерлердің негізгі тактикалық бөлімшесі. 2. Кейбір шетел армияларындағы сауытты танк әскерлерінің барлау бөлімшелері.

ЭСКАЛАТОР [ағыл. escalator] зат. тех. Метрода, көп қабатты қоғамдық ғымараттарда қолданылатын тоқтаусыз жылжитын баспалдақ. **ЭСКАЛАЦИЯ** [ағыл. escalation] зат. әск. Әскери-саяси кикілжінді біртіндеп дағдарысты жағдайға және соғысқа айналдыруды көздейтін милитаристік концепция.

ЭСКАЛОП [франц. escalope] зат. Батыс асханасы мәзіріндегі омыртқа тұсы немесе сан етінің (сыырдың, қойдың, шошқаның) қуырылған майыс кесесі.

ЭСКАРП [франц. escarpe] зат. әск. Танкіге қарсы тік, терең құлама ор түріндегі кедергі.

ЭСКИЗ [франц. esquisse] зат. Салынатын сюжетті картинаның, суреттің алдын ала түсірілетін нобайы, әзірлік үлгісі.

ЭСКИМО [франц. esquimaux] зат. тамақ. Балмұздақтың шоколадпен көмкерілген түрі.

ЭСКИМОСТАР зат. Ресейдің Чукот түбегі, Солтүстік Американың арктикалық жағалауы мен Гренландияда тұратын халық; осы халық өкілдері.

ЭСКОРТ [франц. escorte] зат. әск. Әлдікмі, бір нәрсені қорғау үшін ерін жүретін атқосшылар, күзету, әскери бөлімше.

ЭСКРОУ зат. қаржы. Ақша сомасын үшінші тұлғадан басқа тұлғаға тек белгіленген шарт орындалғаннан кейін ғана берілетіндей етіп осы тұлғаның атына депозиттеу.

ЭСКУДО [порт. escudo] зат. экон. 1. Португалияның ақша өлшемі, 100 сентавоға тең. 2. Чилидің ақша өлшемі, 100 сентесимоға тең.

ЭСКУДО: кабо-верде эскудосы. экон. Кабо-Верденің ақша өлшемі; қайта сақтандыруға беретін компания сақтандыратын жалпы сома

ЭСМИНЕЦ зат. әск. «Эскадра миноносцеі» деген сөздерден қысқарып біріккен кеме атауы.

ЭСПАДРОН [франц. espadon] зат. спорт. Спорт ойындарында сайысқа түсу үшін жасалған қылыш.

ЭСПАНДЕР [лат. expandere] зат. спорт. Дене жаттығуларын орындау барысында қосымша күш жұмсауға мүмкіндік туғызатын жан-жақты спорт аспабы.

ЭСПАНЬОЛКА [франц. espagnol] зат. Батыс үлгісіндегі қысқа үшкір келген шоқша сақал.

ЭСПАРЦЕТ [франц. esparcette] зат. өс. Бұршақ тұқымдас, беде тәрізді шөптесін өсімдік.

Эспарцет дақылы. егін шар. Көпжылдық екпешөп түрі.

ЭСПЕРАНТО [эсп. esperanto] зат. лингв. Ең көп тараған халықаралық жасанды тіл, халықаралық қарым-қатынастың қосымша құралы.

ЭССЕ [франц. essai] зат. әдеб. Әдеби, философиялық, әлеуметтік және басқа да тақырыпта еркін түрде жазылған жүйеге салынбаған, ғылыми емес очерк.

ЭССЕНЦИЯ [лат. essentia] зат. Сірке суынан, т.б. қоспалардан әзірленген, тамақтың дәмін тұщытатын қашт ерітіндісі.

ЭСТАКАДА [франц. estacade] зат. тех. Кеме тоқтайтын жағалаудағы т.с.с. орындардағы жолдарды бірінің үстінен бірін өткізу үшін олардың қиылысқан жерінде бірнеше саты етіп, түрлі материалдардан тұрғызылған құрылыс алаңы.

ЭСТАМП [франц. estampe] зат. өнер. Ағаштан не металдан ойып жасалған суреттің кошірмесі.

ЭСТАФЕТА [франц. estafette] зат. 1. спорт. Қашықтықтың белгілі бір тұсында сығана түсу үшін өз серігін ауыстырып, оған шартты затты беріп бөсекелестіріп командалық жарыс түрі. 2. ауыс. Бір істің бірден-бірге ауысып, ала ұласқан жалғасы.

ЭСТАФЕТАЛЫҚ сын. кіт. Эстафетаға қатысты.

ЭСТЕТ [грек. aisthētēs] зат. өнер. 1. Өнер мен әсемдікті бағалаушы. 2. Көркемөнер шығармаларында түрге ғана мән беретін формализмді жақтаушы.

ЭСТЕТИЗМ зат. филос. Көркемөнерде шығармадағы идеялық мазмұнның мәнін елемей, тек оның сыртқы түрі көз тартарлық болу керек дейтінді жақпайтын бағыт; эстетикадағы формализм.

ЭСТЕТИКА [грек. aisthetikos] зат. филос.

1. Көркемөнердегі, табиғат пен өмірдегі әсемдік дүниесінің идеялық мәні мен көркемдік формаларын зерттеуге арналған философиялық ілім, сондай-ақ біреудің көркемөнерге деген көзқарасының жүйесі. 2. Бір нәрсенің әсемдігі, көркемдігі.

ЭСТЕТИКАЛЫҚ сын. кіт. Әсемдік дүниесіне қатысты көркемдік.

Эстетикалық қабылдау. пед. Баланың ақпарат қабылыс пен өнер процесіндегі эстетикалық сезім күйін тудыратын қасиеттерді айқындай алу қабілеті. **Эстетикалық қатынас.** пед. Баланың зат, құбылыс, жағдайларға эстетикалық сана тұрғысынан баға беру қабілеті. **Эстетикалық ләззат.** Табиғат, қоғам өмірі мен өнер туындысынан сұлулықты қабылдау нәтижесінде немесе ғұмыды әрекет үстінде адамның рухани дүниесінің тебіреніп, жан рахатына батуы. **Эстетикалық пікір.** пед. Эстетикалық мұрат пен көркемдік талғама негізделген баланың табиғат, өнер, қоғамдық құбылыстарға идеялық сезімдік баға беруі. **Эстетикалық сезім.** Болмыстағы шындықтың сұлулығын, әдемілігін, әсемдігін қабылдаудан туатын көңіл күйі. **Эстетикалық тәрбие.** пед. Болмыстағы және өнердегі сұлулық пен әсемдікті дұрыс қабылдау үшін, адамның эстетикалық түсінігін, сезімін, талғамын қалыптастыру үшін берілетін тәрбие.

ЭСТРАДА [франц. estrade] зат. өнер. 1. Жұрт алында өнер көрсетуге лайықтап жасалған көтеріңкі орын. 2. Кішігірім шығармаларды ашық және концерттік сахналарда орындаудан тұратын музыкалы-драмалық өнер.

ЭСТРАДАЛЫҚ сын. өнер. Эстрадаға қатысы бар.

ЭСТРОГЕНДЕР [грек. oistros – күштарлық, құмарпаздық, genos – туу] зат. биол. Әйелдің жыныстық гормондары.

ЭСТРОЗ [лат. oestrosis] зат. малдәр. Қой пысқырығы (танау және маңдай қойнауларында тоғышар тіршілік ететін бөгелек личинкасы тудыратын, қойдың жоғарғы тыныс жолын, маңдай, бет сүйек қойнауларын қабындырып, олардың іріңдетіп жіберетін, осыған орай, танаудан қан аралас ірің шұбыртып, малдың тынысын тарылтатын, оны жалған айналмаға ұшырататын инвазиялық ауру).

ЭСТОПЕЛЬ [ағыл. estoppel] зат. экон. Тұлға өзінің дәмелі шетін негіздеу үшін келбір фактілерге сілтеме жасау құқығынан айырылатын қағидат.

ЭСТУАРИЙ [лат. aestuarium] зат. сусар. Өзеннің теңіз жағасына қарай кеңейе беретін шұңғыма тәріздес сағасы (теңіз шығанағы).

ЭСТУАРИЯ зат. геол. Ірі өзен сағасының суға батуы және кеңейіп нәтижесінде пайда болатын шұңқыр іспетті шығанақ.

ЭСХАТОЛОГИЯ [грек. eschatos – соңғы, logos – ілім] зат. Дүниенің соңғы әлемі мен адамның соңғы тағдыры туралы діни ілім.

ЭСХАТОЛОГИЯЛЫҚ сын. геол. Эсхатологияға қатысты.

Эсхатологиялық мифтер. діни. мәд. Дүниенің ақыры туралы мифтер.

ЭСХОЛОГИЯЛЫҚ сын. Эсхатологиялық. **ЭТАЖ** [франц. etage] зат. 1. Қабат (бір деңгейде орналасқан ғымараттың, бөлменің бөлігі). 2. геол. Ылдиланып, еңіс орналасқан кен орнының шахта аумағының бөлігі.

ЭТАЖЕРКА [франц. etagere] зат. 1. Төрт тұғырға тақталар бекітілген, кітап жиып қоятын кішігірім үй жиһазы. 2. тех. Химия, мұнай өңдеу, тамақ өнеркәсібі мекемелеріндегі технологиялық құрал-саймандарды орналастыратын болаттан немесе темірден жасалған қаркасты құрылыс.

ЭТАЛОН [франц. etalon] зат. 1. физ. Қалыптасқан өлшем бірлігінің ең жоғарғы дәлдік үлгісі. 2. кіт. Бір нәрсені салыстыру үшін үлгі, үздік үлгі.

Эталон тіл. а) Үлгі тіл рөліндегі табиғи тілдер: латын, грек, тілдері. ә) Ана тілі (екінші тілді үйренушілер үшін).

ЭТАЛОНДЫҚ сын. кіт. Эталонға қатысты.

Эталондық бағдарлама. инф. <ағыл. sample program> Компьютер параметрлерін (өнімділігін, өткізу қабілеттілігін және т.б.) бағалауға пайдаланылатын программа. **Эталондық таспа.** инф. <ағыл. master tape> Программаның немесе мәліметтердің эталондық нұсқасы жазылған магниттік таспа.

ЭТАН [грек. aithēr] зат. хим. Мұнайдың, табиғи газдардың құрамдарында болатын C_2H_6 қаныққан көмірсутек, табиғи газ құрауышы.

ЭТАНОЛ зат. хим. C_2H_5OH алифатты спирт; хлороформ, диэтильді эфир өндірісінде, ЛБЖ және дәрілер еріткіші ретінде, арақ-шарап бұйымдарын және т.б. дайындауда қолданылады.

ЭТАП [франц. etape] зат. кіт. 1. Белгілі бір процестің дамуындағы өзальды бір сәті, сатысы. 2. спорт. Спорт жарыстарындағы қашықтықтың бір бөлігі.

ЭТАТИЗМ [франц. etatism] зат. кіт. Қоғамдық дамудың ең жоғарғы нәтижесі мен мақсаты – мемлекет деп танытын саяси ойдың бағыты.

ЭТАТИСТІК сын. кіт. Этатизмге қатысты.

ЭТИКА [лат. ethica] зат. филос. 1. Идеологияның бір формасы – мораль туралы, оның дамуы және принциптері, қоғамдағы нормалары мен

таптық мәні жайындағы ілімдер жүйесі. 2. Белгілі бір қоғамдық топ үшін қағида болып табылатын мінез-құлық, тәртіп нормасы.

ЭТИКАЛЫҚ сын. кіт. Тіл материалының физикалық қасиеттерін семантикалық деңгейде ажырату қабілетіне ие емес, эмикалық құбылысқа қарама-қарсы құбылыс.

Этикалық норма. филос. Адамдардың ұқсас мінез-құлықтары ортақ ережелер бойынша немесе тежеу арқылы реттеліп отыратын адамгершілік қағидалар формасы. **Этикалық нормаларға үйрету.** Қатардағы қызметкерлер мен басшыларды жұмыс жүргізудің этикасы туралы ережені меңгеруге баулу процесі.

ЭТИКАЛЫҚ-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ сын. кіт. Философияға әрі әдепке, этикаға қатысты.

ЭТИКЕТ [франц. etiquette] зат. филос. Қарым-қатынастың (дипломатиялық ортада, сарай қызметкерлерінің арасында) қалыптасқан үлгі түрі.

ЭТИКЕТКА [франц. etiquette] зат. экон. Сауда орындарында сатуға әзірленген тауарлардың аты, бағасы т.с.с. айырмасы көрсетілген жапсырма.

ЭТИЛ [грек. aith(er) – эфир, аya, hyle – ағаш] зат. хим. Көптеген органикалық қосылыстардың құрамына енетін көміртегі мен сутегінің қоспасы, бірвалентті органикалық радикал C_2H_5 .

Этилспирті. хим. C_2H_5OH ; дәмі ауыз құяратын, өзіне тән иіс бар, түссіз, жылжымалы сұйықтық; қайнау температурасы $78,4^{\circ}C$. **Этил сұйығы.** Мотор майларына детонациялық тұрақтылығын арттыру үшін қосылатын тетраэтил-қорғасынның галоген орынбасқан көмірсутектердегі ерітіндісі.

ЭТИЛАЦЕТАТ зат. хим. Этанол мен сірке қышқылының эфирі.

ЭТИЛБЕНЗОЛ зат. хим. Ароматты көмірсутек.

ЭТИЛДЕ = ет. хим. Органикалық қосылыстар молекуласындағы сутек атомының орнына этил тобын ($-C_2H_5$) енгізу.

ЭТИЛДЕУ хим. Этилде етістігінің қимыл атауы.

ЭТИЛЕН зат. хим. Полиэтилен мен этил спирті алу үшін қолданылатын, көміртегімен сутегімен тұратын түссіз газ.

ЭТИЛЕНГЛИКОЛЬ зат. хим. Екіатомды алифатты спирт.

ЭТИЛЕНДИАМИН зат. хим. Біріншілікті алифатты диамин.

ЭТИЛЕНИМИН зат. хим. Екіншілікті циклді амин.

ЭТИЛЕНОКСИД зат. хим. Циклді жай эфир.

ЭТИЛМЕРКАПТАН зат. хим. Меркаптан.

ЭТИМОЛОГ зат. лингв. Сөздердің түпкі

төркіні мен шығу тегін зерттейтін тіл маманы. **ЭТИМОЛОГИЯ** [грек. etymon – ақиқат, сөздің негізгі мағынасы, logos – ілім] зат. лингв. Сөздердің түпкі төркіні мен олардың шығу тегін зерттейтін тіл білімінің бөлімі.

ЭТИМОЛОГИЯЛЫҚ сын. Этимологиямен байланысты.

Этимологиялық сөздік. лингв. Белгілі бір тілдегі сөздердің шығу төркінін, олардың бастапқы дыбысталу түрі мен мағынасын анықтайтын сөздік. **Этимологиялық талдау.** лингв. Сөздің бұрынғы морфологиялық құрылысын, сөзжасамдық байланыстарын айқындау, қашан, қалай туғанын және өзі тектес туыстығы негізден жасалу тәсілін анықтау.

ЭТИМОН [грек. etymon] зат. лингв. Қазіргі тілдердегі бар сөздердің пайда болған негізі немесе морфемасы (түбір) немесе сөздің бастапқы мағынасы мен формасы.

ЭТИОЛОГИЯ [грек. aitia – себеп, logos – ілім] зат. мед. 1. Аурудың себебін және пайда болу жағдайын зерттейтін медицинаның саласы. 2. мед. Әлдебір аурудың себептері.

ЭТНИКАЛЫҚ сын. кіт. Адамдардың ерекше тарихи жағдайларда қалыптасқан әлеуметтік тұрақты топтарына байланысты.

Этникалық геноцид. филос. Бір этносты екінші этностан үстем көру принципіне құрылған агрессиялық әрекеттер.

ЭТНОАУМАҚ зат. тар. Белгілі бір ұлттың тарихи қалыптасқан мекен ету аумағы.

ЭТНОАУМАҚТЫҚ зат. тар. Этнотерриторияға қатысты.

ЭТНОАУЫЛ зат. жаңа. Туристерді тартудың бір жобасы бола алатын сәулеті, тұрмыс-тіршілігі мен үй-жайының ішкі құрылысы, жиһазы көне ұлттық үлгіде қалпына келтірілген ауыл.

ЭТНОӘДІСНАМА зат. әлеум. 1960 жылдардың ортодокстық консенсустың бұзылуы тұсында пайда болған әлеуметтанушылық көзқарас.

ЭТНОӘДІСНАМАЛЫҚ сын. Этноәдіснамаға қатысты.

ЭТНОӘЛЕУМЕТТІК сын. қоғ.-гум. Этникалық және әлеуметтік факторлар үйлесіміне негізделген.

ЭТНОГЕНЕЗ [грек. ethnos – халық, genesis – шығу, пайда болу] зат. тар. Әртүрлі қауымдық топтардың негізінде қалыптасқан туыстас жаңа тайпаның, халықтың арғы тегі.

ЭТНОГРАФ зат. кіт. Этнография ғылымының маманы.

ЭТНОГРАФИЯ [грек. ethnos – халық, grapho – жазамын] зат. ғыл. 1. Белгілі бір халықтардың материалдық және рухани мәдениетін зерттейтін ғылым. 2. Сол халықтың тұрмыс-салты, әдет-ғұрты, мәдени өзгешеліктері.

ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ сын. ғыл. Этнографияға қатысты, соған тән.

ЭТНОЛИНГВИСТИКА [грек. ethnos – халық, франц. linguistique – тіл білімі] зат. лингв. Тілдің қызметі мен дамуының халық мәдениеті мен психологиясына қатынасын, олардың бір-біріне әсерін зерттейтін тіл біліміндегі бағыт.

ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ сын. лингв. Этнолингвистикаға қатысты.

ЭТНОЛОГИЯ [грек. ethnos – халық, logos – ілім] зат. ғыл. Этнос туралы ілім.

ЭТНОЛОГИЯЛЫҚ сын. Этнос туралы ілімге байланысты.

ЭТНОМАРКЕРЛІ сын. лингв. Ұлттық таныма негізделген, ұлттық дүниетанымының тілдік көрінісі болып табылатын.

ЭТНОМӘДЕНИ сын. Этникалық мәдениетке байланысты.

Этномәдени генофонд. филос. Халықтың ғасырлар бойы жинақтап, сырыптап, уақыт сынынан өткізген иеліктер жүйесі.

ЭТНОМЕТОДОЛОГИЯ зат. **Этноәдіснама.** **ЭТНОМЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ** сын. Этно-методологияға қатысты.

ЭТНОНИМ [грек. ethnos – халық, onoma – атау] зат. лингв. Этникалық әртүрлі құрылымдардың, ұлттар мен халықтардың, тайпалар мен тайпалық одақтардың, рулардың аттары.

ЭТНОНИМИКА [грек. ethnos – халық, onoma – есім] зат. ғыл. Этнонимдердің шығуы мен таралуын, қолданылуын және құрылымын зерттейтін ономастиканың бір бөлімі.

ЭТНОПЕДАГОГИКА зат. ғыл. Әлеуметтану және білім беру салаларын зерттеудегі бағыт.

ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ сын. Этнопедагогикаға қатысты.

ЭТНОПОПУЛИЗМ зат. саяси. Жалған ұлтшылық, ұлтжанды көрінушілік.

ЭТНОПСИХОЛОГИЯ зат. Әртүрлі этностардың өзіне тән ұлттық мінезін, этностардың өзіне тән психологиялық ерекшеліктерін зерттейтін пәнаралық ғылым.

ЭТНОПСИХОЛОГИЯЛЫҚ сын. *Этно-психологияға қатысты.*

ЭТНО-РОК зат. муз. *Фольклорлық және рокқа тән элементтерді біріктіретін музыкалық жанр.*

ЭТНОС [грек. ethnos] зат. қог.-әлеум. *Әлеуметтік тұтастықпен өзіндік қарым-қатынас стереотипі бар, тарихи қалыптасқан адамдар (тайпа, халық, ұлт) қауымы.*

Этностардың жіктелуі. әлеум. *Дүние жүзінің алуан түрлі этностарын (халықтарын) адамдардың қауымдастықтарының осы түрлерінің көптеген белгілері мен параметрлері: тілі, аумағы және т.б. негізінде олардың қосымша вариацияларын ескере отырып, мағыналық топтарға топтау. Этностың таралу аймағы. экол. Жер бетінің белгілі бір этнос тараған бір бөлігі.*

ЭТНОСАРАЛЫҚ сын. *Екі немесе одан да көп этностар қарым-қатынасына қатысты.*

Этносаралық жіктеліс. Ұлт-ұлтқа бөліну.

ЭТНОСАЯСАТ зат. саяси. *Белгілі бір мемлекет құрушы ұлт мүддесіне құрылған саясат.*

ЭТНОСАЯСИ сын. саяси. *Этносқа қатысты саясатқа тән.*

ЭТНОСТЫҚ сын. *Этносқа тән.*

Этностық бейімделу. экол. *Этностық топтардың өздерінің мекендеген аудандарының табиғи және әлеуметтік-мәдени ортасына бейімделуі. Этностық иерархия.* әлеум. *Этностық жүйелерді шамасына және функциялық мәніне қарай табиғи деңгейлестіру. Этностық кикілжің.* әлеум. *Этностық белгілермен, қызғыштықтармен топтардың қарама-қарсы топтарға бөлінуі мен сипатталатын топаралық кикілжіңнің түрі. Этностық мәдени мұра.* әлеум. *Әр ұлттың асырлар бойы қалыптасқан өзіндік ұлттық заттық және рухани мәдениеті. Этностық мінез-құлық.* психол. *Ру, тайпа, этностық қауымдастағы адамдардың ішкі жандиңуісінің ортақ бітістері. Этностық мінез-құлық ерекшеліктері.* психол. *Әр этносқа тән мінез-құлық ерекшелігінің болуы және оған жергілікті географиялық-климаттық жағдайлардың әсер. Этностық ой-сана.* психол. *Этностық салтанаттың, әдет-ғұрыптың, дүние-таным көзқарастарының кемелденуін білдіретін ұғым. Этностық өзіндік сана.* психол. *Топ деңгейінде ұлттық сананың, діннің, нәсілдің ұғым ретінде пайдаланылуы. Этностық саясаттану.* саяси. *Жеке ұлт саясатын зерттейтін ғылым саласы. Этностық стереотиптер.* әлеум. *Әртүрлі этностық қауымдастықтардың өкілдеріне тән моральдық, ақыл-ой, дене күйі қасиеттері туралы біршама орнықты түсініктер. Этностық тұлға.* әлеум. *Белгілі бір қоғамның мүшесі; іс-әрекет барысында әрбір ұлтқа тән салт-дәстүр, әдет-ғұрып, мінез-құлық, дүниетаным, сенім, тілі мен діні, ұлттық мәдениеті, т.б. этностық тұрғыдан сипатталатын адамдар жиынтығы.*

ЭТНОТӘРБИЕ зат. кіт. *Ұлттық тәрбие, ұлттық педагогика негізіндегі ұрпақ тәрбиесі.*

ЭТНОТЕРМИН зат. жаңа. *Ұлттық мәдениетке тән басқа мәдениетке қайталанбайтын терминдік ұғымды білдіретін сөз.*

ЭТНОФОБИЯ зат. *Әсіресе этносаралық қарулы қақтығыстарда жиі көрініс табатын, «Өзіміз» емес, өзгелерге қатысты ұстамсыздық, тікелей жауықумен сипатталатын қорқыныш түрі.*

ЭТНОФОБИЯЛЫҚ сын. *Этнофобияға қатысты.*

ЭТНОЦЕНТРИЗМ [грек. ethnos – халық, лат. centrum – жұмылу] зат. қог.-әлеум. *Біртұтас этникалық сана-сезімдегі тұлғалардың, әлеуметтік топтардың, қауымдардың дүниені тек этникалық көзқараспен қабылдауы.*

ЭТНОЦИД [грек. ethnos – тайпа, халық, лат. caedo – өлтіру] зат. саяси. *Бір халықтың мәдениетін жойып жіберумен ерекшеленетін адамдардың өздерін қырып-жоюын геноцид.*

ЭТНОШЕКТЕУЛІК зат. тар.-әлеум. *Өз этносының шеңберінен тыс байланыстарға баруға құлықсыздық.*

ЭТНОЭГОИЗМ зат. тар.-әлеум. *Басқа этностардың есебінен өз этносына артықшылықтар әперуге талпыну әрекеті.*

ЭТНОЭКОЛОГИЯ зат. ғыл. *Этнодемографиямен, этногеографиямен және этностық антропологиямен тығыз байланысты этнография (этнология) мен адам экологиясы арасындағы ғылыми пән.*

ЭТНОЭКОЛОГИЯЛЫҚ сын. *Этноэкологияға қатысты.*

ЭТНОНИМИЯ [грек. ethnos – халық, опута – атау] зат. 1. *Халық, ұлт, тайпа, ру атауларының жиынтығы. 2. Этнонимика.*

ЭТОЛОГИЯ [грек. ethos – әдет, мінез-құлық, logos – ілім] зат. зоол. *Жан-жануарлардың табиғи мекендеу ортасы жайындағы мінез-құлық туралы ілім.*

ЭТОЛОГИЯЛЫҚ сын. зоол. *Этологияға қатысты.*

ЭТРУСК зат. кіт. *Ежелгі Еуропа құрлығындағы ежелгі тайпа.*

ЭТЮД [франц. etude] зат. кіт. 1. *көркемсурет. Адағы уақытта жасалар көлемді шығарманың шағын сурет, картина, мүсін секілді жеке салынған бөлігі. 2. көркемсурет. Кейбір жеке мәселеге арналған шағын көлемді әдеби шығарма. 3. муз. Орындаушылық шеберлікті керек ететін, сондай-ақ жаттығу ретінде жазылған музыкалық шығарма. 4. Шахмат ойынына құрылған жұмбақ.*

ЭУКАРИОТТАР [грек. eu – жақсы, толығымен, karyon – жаңғақ] зат. биол. *Цитоплазмадан бөлек мембранамен оқшауланған жасуша ішіндегі жетілген ядросы бар ағзалар.*

ЭУРИТРЕМОЗ [лат. eurutremosis] зат. малдәр. *Ірі қара, қой, ешкі, түйе ұйқы безінің түтіктерінде тоғышар тіршілік ететін жалпаққұрт.*

ЭУХРОМАТИН зат. биол. *Бөлінбей тұрған ядроға (интерфаза) деспирализованған, ал жасуша бөлінген кезде (профаза) спиралданған қалтын сақтайтын хромосома бөлімшесі.*

ЭФЕДРИН [лат. ephedrinum] зат. фарм. *Тұз қышқылды ерітіндісі адреналин сияқты қолданылатын суда еритін ақ кристалл; қышша өсімдігінің алкалоиды.*

ЭФЕМЕРЛЕР [грек. ephemeros] зат. бот. *Көбінесе шөл, шөлейт және далалық аймақтарда өсетін бір жылдық өсімдіктер.*

ЭФЕМЕРОИДТЕР [грек. ephemeros – бір күндік, өте шығатын, eidos – түр] зат. бот. *Өніпөсу кезеңі қысқа көпжылдық шөптесін өсімдіктер тобы.*

ЭФИОП зат. кіт. *Солтүстік Африканың Эфиопия елінің тұрғыны, эфиоп ұлтының өкілі.*

ЭФИР¹ [грек. aither] зат. хим. *Спирт пен қышқылдардың әрекеттесуінен түзілетін, ұнамды иісті, тез ұшып кететін, түссіз органикалық қоспа. Эфир майлары.* хим. *Өсімдіктерден өндірілетін және соларға тән иісті сақтайтын қышқыл органикалық қосылыстардың қоспасы.*

ЭФИР² зат. *Аспан кеңістігіндегі ауа ортасы.*

ЭФИРЛІ сын. *Құрамында эфир бар.*

ЭФИРЛІК сын. хим. *Эфирге қатысты.*

Эфирлік сан. хим. *Майлардағы, шайырлардағы, т.б. күрделі эфирлік топтар мөлшерінің сипаттамасы, 1 г үлгідегі күрделі эфирді сабындау үшін қажетті калий гидроксидінің мг-мен көрсетілген мөлшері.*

ЭФИРЛІ-МАЙЛЫ сын. *Құрамында эфирі бар әрі майлы.*

Эфирлі-майлы дақылдар. *Жапырақтарында, гүлдерінде, тамырларында, тұқымдарында хош иісті ұшына заттар – эфир майлары болатын дақылдар.*

ЭФОРЛАР [грек. ephoros] зат. тар. *Ежелгі Грекияда Спартадағы мемлекеттің бүкіл саяси*

өмірін басқаруға жыл сайын халық жиналысында сайланатын бес тұлға.

ЭФАЛИТТЕР зат. тар. *Мемлекетін IV-V ғғ. құрып, күшейген хундардың Орта Азия мен Қазақстанда қалған бөлігі.*

ЭФТРОФТАНУ зат. сушар. 1. *Су қоймалары жағалау сызығы жырымдылығының арту үдерісі. 2. Көл тектес, жағалау сызығының жырымдылығы.*

ЭФФЕКТ [лат. effectus] зат. кіт. 1. *Біреудің не бір нәрсенің екінші біреуге, не бір нәрсеге ететін күшті әсері, түймділік. 2. Бір нәрсенің әсерінен болатын нәтиже, салдар.*

ЭФФЕКТИВТІ сын. кіт. *Ықпал ететін, әсерлі, түймді.*

ЭФФЕРЕНТТІК: *эфференттік жүйкелер.* мед. *Қозу (тітіркеніс) реакциясын орталық жүйке жүйесінен жұмысшы мүшеге жеткізетін жүйкелер.*

ЭФФУЗИВ [лат. effusio] зат. геол. *Жер бетіне лаваның атылуы мен қатуынан пайда болатын жанартаулық тау жыныстарының тобы.*

ЭФФУЗИВТІК сын. *Эффузивке қатысты.*

ЭФФУЗИЯ [лат. effusio] зат. 1. хим. *Кішкене тесіктер арқылы газдардың баяу ағуы. 2. Жанартаудың өзегінен жер бетіне лаваның баяу ағуы.*

ЭХИНОКОКК [грек. echinos – кірпішешен, kokkos – дән] зат. биол. *Денесі 3–4 буыннан тұратын, ұзындығы – 2–6 мм таспа құрттар класының туысы.*

ЭХИНОКОККОЗ [лат. echinococcosis] зат. малдәр. *Мал мен адамның бауыры мен өкпесінде дамып жетілетін таспақұрт.*

ЭХОЛАЛИЯ [грек. echo – дыбыс жаңғыруы, lalia – сөйлеу] зат. лингв. *Басқа бөтен сөздерді автоматты түрде қайталау.*

ЭХОЛОКАЦИЯ зат. биол. *Кейбір жануарлардың (дельфиндердің, жарғанаттардың, кейбір құстардың және т.б.) жоғары жиілікті дыбыс сигналын шығаратын және олжаны немесе кедергіні табу үшін олардан тойтарылған мөлшерін қабылдайтын қабілеттіліктері.*

ЭХОЛОТ зат. сушар. *Көл, теңіз, мұхит суының тереңдігін анықтауға арналған гидроакустикалық аспап.*

ЭХОПРАКСИЯ [грек. echo – жаңғырық, praxis – қимыл] зат. *Басқа адамдардың қозғалыстары мен қимылдарын еліктей, автоматты түрде қайталау.*

ЭШАФОТ [франц. echafaud] зат. *Батыс елдерінде дарға асылар кісіні шығаратын, тақпайдан жасалған көтеріңкі орын.*

ЭШЕЛОН [франц. echelon] зат. 1. әск. *Белгілі тәртіппен бірінен соң бірі орналасқан әскер бөлімшелер. 2. Теміржол тасымалындағы әрбір әскери пойыз. 3. Арнаулы мақсатпен адам не жүк тасымалдайтын пойыз құрамы, автомашинен колоннасы. 4. Әкімшілік-басқару аппаратының жоғарғы, орта басқару эшелоны.*

Ю

Ю лингв. *Қазақ тілінде бірнеше дыбыстың тіркесін белгілейтін қазақ әліпбиінің қырық бірінші әрпі.*

ЮАНЬ зат. қаржы. *Қытайдың ақша бірлігі, 10 цзяоға немесе 100 фыньға тең валютасы.*

ЮБИЛЕЙ [лат. jubilaus] зат. сов. *Мерейтой (мүшелейт).*

ЮБИЛЯР зат. сов. *Юбилейі, мерейтойы өткізіліп отырған жеке адам не бір мекеме, ұйым.*

ЮБКА [франц. jupe] зат. *Белдемше (ұзындығы мыңынан төмен қарай түсетін әйелдер сырт киімі).*

ЮВЕЛИР [голл. juwelier] зат. *Зергер.*

ЮВЕНАЛДЫҚ: *ювеналдық сот. кұқық.*

Құқық бұзушы жасөспірімдер соты.

ЮВЕНИЛЬ сын. *Ювенильді.*

ЮВЕНИЛЬДИ [лат. juvenilis] сын. экол. Балғын, жас, кішісі.

Ювенильді сулар. геол. Жердің өте терең қабаттарындағы магмадан бөлінетін оттек пен сутектен түзілетін және жер бетіне таяу тереңдіктегі табиғи су айналымына алғаш рет қатысатын жерасты сулары. **Ювенильді жерасты сулары.** геол. Жер қойнауының өте терең қабаттарында будан, мүмкін сутек пен оттектің диссоциацияланған атомдарынан пайда болған сулар.

ЮВЕНТТЕР зат. спорт. Ертедегі Римде атшабыспен, сайыспен және доп ойындарымен айналысатын ақсүйек жастардың одағы.

ЮГЛОН зат. хим. Грек жасақтарының қабығында болатын, антимикробты және фунгицид белсенділігі бар, медицина мен ветеринарияда қолданылатын тегеріциклді қосылыс.

ЮГОСЛАВТАР зат. этнон. Оңтүстік славяндар тобына жататын Югославия тұрғындары; осы ел өкілдері.

ЮЗАНС [ағыл. usance] зат. экон. Басқа елде төленуге тиіс аударма вексель бойынша сауда құрты белгілеген төлем мерзімі.

ЮЗЕР [ағыл. user] зат. инф. Компьютерді немесе компьютерлік бағдарламаларды, интернет-ресурстарды пайдаланушы.

ЮМОР [ағыл. humour] зат. әдеб. 1. Өмірдегі күлкілі құбылыстарды немесе біреуді, зілсіз ажуалайтын әдеби туынды, жеңіл мысқыл. 2. Бір нәрсені, құбылысты күлкі, комикалық түрде бейнелейтін әдебиеттегі, өнердегі көркем тәсіл.

ЮМОРЕСКА [нем. Humoreske] зат. әдеб. 1. Жеке адамның өмірдегі кейбір кемшіліктерін зілсіз ажуалаған шағын әдеби шығарма. 2. Көңілді, әдетте ойынақы, әзіл түрінде жазылған шағын музыкалық шығарма.

ЮМОРИСТ [ағыл. humorist] зат. Күлкілі жағдайларды әзіл-келемеж етіп, шығарма жазатын автор немесе орындаушы адам.

ЮНГА [нем. Junge] зат. өск. Кеме командасы құрамында теңіз жұмысына баулынатын жас өспірім; кіші матрос.

ЮНИОР [лат. junior] зат. спорт. Жас-өспірімдер, белгілі бір жас тобындағы спорт жарыстарының қатысушысы.

ЮНКЕР [нем. Junker] зат. Орыс әскерінде XIX ғ-дың ортасына дейін дворян әулетінен шыққан унтер-офицер, кейіннен (1917 жылға дейін) офицерлер даярлайтын әскери училищенің тәрбиеленушілері.

ЮПИТЕР [лат. jupiter] зат. 1. миф. Ежелгі Рим мифологиясында бас құдай, құдайлар мен адамдардың билеушісі: өнердегі осы құдайдың заттанған бейнесі (ежелгі грек мифологиясында – Зевс). 2. астр. Орбитасы Марс пен Сатурн аралығындағы Күн жүйесінің бесінші, ең үлкен планетасы (газмишары).

ЮПИТЕР² зат. Кино түсіруде қолданылатын аса қуатты жасанды жарық құралы.

ЮРА зат. геол. Мезозой тобына қарасты ортаңғы жүйе және осы кезең түсініктерінің қысқаша атауы.

Юра жүйесі. геол. Мезозой тобына қарасты ортаңғы жүйе. **Юра кезеңі.** геол. Мезозой эрасының ұзақтығы шамамен 69 млн жылмен өлшенетін ортаңғы геологиялық кезеңі.

ЮРИДИКАЛЫҚ [лат. juridicus] сын. совет. Құқыққа қатысты.

ЮРИСДИКЦИЯ [лат. jurisdictio] зат. құқық. Тиісті мемлекеттік органдардың құқықтық дау-дамайлардың шешімін тауып, құқық бұзушылық туралы істерді қарауға, яки түланың не басқалай құқық субъектісінің әрекеттерін заңдылық түрғысынан бағалап, тәртіп бұзушыларға заңи шаралар қолдануға қатысты уәкілеттіліктерінің жиынтығы.

ЮРИСКОНСУЛЬТ [лат. juris consultus] зат. құқық. Мекеме бойынша құқықтық мәселелерді

басқарып, оның мүддесін қорғап отыратын заң кеңесшісі.

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ [лат. juris prudentia] зат. құқық. Заң ғылымдарының жиынтығы, сондай-ақ заңгерлердің іс жүзіндегі қызметі, сот органдарының үкімі.

ЮРИСТ [нем. Jurist] зат. Заң мәселелері, заң ғылымдары бойынша маман қызметкер.

ЮРИСТ-КОНСУЛЬТАНТ [лат. juris consultus] зат. заң. Мекемеде құқық мәселелерін шешумен айналысатын және сот органдары мен басқа да органдарда осы мекеменің мүдделерін қорғаушы болып табылатын маман.

ЮРОШЕЙ зат. экон. Пластикалық төлем қаражатын төлеудің халықаралық жүйесі.

ЮСТИЦИЯ [лат. justitia] зат. заң. Сот ісі, сот мекемелерінің жүйесі.

ЮТ [гол. hut] зат. Кеменің жоғары палу-басының артқы жақ бөлігі.

Я

Я' лингв. Қазақ әліпбиінің қырық екінші әрпі.

Я² шыл. 1. Сөйлемдегі бірыңғай мүшелерді, сөйлем мен сөйлемді байланыстырып тұратын «не», «немесе» дегендер тәрізді талғау мәнді шылау сөз. 2. Бір істі бастар алдында айтылатын күйт, мейлі деген сөздермен мәндес шылау сөз.

Я болмаса. Не болмаса, яки, немесе. Я бір. Не, немесе, яки. Я бір. Не болмаса, яки, немесе. **Я, сөт.** Бір істі бастар алдында айтылады.

Я³ ол. «Ей» мағынасында қолданылатын одағай.

ЯГЕЛ зат. өс. Бұғы мүйі.

ЯГУАР [нем. Jaguar] зат. зоол. **Қабылан** (Оңтүстік және Орталық Америка ормандарында мекендейтін мысық тектес қызыл-сары жүнді, қара теңбіл дақтары бар жыртқыш аң).

ЯГНИ шыл. Бір ойды екінші сөзбен қайталап айтқанда стильдік байланыс үшін қолданылатын қыстырма сөз; не, немесе, не болмаса.

ЯДКАР зат. ескікіт. Ескерткіш, естелік, есте қалдырушылық.

ЯДРО зат. ғыл. <грек. karyon> 1. Жердің орталық өзегі, физикалық құрылымының ішкі негізгі бөлігі. 2. Азғайда белоктық алмасуды реттеу арқылы тұрқы қуалаушылық қасиеттерді ұрпақтан ұрпаққа жеткізетін жасушаның негізгі бөлігі. 3. спорт. Спорттық жаттығуларда серпіп лақтыруға машықтанатын салмақты шойын шар. 4. хим. Атомның негізгі құрылымдық бөлігі.

Ядро қабықшасы. биол. <nucleomembrana, karyolemma, грек. karyon – ядро, lemma – қабықша> Ядроны жасуша цитоплазмасынан бөліп тұратын қабықша. **Ядро қаруынсыз аймақ.** өск. Ядролық қару өндіруге және беру мүмкіндігіне тыйым салынған аймақ. **Ядро серпу.** спорт. Теміршар серпу (анық белгі салынған қоршаудың ішінде орындалатын серпіп лақтырған теміршар шектелген аумақтың аясына түсуге тиісті жеңіл атлетиканың түрі). **Ядро сөлі.** биол. <грек. karyoplasma, karyon – ядро, plasma – түзілім> Ядроның біркелкі қоймалжың сұйық бөлігі.

ЯДРОЛЫҚ сын. 1. физ. Атомның оң зарядпен зарядталған негізгі бөлігімен байланысты. 2. саяси. Ядролық қару қолдануға қатысты. 3. өск. Ядролық қаруға қатысты.

Ядролық алапат. өск. Ядролық жарылыс салдарынан болатын апатты жағдай. **Ядролық держава.** саяси. Ядролық қару-жарағы бар мемлекет. **Ядролық жарылыс.** өск. Ядролық зарядта болатын реакциялардың нәтижесінде ішкі ядролық энергияның ерекше шапшаң бөліну үдерісі.

Ядролық жарылыс түрлері. өск. Ядролық соққы арқылы орындалатын міндеттер мен объектінің сипатына байланысты ядролық жарылыстың әуеде, жер үстінде, жер астында, су үстінде және су астында жүргізілуі. **Ядролық жарылысты**

белгілеу. өск. Акустикалық, гидроакустикалық, магниттік, сейсмикалық белгілерді тіркеу және талдау, сондай-ақ ядролық жарылыспен қатар жүретін электромагниттік және жарықтық сәулелендіру негізінде арнайы техникалық құралдар көмегімен ядролық жарылыстың түрі мен биіктігін, қуатын, эпицентрдің координаттарын анықтау.

Ядролық заряд. өск. Ядролық энергияның босап шығуының жарылыс процесі жүзеге асатын қондырғы.

Ядролық қалдықтар. өск. Ядролық отын алғанда циклден шығатын радиоактивті қалдықтар.

Ядролық қару. өск. Ядролық реакциялар – бөліну, қосылу немесе екеуі де бір мезгілде жүретін реакция нәтижесінде бөлінетін ішкі ядролық қуатты (энергияны) пайдалануға негізделген қарулардың жалпы атауы. **Ядролық қару тасымалдаушы ұшақ.** өск. Ядролық оқ-дәрілерді белгілі бір нысанға жеткізуге және оларды ұрыста қолдануға арналған ұшақ.

Ядролық қауіпсіздік. өск. Халықаралық және ұлттық қауіпсіздік жүйесінің аса маңызды бөлігі; адам өміріне, қоғам дамуына қауіп төндіретін, биосфера мен экожүйе жағдайына орны толмас зардап тигізетін ядролық апаттарды болдырмауды көздейтін әскери және азаматтық белгідегі ядролық нысандардың жай-күйімен байланысты. **Ядролық қондырғылар.** тех. Ядролық реакторлар, оның ішінде атом станцияларының, ғарыш және қуу аппараттарының, көлік құралдарының реакторлары, өнеркәсіптік, эксперименттік зерттеу реакторлары, ядролық стөнділер, ядролық материалдарды өндіруге, пайдалануға, қайта өңдеуге, тасымалдауға және орналастыруға арналған басқа да кез келген құрылыстар, кешендер, қондырғылар, жабдықтар мен техникалық құралдар.

Ядролық қыс. өск. Ядролық қару қолданылатын соғыс болғандай жағдайда Жер бетінде ұзаққа созылатын ғаламдық суынудың даму сценарийі. **Ядролық магниттік резонанс.** хим. Қатты, сұйық және газ тәрізді денелерде радиожиілік диапазонындағы электромагниттік энергияның резонанстық жұтылуы. **Ядролық оқ-дәрілер.** өск. Әртүрлі типтегі, мақсаттағы ракеталардың ұрыс бөлімдері, авиациялық бомбалар, снарядтар, кеме торпедалары, тереңдікке тасталатын бомбалар мен ядролық зарядты фугасар. **Ядролық отын.** хим. Ядросы ыдырағанда өте көп энергия бөліп шығаратын атомдар. **Ядролық паритет.** саяси. Ядролық күштер мен қарулану саласының шамалас, тепе-теңдігі. **Ядролық соққы.** өск. Қарсыластың объектілерін ракеталар, торпедалар, жәбірер, бомба тастау, артиллерия атысы арқылы ядролық оқ-дәрілермен зақымдау; ядролық соғыстағы ұрыс құрылымдарының түрі. **Ядролық фугас.** өск.

Ядролық заряды бар, белгіленген жерге алдын ала орнатылған фугас. **Ядролық химия.** хим. Заттың физика-химиялық және ядролық қасиеттерінің өзара байланысын зерттейтін ғылым. **Ядролық энергетика.** экон. Атом ядроларын бөлу арқылы энергия алу; ядролық энергияны энергияның басқа түріне (мыс., жылулық энергияға, механикалық энергияға, электр энергиясына) түрлендіруді және оны өнеркәсіптік, тұрмыстық қажетке пайдалану мәселелерін қарастыратын техника саласы.

ЯДРОШЫҚ зат. биол. <лат. nucleous> Ядро құрамындағы қара-көк түске боялған, дөңгелек келген денешік.

ЯКИ шыл. Не болмаса, немесе, яғни.

ЯКИНИ сын. ескікіт. Шын, нанымды.

ЯКОРЬ зат. **Зәкір** (кемені бір орында тұрақтату үшін шынжырға бекітіп, су түбіне тастайтын үш жағы сойыздан тісті темір білік). **Якорь тастады.** Зәкір тастады, бір орынға тоқтады.

ЯКУДЗА зат. жана. 1. Жапон мафиясы. 2. Осы мафияның өкілі, гангстер.

ЯКУТТАР зат. **Сахалар** (Ресей құрамындағы автономиялық республиканың, Саха елінің тұрақты тұрғындарының бұрынғы аты, қазіргі орысша аты).

ЯМБ [грек. iambos] з а т . ө д е б . Өлең өлшеміндегі екпінді екінші буынға түсетін екі буынды ырақ.

ЯН з а т . м и ф . Дәстүрлі қытай мифологиясының һәм философиясының басты космологиялық түсініктерінің бірі.

ЯНВАРЬ з а т . **Қаңтар** (Грегориан күнтізбесі бойынша жылдың алғашқы айы).

ЯНТАРЬ з а т . х и м . **Кәріпмас** (ағаш шайырынан тасқа айналған мөлдір сарғыш түсті. $C_{40}H_{64}O_4$ – органикалық қосылыстар класының минералы).

Январь қышқылы. х и м . **Кәріпмас** (екі негізді органикалық әлсіз қышқыл).

ЯНЫЧАРЛАР з а т . тар. 16 ғасырдан 19 ғасырдың 20-жылдарына дейінгі Түркия сұлтан-дығының іріктелген артықшылық жағдайындағы ауыр қаруланған тұрақты жаяу әскері.

ЯППИ [ағыл. uuppie] з а т . э к о н . Батыс мәдениетінде намысқой, адал, әсіресе бизнес әлемінде табысқа ұмтылушы адам.

ЯПЫР-АЙ о д . с ө й л . Япырым-ай.

ЯПЫР-АУ о д . с ө й л . **Япырым-ау.**

ЯПЫРМАЙ о д . Ойтырай, ойпырым-ай.

ЯПЫРМАУ о д . **Ойпырым-ау.**

ЯПЫРЫМ о д . **Ойпырым.**

ЯПЫРЫМ-АЙ о д . Тілде өкіну, таңдану одағайы ретінде айтылатын «я, пірім-ай» деп сиынудан шыққан кіріккен сөз.

ЯПЫРЫМ-АУ о д . «Я, пірім-ау» дегеннен кірігіп, көңіл күйін білдіретін одағай.

ЯРД [ағыл. yard] з а т . Ұзындық өлшемінің 3 фунтқа немесе 3 дюймге тең (91,44 см) британиялық бірлігі.

ЯРОВИЗАЦИЯ з а т . а у ы л ш а р . Тұқымның өсіп-өнуін шатшаңдататын агротехникалық баптау шарасы.

ЯРОВИЗАЦИЯЛА= е т . а у ы л ш а р . Жақсы өніп-өсу үшін тұқымды агротехникалық баптаудан өткізу.

ЯРОВИЗАЦИЯЛАН= е т . Тұқымның агротехникалық баптаудан өткізілуі.

ЯРОВИЗАЦИЯЛАНУ Яровизациялан етістігінің қимыл атауы.

ЯРОВИЗАЦИЯЛАУ Яровизацияла етістігінің қимыл атауы.

ЯРОЗИТ з а т . г е о л . Сульфаттар класына жататын минерал.

ЯРУС з а т . 1. Бірінің үстіне бірі орналасқан бір нәрсенің қатарының бірі. 2. Бірінің үстіне бірі түскен зат қатары немесе бірінен-бірін биіктеу етіп көтерген театр орындары, қабаты. 3. Текшеленіп, қайталанатын кейбір құрылымның бөлігі. 4. г е о л . Пайда болуы белгілі бір жағынан геологиялық кезеңге сай жер қыртысы.

ЯСИН з а т . ді н и . Құранның қасиеттері зор саналатын, мұсылмандар арасында «Құранның жүрегі» аталатын сүресі.

ЯСЛИ з а т . с ө й л . **Бөбекжай** (үш жасқа дейінгі сәбилерді тәрбиелеу мекемесі).

ЯХОНТ [грек. eakinthos] з а т . Кейбір асыл тастардың ескі атауы (рубин, сапирит т.б.).

ЯХТА [голл. jacht] з а т . Спорттық не туристік шағын желкенді кеме.

ЯХТ-КЛУБ [ағыл. yacht-club] з а т . Су спортымен, көбінесе оның желкенді түрімен айналысатын спорттық ұйым.

ЯХТСМЕН [ағыл. yachtsman] з а т . Яхта жүргізумен айналысатын спортышы.

ЯЪУДИ [ар. يهودي] з а т . ді н и . Евангелия мифологиясы бойынша Исус Христосқа опасыздық етіп кеткен сахабасының есімімен байланысты туған діннің мұсылманиша аты.

ЯЪУДИЛІК сын. көне. ді н н . Яхудиге қатысты.

ЯЧЕЙКА з а т . с ө й л . совет. Бастауыш партия, комсомол ұйымдарының алғашқы кездегі аты.

ЯШМА [ағыл. jasper] з а т . м и н . Кварцтың өте тығыз бітіскен тым ұсақ түйірлерінен құралған таужынысы, асыл тас.

МАЗМҰНЫ

Алғы сөз	4
А	17
Ә	147
Б	166
В	302
Г	312
Ғ	339
Д	344
Е	394
Ё	435
Ж	435
З	552
И	566
Й	597
К	598
Қ	719
Л	877
М	887
Н	962
О	985
Ө	1019
П	1045
Р	1079
С	1094
Т	1201
У	1321
Ұ	1327
Ү	1342
Ф	1355
Х	1367
Ц	1375
Ч	1377
Ш	1378
Щ	1447
Ы	1447
І	1459
Э	1469
Ю	1484
Я	1485

ҚАЗАҚ СӨЗДІГІ

Қазақ тілінің біртомдық үлкен түсіндірме сөздігі

Басуға 22.11.2013 қол қойылды. Қағазы офсеттік. Қаріп түрі «Times New Roman».
Пішіні 84x108^{1/16}. Офсеттік басылым. Шартты баспа табағы 156,0
Таралымы 4000 дана. Тапсырыс 1315

ISBN 978-601-217-426-7

